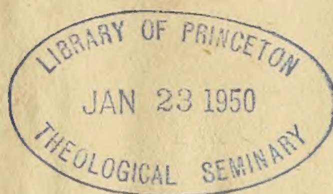

INSTITVTIE, OFTE ONDERWIISINGHE IN DE CHRISTELICKE RELIGIE,

In vier Boecken begrepen:

DOOR

IOANNEM CALVINVM.

Wt de Latijnsche ende Fransoysche sprake ghetrouwelick verduytschet.

Met den Sendtbrief des selven Calvini aen den Coninck van Vranckrijcke.

Daer is oock achter aen gevoecht een schoone tafel Augustini Marlorati, **inhoudende de voornaemste poincten der heyligher Schriftuere/ de welcke noyt te voren daer by en is gheweest.**

Op een nieu overghesien ende ghebetert.

Noch van nieus hier achter aen ghevoecht een schoon stucxken van de Reformatie der Christelicker Kercke in het Pausdom/ ghemaeckt int Latijn door den selven Autheur: Ende nu ghetrouwelick overgheset in onse Nederduytsche sprake/ door CAR. AGRIC. **Leeraer der Ghemeynte tot Rijnsburch.**

TOT LEYDEN,
By Ian Paedts Iacobsz. ende Ian Bouvvensz.
Anno M. DC. II.

Iohannes Calvinus tot den Leser.

DEwijle ick / doe dit Boeck eerstmael ghedruckt wert / niet en dochte dat het soude soo seer begheert ende ghetrocken worden / ghelijck God door sijne groote goedicheyt ghewilt heeft / soo hadde ick het ten meesten deele met lichter hant ghemaeckt / ghelijckmen cleyne wercken pleecht : Maer doe ick verstont dat het bynae van alle Godsalighen aenghenomen ende ontfanghen wert met sulcke liefde ende gonste als ick nemmermeer en hadde derren begeeren noch hopen: ghelijck ick van herten ghevoelde datmen my veel meer toe schreef dan ick verdient hadde / also achtede ick oock dat het soude groote ondanckbaerheyt wesen / waert dat ick sulcker grooter liefde ende gonste die sy tot my draghen / ende van selfs mijn neerstichevt verwecken / niet ymmers nae mijn cleyn vermoghen / ghenoech en dede. Ende dit hebbe ick ghesocht te doen / niet alleenlick doe dit Boeck de tweede reyse ghedruckt wert / maer soo menichmael als het is wederom ghedruckt geworden / is het eenichsins vermeerdert ende ghebetert gheworden. Ende hoewel my den arbeyt die ick datmael dede / my niet en beroude noch verdroot / soo hebbe ick nochtans my selven niet eer connen ghenoech doen / tot dat ick het ghevoecht ende gheschickt hebbe in sulcke orden als ghy nu siet / ende ghelijck ick hope / dat ghy 't sult prijsen.

Voorwaer hoe neerstich ende begeerich ick gheweest hebbe om de Ghemeynte Gods hier inne te dienen / dat mach daer mede claerlick betuycht zijn / dat ick den laetst-voorleden Winter / doe ick meynde dat my de vierde coortse soude den doot aenghebracht hebben / hoe my de sieckte meer quelde / hoe ick my selven oock te weyniger spaerde / tot dat ick desen Boeck voleyndicht hadde / op dat hy nae mijnen doot soude overblijven / ende bewijsen / hoe seer ick den ghenen / die nu eenighen voortganck ghedaen hadden / ende noch begheerden meerderen voortganck te doen / sochte ghenoech te doen. Ick hadde het wel willen eer ghedaen hebben / maer het comt haest tijt ghenoech / ist dat het wel comt. Ende (soo veel my aengaet) ick sal dan meynen dat het wel te tijde uyt ghecomen is / als ick sal verstaen dat het der Ghemeynte Gods overvloediger vrucht aen ghebracht heeft dan te voren : want dit is mijn eenighe begheerte. Ende het soude voorwaer seer qualick met my gaen / ten ware dat ick / te vreden zijnde dat het den eenighen Gode aengenaem is / der ongheleerder menschen dwaes ende verkeert ghevoelen / ofte der ongheschickter menschen ongherechtich ende boos oordeel niet en verachtede. Want hoewel God mijn herte gantschelick heeft ghewent om sijn Rijcke te verbreyden / ende het ghemeyn nut ende voordeel te soecken ende helpen: ende alsoo mijne conscientie my oock goede ghetuyghenisse gheeft / jae de Enghelen selve tot ghetuyghen hebbe / dat van dien tijt aen dat ick het Predick-ampt in de Ghemeynte aenghenomen hebbe / mijn voornemen niet anders gheweest en is / dan der Ghemeynte Gods voorderlick te zijn / de oprechte leere der Godsalicheyt bevestighende: soo meyne ick nochtans dat daer niemant en is die seerder door lasteringhe verladen / ghebeten ende verscheurt wordt. Doe nu desen brief onderhanden was / hebbe ick seker tijdinghe ontfanghen / dat te Augsburch / daer de vergaderinghe der Staten des Rijcx ghehouden wert / een gheruchte ghesaeyt was dat ick wederom aen het Pausdom soude zijn ghevallen : ende dat dit gheruchte lichtelicker dan het behoorde / in der Princen hoven was aen ghenomen. Ende dit was den danck der ghener / welcken voorwaer selve niet en was verborghen mijne soo menichmael wel-beproefde stantvasticheyt / de welcke ghelijckse soo een onbeschaemde leughen lichtelick conde dooden / soo hadse my oock by alle vrome ende onpartijdighe Rechters wel behooren te verontschuldighen. Maer de Duyvel sal hem selven met al sijnen aenhanck jammerlick bedroghen vinden / indien hy meynt dat hy my met dierghelicke stinckende leughenen overvallende / door sulcke onweerdicheyt flauhertigher ende tragher sal maken: want ick betrouwe dat God my door sijn ongemeten goetheyt sal gheven / dat ick sal in den loop sijnder heyligher roepinghe met stantvastighe lijdtsaemheyt volherden: van welcke sake ick den godsalighen Leseren een nieu bewijs in den druck deses Boecx ghevc. Mijn voornemen is in desen arbeyt gheweest / dat ick de ghene die hen tot het lesen der heyligher Schriftuere begheven / hebbe willen alsoo voorbereyden ende onderwijsen / om eenen lichten toeganck daer toe te hebben / ende sonder stooten oft struyckelen daer in voort te gaen. Want ick meyne dat ick de somma der Religie in allen stucken alsoo vervaet / ende in sulcker orden ende wijse ghevoecht hebbe / dat het den ghenen die dese somma sal weten / niet en sal swaer wesen te oordeelen wat hy voornamelick moet in de Schriftuere soecken / ende tot wat eynde hy moet schicken al wat daer in vervaet is. Daerom dewijle ick nu desen wech bereyt hebbe / soo sal ick in de uytlegginghe der Schriftuere / soo ick namaels eenighe make / cort zijn: Want het en sal my niet noodich wesen langhe disputatien van de articulen der Religie te schrijven / noch eenighe ghemeyne plaetsen breet te handelen. Door desen middel sal de Godsalighe Leser van groote moeyte verlost worden / soo verre hy hem selven te voren met de kennisse deses Boecx versien heeft : Maer dewijle dit mijn voornemen in soo vele mijne Commentarien ofte uytlegginghen der Schriftuere / claerlick ghelijck in eenen spieghel ghesien wort / soo hebbe ick het liever met der daet te verclaren hoedanich het zy / dan met woorden daer van te roemen. Vaert wel Godsalighe Leser : ende ist dat ghy uyt mijnen arbeyt eenighe vrucht ghecrijcht / soo helpt my met uwe ghebeden by God onse Vader. Tot Geneven / den eersten dach Augusti / int Jaer M. D. L I X.

Augustinus Epist. 7.

Ick bekenne my selven te zijn vant ghetal der ghenen, die toenemende schrijven, ende schrijvende toenemen.

DEN GROOTMACHTICHSTEN ENDE DOORLVCHTICHSTEN H. HEERE FRANCISCO, ALDERCHRISTELICKSTEN

Coninck van Vranckrijck, sijnen Landtvorste, wenscht Iohannes Calvinus welvaren ende salicheyt in Christo Jesu.

Ls ick dit vverck aldereerst in de hant nam, Grootmachtichste Coninck, en dacht ick niet eens, dat ick yet wilde schrijven, dat uwe Co.Mr. namaels soude moghen behantreyckt werden: maer mijn voornemen was alleen sommighe aenleydinghen voor te stellen tot een Christelick bericht ende onderwijsinge der ghenen, die de waerachtige Religie toegedaen zijn. Ende soodanigen arbeyt dede ick voornamelick tot dienste onser Françoysen, onder de welcke ick haerder vele bemerckte die wel nae Christo hongher ende dorst hadden, maer vernam haerder seer weynighe, die maer in eene matelicke bekentenisse der selve Religie te recht onderwesen ofte geleert waren. Ende voorwaer dat dit mijn opsettelick voornemen gheweest zy, betuycht het boeck selve, dewijle ick een gantsch eenvoudige ende slechte maniere van onderwijsinghe daer inne voorghestelt hebbe. Maer als ick naederhant verstont dat eenighe quaetwillige in uwe Coninckliicke Mts.Rijcke soo seer de overhant hadden genomen, dat de ghesonde leeringhe daer inne gheen plaetse en werde ghelaten, soo dachte ick wel daer aen te doen, dat ick beyde te ghelijck, henlieden onderwese, ende voor uwe Coninckliicke Mt. mijn belijdenisse dede, waer uyt de selve mochte bekennen wat dit voor een leeringhe zy, teghen de welcke haer met soodanighen toorne ende bitterheyt de ghene ontsetten die uwe Mts. Coninckrijcke met vyer ende swaert hedensdaechs in onruste stellen. Want ick en wil my niet onthouden vry uyt te bekennen dat ick hier vast te samen hebbe getogen de somma der leeringe, de welcke dese lieden opentlicken uytcondigen ende roepen datse met ghevanckenisse, verjaginghe, banninghe, jae met vyer ende swaert, te water ende te lande uytgheroeyt behoort te worden. My en is sekerlick niet onbekent, met wat heftighe aenclachten sy uwe Coninckliicke Mts. ooren ende herte vervult hebben, om onse sake by uwe Coninckliicke Majesteyt verdachtich ende vuyl te maken. Maer het staet uwe Coninckliicke Mt. toe genadichlicken te overweghen, dat noch in woorden, noch in wercken ymmermeer eenich onschult sal plaetse hebben, daer men alleen de aenclachten aen neemt. Voorwaer indien yemant om dese onse sake hatich te maken, staende wilde houden, dat dese leeringhe, van de welcke ick uwe Coninckliicke Majesteyt rekenschap wil gheven, by een gelijcke overeenstemminge van alle Staten verdoemt, ende in vele Gerichts-bancken alreede zy veroordeelt: Die en soude anders niet seggen, dan dat dese leeringe eensdeels door tyrannie ende macht van de vyanden der selve met gewelt onder de voeten gheworpen, ende eensdeels oock door leughenen, practijcken, ende valsche beschuldingen, looslicken ende bedrieghelicken verdruckt zy ghewordden. Het is ghewelt, de sake onverhoort een bloet-oordeel daer over uyt te spreken: Het is bedroch datse ontschuldichlick van oproer eñ boosdadicheyt werdt beticht. Ende op dat niemant en dencke dat wy t'onrechte claghen, can uwe Coninckliicke Majesteyt selfs onse ghetuyge zijn met wat valsche leugenen haer dese leeringhe voorgebracht wort, te weten, dat sy tot gheen ander eynde en strecke, dan dat sy den Coningen het swaert uyt de hant rucke, alle Rechten, ende Gherichts-banckē om verre werpe, alle Staten ende Regeeringen uytroeye, de gemeyne vrede ende ruste verstoore, alle Wetten te niete make, alle eygendomme ende besittinge der goeden wech neme, ende in somma alle dingen met malcanderen sonder onderscheyt over eenē hoop legge ofte werpe. Ende dit is noch wel het alderminste dat uwe Coninckliicke Majesteyt voor hooft comt. Want onder het gemeyn volck werden noch onghelijck schandelicker dingen meer voortgestooten, de welcke, indiense waerachtich waren, soo mocht de gantsche werelt de selve met alle hare leeraers ende aenhangeren wel te recht, oock tot duysent vyeren ende dooden veroordeelen. Wie soude dan hem selven nu willen verwonderē dat tegen haer een algemeyn hate is ontsteken, daermen alle dese onbehoorlicke valsche opleggingen ende aenclachten gheloof gheeft? Dit is de oorsake waer door alle Staten der werelt in de verdoeminghe van ons ende onse leeringhe aldus onderlinge over-een stemmen, ende de hoofden te samen steken. Als nu de Rechters met soodanige passien ende inbeeldinge ghequelt zijn, soo souden sy hare vooroordeelen, daer sy mede van huys comen, voor rechtveerdige vonnissen, ende laten haer duncken, sy hebben haer ampt seer wel uytgericht, als sy niemant tot de straffe laten betrecken, dan die van te voren, oft door sijn eygē selfs bekentenisse ofte volcomene getuygenisse zy overtuycht. Maer van wat misdaet? Van dese vermaledijde leeringe seggen zy. Iae met wat recht isse overtuycht? Nu hier lach het hooftstuck der bescherminghe, niet om dese leeringe te verloochenen, maer als voor de oprechte te verdedigen. Maer hier wert terstont alle vryicheyt benomen, om eens den mont tot dien eynde te verroeren. Eñ hieromme

en bidde ick uwe Coninckliche M^t. niet met onreden, dat haer ghelieven wil te nemen de rechte kennisse deser sake, de welcke tot hier toe int verwert ende sonder eenige ordentlick proces van rechte, jae veel meer door een ontsinnighe haesticheyt, dan door een rechtmatighe bedachtsaemheyt ofte ernste, uytgericht ende ghedreven is gheworden. Ende en sal uwe Coninckliche M^t. oock niet dencken, dat ick hier in den sin hebbe, voor my selven int bysonder te spreken, als oft ick hier soude willen versoecken om met vryicheyt wederomme in mijn Vaderlandt te mogen keeren, tot het welcke, hoewel ick uyt der natueren, soo dat behoort, een sonderlingen toetreck hebbe, soo sal ick toch het selfde, nae dat de saken daer nu staen, seer wel maken te derven: maer ick neme hier aen de algemeyn sake van alle Christgeloovigen, jae de sake Christi selve te verdedighen, de welcke in uwe Coninckliche Majesteyts rijck hedensdaechs alsoo gantsch ende gaer onder de voeten leyt, ende is vertreden, datter nauwelicx eenighe hope meer schijnt overgheblegen te zijn, om de selve weder op te richten: Ende dit al veel meer door tyrannie van eenighe Pharizeen, dan door uwe Coninckliche Majesteyts wille ende voorweten. Hoewel het hier, wie de rechte schult daer aen heeft, onnoodich is te verhalen, dan soo vele ist, dat de sake Christi leyt vast jammerlicken verlaten: want de godloosen hebbent soo verre gebracht, dat de waerheyt Christi Iesu, hoewel sy niet t'eenemael t'onder gebracht ende uytgejaecht is, haer selven nochtans, als of sy alreede waer begraven, schandelicken moet verbergen ende vercruypen: ende dat daerenboven de arme Kercke, ofte in een schrickelick bloetbadt swemmende, ofte in ballinckschap verdreven, ofte door dreygementen verschrickt zijnde, niet eens en derf kicken. Ende en houden noch niet op de muere, die nu schijnt te vervallen, eñ die sy al bestaen hebben door te breken, na hare ghewoonlicke raserie voorts te bestormen ende omme te storten. Ondertusschen isser niemant die hem selven tegens deser lieden uytsinnige raserie eenige bescherminge soude derren bestaen aen de hant te nemen. Ende of daer wel sommige zijn die ghesien zijn willen de waerheyt toe ghedaen te wesen, die houdent daer voor, datmen de dwalinghe ende het onverstant van de onwedervaren menschen wat behoort te verdragen. Want also spreken dese coelsinnige lieden, ende noement een dwalinghe ende onverstant, dat sy de oprechte waerheyt Gods weten te zijn: sy heetense onwedervarē menschen, der welcker verstant sy toch sien, dat Christo niet soo gantsch onaensienlick zy geweest, Iae dat hy den selfden de verborgentheyt sijnder hemelsche wijsheyt niet onweerdich en heeft geacht. Dus seer schamē sy hen vast alle des Euangeliums. Maer het wil grootmachtichste Coninck uwe Majesteyt betamen, haer herte eñ ooren van soodanige rechtveerdige bescherminge niet af te keeren, voornamelick in soo een gewichtige sake. Daer het hieromme te doen is, hoe dat Gods eere op aerden mach werden gehanthoudet, hoe dat de waerheyt Gods hare weerdicheyt behoude, eñ hoe dē Heere Christo Iesu sijn rijcke onvervallē onder ons mach blijven. Dat is voorwaer een sake voor uwe Coninckliche M^{ts}. ooren weerdich om te verhooren, weerdich dat de selve de kennisse daer van neme, weerdich dat sy voor haer Richterstoel come: aengesien dese overweginge eenen rechten Coninck maeckt, te weten, dat hy bekenne, dat hy in de regeeringhe sijns Rijcx een dienaer Gods zy. Ende die en regeert geen Coninckrijcke, maer veel meer een moorders regiment, die niet also en regeert, dat hy Gods eere daer inne diene. Oock is die seer verdwaelt, die een langdueríghe welvaert in een Coninckrijcke verwacht dat met den scepter Gods, dat is door sijn heylighe woort niet en wort gheregeert. Dewijle doch de Godlicke spreucke niet en can faelgeeren, in de welcke ghesevt wort:
Prov. 29. 18. Dat het volck woest ende wildt wort, wanneer de Prophetie uyt is, ofte op houdt. Ende van dit lofflick voornemen en behoort uwe Co. M^t. niet te laten verschricken, de verachtinge van onsen nederigen staet eñ arme conditie. Ons en is voorwaer niet onbekent, wat wy voor cleyne eñ arme liedē zijn, namelick voor God ellendighe sondaers, in de ooghen der menschen t'eenemael veracht, ja des werelts vuylnisse eñ uytvaechsel, ende wat noch onweerdigers genoemt mach worden: alsoo datter niet over en blijft, dies wy ons voor God mogen hebben te beroemen, dan sijne eenige barmherticheyt, door de welcke wy tot de hope der eeuwige salicheyt, sonder eenige onse verdienste, op ende aenghenomen zijn: maer by den menschen niet veel meer dan onse swackheyt, de welcke maer ten alderweynichsten te bekennen onder henlieden de aldermeeste schande is. Maer soo veel onse leeringhe belangt, die moet doch boven alle heerlickheyt ende gewelt des Werelts verheven ende onverwinnelick blijven, dewijle sy niet de onse, maer des levenden Gods is, ende sijnes Ghesalfden, welcken de
Psal. 72. 8. Vader tot eenen Coninck ghestelt heeft, dat hy regeere van de eene Zee tot de andere, ende van de
Dani. 2. 32. wateren tot aen het eynde der Werelt: Ia alsoo regeere, dat hy de gehéele Werelt met de eenige roe-
Esai. 11. 4. de sijns monts slaende, de selve met alle haer macht ende heerlickheyt, als een aerdē vat ontwee bre-
Psal. 2. 9. ke: Ghelijck dan van de heerlickheyt sijns rijcx de Propheten voorseyt hebben: Dat hy de Coninckrijcken soo hardt als yser ende stael, ende so claer als gout eñ silver, soude verbreken. Het is wel waer dat onse vyanden ons wederspreken de verwijten, dat wy Gods woort bedriechlick voorwenden, van het welcke, so sy seggen, wy zijn de alderarchste vervalschers. Doch uwe Coninckliche M^t. sal na hare wijsheyt lesende, dese onse bekentenisse selfs connen oordeelen, dat dit verwijt niet alleen zy een seer boose, maer oock een gantsch onbeschaemde leugen. Dan het en sal evenwel niet quaet zijn hier yet
Rom. 12. 6. te segghen, dat uwe Coninckliche M^t. den wech opene tot de selfde overlesinghe. De heylige Paulus willende dat alle Prophetie met dē geloove gelijckformelick over een soude comē, heeft een gantsch seker richtsnoer ghestelt, nae het welcke alle uytlegginghe der heylighe Schriftuere soude beproeft worden. Indien nu onse leeringe nae desen regel des geloofs can gheprobeert eñ bevesticht worden, soo hebben wy de victorie alreede in de hant: Want wat comt doch met den geloove beter over een, dan als wy bekennen dat wy van alle deuchden ontbloot zijn, om van God becleedt te worden?

Dat

Dat wy van alle goet ydel ofte ledich zijn, om van hem vervult te worden? Dat wy dienstknechten der zonden zijn, om van hem ghevrijdt te worden? Dat wy blint zijn, om van hem verlicht te worden? Dat wy lam zijn, om van hem opghericht te worden? Dat wy cranck zijn, om van hem onderhouden ende ghenesen te worden? Dat ons alle oorsaken van ons selven te beroemen, benomen zijn, op dat hy alleen groot ghemaeckt soude werden, ende wy ons in hem mochten beroemen? Als dese ofte diergelicke dinghen van ons gheleert worden, soo roepen onse wederpartien daer teghen, ende claghen dat hier mede wort omgestooten, ick en weet wat verblint licht der natueren, de vetsierde voorbereydinge, van ons selven bequaem te maken voor God te comen, de vrijen wille, de verdiendelicke wercken des eeuwighen levens, met hare overtollighe goede wercken, die sy meer doen dan de Wet vereyscht, ofte dan sy selfs tot de salicheyt behoeven. Daeromme dat sy niet en connen lijden dat den gantschen roem ende lof alles goets, aller deuchden, rechtveerdicheyt ende wijsheyt, by God alleen sal staen ende blijven. Nu en lesen wy toch nerghens dat sy ghestraft zijn gheworden die te veel uyt de fonteyne des levens hebben ghedroncken. Maer bevinden ter contrarie, datse de Propheet wel hardt beschuldicht, die haer selven stinckende ende ondichte poelen hadden ghegraven, die gheen water conden houden. Daerenboven wat can het gheloove doch eyghentlicker naecomen, ende ghelijck zijn, dan datmen hem selven God als een ghenadighen ende lieven Vader voorstelle, daer Christus voor een broeder ende versoender bekent wort? Datmen alles goets van hem sekerlick verwachte, wiens onuytsprekelicke liefde haer tot ons soo wijt heeft verspreyt, dat hy sijnen eenighen Sone niet en heeft ghespaert, voor ons in den doot over te gheven? Datmen in een sekere hope der salicheyt, ende des eeuwighen levens gherust is, alsmen denckt dat ons de Vader Christum heeft ghegheven, in den welcken alle dese schatten zijn verborghen? Hier vallen sy alle ghelijck op ons, ende roepen, dat een soodanich seker betrouwen een groote stouticheyt ende vermeteltheyt zy. Maer ghelijck wy ons selven niets, soo moeten wy ter contrarie God alles toe schrijven ende toe betrouwen, ende wy en connen door anders gheen middel van de ydele beroeminghe werden ontledicht, dan dat wy ons in den Heere leeren beroemen. Wat sal ick meer segghen? Aenmerckt, grootmachtichste Coninck, alle de poincten van onse sake, ende uwe Majesteyt houde ons voor de aldererchste boeven op aerden: maer wat ghelet et indien uwe Majesteyt niet opentlick en bevint, dat wy verdruckt ende veracht worden, om dat wy onse hope op den levenden God stellen, om dat wy ghelooven, dat dit het eeuwighe leven zy, den eenighen waerachtighen God te bekennen, ende dien hy ghesonden heeft, Iesum Christum? Om dese hope werden eenighe onder ons in ketenen ghebonden, eenighe met roeden gheslaghen, eenighe tot een schouspel ghestelt, de sommighe ghebannen, de sommige onbarmhertelick ghepijnighet, de sommighe verloopent: wy moeten vast alle ghelijck daerom lijden, vervloeckt, ghelastert, ende gantsch onweerdichlicken ghehandelt worden. Uwe Coninckliicke Majesteyt aenmercke nu oock aen d'andere zijde onse teghenpartijen (ick meyne de Mis-papen, welcken te gevalle alle d'andere oock onse vyanden worden) ende wilt een weynich met my overweghen ende ter herten nemen wat sy in den schilt voeren, ende met wat passien sy worden ghedreven. Sy en maken niet veel wercx daer van haer selven ende anderen toe te gheven, datmen de waerachtighe Religie, de welcke ons in de heylighe Schrift gheleert wort, ende van alle menschen bekent behoort te worden, niet en wete, niet en hebbe, ende niet en achte, lae meynen daer zy weynich aen gheleghen, wat een yghelick van God ende van Christo houde, ofte niet en houde, als hy alleen door een verdraeyt ende slecht simpel gheloove (soo sy dat noemen) sijne meyninghe het oordeel der Kercke wil onderwerpen: ende en treckent oock niet seer ter herten, al hooren ende sien sy Gods eere met opentlicke lasteringhe besmetten: als hem alleen niemant yet wat en laet ontvallen, dat onse Moeder de heylighe Kercke, dat is, de Stoel van Roome, aen haer croone raken, ofte te nae gaen soude. Waeromme strijden sy doch met soodanighen toorne ende verwoetheyt voor de Misse, het Vaghevyer, de Bevaerden, ende dierghelicke beuselinghen meer: Alsoo, dat sy ontkennen dat de oprechte Godsdienst eenichsins bestaen can, indien alle dese dinghen niet gheloofts, ende met een verwerret slecht gheloove (soo te spreken) aenghenomen ende voor waerachtich ghehouden en worden, hoewel sy der selve niet een met Gods woort connen bewijsen? Waeromme segghe ick, anders dan om dat haren buyck haer God, ende haer keucken haer Godsdienst is? De welcke wech ghedaen, ende hen benomen zijnde, sy niet alleen en ghelooven dat sy gheen Christenen, maer dat sy daerenboven gheen menschen meer zijn souden: Want of wel eenighe onder hen vol-op hebben, om leckerlick daer van te leven, ende andere wederomme alleen haren poot suyghen, ende sulcx nauwelijcx aen een corstken broot derren knaghen, soo leven sy doch alle uyt eenen pot, de welcke sonder behulp ende onderstokinge van dese voorgaende dinghen, niet alleen soude vercouden, maer oock t'eenemael moeste bevriesen. Ende hieromme die onder henlieden aldermeest in de keucken hebben, ende voor haren buyck de sorchvuldichste zijn, die zijn oock wel de sterckste ende yverichste voorvechters van haer gheloove. In somma, het is henlieden alleene daeromme te doen, dat sy hun rijck oft staende houden, ofte haren buyck moghen vol houden. Ende daer en is niet eene onder hen allen die maer een cleyn vonckxken van eenen oprechten Christelicken yver van hen gheve. Ende en houden evenwel niet op onse leeringhe te beschuldighen, ende de selve met alle onbehoorlicke middelen, soo vele hen moghelicken is, by alle menschen, ofte hatelicken, ofte anders verdachtich ende twijfelachtich te maken. Sy noemense een nieuwe, ende eerst onlancx opghecomen leeringhe. Sy segghen datse twijfelachtich ende onseker is: ende vraghen met wat miraculen sy bevesticht is gheworden. Sy willen de redene

Iere. 2. 13. 11

Rom. 8. 32.

1. Tim. 4. 10.
Ioan. 17. 3.

weten, waeromme dat sy het consent van soo veel Oudt-vaderen, ende van soo een lange gewoonte, soude te boven gaen. Sy dringhen daer op dat wyse voor een kettersche behooren te bekennen, als die teghen de Kercke strijde: of dat de Kercke al over vele hondert jaren zy ghestorven, in de welcke diesghelicken noyt ghehoort is gheworden. Eyndelick segghen sy, dat sy alreede niet veel bewijs ofte ghetuyghenisse en behouwen, alsoo men uyt de vruchten seer lichtelicken can oordeelen wat het voor een leeringe zy: te weten, de welcke soo een groote menichte van Secten, soo veel muyterien ende oproerten, ende soo een onghehoorde vryicheyt tot alle boosheyt veroorsaeckt ende inghebracht hadde. Voorwaer het valt dese lieden boven de mate seer licht dat sy ons by het slecht ghemeen volck, datmen doch wel haestelick can doen ghelooven, een voordeel af sien in een sake die (soo te segghen) desert is, dat is, die verlaten wort, ende daer niemant de handt aen en houdt: Maer mocht het ons oock eenmael ghebeuren vry uyt te spreken, ick soude wel meynen, dat de bitterheyt ende hitte, waer mede sy nu teghen ons soo wreedelicken schuymbecken, ende uytbersten, al wat soude verkoelen. In den eersten dan, dat sy se een nieuwe leeringhe noemen, daer aen doen sy God ghewelt ende onrecht, wiens heylighe woort niet en behoort beticht te worden van eenighe nieuwicheyt. Voorwaer soo veel henlieden belangt, ick en twijfele niet oft sy is hen nieuwe: dewijle doch Christus selve ende sijn Euangelium hen nieu zijn. Maer de ghene die weten dat dese predi-
Rom. 4. 25. catie Pauli oudt is, te weten, dat Christus Iesus is ghestorven voor onse zonden, ende verweckt om onse rechtveerdicheyt, die en sullen by ons niet nieus vinden. Dat nu dese leeringhe dus langhe onbekent ende begraven is ghebleven, daer van is de boosheyt der menschen de schult te gheven, ende want sy ons nu door Godes ghenade wederomme wort ghegheven, soo behoortmense ten minsten oock wederomme in hare oude aensiē ende weerdicheyt te ontfangen. Even uyt de selve oorspronck der onwetentheyt comt oock dat sy de selve twijfelachtich ende onseker achten te wesen. Ende dit
Esai. 1. 3. ist voorwaer, daer van de Heere door sijne Propheten claecht: dat een osse sijnen Heere, ende eenen ezel de cribbe sijns Meesters heeft ghekent: maer dat hy van sijn volck selve onbekent zy gheweest. Doch hoe seer sy dese leeringhe van onsekerheyt bespotten, als sy de hare met hun eygen bloet ende verlies des levens souden moeten beseghelen, dan soudemen wel sien hoe veel sy daer van hielden. Maer het heeft met ons gheloove verre een ander insicht: het welcke haer noch voor de vreese des doots, noch voor Gods oordeel laet verschricken. Dat sy van ons miraculen ofte wonder-teeckenen willen hebben, daer aen betoonen sy hare onbeschaemde boosheyt. Want wy en smeden ons selven niet een nieu Euangelium, maer behouden even het selfde, om de waerheyt van het welcke te bevestighen, alle de wonder-wercken dienen die Christus ende sijne Apostelen oyt ghedaen hebben. Maer dit hebben sy boven ons bysonders ende meer dan wy hebben, dat sy haer leeringhe connen bevestighen met ghestadighe miraculen ende wonder-wercken, tot op den dach van heden: maer het zijn soodanighe miraculen, die eenen goethertighen, anders wel gherust zijnde, veel meer onrustich ende dwalende souden maken: alsoo gantsch ydel ende spottelicken zijn sy in hare miraculen, jae soo stinckende ende leughenachtich. Ende ghenomen sy waren soo wonderbaerlicken als sy ymmermeer mochten, soo en behooren sy evenwel teghen de waerheyt Gods niet gheweerdeert te worden: Dewijle doch den naem Gods altijts ende boven al moet werden gheheylicht, het zy door wonder-wercken, ofte door den ordentlicken ganck ende loop der natuere. Ende soude misschien haer voorstel hier eenighen schijn hebben, indien ons de Schriftuere niet en leerde, van het
Marc. 16. 20 eyghentlick ende wettelick ghebruyck der miraculen: Want de heylighe Marcus seyt: Dat de wonder-teeckenen die de Apostelen ghedaen hebben, tot bevestinghe van haerlieder predicatien ghe-
Actor. 14. 3. dient hebben. Desghelijcx seyt de heylighe Lucas: Dat de Heere het woort sijnder genade betuycht hebbe, als hy de teeckenen ende wonder-wercken door de handen der Apostelen liet gheschieden.
Hebr. 2. 4. Ende hier mede comt over een de spreucke des Apostels: Dat de salicheyt door de vercondinghe des Euangeliums bevesticht zy gheworden in het ghene dat God daer van heeft betuycht met teeckenen, wonder-wercken, ende menigherley crachten. Sullen wy dan nu de wonder-wercken, die wy hooren dat seghelen des Euangeliums zijn, ghebruycken ofte keeren om het gheloove des Euangeliums daer mede om te stooten? Dat alleen tot verseghelinghe der waerheyt inghestelt is, willen wy het selve tot versterckinghe der leughenen misbruycken? Daeromme moet de leeringhe, de welcke de miraculen voor gaet, soo d'Euangelist seyt, eerst ondersocht ende beproeft worden, ende als sy recht ende goet wert bevonden, dan behoortse van de miraculen met goede redenen bevesticht
Ioan. 7. 18. te worden. Maer de proeve van de oprechte leeringhe, nae de ghetuyghenisse Christi, is dese, als
ende 8. 50. sy niet tot der menschen, maer tot Gods eere streckt. Dewijle dan Christus dese proeve der leeringhe stelt, soo en connen die niet voor rechte miraculen werden ghehouden, die tot een ander eynde strecken dan om den name Gods daer door groot te maken. Ende wy hebben mede te bedencken, dat oock de Satan selve sijne miraculen heeft, de welcke hoewel sy niet dan spoockselen en zijn, ende veel meer bedrochs met haer brenghen, dan eenighe waere crachten, soo zijnse doch alsoo gheaert, datse den onwedervarenen ende eenvoudighen lichtelicken connen misleyden. De Waersegghers ende Toovenaers zijn t'allen tijden vernaemt gheweest van groote wonder-teeckenen: D'afgoderie der Heydenen heeft door vele onghehoorde wonder-teeckenen lancx soo meer toegenomen, alle de welcke nochtans niet genoechsaem en zijn om ons te beweghen, de superstitien ende byghelooven der Heydenen ende Waersegghers voor goet aen te nemen. Ende onder het decksel van veel miraculen te connen doen, hebben in voortijden de Donatisten de eenvoudicheyt des ghe-

meenen

meenen volcx op eenen dool-wech ghebracht. Waer over wy oock teghen onse vyanden met het self-
de antwoort op de baen comen, het welcke te dien tijde de heylighe Augustinus den Donatisten *August. in*
heeft ghegheven, te weten, dat de Heere ons teghen dese wonder-werckers eenmael ghenoech heeft *Ioan. Tract.*
ghewaerschout: als hy voorseyt ende ghepropheteert heeft, datter veel valsche Propheten souden op *13.* *Mat. 24. 24.*
staen, die door groote teeckenen ende wonder-wercken, oock selve de uytvercorene souden verley-
den, indient moghelick waer. Wy hebben oock de waerschouwinghe Pauli, dat het rijcke des An- *2. Thes. 2. 9.*
tichrists zijn sal met allerley crachten, leughenachtighe teeckenen ende wonder-wercken. Maer onse
miraculen (segghen sy) en gheschieden noch door Beelden, noch door Toovenaers, noch door
valsche Propheten, maer door de Heylighen, recht oft wy niet en verstonden, dat dit des Duyvels
practijcke is, hem selven in een Enghel des lichts te veranderen. De Egyptenaers hebben hier voor- *2 Cor. 11. 14*
maels eenen God ghemaeckt van Ieremiam, die in haer landt was begraven: hem offerhanden ende *Ieronymus in*
alle andere eere aen doende, die sy hare Goden pleghen te bewijsen. Hebben sy daer mede den hey- *de voorreden*
lighen Propheet niet misbruyckt tot hun afgoderie? Ende nochtans quamen sy tot daer toe, datse *over Iere-*
van de beten der Slanghen ghenesen zijnde, haer lieten duncken datse door de vereeringhe van sijn *miam.*
graf-stede, soodanighe weldaet tot een belooninghe ontfinghen. Wat sullen wy hier toe segghen,
anders dan dat dit t'allen tijden gheweest is, ende noch sal zijn een rechtveerdighe wrake Gods, om *2. Thess. 2. 11*
allen den ghenen die de liefde der waerheyt niet aenghenomen en hebben, een crachtighe dwalinghe
over te senden, datse de leughenen sullen gheloof gheven? Soo en ontbreeckt het ons dan niet aen
de miraculen, jae die seker zijn, ende buyten alle twijfelinghe: maer de selve van onse vyanden, ende
met de welcke sy te voorschijn comen, zijn niet dan loose practijcken ende spoockselen des Satans,
dewijle sy het volck van den waerachtighen Godsdienst af keeren tot wangheloove ende superstitie.
Het is oock wel een verkeerde sake dat sy ons de Vaderen, ick meene de Schrijvers der eerster Kercke,
teghenworpen, recht of die deser lieden godloose meeninghe toe stonden: Maer soo verre ist daer
van, waert dat den strijt die tusschen ons beyden is, door het oordeel der Vaderen ghe slicht ende ter
neder gheleyt mochte worden, het meeste deel der overwinninghe soude over onse zijde hanghen.
Maer aenghesien veel dinghen eensdeels wel ende wijsselicken van den Vaderen gheschreven zijn
gheworden: ende sy in eenighe saken wederomme, dat allen menschen can ghebeuren, ghedwaelt,
ende haer selven hebben vergrepen, soo comen nu dese fijne lieden, nae hare aert, verstant, ende goe-
de meyninghe die sy hebben, ende aenbidden ofte omhelsen alleen hare ghebreken ende dwalingen,
ter contrarie niet eens waer nemende, ofte anders opsettelick verswijghende ende vervalschende dat
van den Vaderen wel ende loffelick is gheschreven, alsoo dat dese ghesellen gheen dinck soo seer en
schijnen te besorghen, dan veel drecx uyt het gout te willen vergaderen. Ende noch en houden sy
niet op ons nae te roepen dat wy de Vaderen verachten, ende hare vyanden zijn. Maer soo verre ist
daer af dat wyse souden verachten, dat het my, indient hier te propoost quame, niet swaer en soude
vallen, het meeste deel, dat wy staende houden, ende hedensdaechs leeren, met de ghetuyghenisse
der selven te bewijsen. Maer wy lesen hare schriften met sulcken oordeel, dat wy het woort Pauli al- *1. Cor. 3. 21.*
tijt voor ooghen hebben: te weten, dat alle dinghen ons zijn, om ons te dienen, ende niet datse over
ons souden de heerschappie hebben, ende dat wy alle Christo alleen toe behooren, den welcken wy
sonder uytneminghe in alles ghehoorsaem zijn moeten. Die dit onderscheyt niet en houden, die
connen in saken der Religie, ofte het gheloove aengaende, nemmermeer eenighe sekerheyt hebben,
aenghesien de heylighe mannen daer wy hier van handelen, veel dinghen ofte niet en hebben ghe-
weten: ofte haer saken onder elckanderen niet eens en zijn, ende daer toe meermaels haer selven we-
derstrijden. Salomon, segghen sy, en verbiet ons niet sonder oorsake, de oude palen, die ons onse *Prov. 22. 28.*
voor-ouderen ghestelt hebben, te overtreden. Maer wy moeten weten, dat wy in de afmetinghe der
lantpalen, ende in een sake die de ghehoorsaemheyt des gheloofs aen gaet, niet eenderley regel ende
rechtsnoer hebben te houden: Want ons gheloove moet alsoo zijn ghestelt ende gheschapen, dat het *Psal. 45. 11.*
ons doet vergheten ons volck, ende het huys onses Vaders. Daerenboven, dewijle sy altijt in eenen
gheestelicken sin ofte bediedinghe soo grooten lust hebben, waeromme en nemen sy niet veel liever
de Apostelen als eenighe andere voor hare Vaderen, diemen hare palen doch gheensins en behoort
te overtreden? Want aldus heeft het de heylige Ieronymus uytgheleyt, wiens woorden sy in hare Ca-
nones verhalen. Ende noch willen sy dat de palen der Out-vaderen, die sy meynen, sullen werden
onderhouden. Maer hoe derren sy die, alst haer te passe comt, selfs soo stoutelick overtreden? Sy
waren van het ghetal der Vaderen, onder de welcke eene heeft ghesehyt: Onse God en etet noch en *Acatius Tri-*
drincket niet: ende en behoeft daeromme noch schotelen noch drinckbekers. Een ander der Out- *partitæ hist.*
vaderen heeft gheseyt, dat de Sacramenten der Christenen noch gout noch silver van doen en hebben, *lib 11. cap 6.* *Ambros. lib.*
ende om des gouts wille Gode niet aengenaem en zijn. Soo overtredē sy dan dese palen, als sy in hare *2. de officio,*
Ceremonien met soo veel Gouts, Silver, Marber, Yvoor, costelicke ghesteente, ende zijde te pronck *cap. 28.*
staen: ende dencken dat God niet en can geeert worden, of alle dese dingen moeten daer vol-op ende
in alle overvloedicheyt by zijn. T'was oock een Out-vader, die seyde, dat hy in de Vasten vry soude *Spiridon. Tri-*
derren vleesch eten, als hen andere daer van onthielden, daeromme dat hy een Christen was. Soo *partit. hist.* *lib 1. cap 10.*
overtreden sy dan de palen, als sy hem in den ban doen, ofte den Duyvel over gheven, die in de Va- *Tripart. hist.*
sten vleesch heeft ghegeten. Het waren Vaderen, onder de welcke een seyde, dat een Monick die met *lib. 8 cap. 1.*
sijn handen niet en arbeyde, eenen roover ghelijck gheacht worde. Een ander Out-vader seyde, dat *August. de*
het den Monicken niet toe en stont van andere lieden goet te leven, al waert oock dat sy haer in aen- *opp. Monach.* *cap. 17.*

 dachtinghe,

dachtinghe, in ghebeden ende ſtuderen,ſonder ophouden becommerden. Deſe merck-pale hebben ſy oock al overghetreden, als ſy deſe luye ende dicke Monicx buycken in de hoer-huyſen (dat is in de Clooſters) hebben geſteken,om van ander lieden goet ende ſweet verſadicht ende gemeſt te worden. Het was een uyt den Vaderen,die ſeyde,dat het eenen verſchrickelickē grouwel was,datmen een gheſchildert beelt Chriſti, ofte van eenich Heylich in een Chriſtelicken Tempel ſien ſoude. Ende ſulcx en is niet alleen door eens menſchen ſtemme uytgheſproken gheweeſt, maer oock van een Kerckelick Concilium beſloten, dat het ghene datmen aenbidt, niet en zy gheſchildert,noch afghemaelt: ſoo verre iſt daer van, dat ſy deſe pale niet en ſoude overtreden, dat ſy oock niet een cleyn hoecxken in hare Tempelen ledich en laten, ſy vervullent met hun beeldekens. Een ander uyt den Vaderen heeft gheraden, datmen de dooden, nae dat ſy eerlicken ter aerden gebracht zijn ende begraven,voorder behoort te latē ruſten. Deſe limiten hebben ſy oock in ghebroken,willende datmen van hun afgeſtorvene een eeuwighe geheucheniſſe ſal ſouden. Het was een uyt den Vaderen,die ſeyde dat in het Avontmael het weſen ende natuere des broots ende wijns even alſoo blijven als de menſchelicke natuere in Chriſto Ieſu blijft, met ſijn Goddelick weſen vereenicht zijnde. Daeromme en houden ſy hen niet aen deſe limiten,als ſy willen doen gelooven,dat terſtont nae dat de vijf woorden zijn gheſproken, het weſen of de natuere des broots ende wijns te niete ghedaen zy, om in weſentlick vleeſch ende bloet verandert te worden. Hy was onder tghetal der Vaderen, die loochende dat in het Sacrament des Avontmaels, onder het broot, het lichaem Chriſti zy beſloten: maer dat het alleen zy (dit zijn ſijn eygen woorden) een verborgentheyt ſijns lichaems.Soo gaen ſy deſe mate dan ſelfs te buyten,als ſy ſeggen dat het lichaem Chriſti daer zy begrepen,ende hem op een vleeſchelicke maniere aenbidden,recht oft hy plaetſelick daer in ware beſloten. Het waren Vaderen,de welcken, ghelijck ſy de gantſche Ghemeynte maer een Avontmael uyt deelden, ende daer van alle openbare godlooſen ende laſteraers uyt ſloten, alſoo deden ſyſe alle in den ban die hun by het ghemeyn ghebruyck des ſelfs niet tegenwoordich en lieten vinden.Maer hoe verre zijn ſy wel van deſe merckſteen afgheweken, dewijle ſy niet alleen de Kercken, maer oock byſondere huyſen met hun Miſſen vervult hebben,ende om de ſelve te aenſchouwen alle man toe laten: ende voornamelick den genen, de welcke,of ſy wel onreyn ende godloos zijn, in de gelt-tellinge nochtans de aldermiltſe ende ghereetſte zijn: ende tot het gheloove aen Chriſtum,ende tot der Gheloovighen alghemeyn ghebruyck ende oeffeninge der Sacramenten,niemant en nooden, maer vercoopen veel meer haer eyghen ſelfs verſierde wercken voor de ghenade ende verdienſte Chriſti. Het was een uyt den Vaderen, die beſloten hadde datmenſe van het ghebruyck des heyligen Avontmaels Chriſti t'eenemael ſoude uyt ſluyten,die het ſelfde alleen onder eenderley ghedaente ghebruyckende, van de andere hen onthielden. Een andere uyt den Vaderen wil onbeweechlick ſtaende houden,datmen de Chriſtelicke Gemeynte niet en moet ontrecken het bloet haers Heeren, voor wiens bekenteniſſe hun wert bevolē oock haer bloet te vergieten. Maer ſy zijn dit peyl oock al verre te boven ghegaen,als ſy onder een harde ſtraffe een ende het ſelfde dinck verbieden, dat eene der Ouden met den ban gheſtraft, ende de ander met goede ende crachtige redenē heeft verdoemt. T'was een uyt den Vaderen,die't voor een groote vermeteltheyt achtede,van eenige duyſtere ſaken yet wat te beſluyten, ſonder clare ende onwederſprekelicke getuygeniſſe der heyliger Schriftuere. Maer dit perck hebbē ſy vergeten,als ſy ſoo veel inſettingen, regulen,ende ſoo veel meeſterlicke ſtatuyten ende ordonnantien ſonder eenich Gods woort ingevoert hebben. Het was een van dē Vaderen,die Montano onder andere ketterien op leyde,ende verweet dat hy d'eerſte was die het ghebot van de Vaſten opgericht hadde. Deſe mate hebben ſy insghelicx t'eenemael overghetreden,als ſy de Vaſten met ſoo enge wetten bepaelt hebben. Hy is oock onder t'ghetal der Vaderen gheweeſt, die niet en wilde toe laten, datmen den Kercken Dienaren den echtelicken ſtaet ſoude verbieden, maer verclaerde dat de echtelicke t'ſamen-comſte eerbaer ende cuyſch was. Het waren oock Vaderen die deſe ſijne verclaringe toe vielen,ende met hem daer in over een ſtemden. Deſen tuyn zijn ſy oock al verre overgeſprongen, als ſy hare Prieſteren de onthoudinge des houwelicx hebben gheboden. Het was een van den Vaderen die ſchreef,datmen Chriſtum alleen moeſte hooren, van den welcken gheſeyt is gheworden: Dien ſult ghy hooren. Ende datmen niet en hadde te ſien op het ghene wat andere voor ons gheſeyt of ghedaen hebben, maer veel meer, wat Chriſtus, die voor allen is, heeft bevolen. Dit ooghenmerck ſtellen ſy haer ſelven niet voor, ende en laten oock niet toe datment andere voor houde,dewijle ſy haer ſelven ende anderen veel liever allerley meeſters,dan Chriſtum hebben voor oogen te ſtellen. T'was een uyt den Vaderen, die wil hebben dat de Kercke haer ſelven boven Chriſto niet en ſal verheffen: daeromme dat hy t'allen tijden waerachtichlick oordeelt: ende om dat de Richters der Kercke,ſoo ſy doch menſchen zijn, ghemeynlick connen worden bedroghen. Welck mercktecken ſy oock aen d'een zijde ſtellende, wel vermetelick derren ſeggen dat het aenſien ende de weerdicheyt der Schriftuere hangt aen het goet-behagen der Kercke. Alle de Vaderen hebben oyt met een hert ende gemoet eenē grouwel gehadt,ende vervloect dat het heylige woort Gods door eenige archliſtighe Sophiſterie, ende twiſtighe redenen der wereltwijſen beſmet ende verwerret ſoude worden. Houden ſy hen binnen deſe limiten,als ſy alle haer leven lanck anders niet en doen, dan de eenvoudicheyt der Schriftuere door ontallicke veel twiſten, ende meer dan neuſwijſighe vragen te verdonckeren ende begraven? Alſoo dat de ſelve Vaderen,indien ſy weder op ſtaen mochten, ende hen ſoodanige conſtelicke twiſt-reden (de welcke ſy een diepſinnighe Gods-geleertheyt noemen) voor quame, ſy en ſouden niet eens dencken dat ſoodanige diſputatien ofte

Epiphan. in Epiſt. ab Ieronimo verſa. — *Concilio Elibert. cap. 36.* — *Ambr. lib. de Abrahamo 1. cap. 6.* — *Gelaſius Papa in Con. Romano.* — *Chryſoſt. in 1. cap. Epheſ.* — *Calixt. Papa de Conſecrat. diſtinct. 2.* — *Gelaſius Canone Comperimus, de conſecrat. diſt. 2.* — *Cyprianus Epiſt. 2. lib. 1. de lapſis.* — *Auguſt. lib. 2 de pec. mer. cap. ultimo.* — *Paphnuti. Tripartit. hiſt. lib. 2. cap. 14.* — *Cyprian. Epiſt. 2. lib. 2.* — *Auguſtin. lib. 2. contra Creſconium Grammaticum.*

ofte reden-conste van God soude voortcomen. Maer ick soude hier nemmermeer een eynde hebben, indien ick int lange soude willen voort varen te vertellen, hoe moetwillichlicken dese lieden het jock der Vaderen, welcker seer gehoorsamige kinderen sy zijn willen, van haer werpen: voorwaer jarē ende dagen soude ick daer mede door brengen. Ende sy zijn nochtans soo seer onbeschaemt, dat sy ons wel stoutelick derren opleggen, dat wy ons niet en ontsien de palen ende limiten der Vaderen sonder alle onderscheyt te overtreden. Voorts dat sy ons wijsen op de oude ghewoonte, daer mede en connen sy niet veel uytrichten: Want het soude wel een quade sake zijn, dat wy souden zijn ghedrongen de ghewoonte te wijcken. Het is wel waer, datmen de gewoonte, indien de menschelicke oordeelen oprecht waren, van de vromē wel soude mogen voor goet over nemen: maer het gaet bywijlen al wat seltsaem daer mede, ende anders dan men somtijts wel verwacht: Dewijle het ghene datmen van velen siet geschieden seer haest tot het recht der ghewoonte ghetogen, ofte voor een gewoonlick ghebruyck wert aenghenomen. Het en heeft hier oock noyt op aerden met het leven der menschen soo wel ghestaen, dat de meeste menichte der selve het alderbeste heeft behaecht. Soo is dan uyt veelder menschen bysondere ghebreken dickwils een ghemeyne dwalinge, ofte veel meer een algemeyne bewillinghe tot het gebreck ontstaen: het welcke niet te min dese fijne lieden willen, datmen nu voor een wet sal aen nemen. Maer die niet gantsch blint en zijn, connē lichtelick vernemen, dat (soo te spreken) een groote menichte der Zee-bāren des quaets den aertbodem overstort hebbe, ende dat de gantsche wijde Werelt met veel dodelicke fenijns der schadelicke leeringe is vervalscht, ende in somma dat alle dinghen soo over hoop ligghen, dat wy bevreest zijn, of van den welstant der menschen den moet t'eenemael verloren te gheven, ofte anders tegens soodanige quade ghewoonte ende inbreck genootsaeckt worden in tijts te versien, jae de selve genoech met ghewelt wederomme sullen moeten af brenghen. Ende noch en wiltmen dit remedie, oft dese noothulpe niet aen de hant nemē, uyt oorsake, dat wy tot het ghene dat ons ten aldermeesten schadelick is, alreede soo lange gewent zijn, ende geoeffent. Maer al waert nu soo dat een alghemeyne dwalinghe in wereltlicke saken der menschen d'overhant name, soo moet nochtans in het rijcke Gods, sijne eenighe eeuwige waerheyt voor al gehoort, ende ten alderhoochsten gewaerdeert worden: de welcke haer selven noch door eenich voor-gebruyck ofte besittinge van lange jaren, noch door oude gewoonte, noch door eenige onderlinge te samen spanninghe ofte rotterie, ymmermeer sal laten onder ons ghewelt brengen. Alsoo heeft de Propheet Esaias in voortijden de uytvercorene Gods gheleert, dat sy niet en souden roepen, Conspiratie ofte verbondt, over al daer het volck riep Conspiratie ofte verbont, dat is, dat sy niet ghelijckelick met het volck in eenich godloos verbont souden bewilligen, ende haer niet laten verschricken van't ghene daer voren het volck bevreest ende verschrickt was: maer dat sy veel eer den Heere der Heyrscharen souden heylighen, ende laten hem hare vreese ende verschrickinghe zijn. Dese lieden moghen ons dan nu soo vele exempelen der oude tijden, ende die nu daghelijcx gheschieden, voor werpen als sy willen, indien wy alleen arbeyden den Heere der Heyrscharen te heylighen, soo en sullen sy ons daer mede niet seer connen verschricken. Want of wel over vele hondert jaren, de menschen in ghelijcke goddeloose meyninghe ende oeffeninghe hebben bewillicht, soo is de Heere doch sterck ende machtich ghenoech om wrake te doen tot in het derde ende vierde gheslacht, ende oft schoon de gantsche werelt de selfde boosheyt soude willen toe vallen, soo heeft hy doch door de wedervarentheyt ooghenschijnlicken laten vernemen, hoedanich den uytganck der ghenen gheweest zy, die met den meesten hoop sondighen, als hy het gantsche menschelicke gheslachte met den Suntvloet vernielde, uytghenomen Noah met weynich zielen, op dat hy door het eenich gheloove des vromen Oudt-vaders, de gheheele werelt soude verdoemen. In somma, een quade ghewoonte en is anders niet, dan een alghemeyne peste, in de welcke die soo wel sterven die onder een groote menichte sterven, als oft sy alleen storven. Boven desen behoorden sy wel te overweghen, het ghene dat Cyprianus op een plaetse schrijft: te weten, dat de selven, die door onwetentheyt sondighen, of sy haer selven niet wel van alle schult en connen ontledighen, nochtans eenichsins moghen zijn te verontschuldighen, maer dat de ghene die de waerheyt hartneckelicken verwerpen alsse hen door Gods ghenade wordt aengheboden, gheen onschult der werelt connen voorwenden. Sy en moghen ons oock met dit argument ofte inreden niet al te seer benauwen, waer door sy arbeyden ons soo verre te brenghen, dat wy souden moeten bekennen dat de Kercke of over veel langhe jaren zy ghestorven, ofte dat wy nu teghen de Kercke strijden. Voorwaer de Kercke Christi leeft, ende sal leven, soo langhe als Christus ter rechter handt des Vaders sal regeeren, door wiens handt sy wordt onderhouden, door wiens bescherminghe sy is bewapent, door wiens cracht ende vermoghen sy werdt ghesterckt, hy sal sonder eenighen twijfel vervullen het ghene dat hy eens heeft belooft, te weten, dat hy tot het eynde der Werelt by den sijnen sal blijven. Teghen dese Kercke en nemen wy nu gheen oorloghe aen de hant: dewijle wy door een ghelijcke overeencomste ende bewillinghe met alle Christ-gheloovighe Ghemeynten, eenen God, ende eenen Christum den Heere aenbidden ende eeren, ghelijck hy van sijne gheloovighe dienaren t'allen tijden aenghebeden ende gheeert is gheweest. Maer dese lieden zijn wel verre van de waerheyt, als sy anders gheene Kercke en bekennen, dan die sy met den ooghen aenschouwen, ende willen de selve tusschen sekere palen besluyten, onder de welcke sy gheensins can worden begrepen. Ende dit zijn de hooftstucken, om de welcke wy teghen elckanderen strijden. In den eersten, dat sy de ghestaltenisse der Kercke altijdt sichtbaerlick, ende ooghenschijnlick willen hebben:

Decret. dist. 8. cap. 51. Extr. de Consuetud.

Esai. 8.12.

Genes. 7.1.

Hebr. 11.7.

Cyprian. Epist. 3. li. 2. In Epistolam ad Iulian. de here. baptizan.

Mat. 28.20.

Ten anderen, dat sy de selfde ghestaltenisse op de Stoele der Roomsche Kercke duyden, ende op den staet van hare Prelaten. Maer wy segghen daerenteghen, dat de Kercke sonder ooghenschijnlicke ghestaltenisse ofte ghedaente bestaen can, ende dat haer ghedaente niet by den uytwendighen schijn, de welcke sy soo hooch verheffen, maer by een onghelijck ander, ende contrarie merck-teecken bekent werde, te weten, by de reyne vercondinghe van Gods woort, ende het oprechte ghebruyck der Sacramenten. Sy murmureren, alsmen de Kercke niet altijt als metten vingher en can wijsen. Maer hoe menichmael is sy by het Ioodtsche volck in soodanighe onghedaente ghecomen, dat bynae gheene oogenschijnlicke ghestaltenisse aen haer was te mercken? Wat aensienlicke ghedaente heeft sy ghehadt, als Elias claechde dat hy in de selfde alleen was overghebleven? Hoe langhe heeft sy nae de toecomste Christi, sonder eenighe uyterlicke ghedaente int verborghen gheleghen? Hoe menichmael is sy van die tijt af, met oorloghe, beroerten, ende ketterie soo seer be-
1. Reg. 19. 11 spronghen ende verdruckt gheworden, datmen haer ghestaltenisse nauwelicx conde ghewaer worden? Oft dese fijne lieden dan in die tijden gheleeft hadden, souden sy wel gheloofe hebben, dat daer oock yewaerts eene Kercke gheweest ware? Soo moeten sy dan ten laetsten aen de Godlicke antwoorde ghedencken die Eliæ werde ghegheven, te weten, dat daer noch seven duysent mannen waren over ghebleven, die hare knyen voor den Baal niet en hadden gheboghen. Ende het is buyten alle twijfelinghe, of Christus heeft altijt op der aerden gheregeert, nae dat hy ten Hemel is opghevaren. Indien nu de Christgheloovighen ten tijden van soodanighe verwoestinghe, yewaerts eenighe uytwendighe ghedaente der Kercke hadden willen hebben, souden sy den moet
Hilar. contra Auxent. niet bynae verloren hebben ghegheven? Ende voorwaer, Hilarius heeft het alreede te sijnen tijde voor een groote feyle ende zonde gheacht, dat veel menschen verblindt zijnde door een sotte eerbiedinghe die sy droeghen tot de weerdicheyt van hare Bisschoppen, niet eens en aenmerckten wat schadelicke pesten onder soodanighe mom-aensichten somtijts waren verborghen: want alsoo spreeckt hy: Een dinck vermane ick ulieden: Wacht u voor den Antechrist. Ghy vergrijpt u selven aen de sotte liefde der mueren, ghy en eert de Kercke Gods niet te rechte, ten aensien van hare costelicke daecken ende Paleysen: ende misbruyckt daer onder den name des vreden. Twijfelen wy dan dat den Antechrist aldaer sijnen Stoel sal stellen? Ick wil my selven veel liever, ende met meerder versekertheyt laten vinden tusschen de berghen ende bosschen, aen de staende wateren, ende kerckeren, ende holen, want in de selfde hadden voortijden de Propheten haer verblijf ende wooninghe als sy propheteerden. Nu wat is het doch anders dat de werelt hedensdaechs in dese ghehoornde Bisschoppen soo seer verwondert ende vereert, dan dat sy die voor de weerdichste houdt, die hare Stoelen ofte Bisdommen in de grootste Steden ghestelt hebben? Wech dan met soodanighe sotte weerderinghe: maer laet ons het wederspel doende,
2. Tim. 2. 19. sulcx veel liever den Heere opgheven, als die alleen wetende wie de sijne zijn, den menschen somtijts den uyterlicken schijn sijnder Kercke wil ontrecken. Ende dit is voorwaer wel een schrickelicke wrake Gods over den aertbodem. Maer als de menschen door hun goddeloose wesen sulcx verdient hebben, waeromme willen wy ons de rechtveerdighe straffe Godes onderstaen te wederstrijden, op dese wijle heeft God in voortijden der menschen groote ondanckbaerheyt ghewroken: Want dewijle sy nae sijne waerheyt niet en wilden luysteren, ende sijn licht uytbluschten, soo heeft hy toeghelaten dat sy in hun verstant verblindt zijnde, met grove leughenen vervoert ofte misleyt, ende in de alderdiepste duysternisse der onwetentheyt begraven souden worden, alsoo dat bynae niet eens en soude schijnen datter een oprechte Kercke waer over ghebleven. Maer hy heeft niet te min ondertusschen de sijne hier ende daer verstroyt, ende int verborghen zijnde, oock in het midden der dwalinghen ende duysternissen, van het verderven bewaert ende behouden. Ende dit en is hem niet nieus, noch wy en hebben ons dies oock niet soo seer te verwonderen: want hy heeft het wel gheleert, de sijne te bewaren, oock in de verwerringhe selve van Babylon, ende in de vyervlammen des bernenden ovens. Soo veel nu de uytwendighe ghedaente der Kercke belangt, de welcke sylieden ick en weet niet met wat pronckerie, arbeyden in grooten aensien ende weerdicheyt te brenghen, ende hoe schadelick het selfde haer voorstel zy, wil ick uwe Coninckllicke Majesteyt met weynich woorden, ick en segghe niet verclaren, maer alleen aen roeren, op dat ick het haer niet te langhe en make. De Paus van Roomen (segghen sy) die de Apostolische Stoel besit, ende die van hem tot Bisschoppen sijn ghesalfr ende ghewy't, als sy maer eenen staf ende mijter hebben, soo representeren ende zijn sy de Kercke, ende behooren daer voor gehouden ende aenghesien te worden, ende en connen over sulcx oock niet dwalen. Waerom-
Exod. 32. 4. me dat? Want (segghen sy daer op) het zijn Herderen der Kercke, ende zijn den Heere ghewijet. Aaron ende de andere voorstanders des volcks, waren die oock niet Herders? Maer Aaron ende sijne sonen alreede tot Priesteren ghewijet zijnde, hebben niet te min ghedwaelt, als sy het gulden
1. Reg. 22. 12 Kalf hebben ghegoten. Waeromme en soudemen dan nae de selfde reden de vier hondert Propheten die Achab bedroghen, niet ghehouden ofte aenghesien hebben voor de Kercke? Maer de rechte Kercke hielt de partije van Micha, die daer wel alleen stont, ende veracht was: maer uyt wiens mont
Iere. 18. 18. de waerheyt te voorschijn quam. Hadden niet den name ende het aensien der Kercke de Propheten, die met een ghedruysch alle ghelijck teghens Ieremiam op stonden, ende haer wel stoutelick beroemden, dat het niet en conde ghescheiden, dat de Priesteren in de Wet souden dwalen, ende den wijsen Raets soude ontbreken, ende dat de Propheten souden onrecht leeren?

leeren? Teghen dese gantsche menichte der Propheten werde Ieremias alleen uyt ghesonden, om hen in den name des Heeren der Heyrscharen aen te segghen, dat het den Priester aen sijn Wet, ende den Wijsen aen sijnen raet, ende den Propheet aen sijn woort seer wijt soude faelgeeren. Was niet soo eenen schijn in het Concilium, dat de hooghe Priesteren, Schriftgheleerden, ende de Pharizeen vergaderden, als sy onder hun van de doot Christi wilden beraetslaghen? Dat sy nu henen gaen, ende hen aen dese uytwendighe mommerie houden, om Christum ende alle Propheten Gods meer voor Ketters te schelden, ende des Duyvels dienaren, daerenteghen tot instrumenten des heylighen Gheests te maken. Indient henlieden oock ter herten gaet dat sy voor gheven, soo begheere ick dat sy my ter goeder trouwen hier op willen antwoorden, ende segghen: In wat landt ende plaetse de Kercke haer residentie ofte woonstede heeft ghehouden ten tijde als de Paus Engenius door het Concilium van Basel van de Roomsche Stoele afghestelt, ende in sijn stede Amadeus Hertoghe van Savoyen ghecoren is gheworden? Al souden sy van hoochmoet bersten, soo en connen sy doch niet ontkennen, of het selve Concilium, soo vele de uytwendighe beleydinghe aengaet, zy goet ende wettelick gheweest, ende het welcke niet van eenen Paus alleen, maer van hen beyden is beschreven ende aenghestemt. Nu soo is in het voorseyde Concilie de Paus Engenius als eenen ketter, wederspannighe, ende onghehoorsamighe in den ban ghedaen ende verdoemt gheworden, met alle sijn gheselschap, beyde Cardinalen ende Bisschoppen, ende die met hem tot verscheuringhe van't Concilium ghearbeyt hadden: Ende is nochtans door gunste van eenighe Princen naederhant wederomme in sijnen Pauselicken Stoel, ende eerste weerdicheyt ghedronghen: Daer ter contrarie de verkiesinghe Amadei, met raet ende daet eenes heylighen ende alghemeynen Conciliums wel ordentlicken te weghe ghebracht zijnde, tot niet, ende (soo te spreken) in d'assche is gheloopen: uytghenomen alleen dat hy, even alsmen eenen blaffenden hont een stuck broots in den mont werpt, met een Cardinaels hoet ghepaeyt is gheworden. Wt desen hoop ende aenhanck Engenii, van het Concilium daer te vooren tot Ketters, rebellen, ende moetwillighe veroordeelt, zijn naederhant voorts ghecomen alle andere Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, Abten ende Papen. Hier is het dan daer sy haer selven moeten ghevanghen gheven. Want welcke van beyden partijen sullen sy doch den name der Kercke willen toe schrijven? Souden sy wel derren loochenen, dat het een alghemeyn Concilium gheweest zy, aen het welcke, soo vele de uytwendighe Majesteyt aen ginck, doch niet en ontbrack? Dewijle het ymmers met twee groote Bullen wel solemnelicken uyt ghecondicht, door des Roomschen Stoels Legaet, die daer de hoochste plaetse hadde, wettelicken inghewy't, met alle vereysche Ceremonien seer wel gheordonneert, ende met ghelijcke hoochweerdicheyt tot den eynde toe uytghevoert is gheworden. Sullen sy wel willen bekennen dat Engenius met sijnen gantschen aenhanck, van de welcke sy doch alle ghelijck hare wyinghe hebben, een Ketter zy? Soo moeten sy dan daer toe comen, dat sy een ander ghedaente ofte ghestaltenisse der Kercke beschrijven: of wy moeten haer al te samen, soo veel alsser zijn, nae haer eyghen selfs leeringhe, voor Ketters houden, als die met haren wille ende voorweten van de Ketters ghewijet ende gheordonneert zijn gheweest. Ende ick neme men heeft van te vooren noyt gheweten, dat de Kercke niet aen eenighe uytwendighe prale ofte pompeusicheyt zy ghebonden, soo souden sy ons doch daer van ghenoech een seker voorschrift gheven, als sy onder den schoonen tijtel ende het decksel van een Kercke, haer selven soo eenen langhen tijt de gheheele werelt verschrickelick ghemaeckt, ende tot een ontsich ofte verwonderinghe ghestelt hebben, daer sy doch in den gront niet dan een doodtlicke peste gheweest zijn. Ick en spreke hier niet van hare zeden, ende lantcondighe boeven-stucken, van de welcke hun gantsche leven t'eenemael vervult is, dewijle sy haer niet en schamen te bekennen dat sy Pharizeen zijn, de welcke men wel schuldich zy te hooren, maer niet nae te volghen. Ende uwe Conincklicke Majesteyt sal voorwaer ooghenschijnlick bevinden, dat even de selve leeringhe, door de welcke sy by alle menschen willen ghehouden zijn voor de rechte Kercke, niet anders dan een wreede ziel-moorderie, jae een verderffelick vyer, een onderganck ende verwoestinghe der Kercke en zy, indien uwe Conincklicke Majesteyt om onse schriften te lesen, maer een weynich tijts gheneghen is te verkiesen. Eyndelick, ist wel een onredelick stuck dat sy ons derren op legghen, dat de predicatie van onse leeringhe, een oorsake gheve van groote oproerte, twist, ende oneenicheyt, ende datmen sulcx uyt de vruchten der selve in veel menschen, diese aen hanghen, wel can vernemen. Maer de schulde van alle dit quaet, de welcke men anders de boosheyt des Satans behoorde toe te schrijven, werdt voorwaer de leeringhe t'onrecht over den hals ghedronghen. Want het is met Gods woort eyghentlick alsoo ghestelt, dat het nemmermeer te voorschijn en comt, of men maeckt oock met een den Satan terstont wacker om dat te comen bestormen: Zijnde sulcx een gantsch seker ende onwederlegghelick merckteecken om het selfde te onderscheyden van alle andere valsche leeringhen, de welcke haer lichtelicken openbaren, om dat sy vast van alle man ghewillichlicken werden aenghenomen, ende sulcx de gheheele werelt wel behaghen ende aenlachen. Even alsoo heeft de Vorst deser werelt, nu eenighe hondert jaren, als alomme niet dan een diepe duysterheyt regneerde, bynae met alle menschen sijnen spot ghedreven, ende niet anders als een traghe Sardanapalus, in goede vrede stil sittende, sijnen wellust ende tijt-verdrijf ghehadt. Want hoe soude hy sijnen tijt doch anders dan met lachen ende spelen doorghebracht hebben, dewijle hy in soo een stille ende gherustighe possessie ofte besittinghe sijns Rijcx was ghesetten? Maer soo haest als het licht van boven schijnende, sijne duysternisse eenichsins be-

stont

Iere. 4. 9.

Ioan. 11. 10

ſtont te verdrijven, ſoo haeſt als de ſtercke ghewapende ſijn Rijck heeft begoſt te beſtormen ende verſtooren, alſoo haeſt is hy oock uyt deſe ſijnen ſtillen ſlaep ende traecheyt ontſpronghen, ende heeft de wapenen wackerlicken aen de hant ghenomen: daer toe ten aldereerſten beweecht hebbende groot ghewelt ende macht van menſchen, om door de ſelve de opcomende waerheyt crachtelicken te onderdrucken, maer ſiende dat hy daer mede niet en conde uytrichten, heeft hy't met ſubtijlheyt ende heymelicke laghen aengheleyt: als hy naemaels door ſijne Wederdoopers ende dierghelicke quaet ghespuys, veel ſecten ende verſcheydenheyt der opinien heeft verweckt, om de ſelve waerheyt te verdonckeren, ende eyndelick t'eenemael uyt te bluſſchen. Ende hy beſtormt haer oock hedenſdaechs met de ſelve twee muerbrekers ofte wapenen: dewijle hy alle vlijticheyt aenwendt om dit oprechte zaet met ghewelt ende macht van menſchen tot in den gront toe uyt te roeyen, ende met ſijn oncruyt, ſoo vele in hem is, arbeyt te verdrucken ende onderdempen, op dat het ſijn waſdom niet en hebbe, noch vruchte van hem gheve. Maer dit nochtans alle te vergheefs, iſt dat wy alleen de waerſchouwinghe des Heeren ter herten nemen, die ons ſijne arch-liſtighe behendicheyt al over langhe heeft ontdeckt, om van hem niet verraſcht te worden: ende heeft ons tot dien eynde teghens alle ſijn gheſchut ende aenloopinghe volcomelick toegheruſt ende verſorcht. Wat is het oock voor een ſchandelicke booſheyt, het woort Gods te beſwaren, ofte van nijdicheyt ende oproerten die de ſotte ende herſeloose menſchen teghen de ſelve verwecken, ofte van ſecten, die de verleyders alomme teghen haer zaeyen? Ende dit en is nochtans niet nieus: Want Elias oock ghevraecht worde, of hy de man niet en was die Iſrael verſtoorde? Chriſtus ſelve is van den Ioden voor een oproermaker ghehouden. Men heeft de Apoſtelen beſchuldicht als oft ſy het volck tot oproer verweckt hadden. Wat doen ſy doch hedenſdaechs anders die ons van alle beroerten, ſeditien, ende oneenicheden die teghen ons ontſtaen, ſelve de oorſake op legghen? Maer hoemen
1.Reg.18.18 ſoodanighen behoort te antwoorden, heeft ons Elias gheleert, te weten, dat wy niet en zijn die de dwalinghen zaeyen, ofte eenighe oproerten beweghen: maer dat ſy de ſelve zijn, die de cracht Gods wederſtrijden. Ghelijck dan nu deſe eenighe redene ghenoech is, hare moetwillicheyt te wederlegghen, ſoo iſt aen d'ander zijde wederomme ſeer hooch van noode de ſwackheyt der ſommighe voor te comen, die door ſoodanighe ergherniſſe ghemeynlick voor't hooft gheſtooten ende verſchrickt, ende in haer verſchrickinghe wanckelmoedich ghemaeckt worden. Deſe dan, op dat ſy gheen oorſake en vinden haer ſelven door ſoodanighe aenſtootinghe te bedroeven, ende den moet verloren te gheven, ſullen weten, dat den Apoſtelen even het ſelve te haren tijde is wedervaren, dat ons nu oock teghenwoordelick bejeghent. Daer waren datmael veel ongheleerde ende
2.Pet.3.16. onſtantvaſtighe lieden, de welcke, ſoo de heylighe Petrus verhaelt, het ghene dat van den heylighen Paulo godſalichlick was gheſchreven, tot haer eyghen ſelfs verdoemeniſſe vervalſchten. Daer waren ſommighe Gods verachters, de welcke om dat ſy hoorden dat de zonde machtich ghewor-
Rom.6.1.15. den was, op dat de ghenade te overvloedigher zijn ſoude, terſtont daer uyt beſloten, ende den Apoſtel wederomme voor wierpen, ſegghende: Soo ſullen wy dan in de zonde blijven, op dat de ghenade meerder worde. Als ſy hoorden dat de gheloovighen niet onder de Wet en waren, antwoorden ſy: Soo willen wy dan ſondighen, dewijle wy niet en zijn onder de Wet, maer onder de Ghenade. Daer waren eenighe die hem op leyden dat hy leerde, datmen het quaet wel doen mochte. Veel valſche Propheten hebben hen ſelven in ghedronghen, om de Kercke, die hy opghebout
Phil.1.15. hadde, te vernielen. Sommighe predickten Chriſtum door nijdicheyt ende twiſt, ende niet oprechtelick, meynende ſijne banden daer door noch meer te beſwaren. Op eenighe plaetſen en hadde het Euangelium gheenen ſonderlinghen voortganck: Een yghelick ſocht het ſijne, ende niet dat Chriſti was. De ſommighe ginghen te rugghe, hen als de honden weder keerende tot hun uytſpouſpel, ende ghelijck de ghewaſſchen ſeughen tot de wentelinghe in het ſlijck. Andere miſbruyck-
2.Pet.2.22. ten de vryheyt des gheeſts tot de vryheyt des vleeſchs. Vele gaven haer uyt voor broeders, van de welcke den Gheloovighen naederhant niet dan groote periculen hadden te verwachten: onder den broederen ſelve ſachmen grooten twiſt ontſtaen. Maer wat ſtont den Apoſtelen hier te doen? Was het hen voorderlick, ofte voor eenen tijt lanck te veynſen, ofte anders t'eenemael achter weghen te laten, ende te verloochenen het Euangelium, dat ſy ſaghen te zijn een wortel van ſoo veel ſtrijdts, een materie van ſoo groote periculen, ende een oorſake van ſoo menigherley ergherniſſen? Maer
Luc.2.34. in deſe aenvechtinghen zijn ſy ghedachtich gheweeſt, dat Chriſtus zy een ſteen der aenſtootinghe, ende een rotzſteen der ergherniſſe, tot eenen val ende opſtandinghe van velen gheſtelt, ende tot een teecken dat wederſproken wordt. Met ſoodanich ghemoet ende hartelick betrouwen ghewapent zijnde, zijn ſy alle periculen, oproeren, ende ergherniſſen, wel ghetrooſt over ghepaſſeert, ende te boven ghecomen. Even met deſen ſin moeten wy ons ſelven oock nu verſtercken, dewijle de heylighe Paulus betuycht dat dit des Euangeliums gheſtadich-duerende eyghenſchap ende natuere is, dat het een reucke des doots tot den doot zy den ghenen die verloren blijven, hoewel het ons anders veel meer daer toe was verordineert, dat het een reuck des levens tot het leven, ende een cracht der ſalicheyt ware allen die daer aen ghelooven. Het welcke wy dan oock in der daet alſoo ſouden bevinden, indien wy door onſe ondanckbaerheyt deſe uytnemende weldaet Gods niet en verhinderden, ende ſelfs tot onſe verderffeniſſe tooghen, dat ons anders het alderhoochſte middel der ſalicheyt behoorde te weſen. Maer ick keere my ſelven nu wederomme tot uwe Coninckliicke Majeſteyt, die haer ymmers niet en behoort te laten beweghen door de valſche

sche aenclachten ende opspraeck, daer mede onse vyanden uwe Coninckliclke Majesteyt pooghen in eenighe vreese ende verschrickinghe te brengen, als en soude door dit nieuwe Euangelium (want soo noemen sy tselve) niet anders ghesocht worden, dan een oorsake van beroerten, ende van een ongebonden vryheyt tot alle boosheyt ende sonden. Want onse God en is gheen God der oneenicheyt ofte scheuringhe, maer een God des vredes: ende de Sone Gods is niet een dienaer der zonde, maer is ghecomen om de wercken des Duyvels te verstooren. Ende wy worden van soodanighe aenslagen ende voorstel, voorwaer t'onrechte beschuldicht, dewijle wy doch tot gheenen tijden daer van het alderminste vermoeden, yemant ter werelt hebben ghegheven. Siet, wy souden de lieden zijn die in den sinne hebben de Coninckrijcken te verwoesten: daermen van ons doch noyt een eenich woort en heeft ghehoort dat oproericheyt smaecte, ende die wy daer voor bekent zijn, dat wy onse leven altijt in eenvoudicheyt ende stilheyt doorghebracht hebben, soo langhe wy in uwe Coninckliclke M^tes. landen hebben ghesceten, ende oock nae dat wy nu uyt onse woonplaetsen zijn ghedreven, niet op en houden voor uwe Coninckliclke Majesteyt, ende de welvaert des Coninckrijcx, den Almachtighen te bidden. Siet, wy souden den vryen toom tot alle zonde ende boosheyt soecken toe te gheven, in de wandelinghe van de welcken, al ist (dwelck wy gheerne bekennen) datmen wel veel dinghen mach begrijpen, soo en is de selve onse wandelinghe nochtans niet soo ongheschickt, datmense daeromme soo seer behoort te verachten. Ende wy en hebben (God lof) in den Euangelio niet soo qualick toeghenomen, dat onse leven ende conversatie, oock dese onse beschuldigers ende achterclappers, niet selve tot eenen spieghel der suyverheyt, vriendelickheyt, barmherticheyt, maticheyt, lijdtsaemheyt, beleefdicheyt, ende van vele andere goede deuchden soude moghen dienen. Ende dat wy voorwaer God met een reyn oprecht herte vreesen ende eeren, is meer dan openbaer. Dewijle vast alle onse begheerte daer nae staet, dat beyde in onse leven ende sterven, sijnen name gheheylicht mach worden. Iae de quade nijders tonghen selve zijn ghenootsaeckt gheweest ghetuyghenisse der onschult ende uyterlicke vromicheyt, soo vele die by den mensche can zijn, van eenighe uyt den onsen te gheven, diemen om het ghene heeft doen sterven, daermen hen anders sonderlinghe om hadde behooren te prijsen. Ende oft daer wel eenighe zijn mochten (diemen nochtans tot noch toe in uwe Majesteyts Coninckrijcke gheene en heeft vernomen) die onder het decksel des Euangeliums alle dinghen in oproer stellen, ofte die anders haer onghebonden wandelinghe ende schantvlecken, met den mantel van de vryicheyt der ghenade Gods souden willen bedecken (ghelijck ick dan soodanige lieden eenighe wel kenne) tegen de selve zijn de Wetten, ende wettelicke straffen gheordonneert ende inghestelt, door de welcke sy nae de gheleghentheyt van hare misdaden wel strenghelicken behooren gecorrigeert te worden: maer datmen ondertusschen het Euangelium Gods niet en lastere ende beschuldighe, om eenighe quade stucken, die sommighe boesdoenders moetwillichlicken bedrijven. Soo heeft dan uwe Coninckliclke Majesteyt tot hier toe volcomelicken ghenoech ghehoort, de fenijnighe ende bittere aenslaghen van onse teghenpartien, op dat uwe Coninckliclke Majesteyt hare ooren niet al te seer en neyghe om deser lieden valsche aenclachten eenich gheloove toe te stellen. Ende ick sorghe dat ick het uwe Majesteyt hier veel te langhe ghemaeckt hebbe, dewijle dese Voorreden bynae een gantsche verantwoordinghe begrijpt: Hoewel ick door de selve des voornemens niet en was, een volcomen onschult voor ooghen te stellen, maer alleen tot ghenadige verhooringhe onser sake, uwe Coninckliclke Majesteyts herte ende ghemoet een weynich te bemorwen, het welcke nu wel van ons afghewent ende vervreemt, jae oock met toorne is ontsteken: Maer hopen dies niet te min, dat wy hare Majesteyts ghenadighe gunste eenmael wederomme sullen vercrijghen, indien uwe Coninckliclke Majesteyt anders dese onse bekentenisse, de welcke wy haer in de plaetse van een verantwoordinghe hier voor stellen, met een sachtsinnighe ende goedertieren affectie ofte ghemoet ghelieven wil eens te overlesen. Maer ist dat ter contrarie der quaetwillighen valsche aenclachten uwe Coninckliclke Majesteyts ooren soo seer hebben in ghenomen, dat den verweerders by de selve gheene plaetse der verantwoordinghe altoos en zy overghebleven: ende dat aen d'ander zijde dese onrustighe gheesten, ende moortdadighe bloethonden ten aensien ende ooghluyckinghe van uwe Coninckliclke Majesteyt sonder ophouden met ghevanckenissen ende roeden, met vyer ende sweert, met in sacken te steken, met beroovinghe ende vernielinghe der goederen, vast voort varen te woeden, soo sullen wy doch eyndelick, niet anders dan als schapen ter slachtbancke gheeyghent, tot de alderuyterste benautheyt worden gedreven: doch alsoo, dat wy dies niet te min onse sielen in lijdtsaemheyt besitten, ende de stercke hant des Heerē even blijdelick sullen verwachten: de welcke haer dan te sijnder tijt wel toegherust sal openbaren, soo wel om den armen uyt hare benautheyt te verlossen, als oock om de verachters te straffen, die haer nu teghenwoordichlicken soo stoutelick verblijden. De Heerē der Heeren, ende Coninck aller Coninghen, wil uwe Coninckliclke Majesteyts throone, ymmers met rechtveerdicheyt, ende hare Majesteyts Stoele met equiteyt ende billickheyt bevestighen.

Ghegheven tot Basel den eersten dach Augusti M. D. XXXVI.

Het Inhoudt des eersten Boecks.

Van de kennisse Gods des Scheppers.

Capittelen xviij.

1 DAt de kennisse Godes ende de kennisse ons selfs, dingen zijn aen malcanderen verbonden, ende hoe sy aen malcanderen hanghen.

2 Wat het zy God te kennen, ende tot wat eynde sijn kennisse dient.

3 Dat de kennisse Godes natuerlick is in der menschen vernuft in gheplant.

4 Dat de selve kennisse Gods eensdeels door onwetentheyt, eensdeels door boosheyt wort verstickt ofte verdorven.

5 Dat de kennisse Gods in het maecksel ende gheduerige regeeringhe der werelt, schijnt.

6 Dat het noodich zy door de Schriftuere gheleydt ende gheleert te worden, om tot God den Schepper te comen.

7 Met wat ghetuyghenisse de Schriftuere moet bevesticht worden, (te weten, met de ghetuyghenisse des Gheests) op dat haer auctoriteyt seker zy: ende dat het een ongoddelick ghedichtsel is, dat haer gheloove ende sekerheyt in het oordeel der Ghemeynte zy gheleghen.

8 Dat daer bewijsinghen ghenoech zijn (soo verre het menschelick vernuft streckt) om de sekerheyt der Schriftuere te bevestighen.

9 Dat de gantsche gront der Godsalicheyt door de rasende menschē verstoort wort, die de Schriftuere verlatende, tot openbaringen hare uytvlucht nemen.

10 Dat de Schriftuere om alle superstitie wech te nemen ende te beteren, den waerachtighen God alleen, alle andere uytgesloten, stelt tegen alle de Goden der Heydenen.

11 Datmen niet en moet Gode eenighe sienlicke gedaente toe schrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den waerachtighen God af wijcken, die hen selven Afgoden ofte Beelden op richten.

12 Dat God van de beelden ghescheyden wort, op dat hy gantschelick alleen ghedient worde.

13 Dat van de Scheppinghe der werelt aen wort in de Schriftuere geleert een eenich wesen Gods, dwelck drie persoonen in hem begrijpt.

14 Dat de Schriftuere oock in de Scheppinghe der werelt, ende aller dinghen, den waerachtighen God met sekere merckteeckenen onderscheyt van de ghemaeckte ende ghedichte Goden.

15 Hoedanich de mensche is geschapen: waer oock van de machten der ziele, van het beelt Gods, van den vryen wille, ende van de eerste gheheelheyt der natuere ghehandelt wort.

16 Dat God door sijn cracht de werelt die van hem geschapen is, onderhoudt ende beschermt, ende een yeghelick deel daer van door sijn voorsienicheyt regeert.

17 Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyt weten.

18 Dat God alsoo der godloosen dienst ghebruyckt, ende hare herte buycht om sijne oordeelen te volbrenghen, dat sy suyver van alle vlecke blijft.

Inhoudt

Van de kennisse Gods des Scheppers.

VOorghenomen hebbende te spreken van de kennisse des almoghenden Scheppers, die sick voor al, ende ten claerlicksten vertoont in de scheppinghe des menschen, heeft d Autheur het voorgoet ende stichtich gheachtet dat hy te ghelijck oock van den mensche in desen eersten Boeck soude handelen. Daerom dan nu ten eersten inganck twee de voornaemste poincten alhier worden verhandelt, als wesende de principaelste hooftstucken van de andere naevolghende Boecken: Te weten, ten eersten van de kennisse Gods, ende daer nae van de kennisse des menschen. Van beyden te ghelijck wort in het eerste Capittel ghesproken, doch alsoo dat naederhant elck van dien oock bysonder, ende wat breeder verclaert wort; ende dat oock daer beneffens noch eenighe andere stucken, wel van minderen ghewichte, niet te min nochtans tot eenen van desen tween ghehoorende, aengheroert, ende nae vereysch aer saken verhandelt worden: Als daer zijn de stucken van de heylighe Schrifteure: Item van den Beelden, eyghentlick ghehoorende tot het poinct van de kennisse Gods, ende volgens oock noch andere drie; namelick, van het ghebouwe deser werelt, van den Enghelen, ende van den Duyvelen, die alle ghehooren tot t'stuck van de kennisse des menschen: wat nu voorder ghetracteert wort van de voorsienicheyt Gods, ende forme van gouvernemẽt die hy in het regeeren der wereltschen saken ghebruyct, tselve ghehoort tot beyden den hooftstucken te ghelijck.

Nopende nu het eerste hooft-poinct, te weten, de kennisse Gods, stelt hy voor allen wat voor een kennisse zy, die God van ons vereyscht, wijst sulcx aen capit. 2. Daer nae leert hy oock waer de selfde te soecken zy, namelick beginnende van het derde Capittel tot aen het negenste, wijst sulcx aen, niet in den mensche, de welcke, alhoewel hy natuerlicker-wijse eenichsins daer mede begaeft is, nochtans ofte door onwetentheyt, ofte door aengheboorne ende moetwillighe boosheyt in hem wederom versticț ende versmoort wort: hier van schrijft hy capit. 3. ende 4. Oock soo en is die niet te vinden in het ghebousel deser werelt: want, alhoewel dat oock daer in de kennisse Gods verschijnt, is het nochtans onser botticheyt schult, dat soodanige heldere ghetuyghenissen van ons niet recht betrachtet, ende daerom als vruchteloos in de wint gheslaghen worden, jae ghelijck als eenen roock verdwijnen, ende dit int vijfste capittel. Soo dat hy daer over dan besluytende de selfde alleen in der heyligher Schriftuere aenwijst, capit. 6. waer uyt hy dan stoffe neemt om breeder ende claerder te spreken van de weerdicheyt der selfden heyligher Schriftuere, sulcx vervolghende capp. 7. 8. 9. Ten derden volcht hier op, wat, ende hoedanich dat God zy, capit. 10. Ten vierden, hoe een ongodlick werck dat het zy, Gode toe te legghen eene sichtbare ghedaente, alwaer hem oorsake wort ghegheven breeder te spreken van de Beelden, ende haren oorspronck, mitsgaders de vereeringhe ende aenbiddinge der selfden, capit. 11. Ten vijfsten bewijst hy naectelick recht ende billick te zijn, dat Godt alleen, ende int gheheel van den mensche aengebeden ende ghedient worde, cap. 12. Eyndelick handelt hy van het eenighe ondeylbare wesen der Godlicker Majesteyt, die in drien onderscheydenen persoonen sick gheopenbaert heeft, capit. 13.

Belanghende nu het anderde hooft-poinct, te weten, de kennisse des menschen, handelt hy eerstelick van de Scheppinghe deser werelt, van den Enghelen, ende Duyvelen, om dat de selfde alle ten dienste, ende van weghen des menschen gheschapen zijn, cap. 14. Daer nae comt hy tot den mensche selve, ende ondertast grondelick sijn natuere ofte eygẽschap, capit. 15. Maer op dat hy dan beyde dese fondament-stucken te duytlicker verclare, daelt hy nederwaerts tot het ghewerf allerley menschelicker handelinghen, ende tot het gouvernement der gantscher werelt, ende sulcx teghen tghemeen ghevoelen van de fortuyne, ofte gheluck en ongheluck, oock teghens tberoemde stuck der Philosophischer leeringhe van het Fatum, *dat is nootzwanck der voorvallende saken, capp. 16. 17. 18.*

Tafel

Onderwijsinghe der Christelicker Religie.

HET EERSTE BOECK.

Van de kennisse Gods des Scheppers.

Capittel j.

Dat de kennisse Gods ende de kennisse ons selfs dinghen zijn, aen malcanderen verbonden: ende hoe sy aen malcanderen hanghen.

De stucken der waerer wijsheyt.

De gantsche somma onser wijsheyt (de welcke alleen oprechte wijsheyt moet geacht worden) is byna in twee stucken gheleghen: te weten in de kennisse Gods/ende in de kennisse ons selfs. Maer hoewel dese twee met vele banden onder malcanderē verknoopet ende verbonden zijn/ soo en ist nochtans niet licht te onderschepden/welck van beyden de eerste is/ende d'ander voor gaet/ eñ uyt haer vaert.

1. De kennisse Gods.

Want ten eersten en can niemant hem selven aensien/ ten zy dat hy sijne sinnē terstont wende tot het aenschouwen Gods/ in den welcken hy leeft ende sweeft.

Actor.17.28.

Want het is gheheel openbaer/ dat de gaven daer mede wy begaeft zijn/gheensins uyt ons comen: jae dat oock selfs die/ dat wy zijn/ niet anders en is dan een wesen ofte subsistentie in den eenighen God.

2. De kennisse ons selfs.

Ten anderen worden wy van dit goet/d'welck uyt den Hemel als by druppelen tot ons druppelt/ ghelijck van de wateraderkens tot de fonteyne ghelepdt. Maer nu wort de ongemeten grootheyt der goeden die in God zijn/ best ghesien in onse armoede.

Hare beschrijvinghe ende werckinghe.

Voornemelick dese ellendighe val/in den welcken ons des eersten menschen afwijckinghe heeft ghebracht ende te neder ghewor pen/ bedwingt ons de ooghen opwaerts te heffen: niet alleenlick om dat wy nuchter ende hongherich zijnde/ souden van daer halen dat ons ghebreeckt: maer op dat wy door vreese ontwaect zijnde/souden ootmoedicheyt leeren. Want dewijle in den mensche een werelt aller ellendicheden ghevonden wort/ende van dat wy van de godlicke vercieringe berooft zijn/ de schandelicke naecktheyt den onmatelicken hoop der oneerlickheyt ontdeckt: so wort een yghelick van noots weghe door het ghevoelen sijnder eygener ongeluckicheyt ghepryckelt/ om ymmers tot eenighe kennisse Gods te comen.

Siet Calvin. in Johan. cap.4.10.

De vereeninghe der beyder kennissen.

Alsoo door het ghevoelen onser eyghener onwetentheyt/ ydelheyt/ swackheyt/ ende boosheyt/ ende verdorventheyt worden wy bekennende/ dat het waerachtighe licht der wijsheyt / de oprechte deucht / de volcomen overvloedicheyt alles goets/eñ suyverheyt der rechtveerdicheyt/ nergens in/dan in den Heere ghelegen zijn: ende wy wordē door onse quaet verweckt/ om Gods goet te bemercken: ende en connē niet met ernst soecken tot hem te comen eer wy beginnen ons selven te mishagen. Want wat mensche en soude niet begeeren op hem selven te rusten? ende wie en rust oock niet op hem selven/soo lange hy hem selven niet en kent/ dat is/soo lange hy met sijne gavē te vrede is/ ende sijne ellendicheyt niet en weet/ ofte niet en gedenckt? Daerom een yghelick wordt door de kennisse sijns selfs niet alleenlick verweckt om Godt te soecken/ maer wordt daer toe als metter handt ghelepdt.

De werckinghe der kennisse Gods.

Wederom/ het is vast dat de mensche nemmermeer en comt tot de suyver kennisse sijns selfs/ ten zy dat hy eerst het aēschijn Gods aengemerckt hebbe / ende door d'aenschouwen des selves come hem selven te aensien.

1. Sy doet te niet onse hooveerdicheyt.

Want ons is een hooveerdicheyt aengeboren/ dat wy ons selven altijts schijnen rechtveerdich ende oprecht/ ende wijs / ende heylich te zijne / ten zy dat wy door openbare bewijsingen overwonnē worden onrechtveerdich/ schandelick/ dwaes eñ onreyn te zijne. Ende wy en worden niet overwonnen/ als wy alleenlick ons selven/ ende niet oock den Heere aensien/ die de eenighe reghel is/waer nae dit oordeel moet gestrekē worden.

2. Sy ontdeckt de gheveynstheyt.

Want dewijle wy alle zijn van natuere ghenegen tot geveynstheyt/ soo denckt ons eenich ydel schijn der wijsheyt overvloedichlick genoech voor de wijsheyt selve te zijne. Ende om dat onder ofte omme ons niet gesien en wort/ dat niet met seer veel onreynicheyt besmet en is: Daerom soo langhe wy onse vernuft binnen de eyndē der menschelicker verontreyninghe houden/het ghene dat niet seer onreyn is/ behaecht ons gelijck oft het seer reyn ware:

Bewijs door een ghelijckenisse.

Even ghelijck een ooghe/ voor de welcke anders niet en comt dan dat swart is / oordeelt dat alderwitst te zijne/dat nochtans met duyster wit/ oft oock met eenige bruynicheyt besprengt is. Jae wy connen oock uyt lichamelick ghevoelen noch bet onderschepden/hoe qualick wy sien in de weerderinghe de crachten der ziele. Want als wy des middachs nae de aerde neder sien/ oft de dinghen aensien die rontomme voor onse oogen zijn/soo schijnen wy ons selven seer sterck ende scherp gesichte te hebben: maer als wy opsien nae de Sonne/ eñ die met opgeheven oogen bemercken/ dan wort de cracht des gesichts/ die uytnemende sterc was in de aerde/ terstont door soo groote claerheyt plomp ende duyster/soo dat wy bedwonghen worden te belijden dat onse scherpicheyt in het bemercken der aertscher dinghen/ enckel plompheyt is/als wy comen tot de Sonne. Alsoo comet oock in de weerderinge onser geestelicker goeden. Want soo lange wy niet omme en sien buyten der aerde / ende met onse eyghen rechtveerdicheyt/ wijsheyt ende sterckte wel te vrede zijnde / soo flatteren wy ons selven seer lustelick/ ende schijnen ons selvē byna halve goden te zijne.

Cicero de Natura Deorum.

3. Sy betoont dat de volcomentheyt in God in alle deelen volmaeckt / ende onse ellendicheyt sonder eynde is.

Maer ist dat wy eenmael beginnen onse gedachten tot Godt te verheffen/ ende te overleggen hoedanich die is/ eñ hoe volcomen de volmaectheyt sijnder rechtveerdicheyt/ wijsheyt/ende crachts zy/ na welcker rechtsnoer wy ons moeten schicken/soo sal tgene dat ons te voren door voorwendinghe der valscher rechtveerdicheyt behaechde/ als uytnemēde sotheyt stincken: dat eenen schijn der sterckheyt hadde/ sal bevonden worden seer ellendige onmacht te zijne: soo seer qualick comet met de godlicke suyverheyt over een / dat in ons schijnt het aldervolmaecktste te zijn.

Hier uyt comt de vergruwinghe ende ver-

Dat ander bewys genomen vā exempelen.

schrickinghe / dat de Schriftuere alomme verhaelt dat de Heyligen / soo wanneer sy de tegenwoordicheyt Gods ghevoelden / verslagen ende bedruckt zijn geweest. Want dewijle wy sien dat de ghene die int afwesen Gods gerust ende vast stonden / alsoo beroert ende vertsaecht worden/ als hy sijn eerlickheyt openbaert / dat sy door de gruwinghe des doots neder vallen / jae verslonden worden/ eñ bynae niet en zijn: soo moet men daer uyt verstaen/ dat de mensche nemmermeer genoech gheraeckt ende geroert en wort door de kennisse sijnder nederheyt / dan als hy hem selven heeft by de Majesteyt Gods aengemerckt.

1. Der heyliger Vaderen.

Deser verschrickinge hebbē wy vele exempelen/ beyde in de Rechters ende Propheten: soo seer dat dit woort onder het volck Gods gewoonlick was: Wy sullen sterven/ want de Heere is ons verschenen. Hierom oock de historie Job/om de menschen door het ghevoelen harer sotheyt/ onmacht ende onreynicheyt/ neder te slaen/ neemt meest altijdts hare bewijs-reden van de beschrijvinghe der Godlicker wijsheyt/cracht ende supperheyt. Ende dat niet sonder oorsake/want wy sien hoe Abraham het bekent/ dat hy aerde ende stof is/ na dat hy naerder is gecomen om de eerlickheyt Gods te sien: ende hoe Elias niet en heeft connen met ongedeckten aensichte sijn toecomste verwachten: soo groote vreeselickheyt is in sijn aenschouwē. Ende wat soude de mensche doen die doch verrottinge ende een worm is/ dewijle de Cherubim selve moeten door de selve vreese haer aensichte bedecken? dit ist voorwaer dat de Propheet Esaias seyt: De Sonne sal haer schamen/ende de Mane beschaemt worden als de Heere der heyrscharē sal regneren/ dat is/ als hy sijn claerheyt sal vertoonen eñ laten naerder schijnen / dan sal al wat anders seer luchtich is/ daer by met duysternisse overgoten worden.

Jud.13.22. Esai.6.5. Ezech.1.28. ende 3.14. Genes.18.27. Job 9.4.etc. 1.Reg.19.13.

2. Der heyliger Engelen.

3. Der Sonnen ende der Manen. Esai.24.2. Esa. 2.10.19.

Nochtans hoe doch de kennisse Gods ende ons selfs onder malcanderen aen een gebonden ende verknoopt zijn/ soo eyscht nochtans de ordeninghe om recht te leeren / dat wy van de kennisse Gods eerst handelen / ende dan daer nae af comen tot de handelinghe der liefde ons selfs.

Capittel ij.

Wat het zy, God kennen: ende tot wat eynde sijn kennisse dient.

De beschrijvinge van de kennisse Gods onses Scheppers (want van de verlossinghe sal tot sijner plaetse ghehandelt worden.)

NU/ de kennisse Gods verstae ick/alleenlick waer door wy niet begrijpen, datter een God is/ maer weten oock het ghene dat wy behooren van hem te weten/dat nu is tot sijn eere/ ende eyndelick dat voorderlick is. Want eygentlick sprekende en sullen wy niet seggen/dat God bekent wort daer geen Religie noch godsalicheyt en is. Ende hier en roere ick de kennisse noch niet aen / waer door de menschen in hen selven verdorven eñ vervloeckt/God den verlosser aengrijpen in Christo den middelaer: maer ick spreke alleenlick van de eerste eñ slechte kennisse tot de welcke de aengeboren orden der natuere ons soude leyden / hadde Adam gheheel ghebleven. Wāt hoewel nu in dese vervallenheyt des menschelic geslachts/ niemant eenichsins en sal God als eenen Vader / oft autheur der salicheyt/ ofte eenichsins ghenadich ghevoelen/tot dat de middelaer Christus voortcome om hem ons te versoenen: nochtans ist een ander dinck/te gevoelen dat God onse schepper ons door sijn mogētheyt onderhoudt/door sijn voorsieninge regeert/ ende door sijn goetheyt bewaert/ eñ met allerley segeninge begaeft: eñ een ander dinck ist/ de genade der versoeninge aennemen/ die ons in Christo is voorghestelt. Daerom dewijle de Heere ons eerst enckelick als de schepper verschijnt/alsoo wel in de scheppinghe des werelts/ als in de ghemeene leeringe der Schriftuere/ eñ daer nae in het aenschijn Christi als de verlosser: hier uyt rijst tweederley kennisse Gods: waer van de eerste nu is te handelen/ eñ de andere sal daer nae ordentlick volghen.

Onderscheyt der kennissen Gods.

De somma ende tgebruyck deser kennisse.

Ende hoewel onse vernuft niet en can God aengrijpē/ten zy dat wy hem eenigē dienst toe schrijven: nochtans en salt niet genoech zijn/ slechtelick te houden/dat hy alleen is die behoort van eenen yeghelicken gheeert ende aengebeden te worden: ten zy dat wy oock ghelooven dat hy de fonteyne alles goets zy/ op dat wy niet ergēs yet dan in hem en soecken. Dit neme ick alsoo/ niet alleenlick dat hy dese werelt / ghelijck hyse eenmael heeft geschapen/ alsoo oock door onmatichlicke groote moghentheyt onderhoudt: ende door wijsheyt maticht / ende door goetheyt bewaert/eñ het menschelick gheslachte voornemelick met rechtveerdicheyt eñ oordeel regeert/ met barmherticheyt draecht / ende met hulpe beschermt: maer om dat nerghens niet een druypel wijsheyts ende lichts ofte rechtveerdicheyts/ ofte mogentheyts/ ofte rechticheyts/ oft oprechter waerheyts/ en sal gebonden worden: die niet van hem en vloeyt / eñ waer van hy niet de oorsake en zy: te weten op dat wy leerē alle dese dingen van hem verwachten/ende bidden/ende met dancksegginge bekennē/ dat wyse van hem ontfangen. Want dit gevoelen der deuchden Gods is ons een bequaem meester der Godsalicheyt/ uyt de welcke de religie comt. Godsalicheyt noeme ick eerbiedinge met liefde Gods vereenicht/ de welcke comt door de kennisse sijner weldadē. Want eer de menschen gevoelen dat sy alle dinck van Gode ontfangen / ende door sijn vaderlicke besorginghe bewaert worden/ dat hy hen de autheur alles goets is / soo dat sy buyten hem niet en hebben te soecken/ en sullē sy hen selven nemmermeer hem met ghewillighe eerbiedinge onderworpen: ja ten zy dat sy hare volcomen gheluckicheyt in hem setten/ so en sullē sy nemmermeer hen selvē geheel van hertē tot hem begevē.

Wat de Godsalicheyt zy.

2 Soo dan die spelen alleenlick/met coude speculatien eñ bedenckingen/die in dese vraghe blijven/wat God zy: dewijle ons meer noodich is te weten hoedanich God zy/ende wat met sijn natuere over een comt. Want waer toe dienet met Epicuro eenē God te bekennen die de besorginghe der werelt verlatende/alleenlick in ledicheyt sijnen lust heeft? Ende wat helpet eenen God te bekennen met den welcken wy niet te doen en hebben? Maer liever moet sijn kennisse hier toe crachtich zijn: ten eersten dat sy ons tot vreese eñ eerbiedinge onderwijse: ten anderē dat wy door hare leydinge ende onderwijsinge leerē alle goet van hem begeerē/ende hem toe schrijven. Want hoe can u in den sin comē God te bedencken/ten zy dat ghy terstont mede denckt/dewijle ghy sijn schepsel zijt/ dat ghy door recht der scheppinge/ tot sijn heerschappie begeven ende verbondē zijt? dat hy moet voor uwe leven gedanckt worden? al wat ghy voorneemt ende doet/ moet tot hem gheschickt worden? Ende ist dat dit aldus is/soo volcht nu voorwaer daer uyt/ dat uwe levē verkeerdelick verdorven wort/ten zy dat het tot sijn ghehoorsaemheyt gheschickt worde: dewijle sijn wille ons moet een wet ende regel des levēs zijn. Wederom en cont ghy hem niet claerlic bemercken / ten zy dat ghy hem bekent te zijn als een fonteyne eñ oorspronck alles goets: waer uyt een begeerte om hem aen te hanghen/eñ een betrouwen op hem soude comē/waert dat des menschē vernuft

Breeder verclaringe desselven ghebruycx/ mitsgaders een nootsakelicke wederlegginghe der Godlooser ende Epicurischer neuswysicheyt.

Beschrijvinge van die God/ die de Godsalige beminden/ op dat de godloose ende Epicureische neuswijsheyt meer eñ meer openbaer worde.

vernuft niet door zijn eyghen boosheyt van de rechte ondersoeckinge afgeleyt en worde. Want ten eersten een godsalich herte en droomt hem selven niet allerley God/ maer aensiet alleenlick den eenigen eñ waerachtighen God: noch en versiert aen God niet al wat hem gelust/ maer is te vreden dien sulck te houden/ ghelijck als hy selve hem selvē opēbaert: eñ siet toe met grooter neersticheyt/ dat het niet door stoute roeckeloosheyt boven sijnen wille uytloopende / verkeerdelick en dwale. Ende desen dien het alsoo bekent (dewijle het verstaet dat hy alle dinck regeert) betrout het hem eenē voorstander ende beschermer te zijne/ ende daerom begeeft het hem selven geheel onder sijn ghetrouwicheyt: ende dewijle het verstaet dat hy de oorspronck alles goets is / soo neemt het terstont sijn toevlucht tot sijn bewaringhe/ hulpe van hem verwachtende/soo wanneer het eenich verdriet ofte ghebreck lijdt: ende dewijle het vast gelooft dat hy goet ende barmhertich is / soo rust het op hem met een vast betrouwen / eñ en twijffelt niet dat in sijne goedertierenheyt altijts bereyde medicijne is tegen alle sijn verdriet. Eñ dewijle het bekent/dat hy Heere ende Vader is/so acht het den selven oock weerdich te zijne/ wiens heerschappije het in alle dingen sal aensien/ sijn hoocheyt verwonderen/ sijn eerlickheyt besorgen te vorderen/ ende sijnen geboden onderdanich zijn: ende dewijle het siet dat hy een rechtveerdich Richter is/ eñ met eyghene strengicheyt gewapent om de boosheyt te wreken / soo set het des selven rechtstoel hem selven altijts voor oogen/ ende wederhout eñ bedwingt hem selven van Godes toornicheyt te verwecken. Nochtans en wordet door het gevoelen des oordeels Gods niet alsoo verschrickt/dat het hem wil daer van ontreckē ofte vlieden/ al waert dat daer oock eenighe uytvlucht open ware: maer omhelst alsoo seer den wreker der boosen/als den weldader der godsalighen / dewijle het verstaet alsoo wel tot Godes eere te dienen dat de godloosen ende boosen straffe by God bewaert is/ als dat den rechtveerdigē de loon des eeuwigen levens is wech gheleyt. Boven desen bedwingt het hem selven niet alleenlick van sondigen door vreese der wrake: maer dewijle het God als sijnen vader lief heeft ende vreest / ende als sijnen Heere waer neemt ende dient/al ware daer geen helle/ soo grouwelt het nochtans alleen voor sijn vertoorninghe. Siet daer wat de suyver ende oprechte religie zy / te weten het gheloove met ernstige vreese Gods vereenicht: soo dat de vreese in haer begrijpt ghewillighe eerbiedinge/ende met haer brengt oprechten Gods-dienst/sulcken als in de Wet bevolen wort. Ende dit moetmen dies te neerstichlicker aen teeckenen/ om dat alle menschen int gemeen wel God eeren/ maer seer weynich hem vreesen / dewijle alomme groote ghebeer der ceremonien/ maer selden oprechticheyt int herte is.

De somma van al tghene dwelck ons de H. Schrift ghebiedt/ van God te leeren kennen.

Welck de oprechte Religie ofte Gods-dienst zy.

3 Den ghenen die dit recht oordeelen / sal het voorwaer altijts bekent zijn / dat een ghevoelen der Godheyt is in de herten der menschen ingedruckt/ het welcke nemmermeer en can uytghewischt worden. Jae dat dit vast gevoelen/datter eenich God is/allen menschen is natuerlick aengheboren/ ende gantschelick binnen (ghelijck in het merch) ingheplant/ dit wordt ons rijckelick betuycht door der godloosen hartneckicheyt/ de welcke met uytsinnighe worstelinge hen selven nochtans niet en connen verlossen van de vreese Gods. Diagoras ende sijns ghelijcke/ ontlachen wel spottichlick al wat te allen tijde is van de religie ghelooft gheweest: ende Dionysius bespot wel het hemelsche oordeel: maer dit is een Sardonisch (dat is een bitter ende onlustich) gelach/ want sy worden binnen van den worm der conscientie ghepryckelt/ de welcke scherper is dan alle brantijseren. Jck en segghe niet met Cicero, dat de dwalingen worden door de outheyt wech ghenomen/ ende dat de Religie dagelijcx meer wast ende beter wort. Want de werelt (ghelijck weynich hier nae moet ghesegt worden) arbeyt om alle kennisse Gods (so veel in haer macht is) af te worpen / ende sijnen dienst allesins te vervalschen. Maer ick segghe alleenlick dit/ hoewel de plompe hartneckicheyt die de godloose om God te versmaden/ begeerichlick indrincken/ in hare herten wordt verclontert/dat nochtans het ghevoelen der Godheyt(dwelck sy seer begeeren uytgebluscht te hebben) crachtich in hen is/ende somtijts op comt. Waer uyt wy verstaē dat het niet en is een leeringhe die eerst in de scholen zy te leeren/ maer waer van een yeghelick hem selven van moeders buycke aē een meester is/ende de welcke de natuere selve niemandt en laet vergeten/ hoewel vele alle haer cracht daer toe ghebruycken. Nu/ist dat alle menschen op dese conditie geboren zijn eñ leven/ dat sy souden God bekennen: ende ist dat de kennisse Gods lichtveerdich eñ ydel is/ten zy dat sy dus verre come: soo ist openbaer dat die alle veraerdē ende afwijcken van de Wet haerder scheppinge/ die niet alle gedachten ende werckē haers levens/na dit merck ende eynde en schicken. Het welcke oock dē Philosophen niet en is verborghen gheweest. Want niet anders en ist dat Plato heeft ghewilt / daer hy dickmael leert dat de gelijckenisse Godes het opperste goet der ziele zy/ als sy sijn kennisse begrepen hebbende/ gheheel in hem wordt verandert. Daerom argumenteert die Gryllus by Plutarchum seer wijsselick / als hy bevesticht dat de menschen (ist dat haer leven eenmael sonder Religie is) niet alleenlick de onredelicke beesten / niet te boven en gaen / maer veelsins veel elendigher zijn: te weten / om dat sy soo menigherley ongerief onderworpen zijnde/ altijts een beroert ende ongherust leven leyden. Ende dat het daerom de Gods-dienst alleen zy/ diese beter maeckt / ende door den welcken alleen men tot onsterffelickheyt comt.

Dat de kennisse Gods uit natuerlick verstandt der menschen zy gheplant.

In Phedone est Theeteto.

Merckt hoe danich de menschē zijn/ die sonder Gods-dienst leven.

De Goddeloosen en connen niet uytsinnighe worstelinghe haer van de vreese Gods niet verlossen.

Capittel iij.

Dat de kennisse Gods natuerlick is in der menschen vernuft gheplant.

DAt eenich ghevoelen der Godheyt zy in der menschen vernuft/ ende dat door natuerlicke ingevinghe/ dat houden wy sonder twijfel te zijne. Wāt op dat niemant en soude tot de voorwendinghe der onwetenheyt een uytvlucht nemen / soo heeft God selve eenen yegelicken eenighe kennisse sijnder grootheyt ingegeven/ wiens ghedachtenisse hy sonder ophouden vernieut/ ende ondertusschen nieuwe druppelē in druppt: op dat de menschen (dewijle sy alle verstaen dat daer een God is/ ende dat hy haer schepper is) door haer eygen getuygenisse verdoemt worde/ om dat sy hem niet ghedient/ noch haer leven tot sijnen wille geheylicht en hebben. Voorwaer soo men ergens menschen sochte die gheen kennisse Gods en hadden / die en souden nerghens connen bet ghevonden worden / dan onder de plompste volckē/ ende die van menschelicke vercieringen eñ gewoontē alder vreemst zijn. Maer daer en is gheen natie oock (ghelijck de Heydensche Cicero spreect) so barbarisch/ noch geē volc so seere verwildert/ dat niet dit gevoelē en hout/ dat

Dese kennisse Gods/ welcke allen menschē voor ooghen is/ beneemt den godloosen alle onschult. Rom.1.20.

Cicer. de Nat. Deorum.

dat daer eenich God is. Ende die in andere stucken des levens seer weynich schijnẽ van de beesten verscheydẽ te zijne / die behouden nochtans eeuwichlick eenich zaet der Religie: soo seer heeft dit ghemeyn voornemen aller menschen herten inwendich beseten/ ende soo vast hanghet in aller menschen binnenste leden. Dewijle dan van den beginne der werelt aen geen lant/ geen stadt/ jae gheen huysgesin geweest en is/ dat heeft connen sonder Religie zijn: soo is hier in een heymelicke belijdinge/ dat het gevoelen der Godheyt is in aller menschen herte gheschreven. Ja oock is de afgoden-dienst een groot bewijs van desen voornemen. Want wy weten hoe noode hem de mensche vernedert om ander creatueren boven hem selven te verheffen. Daerom dewijl hy liever heeft hout ende steenẽ te dienen/ dan geacht te worden gheenen God te hebben / soo ist vast dat dese indruckinge vande Godheyt seer crachtich is / de welcke soo qualick can uyt des menschen herte uytghescrapt worden/ datter lichter zy de ghesintheyt ende beweginghe der natuere te breken: ghelijck die voorwaer gebroken wort/ als de mensche hem selven van de natuerlicke opgheblasentheyt van selfs vernedert tot de alderminste dinghen/ om eenighen God te eeren.

Oock de af- derplonyste.

2 Daerom ist seer ydel dat van sommigen geseyt wort / dat de Religie door weynigher menschen listicheyt eñ bedroch bedacht eñ gebonden is / om dat sy door dese conste souden het slechte volck in reghel behouden: hoewel die nochtans selve die den anderen oorsake waren om God te dienen/ geen dinck min en geloofden dan datter eenich Godt zy. Ick bekenne wel dat listighe menschen vele dinghen in de Religie ghedichtet hebben/ om daer mede het volck tot eerbiedinge ende vreese te brenghen / op dat hare herten te ghehoorsamer worden. Maer dit en hadden sy nerghens connen te weghe bringhen/ hadden de hertẽ der menschen niet nu eerst met dese stantvaste meyninghe van eenighen God besprengt geweest/ uyt de welcke als uyt eenen zade/ comt de ghenegentheyt tot der Religie. Ende het en is niet gheloofbelick dat oock de selve gantschelick sonder kennisse Gods waren/ die onder den tijtel der Religie de ongeschickte menschen also bedrogen. Want hoewel voortijden sommige geweest zijn/ ende vele te desen tijde opstaen/ die verjaken datter eenich Godt zy/ nochtans het zy met haren wille ofte onwille/ sy gevoelen ondertusschen het gene dat sy begeeren niet te weten. Men leest van niemande die tot stouter eñ onmatiger verachtinghe Gods is door gebroken/ dan C. Caligula: nochtans en heeft niemant ellendichlicker verschrickt geweest als eenich teecken der Godlicker toornicheyt vertoont wert: soo seer vreesde hy God teghen sijnen wille/ den welcken hy arbeydde met voorghenomen wille te versmaden. Dit machmen alomme sien geschiedẽ in de gene die Caligule gelijck zijn. Want hoe een yegelick Godt stoutelicker versmaet/ soo veel te lichtelicker wort hy ooc door het geruysch eens vallendẽ loofs beroert. Waer uyt comt dit anders dan uyt de wrake der Godlicker majesteyt/ de welcke hare conscientiẽ so veel te crachtichlicker verslaet/ hoe sy seerder arbeyden om die te ontvlien? Sy soecken alle omme wel waer sy hen selven moghen verberghen van de teghenwoordicheyt Gods/ ende hoe sy die wederom uyt haer herte uytschrabben: maer het zy met haren wille ofte onwille/ sy worden altyts in den stricken gehouden. Ende hoewel sy somtijts eenen ooghenblick tyts schijnt te verswinden/ soo comt sy nochtans dickmael wederom/ ende valt met eenẽ nieuwen oploop aen: soo dat haer ruste/ soo sy eenige hebben/ van de benautheyt der conscientie/ niet seer ongelijck en zy den slape der droncken ofte rasender menschen / de welcke oock selfs slapende niet vreedsaemlick en rusten / om dat sy met grouwelicke droomen sonder ophouden gequelt worden. So dan/ oock selfs de godloose zijn met haer exempel een bewijsinghe dat altijts eenighe kennisse Gods crachtichlick is in aller menschen herten.

Teghenwoorpinghe: Dat de religie ende tgevoelẽ van God een ghedichtsel zy vã schalcke ende listighe menschen.

Wederlegginghe.

Calv. lib. de scandalis.

Bewijs/ ghenomen van exempelen der Godvergeten ende godloosen menschẽ.

Bewijs/ ghenomen van een ghelijckenisse.

Capittel iiij.

Dat dese selve kennisse Gods eensdeels door onwetentheyt, eensdeels door boosheyt wort versticht ofte verdorven.

Maer gelijck het door beproevinghe ende bevindinghe betuyght wort/ dat in alle menschen is een zaet der Religie van Gode inghegeven: alsoo wordt nauwe onder hondert een bevonden/ die dat ontfanghen zaet in sijn herte voedt/ ende niet een in welcken het rijpe wort: so verre ist dat sijn vrucht soude te sijnẽ tyde gesien worden. Nu of het zy dat sommighe in hare superstitien verydelt worden/ of dat sommige booselick willens van Godt afvallen / sy wijcken ende veraerden nochtans alle van de waerachtighe kennisse Gods. Also comet dat geen oprechte godsalicheyt in de werelt en blyft. Dat ick geseyt hebbe dat sommighe door dwalinghe tot superstitieusheyt vallen/ dat meyne ick niet alsoo/ ghelijck of haer slechtheyt hen van sonde vry maeckte/ daerom dat de blintheyt daer mede sy bevangen zijn/ bynae altyts met ydele hoveerdicheyt/ ende eygensinnicheyt vermengt is. De ydelheyt/ die oock met hoveerdicheyt is vereenicht/ wort hier in bevonden/ dat oock de ellendige menschen in God te soecken/ niet (ghelijck het betamende) boven hen selven en climmen/ maer meten God nae de mate harer vleeschelicker onverstandicheyt/ ende de waerachtige ende rechte ondersoeckinghe verlatende/ curieuselick loopen tot ydele droomen eñ versieringen. Ende also en begrijpen sy God niet soodanich als hy hem selven voorhoudt eñ vertoont/ maer soodanich als sy hen door haer lichtveerdicheyt gesmeet eñ gedicht hebbẽ. Eñ als dese stroomkuyl is geopent/ so moeten sy (waerwaert sy oock harẽ voet wenden) altijts tot het verderf neder storten. Want al wat sy daer nae arbeyden te doen tot dienst oft ghehoorsaemheyt Gods / dat en connen sy niet rekenen Gode gedaen te zijne: want sy niet God/ maer eer een gedichtsel ende droom haers hertẽ voor God dienen. Dese verkeertheyt teeckent Paulus claerlick aen / segghende dat sy dwaes zijn ghewordẽ als sy begeerden wijs te zijne. Eerst hadde hy geseyt dat sy verydelt waren in hare ghedachten: maer op datse niemant en soude achten sonder schult te zijne/ soo seyt hy daer na/ dat sy te rechte verblint wordẽ/ om dat sy niet soberheyt niet te vredẽ zijnde/ maer meer dan gheoorloft is/ hen selven toe schrijvende/ selve duysternisse op hen halen / jae met ydelen ende verkeerden hoochmoet hen selven dwaes maken. Waer uyt oock volghet dat hare dwaesheyt niet onschuldichlick en is/ wiens oorsake niet alleenlick ydele curieusheyt en is/ maer oock een valsch betrouwen met een begeerte om meer te weten dan het betaemt.

De andere teghenwoorpinghe. Dat de kennisse Gods in velen niet gesien en wort maer schijnt gãtsch uytgebluscht te zijn.

Antwoorde. Daerom en zijn sy niet te ontschuldighen.

De eerste reden. Ẽ in dat haer dwalinghe met ydelheyt eñ hooveerdicheyt vereenicht is.

Rom. 1.22.

2 Maer dat † David seyt dat de godloose ende onwijse gheboelen in haer herte datter gheen God en is: dat wort ten eersten van die gheseyt/ die het licht der natuere versticht hebbende/ willens hen selven onverstandich maken / ghelijck wy weynich hier nae sullen wederom sien.

† Psal. 13.1.

2. Daer nae is sy vereenicht met onghehoorsaemheyt/ vergheselschapt zijnde met godloosicheyt ende een ongheneselicke onsinnicheyt.

Ghelijck

Ghelijck wy vele menschen sien die nae dat sy door stouticheyt tot sondigen/ eñ door gewoonte verhart zijn / uytsinnichlick alle ghedachtenisse Gods verworpen/ de welcke nochtans hen van selfs door het ghevoelen der natuere van binnen wordt in ghegheven. Nu op dat hy haer uytsinnicheyt te vergruwelicker make / soo seyt hy van hen cort af/ dat sy versaken datter een God zy / hoewel sy hem sijn wesen niet en benemen/ maer om dat sy hem van sijn oordeel ende voorsieninge beroovende/ledich in den hemel besluyten. Want dewijle geen dinck minder met Godt over een en comt/ dan de regeeringhe der werelt af te leggen/ende der fortuyne over te gevē/ende der menschen booshеyt door de vingeren te sien/ op dat sy vrypelick ende onghestraft moetwillicheyt bedrijven: soo wie de vreese des hemelschen oordeels afghеleyt hebbende / gherustelick hem selven toe geeft ende flatteren/ die versaeckt datter een God is. Ende dit is de rechtveerdighe wrake Gods / dat hy den herten vetticheyt aen

Esai.6.9. brengt/op dat de godloose nae dat sy hare oogen ghesloten hebben/siende niet en sien. Ende Da-

Psal.36.2. vid leyt ergens alderbest hem selven uyt / als hy seyt dat de vreese Gods niet en is in de ooghen der godloosen: Item/ dat sy hen selven in boose daden soo onaerdichlick pluymstrijcken / om dat sy hen selven wys maken datter God niet

Psal.10.11. en aensiet. Soo dan/ hoewel sy bedwongen zijn eenighen God te bekennen / nochtans veryde-len sy sijn eerlickheyt/ hem sijn mogentheyt on-

2.Tit.2.13. treckende. Want gelijck/ (soo Paulus betuycht) God en can hem selven niet versaken / om dat hy altijts hem selven gelijck blijft: also wort van dese waerachtichlick ghеseyt : dat sy God versaken / dewijle sy van hem een doot ende ydel beeldt maken. Boven desen ist oock te aenmercken / hoewel sy teghen haer eyghen ghevoelen strijden/ ende begeeren God niet alleenlick daer uyt/ maer oock uyt den hemel te stooten/ nochtans haer onverstant nemmermeer tot sulcke cracht en comt / datse God niet somtijts tot sijnen rechtstoel en treckt. Maer dewijle sy door gheen vreese wederhouden en worden van gheweldichlick teghen God te loopen / soo ist vast dat een beestelicke verghetenheyt Gods in hen regneert/ soo langhe sy door dit ghеweldich onverstant ghedreven worden.

Besluyt/ dat der superstitieuser menschen deckmantel ydel zy. Twelck hy eerstmael met een seker rede/ daer naer met dat ghetuyghenisse der Apostelen bevesticht.

3 Aldus wort de ydel beschermінghe te niete ghemaeckt/ daer mede vele pleghen haer superstitie te bedecken. Want sy meynen dat eenighe oeffeninge der Religie (hoedanich ende hoe verkeert dat die oock zy) ghenoech is: maer sy en bemercken niet/dat de waerachtighe Religie behoort na den wille Gods/als nae den eeuwigen reghel) ghеschickt te worden: ende dat God altijts hem selven ghelijck blijft : dat hy niet en zy een ydel gesichte ofte droom/ welck nae eens yeghelicx begheerte soude moghen verandert worden. Ende men mach voorwaer sien / met wat leughenachtigher verwe de superstitie God bespot/ als sy soeckt te doen dat hem aenghenaem zy. Want sy neemt bynae die dinghen alleenlick aen/ de welcke hy betuycht heeft hem niet te behagen. Ende dat hy beveelt ende verclaert hem aenghenaem te zijn/dat heeft sy in verachtinge/ ofte verworpet oock sonder veynsen. Soo dan/ sy dienen ende aenbidden hare eyghen raserien/ alle die Gode versierden dienst oprechten: want sy en souden gheensins dorven alsoo met God beuselen / ten ware dat sy God eerst ghedicht hadden met de onghеschicktheden harer beuselen over een te comen. Daerom wert de ongheſtadige ende dwalende meyninge van der Godheyt/ door den Apostel gevoordeelt onwetenheyt

Gal.4.8. Gods te zijne : Doe ghy (seyt hy) God niet en kendet/ soo diendet ghy den ghenen die van natuere geene godē en waren. Ende ergens seyt hy

Ephes.2.12. dat de Ephesien sonder God waren/ doe sy van de rechte kennisse des eenighen Gods af dwaelden. Ende daer en is niet veel aen gelegen (ymmers in desen deele) oft ghy eenen God of vele goden begrypt : want ghy wijckt eñ valt altijts af van den waerachtigen God/ ende als dese is verlaten/ so en is u niet anders overgeblevē dan een verbloeckt afgod. Soo moeten wy dan met Lactantio besluyten/ datter geen oprechte Religie en is/dā die met der waerheyt is vereenicht.

3. De boosheyt is oorsake/ dat de godloosen nimmermeer met oprechte beweginghe des herten/ maer ghedwonghen/ ende met vele zonden ende gheveynstheyt beladen zynde / tot Godt naken.

4 Hier toe comt oock de tweede zonde / te weten/dat sy nemmermeer op God en achten/dan bedwongen zijnde: noch tot hem en comen/ eer sy teghenworstelende daer toe ghetrocken worden : ende en worden oock dan niet bevanghen met ghewillige vreese die uyt de eerweerdicheyt der Godlicker majesteyt vloeyt: maer alleenlick met de dienstbare eñ bedwongen vreese/de welcke hen door het oordeel Gods wort uytgedronghen / het welcke sy vreesen om dat sy't niet en connen ontvlien/ maer vreesent nochtans alsoo/ dat sy't ooc haten. Wāt op de godloosheyt (ende oock op die alleenlick) valt dat woort Statii bequamelick/ Dat de vreese eerst in de werelt heeft goden ghemaeckt. Die een herte hebben dat vreemde is van de rechtveerdicheyt Gods / die begeeren seer/dat de rechtstoel (welckē sy bekennen tot wrake der overtredingen te staen)te niete ware. Met welcke ghesintheyt sy tegen God strijden/ die niet en can sonder oordeel zijn: maer als sy verstaē dat sijn onschuwelicke macht aen comt / soo vreesen sy die / om dat syse noch verhinderen/noch ontgaen en connen. Soo dan/op dat sy niet en schijnen hem alomme te verachten/door wiens majesteyt sy geprickelt worden/ soo gebruycken sy eenigherley schijn der religie: nochtans en laten sy hierentusschen niet af hen selven met allerley zonden te ontreynighen/ende boosheyt aen boosheyt te knoopen/ tot dat sy de heylighe Wet des Heeren in allen stucken overtreden / ende sijn gantsche rechtveerdicheyt te niete ghemaeckt hebben: of ymmers en worden niet alsoo wederhouden door de geveynsde vreese Gods / dat sy niet lustelick in hare zonden en rusten/eñ hen selvē pluymstrijcken/ ende der onmaticheyt haers vleeschs liever toe gevē/dan die met den toom des heyligen Geests bedwingen. Maer dewijle dese schaduwe der Religie ydel eñ leugenachtich is/ende oock nauwe weerdich een schaduwe genaemt te worden:soo wort hier uyt wederom lichtelick bemerckt / wat grooter verscheydenheyt dese onbescheyden kennisse Gods heeft van de godsalicheyt die alleenlic in der geloovigen herten wort ingedruckt/uyt de welcke eerst de Religie comt. Eñ nochtans willē de geveynsde hypocrijtē door cromme ommegangen maken/ dat sy Gode (welcken sy vlien) schijnen nae by te zijne. Want daer een gheduerighe eenvoudicheyt der gehoorsaemheyt behoorde in het gantsche leven te zijne/ daer zijn sy bynae in alle wercken sorgheloostick tegen God wederspannich/ eñ arbeyden alleenlick met weynige offerhandekens hem te paepen: daer sy hem behoorden met heylicheyt des levens/eñ geheelheyt des herten te dienen/ daer dichten sy ydele beuselen/ eñ ondeugende onderhoudingen om sijn vrientschap daer mede te gecrijgen. Jae sy slapen dies met te grooter vryheyt in haren schuym ende dreck/om dat sy betrouwen dat sy't connen met guychelsche versoeningen goet by hem maken.

Boven desen daer het betrouwen behoorde vast op Godt te staen / daer rusten sy op hen selven/ ofte op creatueren/ hem verachtende. Ten eynde verwerren sy hen selven in soo grooten hoop der dwalingen/ dat de vonckēs de welcke glinsterden om de eerlickheyt Gods te sien/ verstickt ende ten eynde uytghebluscht worden door de duysternisse der boosheyt. Nochtans blyft dat zaet/ dwelck geensins en can van den wortel afgeschort worden/ te weten/ datter eenige Godtheyt is: maer dit selve is soo seer verdorven/ dat het niet dan seer boose vruchtē voort en brengt. Ja hier uyt wort vastelicker bevonden het gene dat ick nu bevestighe / te weten dat in de herten der menschen is natuerlick een ghevoelen der Godtheyt inghedruckt / want oock de verworpene door noot bedwongen worden die te belyden. Als alle saken in ruste ende vrede zijn/ dan bespotten sy Godt lustichlick: jae sy zijn wel gebeckt ende seer clapperich om sijn macht te verminderen: maer als hen eenige vertwijfelinghe ofte onmatighe swaricheyt aen coemt / die verweckt se om Godt te soecken / ende leertse corte ghebeden: waer uyt het mach openbaer zijn/ dat sy niet gantschelic sonder kennisse Gods en zijn/ maer dat die door hartneckicheyt was t'onder ghedruckt / de welcke behoorde eer verschenen te hebben.

In somma/ dat ghevoelen en eendrachtich toestemmen van der Godtheyt by den Godloosen ende verworpenen/ en brengt van haer selven anders niet voort dan de alderquaetste vruchten.

Capittel v.

Dat de kennisse Gods in het maecksel ende gheduerighe regeeringhe der werelt schijnt.

Dat onsienelicke en onbegrijpelicke wesen Gods heeft hem op eenigher manieren sienelick vertoont in sijne wercken.

Boven desen dewijle het opperste eynde des gheluckighen levens is gheleghen in de kennisse Gods: soo heeft Godt (om dat de toeganck tot de gheluckicheyt niet en soude yemande gesloten zijn) dit zaet der Religie daer van wy gesproken hebben / niet alleenlick in de herten der menschen gegeven/ maer heeft oock hem selven alsoo gheopenbaert in het gantsche schepsel der werelt/ ende set hem selven daghelicx alsoo voor/ dat sy hare ooghen niet en connen op doen/ sy en worden bedwonghen hem aen te sien. Sijn wesen is wel onbegrypelick/ soo dat sijn Godtheyt verre buyten alle menschelick gevoelen is: maer hy heeft in alle sijne wercken sekere teeckenen sijnder eerlickheyt ingedruckt/ de welcke so claer ende merckelick zijn/ dat de onwetenheyt (hoe grof ende onverstandich de menschen oock zijn) niet en can ontschuldicht wordē: Daerom roept
Psal.104.1. de Propheet met goeden rechte / dat Godt met den lichte als met eenen cleede becleet is: gelijck of hy wilde seggen/ dat hy doe eerst heeft begonnen met sichtbaerlicke cleedinghe merckelick voort te comen/ nae dat hy sijne teeckenen heeft in de scheppinghe der werelt vertoont / met de welcke hy nu cierlick ghesien wort/ soo wanneer wy de ooghen herwaerts ofte ginswaerts ommedraeyen. Van den selven Prophete worden oock ter selver plaetse de hemelen gelijck die uytgherecht zijn / vergeleken by sijne Coninckliicke tente: hy seyt dat hy sijne solderen heeft ghelept in de wateren / dat de wolcken sijne waghenen zijn / dat hy rijdt op de vlercken der winden/ dat de winden ende blixemen sijne rassche bodē zijn. Ende dewijle de eerlickheyt sijnder mogentheyt ende wijsheyt volcomelicker opwaerts ghesien wort / daerom wordt de hemel alom ghenaemt sijn palays. Ende ten eersten waer ghy uwe ooghen henen keert / daer en is niet een deelken des werelts/ in het welcke niet ymmers eenige vonckens sijner heerlickheyt gesien en worden te glinsteren. Ende dit aldergrootste ende cierlickste werck/ soo wijt het hem bestreckt/ en cont ghy niet eens aensien/ sonder van de onmatelicke cracht der claerheyt gheheel van allen zijden overvallē te wordē. Daerom naemt de autheur

Hoe heerlick dese vertooninghe zy.

der Epistel totten Hebreen seer wetenlick de werelt een schouspel der onsienlicker dinghen / om Heb.11.3.
dat sulcke bequame schickinghe der werelt ons is als een spieghel/ in het welcke wy Godt (die anders onsienlick is) mogen aenmercken. Om welcker saken wille de Prophete den hemelschen Psal.19.1.
creatueren een sprake toeschrijft die geenē volcke onbekent en zy: om dat daer in een soo luchtighe betuyginghen der Godtheyt ghesien wort/ datse alle volck / hoe onverstandich het oock zy/ moet aenmercken. Ende de Apostel dit claerlicker uytleggende/ seyt dat het ghene dat nut was Rom.1.19.
van Godt te weten / den menschen is gheopenbaert: want sy alle te samen het ghene dat aen Godt onsienlick is/ (oock sijn eeuwighe cracht ende Godtheyt/) sien/ dwelck uyt de scheppinge der werelt verstaen wort.

2 Daer zijn ontallicke vele bewijsingen beyde in den hemel ende op der aerde/ die sijn wonderlicke wysheyt betuyghen: niet alleenlick die verborghenste om de welcke bet te aenmercken de Astrologie/ Medicijne/ ende de gantsche wetenschap der natuerlicker dinghen dient: maer die oock die alsoo in aller ongheschickter ende ongeleerder menschen aenschouwen comen/ dat sy hare ooghen niet en connen op doen/ sonder bedwongen te worden daer van getuygen te zijn. Voorwaer die de vrije consten doorleert ofte ooc gesmaeckt hebben/ worden (door der selver hulpe) veel hooger gebracht om de secreten der godlicker wijsheyt in te sien: nochtans en wort niemandt de selve niet wetende / verhindert overvloedichlick ghenoech conste te sien in de wercken Gods / waer door hy tot verheffinghe des constenaers gebracht worde. Voorwaer om der gesternten loop te ondersoecken/ ende woonsten te bedeelen/ ende wydde der verschepdenheyt te meten/ ende eyghenschappen te bemercken / is meerder conste ende vernuft noodich: eñ dewijle door deser dinghen bemerckinge de voorsichticheyt Gods haer claerlicker vertoont/ so betamet ooc dat het herte daer door wat hooger op clime/ om Gods eerlickheyt te aensien. Maer dewijle oock de ghemeyne ende ongheleerste menschen die alleenlick hare lichamelicke oogen hebben/ niet en connen der uytnemender godlicker conste onwetende zijn / die haer van selfs in dese ontallicke (ende nochtans soo onverschepdē ende gheschickte) verschepdenheyt des hemelschen heyrcrachts vertoont: so ist openbaer datter niemandt en is/ dien Godt sijn wijsheyt niet overvloedichlick en openbaert. Desgelicx het maecksel/ de tsamenvoeginge/ de gelijckmaticheyt/ schoonheyt/ ende gebruyck des menschelickē lichaems so constichlick te overmerckē als Galenus doet/ is een werc van groote scherpsinnicheyt. Maer nochtans nae aller menschen belijdinghe gheeft het lichaem des menschen soo constichlicke tsamenvoeginghe uyt/ dat de constenaer daerom te rechte gheacht wort wonderlicke te zijne.

Daer van gheeft getuyghenisse d'eerste soorte der wercken Gods / namelick die wonderbaerlicke scheppinge des hemels ende der aerden.

Daer nae/ Al wat voor des volcx ooghen coemt.

Ten derden/ Het maecksel des menschelickē lichaēs.

Libris de usu Partium.

Doch insonderheyt is dit in den mensche aldermeest openbaer.

3 Ende daerom hebben voortijden sommighe Philosophen niet t'onrechte den mensche ghenaemt cleyn werelt om dat hy een seltsaem bewijs is der moghentheyt/ goetheyt/ ende wijsheyt Gods/ ende wonders genoech in hem verbaet om onse sinnen te becommeren / soo verre het niet en verdriet dat te aenmercken. Daerom Paulus vermaent hebbende dat Godt oock van Actor.17.27.
de blinde met tasten can bevonden worden/ seyt terstont daer by / dat hy niet verre en is te soecken/ te weten om dat een yeghelick de hemelsche ghenade/

Daerom dat oock de mensche genaemt wort eē cleyne werelt.

ghenade/ waer door hy gheneret ende gesterckt wort/ sonder twijfel gevoelt. Ende ist dattet niet noodich en is buyten ons selvē te gaen om Godt te vinden/ hoe sal des menschen luyheyt verdienen vergevē te worden/ dien het verdriet in hem selven te gaen. Dit is ooc de selve oorsake waerom David/ nae dat hy den wonderlicken naem ende cierlickheyt Gods die alomme haren schijn gheven/ met corte woorden heeft ghepresen/ terstont uyt roept/ segghende: Wat is de mensche des welckes du ghedachtich bist. Item uyt den monde der onmondigē ende soogelingen hebstu stercke bevesticht. Want hy seyt dat niet alleenlick in het menschelicke gheslachte een claer spieghel der wercken Gods openbaer is/ maer dat oock de onmondighe kinderkens als sy aen der moederen borsten hanghen/ genoech bescheyden sprаecken hebbē om syn eerlickheyt te prediken/ soo dat gheene andere oratoren noodich en zijn. Waerom hy ooc niet en twijfelt der selver monden voort te brengen tot den strijt/ als die crachtichlick gewapent zijn om de uytsinnicheyt dier menschen neder te legghen/ die nae haer duyvelsche hooveerdicheyt begheeren den naem Gods te niete te maken. Waer uyt oock dat coemt dat Paulus voortbrengt uyt Arato, dat wy Gods gheslachte zijn: om dat hy ons met soo groote schoonheyt vercierēde/ betuycht/ dat hy ons een Vader is: ghelijck oock de Heydensche Poeten uyt een ghemeen gevoelen/ ende als door bevindinge/ hem den Vader der menschen noemden. Ende niemant en sal hem selven van selfs ende ghewillichlick Godt begheven tot onderdanicheyt/ dan die des selven vaderlicke liefde ghesmaeckt hebbende/ ghetrocken zy om hem wederom lief te hebben ende eeren.

Psal. 8.5.

Ten vierden/ heeft Godt gheopenbaert syne heerlickheyt aen den onmondigen kinderen.

Actor. 17.28.

4 Ende hier wordt de schandelicke ondanckbaerheyt der menschen ontdeckt/ de welcke in hen selven een werckhuys met ontallicke vele wercken Gods verciert/ ende oock mede eenen winckel vol met onwaerdeerlicken goede hebbende/ daer sy behoorden uyt te brekē om Godt te loven/ zijn daerentegen met soo veel te meerder hooveerdicheyt opghеblasen. Sy ghevoelen in wat wonderlicker wijse God in hen werckt/ ende worden oock selfs door het ghebruyck gheleert/ wat grooter verscheydenheyt der goedē sy uyt syne mildicheyt besitten. Dat dese dingē zijn teeckenen der Godtheyt/ dat wordē sy bedwonghen te bekennen/ het zy met wille ofte onwille: Hoewel sy nochtans de kennisse in hen versticken/ ende verdrucken. Het en is niet noodich buyten hen selven te gaen soo verre sy hen selven niet toe en schrijven dat uyt den hemel is ghegeven/ ende in de aerde graven dat haren sinnen licht geeft om Godt claerlick te sien. Ja de aerde draecht te desen tyde vele ongheschickte geesten/ die alle dat zaet der Godtheyt dat in de natuere der menschen ghezaeyt is/ niet en ontsien te gebruycken tot verduysteringe des naems Gods. Ick bidde u hoe grouwelick is dese uytsinnicheyt/ dat de mensche in synen lichame ende ziele Godt wel hondertmael vindende/ door dese selve voorwendige der hoocheyt versake dat daer een Godt is? Sy en sullen niet segghen dat sy door aventuere oft geval verscheyden zijn van de onredelicke dieren/ maer verduysterē Godt alleenlick de natuere (de welcke sy voor den constenaer aller dingen houden) als een bedecksel over hem treckende. Sy sien soo uytnemende groote conste in hare leden van den mont ende ooghen aen tot de uyterste nagelen der voeten: hier setten sy oock de natuere in Gods stede. Maer voornemelick de roeringe der ziele die soo wacker zijn/

Tis dan een schandelicke ondancbaerheyt der ghener/ welcke Godt/ dien sy in haer selven op so veelderley manieren ghevoelen/ verachten. Maer noch is het schandelicker/ datse van hare ziele/ die met soo edele gaven verciert is/ tot den Schepper selfs niet om hooghe en clummen.

ende de crachten die so uytnemende zijn/ dese soo seltsame gaven betuygen een Godtheyt die haer niet lichtelick en laet verbergen: ten ware dat de † Epicurischer menschen als Cyclopes, uyt dese hoocheyt soo veel te hoochmoedelicker krijch teghen Godt voerden. Sullen dan alle de schatten der hemelscher wijsheyt te hoope comen om een wormken van vijf voeten te regeeren? sal de gantsche werelt desen lof niet hebben. ‡ Ten eersten yet instrumentisch te setten in de ziele dat met allen stucken over-een comt/ en dient niet alleenlick niet om de eerlickheyt Gods te verduysteren/ maer verclaert die veel meer. Laet Epicurus antwoorden door wat overeencominghe der stofkens de spyse ende dranck verteert wort/ ende een deel uytworpsel/ een deel tot bloet maeckt: ende laet hem maken dat alle ledē sulcke geschicktheyt hebben om haer werc te doen/ ghelijck of soo vele zielen met ghemeynen rade een lichaem regeerden.

5 * Maer ic en hebbe nu met dien swijnen-stal niet te doen/ maer spreke meer die aen/ die tot verkeerde scherpsinnicheden beghеven zijnde/ de coude reden Aristotelis soecken verkeerdelick te verdraeyen/ also wel om de onsterffelickheyt der ziele neder te legghen/ als om Godt syn recht te ontnemen. Want om dat de machten der ziele instrumentisch zijn/ daerom willen sy die met dese voorwendinge also aen het lichaem binden/ dat sy daer sonder niet en can wesen: ende door den lof der natuere verduysteren sy den naem Gods soo veel in hen is. Maer het is verre dat de machten der ziele soudē in de wercken die den lichame dienen/ besloten zijn. Wat gaet dit het lichaem aen/ dat ghy den hemel cont meten/ het ghetal der sterren rekenen/ eener yghelicker grootte weten/ ende hoe wijdt sy van malcanderen verscheyden zijn/ met wat rassicheyt ofte traecheyt sy haren loop volbrenghen/ hoe vele schreden sy herwaerts oft gintswaerts af wijcken? Ick bekenne wel dat der Astrologie eenige nutticheyt is: maer ick bewijse alleenlick dat in dese hooghe ondersoeckinge der hemelscher dinghen gheen instrumentische ghelijckmaticheyt en is/ maer dat de ziele hare deelen heeft die van den lichame zijn verscheyden. " Ick hebbe een exempel voorgeset/ uyt den welcken de lesers sullen lichtelicke andere verstaen. De roerlickheyt der ziele is voorwaer menigherley/ waer door sy hemel ende aerde doorluystert/ voorleden dingen met de toecomende vereenicht/ ende in ghedachtenisse houdt dat sy over langhen tijt ghehoort heeft/ jae al wat sy wil/ haer selvē afbeeldet: ende oock de scherpsinnicheyt waer mede sy ongheloovelicke dinghen bedenckt ende vindt/ ende die de moeder soo veler consten is/ dese dinghen zijn in den menschen seker teeckenen der Godtheyt. † Wat/ dat sy slapende niet alleenlick haer selven omme en roert ende wendt/ maer oock vele nutte dinghen voorneemt/ van vele dingen handelt/ ende ooc toecomende dingen voorseyt? ‡ wat sal men hier segghen/ anders dan dat de teeckenen der onsterffelickheyt die in den menschen ghedruckt zijn/ niet en connen uytghewischt worden? Nu wat reden sal dat mede brenghen/ dat de mensche sal godlick zijn/ ende gheenen schepper bekennen? Te weten/ sullē wy door het oordeel dat in ons is ghegeven/ recht ende onrecht onderscheyden/ ende sal daer gheen Richter zijn in den hemel? Sullen wy oock slapende eenich verstandt behouden/ ende en sal gheen Godt de wachte houden in de regeeringhe der werelt? Sullen wy soo veler consten ende nutter dingen vinders geacht worden/ op dat Godt van synen

† Epicurus een Philosoophy/ settēde de opperste gelucsaicheyt in ongevoelickheyt/ eñ achtede dat alle dinghen door gheval ghescheyde.

Cyclopes waren Reusen met sulcke hoochmoedicheyt/ dat sy (gelijck de Poetē schrijven) oock den goden gewalt deden/ eñ arbeydden om die uyt dē hemel te stootē.

Epicurus seyde/ dat de werelt was van ondeelicke dingen gelijck stofkens zijn/ ende dat alle dingen gebleven door ontmoetinghe sulcker stofkens teghen malcanderen.

Epicurus is eē swijn geacht/ oock by de verstandighe Heydenen.

‡ Ten hindert der heerlickheyt Gods niet/ dat in der zielen yet instrumentisch ghestelt wort.

* Want de crachten ende werckinghen der zielen geven allē menschen te kennen/ dat de ziele hare sekere deelen heeft van den lichame verscheydē: ende datse onsterffelick is wort met stercke reden bewesen.

" Sulcr ghetuyghen/ haer wackerheyt ofte snelicheyt/ Oordeel/ Gedachtenis Scherpsinnicheyt.

† Ghestadighe roeringhe.

‡ De onsterffelicheyt der menschen is vereenicht met het ghevoelen ende kennisse der Godtheyt.

lof berooft worde? daer wy nochtans door bevindinghe ghenoech gheleert worden / dat het ghene dat wy hebben / ons by verschepden maten en wijsen wort van eenen anderen gegeven?

Teghenworpinghe. Datter een eenige Ziele zy / die de gheheele Werelt in hare sterckte ende gesontheyt houdt.

Nu dat sommige van de heymelicke ingevinghe des Geests / die de gantsche werelt in hare sterckte ende gesontheyt houdt / bassen ende snateren / dat en is niet alleenlic cranck / maer oock ongodlick. De ghemeyn reden [a] Virgilii behaecht hen wel / daer hy seyt / Ten eersten wort hemel / ende aerde / ende zee / ende de luchtige cloot der Mane / ende de gesternte der Sonne / door eenen Gheest van binnen gevoedt: ende eenen gheest die alle de leden door is ingestort / roert dat gantsche sware werck / en vermengt hem in dat groote lichaem. Hier van heeft het gheslachte der menschen ende beesten / ende het leven der voghelen / ende de ongeschickte dieren die de zee heeft onder de wateren / een vyerighe cracht / ende hemelschen oorspronck / etc.

[a] Aenei. 6.

Antwoorde / de welcke dese godloose tegenwerpinghe ontdeckt: namelick / dat de werelt eeuwich zy. Dat is / haers selfs Schepper / en (dien volgende) den anderen God.

Te weten / op dat de werelt die tot een schouspel der eerlickheyt Gods is gheschapen / sy selve haers selfs schepper. Want aldus schrijft de selve erghens / het gemeyn ghevoelen der Griecksche ende Latijnschen naevolgende. * Men seyt dat de Byen een deel des Godlicke ende Hemelschen geests hebben: want de Godheyt door alle aertrijck / ende zee / en hemel gaet: waer uyt de beesten / cleyne ende groote / ende de menschen / ende alle wilde dieren / een yeghelick hem selven (als sy gheboren worden) subtijle zielen halen: te weten dat alle dingen als sy verdorven ende vergaen zijn / wederom hier toe gebracht worden / ende dat de doot gheen plaetse en heeft / maer dat sy levende vliegen in het ghetal der ghesternten / ende in den hooghen hemel comen. Siet / dese heeft coude ende crancke bedenckinghe van den alghemeynen gheest die de gantsche werelt leven ende sterckte gheeft / wat die vermach om godsalicheyt in de herten der menschen te baren ende voeden. Het welcke ooc het verstaen wort uyt de godloose woorden des onsuyveren Lucretii, die uyt desen oorspronck ghetrocken zijn.

* Georg. 4.

Dese teghenworpinghe verciert eenen ydelen ende verganckelicken God.

Dat is eenen God in duysterheyt make / op dat de oude God den welcke wy souden vreesen ende dienen / verre van hen wech zy. Ick bekenne wel dat dit can Godlick geseyt worden / so het uyt een godlick herte quame / dat de natuere God is: maer dewyle dit een harde ende oneyghen wijse van spreken is / (dewyle de natuere meer is een ordeninghe die God gheset heeft / dan God selve) soo ist schadelick in soo gewichtighe saken / ende in de welcke men sonderlinghe Godvreesentheyt schuldich is / God onbescheydentlick te vermenghen met den nedersten loop synder wercken die hier beneden zijn.

Besluyt van de boven-geseyde dingen: dat wy Gods Macht / eeuwicheyt ende goetheyt uyt dese eerste soorte synder wercken / welcke de ordinaren loop volghen / connen leeren.

Daerom wanneer een yeghelick syn natuere aenmerckt / so laet ons dan gedencken datter een God is / die alle natueren alsoo regeert / dat hy wil dat wy op hem sien / op dat onse geloove tot hem beweecht worden / ende dat hy van ons gedient ende aengebeden worde: want geen dinck en geschiet verkeerdelicker / dan dat wy soo uytnemende schoone gaven gebruycken / de welcke in ons de Godheyt betuygen / den autheur vergeten / die ons de selve voor niet ende onverdient geeft. Nu met wat overclare bewijsingen treckt ons syn mogentheyt / om hem te bemercken? ten zy dattet moghelick ons can verborgen zijn / wat grooter cracht het zy dese oneyndelicke grootte des hemels ende der aerde met syn woort te onderhouden: alleenlick met eenen wenck den hemel te doen beven door des donders crachten / ende door blixem de lucht ontsteke / ende wat hy wil verbranden: de lucht nu met menigherley onweder beroeren / en wederom alst hem believt / op een hantwijl claer maken: De zee (die door hare hooge diepte altijts verwoestinge des aertrijcks dreycht) te bedwinghen ghelijck oft sy in de lucht hinge: ende die nu door der winden ghewelt grouwelic te beroeren / nu wederom de wateren stillende / gherust te maken. Hier dient den lof der mogentheyt Gods / die uyt de ghetuygenisse der natuere comt / ende in vele plaetsen ghelesen wort / voornemelick in den boeck Job / ende by Esaiam / de welcke ick nu willens voorby gae / want sy ergens bequamer plaetse sullen vinden / daer ick uyt der Schriftuere sal handelen van de scheppinge der werelt. Ick hebbe nu alleenlick willen roeren dat dit beyde den vreemden ende huysgenooten een gemeyn wech is om God te soecken / dat sy dese linien en bewerpingen volgen / de welcke opwaerts en nederwaerts God levendichlic afbeelden. Nu de mogentheyt beweecht ons om syn eeuwicheyt te bedencken: want het is noodich dat die / van welcken alle dinghen haren oorspronck hebben / eeuwich zy / ende het begin uyt hem selven hebbe. Voort ist datmen nae de oorsake vraecht / waer door hy is beweecht geweest / om alle dese dinghen eenmael te maken / ende nu beweecht wort om de selve te onderhouden: wy sullen bevinden dat hy alleenlick syn goetheyt door een oorsake heeft. En hoewel dese alleen de oorsake is / soo moet sy nochtans meer dan genoech zijn om ons tot syn liefde te trecken / dewijle gheen creatuere en is (ghelijck de Propheet vermaent) in de welcke syn barmherticheyt niet en zy uytghestort. Psal. 145. 9.

De tweede soorte der wercken Gods / te weten / die daer boven den ordinaren loop der natuere gheschieden / stelt ons ooc voor ooghen clare bewijsinghen der Goddelicker deuchden. Want daer in schijnt heerlic Gods goetheyt / gerechticheyt / ende barmherticheyt.

Ende in den tweeden aert synder wercken / te weten / die boven den ordentlicken loop der natuere geschien / worden oock bewijsingen synder mogentheyt gesien / die oock niet duyster en zijn. Want in de regeeringhe des menschelicken gheselschaps matticht hy alsoo syn voorsieninge / dat hy / hoewel hy door ontellicke vele wijsen tot alle menschen vriendelick ende goetdadich is / nochtans met openbare ende dagelicksche teeckenen syn goedertierenheyt den godsalighen / ende syn strengicheyt den godloosen ende boosen vertoont. Want de straffen daer mede hy de boose wercken straft / en zijn niet duysterlick een bewijs dat hy de beschermer ende oock wreker der onnooselheyt is / dewijle hy het leven der goeden door synen zeghen voorspoedich maeckt / hen in haren noot te hulpe comt / de droefheyt versacht ende vertroost / de ellendicheden verlicht / ende allesins haer salicheyt voordert. Want dat hy de boose ende straffelicke menschen laet dickmael ongestraft hen selven verheughen / ende de goede ende ontschuldighe met vele tegenspoet quellen / ende oock door der godloosen boosheyt ende ongerechticheyt verdruckt worden / dat en moet synen eeuwighen regel der rechtveerdicheyt niet verduysteren. Ja liever moet ons een veel ander ghedachte in den sin comen: te weten / dat hy alle boosheyt haet: als hy een boosheyt straft met openbare bewijsinghe synder toornicheyt / ende dat een ander oordeel sal comen / tot des welckes straffinghe die uytgestelt worden / want hy hier vele ongestraft laet. Desghelijcx / wat grooter oorsake gheeft hy ons om syn barmherticheyt te aenmercken / als hy de ellendighe sondaers dickmael met onverdrietlicke goedicheyt involcht / tot dat hy haer boosheyt door weldaden breeckt / ende meer dan met vaderlicke goedertierenheyt tot hem treckt?

† Daer na ooc syne voorsichticheyt / welcke seer aerdich afgheschildert is. ‡ Psal. 107.

7 † Tot dit eynde verhaelt de ‡ Prophete / dat God den ellendigen en bynae verloren menschen / in sware ellendicheden onversiens / wonderlick / ende

ende boven hope te hulpe comt/ tzy dat hyse in de woestyne dwalende/ van de wilde dieren beschermt/ ende ten eynde tot den wech brengt/ ofte den hongerigē ende gebreckigen spijse geeft/ ofte de ghevangene uyt de verschrickelicke grafen ende yseren bewaernissen uyt laet/ ofte de schipbrekinghe ghesont in de haven brengt/ ofte de half doode ghesont maeckt/ofte de aerde door hitte ende dorricheyt verbrant/ofte door verborghen vochtinge der genade vruchtbaer maeckt/ ofte de alderveracht ste des gemeynen volcx verheft/ ofte de Princen uyt hooge eerlickheyt neder worpt: eñ dusdanige exempelen voor settende/ bewijst hy dat alle de gheschiedenissen die avontuersche gheballen gheacht worden/ getuygenissen zijn der hemelscher voorsieninghe/ ende voornemelick der vaderlicker goedertierenheyt: eñ dat hier uyt den god'saligen wort oorsake der blyschap ghegeven/ eñ den verworpenē de mont ghestopt. Maer om dat de meeste hoop der menschen door hare dwalinghe verdorven zijnde/ in desen soo claren schouspele blint zijn/ daerom roept de Propheet dat het een seltsame ende sonderlinge wijsheyt is/ de werckē Gods wijsselick te overlegghen/ door de welcker aenschouwen

Eyndelick syne mogentheyt.

oock die geenen voortganck en doen/ die anders schijnen seer scherpsinnich te zijne. Ende voorwaer hoe seer de eerlickheyt Gods haren schijn gheeft/ soo is nauwe de hondertste man een waerachtich aenschouwer der selver. Sijn mogentheyt ende wijsheyt en zijn oock niet in duysternissen verborgē/waer van de eerste seer luchtichlick verschijnt/ als der godlooser (nae aller menschen meeninge) onverwinlicke wreetheyt/ op een hant wijl wort wederstaen/ ende de hooveerdicheyt ghetemt/ende de oversterckē sterckten afghewórpen/ende de wapen ende gheschut gebrijselt/ de cracht gebroken/ de listighe vonden om ghestooten/ ende door hare eyghen swaricheyt omme vallen: als de stoutheyt die haer selven boven de hemelen verhief/ wordt tot in het

Psal.113.7.

diepste der aerde neder gheslaghen: Wederom als de nederighe worden uyt het stof verheven/ ende de arme uyt den dreck opghewekt/de verdruckte ende bedroefde uyt de hoochste benautheden ghetrocken/ als die daer geen hope van en was/ tot goede hope worden wedergebracht: als de gewapende van de naeckte/vele van weynighe/ ende stercke van crancke overwonnen

Ende wijsheyt. 1.Cor.3.19.

worden. Ende syn wijsheyt is openbaerlick uytnemende/ dewijle hy alle dinck met d'alderbeste gheleghentheyt schickt/alle scherpsinnicheyt der werelt tot schande maeckt/ de listighe in hare listicheden vangt: ende int corte/ alle dinck op de alderbeste wijse matiche.

Wt soodanighe dinghen worden ghetuyghenissen ghenomen/ welcke de Majesteyt Gods bescherme ende heerlick maken: ende leeren welcke de vrucht ende tghebruyck der selver zy/ te weten: de kennisse Gods bereeenicht met waere Godsalicheyt.

8 Dus sien wy dat gheen langhe noch arbeydelicke bewijsinghe noodich en is/ om ghetuyghenissen voort te brenghen/die dienen mochten tot verclaringhe ende bevestinge der Goddelicker Majesteyt. Want uyt weynige die wy aengeroert hebbē/ is het vast dat sy alom waer ghy comt/ soo seer bereyt ende voor ooghen zijn/ datmense lichtelick can met oogen bemercken/ende met vingeren beteeckenē ende wijsen. Ende hier is wederom te aensien/dat wy geroepen worden tot de kennisse Gods/ maer niet tot sulcke die met ydel bedenckinghe te vrede zijnde/alleenlick in dē cop draeye/ maer die vast ende vruchtbaer sal zijn/ soo sy behoorlicken wordt van ons begrepen/ ende in onse herten ghewortelt. Want God wordt van sijne deuchden gheopenbaert/ ende dewijle wy der selver cracht binnē ons gevoelen/ ende sijne weldaden gebruycken/so moeten wy wel levēdichlicker door syn kennisse geroert worden/ dan oft wy eenē God bedachten/ den welcken wy niet en ghevoelden. Waer uyt wy verstaen dat den alder rechtsten wech eñ bequaemste orden is om God te soecken: niet willen met stoute curieusheyt door dringhen tot ondersoeckinghe sijns wesens/ (het welcke is meer te aenbiddē/ dan sorchvuldelic te ondersoecken:) maer dat wy hem aenschouwē in sijne wercken/ door de welcke hy hem selven ons nae by/ ende ghemeynsaem/ eenichsins deelachtich maeckt. Hier op sach de Apostel doe hy seyde dat hy niet verre en is te soecken/ te weten/ dewijle hy met sijne seer ghevoelicke macht woont in eenen yegheliicken onder ons. Daerom David te voren beleden hebbende dat de grootheyt Gods is onuytsprekelick/ seyt daer nae/ tot de gedachtenisse sijnder wercken ghecomen zijnde/ dat hy die sal uytspreken. Daerom betaemt ons oock tot dese ondersoeckinghe Gods te arbeyden/ die het verstant alsoo in haer selfs verwonderinghe houde/ dat het die oock mede crachtichlick ghevoele. Ende ghelijck Augustinus ergens leert/ Dewijl wy hem niet en connen begrijpen/ soo betamet dat wy als onder sijne grootheyt beswijckende/ sijne wercken aensien/ op dat wy door syn goetheyt verquickt worden. Actor.17.27. Psal.145. August. in Psal.144.

9 Boven desen en moet ons sulcke kennisse niet alleenlick vermanen tot Gods dienst/maer oock verwecken eñ opheffen tot de hope des eeuwighen levens. Want als wy aenmercken dat de teeckenen die de Heere van sijne goedertierenheyt eñ strengicheyt gheeft/ alleenlick begonnen ende maer half en zijn/ soo betamet ons sonder twijfel te achten dat hy alsoo een voorspel gheeft tot grooter dingen/ der welcker openbaringhe ende volle vertooninghe wordt tot een ander leven uyt gheset. Wederom als wy sien dat de godsalighe worden van de goddeloose met verdruckinghen beswaert/met ongelijck eñ onrecht aengevochten/ met valsche ende leugenachtighe beschuldinghen verdruckt/ende met versmadinghe ende oneere verscheurt/ ende dat daerentegen de boose vloepen/ voorspoet hebben/ ende in vrede ende eere zijn/ eñ dat ongestraft: soo moetmen terstont daer uyt verstaen/datter een ander leven sal wesen/ in het welcke de wrake der ongherechticheyt/ ende den loon der rechtveerdicheyt is wech ghelevt. Boven desen als wy bevinden dat dickmael de gheloobige met des Heeren roeden gecastydt worden/ soo machmen wel op het aldersekerste oordeelen dat de goddeloose sullē namaels veel min de straffe ontgaen. Want Augustinus seyt wijsselick: Waert dat alle zonde nu met openbare straffe ghestraft worde/ soo en soude men niet meynen dat eenige straffe tot het uyterste oordeel bewaert worde. Wederom waert dat God nu gheen zonde openbaerlick en strafte/soo en soude men niet ghelooben dat daer eenighe godlicke voorsieninge ware. Soo moetmen dan belijden dat in eenen yegelicken wercke Gods/ ende voornemelick in allen int ghemeyn/de deuchden Gods gelijck in een tafel zijn afgebeeldet/ door de welcke tgantsche menschelick gheslachte tot sijn kennisse/ende van de kennisse tot de waerachtighe ende volmaeckte ghelucksaligheyt gheroepen ende ghetrocken wordt. Ende hoewel de deuchden Gods hen selvē daer seer claer vertoonen: nochtās waer toe die voornemelick dienen/ wat cracht sy hebben/ende tot wat eynde wy die moeten aenmercken/dat verstaen wy dan eerst/ als wy in ons selven dalen/ ende aenmercken op wat wijsen de Heere syn leven/eñ wijsheyt/eñ macht in ons vertoont/ende sijn rechtveerdicheyt/ goetheyt eñ goedertierenheyt

Tghebruyck eñ de vrucht deser kennisse is: eerstelick/ datse de Godsalighe verweckt ende opheft tot de hope des toecomenden levens.

Ten tweeden/ betuycht sy/ dat den godloosen swaerdere straffen bereyt zijn.

Psal.37.25. ende 73. ende 92.8.

1.Pet.4.17.18 Prov.11.31.

Lib 1.de civit. Dei, Cap.8.

Ten derden/ brengt sy in de herten der Godsalighen een uytnemende ghevoelen der Godlicker goetheyt.

Psal.92.7. heyt tegen ons gebruyckt. Want hoewel David te rechte claecht / dat de ongheloovighe sonder wijsheyt zijn / om dat sy den diepen raet Gods in de regeeringhe des menschelicken gheslachts niet en overlegghen : nochtans is dit seer waerachtich dat de selve ergheus seyt / dat de wonderlicke wijsheyt Gods in desen deele de hayren onses hoofdes te boven gaet. Maer dewijle dese sake namaels sal in hare orden volcomelicker ghehandelt worden/ soo laet ickse nu varen.

Psal.40.13.

Lib.1. cap.16. sect.6.7.8.9.

Dat andere deel des Capittels/ beschrijvende de plompicheyt/ daer mede ongeleerde ende geleerde gheslaghen worden/ door dien dat sy de alghemeyne ordeninghe der natuerlicker dinghen/ ende de wonderbaerlicke regeeringhe der Goddelicker voorsichticheyt der fortuynen toeschryven.

10 Ende hoewel de Heere hem selven ende sijn onsterffelick rijcke in sijne wercken als in eenen spieghel met grooter claerheyt voor ooghen set/ nochtans is onse onverstant soo groot / dat wy door soo doorluchtige betuygingen altijts plomper worden/ soo dat die vergaen/ ende wy gheenen voortganck daer door en doen. Want aengaende het maecksel ende overschoon ordeninge der werelt/ onder hoe vele is onser een/ die syne oogen nae dē Hemel opslaende/of door verscheyden landen des aertrijcx ommewendende / sijn herte tot bedenckinghe des scheppers wendt/ eñ niet veel meer den autheur vergheetende / in het aenschouwen der wercken ledich sit? Ende aengaende de dinghen die dagelijcx buyten de ordeninghe des natuerlicken loops gheschien / onder hoe vele is daer een die niet meer en acht dat de menschen eer door de blinde lichtveerdicheyt der fortuyne gherolt ende ghewentelt / dan door de voorsieninghe Gods geregeert worden? Ist dat wy somtijdts door sulcker saken leydinghe ende beweginghe bedwonghen worden God te aenmercken/ (het welcke nootsakelick allen menschen geschiet) nochtans als wy lichtveerdichlic een ghevoelen eenigher Godheyt begrepen hebben / so vervallen wy terstont tot onses vleeschs raserien oft verkeerde dichtinghen/ ende verbalschen de suyver waerheyt Gods door onse ydelheyt:Ende zijn wel daer in malcanderen onghelijck/ dat een yeghelick bysonder eenighe eyghen dwalinghe aen neemt: maer hier in zijn wy seer ghelijck / dat wy alle tesamen van den eenighen waerachtigen God tot ongheschickte ydel beuselen afwijcken. Van welcke cranckheyt niet alleenlick de slechte ende onverstandighe / maer oock de seer uytnemende eñ sonderlinge scherpsinnighe menschen bevangen worden. Hoe langhe heeft het gheheel geslachte der Philosophen sijn onwijsheyt ende ongesoutentheyt vertoont. Want (op dat wy de andere sparen die veel ongheschickter zijn) Plato die onder allen de Godvreesenste ende nuchterste is / wordt oock selve met sijnen ronden cloot verijdelt. Ende wat en soude den anderen niet gheschien / dewijle de voorganghers die den anderen souden voorlichten qualick sien ende hen selven stooten? Desgelijcx hoewel de regeeringhe des menschelicken gheslachts soo openbaerlick de voorsieninghe Gods bewijst/ datse niet en can veracht worden / soo en comt nochtans daer niet meer van/ dan ghelijck ofmen gheloofde dat alle dinghen door den lichtveerdighen wille der fortuyne opwaerts ende nederwaerts ghewentelt worden: soo groot is onse genegentheyt tot ydelheyt ende dwalinge. Van de voorneemste vernuften spreke ick altijts / ende niet van de ghemeyne / der welcker uytsinnichheyt in de waerheyt Gods te verduysteren/ is onmatich ghewórden.

Dit getuygen de oude Philosophen.

Plato, die de voornaemste van haer is.

Wat dese meyninghen der Philosophen te wege brenghen.

11 Hier uyt comt den onmatigen grooten poel ende vermenginghe der dwalinghen/ waer door de gantsche werelt vervult eñ bedeckt is: † want eens yegelicx menschen vernuft is hem als eenen doolhof / soo dat het gheen wonder en is dat een yegelicx volck der Heydenen is tot verscheyden ghedichtselen ghebracht:ende niet alleenlick dat/ maer dat bynae een yeghelick mensche heeft sijn eyghene goden ghehadt: want gelijck tot onwetenheyt ende duysternisse comt lichtveerdicheyt ende vertelheyt/ alsoo en is daer bynae noyt een ghevonden / die hem selven niet eenen afgod of ydel gesichte in Gods stede gesmeedt eñ versiert heeft. Voorwaer ghelijck uyt een groote wijde fonteyn daer de wateren uyt quelen/also is oock de onmatighe menichte der goden uyt des menschen vernuft gevloeyt/ dewijle een yegelick veel te vryelick herwaerts ende gintswaerts dwalende / dit ofte dat verkeerdelick van God dichtet. Nochtans en ist hier niet noodich alle de superstitien in welcke de werelt is verwerret gheweest/ als in eenē rekenboeck te verhalen: want daer en soude gheen eynde zijn:eñ of men schoon daer vā niet een woort en seyde/so schijnet nochtans ghenoech uyt soo vele vervalschinghen/hoe grouwelick de verblintheyt des menschelicken vernufts zy. De grove ende ongheleerde slechte lieden late ick varen: maer wat schandelicke verscheydenheyt is onder de Philosophen / die ghearbeydt hebben om met reden ende leeringe door den hemel te dringhen? Ghelijck een yegelick onder hen met hoogher vernuft / ende const/ ende wetenschap is verciert geweest/ alsoo is hy geschenen sijn ghevoelen met lustiger verwen te vercieren: de welcke nochtans alle (ist dat ghyse naerder insiet) bevonden worden ydele bestrijckinghen ende vercieringen te zijn. De Stoische Philosophen schenen hen selven scherpsinnichlick te segghen / dat uyt alle deelen der natuere mogen verscheydē namen Gods genomē worden/ ende dat nochtans daerom den eenigē God niet verscheurt en wort/ dat is voorwaer geseyt ghelijck of wy niet te seer tot ydelheyt ghenegen en waren/ten ware dat menigerley veelheyt der goden ons voor ghewórpen / ons voorder ende crachtichlicker in dwalinghe verleyde. De verborgen Theologie der Egyptischen/ bewijst ooc dat sy alle neerstichlick daer toe gearbeydt hebben / dat sy niet en souden schijnen sonder reden dwaes te zijne. Ende mogelic soude in het eerste aenschouwen eenich dinck als der waerheyt gelijck/ de slechte ende onwijse menschē connen bedrieghen: maer gheen mensche en heeft oyt yet gevonden/daer mede de Religie niet en is schandelick verdorven. Ende dese soo seer verwerrede verscheydenheyt/ heeft den Epicurischen eñ anderen groven verachterē der godsalicheyt / stoutichheyt ghegeven om alle ghevoelen van God te verworpen. Want dewijl sy saghen dat oock de alderwijste schenē met verscheyden meyningen tegen malcanderen te strijden/soo hebben sy niet ghetwijfelt uyt der selver tweedracht/ ende oock uyt eens yeghelicx ydel ende ongeschickte leeringhe te dencken / dat de menschen te vergheefs ende dwaselick hen selven quellen / als sy eenen God soecken/de welcke niet is.Eñ dit meynden sy ongestraft te doen/om dat het beter ware corttelick te versaken datter een God is/dan onseker goden te dichten/ eñ daer na twist voort te brengen die gheen eynde en soude hebben.Maer dese rekenen ende argueren voorwaer veel te onwijselick / ofte brenghen eer een wolcke voort om hare goddeloosheyt daer mede te decken / uyt der menschen onwetentheyt / door de welcke God niet en can sonder onrecht verdoort worden. Maer dewijle sy alle bekennen dat beyde de geleerde ende ongeleerde van geen ander dinck soo twistich zijn / soo wort hier uyt verstaen dat der menschen vernuft meer dan onverstandich ende blint is in de hemelsche verborgentheden/ dewijle het soo

† Sy hebben ingevoert een schandelicke ende afgrijselicke veelheyt der Heydenscher Goden/ ende niet alleen oneyndelic vele/ maer oock teghens malcanderen strijdende opinien vā God.

Tot bewijs van sulcx/zijn Thales, Empedocles, etc.

2. De Stoische Philosophen.

3. De verborghen Theologie der Egyptischen.

4. De Epicurische Philosophen.

Den oorspronck van de Epicurische secte.

Waer uyt een alsulcke dwaesheyt eñ blintheyt by desen wijsen comt.

1.Cor.2.14.

Simonides antwoorde van de kennisse Gods.

het soo dwaelt in de ondersoeckinghe Gods. De antwoorde Simonidis wort van anderen gepresen/ de welck gevraecht zijnde van Hierone den Tyran/ wat God ware/ begeerde eenen dach te hebben om hem te bedencken. Ende als Hieron des ander daechs het selfde vraechde/ begheerde hy twee daghen: ende alsoo het ghetal der dagen dickmael gedubbelt hebbēde/ antwoorde hy ten eynde: Hoe ick langer bemercke/ soo veel te duysterder schijnt my de sake. Dese mach voorwaer het oordeel van de sake die hem duyster was/ wijselick vertrocken hebben: nochtans schijnet hier uyt/ dat de menschen (als sy alleenlick natuerlick gheleert zijn) niet seker/ noch vast/ noch onderscheydelick weten: maer alleenlick aen de verwerrede beginselen hanghen/ dat sy den onbekenden God aenbidden.

Antwoorde. Sy zijn alleghelijck van God afgeweken/ ende den suyveren Gods-dienst door hare gedichtselē vervalschende/ hebben sy gevolcht de costumeren der Volckeren/ ofte hebben bewillicht eñ aenghenomen de godloose outheyt. Ephes.2.11. Rom.1.21.

12 Nu moetmen oock weten/ dat alle die de suyvere Religie vervalschen/ (ghelijck het noodich is allen te gheschieden/ die op haer eyghen meyninge staen) van den eenigen God af wijcken. Sy sullen wel roemen dat sy anders in den sin hebben: maer wat sy arbeyden te doen/ oft wat sy hen selven wijs maken/ dat en doet niet veel totter sake: dewijle de heylighe Gheest vercondicht dat sy alle afwijckers zijn die nae de duysternisse haers vernufts/ Duyvelen in Gods plaetse setten. Hierom seyt Paulus dat de Ephesien sonder God warē/ tot dat sy uyt den Euangelio geleert hadden/ wat het was den waerachtighen God te dienen. Ende dit en moet niet gheacht worden alleenlick van eenen volcke der Heydenen geseyt te zijne/ dewijle hy erghens int gemeyn betuycht/ dat alle menschen zijn in hare gedachten verijdelt/ nae dat hen in het maecksel der Werelt de Majesteyt des scheppers was gheopenbaert. Ende daerom wort alle Godheyt die voortijden was onder de Heydenen geeert eñ gedient door de Schriftuere (op dat sy den eenigen God plaetse make) voor ydelheyt ende leughen gestraft: ende geen Godheyt gelaten/ dan in den berch Sion/ daer de sonderlinge kennisse Gods bloeyde. Voorwaer ten tijde Christi schenen onder de Heydenen de Samaritanen der waerachtiger godsalicheyt aldernaest te zijne: eñ nochtans hooren wy uyt den mont Christi/ dat sy niet en wisten wat sy dienden: waer uyt oock volcht/ dat sy door ydel dwalinghe bedroghen waren. Int corte/ hoewel sy niet alle met grove gebreken en hebben bevanghen geweest/ noch in openbaer afgoderije ghevallen zijn: nochtans en heeft daer geen suyver ende oprechte Religie geweest/ die alleenlick op ghemeyn ghevoelen ghefondeert was. Want hoewel eenighe weynighe niet en hebben met den gemeynen hoop geraest/ nochtans blijft de leere Pauli vast/ dat de wijsheyt Gods niet en wordt van de Princen deser werelt begrepen. Ist dat alle de voorneemste gedwaelt hebben/ wat salmen segghen van den schuyme der menschen? Daerom ist geen wonder dat de heylighe Gheest alle de Godsdiensten die door der menschen goetdunckē gedicht zijn/ als verkeerde verworpt. Want in hemelsche verborghentheden/ is de meyninghe die van menschen ontfanghen is/ de moeder der dwalingen/ al ist dat sy schoon niet altijts groote menichten der dwalinghen en baert. Ende of daer schoon niet boosers toe en comt/ soo en is dit nochtans gheen cleyn feyl/ datmen den onbekenden God by gevalle aenbidt: Waer van nochtans alle die door den mont Christi beschuldicht worden/ die door de Wet niet en zijn gheleert wat Godt sy behooren te dienen. Ende voorwaer die de beste gesette-gevers zijn geweest/ en zijn niet voorder ghecomen/ dan dat de Religie soude in het ghemeyn eendrachtich ghevoelen ghefondeert zijn. Jae oock by Xenophon prijst Socrates de antwoorde Apollinis, waer door hy gheboot dat een yeghelick nae vaderlantsche wijse/ ende nae de ghewoonte der stadt/ soude de goden dienen. Maer waer van hebben de menschen dat recht/ dat sy door hare autoriteyt souden ordineren dat verre boven de werelt is? ofte wie sal connen alsoo in der ouderen leeringhen/ ofte des volcx insettinghen gherust zijn/ dat hy sonder twijfelinghe eenen God aen neme/ die hem op menschelicke wijse gheleert wort? Liever sal een yegelick op sijn eyghen oordeel staen/ dan hem selven onder anderer menschen goetdunckē setten. Daerom dewijl der stadt ghewoonte ofte der ouden eendrachtich ghevoelen naevolghen in God te dienen/ veel te cranck ende swack een bandt der godsalicheyt is/ soo moet God selve uyt den hemel van hem selven ghetuyghen.

Hab.2.18. Joan.4.22. 1.Cor.2.8. Joan.4.22.

Bewijs ghenomen van de meyninghe des aldertreffelicxstē Philosoophs/ welcke hem is inghegheven van den gheest der dwalinghen.

13 Soo luchten ons dan te vergheefs soo vele luchten in het schepsel der werelt ontsteken/ om de eerlickheyt des Scheppers te verclaren: de welcke van alle zijden also op ons stralen/ dat sy ons nochtans niet en connen door hen selven tot den rechten wech brenghen. Ende sy ontsteken voorwaer wel eenige vonckens: maer alsulcke/ dat sy eer verstickt worden/ dan volcomender claerheyt van hen gheven. Daerom den Apostel te dier selver plaetse daer hy de werelt naemt een afbeeldinghe der onsienlicke dinghen/ seyt oock daer by datmen door het gheloove verstaet datse door het woort Gods bereyt is: alsoo te kennen ghevende dat wel de onsienlicke Godheyt wort door sulck een schouspel der scheppinge der werelt voor ooghen gheset: maer dat wy gheene ooghen en hebben om dat te doorsien/ ten zy dat wy met inwendighe openbaringhe Gods door het gheloove verlicht worden. Ende Paulus/ daer hy seyt dat het ghene dat van God moet gheweten worden/ gheopenbaert wordt uyt de scheppinghe der Werelt/ en gheeft sulck gheen openbaringhe te kennen/ die door menschelicke scherpsinnicheyt begrepen wordt/ maer bewijst meer dat die niet voorder en dient/ dan op dat sy niet onschuldichlick en worden. Ende de selve oock/ hoewel hy erghens seyt dat God niet verre en is te soecken/ als die in ons woont: leert nochtans op een ander plaetse waer toe sulcke waerheyt Gods dient. In voorledē eeuwē (seyt hy) heeft God de Heydenen laten in hare weghen wandelen/ maer en heeft nochtans hem selven niet sonder ghetuyghenisse ghelaten/ hen goet doende/ uyt den hemel ghevende reghen/ ende vruchtbare tijden/ ende de herten der menschen vervullende met spijse eñ vrolickheyt. So dan/ hoewel oock de Heere niet onbetuycht is/ dewijle hy met vele ende menigerley goedicheyt de menschen lieflick tot sijn kennisse treckt: nochtans en laten sy daerom niet af hare weghen/ dat is/ dootlicke dwalinghen te volghen.

Uyt het boven-verhaelde volcht/ niet teghenstaende dat het wonderbaerlicke licht Gods onses Scheppers/ de menschen over al soo overstraelt/ dat nochtans sy lieden niet op en houden haer eyghen wegen te volghen. Hebr.11.3.

Rom.1.19. Actor.17.27. Actor.14.16.

14 * Ende hoewel onse natuerlicke macht niet ghenoechsaem en is om tot suyver eñ clare kennisse Gods te comen: nochtans dewijl het ghebreck des onverstants in ons is/ soo is alle uytvlucht benomen. Want wy en connē de onwetentheyt niet alsoo voorwenden/ dat selfs onse conscientie selve ons niet te allen tijde en overtuyghe dat wy luy ende ondanckbaer zijn. Te weten/ sal dese ontschuldinge weerdich zijn toeghelaten te worden/ dat de mensche seyt dat hy geen oorē en heeft om de waerheyt te hooren/ om de welcke te vercondigen de stomme creatueren overvloedichlick luyde stemmen hebben? dat hy

* Al even wel worde sy met rechten van alle onschult versteken/ om datse van weghen hare inwendighe plompicheyt/ verstroyt loopende/ verdwalen: daer nochtans beyde de Scheppinghe ende de Regeeringhe des Werelts den rechten wech aenwijsen.

claecht

claerheyt dat hy met ooghen niet en can ghesien/ dat de creatueren sonder ooghen toonen? dat hy de swackheyt des vernufts voor went/ daer alle onredelicke creatueré Leermeesters zijn? Daerom wordt ons te rechte alle ontschuldinghe benomen/ om dat wy ongghestadich/ herwaerts ende gintswaerts afwijckende/ dwalen/ daer alle creatueren den rechten wech toonen. Want hoewel het den ghebreke der menschen moet toeghescheven worden/ dat sy het zaet der kennisse Gods (dat uyt de wonderlicke scheppinghe der natuere is in haer verstant ghezaeyt) terstont verderven/ dat het tot geen goede ende oprechte vrucht en come: nochtãs ist waerachtich dat wy door dese naeckte ende slechte betuyginghe (die der eerlickheyt Gods wordt van de creatueren eerlick ghegheven) niet ghenoech gheleert en worden. Want terstont als wy eenen cleynen smake der Godheyt uyt de bemerckinghe der werelt gheproeft hebben: soo rechten wy droomen ende ydele ghesichten onses vernufts op/ in de stede des waerachtigen Gods/ den welcken wy voorby gaen: ende den lof der rechtveerdicheyt/ wijsheyt/ goetheyt/ ende moghentheyt benemen wy Gode der fonteyne/ ende schrijvense desen ende dien toe. Ende sijne daghelicksche wercken verduysteren ofte verkeeren wy alsoo/ (die verkeerdelick achtende) dat wy hen hare eerlickheyt/ ende den autheur sijnen behoorlicken lof benemen.

Capittel vj.

Dat het noodich zy door de Schrifture gheleyt ende gheleert te worden, om tot God den Schepper te comen.

Maer God heeft door een beter behulp/ te weten/ door de claer-luydende stemme sijns woorts/ sijne uytvercoren getrocken tot de kennisse sijns Naems.

DAerom hoewel de ondanckbaerheyt der menschen overvloedichlick genoech van alle onschuldinghe berooft wort/ door de claerheyt in de scheppinghe ende onderhoudinghe des hemels ende der aerde/ die in aller menschen aenschouwen comt: (gelijck God om het menschelicke gheslachte met der selver schult te bevanghen/ eenen yeghelicken sonder uytnemen sijn Godheyt in de creatueren afgebeeldet/ voorset:) nochtãs is ons een ander ende beter hulpe noodich/ om ons wel tot den Schepper der Werelt te leyden. Soo dan/ hy en heeft niet te vergeefs het licht sijns woorts daer toe ghegheven/ om daer door bekent te worden tot salicheyt. Ende dit voordeel heeft hy gheweerdicht dien te gheven/ die hy heeft willen naerder ende ghemeynsaemlicker tot hem versamelen. Want dewijl hy sach dat aller menschen herten met dwalende ende ongghestadighe roeringhe omme ghedreven worden: soo heeft hy de Joden hem tot een sonderlinge kudde vercoren/ ende als tralien omme hen gheset/ dat sy niet en souden (ghelijck andere) ydel worden ende vergaen. Ende niet sonder oorsake en houdt hy ons door den selven middel in sijn suyver kennisse: Want anders souden terstont ooc die af vallen ende wech vloepen/ die boven andere schijnen vast te staen. Te weten/ gelijck oude menschen/ ende die druppende ofte eenichsins duystere oogen hebben/ al ist dat ghy hen eenen seer schoonẽ boeck voor oogen brengt/ so sullen sy nochtans nauwe connen twee woorden daer in spellen: hoewel sy bekennen dat daer wat is in gheschreven: maer gheholpen zijnde door den bril/ welcken sy daerentusschen opsetten/ sullen sy bescheydelick beginnen te lesen. Alsoo versamelt de Schrifture de kennisse Gods/ die anders onbescheydẽ in ons is/ ende verdrijft de duysternisse/ ende toont ons den waerachtighen God claerlijck. Soo is dan dit een sonderlinghe gabe daer God om sijn ghemeynte te onderwijsen/ niet alleenlick stomme meesters en ghebruyckt/ maer oock den heylighen mont op doet/ ende niet alleenlick openbaert dat daer eenich God moet ghedient worden: maer vercondicht oock mede/ dat hy selve die zy/ die daer moet ghedient worden: ende leert de uytvercorene niet alleenlick op God sien/ maer set hem selven oock voor ooghen op welcken sy sien sullen. Dese ordeninge heeft God van den beginne aen teghen sijn gemeynte gehouden/ dat hy boven de ghemeyne bewijsinghen/ oock heeft sijn woort daer toe ghegheven/ het welck een rechter ende sekerder teecken is om hem te bekennen. Ende dat van des Werelts scheppinghe af. Eñ het is sonder twijfel/ dat Adam/ Noë/ Abraham/ ende de andere Vaders door dese hulpe zijn door ghedronghen tot een sonderlinghe kennisse Gods/ waer door sy eenichsins van de ongheloovige verscheyden waren. Ick en spreke noch niet van de eyghen ende sonderlinghe leere des gheloofs/ waer door sy verlicht waren tot de hope des eeuwighen levens. Want om van der doot door te gaen tot het leven/ was het niet alleenlick noodich God te kennen als den schepper/ maer oock als den verlosser: gelijck sy voorwaer dat beyde vercregen hebbẽ uyt den woorde. Joan.5.24. Want den aert der kennisse waer door is te kennen ghegheven wie die God zy/ door welcken de werelt is geschapen/ ende geregeert wort/ is ordentlick voor ghegaen. Met een bequame orden der leere. Daer nae is de ander inwendighe kennisse daer toe ghedaen/ de welcke alleen de doode zielen levendich maeckt/ door de welcke God niet alleenlick en wort bekent een schepper ende een eenich autheur ende rechter aller dingen te zijne/ maer ooc een verlosser in den persoon des Middelaers. Maer dewijle wy noch niet en zijn tot dẽ val der werelt ende verderffenisse der natuere ghecomen/ soo late ick oock af van de verlossinge te handelen. Dat dan de Lesers ghedachtich zijn/ dat ick noch niet en spreke van dien verbonde daer mede God Abrahams kinderẽ heeft aengenomen: noch van dien deele der leeringe/ waer door eyghentlick altijts de gheloovighe zijn van de godloose Heydenen verscheyden gheweest/ om dat sy in Christo ghefondeert was: maer ick handele hier alleenlick/ hoemen behoort uyt der Schrift te leeren/ dat God die de schepper der werelt is/ met sekere teeckenẽ van den gantschen hoop der versierden Goden verscheyden wordt. Maer van lib 2. ghehandelt wort van het 6. Cap. tot het eynde. Genes.12.3. ende 16.10. Daer nae sal ons de ordeninge selve bequamelick tot de handelinghe der verlossinghe leyden. Ende hoewel wy sullen vele ghetuyghenissen uyt den nieuwen Testamente hier toe ghebruycken/ ende sommige uyt de Wet ende Propheten/ daer Christus uytdruckelick ghemeldet wordt: soo sullen nochtans die alle tot dit eynde dienen/ te weten/ dat God de schepper der werelt ons in der Schrift geopenbaert wort: ende dat ons daer in verclaert wort watmen behoort van hem te gheboelen/ op dat wy niet door omganghen eenighen onsekeren God soecken.

2 Ende oft zy dat God den vaderen is bekent gheworden door godlicke aenspraken ende ghesichten/ of dat hy door menschen dienst heeft inghegeven/ dwelck sy souden voort den nacomeren als van hande tot hande over gheven: soo ist nochtans ontwijfelick/ dat daer een vaste versekertheyt der leeringe is in hare herten gedruckt gheweest/ soo dat sy vaste hielden ende verstonden dat het van Gode was ghecomen/ dat sy geleert hadden. Eerstelick door Goddelicke aenspraken/ gesichtẽ/ ende dienst der Patriarchen. Want God heeft altijt ghemaeckt dat sijn woordt een ontwijfelick gelove hadde/ het welcke boven alle meyninghe ware. Ende ten laetsten

laetſtē (om dat de waerheyt der leere ſoude met gheduerigen voortgange in alle eeuwen ende tijden in de werelt blijven) heeft hy de ſelve godlicke woorden die hy by de Vaders hadde doē bewaren/ willen als in openbare gemeyne Tafelē verſegelen. Om deſer oorſaken wille is de Wet gegeven gheweeſt: tot de welcke daer na uytleggers de Propheten zijn gegeven. Want hoewel het gebruyck der Wet menigerley was/ gelijck men bet te ſynder plaetſe ſal ſien: ende Moyſes eñ alle de Propheten voornemelick voor hadden de wijſe der verſoeninghe tuſſchen God ende de menſche te leeren/ (waer uyt oock Paulus Chriſtum het eynde der wet noemt) nochtans verhale ick wederom/ dat de ſchriftuere (boven de leere die eygentlick van den geloove ende bekeeringhe is/ de welcke Chriſtum den Middelaer voorſtelt) den eenighen ende waeractigen God ſoo verre hy de werelt heeft geſchapē/ ende regeert/ met ſekere mercken ende teeckenen verciert / op dat hy niet vermengt en worde met dē hoop der valſcher goden. So dan hoewel de menſche behoort neerſtichlick ſijne oogen op te ſlaen om de wercken Gods te bemercken / dewijle hy in dit ſeer luſtich ſchouſpel gheſet is om een aenſchouwer der ſelver te zijne: ſoo betamet nochtans de ooren tot het woort te rechten/ om beterē voortganck te hebben. Eñ daerom en iſt geen wonder dat de gene die in duyſterniſſe geborē zijn/ meer in hare onverſtant verhardē: want daer zijn ſeer weynige/ die (op dat ſy binnen de palen blijven) hen ſelven laten leerē/ maer verheugē eer in hare ydelheyt. Maer wy moeten alſo houdē/ dat het begin moet van de leere gheſchieden/ op dat de waerachtighe Religie ons ſchijne: ende dat niemant en can oock niet de alderminſte ſmake der rechter ende geſonder leere begrijpē/ dan die der Schriftueren diſcipel geweeſt zy. Wt de welcke oock het beginſel des waerachtighen verſtants comt/ als wy eerweerdichlick aennemen dat God daer heeft willen van hem ſelven betuygē. Wāt niet alleenlick het volmaeckte ofte allesins volcomen geloove/ maer oock alle oprechte kenniſſe Gods heeft haren oorſpronck van gehoorſaemheyt. Ende voorwaer in deſen deele heeft God met ſonderlinge voorſichticheyt den menſchen tot alle tijden voorſien.

Daer nae/ door de verkondiginghe des Wets/ eñ predicatien der Propheten.
Lib. 2. Cap.7. ende 8.
Rom.10.4.
Om welcker oorſaken wille de leere vā God is ſchriftelic opgheteyckent.

3 Want iſt dat wy overleggē hoe ſlibberich de val des menſchelickē vernufts zy tot vergetenheyt Gods/ ende hoe groot de ghenegentheyt zy tot allerley dwalinge/ ende hoe groot de begeerte zy/ om dickmael nieuwe eñ gemaeckte Religien eñ godſdienſten te dichten: ſo ſullen wy wel ſien hoe nootſakelick ſulcke verſegelinge der hemelſcher leeringe geweeſt zy/ op dat ſy niet en ſoude door vergetelickheyt vergaen/ ofte door dwalinge verydelt/ of door mēſchelicke ſtouticheyt vervalſcht worden. Dewijle dan het openbaer is/ dat God allen den genen die hy opt heeft willen met vrucht onderwijſen / de hulpe ſijns woorts daer toe gegeven heeft / om dat hy voorſach dat ſijn beelt in de overſchoone gedaente der werelt uytgedruckt/ niet crachtich genoech en was: ſoo iſt nu deſen rechten wech in te gaen / iſt dat wy ſoecken tot de oprechte bemerckinghe Gods te comē. Tot het woort (ſegge ick) moetmen comē waer in God ons recht ende levendichlick wort van ſijne wercken beſchreven/ als de ſelve werckē niet uyt de verkeertheyt onſes oordeels/ maer na dē regel der eeuwiger waerheyt geacht ende gewaerdeert wordē. Iſt dat wy vā deſen woorde afwijcken/ (gelijck ick weynich te vorē geſeyt hebbe) hoe groote raſſicheyt wy gebruycken/ ſoo en ſullē wy nochtans nimmermeer tot het voorgeſette merck ende eyndē comen/ dewijl dat onſen loop ſal buyten den rechten wech zijn. Want wy moeten aldus dencken/ dat de claerheyt des godlicken aenſchijns tot de welcke (gelijck de Apoſtel ſeyt) niemant en can in gaen/ ons is als eē verwerret doolhof / ten zy dat wy door de linie des woorts daer in beweecht worden: ſoo dattet beter zy in deſen wech creupel te gaen/ dan buytē dien ſeer ſnellick te loopen. Daerom David dickmael leerende dat de ſuperſtitien behoorē uyt de werelt wechgenomen te worden/ op dat de ſuyver Religie haer cracht hebbe/ beſchrijft dat God regneert: eñ met dat woort/ regneren, en gheeft hy niet te kennen de macht die hy heeft/ ende in de gātſche regeeringe der creaturē toont/ maer de leere waer door hy de oprechte heerſchappie hem ſelven aentreet: om dat de dwalingen nimmermeer en connen uyt de herten der menſchen uytgeroept wordē/ tot dat de waerachtige kenniſſe Gods daer in gheplant zy.

Bewijs ghenomen eerſtelick van de verkeertheyt onſer nature / die ſodanich is / ſoo wie daer God recht wil kēnen/ dat hem van noodē is tot ſijn woort hem te keeren.
1. Tim.6.16.
Ten tweedē/ vant gene dat David dickwils beſchrijft dat God regneert.
Pſal.93.96. 97.99. ende diergheLycke.

4 Daerom de ſelve Prophete nae dat hy verhaelt heeft dat de eerlickheyt Gods wort van de hemelen verclaert/ ende van den firmamente de wercken ſijner handen vercondicht/ ende van de ordentlicke vervolginge der daghen eñ nachten/ ſijn Majeſteyt gepredickt: comt daer na af tot de meldinge ſijns woorts. De Wet des Heerē (ſeyt hy) is onbevleckt/ ende bekeert de zielen: de ghetuygeniſſe des Heerē is getrouwe/ ende geeft dē cleynen wijſheyt: de rechtveerdichedē des Heerē zijn rechte, ende verblijden de herten: het ghebot des Heeren is luchtich/ eñ geeft den oogen licht. Want hoewel hy oock andere ghebruycken der Wet begrijpt/ ſo geeft hy nochtans int gemeyn te kennē dat dit is de ſonderlinge ſchole der kinderē Gods/ dewijle God alle volckē te vergeefs roept door het aenſchouwen des hemels eñ der aerde. Tot dit ſelve dient den 29. Pſalm / in den welcken de Prophete gepredickt hebbende van de verſchrickelicke ſtemme Gods / de welcke door donderſlagen/ winden/ regen/ draeywinden ende onweder de aerde beroert/ de bergē doet beven/ de cederboomen breeckt: ſeyt ten laetſtē daer toe/ dat ſijnen lof wort in ſijn heylichdom geſonghen/ want tot allē de ſtemmen Gods die in de lucht geſchieden/ zijn de godlooſe doof. Gelijc hy eenen anderen Pſalm in den welcken hy de verſchrickelicke vloeden der zee heeft beſchreven/ aldus beſluyt/ Dijne getuygeniſſen zijn ſeer waerachtich: de cierlickheyt dijns Tempels is heylicheyt in lanckheyt der dagen. Hier uyt comt oock dat/ dat Chriſtus tot de Samaritaēſche vrouwe ſeyde/ dat haer volck eñ alle andere Heydenē aēbadē dat ſy niet en wiſtē: eñ dat de Iodē alleē dē rechten godſ-dienſt hieldē. Wāt dewijle het mēſchelick vernuft na ſijn ſwackheyt gheenſins en cā tot God gerakē/ tē zy door ſijn heylich woort geholpen eñ opgehevē: ſo was het noodich dat te dier tijt alle menſchē (uytgenomen de Ioden) in ydelheyt ende dwalinghe wandelden/ om dat ſy God ſonder ſijn woort ſochten.

Ten derden/ van ſommige openbare getuygheniſſen/ uyt dē 19.29. eñ 93. Pſalmen genomē.
Pſal.19.1.
Pſal.29.
Pſal.93.5
Ioan.4.22.
Ten vierden/ van eē ſpreucke Chriſti.

Capittel vij.

Met wat getuygeniſſe de Schriftuere moet beveſticht worden (te weten met de ghetuygeniſſe des Gheeſts) op dat hare autoriteyt ſeker zy: ende dat het een ongodlick ghedichtſel is, dat haer geloove ende ſekerheyt is in het oordeel der ghemeynte gheleghen.

Maer eer ick voorder gae/ is het nut ſommighe dinghen hierentuſſchen te handelen van de autoriteyt der Schriftuere / welcke dinghen niet alleenlick de herten moghen bereyden om haer in eerweerdicheyt te houdē/ maer oock alle

De autoriteyt der heyliger Schriftuerē en hāgt niet aen de mēſchē maer aen dē Geeſt Gods.

alle twijfelinge benemen. Nu als het seker is dat het Gods woort is dat voorgheset wort / soo en is niemant met soo roeckeloose stoutichept (ten zy dat hy moghelick van het ghemeyn ghevoelen / ende oock selfs van den menschelicken aert berooft zy) dat hy den ghenen die heeft ghesproken / soude dorven gheloove weygheren. Maer dewijle niet dagheliex Godlicke antwoorden uyt den Hemel ghegheven en worden / ende de Schriftuere alleen voorhanden is / waer mede het God belieft heeft syn waerheypt tot een eeuwighe ghedachtenisse te heylighen / soo en heeft die door gheen ander recht volcomen autoriteyt by de gheloovighe / dan als sy oordeelen die uyt den Hemel ghecomen te zijne / ghelijck of de levendighe woorden Gods selve daer ghehoort worden. De sake is voorwaer seer wel weerdich breeder ghehandelt / ende neerstelicker aenghemerckt te worden. Maer de Lesers sullent my vergheven / ist dat ick meer aensie wat het voorghenomen werck can verdraghen / dan wat de grootheyt deser sake eyscht. Daer is een seer schadelicke dwalinge by velen crachtich / te weten / dat in de Schriftuere soo veel is gheleghen / als haer door de bewillinghe der Ghemeynte wort toeghelaten. Dat is voorwaer ghelijck of de eeuwighe ende onveranderlicke waerheypt Gods op der menschen goetduncken stonde: want aldus braghen sy met groote bespottinge des heylighen Gheests / wie soudet ons gheloovelick maken dat dese dinghen uyt God zijn gecomen? Wie soude ons te kennen gheven datse ghesont ende ongheschent zijn tot onsen tijt ghecomen? Wie soude ons wijs maken dat desen boeck is met eerweerdicheypt aen te nemen / ende de ander uyt den ghetale uyt te roepen: ten ware dat ons de ghemeynte eenen sekeren reghel van desen allen gave? Daerom staet dat (segghen sy) in het oordeel der ghemeynte / beyde wat eerbiedinghe men der Schriftuere schuldich is / ende welcke boecken in haer getal zijn te rekenen. Aldus dese menschen die Gode het sijne ontroovē / willende onder de voorwendinghe der gemeynte een onghebonden tyrannie inbrenghen / en hebben gheen acht met wat ongheschicktheden sy hem selven ende andere verstricken / soo verre sy dit alleenlick behouden / dat de gemeynte alle dinck by de slechte menschen vermach. Maer ist dat dit alsoo is / wat sal dan den ellendigen conscientien gheschien die vaste gherusticheypt des eeuwighen levens soecken / ist dat alle de beloften die daer van zijn ghescreven / alleenlick op der menschen oordeel steunen ende staen? Sullen sy oock / sulcke antwoorde ontfanghen hebbende / af laten onseker ende onvast te zijne? Wederom hoedanighen bespottinghen der godloosen wort onse geloove onderworpē / in wat grooter quaet vermoeden wordet by alle menschen gebracht / ist datmen ghelooft dat het door menschen / ende niet anders dan een gheleende autoriteypt heeft?

De eerste tegēworpinge: Dat de heylighe Schrift staet in het oordeel der Gemeynte.

Antwoort. Eerstelic / dese dwalinge onderwerpt Gods waerheypt onder tgoetduncken der menschē.
2 Doet sy den heyligen Geest onghelijck.
3 Brengt sy in der Ghemeynte een tyrannie.
4 Sy menichfuldicht de dwalingē.
5 Sy maect de cōscientien ongherust.
6 Sy onderworpt ons gheloove der Godloosen bespottingen.

2 Maer sulcke onschamele roepers worden fijnlick oock met eenen woorde des Apostels wederleypt. Want dese betuycht dat de gemeynte op het fondament der Propheten ende Apostelen staet. Ist dat het fondament der gemeynte is de Prophetische ende Apostolische leere: soo moet dese hare vasticheypt hebben / eer de ghemeynte begint te zijne. Ende sy en hebben hier niet spottelick teghen te worpen / hoewel de ghemeynte daer uyt haren oorspronc neemt / dat het nochtans twijfelachtich blijft / welcke geschriftē men den Prophetē eñ Apostelē moet toeschrijvē / tē zy dat het oordeel der gemeynte dat opēbare. Wāt ist dat de Christelicke gemeynte is door de geschriftē der Prophetē / eñ predikinge der Apostelen eerstmael gefondeert: so is de beproevinge eñ versekeringe deser leeringe (waer sy oock bevondē wort) altyts eer geweest dā de gemeynte: wāt sonder die en soude nimmermeer gemeynte geweest hebbē. So ist dā eē seer ydel dichtsel / dat de gemeynte macht heeft de Schriftuere te oordeelen / soo dat hare sekerheypt soude op der ghemeynte goetduncken staen. Daerom als de gemeynte de Schriftuere aēneemt / eñ de selve met hare stemme versegelt / en maeckt sy se niet seker eñ beproeft die onseker eñ twijfelachtich was: maer geeft haer eere sonder vertoeven / (gelijck sy nae hare godsalicheypt behoort) om dat sy bekent dat die de waerheypt hares Gods is. Nu dat sy vragen / waer uyt sullen wy wijs worden dat de Schriftuere is vā God gecomē / tē zy dat wy onse toevlucht nemē tot het oordeel der gemeynte? Dat is even gelijck oft yemant vraechde / Waer uyt sullē wy leerē het licht van der duysternisse / het witte van den swarten / het soete van den sueren onderschepden? Want de Schriftuere brengt een alsoo claer gevoelen haerder waerheypt mede / als witte ende swarte dingen een claer gevoelen haerder verwe / eñ soete ende bittere dinghen haerder smake mede brenghen.

Een andere antwoort uyt de woorden des Apostels ghenomen. Ephes. 2.20.
De verantwoordinghe van een ander der wederpartyen.

De wederlegginge van de andere tegenworpinghe.

3 Ick weet wel dat de reden Augustini ghemeynlick wort voortghebracht / daer hy seyt dat hy den Euangelio niet en soude glooven / waert dat hem de autoriteyt der Ghemeynte daer toe niet en roerde. Maer hoe verkeerdelic ende t'onrechte hy tot sulc gevoelen wort voortgebracht / dat is uyt de schickinge eñ vervolginghe sijnder reden licht te bemercken. Hy handelde tegen de Manicheen / de welcke wilden datmē soude hen sonder twijfelen glooven / dewijle sy seyden dat sy de waerheypt haddē voor haer / maer en toonden die niet. Ende dewijl dese om haren Manicheum te bevestigen / het Euangelium gebruypten / soo braecht hen Augustinus wat sy souden doen / oft sy by eenigen mensche quamen die ooc den Euangelio niet en gheloofde / met wat wijsmakinge sy dien souden tot haer gevoelen trecken? Eñ daer na seyt hy / Ick en soude dē Euangelio niet glooven / etc. te kennen ghevende dat hy doen hy vreemde was van den geloove / niet en conde anders beweecht wordē om het Euangelium voor de seker waerheypt Gods aen te nemen / dan door de autoriteypt der gemeynte overwonnen zijnde. Eñ wat wonder ist dat yemant Christum noch niet kennende / de menschē aensiet. So en leert dā Augustinus daer niet dat het geloove der Godsalighen is op de autoriteypt der Gemeynte gefondeert / noch en verstaet niet dat de sekerheypt des Euangelij daer op staet: maer slechtelick dat de ongeloovige geē sekerheypt des Euangelij en soudē hebbē / waer door sy mochtē Christum toegewonnen worden / waert datse de eendrachticheypt der gemeynte niet en beweechde. Eñ dit bevesticht hy claerlic weynich te vorē / aldus schrijvende: Als ick sal prijsen dat ick ghelooveeñ bespotten dat ghy glooft / wat meynt ghy dat ons staet te oordeelē ofte te doen / anders dan dat wy (die verlatē die ons roepē om dingen die seker zijn te kennen / eñ daer na bevelen onsekere dingē te gelooveē) die na volgē die ons roepē om eerst te glooven dat wy noch niet machtich en zijn te sien: op dat wy door tgeloove stercker wordende / weerdich worden te verstaen dat wy glooven / als nu niet de menschē / maer God selve inwendichlick onse verstant versterckt ende verlicht? Dit zijn voorwaer de woorden Augustini / uyt de welcke een yeghelick can lichtelick verstaen / dat de heylighen Man niet

De plaetse is tegen dē fondament-brief int 5. Capit.
De aenmerckinge van de derde teghenworpinghe voortghebracht uyt Augustini reden.

In den selven boeck Cap. 4. Augustinus leyt hem selven uyt.

niet en was van dien sinne/ dat hy het gheloove dat wy der Schriftuere gheven souden/ aen den wille ende goetduncken der ghemeynte hangen: maer alleenlick dat hy wilde te kennen gheven (dwelck wy oock belyden waer te zijne) dat de gene die noch niet en zijn door den Geest Gods verlicht/ door de eerweerdicheyt der Gemeynte beweecht worden tot leerlickheyt: dat sy laten hen het gheloove Christi uyt den Evangelio leeren: ende dat also de autoriteyt der ghemeynten een inleydinghe zy/ waer door wy tot het gheloove des Evangelij bereyt worden. Want de sekerheyt der godsalighen wil hy (ghelijck wy sien) datse op een veel ander fondament steune. Anders en versake ick niet dat hy de Manicheē dickmael met de eendrachticheyt der gantscher ghemeynte drengt/ als hy de Schriftuere de welcke sy verworpen/ in den 32. boeck wil goet maken. Waer uyt oock dat verwijt comt tegen Faustum/ dat hy hem niet en begheeft onder de Evangelische waerheyt/ die soo seer ghefondeert ende soo seer bevesticht/ ende met soo groote eerlickheyt vermaert ende beruchticht/ ende door seker successie ende navolginghe van der Apostelen tijden aen/ is aengheraden. Maer nergens en dienen de woorden Augustini daer toe dat hy soude bewijsen dat de autoriteyt die wy der Schriftuere toeschrijven/ aen der menschen beschrijvinge ofte oordeel hangt: maer alleenlick (het welcke in de sake seer crachtich was) brengt hy het ghemeyn oordeel der ghemeynte voor/ in het welcke hy sijnen teghenstrijderen te boven was. Ist dat yemant volcomender bewijs hier van begeert/ die lese het boecxken Augustini van de nutticheyt des gheloovens: in het welcke hy vinden sal/ dat gheen ander lichticheyt des gheloovens en wort ghepresen/ dan alleenlick die ons eenen toeganck make ende een bequaem beginsel zy om te ondersoecken/ ghelijck hy spreeckt: ende datmen nochtans niet en moet in meyninghen gherust zijn/ maer op de seker ende vaste waerheyt steunen.

Besluyt/ dat de heylighe Schrift van den sprecke (dē God) haer autoriteyt ontfangt.

4 Wy moeten vast houden dat ick weynich te voren ghesevt hebbe/ te weten dat de sekerheyt der leere niet en wort bevesticht/ eer dan ons ontwijfelick is wijs gemaeckt dat God de autheur daer van is. Soo dan de opperste bevestinghe der Schriftuere wort alomme van den persoon Gods diese ghesproken heeft/ ghevonden. De Propheten ende Apostelen en roemen niet op haer scherpsinnicheyt/ noch op eenighe dinghen die des sprekers woorden geloovelicker maken/ noch en staen op gheene redenen: maer brengen den heylighen name Gods voort/ waer door de gantsche werelt tot ghehoorsaemheyt ghedronghen worde. Nu moetmen sien hoe het niet door meyninghe die der waerheyt gheijck zy/ maer door de enckel waerheyt selve openbaer zy/ dat den naem Gods niet lichtveerdichlick noch bedrieghelick voorghewent en wort.

De conscientie der Godsalighen gerust syn.

Ende ist dat wy nu willen den conscientien wel voorsien dat sy niet eeuwichlick met onghestadighe twijfelinghe en worden omghedreven/ noch wanckelbaer/ noch oock met allerley seer cleyne swaricheden beladen en worden/ soo moet dese wijsmakinghe hoogher gehaelt worden dan van menschelicke redenen ofte oordeelen ofte gissinghen/ te weten/ van het verborghen ghetuyghenisse des geests. Het is wel waer/ wanneer men wilde met argumenten ommegaen/ mē souder wel vele voortbrenghen/ door de welcke men soude lichtelick bewijsen/ ist dat daer eenich God in den hemel is/ dat de Wet ende Propheten/ ende het Evangelium van hem comen zijn. Ja/ hoewel gheleerde ende sonderlinghe vernuftighe mannen hier tegen opstaen/ ende alle cracht des vernufts in dit gheschil by een brenghen ende vertoonen: nochtans tē zy dat sy tot uytnemende onbeschaemtheyt verhart zijn/ soo sullen sy bedwongen wordē te belijden/ dat in de Schriftuere openbaer teeckenē Gods die daer spreect/ ghesien worden/ uyt de welcke het claer zy dat haer leere hemelsch is.

Sulcx moetē oock alle geleerde toestemmē tē zy datse gheheel sonder schaemte zyn.

Ende weynich hier nae sullen wy sien dat alle de boecken der heyligher Schriftuere alle andere gheschriften (hoedanich sy oock zijn) verre te boven gaen. Jae ist dat wy suyvere ooghen ende gheheele sinnen daer toe brenghen/ soo sal terstont de Majesteyt Gods haer vertoonen/ de welcke sal de stoutheyt van teghenstrijden t'onderbrengende/ ons bedwinghen haer onderdanich te zijne. Nochtans doen die verkeerdelick/ die arbeyden om met disputeren te maken dat der Schriftuere grondelick geloove ghegheven worde. Ick voorwaer/ hoewel ick noch seer groote bequaemheyt/ noch welsprekentheyt en hebbe: nochtans wanneer ick strijdt hadde met de alderlistichste verachters Gods/ de welcke willen constich ende cluchtich schijnen in het vercrancken der Schriftuere/ soo betrouwe ic dat het my niet en soude swaer wesen hare teghenschreyende stemmen te bedwinghen: ende wanneer den arbeyt in hare spottinghen te wederlegghen nut ware/ ick soude met cleynder moeyte de roeminge die sy in hoecken mummelen/ te niete maken. Maer wanneer yemant het woort Gods van der menschen lasteringhen bevrijde/ die en soude nochtans niet terstont de versekertheyt die de godsalicheyt eyscht/ in de herten geven.

De vierde tegenworpinge/ welcke dē ongoddelicken menschen gemeyn is. Antwoort.

De ongodlicke menschen (om dat de Religie hen schijnt alleenlick op meyninghe te staen) begeeren ende eysschen datmen hen met reden bewijsen dat Moses ende de Propheten van Gods weghe gesproken hebben. Maer ick antwoorde dat de ghetuygenisse des Gheests meer is dan alle reden. Want ghelijck God alleen een bequaem ghetuyghe is van hem selven in sijnē woorde: also en sal dat woort gheen gheloove hebben in der menschen herten/ eer het met de inwendighe ghetuyghenisse des Gheests verseghelt wort. Daerom ist noodich dat de selve gheest/ die door den mont der Propheten heeft ghesproken/ in onse herten come/ op dat hy ons wijs make/ dat sy ghetrouwelick hebben uytghesproken dat van Gode bevolen was. Ende dese tsamenbindinghe des woorts ende des gheests/ wort seer voegelick van Esaia ghesevt in dese woorden: Mijn gheest die in dy is) ende de woorden die ick hebbe ghegheven in dijnen ende dijns zaets mont/ en sullē inder eeuwicheyt niet vergaen. Esai.51.16.

Sommighe goede menschen zijn ontrust dat sy gheen claer bewijs bereyt en hebben/ als de goddeloose vryelick teghen het woordt Gods murmureren. Maer daerom wordt de gheest een zeghel ende pant ghenaemt/ om het gheloove der godsalighen te stercken/ om dat sy altijts onder vele twijfelinghen onghestadich zijn/ tot dat hy de herten verlicht.

2.Corin.1.22. ende 5.5. Ephe.1.13. en 4.30.

Het laetste besluyt dwelc oock noodsakelic volcht/ is/ dat door t'getuygenisse des heylighē Gheestes de autoriteyt der heyligher Schriftueren in de herten der Godsalighen verseghelt wort.

5 Daerom laet dit vast blijven/ dat die/ die de heylighe Geest binnen leert/ grondelick in de Schriftuere gherust zijn: ende dat de Schriftuere haer selven versekert ende gheloofweerdich maeckt/ ende niet en moet der bewijsinge noch der redenen onderworpen worden: ende dat sy nochtans de sekerheyt die sy behoort by ons te hebben/ vercrijcht door de ghetuyghenisse des geests. Want hoewel sy van selfs door haer Majesteyt eerbiedinghe ghecrijcht: nochtans

beweecht sy ons dan eerst ernstlick / als sy door den gheest in onse herten verseghelt is. So dan/ door syn cracht verlicht zijnde/ ghelooven wy nu niet door onse ofte anderer menschẽ oordeel dat de Schrifstuere van Gode comt: maer boven menschelick oordeel stellen wy't sekerder dan seker (niet anders dan gelijck of wy Gods Godheyt selve aenschoudẽ) dat sy door menschen bedieninghe is van den mont Gods selve tot ons gecomen. Wy en soecken noch argumentẽ noch redenen die der waerheyt ghelijck zijn / waer op ons oordeel mochte steunẽ: maer wy onderworpen ons oordeel ende vernuft als onder een dinc dat buyten alle onghestadicheyt ende perijckel des oordeels is. Ende dit en doen wy niet gelijck sommighe pleghen somtijts een onbekende sake aen te grijpen/ de welcke terstont wel inghesien zijnde / mishaecht: maer om dat wy wel weten dat wy de onverwinnelicke waerheyt hebben. Noch oock ghelijck de ellendighe menschen pleghen haer ghevanghen herte tot superstitie te begheven: maer om dat wy ghevoelen dat een ontwijfelicke cracht Gods daer in crachtichlick werckt / waer door wy wel willens ende wetens/ maer nochtans levendichlicker ende crachtichlicker dan menschelicke wille ofte wetenschap can maken/ tot ghehoorsaemheyt getrocken ende ontsteken wordẽ.

De sekerheyt vã dit getuyghenisse.

Daerom roept God door Esaiam met seer goeden rechte/ dat de Propheten met alle den volcke hem ghetuygen zijn/ om dat sy door Prophecien volleert zijnde/ waerachtichlick ende ontwijfelick hielden dat sonder bedroch ofte twijfelachticheyt God ghesproken hadde. Soo ist dan sulcke wijsmakinge die geene redenẽ en eyscht: ende sulcke kennisse die met seer goede reden bestaet/ te weten / waer in het herte gherustelicker ende stantvastichlicker rust/ dan in eenighe redenen: ende het is oock sulck een ghevoelen / dwelck niet en can anders dan uyt hemelsche openbaringe comen.

Esai.43.10.
Bewijs uyt de spreucke des Prophetẽ Esaie 43.10.

Ick en spreke niet anders dan dat een yeghelick ghelovich mensche by hem selven proeft: maer de woorden blijven verre onder de behoorlicke verclaringhe der sake. Ick late nu meer te segghen om dat erghens sal wederom plaetse comen om van dese sake te handelen: laet ons nu alleenlick weten dat dit eerst een waerachtich gheloove is / dat door den Gheest Gods in onse herten verseghelt wort.

Wt de bevindinge der gheloovighen.

Jae met dese eenighe reden sal de matighe ende leerlicke Leser te vrede zijn. Esaias belooft dat alle de kinderen der vernieuder ghemeynte sullen Gods discipulen zijn. Daer geeft God een sonderlinge privilegie den uytvercorenen alleenlick/ de welcke hy van den gantschẽ menschelicken gheslachte onderscheyt. Want wat beginsel isser der waerachtigher leere/ anders dan een bereyde blymoedicheyt om de stemme Gods te hooren? Nu God begheert ghehoort te zijne door den mont Moses/ ghelijck gheschreven is: En segt niet in uwe herte: Wie sal opclimmen in den Hemel? of/ Wie sal af comen inden afgront? siet het woort is in dynen monde. Ist dat God desen schat des verstants heeft willen synen kinderen wech legghen/ so en ist gheen wonder dat in den gemeynen hoop der menschen so grooter onwetentheyt ende onverstandicheyt ghesien wort. Den ghemeynen hoop der menschen noeme ick ooc alle de voorneemste tot dat sy in het lichaem der ghemeynte geplant zijn. Hier toe dient oock dat Esaias vermaent dat de Prophetische leeringhe niet alleenlick den vreemden / maer oock den Joden / de welcke wilden huysghenooten gheacht worden / sal ongheloovelick zijn / ende seyt oock mede de oorsake. Want de arm Gods en sal niet eenen yeghelicken geopenbaert worden. Daerom soo wanneer ons de cleynheyt des ghetals der gheloovighen beroert/ laet ons daerenteghen ghedencken dat gheene andere de verborgentheden Gods begrijpen/ dan dien het ghegheven is.

Wt eẽ ander getuygenisse.
Esai.54.13.
Joan.6.45.
Jere.31.33.
Deut.30.10.
Rom.10.6.7.
Esa.53.1.
Matth.13.10
Marc.4.11.
Luce 8.9.

Capittel viij.

Dat der bewijsinghen genoech zijn (so verre menschelick vernuft streckt) om de sekerheyt der Schrift te bevestighen.

Waer dese versekertheyt niet en is/ de welcke hoogher ende stercker is dan alle menschelic oordeel/ daer sal de autoriteyt der Schrifstuere te vergeefs met argumenten ghewapent/ ofte met der ghemeynten eendrachticheyt ghesterckt / oft door andere behulp bevesticht worden. Want eer dit fondament ghelegt is/ blijft sy altijts onseker. Ende wederom als dese eenmael is van ons godvreesentlick ende nae hare weerdicheyt aenghenomen ende van alle twijfelachticheyt bevrijt: dan zijn die dingen seer bequaem behulpinghen die anders niet crachtich genoech en waren/ om haer in onse herten te versekeren.

De tweede behulpselen om te bevestigen de waerheyt der heyligher Schrifstueren in't ghemeyn.

Want het is wonder wat grooter versterckinghe daer uyt comt / als wy met strenghe neersticheyt overlegghen hoe dat God de uytdeelinge synder wijsheyt wonderlick heeft daer in geordineert ende gheschickt / hoe hemelsch de leere alomme zy / ende gheenen aertschen reucke en gheeft: hoe schoone eendrachticheyt aller leden onder malcanderen/ ende ander dierghelicke bequame dinghen/ waer door de gheschriften moghen majesteyt ghecrijghen. Ende dan worden onse herten noch grondelicker versterckt/ als wy bedencken dat wy meer door weerdicheyt der dinghen dan door de aengenamicheyt der woorden tot hare verwonderinghe ghetrocken worden.

1 De ordentlicke velhdinghe der heyligher Leere.
2 De weerdicheyt.
3 De waerheyt.

Want dit is oock niet sonder uytnemende voorsichticheyt Gods gheschiet / dat de hooghe verborgentheden des hemelschen rijcx ten meesten deele onder verachtelicke nederheyt der woorden gheleert worden: op dat/ (wanneer sy met lustiger uytsprake verciert worden) de godloose niet en spotten dat allẽ de cracht der welsprekentheyt daer in regneert. Maer nu dewijle de onghecierde / ende bynae ongeschickte slechticheyt grooter eerbiedinghe tot haer verweckt dan eenighe welsprekenheyt der Oratoren: wat mach mẽ anders oordeelen dan dat de cracht der waerheyt der Schrifstuere so machtich staet/ dat haer gheen consten der woorden noodich en zy? Daerom bewijst de Apostel niet sonder redẽ dat het gheloove der Corintheren is gefondeert door Gods cracht / ende niet door menschelicke wijsheyt / want syn predikinghe onder hen niet en hadde aenghenaem geweest door aenprijselicke woorden der menschelicker wijsheyt/ maer door vertooninghe des gheests ende crachts. Want de waerheyt wordt van alle twijfelachticheyt bevrijdt/ als sy op gheen vreemde hulpe steunende/ selve alleen ghenoechsaem is om haer selven te onderhouden.

4 De eedvoudicheyt.
1.Cor.2.4.

Ende hoe eygentlick dese cracht der Schrifstuere toecomt/ is daer uyt openbaer/ dat onder de gheschriften der menschen hoe constichlick sy oock verciert zijn / gheen soo crachtich en is om ons te beweghen. Leest Demosthenem of Ciceronem: leest Platonem, Aristotelem, oft eenighe ander uyt dien hoop: ick bekenne dat sy u sullen wonderlick aenlocken/ behagen/ bewegẽ/ ẽ treckẽ/ maer ist dat ghy van daer comt tot het lesen der Schrifstuere/ die also levẽdichlic beroerẽ/ het zy met uwẽ wille ofte onwille/ ẽ also door uwe hertẽ dringẽ/

5 De crachtige werckinghe.

ende

ende also in het merch sitten/ dat by de crachtige werckinghe deses gevoelens/ de cracht der Oratoren ende Philosophen bynae sal verswinden ende ydel worde: So dat het licht zy te bemercken dat de heylighe Schriftueren wat godlijcx uyt gheven/ de welcke alle gaven ende genaden des menschelicken vernufts soo verre te boven gaen.

6 De Heerlicheyt/ welcke in de Prophetische schriften haer schijnsel gheeft.

2 Jck bekenne wel dat sommighe Propheten een schoon ende luchtighe / ja oock uytnemende lustige maniere van spreken hebben/ so dat hare welsprekentheyt den wereltschen schrijveré niet en wijckt. Door sulcke exempelen heeft de heylighe Gheest willen bewijsen dat hem geen welsprekentheyt en heeft ghebroken als hy ergens grove eñ slechte sprake ghebruyckt heeft. Maer of het zy dat ghy Davidem/ Esaiam ende diergelijcke leest/ der welcker woorden lustichlick eñ behaechlick vloeyen: oft Amos die vee-herder/ Jeremiam/ eñ Zachariam/ der welcker spreucken boerachtich is: alom sal de majesteyt des Geests (daer van ick gesproken hebbe) openbaer zijn. Het en is my oock niet verborghen / dat de Duyvel (gelijck hy in vele dingẽ God geveynsdelick na volcht/ om door de bedriegelicke gelijckheyt te bet in de herten der eenvoudigher menschen te geraken) oock de ongoddlicke dwalingen daer mede hy de ellendighe menschen bedrooch/ heeft listichlick met ongecierde eñ byna barbarisch eñ vreemde sprake gezaept / ende dickmael oude afgeleyde wijsen van sprekẽ gebruyckt/ om onder desen valschen schijn syn bedroch te deckẽ. Maer hoe ydel ende hatelic dese verkeerde neersticheyt zy/ dat can een yegelick siẽ die met middelmatighen verstande begaeft is. Ende so veel de heylige Schriftuere aẽgaet/ hoewel hoovaerdige ende dertel menschen arbeydẽ om vele daer aen te knaghen/ nochtans ist vast dat sy vol sententien is die niet en hebben connen van menschen begrepen worden. Men sie in eenen yegelicken Prophete: daer en sal niet een bevonden worden die niet en zy verre boven menschelicke mate gegaẽ: so dat de gene die in deser leere geenen smaeck en hebben/ gantschelick te achtẽ zijn sonder smake te zijne.

Besondere bewijsredenẽ uyt den ouden Testamente.

3 Andere hebbẽ dese sake overvloedichlick gehandelt/ daerom sal het hier genoech zijn alleenlick weynige dingẽ aengeroert te hebben die tot de summa der sake aldermeest dienen. Boven de dingen die ick nu aengeroert hebbe/ heeft ooc de outheyt der schriftuere geen cleyn gewichte. Want hoewel de Griecsche schrijvers veel spreken van de Egyptische Theologie/ so en is nochtans nergens geen teeckẽ eeniger Religie te vinden/ dat niet langhe na Moses tijdt en zy. Ende Moses en dicht niet eenen nieuwen God: maer geeft te kennen het gene dat de Jsraeliten hebbẽ van den eeuwigen God door haer Vaders in lãge ordentlicke achtervolginge der tijden geleert/ ende als van hande tot hant ontfanghen. Want wat doet hy anders dã dat hyse wederroept tot het verbont Gods met Abraham ghemaeckt? Hadde hy een ongehoort dinck voortgebracht/ so en hadde hy geenen vrijen toeganck tot dẽ volcke gecregen: maer de verlossinghe uyt de dienstbaerheyt daer in sy gehouden warẽ / moeste een sake zijn onder hen allen wel bekent ende gehandelt/ so dat der selver meldinge haerder aller hertẽ terstont oprichtede. * Ja het is der waerheyt gelijck/ dat sy oock van den getale der vier hondert jaren geleert waren. Nu moetmen overleggen met wat grooter outheyt de heylige Schriftuere alle andere gheschriften te boven gaet / dewijle Moses (de welcke nochtans selve soo menighen tijdt voor alle andere schrijvers is) de overghevinghe sijnder leere van soo hooghen ende verren beginne verhaelt.

1 De outheyt der boecken Mosis.

*Gen. 15.13. Exod. 12.40. Judi 5.10. Galat. 3.17. Actor. 7.6.

Welcke tegẽ de Egyptische rasernien met rechten ghestelt wort.

4 Ten zy dat wy moghelick lust hebben den Egyptischen te glooven/ die haer outheyt uytrecken tot ses duysent jaren voor de scheppinge der wereit. Maer dewijle haer gheclap oock van alle Heydensche schrijvers is altijts bespot gheweest / soo en heb ick niet te arbeyden om sulcx te wederlegghen. Iosephus teghen Appionem brengt ghetuyghenissen voort die weerdich zijn verhaelt te worden / uyt seer oude Schrijvers: waer uyt men mach verstaen dat nae aller Heydenen eendrachtich ghevoelen/ de leere die in de Wet ghegheven is/ van de eerste tijden aen is vermaert ende in eere gheweest/ hoewel sy noch ghelesen noch waerachtichlick bekent en was.

2 De autoriteyt eñ dat groote aensiẽ.

Nu om dat by de boose gheen quaet vermoeden en soude blijven / noch de ongheschickte gheen oorsake hebben tot spotten/ soo neemt God beyde dese perijckelen wech door seer goede middelen. Te weten als Moses verhaelt wat Jacob door goddelicke ingheveinghe byna drie hondert jaren te voren vercondicht heeft van sijne nacomeren. Hoe edel maeckt hy syn gheslachte? Jae hy teeckent dat met eeuwighe schande in den persoon Levi: Simeon (seyt hy) ende Levi vaten der ongherechticheyt: mijn ziele en come niet in haren raet / noch mijn tonghe in haer secreet. Gene. 49.5. Hy hadde voorwaer die oneere mogen verswijgen/ niet alleenlick om sijnen vader te verschoonen/ maer oock op dat hy hem selven met sijnen gantschen huyse niet eensdeels metter selfder schande en bespreng de. Hoe salmen connen van Mose quaet vermoeden/ als dat hy soude ongetrouwelick gheschreven hebben/ dewijle hy ghewillichlick door den heylighen Gheest vercondigende dat den eersten autheur sijns gheslachts zy grouwelijck gheweest / noch syn eyghen eere en soeckt / noch en weyghert in den haet sijns volcx te comen / den welcken dat sonder twijfel swaer was. Ende als hy oock de ongoddelicke murmureringhe Aaronis sijns natuerlicken broeders ende Marie sijnder suster verhaelt/ Nume. 12.1. sullen wy segghen dat hy uyt den ghevoelen sijns vleeschs spreeckt/ ofte dat hy het bevel des heylighen Gheests ghehoorsaem is? Boven desen dewijle hy de opperste autoriteyt hadde / waerom en laet hy het recht des oppersten priesterschaps niet sijnen kinderen/ maer verworpt die tot de laetste ende verachtste plaetse. Wt velen dinghen roere ick alleen weynighe aen: maer in de Wet sullen alomme vele bewijsinghen ghevonden worden / de welcke volcomen ghetrouwicheyt Mosi toewijsen/ soo dat hy sonder twijfel gelijck een Enghel Gods uyt den Hemel voortcome.

3 De miraculen.

5 Nu soo vele ende uytnemende miraculen die hy verhaelt / zijn alle bevestinghen der Wet ende leere van hem ghegheven. Want Exod. 24.18. dat hy door de wolcke is opghenomen inden berch: dat hy daer tot veertich daghen is gheweest buyten alle menschelicke verkeeringhe: dat in de ghevinghe der Wet sijn aensichte blinckede ghelijck met radien der Sonnen: Exod. 34.29. Exod. 19.16. dat de blixemen alomme lichteden / ende in de gantsche lucht donder ende gheruysch ghehoort / dat oock de basuyne met gheenen menschelicken monde opgheblasen basuynde: dat den inganck des Tabernakels wert door de wolcke die daer teghen stont / van het ghesichte des volcx ontnomen: Exod. 40.34. Nume. 16.24. dat de autoriteyt Mosis wert wonderlick bevrijt met soo grouwelicken verderve Core / Dathan / ende Abiron / ende

Nume.20.10.
Nume.11.9.

der gantscher ongodlicker bende: dat de steenrootse met sijn roede gheslagen zijnde / heeft terstont eenen waterstroom uptgeworpen: dat tot sijn ghebet is Man upt den Hemel ghereghent: heeft niet hier mede God vanden Hemel Mosen als eenen ontwijfelicken Prophete aenghepresen. Ist dat yemant teghenworpt dat ick de dinghen sette als seker ende bekent / de welcke nochtās niet en zijn sonder twijfelinge: dit wort lichtelick wederlept. Want de wijle Moses alle dese dingen heeft in de vergaderinge der Israeliten verhaelt / mochte daer eenighe plaetse zijn om te lieghen by de ghene die de sake hadde met hare eyghen ooghen ghesien? soude hy voor het volck ghecomen zijn/ende dat van ongheloovicheyt/hartneckicheyt/ondancbaerheyt/ ende andere boosheden straffende / daerentusschen voor haer aenschijn gheroemt hebben dat sijn leere met sulcke miraculē bevesticht ware/ die sy nerghens ghesien en hadden?

Wederlegginge van een ongoddelicke tegenworpinghe.

6 Want dat is weerdich aengemerckt te worden: dat so wanneer hy van miraculen verhaelt/ oock daer mede andere dingen hatelic verhaelt/ die het gantsche volck hadden moghen verwecken om te wederspreken/ hadden sy daer in een de alderminste oorsake ghevonden. Waer upt het blijckt / dat sy niet anders en zijn beweecht geworden om sulcx te bekennen/dan dat sy door de bevindinghe ende beproevinghe waren meer dan ghenoech overwonnen. Maer dewijle de sake soo claer was datse de Heydensche schrijvers niet en hebben moghen versaken / te weten/ dat van Mose miraculen zijn ghedaen / soo heeft de vader der leughen hen een valsche beschuldinghe in ghegeven/ dat sy die souden den swarten consten toe schrijven. Maer door wat gissingen beschuldigen sy dien met swarte consten/den welcken dese superstitie soo groot een grouwel is/dat hy beveelt die doot te steenigen/die van de swarte constenaers ende waerseggers alleenlick raet vraechden? Voorwaer gheen bedriegher en gaet met verstrickinghen noch tooverie om / die niet en arbeyt om de herten des volcx te verblinden/ op dat hy eenen naem ghecrijghe. Sulcx doet Moses niet: maer dewijle hy roept dat hy ende sijn broeder Aaron niet en zijn/ maer alleenlick volbrenghen dat God geboden heeft/ so wederlept hy ghenoech alle quade beschuldinge. Ende ist dat wy de saken selve aenmercken / door wat tooverie heeft hy doch connen maken dat het Man soude alle dage upt den Hemel reghenen/ ende ghenoechsaem zijn om het volck te voeden: ende dat de ghene die daer van boven de behoorlicke mate hadden wech ghelept / soude upt de verrottinghe verstaen dat haer ongheloovicheyt van Gode gestraft wert? Hier toe dient oock dat God sijnen dienstknecht heeft met vele ernstige versoeckinghe laten alsoo beproeven / dat nu de onredelicke menschen die hem teghenspreken/ geenen voortganck en moghen gecrijgen. Want soo wanneer nu het geheel volck is hoovveerdichlick ende dertelick teghen hem op ghestaen / nu sommighe onder malcanderen een oproerische bende makende/hebben ghearbeyt om den heyligen dienstknecht Gods te niete te maken: hoe heeft hy haer raserie connē met tooverie oft verschrickinge bedriegen? De uptcomste leert oock opentlick dat door sulcke wijse sijn leere is tot allen tijden ende eeuwen bevesticht gheworden.

Een andere godloose tegenworpinge. Wederlegginghe.

Exod.7.11.
Levi.20.6.
Exod.16.7.

Exod.16.15. 18.

4 De Propheten.

De Heerschappie des Rijcx is toegeeygent den stamme Jude.

7 Boven desen/ dat hy in den persoon Jacobs den gheslachte Jude het rijcke toe schrijft / wie can versaken dat sulcx niet en zy door den Prophetischen geest ghschiet: voornemelick ist dat wy de sake selve gelijck sy met de uptcomste bevonden is / overdencken? Of schoon Moses de eerste autheur deser prophecie ware: nochtans van dier tijdt aen doe hy dit heeft geschrevē/ zijn daer niet hondert jaren door geleden/eer dat van den scepter int gheslachte Jude gemeldet wort? 1.Sam.11.15. Doe Saul was tot het rijcke vercoren / scheen niet de Coninclicke macht in het geslachte Benjamin geset te zijn? 1.Sam.16.13. Als David van Samuel gesalft wert / wat middel was daer om de croone van Saul op David te brenghen/wie hadde gehoopt dat upt eenē slechten huyse eens vee-herders soude een Coninck gecomen hebben? Ende dewijle daer seven broeders waren / wie soude den minsten de eere toe gheschreven hebben? Eñ door wat middel is hy daer nae tot het rijcke gecomen? Wie sal segghen dat sijn salvinge is door menschelicke conste ofte vernuft oft voorsichticheyt gheregeert gheweest / ende dattet niet veel meer een volbrenginge der hemelscher prophecie en sy? Desgheliicx dat hy voorsept (hoe wel duysterlick) van de Heydenen tot het verbont Gods aen te nemen/ dewijle het ontrent twee duysent jaren daer nae is gheschiet / wort niet daer door openbaer dat hy door Godlicke ingevinge heeft ghesproken? Ick late andere voorsegginghen/de welcke soo gantschelick Godlicke openbaringhe upt gheven / dat het alle menschen die wel hare sinnen hebben / openbaer is / dat God die is die daer spreeckt. Int corte / de eenighe sanck Mosis is een luchtich spiegel waer in God claerlick ghesien wort.

Genes.49.10.

De beroepinghe der Heydenen.

5 De voorseggingen der anderer Propheten.

Deut.32.

8 Dit wort oock claerlicker in de andere Propheten gesien: upt de welcke ick alleenlick weynighe exempelen wil upt lesen/want het ware te grooten arbeyt die alle te versamelen. Ten eersten/hoe wel ten tijden Esaia het rijcke Jude gerust was/ende ooc meynde by de Chaldeen hulpe te vinden: so vercondichde nochtans Esaias te dien tijde dat de stadt soude verdorven/ ende het volck gevangen wech gelept worden. Ende of wy toe lieten dat dit gheen claer bewijs ghenoech en was van Godlicke inghevinge/ dat hy lange te voren dinghen voorsepde/ die doen schenen fabulen te zijn / ende namaels waerachtich bevonden zijn: nochtans de prophecien die hy oock mede vande verlossinghe voorsept / en connen wy niet segghen van yemande anders dan van Gode gecomen te zijne? Hy noemt Cyrum, door den welcken de Chaldeen souden te onder gebracht/ ende sijn volc tot vryheyt verlost worden. Ende van dien tijde doē de Prophete dit aldus voorsepde/zijn meer dan hondert jaren door gheleden eer Cyrus gheboren wert. Want hy is eerst in het hondertste jaer nae des Propheten doot gheboren. Niemant en conde doen gissen noch raden dat daer soude een Cyrus wesen die tegen de Babylonische soude crijgen / ende sulck een gheweldich "eenhoofdich rijcke onder sijn hant gebracht hebbende/soude een eynde der gevangenisse des Israelitischen volcx makē. Dese naecte verhalinge sonder eenige verciering der woorden/bewijst sy niet gantschelick dat de dingen die Esaias spreket/niet menschelicke gissinghen/ maer ontwijfelicke voorseggingen Gods zijn? Wederom als Jeremias weynich tijts eer het volck wert ghevanghen wech ghelept/voorsepde dat de ghevangheniss soude met tseventich jaren een eynde hebben / ende dat het volck soude vry weder keeren / moeste sijn tonghe niet door den Geest Gods geregeert worden? Waer dat niet groote onbeschaemtheyt/ te versakē dat de autoriteyt der Prophetē is met sulcke bewijsinghe bevesticht gheweest/ende dat het verbuist zy dat sy roemen om haren woorden geloove te gheven?

Den ondergane van Jerusalem/ ende de wederconste des volcx upt Babel/ door den dienst vā Cyrus.

Esa.45.1.

"Monarchia.

Jerem.25.11. 12.

Esa.42.9.

ghegeven? Te weten/ de eerste dingẽ zijn geschiet/ ende ick vercondighe u nieuwe: eer sy comen sal ickse u te kennen geven. Ick late varen dat Jeremias ende Ezechiel/ hoe wel sy soo wijt verscheyden waren/ nochtans beyde ten selven tijde prophetierende/ in allen woorden so wel over een comen/ gelijck of sy malcanderen hadden in gegheven wat sy souden segghen. Ende wat sullen wy segghen van Daniele? schrijft hy niet alsoo prophecien van dinghen die bynae gheschieden souden nae ses hondert jaren/ ghelijck of hy een historie beschreve van dinghen die geschiet ende alom bekent waren? De Godsalige die dese dinghen wel overdacht hebben/ sullen overvloedichlick ghewapent zijn om der godlooser tegenblassinghen te bedwinghen. Want dese bewijsingen zijn openbaer datse met geene spottische reden connen wederleyt worden.

6 De eendrachtighe overeenstemminghe.

Daniels heerlicke Prophecie. Cap.9.etc.

De eerste tegenwerpinghe teghen Mosen ende de Propheten.

9 Ick weet wel wat sommighe ondeughende menschen in hoecken teghenschetteren om de scherpsinnicheyt haers verstants in de bestorminge der waerheyt te betoonen. Want sy vragen wie ons heeft versekert dat de Schriftueren door Mosen ende de Propheten zijn geschreven/ die onder hare namen ghelesen worden. Jae sy dorven oock een vraghe op werpen/ of oock oyt eenighe Moses gheweest zy. Nu waert dat yemant wilde in twijfelinghe setten oft oock eenige Plato ofte Aristoteles, of Cicero geweest zy/ wie en soude niet segghen dat sulcke uytsinnicheyt ware met buysten ofte met roeden te straffen. De wet Moysis is meer door godlicke voorsichticheydt dan door menschelicke neersticheyt wonderlick bewaert gheweest. Ende hoe wel sy door der Priesteren onachtsaemheyt heeft weynighen tijt ghelijck begraven gheweest/ so is sy van dien tijde aen doense de Godsalige Coninck Josias heeft ghevonden/ altijts sonder ophouden in der menschen handen geweest. Ende Josias en heeftse niet als eẽ nieu oft onbekent dinc voortgebracht: maer als die altijts hadde openbaer gheweest/ ende waer van noch ghemeyne ende versche gedachtenisse was. De Wet gelijck sy alder eerst was beschreven/ wert in den Tempel bewaert/ ende een copie daer uyt wert bewaert onder des Conincx brieven. Het was alleenlick ghetschiet dat de Priesters hadden door onachtsaemheyt afgelaten de wet nae gewoonlicke wijse te vercondigen/ ende het volck hadde oock van de gewoonlicke lesinghe gheen werck ghemaeckt. Ende dat meer is/ daer en is noyt eeuwe voorby ghegaen/ waerin de autoriteyt der wet niet en zy bevesticht ende vernieut gheweest. Heeft Moyses vã die niet bekent geweest die Davidem lasen? Maer op dat ick van allen int ghemeyn spreke/ het is meer dan seker dat hare geschriften niet anders en zijn tot de nacomers ghecomen/ dan van de Vaders diese eensdeels hebben hooren spreken/ ende eensdeels van de toehoorders uyt verscher ghedachtenisse gehoort hebben/ dat sy alsoo gesprokẽ hebbẽ: eñ alsoo zijn sy te allẽ tijde van nacomers tot nacomers als van hant tot hant over genomen geworden.

Antwoort.

2.Reg.22.8.
2.Par.34.15.

De andere tegenworpinge.

10 Ende dat sy uyt de historie der Machabeen voort brengen om de sekerheyt der Schriftuere te verminderen: dat is sodanich dat geen bequamer dinck en can bedacht worden om de selve te bevestighen. Nochtans sullen wy eerst de verwe die sy daer aen strijcken/ afwisschen: ende daer nae dat gheschut dat sy tegen ons setten/ op hen selven wederkeeren. Dewijle Antiochus (seggen sy) heeft alle de boecken doen verbranden/ van waer zijn de exemplaren ghecomen die wy nu hebben? Hier op vraghe ick wederom/ in wat winckel de selve hebben connen so corts gesmeet worden/ dewijle het vast is dat sy terstont als de vervolginge ophielt/ waren/ ende van allen godsalighen diese (in der selver leere opgevoet zijnde) seer wel kenden/ zijn bekent geworden? Ja oock hoewel alle godloose menschen (ghelijck of sy te samen gesworen hadden) de Joden hoovaerdichlick bespot hebben/ soo en heeft nochtans noyt yemant daer van hen teghengheworpen dat sy souden valsche boecken op valsche namen hebben laten uyt gaẽ. Want hoewel sy de Jodische Religie verachteden/ soo bekenden sy nochtans Mosen den autheur daer van te zijn. Wat doen dan dese bulderers anders dan dat sy haer hontsche onschamelheyt openbaren/ als sy liegen dat de boecken der welcker heylige outheyt door aller historien eendrachtich ghevoelen is gepresen/ zijn valschelick onder valsche namen uytgegaen? Maer op dat ick niet te vergeefs te veel arbeyts en doe in soo hatelicke valsche beschuldinghen te wederleggen/ laet ons liever hier uyt overleggen hoe sorchvuldichlick God syn woort heeft bewaert/ dewijl hy dat uyt de wreetheyt diens seer grouwelicken Tyrans heeft als uyt een geweldich vyer/ boven aller menschen verwachtinghe verlost: ende heeft de godsalighe Priesters met sulcke stantvasticheyt gewapẽt/ dat sy niet ontsien hebben desen schat oock met verlies haers levens (haddet noodich gheweest) den nacomeren te bewaren/ ende heeft de ondersoeckinge so veler stadthouderen verblint ende te niete ghemaeckt. Wie en soude dat uytnemende eñ wonderbaer werck Gods niet bekennen/ dat de heylighe boecken de welcke de godloose menschen meynden gantschelick uytgheroeyt te zijne/ zijn terstont wederom int openbaer ghecomen/ ende dat in grooter eerweerdicheyt dan sy te voren waren? Want sy zijn daer nae in Griecksche tale overghéset geworden/ waer door sy der gantscher werelt zijn openbaer gheworden. Ende dit mirakel en is niet alleenlick daer in geschenen/ dat hy de tafelẽ des verbonts heeft van de bloetgierige geboden Antiochie verlost/ maer dat onder so vele ende menigherley ellendicheden ende verwoestingen des Jodischen volcx/ waer door het dickmael verarmoet ende by nae verdorven was/ nochtans de Wet ende Propheten zijn ongheschent over ghebleven. De Hebreeusche tale lach niet alleenlick sonder grooten naem/ maer oock by nae onbekent: ende voorwaer hadde God niet willen der waerachtiger Religie voorsien/ de tale ware gantschelick te niete ghegaen. Want hoe wijt sy van den natuerlicken ghebruyck der Vaderlantscher tale zijn afgeweken/ nae dat sy uyt de Babylonische ghevanckenisse zijn weder gekeert/ dat is openbaer uyt de Propheten die te dien tijde zijn gheweest: het welcke daerom is nut aenghemerckt te zijne/ om dat uyt dese vergheliickinghe de outheyt der Wet ende Propheten te beter ghesien wort. Eñ door welcke menschen heeft God de leere der salicheyt die in de Wet ende Propheten is begrepen/ voor ons bewaert/ op dat Christus mochte te sijnen tijde geopenbaert worden/ te weten/ door de alder ongeloovichste vyanden Christi/ namelick de Joden: de welcke Augustinus te rechte noemt boeckwaerders der ghemeynte Christi/ om dat sy ons de boecken hebben toegghedient/ der welcker ghebruyck sy selve niet en hebben.

1.Mach.1.59

Antwoort.

Van de wonderbaerlicke voorsichticheyt Gods in het bewaren van de boecken der heyligher Schriftuere in soo veel eeuwen onder so veel vyandẽ ende wreede vervolginghen.

De Griecksche uytlegginghe.

De neersticheyt der Joden.

Besondere bewijsredenẽ uyt den nieuwẽ Testamẽte.

11 Nu ist dat wy comẽ tot het nieuwe Testament: heeft de waerheyt des selven niet seer vaste steunen? De drie Euangelisten verhalen de Historie met nederige ende verachtelicke woorden. Dese slechticheyt is velen hoovaerdighen

1 Der drien Euangelisten eendrachtich accoort/ ende hare uytnemende eenvoudicheyt in het schryven.

walghelick: te weten / om dat sy gheen acht en hebben op de voornemste hooftstucken der leere/ uyt de welcke het licht ware te verstaen / dat sy bovẽ menschelick begrijp van hemelsche dinghen spreken. Voorwaer alle die een druppel natuerlicke schaemte hebben sullen door het lesen des eersten Capittels Luce beschaemt worden. Ende de predikinghen Christi der welcker summa van de drie Euangelisten cortelick wert begrepen/ connen hare gheschriften lichtelick van alle verachtinghe bevrijen. Ende Joannes van hooge donderẽde/ de gene die hy niet en dwingt tot gehoorsaemheyt des gheloofs / dier hartneckicheyt slaet hy te neder sterckelicker dan eenighen blixem. Laet nu de schimpighe berispers voort comen/ die seer grooten wellust hebben als sy de eerweerdicheyt der Schriftuere uyt harer eñ anderer menschen herten stooten. Laetse het Euangelium Joannis lesen: sy sullẽ daer in (het zy met wille ofte onwille) duysent sentẽtien vinden/ die ten minsten sullẽ haer onverstandicheyt opwecken: ja die grouwelick sullen in hare conscientien een brantmerck branden / om haren schimp te bedwinghen. Dit selve gheschiet oock inde gheschriften Pauli ende Petri: in de welcke hoe wel het meeste deel der menschen blint is / so worden sy nochtans van de godlicke Majesteyt tot haer verbonden ende als ghevangen gehouden. Ende dit eenige verheft hare leere overvloedichlick ghenoech boven de werelt / te weten / dat * Mattheus te voren in sijn tolhuys tot ghewin sat / † Petrus ende Joannes in hare scheepkens verkeerden/ ende alle grove ongeleerde menschẽ waren / niet gheleert hebbende in der menschen schole dat sy den anderen mochten leeren: ‡ ende dat Paulus niet alleenlick een openbaer / maer oock een wreet ende bloetgierich vyant zijnde/ is tot eenen nieuwẽ mensche verandert/ ende heeft niet de onvoorsien ende onverhoopte veranderinghe bewesen/ dat hy door goddelicke ghewelt bedwonghen was de selve leere te bevestighen/ die hy bevochten hadde. Laet die honden versaken dat de heylighe Gheest is op de Apostelen ghecomen/ oft laet hen ymmers de sekerheyt der historie te niete maken: de sake selve betuycht nochtans dat sy zijn van den Gheest geleert geweest/ die te voren onder het gemeyn volck selfs verachtelick zijnde/ terstont soo hooghelick hebben begonnen van hemelsche verborgentheden te spreken.

> 2 Joannis/ Pauli eñ Petri heerlickheyt. Marc.3.17.
> 3 De beroepinghe der Apostelen. * Matth.9.9 Marc.2.14. Luc.5.27. † Matth.4.18. Mar.1.16. ‡ Actor.9.1.17.18.ende 22.6.ende 20.9.10.15. 1.Tim.1.13.
> 4 De bekeeringe Pauli.
> Actor.2.4.11.

12 Daer zijn oock andere seer goede redenen/ waerom het eendrachtich gevoelen der gemeynte niet onghewichtich en zy. Want het en is niet cleyn te achten dat van dien tijden aen doe de Schriftuere is geopenbaert gheweest/ de willen eñ hertẽ der menschen so veler tijden zijn in haer gehoorsaemheyt over een ghecomen: ende hoewel de duyvel met de gãtsche werelt heeft wonderlick ghearbeyt om die tonder te drucken ofte gantschelick uyt te wisschen / ende uyt de ghedachtenisse der menschen te brengẽ: dat sy nochtans altijts ghelijck palme is teghen de swaricheyt opgheresen/ ende de overhant heeft behouden / ende onverwinnelick is ghebleven. Want daer en heeft bynae gheen vernuftich Sophist noch Orator gheweest/ die niet heeft sijn cracht teghen de Schriftuere bewesen: ende nochtans en hebben sy alle geenen voortganck gecreghen. De gantsche cracht des aertrijcx heeft haer ghewapẽt om de Schriftuere uyt te roepen: ende alle haer arbeyt is als roock ghewordẽ. Hoe hadde sy van allen zijden so crachtelick aengevochtẽ zijnde/ wederstaen/ hadde sy alleenlick door menschẽ hulpe beschermt geweest? Ja tis meer daer uyt te besluyten dat sy van Gode zy / dewijle sy teghen aller menschen teghenstrijdende arbeyt / is nochtans door haer cracht altyt voort ghecomen. Hier toe dient oock dat niet alleenlick een stadt/ ofte niet een volck en heeft de Schriftuere eendrachtelick aengenomen: maer soo wijt ende breet haer de werelt streckt/ heeft sy met heylige eendrachticheyt haer autoriteyt gecregen onder so vele volcken / die anders gheen dinck onder malcanderen ghemeyn hadden. Nu hoewel dese sulcke soo veler verschepden herten eendrachticheyt / die byna in alle ander dingen oneens waren / ons behoort seer te bewegẽ om dat sy schijnt door Godlicke cracht te comen: soo en ryst hier uyt nochtans geen cleyn ghewichte/ als wy der gener die alsoo zijn eendrachtich geworden/ Godsalicheyt aensien. Ick en spreke niet van allen/ maer van die/ die God als lichtẽ sijnder gemeynten heeft doen lichten.

> Bewijs-redenen uyt de Kerckelicke historie.
> 1 Die altijt gheduerende eenicheyt der kerckẽ in het aennemen eñ bewaren van de waerheyt.
> 2 De onverwinnelicke sterckte der selver waerheyt.
> 3 Dat overeendragen der Godsaligen/ welcke andersins op so veel manierẽ onder malcãderen verscheydẽ zijn.
> 4 De Godsalige belijdenisse der gheleerder mannen.

13 Nu met wat grooter gherusticheyt moeten wy dese leere aennemen / de welcke wy sien met soo veler heyligher mannen bloet bevesticht ende betuycht te zijne. Dese die leere eenmael aẽghenomen hebbende/ en hebben niet ghetwijfelt door de selve stout ende onbevreest/ jae oock met groote blymoedicheyt den doot aen te gaen: eñ hoe en souden wyse die met sulcker versegelinge is tot ons gecomen/ niet met vasten ende onbeweechlicken geloove aennemen? Soo en is dan dat geen cleyne bevestinge der Schriftuere / dat sy met so veler ghetuygen bloet is versegelt gheweest/ voornemelick als wy overdencken dat sy om ghetuygenisse des geloofs te gheven/ hebben den doot aengegaen/ niet door rasende uytsinnicheyt/ ghelijck somtijts dwalende geesten plegen: maer door vaste ende gestadige ende gematichde vyericheyt tot God. Daer zijn noch vele andere redenẽ/ die de weerdicheyt eñ majesteyt der Schriftuere connen niet alleenlick in de Godsalige herten bevestigen/ maer oock tegen der valscher beschuldigers listicheyt sterckelick houden staende: nochtans en zijn die door haer selvẽ niet crachtich ghenoech om van der Schriftuere vaste versekertheyt te gheven/ tot dat de hemelsche Vader sijn Godheyt daer in openbarende/ haer eerweerdicheyt vã alle twijfelinge bevrijt. Daer om sal de Schriftuere dan eerst ghenoechsaem zijn tot de salichmakende kẽnisse Gods/ als hare versekertheyt sal door de inwendige aẽradinghe des heyligen Geests ghefondeert zijn. Ende de menschelicke ghetuygenissen die tot haer bevestinghe dienen/ en sullen dan niet ydel zijn/ als sy gelijck grove uytwendighe behulpselen onser swackheyt/ de meeste ende opperste getuygenisse na volgen. Maer dien doen ongeschicktelick/ die den ongheloobighen willen bewijsen dat de Schriftuere zy Gods woort: het welcke alleenlick door het geloove can bekent worden. Daerom vermaẽt Augustinus te rechte/ dat de Godsalicheyt eñ vrede des herten moeten voorgaen/ op dat de mensche van soo groote dinghen wat versta.

> 5 De volstãdicheyt der Martelaren.
> Hebr.11.36.
> Besluyt / dat alsdan eerst sulcke getuyghenissen niet te vergeefs en sullẽ zijn/ als maer de versekerheyt der H.Schrift sal wesen gegrõt in der mẽschẽ herte/ door de inwendighe overtuyginge des heylighen Gheestes.

Capittel ix.

Dat de gantsche gront der Godsalicheyt door de rasende menschen verstoort wort, die de Schriftuere verlatende, tot openbaringhen de uytvlucht nemen.

NU die de Schriftuere verworpen/ ende ick en weet niet wat wech om tot God te comen/ in haer herten dichten / die en worden niet so seer door dwalinge als door raserie gedreven. Want daer zijn onlancx sommige menschen vol verdrayinghe voortghecomen/ die seer hooveerdichlick

> Dẽ aert ende dwalinge der Libertijnen/ welcke haer geestelic noemẽ/ wort cortelick beschreven.

dichlick de meesterschap des Gheests voorwende/ selve het lesen der Schriftuere verworpen/ eñ bespotten de slichtichept der ghener die de doode ende doodende letter (gelijck sy die noemen) noch volgen. Maer ick wilde wel van hen weten/ wie doch de geest zy/ door des welcken ingevinge sy tot sulcke hoochept opghevoert worden/ dat sy dorven de leere der Schriftuere als kindisch eñ nederich verachten. Want ist dat sy antwoorden dat die de geest Christi zy/ so is sulcke hare gherustichept veel te bespottelick: want sy sullen (meyne ick) kennen dat de Apostelen Christi eñ andere gheloovighe in de eerste ghemeynte/ met geenen anderen gheest en zijn verlicht gheweest. Maer niemant onder hen en heeft daer uyt gheleert het woort Gods te verachtẽ/ maer eẽ yegelick is meer met meerder eerbiedinge bevangen geworden: gelijck hare geschriften dat seer claerlick betuygen. Ende het was voorwaer door den mont Esaia alsoo voorseyt. Want als hy seyt: Mijnen gheest die in dy is/ ende de woorden die ick in dijnen mont hebbe ghegheven/ en sullen van dijnen monde niet wijcken/ noch van dẽ monde dijns zaets inder eeuwichept: daer mede en verbint hy dat oude Israelitisch volck niet aẽ de uytwendighe leere gelijck of het een beginnelinc inder leere ware/ maer leert meer dat dit sal een waerachtighe ende volcomen ghelucklichept der nieuwer gemeynte wesen/ dat sy beyde met den woorde Gods/ ende met den geest Gods sal gheregeert worden. Waer uyt wy verstaen dat de listige bedriegers Gode het sijne ontrooven/ als sy dese twee dingẽ (namelick het woort ende den geest) van eẽ scheurende/ welcke de Prophete heeft met ontschepdelickẽ knoope tsamen geknoopt ende ghebonden. Hier toe dient oock dat Paulus is tot inden derden hemel opghetoghen geweest/ ende nochtans niet en heeft afghelaten hem selven in de leere der Wet ende Propheten te oeffenen: ghelijck hy oock den sonderlinghen Leeraer Timotheum vermaẽt/ dat hy neerstich zy in het lesen. Ende de lof daer mede hy de Schriftuere prijst/ is weerdich gemeldet te worden/ te weten/ dat sy nut is om te leeren/ vermanen/ eñ straffen/ op dat de dienstknechten Gods volmaeckt worden. Wat grooter duyvelscher raserie ist/ te dichten dat het gebruyc der Schriftuere zy verganckelick ende tijtlick/ dewijle sy de kinderen Gods tot het voorghesette eynde leyt? Boven desen wilde ick dat sy my hier op antwoorden/ te weten/ of sy eenen anderẽ geest hebben ontfanghen/ dan dien Christus sijnen Discipulen beloofde. Hoewel sy met uytnemende raserie gequelt worden/ so en meyne ick nochtans niet dat sy met so groote uytsinnichept gedreven worden/ dat sy souden dorvẽ sulcx roemẽ. Maer hoedanigen geest vercondicht hy als hy dien belooft? te weten/ die niet en soude uyt hem selven spreken/ maer soude hare herten gedachtich maken / ende hen ingheven dat Christus selve door sijn woort geleert hadde. Soo en is het dan des beloofden geests ampt niet/ nieuwe ende ongehoorde openbaringen te dichten/ of nieuwe leere te smeden/ waer door wy souden van de aenghenomen leere des Euangelij afgeleyt wordẽ: maer sijn ampt is de selve leere die ons door het Euãgelium wort aengeprezen/ in onse hertẽ te verseghelen.

Ten eersten wordẽ sy daer mede wederleyt/ dat de Apostelen ende alle ware Christenen dat ghescrevẽ woort Gods aengenomẽ hebbẽ.

Bewijs ghenomen uyt de woordẽ Esa. 59.21.

Esa.59.22.

Het ander bewijs genomẽ vã het exempel ende de reden Pauli.

2.Corint.12.4

1.Tim.4.13.

2.Tim.3.16.

Ten anderen/ dat de heylighe Gheest de leere des ghescrevẽ woort Gods in de herten der godsalighen versegelt.

Joan.16.13.

2 Hier uyt verstaen wy lichtelick dat wy moeten in het lesen ende hoorẽ der Schriftuere neerstich zijn/ ist dat wy willen eenige vrucht eñ nut van den geest ontfangen: (ghelijck oock Petrus prijst den arbeyt der gener die neerstichept dedẽ in de Prophetische leere/ de welcke nochtans

1.Petri 1.19.

mochte schijnen een eynde te hebben nae dat het licht des Euangelij was opgegaẽ/) ende hierentegen/ ist dat eenich geest t'woort Gods aen zijde set/ ende ons een ander leere in geeft/ dat die te rechte behoort van ydelhept ende leugẽ vermoet ende verdacht te zijne. Want wat? Dewijle de Duyvel hem selven tot eenen Enghel des lichts verandert / wat autoritept sal eenich gheest by ons hebbẽ/ hy en zy met eẽ seer seker teeckẽ onderschepden? Eñ de geest is ons voorwaer door de stemme Gods claerlick beteeckent/ ten ware dat de ellendighe menschen van selfs soecken tot haer verderf te dwalen / dewijle sy meer eenen gheest van hen selven/ dan van Christo soecken. Maer sy brengen voort dat het onbetamelick is dat de Geest Gods/ den welcken men alle dinck moet onderworpẽ/ soude der Schriftuere onderworpen zijn. Dat is gesproken gelijck of het den heyligen Gheest schande ware/ dat hy alomme hem selven ghelijck is/ ende in allen met hem selven wel over een comt / ende nergens veranderlick en is. Voorwaer waert dat hy onder menschelicken/ oft engelschen/ ofte eenighen anderen vreemden regel gedwongẽ worde/ so mochtmen seggen dat hy vernedert/ jae oock tot dienstbaerhept gebrocht worde. Maer nu als hy met hem selven wort vergheleken ende in hem selven bemerckt/ wie sal seggen dat hem daer mede wort onrecht gedaen. Maer aldus (seggẽ sy) wort hy ondersocht ende beproeft. Ick kenne dat / maer daer mede wil hy sijn Majestept by ons bevesticht hebben. Het moet ons overvloedichlic genoech zijn/ als hy hem selvẽ ons te kennen geeft. Maer op dat niet onder sijnẽ naẽ des Duyvels geest toeganck tot ons en neme/ daerom wil hy van ons bekent wordẽ by sijn gelijckenisse ende beelt/ dwelck hy in de Schriftuere heeft uytgedruckt. Hy is de autheur der Schriftuere/ hy en can niet veranderlick noch ongheliјck van hem selven zijn. Daerom hoedanich hy hem selven daer in geopenbaert heeft/ sodanich moet hy altijts blijven. Dit en is hem geen schande: ten zy dat wy misschien eerlick achten van hem selven te wijcken ende te veraerden.

Gal.1.8.9.

2.Joan.10.

Ten derden/ dat Sathans bedriegherie anders niet dan door hulpe van het geschrevẽ woort Gods en can ontdect worden.

2.Cor.11.14.

De eerste tegenworpinge der Libertinẽ.

Antwoort.

1.Petri 1.

3 Nu dat sy ons bespotten dat wy op de letter staen: daer in worden sy om hare verachtinghe der Schriftuere ghestraft/ want het is openbaer genoech dat Paulus te dier plaetse strijt tegẽ de valsche Apostelẽ/ die de Wet sonder Christo aenpresen / ende het volck afrieden van de weldaet des nieuwen Testaments/ waer mede God belooft/ dat hy sijn Wet sal in der gheloovigen binnenste leden drucken/ ende in hare herten schrijven. Soo is dan de letter doot/ ende de Wet des Heeren doodet hare Lesers/ als sy van de genade Christi wort verschepden/ ende alleenlick in de ooren luyt sonder het herte te genakẽ. Maer als sy door den geest wort crachtichlick in de hertẽ ghedruckt / ende als sy ons Christum vertoont/ dan is sy het woort des levens/ de zielen verkeerende/ ende den cleynen wijshept ghevende/ etc. Jae oock te dier selver plaetse noemt de Apostel sijn predikinge eenen dienst des geests/ te weten/ te kennen gevende dat de heylige Geest also aen de waerhept die hy in de Schriftuere heeft uytgedruckt/ is gehecht/ dat hy dan eerst sijn cracht voortbrengt/ ende vertoont / als het woort met behoorlicke weerdichept ende eerbiedinge wort ontfangen. Ende hier tegen en strijt niet dat wy weynich te voren ghesept hebben / te weten/ dat het woort selve ons niet seer seker en is / ten zy dat het door de ghetuygenisse des gheests bevesticht wort. Want de Heere heeft de sekerhept des geests ende des woorts also aen malcanderẽ

ghebonden:

De tweede tegenworpinge ghenomen uyt des Apostels woordẽ.

Antwoort.

Welcke de sin Pauli verclaert.

2.Cor.3.6.

Jere.31.33.

Psal.19.

2.Cor.3.8.

Antwoort op een Inreede/ waer mede betoont wort dẽ onverbrekelicken bant des heyligen Gheests ende des geschrevẽ woorts.

ghebonden: op dat wy het woort met vaster eerbiedinghe in onse herten ontfangen/ als de geest ons also verlicht dat hy ons maeckt het aenschijn des Heeren daer in te aenschouwen: ende wederom op dat wy den gheest sonder vreese des bedrochs ofte dwalinge aennemen/ als wy hem in sijn beelt/ dat is/ int woort bekennē. Het is voorwaer alsoo. God en heeft sijn woort niet int openbaer ghebracht tot een haestighe ende corte vertooninge / welcke door de toecomste sijns geests soude terstont wech genomē worden. Maer dien selvē geest door wiens cracht hy het woort heeft toeghedient/ heeft hy ghesonden om sijn werck door crachtighe bevestinghe des woorts te volbrengen.

Luc.24.27.

Op dese wyse heeft Christus den tween Discipulen den sin gheopent/ niet om dat sy souden de Schriftuere verwerpen / ende door haer selven wijs zijn: maer om dat sy de Schriftueren souden verstaen.

1. Thes.5.19.

Desghelijcx oock Paulus de Thessalonicensen vermanende dat sy den gheest niet en soudē uytblusschen/ en trecktse niet hooghe op tot ydele bedenckinghen sonder woort: maer set terstont daer by datmen niet en moet

Pro.29.17.

de Prophetien verachten. Waer mede sonder twyfel wort te kennen ghegheven / dat het licht des geests versticket wort : wanneer de Prophetien veracht worden.

Der Libertinē versmachte opgheblasentheyt.

Wat sullen de opgeblasen geestdrijvers daer toe segghen / die gheen ander verlichtinghe achten te deughen / dan als sy het woort Gods sorgeloselick verlatende ende verworpende/ stoutichlick ende lichtveerdichlick aennemen al wat hen is droomende in den sin gecomen? Maer het betaemt voorwaer den kinderē Gods andere maticheyt te hebben: de welcke sien dat sy sonder den Geest Gods van alle licht der waerheyt berooft zyn / ende weten dat het woort Gods een instrument is / waer door de Heere de verlichtinge sijns geests uytdeylt. Wāt sy en kennen geenen anderen geest dan die in de Apostelen heeft ghewoont ende gesproken: door des welcken godlicke vermaninghen sy sonder ophouden tot het gehoor des woorts getrocken worden.

Capittel x.

Dat de Schriftuere (om alle superstitie te rechte brengen) den waerachtigen God alleē, alle ander uytgesloten, set tegen alle de goden der Heydenen.

Psal.19.1.
Rom.1.20.
Hy keert weerom tot de verclaringhe der kennissen Gods / daer in bewesen wordt / dat God hem soo in der Schrifturen ons voor ooghen stelt / ghelijck hy hem in sijne werckē afgebeelt heeft.

MAer dewijle wy geleert hebben dat de kennisse Gods (de welcke anders in het schepsel der werelt eñ in alle de creatueren wort claerlick voor oogen gestelt) gemeynsaemlicker ende oock opentlicker wort door het woort verclaert: soo ist nu nut te overlegghen of God hem selven sulck voor oogen set in de Schriftuere/ gelijck hy te voren gesien is in sijne wercken afgebeeldet te zijne. Dit ware voorwaer een lange sake/ waert dat yemant daer in wilde langhe verneeren om die neerstichlick te handelē. Maer het sal my genoech zijn een aenwijsinge voor oogen gheset te hebben/ waer door de godsalighe herten moghen vermaent worden / ende weten watter voornemelick zy van Gode in de Schriftuere te ondersoecken/ ende tot eē seker eynde der selver ondersoeckinghe beweecht worden. Ick en roere noch

Gen.12.1.2.3.

dat sonderlinge verbont niet aē/ waer door God heeft Abrahams gheslachte van de andere Heydenen verscheyden. Want God is doen als een verlosser verschenen/ de gene die vyanden warē/ door onverdiende aenneminge tot kinderen makende. Maer wy handelen noch de kennisse die in de scheppinge der werelt is gelegen/ ende niet en comt tot Christum den middelaer. Ende hoewel het weynich hier na sal nut wesen sommige plaetsen uyt den nieuwen Testamente by te brēgen (gelijck oock daer uyt de mogentheyt Gods des scheppers ende sijn voorsichticheyt in de onderhoudinge der eerster natuere bewesen wort) nochtans wil ick de Lesers vermaent hebben/ wat ick nu voorghenomen hebbe te doen: op dat sy niet over de palen en treden die hen voorgeset zyn. Somma het zy tegenwoordichlick genoech te weten hoe God de schepper des hemels ende der aerde de werelt regeert/ die van hem geschapen is. Sijn vaderlicke goedicheyt eñ sijnen wille tot weldoē genegē/ wort alomme vercondicht: ende daer worden exempelē sijnder strengicheyt getoont/ de welcke bewijsen dat hy eē rechtveerdich wreker der boosheyt is / voornemelick als hy met sijne verdraechsaemheyt de hartneckige niet en wint.

Te wetē/ eeuwich, goet/ die daer doet barmhertigē gerichte ende gerechticheyt in der waerheyt ghelijck Moses, David ende Jeremias ghetuyghen.

2 Nochtans wordē ons in sekere plaetsen clare beschrijvingen voor oogen geset/ door de welcke sijn natuerlick aensichte ons wort levendichlick vertoont. Want als Moses het aenschijn Gods beschrijft / schijnt hy voorwaer te willen int corte begrijpen als wat den menschen mogelick is van God te verstaen/ * Heere (seyt hy) Heere/ * God barmhertich ende sachtmoedich/ verdraechsaem/ eñ van vele ontfermherticheyt/ ende waerachtich / de barmherticheyt bewarest tot duysenden/ die de ongherechticheden eñ zonden wech nemest/ by welcken de ontschuldighe niet en sal ontschuldich zijn/ die de ongherechticheden der vaderen den kinderen ende kints kinderen vergeldet.

Exo.34.6.
* Iehova, Iehova,
* El.
Exod.20.5.

Hier in hebben wy te aenmercken dat sijn eeuwicheyt ende sijn * selfstandich wesen wort vercondicht door dien hoogen naem tweemael verhaelt: (de welcke ghelijck hy in het Hebreeusche staet/ te weten/ Iehova, Iehova, is soo veel te segghen/ als/ die alleen ende door hem selven is) eñ dat daer nae sijne deuchden verhaelt worden / met de welcke hy ons niet en wort beschrevē hoedanich hy zy by hē selvē / maer hoedanich hy zy tegē ons / so dat dese kēnisse Gods meer zy gheleghen in een levendich ghevoelen/ dan in ydele bedenckinghen.

Iehova,

Verclaringe van dese eygenschappen Gods.

Ende wy hooren dat hier de selve deuchden vertelt wordē/ die wy bemerckt hebben in de scheppinghe ende onderhoudinghe des hemels ende in der aerde te schijnen: te weten / sachtmoedicheyt/ goedicheyt/ barmherticheyt/ rechtveerdicheyt/ oordeel/ ende waerheyt: Want sijn cracht ende moghentheyt wort begrepē onder dat Hebreeusch woort/ Elohim. Dese selve titelen geven hem oock de Propheten/ als sy sijnen heylighen naem willen volcomelick verclaren. Ende op dat wy niet ghedwonghen en worden vele plaetsen over hoop te brenghen / soo sal ons hier eenen Psalm ghenoech zyn / in den welcken de somma sijnder deuchden ende eyghenschappen soo neerstichlick wort verhaelt / dat daer mach schijnen niet achter ghelaten te zijne. Ende nochtans en wort daer niet verhaelt dat niet en can in de creatueren bemerckt worden. So seer connen wy door bevindinghe ghevoelen dat God sulck is/ gelijck hy hem selvē door het woort openbaert.

Psal.145.

Iere.9.23.

By Jeremiam (daer hy vercondicht hoedanich hy wil van ons bekent worden) set hy een beschrijvinghe voor ooghen / die niet soo volcomen en is/ maer comt gantschelick met het selve over een. Soo wie (seyt hy) roemt/ die roeme daer in/ dat hy my den Heere kent / ick die barmherticheyt/ oordeel / ende rechtveerdicheyt doe op de aerde. Dese drie dinghen zijn ons voorwaer seer noodich te weten / namelick / sijn barmherticheyt in de welcke alleen onser aller salicheydt is

1.Cor.1.31.
2.Cor.10.
Esa.65.16.

ghele-

gelegen: sijn oordeel dat daghelicx tegen de boose wort bewesen / ende oock swaerlicker staet over hen te comen tot de eeuwighe verderbinge: ende sijn rechtveerdichept waer door de gheloobighe worden goedertierentlick onderhouden. Als wy dese dinghen hebben begrepen / soo betuycht de Prophete dat wy overvloedichlick genoech hebben/ waer van wy mogē in God roemen. Ende nochtans en wordt hier door sijn waerheyt / oft macht/ ofte heylichept / ofte goethept niet nagelaten. Want hoe soude de wetenschap (die hier gheepscht wort) sijnder rechtveerdichept / ende barmhertichept/ ende oordeels bestaen/ ten ware dat sy op sijn onveranderlicke waerhept steunde? Ende hoe soude men gelooVē dat hy het aertrijcke met oordeel eñ rechtveerdichept regeert/ ten ware dat sijn cracht verstaen worde? Ende waer upt comt sijn barmhertichept/ anders dan upt sijn goethept? Ten laetsten is dat alle sijne wegen sijn barmhertichept / oordeel ende rechtveerdichept/ so is oock sijn heylichept openbaer.

Het eynde deser kennisse.

Nu de kennisse Gods die ons in de Schriftuere wort voorgestelt/ en is tot geen ander eynde dan de gene die in de creatueren is uptgedruckt ende luchtet oft schijnet: te weten / sy verweckt ende roept ons ten eerstē tot de vreese Gods/ daer na tot vertrouwen: te weten op dat wy hem leeren dienen met volmaeckte onnooselhept des levēs/ ende met ongeveynsde ghehoorsaemhept: ende dan gheheel op sijn goedichept staen.

Op dat de H. Schriftuere ons tot dē waeren God leyde / soo sluytse upt alle de Goden der Heydenen die eenichsins de eenichept Gods bekent hebben.

3 Maer wy hebben hier voorghenomē de Somma der ghemepner leere te versamelen. Ende ten eersten sullen de Lesers aenmercken/ dat de Schriftuere om ons tot den waerachtighen God te beweghen / claerlick alle Heydensche goden verwerpet ende upt slupt: want de Religie heeft bynae te allen tijden verbalscht geweest. Het is wel waer dat de naem des eenigen Gods is alomme bekēt ende vermaert geweest. Want oock die vele goden dienden / de selve als sy nae het rechte ghevoelen der natuere spreken/ hebben slechtelick den naem Gods ghebruyckt/ ghelijck of sy met eenen God hadden te vrede geweest. Ende dit heeft Iustinus de Martelaer wijselick aengeteeckent/ de welcke daerom heeft eenen boeck geschreven van den * eenhoofdigen rijcke Gods/ in den welcken hy upt seer vele getuygenissen bewijst dat de eenichept Gods zy in aller menschen herten geschreven. Dit selve bewijst oock Tertullianus upt het ghemepn spreken. Maer dewijle sy alle ghelijck zijn door hare ydelhept ghetrocken ende ghevallen tot valsche dichtinghen/ ende alsoo hare sinnen zijn verijdelt ghewordē / soo heeft alle het ghene dat sy van den eenighen God natuerlick ghevoelden / niet voorder cracht ghehadt/ dan dat sy zijn ghewor den niet ontschuldichlick. Want oock de alderwijste onder hen gheven opentlick de onghestadighe dwalinghe haers herten te kennen/ als sy willen dat hen eenich God bysta/ ende alsoo onsekere goden in haer ghebet aenroepen. Boven desen hoe wel sy niet soo ongheschicktelick noch grovelick als het ghemepn volck ghevoelt en hebben van Iupiter, Mercurius, Venus, Minerva, ende andere: nochtans als sy menigerlep natuere Gods hebben in haer herte ghebracht/ soo en zijn sy oock niet vry gheweest van des Duyvels bedroch. Ende wy hebben erghens boven ghesept / dat alle de uytvluchten die de Philosophen scherpsinnichlick bedacht hebben/ de schult der afwijckinghe niet upt en wisschen dat de waerhept Gods niet en soude van hen allen verbalscht zijn. Hierom Habacuc/ alle de afgodē verdoemt hebbende/ beveelt datmen God soecke in sijnen Tempel/ om dat de gheloovighe gheenen anderen God en souden toe laten / dan dien die hem selven heeft door sijn woort gheopenbaert.

* Monarchia.

Hab.2.20.

Capittel xj.

Datmen niet en moet Gode eenighe sinnelicke ghedaente toe schrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den waerachtighen God af wijcken, die hen selven afgoden of beelden oprichten.

God wort tegen den afgoden gestelt/ op dat alle menschen verstaē moghen dat hy alleen van hem selven eē bequaem ghetuyghe is.

Maer ghelijck de Schriftuere soeckende den groven ende ongheleerden verstande der menschen te hulpe te comen/ pleecht ghemepnsamelick te sprekē: also willende den waerachtighen God van de valsche goden onderschepden/ stelt sy hem voornemelick teghen de afgoden eñ beelden. Niet dat sy prijst het gene dat te scherpsinnichlick ende constichlick wort van de Philosophen geleert: maer om dat sy soude te bet ontdecken hoe sottelick/ jae hoe uptsinnichlick de werelt God soeckt/ soo langhe een yeghelijck op de ghedachten sijns herten staet. So dan de uptsluytende beschrijvinghe die alomme ghelesen wort/ maect alle de Godhept te niete/ die de mēschen door haer eyghen goetduncken smeden: Want God selve is alleen bequaem ghetuyghe van hem selven. Hierentusschen dewijle dit beestelick onverstant der gantscher werelt heeft bevanghen/ dat sy sienlicke ghedaenten Gods begheeren / ende alsoo upt hout/ steen/ gout/ silver ende andere doode ende verderbelicke materie goden maken: soo moeten wy dese * grontreden weten ende houden/ te weten dat de eere Gods met goddeloosse leughenen verbalscht wordt/ soo wanneer hem eenighe ghedaente ofte forme wort aengedicht. Daerom als God alle eere der godhept heeft alleenlick hem selven aenghetrocken in de Wet/ daer hy wil leeren wat dienst hem behaecht/ ende wat dienst hy verwerpt: soo set hy terstont daer by: Du en salt dy gheen beelt noch ghelijckenisse maken: met welcke woorden hy onse lichtveerdighe stoutichept verbiet / dat wy niet en arbeyden om hem met eenighe sienlicke ghedaente ofte forme voor oogen te setten. Ende hy verhaelt int corte allerley ghedaenten/ door de welcke nu voortijden sijn waerhept was door superstitie tot leugen verandert. Want wy weten dat de Persen hebben de Sonne aengebedē. Ende de dwase Heydenen hebben hen selven soo vele goden ghedicht / als sy ghesternten in den Hemel sagen. Daer en is oock byna geen Dier dat den Egyptenaren niet en sy een beelt Gods gheweest. Ende de Griecken zijn boven alle ander Heydenen wijs gheschenen/ om dat sy God onder menschelicke ghedaente dienden. Maer God en vergelijct niet met de beeldē met malcanderē/ gelijck of d'een bequamer ware dan d'ander: maer verworpt sonder uytnemen alle beelden/ ende ghelijckenissen ende andere teeckenen/ door de welcke de superstitieuse meynden dat God hen soude by zijn.

Ende verbiet ooc met uptghedruckte woorden/ dat niemant hem verbeeldere met eenighe sienlicke gedaente God voor oogen te setten.

* Principium.

Exod.20.4.

2 Dit is lichtelick te verstaen upt de redenen die hy by het verbot set. Ten eersten by Moysen sept hy/ Ghedenckt dat de Heere tot u heeft gesproken in het dal Horeb. Ghy hebt een stemme ghehoort/ maer gheen lichaem en hebt ghy ghesien. Daerom hoedt u selven / dat ghy niet misschien bedroghen zijnde/ u eenighe ghelijckenisse en maeckt/ etc. Wy sien hoe opentlick God sijn stemme set teghen alle beelden ende ghelijckenissen / op dat wy weten dat die alle van hem afwijcken/ die sijne sienlicke gedaente soecken. Wt de Propheten sal ons Esaias alleen ghenoech zijn/ de welcke in dese bewijsinghe overvloedich is/ om

Deut.4.15.

De redenen van sulck een verbot staen gheschreven by Mosen/ Esaiam ende Paulum: daer by noch toeghedaen wordt de clachte van eenen Heydē/ ten eynde de Afgoden dienaers beschaemt ghemaeckt werden.

Esai.40.18. ende 41.7.29. ende 45.9. ende 46.5.

is / om te leeren dat de Majestept Gods wordt met oneerlicke ende ongeschickte dichtinge ontreert / als hy die sonder lichaem ende onsienlick/ ende een geest ende onepndelick ende onmetelic is/wort by een lichaem/ by een sienlick beelt/ by een dinck sonder leven/ ende by een stuck houts/ steens ost gouts vergeleken. Op dese selve wyse leert oock Paulus/seggende: Dewyle wy Gods geslachte zyn/ soo en moeten wy niet achten dat God den goude ost silvere ost steene constelick gesneden/ ost eenighe menschelicken gedichtsele gelijck zy. Waer upt het openbaer is / dat alle beelden die opgerecht worden/ ende alle gelijckenissen die geschildert ende ghemaelt worden om God af te beelden / hem gantschelick mishagen als veronteeringhen syner Majestept. Ende wat wonder ist dat God dese vermaningen upt den hemel af dondert/ dewyle hy oock ellendige ende afgoden-dienaers upt der aerde tot dusdanighe belydinghe dwingt. Die claghe van Seneca is wel bekent / de welcke oock by Augustinum wort ghelesen / daer hy sept: De heylighe onsterffelicke ende onveranderlicke goden heylighen sy in seer onweerdighe ende onedel materie / ende trecken den selven ghedaenten der menschen ende beesten aen/ ende oock sommige van vermengden aert ende verschepden lichamen: ende noemen de dinghen goden/ die sy souden voor onnatuerlicke ende ongheschickte gruwelen achten / waert dat hem sulcx yet levende teghen quame. Hier upt ist wederom openbaer dat de beschermers der beelden een coude uptvlucht nemen / die voorwenden dat de beelden den Joden verboden waren om dat sy tot superstitie gheneghen waren. Want het en gaet niet alleenlick een volck aen / dat God upt syn eeuwich wesen ende onepndelicke ordeninghe der natuere voortbrengt. Ende Paulus sprack niet tot de Joden / maer tot de Atheniensen als hy de dwalinghe der afbeeldinghen Gods wederlepde.

Actor.17.29. *Exod.19.16.* *Int seste boec van de stadt Gods/cap.10*

3 God heeft wel somtyts door sekere teeckenen de teghenwoordichept syner Godhept vertoont/ soo dat hy gesept wert aensichte aen aensichte gesien te worden: maer alle de teeckenen die hy opt heeft gegeven / waren bequaem tot leeringhe / ende vermaenden oock mede de menschen opentlick van syn onbegrijpelick wesen. Want hoewel de wolcke / ende roock ende vlamme / teeckenen waren der hemelscher eerlickhept / soo bedwonghen sy nochtans als met eenen thoom aller menschen herten dat sy niet en dorsden arbepden / om dieper daer in te dringhen. Daerom en heeft oock Moyses selve (den welcken nochtans boven anderen hy hem selven heeft geopenbaert) bidden de niet vercreghen/ dat hy dat aenschijn Gods soude sien: jae hy heeft een antwoorde ontfanghen dat de mensche soo groote claerhept niet en can verdraghen. De heylighe Gheest is verschenen in de ghedaente eender duyve: maer dewyle hy terstont is verswonden/ ende niet meer ghesien / wie en verstaet niet dat de gheloovighe door dat haestelick vergangen teecken zyn vermaent gheweest / dat sy moesten gelooven dat de Geest onsienlick is? op dat sy met syn ghenade ende cracht te vreden zynde/ gheen uptwendighe figuere en souden soecken. Want dat God somtyts is verschenen in menschen ghedaente / dat was een voorspel der toecomender openbaringhe in Christo. Soo en hebben dan onder dese voorwendinghe de Joden niet moghen een teecken der Godhept oprichten in menschelicke figuere. Ende de ghenadenstoel waer upt God onder de Wet syn tegenwoordichept toonde / was alsoo ghemaeckt/ dat daer door wert te kennen ghegheven/ dat dit het beste aensien der Godhept is / als de herten worden door verwonderinghe boven hen selven getoghen. Want de Cherubim verberchden den ghenadenstoel met hare uptghebrepde vleugelen/ ende het sepl bedeckte hem/ ende selfs de verre verborghen plaetse bedeckte hem ghenoech in haer selven. Daerom ist openbaer dat die uptsinnich zyn / die arbepden door dier Cherubim exempel de beelden Gods ende der heylighen te beschermen. Want ick bidde u/ wat beduyden die beeldekens der Cherubim / anders dan dat daer gheene bequame beelden en zyn om de verborghenthept Gods af te beelden/ ende voor ooghen te setten? Want sy waren alsoo ghemaeckt/ dat sy met hare vleughelen den ghenadenstoel bedeckende/ niet alleenlick der menschen ooghen/ maer oock alle ghevoelen verhinderden van het aenschouwen Gods / ende alsoo de lichtveerdichept straften. Hier toe dient oock dat de Propheten ons de Seraphin die hen in gesichte getoont zyn/beschryven/ dat sy zyn met bedeckten aensichte: waer mede sy te kennen geven dat de claerhept der godlicker glorie so groot is/ dat oock selve de Engelen van het rechte aenschouwen verhindert zyn / ende dat de clepne vonckskens daer van/ die in de Engelen upt blicken / van onse ooghen zyn verborghen. Hoewel aengaende de Cherubim daer van wy nu spreken/ alle die recht oordeelen/ bekennen dat die tot de oude onderwysinghe der Wet behoorden. Daerom ist teghen reden / die alsoo te trecken/ tot een exempel dat te onsen tyde soude moghen dienen. Want de kinderlicke tydt (op dat ick alsoo spreke) is voorby ghegaen / tot den welcken sulcke grove onderwysinghen verordent waren. Ende het is voorwaer schande dat de Heydensche schryvers bequamer uptlegghers der Wet Gods zyn dan de Papisten. Iuvenalis verwyt den Joden spottelick dat sy enckel wolcken ende Godhept des hemels aenbidden. Hy doet dat wel verkeerdelick en ongoddelick: maer spreeckt nochtans waerachtichlicker/ versakende dat by hen eenige gelijckenisse Gods zy/ dan die Papisten die snateren dat daer eenighe sienlicke beelde ghewteest zy. Nu dat dat volck is dickmael met haestighe hittichept tot afgoden gheloopen/ niet anders dan gelijck de wateren upt een groote fontepne met grooter cracht upt quelen: daer upt sullen wy liever leeren / hoe grootelick onse vernuft zy tot afgoderie gheneghen : op dat wy onse ghemepne schult op de Joden worpende/ niet onder den ydelen wellust tot sondighen/ eenen doodlicken slaep en slapen.

Deut.4.11. *Een aenmerckinge van een tegenwoordichept welcke genomen is upt verschepde plaetsen by Mosen. Exod.33.13. Matth.3.16.*

Van de vertooningen Gods. Exod.25.17. 18.21. *De beelden der Cherubim bewysen dat se niet en zyn bequaem om de verborghenhept Gods af te beelden.* *Esai.6.2.* *Daerenboven/ de Cherubim behooren tot de oude instelldinghe des Wets.*

4 Tot dit selve dient oock dit: De afgoden der Heydenen zyn gout ende silver/ wercken der handen der menschen. Want de Prophete bewyst upt de materie dat die geene Goden en zyn/ der welcker beelt ende ghedaente gouden ende silveren is: ende set dat als openbaer ende bekent/ dat al wat wy upt ons eyghen ghevoelen van God begrijpen/ niet anders en is dan een dwaes ghedichtsel. Ende hy noemt de afgoden gout ende silver/ liever dan slijck of steen / op dat sy noch door schoonhept noch door dierbaerhept geen eerweerdichept en gecrijgen: maer besluyt nochtans int gemepn dat geen dinc leugenachtiger en is dan dat upt eenighe doode materie Goden ghesmeet worden. Hierentusschen bewyst hy ooc niet min dat andere/ te weten/ dat de menschen met veel te dulle lichtveerdichept opgeblasen zyn/ de welcke hoewel sy alle oogenblic hares vergänckelicken geleeden

De stoffe der afgoden selve/ wederlept niet dan genoech der afgoden-dienaren verstentenisse van God. Psal.115.4. ende 135.10.

ende

ende gebeeldē Adam moeten in trecken/ nochtans dorven de eere Gods den afgoden gheven. De mensche wort bedwongen te belyden dat hy een Dier is/alle dage sterffelick/en wil nochtans datmen een metael voor God achte dien hy den oorspronck der Godheyt soude ghegheven hebben. Want waer uyt hebben de afgoden haren oorspronck anders dan uyt der menschen goetduncken? Daerom is de bespottinge des Poëten recht/ daer hy eenen afgod in brengt/ aldus sprekende: Voortijden was ick een vijgenblock/ een onnut hout: maer doe de schrijnwercker twijfelde of hy een banck wilde van my maken of eenen Priapum/so heeft hy hem selven bedenckende/liever ghehadt dat ick een god zijn soude. Daer uyt ben ick / etc. Te weten een aerdisch menschelken dat bynae te allen ooghenblick den adem verliest/ sal door sijn conste den naem ende eere Gods eenē dooden blocke geven. Maer dewijle de Epicureische Poete lustichlic spottende/ geen Religie en achtede/ so sullē wy syne en syns gelijcken redenē achter laten/en ons laten bewegen/jae doorsnijden met de scheldinghe des Propheten/daer hy seyt dat de menschen te vele uytsinnich zijn/ die uyt den selven blocke hen selven warmen / den oven heeten om broot te backen/ vleesch braden of sieden/ ende eenē God snijden/ door den welcken sy hen selven ter aerdē buygen om hem te aenbidden. Eñ daerom beschuldicht hyse ergens niet alleenlic uyt de Wet/ maer verwijt hen oock dat sy uyt de fondamentē der aerde niet geleert en hebben: te weten/ dewijle geen dinck soo onghevoeghelick en is / als te willen God/ die onmetelick/ ende sonder begin / ende sonder eynde is / tot een mate van vijf voeten brenghen. Ende nochtans bewijst de gewoonte dat dese onnatuerlicke ongheschickte sake den menschē door de verdorventheyt natuerlick is. Men moet ooc weten dat de afgoderye alomme met dese wijse van spreken aengeteeckent wort/ te weten / dat sy zijn wercken der handen der menschen/eñ geen godlicke autoriteyt en hebbē: op dat dit vast ende seker zy dat alle godsdienstē die de menschen uyt hen selven bedacht hebben/ vervloeckt zijn. Dese raserye verswaert de Prophete in den Psalm/om dat de menschen de dingen die noch leven noch gevoelē en hebben/ aenroepen om hulpe / hoewel sy daerom met verstant begaeft zijn/ om dat sy souden wetē dat alle dinc door de cracht Gods geroert wort. Maer dewijle alle volcken ende oock een yegheliick bysonder door de verdorventheyt der natuere tot so groote uytsinnicheyt wort ghetrocken: daerom dondert de Geest ten eynde met eenen grouwelicken vloeck/ seggende: Laet de gene diese maken/ ende alle die daer op betrouwen/hen gelijck worden. Men moet oock aenmercken dat alsoo wel de ghemaelde ofte gheschilderde/als de ghegraven oft ghesneden beelden verboden zijn: waer door de onnutte ontschuldinge der Griecken wederlept wort. Want sy meynen wel hare dinghen ghedaen te hebben / als sy geenen God en gravē noch snijden/ hoewel sy in maelderyen ende schilderyen meer vertelheyt bedrijven dan eenighe andere Heydenen. Maer God en verbiet niet alleenlick hem eenige ghelijckenisse van den beeldtsnijder op te rechten / maer oock van eenighen constenaer te dichten: want hy wordt t'onrechte ende met schande ende versmadinghe synder Majesteyt alsoo vergheleken.

5 Ick weet wel dat het een seer ghemeyn seggen is/ Dat de beeldē zijn der ongeleerden boecken. Dat heeft Gregorius ghesept: maer den Geest Gods oordeelt veel anders/ in des welckē schole soo Gregorius aengaende dese sake hadde gheleert gheweest/ soo en soude hy noyt alsoo ghesproken hebben. Want dewijle Jeremias seyt dat het hout is een leeringhe der ydelheyt: ende Habacuc leert dat het beelt is eē leeraer der leughen: soo moetmen voorwaer hier uyt de gemeyn leere verslaen/ te wetē/dat het al ydel ende leughen is/ wat de menschen uyt beelden van God leeren. Ist dat yemant hier tegen seyt dat die van de Propheten ghestraft worden/ die de beelden tot goddeloose superstitie misbruycken: Ick bekenne dat wel: maer ick segge oock daer by het ghene dat allen openbaer is, te weten/dat van hen gantschelick verdoemt wort het ghene dat de Papisten voor een vast fondament houden/ namelick/ dat de beelden zijn als boecken. Want de Propheten setten de beelden teghen God/ ghelijck dinghen die teghen malcanderen stryden/ende die nemmermeer connen met malcanderen eens zijne. Dese vergheliickinghe wort geset in de plaetsen die ick weynich te voren verhaelt hebbe: te weten / Dewijle daer alleenlick een waerachtich God is/den welcken de Joden dienden/soo worden verkeerdelick eñ valschelick sinnelicke figueren gedicht om God voor oogen te setten. Ende dat alle de menschen ellendichlick bedroghen worden / die de kennisse Gods daer uyt halen. Ten laetsten/ ware niet alle de kennisse Gods die uyt de beelden ghehaelt wordt/ valsch ende bedriegelick/soo en soudense de Propheten niet alsoo int gemeyne verdoemen. Ten minsten behoude ick dit/dat wy niet anders dan van woorde tot woort en verhalen dat de Propheten ghelcert hebben/ als wy leeren dat het al ydelheyt ende leughen is / dat de menschen willen God met beelden maken ende afmalen.

6 Men lese boven desen het ghene dat Lactantius ende Eusebius hebben van dese sake ghe-schreven: de welcke niet en hebben ghetwijfelt voor seker aen te nemen/ dat alle die der welcker beelden ghesien worden / zijn sterffelicke menschen gheweest. Ende Augustinus en ghevoelt oock niet anders/ de welcke oordeelt ongeoorloft te zijne/niet alleenlic datmen de beelden aenbidt/ maer oock datmense Gode oprecht. Nochtans seyt hy niet anders dan dat vele jaren te voren is in het Elibertinsche Concilium verordent/ waer van dit het sesendertichste Capittel is. Het heeft ons behaecht geene maleryen ofte schilderyen te hebbē in de kercken: op dat niet het gene dat aengebeden wort/aen de wanden gheschildert ofte ghemaelt worde. Maer het ghene dat Augustinus ergēs uyt Varrone by brengt/ ende met sijn oordeel bevesticht/is voornemelic weerdich verhaelt te worden: te weten/ Dat de gene die eerstmael de beelden der goden hebben in gebracht/de vreese wech ghenomen/ ende de dwalinghe vermeerdert hebben. Waert dat Varro alleen dat seyde/ soo soude het moghelick weynich authoriteyts hebben: nochtans soude het selve ons met rechte schaemte aen brengen / dat een Heydensch mensche in de duysternisse tastende / is tot een sulck licht ghecomen / dat hy gesept heeft dat de lichamelicke beelden daerom der godlicker Majesteyt onweerdich zijn / om dat sy de vreese Gods verminderen in de menschen/ende de dwalinghen vermeerderen. Voorwaer de sake selve betuycht / dat dit met waerheyt ende wijsheyt is ghesproken: maer Augustinus dit van Varrone ghenomen hebbende/ brengt het selve voort als uyt sijn eygen ghevoelen. Ende hy vermaent ten eersten dat de eerste dwalinge van God daer in de menschē verwerret zijn/ haer eerste beginsel niet en hebbē van de beelden/

Horat.1. Serm. Satyra. 8.

Bewijs/ ghenomen uyt het ghetuygenisse Esaie ende der anderen Propheten. Esai.44.12.

Esai.40.21.

Esai.2 8. ende 31.7. Ose.14.4. Mich.5.13.

Psal.115.8.

Der Griecken ongeschickte ontschuldinghe.

Teghenwoorpinghe/ Dat de beelden zijn boecken der leecken.

Antwoort. 1. De heylige Geest (Jere. 10.3. ende Hab.2.18.) spreeckt/ dat de beelden zijn leeraers der ydelheyt ende leughen. Jere.10.3. Hab.2.18.

2. De oude Theologanten hebben de oprechtinghe eñ den dienst der beelden gantsch verworpen.

Int 4. boeck van de stadt Gods/Cap.9 ende 31.

beelden / maer dat sy door dese nieuwe materie zijn ghewassen ende vermeerdert. Daer nae beduydt hy dat de vreese Gods daerom wort door de beelden verminderd of wech ghenomen / om dat syn Godheyt lichtelick can in de dwaesheyt ende ongheschicktheyt / ende onbequame dichtinge der beelden veracht worden. Ende och oft wy niet soo seer en bevonden dit tweede waerachtich te zijn. Daerom soo wie wil wel ende recht geleert worden / die en leere uyt de beelden niet wat hy van God behoort te weten.

3. De overdadighe ende hoerachtighe vercieringhe der beelden in den Papistischē kercken / stoot om de bescherminge der selver.

7 Daerom ist dat de Papisten eenige schaemte hebben / soo en sullen sy voortaen niet meer dese uytvlucht ghebruycken / te weten / dat de beelden zijn de boecken der ongheleerder menschen / het welcke soo opentlick wort met seer vele ghetuygenissen der Schriftuere wederleyt. Ende of ick hen die toe liete / soo en souden sy nochtans daer mede niet vele maken om de afgoden te beschermen Het is openbaer welcke ongheschickte dinghen sy willen de menschen voor eenen God in de hant steken. Ende de beelden die sy den heyligen maken / wat zijn die anders dan exempelen van verloren cost ende onreynicheyt? de welcken so hem yemant wilde geheelick makē / die ware weerdich met staven geslagen te worden. Voorwaer in de bordeelen ende hoeren-huysen zijn schaemtelicker ende matichlicker vercierde hoeren / dan maechden-beelden in de kercken. Den Martelaren en maken sy oock gheen betamelicker wesen. Daerom laetse doch hare beeldē ymmers een weynich schaemtelick maken / op dat sy wat beschaemdelicker moghen liegen dat sy boecken zijn van eenighe heylicheyt. Maer wy sullen oock dan antwoorden dat dit gheen wijse en is om het ghelovige volck in heylighe plaetsen te leerē / het welcke God wil met een veel ander leere onderwesen hebben dan met die beuselen. Hy heeft geboden dat men daer soude een alleen gemeyn leere voor setten in de predikinghe syns woorts en heylige verborgentheden: hier in bewijsen die hare herten weynich bekommert te zijne / die met de ooghen omme dryven om de Beelden te bemercken. Welcke noemen dan de Papisten sulcke ongheleerde / die alleenlick connen met beelden gheleert worden? Te weten / die de Heere bekēt voor syn Discipulē / die hy weerdich acht syne hemelsche wijsheyt te openbaren / die hy met de salighe verborgentheden syns rijcx wil gheleert hebben. Ick bekenne wel ghelijck de sake is / datter te desen tyde veel zijn die sulcke boecken niet en moghen missen noch derven: maer ick bidde u / waer van comt de onverstandicheyt / anders dan dat hen de leere wordt onthouden die alleen bequaem is om hen te leeren? Want de Dienaers der Ghemeynten en hebben om geen ander oorsake den beelden het leerampt overghegheven / dan om dat sy selve stom waren. Paulus betuycht dat Christus door de waerachtighe predikinghe des Euangelij wort afghebeeldet / ende eenichsins voor onse ooghen ghecruyst. Waerom wat noot waeret alomme in de kercke soo vele cruycen van hout / steen / silver / ende gout op te richten / waert datter getrouwelick ende wel geleert worde / dat Christus is ghestorven om in het cruyce onsen vloeck te dragen / ende onse sonden door de offerhande syns doots te versoenen / ende met synen bloede uyt te wasschen / ende ons Gode den Vader weder aengenaem maken? Wt dit alleenlic mochten sy meer leeren / dan uyt duysent houtē ofte steenen cruycen: want op gouden ende silveren cruycen staen mogelick de gierighe herten seerder de oogen / dan op eenighe woorden Gods.

4. De kercke Gods heeft een andere maniere van de menschen te onderwijsen in de ware godsalicheyt.

Galat.3.1.

Galat.3.13.

Dat andere deel des Capittels / handelende van der Afgoden ende Beelden oorspronck. Sap.14.15.

8 Nu van den oorspronck der Afgoden / is by nae een ghemeyn ghevoelen dat in het boeck der wijsheyt is gheschreven: te weten / dat die zijn de eerste autheuren daer van gheweest / die dese eere hebben den dooden gedaen / dat sy hare gedachtenisse hebben superstitieuselick geeert. Ende ick kenne voorwaer dat dit quade ghebruyck seer out is: noch en versake oock niet dat hier door als door een vyer de raserye der menschen tot afgoderye is hittigher geworden / nochtans en late ick niet toe dat dit zy de eerste fonteyne deses quaets gheweest. Want datmen afgoden ghebruyckt heeft eer de eergiericheyt in de beelden den dooden te heylighen was op ghecomen / (de welcke de Heydensche schrijvers dickmael melden) dat is openbaer uyt Mose. Want als hy verhaelt dat Rachel heeft haers Vaders Afgoden ghestolen / soo en spreeckt hy niet anders als van gemeynen gebruycke. Waer uyt men mach verstaen dat des menschen vernuft een eeuwige werckwinckel der afgoden is. Nae de Diluvie ofte Sontvloet wast als een wedergeboorte der werelt: nochtans niet vele jaren daer na / hebben de menschen hen selven nae haren lust Goden gemaeckt. Ende het is gelooflick dat noch binnen des Heyligen Patriarchen leven syne neven hebben tot afgoderye begheven gheweest / soo dat hy niet sonder seer bittere droefheyt heeft ghesien de aerde met afgoden ontreynicht worden / wiens onreynicheyt God onlancks met soo grouwelicken oordeele ghesuyvert hadde. Want Thare ende Nachor waren nu voor Abrahams gheboorte Afgoden-dienaers / gelijck Josue betuycht. Dewijle de nacomers Sem / soo corts zijn afghevallen / wat sullen wy houden van de nacomers Cham / die te voren in haren vader vervloeckt waren? Het is voorwaer alsoo / ghelijck het herte des menschen is vol hoovaerdicheyt ende lichtveerdicheyt / alsoo derf het na syn begrijp God dichten: ghelijck het met plompheyt ende stouticheyt is bevanghen / ende onder seer grove onwetentheyt leyt / alsoo bedenckt het leughen ende ydel ghesichten voor God. Tot dit quaet comt een nieuwe ongeschicktheyt / te weten / dat de mensche wil God sulck uyt drucken ende maken / ghelijck hy hem heeft in het herte begrepen. Soo dan het herte genereert den afgod / ende de hant baert hem. Dat dit zy de oorspronck der Afgoden / te weten / dat de menschen niet en ghelooven dat God by hen is / ten zy dat hy hem selven lichamelick vertoone / dat maeckt het exempel der Israeliten openbaer. Want sy segghen / wy en weten niet wat desen Mosi is gheschiet: maeckt ons goden die ons voor gaen. Sy wisten wel dat die God was / wiens cracht sy in soo vele miraculen bevonden ende beproeft hadden: maer sy en betrouden niet dat hy by hen was / ten ware dat sy een lichamelick teecken syns aenschijns saghen / dat hen een ghetuyghenisse Gods ware diese regeerde. Soo hebben sy dan van een voorgaende beeldt willen bekennen / dat God de leydtsman haerder reysē ware. Dit leert de daghelicksche bevindinghe / dat het vleesch altijts ongherust is / tot dat het heeft een dichtsel hem ghelijck ghebonden / waer in het hem selven als in Gods beelt ydelic troost. Bynae te allen tijde van de scheppinghe der werelt aen / hebben de menschen (om dese blinde begheerte ghehoorsaem te zijne) teeckenen op gherecht / waer in sy gheloofden dat God hen voor de ooghen was.

Gen.31.19.

Jos.24.1.

Exod.32.1.

Van de aenroepinghe der beelden.

9 Nae dusdanich dichtsel volcht terstont de aenbiddinghe. Want doe de menschen meynden dat sy God in de beeldē aenschouden / so hebben sy hem

sy hem oock daer in gedient. Ten eynde gheheel met herten ende met ooghen daer aen ghehecht zijnde/hebben sy begonnen beestelicker ende onverstandigher te worden / ende de beelden ghelijck oft daer eenighe Godheyt in ware / te verwonderen ende verheffen. Nu ist openbaer dat de menschē niet tot afgoden-dienst en vallen/eer sy eenige grove meyninghe vercreghen hebben: niet dat sy de beelden achten gode te zijne/ maer dat sy dencken dat eenighe cracht der Godheyt daer in woont. So dan het zy dat ghy God ofte een creatuere u selvē voor set in het beelt/als ghy daer voor tot eerbiedinge neder valt/ soo zijt ghy nu met eenighe afgoderije betoovert. Hierom heeft de Heere niet alleenlic verboden gemaeckte Beelden op te rechten om hem te vergheliijcken/ maer oock datmen gheenerley tijtelen noch steenen en soude heyligen om die te aenbidden. Om de selve oorsake wordt in het ghebodt der Wet oock het ander deel van de aenbiddinge daer by ghestelt. Want soo haest alsmen Gode heeft een sichtbaerlicke figuere ghedicht/ soo bindtmen oock sijn cracht daer aen. Soo onverstandich zijn de menschen / dat sy God daer hechten/ waer sy hem ghedicht hebben: ende daerom en connen sy niet laten hem te aenbidden. Ende daer is gheen verschil in / of sy slechtelick het beeldt eeren/ ofte God in het beeldt: want dit is altijts afgoderie/ alsmen den beelde godlicke eere doet / op wat wijse het oock zy. Ende dewijle God niet en wil superstitieuselick oft met valschen dienst ghedient zijn/ soo wort hem ontnomen al wat den beelden ghegheven wort. Laet die hier toe hooren die arme voorwendinghen ende decksselen soecken/om de grouwelicke afgoderie te beschermen/door de welcke de waerachtighe religie is vele voorleden tijden te niete gheweest. Sy segghen: De beelden en worden niet voor goden gheacht. Antwoorde. De Joden en waren oock niet alsoo gheheel onbedacht/dat sy niet en souden ghedachtich geweest hebben dat die de God was/door wiens handt sy uyt Egypten ghebracht waren/eer sy het kalf maeckten. Ja oock als Aaron seyde dat die de godē waren door de welcke sy uyt Egypten-lant verlost waren/ hebben sy onvertsaechdelic dat toe gestaen/ claerlick te kennen gevende/dat sy God den verlosser wilden behouden / alleenlick mochten sy hem in het kalf sien voor gaen. Het en is ooc niet gheloofflick dat de Heydenen soo onverstandich waren / dat sy niet en souden verstaen hebben/ dat God wat anders was dan hout ofte steen. Want sy veranderden de beelden nae haer goetduncken / ende hielden altijts de selve goden in het herte:ende sy maeckten eenen gode veel beelden/ende dichteden nochtans na de veelheyt der beelden niet vele goden. Boven desen heylichden sy daghelijcx nieuwe goden/ ende meynden nochtans niet dat sy nieuwe goden maeckten. Men lese de ontschuldinghen die Augustinus schrijft van den afgoden-dienaren te synen tijde voorghewent te zijne. Te weten/ als sy berispt worden/ antwoorden de gemeyne slechte menschen/ dat sy niet dat sichtbaerlicke en eerden/ maer de Godheyt die onsichtbaerlicken daer in woonde. Ende die van suyverder religie waren/ (ghelijck hy spreeckt) seyden dat sy noch beelde noch duyvel en eerden : maer dat sy door de lichamelicke beelden aensagen het teecke des dincx dat sy behoorden te aenbidden. Wat ist dan? alle de afgoden-dienaers of sy Joden ofte Heydenē zijn geweest/ en hebben niet anders ghesint gheweest/ dan nu ghesept is: te weten/niet te vreden zijnde metten geestelicken verstande/meynden dat hen

De deckmantels/ welcke de afgoden-dienaers ghebruycken tot bescherminge van de beeldē/ worden nedergheleyt.

In den Psal. 113.

God soude sekerder ende naerder wesen door de beelden. Ende nae dat hen dese verkeerde verghelijckinghe ende afbeeldinghe Gods eenmael behaecht heeft/ soo en is daer geen eynde geweest/ tot dat sy dickmael met nieuwe betooveringhen verstrickt zijnde / meynden dat God sijn cracht vertoonde in de beelden. Ende niet te min hielden de Joden dat sy onder sulcke beelden den eeuwighen God/ den eenighen ende waerachtighen Heere des Hemels ende der Aerden / dienden : ende de Heydenen desghelijcx dat sy hare (hoewel valsche) goden dienden / de welcke sy nochtans dichteden in den hemel te woonen.

10 Die versaken dat dit voortijden is geweest/ ende oock te onsen tijde gheschiet/die lieghen onbeschaemdelick. Want waerom vallen sy voor de beelden neder? Waerom als sy bidden willen/ wenden sy hen tot haer gelijck tot Gods ooren? Want het is waer dat Augustinus seyt: Dat niemant en bidt noch en aenbidt alsoo het beelde aensiende / die niet alsoo en zy ghesint / dat hy meynt daer van verhoort te worden/ ofte hoopt daer van te crijgen dat hy bidt. Waer van is onder de beelden des selven Gods soo groot onderschept/datmen de eene veracht oft slechtelic eert/ eñ de ander allerley groote eere aen doet? Waerom maken sy moede leden/ beloofde reysen ende peregrinagien doende tot de beelden / der welcker gelijcke sy te huys hebben? Waerom strijden sy te desen tijde soo seer daer voor oock totter doot/ soo dat sy lichtelicker souden verdragē dat hen den eenighen God ontnomen worde / dan datmen hare beelden verworpe? Ende nochtans en verhale ick noch de grove dwalinghen des ghemeynen volcx niet / die bynae ontallick zijn/ ende schier aller menschen herten bevangē hebben: maer ick gheve alleenlick te kennen wat sy belijden als sy hen selven willen aldermeest van afgoderije ontschuldighen. Sy segghen/ wy en noemense onse goden niet. Dat en deden oock de Joden noch de Heydenē voortijden niet/ende nochtans en lieten de Propheten niet alomme hen de hoererije die sy met hout ende steen deden/ te verwijten/ alleenlick om dier dingē wille die daghelijcx gheschien van de ghene die willen Christenen gheacht worden / te weten / om dat sy God in hout ende steen vleeschelick eerden.

Der Papisten leugenachtigh uytvlucht/ ende het overeen-draghen met dē ouden afgoden-dienaers/ wordt ontdeckt.

11 Hoewel het en is my niet verborgen/ noch en is oock niet te bedecken dat sy ontvlien met een scherpsinnighe onderscheydinghe/de welcke weynich hier nae sal wederom volcomelicker ghemeldet worden / Te weten / sy segghen dat den dienst welcken sy de beelden doen/zy Idolodulia, maer niet Idololatria, dat is (ghelijck sy willen) beelden dieninge/ maer niet beeldē eeringhe / hoewel beyde die Griecksche woorden beteeckenen een dinck/ want alsoo spreken sy als sy leeren/ dat dien dienst welckē sy Dulia noemen/ mach den beelden mede gedeylt worden sonder Gode ongheliick te doen. Soo dan/sy achten hen selven ontschuldich te zijne/als sy alleenlick beelden dienaers zijn / ende niet beelden eerders. Maer ist niet lichter yemandt te eeren/ dan yemants dienstknecht te zijne? Ende nochtās als sy in het Griecksche woort bedeckinge soecken/ soo strijden sy seer kinderlick teghen hen selven. Want dewijle Latrevin by den Grieckē niet anders en is te seggen dan dienen eñ eeren/so is het gene dat sy seggen/soo vele ghelijck of sy beleden dat sy hare beelden dienden/ maer sonder dienst: eñ eerden/ maer sonder eere. Sy en hebben my oock niet te beschuldighen dat ickse soecke in de woorden te vanghen / maer sy selve/ dewijle sy willen de ooghen der eenvoudiger verduysteren/

Een ander loose ende schalcke uytvlucht wordt wederleyt/ daer mede sy een onderschept inbrenghen tusschē de Griecksche woorden Dulias ende Latrias. Siet int eynde sect. 16. ende cap.17. sect.2.

gheven haer onwetentheyt te kennen. Nochtans hoe seer wel sy ter sprake zijn / soo en sullen sy nochtans nemmermeer met hare welsprekentheyt daer toe comen / dat sy souden bewijsen dat eene ende de selve sake soude twee zijn. Laet hen (segghe ick) bewijsen dat in de sake eenich onderscheyt is / op dat sy moghen gheacht worden den ouden afgoden-dienaren niet gelijck te zijne. Want ghelijck een overspeelder ofte dootslagher niet en can sijn schuldt ontvlien / daer mede dat hy sijner boosheyt eenen anderen naem gheeft: alsoo en betamet niet dat dese afgoden-dienaers souden door eenen listichlicken ghedichten naem onschuldich gheacht worden / ist dat sy in de sake geen onderscheyt en hebben van de afgoden-dienaers / de welcke sy oock selve bedwongen worden te verdoemen. Ende nu en verscheyden sy niet alleenlick haer sake van de oude afgoden-dienaers / maer volghen meer die verkeerdelick nae / (het welcke de fonteyne des quaets is) dewijle sy teeckenen met haer vernust dichten / ende met hare handen maken / daer mede sy Gode willen af beelden.

Het laetste deel / waer in eerstelick ghehandelt wort van het rechte ghebruyck eñ misbruyck der beelden.

12 Nochtans ben ick niet alsoo superstitieus / dat ick soude achten gantschelick geene beelden lijdelick te zijne. Maer dewijle het snijden ofte graven / ende malen of schilderē Gods gave zijn / soo eysche ick het oprecht ende suyver gebruyck daer van: op dat de dinghen die ons de Heere heeft tot sijn eere ende onsen nut ghegheven / niet en worden door onse gebruyck ontreynicht / noch oock tot onse verderf verkeert. God met sienlicke gedaente te maken / dat achten wy ongeoorloft te zijne: want hy selve heeft dat verboden / eñ het en can sonder eenige mismakinghe sijnder eerlickheyt niet gheschien. Ende op datmen niet en meyne dat wy alleene in dit gevoelen zijn: alle wijse eñ rechte schrijvers hebben altijt sulcx ghestraft / ghelijck dat bevonden wort van de ghene die der selver gheschriften lesen. Ist dat het niet gheoorloft en is Gode niet selfs een lichamelick beelt te maken: so ist veel min geoorloft sulck een beelt voor God / ofte God daer in te eeren. Soo en moet dan de Majesteyt Gods / die verre bovē het gevoelen der oogen is / met onbehoorlicke gesichten niet vervalscht worden: maer alleenlick de dinghen mogen gesneden oft gegraven / ende ghemalen ofte geschildert worden / die de oogen connē begrijpen. Sulcke zijn eensdeels historien ende geschiedenissen / de welcke eenich gebruyck hebben in leeren ende vermanen: eensdeels beelden ende figueren der lichamen sonder beteeckeninge eenigher geschiedenisse: dese en sie ick niet wat sy connen doen dan den ooghen behaghen. Ende nochtans ist openbaer dat byna alle menschen beelden die men dus langhe heeft in de Kercken ghesien / zijn sulck gheweest. Waer uyt men mach oordeelen dat sy niet en zijn door verstant ofte verkiesinghe daer ghestelt / maer door dwase ende onvoorsichtighe begeerte. Ick verswijghe hoe verkeerdelick ende onbetamelick sy ten meesten deel zijn ghemaeckt / ende hoe vryelick de beeldtsnijders ende maelders haer dertelheyt hier in hebbē bewesen / het welcke ick weynich te voren hebbe aen gheroert. Dit segghe ick alleenlick / wanneer daer schoon gheen feyl in en ware / so en deugē sy nochtans niet om te leeren.

Sect.7:
2. De vraghe wort ondersocht / of het stichtelic is / dat de Christenen in haer Kercken beelden hebben. Siet in de voorrede van dit werck / eñ lib.4.c.9 sect.9

13 Maer laet ons dit onderscheyt laten varen / ende hierentusschen overlegghen of het nut zy gantschelick eenighe beelden in de Kercken te hebben die geschiede dingen of menschen lichamen af beelden. Ten eersten ist dat de autoriteyt der ouder ghemeynte ons yet beweecht / soo laet ons gedencken dat de Christelicke Kercken zijn int gemeyn sonder beelden gheweest bynae vijf hondert Jaren / in de welcke de Religie noch bloeyde / ende de oprechte leere haren loop hadde. Soo zijn dan de beelden doen eerst aengenomen tot verciersinge der Kercken / als de oprechtheyt des dienstis begonste vervalscht te worden. Ic en wil niet disputeren wat reden sy hadden die de eerste auteuren daer van geweest zijn: maer ist dat wy eeuwe met eeuwe / ende tijt met tijt vergelijcken / so sullen wy sien dat sy seer zijn afgeweken van de geheelheyt der gener die sonder beelden waren. Ende wat / meynen wy dat de heylige Vaders souden de Kercken soo lange sonder beeldē gelaten hebben / hadden sy die nut eñ salich gheacht? Maer voorwaer dewijle sy sagen dat daer in geene of cleyne nutticheyt was / maer vele perijckels / soo hebben sy die meer met reden eñ raet verworpen / dan door onwetenheyt ofte onachtsaemheyt achter gelatē. Dit betuycht oock Augustinus met clare woorden / seggende: In den 49. brief. Dewijle sy in dese plaetsen in hooge eerlickheyt geset worden / op dat sy van de ghene die bidden ende die offeren ghesien worden / soo maken sy door de ghelijckheyt der levender leden ende sinnen (hoewel sy sonder leven ende ghevoelen zijn) dat sy den swacken herten schijnen leven ende adem te hebben / etc. Ende ergens / de figuere ende afbeeldinge der leden maeckt ende dwingt eenichsins / dat de ziele die in een lichaem leeft / te meer meyne dat dat lichaem gevoelen heeft / dat sy siet haren lichame seer gelijc te zijne / etc. Ende weynich daer nae / De beelden zijn crachtigher om de ellendighe ziele te crommen eñ verleyden / In den 113. Psalm. om dat sy mont / oogen / ooren / eñ voeten hebben / dan om te rechten ende op goeden wech te brenghen / om dat sy noch spreken / noch sien / noch hooren / noch wandelen en connen. Dit schijnt voorwaer de oorsake te zijne / waerom Joannes 1. Joan. 5.21. ons gheboden heeft / niet alleenlick den beelden dienst / maer oock selfs de beelden te schouwen. Ende door de gruwelicke rasernye die voor desen tijt bynae tot verlies der gantscher godsalicheyt heeft de werelt bevanghen / hebben wy veel te wel bevonden / dat een teecken der afgoderije wort opgerecht / soo haest als beelden in de kercken geset worden. Want de dwaesheyt der menschen en can haer niet onthouden / sy moet terstont tot superstitieusen ende afgodischen dienst vallen. Ende oft schoon daer in soo groot perijckel niet en ware / nochtans als ick overlegge tot wat eynde de Kercken zijn verordent / so schijnet my / ick en weet niet hoe / der Kerckē heylicheyt niet te betamen / dat daer andere beelden in comen / dan de levende / die God door sijn woordt heeft gheheylicht: te weten de Doop / ende het Nachtmael des Heeren / met de andere ceremonien / met de welcke onse ooghen behooren soo neerstichlick becommert / ende soo levendichlick beweecht te worden / dat sy gheene beelden door menschen vernuft ghemaeckt / en begheeren. Siet daer den grooten nut der beelden / dat met gheen vergheldinghe en can betaelt worden / ist dat wy den Papisten ghelooven.

3. De onmanierlicke hoovveerdicheyt van een Niceensche Concilie wordt ontdeckt / waer in men seer gestreden heeft door de aenbiddinghe der Beelden.

14 Nu ware (meyne ick) van dese sake ghenoech gesproken / ten ware dat ick bynae gevanghen worde met dat Niceensche Concilie. Niet met dat eerlick Concilie dat Constantinus Magnus hielt / maer dat door het bevel ende hulpe der Keyserinne Irenes is over acht hondert Jaren ghehouden. (Want daer in is verordent datmen soude niet alleenlick beelden in de Kercke hebben / maer oock aenbidden.) Want wat ick segghe / daer teghen brengt de authoriteyt den Conciliums groot voordeel. Hoewel op dat ick de waer-

de waerheyt segghe / ick en brenghe dit niet soo seer by om dat het my seer beweecht/als om dat het den Leseren soude openbaer zijn / waer toe de raserie der ghener zy gecomen/ die de beelden seerder begheert hebben dan het den Christenen betaemt. Maer laet ons dat eerst becorten. Die te desen tyde het ghebruyck der beelden beschermen/ die gebruycken deses Niceenschen Conciliums. Eñ daer is een wederlegboeck onder den naem Caroli Magni, den welcken men mach uyt de maniere van schrijvẽ verstaen te dier selver tijt gemaeckt te zijne. Daer in worden verhaelt de sententien der Bisschoppen die in dat Concilium waren/ ende ooc de argumentẽ ende bewijsinghen daer mede sy streden. Joannes de Legaet ofte bode der Oostersche r ghemeynten/ seyde: God heeft den mensche geschapen na sijn beeldt eñ gelijckenisse: ende hier uyt bewijst hy/ datmen daerom moet beelden hebben. De selve meynt dat de beeldẽ ons sijn aengeradẽ door dese sententie: Toont my dijne aensichte/ want het is cierlick. Een ander om te bewijsen datmẽ moet beelden hebben op de altaren/ heeft dese ghetuyghenisse voort gebracht: Niemant en ontsteeckt een licht om onder een korenmate te setten. Een ander om te bewijsen dat het aenschouwen der beeldẽ ons nut is/ heeft dit versken uyt dẽ Psalm voort ghebracht: Heere het licht dijns aenschijns is op ons versegelt. Een ander heeft dese ghelijckenisse gebruyckt/ Gelijck de Patriarchen ende voorvaders der Heydenẽ offerhandẽ gebruyckt hebben/ dat oock alsoo de Christenen moeten de beelden der Heylighen hebben voor de afgoden der Heydenen. Tot dit selve hebben sy oock dit ghedraeyt: Heere ick hebbe de cierlickheyt dijns huys lief gehadt. Maer bovẽ alle is dese uytlegginghe vernuftich: Ghelijck wy't ghehoort hebben/ alsoo hebben wy't oock ghesien. Soo wordt dan God bekent niet alleenlick door het ghehoor des woorts/ maer ooc door het aenschouwen der beelden. Sulck is oock dat scherpsinnich argument Theodori/ als hy seyt: God is wonderlick in sijne Heylighen: ende daer staet ergens gheschreven: Den Heylighen die op der aerde zijn: Soo dan/ dit moet van de beelden verstaen worden. Somma het zijn soo schandelicke onwijse redenen/ dat ick my schame die te verhalen.

Sophisterijen ofte verkeeringhen der H. Schriftuere tot bescherminghe van de oprechtinge der beelden in de Kercken.

Matth.5.15. Marc.4.21. Luc.8.16. ende 11 33.

15 Ende daer sy van het aenbidden der beelden disputeren / daer wort by ghebracht de aenbiddinghe Pharaonis/ ende der roede Joseph/ ende des naems welckẽ Jacob heeft opgerecht (hoewel in dit leste en vervalschen sy niet alleenlick de Schriftuere/ maer brengen ooc voort dat nergens gevondẽ wort. Item dit: Aenbidt de voetbanck sijnder voeten/ ende aenbidt in sijnen heyligen berch: ende/ Dijn aensichte sullen alle rijcke des volcx aenbidden. Dese schijnẽ hen seer stercke ende bequame bewijsingen. Maer waert dat yemandt uyt spot wilde den beschermeren der beelden eenen spottelickẽ persoon maken/ soude die oock connen grover ende ongeschickter redenen versamelen? Eñ op dat daer geen twijfelingen meer en bleve/ soo heeft Theodosius de Mirensche Bisschop soo ernstichlick met droomen syns Archdekens bevesticht / dat de beelden behoorden aenghebeden te worden / ghelijck of hy daer van een hemelsch bevel hadde. Laet nu de beschermers der beelden gaen / ende ons met de berordeninge des Conciliums drengen: ghelijck of de eerweerdighe Vaders niet gheheel hen selven ongheloofweerdich en maeckten / als sy de Schriftuere so kinderlick handelen/ ofte soo ongoddelick ende schandelick verscheuren.

Eenighe ghetuyghenissen tot bevestinge van den dienst der beelden wordẽ voortghebracht.

26 Nu come ick tot de ongheschickte ongoddelickheden/ vàn de welcke is te verwonderen dat sy die hebben dorven uytstorten: ende dat sy niet en zijn van eenen yeghelicken met grooter vergrouwinge eñ verworpinghe wederstaen/ dat is dobbel te verwonderẽ. Maer het is nut datmen dese schandelicke boose uytsinnicheyt openbaerlic vertoont/ op dat ymmers dat decksel der outheyt dat de Papisten voorwenden/ van dẽ beelden dienst afgetrocken worde. Theosius de Bisschop Amroi blaest ende pocht den ban teghen alle die niet en willen datmen de beelden aenbidde. Eẽ ander roept dat de ongevallẽ des Griecschen ende Oosterschen landts / comt door dese boosheyt dat de beelden niet en zijn aengebeden. Wat grooter straffe hebben dan de Propheten ende Apostelen ende Martelarẽ verdient / in der welcker tyden gheene beelden en waren? Boven desen segghen sy: Ist datmen den Keyserlicken beelde teghen gaet met wieroock/ soo is men dese eere veel meer den beelden der Heyligen schuldich. Ende Constantinus den Bisschop der stadt Constantia in Cypro / belijdt dat hy de beelden eerweerdichlick aen neemt / ende betuycht dat hy hen de eere sal bewijsen die men der levendichmakenden Drievuldicheyt schuldich is: ende alle die dat selve weygheren te doen/ die verbant hy ende verworpt se met de Manicheen ende Marcioniten. Ende op dat ghy niet en denckt dat dit eens eyghen menschen ghevoelen is / de ander ghevoelen mede alsoo. Jae Johannes de ghesonden bode der Oosterschen ghemeynten door hitticheyt hooger gevoert zijnde/ vermaent dattet beter ware dat alle bordeelẽ ende hoerenhuysen toeghelaten worden in der stadt/ dan dat den dienst der beelden versaeckt worde. Ten eynde ist van allen eendrachtichlick verordent/ dat de Samaritanen booser zijn dan eenige ketters: maer dat de Beelden-stormers booser zijn dan de Samaritanen. Ende op dat dit spel niet en zy sonder sijne Plaudite ende vrolick eynde/ soo wordet hier mede besloten: Laetse hen verheughen ende verblijden die de beelde Christi hebben/ ende haer offerhande doen. Waer is nu dat onderschept tusschen Latria ende Dulia, oft dienst ende eere / waer mede sy Gods ende der menschen ooghen pleghen te verblinden? want het Concilium gheeft sonder uytnemen soo veel den beelden/ als den levendighen Gode.

Eenighe lasterlicke woorden van sommighe oude beelden-vereerders/ welcke van vele/ nieuwe/ so niet woorden als met der daet zijn voor goet bekent.

Capittel xij.

Dat God van de beelden ghescheyden wort, op dat hy gantschelick alleen ghedient wort.

Wy hebben in het eerste geseyt dat de kennisse Gods niet en is gheleghen in coude bedenckingen/ maer brengt Gods-dienst mede. Ende wy hebben oock daerentusschen gheroert hoe hy behoorlick ghedient wort/ twelcke sal op ander plaetsen breeder verclaert worden. Nu verhale ick alleenlick wederom int corte / dat de Schriftuere niet alleenlic en strijt om den naeckten naem/ soo wanneer sy betuycht dat daer een eenich God is: maer dat sy oock ghebiedt datmen het ghene dat der Godheyt toe comt / niet eenen anderen toe en schrijve. Waer uyt het oock openbaer is / wat onderschept daer zy tusschen de superstitie ende suyver Religie / ofte tusschen den valschen ende oprechten Gods-dienst. Voorwaer dat woort Eusebia, daer mede de Griecken de Religie ofte Gods-dienst beteeckenen / is so veel te seggen als rechtẽ dienst: Want sy blint in duysternisse tastende/ hebben gevoelt datmen moeste eenen sekeren reghel houden/ op dat God niet verkeerdelick ghedient en worde. Ende

De H. Schrift den eenighen God bekennende/ en heeft gheen woorden-stryt ni ghestelt/ maer gheeft God alle eere ende aendachtigen Gods-dienst. Twelc wort bewesen:

Eerstelic uyt de eygẽschap des woorts selve.

Religio.
1. van de natuere der goden.

hoewel Cicero waerachtichlick ende wetentlick seyt/ dat het woort Religio (dwelck in Latijn beteeckent Godsdienst) comt van relegere, dat is weder overlesen/ soo ist nochtans een ghedwonghen ende verre-ghehaelde reden die hy by brengt/ te weten/ dat de Godsdienst daerom zy in Latijn ghenaemt Religio, om dat de rechte Dienaers dickmael weder overlesen ende neerstichlick handelen wat waerachtich zy. Ic achte meer dat dese naem wort gheset teghen de lichtveerdighe ende ongheStadighe vryheyt/ om dat het meeste deel der werelt lichtveerdichlick aengrijpt wat hen te voren comt/ jae dwaelt oock ongheStadichlick herwaerts ende ginswaerts: maer de Godsalichheyt willende in vasticheyt staen/ heeft haer selven uytghelesen ende versamelt binnen hare palen: gelijck my oock dunckt dat het woort superstitio (dwelck beduydt valschen ofte onrechten of vervalschten Godsdienst/ oft een onrecht ghevoelen in Goddelicke saken) zy daer van ghenomen/ dat de menschen niet te vreden zijnde met de voorgeschreven wijse ende mate/ eenen overvloedigen ende onnutten hoop der ydeler dingen by een brenghen. Maer op dat wy de woorden laten varen/ het is in alle eeuwen altijts een eendrachtich ghevoelen geweest/ dat de Religie ende Godsdienst wordt door valsche dwalingen vervalscht ende verkeert. Waer uyt wy verstaen/ dat/ wanneer wy door een onvoorsichtige ypericheyt ons selven alle dinck toe laten/ alsdan de voorwendinghe daer mede de superstitieuse menschen hen selvé willen decken/ van geender weerde en is. Maer hoewel een yeghelick dit belijdt/ soo openbaren sy nochtans hare schandelicke onwetentheyt: te weten/ dat sy hen selven niet en houden aen den eenighen God/ noch gheen onderscheyt en setten in sijnen dienst/ gelijck wy te voren geleert hebben. Maer God (op dat hy sijn recht bescherme) roept dat hy het sal strengelick wreké ist dat hy met eenighen gemaeckten God vermengt wort. Boven desen beschrijft hy oock den rechten dienst/ op dat hy het menschelicke gheslachte in ghehoorsaemheyt houde. Dit beyde begrijpt hy in sijn Wet/ waer in hy ten eersten de gheloovighe aen hem verbint/ op dat hy haer eenighe Wet-gever zy: daer nae beschrijft hy eenen regel om na dien recht nae sijnen wille ghedient te worden. Ende van de wet/ wiens ghebruyck ende eynde menigherley is/ sal ick te haerder plaetse handelen. Maer nu roere ick alleenlick dit stuck aen/ dat daer is den menschen eenen toom in den mont ghegheven/ op dat sy tot gheene valsche Godsdiensten af en wijcken. Ende dat moetmen vast houden dat ick ter eerster plaetse ghesept hebbe: te weten/ dat God van sijn eere wort berooft/ ende dat sijn dienst wort vervalscht/ alsmen hem niet toe schrijft al wat der Godheyt eyghentlick toe comt. Ende hier betaemt neerstichlic te aenmercken wat listen de superstitie ghebruyckt. Want sy en vervalt niet alsoo tot vreemde goden/ dat sy soude schijnen den oppersten God te verlaten/ ofte den anderen gelijck te maken. Maer hem de opperste plaetse latende/ ommeringt sy hem met eenen hoop minderer goden/ den welcken sy sijne eyghene wercken toe deylt. Eñ alsoo wort (hoewel gheveynsdelick ende listichlick) de eere der Godheyt verscheurt dat sy niet by den eenigen God en blijve. Aldus hebben voortijden de oude/ alsoo wel Joden als Heydenen/ met gelijck gevoelen dien grooten hoop der Goden gemaeckt/ die souden nae hare orden het regiment des hemels ende der aerde met den oppersten God gemeyn hebben. Aldus zijn over sommige tijden de Heyligé die van deser werelt verscheyden waren/ Gods medeghesellen gemaeckt/ dat sy in sijn stede ghedient/ aengebeden/ ende geeert worden. Eñ wy achten dat de Majesteyt Gods met sulcké gruwel niet selfs verduystert en wort/ hoewel sy ten meesten deele verdruckt ende uytgheblusscht wordt/ anders dan dat wy een coude meyninghe van sijne opperste macht behouden. Hierentusschen worden wy door bewimpelinghen ende voorwendinghen bedroghen/ ende tot menigherley goden ghedeylt.

superstitio.

2. Dat het ghetuygenisse Gods selve/ welcke roept dat hy is jaloers ende een wreker/ so hy met eenighen verdichten God vermengt wort.

2 Jae hier toe is oock dat onderscheyt gedicht tusschen Latria ende Dulia, ghelijck sy die noemen/ ofte tusschen dient ende eere/ om dat de Godlicke eere soude schijnen vrylick den Enghelen ende den dooden te mogen toegeschreven worden. Want het is openbaer dat de dienst welcke de Papisten den Heylighen doen/ gheen onderscheyt en heeft van den dienst Gods: want sy aenbidden God ende de Heylighen sonder onderscheyt. Maer als sy ghedrongen worden/ soo nemé sy haer uytvlucht tot dese onderscheydinghe/ te weten/ dat sy God ongeschent bewaren dat hem toe comt/ dewijle sy hem Latriam ofte de eere laten. Maer dewijl den twist is van de sake ende niet van den naem/ wie soude hem toe laten in een de aldergrootste sake soo gerustichlick te spotten? Maer (op dat wy dit oock laten varen) sy én sullen met dese hare onderscheydinghe niet anders maken/ dan dat sy den eenighen God eere doen/ ende den anderen dienst. Want Latria by den Griecken is soo veel te seggen als Cultus by de Latynsché/ het welcke wy eere noemen: maer Dulia beteeckét eygentlic dienstbaerheyt ofte dienst/ ende nochtans en wort dit onderscheyt dickmael niet gehoudé inde Schriftuere. Nu op dat wy schoon toelaté dat het eewich zy/ soo ist nochtans t'ondersoecken wat cracht dese twee woorden hebben: Dulia beteeckent wel dienstbaerheyt: ende Latria eere. Nu en twijfelt niemant daer aen/ dienê is wat meer dan eeren/ want het soude dickmael swaer zijn in diens dienste te zijne/ dien men niet en soude weygheren te eeren. Ende aldus soude dat een onrechte bedeelinghe zijn/ het meeste den Heyligen toe te schrijven/ ende het minste Gode laten. Maer vele oude Schrijvers hebben dit onderscheyt ghebruyckt. Wat ist dan? dewijle sy alle sien dat het niet alleenlick oneyghen ende onbequaem/ maer oock ondeughende is.

Dat onderscheyt van de namen Duliæ ende Latriæ, dwelck tegen dese oprechte Leere is ingevoert/ en helpt de Papisten niet met al: jae eer soo bestraft het haer vã grooter godloosicheyt/ ghelijck uyt de beteeckenisse der woorden betoont wort.

3 Laet ons dese listighe scherpsinnichedé verlaten/ ende de sake overlegghen. Als Paulus de Galaten doet ghedencken hoedanich sy waren eer sy verlicht worden in de kennisse Gods/ daer hy seyt dat sy Duliam, dat is dienst gedaen hebben den ghenen die van natuere gheen goden en waren. Of hy schoon Latriam, dat is de eeringhe niet en noemt/ sal daerom haer superstitie ofte afgoderie te ontschuldighen zijn? Voorwaer de verkeerde superstitie/ de welcke hy Duliam noemt/ en straft hy niet min dan of hy den naem Latria hadde uytghedruckt. Ende doe Christus des Duyvels aẽloop wederstont met dese woorden: Daer is geschreven/ Du salt den Heere dijnen God aenbidden/ doe en was van Latria bysname gheen twist/ want de Duyvel begheerde niet dan een aenbiddinghe ende knyebuyginge. Desghelijcx als Joannes van den Enghel ghestraft wort dat hy op sijn knyen viel/ en moeten wy niet verstaen dat Joannes soo uytsinnich was/ dat hy de eere diemen alleenlick Gode schuldich is/ wil den Enghel toe schrijven. Maer dewijle de eere die uyt Religie oft Godsdiensticheyt ghescheiet/ altijts wat Godlickheyts mede brengt/

Ghetuyghenissen der Schrifteueren/ die dit Papistische onderscheyt omstooten/ ende den waeren dienst ende vereeringhe/ die men den eenigen God schuldich is/ beschermen. Gal.4.8.

Matth.4.10. Deut.6.13. ende 10.20. 1.Sam.7.3. Apoc.19.10.

brengt / daerom en conde Joannes niet op sijn knyen vallen voor den Enghel / sonder de eere Gods te verkorten. Wy lesen wel dickmael dat menschen hebben aenghebeden gheweest: maer dat was Borgherlicke ofte Politische eere (op dat ick alsoo spreke:) maer de Religie is een ander sake / de welcke terstont verkortinge der godlicker eere mede brengt / soo haest als sy eenigen anderen eenighe eere biedt. Dit selve machmen

Actor.10.25. oock in Cornelio sien. Want hy en was soo ongheschickt niet in de godsalichept / dat hy niet en soude Gode de opperste eere ghegeven hebben. Daerom dat hy voor Petrum neder valt / en doet hy voorwaer niet met sulcker meyninghe / dat hy hem wilde aenbidden in Gods stede. Nochtans verbiet hem Petrus ernstichlick / dat hy sulcx niet en doe. Waeromme? niet anders dan om dat de menschen nemmermeer soo bescheydelick onderschept en maken tusschen de eere Gods ende der creatueren / dat sy die niet en vermengen / ende der creatuere toe schrijven dat eyghentlick Gode toe comt. Daerom ist dat wy willen eenen eenighen God hebben / soo moeten wy ghedencken dat wy niet een hayr van sijne eerlickheyt en ontnemen / maer hem laté behouden dat hem eygen is. Daerom Zacharias spre-

Zach.14.9. kende van de vernieuwinghe der Kercke / gheeft bescheydentlick te kennen dat daer niet alleenlic sal een eenich God zijn / maer dat hy oock sal eenen eenighen naem hebben: te weten / op dat hy niet ghemeyn en hebbe met de afgoden. Hoedanighe eere God eyscht / sal ergens te sijnder plaetse gheseyt worden. Want hy heeft door sijn Wet willen den menschen voor houdé wat recht ende behoorlick zy: ende heeftse daerom willen aen eenen sekeren reghel verbinden / om dat niet een yeghelick soude bestaen wat dienst ende eere hy wilde / te dichten: Maer dewijle het niet nut is den Leser met veler dinghen vermenginghe te verladen / soo en roere ick dat stuck noch niet aen. Het zy ghenoech dit te onthouden dat alle wercken der godsdienstichept die tot yet anders dan tot den eenigen God verkeert worden / niet

Verarghe-ringhen des Goddelicken dienstes. en zijn sonder beroovinge der eere Gods. Ende de superstitie heeft wel in het eerste der Sonne ende andere ghesternten oft afgoden godlicke eere toeghedicht: maer daer nae is de eergierichept ghecomen / de welcke heeft bestaen te ontheylighen al wat heylich was / ende de sterffelicke menschen te vercieren met den roof welcken sy Gode hebben afghetrocken. Ende hoewel dese gront bleef / te weten / Den oppersten God dienen / nochtans heeft daer oock een gebruyck geweest / dat sy den gheesten ende minderen goden ofte princelicken gestorven menschen sonder onderschept hebben offerhande ghedaen. Soo seer lichtelick valtmen in dit feyl / dat het ghene dat God ernstlick hem selven alleenlick toe schrijft / den grooten hoope ghemeyn maeckt.

Capittel xiij.

Dat van de scheppinge der Werelt aen wort in de Schriftuere gheleert een eenich wesen Gods, dwelck drie persoonen in hem begrijpt.

De H. Schrift leerende dat het wesen Gods oneyndelick ende geestelick is / wederlegt niet alleen de afgoden-dienaers / ende des werelts dwaes-wijse / maer oock de Manicheen ende Anthropomorphiten.

DAt van het oneyndelicke ende gheestelicke wesen Gods geleert wort in de Schriftuere / moet niet alleenlick diené om de raserien des ghemeynen volcks te niet te maken / maer oock de listicheden der onheyliger Philosophie te wederleggen. Een uyt de oude Philosophen meynde wijselick geseyt te hebben / dat God is al wat wy sien ende wat wy niet en sien. Ende op dese wijse hielt hy dat de Godheyt zy in een yeghelick stuck ende deel der werelt uytgestort. Maer hoewel God ons om in soberheyt te behouden / gesparichlick handelt van sijn wesen / nochtans met de twee voornoemde woorden die hem toegevoecht worden (te weten / Oneyndelickheyt ende Gheestelickheyt) neemt hy niet alleenlic de grove gedachten wech / maer wederhoudt oock de stoutichept der herten der menschen. Want sijn oneyndelickheyt moet ons voorwaer so verschricken / dat wy niet en bestaen hem met onsen verstande te meten: ende de gheestelicke natuere en laet niet toe yet aertsch oft vleeschelick van haer te bedencken. Hier toe dient oock dat hy dickmael te kennen gheeft / dat sijn woonstede is in den hemel. Want hoewel hy nae sijne onbegrijpelickheyt oock de aerde vervult: nochtans dewijle hy siet dat onse herté (na hare traecheyt) blijven in het aertsche / soo roept ende verheft hy ons te rechte boven de werelt / op dat hy onse luyheyt ende ondeugenheyt verdrijve. Ende hier valt de dwalinghe der Manicheen / de welcke twee beginselen settende / hebben den Duyvel bynae soo groot gemaeckt als God. Voorwaer dat was de eenichept Gods af breken / ende de oneyndelickheyt corten. Want dat sy bestaen hebben sommighe ghetuyghenissen der Schriftuere te misbruycken / dat quam uyt een schandelicke onwetenthept / ghelijck de dwalinghe is gecomé uyt eé grouwelicke onsinnichept. Ende de Anthropomorphiten die God achté een menschelick gestalte te hebben / eñ dencken dat God lichamelick is / om dat de Schriftuere hem dickmael mont / ooren / ooghen / handen / ende voeten toe schrijft / worden oock lichtelick wederleyt. Want wie isser met eenighe vernuft / die niet en verstaet dat God eenichsins met ons stamelt ghelijck de voesters pleghen met de cleyne kinderkens? Daerom sulcke manieré van spreken / en drucken niet soo claerlick uyt hoedanich God is / als sy sijn kennisse schicken na de cleynichept onses begrijps. Ende op dat dit geschiede / moet hy verre onder sijn hoocheyt dalen.

Een corte wederlegginghe der Manicheen ende Anthropomorphiten.

2 Maer hy gheeft hem selven oock te kennen met een ander sonderlick teecken / waer door hy mach bekeét worden. Want hy vercondicht hem selven alsoo een te zijne / dat hy nochtans onderscheydentlic zy te aenmercken in drie persoonen: de welcke soo wy niet en houden / soo is alleenlick den naeckten ende ydelé naem Gods sonder den waerachtighen God in onse vernuft drijvende. Ende op dat niemant eené drierley God droome / ofte meyne dat het enckel ende eenvoudich wesen Gods met drie persoonen verscheurt wort: soo moeten wy hier een beschrijvinge soecken / die licht zy om te verstaen / ende ons uyt alle dwalinghe helpe. Maer dewijle sommighe hatelick spreken van den naem Persoon / gelijck oft hy menschelick gebonden ware / soo moeten wy eerst sien met wat gherechtichept sy dat doen.

In dit eenige wesen Gods zijn drie persoonen / alsoo nochtás dat ter geen drierley God en zy / noch oock niet dat het eenvoudich wesen Gods door drie persoone verscheurt wordt.

Als de Apostel den Sone Gods noemt het uytghedruckte beelt des * persoons des Vaders / soo schrijft hy sonder twijfel den Vader een substantie oft persoon toe / waer in hy onderschepden zy van den Sone. Hebr.1.3.

* Hypostasis.

Want dat woort (Hypostasis dwelck Paulus daer gebruyckt) te nemen voor het wesen (ghelijck sommighe uytlegghers ghedaen hebben / ghelijck of Christus als een was met den seghel ghedruckt / des Vaders substantie voorbeelde) en soude niet alleenlick hardt / maer oock ongheschickt zijn. Want dewijle het wesen Gods enckel ende ondeelick is / die dat gheheel in hem houdt / niet door deelinghe ofte toevloeyinghe / maer met gheheele volmaecktheyt / die soude oneyghentlick / jae onbequamelick sijn uytghedruckt beelt ghenoemt worden.

Wat in desen handel dat woort (Persoon) beteyckent. Ofte / de beschrijvinghe van dit woort.

Maer dewijl de Vader hoewel hy door sijn eyghenschap is onderscheyden/ nochtans hem selven heeft gheheel in den Sone uytghedruckt/ soo wort wel van hem ghesept dat hy sijne *persoon of subsistentia heeft in den Sone openbaer ghemaeckt. Ende hier mede comt dat wel over een/ dat terstont wort daer by geset/ te weten/ dat hy sy het schepsel sijnder eerlickheyt. Voorwaer uyt de woorden des Apostels verstaen wy dat het de eygen persoon oft subsistentia in den Vader is/ die in den Sone schijnt. Waer uyt oock wederom de persoon oft subsistentia des Soons lichtelick verstaen wort/ waer mede hy van den Vader is verscheyden. Aldus is het ooc van den heylighen Gheest: want wy sullen terstont bewijsen dat hy God is: eñ het is noodich te achtẽ dat hy niet en sy de Vader. Dit onderscheyt en is niet int wesen/ welcke niet en mach menigerley gemaeckt worden. Daerom ist dat het ghetuygenisse des Apostels gelooft wort/ soo volcht daer uyt dat in God zijn drie persoonen ofte subsistentien. Ende dewijle de Latijnsche dit selve hebben uytghedruckt met den woorde persoon/ soo ist een groote verachtinghe ende oock hardtneckicheyt/ van so claer eẽ sake te twisten. Wilde men woort met woort oversetten eñ uytleggen/ soo soude het Griecx woort Hypostasis, van de Latijnsche genaemt worden Subsistentia. Ende vele hebben in den selvẽ sin gebruyckt dat woort Substantia. Ende niet alleenlick en hebben de Latijnsche den naem Persona gebruyckt: maer oock de Griecksche desghelijcx/ (moghelick om haer overeencominghe te bewijsen) hebben gheleert dat in God zijn drie Prosopa, dat is persoonen. Ende de ghene die van den woorde onder malcanderen oneens zijn/ Griecken oft Latijnen / de selve comen in de Somma der sake wel over een.

*Hypostasis.

Hebr. 1.3.

Tegen de ghene/welcke dat woordeken Persoon in desen handel verwerpen. Matt.28.19.

3 Nu of schoon van den naem persoon/ de ketters teghen bassen/ ofte sommighe die te eygensinnich zijn daer teghen strijden / segghende dat sy desen naem die door menschen goetduncken gedicht is/ niet toe en laten. Dewijle sy ons niet en connen benemen dat daer drie genaemt worden/ der welcker een yegelick gantschelick God sy/ ende dat daer nochtans alleenlick een eenich God sy/ wat ongheschicktheyt is dit/ dat sy de woorden verworpen die niet anders en verclaren dan dat door de Schrifture betuycht ende verseghelt is? Het ware beter (segghen sy) niet alleenlick onse ghevoelen/ maer oock onse woorden te houden binnen de palen der Schrifture/ dan vreemde woorden te zaepen / waer uyt oneenicheyt ende stryt sal rijsen. Want alsoo wordt men by den woorden strijt verflaut/ alsoo wordt de waerheyt door twistinge verloren/ ende alsoo vergaet de liefde door hatelicke kijvinge. Ist dat dese dat een vreemt woordt noemen dat met de selfste syllaben niet en can in de Schrifture getoont worden/ soo legghen sy ons voorwaer een sware ende onverdraghelicke wet op/ door de welcke alle uytlegginge verdoemt wort/ die niet en zijn van woorde te woorde uyt der Schrifture ghenomen. Maer ist dat sy dat vreemde noemen dat curieuselick wort ghedicht/ ende superstitieuselic wort beschermet/ ende meer dient tot twistinghe/ dan tot stichtinghe/ende dat onbequamelic ofte sonder vrucht wort gebruyckt/ ende met sijne hardicheyt de Godsalighe ooren verghert/ ende van de eenvoudicheyt des woorts Gods af treckt: der sulcker soberheyt die alsoo ghevoelen is my van herten aengename. Want ick achte datmen niet en moet met minder godvreesentheyt van God spreken / dan dencken. Want wat wy uyt ons selvẽ van hem dencken/ dat is dwaesheyt / eñ wat wy van hem uyt ons selven spreken/ dat is onwijsheyt. Eñ daer moet eenighe mate gehouden zijn: men moet eenen sekeren reghel van dencken ende spreken uyt de Schrifture nemen/ na den welcken de gedachten des herten/ ende de woorden des monts gereghelt worden. Maer waerom en soudemen de dinghen die in de Schrifture onsen verstande verwerret ende onclaer zijn/ niet mogen uytleggen met claerderer woorden/ die nochtans godvreesentlic ende getrouwelick der waerheyt der Schrifture dienen / ende maticklick ende ghesparichlick/ende niet sonder oorsake ghebruyckt en worden? Van welcke s[..]ke exempelen genoech zijn. Maer wat? Als het bewesen wordt dat de ghemeynte door grooten noot is bedwonghen dese woorden Drievuldicheyt, ende Persoon te gebruycken/ ist dat yemant dan de nieuwicheyt der woorden straft/ sal die niet met recht geacht wordẽ het licht der waerheyt qualick te nemen/ dewijle hy alleenlick dat straft/ dat de waerheyt wordt verclaert ende verlicht?

Ware teghenworpinghe.

1. Antwoort/ dat het gheen vreemt woort en zy.

Maer is daerom ghebruyckt/ om dat de heylighe verborgene dinghen met plattere woordẽ uytgeleyt souden werden: alsoo/ dat alsulcke het licht der waerheyt qualick moghen verdraghen/ die dit woordeken verwerpen.

4 Ende dese nieuwicheyt der woorden (ist datmense alsoo sal noemen) wordt dan meest ghebruyckt/ als de waerheyt moet beschermt worden teghen de lasteraers / diese met uytvluchten misbruycken ende bespotten. Het welcke wy te desen tyde meer dan ghenoech bevinden/dewijle wy seer veel te doen hebben in het overwinnen der vyanden der suyver eñ ghesonder leere. Dese slangen ontvlien met soo seer cromme ende slibberighe keeren/ ten zy dat sy stijf ghedruckt ende ghegrepen ende ghedrongen worden. Aldus zijn de Oude door vele strijden teghen valsche Leeraers/ bedwonghen gheweest met uytgedruckte claricheyt uyt te spreken dat sy ghevoelden / om dat sy niet en souden eenighe cromme uytvluchten den godloosen toe laten/ die hare dwalinghen met de bewimpelinghe der woorden bedecken. Arrius bekende dat Christus is God/ eñ Gods Sone: want hy en conste de clare Schrifture niet wederstaen / ende ghelijck of hy sijn dinck wel gedaen hadde/ veynsde hy eenige eendrachticheyt met de andere. Maer hierentusschen en liet hy niet af te segghen dat Christus is geschapen/ ende een begin ghehadt heeft/ ghelijck andere creatueren. Daerom hebben de Oude (om sijn slibberighe schalckheyt te ontdecken) voorder voort gegaen/ Christum noemende den eeuwighen Sone des Vaders/ ende van ghelijcker substantie met den Vader. Hier werdt de godloosheyt seer hittich/dewijle de Arrianen begonsten den naem Homousios (dat is vander selver substantie) seer te haten ende lasteren. Hadden sy int eerste oprechtichlick ende van herten beleden dat hy God is/ sy en souden niet versaeckt hebben dat hy vander selver substantie met dẽ Vader is. Wie soude bestaen die eerbare mannẽ als kijvers ende twistmakers te schelden/ om dat sy om een woordeken met sulcken hittighen twist zijn verwermt ghewordẽ/ende de gerusticheyt der gemeynte verstoort hebben? Maer dit woordeken maeckte een onderscheyt tusschẽ de rechtgheloovighe Christenen/ ende lasterighe Arrianen. Daer nae is opgheslaen Sabellius, die de namen des Vaders/ ende des Soons/ ende des heyligen Gheests/ byna heeft voor niet geacht/ seggende dat die namen niet en zijn om eeniges onderscheyts wille gheset/ maer dat sy zijn verscheyden namen Gode ghegheven/ gelijck daer vele zijn in de Schrifture. Als sy quamẽ te disputeren / soo beleden sy dat sy ghelooofden den Vader God/ de Sone God/ende den H. Gheest

2. Antwoort. Deur noot zijn de rechtghevoelende Leeraers gedwongen/ om te ghebruycken de woorden/ Drieenicheyt/ Mede-wesentlick/ ende Persoon: niet alleen om te lichter de gesonde Leere te verdedigẽ/ maer oock de Ketters te overtuyghen.

Bewijs ghenomen van de exempelen der Arrianen ende Sabellianen uyt de Kerckelicke Historie.

Consubstantialis.

God

God te zijne. Maer daer nae hadden sy een bereyde uytvlucht / te weten / dat sy niet anders gheseyt en hadden/ dan gelijck of sy God sterck/ ende rechtveerdich/ ende wijs genaemt hadden. Soo sanck hy dan wederom een ander liedt / te weten/ dat de Vader de Sone is/ eñ dat de heylighe Gheest de Vader is/ sonder eenighe orden/ ende sonder eenich onderscheyt. De rechte Leeraers den welcken de godsalicheyt doen ter herten ginck/ om deses mensches ongheschicktheyt te breken / riepen daer teghen datmen moeste waerachtichlick in eenen God drie eygenschappen bekennen. Eñ om hen selven met open ende eenvoudige waerheyt teghen sulcke verdraeyde listicheden te wapenen / hebben sy gheseyt dat waerachtichlick in den eenighen God/ ofte (het welcke even vele is) in de eenheyt Gods / zy drievuldicheyt der persoonen.

3. Antwoort. Hoewel de oude Vaders in de verscheydenheyt der woorden menichmael schijnen te verschillen: nochtans soo comen sy over een in het aennemen van den rechten sin der selver dinghen: Ghelijck dat betuyghen Hilarii, Hieronymi, ende Augustini, verscheyde meyningen in dat gebruyck der woorden/ Essentiæ, Substantiæ, Hypostasis, Dat is / des Wesens/ Selfstandicheyt / Persoons.

† Homousios.

5 Daerom ist dat de namen niet en zijn lichtveerdichlick ghevonden: soo moeten wy toe sien dat wy niet van hooveerdighe lichtveerdicheyt ghestraft en worden/ soo wyse verworpen. Ende och oft dese namen begravẽ waren / ende onder alle menschen vastelick ghelooft worden/ dat de Vader/ ende de Sone / ende de heylighe Gheest een God zy: ende dat nochtans noch de Sone en zy de Vader/ noch de Gheest de Sone/ maer dat sy met eenighe eygenschap zijn onderscheyden. Ick en ben soo over-hart niet/ dat ick soude willen om de bloote woorden strijden. Want ick sie dat de oude Vaderẽ die met groote Godvreesentheyt van dese dingẽ spreken/ noch met malcanderen/ noch een yeghelick oock met hem selven/ wel over een en comen. Want wat wijsen van spreken hebben de Concilien ghebruyckt/ de welcke Hilarius beschermt? Eñ tot wat vryheyt breect Augustinus somtijts uyt? Hoe groot onderscheyt is daer tusschen de Griecksche ende Latijnsche? Maer het zy genoech dese verscheydenheyt een exempel te toonen. Voor dat Griecx woort † Homousios, hebben de Latijnsche gheseyt Consubstantialis, (dat is vander selver substantie) te kennen ghevende dat de Vader/ ende de Sone zijn van eender selver substantie: ende hebben alsoo dat woort Substantia ghebruyckt voor Essentia (dat is/ Wesen.) Hier uyt Hieronymus schrijvende tot Damasum / dat het een Gods-lasteringe is/ te segghen dat in God drie Substantien zijn. Maer men mach meer dan hondertmael by Hilarium vinden / dat in God drie Substantien zijn. Ende hoe verwerret is Hieronymus in dat Griecx woort Hypostasis? Want hy vermoet dat daer fenijn in zy/ alsmen drie Hypostases in God noemt: Ende soo yemant dit woort met een godsalich gevoelen ghebruyckt/ soo en verbercht hy niet dat die maniere van spreken oneygen is. Ist nochtans dat hy ongheveynsdelick alsoo ghesproken heeft / ende niet meer de Oostersche Bisschoppen die hy hatede/ en heeft ghesocht wetens ende willens met onrechte beschuldinghe te beswaren. Voorwaer dit en betuycht hy niet seer oprechtichlick/ dat in alle wereltlicke scholen Ousia niet anders en is dan Hypostasis: Het welcke alom door het ghemeyn ghebruyck wort wederleyt. Augustinus is matiger ende beleefder/ de welcke wel seyt dat dit woort Hypostasis, in desen sin nieu is in den Latijnschen ooren: maer en beneemt nochtans niet alleenlic den Griecken haer wijse van spreken / maer verdraecht oock lieffelick de Latijnsche die de Griecksche wijse van spreken waren nae gevolcht. Eñ dat Socrates daer van schrijft in het seste boeck Historie Tripartite / dat luyt gheliick oft sy ware van ongheleerde menschen verkeerdelick tot dese sake gebruyckt. Ende Hilarius rekent den ketteren dat toe als een groote schult / dat hy door haer ongheschicktheyt bedwonghen wort de dinghen onder het perijckel der menschelicker sprake te brengen/ die behooren in de godvreesentheyt des herten behouden te blijven: ende en versaeckt niet dat onuytsprekelicke dinghen spreken/ ende ongeoorlofde dinghen voornemen / is doen dat niet en betaemt. Een weynich daer nae maeckt hy noch groote onschult/ dat hy bestaet nieuwe namen voort te brenghen. Want als hy de namen der naturere gheset heeft/ te weten/ Vader/ Sone/ ende heylighe Gheest: soo seyt hy daer nae/ dat al watmen daer boven soeckt/ is buyten de beduydinge der sprake/ buyten het ondersoecken der sinnen/ ende buyten het begrijp des verstandts. Ende ergens seyt hy dat de Bisschoppen in Gallia gheluckich zijn / die gheen ander belijdinghe en hadden uytghedruckt noch aenghenomen/ noch oock gantschelick ghekent/ dan de oude ende seer eenvoudige/ die van der Apostelen tijde aen was by alle gemeynten ghewoonlick. Sulck is oock Augustini ontschuldinge/ dat dit woort zy door noot afghedronghen gheweest om der menschelicker uytspraken gebreckelickheyt in soo groote een sake/ niet om uyt te drucken het gene dat is/ maer om dat niet en soude verswegen worden hoe de Vader/ Sone/ ende Geest drie zijn. Ende dese maticheyt deser heyliger Mannen behoort ons te vermanen / dat wy niet terstont die soo wreedelick straffen noch verdoemen/ die niet en willen de woorden aen nemen die wy bedacht hebben / soo verre sy dat niet en doen door hooveerdicheyt/ ofte hartneckicheyt/ ofte boose stouticheyt. Maer sy behoorẽ wederom te aenmercken wat grooter noot ons drengt alsoo te sprekẽ/ op dat sy met den tijt tot de nutte maniere van spreken ghewent worden. Ende dat sy oock leeren toesien dat sy gheen oorsake en gheve om te vermoeden dat sy Arrii ofte Sabellii discipulen zijn / dewijle sy dat qualick nemen dat hen beyden de uytvlucht wordt benomen/ alsmen op de eene zijde dẽ Arrianen/ ende op d'ander zijde den Sabellianen moet wederstaen. Arrius seyt dat Christus God is / maer hy mummelt dat hy is ghemaeckt/ ende beginsel heeft ghehadt. Hy seyt dat Christus een is met den Vader: maer blaest den sijnen heymelick in de oor / dat Christus is een met den Vader ghewordeen/ ghelijck andere gheloovighe / hoewel met een sonderlinghe prerogative ende voordeel. Maer alsmen seyt dat Christus is vã der selver substantie des Vaders: daer mede wort den listigen Arrio den valschen schijn afghetrocken: ende nochtans en wort hier in niet toeghedaen tot de Schriftuere. Sabellius seyt dat dese namen/ Vader/ Sone/ ende Geest/ gheen verscheyden dinck in God en beduyden. Ist dat ghy segt dat sy drie zyn/ so sal hy roepen dat ghy drie Goden noemt. Ist dat ghy segt dat in het eenige wesen Gods is drievuldicheyt der persoonen: soo segt ghy met eenen woorde dat de Schriftuere uyt gheeft/ ende ghy wederstaet de ydel clappinghe Sabellii. Nu ist dat eenighe menschen met sulcke benaude superstitie zijn bevanghen/ dat sy dese namen niet en verdraghen/ so en is nochtans nu niemant die eenichsins can versaken/ dat alsmen seyt/ Een God/ men moet verstaen eenicheyt der substantie: ende dat alsmen seyt drie in een wesen/ drie persoonen bewesen worden in dese Drievuldicheyt. Ende als dit sonder bedroch is beleden/ en maken wy van de woorden geen werck. Maer ick hebbe over langhen tijt ende oock dickmael bevonden / dat alle

Int 5. boeck van der Drievuldicheyt/ cap. 8. ende 9.

Int 2. boeck van der Drievuldicheyt.

Van dẽ Concilien.

4. Antwoort. Niemant en behoort so eygensinnich eñ so stuer te wesen/ dat hy, om de selve woordẽ tharnas soude willen aentrecken: Tis ghenoech dat hy den rechten sin/ ende de altijt-ghedurige eenicheyt der kercken Christi nae volcht.

Consubstantialis.

Maer die dese Namen verwerpen/ ende over dese woordekens hartneckelick twisten/ dese voeden int verborghen de ketterye van Arrius ofte Sabellius.

die hartneckichlick om die woorden strijden/ verborghen fenijn voeden: soo dat het beter is de selve te verwecken/dan om harent wille dupsterlicker te spreken.

Hy comt van de beschrijvinghe des woorts / tot de beschrijvinge der saken selfs/ de welcke hy oock daer nae uptlegt.

6 Maer ick late den woorden twist varen/ende wil beginnen van der sake selve te spreken. By dit woort Persoon, mepne ick een subsistentie in het wesen Gods/de welcke tot de andere gherefereert zijnde/ ende nae het aensien dat sp met de andere heeft/wort van de andere onderschepden met een epgenschap die den anderen niet en can mede ghedepit worden. Ende met den woorde Subsistentie, willen wy wat anders verstaen hebben dan het wesen. Want ware het woordt enckelick ende slechtelick God / ende hadde het daerentusschen niet epgens/ soo soude Joannes te vergheefs ghesept hebben/dat het woort is altijts by God geweest. Ende als hy daer terstont by set / dat ooc het woort selve zy God geweest: soo wederroept hy ons tot eenich wesen. Maer dewijle hy niet en conste by God zijn / ten ware dat hy in den Vader ware / hier upt comt die subsistentie / de welcke wel is onderschepdelick met het wesen/ en en can niet daer van gescheyden worden/ maer heeft nochtans een sonderlick teecken / waer mede sp daer van onderschepden is. Nu segghe ick dat een peghelick deser drier Subsistentien ofte persoonen/tot de andere gherefereert zijnde/wort met een epgenschap onderschepden. Ende hier wort opentlick een relatie ofte aensien uptghedruckt: Want alsmen enckelick ende sonder onderschepden God meldet/soo en comt de naem God/niet min den Sone ende den Gheest toe/dan den Vader. Maer soo haest als de Vader wort met den Sone vergheleken/ soo wort een pegelick met sijn epghenschap van den anderen onderschepden. Ten derden segghe ick dat al wat eenen peghelicken epghen is/ niet en can den anderen mede gedepit worden: want al wat den Vader wort toe gheschreven tot een teecke der onderschepdinge/ dat en can de Sone niet toe come noch toegeschreven worden. Ende de beschrijvinghe Tertulliani en mishaecht mp niet/als sp bequaemlick genome wort/te weten/ dat de Drievuldichept der persoonen is een ordeninghe ofte dispositie in God/ door de welcke de eenhept des wesens niet en wordt verandert.

Joan.1.1.

In het boeck tegē Praxeam.

2. De eeuwighe Godhept des Soons wort bewesen met verschepde bewys-redenen.

7 Nochtans eer ick voorder voort vare / moet ick de Godhept des Soons ende des hepligen Gheests bewijsen. Ende daer nae sullen wy sien hoe sp van malcandere schillen. Voorwaer als het woort Gods ons wordt in de Schrifture voor ghesett/ware het seer onghevoeghelick/datmen soude alleenlic een verganckelick ende pdel stemme bedencken / de welcke in de lucht ghesproken/bupten God quame: sulck als de Godlicke aenspraken den Vaderen geschiet/ende alle de Propheten gheweest zijn: dewijle door den naem woort, meer de wijshept die by God is/ wort te kennen ghegheven/ waer van alle Godlicke aenspraken ende Prophecien zijn gecomen. Want (ghelijck Petrus betupcht) niet min en hebben de oude Propheten door den Gheest Christi ghesproken/ dan de Apostelen/ ende alle die daer nae de hemelsche leere bedient hebben. Maer dewijle Christus noch niet en was geopenbaert/ soo ist noodich te verstaen dat het woordt is upt den Vader gegenereert eer de werelt was. Ist dat die gheest/ wiens instrumenten de Propheten zijn gheweest/des Woorts was/ soo verstaē wy dat hy sonder twijfel waerachtich God was. Ende dat bewijst Moses claerlic genoech in de scheppinghe der werelt / als hy het Woort als eenē middel voorset. Want waerom verhaelt hy beschepdentlick dat God in de scheppinghe eens peghelicx werck ghesept heeft/Dit ofte dat worde/ anders dan op dat de ondoorsoeckelicke eerlickhept Gods/ in sijn beelt schijne? Dit connen de neuswijse ende clapachtighe menschen lichtelick wederleggen/seggende/dat dat Woort wort genomen voor een bevel ende gebot. Maer de Apostelen zijn beter uptleggers/ te weten/ die daer leeren dat de werelt zy door den Sone ghe schapen/ ende dat hy alle dinck draecht door sijn machtighe woordt. Want hier sien wy dat het woort/ wort genomen voor den wille ende bevel des Soons / die selve is het eeuwighe ende wesentlicke woort des Vaders. Ende het en is den rechtverstandighen ende matighen menschen niet verborghen/ dat Salomon sept/ daer hy de wijshept voort brengt/van God ghegenereert te zijne / eer de werelt was / ende dat sp is over de scheppinghe aller dingen/ende over alle de wercken Godes. Want eenen tijtlicken ofte verganckelicke wille Gods te dichten/ dat ware dwaeshept ende pdelhept: dewijle God doen heeft willen sijnen vasten ende eeuwighen raet/ende oock wat dat seer verborghen was/ vertoonen: waer op ooc dat woort Christi siet/daer hy sept: Mijn Vader ende ick wy wercken tot op desen dach. Want als hy betupcht dat hy van het eerste beginsel der werelt aen is sonder ophouden in het werck geweest met den Vader/ so lept hy claerlicker upt dat Moses cortlicker hadde gheroert. Soo verstaen wy dan dat God heeft alsoo ghesprokē dat het woort heeft sijn deel in het werck ghehadt/ ende dat alsoo de werckinghe hen beyden ghemepn was. Ende Joannes spreeckt alderclaerlickst/ als hy sept dat het woort dat van den beginne God zijnde / by God was / mede met den Vader de oorsake aller dingen is. Want hy schrijft den Woorde een volle ende blijvende wesen toe/ en beteeckent wat sonderlicx in hem/ ende bewijst claerlick hoe God zy sprekende/ de schepper der werelt gheweest. Daerom ghelijck alle openbaringhen die van God zijn gecomen/ te rechte Gods woort ghenaemt worden: alsoo ist betamelic datmen dat wesentlicke ende substantiale Woort / sette in den opperstsen graet als een fontepne aller godlicker openbaringhen: het welcke geener veranderlickhept en is onderworpen / maer blijft eeuwichlick het selve by God/ ende is God selve.

De eerste bewijs-reden. De Sone is dat woordt Gods des eeuwighen Vaders. Soo is dan de Sone eeuwich God.

1.Pet.1.11.

Genes.1.

Teghenworpinghe. Antwoort.

Hebr.1.2.

Prob.8.22.

Joan.5.17.

Joan.1.3.

8 Hier bassen sommighe honden teghen / de welcke dewijle sp niet en dorvē opentlic Christo sijn Godhept ontnemen/ soo stelen sp hem hepmelick sijn eeuwichept. Want sp seggen dat het woort doen eerst begonst te zijne / als God in de scheppinghe der werelt sijnen hepligen mont opende. Maer sp dichten veel te onvoorsichtelick een vernieuwinge in de substantie Gods. Want ghelijck de namen Gods die van dat uptwendighe werck comen / hen zijn begonnen toegheschreven te worden van dat het werck is begonnen te zijne (ghelijck dat hy schepper des hemels ende der aerden genaemt worde) alsoo en bekent de godsalichept niet/ noch en laet niet toe eenigē naem die beteeckent dat Gode in hem selven pet nieus zy toeghecomen. Want wanneer hem pet ware aengecomen / soo soude de reden Jacobi vallen/ te weten/ dat alle volmaeckte gave comt van boven van den Vader der lichten / by den welcken gheen veranderinge noch keerende beschaduwinghe en is. Daerom en is het niet verdraghelick datmen soude een beginsel diens Woorts dichten / dat altijts is God gheweest/ ende daer na de Schepper der werelt. Maer hoe scherpsinnichlick spreken sp/ als sp segghen/dat

Teghenworpinghe. Dat woort heeft sijn beginsel ghehadt/ als God de werelt scheppende/ gesproken heeft. Antwoort/ welcke is bevesticht met ghetupghenissen ende seer stercke redenen.

Jac.1.17.

Moses

Moses verhalende dat God heeft doen eerst ghesproken / daer mede te kennen gheeft dat gheen woort en zy in hem gheweest: wat mach spotlickers gesept worden? Want om dat een dinck is te sekeren tijde begonnē openbaer te worden/ daer uyt en moestmen niet verstaen dat het niet en zy te voren gheweest. Ick besluyte veel anders/ te weten/ dat het Woort zy lange te voren gheweest/ want in de selve wijle als God seyde: Het worde licht / is de cracht des Woorts voort ghecomen ende gheweest. Ende oft yemandt sochte hoe langhe / die en sal gheen beginsel vinden. Want hy en set geen seker langde des tijts/ als hy selve seyt: Vader verclaert den Sone met de eerlickheyt die ick in den beginne by dy hebbe beseten/ eer de gront des werelts geleyt wert. Dit en heeft oock Joannes niet verswegen: Want eer hy tot de scheppinge der werelt comt/ seyt hy dat het Woort zy in het beginne by God gheweest. Soo besluyten wy dan wederom/ dat het woort buyten het begin des tijts van God begrepen zy by hem eeuwichlick geweest/ waer uyt sijn eeuwicheyt ende waerachtich wesen/ ende Godheyt wort bewesen.

Genes.1.3.

Joan.17.5.

De tweede bewijs-reden. De Sone wort genaemt God ende Iehova, ende wordt niet meer andere namen in den ouden Testamēte vereert/ welcke den eeuwighen Vader worden toegheschreven. Soo is hy dan eeuwich God. ‡ Wederlegginge van der Joden tegenworpinghe.

9 Ende hoewel ick den Persoon des Middelaers noch niet aen en roere/ maer late dat tot in die plaetse in de welcke sal van de verlossinghe ghehandelt worden: nochtans dewijl het moet by allen sonder twijfel vast zijn / dat Christus is dat Woort met vleesche becleet / soo sullen hier seer bequaem zijn alle de ghetuyghenissen die de Godheyt Christi bevestigen. ‡ Als in den vijfenveertichsten Psalm wort ghesept: Dijn throon blijft o God altijts ende eeuwichlick. De Joden soeckē een uytvlucht/ seggende/ dat de naem Elohim (welcke te dier plaetse is in het Hebreeusche/ ende is te segghen/ God) oock den Enghelen ende opperste machten toe comt. Maer daer en is nerghens sulck gheen plaetse in de Schrifture / die der creaturen eenen throon oprecht. Want hy en wort niet slechtelic God genaemt/ maer oock een eeuwich regeerder. Boven desen en wort dese naem God / niemanden ghegeven sonder yet meer daer by te setten / ghelijck daer wort gesept dat Moses soude Pharaonis God zijn. (Andere lesen: Uwe throon is van God/ maer seer ontwijffelick.) Ick bekenne wel dat dickmael Goddelick genaemt wort/ dat sonderlick uytnemende is: maer het is claer ghenoech uyt het vervolch / dat sulcx hardt ende ghedrongen is / ende niet over een en comt (in sulcke plaetse.) Maer oft schoon haer hartneckicheyt niet en wijckt / soo wort nochtans voorwaer de selve Christus van Esaia claerlick by ghebracht God te zijne / ende met de opperste macht verciert/ het welck den eenighen Gode eyghentlick toe comt. Dit is (seyt hy) de naem daer mede sy hem sullen noemen/ sterck God Vader der toecomender Werelt/ etc. Hier claghen oock de Joden teghen / ende verkeeren dese plaetse aldus: Dit is de naem daer mede hem de stercke God de Vader der toecomender Werelt/ etc. sal noemen / soo dat sy den Sone alleenlick dat laten/ dat hy ghenoemt worde een Prince des vreets. Maer waer toe souden te dier plaetse so vele namen Gode den Vader ghegheven worden / dewijle de Prophete daer heeft voorghenomen Christum te vercieren met luchtighe teeckenen/ door de welcke onse geloove ende betrouwen op hem souden ghesticht ende ghesterckt worden. Daerom en ist gheen twijfel/ hy wort alsoo hier sterck God ghenaemt / ghelijck hy weynich te voren is Immanuel ghenaemt. Ende men can niet claerders vinden dan de plaetse Jeremie/ daer hy seyt dat dit sal de naem zijn daer mede de spruyte Davids sal genaemt worden * Heere onse rechtveerdicheyt. Want dewijle de Joden selve leeren dat de andere namen Gods niet anders en zijn / dan bynamen / ende dat alleenlick de name Iehova (den welcken sy segghen onuytsprekelick te zijne) zy sijn eyghen naem/ waer mede sijn wesen wort uytgedruckt: soo verstaen wy dat de Sone is de eenighe ende eeuwighe God / die erghens betuycht dat hy sijn eere niet en sal eenighen anderen gheven. Hier soecken sy wel uytvluchten eñ bedeckingen/ om dat Moses dien naem heeft dien altare ghegheven die van hem gemaeckt was: ende Ezechiel der nieuwer stadt Jerusalem. Maer wie en siet niet dat de altaer wordt ghemaeckt tot ghedachtenisse dat God is de verheffinghe Mosis? ende dat Jerusalem niet en wort met dē naem Gods vereert/ anders dan om de teghenwoordicheyt Gods te betuyghen? Want aldus spreeckt de Prophete. De naem der stadt sal wesen van dien dage aen/ de † Heere is daer. Ende Moses spreeckt aldus. Hy stichtede eenen altaer/ ende noemde hem/ de ‡ Heere is mijn verheffinghe. Maer daer blijft noch een swaerder strijt uyt eē ander plaetse Jeremie/ daer dese selve lof wort der stadt Jerusalem ghegheven / met dese woorden: Dit is de naem daer mede sy haer sullē noemen/ de * Heere onse rechtveerdicheyt. Maer dese ghetuygenisse en is niet alleenlic der waerheyt die wy bescermen / niet hinderlick / maer bevesticht die veel meer. Want als hy te voren betuycht hadde dat Christus de waerachtighe † Heere is van den welcken de rechtveerdicheyt comt / soo vertoont hy nu dat de ghemeynte Gods dat sal soo waerachtichlick alsoo gevoelen / datse oock selfs mach van den naem roemen. Soo wort dan ten eersten de fonteyne ende oorsake der rechtveerdicheyt ghestelt: daer nae wordt oock haer vrucht ende werck daer by ghestelt.

Exod.7.1.

Esai.9.6.

Een ander tegenworpinge wort omghestooten.

Jere.23.6.

* Iehova.

Esai.42.8.

Antwoort op der Joden uytsprake.

Ezech.48.36.

† Iehova.

Exod.17.15.

‡ Iehova.

Jere.33.16.

* Iehova.

Antwoort op een ander uytsprake.

† Iehova.

10 Ist dat hier mede den Joden niet en wort genoech gedaen: dat de Heere Iehova soo dickmael wordt in den persoon eens Enghels voorghestelt/ en sie ick niet waer mede sy dat connen wederleggen. ‡ De Engel wort gesept den heyligen Vaderē te verschijnen: ende de selve treckt hem selven den naem des eeuwigen Gods aen. Ist dat yemandt wil segghen dat sulcx ghesept wort den persoon aengesien / des welcken bevel hy doet: de knoop en wort alsoo niet gheopent/ noch de swaricheyt wech genomen. Want alsoo en soude een dienstknecht die toe liete datmen hem offerhande dede/ Gode sijn eere niet nemē. * Ende de Engel weygert broot te eten/ ende beveelt een offerhande den Heere Iehove te doen. Daer na bewijst hy met der daet dat hy de Heere Iehova is. Ende alsoo verstaet Manuha ende sijn wijf uyt dat teecken/ dat sy niet eenen Engel alleenlick/ maer God ghesien hebben: soo dat sy daer uyt segghen: Wy sullen sterven/ want wy hebben den Heere gesien. Ende als het wijf antwoort/ Hadde Iehova ons willen dooden/ soo en hadde hy de offerhande van onse handen niet ghenomen / daer mede belijdt sy voorwaer dien God te zijne / die weynich te voren een Enghel is ghenaemt. Boven desen neemt oock de antwoorde des Enghels alle twijfelinghe wech/ als hy seyt: Waerom vraecht ghy van mijnē naem/ de welcke wonderlick is: Daerom is de godloosheyt Serveti te grouwelicker / als hy houdt staende dat God noyt en is Abraham noch den anderen Vaderen gheopenbaert geweest: maer dat in sijn stede een Enghel zy aengebeden gheweest. Maer de rechtsinnighe Leeraers der ghemeynte

De derde bewijs-reden. God verschijnende den H. Vaderen onder de wet in eens Enghels persoon/ bekent dat hy Iehova zy. Maer nu is de selve dat woordt des eeuwighen Vaders. Soo is dan oock de Soon eeuwich God.

‡ Jud.6.eñ 7.

* Jud.13.16.

Jud.13.22. ende 23.

Jud.13.18.

Servetus godloosheyt wort te gronde geworpen.

Waerom de Sone eertijts verschenen is onder de persoon eens Enghels.

ghemeynte hebben recht ende wijselick uytghe-seyt / dat de voorneemste Enghel zy het Woort Gods geweest / die doen alreede als in een voor-spel begonste het ampt des Middelaers te be-dienen. Want hoewel hy noch niet en was met den vleesche becleedt / soo is hy nochtans op der aerde verschenen / om ghemeynsaemlicker tot de gheloobighe te comen. Soo heeft hy dan door dese naerder ghemeynsaemheyt / den naem des Engels ghecregen: ende hierentusschen heeft hy behouden dat sijn eyghen was / te weten / dat hy is God van onuytsprekelicke eerlickheyt. Dit

Osee 12.2.

selve wil oock Oseas / de welcke den stryt Ja-cobs met den Engel verhaelt hebbende / seyt / Ie-hova, God der heyrscharē / Iehova is sijn naem der gedachtenisse. Hier tegen spreeckt wederom Servetus, dat God heeft dē Persoon des Engels ghedraghen. Maer bevesticht de Propheet niet

Gen. 32.29. 30.

het ghene dat Mose was geseyt: Wat vraechstu nae mijnen naem? Ende de belijdinghe des hey-lighen voorvaders verclaert genoech dat hy niet en was een geschapen Engel / maer dat de volle Godheyt in hem was: want hy seyt: Ick heb-be God gesien aensichte aen aensichte. Hier uyt

1. Cor. 10.4.

ist oock dat Paulus seyt: dat Christus is de Leydtsman des volcx gheweest in de woestijne. Want hoewel de tijt sijnder vernederinghe noch niet en was ghecomen / soo heeft nochtans dat eeuwige Woort voorgeset een beelt sijns ampts / tot het welcke hy was verordent. Voort / ist dat-men het tweede Capittel Zacharia overleyt son-der twistinghe / de selve Enghel die den anderen Enghel seynt / wort terstont genaemt / God der heyrscharen: ende hem wort de opperste macht toe gheschreven. Ick late ontellicke vele ghetuy-genissen achter / in de welcke onse geloove mach sonder perijckel rusten / hoewel de Jodē niet seer daer door beweecht en worden. Want als by

Esai. 25.9.

** Iehova.*

Esaiam ghesept wordt: Siet dese is onse God: dese is de * Heere: wy sullen hem verwachten / ende hy sal ons behouden: soo is het den ghenen die verstant hebben / openbaer dat God daer ge-toont wort / die wederom opstaet tot verlossinge des volcx. Ende dat crachtighe toonwoordeken (dese / dese) tweemael verhaelt / en lijdt niet dat die plaetse tot yemant getrocken worde / anders

† Mal. 3.1.

‡ De vierde bewijs-reden genomen uyt de heerlicke getuyghenisse des Nieuwen Test. daer de Sone Gods bekent wort een Heere der heyrscharen / een Rechter des Werelts / een God der glorien / een Schepper des werelts / een Heere der Engelen / een Coninck der kercke te zijn. Dat eeuwich Woort / God in der eeuwicheyt gelooft / God in den vleesche ghe-openbaert / Gode gelijck / De waere God ende dat eeuwige leve. Een Heere en God aller ge-loobighen. So is hy dan eeuwich God.

** Esai. 8.14.*

† Rom. 9.23.

dan tot Christum. Ende de plaetse † Malachie is noch claerder ende vaster / daer hy belooft dat de regeerder ende Heere die doen verwacht wordt / sal comen tot sijnen tempel. Voorwaer de tem-pel en was niet gheheylicht anders dan den eeni-ghen oppersten Gode: ende nochtans schrijft de Prophete den tempel Christo toe. Hier uyt vol-ghet dat Christus zy de selve God die altijdts is aenghebeden gheweest by den Joden.

11 ‡ Ende het nieuwe Testament is vol ontel-licke vele ghetuyghenissen daer van. Daerom moeten wy arbeyden om liever cortelick sommi-ghe uyt te kiesen / dan om aller over hoop by te brenghen. Ende hoewel de Apostelen van hem gesproken hebben nae dat hy nu Middelaer ge-weest hadde in den vleesche: nochtans al wat ic sal by brenghen / dat sal wel dienen om sijn eeu-wighe Godheyt te bevestighen. In den eersten is dat weerdich sonderlinghe aenghemerckt te zijne / dat de Apostelen leeren dat de dinghen die van den eenighen God voorseyt waren / nu in Christo volbracht zijn / ofte namaels sullen vol-bracht worden: * Want dat Esaias voorseyt dat de Heere der heyrscharen soude den Joden ende Israeliten zijn tot een steenrotse der ergernisse ende steen der aenstootinge: † dat seyt Paulus in Christo vervult te zijne. Soo verclaert hy dan dat Christus is de Heere der heyrscharen. Des-

ghelijcx seyt hy erghens: Wy moeten alle ghe-stelt worden voor den richtstoel Christi / Want daer is gheschreven: Voor my sal alle knyen ge-boghen worden / ende alle tonge sal my sweeren. *Rom. 14.10.*

Dewijle God by Esaiam dit selve vercondicht van hem selven / ende Christus dat selve metter daet volbrengt / soo volcht daer uyt dat Christus is die God / wiens eere niet en mach eenen an-deren ghegeven worden. Ende dat Paulus oock tot de Ephesien verhaelt uyt de Psalmen / het is claer dat het selve alleenlick Gode toe comt / te weten: Hy is opgeclommen in de hoochde / ende heeft de ghevanghenisse gevangen geleyt. Waer mede Paulus verstaet dat sulcke opclimminghe doen was afghebeeldet / als God sijn macht ver-toonde met uytnemende overwinninge teghen de vreemde Heydenen: ende geeft te kennē datse is volcomelicker in Christo bewesen. Alsoo be-tuycht Joānes dat het de eerlickheyt des Soons gheweest zy / die Esaie is door een ghesichte ghe-openbaert: hoewel nochtans de Prophete selve schrijft / dat hy de eerlickheyt Gods heeft gesien. Ende dat de Apostel tot de Hebreen Christo toe-schrijft / het is openbaer dat het seer claren lof Gods zy: Ghy hebt Heere in den beginne hemel endē aerde ghefondeert / etc. Item: Aenbidt hem ghy alle syne Enghelen. Ende nochtans en mis-bruyckt de Apostel dese plaetsen niet als hyse tot Christum treckt: want hy alleē hevet al vervult dat in de Psalmen wort ghesongen. Want hy is de ghene die opstaende / is Syon barmhertich gheweest: Hy is die / die aller Heydenen ende hey-landen rijcke heeft in ghenomen. Ende waerom soude Joannes ontsien hebben de Majesteyt Gods Christo toe te schrijven / dewijle hy te vo-ren ghesept hadde / dat het Woort zy altijts God gheweest? Waerom soude Paulus ontsien heb-ben Christum in den richtstoel Gods te setten / dewijle hy te voren sijn Godheyt soo opentlick ghepresen hadde / als hy seyde dat hy is God in der eeuwicheyt ghepresen. Ende op dat het open-baer zy / hoewel hy hier in met hem selven over een comt / soo schrijft hy erghens dat God is in den vleesche geopenbaert. Is hy God in der eeu-wicheyt te prijsen / soo is hy die van welcken hy op een ander plaetse getuycht / datmen hem alle eere is schuldich. Ende hy en verberght dat niet / maer roept openbaerlick / dat hy doen in de ghe-staltenisse Gods was / niet en soude voor roof gheacht hebben / hadde hy hem selven bewesen Gode even ghelijck te zijne: maer dat hy heeft van selfs hem selven verijdelt. Ende om dat de godloose niet en souden segghen dat hy eenich ghemaeckt God ware / soo gaet Joannes voor-der / segghende / dat hy waerachtich God / ende het eeuwighe leven is. Hoewel het behoort ons overvloedichlick ghenoech te zijne / dat hy wort God ghenaemt: voornemelick van dien ghetuy-ghe die claerlick betuycht dat daer niet vele go-den / maer een God zy. Dese is Paulus die aldus spreeckt: Hoewel daer vele goden genaemt wor-den / het zy in den hemel ofte op de aerde / soo hebben wy nochtans eenen God uyt den welc-ken alle dinck is. Ende dewijle wy uyt den sel-ven mont hooren dat God is geopenbaert in den vleesche / ende dat God heeft met sijn bloet hem selven een ghemeynte vercreghen: wat dichten wy eenen anderen tweeden God / welcken hy gheensins en bekent? Ende sonder twijfel alle godsalighe hebben het selve ghevoelen ghehadt. Desgelijcx heeft voorwaer Thomas hem opent-lick sijnen Heere ende God ghenoemt / ende daer mede beleden dat hy de eenighe God is / welcken hy altijts aenghebeden hadde.

Esai. 45.23. Ephes. 4.8. Psal. 68.19. Joan. 1.14. Esai. 6.1. Hebr. 1.10. ende 6. Joan. 1.1. 2. Cor. 5.10. Rom. 9.5. 1. Tim. 3.16. 1. Tim. 1.17. Phil. 2.6. 1. Joan. 5.20. 1. Cor. 8.5. 1. Tim. 3.16. Act. 20.28. Joan. 20.28.

12 Ende

De vijfste bewijs-reden. Christus is een Schepper/ Onderhouder/ Verlosser/ ende ondersoecker der herten. Daerom soo is hy eeuwich God.

12 Ende ist dat wy willen sijn Godheyt achten uyt sijne wercken/ welcke hem de Schriftuere toe schrijft/ soo sal sy daer uyt noch claerlicker geopenbaert worden. ‡ Want doen hy seyde dat hy van den beginne aen tot nu toe mede met den Vader werckt/ so gevoelden de Joden (die nochtans in sijne andere woorden seer onverstandich waren) dat hy de Godlicke macht hem selven toeschreef. Ende daerom (ghelijck Joannes verhaelt) sochten sy te meer hem te dooden/ om dat hy niet alleenlick den Sabbath en verbrack/ maer oock seyde dat sijn Vader God was/ hem selven even ghelijck met God makende. Hoe onverstandich zijn wy dan/ ist dat wy niet en ghevoelen dat sijn Godheyt hier uyt gantschelick wordt bewesen? Ende voorwaer de werelt met voorsichticheyt ende cracht regeeren/ ende door het goetduncken sijnder cracht aller dinc beschicken (het welcke de Apostel hem toe schrijft) dat comt alleenlick den Schepper der Werelt toe. Ende hy en heeft niet alleenlick de regeeringhe der werelt ghemeyn met den Vader/ maer oock alle andere wercken/ die niet connen den anderen creatueren toe ghedeylt worden. De Heere roept door den Prophete: Ick bent/ ick bent/ die dijne ongerechticheden wech neme om mynent wille. Dewyle de Joden meynden na dese reden dat God ghelastert ende verminderd werdt/ om dat Christus de zonden vergaf: soo heeft hy niet alleenlick met woorden/ maer oock met miraculen bewesen dat dese macht hem toe comt. Soo sien wy dan dat niet alleenlick de dienst der vergevinghe der zonden/ maer oock de macht by hem is/ de welcke (ghelijck de Heere seyt) gheenen anderen ghegeven en wort dan den eenigen Gode. Nu oock de heymelicke ghedachten der herten doorsien/ comt dat niet alleenlick Gode toe? Maer dit heeft oock Christus gedaen: waer uyt sijn Godheyt verstaen wort.

‡ Joan.5.17.
Hebr.1.3.
Esai.43.25.
Matth.9.6.
Matth. 9.4.

De selfde bewijs reden. Christus heeft mirakelen ghedaen door sijn eyghen cracht/ ende geeft den anderen de gave ende cracht om mirakelen te doen. Daer uyt dan blijct/ dat hy eeuwich God is.

13 Ende in de miraculen wort sy seer claer ende openbaer. Want hoewel de Propheten ende Apostelen diergheljjcke gedaen hebben: soo is nochtans daer in groot onderschepyt/ dat dese hebben de gaven Gods met haren dienst uytghedeylt/ maer Christus heeft sijn eyghen cracht bewesen. Hy heeft wel somtijts tgebet gebruyckt/ om den Vader de eere te gheven: maer wy sien dat hy meest altijts sijn eyghen cracht heeft vertoont. Ende hoe en soude hy niet de waerachtighe autheur der miraculen zijn/ die selve door sijn autoriteyt anderen macht geeft die te doen? Want de Euangeliste verhaelt dat hy den Apostelen heeft macht ghegheven dooden te verwecken/ de melaetsche te heylen/ duyvelen uyt te worpen/ etc. Ende sy hebben dat alsoo bedient/ dat sy genoech bewesen dat de cracht van niemande en quam anders dan van Christo. In den name Jesu Christi (seyt Petrus) staet op ende wandelt. Daerom en ist geen wonder dat Christus om der Joden ongheloovicheyt te verwinnen/ sijne miraculen heeft voor ghevvorpen/ als die door sijn cracht gedaen zijnde/ seer crachtichlic sijn Godheyt betuychden. Boven desen/ ist dat buyten God geen salicheyt en is/ noch rechtveerdicheyt/ noch leven: ende dese dinghen alle in Christo zijn: soo wort hy voorwaer bewesen God te zijne. Ende dat my hier niemant tegen en worpe/ ‡ dat God het leven ofte de salicheyt heeft in Christum uytghestort: want hy en wort niet ghesept de salicheyt ontfanghen te hebben/ maer selve de salicheyt te zijne. Ende ist dat niemant goet en is dan alleen God: hoe soude Christus alleenlick mensche zijn/ dewijle hy niet alleenlick goet ende rechtveerdich/ maer de goetheyt ende rechtveerdicheyt selve is? Hier toe dient oock/ dat (ghelijck de Euangeliste seyt) het leven in hem zy gheweest van den eersten beginne der scheppinghe: ende hy doe alreede leven zijnde/ was het licht der menschen. Daerom dorven wy (op sulcke bewijsingen steunende) onse geloove ende hope op hem setten: Hoewel wy weten dat die door hare godloosheyt het sijne ontrooven/ die haer betrouwen op creatueren setten. Christus seyt/ * gelooft ghy in God/ so gelooft oock in my. Ende aldus seyt Paulus dese twee plaetsen Esaie uyt: † Soo wie op hem hoopt/ die en sal niet beschaemt worden. Item: Hy sal zijn uyt den wortel Isai/ die sal opstaen om de volcken te regeeren: in hem sullen de Heydenen hopen. Ende waer toe willen wy hier van meer ghetuyghenissen der Schriftuere by brenghen/ dewijle dese reden soo dickmael wort gesproken: ‡ Wie in my gelooft/ die heeft het eeuwige leven. Nu de aenroepinghe die op het ghelooe staet/ comt hem oock toe/ de welcke der Godlicker Majesteyt eyghentlick toe comt/ ist dat sy anders yet eyghens heeft. " Want de Prophete seyt: So wie den naem des Heeren aenroept die sal salich wesen. Ende een ander: * De naem des † Heeren is een oversterche toren: tot desen sal de rechtveerdige vlieden/ ende behouden worden: nu wort de naem Christi aengheroepen tot salicheyt: soo volcht dan daer uyt dat hy is de Heere. Deser aenroepinghe hebben wy een exempel in Stephano/ als hy seyt: ‡ Heere Jesu/ ontfangt mynen gheest: ende oock in de gantsche gemeynte/ * gelijck Ananias betuycht in den selven boeck/ segghende: Heere ghy weet hoe veel quaets dese heeft gedaen allen heyligen die dijnen naem aenroepen. Ende op dat claerlicker verstaen worde " dat de gantsche volheyt der Godheyt lichamelick in Christo woont/ † soo bekent de Apostel dat hy gheen ander leere en heeft onder de Corinthen uytgegeven dan de kennisse Jesu Christi/ ende dat hy niet anders en heeft gepredickt dan dese. Ic bidde u/ hoedanich ende hoe groot een dinck is dit/ ‡ dat alleenlic des Soons naem ons wort vercondicht/ die wy van Gods bevel hebben in sijn kennisse alleenlick te roemen. Wie soude dorven seggen dat hy enckelick een creatuere is/ wiens kennisse alleen onse roem is? Hier toe dient oock dat Paulus in de groetenissen die voren in sijn Sendbrieven staen/ de selve weldaden bidt van den Sone/ die hy van den Vader bidt: waer uyt wy ghelcert worden/ dat wy niet alleenlick door sijn voorsprake en gecrijghen dat de Vader gheeft/ maer dat de Sone oock selve de autheur daer van is/ dewijle hy de macht met den Vader ghemeyn heeft. Ende dese kennisse die te wercke wort ghelept/ is sonder twijfel sekerder ende vaster dan alle ydele speculatien ende bedenckinghen: want daer siet ende handelt bynae een godsalich herte God alder crachtichlickst/ daer het ghevoelt hem selven levendich/ verlicht/ salich/ rechtveerdich/ ende heylich ghemaeckt te worden.

Acto.3.6.
Joan.5.36. ende 10.37. ende 14.11.
Matth.10.8.
Marc.13.15. ende 6.7.

De sevende bewijs-reden. Buyten den eeuwighen God en is geen salicheyt/ gheen gerechticheyt/ noch gheen leven: maer in Christo zijn alle dese dinghen: Soo volcht dan dat hy eeuwich God is.
‡ Mat. 19.17
Joan.1.4.

De achste bewijs-reden. Daer op dat wy ons betrouwen ende hope setten/ den welcken wy aenroepen/ ende dien de gemeynte der gheloovighen bekent voor haren salichmaker: wiens kennisse allene ter salicheyt voorgedragen wort in welcker kennisse alleen de godsalighe haer beroemen/ ende die de eeuwighe weldaden mede deylt: de welke moet nootsakelic eeuwich God zijn. Maer soodanich is Christus de Sone Gods. Daerom is de Sone eeuwich God.

* Joan. 14.1.
† Esai.26.16. ende 11.10.
Rom.10.11. ende 15.12.
‡ Joan. 3.36. ende 6.47. ende elders.
" Joel. 2.32.
* Prov.18.16
† Iehova.
‡ Acto.7. 59.
* Acto.9.13.
" Col.2.9.
† I Cor.2.2.
‡ Jer.9.24.

14 Daerom moet de bewijsinge der Godheyt des gheests oock uyt de selve fonteynen voorgenomen gehaelt worden.* De getuygenisse Mosis in de historie der scheppinge/ is wel claer/ te weten/ dat de Gheest Gods was uytghebreyt over den afgront ofte ongheschickte materie. Want daer door wordt bewesen dat niet alleenlick de schoonheyt der werelt die nu ghesien wort/ hare cracht ende ghesontheyt heeft door de cracht des Gheests: maer dat de Gheest oock doe in de onderhoudinghe dier ongheschickter materie heeft ghewrocht. Ende het en is ooc niet wederleggelick dat by Esaiam geseyt wort: Ende nu heeft my

Bewijs-redenen tot bescherminghe van de eeuwighe Godheyt des heyligen Gheestes.

1. Is hy een Schepper ende onderhouder des werelts.
* Genes.1.2.
Esai.48.16.

de * Heere ende sijn Gheest ghesonden: want de opperste macht in de sendinghe der Propheten is oock den heyligen Gheest gemeyn: waer uyt oock sijn Godlicke majesteyt openbaer wordt. Maer (ghelijck ick geseyt hebbe) de beste bevestinge sullen wy hebben uyt het ghemeynsaem ghebruyck. Want het is verre van de creatueren dat hen de Schrifture toe schrijft/ ende dat wy selve met sekere bevindinge der godsalicheyt leeren.

* Iehova.

3. Hy maeckt alle dinghen levendich.

Want hy is de gene die alomme uytgestort zijnde/ alle dinck onderhout/ sterckt eñ levendich maeckt in den hemel ende op der aerde.

4. Hy is over al.

Nu door dit selve is hy boven alle creatueren/ te weten/ dat hy met gheene eynden bepaelt en wordt: Maer dat hy sijn cracht in alle dingen uytstortende/ den selven wesen ende leven ende roeringhe in gheest/ dat is geheel Gods werck.

5. Hy wederbaert de heylighen totten onverderfelicken leven.

Boven desen ist dat de wederbaringhe tot het onverganckelick leven/ verre is boven de tegenwoordighe onderhoudinge/ wat sal men van dien gevoelen door wiens cracht sy comt? Ende dat hy de autheur der wedergeboorte is/ niet door gheleende/ maer door eygē cracht/ dat leert de schrift op vele plaetsen: ende niet alleenlick der wedergeboorte/ maer oock der toecomender onsterfflickheyt.

6. Alle wercken der Godheyt worden hem toegheschreven. 1.Cor.2.10.16 ‡ 1.Cor.12.10. * Mat.10.20 Exod.4.11.

Somma/ gelijck alle de aldereyghenste wercken der Godheyt den Sone wordē toe geschreven/ alsoo oock den geeste. ‡ Want hy doorsoeckt de diepten Gods die geenē raetsman onder de creatueren heeft. *Hy geeft wijsheyt ende macht te spreken/ hoewel nochtans de Heere Mosi vercondicht dat sulcx te doen hem alleen toe comt. Alsoo comen wy oock door hem tot de ghemeynschap Gods/ dat wy eenichsins sijn levendichmakende cracht aen ons gevoelen. Onse rechtveerdichmakinghe is sijn werck. Van hem comt de macht/ de levendichmakinge/ de waerheyt/ de ghenade/ ende al wat men goets can bedencken: want hy is de eenige Gheest van den welcken allerley gaven vloeyen. Want de reden Pauli is sonderlinge aen te mercken/ hoewel de gaven verscheyden zijn/ ende de uytdeelinge menigerley/ soo ist nochtans de selve gheest.

1.Cor.12.11.

Want hy en maeckt hem niet alleenlick het beginsel ende den oorspronck/ maer oock den autheur der gaven. Het welcke hy oock weynich daer nae claerlicker uyt druckt met dese woorden: Alle dese deelt de eenighe ende de selve Gheest uyt alsoo hy wil. Want waer hy niet een subsistentie in God/ hem en soude noch wille noch goetduncken toe geschrevē worden. So schrijft dan Paulus seer claerlick den Gheeste Goddelicke macht toe/ ende bewijst dat hy persoonlick in God is.

7. Hy wordt God ghenaemt. 1.Cor.3.17. ende 6.19. 2.Cor.6.16.

15 Ende de Schrifture van den Gheest sprekende/ en ontsiet haer niet hem God te noemen. Want Paulus leert dat wy tempelē Gods zijn/ daerom dat de Gheest Gods in ons woont. Het welcke niet en is lichtveerdichlic voorby te gaen. Want dat God soo menichmael belooft dat hy ons sal verkiesen om hem een tempel te zijne: die belofte en wort niet anders vervult dan door sijnen Gheest die in ons woont.

Tot Maximinum/ Epist.66.

Voorwaer (ghelijck Augustinus wel seyt) waert dat ons bevolen ware den helighen Gheest eenen tempel te makē uyt hout ende steen/ dat soude een claer bewijsinghe sijnder Godheyt zijn: want de eere ende dienst is men alleenlick Gode schuldich. Hoe veel dan is dit claerder/ dat wy niet en moeten hem eenen tempel maken/ maer selve een tempel zijn? Ende de Apostel selve schrijft in eenerley beduydinghe ende meyninge somtijts/ dat wy zijn tempelen Gods/ somtijts dat wy zyn tempelen des heyligen Gheests.

Act.5.3.4.

Ende Petrus Ananiam straffende dat hy den heyligen Gheest ghelogen hadde/ seyt dat hy niet den mensche/ maer Gode heeft gelogen. Ende daer Esaias des Heeren der heyrscharen woorden voort brengt/ daer leert Paulus datse de heylige Geest heeft gesproken.

Esai.6.9. Act.28.25.26

Jae daer de Propheten alomme segghen dat de woorden die sy spreken/ zijn des Gods der heyrscharen/ Christus ende de Apostelen schrijven die selve den helighen Gheest toe. Soo volcht dan daer uyt/ dat hy de waerachtighe Iehova is/ de welcke de voorneemste autheur is der Propheten. Wederom daer God claecht dat hy door de hartneckicheyt des volcx is tot toornicheyt verweckt/ daer voor schrijft Esaias dat sijn heylige Gheest bedroeft is. Ten laetsten ist dat de lasteringhe tegen den helighen Gheest niet en wort vergheven/ noch in dese werelt/ noch in de toecomende/ daer de ghene die teghen de Sone heeft gelastert/ vergheevinghe ghecrijcht: soo wort hier uyt sijn Godheyt opentlick bewesen/ de welcke te lasteren ofte vercorten/ een onvergheveliche zonde is.

Esai.63.10. Mat.12.31.

8. De lasteringhe in den H. Gheest wordt nemmermeer vergheven. Soo is hy dan eeuwich God met den Vader ende den Sone. Marc.3.29. Luc.12.10.

Ick gae wetens eñ willens vele getuyghenissen voorby die de oude gebruyckt hebben. Het scheen hen behaghelick uyt den Psalmen voort te brenghen: Door het woort des Heeren zijn de hemelen vaste ghemaeckt/ ende alle hare cracht door den gheest sijns monts: eñ hier mede wilden sy bewijsen dat de scheppinge der werelt niet min des helighen Geests werck en is/ dan des Soons.

Psal.33.6. Genes.1.6. ende 2.1.

Maer dewijle in de Psalmen ghewoonlick een dinck tweemael met verscheyden woordē gesproken wort: eñ dewijle by Esaiam de geest des monts is genomen voor het woort: soo is dese reden swack. Soo hebbe ick dan alleenlick gespaerichlick willen voortbrengē waer op de Godsalighe herten moghen vaste steunen.

Esai.11.4.

Dat vierde stuck des eersten deels/ daer in verclaert wort/ wat wy van de heylighe Drievuldicheyt sullen ghelooven. ‡ Ephes.4.5.

16 Ende gelijck God hem selven heeft door de toecomste Christi claerlicker geopenbaert: alsoo is hy oock gemeynsaemlicker in drie persoonen bekent geworden. Maer uyt vele getuygenissen sal ons dit eenighe genoech zijn. Want dese drie/ ‡ God/ Gheloove/ ende Doop/ bint Paulus alsoo tesamen/ dat hy van het een argumenteert tot het ander: te wetē/ dewijle daer een eenich Gheloove is/ daer uyt bewijst hy dat daer een eenich God zy: eñ dewijle daer eē eenich Doop is/ daer uyt bewijst hy oock dat daer een eenich Gheloove zy. Daerom ist dat wy tot het Gheloove ende religie des eenigen Gods begheven worden door den Doop: soo moeten wy dien achtē den waerachtighen God te zijne/ in wiens naem wy ghedoopt worden. Ende sonder twijfel als Christus seyde: Dooptse in den naem des Vaders/ eñ des Soons/ ende des helighen Gheests: heeft met dese ghewoonlicke noeminge willen betuygen/ dat het volcomen licht des geloofs nu ghegeven is: want dat is even soo vele als gedoopt te worden in den naem des eenighen Gods/ die met vaste eñ seker claerheyt is verschenē in den Vader/ Sone/ eñ heyligen Geest.

Der Christenen Doop bewijst drie persoonen in dat eenighe wesen Gods. Mat.28.19.

Waer uyt het oos gantschelick vast is/ dat in het wesen Gods zijn drie persoonen/ in de welcke de eenighe God bekent wort. Ende voorwaer dewijle het gheloove niet en moet herwaerts ende ginswaerts omsien/ noch tot menigherley dinghen loopen/ maer op den eenighen God sien/ op hem staen/ aen hem hanghen: soo volcht hier uyt lichtelick dat daer meer goden zijn dā een/ ist dat daer verscheyden gelooven zijn. Nu dewijle de Doop een Sacrament eñ teecken des gheloofs is/ soo wort ons daer door de eenicheyt Gods bevesticht/ dewijle daer alleen een Doopsel is. Hier uyt volcht oock datmen niet en mach anders dan in den eenigen God gedoopt worden: want wy nemen diens geloove aen/ in wiens naem wy ghedoopt worden.

worden. Daerom als Christus beveelt in den naem des Vaders/ eñ des Soons/ ende des heyligen Geests gedoopt te wordé/ wat wil hy daer mede anders dan datmen moet met den ſelven Gheloove in Vader/ ende Sone/ ende heylighe Gheeſt ghelooven? Ende wat is dit anders dan claerlick betuyghen dat de Vader/ Sone/ ende Gheeſt een God zijn? Daerom dewyle het vaſt blyft dat daer een eenich God is/ ende niet meer goden/ ſo achten wy dat het Woort eñ de Geeſt niet anders en zijn dan het weſen Gods ſelve.

De ketterie der Arrianen ende Macedonianeren.

De dwaeſheyt der Arrianen was ſeer ongheſchickt/ die de Godheyt des Soons beledé/ ende ſijn Godlicke ſubſtantie verſaeckten. Ende de Macedoniaenſche zijn oock met diergelijcke raſerie ghequelt/ de welcke wilden dat men by den Gheeſt ſoude alleenlick verſtaen de gaven der ghenade die in de menſchen worden uyt geſtort. Want gelijck wyſheyt/ verſtandicheyt/ voorſichticheyt/ ſterckheyt/ ende vreeſe des Heeren van hen comen: alſoo is hy de eenighe Gheeſt der wyſheyt/ voorſichticheyt/ ſterckheyt/ ende Godſalicheyt. Ende hy en wort niet gedeelt na de bedeelinge der genaden ende gaven: maer hoewel die menigerley gedeelt worden/ ſo blyft nochtãs een ende de ſelve Gheeſt ghelijck de Apoſtel ſeyt. 1.Cor.12.11.

Van het onderſcheyt der drier perſoonen.

17 Wederom daer wordt een onderſcheyt tuſſchen den Vader ende het Woort/ ende tuſſchen het Woort eñ den Gheeſt bewesen in de Schrifture: maer de hoocheyt der verborgentheyt vermaent ons ſelve/ met wat grooter Godvreeſentheyt ende ſoberheyt/ men dat moet onderſoecken. Ende voorwaer de redé Gregorii Nazianzeni behaecht my ſeer wel/ daer hy ſeyt: Ick en can dat een niet dencken/ ick en worde met de drie ommeſchenen: ick en can de drie niet onderſcheyden/ ick en worde terſtont tot een weder bracht. Daerom en ſullen wy oock niet voornemen ſulcke Drievuldicheyt der perſoonen te bedencken/ die het gedachte ſoude afgetrocké houden/ eñ niet terſtont tot de eenheyt weder brenghen. Voorwaer de namen/ Vader/ Sone/ ende Gheeſt/ gheven een waerachtich onderſcheyt te kennen (op dat niemant en dencke dat ſy naeckte bywoorden zijn/ met de welcke God verſcheydelick van ſijne wercké beteeckent worde/) een onderſcheyt ſegge ick/ maer niet een verdeelinghe.

In het Sermoen vanden heylighen Doop.

Sy en zijn niet verdeelt/ maer onderſcheyden/ gelijck dat blijct uyt de navolghende ghetuyghenissen.

Dat de Sone een eygenſchap heeft van den Vader verſcheyden/ dat bewyſen de plaetſen die wy nu hebbé by gebracht. Wãt het Woort en hadde by God niet gheweeſt/ waer het niet een ander dan de Vader. Het en hadde oock ſijn eerlickheyt niet by den Vader/ waer het niet onderſcheyden van hem. Deſgelijcx onderſcheyt hy den Vader van hem/ als hy ſeyt: dat daer een ander is die getuygeniſſe van hem geeft. Ende hier toe dient dat/ dat ergens ghesept wort/ dat de Vader heeft alle dinck door het Woort geſchapen: het welcke hy niet en conſte doen/ anders dan eenichſins van hem onderſcheyden zijnde. Boven deſen en is de Vader niet neder ghedaelt op der aerde/ maer de gene die van hem is uytgegaen. Hy en is oock niet ghestorven noch weder opgheſtaen/ maer de gene die van hem is geſonden. Ende dit onderſcheyt en is niet doen eerſt gecomen/ als de Sone heeft het vleeſch aenghenomen: maer het is openbaer dat oock daer te voren de eenghebooren Sone zy in den ſchoot des Vaders geweeſt. Want wie ſal ſeggen dat de Sone zy doen eerſt in den ſchoot des Vaders gecomen/ als hy is uyt den Hemel nedergedaelt om de menſchelicke natuere aen te nemen? Soo was hy dan te voré in den ſchoot des Vaders/ ende hadde ſijn eerlickheyt by den Vader. Het onderſcheyt tuſſché den heyligen Gheeſt ende den Vader/ geeft Chriſtus te kennen/ als hy ſeyt dat hy voort comt van den Vader. Ende van hem ſelvé onderſcheyt hy den Gheeſt/ wanneer hy hem eenen anderen noemt/ gelijck als hy ſeyt/ dat hy ſal eenen anderé trooſter ſenden: het welcke hy ergens dickmael doet.

Joan.5.32. ende 8.16. ende elders.

Heb.1.2.

Joan.1.18.

Joan.14.6. ende 15.26.

Joan.14.16.

Hier moeten wy ons wachten van de ghelijckeniſſen welcke ghenomen worden van menſchelicke dinghen: ende dat om tweederley oorſaké. Maer uyt der Schrifturen ſullen wy ſodanich een ghelijckeniſſe nemen/ die oock de aenmerckinghe der ordeninghe aenwyſt.

18 Nu en weet ick niet of het nut zy ghelijckeniſſen te ontleenen van menſchelicke dingen/ om de cracht des onderſcheyts uyt te drucken. De Oude pleghen dat wel ſomtyts te doen/ maer ſy belyden oock mede dat in het ſelve dat ſy voor gelijckeniſſe by brengen/ groot verſchil is. Daerom ontſie ick my hier alle ſtoutichept: op dat ick niet yets onbequaems voortbrengende/ dé booſen oorſake en gheve tot laſteren/ ofte den ongeleerden tot dwalen. Nochtans en betamet niet dat onderſcheyt te verſwyghen/ dat wy ſien van de Schrifture aengewesen te zijne. Dat is/ dat den Vader wort toegheſchreven het beginſel des wercx/ ende de fonteyne ende oorſpronck aller dinghen: ende den Sone/ wyſheyt/ raet/ ende de beſchickinge des wercx: maer den heyligé Geeſt wort de cracht des wercx toe geſchreven: Voort hoewel de eeuwicheyt des Vaders is oock des Soons ende des Gheeſts eeuwicheyt/ dewyle God noyt en heeft ſonder ſijn wyſheyt eñ cracht connen zijn: ende hoewel in de eeuwicheyt niet en is te ſoecken welck eerſt ofte laetſt zy/ ſoo en is nochtans de aenmerckinghe der ordeninghe niet ydel noch te vergeefs als de Vader wort de eerſte ghetelt/ daer nae uyt hem de Sone/ eñ ten laetſten uyt hen beydé de heylige Gheeſt. Want eens yegelicx menſchen verſtant wort van ſelfs daer toe beweecht dat het ten eerſten God aenmercke: daer nae de wyſheyt die uyt hem rijſt: ten laetſten de cracht waer door hy het voornemen ſijns raets volbrengt. Waer uyt de Sone gheſeyt wort alleenlick van den Vader te zijne: ende de Geeſt van den Vader eñ van den Sone: ende dat geſchiet wel in vele plaetſen/ maer nerghens claerlicker dan in het achtſte Capittel tot de Romeynen/ te weten/ daer de ſelve Gheeſt genaemt wort nu de Gheeſt Chriſti/ nu des geens die Chriſtum heeft van de dooden opgheweckt. Ende dat niet t'onrechte/ wãt Petrus betuycht oock dat het de Gheeſt Chriſti zy gheweeſt/ door den welcken de Propheten gheprophetcert hebben/ den welcken de Schrifture ſoo dickmael leert den Gheeſt Gods des Vaders te zijne. 2.Pet.1.21.

Waerom dat de drie perſoonen de aldereenvoudichſte eenicheyt Gods niet wech en nemen/ jae veel eer beveſtighen.

19 Ende de aldereenvoudichſte eenicheyt Gods en wort door dit onderſcheyt niet alleenlick niet verhindert noch verdort: maer men mach oock daer uyt bewyſen dat de Sone een God is met den Vader/ want ſy beyde eenen Geeſt hebben: ende dat de Gheeſt niet en is yet anders verſcheyden van den Vader ende den Sone/ want hy is de Gheeſt des Vaders ende des Soons. Want in eene yegelicke der drie Perſooné wort de gheheele Godlicke natuere verſtaen/ ende het gene dat den ſelvé perſoon eygentlick toe comt. De Vader is geheel in den Sone: ende de Sone gheheel in den Vader: ghelijck hy oock ſelve betuycht/ ſegghende: Ick ben in den Vader/ ende de Vader in my. Ende de Chriſtelicke ſchryvers en laten niet toe/ dat d'een van den anderen ſoude gheſcheyden worden door eenich onderſcheyt in het weſen. Auguſtinus ſeyt: Met deſe namen die een onderſcheyt beteeckenen/ en wort niet de ſubſtantie te kennen ghegeven/ maer de relatie/ aenſien ende overeencominge die ſy tot malcanderen hebben. Met dusdanigen verſtande moet men de ſententié der ouden ſchryveré vereenigé/ de welcke anders ſchyné wat tegé malcanderen te ſtryden. Wãt ſy leeré ſomtyts dat de Vader zy de oor-

Joan.14.10.

Auguſtinus Homil. de temp.38. de Trinit. &c. col. ad Paſcét. Epiſt.174. Cyril.lib.7. de Trinit. Idem lib.3. Dialog.

August. in Psal. 109. Et tractat. in Joan. 39.

August. in Psal. 68.

de oorspronck ende begin des Soons: ende somtyts leeren sy dat de Sone sijn Godheyt eñ wesen heeft van hem selven / ende een begin ende oorspronck is met den Vader. De oorsake deser verscheydenheyt verclaert Augustinus ergens wel ende duydelick/ als hy aldus spreeckt/ Christus tot hem selven gerefereert/ dat is in hem selven aengesien/ ofte met hem selven vergheleken/ wort God genaemt/ eñ tot dé Vader gerefereert/ wort hy Sone ghenaemt. Wederom de Vader/ tot hem selven gerefereert/ wort God genaemt: ende tot den Sone ghererefereert / wort hy Vader ghenaemt. Soo verre hy de Vader ghenaemt wort tot den Sone gerefereert/ en is hy de Sone niet: ende soo verre hy de Sone ghenaemt wort tot den Vader ghererefereert / en is hy de Vader niet: maer soo verre de Vader tot hem selven gerefereert/ wort God genaemt/ ende soo verre de Sone tot hem selven gerefereert/ wort God genaemt/ ist een ende de selve God. Daerom als wy slechtelic ende eenvoudichlick van den Sone spreken sonder aensien des Vaders/ soo segghen wy wel ende eygentlick / dat hy van hem selven is: ende noemen hem daerom het eenige begin. Maer als wy dat aensien/ ende de vergheliickinghe beteeckenen/ welck hy heeft met den Vader/ dan segghen wy te rechte dat de Vader is het begin des Soons. Tot verclaringhe deser sake is het vijfste boeck Augustini van de Drievuldicheyt gheheel ghemaeckt. Ende het is veel nutter te blijven by dat aensien ende relatie/ ofte vergheliickinghe die hy leert/ dan door vele ydele speculatien ende bedenckinghen uyt den wech te dwalen/ scherpsinnichlick doordringhende tot die hooghe verborghentheyt.

Besluyt des eersten deels/ eñ de somme van tghene/ dat men moet gelooven van dat eenighe wesen Gods/ ende de drie persoonen.

20 Daerom die de soberheyt lief hebben/ ende met de mate des gheloofs te vrede zijn / die moghen in het corte leeren dat nut is te weten: namelick/ dat als wy belijden dat wy ghelooven in eené God/ onder den naem God/ wort verstaen een eenich ende enckel wesen / in het welcke wy drie persoonen begrijpen: ende dat daerom / soo wanneer de naem God/ wort enckelic ende sonder meer geset/ also wel de Sone ende de Geest/ als de Vader wort beteeckét. Maer als de Sone wort by den Vader ghestelt/ dan heeft die relatie oft aensien/ oft vergheliickinghe plaetse: eñ alsoo maken wy onderscheyt tusschen de persoonen. Ende dewijle de eygenschappen in de persoonen een ordeninghe mede brengen/ dat in den Vader zy het begin ende oorspronck/ daerom wordt de naem God/ sonderlinghe den Vader ghegeven/ soo wanneer de Vader wort met den Sone ofte met den Gheest ghemeldet. Op dese wijse wort de eenicheyt des wesens behoudé/ ende de ordeninge en wort niet vergeten noch verworpen: de welcke nochtans de Godheyt des Soons/ noch des Geests niet en vermindert. Ende voorwaer dewijle wy boven gesien hebben/ dat de Apostelen betuygen dat de Sone Gods die is/ dé welcken Moses ende de Propheten betuygen te zijne Iehova, so ist altijts noodich te comen tot de eenheyt des wesens. Daerom houden wy dat voor eenen grouwelicken roof des heylichdoms/ soo yemant seyt dat de Sone zy een ander God dan de Vader. Want de enckel naem God / en vermach gheen relatie noch aensien: noch God tot hem selven ghererefereert/ en can niet geseyt worden dit oft dat te zijne. Nu dat de naem Iehova sonder onderscheydinge ghenomen/ Christo toe comt/ is openbaer uyt de woorden Pauli/ daer hy seyt: Daerom hebbe ick driemael den Heere gebeden. Wát als hy verhaelt heeft de antwoorde Christi: Paule mijn ghenade is u ghenoech-

2.Cor.12.9.

saem / soo seyt hy terstont daer nae: Op dat de cracht Christi in my woone. Want het is seker dat de naem Heere / daer ghesett is voor Iehova: eñ daerom waret ydelheyt eñ kintscheyt dat den persoone des Middelaers alleenlic toe te voegen/ dewijle in die woordé de Sone niet en wort met den Vader vergeleken. Eñ wy weté dat de Apostelen alomme (uyt het gewoonlic gebruyck der Griecken) dé naem Kyrios (dat is Heere) setten in de plaetse des Hebreischen naems Iehova. Ende op dat wy geé verre exempel en soecken/) Paulus en heeft den Heere met geen ander ghevoelen aengebeden dan gelijck de plaetse Joelis wort van Petro voortghebracht: Soo wie den naem des Heeren aenroept/ die sal salich wesen. Daer dese naem wort sonderlinge van dé Sone toe geschreven/ daer ist op een ander wijse gelijck het te synder plaetse sal openbaer worden: maer nu ist ghenoech te weten dat Paulus enckelick God ghebeden hebbende / terstont Christum noemt. Alsoo wort oock van Christo de gantsche God ghenaemt Gheest. Want wat verhindert dat wesen Gods gheestelicker te zijne / in het welcke de Vader/ ende Sone/ ende heylige Geest wordt begrepen? Ende dit is selve oock claer uyt de Schriftuere. Want ghelijck wy daer hooren dat God wort Gheest ghenaemt / alsoo hooren wy oock dat de heylighe Gheest/ soo verre hy is een persoon des gantschen wesens/ geseyt wort Gods/ ende van God te zijn.

Joel.2.28. Actor.2.21.

Joan.4.24. 2.Cor.13.17.

Dat laetste deel des Capittels/ dwelc bestaet in den Arianen/ Gheest-strijders ende Antitrinitarien te wederlegghen.

21 Nu de duyvel om onse ghelove gantschelick te niete te brengen/ heeft altyts grooté twist voort gebracht/ eensdeels van het Godlicke wesen des Soons ende des Geests/ ende eensdeels van het onderscheyt der persoonen: ende ghelijck hy te allen tyde heeft godloose geesten verweckt/ die de rechtsinnighe Leeraers souden in desen deele quellen / alsoo arbeyt hy oock nu te desen tyde / om uyt de oude voncken een nieu vyer te ontsteken. Daerom ist nut hier sommiger menschen raserien te wederstaen. Dus verre hebbe ick de ghene die leelick zijn/ als met der hant geleydt/ ende met de twistgierighe niet gestreden: maer nu moet de waerheyt die heflick vertoont is/ van alle valsche beschuldinge bevrijt worden. Nochtans sullen wy voornemelick daer toe arbeyden/ dat de gene die den woorde Gods goet ghehoor geven / moghen hebben waer in sy vastelick sullen staen. Voorwaer ist datmen ergens in de verholen verborghentheden der heyligher Schriftuere moet soberlick ende met groote maticheyt philosopheren / soo moetmen dat veel meer doen in dese handelinghe / op dat noch het ghedachte / noch de tonghe voorder en gae dan de palen des Godlicken woorts haer bestrecken. Want hoe sal des menschen verstant na sijn mate het oneyndelicke ende onmatige wesen Gods beschrijven / dewijle het noch niet en heeft connen sekerlick bescheyden/ hoedanich het lichaem der Sonne zy/ het welcke nochtás alle dage wort met ooghen gesien? Jae hoe sal de mensche door sijn eyghen beweginghe comen tot de substantie Gods te ondersoecken/ dewyle hy sijns selfs substantie niet en begrijpt? Daerom sullé wy geern Gode sijns selfs kennisse laten. Want (ghelijck Hilarius seyt) hy alleen is hem selven een bequaem getuyge/ de welcke niet en is bekent anders dan door hem selven. Wy sullé ooc toe laten dat wy hem soodanich bedencké/ als hy hem selven ons openbaert: eñ en sullé van hem niet ondersoecken/ anders dan in sijn woort. Van deser sake heeft Chrysostomus vyf sermooné beschreven teghen de Anomeos, waer mede nochtans de Sophisten niet en consté bedwongen worden haer

Een waerschouwinghe die insonderheyt in desen handel noodich is aen te mercken.

Int eerste boeck van de Drievuldicheyt.

haer stout geclap te laten. Want sy en hebbē hen selven niet matichlicker in dese sake ghedragen/ dan sy in alle andere saken pleghen. Maer door dat ongeluckich eynde harer sulcker ydeler lichtveerdicheyt moeten wy ons laten vermanen/ dat wy liever met leerlickheyt/ dan met scherpsinnicheyt in dese sake arbeyden/ ende niet voor en nemen God erghens te soecken/ dan in sijn heylich woort/ noch yet van hem te dencken/ dan dat ons sijn woort in geeft/ noch yet te spreken dan dat uyt sijn woort is genomen. Ist dat het onderscheyt dat in de eenighe Godheyt des Vaders/ des Soons/ ende des heyligen Geests is/ sommigher menschen vernuft meer maeckt te doen/ dan het nut is (ghelijck het swaer is te verstaen) soo sullen sy ghedencken dat de menschen in een doolhof comen als sy hare curieusheyt volghen: ende sullen alsoo hen selven laten regeeren met het woordt Gods/ hoewel sy de hoocheyt der verborgentheden niet en verstaen.

22 Het getal der dwalinghen daer mede voortijden de oprechticheyt des gheloofs in dit stuck der leere is versocht geweest/ ware te lanck ende te verdrietelick te verhalen. Ende vele ketters hebben alsoo bestaen de gantsche eerlickheyt Gods met groote raserien te verdrucken/ dat het hen ghenoech was de ongeleerde te beroerē ende wederstaen. Ende terstont zijn van weynighe menschen vele secten uytghesproten/ de welcke eensdeels het wesen Gods verscheurden/ ende eensdeels het onderscheyt dat tusschē de persoonen is/ te niete maeckten eñ vermengden. Maer ist dat wy vast houden dat te voren is genoechsamelick uyt de Schriftuere bewesen/ te weten/ dat het wesen des eenighen Gods zy enckel ende onverscheydentlick het welcke den Vader/ ende den Sone/ ende den Gheest toe comt: ende wederom/ dat de Vader met eenighe eyghenschap is verscheydē van den Sone/ ende de Sone van den Gheeste: ist dat wy die vaste houden/ soo is niet alleenlick Arrio eñ Sabellio, maer oock den anderen ouden autheurē der dwalingen/ de toeganck benomē. Maer dewijle te onsen tijde sommige uytsinnighe menschen zijn opgestaen/ gelijck Servetus ende sijns ghelijcke/ die alle dinck hebben met nieuwe versieringe verwerret: soo ist nut haer bedroch met corte woorden neder te leggen. Servetus achte dē naem Drievuldicheyt/ soo hatelick ende gruwelick/ dat hy seyde/ dat de Drievuldigheners (de welcke hy alsoo noemde) alle godloos waren. Ick late de onnutte woorden varen/ die hy tot lasteringhe heeft bedacht. Ende dit was de somma sijnder speculatiē ende bedenckinghen/ te weten/ Dat God wort verdeelt in drie/ alsmē seyt dat in sijn wesen zijn drie persoonen. Ende dat dese Drievuldicheyt zy een ghedicht dinck/ want het strijt met de eenicheyt Gods. Hierentusschē seyde hy dat de persoonen waren eenighe uytwendighe gedaenten die niet waerachtichlic en zijn in het wesen Gods/ maer God met dese ofte die gedaente afbeelden. Ende dat in het begin niets onderscheyden en was in God/ want het woort was voortijden het selve dat de Gheest was: maer van dat Christus is voort ghecomen God uyt God/ soo is oock een ander Gheest God zijnde/ uyt hem voort ghecomen. Ende hoewel hy sijne beuselinghen somtijts verciert met allegorien/ ghelijck als hy seyt dat het eeuwighe woort Gods zy gheweest de Gheest Christi by God/ ende een wederschijn sijnder gedaente. Item dat de Gheest zy geweest een schaduwe der Godheyt: nochtans maeckt hy daer nae der beyder Godheyt te niete/ seggende/ dat nae de mate der uytdeelinghe een deel Gods zy in den Sone eñ in den Geest/ gelijck de selve Geest substantialick in ons/ eñ ooc in houten ende steenen/ een deel Gods is. Wat hy van den persoon des Middelaers seyt/ dat sullen wy te sijner plaetse sien. Nu dit ongeschickt gedichtsel/ dat de persoon niet anders en is dan een sienlick aensichyn ofte gedaēte der eerlickheyt Gods/ dat en is niet noodich met vele woorden wederleyt te worden. Want dewijle Joannes seyt dat het woort zy God geweest/ doen de werelt noch niet en was gheschapen/ soo maeckt hy een wijt onderscheyt tusschen het woort/ ende tusschē een ghedaente. Ende ist dat doe ende van de uyterste eeuwicheyt aen dat Woort dat God was/ is by den Vader gheweest/ ende is by den Vader met sijne eyghene eerlickheyt verciert geweest/ soo en conste voorwaer dat gheen uytwendich ofte figuerlic schijnsel zijn: maer daer volcht noortwendichlick uyt/ dat hy zy een persoon gheweest die in God selve is. Eñ hoewel van den Gheest niet gemeldet en wort/ anders dan in de Historie der scheppinge der werelt/ soo en wort hy nochtans daer niet voort gebracht als een schaduwe/ maer als een wesentlicke cracht Gods/ als Moses verhaelt dat oock die woeste ende ongheschickte masse is door hem onderhouden gheweest. Soo dan dat hy zy een eeuwich Geest altijts in God geweest/ is doe geschenen/ als hy de vermengde ende ongeschickte materie des Hemels ende der Aerde heeft gesterckt eñ onderhouden tot dat sy is met schoonheyt ende ordeninghe verciert ghe worden. Voorwaer hy en conste doen noch geen ghedaente noch afbeeldinghe Gods zijn/ ghelijck Servetus droomt. Maer hy wort erghens bedwonghen sijn ongodlickheyt opentlicker te ontdecken/ segghende/ dat God door sijn eeuwighe reden hem selven den sienlicken Sone bescheydende/ heeft alsoo hem selven sienlick voorghestelt ende bewesen. Want ist dat dit waer is/ soo en wort Christo gheen ander Godheyt ghelaten/ dan so verre de Sone is door het eeuwige voornemen Gods verordent. Hier toe dient ooc dat hy de gesichten die hy set in de stede der persoonen/ alsoo verandert/ dat hy hem niet en ontsiet nieuwe accidentia oft toevallen Gode te dichten. Ende dit is boven alle seer grouwelick/ dat hy den Sone Gods ende den Gheest vermengt in alle creatueren. Wāt hy seyt opentlic/ dat in het wesen Gods zijn deelē ende deelingen/ der welcker een yegelick deel God zy: ende voornemelick dat de gheesten der gheloovighen zijn mede eeuwich ende vander selver substantie met God: hoewel hy erghens de substantiale Godheyt niet alleenlick der ziele der menschen/ maer oock anderen gheschapen dinghen toe schrijft.

Joan.1.1.

Joan.17.5.

Genes.1.2.

Dewijle den ouden ketteren in de 17. 18. 19. afdeelinge de deure toegheslooten is: soo valt hy Servetum ende de nieuwe Antitrinitarien aen voort/ ende stoot om in dese afdeelinghe de ketterie van Servetus.

23 Wt desen poel is een ander ongheschickt dinck ghecomen/ dat desen niet onghelick en is. Want sommighe bedrieghers willende den haet ende schande der godloosheyt Serveti ontvlien/ hebben wel beleden dat daer drie persoonen zijn/ maer hebben dese reden daer toe gedaen/ dat de Vader die waerachtichlick ende eyghentlick de eenige God is/ heeft den Sone ende Gheest gemaeckt/ ende sijn Godheyt in hen gestort. Ende sy en onthoudē hen selven niet van dese grouwelicke wijse van spreken/ dat den Vader wort met dit teecken onderscheyden van den Sone eñ den Geest/ te weten/ dat hy alleen is de Essenciator ofte gheber des wesens. Hier aen strijcken sy ten eersten dese verwe/ dat Christus alom wordt de Sone Gods genaemt: waer uyt sy verstaen dat eyghentlick niemandt God is/ dan de Vader. Maer sy en aenmercken niet dat de naem God/ oock mede den Sone toe comt ende ghemeyn

De ketterie van den anderen Trinitarien/ dat/ namelick/ de Vader in der waerheyt eñ eygentlick de eenighe God zy/ ende die alleen dat wesen geeft/ wort tot het eynde des Capitels wederleyt. Ende wort eerstelick bewesen/ dat het haer geen voordeel doet/ dat over al Christus genoemt wort den Sone Gods: overmits hy oock genaemt wort de waere ende eenighe God.

 is/ hoe-

is/ hoewel hy somtijts voornemelick wordt den
Vader toe gheschreven / om dat hy de fonteyne
ende oorspronck der Godheyt is: ende dat om de
enckel eenicheyt des wesens te beteeckené. Hier
teghen seggen sy: Ist dat hy waerachtichlick
Gods Sone is / soo wort hy ongheschicktelick
gheacht eens persoons Sone te zijne. Ick ant-
woorde dat het beyde waer is/ te weten/ dat hy
Gods Sone is / want het Woort is voor de tij-
den der werelt van dé Vader gegenereert: (want
wy en spreken noch niet van den persoon des
Middelaers) ende dat nochtans tot verclarin-
ghe/ de persoon moet aenghesien eñ onderschep-
den worden/ soo dat de naem God/ hier niet enc-
kelick ghenomen en worde/ maer voor den Va-
der. Want ist dat wy den Vader alleen achten
God te zijn/ so wort claerlick de eere ende weer-
dicheyt den Sone benomen. Daerom soo wan-
neer de Godheyt ghemeldet wort/ en moetmen
niet alsoo den Vader ende Sone tegen malcan-
der setten/ gelijck of de naem God/ alleenlick den
Esai.6.1. Vader toe quame. Want voorwaer God die
Esaie is verschenen/ was de eenighe ende waer-
Joan.12.42. achtige God: ende nochtans seyt Joannes/ dat
Christus zy die geweest. Ende die oock door den
Esai.8.14. mont Esaie betuycht heeft/ dat hy soude dé Jo-
den zijn tot eenen steen der ergherniffe / die was
Rom.9.33. die eenighe God : ende Paulus vercondicht dat
Esai.45.23. die zy Christus geweest. Die door Esaiam roept:
Ick leve/ alle knyen sullen voor my buygen/ die
Rom.14.11. is de eenige God: ende de selve Paulus leyt dat
upt op Christum. Hier toe dienen oock de getuy-
Hebr.1.10. ende 6. ghenissen die de Apostel voort brengt/ ghy God
Psal.102.26. hebt Hemel eñ Aerde ghefondeert. Item/ Alle de
Enghelen Gods sullen hem aenbidden. Welcke
Psal.97.7. ghetuygenissen alleenlick den eenigen Gode toe
comen: ende nochtans betuycht hy datse eyghen
ghetuyghenissen zijn van Christo. Ende dese te-
ghenworpinghe en is van gheender cracht / na-
melick/ dat het ghene dat Gode eyghentlick toe
comt/ wordt Christo toe gheschreven/ om dat hy
is het wederschijnsel sijnder eerlickheyt. Want
dewijle daer alomme de naem Gods Iehova
gheset is / soo volcht daer upt dat hy aengaende
de Godheyt/ upt hem selven is. Want ist dat hy
Iehova is/ so en canmen niet versaken dat hy de
Esai.44.6. selve God is/ die erghens by Esaiam roept: Ick
bent/ ick bent/ ende buyten my en is geen God.
Jere.10.11. Het betaemt oock datmen dese plaetse Jeremie
bedenckt. De godé die den Hemel ende de Aerde
niet ghemaeckt en hebben / moeten verderven
ende vergaen vander aerde die onder den Hemel
is. Want men moet hier teghen belijden/ dat de
Sone Gods die is/ wiens Godheyt dickmael
wort by Esaiam/ upt de scheppinghe de werelt
bewesen. Ende hoe sal de Schepper die allé din-
ghen haer wesen gheeft / sijn eyghen wesen upt
eenen anderen hebben/ ende niet upt hem selven
zijn? Want soo wie seyt dat de Sone sijn wesen
heeft van den Vader / die versaeckt dat hy van
hem selven is. Maer de heylige Gheest spreeckt
De tweede wederlegginghe genomen van de godloose ongherijmde dingẽ/ welcke haren oorspronck nemen upt deser boeven ketterye.
daer teghen/ hem noemende Iehova. Nu ist dat
wy toestaé dattet geheel wesen zy in den Vader
alleenlick/ so sal het gedeelt worden/ of den Sone
ontnomen worden / ende alsoo sal hy van sijn
Godlick wesen beroost zijnde/ alleenlick met den
naem God zijn. Het wesen (ist dat wy desen
beuselaren ghelooven) comt alleenlick den Va-
der toe / soo verre hy alleene is / ende den Sone
sijn wesen gheeft. Maer aldus sal de Godheyt
des Soons wat zijn dat afgetrocken zy van het
wesen Gods/ of een deel van het gheheele. Soo
moeté sy nu toe laten / achtervolgende haer fon-
dament/ dat de Geest is alleenlick des Vaders.
Want ist dat hy een aftreckſel is vant eerste we-
sen/ dwelck alleenlick den Vader eyghen zy/ soo
en sal hy met recht niet gheacht worden des
Soons gheest te zijne: dwelck nochtans door
tghetuyghenisse Pauli wederleyt wort/ daer hy
hem Christo ende den Vader ghemeyn maeckt.
Bové desen ist dat de persoon des Vaders wort
upt de drievuldicheyt wech ghenomen/ waer in
sal hy van den Sone ende van den Gheest on-
derschepden worden / anders dan dat hy alleen
God is? Sy belyden dat Christus zy God/ ende
dat hy nochtans van den Vader is onderschep-
den. Wederom moet daer eenich teecké des on-
derschepts zijn/ dat de Vader niet en zy de Sone.
Die dat teecken des onderschepdts setten in het
wesen/ die maken openbaerlick de waerachtige
Godheyt Christi te niete/ de welcke niet en can
zijn sonder het wesen/ jae niet sonder het geheele
wesen. Voorwaer de Vader en is van den Sone
niet onderschepden/ ten zy dat hy wat eyghens
hebbe in hem selven/ dat hem met dé Sone niet
gemeyn en zy. Wat sullen sy nu vinden waer in
sy hem moghen onderschepden? Ist dat het on-
derschept is int wesen / laetse antwoorden of hy
dat niet met den Sone ghemeyn en heeft. Ende
dat en conde niet eensdeels zijn/ want ten soude
niet betamen eenen halvé God te smeden. Ende
sy souden op dese wijse het wesen Gods schan-
delick verscheuren. Soo moet dan het Godde-
lick wesen gheheel ende gantschelick den Vader
ende den Sone ghemeyn zijn. Ende ist dat dit
alsoo is / soo en is voorwaer aengaende het wesen
de een van den anderen niet onderschepden. Ist
dat sy hier teghen seggen dat de Vader het we-
sen ghevende/ niet te min de eenighe God blijft/
by den welcken het wesen is. Soo is dan Chri-
stus een ghemaeckt God / ende alleenlick God
met den naem / maer niet metter daet: want
gheen dinck en comt God eyghentlicker toe dan
het wesen/ achtervolghende dat woort: Die is Exod.3.14.
heeft my tot u ghesonden.

24 Ende dat sy segghen / dat de Vader zy al- De derde wederlegginghe. De name Gods / wanneer hy wort alleen gestelt/ wordt somtijts van den Sone gheseyt ghelijck oock van den Vader.
leenlick te verstaen/ soo wanneer God enckelick
ghemeldet wort in de Schriftuere: dat dit valsch
is/ can lichtelick upt vele plaetsen bewesen wor-
den. Ende in de selve plaetsen die sy voor hen sel-
ven voort brenghen/ toonen sy schandelick haer
eyghen onbedachtsaemheyt/ want de naem des
Soons/ wort oock daer by ghestelt. Waer upt
het claer is dat den naem Gods daer wort rela-
tive ende met een aensien genomen/ eñ daerom
totten persoon des Vaders ghetrocken. Ende
haer teghenworpinghe wordt met een woort te
neder ghelept. Sy seggen: Ware de Vader niet
alleen waerachtich God/ soo soude hy sijns selfs
Vader zijn. Wät ten is niet ongeschickt dat om
der ordeninghe wille die sonderlinge wort God
ghenaemt / die niet alleenlick en heeft sijn wijs-
heyt upt hem selven ghegenereert/ maer is oock
des Middelaers God/ gelijck ic te sijnder plaetse
sal volcomelicker verclaren. Wät Christus wort
den Sone Gods ghenaemt / van dat hy in den
vleesche geopenbaert is/ niet alleenlick soo verre
het eeuwighe woort is voor de tijden der werelt
upt dé Vader gegenereert/ maer om dat hy den
persoon ende het ampt des Middelaers heeft
aenghenomen/ om ons met God te vereenigen.
Ende dewijle sy soo stoutelick den Sone beroo- De vierde wederlegginghe. God alleen is goet. De Sone is goet. Soo is hy dan eeuwich God.
ven van de eere Gods / soo wilde ick wel weten
of hy hem selven versaeckt goet te zijne / als hy
betuycht dat niemant goet en is dan de eenighe
God? Ick en spreke nu niet van sijne mensche-
licke natuere/ op dat sy niet hier tegen en seggen/
dat alle het goet dat daer in is/ sy upt de onver- Matth.19.17
diende

diende gave ghecomen: maer ick vraghe of het woort Gods goet is oft niet? Ist dat sy het versaken / soo is haer godloosheyt ghenoech overwonnen: ende ist dat sy het bekennen/ soo kelen sy hen selven. Ende dat Christus schijnt int eerste aensien den naem goet / van hem te verwerpen/ dat bevesticht onse gevoelen te meer: want dewijle dat een sonderlinge lof des eenigẽ Gods is/ soo verworpt hy de valsche eere/ soo verre hy uyt ghemeyne ghewoonte ghegroet was / ende vermaent dat de goetheyt die hy heeft/ Godlick is.

1.Tim.1.17.
De vyfde wederlegginghe. God alleen is onsterffelick/ wijs/ waerachtich/ ende alleen aen te bidden. Soodanich is Christus. Is derhalven eeuwich God.

Ick vraghe oock/ als Paulus seyt dat God alleen onsterffelick/ wijs/ende waerachtich is/of Christus door dese woorden wort onder het ghetal der sterffelicken dwasen / ende bedriegheren getelt? Sal hy dan niet onsterffelick zijn die van den beginne aen is het leven gheweest / om den Enghelen onsterffelickheyt te gheven? Sal hy niet wijs zijn/ die de eeuwige wijsheyt Gods is? Sal hy niet waerachtich zijn / die de waerheyt selve is?

Joan.14.6.

Boven desen vraghe ick oft sy gevoelen dat Christus te aenbidden is? Want ist dat hy te rechte dat hem selvẽ aen treckt dat alle knyen voor hem gebogen werden/ soo volcht daer uyt/ dat hy de God is/ die in de Wet verboden heeft yemant anders dan hem te aenbidden.

Phil.2.10.

Esai.44.6.
Wederlegginge van een teghenworpinghe genomen uyt den Propheten Esa.

Ist dat sy willen dat van den Vader alleẽ verstaen hebben dat by Esaiam geseyt wort: Ick bent/ ende niemant anders dan ick: dese selve ghetuyghenisse wende ick wederom tegen hen/ dewijle wy sien dat Christo wort toegeschrevẽ al wat Gods is.

Wederlegginge van een ander teghenworpinghe.

Oock en can haer teghenworpinghe gheen plaetse hebbẽ/te wetẽ/dat Christus is int vleesch verheven gheweest/ in het welcke hy hadde vernedert gheweest: ende dat hem nae den vleesche alle ghewelt is gegeven in hemel ende op aerde. Want hoewel de Majesteyt des Conincks ende Richters haer op den geheelẽ persoon des Middelaers bestreckt/nochtans ware God niet gheopenbaert in den vleesche / soo en hadde hy niet connẽ tot so groote hoocheyt verheven worden/ of God soude teghen hem selven gestreden hebben.

1.Tim.3.16.

Ende dese questie neemt Paulus seer wel wech / als hy leert dat Christus Gode even ghelijck was/eer hy hem selven vernederde onder de ghestalte eens dienstknechts. Nu hoe soude de even gelijckheyt zijn/ hadde hy niet die God geweest/ wiens naem is/ Jae ende Iehova, die rijt op de Cherubim/ die de Coninc is der gantscher aerden/ ende de Coninck der eeuwen.

Phil.2.7.

Ende hoe seer sy daer teghen staen/ soo en can Christo niet benomen worden dat Esaias ergens seyt: Dese dese is onse God / want wy hebben hem verwacht: want met dese woorden beschrijft hy de toecomste Gods des verlossers / de welcke niet alleenlick en soude tvolck weder brenghen uyt de Babylonische ghevanckenisse/ maer soude oock de Ghemeynte allesins volcomelick weder oprichten.

Esai.25.9.

De derde teghenworpinge wort wederleyt / ende de seste wederlegginge van de kettereye der Antitrinitarien wort uyt Moses historie vã de Scheppinghe daer by ghebrocht.

De ander teghenworpinghe doet hen oock gheen voordeel/ te weten/ dat Christus zy God gheweest in sijnen Vader. Want hoewel wy bekennen aengaende de ordeninghe/ dat het begin der Godheyt is in den Vader/soo segghen wy nochtans dat dit een grouwelick gedichtsel is/ dat het wesen zy eyghentlick des Vaders alleenlijck/ghelijck of hy den Sone God maeckte: want alsoo soude het wesen menigerley zijn/ oft sy souden Christum alleenlic met den naem ende met de bedenckinghe oft imaginatie God maken. Ist dat sy seggen dat de Sone wel God is/ maer na ende onder den Vader/ so sal nu in hem een ghegenereert / ende ghemaeckt wesen zijn/ het welcke in den Vader ongegenereert ende ongemaeckt is. Ick weet wel dat vele neuswijse daer mede spotten / dat wy het onderscheyt der persoonen halen uyt de woorden Moysis / daer hy God aldus maeckt sprekende: Laet ons den mensche maken nae onse ghelijckenisse.

Genes.1.26.

Nochtans de godsalige Lesers sien wel hoe onbequamelick ende coudelick Moses die sprake soude voort brengen/ waren daer niet meer persoonen in den eenighen God. Ende die/tot de welcke de Vader daer spreeckt / en zijn sonder twijfel niet gheschapen gheweest: ende daer en is niet ongeschapen dan de eenighe God selve alleen. Daerom ist dat sy niet toe en laten dat de macht om te scheppen ende te bevelen/ zy den Vader/ ende Sone/ ende Gheeste ghemeyn gheweest/soo sal daer uyt volghen/dat God niet en heeft alsoo in hem selven ghesproken/ maer tot andere werckmeesters buyten hem. Ten laetsten sal een eenighe plaetse hare twee teghenworpingen lichtelick te niete maken. Want dat Christus selve betuycht dat God zy Geest / dat betaemt niet van den Vader alleenlick verstaen te worden/ gelijck of het woordt niet ware van geestelicke naturere.

Joan.4.24.

Ende ist dat den naem Gheest / alsoo wel den Sone als den Vader toe en comt/ soo versta ick daer uyt dat onder de enckel ende onbescheyden naem Gods / oock de Sone wordt begrepen. Nochtans seyt hy weynich daer nae/dat dẽ Vader gheene andere dienaers aengenaem en zijn/ dan die hem in den geest ende waerheyt aenbidden. Waer uyt wat anders volcht/ te weten/dat Christus sijn leerampt onder den Vader als onder sijn hooft bedienende / den naem God/ den Vader toe schrijft / niet om sijns selfs Godheyt te niete te maken/ maer om ons als by trappen daer toe te brenghen.

De sevenste wederlegginghe. Sy feylen daer in/ datse in het wesen Gods individua droomẽ/ daer een yeder een deel des godtdelicken wesens soude hebben/ ende lasteren dat de rechtghevoelende Leeraers een vierbuldicheyt maken.

25 Sy feylen daer in dat sy sulcke individua ofte persoonen droomen/ die souden een yegelick een deel des godlicken wesens hebben. Maer wy leeren uyt der Schriftuere dat daer wesentlick alleen een God is/ende dat daerom oock twesen des Soons ende des Gheests is ongegenereert. Maer soo verre de Vader de eerste is aengaende de ordeninghe / ende heeft uyt hem selven sijn wijsheyt gegenereert/soo wort hy te rechte (ghelijck weynich te voren gheseyt is) gheacht het begin ende den oorspronck der gantscher Godheyt te zijne. Alsoo is God enckelick ende sonder onderscheyt ghenomen onghegenereert: ende de Vader is oock den Persoon aengaende/ onghegenereert. Sy meynen oock dwaselick dat sy onse gevoelen verstaen/ dat wy een vierbuldicheyt maken/ om dat sy tgedichtsel haers selfs hoofts valschelick ende te onrechte ons toe schrijven/ ghelijck oft wy hielden dat uyt een wesen drie persoonen als Rivieren uyt vloeyden. Want uyt onse schriften is het openbaer/dat wy de persoonen niet af en trecken van het wesen / maer dat wy een onderscheyt tusschen die maken/ hoewel sy in het selve wesen zijn. Haer reden soude mogelick eenen schijn hebben/ waert dat de persoonen waren van het wesen verscheyden: maer op die wijse soude daer een drievuldicheyt der goden zijn / ende niet der persoonen die de eenighe God in hem heeft. Also wort haer onnutte vraghe neder gheleyt/ daer mede sy vragen/ of oock het wesen niet mede daer toe en comt om de drievuldicheyt te maken: het welcke sy vraghen ghelijck of wy dochten dat uyt het wesen drie goden quamen.

De wederlegginghe van de vierde tegenworpinghe is met vlyt te lesen ende aen te mercken.

Ende uyt het selve onverstant comt oock dat sy ons teghenworpen/ dat dan de drievuldicheyt soude sonder God zijn. Wãt hoewel de Godheyt niet comt in de onderscheydinghe als een deel ofte lidt/ soo en zijn nochtans de persoonen niet sonder haer ofte buyten haer.

Want de Vader en hadde niet connen Vader zijn / ware hy niet God: eñ de Sone is niet anders Sone/dan om dat hy God is. Soo seggen wy dan dat de Godheyt enckelick uyt haer selven is. Daerom belyden wy oock dat de Sone uyt hem selven is / soo verre hy God is buyten het aensien des persoons. Maer soo verre hy de Sone is/ segghen wy dat hy is uyt den Vader/ alsoo is sijn wesen sonder begin: maer het begin des persoons is God selve. Eñ alle de rechtsinnighe schrijvers die voortijden van de Drievuldicheyt gesproken hebben/ die hebbē dien naem alleenlick den persoon toe geschreven: Want het wesen te begrijpen in de onderscheydinghe selve/ dat en ware niet alleenlic een ongeschickte dwalinghe / maer oock een veel te groote ongodlickheyt. Want die willen dat dese drie in de onderscheydinghe comen / te weten / het Wesen / de Sone/ ende de Geest/ die maken opentlick twesen des Soons ende des Gheests te niete/ want anders souden die deelen onder malcanderē vermengt zijn/ ende te niete worden/ het welcke in allen onderscheydinghe een feyl is. Ten laetsten waren dese twee woorden / Vader ende God/ even veel te segghen: soo soude de Vader den anderen de Godheyt gheven/ ende de Sone en soude niet zijn anders dan een schaduwe der Godheyt/ ende de Drievuldicheyt en soude niet anders zijn dan een vereeninghe des eenighen Gods met twee gheschapen dinghen.

Breedere verclaringhe van d'eerste wederlegginghe/ daermede bewesen wordt/ dat de name Gods niet en moet alsoo op den Vader ghetrocken worden / dat de selve den Sone onsen Middelaer niet en soude toecomen.

26 Dat sy teghenworpen dat Christus te onrechte wordt de Sone Gods ghenaemt / ist dat hy eyghentlick God is. Daer op is nu gheantwoort/ dat in sulcke woorden in de welcke d'een persoon wort met den anderen vergheleken / de naem God/ niet wort enckelick ende onbeschepden ghenomen/ maer alleenlick voor den Vader/ soo verre hy is het begin der Godheyt/ niet om dat hy het wesen gheeft ghelijck de onheylighe rasen/ maer de ordeninghe aengaende. Aldus worden de woorden Christi verstaen / daer hy seyt tot den Vader. Dit is het eeuwighe leven/ dat sy gheloven dat du de eenighe waerachtige God bist/ ende Jesus Christus welckē du hebst ghesonden. (Joan.17.3.) Want hy sprekende in den persoon des Middelaers/ houdt een middelmate tusschen God ende de menschen: ende nochtans en wort sijn Majesteyt daerom niet vermindert. Want hoewel hy hem selvē heeft vernedert/ so en heeft hy nochtans sijn eerlickheyt die voor de werelt verborghen was / niet verloren by den Vader. Aldus de Apostel tot de Hebreen in het tweede Capittel / bekent wel dat Christus is een weynich tijts minder gheworden dan de Enghelen: (Hebr.2.6.9.) maer en twijfelt oock mede niet te bevestighen/ dat hy de eeuwighe God is die de aerde ghefondeert heeft. Soo moetmen dan weten dat Christus wanneer hy in dē persoon des Middelaers den Vader aen spreeckt / onder den naem God/ de Godheyt begrijpt die ooc hem selvē toe comt. Alsoo als hy seyt tot de Apostelen: (Joan 16.7.) Het is nut dat ick opclimme tot den Vader/ want de Vader is meerder: daer mede en schrijft hy niet hem selvē eenighe tweede Godheyt alleenlick toe / dat hy aengaende het eeuwighe wesen / soude minder zijn dan de Vader: maer dewijle hy de hemelsche eerlickheyt heeft vercregen/ soo versamelt hy de gheloovige tot de ghemeynschap des selven. Hy set den Vader hoogher / te weten / soo verre de sienlicke claerheyt sijnder Majesteyt die in den hemel ghesien wort / schilt van de mate der eerlickheyt die in hem ghesien wert/ als hy met den vleesche becleedt was. Op dese selve wijse seyt Paulus ergens/ (1.Cor.15.24.) dat Christus sal het rijcke Gode ende den Vader over gheven / op dat God zy al in allen. Het ware seer ongheschickt/ datmen de eeuwicheyt wech name vā de Godheyt Christi. Ist dat hy nemmermeer en sal ophouden Gods Sone te zijn / maer sal altijts dē selve blijven die hy is van den beginne aen gheweest: soo volcht dat het eenighe wesen Gods / dwelck hem beyden ghemeyn is / onder den naem des Vaders wort begrepen. Eñ voorwaer daerom is Christus tot ons ghecomen / om dat hy ons tot den Vader opheffende / soude oock mede verheffen tot hem selven / soo verre hy een is met den Vader. Soo en ist dan niet recht noch gheoorloft den naem God alsoo eyghentlick tot den Vader te trecken/ dat hy den Sone benomē worde. Want Joannes betuycht ooc hierom dat hy waerachtich God is/ (Joan.1.1.) op dat niemant en meyne dat hy zy in den tweeden graet der Godheyt/ ende minder dan de Vader. Eñ ick verwondere my wat dese smeden der nieuwer goden willen/ als sy belyden dat Christus waerachtich God is/ eñ hem nochtans terstont van de Godheyt des Vaders uytsluyten: gelijck of een waerachtich God mochte zijn die niet en zy de eenighe God: ofte ghelijck of de inghestorte Godheyt (die sy in Christo stellen) niet en ware een nieu ghedichtsel.

Antwoort op de ingebrochte plaetsen uyt Irenæo, daer hy leert dat Christi Vader zy de eenighe ende eeuwige God Israels.

27 Dat sy vele plaetsen versamelen uyt Ireneo / daer hy leert dat de Vader Christi is de eenighe ende eeuwighe God Israel / dat is een schandelicke onwetētheyt/ ofte een groote booshept. Want sy moesten aengemerckt hebben dat de heylighe Man handelt ende strijdt teghen de uytsinnighe menschen/ die versaken dat de Vader Christi/ die God is/ die is/ die voortijdē door Mosen ende de Propheten heeft ghesproken/ maer seyden dat hy was een phantastich ghesichte uyt de verdorventheyt der werelt voort ghecomen. Daerom is Ireneus gheheel arbeydende om te bewijsen ende openbaer te maken/ dat in de Schriftuere gheen ander God vercondicht en wort/ dan de Vader Christi/ eñ datmen verkeerdelic eenen anderē God bedenckt. Daerom en ist gheen wonder dat hy soo menichmael besluyt dat de God Israelis gheen ander en is/ dan die van Christo ende de Apostelen vercondicht wert. Alsoo oock nu alsmen verscheyden dwalingen moet wederstaen/ sullen wy met der waerheyt segghen dat de God die voortijden is den Vaderen verschenen/ gheen ander en is dan Christus. Ende ist dat hier teghen yemant seyt dat de Vader de selve was: soo sullen wy een bereyde antwoorde hebben/ te weten/ dat wy den Vader niet uyt en sluyten/ als wy voor de Godheyt Christi strijden. Wilden de Lesers desen raet Irenei aenmercken/ (Des Leeraers Irenæi raet.) soo soude alle twist een eynde hebben. Ende oock uyt het seste Capittel des derden boecks wort den gantschē twist lichtelick gheeyndicht/ daer de godsalighe Man wil dit alleenlick bewijsen dat die waerachtelick de eenighe God is/ die enckelick ende onbeschepden wort God ghenaemt in de Schriftuere: ende dat Christus wort enckelick God ghenaemt. Laet ons gedachtich zijn dat dit de gront ende hooftstuck des twist was / ghelijck het uyt het gantsche vervolch openbaer is/ ende voornemelick in het 46.Cap.des tweeden boecx/ dat hy niet en is op eenichmatische ofte parabolische wijse Vader ghenaemt. (Int derde boeck cap.9.) Maer dat hy waerachtichlick God is. Hier toe dient oock dat hy erghens leert / dat de Vader ende de Sone beyde te samen/ zijn van de Propheten ende Apostelen vercondicht God te zijne. (Int selve boeck cap.12.) Eñ daer nae schrijft hy hoe dat Christus die aller Heere/ ende Coninck / ende God/ ende Richter is/ heeft vā dien die aller God is/ macht ontfan-

ontfangen: te weten/ nae het aensien der onderworpinghe. Want hy is vernedert gheweest tot de doot des cruyces. Hierentusschẽ seyt hy weynich daer nae/ dat de Sone is de maker des Hemels ende der Aerde/ die de Wet heeft door Mosen ghegeven/ ende is den Vaderen verschenen. Ist dat nu yemant wil seggen dat nae het ghevoelen Irenei / de Vader alleen is de God Israels: teghen dien wil ick voortbrenghen dat de selve Schrijver opentlick leert / te weten / dat Christus de selve ende eenighe God is: ghelijck hy oock de getuygenisse Habacuc op hem duyt/ God sal comen van den Zuyden. Tot dit selve dient oock dat ghschreven is in het neghenste Capittel des vierden boecx/ So is dan Christus selve met den Vader de God der levendighen. Ende in het twaelfde Capittel des selfden boecx/ bedupt hy dat Abraham heeft in God ghelooft: om dat Christus de schepper des Hemels ende der Aerde/ ende de eenighe God is.

Int selve boeck cap.16.

Int selve boeck cap.8. ende 23.

Antwoorde op de voortghebrachte plaetsen van den Antitrinitarien upt Tertulliano.

28 Sy brenghen oock Tertullianum voort tot haer beschermenghe/maer niet min te onrechte. Want hoewel hy somtyts hardt ende duyster is in sijn wijse van spreken / soo leert hy nochtans claerlick de somma der leere die wy beschermen: te weten / hoewel daer alleenlick een eenich God is/dat nochtans sijn woort door sekere dispensatie ofte ordeninghe alsoo met hen is:dat daer een eenich God is nae de eenichept der substantie/ ende dat nochtans dese eenichept wort door verborghender dispensatie onderschepden in drievuldichept: ende dat daer drie zijn niet nae den staet oft nae het wesen/maer na den graet: noch nae der substantie/ maer nae de forme: noch nae de macht/ maer nae de ordeninghe. Hy sept wel dat hy beschermt / dat de Sone de tweede nae den Vader is / maer hy en verstaet niet dat hy een ander is dan door onderschepdinge. Hy sept wel erghens dat de Sone sienlick is:maer als hy op beyde zijden heeft ghesproken / soo beschept hy dat de Sone insienlick is / soo verre hy het woort is. Ende ten laetsten betuyghende dat de Vader door sijnen persoon beteeckent wort/ bewijst hy hem selven seer vreemde te zijne van dit gedichtsel/ dat wy wederlegghen. Ende hoewel hy gheenen anderen God en bekent dan de Vader/ soo lept hy nochtans in het naeste verbolch hem selven upt / bewijsende dat hy daer mede den Sone niet upt en flupt: want hy sept dat die gheen ander God en is/ dan de Vader: ende dat daerom de eenige heerschappie ofte Monarchia Gods niet geschent en wort door de onderschepdinge der persoonen. Ende men mach upt sijnen gheduerigen raet lichtelick den sin sijnder woorden verstaen. Want hy bewijst tegen Praxeam/ dat hoewel God in drie persoonẽ is onderschepden/ nochtans niet meer goden en worden/noch die eenhept niet verscheurt en is. Ende dewijle nae Praxeas ghedichtsel / Christus niet mochte God zijn/soo hy niet de Vader en ware/daerom arbept Tertullianus so seer in de onderschepdinghe. Ende dat hy den Sone den Gheest noemt een deel van het geheele/hoewel dattet een harde wijse van spreken is / soo can sy nochtans ontschuldicht ende geleden worden/ dewijle het niet en is ghesproken vander substantie/maer alleenlick vander dispositie eñ ordeninghe/die den persoonen alleenlick toe comt / ghelijck Tertullianus selve betuycht. Hier upt is oock dat hy sept: O verkeerde Praxea/ hoe vele persoonen denckt ghy daer te zijne/anders dan soo vele namen als daer zijn?Ende alsoo oock weynich daer na: Op dat sy den Vader eñ den Sone ghelooven/ eenen peghelicken in sijnen naem ende persoone. Ick

Des Leeraers Tertulliani onderanderslicken sin in den handel van de heylighe Drieenichept.

mepne dat de onbeschaemthept der gener die de slechte eenvoudighe menschen soecken door de autoritept Tertulliani te bedrieghen / can hier mede ghenoechsamelick wederlept worden.

29 Ende voorwaer soo wie de gheschriften der Ouden neerstichlick by malcanderen overlept/ die en sal by Irenceum niet anders vinden / dan dat oock andere die nae hem ghecomen zijn/ geleert hebben. Iustinus een van de alderoudtste/ ghevoelt allesins met ons. Sy mogen hier tegen segghen/ dat van hem ende oock van de andere/ de Vader Christi wort de eenige God genaemt. Dat selve leert oock Hilarius/ ja hy spreeckt ooc hardelicker/ seggende/ dat de eeuwichept in den Vader is. Maer sept hy dat om den Sone het goddelick wesen te benemen? neen: maer hy beschermt dat gheloove dat wy volghen met aller macht. Ende nochtans en schamen sy hem niet/ ick en weet niet hoedanighe afghescheurde redenen upt te plucken/waer upt sy willen wijs maken dat Hilarius zy beschermer ende eẽ patroon haerder dwalinghe. Dat sy Ignatium voortbrenghen / ist dat sy willen dat het van eenigher weerde zy / soo moeten sy eerst bewijsen dat de Apostelen eenighe wet hebben ghegheven van den vasten ende dierghelijcke vervalschinghen. Hoe schandelick zijn de dinghen die onder den naem Ignatij zijn in het licht ghecomen? Daerom is de onbeschaemthept der sulcker te onverdraghelicker / die hem selven met sulcke valsche schijnen/ wapenen om te bedrieghen. Voort de eendrachtichept der ouden / wort claerlick ghenoech hier upt bemerckt / dat Arrius oock int Niceensche Concilium/ niet heeft bestaen eenich bedroch te maken met yemants upt de gepresen ende aenghenomen schrijvers autoritept: ende dat niemant upt de Griecksche ofte Latijnsche hem selven en ontschuldicht dat hy met de schrijvers die voor hen gheweest zijn / niet eensins en ghevoelt. Eñ hoe neerstichlick Augustinus (den welcken dese boevẽ grootelicx voor haren vyant houden) een peghelicx gheschriften heeft doorlesen/ ende in wat grooter weerde hy die heeft gehoudẽ/dat en is niet noodich te verhalen. Voorwaer hy pleecht oock in de alderminste swaricheden te bewijsen waerom hy bedwonghen zy anders te ghevoelen/ dan de andere gevoelt hebben. Ende wat hy oock in dese sake heeft ghelesen/ dat duyster ofte twijfelachtich was/ dat en verberght hy niet. Ende nochtans houdt hy als vast eñ seker/ dat de leere die van dese menschen wort bestreden / is van de upterste outhept sonder geschil ende wederspreken aengenomen geweest. Ende nochtans dat hem niet verborghen en was wat andere voor hem gheleert hadden/ dat is ooc upt een woort openbaer/daer hy sept: dat de eenhept is in dẽ Vader/in het eerste boeck der Christelicker leere. Sullen sy segghen dat hy doe vergheten heeft wat hy te voren gesept hadde? Maer hy bevrijt hem selven ergens van dese beschuldinghe / daer hy de Vader noemt tbegin der gantschẽ Godhept/ om dat hy vã niemande en is dan van hem selven : ende overlept wijsselick dat de naem God/ wordt sonderlinghe den Vader toe geschreven/ om dat de enckel eenhept Gods niet en can begrepen worden / ten zy dat men van den Vader beginne. De Godsalighe Leser sal (ghelijck ick hope) bekennen dat hier mede alle valsche teghenworpinghen neder ghelept zijn/ daer mede de Satan tot noch toe heeft ghearbept om het gheloove der repner leere te verkeeren ofte verduysteren. Ende ten laetsten betrouwe ick dat de gantsche sommã deser leere/ is ghetrouwelick verclaert / soo verre de Lesers een mate

De oude Theologanten / onder welcke zijn Iustinus ende Hilarius, wederlegghen overvloedich de Antitrinitarien / ende bekennen de oprechte leere van de heylighe Drieenichept.

Ignatius, een suspect schrijver.

Int eerste boeck der Christelicker leere.

T'besluyt des handels van de heylighe Drieenichept.

een mate setten teghen de curieusheyt/ ende niet seerder dan het betaemt/ moeyelicke sware ende verwerrede disputatien en soecken. Want ick en neme gheensins aen die te paeyen/ die tot onmatighe speculatien ende bedenckinghen lust hebben. Ick en ben voorwaer gheen dinck listichlick voorby ghegaen/ dat ick meynde teghen my te zijn. Maer dewyle ick de stichtinge der Ghemeynte soecke / soo hebbe ick het best gheacht veel dingen niet te roeren/ die weynich voordeels souden doen/ ende souden de Lesers met onnutte moeyelickheyt beswaren. Want waer toe dienet te disputerẽ of de Vader altijts genereert? Want wanneer het claer is/ dat van der eeuwicheyt aen drie persoonen zijn in God gheweest/ soo wort dat gheduerighe werck der genereringhe/ dwaselick ghedicht.

Capittel xiiij.

Dat de Schrifture oock in de scheppinghe der werelt ende aller dinghen, den waerachtighen God met sekere merckteeckenen onderscheyt van de ghemaeckte ende ghedichte goden.

Hoewel dat God uyt de scheppinghe des werelts behoort ghekent te worden: nochtãs op dat de gheloovighe niet en soudẽ vervallen tot de ghedichtselen der Heydenẽ/ heeft hy ghewilt dat in der Schriftuere soude bekent staen de historie vã de Scheppinghe/ ende de aenteyckeninghe des tijts.

‡ Esai. 40.28

Genes. 1.1.

HOewel den dienaren der valscher goden haer onverstandicheyt te rechte van Esaia wort verweten/ te weten/ ‡ dat sy uyt de fondamenten der aerde/ ende uyt den omloop ende begrijp der hemelen niet en hebben gheleert wie de waerachtige God is: nochtans om de traecheyt ende botheyt onses verstandts/ was het noodich den waerachtigen God den gheloovigen claerlicker af te beelden/ om dat sy niet en souden tot de ghedichte goden der Heydenen vallen. Want dewijle de alderverdraghelickste beschrijvinghe by de Philosophen ydel is/ te weten/ dat God de gheest ofte ziele der werelt is: soo is het noodich dat hy beter ende naerder van ons bekent worde/ op dat wy niet altijts in twijfelinghe wanckelbaer ende onghestadich en blijven. Daerom heeft hy de Historie der scheppinge willen openbaer maken/ waer op het gheloove der Ghemeynte soude steunen/ ende gheenen anderen God soecken dan die van Mose is voorgheset/ de schepper ende maker der werelt te zijne. In de Historie is eerstmael de tijt bewesen/ om dat de gheloovighe souden mogen door dat aenhoudende ende onghebroken vervolch der jaren/ comen tot den eersten oorspronck des menschelicken gheslachts ende aller dinghen: welcke kennisse een seer nut dinck is/ niet alleenlick om de ongheschickte fabulen die in Egypten ende in andere hoecken der werelt gedreven worden/ te wederlegghen/ maer oock om dat wy het beginsel der werelt wetende/ souden de eeuwicheyt Gods claerlicker sien/ ende meer om te verwonderen ghetrocken worden. Ende wy en moeten ons niet laten beroeren door de godloose teghenworpinghe der ghener die segghen dat het is te verwonderẽ waerom het Gode niet eer en is in den sin gecomen/ den hemel ende de aerde te maken/ maer heeft ledich zijnde/ eenen onmetelicken tijt laten door vloepen/ de welcke hadde moghen te voren veel duysent eeuwen maken daer de werelt die nu naeby ten eynde is/ noch niet en is tot ses duysent jaren ghecomen. Want waerom God so lange vertoeft heeft/ dat en betaemt ons niet te ondersoecken / noch ten is ons oock niet nut. Want ist dat het vernuft des menschen wil soo verre loopen/ soo sal het hondertmael in den wech feylen. Ende het en soude niet nut zijn te weten dat God selve om de maticheyt onses gheloofs te beproeven/ heeft willens verborghen ghelaten. Ende de godsalighe oude man van

Een godloose tegenworpinghe/ waerom dat God niet eer de werelt gheschapen heeft.

Antwoort.

eenen hoovaerdigen spottichlic gevraecht zijnde/ wat God dede eer hy de werelt maeckte/ antwoorde wetentlick / dat hy de helle maeckte om de curieuse menschen. Dese sware ende strenghe vermaninghe behoort de dertelheyt te bedwinghen/ door de welcke vele menschen gekittelt/ jae oock ghedreven worden tot verdraeyde boose ende schadelicke speculatien ende bedenckingen. Laet ons ghedencken dat de God die onsienlick is/ ende wiens wijsheyt/ cracht ende rechtveerdicheyt is onbegrijpelick / ons heeft de Historie Mosis tot eenen spieghel voor geset/ waer in sijn levende beelt sijnen schijn gheeft. Want ghelijck de ooghen / die door outheyt oft door eenich ander gebreck blonck ende duyster zijn/ geen dinck onderscheydelick en sien/ ten zy dat sy met den bril gheholpen worden: alsoo is onse swackheyt soo groot/ dat wy in God te ondersoecken/ terstont ydel worden/ ten zy dat ons de Schriftuere beweghe. Ende de ghene die hare hoovaerdicheyt toe gheven ende volgen/ dewijle sy hen niet en laten vermanen/ soo sullen sy ten laetsten door het grouwelick verderf ghevoelen / hoe veel het beter is den verborghen raet Gods met eerbiedinghe te verwonderen/ dan lasteringhen uyt te storten/ om den Hemel te verduysteren. Eñ Augustinus claecht te rechte / dat Gode onrecht wort ghedaen / daer een oorsake ende causa der dinghen gheeyscht wort / die boven sijnen wille is. De selve vermaent oock wyselick dat het niet min onrecht en is/ een vraghe op te worpen van de langte des onmetelicken tijdts / dan van de grootte der plaetsen die niet en connen gemeten worden. Voorwaer hoewel dẽ omloop des Hemels seer wijt is/ so can hy nochtans eenichsins ghemeten worden. Ist dat nu yemant wil met God kijven dat het ydele buytẽ den hemel hondertmael grooter is / sullen niet alle Godsalighe dat achten groote dertelheyt te zijne? Tot de selve raserie vallen die / die veel maken van de ledicheyt Gods/ dat hy niet en heeft na haer goetduncken de werelt over ontallicke veel duysent jaren ghemaeckt. Sy soecken buyten de werelt te gaen om hare begeerlickheyt genoech te doen: gelijck of in desen soo wijden ommeloop des Hemels ende der Aerde/ niet ghenoech vele dingen voor en quamen/ die door hare claerheyt alle onse verstant wech nemen : ghelijck of God in ses duysent jaren niet ghenoech vele bewijsinghen en hadde ghegeven/ waer in onse verstant mach met gheduerige overdenckinghe hem selven oeffenen. Soo dan laet ons ghewillichlick binnen dese tralien besloten blijven / in de welcke God ons heeft willen besluyten / ende onse sinnen in houdẽ om dat sy niet en souden herwaerts ende ginswaerts uyt dwalen ende vergaen.

Bewijs ghenomen van een schoone spreucke eens godsalighen ouden mans.

Rom. 2.

Lib. de gen. contra Manich.

Lib. 11 de civitate Dei.

2 Tot dit selve verhaelt oock Moses dat het werck Gods niet en is volbracht in eenẽ oogenblick tijts/ maer in ses dagen. Want wy worden oock hier door afgeroepen van alle dichtselen tot den eenighen God / die in ses daghen heeft sijn werck gheschickt/ om dat het ons niet en soude swaer zijn / ons leven lanck hem te bedencken. Want hoewel onse ooghen waer sy hen henen keeren/ bedwonghen worden te wandelen in de aenschouwinghe der wercken Gods: nochtans sien wy hoe verganckelick dat aenmercken is/ ende hoe haestelick de goede ghedachten voorby vlieghen als wy eenighe hebben. Hier slaet oock tmenschelick vernuft teghen / ghelijck of sulcke voortganck niet wel met de mogentheyt Gods over eẽ en quame/ tot dat het tot de gehoorsaemheyt des geloofs gebracht wort/ eñ leert de ruste houdẽ/ tot de welcke wy door de heylichmakinge des se-

Genes. 2.2.

Tot dien selven eynde is dat werck Gods niet in eenen oogenblick/ maer in ses daghen volbracht.

Genes.2.2. Exod.20.11.

Daer nae wort oock de ordeninge beschreven/ dat/ te weten/ Adam niet eer en was gheschapen/ voor al dat hem God overvloedich/ ende door syne vaderlicke goetheyt wonderbaerlick hadde versorgt.

* Genes.2.7.

des sevenden daechs/ gheroepen worden. Ende in de ordeninghe der dinghen is de Vaderlicke liefde Gods tot het menschelicke geslachte/ neerstichlick aen te mercken / dat hy niet en heeft Adam eer geschapen/ dan als hy de werelt hadde met alle goet overvloedichlic vervult. * Want hadde hy hem op de aerde geset doe sy noch onvruchtbaer ende ydel was/ hadde hy hem het leven gegeven eer het licht was/ soo hadde hy mogen schijnë niet seer Adams voordeel te soecken. Maer dewijle hy nu den loop der Sonne eñ der gesternten heeft verordent tot des menschen gebruyck/ ende de aerde/ ende de wateren/ ende de lucht met ghedierten vervult/ ende overvloedicheyt aller vruchten voort gebracht tot ghenoechsame onderhoudinghe ende spijse: soo heeft hy de sorghe eens voorsichtighen ende neerstighen huysvaders aennemende/ sijn wonderlicke goetheyt tot ons bewesen. Ist dat een yegelick neerstichlick by hem selven overleyt dat ick alleenlick in het corte aen roere / soo sal het bevonden worden/ dat Moses is een seker ghetuyge ende vercondigher gheweest/ des eenighen Gods des Scheppers. Ic gae voorby dat ick nu verclaert hebbe / te weten/ datter niet alleenlick en wordt ghemeldet van het naeckte wesen Gods: maer dat oock sijn eeuwige wijsheyt ende Gheest ons wort voor gheset: op dat wy gheenen anderen God en droomen/ dan die in dat uytghedruckte beelt wil bekent worden.

De plaetse van den Enghelen wort uytghelept.

3 Maer eer ick volcomelicker handele van de natuere des menschen / soo moet ick hierentusschen wat spreken van de Enghelen. Want hoewel Moses hem selven voeghende nae de grovicheyt des volcks/ geene andere wercke Gods en meldet in de Historie der scheppinge/ dan die in de ooghen en comen: nochtans als hy daer nae de Enghelen als Gods dienaers meldet/ soo ist licht om verstaen dat die haer Schepper is/ dien sy haren dienst doen. Daerom hoewel Moses nae het begrijp des volcks sprekende/ niet en heeft terstont van het eerste beginsel aen de Enghelen verhaelt onder de creatueren Gods / soo en verbiedt ons nochtans gheen dinck/ het gene dat de Schriftuere erghens daer van leert/ claerlick ende duytlick voort te leeren.

1. Om dat wy oor God uyt de zonden leerë kennen.

Want ist dat wy begeeren God uyt sijne werckë te bekennen/ soo en moeten wy een soo uytnemende ende edel bewijs niet voorby gaen. Ende dit deel der leere is oock seer noodich om vele dwalinghen te wederlegghen.

2. Om dat wy teghen de dwalinghen van der Engelen aenbidders ende den Manicheen souden ghewapent zyn.

Vele menschen zijn door de uytnemende natuere der Engelen alsoo verstrickt gheweest/ dat sy meynden dat den Engelen onrecht gheschiede / als men leerde dat sy onder God/ ende de heerschappie des eenighen Gods onderworpen waren. Hier uyt heeft men hen Godheyt toegedicht. Eñ Manicheus met sijn seckte is oock voort gecomen/ de welcke heeft twee beginselen ghemaeckt: te weten/ God/ eñ den duyvel: eñ den oorspronck der goeder dingen schreef hy Gode toe/ maer de boose natuerë rekende hy den duyvel toe.

Wederlegginghe der seckte der Manicheen/ welcke twee beginselen stellen.

Waren onse herten in dese raserie verwerret/ soo en soude God sijn eere van de scheppinge der werelt niet behouden. Want dewijle gheen dinck Gode eerder eygen en is dan eeuwicheyt/ ende autusia, dat is van hem selven sijn wesen te hebben/ die dit selve den duyvele toe schrijven / schijnen die niet eenichsins hem met Godheyt te vercieren? Ende waer sal de almogentheyt Gods zijn/ ist dat dë duyvel sulcke heerschappie wort toe gelaten/ dat hy tegen den wille Gods mach doen wat hy wil? Maer dat eenighe fondamët dat de Manicheen hebben (te weten/ dattet ongheoorloft is Gode tot te schrijven dat hy soude eenich quaet dinck geschapen hebben) dat en schaet het rechtsinnich geloove niet/ dwelcke niet toe en staet dat eenige quade natuere zy in de gantsche scheppinge der werelt: want noch de verdorventheyt ende quaetheyt des mensches/ noch des duyvels/ oft/ de zonden die daer uyt rijsen/ en zijn niet uyt de natuere/ maer uyt de verderbinge der natuere: eñ van den beginne aen en heeft gantschelick niet gheweest/ waer in God niet en heeft een bewijs sijnder wijsheyt ende rechtveerdicheyt ghegheven. Daerom om dese verdraeyde gedichtselë te weder staen/ moeten wy onse sinnen hoogher op heffen dan onse ooghen connen sien. Tis der waerheyt ghelijck/ dat hierom in den Niceenschen Credo/ de onsienlicke dingen uytdruckelick ghemeldet zijn/ daer God ghenaemt wort den schepper aller dingen.

Reghel der godsalicheyt.

Nochtans moeten wy sorghe draghen / dat de mate die den reghel der godsalicheyt leert / ghehouden wordt/ op dat de Lesers niet en worden door te hooghe speculatien ende bedenckinghen afghelept van de eenvoudicheyt des geloofs tot dwalinghen. Ende voorwaer dewijle de gheest ons altijts leert dingen die ons nut zijn/ ende die verswijcht of weynich ende als voorby gaende aen roert/ die niet seer en dienen tot stichtinghe/ soo betamet ons oock gheerne de dinghen niet te weten die niet nut en zijn.

Psal. 103.

1. De Enghelen zyn van God geschapen: doch in wat tyt ofte met wat ordre/ en staet ons niet te ondersoecken. Ghelyck als Petrus Lombardus doet lib.2. distinct. 2. ende soo voorts tot de twelfste.

† Genes.2.1.

4 Aengaende de Enghelen / dewijle sy Gods dienaers zijn verordent om sijne bevelen te volbrengen/ soo ist sonder twijfel dat sy oock Gods creatueren zijn. Ende ist dat yemandt wil twist voort brengen van den tijt oft orden waer in die gheschapen zijn / sal dat niet meer uyt hartneckicheyt dan uyt neerstichheyt comë? † Moses verhaelt dat de aerde ende de hemelë zijn volmaeckt met alle hare heyrcracht: waer toe dient het benaudelick te ondersoecken ten hoe veelsten dage boven de gesternten ende planeten/ oock de andere verborgender hemelsche heyrcrachten/ gheschapen zijn? Ende op dat ickt niet te lanck make/ laet ons hier ghedencken dat hier in/ gelijck oock in de gantsche leere der religie / moet een reghel ende maticheyt eñ soberheyt gehouden worden/ dat wy van duystere dingë niet anders en spreken noch gevoelen/ noch oock en soecken te weten/ dan ons door Gods woort is gheleert: ende dat wy int lesen der schrift altijts arbeyden om de dingen te soeckë ende bedencken/ die tot stichtinghe dienen / ende dat wy ons niet en gheven tot curieusheyt oft ondersoeckinghe der dinghen die niet nut en zijn.

Eenen Christelicken reghel.

Ende dewijle de Heere ons heeft willen niet in ydele vraghen / maer in volmaeckte godsalicheyt/ ende vreese sijns naems/ ende in waerachtich betrouwen/ ende in heylige wercke onderwijsen/ laet ons met dese wijsheyt te vreden zijn. Daerom ist dat wy willë te rechte wijs zijn / soo moeten wy de ydele questie verlaten/ die van ledige menschen van de natuere/ orden ende getal der Engelen/ worden geleert buyten Gods woort. Ick weet wel dat sommighe meer begeerte ende lust hebbë tot sulcke dingen/ dan tot de gene die in het dagelicksche gebruyck zijn: maer ist dat het ons niet en verdriet Discipulen Christi te zijne / soo en moet het ons niet verdrieten den regel der leere ons van hem voor gegeven/ nae te volgen. Alsoo sullen wy met sijn meesterschap te vredë zijnde/ ons niet alleenlick onthouden van ydele bedenckinghen/ de welcke hy ons verbiedt / maer wy sullen oock daer van eenë grouwel hebben. Niemant en can versaken dat die Dionysius vele dinghen heeft subtijlick eñ scherpsinnichlick gehandelt in sijn hemelsche Hierarchie: maer soo yemant die naerder ondersoeckt/

versoeckt / die sal bevinden dattet een groot deel
enckel geclaps is. Eē leeraer Gods en moet niet
voor nemen de ooren te behaghen met clappen:
maer met waerachtige/ sekere eñ nutte leeringe
de conscientien te versterchen. Waert dat ghy
dien boeck laest/ghy mocht meynē dat die men-
sche uyt den hemel gecomen ware/ eñ verhaelde
niet dat hy geleert/maer dat hy met oogen ghe-
1.Cor.12.1. sien hadde. Maer Paulus die boven den derden
hemels getrocken geweest/en heeft niet alleen-
lick sulcx geopenbaert/ maer heeft ooc betuyght
dat het den mensche was ongheoorloft de ver-
borgentheden te sprekē die hy gesien hadde. Wy
sullen dan die beuselachtighe wijsheyt laten va-
ren/ ende het ghene dat ons de Heere heeft laten
van sijne Enghelen weten/sullen wy uyt de een-
voudighe leeringhe der Schriftuere bemercken.

2. De nature der Enghelen/ hare ampten ende verscheyde namen. * Psal.103.

5 Dat de Engelen zijn hemelsche geesten/* der
welcker dienst God ghebruyckt om te volbren-
gen al wat hy voor neemt/dat lesen wy alomme
in de Schriftuere: waer van sy oock den naem
hebben dat sy Engelen/dat is/boden ghenaemt
zijn / om datse God als boden ghebruyckt om
door hem selven den menschen te openbaren.
Ende oock andere namen daer mede sy vereert
worden/ zijn uyt gelijcke oorsake genomen. Sy
Luc.2.13. worden heyrscharē genoemt/ om dat sy als tra-
Mat.25.31. wanten ende dienaers haren Prince ommerin-
ghen / sijn Majesteyt vercieren ende verclaren/
ende gelijck crijchsknechten altijts de ooge heb-
ben op het teecken haers Hooftmans/ ende zijn
soo bereyt om sijn bevel te doen/dat sy alsoo haest
als hy eenen wenck heeft gegeven/ hen selvē tot
het werck wenden/ jae in het werck zijn. Sulck
een beelt des throons Gods beschrijven de Pro-
pheten om sijn groote eerlickheyt te verclaren:
Dan.7.10. ende sonderlinghe Daniel / daer hy seyt datter
duysentich duysent/ ende thien duysentichmael
thien duysent by God stonden / als hy was op
Col.1.10. den Richtstoel ghesteten. Ende dewijle God de
cracht eñ sterckheyt sijnder handen wonderlick
door hen toont ende verclaert/so worden sy daer
uyt crachtē genaemt.Ende dewijle hy sijn heer-
schappie in de werelt door hen ghebruyckt ende
Ephes.1.21. bedient/so worden sy daerom somtijts Overhe-
den/somtijts Machten/somtijts Heerschappien
ghenaemt. Ten laetsten dewijle de eerlickheyt
Gods eenichsins op hen rust/ daerom wordē sy
oock Thronen genaemt. Hoewel van dit laetste
en wil ic niet vast betuygen/ want een ander be-
duydinghe is alsoo wel of oock bet voeghende.
Maer desen naem Thronum achter latende/
gebruyckt de heylige Gheest de andere namen
dickmael tot prijs des Engelschē diensts. Want
het en betaemt niet die instrumentē sonder eere
te laten/ door de welcke God sijn tegenwoordic-
heyt sonderlinghe vertoont. Jae sy worden oock
dickmael gōden ghenaemt / om dat sy in haren
dienst eensdeels de Godheyt als in eenē spiegel/
voor houden. Want hoewel het my niet en mis-
Genes.18.1. ende 32.2. ende 28. hacht dat de Oude Schrijvers/daer de Schrif-
tuere verhaelt dat de Engel Gods is Abraham/
Jos.5.14. Jacob ende Mosi verschenen / uytlegghen dat
Jud.6.14. ende 13.22. Christus zy de Enghel gheweest:nochtans daer
van alle Engelen gemeldet wort/ daer wort hen
de naem dickmael ghegeven. Ende dat en moet
geen wonder schijnen/want ist dat den Princen
ende Stadthouderen die eere wort gegeven/om
Psal.82.6. dat sy de plaetse Gods die de opperste Coninck
ende rechter is/ in haer ampt bedienen. Soo is
daer veel grooter oorsake om die den Engelen te
gheven/in de welcke de claerheyt der Godlicker
eerlickheyt veel overvloedigher schijn gheeft.
6 De Schriftuere ghebruyckt meest neersti-
heyt in dat te leerē/ dat aldermeest mach dienen
tot onse vertroostinge eñ versterckinge onses ge-
loofs: te weten/dat de Engelen zijn uytdeelders
ende toedieners der Godlicker weldadicheyt tot
ons.Eñ daerom seyt hy dat de Engelē de wacht
te houden voor onse salicheyt/ ons aen nemen te
beschermen/onse wegē rechten/ende ons bewe-
gen/ ende sorge voor ons dragen/op dat ons niet
hinderlicx toe en come. Het zijn al gemeyne sen-
tentien die voornemelick Christum het hooft der
Ghemeynte/ende daer na alle ghelooviggen aen
gaen. Namelick dese: Hy heeft sijnen Enghelen Psal.91.11.
bevolen van dy / dat sy dy bewaren in alle uwe
weghen. Sy sullen u in hare handen dragen/ op
dat ghy niet misschien uwe voeten en stoot aen
eenen steen. Item/ de Enghel des Heeren blijft Psal.34.8.
rontomme de ghene die hem vreesen / ende ver-
lostse. Met welcke woordē God te kennē geeft/
dat hy de beschermnghe der ghener die hy aen
neemt te bewaren/sijnen Enghelen beveelt. Nae
dese wijse wort Agar doe sy vluchtede / van den Genes.16.9.
Engel des Heeren vertroost/ende vermaent dat
sy haer soude met hare vrouwe versoenē. Abra-
ham belooft sijnen dienstknechte dat de Enghel Genes.24.7.
sal de Leytsman sijns weechs zijn. Jacob bidt Genes.48.16.
in de segheninghe Ephraim ende Manasse/ dat
de Engel des Heerē door den welcken hy verlost Exod.24.19.
was van allen quade/hen ghelucklich ende voor- ende 23.30.
spoedich make.Alsoo was de Engel ghestelt om Judi.2.1. ende 6.11.
den heyrleger des volcx Israel te bedeckē. Ende ende 13.10.
soo wanneer God heeft Israel willen verlossen Matth.4.11.
uyt de handen der vyanden/so heeft hy door den Luc.22.43.
dienst der Engelen Richters ende beschermers Matth.28.5.
verweckt. Ten laetsten (op dat het niet noodich Luc.24.5.
en zy meer te verhalen) alsoo hebben de Engelen Actor.1.10.
Christo gedient/ ende stonden hem by in alle sij-
ne benautheden. Sy hebben den wijvē sijn we-
deropstandinghe / ende den Discipulen sijn eer-
licke wedercomste verkondicht. So dan om de-
sen dienst onser beschermnghe te volbrenghen/
strijden sy teghen den duyvel eñ alle onse vyan-
den / ende bedienen ende volbrenghen de wrake
Gods teghen de ghene die ons quellen: ghelijck
wy lesen dat de Enghel Gods om de stadt Je- 2.Reg.19.36. Esai.37.36.
rusalem van de belegeringe der vyanden te ver-
lossen / heeftet in den heyrlegher des Coninckx
van Assyrien hondert ende vijf ende tachtentich
duysent verslaghen op eenen nacht.

3. Sy zijn uytdeelders/ ende bedienders der godlicker weldadicheyt tot ons.

7 Voort of een yeghelick ghelovich mensche
eenen eyghenen Engel heeft tot sijn beschermin-
ghe/dat en dorste ick niet vast segghen. * Voor-
waer als Daniel meldet van den Enghel der
Persen/ende van den Enghel der Griecken/ soo
gheeft hy daer mede te kennen/dat sekere Enge-
len zijn als Stadthouders verordent tot Rijcken
ende Lantschappen.Ende als Christus seyt dat
de Engelen der kinderē altijts het aensicht des
Vaders sien/ soo geeft hy te kennen dat daer se-
kere Engelen zijn/ den welcken der kinderen sa-
licheyt bevolen is. Maer ick en weet niet of men
daer uyt moet verstaen/dat een yeghelick sijnen
Engel heeft. Dit moet men voor seker houden/
dat niet alleenlick een Enghel en sorght voor
eenen yegelicken van ons: maer dat alle de En-
ghelen eendrachtelick de wachte houden voor
onse salicheyt. * Want van allen Engelen te ghe-
lijck/ wort ghesеyt/dat sy meer vreuchde hebben
over eenen sondaer die tot beteringhe bekeert is/
dan over negen ende tnegentich rechtveerdighe
die in de rechtveerdicheyt zijn blijvē staēde. * Het
is oock van vele Enghelen ghesproken/dat sy de
ziele Lazari hebben in Abrahams schoot ghe-
dragen. * Ooch en toont Eliseus niet sonder oor-
sake sijnen dienaer soo veel vyerige wagenen die
hem

4. Sy zijn als voorsitters vā Coninckrijcken ende Landtschappen: doch insonderheyt hoeders ende bewaerders van Gods uytvercorenen. Ende ten is niet seker dat eenen yeder van ons sijnen Enghel als eenen beschermer by gheset soude zijn. Tis ons ghenoech/dat alle Engelen de wacht houden voor de salicheyt der kercken.
* Dan.10.13. 20. ende 21.1. Matth.18.10 * Luc.15.7. * Luc.16.23. * 2.Reg.6.17.

hem sonderlinge toegheschickt waren. Daer is een plaetse die claerder schijnt om te bevestighen dat een yegelick sijnen Enghel heeft. Want doe Petrus uyt de gevanckenisse geleyt zijnde/ hadde aen de deure geclopt daer de broeders vergadert waren: als die niet en conden vermoeden dat hy daer was / seyden sy dat het sijn Enghel ware. Dat schijnt hen in den sin ghecomen te zijne uyt een gemeyne meyninge/ dat eenen yeghelicken geloovighen mensche sijn eyghen Engel is toegeschickt. Hoewel men mochte hier op antwoorden datmen daer mach verstaen eenen Engel den welcken de Heere doe de sorghe van Petro bevolen hadde/ende dat nochtans de selve niet altijts zijn bewaerder en was/ gelijc de mẽschen gemeynlick dencken dat eẽ yegelick heeft twee Engelen/te weten/eenen goeden ende eenẽ quaden. Maer tẽ is ons niet noodich benaudelic te ondersoecken/ dat ons niet seer aen en gaet te weten. Want ist dat yemande dit niet ghenoech en is / dat alle de ordenen des Hemelschen heyrleghers de wachte houden voor sijn salicheyt: ick en weet niet wat voordeel die can daer uyt hebben/ dat hy verstaet dat hem eenen Enghel sonderlick is tot bewaringe ghegeven. Ende die de sorghe die God voor eenen yeghelicken van ons draecht/aen eenẽ Engel binden/die doen hen selven ende alle litmaten der gemeynten groot onrecht: gelijck of alle die menichte der hulperen te vergeefs belooft ware/ vã de welcke wy van allen zijden ommeringt ende ghewapent zijn / op dat wy des te moedigher strijden.

Actor.12.15.

De veelheyt ende ordenen der Enghelen en mogẽ geensins beschreven worden.

8 Die bestaen de veelheyt ende ordenen der Engelen te beschrijven/ die moghen toesien wat fondament sy hebben.* Ic bekẽne dat Michael wort by Danielem een groot Prince genaemt: eñ Judas noemt hem ArchEngel: ende Paulus leert dat die sal ArchEngel zijn/die de menschen sal met de basuyne tot het oordeel roepen. Maer wie cã hier uyt oordeelẽ wat eere d'eẽ Engel boven den anderen heeft / oft eenẽ yegelickẽ Engel met sijn verciering onderscheydẽ/eñ eenẽ yegelickẽ sijn plaetse toeschrijvẽ? Wãt die twee namẽ die men in de Schriftuere vint / te weten/ Michael ende Gabriel/ ende so men wil den derden daer by setten uyt Tobias historie/ die moghen schijnen tot een beduydinghe den Enghelen ghegeven te zijn nae het begrijp onser swackheyt. Hoewel ick hebbe liever dat ongheoordeelt te laten. Aengaende het getal der Engelen/ wy hooren uyt den mont Christi van vele legioenen/ ende uyt Daniele van vele thienduysenden. De dienstknecht Elisei sach waghenen vol Enghelen. Ende de Schriftuere beduyt een seer groot getal / segghende: dat sy haren legher maken rontomme de gene die God vreesen. Het is vast dat de gheesten sonder forme ofte gedaente zijn: ende nochtans en beschrijftse de Schriftuere na de mate onses vernufts niet te vergheefs ghevleughelt onder de Cherubim ende Seraphim/ op dat wy seecker zijn / dat sy sullen altijts met onbegrijpelicke rassicheyt by ons zijn om ons te helpen/ soo wanneer het de sake eyscht: ghelijck of een blixem uyt den Hemel gheworpen met sulcke rasschicheyt als die pleecht / tot ons vloghen. Al wat meer van hare veelheyt ofte orden mach ghevraecht worden/ wy sullen achten dat het van de verborgentheden is/ der welcker volcomen openbaringhe wort tot den laetsten dach toe uytghestelt. Daerom laet ons ghedencken dat wy ons moeten onthouden van te groote curieusheyt in het vraghen / ende van te groote stoutichheyt int spreken.

* Dan.12.1.
Jude 9.
1.Thes.4.16.

Matth.26.55.
Dan.7.10.
2.Reg.6.17.
Psal.34.8.

Waerom dat de Enghelen ghevleughelt voorghestelt worden.

9 Maer dit is vast te ghelooven/ dwelck sommighe ongheruste menschen twijfelachtich maken te weten / * dat de Engelen zijn dienstbare geesten/ der welcker dienst God ghebruyckt tot bescherminghe sijns volcx/ ende door de welcke hy sijne weldaden onder de menschen uytdeelt/ ende ooc andere wercken volbrengt. De Sadduceen voortijden hadden de meyninghe dat door de Enghelen niet beteeckent wort dan de roeringhen die God den menschen in gheeft / ofte de bewijsinghen sijnder cracht die hy vertoont. Maer dese raserie wort van soo veel getuyghenissen der Schriftuere wederleyt/ dat het wonder is / dat soo grove onwetentheyt heeft connen onder dat volck gheleden worden. Want op dat ick de plaetsen voorby ga die ick boven verhaelt hebbe/† daer duysenden/ ‡ eñ legioenen der Engelen gemeldet wordẽ/ * daer hen wort vreuchde toegeschreven/daer van hen geseyt wort/ dat sy de geloovige " op hare handen draghen/ ende † hare zielen in de ruste brengẽ/ eñ ‡ het aenschijn des Vaders sien/ende diergelijcke dinghen: daer zijn noch andere plaetsen uyt de welcke seer claerlick bewesen wort / dat sy waerachtichlick sijn gheesten / een persoonlick wesen hebbende. Want als Stephanus ende Paulus seggen/dat de Wet is gegevẽ door de hant der Engelen. Eñ als Christus seyt dat de uytvercorene sullẽ na de wederopstandinge dẽ Engelẽ gelijck zijn: eñ dat den dach des oordeels ooc dẽ Engelẽ niet bekent en is: eñ dat hy alsdan sal comen met sijne heylige Engelẽ: dese plaetsen en canmen so seer niet draeyen/ dattet niet noodich en zy die also te verstaen. Desgelijcx als Paulus Timotheum in de teghenwoordicheyt Christi eñ sijnder heyligher Engelen betuycht/dat hy de gheboden bewaere/ so en spreect hy niet van eenige ingevingen ofte qualiteyten sonder substantie/ maer van waerachtige geesten. Anders en can ooc dat niet blijven staende dat gelesen wort in den Sendtbrief tot den Hebreen (te weten dat Christus is eerlicker geworden dan de Engelen: dat de werelt niet is hen onderworpen/ dat Christus niet heeft der Engelen/ maer der menschen natuere aengenomen) ten zy dat wy dat van de salige geestẽ verstaen / de welcke tot sulcke vergheliickinghe bequaem zijn. Ende de autheur des selven briefs leyt hem selven uyt als hy de zielen der geloovigen ende de Engelen by malcanderen set int rijc Gods. Boven desen dat wy bovẽ verhaelt hebben dat de Engelen der kinderen altijts het aenschijn Gods sien / dat wy door haer hulpe beschermt worden / dat sy haer verblijden in onse salicheyt/ eñ dat sy hen verwonderen dat so menigerley genade Gods is in de ghemeynte door Christum onse hooft. Hier toe dient oock dat de Engelen zijn so menichmael onder menschelicke gedaenten den Vaderen verschenen/ hebben gesproken/ eñ zijn ooc te gaste ontfangen geweest. Eñ Christus selve wort om der hoocheyt wille die hy heeft in den persoon des Middelaers/ een Engel ghenaemt. Dit hebbe ick willen cortelick aenroeren/om de eenvoudighe Lesers te wapenen teghen de dwase ende ongheschickte ghedachten die voortijden zijn van den duyvel voortghebracht/ ende dickmael wederom uytspruyten.

Heb.1.14.
5 *Sy zijn dienstbarige gheesten ende gheestelicke substantien.
Matth.22.23.

De dwalinge der Sadduceẽ/ welcke dat Enghelsche wesente niet te [illegible]/ wort nederleyt.

† Dan.7.10.
‡ Matth.26.55.
* Luc.15.7.
" Psal.91.12.
† Luc.16.23.
‡ Matth.18.10.

Actor.7.53.
Gal.3.19.
Matth.22.30.
Matth.24.36.
Math.25.31.
Luc.9.26.

1.Tim.5.21.

Hebr.1.4.
Hebr.2.16.

Heb.2.22.

Matth.18.10.

Luc.15.7.

Jud.13.10.
Gen.15.3. ende 19.2.
Hebr.13.2.
Mal.3.1.

10 Nu moeten wy oock teghen die superstitie spreken/ die ghemeynlick pleecht in te cruypen/ alsmen seyt dat de Enghelen ons alle goet toe dienen ende gheven. Want des menschen vernuft valt terstont daer toe/dat het meynt datmẽ hen moet alle eere doen: ende also wort het gene dat alleenlick Gode ende Christo toe comt / den Enghelen toegeschreven. Aldus is in voorleden

De Heydensche dwalinge/ die d'Engelẽ op Gods troon stelt/ wort neer geleyt/ Eerstelick met ghetuyghenissen der heyligher Schrift.

tijdẽ de eere Christi menichsins verduystert geweest/ als de Enghelen met onmatigen lof buyten Gods woort verheven worden. Ende daer en is byna gheen ouder dwalinghe onder de gene die wy ten desen tijde bestrijden. Want het schijnt dat oock Paulus grooten strijt hadde teghen sommighe die den Enghelen soo hooge setten/dat Christus bynae soo seer vernedert wert/ ghelijck of hy niet en ware boven de Enghelen. Hierom seyt hy so strenghelick ende sorchvuldelick in den Sendtbrief tot de Colossensen/ dat Christus niet alleenlic en is te achten boven alle Engelen/maer oock dat hy de selven de autheur alles goets is: op dat wy niet Christum en verlaten ende ons tot de Engelen wenden: de welcke niet en hebben uyt hen selven/maer scheppen met ons uyt de selve fonteyne. Voorwaer dewijle de claerheyt der Godheyt des Heeren een wederschijn in hen geeft/ so souden wy lichtelic genegen worden/ om door een verwonderinge neder te vallen ende hen te aenbidden/ eñ voort hen alle dinck toe te schrijven/ dat alleenlic Gode toe comt. Het welcke oock Joannes in sijne openbaringe belijt hem geschiet te zijne: maer hy seyt ooc mede daer by/dat hem is geantwoort: Siet dat ghy het niet en doet/ Ick ben u medediensknecht: aenbidt God.

Col.1.16. vide 2C.

Apoc.19.10.

Waer na met argumenten uyt der heyliger Schrift ghehaelt: ende wort met eenen bewesen waerom dat God dẽ diẽst der Enghelen ghebruyckt.

11 Maer dit perijckel sullen wy wel ontvlien/ ist dat wy aenmerckẽ waerom God liever door hen/dan sonder haren dienst pleecht sijn mogentheyt te verclaren/der geloovigen salicheyt te besorgen/ eñ de gaven sijnder goetdadicheyt uyt te deelen. Voorwaer hy en doet dat niet uyt bedwanck/ ghelijck of hy niet en conde sulcx doen sonder hen. Want so wanneer hy wil/ volbrengt hy sijn werck sonder hen/ oock alleenlick met eenen wenc/so verre ist dat sy hem souden te hulpe comẽ om de swaricheyt des wercx te verminderẽ. So doet hy dã dat tot troost onser swacheyt/ op dat ons geẽ dinc en gebreke dat diẽt om onse herte tot goede hope op te rechtẽ/ ofte in gerusticheyt te versterckẽ. Dit alleen behoorde wel overvloedichlic genoech te zijne/te wetẽ/dat de Heere betuycht dat hy selve onse beschermer is. Maer als wy siẽ dat wy van so vele perijckelen/ van so vele hinderlicke dingẽ/ eñ vã so vele vyandẽ ommeringt wordẽ: so soudẽ wy (dewijle onse cranckheyt eñ swackheyt so groot is) wel somtijts vol verschrickingen wordẽ/of in vertwijfelinge vallen/ tẽ ware dat God de tegenwoordicheyt sijnder ghenade ons na onse mate vertoonde ende liete bevolen. Hierom en belooft hy niet alleenlic dat hy sal voor ons sorghen/ maer dat hy oock ontallicke veel trawanten heeft/den welcken hy de sorghe onser salicheyt heeft bevolen: door der welcker bescherminge ende hulpe (so langhe wy daer mede gewapent ende ommeringt zijn) wy buyten alle perijckel des quaets gestelt zijn. Ick belijde dat het niet recht van ons en gheschiet/ dat wy boven de eenvoudige ende enckel beloste van de bescherminge Gods/ noch ommesiẽ van waer ons mach hulpe comen. Maer dewijle de Heere na sijne onghemeten goedertierenheyt eñ vriendelickheyt wil desen onsen ghebreke te hulpe comen/ so en moeten wy desẽ sijne soo groote weldaet niet verachten. Hier van hebben wy een exempel in dẽ dienstknecht Elisei: de welcke siẽde dat den berch Sion wert metten Syrischen heyrcrachte beleghert ende omringt/eñ dat daer geen uytvlucht en was /wert met vreese wederslagẽ/ geljjc of het vã hem eñ sijnẽ heere nu al gedaen ware. Doen heeft Eliseus God ghebeden dat hy soude des dienstknechts oogen openen/so sach hy terstont den berch vol vyerighe wagens ende peerden/te weten/ de veelheyt der Engelen door de welcke hy ende de Prophete souden bewaert worden. Door dit ghesichte wert hy versterckt/ende quam wederom tot hem selven / eñ conde onvertsaecht de vyanden verachten / door der welcker aenschouwinge hy byna doot hadde gheweest.

2.Reg.6.17.

12 Daerom al wat van den dienst der Engelẽ ghesevt wort/ dat sullen wy tot dien eynde ghebruycken/dat al onse mistrouwen worden overwonnẽ/ende onse hope sterckelicker op God bevesticht. Want dese beschermingen zijn ons van Gode gheset / om dat wy door de veelheyt der vyanden niet en souden verschrict worden/ gelijc of de vyandẽ stercker warẽ dan sijn hulpe: maer souden tot die dingen ons zijn. So ist dan eẽ seer verkeert dinck datmen door de Enghelen wort afgeleyt van God/dewijle sy daer toe zijn verordent op dat sy ons te crachtichlicker de bereyde hulpe Gods betuygen. Sy leydẽ ons van God/ als sy ons niet als metter hant recht aen tot hem en leyden/op dat wy hem alleen voor onsen hulper aensien/roepen/eñ loven: als wyse niet en aenmercken als de handẽ Gods/de welcke haer tot geen werc en roeren dan door sijn bewegin ge/ als sy ons niet en houden aen Christum den eenigen Middelaer/ op dat wy gantschelick aen hem hangen/ op hem staẽ/ tot hem drijven/ende in hem gerust zijn. Want het moet gantschelick vast binnen in onse herte blijven/ dat in het ghesichte Jacobs is beschrevẽ/te weten/ dat de Engelen af dalen ter aerden tot de menschen / ende van de menschen opclimmen in den Hemel met de leeder/ op de welcke de Heere der heyrscharen sidt. Waer mede wort te kennen ghegheven/dat het alleenlic door de voorsprake Christi geschiet/ dat den dienst der Engelen tot ons comt/ gelijck hy selve betuycht/ seggende: Voortaen sult ghy sien de hemelen geopent/ ende de Engelen af comen op den Sone des menschen. So dan Abrahams dienstknecht der bewaringhe des Engels bevolen zijnde/aenroept daerom den Engel/niet dat hy hem te hulpe come / maer gherust zijnde dat hy den Engel bevolen was/ stort sijn ghebet voor den Heere/eñ bidt dat den Heere sijn barmhertichevt tot Abraham bewijse: Want ghelijck God de Engelẽ niet daerom en maect dienaers sijnder goetheyt eñ mogentheyt/ om dat hy sijn eerlickheyt soude hem mede deelen: alsoo en belooft hy ons niet daerom sijn hulpe door haren dienst/om dat wy souden also wel op hen gelijck op hem ons betrouwen setten. Daerom laet varen die Platonische philosophie / die leert eenen toeganck tot God soecken door de Engelẽ/ ende de Engelen tot diẽ eynde dienen/ om dat sy souden God te vriendelicker tot ons maken: welcke philosophie de superstitieuse ende curieuse menschen hebben van den beginne aen ghesocht in onse Religie op te brenghen/ende arbeyden daer in tot op desen dach.

Het ghebruyck eñ het eynde der Leere van den Engelen die in der Schriftueren verhaet staet.

Gen.28.12.

Joan.1.51.

Gen.24.7.

Vide Plat. in Epinomide & Cratylo.

13 † Dat de Schriftuere leert ‡ vã de duyvelẽ/ dat is byna tot dien eynde / om dat wy souden sorchvuldich zijn om ons voor haer listen eñ lagen te hoeden: ende om dat wy ons souden met de wapenen voorsien / die sterck ende machtich ghenoech zijn om de seer machtighe vyanden te wederstaen. * Want dewijle Satan genaemt wort de god ende Prince deser werelt / ende een sterck ghewapẽnde/ ende een geest die de macht des lichts heeft/ende een brieschende Leeu: " die namen ende beschrijvingen dienen eygentlic om dat wy souden dies te voorsichtiger eñ wackerder/eñ ooc bereyder zijn totten strijt. Dwelc ooc somtijts met uytdruckelicke woorden vermaent wort.

† De plaetse van den quaden Engelen/ of Duyvelẽ/ is in vier stucken begrepen. Eerstelic dat wy ons bequamelick verwerpen soudẽ tegen de listẽ/ lagen eñ aenstooten van desen seer crachtighen wederpartien.

‡ Vã de duyvelen.

* 2.Cor.4.4. Luc.11.21.

" 1.Pet.5.8.

wort. Want als Petrus heeft geseyt/ dat de duyvel omme gaet gelijc een brieschende Leeu/ soeckende wien hy sal verslinden/ soo set hy terstont een vermaninghe daer by / dat wy hem souden sterckelick metten gheloove wederstaen. Ende als Paulus vermaent heeft dat wy dẽ strijt hebben niet met vleesch eñ bloet/ maer met de Princen des luchts/ ende met de machtẽ der duysternissẽ/ eñ met de geestelicke booshedẽ/ so gebiet hy terstont de wapenẽ aẽ te treckẽ/ die tot so grootẽ eñ so sorghelicken strijt bequaem zijn. Daerom sullen wijt oock al tot dit eynde ghebruycken/ op dat wy vermaent zijnde dat de vyant / ende sulc een vyant na ons staet/ die door stoutichheyt seer bereyt is/ ende met cracht seer sterc/ met bedroch seer listich/ met neersticheyt ende rassicheyt onvermoeylick/ met laghen seer overvloedich/ ende met wetẽschap des strijts seer behendich is: ons niet en laten door onse slaperichheyt ofte luyheyt overvallen / maer met verweckten ende opgheheven herte ons vast stellen om te wederstaẽ: ende dewijle desen strijt niet en wort anders dan door de doot gheeyndicht/ ons selven tot volherdinge vermanen. Ende voornemelick sullen wy onse swackheyt ende ongheschicktheyt bekennende/ God om hulpe aenroepen/ ende niet aen gaen anders dan door het betrouwen op hem/ dewijle hy alleen die is/ die raet/ ende stercke/ ende herte/ ende wapenen gheeft.

Ephes.6.12.

14 Ende op dat wy hier toe meer verweckt ende ghedrongen worden/ soo vercondicht ons de Schrifture dat de vyanden niet zijn een of twee/ of sommighe weynighe/ maer dat sy zijn groote heyrscharen die tegen ons crijch voeren. † Want van Maria Magdalena is geschreven/ dat sy is verlost van seven duyvelen diese besatẽ: ende Christus betuycht dat dit ghewoonlick geschiet/ seggende: ‡ als ghy dẽ duyvel die eenmael uyt u is ghevvorpen/ wederom plaetse gheeft/ so neemt hy met hem seven duyvelen die booser zijn dan hy / ende comt wederom in sijn eyghen besit. Jae men leest oock dat een geheel legioen heeft eenen man beseten. Soo worden wy dan hier door gheleert/ dat wy moeten teghen de ontallicke menichte der vyanden strijden / op dat wyse niet als weynighe en verachten/ ende slap worden tottẽ crijch: noch ons oock tot luyicheyt en begheven/ somtijts meynende dat eeuwighe ruste ende vrede ghegheven zy. Maer dat dickmael den Satan oft duyvel wort voorghestelt/ in het getal van een/ daer mede wort de heerschappie der ongherechticheydt beteeckent / de welcke den rijcke der rechtveerdicheyt teghen staet. Want ghelijck de gemeynte ende het geselschap der heyligen/ Christum heeft tot een hooft: alsoo wort ons oock de bende der goddeloosen ende de goddeloosheyt selve afgebeeldet met haren Prince/ die daer de opperste regeeringe heeft. Op dese wijse seyt Christus: Gaet ghy vervloeckte in het eeuwighe vyer/ dwelck bereyt is den duyvel ende sijnen Enghelen.

Op dat wy door haer groot ghetal verweet ende gedrongẽ souden werden tot oeffeninge der Godsalicheyt.
Marc.16.9.
Matth.12.42.
† marc.16.9.
‡ Matth.12.42.
Luc.8.30.
Waerom dat de Duyvel int getal van eẽ/ dickwils wort voorghestelt.
Matth.25.41.

15 Wy behooren oock hier door tot eeuwigen strijt teghen den duyvel verweckt ende ontstekẽ te worden/ te wetẽ/ om dat hy alomme wort genaemt Gods ende onse tegenstrijder. Want ist dat ons de eere Gods ter herten gaet/ gelijck het betaemt/ so moeten wy met alle macht dien wederstaen/ diese soect onder de voeten te brengen. Ist dat wy tot de bescherminge des rijcx Christi gemoet zijn/ gelijc het betaemt/ so moeten wy onversoenlicken crijch hebben tegen dien/ die tot de verwoestinghe des rijcx Christi/ crijch voert. Wederom ist dat wy eenige sorghe hebben voor onse salicheyt/ so en moeten wy noch vrede noch bestant met dien maken/ die sonder ophoudẽ laghen leyt/ om de selve te verderven. Sulck wort hy ons beschreven in het eerste boec Mosis cap. 3. daer hy den mensche van de ghehoorsaemheyt die hy Gode schuldich was/ af treckt / om alsoo God van sijn behoorlicke eere te berooven / ende den mensche totten val ende verderf te brengen. Sulck wort hy oock beschreven van den Evangelisten/ daer hy wort vyant genaemt/ ende van hem betuycht dat hy oncruyt zaeyt om het zaet des eeuwigen levens te verderven. Somma/ dat Christus betuycht van hem dat hy is van dẽ beginne aen een menschẽ moorder ende leugenaer geweest/ dat bevinden wy in alle sijne wercken. Want hy bestormt de waerheyt Gods met leugenen/ ende bedeckt het licht met duysternissen/ verwerret de herten der menschen in dwalingẽ/ verweckt haet/ ontsteeckt twist ende strijt/ ende dit alom het rijcke Gods te verwoesten/ ende de menschen in het eeuwige verderf te versincken: waer uyt het vast is/ dat hy vã natuere verkeert ende quaet/ eñ vol boosheyts is. Wãt in dat vernuft dat gemaect is om de eere Gods ende salicheyt der menschen te bestrijden/ moet een overgroote verkeertheyt zijn. Dit geeft ooc Joannes te kennen in sijnen Sentbrieft als hy schrijft dat de duyvel van den beginne aen sondicht. Want hy verstaet daer mede dat de selve is de autheur/ Leytsman / ende opperste werckmeester aller boosheyt ende ongherechticheyt.

Dat wy tot ghedurighen strijt teghen hem ontstekẽ souden werden/ dewijl hy over al ghenaemt wordt Gods ende der menschen vyant.
Matth.13.28.
Joan.8.44.
1.Joan.3.8.

16 Maer dewijle de duyvel is van God gheschapen/ so moeten wy gedencken dat dese boosheyt die wy sijnder natuere toeschrijven/ niet en is uyt de scheppinge/ maer uyt de verdraeyinge. Want wat verdoemelicx in hem is/ dat heeft hy door afwijcken eñ afvallen gecregen. Het welcke ons de schrifture daerom vermaent/ op dat wy niet Gode toe en schrijven daer hy seer vreemde van is / meynende dat hy zy sodanich van God gemaeckt. Hierom vercondicht Christus dat de duyvel uyt sijn eygẽ spreect/ als hy leugẽ spreect: eñ seyt oock de oorsake/ te weten/ om dat hy niet en is in de waerheyt blijven staende. Voorwaer als hy seyt dat de duyvel niet en is in de waerheyt gebleven/ so geeft hy te kennẽ/ dat hy heeft te eenigen tijde in de waerheyt gheweest. Eñ als hy hem noemt vader der leugen/ soo beneemt hy de onschult/ dat hy niet en mach Gode de zonde toeschrijven/ daer van hy selve de oorsake is. Nu hoewel dit is cortelick ende niet seer claerlick gesproken/ so is het nochtans overvloedichlick genoech om de goddelicke Majesteyt van alle valsche beschuldinge te bevrijen. Eñ wat hebbẽ wy meer oft tot een ander eynde yet van de duyvelẽ te weten? Sommige murmureren dat de schrifture niet ordentlic eñ bescheydentlic diẽ val des duyvels/ eñ de oorsake eñ de wijse/ eñ den tijt eñ gedaẽte daer vã op vele plaetsen verclaert. Maer dewijle dese dingen ons niet aen en gaen/ so was het beter die weynich aẽ te roeren/ alsmense niet mochte gantschelic verswijgen. Want het en betaemde oock den heyligen Geest niet/ de curieusheyt met ydele historien sonder vrucht te voedẽ: eñ wy siẽ dat des Heerẽ voornemen is geweest/ geen dinc in de heylige schrifture te openbaren/ dwelck wy niet en souden tot stichtinghe leeren. Daerom op dat wy niet lãge in onnoodige dingẽ en blijvẽ/ so sullẽ wy te vrede zijn dit int corte van de natuere der duyvelẽ te weten/ dat sy aengaẽde de eerste scheppinge/ zijn Engelẽ Gods geweest: maer hebben hen selvẽ door aftredinge eñ veraerdinge verdorven/ eñ zijn instrumenten geworden om andere te verderven. Dit (dewijle het nut was te weten) wort claerlick van Petro

Ten tweedẽ/ des Duyvels boosheyt is niet uyt de Scheppinge/ maer uyt de verkeertheyt.
Joan.8.44.
Tis een wanwijsicheyt eñ te vergheefs datmen gaet ondersoecken d'oorsake/ maniere/ tijdt ende gedaente van den val der quader Enghelen.
2.Pet.2.4.

Jud.6.

ende Juda gheleert/ als sy segghen/ dat God de Enghelen niet en heeft ghespaert die gesondicht hadden/ ende haren eersten oorspronck niet en hadden bewaert/ maer hadden haer woonste

1.Tim.1.5.

verlaten. Ende als Paulus seyt uytvercorē Enghelen/ soo set hy sonder twyfel/ verswygghende de verworpen Enghelen daer teghen.

Des duyvels macht is sodanich/ hoewel hy met dē wille ende arbeyt (ē dat dā hem selvē) altijt dē Heere teghen is: dat hy nochtās niet met al en can uytrechten/ dan so verre God wil ende toelaet.

17 So veel de tweedracht ende den strijt aengaet die de Satan heeft teghen God/ dat moeten wy alsoo verstaen/ dat wy daerentusschen vaste houden dat hy niet vermach te doen/ dan so verre God wil ende toelaet.† Wāt wy lesen in de historie Job/ dat hy hem selvē stelt voor God om de bevelen aen te nemen/ ende dat hy niet en bestaet voort te varen om eenich werck te volbrenghen/ eer hy heeft oorlof daer toe ghecregen. ‡ Aldus neemt hy aen eē leugenachtich Geest te zijne in aller de Propheten mont om Achab te bedrieghen: ende hy volbrengt dat/ van God gesonden zijnde. * Ter sulcker oorsake wort hy oock ghenaemt de boose gheest des Heeren/ die soude Saul quellē/ om dat door hem als door een geessel de zonden des Coninck gestraft worden. " Eñ daer is erghens ghescreven dat de Egyptische zijn van God door de boose Engelen geplaecht gheweest. Achtervolghende dese sonderlinghe exempelen/ betuycht Paulus int gemeyn/ dat de verblindinghe der ongheloovighe is een werck Gods/ hoewel hy dat selve te voren hadde een werckinghe des Satans ghenaemt. Soo is het vast dat de Satan is onder de macht Gods/ eñ dat hy alsoo wort van God nae sijn goetduncken gheregeert/ dat hy bedwonghen is hem gehoorsaemheyt te bewijsen. Ende als wy seggen dat de Satan staet teghen God/ ende dat des duyvels wercken zijn tegen de wercken Gods/ soo segghen wy oock dat dese tweedracht ende strijt hangt aen de toelatinghe Gods. Ick en spreke nu niet van den wille/ noch oock van den arbeyt/ maer alleenlick van het volbrenghen. Want dewijle de duyvel van natuere boos is/ so en is hy niet genegen om den goddelicken wille ghehoorsaem te zijne/ maer is gheheel tot hertneckicheyt ende wederspannicheyt ghedreven. Daerom heeft hy dat van hem selven/ ende van sijn eygen boosheyt/ dat sijn begeerte ende voornemen strijt teghen God. Door dese boosheyt wort hy geprickelt om dingē te bearbeyden die hy meynt aldermeest teghen God te zijn. Maer dewijle God hem hout gebonden ende bedwonghen metten toom sijnder moghentheyt/ so volbrengt hy de dinghen alleenlick/ die hem worden van God toegelaten: ende alsoo is hy (het zy met wille ofte onwille) sijnen schepper onderdanich/ want hy wort bedwonghen allen dienst te doen waer hy van God wort henen ghedreven.

† Job.1.6. ende 2.1.
‡ 1.Reg.22.20
* 1. Sa.16.14 ende 18.10.
" Psa.78.49.
2.Thess.2.9. 11.

Daer na/ soo buycht God alsoo herwaerts ende ginswaerts de onreyne gheesten/ dat hyse toelaet/ de geloovighe alleenlick te oeffenen ende over de ongeloovighe ende godloose heerschappie te voeren.

18 Nu dewijle God de onreyne gheesten herwaerts ende ginswaerts buycht na sijnen wille/ so maticht hy de regeeringe also dat sy de geloovige met crijch oeffenen/ met lagen bespringen/ met oploop beswaren/ met strijt dringen/ eñ oock dickmael vermoeyen/ beroeren/ verschricken/ eñ ooc somtijts wondē/ † maer nimmermeer overwinnen noch tonder druckē: ende dat sy de godloose onder hen trecken/ ende heerschappie voeren over hare zielen ende lichamen/ ende als slaven misbruycken tot alle boosheyt. Aengaende de geloovige/ om dat sy van sulcke vyanden beroert worden/ daerom worden hen dese vermaningen gegevē. ‡ En wilt dē duyvel geen plaetse geven. Item/ De duyvel uwe vyant gaet rontomme ghelijck een briesschende Leeu/ soeckende wien hy sal verslinden/ wederstaet hem sterck in het geloove/ ende diergelijcke. Van dusdanighen strijt belijt Paulus hem selven vry gheweest te zijne/ als hy schrijft dat hem tot een medecijne om de hooveerdicheyt te temmen/ is ghegheven een Enghel des Satans/ om van dien vernedert te worden. So is dan dese oeffeninge allen kinderen Gods ghemeyn. Ende dewijle de belofte van het hooft des Satans te murselen/ Christo ende alle sijne leden int ghemeyn toe comt/ daerom segge ick/ dat de geloovighe nimmermeer en connen overwonnen worden. Sy worden wel verschrickt/ maer comen wederom tot hen selvē: sy vallen wel door het gewelt der slaghen/ maer worden daer na wederom opgheheven: sy worden ghewont/ maer niet doodlick: somma/ sy zijn also in lijden den gantschen loop des levens/ dat sy ten eynde de overwinninghe behouden: het welcke ick nochtans niet en spreke van allē handelinghen. Want wy weten dat God heeft door rechtveerdige wrake Davidem voor eenen tijdt den duyvel over ghelaten/ dat hy door des selven ingevinge heeft het volck ghetelt. Ende Paulus en laet niet te vergeefs de hope der vergevinge/ oock den ghenen die in des duyvels stricken zijn verwerret geweest. Daerom bewijst ergens de selve Paulus/ dat de belofte boven verhaelt/ begint in dit leven daer in wy moetē strijden/ ende datse na den strijt vervult wort/ te weten/ als hy seyt: De God des vredes sal den Satā corts onder uwe voeten vertreden. In Christo onse hooft heeft dese overwinninghe altijts volcomen gheweest: want de Prince deser werelt en heeft in hem niet gehadt: maer in ons/ wy die sijne lidtmaten zijn/ schijnt die belofte eensdeels/ ende sal dan volbracht worden/ als wy onse vleesch (door twelcke wy noch der swackheyt onderworpen zijn) sullen afghelegt hebben/ ende vol des heyligen Gheests zijn. In dese werelt daer het rijcke Christi wort begost ende opgerecht/ valt de duyvel met sijne macht: ghelijck de Heere selve seyt: Ick sach den Satan gelijck eenen blixem vandē Hemel vallen. Want met dese antwoorde bevesticht hy tgene dat de Apostelen verhaelden van de macht haerder predicatie. Item/ Wanneer eē Prince sijnen hof bewaert/ soo is het al in vrede wat hy besit: maer wanneer daer een stercker over comt/ so wort hy uytgeworpen/ etc. Ende tot dit eynde heeft Christus stervende den duyvel overwonnē/ die het gewelt des doots hadde/ ende van alle sijn heyrcrachten getriumpheert/ op dat sy der gemeynte niet hinderlic en zijn. Want anders soude de duyvel hondertmael in elcken oogenblicke de gemeynte te gronde verdervē. Wāt dewijle onse swackheyt soo groot is/ ende hy soo raest met sterckheyt/ hoe souden wy connē yet tegen sijnē so menigerley eñ so geduerigen omloop staen/ waert dat wy niet en steundē op de overwinninge Christi onses Leytsmans? So laet dā God den duyvel gheen heerschappie toe over de zielen der geloovigē/ maer geeft hem alleenlic de godloose eñ ongeloovige te regeeren/ die hy niet en geweerdicht onder sijn kudde te tellen. Want hy heeft dese werelt sonder wederspreken te besitten/ tot dat hy van Christo wort uytghestort. Item/ Te verblindē alle die den Euangelio niet en geloovē. Item/ Sijn werc te volbrengen in de ongehoorsame kinderen: Eñ dat te rechte/ want alle de ongeloovige zijn vaten des toorns. Daerom wien soudē die bet onderworpē zijn/ dan den dienaer der wrake? Tē laetstē/ sy heeten oock uyt den vader dē duyvel te zijne. Want gelijck de geloovighe daer in bekent worden kinderen Gods te zijn/ dat sy sijn beelt draghen/ ende hem ghelijck zijn. Alsoo worden de ongeloovige uyt het beelt des duyvels/ tot het welcke sy verandert

† Psal. 25.3.
‡ Ephe. 4.27.
1.Pet.5.8.
2.Cor.12.7.
Gen.3.15.
Prover.24. 16.
2. Sam.24.1.
Rom.16.20.
Joan. 14.30.
Luc.10.18.
Luc.11.21.
Coloss.2.15.
2.Cor.4.4.
Ephes.2.2.
Joan.8.44.

ende

1. Joan.3.8.

ende veraerdt zijn/ gheacht eyghentlick sijne kinderen te zijne.

W.i de nature der quader Engelen. Sy zijn/ te weten/ van geestelicker substãtie/ ofte sulcke Gheesten die sinnen eñ verstant hebben.

19 Nu gelijck wy boven wederlept hebben de beuselachtighe Philosophie van de heylige Engelen / door de welcke gheleert wort dat sy niet anders en zijn dan goede ingevingen ende vermaningen/ die God in de herten der menschen verweckt: alsoo moeten oock hier die wedersprokenworden/ die seggen dat de duyvelen niet anders en zijn/dan quade gheneghentheden ende beroeringhen / die ons worden vanden vleesche ingegeven. Ende dit can met corte woorden geschieden/ want daer zijn veel getuygenissen der heyliger Schriftuere/ die tot dese sake claer genoech zijn. Ten eersten als sy genaemt worden onreyne gheesten / ende afvallighe Enghelen/ die van haren oorspronck zijn veraert ende afgheweken/ so gheven selfs den namen ghenoech te kennen/ dat de duyvelen niet en zijn roeringen oft gheneghentheden der herten / maer zijn metter waerheyt dat sy ghenaemt worden/te weten/geesten die sinnen ende verstant hebben. Desgelijcx daer de kinderen Gods ende de kinderẽ des duyvels worden alsoo wel van Christo als van Joanne met malcanderen vergheleken: soude de vergelijckinghe niet onbequaem zijn waert dat de naem duyvel/ niet anders bedupde dã boose ingevinghen? Ende Joannes sept oock wat noch claerlicker/te weten/ dat de duyvel sondicht van den beginne aen. Desgelijcx als Judas verhaelt hoe dat Michael de Archangel strijt teghen den duyvel/so set hy voorwaer den goeden Engel tegen den boosen ende afvalligen. Hier mede comt oock wel over een datmen leest in de Historie Job/ te weten/ dat de Satan is met de heylighe Enghelen voor God ghecomen. Ende de plaetsen zijn alder claerst/die de straffe meldẽ de welcke de duyvelen beginnẽ te gevoelen van het oordeel Gods/ ende sullent voornemelick ghevoelen in de wederopstandinghe. Ghy Sone Davids waerom zijt ghy ghecomen om ons te quellen voor den tijt? Item/ Gaet ghy vermaledijde int eeuwighe vyer/ het welcke berept is den duyvel ende sijnen Engelen. Item/ist dat hy sijne eygene Engelen niet en heeft ghespaert/maer heeftse met ketenen afgetrocken/ in de duysternisse geworpen om tot de eeuwige verdoemenisse te bewaren/etc. Hoe onbequaem souden dese woordẽ zijn/ (te weten/ dat de duyvelẽ zijn verordent tot de eeuwige verdoemenisse/ dat hen het eeuwige vyer is berept/dat sy nu gequelt ende gepijnicht worden door de eerlickheyt Christi) waert dat daer gantschelick gheene duyvelen en waren. Maer dewijle het niet noodich en is van dese sake te disputeren by de gene die dẽ woorde Gods geloove geven/ eñ by de ydele speculerers oft bedenckers/ den welcken niet en behaecht dan dat nieu en is/niet vele en can bedreven worden met de getuygenissen der Schriftuere: so dencke ick gedaen te hebben dat ick begeerde/ te weten/dat de godsalige herten souden tegen sulcke raserijen ghewapent zijn/daer mede de onrustе menschen hen selven ende andere die eenvoudich eñ slecht zijn/beroeren. Ende het was noodich dit ooc aen te roeren / op dat niet eenighe menschen in dese dwalinge verwerret zijnde/ trager ende onvoorsichtiger en worden om te wederstaen/meynende dat sy gheenen vyant en hebben.

Joan.7.44. Jude 6. 2. Pet.2.4.

1. Joan.3.8.

Jude 9.

Job.1.6.

Matth.8.29

Matth.25.41.

2. Pet.2.4.

* Het laetste deel des capittels dwelc cortelick begrijpt de historie der Scheppinge/ welcker kennisse ons leert / wat ons noodich is van God te weten.

20 * Hierentusschẽ en sal ons niet verveleẽ godsalige vreuchde ende vermakinge te nemen/ upt dit schoon schouspel der wercken Gods die opẽbaer ende alomme in de oogen zijn. Want te gedencken dat al wat wy sien/waer wy oock onse oogen henen wenden/ Gods werck is/ende niet godsalighe ghedachten te overlegghen/ tot wat eynde die van God ghemaeckt zijn / hoewel dit niet het voornemste bewijs des gheloofs en is/ so is het nochtans (ghelijck wy erghens ghesept hebben) het eerste aengaende de orden der natuere. Daerom op dat wy met waerachtighen geloove begrijpen dat ons noodich is van God te weten/so moeten wy voornemelick de historie der scheppinghe verstaen ghelijck die is int corte van Mose verhaelt/ ende daer nae van heylighe mannen/ voornemelick van Basilio ende Ambrosio breeder verclaert. Daer upt sullen wy leeren dat God heeft door de macht sijns Woorts ende geests/den hemel ende de aerde upt niet geschapen: ende daer upt allerley levende Dieren ende onlevende dinghen voortgebracht / ende de ontallicke verscheydenheyt met wonderlicke orden onderscheyden/eenen yeghelicken aert der dingen sijn natuere gegeven/ werck ende plaetse geset/ende toeghe(e)ien dat een yeghelick aert soude totten laetsten dach bewaert worden/ hoewel alle dinghen der verganckelickheyt zijn onderworpen. Dat hy daerom sommighe dinghen op verborghen wijse ophout / ende nieuwe stercktehen als in druppt: eñ den sommigen heeft cracht tot genereringe ende verbreydinge ghegheven/ om dat sy in hare eygen verderbinge of in haer sterven/niet en souden gantschelick vergaen. Alsoo dat hy den hemel ende de aerde heeft met de alder volcomenste overvloedicheyt die wesen mach/aller dinghen/ ende met verscheydenheyt ende schoonheyt wonderlick verciert/ gelijck een groot ende lustich huys met seer uptnemende ende seer overvloedighen huysraet voorsien ende vervult. Ende ten laetsten / heeft hy het alderluchtichste bewijs synder wercken voortghebracht / makende den mensche met soo groote schoonheyt/ ende den selven vercierende met soo vele ende so groote gaven. Maer dewijle ick niet en hebbe voorgenomen de scheppinge der werelt upt te legghen/ soo salt ghenoech zijn dat ick dit een weynich heb wederom als voorby gaende/ aengeroert. Want het is beter het volle verstant deser plaetsen te halen (ghelijck ick nu den leser hebbe vermaent) upt Mose ende andere die de historie des werelts hebben ghetrouwelick ende neerstichlick int openbaer ghebracht.

21 Waer toe de bemerckinghe der wercken Gods dient / ende tot wat eynde die moet gheschickt worden / dat en is niet noodich met vele woorden te disputeren: dewijle dese vraghe erghens is ten meesten deele verclaert/ende so veel de teghenwoordighe handelinghe aengaet / can met corte woorden gheeyndicht worden. Voorwaer soo yemant wilde nae de weerdicheyt der sake verclaren/hoe seer de onwaerdeerlicke wijsheyt/moghentheyt/ rechtveerdicheyt ende goetheyt haren schijn gheeft in de scheppinghe ende schickinge der werelt/ geẽ schoonheyt noch vercieringhe der woorden en soude tot de hoocheyt sulcker grooter sake ghenoechsaem zijn. Eñ sonder twijfel God wil dat wy in dese heylige overlegginghe zijn sonder ophouden becommert/ op dat wy den ongemeten schat ende rijckdom der wijsheyt/rechtveerdicheyt/goetheyt eñ mogentheyt Gods in alle de creatueren/als in spiegelen aenschouwende/ die niet met vlienden oogen/eñ lichtveerdich aensien en overloopen/ maer lange overdencken/ eñ ernstichlick eñ getrouwelick in onse herten overleggen/eñ dicmael tot gedachtenisse brenghen. Maer dewijle wy desen boeck schrijven om in het corste eñ op het bequaemste te leeren/ so betamet ons de dinghen voorby te gaen/die te langhe bewegelicke oratien eyschen.

1 De selve is daer toe insonderheyt dienstelic/dat wy de deuchden / welcke God almachtich ons in sijne creatueren soo claer voorstelt/met geen ondanckbare onbedachtsaemheyt ofte vergetẽheyt souden voorby gaen.

Daerom op dat ick het cort make / de lesers sullen weten dat sy dan met waerachtighen geloove begrepen hebben / wat het zy / dat God de schepper des hemels ende der aerden is / ist dat sy ten eersten die alghemeyn regel volghen / dat sy die crachten Gods die hy in sijne creatueren sichtbaerlick vertoont / niet voorby en gaen met ondanckbare onbedachtsaemheyt ofte verghetentheyt: ende ten anderen leeren die alsoo hem selven aentrecken ende toe voegen/dat sy binnen in hare herten daer door beweecht worden. Van het eerste is dit een exempel/ als wy overleggen wat grooter conste het zy geweest/ dese menichte der sterren die in den Hemel zijn/met so schrickelicke orden te voeghen / dat gheen cierlicker dinck om te aensien en can bedacht worden: de sommighe alsoo te planten ende hechten in hare plaetsen/dat sy niet en connen beweecht wordē/ den anderen eenen vrijen loop te laten/ maer also dat sy niet buyten het gesette ruym en dwalen: aller loop also te matighen/dat sy de dagen ende nachten / maenden / jaren ende tijden des jaers af meten: ende dese ongheljjckheyt der daghen die wy sien tot sulcke mate te brenghen/dat daer in gheen verwerringhe en comt. Alsoo oock als wy sijn macht aenmercken in de onderhoudinge deses so grooté wercx/ in soo rasschen omloop ende beweghelickheyt des Hemels te regeeren: ende dierghelijcke. Want dese weynighe exempelen verclaren genoech wat het zy de crachten Gods in de scheppinge der werelt te bekennen. Anders so yemant wilde de geheele sake (gelijck voren geseyt is) met woorden verhalen/ daer en soude noch mate noch eynde zijn: want daer zijn so vele wonderdaden der godlicker macht / ende so vele teeckenen der goetheyt / ende soo vele bewijsinghen der wijsheyt Gods/ als in de werelt zijn menigerley gestalten der dingen/ ja als daer dingen zijn groote oft cleyne.

Exempel van d'eerste kennisse.

2 Daer nae oor daer toe/ (dwelck t'geloove nader aensiet) dat wy souden bekennen dat alle dingen om onsent wille geschapen zijn/ op dat wy te meer verwect souden werden / om op God te vertrouwen / hem aen te prijsen en lief te hebben.

22 Daer is noch een ander deel dat den geloove naeder comt/te weten/als wy aenmerckē dat God heeft alle dinck verordent / tot onsen voordeele ende salicheyt / ende als wy oock mede in ons selven ende in so vele groote dinghen die hy ons heeft gegont/ sijn macht ende ghenade ghevoelen/ dat wy daer door ons selven verwecken om op hem te vertrouwen / hem te aenroepen/ prijsen/ ende lief te hebbē. Dat de Heere alle dinc maect om des menschen wille/ dat heeft hy selfs met de orden der scheppinge bewesen/ gelijck ick weynich te voren vermaent hebbe. Want het en is sonder oorsake niet/ dat hy de scheppinge der werelt bedeelt in ses dagen: hoewel het hem niet swaerder en was het geheele werck gantschelick allesins te volbrengen op eenen oogenblick tyts/ dan door sulcke voortganck met den tijdt tot de volmakinghe te comen. Maer hier in heeft hy sijn voorsieninge eñ Vaderlicke sorchvuldicheyt over ons willen te kennen gheven ende aenprijsen/ dewijle hy alle dinghen die hy voorsach den mensche nut/ ghesont ende salich te zijn/ heeft te voren bereyt/eer hy hem heeft ghemaeckt. Wat grooter ondanckbaerheyt soudet nu zijn/te twijfelen of dese over-goede Vader sorghe voor ons draget/ welcken wy sien dat hy eer wy geboren waren/ is voor ons sorchvuldich gheweest. Hoe ongoddelick soude het zijn door ongheloovicheyt te vreesen/ dat sijn goedicheyt ons soude ergens in noot verlaten / dewijle wy sien dat sy ons eer wy geboren waren/ is met grooter overvloedicheyt aller dinghen bereyt geweest. Boven desen hooren wy uyt Mose/ dat al wat in de gantsche werelt is / ons is door de mildicheyt Gods onderworpen. Dat is voorwaer niet ghesciet om ons met eenen ydelen titel der gifte te bespottē. So en sal ons dan nimmermeer yet gebreken so veel onse salicheyt aengaet. Ten laetsten/ op dat ick eenmael een eynde make / soo wanneer wy God noemen de schepper des hemels ende der aerden/soo sal ons oock in gedachtenisse comen/ dat de beschickinghe aller dingen die hy geschapē heeft/ is in sijn hant ende macht/ende dat wy syne kinderen zijn / de welcke hy heeft in sijne trouwe ende bewaernisse aenghenomen te voeden ende op te brengen/op dat wy de somma alles goets van hem verwachten/ ende vaste hope hebben dat hy ons nimmermeer en sal der dinghen die tot onse salicheyt noodich zijn/laten gebreck hebben: op dat wy onse hope niet en setten op eenich ander dinck/op dat wy onse bidden eñ wenschen tot hem wenden/wat wy begheeren: ende bekennen sijn zegeninge te zijne al wat ons goets over comt of geschiet/ ende dat met dancsegginghe belijden: op dat wy door de soeticheyt soo grooter goedicheyt ende weldadicheyt ghetrocken zijnde/arbeyden om hem met gantscher herten lief te hebben/ ende te dienen.

Genes. 1. 28. ende 9. 2.

Capittel xv.

Hoedanich de mensche is geschapen, waer oock van de machten der ziele, van het beelt Gods, van den vryen wille, ende van de eerste gheheelheyt der natuere ghehandelt wort.

Tweederley kennisse des menschē voor ende nae den val. Van de eerste wort in dit capittel ghehandelt.

NU moeten wy van de scheppinge des menschés spreken: niet alleenlick om dat die is onder alle de wercken Gods dat alder edelste eñ alder luchtichste bewijs sijnder rechtveerdicheyt/ wijsheyt ende goetheyt: maer om dat (gelijck wy in het begin ghesept hebben) God niet en can grondelick ende claerlick bekent worden/ ten zy dat oock de kennisse ons selfs daer toe come. Ende hoewel dese tweederley is/ te wetē/de kennisse hoedanich wy in de eerste scheppinghe zijn ghemaeckt/ ende hoedanich onse conditie is begost te zijne na Adams val: so sullen wy nochtans nu te vreden zijn met de beschrijvinghe der geheelder ende onverdorven natuere: hoewel het gheen groot voordeel en soude doen/ onse scheppinge te weten / ten ware dat wy in desen droevighen val bekenden/ hoedanich de verdorventheyt ende mismaectheyt onser natuere is. Ende voorwaer het is noodich te weten hoedanich de mensche is in het begin gheschapen/ eer wy tot de ellendige conditie comen/ onder de welcke de mensche nu is begeven. Want wy moeten toesien/dat wy niet en schijnen het natuerlick quaet des menschés / den autheur der natuere toe te schrijven / als wy dat alleen bewijsen. Want de boosheyt denckt haer selven door dese voorwendinghe ontschults genoech te hebben/ als sy can voor wenden dat alle het feyl dat sy heeft/ is eenichsins van God gecomen/ende en ontsiet haer niet als sy gestraft wort/met God selve te kijvē/ eñ de schult hem op te leggē/ daer vā sy te rechte beschuldicht wort. Ende die willen schijnē godvreesentlicker van God te spreken / die soecken nochtans bedriegelic haer boosheyt te ontschuldighen door de natuere / niet denckende dat sy alsoo (hoewel bedecktelicker) oock God beschuldighen/wiens schande het soude zijn/ waert dat bewesen worde dat in de natuere eenich feyl ware. Daerom dewijle wy sien dat het vleesch allerley uytvluchtē soeckt/ daer mede het meynt sijn eyghen schult eenichsins van hem op eenen anderen te worpen/ soo moetmen dese boosheyt neerstichlick wederstaē. So dan de ellendicheyt des menschelicken geslachts/moetmen also handelen/dat alle uytvlucht benomen/ende de rechtveerdic-

Sommige reghelen ofte waerschouwingen die in desen handel insonderheyt aen te mercken zijn.

veerdichept Gods van alle beschuldinge bevrijt
Lib.2. Cap.1. ende 2. ende 3.
worde. Daer nae sullen wy te synder plaetse sië/
hoe verre de menschen zijn van de suyverhept
daer mede Adam was begaeft. Ende ten eersten
Wat ons dat leert/ dat ons lichaem uyt den slijcke gemaeckt is/ eñ met het leven begaeft.
salmen weten/ dat hem de hooveerdichept wort
als met eenẽ toom wederhoudẽ/ als hy uyt aerde ende slijck ghemaeckt wert. Want gheen onghescickter dinck/ dan dat die soude van hoocheyt roemen/ die niet alleenlick en woont in een aerden hutteken/ maer is selve eensdeels slijck eñ assche. Maer dat God dat aerden vat heeft gheweerdicht niet alleenlick met leven te begaven/ maer oock een woonstede des onsterffelicken Geests te maken: in dese soo groote mildichept Gods syns scheppers/ heeft Adam te rechte moghen roemen.

De onsterffelickheyt der zielẽ wort bewesen.
2 Nu dat de mensche heeft ziele ende lichaem/ dat is sonder twijffel: ende by de ziele verstae ick een onsterffelick wesen/ het welcke nochtans ge-
Gen.2.27.
schapen is. Ende dit selve is het edelste deel des mensches/ ende wort somtijts Geest ghenaemt. Want hoewel dese namen (te weten Ziele ende Geest) als sy by malcanderẽ staen/ van malcanderen schillen in beduydinghe/ nochtans beduyt het woort/ Geest/ als het alleen staet/ so vele als
Eccle.12.7.
ziele: gelijck als Salomon seyt/ van de doot sprekende/ dat de Geest dan wederkeert tot God die hem ghegheven heeft. Ende als Christus synen
Luc.23.46. Act.7.59.
Geest den Vader/ ende Stephanes oock Christo beveelt/ soo en verstaen sy anders niet dan dat God de ziele eeuwichlick bewaert/ als sy is van de ghevanckenisse deses vleeschs verlost. Maer die meynen dat de ziele is daerom Gheest ghenaemt/ om dat sy is eenen blas ofte een cracht van Gode in de lichamen inghestort/ soo dat sy gheen wesen en hebbe: de sake selve ende oock de gantsche Schrifture bewijst/ dat de sulcke een seer groot onverstant hebben. Het is wel waer/ dat de menschen onverstandich worden als sy meer dan te seere aen de aerde ghehecht zijn/ jae
* Jacob.1.17.
dat sy van den * Vader der lichten vervreemt zijnde/ met duysternisse verblint worden/ soo dat sy niet en dencken dat sy sullen nae de doot blijven levende. Nochtans hierentusschen en is het licht niet alsoo in de duysternisse uytgheblust/ dat sy niet eenich gevoelen haerder onsterffelick-
1 Met het getuyghenisse der conscientie.
heyt en hebbẽ. Voorwaer de conscientie de welcke onderschept makende tusschen goet eñ quaet/ met Gods oordeel over een comt/ de selve is een ontwijffelick teecken des onsterffelicken Geests. Want hoe soude een roeringe sonder wesen tot den Richterstoel Gods comen/ ende haer selven door de bekenninge der sulcker schult verschricken? Want het lichaem en wort niet geroert door vreese der geestelicker straffe: maer alleenlick de ziele. Waer uyt het volcht dat sy eẽ wesen heeft.
2 Met de kennisse Gods.
Ende oock de kennisse Gods betuycht genoech dat de zielen/ dewijle sy voorder comen dan haer de werelt streckt/ onsterffelick zijn: want eẽ verganckelicke cracht en soude tot de fonteyne des
3 Met de treffelicke gaven/ daer mede sy is verciert.
levens niet geraken. Ten laetsten/ dewijle so vele overschoone gaven daer mede de Geest des mẽschen verciert is/ betuyghen dat wat Goddelicx is in hem inghedruckt/ soo zijn die alle getuygenissen syns onsterffelicken wesens. Want het gevoelen dat in de onredelicke Dieren is/ dat en streckt hem niet buytẽ het lichaem: of ymmers niet voorder dan tot de dinghen die hen mogen voor oogen comen: maer de roeringe des Geests des menschen doorluystert Hemel ende Aerde/ ende de verborghentheden der natuere/ ende begrijpt alle eeuwen met verstant ende ghedachtenisse/ alle dingen ordentlick schickende/ ende uyt de voorgangẽ dingẽ de toecomende verstaende/ waer mede sy claerlick bewijst/ dat in den mensche wat is dat verschepden is vanden lichame. Wy begrijpen den onsienlickẽ God ende de Engelen met onse verstant/ het welcke niet en ghescihet vanden lichame. Wy verstaen wat recht ende rechtveerdich ende eerlick is/ het welcke voor het lichamelick gevoelen is verborgen. So moet dan dat een Geest zijn/ daer in dit verstant
4 Door de wonderlicke bedenckingẽ/ welcke in den droom gheschieden.
is. Ja oock den slaep selve (die den mensche het verstant benemende/ schijnt hem oock van het leven te berooven) is een claer ghetuyge der onsterffelickheyt/ want hy en brengt niet alleenlick gedachten der dingen die noyt en zijn gheweest/ maer ooc verstant der dingen die in toecomende dingen sullen geschien. Ick roere dese dingẽ cortelick aen/ de welcke oock de Heydensche schrijvers seer verheffen met lustighe vercieringhe der woordẽ: maer by de godsalige Lesers sal de enckel vermaninge ghenoech zijn. Ende waert dat
5 Met vele ontallicke bewijsredenen uyt de heylige Schrifture ghenomen.
de ziele niet en ware een wesentlick dinck/ eñ onderschepden vandẽ lichame/ so en soude de schrifture niet leeren dat wy in aerden huysen woonen/ eñ door den doot verhuysen uyt dẽ Taber-
2.Cor.5.1. ende 5. eñ 10.
nakel des vleeschs/ eñ uytdoẽ dat verderffelic is/
Rom.2.6.
op dat wy ten eynde ten laetsten dage loon hebben na dat eẽ yegelic gedaẽ heeft in het lichaem. Want voorwaer dese plaetsen ende diergelicke/ die alom gelesen worden/ en onderschepden niet alleenlick openbaerlick de ziele van het lichaem/ maer gevẽ ooc te kennẽ dat sy is het voorneemste deel des menschs/ dewijle den naem des mẽ-
1.Cor.7.1.
schen haer wort toegeschrevẽ. Ende als Paulus de geloovige vermaent/ dat sy hen sullen reynigen van alle besmettinghe des vleeschs ende des gheests/ soo stelt hy twee deelen in de welcke de
1.Pet.2.25.
de onreynichept der zonde is. Ende als Petrus Christum noemt dẽ Pastoor eñ Bisschop der zie-
1.Pet.1.9.
len/ so soude hy qualic gesproken hebben/ waren de zielẽ niet de welcke Christus met sulckẽ ampte dient: ja waert dat de zielen niet haer eyghen wesen en hadden/ so en soude het oock niet connẽ
1.Pet.2.11.
staen/ dat hy seyt van de eeuwighe salichept der zielen: ende dat hy gebiet de zielen te suyverẽ/ eñ seyt dat de boose begeerten strijden tegẽ de ziele:
Heb.13.17.
boven desen dat den autheur des briefs tot den Hebreen: seyt dat de Pastoren de wachten houdẽ om rekenschap te geven voor onse zielẽ. Hier toe
2.Cor.1.23.
dient ooc dat Paulus God aenroept tot getuyge synder ziele: want sy en soude voor God niet schuldich worden/ ware sy niet der pijninge ende straffe onderworpen. Het welcke oock claerlicker
Matth.10.28.
uytghedruct wort in de woorden Christi/ als hy beveelt dien te vreesen/ die na dat hy het lichaem
Luc.12.5.
gedoot heeft/ ooc can de ziele werpen int helsche vyer. Bovẽ desen en heeft de autheur des Send-
Heb.12.6.
briefs tot den Hebreen niet mogen claerlicker het wesen der zielen bevestigẽ/ dan als hy de vaders onses vleeschs onderschept van God die de eenige Vader der geesten is. Ende waert dat de ziele vã de gevanckenisse des lichaems verlost zijnde/
Luc.16.22.
niet en leefden/ so soude Christus ongeschictelick seggen/ dat de ziele Lazari in blijschap is/ eñ wederom dat de ziele des Rijckẽ met grouwelicker
2.Cor.5.6.
pijne gestraft wort. Dit selve bevesticht Paulus/ als hy leert dat wy uyt woonen van God/ so lãge als wy in het vleesch woonen: eñ dat wy syn tegenwoordichept gebruycken/ als wy buytẽ het
Actor.23.8.
vleesch zijn. Eñ op dat ic het niet te lanc make in een sake die niet seer duyster en is/ so wil ic alleẽlic dat hier toe seggen/ dat by Lucam dit onder de dwalinghen der Sadduceen ghetelt wort/ te weten/ dat sy niet en gheloofden dat daer Engelen ende gheesten waren.

* Vã het evbeelt Gods: tot stercke bevestinghe van de onsterffelickheyt der zielen.
3 * Dese sake can ooc daer mede sterckelic be-

Genes.1.27.

bestiert worden/ dat geschreven is/ dat de mensche zy geschapē na de gelijckenisse Gods. Want hoewel de eerlickheyt Gods oock haren schijn geeft in den uytwendighen mensche/ so is nochtans sonder twijfel sijn beelt eñ gelijckenisse eygentlic gelegen in de ziele. Ic en versake niet dat de uytwendige gedaente/ so verre wy daer door verscheyden zijn van de onredelicke dieren/ ons Gode gelijcker maect. Ist dat yemant wil oock dit onder het beelt Gods achten/ dat de mensche is geschapen met den mont opwaerts/ ende geboden den Hemel te aensien/ ende het aensichte na den Hemel te heffen/ daer alle andere Dieren zijn geschapen metten hoofde na de aerde/ ick en sal niet seer daer teghen strijden/ so verre dit vast blijft/ dat het beelt Gods het welck in dese uytwendige dingen gesiē wort oft sijnē schijn geeft/ geestelic is.

Ovid. Metamorph. Lib. 1.
Wat eñ hoedanich dat ebenbeelt zy.

Osianders raserie vā het beelt Gods wort wederleyt.

Want Osiander (welcken sijne eygē geschriften betuygen verkeerdelic verstandich te zijne/ in onnutte gedichtselen) vermengt den Hemel met de aerde/ als hy het beelt Gods alsoo wel in het lichaem als in de ziele set. Hy seyt dat de Vader/ Sone/ eñ heylige Geest haer beelt setten in den mensche/ om dat of schoon Adam hadde in geheelheyt geblevē/ Christus nochtans soude mensche geworden hebben. Also na der sulcker gevoelen/ was het lichaem dat Christo verordēt was/ het exemplaer ende voorbeelt der lichamelicker figuere die doen was ghemaeckt. Maer waer sullen sy vinden dat Christus zy het beelt des Geests? Ic bekenne voorwaer dat de eerlicheyt der gantscher Godheyt haren schijn geeft in den persoon des Middelaers: maer hoe sal het eeuwige Woort ghenaemt worden een beelt des Geests/ dewijle het na de ordeninge voor gaet? Int corte/ het onderscheyt dat tusschen den Sone eñ den Geest is/ wort te niete gemaect/ ist dat de Geest dē Sone sijn beelt noemt. Boven desen begheere ick van hem te weten/ hoe Christus int vleesch dat hy heeft aengenomē/ den Geest uytdruct/ eñ met wat teeckenen eñ bewerpingen hy des selven gelijckenisse afbeeldet.

Gen.1.26.

Eñ dewijle die woorden: Laet ons den mensche maken/ etc. ooc den persoone des Soons toe comē/ so sal dat uyt volgen/ dat hy sijns selfs beelt eñ gelijckenisse is: het welcke tegen alle reden is. Boven desen is de mensche geschapen alleenlic na het voorbeelt ofte exempel Christi/ so verre hy mensche is/ ist dat wy het gedichtsel Osiandri aennemen/ ende also is Christus/ soo verre hy soude metten vleesche becleet worden/ de gedaente geweest na de welcke Adam ghemaeckt is.

Vā Osianders beuselinghen siet Lib.2. Cap.12. sect.5.&c.

Maer de Schrifture leert veel anderssins/ dat de mēsche is na het beelt Gods geschapen/ om dat hy Christo (die het eenige beelt Gods is) ghelijck was. Maer in dit en is oock niet sekers.

2.Cor.4.4. Phil.2.6. Col.1.15. Hebr.1.3.

Of tusschen het beelt ende ghelijckenisse een onderscheyt zy.

Daer en is oock gheen cleyn geschil van het beelt ende ghelijckenisse/ dewijle de uytleggers een onderscheyt soecken tusschen dese twee woorden die doch gheen onderscheyt en hebben/ anders dan dat het woort ghelijckenisse/ is voor een uytlegsel ende verclaringe daer by gheset. Wy weten ten eersten dat het den Hebreen seer gewoonlick is/ een dinc met verscheyden woorden tweemael te verhalen ende verclaren: ten anderen en is in de sake selve geen twijfelinghe/ dat de mensche wort het beelt Gods ghenaemt/ om dat hy Gode ghelijck is: Waer uyt het openbaer is/ dat die spottelick doen/ die scherpsinnichlick philosopheren in de woorden/ het zy dat sy het beelt/ welcke de Hebreen noemen Zelem, achten in de substantie der ziele te zijne/ ende de gelijckenisse de welcke sy Demuth noemē/ in de gedaente ofte hoedanichedē: het zy dat sy yet anders voortbrengē. Want als God heeft voorghenomen den mensche te scheppen nae sijn beelt/ soo verhaelt hy het ghene dat duyster was/ verclarende met dit woordeken: Nae sijn ghelijckenisse: ghelijck of hy segghen wilde/ dat hy den mensche soude maken/ in den welcken hy soude als hem selven afbeeldē om de teeckenen sijnder ghelijckenisse die in den mensche ghedruckt zijn. Soo dan Moses weynich daer nae tselve verhalende/ noemt tweemael tbeelt Gods/ sonder de ghelijckenisse te melden.

Gen.1.27.

Eñ ander tegenworpinge van Osiander.

Ende het is van cleynder weerde dat Osiander teghenwoorpt/ te weten/ dat niet een deel des mensches/ oft de ziele met hare gaven/ en wordt het beelt Gods ghenaemt: maer de gheheele Adam/ de welcke heeft van der aerde/ daer van hy ghemaeckt was/ sijnen naem ghecreghen.

Antwoort.

Ick segghe dat alle Lesers dit sullen achten gheen ghewichte te hebben. Want hoewel de geheele mensche wort Mortalis (dat is sterffelick) genaemt/ soo en is nochtans daerom de ziele niet der doot onderworpen: ende wederom als hy ghenaemt wort/ een redelick Dier/ en comt daerom de reden ofte het verstant dē lichame niet toe. Daerom hoewel de ziele geen mensche en is/ soo en ist nochtans niet wonderlick noch ongeschickt/ dat hy nae der ziele wort het beelt Gods ghenaemt: hoewel ick houde dat fondament dat ick weynich te voren geset hebbe/ te weten/ dat het beelt Gods hem streckt tot de gheheele uytnemende vercieringe/ waer mede de natuere des menschē de andere Dieren te bovē gaet. Ende met desen woorde/ beelt oft ghelijckenisse Gods/ wort beteeckent de gheheelheyt ofte volmaectheyt die Adam hadde/ doē sijn verstant noch rechte sijne genegentheden na de redelicheyt geschickt/ sijne sinnē met rechter ordeninge getempert ende gematicht waren/ ende met waerachtelicke uytnemende gaven de hoocheyt sijns scheppers uytdruckten.

In den heele Adam openbaerde hem dat beelt Gods.

Eñ hoewel het beelt Gods voornemelic was int herte eñ ghemoet/ oft in de ziele eñ hare machten oft werckinghen/ nochtans en was in hem geen deel (oock tot het lichaem toe) waer in niet eenige vonckē dier gelijckenisse en glinsterden. Het is vast dat oock in alle deelen der werelt eenige teeckenen der eerlickheyt Gods schijnen: waer uyt men mach verstaē/ dat de mensche als God sijn beelt in hem set/ wort verheven boven alle andere creaturē/ ende als van gemeyne dingen onderscheyden. Men moet niet versakē dat de Engelē zijn na de gelijckenisse Gods geschapen/ dewijle (gelijck Christus betuycht) onse opperste volmaectheyt is den Engelen gelijck geworden. Maer Moses prijst niet te vergeefs de genade Gods tot ons met desen sonderlingē lof/ als hy alleenlick sienlicke dinghen metten mensche vergheleyckt.

Matth.22.30.

In wat maniere dat beelt Gods in der zielen sal geacht moetē worden is uyt de wederoprechtinghe door Christum af te nemen.

4 Maer noch en schijnt geē volcomen beschrijvinge deser beelde gegeven te zijne/ tē zy dat het claerder geopent worde/ met wat dingen de mēsche te boven gaet/ ende waer in hy moet geacht worden een spiegel der eerlicheyt Gods te zijne. Ende dit en can nergens uyt bet dan uyt de wederoprechtinghe der verdorven natuere/ bekent worden. Dat Adam van sijnen staet afvallende/ is door de afwijckinge vervreemt geworden vā God/ dat is sonder twijfel.

Gen.3.8.

Daerom of wy schoon toelaten dat het beelt Gods in hem niet en is gantschelick te niet geworden ende uytgewischt/ so is het nochtans also verdorven/ dat al wat daer van is overgeblevē/ zy eē grouwelicke mismaecktheyt. Daerom is het begin om onse salicheyt wederom te gecrijgen/ in de wederoprechtinge ghelegen/ de welcke wy hebben door Christum: de welcke ooc om deser sake wille ge-

noemt wort/den tweedē Adam/ om dat hy ons heeft de waerachtige geheele volmaecthept weder gegeven. (1. Cor.15.45.) Want hoewel Paulus de overvloedige genade Gods in de wedergheboorte prijst/ den levendichmakenden geest (daer mede de geloovige van Christo begaeft worden) stellende tegen de levende ziele/ in de welcke Adam was geschapē/ so en neemt hy nochtās dat ander hooftstuck niet wech / te weten / dat dit zy het eynde der wedergheboorte/ namelick/ op dat Christus ons nae het beelt Gods vermake ende vernieuwe. (Col.3.10.) Daerom leert hy erghens dat den nieuwen mensche vernieut wort nae het beelt des ghenes die hem heeft gheschapen / waer mede dat oock over een comt: (Ephe.4.24.) Doet aen den nieuwen mensche/ die na God is gheschapen. Nu moeten wy sien wat Paulus voornemelick begrijpt onder dese vernieuwinge. (Wat onder dese wederoprechtinge begrepen wort.) Ten eersten set hy bekenninghe/ ten anderen oprechte rechtveerdichept ende heylichept/ waer upt wy verstaen/ dat in het begin (Genes.2.7.) het beelt Gods/ in het licht des gemoets ofte verstants / in de rechtichept des herten / ende in de ghesonthept aller deelen des menschen/ was een merckelick beelt Gods. Want hoewel ick bekēne dat het zijn eyghen ende spneerdochtische wijsen van sprekē/ so en can nochtans dese gront niet benomen worden/ te weten / dat het ghene dat het voorneemste is in de vernieuwinghe des beelt Gods/ oock zy het opperste gheweest in de scheppinghe. (2.Cor.3.18.) Tot dit selve dient oock dat hy erghens seyt/ dat wy met ontdeckten aensichte de eerlickhept Christi aenschouwende/ na het selve beelt verandert wordē. Wy siē nu hoe dat Christus een seer volmaeckt beelt Gods is / nae de welcke wy gemaect zijnde/ also weder opgerecht worden / dat wy in waerachtige Godsalichept/ rechtveerdichept/ suyverhept ende verstant/ het beelt Gods dragen. Als wy dit weten/ soo sal de meyninge Osiandri vā de figuere des lichaems lichtelick by haer selven vergaen. (1.Cor.11.7.) Dat de man alleē wort het beelt ēn eerlichept Gods genoemt by Paulum/ daer het wijf van de eere wort uptgesloten/ dat wort van de Politische ordeninghe verstaen/ ghelijck het claer is upt het vervolch. Maer dat onder het beelt (vā het welcke wy nu spreken) begrepen wort al wat tot het geestelick ende eeuwige leven behoort/ dat is nu (gelijck ick nu meyne) ghenoechsaemlick bewesen. Dit selve bevesticht Joannes ergens met andere woordē/ (Joan.1.4.) seggende/ dat het eeuwige leven dwelck van den aenbeginne was in het eeuwige Woort Gods/ is het licht der menschē geweest. Want voorgenomen hebbende de sonderlinge ghenade Gods te prijsen/ daer mede de mensche de andere Dieren te bovē gaet/ om hem van het gemeyn getal der dingen af te sonderen/ om dat hy een sonderlinge leven heeft vercregē/ dat met den lichte des verstants is vereenicht: soo bewijst hy mede hoe hy is na het beelt Gods geschapen. (Wat dat het beelt Gods gheweest is voor den val: waer in dat het nu gesien wort/ wanneer ende waer het volcomē hem sal vertoonē.) Daerom dewyle het beelt Gods is de geheele uptnemende cierlichept der menschelicker natuere/ de welcke in Adam was door de afvallinghe/ ende is daer na alsoo gheschent ēn byna te niete gemaeckt/ dat upt dien val niet en zy overgebleven/ onverwerret/ ongebroken ende onbesmet: soo wort sy nu eēsdeels gesiē in de uptvercorene/ so verre sy zijn door den geest wederboren/ maer sal haer volcomen claerhept hebben in den hemel. Ēn op dat wy weten waer in die gelegen is/ soo is het noodich te handelen van de crachten ende wercken der ziele. (In het 10. boeck van de heylige Drievuldichept: ende in het 11. boeck van de Stadt Gods.) Want de speculatie ende bedenckinghe Augustini/ heeft gheen vastichept/ te weten/ dat de ziele zy eenen spiegel der Drievuldichept/ om dat sy het verstant/ den wille/ ende de gedachtenisse in haer heeft. Ende oock en is de meyninge der waerhept niet gelijck die sommige hebben/ die de gelijckenisse Gods setten in de heerschappie die den mensche is gegeven: gelijck of hy alleenlick hier in Gode ghelijck ware / dat hy een heere ende besitter aller dinghen ghemaeckt is. Want het beelt Gods is in den mensche ende niet buyten den mensche te soecken/ ja het is het binnenste goet der ziele.

5 Maer eer ic voorder voort ga/ is het noodich de raserie der Manicheē te wederstaen/ de welcke Servetus heeft gesocht te desen tijde wederom op te brengen. (Eer hy vā de crachten der zielē handelt/ verwerpt hy de raserie der Manicheen ende Serveti van den oorspronck der zielen.) † Om dat Moses schrijft dat God heeft in het aensichte des mensches eenen blas des levens ingheblasen / daer upt hebben sommighe ghemeynt dat de ziele zy yet van de substantie Gods in den mensche ghebracht/ gelijck of eenich deel der ongemeten Godhept/ ware in den mensche gevloeypt. († Genes.2.7.) Maer wat grover ende schandelicker ongheschicktheden dese duyvelsche dwalinghe met haer brengt/ dat is licht met corte woordē te bewijsen. Want ist dat de ziele des mensches is upt het wesen Gods gecomen/ soo sal daer upt volghen / dat de natuere Gods is niet alleenlick de veranderinge ende der gheneghentheden/ maer oock de onwetenthept ende boose begeerlickheden/ ende der swackhept ende alle feylen ende ghebreken onderworpen. Geen onghestadiger dinck dan de mensche/ om dat sijn ziele door verscheyden roeringhen wort menigherley wijse beroert/ ende herwaerts ende ginswaerts gedreven. Somtijts dwaelt den mēsche door onwetenthept/ hy wort door allerley seer cleyne versoeckinge overwonnen. Wy wetē dat de ziele selve is den poel aller onreynichept. Dese dingen alle worden der natuere Gods toegeschreven / ist dat wy aennemen dat de ziele zy upt het wesen Gods / ofte dat sy verborgentlick van de Godhept vloeypt. Wie en soude hier van niet verschrickē? Paulus seyt wel waerachtichlick upt Arato, dat wy zijn het geslachte ofte afcomste Gods/ (Actor.17.28.) maer dat en is niet na de substantie/ maer nae de hoedanichept ofte qualitept / te weten/ so verre hy ons heeft met goddelicke gaven verciert. Maer het wesen des Scheppers te verscheuren/ op dat een yegelijck een deel hebbe/ dat is te groote uptsinnichept. So moetmē dan vaste houden dat de zielen (hoewel hen het beelt Gods inghedruckt) niet min en zijn gheschapen dan de Engelen. Ende de scheppinghe en is niet een stortinge ofte vloeyinge eens dincks upt een ander/ maer een begin eens wesens upt niet. Ēn men moet niet terstont seggē/ dat de ziele is upt de substantie Gods ghenomen / om dat sy van God is ghegeven/ ende upt het vleesch verhuysende/ tot God weder keert. (Eccl.12.7.) Ende Osiander verwerret oock in desen deele hem selven in godloose dwalinge/ de wijle hy hem selven te seere verheft in sijne bedriegerien/ het beelt Gods in den mēsche niet bekēnende sonder eē wesentlicke rechtveerdichept: (Ēn de raserie van Osiander, die het beelt Gods in den mensche niet en bekēt sonder de wesentlicke gherechtichept.) ghelijck of God ons niet en conde hem selven gelijck maken door de onbegrijpelicke cracht sijns Gheests/ ten zy dat Christus hem selven substantialick in ons uptstorte. Mē mach dese verstrickinge vercieren ende bestrijckē met wat verwe men wil: nochtans en sullē sy de oogen des verstandigen Lesers nimmermeer also verstricken / datmen niet en sal sien datse upt de dwalinge der Manicheē comē. Maer als Paulus hādelt vā de vernieuwinge des beelts Gods/ so canmen lichtelick upt sijne woorden verstaen/ dat de mensche Gode gelijck was/ niet door invloeyinge der goddelicker substantie/ maer door de genade ēn cracht des heyligen Geests. Want

hy seyt

2. Cor. 3. 18.

hy seyt dat wy de eerlickheyt Gods aensiende/ tot het selve beelt verandert worden/ als van dē geest des Heerē/ de welcke voorwaer also in ons werckt/ dat hy ons nochtans niet en maect van der selve substantie met God.

Om te comē tot de verclaringhe van de crachten der zielē/ wijst hy eerstelic aen/ dat de leere by cans[illegible] van alle Philosophen zy verscheydē/ onseker/ ende duyster.

6 Het ware dwaesheyt de beschrijvinghe der ziele te soecken by de Philosophē/ onder de welcke byna niemant (uytgenomen Plato) vastelick en seyt dat de substantie der ziele onsterffelick is. De andere Socratische Philosophen/ roerē ooc die aen/ maer also dat niemant opentlic en leert dwelck hy selve niet vast en hielt. Maer het gevoelen Platonis is daerom rechter/ om dat hy het beelt Gods aenmerckt in de ziele. De andere hechten de machten ende wercken der ziele soo seer aen dit tegenwoordige leven/ dat sy buyten het lichaem haer niet en laten. Maer wy hebben te voren gheleert uyt de Schriftuere/ dat de ziele is een substantie sonder lichaem: nu moeten wy daer by setten/ dat sy/ hoewel sy eyghentlick niet en wort in eenighe plaetse begrepen/ nochtans is in het lichaem ghegeven/ ende daer in woont als in een huys/ niet alleenlick om allen den deelen des lichaems leven te gheven/ ende de leden nutte ende bequame instrumenten te maken tot haer wercken/ maer ooc om de overhant te hebben in de regeeringe des levens des mensches/ ende dat niet alleenlick aengaende de wercken des aerdischen levens/ maer oock om den mensche te verwecken dat hy God eere ende diene.

Der zielen heerlickheyt.

Hoewel dit laetste niet en wort claerlick ghesien in dese verdorven natuere/ nochtans zijn eenighe overblijfselen selfs in de seylen ende ghebreken ghebleven. Want waer uyt zijn de menschen soo seer sorchvuldich voor de faem oft goeden naem/ ten zy uyt schaemte? Ende waer uyt comt de schaemte/ anders dan uyt het aensiē der deucht? der welcker begin ende oorsake is/ dat de menschen verstaen hen selven ghebooren te zijn om rechtveerdichevt te onderhouden: ende hier in ist zaet der Religie besloten. Ende ghelijck sonder twijfel de mensche is gheschapen om het hemelsche leven te bedencken/ ende hem selven daer toe te bereyden/ also ist vast dat de kennisse daer van is der ziele inghedruckt. Ende voorwaer de mensche en soude het voorneemste ghebruyc des verstants niet hebben/ waert dat hem sijn eyghen gheluckicheyt verborghen ware: der welcker volmaecktheyt is by God ende met God vereenicht te zijn. Daerom is het voorneemste werck der ziele na dit selve te staē/ ende daerom hoe een yeghelick meer arbeyt om tot God te comen/ soo veel te meer verstants ende redelickheyts bewijst hy hem selven te hebben.

Daer is maer eē ziele in elcken mensche.

Die meer dan een ziele setten in den mensche/ te weten/ een gheboelende/ ende een redelicke ziele/ hoewel der sulcker woorden eenen schijn der waerheyt hebben/ nochtans dewijle daer in geē vasticheyt en is/ soo moeten wyse verworpen/ ten zy dat wy ons willen in onnutte ende lichtveerdighe dinghen quellen. Sy segghen dat tusschen de instrumentische roeringhen/ ende het redelick deel der ziele/ groote teghenstrijdinghe is. Ant woorde. Maer de reden selve is oock met haer selven oneens/ ende hare reden strijden als vyandische heyrscharen d'een teghen den anderen. Maer dewijle dese beroerte ende verwerringe is uyt de verdorventheyt der natuere/ so wort daer uyt verkeerdelick verstaen/ dat daer twee zielen zijn/ om dat de machten ende werckingen der ziele niet over een en comen in sulcker mate als sy behooren.

‡ Eē cort verhael der Philosophē meyninge van de crachten der zielen.

‡ Voort van de machten ende wercken der ziele scherpsinnichlick te handelen/ dat late ick den Philosophen over: ons sal een slechte beschrijvinge genoech zijn/ om de Godsalicheyt te stichten. Ick bekenne dat de dinghen die sy daer van leeren/ zijn waerachtich/ ende lustich/ ende nut/ ende wel van hen verstaen ende besloten/ ick en verbiede oock niemant dit te lesen die begeerich is om te leeren. So late ick dan ten eersten toe/ dat daer zijn vijf sinnen/ de welcke nochtans Plato liever heeft instrumenten te noemen/ door de welcke alle dingen die den mēsche voor comen/ worden in het gemeyn gevoelen/ als in een seker vat/ inghedruyt. Daer nae volcht phantasia de bedenckinghe die de dingen oordeelt die sy van het ghemeyn gevoelen heeft aenghegrepen. Daer na de reden/ de welcke het alghemeyn oordeel heeft. Ten laetsten het verstant het welcke met ernstighe ende geruste aenschouwinge bemerckt dat de reden pleecht herwaerts ende ginswaerts uytloopende te roerē.

In Theaeteto.

Item dat met dese drie machten/ waer door wy bekennen/ te weten/ het verstant/ de reden/ ende de phantasie/ oock drie machten door de welcke wy begeeren/ over een comen/ te weten/ de wille wiens ampt is/ te begeeren het gene dat het verstant ende de reden voor settē/ ende de macht tot toornicheyt/ de welcke aengrijpt het ghene dat van de reden ende de phantasie is voor gegeven: ende de macht tot begheerlickheyt/ de welcke de dingen aengrijpt die van de phantasie ende het gevoelen is voorgeworpē.

Arist. Lib. 1. Eth. cap. vlt. Eth. li. 6. cap. 2.

Of dese dingē schoon waerachtich zijn/ ofte ymmers der waerheyt ghelijck: so achte ick nochtans best die achter te laten/ om dat ick vreese dat sy ons souden meer in duysterheyt verwerren dan helpen.

Wat vā sulcker Philosophen meyninge te ghevoelen zy.

Ist dat yemant wil de machten der ziele op een ander wijse deelē/ so dat de eene zy de macht tot de begeerlicheyt/ de welcke hoewel sy sonder reden is/ nochtans der reden ghehoorsaem is/ soo verre sy geleyt eñ beweecht wort: eñ de andere/ de macht tot verstaen ghenaemt worde/ de welcke in haer selven zy de reden deelachtich: ick en sal dit niet seer wederleggen. Ick en wilde ooc dit niet wederleggen dat daer drie beginselen zijn/ waer uyt al het doen des mensches comt/ te weten het gevoelen/ het verstant/ eñ de begeerlickheyt. Maer laet ons liever een deelinge nemen die een yegelic mach verstaē/ de welcke voorwaer niet en mach uyt de Philosophen gehaelt worden: want als die willen op het alder slechtste sprekē/ so deelen sy de ziele in begheerte oft lust/ ende int verstant.

Themist. lib. 3. de anima. Cap. 46. De duplici intellectu.

Eñ dese twee maken sy wederom dobbel: want sy seggē dat het verstant somtijts is contemplatijf/ ende alleenlic in de aenmerckinge besich/ als dat met de kennisse alleenlic te vrede zijnde/ geen roeringe en heeft tot doen oft wercken: dese sake meynt Cicero beteeckent te zijne met dat Latijnsch woort Ingenium, (het welcke wy somtijts seggen vernuft.) Ende dat somtijts het verstant zy dadich/ door het aengrijpen des goets ofte des quaets/ den wille menichsins roerende. Ende hier onder is de wetenschap van wel eñ rechtveerdichlic te leven/ begrepē. Den lust deelē sy oock in wille ende begeerlickheyt. Als den lust der reden gehoorsaem is/ so noemē sy dat wille: maer als hy het joc der reden verworpende/ uytloopt tot onmaticheyt/ dan wort hy begeerlickheyt oft beroerlicheyt genaemt. Also bedencken sy dat in den mensche altijt de reden sulck is/ dat hy hem daer mede can recht ende wel regeeren.

De fin. lib. 5.

De afdeelinge vā der zielē crachten in t'verstāt eñ de wille/ comt meer met de Christelicke leere over een.

7 Van dese wijse van leeren worden wy bedwonghen weynich af te wijcken/ om dat de Philosophen (den welcken de verderbinghe der natuere/ die uyt de straffe der afwijckinge is gecomen/ onbekent was) de twee standen des mēsches die seer verscheydē zijn/ verkeerdelick vermengen.

mengen. Laet ons dan aldus achten/ te weten/ dat daer zijn twee deelen der ziele des mensches die tot den teghenwoordighen handel bequaem zijn/ namelick/ het verstant ende den wille. Ende dat het ampt des verstants zy/ de dingen te onderschepden/ die dē mensche voor comen/ na dat het een yegelick acht te prijsen oft te straffen. Eñ dat den wille verkiest ende na volcht het ghene dat het verstant betuycht goet te zijne: eñ dat hy veracht ende vliet het gene dat het verstánt misprijst. Wy en moeten ons hier niet laten verhinderen met dat cleyne dat Aristoteles scherpsinnichlick voortbrengt/ dat het verstant eygentlic in hem selven geen roeringen en heeft/ maer dat de verkiesinge den mensche roert. Want op dat wy niet worden in onnoodige vragē verwerret so sal het ons genoech zijn dat het verstant is als de leytsman eñ regeerder der ziele: eñ dat dē wille altijts op des verstants wencken ende behagen siet/ ende niet en begeert dan na sijn oordeel. Op dese wijse leert de selve Aristoteles met der waerheyt/ dat schuwen eñ begeerē sulc is in den lust/ als bevestingen of versakē in het verstant. Maer hoe seker de regeeringhe des verstants nu is om den wille te beweghen/ dat sullen wy erghens sien. Hier willen wy alleenlick dit seggen/ dat in de ziele geen macht en is/ die niet en can wel onder een deser twee deelen gherekent worden. Eñ aldus begrijpen wy het gevoelen onder het verstant: het welcke sommighe Philosophen alsoo daer van onderschepden/ dat sy segghen dat het ghevoelen ghenegen is tot wellust/ ende het verstant tot het ghene dat goet ende eerlick is/ ende dat het daer uyt comt/ dat de begheerte des ghevoelens wort begheerlickheyt ende lust: ende dat de ghesintheyt ofte genegentheyt des verstants/ wort wille. Wederom voor den naem lust/ ghebruycken wy dē naem wille/ de welcke gemeynlicker ghebruyckt wort.

Ita Plato in Phædro.

Lib. Eth. 6. Cap. 2.

Lib. 2. Cap. 2. vā de 12. sect. tot de 26.

Dat were eñ de cracht des verstants eñ willens in dē mensche voor den val.

8 So heeft dan God de ziele des mensches met verstant begaeft/ daer mede sy soude goet van quaet eñ recht vā onrecht onderschepdē/ eñ door het licht der reden sien wat te begeeren is ofte te schuwen. Daer toe heeft hy ooc gegevē dē wille/ in den welcken de verkiesinghe is. Met dese seer schoone gave was de eerste conditie des mensches uytnemende/ so dat de redē/ verstant/ voorsichticheyt/ ende oordeel/ niet alleenlick genoechsaem waren tot de regeeringe des aerdischen levēs/ maer dat de mensche daer mede ooc mochten climmen tot God/ ende tot de eeuwige ghelucksheyt/ ende dat daer by oock soude de verkiesinghe comen die de lusten souden regeeren/ ende alle de instrumentische roeringen matigen: ende dat alsoo de wille soude gantschelick met de regeeringhe der redenen over een comen. In dese volmaecktheyt ende geheelheyt hadde den mensche vrijen wille/ waer door hy mochte/ soo hy wilde/ het eeuwighe leven ende de salicheyt verkrijghen ende erven. Want hier wort ontijdelick de vragen inghevoert van de verborghen predestinatie ofte verordeninghe Gods. Want men handelt hier niet wat mochte geschiē of niet geschiē: maer hoedanich de natuere des mensches was. So mochte dan Adam blijvē staēde/ hadde hy gewilt/ dewijle hy niet en is gevallē dan door sijnē eygenē wille. Maer dewijle sijnē wille was beweechlick op beyden zijden/ eñ gheen stantvasticheyt en hadde om volstandich te blijven/ daerom is hy soo haest ende lichtelick gevallen. † Nochtans was de verkiesinge des goets ende des quaets vry/ ende niet alleenlick dit/ maer in het verstant ende in den wille was seer groote rechticheyt/ ende alle de instrumentische deelen waren behoorlick te samen gheboecht ende ghemaeckt tot ghehoorsaemheyt/ tot dat de mensche hem selven verdervende/ heeft sijn goet gheschent. Hier uyt zijn de Philosophen in so groote duysterheyt/ om dat sy in het vervallen huys een wel ghemaeckte wooninge/ ende in het verbysterde ende verscheurde/ bequame tsamenvoeginghe sochten. Sy hielden desen gront/ te weten/ dat de mensche niet en soude een redelick Dier zijn/ ten ware dat in hem ware de verkiesinge des goets eñ des quaets. Hen quam oock in den sin dat het onderschept tusschen de deuchden ende zonden souden anders wechghenomen zijn/ waert dat de mensche niet en conde sijn leven schicken door sijnen eygenen raet. Dit was wel recht/ hadde in den mensche gheen verderfelicke veranderinghe gheweest: maer dewijle dese hen verborghen was/ soo en ist gheen wonder dat sy den Hemel met de Aerde vermengen. Maer die hen selven belijden Christus Discipulen te zijne/ ende nochtans in den mensche die geschent ende in het geestelicke verderf versoncken is/ noch het vrye goetduncken soecken/ die onderschepden de Philosophische ende de Hemelsche leere also onverstandelic/ dat sy noch de Hemel noch de Aerde en raken: Maer dit sal te sijnder plaetse beter gehandelt wordē. Nu moetmē alleenlic dit wetē/ namelick/ dat den mensche veel anders was in de eerste scheppinge/ dā alle sijne nacomers/ de welcke uyt den verdorven mensche haren oorspronck hebbende/ de erffelicke smerte oock mede van hem hebben. Want alle de deelen der ziele waren gemaeckt tot rechticheyt/ ende het verstant hadde sijn goetheyt ende gheheelheyt/ ende den wille was vry tot de verkiesinghe des ghenes dat goet was. Ist dat yemant hier teghen wil segghen/ dat den wille was als op een slibberighe plaetse gestelt/ dewijle sijn macht swack was. Antwoorde. Dien selven stant oft graet was ghenoech om de onschuldinghe wech te nemen. Want het en was niet recht dat God soude met sulcke Wet verbonden zijn/ dat hy dē mensche soude sulck maken/ dat hy gantschelick niet en soude connen noch willen sondighen. Dat hadde wel een beter natuere gheweest/ maer soo nauwe teghen God te kijven/ ghelijck oft hy dat hadde moeten den mensche gheven/ dat is meer dan onrecht: want het stont in sijnen wille soo veel te gheven als hem goet dochte. Ende waerom God den mensche niet en hielt staende met de gave der volherdinghe/ dat is in sijnen raet verborghen: ende het betaemt ons met soberheyt wijs te zijne. De mensche hadde wel ontfanghen de gave om te moghen/ hadde hy ghewilt: maer hy en hadde den wille niet/ daer mede hy soude moghen: want nae sulcken wille soude volherdinghe ghevolcht hebben. Hy en is nochtans niet ontschuldichlick die het ontfanghen heeft/ alleenlick om hem selven te verderven. Maer God en was gheensins bedwonghen dat hy hem niet en soude eenen middelmatighen ende oock veranderlicken wille gheven/ om uyt des mensches val/ ende materie/ ende oorsake sijnder eerlickheyt te nemen.

Sijnen vrijen wille.

Gen. 2.16. Eccl. 15.14. 15.

† Eccl. 15.17. 18. Gen. 3.20.

Desen vryen wille heeft de eerste mēsche door sijnē val verloren. Twelck den Philosophen onbekent is gheweest.

Der Pelagianen ende Papisten raserie.

Lib. 2. Cap. 2.

Genes. 1.27. Eccl. 15.14.

Een teghenworpinge vā den val des menschē wederleyt.

August. lib. 11. super Ge. Cap. 7.

De correp. & grat. ad Valēt. Cap. 11.

Capittel xvj.

Dat God door sijn cracht de VVerelt die van hem gheschapen is, onderhout ende beschermt, ende een yegelic deel daer van door sijn voorsienicheyt regeert.

VOort † datmē soude God sulcken verganckelicken Schepper maken/ die soude alleenlick eenmael sijn werck volbracht hebben/ dat en

† De godloosen bekennen door tgevoelen des vleesches God eenē Schepper te zijn.

ſoude gheen verwe hebben. Ende het betaemt ons hier in voornemelic verſchepden te zijn van de onheplighe menſchen/ dat ons de tegenwoordichept der goddelicker cracht niet min en lichte in den gheduerighen ſtant der werelt/ als in haren eerſten oorſpronck. Want hoewel oock de herten der goddeloosen door het eenich aenſchouwen des Hemels ende der aerde bedwonghen worden hen op te heffen tot den Schepper: ſoo heeft nochtans het gheloove ſijn ſonderlinghe mate/ waer door het den volcomen lof der ſcheppinge Gode toe ſchrijft.† Hier toe dient dat woort Pauli dat wy boven verhaelt hebbē / te weten/ dat wy niet anders dan door het geloove en verſtaen dat de werelt is * door het Woort Gods ghemaeckt. Want ten zy dat wy tot ſijn voorſieninghe comen / ſoo en verſtaen wy noch niet recht/ wat het zy/ dat God de Schepper is/ hoe ſeer wy dat ſchijnen met den verſtande te verſtaen/ ende met de tonghe te belijden. Want als het gevoelen des vleeſches heeft de cracht Gods in de ſcheppinghe eenmael hem ſelven voorgheſet/ ſoo blijft het daer ſtaende: ende als het ten alderuoorſten comt / ſoo bemerckt ende overlegt alleenlick het gene dat hem ſelven van ſelfs vertoont/ oock den ghenen die het niet en ſoecken/ te weten/ de wijſhept/ ende macht ende goedichept des autheurs in de voortbrenginge ſulcx ſijns wercx: ende in de onderhoudinghe ende regeeringhe daer van/ eenighe ghemepn werckinghe waer upt de cracht der roeringhe comt. Eyndelick het mepnt dat de cracht die God heeft van den beginne aen daer in ghegheven/ ghenoechſaem is om alle dinghen te onderhouden. Maer het gheloove moet hooger ende voorder comen/ te weten / dat het terſtont verſtae dat die / die de Schepper aller dinghen is/ oock is de eeuwighe Regeerder ende bewaerder: eñ dat niet met eene alghemepne roeringhe de gantſche Werelt ende alle hare deelen roerende: maer met een ſonderlinghe voorſieninge een pegelic dinck dat hy gemaeckt heeft (oock tot de minſte Mußche toe) onderhoudende/ voedende ende beſorghende. Aldus comt David op de gheduerige voorſieninge/ als hy met corte woorden heeft ghesept / dat de werelt is van God gheſchapen/ ſeggende: Door het woort des * Heeren zijn de Hemelen vaſt gemaeckt/ ende alle haer cracht door den blas ſijns monts. Ende terſtont daer nae ſept hy: De Heere heeft ghesien op de kinderen der menſchen/ eñ ſo voort/ dat hy meer tot ſulcken mepninge daer by ſtelt. Want hoewel ſy niet alle ſoo wetentlick eñ beſchepdelic en argumenteren / nochtans dewijle het niet geloovelick en ſoude zijn/ dat God de menſche beſorcht/ ware hy niet de Schepper der werelt: ende dewijle niemāt met ernſt en gelooft dat de werelt van Gode gheſchapen is/ ten zy dat hy oock ghevoele dat God ſorghe draecht voor ſijne wercke: ſo en lept ons David niet ſonder oorſake met een ſeer goede ordeninghe van het eene tot het andere. Dat int gemepn alle deelen der werelt onderhouden worden door de verborghen inſpiratie of ingevinghe Gods/ dat leeren oock de Philoſophen/ ende het verſtant des menſchen begrijpt ſulcx. Maer hierentuſſchen en comen ſy daer toe niet/ daerſe David toe lept/ ende alle de godſalighe met hem verheft/ ſeggende: Alle dinghen ſien op u / op dat ghy hen ſpijſe gheeft tot haerder tijt: als ghy gheeft/ dan verſamelen zy: als ghy u hant open doet/ dan worden ſy met goet verſadicht. Soo haeſt als ghy u aenſichte af went/ ſo worden ſy verſchrickt: als ghy den gheeſt weder neemt/ ſo vergaen ſy/ ende keeren wederom tot aerde. Als ghy wederom den gheeſt geeſt/ ſo worden ſy gheſchapen/ ende ghy vernieuwet het aenſchijn der aerden. Ja oft ſy ſchoon met de woorden Pauli ghevoelen/ dat wy in God zijn/ ende leven ende ſweven: ſoo zijn ſy nochtans verre van het ernſtich ghevoelen der genade de welcke Paulus aen prijſt/ dewyle ſy de ſonderlinghe ſorghe Gods / waer upt ſijn Vaderlicke liefde eerſt bekent wort/ niet en ſmaken.

Maer de Godſalige en bekennen niet alleen deur t'geloove God eene Schepper/ maer ooc dat hy is wijs/ machtich/ eñ een ſeer goedē regeerder eñ gheduerighen onderhouder van alle ende peder geſchapen dinck.

† Heb.11.3. * Gen.1.6. Pſal.33.6. Joan.1.18.

Dit ſelve geloove ſteunt op t'woort Gods/ daer van ſommige getupgeniſſen voortghebracht worden.

Pſal.33.6. * Iehova. Pſal.33.13. Pſal.103.27.28,29.30. Act.17.28.

2 Op dat dit onderſchept te claerder zy / ſoo moetmen weten dat de voorſieninge Gods/ gelijck de Schriftuere die leert/ wort gheſtelt tegen de fortupne ende het gheval. Nu dewijle in alle eeuwen den ghemepnen man ghelooft dat alle dinghen by gevalle gheſchien/ welcke mepninge oock bpna ten deſen tijde in alle menſchen is: ſoo iſt ſeker dat het ghene datmen behoort van de voorſieninghe te behouden/ door deſe verkeerde mepninghe niet alleenlick en wordt verduyſtert/ maer ooc bpna begraven. Iſt dat pemant is onder de roovers gevallen/ oft onder wreede wilde Dieren / ofte door haeſtighen wint heeft in de Zee ſchipbreucke geleden/ ofte is onder een huys ofte boom doot ghevallen: iſt dat een ander in de woeſtijne dwalende / vint ſpijſe om ſijnen hongher te ſtillen/ of van de waterbaren gheſlaghen zijnde/ tot de haven comt / oft alleenlick eenen vingher breet van de doot zijnde/ wonderlick ontgaet: deſe ghelucklighe ende ongeluckige toecominghen ſchrijft het vernuft des vleeſchs de fortupne toe. Maer ſoo wie door den mont Chriſti geleert is/ dat alle de hayren ſijns hoofts getelt zijn/ die ſullen de oorſake voorder ſoecken/ ende achten dat alle geſchiedeniſſen wordē door den verborgenen raet Gods geregeert. Ende de dinghen die gheen leven en hebben/ moetmen alſo achten/ dat ſy hoewel een pegelick ſijn natuerlicke epghenſchap heeft / nochtans haer cracht niet upt en gheven / dan ſoo verre ſy door de teghenwoordige hant Gods beweecht worden. So zijn ſy dan niet anders dan inſtrumenten in de welcke God ſonder ophouden ſo veel crachts in druppt als hy wil/ ende na ſijnen wille tot dit oft dat werc buycht ende keert. Geen creatuere heeft wonderlicker noch luſtigher cracht dan de Sonne: Want boven dat ſy de gantſche Werelt luchtich maeckt door haer ſchijnen/ ſo is dat een groot dinck dat ſy alle Dieren onderhout ende ſterckt met haer hitte / ende met hare ſtralen de aerde vruchtbaer maeckt/ ende upt de zaden (als ſy die in den ſchoot der aerde verwermt heeft) graſſich groenſel treckt / het welcke ſy met nieu voetſel onderhout ende vermeert/ ende ſterct tot dat het pijpen ende ſtroo wordt. Dat ſy dat met gedurigen domp voedt/ tot dat het bloepe/ ende upt de bloeme vrucht hebbe: ende dat ſy dan ooc de vrucht door hitte rijpe maeckt. Item desgelijcx dat de boomen ende Wijnſtocken van der Sonne verwarmt/ ten eerſten bottē ende bladeren/ ende daer na bloemē upt worpen / eñ upt de bloemē vrucht voortbrengē. Maer God willende den gantſchen lof deſer dinghen hem ſelven alleenlick aentrecken/ heeft eerſt het licht ende de aerde met alderlep crupt ende vrucht gemaeckt/ eer hy de Sonne heeft gheſchapen. Daerom een godſalich menſche en ſal de Sonne niet achten te zijne de voorneemſte ofte noodighe oorſake dier dinghen/ die voor de ſcheppinge der Sonne gheweeſt zijn / maer dat ſy alleenlick is een inſtrument dat God ghebruyckt om dat hy alſoo wil: hoewel hy daer ſonder / can even wel dat werck doen door hem ſelven. Boven deſen / dewijle wy leſen dat de Sonne is tot de begeerte Joſue twee dagen blijvē ſtaende in eenen graet/ ende

De Epicureē worden weerlept/ welcke de fortupne ende de dinghē die by gheval gheſchieden/ ſtellende tegē de voorſienichept Gods die ons uit der heplligher Schrift gheleert wort.

Matth.10.30.

De Son/ is een heerlicke ghetupge der Goddelicker voorſienichept tegen de Epicureen.

Joſue 10.13. 2. Reg.20.11.

ende dat haer schaduwe tot gonste des Coninx Ezechie / is thien graden achterwaerts gegaē. Met dese weynige wonderdaden heeft God bewesen/ dat de sonne niet alsoo alle dage door blinde inghevinghe der natuere op gaet ende onder gaet/ maer dat God oock om de ghedachtenisse syner vaderlicker gonste tot ons te vernieuwē/ haren loop regeert. Daer en is gheen natuerlicker dinc/ dan dat de sprengtijt comt na dē Winter / ende de Somer na den sprengtijt / ende de Herfst nae den Somer. Nochtans wordt in dese ordeninghe soo groote ende soo ongheliicke verscheydentheyt ghesien / dat het wel lichtelick is te mercken/ dat een yghelick Jaer/ Maent/ ende dach / door een nieuwe ende sonderlinghe voorsieninghe Gods / wordt ghematicht ende gheregeert.

Een wederlegginghe der Sophistē van de ledighe almachtichheyt Gods.

3 Ende voorwaer God neemt hem selven de almoghentheyt aen / ende wil dat wy hem die toe schrijven : niet sulcke almoghentheyt als de Sophisten dichten/ die ydel/ ledich/ ende bynae in slaep ghevallen zy: maer een wacker crachtige ende werckachtighe almoghentheyt/ die sonder ophouden is in het doen: noch oock sulcke als die alleenlick zy een gemeyn begin der onbescheyden roeringhe / ghelijck oft hy der riviere gebode te vloeyen door de valleye haer eenmael verordent : maer die oock in alle ende eene yegelicke roeringe haer werck doet. Want hy wort almachtich genaemt/ niet om dat hy alle dinck is machtich te doen/ ende nochtans daerentusschen ledich ē stille sidt/ oft de orden der natuere die hy heeft geset/ door een algemeyn ingevinge hout in harē loop: Maer om dat hy den Hemel ende de Aerde/ door sijn voorsieninge regeerende/ alsoo alle dinghen maticht/ dat daer niet sonder synen raet en ghesciet. Want als in den Psalm geseyt wort/ dat hy doet al wat hy wil/ so wort daer een seker ē beradē wille beteeckent. Want de woorden des Propheten en moeten niet op Philosophische wyse uytgheleyt worden / te weten/ dat God zy de eerste wercker oft roerer/ om dat het begin ende de oorsake aller roeringe is : want de gheloovighe verlichten haer eer in teghenspoet met desen troost / dat sy niet en lijden dan door de ordeninge ende het bevel Gods/ om dat sy onder syn hant zyn. Ist dat de regeeringhe Godes haer selven alsoo uytbreyt tot alle sijne wercken/ so ist een kindisch dinck/ datmen die besluyt in de invloeyinghe der natuere. Ende die de voorsichticheyt Gods soo nauwe bepalen/ ghelijck oft sy alle dinck liete gaen met vryen loope nae de eeuwighe Wet der natuere: die berooven God van syne eere / ende hem selven van seer nutte leere. Want wat ware ellendighers dan de mensche/ ware hy alleen roeringhen des Hemels/ des Luchts/ ende der Aerde/ ende des Waters onderworpen? Ende aldus soude oock de sonderlicke goedicheyt Gods tot eenen yegelicken mensche/ veel te seere vercleynt worden. David roept dat de kinderkens die noch aen des Moeders borst hanghen/ welsprekende ghenoech zyn/ om de eerlickheyt Gods te prysen / te weten / om dat sy terstont uyt des Moeders buyck ghecomen zynde/ door de Goddelicke sorchvuldicheyt bereyt/ voedtsel vinden. Dit is voorwaer int ghemeyn waerachtich (ten zy dat het voor onsen ooghen ende sinnen verborghen is / dat de bevindinghe opentlick bewijst) dat sommige moeders volle ende overvloedighe boesems ende borsten hebben / ende de sommighe bynae dorre/ nae dat God wil de eene rijckelick / d'ander ghesparichlick voeden. Ende die der almoghentheyt Gods behoorlicken lof toe schrijven/ die hebben daer uyt dobbel vrucht: ten eersten/ dat God (die den Hemel ende de Aerde besidt / ende op wiens wille alle creatueren sien om hen selven tot sijn gehoorsaemheyt te gheven) macht ende bequaemheyt ghenoech heeft om wel te doen : ten anderen / datmen mach gherustichlick in sijn beschermінghe rusten / onder wiens goetduncken alle dinghen zijn onderworpen / die erghens moghen ghevreest worden : door wiens heerschappie de duyvel als met eenen toom bedwonghen wort met alle syne furien / ende sijn gheheele toerustinghe ende bereydinghe : ende onder wiens wille alle dinck staet dat teghen onse salicheyt is. Ende die onmatighe ende superstitieuse vreese die wy dickmael uyt de voorghevorpen perijckelen hebben / en can niet anders ghebetert noch ghestilt worden. Ick segghe dat wy superstitieuselick bevreest zyn / ist dat wy (soo wanneer ons de creatueren dreyghen/ oft eenighe vreeselickheyt aenbrenghen) alsoo verschrickt zyn/ ghelijck of sy uyt hen selven eenighe cracht ofte macht hadden om te schadighen / oft ghelijck of sy te vergheefs ende by gheval schadichden / ofte ghelijck of teghen hare hinderinghe niet hulpe ghenoech in God en ware. Exempel. De Prophete verbiet de kinderen Gods de sterren ende teeckenen des Hemels te vreesen ghelijck de ongheloovighe pleghen. Hy en straft voorwaer niet allerley vreese. Maer dewyle de ongheloovighe de regeeringhe der werelt Gode benemen / ende den gesternten toe schrijven / soo dichten sy dat haer gheluck oft ellendicheyt hangt aen de ordeninghen ende voorseggingen der ghesternten / ende niet aen den wille Gods / ende alsoo en vreesen sy niet dien / welcken alleenlick sy behoorden te vreesen / maer vreesen de sterren ende cometen. Daerom soo wie hem selven wil hoeden van dese ongheloovicheyt/ die moet altijts ghedachtich zyn / dat in de creatueren niet en is een dwalende macht oft werckinghe ofte roeringhe / maer dat sy alsoo door den verborghen raet Gods gheregeert worden / dat daer niet en ghesciet dan hy weten ende willens heeft verordent.

Psal.115.3.

Een rechte aenmerckinghe der almachticheyt Gods met syne voorsichticheyt.

Psal.8.3.

Tweederley vruchten vloeyen uyt de ware kennisse der Goddelicker almachticheyt.

Jere.10.2.

Hoe men de ongheloovicheyt moet myden.

4 Soo sullen dan ten eersten de Lesers wetē/ dat voorsieninge genaemt wort niet daer mede God ledich uyt den Hemel aensiet dat in de werelt ghesciet / maer daer mede hy ghelijck het stier houdende/ alle geschiedenissen regeert. Aldus comt de voorsieninghe Gods niet min den handen Gods/ dan synen ooghen toe.* Want doe Abraham tot sijnen sone seyde: God sal het voorsien/ en wilde hy niet alleenlick seggen/ dat God de toecomende geschiedenisse te voren wiste: maer wilde de sorghe der onbekender sake in Gods wille stellen / die in verwerrende ende swaere dinghen / pleecht een uytcomste te gheven. Hier uyt volcht dat de voorsieninghe ghestelt wort in het werck. Want vele spreken veel te onwetentlick van de naecte voorwetenschap. Soo grof en is de dwalinghe niet der gener die een ghemeyn ende onbescheyden regeeringhe Gode toe schrijven/ ghelijck voorseyt is: te weten / waer door hy de gantsche werelt met alle hare deelen met een alghemeyn roeringe stiert/ maer eens yeghelicx gheschapen dincx werck sonderlinghe niet en beweecht. Nochtans en is dese dwalinghe niet te verdraghen: want sy leerē dat dese voorsieninge (de welcke sy algemeyn noemen) noch de creatueren en verhindert contingenter ende by gevalle gheroert te worden/ noch den mensche hem selvē door het vrye goet-

De beschrijvinghe der voorsichticheyt Gods/ waer mede wederleyt wort de dwalinghe der Philosophen van de onoordentelicke ende onsekere regeringhe des werelts.

* Gen.22.8.

1.Cor.10.13.

duncken sijns willes herwaerts eñ ginswaerts te wenden. Ende alsoo deelen sy tusschen God eñ de mensche/ te wetẽ/ dat God door sijn cracht den mensche de roeringhe in gheeft / waer door hy mach wercken nae de natuere die hem is in ghegheven: ende dat den mensche sijn werck regeert nae den raet sijns willes. Int corte/ dat sy willen dat de werelt/ der menschen dingen/ ende de mẽsche selve/ geregeert wordẽ door de macht Gods/ maer niet door de schickinge Gods. Ick

De droominghen der Epicureen ende Peripatetischen.

verswyghe de Epicureische (met welcke peste de werelt altijts is vol gheweest) die eenen ledigen ende ondeughenden God droomen: ick verswyghe oock andere die niet wijser en zijn/ ende hebben ghedicht dat God alsoo regneert boven de helft des luchts/ dat hy dit onderste der Fortuyne toe laet. Want teghen so openbare onsinnicheyt roepen de stomme creatueren ghenoech. Maer wy willen nu dat gevoelen wederleggẽ/ dat byna alomme ghehouden wort: het welcke alleenlick een blinde / ende ick en weet niet wat twijfelachtighe roeringhe / Gode toelaet/ ende het voorneemste hem beneemt/ te weten/ dat hy door onbegrijpelicke wijsheyt / een yeghelick dinck beweecht ende schickt tot sijn eynde: ende also wort God alleenlick metten woorde / ende niet metter daet den regeerder der werelt ghemaeckt/ want de regeeringe wort hem benomẽ.

De verdedinge van de bysondere voorsichticheyt Gods.

Want wat is regeeren/ anders dan also over de dingen zijn/ dat hyse met cẽ geschicte ende voorghenomen ordeninghe beweecht? Nochtans en verworpe ick dat niet gantschelic dat van de algemeyne voorsieninge geseyt wort: soo verre sy my wederom toe laten/ dat de werelt van God geregeert wort/ niet alleenlick om dat hy de ordeninghe der natuere beschermt en bewaert die hy gheset heeft/ maer om dat hy een sonderlinge sorghe draecht over een yeghelick sijner wercken. Het is wel waer dat een yeghelick aert der dinghen wort door verborghen inghevinge der natuere gheroert/ ghelijck oft sy eenen eeuwigen ghebode Gods ghehoorsaem waren: ende dat het gene dat God heeft eenmael verordent/ van selfs vloeyt. Ende hier van mogen de woorden Christi verstaen worden / als hy seyt/ dat hy eñ sijn Vader altijts van den beginne aen in het werck sijn gheweest: ende dat Paulus leert dat wy in hem leven/ sweven/ ende zijn. Ende dat de autheur des Sentbriefs tot de Hebreen willende de Godheyt Christi bewijsen/ seyt/ dat alle dinghen door sijnen machtighen wille onderhouden worden. Maer met dese voorwendinge wort de speciale ende sonderlicke voorsieninghe eens yegelicx dincks verkeerdelick bedeckt ende verduystert / de welcke niet soo sekere ende clare ghetuyghenisse der Schriftuere bewesen wort/ dat het wonder is dat yemant heeft connẽ daer aen twijfelen. Ende voorwaer de selve/ diese met dit voorseyde decksel bedecken / die worden selve bedwonghen tot verbeteringhe daer by te segghen/ dat vele dinghen gheschien door een sonderlinghe sorge Gods/ maer sy benouwen ende binden dat verkeerdelick aen sommighe wercken alleenlick. Daerom moeten wy bewijsen/ dat God alsoo een yeghelicke gheschiedenisse ende uytcomste regeert / ende dat sy alsoo alle van sijnẽ sekerẽ geordendẽ raet comen/ dat geen dinck door gheval en gheschiet.

Joan.5.17.

Act.17.28.

Hebr.1.3.

† Datter een besondere voorsichticheyt Gods is wordt eerstelick bewesen met bewijsredenen genomen uyt de aenmerckinghe der barmherticheyt ende gerechticheyt Gods.

5 † Ist dat wy toe laten dat het begin der roeringhe zy in de macht Gods / maer dat alle dinck van selfs oft by gheval daer henen drijft / daer toe het door de beweginghe der natuere ghedronghen wordt: soo sal het onderlinghe vervolch der daghen ende nachten/ oock des Winters ende Somers / Gods werc zijn/ soo verre hy eenen yegelicken sijn werck gevende/ een seker Wet ghestelt heeft: te weten/ waert dat de daghen die de nachten volghen / ende de maenden die na de maenden comen/ ende de Jarẽ die na de Jaren volgẽ/ eẽvoudichlic altijts de selfste mate eñ wijse hieldẽ. Maer dat nu de onmatighe hitte met droochte veenicht alle vruchtẽ verbrant/ nu dẽ ontijdigẽ regẽ het groẽ koren verderft / dat door haghel ende onweder onvoorsien jammer gheschiet / dit en sal Gods werck niet zijn/ ten zy misschien om dat het onweder ofte schoon weder / coude oft hitte/ haren oorspronc hebben uyt den loop der gesternten/ oft andere natuerlicke oorsaken. Maer aldus en wort noch der vaderlicke gonste Gods/ noch sijnen oordeelen/ geen plaetse ghelaten. Ist dat sy segghen dat God weldadich ghenoech is tot het menschelicke gheslachte / om dat hy den Hemel ende de Aerde een ordentlicke cracht in gheeft/ waer door sy voetsel voortbrenghen: dat ghedichtsel is veel te cranck ende onheylich/ gelijc oft de vruchtbaerheyt des eenen Jaers niet en ware een sonderlinghe zegheninghe Gods/ ende de onvruchtbaerheyt ende honger-noot eẽ vervloeckinghe ende wrake. Maer dewijle het te lanck ware alle de bewijsreden by een te brenghen/ soo laet de autoriteyt Gods selve genoech zijn. Hy vercondicht dickmael in de Wet ende Propheten/ † dat hy sijn genade ende gonste betuycht / soo wanneer hy de Aerde met regen eñ dau vochtich maeckt: ende dat het een teecken is van seker ende sonderlinghe wrake / als hy den Hemel ghelijck yser verhart door sijn bevel: als de groene vruchtẽ door droochte ende hitte verteert ende verbrant worden / ende wanneer de velden met haghel ende onweder geslagen worden. Ist dat wy dit aennemen / soo ist seker dat niet een druppel regens en valt sonder seker bevel Gods. David prijst wel de algemeyn voorsieninge Gods / dat hy den jongen Raven spijse gheeft die hem aenroepen. Maer dewijle God selve de Dieren dreycht met honger/ bewijst hy niet genoech dat hy alle dierẽ voedt/ nu met gesparighen/ nu met overvloedighen cost/ nae dat het hem behaecht. Het is kindisch (gelijck voorseyt is) dat op sommighe wercken alleenlick te duyden: want Christus sonder uytneminge/ als hy seyt / dat niet een mussche (het welcke nochtans van seer cleynder weerde is) op de Aerde en valt/ sonder dẽ wille des Vaders. Voorwaer ist dat het vliegen der Voghelen wort door sekeren raet Gods geregeert/ soo is het noodich dat wy met den Prophete belijden/ dat God alsoo in de Hoochde woont / dat hy hem selven vernedert om te sien al wat in den Hemel ende op de Aerde gheschiet.

Daer na met getuyghenissen der heyligher Schriftueren/ ten aensien des Hemels/ der aerden/ ende der levende creatueren.

† Deut.11.14. 17. ende 28.11. 23.

Levi.26.19.

Psal.146.9.

Matt.10.29.

Psal.113.5.

6 Maer dewijle wy weten dat de Werelt is voornemelick gheschapen om het menschelicke gheslachte/ soo moeten wy oock in de regeeringhe der werelt dit eynde aensien. De Prophete Jeremias roept: † Ic weet Heere dat den wech des menschen niet en is in sijne macht / noch in de macht des mans sijn stappẽ te bewegen. Eñ Salomon: * De stappẽ des mans zijn van den Heere/ ende hoe sal dẽ mensche sijnen wech schicken? Laetse nu segghen dat de mensche wordt van God gheroert na de beweginghe sijner natuere / maer dat hy sijn roeringhe went werwaert hy wil. Maer waert dat dat waerachtich ware/ soo soude den wech des mensches in sijne eyghen goetduncken staen. Dit sullen sy mogelic versakẽ om dat de mensche niet en vermach sonder de macht Gods. Maer sy en connẽ

Item ten aensien van dat menschelicke gheslachte/ eñ sulcx voornemelic/ dewijle de werelt om des selvẽ wille is gheschapen.

† Jere.10.23.

* Pro.20.24.

hier

hier mede niet ontcomẽ/dewijle de Prophete eñ oock Salomon niet alleenlick de macht/ maer oock de verkiesinghe ende de schickinghe Gode toeschrijven. Ende dese lichtveerdicheyt der mẽschen/die hen selven een eynde voor setten sonder God aen te sien/ ghelijck of sy door sijn hant niet ghelept en worden/ bespot Salomon ergens lu-

Pro.16.1.

stichlick/als hy seyt: De schickinghe des herten is des menisches / ende de bereydinge der tongen is des Heeren. Het is voorwaer een spottelicke uytsinnicheyt dat de menschen voornemen te doen sonder God/dewijle sy niet selfs en connen uytsprekẽ anders dã dat hy wil. Eñ de Schrifture onderworpt God oock die dinghen/die aldermeest schijnen by gheval te geschien/ om dat sy soude te sterckelicker bewijsen dat gantschelick niet en ghschiet in de werelt dan uyt sijn verordeninghe ende schickinge. Want wat soude meer door een gheval geschien/ dan als eenen tack vanden boom brekende/eenen voorby gaẽden Reyser doot valt? Maer de Heere ghevoelt veel anders / de welcke bekent dat hy selve hem heeft in de handen des dooders over ghegheven.

Exod.21.13.
Pro.16.33.

Wederom wie en soude het lot niet der blintheyt der Fortuyne toe schrijven? Maer God en laet dat niet toe / maer schrijft dat oordeel daer van hem selven toe. Hy en seyt niet simpelic dat het door sijn macht geschiet dat de lotsteenkens in den schoot ghewoorpen / ende uytghetrocken worden: maer dat ghene datmen hadde mogen den ghevalle toe schrijven / dat betuycht hy van hem te comen. Tot dit selve dient oock dat Sa-

Pro.29.13.

lomon seyt: De arme ende de woeckeraer ghemoeten malcanderen: ende de Heere verlicht haerder beyder oogen. Want hy vermaent hoewel de Rijcke zijn met de arme in dese werelt vermengt / dat God nochtans / die allen menschen licht gheeft/niet blint en is/ eenen yegelicken sijn conditie toe schickende. Ende alsoo vermaẽt hy de arme tot lijtsaemheyt: want so wie met sijn conditie niet te vreden en is / die arbeyt om het last dat hem is van God opgeleyt/ van sijnen hals te schudden. Also straft oock een an-

Psal.75.7.
Eccl.35.15.

der Prophete die onheylighe menschen die het den menschen ofte der Fortuyne toe schrijven/ dat sommighe in verachtinge liggen/ende sommighe tot groote eere op climmen. De verheffingen (seyt hy) en comen noch van Oosten noch van Westen/ noch van der Woestijne: want de Heere is de Rechter/ hy vernedert desen/hy verheft dien. Dewijle God niet en can het Rechterampt afleggen/daer uyt acht de Prophete/dat het door den verborghen raet Gods gheschiet/ dat sommighe in eerlickheyt uytnemen / ende sommighe in verachtinghe blijven.

Eyndelick/ met exempelẽ genomen uyt de historie des volcx Israels/ Jone/ Jacobi des Patriarchen ende der dagelickscher bedinghe.
‡Exod.19.13
*Jone 1.4.

7 Jae ick segghe dat oock de particulier ende sonderlicke ghschiedenissen/zijn ghetuygenissen der sonderlingher voorsieninghe Gods int ghemeyn.‡ God heeft in de Woestijne eenẽ Zuyden wint verweckt / de welcke den volcke overvloedicheyt der vogelen aen brachte. * Als hy wilde Jonam uytghewoorpen hebben in de Zee/ heeft hy eenen stercken wint verweckt. Die niet en achten dat God de werelt regeert / sullen seggen dat sulcx is gheschiet buyten gemeyn gebruyck ende ghewoonte. Maer ick verstae daer uyt dat nimmermeer gheen wint op en rijst/ten zy door een sonderlinge bevel Gods. Ende het en soude

Psal.104.4.

anders niet waer zijn dat David seyt/ dat God de winden sijne boden maeckt / ende het vlammighe vyer sijne dienaers: dat hy de Wolcken maeckt sijne waghenen / ende dat hy rijdt op de vlercken des wints: waert dat hy de Wolcken ende winden niet omme en dreve nae sijn goetduncken/ende een sonderlinghe teghenwoordicheyt sijns crachts daer in en toonde. Alsoo worden wy oock ghelcert / als de Zee door der winden blas/op woelt/ende als berghen oprijst/dat door sulck ghewelt de sonderlinghe tegenwoordicheyt Gods betuycht wort. Hy ghebiet ende

Psa. 107.25. 29.

verweckt den blas des onweders ende verheft de vloet der Zee om hooghe: daer na maeckt hy dat onweder te staen in stillicheyt / soo dat de vloet des schipvaerts ophout: gelijck hy ergens vercondicht/dat hy het volck heeft gestraft met brandende winden. Alsoo hoewel den menschen is natuerlicke cracht tot genereringhe in ghegheven/wil God nochtans voor een sonderlinghe ghenade gheacht hebben dat hy sommighe laet sonder kinderen/ ende sommighe ghewerdicht kinderen te gheven: Want de vrucht des

Gen.30.2.

buycks is sijn gave: Daerom seyde Jacob: Ben ick als God / dat ick dy soude kinderen gheven. Ende op dat ick eenmael een eynde make / daer en is gheen dinck ghewoonlicker in de natuere/ dan dat wy door broot ghevoet worden. Maer

Deut 8.3.

de Geest vercondicht dat niet alleenlic de vrucht der Aerde een sonderlinghe gave Gods is/maer oock dat de menschen niet alleenlick door broot en levẽ: want de versaetheyt selve en voetse niet/ maer de zegheninghe Gods. Ghelijck hy oock hierenteghen dreycht / dat hy sal de onderhou-

Esaie 3.1.

dinghe des broots breken. Hoe soude oock anders het ghebedt vanden dagelickschen broode/ verstaen ende ghenomen worden / waert dat

Psa.136.25.

God ons niet door sijn Vaderlicke hant spijse en gave. Daerom seyt de Prophete dat God allen vleesche spijse gheeft/willende den gheloovigen maken te verstaen/ dat God in hare onderhoudinghe het werck eens seer goeden huysvaders volbrengt. Ten laetsten/ als wy op d'een

Psal.34.16.
Psal.34.17.

zijde hooren. De ooghen des Heeren zijn over de rechtveerdighe/ ende sijne ooren tot hare ghebeden: ende op d'ander zijde: De ooghe des Heeren is over de goddeloose om hare ghedachtenisse uyt te roepen van der Aerden/so laet ons weten/ dat alle creatueren opwaerts ende nederwaerts tegenwoordich ende bereyt zijn tot sijn gehoorsaemheyt / op dat hy die schicke tot wat ghebruyc hy wil. Waer uyt verstaen wort/dat niet alleenlick sijn alghemeyn voorsieninghe crachtich en is in de creatueren / om de orden der natuere te houden in haren loop: maer dat sy oock tot een seker ende eyghen eynde ghevoecht worden/ door sijnen wonderlicken raet.

De dwalingẽ worden nedergelept/ die de waerheyt der leere van de voorsichticheyt Gods schenden.

8 Die willen dese leere in haet brenghen/die beschuldighense dat sy is een leeringhe der Stoischer Philosophen de Fato (dat is van den onvermijdelicken noot:) † het welcke oock voortijden is Augustino verweten gheweest. Maer hoewel wy niet gheerne van de woorden en strijden / soo en nemen wy nochtans dat woort Fatum niet aen/ eensdeels om dat het van dier woorden aert is / ‡ der welcker ydel nieuwicheyt Paulus ons leert vlien / ende eensdeels om dat sy dit woort hatende / soecken de waerheyt Gods te beswaren. Maer de leeringhe selve wordt ons booselick opghewoorpen. Want wy en dichten gheenen noot ghelijck de Stoische uyt de eeuwighe keten ende verborghen ordeninghe der causen ende oorsaken die soude in de natuere zijn: maer wy setten God tot eenen Rechter ende Regeerder aller dinghen / de welcke nae sijn wijsheyt heeft vã de uyterste eeuwicheyt aẽ verordent wat hy soude doẽ: eñ volbrengt nu door sijn mogẽtheyt dat hy verordent heeft. Waerom wy seggen dat door sijn voorsieninge niet alleenlic dẽ Hemel eñ

Eerstelic/dat Stoische Fatum, dat is dẽ onvermijdelicken noot.
† Lib. ad Bonifacium: 2. cap. 6. & alibi.
‡ 1.Tim.1.4, ende 4.7. ende 6.2. Titi 3.9.
Actor.2.23.
1. Pet.1.20.

 de aer-

de aerde/ende de onlevende creaturen/ maer ooc der menschen raet eñ wille alsoo geregeert wort/ dat sy recht na het eynde dat hen vā de voorsieninghe Gods is voorgeset/ ghedreven worden. Yemant mocht segghen/wat? geschiet dan geen dinck by geval? Ick antwoorde dat Basilius Magnus wel ende recht ghesept heeft/ dat Fortuyne ende geval Heydensche woorden zyn/ met der welcker beduydinghe de herten der godsaligen niet en moeten becommert worden. Want ist dat alle gheluckighe uytcomste Gods zegheninghe is: ende alle jammer ende tegenspoet zyn vervloeckinghe / so en blyft onder der menschen dinghen nu geen plaetse voor de Fortuyne ofte het gheval. Ende dat woort Augustini moet ons oock beweghen/als hy sept/ In de boecken teghen de Academische en behaecht my niet/dat ick soo dickmael de Fortuyne genaemt hebbe: hoewel ick niet en hebbe willen met dien naem eenighe Goddinne verstaen hebben / maer een avontuersche uytcomste in uytwendich goet ofte quaet/ ghelyck wy in ghemeyn sprake segghen/moghelick / misschien/ by avontuere/ by gheval/hoewel men het al moet der goddelicker voorsieninghe toeschryven. Ende dit en hebbe ick niet verswegen/ segghende: Moghelick dat Fortuyne ghenaemt wort/ wort oock door een verborghen ordeninghe geregeert. Ende het geval en noemen wy anders niet dan een uytcomste wiens cause ende oorsake ons verborgen is. Ick hebbe wel dit ghesept/ maer het is my leet dat ick de Fortuyne alsoo ghenaemt hebbe: dewyle ick sie dat de menschen een seer boose ghewoonte hebben/ dat sy/daermen behoort te segghen: Dat heeft God ghewilt / segghen: Dat heeft de Fortuyne ghewilt. Somma hy leert alom dat de werelt lichtveerdelick draeyet / ist datmen de Fortuyne yet toelaet. Ende hoewel hy erghens sept dat alle dinghen eensdeels door dē vryen wille des mensches/ende eensdeels door de voorsieninghe Gods gheregeert worden: nochtans dat de menschen zyn onder de voorsieninghē Gods / ende van haer gheregeert worden/dat bewyst hy weynich daer nae ghenoech/ nemende die gronttreden/ dat niet ongeloovelicker en is/dan dat yet gheschiet anders dan door de verordeninghe Gods/ want het soude sonder oorsake gheschien. Hierom sluyt hy oock uyt de moghelicke geschiedenisse die aen des mensches goetduncken hangt: ende versaect daer na claerlicker datmen gheen oorsake des goddelicken willes en moet soecken: Ende so wanneer hy de beloofte meldet/ hoe dat sulcx moet verstaen zyn/ dat sal uyt een plaetse seer claer worden/ daer hy bewyst dat de wille Gods is de opperste ende eerste cause aller dinghen: want daer en geschiet niet anders / dan door syn bevel ofte toelatinge. Voorwaer hy en dicht niet dat God in een ledighe wachte sit/als hy wat wil toe laten / want hy schryft hem eenen dadigen wille toe/de welcke niet en soude anders moghen de oorsake gheacht worden.

Ten tweeden/ de Fortuyne ende het geval by den Heydenen.

1. Retrac. cap.1.

Lib.83. quaestionum.

Lib. de tri 3. cap.4.

Hoe dat de dingen by geluck ghesept worden te geschiedē/welcke geschieden door dē sekerē raet Gods.

9 Nochtans dewyle de traecheyt onses verstants verre blyft onder de hoocheyt der voorsieninghe Gods / soo moeten wy haer met een onderscheydinghe te hulpe comen. Soo sullen wy dan segghen / hoewel alle dingen gheordineert worden / door den raet ende seker beschickinghe Gods / datse nochtans ons zyn avontuerisch ende by gheval. Niet dat wy achten dat de Fortuyne heerschappie heeft over de werelt ende over alle menschen / om alle dinghen opwaerts ende nederwaerts te wenden. Want dese raserie moet verre zyn van een Christen herte : maer om dat de oorsake/ orden/ eynde/ ende nootsakelickheyt ghemeynlick is verborghen in den raet Gods / ende niet en wort door menschelicke meyninghe begrepen: daerom de dinghen die sonder twyfel uyt den wille Gods comen / zyn ons als avontuerisch ende by gheval / want sy en gheven gheenen anderen schyn/ het zy dat wyse in hare natuere aenmercken / ofte nae onse wetenschap ende oordeel waerdeeren. Laet ons dencken voor een exempel dat een Coopman die met ghetrouwe geselschap is in den bosch ghegaen/onwetende af dwaelt van syne medegesellen / ende alsoo dwalende comt in den roovers nest / ende valt onder der roovers handen / ende wordt vermoort. Syn doot en was niet alleenlick door Gods ooghe te voren ghesien / maer oock door Gods ordeninghe bevesticht. Want God wort ghesept niet alleenlick te voren ghesien te hebben hoe lanck eens yegelicx leven soude wesen/ maer oock palen ende eyndē verordent ende ghesett te hebben / die niet en connen voorby gegaen worden. Nochtans soo veel onse verstant can begrypen / alle dinghen schynen in sulcke gheschiedenisse avontuerisch ende by gheval te zyne. Hoe sal dan een Christen hier van ghevoelen? Te weten/al wat in sulcken doot toe comt/ sal hy achten (ghelyck het is) van natuere avontuerisch ende by geval te zyn: maer en sal nochtans niet twyfelen dat de voorsieninghe Gods daer over geweest is / om de Fortuyne tot haer eynde te beweghen. Dese selve wyse is in de toecomende gheschiedenissen die mogelick geschien sullen. Alle toecomende gheschiedenissen hanghen wy alsoo in twyfel (ghelyckse ons onseker zyn) gelyck oft sy op dese ofte op die zyde mochten vallen. Nochtans blyvet in onse herten ghedruckt/ dat niet en sal geschien dat de Heere niet en heeft voorsien. Nae dit verstant wordt by Ecclesiasten dickmael dat woort uytcomste ghebruyckt: want met het eerste aenschouwen en comen de menschen niet tot de eerste cause oft oorsake / de welcke verre verborghen is. Ende nochtans het ghene dat van de verborgen voorsieninghe Gods is gheopenbaert in de Schrifture/ en is noyt alsoo uytgewischt geweest uyt de herten der menschen/ dat niet altyts sommighe voncken daer van in de duysternisse geglinstert en hebben. Alsoo hoewel de waersegghers der Philistinen twyfelachtich wanckelden/ nochtans schryven sy het teghenspoedich geval eensdeels Gode / eñ eensdeels der Fortuyne toe: als sy segghen: Ist dat de Arcke door dien wech gaet/so sullen wy weten dat God die is/die ons heeft gheslaghen: maer ist dat sy gaet door eenen anderen wech/ soo is het een geval over ons geweest. Sy nemen wel dwaselic haer uytvlucht tot de Fortuyne/ als sy met haer waersegghen bedroghen zyn: maer hierentusschen sien wy dat sy bedwonghen worden ende niet en bestaen dat te achten avontuerisch ende by gheval te zyne/ dat hen ongheluckichlick toegheeomen was. Voort hoe God allerley uytcomsten met den toom synder voorsieninge buyecht ende dwingt waer henen hy wil/dat sal door eē schoon exempel openbaer worden. Siet op den selven tydt doen David was in de woestyne Mahon ghebonden/ breken de Phelistinen in het lant: Saul wort bedwongen David te laten. Ist dat God willende de welvaert syns dienstknechts voorderen/heeft Sauli dese verhinderinge aengedaē/ so en sullen wy niet seggē dat het by geval geschiet is / hoewel de Philistinen haestichlick buyten der menschen meyninghe / hebben hen selven tot de

Job.14.5

Ten derden worden wederlept de avontuerische dinghen ende uytcomsten/ so sy van den verborghen eñ nochtans rechtveerdigē eñ seer wysen raet Gods afgeschepden worden.

1.Sam.6.9.

Exempel.

1.Sam.23.26.27.

tot de wapen ghewent. Maer dat ons schijnt avontuerisch/ ende by gheval te zijne/ dat sal het ghelooue achten een verborgen stieringe Gods te zijne. Daer en wort niet altijts sulcke oorsake gesien/ maer men moet sonder twijfel also achten/ dat alle veranderingen die in de werelt ghesien worden/ comen uyt de verborghen roeringe des hants Gods. Hierentusschen moet het gene dat God verordent heeft/ also nootsakelick gheschien/ dat het nochtans niet enckelick noch gantschelick/ noch na syn nature nootsakelick en is. Neemt een exempel in de beenen Christi.

Een ander exempel.

Dewyle hy een lichaem heeft aengenomen onsen lichame ghelijck/ soo en sal niemant wel gesint zijnde/ versaken dat sijne beenen oock brekelick waren: de welcke nochtans het onmogelick was te breken. Hier uyt sien wy wederom/ dat niet te vergheefs en zijn in de scholen die onderscheydinghen ghevonden van den noot nae eenich aensien/ ende van dat gantschelick noot is: Item het onderscheyt consequentis ende consequentiae: want God heeft de beenen sijns Soons die hy der brooscheyt hadde onderworpen/ van brekinghe vry gemaeckt/ ende heeft also het ghene dat naturlick gheschien mochte/ aen den noot sijns raets ghebonden.

Exo.12.46. Num.9.12. Joan.19.36.

Capittel xvij.

Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyt weten.

Den inhout der leere van de voorsichticheyt Gods.
1 Streckt sy haer uyt tot den voorledē eñ toecomenden tijt.
2 Werckt God door middelē sonder middelen/ tegē middelē.
3 Draecht hy sorge voor t'mēschelicke geslacht/ met namen eñ bysonderlick voor syne kercke.
4 Hy heeft gheheymelick syne heymelicke/ maer nochtans altyt seer billicke oorsaken van regeeren.
† Act.17.25.

VOort dewijle des menschen vernuft is tot ydele scherpsinnicheden gheneghen/ soo can het nau gheschien dat die niet met verwerrede knoopen verstrickt en worden/ die het goede eñ rechte ghebruyck deser leeringhe niet en weten. Daerom sal het nut zijn hier met corte woordē te roerē/ tot wat eynde de Schriftuere leert dat alle dinghen worden van Gode verordent. Eñ ten eersten moetmen weten dat de voorsieninge Gods is aen te mercken also wel aengaende dē voorleden/ als den toecomenden tijt. Ten anderen/ dat sy alsoo alle dinghen regeert/ dat sy nu door middelen/ nu sonder middelen/ nu teghen alle middelen/ werckt. Ten laetsten/ dat sy daer toe dient/ om te bewijsen dat God voor het gantsche menschelick gheslachte sorge draecht: ende dat hy sonderlinge de wachte hout in de regeeringhe der Gemeynte/ † de welcke hy geweerdicht naerder aen te sien. Nu moetmen oock dit hier toe segghen/ hoewel de Vaderlicke gonste ende weldadicheyt Gods/ ofte de strengicheyt sijns oordeels/ dickmael in den gantschen loop der voorsieninghe haren schijn gheeft/ soo zijn nochtans somtyts de oorsaken der dinghen die gheschieden/ verborghen: soo dat den menschen dit gedachte over comt/ dat de dingen der menschen door een blinde drijvinghe der Fortuyne ghewentelt ende gherolt worden: ofte somtyts door haer vleesch beweecht worden om teghen God te spreken/ ghelijck of hy met de menschen sijn spel hadde/ die gelijck ballen worpende. Het is wel waer dat het (waert dat wy met geruste herten bereyt waren om te leeren) ten eynde in de uytcomste gheopenbaert wort/ dat God seer goede oorsake sijns raets heeft/ het zy om de sijne te onderwijsen tot verdraechsaemheyt/ ofte om hare boose ghesintheden te beteren/ ende de dertelheyt te temmen/ ofte om tot haers selfs versakinghe te dwingen/ ofte haer slaperichheyt te verwecken: wederom om de hooveerdige ter aerden te slaen/ om der godloosen listē te verhinderen/ ende haren arbeyt te niete te maken. Nochtans hoewel wy de oorsaken niet en weten/ soo moetmen vast houden/ dat sy by God verborghen zijn/ ende daerom moetmen met David uytroepen: Heere ghy hebt dijne vele wonderlicke dinghen ghedaen/ ende dijne ghedachten over ons en zijn niet te ordineren: Ist dat ick die wil verhalen/ soo zijn sy te groot om uyt te spreken. Psal.40.6.

Want hoewel in ellendicheden onse zonden ons moeten altyts voor ooghen comen/ op dat wy door de straffe beweecht worden tot beteringhe: wy sien nochtans hoe Christus door den verborgen raet des Vaders meer rechts betuycht/ dan dat hy soude eenē yegelicken nae sijn verdienste straffen. Want van dien die blint geboren was/ spreeckt hy aldus: Noch dese en heeft gesondicht/ noch sijne ouders: maer op dat in hem de eerlicheyt Gods geopenbaert worde. Joan.9.3.

Want hier in murmureert het gevoelen des mēsches/ als de ellendicheyt oock comt voor de gheboorte/ ghelijck of God de ghene die het noch niet verdient en hebben/ also ongenadichlick verdruckte. Maer Christus betuycht dat in sulcken schouspele/ de eerlickheyt des Vaders haren schijn gheeft/ so verre wy suyvere ooghen hebben. Maer wy moeten mate houden/ op dat wy God niet en dwingen om oorsake te geven/ maer also sijne verborghen oordeelen vreesen eñ eeren/ dat sijn wille ons een seer rechtveerdighe oorsake aller dinghen zy.

Dese laetste aenmerckinge vā de voorsichticheyt Gods handelende van de verborghene eñ rechtveerdighe oorsakē der selver/ wort wijtloopigher verclaert.

Als de Hemel met dicke wolcken bevanghen wort/ ende gheweldich onweder op rijst/ eñ droevighe duysternisse voor onse oogē comt/ ende de donder in de ooren slaet/ ende alle de sinnen door vreese verschrickt worden/ soo schijnt ons dat alle dinghen vermengt ende verwerret worden: nochtans blijft in den Hemel altijts het selve schoon eñ gerust weder. Also oock als onse oordeel wort door de beroerten der dinghen in dese werelt verhindert/ moeten wy achten dat God dese selve beroeringhen door het licht sijnder rechtveerdicheyt met seer wel geschickte ordeninghe regeert ende schickt tot het rechte eynde. Ende voorwaer vele rasen in desen deele ongeschicktelick/ die met te groote stoutichheyt bestaen de wercken Gods tot haer rekeninge te trecken/ ende sijnen verborgen raden te doorsoecken/ ende oock van onbekende dinghen lichtveerdich oordeel te geven/ met meerder vryheyt/ dan van wercken der menschen. Want wat is seerder verkeert dan tegen de gene die ons ghelijck zijn/ dese maticheyt te ghebruycken/ dat wy liever ons onthouden van oordeelen/ dan een teecken der lichtveerdicheyt geven: ende de duystere oordeelē Gods wreedelick te bespotten/ de welcke wy behoorden met eerbiedinghe te verwonderen.

De raserien van sommige ongoddelicke menschen/ welcke loochenen dat de werelt geregeert wort door den heymelicken raet Gods/ worde wederleyt met verscheyde ghetuyghenissen in der heyligher Schrift.

2 Daerom en sal niemant de voorsieninghe Gods behoorlick ende nuttichlick overleggen/ dan die ghedenckende dat hy met sijnen Schepper/ ende met dē maker der werelt heeft te doē/ hem selven met behoorlicke ootmoedicheyt tot vreese ende eerbiedinghe onderworpt. Hier uyt comet dat te desen tijde so vele honden met fenijnighe tanden/ ofte ymmers met bassen teghen dese leere staen: om dat sy willen dat Gode niet meer en sy gheoorloft/ dan sy door haer eyghen vernuft begrijpen. Ende ons lasteren sy oock met so groote raserie als sy connen/ om dat wy met de gheboden der Wet/ in de welcke de wille Gods is begrepen/ niet te vreden zijnde/ seggen dat de Werelt oock door sijnen verborghen raet geregeert wort. Dit doē sy gelijc oft wy dit uyt onse hersenen gedicht haddē dat wy leerē/ eñ gelijc oft de geest niet alomme dit selve claerlic eñ met ontellicke vele manierē vā sprekē en verhaelde. Maer dewijle sy door eenige schaemte niet en dorvē hare lasteringē tegē dē hemel uytstortē/ so

achten ende dichten sy dat sy tegen ons krijven/ op dat sy te vryelicker moghen rasen. Maer ist dat sy niet toe en laten dat al wat in de werelt geschiet/ door den onbegrijpelicken raet Gods geregeert wort/ so laetse antwoorden waerom

Psal.36.6. Deut.30.11.12. de Schrifture seyt/dat syne oordeelē eenen diepē afgront zijn. Want dewijle Moses roept dat de wille Gods niet en is verre in de wolcken/ noch in den diepen afgront te soecken/ om dat hy is ghemeynsamelick in de Wet verclaert/ so volcht daer uyt/ dat met dien diepen afgront eē ander verborgē wille wort vergeleken: van den

Rom.11.33. welcken oock Paulus roept: O diepte des rijcdoms eñ wijsheyts ende kennisse Gods: hoe onbegrijpelick zijn syne oordeelen/ eñ ondoorsoeckelick syne wegē? Want wie heeft den wech des Heeren bekent? ofte heeft sijn raetsman geweest. Ende het is wel waer dat in de Wet ende in het Evangelium verborghentheden begrepen zijn/ die verre gaen boven de mate onses verstants: maer dewijle God de herten der sijner met den geest der wijsheyt verlicht/ om dese verborgentheden te begrijpen die hy gheweerdicht heeft in sijn woort te openbaren: so en is daer nu geē afgront/ maer een wech in welcken men moet onbevreest wandelen/ eñ een keerslicht om de voetē te regeeren/ ende eē licht des levens/ eñ een schole

Psal.119. der sekerer ende opēbarer waerheyt. Maer de wonderlicke wijse Gods daer mede hy de werelt regeert/ wordt te rechte een afgront ghenaemt: want dewijle sy ons is verborghen/ soo moeten wyse met eerbiedinge aenbiddē. Dit beyde heeft Moses met weynige woordē uytgedruckt/ seg-

Deut. 29.29. gende: Onse God heeft sijne verborghentheden: maer dat hier ghescreven is/ dat gaet u eñ uwe kinderen aen. Want wy sien hoe hy ons niet alleenlick en gebiet neerstichheyt te doē om de Wet te bedencken/ maer oock de verborghen voorsieninge Gods met eerbiedinghe te verwonderen. Deser hoocheyt is oock een lof beschreven in dē boeck Job/ dat sy onse herten vernedert. Want als de autheur heeft de werelt opwaerts ende nederwaerts doorluystert/ ende hoochlick van de wercken Gods gesproken/ so seyt hy daer na

Job 26.14. ten eynde: Siet dese zijn de uyterste eyndē sijnder wegen/ ende het is seer weynich dat daer in gehoort wort. Daerom maeckt hy ergens een onderscheyt tusschen de wijsheyt die by God is/ eñ de mate van wijs te zijne die hy den menschen geset heeft. Want als hy van de verborgen din-

Job 28.21.28 gen der naturee heeft gesproken/ seyt hy dat het een wijsheyt is die Gode alleenlick bekent is/ eñ voor de oogen aller die leven verborgē is. Maer weynich daer na seyt hy/ dat sy is geopenbaert/ op dat sy ondersocht worde: want tot den mensche geseyt is: Siet de vreese Gods is wijsheyt.

Lib.83. quest. Cap.87. Hier toe dient ooc dat Augustinus seyt: Dewijle wy niet alle dingē en weten die God met seer goede ordeninge vā ons doet/ dat wy in dē goeden wille alleenlick nae de Wet doen/ ende in andere dinghen nae de Wet ghedreven worden: want sijn voorsieninghe is een onveranderlicke Wet. Daerom dewijle God een recht der regeeringhe der werelt hem selven aentreckt dat ons onbekent is/ soo sal dit een Wet der soberheyt eñ maticheyt zijn/ met Gods opperste heerschappie te vreden te zijn/ op dat sijnen wille ons zy de eenighe reghel der rechtveerdicheyt/ ende de alderrechtste oorsake aller dinghen. Niet de enckel wille/ waer van de Sophisten clappen/ met ongodlicke ende onheylighe tweedracht sijn rechtveerdicheyt verscheydende van sijn mogentheyt: maer de voorsieninghe die alle dinghen regeert/ van de welcke niet en comt dan dat recht is/ hoewel de weghen eñ oorsaken ons verborghen zijn.

Dese leere vā den heymelickē raet Gods in de regeringhe des werelts/ en versterct geēsins de Godeloosheyt der ghener/ welcke de schult der boosheyt op God leggen: noch der ghener stoute vermetentheyt/ welcke die middelen āwerpē: noch oock andere mēschē dwalinge/ die alle oeffeninge der Godsalicheit verachten.

3 Alle die in dese maticheyt sullen gheoeffent zijn/ die en sullen om des voorleden tegenspoets wille/ niet teghen God murmureren noch de schult haerder boosheyt hem opleggen/ gelijck Agamemnon by Homerum, als hy seyt: ick en bē de oorsake niet/ maer Iupiter ende de onverhinderlicke noot: noch en sullen wederom ghelijck door onverhinderlicken noot henen gegrepen/ hen selven niet uyt vertwijfelinghe wech worpen in het verderf/ ghelijck de Jonghelinck by Plautum, als hy seyt: Het gheval der dingen is ongheſtadich/ ende de onverhinderlicke noot drijft den mensche na sijnen lust: ick wil my brēghen tot de rotse/ om daer mijn goet ende leven te verderven. Noch sy en sullen nae eens anders Jongelincx exempel hare boose stuckē niet met den naem Gods bedecken. Want aldus spreect Lyconides in eē ander Comedie/ seggende: God heeft de ingheber ende toedrijver gheweest/ ick geloove dat het de Goden gewilt hebben. Want ic weet/ waert dat s'yt niet en wildē/ het en soude niet gheschien. Maer sy sullen meer uyt de Schrifture ondersoecken ende leeren wat Gode behaghelick zy/ op dat sy door de beweginghe des geests daer na arbeyden/ oock mede bereyt zijnde God na te volgē/ waer hy ooc henē roept/ sullen sy met der daet bewijsen/ dat gheen nutter dinck en is dan dese leere. De onheylighe menschen zijn dwaselick oproerich met hare ongeschicktheden/ soo dat sy bijna (ghelijck men seyt) den Hemel ende de Aerde vermenghen (ghelijck als sy segghen:) Ist dat de Heere den punckt onses doots heeft geset ende gheteeckent/ so en can men niet ontgaen: so doet men dē arbeyt te vergheefs in hoedinghe ende wachtinge. Daerom dat d'een niet en derf hem selven tot de reyse begheven die hy hoort vreeselick te zijne/ op dat hy niet van de roovers vermoort en worde: dat d'ander laet Medecijnmeesters halen/ ende vermoeyt hem selven met medecijne om sijn leven te helpen: dat dese hem selven onthout van grove spyse/ op dat hy sijn swacke ghesontheyt niet hinderlick en zy: dat d'ander hem ontsiet in een bouvallich ende verrot huys te woonē: somma dat een yegelick wegen bedenckt ende met groote neerstichheyt dicht/ om te vercrijghen dat hy soeckt: alle dese dingen zijn ydel/ die gesocht ende gebruyct worden om den wille Gods te verbeteren/ of de doot eñ het leven/ de gesontheyt ende cranckheyt/ de vrede ende crijch en worden door de seker ordeninge Gods niet geset noch geeyndicht/ noch oock andere dingen die de menschen soecken door hare neerstichheyt te ghecrijgen ofte ontgaen/ na dat sy die begeerē ofte haten. Ja sy verstaen oock dat de gebeden der geloovigē niet alleenlick en souden te vergeefs/ maer ooc boos ende verkeert zijn/ door de welcke begeert wort/ dat God de dingē voorsie die hy nu van der eeuwicheyt aen verordent heeft. Somma sy nemē wech allerley raet die tegen toecomende dingen genomen wort/ ghelijck of sulcx ware teghen de voorsieninghe Gods (de welcke heeft sonder yemant daer toe te roepen) verordent wat sy wil laten geschien. Boven desen al wat nu ghescheit is/ dat rekenen sy also der voorsieninghe Gods toe dat sy dē mensche door de vingerē siē die het selve gedaen heeft. Heeft een moorder eenen goeden burger doot geslagen? sy seggen: Hy heeft dē raet Gods volbracht. Heeft yemant ghestolen ofte ghehoereert? dit is een dienaer der voorsieninge Gods/ want hy heeft gedaen dat van den Heere voorsien eñ verordent was. Heeft een sone

sijns

ſijns Vaders doot ſorgelooſelick verwacht / de medicijnen verachtende? die en conde God niet wederſtaen die dat alſoo hadde van der eeuwicheyt aen verordent. Alſoo worden van hen alle booſheden ghenoemt deuchden / om dat ſy der Godlicker ordeninghe ghehoorſaem zijn.

Op dat de voorgaende raſerien meer mogen blijcken: dewijle alle die dingē welcke tegen dit hooftſtuc der leere plegē tegen geworpen te werdē / moghen ghebrocht werdē tot dē toecomenden ofte totten voorledē tyt: wort eerſtelic aenghewesen dat de raetſlagen der menſchen gheenſins en ſtrijden tegen de voorſienicheyt Gods.
† Pro. 16. 9.

4 Maer ſo veel de toecomende dingē aengaet / Salomon vereenicht lichtelick de raetſlaghen der menſchen met de voorſieninge Gods. Want ghelijck hy de dwaeſheyt der ghener beſpot / die ſonder God alle dinck ſtoutelick aengaen gelijc of ſy door ſijn hant niet geregeert en wordē: alſo ſpreect hy ergens aldus: † Het herte des mēſches bedenckt ſijnē wech / ende de Heere ſal ſijne ſtappen bewegen / waer mede hy te kennen geeft / dat wy door den eeuwigen raet Gods niet verhindert en worden / ons ſelven onder ſijnen wille te voorſien / ende alle onſe dinghen te ſchicken / ende verordenen. Ende dit en is niet ſonder openbare reden. Want God die onſe leven heeft met ſijne eynden bepaelt / heeft oock mede de ſorghe daer van ons bevolen / ende middelen ende hulpen gegheven tot des ſelves bewaringhe: heeft oock de kenniſſe des toecomenden perijckels ghegeven / om dat het niet en ſoude onvoorſiens over comen / ende heeft hoedingen ende remedien gegeven. Nu is het openbaer wat wy behooren te doen / te weten / ons leven te beſchermen / iſt dat God ons dat heeft te bewaren gegeven: hulpe te gebruycken / iſt dat hy die geeft: niet roeckelooſlick ons in perijckel te worpen / als hy ons dat te voren toont: remedien niet te verachten / iſt dat hy die geeft. Maer men mochte ſeggen: geē perijckel en ſal hinderlick zijn / dan dat eyndelick is verordent / het welcke niet en can met eenighe hulpe ofte remedie verhindert worden? Maer wat? of de perijckelen daerom niet en zijn eyndelick verordent noch onverhinderlick / om dat de Heere u heeft middelen geſet om die te verhinderen ende overwinnen? Siet hoe uwe rekeninge met de orden der Godlicker beſchickinghe over een comt. Ghy verſtaet datmen niet en moet voor het perijckel hoeden: want dewijle het niet eyndelic en is van God verordent / ſo ſullen wy ſonder hoedinge dat ſelve ontgaē. Maer de Heere gebiet u daerom de hoedinge / om dat hy niet en wil dat eyndelick over u verordent hebben. De onſinnige menſchen en overleggen niet dat voor de oogen is / te weten / dat de wijſheyt ende wetenſchap tot raetſlagen ende hoedingen / is dē menſche van God ingheg even / om dat ſy daer mede ſouden ſijner voorſieninge bedienſtich zijn in de bewaringe haers eygen levens: ghelijck ſy oock daerenteghen door onachtſaemheyt ende onverſtandicheyt dat quaet op hen halen / dat God hen verordent heeft: Want hoe comet dat een voorſichtich man hem ſelven helpende / het aencomende quaet ontgaet / daer de dwaſe door onberaden lichtveerdicheyt vergaet: anders dan om dat beyde de dwaeſheyt ende voorſichticheyt zijn inſtrumētē der goddelicker beſchickinge op beyde zijden? Daerom heeft God ons alle toecomende dingen willen verberghen / om dat wy ſouden die als de twijfelachtige wederſtaen / ende niet op en houden de gegeven middelen daer tegen te gebruyckē / tot dat ſy overwonnen zijn / ofte alle ſorghe ende neerſticheyt overwonnen hebben. Daerom hebbe ick boven vermaent / dat de voorſieninghe Gods ons niet altijts naeckt voor en comt / maer na dat God die eenichſins met middelen becleet.

† So veel aengaet de voorleden dingen / ſo iſſet eē ongeſchickt ſeggē der gener / die daer aen den genen die daer quaet ghedaen hebben / niet willē eenige ſtraffe gedaē hebbē / overmits dat ſulcx niet ſonder de beſchickinghe Gods en geſchiet.

5 † De ſelve trecken de gheſchiedeniſſen des voorledē tijts / verkeerdelic ēn onbedachtſaemlic tot de naeckte voorſieninge Gods. Wāt om dat alle dinghen die gheſchien / daer aen hanghen: daerom (ſegghen ſy) en wordt noch dieſte / noch overſpel / noch dootſlach bedreven / ten zy dat de wille Gods daer in zy. Waerom ſal dan (ſegghen ſy) die dief geſtraft worden / dewijle hy dien berooft heeft / welcken God wilde met armoede ſtraffen? Waerom ſal een dootſlager geſtraft worden / die dien menſche heeft ghedoot / wiens leven de Heere hadde geeyndicht? Iſt dat ſulcke menſchē alle dē wille Gods dienē / waerom ſullen ſy geſtraft worden? Maer ick verſake dat ſy den wille Gods dienen. Want wie door een quaet herte wort ghedreven / dien en ſullen wy niet ſeggen / dat hy den bevele Gods dienſt doet / dewijle hy der booſer begeerlicheyt alleenlick gehoorſaem is. Die is Gode gehoorſaem / die ſijnen wille geleert hebbende / daer nae ſtaet / daer toe hy wordt van hem gheroepen. Maer waer uyt worden wy van den wille Gods geleert / anders dā uyt ſijn woort? Daerom moetē wy in onſe doen diē wille Gods aenſiē / die ons door ſijn woort verclaert wordt. God eyſchet van ons dat eenighe / dat hy gebiet. Iſt dat wy yet doen teghen het ghebot / dat en is geen ghehoorſaemheyt / maer hartneckicheyt ende overtredinge. Maer (mochtmē ſeggē) waert dat hy niet en wilde / wy en ſouden ſulcx niet doē. Dat bekenne ick / maer vraghe oock / of wy tot dit eynde quaet doen / namelick / om hem ghehoorſaemheyt te bewijſen? Nu en gebiet hy ons geenſins ſulcx / maer wy dryven meer daer toe / niet denckende wat hy wil / maer alſoo raſende door de onmaticheyt onſer booſer begheerte / dat wy met voorgenomen rade teghen hem arbeyden. Ēn aldus zijn wy met quaet doē / ſijnder rechtveerdigher ordeninghe bedienſtich: want na de ongheineten grootheyt ſijnder wijſheyt / weet hy booſe inſtrumenten wel ende recht te ghebruycken tot goet doen. Ende ſiet hoe ongeſouten ende onwijs der ſulcker argumēt is: ſy willen dat de ghene die booſe ſtucken bedryven / ſullen ongheſtraft zijn / om dat ſulcx niet en wordt uytgericht dan door de beſchickinge Gods. Ic late meer toe / te weten / dat dieven / moorders / ende ander booſdoenders / zijn der goddelicker voorſieninge inſtrumenten / de welcke God ſelve ghebruyckt / om de oordeelen uyt te rechten / die hy heeft by hem ſelven voorgenomen: maer ick verſake dat hier uyt eenighe ontſchuldinghe harer booſheyt comt. Want wat? ſullen ſy God met hen in de ſelve ongerechticheyt verwerren? of haer booſheyt met ſijn rechtveerdicheyt bedecken? Sy en connen noch d'een noch d'ander. Sy en connen hen ſelven niet ontſchuldigē / dewijle ſy door haer eygen conſcientie overwonnē worden: ſy en connen God niet beſchuldigē / dewijle ſy de gantſche booſheyt in hen ſelvē bevinden / ēn by God anders niet dan een behoorlick ende recht ghebruyck haerder booſheyt. Maer (machmen ſeggen) God werct door hen. Ja ick bidde u / van waer comt de ſtanck in een doot lichaem dat door de hitte der Sonne gherot ende geopent is? Een yegelick ſiet dat de ſtanck wort door de radien der Sonne verweert / nochtans en ſeyt daerom niemant dat de radien ſtincken. Alſo dewijle in den booſen ende quaden menſche de materie ēn ſchult der booſheyt is / waerom ſalmen God achten eenichſins beſmet te zijne / als hy ſulcx menſches dienſt gebruyckt na ſijnē wille? Daerom wech met ſulcke hontſche onbeſchaemtheyt / de welcke wel can van verre tegen de rechtveerdicheyt Gods baſſen / maer die niet ghenaken.

De eerſte reden is / overmits ſulcke quaetdoenders den gheopenbaerden wille Gods teghen ſtaen.

Waer nae ſoo worden ſy door haer eygen conſcientie verwonnē.

Ten derden ſchuylt by ſulcke de materie ēn ſchult des quaets / niet tegēſtaende dat God haren dienſt ghebruyckt.

‡ Een heylich bedenckē van de goddelicke voorſienicheyt.

6 ‡ Maer deſe valſche beſchuldingē / ofte meer ont-

ontsinniger menschen raserien/ sullen lichtelick te niete worden door Godsalige en heylighe bedenckinge der voorsieninge/ welcke bedenckinge ons de regel der Godsalichept leert/ op dat ons daer uyt seer goede ende lieffelicke vrucht come.

1 Dat alle dinghen gheschieden door de beschickinghe Gods.

Soo dan een Christen mensche/ dewyle hy seer vast hout dat alle dinghen door de schickinghe Gods geschien/ en niet by avontuere ofte geval/ so sal hy altyts de ooghen wenden tot God/ als tot de voorneemste oorsake aller dinghen: en sal nochtans de mindere oorsaken die daer onder zijn/ te harer plaetse aensien. Boven desen en sal hy niet twijfelen dat de sonderlinge voorsieninge Gods de wachte hout/ om hem te bewaren: de welcke niet en sal laten geschien dan tot sijn voordeel ende salichept.

2 Dat den godsaligen alles gedyet ten besten.

Ende dewijle hy ten eersten met menschen/ ende ten anderen met andere creatueren heeft te doen/ soo sal hy ghelooven dat in beyden de voorsieninge Gods regneert. Aengaende de menschen sal hy bekennen dat (of sy goet zijn ofte quaet) haer raet/ wille/ arbeyt ende macht zijn onder de hant Gods/ so dat het in sijnen wille staet die te buygen/ waer toe hy wil/ en te bedwingen so dicmael hy wil: ‡ Dat de sonderlinge voorsieninghe Gods de wachte hout voor de salichept der Geloovigen/ dat betuygen seer vele en luchtige beloften.

3 Dat de herten der menschen ende alle haer doen staen in de hant Gods. Psal.127.4.
4 ‡ Dat de voorsienichept Gods de wacht hout voor der gheloovigher salichept.

‡ Worpt uwe sorge op den Heere/ en hy sal u voeden: en en sal nimmermeer den rechtveerdighen laten wanckelen: want hy sorcht voor ons. * Wie onder de hulpe des Alderhoochsten sidt/ die sal in de bescherminghe Gods des Hemels woonen. † Wie u aentast/ die tast mijnen ooghen appel aen. ‡ Ick sal u schilt zijn/ en metalen muer: ick sal wederstaen den genen die u wederstaen. " Oft schoon een moeder hare kinderen vergeet/ soo en sal ick nochtans u niet vergeten.

‡ Psal.55.23 1.Pet.5.7. * Psal.91.1. † Zach.2.8. ‡ Esa.26.2. " Esai.29.15.

Ja dit is het voorneemste eynde in de Bybelsche historien/ op dat sy leeren dat de wegen der heyligen met soo groote neersticheyt bewaert worden vanden Heere/ op dat sy hen niet selfs aen eenen steen en stooten.

5 Dat God een bysondere sorge draecht over de sijne. Psal.91.12.

So dan/ ghelijck wy weynich te voren hebben te rechte verworpen de meyninge der gener die sulcke een alghemeyne voorsieninge Gods dichten/ die haer niet sonderlinge en soude vernederen om een yegelicke creatuere bysonder te besorghen: alsoo is het nochtans noodich dese sonderlinghe sorge voor ons te bekennen. Daerom als Christus betuycht heeft dat oock niet een muschken (dwelc van seer cleyner weerde is) op de aerde en valt sonder den wille des Vaders/ so went hy dat terstont daer toe/ op dat wy achten dat God met so veel meerder sorge ons voorsiet/ als wy meer zijn dan de musschen: en streckt de sorge Gods so wijt uyt/ dat hy ons doet betrouwen dat alle de hayren onses hoofts getelt zyn. Wat connen wy anders begeeren/ ist dat oock niet een hayr en can van onsen hoofde vallen/ anders dan uyt sijnen wille? Ick en spreke niet alleenlic van het menschelick geslachte: maer dewijle God de ghemeynte heeft vercoren hem tot een woonste/ so toont hy sonder twyfel in de regeeringe daer van sijn vaderlicke sorchvuldichept met sonderlinghe bewijsinghen.

Matth.10.29. Matth.10.30.

6 Dat hy de vyanden synder kercke vermorwet/ of dwingt/ ofte op verscheyde manieren onderdruckt.

7 Een dienstknecht Gods met dese beloften en exempelen versterckt zynde/ sal oock hier toe doen de getuygenissen die leeren dat alle menschen zijn onder de macht Gods/ het zy datmen haer vrientschap soeckt/ het zy dat haer booshept is te verhinderen/ op dat sy geen hinder en doen. Want de Heere is die/ die ons genade geeft/ niet alleenlic by de gene die ons gonstich zijn/ maer oock in de oogen der Egyptische: ende hy weet de ongheschickthept onser vyanden menigerley wijse te breken: want somtijts beneemt hy hen haer verstant/ op dat sy het ghene dat ghesont ofte nuchter is/ niet en connen verstaen: gelijck hy den Satan laet gaen/ om den mont aller Propheten vol leugens te maken/ op dat Achab bedroghen worde. Roboam maeckt hy onwijs door jonghelinghen raet/ op dat hy door sijn dwaeshept van den Rijcke berooft worde.

Exod.3.21. 1.Reg.22.22. 1.Reg.12.10, ende 15.

Somtijts laet hy hen haer verstant/ en maectse so verschrickt ende verslagen/ dat sy oock het ghene dat sy hebben voorgenomen/ niet en dorven eenichsins aengaen. Somtijts oock als hy hen heeft toegelaten te arbeyden na het gene dat hen haer boose lust ende raserie heeft geraden/ so breeckt hy haer ghewelt te bequamen tyde/ ende en laetse niet ten eynde brengen dat sy hebben begonnen. Alsoo heeft hy den raet Achitophel die tot Davids verderf soude geweest hebben/ voor den tijt te niete ghemaeckt.

2.Sam.17.7. ende 14.

Also is hy sorchvuldich om tot nut en salichept der syner alle creatueren te regeeren/ ende oock selfs den duyvel/ den welcken wy sien dat hy niet en heeft bestaen yet te aengaen tegen * Job/ sonder de toelatinge ende bevel Gods.

7 Dat hy alle creatueren/ oock selve de Duyvel/ ten besten ende ter salichept van de godsaligen regeert. * Job.1.12.

Na dese kennisse volcht nootsakelic danckbaerhept des herten in voorspoet/ ende lijtsaemhept in tegenspoet/ ende oock voortaen onuytsprekelicke gherustichept. Daerom soo wat ons geluckichlick en na onse begeerte toe comt/ dat salmen al Gode toe schrijven/ ende hem daer voren dancken/ het zy datmen sijn goetdadichept gevoelt door dienst der menschen/ het zy datmen van onlovende dingen wort gheholpen. Want men sal aldus in het herte overleggen: De Heere is voorwaer die/ die der menschen herten tot my beweecht heeft/ diese heeft aen my verbonden om dat sy souden wesen instrumenten sijnder goedichept tot my. In overvloet der vruchten sal men dencken/ dat God die is/ die den Hemel verhoort/ op dat de Hemel de aerde verhoore/ ende dat oock de aerde hare vruchten verhoore: ende ende in andere dinghen en salmen niet twyfelen dat het de zegeninghe Gods alleenlick is/ waer door alle dinghen voorspoedich gemaeckt worden: ende men sal door soo vele saken vermaent zijnde/ niet ondanckbaer zijn.

Dat gebruyc ende het eynde van de 6. ende 7. bedeckinghe.

8 Ist dat eenighe teghenspoet overcomt/ soo salmen oock hier in het herte opheffen tot God/ wiens hant seer veel vermach om ons lijtsaemhept ende gheruste matichept des herten in te drucken. ‡ Hadde Joseph gebleven in de bedenckinge der booshept sijner broederen/ hy en hadde nimmermeer connen wederom een broederlicke herte tot hen hebben. Maer dewijle hy sijn herte heeft afghewent tot God/ soo heeft hy dat onghelijck vergheten/ ende is tot sachtmoedichept beweecht/ soo dat hy oock van selfs sijne broeders vertroost ende seyt: Ghy en zijt niet die my vercocht hebt in Egypten/ maer door den wille Gods ben ic voor u gesonden/ om u het leven te behouden. Ghy hebt wel ghedacht my quaet te doen/ maer de Heere heeft dat verandert tot goet. Hadde Job hem selven gewent tegen de Chaldeen/ van de welcke hy berooft was/ soo hadde hy terstont tot wrake ontsteken ghewordden: maer dewijle hy oock het werck des Heeren bekende/ so heeft hy hem selven met die seer schoone reden vertroost: De Heere hebet ghegheven/ de Heere hebet wech ghenomen: de naem des Heeren zy ghepresen. Alsoo oock David/ hadde hy sijne ooghen op den mensche ghewent/ doen hem Semei met laster-woorden ende met steenen bewerp/ soo soude hy sijn volck tot wrake gheroert hebben: maer dewijle hy verstaet dat Semei dat niet en doet sonder des Heeren roeringhe/

8 Dat het bedencken der voorsichtichept Gods de godsalighe gewent maect tot gedult en matichept des herten/ door het exempel van Joseph/ Job/ en David. ‡ Gen.37.18. Gen.45.8. Job.1.21.

ringhe/ soo versacht hy liever sijn volck/ seggende:

2.Sam.16.10

Laet hem/ want de Heere heeft hem gheboden te lasteren. Met desen toom bedwingt hy erghens de omnatighe droefheyt: Ick hebbe (seyt hy) ghesweghen / ende ben stom ghewor-

Psal. 38. 10.

den/ want ghy hebt dat gedaen Heere. Dewijle gheen dinck crachtigher is teghen toornicheyt ende onlijtsaemheyt / soo en heeft die voorwaer gheenen cleynen voortganck ghedaen/ die gheleert heeft de voorsieninghe Gods in desen deele bedencké/ op dat hy sijn herte mach altijts hier toe wenden: De Heere hevet alsoo ghewilt/ ergo ick moet het lijden: niet alleenlick om dat ick niet en mach wederstaé/ maer om dat hy niet en wil dã dat rechtveerdich ende nut is. Somma/ ist dat wy t'onrechte van de menschen beschadicht zijnde / haer ongheschicktheyt vergheten/ (de welcke niet en soude anders doen dan onse droefheyt verbitteren/ ende herté verwecken tot wrake) ende gedencken op te climmen tot God/ ende vast leeren houden dat het door sijn rechtveerdighe beschickinghe is toegelaten ende toegesonden/ al wat onse vyant heeft booselick teghen ons bedreven. Paulus willende ons ver-

Eph.6.11.

hinderen van ongheliyck te vergelden/ vermaent wyselick / dat wy niet den strijt en hebben met vleesch ende bloet / maer met den gheestelicken vyant/ namelick den duyvel/ op dat wy ons tot dé strijt bereydé. Maer om alle cracht der toornicheyt te stillen/ is dit de aldersterckste vermaninghe/ te weten / dat God also wel den duyvel als alle godloose wapent tot den strijt/ ende sidt als een strijt-richter om onse lijtsaemheyt te

9. Dat het de slapericheyt der godsalighen uytdrijft/ ende haer tot bekeeringe aenpoort.

oeffenen. Ist dat het ongherief ende de ellendicheyt die ons benaut/ ons over comt souder ménschen toedoen / soo sal ons de leere der Wet † in ghedachtenisse comen/ te weten/ dat alle geluck dat ons toe comt / vloeyt uyt de fonteyne der zegheninghe Gods: ende dat alle teghenspoet is sijn vervloeckinghe. Ende die grouwelicke ver-

† Deut.28. 2.etc.

condinghe sal ons verschricken. Ist dat ghy

Levi.26.13.

roeckeloosllick tegen my wandelt/ so sal ick oock roeckeloosllick teghen u wandelen. Met welcke woorden onse onverstandicheyt gestraft wort/ als wy na het ghemeyn ghevoelen des vleeschs achten avontuerisch ende by gheval te zijne / al wat op beyde zijden gheschiet: ende alsoo noch door de weldaden Gods verweckt en worden tot sijnen dienst/ noch door sijn straffinge tot beteringe gepríckelt. Dit is de selve oorsake waer-

Tren.3.38. Amos 3.6.

om Jeremias ende Amos hebben de Jodé bitterlick bekeven/ te weten/ om dat sy meyndé dat also wel het goede als het quade gheschiede sonder Gods bevel. Hier toe dienen oock de woor-

Esa.45.7.

den Esaie: Ick de Heere die het licht scheppe/ eñ de duysternisse make / die vrede make eñ quaet scheppe/ Ick God make dit alle.

10. Dat het ons in het rechte ghebruyck der oorsaken die hier beneden zijn/ onderrecht.

9 Nochtans en sal een Godsalich man hierentusschen de minder ende onderste oorsake niet door de vingeren sien. Want hoewel hy de gene van welcke hy hulpe ende weldaet ontfangt/ sal achten Dienaers der Godlicker goedicheyt te zijne / daerom en sal hy die niet verachtelick voorby gaen/ ghelijck of sy met hare vriendelickheyt gheenen danck verdient en hadden: maer hy sal van herten bekennen/ dat hy aen de sulcke verbonden is / ende dat geerne belijden / ende sal arbeyden om nae sijn vermoghen danckbaer te zijne. Eyndelick / hy sal God in de ontfanghen gaven vreesen / ende loven als den voorneemsten Autheur: maer sal de menschen als Gods dienaers eeren: ende sal verstaen (ghelijck het oock waer is) dat hy door Gods wille aen die is verbonden / door der welcker hant God sijn weldaet heeft bewesen. Ist dat hy eenighe schade heeft

11. Dat het de onachtsaemheyt eñ onvoorsichticheyt den Godsaligé in haer ampt te doé/ aenwijsten ende sy met versuchtinghen haer schult souden bekennen.

gheleden door onachtsaemheyt ofte onvoorsichticheyt / soo sal hy by hem selven achten dat sulcx wel met des Heeren wille is gheschiet / maer sal dat selve oock hem selven wyten. Ist dat yemant is door eenighe sieckte ghestorven / den welcken hy onachtsaemlick heeft gheholpen/ daer hy hem behoorde besorcht te hebben: hoewel hy sal weten dat de sulcke is tot sijn ghesette ende onvoorbyganckelick eynde ghecomen / soo sal hy nochtans daer mede sijn zonde niet licht maken: maer sal dat alsoo nemen ghelijck of door sijn onachtsaemheyt de selve ghestorven ware / om dat hy hem niet ghetrouwelick (ghelijck hy behoorde) besorcht en heeft. Veel min sal hy

12. Dat het der quaetdoeders booshept verdoemt.

hem selven met de voorwendinghe der Godlicker voorsieninghe ontschuldighen / als hy door bedroch ofte voorghenomen boosheyt des herten/ heeft dootslach ofte diefte bedreven: maer sal in het selve stuck der Godlicke rechtveerdicheyt / ende de menschelicke boosheyt (ghelijck die beyde haer selven claerlick openbaren) bescheydentlick aenmercken. Ende in toe-

13. Dat het een rechte aémerckinghe der toecomé der dingen te weghe brégt/ ende maeckt Gods knechten voorsichtich/ vlijtich/ eñ wacker.

comende dinghen voornemelick sal hy op sulcke minder ende onderste oorsaken achte hebben. Want ist dat hy niet en wordt verlaten van menschelicke hulpe die hy mach ghebruycken tot sijn welvaert / dat sal hy onder de zegheninghen Gods rekenen. Daerom en sal hy niet traghe zijn in raet te nemen / noch slaperich in dier hulpe te begheeren / die hy siet ghenoech hebben / waer door hy mach gheholpen worden: maer sal achten dat alle de creatueren die hem moghen eenich voordeel doen / hem worden van den Heere in de hant ghegheven / ende sal de selve als behoorlicke instrumenten der Godlicker voorsieninghe / tot sijn ghebruyck voeghen. Ende dewijle hy onseker is wat eynde de saken die hy aengaet / sullen hebben (dan dat hy weet dat God sal in allen / sijn voordeel voorsien) so sal hy met neersticheyt daer nae staen/ dat hy acht hem alder nutst te zijn/ soo verre hy met verstant ende sinnen can begrijpen. Nochtans en sal hy in raetslaghen / synen eyghenen sin niet volghen / maer sal hem selven der wysheyt Gods bevelen ende over gheven / om door hare leydinghe ten rechten eynde beweecht te worden. Voort en sal hy sijn betrou-

14. Het maeckt/ dat Gods knechten haer selvé Godes wijsheyt ende almachticheyt overgheven/ ende middelertijt in hare beroepinghe neerstelick wandelen.

wen alsoo niet setten op uytwendighe hulpe/ dat hy daer in soude sorgheloosllick gherust zijn / als hy die heeft: ofte als verlaten verschrickt zijn / als hy die niet en heeft. Want hy sal sijn herte altijts ghehecht hebben aen de eenighe voorsieninghe Gods / ende en sal hem selven van de vaste bemerckinghe der selver niet laten afleyden door het aenschouwen der teghenwoordigher dinghen. Alsoo hoewel Joab bekent dat de uytcomste des crijchs is in den wille ende hant Gods/ soo en heeft hy nochtans hem selven niet tot luyheyt ghegheven / maer is neerstich in sijn beroepinghe/ ende laet den Heere het eynde regeeren. Wy sullen (seyt hy) sterckelick staen voor onse volck/

2.Sam.10.12

ende voor de steden onses Gods: ende de Heere doe dat goet is in sijne ooghen. Dese selve kennisse sal ons alle lichtveerdicheyt ende verkeert betrouwen af trecken / ende dwinghen tot geduerige aenroepinge Gods/ ende onse herten met goede hope versterken/ soo dat wy niet en sullen twijfelen de perijckelen die rontomme ons zijn / gerustelic eñ sterckelic te verachté.

15. Hoewel dat het menschelicke levē met ontallicke veel tegenspoets (gelijc hier naer t'leven afgeschildert is) omringt wordt: nochtans soo isset dat de Godsalighe welcke rusten op de voorsichtichept des aldergoedertierensten Gods/ haer met een vaste gheluckichept verblyden.

10 In desen deele vertoont haer de onbegrypelicke gheluckichept der herten der Godsalighen. Daer is ontellicke veel quaets dat onse leven ommeringt/ waer van ons oock soo vele dooden ghedreycht worden. Op dat wy niet buyten ons selven en gaen: dewijle het lichaem is duysent cranckheden onderworpen/ jae de oorsake der cranckheden in hem besloten hout ende voedt/ so en can de mensche hem selven niet draghen/ sonder menigherley ghedaenten sijns verderfs met hem te draghen/ ende het leven eenichsins met der doot vermengt te trecken. Want wat cont ghy anders segghen/ daer men noch hitte noch coude en lijt sonder perijckel? Ende waer ghy u henen weut/ al dat rontomme u is/ en is niet alleenlick van twijfelachtigher trouwe/ maer dreycht oock bynae opentlick/ ende schijnt nae onse doot te staen. Treet in een schip/ soo zijt ghy eenen voet van der doot. Sidt op een peert/ soo hangt uwe leven aen het feylen eens voets. Gaet achter de weghen der stadt/ soo zijt ghy onder soo menich perijckel als daer tichelen op het dack zijn. Ist dat een yseren instrument is in uwe ofte in uwes vrients hant/ soo is daer hinder bereyt. Soo vele wreede dieren als ghy siet/ die zijn tot uwe verderf ghewapent. Ist dat ghy arbeyt om u in een wel ghewapent hof te besluyten/ daer niet anders dan lust voor ooghen en zy/ daer sal somtijts een slanghe verborghen zijn. Het huys altijts den brande onderworpen zijnde/ dreycht u des daechs verarmoedinghe/ ende des nachts versticking he. De acker dreycht u met onvruchtbaerheyt/ ende daer uyt met hongher/ dewijle hy den haghel/ vorst/ ende droochte/ ende anderen onweder is onderworpen: Ick verswyghe tooverien ende fenijnghevinghen/ listen/ rooverien/ ende openbaer ghewelt/ de welcke eensdeels ons te huys beleghen/ ende eensdeels van huys volghen. Moet niet de mensche seer ellendich zijn onder dese benautheden/ als die in het leven half doot is/ ende nau den benauden ende swacken adem can verhalen/ ende is ghelijck oft hem altijts het sweert over den hals hinghe? Ghy sult segghen dat dese dinghen selden gheschien/ ofte ymmers niet altijts/ noch yeghelicken/ ende nimmermeer al te samen. Ick bekenne dat/ maer dewijle wy door anderer exempelen vermaent worden/ dat oock ons can sulcx toe comen/ ende dat ons leven niet moet meer uytgenomē worden dan andere menschen leven: so en connen wy niet zijn sonder die te vreesen/ gelijck of sy ons stonden toe te comen. Daerom wat meucht ghy bedencken/ dat ellendigher zy dan sulcke bevreestheyt? Hier toe dient oock dat het niet en is sonder Gods lasteringe/ ist datmen seyt dat hy den mensche die de edelste onder de creatueren is/ heeft onder alle blinde eñ roeckeloose slaghen der fortuyne onderworpen. Maer ick hebbe hier alleenlick voorghenomen te spreken/ van de ellendichevt des menschen/ de welcke hy soude ghevoelen/ ware hy onder de heerschappie der fortuyne ghestelt.

Dat gebruyc ende profijt van de voorgaēde bedēckingen/ mitsgaders een verclaringhe der selven/ welcke alle Godsalighe herten teghen alle periculen wapent ende onverwinnelick maeckt.

11 Maer soo wanneer de mensche is eenmael met het licht der Godlicker voorsieninghe verlicht/ so wort hy verlicht ende verlost niet alleēlick van de uytwendige benautheyt ende vreese daer mede hy beladen was/ maer oock van alle sorghe. Want gelijck hy te rechte voor de Fortuyne grouwelt/ alsoo darf hy hem selven gerustelijck Gode over gheven. Dit (segghe ick) is de troost/ dat de mensche verstaet dat de Hemelsche Vader alle dinck hout in sijn macht/ ende alsoo nae sijnen wille ende bevel regeert/ ende alsoo na sijn wijsheyt maticht/ dat gheen dinck en gheschiet anders dan door sijn verordeninge eñ beschickinge: ende dat hy in des selves getrouwe bewaringe is aenghenomen/ dat hy is den Engelen bevolen/ op dat sy hem besorghen: dat hy noch door water/ noch door vyer/ noch door sweert/ en can beschadicht worden/ anders dan soo verre hem God de regeerder plaetse gheeft. Wāt aldus singt de Psalm: Want hy sal u verlossen van den stricke des jagers/ ende van schadelicke peste. Hy sal u onder syne vlerckē beschermen/ ende op sijne pennen sult ghy betrouwen: sijn waerheyt sal voor eenen schilt zijn: Ghy en sult niet vreesen van de nachtvreese/ noch van dē pijl die in den dach vliecht/ noch van de peste die in duysternisse wandelt/ noch van de schade die in den middach drijft/ etc. Hier uyt comt ooc dit betrouwen eñ roemen in de heylighen: De Heere is mijn hulpe/ ick en sal niet vreesen wat my het vleesch can doen. De Heere is mijn beschermer/ wat sal ick vreesen? Of schoon heyrlegers tegen my stonden/ of ick wandelde midden onder de schaduwe des doots/ soo en sal ick niet af laten goede hope te hebben. Ick bidde u waer van hebben sy dat/ dat hen haer gherustichept nimmermeer en wort ontnomē/ anders dan om dat sy weten dat God alomme werckt (oock daer de werelt schijnt nae het aensien sonder cause ofte oorsake te wentelen) wiens werc sy betrouwen tot haer welvaert te zijn? Nu ist dat haer welvaert wort van dē duyvel ofte vā boose mēschen bestormt: so moeten sy terstont vallen/ ten zy dat sy door de overdenckinge ende gedachtenisse der hemelscher voorsieninge versterct wordē. Maer sy hebben overvloedich om hen selven mede te vertroosten/ als sy ghedachtich worden/ dat de duyvel ende den gantschen hoop der boosen/ alsoo allesins wort door de hant Gods/ als door eenen toom gedwongen/ dat sy niet en connē eenige boose daet tegen ons bedencken/ noch bearbeyden/ als sy die schoon bedacht hebben/ noch eenen vinger roeren om dat te volbrengen/ of sy schoon dat willen seer bearbeyden/ tē zy so verre hy dat toe laet/ ja ten zy so verre hy dat heeft geboden: ende dat sy niet alleenlick en worden met boeyen gebondē gehoudē/ maer ooc mettē toom bedwongē wordē om hem dienste te doē. Want gelijc het des Heeren werc is haer raserie te wapenen/ ende te wenden eñ schickē waer het hem belieft: also is het ooc sijn werc/ daer in eē eynde eñ mate te setten/ op dat sy hen selvē niet te vrylick na hare boose begeerte en verblydē. Met dit gevoelen Paulus versterct zijnde/ stelt hy ergēs sijn reyse in de toelatinge Gods/ die hy op eē ander plaetse heeft geseyt van den Satan verhindert te zijne. Hadde hy alleēlic geseyt dat de verhinderinge was van dē Satan/ so hadde hy geschenen dien te veel machts toe te schryven/ gelijck oft hy conde oock den raet Gods verhinderen ende te niete makē: maer nu dewijle hy God stelt als den richter aen wiens toelatinghe alle reysen ende weghen hangen/ soo bewijst hy oock mede/ dat de Satan niet en can vercrijghen/ anders dan door Gods wille/ wat hy oock raest ende arbeyt. Aldus ooc David (om de menigerley veranderingen waer door des menschen leven wort sonder ophouden gewentelt ende gherolt) tot dit secreet sijn toevlucht nemende/ heeft ghesept dat sijn tijden zijn in de hant Gods. Hy hadde moghen segghen den loop des levens/ oft den tijt/ in het ghetal van een: maer met dat woordt/ tijden/ heeft hy willen te kennen gheven/ dat alle de veranderingen die dickmael gheschie-

Psal. 91. 3.

Psal. 118. 6.

Psal. 27. 3. ende 56. 5. eñ elders.

1. Cor. 16. 7.

1. Thess. 2. 18.

Psal. 31. 16.

geschieden/ eñ de conditie der menschen/ hoewel die seer veranderlic is/van God geregeert wort. Hierom worden Rasin ende de Coninck Israel ghenaemt van den Prophete roockende brantstockē/ als die niet condē anders dan wat roocx uytworpen/ hoewel sy hare crachtē tot verdervinghe Jude by malcanderen gebracht hebbende/ schenen brandende fackels tot verdervinghe des lants ontsteken te zijne. Alsoo wordt oock Pharao by de Zeebeeste/ende sijn heyrcracht by de visschen geleken: hoewel hy door macht ende stercke/ende menichte sijns heyrcrachts/ was allen verschrickelick. Maer God vercondicht/ dat hy den leytsman ende den heyrleger sal met sijnen hanghel vanghen/ ende trecken waer henen hy wil. Somma/ op dat ic niet langer hier in en blijve/ ghy sult lichtelick sien/ ist dat ghy achte daer op hebt/ dat de voorsieninghe Gods niet te wetē/ is de alder ellendichste ellendicheyt: ende dat in de kennisse der selver zy de opperste gheluckicheyt gheleghen.

Esaie 7.4.

Ezec.29.4.

12 Daer ware nu ghenoech van de voorsieninghe Gods ghesept/ soo veel tot grondelicke onderwijsinghe ende troost der gheloovighen nut is (want om der ydeler menschen curieusheyt ghenoech te doen/en can geen dinck genoech zijn/noch het en is niet te wenschen dat hen genoech gedaen worde) maer daer zijn sommighe weynighe plaetsen/ die schijnen teghen dat boven verclaert is/te kennen te gheven/ dat dē raet Gods niet en zy seker noch stantvastich/ maer veranderlick/na dat de schickinge der dingen deser werelt is. Ten eersten wordt het leetwesen Gods somtijts by gebracht/ [†] gelijck dat het hem beroude dat hy den mensche hadde geschapen/ [‡] ende dat hy Saul hadde Coninck gemaeckt: * Item dat het quaet dat hy voorgenomen hadde sijnen volc aen te doen/ hem sal berouwen so haest als hy sal hare bekeeringe gevoelen. Daer nae worden oock sommige afbrekingen sijner oordeelen verhaelt. Hy hadde door Jonam vercondicht/dat Ninive soude na veertich daghen vergaen: maer terstont is hy door haer leetwesen beweecht tot een sachter oordeel. Hy hadde Ezechie door den mont Esaie dē doot vercondicht: maer door des selven ghebet ende tranē wert hy beroert om die te vertreckē. Hier uyt verstaen veel menschen/ dat God de dingen der menschen niet en heeft met eeuwigen voornemen verordent: maer dat hy na dat een yegelick verdient/ oft nae dat hy het goet ende recht acht/ alle jare/ende daghe/ ende ure/ dit ofte dat verordent. Aengaende het leetwesen moetmen verstaen/ dat sulcx niet meer in God en is/ dan onwetentheyt/ ofte dwalinghe/ ofte onmacht. Want ist dat niemant wetens ende willens yet en doet dat hy weet dat het hem moet leet zijn: so en sullen wy Gode geen leetwesen toeschrijvē/ ten zy dat wy oock segghen/dat hy niet en weet wat toecomen sal/ ofte dat selve niet en can ontgaen/ ofte dat hy lichtveerdichlic eñ onbedachtsaemlick tot een oordeel valt/ dat hem terstont leet is. Maer dit is so verre van het gevoelē des heylighen Geests/dat hy selfs van leetwesen eñ berouwe sprekende/ seyt dat Gode niet en can berouwen/ om dat hy gheen mensche en is/ den welcken yet mach leet wesen. Ende het is te aēmercken/dat het beyde in het selve Capittel alsoo by een ghevoecht is/dat de vergelijckinghe des eēs by het ander/ die beyde wel vereenicht/ daer in sy schijnen tegen malcanderen te strijden. De veranderinge wort op een oneyghen wijse van spreken ghelecrt/ dat Gode is berouwen dat hy Saul hadde Coninck ghemaeckt. Ende wey-

Dat andere deel deses capittels/ daerin wederleyt worden twee tegēworpingen: daer van deerste is/dat de heylighe Schriftuere Gode toeschrijft eenige veranderinge des voornemens ofte berou: dat daerom sijne voorsichticheyt niet schijnt vast te wesen.

[†] Gen.6.6.
[‡] 1.Sam.15.11.
* Jere.18.8.

Jon.3.4.10.

Esaie 38.1.5.
2.Reg.20.1.5

Antwoort op d'eerste tegēworpinghe: daerin uyt Schriftuerlicke plaetsen bewesen wort dat by God geensins eenich berou en is.

1.Sam.15.29

nich daer nae/wordt daerby ghesept: De sterckheyt Israels en sal niet lieghen/ noch door berou buyghen/ want hy en is gheen mensche dat hem soude yet berouwen. Met dese ende diergelijcke woorden wordt de onveranderlickheyt openbaerlick sonder oneyghenschap der woorden betuycht. Soo ist dan seker ende vast/dat de ordeninge Gods in de bedieninge der menschelicker dinghen/ is eeuwich ende boven alle berou. Ende op dat sijn stantvasticheyt niet en soude twijfelachtich wesen/ soo zijn oock sijne teghenstrijders bedwongen ghetuygenisse daer van te geven. Want Bileam moeste oock tegen sijnen wille tot dese stemme uytbreken/ende segghen: Dat God niet en is ghelijck een mensche/ dat hy soude lieghen/ noch ghelijck een sone des mensches/ dat hy soude veranderē: ende dat niet moghelick en is dat hy niet en soude doen wat hy ghesept heeft/ ende dat hy niet en soude volbrenghen/so wat hy ghesproken heeft.

Num.23.19.

13 Wat beteeckent dan dit woordekē Berou? Antwoort. Dat selve dat alle andere wijsen vā spreken/ door de welcke God ons beschreven wordt op menschelicke wijse. Want dewijle de swackheyt onses verstants niet en can tot de hoocheyt Gods gerakē/so moet de beschrijvinghe daer van die ons ghelecrt wort/tot de mate onses verstants vernedert wordē/op dat sy van ons verstaē worde. Eñ dit is de wijse deser vernederinghe/te weten/dat hy ons hem selven afbeelde/ niet sulck als hy in hem selven is/ maer sulc als hy van ons can gevoelt worden. Daerom hoewel hy buyten alle beweginghe der beroerlickheyt is/ soo betuycht hy nochtans dat hy over de sondaers verbolghen ende toornich is. So dan ghelijck wy niet en moeten dencken dat in Gode eenighe beroeringe is/als wy hooren dat hy verbolghen/ ofte toornich is/ maer moeten meer achten dat dese wijse van spreken is ghenomen na de mate onses ghevoelens: also en moeten wy oock niet anders verstaen/ onder den naem des berous/ dan eē veranderinge sijnder wercken oft daden: want de menschen plegē haer mishagen te bewijsen/door de veranderinge haerder wercken die sy eerst ghedaen hebben. Daerom dewijle alle veranderinghe onder de menschen is een verbeteringe des dincx dat hen mishaecht/nae dat sy't ghedaen hebben/ ende de verbeteringe comt uyt berou: soo wort door den naem berou/ dat beteeckent/ dat God in sijne wercken verandert. Hierentusschen en wordt noch sijnen raet noch sijnen wille omghekeert/ noch sijn gesintheyt verandert: maer dat hy vā der eeuwicheyt aen hadde voorsiē/ goet geacht/ ende voorghenomen/ dat vervolcht hy stantvastichlick met eeuwige ordeninge/ hoewel het in het aenschouwē der menschelicker oogē schijnt haestighe veranderinghe te zijne.

Waerom dat Berou Gode toegeschreven wort.

14 Ende als de heylige historie verhaelt/ [†] dat de verderbinge die den Niniviten vercondicht was/ hen wort vergheven: * ende dat het leven Ezechie is verlangt/ daer hem de doot vercondicht was: daer mede en bewijst sy niet dat het voornemen ende de verordeninghe Gods is te niete ghemaeckt. Die also gevoelen/ die en verstaen sulcke sententien niet recht: de welcke uyt het eynde verstaen worden/ dat sy een conditie vervaten/hoewel sy enckelick jae luyden. Want waerom sandt de Heere Jonam tot de Niniviten/om den val des stadts te voorseggē? Waerom heeft hy Ezechie den doot vercondicht door Esaiam? Want hy hadde de stadt ende desen Coninck connen verderven sonder dat te voren te bootschappen. Soo heeft hy dan dat

De andere tegēworpinge/ daerin voorghestelt wort die te nietemakinge des voornemens Gods/ die in der heyligher Schrift is beschrebē/welcke te niete makinghe schijnt de voorsichticheyt Gods wech te nemen.

[†] Jone 3.10.
* Esaie 38.5.

tot

tot een ander eynde ghedaen/dan om dat sy souden haer verderf te voren weten/ ende van verre sien comen. Te weten /hy en heeft niet ghewilt dat sy souden verderven/ maer dat sy hen selven souden beteren/ op dat sy niet en verdorven. So dã dat Jonas voorsept/ dat Ninive sal na veertich daghen vergaen/ dat gheschiet om dat sy niet en souden vergaen. Dat Ezechie de hope langhe ter leven wordt af gheroit/ dat gheschiet om dat hy soude langher leven vercrijgen. Wie en siet nu niet dat de Heere heeft met sulcke dreyginghen willen die tot beteringe roepen/ die hy verschrickte om dat sy souden dat oordeel ontvlien/ dat sy met hare sonden verdient hadden? Ist dat dit wel over een comt/so lept ons de natuere der dinghen daer toe/dat wy onder de enckel vercondinghe sullen een conditie verstaen. Het welcke oock met ghelijcke exempelen wort bevesticht. Doen Abimelech hadde Abrahams wijf ontnomen/ soo straft hem de Heere met dese woorden: Siet/ghy sult sterven om der vrouwen wille die ghy hebt genomen/want sy heeft eenen man. Maer nae dat Abimelech hem selvẽ heeft ontschuldicht/ spreeckt God aldus: Geeft dat wijf haren manne wederom/ want hy is eẽ Propheet/ende hy sal voor u bidden/op dat ghy meucht levẽ. Anders/ weet dat ghy sult dẽ doot sterven/ eñ al wat ghy hebt. Siet ghy hoe God met het eerste gebot Abimeleths herte verschricte om hem tot beteringe te beweghen: eñ dat hy met het ander claerlick sijnẽ wille upt lept? Dewyle in ander plaetsen gelijcke oorsake is / so en verstaet upt de sulcke niet dat van den voorgaẽden raet des Heeren yet is af ghebroken/om dat hy het ghene dat hy vercondicht hadde/ heeft te niet ghemaeckt. Want als God straffe vercondigende / die tot beteringe vermaent die hy wil sparẽ/ so berept hy sijner eeuwiger ordeninge eenen wech/ dan dat hy sijnen wille yet verandert / oock niet selfs met de woorden: anders dan dat hy het ghene dat lichtelick can verstaen worden/niet met alle sijn syllaben upt en druct. Want dat woort Esaie moet waerachtich blijven: De Heere der heyrscharen heeft het verordent/ ende wie mach het af breken? sijn hant is uptghereckt/ende wie sal die af wenden?

Bewijs ghenomen van een ghelycke exempele.

Gene.20.3.

Esaie 14.27.

Capittel xviij.

Dat God alsoo der goddeloosen dienst gebruyckt, ende hare herten buycht om sijne oordeelen te volbrenghen, dat hy suyver van alle vlecke blijft.

De ghesintheyt des vleesches is een oorspronc van teghenworpinghen/ die daer voorgestelt wordẽ tegẽ de voorsichticheyt Gods.

Daer rijst een swaerder vraghe upt andere plaetsen die betuyghen dat God den duyvel selve ende alle verworpen menschen nae sijn goetduncken buycht ofte treckt. Want hoe hy door de sulcke werckende / door haer booshept geẽsins besmet en wort/ ja hoe hy sijne dienaers rechtveerdelick straft/ende selve ontschuldich is in een werck dat hy met hem gemeyn heeft/ dat can het gevoelẽ des vleeschs nau verstaen. Hier upt is dat onderschept ghecomen tusschen doen ende toelaten: want desen knoop scheen velen niet ontbindelick te zijne/ te weten/ dat de duyvel ende alle goddeloose alsoo zijn onder de hant eñ heerschappie Gods/dat hy haer booshept beweecht tot wat eynde hy wil/ ende die gebruyct om sijne oordeelen te volbrengen. Ende moghelick ware dier maticheyt te ontschuldighen/ die door den schijn der ongeschicktheyt verschrickt zijn / waert dat sy niet en sochten verkeerdelick met een leugenachtige beschermiinghe/de rechtveerdicheyt Gods te bevrijen vã alle quaet vermoeden. Het schijnt ongeschickt te zyne dat door den wille ende het bevel Gods / de mensche verblint wordt/ die terstont sal van sijne verblintheyt ghestraft worden. Daerom nemen sy een uptvlucht/segghende: dat sulcx gheschiet alleenlick door de toelatinghe/ende niet door den wille Gods. Maer dewyle God openbaerlick betupcht dat hy selve dat doet /soo verworpt hy de uptvlucht. Ende dat de menschen niet en doen dan door den verborgen wille Gods/ ende niet en handelen door hare raetslaghen/ anders dan dat hy te voren heeft by hem selven verordent/ ende nu door sijn verborghen beschickinge voorneemt/dat wordt door ontallicke vele ende clare ghetupghenissen bewesen. Dat wy boven hebben upt de Psalmen by ghebracht/dat God doet al wat hy wil / dat is sonder twijfel te verstaen oock van alle wercken der menschen. Ist dat God is de beschicker des vreets / ende des krijchs / ghelijck daer ghesept wordt / ende dat sonder eenighe uptneminge/wie sal dorven segghen dat de menschen sonder sijn weten ofte toedoen worden sonder cause door blinde roeringhe ghedreven? Maer upt sonderlinge exempelen sal meer lichts comen.* Wy weten upt het eerste Capittel Job / dat de duyvel comt voor God om de bevelen Gods te ontfanghen/ alsoo wel als de Enghelen die ghewillichlick ghehoorsaem zijn: sy doen dit wel op verscheyden wyse / ende tot verscheyden eynde / maer nochtans alsoo / dat sy niet en connen aengaen anders dan door den wille Gods. Ende hoewel daer nae schijne een toelatinghe Gods beteeckent te zyn/ dat de duyvel soude den heylighen man verdrucken: nochtans dewyle de woorden Job waerachtich zijn: De Heere heeft ghegheven / de Heere heeft wech ghenomen: ghelijck het den Heere behaecht heeft/ alsoo is het gheschiet: soo verstaen wy daer upt dat God zy ghewest de autheur dier versoeckinghe / die de duyvel ende boose roovers bedienden. De duyvel soeckt den heylighen man door vertwijfelinghe te trecken tot raserie: De Sabeen grypen ende rooven wreedelick ende ongoddelick eens anders goet. Job bekent dat hy is door God van alle sijnen goede berooft ende arm ghewordẽ / om dat het Gode alsoo behaecht heeft. Soo dan wat de menschen doen / ofte oock de duyvel selve / God houdt nochtans het stier om haren arbeyt te schicken tot volbrenginghe sijnder oordeelen. God wil dat de trouweloose Achab bedroghen worde: de duyvel noot sijnen arbeyt tot de sake: hy wordt ghesonden met een seker bevel / dat hy zy een leughenachtich gheest in den mont aller Propheten. Ist dat de verblindinghe ende onsinnicheyt Achabs is Gods oordeel / soo is dat dichtsel der naeckter toelatinghe te niete: want het ware te bespotten dat een Richter soude alleenlic toelaten / ende niet oock ordinerẽ wat hy wilde gedaen hebbẽ/ eñ de volbrenginge sijnen dienaren bevelen. De Joden hebbẽ voorghenomen Christum upt te roepen: Pilatus eñ de crijchsknechten zijn der selver booser rasende begeerte gehoorsaem. Nochtans bekẽnẽ de Discipulẽ in haer gebet/dat de godloose niet gedaen en hebbẽ dan dat de hant eñ raet Gods verordẽt hadde: gelijc oock Petrus te vorẽ gepredict hadde/dat Christus is door verordẽ dẽ raet eñ voorsieninge Gods overgelevert geweest om gedoot te wordẽ: gelijc of hy seyde dat God (dẽ welcken van dẽ beginne aen geẽ dinc en is verborgen geweest) wetens eñ willens verordẽt haddẽ/dat de Jodẽ volbracht hebbẽ: gelijc hy ergens dat wederom Phaelt/seggẽde: dat God die het door alle sijne

De eerste teghenworpinghe schept Gods toelating: vã sijnen wille.

Psal.115.3. Antwoort: De goede eñ quade Engelen ende menschen en rechten niet upt/ dan dat van God is bestelt.

1. Exempel. Bewijs ghenomen van clare eñ uptghedruckte exempelen.

* Job.1.11.

Job.1.22.

2. Exempel. 1. Reg.22.20

3. Exempel.

Actor.4.28.

Actor.2.23.

Actor.3.18. sijne Propheten heeft te voren vercondicht / dat
2.Sam.16.22 Christus lyden soude / heeft dat alsoo volbracht.
4. Exempel. Absalon heeft door schandelicke bijslapinge sijns vaders bedde ontreynighende / een grouwelick stuck bedreven: nochtans betuycht God dat selve sijn werck te zijne.
2.Sam.12.12 Want dit zijn sijne woorden: ghy hebt dat ghedaen int verborghen: maer ick sal het int openbaer doen / en voor dese Sonne.
Jere.50.25. Jeremias vercondicht dat alle de wreethept die de Chaldeen in Judea bedreven / is Gods werck. Alsoo wort Nabucadnezer Gods dienstknecht ghenaemt. God roept alomme dat de godloose door sijn blasen ende fluysen / door het gelupdt sijnder basuyne / door sijn heerschappie en
Esai.10.5. bevel / verweckt worden tot den crijch. Hy noemt
5. Exempel. den Assyrischen Coninck een roede sijns toorens / ende een bijl die hy met sijn hant roert. Het ver-
Esai.5.26. derf der hepliger stadt / ende den val des tempels
6. Exempel. noemt hy sijn werck. David die tegen God niet
Esai.19.25. en murmureert / maer bekent dat hy een rechtveerdich Richter is / bekent nochtans dat de lasteringen Semei comen upt sijn bevel. De Hee-
2.Sam.16.10 re (sept hy) heeft hem bevolen te lasteren. Men
7. Exempel. vindt dickmael in de heylige Historie / dat het al van den Heere comt wat daer gheschiet: ghelijck
1.Reg.11.31. de afvallinghe der thien geslachten. De doot der
1.Sam.2.34. kinderen Eli / ende vele diergelijcke dingen. Die pet in de Schriftuere gheoeffent zijn / die sien dat ick upt vele ghetuygenissen alleenlick weynighe voortbrenghe om cort te maken: upt de welcke het nochtans openbaer ghenoech is / dat die onbequamelick doen / die in de plaetse der voorsieninghe Gods / een naeckte toelatinghe stellen / ghelijck of God in een wacht-toren sate / ende de tocomende geschiedenisse verwachtede: ende sijne oordeelen hinghen aen der menschen goetduncken.

De andere besondere wederlegginghe van die teghenworpinghe / scheydende de toelatinghe van den wille Gods: daer mede betoont wort / dat de verborghene bewegingen / door een heymelick doch rechtveerdich ingeven Gods tot sijn eynde ghericht worden.

2 Soo veel de verborghen roeringen aen gaet / ‡ dat Salomon betuycht van het herte des Conincx dat het herwaerts ende ghinswaerts gheboycht wort / nae dat het Gode behaecht: dat bestreckt hem voorwaer tot het gantsche menschelicke geslachte / ende is soo veel als oft hy geseyt hadde / dat al wat wy in het herte voornemen / wort door heymelicke ingevinge Gods tot sijn eynde beweecht. Ende voorwaer waert dat God niet en wrochte binnen in de herten der menschen / soo en soudet niet recht geseyt zijn / dat hy de lippe wech neemt van de waerachtighe / ende de wijshept van de oude: " dat hy het herte wech neemt van de Princen der aerde / op dat sy dwalen in plaetsen daer gheen wech en is. Hier toe dient oock dat dickmael wordt in de Schriftuere
‡ Prov.21.1.
" Ezech.7.26.
Levit.26.36. gelesen / dat de menschen bevreest zijn nae dat hare herten worden met Gods verschrickinge bevangen. Alsoo is David upt Sauls heyrleger ghecomen sonder yemant daer van te weten: want de slaep Gods was op allen gevallen. Maer men
1.Sam.26.12 mach niet claerders begeeren / dan dat hy so dickmael sept / dat hy de herten der menschen verblint / ende met draeyinge slaet / met den geest des slaeps droncken maeckt / met onsinnichept slaet / en de
De eerste intrede. herten verhardt. Dese dingen trecken oock vele menschen tot de toelatinghe / ghelijck of hy de godloose verlatende / liete van de Satan verblint worden.
Antwoort. Maer dewijle de geest claerlic uptdruckt / dat sy door het rechtveerdich oordeel Gods worden met blinthept ende onsinnichept geslagen / soo is dit een coude uptlegginghe. De
Rom.11.8. Schriftuere sept dat God het herte Pharaonis
Exod.8.15. heeft verhart. Item / verswaert ende versterckt.
De tweede intrede. Dese maneren van spreken wederleggen sommige met een onwijse uptvlucht. Want dewijle ergens geschreven is / dat Pharao selve sijn herte verswaert heeft / soo wort sijn wille ghesept als de cause der verhardinge. Maer dese twee dinghen Eerste antwoort.
comen seer wel over een / hoewel op verscheyden wijse / te weten / dat de mensche als hy van God geroert wort / oock mede werckt. Ende het ghene dat sy hier teghen worpen / dat wende ick wederom teghen hen: want ist dat verharden bedupdt naeckte toelatinge / soo en sal de roeringhe der hartneckichept niet eygentlick zijn in Pharaone. Nu hoe plomp ende onwijs soude de uptlegginghe zijn / gelijck of Pharao hadde alleenlick hem selven laten verharden. Maer de Schriftuere beneemt sulcke uptvluchten. De tweede antwoort.
Ick sal (sept God) sijn herte houden. Ende van de inwoonders des lants Canaan sept Mosen / dat sy zijn Exod.4.21.
voort ghecomen in den strijt / om dat God hare herten gesterckt hadde. Josu.11.20.
Ende dit selve wort van eenen anderen Prophete verhaelt / seggende: Hy keerde haer herte op dat sy souden sijn volck haten. Psal.105.25.
Desgelijcx vercondicht hy door Esaiam / dat hy de Assyrische sal seynden tegen dat bedrieghelick volck / ende dat hy hen sal ghebieden den roof te nemen / ende wech te draghen. Esai.10.6.
Niet om dat hy de godloose ende hartneckighe menschen wil leeren ghewillichlick gehoorsaem zijn / maer om dat hyse sal buyghen om sijne oordeelen te volbrenghen / ghelijck of sy sijne bevelen in hare herten gedruckt droegen. Waer upt het is claer / dat sy door een seker verordeninghe Gods / zijn ghedreven gheweest. Ick bekenne wel dat God dickmael in de verworpene werct door den dienst des Satans: maer alsoo dat de Satan door Gods drijvinghe sijn werck doet / ende voort gaet soo verre hem ghegheven is. De derde inrede. Antwoort.
De boose gheest verstoort Saul: maer dat wordt ghescreven van God te zijne / op dat wy weten dat Sauls raserie comt van de rechtveerdighe wrake Gods: 1.Sam.16.14
Van den selven Satan is oock beschreven / dat hy der ongheloovighen herten verblindt: maer waer upt comt dat anders dan om dat de cracht der dwalinge comt van God / op dat die de leughenen ghelooven die niet en hebben willen der waerhept ghehoorsaem zijn? 2.Cor.4.4.
nae de eerste wijse wort ghesept / ist dat een Prophete heeft leugen gesproken / ick God hebbe dien bedroghen: ende na de ander wijse wort God gesept selve de menschen te gheven tot eenen verkeerden sin / ende te worpen in schandelicke begeerlickheden. Ezech.14.9. Rom.1.28.
Want hy is de voorneemste autheur sijnder rechtveerdiger wrake / ende de Satan is alleenlick de dienaer. Maer dewijle dese sake moet wederom gehandelt worden in den tweeden boeck / daer wy sullen spreken van den vrijen ofte dienstbaren wille des menschen / soo meyne ick nu ghenoech hier van ghesproken te hebben. Cap.4. sect. 3.4.
Soo vele dese plaetse eyscht. Dit sal de somma zijn. Als de wille Gods ghesept wort te zijn de oorsake aller dinghen / soo wort sijn voorsieninghe gestelt als een regeerster in alle raden ende wercken der menschen / soo dat sy niet alleenlick haer cracht en toont in de uptvercoren / die door den heylighen Gheest gheregeert worden / maer oock de verworpene dwingt tot ghehoorsaemhept.

De heele somme van alle de ghegeven antwoorden op de eerste teghenworpinghe.

3 Ende dewijle ick dus verre hebbe alleenlick verhaelt / dat opentlick ende niet twijfelick wort in de Schriftuere gheleert / soo moghen die toesien wat oordeel sy ghebruycken / die hen selven niet en ontsien van de hemelsche ghetuygenissen schandelick te spreken. Wāt ist dat sy upt veynsinghe der onwetenhept soecken ootmoedich te schijnen / wat mach hooveerdighers zijn dan een woordeken te stellen teghen de autoritept Gods / seggende: Het dunckt my anders / of / het en behaecht my niet dat sulcks wordt aen gheroert;

Een anderen mael wordt ontslopt de fonteyne van d'eerste ende de navolgende tegenworpinghen: namelic de geest der hooveerdichept ende lasteringhe.

roert. Ofte ist dat sy opentlick lasteren/ wat sul-
len sy maken teghen den hemel spouwende? Dit
exempel der dertelheyt en is niet nieu/ wāt daer
hebben te allen tyde godloose ende onheylighe
menschen gheweest/ die met rasende monde heb-
ben teghen dese leeringhe gebassen. Maer sy sul-
len met der daet ghevoelen/ dat de Gheest heeft
Psal.51.6. voortyden ghesproken door den mont Davids/
op dat God overwinne als hy geoordeelt wort.
David straft bedecktelick de ontsinnicheyt der
menschen in dese soo onmatighe vryheyt/ dat sy
uyt haren slycke niet alleenlick teghen God en
kyven/ maer trecken oock hen selven de macht
aen/ hen te verdoemen. Ende hierentusschē ver-
maent hy met corte woorden/ dat de lasteringen
die sy teghen den hemel uytstorten/ tot God niet
en gheraken/ soo dat hy niet en soude de wolcken
der lasteringhen verdrijvende/ syn rechtveerdic-
heyt verclaren/ ende dat oock onse gheloove (de-
1.Joan.5.4. wyle het int woordt Gods ghesondeert zijnde/
boven de gantsche werelt is) uyt syn hoocheyt
De andere teghenworpinge/ welcke tweederley strydende willē in God stellen.
sulcke wolcken veracht. Want datse ten eersten
teghenworpen: Ist dat gheen dinck en geschiet
anders dan door Gods wille/ soo zijn in God
twee willen die teghen malcanderen stryden:
want hy verordent door synen verborgen raet/
dat hy heeft opentlick door syn Wet verboden.
De eerste antwoort.
Dit wort lichtelick wederleyt/ nochtans eer ick
hier op antwoorde/ wil ick de Lesers wederom
vermaent hebben/ dat dit niet teghen my/ maer
teghen den heylighen Gheest gedraeyt wort/ de
Job 1.21. welcke voorwaer den heylighen man Job dese
belijdinghe geleert heeft: Ghelijck het den Heere
behaecht heeft/ alsoo is het gheschiet. Doen hy
door de roovers was berooft/ heeft hy in der sel-
ver onrecht ende boosheyt/ de rechtveerdighe
straffe Gods bekent. Wat seyt de Schriftuere
1.Sam. 2.25. erghens? De kinders Eli en waren haren vader
niet ghehoorsaem/ om datse God wilde dooden.
De tweede antwoort.
Psal.115.3. Een ander Prophete roept oock/ dat God die in
den hemel sit/ doet al wat hy wil. Ende ick heb-
be nu opentlick genoech bewesen/ dat God wort
de autheur aller dinghen genoemt/ die dese rich-
ters willen hebben alleenlick door syn ledighe
Esai.45.7. toelatinghe te geschien. Hy betuycht dat hy het
Amos 3.6. licht ende de duysternisse schept/ dat hy het goe-
de ende het quade maeckt: dat niet quaets en ge-
schiet dat hy niet en doet. Ic bidde laetse nu seg-
ghen/ of hy willens recht doet ofte onwillens.
De derde antwoort.
Deut.19.5. Maer ghelijck Moses selve leert/ dat die by ghe-
val door het afvallen der bijle van den steel wort
ghedoodt/ is van God overghegeven in de hant
des dooders: alsoo seyt de gantsche gemeynte by
Actor.4.28. Lucam/ dat Herodes eñ Pilatus zijn met mal-
canderen eens geworden om te doen dat de hant
ende de raet Gods hadde verordent. Ende voor-
waer ware Christus niet door den wille Gods
gecruycicht/ waer door souden wy de verlossin-
ghe hebben? Nochtans en strijt God daeromme
niet met hem selvē/ noch de wille Gods en wort
niet verandert/ noch en veynst niet gelijck of hy
De eenvoudige ende eenige wille Gods/ waerom hy den mensche menigherley schijnt te wesen.
niet en wilde dat hy wil: maer hoewel synē wil-
le eenich ende enckel is/ soo schijnt die ons meni-
gherley/ om dat wy door de swackheyt onses
verstants niet en begrijpen hoe hy op verschey-
den wijse een dinck wil/ eñ niet en wil dat het ge-
schie. Paulus ghesept hebbende/ dat de roepinge
der Heydenen is een verholen verborghentheyt/
Ephes.3.10. seyt oock weynich daer nae/ dat de menigherley
wijsheyt Gods daer in is geopenbaert. Sullen
wy hierom moeten droomen dat in God eenige
veranderinghe is/ ghelijck of hy synen raet om
keerde/ ofte met hem selve oneens ware/ om dat
door de plompheyt onses verstāts syn wijsheyt
ons schijnt menigerley te zijne? Jae als wy niet De vierde antwoorde.
en verstaen hoe God wil ghedaen hebben dat hy
verbiedt te doen/ soo laet ons onse swackheyt in
ghedachtenisse comen/ ende laet ons oock mede
overdencken/ dat niet te vergheefs ghescreven
en is/ datmen niet en can tot het licht comen/
daer in God woont/ want het is met duyster- 1.Tim.6.16.
nisse bedeckt. Daerom sullen alle godsalige ende
matighe menschen lichtelick met dese woorden
Augustini ghevoelen/ dat somtyts de mensche Enchir. ad Laur.cap.101.
met goeden wille wat wil/ dat God niet en wil:
ghelijck dat een goet sone wil dat syn vader leve/
den welcken God wil dat hy sterve. Wederom Een exempel/ dwelcke alle de bovenverhaelde verantwoordinghen verclaert.
dat het mach geschien/ dat de mensche een dinck
wil met quadē wille/ dwelck God wil met goe-
den wille: ghelijck als een quaet sone wil dat syn
vader sterf/ ende God dat oock wil. Soo wil de
eerste sone dat God niet en wil/ ende dese laetste
wil dat God oock wil. Ende nochtans comt de
godsalicheyt des eerstē beter met God over een/
hoewel hy anders wil/ dan des laetsten godloos-
heyt/ hoewel hy dat selve wil dat God wil: soo
veel is daer aen gheleghen/ hoe de wille met den
mensche/ ende hoe hy met God over een comt/
ende tot wat eynde eens yeghelicks wille zy/ op
dat hy goet ofte quaet gheacht worde. Want Een ander exempel.
dat God te rechte wil/ dat volbrengt hy met de
boose willen der menschen. Weynich te voren
hadde hy ghesept/ dat de Enghelen door hare
afvallinge/ ende alle de verworpene hebben ghe-
daen dat God niet en wilde/ soo veel hen aen-
gaet: maer gheensins soo veel de almogentheyt
Gods aengaet. Want als sy teghen den wille
Gods doen/ soo is synen wille van hen geschiet.
Hierom roept de Prophete: De wercken Gods Psal.111.2.
zyn groot/ ende uytnemende in alle syn willen:
soo dat het op wonderlicke ende oock onuyt-
sprekelicke wyse niet en gheschiet buyten synen
wille/ dwelck nochtans oock teghen synen wil-
le gheschiet: want het en soude niet gheschien/
liete hy het niet geschien: ende hy en laet het niet
gheschien onwillens/ maer willens: ende hy die
goet is/ en soude niet laten qualick gheschien/
waert dat hy die almachtich is/ niet en coude
oock van het quade wel doen.
4 Aldus wort oock de ander teghenworpinge De derde tegenworpinge. Dat God een autheur aller boosheyt is/ etc.
wederleyt/ jae wort van selfs te niete/ te weten
dese ist: dat God niet alleenlick der godloosen
dienst gebruyckt/ maer oock haren raet ende ge-
sintheden regeert/ so is hy de autheur aller boos-
heyt: ende alsoo worden de menschen te onrechte 1. Antwoort/ bevesticht met exempelen ghenomen uyt Davids historie.
verdoemt/ ist dat sy volbrenghen dat God heeft
verordent: want sy zyn synen wille gehoorsaem.
Want de wille wort verkeerdelick met den be-
vele vermēgt/ de welcke seer verre daer vā schilt/
ghelijck het met ontallicke vele exempelen claer
is. Want doe Absalon syns vaders wyven be- 2.Sam.16.20
sliep/ hoewel God met die schande wilde Da-
vids overspel straffen/ soo en heeft hy nochtans
daerom den boosen sone niet geboden dat schan-
delick stuck te bedrijven/ ten zy mogelick soo veel
Davids straffe aen ginck/ ghelijck hy spreeckt
van de lasterwoorden Semei. Want als hy be- 2.Sam.16.10
lijt dat Semei hem lastert door het bevel Gods/
soo en prijst hy dat niet als gehoorsaemheyt/ ge-
lijck of de onschamele hont den bevele Gods ge-
hoorsaem ware: maer verdraecht de straffe lijt-
saemlick/ bekennende dat de tonghe Semei een
geessel Gods is. Dit moetmen weten/ als God
door de godloose volbrengt dat hy door synē ver-
borgen raet heeft verordent/ dat sy daerom niet
en zyn te ontschuldighen ghelijck of sy synen
ghebode ghehoorsaem waren/ dwelck sy wil-
lens nae hare boose begheerte overtreden.

De tweede antwoordt/ genomen uyt de historie vã de trouloose afwijckinghe der Israeliten. † 1.Reg.12.20

5 Nu hoe het uyt God zy / ende door sijn verborghen voorsienighe gheregeert wort/ dat de menschẽ booselick doen/ † daer van is de verkiesinge des Coninckx Jerobeam een claer bewijs/ om de welcke de lichtveerdicheyt ende onsinnicheyt des volcks strengelick ghestraft wort/ dat het ordeninge van God ghestelt/ heeft verandert/ ende ontrouwelick van het huys Davids afghewecken. Eñ nochtans weten wy dat God ghewilt heeft dat Jerobeam soude gesalft worden: waer uyt oock de woordẽ Osee schijnen teghen malcanderen te strijden / om dat de Heere claecht dat dit rijcke Jerobeam is buyten sijn weten ende willen op ghericht: ende ergens betuycht hy dat hy de Coninck Jerobeam heeft ghegeven in sijnen toorn. Hoe sullen dese twee dinghen over een comen/ dat Jerobeam niet en heeft door God gheregneert / ende dat hy van God is Coninck ghemaeckt? Te weten/ om dat het volck niet en conde af vallen van het huys Davids/ sonder dat jock van sijnen hals te worpen / dat hem was van God opghelept: ende nochtãs en is Gode de vryheyt niet ontnomen gheweest / dat hy niet en soude Salomons ondanckbaerheyt alsoo straffen. Soo sien wy dan hoe God de ongetrouwicheyt des volcx niet en wil/ ende nochtans de afvallighe rechtveerdichlick wil tot een ander eynde. Daerom wort Jerobeam boven hope door de heylighe salvinghe ghedronghen tot het Rijcke. Hier uyt seyt de Schrifture dat God heeft eenen vyandt verweckt / die Salomons sone soude een deel des Rijcx ontnemen. De lesers moetẽ het beyde wel aenmercken / te weten / dat het Rijcke teghen Gods wille gescheurt wort in twee deelẽ/ want het behaecht Gode / dat het volck soude onder eenen Coninck gheregeert worden: eñ dat nochtans het begin der scheuringe quam van sijnen wille. Want voorwaer/ dat Jerobeam diẽ niet sulck en dachte/ wordt van den Prophete door woorden ende door het teecken der salvinghe beroert tot de hope des Rijcx/ dat en gheschiet niet sonder de wetenschap ende den wille Gods/ de welcke heeft bevolen dat het alsoo soude geschien: ende nochtans wordt de wederspannichept des volcx te rechte ghestraft/ dat het is gelijck tegen den wille Gods van Davids nacomers afghewecken. Hier uyt is oock daer by ghestelt / dat Rehabeam heeft de bede des volcx hooveerdichlick verworpen/ dat sulcks is van den Heere geschiet/ om dat woort te bevestighen/ dat hy door de hant Ahije sijns dienstknechts hadde ghesproken. Siet hoe de heylighe eenicheyt wordt teghen den wille Gods verscheurt/ eñ hoe nochtans door sijnen wille de thien gheslachten verbreeckt wordẽ van den sone Salomonis. Men brenghe hier toe oock een ander gelijck exempel/ daer de kinderen des Coninckx Achab worden ghedoodt/ ende het gantsche gheslachte uytgheroeyt door bewillinge/ jae door hulpe des volcx. † Jehu verhaelt wel met der waerheyt/ dat niet uyt de woorden Gods en is in de aerde ghevallen/ maer dat hy gedaen heeft al wat hy gesproken hadde door de hant Elie sijns dienstknechts. Ende nochtans en noopt hy niet te vergeefs de Burgers der stadt Samaria/ dat sy hare dienst daer in bewesen hadden / als hy seyt: Zyt ghy rechtveerdich? Ist dat ick ben teghen mijnen Heere opghestaen / wie heeft alle dese ghedoodt? Ick hebbe nu te voren (so ick meyne) verclaert/ hoe dat in een selve werck de boosheyt des menschen haer selven vertoont/ ende de rechtveerdicheyt Gods haren schijn gheeft. Ende den genen die mate houden/ sal dese antwoorde Augustini altijts ghenoech doen. * Dewijle de Vader heeft sijnen Sone overghegeven / ende Christus sijn lichaem/ ende Judas sijnen Heere / waerom is in dese overgheevinghe God rechtveerdich/ ende de mensche schuldich? anders dan om dat in de selve sake/ de welcke sy ghedaen hebben/ niet en is de selve oorsake gheweest waerom sy het ghedaen hebben. Ende ist dat yemant meer wordt verhindert door het ghene dat wy nu segghen/ dat God niet over een en comt met dẽ mensche/ als de mensche door de rechtveerdighe stieringe Gods doet dat hem niet en is gheoorloft: die zy gedachtich dat de selve Augustinus ergens seyt: " Wie en soude in dese oordeelẽ niet verschricken/ als God oock in de hertẽ der boosen doet al wat hy wil/ hen nochtans vergeldende nae hare verdiensten? Eñ voorwaer hoewel God wilde dat sijnen Sone soude overghelevert worden/ ende heeft selve hem overghelevert tot de doot/ soo en is nochtans niet meer gheoorloft de schult God toe te schrijven in de trouloosheyt Jude/ dan den lof der verlossinghe Jude te gheven. Daerom vermaent de selve Schrijver erghens wel / dat God in dit oordeel niet en ondersoeckt wat de menschen hebben connen doen/ ofte wat sy ghedaen hebben/ maer wat sy hebben willen doen/ op dat de raet ende wille ter rekenschap come. Dien dit schijnt hart te zijne / die bedencken een weynich hoe verdraghelick haer eyghensinnicheyt zy / als sy een dinck dat met clare ghetuyghenissen der Schrifture betuycht is/ verworpen / om dat het boven hare verstant is: ende achtent schande in het openbare te brengen/ dat God nemmermeer en soude door sijne Propheten ende Apostelen hebben doen leeren/ hadde hy niet gewetẽ dat het nut is sulcx te weten. Want onse wijs-zijn en moet anders niet zijn/ dan met sachtmoedighe leerlickheyt aen nemen (ende dat sonder uytneminge) al wat in de H. Schrifture geleert wort. Ende die hoovveerdichlick teghenstaẽ/ die en zijn geen langer wederlegginge weerdich/ dewijle het vast is dat sy tegen God bassen.

Marginal notes (left): Osee 8.4. — Osee 13.11. — 1.Reg.11.22. — 1.Reg.12.15. — 2.Reg.10.7.

Marginal notes (right): De derde antwoort/ ghetrocken uyt de historie van Achab ende Jehu. † 2.Reg.10.10 — 1.Reg.21.29. — Augustini toestemminghe/ ende de vierde antwoort genomen uyt de historie van Christi doot/ daer mede bevesticht worden alle de voorgaende verantwoordinghen/ ende wordt alle wijsheyt des vleesches den mont toegheslooten. * Epist.48. ad Vincentium. " De gratia & lib. arbit. ad Valen. Cap.20. — De waere wijsheyt der Christenen.

Het eyndе des eersten Boecks.

Het inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Gods des verlossers, de welcke eerstmael den Vaderen onder de Wet, ende daer nae ons in den Euangelio ts gheopenbaert.

Capittelen 17.

1 DAt door Adams val ende afwijckinghe het gantsche menschelicke gheslachte is der vervloeckinghe onderworpen, ende van den eersten oorspronck afgheweken ende veraert, waer in ghehandelt wort van de erfsonde.

2 Dat de mensche nu is van de vryheyt des goetdunckens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheyt ghecomen.

3 Dat uyt de verdorven natuere des mensches niet en comt dan dat verdorven is.

4 Hoe God werckt in de herten der menschen.

5 Wederlegginghe der teghenworpinghen, die tot bescherminghe des vryen goetdunckens pleghen by ghebracht te worden.

6 Dat de verdorven mensche moet salicheyt in Christo soecken.

7 Dat de Wet is ghegheven, niet om het Israëlitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo te voeden tot dat hy quame.

8 Wtlegginghe der Wet der zeden.

9 Dat Christus, hoewel hy onder de Wet den Ioden bekent is gheweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.

10 Van de verghelijckinghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.

11 Van het onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments.

12 Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrenghen, moeste mensche worden.

13 Dat Christus heeft de waerachtighe substantie des menschelicken vleeschs aenghenomen.

14 Hoe de twee natueren den persoon des Middelaers maken.

15 Datmen om te weten waer toe Christus ghesonden is, ende wat hy ons aen ghebracht heeft, moet voornemelick drie dinghen in hem aenmercken, te weten, het Prophetische ampt, het Coninckrijcke, ende het Priesterdom.

16 Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft, om ons de salicheyt te vercrijghen: waer oock van sijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimminghe ten Hemel ghehandelt wort.

17 Dat het recht ende eyghentlick ghesyt wort, dat Christus ons heeft de genade Gods, ende de salicheyt verdient.

Inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Gods des Verlossers in Iesu Christo.

ALs nu de Autheur in recht-volghende ordeninghe voor ghenomen heeft te handelen van de kennisse Gods des Verlossers, is het recht dat hy ten eersten spreeckt van de oorsake der selfden, te weten, van den val onser eersten Ouderen: waer op hy dan tot het stuck van de verlossinghe selve ordentlick voort gaet: alsoo dat hy in desen Boeck dese twee hooft-stucken aldus af handelt, dat hy namelick van het eerste deel in de vijf eerste Capittelen, ende volghens van het tweede stuck in de volghende twaelf Capittelen spreeckt.

Aengaende het eerste stuck, en handelt hy niet alleenlick int generael van den val Adams, maer oock van eenighe andere hier aenclevende stucken, als van de erfzonde, van den knechtelicken wille, ende hoe dat God in der menschen herten werckt, cap. 1. 2. 3. 4. 5.

Het tweede deel vertoont ons wie dat de ghene zy, in den welcken de mensche sijne verlorene salicheyt hebbe te soecken, te weten Iesus Christus, capit. 6.

Voorts soo wijst hy aen hoe dat dese Christus de werelt condt ghemaeckt, gheopenbaert, ende vertoont zy: te weten, op tweederley wijse: Eerstelick onder de Wet, waer uyt hy dan oorsake ende stoffe neemt de thien Geboden te verclaren, eñ noch eenige andere dingen de Wet belangende, af te handelen, cap. 7. 8.

Ten anderen onder den Euangelio, alwaer hy oock materie heeft om van soo wel van de ghelijckheyt als van de onderscheyt des ouden ende nieuwen Testaments te spreken, capit. 9. 10. 11.

Ten derden: wat voor een persoon dat de Middelaer heeft moeten zijn, namelick God ende mensche, capit. 12. 13. 14.

Ten vierden, ten welcken eynde dat hy van den Vader in de Werelt ghesonden zy, cap. 15.

Eyndelick, hoe, ende door wat middelen, graden, ofte trappen, hy des Middelaers ampt volvoert heeft: uyt welcke oorsake hy dan een goet deel der articulen onses Christelicken gheloofs uytleyt, ende insonderheyt van de verdiensten Christi handelt, capit. 16. 17.

Tafel

Het tweede boeck van de kennisse Gods des Verlossers, heeft twee voornaemste stucken.

- **Ten eersten handelt hy van de oorsakē der verlossinge / dat is / van den val des mensches, eñ dat**
  - Ten eersten int ghemeyn/ alwaer hy oock van de erfzonde, Capit. 1.
  - Daer na stijcht hy neder by specie/ om te handelē van den dienst des vryen willes, alsoo nochtans dat hy
    - Ten eersten / eenvoudelicken houde / dat den vryen wille de vryicheyt berooft/ ende der ellendigher dienstbaerheyt toe ghedaen zy/ Capit.2.
    - Daer nae bevesticht hy dat van den wercken/Capit.3.
    - Ten derden/om beter te mogen verstaen/bewijst hy hoe God in de herten der menschen wercket/ Capit.4.
    - Ten laetsten wederleyt hy sommighe teghenworpingen/ die tot bescherminghe des vryen willens pleghen by ghebrocht te worden/ Capit.5.
- **Daer na soo veel de verlossinge selfs aen gaet.**
  - Ten eersten toont hy/wie die zy in den welcken de salicheyt des verloren mensches te soecken zy, te weten in Christo/ Capit.6.
  - Daer na hoe dese Christus de werelt geopenbaert zy/ te weten
    - Ten eersten onder de Wet, uyt welcker oorsake hy
      - De Wet verclaert/ ende haer eynde ofte ghebruyck
      - Ende sommige andere dinghen ontdoet.
      - Capit.7.8.
    - Daer naer onder den Euāgelio, Capittel 9. waer door hy
      - Van de gelijckenisse/ Capit.10.
      - Ende onderscheyt/ Capit.11.
      - der beyder Testamenten handelt.
  - Ten derden / hoedanich hy gheweest zy/ ende zijn moet/te weten/ God ende mensche, Capit.12. alwaer hy oock
    - De menschwerdinge Christi met velen bevestighet teghens de Marcioniten ende Manicheen/ Capit.13.
    - Ende hoe de twee natueren des Middelaers een persoon maken/ leert hy Capit.14.
  - Ten vierden/ waer toe hy van God den Vader in de Werelt ghesonden zy gheworden/ ende dit uyt syn
    - Prophetische
    - Coninckl icke
    - ende
    - Priesterlicke
    - ampt/Capit.15.
  - Ten laetsten/ hoe ende met wat trappen hy dat ampt der verlossinghe vervult ende volbracht heeft/ daer hy
    - Een grooten deel des geloofs verclaert/ Capit.16.
    - Ende van de verdiensten Christi bysonder handelt/ Capit.17.

Onderwijsinghe der Christelicker Religie.

HET TWEEDE BOECK.

Van de kennisse Gods des Verlossers / de welcke eerstmael den Vaderen onder de Wet/ ende daer nae ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Capittel j.

Dat door Adams val ende afwijckinge het gantsche menschelicke gheslachte is der vervloeckinghe onderworpen, ende van den eersten oorspronck afgheweken ende veraert. Waer in ghehandelt wort van de Erffsonde.

De kennisse ons selven is een seer nootsakelic dinck.

Et en is niet sonder oorsake dat de mensche de kennisse sijns selfs altijdts is door het oude spreeckwoort (te weten/ kent u selven) bevolen gheweest. Want ist dat het is voor schande geacht niet te wetē dat het levē des mensches aen gaet: soo is het veel schandelicker hem selven niet te kennen / waer door wy ellendichlick feylen ende blint worden/ als wy van eenighe noodige sake raetslaghen. Maer hoe de vermaninghe (des voornoemden spreeckwoorts) nutter is/ so veel te neerstichlicker moeten wy toe sien/ dat wy die niet verkeerdelick en ghebruycken: het welcke wy sien sommighe Philosophen gheschiet te zijn. Want als die den mensche vermanen / dat hy hem selven kenne / soo leeren sy oock tot wat eynde/ te weten / op dat den mensche sijn weerdicheyt ende hoocheyt niet verborghen en zy: ende willen alleenlick dat hy sulcx aenmercke/ waer uyt hy met ydel betrouwen ende hooveerdicheyt opgheblasen worde. Maer de kennisse ons selfs is voornemelick daer in ghelegen/ dat wy (overlegghende wat ons in de scheppinghe ghegheven / ende wat milder gonste God ons blijft bewijsende) weten hoe uytnemende onse natuere zy/ ware sy gheheel ghebleven: ende dat wy nochtans oock mede overdencken / dat niet eyghens in ons en is / maer dat wy het onverdient hebben al wat God ons heeft ghegheven/ om dat wy souden gantschelick op hem staen.

Op dat wy de selve wel ghebruycken moghen / soo moeten wy alle hooveerdie wech doē.

Daer nae sal men aenmercken de waere ootmoedichept/ die ons tot aenmerckinghe van des menschē val/ ende tot aenneminghe der barmhertichept Gods in Christo mach leyden.
† Gen.1.27.

Daer nae dat ons oock voor oogen comen onse ellendighe conditie nae Adams val / door der welcker ghevoelen alle onse roem ende betrouwen moet neder gheslagen/ ende wy beschaemt ende vernedert worden. † Want gelijc God ons heeft in het eerste nae sijn gelijckenisse gemaect/ om onse hertē tot oeffeninge in der deucht/ ende tot bedenckinghe des eeuwighen levens op te heffen: alsoo oock op dat soo groote edelheyt die ons van de onredelicke Dieren onderschept/ niet en worde door onse onverstandicheyt verdorvē/ soo is het noodich te weten dat wy hierom zijn met reden ende verstant begaeft/ op dat wy heylichlick ende eerlick levende/ souden tot de voorghesette salighe onsterffelickheyt comen. Nu de eerste weerdicheyt en can ons niet in ghedachtenisse comen/ ten zy dat terstont op d'ander zyde ons de droevighe aenschouwinghe onser schandelickheyt voor ooghen come / dewyle wy zijn in des eersten mensches persoon van onsen oorspronck uyt ghevallen. Hier uyt comet dat wy ons selven haten ende mishagen/ ende waerachtichlick verootmoedighen / ende met nieuwe neerstichept God soecken / in den welcken een yeghelick dat goet wederom gerrijcht/ daer van wy bevonden worden gheheel ydel te zijn. Rom.5.14.

Ende hoewel de meyninghe behagelick is/ welcke ons tot prijs van ons selven verweckt: nochtās sullen wy de andere alleē aennemē/ welcke ons buycht ende leydt tot waere vernederinge onses ghemoets.

2 Dat wy in ons selfs ondersoeckinghe moeten dit soeckē/ dat leert ons de waerheyt Gods: te weten/ sy eysschet sulcke wetenschap/ die ons verre af roepe van alle betrouwen onser eygener macht/ ende alle oorsake des roemens af legghe/ ende tot vernederinghe leyde. Desen regel moeten wy houden / ist dat wy willen comen tot recht verstaen ende doen. Ick weet wel/ hoe veel behaghelicker dat ghevoelen is / dat ons meer verweckt om onse goet te overlegghen/ dan om onse ellendige armoede met schanden te bedencken/ van de welcke wy ons behoorē te schamen. Want de mensche en begeert niet seerder dan behaghelicke dingen te hooren: ende daerom geeft hy veel te groot geloove als hy hoort sijn gaven prijsen ende groot makē. Daerom is het te min te verwonderen/ dat hier soo seer schadelick gheseylt is van den meestē deel der menschen. Want dewijle allen menschen is meer dan blinde liefde haer selfs in gheboren/ soo maken sy seer geerne hen selven te verstaen / dat in hen niet en is dat met recht moet hatelick zijn. Ende alsoo wordt dese seer ydel meyninghe alomme gheloofst sonder yemants aenradinge/ te weten/ dat de mensche in hem selven gheneucht heeft om wel ende gheluckichlick te leven. Ist dat eenighe willen een matichlicker ghevoelen hebben van hen selven/ dese hoewel sy Gode wat laten / op dat sy niet en schynen alle dinck hen selven toe te schrijven: maken nochtans sulcke deelinge dat altijts de meeste materie ende oorsake des roemēs ende betrouwēs/ by hem blyve. Ende ist dat nu hier toe oock prijsende woorden comen/ die des mensches in het merch iockende hooveerdichept met hare behaghelickheden kittelen/ soo en is gheen dinck aenghenamer. Daerom hoe een yegelick heeft de weerdichept des mensches seerder ghepresen/ soo veel te behaghelicker ende aenghenamer heeft hy bynae te allen tyde geweest. Maer sulcke aenprijsinghe der menschelicker weerdichept/ die den mensche leert op hem selven gerust zijn/ zy soodanich als sy mach/ sy en doet anders niet dan dat sy met hare soeticheyt gheneuchte maeckt/ ende bedriecht soo seere/ dat sy de ghene die haer gheloove gheven/ schandelick verderft. Want waer toe dient het datmen gantschelick op een ydel betrouwē staende/ raetslacht/ voorneemt/ aengaet/ ende versoeckt/ datmen meynt tot der sake te dienen: ēn in het eerste begin noch recht verstant noch waerachtige cracht te hebben / ende nochtans alsoo gherustichlick voort te gaen / tot dat wy gantschelick in het verderf vallen?

Een voorwendinghe onser hooveerdie.

De ellendighe ydelheyt des sondighen menschen.

vallen? Voorwaer het en mach dien niet anders gaen die betrouwẽ dat sy door haer eygẽ cracht yet vermoghen. Daerom soo wie sulcke meesters hoort / die ons besich houden alleenlick in onse goet te overlegghen / die en sullen gheenen voortganck doẽ in de kennisse haers selfs / maer sullen in seer schadelicke onwetentheyt vallen.

Maer hoe men moet hem selven kennen / ghevoelt anders.

3 Daerom hoewel de waerheyt Gods hier in over een comt met het ghemeyn ghevoelen aller menschen / dat het tweede deel der wysheyt is in de kennisse ons selfs gheleghen / soo is nochtans groot gheschil / hoe men moet hem selven kennen. Want de mensche denckt na het oordeel des vleesches / hem selven dan wel beproeft te zijne / als hy op sijn verstant ende volmaecktheyt betrouwende / hem selven verstout ende verweckt tot deuchdelicke wercken: ende hem selven tegen zonde ende ondeucht stellende / arbeyt met aller neersticheyt om te doen dat deuchdelick ende eerlick is. Maer soo wie hem selven insiet ende beproeft na het rechtsnoer des godlicken oordeels / die en vindt niet / waer door hy sijn herte soude tot een goet vertrouwen opheffen / ende hoe hy hem selven grondelicker ondersoeckt / soo veel te meer wort hy vernedert / tot dat hy gantschelick van alle betrouwen berooft zijnde / niet en heeft om wel ende recht te leven. Nochtans en wil God niet dat wy sullen onse eerste edelheyt vergheten / de welcke hy hadde Adam onsen vader gegeven: te weten / als die ons te rechte behoort tot oeffeninghe in rechtveerdicheyt ende goedicheyt te verwecken. Want wy en connen onsen eersten oorspronck / ende waer toe wy geschapen zijn / niet overdencken / sonder verweckt te worden om nae de onsterffelickheyt te staen / ende het rycke Gods te begeeren. Maer dese bekenninge en gheeft ons niet alleenlick geenen moet / maer beneemt ons dien / ende roept ons tot vernederinge. Want welck is onse oorspronck? Te weten / uyt den welcken wy zijn ghevallen. Welck is dat eynde onser scheppinghe? Te weten / daer van wy gantschelick zijn afghewent / op dat wy van onse ellendige conditie walghende / suchten: ende suchtende nae de verlorẽ weerdicheyt haercken. Als wy segghen / dat de mensche niet en behoort yet in hem selven te sien / dat hem moedich make / so verstaẽ wy dat in hem niet en is / waer op hy soude hooveerdichlick betrouwen. Daerom laet ons (soo het behaghelick is) de kennisse sijns selfs / die de mensche behoort te hebben / aldus deelen / dat hy ten eersten overlegge tot wat eynde hy geschapen zy / ende met eerlicke gaven begaeft / op dat hy door dese bedenckinge tot den dienst Gods / eñ het toecomende leven verweckt worde. Daer na sal hy sijn macht / ofte ymmers ghebreck der macht overlegghen: op dat hy dese aensiende / gheheel vernieticht ende beschaemt worde. De eerste aenmerckinghe dient daer toe / dat hy bekenne wat hy behoort te doen. De andere / op dat hy bekenne wat macht hy heeft om dat te doen. Van dese beyde sal van ons ghehandelt worden / alsoo als de ordeninghe om te leeren eyscht.

De wijsheyt des vleesches.

Ende

De Conscientie / welcke haer selven ondersoeckt nae het rechtsnoer des goddelicken oordeels.

Voorts / soo zijn daer twee deelen deser kennisse. Het eerste deel is in het eerste boec / cap. 15. verhandelt. Dit laetste neemt hy nu in handen.

Om dat selve te verclaren / connen ons twee dinghen te boren. 1. Hoe't ghecomen is / dat Adam hem ende tgãtsche menschelicke gheslachte in sulcke schrickelicke ellendicheyt ghestort heeft.

4 Dewijle de misdaet niet licht / maer seer grouwelick moet zijn / die God soo strenghelick heeft gestraft / soo moeten wy aenmercken hoedanich de zonde in Adams val geweest zy / die de grouwelicke wrake Gods over het geheel menschelick gheslachte heeft ontsteken. Het is kindisch dat men ghewoonlick heeft gheleert van Adams gulsicheyt: gelijck of de somma ende het hooft aller deuchden hadde daer in ghelegen geweest / dat hy hem soude van eẽ vrucht onthouden hebben / als hy op allen zyden overvloedichlick hadde al wat lustich ende begheerlick was / ende als in soo ghelucckighe vruchtbaerheyt der aerde / niet alleenlick vele / maer oock menigherley dinghen waren tot wellust. Soo moet men dan dieper sien / want de verbiedinge des booms des wetẽschaps des goets ende quaets / was een beproevinghe der ghehoorsaemheyt / om dat Adam ghehoorsaem zijnde / soude bewijsen dat hy gheerne was onder de heerschappie Gods. De naem selve bewijst dat sulck ghebodt een ander eynde hadde / dan dat de mensche soude met sijn conditie te vrede zijn / ende hem selven niet hoogher verheffen. Ende de belofte waer door hem was geboden een eeuwich leven te hopen / soo lange hy van den boom des levens ate: ende wederom de grouwelicke verkondinge des doots / wanneer hy soude van den boom des wetenschaps des goets ende quaets smaken: dese dinghen dienden tot beproevinghe ende oeffeninghe sijns gheloofs. Hier uyt is het licht te verstaen / op wat wijse ende maniere Adam heeft de toornicheyt Gods op hem verweckt. Augustinus en ghevoelt niet qualick / als hy seyt / dat de hooveerdicheyt zy het begin alles quaets gheweest. Want hadde de mensche niet door eergiericheyt hem selven hoogher verhevẽ dan het betaemde / ende dan hem gheoorloft was / soo hadde hy moghen in sijnẽ graet blijven. Nochtans moet men een volcomender beschrijvinghe nemen uyt de wijse der versoeckinge die Moses schrijft. Want Genes. 3. 1.
dewijle het wijf wort met de listicheyt der slanghe door ongheloovicheyt af ghileyt van het woort Gods / soo schijnet nu dat de ongehoorsaemheyt zy het begin des vals gheweest. Dit selve bevesticht oock Paulus / schrijvende / dat Rom. 5. 19.
alle menschen zijn door eenes onghehoorsaemheyt verdorven. Men moet nochtans oock mede aenmerckẽ dat de eerste mensche is van de heerschappie Gods afgheweken / om dat hy niet alleenlick en is door de verlockinghe des duyvels beweecht / maer oock de waerheyt veracht / ende tot de leughen geweken is. Ende voorwaer als het woort Gods veracht wort / soo wordt oock alle de eere ende vreese verworpen / die men hem is schuldich: want anders en is sijn Majesteyt niet onder ons / noch sijn dienst en blijft niet onghescheynt / ten zy dat wy sijn woort waer nemen / ende daer op staen. Daerom is de ongheloovicheyt een wortel der afwijckinge geweest.

Dit en is niet gecomen uyt een onbesmetheyt des wellusts / maer uyt ongeloovicheyt (waer uyt dat oock andere grouwelicke zonden ghevloeyet zijn) dat hy daer door van God is afgewekẽ / in welcken alleen sijn hoochste ghelucksalicheyt was ghestelt.

"Hier uyt is de eergiericheyt ende de hooveerdicheyt gecomen / by de welcke oock was ondanckbaerheyt / om dat Adam meer begheerende dan gheoorloft was / heeft soo groote mildicheyt Gods daer mede hy begaeft was / onweerdichlich veracht. Dit was een onghescbickte godloosheyt / dat het den aerdische mensche weynich scheen nae de ghelijckenisse Gods ghemaeckt te zijne / maer wilde oock even zijn ghelijck God. Ist dat de afwijckinghe door de welcke de mensche hem selvẽ van de heerschappie sijns Scheppers ontreckt / ende sijn jock dertelick verworpt / is een schandelicke ende grouwelicke boosheyt / soo wort Adams zonde te vergheefs vercleynt. Hoewel het en was gheen slechte afwijckinge / maer met schandelicke lasteringhe Gods vermengt / dewijle sy des duyvels valsche beschuldinghe aen namen / door de welcke God werdt van leughen / haet / ende boosheyt beschuldicht. Somma / het ongheloove was oorsake der eergiericheyt: ende de eergiericheyt was de moeder der hartneckicheyt / dat de menschen de vreese Gods af legghende / hen selven hebben wech geworpen / waer henen sy door haer boose begeerte ghedreven worden. Daeromme leert Ber-

" Een verhael der selver zonden die uyt des eersten mensches ongeloovicheyt voortghecomen zyn.

nardus wel ende recht/ dat de deure der salichheyt ons wort gheopent als wy heden het Evangelium in onse ooren ontfanghen: ghelijck door de selve vensters de doot wert in ghelaten/ doen sy voor den duyvel open stonden. Want Adam en soude nemmermeer bestaen hebben teghen het bevel Gods te doen/ hadde hy niet den woorden Gods ongheloovich gheweest. Voorwaer de beste toom om alle ghenegentheden recht te matighen/ was dit ghevoelen/ dat niet beters en is dan met ghehoorsaemheyt der gheboden Gods hem selven oeffenen in rechtveerdicheyt: ende dat de opperste gheluckicheyt zy van Gode bemint te zijn. Soo heeft dan de mensche door des duyvels lasteringhen verleyt zijnde/ alle de eerlickheyt Gods (soo veel in hem was) te niet ghemaeckt.

Daer na/ hoe dat dese besmettinghe voort gaet.

1. Tot de onschuldighe creatueren.

5 Ghelijck het leven des geestelicken Adams was met sijnen schepper vereenicht te blyven: alsoo is de vervreemdinghe daer van de doot der ziele. Ende het en is gheen wonder / dat hy sijn gheslachte heeft verdorven door sijn afwyckinghe/ dewijle hy de gantsche orden der natuere heeft verkeert/ in den hemel ende op de aerde. Paulus seyt dat alle de creatueren suchten / der verdervinge onderworpen zijnde niet willens. Ist dat men de oorsake soeckt/ sonder twijfel sy draghen een deel der straffe die de mensche heeft verdient / tot wiens ghebruyck sy gheschapen waren. Daerom dewijle de vervloeckinghe die haer in alle eyndē der werelt bestreckt/ is alomme opwaerts ende nederwaerts uyt des mensches schult ghecomen/ soo en is het gheen wonder dat sy oock is op alle sijne nacomers ghecomen. Daerom nae dat het hemelsche beelt is in hem ghescheynt geweest/ soo en heeft niet alleen hy de straffe ghedragen / dat in de stede der wijsheyt/ macht/ heylichheyt/ waerachticheyt/ ende rechtveerdicheyt (met welcke vercieringhen hy becleet was) zijn seer boose peysten gecomen/ als blintheyt/ onmacht/ onreynicheyt/ ydelheyt/ ende onrechtveerdicheyt: maer hy heeft oock sijn gheslachte in de selve ellendicheden verwerret ende versoncken. Dit is dat ervelicke verderf/ het welcke de oude hebben erfzonde ghenoemt/ verstaende onder dē naem/ Zonde/ de verdraeytheyt der natuere/ die te voren goet eñ reyn was. Ende van dese sake is onder hen veel strijts gheweest/ dewijle gheen dinck voor het ghemeyn ghevoelen vreemder en was / dan dat alle menschen souden schuldich zijn om eenes mensches schult / ende dat de zonde soude alsoo ghemeyn worden. Eñ dit schijnt de oorsake te zijne waerom de oude leeraers der Ghemeynte hebben dit hooftstuck alleenlick duysterlick aen gheroert/ ofte ymmers niet soo claerlick uyt gheleyt als het betaemde. Nochtās en heeft dese vertsaechtheyt niet verhindert Pelagium voort te comen: wiens onheylich ghedichtsel was / dat Adam heeft alleenlick tot sijn schade ghesondicht/ ende den nacomeren gheen achterdeel ghedaen. Te weten / de duyvel heeft met dese listicheyt de cranckheyt derkende/ ghesocht ongheneeslick te maken. Ende als hy overwonnen wordt door openbaer ghetuyghenisse der Schriftuere/ † dat de zonde is van den eersten mensche gecomen op alle de nacomers: soo heeft hy een uytvlucht genomen / dat het is op hen ghecomen door naevolginge/ maer niet door genereringe. Daerom hebben goede mannen (ende voornemelick Augustinus) ghearbeyt/ om te bewijsen dat de menschen niet en worden door aenghenomen boosheyt verdorven/ maer dat sy de onreynicheyt van moeders buyck mede brenghen. Het

Rom.8.22.

2. Tot alle nacomelingen Adams.

Dit is de erfelicke verderfenisse/ ofte erfzonde/ eñ verkeertheyt der natueren welcke te voren was goet ende reyn.

Pelagius.

Welcke is ghecomen op alle Adams nacomers/ tegen de Pelagianen ende Celestianen/ die anders ghevoelt hebben.

† Rom.5.12.

welcke te versaken / was een seer groote onbeschaemtheyt. Maer niemant en sal de lichtveerdicheyt der Pelagianen ende Celestianen verwonderen/ die uyt des heylighen Augustini boecken verstaen heeft/ hoe gantsche onbeschaemde beesten sy in alle andere dinghen gheweest zijn. Het en is voorwaer niet twijfelachtich / dat David belydt / dat hy is in ongherechticheden ghegenereert / ende van sijn moeder in zonden ontfangen. Hy en straft daer noch sijns vaders/ noch sijns moeders misdaet / maer verhaelt de belydinghe sijnder eyghener verdraeytheyt van moeders buyck aen / op dat hy alsoo de goedicheyt Gods tot hem / bet prijse. Nu dewijle het seker is/ dat dit niet en is in Davide een sonderlick noch uytnemende dinck buytē andere menschen/ soo volcht daer uyt/ dat de ghemeyn conditie des menschelicken gheslachts/ wort in sijn exempel beteeckent. So dan wy alle die zijn van den onsuyveren zade af ghecomen / worden besmet gheboren met de smerte der zonde: jae wy zijn ontreynicht ende bevlect voor het aenschyn Gods / eer wy het licht deses levens aensien. Want wie soude eenen reynen mensche gheven van eenen onreynen zade? Niet een voorwaer/ ghelijck in het boeck Job is gheschreven.

Psal.51.7.

Job.14.4.

6 Wy hooren dat de onreynicheyt der ouderen alsoo comt in de kinderen/ dat sy alle sonder eenighe uytneminghe zijn in haren oorspronck besmet. Ende deser besmettinghe en sal geen eynde gevonden worden/ ten zy dat wy tot den eersten vader aller menschen / als tot de Fonteyne op climmen. Alsoo moetmen voorwaer achten/ te weten/ dat Adam zy gheweest niet alleenlick de genereerder / maer oock als de wortel der menschelicke natuere / ende dat daerom in sijn verdervinghe het menschelicke geslachte is te rechte gescheynt. Ende dit maeckt de Apostel claer/ daer hy Adam met Christo vergelijckt/ segghēde: Ghelijck de zonde is door eenen mensche in de gantsche werelt ghecomen / ende door de zonde de doot (de welcke is tot alle menschen door gegaen/ dewijle sy alle ghesondicht hebben:) alsoo is ons door de ghenade Christi de rechtveerdicheyt ende het leven weder gebracht. Wat sullen de Pelagianen hier teghen segghen/ dat Adams zonde is door navolginghe verbreyt? Hebben wy dan uyt de rechtveerdicheyt Christi anders gheen voordeel / dan dat sy ons is tot een exempel voor ghestelt om nae te volghen? Wie soude soo grooten kerckhof lijden? Ist dat het sonder twijfel is/ dat de rechtveerdicheyt Christi/ ende daer uyt het leven / onse is door mededeelinghe: soo volcht daer uyt/ dat beyde rechtveerdicheyt ende leven zy alsoo in Adam verloren gheweest/ dat sy in Christo weder ghecregen worden: ende dat de zonde ende de doot alsoo zijn door Adam in gecomen/ dat sy door Christum te niete worden. De woorden en zijn niet duyster / dat vele door de ghehoorsaemheyt Christi gerechtveerdicht worden / ghelijck sy door Adams ongehoorsaemheyt waren tot sondaers gheset. Ende dat daerom tusschen hen beydē dese relatie ende vergheliјckinghe zy / te weten / dat Adam ons heeft in sijn verderf verstrickt/ eñ Christus heeft ons door sijn ghenade weder ghebracht tot salicheyt. Ick meyne dat in soo claer een licht der waerheyt / gheen langher noch arbeydelicker bewijsinge noodich en is. † Also oock in den eersten Sendtbrief tot de Corinthen/ als hy wil de Godsalige in het betrouwen der wederopstandinghe bevestighen/ soo bewijst hy dat het leven wort in Christo wederghecreghen / dwelck in Adam was verloren. Die betuycht dat wy alle zijn

Niet alleen door eenich navolghen/ maer oock door het verbreydē: dwelc wort bewesē.

1. Door vergelijckinghe Adams met Christo.

Rom.5.10.

Rom.5.12.

Bewijs van d'eerste reden uyt het ghetuyghenisse des Apostels.

† 1.Cor.15.12

zijn in Adam gestorven/ die betuycht oock mede opentlick dat wy alle in hem zijn met der zonde besmet. Want de verdoemenisse en soude tot die niet comen/ die gheen schult der ongherechticheyt en hadden. Maer men can niet claerlicker verstaē wat hy wil/ dan uyt het aensien des anderen deels/ daer hy leert dat de hope des levens is weder ghegheven in Christo. Nu weetmen wel ghenoeck/ dat dit niet anders en gheschiet dan als Christus door de wonderlicke mededeelinghe de cracht synder rechtveerdicheyt in ons stort: ghelyck erghens gheschreven is/ dat de geest ons is het leven om der rechtveerdicheyt wille.

Rom. 8. 10.

Het tweede bewijs.

Daerom en mach oock dit niet anders uyt gheleyt worden/ dat gheseyt is/ dat wy in Adam doot zijn/ dan dat hy sondighende/ niet en heeft hem selven alleenlick in dat jammer en̄ verderf ghewórpen/ maer heeft oock onse natuere tot ghelycken val gebracht. Ende dat niet door syn zonde alleenlick/ als die niet en soude ons toe behooren/ maer om dat hy het gantsche zaet heeft met dat gebreck daer in hy gevallen is/ besmet.

2. Door het gheтuygenisse van alle menschen: dat wy te weten zijn van natueren kinderen des toorns.

Want anders en souden de woorden Pauli niet bestaen/ dat alle menschen zijn van natuere kinderē des toorns/ waert dat sy niet alreede in des moeders buyck vervloeckt en waren. Ende dat daer ghesproken wort van der natuere/ niet gelyck die is van God ghemaeckt/ maer ghelyck sy is in Adam verdorvē/ dat is licht te verstaen. Want het en betaemt niet dat men soude God den autheur des doots maken.

Ephes. 2. 3.

Soo heeft dan Adam hem selven alsoo verdorven/ dat de besmettinghe daer van is op alle de nacomers gecomen. Ende de Hemelsche richter selve/ namelick Christus/ betuycht ghenoech dat alle menschen worden boos ende ghebreckelick geboren/ als hy seyt: dat al wat uyt vleesch ghebooren is/ vleesch is/ ende dat daerom de deure des hemelschen levens is allen menschen gesloten/ tot dat sy weder gheboren zijn.

3. Om dat het vleesch is/ wat uyt den vleesche ghebooren is. Joan. 3. 6.

Teghenworpinge. Soo de zonde voortgecomen is op Adams nacomers/ soo zijn dan de zielen oock ex traduce, dat is/ door verbreydinge der natuere/ van den eenen tot den anderen gecomen.

7 En̄ om dese sake te verstaen/ en ist niet noodich benauwelick te disputeren (daer mede de Oude hen selven niet weynich ghequelt en hebben) oft de ziele des soons comt uyt de ziele des vaders/ om dat de onreynicheyt is voornemelic in de ziele gheleghen. Wy moeten daer mede te vrede zijn/ dat de Heere de gaven daer mede hy de menschelicke natuere wilde vercieren/ heeft Adam te bewaren ghegheven. Ende dat Adam daerom als hy de ontfangen gaven heeft verloren/ niet en heeft die voor hém selven alleenlick/ maer oock voor ons allen verloren.

Antwoort.

Wie sal van de afcomste der ziele sorchvuldich zijn/ als hy hoort dat Adam de gaven die hy verloren heeft/ also wel voor ons/ als voor hem selven ontfanghen hadde? ende dat sy niet en waren alleenlick eenen mensche ghegheven/ maer der gantscher menschelicker natuere toe gheschickt? Daerom en ist gheen wonder/ dat de natuere wort naeckt ende arm ghelaten/ nae dat Adam is van synē gaven berooft/ dewyle de besmettinge der zonde daer mede hy besmet was/ is in de natuere ghebleven. Soo zijn dan van eenen verdorven wortel/ verdorven tacken ghecomen/ die oock haer verdorventheyt hebben voort ghegheven in andere spruyten/ die uyt hen zijn ghereesen. Want de kinderen zijn alsoo in den vader verdorven/ dat sy oock haren nacomeren hebben verdorventheyt aen ghebracht: dat is/ de oorspronck der verdorventheyt is alsoo in Adam gheweest/ dat sy sonder ophouden van de vooroudere in de nacomers vloeyt. Want de verdorventheyt ofte smette en heeft haer oorsake niet in de substantie des vleeschs/ ofte der ziele/ maer om dat het alsoo van God verordent was/ dat de eerste mensche soude de gaven die hem ghegeven waren/ also wel voor hem/ als voor syne nacomers houden ofte verliesen. Dat de Pelagianen segghen/ dat het der waerheyt niet ghelyck en is/ dat de kinderen verdorventheyt hebben van godsalighe ouderen/ dewyle sy meer behooren door der selver reynicheyt gheheylicht te worden: dit wort lichtelick wederleyt. Want sy en comen niet van hare gheestelicke wedergheboorte/ maer van de vleeschelicke gheboorte.

Een ander teghenworpinge. De kinderen en hebbē hare verdorventheyt niet van den godsalighen ouderen.

Antwoort.

Daerom (ghelyck Augustinus seyt:) Noch de verdoemde ongheloovighe/ noch de gherechtveerdichde gheloovighe/ en genereren gheene rechtveerdige/ maer verdoemde kinderen: want sy genereren uyt verdorven natuere. Ende dat de kinderen eenichsins der ouderen heylicheyt deelachtich worden/ dat is een sonderlinghe zegheninghe des volcx Gods/ de welcke niet en verhindert dat de eerste en̄ algemeyn vervloeckinge des menschelicken gheslachts voor gaet. Want de schult is uyt der natuere: maer de heylichmakinghe uyt ghenade boven natuere.

Lib. contra Pelag. & Calest.

8 Ende op dat dit niet en zy van een onseker ende onbekende sake ghesproken/ soo sullen wy de erfzonde beschryven.

Een beschryvinghe van de erfzonde.

Maer ick en hebbe niet voor ghenomen alle de beschryvinghen die van de schryvers ghestelt zijn/ te overlegghen: maer wil eene alleenlick voort brengen/ die my schynt seer wel met der waerheyt over een te comen. Soo schynt dan de erfzonde te zyne een erfelicke verdorvētheyt ende verdraeytheyt onser natuere/ in alle de deelen der ziele uytghestort/ de welcke de menschē ten eerstē maeckt der toornicheyt Gods onderworpen/ ende ten anderen vruchten in ons voort brenghen/ de welcke de Schriftuere noemt vruchten des vleeschs. Ende dit is dat Paulus dickmael noemt zonde. Ende de wercken die daer uyt rysen/ als overspel/ hoererie/ diefte/ haet/ dootslaghen/ brasserien/ noemt hy (nae de wyse) vruchten der zonde: hoewel die alomme in de Schriftuere/ ende ooc van Paulo selve worden oock zonden genaemt.

Galat. 5. 19.

Soo moetmen dan dese twee verscheydentlic aenmercken: te weten/ dat wy also in alle deelen onser natuere verdorven ende verdraeyt zynde/ nu om sulcke verderbinghe alleenlick te rechte verdoemt ende overwonnen zijn voor God/ den welcken niet aengenaem en is dan rechtveerdicheyt/ onnooselheyt/ ende reynicheyt.

Twee stucken in de beschryvinghe.

Ende dit en is niet een beschuldinghe door eens anders misdaet. Want alsmē seyt dat wy zijn door Adams zonde schuldich gewoorden in het oordeel Gods/ dat is niet alsoo te nemen/ ghelyck of wy buyten onse verdienste de schult sonder misdaet droegē: maer dewyle wy door syn overtredinge zijn met de vervloeckinghe becleedt/ soo wort van hem gheseyt/ dat hy ons heeft daer aen verstrickt. Nochtans is van hem niet alleenlick de straffe op ons ghecomen/ maer de peste die van hem is in ons gecomen/ blyft in ons/ de welcke te rechte ghestraft wort.

Verclaringe des laetsten stucx: Dat de zonde ons alle schuldich maeckt des toorns Gods.

Daerom hoewel Augustinus dit dickmael noemt een vreemde zonde (om te claerlicker te bewysen dat sy door de genereringhe in ons comt) so betuycht hy nochtans oock mede dat sy eenen yeghelicken eyghen is.

Cum alibi sæpe, cum vero 3. de peccatorum merit. & rem. ca. 8.

Ende de Apostel selve betuycht seer duydelick/ dat de doot daerom is over alle menschen ghecomen/ om dat sy alle ghesondicht hebben/ dat is/ in de erfzonde verstrickt/ ende met haer smetten onreynicht zijn. Ende daerom zijn oock de kinderkens/ hoewel sy haer verdoemenisse mede brengen van moeders buyck/ niet door eens anders misdaet/ maer door haer eyghen feyl verbonden.

Rom. 5. 12.

Want

Want hoewel sy noch niet en hebben eenighe vrucht haerder ongerechtichheyt voortgebracht/ soo hebben sy nochtans het zaet in hen besloten: jae haer gantsche natuere is eenichsins een zaet der zonde: ende daerom en can sy niet anders dan hatelick ende gruwelick zijn voor God. Waer uyt oock volcht / dat sy voor God eyghentlick wort zonde gheacht : want daer en soude gheen verdoeminghe zijn sonder schult. Daer na comt hier toe het ander/ te weten/ dat dese verdorvenheyt nemmermeer in ons en rust / maer sonder ophouden nieuwe vruchten baert/ te weten/ de wercken des vleeschs die wy boven beschreven hebben/ ghelijck een brandende oven / vlamme ende voncken uyt worpt / ofte ghelijck een fonteyne sonder ophoudē water uyt geeft. Daerom die de erfzonde beschrijven dat sy is het ghebreck der ervelicker rechtveerdicheyt / die behoorde in ons te zijn: die vervatē wel al wat in de sake is/ maer en hebben nochtans de cracht daerom niet duydelick ghenoech uytghedruckt. Want onse natuere en is niet alleenlick ydel ende arm van het goede/ maer is soo vruchtbaer ende vol alles quaets/ dat sy niet en can ledich zijn. Die geseyt hebben dat de erfzonde is boose begeerlickheyt/ die en hebben gheen woort ghebruyckt dat te vremde was/ so verre men daer by seyde (dwelck van velen niet en wort toeghelaten) dat al wat in den mensche is/ van den verstande aen tot den wille/ ende van de ziele tot het vleesch toe/ is van dese begeerlickheyt gheheel besmet: ofte om cortelicker te seggē/ dat de gantsche mensche in hem selven niet anders en zy dan begheerlickheyt.

Item/ datse in ons de wercken des vleeschs voort brengt.

Dat eerste stuck in de beschryvinge (te weten/ dat in alle deelen der zielen de aenghebozene boosheyt verbreyt is) wort uyt ghelegt.

‡ Siet lib. 4. cap. 15. sect. 10. 11. 12.

9 Daeromme hebbe ick gheseyt ‡ dat alle de deelen der ziele zijn van der zonde beseten gheweest / van dat Adam is van de fonteyne der rechtveerdicheyt afgeweken. Want niet alleenlick en heeft hem de onderste lust verlockt/ maer het opperste ende sterckste der ziele was met onsprekelicke godloosheyt beseten / ē de hooveerdicheyt is tot in het binnenste des herten ghecomen: soo dat het cranckheyt ende dwaesheyt is/ dat sommige de verdorventheyt die daer uyt is ghecomen/ niet voorder dan tot het sinnelick gevoelen en strecken / ofte die den oorspronck ofte voncke namen/ daer door alleenlick het deel dat sy sinnelickheyt noemen / wordt tot zonde verlockt / verweckt ende ghetrocken. Hier in heeft Petrus Lombardus een groote onwetentheyt gheopenbaert / de welcke den zate deser verdorventheyt soeckende / seyt dat sy is in het vleesch (ende neemt Paulum tot een getuyge daer van) niet eyghentlick / maer om dat sy in het vleesch meer ghesien wort. Maer Paulus en beteeckent niet alleenlick een deel der ziele / maer de geheele natuere/ de welcke hy stelt teghen de genade die boven natuere is. Ē Paulus neemt alle twijfelinghe wech / leerende dat de verdorventheyt niet en sidt in een deel alleenlick/ maer dat in den mensche niet reyn en is/ noch onverdorven van die dootlicke peste. Want als hy van de gebreckelicke natuere handelt/ en verdoemt hy niet alleenlick de onghereghelder roeringhen des lust die hen selven vertoonen / maer wil voornemelick segghen / dat het verstant is der blintheyt/ ende het herte der boosheyt onderworpen. Ende dat derde Capittel tot de Romeynen en is niet anders dan een beschrijvinghe der erfzonde. Dit wort claerder uyt de vernieuwinghe. Want de Gheest die teghen den ouden mensche ghestelt wort / en beteeckent niet alleenlick de ghenade/ door de welcke het sinnelicke ofte onderste deel der ziele ghebetert wort/ maer vervaet een volcomen vernieuwinghe aller deelen. Ē daerom beveelt Paulus niet alleenlick de grove lusten te niete te maken / maer oock door den gheest des verstants te vernieuwen: gelijck hy oock ergens ons beveelt te veranderen in nieuwicheyt des verstants. Waer uyt oock volcht/ dat het selve deel daer in de edelheyt der ziele allermeest haren schijn gheeft/ niet alleenlick en is gewont/ maer oock alsoo verdorven/ dat het noot heeft niet alleenlick gedeylt te worden / maer bynae een ander natuere aen te doene. Hoe verre beyde het verstant ende het herte is van der zonde beseten/ dat sullen wy hier nae sien. Ick hebbe hier willen alleenlick met corte woorden aen roeren/ dat de gantsche mensche is van den hoofde tot de voeten/ alsoo als van een vloet overvallen ende overloopen / dat gheen deel vry en zy van der zonde : ende dat daerom al wat van hem comt/ is zonde gherekent. Aldus seyt Paulus dat alle de gesintheden des vleeschs/ ofte gedachten/ zijn vyantschap teghen God/ ende daerom de doot.

Rom.7.18.

Ephes.4.17. 18.

Ephes.4.23.

Rom.12.2.

Cap.2.

Rom.8.7.

De stucken in de beschryvinge der erfzonde aldus verclaert zijnde/ volgt/ dat God gheenen autheur der zonden en is/ nademael dat gantsche menschelicke gheslachte door natuerlicke ende eyghen gebreckelickheyt verdorven is.

10 Laet nu die gaen / die bestaen hare feylen Gode op te legghen/ om dat wy segghen dat de menschen zijn uyt der natuere gebreckelick. Sy soecken verkeerdelick het werck Gods in hare besmettinge/ het welcke sy behoorden in Adams natuere/ doen sy noch gheheel ende ongheschent was/ ghesocht te hebben. Soo is dan onse verderf van de schult onses vleeschs / ende niet van God: dewyle wy niet anders en verderven/ dan om dat wy zijn van onse eerste conditie afgeweken ende veraert. Ē dat oock hier niet yemant teghen en roepe / dat God hadde moghen onse salicheyt beter voorsien / hadde hy Adams val verhindert. Want dese teghenworpinghe moeten de Godsalighe herten om de stoute curieusheyt die daer in is/ verworpen/ ende sy behoort oock tot de verborghentheyt der predestinatie/ waer van hier nae te harer plaetse sal gehandelt worden. Daerom sullen wy gedencken dat wy onse val moetē der verdorventheyt onser natuere toe schrijven / op dat wy God den Autheur der natuere niet daer mede en beschuldigen. Het is vast dat de dootlicke wonde is in de natuere/ maer daer is groot onderscheyt in/ of die ergens is van daer in ghecomen / ofte of sy is van den beginne aen daer in gheweest. Nu is het openbaer dat sy is door dē zonde daer in gheslaghen. Daerom en hebben wy ons niet te beclaghen/ anders dan van ons selvē/ het welcke de Schrifture heeft neerstichlick beteeckent. Want Ecclesiastes seyt : Ick weet dit / dat God heeft de mensche recht ghemaeckt : maer sy hebben hen selven vele vonden gesocht. Het is claer datmen behoort alleenlick den mensche syn verderf toe te schrijven / dewyle hy rechticheyt vercreghen hebbende door de mildicheyt Gods/ is door syns selfs onsinnicheyt in ydelheyt ghevallen.

Cap.7.29.

Maer dese verkeertheyt is gheensins van der natueren ghecomen/ maer is eenen toeval/ die den mensche is aen ghecomen.

11 Soo segghen wy dan dat de mensche is verdorven door natuerlicke ghebreckelickheyt/ de welcke nochtans niet en is van natuere ghecomen. Wy segghen dat sy niet en is van de natuere ghecomen/ om te kennen te gheven dat sy meer is een qualiteyt ofte hoedanicheyt die den mensche is aen ghecomen/ dan een substantiale eyghenschap die van den beginne soude in den mensche ghemaeckt zijn. Ende wy seggen nochtans dat sy natuerlick is/ op dat niemant en dencke dat sy door boose ghewoonte wordt vercreghen / dewijle sy met ervelicken rechte heeft alle menschen bevanghen. Ende dit en doen wy niet sonder Autheur/ want om dese selve oorsake leert Paulus / dat wy alle van natuere zijn kinderen des toorns. Hoe soude God op sijn alderedelste creatuere toornich zijn / den welcken

Ephes.2.3.

oock sijne swacke wercken behaghen? Maer hy is meer toornich over de verdervinghe sijns wercks/ dan over sijn werck. Daerom ist dat de mensche niet onwijselick en wort om de verdorven natuere gheseyt natuerlick grouwelick te zijne voor God/ soo en sal hy oock niet onbequamelick geseyt worden/ natuerlick verdraeyt ende ghebreckelick te zijne: ghelijck oock Augustinus hem niet en ontsiet (aenghesien de verdorven natuere) te segghen dat de sonden natuerlick zijn/ die nootsakelick in onse vleesch regneeren/ daer de ghenade Gods niet is. Aldus wort dat dwase ghedichtsel der Manicheen te niete/ de welcke een substantiale boosheyt in den mensche dichtende/ hebben bestaen oock eenen anderen schepper daer toe te dichten/ om dat sy niet en souden schijnẽ de cause ende het begin des quaets Gode toe te schrijven.

Het ij. Capittel.

Dat de mensche nu is van de vryheyt des goetdunckens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheyt ghecomen.

Een tsamenvoeginge des voorgaenden Capittels met de vier naevolgende. Maer op datter bequamelick mochte een fondament gheleyt worden van den handel des vrijen willens/ doet hy uyt den weghe eenige grove oneffentheden/ ofte twee sware perijckelen/ te weten/ Ledicheyt ende Hooveerdicheyt.

‡ Tfondamẽt eñ de somme deses gantschẽ handels.

* Hæc duo præcipicia notat Augustinus Epist. 47. & in Ioan. cap. 12.

DEwijle wy gesien hebben dat de heerschappie der sonde/ van dat sy den eersten mensche haer heeft onderworpẽ/ niet alleenlick haer en bestreckt over het gantsche menschelick gheslachte/ maer oock gantschelick eene yghelicke ziele besit: soo moeten wy nu naerder ondersoecken/ of wy (nae dat wy tot dese dienstbaerheyt ghecomen) zijn van alle vryheyt berooft: ende ist dat noch eenich deelken is over gebleven/ hoe verre sijn cracht haer bestreckt. Maer op dat wy te lichtelicker tot de claerheyt deser waerheyt comen/ so wil ick cortelick een merck voor ooghẽ setten/ tot het welcke de gantsche somma hier van moet geschickt worden. ‡ Eñ dit sal de beste middel zijn om dwalingen te vermijden/ ist dat wy de perijckelen aenmerckẽ die op beyde zijden zijn. Wãt als den mensche alle rechtichheyt wort benomen/ * soo neemt hy terstont daer uyt oorsake tot ledicheyt: ende dewyle hy gheseyt wort gheen macht te hebben tot de oeffeninghe der rechtveerdicheyt/ so en vraecht hy daer na niet/ ghelijck of het hem nu niet aen en ginghe. Wederom en mach hem niet (hoe weynich het zy) toe gheschreven worden/ sonder Gode sijn eere te benemen/ ende den mensche met lichtveerdich betrouwen te swacken. Daeromme op dat wy aen dese steenrotsen niet schipbreucke en lijden/ soo moeten wy desen loop houden/ te weten/ dat de mensche onderwesen zijnde dat in hem niet goets en is/ ende dat hy van allen zijden is met ellendighen noot omringt/ gheleert worde nochtans nae dat goet daer van hy ydel is/ ende nae de vryheyt daer van hy berooft is/ te staen: eñ dat hy scherpelicker uyt de luyheyt verweckt worde/ dan of men hem dichte met seer groote macht voorsien te zijn. Hoe nootsakelic dit laetste is/ dat siet een yghelick wel. Maer van het eerste sie ick dat meer menschẽ twijfelen dan het betaemde. Want als dit buyten twijfelinghe is geset/ datmen den mensche niet en moet yet van het sijne benemen/ soo moet het openbaer zijn/ hoe veel daer aen gheleghen is/ dat hem de valsche roeminghe benomen worde. Want ist dat oock doen niet en is den mensche toeghelaten op hem selven te roemen/ als hy door de mildicheyt Gods was met seer groote gaven verciert/ hoe seer betaemt het hem nu vernedert te wordẽ/ als hy om synder ondanckbaerheyt wille is uyt de uytnemende eerlickheyt verstoort/ tot in de uyterste schandelickheyt? Ick segghe dat te dien tyde doen hy in de opperste eere was/ de Schrifture hem anders niet toe en schrijft dan dat hy is geschapen na het beelt Gods: waer mede sy te kennen geeft/ dat hy niet door sijn eygen goet/ maer door de gave Gods ghelucksich was. Wat sal hy dan nu doen/ anders dan dat hy nu van alle eerlickheyt naeckt ende berooft zijnde/ God bekenne/ door wiens weldaet hy niet en conde danckbaer zijn doe hy den rijckdom sijnder ghenade overvloedichlick hadde: ende dat hy hem ymmers nu door de belijdinghe sijnder eyghener armoede eere/ den welcken hy niet en heeft door de bekenninghe sijnder weldaden gheeert. Het is oock ons alsoo seer nut/ als het grootelicx dient tot de eere Gods/ dat ons alle lof der wijsheyt ende macht afghetrocken worde: soo dat die onsen val met kerckroof vercieren/ die ons yet sonder waerheyt toe schrijven. Want alsmen ons leert door onse eyghen cracht strijden/ wat doet men anders dan datmen ons op eenen rietstock hooge verheft/ op dat wy terstont als die breect/ neder vallen? Hoewel onse macht wort noch te seer ghepresen/ als sy by eenen rietstock wordt verghelecken. Want het is roock al wat de ydele menschen daer van ghedicht hebben ende clappen. Daerom en wordt niet sonder oorsake dese schoone reden soo dickmael van Augustino verhaelt/ te weten/ dat het vrye goetduncken meer wort door syne beschermers af ghewerpen ende verdorven/ dan bevesticht ofte versterckt. Dit hebbe ick moeten seggen eer ick tot dese sake come/ om sommigher menschen wille/ die dese gantsche handelinge (die nochtans in de religie seer noodich/ ende ons seer nut is) seer haten/ ghelijck of sy niet alleenlick te vergheefs/ maer oock sorghelick ware/ als sy hooren dat de menschelicke macht wort gantschelick te niete ghemaeckt/ op dat de cracht Gods in den mensche bevesticht worde.

De valse kimmeringhe deses fondaments/ ende stercke aenwijsinghe is genomen van een bewijsreden sprekende van het meeste tot het minste.

Item van schadelicke ende ongherijmde dingẽ/ welcke sprupten uyt het perijckel der hooveerdicheyt.

Dat andere deel des Capittels/ dwelc verhaelt der anderer menschen meyninghen. Eerstelick der Philosophẽ/ in dese ende naevolghende afdeylinghe.

‡ Lib. 1. cap. 15 sect. 7. & 8.

2 Dewijle wy weynich boven geseyt hebben/ ‡ dat de machten der ziele zijn gelegen in het verstant ende in het herte: soo laet ons nu aenmercken wat dese twee deelen vermogen. De Philosophen seggen voorwaer met grooter eendrachticheyt/ dat de reden sit int verstant/ om gelijck een fackel in allerley raetslaghen te lichten/ ende om ghelijck een Coninginne den wille te regeeren. Want sy alsoo is met godlicken lichte begaeft/ dat sy seer wel can raden: eñ sulcke cracht heeft dat hy seer wel can regeeren. Hierenteghen dat het ghevoelen oft de sinnen zijn als slaperich ende qualick siende/ soo dat sy altijts ter aerden cruypen/ ende in grove dingen becommert zijn/ ende hen selven nemmermeer op en heffen tot waerachtich verstant. Dat de lust (als hy wil der reden gehoorsaem zijn/ ende hem niet en laet den sinnen onderworpen) ghenegen is tot oeffeninge der deuchden/ ende den rechtẽ wech hout/ ende verandert wordt in wille: maer is dat hy hem selven wech worpt tot dienstbaerheyt der sinnen/ dat hy dan daer door verdorven wordt ende verkeert/ soo dat hy veraert tot boose begeerlickheyt. Ende dewyle gantschelick na hare meyninghe de voornoemde machten in de ziele zijn/ te weten/ het verstant/ het gevoelen/ ofte de sinnen/ ende de lust ofte wille (welcke naem nu ghewoonlicker gebruyckt wort) soo segghen sy dat het verstant zy begaeft met der reden/ de welcke een seer goede regeerster is/ om wel ende salichlick te leven/ so verre het hem selven in syn edelheyt houdt/ ende syn natuerlicke macht gebruyckt. Ende dat syn nederste regeeringhe/ de welcke men noemt het ghevoelen ofte de sinnen (waer door hy wordt afghetrocken tot dwalen ende qualick sien) sulck zy/ dat sy can door reden gheteemt/

ghetemt / ende met der tijt verdreven worden. Ende den wille stellen sy midden tusschen de reden ende sinnen / als die vry ende haers selfs is / het zy om der reden ghehoorsaem te zijn / het zy om hem selven den sinnen over te gheven.

Der Philosophen voorhoven.

3 Sy bekennen wel somtyts (te weten door de bevindinghe overwonnen zijnde) met wat grooter arbeyt ende swaricheyt het rijcke der reden wort in den mensche bevesticht / dewijle hy wort nu met de gheneuchte der wellusten gekittelt / nu met eenen valschen schijn des goets bedrogen / nu met onmatighe beroeringen swaerlick gheslaghen / ende als met koorden ofte zenuwen (ghelijck Plato seyt) tot verscheyden dingen ghetrocken. Waerom Cicero oock seyt / dat de vonckens die van der natuere zijn ghegheven / door verkeerde meyningen ende boose zeden terstont uytghebluscht worden. Maer als sulcke siecktẽ ende cranckhedẽ hebben eenmael de herten der menschen beseten / dan bekennen sy die gheweldiger te zijne / dan datmense soude connen lichtelick bedwinghen: sy en twijfelen oock niet die te verghelijcken met wreede peerden / die de reden uytghestort / ofte den voerman af geworpen hebbende / onmatighe dertelheyt bedrijven. Nochtans setten sy dit buyten twijfelinghe / dat de deuchden ende ondeuchdẽ zijn in onse macht. Want ist dat het (segghen sy) in onse verkiesinge is / dit ofte dat te doen / so is het oock in onse verkiesinghe sulcx niet te doen. Ende wederom / ist dat het in onse verkiesinghe is dat niet te doen: soo is het oock in onse verkiesinghe dat te doen. Nu het schijnt dat wy met vryer verkiesinghe doen dat wy doen / ende laten dat wy laten: Soo dan / ist dat wy yet goets doen als het ons belieft / soo connen wy dat laten: ende ist dat wy yet quaets doen / dat connen wy oock vlien. Ja sommighe zijn tot alsulcke dertele vryheyt ghecomen / dat sy seyden / dat het wel der Goden gave is dat wy leven: maer dat het onse gave is dat wy wel ende heylichlick leven: waer uyt oock de woorden Ciceronis comen in den persoon Cotte, dat noyt yemant God gedanckt en heeft voor de wijsheyt / om dat een yegelick voor hem selvẽ deucht vercrijcht. Wãt om der deucht wille (seyt hy) worden wy ghepresen / ende in de deucht roemen wy: het welcke niet en soude gheschien / ware de deucht een gave Gods / ende niet uyt ons. Ende weynich daer nae: Dit is aller menschen ghevoelen / dat men de fortuyne moet van God begeeren / maer de wijsheyt van hem selven nemen. Soo is dan dit de somma des ghevoelens aller Philosophen / dat de reden des menschelicken verstants ghenoechsaem is tot goede regeeringhe: ende dat de wille die daer onder is / wel wort van de sinnen tot quaet gheroert / maer dat hy vrye verkiesinghe hebbende / niet en can verhindert wordẽ de reden als sijnen leydtsman / in allen dinghen te volghen.

Lib. 1. de leg.
Lib. 3. Tusc. Quest.

Vide Arist. lib. 3. Eth. cap. 5.

Seneca.

Cicero lib. 3. de nat. deorũ.

De somma van't ghevoelen aller Philosophen.

Ten anderen / de meyningẽ der ouden Theologhen van dẽ dienstbarighen ende vryen wille.

4 Onder de Christẽ oude Leeraers eñ Schrijvers des Christelicker ghemeynte / en heeft niemant geweest die niet en bekende dat de gesontheyt der reden in den mensche is swaerlick door de zonde gewondt / ende dat de wille is seer in de boose begeerlickhedẽ verwerret: maer nochtans hebben vele onder hen den Philosophen te veel ghelijcx ghegeven. Onder de welcke schijnen de oude daerom de macht des mensches alsoo verheven te hebben / om dat sy niet en souden door de duydelicke belijdinghe der menschelicker onmacht / de Philosophen (teghen de welcke sy doen streden) tot spotten verwecken: noch den vleesche (dwelck van selfs veel te traghe is tot goet) nieuwe oorsake tot luyheyt gheven. Soo hebben sy dan de leere der Schriftuere met der Philosophen leeringen half ghesocht te vereenighen / om dat sy niet en souden leeren dat den gemeynen gevoelen der menschen mochte vreemt zijn: ende dat sy voornemelick ghesocht hebben der luyheyt gheen plaetse te gheven / dat schijnt aen hare woorden. Chrysostomus seyt ergens: Dewijle God goet eñ quaet heeft in onse macht gheset / soo heeft hy vry goetduncken der verkiesinghe ghegheven: ende en treckt ons niet tegen onsen wille / maer omhelst de ghewillige. Item / Dickmael die quaet is / wordt goet / ist dat hy wil: ende die goet is / valt door luyheyt af / ende wort boos: Want de Heere heeft onse natuere ghemaeckt vry goetduncken te hebben: ende hy en leyt gheenen noot op: maer gheeft bequame middelen / ende laet het gheheel in des francken goetduncken ligghen. Item / Ghelijck wy nemmermeer en connen yet wel doen / ten zy dat wy door Gods ghenade gheholpen worden: alsoo en sullen wy niet connẽ de hemelsche gonste vercrijgen / ten zy dat wy het onse daer toe brengen. Hy hadde te voren ghesept / dat wy oock moeten daer wat toe brenghen / op dat het niet geheel en zy van de Goddelicke hulpe. Ende dit woordt ghebruyckt hy seer gewoonlick / te weten: Laet ons dat onse daer toe brengẽ / het ander sal God volbrenghen. Hier mede comt over een dat Hieronymus seyt / dat het beginnen onse is / ende Gods het volbrengen: dat wy moeten toe brenghen dat wy connen / ende God sal volbrenghen dat wy niet en connen. Hier siet ghy voorwaer dat sy met sulcke woorden hebben tot de oeffeninghe der deucht den menschen meer toe gheschreven / dan het recht was: want sy meynden dat sy niet anders en conden die aengheboren traecheyt die in ons is / verwecken / hadden sy niet bewesen dat wy oock daer door alleenlick sondighen. Maer hoe gheluckichlick sy dat ghedaen hebben / sullen wy hier nae sien. Voorwaer dat dese redenen die wy nu verhaelt hebben / seer valsch zijn / dat sal terstont openbaer wesen. Eñ hoewel de Grieksche voornemelick / ende onder hen Chrysostomus sonderlinge / gheen mate gehouden en hebben in de verheffinghe der macht des menschelicken willes / soo spreken nochtans alle de oude (uytgenomen Augustinus) so veranderlick / ofte wanckelic / ofte onclaerlick / datmen byna niet sekers en can uyt hare boecken halen. Daerom en sullen wy niet arbeydẽ om eens yegelijcx ghevoelen te verhalen / maer sullen hier ende daer soo veel uyt eenen yegelicken plucken / als de verclaringhe deses handels sal schijnen te eysschen. Die daer nae zijn ghecomen / zijn d'een nae den anderen tot ergher ghevallen / (dewijle een yegelick voor hem selvẽ sochte lof der scherpsinnicheyt in de bescherminge der menschelicker natuere) tot dat de sake soo verre is ghecomen / dat de ghemeynen man ghemeynt heeft dat de mensche zy alleenlick aengaende het sinnelicke deel verdorven / ende de reden gantschelick gesont hebbe / eñ oock den wille ten meesten deele. Ende hierentusschen was dit in aller menschen mont / dat de natuerlicke gaven in den mensche verdorven zijn / ende die wech ghenomen die boven natuere waren. Maer tot wat eynde dit diende / heeft nau de hondertste mensche een weynich gesmaeckt.[†] Ic soude voorwaer met dese woorden lichtelick te vrede zijn / als ick wilde claerlick leeren hoedanich de verderfinge der natuere zy. [‡] Maer daer is veel aen gheleghen / dat het neerstichlick overleyt worde wat de mensche vermach die in alle de deelen sijnder natuere is verdorven / ende van de gaven die bovẽ natuere zijn / berooft.

Welcke ten deele uyt de Philosophie / ten deele uyt de Theologie zijn tsamen ghesmolten.

Homil. de prodic. Iude.

Homil. 18. in Gen.

Dial. 3. contra Pelag.

Daerom zijnse ofte valsch / ofte al te hooch verheven / ofte verwerret / ofte verscheyden ende teghen malcanderen strydende.

† Siet sect. 12.
‡ In de kercke heeft de seer groote liefde tot de ongoddelicke philosophie / verduystert de kennisse Gods ende onses selfs: Maer op dat de meyningen der oudẽ Leeraers beter overleyt moghen werden / sullen wy de beschrijvinge van dẽ vryen wille stellen: waer in sy lieden gheensins over-een comen.

berooft. Soo hebben dan de ghene die roemden hem selven Christi Discipulen te zijne / veel te philosophelick van dese sake ghesproken. Want dit woort vry goetduncken/is altyts by de Latijnsche gebleven/gelijck of de mensche noch onverdorven ware. Ende de Griecksche en hebben hen selven niet geschaemt een veel hooveerdiger woort te gebruyckẽ/te weten/autexousion, met welcken woorde sy willen te kennen geven/ dat de mensche de macht syns selfs hadde in hem selven. Daerom dewijle alle menschen/jae oock de gemeynẽ man op desen gront gebracht zijn/dat de mensche vry goetduncken heeft/ eñ sommige onder hen die wilden uytnemende schijnen/ niet en weten hoe verre dit hen bestreckt: so sullẽ wy de cracht deses woorts eerst ondersoecken/ ende daer nae uyt de eenvoudichheyt der Schriftuere bewysen/wat de mensche door syn eygẽ natuere vermach tot goet ofte quaet. Hoewel de naem vry goetduncken in aller leeraers boecken dickmael wort gevondẽ/so hebbẽ nochtãs seer weynighe beschreven/ wat het vry goetduncken zy.

Orig. Lib. 3. Origenes schijnt nochtans het ghene daer in sy alom over eẽ quamẽ gestelt te hebbẽ/als hy seyt/ dat vry goetduinckẽ is macht der reden om goet ofte quaet te onderscheyden/ eñ macht des willes om goet eñ quaet te verkiesen. Augustinus comt oot met hem over een als hy leert/dat vry goetduncken is macht der redẽ ende des willes/ waer door het goede wort uytvercoren door de hulpe der genade: ende het quade door het verlaten der genade. Bernardus spreeckt duysterlicker/ willende scherpsinnichlick spreken/seggende/ dat vry goetduncken is een eendrachtichheyt om de onverlieselicke vryheyt des willes eñ onvermijdelick oordeel der reden. Oock en is Anselmi beschryvinge niet claer genoech/ de welcke seyt dat vry goetduncken is / een macht om rechtichheyt te houdẽ om haer selfs wille.

Lib. 2. sent. distinct. 24. Daerom heeft Petrus Lombardus ende de Schoolsche Leeraers/ meer de beschrijvinge Augustini aengenomen/ om dat die claerder was/ ende de genade Gods niet uyt en sloot/ sonder de welcke sy saghen dat de wille in hem selven niet ghenoechsaem en was voor hem selven. Sy brenghen nochtans oock het selve het hare daer by/ om dat sy meynden dat beter te zijne / ofte tot meerder verclaringhe te dienen. Ten eersten comen sy daer in over een/ dat de naem goetduncken/ meest der redẽ aen gaet/wiens ampt is onderscheyt te maken tusschen goet eñ quaet/ ende dat het bywoort/ vry/eyghentlick den wille toe comt/ de welcke op beyden zijden can buyghen.

Part. 1. quæst. 83. art. 3. Daerom dewijle de vryheyt eygentlic den wille toe quam / seyt Thomas de Aquino dat het seer wel over een comt / datmen segghe dat vry goetduncken zy een macht om te verkiesen / de welcke wel is uyt het verstant ende den lust ofte wille vermengt / maer nochtans meer tot den lust gheneghen is. Nu hebben wy gehoort waer in sy leeren de cracht des vryen goetduncken gelegen te zijne/ te weten/ in de reden ende in den wille. Nu moeten wy oock in het corte sien hoe veel sy dese tweeen dinghen toe schryven.

Wat door dinghen dat de oude Leeraers onder den vryen wille pleghen te stellen / insonderheyt de School-leeraers.

5 Sy plegen ghemeynlick de middel-dingen/ te weten/ die tot het rijcke Gods niet en dienen/ onder den vryen raet des menschen te stellẽ: ende de waerachtighe rechtveerdichheyt der sonderlinghe genaden Gods/ ende der geestelicker wedergheboorte toe te schryven.

Lib. 1. Cap. 2. Ende de Autheur des boecks van de roepinghe der Heydenen dit willende bewijsen/ stelt driederley wille: te weten / des ghevoelens ofte den sinnelicken wille/ ende den onredelicken ende den gheestelicken: ende hier van seyt hy dat de twee eerste vry zijn in den mensche / ende dat de laetste is een werck des heylighen Gheests in den mensche. Of dit waer zy/dat sal te synder plaetse gehandelt worden: want ick hebbe nu voor ghenomen cortelick anderer ghevoelen te verhalen/maer niet te wederleggen. Hier uyt comt het dat de Schryvers/als sy van het vry goetduncken handelen/ niet en ondersoecken wat het vermach tot politische ofte uytwendige wercken / maer wat het vermach tot de ghehoorsaemheyt der Godlicker Wet. Maer ick bekenne alsoo dat dese laetste ondersoeckinge nootsakelick is/ dat ick daerentusschen niet en achte dat die ander zy gantschelick te vergheten. Ende van dit gevoelen sal ick (ghelijck ick hope) goede oorsaken bewysen. Van sect. 12. tot 18.

Item/ hoe veelderley vryheyt des goetdunckẽs by haer zy.

Daer is een onderscheydinghe in de Scholen ghebleven/ de welcke driederley vryheyt telt/ te weten/de eerste van den noot/de tweede van der zonde / ende de derde van de ellendicheyt: ende dat de eerste hier van alsoo uyt der natuere in den mensche is/ dat sy gheensins en can ontnomen worden: maer dat de twee andere zijn door de zonde verloren. Dese onderscheydinghe neme ick gheerne aen / anders dan dat daer de noot wort verkeerdelick met bedwanck vermengt: maer wat onderscheyt hierentusschen zy / ende hoe nootsakelick het zy aen te mercken / dat sal erghens verclaert worden.

Der School-leeraers Theologanten swaricheden/in de verclaringe deser questie.

6 Ist dat dit wordt aen ghenomen/ soo is het sonder twijfel dat de mensche gheen vry goetduncken en heeft tot goede wercken / ten zy dat hy gheholpen worde door genade/ende dat door sonderlinge genade/ waer mede alleenlic de uytvercorene begaeft wordẽ door de wedergeboorte. Want die uytsinnighe en achte ick niet/ die clappẽ dat de genade zy allen gelijck int gemeyn voor gheset. Maer het en is noch niet claer of de mensche zy gantschelick berooft van de macht tot wel doẽ/ofte noch eenige macht hebbe/maer die seer cleyn ende swack zy/ de welcke wel door haer selven niet en vermach / maer oock haer werck doet/als de genade helpt.

Lib. 2. dist. 16. Als de Meester der sententien dit wil bevorten/ leert hy dat ons tweederley genade noodich is/om tot goet werc bequaem te worden. Ende de een genade noemt hy de werckende ghenade/de welcke maeckt dat wy crachtichlic goet willen: eñ de ander noemt hy de medewerckende genade/ de welcke dẽ goeden wille volcht/ dien helpende. In dese deelinghe mishaecht het my dat hy de crachtighe begheerte des goets/ der ghenade Gods toeschrijvende/te kennen geeft dat de mensche nu uyt syn natuere eenichsins het goede begheert / hoewel niet crachtichlick: gelijck oock Bernardus seyt/ dat de goede wille wel is Gods werck / maer schrijft nochtans dẽ mensche toe/ dat hy uyt eyghen roeringhe sulcken goeden wille begheert.

De libero arbitrio. Maer dit is verre van het gevoelen Augustini/ van den welcken nochtans Lombardus wil schijnen syn deelinghe ghenomen te hebben. In het tweede deel mishaecht my de twijfelachticheyt/ uyt de welcke een verkeerde uytlegginghe is gecomen. Want sy hebben daerom gemeynt dat wy mede wercken met de tweede ghenade Gods/om dat het in onse macht is/de eerste genade te niete te maken/ die verworpende/ oft te bevestigen/ die ghehoorsaemlick volghende: het welcke de Autheur des boecx van de roepinghe der Heydenen/aldus uyt druckt: Lib. 2. Cap. 4. Dat den genen die het oordeel der reden gebruycken/ vry is van de genade te wijcken: soo dat het loon ende prijs zy/ niet afghewecken te hebben: ende soo dat het ghene dat niet en can gheschien sonder de mede-

werckinghe des Gheests/harer verdiensten toegerekent worde/door der welcker wille het hadde connen niet geschien. Dese twee hebbe ic willen cortelick aenteeckenen / om dat de Leser nu soude sien/ hoe veel anders ick ghevoele / dan de School-leeraers die reynst in de leere zijn. Wãt ick ben veel wijder van het ghevoelen der Sophisten/ die onlangher voor onsen tijt gheweest zijn: te weten/ soo veel als de selve voorder van de oude leere zijn afgeweken. Wy verstaẽ nochtans eenichsins uyt dese deelinghe/op wat wyse sy den mensche vry goetduncken ghegeven hebben. Want Lombardus seyt ten eynde/dat wy niet daerom vry goetduncken en hebben / om dat wy even groote macht hebben om goet ende quaet te doen ofte te dencken/ maer alleenlic om dat wy vry zijn van de bedwinginghe. Welcke vryheyt niet en wordt verhindert / hoewel wy quaet / ende dienstknechten der zonde zijn / ende niet anders en connen dan sondighen.

Lib. 2. sent. distinct. 25.

7 Soo wort dan de mensche geleert vry goetduncken te hebben/ niet om dat hy vrye verkiesinghe heeft des goets alsoo wel als des quaets: maer om dat hy quaet doet willẽs ende niet bedwonghen. Dit is wel seer recht: maer waer toe diende het/ soo cleyn een sake soo hooveerdighen naem te geven? Het is doch een schoon vryheyt/ dat de mensche wel niet en wort bedwongen om der zonde te dienen / maer is nochtans soo ghewillich een dienstknecht / dat synen wille wort met boeyen der zonde ghevanghen ghehouden. Ick hate voorwaer de woorden-strijden / door de welcke de ghemeynte te vergheefs wort ghequelt/ maer acht dat mẽ behoort met Godvreesentheyt de woorden te schuwen/ die yet onghe schickts luyden: voornemelick daer men schadelick can dwalen. Ick bidde u / onder hoe veel menschẽ isser een/ die hoorende dat den mensche wort vry goetduncken toe gheschreven/niet terstont daer uyt en denct/ dat hy heeft macht over sijn verstant ende wille/ende hem selven can uyt hem selven buygẽ op beyde zijden? Maer (mach yemandt segghen) dit perijckel sal verhindert zijn/ ist dat het volck neerstichlick ende vlijtichlick vermaent wordt van de beduydinghe des woorts. Antwoorde. Jae dewijle het menschelick vernuft van selfs haengt nae het valsche/soo sal het eer dwalinghe trecken uyt een woordeken/dan de waerheyt uyt een langhe verclaringhe des woordts. Het welcke wy in dit selve woort daer van wy nu handelẽ/ beter bevinden dan het was te wenschen. Want dewijle de nacomers de uytlegginghe der ouden verlatende/ op de waerachtighe beduydinghe des woordts staen/soo zijn sy tot een verdervelick betrouwen ghecomen.

Besluyt/ dat sulcke een cleyne sake so seer niet en behoorde verheven geweest te hebben.

Een teghenworpinge der ghener/ die de nieuwe woorden in der Kercken behouden.
Antwoort.

8 ‡ Ist dat ons de autoriteyt der Vaderẽ roert: dese hebben wel altyts dit woort vry goetduncken / in den mont / maer verclaren oock mede hoe groot sy dat geacht hebben/ * voornemelick Augustinus/ de welcke niet en twijfelt dat selve een dienstbaer goetduncken te noemen. Ende erghens scheldt hy de ghene die versaken dat het goetduncken vry zy. Maer hy verclaert de voorneemste oorsake daer van/ als hy seyt: Alleenlick op dat niemant en besta alsoo het goetduncken des willen te versaken/ dat hy soude willen de zonde ontschuldighen. Maer hy belijt voorwaer erghens/ † dat de wille des menschen niet vry en is sonder den gheest / dewijle hy den begheerlickheden die hem verbinden ende overwinnẽ/is onderworpen. Item/ ‡ dat de nature heeft de vryheyt verloren / dewijle de wille is overwonnen door de zonde daer in hy is gevallen. Item / Daer de mensche die sijn vry goetduncken heeft qualick gebruyckt/ heeft hem selven eñ sijn goetduncké verloren. Item/Dat het vrye goetduncken is ghevangen/op dat het niet en vermach tot de rechtveerdicheyt. Item/Dat het niet en sal vry zijn dat de genade Gods niet en heeft vry ghemaeckt. Item / Dat de rechtveerdicheyt Gods niet volbracht en wordt/ als de Wet ghebiedt / ende de mensche als door syn macht dat doet: maer als de geest/ ende de wille des menschen die niet vry en is/ maer van God vry ghemaeckt is/ ghehoorsaem is. Ende van allen desen gheeft hy uit corte de oorsake als hy erghens seyt: dat de mensche heeft groote macht des vryen goetdunckens ontfanghen / doe hy gheschapen wert: maer heeft sondigende die verloren. Daerom erghens bewesen hebbende/dat het vrye goetduncken comt door de ghenade/ scheldt hy die seere / die dat hem selven toe schrijven sonder ghenade. Hoe dorven (seyt hy) de ellendige menschen roemen ende hooveerdich zijn van het vrye goetduncken/ eer sy vry gemaeckt worden: ofte van hare macht/als sy nu zijn vry ghemaeckt? Ende en aenmercken niet dat selfs in den naem des vryen goetdunckens/ oock vryheyt luyt. Nu daer de Geest des Heeren is/ daer is vryheyt. Daerom ist dat sy dienstknechtẽ der zonde zijn / wat roemen sy van het vrye goetduncken? Want van wien yemant is overwonnen/ diens dienstknecht is hy verbonden. Ende ist dat sy vry gemaeckt zijn/ wat roemen sy als van haer eyghen werck? Zijn sy soo seer vry dat sy oock niet en willen diens dienstknechten zijn/ die seyt: Sonder my en cont ghy niet doen? Jae wat sullen wy segghen/ dat hy oock op een ander plaetse schijnt selfs te spotten met het ghebruyck deses woorts/ als hy seyt/ dat het goetduncken wel vry is: maer niet vry ghemaeckt/ te weten / vry van der rechtveerdicheyt / ende dienstbaer tot der zonde. Welcke woorden hy oock erghens wederom verhaelt ende uyt leyt/ daer hy leert dat de mensche niet vry en is van de rechtveerdicheyt / anders dan door het goetduncken des willes: ende dat hy van der zonde niet vry en wordt / anders dan door de ghenade des Salichmakers. Die betuycht dat de vryheyt des mensches anders niet en is dan vrymakinghe ofte los-latinghe van de rechtveerdicheyt/ die schijnt den ydelen naem der vryheyt wel te bespotten. Daerom ist dat yemant tghebruyck deses woordts sonder boos verstant toe laet / die en sal van my daerom niet ghequelt worden: maer dewijle ick achte dat het niet en can sonder groot perijckel behouden worden/ ende dat het der ghemeynte groot voordeel sal doen ist dat het afghelevt wort: soo en begheere ick het niet te gebruycken/ ende soude wenschen dat de andere (waert dat sy my raet vraechden) hen selven daer van onthielden.

‡ Een andere antwoort. Dat de Vaders (insonheyt Augustinus) hoewel sy dat woort (Goetduncken) hebben gehoudẽ/ nochtans soo ist dat sy de leere der ketteren / die de genade Gods wech namen/ verworpen hebben.

* Lib. 1. contra Iulianum.
Hom. 53. in Ioan.
Ad Anast. Epist. 44.
† De perf. iust.
‡ Euch. ad Laurent. Cap. 30.

Lib. 3. ad Bonifac. Cap. 8.
Lib. 3. Cap. 7.
Lib. 1. ad Bonifac. Cap. 3.
Lib. 3. Cap. 7.
Libro de verb. Apost. serm. 3.
Liber de Spiritu & litera. Cap. 30.
2. Cor. 3. 17.
Rom. 6. 16.
Joan. 15. 5.
De corrYep. & grat. Cap. 13.

9 " Ick sal mogelick schijnen my selven groot voordeel eñ hinder aen ghebracht te hebben/ dewijle ick beleden hebbe dat alle de oude Leeraers/ uytgenomen Augustinus/ so twijfelachtich ende menichsins in dese sake gesproken hebben/ dat men niet sekers en can uyt hare boeckẽ halen. Want dit sullen sommighe alsoo uytlegghen/ ghelijck of ick hare ghetuyghenisse hadde willen verworpen/ om dat sy my alle teghen staen. Maer ick en hebbe niet anders aengesien dan dat ick eenvoudichlic ende met goede trouwe hebbe der Godsaligen Leseren voordeel gesocht/ de welcke sullen altydts onseker zijn ende wanckelen/ist dat sy der ouder Leeraren gevoelen in desen deele soecken: Want nu leeren sy den mensche

" Eñ hoewel de Ouden (uytgenomen Augustinus) alsoo gesproken hebbẽ van dat vrye goetduncken des menschen nae den val/ datmen niet ghewisses uyt haer schryven en can vernemen: nochtãs in dese twijfelachtighe maniere van spreken / der menschen macht niet ofte seer weynich weerderende/ hebben sy den heelen lof alles goets dẽ heylighen Gheest opgedraghen.

mensche tot de genade alleenlick vlien/ als van de macht des vryen goetdunckens berooft zijnde: nu wapenen sy den mensche/ ofte schijnen hem te wapenen met sijne eyghen macht. Het ware nochtans licht openbaer te maken/dat sy in sulcke twijfelachtighe wijse van spreken/ der menschen macht niet ofte seer weynich achtende/ den gantschen lof alles goets hebbē den heyligen Gheest toegeschreven: ist dat ick alleenlick sommige haer woorden hier by brenge/ met de welcke sulcx claerlick gheleert wort. Want wat willen anders de woorden Cypriani/ de welcke Augustinus soo dickmael verhaelt/ te weten/ Wy en moghen van geen dinck roemen/ want gheen dinck en is onse: anders dan dat de mensche by hem selven gantschelick vernedelt zijnde/ leere geheel op God staen. Wat willē de woorden Augustini ende Eucherij/ als sy seggen/ dat Christus is het hout des levens/ tot het welcke soo wie sijn hant uyt steeckt/ die sal leven: ende dat goetduncken des willes is het hout des wetenschaps des goets ende quaets/ ende so wie de ghenade verlatende daer van eet/die sal sterven? Wat willen ooc de woorden Chrysostomi: Dat alle menschen niet alleenlick natuerlick sondaers/ maer oock gheheel zonde zijn? Ist dat niet goets onse en is/ ist dat de mensche van den hoofde tot de voeten geheel zonde is/ist dat hem niet selfs gheoorloft en is te besoecken wat de macht des goetdunckens vermach/hoe sal men nu den lof des goedē wercx Gode ende den mensche moghen deelen? Ick conde vele diergelicke redenen uyt de andere by brengen: maer op dat niemant my teghen en worpe/dat ick alleenlick uyt soecke dat tot mijn sake dient/ ende listichlick voorby gae dat daer teghen is/ soo onthoude ick my van sulcke allegatie ende verhalinge. Ick darf nochtans vast seggen/ hoewel sy somtijts het vrye goetduncken te seer verheffen/ dat dit haer voornemen zy gheweest/ te weten/ dat sy wilden den mensche leeren hem selven gantschelick van het betrouwē sijns machts afwenden/ ende alle sijn tracht in den eeuighen God hebben. Nu come ick tot de eenvoudighe verclaringhe der waerheyt/ in de aenmerckinghe der natuere des menschs.

Libr. de præde\st. sanct. Item ad Bonifac. Lib 4. ende erghens Lib. in Genesin.

Homil. 2. in adventu.

Dat laetste deel deses Capittels/ dwelc de eenvoudige leere der waerheyt in de aenmerckinghe der menschelicker natuere/ voorstelt.

10 Maer dat ick in het begin deses Capittels ghesept hebbe/ moet ick wederom verhalen/ te weten/dat een yegelick soo grooten voortganck heeft gedaen in de kennisse sijns selfs/ als hy seer verslaghen ende verschrickt is door het ghevoelen sijnder ellendicheyt/armoede/ naecktheyt ende schande. Want het en is niet te vreesen/ dat de mensche soude commen hem selven te vele af treccken ende te arm bekennen/ soo verre hy gheleert wort dat hy het ghene dat hem gebreeckt/ moet in God weder crijgen. Maer hy en can niet (hoe cleyn het oock zy) hem selven toe schrijven/ sonder hem selven met ydel betrouwen te verderven/ ende Gods eere tot hem selvē treckende/ in swarē kerckroof schuldich te worden. Ēn voorwaer soo wanneer ons dese begheerte bevangt/ dat wy begeeren wat te hebben dat onse eyghen zy/te weten/ dat meer in ons dan in God ghelegen zy: soo moeten wy weten/ dat sulck ghedachte ons van gheenen anderen dan van dien raetsman wort ingegevē/ † die onse eerste ouders heeft daer toe ghebracht/ dat sy wilden den goden ghelijck zijn/ wetende goet ende quaet. Ist dat het een duyvelsch woort is dat den mensche in hem selven verheft/ soo en laet ons den selven gheen plaetse gheven: ten zy dat wy willen van onsen vyant raet halen. Het is wel soete soo veel eygen macht te hebben/ datmen met hem selven mach te vrede ende gerust zijn/ maer op dat wy tot sulck ydel betrouwen niet verlockt en worden/ so sullen wy ons laten daer af verschricken/ door so vele sware sententien door de welcke wy swaerlick worden te neder gheslaghen. Sulcke zijn dese: ‡ Dat die vervloeckt is die in den mensche betrout/ ende maeckt van het vleesch sijnen arm. Item/ " Dat God geenen lust heeft aen de sterckte des peerts: dat hem des mans beenen niet en behaghen/ maer wort beweecht over de ghene die hem vreesen/ ende sijn goedicheyt verwonderen. Item/ Dat hy is de ghene die den vermoeydē macht geeft/ ende des vercranckten sterckte vermeerdert: die maeckt dat de jonghelinghen vermoeyt worden/ ende dat de jonghe Mannen hen stooten/ ēn dat de gene die op hem alleen hopen/ versterckt worden. Welcke sententien alle daer toe dienē/ dat wy niet en sullen op eenigē waen onser sterckheyt staen/ hoe cleyne die oock zy/ ist dat willen de gonste Gods hebben/ die den hooveerdighen wederstaet/ende den ootmoedigen genade gheeft. Wy sullen ooc dese beloften ghedencken: † Ick sal het water uytstorten over de dorstighe/ ende de stroomen over de dorre aerde. Item/ ‡ Comt tot het water ghy alle die dorstet. Welcke beloften te kennen gheven/ dat niemant en wort toeghelaten om de segheninghen Gods te ontfanghen/ dan die door het ghevoelen haerder armoede verslaghen zijn. Men moet oock sulcke beloften niet voorby gaen/ als dese is by Esaiam: * Ghy en sult niet meer de Sonne hebben om te lichten des daechs/ noch de Mane om te lichten des nachts: † maer de Heere sal u wesen tot een eeuwich licht. Voorwaer de Heere en beneemt sijnen dienstknechtē de claerheyt der Sonne noch der Mane niet: maer de wyle hy wil alleē eerlick in hen ghesien worden/ soo roept hyse verre af/ oock van het betrouwen op de dingen/ die schijnen na haer meyninge seer uytnemēde te zijne.

Enꝺe dit is het fondament dat de mensche sijne verdorventheyt kennēde/ als dan eerst in de kennisse sijns selfs hem achten sal toegenomen te hebbē.
† Genes. 3. 5.

Dit selve wort bevesticht/ eerstelick/ met Schriftuerlicke spreucken.
‡ Jere. 17. 5.
" Ps. 147. 10.
Esai. 40. 29.
Jac. 4. 6.
† Esai. 35. 6. ende 41. 18. ende 43. 19. ende 44. 3.
‡ Esai. 55. 1. Joan. 7. 38. Apoc. 22. 17.
* Esai. 60. 19. Zach. 14. 7. Apoc. 21. 23.
† Apoc. 22. 5.

11 Dat woort Chrysostomi heeft my voorwaer altijts seer behaecht/ te wetē/dat de gront ende fondament onser Philosophie/ zy ootmoedicheyt: ende noch meer dat woort Augustini/ als hy seyt: Gelijck de Orator gevraecht zijnde welck het eerste was in de leeringe der Rhetorijcke/ heeft gheantwoort/ de uytsprake: ende gevraecht zijnde wat het tweede was/ heeft wederom gheantwoort/ de uytsprake: ende ghevraecht zijnde wat het derde ware/ heeft desghelijcx geantwoort/ de uytsprake: alsoo waert dat ghy my vraechdet van de leere der Christelicker Religie/ welck het eerste/ tweede/ ēn derde ware/ ick soude altijts willen antwoordē/ de ootmoedicheyt. Ende en verstaet niet sulcke ootmoedicheyt/ waer door de mensche yet goets in hem selven bekennende/ hem selven onthoudt van hooveerdicheyt ēn grootsheyt: maer waer door hy hem selven bekent sulck te zijne/ als die geen toevlucht en heeft dan in de ootmoedicheyt: gelijck hy erghens verclaert/ als hy seyt: Niemant en flattere hem selven/ de duyvel is van hem selven: maer daer van de Godsalige is/ dat heeft hy alleenlick van God. Want wat hebt ghy van u selven/ anders dan zonde? Neemt de zonde de welcke uwe is: want de rechtveerdicheyt is Gods. Item/ Wat heeft men so hooch vermoeden van de macht der natuere? sy is gewondt/ gheschent/ ghequelt/ ende verdorven: Haer is waerachtighe belijdinghe ende niet leughenachtighe ontschuldinghe noodich. Item/ Als een yeghelick bekent dat hy in hem selven niet en is/ ende gheen hulpe van hem selven en heeft/ so zijn de wapenen op hem gebroken/ ende

Daer na met ghetuygenissen der ouden Theologanten.

Hom. de perf. Euang. Epist. 56. ad Diosco.

Hom. in Ioan. 49.

Libr. de natura & gratia, cap. 52.

In Psal. 45.

de strijt ghestilt. Ende het is noodich dat ghy naeckt blijft/ende geen hulpe in u selven en hebt/ op dat alle wapenen der goddeloosheyt ghebroken/gewurselt/ende verbrant worden. Hoe ghy in u selven swacker zijt/ soo veel te seerder neemt God u aen. Alsoo op den tseventichsten Psalm schrijvẽde/ verbiet hy ons onse rechtveerdicheyt te ghedencken / op dat wy de rechtveerdicheyt Gods bekennen: ende bewijst dat God ons alsoo sijn genade prijst / op dat wy weten dat wy niet en zijn: ende dat wy alleenlick door de barmhertichheyt Gods staen / dewijle wy in ons selven niet dan quaet en zijn. Daerom en laet ons hier in niet met God kyven om onse recht/ gelijck of wy soo vele in onse salicheyt verloren / als wy hem toe schrijven. Want gelijck onse nederheyt is sijn hoocheyt: alsoo heeft de belijdinghe onser nederheyt sijn barmhertichheyt tot bereyde hulpe. Ick en eysche niet dat de mensche overwonnen van selfs wijcke / ende sijn herte van sijn macht (ist dat hy eenighe heeft) afwende / op dat hy hem selven tot waerachtighe ootmoedicheyt vernedere: maer dat hy eyghen liefde/ ende liefde om de overhant te hebben/ (door de welcke hy verblint zijnde/ hem selven te hooghe verheft) af legghe/ ende hem selven in den ghetrouwen ende waerachtighen spiegel der heyligher Schrifture/ te rechte aenmercke.

Dit fondament ghelegt zijnde/ op dat hy soude betoonen hoe veel dat nae den val/ des menschẽ verstant eñ wille toe te geven zy: seyt hy eerstelick van alle beyde int gemeyn (ende dat nae het segghen van Augustinus ende den School-leeraers) dat de natuerlicke gaven verdorven zijn/ maer de boven-natuerlicke gantsch ende gheheel verloren.

12 Ende die ghemeyne sententie de welcke uyt Augustino is genomẽ/behaecht my wel/ te weten/dat de natuerlicke gaven in den mensche zijn verdorven gheweest door de zonde : ende dat hy van de gaven die boven natuere zijn/ berooft is. Want met dit laetste verstaen sy het licht des geloofs ende de rechtveerdicheyt/ die ghenoechsaem zijn mochten om het hemelsche leven/ende de eeuwighe geluckicheyt te gecrijgen. Soo dan dewijle hy hem selven heeft uyt het rycke Gods geworpen/ soo is hy oock mede van die gheestelicke gaven berooft / met de welcke hy voorsien was tot de hope der eeuwigher salicheyt. Waer uyt volcht dat hy alsoo is uyt het rijcke Gods ghebannen / dat al wat tot het salighe leven der ziele dient/ is in hem uytghebluscht/ tot dat hy dat selve door de genade der wedergeboorte weder crijghe. Hier onder is het gheloove/ de liefde Gods/ de liefde des naesten/ de oeffeninghe der heylicheyt eñ rechtveerdicheyt. Dewijle alle dese dingen ons worden door Christum weder ghegeven/soo worden sy gheacht dinghen te zijn die niet onse eygen/ maer boven natuere zijn: ende daerom verstaen wy dat sy zijn te niete geweest. Wederom de ghesontheyt des verstants/ende de rechticheyt des herten waren oock mede wech: eñ dit is de verdervinge der natuerlicker gaven. Want of schoon noch wat verstants ende oordeels is in ons overgebleven/ met den wille: soo en sullen wy nochtans niet segghen dat het verstant gheheel ende ghesont is/dewijle het veranderlick ende in veel duysternisse ghesoncken is: ende de verkeertheyt des willes is al te seer bekent. Dewijle dan de reden / door de welcke de mensche onderscheyt maeckt tusschen goet ende quaet/ eñ verstaet ende oordeelt/ een natuerlicke gave is/so en conde sy niet geheel te niete wordẽ: maer is eensdeels getranckt/eñ eensdeels geschẽt geweest/soo dat daer een onsien vervallen werck gesien wort. Nae dit gevoelen seyt Joannes dat het licht noch in duysternisse licht/ maer van de duysternissen niet begrepen en wort: met welcke woordẽ dit beyde claerlick wort uytgedruct/ te weten / dat in de verdorven natuere des mensches noch sommighe vonckens glinsteren / de welcke bewijsen dat hy een redelick dier is/ ende

Joan.1.5.

onderschepden hem van de onredelicke dieren/ dewijle hy met verstant begaeft is: eñ dat nochtans dit licht wort met groote onwetẽheyt verstickt/ soo dat het niet en can crachtichlijck verschijnen. Alsoo en is oock de wille niet vergaen/ dewijle hy niet en can van de natuere des mensches gescheyden worden: maer is alsoo den boosen begheerlickheden onderworpen/ dat hy niet goets en can begheeren. Dit is wel de volle beschrijvinge/ maer moet met meer woorden verclaert worden. Daerom op dat onse handelinge voort gae nae dat eerste onderscheyt/ waer door wy de ziele des mensches gedeylt hebben in verstant ende wille: soo laet ons de cracht des verstants ten eersten ondersoecken. † Den mensche sulcke eeuwige duysterheyt op te leggẽ/dat hem gheen verstant in eenighe dinghen ghebleven en ware/ dat en strijt niet alleenlick tegẽ het woort Gods / maer oock tegen de ghemeyn bevindinghe. Want wy sien dat ick en weet niet wat begeerte om de waerheyt te ondersoeckẽ/ is in des mensches vernuft gheplant / nae de welcke hy niet en soude staen / hadde hy niet eerst eenighe reucke daer van ontfanghen. Soo is dan dit een licht des menschelickẽ verstants/dat hy natuerlick wort door de liefde der waerheyt getrocken: op de welcke de beesten gheen acht en hebben/ bewijsende daer mede dat grof ghevoelen sonder reden dat in hen is. Hoewel dese selve swacke begheerte valt af eer sy wel op den loop comt/ want sy valt terstont tot ydelheyt. Want het verstant des mensches is so plomp/ dat het den rechten wech om de waerheyt te ondersoecken/ niet en can houden / maer valt herwaerts ende ginswaerts tot menigherley dwalinghe / ende stoot hem selven somtyts (ghelijck die in duysternisse tast) tot dat het ten eynde dwalende verswint/ ende alsoo de waerheyt soeckende/ bewijst het hoe onbequaem het zy om die te soecken ende vinden. Boven desen is het met noch een ander ydelheyt swaerlick bevanghen/te weten/ dat het dickmaels niet en onderscheydt nae welcker dinghen waerachtighe kennisse het nut zy te staen. Daerom quelt het hem selven met spottelicke curieusheyt in ondersoeckinghe der dingen die onnoodich ende van geener weerden en zijn: ende dinghen die noodich zijn te weten/ en aenmerckt het niet/ ofte went hem selven onachtsaemlick ende selden daer toe: ymmers arbeyt het nau te eenigen tyde met neersticheyt daer toe. Van dese verdraeytheyt clagen alomme de Heydensche schrijvers/ ende worden bynaalle daer in verwerret bevonden. Hierom als Salomon in geheel sijnen Predickboeck de oeffeninghe verhaelt heeft/ in de welcke sy hen selven schijnen seer wys te zijne / soo betuycht hy datse nochtans ydel ende onnut zijn.

Daer nae neemt hy beyde elck bysonder aen te verclaren: eñ voor eerst de crachten des verstants te ondersoecken / beginnende van dese afdeylinge tot de 26.

† Doch soo brengt hy voor d'eerst by/ eenige algemeyne dingen/te weten/ dat het menschelicke verstant noch eenich licht heeft/ dwelck nochtans met tweederley ydelheyt ghecranckt is.

Ecclesiastes.

13 Nochtans en is de arbeyt des verstandes niet altyts alsoo te vergeefs/ dat het niet en soude wat uytrechten / voornemelick als het hem selven tot dese nederste dingen bestreckt. Jae het en is soo plomp niet / dat het niet en soude oock van de opperste dingẽ wat proeven/ hoewel het die onachtsaemlick ondersoeckt: maer niet met gelycke macht. Want als het boven dit teghenwoordighe leven hem selven sterckt/ dan wordt het voornemelick swack bevonden. Daerom op dat wy beter siẽ hoe verre het na de mate synder macht in een yeghelicke sake can comen / soo is het noodich dat wy een onderscheydinghe voor oogen stellen. Dit sal dan de onderscheydinghe zijn / te weten / dat daer een ander verstandt is der aertscher dingen/ ende een ander der Hemelscher dinghen. Aertsche dinghen noeme ick die/ die haer

Boven dien/ so is dit verstant hem streckende tot de aertsche ende hemelsche dinghen.

Hoe veel het verstant vermach om te begrijpen de kennisse der aertsche dingen/ dat wort aenghewesen in dese ende de hier naevolghende/ te weten 14. 15. 16. 17. afdeylinghe.

die haer tot God eñ sijn Rijcke/ tot de waerachtighe rechtveerdicheyt/ ende tot de salicheyt des toecomendē levens/ niet en bestrecken: maer zijn alleenlick dit teghenwoordich leven aengaende/ ende eenichsins binnen de palen des selven besloten. Hemelsche dingen noeme ick de suyver kennisse Gods/ de wijse der waerachtigher rechtveerdicheyt/ ende de verborghentheden des hemelschen rijcx. †Onder de aerdische dinghen zijn de stadt-regeeringhe/ de huys-regeeringhe alle hantconsten/ ende letterconsten: onder de hemelsche zijn de kennisse des Godlickē willens/ ende de reghel om het leven daer nae te schicken. Van de aerdische moetmen dit bekennen/ dewijle de mensche is een dier dat van natuere gheselschap soeckt/ soo is het oock natuerlick gheneghen om dat gheselschap te onderhouden ende bewaren: ende daerom sien wy dat in aller menschen herten zijn ghemeyne indruckinghen eenigher burgherlicker ordeninghe ende eerlickheyt. Hier uyt is het dat niemant bevonden en wort die niet en verstaet dat alle vergaderinghen der menschen moeten onder wetten ghehouden worden/ ende die der selver wettē gront ende begin niet in sijn verstant en hebbe. Hier uyt comt de gheduerige eendrachticheyt aller Heydenē/ ende ooc eens yeghelijcx mensches/ in de wetten/ om dat het zaet der Wetten is in eenen yeghelicken geplant sonder Meester ofte Wetgever. Ick en hebbe gheen achte op de twisten ende stryden die terstont oprysen als sommighe begeeren/ dat alle recht te niete/ ende alle insettinghen der Coninghen ghebroken worden/ ende dat alleenlick de boose begheerte zy in des rechts stede/ ghelijck de dieven ende moorders doen/ ende dat sommighe (het welck een seer ghemeyn ghebreck is) meynen dat onrecht te zijne/ dat andere als recht bevestighen: ende willen daerenteghen dat het ghene dat andere verbieden/ eerlick zy. Want de sulcke en haten niet daerom de Wetten/ om dat sy niet en weten dat sy goet ende heylich zijn: maer sy stryden teghen openbaer reden/ rasende door boose begheerten/ ende dat sy door het verstandt pryssen/ dat selve verworpen sy nae hare boosen lust. Dese laetste strijdt is sulck/ dat hy dat eerste begrip der gerechticheyt niet wech en neemt: want hoewel de menschen onder malcanderen van de hooftstucken der wetten stryden/ soo comen sy nochtans in eenighe somma der gherechticheyt over een. Waer in voorwaer de swackheyt des menschelicken verstandts haer openbaert, de welcke oock dan creupel eñ wanckelbaer is/ als sy schijnt den rechten wech te volghen. Nochtans blijft dit/ dat in alle menschen zy een zaet der burgherlicker ordeninghe gheplant. Ende dit is een groot teecken dat geen mensche en zy sonder licht der reden in de beschickinghe deses levens.

†Ende eerstelick soo veel als de aertsche dinghen aengaen/ soo blijven in den mensche noch sommighe crachten des verstandts. Want de Stadt-regeeringhe ende Huyshoudinghe nemen alle menschen soo aen/ datse niet alleen en verstaen dat alle vergaderinghen der menschē moeten onder den wetten staen: maer oock so ist dat sy der selven dingen grondt ende begin begrypen ende de autheurs ende voorstanders der disordre verwerpen.

Ten anderen/ soo vermach oock s'menschen verstant om te leeren ende aen te nemen eenighe consten.

14 Hier nae volghen de consten/ beyde hantconsten eñ letterconsten/ om de welcke te leeren/ dewijle in ons allen eenige bequaemheyt is/ soo wordt daer in de cracht des menschelicken vernufts geopenbaert. Ende hoewel niet alle menschen bequaem en zijn om alle consten te leeren/ soo is nochtans dit bewijs ghenoech der ghemeyner cracht/ dat bynae geen mensche bevonden en wordt/ wiens verstant hem niet en vertoone in eenige conste. Ende de mensche en heeft niet alleenlick macht ende cracht om te leeren/ maer ooc om in eene yegelicke conste wat nieus te bedencken/ ofte om te vermeerderen ofte vercieren dat hy van anderen geleert heeft. Gelijck dit Platonem heeft te onrechte beweecht te segghen/ dat sulcke leeringhe ofte begrijpinghe niet anders en zijn/ dan een wederom gedenckinghe: alsoo worden wy hier door te rechte beweecht te bekennen/ dat de gront fondament ende begin daer van is/ in des menschen vernuft ghebooren. Soo betuyghen dan dese bewijsingen opentlick/ dat der ghemeyne begrijpinghe der reden ende des verstants/ zy natuerlick in den mensche. Nochtans is het alsoo een gemeyn goet/ dat een yeghelick voor hem selven moet daer in de sonderlinghe genade Gods bekennen. Ende tot dese danckbaerheyt verweckt ons de maker der natuere selve overvloedichlick/ als hy sommighe laet dwaes ghebooren worden/ in de welcke hy voor oogē stelt met wat gaven de ziele des menschen verciert is/ ten zy dat sy niet het Goddelicke licht overgoten worde: welcke licht soo natuerlick is in alle menschen/ dat het gantschelick zy in eenen yeghelicken een onverdiende gave sijnder goetdadicheyt. De vindinge der consten/ de wijse ende orden die te leerē/ de innerlicke ende uytnemende wetenschap daer van (de welcke eyghentlick weynighen toe comt) en is wel gheen grondelick bewijs eener ghemeyner scherpsinnicheyt: nochtans dewijle sulcx den Godsaligen ende godloosen int ghemeyn toe comt/ soo wort het te rechte onder de natuerlicke gaven ghetelt.

Doch soodanighe machte des verstants is een soo algemeyn goet/ dat niet te min de verscheyde eenen yeghelicken bysonder mede-ghedeelde gaven/ genoechsaem van de ghenade Gods ghetuyghen.

Tghebruycke ende t'eynde deser kennisse ende deses verstandts d'welck in de aerdische dingen besich is/ bestaet daer in/ dat wy bekennen dat s'menschē sin/ alhoewel hy van sijne oprechticheyt is vervallen: nochtās met uytnemende gaven Gods/ ooc alsnoch/ verciert is.

15 Daerom soo wanneer wy comen Heydensche schryvers te lesen/ sullen wy door dat licht der waerheyt/ d'welc in hen wonderlick schijnt/ vermaēt worden/ dat het verstant des menschen hoewel het van sijn gheheelheyt vervallen ende verkeert is/ nochtans noch met uytnemende gaven Gods bekleet ende verciert is. Ist dat wy achten dat de Gheest Gods is de eenighe Fonteyne der waerheyt/ so en sullen wy de waerheyt niet verworpen noch verachten/ waer die oock schijnt/ ten zy dat wy willen den Gheest Gods lasteren: want de gaven des Gheests en worden niet cleyn geacht sonder hem te versmadē. Ende wat? sullen wy versaken dat de oude Wetgheleerde niet en warē met der waerheyt beschenen/ die de burgherlicke ordeninghe ende regeeringe hebben met soo groote gherechticheyt voortgebracht? Sullen wy segghen dat de Philosophen zijn blint geweest/ beyde in de uytnemende aenmerckinge ende constige beschrijvinghe der natuere? Sullen wy segghen dat die geen verstant en hadden/ die Dialecticam, dat is de conste om een sake wetentlick met woorden te handelen/ ghemaeckt hebbende/ ons hebben leeren met reden spreken? Sullen wy segghen dat die uytsinnich gheweest zijn/ die de conste der medicijne in het licht brengende/ ons zijn met haer verstant voorderlick gheweest? Wat sullen wy segghen van alle letterconsten ende leeringen? sullen wy meynen datse zijn uytsinnigher menschen raserien? Jae wy en sullen der ouden gheschriften van dese dinghen niet connen sonder groote verwonderinghe lesen: want wy sullen verwonderen/ om dat wy sullen bedwonghen worden te bekennen/ dat sy overschoone zijn. Sullen wy nu yet loflick ofte overschoon achten/ dat wy niet en bekennen van God te comen? Wy mogen ons schamen van soo groote ondanckbaerheyt/ in de welcke de Heydensche Poeten niet en zijn ghevallen/ de welcke bekent hebben dat de Philosophie/ de Wetten/ ende alle goede consten zijn der goden vonden. Daerom dewijle wy sien dat de menschen die in de Schriftuere worden ghenaemt natuerlick/ zijn soo verstandich ende scherpsinnich gheweest in de ondersoeckinge deser wereltlicker dingen/ soo mogen wy door sulcke exempelen leeren/ hoe veel goets de Heere heeft der menschelicker natuere ghe-

laten/ nae dat sy van het waerachtighe goet berooft is.

Daer nae/ soo ist/ dat tot het alghemeyne voordeel des menschelickē geslachts dese gavē sommighen zijn ghegheven.

† Exod. 31.2. ende 35.30.

16 Ende hierentusschen en sullen wy niet vergheten dat dese dinghen die God tot gemeynen nut des menschelicken geslachts uytdeelt wien hy wil/ zijn seer schoone gaven des Goddelicken Geests.† Wāt ist dat Beseleel eñ Oliab moesten de wijsheyt ende wetenschap die tot het maecksel des tabernakels noodich was/ van den Geest Gods hebben: soo en is het geen wonder dat de kennisse der dingen die in het leven der menschen de voorneemste zijn/ geseyt wort door den Geest Gods ghegeven te zijn. Ende hier en heeft niemant te vraghen wat gemeynschap de ongodlicke/ die van God gantsch vreemde zijn/ hebben met God? Want dat de Gheest Gods gheseyt wort alleenlick in de gheloovige te woonen/ dat moetmen verstaen van den gheest der heylichmakinge/ door den welcken wy Gode tot tempelen geheylicht worden. Maer dies niet te min vervult/ roert ende sterckt hy alle dinck door de cracht des selven Geests/ ende dat nae de eygenschap eens yegelicken aerts die hem in de scheppinghe is gegeven. Ist dat God ons heeft willen laten helpen door der godloosen arbeyt ende dienst in de kennisse der natuerlicker dingen/ in de conste van dingen met woorden te handelen/ ende in ander diergelijcke letterconsten ende leeringhen: soo laet ons die ghebruycken/ op dat wy niet rechtveerdichlic om onser luyheyt wille ghestraft en worden/ ist dat wy de gaven Gods verachten/ die ons in hem zijn onverdient ghegheven. Maer op dat niemant en dencke dat de mensche seer rijcke ende gheluckich zy/ als hem soo groote cracht om de waerheyt in de elementen ende leeringē deser werelt te begrypen/ wort toegeschreven: soo moetmen oock mede daer toe segghen/ dat dese gantsche cracht des verstants/ ende de kennisse die daer uyt volcht/ is een verganckelick ende ydel dinck voor God/ als daer gheen vast fondament der waerheyt by en is.

Somtijts zijnse oock gegheven den godloosen/ in den welckē sy voor God niet reyn eñ vast en blijven.

Lib. 2, dist. 25.

Want Augustinus (wiens gevoelen de Meester der sententien (gelijck voorseyt is) eñ de Schoolleeraers zijn bedwongen aen te nemen) leert seer wel dat ghelijck de onverdiende gaven zijn den mensche nae den val ontnomen/ alsoo oock de natuerlicke overgebleven gaven zijn verdorven: niet dat de gaven in haer selven connen ontreynicht worden/ soo verre die van God comen/ maer om dat sy voor den onreynē mensche haer reynicheyt verlaten hebben/ soo dat hy daer uyt gheenen lof en ghecrijcht.

In somma/ daer is noch wat in s'menschen natuere overgebleven: maer wat het is/ tselve moet der ghenaden Gods toegeschreven werden.

17 Dit zy de somma/ dat in het gātsche menschelick geslachte wort ghemerckt dat onse natuere eygentlick reden heeft/ waer door wy van de onredelicke dieren worden onderscheyden/ gelijck de selve onredelicke dieren zijn door het ghevoelen onderscheyden van de onlevende dingen. Want dat sommighe worden sot ofte ongevoelich ghebooren/ dat ghebreck in weynighe en verduystert de ghemeyn genade Gods niet: jae wy worden meer door het aenschouwē sulcker dinghen vermaent/ dat de gaven die in ons ghebleven zijn/ behooren te rechte der Godlicker ghenade toegheschreven te worden: want hadde hy ons niet ghespaert/ soo soude de afvallinghe een verdervinghe der gantscher natuere mede ghebracht hebben. Ende dat sommighe met scherpsinnicheyt/ sommighe met oordeel uyt nemen ende den anderen te boven gaen/ ende den sommighen het verstant rasscher is om dese ofte die conste te leeren/ in dese verscheydenheyt bewijst ons God sijn ghenade/ op dat niemant het gene dat uyt sijn enckel ghenade comt/ hem selven als sijn eyghen toe schrijve. Want waer toe neemt d'een uyt boven den anderen/ anders dan op dat de sonderlinghe genade Gods ghesien worde in de ghemeyn natuere/ de welcke vele menschen sulcx niet ghevende/ gheeft te kennen/ dat sy het niemanden schuldich en is? Hier toe dient oock dat God sonderlicke roeringhen in gheeft nae eens yeghelicx beroepinghen: van welcker sake vele exempelen zijn in den boeck der Rechteren/ in welcken gheschreven is/ dat de Gheest des Heeren die heeft aen ghedaen/ die hy gheroepen hadde om het volck te regeeren. Somma/ in alle uytnemende daden is een sonderlinghe ingheving he. Hier uyt is het dat de stercke der welcker herten God gheroert hadde/ sijn Saul nae ghevolcht. Ende als Samuel de salvinghe ende verordeninghe tot het Rijcke voorseyt/ spreeckt hy aldus: de Geest des Heeren sal over u comen/ ende ghy sult een ander man wesen. Ende dat gaet den gheheelen loop der regeeringe aen: ghelijck daer nae ghescreven is van David/ dat de Gheest des Heeren is over hem ghecomen van dien dach voort. Maer dit selve wort erghens gheleert aengaende sonderlinghe roeringen/ Ja oock by Homerum wordt gheseyt dat de menschen reden ende wijsheyt hebben/ niet alleenlick nae dat Iupiter eenen yegelicken gegeven heeft/ maer nae dat hyse van daghe te dage beweecht. Ende voorwaer dewijl de ghene de aldervernuftichst ende scherpsinnichst waren/ dickmael met twijfelinghe wederslagen worden/ soo leert ons selfs de bevindinghe/ dat het verstant der menschen is in de hant ende goetduncken Gods/ op dat hy dat te allen ooghenblick regeere. Hier uyt wort gheseyt dat hy de sinnen der voorsichtigen wech neemt/ op dat sy buytē den wech dwalen/ maer in dese verscheydenheyt sien wy nochtans eenige overgebleven teeckenen des beelts Gods/ die het gantsche menschelicke gheslachte onderscheyden van de andere creatueren.

De eerste reden.

De tweede reden zijn exempelen.

Iud. 6.34.

1. Sam. 10.26

1. Sam. 10.6.

1. Sam. 16.13.

Odyss. 6.

De derde reden.

Psal. 107.40

18 Nu moeten wy verclaren wat de reden der menschen can uytrichten/ als wy tot het rijcke Gods ende tot de gheestelicke wijsheyt comen: de welcke in drie dinghen voornemelick is geleghen/ te weten/ in de kennisse Gods/ ende sijnder vaderlicker gonste tot ons/ in de welcke onse salicheyt is gheleghen: ende in de schickinghe des levens na de regel der Wet. †Aengaēde dese twee eerste dinghen/ ende eyghentlick aengaende het tweede/ zijn de alderscherpsinnichste menschen blinder dan mollen. Ick en versake niet dat in vele plaetsen by de Philosophen sommighe dinghen van God gelesen worden/ die seer wetentlick ende bequaemlick zijn gesproken: maer zijn nochtans soo ongestadich/ dat daer in hare verwerrede ghedachten ghesien worden. God heeft hen wel (ghelijck voorseyt is) een cleyn smake sijnder Godheyt ghegheven/ op dat sy niet en souden haer godloosheyt bedecken met onwetentheyt: ende heeftse somtijts bedwongen sommighe dinghen te spreken/ door der welcker belijdinghe sy mochten overwonnē worden: maer het ghene dat sy saghen/ hebben sy alsoo gesien/ dat sy door sulck aenschouwen niet en worden tot de waerheyt beweecht/ ende veel min daer toe quamen. Ghelijck een Reyser midden op het velt de claerheyt des blixems in der nacht verre ende wijt siet eenen ooghenblick tijts/ maer dat ghesichte is soo verganckelick/ dat hy van de duysternisse der nacht wort wederom bevangē/ eer hy can eenen voet versetten/ soo verre is het/ dat hy soude door sulcke hulpe tot den wech comen. Bovē desen de druppelkens der waerheyt met de welcke sy hare boecken als by gheval besprenghen/

Dat andere deel des handels/ sprekēde van de macht des menschelickē vernufts ofte verstāts/ in de hemelsche ende geestelicke dinghen: beginnende van dese 18 afdeylinghe tot de 26.

† Ende alsoo de geestelicke dinghen in drie hooftstuckē bestaē/ te weten/ in het verstandt der kennissen Gods/ in d'aennemingē tot kinderen/ ende dē wille Gods: dat in dese drie stucken de menschen verblint zijn/ wordt met seer stercke redenē/ met een schoone ghelijckenisse verciert zijnde/ bewesen.

sprenghen/ met hoe vele ongheschickte leugenen zijn die bevleckt? Eyndelick de sekerheyt der Goddelicker goetwillicheyt tot ons (sonder de welcke het vernuft des menscHes moet met onghemeten verwerringhe vervult worden) en hebben sy selfs noyt geroken. Soo dan de reden des mensches en naerdert/ noch sterckt/ noch schickt haer selven tot dese waerheyt niet/ dat sy soude verstaen/ wie de waerachtighe God zy/ ende hoedanich hy wil tot ons zijn.

Daer na met ghetuygenissen der heylígher Schrifturen/ waer uyt besloten wort/ eerstelick/ dat Adams kinderẽ wel met eenich licht begaeft zijn/ maer datse God daer mede niet en connen begrijpen.

19 Maer dewijle wy door den valschen waen onser wijsheyt droncken zijnde/ ons seer noode ende swaerlick laten wijs maken/ dat onse reden in Godlicke dinghen gheheel blint ende onghevoelich is: soo achte ick het beter dat met getuyghenissen der Schrifture/ dan met redenen te bewijsen. † Dit leert ‡ Joannes seer claerlic in de plaetse die wy boven by gebracht hebben/ als hy schrijft dat het leven is van den beginne in God ghewee st/ te weten/ dat leven/ dwelck het licht der menschen was: dat dit licht in de duysternissen lichtet/ ende dat het van de duysternissen niet en wort begrepen. Hy gheeft wel te kennen dat de ziele des mensches wort van de claerheyt des Goddelickẽ lichts beschenen/ so dat sy voorwaer nemmermeer en is sonder een cleyn vlamme/ ofte ymmers ten minsten sonder een voncken daer van: maer dat sy door sulcke verlichtinghe God niet en begrijpt. Waerom dat? om dat haer scherpsinnicheyt/ soo vele de kennisse Gods aengaet/ enckel duysternisse is. Want als de Gheest de menschen noemt duysternissen/ soo berooft hy te eenẽ male van alle macht des geestelicken verstants. Daerom seyt hy dat de gheloovighe die Christum aen nemen/ niet en zijn uyt den bloede/ noch uyt den wille des vleesches ofte des mans/ maer uyt God ghebooren. Ghelijck of hy wilde segghen/ dat het vleesch niet en can soo hooghe wijsheyt vaten/ dat het soude God/ ende dat God aengaet/ begrijpen/ ten zy dat het door den Gheest Gods verlicht worde: gelijck oock Christus betuycht heeft dat het een sonderlicke openbaringhe Gods was/ dat hy van Petro bekent wert.

† De eerste reden.
‡ Joan. 1.4.
Joan. 1.13.
De andere reden.
Matt. 16.17.

2. De aenneminghe tot kinderen Gods en wort niet van der naturẽ/ maer van den Hemelschen Vader door den Gheest der wedergeboortẽ in den uytvercorenen versegelt: daerom so ist dat het verstant de dingẽ die onse salicheyt aengaen/ door de wedergheboorte gheensins en begrijpt/ ghelijck als uyt verscheyde plaetsen der H. Schrifture te sien is.

20 Waert dat wy gheloofden (het welcke behoort sonder twijfelinghe te zijne) dat onse natuere ghebreckelick is in alle het gene dat de Hemelsche Vader sijnen uytvercorenen door den gheest der wedergheboorte gheeft/ soo en soude hier gheen oorsake zijn om te wanckelen. Want het gheloovige volcke spreeckt by den Prophete aldus: * Want by u is de fonteyne des levens/ ẽ in u licht sullen wy het licht sien. Dit selve betuycht ooc de Apostel/ als hy seyt: " dat niemãt en can seggen dat Jesus de Heere is/ anders dan door den heylighen Gheest. † Ende Joannes de Dooper siende het onverstant sijnder Discipulen/ roept dat niemant en can yet ontfanghen/ ten zy hem van boven ghegheven. Dat hy met de gave meynt de sonderlinghe openbaringhe/ ende niet de ghemeyn gave der natuere/ dat is daer uyt openbaer/ dat hy claecht dat hy niet bedreven en hadde met so vele woorden/ daer mede hy Christum hadde sijnen Discipulen aenghepresen. Ick sie wel (seyt hy) dat de woorden niet en connen de mensche maken Godlicke dingen te verstaen/ ten zy dat de Heere door sijnen Geest het verstant gheve. Jae oock Moses als hy den volcke haer verghetentheyt verwijt/ soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen/ dat sy niet en conden wijser zijn in de verborgentheden Gods/ ten ware door sijn ghenade. Uwe ooghen (seyt hy) hebben ghesien de groote teeckenen ẽ wonderen: ende de Heere en heeft u gheen herte ghegheven om te verstaen/ noch ooren om te hooren/ noch oogen om te sien. Wat soude hy meer segghen/ waert dat hy ons blocken ende steenen noemde in de aenmerckinge der werckẽ Gods? Hier uyt is het dat God als een sonderlinghe ghenade belooft door den Prophete/ dat hy den Israeliten sal een herte gheven/ op dat hy van hen bekent worde: waer mede hy voorwaer te kennen gheeft/ dat de menschen soo veel verstaen in gheestelicke dinghen/ als sy van God seer verlicht zijn. Dit selve heeft oock Christus met sijn stemme bevesticht/ als hy seyde dat niemant en can tot hem comen/ dan dien het van sijnen Vader ghegheven ware. Ende wat? * is hy niet het levende beelt des Vaders/ in het welcke ons de gheheel claerheyt sijnder eerlickheyt wordt uytghedruckt? Soo en heeft hy dan niet beter connen bewijsen hoedanich onse macht is om God te kennen/ dan als hy seyt/ dat wy gheene oogen en hebben om sijn beelt te sien/ als het ons soo openbaerlick wort voorgestelt. Ende is hy niet in de werelt gecomen om den wille des Vaders den menschen te openbaren? Heeft hy niet sijn bootschap ghetrouwelick ghedaen? Jae voorwaer: nochtans en wort door sijn predikinghe niet bedrevẽ/ ten zy dat de inwendige Leermeester/ namelick de Gheest/ den wech bereyde tot het herte. Daerom en comen gheene tot hem/ anders dan die het van den Vader gehoort ende geleert hebben. Wat wijse van hooren ẽ leeren is dit? Te weten/ als de Gheest door wonderlicke ende sonderlicke cracht ooren maeckt om te hooren/ ende verstant om te verstaen. Ende op dat dit niet nieuwe en schijne/ soo brengt hy de ghetuyghenisse Esaie voor/ daer hy de vernieuwinghe der ghemeynte belovende/ leert dat die sullen Gods Discipulen zijn/ die tot de salicheyt sullẽ versamelt worden. Ist dat God daer wat sonderlincx sijnen uytvercorenen voorseyt/ so is het openbaer dat hy niet en spreeckt van de leeringhe die oock den godloosen ende onheylighen ghemeyn is. Soo moeten wy dan verstaen dat de ingancK tot het Rijcke Gods niemande open en is/ dan dien de heylige Gheest heeft door sijn openbaringe een nieu verstant gemaeckt. Ende Paulus spreeckt alderclaerste/ de welcke dese sake handelende/ nae dat hy de gantsche wijsheyt der menschẽ heeft van sotheyt ende ydelheyt beschuldicht/ ende gantschelick te niete gemaeckt/ soo besluyt hy ten eynde dat de natuerlicke mensche niet en can vaten dat des Geests Gods is: dat het hem dwaesheyt is/ ende en can het niet verstaen/ om dat het geestelic wort onderscheyden. Welcken mensche noemt hy natuerlick/ te weten/ dien/ die op het licht der natuere steunt. Dese segghe ick en verstaet niet in de geestelicke verborgentheden Gods. Waerom? om dat hyse door lichtheyt veracht? Ja of hy schoon daerom arbeyt/ soo en vermach hy niet: te weten/ om datse worden geestelick onderscheyden. Wat is dat te segghen? Om dat sy gantschelick zijn den menschelicken verstande verborgen/ soo worden sy alleenlick door de openbaringhe des Gheests gheopenbaert: soo dat sy voor dwaesheyt geacht worden/ daer de Gheest Gods sijn licht niet en geeft. Daer boven hadde hy de dingen die God bereyt heeft den ghenen die hem lief hebben/ boven het begrijp der ooghen/ ooren/ ende des verstants verhevẽ: Ja hadde betuycht dat de menschelicke wijsheyt is als een decksel waer door het verstant wort verhindert dat het God niet en can sien. Wat willẽ wy? de Apostel betuycht dat de wijsheyt deser werelt is van God sot gemaeckt: ende sullen wy haer scherpsinnicheyt

* Psal. 36.9.
" 1. Cor. 12.3.
† Joan. 3.27.
Deut. 29.2.3.
Jere. 24.7.
Joan. 6.44. 65.
Even dit selve wordt met seer crachtighen argumenten bevesticht.
Dat eerste argument.
* Hebr. 1.3.
Joan. 17.14.
Joan. 6.45.
Esai. 45.7.
Joan. 6.45.
Dat tweede argument.
1. Cor. 2.14.
1. Cor. 1.20.
Dat derde argument.

toe schrijvē daer mede sy souden connen tot God ende tot de secreten des hemelschen rycks doordringhen? Verre zy dese raserie van ons.

Dat vierde argument. De heylighe Schriftuere gheeft God alleen de eere onser aenneminghe tot kinderē ende onser salicheyt. Soo ist dan dat het verstant des menschē verblint is in hemelsche saken/ ten zy dat het worde verlicht.

† Ephes. 1.15.

* Een wederlegginge van een ketterscheteghenworpinghe.

21 Daerom het ghene dat hy hier den menschen ontreckt/ dat selve schrijft hy ergens Gode toe/ in sijn gebedt/ seggēde: † God ende de Vader der eerlickheyt gheve u den gheest der wysheyt ende der openbaringhe. Nu hoort ghy dat alle wijsheyt ende openbaringe is Gods gave. Wat volcht daer meer? Dat hy gheve dat de ooghen uwes verstants verlicht worden. Voorwaer ist dat hen nieuwe openbaringhe noodich is/ soo zijn sy van hen selven blint. Daer nae volcht daer/ op dat ghy weet welcke de hope uwer roepinghe zy/ etc. Soo belijt hy dan/ dat des mensches verstant niet wijs ghenoech en is om sijn roepinghe te kennen. * Dat hier niet eenich Pelagianus teghen en roepe dat God deser onverstandicheyt ofte ongheleertheyt te hulpe comt/ als hy door de leere sijns woordts het verstandt des mensches daer toe beweecht ende leydt/ daer het niet en conde sonder leytsman comen. Want David hadde de Wet/ in de welcke alle wijsheyt was begrepen die men mochte begeeren: nochtans daer mede niet te vrede zijnde/ begheert hy dat syne ooghen ontdeckt worden/ op dat hy de verborghentheden der Wet aenmercke. Met welcke woorden hy voorwaer te kennen gheeft/ dat de openbaringe des woorts Gods den menschen is/ ghelijck der aerde de opganck der Sonne. Maer dat sy daer uyt gheen groot voordeel en hebben/ tot dat de ooghen ghegeven ofte gheopent worden van dien die daerom genaemt is de Vader der lichten/ om dat het al wort van de duysternisse beseten/ waer hy door sijnen Gheest sijn licht niet en gheeft. Also waren ooc de Apostelen wel van den alderbesten Meester behoorlick ende overvloedichlick gheleert: nochtans hadden hen de gheest der waerheyt niet noodich gheweest/ die hare herten souden onderwijsen in dese selve leere/ welcke sy te vooren ghehoort hadden/ soo en hadde hen Christus niet gebodē dien te verwachten. Ist dat wy bekennen ons dat te ghebreken dat wy van God begheeren/ ende ist dat hy in het ghene dat hy belooft/ onse gebreck ende armoede bewijst: soo en moet nu niemant twijfelen te belyden dat hy soo veel vermach om de verborghentheden Gods te verstaen/ als hy seer door sijn genade verlicht is. Wie hem selven meer verstaens toe schrijft/ die is dies te blinder/ om dat hy sijn blintheyt niet en bekent.

Psal. 119. 18.

Jac. 1.15.

Joan. 14.26.

3. Dat het menschelicke verstant de ware kennisse des Wets Gods niet en heeft/

Rom. 2. 14.

Twelck wort bewesen met het ghetuyghenisse des Apostels.

22 Nu is daer noch het derde deel/ te weten/ van de kennisse des reghels om het leven wel te schicken/ de welcke wy te rechte de rechtveerdicheyt der wercken noemen. Hier in schijnt het menschelic verstant wat scherpsichtiger te zijne dan in de voorgaende dingen. Want de Apostel betuycht dat de Heydenen die geen Wet en hebben/ hen selven een Wet zijn/ doende de wercken der Wet/ ende bewijsen dat het werck der Wet is in hare herten gheschreven/ dewyle haer conscientie hen ghetuyghenisse gheeft/ ende de ghedachten hen onderlinge beschuldighen ofte ontschuldighen voor het oordeel Gods. Ist dat de Heydenen de rechtveerdicheyt der Wet hebben natuerlick in hare herten geschreven/ soo en sullen wy voorwaer niet seggen/ dat sy in dē wech des levens gantschelick blint zijn. Ende daer en is niet ghemeynder in der menschen mont/ dan dat de mensche door de natuerlicke Wet (van de welcke de Apostel daer spreeckt) ghenoechsaemlick wort in den rechten regel des levens onderwesen. ° Maer laet ons overdenckē waer toe dese kennisse der Wet is den mensche inghegheven: dan sal het terstont openbaer zijn/ hoe verre sy daer door tot het voorghesette merck der reden ēn der waerheyt gheleyt worde. Dat selve wort oock openbaer uyt de woordē Pauli/ ist dat wy het vervolch dier plaetse aenmercken. Hy hadde weynich te vooren ghesepyt/ dat die door de Wet gheoordeelt worden/ die in de Wet ghesondicht hebben: ende dat die sonder Wet vergaē/ die sonder Wet ghesondicht hebben. Dewyle dit hadde moghen wonder schynen dat de Heydenen souden vergaen sonder eenich voorgaende oordeel/ soo seyt hy terstont daer nae/ dat haer conscientie hen is voor een Wet: ende dat die daerom genoechsaem is/ tot haer verdoemenisse. Soo is dan het eynde der natuerlicker Wet/ dat de mensche worde niet ontschuldichlic. Ende en sal niet qualick aldus beschreven worden/ te weten/ dat de Wet der natuere is de bekenninghe der conscientie/ de welcke tusschen recht ende onrecht genoechsaemlick onderscheyt/ om den menschen de voorwendinghe der onwetentheyt te benemen/ dewyle sy door haer eyghen ghetuygenisse overwonnen worden. De mensche gheeft hem selven soo seer toe/ dat hy in het bedrijven der boosheyt/ sijn verstant geerne soo verre het moghelick is/ altijts afwent van het ghevoelen der zonde. Waer uyt Plato schijnt beweecht te zijne/ om te segghen/ datmen niet en sondicht anders dan door onwetentheyt. Dat soude wel bequaemlick van hem ghesept zijn/ waert dat de gheveynstheyt der menschen soo veel vermochte in de bedeckinghe der zonden/ dat de conscientie haer selven niet schuldich en kende voor God. Maer dewyle de sondaer het onderscheyt des goets ende quaets dat hem is ingedruckt/ vliet/ ende wort nochtans somtyts wederom getrocken tot dat selve/ ende en can hem selven so blint niet makē dat hy niet/ het zy willens of onwillens/ bedwonghen en worde/ syne ooghen op te doen. So is het valsch dat men seyt/ dat de mensche alleenlick door onwetentheyt sondicht.

° Daer na met een reden/ uyt het selve ghetuyghenisse vooortghebracht.

Ten derden/ daer uyt dat aenghemerckt wort het eynde ende de beschrijvinghe van de Wet der natueren.

In Protagora. Waer uyt dat blijckt/ dat Plato bedrogen wort/ welcke seyt/ dat alle zonden ghedaen worden uyt onwetenheyt.

23 ‡ Themistius heeft beter met der waerheyt ghesproken/ leerende dat het verstant selden feylt in de universale ofte ghemeyne beschrijvinghe ofte aenmerckinghe: maer dat het blint wordt als het voorder gaet/ te weten/ als het wil aenmercken eenich particulier ofte sonderlinge dinc dat onder het ghemeyn wort begrepen. Exempel: Ist datmen int ghemeyn vraecht van dootslach/ daer en sal niemant wesen die niet en sal segghen dat dootslaghen quaet is: maer nochtans die den doot syns vyandts soeckt/ die raetslaecht daer van als van een goede sake. Overspel int ghemeyn/ sal oock de overspeler verdoemen: maer in sijn sonderlicke overspel sal hy hem selve flatteren. Dit is dan de onwetentheyt/ te weten/ dat de mensche tot een sonderlick stuck comende/ den reghel ende dat oordeel vergheet/ dat hy over sulcke sake int ghemeyn heeft ghegheven. Van dese sake spreeckt Augustinus seer wel/ in de uytlegginghe des eersten veers des 57. Psalms. Hoewel dit en geschiet niet altijts. Want de schande der zonde dringt somtijts de conscientie soo seer/ dat de mensche in het quaet valt/ niet hem selven door eenen valschen schijn des goets bedrieghende/ maer wetens ende willens. Wt sulcke beroerte comen dese woorden: Ick sie ende prijse dat beter is/ ende volghe dat booser is. Daerom achte ick dat Aristoteles seer wetentlick heeft een onderscheyt gemaeckt/ tusschen incontinentia ende intemperantia, (welcke woordē beyde onmaticheyt beduyden. Daer incontinentia regneert/ daer wort (seyt hy) de sonderlinghe kennisse des dincx den verstande benomen/

Themistius comt de waerheyt wat naerder/ welcke des verstants tasteringhe acht te comē/ wanneert wil bedencken eenighe particuliere ofte bysondere dinghen.

‡ Para. in 3. de anima, cap. 46.

Dit houdt niet altijt reghel.

Medea apud Ovidium.

Libr. Eth. 7. cap. 3.

benomen/ door de beroerde ghesintheyt/ soo dat de mensche in sijn doen dat quaet niet en aenmerckt / dat hy wel siet in ghelijcke dinghen int ghemeyn: ende als die beroerde gesintheyt voorby is / dan volcht daer terstont berou. Maer intemperantia en wordt door het ghevoelen der zonde niet uytghebluscht noch gebroken/ maer blijft hartneckichlick volstandich in de voorgenomen verkiesinghe des quaets.

Themistius dwaelt oock daer in/ dat hy leert dat het verstant in de alghemeyne dinghen seer selden mist.

24 Nu als wy hooren dat de mensche een ghemeyn oordeel heeft in de onderscheydinghe des goets ende quaets: soo en denckt niet dat het alom gheheel ende ongeschent is. Want ist dat de herten der menschen alleenlick tot dit eynde begaeft zijn / met onderscheydinge des goets ende quaets/ te weten/ op dat sy hen selven niet en connen ontschuldighen door voorwendinge der onwetentheyt / soo en ist niet noodich dat sy de waerheyt in alle dinghen sien: maer het is ghenoech dat sy soo verre verstant hebben/ dat sy geen uytvlucht en connen nemen/ dat sy niet en moeten door het ghetuyghenisse der conscientie nu overwonnen zynde / voor den rechtstoel Gods / beginnen te verschricken. Ende ist dat wy willen onse reden beproeven met de Wet Gods / de welcke is een exemplaer der waerachtigher rechtveerdicheyt/ soo sullen wy bevinden in hoe vele dinghen wy blint zijn. Voorwaer de voorneemste dinghen in de eerste tafel en verstaet noch begrijpt sy niet/ als/ van het betrouwen op God/ van den lof der cracht ende rechtveerdicheyt hem toe te schrijven/ van de aenroepinge sijns naems/ van de onderhoudinghe des waerachtigen rustdaechs. Wat ziele op natuerlick verstant betrouwende/ heeft oyt ghesmaeckt dat in dese ende diergelijcke dinghen de waerachtighe Godsdienst is ghelegen. Want als de onheylige menschen God dienen/ so vallen sy altijts wederom tot hare ydele beuselen/ of sy schoon hondertmael worden wederroepen om die te verlaten. Sy segghen wel dat de offerhanden Gode niet en behaghen / ten zy dat de oprechticheyt des herten daer by zy: waer mede sy betuyghen dat sy wat verstaen van den gheestelicken Godsdienst/ den welcken sy nochtans terstont met valsche ghedichtselen verkeeren. Want sy en connen nemmermeer gelooven dat het al waerachtich is/ wat de Wet daer van ghebiedt. Sullen wy sulck vernuft prijsen/ het welcke niet en can door hem selven yet verstaen/ noch den vermaninghen ghehoor gheven? In de gheboden der tweeder tafel heeft het vernuft meer verstants / want die naerder comen tot de onderhoudinghe der burgherlicker ghemeynschap onder de menschen. Hoewel het wort bevonden somtijts oock hier in te feylen: want het is den verstandigen menschen wonder/ datmen ongherechtighe ende te harde heerschappie verdraecht/ soo verre men die can afworpen op wat wijse het zy. Ende de menschelicke reden en heeft daer van gheen ander oordeel / dan dat de verdraechsaemheyt sulcker dinghen comt uyt een dienstbaer ende neder gheslaghen herte: ende dat de eerlicke ende edele herten behooren dat van haren hals te worpen. Jae oock by de Philosophen en wort de wrekinghe des onghelijcx geen feyl geacht. Maer de Heere verdoemt sulck hooghe ende al te edel herte/ ende ghebiedt den sijnen die schandelicke verdraechsaemheyt. Ende onse scherpsinnicheyt in de aenmerckinghe der gantscher Wet/ en bekent de zonde der booser begeerte niet. Want de natuerlicke mensche en laet hem selven daer toe niet brenghen/ dat hy de siecktenen sijnder booser begheerten soude bekennen. Het licht der natuere wordt verstickt eer het tot den

Eerste reden.

Want soo het menschelicke verstant gebrocht wort tot den reghel des Goddelicken Wets: daer blijckt alsdan desselven blintheyt.

Niet alleen ten aensien van d'eerste tafel.

Maer oock ten aensien van de tweede tafel.

De tweede reden.

De derde reden.

De vierde reden. Matt.5.44. Luc.6.27.

inganck deses afgronts comt. Want als de Philosophen die onmatighe roeringhen des herten voor zonde ofte gebreck rekenen/ soo meynen sy daer mede de beroerten des herten die uytwendich schijnen/ ende hen met grove teeckenen vertoonen: maer op de boose begeerten die het herte lieflick kittelen/ en hebben sy gheen achte.

25 Daerom ghelijck Plato boven te rechte wedersproken is / om dat hy alle zonden heeft der onwetentheyt toe geschreven/ alsoo is oock dier menschen meyninge te verworpen/ die segghen dat in alle zonden zy voorghenomen boosheyt ende verdraeytheyt. Want wy bevinden veel te wel hoe menichmael wy vallen met onse goede meyninghe. † Onse reden ende verstandt wort met soo veel blintheyt overvallen/ ende is soo velen dwalinghen onderworpen/ ende valt in soo vele verhinderinghen/ ende wordt in soo vele benautheden verwerret / dat het verre is van rechte ende seker beweginge. Ende hoe weynich de mensche zy voor God in alle stucken des levens/ dat bewijst Paulus wel/ * als hy seyt dat wy niet bequaem en zijn om yet uyt ons selven te dencken als uyt ons selven. Hy en spreeckt niet van den wille ofte ghesintheyt / maer beneemt ons oock dit/ dat wy niet en souden dencken dat ons yet can in den sin comen hoe eenich dinck moet behoorlick ghedaen worden. Is dan alle vernuft/ scherpsinnicheyt/ verstant/ neersticheyt ende sorghe/ alsoo verdorven ende verkeert/ dat daer door niet goets noch rechts en can voor den Heere bedacht worden? Dit schijnt voorwaer ons veel te hardt te zijne/ dewijle wy ons niet gheerne en laten van de scherpsinnicheyt der reden berooven/ de welcke wy achten een seer uytnemende gave te zijn: maer den heyligen Geest is het seer recht / de welcke weet dat alle de ghedachten der wijsen ydel zijn/ ende betuycht claerlick dat alle gedichtsel des herten der menschen alleenlick boos is. Ist dat het altijts boos is al wat onse vernuft begrijpt/ bedenckt/ voorneemt/ ende arbeyt/ hoe soude ons in den sin comen yet voor te nemen dat Gode behaghelick ware/ den welcken heylicheyt ende rechtveerdicheyt alleen aenghenaem is? Alsoo machmen oock sien dat de reden onses verstants (sy wende haer waer henen sy wil) is ellendichlick der ydelheyt onderworpen. Dese swackheyt bekende David in hem selven/ doen hy badt dat God hem verstant gave om de gheboden des Heeren te rechte te leeren. Want die begheert dat hem een nieu verstant ghegheven worde / geeft te kennen dat het sijne niet ghenoechsaem en is. Ende hy en doet dit niet alleenlick eenmael/ maer verhaelt byna dit selve gebedt thienmael in eenen Psalm: met welcke verhalinge hy genoech te kennen geeft/ wat grooter noot hem dringt om sulcx te bidden. * Ende dat David voor hem selven begeert/ dat selve pleecht Paulus den ghemeynten int gemeyn te wenschen/ † wy en houden (seyt hy) niet op voor u te bidden ende te begeeren dat ghy meucht vervult worden met de kennisse Gods in alle geestelicke voorsichticheyt ende verstant/ op dat ghy weerdichlick wandelt/ etc. Ende soo dickmael als hy dese sake acht een gave Gods te zijne/ sullen wy ghedachtich zijn/ dat hy oock mede betuycht dat sy niet en is in des menschen macht gelegghen. † Ende Augustinus * heeft dit ghebreck des vernufts om dinghen te verstaen die God aengaet/ soo seer bekent/ dat hy de ghenade der openbaringe niet min noodich en acht den verstande te zijne / dan het licht der Sonne den ooghen. Ende daer mede niet te vreden zijnde/ verbetert hy sijn woort/ segghende/ dat wy onse ooghen

Soo faltmen van den middelwech houden/ dat niet alle de zonden toegeschreven worden der onwetentheyt/ noch oock dat wy gelooven dat in alle zonde soude zijn een voorghenomen boosheyt.

† Daer nae/ al wat het menschelicke vernuft voorwerpt: dat alsdan de crachten onses verstants seer ontbreeckt zijn van de rechte bestieringe: jae dat het al quaet is / wat in dese dinghen ons verstant begrijpt/ drijft/ ende onderwint.

* 1.Cor.3.5.

Psal. 94.11. Genes.6.3. ende 8.21.

Psal. 119.34.

* Ten derden/ dat ons van nooden is alle ooghenblick tijts een ghestadige bestieringhe.

† Phil.1.4. Colos.1.9.

† Eyndelick/ dat de gabe der verlichtinge een loutere ghenade Gods is / ende ons so nootwendich als t'licht der Sonnen is onsen oogen. Welckes alles met uytgedruckte getuyghenissen der H. Schrifturen wordt vast gemaeckt.

* Lib.2. de peccat. merit. remiss. cap.5.

ooghen op doen/ om het licht te sien: maer dat de ooghen des verstants gesloten blijven/ is het dat sy van God niet gheopent en worden. Ende de Schriftuere en leert niet dat onse verstant op eenen dach alleenlick verlicht wordt/ op dat het daer nae uyt hem selvẽ sie: want dat wy boven hebben uyt Paulo by ghebracht/dat is van den gheduerigen voortganck ende wasdom te ver-
Psal.119.10. staen. Ende dit betuyght David claerlick met dese woorden: Ick hebbe u in geheel mijn herte gesocht/ en maeckt my niet te dwalen van uwe gheboden. Want hoewel hy wederghebooren was/ ende gheenen cleynen voortganck gedaen en hadde in de waerachtighe godsalicheyt / soo bekent hy nochtans dat hem te allen tyde sonder ophouden beweginge noodich is/ op dat hy van de wetenschap die hem is ghegheven / niet
Psal.51.12. af en wijcke. Daerom bidt hy erghens dat de rechte geest den welcken hy door sijn zonde verloren hadde/ in hem vernieut worde: want van den selven God dien in het eerste ghegeven hadde/ moet hy ons weder ghegheven worden/ als hy ons voor eenen tijt ontnomen is.

In dese ende naevolghende afdeylinghe wort den wille ondersocht.

26 Nu moeten wy den wille ondersoecken/in den welcken voornemelick de vryheyt des goetdunckens ghestelt wort. Want wy hebben boven ghesien dat de verkiesinghe meer den wille dan den verstande toe coemt. Ten eersten/op dat het niet en schijne tot de rechticheyt des willes te behooren / dat van de Philosophen gheleert/ ende met ghemeyn eendrachticheyt is aenghenomen/ te weten/dat alle dinghen door natuerlicke ingheving he het goede begeeren: soo moeten wy aenmerckẽ dat de cracht des vryen goetdunckens niet en is te aenmercken in sulckẽ lust ofte begeerte/ die meer comt uyt de gheneghentheyt des wesens/ dan uyt de beradinge des verstants. Want de School-leeraers belijden oock selve dat het vrye goetdunckẽ gheen werck en heeft / dan als de reden haer went tot verscheyden dinghen: waer mede sy verstaen dat het ghene dat den luste voor comt / moet sulck zijn/ dat daer verkiesinghe op valle: ende dat de beradinghe voren gaet / om der verkiesinghe den wech te maken. Ende voorwaer ist datmẽ aenmerckt hoedanich de natuerlicke begeerte in de mensche is / soo sullen wy bevinden dat hy dat met de onredelicke dieren ghemeyn heeft. Want die begeeren oock dat het hen wel gaet: eñ waer eenen schijn des goets is waer door haer gevoelen gheroert wort/ daer nae staen sy. Maer de mensche selfs / het ghene dat hem goet is nae de edelheyt sijnder onsterffelicker natuere / dat en verkiest hy niet door syn redelick verstant / om met neersticheyt daer na te staẽ: noch en vraecht de redẽ niet om raet/ noch leyt het verstant niet te wercke: maer volcht de gheneghentheyt der natuere ghelijck een beeste/ sonder reden / ende sonder raet. Daerom en gaet dit de vryheyt des goetdunckens niet aen / of de mensche door het ghevoelen der natuere wort getrocken om te begheeren dat hem goet is: maer in het vry goetdunckẽ wort gheeyscht / dat de mensche met rechter reden ende verstant oordeele / ende verkiese dat hy bekent / ende soecke te ghecrijghen dat hy vercorẽ heeft. Ende op dat niemant eenighe swaricheyt hier in en behoude / soo moetmen aenmercken dat in dit argument dobbel valscheyt is. Want dese begheerte (waer mede een yeghelick dinck begeert dat hem goet is) en is gheen eyghen roeringhe des willes / maer is een natuerlicke gheneghentheyt/ende sulck goet en is niet goet der deucht ofte der rechtveerdicheyt / maer der conditie / te weten / op dat de mensche wel vare. Ten laetsten of schoon de mensche over-seer begheert te ghecrijghen dat goet is / soo en staet hy nochtans niet daer nae. Gelijck daer en is niemant dien de eeuwige geluckicheyt niet aenghenaem en zy/ eñ nochtans en staet niemant daer nae / anders dan door de drijvinghe des geests. Daerom dewijle de menschelicke begheerte des welvaerts niet en dient om de vryheyt des goetdunckens te bewijsen/ niet meer dan de ghenegentheyt die metael ende steenen ende andere dinghen hebben tot de volmaecktheyt haerder natuere / soo moeten wy bemercken of in andere dinghen de wille alsoo gantschelick op allen zijden ghescheurt ende verdorven is/ dat hy niet dan quaet en bare: of/dat hy in eenighen deele is ongheschent ghebleven/ waer uyt goede begheerten mochten comen.

1. Wijst hy aen dat de natuerlicke begheerte des goets/ dwelc in allen dinghen gheplant is / gantsch niet met allen en doet tot bewijs van de vryheyt des goetdunckens.

Reden.

Maer hier moetmẽ lette op tweederley valscheyt van den Sophisten / bestaende in het woort/ Begheerte ende Goet.

27 De ghene die der eerster ghenaden Gods toeschrijven dat wy connen crachtichlick willen/ die schijnen daerenteghen te kennen te gheven / dat de ziele macht heeft van selfs nae het goede te staen / maer dat die macht niet sterck ghenoech en is om een vaste gesintheyt te worden/ofte neersticheyt te verwecken. Ende sonder twijfel de School-leeraers hebben dese meyninghe in het ghemeyn aenghenomen / ghelijck sy die van Origene ende sommighe andere oude Leeraers hebben ontfanghen: dewijle sy pleghen den enckelick natuerlicken mensche sulck te achten / als hem Paulus beschrijft in dese woorden: † Ick en doe niet dat goede dat ic wil/ maer ick doe dat quade dat ick niet en wil. Ick hebbe wel den wille / maer het volbrenghen en vinde ick niet. Maer op dese wijse wort de gheheele handelinghe die Paulus daer drijft / verkeerdelick verdraeyt. Wãt hy handelt daer van den Christelicken stryt (den welckẽ hy met corter woordẽ roert tot de * Galaten) den welcken de gheloovighen in den crijch des vleeschs tegen den gheest altyts in hen ghevoelen. Nu de geest en is niet van der natuere / maer van de wedergeboorte. Ende dat de Apostel daer spreeckt van de wederghebooren/ dat is daer uyt openbaer/ dat hy gheseyt hebbende dat in hem niet goets en woont/ daer een uytlegginghe by set/ dat hy sulcx verstaet van sijn vleesch. Ende daerom seyt hy dat hy die niet en is die het quade doet/ maer de zonde die in hem woont. Wat wil hy met die verbeteringhe: In my/ dat is/ in mijn vleesch? Te weten/gelijck of hy op dese wijse sprake: Het goede en woont in my niet uyt my selven: want in mijn vleesch en is niet goets te vinden. Daer nae volcht de wyse van te ontschuldighen: Ick en doe selve het quade niet/ maer de zonde die in my woont: welcke wijse alleenlick den wederghebooren toe comt / de welcke met het voorneemste deel der ziele staen na het goede. Boven desen het besluyt dat daer nae volcht / verclaert dit gheheel opentlick. Ick hebbe (seyt hy) beha- Rom.7.22.
ghen in de Wet nae den inwendighen mensche: maer ick sie een ander Wet in mijne leden / de welcke strijt teghen de Wet mijns verstandts. Wie can sulcke tweedracht in hem selven hebben/ anders dan die door den Gheest Gods wedergeboren zijnde/ het overblijffsel sijns vleeschs noch met hem draecht? Daerom heeft Augustinus sijn uytlegginghe die hy te voren geschreven hadde/meynende dat Paulus dese woorden van der menschen natuere ghesproken hadde/ wederroepen als valsch ende onbequaem. Ende voorwaer ist dat wy dat aen nemẽ dat de menschen sonder ghenade hebben eenighe roeringhe tot het goede/ hoe cleyne die zy / wat sullen wy dan Paulo antwoorden/ de welcke seyt dat wy 2.Cor.3.5.

2. Ten is gheensins te prijsen dat de School-leeraers / der eerster ghenaden Gods toeschrijvẽde/ dat wy connen crachtelick willen/ daer mede te kennẽ geven/ dat de ziele selfs macht hebben na het goede te staẽ/ maer datse niet sterck ghenoech en is om tot een vaste ghesintheyt te comẽ/ ofte tot het werck verweckt te moghen worden. Ende teghen den School-leeraers worden de uytgedruckte ghetuyghenissen der H. Schriftuere tot wederlegginghe van haer/ voortghebracht.

† Rom.7.15. 19.

* Gal.5.17.

Lib. ad Bonif. 1. cap. 10. & in retract.

niet

niet bequaem en zijn selfs om yet te dencken? Wat sullen wy Gode antwoorden / die door Mosen vercondicht/ dat alle gedichtsel des herten der menschen alleenlick boos is? Daerom dewijle sy door het valsche verstandt eender plaetse zijn gedwaelt/soo en hebben wy na haer ghevoelen niet te vraghen. Maer dat woordt Christi moet meer geacht zijn/ dat de ghene die zonde doet / een dienstknecht is der zonde. Wy zijn alle van natuere sondaers : daerom zijn wy alle onder het jock der zonde. Ist dat de mensche geheel onder het gewelt der zonde leyt/soo moet voorwaer de wille die de voorneemste sate daer van is/met seer nauwe boeyen daer van gebonden zijn. Oock waert dat eenighe wille ginghe voor de ghenade des gheests / soo en soude dat woort Pauli niet bestaē/ te wetē/ † dat God die is/die dē wille in ons werckt. Daerom laet varen al wat vele rasen van de voorbereydinghe: want hoewel de gheloovige somtyts bidden dat haer herte gheschickt worde tot ghehoorsaemheyt der Wet (ghelijck David in vele plaetsen doet) soo moetmen nochtans aenmercken/ dat oock dese begeerte tot bidden van God is: het welcke men can uyt sijne woorden verstaen. Want dewijle hy bidt dat een nieu herte in hem gheschapen worde / soo en schrijft hy voorwaer het begin der scheppinghe hem selven niet toe. Daerom sal dat woort Augustini liever plaetse by ons hebben: De Heere sal u voorcomē in alle dinghen / voorcomt ghy oock somtijts sijnen toorn. Hoe? Bekent dat ghy sulcx al van God hebt: ende dat al wat ghy goets hebt/ van hem is: ende van u al wat quaet is. Ende weynich daer nae/ gheen dinck en is onse/ uytghenomen de zonde.

Genes. 8.21.

Joan. 8.34.

3. Nae dien de gantsche mensche onder der zondē ghewelt leyt/ volcht dat dē wille/ welcke is de voornaemste sitplaetse der zonde / met seer nauwe boeyen van nooden heeft ghebonden te zijn/ ende dat wy door ons selven anders niet dan zonde en hebben.

† Phil. 2.13.

Psal. 51.12.

De verbis Apost. ser. 10.

Het iij. Capittel.

Dat uyt de verdorven natuere des mensches niet en comt dan dat verdoemelick is.

Het verstant ende den wille van den gantschen mensche is verdorven.

Joan. 3.6. Want hy wort vleesch ghenaemt.

Rom. 8.6.

MAer de mensche en can niet beter in beyde deelen der ziele bekent worden/ dan als hy met sulcken lof wort voorghestelt / daer mede hy in de Schrifture verciert wort. Ist dat hy geheel wordt met desen woorden Christi beschreven: Wat uyt vleesch geboren is/ dat is vleesch: soo wort de mensche overtuycht een arm dier te zijne. Want de ghesintheyt des vleeschs (gelijck Paulus seyt) is de doot/want sy is vyantschap teghen God / ende daerom en wort sy der Wet Gods niet onderdanich / noch en can niet onderdanich worden. Is dan het vleesch also verkeert dat het met alle sijn ghesintheyt vyantschap tegen God bewijst? dat het niet en can gevoelen met de Wet Gods? somma/dat het geen dinc en can barē anders dan materie des doots? Neemt nu dat in de natuere des mensches niet en is dan vleesch: ende treckt daer yet goets uyt ist dat ghy cont. Maer (mochte yemandt segghen) dit woort/vleesch/ gaet alleenlick het sinnelick deel der ziele aen / ende niet het opperste deel der ziele. Maer dit wort door de ³ woorden Christi en̄ oock des Apostels genoech wederleyt. Want het argument Christi is/ dat de mensche moet wedergeboren worden/ om dat hy vleesch is. Hy en ghebiedt niet nae het lichaem wedergheboren te worden. Ende nae de ziele en wort hy niet wedergheboren/ ist dat alleenlick eenich deel der ziele ghebetert wordt : maer als sy gheheel vernieut wort. Het welcke bevesticht wort met de verghelijckinghe die in beyde de voornoemde plaetsen ghestelt is. Want het vleesch wort also met den geest vergelekē/ dat daer niet ghelaten en wort midden tusschen hen beyden.

Twelc woort (vleesch) gaet alleenlick dat ghevoelicke deel der zielen aen/ ende niet het opperste deel der ziele dat is / het verstant.

³ Joan. 3.6.

Daerom al wat niet geestelic en is in den mensche/dat wordt nae dese wijse vleesch ghenaemt. Ende wy en hebben niet geestelicks anders dan door de wedergeboorte. So is het dan al vleesch wat wy van de natuere hebben. Ende waert dat wy van dese sake mochten anders eenighe twijfelinge hebben/ so wort ons die van Paulo benomen: * de welcke den oudē mensche beschreven hebbende/ den welcken hy seyt verdorven te zijne door de begeerten der dwalinghe / soo ghebiedt hy ons vernieut te worden in den gheest onses verstants. Ghy siet dat hy de boose en̄ ongheoorloofde begeerten niet en stelt alleenlick in het sinnelicke deel der ziele / maer oock in het verstant : ende daerom ghebiedt hy dat te vernieuwen. Ende weynich te vorē hadde hy sulcke een beelt der menschelicker natuere beschreven/ het welck vertoonde dat in ons gheen deel en is onverdorvē ende onverkeert. Want dat hy van de Heydenen schrijft / dat sy in de ydelheyt haers gemoets wandelen/ ende verduystert zijn in haer verstant/ende vervreemdt van het leven Gods/ om de onwetentheyt die in hen is / ende om de verblintheyt haers herten: die comt sonder twijfel allen menschen toe/ die de Heere noch niet en heeft tot de rechticheyt sijnder wijsheyt en̄ rechtveerdicheyt vernieut. Het welcke openbaerder wordt uyt de verghelijckinghe die terstont daer by ghestelt wort : daer hy de gheloovighe vermaent / dat sy Christum niet en hebben alsoo ghelcert. Want uyt die woorden verstaen wy dat de ghenade Christi is de eenighe middel/ waer door wy van de blintheyt ende van het quaet dat daer uyt volcht/verlost worden. Want alsoo heeft oock Esaias voorseyt van het rijcke Christi/ daer hy belooft dat de Heere sal zijn tot een eeuwich licht sijnder Ghemeynte : als daerentusschen de aerde sal door duysternissen / ende de wolcken door donckerheyt bedeckt worden. Dewijle hy betuycht dat het licht Gods sal alleenlick in de Ghemeynte oprijsen / soo en laet hy voorwaer buyten de Ghemeynte niet anders dan duysternisse ende blintheyt. Ick en sal niet van stuck tot stuck verhalen al wat alomme / voornemelick in de Psalmen ende Propheten/ ghesproken wort teghen de ydelheyt des mensches. Het is veel dat David schrijft/te weten: Waert dat de mensche worde teghen de ydelheyt ghewegen/hy soude ydelder zijn dan de ydelheyt selve. Het menschelick vernuft wort swaerlick doorschoten / als alle de ghedachten die daer uyt comen/ worden als dwase / onnutte / rasende / ende verkeerde ghedachten bespot.

Twelck met seer crachtige bewijsinghen der heyligher Schrifture vast gemaect wordt.

* Ephes. 4.23.

Ephes. 4.17.

Esai. 60.2.

Psal. 62.10.

2 Het herte en wort oock niet min verdoemt/ als het wordt bedriegheliek ende verkeert ghenoemt boven alle dinghen. Maer dewijle ick corthevt soecke/ so sal ick met een plaetse alleenlick te vreden zijn / de welcke nochtans sal als een doorluchtich spieghel zijn / waer in wy het gantsche beelt onser natuere moghen aenschouwen. Wāt als de Apostel wil de hooveerdicheyt des menschelicken gheslachts te neder worpen/ soo ghebruyckt hy dese ghetuyghenissen: Daer en is niemant rechtveerdich/ noch verstandich/ ofte die God soeckt. Sy zijn alle afgheweken/ sy zijn te ghelijcke onnut ghewarden / daer en is niemant die goet doet / oock niet een. Haer kele is een open graf / sy doen bedroch met hare tonghen/ slanghen fenijn is onder hare lippen. Der welcker mont is vol vervloeckinghe ende bitterheyt : der welcker voeten zijn rasch om bloet te storten/ in der welcker wegen is vernielinge ende ellēdicheyt/ de welcke de vreese Gods niet

Jere. 17.9. Dat herte wort oock met even alsulcke verdorventheyt besmet.

Rom. 3.16.

Esai. 59.7.

niet voor ooghen en hebben. Hier mede en dondert hy niet op sommighe menschen alleenlick/ maer op het gheheel gheslachte der kinderen Adams. Noch en roept met teghen de verkeerde zeden eender ofte tweer eeuwen / maer beschuldicht de geduerighe verdorventheyt der nature. Want sijn voornemen en is daer niet de menschen slechtelick te beschelden/ om dat sy hen selven souden beteren: maer meer te leeren dat sy alle zijn met onvermijdelicke ellendicheyt overvallen/ uyt de welcke sy niet en connen ontcomen/ tē zy dat sy door de barmherticheyt Gods daer uyt ghetrocken worden. Ende dewyle dit niet en conde bewesen wordē eer het claer ware/ dat de natuere is in sulck verderf ghevallen: soo heeft hy dese ghetuyghenissen voortghebracht/ door de welcke bewesen wort / dat onse natuere meer dan verdorven is. Daerom laet dit vaste blyven / dat de menschen niet alleenlick door boose ghewoonte sulck zijn / ghelijck sy hier beschreven worden / maer oock door de boosheyt der natuere: dewijle het argument des Apostels niet en can anders bestaen / te weten: Dat de mensche geen salicheyt en heeft anders dan van de barmherticheyt Gods: want hy is in hem selven verdorven ende hulpeloos. Ick en wil hier niet seer arbeyden om de bybrenginge ende toevoeginghe deser ghetuygenissen goet te maken/ op dat sy niet en schijnen te ontyde ende onbequamelick ghebruyckt te zijne. Ick wil nemen ghelijck of die plaetsen waren eerst van Paulo ghesproken/ ende niet uyt de Propheten ghenomen. Ten eersten beneemt hy den mensche de rechtveerdicheyt/ dat is/ de gheheelheyt ende suyverheyt: daer nae het verstant. Ende het ghebreck des verstandts bewijst hy door de afvallinghe van God / den welcken te soecken/ is de eerste trap der wijsheyt. Maer die van God afvallen/ moetē onverstandich zijn. Daer nae seyt hy dat sy alle zijn afgeweken/ ende ghelijck verrot gheworden: dat daer niemant en is die goet doet. Boven desen stelt hy oock daer by de boosheyt/ daer mede sy een yeghelick harer leden ontreynigē/ die eenmael zijn tot de boosheyt ontbonden. Ten laetsten betuycht hy dat sy zijn sonder vreese Gods/ nae wiens regel sy behooren hare weghen te schicken. Ist dat dese dinghen zijn de erfelicke gaven des menschelicken gheslachts/ soo wordt te vergheefs yet goets in onse natuere ghesocht. Ick bekenne wel dat alle dese boose stucken niet gesien en worden in eenen yegelicken mensche: maer nochtans en can men niet loochenen / dat het zaet daer van is in eens yeghelicx hert verborghen. Want ghelijck een lichaem als het nu de oorsake ende materie der sieckte in hem verborgē voedt/ niet en sal gesont gheacht worden / hoewel de smerte der sieckte noch niet seer groot en is: alsoo en sal oock de ziele niet ghesont geacht worden/ dewijle sy vol sulcke onreynicheyt is. Hoewel dese ghelijckenisse in alle dingen niet over een en comt. Want hoewel het lichaem eenich ghebreck heeft/ soo is nochtans de cracht des levens daer in: maer de ziele in desen verdervelicken stroom-wal versoncken zynde / en is niet alleenlick ghebreckelick/ maer oock ydel van alle goet.

Ende is nu alſo in geenen mēsche gātsch niet te vinden eenige oprechticheyt / ofte kennisse/ ofte vreese Gods.

3 † Daer nae rijst wederom byna de selve vraghe die te voren berort is. Want daer hebben in alle eeuwen sommighe menschen gheweest/ die door de leydinghe der natuere hen selven hebben hare gantsche leven lanck in der deucht gheoeffent. Ende ick en vraghe daer niet nae dat men soude connen vele feylen in haer leven bewijsen: want sy hebben nochtans door de neersticheyt in der deucht bewesen/ dat in haer natuere eenige reynicheyt is. Van wat weerde sulcke deuchden zijn voor God/ dat sal wel volcomelicker ghehandelt worden / als wy sullen spreken van de verdiensten der wercken / maer moet nochtans oock te deser plaetse gheseyt zijn/ soo verre het noodich is tot de verclaringhe des teghenwoordighen handels. Soo schijnen dan sulcke exempelē ons te vermanen/ dat wy de menschelicke natuere niet en sullen achten gantschelick verdorven te zijne: dewyle door haer ingevinge ende beweginghe sommighe menschen niet alleenlick en hebben uytnemende schoone stucken bedreven / maer hebben oock hen selven in den gantschen loop haers levens/ seer eerlick gedraghen. Maer hier moeten wy aenmercken dat in de verdorventheyt der natuere / noch eenighe plaetse is voor de genade Gods: niet om de natuere te suyveren/ maer om de verdorvētheyt in te houden ende te bedwinghen. Want waert dat de Heere liete eenen yeghelicken mensche onghetoomt allerley boose begheerte volghen / soo en soude voorwaer niemant zyn / die niet en soude met der daet bewijsen / dat alle de feylen ende ghebreken daer mede Paulus de menschelicke natuere verdoemt/ in hen waren. Want wat? wilt ghy u selven uyt nemen uyt dier menschen ghetal / der welcker voeten rasch zijn om bloet te storten/ ende de handen ontreynicht met roof ende dootslach/ ende de kelen den openen graven gelijck/ de tongen bedriegheliick/ de lippen fenijnich/ de wercken onnut/ onrechtveerdich/ verrot eñ doodlicker/ der welcker herte is sonder God/ der welcker binnenste is boosheyt/ der welcker ooghen zijn tot bedrogh / ende het ghemoet tot spot opgegeven: somma/ alle leden tot ontellicke vele boose stucken bereyt. Ist dat een yeghelicke ziele is sulcker wonderlicker boosheyt onderworpen/ (ghelijck de Apostel dat stoutelick betuycht) soo sien wy voorwaer wat te verwachten zy/ ist dat de Heere de menschelicke natuere laet nae haer genegentheyt dwalen. Daer en is gheen rasende beeste die soo bijsterlick ghedreven wort: noch geen waterstroom soo rasch ende gheweldich/ wiens vloet soo crachtichlick uyt stort ende overvloeyt. De Heere heylt de sieckten in zijn uytvercorene/ op sulcke wyse als wy corts hier nae sullen verclaren: maer in de andere bedwingt hy die alleenlick ghelijck met eenen toom/ alleenlick op dat sy niet uyt en breken / soo verre hy voorsiet dat nut te zijn tot de ghemeyn onderhoudinghe aller dinghen. Hier uyt is het dat sommige door schaemte/ sommighe door vreese der wetten wederhouden worden / dat sy niet tot menigherley schandelicke stucken voort en gaen / hoewel sy ten meesten deele haer onreynicheyt niet en bedecken. Sommighe staen eenichsins nae een eerlick leven/ om dat sy dat achten nut te zijne: sommighe comen oock boven de ghemeyn wijse/ ende houden met haer majesteyt de andere in ghehoorsaemheyt. Alsoo wederhoudt God door zijn voorsieninghe de verdraeytheyt der natuere / als met eenen toom/ op dat sy niet uyt en breke tot het werck/ maer hy en reynichtse niet van binnen.

Antwoort. Dese verdorventheyt en is niet gesuyvert/ maer alleen van binnen bedwonghen.

Rom. 3.13.

Rede van dese antwoort.

Psal. 14.3.

Rom. 3.13.

† Tegenworpinge. Sommige Heydenen zyn met heerlicke deuchdē ende gavē verciert gheweest: Waer uyt dat volcht/ dat des menschen natuer niet int geheel en schynt verdorven te wesen.

4 † Maer noch en is de beswaringe niet wech ghenomen. Want wy moeten segghen dat Camillus ende Catilina gelijck zijn: ofte wy sullen in Camillo een exempel hebben dat de natuere niet gheheel van alle goetheyt ydel en is/ waert dat sy neerstichlick in der deucht geoeffent worde. Ick bekenne voorwaer dat die schoone gaven in Camillo zijn Gods gaven gheweest/ ende zijn te rechte prijselick gheacht / ist dat sy in haer

† Een inrede. Van tween een moet dan wesen/ ofte de Heydenen ghebreckelick ende deuchdelick zynde/ sullen beschaemt ghemaeckt worden: ofte die met deuchden treffelick begaeft zyn geweest/ gheven te kennen dat de menschelicke natuere noch eenich goet by haer heeft/ soo wanneer sy gheoeffent mach wordē.

in haer selven aenmerct worden. Maer hoe sullen sy exempelen der natuerlicker eerlickheyt in hem zyn? Moeten wy niet wederom comen tot het herte/ ende dusdanich een argument maké? Ist dat die een natuerlick mensche zynde / heeft also geheel ende oprecht in zeden gheweest/ so en ghebreeckt hem gheen natuerlicke macht tot de oeffeninghe der deucht. * Maer of het herte zy boos geweest ende verdraept/ eñ geen dinck min gesocht en heeft dan rechticheyt? Eñ het is sonder twijfel sulc geweest/ ist dat wy toe laten dat hy zy eē natuerlic mensche geweest. Wat macht der menschelicker natuere tot goet salmen hier bewijsen/ ist dat sy bevonden wordt oock in den seer grooten schijn der gheheelheyt / altyts tot verdorventheyt genegen te zyn? Daerom gelijc ghy eenen mensche niet en moet van der deucht prijsen / wiens ondeuchdē u onder den schyn der deucht bedrieghen/ alsoo en moet ghy de macht wat goets te begeeren/ den menschelicken wille niet toe schrijven/ soo lange als hy aen syn boosheyt ghehecht is. Hoewel dit is de sekerste ende lichtste becortinge deser vrage/ te wetē/ dat sulcke dinghen niet en zyn ghemeyne gaven der natuere/ maer sonderlinghe ghenaden Gods / de welcke hy verscheydenlick ende op seker mate oock den menschen / die anders ongodlick zyn/ uytdeelt. Waer uyt wy ons niet en ontsien in gemeyne sprake te segghen/ dat dese is een welgheboren mensche/ ende dat de ander een boose natuere heeft. Ende nochtans en laten wy niet af dese beyde te besluyten onder de gemeyn conditie der menschelicker verdorventheyt: maer wy geven te kennen / wat sonderlinghe ghenade God den eenen heeft ghegheven / welcke hy den anderen niet en heeft willen geven. Doe hy wilde Saul Coninck maken/ soo heeft hy hem als eenen nieuwen mensche ghemaeckt. Ende hierom seyt Plato dat der Conninghen kinderen met eenich sonderlick teecken verciert/ gheboren worden/ om dat God het voordeel des menschelicken gheslachts soeckende/ dickmael den ghenen die hy tot het rijcke verordent / een sonderlinghe hooghe natuere gheeft / ende uyt desen werck-winckel is gecomen al wat de historien der grooter hansen verheffen. Dit selve moetmen oock van andere ghemeyne menschen achten. Maer dewyle te allen tyde een yegelick hoe hy uytnemender was / soo veel te seerder wert door syn eergiericheyt ghedreven (met welcke smette alle deuchden alsoo ontreynicht worden/ dat sy voor God alle aenghenamicheyt verliesen) soo en is het al niet te achten wat loflick gesien wort in ongodlicke menschen. Boven desen het voorneemste deel der rechticheyt ghebreeckt daer/ waer gheen begheerte ende neersticheyt en is om de eerlickheyt Gods te verclaren: daerom zyn die alle ydel/ die door den Gheest niet en zyn wederghgeboren. Ende niet te vergheefs en wort by Esaiam geseyt / [†] dat de Gheest der vreese Gods rust op Christum: waer door wy geleert worden dat alle die vreemt zijn van Christo/ oock de vreese Gods niet en hebben / [“] de welcke het begin der wijsheyt is.* Aēgaēde de deuchden de welcke ons met eenen valschen schyn bedriegen/ die sullen in het richthuys eñ in het gemeyn geruchte der mēschē/ haer plaetse hebben: maer voor den rechtstoel Gods/ en sullen sy van geener weerden zyn om rechtveerdicheyt te verdienen.

Hæc disputat. Augustinus Lib.4 contra Iulianum.

* De eerste antwoort.

De tweede antwoort. Dese deuchdē en zyn gheen gemeyne gaven der natueren maer bysondere genaden Gods.

1.Sam.10.6.

Welcke van den eergierige Heydenen bevleckt zyn.

† Esa.11.3.

“ Psal.111.10

* Eñ hoewel sy by dē mēschen haren lof hebben/ nochtans en zyn sy van geēder weerden om eenige gerechticheyt by God te verdienen.

5 ‡ Soo is dan de wille in sulcke dienstbaerheyt der zonde ghevanghen/ dat hy hem selven niet en can tot het goede verroerē/ veel min daer toe voegen: want sulcke roeringhe is het begin der bekeeringe tot God, de welcke in de Schrifture gheheel der ghenade Gods wordt toegheschreven: gelyck oock Jeremias den Heere bidt dat hy hem bekeert/ ist dat hy hem wil bekeert hebben. Daerom oock de Prophete in het selve Capittel de verlossinghe des ghelooviger volcx beschrijvēde/ seyt dat sy zyn verlost van de hant des sterckeren: te weten/ te kennen gevende met wat nauwer boeyen de zondaer gevanghen is/ soo langhe als hy van den Heere verlaten / ende onder des Duyvels joc is. Niet te min de wille blyft/ de welcke met seer gheneghen gesintheyt is bereyt ende haestich tot sondighen: want als de mensche hem selven heeft in dese noot geworpen/ en is hy niet berooft geweest van den wille / maer van de ghesontheyt des willes. Ende Bernardus en seyt niet qualic/ leerende dat wy alle den wille hebben/ maer dat goet willē comt van de beteringe/ ende quaet willen van de verderfinghe. Daerom comt het enckel willen den mensche toe: ende quaet willen comt der verdorven natuere toe/ maer goet willen comt der genade toe. Nu dat ick segge dat de wille is van syne vryheyt berooft/ eñ nootwendichlick wort tot quaet getrocken ofte beweecht / het is wonder dat dit yemant schynt een harde maniere van spreken te zyn / dewyle daer in niet ongheschicts en is/ ende de heylige Leeraers dit selve ghebruyckt hebben. Maer sommighe zyn daer in gheerghert/ die tusschen noot ende bedwanck geen onderschept en weten te maken. Maer oft yemant hem vraechde/ of God niet nootsakelic goet en is/ of de duyvel niet nootsakelick boos en is: wat sullen sy antwoorden? Want de goetheyt Gods is also aen syn goetheyt verknoopt/ dat hy alsoo nootsakelick goet/ als God is. Eñ de duyvel is door den val alsoo van het goede vervreemt / dat hy niet can anders dan quaet doen. Ist dat eenich lasteraer hier teghen murmureert dat God cleynen lof heeft uyt syn goetheyt/ tot de welcke hy bedwonghen wordt: wie en sal niet lichtelick connen hier op antwoorden / dat het niet door gheweldich bedwanck/ maer door syn onghemeten goetheyt is/ dat hy niet en can quaet doen. Daerom ist dat de wille Gods niet en wordt verhindert vry te zyne in het goet doen / om dat hem noodich is goet te doen: is het dat de duyvel die niet en can anders dan quaet doen / willens sondicht / wie sal segghen dat de mensche daerom te min willens sondicht / om dat hy met den noot tot sondighen is bevanghen? Dewyle oock Augustinus alomme desen noot leert / ende oock doen Celestius de selve leere nydichlick lasterende / niet en heeft ghetwijfelt die te bevestighen met dese woorden: Door de vryheyt is de mensche tot zonde ghevallen: maer de verdorventheyt die daer nae is ghevolcht / heeft uyt vryheyt noot ghemaeckt. Ende soo wanneer hy comt dese sake te melden/ en ontsiet hy hem niet op dese wyse te spreken van de nootsakelicke dienstbaerheyt der zonde. So salmen dan dit onderschept onthouden / te weten / dat de mensche ghelyck hy door dē val is verdorvē/ nochtans sondicht/ ende niet teghen synen wille noch bedwonghen: met seer gheneghen gesintheyt des herten/ ende niet door ghewelich bedwanck: door de roeringhe synder eyghener booser begheerte/ ende niet door uytwendich bedwanck: ende dat nochtans syn natuere alsoo verdorven is / dat hy niet en can anders dan tot quaet gheroert ende beweecht worden. Ist dat dit waer is / soo is het voorwaer openbaer ghenoech / dat de mensche is met den noot tot sondighen

‡ Boven diē/ hoewel dat na den val dē wille in den mensche is ghebleven: so ist nochtans/ dat de ghesontheyt des willēs in hem niet en wort gebondē/ wāt hy is niet door noot in der zonden dienstbaerheyt gevallē/ maer uyt syn eyghen wille.

Jere.31.18.

Den noot moetmen van het bedwanck onderscheyden.

Van desen noot vermelden ooc sommighe oude Theologātē. Libro de perf. iustitiæ.

De nat.& grat.& alibi.

Ser.ſuper cantica,81.

bevanghen. Bernardus ghevoelt met Auguſtino/ ſchrijvende aldus: Alleen de menſche is vry onder de Dieren / ende nochtans door de zonde lijt hy ſelve eenich ghewelt: maer dat is van den wille ende niet van de natuere / ſoo dat hy oock niet ſelfs alſo van ſyn aengheboren vryheyt berooft en wordt. Want dat ghewillich is/ dat is oock vry. Ende weynich daer nae/ aldus: Ick en weet niet op wat verkeerde ende wonderlicke wyſe de wille ſelve door de zonde hem ſelven tot ergher verandert zijnde/ noot aen brengt/ ſo dat den noot (dewyle die door den wille is) niet en can den wille ontſchuldighen: noch de wille (dewijle hy verlockt is) niet en can dē noot upt ſluytē. Want dit is eenichſins een onbedwongē ende ghewillighe noot. Daer na ſeyt hy dat wy onder een jock zijn/ maer dat het alleenlick is eē jock eender ghewilligher dienſtbaerheyt: ende dat wy daerom aengaende de dienſtbaerheyt/ zijn ellendich ende jammerlick: maer aengaende den wille/ niet ontſchuldichlick: want de wille vry zynde / heeft hem ſelvē tot dienſtbaerheyt der zonden begeven. Ende ten eynde beſluyt hy met deſe woordē/ aldus: Op een wonderlicke ēn booſe wijſe wordt de ziele onder deſen ghewilligen ende verkeerdelick vryen noot beyde dienſtbaer ende vry ghehouden: dienſtbaer door den noot / ende vry door den wille: ende (het welcke is wonderlicker ende jammerlicker) is ſchuldich om dat ſy vry is: ende is dienſtbaer om dat ſy ſchuldich is: ende is dienſtbaer om dat ſy vry is. Hier upt bekennen de Leſers voorwaer/ dat ick niet nieus voort en brenghe: maer dat Auguſtinus voortijdē heeft upt het eendrachtich gevoelen aller Godſalighen voort ghebracht/ ende is bynae duyſent Jaren daerna in der Monicken Clooſteren ghebleven: Maer Lombardus heeft der ſchadelicker dwalinge een oorſake ghegheven/ dewijle hy den noot niet en wiſte te onderſcheyden van het bedwanck.

Door der welcker ghetuyghenissen Lombardi onachtſaemheyt beſtraft wort.

De medecijne ofte ghesontheyt des menſchelickē willens is de bekeeringhe tot God.

6 Hier tegen moetmen oock aenmercken hoedanich de hulpe der Goddelicker ghenade zy/ ende waer door de verdorventheyt der natuere ghebetert ende gheheelt wort. Want dewyle de Heere ons te hulpe comende/ ons is gevende dat ons ghebreeckt / ſoo ſal onſe ghebreck terſtont openbaer worden/ als het verclaert ſal zijn/ hoedanich ſijn wert in ons is. Als de Apoſtel Paulus ſeyt tot den Philippenſen/ te weten/ dat hy betrout dat God die het goede werck in hen heeft begonnen / ſal dat ſelve oock volbrenghen tot den dach Jeſu Chriſti: ſoo beteeckent hy ſonder twijfel met het begin des goeden wercx/ den oorſpronc der bekeeringe/ welcke is in dē wille.

Phil.1.6.

Soo begint dan God het goede werck in ons/ liefde ende begheerte/ ende oeffeninge der rechtveerdicheyt in onſe herten verweckende: ofte (op dat wy eyghentlicker ſpreken) onſe herten buyghende / makende ende beweghende tot rechtveerdicheyt: ende hy volmaect dat/ ons tot volherdinge ſterckende. Ende op dat niemant hier teghen en ſegghe dat het goede werck in ons begonnen wort van den Heere: om dat de wille die in hem ſelven ſwack is/ wordt van hem gholpen: ſoo verclaert de Gheeſt ergens wat de wille in hem ſelven vermach. Ick ſal (ſeyt hy) u een nieu herte gheven / ende ick ſal eenen nieuwen geeſt ſetten midden in u: ende ick ſal dat ſteenich herte wech nemen van uwen vleeſche/ ende ſal u een vleeſchen herte geven/ ende ſal mijnen Geeſt midden in u ſetten/ ende ſal maken dat ghy ſult in mijne gheboden wandelen. Wie ſal ſegghen dat de ſwacke wille door hulpe geſterckt wort/ op dat hy crachtichlick nae de verkieſinghe des goets ſtae: want hy moet gheheel verandert ende vernieut worden.

Die niet alleen wort begonnen/ maer oock is ghedueri ch ende wordt volbracht: alſoo dat het begin/ de volhardinghe ende volbrenginghe Gode alleen wort toegheſchreven.

Ezech.36.26.

Iſt dat in eenen ſteen eenighe ſachticheyt is / de welcke door hulpe ende middel weeck wordt/ ende can eenichſins ghebogen worden/ ſo en ſal ick niet verſaken dat des menſchen herte bewegelic ēn buygelic is tot ghehoorſaemheyt des goets/ ſo verre het ghene dat in hē onvolmaeckt is / door de genade Gods vervult wort. Maer iſt dat God heeft met deſe gelijckeniſſe willē bewijſen/ dat nimmermeer yet goets en ſal upt onſe herte gedruct worden / ten zy dat het gheheel een ander herte worde: ſo en laet ons gheen deel ons ſelven toe ſchrijven van het gene dat God gheheel hem alleenlick aen treet. Daerom iſt dat eenen ſteen wordt tot vleeſch veranderτ/ als God ons tot de oeffeninghe der deucht bekeert/ ſoo wordt al wat onſen eyghenen wille toe comt/ wech genomen/ ende wat in de plaetſe comt/ dat is gheheel van God. Ick ſegge dat de wille wordt wech ghenomen / niet ſoo verre hy de wille is: want in des menſches bekeeringhe blijft dat gheheel/ dat der eerſter natuere toe comt. Ick ſegghe oock dat de wille wordt nieuwe gheſchapen/ niet op dat hy beginne wille te worden/ maer op dat hy/ die quaet is/ goet worde. Dit (ſegghe ick) wordt gheheel ende al van God gemaeckt/ want wy en zijn niet bequaem om ſelfs yet te dencken/ ghelijck de ſelve Apoſtel betuycht. Daerom leert hy erghens dat God niet alleenlick onſen ſwacken wille en helpt/ ofte onſen booſen wille betert: maer dat hy den wille in ons werckt. Hier upt wordt lichtelick verſtaen dat ick gheſeyt hebbe/ te weten/ wat in onſen wille goet is/ dat is een werck der ghenade alleenlick. Wt ſulck gevoelen ſeyt hy ergens/ dat God alle dinck werckt in allen. Want hy en ſpreeckt daer niet van de alghemeyn regeeringhe / maer leert dat de lof alles goets dat in de gheloovighe is / alleenlick Gode toe comt. Ende als hy ſeyt dat God alle dinck werckt/ ſo maeckt hy voorwaer God den Autheur des geeſtelicken levens van den beginne tot het eynde: het welcke hy te voren met andere woorden gheleert hadde/ ſegghende / dat de gheloovighe zijn upt God in Chriſto: in welcke plaetſe hy opentlick de nieuwe ſcheppinghe prijſt/ door de welcke wort wech ghenomen dat van de ghemeyne natuere is. Want men moet daer onder verſtaen de verghelijckinghe tuſſchen Adam ende Chriſtum/ de welcke hy ergens claerlicker upt leyt/ daer hy leert dat wy zijn Gods maecſel/ gheſchapen in Chriſto tot goede wercken die hy bereyt heeft / op dat wy daer in wandelen. Want hier mede wil hy bewijſen dat onſe ſalicheyt is onverdiēt: om dat het begin alles goets is de tweede ſcheppinge de welcke wy in Chriſto ghecrijghen. Waert dat nu eenighe oock de alderminſte macht upt ons ware / ſoo ſoude oock daer eenighe verdienſte zijn. Maer op dat hy ons gheheel ydel make/ ſo bewijſt hy dat wy niet verdient en hebben/ want wy zijn in Chriſto gheſchapen tot goede wercken die God bereyt heeft: met welcke woorden hy wederom te kennen gheeft / dat de goede wercken in allen ſtucke van de eerſte roeringhe aen / eyghentlick Gode toe comen. Aldus oock nae dat de Prophete in den Pſalm gheſeyt heeft / dat wy zijn Gods maeckſel/ ſoo ſtelt hy terſtont daer by (op dat de menſche dat werck niet met God en deele) wy en hebben ons ſelven niet gemaeckt. Dat hy daer van de wedergeboorte ſpreect de welcke het beginſel des geeſtelickē levens is/ dat is opēbaer upt het vervolch/ dewyle terſtont daer nae volcht/ dat wy ſijn volc zijn/ ēn de ſchapē ſijnder weyde.

Dit ſelve wort met een ghelijckeniſſe van een ſteenich ēn vleeſchelick herte upt Ezechiel bewesen: daer nae met ghetuyghenissen der heyligher Schriftueren.

1.Cor.3.5.

Phil.2.13.

1.Cor.12.6.

Ephes.1.1.

Ephes.2.10.

Psal.100.3.

weyde. Wy sien dat het hem niet genoech en is/ den lof onser salicheyt enckelick Gode ghegheven te hebben: maer sluyt ooc ons claerlick uyt van de ghemeynschap des selven lofs: gelijck of hy wilde segghen / dat de mensche gantsch niet en heeft waer in hy mach roemen: want het is al van God.

Wederlegginghe van verscheyde tegenworpingen tegen de voorverhaelde leere.
1. De wille wort wel van God bekeert: maer voorbereyt zijnde/ heeft hy sijne deelen.
Antwoort uut Augustino.
‡ Ad Bonif. Epist. 106.

7 Maer daer zijn moghelick sommighe die sullen toe laten dat de wille door hem selven van het goede af gekeert zijnde/ wort alleenlick door de cracht Gods bekeert: maer alsoo nochtans/ dat hy bereyt zynde/ daer nae ooc sijn deel in het werck heeft: ‡ gelijc Augustinus leert dat de genade alle goet werck voor gaet / ende dat sy den wille leyt/ maer niet gheleyt en wort van hem: ende dat de wille niet voor en gaet / maer nae volcht. Het welcke niet en is van den heylighen man qualick ghesept / maer wordt van Petro Lombardo verkeerdelick hier toe ghedraeyt. Maer ick segge dat also wel in de woorden des Propheten die ick verhaelt hebbe/ ende oock in andere plaetsen/ twee dingen claerlic beteeckent worden: te weté/ dat de Heere onsen boosen wille betert/ ofte eer wech neemt: ende van hem selvé eenen goeden wille geeft. Soo verre de ghenade voor den wille gaet/ late ick wel segghen dat de wille (gelijck een camenierster) na volcht: maer dewijle hy vermaeckt eñ vernieut zijnde/ Gods werck is/ so wort verkeerdelick den mensche toe geschreve/ dat hy der voorcomender genade ghehoorsaem is met den bedienstigé wille.* Daerom en schrijft Chrysostomus niet wel/ dat noch de ghenade sonder den wille/ noch de wille sonder de genade yet can wercken: want de ghenade maeckt oock selfs den wille / gelijc wy weynich te voren hebben uyt Paulo ghesien. Ende doen Augustinus seyde/ dat de wille des mēsches gelijck een camenierster de ghenade nae volcht/ en hadde hy niet voor genomen den wille de tweede plaetse in het goede werck te geven: maer alleenlick voor ghenomen hebbende de seer boose leere Pelagii te wederlegghen/ die de eerste cause ende oorsake der salicheyt stelde in de verdienste des menschen / soo betuycht hy dat ghene dat genoech was tot de sake die hy doe handelde / te weté / dat de genade is eer dan eenige verdienste: ende de andere vraghe van het geduerich werck der genade/ heeft hy daer laten varen/ de welcke hy nochtans ergens seer wel handelt. Want dewijle hy somtijts seyt/ dat de Heere den onghewillighen voorcomet/ op dat hy wille: ende den gewilligen na volcht/ op dat hy niet te vergeefs en wille / soo maeckt hy God gantschelick den Autheur des goedé wercx. ‡ Hoewel sijne woorden van deser sake zijn so claer/ dat sy geen lange bewijsinge en eyschen. † De menschen (seyt hy) arbeyden om yet te vinden in onsen wille dat onse zy/ ende niet uyt God: ende ick en weet niet hoe yet sulcx can gevonden worden. Ende in dé eersten boeck tegen Pelagum ende Celestium daer hy dese woorden Christi uytleyt. ‡ So wie het van mijnen Vader ghehoort heeft/ die comt tot my. Het goetduncken (seyt hy) wort also geholpen/ dat het niet alleenlick en weet wat hem staet te doene / maer dat het oock doe dat het weet. Daerom als God leert/ niet door de letter der Wet/ maer door de genade des Gheests/ soo leert hy also/ dat een yegheliick niet alleenlick bekennende en sie dat hy geleert heeft/ maer oock willende begheere/ ende doende volbrenghe.

* De tweede tegenworpinghe. Dat de ghenade niet en is sonder dé wille/ noch dat den wille sonder de genade niet en can uytrichten.
Antwoort.
Dese selve genade werckt den wille.
Want God voorcomt dé genen die niet en wil/ op dat hy wille: ende den genen die wil volcht hy na/ op dat hy niet te vergheefs en wille.
‡ De andere antwoort uyt verscheyden plaetsen Augustini by een vergaert.
† Lib. 2. de remis. peccatorum, Cap. 18.
‡ Joan. 6. 45.
* Bewijs van d'eerste antwoort op de tweede tegenworpinghe: Daer en sal gheenen wille tot het goet geneycht gevonden worden/ dan in dé uytvercorené.
Maer nu is de oorsake der verkiesinge buyten den mensche te soecké. Waer uyt volcht/ dat de goede wille uyt het welbehaghen Gods/ gelijc als ooc onse verkiesinghe/ moet vloeyen.

8 * Ende dewijle wy nu zijn in het voornemste deser sake/ so laet ons de somma daer vā met weynighe ende seer clare ghetuyghenissen der Schrifture bewijsen ende leeren. Ende daer na bewijsen dat dese waerheyt de welcke wy seggé uyt der Schrifture genomen te zijne/ oock van den heyligé man Augustino betuycht is: op dat ons niemant en beschuldige dat wy de Schrifture verkeerdelic verdraeyen. Want ick en achte het niet nut/ dat ick soude ordentlick een yegelicke plaetse verhalen uyt de Schrifture/ die tot bevestinghe onses gevoelens soude mogé voort gebracht wordé: maer dat alleenlick uyt de uytghelesen plaetsen welcke sullen voort ghebracht worden/ eenen wech ghemaeckt worde/ om alle de andere die hier ende daer ghelesen worden/ te verstaé. Ende wederom achte ic het niet quaet/ dat ick openbaer make / dat ick met dien man wel over een come/ den welcken de Ghemeynte te rechte houdt in grooter weerde. Voorwaer dat het begin des goets nerghens van en comt dan van God alleé/ dat can lichtelick openbaer worden. Want daer en sal geenen wille gevonden worden die tot het goede genegen zy/ anders dā in de uytvercorene. Ende de oorsake der verkiesinge/ moetmen buyten de menschen soecké: waer uyt volcht dat de mensche den goedé wille niet en heeft van hem selvé/ maer uyt dat selve welbehagé vloeyt/ door het welcke wy voor de scheppinghe der werelt zijn vercoren. Hier toe comt noch een ander bewijs dat niet ongelijc en is: want dewijle het begin om wel te willen eñ wel te doen/ is uyt den geloove/ so moetmé sien waer uyt het ghelooove selve is. Ende dewijle de gantsche Schrifture roept/ dat het gheloove is eé onverdiende gave Gods / so volcht daer uyt/ dat het uyt enckel genade comt / als wy beginnen goet te willen / dewijle wy met gantscher herten zijn natuerlic tot quaet genegen.* Daerom als de Heere dese twee dingen stelt in de bekeeringe zijns volcx/ te weté/ dat hy hé het steené herte wech neemt/ eñ eé vleeschen herte geeft/ so betuycht hy opentlick dat het ghene dat uyt ons is/ moet wech genomen wordé/ op dat wy tot de rechtveerdicheyt bekeert wordé: ende dat al wat in die stede comt/ van hem is. ‡ Ende dit betuycht hy niet alleenlick op een plaetse: want hy seyt by Jeremiam: * Ic sal hen een herte geven ende eenen wech/ op dat sy my vreesen te allen tijde. Ende weynich daer na: Ic sal de vreese mijns naems geven in haer herte op dat sy van my niet af en wijcken. Wederom by Ezechielem: ‡ Ick sal hen een eenich herte/ geven/ ende eenen nieuwen gheest sal ick in hare binnenste leden geven. Het steenen herte sal ick van haren vleesche wech nemen / ende sal hen een vleeschen herte gheven. Hy en conde niet crachtichlicker hem selven toeschrijven ende ons benemen wat in onsen wille goet ende recht is / dan als hy betuycht dat onse bekeeringhe is een scheppinghe eens nieuwen gheests ende eens nieuwen hertes. Want hier uyt volcht altijts/ dat uyt onsen wille niet goets en comt eer hy vermaect ende vernieut is/ eñ dat hy na de vernieuwinghe/ soo verre als hy goet is/ niet en is uyt ons/ maer uyt God.

9 * Wy lesen oock dat de Heyligen aldus ghebeden hebben / ghelijck doen Salomon seyde: * De Heere bewege sijn herte tot ons/ op dat wy sijne gheboden houden. Hy bewijst de hartneckicheyt onses herté/ dat het uyt der natuere wederspannich is teghen de Wet Gods/ ten zy dat het ghebuycht worde. Dit selve is oock in de Psalmen: † Buycht mijn herte tot dijne getuygenissen. Want men moet altijts aenmercken/ hoe dat de verkeerde eñ boose roeringhe des hertes daer mede het tot verachtinge ende hartneckicheyt gheneghen is/ wort ghestelt teghen dese

Ephes. 1. 4.
Dat andere bewijs. Het beginsel om wel te willen/ ende wel te doen is uyt den geloove.
Maer dat geloove is eé gave Gods.
So wort dan daer uyt besloten/ dat het is door de loutere genade Gods geschiet/ als wy beginnen het goede te willé/ dewijle wy tot het quaet van natueren geneycht zijn.
* Ezec. 36. 26
‡ Dat derde bewijs/ genomen uyt de getuygenissen der heyligher Schrifturen.
* Jere. 32. 39.
‡ Ezec. 11. 19.
* Dat vierde bewijs: Zijn de gebedé der heylighen.
Waer uyt drie ghewisse grontregels generet worden.
1. Dat God den mensche niet alsoo te voren bereydet/ dat hy daer nae van hem selvé wat goets mach doé: maer dat alleé hy daer door gheacht wort/ dat sijné wille antfangt eenighe liefde tot het goede/ dat hy daer toe lust heeft/ eñ dat hy wort gedrevé ende beweecht om sulcke drijvinghe te volghen.
* 1. Reg. 8. 58.
† Psal. 119. 36

 verbe-

verbeteringhe / daer mede het wort tot gehoorsaemheyt ghedwonghen. Ende als David (gevoelende dat hy eenen tyt lanc was berooft van de beweghende ghenade) God bidt † dat hy een suyver herte in hem scheppe / ende den rechten Gheest vernieuwe in syne binnenste leden: bekent hy niet dat alle de deelen syns hertes zyn vol onreynicheyts / ende dat synen Gheest is in verdraeyde boosheyt verwerret? Eñ als hy de reynicheyt om de welcke hy bidt / noemt een schepsel ende creatuere Gods / bekent hy niet dat sy gheheel van God comt? Ist dat yemant hier tegen seyt / dat selfs het ghebedt is een teecken dat David Godsalichlick ende heylichlick gesint was / hier op is licht te antwoorden / dat David hoewel hy nu eensdeels bekeert was / nochtans synen eersten staut vergheleyckt met dien droevighen val / welcken hy ghevoelt hadde. Soo dan David den persoon eens menschen die van God vervreemt is / aennemende / bidt te rechte dat hem ghegheven worde al wat God synen uytvercorenen gheeft in de wedergeboorte. Daerom hy ghelyck doot zynde / bidt dat hy wederom gheschapen worde / op dat hy uyt een slave des Duyvels / worde een instrument des heylighen Geests. Voorwaer de lust onser hooveerdicheyt / is wonderlick ende ongheschickt. De Heere en eyscht gheen dinck strengelicker / dan dat wy met groote Godvreesentheyt synen rustdach houden / te wetẽ / rustende van onsen wercken: ende gheen dinck en can qualicker van ons vercreghen worden / dan dat wy onse wercken laten varen / ende den wercken Gods haer behoorlicke plaetse gheven. Waert dat onse uytsinnicheyt niet en verhinderde / Christus heeft ghenoech clare ghetuyghenisse van syn ghenade ghegheven / op dat sy niet verduystert en worde. Ick ben (seyt hy) de wynstock / ghy zyt de wynrancken / ende myn Vader is de Lantman. Ghelyck een wynrancke niet en can vrucht draghen van haer selven / ten zy dat sy in den wynstock blyve: alsoo ghy oock niet / ten zy dat ghy in my blyft: want sonder my en condt ghy niet doen. Ist dat wy niet anders uyt ons selven vrucht en draghen dan ghelyck een rancke die van der aerde afgescheurt / ende van vochticheyt berooft is: so en is het niet noodich langher te vraghen hoe bequaem onse natuere zy tot het goede. Ende dese besluytreden en is niet duyster noch twyfelachtich / te weten: Sonder my en cont ghy niet doen. Hy en seyt niet dat wy te swack zyn / om in ons selven ghenoech te zyne: maer maeckt ons gantsch tot niet / allen meyningen ende waen onses machts ende vermoghens (hoe cleyn die mochten zyn) uytsluytende. Ist dat wy in Christo gheplant zynde / vrucht draghen / ghelyck een wynstock die van de vochticheyt der aerde / ende van den Hemelschen dau / ende warmte der Sonne / cracht des wasdoms heeft: soo sie ick dat wy niet met allen en behouden in het goede werck / is het dat wy Gode gantschelick ende gheheel gheven dat syne is. Hier worptmen te vergheefs teghen / te weten / dat het sap nu is in de wynrancke besloten / ende oock de cracht om vruchten te dragen / ende dat sy daerom niet alle dinck en haelt van der aerde / ende van den eersten wortel / dewyle sy wat van den haren daer toe doet. Want Christus en verstaet noch en wil anders niet / dan dat wy een dorre ende ondeughende hout zyn / als wy van hem zyn verscheyden: want in ons selven en hebben wy gheen macht om wel te doene: ghelyck hy oock erghens claerlick seyt / te weten: Alle boom welcken myn Vader niet gheplant en heeft / sal uytgheroeyt worden. Daerom wordt hem van den Apostel Paulo de gantsche ende gheheele somma toegheschreven in de boven-verhaelde plaetse / als hy seyt God is het die in u werckt / het willen ende het volbrenghen. Het eerste deel des goeden wercks is de wille: het tweede is crachtige neersticheyt in het volbrenghen: ende dit beyde comt van God. Daerom stelen wy Gode al wat wy ons selven toe schryven / het zy in den wille ofte in het volbrenghen. Waer het dat hy seyde dat God onsen swacken wille te hulpe comt / soo soude hy ons wat laten: maer als hy seyt dat God is die den wille maeckt / soo stelt hy buyten ons al wat daer in goets is. Ende dewyle oock den goeden wille wort door de swaricheyt onses vleeschs overvallen / so dat hy niet en can daer uyt comen: daerom seyt hy daer by / dat om sulcke swaricheden te overwinnen / wort standvasticheyt ghegheven tot het volbrengen / want anders en conde het niet blyven staende dat hy erghens seyt / te weten / dat de eenighe God die is / die alle dinck in allen volbrengt: waer in de gantsche loop des gheestelicken levens begrepen wordt / ghelyck wy geleert hebben. Hierom als David ghebeden heeft / dat de wegen Gods hem geopenbaert worden / om in syn waerheyt te wandelen / bidt hy ooc mede terstont / seggende: Vereenicht myn herte om dynen naem te vreesen. Met welcke woordẽ hy te kennẽ geeft / dat oock de ghene die wel ghesint zyn / zyn soo menigherley aftreckinghe onderworpen / dat sy lichtelick afdwalen / oft ydel worden / ten zy dat sy tot standvasticheyt ghesterckt worden. Alsoo oock erghens / nae dat hy ghebeden heeft / dat syne voeten beweecht worden om Gods woort te bewaren: begheert hy oock dat hem stercke ghegheven worde tot den stryt. Dat (seyt hy) gheen ongherechticheyt heerschappie over my en hebbe. So dan op dese wyse begint ende volbrengt de Heere het goet werck in ons / soo dat het syn werck is dat de wille begint het goede lief te hebben / dat hy gheneghen wordt om daer nae te staen / dat hy verweckt ende geroert wort om daer in te arbeyden: daer nae / dat de verkiesinghe / begheerte ende arbeyt / niet en vervallen / maer voortgaen tot het volbrengen / ten laetstẽ / dat de mensche standvastichlick daer in voortgaet / ende volstandich blyft tot het eynde.

10 Ende hy roert onsen wille / niet gelyck nu vele eeuwen lanck is gheleert ende ghelooft geweest / alsoo dat het daer nae zy in onse verkiesinghe sulcker roeringhe ghehoorsaem te zyne / ofte die te wederstaen: maer dien crachtichlick beweghende. Daerom moetmen dat verworpen dat Chrysostomus soo dickmael verhaelt: dat God den ghewillighen treckt. Waer mede hy te kennen geeft / dat God alleenlick met uytgherecktter hant verwacht oft het ons behaecht van hem gheholpen te worden. Wy bekennen dat de mensche voor den val sulck was dat hy hem conde op wat zyde hy wilde / buygen: maer dewyle hy door syn exempel geleert heeft hoe ellẽdich het vrye goetduncke is / tẽ zy dat God in ons dẽ wille eñ de macht geve: wat sal ons wesen ist dat hy ons alleenlick op sulcke mate syn genade deelt? Ja wy selve verduysteren eñ verminderen die door onse ondanckbaerheyt. Want de Apostel en leert niet dat ons de ghenade des goedẽ willes wort gegevẽ / ist dat wyse aẽnemẽ: maer dat hy ooc selfs dẽ wille in ons maect: het welc niet anders en is te seggẽ / dã dat de Heere onse herte door synen Gheest beweecht / buyght / eñ regeert / eñ daer in gelyck in syn eyghen besit / regneert.

2. Dat de verkiesinghe / vlyticheyt eñ voortdryvinge niet en beswyckẽ / maer tot het werck toe voort varen.
† Psal. 51.12.
3. Dat de mensche daer in volstãdich voortgaet / eñ tot den eynde toe volhart.
Exod. 20.10.
Hebr. 4.10.11
Joan. 15.1.
De derde tegẽworpinge.
D'eerste antwoort.
Matt. 15.13.
De tweede antwoort.
Phil. 2.13.
De derde antwoort.
1. Cor. 12.6.
Sect. 6.
Psal. 86.11.
Psal. 119.133
De vierde tegẽworpinge. Antwoort.
De vyfste tegẽworpinge. Antwoort.
Gen. 1.27. Eccl. 15.14. 15.
Phil. 2.13.
Bevestiginge van dese antwoort / gewapent met veelderley getuygenisse uyt de H. Schrifture ende uyt Augustino.

Ezech.11.19. ende 36.27. regneert. Ende by Ezechielem belooft hy den
uytvercorenen synen Geest te geven/ niet alleē-
lick tot dat eynde/te weten/dat sy souden mogē
in syne weghen wandelen: maer op dat sy met
Joan.6.45. der daet daer in wandelen. Ende dese woorden
Christi: Soo wie het van mijnen Vader heeft
ghehoort/ die come tot my/ en connen niet an-
ders ghenomen worden/dan dat hy leert dat de
Lib.de præ-dest.sanct. ghenade Gods van haer selven crachtich is:ge-
lyck Augustinus betuycht. Welcke ghenade hy
niet en ghewerdicht eenen yegelicken int ghe-
meen te geven/ gelijckmen gewoonlick seyt dat
Matt.11.28. Esaie 54.1. sy niemande ghewevghert en wort die doet dat
in hem is. Men moet wel de menschen leerē dat
de goedicheyt Gods bereyt is allen menschen
sonder uytnemen/ diese soeckē: maer dewijle die
alleenlick beginnen de goedicheyt Gods te soec-
ken/dien het door Gods ghenade is in gegeven/
so en behoortmen oock dit deel niet van synen lof
te trecken. Dit is voorwaer der uytvercorenen
privilegie ende voordeel/dat sy door den Gheest
Gods wedergeboren zijnde/ door syn bewegin-
ge geleyt ende geregeert worden. Daerom be-
spot Augustinus te rechtē de gene die eenich deel
des willens hen selven toe schrijven: ghelijck hy
oock de ghene straft die meynen dat de ghetuy-
ghenisse der onverdiender verkiesinge/ de welc-
ke een sonderlick dinck is/ wort eenen yegelickē
De verbis Apost. Serm.11 ghegheven. De natuere (seyt hy) is allen ghe-
meyn/ maer niet de ghenade. Ende hy seyt dat
de ghene die de ghenade also alghemeyn maken
tot allen/ de welcke God gheeft dien hy wil/ een
scherpsinnicheyt hebben eenen broosschen glase
ghelijck/ des welckes schijn enckel ydelheyt is.
Ende ergens seyt hy: Hoe zijt ghy ghecomen?
te weten/ gheloovende. Vreest dan dat ghy niet
van den rechtveerdigē wech en vergaet/ u selvē
toe schrijvende dat de rechtveerdighe wech is in
u ghevonden. Ghy segt: Ick ben gecomen door
mijn vrye goetduncken: ick ben ghecomen door
mijnen eyghenen wille. Waerom wort ghy op-
gheblasen? Wilt ghy weten dat oock dit u is ge-
Joan.6.44. gheven? Hoort Christum roepen: Niemant en
comt tot my/ tē zy dat mijn Vader hem trecke.
Ende sonder twijfel uyt Joannis woordē wort
verstaen/dat de herten der Godsaligen so crach-
tichlick van God geregeert worden/dat sy met
een onverhinderlicke ghesintheyt volghen. Wie
Joan.3.9. uyt God (seyt hy) geboren is/die en can niet son-
dighen/ want het zaet Gods blijft in hem.
Want de middelmatighe roeringhen van de
Sophisten bedacht/ die men soude connen
vryelick volghen oft wederstaen/ die wordt
hier ghelijck wy sien openbaerlick uytgheslo-
ten/ daer de crachtighe stantvasticheyt om te
volherden wort betuycht.

De volherdinghe en is oock van ons niet/maer vā God.
11 De eyndelicke stantvasticheyt soude oock
sonder twijfel een onverdiende gave Gods ghe-
1. † De seste tegenworpinghe. acht worden/ † hadde de boose dwalinge niet de
overhant ghecreghen/ dat sulcx wort ghegeven
nae der menschen verdienste/na dat een yegelick
hem selven niet en heeft ondanckbaer bewesen
‡ Antwoort. Daer is tweederley dwalinghe in dese teghenworpinghe. der eerster ghenade. ‡ Maer dewijle dese dwa-
linghe is daer uyt ghecomen/ dat de menschen
meynden dat het in onse macht zy de aenghebo-
den ghenade aen te nemen ofte verworpen/ soo
valt sy oock ter neder/ als de meyninghe wordt
wech genomen. Hoewel hier in is dobbel dwa-
linghe. Want sy en leeren niet alleenlick dat on-
se danckbaerheyt die wy der eerster ghenade be-
wijsen/ ende onse recht gebruyck daer van wort
met de navolghende gaven vergolden/ maer
segghen oock boven dien/dat de ghenade nu niet
alleen in ons en werckt/ maer alleenlick met
ons werckt. Van het eerste moetmen aldus ge- De wederlegginghe van d'eerste.
voelen/te wetē/dat de Heere (als hy syne dienst-
knechten daghelicx met nieuwe gaven synder
ghenade verrijckt/ om dat het werck dat hy in
hen heeft begonnen/ hem is aengenaem) in hen
vint dat hy wil met grooter ghenade begaven.
Ende hier toe dienen die redenen: Den ghenen Matt.25.21. 23.ende 29.
die heeft/sal ghegheven worden. Item/ Ey ghy Luce 19.17.
goede dienstknecht/ om dat ghy hebt in wey- ende 20.
nich ghetrouwe geweest/ daerom sal ick u over
vele stellen. Maer hier moetmen hoeden voor Tweederley waerschouwinge is hier waer te nemen.
twee dinghen/ te weten/ datmen niet en segghe
dat het rechte ghebruyck der eerster genade ver-
golden wort/met de navolghende genade/ ghe-
lijck oft de mensche door syn eygen neersticheyt
de ghenade Gods crachtich maeckte/oft datmē
niet en achte de navolghende gave Gods alsoo
een vergheldinghe te zyne/ dat sy niet langher
en zy Gods onverdiende ghenade. Soo bekenne
ick dan/ dat de gheloovighe moeten dese zeghe-
ninghe Gods verwachten/dat sy sullen met soo
veel meerder gaven verrijckt worden/ als sy de
voorgaende ghenade wel ghebruyckt hebben.
Maer ick segghe dat oock sulck ghebruyck van
God comt/ ende dat dese vergeldinghe uyt de
onverdiende goetwillicheyt Gods ghesciet:
ende dat ghewoonlick onderscheyt tusschen de
werckende ende mede-werckende genade/ wort
verkeerdelick ende ongheluckichlick gebruyckt.
Het is wel waer/dat het Augustinus heeft ghe-
bruyckt/maer dat selve versoetende met een be-
quame beschrijvinghe: te weten/ dat God mede
werckende volmaeckt dat hy werckende begint/
ende dat het de selve ghenade is/maer dat sy nae
de verscheyden wijse des wercx verscheyden na-
men heeft. Hier uyt volcht dat hy niet een deel
den mensche/ ende een deel Gode toe en schrijft/
ghelijck of deser beyder roeringhe onderlinghe
over een quame: maer hy bewijst de verme-
nichvuldinghe der ghenade. Hier toe dient oock
dat hy erghens seyt/ dat vele gaven Gods den
goeden wille des mensches voor gaen/ onder de
welcke de goede wille selve is. Hier uyt volcht/
dat hy niet en laet eenich dinck den wille toe-
schrijven/het welcke oock Paulus heeft by na- Philip.2.13.
me uytghedruckt. Want ghesevt hebbende/ dat
God den wille ende het volbrenghen in ons
werct/ seyt hy oock terstont daer by/dat hy het
beyde doet nae sijnen goeden wille: met welcke
woorden hy te kennen gheeft/dat het uyt de on-
verdiende mildicheyt Gods comt. Nu dat sy De wederlegginghe van de laetste dwalinge ghesproten uyt de seste tegenworpinghe.
pleghen te segghen dat onse neersticheyt mede
werckt met de tweede ghenade/ nae dat wy der
eerster ghenade hebben plaetse ghegheven: daer
op antwoorde ick: Ist dat sy verstaen dat wy
eē mael door de cracht des Heeren tot de gehoor-
saemheyt der rechtveerdicheyt ghetemt zijnde/
ghewillichlick voort gaen/ende ghenegen zijn
om de werckinghe der ghenade te volghen: ick
en stryde hier niet tegē. Wāt dat is sonder twij-
fel/ dat die in welcke de genade Gods regneert/
alsoo bereyt ende veerdich zijn om gehoorsaem
te zijn. Maer waer uyt comt dat/ anders dan Ephes.1.4. ende 2.10.
dat de Gheest Gods alomme hem selven ghe-
lijck zijnde/die ghesint tot ghehoorsaemheyt die
hy te voren heeft gheschapen ende ghemaeckt/
oock onderhout ende sterckt/ om stantvastich-
lick te volherden. Maer ist dat sy willen dat de † De sevenste tegenworpinge/ die uyt de onderscheydinge van de mede-werckende genade ghetogen is.
mensche dat heeft van hem selven/ dat hy mede
werckt met de genade/ so zijn sy in een seer scha-
delicke verblintheyt.
12 † Ende hier toe wordt door onwetentheyt
verkeerdelick verdraeyt/ dat de Apostel seyt:
‡ Ick hebbe meer gearbeyt dan die alle: niet ick/ ‡ 1.Cor.15.10.

maer de ghenade Gods met my. Want sy verstaen dat alsoo/ ghelyck of Paulus (dewyle het mochte schynen te hoovaerdichlick ghesproken te zijne dat hy hem selven sette boven alle de andere) sijn woorden verbeterde / den lof daer van der ghenaden Gods toe schrijvende: maer alsoo
Antwoort. dat hy zy een medewercker der ghenade. Het is wonder dat soo vele menschen die anders niet boos en waren/ hen selven aen dese so cleyne sake gestooté hebben. Want de Apostel en schrijft niet dat de ghenade des Heeren met hem ghewrocht heeft/ so dat hy hem selvé mede deelachtich in den arbeyt make: maer gheeft meer den gantschen lof des arbeyts alleenlick der genade/ als hy seyt: Jck en ben die niet die ghearbeyt hebbe/ maer de genade Gods die met my was. De twyfelachtige wyse van spreken heeftse bedroghen: ende meer de verkeerde oversettinghe in de welcke de cracht der Griecksche woorden niet wel en was uytghedruckt. Want alsmen die van woorde te woorde over set/ so en seyt hy niet dat de ghenade zy sijn mede-werckster ghe-
Bewijs/ dwelck met het getuygenisse van Augustinus ende Bernardus bevesticht is. weest / maer dat de ghenade die met hem was/ selve dat al ghewracht heeft. Ende dit leert Augustinus claerlick / hoewel cortelick/ als hy aldus spreect: De goede wille des menschens voorgaet vele Gods gaven/ maer niet alle. Eñ welcke gaven sy voor gaet/ in de selve is sy oock. Daer
Psal.59.11. nae volcht reden: want daer is geschreven: Syn
Psal.23.6. barmhertichheyt is my voor ghegaen. Eñ/ Syn barmhertichheyt sal my na volghen. Den ongewillighen is sy voor ghecomen soo dat hy wil: den ghewillighen is sy gevolcht soo dat hy niet
Serm.2.in cant. te verghefs en wil. Hier mede comt oock Bernardus over een/ als hy de Ghemeynte maeckt aldus sprekende: Treckt my die eenichsins ongewillich ben/ op dat ghy my gewillich maeckt: treckt my die traghe ben/ op dat ghy my maect loopende.

Dat laetste deel des capittels/ daer in uyt vele plaetse bewesen wort/ dat dit de selve meyninghe Augustini geweest is / te weten/ dat niet alleen de ghenade van God aenghebodenwordt/ welcke door een yeghelicr vrije verkiesinge ontfanghen wordt ofte verworpen: maer dat het de selve is / welcke in t'herte de verkiesinghe ende den wille is makēde.

13 Laet ons nu Augustinum hooré met sijn eyghene woorden / op dat de Pelagianen deses tyts/ dat is/ de Theologische Sophisté/ niet na haer ghewoonte en roepen dat alle de oude Leeraers teghen ons zijn : want hier in volghen sy Pelagium haren Vader nae/ van den welcken Augustinus voortijden was tot desen strijt getrocken. Jnden boeck van de beteringe ende genade tot Valentinum / handelt hy dit breeder/ het welcke ick sal int corte / ende nochtans met sijne woorden verhalé: De genade (seyt hy) om volstandich te blyven in het goede/ was Adam gheghevcn soo hy wilde: ende ons wort ghegeven dat wy willen/ ende met den wille de quade begeerlickheyt te overwinnen. Soo hadde dan Adam de macht so hy wilde: maer niet dē wille om te moghen. Ons wort de wille eñ de macht gegeven. De eerste vryheyt was te mogen niet sondighen; onse vryheyt is veel meerder/ te weten/ niet te moghen sondigen. Ende op datmen niet en meyne dat hy spreeckt van de toecomende volmaecktheyt in de onsterffelickheyt (gelijck
Lib.de corrept. & gratia, Cap.2. hem Lombardus verkeerdelic daer toe draeyt) soo beneemt hy dese swaricheyt weynich daer na/ als hy seyt/ dat der Heyligen wille alsoo wort door den heyligen Geest ontsteken / dat sy daerom connen/ om dat sy alsoo willen : ende dat sy daerom willé/ om dat God in hen werct dat sy alsoo willen. Want waert dat in so groote swackheyt (in de welcke nochtans de cracht Gods moet volbracht worden om de verheffinghe eñ hoovaerdicheyt te wederstaé) hen hare wille gelaten worde/ soo dat sy de hulpe Gods mochten gebruycken waert dat sy wilden: ende dat God in hen niet en wrochte so dat sy wildé/ so soude de wille door sijn swackheyt in soo vele versoekinghen overwonnen worden/ ende daerom en souden sy niet connen volstandich blyven. Soo is dan de swackheyt des menschelicken willes gheholpen / dat hy door de Godlicke ghenade wort alsoo beweecht/ dat hy niet en can wycken noch af keeren/ noch door sijn swacheyt beswijcken. Daer na handelt hy breeder hoe onse herté Cap.14.
nootsakelick de roeringhe Gods volghen: ende seyt wel dat God de mensche met haren wille trect/ maer dat hy selve dié wille eerst gewrocht heeft. Nu is hier door Augustini mōt betuycht/ dat ick voornemelick hebbe willen bevestighen/ te weten/ dat de ghenade wort niet alleenlick alsoo gegeven / dat sy door eens yegelicr vrije verkiesinge can aengenomen ofte verworpen worden: maer dat de ghenade selve in het hert de verkiesinge eñ den wille maeckt/ so dat alle het goede werck dat daer nae volcht/ is het werck ende vrucht der ghenade: ende en heeft gheenen anderen wille die haer ghehoorsaem is/ dan welcken sy selve heeft ghemaeckt. Want hy seyt oock op een ander plaetse/ dat alleenlick de ghenade alle goet werck in ons maeckt.

14 Ende dat hy ergens seyt/ dat de wille niet Epist.105.
De achtste tegenworpinghe/ daer in Augustinus hem selvē teghen ghestelt wort: dwelck met andere getuygenissen van den selvē Theologant uytgeleyt is. en wort door de ghenade wech genomen: maer wort uyt quaet gemaeckt goet te zijne: ende geholpen wort als hy goet is. Daer mede wil hy alleenlick segghen / dat de mensche niet en wort alsoo ghetrocken sonder roeringe des hertes/ gelijck een steen die door uytwendich ghewelt/ getrocken ofte ghedreven wordt: maer dat hy van binnen alsoo wort beweecht/ dat hy uyt het herte ghehoorsaem is. Dat de ghenade wordt sonderlinghe ende onverdient den uytvercorenen gegeven/ dat schrijft hy aldus tot Bonifacium. Epist.106.
Wy weten dat de ghenade Gods niet en wordt allen menschen ghegheven: ende dat sy den ghenen dien sy wort ghegeven/ niet en wort ghegeven na de verdienste der wercken/ noch nae verdienste des willes/ maer uyt onverdiende genade. Dien sy niet en wort gegeven/ wy weten dat sy hen door het rechtveerdige oordeel Gods niet gegeven en wort. Ende in den selven Sentbrief wederleyt hy sterckelick de meyninge der menschen die meynen dat de navolghende ghenade/ wort den menschen om hare verdiensten ghegeven: om dat sy de eerste genade niet verworpende/ hebben hen selven weerdich gemaect. Want hy wil dat Pelagius belyde/ dat de genade ons noodich is tot een yeghelick werck / ende dat sy niet en wordt den wercken vergolden/ op dat sy waerachtichlick ghenade zy. Maer de sake en can niet cortelicker vervatet worden / dan met sijne woorden in den achtsten boeck tot Valentinum van de beteringhe ende ghenade/ daer hy ten eersten leert: Dat de wille des menschens niet de ghenade en vercrijcht door vryheyt/ maer de vryheyt door genade: Dat de wille door de selve ghenade wort door een inghedruckte gesintheyt ghedueersaem gemaeckt : Dat hy wort met onverwinlicke cracht ghesterckt: Dat hy so lange de ghenade regneert / nimmermeer af en valt: maer terstont als sy hem verlaet: Dat hy door de onverdiende barmherticheyt Gods wordt bekeert tot het goede/ ende bekeert zijnde/ daer in volstandich blyft: Dat de beweginge des menschelicken willes tot het goede / ende nae de beweginge de stantvasticheyt hangt alleenlic aen den wille Gods / sonder eenighe sijn verdienste. So dan de mensche behout sulck een vrye goetduncken (ist dat wy het willen alsoo noemen) als hy erghens schrijft/ dat niet en can tot God bekeeren / noch in God blyven staende / anders dan

dan door ghenade: ende dat het door de ghenade vermach al wat het vermach.

Het iiij. Capittel.

Hoe God werckt in de herten des menschen.

De bereeninghe deses capittels met het derde/ waer uyt dese tegenwoordighe vraghe voortcomt/ welcke van Augustino/ door de ghelyckenisse vã eenen goeden ende quaden op sitter wordt verclaert.

DAt de mensche is alsoo met het jock der sonde ghevanghen/ dat hy niet en can uyt syn natuere het goede begheeren/ noch met neerstichept daer nae staen: dat is nu (alsoo ick meyne) genoechsaemlick bewesen: Boven desen hebben wy een onderschept gemaect tusschen bedwanc ende noot: waer uyt het claer is/ dat de mensche/ hoewel hy uyt noot sondicht/ nochtans niet te min willens sondicht. Maer dewyle hy tot de dienstbaerhept des duyvels begevẽ zijnde/ schijnt meer na des duyvels goetduncken ghedreven te worden/ dan na het syne/ soo moeten wy nu becorten hoedanich harer beyder werck zy: Daer na moeten wy oock dese vraghe beantwoorden: Ofmen yet in de boose werckẽ moet Gode toe schrijven/ in de welcke hy nae het uytwijsen der Schriftuere oock wat doet. Augustinus vergelijckt ergens dẽ wille des mensches by cẽ peert/ het welcke horckt nae den wille ende bevel syns rijders: ende God ende den duyvel ghelijckt hy by rijders. Ist (seyt hy) dat God den wille des mensches berijt/ so regeert hy dien geschicktelic gelijc een bequaem eñ geleert rijder: hy verwect de traechept/ verhindert de overgroote haestichept/ bedwingt de dertelhept ende overdaet/ wederstaet de hartneckichept/ ende leyt hem in den rechten wech. Maer ist dat de duyvel den wille heeft beseten/ die treckt ende drijft hem (ghelijck een dwaes ende dertel rijder) buyten den wech/ dwingt hem in grachten/ rolt hem van hooghe steyle plaetsen af/ verweckt hem tot hartneckichept ende wreethept. Met dese gelijckenisse sullẽ wy nu te vrede zijn/ dewijle my geen beter te voren en comt.

In Psal. 31. ende 33. ghedenct hy des Sitters Gods / etc.

Antwoort op de vraghe/ ten aensien van den duyvel.

Datmen seyt dat de natuerlicke wille des mensches is der heerschappie des duyvels onderworpen / om daer van ghedreven te zijne/ dat en beteeckẽt niet dat de wille wort onghewillich ende tegenstrijdende tot des duyvels ghehoorsaemhept gedwonghen/ ghelijck de ongewillighe slaven worden te rechte bedwongen om harer heeren bevel te doen: maer dat de wille door des duyvels verstrickinghe betoovert zijnde/ is nootsakelick hem in alle syn beweginge ghehoorsaem. Want die de Heere niet en gheweerdicht met synen Geest te regeeren/ die geeft hy door rechtveerdich oordeel den duyvel over/ om van dien beweecht ende geroert te worden.

2. Cor. 4. 4.

Daerom seyt de Apostel/ dat de God deses werelts heeft het verstant der ongheloovighen die tot het verderf verordent zijn / verblint / op dat sy het licht des Evangelij niet en sien. Ende op een ander plaetse: Dat de duyvel werckt in de hertneckighe kinderen.

Ephes. 2. 2.

De verblindinghe der goddeloosen ende alle boose stucken die daer uyt volgen/ worden wercken des duyvels genaemt: der welcker oorsake nochtans niet en moet gesocht worden buyten des menschen wille / uyt den welcken de wortel der boosthept comt: in dẽ welckẽ is het fondament des rijcx des duyvels/ namelick de zonde.

Ten aensien van God eñ den menschẽ. Exempel in de historie vã Job.

2 Het werck Gods in sulcke menschen heeft hem veel anders. Ende op dat dit claerder worde/ laet ons voor een exempel nemen dat ongherief dat de Chaldeen hebben den heylighen Job gedaen. De Chaldeen doodden Jobs herders/ ende dreven syne cudde vyantlick wech.

Job. 1. 17.

Hier is nu haer boose werck openbaer / ende de duyvel en is daer in niet ledich/ van den welckẽ alle dit comt / ghelijck de Schriftuere verhaelt. Maer Job bekent daer in des Heeren werck/ segghende/ dat God hem dat heeft ontnomen / dat hem de Chaldeen ontrooft hadden. Hoe sullen wy dit selve werc Gode eñ den duyvel/ eñ den menschẽ toe schrijvẽ sonder den duyvel te ontschuldighen met Gods gheschelschap/ ofte God de autheur des quaets te maken? Dit can lichtelic gheschien/ ist dat wy ten eersten het eynde/ ende ten anderen de wijse des werckens aensien.

Gods werck wort onderscheyden van t'werck des Satans ende des goddeloosen mensches.

1. Door het [illegible] ofte het eynde om te wercken.

2. Door de wijse uit wercken.

Des Heerẽ voornemẽ is de lijtsaemhept syns dienstknechts met tegenspoet te oeffenen. De duyvel soeckt hem tot vertwijfelinghe te trecken. De Chaldeen soecken met onghelijck ende onrecht/ gewin in eens anders goet. Dese so groote verscheydenthept des voornemens eñ raets/ maect groot onderschept in het werc. In de wijse van doen en is niet min onderschepts. De Heere laet den duyvel toe dat hy synen dienstknecht verdrucke: de Chaldeen die hy tot dienaers om dat werck te volbrenghen vercorẽn hadde / laet hy hem oock toe/ ende geeft hem over dat hyse stiere / De duyvel die boos is / verweckt de herten der Chaldeel met syne fenijnighe stralen/ om die boosthept te bedrijven: de Chaldeen loopen rasende tot de ongherechtichept / alle hare leden met boose daden verbindende ende besmettende.

Hoe dat de Satan werct in den verworpenen. Item hoe God in den selven werct.

So wort dan de duyvel eygentlick ghesept te wercken in de verworpene / in de welcke hy syn rijcke/ dat is / het rijcke der boosthept/ regeert. God wort oock ghesept te wercken op syn wijse/ om dat de duyvel/ (de welcke een instrument der toornichept Gods is) hem selven herwaerts eñ ginswaerts buycht / om Gods rechtveerdighe oordeelen te volbrengen. Ick late hier de algemeyn roeringhe Gods varen / waer door alle creatueren worden onderhouden ende tracht hebben om alle dingen te doen: ick spreke alleenlick van de sonderlinghe roeringhe die in eenen yeghelicken bedreven wercke ghesien wort. So sien wy dan dat het niet ongeschickt en is / datmen een selve werck Gode ende den duyvele/ eñ den menschen toe schrijft: maer de verscheydenthept in het eynde ende in de wijse des werckens/ maeckt dat de onschuldighe rechtveerdichept Gods daer in gesien wort: ende dat de boosthept des Satans ende des mensches / haer selvẽ met schande openbaert.

Teghenworpinghe genomen uyt den Oudẽ/ dat/ te weten/ dese wercken behooren tot de voorwetenschap ofte toelatinghe Gods/ ende niet tot syne werckinghe.

3 De oude leeraers hebben hen somtijts ontsien oock de eenvoudighe waerhept in desen deele te belijden/ vreesende den godloosen oorsake te geven om niet eerweerdichlick van de wercken Gods te spreken. Ghelijck ick dese nuchterhept lief hebbe/ alsoo achte ick wederom gheen perijckel daer in te zijn / dat wy eenvoudelick houden dat de Schriftuere leert. Augustinus selve en is somtijts van de vreese niet vry gheweest: gelijck als hy seyt / dat de verhardinghe ende verblindinghe niet de werckinge Gods/ maer de voorwetenschap Gods aen gaen.

Lib. de præ-delt. & gratia.

Antwoort/ welcke gheeft te kennen dat God de verworpene verhart ende verblint / etc.

Maer dese scherpsinnighe uytvlucht / en wort niet gheleden van soo vele plaetsen der Schriftuere / de welcke bewijsen dat daer niet alleenlic de voorwetenschap Gods/ maer oock wat meer in is. Ende Augustinus selve in het vijfste boeck tegẽ Julianum/ bewijst met een lange oratie/ dat de sonden gheschien/ niet alleenlick door de toelatinge ofte lijtsaemhept/ maer oock door de macht Gods/ op dat alsoo de eerste zonde ghestraft worde. Desgelijcx oock dat sy by brenghen van de toelatinghe Gods/ is te swac om te blijven staen. God wort dickmael ghesept de verworpene te verblinden/ ende te verharden/ hare herten te wenden/ buyghen/ ende stieren/ ghelijck ick erghens breeder

Lib. 1. cap. 18.

geleert hebbe. Hoedanich dit werck zy/ en wort gheensins verclaert alsmen de uytvlucht neemt tot de voorwetenschap ofte toelatinghe Gods.

Ende dat tweesins. 1. Dat hyse verlaet.

Daerom antwoordẽ wy dat dit geschiet/ tweederley wijse. Want dewijle niet anders dã duysternisse eñ verblintheyt en blijft / daer het godlicke licht wordt wech ghenomen: dewijle onse herten tot steenen verhardẽ/ als de Geest Gods wort wech ghenomen: ende dewijle wy tot verkeertheyt ghedraeyt worden/ als de godlicke beweginghe af laet: so wort hy te rechte geseyt die te verblinden/ verharden/ ende buyghen/ dien hy de macht also beneemt/ dat sy niet en connen siẽ/ gehoorsaem wesen/ ende behoorlick volbrengẽ.

2. Dat hyse den Satan over geeft tot verderbinge.

De tweede wijse / de welcke den eyghenschappe der woordẽ veel naerder comt/ is/ dat God (om sijne oordeelen te volbrenghen door den duyvel den dienaer sijnder toornicheyt) hare raetslagen schickt waer het hem belieft / ende haren wille verweckt / ende haren arbeyt sterckt. Alsoo als Moses verhaelt dat de Coninck Seon den volcken geenen doorganck en gaf/ om dat God sijnẽ Geest verhart/ ende sijn herte ghesterckt hadde/ soo toont hy terstont daer nae de oorsake eñ het eynde deses raets / als hy seyt / om dat hy hem soude in onse handen gheven. Soo dan dewijle God hem wilde verderven / so was die verhardinge des hertes/ eẽ voorbereydinge tot den val.

Deut. 2. 29. 30.

Heerlicke spreucken der H. Schriftueren/ welcke beyde de redenen bevestighen/ ende de bovẽ verhaelde tegenwoorpinge/ sprekẽde vã de blote voorwetẽschap ende toelatinghe Gods/ wederlegghen.

† Ezec. 7. 26.
‡ Job. 12. 10.
* Psal. 107. 40.
* Exod. 4. 21. ende 7. 3.
† Exod. 10. 1

4 Na de eerste wijse schijnt dit gheseyt te zijne: † Hy neemt de lippẽ wech van de waerachtige/ eñ het verstant van de oude.‡ Hy neemt het herte wech van de gene die het volc regeeren / ende maecktse te dwalen in woeste plaetsen daer geenen wech en is.* Item/ Waerom hebt ghy ons ontsinnich ghemaeckt Heere/ ghy hebt onse herte verhart op dat wy u niet en vreesen? Want sulcke plaetsen geven meer te kennen hoedanich God de menschen maeckt als hyse verlaet / dan hoe hy sijne werc in hen volbrengt. Maer daer zijn andere ghetuyghenissen die voorder comen/ ghelijck van de verhardinghe Pharaonis/ * ick sal therte Pharaonis verharden / op dat hy u niet en hoore noch het volc en late gaen. † Daer nae seyt hy dat hy Pharaonis herte heeft beswaert ende versterct. Heeft hy het verhart/ niet sachte makende? Dat is wel waer: maer hy heeft noch wat meer ghedaen/ dat hy Pharaonis herte heeft den duyvel bevolen / om dat in hertneckicheyt te versterckẽ: waer uyt hy te voren gheseyt hadde: Ick sal sijn herte houden/ op dat hy u niet en hoore.

Exod. 3. 19.

Het volck reyst uyt Egyptẽ: de inwoonders des lants comẽ hem vyandelick teghen.

Deut. 2. 30.

Waer van zijn sy verweckt? Moses betuycht voorwaer den volcke dat de Heere hare herten versterckt hadde. Ende de Prophete dese selve historie verhalende/ seyt dat God hare herten heeft verkeert dat sy souden sijn volc haten.

Psal. 105. 25.

Nu en meucht ghy niet segghen dat sy van den raet Gods verlaten zijnde/ hen selvẽ gestooten hebben. Want ist dat sy ghesterckt ende verkeert worden/ so worden sy met voorghenomen raet tot dat selve gebogẽ. Boven desen hoe heeft hy sijn werck in de verworpene volbracht / soo wanneer hy de overtredinghen sijns volcx heeft willen wreken? ghy meucht sien dat de cracht des wercx in hem was/ ende dat sy alleenlic haren dienst daer in ghedaen hebben.

Esaie 5. 26. ende 7. 18.

Daerom dreycht hy somtijts dat hyse sal met sijn flijsen ende schuyflen uytroepen: somtijts dat sy hem sullen als een gaern ofte slachnette zijn om te verstricken: ende somtijts dat sy sullen zijn als een hamer/ om de Israeliten te slaen.

Ezec. 12. 13. ende 17. 20.
Jere. 50. 23.
Esaie 10. 15.

Maer doẽ voornemelick heeft hy verclaert hoe dat hy in hẽ niet ledich en is/ als hy Sennacherib noemt een bijl die door sijn hant ghe schickt ende gedreven was om te snyden.

Augu. de prædest. sanct.

Eẽ ander bewijs genomẽ uyt Augustino.

Augustinus beschept dit erghens wel/ als hy seyt/ dat het haer werck is dat sy sondighen: maer dat sy sondigende dit ofte dat doen/ dat sulcx uyt de cracht Gods is/ die de duysternisse deelt na sijn behaghen.

Een noodige verbeteringe ofte verclaringhe der voorgaender antwoort/ daer in bewesen wort door de historie vã Saul/ eñ t'getuyghenisse des Apostels/ dat des Satans diẽst altijt gebruyckt wort om de verworpene voort te stieren. Daer nae toont hy dat God van alle boosheyt vry blijft.

‡ 1. Samu. 16. 14. eñ 18. 10. ende 29. 9.
* 2. Thess. 2. 10.

5 Voort dat des duyvels dienst ghebruyckt wort om de verworpene te verwecken ende stieren/ so wanneerse God door sijn voorsieninghe herwaerts ofte gintswaerts schict / ende tot dit ofte dat verordent/ dat is oock uyt een plaetse claer ghenoech.‡ Want in het boeck Samuelis wort dickmael geseyt / dat de boose gheest des Heeren/ eñ de boose geest van den Heere/ is Saul aenghevaren / ofte hem heeft verlaten. Dit en mach van den heylighen Gheest niet verstaen worden. So wort dan de onsuyvere gheest ghenaemt Gods Gheest/ om dat hy hem na sijnen wille voecht/ ende is meer Gods instrument in het wercken / dan selve de Autheur des wercx. Hier toe diẽt ooc dat Paulus leert/* dat de cracht der dwalinge ende verleydinge wort van God gesonden/ op dat de ghene die der waerheyt niet en hebben ghehoorsaem gheweest/ de leugen gelooven. Nochtans is groot onderscheyt tusschẽ het gene dat God doet / ende dat de duyvel ende de godloose doen in het selve werck. God maect de boose instrumenten (die hy onder sijn hant heeft/ eñ dwingẽ can waer henẽ hy wil/) sijnder rechtveerdicheyt te dienen. De duyvel ende de goddeloose varen haer boosheyt die sy door de verdraeytheyt haers vernufts bedacht hebben/ gelijck sy boos zijn. Wat meer dient om de majesteyt Gods van valsche beschuldinghe te bevrijen/ ende om den godloosen haer ontschuldinghe ende uytvlucht te benemen/ dat is in het capittel van de voorsieninghe nu verclaert. Want hier hadde ick alleenlick voorghenomen in het corte te verclaren hoe de duyvel regneert in den verworpen mensche: ende hoe God werct in hen beyden.

Lib. 1. cap. 16. 17. 18.

Soo veel belangt de middelmatighe dingen: werct God alsoo in der menschen herten/ so dickwils hy den wech wil maken tot sijne voorsienicheyt/ dat hy dan onse willenae sijn believen buycht ende wendt.

6 Wat vryheyt de mensche heeft in wercken die in hem selvẽ noch rechtveerdich noch quaet en zijn / ende meer tot het lichamelicke dan tot het gheestelicke leven dienen: hoewel wy dit boven aengheroert hebben/ soo en is het nochtans noch niet verclaert. Sommige hebben den mẽsche in sulcke dinghen vrye verkiesinghe toegelaten: meer (gelijck ick meyne) om dat sy om een sake van cleynder weerde niet en hebben willen kijven/ dan dat sy het selve wilden voor seker bevestighen dat sy toe lieten. Hoewel ick bekenne dat het voornemelick tot de salicheyt dient / te verstaen dat wy gheen macht en hebben tot de rechtveerdicheyt: soo en achte ick nochtans niet datmen oock dit deel moet voorby gaen / te weten/ dat wy't verstaẽ een sonderlicke genade des Heeren te zijne/ so wanneer ons in den sin comt te verkiesen dat ons nut is/ ende so wanneer onse wille is daer toe geneghen: wederom/ so wanneer onse herte ende sin dat vliet dat ons soude schadelic zijn. Ende hier toe strect haer de cracht der voorsieninghe Gods/ niet alleenlick op dat de uytcomste der gheschiedenissen gheluckich worden/ gelijck hy voorsien heeft dat nut te zijne/ maer dat ooc de willen der menschen hen selven daer toe schicken.

‡ Eñ de verkiesinghe onses goetdunckens en is in dese dinghen soo vry niet/ dat Gods goetduncken over de vryheyt des selfs niet en soude heerschappie hebben.

‡ Voorwaer ist dat wy de regeeringe der uytwendiger dingen na onse gevoelen overleggen/ so en sullen wy niet twijfelen dat sy also zyn onder des mensches goetdunckẽ gelegen: maer ist dat wy so velen getuygenissen ghehoor gheven/ de welcke roepen dat de Heere oock in alsulcke dingen de herten der menschen regeert/ so sullen sy ons bedwinghen onse goet-

duncken

Exod.11.3.

duncken der sonderlinger roeringe Gods te onderworpē. Wie heeft dē wille der Egyptischen ghemaeckt den Israeliten vriendelick te zyne/ soo dat sy hen alle hare costelickste vaten leenden? Sy en soudē dat nimmermeer uyt het selven ghedaen hebben. Soo waren dan hare herten meer den Heere onderworpen/ dan van hen selven geregeert. Ende voorwaer hadde Jacob niet ghelooft dat God de menschen met verscheydē gesintheydē beweecht/ so en soude hy van synen sone Joseph (den welckē hy achtede eenen ongodlicken Egyptischen man te zijne) niet geseyt hebben: God geve dat ghy barmherticheyt vint voor desen man: Ghelijck oock de gheheele Ghemeynte in den Psalm belijdt / dat God de wreede herten der Heydenen heeft tot goedertierenheyt ghetemt / als hy wil der Ghemeynte barmhertich wesen. Wederom doen Saul hittich wert/ende hem bereyde tot den crych/ daer wort de oorsake verclaert/ te wetē/dat de Geest des Heeren hem heeft gedrevē. Wie heeft Absalons herte afghewent dat hy den raet Achitophels niet en heeft aenghenomen / de welcke in die daghen was als een antwoorde Gods? Wie heeft Rehabeam beweecht dat hy der jongelinghen raet soude ghelooven? Wie heeft de Heydenen die te voren seer stout waren/verschrict met de comste der Israeliten? Voorwaer Rachab heeft beleden dat sulcx is van God gheschiet. Wederom wie heeft der Israeliten herten met vreese verslaghen/ anders dan die/die in de Wet heeft ghedreycht dat hy hen sal een vertzaecht herte gheven?

Verscheyde exempelē / die dese leere bevestighen.

Gen.43.14.

Psal.106.46.

1.Sam.11.6.

2.Sam.17.14

1.Reg.12.10.

2.Par.10.13.14.

Josue 2.9.

Levit.26.36.

Deut.28.65.

Teghenworpinghe/ dese exempelen en maken geenē reghel.

Antwoort/ zynde ghegront op het ghetuygenisse van aller mēschen bevindinghe.

7 Hier teghen mocht yemant seggen / dat dit sonderlicke exempelen zyn/ met der welcker regel alle dinghen niet en connen ghemeten worden. Maer ick segghe dat het ghene dat ick wil bevestighen / hier mede ghenoech wordt bewesen/ te weten/ dat God soo wanneer hy wil tot sijn voorsieninge eenen wech maken / den wille der menschen oock in uytwendighe dinghen buycht ende went: ende dat haer verkiesinghe niet soo vry en is / dat het goetduncken Gods daer niet heerschappie over en hebbe. Dewyle u dickmael in dinghen die niet seer swaer en zyn/ oordeel ende verstant ghebreeckt / ende het herte beswijckt: ende wederom in seer duystere dingē terstont goeden ende bequamen raet in den sin comt: dese dagelicksche bevindinghe sal u met wille ofte onwille bedwinghen te belijden / dat uwe herte meer is gheleghen in de godlicke roeringhe / dan in de vryheyt uwer verkiesinghe. Ende aldus segghe ick dat uyt dat Salomon seyt/* dat de oore hoore/ en de ooge sie/dat maect de Heere beyde. Want ick en meyne niet dat hy daer spreeckt van de scheppinghe / maer van de sonderlicke ghenade des gebruycx. Ende als hy schrijft dat de Heere het herte des Conincx als waterbekē in sijn hant hout / ende buycht waer henen hy wil/ so verbaet hy voorwaer alle sulcke dinghen onder een exempel. Want ist dat yemants wille vry is van alle onderworpinghe/ soo is aldermeest den Coninckelicken wille daer van vry/ de welcke eenichsins over anderer mēschen wille heerschappie gebruyckt. Ist dat des Conincx wille wort door Gods hant gebogen/ soo en sal oock onse wille daer van niet vry zyn. Van dese sake schrijft Augustinus seer wel / dat de Schriftuere (ist dat sy neerstichlick wordt in gesien) bewijst dat niet alleenlick de goede wille der menschen die God maeckt uyt quade willē/ ende als hyse gemaeckt heeft/beweecht tot goede wercken ende tot het eeuwighe leven: maer oock de willen die dit tegenwoordich leven aen gaen / alsoo zijn in de macht Gods / dat hy die (door sijn oordeel dwelck wel verborghen maer seer rechtveerdich is) doet buygen waer hy wil/ ende wanneer hy wil / om weldaden te gheven oft om te straffen.

Item op de heldere ghetuygenissen der heyligher Schriftueren.

* Pro.20.12.

Pro.21.1.

De grat. & lib. arbit. ad Valent. Cap.20. Daer nae op de spreucke Augustini.

8 Hier moeten de Lesers gedachtich zijn/ dat de macht des menschelickē goetdunckens/ niet en moet gheacht worden uyt de uytcomste der gheschiedenissen/ghelijck sommighe ongeleerde plegen verkeerdelick te doen. Want sy meynen dat sy daer uyt seer wel ende scherpsinnichlick bewijsen / dat de wille des menschen dienstbaer is/ om dat oock den oppersten Princen ende Coninghen niet alle dinghen en gheschiet na haren wille. Maer dese macht daer van wy spreken/ moetmen binnē den mensche aenmercken/ende niet met eenige uytwendige uytcomste meten. Want in de handelinghe des vryen goetdunckens / en is dit de vraghe niet/ of de mensche al wat hy in sijn herte heeft voorghenomen / can sonder verhinderinghe volbrenghen ende uytrichten: maer of hy in alle dinghen heeft vrye verkiesinghe sijns oordeels / ende vrye ghesintheyt sijns willes. Ist dat de menschen dese twee dinghen hebben / so en sal Attilius Regulus die in een nauwe tonne met scherpe pinnē was besloten / niet min sijn vrye goetduncken hebben dan Augustus den Keyser die den meesten deel der werelt nae synen wille regeerde.

Overmits sommige/ die tegē de dwalinge van het vrye goetduncken strijden, [illegible] de uytcomste der geschiedenissen hare bewijsredenē nemē: leyt hy nu uyt hoe datmen sulcx sal moeten verstaen.

Het v. Capittel.

VVederlegginghe der teghenworpinghen die tot bescherminghe des vryen goetdunckens, pleghen by ghebracht te worden.

VAn de dienstbaerheyt des menschelicken goetdunckens/ mochte nu schijnen genoech ghesproken te zijne/ten ware dat de gene die het soecken met eenen valschen waen der vryheyt te verderven / eenighe hare redenen hier teghen brochten / om onse ghevoelen te bestryden. Sy versamelen ten eersten sommighe ongeschickte dinghen/om daer mede onse ghevoelen hatelick te maken/ghelijck of het oock tegen het gemeyn gevoelen ware: Daer nae comen sy daer teghen met getuygenisse der Schriftuere. Beyde dese wapenen sullen wy ordentlick af trecken. Sy segghen: Ist dat de zonde gheschiet uyt noot/ so laet sy nu af zonde te zijne: en ist dat sy met wille geschiet/ so canmense ontgaē. Dit waren oock Pelagij wapenē daer mede hy Augustinum bestormde: nochtans en willen wy onse tegenstrijders met dien naem niet beswaren eer wy hen van der sake selve voldaen hebben. So versake ic dan/dat de zonde moet daerom te min toe gerekent worden / om dat sy gheschiet uyt noot. Ick versake oock / dat haer besluyt daer uyt volcht/te weten/ datmen de zonde can vermydē om dat sy met wille gheschiet. Want ist dat yemant wil met God kijven/ en door dese voorwendinghe het oordeel ontgaen / te weten/ om dat hy niet en heeft gekonnen anders doen: tegē den sulcken is eē bereyde antwoorde / de welcke wy ergens hebben by ghebracht/te weten/dat het niet en is uyt de scheppinghe / maer uyt de verdorventheyt der natuere/dat de menschē zijn der zonden slaven ghewor den/ ende niet en connē anders willen dan quaet. Want de onmacht die de ongoddelicke menschē geerne soudē voorwenden / waer uyt comt dit anders / dan dat Adam hem selvē heeft vā selfs der heerschappie des duyvels onderworpen? Soo comt dan hier uyt de verdorventheyt/ met der welcker boeyen wy ghevanghen zijn/ te weten/ om dat d'eerste mensche is afgheweken van synen Schepper:

Hy wederleyt eerstelick eenige ongheschickte dinghen van den wedersprekeren verciert/ daer na/ verclaert hy de getuygenissen der heyligher Schriftuerē.

1. Dat eerste onghegronde ende ongheschicte voorstel/ dat van Pelagio ontleent is.

Antwoort/ de welcke sulcx gantsch loochent.

Bevestiginge deser antwoort.

Gen.3.6.

Ist

Rom. 5.12.

Ist dat alle menschen te rechte zijn in dese afwijckinghe schuldich/ so en moeten sy niet dencken ontschuldich te zijne door desen noot in den welcken sy een seer openbaer oorsake haerder verdoemenisse hebbẽ. Ende dit hebbe ick boven verclaert/ ende in den duyvel selve een exempel voor ghestelt/ waer uyt het mochte openbaer zijn/ dat de gene die uyt noot sondicht/ dies niet te min willens sondicht: gelijck oock in de uytvercoren Enghelen de wille niet en laet wille te zijne/ om dat hy niet en can verhindert noch af gebrocht worden van het goede. Dit selve leert Bernardus wetentlic/ als hy seyt/ dat wy dies te ellendigher zijn/ om dat wy willens in desen noot zijn: welcken noot wy nochtans alsoo zijn onderworpen/ dat wy dienstknechten zijn der zonde/ ghelijck wy boven verhaelt hebben. Het tweede deel in haer argument is valsch: want het verkeerdelick valt van den wille op de vryheyt. Ende wy hebben boven bewesen/ dat oock het gene dat onder de vrye verkiesinghe niet en comt/ nochtans met wille gheschiet.

Serm. 81. in Cantica.

2. Dat andere ongeschicte voorstel/ genomen uyt Aristotele eñ Pelagio.

2 Boven desen segghen sy: Ist dat beyde de deuchden ende ondeuchden niet en comen uyt de vrye verkiesinge des goetdunckẽs/ so en behoort de mẽsche noch met straffe beswaert/ noch met prijs geloont te worden. Hoewel dit een Aristotelisch argument is/ so bekenne ic nochtans dat Chrysostomus ende Hieronymus erghens dat selve gebruyct hebben: hoewel nochtans Hieronymus selve niet en versaeckt/ dat het den Pelagianen seer gemeyn was/ eñ verhaelt oock hare woorden namelick: Ist dat de genade Gods in ons werct/ so sal dan die/ eñ niet wy/ die wy niet en arbeyden/ gecrooont ende gheloont worden. Aengaende de straffe/ antwoorde ic/ dat wy die te rechte draghen/ dewijle de schult der zonde in ons is. Want wat is daer aen ghelegen/ of men met vryen ofte met diẽstbarẽ oordeele sondicht/ so verre de zonde geschiet met gewillige begeerte: voornemelick/ dewijle de mensche daer uyt wort van zonde overwonnen/ om dat hy is onder de dienstbaerheyt der zonde? Aengaende den loon der rechtveerdicheyt/ is dat soo groote ongheschictheyt/ dat wy bekennen dat die meer is in de mildicheyt Gods dan in onse verdiensten gelegen? Hoe dicmael vintmen dit by Augustinum/ dat God niet onse verdienstẽ in ons/ maer sijne gaven croont eñ loont: eñ dat wordt loon genaemt/ niet om dat God sulcx onsen verdiensten is schuldich/ maer om dat hy de voorgegeven genaden daer mede vergelt. Sy aenmerckẽ wel scherpsinnichlic dat nu de verdiensten geen plaetse en hebben/ ist dat de wercken niet en comen uyt de fonteyne des vryen goetdunckens: maer sy dwalen verre dat sy dat achten so ongeschict eñ onbequaem eẽ dinc te zijne. Want Augustinus en ontsiet hem niet dat selve als een nootsakelic dinc te leeren/ dat dese achten so seer ongeoorloft te zijne datmen soude belijden: gelijc als hy seyt: Wat zijn alle menschen verdiensten? Die alleen vry ende de verlosser van zonden is/ vintse alle sondaers/ als hy niet met schuldigen loõ/ maer met onverdiẽde genade comt. Item/ Ist datmen u sal vergheldẽ datmen u is schuldich/ so moet ghy gestraft wordẽ. Wat geschiet dã hier vã? God en vergelt u niet met de verdiẽde straffe/ maer geeft u de onverdiende ghenade. Wilt ghy vreemde vander genade worden? soo roemt eñ verheft uwe verdiensten. Item/ In u selven zijt ghy niet/ de zonden zijn uwe/ de verdiensten zijn Gods. Ghy hebt straffe verdient: eñ als God u sal prijs gevẽ/ so sal hy sijne gavẽ/ eñ niet uwe verdienstẽ in u croonẽ. Na dit selve gevoelen leert hy ergens/ dat de ghenade niet en is door de verdienste/ maer de verdienste door de genade. Ende weynich daer nae/ besluyt hy dat God met sijn gaven comt eer eenige verdienste is/ op dat hy uyt sijn gaven sijn verdiensten gecryghe: eñ dat hyse gantschelick voor niet geeft/ want hy en vint niet in den mensche waerom hy hem soude salich maken: Maer wat noot is het hier meer te verhalen/ dewijle sulcke sententien dickmael in sijne boecken gevonden wordẽ. De Apostel salse oock noch beter van dese dwalinge verlossen/ ist dat sy willen hoorẽ uyt wat oorspronc hy de eerlicheyt der heyligen beleyt/ seggende: Die hy heeft uytvercoren/ die heeft hy geroepen: die hy heeft geroepen/ die heeft hy gerechtveerdicht: die hy heeft gherechtveerdicht/ die heeft hy vereerlijct. Waerom worden dan de geloovige gecroont na Pauli ghetuygenisse? te weten/ om dat sy niet door haer vernuft/ maer door Gods barmherticheyt zijn uytvercort/ eñ geroepẽ/ eñ gerechtveerdicht. Daerom laet varen dese ydel vreese/ dat geen verdiensten meer en sullen wesen/ ist dat het vrye goetdunckẽ niet en blijft staende. Want het is seer grooote dwaesheyt/ dat te vreesen ende vliẽ/ tot het welcke ons de Schrifture roept. Ist dat ghy het al hebt ontfangen (seyt Paulus) wat roemt ghy gelijc of ghy niet en hadt ontfangẽ? Siet ghy niet dat hy daerom het vrye goetduncken van allen berooft/ om dat hy den verdiensten geen plaetse en soude laten? Nochtans gelijc de weldadicheyt eñ mildicheyt Gods is sonder gront eñ menigerley/ alsoo vergelt hy de gaven die hy ons gheeft/ gelijck of die onse deuchden waren: te weten/ dewijle hyse maeckt onse te zijne.

In Epist. ad Cresiphontem & Dial. 1.

Antwoort/ de welcke eẽ onderscheyt is makende.

Bevestiginge deser antwoort ghesterckt met t'getuygenisse van Augustinus.

In Psal. 31.

In Psal. 70.

Epist. 52.

De verbis Apost. ser. 15.

De andere bevestiginghe gegront op de autoriteyt des Apostels.

Rom. 8.29.

1. Cor. 4.7.

3. Dat derde ongeschickte voorstel/ uyt Chrysostomus woordẽ vergaert.

3 Hier toe brengen sy oock dese redẽ/ de welcke mach schijnen uyt Chrysostomo ghenomen te zijne: te wetẽ/ * Ist dat onse wille de macht niet en heeft goet ofte quaet te verkiesen/ so moesten de menschen die der selver naturere deelachtich zijn/ alle boos ofte alle goet zijn. Ende de schrijver (wie hy zy) des boecx van de roepinghe der Heydenen/ die onder Ambrosij naem wort omgedragen/ en is niet verre van dit ghevoelen/ als hy seyt/ dat nimmermeer yemant en soude van het gheloove afwijcken/ waert dat de ghenade Gods ons niet en liete de macht der veranderlickheyt. Het is wonder dat sulcke groote mannen hen selven zijn hier in ontgaen. Want hoe en is Chrysostomo niet in den sin gecomen/ dat de verkiesinge Gods sulck onderscheyt maeckt tusschen de menschen? Wy en ontsien ons voorwaer niet te belijdẽ dat Paulus seer neerstichlic betuycht/ te weten/ dat de menschen alle te gelijc boos zijn/ eñ tot boosheyt begevẽ: maer wy seggen oock met hem daer by/ dat het door de barmherticheyt Gods geschiet/ dat niet alle menschẽ in de boosheyt en blijvẽ. So dan dewijle wy alle natuerlick met gelijcke sieckte eñ qualen bevangen zijn/ so worden alleenlick die ghesont/ die de Heere na sijn welbehagen heylt. De andere die hy door rechtveerdich oordeel voorby gaet/ die verdwijnen eñ verwelcken in haer verdorventheyt/ tot dat sy geheel vergaen. Dit selve is oock de oorsake dat sommighe tot den eynde volstandich blijvẽ/ ende sommige van dẽ begonnẽ loop af vallen. Want de volstandicheyt selve is oock een gave Gods/ de welcke hy niet allen te gelijcke en geeft: maer diẽ het hem belieft. Ist datmẽ de oorsake deses verschils soeckt/ waerom sommige stãtvastichlic volherden/ eñ sommige door ongestadicheyt afvallen: wy en wetẽ geẽ ander dan dat God de sommighe door sijn cracht versterct ende onderhout/ op dat sy niet en vergaen noch

* Hom. 22. in Genesin.

Lib. 2. Cap. 4.

Antwoort/ welcke sulcx wocheut.

Rom. 3.12.

noch verderven: ende den sommigen en geeft hy de selve cracht niet/ op dat sy exempelen der onghestadichept worden.

4. Dat vierde ongeschicte voorstel/ eertijds van Pelagius voorghewozpen.

4 Boven desen seggen sy dat de vermaningen te vergeefs gedaen eñ gehoort worden/ eñ dat de straffingen eñ bescheldingen bespottelic zijn/ ten zy dat de sondaer macht hebbe ghehoorsaem te zijne.* Doen voortijden sulcke dingé Augustino tegen geworpen worden/ is hy bedwongen geweest een boecrken te schrijvé van de berispinge eñ genade: waer in hyse wel overvloedelick weder lept/ maer nochtans sijne tegenstrijders tot de somma roept: O mésche leert in de gebiedinghe wat ghy schuldich zijt te doen: leert in de berispinge dat ghy door uwe eygé verdorvéthept dat niet en hebt: ende leert in het gebet/ van wié ghy het sult halen dat ghy wilt hebben. Dit selve vynae is het argument sijns boecx van den geest eñ letter/ in dé welcké hy leert/ dat God de geboden sijnder Wet niet en meet met de macht der menschen: maer dat hy gebodé hebbende dat recht eñ goet is/ sijnen uytvercorenen onverdiéde macht geeft om te volbrenghen. Eñ het en is niet noodich dit lange te beschermen. Want ten eersten en zijn wy niet alleen in dese sake/ maer Christus eñ alle de Apostelen. Daerom mogen onse tegenstrijders toe sien/ hoe sy sullen dé strijt winné/ welcké sy tegen sulcke voorvampers aénemen.† Christus betuycht/ dat wy sonder hem niet en vermoghen: nochtans en straft noch bescheldt hy dies niet te min/ de gene die buyté hem quaet doen: noch en vermaent oock dies niet te min dat een yegelic neerstich zy tot goede wercken. Eñ hoe strengelic straft Paulus de Corinthen/ om de verachtinghe der liefde? Nochtans bidt hy dat God den selven liefde geve. De selve betuycht in den Sendtbrief tot de Romeynen/ dat het niet en gaet na yemants willé noch loopen/ maer nae Gods ontfermen: nochtans en laet hyse daer nae niet te vermanen eñ straffen. Waerom en spreken sy den Heere niet aen/ dat hy niet also verloren arbeyt en doe/ de dingé van de menschen eyschende/ die hy alleen can geven: eñ de dingen straffende/ die door gebreck sijnder genade bedreven worden? Waerom en vermané sy Paulum niet/ dat hy die spare die in haer macht niet en hebben te willé ofte te loopé/ anders dan door de hulpe der barmhertichept Gods/ de welcke hen nu heeft verlaten? Maer de Heere weet hoe eñ waerom hy alsoo leert/ het welcke oock die lichtelic connen sien/ die het met Godvreesenthept ondersoecken. Wat de leeringhe vermaninge/ ende straffinghe in haer selven vermach/ dat leert Paulus voorwaer als hy schrijft/ dat die plant niet en is/ noch oock die nat maect: maer dat de Heere die den wasdom geeft/ alleen crachtichlic werct. Also sien wy oock dat Moses de geboden der Wet strengelick in set: eñ dat de Prophet é scherpelic vermané/ eñ de overtreders dreygen/ hoewel sy bekennen dat de méschen dan eerst wijs zijn/ als hen eé verstandich herte wort gegeven: eñ dat het Gods werck is/ de herten te besnijden/ voor steenen herten vleeschen herten te geven/ syn Wet in hare binnéste leden te schrijven/ somma/ de zielen vernieuwende/ te maken dat de leere crachtich zy.

* 1. Antwoort/ uyt Augustinus boecken vergaert/ waer mede sulcx gheloochent wort.

Bevestiginge deser antwoort/ verclaert zijnde door het ghetuyghenisse Christi ende des Apostels Pauli.

† Joan. 15.5.

1. Cor. 11.20. 22.

Rom. 9.16.

De tweede antwoort welcke aenwijst het gebruyck eñ het eynde der vermaningé.

1. Cor. 3.7.

Ezech. 36.26. Jere. 31.18.

De derde antwoort/ welcke wijt loopigher de tweede verclaert ten aensiene van den Godloosen.

5 Waer toe dienen dan de vermaningen? Hier toe/ te weté/ ist dat sy van de godloose met hartneckigen herte versmaet wordé/ so sullen sy hen tot getuygenissen wesen/ als sy sullen voor den richtstoel Gods comen: jae oock nu te deser tijt worden hare conscientien daer mede ghegeesselt eñ geslagen. Want hoewel sy een yegelick onder de alderhooveerdichste veracht/ so en conné syse nochtans niet quaet maken. Maer yemant mach seggen/ Wat sal een arm menschelické maké als hem de sachtichept des herten (de welcke tot de gehoorsaemhept noodich is) niet en wort gegeven? Ja wat ontschuldinge soect hy/ de wijle hy de hardichept niemande en can toe rekenen anders dã hem selven? Daerom hoewel de godloose geerne bereyt zijn om de vermaninghen te bespotten waert dat sy condé/ so worden sy met wille ofte onwille/ door de cracht der selver te neder geslagé. Maer de voornaemste nuttichept der vermaningen is aen te mercken in de geloovige: want gelijck God in hen alle dinck werct door sijnen Geest/ also en laet hy ooc het instrument sijns woorts niet na/ maer gebruyckt dat selve crachtichlick. Laet dan blijven staende dat waer is/ te weten/ dat alle de cracht der Godsaligen is gelegen in de genade Gods/ achtervolgende dat woort des Propheten: Ic sal hen een nieu herte geven. Maer yemant mochte hier tegen segghen: Waerom worden sy nu vermaent wat sy behooren te doen/ eñ en wordé niet liever der beweginge des geests over gelaten? waerom beroertmense met vermaningen/ dewijle sy hen selven niet en conné seerder haestigé dan de roeringe des geests uyt? waerom wordé sy gestraft als sy van den rechten wech zijn afgeweken/ dewijle sy door nootsakelicke cranckhept des vleeschs/ zijn gevallen. Antwoorde. O mensche wie zijt ghy die wilt Gode eé wet setté? Ist dat God wil dat wy door de vermaninghe bereyt worden om dese genade te ontfangé/ waer door wy mogen gehoorsaem zijn/ wat is in dese ordeninge eñ uytdeelinge te lasteré ofte beschuldigé? Al waert dat de vermaningen eñ berispinghen geen ander voordeel en deden by de Godsalige/ dan dat sy hen vã zonde overtuychdé/ so en souden sy om dat selve niet gheheel onnut te achten zijn. Maer nu als sy (dewijle de gheest binnen werct) veel vermogé om de begeerte tot het goede te ontsteken/ om de luyhept te verdrijven/ om den lust eñ de fenijnige soeticheypt der ongerechtichept te benemen/ eñ om daer tegen haet ende walghe daer van te baren: wie sal bestaen te seggen/ dat sy te vergeefs geschien? Ist dat yemant claerder antwoorde begheert/ die neme het aldus: God werct tweerley wijse in sijne uytvercorene: te weten/ inwendichlic door sijné Geest/ ende uytwendichlick door sijn woort. Door den Geest maect hyse eé nieuwe creatuere/ het verstant verlichtéde/ eñ het herte tot liefde eñ oeffeninghe der rechtveerdichept makende: door het woort verweckt hyse om de selve vernieuwinge te begeeren/ eñ soecken/ eñ gecrijgen. Met beyde bewijst hy de cracht sijnder hãt na de mate sijnder deelinghe. Als hy dit selve woort tot de verworpene verordent eñ schict/ of schoon dat niet en geschiet tot haer beteringe/ so maeckt hy het nochtans nut tot een ander gebruyc: te weté/ op dat sy in desen tegenwoordigen tijt/ door de getuygenisse der conscientie geprickelt worden: eñ in den dach des oordeels te min ontschuldinghe hebben. Also Christus hoewel hy betuycht dat niemant tot hem en comt/ dan den welcken de Vader heeft getrocken/ eñ dat de uytvercorene comen als sy het van den Vader gehoort eñ geleert hebben: so en verlaet hy nochtans het leerampt niet/ maer roept die neerstichlick met syn stemme/ die noot hebben inwendichlic van den heyligen Geest gheleert te worden/ op dat sy eenighen voortganck doen. By de verworpene en is de leere niet ledich (ghelijck oock Paulus vermaent) want sy is hen een reucke des doots tot de doot/ ende nochtans Gode een soete reucke.

Ten aensien der Godsalighen.

1. Cor. 26.

Ezech. 11.19. 20. eñ 36.26. Jere. 32.39.

Inrede op de voorgaende verantwoordinghen.

Antwoort.

De somma vã alle voorgaende verantwoordinghen.

Joan. 3.5.

Tit. 3.5.

Joan. 6.44.

2. Cor. 2.16. Luce 1.34.

6 Sy

Den eersten hoop der argumenten/ welcke de nieuwe Pelagianen versamelen uyt de heylighe Schriftuere tot bescherminghe des vryen goetduncks.

6 Sy doē seer veel arbeyts om getuygenissen der Schriftuere over hoop te versamelē: ēn dat doen sy daerom neerstichlic/ op dat sy ons ymmers met de menichte der getuygenissen overvallen/ dewyle sy met de ghewichticheyt niet en connen. Maer gelijc in den crych de ongeschicte menichte/ hoewel sy groot is in de oogen/ nochtans terstont verslagen ēn veriaecht wort / alsmen comt te stryden: alsoo sal het ons licht zijn/ dese met haren geheelen hoop te neder te worpē. Want dewyle alle de plaetsen die sy teghen ons misbruycken/ op weynige puncten uyt comē/ so sullen wy velen met eē antwoorde genoech doē/ als wyse sullen op hare puncten gedeelt hebbē: ēn het en sal niet noodich zijn eē yegelicke plaetse bysonder te wederleggen. Sy bedrijvē de meeste cracht met de geboden/ de welcke sy meynen alsoo nae onse macht gematicht te zijne/ dat daer uyt nootwendichlick moet volgen/ dat wy vermogen te volbrengen al watmen can bewijsen daer in geboden te zijn. Daerom doorloopen sy alle de ghebodeu/ de mate onser macht daer uyt metende/ ēn seggēde: Als God heylicheyt/ Godsalicheyt/ gehoorsaemheyt/ cuyscheyt/ liefde/ ēn ootmoedicheyt gebiet: ēn als hy onreynicheyt/ afgoderie/ onbeschaemtheyt/ toornicheyt/ roof/ hooveerdicheyt/ ēn diergelijcke verbiet: soo spot hy met ons/ ofte hy eyscht alleenlic de dingē die in onse macht zijn.

1. De Wet begheert van ons een gheheele oprechticheyt: waer uyt een van beyde volcht/ dat God met ons spot/ ofte/ dat hy de dingē/ welcke in onser macht zijn/ vereyscht.

Nu men mach bynae alle de gebodē die sy te hoope brēgē/ in drie deelē scheyden. Want sommige geboden eyschen onse eerste bekeeringe tot God: sommige spreken enckelic van de onderhoudinge der Wet: sommige gebieden ons in de ontfangen genade Gods/ volstandich te blijven. Eerst sullē wy van allen int gemeyn handelen: ēn daer na tot dese deelen comen. Dat de menschelicke macht haer so verre bestrect/ als de gebodē der Wet/ dat is over lāge tijt begonnen een gemeyn seggē te zijne/ ēn heeft eenigen schijn: maer is uyt een seer grove onwetentheyt der Wet gecomen. Want die het swaer soude achten datmen seyt/ dat de onderhoudinge der Wet onmogelic is/ die steunen op een seer sterc argument also sy meynen/ te wetē/ dat anders de Wet soude te vergeefs gegevē zijn. Wāt sy sprekē evē gelijc of Paulus nergens van de Wet gesproken en hadde. Want ic bidde u/ wat willen sijn woorden als hy seyt: Dat de Wet is om der overtredingen willen gegevē: Dat door de Wet de kennisse der zondē comt: Dat de Wet zonde maeckt: Dat sy is in ghecomen op dat de zonde overvloedich worde/ geven dese woorden te kennen dat de Wet moeste na onse macht gemeten zijn/ op dat sy niet te vergeefs gegeven en worde? Jae veel meer dat sy verre boven onse macht is om onse onmacht te bewijsen. Voorwaer deselve Paulus beschrijft dat de liefde is het eynde der Wet: ēn nochtans als hy bidt dat de herten der Thessalonicensen met liefde vervult worden/ so bekent hy ghenoech dat de Wet te vergeefs in onse ooren luyt/ ten zy dat God de gantsche somma daer van in onse herten ghebe.

Antwoort/ waer in een onderschept gemaect wort van drieder ley geboden/ vā de welcke hy eerstelick int ghemeyn hādelt/ in dese ende navolgende afdeylinghe.

Rom.3.20. Rom.7.7. Gal.3.19. Rom.5.20. 1.Tim.1.5. 1.Thes.3.12.

7 Waert dat de Schriftuere niet anders en leerde van de Wet/ dan dat sy is een regel des levens/ na de welcke wy alle onse wercken moestē voegen/ so soude ick oock voorwaer sonder vertoeven met hen gevoelen / ēn hen gelijck geven. Maer dewyle sy ons menigerley ghebruyck der Wet neerstichlick ēn claerlick opent/ so betamet ons meer uyt dese uytlegginge te aenmercken/ wat de Wet in den mensche vermach. Soo veel de tegenwoordige sake aengaet/ so haest als ons de Wet heeft geboden wat wy doen moeten/ so leert sy de macht om gehoorsaem te zijn/ van de goedicheyt Gods comt: ēn daerom roept ende verweet sy ons tot gebedē/ op dat wy van God begeeren dat hy ons die geve. Ware daer alleenlick bevel ēn geen belofte/ so moestmen de macht proeven of sy sterc genoech ware om den bevele genoech te doen: maer dewyle daer oock beloften hy gestelt worden/ de welcke roepen dat niet alleenlick hulpe/ maer oock alle de macht in de godlicke genade gelegen is/ so betuygē die meer dan genoech dat wy niet alleenlick niet machtich genoech/ maer oock geheel onbequaem zijn om de Wet te onderhouden. Datmen dan niet langer op dese gelijckmaticheyt der geboden der Wet met onse macht en dringe/ gelijc of de Heere dē regel der rechtveerdicheyt/ welcke hy heeft gegeven/ hadde na de mate onser swackheyt gemeten. Maer wy moeten meer uyt de beloften overleggen hoe onbereyt wy zijn van ons selvē/ dewijle wy in alle dingen so seer sijn genade gebreck hebben. Maer (seggen sy) wien sal het der waerheyt ghelijck schijnen / dat God soude den blocken ende steenen sijn Wet gegeven hebben/ Antwoorde/ dat en wil oock niemant doē te verstaen: want de goddeloose en zijn noch steenen noch stakē/ als sy door de Wet geleert zijnde/ dat hare boose begeerten tegen God strijdē/ door de getuyghenisse haerder eyghener conscientie beschuldicht worden: noch oock de Godsalige als sy van haer onmacht vermaent zijnde / haer toevlucht nemen tot de genade. Waer toe dienē dese woorden Augustini: God gebiet dat wy niet en vermogen/ op dat wy weten wat wy moetē van hem begeeren. De nutticheyt der gebodē is groot/ ist datmen het vrij goetdunckē alsoo acht dat de genade Gods te meer gheeert worde. Het geloove vercrijcht dat de Wet gebiet. Ja de Wet gebiet om dat het geloove soude vercryghen dat door de Wet was ghebodeu: ja God eyscht selfs het geloove van ons/ ende hy en vint niet dat hy eyscht/ ten zy dat hy gegeven hebbe dat hy vinde. Item/ God gheve dat hy ghebiet/ ende ghebiede wat hy wil.

Want de beloften welcke aen de ghebooden hangen/ geven te verstaen dat wy onse salicheyt vinden in Gods genade.

Teghenworpinghe. De Wet is den levenden mēschen gegevē/ Antwoort/ bevesticht met Augustinus getuygenissen.

In Enchirid. ad Laurent. de grat. & Lib. arbit. Cap. 16.

Hom. 29. in Ioan.

Epist. 24.

8 Dit sal claerlicker gesien worden in de aenmerckinge der driederley deelen der geboden die wy bovē aēgeroert hebbē.* De Heere gebiet dicmael beyde in de Wet ēn in de Prophetē/ dat wy ons sullen tot hem bekeeren. Maer hierentegen roept de Prophete: ‡ Bekeert my Heere/ ēn ic sal bekeert worden : want na dat ghy my hebt bekeert/ so hebbe ick beteringhe ghedaen/ etc. God ghebiet ons de voorhuyt onses hertes te besnijden. † Maer door Mosen vercondicht hy dat de besnijdinghe door sijn hant ghschiet. Hy eyscht in vele plaetsen de nieuwicheyt des hertē: maer betuycht ergens dat sy van hem wort gegheven. Nu dat God belooft (ghelijck Augustinus seyt) dat en doen wy selve niet door onse goetduncken ofte natuere: maer hy selve doet dat door ghenade. Ende dese selve aenmerckinghe verhaelt de selve Augustinus ter vijfster plaetse onder de regulen Ticonii, om goet onderschept te maken tusschen de Wet ende de beloften/ ofte tusschen de ghebodeu ende de ghenade. Laetse nu comen die uyt de gheboden willen bewysen wat de mensche vermach tot de ghehoorsaemheyt/ op dat sy de genade te niete maken/ door de welcke de gheboden selve volbracht worden. Het tweede deel der ghebodeu daer van wy gesproken hebben/ is enckel ēn slecht/ door de welcke ons gebodē is/ God te eerē/ sijnē wille te dienē/ ēn aē hem te hangē/ sijne gebodē te onderhouden/ ēn sijn leeringe na te volgen. Maer daer zijn ontallicke vele plaetsen die betuygē dat alle de rechtveerdicheyt / heylicheyt/ Godsalicheyt/

De bysondere aenmerckinge van de driederley gebodē en voordert geensins de voorstanders van het vrye goetduncken.

1. Noch de gebodē/ welcke vereyschē de bekeeringe tot God.

* Joel.2.12. ‡ Jere.31.18. † Deut.10.16. Deut.30.6. Ezech.36.26. Jere.31.18. Lib. de doct. Christ. 3.

Ende dat argument ghenomen van de Wet int ghemeyn/ en helpt niet met allen de voorstanders van het vrye goetduncken

2. Noch oock de ghebodeu/ welcke eenvoudich spreken van de onderhoudinge des Wets.

ende

ende reynicheyt die wy connen hebben/ zijn sijne gaven.

3. Noch eyndelick de gheboden/ welcke ons gebieden in Gods ghenade te volharden.

Wt den derden deele der geboden was de vermaninge Pauli eñ Barnabe tot de geloovighe/ † de welcke Lucas beschrijft/ waer mede sy de gheloovige vermaenden in de ghenade Gods te blijven. Maer de selve Paulus leert ergens/ waer men de macht der standtvasticheyt moet halen. Voort broeders (seyt hy) weest sterck door den Heere. Hy verbiet ons ergēs den geest Gods te bedroeven daer mede wy versegelt zijn tot den dach onser verlossinge. Maer dewyle het ghene dat hy daer eyscht/ niet en can van dē menschen ghegeven worden/ soo bidt hy den Heere voor de Thessalonicensen/ dat hyse weerdich make sijnder heyliger roepinge/ ende alle goet voornemen sijns goeden willes/ eñ het werck des geloofs in hen vervulle. Desghelijcx oock in den tweeden Sendtbrief tot de Corinthen/ daer hy vā de aelmoessen eñ hantreyckinge hādelt: hy prijst dickmael haren goeden wille/ maer nochtans weynich daer nae danckt hy God die dat heeft Tito int herte ghegheven/ dat hy soude de vermaninghe aen nemen. Ist dat Titus niet en heeft selfs connen den mont ghebruycken om de andere te vermanen / anders dan soo verre als God hem dat heeft in ghegheven / hoe conden de andere ghewillich worden om het te doen/ hadde God niet hare herten beweecht?

† Actor.13.43.

Ephes.6.10.

Ephes.4.30.

2.Thess.1.11.

2.Cor.8.11.16

Een inrede teghen de boven-verhaelde aenmerckinghe.

9 De schalckste ende listichste spotten met dese ghetuyghenissen: ende seggen dat geen dinck en verhindert dat wy onse macht gebruyckē/ ende dat God onsen swacken arbeyt te hulpe comt. Sy brenghen oock plaetsen voort uyt de Propheten/ in de welcke het werck onser bekeeringe schijnt half op God/ ende half op ons gedeylt te zijn/ als/ Bekeert u tot my/ ende ick sal my tot u bekeeren. Hoedanighe hulpe de Heere ons doet/ dat hebben wy boven bewesen/ ende en is niet noodich hier wederom te verhalen. Ick wil dat men my dit alleenlick toe late/ te weten/ dat de macht om de Wet te volbrenghen/ te vergheefs wort in ons gesocht/ om dat God ons ghebiedt der Wet gehoorsaem te zijn: dewijle het claer is/ dat om alle ghevoden Gods te volbrenghen/ de genade Gods ons noodich eñ belooft is. Want hier uyt is het immers opēbaer/ dat meer van ons wordt gheeyscht dan wy connen betalen. Ende de plaetse Jeremie en can niet wederleyt worden/ daer hy seyt / dat het verbondt Gods metten oudē volcke gemaeckt/ was te vergeefs/ om dat het alleenlic was letterlick: ende dat het niet anders vast en wort/ dan als de Geest daer toe comt/ die de herten bequaem maeckt om gehoorsaem te zijn. Oock en wordt haer dwalinghe niet bevesticht door de boven-verhaelde plaetse Zacharie: Bekeert u tot my/ ende ick sal my tot u bekeeren. Want dat is gesproken van de bekeeringhe Gods / niet daer mede hy onse herten vernieut tot beteringhe/ maer daer mede hy sijn goetwillicheyt ende gonste bewijst/ door voorspoet / ghelijck hy somtijts in teghenspoet sijn toornicheyt te kennen gheeft. Soo dan/ dewijle het volck met menigerley ellende ende verdriet gequelt zijnde/ claghende dat God hem selven hadde van hen ghekeert: soo antwoordt hy dat hen sijn vriendelickheyt niet en sal gebreken/ soo verre sy tot rechticheyt des levens / ende tot God weder keeren/ die het exempel is der rechtveerdicheyt. Soo wort dan dese plaetse verkeerdelick gedraeyt/ als sy daer toe wort getrocken/ dat sy soude schijnen het werck der bekeeringhe eensdeels op ons/ eñ eensdeels op God te deelen. Dit hebben wy daerom te cortelicker overloopen / om dat dit selve argument sal sijn eyghen plaetse hebben/ in de handelinghe der Wet.

Zach.1.3.

Sect.7.8.

Antwoort.

Jere.31.32.

Bewijs deser antwoort uyt Jeremia.

Antwoort op een ander insprake.

Den tweeden hoop der argumenten tot bescherminge van dat vrye goetduncken/ genomen uyt de beloften Gods.

10 De tweede orden haerder argumenten/ en is niet wijt van de eerste. Sy brenghen beloften voort in de welcke God verbondt maeckt met onsen wille: gelijck/ ‡ Soeckt goetheyt ende niet boosheyt/ ende ghy sult leven. * Ist dat ghy wilt ende my gehoor geeft/ soo sult ghy het vette der aerden eten: maer ist dat ghy niet en wilt / so sal het sweert u verslinden: want dē mont des Heeren heeft het gesprokē. Item/ † Ist dat ghy uwe grouwelickheden wech neemt van voor mijn aenschijn/ soo en sult ghy niet uytgestootē worden. Ist dat ghy der stemmen des Heeren uwes Gods ghehoor gheeft / ende alle sijne ghevoden doet eñ bewaert/ so sal de Heere u hooger maken dan alle de Heydenen der aerde. Eñ andere dierghelicke beloften. Sy meynen dat de weldaden die God in sijn beloften ons voor set/ onbequamelick ende spottichlick onsen wille bevolen worden: ist dat het niet en zy in onse macht de selve te bevestighen/ oft te niet te maken. Eñ het is voorwaer licht dese sake met schoone claechwoorden te vermeeren: ende te seggen/ dat God vercondighende dat sijn vriendelickheyt aen onsen wille hangt / ons wreedelick bespot / ist dat wy gheen macht en hebben over onsen wille. Dat dit doch sal een schoon mildicheyt Gods zijn/ ist dat hy sijn weldaden ons alsoo voor set/ dat wy gheen macht en hebben de selve te ghebruycken. Ende dat dit sal een wonderlicke vasticheyt der beloften zijn / als sy aen een dinck hanghen/ het welcke onmoghelick is/ op dat sy nemmermeer volbracht en worden. Van sulcke beloften die met een conditie zijn / sullen wy ergens handelen: soo dat het sal openbaer wesen dat in hare onmoghelicke vervullinge niet ongeschickts is. Ende soo veel dese tegenwoordige plaetse aen gaet. Ick segge dat God/ hoewel hy weet dat wy gantschelic geen macht en hebben/ nochtans ons niet wreedelick en bespot/ als hy ons vermaent om sijn weldaden te verdienen. Want dewyle de beloften worden beyde den geloovigen ende oock den godloosen voor gestelt/ soo hebben sy haer nutticheyt alsoo wel by de eene als by de andere. Wāt gelijck God der godloosen conscientien prickelt/ op dat sy niet te lustichlick hen selven en behaghen in hare zonden/ gheen ghedachtenisse hebbende van de oordeelen Gods/ alsoo betuycht hy hen eenichsins in sijn beloften / hoe seer sy sijnder vriendelicheyt onweerdich zijn. Want wie can versaken dat het seer recht ende bequaem is / dat God dien wel doet/ van de welcke hy gheeert eñ gedient wort: eñ dat hy de verachters sijnder majesteyt/ na sijn strengicheyt straft? Daerom als God den godloosen die met de boeyē der zonde gevangē zijn/ dese conditie in sijn beloftē voor set/ te weten/ dat sy dan eerst sullen sijne weldaden ontfangen/ als sy haer boosheyt verlaten/ soo doet hy wel ende ordentlick/ of het schoon om geen ander oorsake en ware/ dan om dat sy souden verstaen/ dat sy te rechte worden van dat goet uytghesloten/ dat den waerachtighen dienaren Gods toe comt. Wederom/ dewyle hy allesins arbeyt om de geloovighe te verwecken / op dat sy sijn ghenade begheeren/ soo en sal het niet onbetamelick wesen / dat hy het gene dat hy met grooten voortganck in de gheboden doet/ ghelijck wy bewesen hebben/ oock met beloften proeve te doen. Als ons de wille Gods wort door de gebodē geleert/ so worden wy van onse ellendicheyt vermaent/ dewyle wy met gheheel onse herte soo wijt daer van schillen: ende worden oock mede verweckt om sijnen Gheest te begeeren/ om door hem tot

‡ Amos 5.14.

* Jere.4.1.

† Deut.28.1.

Levit.26.3.

2. Gods beloften zijn te vergheefs/ waer mede hy ons als wy hem soecken/ sijne weldadē belooft/ ist dat het in onser macht niet en staet/ de selve te bevestigen ofte te niete te doen.

Antwoort: welcke aenwijst het ghebruyck eñ het eynde deser beloften die den Godsalighen eñ godloosen bewesen wort/ ende brenght over-een dien stryt die de wedersprekers ghedicht hebben.

den rechten wech ghebracht te worden. Maer dewijle onse luyheyt niet genoech en wort door de gheboden gewekt/ soo worden oock beloften daer by gestelt/ om dat die ons souden met eenighe soeticheyt tot de liefde der geboden trecken. Nu hoe wy seerder de rechtveerdicheyt begeeren ende lief hebben/ soo veel worden wy te yveriger om de genade Gods te soecken. So siet dan hoe God met de betuyginghe/ Ist dat ghy wilt/ Ist dat ghy gehoor gheeft/ ons geen vrye macht en geeft om te willen ofte om gehoor te geven: ende nochtans ons om onse onmacht niet en bespot.

Den derden hoop der argumenten vergaert uyt de verwijtingen Gods.

11 De derde orden haerder argumenten comt oock seer met de voorgaende over een. Want sy brenghen plaetsen voort/ in de welcke God den ondanckbaren volcke verwijt dat het alleenlick haer schult is/ dat sy niet alle goet van sijn goedertierenheyt en hebben ontfangen. Gelijck als hy seyt: Amaleck ende de Cananeische zijn voor u/ door der welcker sweert ghy sult vallen/ om dat ghy niet en hebt willen den Heere ghehoor geven. (Num. 14. 43.) Dewijle ick u hebbe geroepen/ ende ghy my niet en hebt geantwoort/ so sal ic desen huyse doen gelijck ick Silo gedaen hebbe. (Jere. 7. 13.) Item/ Dit volck en heeft de stemme sijns Heeren en Gods niet gehoort/ noch en heeft de leeringe niet aengenomen: daerom is het van den Heere verworpen. (Jere. 7. 28.) Item/ Dewijle ghy uwe herte hebt verhart/en en hebt niet willen den Heere gehoorsaem zijn/ daerom is alle dit quaet over u gheeomen. (Jere. 32. 32.)

3. Te vergeefs worden ons de boosheden verweten/ dewijle het niet en is geweest in onser macht/ om die te vermyden.

Hoe connen (seggen sy) sulcke verwijtingen dienen tegen de gene die terstont mochten antwoorden: Wy begeerden wel gheluck ende voorspoet/ ende vreesden tegenspoet/ ende dat wy om voorspoet te ghecryghen ende tegenspoet te ontgaen/ niet en zijn onderdanich geweest/ noch sijn stemme gehoort en hebben/ dat is daer door geschiet/ om dat het ons/ dewijle wy der heerschappie der zonde onderworpen waren/ niet vry en was. Daerom wort ons dat quaet te vergheefs verweten/ dwelck wy niet machtich en waren te ontgaen.

Antwoort. Dewyle de sondaers door eygen feylen haerder conscientien overtuycht en verdoemt blyven: daerom hooren sy met rechte de verwijtingen uyt Gods mont aen.

Maer laet de voorwendinge des noots varen/ de welcke een swacke beschermínghe is: ick vraghe of sy connen versaken dat sy schult hebben? Want ist dat sy van eenighe schult zijn overwonnen/ soo en verwijt hen de Heere niet te vergeefs/ dat haer boosheyt de oorsake is/ dat sy de vrucht sijnder goedertierenheyt niet ghevoelt en hebben. Daerom laetse antwoorden/ oft sy connen versaken dat haer boose wille zy de oorsake haerder hartneckicheyt gheweest. Ist dat sy de fonteyne des quaets vinden in hen selven/ wat arbeyden sy om oorsaken buyden hen te vinden/ op dat sy niet en schijnen selve de oorsake haers selfs verderfs te zijn? Ist dat dit waer is/ dat de sondaers door haer eyghen feyl/ ende niet door eens anders/ van de Goddelicke weldaden berooft/ ende met straffen versocht worden: soo is daer groote oorsake waerom sy sulcke verwijtinghen uyt den mont Gods hooren: op dat sy/ ist dat sy hartneckichlic in hare zonden voort gaen/ leeren in teghenspoet liever haer eyghen boosheyt beschuldighen ende vervloecken/ dan Gode onrechtveerdighe wreetheyt op legghen: en ist dat sy niet en zijn oneerlick geworden/ dat sy de walghe van hare zonden ghecreghen hebbende (om der welcker wille sy hen selven bevinden met rechte arm ende ellendich te zijn) tot den rechten wech weder keeren/ en dat selve met ernstige belijdinge bekennen/ dat de Heere scheldende verhaelt.

4. Daer en boven is ser tweederley gebruyck ende eynde van dese verwijtingen aen te mercken.

¹ Dat de scheldinghen der Propheten in dit ghebruyck voordeel ghedaen hebben by de Godsalighe/ dat is uyt Danielis gebet openbaer/ het welck beschreven is in het neghenste Capittel. Ende van dat ander ghebruyck daer van wy eerst hebben gesproken/ sien wy een exempel in de Joden/ den welcken Jeremias geboden was de oorsake haerder ellendicheyt te verhalen: hoewel het niet en stont anders te geschien/ dan ghelijck de Heere voorseyt hadde. Ghy sult (seyt hy) alle dese woorden tot hen spreken/ ende sy en sullen u niet hooren: ghy sultse roepen/ ende sy en sullen u niet antwoorden. (Jere. 7. 27.) Waer toe soude hy dan tot de dove spreken? te weten/ op dat sy teghen haren wille ende danck verstaen dat het waer was dat sy hoorden/ namelick/ dat het een grouwelicke kerckroof was/ de oorsake haerder ellendicheyt die in hen was/ Gode toe te schrijven.

Antwoort op verscheyde plaetsen der Schriftuere/ die uyt de voorgaende antwoorden te besluyten is.

Met dese weynige wederlegginghen/ cont ghy u lichtelic behelpen tegen dien grooten hoop der ghetuygheníssen/ welcken de vyanden der genade Gods/ plegen uyt de geboden ende oock uyt de dreygingen ende betuygingen teghen de overtreders der Wet te maken/ om den Afgod des vryen goetdunckens op te rechten. In den Psalm wort met schande der Joden gesproken/ als David seyt: Dit crom ende verdraeyt gheslachte het welc niet en heeft sijn herte beweecht. (Psal. 78. 8.) Ende in eenen anderen Psalm vermaent de Prophete de lieden sijnder eeuwe/ op dat sy hare herten niet en verharden: (Psal. 95. 8.) te weten/ om dat alle de schult der hartneckicheyt is in de verdorventheyt der menschen gheleghen. Maer sy willen dwaselick hier uyt bewijsen dat het herte hem selven can buyghen op beyde zijden: de welckes bereydinge van God comt: (Prov. 16. 2. ende 21. 2.) De Prophete seyt: Ick hebbe mijn herte gheneycht om uwe gheboden te bewaren: (Psal. 119. 112) te weten/ om dat hy hem selven hadde ghewillichlick/ ende met blymoedighe ghenegentheyt des herten/ tot God begeven. Hy en roemt nochtans niet dat hy selve zy de autheur der ghenegentheyt: maer bekent in den selven Psalm/ de selve een gave Gods te zijn. Daerom moetmen op de vermaninghe Pauli achte hebben/ als hy den gheloovigen ghebiedt haer salicheyt te wercken met vreese: want God is de gene die den wille werckt/ ende het volbrenghen. (Phil. 2. 12.) Hy vermaentse wel te wercken/ op dat sy der luyheyt des vleeschs niet toe en geven: maer als hy hen vreese ende sorchvuldicheyt gebiedt/ so vernedert hyse alsoo/ dat sy moeten gedencken dat het selve dat hen gheboden wort te doen/ is Gods werck: waer mede hy duydelick gheeft te kennen/ dat de gheloovighe/ wercken lydende (op dat ick alsoo spreke) soo verre hen de macht wort uyt den hemel ghegheven: op dat sy gheen dinck hen selven toe en schrijven: Daerom als Petrus ons vermaent: dat wy sullen in het geloove deucht bewijsen/ (2. Pet. 1. 5.) soo en gheeft hy ons niet alsoo een deel in het werck ghelijck of wy alleen wat deden: maer ontwaeckt alleenlick de luyheyt des vleeschs/ waer door het gheloove ghewoonlick verstickt wordt. Tot dit selve dienen de woorden Pauli: En blusscht den geest niet uyt: (1. Thes. 5. 19.) want den gheloovigen comt dickmael luyheyt over: ten zy dat die ghebetert worde. Maer ist dat yemant wil hier uyt bewijsen/ dat het in haer goetduncken staet het aengeboden licht te bewaren/ deses onwetentheyt can lichtelic wederlept worden/ want dese selve neerstichept de welcke Paulus eyscht/ en comt niet dan van God. (2. Cor. 7. 1.) Want ons wort oock dickmael gheboden/ ons van alle besmettinghe te reynighen/ hoewel het ampt der heylichmakinghe is alleenlick des Geests. Somma/ het is openbaer uyt de woorden Joannis/ dat het gene dat Gode toe comt/ wort door een toelatinge ons toe geschreven. So wie (seyt hy) uyt God is/ die bewaert hem selven. (1. Joan. 5. 18.)

Dit

Dit woort grijpen de beschermers des vryen goetdunckens aen/ gelijck of wy eensdeels door de cracht Gods/ ende eensdeels door de onse behouden worden. Maer dese selve bewaringhe die de Apostel meldet/ hebbē wy uyt den hemel. Daerom bidt oock Christus den Vader/dat hy ons van dē quade beware. Ende wy weten dat de gheloovighe als sy tegen den duyvel stryden/ met geene andere dan Gods wapenen/ de overwinninghe ghecrijghen. Daerom Petrus gheboden hebbende dat sy souden hare zielen reynighen in de ghehoorsaemheyt der waerheyt/ soo seyt hy terstont voor een verbeteringhe daer by: Door den Gheest. Somma / hoe de menschelicke macht gheheel niet en zy in den gheestelicken strijt/ dat bewijst Joannes cortelick/als hy leert / dat die niet en connen sondighen die uyt God zijn gheboren/ om dat het zaet Gods in hen blijft. Ende hy gheeft erghens dese reden/ dat onse gheloove is de overwinninghe die de werelt overwint.

Joan.17.15.
1.Pet.1.22.
1.Joan.3.9.
1.Joan.5.4.

Een nederlegginge van een mede ingebrocht uyt Mose/ tegen de boven-genaemde antwoordt die met des Apostels autoriteyt ende een crachtich bewijs is bevesticht.

12 Daer wort nochtans een ghetuyghenisse van de Wet Mosis voort ghebracht/ welcke schijnt seer teghen onse wederlegginghe te strijden. Want nae de ghevinghe der Wet/ betuyght hy den volcke aldus: ✝ Dit gebodt dat ick u heden ghebiede/ en is niet voor u verborgen/ noch verre ghestelt/ noch in den hemel ghesét / maer by u/ in uwen mont ende in uwe herte / op dat ghy dat doet. Voorwaer ist dat dit vā de naeckte gheboden verstaen wort / soo bekenne ick dat het gheen cleyn ghewichte en heeft tot dese sake. Want hoewel men lichtelick mochte segghen/ dat in dese woorden niet en wort gesproken van de lichticheyt der onderhoudinge/maer der kennisse / soo soude moghelyck oock alsoo eenighe swaricheyt daer in blijven. Maer alle twijfelinghe wordt ons door Paulum benomen / die dit claerlick uyt leyt / betuyghende dat Moses daer heeft van de leere des Euangelij ghesproken. Ist dat eenich wederspannich mensche wil houden staende / dat dese woorden zijn van Paulo met ghewelt verdraeyt: op datse mochten tot het Euangelij ghetrocken worden/ hoewel des sulcken stoutichheyt niet en sal sonder godloosheyt zijn/ soo can hy nochtans sonder de autoriteyt des Apostels/ wederleyt worden. Want ist dat Moses van de gheboden alleenlick daer heeft gesproken/ soo heeft hy het volck met een seer ydel betrouwen opgheblasen. Want souden sy niet onwijselick ghedaen hebben/ hadden sy de onderhoudinghe der Wet aenghegaen met haer eyghen macht / ghelijck of sy hen niet swaer en ware? Waer is dan de groote lichticheyt der onderhoudinghe der Wet/ dewyle daer gheenen toeganck en is anders dan door perijckel eens verderfelicken vals? Daerom en is niet sekerder dan dat Moses met dese woorden heeft het verbondt der barmhertichheyt begrepen / het welcke hy mede met de Wet vercondicht hadde. Want weynich daer te voren heeft hy gheleert/ dat onse herten moeten door Gods hant besneden worden/ op dat wy hem lief hebben. Soo heeft hy dan dese listicheyt daer van hy terstont spreeckt/ niet in der menschē macht/ maer in de hulpe des heylighen Gheests ghestelt / de welcke sijn werck crachtichlick volbrengt in onse swackheyt. Hoewel de plaetse en is enckelick niet te verstaen van de gheboden/ maer meer van de beloften des Euangelij / de welcke de macht om rechtveerdicheyt te ghecrijghen / niet alleenlick niet en bevestighen/ maer benemense oock gantschelick. Dit Paulus overlegghende dat ons de salicheyt niet en wordt in den Euangelio voor ghesét / met de sware ende onmoghelicke conditie daer mede de Wet met ons handelt (te weten/ dat die alleenlick souden salicheyt ghecrijghen/ die alle de geboden volbracht hadden) maer met een lichte ende onverhinderde conditie / soo bevesticht hy dat selve met dese ghetuyghenisse. Soo en dient dan dese ghetuyghenisse niet om de vryheyt des menschelicken goetdunckens te bevestighen.

✝ Deut.30.11.
Rom.10.8.
Deut.30.8.
2.Cor.12.

13 Men pleecht hier oock sommighe andere plaetsen teghen te worpen / met de welcke bewesen wordt/dat God somtyts de hulpe sijnder ghenade wech nemende / de menschen beproeft/ ende aensiet tot wat zijde sy hen sullen wenden. Ghelijck als by Oseam geseyt wordt: ✝ Ick sal gaen tot mijn plaetse / tot dat sy in haer herte voor nemen / ende mijn aensichte soecken. Het soude (segghen sy) een spottelick dinck zijn/ dat de Heere soude aensien of Israel soude sijn aenschijn soecken / hadden sy hare herten niet connen door haer eyghen macht buyghen op wat zijde sy wilden. Maer dit doet God seer ghewoonlick in de Propheten / te weten / hy seyt dat hy sijn volck veracht ende verworpt / tot dat sy haer leven beteren. Maer wat sullen de teghenstryders ten eynde met sulcke dreyginghen bewijsen? Ist dat sy segghen dat het volck van God verlaten zijnde/ can hem selven uyt hem selven tot bekeeringhe voeghen / soo spreken sy teghen de gantsche Schrifture: ist dat sy bekennen dat de ghenade Gods noodich is tot de bekeeringhe / wat kijven sy dan teghen ons? Maer sy willen dat de genade Gods alsoo noodich zy/ dat nochtās de mensche sijn macht hebbe. Maer waer uyt connē sy dat bewijsen? Voorwaer niet uyt die noch dierghelicke plaetsen. Want het zijn twee verscheyden dinghen/ dat God wijckt van den mensche / ende siet wat de mensche hem selven overghegeven ende gelaten zijnde/ sal doen: ēn des menschen swackheyt te hulpe te comē om sijn crancke macht te versterken. Maer yemant mochte seggen: Wat geven dan sulcke wijsen van spreken te kennen? Ick antwoorde/dat die soo veel beduyden ghelijck of God aldus sprake: Dewijle by dit hartneckich volck niet en wort bedreven door vermaninghe noch door straffinghe/ soo wil ick my een weynich afwenden ēn verbergen/ende stilswijgende dat volck laten verdrucken. Ick sal sien of het te eenighen tijde nae langhe ellendicheyt sal mijns gedachtich wordē om mijn aēschijn te soecken. Als de Schrifture seyt dat God sal verre af wijckē van het volck/ daer mede geeft sy te kennen dat hy sal sijn woort wech nemē. Ende als hy seyt dat hy sal aensien wat de menschen doen sullen / daer mede beduydt sy dat hy sonder hem selven te openbarē/sal het volck met menigerley verdriet voor eenen tijt oeffenen. Beyde dese dingen doet hy om ons te meer te vernederē. Want wy souden door teghenspoet eer ghebroken ende gemurselt/dan ghebetert worden/ ten ware dat God door sijnen Geest ons bequaem maeckte/ om daer door geleert te wordē. Nu als de Heere door onse onverwinnelicke hartneckicheyt vertoornt/ēn gelijck vermoeyt zijnde/ons een weynich tijts verlaet (te weten sijn woort wech nemende/ in het welcke hy pleecht sijn tegēwoordicheyt te bewijsen) ēn versoeckt wat wy sullen doen in sijn afwesen: hier uyt verstaet men valschelic dat de menschen eenige macht des vryen goetdunckēs hebben/de welcke God soude aensien ende beproeven: want hy en doet sulx tot gheen ander eynde/ dan op dat hy ons bedwinghe onse nieticheyt ende onmacht te bekennen.

Den vierden knop der ar- [illegible] uyt de beproevinghe ende verwachtinghe.

4. God die wacht of de sondaers haer oock sullen bekeeren ofte niet: daerom vermoghen sy't wel van beydes.

✝ Osee 5.14.

Antwoort/ waer mede tzy door d'een ofte door't ander de wedersprekers ghevanghen worden.

De plaetse uyt Osea wordt verclaert.

Den vijfsten hoop der argumenten tot verdedinghe van de vrijen wille/ ghenomen uyt die gheduerighe wijse van spreken.

14 Sy verweeren hen selven oock met de gheduerighe wijse van spreken/ de welcke alsoo wel in de Schriftuere/ als in het spreken der menschen wort aengemerckt. Want de goede wercken worden ons ghenaemt/ ende wy worden ghesept te doen dat heylich ende den Heere behagelick is/ gelijck wy gesept worden te sondigen. Ist dat de zonden ons te rechte worden toe ghescreven/ als de welcke van ons comen: so moet voorwaer oock in rechtveerdicheden/ ons om de selve oorsake wat toegeschreven worden. Want het ware teghen reden/ dat de menschen ghesept worden dat te doen/ tot het welcke sy als steenen van God geroert worden/ door eygen roeringe onbequaem zijnde. Daerom of wy schoon der ghenaden Gods het voorneemste toe schrijven/ soo geven nochtans sulcke wijsen van spreken te kenné/ dat eenich deel in het werc ons toe comt. Waert datmen ons alleenlick dat tegen worpe/ dat de goede wercken wordé gesept onse te zyne: soo soude ick hen wederom teghen worpen/ dat het dagelicksche broot wort gesept onse te zijne/ het welcke wy begeeren ons van God gegeven te hebben. Wat sullen sy dan daer uyt bewijsen/ anders dan dat het gene dat God ons niet schuldich en is/ door sijn mildicheyt ende onverdiende gave onse wort? Daerom moeten sy de selve ongeschicktheyt bespotten in het gebedt dat ons de Heere heeft gheleert: ofte sy en moetent voor geenen spot achten/ dat de wercken onse gesept worden/ in de welcke wy niet eygés en hebben/ anders dan uyt de mildicheyt Gods. Maer het is wat stercker dat de Schriftuere betuycht dat wy selve God diené/ de rechtveerdicheyt bewaren/ der Wet ghehoorsaem zijn/ eñ neersticheyt doen in goede wercken. Dewijle dit eygé wercken zijn des verstants ende des willes/ hoe connen die den Gheeste ende oock mede ons toeghescrevé worden/ ten ware door de gemeynschap onser neerstichevt ende arbeyts met de ghenade Gods? Wt dese cleyne swaricheyt sullé wy lichtelick comen/ ist dat wy te rechte bedencken op wat wijse de Gheest Gods werckt in de Heyligen.

5. De goede ende quade wercken worden onse ghesept te wesen: soo staet het van by ons niet alle beyde te doen.

Antwoort/ welcke is een verclaringhe/ die te kennen geeft dat geen van beyde manieren van spreken yet den voorstaenders des vrijen willens/ en helpt.

Inrede van een ghelijckenisse ghenomen.

Dat is een vreemde gelijckenisse daer mede sy ons nijdelick beswaren: want wie is soo onwijs/ dat hy soude achten dat God de mensche roerde ende dreve/ ghelijck als wy eenen steen worpen? Daer en volcht oock sulcx niet uyt onser leere.

Antwoort.

Onder de macht des natuerlické menschs rekenen wy/ prijsen/ verworpen: willen/ weygheren: soecken/ wederstaen: te weten/ de ydelheyt prijsen/ het rechte goet verworpen: quaet willen/ goet weygeren: boosheyt soecken/ der rechtveerdicheyt wederstaen.

Wat ende hoe God werckt in den uytvercorenen.

Wat doet de Heere hier in? te weten/ ist dat hy wil sulcke verdraeytheyt gebruycken als een instrument sijnder toornicheyt/ soo beweecht eñ schickt hy daer toe die hy wil/ op dat hy door een boose hant sijn goet werck volbrenge. Sullen wy dan sulcken boosen mensche (die alsoo der vermoghentheyt Gods dient/ hoewel hy soeckt alleenlick sijner booser begeerten genoech te doen) verghelijcken by eenen steen die door eens anders gewelt gheworpen/ niet en wort ghedreven door sijn eygen roeringhe/ ofte ghevoelen/ ofte wille? Wy sien wat grooter onderscheyt hier in is. Maer wat doet God in de goede menschen/ van de welcke voornemelick hier wordt ghevraecht? Daer God sijn rijcke in hen oprecht/ daer verhindert ende bedwingt hy den wille door sijnen Gheest/ op dat hy niet door ongheſtadige begeerlickheden opwaerts ende nederwaerts ghetrocken en worde: God buycht/ schickt/ maeckt ende beweecht/ den wille des menschen/ nae den reghel sijnder rechtveerdicheyt/ op dat de mensche tot heylicheyt eñ rechtveerdicheyt genegen worde: God maeckt den wille vast ende sterck door de cracht sijns Geests/ op dat hy niet en wanckele noch valle. Hierom schrijft Augustinus/ seggende: Ghy meucht seggen/ So wordé wy dan gedreven/ eñ wercken niet door ons selven. Jae ghy werckt eñ wort gedreven: eñ dan werct ghy wel/ als ghy van den goeden gedreven wort. De Gheests Gods die u drijft eñ roert/ is den werckendé een hulper: hy heeft dé naem hulper/ om dat ghy ooc wat doet. In de eerste woordé vermaét hy dat de werckinge des menschés niet en wort wech genomé door de roeringe des geests. Want de wille is uyt de natuere/ eñ wort gheregeert op dat hy stae nae het goede. Maer dat hy terstont daer nae seyt/ dat mé uyt dé naem hulper/ mach verstaé dat wy ooc wat doen/ dat en betaemt ons niet also te nemen/ gelijc of hy ons uyt ons selven yet toe schreve: maer op dat hy onse luyheyt niet en stercke/ so vereenicht hy also Gods werc met het onse/ dat de wille zy uyt der natuere: maer de goede wille uyt der ghenade. Daerom hadde hy weynich te voren gesept/ dat wy sonder Gods hulpe niet alleenlick niet en conné overwinnen/ maer ooc niet selfs strijden.

15 Hier uyt is het openbaer/ dat de ghenade Gods (gelijck de naem gebruyckt wort alsmen spreeckt van de wederghebooorte) is een regel des Geests om den wille des menschés te bewegen/ eñ regeeren. Ende de Geest en can den wille niet regeeren sonder te beteren/ eñ vermaken/ eñ vernieuwé: daerom seggé wy dat het begin der wedergheboorte is/ het ghene dat onse is/ te niet te maken. Desgelijcx en can de Geest den wille niet beteren sonder den selvé te roeren/ drijven/ bewegen eñ onderhouden: daerom seggé wy met der waerheyt/ dat gantschelick alle de wercken die daer uyt comen/ van hem zijn. Hierentussché en versaké wy niet/ dat het waerachtich is dat Augustinus leert/ te weté/ dat de wille niet en wort door de genade te niete gemaect/ maer meer vermaeckt. Want dese twee comen wel over een/ dat de wille des menschés vermaeckt wort/ als hy wort tot den waerachtighen regel der rechtveerdicheyt beweecht/ de verdorventheyt ende verdraeytheyt gebetert zijnde/ eñ dat oock mede een nieuwe wille wort in dé mensche geschapé/ dewijle hy also geschent is eñ verdorven/ dat hy moet gantschelic eené nieuwé aert aé doen. Nu en is daer niet in den wech/ waerom wy niet en souden te recht gesept worden dat te doen/ dat de Geest Gods in ons doet/ hoewel onse wille uyt hem selven niet en doet dat van de ghenade des Geests zy verscheyden. Daerom moeten wy in gedachtenisse houden dat ic ergens hebbe by gebracht uyt Augustino/ te weten/ dat sommighe mensché te vergeefs sorchfuldich zijn/ om in den wille des menschés wat eygens goets te gecrijgen: want soo wat vermenginghe de menschen willé uyt de macht des vrijen goetdunckens tot de genade Gods brengen/ dat en is niet anders dan der selver verdervinghe: ghelijck of yemant den wijn vermengde met slijckich eñ bitter water. Maer hoewel al wat in den wille goets is/ enckelick comt uyt het ingheven des Gheests. Nochtans dewijle de wille ons is natuerlick aengeboren/ soo en worden wy niet sonder oorsake ghesept dat werck te doen/ des welckes lof God te rechte hem selvé aen treckt: ten eersten/ om dat al wat hy in ons werct/ onse is door sijn mildicheyt/ so verre wy verstaé dat het van ons niet en comt: ten anderen/ om dat het verstant/ de wille/ neerstichept ende arbeyt/ de welcke van hem

Het besluyt van de antwoort op den laetsten hoop der argumenten: Dat/ te weten/ Gods genade alles in ons werct/ alsoo nochtans/ dat alle dat goet/ dwelck wy doen/ ons eyghen wordt gesept te wesen op tweederley wijse/ hoewel dat onsen wille van haer selfs gantsch niet daer toe en doet/ dat van dese ghenade Gods soude mogen ghescheyden worden.

hem tot goet beweecht worden / onse zijn.

Het derde ende laetste deel des Capittels/ daer in sommighe algemeyne plaetsen ondersocht worden.

D'eerste plaetse is ghenomen uyt Mose Gen. 4.7.

† Genes. 4.7.

De eerste antwoort stellende voor ooghen den natuerlicken sin.

16 De ghetuygheniſſen die boven desen van allen zijden te hoope gheschrapt worden / die en sullen den genen die een middelmatich verstant hebben/ niet veel swaricheyts aenbrenghen/ soo verre als sy de boven-geschreven wederlegginghen wel hebben in ghedroncken. Sy brenghen de reden by uyt den eersten boeck Mosis: † Hare lust sal onder dy wesen/ eñ ghy sult de overhant daer over hebben. Ende sy verstaen dit van de zonde / ghelijck of God beloofde dat de zonde in Cain niet en soude de overhant hebben / waert dat hy wilde arbeydē om die te temmen. Maer wy segghen dat het met het vervolch der woorden beter over een comt datmen dit verstae van Abel ghesproken te zijne. Want het voornemen Gods aldaer / is Cain te vermanen van den boosen nijt welcken hy begonste teghen sijnen broeder te hebben. Ende dit doet God op tweederley wijse/ ten eersten/ dat hy te vergeefs sulcke boosheyt bedachte om boven sijnen broeder gheacht te zijne by God/ by den welcken gheen dinck gheeert en wort/dan de rechtveerdicheyt. Ten anderen / dat hy te veel ondanckbaer was voor de weldaet Gods / welcke hy nu hadde ontfanghen / dewyle hy sijnen broeder die hem doch onderworpen was / niet en conde lyden.

De andere antwoort/ waer mede de teghenpartie door het eene ofte door het andere ghevangen wort.

Maer op dat wy niet en schijnē dese uytlegginghe aen te nemen/om dat de ander ons tegen is: laet ons dat alsoo nemen / dat God daer heeft van de zonde gesproken. Ist dat het alsoo is/soo belooft God het ghene dat hy daer seyt/ ofte hy ghebiedt dat selve. Ist dat hy het ghebiedt/ soo hebben wy boven bewesen dat daer uyt gheen bevestinge der menschelicker macht en can volgen. Ist dat hy het belooft/waer is dan de volbrenginghe der belofte / dewijle Cain is overwonnen van de zonde / over de welcke hy behoorde de overhant te hebben? Maer sy sullen segghen / dat onder de belofte zy een heymelicke conditie besloten gheweest/te weten/dat hy soude de zonde overwonnen hebben/hadde hy daer teghen gestreden. Maer wie sal dese omnewegen aen nemen? Wāt ist dat dese heerschappie wort verstaen van de zonde / soo en can niemant versaken dat die woordē gebieden ende vermanen/ ende dat daer in niet en wordt beschreven wat wy vermoghen / maer wat wy schuldich zijn/ oock boven onse macht. Hoewel de sake selve/ ende oock de ordeninghe der woorden / eysschen datmen Abel ende Cain verghelycke: want de minder broeder en hadde boven den eerstghebooren niet gheacht geworden/hadde dese niet door sijn eyghen boosheyt minder gheweest.

De tweede plaetse ghenomen uyt den brief tot den Romeynen/ Cap. 9. 16.

† Rom. 9.16.

17 Sy ghebruycken oock de ghetuygheniſſe des Apostels/ daer hy seyt/ † dat het niet en gaet nae yemants wille noch loopen/maer na Gods ontfermen. Hier uyt willen sy bewijsen dat in den wille ende neersticheyt wat is / het welcke hoewel in hem selven swack/ nochtans door de barmherticheyt Gods geholpen zijnde / niet en zy sonder geluckigen voortganck. Maer waert dat sy wijselick overleyden wat sake daer van Paulo ghehandelt wordt / soo en souden sy die woorden niet soo onwijselick misbruycken.

Antwoort.

Ori. lib. 7. in Epis. ad Hieron.

Dial. 1. in Pela.

Ick weet wel dat sy connen Origenem ende Hieronymum voortbrengen tot beschermers haerder uytlegginge: ende ick mochte wederom Augustinum tegen hen brengen: maer het en gaet ons niet aen wat die gemeynt hebbē/ist dat het claer is wat Paulus ghewilt heeft. Hy leert daer dat de salicheyt alleenlick dien bereyt is / dien God geweerdicht sijn barmherticheyt te geven: ende dat de val ende het verderf blijft over alle die hy niet en heeft uytvercorē. Onder wat conditie de verworpene zijn/ dat hadde hy onder het exempel Pharaonis bewesen: eñ de versekertheyt der onverdiender verkiesinghe bevesticht hy met de getuygenisse Mosis: Ick sal barmhertich zijn/ wien ick sal barmhertich zijn. Exod. 33.19. Ende hy besluyt dat het niet en gaet nae yemants willen noch loopen/maer na Gods ontfermen.

Wederlegginghe van een inrede.

Ist datmen dit aldus verstaet/ te weten/ dat de wille eñ arbeyt niet genoechsaem en zijn/om dat sy te swac zijn tot soo grooten sake: soo soude Paulus dat niet seer bequamelick gesproken hebben. Daerom moetmen sulcke scherpsinnige vonden verworpen/als dese is: Het en ligt niet na yemants willen noch loopen/ ergo daer is eenige wille eñ eenige loop. Want het ghevoelen Pauli is eenvoudiger: te weten / daer en is noch wille noch loope die ons tot de salicheyt brenge/ dit doet de barmherticheyt Gods alleen. Wāt hy en spreect hier niet anders dan hy doet tot Titum / daer hy schrijft/ dat de vriendelickheyt eñ goedicheyt Gods is verschenen / niet uyt de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghedaen hebben/ maer nae sijn ongheme ten barmherticheyt. Titum 3.4.

De tweede wederlegginghe genomen van een ongherymde sake.

Die uyt dese woorden: Het en is niet gelegen in yemants wille noch loopen / maer in Gods ontfermen/ willen verstaen/ dat Paulus daer mede eenigen wille eñ loop te kennen geeft: die selve en souden my niet toelaten op ghelycke wijse te argueren/ dat wy eenighe goede wercken ghedaen hebben/ om dat Paulus versaeckt dat wy de goedicheyt vercreghen hebben uyt de wercken die wy ghedaen hebben. Ist dat sy in dit argumēt feyl sien/ soo mogen sy hare oogen op doen / ende sien dat oock in haer argument sulck bedroch is.

De derde wederlegginghe uyt Augustino.

Epist. 107. ad Vitalem.

De reden Augustini is oock sterck/te weten dese: Hadde Paulus daerom geseyt dat het niet en is gelegen in yemants willē noch loopen/ om dat de wille noch de loop niet genoechsaem en zijn: soo soude men moghen dat argument keeren/ ende segghen dat het niet en is ghelegen in de barmherticheyt Gods/om dat die oock niet alleen en werckt. Ende dewijle dit laetste ongheschickt ware / soo besluyt Augustinus te rechte / dat Paulus dit daerom spreect/ om dat de mensche gheenen goeden wille en heeft/ten zy dat hy van God voorbereyt worde: niet dat wy niet en moeten willen ende loopen / maer om dat God dit beyde in ons werckt. Phil. 2.13.

De derde plaetse uyt den Apostel 1. Cor. 3.9.

Antwoort.

Niet min onwijselick en worden van sommige menschen de woorden Pauli verdraeyt: Wy zijn Gods medewerckers: het welcke sonder twijfel gesprokē is van de dienaers alleenlick/ eñ dat de woorden medewerckers ghenaemt/ niet om dat sy yet uyt hen selven by brenghen / maer om dat God haren dienst ghebruyckt/ als hyse heeft bequaem ghemaeckt/ende met nootsakelicke gaven voorsien.

De vierde plaetse uyt Eccles. Cap. 15.14.

18 Sy brenghen oock ghetuygheniſſen voort uyt Ecclesiastico/den welcken men weet dat sijn autoriteyt is twijfelachtich. Maer of wy schoō hem niet en verworpē (het welcke wy met goeden rechte mochten doen) waer sterckt hy het vry goetduncken? te weten. Hy seyt dat de mensche terstont doe hy was gheschapen/ is in de macht sijns raets gelaten: eñ dat hem zijn geboden ghegheven/ door de welcke hy soude behouden wordē/waert dat hy die bewaerde: ende dat het levē ende de doot/ goet ende quaet/ den mensche is voor gestelt / op dat hy ghecrijghe welck hy wil. Eccles. 15.14.

Antwoort.

Laet dat alsoo zijn/ dat de mensche heeft in sijn scheppinge macht ontfangē om het leven oft de doot te ghecrijghen: wat salmen segghen/ ist dat wy hier teghen antwoorden dat de mensche heeft sulcke macht verloren: Ick en wil

Eccles.7.30. voorwaer Salomonem niet wederspreken / de welcke betuycht dat de mensche is van den beginne recht gheschapen / ende heeft hem selven vele vonden ghedicht: maer dewijle de mensche veraerdende/ heeft hem selven ende alle sijn goet verdorven/ so en volcht niet/ dat al wat der eerster scheppinghe wort toegheschreven/ oock terstont der veraerde ende verdorven naturere toe
Een ander antwoordt daer in een onderscheyt ghemaeckt wordt. comt. Daerom antwoorde ick niet alleenlick hen/ maer oock Ecclesiastico selve (wie hy oock gheweest zy) Ist dat ghy wilt den mensche onderwijsen dat hy in hem selvé macht soecke om salicheyt te ghecrijghen/ soo en achten wy uwe autoriteyt van soo grooter weerde niet/ dat sy soude den woordt Gods eenich achterdeel aenbrenghen. Maer ist dat ghy wilt alleenlick de boosheyt des vleeschs bedwinghen/ het welcke pleecht een valsche bescherminge te soecken/ sijn boosheyt Gode toeschrijvende: ist dat ghy hierom segt dat den mensche was rechticheyt ghegheven/ op dat het openbaer worde dat hy selve is de oorsake sijns selfs verderfs: soo laet ick dat gheerne toe/ soo verre ick wederom daer in met u over een come / dat de mensche nu is door sijn eyghen schult berooft van de vercieringen/ daer mede hy in het begin was van dé Heere becleet: op dat wy alsoo te gelijcke belijden/ dat hem nu niet een beschermer / maer een medecijnmeester noodich is.

De vijfste plaetse is genomen uyt Luca/10.30. 19 Maer sy en hebben niet ghewoonlicker in den mont/ dan de † gelijckenisse Christi van den reysenden man/ welcken de roovers haddé half
† Luc.10.30. doot in den wech ghewórpen. Ick weet dat het bynae allen schrijveré seer ghemeyn is / te leeren dat onder het beelt ende ghelijckenisse des reysenden mans/ de ellendicheyt des menschelicken geslachts wort voor ghehouden. Ende hier uyt willen onse tegenstrijders bewijsen/ dat de mensche niet en is also door de rooverie des duyvels ghecrenckt/ dat hy niet en heeft wat behouden van dat goet dat hy eerst hadde: want daer is gheschreven / dat hy is half levende ghelaten. Want waer is dat halve leven dat hem is over
De eerste antwoordt. De allegorische argumenten ofte de bewysredenen/ ghenomen van gheestelicke ghelyckenissen / zijn te crancK. ghebleven / ist dat niet eenich deel des rechten verstants ende willes en is ghebleven. Ten eersten waert dat ick harer ghelijckenisse ofte allegorie gheen plaetse en wilde geven/ wat souden sy doch doen? want sy is sonder twijfel van de vaders ghedicht buyten het rechte gevoelen der woorden des Heeren. De allegorien en moeten niet voorder gaen/ dan soo verre als hen de regel der Schriftuere voor gaet: soo verre ist dat sy souden in haer selven ghenoech zijn om eenigen
De tweede antwoort/ die dese plaetse door andere claerdere plaetsen uyt legt. gront der leere te leggen. My en gebreken oock geene redenen/ waer mede ick conde/ waert dat ick wilde/ gheheel dat ghedichtsel te neder worpen. Want Gods woordt en laet den mensche geen half leven/ † maer leert dat het gheheel vergaen ende verdorven is/ soo veel het salige leven
† Ephes.2.5. aen gaet. Ende Paulus van onse verlossinghe sprekende/ en seyt niet dat wy zijn geheylt doen
Ephes.5.14. wy half leven hadden/ maer dat wy zijn opgeweckt doe wy doot waren. Hy en roept oock niet de half levende om de verlichtinghe Christi te ontfanghen / maer de slapende ende begravene:
Joan.5.25. ghelijck oock de Heere selve seyt / dat de ure is ghecomen in de welcke de dooden souden door sijn stemme weder op staen. Souden sy hen selven niet schamen een lichtveerdighe allegorie
De derde antwoort/ daer den wederspreekers haer sake toegelaten wort. teghen soo clare ghetuygenissen te stellen. Maer neemt nochtans dat dese allegorie zy een crachtich ghetuygheniss/ wat sullen sy daer mede teghen ons besluyten/ te weten: De mensche (sullen sy seggen) is half levende: ergo hy heeft wat ghesonts. Ick bekenne dat hy heeft een ziele die bequaem is tot verstant / hoewel sy niet en can tot de hemelsche ende geestelicke wijsheyt geraken: hy heeft eenich oordeel van goet en quaet: ende hy heeft eenich gevoelen der Godheyt/ hoewel hy de rechte kennisse Gods niet en heeft. Maer waer toe dienen dese dingen? Voorwaer sy en connen niet maken dat het ghene dat Augustinus seyt/ niet waerachtich en zy/ te weten/ dat de onverdiende gaven aen de welcke de salicheyt hangt / zijn den mensche nae den val benomen: ende dat de natuerlicke gaven zijn verdorven ende besmet. Daerom laet dese ontwijfelicke waerheyt blijven staende / de welcke gheensins en can ghesch wackt worden/ te weten: Dat het verstant des mensches is alsoo gantsch van de rechtveerdicheyt vervreemdt/ dat het niet en can begrijpen/ begheeren/ noch soecken/ anders dan dat godloos/ verdraeyt/ schandelic/ onreyn/ ende boos is: ende dat het herte is alsoo gheheel met het fenijn der zonde doordroncken / dat het niet en can anders dan boosen stanck uytblasen. Ende ist dat de mensche somtijts eené schijn des goets vertoont / dat nochtans het verstant altijts met bedrieghelicke gheveynstheyt bedeckt/ ende het herte met inwendighe boosheyt verknoopt blijft.

De laetste is uyt August. ghenomen.

Het besluyt en de somma der gantscher handelinghe van dat vrye goetdincken.

Het vj. Capittel.

Dat de verdorven mensche moet salicheyt in Christo soecken.

Dewijle het gheheel menschelicke geslachte is in Adams persoon verdorven ende vergaen/ so en is ons die uytnemende edelheyt des eersten oorspronckx / daer van wy ghesproken hebben / niet alleenlick niet voorderlick / maer sal oock tot meerder schande ghedyen / tot dat God (die de menschen die door de zonde besmet ende verdorven zijn / voor sijn werck niet en bekent) verschijne een Verlosser in den persoon sijns eenigen Soons. Daerom dewijle wy zijn uyt het leven gevallen in de doot / soo soude alle de kennisse Gods des Scheppers daer van wy gesproken hebben/ onnut zijn/ ten ware dat het gheloove daer by quame / dwelck ons God in Christo tot eenen vader voor set. Dit was wel de rechte ordeninghe / dat het maecksel der werelt ons soude een schole zijn om godsalicheyt te leeren/ ende alsoo tot het eeuwige leven/ ende de volmaeckte salicheyt comen. Maer nae den val waer wy onse ooghen wenden / opwaerts ende nederwaerts/ alomme vinden wy de vervloeckinghe Gods/ de welcke dewijle sy oock de ontschuldige creatueren met onse schult beswaert/ soo moet sy onse zielen met vertwijfelinge overvallé. Want hoewel God noch menichsins sijn Vaderlicke gonste tot ons bewijst/ so en comen wy nochtans uyt de aenmerckinge des werelts niet verstaen dat hy onse Vader zy/ als ons onse conscientie van binné prickelt/ ende bewijst dat de zonde is een rechtveerdige oorsake onser verworpinghe/ waerom God ons niet en moet voor kinders achté noch rekenen. Hier toe comt oock de luyheyt ende ondanckbaerheyt: dewijle onse verstant verblint zijnde/ niet en siet wat waerachtich zy: ende wy berooven God boosselick van sijn eere/ gelijck alle onse sinnen boos zijn. Daerom moeten wy tot de reden Pauli comen. Dewijle in de wijsheyt Gods de werelt niet en heeft God ghekent door de wijsheyt/ soo hevet Gode behaecht door dwase predikinge de gheloovige salich te maken. De wijsheyt Gods noemt hy dat schoon schouspel des Hemels en der aerde / vol van ontallicke vele wonderlicke wercken/

De kennisse Gods onses Scheppers is te vergheefs/ ten zy dat het gheloove in Christum onsen verlosser terstont volcht.

De eerste reden.

De andere reden/ bevesticht met des Apostels getuygenisse. 1.Cor.1.21.

werken/ uyt des welckes aenschouwinghe wy behoordẽ wyselick God bekent te hebben. Maer dewyle wy daer in seer qualick zijn voort ghegaen / daerom wederroept hy ons tot het gheloove Christi / het welcke den ongheloovighen walghelick is om den schijn der dwaesheyt. Daerom hoewel de predikinghe des cruyces niet met den menschelicken verstande over een en comt/ soo moeten wy nochtans die ootmoedichlick aen nemen/ist dat wy begeerẽ tot God onsen schepper ende maker/van dẽ welcken wy zijn af gevallen/ weder te keeren/ op dat hy wederom beginne ons een vader te zijne. Voorwaer nae den val des eersten mensches en heeft gheen kennisse Gods macht ghehadt tot de salicheyt sonder den Middelaer: want Christus en spreeckt niet alleenlick van sijnen tijt/ maer vervaet alle eeuwen als hy seyt / * dat dit is het eeuwighe leven/ te bekennen dat de Vader is de waerachtige eenige God/ ende Jesus Christus welcken hy heeft ghesonden. Daerom is dier menschen onverstant te schandelicker/ die den hemel voor alle onheylighe ende ongheloovige menschen open setten sonder de genade Christi/ den welcken de Schriftuere betuycht de eenighe deure te zijne/om tot de salicheyt in te gaen. Ist dat yemant wil dat woort Christi treckẽ op de openbaringhe des Euangely alleenlick/ die can lichtelick wederleyt worden: want dit heeft in alle eeuwen ende onder alle Heydenen een ghemeyn ghevoelen gheweest/dat de ghene die van God vertoorent zijn ende vervloeckt / ende kinders des toorens genaemt / niet en connẽ Gode behaghen sonder versoeninghe. Hier toe dient oock dat Christus der Samaritaenscher vrouwe antwoort. Ghy aenbidt dat ghy niet en weet: maer wy bidden dat wy weten: want de salicheyt is uyt de Joden. Met welcke woordẽ hy allerley religien der Heydenẽ betuycht valsch te zijne/ ende bewijst de oorsake/te wetẽ/om dat onder de Wet de Salichmaker was alleenlick den uytvercorẽ volcke belooft: waer uyt volcht/ dat noyt gheen Godsdienst Gode behaecht en heeft/ dan in Christo. Daerom seyt oock Paulus dat alle de Heydenen zijn sonder God gheweest/ ende sonder hope des levens. Ẽn dewyle in Joannes leert / dat het leven is van den beginne gheweest in Christo / ende dat gheheel de werelt is uyt het leven gevallen/ soo is het noodich tot die fonteyne weder te keeren: ẽn daerom vercondicht Christus soo verre hy de versoener is/hem selven het leven te zijne. Ende voorwaer de erve der Hemelen en comt niemande toe/ anders dan den kinderen Gods. Ende het en betaemt niet yemandt in de plaetse ende orden der kinderen te stellen / dan die in het lichaem des eenich ghebooren Soons gheplant zijn. Ende Joannes betuycht claerlick / dat die kinderen Gods worden/die in den naem des eenich-ghebooren Soons gelooven. Maer dewijle ick noch niet eyghentlick en hebbe voorghenomen van den gheloove in Christum te handelen / soo sal het ghenoech zijn dit als doorloopende/aenghe roert te hebben.

Besluyt. Dese leere heeft altijt haer plaetse ghehadt van des werelts begin onder den kinderen Gods. Daerom verdwalẽ sy seer van den wech/ die daer dẽ Heydenen ende ongheloovighen / die Christum niet en kennen/ den Hemel openen: Ende hare voorwendinghen worden met ghetuyghenissen der H. Schriftuerẽ nederleyt.

* Joan. 17.3.

Joan.4.21.

Ephes.2.12.

Joan.1.4.

Joan.1.12.

2 Ende daerom en heeft God noyt hem selven den Israelitischen volcke ghenadich vertoont/ noch hope der ghenade ghegeven/ sonder Middelaer. Ick late de offerhanden der wet varen/ door de welcke de gheloovige claerlick ẽn opentlick gheleert waren/dat sy niet en moesten de salicheyt ergens anders soecken/ dan in de versoeninge/ de welcke van Christo alleenlic geschiet. Ick segghe dit alleenlick/dat de salige ende ghe luckighe stant der ghemeynten is altijts in den persoon Christi ghefondeert gheweest. Want hoewel God gheheel Abrahams geslachte heeft onder sijn verbont begrepen / soo bewijst nochtans Paulus wyselick † dat Christus eygentlic dat zaet is / in het welcke alle Heydenen souden ghesegent worden. * Want wy weten dat niet alle die nae den vleesche uyt Abraham ghebooren zijn/en worden onder het zaet ghereckent. Want op dat ick swyghe van Ismael ende andere: hoe is het gheschiet dat uyt de twee sonen Isaac / te weten/ Esau ende Jacob/ de welcke tweelingen waren/ de een wert vercoren/ende de ander verworpen/ doen sy noch in des moeders buyck te samen waren? Jae hoe is het gheschiet dat de eerst-ghebooren wert verworpen/ ende de jonger alleen uytvercoren? Waer uyt is het oock gheschiet/ dat het meeste deel verworpen wert? So is het dan openbaer/ dat Abrahams zaet wort voornemelick in een hooft ghereckent: ende dat de beloofde salicheyt niet vaste en is eer men tot Christum comt/ wiens ampt is/ te versamelen dat verstroyt was. Soo was dan de eerste aenneminghe des volcx Gods aen de ghenade des Middelaers gheleghen. Hoewel dit niet en is in Mose met seer clare woorden uytgedruckt/ soo is het nochtans openbaer ghenoech dat het int ghemeyn allen godsalighen bekent was. Want eer daer een Coninck was onder het volck ghemaeckt / spreeckt Hanna de moeder Samuelis in haren sanck aldus/ van de gheluckicheyt der godsalighen / God sal sijnen Coninghe stercke gheven/ ende sal den hoorn sijns Messie verheffen. Met welcke woorden sy te kennen gheeft/ dat God sal sijn Ghemeynte zeghenen. Hier mede comt oock over een/ dat weynich daer onder gheschreven is: De Priester welcken ick sal setten/ sal voor mijnen Ghesalfden wandelen. Ende daer aen en is geen twijfel/ dat de Hemelsche Vader heeft willen een levende beelt Christi laten in David ende sijn naecomers schijnen. Daerom willende de godsalighe vermanen tot de vreese Gods/ † gebiedt hy den Sone te cussen: waer mede oock de woordẽ des Euangely over een comẽ: ‡ Wie dẽ Sone niet en eert/ die en eert den Vader niet. Soo dan/ hoewel het rijcke der thien gheslachten door afwyckinghe vervallen was / soo moeste nochtans het verbont blyven staende/ dwelck God met David ende sijne naecomers ghemaeckt hadde/ gelijck hy heeft door de Propheten ghesproken: * Ick en sal het rijcke niet gheheel scheyden om David mijnen dienstknecht/ ende om Jerusalem/ de welcke ick uytvercoren hebbe: maer dijn sone sal een gheslachte behouden: die wort daer twee ofte driemael verhaelt. Daer wort oock claerlick by geschreven: Ick sal het zaet Davids verdrucken/ maer niet eeuwichlick. Ende weynich tijts daer na wort geseyt: Om Davids sijns dienstknechts wille/ heeft God een keerse ghegheven in Jerusalem/ dat hy hem soude eenen sone verwecken / ende Jerusalem ghesont bewaren. Ende als het rijcke nu stont te vervallen/ wort wederom geseyt: God en wilde het geslachte Jehudach niet verderven / om Davids sijns dienstknechts wille/ om dat hy ghesproken hadde/dat hy soude hem ende sijnen kinderen een keerse gheven eeuwichlick. De somma comt hier op uyt/dat God alle ander voorby gaende/ heeft David uytvercoren/ waer in sijn welbehagen soude rusten/ ghelijck erghens gheseyt wort. Hy heeft den tabernakel Silo verworpen/ ende dẽ tabernakel Joseph / ende het gheslachte Ephraim en heeft hy niet uytvercoren: maer heeft het gheslachte Jehudach uytvercoren / den berch Sion welcken

Ende den ouden Israelitischen volcke en is God noyt ghenadich gheweest sonder Christo den Middelaer.

D'eerste reden is ghenomen uyt de ceremonie der offerhanden.

De andere reden is ghenomen uyt de verkiesinghe van Abrahams huysghesin.

† Gal.3.16.

* Genes. 12.3. ende 18.18. ende 22.18. ende 26.4.

Num.11.33. ende 26.65.

1.Cor.10.5.

1.Sam.2.10.

De derde reden is tesamẽ vergaert uyt de aenmerckinghe van de Coninckclicke weerdicheyt in Davids gheslachte bevesticht/ ende is met heerlicke ghetuyghenissen becrachticht.

† Psal.2.10.

‡ Joan. 5.23.

* 1.Reg.11.12. 34.

1.Reg.11.39.

1.Reg.15.4.

2.Reg.8.19.

Psal.78.60. 67.

hy lief hadde. Hy heeft David ſijne dienſtknecht
uytvercoren/ om dat hy ſoude Jacob ſijn volck/
Iſrael ſijn erve / weyden. Eyndelick/ hy heeft
ſijn Ghemeynte willen alſoo bewaren/ dat haer
gheſontheyt ende ſalicheyt ſoude aen dat hooft
Pſal.28.8. hanghen. Hierom roept David: De Heere is de
ſtercke ſijns volcx / de cracht der ſalicheyt ſijns
Gheſalfden. Ende terſtont ſtelt hy een ghebedt
daer by/ ſegghende: Bewaert dijn volck/ ende
zegent dijn erve: waer mede hy te kennen geeft/
dat de ſtant der gemeynte is door eenē onſchey-
delickē knoop vereenicht met het rijcke Chriſti.
Pſal.20.10. Alſoo ſeyt hy oock erghens: Bewaert ons Hee-
re / de Coninck verhoore ons als wy hem aen-
roepen. Met welcke woordē hy opentlick leert/
dat de gheloovighe met geen ander betrouwen
en hebben haer toevlucht tot de hulpe Gods ge-
nomen/ dan om dat ſy onder de beſcherminghe
des Conincx waren: het welcke uyt eenen ande-
Pſal.118.25. 26. ren Pſalm verſtaē wort/ daer hy ſeyt: Bewaert
ons Heere / gheſeghent is die / die comt in den
naem des Heeren: waer in het opēbaer genoech
is/ dat de gheloovige worden tot Chriſtum ge-
roepen/ op dat ſy hopen door Gods hant ſalich
te worden. Dit ſelve betuycht oock een ander
Pſal.80.18. ghebet/ waer in de gheheel ghemeynte de barm-
herticheyt Gods begeert/ ſegghende: Dijn hant
zy op den man dijnder rechter hant/ op den ſone
des menſches welcken die ghy hebt bewaert (of
bequaem gemaeckt.) Want hoewel de Autheur
des Pſalms/ de verderfinge des volcx beclaecht/
ſoo bidt hy nochtans om de vernieuwinghe in
het eenighe hooft. Ende als Jeremias de ellen-
dicheyt der ghemeynte beweent/ doen het volck
wert uyt den lande ghevoert/ ende het lant ver-
woeſt/ ende alle dinck ſcheen verloren te zijne/
ſoo beclaecht hy voornemelick/ dat door de ver-
derfinghe des rijcx is den gheloovigen de hope
Thren.4.20. benomen: Chriſtus (ſeyt hy) de gheeſt onſes
monts is ghevanghen in onſe zonden / tot den
welcken wy gheſproken hebben/ ſegghende: wy
ſullen in dijn ſchaduwe leven onder de Heyde-
nen. Hier uyt is het nu openbaer ghenoech/ dat
de heylighe Vaders onder de Wet / Chriſtum
altijts voor ooghen hadden/ tot den welcken ſy
haer gheloove beweechden/ dewijle God niet en
can den menſchelicken gheſlachte genadich zijn
ſonder Middelaer.

Noch daer en is nerghens eenigē trooſt belooft in teghenſpoet dan in deſen fonteyne Chriſto: ofte oock eenighe baniere des betrouwens ende der hope opgherecht/ dan in hem.

3 Ende wanneer in teghenſpoet wordt trooſt
belooft / voornemelick daer de verloſſinghe der
Ghemeynte wort beſchreven/ ſoo wort het teec-
ken ende vaenlick des gheloofs ende der hope/ in
Chriſto voorgeſtelt. Ghelijck als Habacuc ſeyt:
† God is uyt gegaē tot ſalicheyt ſijns volcx met
ſijnen Meſſias. Ende wanneer de Propheten
ſpreken van de vernieuwinghe der ghemeynte/
ſoo roepen ſy het volck tot de belofte die David
ghegeven is/ van de eeuwicheyt des rijcx. Ende
dat en is gheen wonder / want anders en ſoude
het verbont niet ſtantvaſtich gheweeſt hebben.
Hier toe diēt die ſchoon antwoorde Eſaie. Wāt
doe hy ſach dat ſijn ghetuyghenisse van de op-
brekinghe der beleghheringhe Jeruſalem / ende
van de ſeker verloſſinghe betuychde / wert van
den ongeloovigen Achas verworpen: ſoo breect
hy daer af ende begint te ſpreken van Meſſias/
ſeggende: ‡ Siet/ een maecht ſal ontfangen ende
eenen ſone baren. Waer mede hy bedecktelick te
kennē gaf/ dat het verbont niet en ſoude te niete
worden/ maer de verloſſer ſoude te ſijnē tyde co-
men/ hoewel de Coninck eñ het volck door hare
booſheyt de belofte verworpē/ die hen was aen-
gheboden. Somma/ alle de Propheten / als ſy
wilden bewijſen dat God verſoenlic was/ heb-

† Hab.3.13.

‡ Eſai.7.14.

Bewijs/ ghenomen uyt verſcheyden ende uytgheleſen ſpreucken der heylighe Schrifturen,

ben altijts geſocht dat rijcke Davids voor oogē
te ſtellen / aen het welcke de verloſſinghe hinck
ende de eeuwige ſalicheyt. Aldus ſpreect Eſaias: Eſai.55.3.
Ick ſal het verbont met u beveſtighen/ de ghe-
trouwe barmherticheden Davids: ſiet ick heb-
be hem tot ghetuyghe den volcken ghegheven.
Want doen alle dinck verloren was/ en hebben
de gheloovighe niet connen hopen dat ſy ſouden
van God verhoort worden/ anders dan door de
middelinghe deſes ghetuyghes. Op deſe ſelve
wijſe ſpreecht oock Jeremias / om de ghene die
ſonder hope lagen/ op te rechten. Siet (ſeyt hy) Jere.23.6.
de dagen comē in de welcke ick ſal Davidt eenen
rechtveerdigen ſpruyte verwecken/ ende dan ſal
Juda behouden worden/ ende Iſrael ſal geruſt
woonen. Ende Ezechiel ſeyt: Ick ſal over mij- Ezec.34.23.
ne ſchapen eenen herder verwecken/ te weten
David mijnen dienſtknecht. Ick de Heere ſal
haer God zijn / ende David mijn dienſtknecht
haer herder: ende ick ſal een verbont des vreeds
met hen maken. Item erghens van de onghe-
loovelicke vernieuwinghe geſproken hebbende/
ſeyt hy: Mijn dienſtknecht David ſal haer Co- Ezec.37.24.
ninck weſen/ ende ſal een herder weſen over hen 25.
allen/ eñ ick ſal een eeuwich verbont des vreeds
met hen maken. Ick roere alleenlick weynighe
ghetuyghenuſſen aen uyt velen/ want ick wil de
Leſers alleenlick vermaent hebben / dat alle
Godſalighe noyt erghens in haer hope gheſtelt
en hebben/ dan in Chriſto. Dit betuyghen oock
alle andere Propheten/ gelijck by Oſeam wort
gheſproken: De kinders Juda ende de kinders Oſe.1.11.
Iſrael ſullen te gelijcke verſamelt worden/ ende
ſullen hen ſelven een hooft ſetten. Het welcke hy
daer nae claerlicker uytleyt/ ſegghende: De kin-
ders Iſrael ſullen weder keeren/ ende den Heere
haren God ſoecken/ ende David haren Coninc.
Ende Micheas oock van de wederkeeringe des
volcx ſprekende/ ſeyt claerlick: De Coninck ſal Mich.2.13.
voor hen gaen/ ende de Heere vooraen. Alſo oock
Amos willende de vernieuwinghe des volcx be-
loven/ ſeyt: Ick ſal in dien dach den tabernakel Amos 9.11.
Davids die vervallē is/ weder op wecken/ ende
dat in hem is ghebroken/ ſal ick maken/ ende
ſijne vervallinghen ſal ick op rechten. Want dat
was het eenighe teecken ende vaenlick der ſalic-
heyt/ te weten/ dat de Coninckliicke eerlickheyt
wederom opgherichte worde int huys Davids:
het welcke vervult is in Chriſto. Daerom Za-
charias/ dewijle ſijnen tijt was der openbaringe
Chriſti naerder / ſoo roept hy oock claerlicker/
ſegghende: Verblijt u ghy dochter Sion/ ver-
heucht u ghy dochter Jeruſalem / ſiet uwe Co- Zach.9.9.
ninck comt u rechtveerdich ende een ſalichma-
ker. Het welcke wel over eē comt met de plaetſe
des Pſalms boven verhaelt: De Heere is de Pſal.28.8.
ſtercke der ſalicheyt ſijns Gheſalfden/ bewaert
ons Heere: daer wort de ſalicheyt van dē hoofde
aen tot het gheheel lichaem verbreyt.

God heeft de Joden alſoo onderwijſen/ dat ſy op Chriſtum ſouden ſien.

4 Met de ghetuyghenuſſen heeft God de Jo-
den willen alſoo onderwijſen/ om dat ſy ſouden
de ooghen recht tot Chriſtum wenden/ om ver-
loſſinghe te begeeren. Ende hoewel ſy ſchande-
lick veraert eñ afghewecken waren/ ſoo en conde
nochtans de gemeyn gedachteniſſe deſes grônts
niet wech genomen worden/ te weten/ dat God
ſoude door de hant Chriſti (ghelijck hy David
belooft hadde) de ghemeynte verloſſen: ende dat
alſoo eerſt dat onverdiende verbont ſoude vaſt
weſen / door het welcke God ſijn uytvercorene
hadde aenghenomen. Hier uyt quam het dat
dit gheſanck ghehoort wert uyt den mont der
kinderen/ doen Chriſtus weynich tijts voor ſijn
doot te Jeruſalem in quam; ende ſonghen

Matth.21.9. Hosianna den Sone Davids. Want het schijnt by den gemeynen man bekent ende gewoonlick geweest / ende uyt gemeyn gebruyck genomē te zijn / dat sy songhen dat sy in de toecomste des Verlossers alleenlijck/een teecken der barmhertichheyt Gods hadden. Hierom ghebiedt Christus selve sijnen Discipulen/ dat sy in hem gheloowen / op dat sy bescheydelick ende volcomelick in God gelooven: † Ghy gelooft seyt hy in God/so gelooft oock in my. Want hoewel (om eygentlick te spreken) het geloove op climt van Christo tot den Vader/ soo geeft hy nochtans te kennen / dat het gheloove hoewel het op God staet/ nochtans weynich te samen vergaet/ ten zy dat Christus daer tusschen come om dat in stercke vasticheyt te houden: anders is de majesteyt Gods oock hooger dan dat de sterffelicke menschen/ die als wormkēs op der aerde cruypen/ souden connen daer toe geraken. Daerom dat ghemeyn woort/ te weten / dat God is de ghene daer op het geloove siet / late ick alsoo toe dat het nochtans moet gebetert worden: want Christus en wordt niet te vergheefs ghenaemt het beelt des onsienelicken Gods : maer wy worden daer door vermaent / dat wy niet en connen God tot salicheyt bekennen / ten zy dat hy ons voor oogen comt in Christo. Ende hoewel het gene dat de Propheten hadden van den Verlosser gheleert/ was by de Joden door valsche gedichtselē der Schrijveren verduystert/ so heeft nochtans Christus dat ghenomen als een sake die eendrachtichlijck aen ghenomen ende beleden was/dat in de verstrooytheyt geen ander middel noch geen ander wijse der verlossinge der Ghemeynte en was/dan door den Middelaer. Het en was den ghemeynen man niet soo bekent als het betaemde/ dat Paulus leert dat Christus is het eynde der Wet: nochtans is het uyt de Wet selve eñ uyt de Prophetē openbaer/ hoe waerachtich ende seker dat selve zy. Ick en spreke noch niet van het geloove/ want hier toe sal ergens bequamer plaetse wesen: maer dit alleenlick sullen de Lesers vast houden: Dat de eerste trap tot Godsalicheyt zy te bekennen dat God ons is een Vader om ons te beschermen/ regeeren / ende stercken / tot dat hy ons versamele in de eeuwighe erve sijns rijcx: ende dat het hier uyt openbaer is dat wy bovē geseyt hebbē/ te weten / dat de salichmakende kennisse Gods niet en can wesen sonder Christo : ende dat hy daerom van dē beginne der werelt aen/ is allen uytvercorenen voor geset / om dat sy souden op hem sien / ende haer betrouwen in hem soude rusten. Op dit gevoelen schrijft Ireneus dat de Vader die onmetelick eñ oneyndelick is/ in den Sone is eyndelick eñ metelick/ om dat hy hem selven heeft nae onse mate ghevoecht/ op dat hy door de onmetelickheyt sijnder eerlickheyt/ niet onse verstant en verslinde. Het welcke de onheylige menschē niet overleggende/ verdraeyen dese woorden tot een godloos gedichtsel/ gelijck of alleenlick een deel der Godheyt van de gantsche volmaectheyt vloeyende/in Christo ware: hoewel sy niet anders en beduyden / dan dat God wort in Christo alleenlick bekēt ende begrepen. Dese woorden Joannis zijn ymmers altijdts waerachtich gheweest : Wie den Sone niet en heeft/die en heeft ooc dē Vader niet. Want hoewel voortijden vele menschen gheroemt hebben dat sy dē opperstē God des hemels eñ der aerde dienden: nochtans dewijle sy geenen Middelaer en hadden / soo en was het niet mogelick dat sy de barmhertichheyt Gods souden waerachtichlick smaken/ ende alsoo gelooven dat hy hen een Vader ware. Daerom dewijle sy het hooft niet en hadden/ te weten/ Christum/ soo was haer kennisse Gods ydel. Waer uyt het oock is gecomen/dat sy ten eynde in grove ende schandelicke superstitien vallende/ haer onwetentheyt openbaerden. Ghelijck te desen tijde de Turcken/ hoewel sy met vollen monde roemen / dat de Schepper des hemels ende der aerde haer God is/soo stellen sy nochtans eenen afgod in de stede des waerachtighen Gods/ dewijle sy Cristum verworpen.

Welcke bevestricht is/ mides dien Christus selve sulcx voor goet ingesien heeft.

† Joan. 14.1.

Daerom heeft dat gemeyne woort (te weten/dat God is des geloofs oogemerck) verbeteringhe ofte verclaringhe van doen.

Coloss.1.15.

Rom.10.4.

Lib.3.cap.2.

Het besluyt deses handels van Christo.

Bewijs ghenomen uyt het ghetuyghenisse Irenei.

1.Joan. 2.23.

Soo volcht dan / dat de Heydenen God ter salicheyt niet ghekent en hebben.

Het vij. Capittel.

Dat de Wet is ghegeven, niet om het Israëlitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo te voeden tot dat hy quame.

WT die gheduerighe ende ordentlicke vervolginghe nu van ons verhaelt / mach men verstaen † dat ontrent vier honder jaren na Abrahams doot de Wet niet en is gegeven/om het uytvercoren volck af te leyden van Christo: maer veel meer om hare herten in de hope te houden tot dat hy quame/ ende oock om een begheerte tot hem in hen te ontsteken / ende in de verwachtinghe te versterken/ op dat sy niet en souden door de seer lange vertoevinghe/ beswijcken. Onder den naem der Wet en verstae ick niet alleenlick de thien Gheboden/ in de welcke ons eenē regel om godsalichlick ende rechtveerdichlic te levē/is voor gestelt: maer de gantsche forme der religie die God heeft door de hant Mosis ghegheven. Want Moses en is niet gegeven tot sulck eenen wetgever/die de zeghenninge den geslachte Abrahams belooft/soude wech nemen: Ja wy sien hoe hy alom de Joden van dat onverdiende verbont dat met hare Vaderen was gemaeckt/ des welckes sy erfgenamen waren/ ghedachtich maeckt/ ghelijck of hy om dat te vernieuwen/ghesonden ware. Dit is seer openbaerlic verclaert met ceremonien ende uytwendighe Godsdiensten. Want wat soude anders ydelders ende beuselachtighers zijn / dan dat de menschen om hem selven Gode te versoenen/ soudē die stinckende reucke uyt het vette der beeste offeren ? ende om hare vuyle seylen af te wasschen / souden tot de besprenginghe des waters ofte bloets loopen ? Somma/de gantsche Godsdienst die in de Wet is beschreven/ sal een spottelick dinck wesen / ist dat hy wort in hem selven gheacht / ende gheen schaduwen noch figuerē en vervaet/met de welcke de waerheyt over een come. Daerom en is het niet sonder oorsake/ dat in de woorden Stephani/ ende ooc in den Sendtbrief tot de Hebreen/ die plaetse soo neerstichlick aengemerckt ende ghewegen wort/ daer God Mosen ghebiet al wat tot den Tabernakel dient/ te maken nae het exemplaer dat hem was op dē berch vertoont. Want hadde den Joden niet wat geestelicx voor geset gheweest/ daer op sy moestē sien ende daer na staen/ soo en souden sy niet min haren arbeyt ende moeyte in sulcken Godsdiensten verloren hebben/dan de Heydenē in hare beuselachtige godsdiensten. De onheylighe menschen die noyt en hebben in de oeffeninge der Godsalicheyt neersticheyt gedaen/en connen soo menigherley wijsen des Godsdiensts van Mose beschreven/niet sonder walge hooren: ende en zijn niet alleenlick verwondert waerom God dat Israelitische volck heeft met soo grooten hoop der ceremonien vermoeyt/ maer verachten ende bespotten oock de selve/ghelijck kindische spelen: te weten/ om dat sy het eyndē niet en aenmercken/ sonder

Eerstelick wort int ghemeyn bewesen/ dat den gantschen Godsdienst van God door de hant Mosis den ouden volcke ghegheven/ ons op velerley manieren tot Christum leydt.

† Gen.15.13. Exod.12.40. Actor.7.6. Galat.3.19.

Genes.16.10. ende 22.18.

Te weten/ door offerhanden/ wasschingē/ ende groote menichte der ceremonien.

Actor.7.44. Hebr.8.5. Exod.25.40.

D'eerste bewijs van dese voorstellinge genomen uyt den gheopenbaerden raet Gods.

Dat tweede bewys/ ghenomen uyt de aenmerckinge van de ceremonien.

het welcke de figueren der Wet moeten ydel geacht worden. Maer dat voorbeelt bewijst dat God niet en heeft de offerhanden gheboden om sijne dienaers in aertsche oeffeninghen besich te houden/ maer meer om hare herten ende verstant hoogher op te heffen. † Het welcke soo mach uyt sijn natuere openbaer zijn: ‡ want dewyle hy Geest is/ so en behaecht hem anders geenen dienst dan die geestelick zy. Dit wort door soo vele getuygenissen der Propheten betuycht/ met de welcke sy der Joden onverstant straffen/ om dat die meynden/ dat allerley offerhanden yet by God gheacht worden. Hebben de Propheten dit ghedaen om de Wet eenichsins te verminderen? Neen/ maer dewyle sy waerachtige uytleggers der Wet waren / soo wilden sy de ooghen des volcx alsoo tot het rechte eynde ende merck bewegen/ van het welcke de gemeynen man af dwaelde. Oock uyt de genade die den Joden wort aengheboden / mach men verstaen dat de Wet niet ydel en was van Christo: want Moses heeft hem dese aenneminge als een eynde der Wet voor gestelt: te weten/ dat sy souden Gode wesen tot een Priesterlick Coninckrijck/ het welcke sy niet en conde gecrijgen / sonder grooter ende costelicker versoeninge dan door het bloet der beesten gheschiede. Want hoe soude dit over een comen/ dat Adams kinderen die door erfelicke smette worden alle slaven der zonde ghebooren / souden tot Coninckliicke weerdicheyt verheven worden/ ende alsoo der eerlickheyt Gods deelachtich wesen/ ten ware dat sy dat uytnemende goet door eenen anderen vercregen? Ende hoe conde oock het recht des Priesterdoms sijn macht onder die hebben/ die door de onreynicheyt der zonde waren grouwelick voor God/ hadden sy niet in een heylich hooft geheylicht geweest? Daerom wendt Petrus dat woort Mosis seer wel / leerende dat de volheyt dier genade daer van de Joden onder de Wet een smake hadden ghecregen/ is in Christo volbracht. Ghy zijt (seyt hy) dat uytvercoren geslachte/ dat Coninckliicke Priesterdom. Want die veranderinghe der woorden/ geeft te kennen dat de ghene dien Christus is door het Euangelium verschenen/ meer vercreghen hebben/ dan hare vaders: dewyle sy alle met de Priesterlicke ende Coninckliicke eere begaeft zijn/ dat sy op haren Middelaer betrouwende/ dorven vrymelick voor het aenschijn Gods comen.

Joan. 4. 24.

† Dat derde bewys/ genomen van Gods natuere.

‡ 2. Cor. 3. 17.

Dat vierde bewys/ genomen van de ghenade / die den Joden aengeboden is.

Exod. 19. 6. Deut. 7. 6. ende 14. 2. Psal. 114. 2. Num. 4. 6. 1. Pet. 2. 9. Ephes. 2. 3.

Dat vijfste bewys/ genomen van de heylighinghe der Priesteren.

1. Pet. 2. 9.

Rom. 8. 33. 34

Dat seste bewys van dese voorstellinge/ dat (namelick) de Wet den ouden godsalighen is gheweest een leydtsman tot Christum/ genomen uyt de aenmerckinge des Coninckrijcx/ dat in Davids huys opgericht is.

2 Ende hier moet men oock cortelick aenmercken / dat het Rijcke ten eynde in het gheslachte Davids opghrecht/ is een deel der Wet / ende wort onder den dienst Mosis begrepen: waer uyt volcht dat Christus alsoo wel in het gantsche Levitisch geslachte/ als in Davids nacomers/ is den ouden volcke ghelijck in twee spiegels/ voor oogen gestelt. Want (ghelijck boven ghesept is) sy en conden anders voor God noch Coningen noch Priesters zijn/ die der zonde ende des doots slaven/ ende door haer eyghen verdorventheyt ontreynicht waren. Hier uyt sietmen dat woordt Pauli seer waerachtich te zijne / te weten/ dat de Joden waren onder de Wet gelijck onder de bewaringe eens schoolmeesters gehouden/ tot dat het zaet quame/ om wiens wille de belofte was ghegeven. Want dewijle Christus noch niet en was gemeynsaemlick van hen bekent/ soo waren sy gelijck kinderen/ der welcker swackheyt noch niet en conde de volcomen wetenschap der Hemelscher dingen verdragen. Hoe sy door de ceremonien gelijc met der hant worden tot Christum ghelept/ dat is boven ghesept: ende can uyt vele getuygenissen der Propheten beter bekent worden. Want hoewel sy moesten dagelijcx met nieuwe sacrificien comen om God te versoenen / soo belooft Esaias nochtans dat alle zonden sullen door een offerhande ghereynicht ende vergeven worden. Ende met hem comt oock Daniel over een. De Priesters die uyt den geslachte Levi verordent waren/ gingen in het heylige/ maer daer is eenmael van eenen eenigen Priester gesproken/ dat hy is met eenen eet vercoren om in der eeuwicheyt Priester te zijne nae de orden Melchisedech. Doen gheschiede de salvinghe met sichtbare olye: maer Daniel vercondicht door sijn openbaringe dat daer een ander salvinghe sal comen. Ende op dat ick niet meer en verhale/ de autheur des Sendbriefs tot de Hebreen bewijst met vele ende clare woorden genoech van het vierde Capittel aen tot het thienste/ dat de ceremonien zijn ydel/ ende van gheender weerde/ tot datmen comt tot Christum. Ende soo veel de thien geboden aengaet/ moetmen oock dese vermaninge Pauli houden dat Christus is het eynde der Wet/ allen gheloovighen tot salicheyt: ende een ander/ ‡ dat Christus is een geest/ de letter die in haer selven doot is/ levendich makende. Want met die eerste vermaninghe vermaent hy dat de rechtveerdicheyt te vergheefs wort met geboden ghelcert/ tot dat Christus die door onverdiende toerekeninghe/ ende door den gheest der wedergeboorte selve gheeft. Daerom noemt hy Christum te rechte een vervullinghe ofte eynde der Wet / want het en soude ons niet voorderlick zijn te weten wat God van ons eyscht/ waert dat Christus den ghenen die met den onverdraghelicken laste ende jocke der Wet verladen zijn/ niet te hulpe en quame. Hy leert erghens dat de Wet is om der overtredinghen wille gegeven: te weten/ om dat sy soude de menschen (hen hare verdoemenisse toonende) verootmoedighen. Voort/ dewyle sy is de waerachtighe ende eenighe bereydinghe tot Christum/ soo comen alle dinghen wel met malcanderen over een/ die sy met verscheyden woorden leert. Maer dewijle Paulus strijt hadde met de verkeerde leeraers / die dichteden dat wy de rechtveerdicheyt verdienden door de wercken der Wet / soo is hy somtijts bedwonghen gheweest de Wet eyghentlick ende naeckt te nemen / de welcke nochtans anders met het verbondt der onverdiender aenneminghe/ becleet is.

Esai. 53. 5.

Dan. 9. 26. 27

Psal. 110. 4. Heb. 7. 20. 21.

Dat achtste bewys/ ghenomen van het eynde des wets der zeden.

† Rom. 10. 4.

‡ 2. Cor. 3. 6.

Galat. 3. 19.

Rom. 4. 15. ende 5. 20. ende 7. 8. Galat. 3. 24.

Breedere verclaringe van het laetste bewys / dat de wet der zeden de godsalighe leydt tot Christum.

3 Ende hoe wy door de Wet der zeden geleert zijnde/ te meer met schult beswaert worden/ op dat wy beweecht worden om verghevinghe te soecken/ dit is ons noodich cortelick te leeren. Ist dat het waer is dat de volcomentheyt der rechtveerdicheyt ons wort in de Wet geleert: so volgt oock daer uyt dat de volcomen onderhoudinge der Wet/ is volmaeckte rechtveerdicheyt voor God/ te weten/ door de welcke de mensche mach voor den richtstoel Gods rechtveerdich gheacht ende gewesen worden. * Daerom Moses de Wet ghegheven hebbende / twijfelt niet den hemel ende de aerde te betuyghen/ dat hy hadde Israeli het leven ende den doot / het goede ende het quade/ voor gestelt. Ende men can niet versaken dat nae de oprechte ghehoorsaemheyt der Wet/ comt de vergeldinge der eeuwiger salicheyt/ ghelijck die van den Heere belooft is. Ende wederom is ons noodich te bekennen / of wy oock die ghehoorsaemheyt hebben / door der welcker verdienste wy mochten sulcke vergeldinghe hopen. Want wat is dat groots/ te sien dat de loon des eeuwigen levens is in de onderhoudinge der Wet gelegen: ten zy dat wy weten of wy door dien wech connen tot het eeuwighe leven comen? Ende in desen deele wort de swackheyt der Wet openbaer.

Want de volcomene gherechticheyt/ die voor God geldt/ aengewesen zijnde/ ende dat wy die niet en connen ghecrijghen/ verbreent ons uyt van't leven/ ende gheeft ons den eeuwighen doot over / ofte dwingt ons om medecijne ende raet te soecken in Christo.

* Deut. 4. 26. ende 30. 19. ende 31. 28.

Rom. 8. 3.

Want

Rom.3.12.

Want dewijle de onderhoudinghe der Wet niet en wort in eenighen mensche ghevonden / soo worden wy van de beloften des levens uytghesloten / ende vervallen alleenlick in de vervloeckinghe. Ick en segghe niet alleenlick wat gheschiet / maer oock wat noodich is te gheschien: want dewijle de leeringhe der Wet is verre boven de macht der menschen / soo can de mensche de beloften die daer by ghestelt zijn / wel van verre sien / maer en can nochtãs geen vrucht daer uyt hebben. So blijft dan dat alleen / dat hy uyt het goet der selver beloften te beter sijn ellendicheyt bekenne / ende overlegge / siende dat hem de hope der salicheyt wort benomen / ende de doot sonder twijfel staet te comen. Ende op d'ander zijde dringhen ons grouwelicke drenginghen / de welcke niet alleenlick sommighe onder ons / maer ons alle te ghelijcke bevanghen ende verbinden: ick segghe sy dringhen ons met onvermijdelicke scherpicheyt / soo dat wy onse seer seker doot in de Wet sien.

De beloftenissen van de Wet der zeden / hoewel sy op conditie ghegheven zijn / nochtans soo zijn sy om een seer goede oorsake den Godsalighen gheschiet.

4 Daerom ist dat wy de Wet alleenlick aensien / so en connen wy niet anders dan den moet verlozen geven / ende verbijstert eñ mistroostich wordẽ / † dewijle wy alle door de Wet verdoemt ende vervloeckt / ende van de gheluckicheyt die sy haren dienarẽ voor stelt / verre verjaecht worden. Daer mocht yemant segghen. Spot dan de Heere alsoo met ons? Want wat is dat anders dan spot / de hope der gheluckicheyt ons voor te setten / tot de selve ons te roepen ende vermanen / ende te betuyghen dat sy ons bereyt is / hoewel nochtans hierentusschen de toeganck ons niet open noch ganckbaer en is? Ick antwoorde / Hoewel de beloften der Wet soo verre sy met conditie zijn / aen de ghehoorsaemheyt der Wet hanghen / de welcke nerghens en wort ghevonden / soo en zijn sy nochtans niet te vergeefs ghegeven. Want als wy gheleert hebben dat sy sullen ons te vergeefs ende crachteloos zijn / ten zy dat God door sijn onverdiende goedicheyt ons aen neme sonder de wercken aen te sien / eñ oock ten zy dat wy de selve goedicheyt hebben door het ghelooue aenghenomen / de welcke ons door het Euangelium is aengebodẽ: so en zijn sy sonder cracht niet oock met de conditie daer aen hangende. Want dan geeft God ons alsoo alle dinck onverdient / dat hy oock daer mede den hoop sijnder weldadicheyt vermeerdert / dat hy onse halve gehoorsaemheyt niet verworpende / ende dat tot de volbrenginge ghebreeckt vergevende / ons maeckt de vrucht der beloften der Wet te ontfanghen / even gelijck of wy de conditie volbracht hadden. Maer dewijle dese sake sal volcomelicker in de handelinghe der rechtveerdichmakinghe des gheloofs beleyt worden / soo en willen wyse hier niet voorder vervolghen.

† Deut. 27.26 Levit.18.5. Ezech.20.12.

Verclaringe deser oorsake.

6

Noch ten moet ons niet ongheschickt schynẽ te zijn / dat de onderhoudinge des Wets geseyt wordt onmogelick te wesen.

5 Nu dat wy geseyt hebben / dat de onderhoudinge der Wet onmoghelick is / dat moeten wy met weynige woorden verclaren / ende oock bevestighen: want dit pleecht een seer ongeschickte reden te schijnen / soo dat Hieronymus niet en heeft getwijfelt dẽ ban daer over te vercondigẽ. Wat Hieronymo daer van gedocht heeft / daer en is my niet aen ghelegen / wy sullen ondersoecken wat waerachtich zy. Ick en wil hier niet vele woordẽ maken van menigerley mogelickheyt. Ick noeme dat onmoghelick / dat noyt en was / ende door de ordeninghe Gods verhindert wort dat het naemaels niet en gheschie. Of wy schoon willen van den beginne der werelt aen overdencken / soo segge ick dat onder de heyligen niemant en is geweest / die met het lichaem des doots bevanghen zijnde / tot sulcke liefde ghecomen is / dat hy uyt gantscher herten / uyt gantschen verstande / uyt gantscher ziele / ende uyt gantscher macht / soude God lief hebben: eñ wederom / dat niemant en is sonder boose begeerte gheweest. Wie can dit wederspreken? Ick sie wel hoedanighe heylighen ons de dwase superstitie dichtet / te weten / sulcke als die bynae superder zijn dan de Engelen: maer dat is teghen de Schriftuere / ende oock teghen de bevindinge. Ick segghe oock dat naemaels niemant en sal wesen / die tot de waerachtige volmaectheyt sal comen / eer hy van den lichame vry zy. Tot dese sake zijn ten eersten vele openbare ghetuygenissen der Schriftuere / gelijck als Salomon seyt: † Daer en is geen rechtveerdich mensche op der aerde die niet en sondicht: ende David: † Voor dijn aensichijn en sal niemant die leeft gherechtveerdicht worden: ende Job seyt dit selve in vele plaetsen. Ende Paulus seyt seer claerlick / dat het vleesch begheert teghen den gheest / ende de gheest teghen het vleesch. Ende om te bewijsen dat alle die onder de Wet zijn / der vervloeckinge zijn onderworpen / en ghebruyckt Paulus geen ander reden dan dese: Want daer is geschreven / dat alle die vervloeckt zijn / die niet en blijven in alle de gheboden der Wet: te weten / daer mede te kennen ghevende / jae als bekent stellende / dat niemant en can daer in blijven. Al wat in de Schriftuere voorseyt is / dat moet men achten eeuwich ende nootsakelick te zijne. De Pelagianen queldẽ Augustinum met dusdanige scherpsinnighe reden / te weten / dat men Gode onrecht doet / ist datmen seyt dat hy meer ghebiedt dan de gheloovighe connen door sijn ghenade volbrenghen. Augustinus om dese valsche beschuldinghe te ontgaen / bekende wel dat de Heere mochte soo hy wilde / den sterffelicken mensche tot Enghelsche suyverheyt brenghen: maer seyde daer by / dat de Heere dat noyt en heeft ghedaen / noch doen sal / want hy in de Schriftuere anders betuycht heeft. Ick en versake dit niet / maer segge nochtans daer toe / dat men onbetamelick van de moghentheyt Gods disputeert teghen sijn waerheyt / eñ dat daerom die niet en can in sijn woordẽ beschuldicht worden / die seyt dat het niet gheschien en can / dat de Schriftuere vercondicht dat het niet gheschien en sal. Maer ist datmen van dat woort disputeert doen de Discipulen vraechden / wie soude connen salich zijn / heeft de Heere gheantwoort / dat het by de menschẽ onmogelick is / maer dat by Gode alle dinck moghelick is. Augustinus betuycht oock seer sterckelick / dat wy in dit vleesch God nemmermeer soo lief en hebbẽ als wy schuldich zijn. De liefde (seyt hy) volcht alsoo de kennisse nae / dat niemant en can God volcomelick lief hebben / die niet eerst en heeft sijn goetheyt volcomelick ghekent. Wy in dese werelt vreemdelinghen zynde / sien door eenen spieghel in een duyster reden: daerom volcht daer uyt / dat onse liefde onvolmaeckt is. Soo zy dan dit sonder twijfel dat de vervullinghe der Wet onmoghelick is in dit vleesch / ist dat wy de onmacht onser natuere aensien: ghelijck oock ergens sal uyt Paulo bewesen worden.

Reden / ofte een seer sterck bewijs van dese voorstellinghe.

Deut.6.5. ende 10 12. ende 30.6. Matt.22.37. Genes.6.5. ende 8.21.

Bewijs ghenomen uyt de spreucken der heyligher Schriftuere.

† 1.Reg.8.46. † Psal.143.2.

Galat.5.17.

Galat.3.10. Deut.27.26.

Matt.19.25.

Een ander bewys uyt August. De spiritu & litera, in fine, & sæpe alias.

1.Pet.2.11. 1.Cor.13.12.

Rom.8.3.

6 Maer op dat de gantsche sake te claerder worde / soo laet ons het ghebruyck der wet der zeden (ghelijck sy die noemen) cortelick ende ordentlick aenwijsen. Het welcke (so verre ick verstae) wort in dese drie deelen begrepen. Het eerste is dat sy de rechtveerdicheyt Gods / dat is / die alleenlick Gode aenghenaem is / vertoonende / eenen yeghelicken van sijn onrechtveerdicheyt vermaẽt / te kennẽ geeft / overwint eñ verdoemt.

Wt het ampt ende gebruyc des Wets der zeden blijckt / dat de Wet ons tot Christum leyt.

Want

Want alsoo moet de mensche die door sijns selfs liefde blint ende droncken is/ tot de kennisse ende belijdinge sijnder swackheyt ende onreynicheyt ghedrongen worden. Want ten zy dat sijn ydelheyt crachtichlick overwonnen worde/ so is hy met een rasende betrouwen sijnder macht opgeblasen / ende en can nemmermeer daer toe ghebracht worden/ dat hy soude sijn swackheyt gevoelen/ so lange hy sijn macht met de mate sijns goetdunckens meet. Maer soo haest als hy die begint by de swaricheyt der Wet te overleggen/ soo vint hy daer oorsake om sijn vermetentheyt te minderé. Want of hy schoon sijn macht hooghe geacht heeft/ soo ghevoelt hy nochtans terstont dat sy onder so grooté last ademloos/ ende daer nae wanckelbaer ende onvast wordt/ ende ten eynde valt ende beswyckt. Ende alsoo door de Wet geleert zijnde/ leyt hy de vermetentheyt af/ door de welcke hy te voren blint was. Desghelijcx moet hy oock gheheylt worden van die ander sieckte/ te weten/ de hooveerdicheyt/ met de welcke wy hem hebben bewesen bevanghen te zijne. Soo langhe als hy mach op sijn eygen oordeel staen / soo dicht hy ghevëynstheyt voor rechtveerdicheyt: ende met die ghevëynstheyt te vreden zijnde / verheft hy hem selven teghen de ghenade Gods/ met ick en weet niet wat rechtveerdicheden. Maer als hy bedwonghen wort sijn leven in de Wet te spieghelen/ soo verlaet hy dien waen sulcker ghedichter rechtveerdicheyt/ ende siet dat hy uyter maté verre is van heylicheyt/ eñ vol is van ontellicke vele zondé/ van de welcke hy te voren meynde hem selven reyne te zijn. Want het quaet der booser begheerte wort soo dieye ende bedecktelick verborghen / dat het lichtelick het ghesichte der menschen bedriecht. Ende de Apostel en seyt niet te vergeefs dat hy de begheerlickheyt niet en soude bekent hebben/ hadde de Wet niet gheseyt / ghy en sult niet begheeren: want ten zy dat de begeerlickheyt ontdeckt worde uyt haer verborghentheyt/ soo verderft sy den mensche alsoo bedecktelick/ dat haer dootlicke strael niet ghevoelt en wort.

Want dewijle de Wet gherechticheyt die Gode behaecht / is beschrijvende/ overtuycht sy eenen yeghelicken van ongherechticheyt.

Rom. 7. 7.

7 Alsoo is de Wet ghelijck een spieghel in den welcken wy onse onmacht / ende daer uyt onse ongerechticheyt/ eñ uyt dese beyde onse vervloeckinge sien: gelijck ons een spieghel de vlecke onses aenschijns voor houdt. Wät wie geen macht en heeft om de rechtveerdicheyt te volghen / die moet in den slijck der zonden blijven stekende. Ende nae de zonde volcht onverscheydelick de vervloeckinge. Daerom hoe de Wet yemant in swaerder overtredinge bevint / ende overwint/ met so veel te swaerder oordeel verdoemt sy den selven. Hier toe dient dat woort des Apostels/ te weten/ dat de kennisse der zonde is door de Wet. Want hy beteeckent daer alleenlick het eerste werck der Wet/ het welcke bevonden wort in de sondaers die noch niet en zijn wedergheboren. Hier mede comt dit over een / te weten / dat de Wet is in ghecomen op dat de zonde overvloedich worde: ende alsoo / dat sy is een bedieninghe des doots als die toornicheyt werckt / ende doot. Want sonder twijfel / hoe de conscientie met claerder verstant der zonde wort geslagen/ so veel te seerder wast de ongerechticheyt: want alsdan comt tot de overtredinge/ oock hartneckicheyt teghen den Wetgever. Soo moet sy dan den toorn Gods wapenen om den sondaer te verderven: want uyt haer selven en can sy anders niet dan beschuldighen ende verdoemen/ ende verderven. Ende (ghelijck Augustinus schrijft) daer de Gheest der ghenade niet en is/ daer is de Wet alleenlick om te beschuldighen ende dooden. Alsmen dit seyt van de Wet/ soo en wort haer geen schande aen ghedaen/ noch haer hoocheyt eenichsins verminderd. Voorwaer waert dat onse wille ware geheel tot de gehoorsaemheyt der Wet gemaeckt ende geschickt/ soo soude haer kennisse alleen/ nu gantschelick ghenoechsaem zijn tot salicheyt: maer dewijle onse vleeschelicke ende verdorven natuere vyandelick strijt tegen de Wet Gods/ eñ door haer leeringe niet gebetert en wort/ so moet sy een oorsake der zonde ende des doots wordé/ de welcke was tot salicheyt ghegeven/ hadde sy bequame toehoorders gevonden. Wät dewijle wy alle overtuycht worden hare overtreders te zijne/ so ontdeckt sy onse ongherechticheyt soo veel te seerder/ hoe sy de rechtveerdicheyt Gods claerlicker opëbaert: ende hoe sy vaster bevesticht dat de loon des levens ende salicheyts/ is der rechtveerdicheyt bewaert/ soo veel te sekerder maeckt sy de verdervinghe der godloosen. Daerom wort sulcx van de Wet ghesproken / niet alleenlick sonder haer schande/ maer dient oock grootelick om den lof der Godlicker goetdadicheyt te meer te verclaren. Want hier uyt wordt voorwaer openbaer dat wy door onse boosheyt ende verdraeytheyt verhindert worden de geluckicheyt des levens/ die ons door de Wet is in het openbaer gheset/ te ghebruycken. Waer uyt de ghenade Gods te soeter wort/ de welcke ons sonder hulpe der wet te hulpe comt: ende sijn barmherticheyt / de welcke ons de genade gheeft/ wort te lieflicker/ door de welcke wy leeren dat hy met dickmael goet te doen / ende nieuwe gaven by hoopen te gheven/ nemmermeer vermoeyt en wort.

Daerom wort de Wet bequamelick vergheleken by eenen spieghel/ om dat sy ons onse ellende ontdeckt ende voorhoudt.

Rom. 3. 20.

Rom. 5. 20.

2. Cor. 3. 7.
Rom. 4. 15.

De corrept. & grat.

Daerom nochtans en wort de Wet geen schande aen ghedaen/ ofte verliest niet met alle van haer weerdicheyt.

Vide Am. cap. 1. de jac. & vita beata cap. 6.
Psal. 14. 3. ende 53. 4.
Rom. 3. 10.

8 Eñ dat onser aller onrechtveerdicheyt ende verdoemenisse / wort door de ghetuygenisse der Wet verseghelt/ dat en gheschiet niet (is het dat wyse recht in sien) om dat wy souden door vertwijfelinge ende hopeloosheyt vallen/ ende door mismoedicheyt comen te verderven. Tot dit eynde worden voorwaer de verworpene daer door wederslaghen / maer dat gheschiet om de hartneckicheyt haers herté. Maer het betaemt dat de kinderen Gods een ander eynde der leeringe der Wet hebben. De Apostel betuycht wel dat wy door het oordeel der Wet verdoemt zijn/ op dat alle mont ghestopt/ ende de gantsche werelt schuldich worde. Maer de selve leert nochtans erghens/ dat God alle menschen heeft onder de ghelooviighe besloten/ niet om alle te verderven/ ofte te laten verderven/ maer op dat hy allen ontfermhertich zy. Te weten / op dat sy dien dwasen ende ydelen waen haerder eygener deucht ende macht verlatende / tot sijn barmhertichteyt haer toevlucht nemen / ende daer op geheel rusten/ ende hen selven gantschelick daer onder stellen/ ende dese alleenlick voor alle rechtveerdicheyt ende verdiensten aengrijpen / de welcke allen menschë is in Christo bereyt/ diese met waerachtighen gheloove begheeren ende verwachten. Want in de geboden der Wet verschijnt God alleenlick een vergelder der volmaeckter rechtveerdicheyt / de welcke niemant en heeft: ende hierenteghen verschijnt hy een wreet richter der boosheyt. Maer in Christo verschijnt sijn aenschijn vol genaden ende sachtmoedicheyt/ oock den ellendighen ende onweerdighen sondaren.

Noch wy en moeten over sulcx dë moet niet verloren gheven / om dat de Wet onse leelickheden openbaert / maer sullen veel meer tot Gods barmhertichteyt ons begeven.

Rom. 3. 19.

Rom. 11. 32.

Hoe can dat gheschieden?

9 Van de vrucht eñ voortganck der leeringhe der Wet om hulpe der genade te soecké/ spreeckt Augustinus dickmael/ ghelijck als hy tot Hilarium schrijft/ seggende: * De Wet gebiet/ op dat wy ghearbeyt hebbende om de gheboden te volbrengen/ eñ onder de Wet door onse swackheyt

Bevestiginge des eerstë gebruyck ende ampts van de Wet der zeden uyt verscheyde plaetsen Augustini.
* Epist. 89.

vermoeyt

Epist. 20.
Epist. 95.
Libr. de correp. & gratia.
In Psal. 71.
In Psal. 118.
Concione 27.

vermoeyt zijnde/ leerē de hulpe der genade soeckē. Item tot Asellium: De nutticheyt der Wet is/ dat sy den mensche van sijn swackheyt overwinne/ ende bedwinge de medecyne der ghenade die in Christo is/ te soeckē. Item tot Innocentium: De Wet ghebiet/ maer de ghenade gheeft cracht om te doē. Item tot Valentinum: God gebiet dat wy niet en vermogē/ op dat wy wetē wat wy behoorē vā hem te begeerē. Item: De Wet is gegeven om dat sy u soude beschuldigē/ ende op dat ghy beschuldicht zijnde/ sout vreesen: ende op dat ghy vreesende sout vergevinghe bidden/ ende gheen betrouwen op uwe macht hebben. Item/ De Wet is daer toe ghegheven/ om dat sy souden van groot cleyn maken/ ende bewijsen dat ghy uyt u selven gheen macht en hebt tot rechtveerdicheyt/ op dat ghy als arm/ onweerdich/ eñ gebreckelick sout uwe toevlucht tot de genade nemē. Daer na went hy sijne antwoordē tot God/ seggēde: Doet alsoo Heere/ doet alsoo barmhertige Heere/ ghebiet dat niet en can volbracht wordē/ ja gebiet dat niet en cā anders dan door uwe genade volbracht wordē/ op dat als de mēschē dat niet en cōnē door haer macht volbrengen/ alle mont gestopt worde/ ende niemant hem selvē groot en achte. Laetse alle cleyne zijn/ ende laet de gantsche werelt voor God schuldich zijn. Maer ick doe onbequamelick soo vele ghetuyghenissen versamelende/ dewijle die heylighe man heeft eyghentlick hier van eenen boeck ghechreven/ den welcken hy heeft ghenaemt: Van den gheest ende letter. De tweede vrucht ende voortganck in de leeringhe der Wet/ en beschrijft hy so duydelick niet: mogelick om dat hy wiste dat dese aen de eerste hinck/ oft dat hy dese niet soo wel en kende/ oft dat hy geen woorden en hadde om sijn gevoelen (dwelck anders recht was) bescheydelick ende claerlick uyt te legghen. Nochtans en laet dit werck der Wet niet af oock selfs in de verworpene. Want hoewel sy niet met de kinderen Gods soo verre en comen/ dat sy nae de vernederinghe des vleeschs souden in den inwendighen mensche vernieut worden: maer door de eerste vreese verschrickt zijnde/ in vertwyfelinghe ende sonder hope ligghen: het dient nochtans om de gherechticheyt des goddelicken oordeels te openbaren/ dat hare conscientien alsoo ghequelt worden. Want sy soecken altijts gheerne uytvlucht tegen dat oordeel Gods: maer hoewel dat noch niet geopenbaert en is/ nochtans door de getuyghenisse der conscientie alsoo verslaghen zijnde/ openbaren sy in hen selven wat sy verdient hebben.

Dat andere ampt des Wets is/ om de sondaren te bedwingen.

10 Het tweede ampt ende werck der Wet is/ op dat die op het ghene dat goet ende recht is/ geen acht en hebben/ anders dan door bedwanc/ ten minsten door de vreese der straffe ghedwongen worden/ als sy de grouwelicke bevestingen in de Wet hooren. Sy worden ghedwonghen niet dat haer inwendich herte gheroert wordt: maer dat sy ghelijck met eenen thoom te rugge getrocken zijnde/ haer handen van het uytwendich werck onthouden/ ende haer boosheyt binnen houden/ de welcke sy anders souden dertelick uytstorten. Hier uyt en zijn sy niet te beter/ noch voor God te rechtveerdiger. Wāt hoewel sy door vreese ofte schaemte verhindert worden te doen dat sy in het herte hebben voorgenomē/ ende de raserie haerder booser begheerlickheyt openbaerlick uyt te blasen/ soo en is nochtans haer herte niet ghschickt noch ghemaeckt tot de vreese ende ghehoorsaemheyt Gods. Ja hoe sy hen selven meer wederhoudē/ so veel te crachtichlicker worden sy binnen ontsteken eñ verhit/ ende branden/ bereyt zijnde alle dinc te doen/ ende tot alle boosheyt uyt te breken/ ten ware datse dese vreese der Wet verhinderde. Ende niet alleenlick dit/ maer sy haten oock de Wet seer/ ende vervloecken God die de Wet heeft ghegheven/ so dat sy hem (waert dat sy conden) seer begeerē wech te nemē/ dewijle sy hem niet en connen lyden/ noch als hy gebiet dat recht is/ noch als hy de verachters sijnder majesteyt straft. Dit ghevoelen is in alle menschen die noch niet en zijn wederghebooren/ hoewel in de sommighe duysterlicker/ in de sommighe openbaerlicker: te weten/ dat sy niet door gewillighe onderworpinge/ maer ongewillich ende wederspannich/ alleenlick door de cracht der vreese tot de oeffeninge der Wet getrocken worden. Maer nochtans dese bedwongen ende afghedrongen neersticheyt/ is der gemeyner verkeeringe der menschen noodich/ der welcker ruste ende vrede hier in ghesocht wort/ dewijle daer wort toeghesien dat niet alle dinghen door beroerte vermengt ende verwerret en worden: het welcke geschien soude/ waert dat eenen yegelicken alle dinck geoorloft ware. Jae het en is oock den kinderen Gods niet onnut dat sy in dese schole geoeffent wordē/ so lange als sy/ eer sy geroepen worden/ den gheest der heylichmakinghe niet hebbende/ door de onwijsheyt des vleesches/ dertelheyt bedrijven. Want dewijle sy door vreese der godlicker straffen ten minsten worden van de uytwēdighe dertelheyt afghetrocken/ hoewel sy noch in therte niet getemt zijnde/ noch cleynē voortganck doen tot het goede/ soo worden sy nochtans ghewoon eenich jock der rechtveerdicheyt te draghen: op dat sy tot de discipline ende gherechticheyt des uytwendighen levens/ als tot een onbekende sake niet gheheel ongeleert noch nieuwelingen en zijn/ als sy geroepen worden. Dit ampt ende werck der Wet schijnt de Apostel eygentlick aen te roeren als hy leert dat den rechtveerdighen gheen Wet gestelt en is/ maer den onrechtveerdighen/ ende onghehoorsamen/ ende godloosen ende sondaren/ ende boosen/ ende onheylighen/ vadermoorderen/ doodslagheren/ hoereeren/ die by mannen ligghen/ menschendieven/ leughenaren/ meyneedigen/ ende so daer yet anders is teghen de gesonde leere. Want hy geeft te kennē/ dat de Wet is eē wederhoudinge der ghener die anders in de begheerlickheyt des vleeschs hen selven verheugen/ ende souden sonder mate afdwalen.

So is dā dat selve seer noodich allē mēschen niet ghemeyn niet alleen den verworpenen/ maer oock dē uytvercorenē voor de wedergeboorte/ dwelck met des Apostels authoriteyt wordt bevesticht.

1.Tim.1.9.

11 Eñ dat Paulus ergēs seyt: Dat de Wet is den Joden een school-meester gewest tot Christum/ dat mach van beyde dese voorschreven ampten eñ wercken der Wet verstaen worden. Want daer zijn tweederley menschen welcke de Wet door haer schole eñ leeringhe tot Christum brēgt. De sommige van de welcke wy eerst gesproken hebbē/ om dat sy al te groot vertrouwē hebbē op haer eygē macht eñ rechtveerdicheyt/ so en zijn sy niet bequaem om de genade Christi aē te nemē/ tē zy dat sy eerst dat afgeleyt hebbē. Daerom dwingtse de Wet tot ootmoedicheyt eñ vernederinge door de kēnisse haerder eygener ellendicheyt/ op dat sy alsoo bereyt worden om te begeerē dat sy te vorē meyndē aē hē selvē te hebben. Dē sommigē is eenē toom noodich/ op dat sy daer door wederhoudē worden/ op dat sy niet alsoo ongebondē en loopē tot de dertelheyt haers vleeschs/ dat sy van alle oeffeninge de rechtveerdicheyt gantschelic vallen. Want waer de geest Gods noch niet en regeert/ daer breken de boose begeerten somtijts alsoo uyt/ dat het perijckel is dat sy de ziele die sy hebbē bevangē/ sullē in verghetent-

Eerstelick is het noodich om eenen yegheliicken aen te wysen syne ellēde/ op dat de ghene daer noch hope by is/ bereyt mogen werdē om een remedie ende goeden raet te ontfanghen.

Gal. 3. 24.

Daer na/ om eenigen yegelicken in sijn ampt ende beroepinghe te houden.

getrkhept eñ verachtinge Gods versincken: het
welcke soude geschiē/ tē ware dat God het door
sulckē middel verhinderde. So dan die hy heeft
tot de erve sijns rijcx vercoren / ist dat sy niet en
worden terstont van hem wedergheboren / soo
worden sy tot den tijt der besoeckinghe bewaert
door de wercken der Wet onder vreese: niet on-
der de suyver ende reyne vreese die in sijne kinde-
ren moet zijn / maer nochtans onder een vreese
die nut is / op dat sy nae de macht haers ver-
stants tot de waerachtige Godsalicheyt onder-
wesen worden. Van dese sake hebben wy so vele
bewijsinghen / dat ons geen exempelen noodich
en zijn. Want alle die eenen tyt lanck in onwe-
tentheyt Gods gewandelt hebben/ die sullē be-
kennen dat hen dit gheschiet is: te weten/ dat sy
door den toom der Wet zijn in eenighe vreese eñ
eerbiedinge Gods onderhoudē geweest/ tot dat
sy door den gheest wedergeboren zijnde / begon-
nen hen van herten lief te hebben.

Bewijs ghenomen van de daghelicksche bevindinghe eñ het gevoelen van eenen yegelicken.

12 Het derde ghebruyck der Wet / het welcke
het voorneemste is/ ende eygentlicken het eynde
der Wet aensiet/ heeft sijn plaetse in de gheloovi-
ge/ in der welcker herte de geest Gods nu crach-
tich is eñ regneert. Want hoewel de Wet Gods
is met den vinger Gods in hare herten geschre-
ven/ dat is/ hoewel sy alsoo zijn door de bewegin-
ge des geests gesint ende gemoet/ dat sy begeeren
Gode gehoorsaem te zijne/ so doen sy nochtans
dobbelen voortganck in de Wet. Want sy is hen
een seer goet instrument om dagelicx te beter eñ
vaster te leeren hoedanich de wille Gods zy/
den welcken sy soecken te doen: ende om in het
verstant daer van ghesterckt te worden. Ghe-
lijck hoewel eē dienstknecht met gantscher her-
ten begeert hem selven sijnen Heere aengenaem
te maken/ soo is hem nochtans noodich de ma-
nieren sijns Heeren neerstichlick te leeren / ende
aen te mercken/ om hem selven daer na te schic-
ken ende voegen. Ende niemant en can hem sel-
vyt desen noot uyt nemen: want niemant en is
noch tot sulcke wijsheyt ghecomen dat hy niet
en soude connen uyt de dagelicsche onderwijsin-
ge der Wet nieuwen voortganc doen in de suy-
ver kennisse des godlicken willes. Boven desen/
dewijle ons niet alleenlick leeringhe/ maer oock
vermaninghe noodich is/ so sal de dienstknecht
Gods oock dese nuttichept uyt de Wet hebben/
dat hy door haer dagelicksche bedenckinghe sal
tot gehoorsaemheyt verweckt/ ende daer in ver-
sterckt/ ende van de slibberichept tot sondighen/
wederhouden wordē. Want op dese wyse moe-
ten de heyligen hen selven voort drijvē/ die hoe-
wel sy na den geest met grooter blymoedicheyt
na de rechtveerdicheyt Gods staen / soo zijn sy
nochtans altijts met de luyheyt des vleeschs
verladen/ soo dat sy niet en connen met behoor-
licke veerdicheyt voort gaen. Desen vleesche is
de Wet een geessel/ waer door het gelijc eē traech
ende ondeughende ezel wort tot het werck ghe-
dreven. Jae oock den gheestelicken mensche/ de-
wijle hy noch niet en is van de swaricheyt des
vleeschs verlost/ sal de Wet een gheduerige spore
ende prickel zijn/ de welcke hem niet en sal laten
ledich zijn. Op dit gebruyck sach David / doen
hy der Wet sulcken hoogē lof gaf/ seggende: De
Wet des Heeren is onbevlect/ bekeerende de zie-
len: De rechtveerdicheden des Heeren zijn rechte/
de herten verblydende: Het ghebodt des Heeren
is luchtich / de ooghen verlichtende/ etc. Item/
Uwe woort is een keerse mijnē voeten/ ende een
licht mijnen wegen / ende ontellicke vele dingen
die hy in dien Psalm verhaelt.* Ende dese din-
ghen en strijden niet teghen de woorden Pauli/

Het derde gebruyck ofte ampt des Wets (dwelc dat sonderlicste is eñ meest eyghen) heeft alleen plaetse by den uytvercorenen. Want eerstelic onderwijst sy de selve trouwelick eñ alle daghe meer eñ meer in den wille Gods.

Daer nae: door vermaningen drijft sy se tot ghehoorsaemheyt.

Als David dat getuycht. Psal.19.8.

Psal.119.105

*Welcke met den Apostel over eē comt.

met de welcke bewesen wort niet wat gebruyck
de Wet heeft in de wedergheborene/ maer wat
sy den mensche in haer selven can doē. Hier van
singt de Prophete met wat grooter nuttichept
de Heere die leert/ met de oeffeninge in der Wet/
diē hy de begeerte ende veerdicheyt geeft om ge-
hoorsaem te zijne: ende niet alleenlick de ghebo-
den maer ooc de belofte der genade daer aē han-
ghende/ aen te grijpen/ door de welcke alleen het
gene dat bitter is/ soete wort. Want wat is on-
lieffelicker dan de Wet / ist dat sy alleenlick be-
geerende ende dreygende de zielen door vreese be-
roert eñ benaut? Maer David toont voorneme-
lick dat hy heeft in de Wet den Middelaer aen-
gegrepen / sonder den welcken geen behagelick-
heyt noch soeticheyt daer in en is.

13 Dewijle sommige ongeleerde niet en con-
nen dit onderscheyden/ so verworpen sy Mosen
gantschelick met grooter stouticheyt/ ende latē
de twee tafelen der Wet varen: te weten/ om dat
sy meynen dat het den Christenē niet en betaemt
by de leeringe te blyvē/ in de welcke de bedienin-
ge des doots verbaet is. Maer verre sy van ons
dese onheylighe meyninge: * want Moses leert
seer wel/ dat de Wet de welcke dē sondaren niet
en can anders dan den doot barē/ een beter ende
costelicker gebruyc in de Heyligen heeft. Want
aldus geboot hy den volcke doe hy stont te ster-
ven: † Set uwe herten tot alle de woorden die ic
u heden betuyghe/ op dat ghy die uwē kinderen
beveelt/ ende hen leert bewaren/ doen ende vol-
brenghen al wat geschreven is in den boeck de-
ses Wets: want het en is u niet te vergeefs ghe-
boden/ maer om dat een yeghelick soude daer in
leven. Ist dat niemant en can versaken dat in
de Wet een volcomen exemplaer der rechtveer-
dicheyt is/ so en ist ons niet gheoorloft daer van
te wijcken/ oft wy en mogen gheenen regel om
wel ende rechtveerdichlic te levē hebben. Want
daer en zijn niet vele regulen des levens / maer
eene eeuwighe ende onveranderlicke. Daerom
dat David seyt het leven des rechtveerdighen
mensches is in de gheduerighe bedenckinghe der
Wet / dat en moeten wy niet verstaen van een
eeuwe alleenlick/ maer van alle eeuwen tot het
eynde der werelt toe. Wy en sullen ooc ons niet
laten van de Wet verschrickē/ noch haer onder-
wijsinge schuwen / om dat sy veel nauwer ende
volcomender heylicheyt eyscht eñ leert/ dan wy
sullen hebben ofte bewysen soo langhe wy desen
karcker onses lichaems omme draghen. Want
sy en is teghen ons niet gelijck een hart eñ wreet
eysscher die hem niet en laet ghenoegen dan als
syne eysch volbracht is: maer in dese volmaect-
heyt tot de welcke sy ons vermaent / toont sy
ons een eynde eñ merc/ na het welcke ons leven
lanck neerstichlick te staen / ons nut ende beta-
melick is. Ist dat wy in dese neersticheyt niet
en beswijcken/ so ist goet: Want dit gantsche le-
ven is een loopbane/ als wy die sullen doorghe-
loopen hebben/ so sal de Heere ons geven tot dat
eynde eñ merc te geraken/ tot het welcke wy nu
van verre onsen arbeyt eñ neersticheyt schicken.

14 Dewijle dā de Wet crachtich is om de ge-
loovige te vermanē/ niet op dat sy hare cōscien-
tien met de vervloeckinge binde/ maer op dat sy se
somtijts voort dringende/ de luyheyt verdrijve/
ende de onvolmaectheyt prickele. Vele menschē
willende dese verlossinge van de vervloeckinghe
der Wet beduyden / segghen / dat de Wet
is te niete ende wech ghenomen / aengaende de
gheloovighe: (Jck spreke noch van de Wet der
zedē) niet om dat sy hen niet meer en gebiet wat
recht is/ maer alleelic dat sy hē nu niet en is sulc
als sy

Hierom is de goddeloose meyninge der Antinomiers (dat is/ der gener/ die de Wet verstooten) te verworpen/ welcke is: dat de Christenen de Wet niet en behooren aen te hanghen/ overmits sy anders niet dan de bedieninghe des doots inhout.

* Reden ghenomen uyt Mosis ende Davids spreucke.

† Deut.32.46

Psal.1.2.

Het laetste deel des capittels/ waer in van de wechnemingе des Wets gehandelt wort. Eerstelic van de Wet der zeden.

als sy te vooren was/dat is/dat sy hare conscien-
tien verschrickende ende beschamende / niet en
verdoeme noch verderve. Ende voorwaer sulc-
ke wechneminghe der Wet/ leert Paulus claer-
lick. Ende dat se oock de Heere selve vercondicht
heeft/ dat schijnt daer upt dat hy de meyninghe
van de afbrekinghe der Wet door hem / niet en
soude wederleyt hebben/ hadde sy niet grootelic
onder de Joden geweest. Ende dewijle de mey-
ninghe niet en heeft connen sonder oorsake ende
sonder eenige voorwendinge op comen/ so ist ge-
loovelick dat sy is upt valsche uytlegginghe der
leeringhe der Wet ghecomen: ghelijck bijna alle
dwalingen pleghen upt de waerheyt oorsake te
nemen. Ende op dat wy ons niet oock aen desen
selven steen en stooten/ so sullen wy neerstichlick
onderscheyden wat in de Wet is wechgenomē/
eñ wat noch vaste blijft. Als de Heere betuycht
dat hy niet en is gecomē om de Wet af te brekē/
maer om die te vervullen : ende dat tot dat He-
mel eñ Aerde vergaet/ niet eē tittel in der Wet en
sal vergaen/ dat het niet en soude al geschien: so
bevesticht hy genoech dat de onderhoudinge der
Wet in geenen dinghe en sal door syn toecomste
verminderd worden. Ende met goeder oorsake/
want hy is meer gecomen tot dit eynde/ name-
lick/om dat hy hare overtredingen soude heylē.
So blijft dā de leere der Wet door Christum on-
geschent/ de welcke ons met leeren/ vermanen/
schelden/ ende beteren/ tot alle goet werc schicke
ende voeghe.

Wat daer in wechgenomē/ eñ niet wechgenomē en is.
Matth.5.17.

Hoe dat des Wets vloeck wechghenomen is.

15 Eñ dat Paulus seyt van de vervloeckin-
ge/is openbaer dat het niet de onderwijsinge sel-
ve/maer alleenlick de cracht om de conscientien
te benouwē/aengaet. Want de Wet en leert niet
alleenlick/maer eyscht oock strengelic dat sy ge-
biet. Eñ ist dat het niet volbracht en wordt/Ja
ist dat het schuldighe werck eenichsins verlaten
wort/so slaet sy met dē blixem der vervloeckin-
ge. Hierom seyt Paulus dat alle die upt de werc-
ken der Wet zijn/zijn der vervloeckingen onder-
worpen/ want daer geschreven is: Vervloeckt
is alle mensche die het niet al en volbrengt. Hy
seyt dat die onder de wercken der Wet zijn / die
de rechtveerdicheyt niet en settē in de vergevin-
ghe der zonden/door de welcke wy van de stren-
gicheyt der Wet verlost worden. So leert hy dā
dat wy moeten van de banden der Wet verlost
worden/ ten zy dat wy daer onder willen ellen-
dichlick vergaen eñ verderven. Maer van wat
banden? te weten/dier strenger eñ ongenadigher
eysschinge/ die vā het uyterste recht niet en ver-
laet/ noch en laet geen overtredinge ongestraft.
Om van dese vervloeckinge ons te verlossen/is
(segge ick) Christus voor ons de vervloeckinge
geworden. Want daer is geschreven: Vervloect
is alle mensche die aen het hout hangt. In het
navolgende Capittel leert hy oock dat Christus
is der Wet onderworpen geweest/ om de ghene
die onder de Wet waren / te verlossen : maer op
dē selvē sin/want hy seyt terstont daer na: Om
dat wy souden trecht der kinderen/ door aenne-
minge ontfangen. Wat is dat? te weten/op dat
wy niet en souden met eeuwige dienstbaerheyt
verdruckt worden / de welcke onse conscientien
soude in de benautheyt des doots houden. Hier-
entusschē blijft dit altijts vast/ dat de autoriteyt
der Wet niet en is verminderd / maer moet al-
tijts met gelijcke eerbiedinge ende gehoorsaem-
heyt/van ons aenghenomen worden.

Gal.3.10.
Deut.27.26.
Galat.3.13. ende 4.4.
Deut.21.23

Vā de wechneminge des Wets der ceremonien/ alleen des ghebruycx halve.

16 Het is een ander dinc van de ceremonien/
de welcke niet na haer eynde/ maer alleenlick na
haer gebruyck zijn wechgenomen. Eñ dat Chri-
stus door syn comste de ceremonien geeyndicht
heeft/dat en vermindert niet alleenlic hare hey-
licheyt niet/maer prijst ende verclaert die meer.
Want gelijc sy den Israelitischen volcke souden
een ydel schouspel geweest hebben/ hadde hen de
cracht der doot eñ wederopstandinghe Christi
daer in niet getoont gheweest: also en soudemen
heden niet connen onderscheyden waer toe sy
ingeset waren / warē sy niet verlaten. Daerom Col.2.17.
Paulus willende bewijsen dat haer onderhou-
dinge niet alleenlic te vergeefs/maer ooc schade-
lick is / seyt dat sy zijn schaduwen gheweest der
welcker lichaem wy hebben in Christo. So sien
wy dan dat de waerheyt beter verclaert wordt
in de wechneminghe der ceremonien/dan of sy
Christum/die openbaerlic is verschenē/vā verre
eñ als door een voorghetrocken cleet/ afbeelden.
Daerom is oock de voorhanc des tempels door Matth.27.51.
den doot Christi/in twee stuckē gescheurt eñ ge-
vallē: want het levende eñ uytgedruckte beelt der
hemelscher goeden/was nu in lichte gecomē/de
welcke te voren was alleenlick met duystere be-
worpingē begonnē/gelijc de autheur des Sent-
briefs tot de Hebreen spreect. Hier toe dient oock Hebr.10.1.
dat Christus seyt: Dat de Wet eñ Prophetē zijn
tot Joannem geweest: eñ dat van dier tijt aē het Luce 16.16.
rijcke Gods is begonnē vercondicht te worden.
Niet dat de vaders zijn sonder de vercondinghe
der hope der salicheyt eñ des eeuwigen levēs ge-
weest: maer om dat sy alleēlic vā verre/eñ onder
bedeckingen ghesien hebben/ dat wy heden met
clarē lichte aenschouwē. Waerom de gemeynte
Gods moeste van dese beginselē hooger opclim-
men/dat verclaert Joannes de Dooper/ seggē-
de: Dat de Wet is door Mosen ghegeven/maer Joan.1.17.
de genade eñ waerheyt is door Jesum Christum
gheschiet. Want hoewel in de oude sacrificien
waerachtichlic versoeninge belooft was/ eñ de
Arcke des verbonts eē seker pant was der va-
derlicker gonste Gods: dit hadde alle niet an-
ders dan eē schaduwe geweest/ware het niet ge-
fondeert geweest in de genade Christi/waer in de
vaste eñ eeuwige stātvasticheyt wort bevondē.
Dit moet altijts vast blijvē/ te wetē/ hoewel de
ceremonien der Wet niet meer onderhouden en
wordē/ dat nochtās door het eynde beter bekent
wordt / hoe groot hare nuttichheyt zy gheweest Rom.10.4.
door de comste Christi / de welcke het gebruyck
daer van wech nemende / heeft haer eynde ende
beduydinghe met sijn doot verseghelt.

De reden/ welcke van den Apostel is beteeckent/ en behoort niet tot de Wet der zeden/ maer tot de onderhoudinghe der ceremonien.
† Col.2.13.

17 De woorden Pauli hebben wat meer swa-
richeyts/daer hy seyt: † Ende u / doen ghy doot
waert door de zonden ende voorhuyt uwes
vleeschs/ heeft hy met hem levendich gemaect/
vergevende u alle misdaden/ wech nemende dat
hantschrift dat tegen ons was in de insettingē/
het welcke ons tegē was: eñ hy heeft dat upt dē
middē wechgenomen / ende aen het cruyce ghe-
hecht/etc. Want hy schijnt daer de wechnemin-
ge der Wet wat voorder te verbreydē/so dat wy
nu niet en soudē met hare insettingē te doē heb-
bē. Wāt sy dwalē die dit enckelic vā de Wet der
zeden verstaen / hoewel sy nochtans verstaē dat
meer haer onverbiddelicke stregicheyt/ dā haer
leere zy wech genomē. Andere de woordē Pauli
scherpsinnichlicker overdenckende / sien dat het
eygentlic de Wet der ceremonien aen gaet: ende
bewijsen dat die meer dan eēmael in Paulo met
dat woort insettingē, beteeckent wordt. Want
by de Ephesien spreect hy oock aldus: * Hy is onse
vrede/die beyde heeft een gemaeckt / de Wet der
geboden die in insettingen gelegen was/ te niete
makende/ om dat hy die twee soude in hem sel-
ben tot eenen nieuwen mensche maken. † Dat
daer vā de ceremonien wort gesprokē/is sonder

* Ephes.2.14.
† Welcke daerom te niete ghedaen zijn/ niet alleē om datse de Jodē van de Heydenē he.. den afgesondert.

twijfel. Want hy noemtse den middelmuer/ waer door de Joden van de Heydenen verscheyden waren. Daerom bekenne ick dat die eerste te rechte van dese wedersproken worden: maer my dunct dat ooc vā dese de sin Pauli noch niet wel verclaert en wordt. Want het en behaecht my gheensins/ dat de twee plaetsen souden allesins met malcanderen vergelcken worden. Als hy den Ephesien wilde haer aenneminge tot de ghemeynschap Israelis te kennen gheven/ soo leert hy dat de verhinderinghe/ waer door sy voortyden verhindert waren/ is wechgenomē/ ende die was in de ceremonien. Want door de ghebruycken der wasschinghen ende offerhanden daer mede de Joden den Heere gheheylicht worden/ waren sy van de Heydenen verscheydē. Maer wie en siet niet dat in den Sendtbrief tot de Colossensen hooger verborgentheyt gheroert wort? Hy strijt daer wel van onderhoudinghen der Wet Mosis/ tot de welcke de valsche Apostelen sochten het Christen volck te dringē/ maer ghelijck hy in den Sendtbrief tot de Galaten de sake voorder beleyt/ eñ eenichsins wederom tot den oorspronck ende fonteyne brengt/ alsoo doet hy oock te deser plaetse. Want ist datmen in de ceremonien anders niet en aensiet dan den noot om die te ghebruycken/ waer toe worden sy genaemt een hantschrift dat tegens ons is? ende waerom wort bynae de gheheel somma onser verlossinge daer in in hare vernietinge eñ wechneminghe ghestelt? Daerom gheeft de sake selve te kennē/ dat hier in wat te bedenckē is dat inwendigher zy. Ick betrouwe dat ick het rechte verstant daer van gecregē hebbe/ ist datmen my nochtans toe laet dat Augustinus ernghens seer waerachtichlick heeft ghescreven/ jae dat hy uyt de clare woorden des Apostels heeft genomen/ te weten: [†] Dat in de Jodische ceremonien meer was een belijdinghe der zonden/ dan een versoeninge der zondē. Want wat dedē sy anders met de sacrificien/ dan dat sy bekenden hen selven den doot schuldich te zijne/ dewyle sy andere beesten in haer plaetse steldē om voor hare zonden ter doot te offeren? Wat deden sy met de suyveringhen ende wasschingen/ anders dan dat sy betuychden hen selven onreyne te zijne? Also wert van hen dicmael thantschrift haerder zonde ende onreynicheyt ververscht. Maer in de betuyginge en was gheen betalinghe. Daerom schrijft de Apostel dat de versoeninghe der overtredinghen die onder het oude Testament bleven/ ende niet wechgenomen en worden/ is eerst door dē doot Christi volbracht. Daerom seyt oock de Apostel te rechte van de ceremonien/ datse hantschriften zijn tegen hare dienarē/ dewijle sy haer verdoemenisse ende onreynicheyt opentlick daer door versegelden. Het en staet ooc hier niet tegen/ dat de selve zijn oock met ons der selver genade deelachtich geweest. Want dat hebben sy vercregen in Christo/ ende niet in de ceremonien/ de welcke de Apostel daer onderscheyt van Christo: want als sy doe ghebruyckt worden/ so verduysterden sy de eerlickheyt Christi. Wy hooren dat de ceremonien in haer selven aenghemerckt zijnde/ worden wel eñ bequamelick genaemt hantschriften die tegē der menschen salicheyt zijn: want sy waren als gewoonlicke instrumenten om der selver schult te betuygen. Als de valsche Apostelen wilden de Christelicke ghemeynte wederom hier aen verbinden/ so en verhaelt Paulus haer beduydinge niet te vergheefs hooger/ de Colossensen vermanende ende waerschouwende waer toe sy soudē vervallen/ waert dat sy hen selvē lieten alsoo van de valsche Apostelen onder het joc brengē. Wāt de weldaet Christi wert hen ooc mede benomē/ dewijle hy (de eeuwige versoeninge eenmael geschiet zynde) hadde de dagelicsche onderhoudingen der ceremonien wechghenomen/ de welcke crachtich warē alleē om de zōdē te vsegelē/ maer om de selve wech te nemen niet en vermochten.

Maer veel meer/ om datse anders niet en waren dan eenighe solemnele eñ wettelicke middelen/ die van onse zonden ende onsuyverheyt ghetuychden.

[†] Heb.7.9.10.

Heb.9.15.

Na dat Christus de selve door sijnen doot uytghewischt heeft/ wort te rechte geseyt/ dat hy het hantschrift/ dwelc teghen ons was/ wechgenomē heeft/ ende aen het cruyce vast ghemaeckt.

Col.2.14.

Col.2.17. ende 20.

Gal.4.9.

Het vij. Capittel.

VVtlegginghe der VVet der Zeden.

Ick en achte het niet vreemde vā der sake te zijne/ ist dat ick de thien gheboden der Wet/ met een corte verclaringhe daer van/ hier tusschen in sette. Want hier uyt sal het te beter openbaer worden/ dat ick nu hebbe aengeroert/ te weten/ dat de Godsdienst welcken God heeft eenmael gheboden/ noch blyft. Daer na sal oock de bevestinge des anderen hooftstucx daer toe comen/ te weten/ dat de Joden daer uyt niet alleenlick geleert en hebben welck de rechte God alleyne ware/ maer dat sy oock siende dat sy niet machtich en waren die te onderhouden/ door de vreese des oordeels gedrongen worden/ om oock tegen haren wille tot den middelaer te comē. Nu in de verclaringe der somma der dingen die tot de waerachtighe kennisse Gods noodich zyn/ hebben wy ooc geleert dat hy niet en can na syn grootheyt van ons begrepen worden/ of ons en sal terstont sijn majesteyt voor oogen comen/ en ons tot sijnen dienst verbinden. In de kennisse ons selfs hebben wy voornemelick dit ghestelt/ dat wy den waen onser eygener macht/ ende het betrouwen onser eyghener rechtveerdicheyt af leggende/ ende hierentegen door het ghevoelen onser armoede ende ghebreckelickheyts gebroken ende gemurselt zynde/ souden oprechte ootmoedicheyt ende ons selfs vernederinge/ leerē. Dit beyde doet God in sijn Wet/ waer in hy eerst de behoorlicke macht om te gebieden hem selven toegheschreven hebbende/ ons vermaent sijn Godheyt te eeren/ ende leert waer in de eere gheleghen is. Daer nae bewijst hy ons onse onmacht ende onrechtveerdicheyt: het welcke hy doet door den reghel sijnder rechtveerdicheyt welcken hy vercondicht/ des welckes reghels rechticheyt onse natuere ende aert die boos ende verdraeyt is/ altyts wederstaet: ende onder des welckes volmaecktheyt/ onse macht die seer swac eñ tot het goede crachteloos is/ seere verre gelegen is. Ende dit selve dat wy uyt de twee tafelen moeten leerē/ onderwijst ons de inwendige Wet/ die (gelijc bovē geseyt is) [‡] in aller mēschen herten geschreven ende als ingedruckt is. Want onse conscientie en laet ons niet eenē eeuwigen slaep sonder ghevoelen slapen/ maer betuycht ende vermaent selve van binnē wat wy Gode schuldich zijn/ stelt ons het onderscheyt des goets eñ quaets voor oogē/ eñ beschuldicht ons also als wy wijcken van het ghene dat wy zijn schuldich te doen. Maer de mensche is in so grooten duysternisse der dwalinghen verwerret/ dat hy door de natuerlicke Wet nau eē weynich smaect wat dienst Gode aengenaem zy/ ende is voorwaer seer wijt van de rechte wijse/ om God te dienen. Boven desen is hy alsoo opgheblasen door vermetentheyt ende eergiericheyt/ eñ is also door syns selfs liefde verblint/ dat hy hem selven niet en can aensien/ noch in hem selvē gaen om te leeren hem selven onder worpen ende vernederen/ ende sijn ellendicheyt bekennen. Daerom dewyle het onser plompheyt ende hartneckicheyt noodich was/ soo heeft de Heere ons een geschreven Wet gegevē: om dat die soude vaster eñ sekerlicker betuygē dat in de Wet der natuere

Eerstelick is de Wet ghescreven/ datse ons volcomelicker soude leeren de nutte ende salige kennisse/ niet alleen Gods/ maer oock ons selfs/ die wy soberlic ende duysterlic vā de wet der natuerē hadden.

Een tsamencnoopinghe deses capittels met het eerste ende tweede Capittels des eersten boecx/ Item het 1.2.3.5.6 Capittel des tweeden boecx.

Bewijs deser voorstellinge/ genomen van dat verhael der bysonderste stucken van de Wet der zeden.

Item van de onderwijsinghe des natuerlicken Wets welcke in onse herten is geschrevē/ ende door de zonde gelijck als verduystert.

[‡] Lib.2.cap.2. sect.22.

Waerom de gheschreven Wet ons gegheven is.

te duyster was: ende onse verstant ende gedachtenisse (de onghevoelickheyt verdrijvende) levendichlicker slaen ende wecken.

Eenige algemeyne leeringhen.

1. Leeren wy uyt de kennisse Gods door de Wet/ dat God met rechte voor onsen Vader eñ Heere van ons gheacht worde. Dat hem de rechtveerdicheyt aenghenaem/ ende d'ongherechticheyt eenē grouwel is. So salmen van de onrechtveerdicheyt blieden/ ende de rechtveerdicheyt beminnē/ hoe swack ende teer wy oock zyn.

* Mala. 1.6.

2 Nu is het licht te verstaen watmen uyt de Wet moet leeren/ te weten/* dat God gelijck hy onse Schepper is / also oock te rechte van ons voor onse Vader ende Heere gheacht wort: ende dat wy hem hierom eere/ eerweerdicheyt/ liefde/ ende vreese schuldich zyn. Jae oock dat wy ons selfs niet en zijn/ dat wy souden volghen al wat ons de boose begheerte onses herten in gheeft: maer dat wy na sijnen wille staende/ moeten alleenlick blijven in het ghene dat hem behagelick is. Boven desen dat hy rechtveerdicheyt ende rechticheyt hertelick lief heeft / ende van de ongherechticheyt eenen grouwel heeft: eñ dat ons daerom noodich is alle onse leven lanck in ons de rechtveerdicheyt te oeffenē/ tē zy dat wy willen door ongodlicke ondanckbaerheyt van onsen Schepper afwijckē. Wāt ist dat wy hem dā eerst de eere bewijsen die wy schuldich zijn / als wy sijnen wille boven dē onsen achten/ so volcht daer uyt dat sijn oprechte dienst niet anders en is dan onderhoudinghe der rechtveerdicheyt/ heylicheyt ende suyverheyt. Ende wy en mogē ons niet ontschuldighen / dat wy gheen macht en hebben / ende als uytgheteerde schuldenaers niet en connen betalē. Want het en betaemt niet dat wy de eerlicheyt Gods meten met ons vermoghen: want hoedanich wy connen zijn / hy blijft altijts hem selven ghelijck / te weten / een vrient der rechtveerdicheyt/ ende vyant der ongherechticheyt. Wat hy van ons eyscht/ dewyle hy niet en can eysschē dan dat recht is/ so ist ons uyt de verbindinghe der natuere noodich ghehoorsaem te zyne: eñ dat wy niet en connen/ dat comt door onse schult. Want ist dat wy vā onse eygē begeerlicheyt/ waer in de zonde regneert/ gevangen zijn/ so dat wy niet vry en zijn om onsen Vader gehoorsaem te zijne/ so en connen wy ons door dien noot niet ontschuldighen/ wiens quaet in ons is / ende ons moet toegheschreven worden.

2. Leeren wy uyt de kennisse ons selfs door de Wet/ onse leelickheyt eñ onreynicheyt aenschouwē/ op dat wy in ons selvē bedroghen ende beschaemt gemaect zijnde / andere hulpe souden soecken.

3 Als wy door de leere der Wet sullen dus verre ghecomen zijn/ dan moeten wy oock door der selver leere in ons selven gaen/ eñ daer ten eynde twee dinghen leeren. Ten eersten onse leven met de rechtveerdicheyt der Wet overleggende/ sullē wy leeren dat wy verre zijn van dē wille Gods genoech te doen/ ja dat wy niet weerdich en zijn onse plaetse te behouden onder syne creatueren/ veel min onder syne kinderen getelt te worden. Ten anderen onse macht overmerckende/ sullen wy leeren dat die niet alleenlick te cleyne/ maer oock geene is om de Wet te volbrengen. Hier uyt comen wy nootsakelick op onse eyghen macht gheen betrouwen te hebben / ende benaut ende vertsaecht vā hertē te zijne. Want de conscientie en can de swaerheyt der ongherechticheyt niet verdraghen/ sonder terstont Gods oordeel voor oogen te hebben. Ende het oordeel Gods en can sy niet ghevoelen/ sonder door den grouwel des doots wederslagen te worden. Desgelijcx wort sy door bewijsinghe haerder onmacht bedwongē/ het betrouwen dat sy op haer macht hadde/ te laten vallen. Beyde dese beroeringhen maken ootmoedicheyt eñ verneederinge: eñ also geschiedet ten eynde/ dat de mensche door het gevoelen des eeuwighen doots (de welcke hy siet door de verdienste sijnder ongerechticheyt over hem tocomen verschrict zijnde) hem selven tot de eenighe barmherticheyt Gods went/ als tot de eenighe haven der salicheyt: op dat hy ghevoelende / dat het in sijn macht niet en is der Wet ghenoech te doen / in hem selven troosteloos / ander hulpe soecke ende verwachte.

Hierom isset dat God sijnē gheboden by ghevoecht heeft beloften ende dreyginghen.

4 Maer de Heere niet te vrede zijnde dat hy de eerweerdicheyt sijnder rechtveerdicheyt heeft bewesen/ stelt oock beloften eñ dreyginge daer by om onse herten met liefde der rechtveerdicheyt/ eñ haet der ongerechticheyt te bevangen. Want dewijle de ooge onses verstāts so duyster is/ dat sy niet en can alleenlick door de schoonheyt des goets geroert worden/ so heeft onse genadichste Vader na sijn goedertierenheyt ons willen door de soeticheyt der vergeldinghe trecken om hem lief te hebben/ eñ te begheeren. Daerom verconDicht hy dat de loon der deuchden by hem bewaert wort/ eñ dat die niet en sal te vergeefs arbeyden die sijnen geboden gehoorsaem is. Hierentegen vercondicht hy niet alleenlic dat de ongerechticheyt voor hem vervloect is / maer oock datse niet en sal onghestraft wesen: want hy sal selve de verachtinghe sijnder majesteyt wreken. Eñ op dat hy ons allesins vermane/ soo belooft hy de gehoorsaemheyt der gener die syne gebodē houden/ te loonē met zegeninge des tegenwoordigen levens / eñ met de eeuwige salicheyt: eñ de overtreders dreycht hy met ellendicheyt des tegenwoordigen levens/ eñ met de straffe des eeuwigen doots. Want dese belofte: Wie dit doet/ die sal daer in leven: Item de dreyginge die daer mede over een comt: De ziele die sondicht/ sal sterven / dese twee zijn sonder twijffel van tocomenden ende oneyndelicken leven ofte doot ghesproken. Hoewel so waer de goetwillicheyt ofte toornicheyt Gods ghemeldet wort/ daer wort het eeuwige leven onder sijn gonste/ ofte het eeuwige verderf/ sonder sijnen toorn vervaet. Ende der zegeningen eñ vervloeckingen deses teghenwoordigen levens/ wort een groot ghetal in de Wet verhaelt.* Eñ in de bevestingen eñ betuyginghen der straffen wort de groote suyverheyt Gods gesien/ de welcke geen ongerechticheyt en can lijden. Maer in de beloften wort niet alleenlic sijn overgroote liefde tot de rechtveerdicheyt (de welcke hy niet en can ongeloont laten) maer oock sijn wonderlicke mildicheyt eñ goedicheyt bewesen. Want dewijle wy ons selven met al wat wy hebben / sijner majesteyt schuldich zijn/ soo eyscht hy van ons met seer goeden rechte al wat hy ons ghebiet. Eñ de betalinge der schult en verbiet niet vergolden te worden. Daerom laet hy sijn recht varē/ als hy onsen diēste welckē wy schuldich zijn/ loō belooft. Wat voordeel ons de beloftē in haer selvē doē/ dat is eensdeels geseyt/ eñ sal eēsdeels te sijnder plaetse wederom beter verclaert worden: tot dese tegenwoordige handelinge is het genoech te wetē eñ overleggē/ dat de rechtveerdicheyt ons wort door de beloftē sonderlinge aēgeprsesen/ op dat wy te sekerder wetē hoe seer hē haer onderhoudinge behaecht: eñ wederom dat de bevestingen eñ betuygingen der straffen/ zijn tot meerder vervloeckinghe der onrechtveerdicheyt geset/ op dat de sondaer door de soeticheyt der zōdē dronckich zijnde/ het oordeel des Wetgevers dat hē bereyt is/ niet en vergete.

Welcke niet alleenen vervaten verganckelicke/ maer oock hemelsche ende eeuwige dinghen.

Levi. 18.5.

Ezech. 18.4. ende 20.

Levi. 26.4. Deut. 28.1.

* Daerenboven so getuygen sy van de hooghste reynicheyt Gods/ van de liefde sijner gherechticheyt/ eñ van syne goedertierenheyt teghen ons.

3. Gheeft de Wet te verstaē/ dat Gode niet aenghenaemers is als ghehoorsaemheyt. Wel ke alle der ierde wercken ende verscheyde Godsdiensten der hypocriten verdoemt.

5 Nu dat de Heere willende eenē regel der volmaeckter rechtveerdicheyt gheven/ heeft alle de deelen daer van onder sijnen wille ghestelt/ daer in wordt ons te kennen ghegeven/ dat hem geen dinck aenghenamer en is / dan ghehoorsaemheyt. Het welcke wy moeten dies te neerstigher aenmercken/ om dat de stouticheyt des menschelicken verstants / soo seer is gheneghen tot menigherley gedichte godsdiensten om Gode daer mede te behaghen. Want dese ongoddelicke gesintheyt tot de religie/ dewyle sy natuerlick

is in des menschen herte ghewortelt/ heeft haer selven in alle eeuwen gheopenbaert/ ende openbaert haer oock noch: te weten/ dat de menschen altijts begeeren buyten Gods woort eenẽ middel te dichten om rechtveerdicheyt te gecrijgen. Hier uyt geschiedet dat onder de goede wercken diemen ghewoonlick rekent/ de gheboden der Wet de minste plaetse hebben/ ende de ontellicke hoop der menschelicker gheboden/ bynae de gantsche plaetse beslaen. Maer wat heeft Moses anders willen doen/ dan sulcke boose begeerte verhinderen/ doen hy nae de vercondinge der

Deut.12.28.

Wet/ het volck aldus aensprack: Aenmerckt eñ hoort al wat ick ghebiede/ op dat het u wel gae/ ende uwen kinderen na u inder eeuwichheyt/ als ghy sult ghedaen hebben/ dat voor uwen God goet ende behagelick is. Doet alleenlick dat ick u ghebiede: en doet daer niet toe/ noch en neemt daer niet af. Ende te vorẽ doe hy betuycht hadde dat dit haer wijsheyt ende verstant was voor de ander natien/ dat sy oordeelen ende rechtveerdicheden/ ende ceremonien hadden van den Heere ontfanghen: soo seyde hy daer by: Bewaert

Deut.4.9.

dan u selven ende uwe ziele sorchfuldichlick/ en vergheet de woorden niet die uwe ooghen ghesien hebben/ ende dat die niet te eenigen tijde uyt uwe herte en ontvallẽ. Voorwaer dewijle God te voren sach/ dat de Israeliten niet en souden rusten nae dat sy de Wet ontfanghen hadden/ maer souden boven dien soecken nieuwe rechtveerdicheden voort te brenghen/ waert dat sy niet strenghelick wederhouden en worden: soo vercondicht ende betuycht hy dat de volmaecte rechtveerdicheyt is in de Wet begrepen. Hier door behoorden sy wel seer sterckelick wederhouden te zijne: nochtans en hebbẽ sy hen selven van de stoutichevt die hen so seer verbodẽ was/ niet onthouden. Ende wat ist van ons? voorwaer wy zijn oock door dat selve woort verbonden/ want dit heeft sonder twijfel eeuwichlick plaetse/ dat de Heere de volmaeckte leere der rechtveerdicheyt heeft syner Wet toe gheschreven. Ende wy nochtans daer mede niet te vrede zijnde/ arbeyden ongeschicktelicken seer om goede wercken de eene boven de andere te dichten eñ smeden. * Om dit gebrec te beteren sal het een seer goede medecijne zijn/ dat wy altijts denckẽ/ dat ons een Wet is van God gegeven/ de welcke ons soude de volmaecte rechtveerdicheyt leeren: dat daer in gheen ander rechtveerdicheyt geleert en wort/ dan die met den regel des Godlicken willes ghemeten wordt. Ende dat daerom te vergheefs nieuwe goede wercken gesocht worden/ om Gode te behagẽ/ dewijle syn dienst is alleenlick in ghehoorsaemheyt ghelegen. Ja dat de oeffeninghe der goeder wercken die buyten de Wet Gods dwaelt/ meer is eẽ onverdraghelicke ontheylinghe der Godlicker ende waerachtigher rechtveerdicheyt. * Augustinus seyt oock seer wel met der waerheyt/ als hy de ghehoorsaemheyt diemen Gode schuldich is/ noemt somtijts eẽ moeder ende verwaerster aller deuchden/ somtijts een fonteyne ende oorspronck alles goets.

* Medecijne tegẽ de wanghelovighe godsdiensten/ ende menschelicke stoutheyt/ haer selven tegẽ God opheffende.

* Lib. de civit. Dei. cap. 12. de bono coniugali contra adversarios legis & Prophetarum.

6 * Maer als de Wet des Heeren ons sal verclaert zijn/ dan sal het eerst bequamelicker ende met meerder vrucht bevesticht worden/ dat ick te voren van het ampt ende ghebruyck der Wet ghehandelt hebbe. Maer eer wy beginnen een yeghelick hooftstuck bysonder te handelen/ is het nut eerst te weten het ghene dat dient tot de ghemeyn kennisse daer van. Ten eersten/ moet het vast ende seker zijn/ dat het leven des menschẽs in de Wet onderwesen wort/ niet alleenlic tot uytwendighe eerlickheyt/ maer oock tot inwendighe ende gheestelicke rechtveerdicheyt. Het welcke niemant en can versakẽ/ maer wort nochtans van weynighen wel aenghemerckt. Ende dit geschiet om dat sy op den Wet-gever niet en sien/ nae wiens aert ende nature de Wet oock moet geacht worden. Ist dat een Coninck met een mandament verbiet te hoereren/ doot te slaen/ ende te stelen: ick bekenne dat de ghene die alleenlick de begheerte tot hoereren/ dootslaen ofte stelen/ heeft in het herte ghehadt/ ende niet sulcx ghedaen en heeft met uytwendighen wercke/ niet en cã met de straffe beswaert worden/ die in sulck een mandament is verordent. Want dewijle de voorsieninghe eens sterffelicken Wet-gevers/ haer niet voorder en bestreckt dan tot uytwendige eerbaerheyt/ so en worden syne gheboden niet overgetreden/ ten zy dat de boose wercken bedreven worden. Maer God voor wiens ooghen gheen dinck en is verborgen/ ende die niet soo seer en vraecht na den uytwendigen schijn/ als nae de suyverheyt des herten/ heeft onder het verbodt der hoererie/ dootslachs/ ende diefte/ oock de oncuysche begheerte/ toornicheyt/ haet/ eens anders goet begheeren/ bedroch/ ende al wat sulcx is/ verboden. Want dewijle hy een gheestelick Wetghever is/ soo en spreeckt hy niet min tot de ziele/ dan tot het lichaem: nu is toornicheyt ende haet eẽ dootslach der ziele: quade begeerte ende giericheyt is diefte: oncuysche begheerte is hoererie. Yemant mochte segghen: De wetten der menschen gaen oock den raet ende den wille aen/ ende niet avontuersche gevallen. Ick bekenne dat/ maer sulcken raet ende wille/ als die tot het werck is uytghecomen. Sy aenmercken met wat herte een yeghelicke daet gheschiet is: maer sy en ondersoecken de verborgen gedachten niet. Daerom sal hem ghenoech gedaen worden/ als alleenlick de handen onthouden worden van overtredinghe. Maer hierenteghen dewijle de Wet Gods is onsen zielen gegeven/ so is der zielen dwanck ende wederhoudinghe voornemelick noodich tot de rechte onderhoudinghe deser Wet. Maer de gheneynen man/ als hy de verachtinge der Wet oock alderseerst beveelt/ soo vecht hy de oogen/ voeten/ ende handen/ ende alle deelen des lichaems/ tot eenighe onderhoudinge der Wet/ ende heeft daerentusschen het herte van alle ghehoorsaemheyt seer vreemde/ eñ meynt genoech ghedaen te hebben/ als hy het wel voor de menschẽ verborgẽ hout dat hy voor de oogen Gods doet. Sy hooren: Ghy en sult niet dootslaen/ ghy en sult gheen overspel doen/ ghy en sult niet stelen: sy en trecken gheen sweert tot dootslaen/ sy en vermengen haer lichaem met gheen hoeren/ sy en steken hare handẽ aen niemants goet. Dit alle doen sy wel dus verre/ maer haer herte is vol dootslachts/ sy branden door oncuysheyt/ een yeghelicx goet aensien sy met crommme ooghen/ ende verslindent met begeerte. Soo ghebreeckt hen nu noch dat het voorneemste is in de Wet. Ick bidde u/ waer uyt comt sulc grof onverstant/ anders dan om dat sy den Wet-gever achter latende/ de rechtveerdicheyt voeghen nae haer vernuft? Dese wederspreeckt Paulus sterckelick/ betuyghende dat de Wet gheestelick is: waer mede hy te kennen gheeft/ dat sy niet alleenlick en eyscht de ghehoorsaemheyt der ziele/ ende verstant ende willes/ maer wil oock Enghelsche suyverheyt hebben/ die van alle onreynicheyt des vleeschs afghewasschen zijnde/ niet anders dan Gheest en smake.

* Het tweede deel des cap. inhoudende twee regelen: waer van d'eerste is/ dat wy sekerlick wetẽ/ dat niet alleẽ des menschẽ leven in de Wet onderwesen wort tot een uytwendige eerbaerheyt/ maer oock tot een inwendighe ende geestelicke gherechticheyt: eñ dat in dien deele de Wet Gods vã alle Wetten der Overheden verscheyden is.

Want God is een Gheestelick Wetghever/ maer de menschs niet.

Welcke reden ne seer wijt haer bestreckt/ ende en wordt niet van ons ghenoech overleyt.

Rom.7.14.

7 * Als wy seggen dat dit de meyninge der Wet

* De voorschreven regel wordt bevesticht met Christi autoriteyt.

is/soo en brenghen wy geen nieuwe uytlegginghe voort uyt ons selven / maer volghen Christum na/ de welcke de beste uytleggher der Wet is. Want doen de Phariseen hadden den volcke een verkeerde meyninghe in ghegheven/ te weté/dat die de Wet volbrachte / die niet uytwendighen wercke niet tegen de Wet en dede: soo straft Christus dese seer schadelicke dwalinghe/ ende betuycht dat een wijf oncuyschelick aensien/ is hoererie bedrijven: dat den broeder haten/is doot slaen: want hy maectse des oordeels schuldich/ die alleenlic in het herte hebben toornich geweest: ende schuldich des raets/ die murmurerende ofte grimmende eenige verbolgentheyt des herten bewesen hebben: ende schuldich des helschen vyers / die met lasteren ende quaet spreken zijn tot openbare toornicheyt voortgebroken. Die dit niet en hebben ghesien/ die hebben ghedicht dat Christus is een ander Moses/ te weten/een ghever der Euangelischer wet/die het ghebreck der wet Mosis soude vervult hebben. Hier uyt comt dat ghemeyn ghevoelen van de volcomentheyt der Euangelischer Wet/ te weten/ dat die veel meerder ende grooter zy dan de oude Wet Mosis: welck ghevoelen veelsins schadelick is. Want hoe onweerdichlick de wet Gods daer door versmaet wort/dat sal uyt Mose selve openbaer worden /als wy hier nae sullen de gheboden ter somma brenghen. Het soude voorwaer hier door schijnen dat de heylicheyt der ouder Vaderen niet verre en zy geweest van hypocrisie ende gheveynstheyt: ende wy worden daer door af ghelevt van den eenighen regel der rechtveerdicheyt. Dese dwalinge can seer lichtelick wederlept worden/ te weten/ dat sy meynden dat Christus wat toeghedaen heeft tot der Wet: daer hyse doch alleenlick heeft tot haer gheheelheyt weder ghebracht/ de selve bevrydende ende suyverende van de leugenen/ende van den suerdeesem der Phariseen / waer door sy besmet ende ontreynicht was.

Matth.5.21. ende 24. ende 43.

Ende wort beschermt vā de valsche leere der Sophisten/die Christum geleert hebben den anderen Moses te wesen.

8 Wy sullen ten tweeden aenmercken/dat altijts meer is in de gheboden ende verboden begrepen/ dan de woorden uytdrucken: het welcke nochtans moet alsoo ghematicht zijn/dat wyse niet en buyghen ghelijck eenen loopen regel herwaerts ofte gintswaerts/ waer henen wy willen. Want sommighe maken door dese onmatige vryheyt/dat de autoriteyt der Wet by sommighe menschen cleyn gheacht wordt/ende dat sommige de hope van de Wet te verstaen/ laten vallen. Daerom ist dat het mogelic is/ so moeten wy eenen wech gaen / waer door wy met rechten ende vasten ganghe/tot den wille Gods ghelept worden. Men moet (segghe ick) ondersoecken hoe wijt de uytlegginghe moet buyten de palen der woorden gaen: op datmen siedat niet eenich aenhanckſel uyt menschelicke uytlegginge en wort tot de wet ghedaen/ maer dat de suyver ende oprechte meyninge des Wet-gevers wort getrouwelick verclaert. Het is voorwaer byna in alle geboden soo openbaer dat een deel voor het gheheele ghestelt wort/dat de gene die de meyninge ende het verstant der Wet wilde vernieuwen / nae luyt ende uytgheven der woorden/soude met rechte bespot worden. Soo ist dan voorwaer dat de nuchter uytlegginghe der Wet haer voorder bestreckt/dan de woorden: maer hoe veel sy haer voorder bestreckt/dat blijft duyster/ ten zy datmen eenighe mate sette. † So achte ic dan dat de beste mate sal wesen/datmen de uytlegginghe der Wet schicke na de oorsake der Wet: te weten/datmen in een yeghelick gebot aenmercke waerom het gegeven zy. Exempel: Alle gebot is om te bevelē ofte om te verbieden / van beyden sullen wy terstont het rechte verstant ende de waerheyt hebben/ist dat wy de oorsake ende het eynde aensien. Ghelijck het eynde des vijfsten gebots / is datmen dien moet eere geven/ dien God eere toeschrijft. So is dan dit de somma des ghebots: Dat het recht ende Gode behaghelick is/ dat wy die eeren/ dien hy eenighe hoocheyt heeft ghegheven: ende dat de verachtinghe ende versmadinge der selver/grouwelick is voor God. De oorsake des eersten ghebots/is op dat God alleen gheeert worde. Soo sal dan de somma desen ghebots wesen / dat de waerachtighe godsalicheyt / dat is de eere ende dienst synder Godheyt/ hem aenghenaem is: ende dat de godloosheyt grouwelic is voor hem. Alsoo moetmen in een yeghelick ghebot aensien waer van daer in ghehandelt wordt : daer nae moetmen het eynde soecken / tot datmen vint wat de Wetghever daer eyghentlick betuycht hem te behagen ofte mishagen. Ende ten eynde van daer voort argumenteren tot het ghene dat daer tegen is/op dese wijse: Ist dat dit Gode behaecht / soo mishaecht hem het contrarie dat daer tegen is. Item: Ist dat dit Gode mishaecht/soo behaecht hem het contrarie: Ist dat hy dit ghebiet/soo verbiet hy het contrarie: Ist dat hy dit verbiet / so ghebiet hy het contrarie.

Den anderen reghel moet van den uytleggers wel onderghelept worden.

† De welcke daer toe nut is/datse het eynde der geboden ondersoecken tot dat sy vinden wat de Wetghever prijst ofte misprijst.

Exempel.

Daer na van daer voort argumenterē tot het ghene dat daer teghen is.

9 Dat nu wort duysterlick aengheroert/ dat sal in het uytlegghen der ghebodeu seer claer worden door de oeffeninghe. Daerom ist ghenoech hier aengheroert te hebben / anders dan dat wy dat laetste dat wy geseyt hebben/ moeten bevestighen / het welcke moghelick anders niet en soude verstaen wordē/ofte verstaen zijnde / int eerste aensien vreemt schijnen. Dat wy ghesept hebben dat in de ghebiedinghe des goeden wercx/het quade dat daer teghen strijt/verboden wort/ dit en is niet noodich bevesticht te worden / want daer en is niemant die het niet toe en laet. Ende dat de goede wercken geboden worden als de quade verboden wordē/dat wort van het ghemeyn oordeel der menschen gheerne aengenomen. Het is oock gemeyn dat de deuchden ende goede wercken worden aengheprefen/ als de zonden ende gebreken die daer tegen zijn/ verdoemt worden. Maer wy eysschē wat meer dan dese wijsen van spreken beduyden. Want by de deucht die den gebreke ofte der zonde contrarie is / verstaen sy meest de aflatinghe ende schuwinghe des selven gebrecx ofte zonde: maer wy segghen datse voorder streckt/ te weten/ tot contrarie daden. Daerom in dit ghebot : Ghy en sult niet dootslaen / en sal het ghemeyn ghevoelen niet anders aenmercken / dan datmen moet hem selven van quaet doē/ en begeerte tot quaet doen/onthouden. Maer ick segge dat boven desen/ daer oock in vervaet is dat wy moeten onses naesten leven helpen waer wy connē. Ende op dat ick niet en schijne sonder reden te spreken/so bevestighe ick dat ick ghesept hebbe/ aldus: God verbiet ons onsen broeder ongelijck ende hinder te doen/ om dat hy wil dat wy onses broeders leven lief ende weert hebben: soo eyscht hy dan oock mede de wercken der liefde die tot behoudinghe onses broeders mogen gedaen worden. Ende alsoo machmen sien dat altijts het eynde des ghebots ons toont / al wat wy daer geboden ofte verboden worden te doē.

Breedere verclaringhe deses laetsten stucx: dat God niet alleen de quade wercken verbiet / maer oock daer teghen de goede ghebiedt.

Exempel.

10 † Ende waerom God also gelijc met halve gheboden meer heeft synen wille beteeckent dan claerlick uytghedruckt / moghen vele redenen by ghebrocht worden / maer dese behaecht my meest/te wetē/dewijle het vleesch altijts arbeyt

† Maer daerom heeft hy voorghestelt/ dat in elcke soorte der overtredinge het schandelickste was/ op dat hy aenwijsen soude wat voor een grouwel in eē yeder zonde ghelegen is.

om de schandelickheyt der zonde schoon te maken/ ende met cierlicker voorwendinghen te bedecken/ ten zy datmense mach niet den handē tasten/ so heeft God het ghene dat in eenen yegelicken aert der overtredinge het booste ē schandelickste was/ als een exemplaer voor ooghen gestelt/ om dat oock onse ooren souden daer van verschricken/ op dat hy alsoo mochte te meerderen grouwel ende haet in onse ziele drucke. Dit bedriecht ons dickmael in de weerderinghe ende overlegginge der zonde/ te wetē/ dat wyse cleyn maken als sy eenichsins bedeckt zijn. Dese bedriegherie neemt ons de Heere wech als hy ons leert alle zonden tot dese hooftstucken brengen/ de welcke seer wel voor oogen stellen wat grooter grouwelickheyt in eenen yegelicken aert der zonden is. Exempel: Toornicheyt ende haet en worden niet voor seer grouwelic quaet geacht/ als sy met haren namen genoemt wordē: maer als sy ons onder den naem des dootslachs verboden worden/ soo verstaen wy beter hoe grouwelick sy voor God zijn/ door wiens stemme sy onder soo grouwelicke boosheyt gerekent worden. Ende door sijn oordeel beweecht zijnde/ leeren wy de swaricheyt der zonden die ons te voren licht schenen/ nu beter overlegghen.

Exempel.

11 Ten derden moeten wy oock aenmercken waerom de Wet in twee tafelen ghedeylt wort: de welcke niet sonder oorsake dickmael ghemeldet en worden/ ghelijck alle recht-verstandighe sullen oordeelen. Ende de oorsake is so seer voor ooghen/ dat sy ons in dese sake niet en laet twyfelen. Want God heeft sijn Wet in twee deelen/ in de welcke de gantsche rechtveerdicheyt vervaet wort/ alsoo ghedeylt/ dat het eerste deel de wercken der religie die sonderlinghe tot synen dienst dienen/ ende het ander deel de werckē der liefde die men sijnē naestē schuldich is/ begrypt. Het eerste fondament der rechtveerdicheyt is voorwaer den dienst Gods: als dese verdorven is/ soo zijn alle de andere deelen der rechtveerdicheyt ghelijck ghebroken ende gescheurde stucken eens ghescheurden ende vervallen huys. Want wat rechtveerdicheyt wilt ghy het achten/ dat ghy de mensche niet en quelt met stelen ē rooven/ ist dat ghy daerentusschen door schandelicken kerckroof de majesteyt Gods van sijn eere berooft? ofte dat ghy uwe lichaem met hoererie niet en ontreynicht/ ist dat ghy den heylighen naem des Heerē ontheylicht door uwe lasteringhen? of dat ghy geenen mensche en vermoort/ ist dat ghy arbeyt de ghedachtenisse Gods te niete te maken. Daerom sonder religie roemtmen te vergheefs van rechtveerdicheyt: ghelijck of yemant een ghetrouckt lichaem dat sonder hooft is/ wilde tot cierlicheyt vertoonen. Ende de religie en is niet alleenlick het voornemste deel der rechtveerdicheyt/ maer is oock de ziele daer van/ waer door sy gheheel ghesont ende levendich is. Want de menschen en onderhouden onder malcanderen de gherechticheyt ende liefde niet sonder de vreese Gods. Daerom segghen wy dat de diēst Gods is het begin ende het fondamēt der rechtveerdicheyt/ om dat sonder dien alle gerechticheyt/ cuyschet/ ende maticheyt die de menschen onder malcanderen ghebruycken/ ydel is ende ondeughende voor God. Wy seggen dat de dienst Gods is de fonteyne ende de Geest der rechtveerdicheyt: om dat de menschen daer uyt leeren met maticheyt ende sonder quaet doē onder malcanderen leven/ als sy God als den richter des rechts ende onrechts/ eerē ende vreesen. Daerom onderwijst hy ons in de eerste tafel inder Godsalicheyt/ ende in de eyghen wercken der religie/ met de welcke sijn majesteyt moet geeert ende ghedient zijn: in de ander tafel leert hy hoe wy door de vreese sijns naems ons behooren te draghen teghen de menschen. Hierom heeft onse Heere (ghelijck de Euangelisten verhalen) de gantsche Wet ter somme in twee hooftstucken vervaet/ te weten: Dat wy sullen God lief hebben uyt gantscher hertē/ uyt gantscher ziele/ ende uyt alle onse cracht: ende dat wy onsen naesten sullen lief hebben als ons selven. Hier siet ghy hoe hy van twee deelen daer in hy de gantsche Wet beslupt/ het eene Gode/ ē het ander den menschen toe schickt.

De derde regel is van de afdeelinghe des Wets in twee tafels. Waer van de eerste begrypt den Godsdienst/ de andere de liefde tegen dē naesten.

De noodighe ende onderscheydelicke vereeninginge deser twee tafelen.

De gedurige ordeninghe.

De gantsche somma van de selve.

Matth. 22. 37. Luce 10. 27.

12 Maer hoewel de gantsche Wet is in twee hooftstucken begrepen/ soo heeft nochtans onse Heere om alle ontschuldinghe wech te nemen/ willen breeder met thien ghebodē verclaren al wat tot synder eere ende vreese/ ende liefde dient/ ende wat de liefde aengaet die hy ons heeft bevolen tot de menschen om synen wille te hebbē. Het en is niet quaet noch onnut/ datmē arbeyt om te weten hoe de ghebodē gedeylt worden/ soo verre men ghedachtich is/ dat het sulck een sake is/ in de welcke een yeghelick mach oordeelen/ om der welcker wille men niet en moet teghen de ghene die anders ghevoelen/ strijt voeren. Wy moesten voorwaer dit nootsakelick aēroeren/ op dat de deelinghe der geboden/ welcke wy hier sullen setten/ niet van de Lesers bespot oft verwondert en worde/ gelijck of sy nieu ofte corts ghevonden ware. Dat de Wet is in thien ghebodē ghedeylt/ dat is sonder twijfel/ dewyle het dicmael door de authoriteyt Gods betuycht is. Daerom en heeft men gheen geschil van den ghetale/ maer van de deelinge der geboden. Die de ghebodē alsoo deelen/ dat sy drie ghebodē der eerster tafel toe schrijven/ ende de ander seven in de tweede tafel brenghen: van die wordt het ghebodt van de beelden uytghewischt/ ofte ymmers onder het eerste verborghen/ hoewel het nochtans sonder twijfel is bescheydelic van den Heere als een sonderlick ghebot geset. Ende het thiende ghebot van des naesten goet niet te begheeren/ splijten ende deelen sy onbequamelick in twee. Ende oock heeft dese wijse van deelē der eerster ende suyverder Ghemeynte onbekent geweest/ ghelijck wy weynich hier nae sullen sien. Andere stellen met ons vier hooftstucken in de eerste tafel/ maer in de plaetse des eersten hooftstuck/ setten sy de belofte sonder ghebot. Maer dewyle ick verstae dat by Mosen thien woordē gheset zijn/ voor thien ghebodē/ (ten zy dat my crachtichlick anders bewesen worde) ē dewyle icker even soo vele sie met seer goede ordeninghe ghestelt/ soo wil ick hen haer ghevoelen laten/ ē volghen dat my best dunckt: te weten/ dat het ghene daer van sy het eerste ghebot maken/ zy als een voorrede op de gheheele Wet/ ende dat dan daer nae volghen vier ghebodē der eerster/ ende sesse der tweeder tafel/ in sulcker orden als sy verhaelt worden. Dese deylinge leert Origenes sonder twist ofte gheschil/ ghelijck of sy te synen tijde alomme aenghenomen ware. Ende met hem ghevoelt oock Augustinus schrijvende tot Bonifacium: de welcke de ghebodē tellende/ dese orden houdt: Datmen den eenigen God met gehoorsaemheyt in der religie diene/ datmen gheenen afgod en diene/ ende datmen den naem des Heeren niet ydelick en gebruycke: dewyle hy van het gebot des figuerlicken Sabbaths bezijden gesproken hadde. De ander eerste deelinghe behaecht hem wel ergheus/ maer om een oorsake die veel te licht is: te weten/ dat in het ghetal van drie (alsmen in de eerste tafel

De afdeylinge des Wets in thiē woorden ofte gheboden.

Welcke op menigherley wyse vā sommighe onderscheyden worden.

Maer veel bequamer op dese wyse dat de vier eerste gheboden gestelt worden in de eerste/ ende de ses navolghende in de tweede tafel.

Origenes in Exod. Lib. 1.

Lib. 2. quæst. Vetteſt.

dzie geboden stelt) de verborgentheyt der Drie-
vuldicheyt beter verclaert wort. Hoewel hy in
de selve plaetse niet en verswijcht dat anders
onse deelinghe hem beter behaecht. De autheur
des onvolmaeckten werckx in Mattheum/ ghe-
voelt oock met ons. Josephus stelt in een yeghe-
licke tafel vijf gheboden/ ende dat sonder twijfel
upt een ghemeyn gevoelen sijns tijts. Maer dit
is tegē reden/ dewijle daer door het onderscheyt
der religie ende der liefde vermengt wordt: ende
wort oock wederleyt door de authoriteyt des
Matt.10.19 Heeren/ de welcke in Mattheo het ghebot van
de ouders te eeren/ verhaelt onder de gheboden
der tweeder tafel. Laet ons nu God selve hoo-
ren spreken/ met sijne eyghene woorden.

Dat eerste Ghebot.

Jck ben de Heere uwe God/ die u upt Egypten lant/ upt dē dienſthuyse hebbe upt geleyt: Ghy en sult geene andere Goden hebben voor mijn aenschijn.

Het derde deel des Capittels uytlegghende de thien gebodē. Waer dat door aenghestelt is een voorrede/ daer mede de Wet Gods van eenighe verachtinghe bevrijt wort/ ende dat op driederley manieren. Ten eerstē/ door vertooninge syner Majesteyt.

13 Daer en is niet aen gheleghen of men de
eerste woorden alleen op hen selvē leest/ ofte dat-
mense acht een deel des eersten ghebots te zijn:
soo verre alsmen toelaet datse zyn als een voor-
rede op de gheheele Wet. Ten eersten moetmen
in de insettinghe der Wetten toe sien/ datse niet
terstont door verachtinghe te niete en worden.
Daerom voorsiet God sonderlinghe sijn Wet
die hy wilde in setten/ dat haer majesteyt niet
veracht en worde/ ende ghebruyckt driederley
middelen om die te bevestigen. Want hy schrijft
hem selven toe de macht ende het recht om te
gebieden/ waer mede hy het uptvercoren volck
nootsakelick verbint om ghehoorsaem te zyn.
Hy vercondicht ooc de belofte der genade/ waer
mede hy het selve volc lockt eñ treckt tot oeffenin-
ge/ neerſticheyt/ eñ tot heylicheyt. Eñ hy ӯhaelt
syne weldaden/ waer mede hy den Joden haer
ondanckbaerheyt bewijst/ ten zy dat sy hen sel-
ven draghen ghelijck het sijner goedicheyt be-
taemt. Onder den naem Heere, wort de macht
ende behoorlicke heerschappie beteeckent. Ist
dat alle dinghen van hem comen/ ende in hem
staen/ so is het oock recht datse alle tot hem ge-
schickt worden/ ghelijck Paulus seyt. So wor-
Rom.11.36. dē wy dan door dit woort Heere, overvloedich-
lick vermaent dat wy moeten ons selven onder
syn jock begheven. Want het soude ongeschickt
ende onbetamelick zyn/ dat wy souden willen
wijcken van onder de heerschappie deses Heerē/
buyten den welcken wy niet en connen zijn.

Daer na/ door een verhael van syne vaderlicke weldadicheyt.

14 Als hy heeft te kennen ghegheven dat hy
die is/ die de macht ende het recht om te gebiedē
heeft/ ende dien men gehoorsaemheyt schuldich
is: so lockt hyse oock met soeticheyt/ betuygende
dat hy de God der Ghemeynte is/ op dat hyse
niet en schijne alleenlick door den noot tot hem
te trecken. Want in dese wijse van spreken/ is eē
onderlinghe aensien ende over een cominghe be-
grepen/ de welcke in dese belofte verclaert is: Jc
Jere.31.33. sal haer God zijn/ ende sy sullen mijn volck zyn.
Matt.22,32. Waer upt Christus bewijst dat Abraham/
Isaac/ ende Jacob leven/ om dat God betuycht
dat hy haer God is. Daerom zijn dese woorden
soo veel als of hy aldus sprake: Jc hebbe u upt-
vercoren my tot een volck/ om niet alleenlick in
dit tegenwoordighe leven u goet te doen/ maer
oock om de salicheyt des eeuwigen levens te ge-
vē. Waerom hy dit seyt/ dat wort in vele plaet-
sen in de Wet beteeckent. Want dewijle de Hee-
re ons gewaerdicht dese barmhertichteyt te doē/
dat hy ons onder sijn volck rekent/ soo verkiest Deut.7.6.
hy ons (seyt Moses) om hem tot een sonderlick ende 14.2.
ende heylich volck te zyne/ ende op dat wy sijne ende 26.18.
gheboden bewaren. Hier upt comt dese verma-
ninge: Weest heylich/ want ick ben heylich. Eñ Levit.19.2.
upt dese twee comt de betuyginghe die by den
Propheet gelesen wort: Een sone eert sijnen va- Mal.1.6.
der/ ende een dienstknecht sijnen Heere. Ist dat
ick uwen Heere ben/ waer is de vreese? ende ist
dat ick uwen Vader ben/ waer is de liefde?

Ten derden/ door het verhael van de uytleydinghe upt den lande Egypti.

15 Daer na verhaelt hy sijne weldaden/ door
de welcke wy moeten dies te crachtichlicker be-
weecht worden/ om dat ooc onder de menschen
de ondanckbaerheyt soo grouwelicke zonde is.
Hy vermaende doen het volck wel van een ver-
sche weldaet/ maer de welcke soude oock by de
nacomers crachtich wesen/ dewijle sy door haer
wonderlicke grootheyt weerdich is/ in der eeu-
wicheyt overdacht te worden. Ende boven de-
sen is sy seer bequaem tot de tegenwoordige sa-
ke: want de Heere gheeft te kennen dat sy upt de
ellendighe dienstbaerheyt verlost zijn/ om dat sy
hem haren verlosser souden met blymoedighe
ghehoorsaemheyt dienen. Ende op dat hy ons
alleenlick in sijnen waerachtigen dienst behou-
de/ soo pleecht hy hem selven met sekere titelen
ende namen te vercieren/ met de welcke hy syn
heylighe Godheyt van alle afgoden ende ghe-
dichte Godē/ onderscheyt: eñ alsoo besluyt hy ons
als in eenige tralien/ op dat wy niet herwaerts
ende gintswaerts upt en dwalē/ ende lichtveer-
dichlicken eenen nieuwen God en dichten/ ist
dat wy den levendighen God verlatende/ eenen
afgod op richten. Hierom als de Prophetē wil-
len Gods eyghentlick beteeckenen/ so becleeden
ende besluyten sy hem met dese teeckenen/ met
de welcke hy hem selven dē Israelitischen volc-
ke gheopenbaert hadde. Want als hy genaemt Exod.3.6.
wort de God Abrahams/ ofte de God Israels/ Amos 1.2.
ende als hy in den Jerusalemschē Tempel tus- Hab.2.28.
schen de Cherubim ghestelt wort/ dese ende der- Psal.80.2.
ghelicke wijsen van spreken/ en binden hem niet ende 99.1.
aen een plaetse/ noch aen een volck: maer zijn al-
leenlick voor gestelt om de gedachten der God-
saligen te houden staende/ op dien God/ de welc-
ke door dat verbont dat hy met den volcke
Israel heeft ghemaeckt/ hem selven heeft alsoo
voor ooghen ghestelt/ dat het gheensins geoor-
loft en is van sulcke ghedaente af te wijcken.

Waerom God hem selven met sekere namē verciert.

Maer dit moet nochtans vast blijven/ dat de
verlossinghe daerom hier ghemeldet wort/ op
dat de Joden te blymoedichlicker hen selven tot
God begheven/ de welcke haer met rechte hem
selven aentreckt. Ende op dat wy niet en denc-
ken dat dit ons niet aen en gaet/ soo moeten wy
aenmercken dat de dienstbaerheyt des volcx
Israel in Egypten/ zy een voorbeelt gheweest der
geestelicker gevanckenisse/ in de welcke wy alle
worden ghevanghen ghehouden/ tot dat de He-
melsche verlosser ons door de cracht syns arms
verlosse/ ende in het rijcke der vryheyt brenghe.

Waerom dat de verlossinge des volcx vermelt wort.

Daerom gelijck God sijn volck voortijden upt
de onverdraghelicke dienstbaerheyt/ daer mede
sy verdruct waren/ verlost heeft/ doen hyse wil-
de wederom versamelen om sijnen naem te die-
nen: alsoo oock dien hy te desen tijde betuycht dat
hy haer God is/ die bevrijt hy alle van de doot-
licke macht des Satans/ welcke met de licha-
melicke was afghebeeldet. Daerom moet een
yeghelick in sijn herte ontsteken worden/ om
nae de Wet te hooren/ de welcke hy hoort
van den oppersten Coninck ghecomen te zij-
ne: want ghelijck alle dinghen van hem haren
oorsprongk nemen/ alsoo betamet oock dat sy
alle

Op wat maniere ende hoe verre ons heden de ghedachtenisse deses weldaets aengaet.

alle haer eynde tot hem schicken ende bewegen. Daer en is/ segghe ick/ niemant die niet en behoort ghetrocken te worden om dien Wetgever aen te nemen/ om des welckes gheboden te onderhouden/ hy hem selven verstaet sonderlinghe uytvercoren te zijne: ende door des welckes mildichept hy overvloedichept alles goets/ ende de eerlickhept des eeuwighen levens verwacht: eñ door wiens wonderlicke cracht ende barmhertichept/ hy hem selven bekent uyt den mont des doots verlost te zijn.

Des eersten ghebots uytlegginghe.

16 Als hy nu de authoritept sijnder Wet ghefondeert ende bevesticht heeft/ soo gheeft hy het eerste ghebot/ te weten/

Dat wy geen vreemde Goden en sullen hebben voor sijn aenschijn.

Het eynde des selven.

Het eynde deses ghebots is/ dat God wil alleen in sijn volck de opperste zijn/ ende sijn recht gantschelick ghebruycken. Op dat dit gheschie/ soo ghebiet hy/ dat alle godloosheyt ende superstitie/ daer door de eerlickheyt sijnder Godheyt ghemindert ofte verduystert wordt/ verre van ons zy: ende om der selver oorsakē wille beveelt hy ons dat wy hem met waerachtige Godsalichept in heylichept dienen ende aenbidden. Eñ de eenvoudichept der woorden/ geeft dit bynae uyt.

Wat dat is/ eenen God hebben/ ende vreemde Goden hebben.

Want wy en connen hem niet voor onsen God hebben/ sonder oock mede aen te nemē dat hē eyge is. Daerom als hy ons verbiet vreemde Goden te hebben/ daer mede gheeft hy te kennen/ dat wy niet en moeten eenigen anderen toe schrijven/ dat hem eyghentlick toe comt. Eñ hoewel de dinghen die wy Gode schuldich zijn/ ontellicke vele zijn/ so worden sy nochtans niet onbequamelick tot vier hooftstucken gebracht.

Gode comt alleen de vereeringe toe.

Te weten/ tot Aenbiddinghe (waer by oock als een aenhanckfel de gheestelicke gehoorsaemheyt der conscientie is) Betrouwinge/ Aenroepinge/ ende Dancksegginge. Aenbiddinghe noeme ick de eere die hem een yeghelick doet als hy hem heeft onder sijn hoocheyt onderworpen. Daerom en make ic niet sonder oorsake een deel daer van/ dat wy onse conscientien onderwerpen onder sijn Wet.

Dat vertrouwen.

De betrouwinghe is de gherusticheyt waer door wy in hem gherust zijn/ door de bekenninghe sijnder deucht ende cracht: als wy alle wijsheyt/ rechtveerdicheyt/ moghentheyt/ waerheyt/ ende goetheyt in hem settende/ ons selven door sijn gemeynschap alleen ghelnckich achten.

De aenroepinghe.

Aenroepinghe is de toevlucht onser ziele tot hem als tot de eenige hulpe so wanneer ons eenige noot benaut.

De dancsegginghe/ al welcke deuchden in dit eerste Ghebot ons bevolen worden.

Dancsegginge is een dancbaerheyt/ waer door de lof alles goets hem wort ghegheven. Ghelijck God niet en lijt dat yet van desen soude eenighen anderen ghedaen worden/ alsoo ghebiet hy oock datmense hem alleen bewijse. Want het en is niet genoech dat ghy u selven van vreemde Goden onthout/ ten zy dat ghy u selvē aen desen eenigē God houdt: want dat pleghen sommighe schandelicke verachters te doen/ diet voor het cortste achten/ alle religien te bespotten.

Item dē waren Godsdienst.

Maer de waerachtighe religie moet voor gaen/ waer door de herten tot den levenden God beweecht worden/ door des welckes kennisse sy begaeft zijnde/ mogē comen sijn majesteyt te verwonderē/ vreesen ende eerē/ de ghemeynschap sijnder goeden aen te nemen/ sijn hulpe alomme te soecken/ ende de grootheyt sijner wercken te bekennen ende loven/ ghelijck dit in alle wercken des levens het eenige merck ende eynde moet zijn: ende dan salmen de superstitie ende valsche religie schouwen/ waer door de herten van den waerachtigen God afgeweken zijnde/ herwaerts ende ginswaerts tot menigerley goden verleyt worden.

Daerentegen wort verbodē alle superstitie/ de veelheyt der Godē/ eñ de godloosheyt.

Daerom ist dat wy met den eenigē God te vredē zijn/ so moeten wy ghedencken dat boven ghesept is/ te weten/ datmen alle ghedichte Goden moet verre verworpen/ ende den dienst welcke de eenighe God voor hem selven eyscht/ niet splijten. Want het en is niet geoorloft een hayr van sijn eere te nemen/ maer al wat hem eyghen is/ moet by hem blijvē.

Wat dese woorden beteeckenen: voor mijn aenschijn.

Het woort dat daer na volcht/ voor mijn aenschijn, is tot vermeerderinghe der onweerdichept/ te weten/ dat God wort tot jeloersheyt verweckt/ soo wanneer wy onse ghedichtselen stellen in sijn plaetse: gelijc of een oneerbaer wijf den overspeelder voor haers mans oogen brenghende/ sijn herte meer verweckte ende ontstake. Dewijle dan God door sijn tegenwoordighe cracht ende genade betuychde dat hy sijne oogen hielt over het volck dat hy vercoren hadde/ soo heeft hyse willē seerder van de boosheyt der afwijckinge verschricken/ vermanende dat sy niet en connen nieuwe Goden aennemen/ daer hy niet selve een getuyghe ende aenschouwer sulcx kerckroofs en zy. Want dese stoutichept vermeerdert haer Godloosheyt seer/ dat sy achten dat sy in hare afwijckinghen connen de ooghen Gods bedriegen. Maer hier tegen roept de Heere dat al wat wy bedencken/ maken ofte smedē/ voor sijne oogen comt. Daerom ist dat wy willen onse religie Gode aengenaem makē/ so moet onse conscientie suyver zijn oock van de verborgenste gedachten der afwijckinge. Want de Heere en eyscht niet alleenlick dat sijn eere geheel eñ ongeschent bewaert worde/ door de uytwendige belijdinge alleenlick/ maer in sijne oogen/ die het verborghenste des herten doorsiet.

Dat tweede Ghebot.

Ghy en sult u geen beelde noch eenighe ghelijckenisse maken/ der dingen die boven in den Hemel zijn/ ofte beneden op der aerde/ ofte in het water dat onder de aerde is. Ghy en sultse niet dienen noch eeren.

Des tweeden gebots uytlegginghe.

17 Ghelijck hy in het eerste ghebot betuycht heeft dat hy de eenige God is/ buyten den welcken mengheene andere Goden en moet dichten noch hebben: alsoo vercondicht hy nu claerlicker hoedanich hy is/ ende met wat dienst hy moet gheeert zijn/ op dat wy niet en bestaen hem yet vleeschelicx toe te dichten.

Het eynde deses ghebots.

Den inhout.

Soo is dan het eynde deses gebots/ dat hy sijnen rechten dienst niet en wil door superstitieuse wijsen ende gebruycken laten ontheylighen. Daerom in somma wil hy ons van vleeschelicke onderhoudingen (die onse dwaes verstant/ na sijn grovicheyt God achtende/ pleecht te dichten) gantschelick wederroepen ende aftreckē: ende daerom onderwijst eñ voecht hy ons tot sijnen rechten dienst/ dat is/ die gheestelic eñ vā hem ingeset is.

Twee deelen des selven.

Eñ hy geeft de grofste zonde te kennen die in desen deele gheschiet/ te weten/ de uytwendige afgoderie. Ende dit ghebot heeft twee deelen: In het eerste wort onse stoutichept gedwonghen/ op dat wy niet en bestaen God die onbegrijpelick is/ onsen gevoelen te onderworpen/ ofte door eenige gedaente voor oogen te setten.

Een verhael van alle verboden afbeeldinghen.

In het tweede wort ons verboden eenige beeldē aen te bidden/ van Gods dienst wege. Voort vertelt hy in het corte alle manieren waer mede hy plach van de onheylige ende superstitieuse Heydenen gebeeldet te worden. By de dingen die in den Hemel zijn/ verstaet hy

de So-

de Sonne/Mane/ ende ander ghesternten/ende mogelickē oock de vogelē: gelijc hy Deut.cap.4. sijn meyninge uytdruckende/ also wel de vogelē als de gesternte noemt. Dit en soude ic niet aēgheteeckent hebben/ hadde ick niet ghesien dat sommighe dat verstaen van de Engelen. Daerom gae ick de andere navolgende woorden deses ghebots voorby/ als die in hen selven openbaer ghenoech zijn. Ende wy hebben nu in het eerste boeck claerlick genoech geleert/dat alle sienlicke ghedaenten Gods die de mensche dicht/ gantschelick strijden teghen de natuere Gods: ende dat daerom soo wanneer de beelden ende afgoden voortcomen/de waerachtige religie verdorven ende vervalscht wort.

Deut.4.15.

Cap.11.eñ 12

Waerom desen aenhanck daer by ghedaen wort.

18 De dreyginge die daer by ghestelt wordt/ behoort geen cleyn crachte te hebbē om onse onverstant wech te nemen. Hy dreycht

Dat hy is de Heere onse God / een * God/een wreker / die de ongherechticheyt der vaderen besoeckt in de kinderē/tot het derde ende vierde geslachte / in de ghene die sijnen naem haten : ende doet barmherticheyt in duysenden den ghenen die hem lief hebben/ende sijne geboden bewaren.

* of/ stercke/ want dese naem wordt hem om der sterckheyt wille gegevē.

God de Heere wort met vier bysondere namen verceert.

Eerstelick wort hy ghenaemt een stercke God.

Dit is soo veel als of hy seyde / dat hy alleen die is op welcken wy moeten staē. Ende op dat hy ons daer toe brenghe/ so vercondicht hy sijn macht/de welcke haer niet te vergheefs / noch sonder straffen en laet verachten noch verkleynen. Hier wordt ghestelt de naem Gods EL, de welcke beduyt God: maer dewijle de naem comt van sterckheyt/ so en hebbe ic niet getwijfelt dat oock te beduyden / ofte in den text te setten/om den sin te beter uyt te drucken. Daer na noemt hy hem selven jeloers/als die geenen medegeselle en can lyden. Ten derden betuycht hy dat hy sal een wreker zijn sijnder majesteyt ende eerlickheyt/ so yemant die wil den creaturē ofte den beelden gheven : ende dat hy sulcx niet en sal met een corte ofte slechte wrake wrekē/maer dat sy sal tot de kinderen ende nevē/ ende der neven kinderen strecken/ te weten/die haer der vaderen godloosheyt sullen na volgen. Gelijck hy oock sijn eeuwighe barmherticheyt ende vriendelickheyt tot in vele nacomers bewijst den genen die hem lief hebben/ende sijn Wet bewaren. Het is Gode seer gewoonlick/dat hy hem tegen ons draecht ghelijck een man teghen sijn wijf: want de vereeninge daer mede hy ons aen hem verbint/ als hy ons in den schoot der gemeynte ontfangt/ acht hy als een heylich houwelick/ waer in onderlinghe trouwe moet wesen. Ende gelijck hy met alle wercken hem selven bewijst eenen ghetrouwen ende waerachtighen man te zijn / alsoo eyscht hy wederom van ons sulcke liefde ende cuyscheyt / als een wijf schuldich is haren manne: dat is/dat wy onse zielen noch dē Duyvel noch der oncuysheyt / noch der booser begeerlickheden des vleeschs over en geven om hoererie mede te bedrijven. Daerom als hy der Joden afwijckinge straft/so beclaecht hy dat sy haer schaemte hebben wech ghewo rpen / ende met overspel ontreynicht zijn. Daerom gelijck een man hoe hy heyligher ende cuyscher is/ soo veel te seerder wort vertoornt/ ist dat hy siet dat sijns wijfs herte wort tot eenē anderen boel geneghen : alsoo oock de Heere die ons heeft inder waerheyt voor sijn bruyt aengenomē/betuycht

2. Jaloers.

3. Eē wreker.

4. Barmhertich.

Waerom hy een jeloers God genaemt wort.
Ozee 2.18.
Ephes.5.

Ezech.16.17.
Jerem. 13.26.
Ozee 2.9.

Bewijs ghenomen van een ghelijckenisse.

dat hy seer yverichlick jeloers is / soo wanneer wy de reynicheyt sijns heyligen houwelicx vergetēde/met boose oncuyscheyt ontreynicht worden: ende voornemelick dan/als wy sijnen godsdienst / die behoorde aldermeest ongheschent te blijven/yemande anders doen/ofte met eenighe superstitie vervalschē. Want also en vervalschē wy niet alleenlick de trouwe des houwelicks/ maer ontreynighen oock het houwelick bedde met overspel.

19 Men moet in dese dreyginghe sien wat hy meynt/ als hy seyt dat hy de ongherechticheyt der vaderen sal versoecken in de kinderen tot het derde ende vierde geslachte. Want boven dat het der gerechticheyt der Goddelicker rechtveerdicheyt niet en betaemt dat hy soude den ontschuldighen straffen om eens anders misdaet/soo betuycht God oock selve dat hy niet en sal maken dat de sone soude de ongerechticheyt des vaders dragen. Nochtans wort dese sententie meer dan eenmael verhaelt/dat de boosheyt der ouder vaderen sal tot op de nacomende gheslachten verbreyt worden. Want Moses spreect dickmael aldus God aen:* Heere Heere/ die ghy de ongerechticheyt der vaderen vergeldet den kinderen in het derde ende vierde gheslachte. Desghelijcx oock Jeremias: ‡ Die ghy barmherticheyt doet in duysenden / die ghy de ongherechticheyt der vaderen vergheldet in den schoot der kinderen na hen. Sommighe die seer arbeyden om desen knoop te ontbinden / meynen datmen dit moet verstaen van de tijtlicke straffen alleenlick: ende dattet niet ongheschickt noch wonder en is/dat de kinderen sulcx lijden om de zonde der vaderē/ dewijle sulcke straffen dicmael hen tot salicheyt opghelevt worden. Het welcke wel waer is/ wāt Esaias vercondicht Ezechie/ dat sijne kinderen sullen van het rijcke berooft / ende gevangen gevoert worden/om de zonde die hy gedaen hadde. Pharaonis eñ Abimelechs huys wordt ghestraft om het hinder dat Abraham ghedaen was/etc. Maer als dit wordt by ghebracht om dese tegenwoordige vrage genoech te doen/ dan ist meer eē uytvlucht dan eē verclaringe. Want in dese tegenwoordighe ende diergelijcke plaetsen vercondicht hy swaerder straffe dan dat sy soude binnen de palen deses tegenwoordigen levens besloten worden. So moetmen dan alsoo verstaen/ dat de rechtveerdighe vervloeckinghe Gods niet alleenlick en valt op des godloosen hooft/ maer op sijn gheheel geslachte. Ende als sy daer op ghevallen is/ wat machmen anders verwachten dan dat de vader van den Gheest Gods berooft zijnde / seer booselick leve? eñ dat de sone om des vaders boosheyt verlaten zijnde/den selven wech des verderfs in gae? ende dat daer nae de neven ende der neven kinderen een vervloeckt zaet der gruwelicker menschen zijnde/oock na hen tot het verderf loopen?

De uytlegginge van de bygevoechde dreyginghe.

Ezech.18.20.
Verclaringhe des eersten deels deses aenhangs vā de besoeckinghe der vaderen booheyt in dē kinderē.
* Num.14.18
‡ Jere. 32.18.

Een uytlegginge / die vā dat rechte ooghemerck afwijckt.

Esa.39.7.

Gen.12.17. ende 20.3.

Wederlegginge van deselve ende een verclaringhe van den natuerlicken sin vā dese dreyginghe.

20 Ten eersten laet ons sien of sulcke wrake onbetamelic is der godlicker rechtveerdicheyt. Ist dat de gantsche natuere der menschen verdoemelick is / soo weten wy dat het verderf is dien bereyt/ dien de Heere niet en gheweerdicht sijn genade te geven: ende sy vergaen niet te min door haer eygen ongerechticheyt/ende niet door onrechtveerdighen haet Gods: ende sy en hebben geen rechte oorsake om van God te clagen/ waerom sy niet ghelijck ander door de ghenade Gods tot salicheyt geholpen en worden. Daerom dewijle dese straffe dē goddeloosen ende boosen wordt opghelevt / dat haer gheslachte tot in vele nacomers van hen / wordt van de godlickē genade berooft/wie can om deser seer rechtveerdigher

Of de besoeckinge der vaderen boosheyt in den kinderen der Goddelicker gerechticheyt niet betamelick en is.

diger wraken wille God beschuldigē? Maer de Heere betuyght hier tegē dat de straffe der zonde des vaders niet en sal op den sone comen. Aenmerckt wat daer gehandelt wort. De Israeliten lange ende geduerlick met vele ongelucks ende ellenden ghequelt zijnde/ begonnen dese bysprake te ghebruycken: Dat hare vaders een bitter onrijpe druyve gegheten hadden/ waer van der kinderen tanden stomp geworden waren: waer mede sy wilden seggen/ dat hare vaders die zonden gedaen hadden/ om de welcke sy anders onschuldich ende rechtveerdich zijnde/ ghestraft worden/ meer door Gods onversienlicke toornichept/ dan door matighe strengichept. Desen vercondicht de Prophete dat het alsoo niet en is/ want sy om hare epgene sonden ghestraft worden/ ende dat het met de rechtveerdichept Gods niet over een en comt/ dat een sone die rechtveerdich ware/ soude om sijns boosen vaders sonden wille gestraft wordē: het welcke oock in de dreyginge deses tegēwoordigē gebots niet en staet. Want ist dat dese besoeckinge daer van hier gesprokē wort/ vervult wort/ als de Heere sijn genade/ het licht sijnder waerhept/ eñ andere behulpselē der salichept wech neemt van het huys des godloosen: so dragē de kinderen de vervloeckinghe om de boosheyt der ouderen/ in dat selve dat sy verblint eñ vā God platē zijnde/ de voetstappen haerder ouderen na volghen. Ende als sy met tijtlicke ellendichept/ ende ten epnde met het eeuwige verderf ghestraft worden/ soo worden sy alsoo door het rechtveerdich oordeel Gods niet om eens anders zonde/ maer om haer epgē ongherechtichept ghestraft.

Exech. 18.20.

21 Op d'ander zyde wort de belofte voorghestelt van de barmhertichept Gods te verbreyden tot in duysent geslachten: de welcke ooc dicmael in de Schriftuere verhaelt wort/ eñ wort oock vervaet in dat hooghe verbont dat God met sijn Gemepnte maeckt: † Ick sal uwe God wesen/ eñ uwes zaets na u. Het welcke Salomō aensiende/ † sept dat nae den doot der rechtverdighen/ hare kinderen sullen gheluckich zyn: niet alleenlick om de heylige opbrenginghe ende onderwijsinge (de welcke voorwaer seer veel doet) maer om dese zegeninghe die in het verbont belooft is/ dat de ghenade Gods eeuwichlick blijft op het huys der godsaligen. Hier upt hebben de gheloovighe grooten troost/ ende de goddeloose groote verschrickinghe. Want ist dat oock nae dē doot de gedachtenisse der rechtveerdichept eñ onrechtveerdichept so veel by God vermach/ dat des eēs vervloeckinge/ eñ des anders zegeninge op de nacomers comt/ soo is sy veel meer in de autheurē eñ hoofdē daer vā gelegē. Voort en is hier teghen niet dat de nacomers der godloosen somtijts worden deugende/ ende dat der gheloovigē nacomers veraerden. Want God de Wetgheber en heeft hier niet willen eenen eeuwigen reghel setten/ die sijn verkiesinghe soude verhinderen. Want tot troost des rechtveerdighen/ eñ verschrickinghe des sondaers/ ist ghenoech dat dese vercōdinge der genade eñ straffe niet crachteloos en is/ hoewel sy niet altijts plaetse en heeft. Wāt gelijc de tijtlicke straffen daer weynige boose mede gestraft worden/ getuygenissen zijn der Godlicker toornichept tegen de zonde/ ende des oordeels dat namaels sal over alle sondaers comen: hoewel vele tot het epnde des levens de straffe ontgaen: alsoo oock als de Heere eē exempel deser zegeninge geeft/ dat hy den sone om des vaders wille barmhertichept eñ vriendelickhept bewijst/ soo gheeft hy een bewijs sijnder stantvastigher ende gheduerigher ghenade

Verclaringhe des anderen deels int aenhanckfel des tweeden ghebots/ van de barmhertichept Gods tot in het duysenste geslachte.

† Gene. 17.7.

† Pro. 20.7.

De nuttichept van dese belofte.

Een bedenckinge vā tegene/ dwelc met der daet ende menichmael yemant bejegent eñ voorvalt.

tot sijne dienaers/ ende als hy eenmael de zonde des Vaders in den sone straft/ soo leert hy wat oordeel over alle verworpene staet om hare epgene zonden te comen: welcke versekerthept hy hier heeft voornemelick aengheseien. Hy prijst ons oock de groothept sijnder barmhertichept met corte woorden aen/ als hyse tot in duysent geslachten uptstreckt/ daer hy alleenlic tot vier geslachten de straffe vercondicht.

De grootte van dese weldaet.

Dat derde Ghebot.

Ghy en sult den naem des Heeren uwes Gods niet ydelick gebruyckē.

22 Het epnde deses gebots is/ Dat God wil dat wy de majestept sijns naems heylich houden. Soo sal dan de somma zyn/ dat wy de majestept des Godlicken naems niet verachtelick noch oneerweerdelic houdende/ en ontheyligē. Met dit verbot comt ordentlick het gebot over een dat wy sullen besorghen ende arbepden om der majestept des godlickē naems godvreesentlick te eeren. Daerom moeten wy onse herten ende tonghe alsoo schicken/ dat wy van God noch van sijne verborgentheden niet en dencken noch spreken/ anders dan met eerbiedinge ende groote soberhept/ soo dat wy in de weerderinge sijnder wercken niet en bedencken dan dat tot sijnder eere is. Dese drie dingen (segge ick) moetmen neerstichlick onderhouden/ te weten/ Dat al wat het herte van hem bedenckt/ ende al wat de tonghe uptspreeckt/ dat het met de hoochept ende heylichept sijns naems over een come/ ende bequaem zy om sijn majestept te vermeerderen. Ten anderen/ dat wy sijn heylich woort eñ verborgenthept niet lichtveerdichlic noch verkeerdelick en mis bruycken tot onse eergierichept ofte geltgierichept/ ofte wellust eñ sotternie/ maer ghelijck de weerdichept sijns naems is in sijn woort ende verborghentheden uptgedruckt/ dat sy alsoo altijts onder ons in eere eñ weerde zijn. Ten laetsten dat wy teghen sijne wercken niet en spreken noch lasteren/ gelijck de ellendige mēschen pleghen lasterlick teghen hem te spreken: maer dat wy alle sijne wercken die wy verhalē/ met den lof der wijshept/ rechtveerdichept/ ende goethept vercieren. Dit is den naem Gods heylighen. Waer men anders doet/ daer wordt sijn naem met ydel ende verkeert mis bruyck/ ontreynicht. Want hy wordt upt het behoorlick gebruyck getrocken/ tot het welck alleen hy geheylicht was: ende dewyle hy van sijn weerdichept berooft wort/ so wort hy ten minsten met der tijt verachtelick. Ist dat in dese lichtveerdichept van den naem Gods onbequamelick te ghebruycken/ soo groot quaet is/ so is veel meer quaets daer in gelegen/ als hy tot ongheoorlofde dinghen ghebruyckt wordt/ ghelijck alsmen hem doet dienen tot swarte consten/ tooverie/ ongheoorlofde besweeringen/ ende andere dierghelijcke dingen. Maer dit gebot spreeckt voornemelick van den eedt/ waer in het verkeerde mis bruyck sijns naems seer grouwelick is: op dat wy daer door te beter verschrickt worden gantschelick van alle ontheyliginghe des Godlicken naems. Ende dat dit ghebot spreeckt van den dienst Gods/ ende van de eerbiedinghe tot den naem Gods/ ende niet van de gerechtichept die onder de menschen moet onderhouden zijn/ dat is daer upt openbaer/ dat hy hier nae in de tweede tafel sal den valschē eedt/ ende de valsche ghetuyghenisse straffen/ daer mede de menschen onderlinghe beschadicht worden. Ende dat soude te vergeefs wederom verhaelt wordē/ waert dat dit gebot van dat werck der liefde handelde.

Des derden ghebots verclaringe/ epnde eñ somma.

Drie stucken des selben.

Dat eerste.

Dat tweede.

Dat derde.

Den name Gods ydelic gebruycken/ wat het is.

Sekere bysondere stucken des misbruycx.

Onder anderen/ den eedt.

Onderschepdinghe deses ghebots van het neghenste.

Ende de onderscheydinghe eyscht oock datment aldus verstae. Want (ghelijck gheseyt is) God en heeft niet te vergheefs zijn Wet in twee tafelen ghestelt. Waer uyt verstaen wordt dat God in dit gebot de heylicheyt sijns naems beschermt/ende leert watmē hem schuldich is/ eñ niet wat d'een mensche dē anderen schuldich is.

Beschrijvinge des eedts.

23 Men moet ten eersten weten wat een eedt zy: te weten/een eedt is God tot getuyge nemen om de waerheyt onser woorden te bevestighen. Want de vervloeckinghen / in de welcke openbare lasteringhe Gods is/ en zijn niet weerdich eeden geacht te zijn. Dat sulcke betuyginge/ als sy wel gebruyckt wort / een deel des Godlicken diēsts is/dat wort met vele plaetsen der Schriftuere bewesen.

Bewijs/dat den eedt is eē deel des godelickē diēsts uyt de heylige Schrift.

Gelijck als Esaias propheteert/ dat de Assyrische ende Egyptische sullen tot de gemeynschap des verbonts met Israel gheroepen worden / soo seyt hy: Sy sullen de tale Canaan spreken/ende in den naem des Heerē sweeren: dat is/ by den naem des Heeren sweerende/ sullen sy de religie belijden. Esa.19.18. Item als hy van de verbreydinge des rijcx Gods spreeckt/ seyt hy: Soo wie hem selven sal zeghenen / die sal hem in den God der gheloovighen zeghenen: ende so wie sal sweeren op der aerde/ die sal in dē waerachtighen God sweeren. Esa.65.16. Ende Jeremias seyt: Ist dat de Gheleerde mijn volck leeren sweeren in mijnen naem/gelijck sy se hebben leeren sweeren by Baal/soo sullen sy midden in mijn huys voorspoedich zijn. Jere.12.16. Ende te rechte wordē wy geseyt onse godvreesentheyt tot dē Heere te betuygen/als wy sijnen naem tot ghetuygenissen nemen.

Reden.

Want also belijden wy dat hy de eeuwige ende onveranderlicke waerheyt is/ dewijle wy hem noemen niet alleenlick als eenen bequamē getuyge der waerheyt boven alle andere / maer oock als den eenigē beschermer daer van/ die de verborgen dingen can openbaer maken: eñ boven dien oock als eenen kenner der hertē. Want als wy gheene ghetuygenissen der menschen en hebben/ so nemen wy onse toevlucht tot Gods getuyghenisse: eñ voornemelick alsmen wil betuygen dat in de conscientie verborgen is. Hierom is God bitterlick vertoornt op de ghene die by vreemde Goden sweeren: ende seyt dat dese wijse van sweeren een openbaer bewijs der afvallinge is. Mijne sonen (seyt hy) hebbē my verlaten / ende sweeren by de gene die geene Goden en zijn. Jere.5.7. Eñ hoe swaer dese zonde is/dat verclaert hy met de dreyginghe der straffe: Ick salse (seyt hy) verderven/ die sweerē by den naem des Heeren/ende sweeren by den naem Melchom. Soph.1.5.

Maer hier wort velsins gesondicht 1. Als wy dē Heere tot getuyge roepē in valschelick sweeren/ ende also hem versmaetheyt aen doen.

24 Nu als wy verstaen dat de Heere wil dat sijnen naem met onse eeden gheeert zy/ soo moeten wy dies te neerstichlicker toe sien dat wy hem daer mede niet versmaetheyt/verachtinge/ ofte verkleyninge aen en doen voor eere. Het en is gheen cleyn versmadinghe alsmen valschen eedt daer by doet:* daerom ist een ontheylignge ghenaemt in de Wet. *Levi.19.12. Want wat sal de Heere behouden als hy van sijn waerheyt berooft wordt? hy en sal nu niet langher God zijn. Hy wort voorwaer van sijn waerheyt berooft/ als hy tot eenen ghetuyghe ende versterker der leughen ghenomen wort. Daerom als Josue wil Achan brenghen tot de belijdinghe der waerheyt/so seyt hy: Mijn sone/geeft eere den Heere Israels: Josue 7.19. waer mede hy te kennen gheeft/ dat de Heere swaerlick onteert wordt / alsmen valschelick by hem sweert. Ende dat en is gheen wonder/want alsoo doen wy ons vermoghen/ om sijnen heylighen naem eenichsins met leughenen te besmetten. Ende dat dit woort zy gewoonlick gheweest onder de Joden / soo wanneer yemant gheroepen wert om eedt te doen/ is openbaer / dewijle oock de Phariseē by Joannem dat selve ghebruycken. Joan.9.24. Tot dese vernijdinghe des valschen eedts worden wy oock onderwesen door de wijsen van spreken die wy in de Schriftuere hebben / als: De Heere leeft. De Heere doe my dit ende dat. God sy getuyghe op mijn ziele: 1. Reg.14.19. 39. 1.Sam.3.9. 2.Cor.1.23. waer door ons wort te kennen gegeven/ dat wy niet en connen God aenroepen tot ghetuyge onser woorden/ sonder om sijn wrake over onse valscheyt te bidden / ist dat wy door valschen eedt bedrieghen.

2. Als wy met lichtveerdige eedē Gods name noemende/ dē selvē verachtelick maken ende onweerdich.

25 De naem Gods wort verkleynt ende verachtelick gemaeckt/ als wy hem gebruyckē tot eedē die wel waerachtich/maer nochtans lichtveerdich eñ onnoodich zijn: want hy wort oock also ydelick gebruyckt. Daerom en sal het niet genoech zijn/dat wy ons van valschen eedt onthouden / ten zy dat wy oock mede gedenckē dat de eedt niet tot boose begheerte ofte tot wellust/ maer om den noot is toegelaten eñ ingestelt: eñ dat daerom die buyten sijn behoorlick gebruyt gaen/ die hem in onnoodige dingen gebruyckē.

Wanneer eñ hoe men den eedt sal ghebruycken.

Ende men mach geenen anderen noot voorwēden / dan alsmen moet der religie ofte der liefde daer mede dienen. Hier in wort te desen tijde al te vrijelick gesondicht: het welcke dies te onverdraghelicker is/ om dat het door de ghewoonte wort voor geen zonde geacht: het welcke voorwaer niet cleyne geacht en wort by dē richtstoel Gods. Want den naem Gods / wort alomme sonder onderscheyt te vergheefs ghebruyckt in spottige eñ beuselachtige tsamensprekingen: eñ men acht niet dat het qualick gedaē is/ om datmen door langhe ende onghestrafte stoutheyt is tot het besit sulcker grooter ongeschicktheyt ghecomen. Nochtans blijft het ghebot des Heeren vast/ ende de dreyginge ende straffe blijft seker / ende sal namaels haer cracht ende vrucht hebben/ door de welcke sonderlicke wrake wort vercondicht over de ghene die den naem Gods te vergheefs ghebruycken.

3. Als wy sweerende in de plaetse van God sijne knechtē stellē.

Hier wordt oock op d'ander zijde gesondicht als wy in Gods stede sijne Heylighen stellen in den eedt door openbare godloosheyt: want alsoo wordt de Godlicke eere hen toegeschreven. Want het en is niet sonder oorsake/ dat de Heere heeft niet een sonderlic ghebot bevolen by sijnen naem te sweeren/ ende met een sonderlick verbot verboden dat wy niet en souden by vreemde Goden sweeren. Exod.23.13. Deut.6.13. ende 10.20. Ende de Apostel betuycht dit selve claerlick als hy schrijft / dat de menschen sweeren by den ghenen die meerder is dan sy / maer dat God/ dewijle hy niemant en hadde boven sijn eerlickheyt/heeft hy by hem selven ghesworen. Heb.6.13.

De Wederdoopers allē eedt verwerpende wordē wederleyt. 1. Met de authoriteyt Christi / de welcke sijnen Vader geensins tegen en is.

26 De Wederdoopers met dese matichheyt des eedts niet te vreden zijnde / verworpen alle eeden / sonder yet uyt te nemen: te weten / om dat het verbot Christi alghemeyn is / daer hy seyt: † Ick segghe u / en sweert gantschelick niet / maer uwe woort zy / Ja/ ja / Neen / neen. Wat boven desen is / dat is van den quade. † Matt.5.34 Maer aldus stooten sy hen selven onvoorsichtelick aen Christum: als sy hem teghen den Vader stellen / ghelijck of hy ghecomen ware om de gheboden des Vaders te niete te maken. Want de eeuwige God heeft den eedt niet alleenlick toe gelaten als een recht ende behoorlick dinck (het welcke overvloedelic genoech ware) maer heeft ooc in den noot geboden te sweeren. Exod.22.11. Ende Christus betuycht dat hy een is met den Vader / ende dat hy niet anders voort en brengt dan dat de Vader bevolē heeft: Joan.10.30. Joan.10.18. ende 7.16.

ende dat sijn leere niet en is van hem selven/ etc. Wat willen sy dan seggen? dat God tegen hem selven is/ als die het ghene dat hy eenmael ghebiedende/ heeft goet geacht/ dat selve daer na verbiet ende
2. Met verclaringe van die plaetse/ welcken de Wederdoopers verdraeyen. verdoemt? Maer dewyle in de woorden Christi wat swaricheyts is/ so laet ons die een weynich overlegghen. Hier en sullen wy nimmermeer de waerheyt begrijpen/ ten zy dat wy voor oogen hebben tot wat eynde Christus daer spreect/ en aenmercken wat hy daer handelt. Sijn voornemen en is niet de Wet breeder noch engher te maken/ maer tot het waerachtich ende recht verstant weder te brenghen/ dewyle sy met valsche ghedichtselen der Schriben ende Phariseen seer vervalscht was. Ist dat wy dit weten/ soo en sullen wy niet dencken dat Christus den eedt gantschelick verboden heeft/ maer alleenlick soo verre hy buyten den reghel der Wet gheschiet. Het schijnt wel uyt de woorden Christi/ dat het volck te dien tyde hem selven niet en hoede dan alleenlick van valschen eedt/ hoewel nochtans de Wet niet alleenlick valschen eedt/ maer oock ydelen ende onnoodighen eedt/ verbiet. Soo dan de Heere een seer seker uytlegghet der Wet zijnde/ vermaent dat niet alleenlick valschelick sweeren/ maer oock sweeren quaet is. Maer wat sweeren is quaet? te weten/ ydelick sweeren. Maer de Eeden die in de Wet goet gheacht worden/ die laet hy vry ende ongheschent. Sy schijnen stercklicker te strijden/ als sy dat woordeken/ Gantschelic, stijf tegen houden/ (daer Christus seyt/ en sweert gantschelick niet) welck woordeken nochtans niet en is te verstaen van dat woort sweeren/ maer van de manieren van sweeren die hy daer na verhaelt. Want dit was oock een deel der dwalinghe/ dat sy by den Hemel ende de Aerde sweerende/ meynden teghen den naem Gods niet te misdoen. Daerom nae het voorneemste hooftstuck der overtredinghe/ beneemt de Heere hen oock alle uytvluchten: op dat sy niet en dencken/ dat sy't nu ontgaen zijn als sy den naem Gods verswijghende/ by den Hemel ende by de aerde sweeren.
Antwoort op daer Inrede. Want men moet hier oock int corte aenmercken/ dat de mensche/ hoewel hy den naem Gods niet en noemt/ nochtans met sulcke ommewoorden by hem sweert/ ghelijck als hy sweert by het broot dat hy eet/ by sijnen Doop/ ofte eenighe ander dinghen: die als panden zijn der Goddelicker mildicheyt tot hem. Ende als Christus verbiet by den Hemel/ by de aerde/ ende by Jerusalem te sweeren/ soo en straft hy daer niet een superstitie ghelijck sommighe verkeerdelick meynen: maer wederlept veel meer de Sophistische scherpsinnicheyt der ghener die hen niet en ontsaghen sulcke onrechte eeden te gebruycken/ ghelijck of sy also den naem Gods gespaert hadden/ die nochtans in alle sijne weldaden ingedruckt is. Het is een ander sake/ wanneer eenich sterfelick oft doot mensche/ oft eenich Enghel in Gods stede ghestelt wort: ghelijck by de onheylige Heydenen die stinckende wijse is door flatterie ghevonden/ dat sy sweeren by het leven des Coninck: want also wort de eerlickheyt des eenighen Gods verduystert ende vermindert/ als de Coninck als God gheacht wordt. Maer daer het voornemen is de woorden met den naem Gods alleenlick te bevestighen/ daer wordt sijn Majesteyt in alle lichtveerdighe eeden vercort/
Matth. 5.34. hoewel dat bedecktelick gheschiet. Christus beneemt de ydel voorwendighe deser stoutichheyt/ verbiedende gantschelick niet te sweeren. Dit selve wil oock Jacobus/ de woorden Christi
Jacob. 5.12. die ick verhaelt hebbe/ ghebruyckende: want de lichtveerdicheyt heeft altijts haren loop gehadt in de werelt/ de welcke nochtans een ontheylinghe des Godlicken naems is: Want is dat het woordeken/ gantschelick, alsoo verstaen wort/ ghelijck of het sonder eenige uytneminge verboden waer te sweeren: waer toe sal dan de verclaringhe dienen die terstont daer na volcht/ Noch by den Hemel noch by de aerde/ etc.? Waer uyt het openbaer ghenoech is/ dat daer de uytvluchten benomen worden/ daer mede de Joden meynden haer schult ende feyl te bedecken. Waerom dat Christus in dese plaetse verboden heeft gantschelick te sweeren.

27 Daerom en can het den rechtverstandigen niet twyfelachtich zijn/ dat de Heere daer die eeden alleenlick mispreijst/ die by de Wet verboden waren. Want hy oock selve een exemplaer der volmaecktheyt zijnde die hy leerde/ en heeft hem niet ontsien te sweeren/ soo wanneer het de sake eyschte: ende sijne Discipulen die sonder twijfel hem zijn in alle dingen gehoorsaem geweest/ hebben sijn exempel hier in nae ghevolcht. Wie derf segghen dat Paulus soude gheswooren hebben/ hadde den Eet gantschelick verboden gheweest? * nu sweert hy/ sonder beswaringhe alst de sake eyscht/ oock somtijts eenen vloeck daer by settende.† Maer noch en is deser vraghe niet voldaen: want sommige meynen dat alleenlick de opentlicke eeden uytghenomen zijn uyt dit verbot: te weten/ de eeden die wy doen van der Overheyt daer toe gheroepen zijnde/ oft die de Princen pleghen te ghebruycken/ als sy eenich verbont maken ende bevestigen/ of die het volck gebruyckt als het sijnen Prince eedt doet/ oft de crijchsknechten als sy door eenen eedt worden tot den strijde ghedronghen: ende dierghelijcke. In dese orden stellen sy oock (ende dat te rechte) die eeden die by Paulum gelesen worden/ om de weerdicheyt des Evangelij te bevestigen: want de Apostelen in haren dienst/ en zijn niet gelijck andere ghemeyn menschen/ maer zijn openbare Dienaren Gods. Ende voorwaer ick en verloochene niet dat sulcke eeden onsorghelick zijn/ om dat sy met vaste getuygenissen der Schrifture beschermt worden. Het is der Overheyt gheboden in een twyfelachtige sake de getuygen te doen sweeren: ende de getuygen moeten op den eedt antwoorden. Ende de Apostel seyt dat de gheschillen der menschen door sulcken middel gheeyndicht ende becort worden. In dit ghebot wort haerder beyder werck goet gemaeckt. Ja men mach oock by de oude Heydenen aenmercken/ dat de openbare ende gewoonlicke eedt is in grooter weerde ghehouden gheweest: ende dat de dagelicsche ende lichtveerdige eeden zijn voor niet/ oft niet seer groot geacht gheweest/ gelijck of sy ghemeynt hadden dat den naem Gods in de sulcke niet gebruyckt en wert. Maer het ware veel te sorghelick de eeden die de gemeyn menschen soberlick/ heylichlick/ ende eerweerdichlic ghebruycken in nootsakelicke dingen/ te verdoemen: dewyle de selve oock met redenen ende met exempelen bevesticht zijn. Want ist dat de menschen onder malcanderen moghen in sware ende ernstighe saken God tot eenen Richter aenroepen/ veel meer tot ghetuyghe. Ghelijck/ u broeder sal u beschuldighen van ongetrouwicheyt: ghy sult arbeyden om u te ontschuldighen uyt liefde: hy en sal met gheen reden te vreden zijn. Ist dat uwe fame in perijckel is om sijn hartneckighe boosheyt/ so sult ghy sonder misdoen op Gods oordeel beroepen/ op dat hy uwe onnooselheyt te sijner tijt openbare. Het is een minder sake God tot ghetuyghe roepen/ ist datmen de woorden overlept. Daerom en sie ick niet waerom wy souden seggen/ dat sulcke betuyginge onghe-

3. Met het exempel Christi ende des Apostels Pauli.
Matth. 10. 15.23.42. ende 11.11. ende 18.3.18.
Marc. 8.12.
Joan 3.3.5.11 ende 5.19.24.25 ende 6.20.53. ende 8.34.51.58 ende 12.24. etc.
* Rom. 1.9. ende 9.1.
2. Cor. 1.18.23 ende 11.33.
Gal. 1.20.
Phil. 1.8.
1. Thes. 2.5.10 ende 5.27.
1. Tim. 5.21.
† Sommighe prysen wetlicke eeden: maer gheensins alsulcke die gheschieden buyten rechte der Overheyt.
1. Tim. 4.1.
Exo. 22.8.11.
Heb. 6.16.
Maer dat de eeden/ welcke buyten rechte der Overheyt gedaen worden/ oock gheoorloft zijn/ dat wort bewesen soo met een reden als oock met exempelen/ doch met sulcke bepalinghe/ als Gods woort voorschrijft.

Gen.21.24. Gen.31.53. Ruth 3.13. 1.Reg.18.10.

ongheoorloft is. Ende wy hebben vele exempelen. Ist datmen wil seggen dat de eet die Abraham ende Isaac met Abimelech deden/ zijn als van Overicheyts wegen gheschiet. Voorwaer Jacob ende Laban waren gemeyn mannen/ eñ en hadden geẽ ampt der Overicheyt / ende maken nochtans een verbont met malcanderen/ eñ bevestigen dat met eenen eet. Booz was oot een ghemeyn man/ ende hy bevesticht oock also het houwelick met Ruth. Abdias was oock een gemeyn man/ rechtveerdich ende godvreesende/ eñ nochtans betuycht hy met eenen eet het ghene dat hy Elie wil wijs maken. Daerom en weet ick gheenen beteren reghel/ dan datmen de eeden alsoo matighe/ dat sy niet lichtveerdich en zijn/ noch sonder oorsake / noch uyt boose begheerte: maer dat sy den rechtveerdighen noot dienen: te weten / daermen de eere Gods moet beschermen/ of des broeders stichtinge voorderẽ/ want hier op dient dit ghebot der Wet.

Eenen regel/ die in het eetsweeren te volghen is.

Dat vierde Ghebot.

Ghedenckt dat ghy dẽ Sabbathdach heylicht. Ses daghen suldy arbeyden ende alle uwe werck doen: maer de sevẽde dach is de Sabbath des Heeren uwes Gods. Ghy en sult daer in gheen werck doen/ etc.

Des vierden ghebots uytlegginge ende eynde.

28 Het eynde deses ghebots is / Dat wy onsen eyghenen ghesintheden ende wercken afstervende/ sullen het rijcke Gods bedencken/ eñ daer nae staen/ ende daer toe gheoeffent worden door sulcke middelen als hy heeft inghesett. Maer dewijle dit ghebot een sonderlicke ende ander aenmerckinghe heeft dan de andere/ so wil het oock op een ander wijse ende orden uytghelevt zijn. De oude Leeraers plegent te noemen Vmbratile (dat is schaduwelick) om dat het de uytwẽdighe onderhoudinghe des daechs vervaet / de welcke is ghelijck de andere figueren / door de comste Christi wech ghenomen. Dit wort wel met der waerheyt van hen geseyt / maer sy roeren ende raken de sake alleenlick ten halven.

Drie oorsaken.

Daerom moeten wy de uytlegginghe hoogher verhalen/ ende drie oorsaken aensien/ op de welcke dit ghebot my dunckt te staen / nae dat ickt aenghemerckt hebbe. Want de Hemelsche Wetgever heeft onder de ruste des sevenden daechs/ den volcke Israel de gheestelicke ruste willen afbeelden / in de welcke de gheloovighe moeten van hare eyghene wercken rusten / op dat sy God laten in hen wercken. Ten anderen heeft hy willen eenen sekeren dach in setten / in den welcken sy souden vergaderen ende by een comen/ om de Wet te hooren / ende de ceremonien te onderhouden: oft ymmers om dat sy diẽ sonderlinghe souden gebruycken om sijne wercken te bedencken : om door sulcke bedenckinghe tot Godsalicheyt geoeffent te worden. Ten derden heeft hy verordent datmen den dienstknechten ende den genen die onder ander menschen heerschappie zijn/ soude eenen rustdach toe laten/ om eenighe verlatinghe des arbeyts te hebben.

De eerste. De tweede. De derde.

† Verclaringe des eersten oorsaecks. De afbeeldinghe der gheestelicker ruste heeft de voornaemste plaetse in dit ghebot.

29 † Maer wy worden menigerley wijse geleert / dat de afbeeldinghe der gheestelicker ruste heeft de voorneemste plaetse in den Sabbath ghehadt.* Want de Heere en heeft byna gheens ghebots onderhoudinge strengelicker geeyscht. Als God wil segghen by de Propheten dat de gantsche Religie verdorven is/ so claecht hy dat sijne Sabbathen ontreynicht/ geschonden/ niet onderhouden/ noch gheheylicht zijn: ghelijck oft daer niet anders en ware waer in hy mochte gheeert worden/ als desen dienst verlaten wort. De onderhoudinghe des Sabbaths verheft hy met uytnemenden lof: daerom hebben de gheloovighe dese weldaet Gods/ dat hy hen den Sabbath gheopenbaert heeft/ seer groot geacht boven alle andere openbaringhen. Want by Nehemiam spreken de Leviten aldus/ in een groote vergaderinge : Ghy hebt onsen vaderẽ uwen heylighen Sabbath ghetoont/ ghy hebt hen geboden/ ende ceremonien/ ende de Wet ghegheven door de hant Mosis: Hier siet ghy hoe dẽ Sabbath in sonderlicke weerde gheacht wordt onder alle gheboden der Wet. Het welcke al dient om de weerdicheyt der verborghentheyt te verheffen/ het welcke seer wel van Mose ende Ezechiele wordt uytghedruckt. Want aldus staet in het tweede boeck Mosis : Siet toe dat ghy mijnen Sabbath onderhout / want hy is een teecken tusschen my ende u in uwe geslachten/ op dat ghy weet dat ick de Heere ben die u heylighe. Bewaert den Sabbath / want hy is u heylich. Laet de kinderen Israels dẽ Sabbath bewaren / ende dien onderhouden in hare ghesiachten: hy is een eeuwich verbont tusschẽ my ende de kinderen Israels / eñ een eeuwich teecken. Ezechiel spreect noch breeder: ende de somma deser woorden is dese/ dat den Sabbath een teeckẽ is/ waer door Israel bekent dat God sijn heylichmaker is. Ist dat onse heylichmakinge gheleghen is in de doodinghe onses willes / soo openbaert haer nu een seer bequame overeencominghe des uytwendighen teeckens met de inwendighe sake. Men moet gantschelick rusten op dat God in ons wercke. Wy moeten onsen wille laten varen/ onse herten over gheven/ ende alle begeerlickheden des vleeschs van ons werpen. Somma/ wy moetẽ rusten van alle wercken onses eygẽ vernufts/ † op dat wy God hebben in ons werckende/ ende in hem rusten/ ghelijck oock de Apostel tot den Hebreen leert.

* Num.13.22. Exech.20.12 ende 22.8. ende 23.38. Jere.17.21. 22. ende 27.

Nehe.9.14. Exod.31.13. ende 35.2. Esa.56.2.

Dwelck te kennen geeft dat God is onsen heylichmaker.

Ezech.20.12.

Waer uyt dat volcht/ dat wy rusten moeten/ ten eynde dat wy God in ons wercken de niet en beletten.

† Hebre.3.13. ende 4.9.

30 Dese gheduerighe ruste wert den Joden voor ghehouden door de onderhoudinghe eens daechs van seven/ de welcke de Heere heeft oock door sijn exempel aengepresen/ om dat sy te eerweerdelicker soude ghehouden worden. Want het en heeft gheen cleyn gewichte om den menschen tot neersticheyt te verwecken/ dat hy verstaet dat hy sijns Scheppers exempel nae volcht. Ist dat yemant eenighe verborghen beduydinghe soeckt in het ghetal van seven: dewyle dit in de Schriftuere een ghetal der volmaecktheyt is / soo en ist hier niet te vergheefs ghenomen om de eeuwighe gheduericheyt te beteeckenen. Hier mede comt oock wel over een dat Mosis beschryvinghe der vervolginghe der daghen ende nachten/ eyndicht op dien dach/ in den welcken hy verhaelt dat de Heere gherust heeft van sijne wercken. Men mach oock een ander aenmerckinghe deses getals by brengen/ die der waerheyt ghelijck zy: te weten/ dat God daer mede beteeckent heeft dat den Sabbath nemmermeer en sal volcomen zijn / tot dat den laetsten dach comt. Want in den Sabbath beginnen wy onse salighe ruste / in de welcke wy daghelicx nieuwen voortganck doen. Maer dewyle wy noch sonder ophouden strijt hebben teghen het vleesch / soo en sal die ruste niet eer volcomen zijn / dan als de prophetie Esaie sal vervult worden van de achtervolginghe des nieu maents/ nae de nieu maent: ende des Sabbaths nae den Sabbath: te weten / als God sal al zijn in allen. So soude dan de Heere moghen schynen door den sevenden dach synen volcke de

Ist dat yemant een verborghen beduydinghe in het getal vereyscht/ soo wort den sin deses gebots dies-halven bekent/ te weten / de gheduericheyt des Sabbaths ende de volcomentheyt in den laetsten dach.

Esaie 66.23. 1.Cor.15.28.

toecomende volmaecktheyt syns Sabbaths in den laetsten dach afghebeeldet te hebben/ om dat sy souden met eeuwighe bedenckinge haer leven lanck nae dese volmaecktheyt staen.

Ist dat ghy tselve slechtelic en eenvoudichlick verstaet/ daer en is niet veel af gelegen/ alleen dat de verborgentheyt blijft van de geduerige ruste onser wercken: also nochtans/ dat de superstitieuse onderhoudinge der daghen wech ghedaen worde.

31 Ist dat yemant dese aenmerckinghe des ghetals verworpt / ghelijck oft sy veel te scherpsinnich ware: ick en ben daer niet teghen / dat hy eenvoudelicker ende slechtelicker verstae / dat de Heere heeft eenen sekeren dach verordent / in den welcken het volck onder de leere der Wet soude gheoeffent worden/ om de gheestelicke ruste die eeuwichlick duert/ te bedencken. Ende dat hy den sevenden dach daer toe verordent heeft/ om dat hy voorsach dat het ghenoech was / oft om dat hy het volck soude door de ghelijckheyt syns exempels te bet verwecken / ofte ymmers om te vermanen dat het eynde des Sabbaths is alleenlick om dat het volck soude synen Schepper ghelijck worden. Want daer is weynich aen de uytlegginghe gheleghen / soo verre de verborghentheyt blyft die daer in voornemelick beduyt wordt / te weten /dat wy moeten eeuwelick van onse wercken rusten. Tot dese bedenckinghe hebben de Propheten altijts het volck wederroepen: om dat het niet en soude dencken ghenoech ghedaen te hebben/ als het nae den vleesche rustede. Boven de plaetsen die nu verhaelt zijn / hebben wy aldus in Esaia:

Esa.58.13.

Ist dat ghy op den Sabbath uwen voet af wendet dat ghy in mijnen heylighen dach niet uwen wille en doet / maer houdt eenẽ heylighen ende lustighen Sabbath des Heeren der eerlickheyt / ende eert hem / uwe eyghen weghen niet doende / ende dat uwen eyghen wille niet ghevonden en worde / ende dat ghy niet en spreeckt nae uwen wille: dan sult ghy lust hebben in den Heere / etc. Maer het ghene dat der ceremonie aenginck / is sonder twijfel door de coemste Christi des Heeren / te niete ghewordden. Want hy is de waerheyt/ door wiens teghenwoordicheyt alle figueren vergaen ende ophouden: hy is het lichaem door wiens aenschouwen de schaduwen verlaten worden. Hy is (segghe ick) de waerachtighe vervullinghe des Sabbaths. Door den Doop zijn wy met hem begraven / ende in de gheneynschap syns doots gheplant / op dat wy synder wederopstandinghe deelachtich zijnde/ in nieuwicheyt des levens wandelen. Daerom schrijft de Apostel erghens / dat den Sabbath is een schaduwe des toecomenden dinckx/ ende dat het lichaem daer van is in Christo/ dat is / de vaste substantie der waerheyt de welcke hy te dier plaetse verclaert. Dese en is niet te vrede met eenen dach / maer eyscht den heelen loop onses levens / tot dat wy gantschelick ons selven doot zijnde / met het leven Gods vervult wordẽ. Daerom moet de superstitieuse onderhoudinghe der daghen/ verre zijn van de Christenen.

De Ceremonie is door Christi comste te niete gedaen.
Joan.14.6.
Rom.6.4.
Col.2.16.17.

32 Maer dewijle de twee laetste oorsakẽ niet en mogen onder de oude schaduwen getelt worden/ maer dienen in alle eeuwen even wel: hoewel den Sabbath is wech ghenomen/ soo heeft nochtans dit noch plaetse onder ons / op dat wy op seker ghesette daghen vergaderen om het Woort te hooren/ ende het heylighe broot te breken/ ende ghemeyne gebeden te doen/ boven desen op dat de dienstboden ende wercklieden van haren arbeyt rusten. Op beyde dese oorsaken heeft God sonder twijfel in de ghebiedinghe des Sabbaths achte ghehadt. D'eerste heeft ghetuygenisse genoech oock in het eenich gebruyck der Joden. Ende de tweede heeft Moses in sijn vijfde boeck beteeckent met dese woorden: Op dat uwe Osse ende uwe Ezel gelijck rusten/ als ghy ghedenckt dat ghy selve in Egypten ghedient hebt. Item in sijn tweede boeck: Op dat uwe Osse ende Ezel ruste: ende dat de sone dijner dienstmaecht verlichtinghe hebbe. Wie sal versaken dat dese twee saken alsoo wel ons als de Joden aen gaen? De kerckelicke vergaderinghe worden ons in Gods woort gheboden / ende de noot daer van is ons door de bevindinghe deses levens genoech bekent. Ende hoe can men sulcken vergaderinghe houden/ ten zy dat sy gheordineert zijn / ende haer ghesette daghen hebben. Alle dinck moet ordentlick ende betamelick geschien onder ons/ ghelijck de Apostel seyt. Nu en can niet alleenlic dese bequaemheyt ende orden niet onderhouden wordẽ/ sonder sulcke matinghe der dagen/ maer daer staet oock anders een seer seker verwerringhe ende val der gemeynte te comen. Ist dat wy den selven noot hebbẽ om des welcken wille de Heere heeft den Joden den Sabbath in gheset: soo en mach niemant segghen dat de Wet des Sabbaths ons niet aen en gaet. Want de aldervoorsienichste ende ghenadichste Vader heeft alsoo wel willen onsen noot als der Jodẽ noot voorsiẽ. Maer yemant mach segghen/ waerom en vergaderen wy niet liever alle daghe / op dat alsoo het onderscheyt der daghen wech ghenomen worde? Dat ware wel te wenschen: ende voorwaer de gheestelicke wijsheyt waer wel weerdich datmen haer alle daghe een deelken des tijts gave. Maer dewijle om veler menschen swackheyt wille/ dat niet en can gheschien datmen soude alle daghe vergaderinghe houden: ende de liefde niet toe laet dat men meer van hen eyssche / waerom en souden wy dier redẽ niet ghehoorsaem zijn/ die ons door Gods wille is ghegheven?

De verclaringhe des tweeden ende derden oorsaecks/ de welcke op twee saken gheduerich siet.
Bevestinghe.
Deut.5.14.
Exod.23.12.
1.Cor.14.40.
Van de heylighe vyercomsten.

33 Ick ben bedwonghen wat breeder in dese sake te handelen/ om dat sommighe ongheruste gheesten te desen tijde beroerte maken om des Sondaechs wille. Sy claghen dat het Christen volc wort in het Jodendom gehouden/ om dat het eenige onderhoudinghe der daghen behout. Maer ick antwoorde / dat dien dach sonder eenich Jodendom van ons wordt onderhouden/ want wy zijn in desen deele wijt verscheydẽ van de Joden. Want wy en onderhouden dien dach niet als eẽ ceremonie met seer benauder Religie/ ghelijck of wy meynden dat daer mede een geestelicke verborgentheyt afgebeeldet ware: maer wy nemen hem aen als eenen nootsakelicken middel om orden in de Ghemeynte te houden. Maer (sy segghen) Paulus leert datmen niet en moet de Christenen in de onderhoudinghe des daechs oordeelẽ/ om dat hy een schaduwe is des toecomendẽ dinckx. Ẽn daerom vreest hy dat hy sal onder de Galaten te vergeefs gearbeyt hebben/ om dat sy noch dagen onderhoudẽ. Ẽn tot de Romeynen seyt hy/ dat het superstitieusheyt is/ als yemant den eenen dach van den anderen onderscheyt. Maer wie isser/ uytghenomen dese rasende menschen alleenlick/ die niet en can sien van wat onderhoudinghe de Apostel spreeckt? Want sy en sagẽ niet op dit Politische gebruyc ẽn kerckelicke ordeninge: maer dewijle sy de dagẽ als schaduwẽ der geestelicker dingẽ behieldẽ/ so verduysterdẽ sy so verre de eere Christi ẽn het licht des Euangelij. Sy onthieldẽ hen van hãtwercken/ niet om dat die de heylige oeffeningen verhinderen: maer door eenighe Religie/ om dat sy droomden dat sy van den arbeyt rustende/ gedachtenisse der verborghentheden hielden die voor-

Van de onderhoudinge des Sondaechs/ tegen de ghene/ die beroerte maken dat het Christen volc int Jodendom ghehouden wort.
Teghenwerpinghe.
Col.2.16.
Gal.4.10.
Rom.14.5.
Antwoort.

voortijden ghebboden waren. Dese verkeerde onderscheydinghe der daghen wederspreeckt Paulus: ende niet de behoorlicke verkiesinghe der dagen die tot ruste eñ vrede der Christelicker Gemeynte dient. Want in de Ghemeynten die hy geleert hadde/ wert den Sabbath tot dit gebruyck onderhouden. Want dien dach verordēt hy den Corinthen om de hantreyckinghe te samelen tot hulpe der armer broederen te Jerusalem. Ist datmē vreest voor superstitie/ die was meer te vreesen in de Jodische Feestdaghen dan in de Sondaghen die de Christenen nu hebben. Want om de superstitie wech te nemen/ is dien dach verlaten/ welcken de Joden onderhielden: ende om bequaemheyt orden ende vrede in de Gemeynte te behouden/ is eenen anderen dach daer toe verordent.

1.Cor.16.1.

Oorsake ende reden van de vieringe des Sondaechs.

34 Hoewel de Oude en hebbē niet sonder raet dē Sōdach in des Sabbaths stede gestelt. Wāt dewijle het eynde eñ de vervullinghe dier waerachtiger ruste die door den ouden Sabbath beteeckent was/in de wederopstandinge des Heeren is: so worden de Christenen oock door dē selven dach die de schaduwē geeyndicht heeft/ vermaent/ dat sy niet en moeten blijven in de ceremonien/die als schaduwen waren. Ic en achte het ghetal van seven soo seer niet/ dat ick soude willen de Ghemeynte daer aen als dienstbaer verbinden. Want ick en soude de Ghemeynten niet verdoemen die andere gewoonlicke dagen haddē tot haer vergaderingē/ so verre sy sonder superstitie waren. Het welcke sal wesen/ ist dat sy alleenlic tot onderhoudinge der leere ende ordeninge ghevoecht worden. De somma sal zijn gelijc de waerheyt wert den Joden onder figueren geleert/ also wort sy ons sonder schaduwen aengepresen: te weten/ten eerstē op dat wy ons leven lanck ruste bedencken van onse wercken/ op dat de Heere door sijnen Geest in ons wercke. Ten anderen op dat een yegelick hem selven soo wanneer hy tijt heeft/ met Godsalige overdenckinge der wercken Gods oeffene: ende oock dat wy alle ghelijck de behoorlicke ordeninghe onderhouden die om Gods woort te hooren/ eñ de Sacramenten te bedienen/ende tot gemeyne gebeden/ is ingestelt. Ten derden dat wy de gene die ons sijn onderworpen/niet onbeleefdelick en verdrucken. Alsoo worden de beuselingen der valscher Propheten te neder geleyt/die in voorleden tijde hebben den volcke de Jodische meyninge in gegevē/ niet anders by brengende/dan dat het ghene dat ceremoniael was/ in dit ghebot zy wech ghenomen/ende dat het gene dat de zeden aenginck/ noch blijft/ te weten/ de onderhoudinghe eens daechs in de weke. Maer dit is niet anders dan dē dach veranderē tot versmadinghe der Joden/ ende de selve heylicheyt des daechs int herte behouden: dewijle de selve beduydinghe der verborgentheyt die by de Joden haer plaetse hadde/noch by ons blijft. Ende wy sien voorwaer wat voortganc sy met sulcke leere gedaen hebben: want die op hare insettingen staen/ die gaen in de grove ende vleeschelicke superstitie des Sabbaths de Joden driemael te boven: soo dat de bescheldinghen die by Esaiam ghelesen worden/ alsoo wel te desen tijde/op hen luyden/als op de ghene die de Prophete te sijnen tijde strafte. Voort op dat de Religie onder ons niet en vervalle noch verflouwe/ soo moetmen voornemelick de gemeyn leere houden/ te wetē/ datmen moet de heylighe vergaderingen neerstelick onderhouden/ ende in de uytwendige behulpselen die tot de onderhoudinghe des Godsdienst dienen/ neerstich zijn.

Waer by dat nochtās niet en moet zijn eenige superstitiuese nootwendicheyt.

De somma ende inhout deses gebots.

De hac libert. Vide Socrat. Hist.tri.Lib.9. Cap.38.

Esa.1.13. ende 58.13.

Dat vijfste Ghebot.

Eert uwen Vader ende moeder/ op dat ghy lange leeft inden lande dat u de Heere uwe God sal gheven.

Het eynde deses gebots is/ dat wy de graden der hoocheyt die God verordent heeft/ moeten onderhoudē eñ niet schendē: want God draecht sorge voor de bewaringe dier ordeninghe die hy geset heeft. So sal dan de somma deses ghebots zijn/dat wy de ghene die de Heere over ons ghestelt heeft/in weerde houden/ ende hem eere/gehoorsaemheyt eñ danckbaerheyt bewijsen. Waer uyt dit verbot volcht: dat wy hare weerdicheyt niet en sullen door verachtinge/noch door hartneckicheyt/ noch door ondanckbaerheyt vercorten. Want so wijt streckt hem dat woort Eere, in de Schrifture. Gelijc als de Apostel seyt/dat de Ouderlinghen die wel regeeren/ dobbel eere weerdich zijn/ so verstaet hy niet alleenlick datmen hen behoort eerweerdicheyt te bewijsen/ maer oock sulcke vergeldinge te doen als haren dienst verdient. Ende dewijle dit ghebot van de onderworpinge seer strijt tegē de verdraeptheyt der mēschelicker natuere (de welcke door begeerte der hoocheyt seer opgeblasen zijnde/ haer seer onghewillich laet onderworpen/ soo heeft God hier de Overheyt die vā natuere alder lieflickst ende minst benijt is/ tot eē exempelaer voorgestelt/ op dat die onse herten te bet mochte versachten ende buyghen tot ghewoonlicke onderworpinge. Soo begint dan de Heere van de onderworpinge die de alderverdragelickste is/ om ons meer ende meer te wennen tot alle onderworpinge: dewijle in allē eē selve redē is. Want dien hy hoocheyt toeschrijft/ diē maeckt hy sijns naems deelachtich/ so verre het noodich is om de hoocheyt te beschermen. Nu dese namen/ Vader, God, eñ Heere, comen so eygentlic hem alleen toe/ dat onse herte moet door het ghevoelen sijnder majesteyt geraect wordē/ so wāneer wy een van dese namen hooren. Daerom die hy deser namen deelachtich maeckt/ die verciert hy met eenen glinster sijnder eerlickheyt/op dat sy/ een yeghelick na sijn plaetse ende hoocheyt/ eerlick zijn. So moeten wy dan achten wat Godlicx te zijne in den genen die een Vader genaemt is/ want hy en draecht dien Goddelicken naem niet te vergheefs. Alsoo oock die een Prince ofte Heere is/die is eenichsins de Godlicke eere deelachtich.

De uytlegginghe des vijfsten ghebots/ dwelck is het eerste vā de tweede tafel het eynde/ de somma ende het verbot des selvē.

1.Tim.5.17. Hoe wijt dat de eere die mē den Ouders bewijsen moet/ haer bestreckt.

Waerom God des vaders ende des moeders ghedachtich is.

Wien dat die name Vader/ toe comt.

36 Daerom moeten wy sonder twijfelen weten/ dat de Heere hier eenen ghemeynen reghel in set/ te weten/ dat wy eenen yeghelicken dien wy bekennen door Gods ordeninghe over ons ghesett te zijn/ eerbiedinghe/ ghehoorsaemheyt/ danckbaerheyt/ ende sulcken dienst bewijsen/ als wy vermoghen. Daer en is niet aen gheleghen of sy sulcker eere weerdich zijn of niet. Want hoedanich sy oock zijn/ soo en hebben sy nochtans de plaetse sonder de voorsieninghe Gods niet vercreghen/ om welcker plaetsen wille/ de Wetghever wil datmen hem eere doe.* Hy ghebiet nochtans: namelick/ van de eeringhe der Ouderen die ons in dit leven hebben opghebracht: tot welcke eeringhe de natuere selve ons eenichsins onderwijst. Want het zijn onnatuerlicke Dierē eñ geene mēschē die de vaderlicke macht met versmadinghe ofte hartneckicheyt vercorten. Daerom ghebiedt de Heere/ datmen alle de ghene die den Ouderen onghehoorsaem zijn/ sal dooden/ als die niet weerdich en zijn te leven/ dewijle sy die niet en

Daer en is niet aen gheleghen of sy't weerdich ofte onweerdich zijn/den welcken dese eere aenghedaen wort.

* Insonderheyt wordt daer bevolen de eere tot de Ouders.

Exod.21.17. Levi.20.9. ende 21.9. Deut.27.16.
* Welcke driederley is. Eerbiedinge/ Ghehoorſaemheyt/ Danckbaerheyt.
† Matt.15.5. Pro.20.20. Deut.21.18. Matth.15.4. Ephes.6.1. Col.3.20.

bekennen/ door der welcker hulpe ſy zijn tot dit levē gecomen. † Ende het ſchijnt uyt vele plaetſen der Wet waer te zijn/ dat wy geſeyt hebben/ * dat daer driederley eere is / daer van hy hier ſpreect/ te wetē/ eerbiedinge/ gehoorſaemheyt/ eñ dācbaerheyt. De eerſte eere beveſticht God/ als hy ghebiet die te dooden / die vader ofte moeder vloeckē: want hy wreect daer de verachtinge eñ verſmadinghe. De tweede/ als hy de ſtraffe des doots ghebiet over de onghehoorſame ende wederſpannighe. Tot de derde dient het ghene dat Chriſtus ſeyt Matth.15. te wetē/ dat het Gods gebot is/ datmen ſal den ouderen goet doen. Eñ ſoo wanneer Paulus dit ghebot meldet/ ſo vermaent hy dat daer door ghehoorſaemheyt gheeyſcht wort.

Tot wat eynde de belofte daer by ghedaen is.

37 Hier wort een belofte by geſtelt om dit gebot ons te meer aen te prijſen / ende ons te vermanen hoe aengenaem deſe onderdanicheyt die hier geboden is/ zy voor God. Want deſen prickel ghebruyckt Paulus om ons te verwecken/ als hy ſeyt/ dat dit het eerſte gebot is met belofte. Wāt de belofte die vorē verhaelt is in de eerſte tafel/ die en ginc niet ſonderlic noch eygentlic eē gebot aē/ maer de gantſche Wet. Aengaende

Hoe datſe te verſtaen is.

deſe tegēwoordige belofte/ God heeft daer in tot de Joden ſonderlick gheſproken van het lant dat hy hen belooft hadde tot erffeniſſe te geven. Soo dan iſt dat de beſittinghe dies lants was een teecken ende pant der gonſte Gods: ſoo en moetē wy ons niet verwonderē dat God heeft ſijn ghenade willen betuyghen / lanckheyt des levens ghevende / waer door de vrucht ſijnder weldaet langhe ghebruyckt wordt. Soo is dan dit de ſin deſes gebots. Eert vader ende moeder/ op dat ghy meucht lange leven om de beſittinge des lants langhe te gebruycken/ de welcke u ſal een ghetuyghenisſe mijnder ghenade zijn. Ende

Dit teghenwoordighe leven is een getuyghenisſe der goddelicker zegeninge.

dewijle het gantſche aertrijcke den gheloovigen gheſeghent is/ ſo ſtellen wy te rechte het tegenwoordich leven onder de zegenen Gods. Daerom gaet deſe belofte oock ons aen/ te weten/ ſoo verre de lanckheyt des tegenwoordigen levens ons een bewijs der gonſte Gods is: Want deſe belofte en is noch den Joden/ noch ons gegheven / ghelijck of een lanck leven op der aerde de ſalicheyt in hem verbaette/ maer om dat het dē ghelooviighen pleecht een teecken der goedertierenheyt Gods te zijne. Daerom als het comt

Eē aenmerckinge eñ ghenoechdoeninghe van een ſwaricheyt/ die men ſiet eenen ſomstyts ontmoeten.

dat de ghene die ſijnen ouderen ghehoorſaem is/ wort uyt dit leven wechgenomen eer ſijnen tijt rijpe/ ende ſijne daghen vol zijn (het welcke men dickmael ſiet) ſoo blijft nochtans de Heere niet min ſtantvaſtich in de volbrenginge ſijnder belofte/ dan of hy yemande hondert gemeten ofte bunderen lants gave / dien hy alleenlick een belooft hadde. Het is al hier in gheleghen/ dat wy overlegghen dat een lanck leven hier belooft wordt/ ſoo verre het een zegheninghe Gods is: ende dat het een zegheninghe Gods is / ſo verre het eē bewijs der Godlicker genade is: de welcke God door den doot veel rijckelicker ende ſekerlicker ſijnen dienſtknechten betuycht eñ met der daet bewijſt.

Daerentegē/ den onghehoorſamen kinderē wort den vloeck vercondicht.

38 Boven deſen als de Heere den kinderen die haren ouderen ſulcke ghehoorſaemheyt bewijſen als ſy ſchuldich zijn/ dē zegē des tegenwoordighen levens belooft: ſoo geeft hy oock mede te kennen/ dat allen onghehoorſamen ende wederſpannighen de vervloeckinge ſeer ſekerlick ſtaet te comen. Ende op datſe aen hem bewesen worde / ſoo betuycht God in ſijn Wet dat de ſulcke des doots ſchuldich zijn / ende beveelt datmenſe alſo ſal ſtraffen. Ende iſt dat ſy het oordeel ende de handen der menſchen ontgaen/ ſoo doet God ſelve wrake daer over op eenige maniere. Want wy ſien hoe groot getal ſulcker menſchen in den crijch ofte in eenich oproer verſlaghen worden: andere worden door onghewoonlicke ſtraffen ghequelt. Sy zijn bynae alle een bewijs dat deſe dreyginghe niet ydel en is. Ende is het dat eenige die ontgaen tot dat ſy out worden: dewijle de ſelve in dit tegenwoordich leven van den zegen Gods berooft zijnde / ellendich zijn/ ende tot namaels meerder ſtraffe bewaert wordē/ ſo is het verre dat ſy der belofte die den godſaligen gegeven is/ ſouden deelachtich zijn. Maer wy moetē oock cortelick aenmercken/ * dat ons ghebodenis alleenlick in den Heere hen gehoorſaem te zijne: het welcke oock claer ghenoech is uyt het fondament dat voren gheleyt is. Want ſy zijn onder ons gheſtelt in de plaetſe tot de welcke ſy zijn van God verheven/ die hen oock ſijn eere mede deylt. Daerom de onderdanicheyt die hen bewesen wordt/ moet eenen graet ende voorderinghe zijn om Gode den opperſten Vader eere te doen. Daerom is het dat ſy ons willen tot overtredinghe der Wet brenghen / ſoo en ſullen wyſe te rechte niet voor vaders / maer voor vreemde houden / dewijle ſy ons willen van de ghehoorſaemheyt des waerachtighen vaders af keeren. Dit moet mē weten aengaende Princen/ Heeren/ ende alle Overheyt. Want het ware onredelick ende onbetamelick/ dat haer hoocheyt/ die van de hoocheyt Gods comt/ ende behoort die groot te maken/ ſoude dienen ende gebruyckt worden/ om de ſelve te vernederen ende vercorten.

Maer daer wort by ghedaen een noodighe onderrichtinghe/ te wetē hoe verre wy onſen ouderen ende den genen die in haer plaetſe geſtelt zijn/ ſullē gehoorſaem zijn.
* Ephes.6.7.

Dat ſeſte Ghebot.

Ghy en ſult niet doot ſlaen.

Verclaringe/ het eynde eñ de ſomma des ſeſten gebots.

39 Het eynde deſes ghebots is/ dat een yeghelick moet de welvaert aller menſchen lief hebben / dewijle God het menſchelick gheſlachte heeft met eenicheyt verbondē. Somma dan/ alle ghewelt ende onghelijck / ende gantſchelick alle ſchade daer mede onſes naeſten lichaem gehindert wordt / is ons verboden. Ende daerom wort ons gheboden / ghetrouwelick alle hulpe te doen/ die wy vermogen/ om onſes naeſten leven te beſchermen: te beſorghen wat tot ſijn ruſte dient: te waken/ om dat hen ſchadelick is te verhinderen/ ende de hant te gheven als ſy in eenighen noot zijn. Iſt dat ghy ghedachtich zijt dat God de Wetgever aldus ſpreeckt/ ſo denckt oock mede dat hy met deſen regel wil oock uwe ziele onderwijſen. Want het en ſoude niet wel over een comen/ dat de ghene die * de gedachten der herten doorſiet / ende voornemelick † daer in woont / ſoude alleenlick het lichaem tot rechtveerdicheyt onderwijſen. Daerom wordt oock door deſe Wet verboden met der herten doot te ſlaen: ende hier wordt een inwendighe gheſintheyt geboden om des broeders leven te beſchermen. De hant baert wel dē dootſlach/ maer het herte ontfangt hem als het met toornicheyt eñ haet beſmet wordt. Siet oft ghy cont op uwen broeder toornich zijn ſonder groote begheerte hem leet te doē. Iſt dat ghy anders niet en cont toornich zijn/ ſoo en cont ghy oock anders niet haten: want haet en is anders niet dan veroude toornicheyt. Ghy meucht u veynſen/ eñ ſoecken met omineweghen te ontſchuldighen/ hoe ghy beſt cont / nochtans waer toornicheyt ofte haet is/ daer is een gheſintheyt ofte ghenegentheyt om quaet te doen. Iſt dat ghy blijft uytvlucht ſoeckende/ ſo is het vonniſſe nu door den mont des heylighen Geeſts ghegheven/ dat die

Nae dien de Wetghever geeſtelick is/ ſo verbiet hy den dootſlach des herten/ eñ ghebiet d'inwendige gheſintheyt om te beſchermē ſijns naeſten leven.
* Jere.17.10. 1.Samu.16.7. Pſal.7.10. Matth.9.4. Luc.6.8. Joan.2.24.25.
† Exo.29.45. Levit.26.11. Ezech.37.26. 2.Corin.6.16 Ephes.3.17. Roma.8.10.

1. Joan.3.15. Matth.5.22.

een dootslagher is / die in sijn herte sijnen broeder haet. Door den mont Christi ist betuycht/ dat die des oordeels schuldich is / die op sijnen broeder toornich is: dat die des raets schuldich is, die tot sijnen broeder seyt Racha: ende dat die des helschen vyers schuldich is / die tot sijnen broeder seyt ghy dwaes.

Tweederley reden deses Ghebots. 1. De mensche is het evenbeelt Gods. 2. Is ons vleesch.

40 De Schriftuere geeft twee oorsaken te kennen / op de welcke dit ghebot ghefondeert is: te weten/ om dat de mensche een beelt Gods is/ en om dat hy onse vleesch is. Daerom moeten wy ons ontsien den mensche te hinderen/ ten zy dat wy het beelt Gods willen schenden/ ende moeten hem als onse eyghen vleesch helpen / ten zy dat wy willen bewysen dat wy geene menschen en zijn. Hoe men hier toe mach vermaent worden door de verlossinghe ende ghenade Christi/ dat sal erghens ghehandelt worden. Maer de Heere wil dat wy naturlick dese twee dinghen in den mensche aenmercke/ waer door wy moghen tot sijn bewaringhe beweecht worden: te weten / dat wy het beelt Gods in den mensche eere bewijsen / ende onse vleesch in hem omhelsen. So en is die niet terstont va dootslach ontschuldich / die hem selven onthouden heeft van bloet te storten. Want ist dat ghy yet met den wercke volbrengt/ ofte soeckt te doen/ ofte met begheerte ende raet voor neemt dat teghen eens anders welvaert ende ghesonheyt is/ so zijt ghy nu in dootslach schuldich. Wederom ist dat ghy niet en soeckt eens anders ghesontheyt nae uwe vermoghen ende gheleghentheyt te beschermen ende bewaren/ so wort oock door sulcke onmenschelickheyt de Wet overghetreden. Ist dat soo groote sorghe ghedragen wort voor de ghesontheyt ende welvaert des lichaems/ soo moghen wy hier uyt verstaen / watmen der salicheyt der zielen schuldich is / de welcke voor God verre het lichaem te boven gaet.

Lib. 3. Cap.7. sect.4.5.6.7. ende Cap.20. sect.38.45. Item Lib.4. Cap.1. sect.13.14.15.16.17.18.19. en cap.17. sect.38.40.

Dat sevenste Ghebot.

Ghy en sult gheen overspel doen.

De verclaringhe het eynde ende de somma des sevensten Ghebots.

41 Het eynde deses verbots is / Dat alle onreynicheyt moet van ons wech zijn / dewijle God cuyschheyt ende reynicheyt lief heeft. So is dan de somma/ dat wy niet en sullen met eenige onreynicheyt ofte oncuyscheyt des vleeschs besmet worden. Hier mede comt een ghebot overeen/ dat wy alle de deelen onses lichaems sullen met cuysheyt ende maticheyt regeeren. Ende hy verbiet namelick hoererie/ tot de welcke alle oncuysheyt streckt/ om door de schandelickheyt der hoererie (de welcke grover ende tastelicker is/ dewijle sy ooc het lichaem schandelic maect) ons tot een vergrouwinghe ende schouwinghe aller oncuyschept te brenghen. Dewijle de mensche is met sulcker conditie gheschapen / dat hy niet en sal eensamelick sonder gheselschap leven/ maer de hulpe ghebruycken die hem is toeghevoecht: ende dewijle hy door de straffe der zonde meer wort tot dese nootsakelickheyt verbonde: soo is de Heere hem in desen deele/ soo veel noodich was/ te hulpe gecomen/ als hy het houwelick heeft in ghestelt/ des welckes vergeselschappinge wort door sijn autoriteyt begonnen/ ende oock door sijnen zegen gheheylicht. Waer uyt het openbaer is / dat alle ander verghezelschappinghe die buyten het houwelick geschiet/ voor God vervloeckt is: ende dat de vergheselschappinge des houwelicx is als een medecijne tegen den noot verordent/ op dat wy niet tot ongheboreden oncuysheyt en valle. Daerom laet ons ons selven niet flatteren/ als wy hooren dat gee man en mach met een wijf buyten houwelick vereenigen/ sonder van God vervloeckt te zijn.

Waerom God hoererie verbiet.

Medecijne tege de hoererie.

42 † Nu dewijle door de conditie der natuere/ ende oock door de oncuyscheyt die nae den val ontsteken is / ons het gheselschap der vrouwe dubbel noodich is/ uytghenomen die God door sonderlicke ghenade heeft van dien noot bevrijt: soo sie een yeghelick wel toe wat hem ghegeven is. Ick bekenne wel dat maechdelicke cuysheyt niet en is te verachte: Maer dewijle die de sommighen niet en is ghegheven / ende den sommighen niet en is anders dan voor eenen tijt gegeven/ die door oncuysheyt gequelt worden/ ende de selve niet en connen overwinnen/ die sullen de hulpe des houwelicx ghebruycken/ op dat sy alsoo nae de mate haerder roepinghe in cuysheyt leven. Want de ghene die dese gave niet en hebben ontfanghen/ die strijden teghen God / ende wederstaen sijn ordeninghe / als sy dien middel die hen ghegheven ende toegelaten is/ niet willen teghen haer oncuysheyt ghebruycken / ende hen selven daer mede helpen. Dat my hier niemant teghen en worpe (ghelijck heden vele plegen te doen) dat hy door Gods hulpe alle dinck vermach. † Want Gods hulpe en staet niemande by dan den ghenen die in Gods wegen wandelen/ dat is/ in haren roep: van den welcken die alle afwijcken/ die de middelen die God ghegheven heeft/ verachtende / soecken met ydele ende lichtveerdighe dinghen haren noot te overwinnen ende ontworstelen. De Heere betuycht dat cuyscheyt een sonderlicke gave Gods is/ en sulc een gave/ als die niet een yeghelicken / noch den gantschen lichame der ghemeynte ghegheven wordt / maer weynighen lidtmaten. Want hy seyt dat sommighe menschen hen selven gesneden hebben om het rijcke der Hemelen / dat is/ om dat sy te beter ende vryelicker souden moge met de sake des hemelsche rijcx becommert zijn. Ende op dat niemant en dencke dat sulcke snijdinghe in des menschen macht is / soo seyt hy weynich te voren/ dat alle menschen dat niet en connen vaten/ maer alleenlick de ghene dien dat is van God ghegheven. Daer uyt besluyt hy: Wie dit can vaten / die vate het. Dit betuycht Paulus oock claerlicker/ als hy schrijft dat een yeghelick sijn eyghen gaven van God heeft / de eene aldus / de ander also.

† De gave va onthoudinge/ is wel uytnemende/ maer staet alleen in der hant Gods: Sommighen is sy heel geweygert/ en sommighen is sy voor eene tyt verleent.

Wederlegginghe van ee tegenworpinghe der gener die den maechdelicke staet beschermen.

† Psal.91.1. ende 14.

Matt.19.11.

1.Cor.7.9.

43 Als wy door openbare betuyginghe vermaent worden/ dat het niet en is in eens yeghelicx macht cuyscheyt te behouden buyten houwelic/ oock als hy met arbeyt ende neersticheyt seer daer nae staet / ende dat het een sonderlicke genade Gods is/ de welcke de Heere niet en geeft dan sommighen sekeren menschen / op dat sy te bequamer en onverhinderder zijn tot sijn werc/ soo strijden wy voorwaer teghen God/ ende teghen de natuere die hy heeft in gheset/ als wy de wijse onses levens niet en schicken nae de mate onser macht. De Heere verbiet hier hoererie/ so eyscht hy dan suyverheyt ende cuyscheyt van ons. Ende daer is een middel om die te behouden/ te weten/ dat een yeghelick sijn vermoghen bekenne. Niemant en verachte lichtveerdelick het houwelick/ als een dinck dat hem onnut en te vergheefs ware: niemant en begheere ongheトrout te blijven/ anders dan die gheen wijf ghebreck en heeft: niemant en soecke ooc hier in des vleeschs ruste noch gemack: maer alleenlick op dat hy van desen bant vry zijnde/ dies te bequamer ende bereyder zy tot alle wercke der godsalicheyt. Ende dewijle dese weldaet wordt vele menschen alleenlick voor eenen tyt ghegeven/ so mach een yeghelick hem van houwelick onthouden / soo langhe als hy bequaem is om

So lange dan can hen elcke ende een van het houwelic onthouden/ tot dat hy bequaem sal wesen om te onderhouden de maechdelicke cuysheyt.

Het ware en rechte ghebruyck des maechdelick staets.

1.Cor.7.2.9.

machdelicke cuyscheyt te houden. Is het dat hy niet machtich en is om de oncuyscheyt te wederstaen/ soo moet hy verstaen dat de noot des houwelicx hem is van den Heere op gelept. Dit leert de Apostel als hy ghebiet dat een yegelick man sal syn wijf hebben/ ende dat een yegelick wijf sal haren man hebben/ om hoererie te schouwen. Item dat die trouwe in den Heere/ die hem selven niet en can onthouden. Ten eersten gheeft hy te kennen dat het meeste deel der menschen is der oncuyschept onderworpen. Tē anderē en neemt hy niemant uyt vā de gene die der oncuyschept onderworpen zijn/ maer gebiet hen allen dat sy desen eenighen middel (te weten het houwelick) ghebruycken/ waer door men de oncuyschept mach wederstaen. Daerom de gene die hen selven niet en connen onthouden/ eñ desen middel om harer swackheyt te hulpe comen/ verachten/ die sondighen oock daer in dat sy desen ghebode des Apostels onghehoorsaem zijn. Ende niemant en flattere hem selven gelijc of hy niet en conde van oncuyschept ghestraft worden/ om dat hy by gheen vrouwe en is geweest/ hoewel nochtans daerentusschē het herte van binnen door oncuyschept brant. Want Paulus leert dat cuyschept is suyverheyt des herten met reynicheyt des lichaems. Een ongehoude vrouwe (seyt hy) bedenckt dat des Heeren is/ hoe sy heylich zy/ beyde aen lichaem eñ geest. Daerom dit gebot boven met reden bevestigende/ seyt hy niet alleenlic dat het beter is een wijf te trouwen dan hem selven door hoererie te ontreynigen/ maer seyt dat het beter is te trouwen dan te bernen.

Die daer ongetrout zijn/ de niet oncuyschept besmet wort/ de selve oorloocht tegen God ende de natuere/ die van God gegheven is.

Beschrijvinge van cuyschept. 1.Cor.7.34.

44 Voort als de ghetroude weten dat haer vergeselschappinghe van God is ghesegent/ so sullen sy daer door vermaent wordē/ dat sy niet en behooren het houwelick met onmatige ende ongebonden oncuyschept te ontreynigen. Want hoewel de schandelicheyt der oncuyschept wort door de eerlickheyt des houwelicx bedeckt/ soo moet nochtans niet terstont daerom het houwelick een verweckinghe der oncuyschept zijn. Daerom en moeten de ghehoude niet dencken dat hen alle dinck gheoorloft is: maer een yegelick man hebbe syn wijf soberlic/ ende wederom het wijf haren man: op dat sy alsoo leven/ dat sy niet en doen dat teghen de eerlickheyt ende maticheyt des houwelicx is. Want het betaemt alsoo dat het houwelick in den Heere begonnen/ matich ende zedich zy/ eñ niet tot allerley uyterste dertelheyt uytbreke ende overvloeye. Dese dertelheyt heeft Ambrosius ghestraft met een sententie die swaer/ maer nochtans niet onbequaem is/ als hy dien sijns ghetrouden wijfs overspeelder noemt/ die in het ghebruyck des houwelicx geē achte en heeft op schaemte noch eerbaerheyt. Ten laetsten sullen wy aenmercken/ wie dese Wetghever is/ die de hoererie verdoemt: te weten/ God die te rechte gheheelheyt der ziele/ des gheests/ ende des lichaems eyscht/ dewijle hy ons geheel behoort te besitten. Daerom als hy verbiet te hoereren/ so verbiet hy oock mede met onmatige verciersinge des lichaems/ met oncuysche roeringe der leden ofte oneerlicke woorden yemant tot oncuyschept te verwecken. Want het en is niet sonder redē dat Archelaus tot eenen jonghelick die seer lichtveerdichlick ghecleet was/ seyde/ dat het even veel was met wat deel des lichaems hy oncuysch ware: want wy moeten God aensien/ de welcke alle onreynicheyt ende besmettinghe verdoemt/ in wat deel onser ziele ofte onses lichaems die ghesien wort. Ende op dat wy hier aē niet en twijfelen/ soo moeten wy ghedencken dat God hier schaemte ende eerbaerheyt ghebiet. Ende ist dat hy schaemte van ons eyscht/ so straft hy al wat daer teghen is. Daerom ist dat ghy soeckt desen ghebodeu ghehoorsaem te zijn/ soo siet toe dat het herte niet met boose begheerten van binnen en berne/ dat de ooghe niet dertel noch onschamel en zy/ dat het lichaem niet lichtveerdelick verciert en zy/ dat de tonge niet door oncuysche woorden en verlocke tot oncuysche gedachten/ ende dat de kele door gulsicheyt geen oorsake en geve. Want alle sulcke dingen zijn als smetten/ door de welcke de suyverheyt der cuyschept ontreynicht wort.

De getroude mans sullen haer oock wachten/ dat sy alsoo den toom niet geven tot alle schandelicke lusten/ datse eer haerder huysvrouwē overspeelders/ als echte mans ghehouden moeten worden.

Ambros. Lib. de Philosoph. quem citat. August. Lib. contra Iulianum 2.

Eyndelic/ al wat teghens de schaemte ende eerbaerheyt (die hier gebodē wort) strijt/ dat wort in dit seven ste ghebot verworpen.

Dat achtste Ghebot.

Ghy en sult niet stelen.

45 Het eynde deses gebots is/ dat eenen yegelicken ghegheven worde dat hem toe comt/ dewijle de onrechtveerdicheyt grouwelick is voor God. So sal dan de somma zijn: Dat ons verboden is nae eens anders goet te staen: ende alsō dat ons gheboden is eenen yeghelicken getrouwelick te helpen het sijne bewaren. Want men moet dencken dat het ghene dat een yegelick besit/ hem niet en is by gheval ofte door fortuyne toegheeomen/ maer door de bedeelinghe des opperten Heeren aller dingen: ende datmen daerom niet en mach yemande sijn goet ontvinden/ sonder bedrieghelick teghen Gods uytdeelinghe te sondigen. De dieste is menigerley. Daer is een dieste met ghewelt/ als eens anders goet wort door ghewelt ende rooversche vryheyt genomen. Daer is een ander dieste met boos bedroch/ als eens anders goet wort bedrieghelick ghenomen. Daer is een dieste met bedeckter listicheyt/ als yemants goet wordt door eenen schijn des rechts ontvonden. Daer is oock een dieste met smeeckinghe/ als yemants goet wort onder het decksel der ghevinghe afghemolcken ofte afghesnuyt. Maer op dat ick niet te langhe en blijve in allerley dieste te verhalen/ soo sullen wy dieste achten alle listen ende consten/ door de welcke onses naesten goet wort tot ons getrockē/ als sy van de oprechticheyt der liefde afwijcken tot begheerte om te bedrieghen ofte eenichsins hinder ofte schade te doē. Al is het dat sulcke consten ende middelen connen in het rechthuys ghrechtveerdicht worden ende overwunnē/ so zijn sy nochtans voor dē richtstoel Gods dieste gheacht. Want God siet de lange laghen daer mede een listich man begint de slechte herten te verstricken/ tot dat hyse ten eynde in sijn nette gecrijghe: hy siet de harde ende onredelicke wetten/ waer door de arme van den machtigen benout eñ afgeworpen wort: hy siet dien schoonen soeten behaghelicken schijn/ waer door een schalck mensche den onvoorsichtigē als met eenen angel verlockt eñ vangt. Alle dese dingen zijn voor der menschen oordeel verborgē/ eñ en connen niet bekent worden. Ende dit ongelijck en heeft niet alleenlick plaetse in ghelt/ ofte coopmanschap/ oft ackers/ maer in eens peghelicx recht. Want wy onthouden onsen naesten het sijne/ als wy onsen dienst ofte hulpe onthouden die wy hem schuldich zijn. Ist dat een besorger ofte lantbouwer hem tot ledicheyt begeeft/ ende sijns Heerē goet verslint/ eñ geē sorge en draecht in de huyshoudinge: ist dat yemant het goet dat hem bevolen is/ met onrecht verquist/ oft met overdaet verdoet: ist dat een dienstknecht sijnen Heere bespot/ sijn secreet openbaert/ sijn levē oft goet eenichsins tot schade brengt: wederom ist dat eē huysheere sijn huysgesin onredelic quelt/ die is

Wtlegginge/ eynde ende somma des achtsten Gebots.

Vierderley gestachte van dieverie.

Wat boose consten in dit ghebot bestraft worden.

Andere bysondere ende merckelicke stucken van dieverie.

die is bi God ē dief geacht. Wāt wie niet en doet dat hy na syné roep eñ officie eené anderé schuldich is/ die onthout eñ ontneét eés anders goet.

Een rechte aenmerckinge des selven ghebots.
1. De eerste.

46 Daerom sullen wy recht ende wel desen gebode gehoorsaem zijn / als wy met het ghene dat onse is te vreden zynde/ geen gewin en soecken/ anders dan dat oprecht ende eerlick zy/ als wy niet en begeeren met onrecht rijc te wordē/ noch en soecken onsen naesten niet af te worpen van het syne/ om het onse te vermeerderen: als wy niet en arbeyden om door wreetheyt goet uyt eens anders bloet te vergaren: als wy niet onmatelick van allen zijden met recht ende onrecht te hoope en schrabben om onse giericheyt te vervullen/ ofte onse overdaet te volbrenghen.

2. De tweede.

Maer hier teghen sal altijts ons voornemen zijn / eenen peghelicken soo veel ons moghelick is / met raet ende daet ghetrouwelick te helpen dat hy het syne behoude: Ist dat het gevalt dat wy met ongetrouwe eñ bedriegelicke menschen te doen hebben / laet ons liever bereyt zijn wat van den onsen te verliesen / dan tegen hen te krijven ofte rechten.

3. De derde.

Eñ wy en sullen niet alleenlick dit doen / maer die wy sien in swaricheyt ende noot/ die sullen wy mede deelen / ende met onse

De vierde.

overvloedicheyt haer ghebreck verlichten. Ten laetsten/ sal een yegelic aensien hoe verre hy van syns roeps ofte ampts weghe zy tot andere verbonden/ ende sal ghetrouwelick betalen dat hy

Wien dat dese aenmerckinghe aengaet.
1. Den volcke ende Magistraet.

schuldich is. Hierom sal het volck alle de ghene die over hen gestelt zijn/ in weerde eñ eere houdē/ hare heerschappie ghewillichlick draghen/ de Wetten ende ghebodén gehoorsaem ende onderdanich zijn/ niet weygerē dat het met Gods wille ende gonste doen can. Wederom sullen de ghene die over het volck ghestelt zijn/ sorge voor haer volck draghen/ de ghemeyn vrede beschermen/ de goede helpen/ de boose dwinghen: ende alle dinghen alsoo bedienen/ ghelijck die moeten Gode den oppersten Richter rekenschap van

2. Den Herderen ende schapen der kercken.

haer bedieninghe geven. De dienaers der kercken sullen getrouwelick arbeyden in den dienst des woorts / de leere der salicheyt niet vervalschen/ maer die suyver ende oprecht den volcke Gods leeren/ eñ niet alleenlick met leeren/ maer oock met het exempel des levens onderwijsen: ende sullen als goede Herders de schapen regeeren. Het volck wederom salse als boden eñ Apostelen Gods ontfanghen ende aennemen/ de eere die hen de opperste meester ghegeven heeft/ hen niet onthouden/ hen geven dat tot het levē noo-

3. Den ouderen ende kinderen.
* Deut.6.7.
10.
Psal.78.4.
Prov.19.18.
ende 29.17.
Eccle.7.25.
ende 30.11.
Ephes.6.4.

dich is. * De ouders sullen hare kinderen / ghelijck die hen van God bevolen zijn / voeden / regeeren ende leeren: hare herten niet verbitteren noch vervreemden door wreetheyt / maer met vaderlicke soeticheyt ende goedertierenheyt helpen ende omhelsen. Ende ghelijck boven geseyt is/ dat † de kinderen zijn den ouderen eerbiedinghe schuldich: alsoo sullen de jonghers hare ouders in eere houden / ghelijck de Heere wil dat

4. Dē jongelinghen ende bedaechden.
† Ephes.6.1.
Col.3.20.
Ephes.6.5.7.
Col.3.22.
1.Timot.6.1.
Tit.2.9.
1.Pet.2.18.

de outheyt gheeert zy. De oude sullen oock der jongheren swackheyt met haer voorsichticheyt ende wijsheyt matighen/ niet met roepen eñ lasterē quellende/ maer de strengicheyt met vriendelickheyt ende goedertierenheyt matighende.

5. Dē knechten eñ heeren.
† Ephes.6.9.
Eccles.7.22.
ende 33.29.
Colos.4.1.

† De dienstknechtē sullen neerstich ende gehoorsaem zijn in haren dienst / ende dat niet nae der ooghe/ maer van herten/ gelijck of sy God selve dienden. De † Heeren en sullē ooc niet hart noch onredelick zijn teghen hare dienstknechten/ niet met te groote strengicheyt eñ scherpicheyt quellen/ niet schandelic handelen/ maer liever bekēnen dat sy hare broeders zijn / ende hare mededienstknechten onder den hemelschen Heere / de welcke sy behooren lief te hebben/ ende vriendelick te handelen.

6. Eenē yegelicken bysonder.

Op dese wijse/ segge ick/ sal een yegelic bedencken wat hy in syn orden eñ roep/ synen naesten schuldich is / ende betalen dat hy schuldich is. Boven desen moeten wy altijts dē Wetgever aensien/ op dat wy weten dat dit gebot alsoo wel het herte als de handen aengaet/ op dat sy soeckē eens anders voordeel ende profyt te beschermen ende voorderen.

Dat neghenste Ghebot.

Ghy en sult gheen leugenachtich ghetuyghe zijn tegen uwen naesten.

Des neghensten Ghebots verclaringhe/ somma ende eynde.

47 Het eynde deses ghebots is/ dat wy onderlinge moeten sonder bedroch de waerheyt spreken ende eeren/ dewyle God (die de waerheyt is) de leughen haet. Soo sal dan de somma zijn/ dat wy met lasteren ofte valsche beschuldighen niemants naem en schenden/ noch door leugen yemant in syn goet hinder en doen: eyndelick dat wy niemande onrecht en doen / noch met lasteren noch met spottē. Met dit verbot comt oock een ghebot over een / dat wy soo verre ons moghelick is/ eenen yeghelicken getrouwelick helpen de waerheyt bevestigen / om syn fame ende goet ongheschent te behouden.

Den sin deses ghebots is/ de leughen te vermyden eñ de waerheyt te volghen.
* Exod.23.1.
Levit.19.16.

De Heere schijnt den sin deses gebots uyt te leggen in het tweede boec Mosis/ met dese woordē: * Ghy en sult geē leughenachtighe stemme aennemen/ noch uwe hant voegen om voor den godloosen valsche getuygenisse te geven. Item/ Ghy sult de leughen schuwen. Eñ op eē ander plaetse verbiet hy ons de leugen/ niet alleenlick op dat wy geene lasteraers noch oorblasers en zijn onder het volck: maer oock op dat niemant synen broeder en bedriege/ want hy verbiet dit beyde met verscheyden gebodē. Het is voorwaer sonder twijfel dat God gelijck hy in de voorgaende geboden heeft wreetheyt/ oncuyscheyt/ eñ giericheyt verbodē/ alsoo oock hier in dit gebot de valscheyt verbiet/

Tweederley valscheyt.

de welcke tweederley is. Want wy sondighen met boose achterclappinge tegen onses naesten fame/ ofte met liegen/ ofte somtijts met teghenspreken vercorten wy syn voordeel.

Dat openbare getuyghenis/ dat voor den Rechter geschiet/ ende des gemeynē volcx getuyghenis.

Ende daer en is niet aen gelegen of hy meynt dat in dit gebot wort van openbare getuygenissen gemeldet die voor den Rechter geschien/ ofte van gemeyne getuygenisse die in dagelicksche handelingen onderlinge gheschien. Want wy moeten altijts ghedachtich zijn/ dat uyt eenen yeghelicken aert der zonde/ eē specie wort tot exempel voorgeset/ by de welcke alle de andere moetē verstaē worden: ende dat voornemelic die specie wort voorgeset/ in de welcke de schandelickheyt der zonde alderclaerst ghesien wort. Hoewel het comt best over een datmen dit ghebot verstae van valsche beschuldingen ende hinderlicke achterclappinge/ door de welcke onse naeste t'onrechte beschadicht wort. Want de valscheyt der ghetuyghenisse voor recht/ en is nemmermeer sonder valschen eedt. Ende tegen den valschen eedt/ so verre hy den naem Gods ontheylicht ende schent/ is ghenoech gheseyt in het derde ghebot. So is dan de rechte onderhoudinge deses ghebots/ dat de tonge de waerheyt betuyghende/ des naesten goede fame ende voordeel diene.

De redelickheyt deses Ghebots.

De redelicheyt hier in is seer openbaer. Want ist dat de goede fame eñ naem costelicker is dan alle schatten/ so en ist niet min zonde yemant van synen goeden naem te berooven / dan van syn goet. Eñ in yemants goet te rooven doetmē somtijts alsoo veel met valsche getuygenisse/ als met grijpēde hādē.

† Op hoe veelderley wijse hier tēgens ghesondicht wort.
1: Met achterclap.

48 † Het is nochtās wonder hoe lichtveerdichlic eñ sorgeloostick in desen deele alomme gesondicht

dicht wort/ so datmen weynige menschen vint die niet seer hier in gebreckelick en zijn: so grooten lust hebben wy tot dese fenijnighe soeticheyt in eens anders quaet te ondersoecken en te ontdecken. En wy en moeten niet dencken dat wy genoech ontschuldich zijn/ als wy dicmael met en lieghen. Want God die verboden heeft uwes naesten naem niet te besmetten met lieghen / de selve wil oock dat ghy uwes naesten naem sult vā schande bewarē/ so verre ghy met der waerheyt cont. Want hoewel hy alleenlick verbiet dien met leugenen hinder te doen/ soo gheeft hy nochtans met dat selve te kennen / dat hy daer sorge voor draecht. En dit behoort ons genoech te zijn om onses naesten fame ongeschent te bewarē: te wetē/ dat God daer sorge voor draecht.

2. Met quaet sprekē/ daer van de wercken der Christelicker liefden onderschepdē/ ende geweert worden.

Daerom wordt sonder twijfel gantschelick het quaet spreken verboden. Ende by quaet spreken verstaen wy / niet scheldinghe die om beterens wille geschiet: noch beschuldinge noch beclaginge voor het recht/ waer door men hulpe soect tegen het quaet: noch openbare straffinge die geschiet om andere sondaers te verschricken: noch openbaringe by de ghene der welcker welvaert het nut is dat sy gewaerschout worden/ op datse niet door onwetentheyt schade en lijden: maer by quaet spreken verstaen wy beschuldinge ende beswaringe die uyt haet en quaetwillicheyt / en lust tot achterclap comt.

3. Met oneerbare ende bittere hoffheyt.

Ja dit gebot streckt oock daer toe/ dat wy niet en sullen rabbauwen ende boeven hovischeyt gebruycken/ die met bitteren schimp ende laster vermengt is/ waer door eens anders feyl ofte gebreck wort bitterlick als spelende geroert: gelijck sommige pleghen/ die mèt eens anders beschaemtheyt en suchten / willen lustich ende geneuchlick gheacht worden: want door sulcke verkeerde vryheyt der woordē/ worden de broeders somtijts swaerlick gheslaghen.

4. Met ongheschickte neuswijsicheyt/ en genegentheyt tot verkeerde oordeelen.

Voort/ ist dat wy den Wetgever aenmercken/ de welcke met rechte also wel over de ooren ende over het herte als over de tonghe behoort heerschappie te hebben: soo sullen wy voorwaer bevinden / dat oock de begheerte om achterclap te hooren/ en de quade ghenegentheyt tot verkeert oordeel/ hier verboden wort. Want het en soude niet wel over een comen / dat God soude het quaet spreken in de tonge hatē/ en de quaetwillicheyt in het herte niet quaet achten.

Wat van allen menschen vereyscht wordt.

Daerom ist dat de waerachtighe vreese en liefde Gods in ons (so verre het mogelic ende nut is/ en so verre de liefde can lyden) noch tonge noch oore hebben tot lasterlicke ende bittere woorden / noch onse herte lichtveerdichlick tot quaet vermoeden begeven: maer laet ons eens yeghelicx woort ende werc in het beste duyden/ ende sijn eere met onse oordeel/ ooren en tonghe / vriendelick bewaren.

Dat thiende Ghebot.

Ghy en sult uwes naesten huys niet begheeren/etc.

Wtlegginge/ het eynde en de somma des thienden ghebots.

49 Het eynde deses verbots is/ Dat wy alle begeerte die teghen de liefde is/ moeten uyt onse herten worpen. Want God wil dat de gantsche ziele zy van de gesintheyt der liefde beseten. Soo sal dan de somma zijn/ dat ons geen gedachte en sal overcomen / waer door onse herte gheroert worde met begheerte die tot eens anders schade streckt. Hier mede comt een gebot over een / dat al wat wy bedencken/ raetslagē/ willen/ en soecken/ zy niet des naesten nut en voordeel.

Wat by het woort/ Begheerte/ verstaen wort.

Maer hier schijnt eē groote en verwerrede swaricheyt te comen. Want is het dat wy boven hebben met der waerheyt geseyt/ dat onder hoererie en diefte/ oock de begeerte om te hoereren en schade te doen/ en de raet om te bedriegen/ verboden wort: so mochte het nu schijnē te vergeefs te zijne/ dat ons de begeerte tot eens anders goet hier niet een eyghen wet verboden wort.

Onderscheyt tusschen den raet ende begeerte welcke in dit ghebot verworpen wort.

Maer dese knoop can lichtelick ontdaen worden/ door het onderscheyt tusschen raet ende begheerlickheyt. Want den raet gelijck wy in de voorgaende geboden gesproken hebben/ noemen wy een vercoren en aengenomen voornemen en goetduncken des willes als de begeerlickheyt heeft het herte overwonnen. De begeerlicheyt can sonder sulcke verkiesinge ende bewillinge zijn/ te wetē/ als het herte met ydele en verkeerde dingen die hem voor comen/ alleenlick geprickelt ende gekittelt wort. So dan gelijck de Heere dus lange geboden heeft / dat de regel der liefde soude den wille ende het werc regeeren: also gebiet hy nu dat oock de gedachten des hertē daer door geregelt worden / op dat sy niet boos ende verdraeyt en zijn/ ende het herte niet tot afwijckinge en bewegen. Gelijc hy verboden heeft het herte te laten buygen tot toornicheyt/ haet/ hoererie/ roof/ leugen/ also ghebiet hy nu datmen niet en sal laten daer toe verwecken.

Waerom God soodanighe ē groote oprechticheyt eyscht.

50 Ende het en is niet sonder oorsake/ dat hy so groote gherechticheyt eyscht. Want wie can versaken dat het recht zy/ dat alle macht der ziele van de liefde beseten worde? ende is het dat eenighe macht der ziele vreemde is van der liefde/ wie can versaken dat die gebreckelick is? Ende hoe comen de boose ende quade begeerlickheden in uwe herte die uwen broeder schadelick zijn/ anders dan om dat ghy hem verlatende/ u selvē alleenlick besorcht? Want ware het herte geheel met liefde doordroncken/ soo en soude gheen deel daer van tot sulcke gedachten open staen. Soo moet dan het herte soo verre ydel van der liefde zijn/ als het de boose begeerlickheyt ontfanght.

Teghenworpinghe.

Hier mochte yemant teghen worpen / dat het nochtans niet en betaemt/ dat de phantasien en gedachten die lichtveerdelick in den sin vliegen/ en ten eynde vergaen/ souden voor begeerlicheden/ der welcker sate in het herte is / verdoemt worden.

Antwoort.

Antwoorde: Wy spreken hier van sulcke phantasien en gedachtē/ die in dē sin draeyen/ en oock mede het herte met begeerlickheyt stooten en slaen: want soo wanneer in den sin comt wat te begheeren/ soo wort het herte verweckt ende springt op.

De liefde tot onsen naesten wort hier insonderheyt bevolen.

So gebiet dan God eenē wonderlicken brant der liefde / den welcken hy niet en wil oock met de alderminste begeerlickheden verhindert te hebben. Hy wil dat het herte seer vast ende wonderlicken wel gheschickt zy/ ende en laet niet toe dat het oock met de lichtste prickels tegen de wet der liefde geroert worde. Tot dit verstant heeft my eerst Augustinus dē wech gheopent/ op dat ghy niet en meynt dat ghéene groote autheuren also ghevoelen.

Waerom mentie ghemaeckt wort van huys/ wijf / knecht/ dienstmaecht/ osse/ ezel etc.

Ende hoewel het voornemen des Heeren was alle boose begeerlickheyt te verbieden/ soo heeft hy nochtans sulcke begeerlickheden voorgestelt tot exempel/ die ons door valsche behagelickheyt aldermeest bedriegen: om dat hy gantschelick niet en soude der begeerlickheyt toelaten, dewijle hy ons van die dingen af treckt/ nae de welcke sy aldermeest raest en verheucht. Hier hebt ghy de tweede tafel der Wet/ in de welcke wy genoech vermaent worden wat wy den mensche schuldich zijn om Gods wille/ op des welcken aenmerckinghe de gantsche Wet staet. Daerom wordt het te vergeefs in ghestampt al wat in dese tafel gheleert wort / tē zy dat dese selve leere op de vreese en eeringe Gods als op eē fondamēt steune.

* Teghen de ghene/ die dit gebot in tweē deelen.

*Die in dese verbiedinge der begeerlicheyt twee geboden

soecken

soecken te maken / die can een voorsichtich Leser (of ick schoon swijghe) wel oordeelen dat sy dwalen. Het en can hen ooc niet helpen dat daer tweemael staet / Ghy en sult niet begeerẽ. Want als hy ghesept heeft: Ghy en sult uwes naesten huys niet begeeren / so verhaelt hy de deelen ofte stucken die in het huys zijn / beginnende van der huysvrouwe: waer uyt het openbaer is / dat het moet doorgaens sonder af breken ghelesen worden (ghelijck de Joden doen) eñ dat God in somma gebiet / dat het gene dat eẽ yegelic besit / hem geheel eñ onvercort blijve / niet alleenlick door ongelijck ende onrecht / ofte door lust tot bedrieghen / maer oock door de alderminste begheerte / waer door het herte mach gheroert worden.

Dat laetste deel deses capittels / waer in aenghewesen wort het ooghemerck des Wets.
* Bevestiginghe.

51 Nu en ist niet swaer te oordeelen waer toe de gantsche Wet streckt / te weten / tot vervullinge der rechtveerdichept: op dat sy der menschen leven voege eñ schicke na het exemplaer der suyverhept Gods. * Want God heeft sijnẽ aert alsoo in de Wet afghebeelt / dat soo yemant met de wercken vertoont al wat daer in gebodẽ wort / die sal eenichsins het beelt Gods nae sijn leven uytdrucken.

Deut.10.12.

Daerom als Moses wilde de somma der Wet den Israeliten in ghedachtenisse brenghen / soo seyde hy: Ende nu O Israel / wat eyscht de Heere u God van u / anders dan dat ghy sult den Heere vreesen / ende in sijne weghen wandelen: hem lief hebbẽ ende dienen met gantscher herten ende gantscher ziele / ende sijne gheboden bewaren? Ende hy en heeft niet af gehouden dit selve hen te verhalen so wanneer hy wilde het eynde der Wet te kennen geven. De leere der Wet streckt hier toe / dat sy dẽ mensche door heylichept des levens met God vereenige / ende doe aen hem hanghen (ghelijck Moses ergens spreeckt.)

Deut.6.5. ende 11.13.
De somma van de thien gheboden.

Nu de volmaecktheyt deser heylichept is in twee hooftstucken ghelegen die nu verhaelt zijn / te weten / dat wy God lief hebbẽ uyt gantscher herten / ende gantscher zielẽ / eñ gantscher macht: ende onsen naesten gelijck ons selven. Ende het eerste eñ voorneemste is / dat onse ziele in allẽ deele worde met de liefde Gods vervult. Daer uyt sal terstont de liefde des naesten vloeyen.

1.Tim.1.5.

Dit bewijst Paulus / als hy schrijft dat het eynde der Wet is de liefde uyt suyver conscientie ende ongeveynst geloove. Hier siet ghy hoe dat de conscientie ende het ongeveynst gheloove / dat is met eenen woorde / de waerachtige Godsalichept / wort boven als in het hooft gestelt.

Wt het voorseyde volcht / dat geensins de Wet alleenlick een grof begin der rechtveerdichept leert: maer dat sy siet op dat voorbeelt der Goddelicker suyverhept tot vervullinghe der gherechtichept.

Daerom dwalen de ghene die meynen dat in de Wet alleenlic een grof begin der rechtveerdichept ghelecrt wort / om den mensche tot cleyne oeffeninghen te brenghen / ende niet om oock mede tot het rechte eynde der goeder wercken te leyden: want tot de opperste volmaecktheyt en cont ghy niet begeeren boven dese voorschreven sententien Mosis ende Pauli. Want ick bidde u / waer wil die henen die niet te vrede en is met dese onderwijsinghe door de welcke de mensche tot de vreese Gods / tot den gheestelicken Godsdienst / tot gehoorsaemhept der gheboden / tot de rechtichept der weghen des Heeren / somma tot suyverhept der conscientie / eñ tot eẽ oprecht geloove eñ liefde wort onderwesen? Hier uyt wort de uytlegginge der Wet bevestlicht / de welcke alle wercken der godsalichept eñ liefde in de geboden der Wet speurt eñ vint. Want die alleenlick ick en weet niet wat grove beginselen daer in soecken / gelijc of sy den wille Gods alleenlic ten halven leerde / die en weten het eynde der Wet niet wel / ¹ gelijck Paulus dat betuycht.

¹ 1.Tim.1.5.
* Waerom dat by den Euangelisten ende Apostelẽ dickwils vermelt wort alleen van de laetste tafel / ende niet van d'eerste.

52 * Maer dewijle Christus ende de Apostelẽ / somtijts als sy de somma der Wet verhalen / de eerste tafel verswijgen: so dwalen vele menschen daer in / als sy der selver woorden willen van beyde de tafelen verstaẽ. In Mattheo seyt Christus / dat de voorneemste wercken der Wet zijn barmhertichept / oordeel ende gheloove. (Matt.23.23.) Onder het woort geloove / verstaet hy (daer aen ic niet en twijfele) trouwe ende waerhept tot de menschen. Maer sommighe verstaen daer by de religie ende het gheloove tot God / om dat sy souden de woorden Christi trecken tot de gheheele Wet: maer het is voorwaer te vergeefs. Want Christus spreeckt daer van de wercken / met de welcke de mensche moet hem selven rechtveerdich bewijsen. Als wy dese reden aenmercken / so en salt ons oock niet verwonderen waerom de Heere den jonghelinge / die vraechde door welcker geboden onderhoudinghe hy mochte in het leven comen / alleenlick dese gheantwoort heeft: (Matt.19.18. Marc.10.19.) Ghy en sult niet dootslaen / ghy en sult gheen overspel doen / ghy en sult niet stelen / ghy en sult gheen valsch ghetuygenisse gheven: Eert vader ende moeder: Hebt uwen naesten lief ghelijck u selven. (Luc.18.20.) Want de gehoorsaemhept der eerster tafel / was bynae in de gesinthept des hertẽ ofte in de ceremonien gelegen. De gesinthept des hertẽ en wort niet ghesien: de ceremonien werden altijts van de geveynsde hypocriten neerstichlick gebruyckt: maer de wercken der liefde zijn sulc / dat wy volmaeckte rechtveerdichept daer door bewijsen. Dit wort so dickmael in de Prophetẽ bevonden / dat het den Leser die yet geoeffent is / behoort wel bekent te zijn. Want gemeynlick so wanneer sy tot beteringhe vermanen / soo verwecken sy het volc tot getrouwichept / oordeel / barmhertichept eñ gerechtichept / ende gaen de eerste tafel voorby. Nochtans en gaen sy alsoo de vreese Gods niet voorby / maer eysschen dat die door uytwendige teeckenen ernstichlick bewesen worde. Dat is ymmers opẽbaer / dat sy van de onderhoudinghe der Wet handelende / ghemeynlic van de tweede tafel spreken: want daer in wort de neerstichept tot rechtveerdichept eñ gheelhept aldermeest gesien. Het en is niet noodich de plaetsen te verhalen / want een yeghelick sal lichtelic by hem selvẽ aẽmerckẽ dat ic segge.

Dit selve wort oock by den Propheten ghesien.

Een teghenworpinge tegen de voorgaende 52. af deylinghe / ende der selver antwoort.

53 Daer mochte yemant segghen: Ist dan meer tot de somma der rechtveerdichept / dat mẽ met de menschen ontschuldichlic leve / dan datmen God met godsalichept eere? Neẽ: maer dewijl niet lichtelic yemant de liefde in allen dinge en onderhout / ten zy dat hy God van herten vreese / so wort oock het bewijs der godsalichept daer uyt genomen. Boven desen dewijle de Heere wel weet dat gheen weldaet van ons en can tot hem comen (het welcke hy oock door den Prophete betuycht) soo en eyscht hy onse wercken niet voor hem selven / maer oeffent ons in goede wercken tegen onsen naesten. (Psal.16.2.) Daerom en heeft de Apostel niet sonder oorsake de gantsche volmaecktheyt der heylighen ghestelt in de liefde. (Ephes.3.9.) Ende seyt ergens niet qualick / dat sy de vervullinghe der Wet is / ende dat die de Wet volbracht heeft / die sijnen naesten lief heeft. (Rom.13.8. Jacob.2.8.) Item / dat de gantsche Wet wort in een woort begrepen / te weten in dit: Hebt uwen naesten lief gelijck u selven. (Galat.5.14. Levi.19.17. Matt.22.38.) Want hy en leert niet anders dan Christus selve / als hy seyt: Al wat ghy wilt dat de menschen u doen / doet ghy hen dat selve. (Marc.12.31. Matt.7.12.) Sonder twijfel in de Wet eñ de Prophetẽ heeft het geloove eñ al wat den rechtẽ Godsdienst aẽgaet / de eerste plaetse: eñ de liefde is in de onderste plaetse / maer de Heere verstaet dat in de Wet ons de onderhoudinge des rechts eñ gerechtichepts alleenlic gebodẽ wort / waer door wy geoeffent

oeffent wordē om de Godsalige vreese Gods te betuygen/ist dat in ons eenighe is.

De rechte maniere des levens/dat na den reghel des Wets gelept wort/ vereyscht liefde tot onsen naesten.

54 Laet ons dan hier in blyven/ te wetē/ dat onse leven dan sal seer wel nae den wille Gods ende de geboden der Wet gheschiet zijn / als het den broederen van allen zyden seer vruchtbaer is. In de gantsche Wet en is niet een syllabe die den mensche eenen regel sette van dingen die hy tot voordeel sijns vleeschs sal doē ofte laten. Eñ voorwaer dewijle de menschen alsoo geborē zijn/ dat sy meer dan te seere tot haers selfs liefde geneghen zijn: ende dat sy altijts de liefde haers selfs behouden/ oock als sy van der waerheyt af vallen: so en was hier toe geen Wet noodich/die sulcke liefde die van selfs te groot is/soude meer ontsteken. Waer uyt het is gantschelick openbaer dat niet de liefde ons selfs / maer de liefde Gods ende onses naesten is de onderhoudinghe der gebodē: ende dat die alderbest ende alderheylichst leeft die so weynich alst mogelick is/ voor hem selven leeft ende arbeyt : ende dat niemant qualicker ende onrechtveerdichlicker en leeft/ dan die alleenlick voor hem selven leeft ende arbeyt/ende alleenlick bedenct ende soeckt wat hem aen gaet. Ja om te beter uyt te druckē met wat grooter genegentheyt wy behooren tot de liefde onses naesten gedrongen te worden / so wijst hy ons op de liefde ons selfs/ als op eenen regel/dewijle geen grooter noch stercker ghenegentheyt en is. Ende men moet de cracht der wijse van spreken neerstichlick aenmercken. Want hy en stelt niet de eygen liefde in de eerste plaetse/ ende de liefde des naesten in de tweede / ghelijck sommighe Sophisten dwaselick gedroomt hebben: maer de natuerlicke genegentheyt der liefde die wy tot ons selven hebben / die treckt hy eer tot andere. Daerom seyt Paulus dat de liefde niet en soeckt dat haer eygen is. Oock en is dat niet een hayr te achten/dat sommige hier voort brēgen: Dat de regel altijts is boven het ghene dat geregelt wort. Want de Heere en stelt geenen reghel in de liefde ons selfs / der welcker de liefde onses naesten soude onderworpē zijn. Maer hy bewijst dat de ghenegentheyt der liefde die door natuerlicke boosheyt plach in ons te blijven/nu moet tot andere strecken : op dat wy met niet minder blymoedicheyt / vyericheyt/ ende sorchvuldicheyt bereyt en zijn / om onsen naestē/dan ons selven goet te doen.

Vide Augustinum de doct. Christ. lib. 1. Cap. 23. & sequentibus.

Welcke de gene omstooten/die in de eerste plaetse stellen eygen liefde.

1.Cor.13.5.

Alle sulcker reden wort omgestooten.

Wie de Naeste is.
Luc.10.36.

55 Nu dewijle Christus in de parabole van den Samaritaen heeft bewesen / dat onder den naem des naesten / oock de aldervreemste verstaē wort/so en moeten wy het gebot der liefden niet in onse vrienden ende maghen bepalen. Ick en versake niet dat wy de ghene daer mede wy aldermeest doens / vrientschaps / ofte ghemeynschaps hebben / behooren aldergemeynlickst te helpen. Want de menschelickheyt ende redelicheyt brengt dat mede/dat de menschen malcanderen so veel te meer hulpe ende deucht doen/hoe sy naerder vrienden oft magen/ ofte ghebueren zijn. Ende dat en is teghen God niet/ maer wy worden eenichsins door sijn voorsieninghe daer toe gedrongen. Maer ick segge dat wy moeten het gantsche geslachte der menschen / sonder eenige uytneminge/ met een genegētheyt der liefde omhelsen: dat hier geē onderschept en is tusschen de Griecken ende Barbarischen/ tusschen den weerdighen ende onweerdighen / tusschen vrient ende vyant: want men moetse in God eñ niet in hen selven aenmerckē: als wyse alsoo niet en aensien /so en ist geen wonder dat wy in vele dwalingē verwerret worden. * Daerom is het dat wy den rechten wech eñ regel der liefde willen houden/ soo en moeten wy onse ooghen niet eerst op den mensche slaen/wiens aenschouwen soude dickmael meer haet dan liefde verwerckē/ maer op God / die ons ghebiet de liefde die wy hem bewijsen/ tot alle menschen te strecken : op dat dit een eeuwich fondament zy / dat wy den mensche/hoedanich hy oock zy/ moete lief hebben/ want wy God lief hebben.

Niet alleen bloetvrienden/ swaghers/ lantsluyden/ ghebueren/ eñ die eenighe vrientschap ende gemeynschap met malcanderen hebben/ maer oock die eenē aldervreemst/ ende aldervertst is.

* Op dat wy den selven met oprechter genegentheyt moghen omhelsen/sullen wy onse ooge wenden tot God / die sulcx gheboden heeft.

56 Daerom was het een seer schadelicke onwetentheyt ofte boosheyt / dat de Schoolsche Leeraers uyt de ghebođen van gheen wrake te begeeren/ van onse vyanden lief te hebbē (welcke geboden voortijden allen den Joden gegeven waren/ ende doe allen Christenē int gemeyn geleert worden) hebben raden gemaeckt / de welcke men mochte doen ofte laten. Ende hebben de nootsakelicke onderhoudinghe daer van den Monicken bevolen: de welcke hier in alleenlick souden rechtveerdigher zijn dan de slechte Christenen/om dat sy van selfs hen selven verbonden tot sulcker raden onderhoudinghe. Ende sy seggen de oorsake waerom sy die niet voor gebodē aen en nemen/te weten/om dat sy veel te lastich eñ te swaer schijnen/ voornemelick den Christenen die onder de Wet der ghenade zijn. Bestaen sy alsoo de eeuwige Wet Gods te niete te maken/ die hy van den naesten lief te hebben/heeft gegeven? Can sulck eenich onderschept in de gantsche Schriftuere gevonden worden? Wordē niet veel meer daer in alomme geboden gelesen / die strengelick van ons eyschen dat wy sullen onse vyanden lief hebbē? Want hoedanich is dat gebot daer in ons geboden wort onsen hongherighen vyant te voeden : sijne dwalende ossen ende ezels ten rechten weghe te brengen / ofte die onder het last liggen/op te helpen? Sullen wy den beesten onses vyants goet doen sonder eenighe goetwillicheyt tot hem te hebben? Wat sullen wy segghen? Ist niet een eeuwich woort des Heeren/ dat hy seyt: Gheeft my de wrake/ ende ick salse vergelden. Het welcke oock ergens claerlicker staet/aldus: Ghy en sult geen wrake soecken / noch het ongheluck uwes naesten niet gedencken. Dit moetē sy uytroeyen uyt de Wet/ of sy moeten bekennen eñ belydē dat de Heere zy een Wetgever / ende niet een raetsman geweest.

Daerom soo hebben de School-Leeraers schandelick ghedwaelt.
1. Datse uyt de Gheboden ghemaeckt hebben raden/ die sy den Monicken te onderhouden ghelaten hebben.

Pro.25.21.
Exod.23.4.

Deut.32.35.

Levit.19.18.

57 Boven desen / wat willen dese sententien die sy hebben bestaē met glosen ende uytleggingen te verdraeyen? te weten: * Hebt uwe vyandē lief: doet den genen deucht die u haten: bidt voor de gene die u vervolgen: zegent de gene die u vervloecken: op dat ghy zijt kinderen uwes hemelschē Vaders die in de hemelē is. † Wie en soude hier met Chrysostomo niet segghen/dat het uyt sulcke nootsakelicke oorsake openbaer genoech is/dat dit geene vermaningē/maer gebodē zijn? Wat sullē wy noch behoudē als wy uyt het getal der kinderen Gods uytgheroept worden? Maer nae haer gevoelen sullen alleene de Monicken kinderen des hemelschen Vaders zijn/ die sullen alleene dorven God den Vader aenroepen. Wat sal dan de Ghemeynte hierentusschen? Sy sal met dē selven rechte onder de Heydenen ende Publicanen ghereckent worden. Want Christus seyt: Ist dat ghy uwen vrienden gonstich zijt / wat danck sult ghy hebben? Doen niet de Heydenen ende Publicanen dat selve? Wy sullen dan wel zijn als ons de naem wordt ghelaten dat wy Christenen zijn / maer de erve des hemelschē rijcx wort ontnomen. Het is oock een sterck argument dat Augustinus seyt: Als de Heere verbiet te hoererē/so verbiet hy alsoo wel des vyants als des vrients wijf aē te tastē: als hy dieste verbiet/so en laet hy niet toe gāt-

schelick

Wederlegginge van dese dwalinghe uyt de getuyghenissen der H. Schrifture ende der oudē Theologanten.
* Matt.5.44
Luc.6.37.
† Liber de compunctione cordis.

Matth.5.46
Luc.6.31.

Liber de doct. Christiana.

schelick yet te stelen van vrient ofte vyant. Eñ dese twee dinghen / te weten / niet stelen ende niet hoereren/ stelt Paulus onder de reghel der liefde/ ende leert datse vervaet zijn onder dit gebot: Ghy sult uwen naesten lief hebben als u selven.

Rom.13.9. Levit.19.17.

Daerom moet Paulus een valsch uytleggher der Wet gheweest zijn / of hier volcht nootsakelick uyt / dat wy uyt dit ghebot oock onse vyanden moeten lief hebben/ ghelijck onse vrienden. Soo gheven sy dan waerachtichlick te kennen/ dat sy kinderen des Satans zijn/ dewijle sy het ghemeyn jock der kinderen Gods/ soo stoutelick van hen worpen. Men mocht twijfelen of haer beestelick onverstant / ofte haer onbeschaemtheyt meerder gheweest zy in de voorsettinghe deser leere. Want onder de oude Leeraers en is niemandt die niet als seker zynde/ en oordeelt / dat dit enckelick gheboden zijn. Ende dewijle Gregorius dit selve sonder ommesien oordeelt/ soo ist claer dat oock selfs te sijnen tijde daer geen twijfel van en was: want hy seyt sonder daer aen te twijfelen/ dat het gheboden zijn. Ende hoe dwaselick argumenteren sy: Het is (seggen sy) veel te swaer een last voor de Christenen.

Wederlegginghe van een sophistische Insprake.

Maer meynen sy dan dat yet swaerders can bedacht worden dan God lief te hebben / uyt gantscher herten / uyt gantscher ziele/ ende uyt gantscher macht? als men dit gebot aensiet/ soo moet alle dinck daer by geleken/ licht geacht worden/ oock den vyant lief te hebben/ ofte alle begeerte der wrake uyt de hertẽ te doen. Voorwaer alle geboden zijn swaer eñ lastich voor onse swacheyt/ ooc het minste punctken der Wet. Het is de Heere in den welcken wy cracht doen: die gheve wat hy gebiet/ ende ghebiede wat hy wil. Dat de Christenen zijn onder de Wet der genade/ dat en is niet onghebonden sonder Wet wandelen: maer in Christo geplant te zijne/ door wiens ghenade sy van de vervloeckinge der Wet vry zijn/ ende door wiens Geest sy de Wet hebben in haer herte gheschreven. Dese genade heeft Paulus (oneygentlick sprekende) een Wet ghenaemt / de selve gelijckende met de Wet Gods/ teghen de welcke hyse stelde. Maer dese philosopheren dwaselick / ende te vergheefs in de naem der Wet.

2. Datse de bedeckte godloosicheyt eñ begeerte hebben genaemt een vergevelicke zonde. Siet lib.3. cap.4. sect.28.

58 Soo weynich reden is oock daer in dat sy de verborgen ende bedeckte ongoddelickheyt die tegen de eerste Tafel is / ende de rechte overtredinge des laetsten gebots/ hebben genaemt vergevelicke zonde. Want sy beschrijven de vergevelicke zonde alsoo/ dat sy is boose begeerte sonder beraden wille/ de welcke niet langhe in het herte en sit. Maer ick segge dat gheen boose begheerte en can in het herte comen / anders dan door het achterlatẽ der dingen die in de Wet geboden ende geeyscht worden. Ons is verboden vreemde goden te hebben. Als nu het herte door de cracht des mistrouwens verslagen zijnde/ elderswaert ommesiet dan op God/ als het door haestige boose eñ quade begeerte getrockẽ wort om sijn salicheyt elders in te stellen: of schoon sulcke roeringhen lichtelick ende haestelick vergaen/ nochtans waer door comẽ sy/ anders dan om dat in de ziele wat ydels is / om sulcke versoeckingen ende becoringẽ aen te nemen.† Ende op dat wy het niet lanck in dese sake en maken/ daer is een ghebot ‡ van God lief te hebben uyt gantscher herten/ uyt gantschen verstande/ ende uyt gantscher ziele. Daerom is het dat alle de machten der ziele niet tot de liefde Gods ghestreckt en worden/ soo is daer nu een afwijckinghe van der Wet gheschiet. Want de vyanden die in onse herte op staen teghen Gods rijcke in

† Wederlegginge van dese eerste dwalinghe/ genomen van de heele somma der thien gheboden/ gebiedende de liefde Gods ende des naesten.
‡ Deut.6.5. ende 10.12. ende 30.6. Matt.22.37.

ons/ ende sijn geboden wederspreken/ die betuygen dat den throon Gods niet wel in onse conscientie bevesticht is. Wy hebben bewesen dat het laetste gebot eygentlick hier toe dient. Heeft ons eenige boose lust in het herte gepryckelt? soo zijn wy nu straffelic vã boose begeerte: eñ worden ooc mede overtreders der Wet gestelt. Wat de Heere en verbiet niet alleenlic raet eñ daet die tot eens anders schade is/ maer verbiet ooc met boose begeerte geprickelt te wordẽ/ ofte te branden. Ende over de overtredinge Gods is altijts de vervloeckinghe Gods. Daerom en moeten wy oock de alderlichtste boose begeertẽ niet vry wijsen van het oordeel des doots. Augustinus seyt: Als wy de zondẽ willen wegen/ soo en laet ons gheene valsche ende bedrieghelicke waechschalẽ ghebruycken/ noch daer in weghen wat wy willen/ ende alsoo wy willen/ na onse goetduncken/ segghende/ dit is swaer / dat is licht.

Lib.1. de Baptis. contra Donatist. cap.6.

Maer laet ons de waechschalen Gods nemen uyt der Schrifture/ als uyt dẽ thresoor Gods: ende daer in weghen welck swaertst zy: Ja laet ons niet weghen/ maer dat gewichte bekennen dat God gewegẽ heeft. Eñ wat seyt de Schrifture? Voorwaer als Paulus seyt dat de doot is de besoldinge der zonde/ soo bewijst hy dat dit stinckende onderscheyt is hem onbekent gheweest. Eñ dewijle wy meer dan te seer tot gheveynstheyt ghenegen zijn/ soo en behoorde men dit voetsel niet te geven / waer door de luye onverstandige conscientien soudẽ verlockt worden.

2. Van het ghetuygenisse des Apostels. Rom.6.23.

59 Och of sy overdochten wat Christus meynt/ als hy seyt: Soo wie een van dese alderminste geboden sal overgetreden/ ende de menschen alsoo gheleert hebben/ die sal van geender weerde zijn in het rycke der hemelen. Zijn niet dese onder der selver ghetal / die de overtredinghe der Wet bestaen soo licht te maken / ghelijck of sy des doodts niet weerdich en ware?

3. Van Christi authoriteyt. Matth.5.19.

Men behoorde niet slechtelick te aenmercken wat ons gheboden wort/ maer oock wie hy is die het gebiet/ want in alle overtredinge sijnder Wet/ hoe cleyne sy oock zy/ wort sijn autoriteyt vercort. Ende achten sy dat cleyne/ dat de majesteyt Gods in eenighen dinghe gheschonden wordt? Boven desen / ist dat God sijnen wille heeft in de Wet verclaert / soo mishaecht hem alle dinck dat teghen de Wet is. Willen sy dichten dat Gods toornicheyt is so seer ontwapẽt/ dat de straffe des doots niet en soude terstont volghen? Waert dat sy voornamen liever de stemme Gods te hooren / dan sijn openbaer waerheyt met onwijse redenen te verduysteren: so heeft God selve een claer oordeel ghegheven/ seggende: De ziele die sal gesondicht hebben/ die sal sterven. Item/ dat ick weynich te vorẽ verhaelt hebbe: De besoldinge der zonde is de doot.

4. Van de naturе ende Majesteyt Gods.

5. Van het gegeven oordeel over de zonde. Ezec.18.20. Rom.6.23.

Maer dese menschen willen houden staende dat het niet dootlick en is/ dat sy nochtans bekennen zonden te zijne / dewijle sy dat niet en connen versaken. Maer laetse ymmers te eenighen tijde leeren wijser worden: dewijle sy dus lange veel te vele haerder raserie hebben toeghegeven. Ende ist dat sy blijven rasende / soo moeten de kinderen Gods hen selven van de sulcke afwenden/ ende houden dat alle zonde dootlick is/ dewijle sy is een wederspannicheyt tegen den wille Gods/ waer door sijn toornicheyt nootsakelick verweckt wort: ende om dat sy is een overtredinghe der Wet / teghen de welcke het oordeel Gods is sonder uytneminge vercondicht. De zonden der Heylighen zijn vergevelick/ niet uyt haer nature / maer om dat sy door de barmhertichеyt Gods vergheven worden.

t'Besluyt van alsoo veelderley wederlegginghen.

Capittel ix.

Dat Christus, hoewel hy onder de Wet den Ioden is bekent geweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.

De heylighe Vaders onder de Wet hebben gesien den dach Christi/ maer duysterlick: maer onsliden/die onder den Euangelio zijn / is Christus volcomelicker geopenbaert.

DEwijle God niet te vergheefs heeft voortijden hem selven willen door de reyningen ende offerhanden / betuyghen eenen Vader te zijn/ en heeft oock niet te vergheefs een uytvercoren volck voor hem selven gheheylicht: soo is hy oock doen sonder twijfel in het selve beelt bekent geweest/ in het welcke hy ons nu met voller claerheyt verschijnt. † Daerom als Malachias(dewijle het ampt der Propheten stont na sijn doot eenigen tijt lanck op te houden) hadde den Joden gheboden op de Wet Mose achte te hebben/ende in der selver oeffeninghe geduerich te blijven/ so seyt hy terstont: dat daer de Sonne der rechtveerdicheyt sal op staen. Met welcke woorden hy vermaent/ dat de Wet daer toe diende/om de Godsalighe in de verwachtinghe des toecomenden Christi te houden: ende dat nochtans door sijn comste veel meer lichts te hopen was. Hierom seyt Petrus/ dat de Propheten ondervraecht/ ende neerstichlick ondersocht hebben van de salicheyt die nu door het Euangelium geopẽbaert is:ẽn dat hen geopenbaert was / dat sy niet hen selven / noch haren tijde/ maer ons toe dienđẽ het gene dat door het Euangelium vercondicht wort: Niet dat haer leere zy den Israelitischẽ volcke onnut geweest/ of hen oock gheen voordeel ghedaen en heeft: maer om dat sy dien schat niet gecregen en hebben / welcken God heeft door hare handen laten tot ons comen. Wãt te desen tijde wort ons de ghenade/ daer van sy ghetuycht hebben/ gemeynsamelick voor oogen gestelt:ende het ghebruyck daer van wort ons overvloedelick ghegheven/ het welcke sy weynich gesmaeckt hebben. Daerom hoewel Christus betuycht dat hy ghetuygheniss heeft van Mose/soo verheft hy nochtans de mate der ghenade waer mede wy de Joden te boven gaen. Want hy spreeckt sijn Discipulen aen/ segghende: Salich zijn de ooghen die sien dat ghy siet: ende salich zijn de ooren die hooren dat ghy hoort. Want vele Coningen ende Propheten hebbẽ dat begeert/ende en hebbent niet vercregen. Hier wort de Euangelische openbaringhe niet weynich gheprefen: dat God ons meer ghedaen heeft dan den heylighen Vaderen/in de welcke sonderlicke Godsalicheyt was. Hier mede comt oock een ander plaetse wel over eẽ/daer geseyt wort/dat Abraham den dach Christi heeft ghesien / ende hem verheucht. Want hoewel dat aenschouwen des dincx dat seer verre was / is duyster gheweest/ soo en heeft daer nochtans tot de sekerheyt der goeder hope niet ghebroken: waer uyt die blijschap is gecomen/ die den heyligen Patriarche is tot in de doot by geblevẽ. Ẽn met dat woort Joannis Baptiste/ daer hy seyt: Niemandt en heeft God gesien/de eenich-ghebooren die in den schoot des Vaders is/die heeft het ons vclaert: daer mede en worden de godsaligen die te voren geweest zijn/niet uyt gesloten van de ghemeynschap des verstants ende lichts dat in den persoon Christi synen schijn geeft. Maer haer conditie wort daer met de onse ghleken/ ende gheleert dat de verborghentheden die sy alleenlick duysterlick onder schaduwen ghesien hebben/ ons openbaer zijn: ghelijck de autheur des Sendbriefs tot de Hebreen wel verclaert dat God voortijden dickmael ende menigerley wijse ghesproken heeft door de Propheten/maer nu door sijnen lieven Sone. Daerom hoewel de eengheboren Sone die ons heden is het schijnsel der eerlickheyt/ ende het uytghedruckte beelt der substantie Gods des Vaders/voortyden is den Joden bekent geweest/ ghelijck wy ergens uyt Paulo verhaelt hebben / dat hy zy de leytsman der ouder verlossinghe gheweest / soo ist nochtans waerachtich dat de selve Paulus ergens leert: Dat God die geboden heeft dat het licht soude uyt de duysternisse lichten / nu heeft in onse herten ghelicht om de kennisse der eerlickheyt Gods te verclaren in het aenschijn Jesu Christi. Want als hy in dese sijn beelt is verschenen / soo heeft hy eenichsins hem selven sienlick ghemaeckt/ by dat sijn ghedaente te voren duyster ende onder schaduwen was. Daerom is der menschen ondanckbaerheyt ende boosheyt te schandelicker ende hatelicker / die hier in den middach blint zijn. Ende daerom seyt Paulus dat haer verstant is van den Satan verduystert/ op dat sy de eerlickheyt Christi niet sien die sonder eenich voorhancksel int Euangelium sijnen schijn gheeft.

† Mal.4.2.

1.Pet.1.12.

Reden van sulcke voorstellinghe/ bevesticht zijnde met Christi ende der Apostelen getuygenisse.

Joan.5.46.

Matt. 13.16. Luc.19. 23.

Joan.8.56.

Joan.1.18.

Hebr.1.1. vide 3.

2.Cor.4.6.

2.Cor.4.4.

2 By het Euangelium verstae ick de clare openbaringe der verborghentheyt Christi. Jck bekenne voorwaer als het † Euangelium wort van Paulo ghenoemt de leere des gheloofs/dat dan onder sijn stucken ende deelen ghetelt worden/ alle de beloften die ergheus in de Wet ghevonden worden van de onverdiende vergevinge der zonde/ door welcke God de menschen heeft met hem selvẽ versoent. Want hy stelt daer het gheloove teghen de vreese ende verschrickingen/ door de welcke de conscientie benout ende ghequelt wort / als men moet de salicheyt soecken in de wercken. Hier uyt volcht/ dat onder de naem des Euangelij in het breede ghenomen/ de ghetuyghenissen vervaet worden / die God voortijden heeft den Vaderen van sijn Vaderlicke gonste ghegheven. Maer ick segghe dat de vercondinghe der ghenade die door Christum is ghegheven / is voornemelick Euangelium ghenaemt: ende dit en is niet alleenlick door ghemeyn ghebruyck aen genomen / maer staet oock op de authoriteyt Christi ende der Apostelen. Daerom wort dat hem eyghentlick toegeschreven/dat hy het Euangelium des rijcx ghepredickt heeft. Ẽn Marcus begint sijn Euangelium aldus: Het begin des Euangelij Jesu Christi. Maer het en is niet noodich plaetsen der Schrifture te soecken/ om een sake te bevestighen die openbaer genoech is. Soo heeft dan Christus met sijn comste het leven ende de onsterffelickheyt verclaert/ door het Euãgelium. Met welcke woorden Paulus niet en verstaet dat de oude Vaders zijn in de duysternissen des doots versoncken gheweest/ tot dat de Sone Gods heeft het vleesch aen ghenomen: maer hy gheeft dese sonderlicke eere den Euangelio/ leerende dat het een nieuwe ende ongheswoone bootschap is/ waer door God volbracht heeft dat hy belooft hadde dat de waerheyt der beloſte soude opẽbaer zijn in dẽ persoon des Soons. Want hoewel de gheloovighe altijts bevonden hebbẽ dat dit woort Pauli waerachtich is/dat in Christo alle de beloften zijn Jae ende Amen: (want sy zijn in hare herten versegelt geweest) nochtãs dewijle Christus alle de deelen onser salicheyt heeft in sijn vleesch volbracht / soo heeft die levende vertooninghe der dingen met rechte eenen nieuwen lof ghecreghen. Hier uyt ist dat Christus seyt: Na desen sult ghy de hemelẽ open sien/ ende de Engelen Gods opclimmende ende neder comende op den Sone des Menschen.

Hoewel dat woort Euangelium bequamelick ghenomen wordt daer voor/ dat het de ghetuygenissen in hem begrypt/ welcke God den Vaderen van syne barmherticheyt heeft gegeven: Nochtans moetet eyghentlick ende voornemelick ghenaemt worden de vercondiginghe der genaden/ die in Christo/ zynde God ende mensche/ is bewesen.

† 1.Tim.4.6.

Matth.4. ende 8.

Marc.1.1.

2.Tim.1.10.

2.Cor.1.20.

Joan.1.51.

Want

Want hoewel hy schijnt daer een ghelijckenisse te nemen van de leeder die dē Voorvader Jacob was in een ghesichte ghetoont / soo gheeft hy nochtans hier mede de cracht sijnder toecomste te kennen / te weten / dat ons daer door de deure der Hemelen is gheopent / op dat wy vryen inganck hebben.

Genes. 28.12.

Volcht de wederlegginghe van Servetus, die int gheheel de beloften wech neemt.

3 Men moet nochtans toe sien van de duyvelsche meyninghe Serveti, de welcke als hy wil / ofte ymmers veynst dat hy wil de grootheyt der ghenade Christi verheffen / soo maeckt hy de beloften gantschelick te niete / ghelijck of sy met de Wet oock een eynde hadden. Hy seyt dat ons door het gheloove des Euangelij wort aller beloften vervullinghe gegeven. Maer dat is ghesproken ghelijck of tusschen Christum ende ons geen onderschept en ware. Ick hebbe wel boven vermaent dat Christus niet en heeft achter gelaten van de gantsche somma onser salichheyt: maer hier uyt wort qualick besloten / dat wy nu de weldadē besitten die hy heeft voor ons vercreghen: ghelijck of het valsch ware dat Paulus seyt / dat onse gheloove is in de hope verborghen. Ick bekenne wel dat wy in Christum ghelooverde / van de doot in het leven comen: maer hierentusschen moeten wy weten / dat Joannes seyt: [1] Hoewel wy weten / dat wy kinderen Gods zijn / dat het nochtans noch niet gheopenbaert en is / tot dat wy sullen hem ghelijck zyn: te weten / als wy hem sullen sien ghelijck hy is. Daerom hoewel Christus ons in het Euangelium de volheyt der geestelicker goeden voor ooghen stelt ende gheeft / soo blijft nochtans altijts het besit daer van onder de bewaernisse der hope / tot dat wy dit verderffelick vleesch af ghelept hebbende / verandert worden tot de eerlickheyt des gheens die ons is voor ghegaen. Hierentusschen ghebiet ons de heylige Gheest op de beloften te rusten: ende sijn autoriteyt behoort by ons alle het bassen diens onbeschaemden honts / te dwinghen. Want nae de getuygenisse Pauli / heeft de godsalicheyt alsoo wel belofte van den toecomenden / als van het teghenwoordighe leven: met welcke woorden Paulus betuycht / dat hy een Apostel Christi is / na de belofte des levens dat in hem is. Ende hy vermaent erghens / dat wy de selve beloften hebben die voortijden den heyligen ghegheven waren. Ende eyndelick stelt hy de somma onser geluckicheyt / te wetē / dat wy versegelt zijn met den heyligen Gheest der belofte. Eñ wy en besitten Christum niet anders dan soo verre wy hem aen nemē gelijck hy becleet is met sijne beloften. Waer door t'geschiet dat hy wel in onse hertē woont / ende dat wy nochtans verre van hem zijn / want wy wandelen door het geloove ende niet door het aenschouwē. Ende dese twee en comen niet qualick met malcanderen over een / te weten [2] dat wy in Christo besittē al wat tot de volmaectheyt des hemelschen levens dient / ende dat nochtans het gheloove is een ghesichte der dinghen die men niet en siet. Het onderschept moet alleenlic in de natuere der beloften / oft in de qualiteyt oft hoedanicheyt ghenomē zijn: want wat de Wet onder figueren afbeelt / dat toont het Euāgelium met dē vinger.

Joan.5.24.
Waerom dat wy de beloftenissen noch moeten met grooter neerstichept bewaren.
D'eerste reden.
[1] 1.Joan.3.2.
1.Tim.4.8.
2.Tim.1.1.
1.Cor.7.1.
De andere reden.
2.Cor.4.7.
1.Cor.13.12.
Wederlegginghe van een swaricheyt / die in desen handel voorvalt.
[2] Hebr.11.1.

Hier worden oock wederlept de gene / die de verghelijckinge des Wets eñ des Euangelij niet recht en maken.

4 Hier uyt wordt oock dier menschen dwalinghe overwonnen / die de Wet nemmermeer anders met den Euangelio en vergelijcken / dan ghelijck de verdiensten der wercken met de onverdiende toeschrijvinghe der rechtveerdichept vergheleken wort. Dese verghelijckinghe en is wel niet te verworpen: want onder den naem der Wet / verstaet Paulus den reghel om rechtveerdelick te leven / waer door God van ons eyscht dat wy hem schuldich zijn / gheen hope des levens ghevende / ten zy dat wy allesins gehoorsaem zijn: ende wederom met de vervloeckinghe dreyghende / ist dat wy in het alderminste af wijcken: te weten / daer hy handelt dat wy buyten verdienste Gode behaghen / ende door verghevinghe rechtveerdich gheacht worden / want daer en wort nergens geen onderhoudinghe der Wet gevonden der welcker loon belooft is. Daerom doet Paulus bequamelick als hy de rechtveerdicheyt der Wet en des Euangelij / tegen malcanderē stelt. Maer het Euangelium en is niet also in de stede der gantscher Wet gecomen / dat het soude eenen anderen middel der salicheyt brenghen: maer eer om dat het soude versterckn ende bewijsen vast te zijne al wat de Wet belooft hadde / ende om dat het soude der schaduwen haer lichaem gheven. Want als Christus seyt / dat de Wet ende Propheten zijn geweest tot Joannem / daer mede en stelt hy de Vaders niet onder de vervloeckinghe / de welcke de dienstknechten der Wet niet en connē ontgaen: maer gheeft te kennen / dat hen alleenlick een begin der leere ghegheven was / soo dat die verre was onder de hoocheyt der Euāgelischer leere. Daerom als Paulus het Evangelium noemt de macht Gods tot allen den gheloovighen / soo seyt hy terstont daer by: dat het ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Propheten. Ende hoewel hy in het eynde des selven Sendtbriefs leert / dat de vercondinghe Jesu Christi is een openbaringhe der verborghentheyt / die ten eeuwighen tijde is verborghen gheweest / soo versoet hy de sententie met een verclaringe / leerende dat de vercondinge is door de Prophetische Schriftueren gheopenbaert. Waer uyt wy verstaen dat het Euangelium alleenlick aengaende de clare openbaringe / is van de Wet verschepden / als men van de gantsche Wet spreeckt. Ende om de onuytsprekelicke overvloedicheyt der ghenade die ons is in Christo verclaert / en wort niet sonder oorsake ghesept / dat het Hemelsche rijcke is door sijn comste op der aerde opghericht.

Deut.27.26.
Rom.3.12. 21.22. ende 4.8.
Ephes.2.8.
Vereeninge van eenighe vraghen die hier voorvallen.
Mat.11.12.
Luc.16.16.
Rom.1.16.
Rom.16.25. 26.
Corte uytlegginge van alsulcke verghelijckinghe.

Het derde deel des Capittels van Joañis des Doopers dienst / dienēde gantschelick tot de voorgaende handelinghe.

5 Nu is Joannes ghestelt gheweest midden tusschen de Wet ende het Euangelium / de welcke een middel-ampt hadde / het welcke eenichsins met beydē over een quam. [†] Want hoewel hy seggēde dat Christus het Lam Gods / ende de offerhande tot versoeninghe der zonden is / heeft de somma des Euangelij gheopent: nochtans dewijle hy de onbegrypelicke cracht ende eerlickheyt niet en heeft verclaert / de welcke eerst is in de wederopstandinghe geopenbaert: soo seyt Christus dat Joannes is minder dan de Apostelen gheweest. Want dat beduyden de woorden Christi / daer hy seyt: dat hoewel Joannes onder de kinderen die van wijven geboren zijn / uytnemende is / nochtās die de minste is in het rijcke der Hemelen / meerder is dan hy. Want hy en prijst daer niet de persoonē der menschen: maer Joannem boven alle Propheten verhevē hebbende / verheft hy de vercondinghe des Euangelij tot den oppersten graet / de welcke door het rijcke Gods beduyt wort / ghelijck wy ergēs geseyt hebben. Eñ dat Joannes antwoort dat hy alleenlic een stemme is / gelijck of hy minder ware dan de Propheten / dat en doet hy niet om vernederinge te veynsen / maer wil te kennen geven / dat hem geen eygen bootschap en is bevolen: maer dat hy het ampt eens vercondighers bedient / ghelijck van den Prophete Malachia voorseyt was: Siet / ic seynde

[†] Joan.1.29.
Matt.11.11.
Joan.1.23.
Mal.4.5.

Eliam den Prophete eer de groote en verschrickelicke dach des Heeren come. Ende hy en heeft in den gantschen loop syns dienſts niet anders ghesocht / dan Christo Discipulen te maken/
Esai.48.3. ghelijck hy oock upt Esaia bewijst/dat hem dat van God bevolē is. Hierom is hy van Christo
Joan.5 35. ghenaemt een bernende ende lichtende keersse: om dat de volcomen dach noch niet en scheen. Nochtans en verhindert hem dat niet onder de verkondighers des Euangelii genaemt te wor- den / ghelijck hy den selven Doop ghebruyckt heeft die daer nae den Apostelen bevolen was. Maer dat hy heeft begonnen/dat en is niet dan nae dat Christus is tot de hemelsche glorie opghevaren / met vrijen voortganck vervult gheweest.

Dat x. Capittel.

Van de verghelijckinghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Dat eerste deel des Cap. waer in hy bewijst dat om Servetus ende de Wederdoopers noodich is / de handelinghe van de verghelijckinge ende overeencominghe des Ouden ende Nieuwē Testaments.

WT het ghene dat boven ghesept is/mach men nu weten dat alle de menschen die God van den beginne der werelt aen / heeft tot sijn volck aenghenomen / zijn met de selve Wet ende met den selvē bant der leere die wy hebben aen hem verbonden/ nochtās dewijle daer veel aen is gheleghen dat dit hoofstuck bevestight worde / soo wil ick voor een aenhancksel daer by leeren hoe verre de conditie der Vaderen zy van de onse verschepden gheweest / in dese ghe- meynschap in de welcke sy der selver erve met ons zijn deelachtich gheweest/ende door de ghe- nade des selven Middelaers de selve salichept ghehoopt hebben. Ende hoewel de ghetupghe- nissen die wy upt de Wet ende Propheten ver- gadert hebben om dit te bewijsen/ genoech ver- claren dat nopt gheen ander reghel der Religie ende Godsalichept en is onder Gods volck ge- weest: nochtans dewijle by de Schrijvers dick- mael van het onderschept des Ouden en Nieu- wen Testaments veel ghehandelt wort/ waer door de Leser die niet seer voorsichtich en ware/ mochte beswaert worden/ soo sullen wy met rechte een ander sonderlicke plaetse verordenen om dese sake beter ende claerlicker te ondersoec- ken. Jae oock dat ons anders seer nut was/dat heeft ons die ongeschickte boeve Servetus, ende sommighe rasende menschen upt de seckte der Wederdooperen/ nootsakelick ghemaeckt: de welcke gheen ander ghevoelen en hebben van den Israelitischen volcke/ dan van eenen hoop swijnen. Want sy achten dat het alsoo is van den Heere ghevoet gheweest in dese werelt/son- der eenighe hope der Hemelscher onsterffelick- hept. Daerom op dat wy dese fenijnighe dwa- linghe van der godsalighen herte verdrijven/ ende oock mede alle swaricheden wech nemen/ die plegen te comen als de verschepdenhept des Ouden ende Nieuwen Testaments ghemeldet wort/soo laet ons int corte besien wat ghelijck- hept ende wat verschepdenhept sy hebben: wat verbondt de Heere voortijden heeft voor de toe- comste Christi met de Israeliten ghemaeckt/ ende wat verbondt hy nu na dat Christus ghe- openbaert is/ heeft met ons ghemaeckt.

* Dat andere deel/ handelende van dese verghelijckinghe int gemeyn/ te weten/ dat het verbondt der Vaderen eendervlep is met het onse in der daet/ maer in de bedieninghe tweederlep.

2 *Ende dit beyde can met eenē woorde betoort worden/ te weten: Het verbondt der Vaderē en is in der substantie ende in der daet niet alleen- lick niet verschepden van het onse/maer is oock gantschelick het selve: maer de bedieninghe is nochtans verschepden. Maer dewijle upt sulc- ke groote cortheyt niemandt en soude een seker verstant ghecrijghen/soo is ons noodich ist dat wy willen voorderlick zijn / dat selve breeder upt te legghen. Ende om dese ghelijckhept/ofte een eenhept te bewijsen/ soude men te verghees alle stucken die nu verhaelt zijn / van nieus we- derom handelen/ende men soude oock te ontijde hier in vermenghen de dinghen die noch ergens sullen ghehandelt worden. Drie hoofstucken moeten wy hier voornemelick aenmercken.

Drie hoofstucken zijn der/ waer in dese twee verbonden met malcanderen over-een comen.

1\. Ten eersten/ dat wy wetē dat de Joden niet en is vleeschelicken rijckdom ofte gheluckichept voor ghestelt om eyndelick daer nae te staen/ maer dat sy warē tot de hope der onsterffelick- hept aenghenomen/ende dat het ghelove ende de vastichept deser aenneminghe hen was met Goddelicke openbaringhen / ende met de Wet ende met Propheten bevesticht.
2\. Ten anderen/ dat het verbondt door het welcke sy met den Heere versoent waren/ niet op eenige hare ver- diensten/maer alleenlick op de barmhertichept Gods / diese gheroepen heeft / ghefondeert is.
3\. Ten derden / dat sy den Middelaer Christum hadden ende bekenden door den welcken sy sou- den met God vereenicht / ende sijnder beloften deelachtich worden. Van dese drie sal het twee- de (dewijle het moghelick noch niet openbaer ghenoech en is) te sijnder plaetse in het breede verclaert ende bewesen worden. Want wy sul- len met vele ende clare ghetupghenissen der Schriftuere bevestighen dat het al upt enckel goethept ende goedertierenhept is ghecomen/ wat de Heere opt sijnen volcke goets ghedaen/ ofte belooft heeft. Het derde is oock hier en daer claerlick bewesen gheweest. Ende het eerste en zijn wy niet sonder aen te roerē voorby gegaen.

De eerste als gemeyne verghelijckinghe is / dat het oude Testament / even ghelijck het Nieuwe niet alleen tot de beloftē deses teghenwoordighen maer veel meer des toecomenden levens / ende tot de sekere hope der onsterffelickhept / Gods upt verkorenen verheft.

3 Daerom dewijle dit eerste stuck seer dient tot de teghenwoordige sake/ ende ons daer van meer wort teghen ghesproken/ soo sullen wy te meer neerstichept doē om het selve te verclaren: maer dat sullen wy nochtans alsoo doen/ dat wy oock al wat tot de verclaringe der anderen ghebreeckt/ sullen voldoen/ ofte hier nae ter be- quamer plaetse toe doen. Voorwaer Paulus beneemt de twijffelinghe van allen/ als hy sept: *dat God de Vader het Euāgelium dat hy van sijnen Sone nae den tijt verordent hadde / ende gheopenbaert heeft/ langhe te voren heeft door de Prophetē in de heylige Schriftuere belooft. Item/ "dat de rechtveerdichept des geloofs die door het Euangelium ghelеert wordt/ghetup- genisse heeft van de Wet ende Propheten. Ende dewijle het Euangelium de hertē der menschen niet en houdt in blyschap des teghenwoordigen levens / maer tot de hope der onsterffelickhept op treckt: soo en worden wy daer door niet aen aerdische gheneuchte gheheckt/ maer het voert ons eenichsins op ten Hemel / de hope die ons daer bewaert is / verkondigende. Want hy sept

* Rom.1.2.
* Rom.3.22.

erghens aldus: Nae dat ghy den Euangelio ge- looft hebt/ zijt ghy verseghelt gheweest door den Ephes.1.13. heylighen Gheest der beloften/ de welcke is het pant onser erve/ tot verlossinghe der vercreghen besittinghe. Item: Wy hebben uwe ghelove Colos.1.4. in Christo Jesu ghehoort/ ende uwe liefde tot de Heylighen: om de hope die u bewaert is in de hemelen/ van de welcke ghy ghehoort hebt door het waerachtich woort des Euangelij. Item: Hy heeft ons gheroepen door het Euangelium 2.Thess.2.14. tot de deelachtichept der eerlickhept onses Hee- ren Jesu Christi. Hierom wordt het Euange- lium ghenaemt het woort der salichept/ende de macht Gods om de gheloovighe salich te ma- ken/ ende het rijcke der hemelen. Ist dat de lee- re des Euangelij gheestelick is / ende den wech opent tot de besittinge des onverganckelickē le- vens/ so en laet ons niet denckē dat de gene dien sulcx

Reden van dese verghelijckinge ofte overeencominghe.

sulcx belooft ende ghebootschapt was/ de sorge der ziele verlaten / ende den lichamelicken wellust/ ghelijck onredelicke beesten/ ghesocht hebben. Niemant en can oock seggen dat de beloften van den Euangelio die in de Wet ende Propheten zijn verseghelt/ voor het volck des nieuwen Testaments verordent waren.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

Want een weynich nae dat Paulus dat ghesept heeft van den Euangelio dat in de Wet belooft was/ sept hy dat al wat in de Wet vervaet is / sonder twijfel eyghentlick tot die ghevoecht ende gheschickt wort/ die onder de Wet zijn. Rom.9.13. Ick bekenne wel dat hy dat in een ander handelinge sept: maer hy en was soo seer vergheetelick niet / dat hy/ daer hy sept dat al wat de Wet leert/waerachtelick de Joden aen gaet / niet en soude ghedachtich gheweest hebben wat hy weynich te voren ghesept hadde van den Euangelio/dat in de Wet belooft was. Soo bewijst dan de Apostel seer claerlick/ dat het oude Testament heeft op het toecomende leven voornemelick gesien/ als hy sept dat de beloften des Euangelij daer onder vervaet ende begrepen zijn.

De algemeyne vergelijckinghe bewesen zijnde: volghen de andere twee: te weten / dat die twee verbonden stonden op de onverdiende barmhertichheyt Gods/ ende door Christum zijn bevesticht.

4 Desghelijcx volcht daer uyt oock/dat het op de onverdiende barmhertichheyt Gods stondt/ ende door Christum bevesticht was. Want de vercondinge des Euangelij en leert anders niet/ dan dat de sondaers door de Vaderlicke goedertierenheyt ende toegheviughe Gods/gherechtveerdicht worden sonder eenighe wercken/ buyten haer verdienste: ende de gantsche somma daer van eyndighet in Christo. Wie soude dan dorven seggen dat de Joden niet en zijn Christi deelachtich gheweest / dewijle wy hooren dat het verbondt des Euangelij met hen gemaeckt is/ wiens eenich fondament Christus is? Wie soude dese dorven vreemde maken van de weldaet der onverdiender salicheyt / dewijle wy hooren dat de leere der rechtveerdicheyt des geloofs/ hen is toeghedient? Ende op dat wy niet lange van een clare sake en disputeren/ wy hebben die schoone sententie des Heeren / daer hy sept: dat Abraham hem selven verheucht heeft/ op dat hy den dach des Heeren sien soude: hy heeft hem ghesien ende is verblydt ghewoorden. Joan.8.56. Ende dat Christus daer betuycht van Abraham/ dat betuycht de Apostel in het gheloovighe volck ghemeyn gheweest te zijne / als hy sept: dat Christus gisteren ende heden / ende in der eeuwichheyt blijft. Hebr.13.8. Want hy en spreeckt daer niet enckelick van de eeuwighe Godheyt Christi / maer van sijn cracht die te allen tijde is den gheloovighen geopenbaert gewreest. † Daerom sept Maria ende oock Zacharias in hare gesangen/ dat de salicheyt die in Christo geopenbaert is / is een volbrenginghe der beloften die God voortijden hadde Abraham ende den voorvaderen belooft. Is het dat God sijnen Christum sendende/heeft de trouwe sijns ouden eedts volbracht/ soo en can men niet anders seggen/ dan dat het eynde daer van zy in Christo / ende het eeuwich leven gheweest.

† Luc.1.54.72

‡ Nadien dese twee laetste vergheliickingen op d'eerste sien/ soo ist/ dat in het derde deel deses Capittels beginnende van dese afdeylinge tot de 25. tselve bewesen wort. D'eerste bewys-reden is genomen uyt den Apostel/ de welcke uyt de even ghelijcke beduydinge der Sacramenten besluyt/ dat der ouden Vaderen stant met den onsen eenderley is.

5 ‡ Ja de Apostel maeckt de Israeliten gelijck met ons/ niet alleenlick om des verbonts wille / maer oock door de beduydinghe der Sacramenten. Want als hy door de exempelen der straffen daer mede de Israeliten voortijden zijn ghestraft gewreest/ wil de Corinthen vermanen ende verschricken/ dat sy niet in gelijcke zonden en vallen/ soo begint hy met dese voorrede/ segghende: * Dat wy niet en moeten ons eenich voordeel toe schrijvē dat ons soude van de wrake ende straffe Gods bevrijden / in de welcke sy zijn ghevallen. Want de Heere en heeft hen niet alleenlick de selve weldaden gedaen/ maer oock met de selve teeckenen ende Sacramenten sijn ghenade onder hen betuycht.

* 1.Cor.10. ende 11.

Ghelijck of hy wilde seggen: Ist dat ghy betrout dat ghy buyten perijckel zijt / om dat de Doop daer mede ghy gedoopt zijt/ ende het Avontmael dat ghy dagheljcx ontfangt / groote beloften hebben: ende leeft daerentusschen vrpelick in dertelheyt / de goetheyt Gods verachtende / soo weet dat oock de Joden sulcke teeckenen hadden/ teghen de welcke de Heere nochtans sijn oordeel seer strengelick gebruyckt heeft. Sy zijn ghedoopt gheweest in den doorganck der Zee ende in de wolcke/ waer door sy tegen de hitte der Sonne bedeckt worden. Nu/ sy seggē dat de doorganck zy een vleeschelicke Doop geweest die niet onsen gheestelicken Doop eenichsins over een comt. Maer waert dat wy sulcx toe lieten/ so en soude het argument des Apostels niet deughen / de welcke hier wil den Christenē te kennen geven/ dat sy de Joden niet geen privilegie noch voordeel des Doops te boven en gaen. Eñ sy en connen oock sulcx niet segghen tegen het ghene dat terstont daer na volcht/ te weten/dat sy de selve gheestelicke spijse met ons gegeten/ende den selven geestelicken dranck ghedroncken hebben/de welcke was Christus/ ghelijck hy daer sept.

6 Om desen sin Pauli te breken/ brenghen sy hier tegen dat Christus sept: † Uwe vaders hebben Manna in de woestijne ghegeten/ ende zijn gestorven: Wie mijn vleesch eet/ die en sal in der eeuwicheyt niet stervē. ‡ Maer dese twee woorden worden lichtelick vereenicht. Dewijle de Heere tot sulcke hoorders spreect/ die alleenlick sochten met voedtsel des buycx versaet te worden / ende op de waerachtighe spijse der zielen/ gheen acht en hadden: soo voecht hy sijne woorden een weynich nae haer verstant/ ende vergelijct voornemelic het Manna met sijn lichaem/ nae haer verstandt. Sy begheerden dat hy om meerder autoriteyt te crijgē/ soude sijn cracht met eenich mirakel bevestighen/ gelijck Moses gedaen heeft in der woestijne/ doe hy het Manna hadde uyt den hemel vercregen. Ende in het Manna en verstondē sy anders niet dan de versadinge des vleeschelicken honghers/daer mede het volck doen gequelt was: maer tot die hooge verborghentheyt/ op de welcke Paulus siet / en streckte haer verstant niet. Daerom Christus willende bewijsen hoe veel grooter weldaet sy behoorden van hem te verwachten/ dan hare vaders hadden van Mose ontfangen/ gelijck sy seyden/ soo maeckt hy dese vergheliickinge. Ist dat nae uwe meyninge dit een groot ende wonderlick mirakel was/dat de Heere sijnen volcke/ op dat het niet door hongher in de woestijne en verginghe / heeft door Mosen hemelsche spijse ghegheven/ om daer mede eenen cleynen tijt onderhouden te worden/ soo denckt hier uyt hoe veel hoogher ende weerdiger de spijse is/ die onsterffelickheyt gheeft. Wy sien waerom de Heere het ghene dat in het Manna het voornemste was / heeft achter ghelaten / ende alleenlick de minste nutticheyt aen gheroert die daer in was: te weten / dewijle de Joden als soeckende Christo een verwijt te doē/ hem Mosen tegen worpen/ die het volck doe het in hongers noot was/ heeft met het Manna gholpen: soo antwoort hy dat hy een veel hoogher ghenade bedient / by de welcke de vleeschelicke voedinghe des volcx/ de welcke alleen soo groot van hem gehouden wert/ behoorde cleyn geacht te worden. Maer dewijle Paulus wiste dat de Heere doe hy Manna uyt dē hemel regende/dat

Teghenworpinghe. De Vaders hebben het Manna gegeten in der woestijnē/ ende zijn ghestorvē. Maer de Christenen eten dat vleesche Christi/ ende en sterven niet.

† Joan. 6 31.

‡ Antwoort/ waer in de redenen des Euangelisten voorschrevē/ welcke schijnen teghen malcanderen te strijdē/ met des Apostels spreucke vergeleken worden.

niet alleenlick en dede tot spijse des buyckx/ maer oock tot een gheestelicke verborghentheyt / om de gheestelicke levendichmakinge die in Christo is/ af te beelden/ soo laet hy dit deel niet achter/ dwelck alderweerdichste was aen ghemerckt te worden. Soo ist dan seker ende claer dat de Joden niet alleenlick der selver belofté des Hemelschen ende eeuwighen levens die ons ghegeven zijn / deelachtich waren: maer datse hen oock met Sacramenten waerachtichlick verseghelt waren. Van welcke sake Augustinus ryckelick handelt teghen Faustum Manicheum.

De tweede bewijs-reden ghenomen uyt de Wet eñ den Propheten/ van de cracht des goddelicken woorts dwelc de zielen der godsalighen levendich maeckt door Christi comste. Waer uyt nootsakelick volcht/ dat de gheloovige Joden tot de hope des eeuwigen levens zijn vercoren gheweest.

7 Ist dat de Lesers liever hebben dat hen getuyghenissen uyt de Wet ende Propheten verhaelt worden/ waer uyt sy mogen verstaen dat dit gheestelicke verbondt zy oock den Vaderen gemeyn gheweest/ gelijck wy van Christo ende de Apostelen hooren: soo wil ick oock dese haer begheerte voldoen / ende dat dies te liever / om dat de teghensprekers sullen alsoo te sekerlicker verwonnen worden / dat sy namaels geen uytvlucht en sullen conné nemen. Ende ick sal van die bewijsinghe beginnen/ de welcke wel sal van der Wederdooperen hoochmoedicheyt onnut ende spottelick gheacht worden: maer sal nochtans by de leerlicke ende rechtsinnighe groote cracht hebben. Ende ick neme voor seker ende vast dat in het woort Gods sulcke cracht des levens is/ dat het de zielen levendich maeckt aller der ghener dien het God ghewerdicht mede te deelen. Want het is altijts waerachtich gheweest dat Petrus seyt / dat het een onverganckelick zaet is dat in der eeuwicheyt blijft: ghelijck hy oock uyt de woorden Esaie bewijst. Nu dewyle God de Joden voortijden heeft met desen heyligen bant aen hem verbonden/ soo heeft hyse sonder twijfel tot de hope des eeuwigen levens vercoren. Want als ick segghe dat sy dat woort hebben aenghenomen/ waer door sy souden naerder met God verbonden worden/ soo versta ick een wyse van mede deelen / de welcke niet en is de generale die door Hemel ende aerde/ ende alle creatueren des werelts verbreyt wort/ de welcke wel allen dinghen haer leven gheeft/ eenen yeghelicken nae sijn natuere / maer nochtans van den noot der verganckelickheyt ende verderdinghe niet en bevrijdt: maer ick verstae de sonderlicke wijse van mede deelen/ waer door de zielen der godsalighen tot de kennisse Gods verlicht/ ende eenichsins met hem vereenicht worden/ dewyle Adam/ Abel/ Noe/ Abraham/ ende andere Vaders door sulcke verlichtinghe zijn met God vereenicht / soo segghe ick dat sy sonder twijfel den inganck tot het onverganckelick leven hadden. Want het was een vaste ende seker deelachticheyt Gods / de welcke niet en can buyten het goet des eeuwigé levens zijn.

1.Pet.1.23. Esai.40.6.

De derde bewijs-reden/ genomen van de ghestalte des verbonts/ welcke bewijst dat het in der daet eenderley is voor ende na de menschwerdinghe Christi.

8 Nochtans ist dat dit noch wat onclaer schijnt: wel aen / soo laet ons tot de forme des verbonts comen / de welcke niet alleenlick den ghenen die lieflick zijn van verstande/ en sal ghenoech doen/ maer sal de onwetentheyt der gener die willen tegen spreken/ overvloedichlic openbaren. Want de Heere heeft altijts alsoo met sijne dienstknechté een verbont gemaeckt: † Ick sal uwe God zijn/ ende ghy sult mijn volck zijn: welcke woorden de Propheten oock plegen alsoo uyt te legghen/ dat het leven ende de salicheyt/ ende de gantsche somma der gheluckicheyt daer in verbaet is. Want David en seyt niet sonder oorsake/ dickmael/ dat het volck salich is wiens God de Heere is: dat het volck salich is/ dwelcke God heeft tot sijn erve vercoren: ende dat niet om der aertscher geluckicheyts wille/ maer om dat hyse vander doot verlost/ altijts bewaert eñ hen eeuwichlick barmhertich is. Ghelijck oock in de andere Propheten staet: Ghy zijt onse God/ wy en sullé niet sterven. De Heere is onse Coninck / onse Wetghever / hy sal ons salich maken. Gheluckich zijt ghy Israel/ want ghy wort door God den Heere salich. Maer op dat wy niet te seer en arbeydé in een sake die onnoodich is/ in de Propheten wort alomme dese vermaninghe ghelesen/ dat tot de overvloedicheyt alles goets/ ende tot de sekerheyt des salicheyts niet en ghebreeckt/ soo verre de Heere onse God is. Eñ dat te rechte: Want ist dat sijn aenschijn soo haest als het sijnen schijn geeft/ een seer seker pant sijnder salicheyt is/ hoe can hy hem selven eenighen mensche openbaren sijn God te zijn/ dien hy niet oock dé schat der salicheyt en opent? Want niet sulcke conditie is hy onse God / op dat hy middé onder ons woone: gelijck hy door Mosen betuycht. Ende sulcke sijn tegenwoordicheyt en can men niet hebben / sonder oock mede het leven te besitten. Ende oft daer schoon niet claerders uytgedruckt en ware/ soo hadden sy ghenoech clare ende opentlicke beloften des gheestelicken levens in dese woorden: Ick ben uwe God. Want hy en vercondicht niet dat hy wil den lichamen alleenlick een God zijn/ maer voornemelick den zielen: ende de zielen blijven van hem vervreemt in de doot/ té zy dat sy door rechtveerdicheyt met God vereenicht worden. Wederom waer dese vereeninge is/ daer brengt sy oock de eeuwighe salicheyt mede.

† Levit.26.12 Psal.144.15. Psal.33.12. Habac.1.12. Esai.33.22. Deut.33.29. Levit.26.12. Exod.6.7.

Bevestiginge van de voorgaende bewijs-reden/ ghenomen uyt de clare woorden van des verbonts gestaltenisse.

9 Hier toe dient oock dat hy niet alleenlick en betuychde dat hy haer God was/ maer beloofde oock dat hy het eeuwichlick zijn soude: op dat haer hope met het teghenwoordige goet niet te vreden zijnde/ soude tot in der eeuwicheyt strecken. Dat de beteeckeninghe des toecomenden tijts daer toe ghedient heeft / dat bewijsen vele woorden daer mede de Gheloovighe hen selven niet alleenlick in tegenwoordich verdriet/ maer oock in toecomende trosté/ dat God hen nemmermeer en sal verlaten. Nu (het welcke het tweede deel der beloften was) versterckt hyse oock claerlicker van dat de seghenninghe Gods over hen soude oock buyten de palen deses aerdischen levens strecken/ als hy seyt: Ick sal uwe God zijn/ ende uwes zaets God. Want is het dat hy sijn goetwillicheyt tot hen / doe sy ghestorven waren/ wilde bewijsen/ haren nacomelinghen deucht doende: soo moeste sijn gonste ende goedertierenheyt tot hen veel meerder zijn. Want God en is niet ghelijck de menschen die haer liefde daerom op harer vrienden kinderen wenden / om dat haer macht door den doot benomen wordt / dat sy den vrienden selve dien sy wilden/ niet en conné deucht doen. Maer God/ wiens weldadicheyt niet en wort door den doot verhindert / en neemt voorwaer de vrucht sijnder barmherticheyt niet wech van de dooden/ welcke vrucht hy om haren wille verbreyt tot in duysent gheslachten. Soo heeft dan God de grootheyt eñ overvloedicheyt sijnder goetheyt/ die sy nae den doot souden ghevoelen/ hen willen te kennen geven/ als hy sulcke barmherticheyt beschrijft die in het gantsche huysghesin soude overvloepen. Ende de waerheyt deser belofte heeft de Heere doe verseghelt/ ende haer vervullinge verclaert/ † doe hy hem selven Abrahams/ Isaacx/ ende Jacobs God noemde langhe nae haer doot. Wat wat? was dat niet een verachtelicke ende spottelicke noeminghe / is het dat sy te niete/ ende vergaen waren? Want het hadde soo veel gheweest/ ghelijck of hy ghesept hadde: Ick

Genes.17.7. Exod.20.6.

Een ander heerlicke bevestinghe ten deele uyt de voorgaende/ ten deele uyt Gods natuere vloeyende. † Exod.3.6.

Ick

Jck ben een God der ghener die niet en zijn. Daerom verhalé de Euangelisten dat de Sadduceen zijn met dit eenich argumét vanChristo overwonnen gheweest / dat sy niet versaken en connen dat de wederopstandinghe der dooden van Mose betuycht is: want sy haddē selve upt Mose gheleert/dat alle Heylighen in Gods hant zijn. Waer upt men lichtelick conde bewysen/ dat sy niet selfs door den doot en condē vergaen ende te niete worden/ die God/ over leven ende doot macht hebbende / heeft in sijn bewaringhe ende bescherminghe aenghenomen.

Mat. 22.23. Luc.20.32. Deut.33.3.

De vierde bewys-reden ghenomen van exempelen. Die oude Vaders/ als Adam/ Abel/ Noe/ voor Christi gheboorte niet verscheyden aenvechtingen versocht zijnde/ hebben nae dat beter leven/ met levendighen geloove/ ende onbeweeghelicke hope ghetracht ende ghestaen/ dit tegenwoordighe niet achtende / waer uit dat volgt/ dat die in den oude Testament met den gheloovigen des nieuwen Testaments eenderley voorgemerck ghehadt hebben.

10 Laet ons nu sien dat het voorneemste is in dese handelinghe/ te weten/ of niet oock de gheloovighe selve alsoo onderwesen zijn van den Heere / dat sy ghevoelt hebben dat ergheus een beter leven is/ende dit aertsche verachtende/nae dat ander gestaen hebben. Ten eersten de conditie des levens/ die hen van God bevolen was/ † was een gheduerighe oeffeninge waer door sy vermaent worden / dat sy de ellendichste aller menschen waren/ hadden sy gheen ander geluckicheyt gehadt dan in dit leven. * Adam die oock alleenlick door de ghedachtenisse der verloren geluckicheyt de alderongeluckichste was/conde nau sijn armoede met benauden arbeyt onderhouden. Ende op dat hy niet alleenlick in den arbeyt sijnder handen met de vervloeckinghe Gods verdruckt worde/ soo heeft hy oock de opperste droefheyt gehadt/ daer in hy behoorde troost ende verlichtinghe te hebben. Want doe hy twee sonen hadde/ wert d'een van den anderen doot gheslaghen: ende Adam behoudt dien sone in het leven/wiens aenschouwen hem met rechte gruwelick is.* Abel in sijne jeuchdelicke jaren wreedelick vermoort zijnde / is een exempel der menschelicker ellendicheyt.† Noe verslijt een groot deel sijns levēs met groote ymoeyinghe de Arcke timmerende / dewijle de gantsche werelt sorghelooselick in wellust leeft. Dat hy den doot ontgaet / dat gheschiet met meerder swaricheyt dan of hy hadde moeten hondert dooden sterven. Want boven dat de Arcke hem is als een graf thien maendē lanck/ wat mochte ongheneuchlickers zijn / dan soo langhen tijt byna versoncken te zijne in den dreck der dieren. Als hy is door soo veel swaricheyts ghecomen/ soo is hy in een nieuwe oorsake des druck ghevallen. Want hy siet dat hy van sijnen eygenen sone bespot wort: ende wort bedwonghen dien te vervloecken met sijnen eyghen mont / die hy door een groote weldaet Gods hadde ghesont upt de Diluvie behouden.

† 1.Cor.15.19 * Genes.3.17. * Genes.4.8. † Gen.6.22. Gen.9.24.25.

Voortganck des vierden bewys van het exempel Abrahams/ wiens beproevinge en loop des levens te kennen geeft/ dat de mensche in ontallick veel teghenspoets leven/ de van gantscher herten is verlangende nae de belooninge ende woninge der eeuwiger geluckfalicheyt.

11 Abraham moet ons zijn in de stede van thien duysent andere / ‡ ist dat wy sijn gheloove aensien/ het welcke ons wort tot eenen seer goeden reghel des gheloofs voorghestelt : in des welckes gheslachte wy oock moeten ghetelt worden/ op dat wy kinderen Gods zijn. Wat is doch ongheloofflickers dan dat Abraham zy de vader aller gheloovighen / ende niet selfs den uyterstē hoeck noch de laetste plaetse onder hem heeft? maer hy en can upt dat getal/jae upt dien seer eerlicken graet niet ghewerpen worden/ten zy dat de gantsche kercke te niete worde. Nu aengaende de beproevinge sijns levens.* Als hy eerst door het bevel Gods gheroepen wort/ soo wort hy van sijn vaderlandt/van sijne oudren/ ende van sijne vrienden af ghetrocken ende verbreent / in de welcke men meynt dat de voornemste soeticheyt des levens ghelegen is: ghelijck of God wilde met voorgenomen rade hem berooven van al dat in dit leven behaghelick is. So haest als hy is in dat lant gecomen daer in hem geboden was te woonen/soo wert hy door dieren tijt ende hongher daer upt ghedreven. Hy gaet daer hulpe soecken daer hem noot was sijn wijf eenen anderen te laten / op dat hy ghesont bleve: het welcke men mach dencken oft niet bitterder zy gheweest dan vele dooden: als hy is tot het lant sijnder woonstede weder ghekeert/ soo wort hy wederom door dieren tijt daer upt ghedreven. Hoedanich een gheluck is dat / in sulck lant woonen daermen moet soo dickmael honger lijden / jae van ghebreke vergaen/ ten zy datmen daer upt vluchte? Hy wort oock met den selven noot bevanghen by Abimelech/ daer hy moeste sijn leven coopen met verlies sijns wijfs. Dewijle hy vele jarē sonder seker woonstede herwaerts ende ginswaerts dwaelt / soo wort hy door dat gheduerich ghekijf der dienstknechten bedwonghen/sijnen neve/den welcken hy voor sijnē sone hielt/van hem te laten. Welcke scheydinghe sonder twijfel hem niet soeter en was/ dan ghelijck of hem een lidt hadde af ghesneden gheworden. Weynich daer nae/hoort hy dat de selve is van den vyanden ghevanghen. Waer hy henen gaet / hy vindt sulck een wreet volck / dat sy hem niet en laten water drincken selfs upt de putten die hy gegravē hadde. Want hy en soude het ghebruyck daer van niet wederom gecocht hebbē van den Coninck Gerar/ hadde het hem niet te voren verboden geweest. Nu als hy is tot onvruchtbaer oude gecomen/ soo is hy sonder kinderen (het welcke het alderongheneuchlickste en bitterste is in die outheyt) tot dat hem buyten sijn hope/Jsmael ghebooren wort: wiens gheboorte hem nochtans swaer was/dewyle Sara hem met kijven vermoeyde gelijck of hy de dienstmaecht in haer hardtneckicheyt ghesterckt/ende oorsake der beroerte die in sijn huys quam/ gheweest hadde. Daer nae wort Jsaac gheboren/ maer alsoo/ dat Jsmael der eerstgeboren moet upt gestooten/ende bynae gheheel vyandelick verworpen worden. Als hy nu heeft Jsaac alleen behouden/ in den welcken de goede man mochte in sijn outheyt ruste ende vrede hebben / soo wort hem weynich daer nae oock ghebođen/ dat hy den selven soude dooden. Wat machmen doch ellendighers bedencken/ dan dat de Vader zy des soons dootslagher? Hadde Jsaac door siecte ende cranckheyt ghestorven/ wie en soude niet gheacht hebben dien ouden Man seer ellendich te zijne/ dien een sone tot spot ghegheven ware / om des welcken berovinghe wille / hy soude dobbele smerte hebben. Hadde hy van eenigen vreemden vermoort geweest/ soo soude de ellendicheyt ende bedroefheyt noch meerder zijn geweest door de onweerdicheyt. Maer dit gaet alle exempelen der ellendicheden ende catyvicheden verre te boven/ dat de sone moeste door des vaders hant ghedoodet worden. Somma / hy is den gantschen loop sijnes levens door/alsoo ghesuckelt ende gequelt gheweest / datmen niet en soude hebben connen yet bequamers vinden / soo yemandt wilde een exempelaer eens ellendighen ende catyvigen levens/als in eenen tafel voor oogen stellen. Niemant en mach hier teghen worpen/ dat hy niet en zy gantschelick ongheluckich geweest/dewijle hy ten eynde is gheluckichlick soo veel ende groot verdriet doorghecomen. Want wy en sullen niet segghen dat die een gheluckich leven leyt / die langhen tijt met grooten arbeyt veel swaricheyt doorworstelt: maer die sonder quaet te ghevoelen/het teghenwoordighe goet gherustichlick ghebruyckt.

‡ Gen.12.4. * Gen.12.4. Genes.12.10. Genes.12.12. ende 20.1.2. Genes.13.7.8.9.10. Genes.14.13. Gen.21.25.27. Genes.16.15. Genes.16.5. Genes.21.2. Genes.22.2.

Wederlegginge van een teghenworpinghe.

Item van Jsaacs exempel.

12 Jsaac die min verdriets gheleden heeft/

heeft nochtans nau een seer cleyne smake eeni-ghen soeticheyt ghecreghen / hy heeft oock die quellinghen ghehadt / die den mensche verhin-
Gen.26.35. deren gheluckichlick te zijne. Hy wort door die-ren tijt upt het lant Canaan verdreve / sijn wijf wort hem upt sijnen schoot ghenomen: Sijne gheburen quellen hem dickmaels / ende ver-drucken hem allesins / soo dat hy bedwonghen
Gen.26.20. 21. ende 35. wort / oock om water te kijven. In sijn huys lijdt hy veel van Esaus sijnes soons wijven / hy
Genes.28.1. Genes.28.5. wort door den twist sijnder sonen benaut: ende en can teghen sulck een groot quaet geen reme-die vinde / anders dan dat hy dien van hem ver-sonden heeft / welcken hy ghesegent hadde.
Ende Ja-cobs. Jacob en is anders oock niet / dan een uytne-mende exemplaer der opperster ongeluckichept.
Genes.28.5. Sijne jonghe daghen heeft hy met grooter on-ruste door gebracht onder sijnes broeders drey-ginghen ende verschrickingen / om der welcker wille hy ten eynde bedwonghen is gheworden te wijcken. Als hy van sijne Ouderen / ende upt sijn Vaderlant ghevluchtet was / boven dat het bitter is een vreemdelinck te zijne / wert hy oock alsoo onsachtelick ende onmenschelick ghehan-
Genes.29.20 delt van Laban sijnen Oom. Het en was niet ghenoech dat hy seven Jaren lanck eenen swa-ren ende strangen dienst diende / hy moeste noch boven dien schandelick in sijn Wijf bedroghen zijn. Hy moeste om sijn ander Wijf eenen nieu-wen dienst beginnen / in den welcken hy den gantschen dach van de hitte der Sonne moeste branden / ende des nachts wakende / moeste van coude ende vorste ghequelt worden / ghelijck hy
Gen.31.40.41 selve claecht. Dewijle hy dese scherpicheyt des levens twintich Jaren lanck verdraecht / wort dagheljicx van sijnen Sweer nieu ongelijck ge-
Gen. 30.1.15. daen. Ende in sijn huys en heeft hy gheen ruste / het welcke hy siet door haet / ghekijf ende nijt sijnder Wijven verscheurt / ende bynae verdor-
Gen.31.23.29 ven te zijne. Als hem ghebode was wederom-me te keeren tot sijn vaderlandt / soo moeste hy soecken hoe hy mochte wech gaen / ghelijck als
Genes.32.11. oft hy schandelick gevloden hadde. Ende noch-tans en can hy sijns Sweers ongherechticheyt alsoo niet ontgaen / sonder met sijn verwijt ende lasteringe midden in den wech gequelt te wor-den. Terstont daer naer comt hy in veel groo-ter swaricheyt. Want als hy tot sijnen broeder gaet / so heeft hy soo menigen doot voor oogen / als hem moghen van eenighen wreeden vyant bereyt worden. Daerom wort hy bove maten met grouwelicke verschrickingen gequelt ende ghewont / soo langhe als hy sijn toecomste ver-wacht: als hy voor sijn ooghen comt / soo valt hy voor hem neder ghelijck half doot / tot dat hy hem ghevoelt vriendelicker te zijne / dan hy
Genes. 35.16. hadde dorven hopen. Boven desen soo wort hy van Rachel sijn liefste wijf berooft / terstont als hy in het lant quam. Daer nae hoort hy dat de sone / welcken hy van haer hadde / en daeromme boven de andere lief hadde / is van eenen wilden
Genes. 37.32. diere verslonden: Ende wat druck ende rouwe hy upt des selven doot hadde / dat verclaert hy selven / als hy naer vele tranen / den wech voor alle vertroostinghe toe slupt / niet meer behou-dende dan dat hy weenede tot sijnen sone in het
Genes.42.28. graf gae. Hierentusschen wat benautheyt / druck ende verdriet hadde hy upt de ontnemin-
Genes.34.5. ghe ende onteeringhe sijnder dochter / ende upt de stouticheyt sijnder sonen in dat te wreken / de welcke hem niet alleenlicke en maeckte te stin-ken by alle de inwoonderen des landts / maer brachte hem oot een seer seker perijckel des ver-
Genes.35.22. derfs aen. Daer naer volcht oock de grouwe-licke misdaet Ruben sijnes eerst-gheboren sone / bove de welcke niet swaerder en conde gesche-den. Want dewijle dattet voor het opperste on-geluck gheacht wordet dat yemants wijf ont-reynighet wordet: Wat sal men segghen daer die boose daet is van den eyghenen sone bedre-
Genes. 38.18. ven? Weynich daer naer wordt sijn huys noch met andere hoererie besmet / soo dat soo veel oneerlickheyts ende verdriets moeste oock een seer vast ende stantvastich herte crancken. By
Genes.42.32. het eynde sijns levens / dewijle hy soeckt sijn huysghesin in den dieren tijt te spijsen / soo wort hy met eene bootschap des nieuwen ongelucks verslagen / als hy verstaet dat sijn sone wordet ghevanghen gehouden / om den welcken te ver-lossen / hy oock bedwonghen wort Benjamin sijnen eenighen troost / van hem te laten. Wie sal dencken dat hy in soo menichvuldich ver-driet / eene cleyne wijle hadde om eenighe ruste sonder vreese te hebben? Daeromme is hy een seer goede ghetuyghe van hem selven / als hy
Genes.47.9. voor Pharao seyt / dat sijne dagen zijn cort ende boos geweest op der aerden. Als hy seyt dat hy sijn leven heeft altijdts in ellendicheyt ghelept / soo versaeckt hy voorwaer dat hy die geluckic-heyt ghevoelt heeft / die hem van den Heere be-looft was. Soo was dan Jacob een boos ende ondanckbaer weerdeerder der ghenaden Gods / ofte hy seyt de waerheyt doen hy belcet dat hy ellendich op der aerde gheweest hadde. Ist dat hy de waerheyt daer van seyde / soo volcht daer upt / dat sijn hope niet en stondt op aerdtsche dinghen.

13 Is het dat de heylige Vaders hebben een salich leve verwacht upt de hant Godes / waer van niet en is te twijfelen / soo hebben sy een an-der gheluckicheyt bedacht ende ghesien / dan de aertsche. Het welcke de Apostel oock seer wel leert / segghende: * Door het gheloove soo heeft Abraham ghewoont in het landt der beloften / ghelijck als in een vreemt landt / woonende in huttekens met Isaac ende Jacob / die der selver erve deelachtich ware. Want sy verwachteden een seer wel gebouwede en gefondeerde Stadt / wiens maker God is. Dese zijn alle in het ghe-loove ghestorven / de beloften niet ontfanghen hebbende / maer van verre siende / ende ghelo-vende / ende belijdende dat sy gasten ende vreem-delinghen waren op der Aerden. Waer mede sy te kennen gaven / dat sy haer Vaderlandt soch-ten. Ende hadden sy dat Vaderlant begeert / dat welcke sy verlaten hadden / sy hadden connen wederomme daer inne comen: maer sy begeer-den een beter / te wete / het Hemelsche. Daerom-me enschaemt God hem niet haer God te hee-ten / dewijle hy hen ee Stadt bereyt heeft. Want sy souden plomper dan staken ende blocken ge-weest hebben / hadden sy soo hartneckichlick de beloften ghevolcht / van de welcke gheen hope ghesien en wert in de werelt / ende niet erghens de volbrenginghe daer van verwacht. Het en is oock niet sonder oorsake dat hy voornemelick vermaent dat sy dit leven hebbe een perigrina-gie / dat is een wandelinghe in vreemden lande / genaemt / [†] gelijck oock Moses verhaelt. Want is het dat sy vreemdelinghen zijn in het landt Canaan / waer is dan de belofte des Heeren / door de welcke sy waren erfghenamen daer van gemaeckt? Soo gheeft hy dan claerlick te ken-nen / dat het voorder streckt dat God hen van de besittinge belooft hadde. Daeromme en heb-ben sy niet eenen voet landts vercreghen in het landt Canaan / anders dan tot de begravenisse: waer mede sy te kennen gaven / dat sy de vrucht der be-

T'besluyt van't bewijs des derden arguments: dat de heyli-ghe Vaders / als Adam / Abel / Noach / Abraham / Isaac / Jacob ende andere onder de Wet zijnde / niet en hebben op der aerden / maer in den Hemel de verbullin-ge van Gods beloften ver-wacht.
* Hebr. 11.5.

Daerom hebben sy dit aertsche leven een pilgrima-gie genaemt / ende hebben int landt Ca-naan (dwelck een figuere ofte voorbeelt van de eeuwi-ghe gelucksa-licheyt was) willen begra-ven werden.
† Genes.47.9

der belofte hoopte alleenlick nae de doot te ontfanghen. Ende dit is de oorsake / waeromme Jacob soo hooghe gheacht heeft aldaer begraven te worden / dat hy Joseph synen sone dat dede met eenen eedt beloven: ende waeromme Joseph wilde datmen nae vele Jaren soude syne beenen / die over langhen tijt asschen geworden waren / daer henen brenghen.

Gen.47.29.30.
Genes.50.25.

De vyfste bewys-reden / genomen uyt de Historie van Jacob / de welcke was nae de eerste gheboorte staende. Want dat gaf te kennen dat hy haer was een verlanghen des toecomenden levens.

14 Somma het is openbaer / dat sy in alle oeffeningen des levens / hebben de geluckichept des toecomenden levens voor ooghen ghehadt. Want hadde Jacob gheen hooger segheninge aen ghesien / waeromme soude hy de eerste gheboorte soo seer begheert / ende met soo grooten perijckel ghesocht hebben / om der welcker wille hy moeste syn Vaderlant verlaten / ende bynae verworpen worden / ende niet goets daer door vercrijghen? Ende dat hy een hoogher seghenin-ghe verwachtede / dat heeft hy met de selve woorden gheopenbaert die hy in syn laetste sprack / segghende: Heere ick sal u salichept verwachten. Wat salichept soude hy verwacht hebben / doe hy sach dat hy moeste sterven / hadde hy niet in de doot het begin eens nieuwen levens ghesien? Ende wat stryden wy van de Heylighen en kinderen Godes / dewyle sulcke smake des verstandts oock in dien gheweest is / die anders sochte de waerheyt te bevechten. Want doe Balaam seyde: Myn ziele sterve den doot der rechtveerdighen / ende myn laetste worde den haren gelijck: wat wilde hy met die woorden / anders dan dat hy ghevoelde het gene dat David daer nae betuycht heeft / te weten / dat de doot der Heyligen costelick is voor de oogen des Heeren: ende dat de doot der goddeloosen de alderbooste is. Ware de alderlaetste linie ende het laetste eynde in de doot / soo en soude men daer in gheen onderschept connen maken tusschen den rechtveerdighen ende goddeloosen: maer sy worden van malcanderen onderscheyden door de verscheyden conditie die sy hebben nae de doot.

Gen.49.18.
Welcken smaeck des verstants doe Balaam gehadt heeft.
Num.23.10.
Psal.116.15.
Psal.34.22.

De seste bewys reden / genomen van David / die hem soo veel goets van God belooft / ende nochtans dit leven anders niet en houdt te zyn dan ydelheyt: waer uyt dat volcht / dat hy elders syn welvaert ende salichept / welcke met de eeuwichept Gods vereenicht is / ingestelt ende verwacht heeft.

15 Wy en zijn noch buyten Mosen niet ghegaen / den welcken dese menschen segghen / dat hy gheen ander ampt hadde / dan om door de vruchtbaerheyt des landts / en overvloedichept aller dingen dat vleeschelicke volck te bewegen om God te dienen: ende nochtans is de verklaringhe des geestelicken verbonts nu openbaer / ten zy dat yemant het licht vliedt dat van selfs voor ooghen comt. Ist dat wy willen tot de Propheten comen / daer sal het eeuwich leven ende het rijcke Christi hem selven met seer vollen schijn openbaren. Ende ten eersten David / de welcke dewyle hy nae den tijt was voor de andere / alsoo oock na de orden der Goddelicker uytdeylinghe / heeft de Hemelsche verborghentheden duysterlicker dan de andere afgheheeldt: nochtans met wat grooter claerheyt ende sekerheyt schickt hy alle syn doen tot dit eynde. Hoe groot hy dese aertsche woonstede gheacht heeft / dat betuygen dese woorden: Ick ben hier een gast ende vreemdelinck ghelijck alle myne Vaders: Alle mensche die leeft / is ydelheyt / een yegelick wandelt gelijck een schaduwe. En nu wat is myn verwachtinghe Heere? Myn hope is tot u. Voorwaer die belydt dat op der aerde niet vast noch seker en is / ende nochtans een vaste hope op God houdt / die aenmerckt een gheluckichept die hem ergens bewaert is. Tot dese aenmerckinghe pleecht hy de gheloovighe te roepen / soo wanneer hyse wil waerachtelick troosten. Want erghens van de corthept ende verganckelickhept des menschelicken levens ghesproken hebbende / seyt hy daer nae: Maer de barmherticheyt des Heeren / blijft in der eeuwicheyt over de ghene die hem vreesen. Hier mede comt oock over een / dat in den hondert ende tweeden Psalm gheschreven staet: Heere ghy hebt in den beginne de aerde gheschapen / ende de Hemelen zyn het werck uwer handen / sy sullen vergaen / maer ghy sult blyven: sy sullen ghelyck een cleedt verouden / ende ghy sultse ghelyck als een cleedinghe veranderen. Maer ghy blyft de selve / ende uwe jaren en sullen niet vergaen. De kinderen uwer dienstknechten sullen woonen / ende hare nacomers sullen voor uwe ooghen staende blyven. Ist dat de Godsalighe niet en laten voor den Heere standvastich te blyven / als Hemel ende Aerde vergaen / soo volcht daer uyt / dat haer salichept met de eeuwichept Godes vereenicht is. Maer dese hope en can gantschelick niet staen / ten zy datse op de beloft ruste die by den Propheet Esaiam verclaert wort. De Hemelen (seyt de Heere) sullen ghelyck roock smelten / de aerde sal ghelyck een cleet verslijten / ende hare inwoonders sullen desghelijcken vergaen: maer myn salichept sal eeuwichlicken dueren / ende myn rechtveerdichept sal niet vergaen. Daer wort der rechtveerdichept ende der salichept een eeuwichept toe gheschreven / niet soo verre die by God zyn / maer soo verre sy van den mensche ghevoelt worden.

Psal.39.13.
Hebr.11.13.
Psal.103.17.
Psal.102.26.27.28.29.
Esai.51.6.

De sevende bewys-rede / genomen uyt den selven Prophete. De dinghen die hy alomme singt van der gheloovighen voorspoedighen voortganck / die zyn nootsakelick te duyden op de ghenietinghe der hemelscher glorien: dewyle sy in deser werelt met allerley ongheluck verdruckt worden.

16 Men cant oock niet anders verstaen dat hy alomme singhet van den geluckigen voortganck / ten zy datment op de openbaringhe der Hemelscher glorie duyde. Ghelyck als hy seyt: De Heere bewaert de zielen synder Heylighen: hy salse van der handt des sondaers verlossen. † Den rechtveerdighen is een licht op ghegaen / ende blyschap den ghenen die rechtherticht zyn. Item: † De rechtveerdichept des Godsalighen blyft van eeuwichept tot eeuwichept / synen Hoorn wort in eerlickhept verheve: de begeerte der sondare sal vergae. Item: * Maer de rechtveerdighe sullen uwen naem belyden: de rechte sullen met dyn aenschyn woonen. Item: † De rechtveerdighe sal in eeuwigher ghedachtenisse zyn. Item: ‡ De Heere sal de ziele synder dienstknechten verlossen. Want de Heere laet syne dienstknechten dickmael niet alleenlick van de Goddeloosen nae haren lust ghequelt / maer oock verscheurt ende gheschendet worden: hy lydt dat de goede in duysternisse ende dreck ligghen / dewyle de goddeloosen bynae onder de Sterren glinsteren: ende hy en verblydtse oock niet alsoo met de schoonhept synes aenschyns / dat sy langhe blyschap hebben. Daeromme en verswijcht hy oock selver dat niet / dat de Gheloovighe / ist dat sy haer ooghen op den teghenwoordighen staet der dinghen slaen / sullen met seer sware versoeckinghen verslaghen worden / ghelyck oft de onnooselhept by God noch vergolden noch gheloont en wordet. Soo seer gheluckich ende voorspoedich zyn de goddeloose gemeynlick / dewyle dat het gheslachte der Godsalighen met schande / armoede / verachtinghe / en allerley cruyce verdruckt wort. Het en was / seyt hy / niet verre daer van dat myn voet soude ghesllibbert hebben / dat myne ganghen souden gheweken hebben / dewyle het geluck der dwasen my quelde / als ick der boosen voorspoet sach. Ende ten eynde besluyt hy syn verhael / segghende: Ick onderwees myne ghedachten of ick dit conde bekennen: maer het is mynen gheeste een quellinghe / tot dat ick come in het Heylichdom des Heeren / ende haer laetste verstae;

† Psal.97.11.
† Psal.112.6.9.
* Psal.140.14.
† Psal.112.6.
‡ Psal.34.23.
Psal.73.17.

17 Daer-

De achtste bewijs-redē/ genomen uyt de algemeyne ghesintheyt ende bekentenisse aller Godsaligen/ die in den hemel door levendē gelooue ende hope ghesocht hebben/ dat in de schaduwe deses levens niet en is gebleken.

17 Daeromme laet ons oock uyt dese belij-
dinghe Davids leeren / dat hen den heylighen
Vaderen in het oude Testament niet verbor-
ghen en was dat God selden ofte nemmermeer
in dese werelt en vertoont dat hy sijnen dienst-
knechten belooft: ende dat sy daerom hare her-
ten tot Gods Heylichdom verheven hebben/ in
het welcke sy verborgen vonden dat in de scha-
duwe des teghenwoordighen levens niet ghe-
sien en wordet: Te weten / het laetste oordeel
Godes/ het welcke hen genoech was dat sy het
met den Gheloove verstonden / dewyle sy het
met de ooghen niet en saghen. Op dit betrou-
wen staende / en twijfelden sy niet / wat in dese
werelt ghesch iede/ dat nochtans eenmael soude
de tijt comen/ in den welcken de beloften Gods
souden volbracht worden. Ghelyck dese woor-
Psal.17.15. den betuygen: Ick sal u aenschyn in rechtveer-
dicheyt aenschouwen / ick sal met u ghesichte
Psal.52.10. versaedt worden. Item/ ick sal gelyck een oly-
boom zyn in het huys des Heeren. Item/ De
rechtveerdige sal gelijc een palmboom bloeyen/
ende ghelijck een cederboom des berchs Libani
groenen. Die in het huys des Heeren gheplant
Psal.92.13. 14.15. zijn/ sullen in den hof onses Heeren bloeyen / sy
sullen doch vrucht draghen: sy sullen in de out-
heyt vet ende groene zyn. Weynich te voren
hadde hy gheseyt: Hoe diepe zijn uwe ghedach-
ten Heere / dewijle de goddeloose bloeyen ende
spruyten ghelijck gras / op dat sy eeuwichlick
vergaen. Waer is dese schijn ende cierlickheyt
der gheloovighen/ anders dan als het aenschijn
deser werelt sal door de openbaringhe des rijcx
Gods omghekeert zijn? Als sy hare ooghen op
dese eeuwicheyt sloegen/ soo waren sy de haeste-
lick vergaende swaricheyt der tegenwoordiger
ellendicheyt verachtende/ ende riepen gheruste-
lick dese woorden uyt: Ghy en sult in der eeu-
wicheyt niet toe laten dat de rechtveerdighe sal
Psal.55.23. 24. sterven. Maer ghy sult de boose in den put des
verderfs neder storten. Waer is in dese werelt
de put des eeuwighen verderfs die de boose ver-
slint/ in der welcker gheluckicheyt oock dit er-
Iob 21.13. ghens ghetelt wort / dat sy den laetsten dach in
eenen punct des tyts sonder groote cranckheyt
eyndighen? Waer is die seer groote stantvastic-
heyt der Heylighen/ de welcke David alom be-
claecht dat sy niet alleenlic aengevochten/ maer
oock t'ondergheduckt / ende gantschelick ver-
tredē worden? Voorwaer hy en stelde niet voor
sijn ooghen wat de ongheſtadige ende seer hit-
tighe veranderinghe deser werelt mede brengt/
maer wat de Heere sal doen als hy namaels sal
sitten om een eeuwighe verordeninghe des He-
mels ende der Aerde te maken. Ghelijck hy op
Psal. 49.7. 8. etc. een ander plaetse wel beschrijft: De dwase steu-
nen op haren rijckdom: sy sullen door haren
rijckdom vergaen: ende nochtans en can nie-
mant hoe groot hy zy / sijnen broeder van der
doot verlossen/ niemant en can dē prijs der ver-
lossinge Gode betalen. Ende hoewel sy sien dat
de wyse stervē/ ende dat beyde de verkeerde ende
dwase vergaen / ende anderen haren rijckdom
laten/ soo dencken sy nochtans dat hare huysen
ende woonsteden sullen in der eeuwicheyt blij-
ven: ende sy maken haren naem groot op der
aerde. Maer de mensche en sal niet in eere blij-
ven/ hy sal den beesten ghelijck zijn die vergaen.
Dese haer bedenckinghe is seer groote dwaes-
heyt: de welcke nochtans de naecomers met
groote begeerte nae volghen. Sy sullen gelijck
een cudde in de graven gheset worden / de doot
sal over hen zijn. Als het licht sal op ghegaen
zijn/ dan sullen de rechtsinnighe over hen heer-
schappie hebben: haer schoonheyt sal vergaen:
het graf sal haer woonstede zijn. Ten eersten
wort door de bespottinge der dwasen / dat sy in
het slipperighe ende ongheſtadich goet der we-
relt cufreden/ bewesen/ dat de gene die wijs zyn/
moeten een veel ander gheluckicheyt soecken.
Maer de verborgentheyt der wederopstandin-
ge/ wort daer claerlicker van Davide geopent/
daer hy het rycke der godsaligen op recht als de
goddeloose verdorven ende vergaen zyn. Want
ick bidde u / welck sal de opganck diens nieu-
wen lichts zyn / anders dan de openbaringhe
des nieuwen levens/ het welcke volcht nae het
eynde deses teghenwoordighen levens.

Voortganck ende bevestinghe van de voorgaende bewijs-redē/ genomen van de hope der Godsaligen/ ende den ondergancк der godloosen/ die in dese werelt lachen.

18 Hier uyt quam dat ghedachte dat de ghe-
loovighe gebruyckten tot verlichtinghe der el-
lendicheyt / ende hulpe der lydsaemheyt / seg-
ghende: † De verbolgentheyt des Heeren duert † Psal.30.6.
een oogenblick tyts/ maer syn barmhertichheyt
duert het leven lanck. Hoe waren hare verdruc-
kinghen in eenen ooghenblick gheeyndicht/ de-
wyle sy bynae geheel haer levē lanck verdruckt
waren? Waer sagen sy soo groote geduericheyt
der goddelicker goedicheyt / dewijle sy nau een
de alderminste smake daer van getregen? Had-
de haer herte op aertsche dinghen ghestaen / soo
en hadden sy sulcx niet connen bevinden: maer
dewijle sy den Hemel aensaghen / soo bekenden
sy dat het een ooghenblick tyts was waer in de
Heyligen worden van den Heere door het cruy-
ce gheheylicht: ende dat de barmhertichheyt in
der eeuwicheyt is/ door de welcke sy versamelt
worden. Wederom voorsaghen sy dat eeuwige
ende oneyndelicke verderf der goddeloosen / die
nau eenen dach als door eenen droom geluckich
waren. Hier uyt comen dese woorden: De ghe- Prov. 10.7.
dachtenisse des rechtveerdighen sal in segenin-
ghe zijn: maer de naem der godloosen sal ver- Psal. 116.15. ende 34.22.
rotten. De doot der Heylighen is dierbaer voor
de ooghen Gods: De doot der sondaren is de
alderbooste. Item by Samuelem: De Heere 1.Sam.2.9.
sal de voeten der Heylighen bewaren / ende de
godloose sullen in duysternisse swijghen. Dese
woorden gheven ghenoech te kennen / dat sy
wel wisten dat het laetste eynde der Heylighen/
is leven ende salicheyt: hoewel sy hier menigher-
ley wijse omme ghevoert worden: ende dat de
gheluckicheyt der godloosen zy een soet lieffelick Ezech. 28.10.
leven / door het welcke sy lanckx soo meer in de ende 31.18. ende elders.
doot vallē. Daerom noemdē sy der selver doot/
een eyndelick verderf der onbesnedenen: als den
welcken de hope der wederopstandinghe af ge-
sneden ende benomen was. Daerom en moch-
te David gheenen swaerderen vloeck bedacht
hebben/ dan desen: Laetse uytghewischt wor- Psal. 69.29.
den uyt den boeck des levens / ende laetse onder
de rechtveerdighe niet gheschreven worden.

De neghenste bewijs-redē/ genomen uyt Job/ die van dese hope alder claerste ghesproken heeft.

19 Ende boven alle andere zijn dese woorden
Jobs uytnemende claer: * Ick weet dat mijn * Job 19.25.
Verlosser leeft / ende ick sal ten laetsten daghe
van der aerde weder op staen: eñ in mijn vleesch
God mijnen salichmaker sien. Dese hope is in
mynē schoot bewaert. " Die haer scherpsinnic- " Antwoort op een tegenworpinghe.
heyt willen toonen/ die segghen hier tegen/ dat
dese woordē niet en zijn te verstaen van de laet-
ste wederopstandinghe / maer van den eersten
dach in welckē Job verwachtede dat God hem
soude sachter zijn: ende hoewel wy hen dit eens-
deels toe laten / soo sullen wy nochtans (of sy
willē oft niet en willen) bewysen/ dat Job niet
en hadde connen tot sulcke groote hope comen/
hadde sijn gedachte niet voorder dan op de aer-
de ghestreckt. Soo moeten wy dan bekennen/
dat Job sijne ooghen heeft op de toecomende
onsterffe-

onsterffelickheyt gheslagen/ dewijle hy sach dat de Verlosser hem soude by staen/ oock als hy in het graf laghe. Want den ghenen die alleenlick op het tegenwoordich leven dencken/ is de doot de uyterste mistroosticheyt: nochtans en conde dese de hope Jobs niet benemen. Wãt hy seyt: Al waert dat hy my doode/ soo en sal ick niet te min in hem hopen. Ende dat my hier niemant teghen en worpe/ dat niet vele menschen sulcke woorden gesproken hebben: eñ datmen daerom niet en can daer uyt bewijsen dat onder de Joden sulcke leere gheweest zy. Want den sulcken sal ick terstont antwoorden/ dat die weynighe niet en hebben door sulcke woorden eenige verborghen wijsheyt te kennen ghegheven tot de welcke alleenlick de menschen die uytnemende vernuftich zijn/ souden bedecktelick toegelaten worden. Maer dat sy van den heyligen Gheest Leeraers des volcx ghestelt zijnde/ de verborghentheden die ghemeynlick te leeren waren/ ende beginselen der ghemeyne religie zijn moesten/ opentlick vercondicht hebben. Daerom als wy dese gemeyne leere des heyligen Geests hooren/ door de welcke hy soo claerlick ende openbaerlick in der Joden Ghemeynte heeft van het gheestelick leven ghehandelt: soo soude het een onverdraghelicke hartneckicheyt zijn/ datmense soude alleenlick tot het vleeschelick verbont verworpen/ waer in alleenlick van der aerde ende van den aertschen ryckdom ghemeldet ware.

Job 13.15.

Een andere teghenworpinghe.

Antwoort.

De thienste bewys-redẽ/ voortghebracht uyt de laetste Propheten/ die de ghelucksalicheyt der godsalighen gheleert hebben te bestaen buyten de palen deses aertschen levens.

20 Ist dat ick wil tot de Propheten comen die daer nae gheweest zijn/ daer mach ick vrypelick ghelijck in onse eyghen velt spaceren ende wandelen. Want ist dat ic in David/ Job/ ende Samuel hebbe connen lichtelick overwinnen: so salt hier veel lichter zijn. Want de Heere heeft dese orden in de uytdeelinghe ende beschickinge des verbonts sijnder ghenade ghehouden/ dat hy't/ hoemen nae den loop des tyts naerder quam tot de volcomen volbrenginghe/ met soo veel te meerderen wasdom der openbaringhe verclaert heeft. Daerom in het begin doe de eerste belofte der salicheyt wert Adam ghegeven/ hebben sy gelijck cleyne vonckxkens gheglinstert/ daer nae zijn die vermeerdert/ ende daer heeft grooter licht begonnen te schijnen/ het welcke daer nae is meer ende meer opghegaen/ eñ heeft synen schijn breeder uytghewórpen/ tot dat ten eynde Christus de Sonne der rechtveerdicheyt alle wolckẽ verdreven/ eñ het gantsche aertrycke volcomelick verlicht heeft. Daerom en hebben wy niet te vreesen/ dat ons ghetuygenissen der Propheten tot bevestinghe onser saken ghebrecken/ ist dat wy die begeeren. Maer dewyle ick sie/ dat het soude een groot bosch vol materie zijn/ in den welcken ick soude moeten langer blijven dan onse voornemẽ can lijden (want dit soude eens grooten boecx werck zijn) ende dewyle ick meyne dat ick den Leser die yninners een weynich verstandich is/ met het ghene dat boven ghesepyt is/ eenen wech gemaeckt hebbe/ door den welckẽ hy can sonder hem te stooten/ voort gaen/ soo sal ick my onthouden van langher handelinghe die tot de tegenwoordige sake niet seer noodich en is/ nochtans de Lesers vermanende/ dat sy nu den wech met dien sleutel door gaen/ dien ick hen eerst in de hant ghegheven hebbe. Te weten/ soo wanneer de Propheten de ghelucksicheyt des gheloovighen volcx verhalen/ waer van nau de alderminste voetstappen in dit teghenwoordich leven ghesien worden: so sullen sy tot dit onderscheyt comen/ namelick/ dat de Propheten de goetheyt Gods (om die te beter te prijsen) hebben met tijtlicke weldaden/ ghelijck met eenighe beworpinghen den volcke afghebeeldet: maer hebben sulck een ghedaente daer van gheschildert/ waer door de herten buyten dit aertrycke/ ende dese beginselen deser werelt/ ende desen verganckelicken tijt ghetrocken worden/ ende om de ghelucksicheyt des toecomenden geestelicken levens te bedencken/ nootsakelick beweecht worden.

Malac.4.2.

Cap.6. sect. 3. 4.

Dit wort met een exempel uyt Ezechiel voortghebracht/ claerlick bewesen/ alwaer verhaelt worde van de levendich gemaecte dorre beenders.

21 Wy sullen met een exempel te vrede zijn. Doe de Israeliten tot Babylonien ghebracht zijnde/ saghen dat haer verstroyinghe der doot seer gelijck was: soo conden sy seer qualick van die meyninghe gebracht worden/ daer mede sy dochtẽ dat het fabulẽ waren/ [a] dat Ezechiel van haer wederkeeringhe voorseyde: want sy achteden dat even gelijck of hy vercondicht hadde/ dat de doode verrotte lichamen souden tot het leven verweckt worden. De Heere willende bewijsen dat hy oock door sulcke swaricheyt niet verhindert en wert/ sijner weldaet plaetse te maken/ heeft een velt vol dorre beenẽ den Prophete in een gesichte getoont: den welcken hy door de eenighe cracht sijns woorts heeft leven ende cracht op eenen ooghenblick tyts ghegheven. Dat ghesichte diende wel om de ongheloovicheyt dies tyts te beteren: maer vermaende oock daer tusschẽ de Jodẽ/ hoe verre de cracht Gods haer streckte boven de verlossinghe ende wederbrenginghe des volcx: dewyle hy die dorre ende verstroyde beenen conde soo lichtelick/ alleenlick met eenen wenck/ levendich maken. Daerom sult ghy dese sententie te rechte met een ander sententie die Esaias beschrijft/ vergelijcken/ daer hy seyt: De doode sullen leven gelijck mijn doot lichaem: sy sullen weder op staen. Ontwaeckt ende springt op ghy die in stof woont/ want uwe dau is ghelijck de dau eens groenen velts: ende ghy sult het landt der Reusen tot den val trecken. Gaet mijn volc/ gaet in uwe Tenten/ sluyt de deure over u/ weest een weynich verborghen tot dat de verbolghentheyt voorby gae. Want siet/ de Heere sal uyt gaen van sijn plaetse om de ongherechticheyt der inwoonderen der aerde teghen hem te versoecken/ ende de aerde sal haer bloet ontdecken/ ende en sal niet langher hare dooden decken.

[a] Ezec.37.4.

Bevestinghe uyt de spreucke Esaie.

Esai.26.19.

Dan.12.2.

De laetste bewys-reden. Dat by den Propheten sommighe plaetsen zijn/ die claerlick der godsaligẽ toecomende onsterffelickheyt int rycke der hemelen aenwijsen.

22 Hoewel/ die alle plaetsen wilden nae dusdanighen regel voeghen/ die soude ongeschickelick doen. Want daer zijn sommige plaetsen/ die sonder eenighe bedeckinghe de toecomende onsterffelickheyt bewijsen/ die den gheloovigen staet in het rijcke Gods te comen. Wy hebben sommighe sulcke verhaelt/ ende daer zijn vele sulcke/ voornemelick dese twee: de een is by Esaiam: Ghelijck de nieuwe hemelen ende de nieuwe aerde die ick voor my make te staen/ alsoo sal uwe zaet staen. Ende het sal zijn Maent uyt Maent/ ende Sabbath uyt Sabbath. Alle vleesch sal comẽ om voor mijn aenschijn te aenbidden seyt de Heere. Ende sy sullen uyt gaen ende sullen sien de doode lichamen der mannen die tegẽ my gesondicht hebben/ dat haer worm niet en sal stervẽ/ ende haer vyer niet en sal uytgebluscht worden. De andere plaetse is in Daniele/ daer hy seyt: In dien tijt sal Michael een groot Prince op staen/ de welcke staet voor de kinderen sijns volcks: ende daer sal een tijt der benautheyt comen/ soodanich als niet geweest en is van dien tijde aen/ in welckẽ de Heydenen begonden te zijne: Ende dan sal alle uwe volck behouden worden dat in den boeck sal geschreven zijn. Ende de ghene die in den stof der aerde slapen/ sullen ontwaken/ de sommighe tot het eeuwighe

Esai.66.22.

Dan.12.1.2.

eeuwige levē/ eñ de andere tot eeuwige schande.

T'besluyt der gantscher handelinghe van de ghelijckheyt der beyder Testamenten.

23 Nu om de twee andere voorschreven stucken te bevestigen/ en sal ick geenen arbeyt doen: dewijle daer min tegensprekers/ ende meer claricheyts in is. Te weten/ dat de Vaders Christum tot eenen pant haers verbonts ghehadt/ ende alle betrouwen der segheninghe in hem ghestelt hebben. Laet ons dan gherustelick besluyten/ het welcke oock door gheene listen des duyvels en can benomen worden/ dat het oude Testament ofte Verbont/ dwelc God met den volcke Israel ghemaeckt heeft / niet en was in aerdische dingen gheleghen/ maer de belofte des geestelicken ende eeuwigen levens vervate: des welckes verwachtinge moeste in eens yegelijcx herte ghedruckt zijn/ die dat verbont waerachtichlick bewillichden ende voor goet hielden.

Tot meerder bevestinghe van dien worden vier ghetuyghenissen der Schrifturen voortghebracht.

Ende laet ons dese raserie eñ schadelicke meyninge verre verworpen/ te weten/ dat God niet anders en soude den Joden voorgestelt hebben/ ofte dat sy niet anders en souden ghesocht hebben/ dan versadinghe des buycks / lust des vleeschs/ vloeyende rijckdom / uytwendighe macht/ vruchtbaerheyt van kinderen/ ende al wat de vleeschelicke ende natuerlicke mensche hooge acht. Want Christus de Heere en belooft heden den sijnen geen ander rijcke der hemelen/ dan daer sy moghen met Abraham/ Isaac ende Jacob rusten. Ende Petrus betuychde dat de Joden te sijnen tijde erfghenamen der Evangelischer genade waren/ om dat sy kinderen der Prophetē waren/ ende onder dat verbont stonden/ dat God voortydē met sijn volck gemaect hadde. Ende om dat dit niet en soude alleenlick met woorden betuycht zijn / soo heeft de Heere dat selve oock met der daet bevesticht. Want ter selver ure doe hy weder op stont / heeft hy vele Heyligen/ medeghesellen sijnder wederopstandinge ghemaeckt/ ende in hare stadt laten sien: alsoo crachtichlick bewijsende / dat al wat hy gedaen ende gheleden heeft tot vercrijginge der eeuwiger salicheyt / alsoo wel den gheloovigen des oudē Testaments/ als ons toe comt. Want sy waren (gelijck Petrus betuycht) met den selven gheest des gheloofs begaeft/ door den welcken wy tot het leven wedergheboren worden: Dewijle wy hooren dat de Gheest de welcke is als een glinster der onsterffelickheyt/ (waerom hy oock erghens een voorpenninck ofte pandt onser erve ghenaemt wordt) oock in hem ghewoont heeft/ hoe souden wy dorven hen de erve des levens benemen? Daerom ist te seerder te verwonderen/* dat voortydē de Sadduceen/ tot sulck onverstant vervallen waren/ dat sy beyde de wederopstandinge ende de substantie der zielen/ versaeckten/ welcke twee dinghen hen met soo clare ghetuyghenissen der Schrifture versteghelt waren. Ende de dwaesheyt des gantschen Jodischen gheslachts in de verwachtinghe des aertschen rijcx Christi/ ware heden alsoo seer te verwonderen/ hadde de Schrifture niet langhe te voren voorseyt dat sy dese straffe souden draghen / om dat sy het Evangelium verworpen hadden. Want het betaemde alsoo den rechtveerdighen oordeele Gods de herten met blintheyt te slaen / die het hemelsche licht dat hen ghegheven wert/ verworpende/ willens de duysternisse over hen selven haelden. Daerom lesen sy Mosen/ ende wederlesen hem sonder ophouden: maer sy worden door het decksel dat daer over is/ verhindert dat sy het licht niet en sien dat in sijn aenschijn schijnt: ende hy sal hen alsoo bedeckt ende bewimpelt blijven/ tot dat hy tot Christum gewent worde/ van den welcken sy hem nu soo veel sy connen / soecken af te trecken ende te verbreemden.

Matth. 8.11.
Actor.3.25.
Matt.27.52.
Actor.15.8.
1.Cor.1.22. ende 5.5.
Esai.1.14.

Waer uyt dat een clare wederlegginghe der Sadduceen ende der Joden volcht/ welcke te niete doen de eeuwighe salicheyt ende vaste hope der kercke Gods.

* Mat.22.23
Marc.12.18.
Luc.20.27.
Actor.23.8.
2.Cor.3.14.

Capittel xj.

Van het onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments.

HJer mochte yemant segghen / Wat? sal men dan gheen onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments behouden? hoe salmen dan alle de plaetsen der Schrifture verstaen daer het Oude ende Nieuwe Testament/ ghelijck seer verscheyden dingen/ by malcanderen vergheleken worden? Jck neme dat onderscheyt geerne aē dat in de Schrifture verhaelt wort: maer alsoo / dat de waerheyt die nu bewesen is/ daer door niet vercort en worde: ghelijck men sien sal als wy sulcke onderscheydinghen sullen ordentlick gehandelt hebben. Ende soo veel als ick can aenmerckē ende gedencken/ zijn daer voornemelick vier onderscheydingen: ende ist dat yemant wil de vijffste daer by setten/ dien en sal ick niet wederspreken. Ende ick segghe ende wil bewijsen/ dat die alle sulck zijn/ dat sy meer de wijse der bedieninge dan de substantie aengaen. Ende aldus en sullē sy niet verhinderen de selve beloftē des Ouden ende Nieuwen Testaments te zijne / ende dat de selve beloften een fondament hebben / namelick Christum.

Dit volgende vijfderley verschil deser twee Testamenten gaet meer de maniere der bedieninge aen/ als het verbont selve.

Het eerste onderscheyt is / dat de Heere hoewel hy de herten sijns volcx heeft willen tot de hemelsche erve opheffen ende schicken: nochtans om hen te beter in hope te houden/ heeft dier selver erve eenichsins onder aertsche weldaden een smake ghegheven: maer dat hy nu als de ghenade des toecomenden levens beter ende claerlicker door het Evangelium gheopenbaert is/ onse herten recht daer toe beweecht om die te bedencken/ ende daer nae staen/ die minder oeffeninghe die hy aen de Joden ghebruyckt/ achterlatende. Wie desen raet Gods niet en aenmerckt / die meent dat het Israelitische volck niet en is hoogher ghecomen dan tot dat goet dat den lichame belooft werdt. Sy hooren dat lant Canaan soo dickmael noemen / als eenen uytnemenden eñ eenigen loon der ghener die de Wet onderhouden. Sy hooren oock dat de Heere den overtrederen der selver Wet niet swaerders en dreycht dan dat sy uyt de besittinge des selvē lants souden gesloten/ ende in verscheyden landen verstroyt worden. Sy sien dat alle de segeningen ende vervloeckingen die van Mose vercondicht worden/ bynа tot dese somma comen. Hier uyt besluyten sy / eñ en twijfelen daer niet aen/ dat de Jodē niet om harent/ maer om anderer wille/ van andere volcken verscheydē waren: te wetē/ om dat de Christelicke kercke soude een beelt hebben / in wiens uytwendighen schijn sy soude het bewijs der gheestelicker dinghen sien. Maer dewijle de Schrifture dickmael bewijst/ dat God de aertsche weldaden die hy hen gaf/ daer toe geschickt heeft/ om dat hyse alsoo soude tot de hope der hemelscher dinghen als met der hant leyden: soo soude het te groote onwetentheyt (op dat ick niet en segge te grootte plompheyt) zijn/ sulcke ordeninghe ende beschickinghe niet te aenmercken. Als wy met sulcke menschē handelen / soo is de somma ende gront der sake daer teghen wy spreken / dese: Dat sy leeren dat de bevestinghe des lants Canaan/ de welcke de Israeliten voor de opperste ende uyterste gheluckicheyt achtende/ ons/ nae dat Christus verschenen is / de hemelsche erve afbeelt. Maer wy segghen daer teghen dat de Israeliten in de aertsche besittinghe die sy ghebruyckten/

Dat eerste verschil. Jn het oude Testament heeft de Heere onder de aertsche weldaden laten aenschouwen ende als te smake ghegeven de hemelsche erve: Maer in den nieuwen Testamēte worden soodanighe aertsche behulpselen achterweghe ghelaten.

bruyckten/ hebben als in eenen spieghel de toecomende erve aenghemerckt/ de welcke sy gheloofden hen in den Hemel bereyt te zijne.

Bewijs deses eersten verschils/ genomen van een ghelijckenisse eenes jongen erfgenaems/ daer van de Apostel vermeldt. Galat.4.1.

2 Dit sal claerder worden uyt de gelijckenisse die Paulus gebruyckt tot de Galaten. Hy verghelijckt het volck der Joden by eenen jonghen erfgenaem/ de welcke noch niet bequaem en is om hem selven te regeeren/ maer wort van synen besorger ofte Schoolmeester beweecht / in wiens bewaringhe hy bevolen is. Ende dat Paulus de gelijckenisse meest gebruyckt teghen de ceremonié/ dat en verhindert ons niet de selve seer bequamelick tot de handelinghe te voeghen. Soo was dan hen de selve erve verordent die wy hebben / maer nae den tijt en waren sy noch niet bequaem om die te aengaẽ ende handelen. De selve gemeynte was onder hen die wy hebben: maer sy was noch in hare kintsche jaren. Soo heeftse God onder sulcke kinderlicke onderwijsinghe gehouden/ dat hy hen de geestelicke belofté niet alsoo naeckt ende open en gaf/ maer eenichsins met aertschen dinghen beschaduwde. Daerom als hy Abraham/ Isaac/ ende Jacob/ ende hare nacomers tot de hope der onsterffelickheyt aen nam/ soo beloofde hy hen het lant Canaan tot erve te geven: niet om dat haer hope daer in soude blijven eñ gheeyndicht worden/ maer door des welckes aenschouwẽ sy hen selven souden oeffenen ende versterckẽ / tot de hope dier waerachtiger erve die noch niet ghesien en wert. Ende om dat sy niet en soudẽ connen dwalen/ soo wert daer een hoogher belofte ghegheven / de welcke soude betuyghen dat het lant Canaan de opperste weldaet Gods niet en was. Alsoo en laet hy Abraham niet luye ende slaperich zijn in de belofte des lants die hy hem ghegheven hadde: maer sijn herte wordt door meerder belofte tot den Heere opgeheven/ want de Heere seyt tot hem: Abraham/ ick ben uwe beschermer/ ende uwen loon is seer groot. Hier sien wy dat het eynde des loons wort Abraham voorghestelt in den Heere / op dat hy dien niet als verganckelick ende slibberlick en soecke in de elementen ende onderwijsinghe deser werelt/ maer dencke dat hy onverganckelick is. Daer nae set hy de belofte des landts Canaan / op geẽ ander conditie/ dan op dat sy zy een teecken der gonste Gods/ ende een voorbeelt der hemelscher erve. Ende dat de Heylighen dit ghevoelen hadden/ dat bewijsen haer woorden. Alsoo climt David van de tijtlicke segheninghen tot de opperste ende laetste/ als hy seyt: Mijn herte ende mijn vleesch is flau door begheerte. De Heere is mijn deel in der eeuwicheyt. Item/ De Heere is het deel mijnder erve eñ mijns drinckbekers: ghy zijt de ghene die my mijn erve bewaertst. Item / Ick hebbe tot u gheroepen Heere/ ick hebbe ghesevt: Ghy zijt mijn hope/ mijn deel is in het lant der levendigen. De gene die alsoo bestaen te spreken / die belijden voorwaer dat sy de werelt/ ende alle het goet dat tegenwoordich is/ met haer hope te boven gaen. Nochtans wordt dese gheluckicheyt des toecomenden levens dickmael van de Propheten beschrevẽ/ onder het voorbeelt dat sy van den Heere ontfangen hadden. Alsoo zijn dese sententien te verstaen: Dat de godsalighe sullen het landt tot erve besitten: maer de godloosen sullen daer uyt verstropt ende verdorvẽ worden. Dat Jerusalem sal in alderley rijckdom overvloedich zijn/ ende Sion met volheyt aller dingen overloopen. Welcke dinghen alle wy sien dat sy noch op het landt daer in wy vreemdelinghen zijn / noch op het aertsche Jerusalem niet eyghentlick en rijmen: maer op het waerachtige vaderlant der gheloovighen/ ende op de hemelsche stadt/ in de welcke de Heere heeft in der eeuwicheyt zeghen ende leven bevolen.

Genes.15.1.

Psal.73.26. ende 84.3.

Psal.16.5.

Psal.142.6.

Job.18.17.

By Esaiam in vele plaetsen.

Psal.133.3.

Om deser oorsaken wille hebben de heylighe Vaders onder de Wet dat aertsche leven ende de segheninghen des selven grootelicx geweerdeert/ ende voor de straffen haer verschrickt/ welcke oock ooghenschijnelicker waren.

3 Dit is de oorsake waerom de Heyligen onder het Oude Testament / het sterffelick leven ende de weldaden daer in hoogher gheacht hebben dan het nu betaemt. Want hoewel sy wistẽ dat sy niet en moesten daer in gelijc in het eynde haers loops rusten: nochtans dewijle sy bekenden wat afbeeldinghen sijnder genade de Heere daer in ghedruckt hadde / om hen nae de mate haerder swackheyt te oeffenen / soo vonden sy meer soeticheyts daer in / dan of sy het op hem selven aenghemerckt hadden. Ende ghelijck de Heere met tijtlicke ende tegenwoordige weldaden sijn gonste tot de gheloovige bewijsende/ de gheestelicke geluckicheyt doen met sulcke figueren ende teeckenen beduyde/ alsoo gaf hy oock daer en teghen met de lichamelicke straffen/ een bewijs sijns oordeels teghen de verworpene. Daerom ghelijck de weldaden Gods claerder ende sichtbaerlicker waren in aertsche dinghen/ alsoo oock de straffen. Dewijle de ongheleerde ende onwetende menschen dese vergelijckinghe ende overeencominghe (op dat ick alsoo spreke) niet en overleggen/ soo zijn sy verwondert van soo groote veranderinge in God: als die voortijden wreet ende haestich was om allerley feylen der menschen met wreede ende grouwelicke straffen te wreken/ ende nu veel selder ende sachtelicker straft/ ghelijck of hy de gheneghentheyt dier ouder toornicheyt hadde afgeleyt: ende om deser saken wille / dencken bynae dat het Oude ende Nieuwe Testament verscheyden Goden hebben / het welcke oock den Manicheen gheschiet is. Maer wy sullen lichtelick uyt sulcke swaricheden comen/ ist dat wy onse herte wenden tot de ordeninghe ende beschickinge Gods/ die ick bewesen hebbe: te weten / dat God doe met de aertsche weldaden heeft willen de ghenade der toecomender eeuwiger gheluckicheyt/ ende met de lichamelicke straffen de swaricheyt des gheestelicken doots beduyden ende afbeelden / nae dien tijt in den welcken hy sijn Testament / het welcke noch eenichsins duyster ende bedeckt was/ den volcke gaf.

Waerom dat daer sware ende haestige straffinghen onder de Wet gheweest zijn.

4 Het ander onderscheyt des Ouden eñ Nieuwen Testaments / is in de figuere gheleghen. Te weten / dat het Oude alleenlick een beeldt voor de waerheyt / ende een schaduwe voor het lichaem toont: ende dat het Nieuwe de waerheyt teghenwoordich / ende het vaste lichaem voor ooghen stelt. Ende dit onderschept wordt bynae alomme gemeldet/ daer het Nieuwe Testament teghen het Oude ghestelt wordt: maer wort nochtãs in den Sendbrief tot de Hebreen/ breeder gehandelt dan in eenighe ander plaetse. Daer handelt de Apostel tegẽ de gene die meynden dat de onderhoudinghen der Wet Mosis/ niet en conden wech ghenomen worden sonder de gantsche religie mede te doen vallen. Om dese dwalinghe te wederleggen/ gebruyckt hy het ghene dat van het Priesterschap Christi voorseyt was/ door dẽ Prophete. Want dewijle hem een eeuwich Priesterdom gegeven wort/ soo ist vast dat het Priesterdom te niete wordt in het welcke dagelijcx d'een Priester nae den anderen gestelt wert. Ende dat de insettinge deses nieuwen Priesters de weerdichste is/ dat bewijst hy daer mede / dat sy met eenen eedt bevesticht is. Daer nae seyt hy dat in de veranderinghe des Priesterdoms/ oock de veranderinge des Testaments is. Ende hy bewijst met reden dat noot-

Dat tweede verschil. Dat oude Testament was Christum afbeeldende: maer dat Nieuwe stelt voor ooghen de teghenwoordighe waerheyt eñ dat lichaem selwe.

Psal.110.4.

Hebr.7.11.19. ende 9.9. ende 10.1.

sakelick ghewéest te zijne. Want de Wet hadde sulcke swackheyt / dat sy gheen dinck en conde tot volmaecktheyt brenghen. Daer nae verhaelt hy welck de swackheyt gheweest zy / te weten / dat sy de uytwendige rechtveerdicheyt des vleeschs hadde / de welcke de ghene die hen daer in oeffenden niet en conde nae der conscientie volmaeckt maken: want door de offeringe der beesten en conde noch de zonde wech genomen / noch waerachtige heylicheyt vertregẽ worden. Daerom besluyt hy dat de schaduwe der toecomendẽ goeden / eñ niet het levende beelt der dinghen selve / in de Wet gheweest zy: ende dat sy daerom geen ander werck en hadde / dan dat sy soude een inleydinge zijn tot een beter hope / die in het Euangelium voor oogen ghestelt wort.

Het ooghemerck des Epistels tot den Hebreen / welcke dit onderscheyt verclaert.

Hier moetmen aensien in wat deel het verbont der Wet met den verbonde des Euangelij / ende de dienst Christi met den dienst Mosis / wordt vergeleken. Want waert dat de vergelijckinghe ware de substantie der beloften aengaende / soo soude tusschen de twee Testamenten groot geschil zijn. Maer dewijle de gront deser questie ende handelinge / ons op een ander dinck wijst / soo moeten wy daer toe comen / op dat wy de waerheyt vinden. Laet ons dan dat verbondt dat hy eeuwichlick ende onverganckelick ghemaeckt eñ bevesticht heeft / voor ooghen stellen. Syn vervullinghe daer van het syn vasticheyt ende versekertheyt heeft / is Christus. Dewijle sulcke bevestinge verwacht wordt / soo heeft de Heere door Mosen ceremonien verordent / de welcke gelijck gewoonlicke ende clare teeckenen der bevestinghe waren. Hier van is een vraghe ende twist gecomen: Of de ceremonien die in de Wet verordent waren / moestẽ Christo wijcken. De ceremonien hoewel sy niet van der substantie des verbondts / maer alleenlick toevallighe ofte aenhangende dingen waren: nochtans dewijle sy instrumenten waren om het verbondt te bedienen / soo hebben sy den naem des verbonts / gelijck hy oock anderen Sacramenten plach gegevẽ te worden. Daerom / om in somma te spreken / is het Oude Testament hier genaemt een ghewoonlicke wijse om het verbont te bevestigen / welcke wijse in ceremonien eñ sacrificien vervaet is. Ende dewijle hier in gheen vasticheyt en is / ten zy datmen hooger op climme / soo bewijst Paulus dat die moeste te niete gemaeckt / ende wech genomen worden / op dat Christus plaetse hadde die eens beteren Testaments borge ende Middelaer is: door den welcken den uytvercorenen eenmael een eeuwighe heylichmakinghe vertreghen is / ende de overtredinghen uytgewischt zijn / die onder de Wet bleven. Ist dat ghy wilt / soo meucht ghy't ooc aldus verstaen: Dat het Oude Testamẽt was het Testament des Heeren / dwelc met de schaduwelicke ende crachteloose onderhoudinge der ceremonien bewimpelt ghegheven werdt: ende dat het daerom verganckelick was / om dat het was ghelijck twijfelachtich tot dat het op de vaste ende substãtiale bevestinge steunde. Ende dat het doe ten eynde nieu ende eeuwich ghemaeckt wert / als het door het bloet Christi geheylicht ende bevesticht werdt. Daerom seyt Christus dat de drinckbeker welcken hy synen Discipulẽ in het Nachtmael gaf / zy een drinckbeker des Nieuwen Testaments in syn bloet: om dat sy soude te kennen gheven / dat het Testament Gods dan waerachtichlick syn waerheyt heeft / door de welcke het nieu eñ eeuwich wort / als het met synen bloede versegelt wort.

De beschrijvinghe des Nieuwen Testaments.

Hebr. 8.6.

Mat. 26.28.

5 Hier uyt ist openbaer / op wat ghevoelen de Apostel geseyt heeft / † dat de Joden zijn door de onderwijsinghe der Wet gheleydt gheweest tot Christum / eer hy in het vleesch vertoont wert. Hy bekent dat sy oock kinderen ende erfghenamen Gods waren / maer alsoo / dat sy om der kintschept wille / moesten onder de bewaringhe des Schoolmeesters gehouden worden. Want het betaemde dat doe soo groote claerheyt der openbaringe noch soo groote scherpsinnicheyt des verstants niet en was / als de Sonne der rechtveerdicheyt noch niet en was op gegaen. Soo heeft hy hen het licht syns woordts alsoo bedeelt / dat sy het noch van verre ende duysterlick saghen. Daerom heeft Paulus dese teederheyt des verstants beteeckent met den naem der kintschept / de welcke de Heere wilde dat sy met de elementen ende beginselen deser werelt / ende met uytwendighe onderhoudinghen als met regelen der kinderlicker onderwijsinge / souden gheoeffent worden / tot dat Christus verschene / door den welcken de kennisse des gheloovighen volcks moeste wassen. Dit onderscheyt heeft Christus selve beteeckent doe hy seyde / dat de Wet ende de Propheten zijn tot Joannem gheweest / ende dat van dien tijt aen het rijcke der hemelen vercondicht wort. Wat hebbẽ de Wet ende Propheten te haren tijde den menschen gheopenbaert? te weten / sy hebben een smake ghegheven van de wijsheyt die namaels soude claerlick gheopenbaert worden / ende hebbense te voren getoont van verre glinsterende. Maer als Christus can met den vingher ghetoont worden / dan is het rijcke Gods ontsloten. Wãt in hem zijn alle de schatten der wijsheyt ende des verstants gheopent / met de welcke men byna tot in het verborgenste des hemels comt.

Hier uyt is het oock / dat wy door des Wets onderwijsinghe tot Christum geleyt worden.

† Gal. 3.24. ende 4.1.

Mal. 4.2. Luc. 1.78.

Matt. 1.13. Luc. 16.16.

Joan. 1.27.

Colos. 6.9.

6 Het en doet hier teghen niet dat bynae niemant en can in de Christelicke Ghemeynte gevondẽ worden / die aengaende de grootheyt des gheloofs / mach met Abraham verghelecken worden: ende dat de Propheten hebben sulcke uytnemende cracht ghehadt / dat sy daer door noch hedẽ de gantsche werelt verlichten. Want de vraghe en is hier niet / wat ghenade God weynighen menschen ghegheven heeft: maer wat ordentlicke bedeylinghe ende beschickinge hy ghehouden heeft in het volck te leeren: de welcke oock by de selve Propheten ghevonden wort / die met sonderlicke kennisse boven andere menschẽ begaeft waren. Want haer vercondinge is duyster / als van verre dingẽ / ende is in figueren besloten. Boven desen hoewel sy wonderlicke kennisse boven anderen hadden / dewijle sy nochtans hen selven hebben moeten der gemeyner onderwijsinge des volcx onderworpen / soo worden sy oock selve onder het ghetal der kinderen getelt. Ten laetstẽ en is noyt eenighen mensche sulcke claerheyt ghegheven / dat de duysterheyt syns tijts niet in eenighen deele en zy daer in bevonden gheweest. Daerom seyt Christus: ‡ Vele Coninghen ende Propheten hebben begeert te sien dat ghy siet / ende en hebbent niet ghesien: ende te hooren dat ghy hoort / eñ en hebbent niet ghehoort. Daerom zijn uwe ooghen geluckich om dat sy sien: eñ uwe ooren zijn gheluckich om dat sy hooren. Ende voorwaer het was recht dat de teghenwoordicheyt Christi desen lof ende dit voordeel hadde / dat een claerder openbaringhe der hemelscher verborghentheden van hem quame. Hier toe dient oock dat wy boven verhaelt hebben / uyt den eersten Sendbrief Petri / te weten / dat hen geopenbaert was dat haren arbeyt aldermeest onsen tijde nut was.

Ten doet hier teghen niet / dat onder de oude Vaders onder de Wet zijnde / sommighe in den gheloove seer sterck zijn gevonden / niet den welcken bycans niemant in der Christenheyt is te verghelijcken: want men moet op de ordinare beschickinge Gods sien. Daer nae zijn ooc de alder treffelickste onder dese onderwijsinghe begrepen gheweest / ende door de ceremonien gheholpen / op dat sy Christum van verre souden sien ende groeten.

‡ Mat. 13.17. Luc. 10.24.

1. Pet. 1.12.

Het derde verschil. Dat Oude Testament is letterlick / dat Nieuwe geestelick: T'gene is een bedieninghe des doots: maer dit een middel des levens.
† Iere.31.31. 33.34. Hebr.8.8.

7 Ick come tot het derde onderschept / het welcke upt Jeremia wort ghenomen / daer hy aldus spreect: † Siet de dagē sullen comen / sept de Heere / ende ick sal den huyse Israel / ende den huyse Juda een nieu verbont maken / niet ghelijck het verbont dat ick met uwe Vaders ghemaeckt hebbe in dien dach doē ickse by der hant greep / om dat ickse soude upt den Egyptischen lande leyden / welck verbont sy ghebroken hebben / hoewel ick heerschappie over hen hadde. Maer dit sal mijn verbont zijn dat ick sal met den huyse Israel maken: Ick sal mijn Wet stellen in haer binnenste leden / in haer herte sal ick die schrijven / ende ick sal haerder ongherechticheyt genadich zijn. Eñ een yegelick en sal sijnen naesten ende sijnen broeder niet leeren. Want sy sullen my alle kennen / van den minsten tot den meesten. Wt dese woorden heeft de Apostel oorsake ghenomen / om dese vergelijckinge der Wet met den Euangelio te maken / dat hy de Wet ghenoemt heeft een letterlicke / ende het Euangelium een gheestelicke leere: ende heeft ghesept dat de leere der Wet was in steenen tafelen ghedruckt / maer de leere des Euangelij is in der herten geschreven: dat de leere der Wet was een vercondinge des doots ende der verdoemenisse / maer de leere des Euangelij een vercondinghe des levens ende der rechtveerdicheyt: ende dat de leere der Wet te niete wort / maer de leere des Euangelij blijft. Dewijle des Apostels voornemen is / den sin des Propheten upt te legghen / soo salt genoech zijn des eens woorden te overlegghen om haerder beyder meyninghe te verstaen. Hoewel sy schillē oock wat van malcanderen. Want de Apostel spreeckt hatelicker van de Wet dan de Prophete. Het welcke hy niet en doet de Wet enckelick aensiende / maer om datter sommighe rabbauwen waren met verkeerde yverichept tot de Wet / de welcke door verkeerde liefde der ceremonien / de claerheyt des Euangelij verduysterden. Hy handelt van de natuere der Wet / nae sulcker menschen dwalinghe ende dwase ghesintheyt: Soo moetmen dan dit sonderlick in Paulo aenmercken. Ende dewijle sy beyde het Oude ende Nieuwe Testament vergelijckē / d'een tegen d'ander stellende / soo en aenmercken sy geen dinck in de Wet anders dan dat haer eygen is. Exempel: De Wet vervaet alomme de beloften der barmherticheyt: maer dewijle die elders van comen dan upt de Wet / soo en worden sy onder de Wet niet ghereekent / als men van de suyver ende enckel natuere der Wet spreeckt. Maer sy schrijven der Wet alleenlick toe dat sy ghebiet wat recht is / de zonde verbiet / den rechtveerdighen loon vercondicht / den overtrederen straffe dreycht: maer dat sy daerentusschen de boosheyt des herten die van natuere in alle menschen is / niet en verandert noch betert.

1.Cor.3.6.

Dit verschil / d'welck van den Apostel voorghedragen is / wort eerstelick in het algemeyn ghehandelt.

Levit.26.

Maer nae int bysonder / met een neerstighe vergelijckinge van alle de stuckē die in dē Apostolischē text staen / door driederley tegenstellinghen. Dat Oude Testament is letterlick / doodelick / tydelick: dat Nieuwe is gheestelick / levendich / eeuwich.

8 Laet ons nu de vergheliickinghe des Apostels van stucke te stucke verclaren. Het Oude Testamēt is letterlic / om dat het sonder cracht des gheests vercondicht is: het Nieuwe is geestelick / om dat de Heere dat heeft gheestelick in de herten der menschen geschreven. Daerom is de tweede vergheliickinghe een verclaringe der eerster. Het Oude Testament is dootlick / want het en can anders niet dan het gantsche menschelicke gheslachte onder den vloeck brengen: Het Nieuwe is een instrumēt des levens / want het verlost de menschen van den vloeck / ende versoentse wederom met God. Het Oude Testament is een bedieninghe der verdoemenisse / want het beschuldicht alle Adams kinderē met onrechtveerdicheyt: Het Nieuwe is een bedieninghe der rechtveerdicheyt / want het openbaert de barmherticheyt Gods / door de welcke wy gherechtveerdicht worden. De laetste vergheliickinghe moetmen van de ceremonien der Wet verstaen. Dewijle het Oude Testament het beelt hadde der dingen die niet tegenwoordich en waren / soo moeste het met den tijt vergaen eñ verswinden: maer dewijle het Euangelium het lichaem selve voor ooghen stelt / soo heeft het een vaste ende eeuwighe gheduerichept. Jeremias noemt oock wel de Wet der zeden een cranck ende swack verbont: maer dat is om een ander oorsake / te weten / om dat het door des ondanckbaren volcx haestighe afwijckinghe / terstont ghebroken werdt. Maer dewijle sulcke schendinghe is door des volcx schult / soo en salmense niet eyghentlick den Testamente toe schrijven. Maer dewijle de ceremonien om haer eygē swackheyt zijn door de comste Christi te niete geworden / soo hadden sy de oorsake der swackheyt in haer selvē. Voort dat onderschept der letter ende des gheests / en moetmen niet alsoo nemen ghelijck of de Heere sijn Wet sonder eenige vrucht vercondicht hadde / niemant upt hen tot hem bekeerende: maer is door een vergheliickinghe ghesect om de overvloedicheyt der ghenade te prijsen / met de welcke de selve Wetgever als eenen nieuwen persoon aen nemende / de vercondinghe des Euangelij verciert / ende gheeert heeft. Want ist dat wy willen de menichte tellen der ghener die van den Heere zijn upt alle volcken door de predikinge des Euangelij wedergeboren / ende tot de ghemeynschap sijnder gemeynte versamelt / soo sullen wy segghen dat sy seer weynich / ende bynae gheene en zijn / die voortydē upt het volck Israel het verbont des Heeren hebben van herten aen ghenomen: hoewel sy vele zijn als sy op hen selven sonder vergheliickinghe ghetelt worden.

Hebr.8.5. ende 10.1.

Iere.31.32.

Dat onderschept tusschē de Letter ende den Gheest.

9 Wt het derde onderschept openbaert hem het vierde. Want de Schrifture noemt het Oude Testament een testament der dienstbaerheyt / om dat het vreese in het herte werckt: maer het Nieuwe noemt sy een Testament der vryheyt / om dat het tot betrouwen eñ gerusticheyt verweckt. Alsoo sept Paulus tot den Romeynen int achtste / † Ghy en hebt sept hy / niet ontfangen den geest der dienstbaerheyt wederom tot vreese: maer den Gheest der aenneminghe tot kinderen / door den welcken wy roepen / Abba Vader. Hier toe dient dat geschrevē staet tot de Hebreen / te weten / † dat de gheloovige nu niet en zijn gecomen tot den lichamelickē berch ende brandende vyer / ende tempeest / eñ duysternisse / ende onweder / daer niet gehoort noch gesien en wordt dan dat de herten door vreese verschricke: soo dat oock Moses bevreest wort / als die verschrickelicke stemme haer ghelupt geeft / de welcke sy alle begeeren niet te hooren. Maer ghy zijt ghecomen tot den berch Sion / ende tot de stadt des levendighen Gods / tot dat hemelsche Jerusalem / etc. Ende dat Paulus in de woorden die wy upt den Sendbrief totten Romeynen voortghebracht hebben / weynich ende in het corte aen roert / dat verclaert hy breeder tot de Galatē / als hy een allegorie maeckt van Abrahams twee kinderen / op dese wijse: dat de dienstmaecht Agar is een figuere des berchs Sinai / daer het volck Israel heeft de Wet ontfangen. Eñ dat Sara die een vry wijf was / zy geweest een figuere des hemelschē Jerusalems / vā het welcke het Euāgelium comt. Wāt gelijc het zaet Agar wort diēstbaer geborē / so dat het

Dat vierde verschil. Dat oude verbont is een testament der dienstbaerheyt: maer dat nieuwe is een testament der vryheyt. D'welck met driederley ghetuygenissen des Apostels bevesticht wort.

† Rom.8.15.
† Hebr.12.18.

Exod.19.13.

Gal.4.22.

O ij nimmer-

nemmermeer tot der erve en comt/ ende het zaet Sare wort vry geboren/ soo dat hen de erve toe comt: alsoo worden wy door de Wet begheven tot dienstbaerheyt/ ende door het Euangelium alleen moeten wy wedergheboren worden tot vryheyt. De somma is dit/ Dat het Oude Testament heeft den conscientien vreese ende verschrickinghe aen gebracht: ende dat wy door de weldaet des Nieuwē Testaments tot blyschap comen. Dat het Oude heeft de conscientien met het jock der dienstbaerheyt ghebonden ghehouden/ ende dat wy door de vryheyt des Nieuwē/ worden vry ende los ghemaeckt.

Teghenworpinghe.

Ist dat ons wort tegheghewor pen dat de heylige Vaders onder het volck Israel zijn oock der selver vryheyt ende blyschap deelachtich gheweest/ ghelijck wy/ dewyle sy met den selven Gheest des geloofs begaeft waren.

1. Antwoort/ makende een onderschept.

Soo antwoorden wy/ dat gheen van beyden (te weten/ noch de vryheyt/ noch de Geest) uyt de Wet en was: maer als sy gevoelden dat sy door de Wet met dienstbaerheyt verdruckt/ ende met ongherustichevt der conscientie vermoeyt worden/ doe zijn sy tot de hulpe des Euangelij ghevlucht. Eñ daerom was het een sonderlinghe vrucht des Nieuwen Testaments/ dat sy boven de ghemeyne wijse des Ouden Testaments/ zijn van sulck quaet ghevrijdt geweest.

2. Antwoort/ daer mede soodanich segghen gheloochēt wort.

Boven desen/ sullen wy versaken dat sy alsoo zijn met den gheest der vryheyt ende gherustichevt begaeft gheweest/ dat sy niet eensdeels de vreese ende dienstbaerheyt der Wet ghevoelt en hebben. Want hoewel sy dat voordeel ghebruyckten dat sy door de ghenade des Euangelij verecregen hadden/ soo waren sy nochtans mede met den gemeynen volcke den selvē jocke ende laste der ceremonien onderworpen. Daerom dewijle sy bedwonghen waren de ceremonien sorchvuldichlick te onderhouden/ de welcke teeckenen waren dier bewaringhe die der dienstbaerheyt ghelijck was/ ende hantschriften waren door de welcke sy bekenden hen selven in de zonde schuldich te zijne/ eñ van de verbindinghe niet verlost en worden/ soo seytmen te rechte/ dat sy by ons verghleken/ onder het Testament der dienstbaerheyt ende vreese waren/ alsmen de ghemeyn beschickinghe ende bedeelinghe aensiet/ daer mede de Heere doe met het Israelitische volcke hādelde.

Onderschept tusschen de laetste verschillen ende het eerste.

10 De drie verghelijckinghen die wy laetst verhaelt hebben/ zijn verghelijckingen der Wet ende des Euangelij: daerom wordt daer in de Wet met den naem des Ouden Testaments/ ende het Euangelium met den naem des Nieuwen Testaments beteeckent. De eerste streckt haer wijtst/ want sy vervaet onder haer ooc de beloften die voor de Wet geopenbaert zijn.

Lib. 3. ad Bonif. cap. 4.

Bevestiginghe der voorschreven redenen ghenomen uyt Augustino.

Eñ dat Augustinus die niet en wil onder den name des Ouden Testaments ghetelt hebben/ daer in hadde hy seer goet ghevoelen: ende en heeft daer mede niet anders ghewilt/ dan dat wy leeren: want hy sach op de sententien Jeremie eñ Pauli/ in de welcke het Oude Testament wort van den woorde der ghenade ende barmherticheyt onderscheyden.

Jere.31.22. Hebr.8.8.

Daer nae seyt hy oock ter selver plaetse seer wel/ dat van den beginne der werelt aen/ de kinderen der belofte tot het Nieuwe Testament behooren/ die van God wedergheboren/ ende met den gheloove dat daer door de liefde werckt/ den geboden gehoorsaem gheweest zijn.

Gal.5.6.

Ende dat niet door hope der vleeschelicker/ aertscher ende verganckelicker/ maer der geestelicker/ hemelscher ende eeuwiger goeden: voornemelick op den Middelaer betrouwende/ van den welcken sy niet en twijfelden dat hen door hem de Gheest ghegheven wert/ door den welcken sy souden wel doen/ ende dat hen vergeven wert/ soo wanneer sy sondichden. Want dit is dat selve dat wy hebbē willen bevestigen/ te weten: Dat alle de heylighen die de Schrifture verhaelt/ van den beginne der werelt aen sonderlinghe van God uytvercoren geweest te zijn/ zijn der selver segheninge met ons tot eeuwighe salicheyt deelachtich gheweest. Soo is dan tusschen onse deelinghe ende de sijne dit onderschept/ dat de onse een onderschept maeckt tusschen de claerheyt des Euangelij eñ de duysterder uytdeelinghe des woorts die daer te voren was/ achtervolghende de sententie Christi: De Wet ende de Propheten zijn tot Joannem/ van dien tijt aen wort het rijcke Gods vercondicht.

Matt. 11.13.

De ander deelinghe onderschept slechtelick de swackheyt der Wet/ van de vasticheyt des Euangelij.

Een Regel/ van de heylighe Vaders in den Ouden Testamente.

Ende hier moetmen ooc weten van de heylige Voorvaders/ dat sy alsо hebben onder het Oude Testament geleeft/ dat sy daer in niet en bleven staende/ maer hebben altijts ghesocht tot het Nieuwe Testament te comen: soo dat sy de seker ghemeynschap daer van aenghenomen hebben. Want de ghene die met de teghenwoordige schaduwē te vrede zijnde/ haer herte niet en hebben tot Christum gestreckt/ die verdoemt de Apostel van blintheyt ende vervloeckinghe. Want op dat wy van andere dinghen swyghen/ wat meerder blintheyt mach men bedencken/ dan datmen soude hopen door een ghesiachte beeste reyn van zonden te worden? ofte in de uytwendighe besprenginghe des waters suyveringhe der ziele te soecken? ofte te willen God met onnutte ceremonien paeyen/ ghelijck of hy daer in groot behaghen hadde! Want tot sulcke ongheschicktheyt vallen alle de ghene die sonder Christum aen te sien/ blijven in de onderhoudinghe der Wet stekende.

Het vijfste verschil. Het oude Testament heeft maer alleen een volck toebehoort: maer dat Nieuwe/ allen menschen.

11 Het vyffste onderschept dwelck ick wil hier by setten/ is daer in ghelegen/ dat God voor de comste Christi/ heeft syn volck afghesondert ende uyt ghenomen/ om het welcke hy het verbont synder ghenade soude behouden: ghelijck Moses seyt: * Doe de alderhoochste de volcken bedeelde/ doe hy Adams kinderen deelde/ soo is syn volck hem toe ghecomen tot besittinghe. Jacob is het snoer ende deel syner erve.

* Deut. 32.8.

Ende erghens spreeckt hy het volck aldus aen: Siet de hemel ende de aerde behoort den Heere uwen God toe/ ende al wat daer in is/ nochtans is hy alleenlick by uwe vaders gebleven: hy heeftse lief ghehadt/ soo dat hy haer zaet na hen vercoren heeft: te weten/ u/ buyten alle Heydenen.

Deut.10.14.

Soo heeft hy dan dat volck alleen (ghelijck of het alleen uyt alle menschen hem toe behoorde) geweerdicht met de kennisse syns naems te begaven/ syn verbont heeft hy ghelijck in des selven volcx schoot gheset: de teghenwoordicheyt syns naems heeft hy hen gheopenbaert/ met allerley voordeel heeft hy't verciert ende gheeert. Eñ (op dat wy andere weldaden verswyghen) hy heeft het door de gemeynschap syns woorts aen hem verbonden/ dat hy diens volcx God ghenaemt ende gheacht werdt. Hierentusschen heeft hy de andere Heydenen ghelijck of sy niet met hem te doen en hadden/ laten in ydelheyt wandelen: ende den eenigen middel waer door hy haer verderf mochte beteren/ en heeft hy hen niet ghegheven/ te weten/ de vercondinge syns woordts.

Act.14.16. Psal.81.13.

Soo was dan Israel doen den Heere een lief sone/ ende de ander waren vreemde: Israel was bekent ende onder des Heerē trouwe ende bewaringhe aen ghenomen/ de andere

in duy-

in duysternisse verlaten: hy is van God geheylicht/ de andere zijn onheylich: hy is met de teghenwoordicheyt Gods verciert / de andere zijn van alle teghenwoordicheyt Gods uyt ghesloten. Maer als de volheyt des tijts/ die verordent was om alle dinck weder op te rechten is ghecomen / ende die Versoener ende vereeniger Gods ende der menschen vertoont is/ soo is de muer omgheworpen / die de barmhertichheyt Gods soo langhe hadde in de palen Israels besloten gehouden: den ghenen die verre waren is vrede vercondicht/ also wel als den genen die na ende by waren/ om dat sy te ghelijcke met God versoent zijnde / souden in een lichaem wassen ende vereenighen. Daerom en wort nu niet ghesien op Grieck ofte Jode / op besnijdinghe ofte voorhuyt / maer Christus is al in allen / den welcken de Heydenen zijn tot erve/ ende de eynden der aerde tot eyghendom ghegheven: op dat hy sonder onderscheyt heerschappie hebbe van d'een Zee tot de ander Zee/ ende van der riviere aen/ tot de uyterste eynden der werelt.

Galat.4.4. Ephes.2.14. Galat.6.15. Psal.2.8. Psal.72.8. ende elders.

12 Soo is dan de roepinge der Heydenen een uytnemende teecken / waer door het Nieuwe Testament wort boven het Oude verciert. Sy was wel te voren met vele clare voorseggingen der Propheten betuycht: maer alsoo / dat de vervullinghe daer van werdt tot in het rijcke Messie uytghestelt. Jae oock Christus selve en is niet terstont in het eerste begin sijnder predikinghe daer toe ghecomen: maer heeft soo langhe ghetoeft/ tot dat hy alle deelen onser verlossinghe volbracht / ende den tijt sijnder vernederinghe geeyndicht hebbende/ van sijnen Vader eenen naem ontfangen heeft/ die boven alle namen was/ voor den welckẽ alle knyen moesten buyghen. Daerom dewyle dese tijt noch niet vervult en was / seyt hy tot de Cananeische vrouwe/ dat hy niet en is gesonden anders dan tot de verloren schapen des huys Israel. Hy en laet oock de Apostelen in de eerste sendinge niet buyten dese palen gaen: Gaet niet (seyt hy) in den wech der Heydenen / noch in de steden der Samaritanen: maer gaet liever tot de verloren schapẽ des huys Israels. Ende hoewel de roepinghe der Heydenen met soo veel ghetuyghenissen gheopenbaert was / nochtans doense de Apostelen moesten beginnen / scheen sy hen soo nieu ende onghewoon/ dat hen daer van gelijck van een onnatuerlick dinck vergruwende. Sy hebbense voorwaer ten eynde met vreese / ende niet sonder weygheren aengenomen. Ende het en was gheen wonder: want het en scheen met gheen reden over een te comen/ dat de Heere/ die soo menigen tijt hadde Israel uyt alle de ander Heydenen uytvercoren / soude de verkiesinghe wech nemen / ghelijck of hy haestichlick sijnen raet verandert hadde. Dit was wel met Prophecien voorseyt: maer sy en condẽ niet so neerstichlick op de Prophecien mercken/ dat sy door de nieuwicheyt die in haren ooghen scheen/ niet beroert en worden. Oock de exempelen ende bewijsingen die God vertoont hadde van de roepinghe der Heydenen die namaels geschien soude / en waren niet crachtich ghenoech om hem daer toe te brenghen. Want boven dat hyer seer weynighe gheroepen hadde/ soo plantede hy de selve eenichsins in het huysghesin Abrahe / om dat sy souden tot sijn volck ghedaen worden: maer met dese openbare roepinghe worden de Heydenen niet alleenlick den Joden gelijck ghemaeckt/ maer schenen oock ghelijck in der verstorvenen Joden plaetse te comen. Boven desen en hadden de vreemde die God voortijden hadde tot het lichaem sijnder ghemeynte aen ghenomen/ noyt den Joden ghelijck ghemaeckt gheweest. Daerom en prijst Paulus niet sonder oorsake dese verborgentheyt soo seere/ dat sy is verborgen gheweest van eeuwen ende geslachten/ ende dat sy oock den Enghelen is wonderlick gheweest/ ghelijck hy seyt.

Dat andere deel des Capittels hangende aen de voorgaende afdeylinghe/ waer in met corte woorden van der Heydenen beroepinghe ghehandelt wort.

Phil.2.9. Mat.15.24. Matth.10.5.

Waerom de beroepinghe der Heydenen soo nieuw ende ongheWoon den Apostelen scheen.

Col.1.26.

13 Met dese viere ofte vyve stucken / meyne ick dat het onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments wel ende ghetrouwelick verclaert is/ soo veel tot de eenvoudighe wyse van leeren genoech is: Maer dewyle sommige dese veranderinghe in de regeeringhe der Ghemeynte/ ende de verscheyden wyse in het leeren/ ende soo groote veranderinghe der ghebruycken ende ceremonien voor groote ongeschicktheyt achten: soo moeten wy desen oock antwoorden eer wy tot andere dingen voortgaen. Ende dit can met corte woorden gheschien/ want de teghenworpingen en zijn soo sterck niet/ dat sy seer nauwe wederlegginghe noodich hebben. Sy segghen het en is der waerheyt niet gelijck/ dat God die altijts hem selven gelijck is/ soude so veranderlick gheweest zijn / dat hy het ghene dat hy eenmael gheboden ende bevolen hadde/ soude daer nae mispryseu. Ick antwoorde / dat God niet en moet daerom geoordeelt worden veranderlick te zijne / om dat hy den verscheyden tyden heeft verscheyden wysen toe ghevoecht/ nae dat hy sach eenen yegelijcken tyde nut te zijne. Dat een lantman sijnẽ volcke ander werck des winters ghebiet dan des somers/ daerom en sullen wy hem niet beschuldigen met ongestadicheyt/ noch dencken dat hy dwaelt van den rechtẽ reghel der landtbouwinghe/ die met de eeuwighe orden der natuere over een comt. Item dat een huysvader sijn kinderen anders onderwijst/ regeert/ ende handelt in de kintscheyt/ anders als sy groot worden/ ende anders als sy volwassen zijn: daerom en sullen wy niet segghen dat hy lichtveerdich is/ ofte van sijn ghevoelen wijckt. Waerom beschuldighen wy dan Gòd met ongestadicheyt / om dat hy de verscheydenheyt der tyden heeft met voeghelicke ende bequame teeckenẽ onderscheydẽ? De laetste vergelijckinghe moet ons gantschelick genoech doen. Paulus vergelijckt de Joden met kinderen/ ende de Christenen met jongelinghen. Wat onordentlickheyt is doch in dese regeeringhe / dat hy de Joden heeft in de grove beginselen der leere gehouden/ de welcke met de mate haerder jonckheyt over een quam: ende ons met vaster ende als manlicker leere onderwijst ende leert? Soo wort hier in de stantvasticheyt Gods opẽbaer/ dat hy te allen tyde de selve leere gheleert heeft: ende dien selven Godsdienst blijft eysschende/ welcken hy eenmael gheboden heeft. Dat hy de uytwendige maniere ende wijse verandert heeft/ daer in en heeft hy hem selven niet bewesen veranderlick te zijn / maer heeft hem selven soo verre ghevoecht ende ghematicht nae der menschen begrijp/ het welcke veranderlick is.

Dat laetste deel des Capitt. dwelcke wederleyt eenige tegenworpinghe.

1. Ten is niet ghelooflick dat God onveranderlick zijnde tghene soude mispryfen/ dwelc hy eenmael bevolẽ heeft.

Antwoort/ genomen van een ghelyckenisse/ welcke bevesticht is met het ghetuygenis des Apostels.

14 ‡ Maer van waer comt dese verscheydenheyt (segghen sy) anders dan om dat God die heeft willen hebben? hadde hy niet alsoo wel van den beginne aen als nae de comste Christi/ connen het eeuwighe leven met clare woorden sonder eenige figueren openbaren/ ende sijn volc met weynighe ende clare Sacramenten onderwijsen/ den heylighen Gheest gheven/ ende sijn ghenade over de gantsche werelt uytbreyden? * Maer dit is even gelijck of sy met God keven/ dat hy de werelt soo laet heeft geschapen/ dewyle hy die hadde connẽ ten eersten maken. Item/

‡ 2. Teghenworpinge. Hy heeft van den beginne met den Joden connen handelen ghelijckerwijs hy hedensdaechs met dẽ Christenen doet.

* Antwoort/ welcke ontdeckt eenighe ongeschickte dinghen in dese teghenworpinghe.

dat hy heeft willen veranderinghe maken tusschen winter ende somer / tusschen nacht ende dach. Laet ons niet twyfelen dattet al wyselick ende rechtveerdichlick gedaē is / wat van God gedaen is / hoewel wy dickmael de oorsake niet en weten waerom het alsoo gheschien moeste: want het betaemt den godsalighen alsoo te gevoelen. Want wy souden ons selven veel te veel toeschrijven / waert dat wy Gode niet toe en lieten dat hy redē ende oorsake sijns raets mach hebben die ons verborghen zijn. Maer het is wonder / segghen sy / dat hy nu de offerhanden van beesten / ende dat gantsche ghebruyck des Levitischē Priesterdoms verworpt eñ walcht / het welcke hem te voren soo wel behaecht heeft. Dat is ghesproken ghelijck of God in de uytwendighe ende vergänckelicke dingen behagen hadde / ofte eenichsins daer door gheroert worde. Ende wy hebben boven ghesept / dat God gheen van desen dinghen ghedaen en heeft om sijnent wille / maer alle dinck om de salichept der menschen. Als een Medecijnmeester eenen jonghen man niet een seer goede wijse gheneest van sijn cranckhept / ende daer nae aen den selven een ander wijse van meesteren ghebruyckt om dat hy nu oudt ghewozden is: sullen wy daerom segghen dat hy die wijse van meesteren verworpt / die hem te voren behaechde? Ja hoewel hy seer standvastich daer in blijft / soo heeft hy achte op de oude. Alsoo moeste Christus met andere teeckenen doe hy niet tegenwoordich en was / afgebeeldet: ende doe hy noch stont te comen / te voren vercondicht worden: ende nu als hy verschenen is / betamet dat hy met andere teeckenen voor oogen gestelt worde. Aengaende dat de roepinghe Gods is in de comste Christi wijder onder alle volcken verbreyt / ende de genade des Gheests breeder uytgestort dan te voren: ick bidde u wie can versaken dat het recht zy / dat de vrye bedeelinghe der ghenaden ende gaven Gods zy in sijn hant ende goetduncken / soo dat hy de volcken verlicht die hy wil? de vercondinghe sijns woorts verwecke in wat plaetsen hy wil? sulcken ende soo grootē voortganck der leere geve als hy wil? de kennisse sijns naems in wat tyden ende eeuwen hy wil / uyt der werelt wech neme om haerder ondanckbaerhept wille / ende de selve wederom wanneer hy wil / om sijnder barmherticheyt wille weder geve? Soo sien wy dan dat dese valsche beschuldinghen veel te onbehoorlick zijn / daer mede de godloose menschen in desen deele de herten der eenvoudighen beroeren / op dat sy de rechtveerdichept Gods / ofte het gheloove der Schriftuere tot twyfelinghe brenghen.

Een Inrede. Godt misprijst tgene / dat hy eertyts voor goet ghekent heeft.

1. Antwoort genomen van een ghelijckenisse.

2. Antwoort / daer in een billicke overweginge van den wille Gods gedaen wordt / ende Gode eñ vrye bedeelinghe sonder genaden ghelaten.

Het xij. Capittel.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrenghen, moeste mensch worden.

Tis eē nootwendichept gheweest / niet volcomelick / maer uyt het voornemen Gods vloeyende / dat de middelaer God soude wesen / ende mensche soude worden.

Nu was ons veel daer aen gheleghen dat die waerachtich God eñ mensche ware / die onse Middelaer soude wesen. Ist datmen vraecht wat noot dat was / het en was gheen enckel noch volcomen noot (ghelijck de geleerde int ghemeyn spreken) maer het quam uyt de verordeninghe ende voornemen Gods / waer aen oock de salichept der menschē hangt. Ende dat ons alderbest was / dat heeft de aldergoedertierēste Vader verordent. Want dewijle onse ongherechticheden ons gantschelick van het rijcke der hemelen verdreemt hadden / gelijck of een wolcke tusschen ons ende God geset ware / soo en conde niemant het woort voerē om onse vrede wederom te ghecrijghen / anders dan die conde tot hem comen. Ende wie hadde connen tot hem comen? wie doch uyt Adams kinderē? Sy waren alle met haren vader van het aenschyn Gods verschrickt. Wie soude dan tot God ghecomen hebben? eenich Enghel? Dien was oock een hooft noodich / [t] door wiens tsamenbindinghe sy mochten volcomelick ende onverschepdenlick aen haren God hanghen. Wat sullen wy dan seggen? Het was voorwaer verloren werck hadde de majestept Gods niet selve tot ons neder ghecomen / dewijle niemant van ons en conde tot hem op climmen. Alsoo moeste de Sone Gods ons Immanuel worden / dat is / God met ons: ende dat op sulcke conditie / dat sijn Godhept ende de menschelicke natuere souden onder malcanderen met onderlinghe vereeninghe aen malcanderen wassen. Anders en was noch gebuerschap soo na / noch maechschap soo vast waer uyt wy mochtē hope ghecryghen dat God soude met ons woonen. So groote verschepdenhept was daer tusschen onse onreynichept ende de groote reynichept Gods. Al hadde de mensche gheheel ende sonder eenighe smette ghebleven / soo was hy nochtans soo nederich eñ verachtelick van conditie / dat hy niet en conde sonder Middelaer tot God comen. Wat soude hy dan hebben connen doen als hy nu door dien doodlicken val was in de doot ende helle versoncken / met soo menighe smette ontreynicht / door sijn verdorventhept stinckende / in somma / met allerley vervloeckinge verladen? Daerom en ist niet sonder oorsake dat Paulus willende Christum den Middelaer voor ooghen setten / sept / dat de selve een mensche is? Daer is / sept hy / een middelaer Gods ende des menschen (te weten) de mensche Jesus Christus. Hy hadde hem moghen God noemen / of hy hadde ymmers mogē den naem mensche / achter laten / ghelijck hy den naem God / heeft achter ghelaten. Maer dewijle de Gheest die door sijnen mont sprack / heeft onse swackhept ghesien / soo heeft hy eenen seer goeden middel ghebruyckt om die bequamelick te helpen / de Sone Gods ghemeynsaemlick voor ons stellende / ghelijck of hy een van ons ware. Daerom niemandt en quelle hem selven waer die Middelaer te soecken zy / ofte door wat middel men moet tot hem comē: [f] als de Geest hem noemt mensche / soo vermaent hy dat hy ons nae by / jae aen ons is / want hy onse vleesch is. Dit selve woort voorwaer oock beteeckent met het ghene dat erghens met vele woorden verclaert wort / te weten / dat wy gheenen hooghen Priester en hebben / die niet en soude connē medelyden hebben met onse swackheden / dewijle hy is ghelijck als wy / allesins uytghenomen de zonde / versocht gheweest.

2 Dit sal oock claerder worden / ist dat wy overlegghen wat grooter een sake het was / dat de Middelaer moeste volbrengen: te weten / ons wederom alsoo in de genade ende gonste Gods te brenghen / dat hy uyt menschen kinderen / Gods kinderen maeckte: ende uyt erfgenamen des helschen vyers / maeckte erfghenamen des Hemelschen ryck. Wie hadde dit connen doen / hadde de Sone Gods niet oock des menschen sone ghewozden / ende alsoo het onse genomen / dat hy ons het sijne heeft ghegeven / soo dat het ghene dat syne eyghen was van natuere / soude onse worden door ghenade? Daerom met desen pant versterckt zynde / betrouwen wy dat wy kinderē Gods zijn / want de natuerlicke Sone Gods heeft een lichaem vā onsen lichame / ende vleesch van onsen vleesche / ende beenen van onsen

De eerste oorsake. Die alleen een mensche was oft Enghel en conde dat niet volbrenghen: ende de selve hadden een Hooft van nooden. [t] Col.1.20.

Soo moeste dan de Sone Gods tot ons neder comen.

Matt. 1.23.

Noch oock de mensche in syne oprechticheyt ghebleven zynde / en conde tot God niet comen sonder Middelaer: veel weyniger nae den val.

1.Tim.2.5.

[f] Ende dese Middelaer wordt ons niet alleen als God / maer oock als mensche voorghestelt. [f] Ephes.5.30.

Hebr.4.15.

De andere oorsake / is genomen van den dienst / die de Middelaer moeste volbrenghen: te weten / dat hy ons uyt kinderē Adams / ende erfghenamen der hellen / kinderen Gods / eñ erfghenamen des ryck der hemelen soude maken.

Ephes.5.30.

sen beenen/ hem selven toegevoecht/ om dat hy soude een met ons zyn. Dat ons eygen was/ en heeft hy niet geweyghert aen te nemen/ om dat het wederom ons soude toebehooren dat hem eyghen was / op dat hy alsoo mochte int ghemeyn met ons zyn/ beyde eē Soon Gods ende een sone des menschen. Hier uyt comt de heylighe broederschap / de welcke hy met synen eyghenen mont prijst/ als hy seyt: Ick gae op tot mijnen Vader ende uwen Vader/ mijnen God ende uwen God. Door desen middel is ons de erve des Hemelschen rijcx seker: want de eenige Sone Gods / welcken sy eyghentlick gheheel toe quam/ heeft ons tot sijne broeders aenghenomen: want ist dat wy sijne broeders zyn/ soo zyn wy oock mede deelghenooten der erve. Boven desen was het seer nut dat de ghene die onse verlosser soude zyn / oock om deser saken wille waerachtich God eñ mensche ware. Hy moeste den doot verslinden: wie conde dat doen/ anders dan het leven? Hy moeste de zonde overwinnen: wie conde dat doen/ anders dan de rechtveerdicheyt selve? Hy moeste de machten eñ heerschappen der werelt ende der lucht verdryven: wie conde dat doen/ anders dan een cracht die boven de werelt ende lucht ware/ alle andere de boven gaende? Nu by wien is het leven/ ofte de rechtveerdicheyt/ of de heerschappie ende macht des Hemels/ anders dan by God alleen? Soo heeft dan de aldergoedertierenste Vader/ hem selven in den persoon syns eengheboren Soons/ onsen Verlosser ghemaeckt/ als hy ons wilde verlost hebben.

Joan.20.17. Rom.8.17. 2.Cor.5.19.

De derde oorsake is/ dat hy in onsen vleesche volcomene gehoorsaemheyt soude bewysen/ voor synen broederen den Goddelicken gerichte ghenoech doen/ eñ de straffe der zonde betalen/ ten eynde hy onse overwinninghe ende triumphe mochte wesen.

3 Het andere hooftstuck onser versoeninghe met God was/ dat de mensche dewyle hy hem selven hadde door syn ongehoorsaemheyt verdorven/ soude om dat te beteren / syn ghehoorsaemheyt daer tegen setten / den oordeele Gods ghenoech doen/ ende de straffe der zonde voldragen. Soo is dan onse Heere waerachtich mensche ghewordden / hy heeft Adams persoon aen ghedaen/ ende naem aen ghenomen/ om in syn plaetse den Vader ghehoorsaem te zyne/ om onse vleesch tot eenen prijs der versoeninghe voor het rechtveerdich oordeel Gods te stellen / ende in het selve vleesch de straffe die wy verdient hadden/ te voldoen. Somma/ dewyle de doot niet en conde van den genen die alleenlick God was/ ghevoelt/ noch van den genen die alleenlick mensche was / overwonnen worden : soo heeft hy de menschelijcke natuere met de Goddelicke vereenicht / om der eender natueren swackheyt / der doot te onderworpen tot reyninghe der zonden: ende door de cracht der anderer natuere/ strijt tegen de doot aen nemende/ de doot te overwinnen/ ende victorie te gheerijgen. Daerom die Christum van syn Godheyt ofte van syn menscheyt berooven / die verminderen syn majesteyt ende eerlickheyt / ofte verduysteren syn goetheyt. Ende op een ander zyde doen sy oock den menschen groot onrecht / der welcker geloove sy alsoo doen wanckelen ende vallen: het welcke niet en can staen / ten zy dat het op dit fondament steune. Bovē desen/ moeste men dien sone Abrahams/ eñ Davids/ den welckē God in de Wet belooft hadde/ tot eenen Salichmaker verwachten : waer uyt de godsalige herten een ander vreucht ende nutticheyt hebben/ te weten/ dat sy door het aenschouwen des oorspronct tot David ende Abraham beleyt/ te sekerlicker bekennen dat dese Christus is / die door soo veel Prophetien gheopenbaert was. Maer dat ick weynich te voren verclaert hebbe/ moet men voornemelick weten/ namelick / dat de ghemeynschap der natuere is een pant onser gemeynschap met den Sone Gods: dat hy met onse vleesch becleet zynde/ heeft den doot ende de zonde overwonnen/ om dat de overwinninghe ende triumphe soude onse zyn: ende dat hy het vleesch dat hy van ons heeft aen ghenomen/ heeft tot een offerhande ghegeven/ om dat hy de reyninghe volbrenghende / soude onse schult uytwisschen/ ende den rechtveerdigen toorn ende gramschap des Vaders stillen.

De vierde oorsake / behoort tot de vertroostinge ende versterckinghe der gantscher kercke.

De eerste tegenworpinge teghen dese oprechte leere.

4 Soo wie dit ghelijck het betaemt/ neerstich aenmerckt/ die sal de lichtveerdighe speculatien ende bedenckinghen lichtelick verachten/ door de welcke de lichtveerdighe ende nieuwsuchtighe gheesten ghetrocken worden: gelijck/ dat Christus soude mensche ghewordden hebben/ al en hadde het niet noodich gheweest tot verlossinge des menschelicken geslachts. Ick bekenne wel dat hy in de eerste ordeninghe der scheppinghe ende in den gheheelen ende ongheschenden stant der natuere/ was den Enghelen ende den menschen tot een Hooft geset: waerom hy oock van Paulo wort de eerstgheboren aller creatueren ghenaemt. Maer dewyle de gantsche Schriftuere roept dat hy is met onsen vleesche becleet gheweest/ om dat hy soude onse Verlosser worden/ so is veel te groote ydelheyt ofte lichtveerdicheyt / datmen een ander oorsake oft een ander eynde soude bedencken. Het is ghenoech bekent/ waer toe Christus is van den beginne aen belooft gheweest: te weten / om dat hy de vervallē werelt soude wederom te rechte brengen / ende den verloren menschen te hulpe comen. Daerom was hy onder de Wet afgheheelt in offerhanden/ om dat de gheloovige souden hopen dat God hen soude ghenadich zyn / als hy door de reyninge der zonde soude versoent worden. Voorwaer dewyle in alle eeuwen ende tyden/ oock eer de Wet ghegheven was/ de Middelaer noyt en is sonder bloet belooft gheweest/ soo verstaen wy daer uyt/ dat hy door den eeuwighen raet Gods is verordent gheweest om de onreynicheyt der menschen wech te nemen: want bloetvergieten / is een teecken der reyninghe der zonde. Alsoo hebben de Propheten van hem ghesproken / dat sy belooft hebben dat hy soude een Versoener Gods ende der menschen zyn. Die seer schoone ghetuyghenisse Esaie/ sal een voor alle genoech zyn/ daer hy voorseyt dat Christus soude van Gods hant geslagen worden om de zondē des volcx/ om dat de castydinghe des vredes soude op hem zyn/ dat hy soude een Priester zyn die hem selvē soude offeren: dat andere souden uyt syn wonde ghesont worden: ende dat het Gode behaecht heeft hem te verdrucken/ om dat hy aller menschen ongherechticheden soude dragen/ dewyle sy alle gedwaelt hadden/ ende ghelijck schapen verstroyt waren. Als wy hoorē dat Christus van God eygentlick verordent wort om den armen sondaren te hulpe te comen/ soo wie over dese palen treedt/ die gheeft hem selven te veel toe in dwase ende sotte curieusheyt. Nu als hy selve is gecomen/ so heeft hy betuycht dat de oorsake synder compste was / dat hy God versoenende / soude ons van der doot in het leven versamelen. Dit selve hebben de Apostelen van hem betuycht. Alsoo verhaelt Joannes de afwyckinghe des mensches/ eer hy leert dat het Woort is vleesch ghewordden. Maer men moet hem boven al hooren daer hy selve van syn ampt spreeckt/ seggende: Soo lief heeft God de werelt ghehadt / dat hy synen eenichgheboren Sone heeft ghegheven/ op dat een peghelick die aen hem gheloost/ niet en ver-

Antwoorde.

Col.1.15.

Bewijs ghenomē van den sacrificien des Wets.

Wt der Propheten ghetuyghenissen. Esai.53.4.5.

Item van het ghetuyghenisse der Apostelen/ Euangelisten/ ende oock Christi selfs.

† 1.Pet.2.25.

Joan.1.9. ende 14.

Joan.3.16.

en vergae/maer het eeuwige levē hebbe. Item/
Joan.5.25. De ure comt / dat de dooden ſullen de ſtemme
des Soons Gods hooren / ende die hem ſullen
Joan.11.25. ghehoort hebben/ ſullen leven. Ick ben de we-
deropſtandinghe ende het leven/ die in my ghe-
looft die ſal leven / al waer hy ſchoon doot.
Matt. 18.11. Item/de Sone des menſchen is ghecomen om
ſalich te maken dat verloren was. Item/ Die
Matth.9.12. gheſont zijn dien en is de Medecijnmeeſter niet
noodich. Daer ſoude geen eynde zijn waert dat
ick alle ghetuyghenissen wilde verhalen. De
Apoſtelen roepen ons eendrachtichlick tot deſe
fonteyne: ende voorwaer ware hy niet gheco-
men om God te verſoenen/ſoo ſoude de eere des
Hebr.5.1. Prieſterdoms te neder vallen / want een Prie-
ſter wort midden tuſſchen God ende de men-
ſchen gheſet om te verbidden: hy en ſoude onſe
2.Cor.5.19. rechtveerdicheyt niet zijn/want hy is een offer-
hande voor ons ghewordeñ / om dat God ons
niet en ſoude onſe zonden toerekenen. Somma/
hy ſal van den gantſchen lof daer mede hy in de
Schriftuere verciert wort/ berooft wordē. De
Rom.8.3. reden Pauli ſal ooc valſch zijn/daer hy ſeyt/dat
God ſijnen Sone geſonden heeft/ om dat hy in
de ghelijckeniſſe des vleeſchs der zonde / ſoude
voor ons voldoen dat der Wet onmoghelick
was. Het en ſoude oock niet waer zijn / dat hy
Tit.2.11. erghens leert / dat de goetheyt Gods ende ſijn
onghemeten liefde tot de menſchen / is in deſen
ſpieghel verſchenen / als Chriſtus is tot eenen
Verloſſer ghegheven. Somma/de Schriftuere
en bewijſt alom gheen ander eynde waerom de
Sone Gods heeft willen onſe vleeſch aen ne-
men / ende waerom hy oock dit bevel van den
Vader ontfanghen heeft / dan om dat hy ſoude
Luc.24.26. een offerhande worden om den Vader voor ons
te paeyen. Alſoo iſt geſchreven/ eñ alſoo moeſte
Chriſtus lijden/ ende in ſijnen naem berou ende
beteringhe ghepredickt worden. Daerom heeft
Joan.10.17. my mijn Vader lief/ om dat ick mijn ziele ſtelle
voor mijne ſchapen: dit ghebot heeft hy my ge-
Joan.3.14. geven. Gelijck Moſes het Serpent verhoocht
heeft in de woeſtijne / alſoo moet de Sone des
menſchen verhoocht worden. Ende erghens:
Joan.12.27. 28. Vader helpt my uyt deſe ure: maer daer toe ben
ick in deſe ure gecomen. Vader verclaert uwen
Sone. Daer beduydt hy claerlick het eynde
waerom hy het vleeſch heeft aenghenomen / te
weten/ om dat hy ſoude een offerhande eñ ver-
ſoeninge worden om de zonden wech te nemen.
Luc.1.79. Hierom ſeyt oock Zacharias / dat Chriſtus is
ghecomen / achtervolghende de beloſte die den
Vaderen was ghegheven: om dat hy ſoude die
verlichten/ die in de ſchaduwe des doots ſaten.
Alle deſe dinghen ſullen wy ghedencken dat ſy
Col.2.3. van den Sone Gods vercondicht zijn/ van den
welcken Paulus erghens betuycht / dat alle
1.Cor.2.2. ſchatten der wetenſchap ende wyſheyt in hem
verborghen zijn / ende buyten den welcken hy
roemt hem ſelven niet te weten.

De tweede teghenworpinghe. 5 Iſt dat yemant hier teghen ſeyt/ dat gheen
van deſen voorgheſchreven redenen en verhin-
dert dat de ſelve Chriſtus/die de verdoemde ver-
loſt heeft / ſoude hebben connen oock ſijn liefde
tot de ſalighe ende geſonde menſchen bewijſen/
Antwoort. haer vleeſch aen nemende. Ick antwoorde cor-
telick: Dewyle de Geeſt betuycht dat deſe twee
zijn door het eeuwighe voornemen Gods te ſa-
men verordent/ te weten: Dat Chriſtus ſoude
onſe Verloſſer ende onſer natuere deelachtich
worden: ſo en iſt niet behoorlick datmen voor-
der onderſoecke. Want die ghekittelt wort met
begheerte van wat meer te weten/ niet te vrede
zijnde met de onveranderlicke ordeninge Gods/
die bewijſt dat hy ooc niet ſelfs met deſen Chri-
ſto te vreden en is / die ons is tot verſoeninghe
ghegheven. Ende Paulus en verhaelt niet al- Bewijs.
leenlick waer toe Chriſtus gheſonden is/ maer
bedwingt oock bequamelick alle dertelheyt des
menſchelicken vernufts tot de hooghe verbor-
gheutheyt der predeſtinatie opclimmende/ als
hy ſeyt/dat de Vader ons heeft vercorē in Chri- Ephes. 1.4.5.
ſto eer de werelt gheſchapen was / om dat hy
ons ſoude aen nemen tot kinderen na het voor-
nemen ſijns willes / ende heeft ons aengenaem
gheacht in ſijnen lieven Sone/ in de welcke wy
de verloſſinge hebben in ſijn bloet. Hier en wort
voorwaer Adams val niet voorgeſtelt/ ghelijck
of hy nae den tijt eer ware: maer hier wordt be-
weſen wat God eer de werelt was / verordent
heeft/doen hy de ellendicheyt des menſchelicken
gheſlachts wilde te hulpe comen. Iſt dat de te- De derde teghenworpinghe.
ghenſprekec wederom hier teghen worpt / dat
deſe raet Gods was om den val des menſchen/
welcken hy voorſach. Het is my overvloedelick
genoech/dat ſy alle met goddeloose ſtoutichept/
uytloopen om eenen nieuwē Chriſtum te dich-
ten/ die hen ſelven toe latē meer te onderſoecken
ofte meer begheeren te weten van Chriſto / dan
God door ſijnen verborgen raet verordent ende
ghepredeſtineert heeft. Ende Paulus van het Bewijs.
eyghen ampt Chriſti geſproken hebbende/ bidt
God te rechte dat hy den Epheſien den gheeſt Ephes.3.16. 17.18.
des verſtants gheve / op dat ſy verſtaen welcke
de lengde/hoochde/breede/ende diepte zy: te we-
ten/ de liefde Chriſti die boven alle wetenſchap
is. Dit ſeyt hy ghelijck of hy willens onſe ver-
ſtant in tralien beſlote/ op dat het niet een hayr
van de ghenade der verſoeninghe af en wijcke/
ſoo wanneer van Chriſto ghemeldet wordt.
Daerom dewijle dit een ghetrouwe woort is/
ghelijck Paulus betuycht dat Chriſtus is ghe- 1.Tim.1.15.
comen om de ſondaers ſalich te maken: ſoo ben
ick gheerne daer in gheruſt. Ende dewyle de ſel-
ve Apoſtel erghens leert/ dat de ghenade die nu 2.Tim.1.9.
door het Euangelium gheopenbaert is/ ons is
in Chriſto ghegheven voor de tijden der werelt/
ſoo achte ick datmen moet tot den eynde toe
ſtantvaſtelick daer in blijven. Teghen deſe ma- De vierde teghenworpinge Oſiandri.
ticheyt ſpreeckt Oſiander te onrechte/ die deſen
twiſt die voortijden van weynighen weynich
gheroert was/ wederom ten deſen tijde onghe-
luckichlick heeft ghehandelt. Hy ſtraft die van
ſtoutichept / die verſaken dat de Sone Gods
ſoude in het vleeſch verſchenen hebben / hadde
Adam niet ghevallen: om dat dit ghedichtſel
met gheen ghetuyghenisse der Schriftuere we-
derleyt en wordt. Maer heeft Paulus der ver- Antwoort.
keerder curieuſheyt niet eenen thoom in den
mont ghegheven / als hy van de verloſſinghe
die door Chriſtum vercreghen is / gheſproken
hebbende/ terſtont beveelt dwaſe vragē te ſchu- Tit.3.9.
wen? Der ſommiger uytſinnicheyt is ſoo verre
gecomen/dewyle ſy verkeerdelick ſoeckē ſcherp-
ſinnich te zijne / dat ſy een vraghe ghemaeckt
hebben of de Sone Gods hadde moghen eens
Ezels natuere aen nemen. Deſe ongheſchickte
vraghe / die te rechte voor alle menſchen grou-
welick is / mach Oſiander met deſe voorwen-
dinghe ontſchuldigen/ te weten/dat ſy nergens
in de Schriftuere namelic/ wederleyt en wort.
Ghelijck of oock Paulus als hy gheen dinck en 1.Cor.2.2.
acht weerdich om te weten/ anders dan den ge-
cruyſten Chriſtum/ſoude toelaten dat een Ezel
de autheur der ſalicheyt worde. So dan de gene
die ergēs vercondicht dat Chriſtus is door den Ephes.1.22.
eeuwigen raet des Vaders tot een hooft veror-
dent/om dat hy ſoude alle dinck verſamē/die en
ſal gee-

sal geenen anderen/ dien geen werck der verlossinge bevolen is/ voor eenē Verlosser bekennen.

De vijfste teghenworpinghe Osiandri/ inhoudende het fondamēt der dwalinghen die hy teghen dese leere uytghebrabbelt heeft.

6 Ende de gront daer op Osiander steunt/ is van gheender weerde. Hy wil segghen dat de mensche is gheschapen nae het beelt Gods/ om dat hy ghemaeckt is na het exemplaer des toecomenden Christi: om dat de mensche soude dien gelijck zijn/ welcken de Vader hadde voorghenomen met den vleesche te becleeden. Hier uyt verstaet hy dat Christus soude mensche geworden hebben/ al hadde Adam noyt van sijnen eersten ende volmaeckten oorspronck af gevallen.

Antwoort.

Maer alle die met rechtē verstande ende oordeele begaeft zijn/ verstaen uyt hen selven wel/ hoe beuselachtich ende verdraeyt de gront zy. Ende hy meynt de eerste te zijn die ghesien heeft wat het beeldt Gods zy/ te weten/ dat de eerlickheyt Gods niet alleenlick in de uytnemende gaven/ daer mede de mensche verciert was/ haren schijn en gaf/ maer dat God wesentlick in hem woonde.

Wat dat Beeldt Gods in Adam zy.

Maer op dat ick toelate dat Adam het beelt Gods gedragen heeft/ so verre hy met God vereenicht was (het welcke is de waerachtige en̄ seer groote volmaecktheyt sijner weerdicheyt) soo segge ick nochtans datmen de gelijckenisse Gods nergens en moet soecken/ anders dan in de teeckenen der uytnementheyt/ met de welcke Adam van God verciert was bovē andere dieren. En̄ dat Christus oock doe het beelt Gods was/ dat belijden alle Leeraers eendrachtichlick/ ende dat daerom alle uytnementheyt die in Adam gedruct was/ is daer uyt ghecomen/ om dat hy door den eenich-ghebooren Sone der eerlickheyt sijns Scheppers nae by quam. Soo is dan de mensche geschapen nae het beelt Gods/ in den welcken als in eenen spiegel de Schepper heeft willen sijn eerlickheyt laten sien.

Genes.1.27.

Tot dese eere is hy door de weldaet des eenich-ghebooren Soons verheven.

Christus is het hooft der Engelen ende Menschen.

Maer ick segge hier toe dat de Sone is een ghemeyn hooft gheweest/ alsoo wel den Enghelen als den menschen: soo dat de weerdicheyt die den mensche ghegheven is/ oock den Enghelen toe comt.

Psal.82.6.

Want als wy hooren dat sy kinderen Gods genoemt worden/ soo en soude het niet wel betamen te versaken/ dat sy erghens mede zijn begaeft/ waer door sy den Vader ghelijck zijn. Ist dat God heeft alsoo wel in de Enghelen als in de menschen willen sijn eerlickheyt vertoonen/ ende in beyde dese natueren openbaer maken/ soo seyt Osiander onwetentlick/ dat de Enghelen doe niet soo hooge en waren als de menschen/ dewijle sy het beeldt ende de figuere Christi niet en droeghen: Want sy en soudē niet altijts dat tegenwoordich aenschouwen Gods ghebruycken/ waren sy hem niet ghelijck.

Col.3.10.

Ende Paulus en leert niet anders dat de menschen sullen nae het beelt Gods vernieut worden/ dan als sy tot de Enghelen ghevoecht worden/ op dat sy tesamen vereenicht worden onder een hooft. Somma/ is het datmen Christo gheloove gheeft/ soo sal dit onse uyterste gheluckicheyt wesen/ als wy sullen in den Hemel ontfanghen zijn/ te weten/ den Enghelen ghelijck te zijn.

Matt.22.30.

Is het dat het Osiandro gheoorloft is daer uyt te besluyten/ dat het eerste ende voorneemste exemplaer des beeldts Gods is in den mensche Christo gheweest/ soo mach yemandt met den selven rechte segghen/ dat Christus moeste der Enghelscher natuerē deelachtich worden/ om dat het beelt Gods oock hen toe comt.

De seste teghenworpinghe Osiandri.

7 Soo en heeft dan Osiander niet te vreesen dat God soude mogen leugenachtich bevonden worden/ hadde hy niet eerst in sijnen sin vast ende onveranderlick voorghenomen ghehadt van de menschwerdinghe des Soons.

Antwoort.

Want hadde Adam niet van sijn geheelheyt ende volmaecktheyt gevallen/ soo soude hy met de Enghelen Gode ghelijck gheweest hebben: ende nochtans en soude het daerom niet noodich geweest hebbē/ dat de Sone Gods soude een mensche ofte Enghel geworden hebben.

De sevenste teghenworpinghe.

Het is oock te vergheefs dat hy vreest/ dat Christus soude sijn voordeel ende privilegie verliesen/ hadde God eer de mensche gheschapen was/ niet in sijnen onveranderlicken raet besloten ghehadt/ dat Christus soude mensche ghebooren werden/ niet als de Verlosser/ maer als de eerste mensche: dewyle hy nu soude alleenlick by gheval gheboren zijn/ te weten/ om dat hy het verdorven ende verlooren menschelicke geslachte soude wederom te rechte brengen: soo dat hy daer uyt besluyt/ dat Christus dan soude geschapen zijn nae Adams beelt.

Hebr.4.15.

Antwoort.

Want waerom sal hy verworpen dat de Schriftuere soo opentlick leert/ te weten/ dat hy allesins is ons ghelijck geworden/ uytghenomen de zonde? waerom oock Lucas niet en twijfelt in sijn gheslacht-register te segghen/ dat hy Adams sone is.

Luc.3.38.

Ick wilde oock wel weten/ waerom Paulus Christum noemt den tweeden Adam/ anders dan om dat de conditie der menschen hem was verordent/ om dat hy Adams naecomelinghen soude uyt den val op helpen.

1.Cor.15.47.

Want is het dat hy op sulcke wijse is voor de scheppinghe gheweest/ soo moeste hy genoemt zijn de eerste Adam.

De achtste teghenworpinghe.

Osiander seyt onbevreest/ dat de menschen zijn nae het exemplaer Christi ghemaeckt/ dewijle hy was te vorē mensche bekent in het voornemē Gods.

Antwoort.

Maer Paulus Christum den tweeden Adam noemende/ heeft tusschen den eersten oorspronck des menschen/ ende de wederoprechtinghe die wy door Christum ghecrijghen/ den val des menschen in den midden ghestelt/ waer uyt de noot der vernieuwinghe der natuere nae haer eerste ordeninghe/ is gecomen: waer uyt volcht dat dit selve de oorsake is gheweest/ waerom de Sone Gods is ghebooren om mensche te worden.

De neghenste teghenworpinghe.

Hierentusschen besluyt Osiander qualick ende onverstandichlick/ dat Adam soo langhe als hy in sijn volmaecktheyt hadde blijven staende/ soude sijns selfs beelt/ ende niet Christi beelt gheweest hebben.

Antwoort.

Ick antwoorde daer teghen: want of schoon de Sone Gods noyt vleesch en hadde aen genomen/ so gaf nochtans het beelt Gods sijnen schijn beyde in Adams lichaem ende ziele: in der welcker schijn en̄ claerheyt/ altijts is openbaer geweest dat Christus waerachtichlic het Hooft was/ ende heerschappie ende overhandt hadde in allen.

De thiende teghenworpinghe.

Ende alsoo wort dat ydel scherpsinnich argument Osiandri wederleyt/ daer mede hy wil sluyten dat de Enghelen niet en souden dit Hooft ghehadt hebben/ hadde het voornemen Gods niet gheweest sijnen Sone met den vleesche te becleeden/ oock al waert dat Adam niet gevallen en hadde.

Antwoort.

Want hy neemt veel te onvoorsichtichlick aen/ dat hem niemant die gesont verstant heeft en sal toe laten/ te weten/ dat de heerschappie over de Enghelen Christo niet toe en comt/ dat sy souden hem tot eenen Prince hebben/ anders dan soo verre hy Mensche is.

Colos.1.15.

Maer men can uyt de woorden Pauli lichtelick verstaen/ dat Christus de eerstghebooren aller creatuere is/ soo verre hy het eeuwich woort Gods is: niet dat hy gheschapen is/ soo dat hy soude moghen onder de creatueren ghetelt worden: maer om dat

de vol-

de volmaeckte standt der werelt/ gelijck die van beginne was met uytnemende schoonheyt verciert/ gheen ander begin en hadde: ende daer na is hy de eerstgheboren uyt de dooden/ soo verre hy is mensche geworden. Want de Apostel stelt dit beyde voor ooghen in een cort verhael/ te weten/ dat alle dinghen zijn door den Sone geschapen / op dat hy heerschappie hebbe over de Enghelen: ende dat hy is mensche gheworden om dat hy soude beginnen de Verlosser te worden.

Colos. 1.18.
Colos. 1.16.

De elfste teghenworpinghe.

Het comt oock uyt sulcke onwetenthept/ dat hy seyt/ dat de menschen niet en souden Christum tot eenen Coninck ghehadt hebben/ hadde hy geen mensche gheweest.

Antwoort.

Maer dat is ghesproken ghelijck of het rijcke Gods niet en hadde connẽ staen/ so de eeuwige Sone Gods/ de Enghelen ende de menschen tot de gemeynschap der Hemelscher eerlickheyt ende levens hadde versamelt/ ende de heerschappie ghehouden sonder des menschen vleesch aen te nemen. Maer hy feylt oft bedriecht altijts hem selven in desen gront/ te weten/ dat de Gemeynte soude hoofdeloos geweest hebben/ hadde Christus niet in den vleesche verschenen. Maer ghelijck de Enghelen hem tot een Hooft ghebruyckten/ waerom en soude hy niet oock alsoo door sijn Goddelicke cracht hebben connen een Hooft der menschen zijn/ ende de selve door de verborghen cracht sijns Gheests stercken ende onderhouden als sijn lichaem/ tot dat sy in den hemel versamelt zijnde/ een leven met de Enghelen ghebruyckten. Dese beuselen die ick dus langhe wederleyt hebbe/ houdt Osiander als ontwijfelicke woordẽ die uyt den mont Gods comen: ghelijck hy dan door sijne ydele droomen droncken zijnde van dinghen van niet gewoon is sijnen roem te draghen.

De twaelfste teghenworpinghe.

Maer hy seyt daer nae/ dat hy een veel vaster ende sekerder dinck by brengt/ te weten/ Adams Prophetie/ de welcke sijn wijf aensiende/ ghesept heeft / dit is nu een been uyt mijnen beenen / ende vleesch uyt mijnen vleesche.

Genes. 2.23.
Antwoort.

Maer waer uyt bewijst hy dat het een prophetie is? te weten/ om dat Christus in Mattheo die selve woorden Gode toe schrijft. Maer dat is ghelijck of al wat God door de menschen ghesproken heeft/ eenighe Prophetie verbaette. Laet dan Osiander Prophetiẽ soecken in alle de gheboden der Wet/ de welcke sonder twijfel van God ghecomen zijn. Boven desen / soude Christus grof ende aerdisch geweest hebben/ hadde hy in den letterlicken sin ghebleven. Want hy en handelt niet van de verborgen vereeninghe daer mede hy gewerdicht heeft de Ghemeynte met hem te vereenighen/ maer alleenlick van de houwelicke trouwe: om deser oorsake wille leert hy dat God gesprokẽ heeft/ dat de man ende wijf sullen een vleesch zijn / op dat niemant en bestae dien onscheydelickẽ bant met scheydinghe te breken.

Wederlegginge van een Inrede.

Ist dat dese eenvoudichept Osiandro mishaecht/ so mach hy Christum straffen / om dat hy sijn Discipulen niet en heeft tot de verborghenthept ghebracht / de woorden des Vaders scherpsinnichlicker uytleggende. Sijn raserie en wort oock door Paulum niet versterckt / de welcke gesept hebbende dat wy zijn vleesch van dẽ vleesche Christi/ terstont daer nae sept: dat dit een groote verborghenthept is: Want hy en heeft niet willen bewijsen op wat sin ende meyninghe Adam dat ghesproken heeft: maer onder de figuere ende ghelijckenisse des houwelijcx heeft hy willen der heyligher vereeninghe voor oogen stellen/ waer door wy een met Christo worden. Ende dit geven de woorden uyt / want hy vermaent dat

Ephes. 5.30.

hy dat van Christo ẽn de Ghemeynte spreeckt/ door een verbeteringhe de gheestelicke vereeninghe Christi ende der Ghemeynte onderscheydende / van de Wet des houwelijcx. Daerom wort dese ydelheyt lichtelick te niete gemaeckt. Ick en achtet oock niet noodich / dierghelijcke beuselinghen te doorsoecken: want uyt dese seer corte wederlegginghe / sal aller anderer ydelheyt bevondẽ worden. Dese soberheyt sal overvloedichlick genoech zijn/ om de kinderẽ Gods volcomelick te voeden: Dat als de volheyt der tijden was ghecomen / de Sone Gods is ghesonden gheweest / ghemaeckt uyt der vrouwe/ ghemaeckt onder de Wet / om dat hy de ghene die onder de Wet waren/ soude verlossen.

De somma van de bovengestelde leere.
Galat. 4.4.

Het xiij. Capittel.

Dat Christus heeft de waerachtige substantie des menschelickẽ vleeschs aen genomen.

HEt ware (ghelijck ick meyne) te vergeefs/ dat ick nu soude wederom van de Godheyt Christi handelen / de welcke erghens is met clare ende stercke ghetuygenissen bewesen. Soo moeten wy dan noch sien / hoe hy onse vleesch aenghenomen hebbende/ de wercken des Middelaers volbracht heeft. Ende de waerheyt der menschelicker natuere is voortijden alsoo wel van de Manicheen als van de Marcioniten bestreden gheweest: ende de eene hebben hen selven een ydel ghesichte gedicht voor het lichaem Christi: de andere hebben ghedroomt dat hy een Hemelsche vleesch hadde.

Dat eerste deel des Cap. dwelc bewijst die waerheyt der menschelicker natuere in Christo tegẽ de Manicheen ende Marcioniten.

Maer tegen beyde staen vele ende stercke ghetuyghenissen der Schriftuere. Want de segheninghe en wordt niet belooft in Hemelsch zaet/ noch in eenẽ valschen schijn des menschen: maer in Abrahams ende Jacobs zaet. Oock en wort de eeuwighe throon niet eenen Hemelschen mensche belooft/ maer den Sone Davids/ ende der vrucht sijns buycx. Daerom wort Christus/ in den vleesche verschenen zijnde/ ghenaemt de Sone Davids/ ende Abrahams: niet alleenlick om dat hy is uyt des Maghets buyck gheboren / in de lucht gheschapen zijnde: maer om dat hy (ghelijck Paulus sept) is uyt den vleesche gemaeckt uyt den zade Davids: gelijck de selve Apostel ergens leert/ dat hy is uyt de Jodẽ gecomen. Daerom en is den Heere selve niet ghenoech een mensche ghenaemt te zijne/ maer noemt hem selven oock dickmael den Sone des menschen / willende claerlicker uytdrucken dat hy is een waerachtich mensche waerachtichlick uyt menschen zaet gheboren. Dewyle de heylighe Gheest soo dickmael door soo vele ghetuygen heeft dese sake die in haer selven niet duyster en was / met soo groote neersticheyt ende eenvoudicheyt verclaert/ wie soude ghemeynt hebben dat eenighe menschen souden soo seer onbeschaemt zijn/ dat sy dese sake noch soudẽ bestaen te verduysteren? Ende daer zijn nochtans noch meer ghetuygenissen bereyt / ist dat wyer willen meer versamelen: ghelijck het ghene dat Paulus sept: Dat God sijnen Sone heeft gesonden/ gemaeckt uyt der vrouwe: ende ontellicke veel andere/ door de welcke het claer is dat hy met hongher / dorst/ coude/ ende ander swackheden onser natuere/ is bevanghen geweest. Maer uyt de menichte der ghetuygenissen moetmen voornemelick die nemen/ die bequaem moghen zijn om de herten in waerachtich betrouwẽ te stichten. Gelijck als de Apostel sept/ dat Christus nerghens den Enghelen soo veel eere bewesen en heeft/ dat hy soude haer natuere aen nemen: maer dat hy onse natuere heeft aen ghenomen/ om dat hy in onse vleesch

Genes. 17.2. ende 12.3. ende 26.4.
Psal. 45.7.
Matth. 1.1.
Rom. 1.3.
Rom. 9.5.
Galat. 4.4.
Matth. 4.2. Joan. 4.6. Mat. 27.38.
Hebr. 2.16.

vleesch eñ bloet soude door den doot dien te niete
maken / die de heerschappie des doots besat.
Item/dat wy door sijn ghemeynschap worden
Hebr. 1.11.17. sijne broeders ghereckent. Item/ dat hy moeste
den broederen ghelijck worden / op dat hy een
barmhertich eñ ghetrouwe Voorbidder ware.
Hebr.4.15. Dat wy sulcken hooghen Priester niet en heb=
ben / die niet en soude connen met onse cranck=
heyt medelyden hebben/ ende diergelijcke. Hier
Rom. 8.3. toe dient oock dat wy weynich te vooren aen=
gheroert hebben / te weten / dat de zonden der
werelt moesten in onsen vleesche versoent wor=
Ephes. 4.16. den / het welcke claerlick van Paulo betuycht
wort. Eñ voorwaer daerom comt ons alle dinc
toe dat den Vader Christo heeft ghegheven/om
dat hy het hooft is/waer uyt het gātsche lichaē
door dese t'samenvoegingen aen een gebonden/
t'samē op wast. Jae het en can anders niet wel
Joan. 1.16. luyden/ dat gheschreven is/ dat hem de Gheest
is sonder mate ghegheven/ op dat wy alle van
sijn volheyt scheppen: want men mach niet on=
gheschickters segghen/dan dat God in sijn we=
sen soude door eenige ghegeven gaven verrijckt
worden. Op de wijse seyt Christus oock er=
Joan.17.19. gens: Ick heylige my selven om harent wille.

Dat andere deel des Cap. dwelck wederleyt der ketteren godloose teghenworpinghen.
2 De plaetsen die sy tot versterckinghe harer
dwalinghe voort brenghen/ die draeyen sy veel
te onbequamelick/ ende sy en connē niet bedrij=
ven met hare onnutte scherpsinnicheden/ als sy
het ghene dat ick nu op onse zijde hebbe voort=
gebracht/ willen wederleggen. Marcion denckt
1. Tegenworpinghe/ ghenomen uyt de plaetse des Apostels/ Phil.2.7. dat Christus heeft een phantastick ghesichte
voor een lichaem aen genomen: om dat ergens
ghesept wordt / dat hy den mensche ghelijck is
ghewordden / ende in het ghelaet bevonden als
een mensche. Maer alsoo en overleyt hy niet
Antwoort/ welcke opent het voornemen Pauli. wat Paulus daer handelt. Want hy en wil
daer niet leerē hoedanich een lichaem Christus
heeft aen ghenomen: maer dat hy die met rech=
te hadde moghen sijn Godheyt toonen / hem
selven niet anders en heeft ghedragen/ dan ghe=
lijck een verworpen eñ veracht mensche. Want
op dat hy ons door het exempel Christi ver=
mane tot vernederinghe / soo bewijst hy dat
Christus/ dewijle hy God was/ hadde moghen
terstont sijn eerlickheyt voor oogē stellen: maer
dat hy nochtans is van sijn recht gheweken/
ende hem selven willens heeft verydelt: te we=
ten/ dewijle hy de ghedaente eens knechts heeft
aen ghedaen / ende met de nederheyt te vrede
zijnde / heeft hy sijn Godheyt laten door het
decksel des vleesch verborgen zijn. Hier en leert
hy voorwaer niet wat Christus was / maer
Bewijs deser antwoort met andere ghetuyghenissen. hoe hy hem selven heeft ghedragen. Ende oock
is het licht te verstaen uyt het geheel vervolch
der woorden/ dat Christus is in de waerachti=
ghe natuere des menschen verydelt gheweest.
Want wat is dat te seggen/ dat hy nae het ghe=
laet is ghevonden als een mensche/ anders dan
dat sijn Godlicke eerlickheyt eenen tijt lanck
gheenen schijn en heeft ghegeven/ maer de men=
schelicke ghedaente alleenlick is in verachtelic=
ke ende verworpen conditie ghesien gheweest?
1.Pet.3.18. Ende dat Petrus seyt dat Christus is doot ge=
weest in den vleesche/ ende levendich ghemaeckt
in den Gheest / dat en soude oock anders niet
waer zijn / hadde de Sone Gods niet swack
gheweest in des menschen natuere. Het welcke
2.Cor.13.4. Paulus claerlick opent/ seggende/ dat Christus
heeft gheleden nae de swackheyt des vleeschs.
Ende hier toe dient oock de verheffinghe / dat
Christus claerlick ghesept wordt een nieu eer=
lickheyt vercreghen te hebben nae dat hy hem
selven verydelt hadde: het welcke niet bequa=
melick en soude ghesept zijn / anders dan van
eenen mensche die vleesch ende ziele heeft. Ma= De tweede teghenworpinghe uyt de plaetse des Apostels 1.Cor.15.47.
nicheus smeedt eē lichaem uyt de lucht/ om dat
Christus ghenaemt wort de tweede Adam van
den Hemel hemelsch. Maer Paulus en spreeckt
daer niet vā het wesen eens Hemelschē lichaēs/
maer van de gheestelicke cracht die van Christo Antwoort.
uytghestort zijnde/ ons levendich maeckt. Ende
dese scheyden Petrus ende Paulus van sijn
vleesch/ gelijck verclaert is. Jae uyt dese plaet=
se wort de leere van dē vleesche Christi seer ver=
sterckt / die onder de rechtsinnighe Leeraers
sterckelick gedreven wordt. Want hadde Chri=
stus niet de selve natuere des lichaems ghelijck
wy/ so soude dat argument Pauli ydel zijn dat 1.Cor.15.16.
hy soo sterckelick drijft: te weten/ Dat wy oock
sullen weder op staen ist dat Christus is weder
op ghestaen: ende dat Christus niet en is weder
op ghestaen / is het dat wy niet weder op en
staen. Wat uytvlucht de oude Manicheen ofte
hare nieuwe discipulen hier nemen / sy en con=
nen hen selven niet ontwerren. Het is een on= De derde teghenworpinghe / uyt den Evāgelisten.
nutte uytvlucht dat sy segghen / dat Christus
wort de Sone des menschen ghenoemt/ om dat
hy belooft was van den menschen te comen.
Want het is openbaer dat nae de Hebreische Antwoort.
wijse van spreken/ een waerachtich mensche is
een Sone des menschen genoemt. Ende Chri=
stus heeft sonder twijfel de maniere van spre=
ken sijnder tale ghevolcht. Ende watmen by
Adams kinderen verstaen moet/ daer en moet= Psal.8.5.
men niet aen twijfelen. Ende (op dat ick niet Bevestinghe deser antwoort, Hebr.2.6.
voorder en gae) de plaetse in dē achtsten Psalm/
de welcke de Apostelen op Christum duyden/
sal overvloedelick ghenoech zijn / daer David
seyt: Wat is de mensche dat ghy sijns ghedach=
tich zijt? ofte de Sone des menschen dat ghy
hem besoeckt? Met dese wijse van sprekē wort
de waerachtighe menschelickheyt Christi uyt=
ghedruckt: Want hoewel hy is sonder sterffe=
licken Vader ghebooren / soo is nochtans sijn
oorspronck van Adam ghecomen. Ende het en
soude anders niet waer zijn dat wy te vorē uyt
Paulo verhaelt hebben/ te weten/ dat Christus Hebr.2.14.
is deelachtich geworden des vleeschs eñ bloets/
om dat hy de kinderen soude tot hem versame=
len tot ghehoorsaemheyt Gods: met welcke
woorden Christus opentlick betuycht wordt
onser natuere deelachtich te zijne. Op desen Hebr.2.12.
sin seyt hy oock/ dat de autheur der heylicheyt/
ende de ghene die gheheylicht worden / uyt een
zijn. Want het vervolch der woorden bewijst/
dat dit van de ghemeynschap der natuere ghe=
sproken is: want hy seyt terstont daer nae:
Daerom en schaemt hy hem niet dat hyse broe=
ders noemt. Want hadde hy te voren ghesept
dat de gheloovighe uyt God zijn / wat oorsake
van beschaemtheyt soude daer gheweest hebben
in soo groote weerdicheyt. Maer dewijle hy
nae sijn ongheméten ghenade hem selven tot de
arme ende onedele voecht / daerom wordt van
hem ghesept dat hy hem sulcx niet en schaemt.
Te vergheefs wort hier teghen ghebrocht/ dat De vierde teghenworpinghe/ ghenomē van een ongeschickte sake.
de goddeloose alsoo souden Christi broeders
zijn: ‡ want wy weten dat de kinderen Gods
niet uyt vleesch ende bloet/ maer uyt den Geest
ghebooren worden/ door het gheloove. Daerom
en maeckt het vleesch alleen gheen broederlicke Antwoort. ‡ Joan. 1.12.13.
vereeninghe. Ende hoewel de Apostel den ghe=
loovighen alleenlick dese eere toe schrijft/ dat sy
met Christo uyt een zijn / soo en volcht noch=
tans daer uyt niet / dat de ongheloovighe uyt
den selven oorspronck niet en comen: ghelijck
als wy segghen / dat Christus is mensche ghe=
worden/

worden/ om ons kinderen Gods te maken/ soo en streckt dit niet tot alle menschen: want het gheloove wort daer tusschen gheset/ het welcke ons gheestelick in het lichaem Christi plant. Sy kyven oock onwetentlick van den naem Eerstgheboren. Sy segghen dat Christus hadde moeten terstont in den eersten uyt Adam geboren worden/ om de eerstgheboren onder de broeders te zijn. Want de eerste gheboorte en wort daer niet verstaen van de oude/ maer van de hoocheyt der eere ende uytnementheyt der macht. Het en heeft oock gheen verwe/ dat sy clappen dat Christus heeft den mensche aen genomen/ ende niet de Enghelen/ om dat hy het menschelicke gheslachte heeft in ghenaden ontfanghen. Want op dat hy de eere te meer verheffe die Christus gheweerdicht heeft ons te doen/ soo verghelijckt hy de Engelen met ons/ boven de welcke wy in desen deele verhevẽ zijn. Ende ist datmen de ghetuyghenisse Moses wel overleyt daer geseyt wort dat het zaet der vrouwe soude het hooft der slange murselen/ soo sal het ghekijf daer mede gantschelick een eynde hebben. Want daer en wort niet alleenlick van Christo / maer van den gantschen menschelicken gheslachte ghesproken. Dewijle onse overwinninghe stont van Christo te comen / soo vercondicht God int ghemeyn dat de nacomelingen der vrouwe sullen den duyvel overwinnen. Waer uyt oock volcht / dat Christus is uyt den menschelicken gheslachte gheboren/ want Gods raet ende voornemen is daer / dat hy wil Evam/ tot de welcke hy spreeckt / met goede hope troosten ende moet gheven / op dat sy niet door droefheyt ende rouwe en vergae.

Rom.8.29.
De vijfde teghenworpinghe / uyt dat woort/ Eerstghebooꝛne.
Antwoort.
Hebr.2.16.
De seste teghenworpinghe/ uyt de spreucke des Apostels Hebr.2.16.
Antwoort.
Genes.3.15.

3 De ghetuyghenissen der Schriftuere in de welcke Christus wort Abrahams zaet/ ende de vrucht des buycks Davids ghenoemt/ die verwerren sy dwaselick ende ongeschicktelick met allegorien. Want ware de naem zaet, door allegorie gheset / soo en soude Paulus voorwaer dat niet versweghen hebben / daer hy claerlick ende eyghentlick sprekende/ seyt/ dat daer niet vele Abrahams kinderẽ verlossers en zijn/ maer Christus alleen. Het is oock van den selven stoffe/ dat sy segghen/ dat Christus niet anders en is Davids sone ghenoemt / dan om dat hy hem belooft was/ ende is ten eynde te sijnen tyde vertoont ende ghegeven gheweest. Want als Paulus hem Gods Sone genoemt hebbende/ terstont daer nae seyt / dat hy is uyt den zade Davids na den vleesche/ so beteeckent hy voorwaer de natuere. Alsoo oock in het neghende Cap. noemt hy hem God gheprefen/ ende seyt boven dien dat hy nae den vleesch uyt de Joden comt. Nu waert dat hy niet waerachtichlick uyt den zade Davids gheboren ware/ wat soude de wijse van spreken bedieden als de Schriftuere seyt / dat hy is de vrucht sijns buycks? Wat soude dese belofte bedieden: Hy sal uyt uwe lendenen comen / die op uwen throon sal blijven. Voort in het gheslacht-register Christi/ ghelijck dat van Mattheo verhaelt wort / spelen sy de Sophisten. Want hoewel Mattheus niet de ouders Marie / maer Josephs ouders verhaelt: nochtans dewijle hy sprack van een sake/ die doe den ghemeynen man bekent was/ soo ist hem ghenoech / dat hy bewijst dat Joseph was uyt Davids zaet ghecomen/ dewijle het openbaer ghenoech was / dat Maria uyt den selven huysghesinne was. Lucas dringt oock styver aen / leerende dat de salicheyt die door Christum comt / den gantschen menschelicken gheslachte gemeyn is: om dat Christus de autheur der salicheyt/ is uyt Adam geboren/ die een ghemeyn vader aller menschen is. Ick bekenne wel dat uyt het gheslacht-register niet anders verstaẽ en wort dat Christus een Sone Davids is/ dan soo verre hy is uyt der Maget gheboren: maer onse nieuwe Marcioniten/ willende haer dwalinge bedecken ende beschermen/ (te weten op dat sy bewysen dat Christus heeft een lichaem van niet aen ghenomen) houden veel te hooveerdichlick staende/ dat de vrouwen gheen zaet en hebben/ ende nemen alsoo de elementen ende beginselen der natuere wech. Maer dewijle de disputatie ende handelinghe hier van de Goddelicke leere niet aen en gaet/ ende de redenen die sy by brengen soo licht zijn/ dat sy connen sonder moeyte wederleyt worden: so sal ick het gene dat de Philosophie ende ende Medecijn conste aengaet / voorby gaen: ende het sal my ghenoech zijn te wederlegghen/ dat sy uyt de Schriftuere tegenworpen/ te weten/ dat Aaron ende Joiadah hebben hare wijven ghetrout uyt den geslachte Juda/ ende dat alsoo het onderscheyt der gheslachten doe niet ghehouden en was/ of schoon de vrouwen zaet hadden. Maer het is openbaer genoech/ dat het gheslachte soo veel de Politische ordeninge aen gaet / wort uyt des mans zaet gherekent: ende dat nochtans dese uytnementheyt des mans/ niet en verhindert het zaet der vrouwen mede te comen in de genereringhe. Dese wederlegginghe bestreckt haer oock tot alle gheslacht-registeren. Dickmael als de Schriftuere een ghetal van menschen verhaelt / soo neemt sy de mannen alleenlick: salmen daerom moeten seggen dat de vrouwen niet en zijn. Jae dit is selfs den kinderen bekent / dat de wyven onder de mannen begrepen worden. Hierom seyt men dat de wijven haren mannen baren / om dat de naem des huysgesins altijts by den man blyft. Nu ghelijck men der uytnementheyt des manlicken aerts dat toe gheeft/ dat de kinderen edel ofte onedel zijn uyt des vaders conditie: alsoo volcht oock het geborẽ kint dẽ buyck in dienstbaerheyt/ nae de Wetgheleerde. Waer uyt men mach verstaẽ/ dat de vrucht wort uyt vrouwelicken zade gegenereert: ende het is over langen tijt by alle Heydenen een ghemeyn ghebruyck/ dat de moeders wordẽ genereersters genaemt: waer mede oock de Wet over een comt: de welcke anders t'onrechte soude het houwelick des Ooms van der moederlicker zyde / met sijn Nichte verbieden / want sy en souden gheen maechschap zijn. Het soude oock eenen manne gheoorloft zijn sijne eyghen suster van des moeders wege te trouwen/ als sy van eenen anderen vader quame. Ick bekenne dat den vrouwẽ int genereren een macht om te lyden wort toe gheschreven/ maer ick antwoorde oock/ dat het gene dat van den mannen geseyt wort/ oock mede van den wyven int ghemeyn ghesept wordt. Want van Christo selve en wordt niet ghesept dat hy is gemaeckt door het wijf/ maer uyt het wijf. Maer sommige uyt harẽ hoop/ de schaẽte af ghewoꝛpen hebbende / vraghen veel te hooveerdichlick of wy willen seggen dat Christus is uyt de bloeme der Maghet ghemaeckt. Ick sal wederom vraghen / of hy niet en is in des moeders bloet op ghewassen/ het welcke sy sullen bedwonghen worden toe te laten. Soo wordt dan bequamelick uyt de woorden Matthei verstaen / dat Christus is uyt Marie zaet ghemaeckt / dewijle hy uyt haer ghegenereert is / ghelijck daer oock sulcke generatie beteeckent wort/ als de Schriftuere seyde/ dat Boos ghebo-

De sevenste teghenworpinghe / Sy comen voort met Allegorien/ dat is/ met geestelicke beduydinghen.
Antwoort.
Gal.3.16.
De achtste teghenworpinghe.
Antwoort.
Rom. 1.3.
2.Tim.2.8.
Bevestinghe deser antwoort.
Rom.9.5.
Psal.132.11.
2.Sam. 7.12.
De neghenste teghenworpinghe.
Antwoort.

De thiende teghenworpinghe / ghenomen uyt de aenmerckinghe van de Philosophie ende Medecyn conste.

Antwoort/ welcke is bevestícht met verscheyde redenen/ vergadert beyde uyt het Goddelicke ende menschelicke Recht.

Galat.4.4.

De elfste teghenworpinghe.

Antwoort.

Matth.1.5.

gheboren is uyt Rahab. Ende Mattheus en beschrijft daer niet dat Maria zy gelijc een watergote geweest door de welcke Christus soude gevloeyt zijn: maer onderscheydt dese wonderlicke genereringhe van de ghemeyne/dat Christus is door haer geboren uyt den zade Davids. Want ghelijck hy schrijft dat Isaac is uyt Abraham ghegenereert/ ende Salomon uyt David/ ende Joseph uyt Jacob/ alsoo schrijft hy oock dat Christus is uyt sijn moeder gegenereert. Want de Euangelist schickt also de ordeninghe sijnder woorden/ ende willende bewijsen dat Christus

Matth.1.16.

sijnen oorspronck heeft uyt David/ is met dat alleen te vreden/ dat hy is uyt Maria ghegenereert. Hier uyt volcht dat het openbaer was/ dat Maria was van Josephs gheslachte.

De 12. Tegēworpinge genomen van eē groote ongeschicktheyt/ ghelijck oock de twee laetste navolgende.

4 De ongheschickte redenen daer mede sy ons willen beswaren/ zijn vol kinderlicke lasteringhen. Sy achten dat het soude Christo eē schande zijn waert dat hy sijnen oorspronck uyt menschen hadde: om dat hy soude onder de selve conditie zijn/ de welcke alle Adams nacomers sonder uytneminge onder de zonde besluyt. [†] Maer

† Antwoort.

desen knoop wordt lichtelick ontdaen/ door de

Rom.5.12.

vergheliickinge die by Paulum gelesen wordt/ daer hy seyt: Ghelijck de zonde door eenen mensche/ende door de zonde de doot is gecomen/also is door de rechtveerdicheyt eens menschen de genade overvloedich geweest. Waer mede oock een ander vergelijckinge over een comt. De eer-

1.Cor.15.47.

ste Adam is uyt der aerde aerdisch/ ende tweede uyt den Hemel hemelsch. Daerom de selve

Rom.8.3.

Apostel ergens leerende/dat Christus is in ghelijckenisse der zonde des vleeschs ghesonden/om dat hy soude der Wet genoech doen/onderscheydt hē claerlic vā de gemeyn conditie der mēschen/ dat hy zy eē waerachtich mensche sonder zonde

De 13. Tegēworpinge ooc van een ongeschickte sake ghenomen.

ende verdorventheyt. Sy spreken kinderlic/seggende/ist dat Christus is sonder smette/eñ door de verborgē werckinge des Geests gegenereert uyt den zade Marie/soo en is het zaet der vrouwe niet onreyn/maer alleēlic des mans. Want

Antwoort.

wy en segghen niet dat Christus sonder smette is/alleenlick om dat hy is uyt sijn Moeder ghegenereert sonder mans by liggen/ maer om dat hy van den Geest gheheylicht is/om dat de genereringe soude suyver ende onverdorven zijn/ gelijck sy soude geweest hebben voor Adams val. Ende dit blijft ons gantschelick seker ende vast/ dat de Schriftuere van de waerachtige natuere des menschen spreeckt/ soo wanneer sy ons van de suyverheyt Christi vermaent: want het ware te vergheefs dat sy soude segghen dat God suyver ware. Ende de heylichmakinghe daer vā hy spreect int seventhienste Capittel Joan-

Joan.17.

nis/ en heeft oock gheen plaetse in de Godlicke natuere. Oock en maken wy gheen tweederley Adams zaet/hoewel wy seggen dat in Christo gheen smette en is gheweest: want de genereringhe des menschen in haer selven/en is niet onreyn noch sondich/ maer dat comt door den val. Daerom en ist gheen wonder dat Christus is van de ghemeyn verdorventheyt vry gheweest/ dewijle door hem de gheheelheyt soude

De 14. Tegēworpinge/genomen van een ongheschicktheyt. Antwoort.

weder ghebracht worden. Het is oock enckel onbeschaemtheyt dat sy segghen: Is het dat het woort heeft vleesch aenghenomen/soo ist in een enge gevanckenisse des aerdischen lichaems besloten gheweest. Want hoewel dat onghemeten wesen des Woorts is met de natuere des menschen in eenē persoon vereenicht/so en dichten wy nochtans niet eenige insluytinge. Want de Sone Gods heeft wonderlic willen uyt den Hemel dalē/so dat hy nochtans den Hemel niet en verliet: hy heeft wonderlick willen in der Maghet buyck ghedraghen worden/ in de werelt wandelen/ ende aen het cruyce hangen/also dat hy altijts de werelt vervulde ghelijck van den beginne.

Het xiiij. Capittel.

Hoe de twee naturē den persoon des Middelaers maken.

Joan.1.14.

Dat eerste deel deses capittels vertoonē de twee natueren in Christo een Goddelicke ende mēschelicke.

VOort dat Joannes seyt dat het woort is vleesch geworden/ dat en is niet alsoo te verstaen/ghelijck of het ware in vleesch verandert/ of in het vleesch vermengt gheweest: maer om dat hy uyt den buyck der Maghet heeft eenen tempel voor hem vercoren waer in hy soude woonen/eñ om dat hy is een sone des menschen ghewordē die Gods Sone was/dwelck is geschiet/ niet door vermenginghe der substantie/ maer door de eenheyt des persoons. Want wy seggē dat de Godheyt also is met de menscheyt vereenicht/ dat die beyde natueren elck haer eygenschap gheheel behouden/ende nochtans uyt de twee/een Christus wort. Ist dat in de werelt

1. Bevestiginge gedaen by een gelijckenisse/ welcke ghenomen is van de vereeniginge des lichaems eñ der zielen.

yet mach gevonden worden dat soo hooge verborgentheyt gelijck zy/ so schijnt de gelijckenisse des menschen alderbequaemst te zijne/ de welcke (ghelijck wy weten) van twee substantien is/ die nochtans niet met malcanderen vermengt en zijn/maer houden een yegelick de eygenschap haerder eyghenschap. Want de ziele en is het lichaem niet/ noch het lichaem de ziele. Daerom wordē sommige dingē vā de ziele op haer selven geset/die geēsins en connē dē lichame toe comē: eñ wederom wort van het lichaem ghesept/dat geēsins der ziele toe en comt: eñ vā den geheelen mensche wort geseyt/ dat noch van der ziele op haer selven/ noch van den lichame can bequamelic verstaen worden. Ten laetsten/ de eygenschappen der ziele/ worden den lichame/ende de eyghenschappen des lichaems worden der ziele toegheschreven/ ende nochtans maken die twee eenen mensche/ ende niet meer. Sulcke wijsen ofte manieren van spreken geven te kennen/dat in den mensche een persoon uyt de twee die aen malcanderen ghevoecht zijn/ gemaeckt is/ende dat daer in twee verscheyden natueren zijn/ die desen persoon maken. Alsoo spreeckt oock de

De voorschreven ghelijckenisse wort Christo toeghepast.

Schriftuere van Christo. Sy schrijft hem somtijts toe dat enckelick moet van de menscheyt verstaen zijn: somtijts dat eygentlick der Godheyt toe comt: somtijts dat beyde natueren bevaet/ ende noch der eener noch der anderer op haer selven toe en comt. Ende dese tesamenvoeginge deser tweer natueren die in Christo zijn/ druckt de Schriftuere met sulcker eerbiedinghe uyt/ dat sy die somtijts onderlinghe ghemeyn maeckt/ het welcke van de oude Leeraers ghenaemt wort/gemeynschap ofte gemeynmakinghe der eyghendommen.

De 2. bevestiginge ghenomen van de getuyghenissen der heyligher Schriftuere/die daer de onderscheydinghe der beyder natueren/te weten/ der Goddelicker ende mēschelicker/verclaren.

2 Dese dingen souden onvaste zijn/waren niet alomme vele wijsen vā sprekē in de Schriftuere/ die bewijsen dat niet sulcx en is vā menschen bedacht noch gevonden. Het is seer vreemt van de menschelickheyt/ dat Christus van hem selven seyt: [*] Ick ben eer Abraham wert. Ic weet wel met wat uytvlucht de dwalende geesten dese plaetse draeyen: te weten/ dat Christus is boven alle eeuwen gheweest/ dewijle hy oock doe alsoo wel in den raet des Vaders/als in de herten der Godsaligen was te voren bekent de verlosser te zijne. Maer dewijle hy den dach sijnder

* Joan.8.58.

openbaringhe claerlick van het eeuwighe wesen onderscheydt/ ende namelick uyt de outheyt hem selven heerschappie toe schrijft dat hy

bovẽ Abraham zy/soo treckt hy sonder twijfel
hem selven aen dat eyghentlick der Godheyt
Coloss.1.15. toe comt. Dat Paulus Christum noemt de
eerste gheboren aller creatuere/die voor alle din=
gen geweest zy/ ende door den welcken alle din=
Joan.17.5. gen zijn: ende oock dat hy van hem selven seyt/
Joan.5.17. dat hy is eerlick gheweest by den Vader eer de
werelt geschapen was: ende dat hy met dē Va=
der werckt/ dese dingen comen ooc den mensche
niet toe. Daerom ist seker dat dese ende dierghe=
lijcke dinghen sonderlicken der Godheyt toege=
Esa.42.1. ende elders. schreven worden. Ende dat hy ghenaemt wort
een dienstknecht des Vaders: dat van hem ghe=
Luce 2.52. seyt is dat hy gewassen is in outheyt ende wijs=
Joan.8.50. heyt by God ende de menschen/dat hy sijn eygē
* Mar.13.32 eere niet en soect / * dē laetstē dach niet en weet/
† Joā.14.10. † van hem selven niet en spreect/ ‡ sijnē wille niet
‡ Joan.6.38. en doet/ " dat hy is gesiē ende getast geweest: alle
" Luc.24.39. dese dingen comen alleenlick der menschelicheyt
Heb.4.13. Psal.33.13. toe. Want soo verre hy God is/ en can hy met
Eccle.15.20. gheenen dinghe vermeerdert worden/ ende hy
werckt alle dinc om sijns selfs wille / ende geen
dinck en is hem verborgen/ ende doet alle dinck
na het goetduncken sijns willes/ende is onsien=
lick ende ontastelic. Nochtans en schrijft hy de=
se dingē niet der menschelicker natuere op haer
selven toe/maer neemtse tot hem selven / gelijck
of sy den persoon des Middelaers betaemden.
Getuygenissen van de gemeynschap der eyghenschappen. Het is ghemeynschap ofte ghemeynmakinghe
der eygenschappen dat Paulus seyt / * dat God
heeft door sijn bloet hem selven een ghemeynte
vercreghen: ende dat de Heere der eerlickheyt is
* Actor.20.28 gecruycicht geweest. ‡ Item dat Joannes seyt/
1.Cor.2.6. dat het Woort des levens is getast ende gevoelt
‡ 1. Joan.1.1. gheweest. Voorwaer God en heeft gheen bloet/
noch en lijt niet / noch en can met geene handen
getast noch gevoelt wordē. Maer dewijle Chri=
stus/ die waerachtich God ende mensche was/
heeft voor ons gecruycicht geweest/eñ sijn bloet
gestort: so wort het gene dat in sijn menschelicke
natuere geschiet is/wel oneygentlick/maer niet
sonder reden der Godheyt toegeschreven. Sulc
1. Joan.3.16. een exempel ist ooc daer Joannes leert dat God
heeft sijn ziele voor ons geset. So wort dan ooc
daer de eyghenschap der menschelickheyt der
Godlicker natuere gemeyn gemaeckt. Weder=
Joan.3.13. om doe Christus noch op der aerde zijnde/ seyde
dat niemant en is in den Hemel gheclommen/
anders dan de Sone des menschen die in den
Hemel was / voorwaer na sijn menschelicheyt/
ende in het vleesch dat hy hadde aenghenomen/
en was hy in den Hemel niet: maer dewijle hy
was beyde God ende mensche / soo heeft hy om
de vereeninghe der tweer natueren / der eener
natuere toe geschreven/ dat der anderer natuere
toe quam.

De derde bevestiginghe/ genomen van ghetuygenissen/ welcke te kennen geven de vereeninghe der beyder natueren.
3 Maer de waerachtighe substantie Christi/
wordt alderbest verclaert door de plaetsen die
beyde de natueren te samen vervaten/ ghelijcker
vele in den Euangelio Joannis zijn. Want het
en quam noch der Godheyt sonderlinghe/noch
der menscheyt/maer beyde den natueren te ghe=
lijcke toe/ dat daer staet dat hy heeft van dē Va=
der macht ontfanghen om de zonden te verghe=
Joan.1.29. ven: van der doot te verwecken wien hy wil
rechtveerdicheyt/heylicheyt/salicheyt te geven.
Joan.5.21.22 23. Item dat hy is een Rechter ghestelt over leven=
Joan.6.5. de ende doode/ op dat hy gheeert worde ghelijck
oock de Vader gheeert wordt. Eyndelick dat hy
Joan.10.9.11 het licht der werelt/ de goede Herder/de eenighe
Joan.15.1. deure / ende de waerachtighe wijnstock ghe=
naemt wordt. Want sulcke dinghen quamen
sonderlinghe der Sone Gods toe/doe hy in het
vleesch gheopenbaert was: de welcke hy oock
wel met den Vader hadde eer de werelt gescha=
pen was / maer nochtans niet op sulcke wijse:
ende sy en conden geenen mensche/ die enckelick
mensche ware/ ghegeven worden. Op dese selve
wijse moetmen verstaen / dat Paulus seyt dat
Christus sal nae het oordeel het Rijcke Gode
den Vader over gheven. Voorwaer het Rijcke 1.Cor.15.24.
des Soons Gods / het welcke gheen begin en
heeft ghehadt / en sal oock gheen eynde hebben:
maer gelijck hy onder de nederheyt des vleeschs
is verborghen gheweest / ende heeft hem selven
verydelt / den schijn sijnder eerlicheyt af leggen=
de/ende de ghedaente eens dienstknechts aen ne= Phil.2.8.
mende / alsoo heeft hy den Vader ghehoorsaem
gheweest/ende sulcke vernederinge voleyndicht
hebbende / is hy ten eynde met glorie ende eere Hebr.2.6.
gecroont/ende tot de opperste heerschappie ver=
heven / soo dat voor hem alle knye gheboghen Phil.2.10.
wordt. Alsoo sal hy dan den naem/ende croone/
ende glorie/ ende al wat hy van den Vader ont= 1.Cor.15.28.
fanghen heeft/den Vader onderworpen/ op dat
hy zy God al in allen. Want waer toe is hem
macht ende heerschappie ghegeven/anders dan
op dat de Vader ons regeert door des selvē hāt?
Op sulck verstant wort oock van hem ghesept
dat hy sidt ter rechter hant des Vaders. Maer Psal.110.1.
dit is tijtlick/tot dat wy het tegenwoordich aē= Ephes.1.20.
schouwen der Godheyt gebruycken. Ende hier Act.2.34.
en can de dwalinge der oudē niet ontschuldicht ende.7.55.
worden/ die den persoon des Middelaers niet Hebr.1.13. ende 10.13.
aenmerckēde / byna het rechte verstant der gāt=
scher leere die in den Euangelio Joannis gele=
sen wordt/verduysteren/ ende hen selven in vele
stricken verwerren. Daerom laet dit de sleutel Eenen reghel
des rechten verstants zijn/ te weten/ dat de din= in desen handel aenmerckens weerdich.
gen die het ampt des Middelaers aē gaen/noch
van de Goddelicke natuere noch van de men=
schelicke enckelick ghesept en worden. Soo sal
dan Christus regneeren tot dat hy comt om de
werelt te richten/soo verre hy nae de mate onser
swacheyt ons met dē Vader vereenicht. Maer
als wy der Hemelscher glorie deelachtich zijn=
de/sullen God sien sulc als hy is/ dan sal hy het
ampt des Middelaers volbracht hebbende / af
laten des Vaders bode te zijne / ende sal met die
eerlickheyt te vrede zijn/die hy gebruyckte eer de
werelt geschapen was. Ende de naem Heere/en
comt anders niet sonderlinge den persoon Chri=
sti toe/ anders dan so verre hy een middel is tus=
schen God ende ons. Hier toe dient dat Paulus 1.Cor.8.6.
seyt: Daer is een God uyt welcken alle dinck/
ende een Heere door welcken alle dinck is/te we=
ten/ dien van dē Vader de tijtlicke heerschappie
bevolen is/ tot dat sijn Godlicke majesteyt van
aensichte tot aensichte ghesien worde: de welcke
niet alleenlick niet en sal verliesen/ als hy het
Rijcke den Vader over gheeft/maer sal veel eer=
licker worden. Want dan sal God oock af laten
het hooft Christi te zijn/wāt de Godheyt Chri=
sti sal uyt haer selven schijnen / die noch als met
een decksel ghedeckt is.

4 Ende dese aenmerckinge sal seer nut zijn om De nutticheyt ende het eynde der voren-gestelder leere van de vereeniginge ende onderscheydinghe der beyder natueren in Christo.
seer vele knoopen te ontbinden/ist dat sy bequa=
melick van de Lesers ghebruyckt wort. Want
het is te verwonderen hoe seer de ongeleerde/ ja
oock die niet geheel ongeleert en zijn/door sulcke
wijsen van spreken becommert worden / siende
dat sulcx van Christo ghesproken wordt / ende
noch met sijn Godheyt/noch met sijn mēscheyt
genoech over een en comt: want sy en aenmerc=
ken niet dat sulcx met sijnen persoon (in dē welc=
ken hy God eñ mensche geopenbaert is) eñ met
des Middelaers ampt over een comt. Ende het
is gantschelick goet te sien dat alle dinghen seer
wel

wel met malcanderen over een comen/soo verre sy soberlick ende matichlic uytgeleyt / ende met sulcke eerbiedinghe als sulcken grooten verborgentheden betaemt/ ondersocht worden. Maer alle dingen worden door de uytsinnige ende rasende geestē verstoort ende verwerret. Dat van de menscheyt Christi geschreven is/ dat grijpen sy om daer door syn Godheyt te versaken: wederom dat van syn Godheyt geschreven is / dat grijpen sy om syn menscheyt te versaken. Ende dat van beyde natueren also vereenicht geschreven is/so dat het noch der eender noch der anderer op haer selven toe en comt/dat ghebruycken is om beyde syn natuerē te versaken. Maer wat sy dit anders / dan te seggen dat Christus gheen mensche en is / om dat hy God is: ende dat hy geen God en is/om dat hy mensche is: eñ dat hy noch God noch mensche en is / om dat hy beyde God ende mensche is? So houdē wy dan dat Christus ghelijck hy God ende mensche is/van die twee vereenichde/ maer niet vermengde natueren zijnde / is onse Heere ende waerachtighe Sone Gods/ ooc na de menscheyt: hoewel niet door de menscheyt. Want wy moeten de dwalinghe Nestorii verre van ons verworpen / de welcke liever hebbēde de natuere Christi te verscheuren dan te onderscheyden / heeft also eenen dobbelen Christum gedicht. Want wy sien dat de Schriftuere claerlick daer tegen spreect/daer de gene die van moeder geboren is/ wort Gods Sone ghenaemt: ende de Maghet selve wort de Moeder onses Heeren ghenaemt. Wy moeten oock de Eutychianische raserie schouwē/op dat wy niet beyde de natuerē te niete en maken/ als wy willen de eenheyt des persoons bewijsen. Wāt wy hebbē nu so vele getuygenissen voortgebracht/ daer in de Godheyt wort van de mēscheyt onderscheyden / ende daer zijn alomme so veel andere getuygenissen/dat sy oock den alderhartneckichsten connen den mont stoppen. Eñ ick sal weynich hier na sommige voortbrengē/ door de welcke dit gedichtsel mach te beter verworpen worden. Nu tegenwoordichlic sal ons een plaetse ghenoech doen. Want Christus en soude syn lichaem niet eenen tempel ghenaemt hebben / hadde de Godheyt niet verscheydelick daer in gewoont. Daerom gelijck Nestorius te rechte verdoemt was in het Ephesinsche Concilium/als oock Eutychus daer na in het Chalcedonische: want men mach de twee natuerē in Christo noch vermenghen noch verscheyden.

August. in Euchiri. ad Lau. Cap. 36.

Teghen de Nestorianen/ welcke eenen tweevoudigē Christum dichten.

Luc.1.12.
Luc.1.32.
Luc.1.43.

Item teghen de Eutychianen/die daer vermenghen ende te niete doen die beyde natueren.

Joan.2.19.

Dese beyde ketters zijn te rechte van de kercke Gods verworpen.

5 Eñ te onsen tijde is oock een Michael Servetus opgestaen / die niet min ongeschickt ende schadelick en is/ de welcke een gedichtsel uyt het wesen Gods/ geest/ vleesch/ende drie ongeschapen elementē te samē gesmeet/ heeft in de plaetse des Soons Gods ghestelt. Ende ten eersten versaeckt hy dat Christus anders Gods Sone is/dan so verre hy in der Maghet buyck ghegenereert is uyt den heyligē Geest. Syn listicheyt gebruyct hy hier toe/te weten/ op dat hy de onderscheydinghe der tweer natueren te niete make/ende doe te verstaen dat Christus zy eē dinck uyt God/ende uyt den mensche vermengt: ende nochtans niet geacht en worde God ende mensche te zijne. Want met den gantschen voortganck synder woorden/ arbeyt hy om te bewijsen / dat eer Christus gheopenbaert was in het vleesch/ alleenlic schaduwelicke figuerē in God waren / der welcker waerheyt ende vrucht doe eerst was / doen dat Woort Gods / het welcke tot deser eere verordēt was/ begonste waerachtichlick Gods Sone te zijne.* Wy bekennē ooc dat de Middelaer die uyt der Maget is geborē/ eyghentlick Gods Sone is. Want de mensche Christus en soude niet eē spiegel der onuytsprekelicker ghenade Gods zijn/waer hem niet dese weerdicheyt gegeven/dat hy de eengeboren Sone Gods zy / ende ghenaemt worde. Nochtans blijft de beschrijvinge der Gemeynte vast/te wetē/dat hy de Sone Gods geacht is/ om dat het Woort voor de tyden der werelt uyt den Vader gegenereert zijnde / heeft door persoonlicke vereeninge de menschelicke natuere aenghenomen. Nu de persoonlicke vereeninghe/ is van de Oude Leeraers ghenaemt/die eenen persoon maeckt uyt twee natueren: welcke wijse van spreken gevonden is om de raserie Nestorii te wederlegghen: want hy dichtede dat de Sone Gods also in het vleesch woonde/dat hy niet oock mensche en was. Servetus seyt van ons/ als dat wy eenē dobbelen Sone Gods makē/ wanneer wy segghen dat het eeuwighe Woort eer het met den vleesche becleet was/ zy Gods Sone gheweest/ ghelijck of wy yet anders seyden dan dat hy is in den vleesche gheopenbaert gheweest. Want om dat hy God was eer hy mensche wert/daerom en heeft hy niet begonnen een nieu God te zijne. Oock en is daer in gheen ongheschicktheyt / dat wy segghen dat de Sone Gods is in den vleesche gheopenbaert / die nochtans van der eeuwigher genereringhe aen/heeft altijts de Sone Gods gheweest. Het welcke de woorden des Engels tot Mariam te kennen geven/daer hy seyt: Dat uyt u sal heylich gheboren worden/sal de Sone Gods ghenaemt worden: ghelijc of hy wilde seggen/ dat de naem des Soons de welcke onder de Wet onbekent was / soude ghemeyn ende alomme bekent worden. Waer mede oock over een comt dat Paulus seyt / te weten/ dat wy nu door Christum Gods kinderen zijnde/ vrypelick eñ met betrouwen roepē/ Abba / Vader. Waren niet oock de heylighe Vaders voortijden Gods kinderen? Ja sy hebben op dit recht betrouwende / God als haren Vader aengheroepen. Maer dewijle va.. dien tijt aen dat de eenichgheboren Sone Gods is in de Werelt verschenen/ de Hemelsche Vaderlickheyt beter is bekent ghewordden/ soo schrijft Paulus dit als een sonderlick dinck den rycke Gods toe. Nochtans moetmen dit vast houden / dat God noyt noch den Enghelen noch den menschen is een Vader gheweest / anders dan om des eenichgheboren Soons wille: ende dat voornemelick de menschen die door haer eyghen ongherechticheyt voor God hatelick waren/ zijn door onverdiende aennemminghe kinderen ghewordden: om dat Christus is de natuerlicke Sone. Hier teghen en can Servetus niet segghen / dat dit gheleghen is in de aennemminghe tot kinderen/ die God by hem selven hadde voorghenomen: want hier en wordt niet ghesproken van figueren/ ghelijck de versoeninghe ende reyninghe in het bloet der beesten getoont is: maer dewijle metter daet gheene kinderen Gods en hebben moghen zijn / soo haer aennemminghe niet in Christo het hooft ghefondeert en ware: soo ist sonder reden datmen den hoofde beneemt dat den leden ghemeyn is. Ick come voorder: Dewijle de Engelen zijn in de Schriftuere kinderen Gods ghenaemt/ der welcker so groote weerdicheyt niet en was aē de toecomēde verlossinge hanghende/soo ist nochtans noodich/ dat Christus nae der ordeninghe voor hen zy / op dat hy hen den Vader versoene. Ick salt int corte wederom verhalen/ ende dat selve seggē van dē menschelickē geslachte. Dewijle beyde de Engelen eñ de menschen zijn van den eersten

Dat andere deel des Cap. daer in met namē de ketterien van Servetus de welcke de Godheyt des Soons Gods/ende de waerheyt der beyder natueren in den selven is versakende/ wederleyt worden.

* Een alghemeyne antwoort ofte somma der oprechter leere van Christo.

Wat de persoonlicke vereeninge zy.

De 1. Tegenworpinghe Serveti tegen de eeuwighe Godheyt Christi.

Antwoort.

Luc.1.35.

Rom.8.15.

De 2. Tegenworpinghe.

Antwoort.

Psal.82.6.

steri

sten oorspronck aen op dese conditie geschapen/ te weten/ dat Gode soude een ghemeyn Vader harer beyder zijn/ ist dat het waerachtich is dat Paulus seyt: dat Christus is altyts het hooft geweest/ ende de eerstgeboren aller creatuere/ om dat hy soude in allē de overhant ende heerschappie hebben: so dunckt my dat ick wel ende recht beslupte/ dat de Sone Gods oock is voor de scheppinghe der werelt gheweest. — Col. 1. 15.

5 Ist dat hy eerst is begonnen Gods Sone te worden van dien tyt aen/ in welcken hy is in het vleesch geopenbaert: so sal daer upt volgen/ dat hy oock om der menschelicker natueren wille Gods Sone is. — De 3. Tegenworpinghe.

Servetus ende syns ghelijcke rasende menschen/ willen dat Christus die in het vleesch verschenen is/ zy Gods Sone: om dat hy buyten het vleesch niet en heeft moghen dien naem hebben. Laetse nu my antwoorden/ of hy na beyde de natueren ende om beyder natueren wille Gods Sone is. Sy clappen wel alsoo/ maer Paulus leert veel anders. Wy bekennen wel dat Christus in het menschelick vleesch/ Gods Sone ghenaemt wordt: niet gelijck de gheloovighe/ door aenneminge ende genade alleenlick: maer een waerachtich ende natuerlick/ ende daerom een eenich Sone: soo dat hy met dit teecken is onderschepdē van alle andere. Want ons die wy zijn tot het nieuwe levē weder geborē/ heeft God gewerdicht syne kinderen te noemen: maer den naem des waerachtigen ende eengheboren Soons/ geeft hy Christo alleenlick. Maer hoe is die alleen in so groot een ghetal der broederen/ anders dan om dat hy van natuere heeft dat wy upt gifte ontfanghen hebben? Ende dese eere bestrecken wy tot dē geheelen persoon des Middelaers/ dat hy waerachtichlick ende eyghentlick zy de Sone Gods/ die oock upt der Maget geboren is/ eñ hem selven tot een offerhande aen het cruyce gheoffert heeft: maer nochtans om der Godheyt wille/ ghelijck Paulus leert als hy seyt/ dat hy is uptgesondert tot het Euangelium Gods/ het welcke hy te voren beloofte hadde van synen Sone/ de welcke geboren is upt den zade Davids nae het vleesch/ eñ is verclaert Gods Sone te zijne in der cracht. Waerom soude hy hem met onderschept Davids sone noemen/ ende daer bovē hy segghen dat hy is verclaert gheweest Gods Sone te zijne/ ten ware dat hy wilde te kennen gheven/ dat sulcx van elders dan van het vleesch comt. Want gelijck hy ergens seyt/ dat hy geleden heeft nae de swackheyt des vleeschs/ ende is weder opgestaen door de cracht des Geests/ also stelt hy nu hier een onderschept tusschen beyde natueren. Sy moeten voorwaer bekennen/ dat hy gelijck hy van der moeder ontfangē heeft waerom hy Davids sone ghenaemt wort: alsoo oock van den Vader heeft waerom hy Gods Sone is/ ende dat dit yet anders ende verschepdēs is van de mēschelicke natuere. De Schrifture gheeft hem twee namen/ ende noemt hem in vele plaetsen nu Gods Sone/ nu den sone des menschen. Van den tweeden naem en canmen gheenen twist in brenghen/ dat hy niet en soude nae de ghemeyn wyse der Hebreeuscher tale de sone des menschen ghenaemt zijn/ om dat hy is upt Adams gheslachte ende nacomers. Ende ick segghe wederom dat hy om der Godheyt ende des eeuwighen wesens wille/ Gods Sone genaemt wort. Want het betaemt alsoo wel datmen't van de Godlicke natuere verstae dat hy genaemt wort Gods Sone/ als het van de menschelicke natuere verstaen wordt/ dat hy genaemt wort de Sone des menschē. Somma/ in de vooorghenoemde plaetse en verstaet Paulus niet anders dat de ghene die nae den vleesche is upt den zade Davids ghegenereert/ oock is in der cracht verclaert Gods Sone te zyn/ dan ghelyck hy erghens leert dat Christus die upt de Joden is ghecomen nae den vleesche/ is God ghepresen in der eeuwicheyt. Ist dat in beyde plaetsen een onderschept beyder natuere beteekent wordt/ met wat recht sullen sy versaken dat hy de Sone Gods is door natuere/ die oock nae het vleesch is des menschen sone?

Christus is de ware natuerlicke eñ eenighe Sone Gods: met welcke merckteeckē hy van den kinderen der aenneminge/ dat is/ van allē uptvercorenen Gods in den selven Christo onderschepdē wort.

Rom. 1. 1. 2. 3.

2. Cor. 13. 4.

Tweesins is Christus een Sone/ te weten/ Gods eñ des menschē.

Rom. 9. 5.

7 Sy staen wel seer beroerlick op de bescherminghe haerder dwalinghe/ te weten/ dat Paulus seyt dat God sijnen eygenen Sone niet ghespaert en heeft. Item/ dat de Enghel ghebođen heeft datmen dien selven die upt der Maget geboren wordt/ souden den Sone des alderhoochsten noemen. Maer (op dat sy hen selven op soo ydel een tegenworpinghe so niet en verhoovaerdighen) laetse een weynich met ons overleggen hoe crachtichlick sy argumenteren. Want ist datmen wel beslupt dat de Sone Gods syn begin heeft van de ontfanginghe/ om dat de ghene die ontfanghen is/ Gods Sone genaemt wort/ soo salt oock volghen/ dat het woort is begonnen te zijn van in syne openbaringhe in het vleesch/ om dat Joannes seyt/ dat hy vercondicht van het woort des levens dat syne handē gehandelt hebben. Desghelijcx dat by den Prophete gelesen wort: Ghy Bethlehem aerde Juda zijt cleyn onder de duysenden Juda: upt u sal my een Hertoghe gheboren worden die myn volck Israel regeere: ende syn uptganck is van den beginne/ van de daghen der eeuwicheyt: hoe sullen sy moeten dit upt legghen/ ist dat sy willen sulcke wijse van argumenteren volghen? Want ick hebbe ghetupcht/ dat wy met Nestorio niet en ghevoelen/ die eenen dobbelen Christum ghedicht heeft: want nae onse leere heeft Christus ons door het recht der broederlicker vereeninge met hem Gods kinderen gemaect/ om dat hy in het vleesch dat hy van ons heeft aenghenomen/ is de eengheboren Gods Sone. Ende Augustinus vermaent wijsselick/ dat het een luchtich spieghel is der wonderlicker ende sonderlicker ghenaden Gods/ dat hy soo verre hy mensche is/ dese eere vercreghen heeft/ die hy niet en conde verdienen. Soo is dan Christus oock nae den vleesche met dese uptnementheyt van des moeders buyck aen verciert gheweest/ dat hy soude Gods Sone zijn. Nochtans en moetmen in de eenheyt des persoons niet eenighe vermenginghe dichten/ waer door het gene dat der Godheyt eyghentlick toe comt/ soude wech ghenomen worden. Ende dat het eeuwighe woort Gods/ ende Christus/ wort op verschepden wyse Gods Sone ghenoemt/ nae dat de twee natueren in eenen persoon vereenicht zijn: daer in en is niet meer ongheschicktheyts dan dat hy om verschepden oorsaken/ ende door verschepden aensien/ nu Gods Sone/ nu des menschen Sone/ ghenoemt wordt. De ander teghenworpinge Serveti en beswaert ons oock niet seerder/ te weten/ dat Christus eer hy is in het vleesch verschenen/ nerghens ghenoemt en wordt Gods Sone/ anders dan onder een oneyghentlicke wyse van spreken. Want hoewel hy doe duysterlicker beschreven wert/ nochtans dewyle nu claerlicker bewesen is/ dat hy niet anders en is eeuwich God geweest/ dan om dat hy was het woort van den eeuwigē Vader gegenereert: ende dat dese naem den persoon des Middelaers/ welcken hy heeft aengenomē/ niet 7 anders toe en comt/ dan om dat hy God is in den

De 4. Tegenworpinghe.

Rom. 8. 32.

Luce 1. 32.

Antwoort.

1. Joan. 1. 1.

Michee. 5. 2.

De 5. Tegenworpinghe.

Antwoort.

den vleesche geopenbaert: ende dat God de Vader niet en soude van den beginne aen also ghenoemt geweest hebben/ hadde niet doe alreede eē onderlinghe aensien/ relatie/ ende vergelijckinge geweest met den Sone/ door den welcken alle maechschap eñ vaderlickheyt genoemt wort in den Hemel ende op de aerde.

Ephes.3.15.

Hier uyt ist oock licht te verstaen/ dat de Sone Gods oock onder de Wet ende Propheten gheweest is/ eer dese naem gemeyn was in de Ghemeynte. Ist datmen alleenlick van den naem strijt: Salomon van de onghemeten hoocheyt Gods sprekende/ betuycht dat de naem Gods ende sijns Soons onbegrijpelick is/ segghende: Segt sijnen naem ist dat ghy cont/ ofte sijns Soons naem.

Pro.30.4.

Ick weet wel dat de gene die kijfachtich zijn/ niet en sullen dese getuygenisse seer swaer achten. Ic en steune oock niet seer daer op/ anders dan dat sy bewijst dat die booselick spotten/ die versakē dat Christus Gods Sone is/ anders dan soo verre hy is mensche gheworden.

Bevestiginge/ ghenomen van de getuyghenissen der ouden Theologanten.

Boven desen hebben alle de outste Leeraers met eendrachtigē monde dit selve soo openbaerlick betuycht/ dat dier menschen onbeschaemtheyt niet alleenlick spotelick/ maer oock grouwelic is/ die bestaen Ireneum ende Tertullianum ons teghen te worpen/ de welcke beyde bekennen dat de Sone Gods zy onsienlick gheweest/ de welcke daer na is sienlick verschenen.

T'besluyt der voorgaende tegenworpingen/ voortbrēgēde eē grouwelicke leere/ als of Christi menschelicke natuere gesprotē ware uyt God.

8 Ende hoewel Servetus grouwelicke ongeschickte dwalinghen ghehoopt heeft/ de welcke men anders mogelick niet en souden aen nemē noch goet achten: nochtans alle die den Sone Gods niet en bekēnē anders dan in het vleesch/ ghy sult sien ist dat ghy hen naerder comt/ dat sy sullen toe latē dat hy niet anders Gods Sone en is/ dan om dat hy in der Maghet buyck ontfanghen is uyt den heyligen Geest: ghelijck de Manicheen voortijden gedicht hebbē/ dat de ziele des menschen uyt God ghesproten is/ om dat sy lasen dat God heeft in Adam eenen blas des levens geblasen.

Gen.2.7.

Want sy houden den naem Soon/ so stijf/ dat sy tusschen de natueren gheen onderscheyt en laten/ maer roepen onbescheydelic dat de mensche Christus is Gods Sone/ om dat hy na de menschelicke natuere uyt God geboren is. Also wort de eeuwige genereringe der wijsheyt die Salomon betuycht/ wech ghenomen/ eñ de Godheyt in den Middelaer en wort niet aenghesien/ ofte in de plaetse der menscheyt wort een phantastich lichaem gheset.

Pro.8.23.24. Eccl.24.14.

Waerom dat de andere schadelicke dwalinghen Serveti niet wederleyt en worden.

Het ware wel nut dat de grofste verstrickinghen Serveti, daer mede hy hem selven ende sommige andere betoovert heeft/ wederleyt worden/ op dat de Godsalige lesers door dit exempel vermaēt zijnde/ hen selven in soberheyt ende maticheyt houden: nochtans achte ic dat het te vergeefs soude zijn/ dewijle ick dit in eenen sonderlicken boeck gedaen hadde.

De somma deser dwalingen ende hare Godloosheyt wordt cortelic overloopen.

De somma is dit: Dat de Sone Gods zy van den beginne aen een gedaente geweest/ ende dat hy alreede een mensche verordēt was/ die het wesentlick beelt Gods soude zijn. Ende hy en bekent geē ander woort Gods/ dan in den uytwendigen schijn. Hy seyt dat dit zy de genereringe geweest/ te weten/ dat de wille om den Sone te genereren/ is van den beginne aen in God gegenereert geweest/ de welcke ooc met der daet geschiet is/ als Christus is mensche geworden. Hierentusschen vermengt hy den Geest met den Woorde/ seggende/ dat God het onsienlick Woort ende den Geest/ verordent/ ende bedeelt heeft in vleesch eñ ziele. Somma/ de scheppinge ende makinge Christi/ is nae sijn ghevoelen in de stede der genereringhe/ maer die eerst nae het aensien een duyster ende schaduwelick Sone was/ die is (seyt hy) tē eynde gegenereert door het Woort/ welckē woorde hy de werckinge des zaets toe schrijft. Hier uyt sal volgen/ dat oock de swijnen ende honden Gods kinderen zijn/ dewijle sy uyt den oorspronckelicken zade des woorts Gods geschapen zijn. Ende hoewel hy Christum uyt drie ongheschapen elementen smeedt/ op dat hy zy uyt het wesen Gods gegenereert/ nochtans dicht hy hem also de eerstgeboren onder de creatueren/ dat ooc de steenen na haren graet de selve wesentlicke Godheyt hebben. Ende op dat hy niet en schijne Christum van sijn Godheyt te beroovē/ so seyt hy dat het vleesch Christi is van der selver substantie met God/ ende dat het Woort is mensche geworden door de veranderinge des vleeschs in God. Also dewijle hy niet en can begrijpen dat Christus Gods Sone zy/ ten zy dat sijn vleesch zy uyt het wesen Gods gecomen/ ende in Godheyt verandert/ soo brengt hy den eeuwighen persoon des Soons te niete/ ende beneemt ons den sone Davids/ die tot eenē verlosser belooft was. Hy wederhaelt wel dickmael dat de Sone is van God ghegenereert gheweest/ door wetenschap ende predestinatie: maer dat hy ten eynde is mensche ghemaeckt uyt de materie die in den beginne by God scheen in drie elementen/ de welcke daer na verschenen * in het eerste licht der werelt/ ‡ in de wolcke ende calumne des vyers.

* Gen.1.8.
‡ Exod.13.21.

Dat ooghemerck deses onreynen ketters.

Voort hoe schandelic hy dickmael tegen hem selven strijt/ dat ware veel te lanck te verhalen. Wt dit corte begrijp sullen de rechtsinnighe Lesers verstaen/ dat de hope der salicheyt door de listighe ende subtyle ommewegē diens onreynē honts/ gāschelick was uytgebluscht. Want waer het dat het vleesch in Christo de Godheyt selve ware/ soo en soude het niet langher sijnen tempel zijn. Oock en connen wy gheenen verlosser hebben/ anders dan die uyt Abrahams ende Davids zaet ghegenereert/ ende waerachtichlick na den vleesche is mensche gheworden. Ende hy steunt verkeerdelick op de woorden Joannis/ te weten/ dat het Woort is vleesch geworden.

Joan.1.14.

Want ghelijck die woorden de dwalinge Nestorii wederstaen/ alsoo en helpen sy oock dit goddeloos ghedichtsel niet/ het welcke Eutyches heeft ghevonden. Want het voornemen des Euangelisten/ en was anders niet/ dan dat hy wilde de waerheyt des persoons Christi bewijsen in twee natueren.

Het xv. Capittel.

Datmen om te weten waer toe Christus ghesonden is, ende wat hy ons aenghebracht heeft, moet voornemelick drie dinghen in hem aenmercken, te weten, het Prophetische ampt, het Coninckrijcke, ende het Priesterdom.

Enchirid. ad Lauren. cap. 5.

Christus wort alleen by dē ketters ende valschen Christenen ghevonden metten naem.

AVgustinus seyt wel dat de Ketters/ hoewel sy den naem Christi in den mont hebben/ nochtans hem niet voor een ghemeyn fondament met de Godsalighe en hebben/ maer dat dit de Ghemeynte eyghen blijft. Want ist datmen neerstichlick de dingen aenmerct/ die Christo toe comen/ so wort Christus alleenlick met den naem by hen gevonden/ maer met der daet en is hy by hen niet. Also de Papistē te desen tijde/ hoewel sy met den mont den Sone Gods/ den Verlosser der werelt noemen/ nochtans dewijle het hen genoech is dat sy dē naem hebbē/ eñ berooven hem van sijn cracht eñ eerlickheyt/ so wort dat woort Pauli te rechte van hen geseyt/ te weten/ dat sy het Hooft niet en houden.

Col.2.19.

Van de uytvercorenen Gods/ wordt Christus waerachtichlick en crachtichlic bekent door et Prophete/Coninc ende hooghe Priester der kercke.

Daerom op dat het geloove een vaste ende seker materie der salichept in Christo vinde/ende alsoo in hem ruste / soo moetmen desen gront leggen/ te weten/dat het ampt dat hem van den Vader bevolen was / in drie deelen ghelegen is. Want hy is tot eenen Prophete / ende Coninck / ende Priester gegeven: hoewel dese namen te weten/ ware weynich voordeel/ten ware datmen oock het eynde ende gebruyck daer van wiste. Want dese namen worden oock in het Pausdom ghenaemt/ maer sonder beweginghe ofte groote vrucht/ als daermen niet en weet wat een yegelick naem vervaet. Wy hebben boven ghesept/ hoewel God syn volck noyt en heeft verlaten sonder leere die nut ende genoechsaem tot salichept ware / maer heeft sonder ophouden den eenen Propheet nae den anderen ghesonden: dat nochtans de herten der godsalighen altyts dit ghelooue ghehadt hebben / datmen dit eerst in de toecomste Messie moeste dat volcomen licht des verstants hopen: so dat oock dese meyninge was onder de Samaritanen gecomé/ (de welcke nochtans de waerachtighe religie noyt ghe weten en hebben) want dit is openbaer upt de woorden der vrouwe/ de welcke sept: Als Messias sal gecomen zyn / dan sal hy ons alle dinck leeren. Ende dit en meynden de Joden niet sonder oorsake/ maer ghelyck sy door sekere getuygenissen Gods gheleert waren/ alsoo gheloofden sy't. De woorden Esaie syn claer/ daer hy sept: Siet/ick hebbe hem geset den volcken tot eenen getuyghe: ick hebbe hem den volcken tot eenen leytsman ende meester ghegheven: te weten/ gelyck hy nu ergens hem heeft den Enghel ofte uytlegghert des grooten raets ghenaemt. Hierommme daer de Apostel wil de volmaectheyt der Euangelischer leere prijsen/ sept eerst / dat God voortyden heeft menichsins onder menigherley figueren tot de Vaders ghesproken door Propheten/ ende daer na sept hy/ dat God heeft ten laetsten tot ons gesproken door synen lievé Sone. Eñ dewyle het gemeyn ampt der Prophetē was/ de Gemeynte in hope te houden/ende oock te versterken tot de comste des Middelaers/ daerom lesen wy dat de geloovighe in haer verstropinghe geclaecht hebben/ dat sy van dat gewoonlicke goet berooft waren: ghelyck als sy seggen: * Wy en sien onse teeckenen niet: daer en is gheen Prophete onder ons: daer en is gheen kenner meer. Maer dewyle Christus nu niet verre en was/ soo is Danieli tyt verordent/ om het ghesichte ende de Prophetie te verseghelen/ niet alleenlicken om dat de Prophetie daer van daer ghesproken wort/ soude haer seker autoritept hebben: maer om dat de Gheloovighe souden goets moets voor eené tyt sonder Propheten zyn / om dat de volheyt ende het slot aller openbaringhen nae by was.

Soo veel het Prophetische ampt belägt: so is dese een verlosser der kercke/ van wien alle de Godsalighe onder de Wet dat volcomē licht des verstants ghehoopt ende verwacht hebben.

Joan.4.25.

Esa.55.4.

Esai.9.6.

Hebr.1.1.

Alsoo dat de Propheten met hare openbaringen de kercke Gods in hope ghehouden hebben tot des Middelaers comste/ die alle dingē soude leeren.

* Psal.74.9.

Dani.9.24.

2 Voort moetmen aenmercken/ dat de naem Christi/ desen drien amptē toe comt: Want wy weten dat onder de Wet alsoo wel de Propheten / als de Priesters ende Coninghen ghesalft waren. Waer upt den beloofden Middelaer de eerlicke ende ghewoonlicke naem Messias/ gegheven was. Ende hoewel ick bekenne dat hy sonderlinghe om des Coninckrycx wille was Messias ghenoemt (ghelyck ick oock ergens bewesen hebbe) soo heeft nochtans de Prophetische eñ Priesterlicke salvinge oock haer plaetse/ ende en moet van ons niet vergeten worden. de Prophetische salvinghe wort uytdruckelick gemeldet by Esaiam in dese woordé: De Geest des Heeren is op my/daerom heeft de Heere my gesalft/ om dat ick soude den sachtmoedigé predikén/de ghebrokene van herte genesen/ den gevangenen verlossinge/ ende een sonderinge jaer des welbehagens vercondigen / etc. Wy sië hier dat hy is met den Gheest ghesalft gheweest/ om dat hy soude zyn een ghetuyghe ende vercondigher der ghenade des Vaders: ende dat niet nae ghewoonlicke wyse/ want hy wort van de anderе Leeraers/ die dit selve ampt hadden/ onderscheyden. Ende hier moetmen wederom aenmercken/ dat hy de salvinge niet en heeft alleenlick voor hem selven ontfanghen / om het leerampt te bedienen: maer voor syn gantsche lichaem/ op dat de cracht des Gheests met de gedurighe predikinghe des Euangely over een rome. Hierentusschen blyft dit vast/ dat door dese volmaectheyt de leere die hy gebracht heeft/ alle prophetien gheeyndicht zyn: soo dat die syn autoriteyt vercorté/ die niet den Euangelio niet te vreden zynde/ yet vreemts daer toe setten. Want de stemme die haer ghelupt heeft upt den Hemel ghegheven/ heeft hem boven alle andere met een sonderlicke privilegie verheven/ seggende: * Dese is myn lieve Sone / Hoort hem. Daer nae is dese salvinge van den hoofde op de leden ghestort/ ghelyck van den Prophete Joel voorsept was. † Uwe sonen sullen propheteren/ ende uwe dochters sullen gesichten sien/ etc. Eñ dat Paulus sept dat Christus ons is ghegeven tot wysheyt: ende op eé ander plaetse: Dat alle de schatten der wysheyt ende des verstants in hem verborghen zyn/ dat is weynich anders te verstaen/ te weten/ dat buyten hem niet en is te weten/ eñ dat die de gantsche ongemeten grootheyt der hemelscher goeden vervaet hebben/ die door het gheloove verstaen hoedanich hy is. Daerom schryft hy ergens: Ick en hebbe niet gheacht yet te weten/ anders dan Jesum Christum/ ende dien selven ghecruyst: het welcke seer waerachtich is: want het en is niet geoorloofte voorder te gaen dan de eévoudicheyt des Euangely strecket. Ende hier toe dient de Prophetische weerdicheyt in Christo / op dat wy weten dat alle volmaeckte wysheyt is in de somma besloten/ die hy gheleert heeft.

Esai.61.1.
Luc.4.19.

Ende hoewel hy wort ghesept gesalft te zyn bysonderlic tot der Coninclicker weerdicheyt: nochtans sset dese salvinge al syne Prophetische ēn Priesterlicke eere.

So is hy van ghesalft ten aensien van syn Prophetische ampt/ ende dat niet so seer voor hem selvē als voor ons.

De weerdicheyt deser salvinghe.
* Matt.3.17. ende 17.5.
Marc.9.7.
Luce 3.22. ende 9.35.
† Joel.2.28.
Act.2.17.
1.Corin.1.30.
Col.2.3.

De nootsakelickheyt der selver.

1.Cor.2.2.

Het eynde eñ ghebruyck daer van.

3 Nu come ick tot het Coninckrijcke / waer van ick te vergheefs soude spreken/ waren de Lesers niet eerst vermaent dat het een geestelicke natuere heeft: want daer upt wordt verstaen waer toe het dient / ende wat voordeel het ons doet/ende alle syn cracht eñ eeuwichept. Eñ dic eeuwichept die de Engel by Danielem dē persoon Christi toe schryft / de selve wordt te recht door dē Engel by Lucam der salichept des volcx toegevoecht. Maer dese eeuwichept is ooc tweederlep te verstaé. Want de eene comt dē gātschē lichame der gemeynte toe / de ander comt eenen yegelicken lidtmate eygentlick toe. Van de eerste moetmen dat verstaen dat in den Psalm gesept wort: Ick hebbe eenmael Davidi ghesworen by mijn heylichept/ ick en sal niet liegen/ syn zaet sal inder eeuwichept blyven / synen throon sal zyn ghelyck de Sonne voor myn aenschyn/ ghelyck de Mane sal hy bevesticht worden eeuwichlick/ende een ghetrouwe ghetuyghe in den Hemel. Want het is sonder twyfel dat God daer belooft/ dat hy door de hant synes Soons sal een eeuwich regeerder ende bescherm̄er syner ghemeynte zyn. Want de waerheyt deser prophetie en sal nergens anders dan in Christo gevonden worden: want terstont nae den doot Salomonis/ is de weerdichept des Coninckrycx ten meesten deele vervallen / ende is met schande des gheslachtes Davidis / eenen anderen gemeynen manne gegeven: daer nae is sy lancx so meer

Wt het rijcke Christi dwelc geestelick is/ wordt syne eeuwichept verstaen: Eñ de selve is tweederlep.

Danie.2.44.

Luce 1.33.

D'eene comt den gantschē lichame der Ghemeynte toe.

Psal.89.36. 37.38.

1. Reg.12.20.

meer verminderet / tot dat sy ten eynde is met droevighen ende schandelicken verderve vergaen. Desen selven sin hebben die woorden daer mede Esaias uyt roept/seggende: Wie sal syn geslachte vertellen? Want hy betuycht alsoo dat Christus sal na sijn doot blijven levende/dat oock sijne leden met hem vereenicht worden. Daerom so wanneer wy hooren dat Christo wort eeuwighe macht toegeschreven / so sullen wy gedachtich zijn/ dat de eeuwichept der ghemeynte daer mede bevesticht wordt / op dat sy onder de beroerlicke verdruckingen daer mede sy altijts gequelt wort/ ende onder die swaere ende grouwelicke beroeringen die met over veel ellendichept dreygen/ gesont ende ongeschent blijve. Also als David de stoutichept der vyanden bespot/die het jock Gods/ ende syns Christi willen af breken/ ende seyt dat de Coningen ende Princen te vergheefs oproer maken / om dat de gene die in de Hemelen woont/ sterck genoech is om haer gewelt te verhinderen : ende alsoo de Godsalighe van de eeuwighe beschermінghe der Gemeynte versekert/ soo gheeft hy moet tot goede hope/ soo wanneer sy verdruckt wort. Also als hy ergens seyt in den persoon Gods : Sidt te mijner rechter hant / tot dat ick uwe vyanden sette tot een voetbanck uwer voeten: so vermaent hy dat hoewel vele machtighe vyanden eendrachtich staen om de Ghemeente te bestormen / dat sy nochtans geen macht en hebben om overhant te hebben tegen dat onveranderlick voornemen Gods/ waer door hy sijnen Sone heeft tot eenen eeuwighen Coninck ghestelt. Hier uyt volcht dat het niet mogelick en is/ dat de Duyvel met de gantsche werelt soude connen te eenigen tijde de Gemeente Christi te niete maken / de welcke in den eeuwighen throon Christi gefondeert is. Nu soo veel een yeghelyck sonderlick ghebruyck aen gaet/dese selve eeuwichept moet ons opheffen tot de hope der salighet onsterffelickhept/ want al wat aerdisch ende van der werelt is/ dat is tijtlick/ja oock verganckelick/gelijck wy sien. Daerom betuycht Christus / dat syn rijck niet en is van der werelt / op dat hy onse hope na den Hemel op heffe. Somma/ soo wanneer een yegelick van ons hoort/dat het rijcke Christi gheestelick is/so sal hy door dese stemme verweckt zijnde/tot de hope van een beter leven comen/ ende als wy hooren dat het door de hant Christi beschermt wordt / soo laet ons de volle vrucht sijnder ghenade in de toecomende werelt verwachten.

Esai.53.8.
Psal.2.2.
Psal.110.1.
Heb.1.13.
Actor.2.34.
Het gebruyck deser leere.
Dat ander comt een yeghelick lidt/ maer eygentlick toe.
Joan.18.36.

4 Dat wy ghesept hebben/ dat de cracht ende nuttichept des rijcx Christi niet anders en can van ons verstaen worden/ dan als wy bekennen dat het gheestelick is/dat is openbaer ghenoech hier uyt/dat onse conditie hier bitter ende ellendich is/dewyle wy den gantschen loop onses levens moeten strijden onder het cruyce. Daerom me wat soudet ons helpen dat wy onder des Hemelschen Conincx rijcke versamelt waren /ten ware dat wy de vrucht daer van hadden buyten den stant deses aertschen levens? Daerom moeten wy weten dat alle gheluckichept die ons in Christo belooft wort/niet en is in het uytwendich goet geleghen/ als dat wy een vrolick ende gerust leven leyden/in rijckdom bloeyen/sonder vreese van eenighe schade zijn/ende in wellusten die het vleesch pleecht te begeeren/ overvloeyen: maer dat sy eyghentlick is van dat Hemelsche leven. Ende ghelijck in de werelt de gheluckige ende ghewenschte stant des levens/is eensdeels in de overvloedichept alles goets ende vrede des huysghesins/ ende eensdeels in machtige hulpe ghelegen/ waer door hy van het uytwendich ghewelt bevrijt wort: alsoo maeckt Christus de syne rijcke in allen dinghen die tot de eeuwighe salichept der ziele noodich zijn / ende wapentse met cracht/waer door sy moghen onverwinnelick staen tegen allerley oploop der geestelicken vyanden. Waer uyt wy verstaen dat hy meer om onsent wille/dan om sijnent wille regneert/ ende dat inwendichlick ende uytwendichlick: te weten/ op dat wy met de gaven des geests(van de welcke wy uyt der natuere ydel zijn) vervult zijnde / moghen uyt de eerstelinghen ende voorvruchten ghevoelen / dat wy waerachtichlick met God vereenicht zijn tot volmaeckte geluckichept. Boven dien op dat wy op de cracht des selven Geest betrouwende/ niet en twijfelen dat wy sullen teghen den Duyvel / ende de werelt/ ende al wat hinderlick is / altijts overwinners wesen. Hier toe dient de antwoorde Christi tot de Pharizeen/ dat het rijcke Gods niet en comt met den uytwendighen schyn/want het binnen ons is. Want het is der waerhept ghelijck/ dewyle Christus beleden hadde hem selven dien Coninck te zijne/ onder den welcken sy moesten de opperste zegheninghe hopen/dat de Joden hem uyt spot gebeden hebben/dat hy soude syne teeckenen toonen. Maer op dat sy niet dwaselick en blijven op het uytwendige siende(dewyle sy meer dan te seer tot der aerde genegen waren) so ghebiet Christus hen dat sy in hare conscientien gaen/want het rijcke Gods is rechtveerdichept/ vrede ende vreuchde in den heyligen Geest. Hier mede worden wy in het corte gheleert/wat wy door het rijcke Christi gecrijgen. Want dewyle het niet aerdisch noch vleeschelick/noch der verdorventhept onderworpen/maer gheestelick is/ so worden wy daer door opgheheven tot in het eeuwige leven : op dat wy dit leven onder ellendichept/hongher/coude/verachtinghe/schande/ ende andere swaricheden/lijdtsaemlick door brengen: alleenlick hier mede te vrede zijnde/dat onse Coninck ons nimmermeer en sal verlaten/ maer sal ons in onsen noot te hulpe comen/ tot dat wy sullen onsen strijt gheeyndicht hebben/ ende tot de triumphe gheroepen worden. Want die wyse van regneren is sulck / dat hy al wat hy van den Vader ontfanghen heeft/ ons mede deylt ende gemeyn maeckt. Nu dewijle hy ons met sijn macht wapent ende voorsiet / met eere ende hoochept verciert / ende met schatten verrijckt/ hier uyt wort ons overvloedige oorsake om te roemen/ ende oock betrouwen ghegeven/ op dat wy onvertsaecht strijden met den duyvel / de zonde ende de doot : somma / op dat wy met syn rechtveerdichept becleet zijnde/ alle schande der werelt sterckelic overwinnen : ende ghelijck hy ons mildichlic met sijne gaven vervult/ dat wy alsoo wederom tot sijnder eere vruchten draghen.

Waer uyt bekent wordt/ dat het rijcke Christi geestelic is/ ende wat voor goederen wy daer uyt scheppen.
1. De kennisse des geestelicken rijcx Christi verheft ons tot den eeuwigen leven.
2. Maeckt ons rijck met allerley goederen/die ons ter salichept noodich zijn.
3. Maeckt ons onverwinnelick tegen alle gheestelicke vyanden.
Luce 17.21.
Rom.14.17.
4. Stercke ons tot lijtsaemhept.
5. Geeft ons oorsaec ende stoffe om te roemen/ ende te betrouwen.
6. Geeft ons onvertsaechthept ende liefde.

6 Daerom wort sijn Coninclicke salvinghe ons niet voor gestelt dat sy uyt olye of specerie salve ghemaeckt zy / maer hy wort ghenaemt de ghesalfde Gods / om dat de Gheest der wijshept/des verstants/ende des raets / ende der stercke hept/ende der vreese Gods op hem gerust heeft. Dit is de Olye der blyschap daer mede hy (gelijck den Psalm betuycht) is ghesalft gheweest boven sijne mede genooten. Want ware in hem niet sulcke uytnementhept / soo souden wy alle arm ende hongherich zijn. Want (ghelijck ghesept is) hy en is niet voor hem selven rijcke geworden: maer om dat hy sijn overvloedichept soude over de hongherighe ende dorre uyt storten. Want ghelijck daer ghesept wordt/

Doch dese onses verlossers salvinge is hemelsch.
Esai.11.2.
Psal.45.8.
Hebr.1.9.
Op dat hy ons met sijne overvloedichept soude overstorten.

Joan. 3. 34.
Joan. 1. 16.
Ephes. 4. 7.

dat de Vader niet en heeft sijnen Sone dē Geest met maten ghegheven: alsoo wort oock de oorsake niet vers weghen/ te weten/ om dat wy alle souden van sijn volheyt ontfanghen/ ende genade voor genade. Wt dese fonteyne vloeyt de mildicheyt die Paulus meldet / waer door de genade menichsins den geloovigen wort uytgedeylt: nae de mate der gave Christi. Hier mede wordt overvloedichlick genoech bevesticht/ dat ick geseyt hebbe/ te weten/ dat het rycke Christi is in den Gheest/ ende niet in aertsche wellusten ofte pomperien gheleghen : ende dat wy daerom moeten de werelt versaken ende latē / op dat wy in dat rycke deelachtich zijn.

Het teecken deser Salvinghe: ende de vruchten der selver behooren den Christenen toe.
* Joan. 1. 32.
‡ Luc. 3. 22.

Van dese heylighe Salvinghe is een sienlick teecken ghetoont in den Doop Christi/* doe de Geest op hem rustede in de ghedaente eender duyve. ‡ Ende dat de Geest ende sijne gaven door dat woort Salvinghe, beduyt worden / en moet noch nieu noch wonder schijnen: want wy en worden nergens door anders ghesterckt : voornemelick soo veel het Hemelsche levē aengaet / en is niet een druppel crachts in ons / anders dan die de heylighe Gheest in ons druppt / de welcke sijn zaet in Christo verkoren heeft/ om dat uyt hem de Hemelsche ryckdommen souden tot ons vloeyen/ van de welcke wy so arm zijn. Ende dewijle de geloovige onverwinnelick staen door de sterckheyt haers Coninckx / ende dat sijne gheestelicke ryckdommen in hen overvloeyen/ so en worden sy niet te onrechte Christenen genaemt.

Het overeencomen van de sprencke des Apostels met het ghene dat te voren van den eeuwigen rycke Christi gheseyt is.
* 1. Cor. 15. 24. 28.
Matt. 11. 27. ende 28. 18.
Luce 10. 22.
Joan. 3. 35. ende 17. 2.

Voort teghen dese eeuwicheyt des ryckx Christi daer van wy ghesproken hebben/ en zyn de woorden Pauli niet daer hy seyt:* Dan sal hy Gode ende den Vader het rycke over gheven. Item / De Sone selve sal onderworpen worden / op dat God zy al in allen. Want hy en wil daer niet anders seggen/ dan dat in de volmaeckte eerlicheyt niet en sal sulcke bedieninghe des ryckx wesen / gelijck als nu is. Want de Vader heeft alle macht den Sone gegeven/ om dat hy ons soude door sijns Soons hant regeeren/ stercken ende onderhouden/ onder sijn bescherminghe ons bewaren ende te hulpe comen. Also / soo lange als wy van God woonen / is Christus de Middelaer / de welcke ons langs soo meer tot de volmaeckte vereeninghe met God brenghe. Ende voorwaer dat hy sidt ter rechter hant des Vaders/ dat is soo veel als of hy des Vaders legaet ende bode genaemt ware / die alle de macht des ryckx hadde. Want God wil door sijnen persoon de Gemeynte regeeren eñ beschermen: gelijc ooc

Ephes. 1. 20.

Paulus dat uyt leyt tot de Ephes. cap. 1. dat hy is ter rechter hāt des Vaders geset/ op dat hy zy het Hooft der Ghemeynte / de welcke is sijn lichaem. Hy en meynt oock niet anders met het

Phil. 2. 9.

ghene dat hy erghens leert/ dat Christo is eenen naem ghegeven die boven alle namen is: op dat in den naem Jesu alle knye gebogen worde / eñ dat alle tonghe belijde dat hy zy ter eeren Gods des Vaders. Want met die woorden prijst hy ons de ordeninge in het rycke Christi / die onser tegenwoordiger swackheyt noodich is. Also besluyt Paulus wel / dat God dan sal door hem selven het eenige Hooft der Gemeynte zijn / om dat het ampt Christi in de beschermīnghe der Gemeynte/ sal dan volbracht zijn. Om dese selve oorsake wort Christus in de Schrifture alomme Heere genaemt/ om dat de Vader Christum heeft over ons ghesett / om door hem sijn heerschappie te gebruyckē ende bewijsen. Want

1. Cor. 8. 9.

hoewel in de werelt vele heerschappien zijn/ soo hebben wy nochtans eenen God dē Vader/ uyt dē welcken alle dinck is/ eñ wy in hem: ende een Heere Christus/ door den welckē alle dinc is/ eñ wy door hem / ghelijck Paulus seyt. Hier uyt wort te rechte verstaen/ dat hy de selve God is/ die door den mont Esaie gheseyt heeft/ dat hy is de Coninck eñ Wetgever der Gemeynte. Esai. 33. 22. Want hoewel hy alomme seyt dat alle de macht die hy heeft/ een weldaet eñ gave des Vaders is: soo en geeft hy nochtans niet anders te kennen/ dan dat hy van Gods wege regneert: want daerom heeft hy den persoon des Middelaers aengenomen / om dat hy uyt den schoot des Vaders eñ uyt de onbegrypelicke eerlicheyt dalende/ soude naerder tot ons comē. Daerom ist te meer recht dat wy ons alle eendrachtichlick tot ghehoorsaemheyt bereyden / eñ met alle blymoedicheyt onsen dienst na sijnen wille voegen. Want ghelijck hy den Godsaligen dien hen selven gewillichlick met ghehoorsaemheyt hem onderworpen/ een Coninck eñ Herder is : also hooren wy hier en tegen dat hy eenen yseren scepter oft roede draecht / Psal. 2. 9. waer mede hy alle hartneckighe breeckt eñ murselt gelijc aerden vaten. Wy hooren oock dat hy sal een richter der Heydenē zijn/ om de aerde met doode lichamen te bedecken/ ende alle hoocheyt die teghen hem is / neder te worpen. Psal. 110. 6. Hier van worden te desen tijde sommige exempelen ghesien : maer het volle bewijs sal gesiē worden in het uyterste oordeel/ het welcke oock mach voor sijn laetste werck geacht wordē.

So veel het Priesterschap Christi aēgaet/ is des selvē gebruyc daerin ghelegen/ dat sijne cracht ende nutticheyt mach tot ons comen.

6 Nu van het Priesterdom moetmen int corte dit weten/ namelick/ dat het eynde ende ghebruyck daer van is / dat hy zy een suyver en onbesmet Middelaer/ die ons God versoene door sijn heylicheyt. Maer dewijle de toeganck wort door de rechtveerdige vervloeckinge verhindert ende gesloten/ ende God nae sijn richter-ampt toornich op ons is/ soo moeste daer offerhande ende versoeninge gheschien waer mede de Priester mochte den toorn Gods stillen / ende ons sijn gonste vercrijgen. Daerom heeft Christus moeten met offerhande voort comen / om dit ampt te volbrengen. Hebre. 10. 11. Want oock onder de Wet en was het den Priestere niet gheoorloft sonder bloet in het Heylige te gaen : om dat de gheloovige souden weten dat hoewel daer een Priester was om te middelen eñ verbidden / God nochtans niet en conde versoent wordē / anders dan als de zonden uytghewischt waren. Van deser sake handelt de Apostel veel in den Sendbrief tot de Hebreen/ byna van den sevenden Capittel tot het eynde des thienden / maer de somma is dit : Dat de eere des Priesterdoms / Christo alleenlick toe comt/ om dat hy door de offerhande sijns doots onse schult heeft uytghewischt/ ende voor de zonde genoech gedaen. Eñ wat grooter een sake dit is / worden wy vermaent uyt dien grooten eedt die sonder berou geswooren is: Ghy zijt Priester in der eeuwicheyt na de orden Melchisedech. Psal. 110. 4. Hebre. 5. 6. ende 7. 17. Want hy wilde sonder twijfel dat Hooft bevestighen in het welcke onse salicheyt voornemelick gelegen was. Want gelijck gheseyt is/ noch voor ons noch voor onse gebeden/ en is geen toeganck open tot God/ ten zy dat de Priester onse smetten reynige/ ende ons heylige/ eñ ons de genade Gods vercryge/ van de welcke wy door de onreynicheyt onser zonde verhindert worden. * Also sien wy dat het begin moet van de doot Christi begonnen worden/ op dat de cracht ende nutticheyt sijns Priesterdoms tot ons come. Hier uyt volcht dat hy een eeuwich verbidder is / door des welcks voorsprake wy ghenade vercrygen. † Hier uyt comt wederom niet alleenlic een betrouwē om te bidden/ maer ooc gerusticheyt den Godsaligen conscientien/

* Vā dē doot Christi moetē wy beginnen: waer uyt dat volcht/
1. Sijne voorbiddinge voor ons.
2. Dat vertrouwen om te bidden.
3. De gerusticheyt der conscientien.
‡ 1. Joan. 2. 1.
1. Tim. 2. 5.
† Hebr. 7. 24.

scientien/ dewijle sy onbevreest op de vaderlicke goedertierenheyt steunen/ende sekerlick ghelooven/ dat hem al behaecht wat door den Middelaer gheheylicht is. Maer dewijle God onder de Wet gheboden heeft/ datmen hem soude beesten offeren / soo heeft in Christo een ander ende verscheyden sake geweest/ te weten/ dat hy soude selve de offerhande ende de Priester zijn: om dat gheen ander bequaem voldoeninghe voor de zonde en conde ghevonden worden/noch daer en was niemant soo groote eere weerdich / dat hy soude Gode sijnen eerstgheboren Sone offeren.

Hebr.10.10. 12.14.

4 Ende Christus draecht den persoon des Priesters niet alleenlick om door de eeuwighe Wet der versoeninghe den Vader ons gonstich ende ghenadich te maken / maer oock op dat hy ons tot deelgenooten sulcker grooter eere aen neme. Want wy in ons selven onreyn / zijn nochtans in hem Priesters/ende offeren ons selven ende al wat onse is/God/ende gaen vrylick in dat Hemelsche heylichdom / op dat de offerhande des ghebets ende des lofs die van ons comẽ/ aengenaem ende welrieckende zijn/voor het aenschijn Gods. Ende dus verre strecken hen de woordẽ Christi/daer hy seyt: Ick heylige my selven om harẽt wille. Want wy met sijn heylicheyt overgoten zijnde/ soo verre hy ons heeft den Vader toegheeyghent/ behaghen Gode ghelijck of wy suyver ende reyn/jae heylich waren: hoewel wy anders voor hem stincken. Hier toe dient de salvinghe des heylichdoms/waer van in Daniele ghemeldet wordt. Want men moet de vergheljckinghe aenmercken tusschen dese salvinghe/ ende die ander figuerlicke die doen ghebruyckt wert: ghelijck of de Enghel wilde segghen/dat de schaduwen souden verdreven worden / ende het Priesterdom in den persoon Christi claer zijn. Daerom is dier menschen ghedichtsel te grouwelicker/die met den Priesterdom Christi niet te vreden zijnde / bestaen hen selven te vervoorderen om Christum te slachten ende offeren: het welcke daghelijcx geschiet in het Pausdom/ daer de Misse gheacht wordt voor de opofferinghe Christi.

4. Dat de Christenen door Christum worden Priesters/ haer selven eñ al wat sy hebbẽ Gode opdragende. Apoc.1.6. 1.Pet.2.5. Rom.12.1.

Joan.17.19.

Dan.9.24.

Hier uyt volcht/dat de Papisten swaerlic sondighen die haer beroemẽ dat sy Christum opofferen.

Het xvj. Capittel.

Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft om ons de salicheyt te vercrijgen: waer oock van sijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimminge ten Hemel ghehandelt wort.

Dat wy dus langhe van Christo ghesproken hebben / dat dient al tot dit eynde/ dat wy in ons selven verdoemt/doot/ende verloren zijnde/in hem rechtveerdicheyt/ verlossinghe/leven ende salicheyt soecken: ghelijck wy geleert worden door die schoon sententie Petri/daer hy seyt: * dat daer anders geen naem en is onder den Hemel den menschen ghegeven/waer in men moet salich worden. Eñ hem en was niet sonder oorsake/ noch door een avontuerisch gheval / noch door menschen goetduncken de naem Jesus gegeven/maer is uyt den Hemel door den Enghel den vercondigher des opperstẽ raets / aenghebracht: ende de oorsake daer by gesept/te weten/ om dat hy ghesonden was om het volck van zonden te verlossen. In welcke woorden wy moeten aenmercken dat wy oock ergens geroert hebben/te weten / dat het ampt des Verlossers hem bevolen was/ om dat hy ons soude een salichmaker zijn. Hierentusschen soude nochtans de verlossinghe creupel ende onvolmaeckt zijn/ ten ware dat hy ons met gheduerighen voortganc tot het uyterste eynde der salicheyt brachte. Daerom soo haest als wy een weynich van hem afwijcken/ so vergaet de salicheyt langs so meer/de welcke gheheel in hem is/ so dat alle de gene die in hem niet gerust en zijn/hen selvẽ willens van alle genade berooven. Ende de vermaninge Barnardi is weerdich verhaelt te wordẽ/ te weten: Dat de naem Jesu niet alleenlic licht/ maer oock spijse is: dat hy oock olye is / sonder welcke alle spijse der ziele dorre is: dat hy sout is / sonder wiens besprenginghe alle dinck dat voorgeset wort/sonder smake is. Eyndelick dat hy is heunich in den mont/ soet geluyt in de oore/in het herte verheuginge/ende oock medicijne: ende dat al wat gehandelt wort/onwijsheyt is/ tẽ zy dat daer dese naem sijn geluyt geeft. Maer hier moeten wy neerstichlick overlegghen/ hoe hy ons de salicheyt vercreghen heeft/op dat wy niet alleenlic vast en gelooven dat hy de autheur daer van is / maer dat wy oock de dingẽ die tot gestadige versterckinge onses geloofs genoechsaem zijn/ aen nemende/ alle dinc verworpẽ dat ons herwaerts ende gintswaerts mach af trecken. Want dewijle niemant en can in hem selvẽ gaen/ eñ met ernst overleggen hoedanich hy zy/ sonder te gevoelen dat God op hem toornich is/ ende door dat gevoelen noot te hebben om met benautheyt een wijse ende middel te soecken om God te paeyen/om dat hy betalinge eyscht: soo is daer groote versekertheyt noodich. Want soo langhe de sondaers niet verlost en zijn van der schult/so is de toornicheyt Gods ende vervloeckinghe altijts over hem: want dewijle hy een rechtveerdich Richter is/ soo en laet hy de overtredinge sijnder Wet niet ongestraft/maer is tot de wrake ghewapent.

Alsoo vast wort ons de salicheyt in Christo voorgedragen/dat wy al wat ons om de selve te soeckẽ ende te vercrijghen van nooden is/ overvloedich in hem vindẽ. * Actor.4.12. Matt.1.21. Luce 1.31.

Maer buytẽ Christum is de eeuwighe doot.

Ber.in cant. Sermo.15.

Hoe dat dese salicheyt van Christo vercreghen is.

2 Maer eer ick voorder voort gae/soo moeten wy cortelic sien hoe dit over een comt/ dat God die ons door sijn barmhertichheyt voortcomt/zy onse vyant gheweest tot dat hy ons door Christum wederom versoent is. Want hoe soude hy ons in sijnen eenichgeboren Sone eenen sonderlicken pant sijnder liefde gegeven hebben/ hadde hy ons niet te voren met onverdiende gonste ommehelst? Daerom dewijle dit schijnt wat qualick over een te comen/so sal ick desen knoop ontdoẽ. De Geest spreect in de Schriftuere byna op dese wijse/te wetẽ/* dat God den menschẽ een vyant was/ tot dat sy door den doot Christi sijn wederom tot genade ghebracht: dat sy vervloeckt waren tot dat haer ongerechticheyt is door sijn offerhande versoent: dat sy van God ghescheyden waren/tot dat sy door sijn lichaem zijn tot vereeninge aenghenomen. Dusdanighe wijsen vã sprekẽ zijn na ons verstant gevoecht/ om dat wy souden te beter verstaẽ hoe ellendich eñ deerlic onse conditie buytẽ Christum is. Wãt waert dat niet met clare woordẽ geseyt en worde dat de toorn eñ wrake Gods / eñ de eeuwige doot over ons was/so en souden wy so wel niet weten hoe ellendich wy zijn sonder de barmhertichheyt Gods/ ende wy en soudẽ de weldaet der verlossinge so seer niet achten. Exempel: Waert dat tot yemant geseyt worde: Hadde God u doe ghy een sondaer waert/gehaet eñ verworpẽ/ gelijc ghy verdient hadt/ so hadde een grouwelick verderf over u geweest. Maer dewijle hy u heeft van selfs eñ door onverdiende goedertierenheyt in genade ontfanghen / eñ u niet laten van hem vervreemden/so heeft hy u alsoo van dit perijckel verlost: die sulcx hoorde / die soude wel gheroert worden eñ eenichsins ghevoelen hoe veel hy der barmhertichheyt Gods schuldich ware. Maer laet hem wederom hooren dat de Schriftuere leert / te weten / dat hy door de zonde van God

verbreemt/

Op dat sulcx verstaẽ mach werden/verclaert hy een vraghe / hoe dat de gherechticheyt Gods over een comt met de barmhertichheyt Gods / welcke met ons versoent is door Christum

* Rom.5.10.

Gal.3.10.13.

Col.1.21.22.

De heylighe Schriftuere gebruyckt dese maniere van spreken/op dat wy te beter verstaen soudẽ/ hoe ellendich onsen staet is buytẽ Christum.

verbreemt/erfgenaem der toornichept/ der vervloeckinge onderworpen / eñ van alle hope der salichept uytgeslotē / vreemde van alle zegeninge Gods/des Duyvels slave/onder het jock der zonde gevangē / eyndelic tot grouwelic verderf verordent /eñ nu daer in verwerret was: eñ dat Christus als een verbidder is hier tusschē gecomē / de straffe op hem genomē/eñ voldaē heeft/ die door het rechtveerdich oordeel Gods stont over alle sondaren te comen: de zonden eñ boosheden diese voor God haestelick maeckten/ met syn bloet uytgewischt/met dien zondoffer Gode behoorlick geoffert heeft: dat synē toorn is door dese voorsprake ghestilt: dat de vrede Gods met de menschē op desen gront gefondeert is/ eñ dat syn goetwillichept tot hem met desen bant ghebonden is. Sal hy door desen woorden niet soo veel te seerder geroert worden/gelyck sy beter eñ levēdichlicker voor oogen stellē/ uyt wat grooter ellendichept hy verlost is? Somma/ dewyle onse herte het levē in de barmhertichept Gods niet en can so vperichlick begeerē /noch so dancbaerlick ontfangen/als het betaemt/ten zy eerst door de vreese der toornichept Gods/ eñ door de verschrickinge des doots verslagen: soo worden wy door de heylighe Schriftuere also onderwesen/dat wy eenichsins siē dat God op ons buyten Christum toornich is/ ende dat syn hant tot onse verderf gewapent is: ende dat wy syn goetwillichept ende vaderlicke liefde alleenlick in Christo omhelsen.

Nochtans en is dit niet onwaerachtich: want de alderrechtveerdichste God vindt in ons/ dat dē swaersten haet weerdich is/ tot dat de schult door Christum wech gedaen wort: hoewel hy nae syne goethept/ tgene dat syne is/ in ons bemint.

3 Eñ hoewel dit na de swackhept onses verstants ghesept wort/soo ist nochtans waerachtich. Wāt God die de opperste rechtveerdichept is/ en can de boosheyt niet lief hebben die hy in ons siet. Daerom hebben wy alle in ons dat weerdich is van God gehaet te zijn. ‡ Daerom na onse verdorven natuere / ende oock door de boosheyt die daer toe comt / zijn wy alle in de verbolghenthept Gods waerachtichlick voor syn aenschyn verdoemt/ ende tot de helsche verdoemenisse geborē. Maer dewijle de Heere niet en wil in ons verliesen dat hem toe comt/ soo vint hy noch wat in ons om na syn goedichept lief te hebben. Want hoewel wy door onse verdorventhept sondaers zijn/soo blyven wy nochtans syne creatueren: ende hoewel wy de doot over ons gehaelt hebben/so hadde hy nochtans ons tot het leven geschapen. Also wort hy door enckel onverdiende liefde tot ons verweckt om ons wederom in genade te ontfangen. Maer ist dat tusschen de rechtveerdichept ende ongerechtichept eeuwich ende onversoenlick gheschil is/ so en can hy ons niet gheheel aen nemen/so lange wy sondaers blyvē. Daerom om dat hy ons soude gantschelick met hem versoenen/alle oorsake ende materie des haets wech genomē zijnde/soo heeft hy alle het quaet dat in ons is/ uytgewischt / door de reyninghe die in Christo is voorgestelt/ op dat wy rechtveerdich ende heylich voor syn aenschyn verschynē/ die wy te voren onreyn ende onsuyver waren. So comt dan God de Vader met syn liefde voor onse versoeninghe in Christo/ ende voorgaetse. Ja om dat hy ons eerst lief heeft / daerom versoent hy ons daer na met hem. Maer dewyle de ongerechtichept die de verbolgenthept Gods verdient/ende voor hem vervloeckt ende verdoemt is / in ons blyft tot dat Christus ons met synen doot te hulpe comt/soo en hebben wy gheen vaste noch volle vereeninghe met God / eer ons Christus vereenicht. Ja ist dat wy willen ons selvē wijs maken dat God ons versoent / ende ghenadich is/ soo moeten wy op Christum alleenlick onse herten ende oogen slaen: gelijc wy waerachtichlick door hem gecrygen/ dat ons de zonden niet toegerekent en worden/der welcker toerekeninghe den toorn Gods mede brengt.

‡ Ephes.2.3.

1.Joan.4.19.

4 Eñ hierom sept Paulus dat de liefde daer mede God ons eer de werelt gheschapen was/ ommehelst heeft / is in Christo gefondeert gheweest. Dit is claer eñ comt wel met de Schriftuere over eē / eñ vereenicht seer wel de plaetsen met malcanderen/ daer ghesept wordt dat God daer in syn liefde tot ons bewesen heeft / dat hy synen eenigen Sone heeft tot der doot gegeven/ ende nochtans onse vyant was/ eer hy door den doot Christi versoent was. Maer op dat het te vaster zy by de gene die getuygenissen der ouder Ghemeynte begeeren/so wil ick een plaetse verhalē uyt Augustino/daer dit selve geleert wort. De liefde Gods (sept hy) is onbegrypelick ende onveranderlick. Want hy en heeft ons niet begonnen lief te hebben nae dat wy door het bloet syns Soons versoent zijn / maer hy heeft ons lief ghehadt eer de werelt ghemaeckt was / dat wy met synen eengheboren Sone souden oock syne kinderen zijn/ eer wy gantschelic wat waren. Daerom/dat wy versoent zyn door dē doot Christi/dat en is also niet te verstaen gelyc of de Sone ons daerom met hem versoēt hadde/ om dat hy soude beginnen ons nu lief te hebben die hy haette: maer wy zijn versoent met dien die ons lief hadde / met den welckē wy om der zonden wille vyantschap hadden. Of ick dit met der waerhept segge dat sal de Apostel betuygen: God prijst (sept hy) syn liefde tot ons/ want doē wy noch sondaers waren/ is Christus voor ons gestorven. So hadde hy dan liefde tot ons/oock doe wy vyantschap tegen hem bedryvende/ ongerechtichept wrachten. Daerom heeft hy ons op een wonderlicke ende goddelicke wyse lief gehadt / oock doe hy ons haette. Want hy haette ons so verre wy sulck warē als hy ons niet gemaect en hadde: eñ dewyle onse ongerechtichept niet en hadde syn werck op allen zyden verteert ende te niete ghemaeckt/so wiste hy in eenen yegelicken van ons te haten dat wy ghedaen hadden / ende lief te hebben dat hy gemaeckt hadde. Dit zijn de woorden Augustini.

Bewijs uyt der heylighen Schriftuere. Ephes.1.4.

Joan.3.16. Rom.5.10.

Tract.in Euangeli. Ioan.110. Bewijs uyt Augustino.

Rom.5.8.

5 Nu als men vraecht hoe Christus de zondē wech nemende / heeft dien twist tusschen God ende ons wech genomen/ ende rechtveerdichept vercregen/ door de welcke God soude ons gonstich ende goetwillich worden: soo machmen in tgemeyn antwoorden/ dat hy ons dat gemaect heeft met dē gantschē loop synder gehoorsaemhept: het welcke door de ghetuyghenisse Pauli bewesen wort/daer hy sept:* Gelyck door eens overtredinge vele zyn tot sondaers ghestelt: also wordē wy door eens gehoorsaemhept tot rechtveerdige gestelt. Ende de oorsake der verghevinge waer door wy van de vervloeckinge der Wet verlost zijn / die streckt hy voorwaer ergens tot het gantsche leven Christi/ daer hy sept: Doe de volhept des tyts was ghecomen / so heeft God synen Sone ghesonden/gemaeckt uyt der vrouwe/der Wet onderworpen/ om dat hy de ghene die onder de Wet waren / soude verlossen. Alsoo heeft hy betuycht dat oock in den Doop een deel der rechtveerdichept volbracht wert/om dat hy des Vaders gebot gehoorsaemlick volbrachte. Somma / van dat hy den persoon eens dienstknechts heeft aenghenomen / heeft hy den prijs der verlossinghe om ons te verlossen/ begonnen te betalē.* Nochtans om te sekerlicker de wyse onser salichept te beschryven / soo schryft de Schriftuere dit der doot Christi toe / ghelyck haer

Dat andere deel des d' capittels/ dwelc handelt van onse verlossinghe door Christum/ eerstelick int ghemeyn. Ende gaet de selve op dē loop der gātscher gehoorsaemhept Christi.

** Rom.5.19.*

Gal.4.4.

Matt.3.15.

Phil.2.7.

** Daer nae wort int bysonder de wyse der salichept den doot Christi toegeschrevē.*

haer eyghentlick ende sonderlick toe comende. Christus selve vercondicht dat hy syn ziele geeft tot verlossinghe voor vele. Paulus leert dat hy gestorven is om onse zonden. Joannes Baptista riep dat hy is gecomen om de zondē der werelt wech te nemen/ om dat hy het Lam Gods was. Paulus leert ergens dat wy voor niet gerechtveerdicht worden/door de verlossinghe die in Christo is: want hy voor gestelt is tot eenen versoener in syn bloet. Item/ dat wy gherechtveerdicht zyn in syn bloet / eñ versoent door syn doot. Wederom: Die gheen zonde en wiste / die is voor ons zonde ghewordén/ om dat wy souden de rechtveerdicheyt Gods zyn in hem. Ick en wil alle ghetuygenissen niet verhalen / want het ghetal soude te over groot zyn/ende vele sullen hier nae te harer plaetse verhaelt worden. Daerom is in de artyckelen die wy den Credo ofte het Geloove noemen/seer goede ordeninge/ datmen terstont van de gheboorte Christi comet tot syn doot ende wederopstandinghe / waer in de somma der volcomender salicheyt ghelegen is. Nochtās en wort het ander deel der gehoorsaemheyt die hy in syn leven bewesen heeft/ niet uytgesloten: gelijck Paulus dat geheel van den beginne tot den eynde vervaet/ als hy seyt dat hy hem selven verydelt heeft/ de ghedaente eens dienstknechts aen nemende/ ende dat hy dē Vader is gehoorsaem gheweest tot der doot: te weten/de doot des cruyces. Eñ voorwaer in de gehoorsaemheyt heeft oock de ghewillige onderworpinghe de eerste plaetse: want de offerhande en soude niet geholpen hebben tot rechtveerdicheyt/ hadde sy niet gewillichlick gheoffert gheweest. *Daerom als de Heere betuycht heeft dat hy syn ziele voor syn schapen stelt / soo seyt hy claerlic daer by/ niemant en neemt die van my. Also seyt oock Esaias/ † dat hy is stom geweest gelijc een Lam voor den scheerder. •Ende in de Euangelische historie wordt verhaelt dat hy is uytghegaen den crijschknechten te gemoete: † eñ dat hy voor Pilatum hem niet en heeft bescherint / maer gestaen om het oordeel te dragē. Dat en dede hy niet sonder stryt des vleeschs/ want hy hadde onse swackheden aengenomen: eñ de gehoorsaemheyt die hy dē Vader bewees/ moeste also beproeft worden. Eñ dit en was geē cleyn bewijs synder onuytsprekelicker liefde tot ons/te weten/dat hy tegen de grouwelicke verschrickinge street/ende in de vreesselicke quellinghe de sorghe syns selfs wech wierp / om ons te hulpe te comen. Men moet dit wel weten dat Christus niet en conde Gode behoorlick offerē/ anders dan als hy syn eygen genegentheyt verworpende/hem selven heeft gantschelic dē goetduncken des Vaders onderworpen ende beghe-ven. Tot dese sake verhaelt Paulus bequamelick die getuygenisse des Psalms: In den boeck der Wet is van my geschreven/op dat ick Heere uwen wille doe: Ick wil/ende uwe Wet is midden in mijn herte. Doen seyde ic: Siet ick come. Voort dewyle de verschrickte conscientien geen ruste en vinden anders dan in de offerhande eñ afwisschinghe door de welcke de zonde versoent worden: so worden wy te rechte daer toe gelept/ ende de materie des levens wort ons in dē doot Christi ghestelt. Ende dewyle de verbloeckinge door de zonde ende schult over ons was voor dē Hemelschen Rechtstoel Gods: soo wort ten eersten de veroordeelinghe Christi verhaelt /die ghesciet is voor Pontio Pilato den Stadthouder in Judea: op dat wy wetē dat de straffe die wy verdient hadden / is op den rechtveerdighen ghelept. Wy en conden dat grouwelick oordeel Gods niet ontgaen: maer Christus om ons daer uyt te verlossen / heeft hem selven van eenen sterffelicken / jae oock boosen ende onheylighen mensche laten verdoemen. Want den naem des Stadthouders en wort niet alleenlic beschreven om de waerheyt der historie te bevestighen / maer op dat wy verstaen dat Esaias leert/dat de castydinge onser vrede op hem was/ eñ dat wy door syne wondē genesen zyn. Want om de oorsake onser verdoemenisse wech te nemen/ en was het niet genoech eenigherley doot te sterven: maer om onser verlossinghe genoech te doen/moeste hy sulc een doot verkiesen: waer in hy de verdoemenisse ende de voldoeninghe op hem nemende/ons mochte van beyden vry maken. Hadde hy van de roovers vermoort / oft door des volcx oproer verslaghen gheweest / in sulcke doot en soude geenerley schyn der voldoeninghe gheweest hebben. Maer als hy beschuldicht zynde/wordt voor den rechterstoel gestelt/ met ghetuygenissen beschuldicht ende overvallen/door des Rechters mont ter doot verwesen: door dese bewijsinghe verstaen wy dat hy eens misdadighen mensches persoon draecht. Ende hier moeten wy twee dinghen aenmercken/ die oock door de Propheten voorseyt waren / ende grooten troost ende versterckinghe des geloofs mede brengen. Want als wy hooren dat Christus van den rechterstoel tot de doot ghesonden zynde/ is tusschen de Moorders ghehangen geweest: soo hebben wy de vervullinghe dier Prophetie die van den Euangeliste verhaelt wort/ namelick: Hy is onder de ongherechtighe gerekent. Waerom dat? te weten/ om dat hy soude niet in eens rechtveerdighen/ maer in eens misdadighen plaetse staen: want hy en is niet om der onnooselheyt/maer om der zonden wille gestorven. Wederom als wy hooren dat hy door den selven mont die hem veroordeelde / is ghe-rechtveerdicht gheweest (want Pilatus is meer dan eens bedwonghen gheweest opentlick ghetuyghenisse der onnooselheyt Christi te gheven) soo laet ons in ghedachtenisse comen/ dat by eenen anderen Prophete staet/dat hy betaelt heeft dat hy niet ghestolen en hadde. Ende also sullen wy den persoon des sondighen ende misdadigen mensches die in Christo vertoont is/aensien/ eñ door de claerheyt synder onnooselheyt sal het oock mede openbaer worden / dat hy meer met vreemde ende niet met syn eygen zonden geladē was. Soo heeft hy dan gheleden onder Pontio Pilato door het openbaer oordeel des Stadthouders/ in der misdadigen menschen getal geset zynde: nochtans also dat hy van dē selven is ooc mede vercondicht rechtveerdich te zijne/ dewyle hy betuycht dat hy gheen oorsake in hem vint. Dit is onse rechtveerdiginge/dat de schult door de welcke wy der straffe onderworpē waren / is op den Sone Gods ghelept. Want dese vergeldinge moeten wy voornemelick wetē/op dat wy niet onse leven lanck en vreesen noch benaut en zyn/ gelijck of de rechtveerdighe wrake Gods stonde over ons te comen / de welcke de Sone Gods heeft op hem ghenomen.

6 Nu dese aert des doots/en is ooc niet sonder groote verborgentheyt.* Het cruyce was vervloeckt/ niet alleenlic door menschelickē waen/ maer door het oordeel der Wet Gods. Daerom als Christus daer aen verheven wort/so onderworpt hy hem selven der verbloeckinge. Eñ het moeste alsoo ghesciet / om dat wy souden van alle verbloeckinghe die om onser zonden wille stont op ons te comen / jae oock over ons was/ souden verlost worden/dewyle sy op hem gelept wort;

Matt.20.18. Rom.4.25. Joan.1.29. Rom.3.15. Rom.5.9.10. 2.Cor.5.21. Phil.2.7.

In welcken doot misonheyt haer openbaert de gewillige onderwerpinge Christi: nochtans also dat hy niet sonder grooten stryt hem van syn eygē genegentheyt heeft onthouden.

* Joan.10.15. † Esai.53.7. • Actor.8.32. † Joan.18.4. Matt.27.11.

Matth.27.39.42. Heb.10.5. Psal.40.9.

Daer nae moeten wy aenmercken de veroordeelinghe door den Lantvoocht Pilato.

Esai.53.5.

Daer in twee dingen waer te nemen zijn. 1. Dat Christus onder den quaetdoenders is gherekent.

Esai.53.11. Marc.15.28.

2. Dat hy door dē mont des Rechters is vry ghesproken. Luc.23.22. Joan.18.38.

Psal.69.5.

Joan.18.38. Luce 23.22. De nutticheyt eñ t'ghebruyck deser leere.

Waerom Christus is ghecruycicht gheweest. *Deut.21.23. Gal.3.13.

Dese verborghentheyt was in de Wet afghebeeldet.

wort. Dit was oock in de Wet afghebeeldet eñ beteeckent. Want de versoenofferhanden die voor de zonden geoffert worden/ waren int Hebreische oock zonden ghenaemt. Met welcke woorts eyghen gebruyck/de Geest heeft willẽ te kennen geven/dat alle de vervloeckinge die de zonden verdient hadden/ op die offerhanden gelept worden. Nu dat in de sacrificien der Wet was figuerlic voor oogen gestelt/dat selve wort in Christo die het exemplaer aller figuerẽ was/ vertoont. Daerom om de behoorlicke reyninghe ende versoeninghe te volbrenghen/ heeft hy sijn ziele tot een versoenoffer voor de zonde (ghelijck de Prophete seyt) gegeven/ op dat de schult ende straffe eenichsins op hem geworpen zijnde/ niet meer ons toegherekent en worde.

Van de Propheten ende Apostelen geopenbaert. Esa.53.5. ende 11.

2.Cor.5.21. Dit selve betuycht de Apostel claerlicker/ als hy leert dat de gene die gheen zonde en wiste/is van den Vader voor ons zonde ghemaeckt/om dat wy souden in hem de rechtveerdicheyt Gods worden. Want de Sone Gods/hoewel hy vã alle smette seer suyver was / heeft nochtans onse ongherechticheyt/ende oneere/ende schande aengenomen/ende wederom ons met sijn reynicheyt becleet. *Rom.8.3.* Het schijnt dat hy dit selve aengesien heeft/ daer hy seyt/ dat de zonde is vã zonde verdoemt geweest in sijn vleesch. Want de Vader heeft de macht der zonde te niete ghemaeckt/ als de vervloeckinghe daer van is in den vleesche Christi opgelept. Soo wort dan door dit woort te kennen gegeven / dat Christus is den Vader gheoffert geweest in de doot tot een versoenofferhande/op dat wy/ dewijle de versoeninghe door sijn offerhande volbracht is/ nu niet langer de toornicheyt Gods en vreesen. *Esa.53.6.* Nu is het claer wat de woorden des Propheten beduyden / daer hy seyt dat onser aller ongerechtichedẽ zijn op hem ghelept: te weten / dat hy om de onreynicheyt daer van uyt te wisschẽ/ is selve daer mede door eyghen toeschrijvinge bedeckt geweest. Van dese sake is het cruyce daer aen hy ghehanghen was/een teecken gheweest/ghelijck Paulus betuycht daer hy seyt: *Gal.3.13.* Christus heeft ons verlost van den vloeck der Wet/ dewijle hy voor ons is de vervloeckinghe gheworden (want daer is geschreven: *Deut.21.23.* Vervloeckt is een yegelick die aen het hout hangt) om dat de zegheninghe Abrahe in Christo soude tot de Heydenen comen. *1.Pet.2.24.* Dit selve heeft oock Petrus aenghesien/ daer hy seyt/dat Christus onse zonden heeft ghedraghen aen het hout: want uyt dit teecken der vervloeckinghe/ verstaen wy te claerlicker dat het last daer mede wy verladen waren/is op hem gelept.

Hoe het te verstaen is/ dat Christus door ons de vervloeckinge is geworden.

Nochtans en moeten wy niet verstaen dat hy sulcke vervloeckinghe heeft op hem ghenomen / daer onder hy selve verladen ghebleven zy: maer hy heeft veel meer de vervloeckinghe op hem nemende / haer gantsche cracht t'onder gedruckt/ ghebroken ende te niete ghemaeckt. Daerom vaet het gheloove de verlossinghe in de verdoeminghe Christi/ ende de zegheninghe in de vervloeckinge Christi. Daerom en is het niet sonder oorsake dat Paulus de triumphe die Christus aen het cruyce ghetreghen heeft / soo seer prijst / ghelijck of het cruyce dwelck vol schande was / tot groote triumphe verandert ware. *Col.2.19.* Want hy seyt dat het hantschrift dat ons tegen was/is aen het cruyce ghehecht gheweest/ ende de heerschappien berooft/ende opentlick te vertoonen ghelept. Ende het en is gheen wonder: *Heb.9.17.* want ghelijck een ander Apostel betuycht / dat Christus heeft hem selven door den eeuwighen Gheest gheoffert: waer uyt de veranderinghe der natuere der dinghen comt. Maer op dat dit in onse herten vast gewortelt zy /ende vast daer in blyve/so moeten wy altijts der offerhande eñ der afwisschinge gedachtich zijn.

Dat cruyce Christi is niet des selfs bloetvergieten verteeckent.

Want wy en souden niet connen vaste betrouwen dat Christus onse verlossinge eñ los-gelt / eñ versoeninge is/hadde hy niet de offerhande gheweest. Daerom wort so dickmael van het bloet ghemeldet/ daer de Schriftuere de wijse der versoeninghe leert. Hoewel het bloet Christi en heeft niet alleenlic tot een versoenofferhande gedient / maer heeft oock tot een badt geweest om onse onreynicheden te suyveren.

7 Nu volcht in de articulen des gheloofs/ dat hy is gestorven eñ begravẽ geweest: daer moetmen wederom sien hoe Christus hem selvẽ heeft alom in onse plaetse ghestelt/om den prijs onser verlossinge te betalen. *Van de doot Christi.* De doot hielt ons in haer jock aẽ haer verbonden: Christus heeft hem selvẽ voor ons onder haer macht ghegeven / om ons daer uyt te verlossen. Dit geeft de Apostel te kẽnen/als hy schrijft/ dat Christus heeft den doot gesmaeckt voor allen. *Heb.2.9.* Want hy stervende/ heeft ghemaeckt dat wy niet en sterven: ofte (het welcke even vele is) hy heeft door sijn doot onse leven verlost. *Waerom hy gestorven is.* Ende dit was in hem verscheydelick ende anders dan in ons / te weten/ dat hy hem selven der doot over gaf/gelijck of hy soude verslonden worden: niet om dat hy soude van haer verslonden wordẽ/maer meer om dat hyse soude selve verslinden/ van de welcke wy haddẽ terstont verslonden gewordẽ. Item/dat hy hem selven heeft laten haer onderworpen / niet om door haer macht t'onder ghedruckt te worden/ maer meer om haer te neder te worpẽ/ de welcke over ons was/ ons haer onderworpẽ hadde/ ende ghewelt over ons bedreef. *Heb.2.15.* Somma/dat hy door de doot soude dien te niete maken / die de heerschappie eñ gewelt des doots hadde / dat is in den duyvel / eñ dat hy soude die verlossen/ die door de vreese des doots haer leven lanck waren der dienstbaerheyt onderworpen : dese eerste vrucht heeft ons sijn doot voort gebracht. *De vruchten sijns doots.* Ende de ander vrucht is / dat hy ons sijns selfs deelachtich makende/ onse aerdische leden doot / op dat sy voort aen hare wercken niet en doen : hy doot onsen ouden mensche / op dat hy niet meer cracht en hebbe noch vrucht en draghe. *Van sijne begravenisse.* Hier toe dient oock sijn begravinghe / te weten / dat wy hier deelachtich zijnde / oock selve der zonde begraven worden. *Rom.6.5. Gal.2.19. ende 6.14.* Want als de Apostel leert dat wy zijn in ghelijckenisse des doots Christi gheplant/eñ met hem begravẽ in de doot der zonde: dat de werelt door sijn doot ons ghecruyst is/eñ wy der werelt/ ende dat wy met hem gestorven zijn/ *Col.3.3.* daer mede en vermaent hy ons niet alleenlick om het exempel sijns doots uyt te drucken/ maer verclaert dat dese cracht daer in is / de welcke alle Christenen moeten gevoelen/ ten zy dat sy willẽ sijn doot onnut ende onvruchtbaer maken. *De vruchten der selver.* Daerom wordt ons in de doot ende begravinghe Christi tweederley weldaet voor ghestelt om te ghebruycken / te weten / de verlossinghe van der doot / der welcker wy onderworpen waren/eñ de doodinghe onses vleeschs.

8 Het en betaemt oock niet / dat wy de nederdalinghe tot de helle voorby gaen / waer in veel ghelegen is/ de vrucht ende volbrenginghe der verlossinghe aengaende. *Van het nederdalẽ Christi ter hellen.* Want hoe wel het uyt de boecken der ouder Leeraren schijnt dat dit stucxken het welck onder de articulen des geloofs ghelesen wordt / niet seer en is voortijden in de Gemeynten ghebruyckt gheweest: soo ist nochtans noodich in de handelinge der somma der leere hem plaetse te gheven; als waer in een

een

Deſen artijckel en is niet terſtont/ maer metter tijt van den Ghemeynten ghebruyckt geworden.

een nutte ende weerdighe verborghentheyt eender ſeer groote ſake vervaet is. Daer zijn oock ſommige onder de oude Leeraers/ die dit ſtuxken niet voorby en gaen: waer uyt men mach verſtaen dat het weynich nae der Apoſtelen tijden onder de articulen des gheloofs gheſet zijnde/ niet en is terſtont/ maer metter tijt van de Gemeynte gebruyckt geworden. Dit is voorwaer ſonder twyfel/ dat het uyt het ghemeyn gevoelen aller godſaligen genomen is: dewyle niemant onder de oude Vaderen en is die de nederdalinghe Christi ter hellen/ niet en meldet/ hoewel met verſcheyden uytlegginghe.

Nochtans en is hy niet te verwerpen.

Maer van wien oft te wat tijde dit is eerſt onder de artículen des gheloofs gheſtelt geweeſt/ dat en gaet der ſake niet ſeer aen. Maer men moet in de articulen des geloofs meer achte hebben/ dat de ſomma des geloofs in alle haer ſtucken volcomelick daer in begrepen zy/ ende dat daer in niet gheſtelt en wordt/ anders dan dat uyt den alderſuyverſten woorde Gods ghenomen zy. Iſt dat eenige menſchen door eygenſinnicheyt verhindert worden dit onder de articulen des gheloofs toe te laten: het ſal nochtans terſtont claer worden dat het de ſomma onſer verloſſinghe ſoo ſeer aengaet/ ende dat wy veel van de vrucht des doots Christi verlieſen/ als wy dit voorby gaen.

Ofte met den voorgaenden artijckel van de begraveniſſe te vermenghen.

Daer zijn oot ſommige die meynen dat hier in niet nieus gheſeyt/ maer alleenlick met ander woorden verhaelt wordt dat te voren van de begravinghe geſeyt was: dewyle dit woort Helle, dickmael in de Schrifture voor het graf geſtelt wort. Datmen van de beduydinghe des woordts teghenworpt/ dat bekenne ick waerachtich te zijne/ te weten/ dat de helle dickmael voor het graf ghenomen wort: maer twee dinghen ſtrijden teghen hare meyninghe/ door de welcke ick lichtelick beweecht worde om anders te ghevoelen dan ſy. Want wat grooter onachtſaemheyt ſoude het zijn een ſake die licht om verſtaen/ ende met clare duytlicke woordē bewesen ware/ daer nae met duyſterder woorden meer te beteeckenen dan te verclaren? Want ſoo wanneer een ſake wordt met tweederley woorden op de ſelve plaetſe uytghedruckt/ ſoo betamet dat de eerſte woorden door de laetſte verclaert worden: Maer wat verclaringe ſal dit zijn/ iſt dat yemant aldus ſpreeckt: Datmen ſeyt dat Christus begraven is/ dat is te ſeggen dat hy is ter Hellen ghedaelt. Boven deſen en iſt der waerheyt niet gelijck/ dat in dit corte begrijp daer in de voorneemſte ſtuckē des gheloofs met ſoo corte woorden alſt moghelick is/ in een ſomma geſtelt zijn/ ſoude hebben connen ſulcke dobbelinghe der woorden comen/ die te vergeefs waren. Ende ick en twijfele niet/ ſy ſullen my lichtelick ghelijck gheven/ die de ſake een weynich neerſtelick overleyt hebben.

Een ongheſchickte uytlegginge van het Voorburcht der Vaderen/ tot de welcke ſommighe willen dat Christus ghedaelt ſoude zijn.

9 Sommige legghent anders uyt/ te weten/ dat Christus tot de zielē der Vaderen die onder de Wet waren/ is neder ghedaelt om de bootſchap van de volbrachte ſalicheyt daer te draghen/ ende de zielen der Vaderen uyt de gevanckeniſſe te verloſſen/ daer in ſy geſloten ghehouden waren/ ende hier toe ghebruycken ſy verkeerdelick de ghetuyghenissen uyt den Pſalme/ * dat hy de metalen poortē ende yſeren grendels gebroken heeft. Item uyt Zacharia. † Dat hy de ghevangene verloſt heeft uyt den put daer in gheen water was. Maer dewijle de Pſalm ſpreeckt van de verloſſinge der gener die in verre landen ghevanghen zijn: ende Zacharias de Babyloniſche ghevanckeniſſe daer in het volck verſoncken was/ verghelijckt by eenen diepen dorren put ofte afgront/ ende oock mede leert dat de verloſſinghe des gantſchen volcx is ghelijck een uytcomſte uyt een diepe Helle: ick en weet niet hoe het geſchiet is/ dat de naecomers gemeynt hebben/ dat onder de aerde een plaetſe ware/ de welcke ſy in het Latijn Limbus noemen. Maer hoewel deſe fabel groote Autheurē heeft/ ende heden van velen ernſtelick voor de waerheyt beſchermt wort/ ſoo en is ſy nochtās niet anders dan een fabel. Want het is kinderheyt de zielen der dooden te willen in gevanckeniſſe beſluyten. Ende wat noot was het dat de ziele Christi ſoude daer henē neder dalen om die zielen te verloſſen? Ic bekenne geerne dat Christus door de cracht ſijns Geeſts hen is verſchenen: ſoo dat ſy bekenden dat de ghenade die ſy alleenlick door hope ghesmaeckt hadden/ doe der werelt beweſen was. Ende de plaetſe Petri can met goeden ſchijn hier toe ghevoecht worden/ daer hy ſeyt/ dat Christus is gecomen ende den gheeſten heeft ghepredickt die in de wachte waren/ (die in de ghevanckeniſſe waren ſchrijft men gemeynlick:) Wāt het vervolch der woorden leyt ons oock daer toe/ te wetē/ dat wy daer uyt verſtaen dat de gheloovighe die voor dien tyde gheſtorven waren/ zijn der ſelver ghenade met ons deelachtich geweeſt. Want de Apoſtel verheft daer de cracht des doots Christi/ daer mede dat ſy oock is tot de doot gecomen/ als de godſalighe zielen de beſoeckinge die ſy ſorchvuldichlick verwacht hadden/ hebben tegenwoordichlick aenſchout: ende als daerenteghen de verdoemde claerlicker geſien hebben dat ſy van alle ſalicheyt uytgeſloten waren. Ende dat Petrus niet ſoo onderſcheydentlick en ſpreeckt/ dat en moetmen niet alſoo nemen gelijck of hy ſonder eenich onderſcheyt de Godſalige met de goddelooſe vermengde: maer hy wil alleenlick bewijſen/ dat het ghevoelen der doot Christi hen beyden is ghemeyn gheweeſt.

† Pſ. 107.16.
† Zach 9.11.
1.Pet.3.19.

Een ſekerder uytlegginghe des artijckels van de nederdalinge Christi ter Hellen/ mitſgaders des ſelven overvloedich uytnemenden trooſt.

10 Maer aengaende de nederdalinge Christi tot de Helle/ moeten wy een ſekerder uytlegginghe ſoecken: ende wy hebben in de heylighe Schrifture verclaringhe daer van/ die niet alleenlick heylich ende Godſalich/ maer oock vol uytnemenden trooſt is. Hadde Christus alleenlick de lichamelicke doot geſtorven/ ſoo en ware daer mede niet bedreven: maer hy moeſte oock mede de ſtrengicheyt des goddelicken oordeels ghevoelen: om dat hy ſoude ſijnen toorn ſtillen/ ende ſijnen rechtveerdighen oordeele ghenoech doen. Hierom moeſte hy oock met de helſche heyrcrachten ende verſchrickinge der eeuwiger doot gelijck hant tegēhant ſtrijden. Wy hebben weynich boven verhaelt uyt den Prophete/ dat de caſtydinge onſer vrede op hem ghelept was/ ende dat hy van den Vader is om onſer zonden wille geſlagen/ eñ verdruckt om onſe ongerechticheden. Met welcke woorden hy te kennen geeft/ dat Christus in de plaetſe der ſondaren is borge geworden/ jae gelijck of hy ſchuldich gheweeſt hadde/ onderworpen om alle de ſtraffen te betalen ende voldoen/ die van hem mochten geeyſcht worden: alleenlick die uytghenomen/ dat hy niet en conde in de ſmerten des doots gehouden worden. Daerom en iſt gheen wonder/ dat van hem gheſeyt wort dat hy neder gedaelt is tot der Helle/ dewijle hy die doot gheleden heeft die door de toornicheyt Gods wordt den ſondaren opgeleyt.

Eſai.53.5.
Actor.8.32.
Actor.2.24.

Een uytvlucht.

Ende de uytvlucht is veel te lichtveerdich eñ ſpottelick die ſommige makē/ ſegghende: dat door deſe wijſe de orden verkeert wordt/ om dat het niet en betaemt datmen het ghene dat door de begravinge geſchiet is/ nae de

begravinge stelle. Want als de dingen die Christus voor de oogen der menschen geleden heeft/ verclaert zijn/ dan wort dat onsienlick ende onbegrijpelick oordeel dat hy voor God gedragen heeft/ daer nae verhaelt: op dat wy weten dat niet alleenlick het lichaem Christi en is tot prijs der verlossinge ghegeven: maer dat daer een ander uytnemender prijs was/ te wetẽ/ dat hy die grouwelicke quellingẽ des verdoemden en̄ verlozen menschẽs/ heeft in sijn ziele ghedraghen.

Actor.2.24.
T'bewys soodangher uytlegginge/ bevesticht met ghetuyghenissen der H. Schriftueren/ ende der ouden Theologanten.

11 Hierom seyt Petrus/ dat Christus is weder opgestaen/ de smerten des doots ontbonden zijnde/ van de welcke hy niet en conde gehouden of overwonnen worden. Hy en noemt den doot niet enckelick/ maer seyt dat de Sone Gods is in smertẽ geweest die door vervloeckinghe ende toornichheyt Gods comen: de welcke is de oorspronck des doots. Want het en hadde niet veel geweest hadde hy geruystichlic ende als door spel voort gecomen om den doot te lijden? Maer dit was een waerachtich teeckẽ sijnder onuytsprekelicker barmherticheyt/ dat hy de doot niet en weygerde van de welcke hem soo seer gruwede. Dit heeft sonder twijfel Paulus willen leeren in dẽ Sendbrief tot de Hebreen/ daer hy schrijft/ dat Christus is uyt sijn vreese verhoort geweest (het welcke andere eerweerdicheyt ofte Godsalicheyt oversettẽ/ maer hoe bequamelick sy dat doen/ dat bewijst de sake selve ende de wyse van spreken) Christus dan met tranen ende sterck gheroep biddende/ is uyt sijn vreese verhoort gheweest: niet op dat hy vry zy van der doot/ maer op dat hy niet gelijck eẽ sondaer daer van verslonden en worde: want hy droech daer onsen persoon. Ende voorwaer men can gheenen grouwelickeren afgront bedencken/ dan dat yemant ghevoelt hem selven van God verlaten ende vervreemt te zijne/ ende niet verhoort te worden als hy aenroept: ghelijck of God hem wilde verderven. Wy sien dat Christus is soo verre verlatẽ geweest/ dat hy door de drengende benautheyt bedwonghen werdt uyt te roepen: Mijn God/ mijn God hoe hebt ghy my verlaten? Want dat sommige willen seggẽ dat Christus meer heeft nae anderer menschen meyninghe/ dan nae sijn gevoelen alsoo gesproken/ dat en is der waerheyt niet gelijck: wāt het is claer dat die stemme is uyt de binnenste benautheyt des herten gecomen: Nochtans en segghen wy niet dat God hem oyt is vyant of toornich geweest. Want hoe soude hy toornich zijn op sijnẽ lieven Sone/ in den welcken sijn herte gherust was? ofte hoe soude Christus andere in de vriẽtschap ende gonste des Vaders brengen/ selve in des Vaders verbolghentheyt zijnde? Maer wy segghen dit/ dat Christus de swaricheyt der Goddelicker strengicheyt gedragen heeft/ want hy is van de hant Gods geslagen en̄ verdruckt geweest/ ende heeft alle de teeckenen des toornighen ende straffenden Gods gevoedt. Daerom seyt Hilarius/ dat wy door dese nederdalinge dit vercregen hebben/ dat de doot ghedoot is. Ende in andere plaetsen en spreeckt hy niet verscheyden van onse ghevoelen/ ghelijck als hy seyt: Sijn cruyce/ doot en̄ helle/ zijn onse leven. Item ergens: De Sone Gods is in de helle: maer de mensche wort opgenomen ten Hemel. Ende waerom ghebruyck ick eens gemeyn menschẽs ghetuyghenisse/ dewijle de Apostel dit selve betuycht/ dese vrucht der overwinninghe verhalende/ dat de ghene die door de vreese des doots alle haer leven lanck der dienstbaerheyt onderworpen waren/ verlost zijn? Soo moeste dan de vreese overwonnen worden/ die alle menschen

Hebr.5.7.
Mat. 27.46.
Psal.22.2.
Wederlegginge van een teghenworpinge teghen dat verhaelde bewys.
Vide Ty.lib. alter de re fidei ad Regin.
Lib. 4. de Trin.
Lib.2.
Lib.3.
Hebr.2.15.

natuerlick sonder ophouden benaut en̄ drengt: het welcke niet en conde gheschien sonder strijt. Ende dat dese bedruckthey niet cleyne en was/ noch uyt cleyner oorsake en quam/ dat sal terstont claerlicker ghesien worden. Alsoo teghen de macht des Duyvels/ tegen de verschrickinghe des doots/ ende teghen de pijne der hellen strijdende/ heeft hy ghemaeckt dat hy daer over victorie ghecreghen/ ende getriumpheert heeft/ op dat wy nu in de doot sulcke dinghen niet en vreesen/ die onse Prince verslonden heeft.

1.Cor.15.

12 Hier comen sommighe boeven tegen my/ de welcke wel ongheleert/ maer nochtans meer door boosheyt dan door onwetẽtheyt verweckt zijnde/ roepẽ dat ick Christo groot onrecht doe: want het niet en betaemde dat hy soude voor der ziele salicheyt vreesen. Boven desen verswaren sy dese beschuldinghe/ segghende/ dat ick den Sone Gods vertwijfelinghe ende wanhope toe schrijve/ de welcke teghen het geloove is. Ten eersten spreken sy onbehoorlick teghen de vreese ende verschrickinge Christi/ die soo claerlicken van de Euangelistẽ betuycht is. ‡ Want eer de tijt des doodts quam/ soo is hy beroert ende droevich gheweest in den gheest/ ende in den strijt begonste hy swaerlicker te verschricken. Ist dat sy segghen dat dit een veynsinghe gheweest zy/ dat is veel te schandelick een uytvlucht. Daerom moeten wy (ghelijck Ambrosius leert) stoutelic de droefheyt Christi belijden/ ten zy dat wy ons van het cruyce schamen. En̄ voorwaer hadde de ziele niet der straffe deelachtich geweest/ soo soude hy alleenlick een verlosser der lichamen geweest hebben. En̄ hy moeste strijden om de gene op te helpen die verslaghen laghen: en̄ hier door en wort sijn hemelsche glorie niet alleenlick vermindert/ maer sijn onuytsprekelicke goetheyt wort oock hier door openbaer/ dat hy niet ghewey ghert en heeft onse swackheden in hem selven aen te nemen. Hier uyt comt oock de vertroostinge der benautheyt en̄ smerte die d'Apostelen ons voor oogen stelt/ te weten/ dat onse Middelaer heeft onse swackheden gheproeft/ op dat hy te seerder gheneghen zy om den ellendigen te hulpe te comen. Sy seggen dat het gene dat in hem selven gebreckelick is/ t'onrechte Christo toegeschrevẽ wort. Maer dit is gelijck of sy wijser waren dan den Gheest Gods die dese twee vereenicht/ te weten/ dat Christus is allesins versocht geweest/ ende dat hy nochtans is sonder zonde gheweest. Soo en moet ons dan de swackheyt Christi niet verschricken/ der welcker hy hem selvẽ onderworpen heeft/ niet door ghewelt ofte noot bedwongen/ maer door enckel liefde en̄ barmherticheyt tot ons beweecht zijnde. Ende wat hy willens voor ons gheleden heeft/ daer door en wort sijn cracht niet vermindert. Maer dese achterclappers wordẽ in een dinck bedrogen/ te weten/ dat sy niet en bekennẽ dat de swackheyt in Christo suyver en̄ reyn van alle zonden ende smetten zy: want hy heeft hem selven binnen de palen der gehoorsaemheyt gehouden. Want om dat in de verdorventheyt onser natuere geen mate en can ghevonden worden/ daer alle gheneghentheden beroerlick buyten den reghel drijven: daerom achten sy verkeerdelick dat het oock alsoo zy in den Sone Gods. Maer dewijle hy geheel ende oprecht was/ so heeft in alle sijne genegenthedẽ maticheyt geweest/ waer door de ongheregeltheyt verhindert wert. Daerom conde hy in de droefheyt en̄ vreese ons gelijck zijn/ alsoo dat hy nochtans niet sondich en ware. Als sy nu overwonnẽ zijn/ so soeckẽ sy eẽ ander uytvlucht/ segghende

De vrucht ende nutticheyt van de nederdalinge Christi.
Een ander teghenworpinghe: Dat Christo ongelijck ghedaen wort/ ende dat hem eenighe vertwijfelinghe toegheschreven wort/ soo wy segghen/ dat hy ghevreest heeft.
Antwoort: Wt dẽ Euangelisten is openbaer/ dat Christus waerachtich gevreest heeft/ in sijnẽ Geest beroert/ verschrickt/ ende in alles versocht was ghelijck wy/ doch sonder zonde.
‡ Mat.26.36
Wederlegginghe van een Inrede.
Hebr.4.15.
Waerom Christus der swackheyt heeft willen onderworpen wesen.
De vreese Christi is sonder zonde.

Antwoort op een ander Inrede / waer in dat de vraghe verclaert wort/ of ende waerom Christus den doot ghevreest heeft.

gende hoewel Christus den doot ghevreest heeft/ ſoo en heeft hy nochtans de vervloeckinge ende toornicheyt Gods niet ghevreest/ wetende dat hy daer van vry was. Maer de godſalighe Leſers mogen overleggen/ hoe eerlick dit Christo zy/ dat hy ſoude flauwer ende vertſaechder gheweeſt hebben dan vele gemeyne menſchen. De moorders eñ andere booſe menſchen gaen hartneckichlick tot de doot / vele menſchen verachten de doot met grooten moede/ſommighe ſterven lieffelick. Wat ſtantvaſticheyt ofte grootmoedicheyt ſoude dan dit gheweeſt hebben/dat de Sone Gods door de vreeſe der doot verſchrickt ende verſlagen geweeſt hadde? Want van hem wort gheſchreven/ dat den ghemeynen manne mach boven natuere wonderlick ſchynen / dat

Luc.22.44.

door groote benautheyt druppelen bloets zijn uyt ſijn aenſichte ghevloeyt. Ende dit en heeft hy niet als een ſchouſpel voor der menſchen oogen gedaen/ doen hy in een verborgen plaetſe ſijn ſuchten tot den Vader ſtorte. Eñ dit neemt alle twijfelinge wech/ dat de Engelen moeſten

Luc.22.43.

uyt den Hemel comen / om hem met ongewoonlicke vertrooſtinge te ſtercke͂. Wat ſchandelicker weeckherticheyt ſoude dit gheweeſt hebben/door vreeſe der ghemeyner doot ſoo ſeer benaut te worden/ dat hy bloet ſoude gheſweet hebben / ende niet te connen ghetrooſt worden/ anders door het gheſichte der Enghelen? Ende

Mat. 26.29.

dit ghebedt dat hy driemael verhaelt: Vader iſt mogelick laet deſen drinckbeker van my voorby gaen : is dat niet uyt ongelooflicke bitterheyt des herten gecomen / bewyſende dat Chriſtus ſtrengheren ende ſwaerderen ſtrijt hadde dan tege͂ de gemeyn doot? Hier uyt is het openbaer / dat deſe beuſelaers teghen de welcke ick ſtrijde / ſtoutelick clappe͂ van dingen die ſy niet en weten : om dat ſy noyt ernſtlick overleyt en hebben / wat het zy ofte wat cracht het hebbe/ dat wy va͂ het oordeel Gods verloſt zijn. Maer dit is onſe wijſheyt/ te weten/ wel te ghevoelen hoe diere de Sone Gods onſe ſalicheyt gecocht

Wanneer dat Christus ter Hellen ghedaelt is.

heeft. Iſt dat nu yemant vraecht/ of Chriſtus doen neder daelde tot de helle/ doen hy badt om de doot voorby te gaen. Ick antwoorde/dat dit is het begin gheweeſt / waer uyt men verſtaen mach / wat grouwelicker eñ verſchrickelicker benautheyt hy gelede͂ heeft/ doe hy bekende dat hy om onſent wille beſchuldicht ſtont voor den

Hoe ende op wat wyſe.

richtſtoel Gods. Ende hoewel de Goddelicke cracht des Gheeſts haer een weynich tijts verberch om der ſwackheyt des vleeſchs plaetſe te gheven: ſoo moetmen nochtans weten/ dat de verſoeckinghe uyt het ghevoelen der droefheyt ende vreeſe / teghen het gheloove niet en ſtreet. Ende aldus is het volbracht dat in de predi-

Actor.2.24.

kinge Petri ſtaet / dat hy niet en conde van de ſmerten des doots ghehouden worden: om dat hy hem ſelven als van God verlaten gevoelende/niet een hayr en is geweken van het betrouwen op ſijn goetheyt. Dit leert ons die uytnemende aenroepinge/in de welcke hy door groo-

Mat. 27.47.

te benautheyt geroepen heeft: Mijn God mijn God hoe hebt ghy my verlaten? Want hoewel hy boven maten benaut is/ſoo en laet hy nochtans niet ſijnen God aen te roepen/ van den

Wt de bovenverhaelde redenen wort de dwalinghe van Apollinaris wederleyt.

welcken hy roept dat hy verlaten is. Ende hier uyt wort alſoo wel de Apollinariſche dwalinghe wederleyt/ als der gener die Monothelithen ghenaemt zijn. Apollinaris dichtede dat de eewige Geeſt Chriſto in de plaetſe der ziele was/ ſo dat hy alleenlic een half menſche was. Maer dit was ghelijck of Chriſtus hadde mogen onſe zonden verſoenen/ anders dan den Vader ghehoorſaem zijnde. Ende waer is de gheſintheyt ofte wille der ghehoorſaemheyt/ anders dan in de ziele? de welcke wy weten dat ſy daerom is in Chriſto beroert gheweeſt/ om dat onſe zielen ſouden van alle bevinghe ende ongeruſticheyt/ ruſte ende vrede hebben. Boven deſen teghen de

Ende der Monotheliten / die in Christo maer eenen wille ste[l]len.

Monothelithen / wy ſien hoe dat hy nae den menſche weygherde / dat hy nae de Godlicke natuere wilde. Ick verſwyghe dat hy de vreeſe van de welcke wy gheſproken hebben / overwint met een contrarie gheſintheyt. Want de wyſe der tegenſtrijdinghe en is niet duyſter/als hy ſeyt : Vader verloſt my uyt deſe ure : maer daerom ben ick tot deſe ure ghecomen. Vader verclaert uwen naem. In welcke benautheyt nochtans gheen onmaticheyt en was/ ghelijck wel in ons gheſien wordt / oock als wy op het aldermeeſt arbeyden om ons ſelven te bedwinghen ende temmen.

Ioan.12.27.

13 Hier nae volcht de wederopſtandinge uyt de dooden/ ſonder de welcke het al ſoude onvolmaeckt zijn/ dat wy dus verre gheſeyt hebben.

Van de Opstandinghe Christi.

Want dewijle in het cruyce / doot / ende begravinghe Chriſti/ niet dan ſwackheyt gheſien en wort/ſoo moet het gheloove dit al doorloopen/ op dat het met volle cracht gheſterckt worde. Daerom hoewel wy in ſijn doot gheheele vervullinge der ſalicheyt hebbe͂/om dat ſy ons met God verſoent/eñ den rechtveerdighen oordeele Gods voldaen/eñ de vervloeckinge wech genomen/ende de ſtraffe betaelt heeft: nochta͂s worden wy geſeyt niet door ſijn doot/maer door ſijn wederopſtandinghe wedergeboren te zijn tot de

1.Pet.1.3.

levendige hope. Wa͂t gelijck Chriſtus is weder op ſtaende/een overwinner verſchenen/alſoo is de overwinninge onſes geloofs in de wederopſtandinghe eerſt gelegen. Hoedanich dit zy/ dat wort beter door de woorde͂ Pauli uytgedruckt/

Veelderley nutticheyt der opstandinge Christi.

want hy ſeyt / dat Chriſtus is gheſtorven om onſer zonden wille: ghelijck of hy wilde ſegghen/ dat de zonde is wech ghenomen door ſijn doot / ende de rechtveerdicheyt is weder ghebracht/ende weder opgherecht door ſijn wederopſtandinghe. Want hoe hadde hy ons connen ſtervende van der doot verloſſen / hadde hy ſelve in de doot ghebleven? hoe ſoude hy ons de overwinninghe vercregen hebben/ hadde hy in den ſtrijt overwonnen ghewordden? Daerom deelen wy de materie ende ſake onſer ſalicheyt alſoo op de doot eñ wederopſtandinge Chriſti/ dat door de doot de zonde zy uytgewiſcht / ende de doot wech genomen : ende door de wederopſtandinghe / de rechtveerdicheyt zy weder ghebracht/ende het leven weder opghericht: nochtans alſoo/ dat de doot Chriſti haer cracht ende vrucht door de wederopſtandinge voortbrengt.

Rom.4.15.

1. Is de gherechticheyt die door God geldt ons weder opgericht ende weder ghebracht.

Daerom ſeyt Paulus dat de Sone Gods is verclaert geweeſt in de wederopſtandinge: wa͂t doen heeft hy eerſt ſijn hemelſche macht vertoont/ de welcke een claer ſpieghel ſijnder Godheyt was / ende een ſtantvaſtighe ſteune onſes geloofs/ ghelijck de ſelve oock ergheens ſeyt/ dat hy geleden heeft nae de ſwackheyt des vleeſchs/ ende is weder opgheſtaen door de cracht des Gheeſts. Op dit ſelve gevoelen ſeyt hy ergheens van de volmaecktheyt ſprekende: Op dat ick hem bekenne eñ de macht ſijnder wederopſtandinghe. Nochtans ſtelt hy terſtont daer nae de deelachticheyt in ſijn doot. Hier mede comt ſeer wel over ee͂ dat Petrus ſeyt/ dat God hem verweckt heeft uyt de dooden/ ende eerlickheyt gegheven om dat wy ſouden geloove eñ hope hebben in God: niet dat onſe gheloove op de doot ſteunende wa͂ckelbaer is/ maer om dat de cracht

Rom.1.4.

2.Cor.13.4.

Phil.3.10.

1.Pet.1.21.

Gods die ons onder het geloove bewaert/ haer selve aldermeest in de wederopstandinge openbaert. Daerom laet ons gedachtich zijn / soo wanneer de doot alleenlick gemeldet wort/ dat oock mede daer onder vervaet wort dat eygentlick der wederopstandinghe toe comt: ende wederom wanneer de wederopstandinghe alleen sonder de doot ghemeldet wort/ soo wordt daer onder oock vervaet dat sonderlinghe der doot toe comt. Maer dewijle hy weder op staende de overhant vertreghen heeft/ dat hy soude de wederopstandinghe ende het leven worden: soo betuycht Paulus te recht † dat het geloove te niete ghemaeckt/ende het Euangelium ydel ende bedrieghelick is/ ten zy dat de wederopstandinge in onse herten ghedruckt zy. Daerom daer hy erghens in de doot Christi teghen de verschrickinghe der verdoemenisse geroemt heeft/ wort noch daer toe ghesept om den roem te vermeerderen: ‡ Jae de selve die gestorven is/ die is weder op ghestaen / ende is nu by God een Middelaer voor ons. Boven desen ghelijck wy te voren verclaert hebben/ dat uyt de deelachticheyt des cruyces de doodinghe onses vleeschs comt: alsoo moeten wy verstaen dat wy uyt sijn wederopstandinghe een ander vrucht hebben die daer mede over een comt. Want daerom (sept de Apostel) zijn wy in de ghelijckenisse sijns doots gheplant/ op dat wy sijnder wederopstandinghe deelachtich zijnde / in nieuwicheyt des levens wandelen. Daerom gelijck hy ergens bewijst/ dat wy onse aertsche ledē moeten dooden/om dat wy met Christo zijn gestorven: alsoo bewijst hy oock dat wy moeten soecken dat boven is/ende niet dat op der aerden is/ om dat wy met Christo zijn weder op gestaen. Met welcke woorden wy niet alleenlick door het exempel Christi die weder op ghestaen is/ verweckt en worden om nae nieuwicheyt des levens te staen: maer worden oock daer door gheleert dat het door sijn macht gheschiet/ dat wy tot rechtveerdicheyt wedergeborē worden. Wy vercryghen oock de derde vrucht daer uyt/ dat wy als ghelijck eenen pant ende voorpeninck ontfanghen hebbende/ seker zijn van ons selfs wederopstandinghe/ waer van de wederopstandinghe Christi een seer seker fondament ende substantie is:van welcke sake Paulus veel handelt 1.Cor.15. Wy moeten cortelick aenmercken dat Christus gesept wort uyt de doodē weder opgestaen te zijn:met welcken woorde de waerheyt des doots ende de wederopstandinge uytgedruckt wort/gelijck of daer gesept worde/ dat hy de selve doot ghestorven is / die andere menschen natuerlick sterven/ende dat hy in dat selve sterffelick vleesch dat hy aenghenomen hadde/ onsterffelickheyt ontfanghen heeft.

Joan.11.25.

2. Christi leven is het fondament onses geloofs ende onser hope: Item/ is in ons een crachtighe oorsake eens nieuwē levēs.

1.Cor.15.17.

‡ Rom.8.34.

Rom.6.4.

Colos.3.5.

Colos.3.1.

3. Is een pant van de toecomende verrijsenisse onser lichamen.

14 Nae de wederopstandinghe wordt niet te vergeefs de opclimminghe Christi ten Hemel verhaelt. Want hoewel Christus weder opstaende/ begonnen heeft sijn eerlickheyt ende cracht volcomelick te verlaten / te weten / die onedel conditie des sterffelicken levens / ende de schande des cruyces afgelept eñ verworpē hebbende / soo heeft hy nochtans met sijn opclimminge ten Hemel/sijn ryck eerst begonnen. Dit bewijst de Apostel als hy leert/ dat hy is opgeclommē/ om dat hy soude alle dinck vervullen/ daer hy vermaent dat hoewel de woordē schijnen tegen malcanderen te strijden/ nochtans in de sake selve groote eendrachticheyt is: om dat hy alsoo is van ons gegaen dat sijn tegenwoordicheyt nu nutter is/ de welcke haer selven binnen de nederige woonstede des vleeschs hielt soo langhe hy op der aerde wandelde. Daerom als Joannes de liefelicke roepinge ende noodinghe Christi verhaelt heeft: Ist dat yemant dorstet/ die come tot my/etc. soo sept hy daer nae/dat de heylige Gheest doe noch niet en was den geloovigen ghegheven: om dat Jesus noch niet verclaert en was. Het welcke ooc de Heere selve den Discipulen betuycht heeft/ segghende: Het is u nut dat ick wech ga. Want ten zy dat ick wech gae/de heylige Geest en sal niet comen. Eñ van dat lichamelic afwesen geeft hy hen eenē troost/ dat hyse niet en sal als weesen verlaten/ maer sal wederom to* hen comen/eñ dat op een wyse die wel onsienlick/ maer meer te wenschē was: want doen worden sy door seker bevindinge geleert/dat het rijcke dat hy besit/ eñ de macht die hy gebruyckt/den geloovigen genoechsaem is/ niet alleenlick om salichlicken te leven / maer oock om gheluckichlick te sterven. Eñ wy sien voorwaer / hoe vele grooter overvloedicheyt sijns Gheests hy doe heeft uytghestort/hoe veel heerlicker hy sijn rijcke ghevoordert heeft / hoe veel grooter macht hy bewesen heeft in de sijne te beschermen/eñ de vyanden onder de voeten te worpen. So dan ten Hemel opgevaren zijnde/ heeft hy de teghenwoordicheyt sijns lichaems wech van onsen oogen ghenomen: niet om dat hy niet en soude langer by de geloovige zijn/ die noch op der aerde vreemdelingen zijn/maer om dat hy met teghenwoordichlicker cracht soude den Hemel ende de Aerde regeeren. Jae eer het gene dat hy belooft hadde dat hy soude met ons zijn tot de volepnoinge der werelt/ dat heeft hy door sijn opclimminge volbracht/door de welcke sijn lichaem is boven alle hemelen verheven/ ende sijn cracht over alle eyndē des hemels ende der aerde uytghestort ende verbreyt. Dit wil ick liever met Augustini/dan met mijne woorden verclaren. Christus (sept hy) moeste door de doot gaen tot de rechter hant des Vaders/ van waer hy comen sal om de levende eñ doode te richten: ende dat met lichamelicke teghenwoordicheyt/ nae de ghesonde leere ende den reghel des gheloofs. Want met gheestelicke teghenwoordicheyt quam hy nae sijn opclimminghe. Ende erghens spreeckt hy breeder ende claerlicker. Nae sijn onsienlicke ende onuytsprekelicke macht wordt vervult dat van hem ghesept is: Siet ick ben met u alle de dagen tot den eynde der werelt. Maer nae tvleesch dat het Woort heeft aengenomen/na dat hy is van der Maghet gheboren/ na dat hy wert van de Joden ghevangen/aen het hout ghehecht/van het cruyce genomen/in doecken ghewonden/ in het graf ghelept/ende in de wederopstandinge gheopenbaert/ is ghesept: Ghy en sult my niet altijts by u hebben. Waerom? om dat hy nae de tegenwoordicheyt des vleeschs veertich dagen lanck met sijn Discipulen verkeert hebbende/is voor hare oogen opgeclommen ten hemel/ende ende en is hier niet: want daer sit hy ter rechter hant des Vaders. Ende hy is hier: want nae de tegenwoordicheyt sijnder Majesteyt/is hy niet wech gegaen. Daerom hebbē wy Christum altijts na de tegēwoordicheyt sijnder Majesteyt: maer na de tegenwoordicheyt sijns vleeschs is recht tot de Discipulen gesept: My en sult ghy niet altijts hebben. Want de Ghemeynte heeft hem weynige dagen gehadt na de teghenwoordicheyt des vleeschs: nu heeft sy hem door het gheloove/maer en siet hem niet met den oogen.

Van Christi Hemelvaert.

Waerom hy ten Hemel is opghevaren.

Ephes.4.10.

Joan.7.37.

Joan.16.7.

De vrucht des Hemelvaerts Christi.

Mat. 28.20.

Tract. in Euang. Ioan. 109.

Mat. 28.20

Actor.1.3. ende 9.

Joan.12.8.

15 * Daerom wort terstont daer nae gesept/ dat hy sit ter rechter hant des Vaders: te wetē/ nae de ghelijckenisse der Prinçen/die hare bysitters

*Van het sitten Christi ter rechter hant sijnes Vaders. Marc.16.19. Hebr.1.3.

ters hebben / den welcken sy de regeeringhe bevelen. Alsoo Christus door den welcken de Vader wil verhoocht zijn / ende door hem regneren/ wort ghesept te sijnder rechter handt te sitten / ghelijck of men seyde / dat hy tot de heerschappie des Hemels ende der Aerde verordent is / ende de besittinghe der regeeringhe die hem bevolen is: heeft opentlick aenghenomen: ende dat hyse niet alleenlick en heeft eenmael aengenomen/ maer dat hy daer in blijft tot dat hy tot het oordeel comt. Want alsoo wort dit van den Apostel verclaert/ als hy aldus spreect: De Vader heeft hem ghestelt tot sijnder rechter handt boven alle Overheyt/ ende Macht / ende ghewelt/ ende heerschappie/ ende boven allen naem die ghenaemt wordt/ niet alleenlick in dese werelt/ maer ooc in de toecomende: ende/ Hy heeft alle dinck sijnen voeté onderworpen/ ende heeft hem der Ghemeynte tot een Hooft boven alle dinck ghegeven/ etc. Hier siet ghy waer toe die sittinghe dient / te weten / op dat beyde de hemelsche ende aertsche creatueren sijn Majesteyt verwonderen / door sijn hant gheregeert worden/ sijnen wille aensien/ ende sijnder cracht onderworpen zijn. Eñ de Apostelen en willen niet anders als sy dese sittinge so dickmael melden/ dan dat sy leeré dat alle dinck is onder sijn goetduncken ghestelt. Daerom en gevoelen die niet recht/ die meynen dat enckelick de geluckicheyt hier mede bediet wort. Daer en is oock niet aen gheleghen/ dat in de handelinghen der Apostelen / Stephanus betuycht / dat hy Christum siet staende(ter rechter hant des Vaders:)want hier en wort niet ghehandelt van de ghestaltenisse des lichaems/ maer van de Majesteyt des rijcx : soo dat het sitten niet anders en zy / dan den Hemelschen Rechtstoel bedienen.

Wat het sitten ter rechter hant des Vaders zy.

Ephes.1.20. Phil.2.9.

1.Cor.15.27. Ephes.4.14. Actor.2.30. ende 3.21. Hebr.1.7.

Actor.7.5.

Veelderley nutticheyt van de hemelvaert Christi. 1. Christus heeft ons den toeganck tot het Rijcke der Hemelen/ welcke door Adam was ghesloten/ gheopent.

16 Hier uyt heeft het gheloove menigherley vrucht: * Want het verstaet dat de Heere door sijn opclimminge ten Hemel/ heeft den inganck tot het hemelsche rijcke gheopent/ die door Adam ghesloten was. Want dewijle hy in onse vleesch is gelijck uyt onsen naem daer in ghegaen/ so volcht daer uyt het gene dat de Apostel seyt/ † dat wy eenichsins met hé in de hemelsche plaetsen sitten / als die wy den Hemel niet met naeckte hope en verwachten/ maer oock in onse Hooft besitten. Boven desen bekent het gheloove/ dat Christus niet sonder onse groot voordeel by den Vader en sit. ‡ Want hy is tot dat Heylichdom dat sonder handen ghemaeckt is/ in gegaen/ eñ verschijnt voor den Vader een gedurich Middelaer ende voorsprake: ende keert des Vaders ooghen alsoo op sijn rechtveerdicheyt/ dat hyse van onse zonden af keert: des Vaders herte versoent hy ons alsoo/ dat hy door sijn voorsprake ons eenen wech eñ toeganck maect tot des Vaders throon/ den welcken hy met ghenade ende goedertierenheyt vervult/ die anders soude den ellendigé sondaren vol verschrickinghe gheweest hebben. Ten derden vaet het gheloove de moghentheyt Christi/ in de welcke onse sterckte/ cracht/ schat/ ende roem/ tegen de helsche vyanden gelegen is. ‡ Want in den Hemel climmende/ heeft hy de ghevangenisse ghevangen ghelept : ende de vyanden berooft hebbende/ heeft hy sijn volck rijcke ghemaeckt/ ende maeckt het dagheliicx rijcker met gheestelicken rijckdom. Hy sit dan in de hoochde/ om vã daer sijn cracht op ons te storten / ende ons tot een geestelick levé levendich te maken/ om ons met sijnen Gheest te heyligen/ om sijn Ghemeynte met menigerley gaven der genade te vercieren/ ende door sijn bescherminghe teghen al dat hinderlick is/ vry te bewaren/ om de wreede vyanden sijns cruyces ende onser salicheyt / door de sterckheyt sijner hant te bedwingen: somma/ op dat hy alle macht hebbe in den Hemel ende op der Aerde: tot dat hy alle sijne vyanden/ die ooc onse vyanden zijn/ onder de voeten worpe/ ende de stichtinge der Ghemeynte volbrenge. Ende dit is de waerachtige standt syns rijcks/ dit is de macht die de Vader hem heeft ghegeven/ tot dat hy tot het oordeel des levendighen ende dooden comende/ sijn laetste werck volbrenghe.

* August. de fidei & sym. cap.8.

† Ephes.2.5.

2. Hy is onse voorsprake by den Vader.

‡ Hebr.7.25. ende 9.11.

Rom.8.34.

3. Sijne cracht van boven over ons stortende/ werckt hy veel heerlicke dinghen in ons ter salicheyt.

‡ Ephes.4.6.

Psal.110.1. Actor.2.34. 1.Cor.15.25. Ephes.1.20. Hebr.1.13. ende 10.13.

17 Christus gheeft wel den sijnen ghenoech claere bewijsinge van sijn tegéwoordige cracht: maer dewyle sijn rijcke eenichsins onder de nederheyt des vleeschs hier op der aerde bedeckt is/ soo wordt het gheloove te rechte gheroepen om de sienlicke teghenwoordicheyt te bedencken / die hy sal ten laetsten daghe openbaren. Want hy sal met sienlicken ghedaente uyt den Hemel af comen/ ghelijck men hem heeft gesien op climmen: ende hy sal allen menschen verschijnen met onuytsprekelicke Majesteyt sijns rijcks/ met claerheyt der onsterffelickheyt/ met onghemeten macht der Godheyt/ ende met geselschap der Engelen. Soo is ons dan geboden van daer hem tot onsen verlosser te verwachté/ tot dien dach/ in den welcken hy de lammeré sal van de bocken scheyden: eñ de uytvercorene van de verworpene: eñ daer en sal niemant zijn noch der levenden noch der dooden/ die sijn oordeel sal comen ontgaen. Want het ghelupt der basuyne sal van de uyterste hoecken der werelt ghehoort worden / daer mede alle menschen sullen tot sijné rechtstoel geroepen worden/ die te dien daghe noch sullen levendich zijn/ eñ die te voren ghestorven zijn. Daer zijn sommighe die dese woorden / levende ende doode anders verstaen: ende wy sien voorwaer dat sommige oude ghetwijfelt hebben in de uytlegginghe deser woorden: maer dese sin welcken wy gheleert hebben/ is slecht ende claer/ ende comt oock beter met de articulen des geloofs over een/ de welcke sonder twyfel slechtelick ende ghemeynsaemlick gheschreven zijn. Hier teghen en is oock niet dat de Apostel betuycht/ † dat allen menschë verordent is eenmael te sterven. Want hoewel de gene die tot het uyterste oordeel in dit sterffelick leven blijven/ niet en sullen nae natuerlicke wijse ende ordeninghe sterven: nochtans dewijle de veranderinghe die sy sullen lijden/ sal ghelijck een doot zijn/ soo wort sy niet oneyghentlick doot ghenaemt. Het is wel seker dat alle menschen niet en sullen slapen / maer sy sullen alle verandert worden. Wat is dat? haer sterffelick leven sal in eenen ooghenblick tyts verslonden/ ende gantschelick in een ander natuere verandert worden. Niemant en can versaken dat dese verderfvinghe des vleesch een doot is: nochtans blijft dit hierentusschen waerachtich/ dat de levende ende doode sullen tot het oordeel geroepen worden: want de doode die in Christo zijn/ sullen eerst op staen/ daer nae die sullen overghebleven zijn ende leven / sullen met de andere in de lucht op ghetrocken worden Christo te ghemoete. Ende het is voorwaer der waerheyt ghelijck/ dat dese artijckel is uyt de woorden Petri ghenomen/ die Lucas verhaelt/ ende uyt de hooge betuyginghe Pauli tot Timotheum.

Van de wedercomste Christi ten oordeele.

Hoe hy sal wesen.

Actor.1.11. Mat. 24.30.

Matt.25. 31.

1.Thes. 4.16.

Wie dat de levende ende doode zijn/ die gheoordeelt sullen worden.

Vereeniginghe der plaetsen/ die schynen teghen malcanderen te stryden.

† Hebr.9.2.

1.Cor.15.51.

1.Thes.4.16.

De wyse des Oordeels.

Actor. 10.42.

2.Tim.4.1.18

18 Hier uyt comt uytnemende grooté troost/ dat wy hooren dat die de Richter is/ die ons nu verordent heeft om medegenooten sijner eere in het oordeelen te zijn / soo verre ist dat hy soude op den richtstoel gaen sitten om ons te verdoemen. Want hoe soude de aldergoedertierenste

De Nutticheyt der Leere van de wedercomste Christi ten oordeele.

Prince sijn volc verderven? Hoe soude het hooft sijne leden te niete brenghen? Hoe soude de patroon ende voorsprake sijne onderdanē verdoemen?

Rom.8.33.

Want ist dat Paulus bestaet uyt te roepen / dat niemant en mach voortcomen om te verdoemen daer Christus de Middelaer is: soo ist veel waerachtigher dat Christus de voorsprake ende middelaer selve / niet en sal die verdoemen / die hy onder sijn trouwe ende bescherminge heeft aen genomen. Het en is voorwaer gheen cleyne gherusticheyt / dat wy voor gheenen anderen richtstoel en sullen gestelt worden / dan voor den richtstoel onses Verlossers / van den welcken wy moeten salicheyt verwachten:

Siet Ambros. lib. 1. lac. cap. 6.

wāt hy die nu door het Euāgelium de eeuwige gheluckicheyt belooft / sal dan door sijn oordeel / de belofte seker maken. Soo heeft dan de Vader den Sone tot dit eynde geeert / hem alle het oordeel over ghevende / om dat hy soude alsoo den conscientien sijns volcx te hulpe comē / die door de vreese des oordeels verschrickt zijn.

Joan.5.22. Matth.1.27. ende 28.18. Luc.10.22. Joan.3.35.

Dat derde deel des Cap. waer in verclaert wordt / wat wy van dat Apostolische gheloove ghevoelen sullen.

Dus verre heb ick de orden der articulen des geloofs die de Latijnsche Symbolum Apostolicum noemen / ghevolcht. Want dewijle de hooftstucken onser verlossinghe daer in zijn met corte woorden vervaet / soo mogen sy ons als een tafel zijn / waer in wy de dingē die weerdich zijn in Christo aenghemerckt te worden / mogen een yegelick op hen selvē verscheydenlick aenschouwen. Ick noeme dese articulen Apostolisch / ende en ben daerentusschē niet seer sorchvuldich wie de Autheur zy. Sy worden voorwaer met groote eendrachticheyt der oudē Schrijverē den Apostelen toegheschreven: moghelijck om dat sy se achteden van de Apostelen int gemeen beschreven / ende int openbaer ghebracht te zijne: ofte om dat sy dit cort begrijp uyt de leere die sy gheleert hebben / ghetrouwelick versamelt zijnde / hebben willen met sulcken naem bevestighen ende versterckcken. Ende ick en twijfele daer niet aen / dat dese articulen terstont van den eersten oorspronck der Ghemeynte / jae oock van der Apostelen tijt aen zijn als een gemeyn ende van eenen yeghelicken gheprezen belijdinge / aengenomen gheweest / of men schoon niet en weet van wien sy haren oorspronck gehadt hebben. Ende het is der waerheyt ghelijck / dat sy niet en zijn van eenen mensche eyghentlick beschreven / dewijle het opēbaer is / dat sy van de uyterste ghedachtenisse aen / zijn onder alle Godsalighe in groote ende heylighe autoriteyt geacht gheweest.

De somma van't Apostolische gheloove.

Het ghene daer op wy sonderlinghe ende boven al moeten achte hebben / dat is hier in buyten alle twijfelinghe / te weten / dat de gantsche historie onses gheloofs in corte eñ met wel onderscheyden ordeninge / daer in verhaelt wordt: ende dat daer gheen dinck in vervaet en is / dat niet en zy met vaste ghetuyghenissen der Schriftuere verseghelt. Ende als wy dit verstaen / so en dient het niet datmen sorchvuldichlick den autheur soecke / ofte daerom teghen yemant strijde: ten zy dat het mogelick yemande niet genoech en is / dat hy seker zy van de waerheyt des heyligen Gheests / ist dat hy niet oock mede en weet door wiens mont sy vercondicht / ofte van wiens hant sy beschreven is.

* Dat laetste deel / ofte thesluyt des gantschen Capittels / waer in aengewesē wort / dat in Christo aller uytvercorenen salicheyt / mitsgaders alle ende een yeder deel der selver begrepen is.

19 * Dewijle wy sien dat de gantsche somma onser salicheyt / eñ oock alle de stucken daer van zijn in Christo vervaet / soo moeten wy toe sien dat wy niet eē alderminste deelkē elderswaerts en trecken. Ist dat wy salicheyt soeckē / so worden wy selfs door den naem Jesus geleert † dat de salicheyt by hem is. Ist dat wy eenighe andere gaven des Gheests soecken / ‡ die sullen in sijn salvinghe ghevonden worden. Is het dat wy sterckheyt soecken / die wordt in sijn heerschappie ghevonden. Soecken wy suyverheyt? die vinden wy in sijn ontfanginghe: of goedertierenheyt? die vertoont haer in sijn gheboorte / door de welcke hy is allesins ons ghelijck ghe-

† Actor.4.12. ‡ 1.Cor.1.30. Hebr.2.17.

worden / om dat hy soude leeren mede lijdē hebben: of verlossinghe? in sijn lyden: of quijtscheldinghe? in sijn verdoemenighe: of verghevinghe der vervloeckinge? in sijn cruyce / of voldoeninghe? in sijn offerhande: reyninghe? in sijn bloet: versoeninghe? in sijn nederdalinghe ter hellen: doodinghe des vleeschs? in sijn graf: nieuwicheyt des levens? in sijn weder opstandinge: onsterffelickheyt? oock daer in: de erve des hemelschen rijcx? in de opclimminghe ten hemel: hulpe / gherusticheyt / overvloedicheyt alles goets? in sijn Rijcke: onbevreesde verwachtinghe des oordeels? in de macht des oordeels die hem is ghegheven. Somma / dewijle in hem allerley schatten des goets zijn / soo moetmense daer uyt halen tot versaetheyt / ende niet elders. Want die met desen eenighen niet te vrede zijnde / herwaerts ende ginswaerts tot verscheydē hopen drijven: of sy schoon Christum voornemelick aensien / soo dwalen sy nochtans hier mede van den rechten wech / dat sy eenich deel haerder wetenschap op een ander wendē. Hoewel dese mistrouwinge en can niet comē daer de overvloedicheyt sijnder goeden eenmael wel bekent is.

Galat.3.13.

Het xvij Capittel.

Dat het wel te rechte ende eygentlick gheseyt wort dat Christus ons heeft de ghenade Gods ende de salicheyt verdient.

Christus en is niet alleen een dienaer der salicheyt.

Dese vrage moeten wy oock als voor eenen toeworp becorten. Want daer zijn sommighe menschen verkeerdelick scherpsinnich / de welcke hoewel sy bekennen dat wy door Christum de salicheyt vercrijghen / soo en willen sy nochtans den naem verdienste / niet lijdē / meynende dat de ghenade Gods daer door verduystert wort: ende alsoo willen sy dat Christus zy alleenlick een instrument of dienaer / ende niet een autheur ofte leydtsman ofte Prince des levens / ghelijck hy van Petro ghenaemt wordt.

Actor.3.11.

Maer oock een autheur ende Prince der selver.

Ick bekenne wel / waert dat yemandt wilde Christum enckelick ende in hem selven stellen teghen het oordeel Gods / dat dan de verdienste geen plaetse en soude hebben: want in den mensche en soude geen weerdicheyt gevonden worden die yet soude connen tegen God verdienen.

Lib.1. de præ-delt. sanct. Cap. 15.

Jae ghelijck Augustinus seer waerachtichlick schrijft / de mensche Christus Jesus de Salichmaker selve / is een seer claer licht der predestinatie ende ghenade: want de menschelicke natuere die in hem was / en heeft door geene voorgaende verdiensten der wercken ofte des gheloofs vercreghen dat hy dat soude wesen. Ick bidde u laet hier op antwoorden: Waer mede heeft de mensche dat verdient dat hy van het Woort dat eeuwich is ghelijck de Vader / soude tot eenheyt des persoons aengenomē worden / ende de eenichghebooren Sone Gods zijn? Laet dan de fonteyne der ghenade openbaer zijn in Christo onse hooft / waer uyt sy alle de leden na de mate eens yeghelijcx doorvloeyt. Door dese ghenade wordt een yeghelick van den beginne sijns gheloofs af een Christen / door de welcke de mensche / te weten / onse Salichmaker is van den beginne aen Christus ghewoorden. Item erghens: Daer en is gheen claerder exempel der predestinatie dan de Middelaer selve. Want die desen heeft uyt den zade Davids eenen recht-

De bono persever. Cap. ultimo.

veerdigen

veerdigen mensche gemaeckt/ soo dat hy nemmermeer en soude onrechtveerdich zijn / sonder eenige verdienste sijns voorgaenden willes/ die selve maeckt die uyt onrechtveerdighe rechtveerdich / die leden des selven hoofts zijn/ etc.

Door soodanich spreken en woort geensins de genade Gods verdonckert/ want Christi verdienste en wort niet gestelt teghen de barmherticheit Gods.

Daerom als wy van de verdiénste Christi handelen / soo en setten wy het begin ende den oorspronck daer van in hem niet: maer wy climmen op tot de ordeninghe Gods / de welcke de eerste oorsake is: want die verordent den Middelaer door enckel welbehagen/ door den welcken wy souden salicheyt vercrijghen. Eñ alsoo wort de verdienste Christi onwijselick ende onwetentlick teghen de barmherticheyt Gods ghestelt. Want daer is een ghemeyn regel/ quæ sub alterna sunt, non pugnare, dat is/ de dinghen die d'een onder d'ander begrepen worden/ en strijden niet. Daerom en is daer geen dinck teghen/ dat de rechtveerdichmakinge der menschen zy onverdient uyt enckel barmherticheyt Gods: ende dat sy oock mede door de verdienste Christi/ verdient zy/ de welcke onder de barmherticheyt Gods vervaet wort.

Maer hangt aen de selve.

Maer de onverdiende gonste Gods ende oock de ghehoorsaemheyt Christi/ worden bequamelick teghen onse wercken ghestelt / een yeghelick in sijn orden. Want Christus en heeft niet connẽ yet verdienen/ anders dan uyt het welbehagẽ Gods: maer dewijle hy daer toe verordẽt was/ dat hy soude door sijn offerhande de toornicheyt Gods stillen / ende door sijn ghehoorsaemheyt onse overtredinghen wech nemen (Esai.53.): Somma dewijle de verdienste Christi hangt alleenlick aen de ghenade Gods/ de welcke ons desen middel der salicheyt verordent heeft/ soo wordt sy alsoo bequamelick als de ghenade Gods / teghen alle menschelicke rechtveerdicheden ghestelt.

Dat dese twee dinghen wel niet malcanderen moghen bestaen/ dat wordt bewesen met verschende ghetuyghenissen/ die dese beyde by een voeghen.

2 Dit onderschept wort uyt vele plaetsen der Schriftuere verstaen: † Alsoo heeft God de werelt lief gehadt/ dat hy sijnen eengeboren Sone heeft ghegheven/ op dat een yegelick die in hem ghelooft / niet en vergae. († Joan.3.16.) Wy sien hoe dat de liefde Gods de eerste plaetse houdt: als die de opperste oorsake ende oorspronck is: ende dat het gheloove in Christum daer nae volcht/ als de tweede ende naeste oorsake. Ist dat yemant hier teghen seyt dat Christus niet anders en is dan causa formalis, die vercleynt de cracht Christi seerder dan de woorden connen lijden. Want ist dat wy door het gheloove dat op hem steunt/ rechtveerdicheyt ghecrijghen/ soo moeten wy de materie onser salicheyt in hem soecken / het welcke met vele plaetsen claerlick bewesen wort. Niet dat wy hem eerst hebben lief ghehadt/ maer hy selve heeft ons eerst lief ghehadt: ende heeft sijnen Sone ghesonden tot een versoeninge voor onse zonden. (1.Joan.4.10.) Met dese woorden wort claerlick bewesen/ dat God heeft den middel der versoeninghe in Christo gestelt/ om dat sijn liefde teghen ons niet en soude verhindert worden. Ende dat woort Versoeninghe, is seer te weghen: want God is op een onuytsprekelicke wijse ten tijde doen hy ons lief hadde/ nochtans oock mede verbolgen op ons gheweest/ tot dat hy in Christo versoent wert. Hier toe dienẽ alle de sententien: Hy is de versoeninghe voor onse zonden. (1.Joan.2.2.) Item / Het heeft Gode behaecht door dien alle dinck te versoenen tot hem selven/ tot vrede brenghende door het bloet sijns cruyces door hem/ etc. (Colos.1.20.) Item/ God was in Christo/ de werelt tot hem versoenende/ den menschen hare zondẽ niet toerekenende. (2.Cor.5.19.) Item/ Hy heeft ons aenghenaem geacht in sijnen lieven Sone. (Ephes.2.16. Ephes.1.6.) Item / Om dat hyse soude beyde Gode versoenen door het cruyce. Dese verborgentheyt moetmen verstaen uyt het eerste Capittel tot de Ephesien / daer Paulus gheleert hebbende dat wy in Christo zijn uytvercoren/ oock mede daer by seyt/ dat wy door den selven ghenade vercreghen hebben. Hoe heeft God die begonnẽ met sijn gonste te omhelsen/ die hy lief hadde eer de werelt gheschapen was: anders dan om dat hy sijn liefde bewesen heeft als hy door het bloet Christi versoent was? Want dewijle God de fonteyne aller rechtveerdicheyt is/ soo moet de mensche soo langhe hy een sondaer is/ God tot eenen vyant eñ richter hebben. Daerom is het begin der liefde rechtveerdicheyt/ gelijck sy van Paulo beschreven wordt: Dien die gheen zonde en wiste / heeft hy voor ons zonde gemaeckt/ om dat wy souden zijn de rechtveerdicheyt Gods in hem. (2.Cor.5.21.) Want hy gheeft te kennen/ dat wy onverdiende rechtveerdicheyt vercreghen hebben door de offerhande Christi/ soo dat wy Gode behagen die wy van nature kinderen des toorns/ ende door de zonde vervreemt zijn. (Ephes.2.3.) Voort dit onderschept wort oock bewesen/ soo wanneer de ghenade Christi wordt by de liefde ghestelt / waer uyt volcht/ dat hy ons schenckt van het ghene dat hy ons vercreghen heeft: want anders en soude hem niet toe comen datmen hem verscheyden van den Vader desen lof gheeft / dat het sijn ghenade is / ende van hem comt.

Dat andere ende voornaemste deel deses Capittels / dwelck bewijst dat Christus met syne gehoorsaemheyt waerachtelick voor ons de genade by den Vader verdient heeft.

3 Ende dat Christus ons heeft waerachtichlick door sijn ghehoorsaemheyt/ genade vercreghen ende verdient by den Vader/ dat wort uyt vele plaetsen der Schriftuere sekerlick eñ grondelick verstaen. Want is het dat Christus heeft voor onse zondẽ voldaẽ/ de straffe die wy schuldich waren te draghen / betaelt/ door sijn ghehoorsaemheyt God versoent: eyndelick ist dat hy rechtveerdich zijnde/ voor de onrechtveerdighe gheleden heeft / soo houde ick vast / dat hy door sijn rechtveerdicheyt heeft onse salicheyt vercregen/ het welcke soo veel is als verdienen. Nu (gelijck Paulus betuycht) zijn wy versoent ende hebben de versoeninghe vercregen door sijn doot. (Rom.5.11.) Ende de versoeninge en heeft geen plaetse/ anders dan daer verbolghentheyt gheweest is. So is dan de sin / dat God die ons om der zonden wille haette/ is door den doot sijns Soons versoent / soo dat hy ons ghenadich is. Ende men moet de vergelijckinge wel aenmercken/ die weynich daer nae volcht: Gelijck door eens overtredinghe vele zijn tot sondaers ghestelt/ alsoo sullen oock door de ghehoorsaemheyt vele tot rechtveerdighe gestelt worden. (Rom.5.19.) Want de sin is: Ghelijck wy door Adams zonde zijn van God vervreemt / ende tot verderfvinghe verordent: alsoo worden wy door de ghehoorsaemheyt Christi tot gonste ontfanghen / als rechtveerdich. Ende dat Paulus seyt / dat sy sullen tot rechtveerdighe ghestelt worden/ ghelijck of hy van toecomenden tijde sprake/ daer mede en sluyt hy de teghenwoordighe rechtveerdicheyt niet uyt/ gelijck dat uyt het vervolch der woorden claer is. Want hy hadde oock te voren gheseyt/ dat de onverdiende gave is/ uyt vele zonden tot rechtveerdichmakinghe.

Dese ghenade ontfangẽ wy door de uytstortinge des bloets Christi ende synen doot.

4 Voort als wy seggen/ dat wy hebben ghenade door de verdienste Christi vercreghen/ soo verstaen wy daer mede dat wy zijn door sijn bloet ghereynicht/ ende dat sijn doot is een versoeninge voor onse zonden geweest. Sijn bloet reynicht ons van zonde. (1.Joan.1.5.) Dit is het bloet dat vergoten wort tot vergheevinghe der zonde. (Luce 22.20.) Ist dat dit de vrucht des vergoten bloets is/ dat de

zonden

zonden ons niet toegherekent en worden / soo
volcht daer uyt/dat met desen prijs den oordee-
le Gods is ghenoech ghedaen. Hier toe dienen
Joan.1.29. die woorden Joannus des Doopers: Siet dat
Lam Gods / dat de zonde des werelts wech
neemt. Want hy stelt Christum teghen alle de
sacrificien der Wet/op dat hy leere dat in Chri-
sto alleen vervult wordt/ dat de figueren bewe-
sen. Nu wetē wy wel dat Moses in vele plaet-
sen seyt/te weten: De ongherechtichheyt sal ver-
soent worden / de zonde sal uytghewischt ende
vergheven worden. Somma/in de oude figue-
ren worden wy seer wel gheleert/ hoedanich de
cracht ende vrucht des doots Christi zy. Ende
Hebr.9.22. de sake verclaert de Apostel in den Sendbrief
tot de Hebreen bequamelick / op desen gront
steunende/ dat sonder bloetstortinghe geen ver-
ghevinghe en gheschiet. Waer uyt hy besluyt
dat Christus is eenmael door sijn offerhande
verschenen tot uytwisschinge der zonde. Item/
Hebr.9.12. dat hy geoffert is om veler zonden wech te ne-
men. Hy hadde te voren geseyt/dat hy niet door
het bloet der bocken ofte kalveren / maer door
sijn eyghen bloet is eenmael in het Heylige ge-
gaen/ de eeuwighe verlossinghe vercregen heb-
bende. Nu als hy op dese wyse argumenteert.
Hebr.9.13. Ist dat het bloet der jonger koe heylich maeckt
nae de reynicheyt des vleeschs / soo worden de
conscientien vele meer door het bloet Christi
ghesuyvert van doode wercken: soo is het licht
om te verstaen/ dat de ghenade Christi veel te
seer vercleynt wort/ ten zy dat wy toelaten dat
sijn offerhande cracht heeft om te reynigē ende
versoenen/ ende voldoen. Ghelijck hy weynich
Hebr.9.15. daer nae seyt: Dese is de Middelaer des Nieu-
wen Testaments/op dat de ghene die geroepen
zijn/ de belofte der eeuwigher erve ontfanghen/
door de doot die gheschiet is tot versoeninge der
overtredinghen die onder de Wet bleven. Ende
voornemelick moetmen de vergelijckinge ofte
overeencominghe aenmercken/ die Paulus be-
schrijft/ dat hy voor ons de vervloeckinge ghe-
worden is/ etc. Want het was te vergeefs/ jae
Galat.3.13. oock ongheschickt / dat Christus soude met de
vervloeckinghe geladen worden/ waert dat hy
niet anderen rechtveerdicheyt en vercreghe/ be-
talende dat sy schuldich waren. De ghetuyghe-
Esai.53.5. nisse Esaie is oock claer/dat de castijdinghe on-
ser vrede is op Christum geleyt/eñ dat wy door
sijne wonden ghenesen zijn. Want hadde Chri-
stus niet voor onse zonden voldaen/soo en soude
van hem niet geseyt worden/ dat hy God ghe-
paeyt eñ versoent heeft/ de straffe die wy schul-
dich waren/ op hem ghenomen hebbende. Hier
mede comt oock over-een dat te dier plaetse
volcht / om de boosheyt mijns volcx hebbe ick
hem gheslaghen. Laet ons oock de uytleggin-
ghe Petri hier toe brenghen/ de welcke gheen
1.Pet.2.24. twijfelinge en sal laten/ daer hy seyt/ dat Chri-
stus onse zonden heeft ghedraghen op het hout.
Wāt hy seyt dat het last der verdoemenisse daer
van wy verlost zijn/ op Christum geworpē is.

Ende dat in sulcker voeghen/ dat hy dē prijs heeft betaelt daer mede hy ons van de schult des doots soude verlossen.

5 De Apostelen vercondighen oock claerlick
‡ dat Christus dē prijs betaelt heeft/waer mede
hy ons van de schult des doots verlost heeft.
Gherechtveerdicht zijnde door sijn genade door
de verlossinghe die in Christo is / den welcken
God ghestelt heeft tot versoeninghe door het
gheloove/ dwelck is in sijn bloet. Paulus prijst
‡ Rom.3.24. ons de ghenade Gods/ om dat hy den prijs der
versoeninghe ghegeven heeft in de doot Christi:
daer nae ghebiedt hy ons tot sijn bloet te vlien/
op dat wy rechtveerdicheyt vercregē hebbende/
gerustichlick staen voor het oordeel Gods. Dit
selve leert oock Petrus / als hy seyt: Dat wy 1.Pet.1.18.
verlost zyn/niet met gout ofte silver/maer door
het dierbaer bloet des onbevleckte Lams. Wāt
de vergheliјckinghe en soude niet over een co-
men/ ware niet door desen prijs voor de zonden
voldaen: waerom oock Paulus seyt / dat wy 1.Cor.6.20.
diere ghecocht zijn. Ende dat hy ergheus seyt:
Daer is een Middelaer die hem selven heeft ge- Colos.1.14.
gheven tot los-ghelt der versoeninghe / dat en
soude oock niet waerachtich zijn/ ware de straffe
die wy schuldich waren / niet op hem gheleyt.
Daerom seyt de selve Apostel/ dat de vergevin-
ghe der zonden is verlossinge in sijn bloet/ ghe-
lijck of hy wilde seggen / dat wy voor God ge-
rechtveerdicht ofte vry ghewesen worden / om
dat het bloet Christi ghenoechsaem is tot vol-
doeninge. Hier mede comt oock een ander plaetse
over een/ te weten/dat het hantschrift dat tegen Colos.2.14.
ons was/is aen het cruyce uytgewischt. Want
daer wort een betalinghe ofte vergeldinghe be-
teeckent / waer door wy van de schult vry ghe-
maeckt worden. Oock zijn dese woorden Pauli
seer te weghen: Ist dat wy uyt de wercken der Galat.2.21.
Wet gerechtveerdicht worden/soo is dan Chri-
stus te vergeefs gestorven. Want hier uyt ver-
staen wy datmen moet van Christo halen dat
de Wet soude gheven/ waert datse yemant vol-
bracht: ofte (het welcke evē veel is) dat wy door
de ghenade Christi vercrijghen / dat God heeft
onse wercken in de Wet belooft/ seggende: Soo Levit.18.5.
wie dit doet/die sal daer in leven. Het welcke hy
oock alsoo claerlick bevesticht in de predikinge
die hy te Antiochie ghedaen heeft/betuyghende
dat wy in Christum gheloovende/gerechtveer- Actor.13.38.
dicht worden van allen / daer van wy niet en
conden in de Wet gherechtveerdicht worden.
Want ist dat de onderhoudinge der Wet recht-
veerdicheyt is / wie can versaken dat Christus
ons de gonste des Vaders verdient heeft/dewij-
le hy dien last op hem nemende/ ons Gode ver-
soent heeft / even ghelijck of wy onderhouders
der Wet waren? Hier toe dient oock dat hy daer
nae tot de Galaten schrijft: God heeft sijnen Galat.4.4.
Sone ghesonden der Wet onderworpen / om
dat hy de ghene die onder de Wet waren/ soude
verlossen. Want waer toe dient die onderwor-
pinghe/anders dan dat hy ons de rechtveerdic-
heyt vercreghen heeft/ aen nemende te voldoen
dat wy niet en conden betalen? Hier uyt comt
de toeschrijvinghe der rechtveerdicheyt sonder
wercken/ van welcke Paulus handelt: te we- Rom.4.5.
ten/ om dat de rechtveerdicheyt die in Christo
alleenlick ghevonden is/ ons wort toegeschre-
ven. Ende voorwaer om gheen ander oorsake
en wort het vleesch Christi onse spijse genaemt/ Joan.6.52.
dan om dat wy de substantie des levens daer in
vinden. Ende dese cracht en comt nergens van
anders dan om dat de Sone Gods is tot eenen
prijs onser rechtveerdicheyt ghecruyst gheweest:
ghelijck Paulus seyt / dat hy hem selven heeft Ephes.5.2.
overghegheven tot een offerhande tot een wel-
rieckende reucke. Ende erghens: hy is ghestor- Rom.4.25.
ven om onse zonden/ ende is weder op ghestaen
om onse rechtveerdichmakinghe. Hier uyt
volcht dat ons door Christum niet alleenlick
en is salicheyt ghegeven/maer dat oock de Va-
der ons is om sijnent wille genadich. Want het
wort sonder twijfel in hem volcomelick vol-
bracht/ dat God door Esaiam onder een figue-
re vercondicht / segghende: Ick salt doen om Esai.37.35.
mijnent wille / ende om Davids mijns dienst-
knechts wille. Hier van is Joannes een seer 1.Joan.2.12.
goet ghetuyge/ als hy seyt: De zonden worden
u vergheven om sijnen naem. Want hoewel de
naem

naem Chriſti daer niet uytghedruckt en wort/ ſoo is nochtans de ſin claer genoech. Alſoo vercondicht oock de Heere/ ſeggende: (Joan.16.57.) Ghelijck ick leve om des Vaders wille / alſoo ſult ghy oock leven om mijnent wille. Hier mede comt over een dat Paulus ſeyt: (Phil.1.29.) Het is u ghegheven om Chriſti wille/ niet alleenlick in hem te gheloove/ maer oock voor hem te lijden.

(Lib.3. Sentēt. Diſtinct.18.) (Der School-leeraers nieuſwijſe verme-tentheyt wort in deſen handel wederleyt.)

6 Dat ſommighe (gelijck Lombardus ende de School-leeraers) vraghen of Chriſtus yet voor hem ſelven verdient heeft/ dat is een dwaſe curieuſheyt: ghelijck het oock groote lichtveerdicheyt is/ als ſy dat ſelve beveſtigen. Wāt wat noot waſt dat de eenige Sone Gods ſoude uyt den Hemel neder comē om voor hem ſelven wat nieus te ghecrijgen? Ende God neemt alle deſe twijfelinghe wech / daer hy ſijnen raet verclaert: Want daer en wort niet gheſeyt dat de Vader ſijns Soons voordeel gheſocht heeft in ſijne verdienſtē/ maer dat hy hem heeft overghegeven tot den doot/ ende hem niet geſpaert/ (Rom.8.32.) om dat hy de werelt lief hadde. Ende mē moet de Prophetiſche wijſen van ſpreken aenmercken: (Eſai.9.5.) Ons is een kint ghebooren. Item: (Zach.9.9.) Verheucht u ghy dochter Sion: ſiet/ uwe Coninck comt u. Oock en ſoude de beveſtinghe der liefde Gods die Paulus prijſt / van gheender weerde zijn/ te weten/ dat Chriſtus is voor ons geſtorven/ (Rom.5.10.) doen wy vyanden waren. Want hier uyt verſtaen wy dat hy hem ſelven niet gheſocht en heeft / het welcke hy claerlick betuycht / ſeggende: Ick heylige my ſelven voor hen. (Joan.17.19.) Want hy betuycht dat hy niet en vercrycht voor hem ſelven / dewijle hy de vrucht ſijnder heylicheyt/ anderen toe ſchrijft. Ende voorwaer dit is aldermeeſt aen te mercken/ dat Chriſtus om hem ſelven gantſchelick te begheven tot onſe ſalicheyt / heeft gheweeſt ghelijck of hy hem ſelven vergheten hadde. Sy draeyen de ghetuygeniſſe Pauli verkeerdelic hier toe/ daer hy ſeyt: (Phil.2.9.) Daerom heeft hem de Vader verheven/ eñ hem eenen naem ghegheven/ etc. Want met wat verdienſten heeft hy menſche zijnde / connen verdienen dat hy ſoude zijn de Richter der werelt / het hooft der Engelen/ ende dat hy ſoude de opperſte heerſchappie Gods beſitten/ ende dat in hem ſoude de Majeſteyt woonen/ tot welckers duyſentſte deel alle de crachten der menſchen ende der Enghelen niet en connen comen? Maer het is een lichte ende volcomen wederlegginghe/ dat Paulus daer niet en handelt van de oorſake der verhooginghe Chriſti: maer dat hy alleenlick het vervolch bewijſt / om dat het ons ſoude tot een exempel zijn. Ende hy en heeft gantſchelick anders niet ghemeynt / dan dat erghens gheſeyt wort/ dat Chriſtus moeſte lijden/ (Luce 24.26.) ende alſoo tot de eerlickheyt des Vaders ingaen.

Het eynde des tweeden Boecx.

Het Inhoudt des derden Boecx.

Hoe de ghenade Chriſti ontfanghen wort, ende wat vrucht daer uyt comt, ende wat eynde daer nae volcht.

Capittelen xxv.

1 DAt het ghene dat van Chriſto gheſproken is, ons voorderlick is door de verborghen werckinghe des Gheeſts.
2 Van den gheloove: waer in oock de beſchrijvinghe daer van gheſtelt wort, ende de eyghenſchappen die het heeft, verclaert worden.
3 Dat wy door het gheloove wedergheboren worden: daer oock van penitentie, berou, ende beteringhe, ghehandelt wort.
4 Hoe verre het van de Euangeliſche ſuyverheyt zy, al wat de Sophiſten in hare ſcholen ſnateren van de penitentie. Hier wort ghehandelt van de belijdinghe der zonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.
5 Van de vervullinghen ende hulpen die ſy by de voldoeninghen ſtellen, te weten, van aflaten, ende van den vaghevyere.
6 Van het leven eens Chriſten menſches: ende ten eerſten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.
7 De ſomma des Chriſtelicken levens: waer gehandelt wort van de verſakinge onsſelfs.
8 Van de verdraechſaemheyt des cruyces, de welcke een deel der verſakinghe ſijns ſelfs is.
9 Van de bedenckinghe des toecomenden levens.
10 Hoemen dit teghenwoordich leven ende ſijne behulpinghen moet ghebruycken.
11 Van de rechtveerdichmakinghe des gheloofs, ende ten eerſten van de beſchrijvinghe des naems ende des dincx.
12 Dat wy moetē onſe herten tot den richtſtoel Gods op heffen, op dat de onverdiende rechtveerdichmakinghe ons te rechte aengheraden, ende wijs ghemaeckt worde.
13 Datmen moet twee dingen in de onverdiende rechtveerdichmakinge aenmercken.
14 Hoedanich het beginſel der rechtveerdichmakinghe, ende de gheduerighe voortganck daer in zy.
15 Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdienſten der wercken gheſeyt wort, alſoo

alsoo wel Gode den lof sijner rechtveerdicheyt ontrooft, als het ons de verseckertheyt der salicheyt beneemt.

16 Wederlegginghe der valscher beschuldinghen ende teghenworpinghen, daer mede de Papisten soecken dese leere hatelick te maken.

17 De overeencominghe der beloften des gheloofs, ende des Euangelii.

18 Datmen om dat God den wercken loon belooft, verkeerdelick daer uyt besluyt, dat wy door de wercken rechtveerdich worden.

19 Van de Christelicke vryheyt.

20 Van den ghebede, het welcke de voorneemste oeffeninghe des gheloofs is, ende waer door wy de weldaden Gods daghelijcx ontfanghen.

21 Van de eeuwighe verkiesinghe, waer door God de sommighe tot salicheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

22 Bevestinghe deser leere door ghetuyghenissen der Schriftuere.

23 Wederlegginghe der beschuldinghen ende lasteringhen, waer mede dese leere is altijts te onrecht beswaert gheweest.

24 Dat de verkiesinghe wort bevesticht door de roepinghe Gods, ende dat de verworpene het rechtveerdich verderf op hen selven halen, tot het welcke sy verordent zijn.

25 Van de laetste wederopstandinghe.

Inhoudt des derden Boecx.

Van de ghenade Iesu Christi, hoe wy der selfden deelachtich worden, wat voor nutticheyt ons daer uyt come, ende van de werckinghe der selfden.

DEr voornaemsten stucken die de Autheur in desen Boeck verhandelt, zijn seven, welcke bynaest alle, jae wel de meeste deel, eyghentlick ghehooren tot het hooftpunct des gheloofs. Ende ten eersten betoont hy hoe dat het by come dat het ons nutte tghene dat van Christo ghesproken wort, te weten, niet door ons eyghen vermoghen, maer door eene heymelicke ende bysondere werckinge des heylighen Gheests, Capit. 1.

Daer nae, dewyle de heylighe Gheest in ons eene soo groote ghenade is werckende alleen door tgeloof, ende door gheen ander middel, voecht hy ordentlick daer by tghene dat van den gheloove dient verhandelt te worden, Capit. 2.

Ten derden, op dat dan oock dit salichmakende gheloof te claerder bekent worde, ende willende te ghelijck oock betoonen wat voor vruchten nootsakelick daer uyt voort spruyten, besluyt hy dat altoos ende onwedersprekelick de waerachtige boetveerdicheyt hier uyt moet vloeyen, daer toe hy dan veel redenen ghebruyckt, van het derde Capittel tot op het elfste. Handelende ten eersten int generael van de Penitentie ofte Boetveerdicheyt, Capit. 3. Daer nae van de Pauselicke Penitentie, comende alsoo op de poincten van Contritie, Confessie, *ende* Satisfactie *in den Pausdom bekent ende hooch ghedreven, Capit. 4. Item van de* Indulgentien *ofte* Aflaten, *ende van het* Vaghevyer, *Capit 5. Laetstlick, op dat hy grondelick ende schriftuermatich handele van de oprechte boetveerdicheyt, te weten, van tween deelen hier toe eyghentlick van nooden zijnde: namelick, de doodinghe des vleesches, ende levendichmakinghe des gheests, soo daelt hy nederwaerts tot het leven eens Christgheloovighen menschen, als in desen tween deelen bestaende, Capit. 6. 7. 8. 9. 10.*

Ten vierden, op dat hy noch duydelicker aenwijse de nutticheyt des gheloofs, ende wat voor werckinghen daer uyt volghen, handelt hy van de rechtveerdichmakinge des gheloofs, van het elfste tot opt negenthienste Capittel. Daer op hy dan ordentlick oock by voecht tstuck van de Christelicke vryheyt, als wesende een aenhanckſel van de rechtveerdichmakinghe, Capit. 19.

Ten vijfden, soo comt hy tot het ghebedt, als wesende de voornaemste oeffeninghe des geloofs, ende soo veel als een middel ofte instrument daer door wy daghelicx der ghenaden Gods deelachtich worden, Capit. 20.

Ten sesten: alsoo hy te voren hadde ghesеyt (namelick in het eerste Capittel) dat niet alle menschen sonder onderscheyt der ghemeenschap Christi, die ons door het Euangelie wort aengheboden, deelachtich worden, dan alleenlick de ghene die God de Heere door cracht sijnes heylighen Gheests, ende uyt sonderlinghe ghenade daer toe beghenadicht: op dat sulcx niemant te ongherijmt en dencke, voecht hy daer by een sonderlinghe tractaet van de eeuwighe verkiesinghe Gods.

Ten laetsten, overmits dat het ons om veelderley redenen wille moeyelick valt onder desen swaren strijt deses tijtlicken levens hart gheoeffent te worden, als den welcken een Christgheloovighe ghedurichlick moet subject staen, bewijst hy sulcx versachtet te moghen worden door ghestadige overweginghe der toecomender ende heerlicker opstandinghe deses vleesches, daer van hy dan een sonderlinck tractaetken beschrijft, ende hier by voecht, Capit. 25.

Tafel

Tafel des derden Boecx. Capit.xxv.

De dinghen die int derde boeck begrepẽ zyn/ hoe wel alle etlicker matẽ/ nochtans den meesten deel daer van connẽ claerlick tot den handel des ghelooves getrocken worden: Ic hebbe nochtans gemeynt dat seven voornaemste stucken daer van behoorẽ gemaeckt te worden: Want

- Ten eersten bewijst hy/ hoe het ghene dat van Christo ghesproken is/ ons voordeerlick is/ te weten/ niet door onse cracht/ maer door de verborghen sonderlinghe werckinghe des heylighen Gheests/ Capit.1.
- Daer nae/ naer dien de heylighe Gheest dusdanich goet op gheen ander wijse dan door den gheloove in ons werckt/ soo voeghet hy hier met rechte by de verhandelinghe des gheloovens, Capit.2.
- Ten derdẽ betoonende hoe dese heylsame geloove te beter geopenbaert worde/ende wat voorvruchtẽ daer noot sakelicken uyt voortcome bewijsende/ soo leert hy dat de waere berou daer van uytvloeyet/ ende van die handelt hy seer vele:
  - Ten eersten van de ware berou ofte beteringhe int ghemeen/ Capit.3.
  - Daer nae van de Papistische berou/ ende door die oorsake van de
    - Pinsinghe des herten. / Biechte ofte belydenisse des monts. / Voldoeninghe des Wets. — Capit.4.
    - Aflaten. / Vaghevyer. — Capit.5.
  - Ten laetstẽ/ op dat hy van de ware berou in specie ende bysondere handele/ dat is van de twee deelẽ des selven/ van de afstervinge des vleeschs, ende levẽdichmakinge des geests, soo comt hy tot dat levẽ des Christen menschen/ die in beyde der selver bestaet/ alsoo nochtans dat hy
    - Ter eerster plaetsen dit by allen wil voor de bekende waerheyt beleden te worden / Dattet gheen Christen is/ die niet met een sonderlinge liefde der rechtveerdichept beroert en wordt/ Capit.6.
    - Daer nae soo overloopt hy cortelicken de somma des Christelickẽ levendes, op dat een yeder gelijck een richtsnoer hebbe/ na den welcken hy syn levẽ vruchtbaerlickẽ richtẽ ende schicken moge/ welcke nadien het in grootẽ arbeyt ende swaricheydẽ volbrengt/ Cap.7. daerom hy terstont
      - Dientlichept des cruyces beschrijft/ Capit.8.
      - Eñ roept ons te rugge tot de bedenckinge des toecomẽdẽ levẽs, Cap.9
      - Eñ (dat tot desen handel nootlicken dient) wijst oock aen hoe men dit tegenwoordighe leven/ eñ syn behulpinghe moet ghebruycken/ op dat in dit selvighe deel niet gesondicht en worde/ Capit.10.
- Ten vierden/ op dat hy te claerder bewijse welc de nutticheyt deses geloovens zy, ende wat vruchten daer na volghen.
  - Ten eersten handelt hy van de rechtveerdichmakinge des gheloofs, ende dat op dese wijse dat hy
    - Ten eersten/ de sake selve vast maket/ Capit.11.
    - Daerna de rechtveerdichept der wercken omstootende/ die hier tegens plach opgerecht te worden/ bewijset
      - Ten eersten/ Van de beschrijvinghe der volcomen rechtveerdichmakinghe, Capit.12.
      - Daer na arbeyt hy van de twee dingen die soo grootelicken seer te verhoeden zyn/ Capit.13.
      - Ten derden/ van dat beginsel ende voortganck der rechtveerdichmakinge (die hy alle den anderen bewijst te ontbreken) in den herborenen/ Capit.14.
      - Ten laetsten / van de twee leelicke vruchten die de rechtveerdichmakinge der wercken volghen/ Capit.15.
    - Ten laetsten
      - Wederleyt hy de calumniẽ eñ lasteringen der wederpartyen/ Capit.16.
      - Oock de argumenten der wederpartyders.
  - Daer na handelt hy van de Christelicke vryheyt, die als een aenhanckfel der rechtveerdichmakinghe is/ Capit.19.
- Ten vijfsten comt hy tot dat ghebet: Ende dat dit zy
  - De voornaemste oeffeninge des geloofs/
  - Waer door wy Godes weldaet dagelijcx vercryghen. — Cap.20
- Ten sesten / nae dien hy te voren int eerste Capittel gesept hadde dat niet alleene alle menschen sonder onderschept de leere des Euãgeliũ omhelsden / maer alleene de ghene die God door syns Geests cracht waerdicht/ op dat dat selve niemant ongerymt soude schijnẽ/ so voecht hy hier eenen bysonderen handel by/ Van de eeuwighe verkiesinghe Gods. Al waer hy
  - Ten eersten die leere selve drijft/ te weten/ sommighe verordent te worden ter
    - Salichept. / Verdoemenisse. — Cap.21.
      - Ten eersten die uyt de beloftenisse des
        - Wets ende Euangeliũ ghenomen worden/ Capit.17.
      - Daer na de dinghen met den welcken / uyt den wercken loon beloofte zynde/ de rechtveerdichept der wercken besloten wort/ Capit.18.
  - Daer nae bewijst hy tselve met ghetuyghenisse der Schriftueren/ Capit.22.
  - Ten derden wederleyt hy de beschuldinge ende lasteringhe / daer dese leere altyt t'onrecht mede beswaert is gheweest/ Capit.23.
  - Ten laetsten toont hy wat ons te houden zy van de ghewissichept soo wel der
    - Verkiesinghe als der Verworpinge. — Capit.24.
- Ten laetsten/ nae dien het ons om veelerhande dinghen verdrietelicken zijn can/ onder desen harden strijt gheoeffent te worden/ die dat leven des Christen menschen altoos aenhanghet/ soo leert hy hoe dat dat selve versoetet mach worden door de betrachtinghe der Verrijsenisse, ende daerom hangt hy den handel der selvigher daer aen/ Capit.25.

Onderwijſinghe der Chriſte-licker Religie.

HET DERDE BOECK.

Hoe de ghenade Chriſti ontfanghen wort/ ende wat vrucht ons daer uyt comt/ ende wat eynde daer nae volcht.

Het eerſte Capittel.

Dat het ghene dat van Chriſto gheſproken is, ons voorderlick is door de verborghen werckinghe des Gheeſts.

De heylighe Gheeſt (van wiens weſen ende Godheyt in d'eerſte boeck ghehandelt is) is den bant onſer vereeninghe met Chriſto.

NU moeten wy ſien hoe de goeden tot ons comen/ die de Vader heeft ſijnen eenichghebooren Sone ghegheven/ niet tot ſijn eyghen gebruyck/ maer om dat hy de arme gebreckelicke menſchen ſoude rijcke maken. Ende ten eerſten moeten wy weten dat al wat Chriſtus tot ſalicheyt des menſchelicken gheſlachts gheleden ende ghedaen heeft/ ons onnut ende crachteloos is/ ſoo langhe als Chriſtus buyten ons is/ ende wy van hem verſcheyden zijn. Daerom moet hy onſe worden ende in ons woonen/ op dat hy het ghene dat hy van den Vader ontfangen heeft/ ons mede deele. Daerom wort hy onſe hooft genaemt/ ende de eerſtgheboren onder vele broeders/ ende wy zijn wederom gheſeyt in hem geplant te worden/ ende hem aen te doen: want (gelijck ick gheſeyt hebbe) van al dat hy beſit/ en comt ons niet toe tot dat wy met hem in een waſſen. Ende hoewel het waerachtich is/ dat wy dit door het geloove vercrijghen/ nochtans dewijle wy ſien dat niet alle menſchen de gemeynſchap Chriſti aennemen die door het Euangelium ghegheven wort/ ſoo leert ons de ſake ſelve dat wy moeten hoogher op climmen/ ende van de verborghen cracht des Geeſts onderſoecken/ waer door het gheſchiet dat wy Chriſtum ende alle ſijn goet beſitten. * Jck hebbe boven gehandelt van de eeuwige Godheyt ende weſen des Gheeſts/ nu ſullen wy met dit ſonderlicke hooftſtuck te vreden zijn/ dat Chriſtus alſo is in het water ende bloet ghecomen/ dat de Gheeſt van hem betuycht/ op dat de ſalicheyt die hy heeft vercreghen/ ons niet en ontgae noch vergeten worde. Want ghelijck daer drie ghetuyghen genaemt worden in den hemel/ de Vader/ het Woort/ ende de Gheeſt: alſoo worden daer oock drie genaemt op der aerde/ Water/ Bloet/ eñ Gheeſt. Ende de ghetuygheniſſe des Gheeſts en wordt niet vergeefs wederom verhaelt/ de welcke wy gevoelen als eenen zegel in onſe herten gedruckt te zijn. Hier uyt comt dat ons daer door deſe afwiſſchinghe ende offerhande Chriſti verſeghelt wort. Daerom ſeyt Petrus oock dat de geloovighe uytvercoren zijn in de heylichmakinghe des Gheeſts/ tot gehoorſaemheyt ende beſprenginghe des bloets Chriſti. Met deſe woorden vermaent hy ons dat de Gheeſt onſe zielen door verborghen beſprengingen des heyligen bloets Chriſti reynicht/ op dat het niet te vergheefs uytghestort en zy. Alſoo oock Paulus van de reyninghe ende rechtveerdichmakinghe ſprekende/ ſeyt dat wy dat beyde vercrijghen in den naem Jeſu Chriſti/ eñ des Geeſts onſes Gods. De ſomma is dit/ dat de heylige Geeſt de bant is daer mede Chriſtus ons crachtichlick aen hem verbint. Hier toe dient oock dat wy in den voorgaenden boeck hebben van de ſalvinghe gheleert.

Ephef. 4.15. Rom. 8.29. Rom. 11.17. Gal. 3.17.

Welcke door den gheloove gheſchiet.

Maer nochtans door een heymelicke werckinghe des heyligen Gheeſts/ ghelijck het uyt de navolgende ghetuyghemiſſen openbaer is.

* Lib. 1. cap. 13. ſect. 14. 15.

1. Joan. 5.7.8.

1. Pet. 1.2.

1. Cor. 6.11.

2 Maer op dat deſe ſake die ſeer weerdich is te weten/ te ſekerlicker bekent worde/ ſoo moeten wy weten dat Chriſtus is ghecomen op een ſonderlicke wyſe met den heylighen Gheeſt begaeft zijnde: te weten/ om dat hy ons ſoude van de werelt af ſcheyden/ ende tot de hope der eeuwigher erve verſamelen. Hierom wordt hy de Gheeſt der heylichmakinghe ghenaemt/ om dat hy ons niet alleenlick en onderhoudt ende ſterckt door de ghemeen cracht die alſoo wel in het menſchelicke geſlachte als in andere dieren ghesien wort/ maer is een wortel ende zaet des hemelſchen levens in ons. Daerom prijſen de Propheten het Rijcke Chriſti voornemelic hier mede/ dat de overvloedicheyt des gheeſts ſoude rijckelicker daer in bloeyen. De plaetſe Joelis is boven andere uytnemende/ daer hy ſeyt: Jck ſal te dien dage van mijnen Gheeſt uyt ſtorten op alle vleeſche. Want hoewel hy ſchijnt de gaven des Gheeſts te verſtaen van het Prophetiſche ampt/ ſoo gheeft hy nochtans onder deſe wyſe van ſpreken te kennen/ dat God door de verlichtinghe ſijns Gheeſts hem Diſcipulen make uyt de gene die eerſtmael der hemelſcher leeringhe niet deelachtich en waren. Eñ dewijle God de Vader ons om ſijns Soons wille met den heyligen Gheeſt begaeft/ ende nochtans de gantſche volheyt by hem geſet heeft/ om dat hy ſoude de Dienaer ende uytdeelder ſijner mildicheyt zijn: daeromme wort de Gheeſt genoemt/ nu des Vaders/ nu des Soons Gheeſt te zijn. Ghy (ſeyt Paulus) en zyt niet in vleeſch/ maer in den Gheeſt/ want de Gheeſt Gods woont in u. Jſt dat yemant den Gheeſt Chriſti niet en heeft/ die en comt Chriſto niet toe. Eñ hy verweckt ons tot hope van volcomē vernieuwinghe/ om dat de ghene die Chriſtum heeft van de dooden verweckt/ ſal onſe ſterffelicke leden levendich maken om ſijns Gheeſts wille die in ons woont. Wāt het en is niet ongeſchickt dat den Vader wort lof voor ſijne gavē toe geſchreven/ daer van hy de autheur is/ ende datmen nochtans dat ſelve Chriſto toe ſchrijft/ by den welcken de gaven des Gheeſts bewaert worden om den ſijnen te gheven. Daerom roept hy tot hem alle de gene die dorſten/ op dat ſy drincken. Ende Paulus leert dat eenen yeghelicken de Gheeſt wort uytghedeylt nae de mate der gave Chriſti. Eñ men moet weten dat hy ghenoemt wort

In Chriſto den Middelaer is de volheyt der gaven des H. Gheeſtes aen te mercken/ ende tot wat eynde.

Joel. 2.28.

Waerom de H. Gheeſt ghenoemt wort de Geeſt des Vaders ende des Soons.

Rom. 8.9.

Rom. 8.11.

Joan. 7.37.

Ephef. 4.7.

wort de Gheest Christi/ niet alleenlick soo ver-
re het eeuwighe woort Gods is door den selven
Gheest met den Vader vereenicht: maer oock
soo verre het den persoon des Middelaers
draecht: want hadde de Middelaer met dese
cracht niet begaeft geweest/ soo soude hy te ver-
gheefs tot ons ghecomen hebben. Nae dit ver-
1.Cor.15.45. stant wort hy ghenoemt de tweede Adam/ upt
den Hemel ghegheven tot eenen levendichma-
kenden Geest. Daer wort dat sonderlick leven
dat de Sone Gods den synen in geeft/op dat sy
een met hem zijn/ van Paulo vergheleken met
den natuerlicken leven/ dwelck oock den ver-
2.Cor.13.13. worpenen ghemeyn is. Desgelijcx daer hy den
ghelooviighen de ghenade Christi/ende de liefde
Gods wenscht/daer stelt hy oock de deelachtic-
heyt des Gheests by/sonder de welcke niemant
en sal de gonste Gods/ noch de weldadicheyt
Rom.5.5. Christi smaken. Alsoo seyt hy oock ergens: De
liefde Gods is in onse herten uytghestort door
den heylighen Gheest/ die ons is ghegheven.
Die heerlicke namen des H. Gheestes. 3 Ende hier ist nut te aenmercké wat namen
de Schriftuere den Gheest geeft als sy van den
oorspronck ende van de gantsche wederoprech-
1. Wort hy genaemt den Gheest der aenneminghe tot kinderen. tinghe onser salicheyt handelt. Ten eersten
wort hy ghenaemt de Gheest der aenneminge
tot kinderen / om dat hy ons een ghetuyghe is
der onverdiender goetwillicheyt Gods / daer
Rom.8.16. mede God den Vader ons heeft in sijnen lieven
eenichgheboren Sone aen ghenomen / om dat
hy ons soude een Vader zijn/ eñ geeft ons moet
om met betrouwen te bidden/ jae gheeft ons de
woordé in den mont/ dat wy onvertsaecht roe-
Galat.4.6. pen/Abba/ Vader. Om dese selve oorsake wort
2. Het pant ende zeghel. hy ghenoemt de pant ende zegel onser erve/ om
2.Cor.1.21. dat hy ons / die wy in dese werelt vreemdelin-
ghen/ende den dooden gelijck zijn/alsoo uyt den
hemel levendich maeckt / dat wy seker zijn dat
onse salicheyt onder de ghetrouwe bewaringhe
3. Het leven. Gods onbevreest is: waerom de Gheest oock
Rom.8.10. ghenoemt wort het leven om der rechtveerdic-
heyt. Ende dewijle hy ons door sijn verborghen
besprenginge vruchtbaer maeckt om spruyten
der rechtveerdicheyt voort te brengen/soo wort
4. Het water. hy daerom dickmael water ghenoemt/ghelijck
Esai.55.1. by Esaiam/ daer hy seyt: Comt tot den water
Esai.44.3. ghy alle die dorstet. Item/Ick sal mijné Geest
uytstorten op de dorstige/ ende waterstroomen
op de dorre aerde. Hier mede comen oock de
de woorden Christi over een/ die ick boven ver-
Joan.7.37. haelt hebbe: Ist dat yemant dorst/ die come tot
my. Hoewel hy wort oock somtijts water ge-
noemt/ om sijn cracht tot reyninge ende suyve-
Ezech.36.25. ringhe / ghelijck by Ezechielem / daer de Heere
reyn water belooft om sijnen volcke de onrey-
nicheyt af te wasschen. Ende om dat hy den ge-
nen die hy door het sap sijner genade heeft over-
goten / de jeucht ende sterckte des levens weder
5. Olye ende Salvinghe. geeft eñ onderhoudt/daer uyt wort hy olye ende
1.Joan.2.20.27. salvinge ghenoemt. Wederom dewijle hy onse
boose begeerlickheyt sonder ophouden verteert
6. Vyer. eñ uyt brant/ende onse herten ontsteeckt met de
liefde Gods/ende begeerte der godsalicheyt: om
deses wercks wille wort hy te rechte vyer ghe-
7. Een fonteyne. noemt. Somma / hy wort ons beschreven als
Luc.3.17. een fonteyne/waer uyt ons de Hemelsche schat-
Joan.4.14. ten vloeyen: ofte Gods hant/waer mede hy sijn
8. Gods hant. macht bewijst: want door het aenblasen sijnder
Actor.11.21. cracht geeft hy ons alsoo het levé in/dat wy nu
niet van ons selven gheroert/maer door sijn be-
weginge ende roeringhe geregeert worden: dat
het goet dat in ons is/de vrucht sijnder genaden
zy / ende dat onse gaven sonder hem / zijn duy-
sternisse des verstants / ende verdraeytheyt des
herten. Dit is nu wel claerlick verclaert dat Tghebruyck deser namen.
Christus in maniere van spreken/ ledich licht/
tot dat onse herten op den Gheest mercken:
want wy sien hem flouwelick buyten ons / jae
wy sien op hem als verre van ons zijnde. Ende
wy weten dat hy niemant anders voorderlick
en is/dan dien hy † een hooft/ende ‡ de eerstghe- † Ephes.4.15
boren onder de broeders is: ende eyndelick den ‡ Rom.8.29.
ghenen * die hem aengedaen hebben. Dese eeni- * Gal.3.27.
ghe vereeninge maeckt dat hy niet te vergeefs/ Ephes.5.30.
soo veel ons aengaet / met den naem Salich-
maker en comt. Hier toe dient dat heylighe
Houwelick/waer door wy worden vleesch van
sijnen vleesche/ende beenen van sijne beenen/ jae
een met hem: ende hy vereenicht hem selvé met
ons/ alleenlick door den Gheest. Door des sel-
ven Gheests ghenade ende cracht/ worden wy
sijne leden gemaeckt/ soo dat hy ons onder hem
vervaet/ ende dat wy wederom hem besitten.
4 Maer dewijle het geloove is het voorneem- Dewijle tgeloove het principale werck is des H. Geestes/ daerom wort veeltyts van den gheloove verstaen/ al wat alomme in der Schriftuere ghesept wordt om de cracht ende werckinghe des Gheests uyt te drucken.
ste werck des Gheests / soo wordt ten meesten
deele van den geloove verstaen wat alomme in
de Schriftuere ghelesen wort om de cracht ende
werckinge des Gheests uyt te drucken: om dat
hy ons tot het licht des Evangelij niet en leyt
anders dan door het gheloove: ghelijck Joan-
nes Baptista leert * dat den genen die in Chri-
stum ghelooven / dit voordeel ende privilegie
ghegheven is / dat sy kinderen Gods zijn / die
niet uyt vleesch ende bloet/ maer uyt God ghe-
boren zijn. Daer stelt hy God teghen vleesch
ende bloet / betuyghende daer mede dat het een
gave boven natuere is / dat de menschen Chri- * Joan.1.13.
stum door het ghelooove aen nemen/ die anders
souden in haer ongheloovicheyt blijven. Hier
mede comt de antwoorde Christi over een/ daer
hy seyt: Vleesch eñ bloet en heeft u dat niet ghe- Matt.16.17.
openbaert/maer mijn Vader die in de Hemelen
is. Dit roere ick nu met corte woorden aen/om
dat ic het nu ergens rijckelick gehandelt hebbe.
Paulus seyt oock desghelijcx / dat de Ephesien Ephes.1.13.
zijn versegelt geweest met den heyligen Gheest
der beloften. Want hy bewijst dat de Gheest de
inwendige Leeraer is/door wiens werck de be-
lofte der salicheyt tot onse herten comt/ die an-
ders soude alleenlic in de lucht/ oft in onse ooren
luyden. Desghelijcx als hy seyt dat de Thessa- 2.Thes.2.13.
lonicensen vercoré zijn van God in heylichma-
kinghe des Gheests/ eñ geloove der waerheyt.
Met welcke voeginghe der woorden hy ver-
maent dat het geloove nergés van en comt dan
van den Gheest. Het welcke Joannes claerlic-
ker uyt leyt/ seggende dat wy door den Gheest/ 1.Joan.3.24.
welcken God ons ghegheven heeft / weten dat
hy in ons blijft. Item/ hier uyt bekennen wy 1.Joan.4.13.
dat wy in hem blijven/ende hy in ons/ om dat
hy ons heeft van sijné Geest gegeven. Daerom
heeft Christus sijnen Discipulen / op dat sy de
Hemelsche wijsheyt mochten vaten/ den Geest Joan.14.17.
der waerheyt belooft/den welcké de werelt niet
en can ontfangen. Ende hy schrijft den Gheeste
dit voor sijn eyghen ampt toe/ dat hy sal in ge-
dachtenisse brenghen wat hy met sijnen mont
gheleert hadde: want het licht soude te vergeefs
voor de blinde schijnen/ waert dat de Geest des
verstants niet de oogen des verstants en open-
de: soo datmen hem mach te rechte den sleutel
noemen daer mede de schatten des Hemelschen
rijcx ons ontsloten worden / ende sijn verlich-
tinghe moghen wy noemen het licht onses ver-
stants om daer mede te sien. Daerom prijst
Paulus soo seer den dienst des Geests: want de 2.Cor.3.6.
Leeraers soudé sonder voortganck roepen/ ten
ware dat Christus selve de inwendighe meester

door ſijnen Gheeſt die tot hem trocke / die hem van den Vader ghegheven zijn. Daerom ghelijck wy gheſept hebben dat de volcomen ſalichept wort in Chriſto ghevonden: alſoo op dat wy ſijnder deelachtich worde / doopt hy ons in den heyligen Geeſt ende in het vyer / ons tot het gheloove ſijns Evangeliums verlichtende / ende alſoo vernieuwende dat wy nieuwe creatueren zijn: ende heylicht ons tot tempelen Gods / onſe onreynicheden ſuyverende.

Joan.6.4.
Luc.3.16.

Het ij. Capittel.

Van den gheloove: waer in oock de beſchrijvinge daer van geſtelt wort, ende de eygenſchappen die het heeft, verclaert worden.

Een cort verhael va ſommighe voornaemſte hooftſtucken des gantſche handels van het tweede boecks.

MAer alle deſe dinghen ſullen lichtelick verſtaen worden / als daer een claer beſchrijvinghe des geloofs ſal gheſtelt worden / op dat de leſers haer cracht en natuere bekennen. Ende ick moet hier wederom tot gedachteniſſe brenghen dat boven gheleert is / te weten / dewyle God ons door ſijn Wet leert dat wy doen moeten / dat het grouwelicke oordeel des doodts / dwelck ſy vercondicht / over ons is / iſt dat wy in eenighen deele feylen. Wederom dewijle het niet alleenlick ſwaer / maer gantſchelick boven alle onſe cracht ende macht is de Wet te volbrenghen ghelijck God eyſcht / dat wy ons ſelven alleenlic aenſiende / ende wat wy verdienen overlegghende / niet en connen yet goets hopen: maer ligghen van God verworpen in het eeuwige verderf. Ten derden is verclaert geweeſt / dat daer een middel der verloſſinghe is / waer door wy moghen uyt ſoo jammerlicke ellendichept verloſt worden: te weten / als Chriſtus de verloſſinghe verſchijnt / door wiens hant de hemelſche Vader nae ſijn onghemeten goethept ende goedertierenhept barmhertich over ons zijnde / heeft willen ons te hulpe comen: iſt dat wy met vaſten gheloove deſe barmhertichept aen nemen / ende met ſtantvaſtige hope daer op ruſten. En nu moeten wy overlegge hoedanich dit gheloove moet zijn / door het welcke alle de gene die tot kinderen zijn aen ghenomen / tot de beſittinghe des Hemelſchen rijcx comen: want het is vaſt dat met allerley meyninge / noch oock allerley wijſmakinghe daer toe ghenoechſaem en is. En wy moete dies met te meer achte ende neerſtichept de oprechte eyghenſchap des gheloofs doorſien ende onderſoecken / om dat in deſe tyden veel menſchen in deſen deele ſchadelick dwalen. Want het meeſte deel der werelt als ſy den naem des gheloofs hooren / en verſtaen anders niet dan eenich gheineen ghevoelen dat de Evangeliſche hiſtorie waerachtich zy. Jae als ſy in de ſchole handelen van het gheloove / ſoo verleyde ſy de arme zielen meer van den rechten wech dan ſyſe tot het rechte merck beweghen / ſlechtelick ſeggende dat het God is / de welcken het geloove aenſiet.* Want dewijle God in een licht woont tot het welcke niemant en can comen / ſoo moet Chriſtus daer midden tuſſchen comen. * Daerom noemt hy hem oock het licht der werelt / ende ergens ‡ de wech / de waerhept / en het leven. * Want tot de Vader (die de fonteyne des levens is) en can niemant come dan door hem: Want hy alleen bekent den Vader / ende daer nae de gheloovige den welcken hy het wil openbaren. Na dit verſtant ende ghevoelen ſeyt Paulus ' dat hy geen dinck en acht weerdich te weten / uytgenomen Chriſtum. Ende Act.20. verhaelt hy dat hy het gheloove in Chriſtum vercondicht heeft. En erghens brengt hy Chriſtum voort / aldus ſprekende; Jck ſal dy onder de Heydenen ſenden / op dat ſy vergheving der zonden ontfanghen / ende deel hebben onder de Heylige door het geloove in my. Ende Paulus betuycht dat de eerlickhept Gods ons in den perſoon Chriſti ſienlick is: ofte (het welcke even veel is) dat de verlichtinge der kenniſſe der eerlickhept Gods in ſijn aenſchijn lichtet. Het is wel waer dat het gheloove den eenighen God aenſiet: maer dat moetmen oock daer toe ſeggen / dat het moet Jeſum Chriſtum bekennen / welcken hy gheſonden heeft. Want God ſelve ſoude verre verborghen blijven / waert dat de claerhept Chriſti ons niet en verlichtede. Tot dit eynde heeft de Vader al wat hy hadde / onder den eenichgeboren Soon geſtelt / om dat hy hem ſelven ſoude in dien openbaren: om dat hy door de deelachtichept ſijnder goeden ſoude het waerachtich beelt ſijnder eerlickhept uytdrucken. Want ghelijck gheſept is / dat wy moeten door den Gheeſt getrocken worden / op dat wy verweckt worden / om Chriſtum te ſoecken: alſoo moeten wy oock wederom vermaent worden dat de onſienlicke Vader nergens dan in dit beelt en moet geſocht worden. Van welcke ſake Auguſtinus wijſelick ſchrijft / daer hy van het eynde des gheloofs handelt / leerende dat men moet weten werwaerts / ende wat wech men moet gaen / ende terſtont daer nae leert hy dat de ghene die beyde God ende menſche is / de ſekerſte wech teghen alle dwalingen is: want hy is God / waer toe wy gaen / ende een menſche / door welcken wy gaen. Ende dat deſe twee niet ghevonden en worden anders dan in Chriſto. Ende als Paulus leert datmen ſal op God gelooven / ſoo en is ſijn voornemen niet te ſpreken teghen het ghene dat hy ſoo dickmael ſeyt van den geloove dat ſijn vaſte vaſtichept in Chriſto heeft. En Petrus vereenicht deſe twee teſamen / ſeggende dat wy door Chriſtum in God gelooven.

Het ooghemerck deſes Capittels.
De nootſakelickhept der leere des gheloofs.
Dwelcke de School-leeraers verduyſteren / ſtellende God den welcken t'gheloove aenſiet / Chriſtum achter weghe latende. Maer de ſelve worden met verſcheyde ghetuyghenissen wederlept.
* 1.Tim.6.16
* Joan.8.12.
‡ Joan.14.5.
* Luc.10.22.
' 1.Cor.2.2.
Actor.26.17.
1.Cor.4.5.
Lib.11. de civ. Dei, cap.2.
1.Pet.1.21.

2 So moete wy dan dit quaet ende ontellicke veel meer quaets den School-leerare toe ſchrijven / die Chriſtum gelijck met een voorghehanghen zeyl gedeckt hebben / tot wiens aenſchouwen iſt dat wy niet recht onſe ooghen en ſlaen / ſoo ſullen wy altijts in veel doolhoven verworret worden. Ende boven dat ſy bynae de gantſche cracht des gheloofs door haer duyſter beſchrijvinghe wech nemen ende te niete maken / ſoo hebben ſy noch een ghedichtſel geſmeet van den inwendighen ofte bedeckten ofte onclaren gheloove / met welcken naem ſy een ſeer grove onwetenthept vercieren / ende het arm volc met groote ſchade beſpotten. Jae (op dat ick waerachtichlicker en claerlicker ſpreke dat waer is) door dit gedichtſel en wort het waerachtich gelooue niet alleenlic verduyſtert / maer oock gantſchelick wech genomen. Js dat gelooven / datmen niet en verſtaet / maer alleenlick ſijn ghevoelen ghehoorſaemlicker der Ghemeynte onderworpt? Het geloove en is niet in onwetenthept / maer in kenniſſe gelegen: ende niet alleenlick in de kenniſſe Gods / maer des Goddelicken willes. Want daer door en vercrijgen wy gheen ſalichept / te weten / om dat wy bereyt zijn voor waerhept aen te nemen al wat de Ghemeynte ofte kercke leert / ofte om dat wy de ſorghe van onderſoecken ende bekennen haer overgheven: maer als wy bekennen dat God onſe genadige Vader is / * door de verſoeninghe die door Chriſtum geſchiet is: ende dat Chriſtus ons is ghegeven tot rechtveerdichept / heylichept en leven. Door deſe kenniſſe (ſegghe ick / ende niet door de onderworpinge onſes ghevoelens) hebben wy den inganck tot het rycke der hemelen. Want als

De leeringhe van dat ingewonden geloove (daer mede het volc ſekere kenniſſe hem de ghemeynte onderwerpt) wort teghen ghestreden.
Fides implicata.
Want het neemt wech het rechte gelooue / dwelcke ghelegen is in de kenniſſe des goddelicken willens.
Wat deſen wille / ende hoe noodich de kenniſſe des ſelven zy.
* 1.Cor.1.30.

Rom.10.10.

als de Apostel seyt dat wy metter herten ghelooven tot rechtveerdicheyt / ende dat metten mont de belydinghe gheschiet tot salicheyt/ soo geeft hy te kennen dattet niet genoech en is dat yemant inwendichlick ofte bedecktelick ghelooft dat hy niet en verstaet/ noch ooc en ondersoeckt: maer hy eyscht een claer uytghedruckte bekenninghe der goedicheyt Gods/ in de welcke onse rechtveerdicheyt gheleghen is.

Wel ist waer/ datter veel dinghen voor ons duyster zyn ende wesen sullen.

3 Voorwaer dewijle wy met soo groote onwetenheyt bevangen zijn/ so en versake ick niet dat ons nu vele dingē onclaer ende duyster zijn/ ende ooc wesen sullen/tot dat wy sullē den pack onses vleeschs afgeleyt hebben/ ende der tegenwoordicheyt Gods naerder ghecomen zijn: in welcke onclare dinghen niet beters en is dan dat de mensch sijn oordeel achter houde / eñ sijn herte versterckt om eenicheyt met de Gemeynte te houden. Maer datmen onder dese voorwendinge een onwetenheyt met vernedertheyt vermengt / soude gheloove noemen / dat ware seer ongeschickt. † Wāt het geloove is in de kennisse Gods eñ Christi / ende niet in de eerweerdicheyt der Ghemeynte gheleghen. Ende wy sien hoedanich een doolhof sy met haer sulcke onclaerheyt eñ inwimpelinge getimmert hebben/dat alle dinck sonder onderscheyt/soo verre het onder den naem der ghemeynte wordt voor ghegeven / jae oock somtijts seer grouwelicke dwalinghen / sullen van de ongheleerde als een woort Gods aengenomen worden. Eñ hoewel dese onvoorsichtige lichtveerdicheyt een seer seker oorsake is tot vallen / nochtans wordt sy van hem ontschuldicht / om dat daer door niet bescheydelick gheloost en wordt/ maer met dese conditie: Ist dat het gheloove der ghemeynte sulcx is. Alsoo dichten sy dat de waerheyt in dwalinghe/ het licht in duysternisse/ de rechte wetenschap in onwetentheyt gelegen is. Ende op dat wy niet te langhe en zijn in dese dinghen te wederleggen / soo vermanen wy den Leser alleenlick / dat hyse met onse leere overlegghe. Want de claerheyt der waerheyt selve sal ghenoech bequame wederlegginge gheven. Want by hen en wort niet ghehandelt oft het geloove zy door vele overblyffelen der onwetentheyt onclaer / maer sy segghen dat die recht ghelooven/ die in hare onwetentheyt slapen/ ende hen selven toe gheven ende wel behaghen soo verre sy met de autoriteyt ende het oordeel der Ghemeynte ghevoelen in dinghen die hen onbekent zijn: Maer leert de Schrift niet alomme dat het gheloove niet is sonder verstant?

Nochtans ist gheloove ghelegē in Gods ende Christi kennisse/ ende niet in de eerbiedinghe der kercke.
† Joan.17.3.

Een andere wederlegginghe/ genoemen van eenighe ongeschicktheden/ die uyt dese leere volghen.

4 Wy laten toe dat het gheloove soo langhe wy in de werelt vreemdelinghen zijn/ingewonden ende onclaer is/ niet alleenlick om dat ons noch vele dingen verborghen zijn/maer om dat wy met vele wolcken der dwalingen bevangen zynde / niet en connen alle dinghen verstaen. Want der aldervolmaeckster menschē opperste wijsheyt is voortganck doen/ ende met lieflicke leerlickheyt arbeyden om voorder te comen. Daerom vermaent Paulus de gheloovige dat sy de openbaringhe verwachten als sy in eenighe sake verscheydelick gevoelen. Eñ voorwaer de bevindinghe leert ons dat wy soo lange wy met dit vleesch becleedt zijn / min verstaen dan te wenschen ware: ende dagheliycx lesende/ vinden wy vele duystere plaetsen die ons onse onwetentheyt voor oogen stellen. Ende met desen thoom wederhout God ons in maticheyt ende ootmoedicheyt/ eenen yegelicken een mate des gheloofs gevende/ op dat oock de beste Leeraer bereyt zy om te leeren. Van dit onclaer geloove

In wat verstant dat wy ons gheloove bekennen sullen ingewonden eñ duyster te wesen.

Phil.3.15.

moghen wy schoone exempelen aenmercken in de Discipulen Christi eer sy de volle verlichtinghe des Gheests vercreghen hadden. Wy sien hoe swaerlick sy selfs de beginselen der leere aen nemen / hoe wanckelbaer sy zijn in seer cleyne dinghen: hoe cleynen voortganck sy deden nae haers meesters mont hoorende: Ja oock als sy tot het graf loopen / ende van de vrouwen vermaent worden/soo is de wederopstandinge der dooden als eenen droom. Dewyle Christus te voren hen ghetuygenisse ghegeven heeft/ dat sy gheloofden/ soo en mogen wy niet segghen dat sy gantschelick sonder gheloove gheweest zijn: Jae hadde sy niet gheloost dat Christus soude weder op staen / soo soude alle haren lust vergaen hebben. Ende die vrouwen en waren niet door superstitie beweecht dat sy het lichaem eens dooden mensches/ van wiens leven gheen hope en ware / souden met specerie begraven: maer hoewel sy sijne woorden gheloofden/ wetende dat hy waerachtich was/ soo heeft nochtans de ongheschicktheyt ende groviche yt daer mede haer verstant noch bevanghen was/ het gheloove met duysternisse overdeckt/ soo dat sy bynae verbaest waren. Waerom oock van hen gheseyt wort/dat sy doe eerst gheloofden/doe de waerheyt der woorden Christi van hen met der daet bevonden was: niet dat sy doe begonsten te gheloven / maer om dat het zaet des verborgen geloofs dat in hare hertē gelijck doot was/ doe voortquam/ sijn cracht ontfangen hebbende. Soo was dan in hen een waerachtich gheloove/ maer het was nochtans onclaer: want sy hadden Christum voor haren eenigē leeraer aen genomen. Daer na van hem geleert zijnde/ hebben sy hem voor den autheur haerder salicheyt ghehouden. Somma/ sy geloofden dat hy was uyt den Hemel ghecomen/ om dat hy soude door de ghenade des Vaders Discipulen tot den Hemel versamelen. Ende daer is geen ghemeynsamer bewijsinge hier van te soecken/ dan dat altyts in alle Christenen het geloove is met ongheloovicheyt vermengt.

Exempelen in den Apostelen.

In allen gheloovighen.

5 Men mach oock het gheloove onclaer noemen/ het welcke nochtans eyghentlick anders niet en is dan een voorbereydinge des geloofs. De Euangelisten segghen van velen dat sy ghelooft hebben / die alleenlick door miraculen tot verwonderinghe ghetrocken zijnde/ niet voorder en zijn ghecomen dan dat sy gheloofden dat Christus de beloofde Messias was / hoewel sy de leere des Euangelij niet selfs een weynich gesmaeckt en hadden. Sulcke aenmerckinge door de welcke sy beweecht wordē om Christo geerne hen selven te onderworpen / wordt met den naem des gheloofs verciert / hoewel sy alleenlick een begin des gheloofs was. Alsoo oock die Hovisch man die der belofte Christi vā de heylinghe sijns soons gelooft hadde/heeft (ghelijck de Euangelist betuycht) wederom gheloost doe hy te huys quam: te weten/ om dat hy ten eersten als een antwoorde Gods achtede / dat hy uyt den monde Christi hoorde: eñ daer nae heeft hy hem tot sijn autoriteyt begheven om de leere aen te nemen. Hoewel men moet weten dat hy alsoo leerlick ende bereyt was om te leeren/ dat nochtās dat woort/ gelooven, ter eerster plaetse beteeckent een gheloove van een sonderlick dinck/ eñ dat hy ter tweeder plaetse getelt wort onder de Discipulē die haer onder Christo begeven hadden. Sulck exempel toont Joannes in de Samaritanen die de woordē der vrouwe geloofden/ so dat sy yverichlick tot Christum liepen; nochtās dewyle sy Christum gehoort hebbende/

Oock is het een duyster gheloove/ als daer eē voorbereydinghe des gheloofs by sommighen is.

Joan.4.53.

Joan.4.42.

bende/ aldus spreken: Nu en ghelooven wy niet om uwer woordē wille/ maer wy hebben hem ghehoort / ende weten dat hy de Salichmaker der werelt is. Hier uyt is het openbaer dat oock de ghene die noch de eerste beginselen der leere niet gheleert en hebben / nochtans soo verre sy tot ghehoorsaemheyt beweecht zijn/ gheloovighe ghenoemt worden: niet eyghentlick/ maer om dat God nae syn goedertierenheyt de Godsalighe ghesintheyt geweerdicht met den naem des geloofs te eeren. Maer dese leerlickheyt met begeerte voortganck te doen/ is verre van de grove onwetentheyt daer in die slapen/ die met den onclaren/ ofte inwendighen/ ofte bedeckten gheloove (ghelijck dat van de Papisten gedicht wordt) te vrede zijn. ‡ Want ist dat Paulus die strengelick straft/ die altijts leerende/ nemmermeer tot de wetenschap der waerheyt en comen/ hoe veel swaerder schande verdienen die/ die willens soecken niet te weten?

Maer dese bequaemheyt van leeren is verre verscheyden van dat ingewonden gheloove der School-leeraers. ‡ 2.Tim.3.17.

6 Soo is dan dit de waerachtighe kennisse Christi/ dat wy hem aen nemen sulck als hy is van den Vader voorghestelt / ende ghegheven wort/ te weten/ becleet met syn Euangelium: want gelijck hy verordēt is tot een merck ende eynde onses gheloofs / alsoo en connen wy den rechten wech tot hem niet gaen / ten zy dat het Euāgelium ons voor gaet ende leyt. Ē̃n voorwaer de schatten der ghenade worden ons daer in geopent: ende als die gesloten waren so soude Christus ons weynich voordeels aen brengen. Alsoo stelt Paulus het gheloove tot een onverscheydelick geselschap der leere/ aldus sprekēde: Ghy en hebt Christum also niet geleert/ ist dat ghy gheleert zyt welck de waerheyt zy in Christo. Nochtans en vinde ick het gheloove niet alsoo aen het Euangelium / dat ick niet en bekenne dat van Mose ende de Propheten geleert is dat tot de stichtinge des geloofs genoech zy: maer dewyle Christus volcomelicken geopenbaert is in den Euangelio/ so is het van Paulo te rechte de leere des gheloofs genoemt. Daerom seyt hy oock ergheus dat de Wet is door de comste des gheloofs wech ghenomen/ende verstaet daer onder dit woort/gheloove, een nieuwe ende onghewoonlicke leere / waer mede de leeraer Christus verschenē zijnde/ de barmhertichheyt des Vaders meer verclaert / eñ onse salicheyt sekerlicker betuycht heeft. Hoewel het sal een lichter ende bequamer wijse van leeren zijn/ ist dat wy van het generale ofte ghemeene af comen tot het speciale ofte sonderlicke. Ten eersten moeten wy weten dat het gheloove altijts op het woort siet/ eñ daer aen hangt/ ende niet meer en can daer van verscheyden worden/ dan de radien van der Sonne uyt de welcke sy comen. Daerom roept God by Esaiam: Hoort my/ende uwe ziele sal leven. Ende de selve fonteyne des gheloofs bewijst Joannes met dese woordē: Dese dingen zijn geschrevē op dat ghy ghelooft. Ende de Prophete willende het volck vermanen tot gheloove/ seyt aldus: Ist dat ghy heden syn stemme hoort. Ende dit woort/hooren, wort in veel plaetsen genomen voor ghelooven. Eyndelick het en is niet sonder oorsake dat God by Esaiam de kinderen der gemeynte van de ghene die vreemde zijn/ onderscheyt met dit teecken/dat hyse alle sal leeren/op dat sy van hem gheleert zyn: want ware het een ghemeyn weldaet/ waerom soude hy syne woorden voeghen tot weynighe? Hier mede comt over een dat de Euangelisten alom dese twee woorden/ ‡ gheloovige ende Discipulen gebruycken / als beyde een dinck beteeckenende/ eñ voornemelick

Ende alsoo siet het gheloove op dwoort Gods/ dat het woort zy de fonteyne eñ den gront des geloofs/ ende als eenē spiegel/ waer in het God aenschouwt.

Ephes. 4.20.

Rom.10.4.

Bewijs ghedaen met verscheyden ghetuyghenissen der Schriftueré.

Esai.55.3.

Joan.20.31.

Psal.95.8.

Esai.53.13.

‡ Act.6.1.2.7. ende 9.1.10. 15.25.26.38. eñ 11.26.29. ende 13.52. eñ 14.15.16. 18.19.20.21.

Lucas in de handelinghe der Apostelen dickmael / jae noemt oock een vrouwe Discipulinne/Actor.9. Daerom/ist dat het gheloove oock op het weynichste af wijckt van dit merck daer op het moet sien/ so en behoudt het syn natuere niet/maer is een onseker lichtveerdich geloove/ ende een ongheſtadige dwalinge des verstants. Dat selve woort is het fondament waer door het gesterckt/ende opghehouden wort/ende als het daer af wijckt/ so valt het. Daerom ist datmen het woort wech neemt/soo en sal daer geen gheloove blyven. Wy en handelen hier niet of de dienst der menschē noodich zy om het woort Gods te zaeyen / op dat het gheloove daer uyt come/dit sullen wy op een ander plaetse handelen: maer wy segghen dat het woort selve op wat wijse het tot ons comt/ is ghelijck een spieghel waer in de gheloovige God aenschouwen. Daerom het zy dat God menschen arbeyt daer toe ghebruyckt / oft alleenlick door syn cracht werckt / soo vertoont hy nochtans altijts hem selven door syn woort den genen die hy wil tot hem trecken. Hierom seyt Paulus dat het gheloove is ghehoorsaemheyt / die den Euangelio bewesen wort/eñ by den Philippensen prijst hy ergens de onderdanicheyt des geloofs. Want in het verstant des gheloofs en is niet alleenlick noodich dat wy God kennen / maer oock / jae voornemelick / dat wy verstaen hoedanich syn wille tot ons is. Want daer en is soo veel niet aen gelegen dat wy weten wie God zy in hem selven / maer hoedanich hy ons wil zyn. Soo hebbē wy dan nu dattet geloove is een kennisse des Godlicken willes tot ons / uyt syn woort verstaen. Het fondament des geloofs is een vast gevoelen dat God waerachtich is. Van wiens sekerheyt soo lange uwe herte sal twijfelen/ soo lange sal oock de autoriteyt syns woorts twijfelachtich eñ swack/of eer te niet zyn. Want het en is niet ghenoech datmen ghelooft dat God waerachtich is als die noch lieghen noch bedrieghen en can/ ten zy datmen oock sonder alle twijfelinghe houde dat al wat uyt hem comt/ heylighe ende onveranderlicke waerheyt zy.

Eyndelick/ sonder de kennisse des woorts en can geen gheloove wesen.

Rom.1.5.

Phil.2.17.

De somma deses handels tegēs de leere der Schoolleeraers van dat ingewonden ende duyster gheloove.

7 Maer dewyle het herte des menschens niet en wort door allerley stemme Gods opgerecht tot den gheloove / so moeten wy noch ondersoecken wat het gheloove eyghentlick in het woort aensiet. Het was Gods stemme die tot Adam seyde: Ghy sult dē doot sterven. Het was Gods stemme die tot Caim sprack: Het bloet uwes broeders roept tot my van der aerde. Maer dese stemmen en connen in hen selven niet dan het gheloove wanckelbaer maken: soo verre ist dat sy souden bequaem zijn om dat te versterckenn. Hierentusschen en versaken wy niet/ dat des gheloofs ampt is der waerheyt Gods te onderschrijven/ ende voor enckel waerheyt te houden / soo wanneer / ende soo wat / ende op wat wijse hy oock spreeckt: maer wy soecken nu alleenlick wat dinck het gheloove in Godes woort vindt / waer op het mach steunen ende rusten. Hoe en sal onse conscientie niet beven ende verschricken/ als sy niet anders en siet dan verbolghentheyt ende wrake? ende hoe en soude sy niet van God vlien van den welcken sy vergrout? Nu het geloove moet God soecken ende niet vlien. Soo sien wy dan dat wy noch gheen volcomen beschryvinghe des gheloofs hebben: want eenigherley wille Gods te kennen / en is geē geloove te achten. Maer of wy in de plaetsen des Godlicken willes daer van het woort dickmael een droevige bode/eñ een grouwelicke verconding he is / stelden de goetwillicheyt ofte barmher-

Wat eygentlic dat gheloove in dwoort Gods aēsiet.

Genes.2.17.

Genes.4.10.

barmhertichept Gods. Wp souden voorwaer also den aert des geloofs naerder comen. Want dan worden wp getrocken om God te soecken/ als wp verstaen dat onse salichept bp hem bewaert wort: dit selve wordt ons bevesticht als hp betupcht ende versekert dat hpse besorcht ende beneersticht: daerom is de belofte der ghenade noodich/ daer mede ons betupcht wordt dat de Vader genadich is: want wp en connen niet anders tot hem comen/ ende het herte des menscheS can hem alleenlick op de belofte der genade rusten. Hierom worden in de Psalmen alom dese twee te samen ghestelt/ gelijck sp aen malcanderen hanghen/ te weten/ de barmhertichept eñ waerhept: wãt het en soude ons niet helpen dat wp wistē dat God waerachtich is/ waert dat hp ons niet goedertierenlick tot hem en trocke: noch wp en souden sijn barmhertichept niet moeten aennemen/ waert dat hp ons die niet door sijn stemme voor en stelde. Gelijck als David sept: Jck hebbe uwe waerhept ende salichept vercondicht: ic en hebbe uwe goethept ende waerhept niet verborghen/ laet uwe goethept eñ waerhept mp bewaren. Ende erghens: Uwe barmhertichept is tot de hemelen/ uwe waerhept tot de wolcken. Item: Alle de wegen des Heeren zijn barmhertichept ende waerhept den genē die sijn verbont bewaren. Item: Sijn barmhertichept is over ons vermenichvuldicht/ eñ de waerhept des Heeren blijft in der eeuwichept. Item: Jck sal uwē naem singē over uwe barmhertichept eñ waerhept: Jck gae voorbp dat in dit selve gevoelē gelesen wort bp de Propheten/ te weten/ dat God rechtveerdich eñ getrouwe is in sijn beloftē. Want wp soudē lichtveerdichlick achten dat God ons genadich is/ ten ware dat hp van hem selvē betupchde ende ons te voren riepe ende trocke/ op dat sijn wille niet twijfelachtich noch dupster en ware. Ende nu heeft hem behaecht dat Christus de eenighe pant der liefde zp: sonder den welckē opwaerts ende nederwaerts teeckenen des haets eñ toornichepts gesien worden. Nu dewyle de kennisse der goethept Gods niet veel voordeels en doet/ ten zp dat hp ons daer in gerust make/ soo moet men dat verstant upt sluptē dat met twijfelinghe vermengt is/ het welcke niet ghestadich en is/ maer met hem selvē strijt. Maer het is verre dat des menschen verstant/ ghelijck het blint ende verdupstert is/ soude connen doordringen/ ende op climmē om dē wille Gods te verstaen/ ende oock dat het herte/ gelijck het met eeuwige twijfelinghe ongheſtadich is/ soude in de vaste mepninge gerust blijvē. Daerom moet het verstant van elders verlicht/ eñ het herte gesterckt worden/ op dat het woort Gods volcomen geloove bp ons hebbe. Nu sullen wp een rechte beschrijvinge des gheloofs hebben/ ist dat wp segghen dat het is een vaste ende seker kennisse der godlicker goetwillichept tot ons/ de welcke in de waerhept der onverdiēder belofte in Christo ghefondeert zijnde/ door den hepligen Gheest geopenbaert/ eñ in onsen herten versegelt wort.

8 Maer eer ick voorder voortgae/ soo sullen hier sommighe voorreden noodich zijn om die knoopen te ontdoen die anders souden moghen de Lesers verhinderen. † Ende ten eersten moet men dat beuselachtich onderschept des gefoormden ende onghefoormden gheloofs/ dwelck in de scholē onmegaet/ wederleggen. Want sp dichten dat die ghelooven al wat tot der salichept noodich is/ die door gheen vreese Gods/ eñ geen gevoelen der Godsalichept geroert en worden. Maer dat is ghelijck of de heplige Gheest onse herten tot het geloove verlichtende/ ons niet en ware een ghetupge onser aennemighe tot kinderen. Nochtãs hoewel de gantsche Schrifture daer teghen roept/ soo wort die aengenomen mepninghe die sonder vreese Gods is/ van hen met den naem des gheloofs verciert. Het en is niet noodich langher teghen haer beschrijvinge te strijden/ maer alleenlick de enckel natuere des geloofs te verhalen sulck als sp in Gods woort gheleert wort. Waer upt claerlick sal verstaen worden hoe onverstandelick ende onwijsselick sp daer van meer knerselen dan spreken. Jck hebbet nu eensdeels aengheroert/ het ander sal ick te sijnder plaetse hier nae handelen. Nu segghe ick datmen gheen onghesthickter dinck en can dichten dan dese hare versieringe. Sp willen dat het gheloove zp een ghevoelen/ waer door allerlep verachters Gods aen nemen dat upt de Schrifture wort voort gebracht. Maer ten eersten moetmen sien oft een peghelick ghecrijcht door sijn epghen macht/ ofte dat de heplighe Gheest onse aennemiughe tot kinderen door het gheloove betupcht. Daerom ist een kintsche ongheschicktheit dat sp vragen of het gheloove dwelck door een aencomende qualitept ofte hoedanichept ghefoormt wordt/ zp het selve gheloove/ ofte een ander ende nieu geloove zp/ waer upt het seker schijnt/ dat sp alsoo snaterende nopt en hebben ghedacht van de sonderlicke gave des Gheests. Want int begin des geloofs wort de versoeninghe vervaet waer door de mensche tot God comt. Waert dat sp aenmerckten dat Paulus sept: Met den herte ghelooftmen tot rechtveerdichept/ soo en souden sp niet langher die onnutte hoedanichept dichten/ al waert dat wp alleenlick dese reden hadden/ soo moestese genoech zijn om den twist te epndighen: te weten/ dat dit ghevoelen des gheloofs (gelijck ick eensdeels gheroert hebbe/ eñ hier nae wederom breeder sal verhalen) meer is in het herte gheleghen/ dan in de hersenen/ ende meer in de gesinthept ende beweginge dan in het verstant. Hierom is sp ghehoorsaemhept des gheloofs ghenaemt/ de welcke de Heere boven alle andere gehoorsaemhept acht: ende dat te rechte/ want hp niet hoogher en acht dan sijn waerhept: de welcke wort van de ghelovige (gelijck Joannes de Dooper betupcht) als met een onderschrijvinghe versegelt. Dewijle de sake niet twijfelachtich en is/ soo achten wp met eenen woorde dat sp ongheschicktelick spreken/ als sp segghen dat het geloove ghefoormt wort/ als tot het mede-gevoelen een Godsalighe ghesinthept comt: want dat mede-gevoelen selve is in godsalighe ghesinthept ghelegen: pmmers ghelijck het in de Schrifture getoont wort. Maer hier comt ons oock een veel claerder bewijs/ want dewijle het gheloove Christum aen neemt ghelijck hp ons van den Vader wort voorghestelt/ eñ dewijle Christus ons wort voorghestelt niet alleenlick tot rechtveerdichept/ verghevinghe der zonden/ ende vrede/ maer oock tot heplichmakinghe ende tot een fontepne des levenden waters: soo en can het gheloove sonder twijfel nemmermeer Christum bekennē sonder de heplichmakinge des Gheests mede te vaten. Ofte ist dat pemant dat wil opentlicker ghesept hebben/ het gheloove is gheleghen in de kennisse Christi. Christus en can niet bekent wordē dan met de heplichmakinghe sijns Gheests. Hier upt volcht dat het gheloove gheensins en mach van Godsalighe ghesinthept verschepden zijn.

9 † Dat sp pleghen de plaetse Pauli voor te brenghen daer Paulus sept: Al waert dat pe-

1. Petri 1.

Te weten/ de belofte-nisse der ghenaden.

Psal. 40. 11.

Psal. 36. 6.

Psal. 25. 10.

Psal. 117.

Psal. 138. 2.

Welcke ons in Christo wort aenghe-boden.

Als wp al-leen met den gheloove hem aennemen.

Welcr ghe-loove rechte beschrijvinge gedaen wort.

Dat niet-weerdighe onderschept der School-leeraers van dat toebereyde ende onbereyde ghe-loove wort wederlept.

† Fides forma- & informis.

Van weghen den aert des gheloofs/ de welcke is een gave des hep-ligen Geests/ dat van een godvruchtige beweghent-hept geensins en can afghe-schepden worden.

Rom. 10. 10.

Rom. 1. 5.

Joan. 3. 25.

1. Cor. 1. 30.

Joan. 4. 10. 14.

† Tegenwoor-pinghe upt de sprcucke Pauli.

1. Cor. 13. 2.

want alle gheloove hadde soo dat hy berghen versetten conde/ ende en hadde de liefde niet/ soo en ware hy niet: als sy dese plaetse by brenghen om te bewijsen dat het geloove sonder forme is/ als het sonder liefde is: so en aenmercken sy niet wat de Apostel te dier plaetse by het woort geloove, verstaet.

1.Cor.12.10.

Antwoort.

Want doe hy in het voorgaende Capittel ghehandelt hadde van menigerley gaven des Gheests / onder de welcke hy ghetelt hadde de verscheyden talen/ de crachten eñ Prophetien/ ende de Corinthen vermaent hadde om nae de beste gaven te staen/ dat is/ nae de ghene uyt welcke het gantsche lichaem der Gemeynte meer vruchts hadde: soo seyt hy daer nae dat hy noch eenen beteren wech sal toonen.

1.Cor.12.31.

Te weten/ dat sulcke gaven alle hoewel sy in haer selven uytnemende zijn / nochtans niet en zijn te achten/ ten zy dat sy der liefde dienen/ want sy zijn tot stichtinghe der Ghemeynte ghegeven: ende ist dat sy daer toe niet ghebruyckt en worden/ soo verliesen sy haer gratie ende aenghenamicheyt. Om dit te bewijsen deelt hy die gavē/ ende verhaelt de selve die hy te vorē vertelt hadde/ maer met andere namen. De crachten ende het gheloove ghebruyckt hy voor een dinck / te weten / voor de macht om miraculen te doen. Daerom dewijle dese cracht ofte geloove is een gave Gods op haer selven / de welcke oock een godloos mensche mach hebben ende misbruycken/ ghelijck oock de gave der talen/ Prophetie/ ende andere gaven: soo en ist gheen wonder dat sy van der liefde ghescheyden wort.

De dwalinge der Schoolleeraers bestaet daer in/ datse droomen/ dat een woort van velerley beduydinghe voor eenderley genomen wort.

Maer haer dwalinge is gantschelick hier in ghelegen/ dat sy de verscheyden beduydinge des woorts gheloove, niet aenmerckende/ alsoo daer van strijden ghelijck of het alomme eensins ghenomen worde/ het welcke nochtans meer beduydinghe heeft. De plaetse Jacobi de welcke sy tot bescherminge deser selver dwalinge by brenghen/ sal ergens verclaert worden. Ende hoewel wy om leerens wille bekennē dat het geloove meer forme heeft/ te weten / als wy willen bewijsen hoedanich de kennisse Gods zy in de godloose: soo bekennen ende vercondighen wy nochtans een gheloove der godsaligen/ gelijck de Schriftuere leert. Voorwaer vele ghelooven dat God is/ ende achtē dat de Euangelische Historie ende andere deelē der Schriftuere waerachtich zijn/ bynae ghelijck men pleech te oordeelen van dinghen die voortijden geschiet zijnde/ nu verhaelt worden/ ofte die wy tegenwoordichlick ghesien hebben: daer zijn oock sommige die voorder comen: want sy achten de Schriftuere voor een waerachtich woort Gods / ende en vergheten sijne gheboden niet gantschelick / ende worden oock eenichsins door de dreygingen ende beloften gheroert.

Dat ghetuygenisse des geloofs wort buyten syn rechte ghebruyck tweederley soorte van menschē toegeschreuē.

Den sulcken wort wel ghetuygenisse des gheloofs ghegheven/ maer oneygentlick: om dat sy het woort Gods met geen openbaer godloosheyt en bestrijden/ noch verachten/ noch versmaden: maer gheven eer eenen schijn van ghehoorsaemheyt.

† Wat van soodanighe toeschrijvinge zy te gevoelē.

10 † Maer gelijck dese schaduwe oft beelt van gheender weerde en is / alsoo en is sy oock niet weerdich geloove ghenaemt te worden: van der welcker grondelicke waerheyt hoe verre sy zy/ dat sullen wy wel weynich hier nae sien: ende en worden oock nu niet verhindert int corte te kennen te geven. Daer wort geseyt dat Simon Magus gelooft/ de welcke nochtans sijn ongeloovicheyt weynich daer nae openbaert.

Actor.8.13. ende 18.

Ende dat hem gheloove toegeschreven wort/ daer uyt en verstaen wy niet met sommighe/ dat hy met de woorden hem selven veynsde te ghelooven/ ende nochtans in het herte gheen gheloove en hadde: maer wy achten meer dat hy door de majesteyt des Euangelij overwonnen zijnde/ heeft eenich gheloove ghehadt/ ende alsoo Christum bekent voor den autheur des levens ende der salicheyt/ soo dat hy hem selven ghewillich tot Christum begaf. Alsoo wordt oock in het Euangelium Luce gheseyt/ dat die voor eenen tyt ghelooven/ in de welcke het zaet des godlicken woordts verstickt wordt eer het vrucht draecht / ofte oock verwelckt ende vergaet eer het wortelen gecrijcht.

Luc.8.7. ende 13.

Wie die zijn die voor eenen tijt gelooven.

Van de sulcke en twijfelen wy niet / dat sy eenighe smake des woorts hebbende/ dat selve oprechtlick aen nemen/ ende sijn Godlicke cracht gevoelen: soo dat sy met de veynsinge des gheloofs niet alleenlick der menschen ooghen en bedriegen/ maer oock haer eyghen herte. Want sy meynen dat de eerweerdicheyt die sy den woorde Gods bewijsen / enckel godsalicheyt is: want sy en achtē geen dinck godloosheyt te zijne/ anders dan openbaer ende kenlicke schande ofte verachtinghe.

Het gheloove der hypocriten.

Maer sulcx mede gevoelen/ hoedanich het oock zy/ en comt gheensins tot in het herte om daer inghedruckt te blyven: ende hoewel het somtijts schijnt ghewortelt te zijne/ soo en zijn nochtans die wortelen niet levēde. Het herte des menschen heeft soo vele hoecken vol ydelheyt / ende is soo vol verbergingen der leugenen/ ende is met soo bedrieghelicke veynsinghe bedeckt / dat het dickmael hem selven bedriecht. Maer die op sulcke schaduwen ofte beeldē des geloofs roemen/ die moeten weten dat sy in desen deele niet beter en zijn dan de duyvelē. Ende voorwaer de andere daer van wy eerst ghesproken hebben/ en comen op veel nae soo verre niet/ die als slapende ende onghevoelich dat hooren ende verstaen / door des welckes wetenschap de duyvelen beven. De andere zijn daer in den duyvelen ghelijck / dat het selve ghevoelen daer door sy gheroert worden/ ten eynde tot verschrickinghe ende verslaghentheyt uyt comt.

Jacob.2.19.

Met wie die zijn te vergelijcken.

11 Ick weet dat het sommigen hart schijnt datmen den verworpenen gheloove toe schrijft: dewijle Paulus betuycht † dat het is de vrucht der verkiesinghe: maer dese knoop wort lichtelick ontbonden: want hoewel sy niet verlicht en worden tot gheloove / noch de cracht des Euangelij waerachtichlicken gevoelen/ anders dan de gene die tot salicheyt te voren verordent zijn: nochtans bewijst ons de bevindinghe dat de verworpene bynae sulck gevoelen hebben als de uytvercorene/ soo dat sy oock nae haer eygen oordeel niet en schillen van de uytvercorene.

Waerom het gheloove den verworpenen wort toegheschreven.

† 1.Thes.1.4.5

Daerom en ist geen wonder dat de Apostel een smake der hemelscher gaven/ ende Christus een tijtlick ende verganckelick gheloove hen toeschrijft: niet dat sy de cracht der gheestelicker ghenade ende het seker licht des gheloofs grondelick vaten: maer om dat de Heere om hen te meer overwonnen/ ende sonder ontschuldinghe te maken/ soo gheeft hy hem selven in hare herten te kennen/ soo verre sijn goetheyt mach sonder den Gheest der aenneminghe tot kinderen/ ghevoelt worden.

Hebr.6.4.5. Luc.8.13. Marc.4.16.17.

Ist dat yemant hier teghenworpt/ dat dan de gheloovige niet meer en hebben waer uyt sy haer aenneminge tot kinderen mogen sekerlick verstaen:

Teghenworpinghe.

Ick antwoorde hoewel groote gelijckheyt ende naeheyt is tusschen de uytvercorene Gods / ende de ghene die voor eenen tijt begaeft zijn met een verganckelick geloove: soo is nochtans in de uytvercorene alleenlick dat betrouwen crachtich / daer van Paulus schrijft/ dat sy met vollē monde roepen

Antwoort.

Galat.4.6.

Abba/

1.Pet.1.23.

Abba/ Vader. Daerom ghelijck de uytvercorene alleenlick uyt onverganckelicken zade van God wederghebooren worden / soo dat het zaet des levens dwelck in hare herten gheplant is: nemmermeer en vergaet/ alsoo versegelt hy oock grondelick in hen de ghenade synder aennemminghe/ op dat sy stantvastich ende seker zy. Maer hier door en worden de minder werckingen des Gheests niet verhindert haren loop te hebben oock in de verworpene. Hierentusschen worden de ghelooovige gheleert hen selven sorchvuldichlick ende ootmoedichlick te ondersoecké/ op dat hen niet gherusticheyt des vleeschs voor sekerheyt des geloofs over en come. Boven desen en hebbé de verworpene nemmermeer anders dan een onseker ende onbescheyden ghevoelen der ghenade/ soo dat sy meer een schaduwe ghecrijghen dan een vaste lichaem: want de Gheest verseghelt de vergheving der zonden eyghentlick in de uytvercorene alleen/ op dat sy die door een sonderlick gheloove tot haer gebruyck voeghen. Nochtans wort te rechte ghesept dat de verworpene gheloooven dat God hen genadich is: om dat sy de gave der versoeninghe aen nemen / hoewel duysterlick ende onbescheydelick: niet dat sy des selven geloofs oft der selver wedergheboorte deelachtich zyn met de kinderen Gods: maer om dat sy onder het decksel der geveynstheyt schijnen het beginsel des gheloofs met hen gemeyn te hebben. Ick en versake oock niet dat God hare herten soo verre verlicht/ dat sy syn ghenade bekennen: maer dat ghevoelen onderscheyt hy van de sonderlicke ghetuyghenisse die hy synen uytvercorenen geeft/ alsoo dat sy tot de grondelicke vrucht ende gebruyck niet en comen. Want dat hy hem selven hen ghenadichlick vertoont / dat en is niet om dat hyse waerachtichlick uyt der doot verlost/ eñ in syn bewaringhe aen neemt/ maer hy vertoont hen alleenlick syn tegenwoordige barmherticheyt. Maer den levenden wortel des geloofs gewaerdicht hy alleenlick den uytvercorenen te geven/ op dat sy tot den eynde volstandich blijven/ alsoo wort wederleyt dat sy teghenworpen: Ist dat God syn genade waerachtichlick vertoont/ soo is dat eeuwichlick vast: want God can wel sommige met een tegenwoordich gevoelen synder genade verlichten het welc daer na vergaet.

Wat voor een ghevoelen der ghenaden de verworpene vernemen.

Hoe de uytvercorene onderscheyden worden van den verworpenen.

12 Ende hoewel het gheloove oock is een kennisse der Goddelicker goetwillicheyt tot ons/ ende een seker ghevoelen van syn waerheyt/ soo en ist nochtans gheen wonder dat het gevoelen der Godlicker liefde in de ongestadighe vergaet / het welcke hoewel het met den gheloove seer over een comt/ soo schilt het nochtans wel daer van. De wille Gods is onveranderlick/ dat bekenne ick / ende syn waerheyt is altijts haer selven ghelijck. Maer ick versake dat de verworpene soo verre voort gaen dat sy souden tot in de verborghen openbaringhe comen/ de welcke de Schriftuere den uytvercorené alleenlick toe schrijft. Daerom versake ick dat sy den wille Gods vaten gelijck hy onveranderlick is/ ofte syn waerheyt stantvastichlick aen nemen: wãt sy en comé niet voorder dan tot een cranck ende verganckelick ghevoelen: gelijck een boom die niet diep ghenoech geplant en is om levende wortelen te houden/ met den tijt verdort / hoewel hy sommighe jaren niet alleenlick bloemen eñ bladeren/ maer oock vruchten draecht. Eyndelick / ghelijck het beelt Gods conde door des eersten mensches afwijckinghe / uyt des menschen gheest ende ziele wech genomen worden/ alsoo en ist geen wonder dat hy de verworpene

Waerom het gheloove in den verworpenen tydelick zy.

met eenighe radien synder ghenade verlicht / de welcke hy daer nae laet vergaen. Oock en is hy door gheen dinck verhindert de sommighe met de kennisse synes Evãgeliy weynich te besprenghen / ende sommighe gantschelick daer mede te doordrincken. Hierentusschen moet men weten / hoewel het gheloove in de uytvercorene cleyn ende swack is/ nochtans dewyle dé Geest Gods hen een seker pant ende zeghel der aennemminghe tot kinderen is/ soo en can syn drucksel nemmermeer uyt haer herten uytghewischt worden: maer de verworpene worden met een licht besprengt dwelck daer nae vergaet. Ende nochtans en is de Gheest niet bedriegheliek: want dat zaet dat hy in hare herten zaeyt / en maeckt hy niet levédich om altyts onverganckelick te blijven/ gelijck in de uytvercorene. Ick come voorder/ want dewyle het uyt de leere der Schriftuere ende het daghelijcksche bevinden openbaer is dat de verworpene somtijts door het ghevoelen der Godlicker genade gheraeckt worden/ soo ist noodich dat eenige begeerte om God wederom lief te hebben in hare herté verweckt worde. Alsoo is in Saul eenen tijt lanck een Godsalighe ghesintheyt gheweest om God lief te hebben/ van den welcken hy hem gevoelde vaderlick ghetrocken te zijne/ ende wert met eenighe soeticheyt synder ghenade bevanghen. Maer ghelyck dat ghevoelen van de vaderlicke liefde Gods niet en is in de verworpene ghewortelt: also en hebben sy hem oock niet grondelick wederom lief ghelijck kinderen / maer zyn door eenighe huerlinckschen ghesintheyt beweecht. Want de Gheest der liefde is Christo alleen op dese conditie ghegeven/ op dat hy dien in syn leden druppe. Ende de woorden Pauli en strecken voorwaer niet voorder dan tot de uytvercorene/ daer hy seyt: De liefde Gods is uytgestort in onse herten door den heyligen Gheest die ons ghegeven is: te weten/ de liefde die sulck betrouwen der aenroepinghe baert als ick boven ghesept hebbe. Ghelyck wy hierenteghen sien dat God wonderlicken toornich is op syne kinderen die hy niet en laet lief te hebben: niet dat hyse by hem selven haet/ maer om dat hyse wil door het ghevoelen synder toornicheyt verschricken/ om de hooveerdicheyt des vleeschs te vernederen/ de slapericheyt te verdrijven / ende tot berou ende beteringhe te verwecken / alsoo gevoelen sy op eenen selven tijt dat God op hen ofte op hare zonden toornich ende genadich is: want sy en bidden niet ghevepnsdelick teghen synen tooren/ tot den welcken sy nochtans met een gherust betrouwen haer toevlucht nemen. Hier uyt ist openbaer dat sommighe het gelooove niet en veynsen / hoewel sy nochtans gheen waerachtich gheloove en hebben: maer sy bedrieghen hen selven met valsche meyninge/ als sy haestichlick met stercke yvericheyt gedreven worden. Ende sy zijn sonder twijfel met onverstant bevanghen/ dat sy haer herte niet recht en ondersoecken ghelijck sy behooren. Het is der waerheyt gelyck dat die sulcke waré den welcken Christus (ghelijck Joannes betuycht) hem selven niet en betroude / hoewel sy in hem gheloofden: want hy kendense alle ende wiste wat dé mensche was. Waert dat niet vele af en vielen van het ghemeyn gheloove (ick segghe het ghemeyn geloove/ om dat daer groote gelijckheyt ende overeencominge is des verganckelicken gheloofs met den levendigen ende geduerighen gheloove) soo en soude Christus niet ghesept hebben tot syn Discipulen: Ist dat ghy blijft in mijne woorden / soo zijt ghy waerachtichlick

Waerom dat gheloove in den uytvercorenen zy vast ende gheduerich.

Reden wort ghegheven waerom de verworpene maer eenen tyt lanck gheloooven.

Exempel. 1.Sam.11. ende 12.

Rom.5.5.

Waerom dat God op syn kinderen hem vergramt.

Joan.2.24.

In wat verstant vele gesept worden van het gheloove af te vallen.

Joan.8.31.

tichlick

tichlick mijne Discipulen: ende ghy sult mijn waerheyt bekennen: ende de waerheyt sal u vry maken. Want hy spreeckt tot de ghene die syn leere aengenomen hadden/ ende vermaentse tot voortganck in het gheloove/ op dat sy dat licht dat hen ghegeven is/ niet door slapericheyt uyt
Tit.1.1. < en doen. Daerom schrijft Paulus sonderlinghe den uytvercorenen het gheloove toe/ te kennen ghevende dat het in velen vergaet/ om dat sy geenen levenden wortel en hebben. Ghelijck
Mat.15.13. < Christus oock spreeckt by Mattheum: Alle boom welckẽ mijn Vader niet geplant en heeft/ sal uytgeroept worden. De andere liegen grosselicker/ de welcke hen niet en schamen God ende de mensche te bedriegen. Tegen desen aert der menschen die het gheloove ongodlick door een bedrieghelicken schijn ontheyligen/ spreeckt
Jac.2.14. < Jacobus. Ende Paulus en soude niet een on-
1.Tim.1.5. < geveynst geloove van de kinderẽ Gods eyschen/ waert dat niet vele stoutelick hen selven toe en schreven dat sy niet en hebben/ ende andere ofte oock somtijts hen selven door ydelen schijn en
1.Tim.1.19. < bedroghen. Daerom verghelijckt hy de goede conscientie als een schrijne/ in de welcke tgheloove bewaert wort: om dat vele dese verliesende/ hebben in het gheloove schipbrekinghe geleden.

De verscheyde beduydenisse des ghelooss: Eerstelick wort het ghenomen voor de ghesonde leere der Godsalicheyt.

13 Men moet oock de twyfelachtighe ende menigherley beduydinghe des woorts weten. Want dit woort geloove, is dickmael soo veel te segghen als ghesonde leere der Godsalicheyt/ ghelijck in de plaetse die ick weynich te voren verhaelt hebbe/ ende in dien selven Sendbrief † daer Paulus wil dat de Diakẽ de verborgentheyt des geloofs houden in suyver conscientie.
† 1.Tim.3.9.
‡ 1.Tim.4.1. < Item ‡ daer hy sommiger afwijckinge van den gheloove vercondicht. Daerentegen seyt hy dat
1.Tim.4.6.
2.Tim.2.16. < Timotheus is opghevoedt in de woorden des gheloofs. Item daer hy seyt dat de onheylighe ydelheden/ ende tegenstellinghen der valschelick
2.Tim.3.8. < ghenaemde wetenschap/ oorsaken zijn dat vele van den geloove af vallen/ de welcke hy ergens noemt onbequame ofte verworpene in het gheloove. Ghelijck wederom daer hy Tito gebiet/
Tit.1.13. ende 2.2. < segghende: Vermaentse dat sy gesont zijn in den gheloove: met dat woort ghelontheyt en verstaet hy niet anders dan de suyverheyt der leere/ de welcke lichtelick vervalscht wordt/ ende veraert door der menschen lichtveerdicheyt. Te
Colos. 2.3. < weten/ dewijle alle schattẽ der wetenschap ende wijsheyt verborghen zijn in Christo/ den welcken het gheloove besit/ soo wort het met rechte de gantsche somma der hemelscher leere ghestreckt/ van de welcke het niet en can verscheyden worden.

2. Somtijts wort het verstaen van een bysonder dinck/ dwelck voor dẽ oogen gestelt wort.

Wederom wort het geloove somtijts verstaen van eenich sonderlick dinck dat voor oogen gestelt is. Ghelijck als Mattheus seyt * dat Christus het geloove der gener die den gichtsiecken door het dack neder lieten/ ghesien
* Mat.9.2. < heeft: eñ dat hy heeft geroepen dat hy soo groot gheen gheloove in Israel ghevonden en hadde
Matth.8.10. < als de Hooftman over hondert mede brachte. Ende het is der waerheyt ghelijck dat hy gantschelick heeft op de ghesontmakinghe synder dochter ghesien/ met der welcker sorge gheheel syn herte becommert was. Maer dewijle hy met dẽ wille ende antwoorde Christi alleenlick te vrede zijnde/ sijn lichamelicke tegenwoordicheyt niet en eyscht/ om deser sake wille wordt syn geloove soo seer verheven. Wy hebben oock weynich te vorẽ geleert/ dat Paulus dat woort gheloove, neemt voor de gave om miraculen ende wonder wercken te doen/ de welcke oock die moghen hebben die door den Gheest Gods niet en zijn wederghebooren/ noch hem met ernst dienen. † Hy stelt oock ergens het geloove voor de leere/ waer door wy in het gheloove onderwesen worden. Want als hy schrijft dat het geloove sal wechgenomen worden/ dat is sonder twijfel te verstaen van den dienst der ghemeynte/ de welcke te desen tyde onser swackheyt nut is. Ende dese wijsen van spreken comen met malcanderen over een: maer als de naem des gheloofs oneyghentlick geseyt wort van valsche leere ofte leughenachtighen schijn/ soo en is dese oneygen wijse van spreken niet harder dan als de vreese Gods gestelt wort voor valschen ende verkeerden Godsdienst: ghelijck als dickmael ghesept wordt in de heylighe Historie/ dat de vreemde Heydenen die in Samariam/ ende in de plaetsen daer ontrent ghebracht waren/ hebben de versierde goden ghevreest/ ende den God Israels: het welcke soo veel is als den Hemel met der aerde te vermenghen. Maer de vraghe is nu wat het geloove zy/ dat de kinderẽ Gods onderscheyt van de ongheloovighe/ door het

3. Beteeckent oock het gheloove den dienst der kercken/ ofte de leere/ waer door wy int gheloove onderricht worden.
† 1 Cor.13.10.

welcke wy God aenroepen tot eenen Vader/ > Joan.5.24.
door het welcke wy gaen van den doot in het leven/ ende door het welcke Christus (de eeuwighe salicheyt ende leven) in ons woont. Des > Ephes.3.17.
welckes cracht ende natuere ic meyne met corte ende clare woorden verclaert te hebben.

De verscheyde beduydinghe des ghelooss verclaert zijnde/ neemt hy voor in de verclaringhe van de beschrijvinghe van een yeder stuck des gheloofs (die in de sevenste afdeylinghe ontrent het eynde voorghestelt is) des principale stucken aen te wysen.

14 Laet ons nu alle stucken van nieus aen vervolghen/ als die sullen neerstichlick ghehandelt wesen/ soo en sal daer (soo ick meyne) gheen twijfelinghe meer blijven. Als wy segghen dat het geloove is een kennisse des Godlicken willes/ so en verstaen wy niet sulcke een begrijpinghe/ ghelijck daer mede wy de dingen verstaen die het menschelick gevoelen ende verstant can vaten. Want dese kennisse daer van wy hier spreken/ is soo veel hooger dat selfs het verstant des menschen moet hem selven te buyten ende te boven gaen om daer toe te comen.* Ende als het is daer toe gecomen/ soo en verstaet het niet dat het gevoelt: maer dewijle het een vast ende seker gevoelẽ heeft van dat het niet en begrijpt/ soo verstaet het meer door de sekerheyt des ontwijfelicken gevoelens/ dan oft het eenich menschelick dinck nae sijn begrijp doorsaghe ende vaette. Daerom spreeckt Paulus seer wel/ als hy seyt/ † dat dit is vatẽ welcke de langde/ ende breede/ ende hooghde/ ende diepte zy/ ende bekennẽ de uytnemende liefde Christi/ die de kennisse te boven gaet. Want hy heeft willẽ te kennen geven dat het allesins oneyndelick ende onbegrijpelick is/ dat onse verstant door het gheloove vaet/ ende dat dusdanige kennisse hooger

1. Wat het zy voor een kennisse/ daer van hy in de beschrijvinghe ghesept heeft.
* 2. Waerom datter vereyscht wort een sekere ende vaste kennisse.
† Ephes.3.18.

is dan alle verstant. Nochtans dewijle God de > Colos.1.26.
verborghentheyt sijns willes/ die van eeuwen ende gheslachten is verborghen gheweest/ heeft den Heylighen geopenbaert/ soo wort het ghe- > Colos.2.2.
loove met goede reden in de Schriftuere somtijts kennisse genaemt: ende van Joanne wort > 1.Joan.3.2.
het wetenschap ghenaemt/ als hy betuycht dat de geloovige weten dat sy kinderen Gods zijn. Ende sy wetẽt voorwaer vast/ maer meer door een ontwijfelick gevoelen der Godlicker waerheyt bevesticht/ dan door menschelicke bewijsinghe gheleert zijnde. Dit gheven de woorden Pauli te kennen/ daer hy seyt dat wy in dit > 2.Cor.5.6.
lichaem woonende/ uyt woonen van den Heere: want wy wandelen door het gheloove ende niet door het aenschouwen. Met welcke woorden hy te kennen gheeft dat het ghene dat wy door het gheloove verstaen/ nochtans by ons niet en is/ eñ voor onse oogẽ verborgen is. Hier uyt oordeelen wy dat de kennisse des gheloofs meer is in versekertheyt dan int begrijp gelegẽ.

1. Reden/ genomen van de aenmerckinghe onser swackheyt.

15 Boven desen segghen wy dat dese kennisse seker ende vast is / op dat te meerder vasticheyt deses ontwyfelicken ghevoelens uytghedruckt worde. Want ghelijck het geloove niet te vrede en is met een twyfelachtighe ende veranderlicke meyninge/ alsoo en ist oock niet te vrede met een duyster ende onbescheyden ghedachte/ maer eyscht een volle ende vaste versekertheyt / sulck als men pleecht van wel bekende ende beproefde dinghen te hebben. Want de ongeloovicheyt is soo diepe in onse herten ghewortelt/ ende wy zijn soo seer daer toe genegen/ dat niemant sonder grooté strijt en late hem selven voltomelick wijs maken dat een yeghelick met den monde belijdt/ te weten/ dat God getrouwe is. Voornemelick als men tot der sake comt/ soo wordt dat verborghen feyl door eens yeghelicx wanckelen ende onghestadicheyt ontdeckt. Ende het en is niet sonder oorsake dat de autoriteyt des woorts Gods/ met soo uytnemende lof door den heylighen Gheest betuycht ende bevesticht wort: maer hy wil deser voornoemder cranckheyt te hulpe comen/ op dat God in syne beloften volcomé geloove by ons hebbe.

De andere rede/ ghenomen van de aenmerckinghe der sekere beloftenissen Gods.

† De woorden des Heeren zijn suyver woorden (seyt David) ende silver ghesmolten in een uytnemende aerden vat/ ende sevenmael ghesuyvert. († Psal.12.7.) Item: De woorden des Heeren zijn ghesuyvert / ende een schilt allen die op hem betrouwen. (Psal.18.31.) Salomo betuycht dit selve/ ende byna met de selve woorden/ segghende: Alle de woorden Gods zijn gesuyvert. (Prov.30.5.) Maer dewijle den hondert negenthienden Psalm gheheel van dese gheheele materie ghescreven is / soo soude het te vergheefs zijn meer te verhalen. Voorwaer/ so wanneer God ons syn woort alsoo aenprijst/ soo verwijt hy ons bedecktelick onse ongheloovicheyt: want het en is nergés om/ dan om de verkeerde twijfelinghen uyt onse herten uyt te roepen. Daer zijn oock vele die de barmherticheyt Gods also vaté/ dat sy seer weynich troosts daer uyt ontfanghen. Sy worden oock mede met ellendige benautheyt bevanghen/ dewijle sy twijfelen oft God hen sal ghenadich zijn: om dat sy de selve goedertierenheyt daer van sy seer seker meynen te zijne/ veel te nauwe bepalen. Want sy overlegghen aldus by hen selven / te weten / dat de goedertierenheyt Gods wel groot ende overvloedich is/ ende uytghestort op vele menschen/ ende eenen yegelicken bereyt : maer dat het onseker is of sy oock sal tot hen comen / ofte veel meer of sy sullen tot haer comen. Dese overlegginge dewijle sy middé in den loop blijft staende/ so en is sy maer half. Daerom wort de geest daer door meer met ongheruste twyfelinge benaut / dan met vreedsame gherusticheyt versterckt. Maer dat ontwyfelick gevoelen is veel anders / dwelck in de Schriftuere altijts den gheloove wort toegeschreven: te weten/ als dat de goetheyt Gods de welcke ons claerlick is voor ooghen ghestelt / buyten alle twyfelinghe set. Ende dit en can niet geschien sonder syn soeticheyt waerachtichlick te ghevoelen eñ in ons selven te bevinden. Daerom beleyt de Apostel het betrouwen uyt den geloove/ ende wederom stouticheyt uyt den betrouwen. (Ephes.3.12.) Want hy seyt dat wy door Christum stouticheyt hebben ende den toeganck in betrouwen / welck is door het geloove in hem. Met welcke woorden hy voorwaer te kennen gheeft/ dat het gheen recht gheloove en is/ anders dan als wy dorven met gerusten herten ons voor de ooghen Gods stellen. Welcke stouticheyt niet en comt anders dan uyt een seker betrouwen van de goetwillicheyt ende salicheyt Gods. Het welcke soo waerachtich is/ dat dickmael den naem gheloove, voor betrouwen ghebruyckt wort.

Waer op dese sekerheyt staet.

16 Hier in is het geloove voornemelick ghelegghen / dat wy niet en dencken dat de beloften der barmherticheyt die God gheeft / alleenlick buyten ons waerachtich zijn / ende gheensins niet in ons: maer dat wyse in ons vatende/ onse maken. Hier uyt comt eerst dat betrouwen dwelck hy ergheus vrede noemt: ten zy dat yemant liever heeft dat de vrede daer uyt come. (Rom.5.1.) Ende het is een gerusticheyt waer door de conscientie voor het oordeel Gods stille/ eñ in vrede is: sonder de welcke sy moet met bevoerlicke vreese ghequelt ende bynae verscheurt worden/ ten zy dat sy moghelick God ende haer selven verghetende/ een weynich tyts slape. (De nutticheyt der selver.) Eñ sulcke slaep ghedueert waerachtichlick eenen cleynen tyt: want de conscientie en ghebruyckt niet langhe de ellendighe vergheteutheyt/ maer wordt terstont door de ghedachtenisse des Godlicken oordeels/ de welcke dickmael wedercomt/ deerlick verscheurt. Somma daer en is niemandt waerachtichlick gheloovich / anders dan die met ontwyfelicken ghevoelen vastelick gevoelt dat God hem een ghenadich ende goetwillich vader is / ende die op de beloften der Godlicker goetwillicheyt tot hem betrouwende / een ontwyfelicke hope der salicheyt heeft : (Een beschrijvinghe van eenen waren gheloovigen.) ghelijck de Apostel bewijst met dese woorden: Ist dat wy het betrouwen ende den roem der hope tot den eynde toe vast houden. (Hebr.3.14.) Want alsoo acht hy dat niemant wel op dé Heere en hoopt/ dan die met een vast betrouwen roemt dat hy erfghenaem des hemelschen rijcx is. Niemant (segge ick) en is gheloovich/ dan die op de gherusticheyt synder salicheyt steunende/ met betrouwen den duyvel ende de doot bespot / ghelijck wy claerlick door de woorden Pauli gheleert worden/ daer hy aldus uyt roept: Ick betrou dat noch doot/ noch leven/ noch Engelen/ noch Overheden/ noch machten / noch teghenwoordighe/ noch toecomende dinghen/ ons sullen connen scheyden van de liefde Gods/ daer mede dat hy ons lief heeft in Christo Jesu. (Rom.8.38.) Alsoo acht oock de selve Apostel dat de ooghen onses verstants niet anders wel verlicht wordé / ten zy dat wy sien welck de hope der eeuwigher erve zy/ tot de welcke wy geroepen zijn. (Ephes.1.18.) Ende hy leert alomme alsoo / dat hy te kennen gheeft dat de goetheyt Gods anders niet wel van ons gevaet en wort / ten zy dat wy daer uyt een vrucht van groote gherusticheyt hebben.

Teghenworpinge tegens dese sekerheyt.

17 Maer (yemant mochte segghen) de gheloovige ghevoelen ende bevindent veel anders/ de welcke in de kennisse der ghenade Gods tot hen/ niet alleenlick met ongherusticheyt ghequelt en worden (het welcke hen dickmael gheschiet) maer worden oock somtijts met seer sware verschrickinghen verslaghen: dewyle het ghewelt der versoeckinghen soo groot is om hare herten te verstooren. (Van des geloofs onvolmaecktheyt/ versterckinge eñ wasdom. Siet lib.4. cap.14. sect.11.12.) Ende dit en schijnt niet wel met de sekerheyt des gheloofs over een te comen. Daerom moeten wy desen knoop ontbinden/ ist dat wy willen de voorschreven leere houden staende. (Antwoort.) Voorwaer als wy leeren dat het gheloove moet seker ende gherust zijn/ soo en dichten wy niet eenighe sekerheyt / die door gheen twyfelinghe geroert en worde/ noch sulcke gherusticheyt/ als die met geen sorchvuldicheyt ghequelt en worde: maer segghen eer/ dat de gheloovighe altyts ghedurighen strijt hebben met haer ongheloovicheyt/ soo verre ist dat wy hare conscientien souden in eenighe

lieflicke

lieflicke ruste stellen / die gantschelick door gee-
ne beroerten verhindert en worde. Wederom
hoe seer ende op wat wijse sy aenghevochten
worden / soo versaken wy nochtans dat sy af
vallen ofte afwijcken van dat seker betrouwen
dat sy op de barmherticheyt Gods hebben. De
Schrifture en stelt ons geen claerder exempel
voor / noch gheen dat het ghedachtenisse weer-
dich zy / dan in David / voornemelick ist dat
ghy den gantschen loop sijns levens aensiet.
Ende nochtans hoe hy niet altijts gherust van
herten gheweest en zy / dat betuycht hy met on-
tellicke vele claghen / uyt de welcke my genoech
is weynighe te verhalen. Als hy sijnder ziele
hare beroerlicke bewegingen verwijt / wat doet
hy anders dan dat hy op sijn eyghen ongheloo-
vicheyt verbolghen is? O mijn ziele (seyt hy)
wat zijt ghy vertsaecht / eñ wat zijt ghy beroert
binnen my? Hoopt op God. Ende voorwaer
die verslaghentheyt was een openbaer teecken
der ongheloovicheyt / ghelijck oft hy ghemeynt
hadde dat hy van God verlaten was. Men
leest oock erghens een breeder belijdinghe / daer
hy seyt: Ick hebbe in mijn haestichheyt gheseyt:
Ick ben van voor uwen oogen verworpen. Hy
strijt oock ergens met hem selven met benaude
ende ellendighe verwerrentheyt / jae hy maeckt
oock twijfelinghe van de naturere Gods / seg-
ghende: Heeft God oock vergeten barmhertic-
heyt te doen? sal hy in der eeuwicheyt verwor-
pen? Het is noch harder dat daer nae volcht.
Ende ick hebbe gheseyt: Het vergaen comt my
toe: de veranderinge der rechter hãt des hooch-
sten. Want hy veroordeelt hem selven tot het
verderf / gelijck of hy alle hope verworpen had-
de: ende hy en bekent niet alleenlick dat hy met
twijfelinghe ghequelt wordt / maer gheeft het
ooc al verloren / gelijck oft hy in den strijt over-
wonnen ware / om dat God hem hadde verla-
ten / ende de hant die hem voortijden behulpe-
lick was / nu ghekeert hadde om hem te verder-
ven. Daerom en vermaent hy niet te vergeefs
sijn ziele / dat sy wederkeere tot haer ruste: want
hy hadde bevonden dat hy met oproerige wa-
terbaren ghedreven was. Ende nochtans (het
welck wonderlick is) wort het herte der God-
salighen in sulcke aenstooten door het gheloove
onderhouden: het welcke waerachtichlick is
ghelijck een Palmboom om hem selven teghen
allerley ghewichte ende last te stellen ende op-
waerts te verheffen: ghelijck David doe hy
mochte schijnen overvallen te zijne / en heeft
nochtans niet op ghehouden hem selven op te
heffen tot God. Ende soo wie teghen sijn eygen
swackheyt strijdende / nae het gheloove staet in
sijne benautheden / die is nu ten meestendeele een
overwinner. Het welcke men mach uyt dese
ende dierghelijcke sententien verstaen: Ver-
wacht den Heere / weest sterck / hy sal uwer her-
ten sterckte gheven / Verwacht den Heere. Hy
straft hem selven van bevreestheyt: ende dewij-
le hy dat tweemael verhaelt / soo bekent hy hem
selven met vele beroeringhen bevangen te zijne.
Hierentusschen en mishaecht hy niet alleenlick
hem selvẽ in dese feylen / maer arbeyt neerstich-
lick tot beteringhe. Voorwaer ist dat wy hem
willen te rechte by Achaz overlegghen / soo sul-
len wy groot verschil vinden. Esaias wordt
ghesonden om den godloosen ende gheveynsden
Coninck in sijn benautheyt hulpe te vercondi-
ghen / ende spreeckt tot hem met dese woorden:
Weest in bewaringhe eñ rust / en vreest niet / etc.
Maer wat doet de Coninck? Ghelijck te voren
van hem gheseyt was / dat sijn herte gheroert

Bevestiginghe deser antwoort ghenomen van het exempel Davids.

Psal.42.6. ende 43.5.

Psal.31.23.

Psal.77.10.

Psal.116.7.

Psal.27.14.

Breedere aenwijsinge door het contrarie exempel Achaz.

Esai.7.4.

was ghelijck de boomen in het wout gheroert
worden van den winde / alsoo en laet hy niet af
verslaghen te zijne / hoewel hy de belofte ghe-
hoort hadde. Soo is dan dit de eygen loon ende
straffe der ongheloovicheyt / alsoo te beven dat
men hem selven in de versoeckinge afwent van
God / de welcke de deure tot hem / met den ghe-
loove niet en opent. Maer de gheloovige hier-
enteghen gemeynlick door den last der versoec-
kinghe gecromt ende overladen worden / door-
comen die stantvastichlick / hoewel niet sonder
moeyte ende swaricheyt. Ende dewyle sy haer
eygen swackheyt weten / soo bidden sy met den
Prophete / segghende: En neemt het woort der
waerheyt niet eeuwelick van my wech. Met
welcke woordẽ wy geleert worden / dat sy som-
tyts stom worden ghelijck oft haer gheloove te
neder gheslaghen ware: maer dat sy nochtans
niet af en wijcken noch den rugghe en keeren /
maer haren strijt volbrengen / ende met bidden
haer luyheyt verscherpen / op dat sy niet ym-
mers door toeghevinghe slaperich ende onghe-
voelich en worden.

Item / door de ghedurighe bevindinghe ende t'ghebet der gheloovighen.

Psal.119.43.

18 Op dat dit verstaen worde / soo ist noodich
wederom te comen tot de deelinge des vleeschs
ende des gheests / daer van wy ergens gemeldet
hebben / de welcke haer in desen deele seer claer-
lick vertoont. Een godsalich herte ghevoelt in
hem selven een deelinghe / het welcke eensdeels
wort met soeticheyt overgoten door de kennisse
der Godlicker goetheyt / ende eensdeels met bit-
terheyt benaut door het ghevoelen sijnder ellen-
dicheyt: het ruste eensdeels op de belofte des
Euangely / ende beeft eensdeels door de ghetuy-
ghenisse sijnder ongerechticheyt: het verheucht
hem eensdeels verstaende het leven / eensdeels
grouwelt hem voor dẽ doot. Dese veranderin-
ghe comt uyt onvolmaecktheyt des gheloofs:
want het en is in den teghenwoordighen loop
des levens nemmermeer soo goet met ons / dat
wy van alle cranckheyt der ongheloovicheyt
ghenesen / ende gheheel met gheloove vervult
ende beseten worden. Hier uyt comt de strijdt /
als de ongeloovicheyt die in het overblijfsel des
vleeschs is / opriist om het gheloove dat in ons
ontfangen eñ ontsteken is / te bevechten. Maer
(mochte yemant segghen) ist dat in een gheloo-
vich herte de versekertheyt vermengt is met
twijfelinghe / vallen wy dan niet altijts weder-
om hier op / dat het gheloove niet in seker ende
claer / maer alleenlic in duyster ende onbeschey-
den wetenschap des Godlicken willes tot ons
is? Neen voorwaer. Want al ist dat wy met
menigherley ghedachten becommert worden /
daerom en worden wy niet terstont van den
gheloove ghetrocken. Ende al ist dat wy met
de roeringhe der ongheloovicheyt opwaerts
ende nederwaerts ghequelt worden / daerom en
versmooren wy niet in den afgront der onghe-
loovicheyt. Ende al ist dat wy aenstoot lyden /
daerom en worden wy niet te neder gestooten.
† Want het eynde deses strijts is altijts / dat het
gheloove dese swaricheden ten eynde overwint
ende doorcomt / met de welcke het schijnt om-
meringt te zijne ende te vergaen.

Om deser oorsaken wille / wordet beschreven den strijt des vleeschs ende des gheests in der gheloovighe ziele.

† Het eynde deses strijts is des gheloofs overwinninghe. 1.Joan.5.4.

19 Dit sal de somma zijn: Soo haest als een
de alderminste druppel des geloofs in onse her-
ten is ingedruppt / soo beginnẽ wy nu het aen-
schijn Gods te aenschouwen dat het lieflick /
ende vredelick / ende ons ghenadich is: wy aen-
schouwent wel van verre / maer nochtans met
soo sekeren gesichte / dat wy weten dat onse ghe-
sichte niet en feylt. Daer nae soo veel als wy
voort gaen (ghelijck wy behooren sonder op-
houden

Somma / t'gheloove der uytvercoren Gods is onghetwijfelt ende ghewis.

houden voortganck te doen) soo veel comen wy tot naerder ende sekerder ghesichte van hem/ ende hy wort oock door de aenhoudinghe ende gheduericheyt ons naerder. Alsoo sien wy dat het herte door de kennisse Gods verlicht zijnde/ in den eersten in veel onwetentheyt bevanghen is/ de welcke met der tijt wort wech genomen. Nochtans om dat het sommighe dinghen niet en weet/ ofte duysterlick siet het ghene dat het siet/ daer door en wort het niet verhindert de clare kennisse des Godlicken willes tot hem te hebben/ het welcke het meeste ende voorneemste is in het gheloove.

1. Bewijs door een ghelyckenisse.

Want ghelijck als yemant in den kercker ghesloten zijnde/ door een nauwe venster alleenlick crom ende half siet glinsteren de radien der Sonne/ die wort wel berooft van het vrye aenschouwen der Sonne/ maer siet nochtans gheenen twijfelachtigen schijn in de ooghen/ ende heeft het gebruyck daer van: alsoo wy die met de boeyen des aertschen lichaems ghebonden zijn/ hoewel wy alomme met veel duysternisse beschaduwet worden/ soo worden wy nochtans soo veel tot grondelicke gerusticheyt ghenoech is/ verlicht/ dewyle het licht Gods hoe weynich het zy/ in ons schijnt om sijn barmherticheyt te bewijsen.

Dat ander bewijs genomen van het ghetuyghenisse des Apostels: waer uyt dat openbaer is/ dat het gheloove al ist seer onvolcomen in den uytvercorenen: nochtans vast ende seker is.

† 1.Cor.13.9.

‡ Rom. 8.23.

20 Dit beyde leert de Apostel seer wel in verscheyden plaetsen. Want als hy leert † dat wy eensdeels bekennen/ ende eensdeels propheteren/ ende dat wy in een duyster reden sien door eenen spieghel: soo gheeft hy te kennen hoe cleyn een deelken dier Godlicker wijsheyt ons in dit teghenwoordich leven ghegheven wort. Want hoewel die woorden niet enckelick te kennen en gheven ‡ dat het gheloove onvolmaeckt is soo langhe als wy hier onder den last des vleesches suchten: maer dattet uyt onse onvolmaecktheyt comt/ dat ons noodich is sonder ophouden door leeringhe gheoeffent te worden: soo gheeft hy nochtans te kennen dat het ghene dat onbegrijpelick is/ niet en can met de mate onses cleynen verstants gevaet worden.

2.Cor.3.18.

Ende Paulus spreeckt dit van de gantsche ghemeynte: ende een yghelick van ons is door sijn grovicheyt verhindert/ dat hy niet soo by en can comen als wel te wenschen ware. Maer wat sekerder ende onbedriegelicker smake hy ons gheeft oock uyt een seer cleyn druppelken des geloofs/ dat bewijst Paulus ergens/ als hy seyt dat wy met ontdeckten aensichte ende sonder eenich voorhancksel de eerlickheyt Gods met soo groote cracht aenschouwen/ dat wy tot de selfde liefde verandert worden. In sulcke onwetentheyt moet veel twijfelinghe ende bevinghe comen: voornemelick dewijle onse herte door sijn natuerlicke inghevinghe tot ongheloovicheyt gheneghen is. Hier toe comen de versoeckinghen/ de welcke sonder getal ende vele zijn/ ende dickmaels met groote macht ons bespringhen. Voornemelick de conscientie door den pack der zonden verladen zijnde/ claecht ende sucht somtijts/ somtijts straft sy haer selven/ somtijts grimt sy/ somtijts maeckt sy openbaer beroerte. Daerom als de teghenspoet ons den toorn Gods voorhout/ ofte als onse conscientie oorsake ende materie des Godlicken toorns in haer selven vindt/ de ongheloovicheyt neemt daer uyt wapenen ende instrumenten om het gheloove te verdrijven: de welcke nochtans altijts tot dit eynde ghebruyct worden/ op dat wy meynende dat God verbolgen ende toornich op ons is/ gheen hulpe van hem en verwachten/ ende hem ghelijck eenen doodlicken vyandt vreesen.

21 Om dese aenstooten te verdraghen/ wapent ende sterckt het gheloove hem selven met den woorde des Heeren.

Rijckere uytlegginge van den aert des gheloofs.

Ende als sulcke versoeckinghe ons bespringt/ dat God onse vyant is/ om dat hy verbolghen is: soo seyt het gheloove daer teghen dat hy oock barmhertich is/ als hy verdruckt: want de castijdinghe comt meer van liefde dan van toornicheyt.

Hebr.12.6.

Hebr.10.30.

1. Als de gheloovighe gheslaghen wort niet vreese/ soo neemt hy syn toevlucht in den schoot des ghenadighen Gods.

Als het gheslaghen wort met dit gedachte/ dat God is een wreker der ongherechticheyt/ soo stelt sy daer teghen dat voor alle zonden is vergheving berecyt/ soo wanneer de sondaer tot de goedertierenheyt des Heeren vliet. Alsoo hoe seer ende wonderlick een godsalich herte beroert ende ghequelt wort/ soo can het nochtans alle swaricheden overwinnen ende doorcomen/ ende en laet hem het betrouwen der Godlicker barmherticheyt nemmermeer ontnemen.

Iac.1.12.

Jae alle de aenvechtinghen daer door het gheoeffent ende vermoeyt wordt/ comen ten eynde tot versekertheyt deses betrouwens.

Rom.1.3.4.

Van dese sake is het een bewijs dat de Heylighen als sy aldermeest ghevoelen dat sy door de wrake Gods benaut worden/ soo maken sy nochtans by hem haer beclach: ende hoewel het schijnt dat sy niet en sullen verhoort worden/ so aenroepen sy hem nochtans.

2. Hy vliedt geensins van God als hy verbolgt wort/ maer hoopt op hem.

Want waer toe soude sy by dien haer beclach maken/ van den welcken sy geen solaes en hoopten? Sy en souden nemmermeer voornemen hem te aenroepen/ ten ware dat sy geloofden dat hen eenighe hope bereyt is.

Matt.8.25.

Also de Discipulen de welcke Christus straft van cleynen geloove/ claechden wel dat sy verginghen/ maer baden nochtans om sijn hulpe. Ende als hyse om haer cleyn gheloove castijdt/ soo en verworpt hyse niet uyt den ghetale der sijnder/ noch en rekentse niet onder de ongheloovighe/ maer vermaentse om dit feyl af te leggen.

3. Hy lijdt niet dat het ongheloove in syn herte soude heerschen.

Daerom seggen wy wederom dat nu boven gheseyt is/ dat de wortel des gheloofs nemmermeer en can uyt der gheloovigen herte uytgheroeyt worden/ maer blijft altijdts met den ondersten eynde vast stekende/ hoe seer sy ghestooten zijnde/ schijnt herwaerts ende gintswaerts te buyghen: ende dat het licht des geloofs nemmermeer en can also uytgebluscht ofte versticht worden/ dat het niet ten minsten gelijck onder de assche en schuyle: ende dat door dit bewijs openbaer wort dat het woort Gods/ dwelck een onverganckelick zaet is/ vrucht voort brengt/ die hem gelijck zy/ wiens spruyte nemmermeer gantschelic en verdort noch vergaet. Want hoewel oyt dit de opperste materie ende oorsake der vertwijfelinghe ende mistrouwinge is/ te weten/ de hant Gods tot sijn verderf te gevoelen/ nae het aensien der tegenwoordigher dinghen: nochtans betuycht Iob dat sijn hope sal soo verre strecken/ dat hy niet en sal af laten op God te hopen/ al waert oock dat hy van hem ghedoodt worde.

Iob 13.15.

4. Jae veel eer bestormt hy dat selve/ ende de gheloovighe en gaet niet eeuwich te gronde.

Het is voorwaer alsoo/ de ongheloovicheyt en regneert niet binnen in het herte der Godsalighen/ maer bestormtse van buyten: noch en wontse niet doodlick met haer wapen/ maer queltse alleenlick/ ofte wondtse immers alsoo dat de wonde gheneselick zy.

Ephes.6.16.

Want (ghelijck Paulus leert) het gheloove is ons als eenen schilt: het welcke teghen de pijlen ghehouden zijnde/ alsoo het ghewelt der pijlen ontfangt/ dat sy gantschelick afghestooten ofte immers alsoo ghebroken worden/ dat sy niet door en dringhen om het leven te benemen. Daerom als het geloove bestormt wordt/ soo ist ghelijck oft een crijchsknecht die anders sterck ende vast is/ door eenen ghewelt dighen slach ghedwongen worde sijnen voet te versetten ende een weynich te wijcken: ende als

het ghe-

het gheloove selve ghewondt wort/ dat is ghelijck oft aen den schilt yet door den stoot ghebroken worde/ alsoo nochtans dat hy niet doorsteken en wordt. Want een godsalich herte sal altijts daer toe comen dat het sal met David segghen: Ist dat ick wandele midden in de schaduwe des doots/soo en sal ick gheen quaet vreesen: want ghy zijt met my. Het is voorwaer grouwelic in de duysternisse des doots te wandelen/ ende het en is niet moghelick dat de godsalighe/ hoe sterck sy zijn/ niet en souden daer voor grouwelen. Maer dewijle dat ghedachte overwint dat sy van God hebben/te weten/dat God hen by staet ende haer salicheyt soeckt/soo wort oock de vreese door de gherusticheyt overwonnen. Ende (ghelijck Augustinus seyt) hoe groote instrumenten de duyvel teghen ons oprecht/ soo lange hy de plaetse des herten niet en heeft daer het gheloove woont/ soo is hy uytghewórpen. Alsoo ist datmen nae de uytcomste wilt oordeelen/soo en comen de gheloovige niet alleenlick gesont door allen strijt/ soo dat sy terstont daer nae haer sterckte weder ghecreghen hebbende/ bereyt zijn om wederom tot dẽ strijt te comẽ: maer het wort ooc vervult dat Joannes seyt in sijnen eersten Sendbrief: Dit is de overwinninghe die de werelt overwint/ uwe gheloove. Want hy en seyt niet dat het in eenen strijt oft in weynighe ofte eenen aenstoot overwint/ maer dat het de gantsche werelt overwint/of het schoõ duysentmael bestormt wort.

Psal.23.4.

5. Ten laetsten soo verwint het gheloove/ hoewel het duysentmael aenstoot lydt.

1.Joan.5.4.

22 Daer is een ander aert der vreese ende bevinghe/ door de welcke nochtans de gherusticheyt des gheloofs niet alleenlick niet vertort en wort/maer wort oock daer door ghesterckt. Te weten/ als de gheloovighe bedenckende dat de exempelen der wrake Gods teghen de godloose verclaert/ hen zijn als een bewijs ende vermaninghe/ sorchvuldichlick toe sien dat sy niet en comen met sulcke zonden den toorn Gods over hen te verwecken: ofte als sy haer eyghen ellendicheyt by hen selven overleggende/ leeren gheheel op den Heere staen/ sonder den welcken sy bevinden hen selven ongheстadiger ende ydelder te zijne/ dan eenighen wint. Want als de Apostel de straffen daer mede de Heere voortijdẽ het volck Israel heeft ghestraft/ voor ooghen stellende/ de Corinthen verschrickt/ op dat sy hen selven niet met sulcke boosheyt en besmetten/ daer mede en vercranckt hy haer gheloove niet/ maer neemt alleẽlic de slaperichheyt des vleeschs wech/door de welcke het gheloove pleecht meer overladen dan ghesterckt te worden. Ende als hy uyt den val der Joden oorsake neemt om te vermanen dat de ghene die staet/ toesie dat hy niet en valle/soo en ghebiedt hy ons niet wanckelbaer te zijne gelijck of wy niet seer versekert en waren van onse stantvasticheyt. Maer hy neemt alleenlick die hoochmoedicheyt wech/ ende het lichtveerdich betrouwen op eyghen macht/ op dat de Heydenẽ in der verworpenen Joden plaetse aengenomen zijnde/niet te groote hoochmoedicheyt en bedrijven. Hoewel hy en spreeckt daer niet alleenlick de gheloovige aen/ maer verbaert oock de gheveynsde hypocriten in sijne woorden/ die alleenlick op den uytwendighen schijn roemden. Want hy en vermaent niet eenen yeghelicken mensche: maer de Joden met de Heydenen verghelijckende/ als hy bewesen heeft dat de Joden rechtveerdichlic om haer ongheloovicheyt ende ondanckbaerheyt ghestraft waren met de verworpinge/so vermaent hy oock de Heydenen dat sy de ghenade der aenneminge tot kinderen die hen corts geschiet is/ niet door hooveerdicheyt eñ hoochmoedicheyt en verliesen. Ende ghelijck in de verworpinghe der Joden sommighe over bleven die van het verbont der aenneminghe niet uytghevallen en waren: alsoo mochten sommige uyt de Heydenen voort comen/ die sonder waerachtich gheloove/alleenlick met een dwaes vertrouwẽ des vleeschs opgheblasen worden/ eñ alsoo de goetheyt Gods ghebruycken tot haer eyghen verderf. Ende of men schoon dat alsoo verstonde ghelijck oft het tot de gheloovighe ende uytvercorene ghesept ware/soo en sal daer uyt niet ongheschickts volghen. Want het is een ander dinck/ dat de lichtveerdicheyt die somtijdts pleecht den heylighen uyt het overblijffsel des vleeschs over te comen/ bedwonghen wort/ op dat sy haer niet door ydel betrouwẽ en verheffe: ende het is een ander dinck dat de conscientie door vreese verslaghen wort/ soo dat sy niet met volcomen gherusticheyt in de barmherticheyt Gods te vrede en zy.

Daer is noch een andere aert der vreese/ voortcomende uyt de aenmerckinghe der oordeelen Gods teghen den godloosen: de welcke dat geloove oock overwint.

1.Cor.10.11.

1.Cor.10.12. Rom.11.20.

Sulcke exempelẽ voor den ooghen der gheloovighen gestelt zijnde/ houden in dwanck des vleesches vermetentheyt/ende bekrachtighen dat gheloove in God.

Phil.2.12.

23 Boven desen als hy leert dat wy sullẽ met vreese ende bevinghe onse eygen salicheyt wercken/ soo en eyscht hy niet anders dan dat wy ghewoon worden met ons selfs groote vernederinge/ op de cracht Gods te sien. Want geen dinck en verweckt ons soo seer om alle betrouwen ende sekerheyt des herten op den Heere te stellen/ als het mistrouwen dat wy op ons selven hebben/ ende de benautheyt die wy hebben uyt de bekenninghe onser ellendicheyt. Aldus moetmen verstaen dat by den Prophete gelesen wort: In de veelheyt uwer goetheyt sal ick tot uwen tempel in gaen: ick sal aenbidden in vreese. In welcke woordẽ hy bequamelick de stouticheyt die op de barmherticheyt Gods steunt/ ende de Godsalighe vreese te samen voecht/ de welcke ons moet over comen soo wanneer wy in het aenschouwen der Godlicker majesteyt comende/ uyt haren claren schijn verstaen/ hoe groot onse onreynicheyt zy. Salomon seyt ooc de waerheyt/ betuyghende dat de mensche ghelukkich is/die altijts sijn herte verschrickt: wãt men verderft door verhardinghe in het quaet. Maer hy verstaet een verschrickinghe/ door de welcke wy voorsichtiger worden/ te weten/als het herte in hem selvẽ beschaemt zijnde/in God weder tot hem selven comt/ by hem selven afghewórpen zijnde/ in God wort opgherecht: hem selven mistrouwende door het benauwen op God/leeft. Daerom connen de gheloovighe beyde bevreest worden/ ende seer gerusten troost hebben: nae dat sy de ooghen op haer ydelheyt slaen: ofte het gedachte des herten tot de waerheyt Gods wenden. Yemant mocht segghen: Hoe connen vreese ende gheloove beyde in een herte zijn? Te weten ghelijck daerentegen de slaperichheyt ende benautheyt in een herte zy. Want hoewel de godloose hen selven tot ongevoelickheyt brenghen/op dat sy door geen vreese Gods ghequelt en worden/ soo worden sy nochtans door het oordeel Gods ghedrongen/ soo dat sy niet en gecrygen dat sy soecken. Alsoo can God de sijne wel oeffenen tot vernederinge/ op dat sy sterckelick strydende/ hen selven onder den toom der ootmoedicheyt ende maticheyt bedwinghen. Ende dat dit het voornemen des Apostels gheweest is/ dat is openbaer uyt het vervolch der woorden/daer in hy te kennẽ geeft dat dese vreese ende bevinghe comt uyt den goeden wille Gods/waer door hy den sijnen geeft/ dat sy wel willen ende neerstichlick daer nae voort gaen. Op dese wijse moetmen verstaen dat de Prophete seyt: † De kinderẽ Israel sullen vreesen

Ende des Apostels spreucke en is gheensins in den wege/ die anders ons niet en wil/ dan dat wy ons ghewennen om Gods cracht met ons selfs groote vernederinghe te verheffen.

Psal.5.8.

Prov.28.19.

Door eenen stercken bant worden vreese ende geloove aen malcanderen ghevoecht/ dwelc openbaer is uyt contrarie dinghen.

† Bewijs uyt die spreucke des Propheten.

Ozee 3.5.

vreesen tot God eñ tot sijn goetheyt: want niet alleenlick en wort de eerbiedinge tot God door Godsalicheyt ghegenereert/ maer de soeticheyt ende lieflickheyt der genade gheeft den mensche die hem selven verslaghen ende te neder geworpen is/ beyde vreese ende verwonderinghe/ op dat hy God aenhanghe/ ende hem selven ootmoedichlick syner macht onderworpe.

Dese leere en lydt gheensins de dwalinge der ghener / welcke droomen dat het vertrouwen met d'ongheloovicheyt vermengt zy.

24 Nochtans en maken wy aldus hier seer schadelicker Philosophie gheen plaetse/ die te desen tyde wort van sommighe halve Papisten in eenige hoecken gesmeedt. Want dewyle sy de grove twyfelinge die in de scholen geleert wort/ niet en connē beschermen/ so nemē sy haer uytvlucht tot een ander gedichtsel om een betrouwen te maken dat met ongheloovicheyt vermengt zy. Sy bekennen dat wy volle materie eñ oorsake om wel te hopen/ vindē in Christo/ so wanneer wy op hem sien. Maer dewyle wy altijts alles goets dat ons in Christo wort voorghestelt/ onweerdich zijn/ soo willen sy dat wy onse onweerdicheyt aenschouwende/ twyfelen ende onghestadich zijn. Somma/ sy stellen de conscientie alsoo tusschen hope ende vreese/ dat sy by tydē nu herwaerts nu ginswaerts verandere: ende de hope ende vreese vergelycken sy alsoo by malcanderen/ dat d'een valt/ als d'andere op comt. Alsoo dewyle de duyvel nu siet/ dat de openbare instrumenten daer mede hy te voren plach de sekerheyt des gheloofs te niete te maken/ nu niet en deughen/ soo arbeyt hy om de selve met cromme verborghen bedriegherien te crencken. Maer hoedanich een betrouwen sal dat zijn/ dat ondertusschen de vertwijfelinge plaetse gheeft? Sy seggen ist dat ghy Christum aensiet/ soo is de salicheyt seker: maer ist dat ghy u wendt tot u selven/ soo is de verdoemenisse seker. Soo moeten dan de vertwijfelinghe ende de goede hope by ghebeurte in uwe herte heerschappie hebben. Maer dat is gelijck of wy moesten Christum bedencken gelijck of hy van verre stonde/ eñ niet gelijck of hy in ons woonde. Want daerom verwachtē wy salicheyt van hem/ niet om dat wy hem van verre sien/ maer om dat hy ons in sijn lichaem gheplant hebbende/ ons niet alleenlick aller sijner goeden/ maer oock sijns selfs deelachtich maeckt. Daeromme wende ick dit haer argument wederom tegē hen aldus: Ist dat ghy u selvē aenmerckt/ soo is uwe verdoemenisse seker: maer dewyle Christus met alle syne goeden u alsoo is toe gedeelt/ dat alle het syne uwe wordt/ dat ghy een van sijne leden wort/ jae een met hem/ soo bedeckt syn rechtveerdicheyt uwe zonden/ sijn salicheyt neemt uwe verdoemenisse wech/ hy staet voor u met sijn weerdicheyt/ op dat uwe onweerdicheyt niet en come voor Gods aensichijn. Het is voorwaer also: Het en betaemt niet datmen Christum van ons/ oft ons van Christo scheyde/ maer de ghemeynschap waer door hy ons met hem vereenicht heeft/ moetē wy gelijc met beyde handē vast houden. De Apostel leert ons alsoo: Het lichaem is wel doot om der zonden wille/ maer de geest Christi die in u woont/ is het levē om der rechtveerdicheyt wille. Hadde hy willen nae deser menschen beuselachtich ghevoelen spreken/ soo moeste hy aldus ghesept hebben: Christus heeft wel het leven by hem/ maer ghy blyft der doot ende verdoemenisse onderworpen/ gelijck ghy sondaers zijt. Maer hy spreeckt veel anders. Want hy leert dat de verdoemenisse de welcke wy uyt ons selven verdienen/ is door de salicheyt Christi wech genomē. Eñ om dit te bevestigen/ gebruyckt hy de reden

Wederlegginghe deser dwalinghe/ genomen van de aenmerckinghe der weerdicheyt Christi welcke in ons is woonachtich.

Dit haer argument wort teghen haer ghebruyckt.

Ende wort die wederlegginghe bevesticht met d'autoriteyt des Apostels. Rom.8.10.

die ick verhaelt hebbe/ te weten/ dat Christus niet buyten ons/ maer in ons woont: ende hy is niet alleenlick door eenen onscheydelicken bant des gheselschaps met ons/ maer door een wonderlicke vereeninghe wort hy van daghe te daghe meer ende meer met ons in een lichaem gewassen. Nochtans en versake ick niet dat ick weynich boven ghesept hebbe/ te weten/ dat den gheloove somtyts sommighe verhinderinghen toe comen/ nae dat sijn swackheyt onder gheweldighe bestorminghen herwaerts ende ginswaerts gheboghen wort. Alsoo wort sijn licht in dicke duysternisse der versoeckingē verstickt. Nochtās wat hem over comt/ so en hout het niet af van neerstichlick God te soecken.

Wat men van dese vraghe sal houden.

25 Ende Bernardus en spreeckt oock niet anders/ als hy dit argument eyghentlick handelt in het vyffte sermoen in de wydinghe des tempels. † Als ic door Gods genade somtyts vā de ziele dencke/ soo schijnt dat ick daer in twee dinghen vinde die schynen teghen malcanderen te staen. Als ickse gelijck sy in haer selven ende uyt haer selven is/ aenschouwe: soo en can ick niet waerachtelickers van haer seggen dan dat sy te niete ghemaeckt is. Wat noot ist nu alle hare ellendicheden te vertellen/ hoe seer sy is verladen met zonde/ overgoten met duysternisse/ verstrickt met geneuchte eñ wellust/ gekittelt met boose begeerlickheden/ den beroerlicken ghenegheytheden onderworpen/ vol bespottinghen/ altijt ghenegen tot quaet/ lichtveerdich tot alle zonden/ ten laetstē vol schande ende beschaemtheyts? Te weten/ ist dat oock alle hare rechtveerdicheden by het licht der waerheyt aenghesien worden/ worden bevonden te zyn ghelijck een cleet van vrouwelicke cranckheyt besmet/ hoedanich sullen dan hare ongherechticheden geacht zijn? Ist dat het licht dat in ons is/ duysternisse is/ hoe groot sullē dan de duysternissen selve zijn. Wat sullen wy dan segghen? Sonder twyfel de mensche is der ydelheyt ghelijck ghe worden: de mensche is te niete ghewordenn: de mensche en is niet. Hoe/ is hy nochtans gantschelick niet/ den welcken God verheft? Hoe/ is hy niet tot den welcken Gods herte gestelt ende gheneghen is? Laet ons wat rusten broeders. Hoewel wy niet en zijn in onse eyghen herten/ soo mach in Gods herte mogelick wat verborghen zijn van ons. O Vader der barmherticheden/ O Vader der ellendicheden/ hoe stelt ghy u herte tot ons? Want uwe herte is waer u schat is. Eñ hoe zyn wy u schat/ ist dat wy niet en zijn? Alle Heydenen zijn voor u ghelijck of sy niet en waren/ sy sullen voor niet gheacht worden/ te weten voor u/ maer niet in u: alsoo sal het in het oordeel uwer waerheyt wesen/ maer niet alsoo in de gesintheyt uwer liefde. Te weten/ ghy roept de dinghen die niet en zijn gelijck of sy waren. Soo en zijn sy dan niet/ want ghy roept de dingen die niet en zijn: eñ sy zijn/ want ghyse roept. Want hoewel sy niet en zijn so veel u aengaet: so zijn sy nochtans by u na de woorden Pauli/ daer hy sept dat de rechtveerdicheden niet en zijn uyt de wercken/ maer uyt den ghenen die roept. Daer nae sept hy dat dese tsamenvoeginge der beyder aenmerckingen wonderlick is. Voorwaer die onder malcanderen zijn te samen ghevoecht/ die en verderven malcanderen niet. Het welcke hy oock in het besluyt opentlicker verclaert met dese woorden. Nu ist dat wy met beyde dese aenmerckinghen neerstelic aensien wat wy zijn: Jae in d'een aenmerckinghe hoe dat wy niet en zijn/ eñ in d'ander/ hoe dat wy verhevē zijn: ick meyne dat onse

Bevestiginge van de voorgaende bestuntrede genomen uyt Bernardo.

† Bernardus woorden.

Esai.64.6.

Matt.6.23.

Psal.144.4.

Rom.9.11.

roeminghe matich schijnt: maer sy is mogelick meer vermeerdert/ ymmers ghesterckt/ soo dat wy niet op ons selven/ maer op den Heere roemen. Te weten/ ist dat wy dencken: Ist dat hy heeft voorgenomen ons salich te maken/ soo sullen wy terstont verlost zijn: soo moghen wy nu hier in rusten. Maer laet ons tot een hooger waerkgat op climmen/ laet ons de stadt Gods soecken/ laet ons den tempel soecken/ laet ons het huys soecken/ laet ons de bruyt soecken. Ick en hebbet niet vergheten/ maer segghe het met vreese ende eerbiedinghe. Wy zijn (segghe ick) maer in Gods herte. Wy zyn/ maer door sijn gewerdinge/ ende niet door onse weerdichept.

De ware vreese vloeyt uyt tweederley gevoelen/ overmits/ te weten/ wy gheleert worden/ God als eenen Vader te vereeren/ eñ als eenen Heere te vreesen.

† Psal. 11.10. Prov.1.7. Prov.15.23. Job 8.28.

26 Voort de vreese des Heeren/ † waer van alomme den heylighen ghetuygenisse wort ghegeven/ ende die somtijts het begin der wijshept/ somtijts de wijshept selve ghenaemt wort/ hoewel dese vreese een is/ soo comt sy nochtans uyt tweerley gevoelen. Want God heeft in hem der eerweerdichept des Vaders ende des Heeren. Daerom soo wie hem wil recht ende behoorlick dienen/ die sal arbeyden om hem selvẽ eenen gehoorsamen sone eñ eenen onderdanigẽ dienstknecht te bewysẽ. De gehoorsaemhept die hem als eenen Vader bewesen wort/ die wordt van den Heere door den Prophete eere ghenaemt/ eñ de onderdanichept die hem als dẽ Heere wort bewesen/ is vreese genaemt. Een sone (seyt hy) eert synen vader: ende een dienstknecht synen Heere: Ist dat ic uwe Vader ben/ waer is myn eere? Ende ist dat ick uwe Heere ben/ waer is de vreese? Hoe seer hy dese twee onderschept/ soo siet ghy nochtans dat hyse beyde te samen vermengt. Soo sullen wy dan achten dat de vreese des Heeren zy eerbiedinghe met eere ende vreese vermengt. Ende het en is gheen wonder dat dese twee gesintheden in een herte comen. Want wie by hem selven overleyt hoedanich een Vader God ons zy/ soo heeft hy oorsake genoech/ of daer oock schoon gheen helle en ware om sijn verbolghenthept seerder te vreesen dan eenigen doot. Maer dewyle de dertelhept onses vleeschs soo groot is tot de vryhept der zonde/ soo moeten wy om die allesins te bedwinghen/ oock mede dit ghedachte hebben/ dat voor den Heere/ onder wiens macht wy zijn/ alle ongherechtichept grouwelick is: des welckes wrake niet en sullen ontgaen alle die booselick levende/ synen toorn teghen hem verwecken.

Mal.1.6.

1.Joan. 4.18.

Tegenworpinge/ uyt de sproucke des Apostels Joannis.

27 Ende dat Joannes seyt dat de vreese niet en is in de liefde/ maer dat de volmaeckte liefde de vreese uyt worpt/ wāt de vreese heeft benauthept/ eñ pyne: dat en is hier niet tegen. Want hy spreeckt van de vreese der ongheloovichept/ van de welcke dese vreese der Godsalighen wijt verschepdẽ is. † Wāt de goddeloose en vreesen God niet om dat sy hem ontsien in sijn verbolghenthept te comen/ waert dat sulcx mochte sonder straffe gheschien: maer om dat sy weten dat hy met macht der wrake ghewapent is/ ende door het gehoor sijns toorns verslagẽ worden. Ende den toorn vreesen sy ooc also om dat sy meynen dat hy over hen is/ om datse alle tijt verwachten dat hy op haer hooft sal vallen. Maer de gheloovige (gelijck geseyt is) vreesen de verbolginge meer dan de straffe/ ende en worden door de vreese der straffe niet beroert ghelijck oft sy over haren hals hinge: maer sy worden voorsichtich op dat sy die niet over harẽ hals en halen. Alsoo spreeckt de Apostel tot de gheloovighe/ segghende: En laet u niet bedriegen. Daerom comt de toornichept Gods over de onghehoorsame kinderen. Hy en dreyghtse niet dat de toorn op hen sal comen: maer vermaentse dat sy dencken dat de toornichept Gods den godloosen om sulcke zonden als hy verhaelt hadde/ bereyt is/ op dat sy oock niet en soecken die te proeven. Hoewel het geschiet selden dat de verworpene worden door enckel dreyginghen verweckt: maer als sy nu door haer hardichept trage eñ plomp zijn/ so wordẽ sy meer tot hooveerdichept eñ wederspannichept verhart/ soo wanneer God met sijne woorden uyt dẽ Hemel dondert: maer als sy door sijn hant geslagẽ zijn/ soo wordẽ sy met wille oft onwille bedwongen God te vreesen. Dese vreese noemen sy gemeynlick dienstbaer ofte knechtelicke vreese/ eñ stellense tegen de vrye edel ende gewillige vreese die den kinderẽ betaemt. Sommige stellen scherpsinnichlick noch eenen anderen aert der vreese tusschen dese twee vreesen: want de dienstbaer ende bedwongẽ gesinthept/ dwingt somtijts de herten dat sy ghewillichlick tot God comen.

Antwoort/ daer in een onderschept ghemaeckt wort tusschen een kinderlicke eñ knechtelicke vreese.

† Psal.50.

Ephes.5.6. Colos.3.6.

Exod. 20.19.

28 Nu verstaen wy dat in de goetwillichept Gods/ op de welcke (ghelijck wy gheseyt hebben) het gheloove siet/ de besittinge des eeuwighen levens vercregen wort. Want ist dat ons niet goets en can gebreken als God ons ghenadich is/ soo is het ons overvloedichlick genoech tot versekerthept des gheloofs/ als hy selve ons sijn liefde ōtoont.* Laet hem sijn aenschijn toonen seyt de Prophete/ eñ wy sullen salich wesen. Hier uyt stelt de Schriftuere dese somma der salichept/ ‡ dat hy heeft alle vyantschap wech genomen/ ende ons tot genade ontfangen. Waer mede sy oock te kennen gheeft/ dat daer geen perijckel en blijft/ maer alle dinck ons wel vergaen sal als God ons ghenadich is. Daerom als het gheloove heeft de liefde Gods ghevaet/ soo heeft het de beloften des teghenwoordighen ende toecomenden levens/ ende een grondelicke gherustichept alles goets: maer sulcke als het can uyt Gods woort hebben. Want het gheloove en verwacht niet vastelick lanckhept ofte eere/ ofte rijckdom deses levens (want de Heere en heeft niet ghewilt dat ons yet sulcx soude seker zijn) maer is niet dese versekerthept te vreden/ dat God ons nemmermeer en sal verlaten/ hoewel ons vele dinghen ghebreken die tot behulpinge deses levens dienen. Ende de voorneemste gherustichept is in de verwachtinghe des toecomenden levens ghelegghen/ de welcke door Gods woort buyten alle twijfelinge ghestelt is. Nochtans wat jammer ende ellendichept dien overcomt die God heeft met sijn liefde ommevangen/ soo en can daer door niet verhindert worden dat sijn goetwillichept zy volcomen ghelucklichept. Daerom als wy de somma der gheluckichept hebben willen uytdrucken/ soo hebben wy ghestelt Gods genade: uyt welcke fonteyne allerley aert des goets vloeyt. Ende dit machmen alomme in de Schriftuere aenmercken/ te weten/ dat ons de liefde Gods voor ooghen ghestelt wordt/ niet alleenlick soo wanneer van de eeuwighe salichept/ maer van eenich dinck dat ons goet is/ ghehandelt wort. Daerom singt David dat de goethept Gods als sy in een Godsalich herte ghevoelt wordt/ soeter ende meer te wenschen is dan het leven selve. Somma/ of ons schoon alle dinck nae onsen wensch toe vloeyde/ soo sal nochtans dese onse gheluckichept vervloeckt/ ende daerom ellendich zijn/ ist dat wy van de liefde ofte haet Gods onseker zijn. Maer ist dat ons dat vaderlicke aenschijn Gods verschijnt/ soo sullen oock selfs de ellendicheden geluckich zijn/ want sy sullen tot behulpingen der salichept gewent worden.

Dat tweede stuck in de beschrijvinge des gheloofs van de sekerhept des selven/ gheeyndicht zynde: doorsoeckt hy het derde/ te weten/ dat het gheloove gheseyt wort te sien op de goetgunstichept Gods.

* Psal.80.20

‡ Eph.2.14.

Wat dese goetgunstichept in haer begrypt.

Bewijs uyt David ende Paulo.

Psal.63.4.

Rom.8.35.

worden. Ghelijck Paulus alle hinderlicke dinghen over hoop versamelende/ roemt nochtans dat wy daer door niet en worden van de liefde Gods ghescheyden: ende in sijne ghebeden begint hy altijts van de ghenade Gods/ waer uyt alle gheluckicheyt vloeyt. Desgelijcx stelt oock

Psal.23.4.

David de gonste Gods alleen teghen alle verschrickingen die ons beroeren. Ist dat ick (seyt hy) sal wandelen midden in de schaduwe des doots/ soo en sal ick gheen quaet vreesen: want ghy zijt met my. Ende wy ghevoelen dat onse herten altijts wanckelbaer zijn ende twijfelen/ ten zy dat sy met de genade Gods te vrede zijnde/ sijn vrede daer in soecken/ ende gantschelick vast houden dat in den Psalm ghesept wordt:

Psal.33.12.

Salich is dat volck wiens God de Heere is/ ende welck hy heeft tot sijn erfdeel vercoren.

Het vierde stuck in de beschrijvinge des gheloofs is/ de onverdiende belofte/ die daer is des gheloofs fondament.

29 Wy segghen dat het fondament des gheloofs is de onverdiende belofte/ om dat het ghelove daer in eyghentlick leyt. Want hoewel het acht dat God allesins waerachtich is/ het zy dat hy ghebiedt ofte verbiedt/ belooft ofte dreycht: ende hoewel het sijne geboden gehoorsaemlick aenneemt/ verboden aenmerckt/ en op de dreygingē achte heeft: so begint het nochtās eygentlick in de belofte/ staet daer in/ ende eyndicht daer in.

Rede.

Want het soeckt het levē in God/ het welcke noch in geboden/ noch in vercondinghen der straffen/ maer in de beloften der barmhertichept ghevonden wordt/ ende dat in de onverdiende beloften. Want de belofte die met een conditie is door de welcke wy tot onse wercken ghesonden worden/ die en belooft niet anders het leven dan als wy sien dat het in onse macht ghelegen is. Daerom ist dat wy willen dat het ghelove niet en beve noch twijfel/ soo moeten wy dat door de belofte der salicheyt versterckē: de welcke van den Heere wort ghewillichlick ende mildelick/ en meer om onser ellendicheyts dan om onser weerdicheyts wille ghegheven.

Bevestiginghe.
Rom.10.8.

Daerom gheeft de Apostel den Euangelio dese ghetuyghenisse/ dat het is een woort des gheloofs: ende beneemt die selve ghetuygenisse den geboden ende beloften der Wet: want daer en is niet dat can het geloove versterckē/ anders dan de milde bootschap waer door God de werelt met hem selven versoent. Hierom wort van den

2.Cor.5.18. 19.

selven Apostel het gheloove ende het Euangelium dickmael by malkanderen ghestelt en verghelecken/ als hy leert dat de dienst des Euan-

Rom.1.5. ende 10.17.

gely hem is bevolen tot ghehoorsaemheyt des geloofs: dat het Euāgelium is de cracht Gods/ tot salicheyt allen die ghelooven: dat daer in de rechtveerdicheyt Gods gheopenbaert wordt uyt gheloove tot gheloove. Ende het en is geen wonder/ want dewijle het Euangelium is de dienst der versoeninghe/ soo en is gheen ander ghetuygenisse der Goddelicker goetwillicheyt tot ons die sterck ghenoech zy/ der welcker kennisse van den geloove geeyscht wort. Daeromme als wy seggen dat het gheloove moet op de onverdiende belofte steunen/ soo en versakē wy niet dat de gheloovighe Gods woort in allen stucken aen nemen ende waer achten: maer wy stellen de beloften der barmhertichept tot een eyghen merck ende opsicht des gheloofs. Ghelyck de gheloovighe moeten wel bekennen dat God is een richter ende wreker der boosheyt: ende nochtans sien sy eygentlick op sijn goedertierenheyt. Want hy wordt hen sulck beschre-

Psal.86.5. ende 103.8. ende 145.8.

ven/ dat hy goetwillich is ende barmhertich/ verre van toornicheyt/ groot in goetheyt/ allen menschen soete/ ende lieflick in alle sijne wercken syn barmhertichept uytstortende.

Ende daer uyt en volgt niet dat het gheloove wordt ghescheurt/ dwelcke d'onverdiende belofte in den Euangelio soeckt.

30 Ick en vraghe oock niet wat Pigius ende ander diergheliycke honden bassen/ als sy dese vercortinge des geloofs seer groot maken, ghelijck of hy het geloove verscheurende/ alleenlick een stuck name. Ick bekenne (ghelijck ick nu ghesept hebbe) dat het ghemeyn merck daer op het gheloove siet/ is de waerheyt Gods/ het zy dat sy dreycht/ ofte hope der ghenade gheeft.

Heb.11.7.

Daerom schrijft de Apostel dat dē geloove toe/ dat Noe der verderfinghe der werelt vreesde/ doe sy noch niet gesien en wort. Ist dat de vreese der toecomender straffe is een werck des gheloofs gheweest/ soo en moeten de dreyginghen niet buyten de beschrijvinghen des gheloofs gesloten worden. Dat is wel waer: maer de lasteraers beswaren ons t'onrechte/ gelijck of wy versaeckten dat het gheloove alle de deelen des

Rede.

woorts Gods aensiet. Want wy willē alleenlick dese twee dinghen te kennen gheven/ te weten/ dat het ghelove nemmermeer en can bestaen tot dat het tot de onverdiēde belofte comt. Ende dat wy niet anders door het geloove met God versoent en worden/ dan om dat het ons met Christo vereenicht. Beyde dese dingen zijn weerdich datmense aenmercke. Wy soecken het gheloove waer door de kinderen Gods van de verworpene/ ende de gheloovighe van de ongeloovighe onderscheyden worden. Ist dat yemant ghelooft dat God rechtveerdichlick ghebiedt/ al wat hy gebiedt/ ende dat hy waerachtichlick dreycht/ al wat hy dreycht/ sal hy daerom gheloovich genoemt worden? Gheensins.

Het besluyt met een ander rede bevesticht.

Soo en sal dan den stant des gheloofs niet vast zijn/ ten zy dat het op de barmhertichept Gods steune. Nu/ waer toe handelen wy van den geloove? ist niet om den wech der salicheyt te weten? Ende hoe ist een salichmakende gheloove/ anders dan soo verre als het ons in het lichaem Christi plant? Soo en ist dan niet ongeschickt dat wy in de beschrijvinghe des gheloofs/ dringhen op het voornaemste merck daer van/ ende dat merck waer door de gheloovige van de ongheloovighe onderscheyden worden/ voor een differentie stellen by het genus. Somma/ dese quaetwillighe menschen en hebben in dese leeringhe niet daer in sy ons connen straffen/ ten zy dat sy Paulum oock mede met ons straffen/

Rom.10.8.

de welcke het Euangelium noemt eyghentlick een woort des gheloofs.

Dat woort Gods is des gheloofs steunsel ende wortel: doch sodanich woort dwelck ons van Gods goetheyt ende barmhertichept ghetuycht.

31 Hier uyt verstaen wy wederom dat boven verclaert is/ te weten/ dat het woort alsoo noodich is den gheloove/ als de levende wortel der vrucht des booms: want geene andere (ghelijck David betuycht) en connē op God hopen/ anders dan die synen naem kennen. Maer dese kennisse en is niet uyt eens yegelicx bedenckinghe/ maer soo verre God selve is een ghetuyghe synder goetheyt. Het welcke de selve Prophete erghens bevesticht/ segghende: U salicheyt is

Psal.119.43.

achtervolghende u woort. Item/ Ick hebbe in u woort ghehoopt/ maeckt my salich. Hier in moetmen het aensien ende de verghelijckinghe die het woort ende gheloove onder malcanderen hebben/ ende daer nae de vervolginghe der salicheyt aenmercken. Nochtans en sluytē wy hierentusschen de macht Gods niet uyt: maer ist dat het gheloove die niet en aensiet/ soo en sal het nemmermeer Gode sijn eere gheven. Pau-

Rom.4.21.

lus schijnt wat te verhalen van Abraham dat van cleyner weerden zy/ als hy seyt/ dat Abraham ghelooft heeft dat God die hem dat gezegende zaet belooft hadde/ machtich was. Item seyt ergens van hem selven: Ick weet wien ick

2.Tim.1.12.

ghelooft hebbe, en ben seker dat hy machtich is

In wat verstant der Godsalighen gheloove op Gods macht siet.

het ghene dat ick by hem hebbe/ te bewaren tot op dien dach. Maer ist dat yemant by hem selven overleyt/ hoe menige twijfelinge hem dickmael van de macht Gods over comt/ die sal genoech bekennen dat die gheenen cleynen voortganck in het gheloove ghedaen hebben/ die de macht Gods groot achten gelijck sy weerdich is. Wy belijdẽ alle dat God vermach al wat hy wil: maer als ons eenige seer cleyn versoeckinge door vreese verschrickt/ eñ door vergrouwinghe verslagen maeckt/ hier uyt ist openbaer dat wy de mogentheyt Gods te cleyn achtẽ/ dewijle wy het gene dat de Satan teghen de beloften Gods dreycht/ hooger achtẽ. Dit is de oorsake waerom Esaias so hoochelick van de ongemeten macht Gods spreeckt/ als hy de sekerheyt der salicheyt wil dẽ volcke int herte druckẽ. Dickmael als hy begonnen heeft van de hope der genade eñ versoeninge te spreken/ schijnt hy op een ander sake te vallen/ ende vele lange onnoodige ommewoorden te gebruycken/ verhalende hoe wonderlick God dẽ hemel ende de aerde met de gantsche orden der natuere regeert. Nochtans en is in sulcke sijne woorden geen dinck dat niet tot de teghenwoordighe sake ende gheleghentheyt en dient. Want ten zy dat de macht Gods waer door hy alle dinck vermach/ voor onse ooghen come/ soo sullen de ooren qualick het woort toe laten/ ofte niet weerdichlick genoech achten. Boven desen wort hier een werckende eñ crachtige macht beteeckent: want het gheloove/ ghelijck erghens geseyt is/ voecht de macht Gods altijts tot het gebruyck ende werck: ende het stelt hem selven de wercken Gods voornemelick voor/ door de welcke hy betuycht heeft dat hy een Vader is. Hierom wort de ghedachtenisse der verlossinge soo dickmael verhaelt/ uyt de welcke de Israeliten mochtẽ leeren/ dat God die eenmael de autheur der salicheyt hadde gheweest/ soude die eeuwichlick bewaren. Eñ David vermaent ons oock door sijn exempel dat de weldaden die God eenen yeghelicken bysonder ghedaen heeft/ hem oock voortaen tot versterckinge sijns geloofs dienen: ja als hy ons schijnt verlaten te hebben/ soo moeten wy onse sinnen voorder uytstrecken/ op dat wy door sijne oude weldaden opgerecht eñ gesterckt worden: gelijc in eenen anderen Psalm gheseyt wort: Ick ben der ouder dagen ghedachtich geweest/ ick hebbe alle uwe wercken bedacht/ etc. Item/ Ick sal de wercken des Heeren gedencken/ eñ sijne wonderlickhedẽ van den beginne aen. Maer dewijle al wat wy van de macht Gods eñ sijne wercken vaten/ ydel is buyten het woort: soo en seggen wy niet sonder oorsake datter geen gheloove en is/ tot dat God ons met de ghetuygenisse sijner ghenade doorlichte. Hier mochte nochtans een vraghe oprijsen/ wat men moet van Sara ende Rebecca gevoelen/ de welcke beyde (gelijck het schijnt) zijn door yverichheyt des gheloofs buyten de palen des woordts getreden. [a] Sara heeft door begheerte des beloofden zaets haer dienstmaecht by haren man geleyt. Men moet niet versakẽ dat sy menichsins gesondicht heeft: maer ick roer nu dit feyl aen dat sy door haer yverichheyt vervoert zijnde/ niet en heeft haer selven binnen de palen des woorts ghehouden. Het is nochtans seker dat die begheerte is uyt den gheloove ghecomen. [b] Rebecca door Gods antwoorde de verkiesinge haers soons Jacobs verstaen hebbende/ besorcht met bedroch dat hy de zegheninge gecrijcht: sy bedriecht haren man den Dienaer ende ghetuyge der genade Gods: sy doet haren sone lieghen: sy vervalscht de waerheyt Gods met menigerley bedroch ende list: somma/ sy neemt de belofte Gods wech soo veel in haer is/ dewijle sy se tot spot maeckt. Nochtans hoewel dit werck sondich eñ straffelick was/ soo en was het niet sonder gheloove. Want het was noodich vele erghernissen te overwinnen/ om soo seer te begeeren dat sonder hope des aertschen voordeels/ eñ vol veler swaricheden eñ periculen was. Gelijck wy oot niet en sullen seggen dat de heylige voorvader Isaac gantschelick sonder gheloove was/ om dat hy door de selve antwoorde Gods vermaẽt zijnde/ dat de eere der eerster geboorte soude den jonckster sone ghegheven worden/ nochtans niet en laet sijnen eerstgheboren sone Esau liefst te hebben. Voorwaer dese exempelen leeren ons dat het gheloove is dickmael met dwalinghe vermengt/ nochtans alsoo/ dat het altijts de overhant houdt daer het waerachtich is. Want gelijck Rebecca door haer sonderlicke dwalinghe niet en heeft de vrucht der zegheninghe te niete gemaeckt/ alsoo en is oock daer door haer gheloove niet te niete geworden/ het welcke int gemeyn heeft in haer herte de overhant ghehadt/ ende heeft de oorspronck ende oorsake des selven wercx gheweest. Niet te min geeft ons Rebecca hier in te kennen/ hoe lichtelick het verstant der menschen slibbert so haest als het wil een weynich hem selven toe gheven. Maer hoewel het feyl ende de swackheyt het gheloove verduysteren/ so en blusschen sy't nochtãs niet uyt. Ende hierentusschen wordẽ wy daer door vermaent/ hoe sorchvuldich wy moeten aen den mont Gods hangen/ ende oock wort daer door bevesticht dat wy ghelcert hebben/ te weten/ dat het gheloove vergaet/ alst niet en is op het woort gesondeert: gelijck Sara/ Isaac/ ende Rebecca/ souden in hare cromme afwijckinghe ydel gheworden hebben/ hadden hare herten niet door eenen verborghen toorn Gods in de ghehoorsaemheyt des woorts wederhouden gheweest.

Maer hier moeten wy ons wachtẽ/ dat wy die palen des woordts Gods niet en overtreden/ op dat de yverichheyt des gheloofs ons niet boven schrebe tot eenighe faute en drijve/ gelijck als sy Sara/ Rebecca ende Isaac ghedaen heeft.

Verscheyde plaetsen uyt Esaia wordẽ verclaert/ waer in de Godsalighe ghenoodt worden om Gods macht aen te schouwen.

Andere plaetsen uyt David.

Psal. 143.5.

Psal. 77.11.

[a] Genes. 16.5.

[b] Genes. 27.9. etc.

Alsulck ghebreck verduystert wel het gheloove/ maer ten blusschet niet uyt.

Ondertusschen vermaent het ons/ van het woort Gods gantsch niet af te wycken.

32 Wederom en ist niet sonder oorsake dat wy alle de beloften in Christo besluyten: dewijle oock de Apostel [c] het gantsche Euangelium besluyt in de kennisse Christi/ ende leert erghens [d] dat alle de beloftẽ Gods in hem zijn/ Ja/ ende Amen. De reden hier van is seer claer. Want wat God belooft/ daer mede betuycht hy sijn goetwillicheyt/ soo dat alle sijne beloften zijn ghetuyghenissen sijnder liefde. [e] Hier tegen en is niet dat de godloose dies te swaerder oordeel over hen selven halen/ om dat hen sonder ophouden groote weldaden der Godlicker mildicheyt overvloedichlick geschien. Wãt dewijle sy noch bedencken/ noch bekennen dat sulcx hen geschiet door de hant des Heerẽ/ ofte ist dat sy't te eenighen tijde bekennen/ nochtans dewijle sy sijn goetheyt by hen selven niet en overleggen/ soo en connen sy daer door niet meer van sijne barmhertichheyt geleert ende onderwesen worden/ dan de onredelicke beesten die nae de mate haerder conditie de selve vrucht der mildicheyt ontfangen/ eñ en sien nochtãs niet voorwaert. Het is oock also weynich hier tegen dat sy dickmael de beloftẽ die hen toe geschickt ende verordent zijn/ verworpẽde/ door dese oorsake swaerder wrake over hen halen. Want hoewel de beloften dan eerst haer werck vertoonen/ als sy geloove by ons gevonden hebben: nochtans en wort haer cracht ende eygenschap door onse ongheloovicheyt ofte ondanckbaerheyt nemmermeer uytgheblutscht. Daerom als de Heere den mẽsche roept door sijne beloftẽ/ niet alleẽlic om de vrucht syner mildicheyt te ontfangen/ maer

oock

Dat bijsste stuck in de beschrijvinge des geloofs is/ dat in Christo alle beloften ghesloten worden.

[c] Rom. 1.17.

[d] 2. Cor. 1.20.

[e] De eerste teghenworpinghe.

Antwoort.

De tweede teghenworpinghe.

Antwoort.

oock om die te bedencken / soo verclaert hy den mensche daer mede sijn liefde. Daerom moeten wy wederom comē dit te bekennen / dat een yeghelicke belofte is een ghetuygenisse der Godelicker liefde tot ons. Maer het is sonder twyfelen eñ wederspreken / dat God niemant lief en heeft buyten Christum. Die is de lieve Sone in den welcken de liefde des Vaders haer sate ende ruste heeft / ende daer nae van hem tot ons verbreyt wort / gelijck Paulus leert dat wy genade vercreghen hebben in den beminden. Soo moet dan de liefde door sijn voorsprake ende middelinghe tot ons comen. Daerom noemt hem de Apostel erghens onse vrede / ergens stelt hy hem ons voor als eenen bant waer door God met ons in Vaderlicke liefde wort verbonden. Soo volcht daer uyt datmen moet op hem de oogen slaen / so wanneer ons eenige belofte wort voorghestelt: ende dat niet t'onrechte van Paulo geleert en wort / dat alle de beloften Gods / in hem bevesticht ende volbracht worden. Hier teghen strijdē sommige exempelen. Want het en is der waerheyt niet gelijck dat de Prophete van den Syrischen Naaman van de wijse God recht te dienen ghevraecht zijnde / hem van den Middelaer heeft onderwesen: ende nochtans wordt Naamans Godsalicheyt ghepresen.* Cornelius die een Heyden ende Romeyn was / conde nau weten dat niet allē Joden bekent en was / ende dat duysterlick: ende nochtans zijn sijne aelmoessen ende ghebeden Gode aengenaem gheweest: ende Naamans offerhanden zijn door des Propheten antwoorde goet gheacht / het welcke noch Cornelius noch Naaman en heeft connen sonder ghelooe vercrijghen. Alsoo ist oock van den Camerlinck / tot den welckē Philippus ghebracht wert / de welcke den cost ende de moeyte van sulcken langen reyse om te aenbidden niet en soude ghedaen hebben / hadde hy niet eenich ghelooe ghehadt. Nochtans sien wy dat hy van Philippo ghevraecht zijnde / openbaert hoe onwetende hy van den Middelaer is. Ende voorwaer ick bekenne dat haer ghelooe eenichsins is onclaer geweest / niet alleenlick aengaende den persoon Christi / maer aengaende de cracht ende het ampt dat Christo was van den Vader bevolen. Hierentusschen is het seker dat sy eenige beginselen ontfangē hadden / de welcke hen eenige smake vā Christo gaven / hoewel sy cleyne was. Eñ dit en moet niet nieu schijnen: wāt de Camerlinck en soude uyt verren landen niet tot Jerusalem gecomē hebben tot eenen onbekenden God: ende Cornelius die de religie der Joden eenmael hadde aenghenomen / en heeft so langen tijt niet geweest sonder hem selven tot de beginselen der waerachtigher leere te wenden. Aengaende Naaman / het hadde veel te ongheschickt gheweest hadde Eliseus van het voorneemste hooftstuck ghesweghen / dewijle hy hem van cleyne dingen geboden heeft. Daerom hoewel de kēnisse Christi onder hē seer duyster was / so en ist nochtās der waerheyt niet gelijck / dat sy geen kennisse Christi en hadden: want sy oeffendē hen selven in de offerhandē der Wet / de welcke moestē door het eynde / welcke was Christus / onderscheydē wordē van de vervalschte offerhanden der Heydenen.

Matth.3.17. ende 17.5.
Ephes.1.6.
Ephes.2.14.
Rom.8.3.
Rom.15.8.
De derde teghenworpinghe voortgebracht uyt sommighe exempelen.
Antwoort / ondersoeckende het geloove Naamans / Cornelij / ende des Camerlincx.
* Actor.10.31.
2.Reg.5.17. 18,19.
Actor.8,27.
Actor.8,31.
Rom.10.4.

33 [1] Ende dese naeckte ende uytwēdige bewijsinghe des woorts Gods / behoorde overvloedichlick genoech te zijne om ons te doen ghelooven / ten ware dat onse blintheyt ende hartneckicheyt dat verhinderde. Maer onse verstant is soo genegen tot ydelheyt / dat het nemmermeer en can der waerheyt Gods aenhanghen: eñ het is soo plomp dattet in het licht Gods altijts blint wordt. Daerom en wort door het woort niet bedrevē sonder de verlichtinge des heyligen Geests. Waer uyt het oock openbaer is dat het ghelooe verre is boven menschelick verstant. Het en is oock niet genoech dat het verstant is door den Geest Gods verlicht / ten zy dat oock het herte door sijn cracht versterckt ende opgehouden worde. In welcke sake de School leeraers gantschelic dwalen / die in de aenmerckinghe des geloofs nemen een naeckt eñ slecht medegevoelen uyt de kennisse / eñ gaen het betrouwen eñ de gerusticheyt des herten voorby. So is dan tgeloove op beyde wijsen een sonderlicke gave Gods / te wetē / dat het verstant des menschen gereynicht wort om de waerheyt Gods te smaken / ende dat het herte daer in ghesterckt wort. Want het geloove wort door den Gheest niet alleenlick begonnen / maer oock by trappen vermeerdert / tot dat het ons in het hemelsche rijcke brenge. Paulus seyt: [1] Bewaert dē goeden pant die u betrout is door den heyligen Gheest die in ons woont. Ende hoe dat Paulus leert *dat de Gheest wort uyt het gehoor des geloofs ghegheven / dat canmen sonder arbeyt cortelick verclaren. Waert dat daer niet meer dan een gave des Gheests en ware / soo soude hy onbequamelick den Gheest noemen de vrucht des geloofs / de welcke selve de autheur ende oorsake daer van is. Maer dewijle hy de gaven verhaelt daer mede God sijn gemeynte verciert / eñ door den wasdom des gheloofs tot volmaecktheyt leyt / soo en ist gheen wonder dat hy de gaven den gheloove toe schrijft / het welcke ons bequaem maeckt om die te ontfangen. Het wort wel seer ongheschickt ende wonderlick gheacht alsmen seyt dat niemandt en can in Christum ghelooven / dan dien het ghegeven is: maer dat is eensdeels om dat sy niet en aenmercken hoe verborghen ende hooghe de hemelsche wijsheyt zy / of hoe groot de plompicheyt der menschen zy om de verborghentheden Gods te verstaen: eensdeels om dat sy de vaste ende ghestadighe standvasticheyt des herten / de welcke het voorneemste stuck des gheloofs is / niet en aensien.

[1] Het seste eñ laetste stuck is / dat het geloove op geen andere wijse / als door den H. Gheest ons verstant gheopenbaert wort / ende in onsen herten versegelt.
Dit stuck heeft twee deelen. Ten eersten / wort het verstant des menschen ghesuyvert om de waerheyt Gods te smakē. Daer nae wort het ghemoet in de selve bevēsticht / ende dat door de cracht des heylighen Gheestes.
[1] 2.Tim.1.14.
* Galat.5.5.

34 Maer ist dat niemant ghetuyge en is van den wille des menschen die in hem is (ghelijck Paulus seyt) anders dan de geest des menschen / hoe soude een mensche seker zijn van den wille Gods? Ende ist dat de waerheyt Gods by ons oock in die dinghen wanckelbaer is / die wy tegenwoordichlick aenschouwen: hoe soude sy seker eñ standvastich zijn als de Heere die dingen belooft die noch ooghe en siet / noch vernuft en vaet? De menschelicke scherpsinnicheyt wordt hier soo seer verslagen ende gebreckelick / dat de eerste trap des voortgancx in de schole des Heeren is / van onse vernuft te wijcken: want wy worden daer door ghelijck door een voorgehangen cleet verhindert de verborgentheden Gods te verstaen / die alleenlick den cleynen ontdeckt eñ gheopenbaert wort. Want het en wort door vleesch ende bloet niet gheopenbaert / noch door natuerlicken mensche verstaen / dat des Geests is / ja de leere Gods is hem een dwaesheyt: wāt sy moet geestelick geoordeelt worden. Daerom is de hulpe des Gheests hier noodich / Jae sijn cracht alleen gelt hier. Daer en is niemant onder de menschen die den sin Gods weet / ofte sijn raetsman gheweest is. Maer de Gheest ondersoeckt alle dinck / oock de diepten Gods: door den welcken wy den sin Christi weten. Daer en can (seyt Christus) niemāt tot my comē / ten zy dat de Vader die my gesondē heeft / hem trecke.

Bewijs van het eerste deel.
1. Met redenen.
1.Cor.2.11.
Mat.11.25.
Luc.10.21.
Mat.16.17.
2. Met ghetuyghenissen der heyligher Schriftueren.
1.Cor.2.14.
Rom.11.34.
1.Cor.2.10.
Joan.6.44.

Daerom een yeghelijck die het van den Vader ghehoort ende geleert heeft/ die comt. Niet dat yemant den Vader gesien heeft/ anders dan die van God gesonden is. Daerom gelijck wy niet en connen tot Christum comen/ ten zy dat wy door den Gheest Gods ghetrocken worden/ alsoo worden wy met verstant ende herte boven ons selfs verstant opghevoert als wy ghetrocken worden. Want onse ziele van hem verlicht zijnde/ neemt ghelijck een nieuwe scherpicheyt des verstants/ waer door sy de hemelsche verborghentheden aenmerckt/ door der welcker claerheyt sy te voren in haer selven blint werdt. Ende het verstant des menschen alsoo door het licht des Gheests beschenen zijnde/ begint dan eerst waerachtichlick te smaken het ghene den rycke Gods aengaet/ het welcke te vorẽ dwaes ende onverstandich was om dat te proeven.

3. Met exempelen.
Luc.24.27. ende 45.

Daerom als Christus de verborghentheden sijns rijcx den tween Discipulen claerlick verhaelt/ soo en doet hy nochtans gheenen voortganck tot dat hy hen het verstant opent/ op dat sy de Schriftueren verstaen. Alsoo hoewel de Apostelẽ door den Godlicken mont Christi geleert waren/ soo moeste nochtans de Gheest der waerheyt ghesonden worden/ die de selve leere soude in hare herten ende verstant druppen/ die sy met ooren gehoort hadden.

4. Met een bequame gelyckenisse.
Joan.16.13.

Het woort Gods is wel den ghenen dien het ghepredickt wordt/ ghelijck een Sonne die eenen yeghelicken beschijnt: maer onder de blinde ist sonder vrucht. Ende wy zijn in desen deele alle van natuere blint/ daeromme en can het int herte niet doordringhen/ anders dan door dien inwendighen Meester/ namelick/ den Gheest die door sijn verlichtinghe den toeganck maeckt.

Lib.2.cap.2. & 3
5. Met uytnemende eygenschappen des geloofs.

35 Ergens daer wy hebben moeten van de verdorventheyt der natuere handelen/ daer hebben wy bewesen hoe onbequaem de menschen zijn tot den gheloove. Daerom en sal ick de lesers niet vermoeyen dat selve wederom verhalende. Het zy genoech dat de Geest des geloofs

2.Cor.4.13.

wort van Paulo genaemt het gheloove selve/ waer mede wy van den Geest begaeft worden/ ẽ niet dat wy natuerlick comẽ hebben. Daerom bidt hy dat God den Thessalonicensen vervulle alle sijn welbehagen/ ẽ sijn werck des geloofs in der cracht.

2.Thes.1.11.

Dewijle hy daer het gheloove noemt een werck Gods/ ẽ het welbehagen Gods/ soo versaeckt hy dat het is uyt des menschen eygen roeringhe ofte beweginge: ende en is daer mede niet te vrede/ maer seyt oock dat het is een bewijs der cracht Gods/ gelijck oock tot de Corinthen/ daer hy seyt dat het gheloove niet en is gheleghen in wysheyt der menschen/ maer dat het is ghefondeert in de cracht des Gheests.

1.Cor.2.4.

Hy spreeckt daer wel van de uytwendige miraculen: maer dewijle de verworpene in het aenschouwen daer van blindt zijn/ soo vervaet hy ooc dien inwendigen zegel den welcken hy ergens meldet. Ẽ op dat God sijn mildicheyt in soo uytnemende een gave te eerlicker make/ soo en gewerdicht hy die niet eenen yegelicken in het gemeyn te geven: maer begaeft de gene die hy wil met een sonderlick privilegie ende voordeel.

6. Met dat heerlick ghetuyghenisse Augustini.
August. de verb. Apost. Lib.1.
Joan.6.44.

Van welcke sake wy boven ghetuyghenissen verhaelt hebben: der welcker getrouwe uytlegghers Augustinus roept/ om dat de Salichmaker soude leeren dat hy oock ghesloofde dat het comt door gave ende niet door verdienste/ so seyt hy: Niemãt en comt tot my/ ten zy dat mijn Vader hem ghetrocken heeft/ ẽ dien het van mijnen Vader is ghegeven. Het is wonder dat daer twee hooren/ daer van d'een het veracht/ ende d'ander op climt. Die het veracht/ die moet dat hem selven wijten: die op climt die moet dat hem selvẽ niet toeschrijven. Ende op een ander plaetse. Waerom is het den eenen ghegheven/ ende niet den anderen? Ick en schame het niet te segghen: Dat het is het diepte des cruyces. Al dat wy vermogen/ dat comt ick en weet niet van wat diepte der oordeelen Gods/ die wy niet en connen doorsoecken. Ick sie dat ick vermach: maer ick en sie niet waer door ickt vermach/ anders dan dat ick dus verre sie dat het van God comt. Maer waerom desen/ ende dien niet? dat is my veel: het is een afgront/ het is het diepte des cruyces. Ic mach met verwonderinge uytroepen/ maer niet met disputatie bewijsen. De somma is dit/ dat Christus als hy ons door de cracht sijns Geests tot het gheloove verlicht/ oock mede ons in sijn lichaem plant/ op dat wy aller goeden deelachtich worden.

Wtlegginghe des laetsten deels/ welcx bewijs voort comt van het voorgaende/ als van het minder tot het meerder.

36 Daer nae moet het ghene dat het verstant ghevaet heeft/ in het herte ghegoten worden. Want het woort Gods en is niet door het gheloove ontfanghen als het boven in de hersenen drijft: maer als het in den gront des herten gewortelt is/ op dat het zy een onverwinnelicke bescherminge om allerley versoeckingẽ te dragen ende wederstaen. Ist dat het waer is dat de verlichtinge des Geests Gods is het waerachtich verstant onses gheests/ soo wort sijn cracht veel claerlicker in sulcke versterckinge des herten ghesien: te weten/ soo veel het mistrouwen ende de ongheloovicheyt des herten grooter is dan de blintheyt des herten/ soo veel swaerder is het herte ghesont te maken dan het verstant der ghedachten te onderwysen.

Om deser oorsaken wille/ wordt de H. Gheest het zeghel/ pant ende Gheest der beloften ghenaemt.

Daerom is de Gheest als een zegel om de beloften in onse herten te versegelen/ der welcker versekertheyt hy heeft eerst in onse herten ghedruckt/ ende is als een pant ẽ voorpenninck om die te bevestigen ende versekeren. Nae dat ghy geloof hebt (seyt de Apostel) soo zijt ghy verseghelt met den heylighen Gheest der belofte/ de welcke het pandt onser erven is.

Ephes.1.13.

Siet ghy hoe dat hy leert dat onse herten worden met den Geest/ gelijck met eenen zegel gedruct? dat hy hem hierom noemt den Gheest der belofte/ om dat hy het Euangelium by ons seker ende vast maeckt. Desghelijcx oock tot de Corinthen seyt hy: God die ons heeft ghesalft/ de welcke ons oock heeft versegelt/ ẽ heeft het pant des Gheests in onse herten gegeven.

2.Cor.1.22.

Ẽ ergens van het betrouwẽ ende de stoutichheyt der hope sprekende/ stelt hy den pant des Gheests tot het fondament daer van.

2.Cor.5.5.

Alsoo nochtans/ dat de herten der gheloovighen somtyds gints ende weder ghedreven worden/ niet daerom dat sy souden vergaen/ maer dat sy de diepte der versoeckinghen ontcomen ende op haer wachte blijven souden.

37 Ick en hebbe niet vergheten dat ick boven gheseyt hebbe/ ende wiens gedachtenisse sonder ophouden wort door de bevindinghe vernieut/ te weten/ dat het gheloove wort door menigerley twijfelinghe aenghevochten/ soo dat de herten der Godsaligen seldẽ stille ende gerust zyn/ ofte immers niet altijts in vrede en zijn: maer met wat versoeckinge sy bestormt worden/ soo doorcomen sy den swaren stroom der versoekinghen/ ofte blijven in haer wachte staende. Door dese gherusticheyt alleene wort het gheloove bewaert ende onderhouden/ als wy vast houdẽ dat in dẽ Psalm geseyt wort: † De Heere is mijn bescherminghe/ mijn hulpe in de verdruckinghe: daerom en sullen wy niet vreesen als de aerde sal beven/ ende als de bergen sullen haer selven middẽ in der Zee worpen.

† Psal.46.3.

Dese seer lieflicke ruste wort ooc ergens beruyrt/ als hy seyt: Ick hebbe my neder gelept ende geslapen/ ẽ ben op gestaen: want de Heere heeft my aenghenomen

Psal.3.6.

ghenomen. Niet dat David is altijts eenerley wijse tot blijde verheuginghe ghestelt gweest/ maer soo verre hy nae de mate syns gheloofs/ de genade Gods smaeckte/ soo roemt hy dat hy onbevreest veracht al wat de vrede des herten mochte beroeren. Daerom als de Schriftuere ons wil tot gheloove vermanen/ soo gebiedt sy ons te rusten.

Esai.30.15.

Esaias seyt: Uwe sterckte sal wesen in hope ende stilheyt.

Psal.37.7.

Ende David seyt: Swijcht den Heere/ ende verwacht hem.

Hebr.10.36.

Hier mede comt over een dat de Apostel seyt tot de Hebreen/ dat verdraechsaemheyt van noode is.

Teghenworpinghe der School-leeraers teghen de bovengestelde leere.

38 Hier uyt machmen oordeelen hoe schadelick de schoolsche leeringhe is/ dat wy van de ghenade Gods tot ons/ niet en connen anders oordeelen/ dan uyt aenmerckinge der zeden/ nae dat een yeghelick hem selven acht dier niet onweerdich te zijn.

Antwoort.

Voorwaer ist dat wy moeten uyt onse wercken achten hoe God tot ons ghesint is/ so bekenne ick dat wy niet selfs een cleyn gissinghe en connen daer van hebben: maer dewyle het gheloove moet op de enckel ende onverdiende belofte sien/ soo en heeft de twyfelinghe gheen plaetse. Want ick bidde u/ wat betrouwen sullen wy hebben/ ist dat wy achten dat God ons ghenadich is/ soo verre de suyverheyt onses levens dat verdiēt? Maer dewijle wy tot dese handelinge een eygen plaetse verordēt hebben/ soo en sullen wy daer in nu niet langher voort gaen: voornemelic dewijle het seer openbaer is/ dat geen dinck seerder tegen het gheloove en is/ dan gissinghe/ ofte yet anders dat der twyfelinge gelijck is.

Verdedinghe van dese tegenworpinge uyt den Prediker Salomonis genomen.

Eñ sy draeyen de ghetuyghenisse Salomonis seer qualick/ de welcke sy dickmael in dē mont hebbē/ daer hy seyt:

‡ Eccles. 9.1.

‡ Niemant en weet oft hy haet ofte liefde weerdich is.

* Antwoort/ waer in dat geopent wort de sin van Salomon.

* Want op dat ic swijge dat dese plaetse in de ghemeen Latijnsche oversettinge qualick overgeset is/ so en cant nochtans oock den kinderen niet verborgen zijn wat Salomon wil segghen met sulcke woorden/ te weten: Ist dat yemant wil uyt den stant der tegenwoordiger dinghen oordeelen wie God haet/ eñ wie hy lief heeft/ die arbeyt te vergeefs/ ende wort sonder eenich nut gequelt: dewijle alle dingen den rechtveerdigen ende onrechtveerdigen even ghelijck gheschien mach/ den genen die offert/ ende dien die niet en offert. Waer uyt volcht dat God niet altijts sijn liefde en betuycht den ghenen dien hy in alle dinghen gheluckich ende voorspoedich maeckt: noch oock sijnen haet en bewijst tegen de ghene die hy verdruct. Eñ dit doet hy om de ydelheyt des menschelicken vernufts te kennen te geven/ dewijle het in dingen die seer noodich zijn/ met sulcke plompicheyt is bevanghen.

Eccles. 3.9.

Ghelijck hy weynich te voren geschreven heeft/ datmen niet en can onderscheyden wat verschil daer zy tussen tusschē de ziele des menschen eñ de ziele der beesten/ om dat sy schijnen d'een ghelijck d'ander te vergaen. Ist dat yemant wil daer uyt besluytē dat het gevoelē dat wy van de onsterffelickheyt der zielē hebben/ staet alleenlick op gissinghen/ soude die niet met rechte uytsinnich gheacht worden? Zijn dan die wel ghesint die besluyten dat daer geen sekerheyt der genade Gods en is/ om dat daer geene en can uyt het aenschouwen der teghenwoordiger dinghen gevaet worden?

‡ De tweede teghenworpinghe: waer mede de uytvercoren in Christo beschuldicht worden van een lichtveerdige vermetentheyt.

29 ‡ Maer sy seggen dat het een lichtveerdich voornemen is/ dat yemandt een ontwyfelicke kennisse des Godlicken willes hem selven toeschrijft.

‡ Antwoort.

‡ Dit soude ick hen wel toelaten/ waert dat wy soo veel ons selven toeschreven dat wy den onbegrijpelicken raet Gods/ wilden onsen swackē vernufte onderworpen. Maer als wy slechtelick segghen met Paulo/ dat wy niet den geest deser werelt/ maer den Geest die uyt God is/ ontfangen hebben/ door wiens onderwijsinghe wy weten wat ons van God ghegeven is.

1.Cor.2.12.

Wat connē sy hier tegen snateren/ ten zy dat sy hen selven schandelick teghen den Geest Gods stellen? Ist dat het grouwelicke zonde is/ datmen der openbaringe die van dē Geest gecomē is/ leugen/ oft onsekerheyt/ of twijfelachticheyt op leyt/ wat misdoen wy dan de sekerheyt daer van bevestigende?

Inrede.

Maer sy roepen dat dit oock groote lichtveerdicheyt is/ dat wy bestaen also van den Geest Christi te roemen.

Antwoort.

Wie soude gelooven dat dese/ die willen der werelt meesters zijn/ soo plomp eñ onverstandich waren/ dat sy in de eerste beginselen der Religie souden soo schandelick vallē? Het soude voorwaer my ongeloovelick zijn/ waert dat hare geschriftē ende boecken die in het licht gecomen zijn/ dat niet en betuychden.

Rom.8.14.

Bewijs des antwoorts/ ghewapent zijnde met verscheyde ghetuyghenissen des Apostels Pauli.

Paulus seyt dat die eerst kinderen Gods zijn/ die door den Gheest Gods ghedreven worden: maer dese willen dat de ghene die kinderen Gods zijn/ door haren eyghenen geest ghedreven worden/ ende ydel van den Gheest Gods zijn.

† Rom. 8.16.

† Paulus leert dat God wort vā ons Vader genoemt/ eñ dat de Geest ons dien naem in den mont gheeft/ de welcke alleen can onsen gheeste ghetuyghenisse geven dat wy kinderen Gods zijn: maer dese menschen/ hoewel sy de aenroepinghe niet en verbieden/ ontrecken ons nochtans den Gheest/ door des welckes beweginge den Vader behoorde recht aengeroepē te worden.

Rom.8.12.

Paulus seyt dat die geen dienstknechten Christi en zijn die door den Gheest Christi niet gedrevē en worden: dese dichten eenē Christendom dien de Gheest Christi niet noodich en is. Paulus en gheeft gheen hope der saligher wederopstandinghe/ ten zy dat wy den Gheest ghevoelen in ons woonende: maer dese dichten hope sonder sulck gevoelen. Maer sy sullen moghelick antwoorden dat sy niet en versaken dat wy moeten met den Gheest begaeft zijn: maer dat het der ootmoedicheyt ende vernederinghe betaemt dat niet te bekennen. Wat wil dan Paulus segghen als hy den Corinthen gebiedt te beproeven of sy in het gheloove zijn/ ende hen selven te ondersoecken of sy Christum hebben/ den welcken soo yemant niet en bekent in hem woonende/ die is verworpen?

2.Cor.13.5.

Item met de ghetuyghenissen van Joannes ende Esaias.

1.Joan.3.24.

Uyt den Gheest dien hy ons heeft ghegeven (seyt Joannes) weten wy dat hy in ons blijft. Ende wat doen wy anders dan dat wy de beloften Christi twijfelachtich maken/ als wy willen dienstknechten Gods geacht zijn sonder de Gheest Gods/ den welcken hy belooft heeft over alle de sijne uyt te storten?

Esai.34.3.

Wat doen wy anders dan dat wy den heyligen Gheest te cort doen/ als wy het gheloove dwelck syn sonderlic werck is/ van hem verscheyden? Dewijle dit de eerste beginselen der Godsalicheyt zijn/ so ist een seer ellendige blintheyt datmen de Christenen met hooveerdicheyt beschuldicht/ om dat sy bestaen van de teghenwoordicheyt des Geests te roemē/ sonder welcke roeminghe/ de Christendom selve niet en is. Maer sy geven door haer exempel te kennē hoe waerachtichlick Christus geseyt heeft/ dat syn Gheest der werelt bekent is: ende alleenlick van die bekent wordt by de welcke hy blijft.

Joan.14.17.

‡ De derde teghenworpinghe/ waer mede bestreden wort de volherdinghe van Gods uytvercorenen in den gheloove.

40 ‡ Ende op dat sy niet alleenlic met eenē listigen vont en soecken de vasticheyt des geloofs te neder te worpen/ so comen sy se van een ander zijde aen: te weten/ hoewel wy moghen van de genade Gods oordeelen na de tegenwoordighe rechtveerdicheyt/ dat nochtans de kennisse der

eyndelicker stātvastichept onseker blijft. Maer wordt ons niet een schoon betrouwen der salichept gelaten/ ist dat wy nu in dese tegenwoordighe ure alleenlick door een gissinghe upt onse zeden ende leven achten dat wy in ghenade zijn/ ende niet en weten wat morghen sal gheschien?

Antwoort genomen upt den Apostel. Rom.8.38.

De Apostel gevoelt veel anders/ als hy sept: Ic ben versekert dat noch Enghelen/ noch Machten/ noch Overheden/ noch doot/ noch leven/ noch tegenwoordige/ noch toecomende dingen/ ons sullen schepden van de liefde door de welcke de Heere ons omhelst in Christo.

Verantwoordinghe op een tegenspreken.

Sy willē hier met een crancke wederlegginghe ontgaen/ segghende dat Paulus dat hadde upt sonderlicke openbaringe: maer sy worden soo seer gedronghen dat sy niet en connen ontvlien. Want hy handelt daer wat goet allen geloovigen int gemeyn comt upt den gheloove/ ende niet wat hy sonderlick selve ghevoelt.

Wederlegginge van een ander tegenspreken. 1.Cor.10.12.

Maer hy verschrickt ons ergens door onse swackhept ē ongestadichept/ seggende: So wie wel staet/ die siet toe dat hy niet en valle. Dat is waer/ maer niet met verschrickinge/ waer door wy moetē verslagen worden/ maer waer door wy moetē leeren ons selven onder de geweldige hant Gods vernederen/ ghelijck Petrus dat verclaert.

1.Pet.5.6.

Boven desen hoe verkeerdelick doen die/ die de sekerhept des geloofs willen op eenen oogenblick tijts eyndighen/ des welckes geloofs eyghen werck is boven de lanckhept deses levēs tot de toecomende onsterffelickhept te strecken?

De somma van de gantsche wederlegginghe.

Daerom dewijle de gheloovige dat der ghenade Gods toe schrijven/ dat sy door sijnen Gheest verlicht zijnde/ de aenschouwinge des hemelschen levens door het gheloove ghebruycken: soo en is sulcke roeminghe niet alleenlick verre van hooveerdichept: maer oock so wie hem selven schaemt die te belijden/ die gheeft daer mede een overgroote ondanckbaerhept te kennen/ meer de goethept Gods booselick verswijghende/ dan sijn ootmoedichept ende vernederinghe betuyghende.

Verclaert zijnde de beschrijvinghe des geloofs/ wort nu aenghewesen/ datse niet en strijdt/ maer overeē comt met dat selve gheloove/ dwelck de Apostel voortbraecht.

41 Dewijle wy saghen dat de natuere des geloofs nergēs upt en conde beter verclaert worden/ dan upt de substantie der belofte/ waer op het gelijck op sijn eygen fondament alsoo steunt/ dat het terstont vervalt ofte vergaet als die wort wech genomen/ soo hebbē wy onse beschrijvinghe daer upt genomen/ de welcke nochtās niet vreemde en is vā de beschrijvinge des Apostels die hy in sijn handelinge gebruyct/ daer hy leert dat het geloove is een versekerthept ofte steunsel der dinghen diemen hoopt/ ē een bewijs der dingen diemen niet en siet.

Hebr.11.1.

Want by dat woort Hypostasis (het welck hy ghebruyckt) verstaet hy ghelijck een steunsel waer op een Godsalich herte steunt ē rust. Gelijck of hy wilde seggē/ dat geloove selve is een seker ende geruste besittinge der dingen die God ons belooft heeft: ten zy dat yemant liever heeft dat woort Hypostasis te nemen voor betrouwen: het welcke my niet en mishaecht/ hoewel ick die ander beduydinge die ghewoonlicker is/ liever hebbe.

Wtlegginghe van dese beschrijvinghe. Dan.7.10. Apoc.20.12.

Waerom om te kennen te gheven dat tot den laetsten dach toe in welckē de boecken sullē geopent worden/ de dingē hooger zijn dan dat sy mogen door onse gevoelē verstaen/ ofte door onse oogen gesien/ ofte door onse handē gehandelt worden/ ē dat sy hierentusschē niet anders van ons beseten en worden/ dan als wy alle het verstant onses vernufts te boven gaen/ ende onse scherpsinnichept boven al dat in de werelt is/ bestrecken/ ende eyndelick ons selven overwinnen: soo heeft hy daer by ghestelt dat dese gherustichept in het besitten/ is van dinghen die in hope gheleghen zijn/ ende daerom niet gesien en worden. Want (gelijck Paulus sept) de hope en is geen clare teghenwoordige aenschouwinge: ende het ghene dat wy sien dat en hopen wy niet. Rom.8.24.

Hom. in Ioan. 79.95. De peccat. meri. & remis. lib.2 cap.31.

Maer als Paulus het geloove noemt een bewijs/ ofte (gelijck Augustinus dat dickmael heeft overgeset) een overtuyginge der dingen die niet tegenwoordich en zijn: (wāt het is in het Grieecsche elenchos) soo spreeckt hy even gelijck of hy seyde dat het een seker aenschouwinghe ware der dingen die niet en schijnen/ een gesichte der dingen die niet gesien en worden/ claerhept der dingen die duyster zijn/ tegenwoordichept der dinghen die niet teghenwoordich en zijn/ ende seker bewijsinge der dingen die verborgen zijn. Want de verborgentheden Gods/ ghelijck daer zijn de dinghen die onse salichept aengaen/ zijn in haer selven ende in hare natuere sulck dat sy niet en connē gesien worden: maer wy aenschouwense alleenlick in sijn woort: wiens waerhept ons moet soo seker zijn/ datmen moet achtē gedaen ende volbracht te zijn al wat het spreeckt. Ende hoe sal het herte connē hem selven op heffen om sulcke smake te ghecrijghen/ ten zy dat het oock mede ontsteken worde om God lief te hebben? 1.Cor.2.9. Want de overvloedige soetichept die God heeft wech gelept den ghenen die hem vreesen/ en can niet bekent worden sonder oock mede seer te beweghen. Ende dien sy eenmael beweecht heeft/ dien treckt ende verheft sy gantschelic tot haer. Daerom en ist geen wonder dat dit ghevoelen nemmermeer en comt in een verkeert ende verdraept herte: door welcke ghevoelen wy in den hemel gebracht/ ende tot de verborgenste schatten Gods toeghelaten worden/ ende tot de heylichste secreten sijns rijcks/ de welcke niet en behooren door eens onsuyveren herten inganck/ ontheplicht te worden.

Lib.3. Sent. distinct.25. & sapiens.

Wederlegginge van de dwalinge der Schoolleeraers/ welcke leeren dat de liefde het gheloove ē hope voorgaet.

Want dat de Schoolleeraers leeren dat de liefde eer is dan het gheloove ende hope/ dat is enckel raserije: want het is het gheloove alleen dat de liefde eerst in ons genereert. † Bernardus schrijft veel bet daer hy sept: Ick geloove dat de ghetuygenisse der conscientie/ † de welcke Paulus de roem der Godsalighen noemt/ is in drie dinghen gheleghen. Want voor alle dinck ist noodich dat ghy ghelooft dat ghy niet en cont vergheving der zonden hebbē/ anders dan door de goedertierenhept Gods. Ten anderen/ dat ghy gantschelick geen goet werck en cont hebben/ ten zy dat God selve dat gheve. Ten laetsten/ dat ghy het eeuwighe leven niet en cont met eenige wercken verdienen/ ten zy dat het voor niet ghegeven worde. Ende weynich daer nae sept hy dat dese dinghen niet ghenoech en zijn/ maer zijn eenich beginsel des gheloofs: want als wy gelooven dat de zonden niet en connen vergeven worden/ anders dan van God/ soo moeten wy oock mede weten dat sy ons vergeven zijn/ soo langhe als wy oock door de ghetuyghenisse des heylighen Geests seker zijn/ dat ons salichept is bewaert ende wech ghelept: dewijle God de zonden vergheeft/ ende selve verdiensten gheeft/ ende loon wederom gheeft/ dat wy niet en moghen in dat begin blijven staende: Maer dese ende oock andere dinghen sullen moeten in haer plaetse ghehandelt worden: het sal nu genoech zijn alleenlick te weten wat het gheloove zy.

† Serm.1. in annuntiatione.

† 2.Cor.1.12.

De hope is een onverschepdelicke medegesel des levenden gheloofs.

42 Nu waer dit levende gheloove is/ daer moet het oock de hope der eeuwigher salichept tot eenen onschepdelicken medegeselle met hem hebben/ ofte eer upt hem selven genereren ende voortbrenghen: waer dese hope niet en is/ daer worden wy bevonden dat wy gheen geloove en hebben/

Reden.

hebben/hoe claerlick ende tierlick wy oock weten daer van te spreken. Want ist dat het geloove is een seker ontwijfelick ghevoelen van de waerheyt Gods/ te weten/ dat die ons niet en can liegen noch bedriegen/ noch ydel zijn: voorwaer die dese sekerheyt ontfanghen hebben/die verwachten oock mede dat God sal syne beloften volbrenghẽ/ de welcke niet en connẽ na haer ontwijfelick gevoelen anders dan waerachtich zijn: so dat in somma de hope anders niet en is/ dan een verwachtinge der dinghen die het gheloove waerachtichlick gelooft heeft dat sy van God belooft zijn. Alsoo gelooft het geloove dat God waerachtich is: de hope verwacht dat hy ten bequamen tyde sal syn waerheyt bewijsen. Het gheloove gelooft dat hy onse Vader is: de hope verwacht dat hy hem selven sal altijdts sulck tot ons bewijsen. Het gheloove gelooft dat ons het eeuwige leven is ghegeven: de hope verwacht dat het eenmael geopenbaert worde. Het geloove is het fondament daer op de hope steunt: de hope voedt eñ onderhoudt het geloove. Want gelijck niemant en can yet van God verwachten / anders dan die te vorẽ syne beloften gheloost heeft: alsoo moet wederomme de swackheyt onses gheloofs door lydtsame verwachtinge eñ hope onderhouden ende gesterckt worden/ op dat het niet door vermoeytheyt en vervalle. Daerom seyt Paulus wel als hy onse salicheyt stelt in hope. Want als de hope in stilheyt den Heere verwacht/soo houdt sy het gheloove op/dat het niet door te groote haesticheyt en valle: ende versterckt het geloove dat het niet wanckelbaer en zy in de belofte Gods/ofte van hare waerheyt en beginne te twijfelen: eñ verlicht het gheloove dat het niet verflouwe: ende streckt het tot dat laetste eynde ende merck/ dat het niet in den midden / ofte oock in het begin des loops en beswijcke. Eyndelick altijts vernieuwende ende wederoprechtende / maeckt de hope dat het gheloove dickmael blymoedigher dan het was / tot stantvasticheyt voort comt. Eñ hoe menichsins de hulpe der hope noodich is om het geloove te stercken/ dat sal openbaer worden ist dat wy bedencken met hoe menigherley versoeckinghe die versocht ende aenghevochten worden/ die het woort Gods aenghenomen hebben. Ten eersten/als de Heere syne beloften vertraecht / soo houdt hy dickmael onse hertẽ langer in twijfelinge dan wy meynden. Hier ist ampt der hope/ dat sy maeckt dat wy al ist dat de Heere vertoeft / nochtans verwachten gelijck de Prophete gebiet. Somtijts en laet hy ons niet alleenlic verflouwen / maer schijnt claerlick verbolgen te zijn: hier moet het gheloove veel meer te hulpe comen/ op dat wy nae eens anders Propheten vermaninghe moghen den Heere verwachten / die syn aenschijn heeft van Jacob verborghen. Daer staen oock bespotters op (ghelijck Petrus seyt) die vragen: Waer is syn belofte/ ofte syn toecomste? Want van dien tyde aen dat de vaders gestorven zijn/ blijven alle dinghen alsoo van den beginne der scheppinghe aen: Jae het vleesch ende de werelt blasen ons dit selve in. Hier moeten wy het gheloove door verdraechsaemheyt der hope op houden / ende in de aenmerckinghe der eeuwicheyt behouden / op dat het duysent jaren achte als eenen dach.

Des geloofs ende der hope verbindinghe ende onderlinge bystant.

Rom.8.24.

Hoe menigerley manieren van versoeckinghẽ is kennelick / hoe noodich die hulpe van de hope zy om tgheloove te versterckẽ.

Habac.2.3.

Esai.8.17.

2.Pet.3.4.

Psal.90.4. 2.Pet.3.8.

43 Om dese vereeninghe ende gelijckheyt des gheloofs ende der hope/ ghebruyckt de Schrifture somtijts d'een voor d'ander. Want als Petrus leert dat wy in de cracht Gods bewaert worden door het gheloove/ tot dat de salicheyt gheopenbaert wort: soo schrijft hy den gheloove toe dat meer der hope toebehoorde/ eñ niet sonder oorsake: want wy hebben nu gheleert dat de hope niet anders en is dan het voetsel ende de stercke des geloofs. Somtijts worden sy te samen gestelt/ gelijc in den selvẽ Sendbrief daer hy seyt: Om dat uwe gheloove ende hope soude in God zijn. Eñ Paulus tot de Philippensen belept uyt de hope verwachtinghe/ om dat wy lijtsamelick hopende/ onse begeerten ophouden / tot dat de bequame tyt Gods gheopenbaert wort. Dit geheel connen beter verstaen uyt den thienden Capittel tot de Hebreen/ dwelck wy nu voortgebracht hebben. Eñ Paulus/ hoewel hy ergens oneygentlic spreeckt/soo verstaet hy nochtans ergheus dit selve in dese woorden: Wy verwachten in den Gheest uyt den gheloove de hope der rechtveerdicheyt / te weten/om dat wy de ghetuygenisse des Euangelij van de onverdiende liefde Gods aengenomen hebbende/ verwachten tot dat God openbaerlick vertoont dat nu onder de hope is verborghen / het is oock nu claer hoe onwijselick Petrus Lombardus tweederley gront der hope leyt/te weten/de ghenade Gods/ende de verdienste der wercken. De hope en mach geen ander merck hebbẽ om daer op te sien/ dan het geloove / ende wy hebben nu seer opentlick verclaert dat het geloove een merck alleenlic heeft/ te weten/de barmherticheyt Gods/op de welcke het moet met beyde de ooghen sien/op dat ick alsoo spreke.) Maer het is weerdich datment hoore wat levendiger een redẽ hy voort brengt: Ist dat ghy (seyt hy) bestaet yet te hopẽ sonder verdienste/ so en is dat niet hope/maer presumptie oft ydel voornemẽ te noemen. Wie en soude / lieve Leser / sulcke beesten niet met rechte vervloecken die vercondighen dat lichtveerdicheyt eñ presumptie te zijn/ als yemant betrout dat God waerachtich is? Wãt hoewel de Heere wil dat wy alle dinck van syn goetheyt verwachten/so seggen sy nochtans dat het een presumptie ende lichtveerdich voornemen is/ datmen daer op rust ende te vrede is. O dit is een meester sulcke Discipulen weerdich / als hy in uytsinnighe scholen der snateraren ghevonden heeft? Maer dewijle wy sien dat door Gods woort den sondaren geboden wort hope der salicheyt te ghecryghen/ soo laet ons gheerne soo groote presumptie eñ voornemen van de waerheyt Gods hebbẽ/ dat wy op syn eenige barmherticheyt steunende / ende het betrouwen der wercken verworpen hebbende / bestaen goede hope te hebben. Hy en sal ons niet bedrieghen die ghesept heeft: U gheschie nae uwe gheloove.

Somtijts wort wel hope ende gheloove d'een voor d'ander ghebruyckt. 1.Pet.1.5.

1.Pet.1.21.

Philip.1.20.

Galat.5.5.

Wederlegginge van de dwalinge der School-leeraers / die tweederley fondament der hope stellen/ te weten/ Gods genade/ eñ de verdiensten der wercken.

Mat.9.29.

Het iij. Capittel.

Dat wy door het gheloove wedergheboren worden: Daer oock van penitentie, berou, ende beteringhe ghehandelt wort.

Hoewel wy nu eensdeels geleert hebben hoe het geloove Christum besit/eñ hoe wy door tgeloove de goeden Christi gebruycken: dit soude nochtãs noch duyster zijn/ ten waer dat hier toe oock quame een verclaringhe der wercken des gheloofs die wy ghevoelen. Het en is niet sonder oorsake dat de somma des Euangelij wort gestelt in penitentie(dat is berou eñ beteringe) ende vernederinghe der zonden. Daerom als dese twee hooftstucken naghelaten worden/ soo is alle handelinge van den gheloove cranck ende creupel/eñ byna onnut. Nu dewijle wy dese twee dingen hebben van Christo/ ende beyde door het gheloove ghecrygen/te weten/de nieuwicheyt

De bereeninghe deses Capittels met het voorgaende ende de naevolghende.

wichept des levens / ende onverdiende versoeninge/ soo eyscht de wijse ende orden van leeren/ dat ick van beyden hier beginne te handelen. Ende het naeste sal zijn dat ick van het geloove come op de penitentie: want als dit hooftstuck sal wel bekent zijn/ soo sal het openbaer zijn hoe de mensche wort door het gheloove alleenlick/ ende door enckel vergevinge gerechtveerdicht/ ende dat nochtans van de toeschrijvinghe der onverdiender rechtveerdichept de wesentlicke heylichept des levens niet gescheyden en wort.

De boetveerdichept volgt nae het gheloove/ende sy spruyt uyt het selve.

Ende dat de penitentie niet alleenlick het gheloove onverscheydelick nae volcht / maer oock daer uyt spruyt/dat is sonder twijfel. † Wāt dewijle de vergevinghe daerom wort door de predikinghe des Euangelij voor ghestelt / om dat de sondaer van de wreedichept des Duyvels/ van het jock der zonden/ ende van de ellendighe dienstbaerhept der zonden verlost zijnde / soude in het rijcke Gods comen/soo en can voorwaer niemant de genade des Euangelij aen nemen/ sonder uyt de dwalinghen des voorgaenden levens ten rechten weghe te comen/ ende met aller neerstichept hem selven tot penitentie ende beteringe te voeghen.

† Reden.

Die anders ghevoelen/ worden bedroghen.

Maer die daer achten dat de penitentie meer voor het gheloove gaet/ dan dat sy uyt den gheloove comt/ gelijck de vruchten uyt den boom/ die en hebben noyt de cracht daer van bekent / ende worden door een veel te lichte oorsake gheroert om alsoo te ghevoelen.

De eerste teghenworpinghe der gener die contrarie ghevoelen.

Matth.3.2.

Matth.4.17.

Actor.20.21.

2 Want sy seggen dat Christus ende Joannes in hare predikinghen vermanen het volck eerst tot penitentie/ eñ daer na seggen sy dat het rijcke der hemelen is nae by ghecomen: eñ sulck bevel van prediken hebben de Apostelē ontfanghen. Sulcke ordeninge heeft Paulus gevolcht gelijck Lucas verhaelt.

Antwoort.

Maer dewijle sy superstitieuselick staen op de t'samenvoeginghe der syllaben / soo en aenmercken sy niet op wat sin de woorden aen malcanderen hanghen. Want als Christus de Heere eñ Joannes aldus prediken/seggende: Doet penitentie/want het rijcke der Hemelen is nae by ghecomen: wijsen sy niet de oorsake der penitentie uyt de belofte der genade ende salichept? So zijn dan hare woorden soo veel als of sy seyden: Om dat het rijcke der hemelē is nae by gecomen/ doet daerom penitentie. Want als Mattheus verhaelt heeft dat Joannes also predickte/ so leert hy dat daer in is vervult geweest de prophetie Esaie van de roepēde stemme in der woestijne/ de welcke roepen soude: Bereyt dē wech des Heeren/ maeckt de wegen onses Gods recht. Eñ die stemme is by den Prophete bevolē te beginnen van troost ende blyde bootschap.

Matth.3.2.

Esai.40.3.

In wat verstant dē oorspronck der bekeeringhe het gheloove wort toegheschreven.

Nochtans als wy seggen dat de penitentie eñ beteringe haren oorspronck uyt den gheloove heeft/ soo en droomen wy niet eenighen tijt die het gheloove moet hebben om die te baren: maer wy willen te kennen gheven dat de mensche niet en can hem selven ernstichlick tot penitentie begheven / ten zy dat hy bekenne hem selven Gode toe te comen. Ende niemant en gevoelt waerachtichlick dat hy Gode toe comt/ dan die eerst sijn genade gevaet heeft. Maer dit sal claerlicker in het navolgende ghehandelt worden.

Waer uyt de dwalinge der ghener ghesproten is/ die't geloove meynē te comen van de boetveerdichept: ende de wederlegginghe daer van.

Het heeft hen mogelijck bedroghen dat vele menschen wordē door de benauthept der conscientie getemt/ eñ tot onderdanichept beweecht/ eer sy de kennisse der genade ontfangen/ jae eer sy die smaken. Ende dit is de beginnende vreese/ de welcke wort van velē onder de deuchden ghetelt / om dat sy sien dat die der waerachtiger eñ behoorlicker gehoorsaemhept seer by is. Maer wy en handelen hier niet hoe menichsins Christus ons tot hem treckt / ofte bereyt tot de oeffeninge der Godsalichept: maer ick segge alleenlick dat daer geen rechtichept en can ghevonden worden / daer de Gheest niet en regneert / den welcken Christus heeft ontfanghen om sijnen leden mede te deelen. Boven desen/ achtervolgende dat in den Psalm staet: By u is de versoeninghe / op dat ghy gevreest wordet. Niemant en can te eenighen tijde God eerweerdichlick vreesen / dan die betrout dat hy hem genadich is: ende niemant en sal hem selven ghewillichlick tot de onderhoudinghe der Wet begheven/dan die ontwijfelick gevoelt dat sijn onderdanichept hem behaecht: welcke goedertierenhept in het vergheven ende in het verdragen der zonden / is een teecken der vaderlicker gonste. Dit bewijst oock de vermaninghe Ozee/ daer hy seyt: Comt/ laet ons weder keeren tot den Heere / want hy heeft ons berooft/ ende sal ons ghenesen: hy heeft ons gheslaghen/ ende sal ons heylen. Want de hope der verghevinge wort als een prickel daer by ghestelt/ op dat sy in hare zonden niet en soudē slapen/ ende ongevoelich worden.

Psal.130.4.

Ozee 6.1.

De gebreynsthept der Wederdooperen ende Jesuiten/ die de boetveerdichept bepalen/ wort ontdeckt.

De raserie dier menschen en heeft gheenen schijn/ die haren nieuwen aencomelinghen sekere daghen verordenen / in de welcke sy moeten hen selven in penitentie oeffenen / op dat sy alsoo van penitentie beginnen/ ende als die daghen gheleden zijn/ dan eerst in de gemeynschap der Euangelischer ghenade toeghelaten worden. Ick spreke dit van velen onder de Wederdoopers: voornemelick van de ghene die wonderlicken seer begeeren geestelick gheacht te worden/ ende van haer medegesellen de Jesuiten/ ende van dierghelijcken dreck ende uytworpsel der menschen. Voorwaer sulcke vruchten brengt de gheest der verdraeythept voort / dat hy de penitentie ende beteringhe die de Christen mensche moet sijn leven lanck doen/ in weynighe daghen besluyte ende eyndighe.

Dese eerste meyninghe van de boetveerdichept deursocht zijnde / wort alsnu de tweede aenghemerckt welcke daer twee stucken der bekeeringhe stellende/ dat laetste niet recht en verclaert.

3 Voort als sommige geleerde mannen oock langhe voor dese tijden hebben willen van der penitentie nae dē regel der Schriftuere eenvoudichlick ende oprechtelick spreken/ so hebben sy geseyt dat sy twee deelen heeft/ te weten/ de doodinge ende de levendichmakinge. Ende de doodinghe noemen sy de droefhept der ziele/ ende de verschrickinghe uyt de kennisse der zonde/ ende uyt het ghevoelen des oordeels Gods gecregen. Want als yemandt tot waerachtighe kennisse sijnder zonden gebracht is/ dan begint hy waerachtichlick de zonde te haten ende te vervloecken/ dan mishaghet hy hem selven van herten/ ende bekent hem selven arm ende verlorē te zijn/ ende wenscht ende begheert anders te zijn. Boven desen als hy door eenich ghevoelen des oordeels Gods gheraeckt is (want het een volcht terstont uyt het ander) dan leyt hy vertsaecht ende verslaghen/ ende beeft vernedert ende te neder ghevorpen zijnde/ hy gheeft den moet verloren ende mishoopt. Dit is dat eerste deel der penitentie het welcke sy ghemeynlick hebben contritie ofte verslaghentheyt ghenaemt. De levendichmakinge noemen sy de vertroostinge die uyt den geloove comt: te weten/ als de mensche door de conscientie der zonde te neder ghevorpen/ eñ door de vreese Gods verslagē zijnde/ daer na op de goethept/ barmhertichept/ genade eñ salichept die door Jesum Christum comt/ siende/ hem selven weder oprecht / moet ghecrijcht/ eñ gelijck uyt den doot in het levē comt. Ende dese woorden)doodinge ende levendichmakinghe) drucken de cracht der penitentie bequamelick ghenoech uyt / soo verre als sy behoorlick

Reden.

hoorlick uptghelept worden: maer dat sp de levendichmakinge nemen voor blijschap die het herte ontfangt als het upt de beroerte eñ vreese is te vrede ghewordẽ / daer in en ghevoele ick met hen niet: want sp beteeckent meer begeerte om heplichlick ende Godsalichlick te leven/ dwelck upt de wedergeboorte comt: ghelijck of men sepde dat de mensche hem selven sterft/om dat hp soude beginnen Gode te leven.

De derde mepninghe der gener die tweederlep ghestalte van boetveerdichept stellen/ d'eene des Wets/ ende d'ander des Euangelij.

4 Andere die saghen dat dit woort penitentie is in de Schriftuere menichsins genomen/hebben tweederlep penitentie gestelt: ende om dese met eenich teecken te onderschepden/ hebben sp de eene ghenaemt wettelicke penitentie / waer door de sondaer door der zonden brantpser ghewont/ende door de vreese der toornichept Gods verslaghen zynde / blijft in die beroerte bevanghen/ ende en can daer niet upt comen. Ende de ander hebben sp Euangelische penitentie ghenaemt / waer door de sondaer wel swaerlick in hem selven benaut is/maer nochtans hoogher op climt/ eñ Christum aen grypt tot medicijne sijner wonde/ tot vertroostinge sijner vreese/ ende tot een havẽ sijner ellendichept. Tot erempelen der wettelicker penitentie stellẽ sp Cain/ Saul/ ende Judam/ der welcker penitentie ons de Schriftuere verhaelt/ verstaende daer door dat sp de swarichept haerder zonden bekennende/ de toornichept Gods gevreest hebben: eñ God als den wreker ende richter alleenlick bedenckende/ in dat ghevoelen vergaen zijn. Daerom en is der sulcker penitentie niet anders geweest dan een voorhof ende inganck der Helle / waer in sp nu in dit leven in ghegaen zijnde / hebben begonnen van het aenschijn der toornichept der majestept Gods straffe te lijden. De Euangelische penitentie sien wp in allẽ die door den strael ende prickel der zonde in hen selvẽ gewont/ende door het betrouwen der barmhertichept Gods opgheheven ende vertroost zijnde / zijn tot den Heere bekeert. Ezechias is verschrickt geweest de bootschap des doots ontfanghen hebbende/ maer hp heeft met tranen gebeden/ eñ heeft betrouwen gecregen op de goethept Gods siende. De Niniviten zijn beroert geweest door de verschrickelicke verconddinge des verderfs: maer sp hebben hen selven met den sack eñ assche becleet/ hopende dat de Heere soude mogen bekeert ende afghekeert worden van den toorn sijnder verbolghenthept. David heeft beleden dat hp te seer gesondicht hadde in de tellinghe des volcr: maer hp heeft daer by ghesept: Heere neemt de ongerechtichept uwes dienstknechts wech. Hp heeft de zonde des overspels bekẽt als hem Nathan vermaent/ ende heeft hem selven voor den Heere neder ghewòrpen: maer heeft oock mede verghevinghe verwacht. Sulcr was de penitentie der ghener die door de predikinghe Petri zijn benaut van herten gheworden: maer op de goethept Gods betrouwende/ sepden: Wat sullen wp doen mannen broeders? Sulck was oock Petri penitentie / de welcke wel bitterlick weende/ maer en liet niet af te hopen.

Erempelen der boetveerdichept die upt de Wet comt. Genes.4.13. 1.Sam.15.30 Mat.27.7.

Overlegginghe deser gestalten.

Erempelen der Euangelischer boetveerdichept.

2.Reg.20.2. Esai.38.8.

Jone 3.5.

2.Sam.24.10

2.Sam.12. 13.16.

*Actor.2.37. Mat.26.75. Luc.22.62.

† Dat tweede deel des Capittels/ van dese afdeplinghe tot de 10. inhoudende de rechte leere van de boetveerdichept.

‡ Act.20.21.

* 1. Het ghelooue ende de bekeeringe en moeten niet onder malcanderen begrepen zijn/ maer men moetse van malcanderen schepden.

5 † Hoewel alle dese dingen waerachtich zijn/ soo is nochtans de naem penitentie (soo veel ick upt de Schriftuere verstaen can) anders te verstaen. Want dat sp het gelooue vervatẽ onder de penitentie/dat strijt teghen het ghene dat Paulus sept in de handelinge der Apostelẽ/ ‡ dat hp den Joden ende Hepdenẽ betupcht heeft penitentie tot God/ende gelooue in Jesum Christum: * Daer hp de penitentie ende het gelooue vertelt als twee verschepdẽ dingen. Wat sullen wp dan seggen? Can de waerachtige penitentie zijn sonder gelooue? Neen. Maer hoewel sp niet en connen verschepden worden/ soo moetmense nochtans onderschepden. Ghelijck het gelooue niet en is sonder hope / ende nochtans zijn het gelooue ende de hope verschepden dingen: alsoo oock de penitentie ende het gheloove hoewel sp met eeuwigẽ bande aen malcanderen hangen/ soo willen sp nochtans meer aen malcanderen ghevoecht / dan met malcanderen vermengt worden. Ende het en is voorwaer mp niet verborgen dat onder dẽ naem Penitentie, de gantsche bekeeringhe tot God vervaet wordt/ waer vã het gelooue niet het minste deel en is. Maer op wat gevoelen ende mepninge dat gheschiet/ dat sal seer lichtelick ghesien worden / als haer cracht eñ nature sal verclaert wordẽ. De naem der penitentie wort bp den Hebreen ghenomen van bekeeringe ende wedercominge/ ende bp de Griecken van veranderinghe des sins ende des raets. Ende de sake selve en comt met dese twee bedupdingen des naems niet qualick over een: waer van de somma is / dat wp ons van ons selven afwenden eñ tot God bekeeren: ende onse oude herte af legghen/ ende een nieu aennemen. Daerom soudemen na mijn verstant mogen de penitentie aldus beschrijven/te weten/dat sp is een waerachtighe bekeeringhe onses levens tot God, welcke bekeeringe comt upt ernstige ende oprechte vreese Gods/eñ in de doodinghe onses vleeschs ende des ouden mensches/ende in de levendichmakinge des Gheests ghelegen is. Op dese wpse moetmẽ alle de predikingẽ verstaen/ daer mede de Prophetẽ voortijden/ofte de Apostelen daer nae/hebbẽ te haren tijde de menschen tot penitentie vermaent. Want sp stonden alleenlick daer nae / dat de menschen door hare zonden beschaemt/ende door vreese des oordeels Gods benaut zijnde/ souden voor God/teghen den welckẽ sp gesondicht hadden/ neder vallen/ eñ hen selven vernederen/ ende door waerachtighe bekeeringhe tot sijnen rechten wech wederkeeren. Daerom worden dese woorden sonder onderschept van hen gebrupckt in eenderlep bedupdinge: Bekeerẽ ofte wederkeeren tot God/ beteringe doen eñ penitentie doen. Daerom sept oock de heplighe Historie / datmen penitentie doet/ tot God ofte nae God / te weten / als de menschen die God verlatende in hare begeerlickheden dertelhept bedrevẽ hebben/ beginnen sijnen woorde onderdanich te zijne/ende zijn berept om haren leptsman te volgen/ ende voor te gaen waer hp henẽ roept. Ende Joannes ende Paulus hebben ghesept datmen sal vruchten voortbrenghen die der penitentie weerdich zp/ door een leven te lepden dat sulcke beteringhe in allen wercken betupcht ende uptwijst.

2. De overlegginge des naems/Boetveerdichept.

3. De beschrijvinghe der sake selfs: ofte/ wat de bekeeringhe zp.

Datse van den Propheten eñ Apostelen voorghedragen is ende gheleert.

Matth.3.2.

Luc.3.8. Rom.6.14. Actor.26.20.

6 Maer eer wp voorder voort gaen / sal het nut zijn de beschrijvinge die wp gestelt hebben/ claerlicker upt te legghen. Want in drie hooftstucken voornemelick zijn te aenmercken. Ten eersten als wp de penitentie noemen bekeeringe des levens tot God/soo epsschen wp een veranderinghe niet alleenlick in uptwendighe wercken / maer in de ziele selve: de welcke haer outhept afghelept hebbende/dan eerst vruchten der wercken upt haer voortbrenghe / die haerder vernieuwinghe betamen. Het welcke de Prophete wil uptdruckẽ als hp den genẽ die hp tot penitentie roept/gebiet dat sp hen selvẽ een nieu herte makẽ. Daerom dickmael als Moses wil den Israeliten bewijsen hoe sp hen selven door penitentie souden tot God bekeeren/ so leert hp dat het moet gheschien upt gantscher herten/ eñ upt gantscher ziele (welcke wpse van spreken

Claerdere uptlegginghe van de beschrijvinghe: welcke bestaet in drie stucken. Eerstelick. Dat de boetveerdichept is een bekeeringhe des levens tot God.

Ezech.18.31.

dickmael

dickmael by de Propheten ghebruyckt wordt/ ghelyck wy sien) ende als hy dat noemt een besnijdinge des herten/ soo worpt hy de inwendighe boose gesintheyt uyt. Maer daer en is geen plaetse waer uyt men bet mach doorsien welck de rechte eygenschap der penitentie zy/ dan uyt het vierde capittel Jeremie: O Israel (seyt de Heere) ist dat ghy weder keert/ soo keert weder tot my. Ploecht u een zaeplant/ ende en wilt niet zaeyen onder de doornen. Wort den Heere besneden/ ende neemt wech de voorhuyt uwer herten. Hier siet ghy hoe hy vercondicht dat sy gheenen voortganck en sullen doen in de aenneminge der oeffeninge der rechtveerdicheyt/ ten zy dat de godloosheyt eerst zy uyt het binnenste des herten uytgeroeyt. Ende op dat hyse grondelick verwercke/ soo vermaent hy dat sy met God te handelen hebben/ by den welcken men met uytvlucht te soecké niet uyt en richt: want hy haet een dobbel herte. Om deser saken wille bespot Esaias den verkeerden arbeyt der gheveynsden hypocriten/die wel neerstichlick stonden nae de uytwendighe beteringhe in de ceremonien/ maer hierentusschen en sochten sy die packen der ongherechticheden daer mede sy de arme ghebonden hielden/ niet te ontbinden. Waer hy oock seer wel bewijst in wat wercken de ongheveynsde penitentie eyghentlick ghelegen zy.

Jere.4.1.3. Der selver beschrijvinge.

Breedere verclaringhe/ genomen van contrarie dinghen.

Esai.58.6.

7 Het tweede hooftstuck der beschrijvinge der penitentie was dat wy gheleert hebben dat sy comt uyt oprechte ende ernstighe vreese Gods. Want eer het herte tot beteringhe beweecht wort/so moet het door het bedencken des Godlicken oordeels verweckt worden. Want waer dit ghedachte gantschelick in het herte is ghesetten/ dat God eenmael sal op den rechtstoel sitten om rekenschap van alle woordé ende wercken te ontfanghen: soo en laet het den ellendigen mensche gheen ruste hebben/noch eenen oogenblick tyts synen adem verhalen/noch stille zyn/ sonder ophouden verweckende ende prickelende om na een ander voorneme des levens te staen/ op dat hy mach gherustelick tot dat oordeel comen. Daerom dickmael als de Schrifture tot penitentie vermaent/soo brengt sy oock de ghedachtenisse des oordeels voor/ ghelijck by Jeremiam/ daer hy seyt: ‡ Op dat moghelick mijn toorn niet uyt en gae ghelijck een vyer/ ende dat daer niemãt en zy die het can uytblusschen/ om de boosheyt uwer wercké. Item in de predikinge Pauli tot de Athheniensen: * Eñ dewyle God de tydé deser onwetentheyt dus lange heeft over gesien/ so vercondicht hy nu den menschē dat sy alle alomme penitentie doen: om dat hy eenen dach verordent heeft/ in welcké hy sal de werelt oordeelen in gherechticheyt/ende in vele andere plaetsen. Somtyts bewijst de Schrifture door de straffen die geschiet zyn/dat God een Richter is/op dat de sondaers by haer selven overdencken dat het qualicker sal met hen gaen/ ten zy dat sy hen selven in tyts beteren. Ghy hebt een exempel Deuteronomij in het xxix. Capittel. Ende dewijle de bekeeringhe begint van de vergrouwinge ende haet der zonde/daerom stelt de Apostel de droefheyt die nae Gods wille is/ tot een oorsake der penitentie: Eñ droefheyt die nae Gods wille is noemt hy als wy niet alleenlick en vergrouwen voor de straffe/ maer oock de zonde selve haten ende vervloecken/als wy verstaen dat sy Gode mishaecht. Eñ dat en is geen wonder/ want waert dat wy niet scherpelick geprickelt en waren/ so en soude de luyheyt onses vleeschs niet connen gebetert worden: jae de prickelen en souden niet genoech zijn/om de onghevoelickheyt ende het onverstant des vleesch wech te nemé/ waert dat God niet syn straffen bewijsende/ dieper in en dronge. Boven desen is daer oock de hartneckicheyt/ de welcke moet ghelijck met hamers gheslaghen worden. Soo wort dan God door de verdraeytheyt onser natuere ghedwonghen tot de strangicheyt die hy ghebruyckt in het dreyghen. Want het ware te vergeefs dat hy ons als wy in onse zonden slapen/wilde met lieflickheyt trecken. Ick en verhale de ghetuyghenissen niet die alom ghelesen worden: De vreese Gods is oock op een ander wijse een begin der penitentie: want of schoon des menschen leven niet allerley deucht volmaeckt ware/ waert dat het niet en ware tot Gods dienst geschiet/soo soude het mogen ghepresen worden van der werelt: maer in den Hemel soude het enckelick een grouwel zijn: want het voorneemste deel der rechtveerdicheyt is/ Gode syn recht ende eere gheven/ waer van hy godlooslick berooft wordt als wy voornemen ons onder syn macht niet te onderworpen.

2. Dat de boetveerdicheyt comt uyt een oprechte ende ernstige vreese Gods.

Daerom is het/ dat by den Propheten ende Apostelen mentie ghemaeckt wordt van het oordeel Gods.
‡ Jere.4.4.
* Act.17.13.

Wtlegginghe deses tweedē stuck in de beschrijvinghe/ ghenomen uyt Paulo.
2.Cor.7.10.

Reden/waerom dat de ernstige vreese Gods een stuck zy ende beginsel der boetveerdicheyt.

8 Ten derden moeten wy verclaren wat het zy dat wy seggen dat de penitentie twee deelen heeft: te weten/ de doodinghe des vleeschs/ ende levendichmakinge des Geests. Dit wort door de Propheten nae het verstant des vleeschelicken volcx wel slechtelicker eñ groffelicker/maer nochtans claerlick uyt gedruckt/ als sy seggen: † Laet het quade/ ende doet het goede. Item/ ‡ Wort gewassché eñ weest reyn/doet het quaet uwer wercké wech van mijne oogen. Rust van quaet doen/ leert wel doen/soeckt oordeel/comt den verdruckten te hulpe/ etc. Want als sy het volck wederroepen van boosheyt/ soo eysschen sy het verderf ende wechnemen des gantschen vleeschs/het welcke vol boosheyt eñ verdraeytheyt is. Het is een ghcheel hart eñ swaer dinck/ buyten ons selvé te gaen/ eñ van onsen natuerlicken aert te verhuysen. Want men moet niet achten dat het vleesch wel ghestorven is/ ten zy dat al wat wy van ons selven hebben/ uytghewischt zy. Maer dewijle de gantsche gesintheyt des vleeschs is vyantschap teghen God/ soo is de versakinghe onser natuere de eerste inganck tot de ghehoorsaemheyt synder Wet. Daer nae beteeckenen de Propheten de vernieuwinghe met de wercken die daer uyt volghen/te weten/ rechtveerdicheyt/ oordeel eñ barmhertichheyt. Want het en soude niet ghenoech zijn sulcke wercken behoorlick te doen/ ten zy dat eerst de gheest ende het herte de ghesintheyt des rechtveerdicheyts/ oordeels ende barmhertichheyts aengedaen hebben: het welcke gheschiet als de Gheest Gods onse zielen met syn heylicheyt besprengt hebbende/ alsoo de selve met nieuwe gedachten ende gesintheden begaeft/dat sy mogen met rechte nieu geacht worden. Eñ voorwaer ghelijck wy van natuere zijn van God afghewent/alsoo en sullen wy nemmermeer staen na het ghene dat recht is/ ten zy dat wy eerst ons selven versaken. Daerom wort ons so menichmael gheboden den ouden mensche uyt te doen/ de werelt ende het vleesch te versaken/ onse begheerlickheden te laten varen/ in den gheest onses verstants vernieut te worden. Ende selfs de naem doodinge, vermaent ons hoe swaer het is de oude natuere te vergheten: want wy verstaen hier uyt dat wy niet anders gheschickt en worden tot de vreese Gods/ noch de beginselen der Godsalicheyt en leeré/ dan als wy door het sweert des Geests geweldichlick gedoot zijnde/ te niete ghemaeckt worden; ghelijck oft God

3. Dat de boetveerdicheyt bestaet in de afstervinghe des vleesches eñ levendichmakinge des Gheestes.

Dese beyde stucken eysschen de Propheten.
† Psal.34.15.
‡ Esai.1.16.

Rom.8.4.
Alle beyde dese stucken worden oock bysonder verclaert.

Ephes.4.

vercon-

verkondichde dat het noodich zy dat onse ghemeyn natuere vergae / op dat wy onder syne kinderen gherekent worden.

Waer uyt sy haren oorspronc nemē. Rom.6.6.

9 Dit beyde gecrijgen wy door de deelachticheyt Christi. Want ist dat wy waerachtichlick syns doots deelachtich zijn/ soo wordt onse oude mensche door de cracht syns doots ghecruyst/ ende het lichaem der zonde sterft / op dat de verdorvētheyt der eerster natuere niet meer crachtich en zy. Ist dat wy der wederopstandinghe deelachtich zijn / soo worden wy daer door verweet tot nieuwicheyt des levens/ de welcke met de rechtveerdicheyt Gods over een comt. Soo beduyde ick dan de penitentie met eenen woorde / dat sy zy de wedergheboorte / de welcke tot geē ander eynde en dient dan dat het beelt Gods dat door Adams overtredinghe besmet ende by na geschēt was/ in ons weder opgerecht worde. Also leert de Apostel als hy seyt: * Wy alle met ontdeckten aensichte de eerlickheyt des Heeren voor ooghen stellende/ worden tot het selve beelt verandert van eerlickheyt tot eerlickheyt/ ghelijck van den Gheest des Heeren. Item: Wordt vernieut door den gheest uwes verstants / ende doet aen den nieuwen mensche die nae God is geschapen in rechtveerdicheyt ende heylicheyt der waerheyt. Item erghens: Den nieuwen mensche aen doende die vernieut wort na de kēnisse ende beelt des ghenes die hem gheschapen heeft. So wordē wy dā door dese wedergeboorte/ door de weldaet Christi weder opgericht tot de barmherticheyt Gods / van de welcke wy door Adam gevallen waren: op welcke wijse het den Heere behaecht alle die wederom te rechte te brengē/ die hy tot de erve des levens aen neemt. Ende dese wederoprechtinge en wort niet op eē ure/ ofte dach / ofte jaer volbracht: maer God wischt de verdorventheyt des vleeschs uyt in syne uytvercorene met gheduerighen / jae oock somtijts met tragen voortganck: hy suyvertse van onreynicheyt/ ende heylichtse hem tot tempelen/ alle hare sinnen tot waerachtige suyverheyt vernieuwende/ op dat sy hen selven haer leven lanck in penitentie oeffenen: ende op dat sy weten dat dese stryt niet gheeyndicht en wordt anders dan door den doot. Daerom is de ongeschictheyt Staphyli des schādelickē crijsschers ende afwijckers te meerder / die seyt dat ick den stant des teghenwoordighen levens met de hemelsche glorie vermenge/ als ick uyt Paulo segghe dat het beelt Gods is waerachtige heylicheyt ende rechtveerdicheyt. Maer alsmen een dinck beschrijft/ soecktmen dan niet de gheheelheyt ende volmaecktheyt daer van? Nochtans en versaecktmen niet dat de wasdom plaetse heeft: maer ick segghe dat het beelt Gods in eenen yeghelicken schijnt / soo verre hy de ghelijckenisse Gods naerder comt. Ende op dat de geloovige hier toe comen / so verordent God hen de loopbane der penitentie / op dat sy daer in haer leven lanck loopen.

Daer uyt volcht/ dat de boetveerdicheyt anders niet en is / dā een verbeteringhe des beeldt Gods in ons.
* 2.Cor.3.18.
Ephes.4.23.
Col.3.10.
1.Cor.7.12.
Welcke in eenen cortē tyt niet volbracht/ maer tot den laetsten pael onses levens uytgestreckt wort.
2.Cor.4.4.

Het derde deel des Cap. waer in verhaelt worden de oorsaken/ waerom de bekeeringhe tot den eynde des levens moet dueren.

10 Soo worden dan de kinderen Gods van de dienstbaerheyt der zonde verlost door de wedergheboorte/ niet also dat sy als volle besittinghe der vryheyt nu vercreghen hebbende / niet meer swaricheyts en gevoelē van harē vleesch: maer dat hen een eeuwighe materie des stryts blyft/ waer door sy moghen geoeffent worden/ ende niet alleenlick geoeffent worden/ maer ooc haer swackheyt bet leeren kennen. Ende hier in comen alle de schryvers over een die recht zijn van oordeele/ te weten/ dat in den wedergheborenen mensche de voncke ende oorspronck des quaets blyft/ waer uyt altyts boose begheerten spruytē die hem tot zonde locken ende verwecken. Sy bekennen oock dat de heylighen noch niet cranckheyt der booser begheerte bevangen zijn/ so dat sy niet en connen verhinderen dat sy somtyts tot oncuyscheyt / ofte giericheyt / ofte eersoeckinghe / ofte tot andere zonden ghekittelt ende verweckt worden: Ende het en is niet noodich met grootē arbeyt te ondersoecken wat de oude Leeraers hier van ghevoelt hebben / dewyle Augustinus alleen hier in can ghenoech doen/ die haer der aller sententien ende ghevoelen heeft getrouwelick ende niet grooter neersticheyt versamelt ende by een gestelt. Soo moghen dan de Lesers uyt hem nemen / ist dat sy willen yet sekers van het gevoelen der ouden Leeraren weten. Maer tusschen hem ende ons mach dit verschil schijnen te zijn / te weten / dat hy wel toe laet dat de ghelooviglhe soo langhe als sy in het sterffelicke lichaem woonē/ zijn alsoo met boose begheerlickheyt bevangen/ dat sy niet en connen zijn sonder begeeren: maer nochtans en darf hy dat gebreck niet zonde noemen: maer is te vrede met den naem swackheyt / om dat ghebreck te beteeckenen / ende leert dat het dan eerst zonde wordt / als tot het dencken ofte aen nemen sulcker begeerlicheyt/ ooch het were ofte het consenteren comt: dat is / als de wille plaetse gheeft / der eerster begeerlickheyt. Maer wy achtē dat selve zonde te zijne/ dat de mensche met eenigerley begheerlickheyt teghen de Wet Gods wort gekittelt. Ja wy segge dat de verdraeytheyt selve die ons sulcke begheerlickheyt baert/ zonde is. So leeren wy dan dat in de Heyligen altyts zonde is/ tot dat sy van desen sterffelicken lichame verlost worden: want in haer vleesch sidt de verdraeytheyt tot quade begeerten/ de welcke tegen de rechticheyt stryt. Nochtans en laet Augustinus niet altyts dat selve zonde te noemen / ghelyck als hy seyt: Paulus noemt dat zonde / daer uyt alle zonden comen in de vleeschelicke begheerlickheyt. Dit selve so vele de Heyligen aen gaet/ verliest de heerschappie op der aerde/ eñ vergaet in den Hemel. Met welcke woorden hy bekent dat de geloovighe in zonde schuldich zijn/ so verre sy met begeerlickheden de vleeschs bevanghen zijn.

1.Joan.1.8.
1.Reg.8.46.
Augustini meyninge vā de begeerlickheyt in den wederherborenen wordt overweecht.
Lib ad Boni. 4. Lib.1.& 2. contra Iulianum.
Rom.7.8.
Rom.7.18.24
Serm.6.de verb. Apollo.

11 Ende dat de Schriftuere seyt dat God sijn gemeynte van alle zonden suyvert/ om dat hy de genade der verlossinge belooft door dē Doop/ eñ volbrengt in sijne uytvercorene/ dat verstaen wy meer van de schult dan van de materie der zonde. God maeckt wel door de wedergeboorte in de sijnē dat de heerschappie eñ overhant der zonde in hen te niete wort (want hy gheeft hen den geest/ waer door sy in den strijt overwinnen ende te boven gaen) maer de zonde laet alleenlic af in hen te regneeren / maer niet te woonen. Daerom segghen wy dat de oude mensche alsoo is gecruyciclht/ ende dat de wet der zonde alsoo is te niete ghemaeckt in de kinderen Gods/ dat daer nochtans overblijffelen blijven / niet om te regneeren ofte heerschappie te bedryven / maer om hen door het bekennen harer swackheyt te vernederen. Ende wy bekennen dat de overblijffelen ons niet toe gherekent en worden ghelijck of sy niet en waren: maer wy segghen oock mede dat dit door de barmherticheyt Gods gheschiet dat de Heylighe van dese schult verlost worden/ die anders met rechte soudē voor God sondaers / ende verdoemt zijn. Ende het en sal ons niet swaer zijn dit gevoelen te bevestighen/ dewyle wy clare getuygenissen der Schriftuere tot dese sake hebben. Want wat willē wy claerders dan dat Paulus tot de Rom. cap.7. roept?

Eph.5.26.27
Een plaetse uyt Paulo/ welcke schijnt Augustini meyninghe te bevestighen.
Antwoort.
Rom.6.6.
1. Bewijs des antwoorts uyt den Apostel selfs.
Rom.7.6.

Ten eerſten dat hy daer ſpreeckt in den perſoon eens wedergheboren menſches / dat hebben wy ergens bewesen/ eñ Auguſtinus overtuyght dat met ſtercke redenẽ. Ic ſwijge dat hy deſe woorden quaet ende zonde, gebruyckt/ of de gene die ons teghen ſtaen/ ſchoon mochten yet tegen die woorden voort brengen: wie ſal nochtans verſaken dat de wederſpannicheyt teghen de Wet Gods niet quaet en is? wie ſal verſaken dat de verhinderinge der rechtveerdicheyt zonde zy? eñ wie ſal verſaken dat daer ſchult in is/daer gheeſtelicke ellendicheyt is? Ende alle deſe dingẽ ſeyt Paulus van deſe cranckheyt. Boven deſen hebben wy een ſeker bewijs van de Wet / door de welcke deſe gheheel queſtie ofte vraghe can met weynige woorden verclaert wordẽ. Want ons wort geboden God lief te hebben uyt gantſcher hertẽ/uyt gantſcher ziele/ende uyt aller macht. Dewijle alle de deelen onſer ziele behooren alſoo van de liefde Gods beſetẽ te zijne/ſo iſt ſeker dat die den gebode niet genoech en doen / die ooc een ſeer lichte begheerlickheyt ofte gantſchelick eenich ghedachte in het herte connen toelaten/ waer door ſy af ghelept worden van de liefde Gods tot ydelheyt. Want wat ſullen wy seggen? zijn dit niet machten der ziele/ dat wy haeſtelick beroert worden/dat wy met den ghevoelen ofte ſinnen aen nemen/ dat wy met den verſtande begrijpen? Daeromme als deſe machten der ziele de ydele ende booſe ghedachten tot hem toe laten/bewijſen ſy dan niet dat ſy ſoo veel zijn van der liefde Gods ydel gheworden? Daerom ſoo wie niet en belijt dat alle begheerten des vleeſchs zonden zijn: ende dat de cranckheyt der booſer begheerte die ſy de voncke ofte den oorſpronck noemen / is de fonteyne der zonde: die moet verſaken dat de overtredinghe der Wet zonde is.

2. Bewijs/ uyt des Wets ghebot.

T'beſluyt.

12 Iſt dat het yemant ſchijnt ongeſchickt te zijne dat alſo gantſchelick alle begheerlickheden door de welcke de menſche natuerlick beweecht wort/verdoemt ende geſtraft wordẽ/ de welcke zijn van God den autheur der natuere in den menſche ghegeven: wy antwoorden dat wy de luſten ende begheerten niet en verdoemen noch ſtraffen die God heeft van der eerſter ſcheppinge aen alſo in des menſchen natuere ghedruckt/ dat ſy niet en connen daer uyt gheroeyt worden ſonder oock mede de menſcheyt ſelve wech te nemen. Maer wy verdoemen alleenlic de onmatighe ende ongebonden roeringen/ die teghen de ordeninge Gods ſtrijden. Maer nu dewyle door de verdraeptheyt der natuere alle machten der zielen ſo ſeer zyn verdorven ende geſchent/dat in allen doen eñ wercken altijts onordentlickheyt ende onmaticheyt gevonden wort:ſo ſeggen wy dat de luſten ende begeerten gebreckelick zijn dewijle ſy niet en connen van ſulcke ongheſchicktheyt ghescheyden worden. Ofte (iſt datmen de ſomma der ſake wilt met weynigher woorden hebben) wy leeren dat alle begheerlickheden der menſchen boos zijn eñ ſondich: niet ſoo verre ſy natuerlick zijn/maer om dat ſy ongheſchickt eñ onordentlic zijn. Ende dat ſy ongheſchickt ende onordentlick zijn/om dat uyt de verdorven ende beſmette natuere niet reyns noch oprechts en can voort comen.[‡] Eñ Auguſtinus en is niet ſo verre van deſer leere geweken als het ſchijnt: hy vermijt wel ſomtijts dat hyſe niet en noemt zonde / als hy meer dan te ſeer den nijt ontſiet daer mede de Pelagianen hem ſochtẽ te beſwaren: nochtans dewyle hy ſchrijft dat de Wet der zonde in de Heylighen blijft/eñ dat alleenlick de ſchult ende verdoeminge wort wech genomen/

Wtlichte/ dat maer de begeerlickheden gheſtraft worden welcke teghen de ordeninghe Gods ſtrijdẽ.

Niet ſo verre ſy natuerlick zijn/maer ſoo verre als ſy zijn ongheſchickt/worden ſy verworpen / ghelyck als oock in dat ghevoelen is Auguſtinus.

‡ Ad Bonifa.

ſo geeft hy genoech te kennen/ dat hy niet ſo ſeer vreemt en is van onſe ghevoelen.

13 Wy ſullen ſommighe andere ſententien uyt hem voort brenghen/ waer uyt het claerder is wat hy gevoelt. In den tweeden boeck tegen Julianum ſeyt hy: Deſe Wet der zonde is vergheven in de gheeſtelicke wedergheboorte / ende blijft in den ſterffelicken vleeſche. Te weten / ſy is vergeven om dat de ſchult ende verdoeminge is wech ghenomen in het Sacrament door het welcke de gheloovighe wedergeboren worden: ende ſy blijft / want ſy werckt luſten teghen de welcke de gheloovige ſtrijden. Item/ So wort dan de Wet der zonde (de welcke ooc in ſo groot een Apoſtels leden was) vergeven in den Doop/ maer niet geeyndicht. Item / de Wet der zonde (de welcke blijft eñ haer ſchult vergheven wort in den Doop) heeft Ambroſius genaemt ongerechticheyt: om dat het onrecht is dat het vleeſch luſtet teghen den geeſt. Item/ De zonde is gheſtorven in de ſchult in de welcke ſy ons hielt: ende ſy is wederſpannich oock doot zijnde/ tot dat ſy met volmaeckte begravinge wort ghenesen. In het vijfſte boeck ſchrijft hy noch claerlicker: Gelijck de blintheyt des herten zonde is / waer door men in God niet en ghelooft/ ende ſtraffe der zonde is / waer door het hooveerdich herte weerdichlick geſtraft wort/ ende oorſake der zonde is als door de blintheyt des herten yet bedreven wordt: alſoo oock de luſt ende begeerlickheyt des vleeſchs teghen de welcke de goede gheeſt luſtet/ is zonde: want daer in is onghehoorſaemheyt teghen de heerſchappie des Gheeſts ende verſtants / ende is ſtraffe der zonde/want ſy is een vergeldinghe der verdienſten des onghehoorſamen / ende is oorſake der zonde / om dat die af wijckt die daer in bewillicht/ofte om dat de ghene die gheboren wordt/ daer mede beſmet wort. Hier noemt hy't zonde ſonder twijfelinghe: want als de dwalinghe nu was te neder ghelept / ende de waerheyt beveſticht/ ſoo en vreeſde hy de laſteringhe ende valſche beſchuldinghe ſoo ſeer niet. Ghelijck oock in het 41. Sermoon in Joannem / daer hy uyt het ghevoelen ſijns herten aldus ſpreeckt buyten twiſt oft ſtrijt: Iſt dat ghy met den vleeſche dient der Wet der zonde/ſoo doet dat de Apoſtel ſeyt: Laet de zonde gheen heerſchappie hebben in uwen ſterffelicken lichame om haren luſten onderdanich te zijne. Hy en ſeyt niet / dat daer geene en zy/ maer dat ſy niet en regneeren. Soo langhe als ghy leeft moet de zonde zijn in uwe leden: maer laet haer ymmers de heerſchappie ontnomen wordẽ / datmẽ niet en doe dat ſy gebiet. Die beſchermen willen dat de begheerlickheyt gheen zonde en is / pleghen voort te brenghen dat Jacobus ſeyt: De begheerlickheyt als ſy ontfanghen heeft/ſoo baert ſy de zonde. Maer dit wordt ſonder eenighe moeyte wederlept. Want is het dat wy't niet en verſtaẽ dat Jacobus dit ſpreeckt van de booſe wercken alleenlic/ ofte van de zonden die door werck gheſchien / ſo en ſoude oock de booſe wille gheen zonde geacht worden. Ende dat hy booſe ſtucken ende wercken noemt de vrucht der begeerlicheyt/ de welcke hy zonde noemt / daer uyt en volcht niet terſtont dat de begheerlickheyt niet en zy een quaet dinck ende verdoemelick voor God.

14 * Sommige Wederdoopers te deſen tijde dichten ic en weet niet wat uytſinnicheyt voor een gheeſtelicke wedergeboorte: te weten/dat de kinderen Gods die nu zijn in den ſtant der onnooſelheyt weder ghebracht/ nu niet en moeten ſorchvuldich zyn / om de luſten des vleeſchs

Daer van belle ghetuyge-niſſen voortghebracht worden/die ſynẽ ſijn openen.

Gal.5.16.17

Rom.7.15.23

Roma.6.12.

Teghenworpinghe uyt de ſpreucke Jacobi.

Jaco.1.15.

Antwoort.

* Een andere tegenworpinge der Wederdooperẽ ende Libertijnen teghen de geduerige bekeeringhe der kinderen Gods in dit leven.

Dit moghen nu zijn de Davidianer.

vleeschs te wederhouden: maer datmen de leydinge des Geests moet volgen/ onder des welckes drijvinge men nemmermeer en sal dwalen. Het en ware niet te ghelooven dat de gheest des menschen soude tot sulcke uytsinnichheyt vallen/ waert dat sy niet dese hare leeringhe openbaerlick met hoochmoedicheyt en beleden. De welcke wel wonderlick ende ongheschickt is/ maer het is recht dat sy om harer godlooser stouticheyt wille sulcker straffe draghen/ die voorghenomen hebben de waerheyt Gods tot leughen te veranderen. Sal dan alsoo alle onderscheyt tusschen eerlick ende oneerlick/ recht ende onrecht/ goet ende quaet/ deucht ende ondeucht/ wech ghenomen worden? Sulck onderscheyt (segghen sy) is uyt de vervloeckinghe des ouden Adams/ uyt de welcke wy zijn door Christum verlost. Sal dan nu gheen onderscheyt zyn tusschen hoererie ende suyvheyt/ oprechticheyt ende bedroch/ waerheyt ende leugen/ rechtveerdicheyt ende roovinge? Doet (segghen sy) de ydel vreese wech: de geest en sal u niet quaets gebieden/ so verre ghy u selve gerustelic ende onbevreest syner drijvinghe ende beweginge over geeft. Wie en soude van sulcke wonderlicke ongheschicktheyt hem niet verschricken? Ende nochtans is dit een gheneyn wysheyt by de ghene die door uytsinnighe onsuyvheyt verblint zynde/ het ghemeen ghevoelen verloren hebben. Maer ick bidde u hoedanighen Christum smeden sy ons/ ende hoedanigen gheest gheven sy uyt? Want wy bekennen eenen Christum/ ende eenen synen Geest/ den welcken de Propheten gheleert hebben/ den welcken het Euangelium vercondicht dat hy is gheopenbaert geweest/ van welcken wy daer in niet sulcx en hooren. De Geest en is gheen patroon noch voorsprake des dootslachs/ hoererie/ dronckenschaps/ hooveerdicheyts/ twists/ giericheyts ende bedrochs: maer is de autheur der liefde/ suyfheyts/ soberheyts/ zebaerheyts/ vredes/ maticheyts/ ende waerheyts. Hy en is niet vol draepinghe/ noch en dryft niet onvoorsichtichlick recht ende onrecht/ maer is vol wysheyts ende verstants/ waer mede hy behoorlic recht ende onrecht onderscheyt. Hy en verweckt niet tot ongebonden ende onmatige vryheyt: maer gelyc hy het recht van het onrechte onderscheyt/ also leert hy oot mate houden/ het quade vlien/ het goede volgen. Maer wat willen wy langer arbeyden om dese beestelicke raserie te wederlegghen? De Gheest des Heeren is den Christenen niet een beroerlick ghesichte/ dat sy misschien souden selve door eenen droom ghemaeckt/ ofte van anderen ghedicht/ ontfanghen hebben/ maer sy soecken syn kennisse Godsalichlick in de Schriftuere/ waer in dese twee dinghen van hem geleert worden/ te weten/ dat hy ons is ghegheven tot heylichmakinghe/ om dat hy ons soude van onreynicheyt ende besmettinghe reynighen/ ende tot ghehoorsaemheyt der Godlicker rechtveerdicheyt leyden: welcke ghehoorsaemheyt niet en can wesen/ ten zy dat de begheerlickheden ghetemt ende overwonnen zyn/ den welcken sulcke menschen willen den toom los maken. Ten anderen/ dat wy alsoo door syn heylichmakinghe ghereynicht worden/ dat wy nochtans met vele ghebreken/ ende met veel cranckheyt bevanghen blyven/ so langhe als wy in desen pack onses lichaems besloten ende ghevanghen zyn. Hier uyt comt dat wy verre van volmaecktheyt zijnde/ moeten altyts wat voortganck doen/ ende in de zonden verstrickt zijnde/ moeten daghelicx daer teghen stryden. Hier uyt volcht oock dat wy moeten de luyheyt ende sorgheloosheyt af legghen/

1. Antwoort waer mede de verschrickelicke godloosheyt van sulcke monstren/ ofte ongewoonelicke dinghen/ ontdeckt wort.

2. Antwoort/ genomen van eenighe grove ongeschicktheden/ die dese tegenworpinghe voortbrengt.

De derde antwoort/ daer in de oprechte leere van de bekeeringhe ende van dat Christelicke leven teghen dese dwalinge gestelt wort.

ende neerstichlick waken dat wy niet door de listen onses vleeschs bedroghen en worden. Ten zy dat wy moghelick betrouwen dat wy meerderen voortganck ghedaen hebben dan de Apostel/ de welcke nochtans van den Enghel des Satans ghequelt werdt/ om dat de cracht soude in swackheyt volbracht worden: ende die sulcken stryt des vleeschs teghen den gheest in syn vleesch niet en veynsde.

Bewys uyt het exempel ende de spreucke des Apostels.

2.Cor.12.15.

Rom.7.6.

15 Ende dat de Apostel in de beschryvinghe der penitentie seven oorsaken of wercken daer van telt/ dat doet hy met goeder oorsake: de welcke zyn/ * neersticheyt ofte sorchvuldicheyt/ ontschuldinghe/ veronweerdinghe/ vreese/ begheerte/ yvericheyt/ ende wrake. Ende het en moet gheen wonder schynen dat ick niet en derf oordeelen of dese dinghen moeten gheacht worden oorsaken der penitentie te zyn/ ofte wercken der penitentie: want sy schynent beyde te zyn. Men machse oock noemen gesintheden die met de penitentie zyn. Maer dewyle wy moghen dese questien ende vragen laten varen/ ende nochtans verstaen wat Paulus meynt/ soo sullen wy met een slechte uytlegginge te vrede zyn. So seyt hy dan dat uyt droefheyt die na God is/ sorchvuldicheyt verweckt wordt. Want soo wie geraeckt is door een waerachtich mishaghen om dat hy teghen synen God gesondicht heeft/ die wordt oock mede verweckt tot neersticheyt ende sorchvuldicheyt om van des duyvels stricken gantschelick verlost te worden/ om syn laghen te beter te ontgaen ende vermijden/ op dat hy voortaen niet meer van de regeeringhe des heylighen Gheests berooft en worde/ op dat hy niet en worde door sorgheloosheyt overvallen.

Het vierde deel des cap. inhoudende de vruchten der bekeeringe/ welcke de oorsake ofte weckingen/ ofte deelen/ ofte beroeringen genaemt moghen werden. Als daer is * 2.Cor.7.11.

Sorchvuldicheyt.

Daer na comt ontschuldinghe/ de welcke te deser plaetse niet en beteeckent een bescherminghe waer door de sondaer om Gods oordeel te ontgaen/ versaeckt dat hy ghesondicht heeft/ of de schult cleyn maeckt/ maer beteeckent een ontschuldinghe ende suyveringhe die meer is gheleghen in verbiddinghe dan in betrouwinge op syn sake. Ghelyck goede kinderen als sy hare zonden bekennen ende belyden/ maer nochtans af bidden/ ende op dat haer ghebet te beter stede hebbe/ soo betuyghen sy soo seer als sy connen/ dat sy de eerbiedinghe die sy den ouderen schuldich zyn/ niet verworpen hebben: somma/ sy ontschuldighen hen selven/ alsoo niet om te bewysen dat sy rechtveerdich ende ontschuldich zyn/ maer alleenlick om verghevinghe te ghecrijghen. Daer nae comt verbolghentheyt/ waer door de zondaer in hem selven beroert is/ met hem selven kyft/ op hem selven toornich is/ syn verdraeytheyt ende ondanckbaerheyt teghen God bekennende. By de vreese verstaet hy de bevinghe daer mede onse herten geslagen worden/ soo wanneer wy dencken wat wy verdient hebben/ ende hoe grouwelic de strengicheyt der toornicheyt Gods is over de sondaren. Want wy moeten dan met wonderlicke ongherusticheyt gequelt worden/ de welcke ons onderwyst tot ootmoedicheyt/ ende voortaen voorsichtiger maect. Ist dat uyt de vreese sorchvuldicheyt comt/ daer van hy te voren gesproken heeft/ soo sien wy hoe dese dinghen aen malcanderen hanghen. Begheerte heeft hy ghestelt (ghelyck ick meyne) voor neersticheyt/ om te doen dat wy behooren/ ende blymoedicheyt in gehoorsaemheyt: waer toe ons moet voornemelic de bekenninge onser zonden verwecken. Hier toe dient oock de yvericheyt die hy terstont daer na stelt/ want daer door wordt de brant beteeckent waer mede wy ontsteken worden/ als wy ghepryckelt

Ontschuldinghe.

Verbolgentheyt.

Vreese.

Verlangen.

Den yver/ ofte yvericheyt.

worden met dusdanighe ghedachten: Wat hebbe ick ghedaen? Waer hadde ick my selven gheworpen waert dat de barmhertichheyt Gods my niet te hulpe en quame? Ten laetsten comt wrake: want hoe wy strengher zijn teghen ons selven / ende onse zonden neerstichlicker ondersoecken / soo veel te meerder hope moeten wy hebben dat God ons sal ghenadich ende barmhertich zijn. Ende voorwaer het is onmoghelick dat de ziele die door vreese des oordeels Gods verslaghen is / niet en soude haer selven quellende/ die wrake eensdeels beginnen. Voorwaer de Godsalighe ghevoelen hoedanige quellinghe en pijne de beschaemtheyt/schande/suchten/hem selven te mishaghen / ende andere ghesintheden ende beweginghen zijn/die uyt de ernstighe bekenninghe der zonden rijsen. Laet ons dan ghedencken datmen moet mate houden/op dat de droefheyt ons niet en verslinde: want de verslaghen conscientien en zijn nerghens toe seerder gheneghen dan tot vertwijfelinghe ende hopeloosheyt. Ende de ghene die de Satan siet door de vreese Gods verslagen/ die versinckt hy met dese listicheyt meer ende meer in dien diepen wal der droefheyt/op datse nemmermeer op en staen. De vreese en can voorwaer niet te groot zijn die in vernederinghe ende ootmoedicheyt eyndicht / ende van de hope der verghevinghe niet af wijct. Nochtans moetmen nae het bevel des Apostels toe sien dat de sondaer niet door te groote vreese verladen zijnde/ af en valle/ als hy hem selven tot mishaghen roert: want alsoo vlietmen van God die ons door penitentie tot hem roept. Van welcker sake Bernardus een seer goede vermaninghe doet. De droefheyt om der zonden wille is nootsakelick als sy niet en is sonder ophouden. Ick rade dat ghy somtijts uwen voet afwent van die sware ende benaude bedenckinghe uwer wegen/ ende dat ghy comt tot dat effen velt der geruster ghedachtenisse der weldaden Gods. Laet ons de alssem met honich vermenghen/op dat wy door een ghesonde bitterheyt moghen salicheyt vercrijgen: als wy soo sullen drincken ghetempert met soeticheyt daer in vermengt. Ende ist dat ghy van u selven gevoelt in vernederinghe ende ootmoedicheyt/ soo ghevoelt van God in goedicheyt.

Wrake.

Doch men moet mate houden/ gelijc de H. Bernardus raet gheeft/op dat soodanighe droefheyt ons niet en verslinde.

Hebre.12.3.

Serm.11. in Cant.

16 Nu machmen ooc wel verstaen hoedanich de vruchten der penitentien zijn / te weten / de wercken der Godsalicheyt aen God ende der liefde aen de menschen: boven dese heylicheyt en suyverheyt in het gantsche leven. Somma/hoe een yegelick met meerder neerstichheyt sijn leven schickt na den regel der Wet Gods/so veel te sekerder teeckenen der penitentie bewijst hy. Daerom dickmael als ons de Gheest vermaent tot penitentie/ so roept hy ons somtijts tot alle gheboden der Wet/ somtijts tot de wercken der tweeder tafel: hoewel in sommighe plaetsen als hy de onreynicheyt in de fonteyne selve/te weten/ in het herte ghestraft heeft/soo comt hy daer na tot uytwendige getuygenissen die oprechte ghetuygenissen bewijsen/ van welcker sake ic weynich hier na in de beschrijvinghe des Christelicken levens / sal een tafel den Leser voor ooghen stellen. Ick en wil gheen ghetuygenissen uyt de Propheten verhalen / waer mede sy eensdeels de ongeschicktheden der ghener die soecken God te paeyen met ceremonien/ bespotten ende bewijsen dat het enckel beuselen zijn/ ende eensdeels leeren dat de uytwendige gheheelheyt des levens niet en is het hoofstuck der penitentie / want God aensiet het herte. Soo wie wat in de Schrifture gheoeffent is / die sal wel by hem selven sonder yemants vermaninghe verstaen/ datmen niet uyt en recht alsmen met God handelt / ten zy datmen van de inwendige ghesintheyt ende beweginge des herten beginne. Ende de plaetse Joel en sal niet weynich dienen om andere plaetsen te verstaen: Scheurt (seyt hy) uwe herten ende niet uwe cleederen. Ende beyde wordet int corte verclaert in dese woorden Jacobi/ daer hy seyt: reynicht de handen ghy sondaers/ suyvert de herten ghy die dobbel zijt van herten. Hier in wort wel de uytwendige vrucht ter eerster plaetse ghestelt / maer daer na wordt nochtans de fonteyne ende oorspronck ghewesen/te weten / datmen moet de verborgen onreynicheden uytwisschen/op dat in onse herte Gode een altaer opgerecht worde. Boven desen zijn daer eenige uytwendige oeffeningen die wy int gemeyn by ons selven gebruycken als middelen om ons te vernederen ofte om onse vleesch te temmen: ende int openbaer om beteringhe te betuygen. Ende dese comen uyt de wrake van de welcke Paulus spreeckt: want dit zijn eyghenschappen des bedruckten herten/ in onsienheyt/ suchten ende tranen zijn / cierlickheyt ende alle schoonheyt schouwen/ alle wellusticheyt verlaten. Daer na so wie gevoelt hoe groot een quaet de wederspannicheyt des vleeschs zy / die soeckt alle middelen om dese selve te bedwinghen. Boven desen soo wie wel overleyt hoe swaer een sake het zy de rechtveerdicheyt Gods geschent te hebben / die en can niet rusten tot dat hy Gode eere gheeft in syn ootmoedicheyt en vernederinge. Sulcke oeffeningen melden de oude schrijvers dickmael als sy spreken van de vruchten der penitentie. En hoewel sy de cracht der penitentie daer in niet en stellen/so moeten nochtans de Lesers my int goede af nemen ist dat ick segge dat ick gevoele: te weten/ dat ick achte dat sy voorwaer veel te seer op het uytwendige staen. Ende ist dat yemant de sake wijsselick overleyt/die sal (hope ick) met my gevoelen dat sy in tweederley wijsen zijn buyten den regel ghetreden. Want dewijle sy soo seer drongen op de lichamelicke discipline ende oeffeninge/ ende die so seer boven maten presen/ soo hebben sy wel ghemaeckt dat het volck te neerstiger ende te yveriger daer in was: maer sy hebben eenichsins verduystert het ghene dat veel meerder te achten was. Ten anderen zijn sy strengher gheweest in het straffen/ dan Christelicke sachtmoedicheyt can lyden/ ghelijck wy erghens sullen handelen.

Wat dit voor vruchten der bekeeringhe zijn. Inwendighe/ als daer is/ 1. Liefde tot God. 2. Liefde tot den menschen. 3. Suyverheyt des levens.

Lib.3.cap.6. &c.

Hoe neerstich dese vruchten van den Propheten aengeprezen worden.

Joel.2.13.

Jaco.4.8.

Wtwendige/ als daer is ten 4. De lichamelicke oeffeninghen.

2.Corin.7.11.

Welcke van den ouden schrijvers al te seer zijn ghepresen.

Want sy hebben in tweederley maniere die mate te buyten ghegaen.

17 Maer dewijle sommighe het voornaemste stuck der beteringe stellen in vasten ende weenen/ om dat sy in vele plaetsen/ ende voornemelic by *Joelem/ hooren van weenen/vasten/ende assche melden: so moeten wy haer onverstant wech nemen. Wat daer ghesproken wort van de veranderinge des gantschen herten tot God/ ende van de scheuringe des herten ende niet der cleederen/ dat comt eygentlick der beteringhe toe: ende het weenen ende vasten en volgen niet altijts/ noch nootsakelick daer uyt/ maer hebben een sonderlicke ghelegentheyt. Dewijle hy voorseyt hadde dat een seer swaer verderf stont over de Joden te comen/so vermaent hyse dat sy den toorn Gods voorcomen/ niet alleenlick beteringhe doende/ maer ooc teeckenen der droefheyt bewijsende. Want ghelijck een beschuldicht mensche pleecht met ongecorten baerde/ongekemden hoofde: en droevige cleederen hem selven te vernederen om des richters barmhertichheyt te vercrijgen/ also moesten oock de Joden die voor den richtstoel Gods verdoemt waren / zijn strengicheyt met jammerlicken gebeere af bidden. En hoewel de

Dewijle dese oeffeninghen van sommighen voor het voornamelicste deel der bekeeringhe gestelt worden: wort soodanich onverstant wech ghenomen.

*Joel.2.12.

Waerom dat sulcke uytwendige dinghen by de Jootsche kercke ghebruyckelick waren.

assche

assche ende sack te dien tijde moghelick meer betaemde: nochtans ist openbaer dat vasten ende weenen souden onder ons seer bequaem zijn/soo wanneer de Heere schijnt ons met eenich jammer ofte ellendicheyt te dreyghen. Want als hy eenich peryckel doet schijnen / dan vertoondicht hy dat hy hem selvē bereyt ende eenichsins wapent om te wreken. Daeromme vermaent de Prophete sijn volck te rechte tot weenen ende vasten/dat is tot droefheyt/die den beschuldichden menschen betaemt: dewijle hy weynich te voren gheseyt hadde dat God hare boosheden wilde richten.

Dat wettelicke gebruyc deser oeffeninghen in de Christelicke kercke.

Ghelijck oock te desen tijde de Herders ende Pastooren der Christelicker ghemeynten niet en souden qualic doen / waert dat sy riepen dat het volck hen haestelick tot vasten ende weenen wende/ als sy eenigen val sien over hen comen/ soo verre sy altijts het voorneemste met meerder neersticheyt ende arbeyt dreven/ te weten/ datmen moet de herten ende niet de cleederen scheuren.

Van het vasten.

Het is sonder twijfel dat de vasten niet altijts by de penitentie en is/maer sonderlinge voor ellendighe tijden verordent wort.

Matth.9.15.

Waerom Christus oock den vasten met rouwe ende droefheyt stelt/als hy de Apostelen van den noot des vastens vry maeckt/tot dat sy van sijn tegēwoordicheyt berooft zijnde/ soudē in grooter droefheyt zijn. Ick spreke van dat vasten datmen eyghentlick vasten noemt: want het leven der Godsaligen/ moet met maticheyt ende soberheyt ghetempert zijn/ soo dat in den gantschen loop haers levens/ een schijn des vastens sonder ophouden ghesien worde. Maer ick roere dese sake nu te weyniger aen/ om dat sy moet gheheel verclaert worden alsmen sal van de displine ende oeffeninge der Gemeynte handelen.

Lib.4.cap.2. 18.

Dat voornaemste stuck der boetveerdicheyt bestaet in de bekeeringhe tot God.

Nochtans moet ick dit noch hier by stellen / te weten/alsmē dese uytwendige belijdinge noemt penitentie/datmen dan oneyghentlick spreeckt/ ende van dat rechte ghevoelen dat ick ghestelt hebbe/af wijckt. Want dat uytwendige is meer een belijdinghe der schult / met afbiddinghe der straffe / dan bekeeringhe tot God.

Matt. 11.21. Luce.10.13.

Het gebruyck en het eynde deser oeffeninghen.

Alsoo in den sack ende assche penitentie doen / en is niet anders dan sijn mishaghen betuyghen / als God om sware oorsake toornich op ons is. Ende dit is een openbaer belijdinge/ waer door wy ons selven voor de Enghelen ende voor de Werelt verdoemde/het oordeel Gods voorcomen. Want Paulus straffende de luyheyt der ghener die hen selven in hare zonden toe gheven / seyt:

1.Cor.11.31.

Waert dat wy ons selven oordeelden/so en souden wy van den Heere niet gheoordeelt worden. Maer het en is niet altijts noodich den menschen openbaerlick onse beteringe te doen wetē eñ betuygen/maer Gode belijden int verborgen/ dat is een deel der waerachtigher penitentie/ dwelck niet en mach naeghelaten worden. Want gheen dinck en comt qualicker over een dan dat God soude de zonden vergeven/ in de welcke wy ons selven flatteren/ ende die wy door hypocrisie ende gheveynstheyt decken/ op dat hyse niet en openbare.

De bekentenisse eñ erkētenisse der zonden hoedanich die behoort te wesen.

Ende ons en betaemt niet alleenlick de zonden te belijden die wy dagheliicx doen / maer onse sware feylen moeten ons voorder trecken/ende oock die doen te ghedencken die over langhen tijt schijnen begraven ende vergheten te zijn: het welcke ons David leert door sijn exempel. Want door de schaemte sijnder verscher zonde gheraeckt zijnde/ondersoeckt hy hem selven tot sijns moeders buyck toe / ende bekent dat hy oock doe bedorven eñ bevleckt was met de smette des vleeschs.

Psal.51.7.

Eñ dat en doet hy niet om zijn zonde cleyn te maken ghelijck vele hen selven in den hoop der menschen verberghen / ende andere met hen selven verwerrende/ soecken ongestraft te blijven. Maer David doet veel anders / die sijn schult vrijelick beswaert ende groot maeckt / om dat hy van sijn eerste kintscheyt aen verdorven zijnde / niet en heeft af ghelaten quaet op quaet te hoopen. Ende op een ander plaetse ondersoeckt hy alsoo sijn levē/dat hy God bidt om barmherticheyt over de zonden sijnder jonckheyt.

Psal.52.7.

Ende voorwaer dan sullen wy eerst bewijsen dat wy van onse slapericheyt ontweckt zijn/ als wy onder dē last steenende/ ende onse quaet beweenende/sullen van God verlichtinge begheeren.

Onderscheyt tusschen de ordinare ofte gemeyne ende tusschen de bysondere boetveerdicheyt.

Boven desen soo moetmen oock aenmercken dat de penitentie daer in wy ons sonder ophouden moeten oeffenen / verscheyden is van de penitentie die de menschen ghelijck uyt der doot verweckt die seer schandelick ghevallen zijn / ofte met ongebonden stouticheyt hen selven in zonden gheworpen/ofte met eenighen schijn der afwijckinghe het jock Gods afgheworpen hebben. Want dickmael als de Schriftuere vermaent tot penitentie / soo beduyt sy ghelijck eenen doorganck van den doot in het leven. Ende als sy verhaelt dat het volc heeft penitentie gedaen/ so verstaet sy dat het hem selven heeft van afgoderie eñ ander grove zonden bekeert. Daerom vertoondicht Paulus den sondaren droefheyt/ die geen penitentie gedaen en hadden over de dertelheyt/ hoererie / ende onbeschaemtheyt.

2.Cor.12.21.

Waer toe dit onderscheyt dient.

Dit onderscheyt moeten wy neerstichlick aenmercken / op dat wy als wy sien dat weynighe tot penitentie gheroepen worden / ons niet tot te groote gherusticheyt en gheven/ghelijck of de doodinghe des vleeschs niet meer ons aen en ginghe: want om de boose begheerlickheden die ons altijts kittelen / ende om de zonden die altijts uytspruyten/ en moghen wy de doodinghe des vleesches niet af laten. Soo dan de sonderlicke penitentie die gheeyscht wordt alleenlick van sommigen die de duyvel hadde van de vreese Gods afghetrocken / ende in dootlicke netten verstrickt / en neemt de ordentlicke penitentie niet wech in de welcke wy door de verdorventheyt der natuere bedwongē worden onse gantsche leven lanck neerstich te zijn.

Het eynde der boetveerdicheyt.

19 Nu / ist dat het waer is / het welcke seer openbaer is/dat de gantsche somma des Euangelij is in dese twee hooftstucken gheleghen / te weten/ in penitentie ende verghevinge der zonden. Sien wy dan niet wel dat de Heere ons daerom buyten onse verdienste rechtveerdicht/ om dat hy ons ooc mede met de heylichmakinghe des Gheests tot de waerachtige rechtveerdicheyt weder oprichte? †Joannes een Enghel voor het aenschijn Christi ghesonden zijnde om sijne weghen te bereyden/ heeft ghepredickt/seggende:‡ Doet penitentie: want het rijcke der hemelē is na by gecomen.

Wat Joannes/Christus ende der Apostelē maniere van predikē/ wort aenghewesen wat de boetveerdicheyt zy.

† Matt.11.10

‡ Matth.3.2

Als hyse heeft tot penitentie geroepē/ so heeft hyse vermaēt dat sy souden hen selvē sondaers bekennē/ eñ dat alle hare dingē voor God verdoemt zijn/om dat sy soudē de doodinge haers vleeschs/ende de nieuwe wedergeboorte in dē Geest met aller begeerte soecken. Eñ als hy het rijcke Gods vertoondicht / so roept hy tot het gheloove: want by het rijcke Gods dwelc hy leerde na by te zijn/ beteeckende hy vergevinge der zonden/salicheyt/ leven/eñ al wat wy in Christo vercrijgen: daerom wort by ander Euangelisten gelesen/dat Joannes is gecomē/vercondigēde dē Doop der penitentie tot vergevinge der zonde. Wat was dat anders dā dat de ghene die door de swaricheyt der zonden verla-

Marc.1.4.

Luc.3.3.

verladē eñ vermoeyt warē/soudē hen selven tot God bekeeren / ende hope van verghevinge der zonden / ende van salicheyt ontfanghen? Alsoo heeft oock Christus syn predikinghe begonnen/ segghende: Het rycke Gods is na by ghecomen: doet penitentie ende ghelooft den Euangelio. Ten eersten verclaert hy / dat de schatten der barmherticheyt Gods zijn in hem ontsloten: daer na vermaent hyse tot penitentie: ende ten laetsten tot betrouwen op de beloften Gods. Daerom als hy de gantsche somma des Euangelij wilde int corte vervaten / soo seyde hy van hem selven / dat hy moeste den doot lyden / weder op staen van de dooden / ende dat in sijnen naem moeste penitentie ende verghevinghe der zonden ghepredict worden. Dit selve hebben ooc de Apostelen na syn wederopstandinge ghepredickt/te weten/dat hy was van God verweckt om Israeli penitentie ende vergevinge der zonden te geven. De penitentie wordt in den naem Christi ghepredickt als de menschen door de leere des Euangelij hooren dat alle hare gedachten/ eñ gesintheden/eñ begeertē verdorven eñ gebreckelick zijn: Daerom ist noodich dat sy wedergeboren wordē/ist dat sy willē in het rycke Gods comē. Vergevinge der zonde wort vercondicht als de menschē geleert wordē dat Christus hen is verlossinghe/rechtveerdicheyt/salicheyt ende leven ghewordē: in wiens naem sy onverdient ende voor niet worden voor Gods aenschijn rechtveerdich ende ontschuldich gheacht. Hoewel beyde dese ghenaden door het gheloove gevaet worden (ghelijck wy ergens bewesen hebben) nochtans dewijle het gheloove eygentlick de goedicheyt Gods aensiet / waer door de zonden vergheven worden/ so hebben wy't moeten neerstichlick van de penitentie verscheyden.

Marc.1.15. De somma van de selve predicatie.

Luc.24.26. ende 46.

Act.5.31.

1.Cor.1.30.

20 Voort gelijck de haet der zonden/ de welcke een beginsel der penitentie is / ons eerst den toeganck opent tot Christum / die hem selven niemande en vertoont dan den armen ende ellendighen sondaren die stenen ende arbeyden/ beswaert / hongherich ende dorstich zijn / door droefheyt ende ellendicheyt verdwijnen. Alsoo moeten wy nae penitentie staen/ alle onse leven lanc daer in arbeyden/ende tot den laetsten daer in blijven / ist dat wy willen in Christo staen. † Want hy is gecomē om de sondaers te roepen tot penitentie.‡ Hy is gesondē om de onweerdige te segenen : maer om dat een yegelic hem selven soude afwenden van sijn boosheyt. De Schrifture is vol sulcker woorden. Daerom als God ons vergevinge der zonden voor stelt/ so plach hy bynae altijts wederom bekeeringhe ende beteringe te eysschen: te kennē gevende dat sijn barmherticheyt behoort den menschen oorsake te zijn tot beteringe.* Doet (seyt hy) oordeel ende rechtveerdicheyt : want de salicheyt is nae by gecomen. Item / tot Sion sal een salichmaker comen: ende den genen die in Jacob van hare zonden beteringhe doen. Item / Soeckt den Heere dewijle hy can ghevonden worden/roept hem aen dewijle hy nabij is. Die godloos is/die verlate synen eygenen wech/ende de ongherechticheyt sijnder ghedachten/ende bekeere hem tot den Heere: eñ hy sal hem genadich wesen. Item/ Bekeert u ende doet beteringe/ op dat uwe zonden wech ghenomen worden. Waer in men nochtans moet aenmerckē/ dat de conditie niet also daer by ghestelt en wort ghelijck of onse beteringe ware het fondament om vergevinge te gecrygen: maer geeft veel meer te kennen waer nae wy moeten staen ist dat wy willen ghenade vercryghen; dewijle God tot dit eynde heeft

Het eynde der Christelicker boetveerdicheyt is het eynde onses levens.

Esa.61.1. Matth.11.5. Luc.4.18.

Op dese wijse vercrygē wy de aenghebedene verghevinghe der zonden in Christo ende de oorsake der boetveerdicheyt.

† Matt.9.13. ‡ Act.3.26. ende 5.31. * Esa.56.1.

Esa.59.20.

Esa.55.6.

Act.2.38.

voorghenomen den menschen barmhertich te zyne/ om dat sy souden hen selvē beteren. Daerom soo langhe als wy in den karcker onses lichaems sullen woonen/ moeten wy teghen de ghebreken onser verdorven natuere stryden/ jae tegen onse naturlicke ziele. Plato seyt dickmael dat eens Philosophen ofte wijsen mans leven is bedenckinghe des doots. Ende wy moghen waerachtichlicker seggē dat het levē eens Christē mensches is een geduerige neersticheyt ende oeffeninge om het vleesch te dooden/ tot dat het gantschelick gestorven zy / ende de Geest Gods het rycke ende de overhant / in ons behoude. Daerom achte ick dat die grooten voortganck heeft ghedaen/die geleert heeft hem selven seer te mishagen: niet om daer in ghelijck in den slyck te blyven stekende/ ende niet voorder te gaen: maer veel meer om tot God haestichlick ende met suchten te loopen : op dat hy in den doot eñ in het leven Christi gheplant zynde/hem sonder ophouden in penitentie oeffene/ ghelijck voorwaer die niet en connē anders doen / die de zonde waerachtichlick haten. Want niemant en heeft opt de zonde gehaet / die niet eerst met liefde der rechtveerdicheyt bevangen en was. Dit ghevoelen heeft my ghedacht alderbest met de waerheyt der Schrifture over een te comen/ ghelyck het oock het alder eenvoudichste is.

Id cum alibi tum in phedone multis disputat.

21 Ende dat de penitentie een sonderlicke gave Gods is/dat is gelijc ick meyne upt de voorschrevē leeringe so wel bekent/ dat het niet noodich en is wederom vele woorden daer van te maken.* Daerom prijst eñ verwondert de Gemeynte de weldaet Gods dat hy den Heydenen heeft penitentie gegevē tot salicheyt.† Eñ daer Paulus Timotheo beveelt dat hy lydsaem eñ sachtmoedich zy tegen de ongeloovige/daer seyt hy: of God hen te eenighen tyde penitentie gave waer door sy mochten hen bekeeren van de stricken des duyvels. God betuycht wel dat hy wil dat hen alle menschen bekeeren / eñ voecht de vermaningen tot allen int gemeyn. Maer de cracht hangt aen den geest der wederghebooorte. Want het is lichter den mensche te scheppen/ dan door sijn eygen macht eē beter natuere aen te doen. Daerom en worden wy in den gantschen loop der wederghebooorte niet sonder oorsake Gods schepsel genoemt/ geschapē tot goede wercken die hy bereyt heeft / op dat wy daer in wandelen. Alle die God wil upt den verderve verlossen / die maeckt hy levendich met den Geest der wedergeboorte: niet dat de penitentie eygentlick is de oorsake der salicheyt/ maer om dat sy onderscheydelick is van den geloove ende van der barmherticheyt Gods : want ghelijck Esaias betuycht: De verlosser sal tot Sion comen/ende den genen in Jacob die afgekeert zijn van haer ongherechticheyt. Dat is voorwaer vast dat de Geest heeft tot salicheyt ghewracht so waer de vreese Gods crachtich is. Daerom als de geloovige by Esaiam beclaghen ende beweenen dat sy van God verlaten zijn/ so stellen sy dit als een teecken der verworpinghe/ te weten/dat hare herten zijn van God verhart gheweest. Ende de Apostel willende de afvallighe uptsluyten van de hope der salicheyt / geeft dese reden/ dat het onmoghelick is dat sy door penitentie vernieut worden/ te weten/ om dat God die vernieuwende / die hy niet en wil laten verloren gaen / een teecken der vaderlicker gonste toont / ende de selve ghelijck door radien sijns vriendelicken ende blyden aenschijns tot hem treckt: ende wederom met verhardinge tegen de verworpene blixemt/ der welcker godloosheyt onver-

Dat laetste deel des Capittels/ leerēde waer upt de boetveerdicheyt voort comt/ te weten upt Gods genade.

* Act.11.18. † 2.Tim.2.25. 26.

Ephes.2.10.

Dese genade is den uytvercorenen medegedeylt/ die God wil vā tverderbē verlossen.

Esai.59.20.

Esa.63.17.

Hebre.6.6. Maer de verhardinghe ende onboetveerdicheyt is den verworpenen een vercondiginge des eeuwigen verderfs/ ghelyck upt Esaia eñ den Apostel blyckt.

Hebr.10.29.

onvergevelick is. Sulcke wrake vercondicht de Apostel den ghenen die moetwillichlick afwijcken/ de welcke van den gheloove des Euangelij af wijckende/ met God spotten/ sijn genade versmadelick verworpen/ het bloet Christi ontheylighen ende vertreden/ jae hem wederom cruycighen soo veel in hen is. Want hy en beneemt de hope der verghevinghe niet allen zonden die met wille gheschien/ ghelijck sommige verkeerdelick strenghe menschen willen segghen: maer hy leert dat de afvallinghe onweerdich is aller ontschuldinghe/ soo dat het gheen wonder en is dat God sulcke grouwelicke sijnder verachtinghe/ met onverbiddelicke strengicheyt straft.

Hebr.6.5.

Want hy leert dat het onmoghelick is dat de ghene die eenmael zijn verlicht geweest / ende de Hemelsche gaven ghesmaeckt hebben/ ende des heyligen Gheests zijn deelachtich geworden/ eñ het goede woort Gods gesmaeckt hebben/ ende de crachtẽ des toecomendẽ werelts/ eñ afvallich werdẽ/ dat sy soudẽ wederom vernieut worden tot penitentie / dewijle sy den Sone Gods van nieus aen cruycighen/ eñ tot spot maken. Item

Hebr.10.26. 27.

erghens: Ist dat wy (seyt hy) willens sondigen/ nae dat wy de kennisse der waerheyt hebben aenghenomen/ soo en is daer gheen offerhande meer voor de zonden over ghebleven / maer een grouwelicke verachtinghe der zonde/ etc. Dit zijn oock de plaetsen uyt der welcker verkeert verstant de Novatianen voortijden hebben oorsake tot raserie ghenomen: door der welcker strengicheyt sommighe goede mannen gheerghert zijnde/ hebben gheloofd dat dese Epistel was valschelick onder den naem des Apostels uytghegaen / de welcke nochtans allesins des Apostolischen Gheests een reucke ende smake uyt gheeft. Maer dewijle wy gheenen strijt en hebben anders dan alleenlick tegen de gene diese aen nemẽ/ so ist licht te bewijsen dat de sententie hare dwalinghen gantschelick niet en helpen.

Ende dese plaetse des Apostels (Hebr.6.6.) nae dien sy den moetwilligen afvallighen de verghevinghe der zonden ontseyt/ en helpt den Novatianẽ gantsch niet.

Matt.12.31. Marc.3.28. Luce 12.10.

Ten eerstẽ ist noodich dat de Apostel met sijnen meester over een come / de welcke betuycht dat alle zonde ende lasteringe sal vergeven worden/ uytghenomen de zonde in den heyligen Gheest/ de welcke noch in dese werelt / noch in de toecomende en sal vergeven worden. Het is/ segge ic/ seker dat de Apostel met dese uytneminghe is te vrede geweest / ten zy dat wy hem willẽ maken tegen de ghenade Christi te spreken. Waer uyt volcht dat geene zonden bysonder vergevinghe gheweyghert en wordt/ uytghenomen eener/ de welcke uyt vertwijfelde raserie ende uytsinnicheyt comende/ niet en can der swackheyt toegeschreven worden/ ende bewijst openbaerlick dat de mensche is van den Duyvel beseten.

Door sulcke gelegentheyt wort gehandelt vã de onvergevelicke zonde in den heylighen Gheest.

22 Maer op dat dit in corte verclaert worde/ soo ist nu te ondersoecken welck sulcke een soo grouwelicke zonde zy die gheen verghevinge en sal hebben. Dat Augustinus erghens die beschrijft / segghende dat het is een hartneckighe wederspannicheyt met vertwijfelinghe van de verghevinge/ dat en comt niet genoech over een met de woorden Christi daer hy seyt: Datse niet en sal vergheven worden in dese werelt: Want dat wordt te vergheefs geseyt / ten zy dat sulcke zonde can in dit leven ghedaen worden: maer ist dat de beschrijvinge Augustini waerachtich is/ so en wort de zonde niet ghedaen/ ten zy datmen tot der doot daer in blijve. Dat andere segghen dat die in den heylighen Gheest sondicht/ die de genade die sijnen broeder is gegeven/ benijt/ dat en sie ic niet waer het ghehaelt is. Maer laet ons een waerachtighe beschrijvinghe by brengen: de welcke lichtelick sal door haer selven alle andere beschrijvingen te neder leggen/ als sy sal met sekere vaste getuyghenissen bevesticht wesen. Soo segge ick dan dat die in den heylighen Geest sondighen / die der Godlicker waerheyt (door der welcker claerheyt sy alsoo beschenen worden/ dat sy niet en connen hen selven met onwetentheyt ontschuldighen) met voorghenomen boosheyt wederstaen/ alleenlick om dat sy willen daer teghen staen.

De ware beschrijvinghe deser zonde/ uyt de heylighe Schrifture bewesen ende verclaert.

Want als Christus wil verclaren dat hy geseyt heeft/ soo seyt hy terstont: So wie een woort sal gesproken hebben tegen den sone des menschen / dat sal hem vergheven worden: maer soo wie teghen den Gheest sal ghelastert hebben/ dat en sal niet vergheven worden. Ende voor lasteringe tegen den Geest/ seyt Mattheus den Gheest der lasteringe.

Matt.12.31. Marc.3.28. Luce 12.10.

Hoe can yemant den Sone schande op legghen/ sonder die selve laster oock den Geest aen te doen: te weten/ die hen selven onwetende stooten aen de waerheyt Godes die hen onbekent is / die onwetende Christum vervloecken/ nochtans alsoo gesint zijnde dat sy de gheopenbaerde waerheyt niet en souden willen uytblusschen/ noch den Christum des Heeren met een woort hinderen / waert dat sy wisten dat hy't ware/ die sondigẽ tegen den Vader ende den Sone. Alsoo zijn heden vele die de leeringe des Euangelij seer vervloecken/ de welcke sy met gantscher herten souden eeren/ waert dat sy wisten dat het de leere des Euangelij ware. Maer die in haer conscientie overwonnen zijn dat het Gods woort is dat sy verworpen ende bestrijden/ ende nochtans niet af en laten dat te bestrijden: die worden gheseyt teghen den Geest te lasteren: dewijle sy stryden teghen de verlichtinghe/ die een werck des heylighen Geests is.

Wie daer in den heyligen Geest sondighen.

Sulcke waren sommighe onder de Joden / de welcke niet en conden den Gheest die door Stephanum sprack/ wederstaen/ eñ arbeyden nochtans willende hem wederstaen. Het is sonder twijfel dat vele door ywericheyt tot de Wet daer toe beweecht worden: maer het schijnt dat daer sommige gheweest zijn/ die door boose godloosheyt raesden teghen God selve/ dat is teghen de leere die hen niet onbekent en was dat sy van God was ghecomen.

1. De Joden welcke Stephano wederstonden. Actor.6.10.

Sulcke waren oock de Pharizeen op de welcke Christus schelt / de welcke de cracht des heylighen Gheests lasterden met den naem Beelzebub / om dat syse alsoo souden afworpen.

Matt.9.34. ende 12.24. 2. De Pharizeen.

Soo is dan dit de gheest der lasteringe/ als de stouticheyt des mẽsches moetwillichlick uytbreeckt tot lasteringe des Godlicken naems. Het welcke Paulus te kennen gheeft / als hy van hem selven seyt / dat hy heeft barmherticheyt vercreghen om dat hy onwetende door ongheloovicheyt dat ghedaen hadde/ om het welcke hy anders der genade des Heeren soude onweerdich gheweest hebben. Ist dat onwetentheyt met ongeloovicheyt gemaect heeft dat hy vergevinge vercreech/ so volcht hier uyt dat de vergevinge daer geen plaetse en heeft daer by de ongeloovicheyt oock wetenschap is.

1.Tim.1.13. Bewijs der beschrijvinge/ genomen van het contrarie exempel Pauli.

23 Ende ist dat ghy de woorden des Apostels wel aenmerckt/ so sult ghy wel verstaen dat hy niet eyghentlick van eenen val ofte twee / maer van de gantsche generale afwijckinge spreeckt/ door de welcke de verworpene hen selven van de salicheyt afwendẽ ende uytslupten. Ende het en is geen wonder dat die God gevoelen onversoenlic te zijne/ van de welcke Joannes betuycht in sijnen eersten Sendbrief / dat sy niet en zijn gheweest van de uytvercorene/ uyt de welcke sy zijn ghecomen. Want hy voecht sijne woorden tegen de gene die dachten dat sy conden de Christelicke religie wederom aennemen/ of sy schoon

Waerom dese zonde onvergevelic zy.

1.Joan.2.19.

eenmael daer van afgevallen waré: De welcke hy van dese valsche ende schadelicke meyninghe afroept/ segghende dat seer waerachtich is/ dat de ghene die de gemeynschap Christi wetens eñ willens verworpen hebben/ niet en connen werom daer toe comen. Ende die woꝛt verworpen/ niet van de ghene die slechtelick het woort des Heeren dooꝛ ongebonden bꝛyheyt des levens overtreden: maer die sijn gantsche leeringe met vooꝛnemen verwoꝛpen. Daerom is daer bedꝛoch in dat woꝛt/ af vallen ende sondigen: want de Novatianen duyden dat af vallen/ als yemant dooꝛ de Wet des Heeren geleert zijnde/ datmen niet en moet hoereren noch stelen/ hem selvē vā dieste ofte vā hoererie niet en onthout. Maer ick segghe hier en tegen dat daer een heymelicke vergelyckinge onder te verstaē is/ in de welcke alle de dinghen moeten verhaelt woꝛden die contrarie ende teghen de dinghen zijn die eerst ghesept waren: so dat hier niet een feyl sonderlinghe/ maer een generale ende gantsche afwyckinghe van God/ ende een afvallinghe des gantschen menschen (op dat ick also spꝛeke) uytghedꝛuckt woꝛt. Daerom als hy seyt dat de ghene die afgevallen zijn na dat sy eenmael zijn verlicht geweest/ de Hemelsche gave gesmaect hebben/ des heyligen Gheests zyn deelachtich gheweest/ het goede woꝛt Gods oock ghesmaeckt hebben/ ende de crachten des toecomenden werelts: so moetmen dat verstaen van de ghene die het licht des Geests met moetwillige godloosheyt verstickt/ de smake der Hemelscher gave uytghespoghen/ hem selven van de heylichmakinghe des Geests verbꝛeemt/ ende het woort Gods eñ de crachten des toecomenden werelts vertreden hebben. Ende om dit seker vooꝛnemē der godloosheyt te bet uyt te dꝛuckē/ so heeft hy daer nae op een ander plaetse dat woꝛdeken/ moetwillens, namelick daer by ghestelt. Want als hy seyt dat daer gheen offerhande meer en is vooꝛ de ghene die willens sondigen/ na dat sy de kennisse der waerheyt ontfanghen hebben/ soo en versaeckt hy niet dat Christus de eeuwighe offerhande is om de ongerechticheden der heyligen te versoenen/ (het welcke hy byna in den gantschen Sendtbꝛief claerlic uyt roept/ dewyle hy het Priesterdom Christi uytdꝛuckt) maer seyt dat daer geen ander meer en is/ alsmen daer af is ghewekẽn. Ende men wijckt daer af alsmen de waerheyt des Euangelij met vooꝛghenomen wille versaeckt heeft.

Een bedꝛieghelicke vooꝛwerpinge der Novatianen/ welcke de spꝛeucke des Apostels verdꝛaeyen/ woꝛt beantwooꝛt.

Ende woꝛdt hier twee getuyghenissen des selven Apostels by malcanderen verghelekẽn.

Hebꝛ.6.4.

Hebꝛ. 10.26.

24 Ende dat het sommigen menschen veel te hart ende van de goedertierenheyt Gods veel te bꝛeemde schijnt/ dat gantschelick eenigen mensche vergevinge der zonden soude ghewepghert woꝛden/ dat woꝛdt lichtelick wederlept. Want hy en seyt niet dat hen vergheving gewepgert woꝛt/ ist dat sy hen tot God bekeeren: maer hy versaeckt gantschelick dat sy souden connen tot penitentie comē: te weté/ om dat sy om haerder ondanckbaerheyt wille/ zijn/ dooꝛ het recht veerdige ooꝛdeel Gods met blintheyt geslagen. Het en is ooc niet hier tegē dat de selve Apostel daer nae het exempel Esau hier toe voecht/ de welcke te vergeefs met tranen ende weenē gesocht heeft het recht des eerster ghebooꝛte wederom te ghecrijgen. Oock en is de dꝛeyginge des Propheten daer tegen niet/ te weten/* als sy sullen roepen/ soo en sal ickse niet verhooꝛen. Want met sulcke wysen van spꝛeken en woꝛdt noch waerachtige bekeeringhe/ noch aenroepinge betee kent: maer de benautheyt der godloosen/ dooꝛ de welcke sy in den uytersten noot verstrickt zijnde/ woꝛden bedwonghen aen te mercken dat

1. Tegenwooꝛpinge teghen de boven-verhaelde leere.

Antwooꝛt.

Antwooꝛt op een tegenspꝛeken/ genomen uyt het exempel Esaus/ ende dꝛeyginghe des Pꝛopheten.

* Zach.7.13.

sy te vooꝛ soꝛgeloodselic vooꝛby gingē eñ verachteden/ te weten/ dat hen niet goets en can comē anders dan van de hulpe des Heeren. Ende dese hulpe en soecken sy niet so seer als sy suchten dat hen die benomen is. Soo dan de Prophete en wil by dat aenroepē/ noch de Apostel by de tranen niet anders te kennen gheven dan de grouwelicke knaginge ende cruyçinghe daer van de godloose uyt vertwijfelinge ghequelt ende ghecruyst woꝛden. Dit moetmen neerstichlic aenmercken/ want anders soude God teghen hem selven strijden/ dewyle hy dooꝛ den Propheete roept dat hy sal genadich wesen/ so haest als de sondaer sal bekeert zijn. Ende het is seker (ghelijck ick nu gesept hebbe) dat het herte des menschen niet en can tot beteringhe verandert woꝛden/ anders dan dooꝛ de vooꝛcomende ghenade Gods. De belofte van de aenroepinghe en sal oock nemmermeer bedꝛieghen: maer die blinde knaginge ende quellinge waer dooꝛ de verwoꝛpene becommert ende benaut woꝛden/ als sy sien dat sy behooꝛen God te soecken/ om hulpe teghen haer quaet ende ongerief te vinden/ ende vlien nochtans van hem/ die woꝛt oneygentlic bekeeringhe ende bedinghe ghenaemt.

2. Teghenwoꝛpinghe.

Ezech.18.20.21.

Antwooꝛt.

25 Nochtās dewyle de Apostel leert dat God niet en woꝛt met geveynsde penitētie gepaeyt/ so woꝛt daer een vꝛage hoe Achab vergevinghe heeft vertregē/† ende de straffe afgebedē die hem vercondicht was: de welcke nochtans niet en is anders dan met een haestige verschꝛickinge verslagen geweest/ gelijc het blijckt uyt sijn navolghende leven: hy heeft hem selven wel met den sack becleet/ ende met asschen bespꝛengt/ ende in de aerde ghelept/ ende (gelijck van hem getuycht woꝛdt) heeft hem selven vooꝛ God vernedert. Maer het was al niet dat hy sijne cleederen scheurde/ dewijle het herte bleef in boosheyt verhart ende opgheblasen. Wy sien nochtans hoe dat God tot goedertierenheyt beweecht woꝛt. Jc antwooꝛde dat de geveynsde alſo vooꝛ eenen tijt ghespaert woꝛden: so dat nochtans de tooꝛn Gods altyts op hen blijft/ ende dat dit niet soo seer om harent wille en geschiet als tot eē gemeyn exempel. Want dat de straffe Achab versacht/ ende verinindert was/ wat vooꝛdeel heeft hy daer by ghehadt/ anders dan dat hyse niet ghevoelt en heeft op de aerde levende? Soo heeft dan de vervloeckinghe Gods/ hoewel sy verboꝛgē was/ nochtans haer sate vast gehouden in Achabs huys: ende hy is vooꝛtghegaen tot het eeuwighe verderf. Dit selve machmen sien in Esau. * Want hoewel hy verstootē was van den rechte der eerster gebooꝛte/ soo is nochtans de tytlicke zegeninge sijnen tranen toeghelaten. Maer dewyle de gheestelicke erve uyt de antwooꝛde Gods moeste alleenlick by den eenen bꝛoeder blijven/ dewijle Jacob is vercoꝛen gheweest ende Esau verlaten/ so is de barmhertichept Gods dooꝛ die verwoꝛpinge uytgeslo ten geweest: eñ dese troost is hem als eenen beestelicken mensche ghelaten/ dat hy soude dooꝛ het vette der aerde ende dooꝛ den dauwe des Hemels vet ende rijcke woꝛden. Eñ dit ist dat ick weynich te voren gesept hebbe/ dat het geschiet tot andere menschen exempel/ op dat wy leeren te blymoedichlicker onse herten/ ende onse neerstichept tot opꝛechte penitentie wenden. Want het is sonder twijfel dat God den ghenen die van herten bekeert zijn/ sal lichtelick vergeven/ de welcke sijn goedertierenheyt uytstreckt oock tot de onweerdighe als sy eenich mishagen bewysen. Met dit selve woꝛden wy oock gheleert wat grouwelicker ooꝛdeel over alle die staet te comen/

3. Tegenwooꝛpinge/ van de ghevepnsde boetveerdichept der Godloosen (ghelijck des Achabs) de welcke God schijnt vooꝛ goet aen te nemen.

† 1.Reg.1.28.29.

Antwooꝛt.

Bewijs van Esaus exempel.

* Gen.27.18.19.

Waerom dat God de godloose/ als sy haer met gheveynsthept des herte bekeeren/ vooꝛ eenen tijt verdꝛaecht.

comē/ die het voorspel achten met onbeschaemden aensichte ende yseren herte de dreyginghen Gods te verachten. Op dese wijse heeft hy dicmael den kinderen Israel te hulpe gecomen/ om haer ellendicheyt ende verdriet te minderē/ hoewel haer roepen geveynst was / ende haer herte dobbele eñ ontrouwe/ ghelijck hy in den Psalm claecht: dat sy terstont zijn wederom tot haren aert gekeert/ ende also heeft hyse met so vriendelicke goedertierenheyt willen tot ernstige bekeeringe brengen/ ofte maken dat sy niet ontschuldichlic en waren. Nochtans en stelt hy hem selven gheen eeuwighe Wet/ maer stelt hem meer somtyts strenghelicker tegen de ghevepnsde hypocriten / ende dobbelt te straffen / op dat daer uyt openbaer worde hoe seer de gheveynstheyt hem mishaecht. Maer (gelijck ick geseyt hebbe) hy bewijst sommighe exempelen dat hy tot vergevingen genegen is / uyt de welcke de Godsalighe mogen gemoet worden tot beteringhe des levens / ende de hooveerdicheyt der ghener die hartneckichlick teghen den prickel stooten / te swaerlicker verdoemt worde.

Psal. 78. 36. 37.

Wtvlucht.

Het iiij. Capittel.

Hoe verre het van de Euangelische suyverheyt zy, al wat de Sophisten in hare scholen snateren van de penitentie: Hier wordt ghehandelt van de belijdinghe der zonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.

De dwalingē der Schoolleeraers in het voordraghen van de leere der boetveerdicheyt.

NU wil ick ondersoecken het ghene dat de schoolsche Sophisten hebben van de penitentie gheleert / het welcke ick met soo corte woorden alst moghelick is/ sal doorloopen. Want ick en heb niet voorghenomen alle dinghen te handelen / op dat desen boeck dien ick soecke tot bequame corthevt der leeringhe te voeghen/ niet onmatige grootheyt en gecrijge/ ende sy hebben dese sake die anders niet seer onclaer en was / met soo vele boecken verwerret/ datmen niet en sal lichtelick daer uyt geraken/ ist datmen een weynich is in haren dreck ghesoncken. Ten eersten/ als sy een definitie ofte beschrijvinghe der penitentie gheven/ soo bewijsen sy gantschelick dat sy noyt verstaen en hebben wat penitentie zy. Want sy grijpen sommighe spreecwoorden uyt de boecken der ouden / waer door de cracht der penitentie niet uytghedruckt en wort: † gelijc/ dat penitentie doen/ is de voorleden zonde beweenen/ ende niet doen dat te beweenen is. ‡ Item/ dat penitentie doen/ is over de voorleden zonden rouwe bewijsen / ende niet wederom doen dat te berouwē is. * Item/ dat penitentie doen is een droeve wrake/ waer door de mensche dat in hem selvē straft/ dat hem rout ghedaen te hebben. " Item / dat sy is een droefheyt des herten/ ende bitterheyt der ziele om het quaet dat een yeghelick ghedaen heeft/ ofte daer in hy geconsenteert ende bewillicht heeft. ‡ Wāt of wy schoon toe laten dat dit wel is gesproken van de vaderē (het welcke nochtans eenē strijtgierighen mensche niet swaer en soude zijn te versaken) soo en hebben sy't nochtans niet ghesproken om de penitentie daer mede te beschrijven/ maer alleenlic om haer volck te vermanen dat sy niet en soudē wederom in de selve zonden vallen/ uyt de welcke sy ghetrocken waren. Ist datmen wil beschrijvinghen maken van alle sulcke redenen/ soo behoortmen met rechte oock andere daer aen te lappen / ghelijck dat Chrysostomus seyt. Penitentie is een medecijne die de zonde verdrijft/ een gave uyt den Hemel ghegeven/ een wonderlicke cracht/ een ghenade die de macht der Wetten te boven gaet. Boven desen/

Eerstelic/ doē sy een quade beschryvinge.

Pri. est. Gre. & refer. libro 4 Senten. Dist. 14. cap. 1. Ser. Ambro. refert. illic & in decret. Dist. 3. de pœnitent. c. Pœni. priore Tert. August. refer. cap. dist. pœniten. post Quart. Ambro. refert. dist. 1. de pœni. c. vera pœnit.
† De eerste beschryvinge.
‡ De tweede.
* De derde.
" De vierde.
‡ Ondersoeckinge van alle dese beschryvingen.

deucht de leere die sy daer nae gheven/ noch min dan de beschrijvinghen. Want sy staen soo seer op de uytwendighe oeffeninghen / dat ghy uyt hare oneyndelicke boecken niet anders en cont verstaen / dan dat penitentie is een oeffeninghe ende strengicheyt die eensdeels dient om het vleesch te temmen/ eensdeels om de zonden te castijden ende straffen: maer van de inwendighe vernieuwinghe des herten die de waerachtighe beteringhe des levens mede brengt / swijghen sy gantschelick. Van de contritie eñ verslagentheyt des herten maken sy wel velē woorden: sy quellen de zielē met vele swaricheдē / ende brenghen veel verdriets ende benautheyts aen: maer als sy schijnen de herten gantschelick gewont te hebben / soo ghenesen sy alle die bitterheyt met een cleyn besprenginge der ceremonien. De penitentie die soo scherpsinnichlick is beschreven/ deelen sy in contritie ende verslaghentheyt des herten/ belijdinghe des monts/ ende voldoeninghe der wercken/ ende dat even met alsoo grooter conste der dialectica als syse beschreven hadden/ hoewel sy willen schijnē alle haren tyt versleten te hebben in argumenten te makē. Maer waert dat yemant uyt haer beschrijvinghe ofte definitie argumenteerde (want sulcke argumenten zijn by de Dialecticos goet gheacht) dat yemant mach sijne voorleden zonden beweenē/ eñ dat te beweenen is/ vlien: sijn voorleden quaet beclagen/ ende hem onthouden van dat te beclagen is: ende in hem selven straffen dat hem leet is/ etc. ende nochtans met den mont niet belyden. Hoe sullen sy dan haer deelinghe beschermen? Want ist dat sulck een waerachtighe penitentie-doender niet en biecht noch belijt/ soo can de penitentie zijn sonder biechte ofte belydinghe. Ist dat sy antwoorden dat dese deelinghe is te verstaen van de penitentie so verre als sy een Sacrament is/ ofte van de gantsche volmaecktheyt der penitentie/ die niet en is in hare beschrijvinghen vervaet / soo en can ick niet beschuldicht wordē/ sy mogent hen selven wijten diese niet suyverlicker noch claerlicker en beschrijven. Voorwaer alsmen van eenighe sake handelt/ soo wende ick alle dinck tot de definitie ofte beschrijvinge / de welcke de gront ende fondament der gantscher handelinge is. Maer laet dat de meesterlicke vryheyt zijn/ laet ons nu alle de deelen ordentlic doorsoecken. Dat ick de dinghen verachte / ende als beuselinghen voorby ga / die sy met grooter hoochmoedicheyt voor heylighe verborghentheden achten / dat en doe ick niet door onwetentheyt: (want het en soude my niet seer arbeydelick zijn te ondersoecken al wat van hen/ gelijck sy meynen/ scherpsinnichlick ghehandelt wordt:) maer ick en soude niet willen de Lesers met sulcke onnutte dinghen sonder vrucht vermoeyen. Voorwaer datse van onbekende dinghen snateren/ dat is licht te verstaen uyt de vraghen die sy roeren ende drijven/ ende daer in sy hen selven ellendichlick verwerren: ghelijck dese is/ of de penitentie eender zonde Gode behaecht/ daer de hartneckicheyt blijft in andere zonden. Item / of de straffen die van God opghelept worden / ghenoech zijn tot voldoeninghe. Item / of de penitentie mach dickmael vernieut worden voor dootlicke zonden: daer sy schandelick ende ongoddelick oordeelen datmen alleenlick van vergevelicke zonden daghelicx penitentie doet. Desghelijcx quellen sy hen selven seer door een grove dwalinghe in de woorden Hieronymi / daer hy seyt dat de penitentie is een plancke ofte bert nae de schipbreucke: waer in sy bewijsen dat sy noyt en zijn van

Lib. 4. Sen. 16. cap. 1. de Pœnit. distin. 1. c. perfecta pœnit.

Ten tweedē/ deelen sy de beschryvinge der boetveerdicheyt ongeschicktelic.

Beantwoordinghe op haer gheghevē antwoort.

Ten derden/ zijnse ydelsprekers/ ende verhinderen de herten van den lesers met vooronachtighe ende verwarde vraghen.

Ten vierden/ verwerren eñ verkeeren sy haer selfs.

dat

dat beestelicke onverstant ontwaeckt gheweest/ dat sy het duysentste deel haerder zonden souden selfs van verre ghevoelt hebben.

Hoe noodich het zy/ de valsche leere der School-leeraers te wederlegghen.

2 Ick begheere dat de Lesers aenmercken datmen hier niet en kijft van des ezels schaduwe/ maer dat hier van een seer ernstige sake ghehandelt wordt: te weten/ van verghevinghe der zonde. Want als sy drie dinghen eysschen in de penitentie/ te weten/ pinsinghe des herten/ belijdinghe des monts / ende voldoeninghe des wercx: soo leeren sy oock mede dat die dinghen noodich zijn om verghevinghe der zonden te gherijghen. Ende ist dat in de gantsche religie yet noodich is te weten/ soo is voorwaer dit aldermeest noodich/ namelick/ dat wy verstaen ende wel weten op wat wijse ende conditie/ hoe lichtelic ofte hoe swaerlic wy vergevinge der zonden gecrijgen. Wanneer dese kennisse niet claer ende seker en is / soo en can de conscientie gantschelick gheen ruste/ gheen vrede met God/ geen betrouwen noch gherusticheyt hebben/ maer is sonder ophouden bevende/ ongheestadich / ongerust/ gequelt ende gecruyst/ sy vergrout/ haet ende vliet het aenschijn Gods. Ist dat de vergevinghe der zonde hangt aen dese conditien daer aen syse binden/ soo zijn wy de alderjammerlickste ende ellendichste van der werelt? Sy stellen de pintsinghe des herten als het eerste deel om verghevinghe te vercrijghen/ ende eysschen dat die behoorlick zy/ dat is/ recht ende volcomen / maer hierentusschen en segghen sy niet wanneer yemant mach gherust ende seker zijn / dat hy dese pinsinghe groot ghenoech ghehadt heeft. Ick belyde wel datmen moet neerstichlick ende scherpelick daer nae staen dat een yeghelick sijn zonden bitterlick beweenende / hem selven te meer tot mishaghen ende haet der zonde scherpelick vermane. Want dit is een goede droefheyt die penitentie baert tot salicheyt: maer als daer sulck een bitterheyt der droefheyt geeyscht wort / die sy nae de grootheyt der zonde/ ende met de welcke het betrouwen der barmherticheyt gewegen worde: soo worden de conscientien hier mede wonderlick ghequelt ende ghedronghen / als sy sien dat hen schuldinghe pinsinghe der zonden wordt opghcleyt / ende tot de mate die sy schuldich zijn/ niet en connen comen / dat sy souden connen in hen selven oordeelen dat sy betaelt hebben dat sy schuldich waren. Ist dat sy segghen dat wy moeten doen dat in ons is/ so vallen wy altijts in het selve / want wanneer sal yemant dorven hem selven laten duncken dat hy alle sijn macht ghebruyckt heeft om de zonden te beweenen? Daerom als de conscientien langhe teghen haer selven gheworstelt hebbende/ ende met grooten strijt becommert zijnde/ ten eynde gheen haven en vinden om daer in te rusten: soo eysschen sy van hen selven droefheyt/ ende drucken hen selven de tranen uyt / om daer mede haer pinsinghe te volbringhen / op dat sy hen selven ymmers in eenigen deele verlichten.

Der selver meyninghe van de verslaghentheyt/ ofte berou.

Overlegginghe van dat valsche ende ware berou.

3 Ist dat sy willen segghen dat ickse te onrechte beschuldighe: so laetse doch voort comen/ ende eenighen mensche toonen die door sulcke leere der pinsinghe niet en is tot vertwijfelinge ghedronghen geweest/ ofte veynsinge des droefheyts voor waerachtighe droefheyt teghen het oordeel Gods gestelt en heeft. Wy hebben oock ergens ghesept / dat de verghevinghe der zonden nemmermeer ghegheven en wordt sonder penitentie / om dat niemant oprechtichlick en can de barmherticheyt Gods begeeren/ dan die bedruckt/ ende door het ghevoelen der zonde gewont is; maer wy hebben oock daer by ghesept dat de penitentie niet en is de oorsake der verghevinghe der zonde. Ende de quellinghe der ziele hebben wy wech ghenomen datmen moet soo groote penitentie doen alsmen schuldich is. Ende wy hebben gheleert dat de sondaer niet en moet op sijn pinsinge sien/ noch op sijne tranen/ maer beyde sijne ooghen slaen alleenlick op de barmherticheyt des Heeren. Wy hebben alleenlick vermaent dat de ghene die arbeyden ende verladen zijn/ van Christo geroepen worden/ dewijle hy gesonden is om den armen het Evangelium te vercc..ighen/ om die te ghenesen die ghebroken van herten zijn/ om den ghevanghenen verlossinghe te predicken ende uyt te leyden/ ende de droevighe te vertroosten. Om dat de Pharizeen souden uytgesloten worden / die door haer rechtveerdicheyt versadicht zijnde / haer armoede niet en bekennen: ende de verachters die van de toornicheyt Gods gherust zijnde / gheen medecijne en soecken teghen haer quaet. Want de sulcke en arbeyden niet / noch en zijn niet beladen noch ghemurselt van herten/ noch ghevanghen / noch ghebonden. Ende het is groot verschil/ te leeren datmen der verghevinge verdient door rechte ende ghenoechsame pinsinghe (die de sondaer nemmermeer en can hebben) ende te leeren datmen hongere ende dorste na de barmherticheyt Gods / op datmen de mensche door de kennisse sijnder ellendicheyt/ door sijn hittighe ongestadicheyt / vermoeytheyt ende ghevanckenisse bewijse waer hy moet verkoelinghe/ ruste/ ende vryheyt soecken: eyndelick datmen hem leere in sijn vernederinghe Gode eere gheven.

Matth.11.18

Esa.61.1. Luc.4.18.

4 Van de belijdinghe ofte biechte heeft altijts groot gheschil gheweest tusschen de Canonisten ende Schoolsche Theologijnen: dewijle de eene segghen dat de biechte bevolen is door Gods ghebot / ende de andere dat selve wederspreken/ segghende dat sy alleenlick wordt door de insettinghen der kercken gheboden. Ende in desen strijt is de groote onbeschaemtheyt der Theologijnen openbaer gheworden / die soo vele plaetsen der Schriftuere vervalscht/ ende met cracht verdraeyt hebben / als sy tot haer voornemen hebben voort ghebracht. Ende als sy sagen dat sy niet selfs alsoo en conden behouden dat sy begheerden/ so zijn de ghene die wilden boven ander schijnen scherpsinnich te zijne/ met dese uytvlucht ontcomen: dat de biechte comt uyt Gods recht so veel haer substantie aengaet / maer dat sy daer nae heeft hare forme ontfangen uyt den ghesetten rechte. Te weten / die de alderongheschicktste zijn onder de Wetghelcerde / segghen dat de daginghe comt uyt den godlicken rechte/ om dat ghescreven is: Adam waer zijt ghy. Item / het excipieren / om dat Adam als excipierende antwoort: Dat wijf dat ghy my gegeven hebt/ etc. Maer dat nochtans dese beyde haer forme hebben uyt den Stadt-rechte ofte Keyser-rechte. Maer laet ons sien met wat argumenten sy bewijsen dat de geformde ofte ongeformde bichte Gods gebot is. Sy segghen * de Heere heeft de melaetsche tot de Priesters gesonden/ wat willen sy daer mede? heeft hyse daer te biechte gesonden? Wie heeft opt uyt monde ghehoort dat de Levitische Priesters zijn ghestelt geweest om biechte te hooren? Soo nemen sy dan haer uytvlucht tot allegorien. Het was door de Wet verordent dat de Priesters souden onderscheyden tusschen melaetschheyt ende melaetschheyt: de zonde is gheestelicke melaetschheyt / soo moeten dan de Priesters hier van oordeelen. Eer ick antwoorde / soo vraghe ick int corte / ist dat de

Van de oorbiechte: of sy is ghecomen uyt den goddelicken rechte/ ofte niet.

Der Canonisten ende School-leeraers bewijsredenen.

Gen.3.9.12.

Haer eerste argument ofte bewijsreden/ de welcke is allegorisch/ ende gegront op een vreemde beduydinghe/ ende voert het Jodendom in.

* Matt.8.4. Luc.5.14. ende 17.14. Levi.14.2.

Priesters door dese plaetse richters der gheestelicker melaetschept gemaeckt worden/ waerom trecken sy de kennisse der natuerlicker ende vleeschelicker melaetschept hen selven aen? Is dat niet met der Schriftuere spotte. De Wet heeft de kennisse der melaetschept den Levitischen Priesteren toegheschreven: soo laet ons dan dese ons selven aen trecken. De zonde is gheestelicke melaetschept: laet ons dan de kenners der

1. Antwoorde.

zonde zijn. Nu antwoorde ick als het Priesterschap verandert is/ so moet oock de Wet verandert worden. Alle de offerhanden zijn tot

Hebr.7.11.

Christum verandert/ in hem volbracht ende volepndicht: soo is dan alle recht ende eere des Priesterdoms tot hem alleen verandert: Ist dat sy soo seer soecken allegorien te volgen/ laetse Christum den eenighen Priester hen selven voor stellen/ ende sijnen richterstoel met eē vrye jurisdictie ende heerschappie aller dinghen vermeeren/ wy sullen dat lichtelick lijden. Boven desen is haer allegorie ongheschickt waer door sy de Wet die gheheel politisch is/ stellen onder

2. Antwoorde/ waer mede reden wort gegevē/ waerom dat de melaetsche van Christo gesonden zijn tot de Priesters.

de ceremonien. Waerom sendt dā Christus de melaetsche tot de Priesters? te weten/ om dat de Priesters niet en souden Christum valschelick beschuldighen dat hy de Wet brack/ de welcke gheboot datmen den genen die van der melaetschept ghenesen was/ soude voor den Priester brenghen/ ende door een offerhande reynighen. Gaet (seyde hy) vertoont u den Priesteren/ ende offert de gave die Moses heeft in de Wet gheboden/ op datse hen zy tot een ghetuyghenisse. Ende dit mirakel ende wonderlicke daet was hen waerachtichlick tot getuyghenisse: sy haddense gheoordeelt melaetsch te zijne/ nu oordeelen sy de selve ghesont ende ghenesen. Worden sy dan niet willens ofte onwillens bedwonghen ghetuygen der miraculen Christi te zijne? Christus gheeft hen sijn mirakel te ondersoecken/ sy en connen niet versaken: ende dewijle sy noch uytvlucht soecken/ soo is hen dit werck tot een ghetuyghenisse gheschiet. Alsoo wordt ergens geseyt. Dit Euangelium sal in de gantsche

Matt.24.14

werelt ghepredickt worden allen Heydenen tot een ghetuyghenisse. Item/ Ghy sult voor Co-

Matt.10.18.

ninghen ende Stadthouders ghebracht worden hen tot een ghetuyghenisse/ dat is op dat sy in het oordeel Gods te sterckelicker overwonnen worden. Ist dat sy liever hebben Chryso-

Hom.12.de muliere Chananea.

stomo te gheloovē/ de selve leert oock dat dit is gedaen om der Joden willen/ om dat hy niet en soude een overtreder der Wet gheacht worden. Hoewel ick schame my eenichs menschen bewillinghe te soecken in soo claer een sake: daer Christus vertondicht dat hy het recht der Wet den Priesteren gheheel laet/ als den openbaren vyanden des Euangelij/ die altyts sochtē te wedersprekē/ hadde hen den mont niet ghestopt geweest. Daerom op dat de Pauschelicke Priesters de besittinghe behouden/ soo moeten sy openbaerlick comen in dier plaetse/ die met cracht bedwonghen moeten worden/ op dat sy Christum niet en lasteren. Want dat en comt den waerachtighen dienaren Christi gheensins toe.

Het tweede argument zynde mede allegorisch.

5 Het tweede argument belijden sy uyt de selve fonteyne/ dat is uyt allegorie/ ghelyck of de allegorien veel vermochten om eenighe leere te bevestighen. Maer laetse crachtich zijn/ ten zy dat ick bewijse dat ickse cierlicker stelle dan sy

Joan.11.44.

selve doen. Soo segghen sy dan: De Heere gheboot sijnen Discipulen dat sy den verweckten Lazarum souden sijne grafdoecken ontbinden

1. Antwoort.

ende ontdoen. Dit lieghen sy ten eersten/ want men leest nerghens dat de Heere dat heeft tot de Discipulen ghesept: ende het is veel meer der waerheyt ghelijck dat hy sulcx ghesproken heeft tot de bystaende Joden: om dat het mirakel soude te openbaerder worden sonder eenich vermoeden des bedrochs/ ende dat sijn cracht soude haer selven te meerder vertoonē/ dat hy de doode verweckte alleenlick door sijn stemme/ sonder eenich aenroeren. Ick legghe dat voorwaer also uyt/ dat de Heere om de Joden van alle quaet vermoeden te verhinderen/ heeft ghewilt dat sy souden den graf-steen af rollen/ den stanck ghevoelen/ seker teeckenen des doots sien/ dien dooden sien door de eenighe cracht des woorts op staen/ ende eerst dien die levendich ghewordē was/ handelen. Ende dit is het gevoelen Chry-

Serm.contra Iudæ. Gent. & Heret.

sostomi. Maer of wy schoon toe lieten dat het tot de Discipulen ghesproken ware/ wat sullen

2. Antwoort.

sy dan hebben? te weten/ dat de Heere den Apostelen heeft ghegheven macht om te ontbinden. Maer hoe veel bequamelicker ende schickelicker machmen dit by allegorien handelen/ segghende dat de Heere heeft willen sijne gheloovighe met dit teecken onderwijsen/ dat sy souden die ontbinden die sy verweckt hadden: dat is/ dat sy de zonden niet en souden wederom tot gedachtenisse brengen/ noch als sondaers verdoemen/ dien hy de zonde vergheven hadde: noch blijven verwijtende dat hy vergheven hadde: dat sy niet en souden strenghe ende eyghensinnich zijn om te straffen/ daer de Heere selve

Exod.20.6. ende 34.7. Deut.5.10.

barmhertich is ende ghewillich om te vergheven? Voorwaer geen dinck en behoort ons seerder te buyghen tot vergheven/ dan het exempel des Richters/ die dreycht dat hy den ghenen die te hart ende onmenschelick zijn/ sal onversoenlick wesen. Laetse nu gaen ende op hare allegorien roemen.

Het 3. Argument ghenomē uyt twee plaetsen der heyligher Schriftueren. * Matt.3.6. † Jaco.5.16.

6 Nu strijden sy naerder comende/ als sy/ ghelijck sy meynen/ met openbare sententien strijden.* Die tot Joannis doop quamen/ die beledē hare zondē:† ende Jacobus wil dat wy malcanderen onse zonden belijden. Het en is gheen wonder dat die hare zonden beleden/ die wilden ghedoopt worden. Want wy hebben te voren ghesept dat Joannes heeft den doop der penitentie ghepredickt/ ende met water ghedoopt tot penitentie. Wie soude hy dan ghedoopt heb-

Verclaringe van d'eerste plaetse.

ben/ anders dan die beleden hen selven sondaers te zijn? De doop is een teecken der vergheevinge der zonde. Ende wie soude tot dit teecken toegelaten worden/ anders dan de sondaers die bekennen hen selven sulck te zijn? Soo beleden sy dan hare zonden om ghedoopt te worden. Ende Jacobus en ghebiet niet sonder oorsake dat wy souden malcanderen belijden ende biechten.

Verclaringe van de tweede plaetse.

Maer waert dat sy aenmerckten wat terstont daer nae volcht/ soo souden sy verstaen dat oock dese plaetse haer ghevoelen weynich sterckt. Belijt/ seyt hy/ d'een den anderen uwe zonden/ ende bidt voor malcanderen. De onderlinge belijdinghe ende het onderlinghe ghebet stelt hy by malcander. Is het datmen moet alleenlick den offerpapen biechten/ so moetmen alleenlick voor hen bidden. Jae/ uyt de woorden Jacobi soude volghen dat alleen de offer-papen mogen biechten. Want dewyle hy wil dat wy malcanderen de zonden belijden/ soo spreeckt hy die alleenlick aen/ die der anderen biechte hooren moghen. Ende die connen alleenlick malcanderen belijden ende biechten/ die bequaem zijn om biechten te hoorē. Ende dewijle sy dit privilegie ende voordeel den mispapen alleenlic toe schrijven/ soo legghen wy oock de biechte hen alleen op. Daer-

op. Daerom laet varen sulcke beuselingen/ ende laet ons den sin des Apostels vaten: de welcke eenvoudich ende claer is/ te weten/ dat wy onse swackheden onderlinghe in malcanders schoot legghen/ om malcanders raet/ malcanders medelyden/ malcanders troost onderlingen te ontfanghen. Boven desen op dat wy onderlinghe onser broederen swackheyt wetende/ God voor hen bidden. Wat brenghen sy dan Jacobum voorts teghen ons/ die wy op de belydinghe der barmhertichheyt Gods soo seer staen? Ende niemant en can de barmhertichheyt Godes belyden / anders dan die eerst syn ellendicheyt heeft beleden. Ja wy oordeelen eer vervloeckt te zyn/ soo wie voor God/ voor sijn Enghelen/ voor de Gemeynte / eñ ten laetsten voor alle menschen/

Gal.3.22. niet en belyt dat hy eē sondaer is. Want de Hee-

Rom.3.9.19. re heeft alle dinck onder de zonde besloten / op dat alle mont ghestopt worde / ende alle vleesch vernedert worde voor God / ende dat hy alleen rechtveerdich gheoordeelt ende verheven worde.

Bewijs/ dat de oorbiechte niet en zy uyt Goddelicken rechte / overmits het ghebruyck der selve byna is gheweest ontrent 1200. Jaren van Christo.

* Dese was de 183. Paus.

7 Ick verwondere my met wat aensichte sy bestaen te vermeten dat de biechte daer van sy spreken/ is uyt den Godlickē rechte. Wy bekennen wel dat sy is van outs ghebruyckt geweest/ maer connen oock lichtelick bewijsen dat het voortyden vry was. Voorwaer dat gheen Wet noch statuyt daer van ghemaeckt en was voor de tyden * Innocentij des derden / dat verhalen oock haer historien. Voorwaer hadden sy een ouder wet/ sy souden liever die gebruycken dan met de ordeninghe des Lateraenschen Conciliums te vrede zynde/ hen selven oock den kinderen spottelick maken. In andere dinghen en ontsien sy niet valsche ghedichte ordeninghen in het licht te brenghen / de welcke sy den outsten Concilien toe schrijvē/ om door de eerweerdicheyt der outheyt de ooghen der eenvoudigen te verstricken. Maer in dit stuck en is hen niet in den sin ghecomen/ sulck bedroch te doen. Soo dan nae haer eyghen ghetuyghenisse en ist noch gheen hondert jaren verleden/ dat Innocentius de derde heeft desen strick ende noot der biechte op ghelevt. Ende of ick schoon den tijt verswe- ghe / soo en soude dat schuym ende de vreemdicheyt der woorden alleen / deses wets gheloove benemen. Want de goede Vaders gebieden dat alle menschen / man ende wijf/ hem selven eenmael des jaers voor den Priester alle syn zonden biechte / daer op seggen dese cluchtige menschen dat dit ghebot alleenlick die verbint / die beyde man ende wijf zyn / ende dat het niemande aen en gaet die man ofte wijf is. Daer nae is grover onverstant in hare Discipulen ghesien/ als sy niet en weten uyt te legghen wat de Vaders verstaen by eyghen Priester. Laet alle die ghehuerde cryschers des Paus snateren wat sy willen: wy weten dat Christus de Autheur deser wet niet en is / maer door de menschen ghedrongh en worden om hare zonden te tellen: Ja dat nae de opstandinghe Christi zijn duysent ende twee hondert Jaren door gheleden / eer sulcke eenighe wet ghegheven wert. Ende dat daerom dese tyrannie is dan eerst in ghevoert als de Godsalicheyt ende leere was vergaen / ende als de ghene die wilden Pastooren schijnen / nu alle vryheyt hadden sonder onderscheyt aen ghenomen. Boven desen zyn daer clare ghetuyghenissen / beyde in de Historien ende by andere oude Schryvers / de welcke betuyghen dat dese biechte zy politische oeffeninghe van de Bisschoppen in ghestelt/ ende niet een wet van Christo / ofte van den

Maer hoedanich ende wat eē ongeschickte wet doen ter tijt ghegeven is/ wordt betoont.

Bewijs sulcker voorstellinge voortgebracht uyt de historie der kercken.

Apostelen ghegheven. Wt velen wil ick een alleen voort brenghen/ het welcke sal een claer bewys deser sake zyn. Zozomenus verhaelt dat dese insettinge der Bisschoppen is neerstichlick onderhouden gheweest in de Westersche kercken/ ende voornemelick te Roomen. Waer mede hy te kennen gheeft/ dat dit niet en is een alghemeyne insettinghe alder Ghemeynten geweest. Ende hy seyt dat een voornemelic uyt de Priesteren sonderlinghe verordent was / om dese sake te bedienen. Waer mede overvloedichlic wederleyt wordt/ dat sy liegen van de sleutelen dat die der gantscher orden der Priesteren int ghemeyn zyn ghegheven: want het was niet een ghemeyn ampt aller Priesteren/ maer het was een sonderlick werck eens Priesters/ die hier toe was van den Bisschop vercoren. Dit is de ghene welcken men oock heden in alle Cathedrale kercken noemt dē Penitencier/ de welcke is de ghene die de kennisse neemt van sware zonden/ ende der welcker straffe dient tot exempel. Daer nae seyt hy dat dit ghebruyck oock is te Constantinopolen geweest / tot dat dat een vrouwe de biechte veynsende/ is bevonden dat sy de ghemeynschap die sy met den Diaken hadde / daer mede bedeckte. Om deses stucx wille heeft Nectarius een man in heylicheyt ende gheleertheyt vermaert/ ende Bisschop dier Ghemeynte / het ghebruyck der biechte af ghelevt. Hier/ hier sullen die Ezels hare ooren openen. Ist dat de oorbiechte was een Wet Gods / hoe soude Nectarius bestaen hebben die te breken ende verworpen? Sullen sy Nectarium den heylighen man Gods die door aller ouden ghetuyghenisse ghepresen is / als een ketter ende sectemaker beschuldighen? Maer met den selven oordeele sullen sy de Constantinopolitaensche kercke verdoemen/ in de welcke het ghebruyck der biechte niet alleenlick en is voor eenen tijt op ghehouden / maer tot de tyden Zozomeni toe (ghelyck hy selve betuycht) vergaen gheweest. Jae laetse niet alleenlic de Constantinopolitaensche/ maer alle de Gemeynten die in het Ooste waren/ met dese afvallinghe beschuldigen / de welcke de onveranderlicke Wet Gods (ghelyck sy segghen) ende die allen Christenen gheboden is/ veracht hebben.

8 Dese afbrekinghe der biechte betuycht Chrysostomus (die oock selve der Constantinopolitaensche Ghemeynte Bisschop geweest is) claerlick in soo vele plaetsen/ dat het wonder is dat die menschen dorven daer teghen mummelē. * Segt uwe zonden (seyt hy) op dat ghyse uyt wischt: ist dat ghy u schaemt die yemande te seggen de zonde die ghy gedaē hebt/ so segtse dagelicx in uwe ziele. Ick en segghe niet dat ghy sult teghen uwen mede-dienaer biechten/ die het u mochte verwijten: Segt Gode uwe zonden / diese gheneest. Belijt uwe zonden op u bedde / op dat uwe conscientie daer daghelijcx haer quaet bekenne. Item / nu en ist oock niet noodich voor teghenwoordighe ghetuyghen te biechten. Laet de ondersoeckinghe der zonde gheschien in uwe ghedachten: Laet dat oordeel zyn sonder ghetuyghe: laet God alleen sien dat ghy u biecht. Item / Ick en leyde u niet tot het aenschouwen uwer mede-dienaren: ick en bedwinghe u niet uwe zonden voor de menschen te ontdecken/ opent uwe conscientie voor God. Toont uwe wonden den Heere den oppersten Medecyn / ende eyscht van hem salve: toontse hem die niet en verwijt / maer seer vriendelick gheneest. Item/ Voorwaer en segtse geenē mēsche/ op dat hy't u niet

Tripart.hist. lib.7.cap.17.

Dat beeldenis van de oude oorbiechte onder den Papistē/ streckt heulieden tot een oordeel.

In de Constantinopolitaensche kercke is dat gebruyck der oorbiechte eerstelic door eenen tyt verswegen / daer nae gheheel wech gedaen.

Dwelck uyt verscheyden getuygenissen Chrysostomi te sien is/ den welcken dese maniere van biechten seer misshaecht.

*Homil 2. in Psal.50.

Ser.de pœniten.& confess.

Homil,5.de incompreh. Dei natura, contra Anomeos.

niet en verwijte. Want men moet oock teghen sijnen mede-dienaer niet biechten / die het soude moghen openbaren: maer toont uwe wonden den Heere / die sorge voor u draecht / ende die vriendelick is / ende een gheneser is. Daer nae maeckt hy God aldus sprekende: Ick en bedwinghe u niet midden in een schouspel te comen / ende veel ghetuyghen te nemen / segt uwe zonden my alleen int verborghen / op dat ick uwe sweere ghenese. Sullen wy oock seggen dat Chrysostomus als hy dit ende dierghelijcke dinghen schrijft / is tot sulcke roeckeloosheyt gecomen / dat hy de conscientien der menschen verlost van dese banden met de welcke sy door Godes Wet verbonden zijn? Neen voorwaer. Maer dewijle hy verstaet de oorbiechte door Gods woort niet geboden te zijn / soo en bestaet hy niet te eysschen / dat niet noodich en is.

Homil. 4. de Lazaro.

9 Maer op dat de gantsche sake te claerder ende kenlicker zy / soo sullen wy ten eersten ghetrouwelick verhalen / hoedanighe belijdinghe ons is door Gods woort gheleert / daer nae sullen wy hare gedichtselen stellen / niet alle hare gedichtselen voorwaer (want wie soude die onmetelicke Zee connen uyt scheppen?) maer alleenlick die / in de welcke sy de somma harer heymelicker biechte vervaten. Het verdriet my hier te verhalen hoe dickmael de oude oversetter dat woort belijden ofte biechten heeft over geset voor loven ende prijsen, het welcke den alderongeleertsten ghemeyn ende bekent is: maer het is nut dat haer onbeschaemtheyt gheopenbaert worde / de welcke sy ghebruycken / als sy het ghene dat van den lof Gods is gheschreven / gebruycken om haer tyrannisch ghebot te bevestighen. Om te bewijsen dat de biechte crachtich is om de herten te verblijden / so brenghen sy woorden des Psalms voort in stemme der verheuginghe ende belijdinge. Maer ist dat sulcke verkeeringhe der woorden dooghet / soo connen wy uyt allen dingen maken wat wy willen. Maer dewijle sy alsoo haer schaemte hebben af ghelept / soo moeten de Godsalige Lesers gedencken dat de sulcke zijn door de rechtveerdighe wrake Gods in verkeerden sin geworpen / op dat haer stoutichheyt te grouwelicker zy. Ist dat wy willen in de eenvoudighe leere der Schriftuere rusten / soo en salt niet te vreesen zijn dat ons yemant sal met sulck bedroch bespotten. Want daer wordt een wijse der biechte beschreven / te weten / dewijle de Heere de gene is die de zonden vergeeft / vergeet ende uytwischt: dat wy voor desen onsen zonden belijden / om vergheving te gheerijgen. Hy is de Medecijn / daerom laet ons hem onse wonden ontdecken. Hy is van ons veronghelijckt ende verbolghen: laet ons van hem vrede soecken. Hy is de kenner der herten / ende weet alle de ghedachten: laet ons haesten onse herten voor hem uyt te storten. Somma / hy is de ghene die de sondaers roept / laet ons niet traghe zyn om tot hem te comen. David seyt: Ick hebbe mijn zonde voor u bekent ghemaeckt / ende mijn onrechtveerdicheyt niet verborghen. Ick hebbe ghesept: Ick sal mijn onrechtveerdicheyt tegen den Heere belijden / ende ghy hebt de ongerechticheyt mijns herten vergeven. Sulck is oock een ander belijdinge Davids / daer hy seyt: Heere weest mijnder ghenadich na uwe groote barmherticheyt. Sulck is oock de belijdinghe Danielis / daer hy seyt: Heere wy hebben ghesondicht / wy hebben verkeerdelick ghehandelt / wy hebben godloosheyt bedreven / ende wy zijn wederspannich gheweest / af wijckende van uwe gheboden. Ende andere

De valsche biechte wech ghedaen zijnde / wordt nu verhaelt hoedanighe belijdenisse ons in Gods woort is voor ghedraghen.

Eer stelick woort wederghelept de dwalinghe van den oude oversetter / welcke door de gelijckheyt des woorts is bedrogen.

Psal.42.5.

Rom.1.28.

Daer nae wort bewesen met getuygenissen der Schriftueren / dat de belijdenisse der zonden / tot God alleen moet gedaen wesen.

Jere.17.10.

Matt.11.28.

Psal.51.5.

Psal.32.5.

Psal.51.1.

Dan.9.5.

belijdingen die hier ende daer in de Schriftuere gelesen worden: der welcker verhalinghe soude bynae eenen boeck vullen. Ist dat wy onse zonden belijden (seyt Joannes) de Heere is getrouwe om onse zonden te vergeven. Voor wien sullen wy belijden? te weten / voor hem: dat is / als wy met bedructe ende verneder den herte voor hem neder vallen / als wy by hem ons selve van herten beschuldighende ende verdoemende / begeeren door sijn goetheyt ende barmherticheyt vergheving te ghecryghen. 1.Joan.1.9.

10 Soo wie dese belijdinghe van herten ende voor God aen neemt / diens tonghe sal sonder twijfel tot belijdinghe bereyt zijn / soo wanneer het noodich is de barmherticheyt Gods by de menschen te prijsen: ende niet alleenlick om eenen alleen / ende eenmael in de oore te blasen: maer om dicmael in het openbaer / daer het de gantsche werelt hoort / vrypelick zijn schande / ende de grootdadicheyt ende eere Gods te verhalen. Op dese wijse heeft David van Nathan ghestraft geweest / ende in sijn conscientie geprickelt zijnde / sijn zonde voor God ende voor de menschen beleden / segghende: Ick hebbe tegen den Heere gesondicht: dat is / Ick en ontschuldighe my nu niet / ick en weygere niet van allen menschen een sondaer gheoordeelt te zijn: ende dat het oock den menschen openbaer worde dat ic hebbe willen voor den Heere verberghen. Soo dan uyt de heymelicke belijdinghe die voor den Heere gheschiet / volcht de ghewillighe belijdinge voor de menschen / soo wanneer de eere Gods / ofte onse vernederinghe die eyscht. Hieromme heeft de Heere voortijden verordent onder het volc Israel / * dat de Priester soude de woorden voor seggen / ende het volck syne zonden opentlick in den Tempel belijden. Want hy voorsach dat dese hulpe hem noodich was / waer door een yeghelick mochte te beter ghebracht worden tot de rechte kennisse sijns selfs. Ende het is recht dat wy onse ellendicheyt belijdende / de goetheyt ende barmherticheyt onses Gods onder ons / ende voor de gantsche werelt verclaren.

De werckinge deser heymelicker belijdenisse / welcke voor God alleen gheschiet.

2.Sam.12.13.

De andere maniere art belijdinghe / welcke by de menschen geschiet.

* Levit.16.21

11 Dese wijse van belijden betaemt ordentlic ende ghewoonlick in de Ghemeynte gebruyckt te worden: ende oock buyten orden soo wanneer het ghevalt dat het volck door eenighe gemeyn zonde wordt bevangen. Van dit laetste hebben wy een exempel in de openbare belijdinghe / die het gantsche volc doet door de hulpe ende beweginge † Esdre ende Nehemie. Want dewijle die langhe ghevanckenisse / de verwoestinghe der stadt ende des Tempels / ende de verderfinghe der religie / hadde een ghemeyn straffe gheweest haerder aller afwijckinghe / soo en conden sy de weldaet der verlossinghe niet bekennen ghelijck het betaemde / sonder eerst hen selven te beschuldighen. Ende daer en is niet aen gheleghen / oft schoon in een ghemeynte somtijts sommighe weynighe onschuldige zijn: want dewijle sy leden zijn eens siecken ende qualick ghestelden lichaems / so en moeten sy van gheen gesontheyt roemen. Ja het en is niet moghelick dat sy niet en souden eenighe smette ghecreghen / ende eenighe schult hebben. Daerom soo wanneer wy door pestilentie / of crijch / of onvruchtbaerheyt / of door eenich ander ongherief ghestraft worden: ist dat wy dan behooren ons tot rouwe ende droefheyt / tot vasten ende andere teeckenen der beschuldinghe te wenden / soo en moeten wy de belijdinghe uyt de welcke alle andere teeckenen comen / niet vergheten. * De ordentlicke belijdinge boven dat sy door den mont Gods geprese is / en sal gheen verstandich mensche haer

Dese is tweederley: een openbare ende een heymelicke belijdenisse. De openbare gheschiet / of e nae den gemeynen reghel / ofte niet de g meynen reghel.

† Nehe.1.7.

Het gebruyck ende het eynde van die na de ghemeyne oordre met ghedaen wort.

* Het ghebruyck ende het eynde van die / na de gemeyne ordre gheschiet.

nuttichept aenmerckende/bestaen te verachten. Want dewijle wy in alle heylige vergaderinge ons selven stellen voor het aenschijn Gods ende der Enghelen: welck sal het begin onses doens zijn/ anders dan de bekenninge onser onweerdicheyt? Maer dese bekenninghe geschiet (mochte yemant segghen) in allen gebede: want so wanneer wy om verghevinghe bidden / soo belijden wy onse zonden. Ick bekenne dat. Maer ist dat wy aenmercken hoe groot onse sorgeloosheyt/ of slaperichept/ of onverstandicheyt is/ so sullen wy wel bekennen dat het soude een salige insettinghe wesen/ dat het Christen volck met eenich gemeyn ende openbaer ghebruyck der belijdinge/ worde tot vernederinghe gheoeffent. Want hoewel de ceremonie die de Heere heeft den Israeliten gheboden/ was uyt de onderwijsinge der Wet/ soo comt nochtans de sake selve eenichsins oock ons toe. Ende wy sien voorwaer dat dit ghebruyck wort in wel gheschickte Gemeynten met grooter vrucht onderhouden/ dat de Dienaer alle Sondage eē forme der belijdinge voor hem eñ voor den volcke begrypt / waer in hyse alle met ongherechtichept beschuldicht/ ende den Heere om vergheevinghe mede bidt. Somma / met desen sleutel wort eenen pegelicken bysonder/ ende allen int ghemeyn/ een deure gheopent te bidden.

Teghenwoorpinghe tegen de openbare belijdinghen inde gebeden. Antwoort.

Levit.16.21.

12 Boven desen prijst de Schrifture twee formen der heymelicker belijdinghe. Een die geschiet om onsent wille / waer toe de plaetse Jacobi dient/ daer hy seyt [†] dat wy sullen d'een den anderen onse zonden belijdē: want sijn meyninghe is dat wy d'een den anderen onse swackheden ontdeckende/ sullen malcanderē met onderlingen raet ende troost helpen. D'ander die om onses naesten wille gheschiet/ om hem te versoenen ende te vrede te stellen als hy in eenighe dingen is door onse feyl veronghelyckt. Ende in de eerste forme/ hoewel Jacobus niemant noemēde in wiens schoot wy ons selven souden ontladen / ons de vryheyt laet dat wy mogen voor dien belijden die ons in de Ghemeynte schijnt de alderbequaemste/ nochtans dewijle de Pastooren ende herders der gemeynten syn gemeynlic boven andere te oordeelen bequaem te zijn / soo sullen wy oock die voornemelick verkiesen. Ic segghe dat sy boven andere bequaem zijn / om dat sy door de roepinge des dienst / ons zijn van den Heere verordent / om uyt haren mont onderwesen te worden om de zonden te overwinnen ende beterē / ende om troost uyt het betrouwen der vergheevinghe te gheerijgen. Want gelijck de onderlinghe vermaninghe ende straffinghe wel allen Christenen bevolen is/ maer nochtans den Dienaren sonderlinghe opgheleyt: alsoo hoewel wy alle behooren malcanderen onderlinghe te troosten/ ende in het betrouwen der Godlicker barmhertichept te versterken/ soo sien wy nochtans dat de Dienaers als getuygen ende borgen der vergevinge der zondē ghestelt worden/ om de conscientien daer van te versekeren: so dat sy geseyt worden de zonden te vergheven/ ende de zielen te ontbinden. Als ghy hoort dat hen dat wort toe geschreven/ so denct dat het is tot uwe voordeel ende gebruyt. Daerom sal een yegelick Christen ghedencken dat hy den middel hem van den Heere voor gestelt/ niet en behoort te vergheten noch te verachten / als hy in hem selven alsoo benaut ende gequelt wort door het ghevoelen der zonde/ dat hy hem selven niet en can sonder ander hulpe daer uyt ontwerren/ te weten/ hy sal de heymelicke belijdinghe by sijnen Pastoor ghebruycken om hem selven te verlichten/ ende sal sijn heymelicke hulpe begheeren om troost te vercrijghen: want des Pastoors ampt is / het volck Gods int openbaer ende int verborgen met de leere des Euangely te vertroosten. Maer men moet altyts die matichept gebruycken/ datmen dē conscientien gheen seker jock op en legghe daer God niet sekers en ghebiet. Hier uyt volcht dat de belijdinghe moet vry zijn / soo datmense niet van eenen yegelicken en eyssche/ maer alleenlick dien aenpryse / die verstaen sullen dat syse ghebreck hebben. Boven desen dat de selve diese nae haren noot ghebruycken/ noch door eenich ghebot bedwonghen/ noch door eenighen list beweecht en worden om alle hare zonden te vertellen: maer alleenlick soo veel als sy sullen meynen hen selven nut te zijn om volcomen vrucht des troost te ontfanghen. Dese vryheyt moeten de getrouwe Herders den Gemeynten niet alleenlick laten/ maer oock beschermen ende sterckelic houden staende / ist dat sy willen de tyrannie van haren dienst/ eñ superstitie van haer volc weerē.

De heymelicke belijdinghe is tweederley. Eerstelic die om onsent wille ghe-schiet/

† Jacob.5.16

Daer nae die om onses naesten wille gheschiet.

Het gebruyc van d'eerste.

D'welck ghebruyck van den trouwen Herderen der Ghemeynten seer ghevoordert ende geholpen wort.

Matt.16.19. Matt.18.18. Joan.3.28.

Watmen hier laten en wat men doen sal.

13 Van de andere belijdinghe spreeckt Christus by Mattheum/ seggēde: [†] Ist dat ghy uwe gave brenghet tot den altaer / ende daer gedachtich wort dat uwe broeder yet heeft tegen u/ soo laet daer uwe gave / ende gaet henen / ende versoent u eerst met uwe broeder: ende dan sult ghy comen ende uwe gave offeren. Want alsoo moetmen de misdaet die wy ghedaen hebben/ bekennende ende af biddende / de liefde wederom heylen ende vereenighen die door onse schult gebroken is. Onder desen aert der belijdinghe wordt oock dier menschen belijdinghe vervaet / die de gantsche ghemeynte met haer zonde verargert hebben. Want ist dat Christus de ergheringhe eens menschen groot acht/ dat hy dien allen die yet tegen de broeders misdaen hebben / de offerhande verbiet tot dat sy met behoorlicke voldoeninghe versoent zijn: hoe veel te meer moet de gene die de Gemeynte heeft met eenich quaet exempel verergert/ die selve wederom met bekenninghe sijnder zonden versoenen? Also is de Corintsche wederom tot ghemeynschap ontfanghen/ doe hy der straffe gehoorsaem geweest hadde. Dese forme der belijdinghe is oock in de oude Gemeynte geweest: gelijck oock Cyprianus verhaelt: Sy doen (seyt hy) eenen sekerē tijt lanc penitentie / daer nae comen sy tot belijdinghe/ ende ontfanghen het recht der ghemeynschap door de opleggingghe der handen des Bisschops ende der Priesteren. Van ander wijse ofte forme der belijdinge en weet de Schrifture gantschelick niet: ende het en betaemt ons niet de conscientien met nieuwe banden te benauwen/ [†] de welcke Christus seer strenghelick verbiet wederom tot dienstbaerheyt te brenghen. Hierentusschen en wederspreke ick niet dat de schapen hen selven haren Pastoor ende Herder vertoonen soo wanneer sy willen het Nachtmael ghebruycken/ maer wilde dat sulcx alomme onderhouden ware. Want de ghene die becommert ende verwerret zijn in haer conscientie / connen sonderlicke vrucht daer uyt hebben: ende die te vermanen zijn/ gheven alsoo der vermaninghe plaetse/ alleenlic dat het altyts zy sonder tyrannie ende superstitie.

T'ghebruyck van de twee de heymelicke belijdinge/ welcke ons van Christo is bevolen.

[†] Matt.5.23.

Watse in haer begrypt.

2.Cor.2.6.

Een andere maniere van belyden en is in de heylighe Schrift gantsche ick niet bekent.

[†] Matth.23. 1.Corin.7.23.

14 In dese driederley belijdinghen heeft de macht der sleutelen plaetse / het zy als de gantsche Gemeynte met openbare bekenninge haerder zonden / vergheevinghe begheert: oft als een eenich mensche die door eenighe groote zonde heeft gemeyn ergernisse ghegeven/ syn leetschap betuycht / ofte als de ghene die om de onghe-rustic-

De macht der sleutelen heeft in dese driederley belijdenissen plaetse.

rustichept sijner conscientie des Dienaers hulpe ghebreck heeft/ hem syn swackheyt openbaert. Ende om ergherniſſe wech te nemen zijn verscheyden oorsaken: want hoewel daer mede ooc de vrede der conscientie ghevoordert wordt/ soo is nochtans het voorneemste eynde/ dat de haet worde wech ghenomen/ ende de herten onder malcanderen vereenicht worden met den bant des vredes. Maer de vrucht daer van ick ghesproken hebbe/ en is niet te verachtē/ op dat wy te liever onse zonden belijdē. Want als de gantsche Ghemeynte als voor den richtstoel Gods staet/ haer selven belijt schuldich te zijn/ ende een eenighe toevlucht heeft tot de barmhertichept Gods / soo en is die troost niet licht noch cleyn dat daer de bode Christi haer teghenwoordich is die het bevel der versoeninge heeft / den welcken sy hoort de verghevinge haer vercondigen.

De nuttichept van dese macht/ ten aensiē van de opentlicke belydinge eñ byspreckinghe.

Hier wordt de nuttichept der sleutelen te rechte gheprezen/ als dese bootschap behoorlick met sulcke orden eñ eerweerdichept als het betaemt/ volbracht wordt. Desghelijcx als de ghene die hem selven eenichsins van de Ghemeynte vervreemt heeft/ verghevinge vercrijcht/ ende met de broeders wederom vereenicht wordt: wat grooter een weldaet is dat hy bekent dat het hem wordt van die vergeven/ dien Christus gesept heeft: Soo wien ghy de zonden vergeeft op der aerde/ dien sullen sy vergeven worden in den Hemel? Ende oock en heeft die heymelicke absolutie ende verghevinghe gheen minder cracht ende vrucht/ als sy van die begheert wort/ dien sonderlicke hulpe noodich is / om haer cranckhept te verlichten. Want het geschiet dickmael dat de ghene die de gheimeyne beloften hoort die der gantscher ghemeynte der gheloovighen toegevoecht worden/ nochtans niet te min in eenighe twyfelinghe blijft/ ende noch ongerust is van herten / ghelijck of hy noch gheen verghevinghe vercreghen en hadde. Ende ist dat dese de verborgen wonde syns herten sijnen Pastoor te kennen gheeft/ ende hoort dat de stemme des Euangelij wordt sonderlick tot hem beweecht/ namelick / Dyne zonden worden u vergheven/ hebt goeden moet: soo mach hy sijn herte bevestighen tot gherustichept / ende van die bevinghe verlost worden daer van hy te voren onstelt was.

Matt.18.19. Joan. 20.23.

Ende ten aensien van de heymelicke.

Matth.9.2.

Een waerschouwinghe waer te nemen.

Maer alsmen van de sleutelen handelt/ so moet men altijts toe sien dat wy niet eenighe macht en droomen die van de vercondinge des Euangelij verscheyden zy. Dese sake sullen wy wederom op een ander plaetse moetē volcomelicker verclaren / daer wy sullē van de regeeringe der Gemeynte handelē. Ende daer sullen wy sien dat alle het recht om te binden ofte ontbinden dat Christus synder ghemeynten ghegeven heeft/ is aen het woort ghebonden. Maer dat is voornemelick waer van de bedieninge der sleutelen/ wiens gheheele macht daer in is gelegen/ dat de ghenade des Euangelij door de ghene die God verordent heeft / heymelic ende openbaerlick in de herten der gheloovighen verseghelt worde/ het welcke niet en can gheschien anders dan alleenlick door de predikinghe.

Lib.4. cap.11. ende 12.

C. Omnis utriusque sexus. De summa Trinitate & fide Catho, decretum est Innocentii in Concilio Lateranen. Refertur lib.4. Senten. distin.14. cap.2. lib.4. Senten. distin. 18. cap 2.

† De Papistige dwalinghe van de Biechte.

* 1. De nootsakelickheyt die allen menschen voorgeschreven is/ om alle zondē te biechten.

15 † Wat doē de Roomsche Theologien? Sy verordenen dat alle menschen / man ende wijf/ terstont als sy tot de jaren der discretie ende onderscheydinghe gecomen zyn/ moeten ten minsten eenmael alle jaer alle hare zonden biechten voor haren eyghenen Priester. " Ende dat de zonde niet en can vergeven worden / ten zy datmen een vast voornemen heeft om te biechten: ende dat daer gheen inganck tot het Paradys en is / ten zy dat sulck voornemen volbracht worde. Ende dat de Priester de macht der sleutelen heeft/ om daer mede den sondaer te binden ofte ontbinden / om dat het woort Christi niet te vergheefs en is / daer hy sept: Al wat ghy bint/ etc. Ende van dese macht voeren sy strijtgierighen crijch. Sommighe segghen dat daer wesentlick maer een sleutel en is / te weten / de macht om te binden ende ontbinden: dat de wetenschap wel noodich is tot het goede gebruyck der sleutelen/ maer dat sy niet van het wesen der sleutelen en is / maer alleenlick een toevallende dinck is. Sommighe dese te seer onghebonden vryheyt siende/ hebben twee sleutelen ghetelt/ te weten / de discretie ofte onderscheydinghe / ende de macht. Andere wederom/ siende dat der Priesteren ongeschictheyt door sulcke matinge verhindert ende ghedwongen wert/ hebben andere sleutelen ghesmeet/ te weten/ de authoriteyt om te onderscheyden (de welcke sy gebruycken eyndelicke sententie ghevende/) ende de macht die sy in het volbrenghen haerder sententie ghebruycken: ende dat de wetenschap daer toe comt als een raetsman. Dit binden eñ ontbinden en dorven sy niet enckelick uyt legghen dat het zy de zonden vergheven ende uyt wisschen: want sy hooren den Heere roepen by den Prophete: Jck bent / ende daer en is gheen ander buyten my: Jck bent/ ick bent/ die uwe ongherechticheden uyt wissche/ o Jsrael. Maer sy segghen dat het den Priester toe comt te oordeelen wie ghebonden of ontbonden zijn/ ende te verclaren wiens zonden vergheven ofte behouden zijn / ende dat hy't verclaert door de biechte als hy de zonden vergheeft ende behout: ofte door sententie / als hy verbant ende tot de ghemeynschap der Sacramenten ontfangt. Ten eynde als sy verstaen dat sy noch niet en connen van desen knoop hen selven ontwerren / datmen hen altijts mach tegenworpen dat dickmael van de Priesters ghebonden ende ontbondē worden die dies onweerdich zijn/ ende die daerom niet ghebonden noch ontbonden en wordē in den Hemel: so antwoorden sy het ghene dat haer laetste toevlucht is/ te weten/ datmen de ghevinghe der sleutelen moet verstaē met dese aenmerckinge/ dat de Heere belooft heeft dat de sententie des Priesters die rechtveerdichlick sal gegeven worden na de verdienste des genes die gebonden ofte ontbonden wort / sal by synē rechtstoel goet geacht wordē. Boven desen dat dese sleutelen zijn van Christo allen Priesteren gegeven / de welcke hen in hare promotie van de Bisschoppen toe geleyt worden: maer dat het vrye ghebruyck is alleenlick by de gene die de kercken bedienen: ende dat oock by de verbannen ende afgesette de sleutelen wel blijven/ maer verroest ende gebonden. Ende die dit seggen/ die mogen met recht geacht worden matich ende nuchter te zijn / alsmense vergelijct by de gene die op een nieu aenbildt nieuwe sleutelen gesmeet hebben/ daer mede (gelijck sy leerē) de schat der Gemeynte geopent wort/ de welcke wy sullē hier na te haerder plaetse ondersoeckē.

2. De versierde sleutelē.

Matth.18.19. Joan.20.23.

3. Dat onbekent gebot van binden eñ ontbinden.

Esaie 43.11. 25.

4. Wien dit last van binden ende ontbinden opgeleyt zy.

Cap.5. lib.3. sect. 1.

Wederlegginghe van d'eerste dwalinghe.

16 Op alle dese punctē sal ic met corte woorden antwoorden. Ende ick verswijge hier tegēwoordichlic met wat recht ofte onrecht sy hier de zielen der gheloovighen met hare wetten benauwen: want dat sullen wy te synder plaetse ondersoecken. Maer dat sy hen een wet op legghen van de vertellinge aller zonden: dat sy segghen dat de zonde niet vergheven en wordt anders dan met conditie/ te weten/ dat daer eē vast voornemen zy om te biechten: dat sy snateren dat daer geē ingant tot den Paradijse en is/ als de bequaemheyt om te biechten vergetē wort:

Van tghene onmoghelick is/ met t'ghetuyghenisse Davids.
Pſal.19.13.
Pſal.38.5.

dat en is voorwaer gheenſins te lijden. Moetmen alle de zonden vertellen? Maer David die (ghelyck ick meyne) de belijdinghe der zonden wel overmerct hadde/ roept nochtans uyt / wie ſal de dwalinghe verſtaen? Heere reynicht my van mijne verborghen zonden. Ende erghens/ mijne ongherechticheden zijn over myn hooft ghegaen/ ende zyn ghelyck een ſwaer laſt boven myn macht verſwaert. Te weten/ hy verſtont hoe groot de afgront onſer zondē was/ hoe menigherley ghedaente der booſheyt in den menſche zy/ hoe menich hooft dit ghedierte / namelick de zonde / draecht / wat langheren ſteert ſy treckt. Daerom en voechde hy hem ſelven niet om het getal der zonden te verhalen : maer riep uyt de diepte des quaets tot den Heere: Ick ben overladen / ick ben begraven ende verſtickt: de poorten der hellen hebben my bevanghen/ uwe hant trecke my uyt / die in den diepen put ben verſoncken/ ende vergae/ ende ſterve. Wie ſal nu dencken op de tellinghe ſijnder zonden / dewijle hy ſiet dat David ſelve niet en can het ghetal ſijnder zonden rekenen.

Item/ door het getuyghenisse der conſcientie/ welcke gheenſins deſe ſeer ſtrēghe verbindeniſſe voldoen can.

17 Met deſe pijnbanck worden de zielen der ghener die eenich ghevoelen van God hadden/ meer dan wreedelic gequelt. Ten eerſten brachten ſy haer ſelven tot rekenſchap / ende deelden de zonden in armen/ in tacken/ in taxkens ende in loovers/ nae hare ghedaenten : daer nae hebbē ſy de qualiteyt ofte hoedanicheyt / de grootte ende de gheleghentheden ghewegen : ende de ſake hadde wel wat voortganck/ maer als ſy eē weynich verre ghecomen waren/ doe waren ſy ghelijck ſchepen die niet en ſien dan alomme hemel ende zee/ geen haven/ gheen ruſte: maer hoe ſy meer door varen / ſoo veel te meer comt hen voor oogen: Ja daer waren ghelijck hooge bergen op rijſende: ende gheen hope oock na langhe ommeganghen daer uyt te comen/ ſoo bleven ſy dan in de benautheyt: eñ daer en wert ten eynde geen ander uytcomſte ghevonden/ dan vertwijfelinghe. Hier hebben de wreede vleeſhouwers/ willende de wondē geneſen die ſy gemaect hadden/ eenige medecijne gegeven: te weten/ dat een yegelic ſoude doē dat in ſijn macht waer. Maer hier worden de ellendighe zielen wederom met nieuwe ſorge becommert/ jae met nieuwe ſmerte ghequelt ende ghevleghen / aldus denckende: Ick en hebbe niet tijts genoech daer toe gedaen/ mijn neerſticheyt heeft hier in my niet groot genoech geweeſt/ ic hebbe vele dingē verachtelic voorby gegaen/ eñ de vergetelicheyt die uyt onachtſaemheyt comt / en is niet ontſchuldichlic.

Daerna/ datmen nootſakelick in vertwyfelinghe ende verſlaringhe vallen moet.

Daer worden noch andere plaeſters ghegeven/ om ſulcke ſmerte te verſoeten: te weten/ wel aen doet penitentie voor uwe vergetelickheyt/ ſy ſal u vergeven worden ſo verre ſy niet onachtſaem en is. Maer alle deſe plaeſters en connē de wonden niet toe heylen. Ende ſy en zijn niet alleenlic geen verlichtinge der cranckheyt / maer zijn fenijn met honich vermengt / om dat het niet en ſoude door de bitterheyt der eerſter ſmake verworpen worden/ maer tot in de binnenſte leden comen eer het gevoelt wort. So dringt dan deſe grouwelicke ſtemme altijts/ eñ clinct in de oorē: Biecht alle uwe zonden: ende deſe verſchrickinghe en can niet wech ghenomen worden anders dan door ſekeren trooſt. Hier moghen de Leſers bedencken hoe onmoghelick het is alle de daden des gantſchen jaers te overrekenen / eñ te overleggen wat ſy op eenen yegelicken dach gedaen hebben: want de bevindinge leert eenen yegelickē dat de memorie te cranck is / ſo wanneer des avonts de feylen eens daechs alleenlick te onderſoecken zijn: ſo menigerley ende verſcheyden feylen comen daer voor ooghen. Want ick en ſpreke niet van de grove ende onverſtandighe hypocriten/ die meynen dat ſy haer rekenſchap wel gemaeckt hebben als ſy drie ofte vier ſware zonden aengemerct hebben: maer van de waerachtige dienaers Gods/ die in het onderſoecken bevindende dat ſy overladē zijn/ daer bovē noch dit ghedencken dat Joannes ſeyt: Iſt dat onſe herte ons ſtraft / God is meerder dan onſe herte. So wordē ſy dan verſchrickt voor dien Richter / de welcke veel ſcherper kenniſſe neemt dan onſe ſinnen connen begrypen.

Beveſtiginge der voorgaēde dingen/ genomen van dat getuygeniſſe der conſcientien.

1.Joan.8.20.

18 Ende dat de meeſte deel der werelt heeft te vrede gheweeſt met ſulcke verſoetinge daer mede ſo ſchadelick fenijn vermengt was/ dat en is niet gheſchiet dat ſy gheloofden dat Gode daer mede was ghenoech ghedaen / ofte dat het hen gantſchelick genoech was: maer om dat ſy ghelijck midden in der zee eenen ancker uytgeworpen hebbende/ ſoudē een weynich van der vaert ruſten/ of ghelijck een moede ende flau reyſer/ in den wech een weynich neder ligghet. Ick en arbeyde niet om de waerheyt hier van te bewijſen. Want een yeghelick mach by hem ſelven ſijns ſelfs getuyghe zijn. Ick ſal in ſomma ſeggen hoedanich deſe wet geweeſt zy. Ten eerſten is ſy onmogelic / daerom en can ſy anders niet dan verderven/ verdoemen/ verwerren/ tot den val ende tot vertwijfelinghe brenghen. Ten anderen beneemt ſy den ſondaren het waerachtich ghevoelen haerder zonden / ende maecktſe ghe veynſde hypocriten / ende doetſe God ende hen ſelven vergeten. Want dewijle ſy geheel becommert zijn in de tellinge haerder zonden/ ſo vergeten ſy daer en tuſſchen den verborgen poel haerder zonden/ haer verborghen ongerechticheden/ ende inwendige onreynicheden / door der welcker kenniſſe aldermeeſt ſy haer ellendicheyt behoorden te wegen. Maer het was een ſeer ſeker regel der belijdinghe te bekennen ende belyden dat de afgront onſer booſheyt ſoo groot is / dat hy oock onſe ghevoelen te boven gaet. Na deſen reghel ſien wy dat de belijdinghe des Publicaens geſchiet is/ daer hy ſeyt : * Heere weeſt my ſondaer ghenadich. Ghelijck of hy wilde ſegghen: Ick ben gheheel een ſondaer ſoo groot als ick ben/ ende ick en can de grootheyt mijner zondē/ noch met ghedachte/ noch met tonge begrijpen: laet dē afgront dijner barmhertichèyt deſen afgront der zonden verſlinden. Yemant mochte ſegghen: Wat? moetmen dan niet alle de zonden biechten? is dan geē belijdinge God aengenaem anders dan die beſloten is in deſe woorden: Ick ben een ſondaer? Jae wy moeten liever neerſticheyt doen om ſoo veel in ons is / onſe gantſche herte voor den Heere uyt te ſtorten: ende niet alleenlic met eenen woorde te belijden dat wy ſondaers zijn/ maer waerachtichlick/ ende van herten bekennen dat wy ſulck zijn : ende met onſe gantſche ghedachte bekennen hoe menigherley de ſmerte der zonden is : niet alleenlick dat wy onreyn zijn/ maer hoedanich/ ende hoe groot/ eñ in hoe veel ſtucken onſe onreynicheyt gelegē is: niet alleenlick dat wy ſchuldich zijn / maer met wat grooter ſchult wy verladen / ende hoe menichſins wy verbonden zijn : niet alleenlick dat wy ghewont zijn / maer hoe vele ende dootlicke wonden wy hebben. Ende als de ſondaer hem ſelven geheel met deſe bekenninghe uytgheſtort heeft/ ſo ſal hy nochtans ernſtichlick eñ oprechtichlic denckē/ dat daer noch veel meer is/ eñ dat de verborghentheden ſijns quaets ſoo diep zijn/ dat hyſe niet en can gantſchelick onderſoecken.

De tweede wederlegginge der eerſter dwalinge/ genomen van tweederley gelyckeniſſe.

De ſomma van de gantſche wederlegginghe.

De derde wederlegginge/ genomen van een tegenſtellinge/ waer in voorgheſtelt wort eenen ſekeren regel der belijdeniſſe.
* Luc.18.13.

Verclaringe deſes regels.

Ende

Psal.19.13. Ende sal uyt roepen met David : Wie verstaet
de dwalinghe? Heere verlost my van mijne ver-
1. Tegenwor-pinghe. borghen zonden. Nu dat sy segghen dat de zon-
den niet verghEven en worden / ten zy datmen
vastelick voor ghenomen heeft te biechten/ende
dat de poorte des Paradijs ghesloten is voor de
ghene die de bequaemheyt om te biechten die sy
Antwoort. gehadt hebben/zijn voorby-gegaen: het zy verre
dat wy hem souden dat toe laten. Want de ver-
ghevinghe der zonden en is nu niet anders dan
sy altijts gheweest is. Van allen den genen daer
van men leest dat sy verghevinghe der zonden
hebben in Christo vercreghen / van die en leest-
men niet dat sy hen selven in eenichs Priesters
oore ghebiecht hebben. Noch sy en conden voor-
waer niet biechtē/dewijle daer noch biecht-pa-
Bewijs. pe noch biechte en was. Ende vele eeuwen daer
nae en heeftmen niet geweten van desen biechte
te spreken/ in welcke eeuwen de zonden verghe-
ven warē sonder dese conditie. Maer op dat wy
niet langher gelijck van een twijfelachtige sake
en strijden / het woort Gods is openbaer / het
welcke oock eeuwichlic blijft/ te weten/ so wan-
neer de sondaer sucht/ soo en sal ick alle sijn zon-
Ezec.18.21. den niet ghedencken. Soo wie tot dit woort be-
staet yet toe te doen / die en bint de zonden niet/
2. Tegenwor-pinghe. maer bint de barmherticheyt des Heerē. Want
Antwoort. dat sy seggen datmen niet en can oordeel geven
eer de sake bekent is / daer op canmen lichtelick
antwoorden / dat sy dat oordeel lichtveerdich-
lick aen hen trecken / dewijle sy hen selven heb-
3. Tegenwor-pinghe. ben tot richters ghestelt. Ende het is wonder
1. Antwoort. dat sy sulcke gronden smeden / die van gheenen
verstandigē mensche en sullen toe gelaten wor-
den. Sy roemen dat de bindinghe ende ontbin-
dinghe hen bevolen is / ghelijck of dat een oor-
deelinghe ware van eenich gheschil. Maer dat
dit recht is den Apostelen onbekent gheweest/
dat bewijst haer gantsche leere. Ende vast te
weten of de sondaer verghevinghe ghecrijcht/
dat en comt den Priester niet toe/maer den ghe-
nen van welcken de verghevinghe gheeyscht
wordt : want de ghene die de biechte hoort / en
can nemmermeer weten of de zonden alle ende
te rechte vertelt zijn. Alsoo en soude daer gheen
verghevinghe zijn die haer voorder soude strec-
ken dan tot de woorden des ghenes die moet
2. Antwoort. gheoordeelt worden. Boven desen is de verghe-
vinghe ghe heel gheleghen in het gheloove ende
penitentie: welcke twee dinghen niet en connen
van den mensche bekent worden / alsmen van
Matt.18.19. het een moet sententie gheven. Soo volcht dan
Joan.20.25. hier uyt dat de sekerheyt der bindinghe eñ ont-
bindinghe niet en is den goetduncken eens aert-
schen richters onderworpen: want als de Die-
naer des woorts sijn ampt recht bedient/ soo en
can hy niet absolveren noch verghEven/ anders
dan met conditie : maer dat om des sondaers
wille ghesept wordt : Soo wien ghy de zonden
vergheeft / etc. op dat sy niet en twijfelen dat de
verghevinghe die uyt den bevele ende door de
stemme Gods belooft wordt / sal in den Hemel
seker ende vast zijn.
4. Teghenworpinghe/ dat de oorbiechte een sake is/ die in haer selven noch goet noch quaet en is: eñ datse oock profijtelick zy.
19 Daerom en ist gheen wonder dat wy dese
oorbiechte die soo fenijnich een dinck / ende soo
menichsins der Ghemeynte schadelick is / ver-
doemen ende begheeren af te brenghen. Waert
dat het een dinck ware in hem selven noch goet
noch quaet / nochtans dewijle het gheen nut
noch vrucht en can doen/ende oorsake gheweest
is van soo veel ongodlickheyt ende dwalinghe:
wie en soude niet achten datment behoort ter-
stont af te brenghen? Sy verhalen wel sommi-
ge gebruycken/ de welcke sy roemen seer vrucht-
baer te zijn: maer sulcx is al gheloghen/ ofte van
gheender weerde. Een dinck alleenlick verha-
len zy/ daer in sonderlick voordeel zy/ te weten/
dat de beschaemtheyt des biechters groote pij-
ne is / waer door de sondaer ooc namaels voor-
sichtigher wordt / ende de wrake Gods voor-
comt hem selven straffende. Maer vernederen 1. Antwoort/ waer in ontdeckt wordt/ de ghevaynstheyt/ leugen/ godloosheyt ende afgrijselicke grouwelen van de beschermers deser dwalinghe.
wy den mensche niet ghenoech met groote be-
schaemtheyt/ als wy hem tot dien opperstē he-
melschen rechtstoel roepē/ daer God de kennisse
neemt? Het is voorwaer schoonen voortganck
ghedaen/ als wy ons voor eenen mensche scha-
mende / af laten te sondighen / ende ons niet en
schamen dat God een ghetuyghe onser booser
conscientie is. Hoewel dit selve is oock groote-
lick gheloghen. Want men mach alomme sien
dat door gheen dinck grooter vryheyt ende be-
trouwen tot zonde en comt/ dan als de menschē
meynen dat sy voor den Priester ghebiecht heb-
bende / moghen haren mont vaghen / ende seg-
ghen: Ick en hebt niet gedaen. Ende sy en wor-
den niet alleenlick het gantsche jaer te stouter
om te sondighen / maer het gheheel jaer lanck
van de biechte gherust zijnde / en suchten nim-
mermeer tot God / noch en comen nimmer-
meer tot hen selven / maer hoopē zonde op zon-
de/ tot dat de tijt comt in welcken sy/ ghelijck sy
meynen/ alle hare zondē op eenmael uyt stortē.
Eñ als syse uytgestort hebben/ so meynē sy van
haren pack ontladen te zijn/ ende dat oordeel dat
sy den Priester toe schrijven van God genomen
te hebben : dat syse Gode uyt de ghedachtenisse
ghesloten hebben / als syse den Priester hebben
te kennen ghegeven. Maer wie siet den dach der
biechten met blijden aensichte comen? Wie gaet
blymoedichlick tot de biechte? ende en comt niet
veel meer onghewillich ende als tegenworste-
lende ghelijck of hy met ghewronghen halse tot
de ghevanghenisse ghetrocken worde? anders
dan moghelick de offerpapen die met onderlin-
ghe verhalinghe haerder booser stucken hen sel-
ven lecherlick vermanen. Ick en wil niet veel
papiers verderven om hare ongeschickte grou-
welen te verhalen / waer van de oorbiechte vol
is. Ick segghe alleenlick dit: Ist dat die heylige Nectarius, waer van sect.7.
man niet onwijselick ghedaen en heeft die om
een gheruchte ende rumoer van hoererie / heeft
de biechte uyt de kercke/ ofte veel meer uyt sijns
volcx ghedachtenisse ghestooten: so worden wy
vermaent wat tegen ontellicken vele hoererien/
overspelen / ongheoorloofde oncuyscheden ende
verlockinghen noodich is te doen.
20 Dat de biechtpapē hier de macht der sleu- Wederlegginghe der tweede dwalinghe.
telen voor wenden / ende daer in alle de macht
haers rijcx stellen / wy moeten sien hoe groot
men dat behoort te achten. Zijn dan/ seggen sy/
de sleutelen sonder oorsake ghegheven? Is dan
sonder oorsake ghesept: Al wat ghy ontbint op Matt. 18.18
der aerde/ dat sal in den hemel ontbondē wesen?
Maken wy dan het woort Christi ydel? Ick
antwoorde dat daer groote oorsake ghegheven
is/ waerom de sleutelen ghegheven worden: ge-
lijck ick oock weynich te voren verclaert hebbe/
ende wederom claerlicker sal leeren daer wy sul-
len van den ban handelen. Maer wat salt zijn 1. De Mispriesters en zijn gheen navolghers der Apostelen.
ist dat ick alle hare sulcke vraghen als met ee-
nen sweerde al te samen af houwe / segghende/
dat haer offerpapen niet en zijn stedehouders
noch nacomers der Apostelen? Maer dit selve
sal ic ooc moetē elders handelē. Nu daer sy hen Lib.4. cap.12
selven willen alderstercst maken/ daer rechten
sy eē stuc op waer door alle hare stercktē te neder
gewworpen wordē. Want Christus en heeft niet Joan.20.22/23.
eer sijnē Apostelē macht gegevē om te bindē eñ
V iij ontbin-

Sy en hebben den H. Geest niet/ de welcke alleen is de regeerder ende beleyder der sleutelen.
° Lib.4. cap.6.

ontbinden/ dan als hyse met dē heyligen Geest begaeft heeft. Daerom segghe ick dat de macht der sleutelen niemant toe en comt dan die eerst den heyligen Geest heeft ontfangen. ° Ick segghe dat niemant en can de sleutelen besigen/ ten zy dat de heylige Gheest voor gae/ leere ende segge wat men doen moet. Sy clappē dat sy den heylighen Gheest hebben/ maer met der daet versaken sy hem: ten zy dat sy mogelijck dichten dat de heylige Gheest een ydel dinck/ ende van geender weerde zy/ ghelijck sy voorwaer dichten: maer men sal hen niet ghelooven. Ende met desen stucke worden sy gantschelick te neder gheworpen/ te weten/ van wat sleutel het zy dat sy roemen/ men moet hen altijts vragē of sy oock den heylighen Gheest hebben/ die de beweghter ende regeerder der sleutelen is. Ist dat sy antwoorden dat sy den heylighen Gheest hebben/ soo moetmense wederom vraghen oft de heylighe Geest can dwalen. Dat en sullen sy niet bestaen claerlick te segghen/ hoe wel sy't in haer leere bedecktelick te kennen geven. Soo salmen dan besluyten dat geene offerpapen de macht der sleutelen hebben/ dewijle sy alomme sonder onderschept ontbinden dat de Heere wilde ghebonden hebben/ ende binden dat hy heeft gheboden te ontbinden.

Reden.

De wederlegginge van de derde dwalinghe.

21 Als sy siē dat hen met seer clare bevindinge bewesē wort dat sy sonder onderschept de weerdige ende onweerdige bindē ende ontbindē/ so treckē sy den sleutel sonder wetenschap hen selven aen. Ende hoewel sy niet en connen versaken dat de wetenschap noodich is tot het rechte gebruyck/ soo schrijven sy nochtans dat oock den boosen dienaren is de macht ghegheven. Maer dewijle dit de macht is: Al wat ghy bint ofte ontbint op der aerde/ dat sal in den Hemel gebonden ofte ontbonden wesen: So moet dese belofte Christi lieghen/ ofte sy binden ende ontbinden recht/ die met deser macht begaeft zijn. Sy en connen hier niet voorwenden dat de woorden Christi haer strecken nae de verdiensten des menschen die gebonden ofte ontbonden wordt. Wy bekennen dat oot/ datmen noch binden noch ontbinden en can/ anders dan de gene die weerdich zijn ghebonden of ontbonden te worden. Maer de vercondigers des Euangelij/ ende de gemeynte hebben het woort waer mede sy dese weerdicheyt moghen meten. In dit woort moghen de vercondighers des Euangelij eenen yeghelijcken verghevinge der zonden beloven in Christo door het gheloove: sy moghen de verdoemenisse vercondighen teghen alle ende over al die Christum niet aen en nemen. In dit woort vercondicht de Ghemeynte dat de hoereerders/ overspeelders/ dieven/ gierighe/ ende ongherechtige/ gheen deel en hebben in het rycke Gods/ ende bint de sulcke met seer seker banden. Met dē selven woorde ontbint hy de ghene die hy troost als sy hen bekeeren. Maer wat macht sal dit zijn/ niet weten watmen moet binden ofte ontbinden: ende niet connen binden noch ontbindē ten zy datmen dat weet? Waerom segghen sy dan dat sy ontbinden door de autoriteyt die hen ghegheven is/ dewijle de ontbindinghe onseker is? Waer toe dient ons dese ghedichte macht/ is dat daer geen gebruyck van is? Ende ick hebbe nu bewesen dat daer gheen ghebruyck en is/ ofte dat het soo onseker is dat het voor gheen is te achten. Want dewijle sy belijden dat het meeste deel der Priesteren de sleutelen niet recht en ghebruycken/ ende dat de macht sonder recht ghebruyck crachteloos is: wie sal my doen te ghelooven dat de ghene die my ontbint/ is een goet

Eerstelick is haer onbekent dat bevel ende de belofte Christi.

Wederlegginge van een tegenworpinghe.

1.Cor.6.9.

In ontellicke ongeschicktheden sullen sy vallen die vā het woort Gods (dwelc is een sekeren regel om te binden ende ontbinden) afwijcken.

bediener der sleutelen? Ist dat hy een quaet bediener is/ wat heeft hy dan anders dan dese onduegende bedieninge/ te weten/ Wat in u te binden ofte ontbinden is/ dat en weet ick niet/ dewijle ick het recht ghebruyck der sleutelen niet en hebbe: maer ist dat ghy't verdient/ so ontbinde ick u? Maer soo veel soude/ ick en segghe niet een ongeleert mensche (want dat en souden hare ooren niet wel verdragen) maer een Turck ofte duyvel vermoghen. Want het is soo veel te segghen/ als/ Ick en hebbe Gods woort niet/ het welcke een seker regel is om te ontbinden: maer de autoriteyt is my gegevē om u te ontbinden/ ist dat uwe verdiensten dat vermogen. So sien wy dan wat sy aenghesien hebben als sy geoordeelt hebben dat de sleutelen zijn de autoriteyt om te onderscheyden/ ende macht om de sententie te volbrengen: ende dat de wetenschap daer toe comt als een raetsman/ ende dat sy is als eē raetsman tot goet ghebruyck. Te weten/ sy hebben willen oncuyschelick/ dertelick/ sonder God ende zijn woort regneeren.

Siet sect.15.

Rom.1.24.

22 Ist dat yemant hier tegen seyt dat de oprechte dienaers Christi oock niet min en sullen bevreest ende onseker zijn in haer ampt/ om dat de ontbindinghe die aen het geloove hangt/ altijts sal onseker zijn. Boven desen/ dat de sondaers sullen gheenen ofte cleynen troost hebben/ dewijle de dienaer selve/ die niet bequaem en is om haer gheloove te oordeelen/ niet seker en is van de ontbindinghe. Dit can lichtelick wederleyt worden. Want sy segghen dat de Priester geene zonden en vergheeft/ anders dan daer van hy kennisse heeft: ende also nae haer gevoelen is de vergheving he in des Priesters oordeel geleghen/ ende als dese niet voorsichtichlick en onderschept wie der vergheving e weerdich zy/ soo is alle haer doen te niete ende te vergeefs. Somma/ de macht daer van sy spreken/ is ondersoeckinghe met macht om te oordeelen/ nae welcke ondersoeckinghē de vergheving e ende absolutie ghemeten wordt. In desen deele en wort gheen sekerheyt noch vasticheyt ghevonden. Jae het is een diepe afgront: want daer de biechte niet volmaeckt en is/ daer is oock de hope der vergevinghe creupel. Boven desen moet de Priester selve in twijfelinghe blijven/ dewijle hy niet en weet of de sondaer sijne zonden ghetrouwelick vertelt. Ten laetsten is de onwetentheyt ende ongheleertheyt der Priesteren soo groot/ dat het meeste deel daer van niet bequamer en is om dat ampt te bedienen/ dan een schoelapper om lant te bouwen: ende de andere moeten byna alle met rechte van hen selven twijfelen. So comt dan de onsekerheyt ende twijfelinghe der Pauselicke absolutie hier uyt/ dat sy willen dat die haer fondament hebben van den persoon des Priesters: ende niet alleenlick van den persoon des Priesters/ maer oock van de kennisse die hy neemt/ op dat hy alleenlick van aengebrochte/ ghevraechde ende bevonden dinghen oordeele. Nu waert dat yemant dese goede Leeraers vraechde of de sondaer met God versoent wort als sommighe zonden vergheven zijn/ ick en sie niet wat sy souden connen antwoorden anders dan dat sy sullen bedwonghen worden te belijden dat het gene dat de Priester oordeelt van de vergheven zonden/ der welcker vertellinghe hy ghehoort heeft/ al onvruchtbaer is/ soo langhe als de andere zonden die hy niet ghehoort heeft/ van de verdoeminghe niet verlost en worden. Ende met wat schadelicker benautheyt de conscientie des geens die hem selven gebiecht heeft/ blijft bebanghen/ dat is hier uyt openbaer/ dat hy niet

Wtvluchte tegen de wederlegginge van de derde dwalinghe.

1. Antwoort/ alwaer dat de Paus-gesindē tot verscheyde ongeschicktheden ghebrocht worden/ het zy dat ghy dē Mispriester ofte dē biechter aensiet.

hy niet sekers en can houden uyt den woorde Gods/dewijle hy rust op des Priesters discretie (gelijck sy spreken.)

2. Antwoort/ alwaer dat overbloedich op de uytvlucht wordt geantwoort.

Maer de leere die wy geven is vry ende vranck van alle dese ongeschicktheden. Want de absolutie is met conditie / op dat de sondaer betrouwe dat God hem ghenadich is / so verre hy oprechtichlick versoeninge soeckt in de offerhãde Christi/ eñ gerust is in de genade die hem is voor ghestelt. Alsoo en can die niet dwalen die nae syn pre-dickampt vercondicht dat hem uyt Gods woort is bevolen. Ende de sondaer can eẽ seker ende claer absolutie ontfanghen als de eenvoudighe conditie wordt daer by ghestelt / van de ghenade Christi aen te nemen / na de gemeyn reghel onses Meesters/ de welcke godlooslick is in het Pausdom veracht geweest/ te weten/ U geschiede na uwe geloove.

Matt. 9.29.

23 Ick hebbe ergens belooft te segghen hoe onwijselick sy de dinghen vermenghen die de Schrifture leert van de macht der sleutelen/ eñ de plaetse sal bequamer zyn in de handelinghe der regeeringe der Ghemeynte. De Lesers sullen nochtans ghedachtich wesen dat het ghene dat van Christo is ghesproken/ eensdeels van de predikinghe des Euangelij / ende eensdeels van den ban / verkeerdelick wordt ghedraeyt tot de heymelicke oorbiechte.

De wederlegginghe der vierde dwalinge/ welcke is dat het recht om te ontbinden/ dẽ Priesteren gegheven is.

1. Wort betoont hare onweteñthept om haer sake rechtelick eñ wel te bewijsen.

Daerom als sy ons teghenworpen dat het recht om te ontbinden / is den Apostelen ghegheven / dwelck de Priesters bedienen / de zonden die hen bekent zyn vergheuende/ so ist openbaer dat sy een valsch ende onnut fondament nemen: want de absolutie die dẽ gheloove dient/ en is niet anders dan een getuyghenisse der genade / welcke ghetuynisse wordt uyt de onverdiende belofte des Euangelij ghenomen. Ende de ander belydinghe die in de oeffeninghe der Ghemeynte geleghen is/ die en gaet de verborghen zonden niet aen/ maer dient meer tot exempel/ op dat de openbaer ergernisse der Ghemeynte wech genomen worde.

2. Wordt door sulck haer voorgeven de kerckelicke discipline omghekeert.

* Ende dat sy van hier ende van daer ghetuygenissen te hoope schrapen/ met de welcke sy willen bewijsen dat het niet ghenoech en is datmen Gode alleenlic/ ofte den ongeleerden de zonden biecht/ maer dat eẽ Priester moet de kennisse daer van nemen/ daer in is haer neerstichept schandelick ende stinckende.

* 1. Teghenworpinghe.

1. Antwoort.

Want ist dat de oude Vaders ergens den sondaren radẽ dat sy hen selven ontladen by haren Pastoor / dat en mach niet verstaen worden van de tellinghe der zonde/ die doe niet ghebruyckt en wert.

2. Antwoort.

Boven desen ghelijck Lombardus eñ andere zijn schadelick geweest/ also schijnen sy willens valsche boecken die valschelick onder goeder Leeraren namen waren uytghegaen/ gebruyckt te hebben/ om door sulcke voorwendinghe ende decksel de eenvoudighe te bedrieghen. Sy bekennen wel te rechte dat daer eygentlick geen bant en blijft / als yemant met penitentie gheroert is / al ist dat hy schoon noch niet ghebiecht en heeft / want de absolutie comt altijts met de penitentie: ende dat daerom de Priester dan meer verclaert dat de zondẽ vergeven zijn/ dan dat hyse vergeeft.

3. Antwoort.

Hoewel in dat woort verclaren, gheven sy een grove dwalinge te kennen/ stellende een ceremonie / in de plaetse der leere.

2. Teghenworpinghe.

Ende dat sy daer by stellen dat de gene die voor God heeft vergheuinghe ghecreghen/ wordt voor het aenschijn der ghemeynte geabsolveert / daer trecken sy onbequamelic tot eens yeghelicx sonderlick ghebruyck/ dat (gelijck wy nu ghesept hebben) tot de ghemeyn oeffeninghe der ghemeynte is verordent/ alsmen erghernisse die uyt eenighe sware zonden is gecomen/ moet wech nemẽ.

Antwoort.

3. Teghenworpinghe.

Maer weynich daer na verdraeyen ende verderven sy die maticheyt/ een ander wijse om te vergheven daer by stellende: te weten/ met opleggnghe der straffe ende voldoeninge/ waer in sy harẽ offerhanden eẽ recht toe schrijven / waer door sy te helfte deelen dat God ons alom heeft gheheel belooft.

Antwoort,

Want dewyle hy enckelick penitentie ende gheloove eyscht / soo is dese deylinghe ofte uytneminghe gheheel ongodlick. Want het is soo veel / ghelijck oft de Priester eens Dekens persoon aennemende/ God verhinderde/ ende niet en wilde lyden dat God door syn enckel mildichept yemant tot genade ontsinghe/ dan die voor des Dekens voetbanck heeft gheleghen / ende aldaer straffe gheleden.

24 De gantsche somma is dit: Ist dat sy willen God den autheur deser biechte maken die sy ghedicht hebben/ soo wordt haer ydelhept ghe-openbaert: ghelijck ick in weynige plaetsen die ick by ghebracht hebbe / bewesen hebbe dat sy vervalschers zyn. Ende dewyle het openbaer is dat dese wet is van menschen ghegeven/ soo segghe ick dat sy oock een tyrannische ende wreede wet is/ ende dat God daer door vertoort wordt/ de welcke de conscientien aẽ syn woort verbint/ ende wil dat sy van der menschen heerschappie vry zyn. Nu als de sake die God heeft willẽ vry laten/ wordt ghehoden als noodich om vergheuinghe der sonden te vercryghen/ soo segghe ick dat dit onverdraghelicke kerckroof is.

T'besluyt vã dẽ gantschen handel tegen dese verdichte biechte/ welcker oorspronck/ tyrannie/ gods-lasteringe/ kerckrooverie eñ veelvoudighe godloosheyt hy afschildert.

Psal.136,

Want gheen dinck en comt eyghentlicker Gode toe/ dan de zonden te vergheven / waer in onse salichept is gheleghen. Boven desen hebbe ick bewesen dat dese tyrannie dan eerst is in ghebracht als de werelt in schandelicke ongheleerthept was versoncken. Hier toe hebbe ick oock geleert dat het een fenijnighe wet is / die de ellendighe conscientien tot vertwijfelinghe brengt / waer gheen vreese Gods en is: ofte plomper maeckt/ waer sorgheloosheyt is met ydel behaghelickheyt ende smeeckinge verlockende. Ten laetsten hebbe ick verclaert dat alle de versachtingen die sy by brenghen / tot gheen ander eynde en dienen / dan om de suyver leere te verwerren / verduysteren ende verdraeyen/ ende de godloosheyt met valsche coleuren te bedecken.

25 In de derde plaetse der penitentie stellen sy de voldoeninghe / maer al wat sy daer van snateren/ dat can met eenẽ woorde wederleyt worden. Sy segghen dat het niet ghenoech en is dat de gene die penitentie doet / hem selven onthout van de voorleden zonden/ ende syn leven betert/ ten zy datmen Gode voldoe van het ghene dat gheschiet is.* Ende dat daer vele middelen zijn/ door de welcke wy mogen de zonden af coopen: te weten/ tranen/ vasten/ offerhanden/ wercken der liefde.

Van de voldoeninghe/ welcke de Sophisten in de derde plaetse der boetveerdichept stellen: hare dwalingen ende leughenen.

* Lib.4 Sen. dist.10.c.4.c. non sufficit de pont.c.med. eadem dist.c. nullus eadem dist.

Datmen hier mede moet God versoenen/ de schult der rechtveerdichept Gods betalen/ de zonde vergheldden/ ende de vergheuinge verdienen. Want hoewel hy door syn groote barmhertichept heeft de schult vergheven / dat hy nochtans de straffe hout door de discipline ende oeffeninghe syuder rechtveerdichept/ ende dat dese straffe moet door voldoeninghe af ghecocht wordẽ. Nochtans comen alle dingẽ tot dese somma/ te wetẽ/ dat wy wel door de barmhertichept Gods vergheuinghe der zonden gecryghen/ maer dat dit geschiet overmits de verdienste onser wercken / door de welcke de schult onser zonde betaelt wordt / op dat der rechtveerdichept Gods behoorlick ghenoech ghedaen worde.† Tegen sulcke leughenen stelle ick de onverdiende vergheuinghe der zonden/ de welcke claerlicker dan eenich dinck in de

† Tegen sulcke leughenen wort ghestelt dat woort/ 1. Vergevinghe.

Esa.52.3. Rom.5.8. Col.2.14. Tit.3.5.

Schriftuere vercondicht wordt. Ten eersten wat is vergheving he anders dan een enckelder gave der mildicheyt Gods? Want die met een hantschrift betuycht dat hem syn gheleent ofte gheborcht gelt betaelt is / van dien en seytmen niet dat hy't quijt gheschouden heeft: maer van den ghenen die sonder eenighe betalinghe van selfs door sijn goetdadicheyt sijns schuldenaers naem uyt wischt. Boven desen/ waerom wordt daer by ghestelt/ voor niet ofte onverdient / anders dan om alle de meyninghe der voldoeninge wech te nemen? Door wat stoutichevt richten sy dan noch hare voldoeningen op / die door soo stercken blixem te neder gheslaghen wordt?

2. Onverdiende.

Eñ wat sullen wy seggen/ dewyle de Heere door Esaiam roept: * Ick bent/ ick bent/ die uwe ongerechticheden wech neme om mijnent wille: eñ en sal uwer zonden niet ghedachtich zijn. Vercondicht hy niet opentlick dat hy de oorsake ende het fondament der vergheving he neemt uyt syn goetheyt alleen?

3. God uytwissende onse ongerechticheden. * Esai.43.15.

Boven desen als de gantsche Schriftuere Christo ghetuyghenisse gheeft / datmen moet door sijnen naem vergheving he der zonden ontfanghen / sluyt sy dan niet alle andere namen uyt? Hoe leeren sy dan dat de vergheving he wordt ontfanghen door den naem der voldoeninghe? Sy en connen niet segghen dat sy dat den name der voldoeninghe niet toe en schrijven/ hoewel sy / ghelyck sy segghen/ als een middel ende hulpe daer toe is. Want als de Schriftuere seyt dat de zonden vergheven worden door den naem Christi / soo vermaent sy dat wy daer gheen dinck toe en doen / ende dat wy dat gheenen onsen dinghe toe en schrijven / maer dat wy door Christum alleen daer toe comen: ghelijck Paulus betuyghende dat God was de werelt hem selven in Christo versoenende / den menschen om sijnent wille de zonden niet toerekende / soo stelt hy terstont daer by de wyse ende middel/ segghende/ want hy is voor ons zonde ghewor den / die sonder zonde was.

4. Door Christum eñ om sijnent wille. Actor.10.43.

Waer uyt dā volcht dat onse voldoeninghe niet noodich en zy.

2.Cor.5.19.

26 Maer sy zijn soo verdraeyt dat sy segghen dat de vergheving he der zonden ende de versoeninghe eenmael gheschiet / als wy door Christum worden in den Doop tot ghenade ontfanghen: maer datmen nae de Doop moet door voldoeninghe weder op staen. Dat het bloet Christi gheen voordeel en doet / ten zy dat het door de sleutelen der Kercke bedient ende uytgedeelt worde. Ic en spreke niet van duystere ofte onsekere dinghen/ dewyle sy haer onreynicheyt met seer clare gheschriften geopenbaert hebben/ eñ dat niet een ofte twee / maer alle de Schoolleeraers. Want nae dat haer Meester heeft nae de leere Petri beledē/ dat Christus aen het hout de straffe der zonden betaelt heeft / soo verbetert hy terstont sijn sententie met een uytneminghe die hy daer onder stelt/ seggende/ dat in dē Doop alle tijtlicke straffen der zonden vergheven worden/ maer dat sy na dē Doop door de penitentie vermindert worden: soo dat het cruyce Christi ende onse penitentie alsoo te samen wercken.

1. Teghenworpinghe/ welcke seer nauwe bepaelt de ghenade ende cracht Christi. Lib.3. Senten. dist.9.

1.Pet.2.24. 1.Tim.1.9.

Maer Joannes spreeckt veel anders/ seggende: Ist dat yemant sondicht/ soo hebben wy een voorsprake by den Vader / namelick Jesum Christum: ende hy is de versoeninghe voor onse zonden. Ick schrijve u kinderkens / want uwe zonden worden u vergheven om sijns naems wille. Hy spreeckt voorwaer tot de gheloovighe/ ende dewijle hy hen Christum voor stelt tot een versoeninge der zonden/ soo bewijst hy dat daer gheen ander voldoeninge en is/ waer door God verbolghen zijnde/ soude moghen versoent ende gepaeyt worden. Hy en seyt niet/ God is u eenmael versoent door Christum/ soeckt nu anderē middelē om u te versoenē: maer hy stelt hem tot eenen eeuwigen Advocaet/ als die ons door sijn voorsprake eeuwichlick tot de genade des Vaders wederbrengt: ende tot een eeuwige versoeninghe/ waer door de zonden versoent worden.

1. Antwoort uyt dē Evangelist Joanne. 1.Joan.2.2. ende 12.

Want dat is eeuwichlick waer dat Joannes de Dooper seyde: Siet het Lam Gods/ siet die de zonden der werelt wech neemt. Hy (segge ick eñ geen ander) neemt de zonde wech: dat is/ dewijle hy alleen is het Lam Gods/ so is hy oock alleen de offerhande voor de zonden/ hy is alleē de versoeninge/ ende alleen de voldoeninge. Want dewyle het recht eñ de macht om te vergevē eyghentlick den Vader toe comt / als hy van den Sone wort onderscheydē gelijc boven verclaert is: so wort Christus hier gestelt in eenen anderē graet/ te wetē/ dat hy de straffe die wy schuldich waren/ op hem nemende/ heeft onse schult voor het oordeel Gods uytgewischt / waer uyt oock volcht dat wy niet anders deelachtich en sullen wesen der versoeninge die van Christo geschiet is/ ten zy dat hy die eere behoude / de welcke die tot hen selven trecken die soecken God met hare voldoeninghen te paeyen.

2. Antwoort uyt Joanne den Dooper. Joan.1.36.

1.Pet.2.24.

Wat uyt dese antwoorden volghen.

27 Ende wy moeten hier twee dinghen aenmercken: te weten/ dat Christus sijn eere geheel ende ongeschēt behoude/ † ende dat de conscientie in de vergevinge der zonden gerust zijnde/ vrede hebbe by God. Esaias seyt/ * dat de Vader heeft alle onse ongerechtichedē op hem geleyt/ op dat wy door sijne wonden genesen wordē. Het welcke Petrus met andere woorden verhaelt / seggende / ‡ dat Christus heeft in sijn lichaem onse zonden gedraghen op het hout. Paulus schrijft * dat de zōde is in sijn vleesch verdoemt geweest doe hy voor ons is zonde geworden: dat is/ dat de cracht ende vervloeckinge der zonde is in sijn vleesch ghedoot geworden/ † als hy wert tot een offerhande ghegeven / op de welcke de gantsche pack onser zonde met haer vervloeckinghe/ met het grouwelicke oordeel Gods/ ende met de verdoeminge der zonde/ geworpen worden. Hier en worden geensins de beuselinghen ghehoort/ dat na de eerste reyninge/ niemant vā ons de cracht eñ vrucht des lydens Christi en gevoelt anders dan na de mate der voldoender penitentie: maer wy worden (soo wanneer wy gevallen zijn) tot de eenighe voldoeninghe Christi geroepen. Nu stelt hare beuselinghen voor uwe oogen: te weten / Dat de ghenade Gods in de eerste vergheving he der zonden alleen werckt: ende ist dat wy daer na vallen dat onse wercken mede wercken om de tweede vergheving he te ghecrijghen. Ist dat dese dinghen plaetse hebben/ hoe sullen dan de ghetuyghenissen die boven zijn Christo toegheschreven/ hem gheheel blijven? Hoe grootelick schilt dit/ Dat onse ongherechticheden zijn op Christum geleyt / om dat sy souden in Christo versoent wordē/ ende dat sy door onse wercken versoent worden: dat Christus is de versoeninghe voor onse zonden / ende dat God moet door wercken versoent worden.

Twee dinghē/ die hier te bemercken waren/ worden hier geschent met dat ghedichtsel van voldoeninge. † Rom.5.1. * Esaie.53.4. ende 6. ‡ 1.Pet.2.24.

Ten eersten/ wort bysonderlick bewesen dat Christus eere behoort onghe schent bewaert te wesen. * Rom.8.3. † Gal.3.13.

Ist datmen handelt van de conscientie gerust te maken: wat gherustmakinghe sal dat wesen datmen hoort dat de zonden versoent worden door ghenoechdoeninghe? Hoe sal de conscientie eenmael ten eynde van de mate ende middel der voldoeninge seker zijn? Sal sy dan altijts twijfelen of God haer ghenadich is/ sal sy altijts benaut zijn ende vergrouwē? Wāt die in lichtveerdige genoechdoeningkens gerust zijn / die achten het oordeel

Dat ander is/ van de gerustmakinge der conscientie: Ende wort bewesen/ dat de selve niet en can bestaen/ wanneer de voldoeninghe eenige plaetse ghegheven wort.

Gods

Gods veel te cleyne: ende sy overlegghen weynich hoe groot de swaricheyt der zonde is/ ghelijck wy erghens sullen segghen. Ende oft dat wy hen schoon toe laten dat sommighe zonden door behoorlicke voldoeninghe versoent worden/ wat sullen sy tē eynde doē als sy met so vele zonden verladen zijn/ der welcker voldoeninghe sy niet en souden connen genoech doē/ al waert dat sy hondertmael hondert jaer levende/ gantschelick daer nae stonden? Hier toe dient oock dat alle de plaetsen daer mede de verghevinghe der zonden betuycht wordt/ niet die aen en gaen die eerstmael in den gront des gheloofs onderwesen worden / maer de wederghebooren kinderen Gods/ ende die langen tijt zijn in den schoot der Ghemeynte opghevoet geweest. Die bootschap die Paulus so cierlick verheft/ namelick: † Ick bidde u in Christi name / laet u met God versoenen: die en wordt niet tot de vreemde ghevoecht / maer tot de ghene die langhen tijt wederghebooren waren. Ende hy gebiet de voldoeninghen te laten varen/ eñ seyntse tot het cruyce Christi. Alsoo als hy schrijft tot de Colossensen dat Christus door het bloet des cruyces heeft versoent al wat in den Hemel ofte in der Aerden is / soo en bint hy dat niet alleenlick aen dien ooghenblick tijts/ waer in wy in de Gemeynte aenghenomen worden / maer bestreckt het tot den gantschen loop / het welcke lichtelick can uyt den vervolghe der woorden verstaen worden/ daer hy seyt dat de gheloovighe verlossinge hebben door het bloet Christi/ te weten/ vergheving he der zonden. Hoewel het is te vergheefs dat ick meer plaetsen te hoope brenghe/ de welcke dickmael voor comen.

De 2. Tegenworpinghe/ wort wederleyt/ daer mede sy de vergevinghe der zonden vaegē tot den genen die eerstmael in den gront des gheloofs onderwesen worden.
† 2.Cor.5.20.
Col.1.20.

28 Hier nemen sy haer uytvlucht tot een onnutte onderscheydinghe/ te weten/ dat sommighe zonden vergheveliick zijn / sommighe dootlick. Datmen voor de dootlicke zonden groote voldoeninghe schuldich is / ende dat de vergevelicke door lichter remedien ghesuyvert worden/ te weten / door het Pater noster, ende besprenginghe des wijwaters / ende de absolveringhe der Misse. Alsoo spelen eñ beuselen sy met God. Nochtans dewijle sy altijts de dootlicke ende vergheveliicke zonde in den mont hebben/ soo en hebben sy noch niet connen het een van den anderen onderscheyden / anders dan dat sy de godloosheyt ende onreynicheyt des herten vergheveliick souden noemen. Maer wy segghen ghelijck de Schriftuere de reghel des rechts ende onrechts leert: † dat de doot is de besoldinge der zonde/ ende dat de ziele die ghesondicht heeft/ des doots weerdich is. Voort dat de zonden der gelooviighen vergheveliick zijn: niet om dat sy den doot niet en verdienen/ maer om dat door de barmhertichheyt Gods gheen verdoeminghe en is voor de ghene die in Christo Jesu zijn: want de zonden en worden hen niet toe ghereckent/ om dat sy door vergheving he uytghewischt worden. Ick weet hoe ongerechtichlick sy dese onse leere lasterē: want sy seggē dat het een Stoische leere is van de ghelijckheyt der zonden. Maer sy sullen sonder eenighen arbeyt door haer eyghenen mont overwonnen worden. Soo vraghe ick dan of sy niet en bekennen dat selfs onder de zonden die sy bekennen dootlick te zijn / d'een zonde grooter is dan de andere? Soo en volghet dan niet terstont dat de zonden ghelijck zijn die te gelijcke dootlick zijn. Dewijle de Schriftuere beschrijft dat de doot is de loon der zonde: dat de ghehoorsaemheyt der Wet is de wech des levens: ende dat de overtredinghe der Wet is de doot: soo en comen sy dese sententie niet ontgaen. Hoe sullen sy dan eenighe uytcomste der voldoeninghe vinden in soo grooten hoop der zonden? Ofmen schoon voor een zonde conde op eenen dach voldoen / soo valtmen in vele zonden / dewijle men de voldoeninghe voor een zonde bedenckt. Want daer en gaet niet een dach voorby in welcken de alder rechtveerdichste niet dickmael en vallen. Ende als sy sullen hen selven tot haer voldoeninghen bereyden / soo sullen sy vele ofte eer ontellicken vele zonden hoopen. Nu is het betrouwen der voldoeninghe wech ghenomen. Wat verwachten zy? Hoe dorven sy noch van de voldoeninge peysen?

De 3. Tegenworpinghe/ daer in sy smeden nae haer goetduncken een onderscheyt tusschen vergheveliicke eñ doodelicke zonden/ met God spottēde/ ende de heylighe Schrift wedersprekende.
Antwoort/ waer in verclaert wort dat rechte onderscheyt tusschen de vergheveliicke ende doodelicke zonde.
† Rom. 6.23.
Ezec.18.20.
Rom.8.1.
Een teghensprekē/ dwelc is comende uyt de voorgaende tegenworpinghe.
Antwoort.
Prov.24.16.

29 Sy arbeyden wel om te ontcomen / maer sy en connen nerghens uyt gheraken. Sy dichten een onderscheyt tusschen straffe ende schult: sy belijden dat de schult vergheven wordt door de barmhertichheyt Gods: maer dat als de schult is vergevē / de straffe noch blijft/ de welcke de rechtveerdicheyt Gods wil betaelt hebben. Ende dat daerom de voldoeninghe eyghentlick de vergheving he der straffe aen gaet. Maer o goede God / wat grooter lichtveerdicheyt is dat? Nu belijden sy dat de vergheving he geschiet voor niet ende onverdient/ somtijts leeren sy dat de selve met ghebeden/ tranen/ ende alderley andere voorbereydinghen verdient wordt. Maer noch strijt gantschelick met dese onderscheydinghe al wat de Schriftuere leert van vergheving he der zonden. Het welcke ick meyne nu ghenoech ende overvloedichlick bevesticht te hebben/ maer wil nochtans sommighe andere ghetuyghenissen hier onder stellen / door de welcke dese verdraeyde slanghen sullen alsoo ghestrickt ende benaut worden/ dat sy voortaen niet selfs haren uytersten steert en sullen connen vouwen noch buyghen. Dit is het nieuwe testament dat God heeft in Christo met ons ghemaeckt/ te weten/ dat hy onse ongherechticheden niet en sal gedencken. Wat hy hier mede heeft beduyt/ dat leeren wy uyt eenen anderen Prophete/ daer de Heere aldus spreeckt: Ist dat de rechtveerdighe af wijckt van sijn rechtveerdicheyt/ soo en sal ick alle sijne rechtveerdicheden niet gedencken. Ist dat de godloose af wijckt van sijn godloosheyt / soo en sal ick alle sijn ongherechticheden niet ghedencken. Dat hy seyt dat hy der rechtveerdicheden niet en sal gedencken / dat is dat hyse van gheender weerde en sal achten om de selve te vergheIden. Soo dan de zonden niet ghedencken / is die niet begheeren te straffen. Dit selve wordt erghens ghesept met dese woorden: De zonden achter den rugghe worpen/ gelijck een wolcke uytwisschen/ in de diepte der zee versincken / niet toerekenen/ ghedeckt houden. Met sulcke formen van spreken gheeft ons de heylighe Gheest sijn ghevoelen claerlick te kennen/ ist dat wy willen hem onse ooren toe voegen ende leerlick zijn. Voorwaer God straft de zonden: ist dat hyse wreeckt / soo ghedenckt hyse: ist dat hyse voor het oordeel brengt/ soo en hout hyse niet gedeckt: ist dat hyse ondersoeckt/ soo en worpt hyse niet achter rugge: ist dat hyse aensiet/ soo en heeft hyse niet ghelijck een wolcke uytghewischt: is dat hyse roert eñ verwaeyt/ soo en heeft hyse niet in de diepte der Zee geworpen. Ende Augustinus leyt dit aldus uyt met clare woorden: Ist dat God de zonden gedeckt heeft / soo en heeft hyse niet willen aensien: ist dat hyse niet en heeft willen aensien/ soo en heeft hyse niet willen straffen: hy en heeftse niet willen bekennen: maer heeftse liever willen vergheven. Waerom heeft hy dan ghesept dat de zonden ghe=

De 4. Tegenworpinghe/ waer in sy brengen t'onderscheyt tusschen schult ende straffe/ op dat sy dat gedichtsel vā de voldoeninge bevestigen moghen.
1. Antwoort.
2. Antwoort/ welcke met verschende getuygenissen der H. Schrift is claer ghemaeckt.
Jere.31.31,34
Ezech.18.24. 27.
Esaie 38.17. 22.
Esaie 44.22.
Mich.7.19.
Psal.32.1.
Met sekere reden.
Met de heerlicke sprencke van Augustino.
Psal.52.B

den ghedeckt zijn? om datmense niet en soude sien. Wat wast dat God de zonden sach/ anders dan dat hyse strafte. Laet ons oock uyt een ander plaetse des Propheten hooren op wat conditie de Heere de zonden vergeeft. Al waren (seyt hy) uwe zonden ghelijck purper/ so sullen sy wit worden gelijc snee: eñ al waert dat sy root waren ghelijck verwemillioen / soo sullen sy wit worden ghelijck witte wolle. Eñ by Jeremiam spreeckt hy aldus: In dien dach salmen de ongherechtichheyt Jacobs soecken / ende sy en sal niet ghevonden worden: ende de zonde Juda/ eñ sy en sal niet zijn: want ick sal genadich zijn den overblijffselen die ick sal bewaren. Wilt ghy int corte weten wat de meyninghe deser woorden zy? Aenmerct wat daerentegẽ dese navolgende wijse van sprekẽ beduydẽ: * Dat de Heere de ongherechticheden in eenen sack te hoope bint/ dat hyse in eenen bundel versamelt ende wech leyt/ dat hyse met eenen yseren priem schrijft in eenen Adamant steen. Te weten/ ist dat dese woorden beduyden dat de zonden sullen vergolden ende ghestraft worden / het welcke sonder twijfelen is: soo en moetmen oock niet twijfelen dat de Heere met de contrarie sententien betuycht dat hy alle de vergheldinghe der wrake vergheeft. Hier moet ick de Lesers met betuyginghe bidden/ niet dat sy nae mijne glossen ende ghedichtselen hooren/ maer dat sy het woort Gods eenighe plaetse laten hebben.

Esa.1.18.

Jer.50.20.

Met andere daer teghengestelde plaetsen der Schriftuerẽ.
* Job.14.17.
Ozee 13.12.
Jer.17.1.

De 3. Antwoorde/ ghenomen uyt de aenmerckinghe van de cracht des doots Christi.
* 1.Pet.2.24.

30 Ick bidde u wat soude Christus ons ghegheven hebben / waert dat noch straffe voor de zonden geeyscht worde? want als wy segghen * dat hy alle onse zondẽ heeft in sijn lichaem gedraghen aen het hout / soo en gheven wy niet anders te kennen / dan dat hy de straffe eñ wrake heeft voldraghen / die onse zonden verdient hadden. Dit selve heeft Esaias duytlicker verclaert/ als hy seyt dat de castydinge (oft straffe) onses vredes is op hem gheweest: Maer wat is de castydinge onses vrede/ anders dan de straffe die onse zonden verdient hadden/ eñ die wy hadden moeten draghen eer wy hadden mogen met God versoent wordẽ/ hadde Christus selve niet in onse stede ghecomen? Siet hier claerlick dat Christus heeft de straffe der zonden geleden/ om dat hy sijn volck soude daer van verlossen. Eñ soo wanneer Paulus de verlossinghe meldet die door Christum gheschiet is / soo noemt hyse Apolytrosin, met welcken woorde hy niet enckelick verlossinghe en beduyt / ghelijckmen int ghemeyn verstaet: maer het losghelt ofte den prijs selve/ ende de voldoeninge der verlossinge. Op sulcke wijse schrijft hy oock dat Christus hem selven heeft voor ons tot rantsoen ofte losghelt ghegheven. Wat versoeninghe is by den Heere/ (seyt Augustinus) anders dã de offerhãde? Ende wat offerhande isser anders dan die voor ons gheoffert is in den doot Christi? Het geeft ons voornemelick een sterck gheweer/ dat ons in de Wet Mosis wort van de versoeninge de zondẽ verordent. Want de Heere en heeft daer niet dese ofte die wijse der voldoeninge voor gestelt: maer wil dat alle de voldoeninghe geschie door sacrificien. Daer hy nochtans anders alle de wijsen der versoeninge seer neerstichlick ende met uytnemende goede ordeninge verhaelt. Hoe comt dit dat hy gantschelick niet en ghebiet de zonden met eenige wercken te versoenen/ maer alleenlick offerhanden eyscht tot versoeninghe/ anders dan dat hy alsoo wil betuyghen dat daer een eenige offerhande is/ door de welcke sijn oordeel gepaeyt wort? Want de offerhanden die de Israeliten doe offerden/ en waren niet gheacht

Esa.53.5.

Rom.3.24.
1.Cor.1.30.
Ephes.1.7.
Col.1.14.
1.Tim.2.6.

De 4. Antwoorde/ van de aenmerckinge der offerhanden onder de Wet.

menschen wercken te zijne: maer waren geacht uyt haer waerheyt/ dat is/ uyt de eenighe offerhande Christi. Ende hoedanighe vergeldinghe God vã ons neemt / dat heeft Ozeas met corte woorden wel uytghedruckt. * O God (seyt hy) ghy sult alle ongherechtichheyt wech nemen. Siet daer de vergheving der zonden. Ende wy sullen calveren der lippen gheven: Siet daer de voldoeninge. Ick weet wel dat sy noch scherpsinnichlicker ontcomen/ als sy onderscheyt maken tusschen de eeuwighe straffe ende de tijtlicke straffen. Maer dewijle sy leeren dat de tijtlicke is allerley straffe die God den lichame ofte der ziele aen doet/ uytgenomẽ de eeuwige doot/ soo worden sy door dese uytneminghe weynich geholpen. Want de plaetsen die wy boven verhaelt hebben/ die gheven namelick dit uyt / dat wy op dese conditie worden van God in genade ontfanghen/ op dat hy alle de straffe die wy schuldich waren / vergheve / de schult ons niet toerekenende. Ende soo wanneer David ofte de andere Propheten bidden om vergheving der zonden/ soo bidden sy oock mede de straffe af. Ja sy worden door het ghevoelen des Godlicken oordeels hier toe ghebracht. Wederom als sy barmherticheyt beloven van den Heere / so prediken sy bynae altijts uyt voorghenomen raet van de straffe eñ van hare vergheving. Voorwaer als de Heere by Ezechielem vercondicht * dat hy sal der Babylonischer gevangenisse een eynde maken/ ende dat om sijnent wille/ eñ niet om der Joden wille: soo bewijst hy ghenoech/ dat het beyde onverdient is. Eyndelick ist dat wy door Christum worden van der schult verlost / soo moeten de straffen die daer uyt comen/ een eynde hebben.

De 5. Antwoorde/ van de aenmerckinghe onser waerer voldoeninghe.
* Ozee.14.3.

Wederlegginghe des onderscheyts dwelc de Sophisten makẽ.

* Ezec.39.12. ende 32.

31 * Maer dewijle sy oock hen selven met getuyghenissen der Schriftuere wapenen/ so laet ons sien hoedanich die argumententen zijn die sy ghebruycken. * Sy seggen David van overspel ende dootslach ghescholden zijnde door den Prophete Nathan / heeft vergevinge der zonden ontfanghen: ende nochtans wort hy daer nae met den doot sijns soons die uyt den overspele ghebooren was/ gestraft. * Wy worden geleert dat sulcke straffe die nae de vergheving der schult opgheleyt wordt / moet door voldoeninghe af gecocht worden. ‡ Want Daniel vermaende Nebucadnezer dat hy soude sijne zondẽ door aelmoessen af coopen. * Ende Salomon schrijft † dat de ongerechticheden worden om de gherechticheyt ende Godsalicheyt verghe ven. Ende oock ergens / dat de veelheyt der zonde wordt door de liefde bedeckt: * Welcke sententie oock Petrus bevesticht. Item † by Lucam seyt de Heere van der sondaressen dat haer vele zonden vergheven zijn/ om dat sy groote liefde hadde. Hoe verkeerdelic ende verdrietelick oordeelẽ sy altijts van de werckẽ Godes. ‡ Maer hadden sy aenghemerckt het ghene dat sy gheensins en behoorden voorby te gaen/ te weten/ dat daer tweerley oordeel Gods is/ soo souden sy een veel ander ghedaente der straffe in dese castydinghe Davids ghesien hebben / dan die men soude behooren te achten eẽ wrake te zijne. Ende dewijle het ons allen grootelic aen gaet te verstaẽ waer toe de castydinghen dienen/ door de welcke God onse zonden castijt: ende hoe veel die schillen van de exempelen in de welcke hy de godloose ende verworpene vervolcht met onweerdicheyt/ soo en sal het (ghelijck ick meyne) niet onnut wesen dit selve met corte woordẽ te vervaten. * Laet ons (om leerens wille) het een oordeel noemen een oordeel der wrake: ende het ander een oordeel

* De 5. Teghenworpinghe/ waer in misbruyckt wordẽ ses getuyghenissen der heyligher Schriftueren.
* 1. Vã de straffinghe Davids.
2. Sam.12.13.
† 2. Van de gerechticheyt die de zonde is boetende ende verlossende.
‡ Dan.4.24.
* 3. Van de liefde welcke de zonden is bedeckende.
4. Van de barmherticheyt welcke de ongerechticheyt versoent.
5. Van de aelmoessen/ die alle zondẽ reynighen.
6. Van vele zonden/ welcke der vrouwe vergheven zijn/ om datse veel liefde ghehadt heeft.
* Pro.16.6. ende 10.12.
‡ Pro.10.11.
* 1.Pet.4.8.
† Luc.7.47.
‡ Om dese teghenworpinge een genoegen te doen/ soo worden daer somm ge dinghen van de tweederley oordeelen Gods voorhenen verhaelt. Te weten/
* 1. Van het oordeel der wrake.
2. Van het oordeel der castydinghe.

deel der castijdinghe. Ende men moet verstaen dat God met den oordeele der wrake alsoo syne vyanden straft / dat hy synen toorn teghen hen bewijst / dat hyse beschaemt / crenckt / ende verstropt / ende te mete maeckt. Soo sal dan dit eyghentlick Gods wrake zijn / te weten / als by de straffe oock syn verbolghentheyt is: maer met den oordeele der castijdinghe en is hy soo wreet niet dat hy soude toornich worden: noch en wreeckt niet om te verderven ofte doot te blixemen. Daerom en ist eyghentlick gheen straffe noch wrake / maer een beteringhe ende vermaninge. Het een comt den Richter toe / het ander den Vader. Want als de Richter eenen boosdoender straft / soo straft hy de boosheyt selve. Maer als een Vader synen sone strengelick castijt / soo en doet hy dat niet om hem te wreken of te straffen / maer meer om te leeren / ende namaels voorsichtiger te maken. Chrysostomus gebruyckt ergens een gelijckenisse die weynich anders is / maer nochtās op het selve uyt comt. Een sone (seyt hy) wort geslagen / ende eē dienstknecht wort oock geslagen: maer dese wort gestraft als een dienstknecht om dat hy ghesondicht heeft: ende die ander wordt ghecastijt als een vrye ende sone / tuchtinghe ende oeffeninghe ghebreck hebbende. Den sone gheschiet de berispinghe tot beproevinghe ende beteringhe / maer den dienstknecht tot slagen ende straffe.

Wt beyder aenmerckinge wort tweederley onderscheyt voortghebracht / waer van d'eerste den toorn Gods / (wesende de straffe tot wrake) aenwijst: waer teghen de castydinge ghestelt wort / wesende een ghetuygenis der liefden: dwelcke met vele plaetsen der Schrifturen bevesticht wort.

32 Op dat wy de sake cortelick ende claerlick weten / soo laet van twee onderscheydingen dese de eerste zijn. So waer straffe is tot wrake / daer wordt de vervloeckinghe ende toornicheyt Gods bewesen / de welcke hy nemmermeer en sendt over de gheloovighe. Maer de castydinge hierenteghen is een zegheninghe Gods / ende heeft ghetuygenisse der liefde / gelijck de Schrifture leert.† Dit onderscheyt wordt alomme door Gods woort ghenoechsaem beteeckent. Want wat verdruckinghe de godloose in dit teghenwoordich leven lijden / dit wordt ons beschreven als een voorhof der helle / waer uyt sy nu van verre hare eeuwige verdoemenisse aensien. Ende sy en worden daer door niet alleenlick niet ghebetert / noch en gheeryghen daer gheen vruchten van / maer worden veel meer met sulcke voorspelen tot de seer grouwelicke helle bereyt / tot de welcke sy ten eynde staen te comen. ‡ De Heere castijt wel syne dienstknechten seer / maer hy en gheeftse niet tot der doot. * Daerom als sy met syn roede geslaghen zyn / soo bekennen sy dat het hen goet is tot waerachtighe onderwijsinghe. Ende ghelijck wy alomme lesen dat de heylighe sulcke straffe met gherusten herte hebben aenghenomen / alsoo hebben sy altijts seer teghen die andere straffen gebeden. Heere / seyt Jeremias / castijt my / maer met oordeel / eñ niet in uwe toornicheyt: op dat ghy my niet misschiē en verderft. Stort uwen toorn uyt op de Heydenen die u niet en bekennen / ende op de rycken die uwen name niet aengheroepen en hebben. Ende David seyt: Heere straft my niet in uwen toorn / ende en berispt my niet in uwe verbolghentheyt. Het en doet hier teghen niet dat dickmael de Heere gheseyt wordt op syne heylighen toornich te zyn / als hy hare zonden straft. Gelijc by Esaiam:† Jck sal u Heere belijden / want ghy zijt toornich op my: uwe toornicheyt is omghewent / ende ghy hebt my vertroost. Item Habacuc / ‡ als ghy sult toornich zijn so sult ghy uwer barmhertichheyt ghedachtich zyn: Ende Micheas seyt: Jck sal den toorn Gods draghen / want ick hebbe hem ghesondicht. Daer vermaent hy dat de gene die rechtveerdichlick ghestraft worden / niet alleenlick geenen voortganck en doen met tegenworstelen / maer dat de gheloovighe verlichtinghe der straffe hebbē uyt de aenmerckinge des raets Gods. Want op dese selve wijse wort hy geseyt syn erve te ontheyligen: de welcke hy nochtans (gelijck wy weten) nemmermeer en sal ontheyligen. Maer dat is te verstaen niet van den raet of gesintheyt Gods als die straft / maer van het swaer ghevoelen der smerten daer van die gheraeckt worden die eenige strengicheyt van hem ghevoelen. Ende syne gheloovighe en versoeckt hy niet alleenlick met grooter stuericheyt / maer wondtse somtijts alsoo / dat sy hen selven laten dencken dat sy niet verre en zijn van den helschē verderve. Also betuycht hy wel dat sy syn toornicheyt verdient hebben / ende het is hen alsoo nut / dat sy hen selven in haren eygen quaet mishagende / te sorchvuldigher zijn om God te versoenen / ende hen selven sorchvuldichlick haestigen om verghevinghe te begheeren: maer hierentusschen bewijst hy in dit selve claerder ghetuyghenisse synder goedertierenheyt dan synder toornicheyt. Want dat verbont staet vast dat in onsen waerachtighen Salomon is met ons ghemaeckt / ende de ghene die niet en can bedrieghen / heeft betuycht dat des selven verbonts gheloove ende trouwe nimmermeer en sal te niete worden. Jst dat (seyt hy) syne kinderen mijn Wet verlatende / ende in mijne oordeelen niet en wandelen: ist dat sy mijne insettinghen ontheylighen / ende mijne gheboden niet en bewaren: soo sal ick haer ongherechticheden met der roede versoecken / ende hare zonden met slaghen: maer mijn barmhertichheyt en sal ick van hem niet wech nemen. Eñ om ons deser barmhertichheyt te sekerder te maken / soo seyt hy dat de roede daer mede hy Salomons naecomers sal straffen / sal een roede der menschen / ende dat de slaghen sullen de slaghen der kinderen der menschen zijn. Ende dewyle hy door dese woorden maticheyt eñ sachticheyt beduyt / soo geeft hy oock mede te kennen dat de ghene die de hant Gods teghen hen ghevoelen / moeten met uytnemende ende doodlicke vergrouwinge beroert worden. Hoe seer hy dese sachticheyt gebruyckt als hy syn volck Jsrael castijt / dat bewijst hy by den Prophete / seggende:† Jck hebbe u in het vyer ghesuyvert / maer niet ghelijck het silver: want alsoo sout ghy geheel daer in verteert zijn. Hoewel hy daer leert dat de castijdinge hem zijn voor een suyveringhe: so seyt hy nochtans daer by dat hy de selve alsoo maticht / op dat sy niet te seer daer door gecrenckt en worden. Ende dit is gantschelick noodich. Want hoe yemant meer God vreest ende hem selven meer voecht tot de oeffeninge der godsalicheyt / soo veel teerder is hy om Gods toornicheyt te verdraghen. Want hoewel de verworpene onder de slaghen suchten ende stenen / nochtans dewijle sy de oorsake niet en overlegghen / maer meer haren zonden ende oock den oordeele Gods den rugghe bieden / soo worden sy door die beestelicke onverstandicheyt verhart: ofte dewyle sy grimmen ende als met den voeten achter uyt slaen / ende oproerich zijn teghen haren Richter / soo worden sy van sulck rasende ghewelt / door uytsinnicheyt ende raserie gheheel onverstandich. Maer de gheloovighe door de roede Gods vermaent zynde / vernederen haer selven terstont om hare zonden te overdencken / ende door vreese ende vergrouwinge verschrict zijnde / nemen ootmoedichlic haer vlucht tot gebeden. Waert dat God dese smerten daer

mede

Kantteekeningen (links):

* Job.3.17. Pro.3.11. Heb.12.5.
‡ Psal.118.18
* Psal.119.71
Jere.10.24.
Psal.6.2. ende 38.2.

Teghenworpinghe / soo volcht dan daer uyt / dat God hem dicwils over syne uytvercorenen vergramt.

†Esa.12.1.
‡ Haba.3.2.
Mich.7.9.

Kantteekeningen (rechts):

Antwoort / waer in aengewesen wort waerom dat God de syne in dit leven met sware plagen slaet.

Doch alsoo dat hy syne barmhertichheyt van haer niet en neemt.

Psal.89.31.

Bewijs van syne beloftenisse.

2. Sam.7.14.

Van 't getuyghenisse ende t'exempel / dwelcke door de gedurighe bevindinghe der Gemeynte Gods ghenoechsaem claer eñ openbaer is.

† Esai.48.10

Onderscheyt tusschen den verworpenen eñ uytvercorenen / als sy gecastijt worden.

mede de ellendige zielen hen selven cruypten/ niet en versoete/ sy soudē hondertmael vergaen ooc in cleyne teeckenen sijnder toornicheyt.

Dat andere onderschept. Als de verworpene met Gods roede gesmetē wordē/ so beginnē sy eesdeels de eeuwighe straffen te dragē. Maer de godsalige worden door de castydingē ghenoodicht ende verweckt tot boetveerdicheyt ende om Gods genade te omhelsē. Dwelcke niet alleen met het ghetuygenis der H. Vaderen/ maer ooc der H. Schriftueren bevesticht wort.

33 Voort sal dit het ander onderschept zijn/ dat de verworpene als sy met Gods roeden geslaghen worden / nu eenichsins beginnen de straffe sijns oordeels te draghen: eñ hoewel het niet en sal onghestraft blyven dat sy sulcken bewijsingen der toornicheyt Gods geen ghehoor ghegeven en hebben/ soo en wordē sy nochtans niet gestraft om dat sy souden hen seluē bekeeren: maer alleenlyck om dat sy souden grootelycks tot haer achterdeel ghevoelen/ dat Godt haer Richter ende wreker is. Maer de kinderen worden met roeden gheslaghen/ niet op dat sy voor God de straffe haerder zonden draghen/ maer op dat sy daer door tot beteringhe voortgaen. Daerom sien wy dat sulcke castydinghe meer den toecomenden / dan den voorleden tydt aengaen. Dit hebbe ick liever met de woorden Chrysostomi/ dan met de mijne uyt te drucken. † Daerom (seyt hy) leyt hy ons de straffe op/ niet onse zonden straffende / maer ons tegen de toecomende dinghen beterende. Alsoo seyt oock Augustinus / dat ghy lydt daer van ghy droefheyt maect/ dat is u een medecyne ende niet een straffe: een castydinge ende niet een verdoeminghe. En verworpt de roede niet/ ist dat ghy niet en wilt van der erve verworpen worden/ etc. Alle dese ellendicheyt des menschelijcken gheslachtes/ in de welcke de werelt sucht eñ steent/ weet broeders dat het medecinael smerte is/ eñ niet een sententie der straffe/ etc. Dese sententien hebbe ick daerom willen voort brenghen / om dat de wijse van spreken die ick ghestelt hebbe/ niemande en soude schijnē nieu ofte ongewoon te zijne. Ende hier toe dienen oock die claghen vol veronweerdinge met de welcke God dickmael claecht van de ondanckbaerheyt des volcx/ dat het hartneckichlyck alle straffen veracht heeft. By Esaiam seyt hy/ waer toe soude ick u meer slaen? Daer en is gheen ghesontheyt van den hole der voeten aen tot den sop des hoofts toe. Maer dewyle sulcke sententien seer vele zijn by de Propheten / soo sal het ghenoech zijn dat ick met corten woorden hebbe te kennen ghegheven dat God sijn ghemeynte door gheenen anderen raet en straft / dan op dat sy vernedert zijnde/ haer bekeere. Soo dan als hy Saulem heeft van den rijcke afghewerpen/ soo heeft hy hem tot wrake ghestraft: maer als hy Davidem van synen jonghen sone berooft heeft/ soo heeft hy hem tot beteringe gecastyt. Also moetmen verstaen dat Paulus seyt/ als wy gheoordeelt worden / so worden wy van den Heere gecastyt / op dat wy met dese werelt niet verdoēt en wordē: Dat is/ als wy kinderen Gods door de hant des hemelschen Vaders verdruct worden/ so en dient de straffe niet om ons tot schande te maken/ maer is een castydinge alleenlick waer door wy onderwesen worden. In dese sake ghevoelt Augustinus gantschelic met ons: Want hy leert dat de straffen door de welcke de menschen te ghelijcke van Godt gecastyt worden / moeten menichsins aenghemerckt worden/ want den heylighen zijn sy nae dat de zonden verghеven zyn / tot stryt ende oeffeninghe: den verworpenen die sonder vergevinghe zijn/ zijn sy tot straffen der ongerechticheyt. Eñ daer verhaelt hy straffen die Davidi ende anderen godsalighen zijn opgheleyt gheweest/ ende seyt dat die dienden om haer godsalicheyt met sulcke vernederinghen te oeffenen ende beproeven. Ende dat Esaias seyt dat dē Jodischen volcke

† In sermo. de pœnitent.& confes.

Esai.1.5.

1.Sam.15.23

2.Sam.12.18

1.Cor.11.32.

Lib. de peccato mereticis ac remiss.2.23. & 34.

Esa.40.2.

de schult verghеven is/ dewijle sy volcomen castydinghe van de hant des Heeren ontfanghen hadden : daer uyt en wort niet bewesen dat de verghevinghe der zonden is in de voldoeninghe der straffe gelegen. Maer het is gelyc of hy seyde/ ghy hebt nu straffe genoech gheleden om der welcker swaricheyt ende veelheyt (dewyle ghy nu door langhe droefheyt bynae verteert zyt) het tyt is dat uwe herten de bootschap der volcomen barmherticheyt ontfanghen / ende haer tot blyschap ontbindende / ghevoelen dat ick haer Vader ben. Wāt God neemt daer dē persoon des Vaders aen/ dē welcken het oock rout van syn rechtveerdighe strengicheyt / als hy is bedwonghen geweest synen Sone scherpelick te castyden.

Tweederley gebruyc deser leere / welcke verbaet is in dit onderschept. Het eerste: Ten aensien van den gheloovigē mensche: Dat hy in de castijdinge sal gelooven/ dat God hē goetgunstich is/ niet teghenstaende dat hy hem vertoornt over syne gebrekē.

34 Met dese gedachten is het noodich dat de gheloovighe mensche onderwesen worde in de bitterheyt der verdruckinge. Het is tyt dat het * oordeel beginne vanden huyse des Heeren/ † in het welcke syn naem is aengeroepē. Wat souden de kinderen Gods doen/ waert dat sy ghelooften dat de strengicheyt die sy gevoelen/ zijn wrake ware? Want so wie van de hant Godes gheslagen zijnde/ denckt dat God syn straffende Richter is/ die en can niet begrypen/ anders dan dat hy toornich/ ende syn vyant is/ ende de roede Godes ghelijck een vervloeckinghe ende verdoemenisse vergrouwen. Somma/ soo wie ghevoelt dat God alsoo op hem ghesint is / dat hy hem noch wil straffen : dien en salmen nemmermeer connen wys maken dat God hem lief heeft. Maer de roede Gods is dien eerst voordelijck/ die overleyt dat God op syn zonden toornich / maer hem genadich eñ goetwillich is. Want anders soude moeten gheschien dat de Prophete beclaecht hem selven gevoelt te hebben/ seggende: O God uwe toornicheyt is over my ghegaen/ uwe verschrickinghen hebben my t'onderghedruckt. Item/ dat Moses schrijft / wy zijn in uwen toorn afgheweken / ende in uwe verbolgentheyt zijn wy beroert. Ghy hebt onse ongerechticheden voor uwe oogen ghestelt/ ende onse verborgen feylen voor het licht uwes aenschyns. Want alle onse daghen zijn in uwe toornicheyt vergaen: onse jaren zijn vergaen ghelijck een woort uyt den monde ghesproken. Maer hierentegen David willende leeren dat de gheloovighe meer worden door de vaderlijcke castydinghen gheholpen/ dan verdruct/ so singt hy daer van aldus: Heere die man is salich/ den welcken ghy straft / ende in uwe wet onderwyset: om hem ruste te gheven van de boose dagen/ als dē sondaer een graft gegraven wort. Het is voorwaer een swaer versoeckinghe als God de ongeloovighe sparende/ eñ haer boosheyt door de vingerē siende/ schijnt harder tegen de sijne te wesen. Eñ daerom stelt hy de vermaninghe der Wet daer by tot eenen troost / waer door sy moghen leeren dat haer salicheyt wort ghevoordert als sy tot den rechten wech wederroepē worden/ * ende de godloose hoofdelinghe dryven tot hare dwalinghen/ der welcker eynde de gracht is. Eñ daer en is niet aen ghelegen of het tydtlicke ofte eeuwige straffe zy. Want also wel zyn crych / dieretyt/ pestilentien ende siecken / vervloeckinghen Gods/ als het oordeel der eeuwigher doot selve: dewyle sy tot dien eynde ghesonden worden/ op dat sy instrumenten der toornicheyt eñ wrake des Heeren zyn teghen de verworpene.

35 † Nu meyne ick dat een yeghelick wel siet waer toe de castydinghe des Heeren dient/ daer mede de Heere Davidē gecastyt heeft: te weten/ om

* 1.Pet.4.17.

† Jere.25.19.

Psal.88.17.

Psal.90.7.

Psal.94.12.

* Het andere/ dat den verworpenen de tydelicke straffen zijn voorbodē vā de eewige vervloeckinghe.

† Het tweederley onderschept van t'oordeel Gods uytgeleyt zynde/ so wort daer by gestelt d'antwoort op het eerste deel vā de vyfde tegēworpinge: te weten/ van de bestraffinge/ die over David gegaē is: welcke eē castydinge ende niet eē straffe is gheweest.

om dat het soude een bewijs zijn/ dat dootslach ende overspel hem seer mishaghen / teghen het welcke hy soo groote verbolgentheyt op synen lieven ende ghetrouwen dienstknecht bewesen heeft: te weten/ om dat David soude onderwesen ende vermaent worden/om dat hy daer nae niet en soude sulcke stucké bestaen te doen: ende niet om dat het hem soude een straffe zijn waer

2.Sam.24.15

door hy Gode soude eenighe vergeldinge doen. Alsoo moetmen oock oordeelen van die ander castydinghe/ door de welcke de Heere syn volck heeft met grooter pestilentie gheplaecht/ om de

1.Par.21. 2.Reg.24.

onghehoorsaemheyt Davids/tot de welcke hy gevallen is in de tellinge des volcx. Want God vergaf wel voor niet de schult der zonde Davids: maer dewyle het tot een gemeyn exempel aller tijden / ende oock tot de verootmoedinghe Davids diende/ dat sulck een stuck niet onghestraft en bleve: soo heeft hy hem met syn roede seer scherpelick gecastyt.

Het selve bewyst hy nu dit ghemeyn soo met ghetuygheniffen als met exempelen.

Dit eynde moeten wy oock in de gemeyn vervloeckinge des menschelicken geslachts voor oogen hebben. Want dewyle wy genade vercregen hebbende/nochtans noch alle sulcke ellendicheden lyden als onsen vader Adam zijn tot straffe der zonde opgelept/ soo gevoelen wy dat door sulcke oeffeningé vermaent worden/hoe swaerlick Gode de overtredinghe syns Wets mishaecht: op dat wy door het bekenné onser ellendiger conditie vernedert ende verootmoedicht zynde/te oprechlicker na de waerachtighe ghelucksicheyt staen. Hy soude seer dwaes zyn/ die soude achten dat de ellendicheden deses teghenwoordighen levens zijn tot

Hom.3. de provid. ad Stagirium.

straffe der zondé gestelt. Het schijnt dat Chrysostomus dit heeft gemeynt doe hy aldus schreef: Ist dat God daerom straffe op lept/om dat hy de ghene die in het quaet blyven / soude tot penitentie roepen / soo is de straffe te vergeefs als de penitétie bewesen is. Daerom handelt God den eenen scherpelick/ den anderen vriendelick/ gelijck hy kent eenen yegelicken nut ende voorderlick te zijn. Daerom als hy wil te kennen gheven/dat hy niet onmatich en is in het straffen / soo verwijt hy den hartneckighen volcke/ dat het gheslagen zijnde/ nochtans gheen eynde

Jere.5.3. Osee 7.8.

en maeckt van sondigen. Na dit gevoelé claecht hy dat Ephraim is ghelyck een vlaeye op d'een zyde verbrant / ende op d'ander zyde onghebacken: te weté/om dat de slagé niet door en drongen in het herte/op dat de zonden mochten verteert/ende het volck tot de vergevinge bequaem worden. Voorwaer wie alsoo spreeckt/ die bewyst dat hy sal terstont ghepaeyt worden soo haest als yemant hem selven bekeert: en dat hy door onse wederspannicheyt ghedrongen wort tot de strengicheyt die hy in de castydinghe der zonden gebruyckt/ welcke strengicheyt mochte door ghewillige beteringe verhindert worden.

Waerom dat alle menschen met de alghemeyne roede/ al haer leven lanck/ geoeffent worden.

Maer dewyle onser aller hardicheyt en ongheschicktheyt soo groot is/ dat haer gantschelick castydinghe noodich is/ soo heeft het den aldervoorsichtichsten Vader goet gedocht alle menschen sonder uytneminghe met der ghemeyner roede te oeffené het gantsche leven lanck. Ende het is wonder dat sy hare oogen so seer slaen op dat eenighe exempel Davids/en dat sy door soo vele exempelé niet geroert en wordé in de welcke sy de onverdiende vergevinge der zondé mogen aenmercken.

Luce 18.14.

Men leest dat de Publicaen is gerechtveerdicht uyt den Tempel ghecomen: daer en volcht geen straffe.

Luce 22.61.

Petrus heeft vergevinge sijnder zonde ghecreghen: Wy lesen van sijne tranen (seyt Ambrosius) maer wy en lesen niet van syn voldoeninge. En tot den gichtsiecken wort geseyt: Staet op/ uwe zonden worden u vergheven:

Matth.9.2.

maer hem en wordt gheen straffe op ghelept. Alle de vergheuinghe der zonden die in de Schriftuere ghelesen worden/ die worden beschreven onverdient ende voor niet ghegeven te zyne. Men behoorde meer uyt dese menichte der exempelen eenen reghel ghenomen te hebben/ dan uyt dat eenich exempel Davids/ het welcke vervaet ic en weet niet wat sonderlijcx.

Antwoort op het tweede deel/ sprekende van de gerechticheyt die de zonde boetende.

† Dan.4.24.

36 Met de vermaninge daer mede † Daniel heeft den Coninck Nebucadnezer vermaent dat hy de zondé soude door syn rechtveerdicheyt af coopen/ende syne ongerechticheden door barmherticheyt over de armen: daer mede en heeft hy niet willen te kennen gheven dat rechtveerdicheyt en de barmherticheyt zijn versoeninghe Gods ende afcoopinghe der straffen: (Want het zy verre dat oyt eenighe ander losghelt ofte rantsoen geweest zy dan het bloet Christi) maer Daniel heeft daer van een afcoopinge ghesproken die meer by de menschê/ dan by God moeste geschien: gelyck of hy ghesept hadde: O Coninck ghy hebt onrechtveerdige en overweldighe heerschappie gedrevé/de nederige ôdruckt/ de arme berooft/ uwe volck hardelick ende onrechtveerdichlick ghehandelt: voor de onrechtveerdige afdringinghe ende overweldighe verdruckinge/ doet nu barmherticheyt ende rechtveerdicheyt.

Prov.10.12.

Antwoort op het derde deel/ van de liefde/ welcke de veelheyt der zonden bedeckt.

Desgelijcx seyt oock Salomon dat de veelheyt der zonde wort met de liefde gedect/ niet by God / maer onder de menschen selve. Wát het geheel veers luyt aldus: Haet verweet twist/maer de liefde bedeckt alle ongerechtigheden. In welck veers hy nae syn wyse het quaet dat uyt den haet rijst/ stelt tegen de vruchten der liefde/ d'een met den anderen vergelijckende/ op dit gevoelen: Die malcanderé haten/ die byten/ schelden/ verwijten/ verscheuren malcanderen onderlinge/ en nemen alle dinck qualick: maer die malcanderé lief hebben/ die sien wel door de vingeren/ende vergeven malcanderen vele: niet dat d'een des anderen feyl prijst / maer draecht ende geneest met vermaningen/ liever dan hy't soude met lasteren verseeren. Het is sonder twijfel dat Petrus dese plaetse heeft op dit selve ver-

1.Pet.4.8.

stant verhaelt/ ten zy dat wy hem willen beschuldigen dat hy de Schriftuere verkeerdelick en listichlick verdraeyt heeft.

Prov.16.6.

Antwoort op het vierde deel/ van de barmherticheyt/ die de zonde versoent.

En als Salomon seyt dat de zonde wort door barmherticheyt en mildicheyt versoent/ so en verstaet hy daer mede niet/ dat de zonde alsoo wordt voor het aenschyn Gods versoent/dat God door sulcke voldoeninge soude gepaeyt worden/ ende de straffe vergheven die hy anders soude den sondaer op legghen. Maer nae een ghewoonlicke wyse der Schriftuere/ geeft hy te kennen dat de gene die voorleden zonden en boosheden verlatende/ hen selven met Godsalicheyt en waerheyt tot God bekeeren/ sullen God ghenadich vinden: ghelyck of hy wilde segghen dat de toornicheyt des Heeren af laet/ ende dat syn oordeel rust als wy rusten van onse zonden. Ende hy en beschrijft daer niet de oorsake der vergheuinghe / maer meer de wyse der waerachtigher bekeeringhe.

Esai.29.13. Ezec.33.31.

Ghelijck de Propheten dickmael vercondigen dat de geveynsde hypocrité te vergeefs gedichte ceremonien ende diensten voor oprechte penitentie Gode in de hant steken/ de welcke behaghen heeft in geheelheyt en wercken der liefde.

† Hebr.10.14.

Antwoort op het vyfde deel/ van de aelmoessen/ welcke alle zonden reynighen.

† Gelyck ooc de Autheur des Sendbriefs tot de Hebreen / de goetdadicheyt ende vriendelicheyt aen prijsende/ vermaêt datmé met sulcke offerhádé Gode behaecht. † Ooc als Christus de Phariseen bespottédé dat sy alleenlic na de reyninge

Mat.23.25. Luc.11.29.

der schotelen stonden / ende op de onreynicheyt der herten gheen achte en hadden / ghebiedt aelmoessen te geven / op dat hen alle dinck reyn zy / soo en vermaent hyse daer mede niet tot ghenoechdoeninge: maer leert alleenlick hoedanige reynicheyt Gode behaecht. Van dese wyse van spreken hebben wy ergens ghehandelt.

Antwoort op het laetste deel / van de veelheyt der zonden / welcke der vrouwe vergheven zijn / om datse veel lief ghehadt heeft.

37 Aengaende de plaetse Luce / geen menschen die de parabel ofte gelijckenisse die de Heere daer verhaelt* / met ghesonden verstande ghelesen heeft / en sal ons daer upt eenich geschil maken. De Pharizeus dachte by hem selvē dat de Heere de vrouwe niet en kende de welcke hy so lichtelick liet aen hem comen. Want sijn meyninge was dat hyse niet en soude hebben latē aen hem comen / hadde hyse voor sulcke een sondaresse ghekent gelijck sy was. Eñ hier upt meynde hy dat Christus gheen Prophete en was / dewyle hy conde in sulcker wijse bedroghen worden. Hierom heeft de Heere die parabel voor ghestelt om te bewijsen dat sy nu gheen sondaresse en was / dewyle haer de zonden nu vergheven waren / seggēde: Een woeckeraer hadde twee schuldenaers / d'eē was hem vijftich schuldich / d'ander vijf hondert. De schult is hen beyden vergheven. Wie van beyden weets hem meerderen danck? De Pharizeus antwoort: Voorwaer de gene dien meest vergeven is. Daer nae seyt hy / de Heere: Soo bekent dan hier upt dat dese vrouwe vele zonden vergeven zijn / want sy heeft groote liefde ghehadt. Met welcke woorden hy (ghelijck ghy siet) haer liefde niet en stelt als een oorsake der verghevinghe der zonden / maer als een bewijs. Want dese woorden zijn genomen upt de gelijckenisse des schuldenaers / welcken vijf hondert vergeven waren / van den welcken hy niet en heeft ghesept dat hem vergeven was om dat hy seer lief hadde: maer dat hy seer lief hadde om dat hem vergheven was. Ende hier toe moetmē dese gelijckenisse voegen op dese wijse: Meynt ghy dat dese vrouwe is een sondaresse: maer ghy behoorde te bekennen dat sy sulck niet en is / dewyle de zonden haer vergeven zijn. Ende van de vergevinge haerder zonden behoorde ghy seker te zijne upt hare liefde / door de welcke sy my danckt voor de weldaet. Het is een argument genomen upt de navolgende wercken / waer mede een dinck bewesen wort door de navolgende teeckenen. Eñ hoe sy de vergevinge der zonden gecregen heeft / dat betuycht de Heere opentlick / seggende: Uwe geloove heeft u behouden. So vercrijgen wy dan de vergevinge door het geloove: eñ door de liefde dancken wy ende betuyghen de weldaet Gods.

* Cap.7.36.

De liefde van de vrouwe en is gheen oorsake van de verghevinghe der zonden / maer een bewys daer van.

† De feste teghenworpinghe / van de voldoeninge / die sy willen bewijsen upt den ouden Schryveren.

38 † De sententiē die van de voldoeninge hier ende daer in de oude schrijvers gelesen worden / en roeren my niet seer. Ick sie wel dat sommighe onder hen / jae (op dat ick recht upt spreke) byna alle der welcker boeckē int openbaer zijn / in desen deele ghefeylt / ofte veel te scherp eñ hart gesproken hebben. Maer ick en wil niet toe laten dat sy so ongeschickt ende ongeleert zijn geweest / dat sy souden op sulcke gevoelen geschreven hebben ghelijck sy van dese nieuwe voldoeninge Leeraers gelesen wordē. ‡ Chrysostomus schrijft erghens aldus: * Waer barmherticheyt begeert wort / daer heeft de ondersoeckinghe der zonde een eynde: waer barmhertichept gesocht wort / daer en is gheen strenghe oordeel: waer barmhertichept gheeyscht wort / daer en heeft de zonde geen straffe: waer barmhertichept is / daer en is gheen ondervraginghe: waer barmhertichept is / daer is de antwoorde vergheven. Op wat wijse dese woorden gedraept worden /

‡ Homil.2. in Psal.50.

* Sommighe van dese / hoewel sy in desen deele haer vergrepē hebben / ofte te scherp ende te hardt ghesproken: soo ist nochtans datse met den School-leeraers niet over een draghen / ghelijck dat upt de getuyghenissen van Augustino eñ Chrysostomo openbaer is.

soo en sullen sy nochtans nemmermeer comen met de School-leeraers over een comen. Bovē desen in den boeck die genaemt is / De dogmatibus Ecclesiasticis, die Augustino wort toegeschreven leestmen aldus. De voldoeninghe der penitentie is / de oorsaken der zondē uptroeyen / ende haren inghevingen gheenen toeganck laten. Waer upt het openbaer is dat oock te dien tyde de leere der voldoeninghe voor de zonden / is in vele plaetsen bespot gheweest: dewijle hy alle de voldoeninghe stelt in de voorsichticheyt om namaels de zondē te vermyden. Ick en wil niet voortbrenghen dat de selve Chrysostomus leert / te weten / dat God niet meer van ons en eyscht dan dat wy met tranen onse zonden voor hem belyden: want sulcke sententien comen dickmael in sijne / ende andere schrijveren boecken. Augustinus seyt wel ergens dat de wercken der barmherticheyt zijn middelen om verghevinge der zonden te ghecrijgen: maer op dat niemant aen dat woort en stoote noch ergher / so leyt hy dat op een ander plaetse upt / seggēde: Het vleesch Christi is de waerachtige ende eenighe offerhande voor de zonden / niet alleenlick voor de zondē die alle in den Doop uptgewischt worden / maer ooc die naemaels upt swackheyt comen: om de welcke alle de Ghemeynte dagelijcx roept: Vergheeft ons onse zonden: Ende sy worden door de eenighe offerhande vergheven.

Capit.54.

Homil. 10. in Gen.

Enchir. ad Laurentium.

Matth.6.12.

39 Ende sy hebben de voldoeninge meest genaemt: niet een vergeldinge diemē soude Gode gheven / maer een openbaer betuyginghe / door de welcke de gene die met den ban gestraft waren / haer penitentie ende beteringe voor de Gemeynte bewesen / als sy wilden tot de ghemeynschap ontfanghen worden. Want den ghenen die sulcke penitentie deden / wordē seker vastendaghen verordent / ende andere dingen / door de welcke sy souden bewijsen dat sy waerachtich ende hartelick berou hadden van haer voorleden leven / ofte eer de ghedachtenisse der voorleden zonden souden uptwisschen. Eñ alsoo worden sy gesept niet Gode / maer der Ghemeynte ghenoech te doen. Het welcke oock van woorde te woorde verhaelt wort vā Augustino in eenen boeck ghenaemt Enchiridion ad Laurentium. Wt dit oude gebruyck hebben de biechten ende voldoeninghen die heden ghewoonlick zijn / haren oorspronck ghenomen. Sy zijn voorwaer een adderen ghebroetsel / die ghemaeckt hebben / dat van dese goede wijse niet selfs eenighe schaduwe en is overgebleven. Ick weet dat de oude somtyts hardtachtich spreken: ende (gelijck ick boven ghesept hebbe) ick en versake niet dat sy mogelick daer in gefeylt hebben: maer dat met weynighe smetkens besprengt was / dat wordt gheheel ontreynicht / dewyle het met sulcker menschen onghewasschen handen wort gehandelt. Ende ist datmen sal met de authoriteyt der ouden stryden / wat oude zijnt doch die sy ons in de hant steken? De meeste deel der sententien daer mede Lombardus haer capiteyn eñ hooftman sijnen te hoope ghelapten boeck vervult heeft / zijn upt sommigher onwijser Monicken raserien gheplucket / die onder den naem Ambrosij / Hyeronimi / Augustini / ende Chrysostomi gelesen worden: gelijck hy in de tegenwoordighe handelinghe bynae al dat hy seyt / ghenomen heeft upt dē boeck Augustini de pœnitentia, de welcke is door eenen onwetenden eñ ongeschickten Schrijver beyde upt goede eñ quade Autheuren te hoope ghelapt / eñ draecht wel dē naem Augustini: maer is sulck dat hem niemant die middelmatich geleert ware / en soude gheweer-

Want van de voldoeningen hebben sy alsoo ghesproken / dat het schijnt / dat op dien tyt / de voldoeninghen op den vrede der kercken ende niet op den throon Gods ghesien hebben.

Cap.65. Citatur in decret. cap. in actione de pœnit. dist. 1.

Tghene dat van ettelicke duyster en de onwijselick van den onbekenden Monicken is voortghebracht hebbē de School-leeraers seer qualick upt ghelept.

ghewaerdigen voor sijne te bekennen. Ende dat ick hare ongheschickte beuselinghen niet seer scherpsinnichlick en ondersoecke/ dat moetẽ my de Lesers vergheven/ dat ickse niet en wil daer mede beswaren noch vermoeyen. Het en soude my voorwaer niet seer arbeydelick/ ende nochtans behaechlick zijn/ het ghene dat sy dus langhe voor heylige verborghentheden gheprcesen hebben/ met seer groote schande voor ooghen te stellen: maer dewijle mijn voornemẽ is vruchtbaerlick te leeren/ soo late ick sulcks varen.

Het v. Capittel.

Van de vervullinghen ende hulpen die sy by voldoeningen stellen, te weten, van Aflaten ende van den Vaghevyere.

De leere van de voldoeninghe is een moeder der aflaten.

Hare beschrijvinghe

Ende

Ydelheyt,

WT dese leere der voldoeninghe spruyten alle aflaten. Want dat in onse macht niet en is te voldoen/ dat wort (ghelijck sy clappen) hier mede voldaen. Ende sy comen tot sulcke raserie/ dat sy seggen dat de aflaten zijn een uytdeelinge der verdiensten Christi ende der Martelaren/ de welcke de Paus door sijne Bullen deylt. Ende hoewel sy meer niescruyt dan argumenten weerdich zijn/ soo dat het niet seer noodich en is arbeyt te doen om soo beuselachtighe dwalinghen te wederlegghen/ de welcke met veel geschuts gheslaghen zijnde/ beginnen van selfs te verouden eñ te vervallen/ nochtans dewijle een corte wederlegginge sal sommighen ongheleerden meer nut zijn/ soo en wil ickse niet achter laten.

Niet teghenstaende dies/ soo hebben sy langhe ghedueert/ ende uyt wat oorsake.

Ende voorwaer dat de aflaten soo lange zijn gesont ghebleven/ eñ in soo groote ende rasende dertelheyt zijn soo lange ongestraft geweest/ daer uyt machmen sien in wat dieper nacht der dwalingẽ de menschen sommige eeuwen lanck zijn versoncken geweest. Sy saghen dat sy van den Paus ende sijne Bulledraghers opentlick eñ claerlick bespot wordẽ: dat groote geltfeesten ende marctẽ van de salicheyt haerder zielen ghehouden worden/ dat de prijs der salicheyt weynige penninckskẽs geweerdeert wert/ dat gheen dinck voor niet te crijgen en was: dat sy met desen schijn ghesnuyt worden door de offerhanden/ waer mede hoeren/ ruffianen/ ende brasserien souden schandelick ghehouden worden: dat de opperste vercondighers der aflaten/ de opperste verachters waren: dat die ongheschickte beeste dagelijcx met grooter eñ rasender dertelheyt in ghewelt eñ overdaet voort ginck/ ende dat daer gheen eynde en wert/ dat daer altijts nieu loot gebracht/ ende nieu gelt uytghelockt wert.

De aflatẽ zijn ghetuyghen van godloose giericheden des Roomschen Paus: ende van de grouwelicke blintheyt daer mede de Christenheyt eertijts gheslaghen is.

Nochtans ontfinghen sy de aflaten met grooter eerweerdicheyt/ sy aenbadense ende cochtense: ende de gene die onder ander menschẽ scherper sagen/ die meynden nochtans dat sulcx een Godsalich bedroch was/ waer mede sy mochten met eenich voordeel bedrogẽ worden. Ten laetsten als de werelt heeft een weynich wijsheyts aenghenomen/ soo hebben de aflaten begonnen cout te worden/ ende verbriesen oock lancx so meer tot dat sy gantschelic verswindẽ.

De beschrijvinghe der aflaten nae der Sophisten meeninghe.

2 Maer dewijle vele die het vuyl ghewin/ bedroch/ dieverie ende rooverie sien (daer mede de aflaetgevers ons dus lange beguychelt hebben) nochtans de fonteyne ende den oorspronck der godloosheyt niet en aenmercken: soo ist noodich te kennen te gheven niet alleenlick hoedanich de aflaten zijn/ maer oock wat sy enckelick zijn als alle smette daer afghewischt is. Sy noemense den schat der kercken/ ende de verdiensten Christi/ ende der Apostelen/ ende Martelaren. Ende de grondelicke bewaringhe deser schuere/ schrijven sy den Roomschen Pause toe/ in des welckes macht de uytdeelinghe sulcker grooter goederen soude zijn/ soo dat hy selve die mach gheven/ ende het recht om te geven anderen bevelen. Hier uyt comt somtijts volcomen aflaet van den Paus/ somtyts aflaet voor sekere jaren: van de Cardinalẽ hondert dagen: van de Bisschoppen veertich daghen.

Wat sy in der waerheyt zijn/ ende de wederlegginghe sulcker goddeloosicheyt/ is met sevenderley plaetsen der Schriftueren bevesticht.

Maer op dat ick de aflaten oprechtelick beschrijve/ sy zijn een ontheyliginge des bloets Christi/ ende een spot des duyvels/ om het Christen volck van de ghenade Gods/ eñ van den leven dwelck in Christo is/ af te leyden/ ende van den wech der salicheyt af te wenden. Want hoe machmen schandelicker het bloet Christi ontheylighen/ dan alsmen versaeckt dat het ghenoechsaem is tot verghevinge der zonden/ tot versoeninge ende tot voldoeninghe/ ten zy dat sijn ghebreck (ghelijck oft uytgheteert ende verdorret ware) door andere dinghen vervult ende voldaen worde? De Wet ende alle Propheten (seyt Petrus) geven Christo ghetuygenisse datmen moet door Christum verghevinghe der zonden ontfanghen: maer de aflaten gheven verghevinghe der zonden door Petrum ende Paulum/ ende de Martelaren. Actor. 10.43.
Het bloet Christi (seyt Joannes) reynicht ons van zonden: Maer de aflaten maken het bloet der Martelaren/ de afwasschinghe der zonden. 1. Joan. 1.7.
Christus (seyt Paulus) die gheen zonde en wiste/ is voor ons geworden zonde (dat is voldoeninghe voor de zonde) om dat wy souden worden rechtveerdicheyt Gods in hem: maer de aflaten stellen de voldoeninghe der zonden in het bloet der Martelaren. 2. Cor. 5.21.
Paulus riep ende betuychde den Corinthen dat Christus alleẽ voor hen ghecruyst ende ghestorven is: maer de aflaten vercondighen dat Paulus ende andere voor ons ghestorven zijn. 1. Cor. 1.13.
Hy seyt erghens dat Christus heeft de gemeynte door sijn bloet vercregẽ: maer de aflaten stellen eenen anderen prijs der vercrijginge in het bloet der Martelaren. Actor. 20.28.
Christus heeft de ghene die gheheylicht zijn/ met een eenighe offerhande eeuwichlick volmaeckt/ gelijck Paulus seyt: maer de aflaten roepen hier teghen dat de heylichmakinghe wordt door de Martelaren volmaeckt/ de welcke anders niet en souden ghenoechsaem zijn. Hebr. 10.14.
Joannes seyt dat alle de Heyligẽ hare cleederẽ hebben in het bloet des Lams gewasschen: maer de aflaten leeren de cleederẽ wasschen in het bloet der Heyligen. Apoc. 7.14.

Item/ met het clare ghetuyghenis van Leo den Roomschen Paus. Epist 81.

3 Vã desen kerck-roof schrijft Leo de Roomsche Bisschop seer wel teghen de Palestijnen/ seggende: † Hoewel veler Heyligen doot is dierbaer geweest voor het aenschijn des Heeren/ soo en is nochtãs niemant onder hen ontschuldich gedoodt gheweest tot een versoeninghe der werelt. † Psal. 116.15.
De rechtveerdighe hebben Croonen ontfangen/ maer niet gegeven: ende van de sterckheyt der gheloovighen zijn exempelen der lijdtsaemheyt/ maer niet gavẽ der rechtveerdicheyt ghecomen. Want haer doot is hen eyghen gheweest/ noch en hebbẽ geens anders mans schult met haer eynde betaelt: want daer is een gheweest/ namelic de Heere Christus/ in dẽ welcken wy alle gecruyst/ alle gestorven/ begraven ende verweckt zijn. Welcke sententie hy ergens wederom verhaelt heeft/ gelijck sy der ghedachtenisse weerdich was. Epist. 95.

Den welcken Augustinus toestemt. Tract. in Ioan. 84.

Men conde voorwaer niet claerders begeerẽ om dese godloose leere te doorsteken: nochtans spreeckt oock Augustinus alsoo bequamelic in het selve gevoelen/ seggende: Hoewel wy broeders voor onse broeders sterven/ soo en wort nochtans gheens Martelaers bloet tot verghevinghe der zonden ghestort/ dat heeft Christus voor ons gedaen: eñ niet om dat

wy't souden nae doen/ maer om dat wy souden daer mede verblyden/ daerom heeft hy't ons ghedaen. Item ergens: Gelijck de Sone Gods alleen is des menschen sone ghewordẽ om dat hy ons soude met hem kinderen Gods maken: alsoo heeft hy alleen/ niet quaets verdient hebbende/ de straffe voor ons aengenomen/ om dat wy door hem souden sonder goede verdiensten de onverdiende ghenade vercrijgen.

Lib. ad Bonif. 4. cap. 4.

Voorwaer hoewel gheheel haer leere is van grouwelicke lasteringe ende kerckroof te hoope geschraept/ soo is nochtans dit boven andere een wonderlicke eñ ongeschickte lasteringe.* Sy mogẽ bekennẽ of dit niet hare leere en is: Dat de Martelaers door haer doot meer gedaen eñ verdient hebben/ dan hen noodich was: ende dat sy soo groote overvloedichheyt der verdiensten gehadt hebben/ dat die oock conden op andere vloeyen. Dat dan soo groot een goet niet te vergeefs en zy/ dat haer bloet vermengt wort met dẽ bloede Christi/ ende dat uyt dese beyde een schat der Kercken gemaeckt wort tot vergheving e ende voldoeninghe der zonden.

Dies niet tegenstaende/ soo ist dat de Paepsche leeraers haer onderstaen de grouwelicke lasteringhe van dese aflaten oock met de authoriteyt der Apostelen/ te beschermen.

* Der Papisten leere.

Ende datmen alsoo verstae dat Paulus seyt: Ick voldoe in myn lichaem het gene dat den lydẽ Christi gebreeckt voor sijn lichaem/ het welcke is de Ghemeynte. Wat is dit anders dan Christo sijnen naem laten/ ende hem een gemeyn santken maken/ soo dat hy onder den hoop der sancten nau bekent wort? Het betaemde dat dese alleen/ alleen (segghe ick) ghepredickt/ alleen voor gestelt/ alleen genaemt/ alleen aengesien worde/ alsmen handelt van vergheving e/ versoeninge ende voldoeninge der zonden te ghecrijgen.

Colos. 1. 24.

Maer laet ons hare onvolmaeckte argumenten hooren. Laet het bloet der Martelaren tot gemeyn voordeel der kercken gebruyckt worden/ op dat het niet sonder vrucht uytgestort en worde.

Der Papisten argument.

Ist dan also (was dat gheen vrucht dat sy door hare doot God verclaerden) dat sy sijn waerheyt met haer bloet versegelden? dat sy door de verachtinghe des tegenwoordigen levens betuychden dat sy een beter leven sochten? dat sy door haer stantvasticheyt het gheloove der Ghemeynte bevestichden/ ende der vyanden hartneckicheyt braken? Maer dit ist/ te weten/ sy en bekennen gheen vrucht/ ist dat Christus alleen de versoener is/ ist dat hy alleen is voor onse zonden gestorven/ ist dat hy alleen is voor onse verlossinghe gheoffert.

D'eerste antwoort.

Sy seggen/ hadden Petrus ende Paulus op hare bedden ghestorven/ sy souden niet te min de croone der overwinninge vercregen hebben. Nu dat sy tot den bloede gestreden hebben/ en betaemt het der rechtveerdicheyt Gods niet sulcx onvruchtbaer te laten. Maer can God de eere in sijne dienstknechtẽ niet vermeerẽ nae de mate sijner gavẽ? Eñ de Gemeynte heeft int ghemeyn ghenoech groote nutticheyt daer uyt als sy door der Martelarẽ triumphe wort tot yvericheyt om te strijdẽ ontstekẽ.

Wederlegginge van een tegenwoordighe.

4 Ende hoe booselick verdraeyen sy de plaetse Pauli/ daer hy seyt " dat hy in sijn lichaem vervult/ dat in het lijden Christi ghebrack? Want dat ghebreck ende die vervullinghe en verstaet hy niet van den wercken der verlossinghe/ voldoeninghe/ ende versoeninge/ maer van de verdruckinghen daer mede de leden Christi/ te weten/ alle de gheloovighe moeten geoeffent worden/ soo lange sy in dit vleesch sullen leven. Soo seyt hy dan dat des lijdens Christi dit noch is over ghebleven/ dat hy eenmael in hem selven gheleden hebbende/ dagelicx lijdt in sijne leden. Die eere geweerdicht Christus ons te doen/ dat hy onse verdruckingen rekent ende acht de sijne te zijne.

De tweede antwoort op de plaetse des Apostels/ die de Aflaet-beschermers booselick verdraeyen.

" Colos. 1. 24.

Ende dat Paulus daer by stelt: Voor de Ghemeynte: daer mede en verstaet hy niet voor de verlossinghe/ ofte versoeninge/ ofte voldoeninghe der Ghemeynte: maer voor de stichtinge ende voortganck. Ghelyck hy ergens seyt dat hy alle dinck lijt om der uytvercorenẽ wille/ op dat sy de salicheyt vercrygen/ de welcke is in Christo Jesu. Ende tot de Corinthen schrijft hy/ dat hy alle de verdruckingẽ die hy leedt/ geleden heeft tot haerder vertroostinge ende salicheyt. Eñ terstont leyt hy daer hem selven uyt/ als hy seyt dat hy is ghemaeckt een dienaer der Ghemeynte/ niet tot versoeninge/ maer nae de bedieninge die hem bevolẽ was om het Euangelium Christi te prediken.

Bewijs des selver antwoorde/ ghenomen uyt het vergelycken van andere plaetsen.

2. Tim. 2. 10.

2. Cor. 1. 6.

Ist dat sy noch eenẽ anderen uytlegger begeeren/ soo mogen sy Augustinum hoorẽ/ daer hy seyt: * Het lydẽ Christi is in Christo alleẽ als in den hoofde: in Christo ende de Ghemeynte/ als in den gheheelen lichame. Waer uyt Paulus een lidtmaet zynde/ seyt: Ic vervulle in myn lichaem dat den lydẽ Christi ghebreeckt. Daerom ist dat ghy soo wie dit hoort/ onder de leden Christi zijt/ soo heeft den lyden Christi gebroken al wat ghy lydt van de ghene die geene lidtmaten Christi en zijn. Ende waer toe het lyden der Apostelen dient dat sy voor de Ghemeynte aen nemen/ dat leyt hy ergens uyt: Christus is my een deure tot u/ wãt ghy zyt de schapen Christi door sijn bloet vercreghen: bekent uwen prijs de welcke niet en wort van my ghegheven/ maer wort door my ghepredickt. Daer nae seyt hy: Ghelijck hy sijn ziele ghegeven heeft/ alsoo moeten wy oock onse zielen voor onse broeders gheven/ om vrede te stichtẽ/ om het geloove te bevestigen. Dus verre Augustinus.

Item uyt Augustinus ghetuyghenisse de welcke Paulum verclaert.

* In Psal. 19.

Tract. in Ioan. 47.

1. Joan. 3. 16.

Het zy verre dat Paulus soude gemeynt hebben/ dat den lyden Christi yet ghebrack/ soo veel alle rechtveerdicheyt eñ volheyt der salicheyt ende des levens aengaet: ofte dat hy soude hebben willen yet daer toe stellen/ dewijle hy so claerlick eñ grootelick vercondicht/ dat de overvloedicheyt der ghenade door Christum met sulcke mildicheyt is uytghestort/ dat sy alle de cracht der zonde is verre te boven gegaen. Door dese alleen zijn alle de heylighen salich ghewórden/ ende niet door de verdienste haers levens ofte doots/ ghelyck Petrus betuycht: so dat die soude Gode ende Christo versmaetheyt aen doen die eeniger Heyligen weerdicheyt soude ergens in stellen dan in de barmherticheyt Gods alleen. Maer waer toe blyve ick langher in dese sake ghelyck of sy noch duyster ware/ dewijle sulcke ongheschickte dinghen voor ooghen stellen/ is overwinnen.

Uyt andere plaetsen des Apostels/ die het voorneme des knechts Gods ons openen.

Rom. 5. 15.

Actor. 15. 11.

5 Ende op dat wy sulcke grouwelen voorby gaen/ wie heeft den Paus ghelcert de ghenade onses Heeren Jesu Christi in pergament ende loot besluytẽ/ de welcke de Heere wilde door het woort des Euangely uytgedeelt hebben? Voorwaer het Euangelium Gods moet leugenachtich zyn/ of de aflaten. Want dat Christus met alle overvloedicheyt der hemelscher goedẽ/ met alle sijne verdiensten/ met alle sijn rechtveerdicheyt/ wijsheyt/ ende ghenade ons wort sonder eenige uytneminge/ door het Euangelium voor gestelt/ dat betuycht Paulus als hy seyt: dat het woort der versoeninghe is den Dienaren te bewaren ghegeven/ op dat sy dese wijse van bootschappen bedienen/ ghelijck of Christus door hen vermaende: Wy bidden u laet u met God versoenen. Den genen die geen zonde en wiste/ heeft hy voor ons zonde ghemaeckt/ op dat wy de rechtveerdicheyt Gods worden in hem. Eñ wat de ghemeynschap Christi vermach/ de welcke

De godloose begheerte des schandelicken ghewins by den Roomschen Paus wort wederleyt.

2. Cor. 5. 18.

1. Cor. 1. 17.

welcke (ghelijck de selve Apostel betuycht) ons wort in den Euangelio voor ghestelt om te gebruycken/ dat weten de gheloovighe. Maer de aflaten hierentegen nemen eenich deel der ghenade uyt des Paus kiste / scheurent af van den woorde Gods/ende hechtent aen loot ende pergament/ en oock aen eenige plaetse. Ende ist dat yemant den oorspronck soeckt / dit misbruyck schijnt hier uyt gecomen te zijn. Voortijden doe den ghenen die penitentie deden/ swaerder voldoeningen opghelecht werden dan een yeghelick conde dragen/ soo hebben de gene die gevoelden dat sy boven mate met hare bevolen penitentie geladen waren/verlichtinge van de ghemeynte begeert. En de verlichtinge die sulcken geschiede/ wert aflaet ghenaemt. Ende als sy de voldoeningen die de menschen aen gingen / hebben tot God getrocken/ ende geseyt hebben dat het vergeldingen waren daer mede de menschē hen selven af cochten van Gods oordeel/ soo hebben sy oock mede de aflaten daer toe ghetrocken dat sy versoen-middelen waren / waer door wy mochtē van verdiende straffen verlost worden. Ende de lasteringhen die wy verhaelt hebben/ hebbē sy met sulcke onbeschaemtheyt gedicht/ datse niet en connen eenich deckspaen hebben.

Der aflaten oorspronck.

Oorspronck der aflaten.

6 Nu dat sy ons oock met haren Vagevyere niet moeyelick en zijn/ het welcke met desen bijle ghebroken / te neder gheworpen/ ende gantschelick van den fondamente aen omme gestort is. Want ick en ghevoele niet met sommige die achten datmen behoort in desen deele door de vingheren te sien/ende de meldinghe des Vagevyers voorby te gaen/ uyt de welcke (gelijck sy seggihen) strangen strijt/ende weynich stichtinghe comen can. Ick soude voorwaer oock selve seggen datmen behoort sulcke beuselinge te vergheten ende voorby te gaen/ten ware dat sy die voor ernst achteden. Maer dewijle het Vaghevyere uyt vele lasteringhen ghemaeckt is/ ende dagheliicx met nieuwe lasteringhen versterckt wort/dewijle het vele en sware ergernissen verweckt: soo en moetmen voorwaer niet door de vingeren sien. Men hadde mogelick eenen tijt lanck mogen door de vingeren sien dat het buyten Gods woort door curieuse en stoute lichtveerdicheyt gedicht was/datmen daer van geloofde/ick en weet niet door wat openbaringen die door duyvels listen ghedicht zijn: dat tot bevestinghe daer van sommighe plaetsen der Schriftuere onwijselick verdraeyt warē. Hoewel de Heere en lijdt niet dat der menschen stoutichheyt alsoo tot de verborgentheyt sijnder oordeelen doorbreke : ende heeft strengelick verboden sijn stemme te verachten/ende de doodē van der waerheyt te vraghen: noch en laet niet toe dat sijn woordt soo ongodlick besmet worde. Nochtans laet ons toelaten dat alle die dingen hadden moghen eenen tijt geleden worden/ als dinghen daer niet veel aen gelegen ware: maer als de versoeninghe der zonden ergens gesocht wort dan int bloet Christi / ende als de voldoeninghe elders toe ghetrocken wordt/ soo is het swijghen seer sorghelick. Daerom moetmen niet alleenlick met stercker stemme/ maer oock met stercker kele/ende met stercke zijden roepen dat het Vaghevyer een doodlicke gedichtsel des duyvels is / waer door het cruyce Christi verydelt/ de barmherticheyt Gods onverdraghelick besmadicht/ ende onse gheloove ghecrenckt ende ommeghestooten wordt. Want wat noemen sy Vaghevyer/ anders dan een voldoeninghe die de zielen der dooden nae den doot doen voor hare zonden? soo dat het van de onderste wortelen aen/terstont wort ommegestooten/so haest als de meyninge der voldoeninge is te neder ghewo rpen. Ist dat het in de naeste voorleden handelinghe meer dan openbaer is/ dat het bloet Christi is de eenige voldoeninghe/versoeninghe ende reyninghe voor de zonden der gheloovigen / wat can het Vagheyver anders zijn dan enckel ende grouwelicke lasteringe teghen Christum? Ick gae de grouwelicke kerckroovē voorby/ door de welcke het dageliicx beschermt wort/ en ergernisse in der Religie maeckt/ ende andere ontellicke vele dingē die wy siē uyt sulcker fonteyne der godloosheyt gecomen te zijne.

Van den Vagheyver.

Die noodighe ondersoeckinge des verdichten Papistischen Vagevyers.

D'eerste reden is ghenomen uyt de aenmerckinghe der saken selfs.

De tweede reden is ghenomen van de authoriteyt Gods.
Deut 18.11.

De derde reden is genomen uyt de aenmerckinghe van de verdiensten Christi/ die door sulcke versieringhe, te niete ghedaen wort.

Wat het Vaghevyer zy.

De vierde reden wort genomen van de goddeloose dinghen / die uyt dese fonteyne vloeyē.

7 Het is nochtans noodich hen de plaetsen der Schriftuere uyt de handen te slaen / die sy pleghen valschelick ende verkeerdelick uyt de Schriftuere te nemen. ‡ Als de Heere (seggē sy) betuycht * dat de zonde in den heyligen Gheest niet en sal vergeven worden/ noch in dese/ noch in de toecomende werelt / daer mede geeft hy te kennen dat sommighe zonden in de toecomende werelt vergheven worden. Maer wie en soude niet sien dat de Heere daer spreeckt van de schult der zonde? Ende ist dat het alsoo is / wat gaet dat haer Vagheyver aen/ dewijle sy niet en versaken/ dat de schult der zonden die daer gestraft worden/in het teghenwoordighe leven vergheven wort? Nochtans op dat sy ons niet langer tegen en spreken/soo sullen wy een claerder wederlegginge geven. Doe de Heere wilde sulcker schandelicker boosheyt alle hope der vergevinghe benemen/ soo en was het hem niet genoech te segghen dat sy nemmermeer en soude vergeven worden: maer om de sake te swaerder te maken: heeft hy een deelinghe gemaeckt/ waer mede hy verbaet heeft dat oordeel dat eens yeghelijcx conscientie gevoelt in dit leven/ende dat uyterste oordeel dat opentlic sal in de wederopstandinghe ghegheven worden / ghelijck of hy seyde: Wacht u voor de boose wederspannicheyt ghelijck door seer seker verderf. Want wie dat ghegeven licht des Gheests willens arbeyt uyt te blusschen / die en sal in dit leven dat den sondaren tot bekeeringhe ghegheven is/ gheen vergh evinge ghecrijghen/ noch ten laetsten dage/ in welcken de lammeren sullen door de Enghelen Gods van de bocken ghescheyden/ ende het rijcke der hemelen van alle ergheruisse ghesuyvert worden. Boven desen brenghen sy de parabel voort uyt Mattheo/daer hy seyt: Hebt vrede met uwe wederpartie: op dat hy u niet te eenighen tijde den richter over en gheve/ende de richter den dienaer/ende de dienaer der gevanckenisse/waer ghy niet en sult connē uyt comen/ tot dat ghy het laetste penninckxkē betaelt hebt. Ist dat in dese plaetse de richter beteeckēt God/ de wederpartie den duyvel/ de dienaer den Enghel / ende de ghevanghenisse het Vagheyver/ soo sal ick my gheerne overwonnen gheven. Maer ist dat het eenen yegelicken openbaer is/ dat Christus om te crachtichlicker de sijne tot goede eendrachticheyt te vermanen / daer heeft willen te kennen gheven in hoe veel perijckels ende quaets die hen worpen/ die liever hebben hartneckichlick het uyterste recht te versoecken/ dan gherechtichlick ende goedichlick te handelen: ick bidde u/ waer sal het Vagheyver ghevonden worden?

Verclaringe der Schriftuerlicker plaetsē/ welcke inghevoert worden tot bescherminge van't Vagheyver.

‡ 1. Van de zonde/ die noch in dese/ noch in de toecomende werelt vergeven wordt: waer uyt sy besluyten/ dat sommighe souden in de toecomende werelt vergeven worden.
* Mat.12.32
Marc.3.28.
Luc.12.10.

Matt.5.25.

2. Van de betalinghe des laetsten penninck.

8 Sy soecken een argument in de woorden Pauli/daer hy betuycht ‡ dat de knyē der gener die in den hemel/op der aerde/ende onder de aerde zijn/ voor Christo buygen. Want sy houden voor seker dat de ghene die onder de aerde zijn/ niet en mogen ghenomen worden voor de gene

3. Van het buyghen der knyen der gener die onder der aerden zijn.
‡ Phil.2.10.

die in de eeuwige verdoemenisse geworpen zijn.
Soo moetent dan de zielen zijn die in het Va-
gevyer in pijne zijn. Sy en souden niet seer qua-
lick argumenteren waert dat Paulus met die
knyebuyginghe de waerachtige oeffeninge der
Godsalicheyt beduyde: maer dewijle hy slech-
telick leert dat Christo is de heerschappie ghe-
gheven door de welcke alle creatueren moeten
onderworpen worden / waerom en machmen
niet by de helsche ofte die onder de aerde zijn / de
2.Pet.2.4. Jude 6. Jac.2.19. duyvelen verstaen / de welcke voorwaer sullen
voor den richtstoel des Heeren gestelt worden/
ende met verschrickinghe ende bevinghe haren
richter bekennen? Alsoo leyt Paulus selve er-
Rom.14.10. ghens de selve prophetie uyt/seggende: Wy sul-
len alle voor den richtstoel Christi gestelt wor-
Jere.45.23. den/ Want daer is gheschreven: Jck leve/ alle
knye sal voor my buyghen / etc. Maer men
mach (segghen sy) het ghene dat in de openba-
ringhe Joannis staet / alsoo niet uytlegghen/
Apoc.5.13. daer Joannes seyt: Ende alle creatuere die in
den hemel/ende op der aerde/ ende onder de aer-
de/ ende in de zee is/ ende al wat daer in is/ heb
ick hooren seggen: Den genē die op dē Throon
sit/ ende den Lamme/zy lof/ ende eere/ ende eer-
lickheyt / ende macht van eeuwicheyt tot eeu-
wicheyt. Jck bekenne wel dat dit niet en mach
alsoo uytgeleyt worden: maer hoedanige crea-
tueren meynen sy dat hier verstaen worden?
Want het is meer dan seker dat daer oock de
creatueren die sonder verstant ofte reden / ende
oock die sonder levē zijn/ verbaet worden. Waer
Psal.18. mede niet anders betuycht en wort/ dan dat al-
le deelen der werelt van het opperste der heme-
len aen/ tot het diepste der aerde toe/ de eerlick-
heyt haers Scheppers na haer mate ende wij-
2.Mach.12.43. se vertellen. Dat sy uyt de historie der Macha-
Van Jude Machabei exempel / de welcke nae Jerusalem sendt een offerhande voor de dooden. been voortbrengen/ dat en sal ick niet gheweer-
digen te beantwoorden/ op dat ick niet en schij-
ne dat boeck in het ghetal der heyliger boecken
te stellen / maer Augustinus neemt dat boeck
aen. Maer hoe? * De Schriftuere der Macha-
been (seyt hy) en achten de Joden niet gelijck de
* Contra secund. Gaudent. Epist. cap.22. Wet / de Propheten/ ende Psalmen/ den wel-
ken de Heere als synen ghetuyghen ghetuyghe-
nisse gheeft/ segghende: Het moeste al vervult
Luc.24.44. worden dat geschreven is in de Wet/ende Psal-
men/ ende Propheten van my. Maer sy is niet
onprofijtelick van de Ghemeynte ontfanghen/
ist datmense matichlick ende soberlick leest ende
hoort/ etc. Ende Hyeronimus leert recht uyt/
dat haer autoriteyt niet en deucht om eenighe
leere daer door te bevestigen. Ende uyt dat oude
boecxken dat onder den naem Cypriani uyt ge-
gaen / ende ghenaemt / De expositione Sym-
boli, ist openbaer dat dese historie der Macha-
been gheen plaetse en heeft in de oude kercke ge-
hadt. Maer wat strijde ick hier te vergheefs?
ghelijck of de autheur selve niet ghenoech en be-
wese hoe veel men hem moet toe schrijven / de-
2.Mach.15.39. wijle hy in het eynde begeert datment hem ver-
ghevc/ ist dat hy yet niet recht gheseyt en heeft.
Voorwaer die bekent dat synen geschriften ver-
ghevinge noodich is / die roept dat sy gheene
woorden des heylighen Gheests en zijn. Boven
desen en wordt de godsalicheyt Jude om gheen
ander dinck ghepresen/dan om dat hy vaste ho-
pe hadde van de laetste wederopstandinge/ als
hy voor de doode offerhāde sandt te Jerusalem.
Want dat Judas dede/dat en treckt de schrijver
der historie niet tot eenen prijs der verlossinge/
maer om dat sy met de andere gheloovighe die
voor haer vaderlandt/ ende voor de religie ghe-
storven waren / souden des eeuwighen levens
deelachtich zijn. Die daet en was niet sonder
superstitie ende verkeerde yverichcyt: maer die
zijn meer dan dwaes die dese offerhāde der Wet
noch tot ons trecken/ daer wy weten dat de of-
ferhanden die doe gebruyckt worden/ zijn door
de comste Christi gheeyndicht.

9 Maer sy hebben eenen overwinlicken door- 5. Van het vyer / dat door een yegelijcks werck gheproeft wort.
slach in Paulo die niet lichtelick en sal ghebro-
ken worden / daer hy seyt: † Jst dat yemant op
dit fondament timmert/ gout/ silver/ costelicke
† 1.Cor.3.12. steenen/ hout / hoy/ stoppelen: hoedanich eens
yeghelijcx werck zy / dat sal de dach des Heeren
openbaren: dwelc sal in het vyer ontdeckt wor-
den : ende het vyer sal beproevē hoedanich eens
yeghelijcx werck is. Jst dat yemandts werck
verbrant/die sal schade lijden/maer hy sal salich
wesen: maer ghelijck door het vyer. Wat vyer
can dit zijn/ segghen sy/ anders dan het Vaghe-
vyer/ door het welcke de onreynicheyt der zon-
de afghewischt wort / op dat wy ghereynicht
Der ouden Theologanten meyninghe. zijnde / in het rijcke Gods comen. Maer vele
oude hebben gheacht dat dit een ander vyer zy/
te weten/de verdruckinghe ofte het cruyce/door
Chrysostenus/ Augustinus/ ende andere. het welcke de Heere de sijne ondersoeckt/ op dat
sy niet in de onreynicheden des vleeschs en ru-
sten: ende dat ghevoelen is veel meer der waer-
heyt gelijck dan het ghedichtsel van den Vage-
vyere. Hoewel ick en ghevoele oock niet hen
niet: want ick meyne een veel sekerder ēn claer-
der verstant deser plaetse ghecregen te hebben.
Antwoort/ welcke die teghensprekers tot ongheschickte dinghen bringt. Maer eer ick dat voortbrenghe / wilde ick wel
dat sy my antwoorden/ of sy oock meynen dat
de Apostelen ende Heylighen alle hebben moe-
ten door het Vagevyer gaen. Jck weet wel dat
sy sullen segghen/ Neen. Want het soude veel te
seer tegen reden zijn dat die souden hebben moe-
ten ghereynicht worden / der welcker verdien-
sten (gelijck sy droomen) boven maten tot alle
de leden der Ghemeynte overvloeyen. Maer de
Apostel betuycht dat / want hy en seyt niet dat
sommigher/maer dat aller menschen werck sal
Dit selve wort met het getuygenisse van Augustino bevesticht. beproeft wordē. Ende dit en is niet mijn/ maer
Augustini argument/die alsoo haer uytleggin-
ghe bestrijt. Ende (dwelck meer tegen reden is)
hy en seyt niet dat sy sullen door het vyer gaen
Enchirid. ad Laurent. 68. om allerley wercken: maer dat sy de Gemeynte
met seer groote ghetrouwicheyt ghesticht heb-
bende / sullen loon ontfanghen als haer werck
Des Apostels meyninghe. sal door het vyer ondersocht zijn. Ten eersten
sien wy dat de Apostel een oneyghen wijse van
spreken ghebruyckt heeft/ als hy de leeringhen
die uyt der menschen hooft ghedicht zijn / heeft
hout/hoy/ ende stoppelen genoemt: De oorsa-
ke deser oneygen ende figuerlicke sprake is licht
om te sien/ te weten/ ghelijck het hout terstont
verteert wort ēn vergaet als het is aen het vyer
geworpen/dat alsoo der menschen leeren niet en
sullen connen blijven als sy sullen ondersocht
worden. Nu/dat sulcke ondersoeckinge van den
Gheest Gods comt / dat en is niemande ver-
Wat het vyer op die plaetse beteyckent. borghen. Daeromme om den loop deser wijse
van spreken te vervolghen/ ende de stucken met
behoorlicke vergelijckinge onderlinge te schic-
ken/ heeft hy de ondersoeckinghe des Gheests/
ghenaemt vyer. Want gelijck gout ende silver/
hoe het het met den vyere versocht wort/ so veel
te sekerder bewijs sijnder goetheyt ende suyver-
heyt uyt geeft: alsoo oock de waerheyt des Hee-
ren/ hoe sy strenghelicker wort met gheestelicke
ondersoeckinghe overleyt/ soo veel ghecrijcht sy
Een claere uytlegginge van dese ghelijckenisse. te grooter bevestinge haerder autoriteyt. Ghe-
lijck hout/ hoy/ ende stoppelen aen het vyer ge-
leyt / haestelick bevanghen ende verteert wor-
den : alsoo oock der menschen vonden die door
het woort

het woort des Heeren niet bevesticht en zijn/ en connen de ondersoeckinge des Gheests niet verdraghen / maer vallen ende vergaen terstont. Somma / ist dat de versierde leeringhen / met hout/hoy/ende stoppelen vergheleken worden/ om dat sy als hout / hoy/ ende stoppelē van den vyere verbrant/ende te niete gemaeckt worden: ende niet te niete ghedaen/ noch wech genomen worden / anders dan door den Gheest des Heeren: soo volcht hier uyt dat de Gheest dat vyer is/ van den welcken sy sullen beproeft worden: des welcken beproevinghe Paulus noemt den dach des Heeren / door een ghewoonlick ghebruyck der Schriftuere. Wāt de dach des Heeren wort ghesept te zijne/ soo wanneer de Heere op eenighe wyse syn teghenwoordicheyt openbaert. Ende syn aenschijn licht dan aldermeest als sijn waerheyt haren schijn geeft. Nu is het ontwyfelick dat Paulus met het vyer niet anders ghemeynt en heeft dan de ondersoeckinghe ende beproevinge des heyligen Gheests. Maer hoe wordē die door dit vyer behouden/die schade lijden aen haer werck? Het en sal niet swaer zijn dit oock te verstaen/ist dat wy aenmercken van wat menschen hy spreeckt. Want hy straft de boumeesters der Ghemeynte die het rechte fondamēt houdende/ onbequame materie daer op timmeren: dat is / die van de voorneemste ende noodighe hooftstucken des gheloofs niet afwijckende/in mindere dingen die niet soo sorgelick en zijn/feylen/ hare gedichtselen in Gods woort vermenghende. Sulcke/ segge ick/ moeten schade lyden aen haer werck/ te weten/ als hare ghedichtselen uytgeroept worden: maer sy worden salich/ maer ghelijck door het vyer/dat is/niet dat haer dwalinghe ende onwetentheyt voor God prijselicken is: maer om dat sy door de ghenade ende cracht des heylighen Gheests daer van ghesuyvert worden. Daerom alle die de gulden suyverheyt des Godlicken woordts hebben met desen dreck des Vagevyers besmet/ die moeten aen haer werck schade lyden.

Wat dē dach des Heeren bediet.

Hoe sy door het vyer behouden worden/ die schade lijden aen haer werck.

10 Maer dit ghevoelen (moghen sy segghen) heeft van ouden tyde aen in de Ghemeynte geweest. Dese teghenworpinge wederleyt Paulus / dewijle hy bevint dat oock de menschen te sijnen tijde in dat gevoelen waren/ daer hy vercondicht dat alle die moeten aen haer werck schade lijden/ die in de stichtinge der Gemeynte yet stellen dat met den fondamēte niet wel over een en comt. Daerom als de tegensprekers my teghenworpen dat over duysent drie hondert jaren is een ghebruyck ende gewoonte geworden datmen soude voor de dooden gebedē doen: soo vraghe ick hen wederom door wat woort Gods/door wat openbaringhe/ende door wat exempel dat geschiet is? Want hier en zijn niet alleenlick gheene ghetuyghenissen der Schriftuere/ maer oock alle de exempelen der heyligen die daer gelesen worden/ en bewijsen niet sulcx. Daer zijn somtijts vele ende langhe verhalinghen van den rouwe ende den dienst der begravinghe: maer van gebeden en sult ghy daer niet het alderminste letterken sien. Maer hoe aen dese sake meer gelegen is/ soo veel te meer moeste sy verhaelt worden: ende selfs de oude die gebeden voor de dooden deden/ saghen dat sy hier in noch bevel Gods / noch behoorlick exempel hadden. Waerom hebbē sy dan bestaen yet sulcx te doen? Ick segge dat sy daer in menschen gheweest zijn / ende datmen daerom niet en moet nae volgen dat sy gedaen hebben. Want dewijle de geloovige gheen dinck en behooren te aengaen/ anders dan met sekerder conscientien/ ghelijck Paulus ghebiedt/ soo is dese sekerheyt voornemelick noodich in het ghebedt. Het is nochtans ghelooveliick dat sy door eenich dinck zijn daer toe beweecht gheweest: Te weten/ sy sochten wat waer door sy mochten haer droefheyt verlichten: ende het scheen onmenschelick te zijne datmen niet en soude eenich treecken der liefde den dooden bewijsen. Ende wy bevinden alle hoe seer des menschen aert tot dese ghesintheyt genegen is. Hier toe heeft oock de gemeyn gewoonte geweest als een fackel om den brant in veler menschen herten te ontsteken. Wy weten datmen by alle Heydenē ende te allen tijden heeft sekeren dienst voor de dooden gedaen/ende dat hare zielen zijn alle jaer besocht gheweest. Ende hoewel de duyvel heeft de dwase menschē met dese tooverie verstrickt/ soo heeft hy nochtans de oorsake om te bedriegen uyt eenen rechten gront ghenomen: te weten/ dat de doodt niet en is een verderf / maer een doorganck van dit leven tot het ander. Ende sonder twyfel dese superstitie sal oock de Heydenen voor den richtstoel Gods beschuldighen/te weten/dat sy geen achte ghehadt en hebben op het toecomende leven / het welcke sy beleden dat sy't ghelooft den. Nu om dat de Christenē niet en souden schijnen onachtsamer te zijne dan de Heydensche menschen/ soo hebben sy hen geschaemt geenē dienst noch liefde den dooden te bewijsen ghelijck of sy gheheel hadden te niete gheweest. Hier uyt is de onvoorsichtige neerstichheyt gecomen: want sy meynden dat het hen soude groote schande gheweest hebben/hadden sy in de begravinghe/ in maeltijden ende offerhanden / luy ende slap geweest. Ende dat uyt dese verkeerde navolginghe der Heydenen gecomen was/ dat is ondertusschen alsoo met nieuwe wasdommen vermeerdert gheweest/ dat de voorneemste heylicheyt des Pausdoms is den dooden die in pijn ende smerte zijn / te hulpe comen. † Maer de Schriftuere gheeft ons eenen anderen veel beteren ende vasteren troost / als sy betuycht dat de dooden salich zijn die in den Heere sterven. Ende sy stelt de oorsake daer by / segghende: Want van dien tijde aen rusten sy van harē arbeyt. Wy en moeten onser liefde die wy tot de dooden draghen/ soo veel niet toe laten/ dat wy souden daer door een verkeerde ghewoonte van bidden in de Gemeynte oprechten. Voorwaer soo wie een weynich wijsheyts heeft / die siet lichtelick dat al wat van deser sake by de oude gelesen wort/ is der ghemeyner gewoonte ende den onverstande des ghemeynen volcx toe ghegheven. Ick bekenne dat sy oock zijn tot dwalinghe ghetrocken: te weten / ghelijck onvoorsichtighe ghelooviçheyt pleecht der menschen herten van oordeel ende verstant te berooven. Hierentusschen met wat grooter twijfelinge sy de gebeden voor de dooden aenprijsen/ dat wort door het lesen haerder boecken bewesen. Augustinus verhaelt in de boecken der belijdinge/dat Monica syn moeder seer gebeden heeft/datmen soude haerder ghedachtich zijn in den dienst aen den altaer. Dit was een oude wijfsche begeerte/ de welcke de sone niet en beproefde met den reghel der Schriftuere: maer nae de gheneghentheyt der natuere/heeft hy't anderen willen prijsen. Ende den boeck welcken hy gemaeckt heeft van de sorge voor de dooden te dragen / verbaet soo vele twijfelingen/ dat hy door sijn coutheyt met rechte behoort de hitte der dwaser yverigheyt uyt te blusschē/ waert dat yemant begeerte hadde om der dooden patroon te zijn: voorwaer hy sal door syne woorden/ die eenē crancken

6. Niet tegenstaende / dat des Vaghevyers ghevoelen out is / so ist nochtans dat dat selve van den Apostel/ die veel ouder is/ wederleyt wort.

Oock soo en is sulck ghebeden met gheen vaste ghetuyghenissen ofte bewijs-reden van dē ouden bevesticht.

Rom. 14.23.

Ja heeft ghesteunt op de ghemeyne gewoonte/ ende niet op den yver/ die nae den reghel des woorts Gods ghereguleert wort.

Joan. 5.24.

Maer is gheloopt uyt een verkeerde naevolginge/ welcke eyndelick verandert is in een godloose wangheloovicheyt / die van den heyligen Gheest Apoc. 14.13. is wederleyt.

† Apoc. 14.12.

Maer de suyvere Theologanten/ ghelijck als Augustinus / hebben twyfelachtich de ghebeden voor de dooden aenghepresen.

ken schijn hebben / de ghene die eerst sorchvuldich waren / gherust maken. Want dit is een van syne argumenten: Dewijle het eē gewoonte ghewordenis datmen voor de dooden gebeden doet / soo en is die dienst niet te verachten.

Hoe dattet is: so is men altijt gehouden den regel des Goddelickē woorts te volghen/ dwelcke soodanighe ghedichtselen verworpt.

Maer oft ick schoon toe late dat het by de ander schrijvers der kercken is gheacht Godlick te zijne datmē den dooden gunstich is / so moetmen nochtans altijts den regel houden die niet en can bedrieghen/ te weten/ dat het niet geoorloft en is dat wy in onse ghebeden yet eyghens by brenghen/ maer moeten onse begheerten den woorde Gods onderworpen: want het staet in sijn goetduncken te bevelen wat hy wil gebeden hebben. Nu dewijle de gantsche Wet ende het Euangelium niet selfs met eender syllabe vryheyt en gheven / om voor de dooden te bidden: so ist een ontheyliginge der aenroepinge Gods/ alsmē meer versoeckt dan hy ons gebiet.

Doch so isser een groot onderschept tusschen de oude ende nieuwe dichters des Vagheviers: gelijck als uyt dese corte vergelijckinghe te bemercken is.

Maer op dat onse teghensprekers niet en roemen dat de oude kercke met hen is in dese dwalinge / ick segghe dat daer groot verschil is. De oude hielden gedachtenisse der dooden/ om dat sy niet en souden schijnen alle sorghe voor de dooden afgeleyt te hebben: maer sy beleden oock mede dat sy twijfelden van den standt ende conditie der dooden. Van den Vagheviere en seyden sy niet alleenlick niet vastelick/ maer hieldent voor een onseker dinck. Maer dese willen datment sal sonder vragen voor een hooftstuck des geloofs houden / dat sy van den Vagheviere gedroomt hebben. De oude hebben hare dooden ghesparichlick/ ende alleenlick op dat syse niet en schenen te vergheten / Gode bevolen / als sy het Nachtmael hielden. Maer dese drijven sonder ophouden de sorghe voor de dooden: ende maken met onmatighe ende ongheschickte predikinghen / dat sy boven alle wercken der liefde geachte wort. Jae het en is ons oock niet swaer sommighe ghetuyghenissen der ouden voort te brenghen / door de welcke alle de ghebeden die doe gewoonlick waren / openbaerlick verworpen worden. Ghelijck de ghetuygenisse Augustini is/ als hy leert dat de wederopstandinghe des vleeschs/ ende de eeuwighe eerlickheyt van allen verwacht wort: maer dat de ruste die nae den doot volcht / dan wort van eenen yeghelicken diese weerdich is/ ontfanghen als hy sterft.

Homil. in Ioan.40.

Alsoo betuycht hy dat alle Godsalige alsoo wel als de Propheten ende Apostelen/ ende Martelaren de salighe ruste besitten / soo haest als sy gestorvē zijn. Ist dat der dooden conditie sulcx is/ soo bidde ick u/ wat voordeel sullen hen onse ghebeden doen? Ick gae de grofste superstitien voorby/ door de welcke sy de herten der eenvoudighen verstrickt hebben / de welcke nochtans sonder ghetal zijn / ende vele soo wonderlicken ongheschickt/ datmense met gheenen eerlicken schijn en can bedecken. Ick gae oock die seer schadelicke marcten voorby/ de welcke sy in soo groote onverstandicheyt der werelt gebruyckt hebben. Want daer en soude gheen eynde zijn/ ende de godsalighe Lesers sullen oock sonder sulcke verhalinghe hier ghenoech hebben / om haer conscientien te versterken.

Het vj. Capittel.

Van het leven des Christen mensches: ende ten eersten met wat argumenten de Schrifture ons daer toe vermaent.

De vereeniginghe deses capittels met de leere van de wederghe boorte.

WY hebben gheseyt dat de gront ende het eynde der wederghebroorte is / dat in het leven der gheloovighen een ghelijckformicheyt ende overeencominghe gesien worden tusschen de rechtveerdicheyt Gods/ ende haer ghehoorsaemheyt: op dat sy alsoo de aenneminge bevestighen/ waer door sy zijn tot kinderen aen ghenomen. Ende hoewel de nieuwicheyt door de welcke het beelt Gods wederom wordt in ons opgherecht/ in sijn Wet vervaet is: nochtans dewijle onser traecheyt vele prickels ende hulpen noodich zijn/ soo sal het voorderlick wesen dat ick uyt verscheyden plaetsen der Schrifture versamele een wijse om het leven te schicken/ op dat de gene dien de bekeeringe ende beteringhe ter herten gaet/ in haer voornemen eñ neerstichheyt niet en dwalen.

De nootwendicheyt der leere van dat leven eens Christelicken mensches.

Dewijle dan ic aen neme het leven des Christen mensches te schicken/ soo en ist my niet verborghen dat ick een sake aengae die menigherley ende rijcke is / ende die door haer grootheyt mochte eenē grootē boeck vervullen/ so yemant die wilde in alle hare stucken volcomelic beschrijven. Want wy sien hoe lanck de vermaningen der ouden Leeraren zijn die van een deucht alleen ghemaeckt zijn. Het welcke niet comt door te groote clappericheyt: want alsmen eenighe deucht voorneemt met woorden te prijsen/ soo wort de oratie dan selfs door de overvloedicheyt der materie tot sulcke ruymte ende breede gebracht / datmense niet en schijnt wel gehandelt te hebben/ ten zy datmen vele daer van ghesproken hebbe.

De cortichept deses handels / welcke nochtans begrijpt eene volcomenheyt.

Maer ick en hebbe niet voorgenomen de onderwijsinge des levens die ick nu wil gheven/ soo breet te beleyden dat ick soude een yeghelicke deucht sonderlick handelen/ ende langhe vermaninghen daer van maken. Men mach sulcx nemen uyt anderer schrijveren boecken/ ende voornemelick uyt de sermoonen der ouden Leeraren.

Eenen ghereeden wech deser leere.

Maer het sal my ghenoech zijn eenen gereeden wech ghewesen te hebben / waer door een Godsalich mensche mach tot het rechte merck om het leven wel te schicken / ghelept worden: ende cortelick eenen alghemeynen reghel beschreven te hebben nae den welcken sy bequamelick mogen hare wercken voeghen. Moghelick sullen wy eens tijt hebben om langhe vyerighe oratien te maken / ofte sal dat werck daer toe ick niet seer bequaem en ben / anderen over laten. Ick beminne van natuere cortheyt der woorden/ ende mogelick waert dat ick wilde rijckelick sprekē/ het en soude niet ghelucken. Al waert dat een langsame wijse van leeren seer behagelick ware/ soo soude my nau lusten die te proeven: ende het tegenwoordige boeck eyscht dat ick een eenvoudige leere met soo groote cortheyt alst moghelick is / vervate. Ghelijck de Philosophen seker eynden hebben des dat recht ende eerlic is/ waer uyt sy een yeghelick deuchdelick werck/ ende den gantschē hoop der deuchden beleyden: † alsoo en is de Schrifture hier in niet sonder orden/ Jae sy heeft een seer schoon ende sekerder ordē dan alle de Philosophische boecken.

† Eñ treffelicke orden ende regel der heyligher Schrifture/ dienstelick tot onderwijsinghe des levens eñ wandels/ welcke geensins en is gheblancket/ maer oprecht ende eenvoudich.

Daer is alleenlick dit verschil in/ dat de Philosophen (ghelijck sy eergierige menschen waren) hebben neerstichlick gestaen nae een uytnemende claerheyt der ordeninghe / om daer door haer groot ende gheluckich verstant te toonen. Maer dewijle de Gheest Gods sonder eergiericheyt gheleert heeft/ soo en heeft hy niet soo nauwe/ noch altijts een seker orden onderhouden / nochtans dewijle hy die somtijts stelt/ so geeft hy genoech te kennen / dat wyse niet en moeten mispryjsen.

‡ De alghemeyne stucken van dese maniere me leeren / zijn tweederley.

* Dat tweede stuck wordt verhandelt Cap.7.

2 ‡ Dese onderwijsinge der Schrifture daer van wy spreken/ is voornemelic in * twee stucken gheleghen. † Het eerste is / dat de liefde der rechtveerdicheyt tot de welcke wy anders van natuere niet seer genegen en zijn/ in onse herten

† Des eersten stucks tweederley aenwijsinghe.

ghedruyckt

ghedruppt ende ghebracht worde: het ander is/ dat ons een reghel zy voorgheschreven/ die ons in de oeffeninghe der rechtveerdicheyt niet late dwalen. * Aengaende het eerste/ de Schriftuere heeft vele eñ seer goede redenen om ons de rechtveerdicheyt aen te prijsen/ der welcker wy bovē vele in verscheyden plaetsen aengeteeckent hebben/ ende sullen hier noch sommige in het corte aen roeren. Ende van wat fundament conden wy het beginnen/ dan daer van: † Dat sy ons vermaent dat wy moeten gheheylicht worden/ om dat onse God heylich is? ‡ Want doe wy gelijck verjaechde schapen verstropt ende in den doolhof deser werelt verbijstert waren/ so heeft hy ons wederom by een ghebracht om tot hem te versamelen. Als wy van onse vereeninge met God hooren/ soo moeten wy ghedencken dat de bant daer van moet heylicheyt zijn: niet om dat wy door de verdienste onser heylicheyt tot sijn ghemeynschap vereenicht worden: (want wy moeten eerst hem aenhanghen/ op dat wy met sijn heylicheyt overgoten zijnde/ hem volghen daer hy ons henē roept) maer om dat het grootelicx tot sijn eere dient dat hy met ongherechticheyt ende onreynicheyt gheen gemeynschap en hebbe. Daerom leert hy oock dat dit het eynde onser roepinghe is/ waer op wy altijts moeten sien/ ist dat wy willen met God die ons roept/ over een comen. Wāt waer toe soude hy ons uyt de boosheyt ende besmettinge der werelt/ waer in wy versoncken waren/ uytghetrocken hebben/ ist dat wy ons selven toe laten onse levē lanck daer in te wentelen? Boven desen vermaent hy ons oock mede/ dat wy/ om onder het volck Gods ghetelt te worden/ moeten in de heylige stadt Jerusalem woonen: ende ghelijck hy de stadt hem selven gheheylicht heeft/ alsoo en betaemt het oock niet dat sy door der inwoonderen onreynicheyt ontheylicht worde. Hier uyt comen dese sententien: Dat de gene die sonder smette wandelen/ ende nae rechtveerdicheyt staen/ etc. sullen in den tabernakel Gods plaetse hebben: Want het en betaemt niet dat de tabernakel daer in hy woont/ zy vol drecks ghelijck een stal.

* D'eerstē aenprijsinge/ is ghenomen van onse heylichmakinge. Eerstelick/ om dat God heylich is.
† 1. Pet. 1.15. Levit. 11.45. ende 19.2. ende 20.7.
‡ Esai. 53.6. Ezech. 34.6. 1. Pet. 2.25.
2. Wy worden met hem vereenicht/ ofte onder sijn volck gerekent: daerom soo betaemt ons heylich te zijn.
Esai. 35.8. ende elders.
Psal. 15.2. ende 24.

3 Ende om ons te bet op te wecken/ soo bewijst ons de Schriftuere dat God de Vader/ ghelijck hy ons heeft in Christo met hem versoent/ alsoo oock ons in Christo heeft een beeldt voor ghestelt/ nae het welcke hy wilde dat wy ghelijck worden. Wel aen/ die meynen dat de leere der zeden zy alleenlick by de Philosophen wel ende ordentlick ghestelt/ laetse my daer een beter ende schickelicker orden toonen dan dese. Als de Philosophen willen seer deghelick tot de deucht vermanen/ soo en brengen sy niet anders voort dan dat wy sullē leven gelijck het der natuere betaemt. Maer de Schriftuere beleydt de vermaninghe uyt der rechter fonteyne/ als sy niet alleenlick en gebiet dat wy onse leven gheheel Gode toe schicken/ die de autheur daer van is/ tot den welcken het oock verbondē is: maer nae dat sy ons gheleert heeft † dat wy van den waerachtigen oorspronck eñ Wet onser scheppinghe zijn veraert ende afgeweken/ soo seyt sy daer by dat Christus (door den welckē wy met Gode versoent zijn) ons is voorghestelt tot een exemplaer/ op dat wy sijn ghedaente in onse leven uytdrucken. Wat machmen crachtighers begheeren dan dit eenich stuck? Jae wat machmen boven dit alleen begheeren? ‡ Want ist dat wy van den Heere worden op dese conditie tot kinderen aenghenomen/ dat onse leven Christum/ die de bant onser aenneminghe is/ uytdrucke ende voorhoude: ten zy dat wy ons selven gantschelick tot rechtveerdicheyt begeven/ soo en wijcken wy niet alleenlick met seer boose ongetrouwicheyt af van onsen Schepper/ maer verworpen oock onsen Salichmaker. Daer nae van alle de weldadē Gods die sy ons verhaelt/ ende van alle de deelen onser salicheyt neemt sy oorsake om ons te vermanen. Gelijck als hy seyt: Na dat God ons heeft bewesen dat hy onse Vader is/ soo zijn wy van uytnemende groote ondanckbaerheyt te straffen/ ten zy dat wy wederom ons selvē bewijsen syne kinderen te zijn. Nae dat Christus ons heeft door het badt sijns bloets gereynicht/ ende ons deser reyninghe door den Doop deelachtich ghemaeckt heeft: so en ist niet behoorlick dat wy door nieuwe onreynicheyt besmet worden. Nae dat hy ons in sijn lichaem gheplant heeft/ soo moeten wy neerstichlic toe sien dat wy sijn leden zijnde/ ons selvē niet met eenige smette en besprengen. Nae dat de selve die onse hooft is/ is in dē hemel opgheclommen/ soo behooren wy alle aertsche ghesintheyt af te legghen/ ende met gantscher herten soecken daer te comen. Nae dat de heylighe Geest ons heeft Gode gheheylicht tot Tempelen/ soo moeten wy neersticheyt doen dat de eere Gods door ons verclaert worde: ende wy en moeten geensins maken dat wy door de onreynicheyt der zonde ontheylicht worden. Nae dat onse ziele ende lichaem is tot de hemelsche onsterffelickheyt ende onverwelckerlicke croone verordent/ soo moeten wy neerstichlick arbeyden dat beyde onse ziele ende lichaem suyver ende ongeschent bewaert worden tot den dach des Heeren. Dese dinghen (segghe ick) zijn seer goede fondamenten om het leven wel te schicken: ende men sal niet lichte diergelijcke vinden by de Philosophen/ de welcke als sy willen de deucht aenprijsen/ nemmermeer hoogher op en climmen/ dan tot de natuerlicke weerdicheyt des menschen.

De tweede aenprijsinge/ genomen van onse verlossinghe.
Rom. 6.18.
Waer uyt dat blijckt/ dat in der H. Schriftuere een heerlicken wech ende orden begrepen is/ die een ongeveynsde onderrichtinghe des wandels ons voorbraecht.
† 1. Pet. 2.21.
‡ Bysondere reden ofte vermaningen tot onderwysinge van een Christelick leven.
De eerstē. Malac. 1.6. Ephes. 5.1. 1. Joan. 3.1.
De tweede. Ephes. 5.26. Hebr. 10.10. 1. Cor. 6.11. 1. Pet. 1.15. ende 19.
De derde. 1. Cor. 6.15. 1. Joan. 5.2.
De vierde. Ephes. 5.23. Colos. 3.1.
De vijfde. 1. Cor. 3.16. ende 6.19. 2. Cor. 6.16.
De seste. 1. Thes. 5.23.

4 Ende hier moet ick die aenspreken die niet Christelijcx hebbende anders dan den tijtel/ ende het gemeyn teecken/ nochtans willen Christenen gheacht zijn. Maer met wat aensichte ende stouticheyt roemen sy van den heylighen naem Christi? * Want met Christo en heeft niemant gemeynschap/ anders dan die de rechte kennisse Christi heeft uyt dē woorde des Euangelij ontfangen. Ende de Apostel Paulus seyt ‡ dat alle die Christum niet recht gheleert en hebben/ dat die niet gheleert en zijn datmen den ouden mensche die nae de begeerlickheden der dwalinghen verderft/ moet af legghen/ ende Christum aen doen. Soo worden sy dan bevonden te onrechte ende valschelic de kennisse Christi voor te wenden/ al is het schoon dat sy seer claerlick eñ rasschelick van den Euangelio snateren. Want het Euāgelium en is niet een leere der tonge/ maer des levens: ende en wort niet alleenlick met den verstande/ ende met der memorie ghevaet/ ghelijck andere leeringen: maer het wort dan eerst aen genomē/ als het de gantsche ziele besit/ ende sate ende plaetse vint in de binnenste genegentheyt des herten. Dat sy dan ophoudē met Godes lasteringhe te roemen dat sy niet en zijn/ of dat sy haer selven bewijsen sulcke Discipulen te zijn als den meester Christo betamen. Der leere waer in de religie vervaet is/ hebben wy de eerste plaetse ghegeven/ dewijle het begin onser salicheyt daer in is gheleghen. Maer die leere moet onse herte doordringen/ ende haer in onse zeden bewijsen/ ende ons in haer veranderē/ op dat sy ons niet onvruchtbaer en zy. Ist dat de Philoso-

De vyanden deser leere van der Christenen leven/ worden als valsche Christenen beschuldicht.
* Eerstelick/ Om datse Christum niet recht gheleert en hebben.
‡ Ephes. 4.22.
2. Om datse het Euangelium een leere der tonghe/ ende niet des levens en maken.
3. Om datse haren meester Christum niet nae en volghen.

Philoso-

Philosophen te rechte op die toornich worden/ ende met schande van haer geselschap verjagen die op een conste roemende die de meesterse des levens behoort te zijne / de selve veranderen tot Sophistische ende beuselachtige clapperichheyt. Hoe veel te meer oorsake hebben wy om de beuselachtighe Sophisten te versmaden/ dien het genoech is het Euangelium in de uyterste lippen te hebbẽ/des welckes cracht behoorde hondertmael seerder dan de coude vermaninghen der Philosophen in de ghesintheden des herten door te dringhen / ende in de zielen gewortelt te zijn/ ende den gantschẽ mensche door te nemen.

4. Datse den Gheest Gods vã syn woort willen scheyden.

5 Ick en eysche niet dat in de zeden des Christen mensches niet anders zy dan suyver ende volcomen Euangelium / het welcke nochtans te wenschen ware/ ende men behoort daer na te staen. Maer ick en eysche sulcke Euangelische belijdinghe niet soo strenghelick/ dat ick niet en soude dien voor een Christen bekennen/die noch niet en is soo verre gecomen. Want also souden alle menschen uyt de Ghemeynte uytghesloten worden/ want daer en wort niemant ghevonden die niet noch verre van daer en is. Vele hebben noch cleynen voortganck gedaen/de welcke nochtans souden t'onrechte verworpẽ worden. Hoe dan? Men moet dat merck voor ooghen stellen tot het welcke alleẽ wy onse neerstichheyt sullen bewegen. Laet dit eynde voor onse oogen staen om daer nae te arbeyden/ende neer tichlic te loopen. Want wy en moghen niet als... o met God deylen/ dat wy uyt het gene dat on... ... syn woort gheboden wort / souden een deel aen nemen/ ende een deel nae onse goetduncken achter laten. Want voor alle dinck prijst ons de Heere alomme de geheelheyt aen als het voorneemste stuck sijns diensts / met welcke geheelheyt hy een oprechte eenvoudicheyt des herten verstaet/ die sonder bedroch ende gheveynstheyt zy: waer van het contrarie ende tegendeel is een dobbel herte. Ghelijck oft hy seyde/dat daer een gheestelick begin om wel te levẽ is/daer de binnenste ende diepste ghesintheyt des herten wort sonder gheveynstheyt tot oeffeninghe der heylichheyt ende rechtveerdicheyt beghеven. Maer dewijle niemant in dese aertsche ghevanckenisse des lichaems soo veel crachts heeft dat hy soude met behoorlicke blymoedicheyt sijnen loop loopen: ende de meeste hoop met soo groote swackheyt bevanghen is / dat sy wanckelende ende creupel gaende/ ende oock ter aerden cruypende/ weynich voortganck doen/ laet ons een yghelijck nae de mate sijnder cleyner macht voort gaen/ ende den begonnẽ wech vervolgen. Niemant en sal so ongeluckichlick voort gaen/ dat hy niet en sal alle daghe ymmers een weynich wechs af legghen. Daerom laet ons niet op houden te maken dat wy sonder ophouden in den wech des Heeren eenighen voortganck doen: ende en laet ons niet vertwijfelen noch cleynmoedich zyn om des cleynen voortganck wille: wãt hoewel de voortganck niet so groot en is als wy begeeren ende wenschen/ soo en is nochtans den arbeyt niet verloren als den huydigen dach den dach van gisteren te boven gaet. Laet ons alleenlic met oprechte eenvoudicheyt onse merck aensien / ende nae het eynde arbeyden / niet met pluymstrijckinge ons selvẽ flatterende / noch onsen boosheden ende feylen toe ghevende/ maer met ghedurighen arbeyt daer nae staende / dat wy ons selven in het goede te boven gaen/tot dat wy tot de goetheyt selve comen: de welcke wy wel den gantschen tijt deses levens soecken ende volghen: maer sullense dan

Nochtans en moeten de Christenen daerom niet den moet verloren gheven.

Phil.3.12.13.

Eerstelick/ Wanneer sy maer Gods woort voor haer eenich ooghemerck hebben.

2. De oprechticheyt van herten behouden.

3. Elck ende een in de wegen des Heeren nae syn vermoghen/ wandele.

4. Daer in eenigẽ voortganck doen.

5. In haer Godsalich voornemen volherden.

ghecrijgen als wy de swackheyt deses vleeschs afghеleyt hebbende / sullen in haer volle ghemeynschap aenghenomen zijn.

Het vij. Capittel.

De somma des Christelicken levens : waer ghehandelt wort van de versakinge ons selfs.

Hoewel de Wet des Heeren een seer goede ende seer wel ghеschickte ordeninghe heeft om het leven te onderwijsen ende schicken / soo heeft nochtans den hemelschen Leeraer goet ghedocht / noch met een uytnemender wijse de syne nae den reghel in de Wet beschreven/ te stichten. Ende het begin ende fundament deser wijse is dit/ te weten/ dat de gheloovige behooren haer lichamen Gode te geven tot een levende/ heylighe/ ende hem aengename offerhande: ende dat de rechte Gods-dienst hier in is ghelеghen. Hier uyt wort oorsake ghenomen om te vermanen dat sy hen selven niet en voeghen na de figuere ende nae het wesen der werelt / maer dat sy verandert worden door de vernieuwinge haers verstants / op dat sy proeven welck de wille des Heerẽ zy. Nu is dit veel dat wy Gode geheylicht/ ende tot hem beghеven zijn/ op dat wy voortaen niet en dencken/ spreken/voor nemen / noch doen / anders dan tot sijnder eere. Want dat hem gheheylicht is/dat en wort niet sonder hem uytnemende onghelijck te doen/ tot onheylich gebruyck gewent. ‡ Ist dat wy niet ons selven / maer den Heere toebehooren / soo ist openbaer wat dwalinghe wy moeten vlien/ eñ waer toe wy alle het doen onses levens moeten schicken. Wy en behooren ons selven niet toe : soo en moet dan onse reden noch onse wille gheen heerschappie in onsen raet noch in onse wercken hebben. Wy en behooren ons selven niet toe : soo en moeten wy dit eynde ons niet voor stellen/ dat wy souden soecken dat ons nae den vleesche nut is. Wy en behooren ons selven niet toe: soo laet ons soo verre het mogelick is/ ons selven vergheten/ ende al wat onse is. Wederom/ wy behoorẽ Gode toe: soo laet ons dan hem leven ende hem sterven. Wy comen Gode toe: laet dan sijn wijsheyt ende wille over alle sijne wercken zijn. Wy comen Gode toe: so laet ons dan alle de deelen onses levens tot hem als tot het eenige rechte eynde schickẽ. O hoe grooten voortganck heeft die ghedaen / die gheleert hebbende dat hy hem selven niet toe en comt/de heerschappie ende regeeringhe over hem / heeft sijnen eyghenen vernufte ontnomen om Gode te gheven. Want ghelijck het een seer crachtich fenijn om de menschen te verderven is/ dat sy hen selven onderdanich zijn/ also is het de eenighe haven der salicheyt / dat sy haer selfs wijsheyt noch wille en volghen/ maer den Heere alleen voor harẽ leytsman hebben/ende hem volghen. Soo sal dan dit de eerste trap zijn/ dat de mensche van hem selven afwijcke/ op dat hy de gantsche cracht sijns verstants tot onderdanicheyt des Heeren schicke. Ick meyne onderdanicheyt die niet alleenlick in ghehoorsaemheyt des woorts gheleghen is/ maer waer door het herte des menschen sijn eygen vleeschelick ghevoelen verlatende / hem selven gheheel tot het goetduncken des Geests Godes bekeert. † Dese veranderinge (de welcke Paulus ‡ vernieuwinghe des verstants noemt) is van allen Philosophen onbekent/ hoewel sy de eerste inganck tot het leven is. Want sy stellen de reden alleen tot een regiser des mensches/ ende meynen dat dese alleen behoort gehoort te zijne: Somma/ der reden alleen gheven ende laten sy de regeeringhe

der ze-

Aenmerckinghe des anderen deels/ van de alghemeyne onderwijsinghe des Christelicken levens.

Rom. 12.1.

Des selven beginsel ende inhoudt.

Tweederley bedencken.
1. Dat wy ons selven niet en zijn.
2. Dat wy Gode toe behooren.
‡ 1.Cor.6.20. ende 7.23.

De vrucht eñ tgebruyc van dit tweederley bedenckẽ.

† Dese kẽnisse is allen werelts-wijsen onbekent/ welcke de reden ofte dat vernuft ghestelt hebben op dẽ throon des heyligen Gheests.
‡ Ephes.4.23

Galat.2.20.

der zeden. Maer de Christen Philosophie ghebiedt der reden dat sy wijcke/ ende den heyligen Gheest onderworpē worde: op dat de mensche nu niet selve en leve/ maer Christum in hem late leven ende regneeren.

Wat uyt dese aenmerckinghe volght. Namelick/ dewyle wy ons selfs niet en zijn/ dat wy dā Gods eere sullen soecken/ ende sijnen wille ghehoorsaem zijn.

2 Hier uyt volcht oock dat ander/ te weten/ dat wy niet en sullen soecken dat onse is: maer dat nae den wille Gods is/ ende dient tot verbreydinghe sijnder eere. Dit is oock wel voort ghegaen/ dat wy ons selven bynae vergetende/ ymmers onse reden achter stellende/ arbeyden om ghetrouwelick onse neerstichheyt tot God ende tot sijne gheboden te doen. Want als de Schrifture ons ghebiet de sorghe ons selfs te verlaten/ soo en treckt sy niet alleenlick de gierichheyt ende begeerte tot macht/ ende menschen gonste uyt onse herten: maer oock alle eergierichheyt ende lust tot menschelicke eere/ ende andere bedeckte boosheden. Het betaemt voorwaer dē Christen menschen alsoo ghestelt ende genegen te zijn/ dat hy achte dat hy in alle sijn levē moet met God handelen. Hier door sal hy alle sijn doen nae den wille eñ goetduncken Gods schicken/ ende alle het gevoelē sijns verstants Godvreesentlick tot hem voegen. Want wie geleert heeft in alle sijn doen God te aensien/ die wordt oock mede van alle ydel ghedachte afghewent.

Dit is de verloocheninghe ons selfs/ welcke den Discipulen Christi is bevolen.
† Luc.9.23.

† Dit is de versakinge ons selfs die Christus sijnen Discipulen terstont als hyse begint te leeren/ met soo groote neerstichheyt beveelt: als dese eenmael heeft in onse herten plaetse genomē/ soo en sal sy noch der hooveerdicheyt/ noch der grootschept/ noch der roeminghe/ boven desen noch der gierichheyt/ noch der oncuyscheyt/ noch der overdadicheyt/ noch der dertelheyt/ noch anderē zonden die uyt eygen liefde comen/ geen plaetse laten. Hierenteghen waer dese versakinghe ons selfs niet regneert/ daer hebben seer schandelicke zonden sonder schaemte harē loop/ ofte ist dat daer eenigherley schijn der deucht is/ die wordt door boose eergierichheyt ghescheynt.

Der welcker menigerhande vruchten zijn in den gantschē loop des levens.

Want toont my eenē mensche/ ist dat ghy cont/ die soude willen door niet den menschē goedich zijn/ ten zy dat hy nae het bevel des Heeren hem selven versaeckt heeft. Want alle die dit gevoelen niet gehadt en hebben/ die zijn ten minsten om des lofs wille/ de deucht gevolcht. Ende de Philosophen die opt hebben alderstijfst ghesept dat de deucht is om haers selfs wille te begeeren/ die zijn met soo groote hooveerdicheyt opgheblasen gheweest/ dat het schijnt dat sy om gheen ander dinck de deucht begeert en hebben/ dan om dat sy souden oorsake hebben om hooveerdich te zijn.

Waer van een yeder afdwaelt: ofte door gheveynstheyt/ ofte door hoovaerdie bedroghen zynde/ valt int eeuwighe verderf.
† Matt. 6,5.

Maer God en heeft niet alleenlick gheen behaghen in sulcke eersoeckers/ noch in sulcke opgeblasen herten/ † maer vercondicht dat sy haren loon hebben in dese werelt ontfanghen/ ende seyt dat de Hoeren ende Publicanen naerder den rijcke der hemelen zijn. Nochtans en hebben wy noch niet opentlick verclaert met hoe veel ende hoe groote verhinderingē de mensche wort verhindert van wel doen/ soo langhe als hy hem selven niet versaeckt en heeft. Want men heeft voortijden wel met der waerheyt geseyt/ dat in de ziele des menschen is een werelt vol boosheyt verborgen. Ende daer en can geen ander middel ghevonden worden/ dan dat men hem selven versakende/ ende sijns selfs acht ende sorghe verlatende/ het herte ende verstant gantschelick strecke om de dinghen te soecken die de Heere van ons eyschet/ ende alleenlick daerom te soecken om dat sy hem behaghen.

* Onderscheyt van de selve aenmerckinge/ welcke ons vermaent vā twee dingen te myden/ ende drie te volgen in onses levens loopbane.
Eerstelick sullē wy vermydē de godloosheyt.

3 * Paulus handelt ergens alle de deelen eens wel gheschickten levens noch bescheydelicker/ hoewel cortelick/ segghende: De salichmakende genade Gods is allen menschē verschenen/ ons leerende dat wy de godloosheyt ende de wereltlicke begeerlickheden af legghen/ soberlick ende rechtveerdichlick/ ende Godsalichlick leven in dese teghenwoordighe werelt/ verwachtende de salighe hope/ ende de openbaringhe der eerlickheyt des grooten Gods/ ende onses Salichmakers Jesu Christi: die hem selvē heeft voor ons ghegeven/ om ons te verlossen van alle ongherechticheyt/ ende te reynighen hem tot een sonderlick volck dat neerstich zy in goede wercken.

Tit.2.11.

Want als hy ons de ghenade Gods heeft voor ghestelt om ons moet te gheven/ soo neemt hy twee verhinderinghen wech om ons tot den rechten Godsdienst eenen wech te maken/ door welcke twee wy meest verhindert worden/ te weten/ godloosheyt/ tot de welcke wy van natueren seer genegen zijn/ ende de wereltlicke begheerten/ de welcke haer selven verre strecken. Ende onder de godloosheyt en beteeckēt hy niet alleenlick de superstitien/ maer vervaet oock al wat met ernst strijt teghen de vreese Gods. De wereltlicke begeerlickheden zijn soo veel als gesintheden des vleeschs.

2. De menichte der wereltlicke begheerlickheden.

Alsoo/ soo veel beyde de tafelen der Wet aen gaet/ gebiedt hy ons onsen eyghenen aert uyt te doen/ ende te versaken al wat onse reden ende wille ons raedt. Ende alle het doen onses levens dwingt hy in drie deelen/ te weten/ soberheyt/ rechtveerdicheyt/ ende godsalicheyt. Wt de welcke de soberheyt/ sonder twyfel/ cuyscheyt/ maticheyt/ ende een suyver ende ghesparich gebruyck der tijtlicker goeden/ eñ verdraechsaemheyt der armoede beteeckent. De rechtveerdicheyt vervaet alle wercken der gherechticheyt/ op dat eenen yegelicken ghegeven worde dat hem toe comt. Daer nae volcht godsalicheyt/ de welcke ons van de besmettinghen der werelt af scheydt/ ende door waerachtighe heylicheyt met God vereenicht.

Wy sullen volghen ende aennemen/
1. De Soberheyt.
2. De Rechtveerdicheyt.
3. De Godsalicheyt.

Als dese onverscheydelick onderlinge aen malcanderen ghebonden zijn/ soo maken sy een grondelicke volmaecktheyt. Maer dewyle gheen dinck swaerder en is dan de sorge des vleeschs te laten varen/ de begeerlickheden te temmen/ ja te versaken/ ende ons selven tot God eñ tot onse broeders te begheven/ ende in desen aertschen dreck nae een Engelsch leven te staen: soo wederroept ons Paulus tot de hope der saligher onsterffelickheyt/ op dat hy onse herten van alle stricken ontwerre: ende vermaent ons dat wy niet te vergheefs en strijden.

Een spore tot een rechte onderwysinghe des levens.

Want ghelijck Christus is eenmael een verlosser verschenen/ alsoo sal hy in sijn laetste comste de vrucht der salicheyt toonen die hy heeft vercregen. Ende alsoo verdrijft Paulus alle de verlockinghen die ons verduysteren/ soo dat wy niet gelijck het betaemt/ nae de hemelsche glorie en staen. Jae hy leert dat wy moeten vreemdelinghen zijn in dese werelt/ op dat de hemelsche erve ons niet en ontgae noch ontvalle.

† Des spreuce Pauli inhoudt/ is/ de verloocheninghe ons selfs.
† Rom.12.10. Phil.2.3.
Dese verloocheninghe is ten aensien van de menschen/ als wyse boven ons sullen vereeren/ seer beswaerlick om doen.
* Overmidts wy hooveerdich zijn.

4 † Voort in dese woordē sien wy dat de versakinge ons selfs is eensdeels de menschen aengaende/ ende eensdeels (ende dat voornemelick) God aengaende. Want als de Schrifture ons ghebiet † dat wy ons selven alsoo tegen de menschen dragen dat wyse in eere boven ons setten/ ende ons selven gheheel getrouwelick gebruycken in haer voordelick te zijne: so geeft hy sulcke geboden die onse herte niet en can vaten/ ten zy eerst ydel van het natuerlic gevoelen.* Want wy zijn met soo groote blintheyt alle tot ons selfs liefde gheneghen/ dat een yeghelick hem selven laet duncken dat hy goede oorsake heeft

om hem

om hem selven te verheffen / ende alle andere by hem te verachtē. Ist dat ons de Heere met eenighen dinghe begaeft heeft dat yet te achten zy / daer op betrouwen wy terstont ende verheffen ons / ende en worden niet alleenlick opgeblasen / maer bersten byna door de hooveerdicheyt.

Hypocriten.

De zonden die wy overvloedichlick hebben / die decken wy overvloedichlic by ander / ende maken door flatteringhen ons selven te verstaen datse licht eñ cleyn zyn / jae wy cussense somtyts voor deuchden. De gaven die wy in ons selven verwonderen ende groot achten / als de selve ofte oock grootere in andere menschen gesien worden / die verminderen ofte berispen wy door onse boosheyt / op dat wy niet bedwongē en worden hen te wijcken.

Boos ende arch.

Nijdich.

Ende ist dat eenige ghebreken in andere gesien worden / soo en ist ons niet ghenoech dat wy die strenghelick aenmercken / maer wy verheffen ende vermeerderense hatelick. Hier uyt comt die hooveerdicheyt dat een yeghelick van ons gelijck oft hy boven de ghemeyn conditie ware / wil boven ander ghesien zijn: ende gherustelick ende wreedelick alle menschen versmaet / ofte ymmers / als oft sy minder waren / veracht.

Trotsich / en stout.

Wreet.

Ons selven behaghelick.

De arme wijcken den rijcken / de slechte den edelen / de dienstknechten den Heeren / ende de ongheleerde den gheleerden: maer daer en is niemant die niet eenighe meyninghe van weerdicheyt in syn herte en voedt / alsoo flatteert een yeghelick hem selven / ende draecht heerschappie in syn herte. Wāt hen selvē schrijven sy dinghen toe daer van sy hen selven behaghen / ende richten eens anders geest ende reden. Ende dat ist dat sy comen te twisten / so breeckt daer uyt het fenijn.

Twistich.

Want sommige voorwaer bewijsen wel eenighe sachtmoedicheyt soo langhe als sy alle vriendelickheyt ende lieflickheyt bevinden: Maer waer vintmen eenē onder velen die de selve sachtmoedicheyt ende mate hout als hy ghequelt ende getercht wort. Ende hier teghen en is gheen andere remedie noch medecijne / dan dat dit seer schadelick fenijn der eygen liefde eñ hoochmoedicheyt uyt het diepste onser leden uytgeroept worde / gelijck sy oock door de leere der Schriftuere uytgeroept wort.

Medecijne tegen alsulcke sieckten der zielen.

Eerstelick / Sullen wy van ons doen eergiericheyt.

Wāt wy worden alsoo onderwesen / dat wy sullē gedencken dat de gaven die God ons ghegheven heeft / niet en zyn onse goet / maer onverdiende gaven Gods / ende dat die haer ondanckbaerheyt toonen / die hen daer door verheffen. Wie maeckt u beter seyt Paulus: Ist dat ghy't ontfanghen hebt / wat roemt ghy gelijck of het u niet ghegeven en ware.

1.Cor.4.7.

2. Sullen wy aennemē vernedertheyt.

Boven desen wordē wy geleert dat wy sullen onse zondē sonder ophouden bekennende / ons selven tot vernederinghe verwecken. Alsoo en sal geen dinck in ons blijven waer door wy souden opgeblasen worden: ende sullen groote oorsake hebbē om ons selven te vernederen. Wederom wort ons geboden dat wy alle de gaven Gods die wy in andere menschen aenschouwen / sullen alsoo eeren ende prijsen / dat wy oock die eeren in de welcke sy zyn. Want het soude groote ongheschicktheyt zyn / hen die eere te benemen / die de Heere hen heeft geweerdicht te geven.

3. Sullen wy de oprechticheyt in grooter weerden houden.

Ende wy worden geleert de feylen door de vingheren te sien / niet voorwaer om die door flatteringhe te versterken / maer op dat wy om der selver wille niet die en bespotten die wy behooren met goetwillicheyt ende eere te voorderen.

4. Sullen wy de onderlinge liefde onderhouden.

Alsoo salt gheschien dat wy / met wat menschen wy comen te doen te hebben / ons niet alleenlick en sullen matichlick ende ootmoedichlick / maer oock lieflick ende vriendelick dragen. Ghelijck wy nemmermeer en sullen door eenigen anderen wech tot waerachtighe sachtmoedicheyt comen / dan als onse herte sal door ons selfs vernederinghe ende eens anders vereeringhe doordroncken zyn.

5. Sullen wy de onghevalschte manierlickheyt ende vriendelickheyt bewijsen.

5 Nu hoe swaer ist te doen dat wy schuldich zijn in onses naesten voordeel te soecken. Ten zy dat wy af laten ons selven te aenmercken / ende ons selven eenichsins af leggen / soo en sullen wy hier niet uytrichten. Want hoe sult ghy de wercken der liefde doen die Paulus leert / ten zy dat ghy u selven versaeckt / op dat ghy u geheel tot andere begheeft? † De liefde seyt hy / is lijdtsaem / vriendelick / sy en is niet overwillich / niet hooveerdich / sy en haet niet / en wordt niet opgeblasen / en soeckt niet dat haer eyghen is / en wort niet getercht / etc.

Dewijle wy onses naesten profyt schuldich zyn te soecken / so is de verloochenynghe onses selfs gheheel noodich ende seer beswaerlick om de aenghebooren eyghen liefde.

† 1.Cor. 13.4.

Al waert dat alleenlic dit van ons geeyscht worde dat wy niet en souden soecken dat onse eygen is / soo souden wy nochtans onser natuere groot ghewelt aen doen: de welcke ons soo seer tot eyghen liefde buycht / dat sy niet soo lichtelick en lydt dat wy souden in onse dingen slap zyn om eens anders voordeel te beneerstighen / oft eer willens van onse recht wijcken / om dat eenen anderen over te laten. Maer op dat de Schriftuere ons als met der hant daer toe leyde / so vermaent sy ons dat alle de gaven die wy van den Heere hebben / ons op dese conditie betrout zyn / dat wyse tot gemeyn voordeel gebruycken: ende dat daerom milde ende vriendelicke gedeelsaemheyt met anderen / is het rechte gebruyck aller gaven.

Tweederley medecyne teghen soodanich gebreck.

Ten eersten: dat de weldaden ons medeghedeelt zyn / op dat wy de selve tot het ghemeyne profyt der kercke souden aenlegghen.

Daer en conde geen sekerder reghel / noch geen crachtigher vermaninge om dese ghedeelsaemheyt te houden bedacht worden / dan als wy gheleert worden dat alle de gaven die wy hebben / zyn panden Gods die op dese conditie ons betrout zijn / op dat wyse tot onses naesten voordeel bedeelen. Maer de Schriftuere gaet oock noch voorder / als sy de gaven vergheliickt met de machten die de leden des menschen lichaems hebben.

1.Cor.12.

Ten tweeden / al wat wy vermoghen / dat selve moeten wy onsen naesten te goede laten comen: het welcke verclaert wordt door de vergheliickinghe der leden in het menschelicke lichaem.

Geen lidt en heeft syn macht voor hem selven / noch en ghebruyckt die niet tot syn eyghen voordeel / maer voechtse tot syne medeleden / ende en neemt geen voordeel daer van / anders dan dat uyt de ghemeyn nutticheyt des gantschen lichaems comt. Also moet een Godsalich man al wat hy vermach / voor syne broederen vermoghen: ende niet anders syn eyghen voordeel soecken / dan op dat de Gheest de ghemeyn stichtinge der Ghemeynte voor ooghen hebbe. Soo sal dan tot mildicheyt ende goetdadicheyt dit de rechte wech zijn / dat wy wetē dat wy van al wat de Heere ons heeft ghegheven / daer mede wy onsen naesten moghen helpen / uytdeelders zyn / ende verbonden zyn om van onse uytdeelinghe rekenschap te gheven.

Mat.18.23.

Ende dat die uytdeelinghe eerst recht is / die nae den reghel der liefde gheschiet. Alsoo en sullen wy niet alleenlick de sorghe onses eygens voordeels met neersticheyt tot onses naesten nutticheyt vermenghen / maer sullen oock in onses naesten sake neerstigher zijn. Ende op dat ons moghelick niet en soude verborgen zijn dat dit de wet ende wijse is om recht ende behoorlic alle de gaven die wy van den Heere ontfanghen / te bedienen / soo heeft hy de selve voortijden oock in de alderminste gaven synder mildicheyt ghestelt. Want hy heeft gheboden † de eerstelinghen der vruchten hem te offeren / om dat het volck daer mede soude betuyghen dat hen ongheoorloft ware eenige vrucht te ontfanghen / uyt de goeden die Gode niet gheheylicht en waren. Ist dat de gaven Gods ons alsoo eerst gheheylicht worden / als wyse hem als den autheur met onse

Dese maniere van de schuldighe plicht teghen onsen naesten / is genomen van het ghebodt Gods / dwelcke ons de liefde teghen den naesten beveelt.

† Exod.22.29 ende 23.19.

onse hant toe schrijven ende offeren / soo is het claer dat het ghebruyck sonder alle sulcke oeffeninge ende toeschrijvinge onreyn is. Maer het ware te vergheefs dat yemant soude door uytdeelinghe sijns goets / willen den Heere rijcke maken. Daerom dewijle onse mildicheyt niet

Psal.16.3.

en can tot hem strecken (ghelijck de Prophete seyt) soo moeten wy die aen sijne Heylighen die op der aerde zijn / bewijsen. Ende daerom wor-

Hebr.13.16.

den de aelmoessen met de Heylighe offerhanden verghelecken / op dat sy nu zijn in de stede dier offerhanden der Wet.

Dese liefde moet vergheselschapt zijn met lijtsaemheyt eñ goedertierenheyt.

6 Voort op dat ons het weldoen niet en verveele (het welcke anders soude moeten terstont gheschien) soo moet oock dat ander daer toe comen dat Paulus seyt / te weten / dat de liefde lijtsaem is / ende niet ghetercht en wort. De Heere

1.Cor.13.4.

heeft gheboden datmen alleen int ghemeyn sal goet doen / waer van het meeste deel der menschen seer onweerdich is / ist datmense wil nae haer eygen verdienste achten. Maer de Schrifture comt ons hier met eenen seer goedẽ middel te hulpe / als sy leert dat wy niet en moeten aensien wat de menschen in hen selven verdienen / maer datmen moet in alle menschen het beelt Gods aenmercken / der welcker wy alle liefde ende eere schuldich zijn. Ende dat de selve

Gal.6.10.

moeten in de huysgenooten des gheloofs neerstichlicker aensien / soo verre sy door den Gheest Christi vernieut eñ weder opgericht is. Daerom soo wat mensche nu voor u comt / die uwe hulpe ghebreck heeft / ghy en hebt geen oorsake

Waer uyt vierderley aenmerckinghe ontstaet / welcke alle teghenworpinghen wederleyt.

waerom ghy soudt hem hulpe weygeren. Ghy meucht segghen dat hy een vreemdelinck is: maer de Heere heeft een teeckẽ in hem gedruckt dat u moet wel bekent zijn: waerom hy u verbiet uwe vleesch te verachtẽ. Ghy meucht seggen dat hy een verachtelick mensche / ende van gheender weerde en is: maer de Heere bewijst dien selvẽ sulck te zijn / dat hy geweerdicht hem met sijn beelt te vercieren. Ghy meucht seggen

Esai.58.7.

dat ghy geensins in hem gehouden en zijt: maer de Heere heeft hem gelijck in sijn plaetse gestelt / op dat ghy teghen hem soo vele ende soo groote weldadẽ bekent / met de welcke de Heere u heeft verbonden. Ghy meucht segghen dat hy niet weerdich en is dat ghy om sijnent wille soudt oock de alderminste moeyte hebben: maer het beelt Gods ist weerdich / door het welcke hy u wort aengheprcesen / op dat ghy u selven ende al wat ghy hebt / tot sijnder hulpe bewijst. Ist dat hy niet alleenlick niet goets verdient en heeft / maer heeft u oock met boose daden ghetercht: dit selve en is ooc niet oorsake genoech dat ghy daerom soudt laten hem met liefde te omhel-

Insonderheyt is waer te nemen een wederlegginghe van een algemeyne teghenworpinghe.

sen / ende wercken der liefde te bewijsen. Ghy meucht segghen: Hy heeft veel anders aen my verdient. † Maer wat heeft de Heere verdient? de welcke dewijle hy gebiedt dat ghy't hem sult vergeven / soo wilde hy't voorwaer hem toegeschreven hebben. Voorwaer door desen eenigen

† Mat. 6.14. ende 18.35. Luc.17.3.

‡ Mat.5.44.

wech comt men tot het ghene dat der menschelicker natuere niet alleenlick swaer / maer oock gheheel contrarie is / te weten / dat wy sullen die lief hebben die ons haten / het quaet met weldaet verghelden / voor schande ende laster / segeninghen weder gheven: ist dat wy ghedencken ‡ datmen niet en moet der menschen boosheyt achten / maer het beelt Gods in hen aensien / de welcke hare feylen bedeckende eñ uytwisschende / ons door haer schoonheyt ende weerdicheyt / treckt om hen lief te hebben ende te omhelsen.

* Uyt het vorenverhaelde blijckt / dat sonder de liefde / dat is / oprechte gheneghentheyt des herten gantsch gheenen regel van een Christelick leven / te vercennen zy.

7 * So sal dese doodinge dã eerst in ons plaetse hebben / als wy de liefde in alle stucken volbrenghen: ende sy wort volbracht van den ghenen die niet alleenlick alle wercken der liefde doet / al ist oock dat hy niet een achter en laet / maer diese uyt oprechter gheneghentheyt der liefde doet. Want het mach geschien dat yemãt te volle betaelt al wat hy schuldich is / soo veel de uytwendige werckẽ aengaet: ende nochtans hierentusschẽ verre zy van de waerachtige wijse der betalinghe. Want men vindt sommighe die willen seer milde schijnen / de welcke nochtans geen dinck en gheven dat sy niet met hooveerdighen aensichte ofte grootsche woorden en verwijten. Ende het is in dese ongheluckige tijdẽ tot sulcke ellendicheyt gecomen / dat bynae geene aelmoessen / ymmers van den meestẽ deele der menschen sonder versmaetheyt ghegeven en wordẽ. Welcke boosheyt niet en behoorde selfs onder de Heydenen verdraghelick te zijne: want van de Christenen wordt oock wat meer gheeyscht / dan dat sy blymoedicheyt in het aenschijn bewijsen / eñ hare wercken der liefde lieflick maken door vriendelickheyt der woorden.

Hebr.13.3.

Remedie van de ghebreken / welcke tegen de liefde strijden.

Ten eersten behooren sy den persoon dien sy bekennen haer hulpe gebreck te hebben / aen te nemen / ende met sijn ellendicheyt sulck medelijden hebben / gelijck oft sy selve die gevoelden eñ droeghen: op dat sy door het ghevoelen der barmhertichept ende menschelickheyt / niet anders tot hem dan tot hen selven gheneghen zijn / om

1. Barmhertichept.

hem te helpen. Soo wie met sulcken ghemoede hem voecht om sijnen broederen te hulpe te comen / die en sal sijne wercken der liefde niet alleenlick met gheen hooveerdicheyt ofte verwijtinge besmetten: maer en sal oock sijnen broeder als eenen ghebreckelicken niet verachten / noch als sijnen schuldenaer hem onderworpen: niet meer dan wy onse crancke ofte ghewonde lidtmaten bespotten / het welcke alle de andere leden soecken te helpen: oft meynen dat het sonderlinghe den anderen leden schuldich is / om dat het meer hulpe ontfanghen dan het ghedaen heeft. Want de hulpe die de leden malcanderen doen / en is niet gheacht onverdient ofte voor niet te zijne / maer is meer een betalinghe ende voldoeninge van datmen door de wet der natuere schuldich is / het welcke te weygheren wonderlicke groote ongheschicktheyt ware.

2. Ootmoedicheyt.

3. Beleeftheyt.

Door desen middel salt oock gheschien dat niemant die een werck der liefde ghedaen heeft / en sal meynen ghenoech ghedaen te hebben: ghelijck het ghemeynlick pleecht te geschien dat een rijck man wat van sijnen goede ghegeven hebbende / alle andere lasten anderen op den hals worpt / gelijck oft sy hem niet aen en ginghen. Maer een yegelick sal liever aldus by hem selven dencken / dat hy hem selven ende al wat hy vermach / sijnen naesten schuldich is: ende geen ander eynde van wel-doen en moet stellen / dan als de macht ghebreeckt / de welcke moet soo verre als sy haer streckt / nae den regel der liefde ghevoecht worden.

4. Ghewillicheypt.

5. Volstandichept.

De aenmerckinge van de verloochenunghe ons selfs / ten aensien van God / onderwijst ons tot ghedult ende lijtsaemheyt.

8 Laet ons het voorneemste stuck der vernederinge ons selfs / het welcke (gelijck wy geseyt hebben) God aen gaet / wederom volcomelicker handelen. Eñ daer van zijn nu wel vele dinghen geseyt / de welcke souden te vergheefs wederom verhaelt worden. Het sal genoech zijn te handelen soo verre sy ons tot verdraechsaemheyt ende lijtsaemheyt onderwijst. Ten eersten dan worden wy in het soecken des voordeels ofte gerusticheyts des tegenwoordigen levens / hier toe van der Schrifture vermaent / dat wy ons selven ende al wat onse is / den goetduncken des Heeren overghevende / hem laten

1. Dat wy altijt Gode ons onderdanich stellen.

de ghesintheden onses herten temmen ende onderworpen. Om goet ende eere te begeeren/ om macht te soecken/ om rijckdom te hoopen/ om alle sulcke beuselinghen ende ongheschickte dinghen te versamelen/ die schijnen tot grootschept ende pomperie te dienen / is onse lust rasende ende onse begeerte ongrondelic. Wederom vreesen ende haten wy wonderlicken seer/ armoede/ schande/ ende vernederinge/ waer uyt wy ghepruckelt wordē om die allesins van ons te weeren. Hierom siet men hoe ongherust van geeste alle die zijn die haer leven schicken na haren eyghenen raet/ hoe menighe listen sy versoecken/ met wat arbeyt sy hen selvē vermoeyen: te weten / om te ghecrijgen daer de eergiericheyt ofte geltgiericheyt lust toe heeft: ende wederom om armoede eñ vernederinge te schuwen. Daerom moeten de godsalige desen wech houden/ op dat sy in sulcke stricken niet verwerret en worden.

2. Dat wy sullen vlieden eer eñ goetgiericheyt.

Ten eersten en sullen sy noch hopen noch begheeren / noch dencken elders van voorspoet te vercrijgen/ dan uyt de segheninghe des Heeren: ende sullē daerom gerustelick ende met betrouwen daer op steunen ende rusten. Want hoewel het vleesch meynt aen hem selvē genoech te hebben aist door eyghen vernuft tot eere ende rijckdom loopt/ ofte met neerstichept daer nae staet/ ofte door menschen gonste daer toe wort beholpen: soo ist nochtans seker dat alle dit niet en is/ ende dat wy noch met vernuft noch met arbeyt en sullen yet bedrijven/ anders dan soo verre als de Heere die beyde voorspoedich maeckt. Maer hierenteghen can sijn zeghen alleen oock door alle verhinderinghen eenen wech vinden / soo dat hy ons maeckt alle dinck tot eenen blijden ende gheluckighen uytganck te ghelucken. Boven desen / of wy schoon conden sonder den zeghen des Heeren eenige eere ofte rijckdom ghecrijgen: (ghelijck wy daghelijcx sien dat de godloose groote eere ende rijckdom gecrijgen) nochtans dewijle de gene over de welcke de vervloeckinghe Gods hangt / niet het minste deelken der gheluckichept en smaken/ soo en vercrijgen wy sonder den zeghen des Heeren gheen dinck dan dat ons tot quaet ende ongheluck vergaet. Ende wy en moeten gheensins yet begheeren dat ons ongheluckigher maeckt.

3. Dat wy sullē van den zeghen Gods alleen alle voorspoet verwachten/ ende alleen op hem sien.
Luc.1.52.
1.Sam.2.8.
Psal.113.6.
Psal.128.

9 Daerom ist dat wy gelooven dat alle middel des gheluckighen ende ghewenschten voortgancx is alleenlick in den zeghen des Heeren gelegen/ in der welcker afwesen alderley ellendichept over ons staet te comen/ soo en moeten wy noch op de gheluckſalichept onses vernufts/ noch op onse neerstichept / noch op menschen gonste / noch op eenighen ydelen waen der fortuyne steunende ende betrouwēde/ met grooter begeerte nae rijckdom ende eere staen/ maer altijts op den Heere sien/ om door sijn regeeringe gheleyt te worden tot wat lot ende conditie hy wil. Also salt eerst comen dat wy niet door onrecht/ noch door bedroch ende boose listen/ noch door dieverie/ met onses naesten schade ons selven en drijvē om goet ofte eere te bejagen: maer wy sullen alleenlick na sulck goet staen/ dat ons van de onnooselhept eñ oprechtichept niet af en leyt: Want wie can in bedriegeringe/ roovinghe ende andere boose listen de hulpe der Godlicker segheninge hopen? Want gelijck de zegē Gods niemant na en volcht dan de suyverhept denckt ende oprechtichept handelt / alsoo worden alle de ghene diese begheeren / door haer van verdraeyde ghedachten ende boose daden afgetrocken. Boven desen sal ons door haer een toom in den mont geworpen worden/ op dat wy niet

4. Dat wy buyten den selven zeghen gheensins en sullen begeeren rijckdom ende eere.

5. Dat wy niet en sullen volghen der godtdeloosee menschen arglistichept.

door te groote begheerte om rijck te worden/ en branden / noch eergierichlick eere en jaghen. Want hoe soude yemandt bestaen met betrouwen hulpe van God te verwachten/ om de dinghen te ghecrijghen die hy teghen Gods woort begeert? Want het zy verre dat God dat soude door de hulpe syns zegens gheven/ dat hy door sijnen mont vervloeckt. Ten laetsten/ ist dat het ons nae onsen wensch ende hope niet en ghelucht / soo sullen wy nochtans ons selven onthouden van onlijdtsaemhept ende van alle vervloeckinge onser conditie/ want wy sullen weten dat sulcx is tegen God murmureren/ * door wiens goetduncken / rijckdom ende armoede/ versmaethept ende eere bedeylt wort. Somma/ soo wie op sulcke wijse als nu ghesept is / op de segeninge Gods rust/ die en sal de dingen die de menschen pleghen met rasender begheerte te jaghen/ niet soecken met boose listen te gecrijgen/ maer sal dencken daer mede geenen voortganck te doen. Ende ist dat eenich dinck geluckichlick ghevalt/ dat en sal hy hem selven niet toeschrijven/ noch synder neerstichept/ ofte cloeckichept/ ofte fortuyne: maer sal God den autheur daer van dancken. Ist dat het sijne weynich voorwaert/ ofte oock achterwaert gaet/ daer andere in voorspoet bloeyen: soo sal hy nochtans sijn armoede bet ende matichlicker dragen/ dan een ongodlick mensche sijn middelmatich gheluck/ dwelck alleenlic minder is dan hy begeert ende wenscht: want hy heeft eenen troost/ waer in hy gherustelicker sal rusten / dan in de opperste hoochept des rijckdoms ofte moghentheyts: want hy acht dat sijne saken alsoo van dē Heere verordent ende gheschickt worden/ ghelijck het synder salichept voorderlic is. Aldus is David ghesint geweest gelijck wy sien/ de welcke God volghende/ eñ hem selven der regeeringe Gods overghevende / betuycht dat hy is ghelijck een kint dat eerst is van der borst gewent/ ende dat hy niet en wandelt in hooghe ofte wonderlicke dinghen boven hem.

6. Dat wy te vreden zijnde met onse beroepinge/ den last ende sorghe aller onser uytganghen sullen leggen in den schoot Gods.

* Luc.1.52.53
Psal.75.8.
ende 113.6.

7. Dat wy ander lieden voorspoet nemmermeer en sullen misgunnen: maer sullen ons gerust houdē in het voornemen Gods.

Psal.131.1.

10 Ende dese gherustichept ende lijtsaemhept moeten niet alleenlick in desen deele in de Godsalighe herten zijn / maer moeten oock tot alle ghevallen strecken/ der welcker dit tegenwoordich leven is onderworpen. Daerom en heeft niemant recht ende behoorlick hem selven versaeckt/ anders dan die hem selven gheheel alsoo heeft den Heere overgegeven/ dat hy alle de deelen sijns levens laet nae des Heerē goetduncken regeeren. Ende soo wiens herte alsoo sal gestelt zijn/ die en sal hem selven niet ellendich achten/ wat hem oock over comt/ noch met nijdichept teghen God / van sijn conditie claghen. Ende hoe noodich dese ghesinthept is/ dat sal daer uyt openbaer zijn / ist dat wy aenmercken hoe menigen gevalle wy onderworpen zijn. Wy worden door menigerley sieckten dickmael gequelt: somtijts slaet ons de pestilentie: somtijts worden wy wreedelick door de ellendichept des crijchs gequelt: somtijts neemt de vorst oft hagel de hope des jaers wech/ eñ brengt onvruchtbaerhept aen/ die ons tot armoede ende gebreck brenghe: wijf/ ouders/ kinderen ende maghen/ worden door den doot wech ghenomen/ het huys wort door brant verteert: dit zijn dingen om der welcker geschiedenisse de menschē haer leven ende den dach haerder gheboorten vervloecken/ den hemel eñ het licht als eenē grouwel achten: haren mont teghen God op doen/ ende (ghelijck sy tot lasteringe wel gebeckt zijn) hem van ongherechtichept ende wreethept beschuldighen. † Maer een ghelovich mensche moet

8. Sullen wy alle de deelen onses levens Godes wille bevelen.

De nootwendichept deser leere.

Job 1.18.

† Veelderley gebruyck deser leere in menigerhande aenverhtinghe.

moet oock in dese dinghen de sachtmoedicheyt ende vaderlicke goedertierēheyt Gods aensien. Daerom of hy schoon siet dat sijne vriendē ende magen zijn wech genomen / ende sijn huys verwoest is / soo en sal hy niet selfs daerom laten God te loven: jae sal hem eer tot dit ghedachte wenden / te weten / nochtans en sal de ghenade des Heeren die in mijn huys woont / dat niet verwoest laten. Of hy schoon siet dat sijn groen koorn is door de vorst verbrant ofte verteert / ofte door den haghel te neder gheslaghen / ende dat hem staet hongher te comen / soo en sal hy nochtans den moet niet verloren gheven / noch Gode spijt doen: maer sal in dit betrouwen blyven / seggende: wy zijn nochtans in de bescherminghe des Heeren / eñ sijn schapen in syn weyde opghevoedt. Soo sal hy dan ons oock in de uyterste onvruchtbaerheyt voedtsel gheven. Of hy schoon met sieckte gequelt wort / so en sal hy niet selfs alsoo door de bitterheyt der smerte gebroken worden / dat hy soude tot onlijdtsaemheyt uytbreken / ende alsoo teghen God kyven: maer sal de rechtveerdicheyt ende goedertierenheyt in de straffinge des Heeren aenmerckende / hem selven tot verdraechsaemheyt vermanen. Somma / al wat hem toe comt / dat sal hy bekennen door de handt Gods verordent te zijne / ende sal het met vriendelicken ende danckbaren herte aen nemē / op dat hy niet hartneckichlick der heerschappie Gods en wederstae / in wiens macht hy hem selven eñ alle het syne heeft over gegeven. Voornemelick sal een Christelick herte verre zijn van dien dwasen ende seer ellendighen troost der Heydenen / de welcke willende hen selven teghen teghenspoet stercken / hebben die der fortuyne toe gheschreven: ende achteden dwaesheyt te zijne dat yemant soude teghen de fortuyne verbolghen zijn / dewijle sy lichtveerdich is / ende met blinde ooghen beyde de weerdighe ende onweerdighe wondt. Want de regel der Godsalicheyt is hierentegen dese / te weten / dat de hant Gods alleen is beyde de goede ende de quade fortuyne regeerende ende matighende: eñ dat dese selve hant Gods niet door onvoorsichtich gewelt en drijft / maer dat hy door seer ordentlicke rechtveerdicheyt ons beyde goet ende quaet uyt deelt.

Job 1.18.

Psal.79.13.

Het misbruyc ende de Heydensche verdorventheyt / welcke door den regel der Godvruchticheyt wech ghenomen wordt.

Het viij. Capittel.

Van de verdraechsaemheyt des cruyces, de welcke een deel der versakinghe sijns selfs is.

IAe een Godsalich herte moet oock noch hoogher opclimmen / te weten / daer henen daer Christus sijne Discipulen roept / dat een yghelick syn cruyce draghe. Want alle die de Heere heeft aenghenomen ende gheweerdicht tot het geselschap der sijner te brengen / die moeten hen selven tot een hardt arbeydelick ende ongherust leven bereyden / dat veel aenstoots ende teghenspoets hebbe. Het behaecht den hemelschē Vader alsoo syn volck op sulcker wijse te oeffenen / op dat hy een seker beproevinghe van hen hebbe. Hy heeft van Christo sijnen eerstgeborenen begonnen / ende vervolcht dese ordeninghe aen alle de sijne. Want hoewel Christus boven alle andere syn lieve Sone was / ende des Vaders herte in hem gherust ende te vrede was / soo sien wy nochtans dat hy niet en is goedertierenlick noch sachtelick ghehandelt gheweest: soo datmen mach waerachtelick segghen / dat hy niet alleenlick en is met gheduerigen cruyce gheoeffent gheweest / soo langhe als hy op der aerde leefde: maer dat sijn gantsche leven niet anders geweest en zy dan een bewijs ende exempel eens gheduerigen cruyces. De oorsake daer van wort door den Apostel bewesen / te weten / dat Christus moeste uyt het ghene dat hy geleert heeft / ghehoorsaemheyt leeren. Waerom souden wy dan ons selven van dese conditie ontrecken / der welcker Christus moeste hem selvē onderworpen: voornemelick dewijle hy hem selven om onsent wille daer onder ghewo rpen heeft / om in hem selven ons een exempel der lijtsaemheyt te geven? Daerom leert de Apostel dat dit eyn de allen kinderē Gods verordent is / dat sy hem ghelijckformich worden. Waer uyt wy oock seer grooten troost hebben / te weten / dat wy in sware ende bittere dingen die quaet ende tegenspoedicht gheacht worden / in het lyden Christi deelachtich worden / soo dat gelijck hy door den doolhof aller verdruckinghe is in de hemelsche eerlickheyt ghecomen / alsoo wy oock door de wegen der verdruckinge tot de selve eerlickheyt gebracht worden. Want also spreeckt Paulus selve erghens / dat wy de ghemeynschap synder verdruckinghen leerende / oock mede de macht synder wederopstandinghe vaten: ende als wy synder doot ghelijckformich worden / alsoo tot de gemeynschap der eerlicker wederopstandinghe bereyt worden. Wat grooter cracht mach dit hebbē om alle bitterheyt des cruyces te versoeten? want hoe wy seerder met teghenspoet verdruckt worden / soo veel te vaster wordt onse ghemeynschap met Christo versekert / door des welckes gemeynschap onse lyden selve ons niet alleenlick en wort ghesegent / maer oock groot voordeel doet om onse salicheyt te voorderen.

Math.16.24. Luc.9.23.

Wat het cruyce zy.

Van wien het opghelept zy.

Wien het opghelept zy.

Matth.3.17. ende 17.5.

Phil.2.7.8.

De oorsaken des cruyces / waer uyt openbaer wort / hoe noodich het selve zy.

1.Pet.3.21.

Rom.8.29.

Item / hoe heerlick het zy door den volcke Godes / waer uyt dan eē schoone vertroostinghe in teghenspoet ontstaet.

Actor.4.21.

Phil.3.10.

Waer in dese heerlickheyt bestaet.

2 Bovē desen en was den Heere niet noodich dat cruyce aen te nemē ende te dragen / † anders dan om den Vader syn ghehoorsaemheyt te bewijsen: maer ons is het om veler oorsakē wille noodich onse leven sonder ophoudē onder het cruyce te leyden. Ten eersten ghelijck wy van natuere soo seer ghenegen zijn om alle dinck onsen vleesche toe te gheven / alsoo ist dat ons onse swackheyt niet en wort gelijck voor onse oogen bewesen / soo achten wy onse cracht lichtelick veel te hooghe / sonder twijfelinghe denckende dat sy teghen alle swaricheden die ons moghen overcomen / sal ongheschent ende onverwinnelick blyven / waer uyt wy tot een dwaes eñ ydel vertrouwen des vleeschs verheven worden: waer op wy betrouwende / terstont ons hooveerdichlick verheffen teghen God selve / even gelijck oft onse eygen macht sonder sijn genade / genoech ware. Dese onse hooveerdicheyt en can God niet bet te neder legghen / dan als hy ons door bevindinge bewijst niet alleenlic met wat grooter swackheyt / maer oock met wat grooter broosheyt wy beladen zijn. Soo verdruckt hy ons dan met schande ofte armoede / ofte verlies van vrienden / wijf oft kinderen / ofte met cranckheyt / ofte andere ellendichedē / om de welcke te verdragen wy veel te swack zijn / eñ so veel in ons is / terstont overwonnē worden. Als wy also vernedert zijn / soo leerē wy sijn cracht aenroepē: de welcke alleē ons den last der verdruckingē hout over eynde staende. Ja ooc de alderheylichste / hoewel sy weten dat sy door Gods genade / eñ niet door eygen cracht staen / soo zijn sy nochtās van haer sterckte eñ stantvasticheyt vele te gerust / ten zy datse God door beproevinghe des cruyces tot grondelicker kennisse haers selfs brenghe. Dese slapericheyt is oock selfs Davidt over gecomen / gelijck hy betuycht / seggende: Ick hebbe ghesegt in mijn ruste: Ick en sal nemmermeer beroert worden. Heere ghy hebt in uwe welbehagen mijnen berge stercke

Het cruyce is ons noodich / 1. Dat onse hooveerdicheyt te neder ghelept worden.

† Phil.2.8.

Psal.90.3.10

2. Dat wy verootmoedicht zijnde / souden leeren Gods hulpe aenroepen.

Bewijs ghenomen van het exempel Davids.

Psal.30.7.

bevesticht: ghy hebt u aensichte verborgen/ ende ick was verschrickt. Want hy bekent dat syne sinnen zijn in voorspoet plomp ende ongevoelich gheworden/ soo dat hy de ghenade Gods/ op de welcke hy behoorde te staen/ achter rugge stellende/ op hem selven steunde / ende hem selven eenen gheduerighen staet beloofde. Ist dat dit Davidi die soo groot een Prophete was/ gheschiet is / wie van ons en soude niet vreesen op dat hy voorsichtich worde? Daerom dat sy in gheluck ende voorspoet hen selven met eenen waen der stantvasticheyt ende lijdtsaemheyt flatteerden/ als sy nu in teghenspoet vernedert zijn/ soo leeren sy dat sulcx al is hypocrisie ende geveynstheyt geweest. Als (segghe ick) de ghe-

Psal. 119.67.

loovighe door sulcke bewijsinghen van haer cranckheyt vermaent worden/ soo doen sy goeden voortganck tot vernederinghe en ootmoedicheyt/ op dat sy het verdraeyt betrouwen des vleeschs af leggende/ hen selvē tot Gods genade wenden. En als sy hen tot de genade Gods gewent hebben/ soo gevoelen sy de tegenwoordicheyt der godlicker cracht/ in de welcke sy bevinden overvloedichlick genoech hulpe te zijne.

3. Dat wy syn teghenwoordicheyt souden ghewaer worde.

Rom.5.3.

Veelderley nutticheyt des cruyces.

3 En dit ist dat Paulus leert/ dat de verdruckinghen lydtsaemheyt baren/ ende lijtsaemheyt bevindinghe. Want dat God belooft heeft dat hy sal de gheloovige by staen in de verdruckinghen/ dat ghevoelen sy waerachtich te zijne/ als sy lijdtsaemlick blijven staende/ door syn handt opghehouden zijnde: het welcke sy gheensins en souden connen door haer eyghen cracht doen.

1. Lijdtsaemheyt/ waer uyt dat comt versterckinge in der hope.

So brengt dan de lijtsaemheyt den geloovigen die bevindinge dat God de hulpe die hy belooft heeft/ met der daet bewijst alst noodich is. Ende hier uyt wort ooc haer geloove gesterckt: want

Ee vast ende oprecht vertrouwen op God.

het soude te veel groote ondanckbaerheyt zijn/ waert dat sy de waerheyt Gods die sy seker en stantvastich bevonden hebben / naemaels niet en verwachteden. Nu sien wy hoe veel goets aen een hanghende uyt den cruyce comt. Want het neemt de valsche meyninghe wech die wy van onse eyghen macht hadden / ende ontdeckt onse hypocrisie ende geveynstheyt die ons flatteert/ ende treckt dat schadelick betrouwen des vleeschs uyt: ende als wy alsoo vernedert ende verootmoedicht zijn / soo leert het ons tot den eenigen God wenden ende op hem rusten: ende alsoo gheschiedet dat wy niet t'ondergedruckt noch overwonnen en worden. Ende als wy

Overwinninghe.

overwinnen/ soo ghecryghen wy hope: te weten/ om dat de Heere volbrenghende dat hy belooft heeft/ syn waerheyt voor naemaels bevesticht. Voorwaer of daer schoon gheene oorsaken meer en waren onser verdruckinghe/ soo ist nochtans hier uyt openbaer hoe noodich ons de oeffeninghe des cruyces is. Want het en is gheen cleyn sake dat de blinde liefde ons selfs wort uytghewischt/ op dat wy onse eyghen swackheyt kennen: ende dat wy onse eyghen swackheyt ghevoelen/ op dat wy leeren op ons selven niet betrouwen: ende dat wy op ons selven niet betrouwē / op dat wy onse betrouwen

Volherdinge.

op God stellen. Ende dat wy het betrouwen des herten op God stellen/ op dat wy op syn hulpe betrouwende/ tot den laetsten onverwinnelick blyven. Ende dat wy door syn ghenade

Een onverwinnelick gheloove.

blijven staende / op dat wy verstaen dat hy waerachtich is in syne beloften: ende dat wy de sekerheyt syner beloften vast hebben / op dat onse hope daer door ghesterckt worde.

2. Ondersoeckinge des gedulots/ en onderwysinghe tot ghehoorsaemheyt.

4 De Heere heeft oock een ander eynde ende oorsake om de syne te verdrucken/ te weten/ op dat hy onse lytsaemheyt ondersoecke/ ende ons tot ghehoorsaemheyt onderwijse. Niet voorwaer dat sy hem connen ghehoorsaemheyt bewysen/ anders dan die hy selve heeft ghegeven: maer het behaecht hem alsoo met clare bewijsingen syne genaden die hy den Heylighen ghegeven heeft/ te openbarē ende verclaren/ op dat sy niet binnen ons ledich en zijn verborghen. Daerom als hy de lytsaemheyt en stantvasticheyt daer mede hy syn dienstknechten begaeft heeft/ openbaer maeckt/ so wort hy geseyt hare lydtsaemheyt te ondersoecken en beproevē. Hier

Bewijs ghenomen van het exempel Abrahams/ ende het ghetuyghenisse Petri.

uyt comen dese wysen van spreken: [†] Dat God heeft Abraham versocht/ ende syn godsalicheyt bevonden/ om dat hy niet gheweygert en heeft synen eyghenen ende eenighen sone te offeren. [‡] Daerom seyt Petrus dat onse geloove wordt door versoeckinge beproeft / gelyck gout in den oven door het vyer. Ende wie sal segghen dat het niet nut en zy dat de seer edel gave der lydtsaemheyt die de gheloovighe van haren God ontfanghen hebben / tot ghebruyck ghebracht worde / op dat sy seker ende openbaer worde? Want de menschen en sullense anders nimmermeer soo seer achten als sy weerdich is. Ist dat God willende dat de dinghen die hy synen gheloovighen ghegeven heeft / niet verborghen en blyven/ jae niet als onnut en ligghen/ wel ende recht doet als hy oorsake ende materie geeft om die te verwecken: soo hebben de verdruckingen der heylighen seer goede oorsake/ sonder welcke verdruckinghen haer lydtsaemheyt niet en soude wesen. Ick segghe dat sy oock door het cruyce worden tot ghehoorsaemheyt onderwesen: om dat sy alsoo gheleert worden/ niet na haren eyghenen wensch / maer nae Gods goetduncken te levē. Voorwaer waert dat hen alle dinck nae haren wille vloeyde/ soo en souden sy niet weten wat het zy God te volghen. Ende Seneca verhaelt dat het een oudt spreeckwoort geweest zy / waer mede men tot lydtsaemheyt in tegenspoet vermaende/ te weten: Volcht God: Waer mede sy te kennen gaven dat de mensche hem selven dan eerst waerachtichlick onder het jock Gods gheeft / als hy syn hant ende synen rugge onder Gods roede biet. Ist dat het recht is dat wy den hemelschen Vader allesins ghehoorsaemheyt bewijsen/ so en moeten wy voorwaer niet weygeren dat hy ons allesins tot bewijsinghe der ghehoorsaemheyt wenne.

† Gen.22.1. ende 12.

‡ 1.Pet.1.7.

Hoe nuttelick de onderwijsinge tot ghehoorsaemheyt is.

De vita beat. cap.15.

5 Nochtans en sien wy noch niet wel hoe seer noodich ons dese ghehoorsaemheyt zy / ten zy dat wy oock mede overleggen hoe groot de vertelheyt onses vleeschs zy/ om het jock Gods af te worpen / soo haest als het wat sachtelicker ende goedertierenlicker gehandelt wort. Want het gaet met onse vleesch even ghelijck met de wederspannighe peerden/ de welcke weynighe daghen ledich ghevoedt zijnde / daer nae niet en connen om haerder wreetheyt wille ghetemt worden/ noch en willē haren opsitter niet kennen/ den welcken sy te voren tamelick ghehoorsaem waren. Ende dit blyft ymmers gantschelick in ons/ dat ghelyck de Heere claecht/ in den Israelitischen volcke was/ te weten/ dat sy vet gheworden zijnde / ende smeer ghegadert hebbende/ wederspannich wordē/ ende met de voeten uyt slaen teghen den ghenen diese ghevoedt en opgebracht heeft. Wy behooren wel door de barmherticheyt Gods ghetrocken te worden om syn goetheyt te overleggen ende lief te hebben: maer dewijle onse boosheyt soo groot is dat wy eer altyts door syn goedertierēheyt verdorven worden: so ist meer dan noodich dat wy door eenighe oeffeninghe ende castydinghe wederhouden

Item/ datse noodich is om te bekennen de vertelheyt onses vleesches/ welcke door een bequame ghelyckenisse afghemaelt wort.

Deut.32.15.

verhouden worden / op dat wy niet tot sulcke dertelheyt uyt en breken. Alsoo op dat wy niet door te groote overvloedicheyt des ryckdoms te moedich en worden / dat wy tot eere ende hoocheyt verheven zijnde / ons niet en verhooveerdighen / dat wy niet door eenige andere inwendighe ofte uytwendige goeden opgeblasen ende grootsch en worden: so verhindert de Heere ons / nae dat hy siet dat het ons nut is / ende temt ende toomt de moedicheyt onses vleeschs met den cruyce: ende dat op verscheyden wijsen: te weten / soo veel als eenen yeghelicken salich is. Want wy en zijn niet alle even cranck van de selve sieckten / noch ons en is niet allen even groote medecijne noodich. Hier uyt machmen sien dat verscheyden menschen door verscheyden cruycen geoeffent worden. Ende hoewel de hemelsche Medecijn de sommighe soetelick handelt / ende de sommighe met scherper remedien suyvert / dewijle hy eens yeghelijcx welvaert soeckt te voorderen: soo en gaet hy nochtans niemandt voorby sonder hem aen te roeren / want hy weet dat wy alle te ghelijcke met sieckte bevanghen zijn.

Hierom isset dat met verscheyde manieren van cruyce de Godsalighe beswaert worden.

3. God voorcomt onse swackheyt / ende verbetert de voorleden zonden / op dat hy ons in de gehoorsaemheyt soude houden.

6 Jae de aldergoedertierenste Vader moet niet alleenlic onse cranckheyt voorcomē / maer oock dickmael de voorleden zonden castijden ende beteren / op dat hy ons in sijn behoorlicke ghehoorsaemheyt behoude. Daerom soo wanneer wy verdruckt worden / soo moeten wy terstont onse voorleden leven bedencken / ende also sullen wy sonder twijfel bevinden dat wy ghedaen hebben dat sulcke castydinge weerdich is. Nochtās en moet de voorneemste vermaninge tot lijdtsaemheyt niet genomen worden / uyt de bekenninghe der zonden. Want de Schriftuere leert ons een veel beter aēmerckinge / als sy seyt dat wy door tegenspoet van den Heere gecastyt worden / op dat wy met dese werelt niet verdoemt en worden. Daerom moeten wy oock selfs in de bitterheyt der versoeckinghe / de goedertierenheyt ende vriendelickheyt des Vaders tot ons bekennen: want oock dan als hy ons versoeckt / en laet hy niet af onse salicheyt te voorderen. Want hy verdruckt ons niet om te verdervē ofte dooden / maer veel meer om van de verdoemenisse der werelt te verlossen. Dit ghedachte sal ons leeren tot het ghene dat de Schriftuere ergens leert / seggende: Mijn sone / en verworpt de castydinge des Heerē niet / noch en laet het u niet verdrieten als ghy van hem ghestraft wort. Want wien de Heere lief heeft / dien straft hy / ende omhelst hem ghelyck een vader syn kint. Als wy de roede des vaders bekennen / behooren wy dan niet liever ghehoorsaem ende leerlick te zyn / dan door hartneckicheyt vertwyfelde menschen nae te volghen / die door quaet-doen verhardt zyn? God verderft ons / als hy ons door castydinghe niet weder en roept / soo wanneer wy van hem zijn afghewekẽ: soo dat hy te rechte seyt dat wy bastaerden zijn / ende niet kinderen / ist dat wy sonder castydinge zijn. So zijn wy dan seer boose menschen / ist dat wy hem niet en connen lyden als hy ons syn goetwillicheyt bewijst / ende syn sorge die hy voor onse salicheyt draecht. De Schriftuere leert dat dit een onderscheyt is / tusschen de ongheloovighe ende gheloovighe / te weten / dat de ongheloovige ghelyck veroude ende verbacken slaven der boosheyt / door slaghen niet en beteren / maer alleenlick booser ende hartneckigher worden: ende dat de kinderen als met eerbaerheyt begaeft zijnde / door de castydinghe voortganck doen tot beteringe. Nu moet ghy kiesen in welcke ghetal ghy liever hebt te zijne. Maer dewyle van dese sake erghens gehandelt is / soo ist my ghenoech dat ickt weynich aen gheroert hebbe / ende wil een eynde maken.

1.Cor.11.8.32

Bewijs ghenomen uyt Salomons ghetuyghenisse.
Heb.12.5.

Prov.3.11.

Wt de sprencke des Apostels.
Hebr.12.8.

Een sonderlinghe vertroostinghe is dit in het cruyce / als wy om der gerechticheyt (welcke haer wyt uytstreckt) vervolginghe lyden.

7 Voort ist een sonderlicke vertroostinge / als wy om der rechtveerdicheyt wille vervolginge lyden. Want wy moeten dan ghedencken wat grooter eere God ons gewerdicht te doen / als hy ons alsoo met een sonderlick teecken synes crijchs verciert. Ick segghe dat men om der rechtveerdicheyt vervolginge lydt / niet alleenlick alsmen voor de bescherminghe des Evangelij lydt / maer oock alsmen voor eenighe bescherminghe der rechtveerdicheyt lydt. Het zy dan in de betuyginghe der waerheyt teghen de leugenen des duyvels / het zy in de bescherminghe der ontschuldigē tegen der boosen onrecht / men moet daer door in de verbolgentheyt ende haet der werelt comē / waer uyt onse leven / ofte onse goet / ofte onse eere in perijckel comt. Laet ons dat niet swaer noch lastich zijn / dat wy ons selven soo verre tot God begheven / ofte en laet ons niet dencken dat wy in sulcke dinghen ongheluckich zijn / in de welcke hy ons heeft selve met synen monde betuycht gheluckich te zijne. Armoede in haer selven aengesien / is wel een ellendicheyt / alsoo oock ghebannen / versmaet / ghevanghen te zijne / schande te lyden: ende de doot selve is het uyterste aller ellendicheden: maer als wy de gonste onses Gods hebben / soo ghedijen ons alle dese dinghen tot gheluckicheyt. Laet ons dan liever te vreden zijn / met de ghetuyghenisse Christi / dan met de valsche weerderinghe des vleesches. Alsoo sullen wy comen om ons selven nae het exempel der Apostelen te verblyden / soo wanneer God ons sal weerdich achten dat wy om syns naems wille verdruckinghe lyden. Want wat? ist dat wy onschuldich zijnde / ende een goede conscientie hebbende / worden door der godloosen boosheyt van onse goet berooft / soo worden wy wel van de menschen tot armoede gedrongen: maer alsoo worden wy waerachtichlic in den hemel by God rycke. Ist dat wy uyt onse huys ghestooten worden / soo worden wy soo veel te innerlicker in het huysghesin Gods ontfanghen. Ist dat wy gequelt ende versmaet worden / soo worden wy soo vel te dieper in Christo gewortelt. Ist dat ons schande ende oneere wort aenghedaen / soo veel te eerlicker zijn wy in het rycke Gods. Ist dat wy gedoot worden / soo wort ons alsoo den inganck tot het salige leven ghe-opent. Wy moetē ons schamen dat wy de dingen door de welcke God soo grooten loon verdient heeft / soudē min achtē dan de ydele wellusten deser werelt / de welcke gelyck roock vergaen.

Matt.5.10.

Matth.5.10.

Sommighe stucken deser vertroostinghe.
Actor.5.41.

Dese maniere des cruyces / als den gheloovigen sonderlinghe eyghen / sullen wy gheerne ende blymoedich van der hant Gods aennemen.

8 Dewyle dan de Schriftuere ons met dese ende diergelijcke vermaninghen overvloedichlick vertroost in de schande ende ellendicheyt die wy tot bescherminge der rechtveerdicheyt lydē / soo zyn wy veel te ondanckbaer / ist dat wyse niet gheerne ende blymoedichlick uyt der handt Gods en ontfanghen: voornemelick dewyle dusdanich cruyce den gheloovigen seer eygentlick toecomt / door het welcke Christus wil in ons verclaert ende gheeert worden: ghelijck Petrus oock leert. Ende dewijle schande ende oneere den hoochmoedighen mensche swaerder is / dan hondert dooden / soo vermaent Paulus namelick / dat ons niet alleenlick vervolginghen / maer oock schande staet toe te comen / om dat wy op den levendighen God hopen. Ghelijck hy ergens ons nae syn exempel gebiet te wandelen door goede fame ende quade fame.

1.Pet.4.12.

1.Tim.4.10.
2.Cor.6.8.

Doch en wordter geen onghevoelige blymoedicheyt vereyscht/ maer welcke onder den last versuchtet/ ende gheduldichlick den Heere verwacht.

Maer daer en wort sulck gheen blymoedicheyt van ons gheeyscht/ die alle gevoelen der bitterheyt ende smerte wech neme. Anders en soude in het cruyce der heylighen gheen lijdtsaemheyt zijn/ waert dat sy niet met smerte gequelt/ ende met swaricheyt benaut wordê. Waer in de armoede geen bitterheyt/ in de sieckten geen quellinghe/ in de schande ende oneere gheen smerte noch knaginge/ in den doot geen vergrouwinghe/ wat stercke soude het zijn/ sulcks goets moets te verdragen? Maer dewyle een yegelick van desen met een bitterheyt die hem aengeboren is/onser aller hertê natuerlick prickelt ende snijt/ hier in wort des gheloovighen mensches sterckheyt bewesen/ als hy door sulck een ghevoelen der bitterheyt versocht zijnde/sterckelick wederstaet ende ontworstelt/ hoewel hy swaerlick aenghevallen wort: hier in wort sijn lijdtsaemheyt bewesen als hy scherpelick geprickelt zijnde/ nochtans door de vreese Gods wederhouden wort/ dat hy niet tot eenighe onmaticheyt uyt en breeckt: hier in wort sijn blymoedicheyt bewesen/ als hy met druck ende droefheyt ghewont zijnde/ in de geestelicke vertroostinghe Gods gherust is.

De beschrijvinghe deses strijts/ is ghenomen uyt des Apostels woorden. 2.Cor.4.8.

9 Desen strijt den welcken de gheloovighe teghen het natuerlick gevoelen der droefheyt ende der smerte draghen/ als sy nae lijdtsaemheyt ende maticheyt staen/heeft Paulus seer wel beschreven in dese woorden: Wy worden in allen verdruckt/ maer niet benaut: wy comen in lijden/ maer worden niet hulpeloos: wy lijden vervolginge/ maer en worden daer in niet verlaten: wy worden te neder ghewórpen/ maer niet verdorvê. Hier siet ghy dat het cruyce lijdtsamelick te draghen/ niet en is gantschelick ongevoelich zijn/ ende gheenderley smerte ghevoelen: gelijck de Stoische Philosophen voortijden dwaselick beschreven hebben/ dat het een grootmoedich mensche zy/die alle menschelickheyt gantschelick uyt gedaen hebbende/ eenichsins gheroert wort door tegenspoet ende voorspoet/ door droevighe ende blyde dinghen: jae die ghelijck een steen door gheen dinck en soude gheroert worden. Ende wat hebben sy met dese hooge wysheyt ghemaeckt? te weten/ sy hebben een beeldt der wysheyt afghebeeldet dwelck noyt en is onder de menschen ghevonden/noch en can oock niet wesen: jae sy hebben de tracht der wijsheyt uyt den leven der menschen wech genomen/ dewyle sy veel te uytnemende suyver ende nauwe wysheyt wilden hebben. Ende nu zijn oock onder de Christenen nieuwe Stoici/ de welcke achten dat niet alleenlick suchtê ende weenen/ maer oock droeflick zijn ende sorghen/ sonde zy. Ende dese verkeerde leere comt ons meest van ledige menschen/ die hen selven meer met dencken dan met doen oeffenende/ ons niet en connen anders dan sulcke verkeerde leere baren. Maer wy en hebben met dese yseren Philosophie niet te doen/ de welcke onse Heere ende Meester niet alleenlic door sijne woorden/maer oock door sijn exempel verdoemt. Wât hy heeft om sijn eygen ende oock om anderer menschen verdriet/ ghesucht ende gheweent: ende en heeft oock sijne Discipulen niet anders gheleert. De werelt (seyt hy) sal haer verblijden: maer ghy sult droevich zijn/ ende weenen. Eñ op dat niemant dat en soude achten sonden te zijne/ soo heeft Christus met een uytghedruckt ghebodt vercondicht/dat die geluckich zijn/die droevich zijn ende weenen. Ende het is gheen wonder. Want ist dat alle tranen verdoemelic zijn/ wat sullen wy oordeelen van den Heere selve/ uyt wiens lichaem bloedighe tranen ghedruppelt hebben? Ist dat alle vreese wort met ongheloovicheyt beschuldicht/ wat sullen wy dencken van de vergruwinghe daer mede de Heere (ghelyck wy lesen) swaerlick verslaghen was? Ist dat ons allerley droefheyt mishaecht/ hoe salt ons behaghen dat hy belijdt dat sijn ziele droeve is tot der doot? Luc.22.44.

Steckt teghen der Stoischê Philosophen ydelheyt ende dwaesheyt.

Wordt met Christus authoriteyt ende exempel verclaert.

Joan.17.20.

Matth.5.4.

10 Dit hebbe ick willen segghen om Godsalighe herten van vertwijfelinge te verhinderen: op dat sy niet terstont de oeffeninghe der lijdtsaemheyt en souden laten varen / om dat sy het natuerlick gevoelê der droefheyt niet en connen af legghen. Want sy moeten in vertwijfelinghe vallen die uyt lijdtsaemheyt maken ongevoelickheyt/ ende uyt eenen stercken mensche eenen staeck ofte steen. Want de Schriftuere prijst der Heyligen verdraechsaemheyt/ als sy alsoo door de swaricheyt des aenstoots verdruckt wordê/ dat sy niet en beswijcken noch vallen: als sy also door bitterheyt ghequelt worden/ dat sy oock mede met geestelicke blyschap overgoten worden: als sy alsoo met benautheyt bevanghen worden/ dat sy door Gods vertroostinghe verblijt zijnde/ moet ghecrijghen. Hierentusschen hebben sy in hare herten desen strijt/dat sy door het natuerlick gevoelen de dingen vlien die hen teghen zijn: ende door de gesintheyt ende beweginghe der Godsalicheyt soecken sy oock in dese swaricheden den Godlicken wille gehoorsaem te zijne. Desen strijt heeft de Heere uytgedruckt/ daer hy aldus spreeckt tot Petrum: † Doe ghy jonck waert/ soo gorde ghy u selven/ende wandelde waer ghy wilde. Maer als ghy sult oudt zijn/ dan sal u een ander gorden / ende leyden waer ghy niet en sult willen. Het en is voorwaer der waerheyt niet gelijck/ dat Petrus doe hy moeste den Heere door sijn doot verclaren/zy onghewillich ende teghenworstelende ter doot ghetrocken geweest/ anders soude sijn martelie ende lijden cleynen prijs hebben. Maer hoewel de somma des herten blymoedichlick der Godlicker ordeninghe gehoorsaem was / nochtans dewijle hy de menschelickheyt niet en hadde afghelegt/ soo heeft hy met tweerley wille benaut geweest. Want als hy de wreede doot/ die hem soude aenghedaen worden/op haer selven overleyde/ soo soude hyse door haer grouwelickheyt verschrickt zijnde/geerne ontgaen hebben. Wederom als hy bedachte dat hy door Gods bevel daer toe gheroepen wert / soo heeft hy de vreese overwonnen ende vertreden / ende hem selven geerne/ jae oock blymoedichlick tot de doot begheven. Daerom ist dat wy willen Christi Discipulen zijn/ soo moetê wy soecken so groote eerbiedinge ende ghehoorsaemheyt Gods in onse herte te hebben/ dat wy daer door moghen alle contrarie gesintheden temmen/ende sijnder ordeninghe onderworpen. Want alsoo sullen wy comen oock in seer groote benautheden des herten/ standvastichlick lijdtsaemheyt te behouden: hoedanich het cruyce ooc zy daer mede wy ghequelt worden. Want de teghenspoedige dingen sullen haer bitterheyt hebben/ daer mede sy ons sullen prickelen. Alsoo sullen wy met sieckte ghequelt zijnde / suchten ende ongherust zijn/ ende gesontheyt begeeren: alsoo sullen wy met armoede verladen zijnde/ door de prickelen der sorchvuldicheyt eñ droefheyt benaut worden: alsoo sullen wy door de smerte der schande/ verachtinge ende veronghelijckinge gheraeckt worden: also sullen wy in onser vriendê begravinge behoorlicke tranen der natuere weenen. Maer dit sal altijts het slot zijn: De Heere heeft dat alsoo

Wort bewesen met de gheduerighe bevindinge ende ghetuyghenisse der uytvercoreuen.

Item/ met het bysonder exempel des Apostels Petri.

† Joan.21.18.

Wat dit door een lijtsaemheyt zy/ die van ons gheeyscht wort.

dat alsoo ghewilt: daerom laet ons sijnen wille volghen: jae dese ghedachtenisse moet oock onder de smerte der droefheyt / onder het suchten ende de tranen comen/ om het herte te bewegen tot verdraechsaemheyt der selver dinghen/ om der welcker wille het alsoo ghestelt ende beweecht is.

Onderschept tusschen de Christelicke ende Philosophische lijtsaemheyt.

11 Ende dewijle wy de voorneemste oorsake om het cruyce te verdragen/ hebben van de aenmerckinge des Godlicken willes genomen/ soo moeten wy met corte woorden beschryven wat onderschept daer zy tusschen de Philosophische ende Christelicke lijtsaemheyt: Voorwaer niet vele Philosophen en zijn daer toe gecomen dat sy souden verstaen hebben dat wy van der hant Gods in verdruckingen geoeffent waren/ ende dat wy hier in moesten Gode gehoorsaem zijn. Maer de selve Philosophen en brenghen gheen ander oorsake by waerom men verdragē moet/ dan om dat het alsoo noodich is. Maer wat is dat anders te segghen dan datmen moet Gode wijcken / om datmen te vergheefs arbeyt hem te wederstaen? Want ist dat wy Gode daerom alleenlick gehoorsaem zijn/ om dat het noodich is: soo en sullen wy hem niet ghehoorsaem wesen / ist dat wy't connen ontgaen. Maer de Schrifture leert ons verre een ander dinck in den wille Gods aenmercken/ te weten/ ten eersten rechtveerdichept ende gherechtichept: daer nae oock de sorghe onser salicheyt. Daerom zijn de Christelicke vermaningen tot lydtsaemheyt dusdanich/ te weten: Ist dat wy door armoede/ verjaginghe ende verbanninghe/ door ghevanghenisse/ schande/ sieckte/ afsterbinge der vrienden/ ofte dierghelijcke yet anders ons quelt/ soo moeten wy dencken dat gheen van dien en ghe schiet sonder den wille ende de voorsieninghe Gods: ende dat God niet en doet anders dan door seker behoorlicker ordeninghe. Want wat willen wy segghen? verdienen onse ontellicke ende dagelijcksche sonden niet met veel scherper ende swaerder roeden gecastijdt te worden/ dan daer mede hy ons door sijn goedertierenheyt slaet? Ist niet seer recht dat onse vleesch ghetemt/ ende ghelijck onder het jock gewent worde/ op dat het niet na sijnē aert dertelick hoochmoedichept en bedrijve? Is de rechtveerdichept ende waerheyt Gods niet weerdich dat wy daerom lydē? Ist dat de rechtveerdichept Gods claerlick ghesien wort in onse verdruckinge/ soo en connen wy sonder ongherechtichept daer teghen niet murmureren noch worstelen. Wy en hooren hier dat coude liedekē niet/ te weten: Men moet wijckē om dat het noodich is/ maer wy hooren een gebot dat levende eñ vol crachts is/ te weten: Men moet gehoorsaem zijn/ om dat het ongeoorloft is te wederstaē. Men moet het lijdtsaemlick draghen/ om dat onlijdtsaemheyt is wederspannichept teghen God. Ende nu dewijle ons dat eerste lieflick is/ dat wy bekennen ons salich eñ goet te zijne/ soo troost ons de goedertierenste Vader oock in desen deele/ als hy betuycht dat hy met dat selve cruyce dat hy ons aen doet/ onse salichept soeckt eñ voordert. Ist dat het seker is dat onse verdruckingen ons salich zijn/ waerom en souden wy die niet blijdelick ende lieflick ontfangen? Daerom als wy die lydtsamelick draghen/ soo en worden wy niet van den noot overwonnen/ maer zijn gherust in het ghene dat ons goet is. Dese gedachten (segghe ick) maken dat onse herten alsoo seer door gheestelicke blijschap uytgebreyt worden/ als sy in het cruyce door het natuerlick ghevoelen der bitterheyt seer benaut zijn. Maer uyt oock danckseggingbe volcht/ de welcke niet en can sonder blijschap wesen. Ist dat danckegginghe ende lof des Heeren niet en can anders dan van een blyde herte comen: ende niet en behoort door eenich dinck verhindert te worden: soo sien wy hier uyt hoe noodich het zy / dat de bitterheyt des cruyces met geestelicke blyschap ghematicht worde.

De Philosophische wenden voor een sulcke noot-wendichept/ welcke wy niet en connen wederstaen.

De Christelicke stelt ons voor de gherechtichept Gods/ ende sorghe onser salicheyt.

Luc.12.6,7.

Wijtloopigher verclaringhe deses onderschepts.

Het ix. Capittel.

Van de bedenckinghe des toecomenden levens.

Den raetslach Gods in onse castijdinghe.

Ende hoedanich de verdruckinge zy daer mede wy verdruckt worden/ so moeten wy altijts dit eynde aensiē/ dat wy ons tot de verachtinghe des teghenwoordighen levens wennen/ ende daer uyt tot bedenckinge des toecomenden levens verweckt worden. Wāt dewijle de Heere seer wel weet hoe seer wy van natuere tot beestelicke liefde deser werelt ghenegen zijn/ soo gebruyckt hy seer goede middel om ons daer af te trecken/ ende dat onverstant wech te nemen/ op dat wy niet te seer aen de liefde en hangen. Wāt daer en is niemāt onder ons die niet en begeert te schijnen dat hy in den gantschen loop des levens soeckt eñ arbeyt om tot de hemelsche onsterffelickheyt te comen. Want wy souden ons schamen in ghemeen dingen de onredelicke beesten te boven te gaen: der welcker conditie soude alsoo goet zijn als de onse/ waert dat wy niet de hope des eeuwigen levens nae den doot en hadden. Maer ist dat wy willen eens yegheliyck raet/ begeerte ende wercken ondersoecken/ so en sult ghy daer in niet anders vinden dan aerde. Ende hier uyt comt de plompheyt / te weten/ dat onse verstant door den ydelen schijn ende de behagelickheyt des ryckdoms/ moghentheyts ende eere verstrickt zijnde / soo plomp ende onverstandich wordt / dat het niet verder en can sien. Ende het herte wort oock door gierichept/ eersoeckinge ende oncuyschept alsoo beswaert/ dat het niet en can hoogher op climmen. Somma/ de gantsche ziele in de wellustē des vleeschs verwerret zijnde/ soeckt haer geluckichept hier op der aerde. Om dit quaet te verhinderen/ soo worden de gheloovighe door ghedurighe bewysinghen der ellendichept altijts onderwesen van de ydelheyt deses tegenwoordigen levens. Soo dan op dat sy hen selven niet groote ende gheruste vrede in dit leven en beloven / soo laet hyse dickmael door crijch / oproer / rooberie/ ende ander dierghelijcke ongelijck/ dickmael beroeren ende quellen/ op dat sy niet met te groote begheerte nae den verganckelicken rijckdom en jaghen/ ofte in het ghene dat sy besitten/ gherust en zijn/ soo brengt hyse door onvruchtbaerheyt des lants/ ofte door brant/ ofte door andere middelen/ tot armoede/ ofte houdtse ymmer in matichept. Op dat sy niet te behaghelicke geneuchte in het houwelick en hebben/ soo laet hyse door de boosheyt des wijfs ghequelt worden / ofte vernedertse door boose kinderen / ofte verdrucktse door afsterbinghe der vrienden/ des wijfs ofte kinderen. Ist dat hy hen in alle dese dingen goedertieren is/ nochtans op dat sy niet door dwasen roem opgheblasen en worden/ ofte door valsch betrouwē hen selven en verheugen/ soo stelt hy hen door sieckten ende perijckelen voor ooghen/ hoe onghestadich ende ydel alle de dinghen zijn die der verganckelickheyt zijn onderworpen. Daerom doen wy dan eerst goeden voortganck in de leere des cruyces/ als wy leeren dat dit leven in hem selvē gewaerdeert zijnde/ ongerust/ beroerlick/ menichsins ellendich/

1. Hy wil ons wennen tot verachtinghe deses teghenwoordighen levens.

In welck liefde ende begheerte wy rasende zijn.

Welcke liefde God met verscheyden medecynen van menigerley aenvechtinghen uytblutscht.

ende gantschelick geensins geluckich en is: ende dat al wat deses levens goet geacht wort/ onseker/ verganckelick/ ydel/ ende met veel quaets vermengt ende verdorvē is. Ende hier uyt verstaen wy oock mede/ dat wy hier geen dinck en moeten soecken noch hopen / anders dan stryt: ende dat wy moeten onse ooghen na den hemel slaen/ als wy op de croone dencken. Want wy moeten houden dat wy nemmermeer en sullen ernstichlick onse herten tot de begeerte ende bedenckinghe des toecomenden levens opheffen/ ten zy dat onse herte eerst met verachtinge deses teghenwoordighen levens/ zy doordroncken.

2. Wil hy dat wy onse oogē verheffen tot de onsterffelicke croone.

2 Want tusschen dese twee en is geen middel: wy moeten dese werelt verachten / of sy moet ons in haer onmatighe liefde ghevangen houden. Daerom ist dat wy eenige begeerte hebben tot de eeuwige onsterffelickheyt/ so moeten wy met neersticheyt hier nae staen/ dat wy van dese boeyen verlost worden. Ende dewyle dit tegenwoordige levē veel smeeckelickheyts heeft/ waer mede het ons aentreckt/ grootē schyn des lusticheyts/ behaghelickheyts ende soeticheyts heeft/ waer door het ons aenlockt: soo ist ons grootelick noodich dickmael afgeroepē te worden / op dat wy door sulcke verlockinghen niet betoovert en worden. Want (ick bidde u) wat soude het wesen waert dat ons alle tyt alle goet ende geluck over quame / dewyle wy nu altyts met teghenspoet aenghevochten zynde / niet en connen ontweckt worden om onse ellendicheyt te overdencken? * Dat het leven des menschē is ghelyck roock ende schaduwe/ dat en is niet alleenlick den gheleerden bekent/ maer de gemeyne man heeft dat oock voor een seer ghemeyn spreeckwoort: ende dewyle sy sagen dat het een sake was seer nut te weten/ so hebben sy die met vele schoone sententien verciert. Maer daer en is bynae gheen dinck dat wy soo luyelick overlegghen/ of min ghedencken. Want wy volgen alle onse voornemen/ ghelyck of wy ons selven hier op der aerde onsterffelickheyt voorstelden. Ist dat wy met den dooden gaen om te begraven / ofte op de graven wandelen / dewyle wy het beelt des doots dan voor oogen hebben/ soo philosopheren wy seer wel van de ydelheyt deses levens / hoe wel wy en doen dat niet altyts/ want wy en worden dickmael door sulcke dinghen niet gheroert. Maer als het gheschiet/ soo gheduert sulcke philosophie eenen ooghenblick tyts / de welcke vergaet soo haest als wy den rugghe ghekeert hebben / ende wy en behouden niet de alderminste gedachtenisse daer van: eyndelick sy vergaet ghelyck een toejuychinghe in een lustich schouspel. Want wy en vergeten niet alleenlick den doot/ maer ooc dat wy sterffelick zyn/ gelyck of wy noyt yet daer van gehoort en hadden / ende vervallen in een sorgeloose gherusticheyt der aertscher onsterffelickheyt. Ist dat hierentusschen yemandt ons dit spreeckwoort voortbrengt: De mensche is een dier van eenen daghe: wy bekennen dat wel / maer met soo cleyner bedenckinghe / dat dies niet te min in onse herten dit gedachte blyft/ dat wy hier sullen eeuwichlick leven. Daerom wie can seggen dat het niet allesins noodich en zy niet alleenlic met woorden / maer oock met soo veel beproevinghen als het moghelick is / overtuycht te worden van de ellendige conditie des aertschen levens. Want noch als wy overwonnen ende overtuycht zyn/ en laten wy niet af dit teghenwoordich leven soo dwaselick te verwonderen/ dat wy daer door wederslaghen worden gelyck of het uyterste eynde alles goets daer in verbaet

Die daer door de liefde deses levens opghehouden wort / die en can niet lichtelic dat toecomēde leven bedencken.

Dat selve wort bewesen uyt het verscheyde onghemack dwelck tgheluck eñ voorspoet mede brengt.

* Jac. 4. 14. 1. Pet. 1. 24.

De blintheyt des menschelicken oordeels.

De philosophie der ghener die na een beter leven verlanghen/ en duert oock maer een cleynen ooghenblick.

Thesluyt van tvoorgaende/ dat het cruyce noodich is / waer door de Godsalighe verweckt worden tot de bedenckinghe ende liefde des toecomenden levens.

ware? Ist dat het noodich is dat God ons onderwyst ende leert/ so betaemt ons oock dat wy hem hooren als hy ons roept / ende onse slaperichept uytdryft: op dat wy de werelt verachtende / met gantscher herten nae de bedenckinghe des toecomenden levens staen.

3 Maer de gheloovige moeten hen selven tot sulcke verachtinge des tegenwoordigen levens wennen / waer door sy niet en comen dit leven te haten/ noch ondanckbaer tegen God te zyne. Want hoewel dit leven vol ontallicke ellendicheden is/ soo wort het nochtans te rechte onder de goede gaven ende seghenen Gods gheacht. Daerom ist dat wy het niet en achten voor een Godlicke weldaet / so zyn wy nu niet weynich ondanckbaer teghen God/ voornemelick moet het den gheloovigen een ghetuygenisse der godlicker weldadicheyt zyn / dewyle het geheel tot voorderinghe haerder salicheyt verordent is. Want eer hy ons de erve der hemelscher glorie openbaerlick geeft/ wil hy met mindere bewysinghen hem selven bewysen onsen Vader te zyne: te weten / met de goeden die ons dagheljcx geschieden. Daerom dewyle dit leven ons dient om de goetheyt Gods te verstaen/ sullen wy de walghe daer van hebben gelyck of daer niet een bryse goets in en ware? Daerom moeten wy dit ghevoelen ende dese ghesintheyt aen nemen/ dat wy dit teghenwoordich leven rekenen onder de goede gave Gods die niet te verachten en zyn. Want of schoon hier van gheene ghetuyghenisse der Schriftuere en waren (de welcke seer vele ende seer clare zyn) soo vermaent ons oock selfs de natuere dat wy moetē God dancken dat hy ons tot het licht deses levens ghebracht heeft / dat hy ons dat laet ghebruycken/ dat hy ons alle nootsakelicke behulpingē geeft om dat te bewaren ende onderhouden. Eñ wy hebbē veel meerder oorsake ist dat wy overlegghen dat wy in dit leven eenichsins tot de eerlickheyt des hemelschen rycx voorbereyt worden. Want de Heere heeft het alsoo verordent/ dat de gene die namaels sullen in den hemel gecroont worden / eerst moeten hier op der aerde stryden/ op dat sy niet en triumpheren eer sy de swaricheden nae des crychs doorcomen zyn/ ende de overwinninghe vercregen hebben. Boven desen is daer noch een ander oorsake/ te weten / dat wy in dit leven beginnen door menigherley weldaden de soeticheyt der Godlicker mildicheyt te proeven ende smaken/ op dat onse hope ende begeerte verscherpt ende ghesterckt worde om syn volcomen openbaringhe te begheeren. Als dit sal vast zyn dat dit aertsche leven een gabe der Godlicker weldadicheyt is/ om der welcker wille wy aen hem verbonden zyn/ ende behooren gedachtich ende danckbaer te wesen / dan sullen wy bequamelick afdalen om de seer ellendighe conditie daer van te aenmercken/ te weten/ op dat wy van de onmatighe begheerte deses levens/ tot de welcke wy (ghelyck boven ghesept is) van selfs door natuere gheneghen zyn/ ontwerret ende afgetrocken worden.

4 Voort al wat der verkeerder liefde deses levens benomen wort/ dat moet tot de begheerte des hemelschen levens ghebracht worden. Ick bekenne voorwaer dat die seer wel gevoelt hebben / dat het beste is niet ghebooren te worden/ ende het naeste/ seer corts sterven. Want dewyle sy sonder Gods licht ende sonder waerachtighe Religie waren/ wat mochten sy in dit leven sien/ dat niet ongheluckich ende grouwelick en was? Ende het en was niet sonder oorsake ende

Nochtans en is dit tegenwoordich leven niet te verachten/ overmits het een ghetuygenis is van Gods gunste tot de Godsalighe.

Daerenboven/ soo vermaent ende dryft het ons om God te dancken ende te prysen.

Want na den stryt op deser aerden / heeft God de overwinninghe eñ de croone voor den uytvercorenen in den hemel wech ghelept.

Hoe dat wy tverdriet van dit teghenwoordighe leven sullen matighen.

redēn

reden dat sommige in den geboorte-dach droefheyt ende tranen / ende in den sterfdach groote blyschap bewesen hebben. Maer sy deden dat sonder nutticheyt: want dewijle sy van de rechte leere des geloofs berooft waren / soo en sagen sy niet hoe dat het ghene dat in hem selven noch gheluckich noch begeerlick en is / den Godsalighen tot goet gedijet. Daerom moesten sy haer oordeel met vertwijfelinge eyndigen.

Het ooghemerck der gheloovighen in de weerderinghe deses levens.

Soo sullen dan de gheloovige in de weerderinghe deses tegenwoordigen levens / altijts dit voor oogen hebben / te weten / als sy verstaen dat dit leven in hem selven niet anders dan ellendicheyt en is / soo sullen sy dies te blymoedigher hen selven gheheel voeghen om nae het toecomende ende eeuwighe leven te staen. Ende als wy soo verre ghecomen zijn dat wy dit leven met den toecomenden overlegghen / dan machmen dit tegenwoordich leven niet alleenlick gerustelic verachten / maer oock by het toecomende vergeleken / gantschelick versmaden ende verworpen.

Phil.2.20.

Een verghelijckinghe deses ende des toecomenden levens.

** 2.Cor.5.1.*

Want ist dat de hemel onse vaderlandt is / wat is dit aerdisch leven anders dan een ghevanckenisse ofte ballinckschap? * Ist dat de verhuysinge uyt dese werelt is de inganck tot het leven / wat is dan de werelt anders dan een graf? ende in de werelt blijven / wat is dat anders dan in den doot versoncken zijn? Ist dat van desen lichame verlost te worden / is / tot volcomen vryheyt gebracht worden / wat is het lichaem anders dan een gevanckenisse? Ist dat de tegenwoordicheyt Gods gebruycken / de opperste somma der gheluckicheyt is / ist dan niet een ellendich dinck die te derven?

2.Cor.5.6.

Nu zijn wy vreemdelingen van God / tot dat wy uyt dese werelt comen. Daerom ist dat dit aertsche leven met den hemelschen wort vergheleken / soo mach het sonder twijfel wel lichtelick versmaet en als dreck vertreden worden.

Hoe verre dit teghenwoordighe leven te haten zy.

Men moet het voorwaer nemmermeer haten / anders soo verre het ons houdt der zonde onderworpen: hoewel dese selve haet en moet niet eygentlick sien op dit leven. Maer hoe het zy / soo betaemt het dat wy het alsoo haten ofte verworpen / dat wy sijn eynde begeerende / oock bereyt zijn nae het goetduncken des Heeren daer in te blijven / te weten / op dat onse walghe ende verdriet verre zy van alle murmureringe ende onlijdtsaemheyt.

Het wordt vergheleken by een schiltwachte.

Want het is gelijck een statie ende verordende plaetse in de welcke ons de Heere ghestelt heeft om die te bewaren tot dat hy ons wederom roept.

Rom.7.24.

Paulus beclaecht wel sijn conditie / dat hy langher dan hy begheerde aen het lichaem ghebonden was / ende versucht met grooter begheerte om daer van verlost te worden.

Phil.1.23.

Niet te min op dat hy den bevele Gods gehoorsaem zy / so belijdt hy hem selven tot beyde bereyt te zijne: om dat hy bekent hem selven Gode schuldich te zijne / dat hy sijnen naem door doot ofte door leven / verclare. Ende het comt Gode toe te verordenen en oordeelen wat meest tot sijn eere is dienende.

Maer uyt niet en is gheoorloft te gaen sonder den wille Gods.

Daerom ist dat het ons betaemt Gode te leven ende te sterven / soo moeten wy het eynde onses levens ende doots hem overgheven: maer alsoo / dat wy onse doot uyterichlick begheeren / ende altijts bedencken: ende dit leven om der toecomender onsterffelickheyt wille verachten / ende om de dienstbaerheyt der zonde begheeren te verlaten / soo wanneer het den Heere believt.

Daerentegen / sulcke Christenen worden gestraft / die door den name des doots beven.

5 Maer dit is eenen wonderlicken ongeschickten ende onnatuerlicken dinghe ghelijck / dat vele die roemen hen selven Christenen te zijne / voor dese begheerte des doots / soo groote vreese daer van hebben / dat sy door allerley meldinge des doots beven ende verschricken / ghelijck van een gheheel grouwelick ende ongeluckich dinck. Het en is gheen wonder dat onse natuerlick gevoelen vergrouwelt / als het van onse verscheydinge hoort: maer het en is geensins te verdraghen / dat in een Christen herte gheen licht der Godsalicheyt en is / het welcke dese vreese door meerder vertroostinghen overwinne ende uytblussche:

De eerste reden.

want ist dat wy overdencken dat dese onghestadighe / ghebreckelicke / verganckelicke / verderfelicke / verwelckte / ende verrotte tabernakel onses levens / daerom ghebroken wordt / om dat wy souden tot vaste / volmaeckte / onverganckelicke / ende hemelsche eerlickheyt weder opgericht worden / sullen wy niet bedwonghen worden uyterichlick te begheeren dat onse natuere vreest ende vliedt?

De tweede reden.

Ist dat wy bedencken dat wy door den doot worden uyt onse ballinckschap wederroepen / om in onse vaderlant / jae in het hemelsche vaderlandt te woonen / sullen wy daer uyt gheenen troost ghecrijghen?

Antwoort op een teghenworpinghe.

Maer daer en is geen dinck dat niet en begeert te blijven. Dat bekenne ick voorwaer / ende daerom segghe ick dat wy behooren op de toecomende onsterffelickheyt te sien / in de welcke wy een vaste ghedurige conditie ghecrijghen / die nerghens op der aerden gevonden en wort.

2.Cor.5.2.

Want Paulus leert seer wel dat de gheloovige blymoedichlick nae den doot voort gaen / niet om dat sy willen ontcleedt worden / maer om dat sy begeeren overghecleet te worden.

De derde reden / genomen van eenighe gelijckenisse / ende van het minste tot het meeste.

Sullen de onredelicke dieren / jae oock de creatueren die sonder leven zijn / tot hout ende steenen toe / haer teghenwoordighe ydelheyt wetende / nae den laetsten dach der wederopstandinghe uyt sien / om met de kinderen Gods van haer ydelheyt verlost te worden:

Rom.8.19.

ende en sullen wy die met natuerlick verstant begaeft zijn / ende boven natuere door den Geest Gods verlicht zijn / onse herten niet boven dese verrotte aerde opheffen / als van onse wesen ghehandelt wort? Maer het en is hier gheen plaetse / noch ick en hebbe hier niet voorgenomen tegen dese soo groote verdraeytheyt te handelen. Ende ick hebbe in het begin ghesept dat ick in dit boeck niet en wil aennemen ghemeyne plaetsen in het breede te handelen.

De vierde reden / bestaende in ghetuyghenissen.

Ick soude sulcken bevreesden hertekens raden dat sy het boeck Cypriani van de sterffelickheyt lasen / waert dat sy niet weerdich en waren tot de Philosophen ghesonden te worden / op dat sy siende wat verachtinghe des doots die voorhouden / hen selven beginnen te schamen.

De vijfde reden / aenmerckende onse beroepinge ende hope.

Nochtans moeten wy dit vast houden / dat niemant wel in de schole Christi geleert heeft / anders dan die den dach des doots ende der laetster wederopstandinghe met blijschap verwacht.

Tit.2.3.

Want met dit teecken beschrijft Paulus alle de gheloovighe / ende het is der Schriftuere ghemeyn dat sy ons hier toe vermaent / so wanneer sy ons wil een bewijs van grondelicke blijschap voor oogen stellen. Verheucht u (seyt de Heere) ende heft uwe hoofden op / want uwe verlossinghe is nae by.

Luce 21.28.

Ick bidde u / is het redelick dat het ghene dat Christus heeft gewilt soo crachtich hebben om verheuginghe ende blymoedicheyt in onse herten te verwecken / in ons niet anders dan verschrickinge ende droefheyt en make? Ist dat het alsoo is / wat roemen wy noch dat wy hem tot eenen Meester hebben? Daerom laet ons wijser worden.

De seste reden / siende op het eynde onser verlossinghe.

Ende hoewel de blinde ende plompe begheerlickheyt des vleeschs hier teghen strijt / laet ons niet ontsien de toecomste onses Heeren / niet alleenlick met wenschen / maer oock met suchten ende stenen / ghelijck een

seer ghe-

seer ghelucksighe sake te begheeren. Want hy sal ons comen als een verlosser om ons uyt desen afgrondelicke stroom-val des quaets ende der ellendicheyt uyt te trecken/ ende in de salige erve des levens ende sijnder eerlickheyt brenghen.

De sevenste/ lettende op den stant deses levens.

6 Het is voorwaer alsoo/ het gantsche volck der gheloovighen soo langhe als sy hier op der aerden woonen/ moeten zijn ghelijck schapen tot de slachtbanck verordent/ op dat sy Christo haren hoofde gelijckformich worden. Daerom souden sy de alderellendichste zijn/ waert dat sy hare herten niet nae den hemel opheffende/ en overwonnen al wat in de werelt is/ en het aensien der teghenwoordiger dinghen voorby en gingen. Hierentegen als sy eenmael haer hooft sullen boven alle aertsche dingen verheven hebben/ of sy dan schoon de godloose sien in rijckdom ende eere bloeyen/ groote vrede hebben in cierlickheyt/ en overvloedicheyt aller dinghen/ hooveerdich zijn/ allerley wellust overvloedichlick hebben: boven desen/ of sy schoon door der godloosen boosheyt gestooten/ door haer hoochmoedicheyt versmaet/ door haer giericheyt berooft/ ende door eenighe ander lusten van hem ghequelt worden: soo sullen sy oock in sulcken aenstoot ende verdriet/ hen selven lichtelick onderhouden. Want sy sullen dien dach voor oogen hebben/ in den welcken de Heere sijne gheloovighe sal in de ruste sijns rijcks ontfanghen/ alle tranen van hare ooghen afwisschen/ met den cleede der eerlickheyt ende blijschap becleeden/ met onuytsprekelicke soeticheyt sijnder gheneuchten voeden/ ende tot gemeynschap sijnder hoocheyt verheffen/ somma/ gheweerdigen hen sijne geluckicheyt mede te deylen. Maer de godloose die op der aerden sullen ghebloeyt hebben/ sal hy in de uyterste schande worpen: hare wellusten sal hy tot cruycinghe ende quellinghe/ [†] haer lachen ende blijschap tot weenen ende crijselinghe der tanden veranderen: haer ruste sal hy door grouwelicke quellinge ende prickelinghe der conscientie verstooren/ haer oncuysheyt sal hy met onuytblusschelick vyer straffen: ende sal oock hare hoofden den Godsalighen onderworpen/ der welcker lijtsaemheyt sy misbruyckt hebben. Want ghelijck Paulus betuycht/ dit is rechtveerdicheyt/ den ellendighen ende te onrechte verdruckten verlichtinghe gheven/ ende den boosen die de Godsalighe verdrucken/ verdruckinghe op legghen/ als de Heere Jesus sal uyt den hemel gheopenbaert worden. Dit is voorwaer onse eenighe troost: als dese wordt wech ghenomen/ soo moeten wy den moet niet verloren geven/ ofte wy moeten hem met ydele vertroostingen deser werelt tot onse verderf besmeeren ende bestrijcken. Want de Prophete claecht oock selve dat hem de voeten ghewanckelt hebben/ als hy te langhe was in de overlegginghe der geluckicheyt der godloosen: ende dat hy niet anders en heeft connen blijven staende/ dan als hy in het heylichdom Gods getreden zijnde/ sijne oogen tot het uyterste eynde der godloosen/ en godsaligen gewendt heeft. Op dat ick met eenen woorde besluyte: Het cruyce Christi triumpheert dan eerst in de herten der godsaligen over den duyvel/ over het vleesch/ over de zonde/ ende over de godloose/ als de ooghen op de macht der wederopstandinge geslagen worden.

Rom.8.36.
1.Cor.15.19.
Psal.37.35.
De achtste/ bestaende in de bedenckinghe des toecomenden levens.
Esai.25.8.
Apoc.7.17.
De laetste reden/ haer ooge hebbende op de beschryvinghe van der godlooser verschrickelick eynde.
† Marc.9.48
Mal.4.3.
2.Thess.1.6.
Psal.73.2.
T'besluyt.
1.Cor.15.

Het x. Capittel.

Hoemen dit teghenwoordich leven ende sijne behulpinghen moet ghebruycken.

Hoe noodich dat dese leere is.

MEt sulcke onderwijsinghe leert de Schrifture ons ghenoech welck het rechte ghebruyck der aertscher goeden zy: waer van men in de schickinge des levens niet en behoort onwetende te zijne. Want ist dat wy moeten leven/ soo moeten wy oock de noodige behulpinghen deses levens ghebruycken/ noch wy en connen oock de dinghen niet vlien die meer schijnen der gheneuchte dan den noot te dienen. Soo moeten wy dan eenighe mate houden/ op dat wy met suyverder conscientie alle dinck ghebruycken/ het zy tot nootsakelickheyt ofte tot gheneuchte. Dese mate leert ons de Heere als hy leert dat dit teghenwoordich leven/ den sijnen is als een peregrinagie/ ofte verre reyse/ met de welcke sy arbeyden om in het hemelsche rijcke te comen. Ist dat wy moeten alleen door dit aertrijcke doorreysen/ soo moeten wy sonder twijfel het goet des werelts alsoo gebruycken/ dat het onsen loope meer helpe dan verhindere. Daerom raet ons Paulus niet sonder oorsake dat wy dese werelt sullen ghebruycken ghelijck oft wyse niet en ghebruyckten: ende datmen de besittinghen moet met sulcken moede coopen ghelijckmense vercoopt. Maer dewijle dese plaetse seer slibberich is/ soo datmen op beyde zijden lichtelick soude vallen/ soo moeten wy arbeyden om onsen voet te stellen daer wy gherustelick ende onbevreest mogen staen. Want daer zijn sommige geweest die anders goede en heylighe menschen waren/ de welcke siende dat de onmaticheyt ende overdaet der ongebonden begeerlickheyt/ altyts van den reghel af dwalen/ als sy niet strenghelick bedwonghen ende den toom inghehouden en wort/ ende begheerende sulck quaet te beteren/ soo is hen een middel alleen voorghecomen den welcken sy ghebruyckt hebben: te weten/ sy hebben den mensche toegelaten dat hy de goeden des lichaems gebruycke soo verre het noodich is. Dese raet was wel Godlick: maer sy waren veel te wreet en strenghe. Want sy hebben de conscientien met nauwer stricken ghestrickt dan daer mede sy door Gods woort zijn gebonden/ het welcke seer sorghelick is. Ende de noot daer van sy spraken/ was hem selven van alle dinghen onthouden/ sonder de welcke men conde leven. Ende alsoo nae haer ghevoelen en soude men boven broot ende water nauwe mogen yet meer ghebruycken. Andere zijn noch strengher gheweest/ ghelijck men leest van den Thebaanschen Crates/ de welcke sijnen schat heeft in de Zee geworpen: om dat hy meynde dat hy daer door soude verdorven worden/ hadde hy dien niet wech gheworpen. Maer hierentegen zijnder te desen tyde vele die een voorwendinge ende deckspaen soecken om de onmaticheyt des vleeschs in het gebruyck der tijtlicker dingen te decken ende ontschuldighen/ ende hierentusschen der dertelheyt des vleeschs eenen wech te maken: ende houden als seker ende vast dwelck ick hen geensins toe en late/ te weten/ datmen dese vryheyt niet en behoort met eenighe matinghe te vernauwen/ maer datmen eenen yghelicken moet toe laten dat hy ghebruycke soo veel als hy nae sijn conscientie siet hem gheoorloft te zijne. Ick bekenne wel dat de conscientien hier niet en connen noch moghen aen eenighe seker gestaeckte wet ghebonden worden. Maer dewijle de Schrifture ons ghemeyne regulen des rechten ghebruycx leert/ soo moeten wy het voorwaer daer naer schicken.

2 [†] Dit sal het eerste zijn/ dat het gebruyck der gaven Gods niet en feylt alsmense tot dat eynde ghebruyckt/ tot het welcke de autheur selve ons die ghescapen ende verordent heeft: want hy heeftse

Redes.
2.Cor.5.6.
1.Pet.2.11.
Het gebruyc der goederen deses levens.
1.Cor.7.31.
De onmatige dingen sullen wy myden.
Eerstelick/ die al te seer groote strengichept.
Daer nae/ de ongeschicktheyt en dertelheyt des vleesches.
† Aengaende het eerste/ God soo veel goets scheppende/ heeft niet alleen willen sien op onsen noot/ maer oock op de behaghelickheyt ende verhenguige.

hy heeftse tot onse voordeel geschapen/ ende niet tot onse verderf. Daerom en sal niemandt den wech rechter houden dan die dit eynde sal neerstichlick aensien. Nu ist dat wy overdencké tot wat eynde hy ons het voedtsel geschapen heeft/ soo sullen wy bevinden dat hy't niet alleenlick voor den noot/ maer oock tot behaghelickheyt ende verblydinghe heeft ghegheven. Alsoo in de cleederen heeft hy niet alleenlick den noot/ maer oock de cierlickheyt ende eerbaerheyt aengesien. In cruyden/ boomen/ ende vruchté is het eynde/ niet alleenlick menigerley ghebruyck/ maer oock de aengenaemheyt in de oogen ende lusticheyt der reucke.

Bewijs ghenomen uyt de spreucke des Prophecten. Psal. 104.15.

Want ware dit niet waerachtich/ so en soude de Prophete niet onder de weldaden Gods vertellen/ dat de wyn der menschen herte verlicht/ dat de olye des menschen aensichte luchtich maeckt. De Schriftuere en soude niet alomme tot prijs der mildicheyt Gods verhalen/ dat hy alle sulcke dingen heeft den mensche ghegeven. Ende de natuerlicke gaven der dinghen selve geven genoech te kennen/ waer toe ende hoe verre men dit mach gebruycken.

Wt de bevindinghe selfs.

Sal de Heere soo groote schoonheyt in de bloemen geschapen hebben/ de welcke van selfs in onse ooghen comt/ ende soo groote soeticheyt der reucke die in onse neuse vloeyt/ ende sal het niet geoorloft wesen datmé door sulcke schoonheyt ofte goede reucke gheroert worde? Wat? Heeft hy niet de coleuren ende verwen alsoo onderscheyden/ om dat hy d'een soude aenghenamer maken dan d'ander? Wat? Heeft hy niet den goude/ ende silvere/ ende yvoore/ ende marmore sulcke aenghenamicheyt in gheschapen/ waer door sy souden boven ander metael ofte ghesteente dierbaer worden. Eyndelick/ heeft hy niet vele dinghen boven het noodich ghebruyck/ ons aenghenaem ghemaeckt?

Derhalven salmen dese strengicheyt gheen plaetse vercleenen.

3 Daerom laet varen de onmenschelicke ende wreede Philosophie/ die anders niet dan het noodige ghebruyck der creatueren toe latende/ ons niet alleenlick booselick en berooft van de gheoorlofde der Godlicker weldadicheyt: maer en can ooc niet blyven staende/ ten zy dat sy den mensche van alle sinnen ende gevoelen beroove/ ende in eenen block verandere.

Als oock grensins des vleesches vercelheyt.

Maer men moet oock niet min op d'ander zyde de boose begeerte des vleeschs wederstaen/ de welck geen mate en houdt/ ten zy dat sy gheregelt worde: ende (ghelijck ick nu ghesegt hebbe) sy heeft hare beschermers/ die onder het decksel der geoorlofder vryheyt/ haer alle dinck toe laten.

Ten eersten/ moetmen weten/ dat de schepselé ons wederom leyden tot de kennisse/ liefde/ ende eerbiedinghe des Scheppers.

Ten eersten salmen haer eenen toom aen doen/ ist datmé acht dat alle dinck ons is geschapen om dat wy den autheur souden bekennen/ ende hem voor sijn goedertierenheyt tot ons/ danck seggen. Waer sal uwe dancksegginghe wesen ist dat ghy u selven so vol spijse ende wijns stickt/ dat ghy uwe verstant verliest/ ofte tot de wercken der Godsalicheyt ende uwer beroepinge onnut ende ondeughende wordt?

Dwelck van den godloosen niet en can ghedaen werden, welcke dese aertsche dinghen onmatelick misbruycken.

Waer bekentmen God als het vleesch door te groote overvloedicheyt tot schandelicke oncuyscheyt uytbrekédé/ door sijn onreynicheyt het verstandt alsoo verderft/ datmen niet rechts noch eerlijcx en can sien? Waer ismen in de cleederen danckbaer tegen God/ ist dat wy door haer costelicke vercieringhe ons selven verwonderen ende andere verachten? ist dat wy ons door cierlickheyt ende schoonheyt der cleederen tot onbeschaemtheyt bereydé ende voeghen? Waer bekennen wy God/ ist dat onse sinnen ende oogé op de schoonheyt onser cleederen staen? Want vele menschen begheven alle hare sinnen alsoo tot wellust ende behaghelickheyt/ dat het verstant verstickt leyt: vele hebben soo groot behaghen in marmer/ gout/ schilderyen ende maelderyen/ dat sy marmeren worden ende in metael verandert/ ende den schilderyen ghelyck worden. Andere worden door de reucke der keucken/ ofte door de lusticheyt van andere reucke alsoo verstopt/ dat sy niet geestelycx en connen riecken. Dit selve machmen ooc in andere sien. So ist dan openbaer dat de vryheyt des misbruycx door dese aenmerckinghe wat ingehouden ende bedwongen wort/ ende dat de regel Pauli bevesticht wort/ dat wy niet en sullen het vleesch besorghen tot syne begheerlickheden/ de welcke sonder mate ende orden uytbreken/ ist datmen haer te veel toe gheeft. Rom.13.14.

Dese dinghen alle sullen wy soo verre verachten/ soo verre het stichtelick is/ om te bedencken dat hemelsche leven.

4 Maer daer en is gheen sekerder noch corter wech dan die ons door de verachtinghe des tegenwoordigen levens ende bedenckinge der hemelscher onsterffelickheyt ghemaeckt wordt. Want daer uyt comen twee regulen. Te weten: Dat de ghene die dese wereit gebruycken/ sullen ghesint zyn ghelijck of sy die niet en ghebruycken: ende die wyven trouwen/ ghelyck of sy die niet en trouden: ende die coopen/ ghelyck oft sy niet en cochten/ ghelyck Paulus ghebiet. 1.Cor.7.31. Ten anderen/ dat sy armoede alsoo wel lieffelick ende lijdtsaemlick/ als overvloet matichlick/ weten te draghen.

Dit bedencken wort uytghebluscht door al te groote liefde der gheschapener dinghen.

Die beveelt dese werelt te ghebruycken/ gelijck oft men die niet en gebruyckte/ die en roept niet alleenlick de onmaticheyt der kele in spijse ende dranck uyt/ noch te groote weerdicheyt/ oncuyscheyt/ eersoeckinghe/ hooveerdicheyt/ grootscheyt/ eyghensinnicheyt/ in tafelen/ huysinghen/ ende cleederen: maer oock alle sorge ende gheneghentheyt die den mensche af leyt oft verhindert van de bedenckinghe des hemelschen levens/ ende neersticheyt in de oeffeninghe der ziele.

Eerstelick/ door overdaet.

Eñ het is voortyden waerachtichlick van Catone ghesegt/ dat groote sorchvuldicheyt in de cieringe des lichaems/ is groote sorgheloosheyt in de deucht. Ende het pleecht een oudt spreeckwoort te zyne/ dat de ghene die seer becommert zyn in de sorghe des lichaems/ ghemeynlick de sorge der ziele vergheten. Soo dan hoewel de vryheyt der gheloovigen niet en mach aen sekere maten ghebonden zyn/ soo is sy nochtans voorwaer deser Wet onderworpé/ dat sy moeten hen selvé seer weynich toegeven: ende dat sy hiereutegen moeten met eeuwighe neersticheyt arbeydé ende hen selvé vermanen/ niet alleenlic overdaet te vermyden/ maer oock om allen ydelen schyn der overvloedicheyt af te snyden/ eñ om neerstichlick toe te sien dat sy uyt behulpinghen niet verhinderingen en maken.

Daer nae/ door overduldicheyt ende onmanierlicke begeerlickheyt.

5 De ander reghel sal zyn/ dat de ghene die cleyne ende dunne van goede zyn/ sullen weten dat lijdtsaemlick te derven/ op dat sy niet door onmatige begheerte des goets gequelt en worden. Die desen regel houden/ die en hebben geenen cleynen voortganck in de schole des Heeren ghedaen: ghelyck oock de gene die ymmers niet wat voortganck in desen deele ghedaen en heeft/ nau eenich dinck can hebben waer mede hy soude moghen hem selven bewysen eenen Discipel Christi te zyne. Want bové dat vele andere souden de begeerlickheyt der aertschen dinghen nae volghen: soo wie de armoede onlijdtsaemlick draecht/ die bewijst ghemeynlick een contrarie gebreck in overvloedicheyt. Te weten/ ick meyne dit/ dat de ghene die hem sal van een quaet cleet schamen/ die sal hem in een costelick cleet verheffen: die met een magher maeltyt niet te vreden zijnde/ door begheerte eender leckerder maeltijt ongherust is/ die sal oock lecker spyse onmatich-

onmatichlick ghebruycken / ist dat hyse ghe-
crijcht: Die syn nederighe conditie swaerlick
ende ongherustelick verdraecht / die en sal hem
selven van grootscheyt niet onthouden / ist dat
Medecijne teghen alsulcke quade ghebreken.
hy tot eere verheven wort. Daerom alle die on-
gheveynsdelick godsalicheyt soecken / die sullen
hier nae staen dat sy nae het exempel des Apo-
Phil.4.12.
stels leeren versaet zijn ende honger lijden/over-
Ten derden/ zijn de creatueren tot onsen ghebruycke alsoo verordineert / dat wy daer van dẽ rechtveerdighen Rechter rekenschap sullen geven/ de welcke alle misbruyck verboden heeft.
vloedichlick hebben/ende gebreck lyden. Boven
desen heeft de Schriftuere oock den derden re-
ghel/ waer door sy het ghebruyck der aertscher
dingen maticht / waer van wat ghesproken is
doe wy de gheboden der liefde handelden. Want
sy bewijst dat alle dingen ons alsoo zijn door de
mildicheyt Gods ghegeven/ende tot onse voor-
deel verordent/dat sy zijn ghelijck panden waer
van wy namaels moeten rekenschap gheven.
Daerom moeten wyse alsoo bedeelen dat dese
stemme altyts in onse ooren clincke: Gheeft re-
Luc.16.2.
kenschap van uwe bedieninghe. Ende dat wy
oock mede ghedachtich zijn van wien sulcke re-
kenschap gheeyscht wort/ te weten/van Gode
die maticheyt/ soberheyt ende gesparicheyt soo
seer heeft gheboden/ ende overdaet/hoovaerdic-
heyt ende ydelheyt soo grouwelick acht: den
welcken geen ander bedeelinge der goeden aen-
ghenaem is / dan die met der liefde over een
comt/die alle wellustẽ waer door des menschen
herte wordt van cuyscheyt ende suyverheyt af
ghetrocken/ ende syn verstant met duysterheyt
bevanghen / heeft met synen monde verdoemt.
Ten vierden/ God gebiedt eenen yeghelicken van ons / dat wy in alle handelinghe des levens op onsen beroep sullen sien/ op dat wy niet vermetelick ofte met twyfelachtighe conscientie yet aen en vangẽ.
6 Ten laetsten moeten wy aenmercken dat
de Heere eenen yeghelicken van ons gebiedt dat
hy in alle syne wercken syn beroepinghe aensie.
Want hy weet met wat grooter ongherustic-
heyt des menschen vernuft is ontsteken/ met
wat grooter lichtveerdicheyt sy herwaerts eñ
gintswaerts dryven / hoe seer begeerich sy zijn
om contrarie dinghen te samen aen te nemen.
Daerom op dat door onse lichtveerdicheyt ende
dwaesheyt alle dinghen niet opwaerts ende ne-
derwaerts vermengt en worden / soo heeft hy
de wijsen des levens onderscheyden/ ende eenen
yegelijcken syn werck verordent. Ende om dat
niemant lichtveerdichlick en soude buyten syne
palen treden/soo heeft hy sulcke verscheydẽ wij-
sen des levens/ roepinghen ghenaemt. Soo is
dan eenen yegelijcken syn wyse van leven ghe-
lijck een stadt ende verordende plaetse toe geoor-
deelt / op dat sy niet haer leven lanck lichtveer-
dichlick ommegedreven en worden. Ende dese
onderscheydinghe der beroepinghen is soo seer
noodich / dat alle onse wercken daer uyt voor
hem geacht worden/ ende dickmael anders dan
nae het oordeel der menschelicker ende Philoso-
phischer reden. Daer en is gheen schoonder
werck geacht oock by de Philosophen/dan syn
vaderlandt van tyrannie te verlossen: maer die
wordt door de stemme des hemelschen richters
opentlick verdoemt/die geen overicheyt zijnde/
den tyrant slaet. Maer ick en wil in de verha-
linghe der exempelen niet lanck zijn. Het is ge-
noech dat wy weten dat de roepinghe des Hee-
ren is in allen dinghen de oorspronck ende het
fondament van wel doen/ tot het welcke so wie
hem niet en wendt/ die en sal nemmermeer den
rechten wech in syn werck houden. Hy sal mo-
ghelijck somtijts mogen schijnen wat loflicks
te doen: maer hoedanich dat zy voor de ooghen
der menschen / het sal voor den throon Gods
verworpen worden: boven desen en soude an-
* De nutticheyt ende het ghebruyck deser leere.
ders in de deelen des levens geen gelijckmatic-
heyt zijn. * Daerom sal uwe leven dan seer wel
geschickt zijn/ als het sal tot dit merck eñ eynde
ghevoecht worden: want dan en sal niemandt
door eygen lichtveerdicheyt gedreven worden/
om meer te aengaen/ dan syn roepinge draecht:
want hy sal weten dat het hem niet gheoorloft
en is/ over syne palen te treden. Die onedel is/
en sal niet noode noch ongeern eygen leven/ op
dat hy de plaetse daer in hy van God ghestelt
is / niet en verlate. Wederom dit en sal in sor-
ghe/ arbeyt ende moeyte / ende andere swaric-
heden gheen cleyn verlichtinge zijn/ als een ye-
ghelick sal weten dat God in alle dese dinghen
hem een leytsman is. De Overicheyt sal te lie-
ver haer ampt bedienen: een Huysvader sal te
liever aen syn werck verbonden zijn: een yeghe-
lick sal in syn wyse des levens te liever onghe-
mack/ sorghe/ verdriet/ ende benautheden dra-
ghen/ ende verteeren / als sy sullen seker zijn dat
eenen yegelicken syn last is van God opgeleyt.
Hier uyt sal men oock uytnemendẽ troost heb- Een uytnemendẽ troost.
ben/ dat geen werck soo verachtelick/ noch van
soo cleynder weerde en is (soo verre alsmen daer
in syn beroepinghe volcht) dat voor God niet
eerlick ende dierbaer gheacht en zy.

Het xj. Capittel.

Van de rechtveerdichmakinghe des gheloofs, ende ten eersten van de beschrijvinghe des naems ende des dincx.

Die plaetse van de rechtveerdichmakinghe verciert met de leere der wedergheboorte/ wort verclaert.
ICk meyne nu neerstichlick ghenoech boven
verclaert te hebben / hoe de menschen van de
Wet vervloeckt zijnde / alleenlick door het ghe-
loove wederom salicheyt gecrijgen. Item wat
het geloove zy / ende wat weldaden de mensche
daer door gecrijcht/ ende wat vruchten hy daer
door draecht. Ende de somma daer van was/
dat Christus ons is door de mildicheyt Gods
ghegeven / ende van ons door het geloove wort
aenghenomen ende beseten / door des welckes
deelachticheyt wy voornemelick tweederley ge-
nade ontfangen/ te weten / dat wy door syn on-
nooselheyt Gode versoent zijnde/nu voor eenen
richter hebben eenen ghenadighen Vader in de
hemelen. Ten anderen / dat wy door synen
Gheest geheylicht zijnde/ na onnooselheyt ende
suyverheyt des levens staen. Ende van de we-
dergeboorte de welcke de tweede ghenade is/ is
soo veel geseyt gheweest/ als scheen ghenoech te
zijne. Maer de rechtveerdichmakinge/is daer-
om min aengheroert/om dat het scheen tot der
sake te dienen datmen eerst verstonde dat het
gheloove niet ydel noch ledich en is van goede
wercken/ door welck geloove alleen wy onver-
diẽde rechtveerdicheyt door de barmherticheyt
Gods gecrijgen: ende oock hoedanich de goede
wercken der heylighen zijn / in de welcke dese
handelinghe der rechtveerdichmakinghe ten
meesten deele gheleghen is. De welcke wy nu
Welcker kennisse om tweederley oorsaken seer noodich is.
moeten ondersoecken/ ende alsoo ondersoecken/
dat wy ghedencken dat sy het voorneemste is/
om de religie op te houden: waerom wy moe-
ten te grooter neersticheyt ende sorge daer in ge-
bruycken. Want ten zy dat wy voor alle dinck
weten hoe wy met God staen / ende welck syn
oordeel van ons zy/ soo en hebben wy geen fon-
dament om onse salicheyt te bevestighen/ noch
ooc godsalicheyt ende liefde tot God op te rech-
ten. Maer hoe noodich dit zy te weten/ dat sal
uyt de kennisse selve best verclaert worden.
* Op dat wy de selve te beter moghen begrypen/ wort voorgedraghen de beschryvinge des woorts.
2 * Ende op dat wy ons niet terstont in dẽ in-
ganck en stooten (het welcke ghschien soude
waert dat wy begonden van eenen onbekenden
dinghe te handelen) soo sullen wy eerst verclaren wat dese wysen van spreken beduyden / te
weten: De mensche wort door God gherecht- Rom.3.28.
veerdicht:

Eerstelick/ wat dat is te seggen/ Gherechtveerdicht werden door God.

veerdicht: Door het gheloobe gerechtveerdicht worden/ ofte door de wercken gerechtveerdicht worden. Dit woort gesept voor God gherechtveerdicht te worden/ die door het oordeel Gods woort rechtveerdich geacht / ende om syn rechtveerdichept aengenaem is. Want gelijck de ongherechtichept grouwelick is voor de ooghen Gods/also en mach ooc de sondaer voor Gods ooghen niet aenghenaem zijn / soo verre hy een sondaer is/ende soo lange hy sulck geacht woort. Daerom soo waer zonde is / daer bewijst haer ooc de toorn ende wrake Gods. Ende die woort gerechtveerdicht/die niet als een sondaer/ maer als rechtveerdich gheacht wordt/ ende daerom voor den rechtstoel Gods blyft staende/ daer alle de sondaers neder vallen. Ghelijck wanneer eẽ die onnoosel is beschuldicht zynde/ voor eens rechtveerdighen Richters richtstoel ghebrocht wordt/ als het oordeel nae syn onnooselhept ghegeven woort/soo woort hy by den Rechter gherechtveerdicht: alsoo wordt die by God gerechtveerdicht/ die upt den getale der sondaren verlost zynde / God heeft tot eenen ghetuyghe ende bescherimer sijnder rechtveerdichept.

Daer nae / wat het zy: Gherechtveerdicht worden door de wercken.

Soo salmen dan nae dese wijse van dien seggen/ dat hy door de wercken gerechtveerdicht woort/ in wiens levẽ sulcke reynichept ende heylichept ghevonden wordt dat sy by den throon Gods verdient de ghetuygenisse der rechtveerdichept te hebben: ofte die door de geheelhept ende volcomenhept sijnder wercken/ can den oordeele Gods ghenoech doen. Ende hier teghen sal die door het gheloobe gherechtveerdicht worden/ die van de rechtveerdichept der wercken uptgesloten zynde/ de rechtveerdichept Christi door het gheloobe aengrypt / ende met die becleedt zynde / voor de ooghen Gods niet als een sondaer/ maer als rechtveerdich verschijnt. Alsoo legghen wy de rechtveerdichmakinghe slechtelick upt/ dat sy is een aenneminghe waer door God ons heeft tot ghenade aenghenomen ende als rechtveerdich hout. Ende wy segghen dat dese rechtveerdichmakinge is in de verghevinghe der zonden / ende toerekeninghe der rechtveerdichept Gods gheleghen.

Ten derden/ wat het zy: Gherechtveerdicht werden door den gheloove.

Beschrijvinghe der sake selfs.

Des woorts (Gherechtveerdicht worden) veelderley bedupdinghe.

3 Daer zijn vele clare ghetuyghenissen der hepligher Schriftuere om dese sake te bevestighen. Ten eersten en cannen niet versaken dat dit is het eygen ende gewoonlick gebruyck des woorts/ rechtveerdichmaken, maer dewyle het veel te lanck ware/ alle de plaetsen te versamelen ende by malcanderen te vergelijcken/soo sal het genoech zijn de lesers daer van vermaent te hebben: want sy sullense upt hen selven lichtelick aenmercken. Ick wil nochtans sommighe voortbrenghen daer dese rechtveerdichmakinge daer van wy spreken/ by name ghehandelt woort. Ten eerstẽ daer Lucas verhaelt dat het volck Christum ghehoort hebbende / heeft God gerechtveerdicht/ ende daer Christus sept dat de rechtveerdichept wordt van hare kinderen gherechtveerdicht. In dese plaetsen en bedupt dat woort/ rechtveerdighen, niet rechtveerdichept geven: want God heeft altijts volcomen rechtveerdichept / of schoon de gantsche werelt arbept om hem die te ontnemen: noch en bedupt oock niet de leere rechtveerdich maken / want sy is rechtveerdich upt haer selven. Maer beyde dese wijsen van spreken zijn so veel te seggen / als Gode ende sijnder leere prijs ende lof geven welcken sy weerdich zyn. Wederom als Christus den Phariseen verwijt dat sy hen selven rechtveerdighen / soo en verstaet hy daer mede niet dat sy rechtveerdichept vercryghen

Luc.7.21. Eerstelick/ God ende sijne waerhept lof ende prijs gheven. Luc.7.37.

2. Van een ydele gerechtichept roemen. Luc.16.15.

door weldoen/ maer dat sy sonder rechtveerdichept zijnde/ sochtẽ rechtveerdich geacht te zijne. Dese wijse van spreken verstaen die bet / die in de Hebreische sprake gheleert zyn / in de welcke boosdoenders genoemt worden/ niet alleenlick de gene die weten dat sy booshept ghedaen hebben/ maer oock die door oordeel verwesen worden/als boosdoenders. Want als Bersabe sept/ dat sy ende Salomon sullen boos zijn/ so en bekent sy gheen schult: maer claecht/ dat sy ende haer sone sullen der schanden ende oneere onderworpen worden/ soo dat sy sullen onder de verdoemde ende verworpene getelt worden. Ende het is upt het vervolch ende de tsamenvoeginge der woorden licht te verstaen / oock alsment in Latijn ofte in andere tale leest / dat het niet en mach anders genomẽ worden/dan voor rechtveerdich geacht te worden. Maer soo veel de tegenwoordige handelinge aengaet/ als Paulus sept/ dat de Schriftuere voorsiẽ heeft/dat God de Heydenen rechtveerdicht upt den gheloove/ wat cannen anders daer upt verstaen dan dat God de rechtveerdichept upt den gheloove toerekent? Item als hy sept/ dat God den ongodlicken rechtveerdicht die upt den geloove Christi is/ wat connen dese woorden bedupden/ anders dan dat God den godloosen door de weldaet des geloofs van verdoemenisse verlost/ die hy door sijn godlooshept verdient hadde. Hy schrijft oock claerlicker in het beslupt sijnder woorden / daer hy aldus uptroept: Wie sal de uptvercorene Gods beschuldigen? Christus is de ghene die gestorven is / jae die weder opghestaen is/ ende nu voor ons bidt. Want het is so veel als of hy seyde: Wie sal die beschuldigen die God los wijst? Wie sal die verdoemẽ die Christus door sijn voorsprake beschermt? Soo is dan rechtveerdichmaken niet anders dan den genen die beschuldicht was/ vry van der schult oordeelen/ghelijck of sijn onnooselhept bewesen ware. Daerom als God ons door de voorbiddinge Christi rechtveerdicht/so oordeelt hy ons vry ende onschuldich/ niet door bewijsinge onser eyghener onnooselhept/ maer door toerekeninghe der rechtveerdichept: soo dat wy voor rechtveerdich gheacht worden in Christo / die wy in ons selven niet rechtveerdich en zijn. Alsoo woort gesept van Paulo / door desen woort u verghevinge der zonden vercondicht/ ende van allẽ daer van ghy niet en cont gerechtveerdicht worden in de Wet Mosis / woort een yeghelick gerechtveerdicht die in Christum gelooft. Hier siet ghy dat de rechtveerdinge hier woort nae de verghevinge der zonden ghestelt als een uptlegginge: ghy siet dat sy woort voor een quijtlatinghe ghenomen: ghy siet dat sy den wercken der Wet woort ontnomen/ ghy siet dat sy een enckel weldaet Christi is: ghy siet dat sy wordt door het geloove ontfangen: eyndelick/ ghy siet dat daer geen voldoeninghe woort ingestelt / als hy sept dat wy van onse zonden gherechtveerdicht worden door Christum. Alsoo als van den Publicaen gesept woort dat hy is gerechtveerdicht upt den tempel ghegaen/ soo en connen wy niet seggen dat hy door eeniger wercken-verdienste heeft rechtveerdichept vercreghen. Soo wordt dan dit gesept/ dat hy verghevinge sijnder zonden gecregen hebbende/ is voor God als rechtveerdich gheacht. Soo was hy dan rechtveerdich/ niet om dat sijne wercken waren aenghenaem ende goet gheacht / maer door de onverdiende quijtscheldinghe Gods. Daerom sept Ambrosius wel/ als hy de belijdinghe der zonden noemt een oprechte rechtveerdichmakinge.

1.Reg.1.21.

3. De gherechtichept upt den gheloove toerekenen.

Galat.3.8. Rom.3.26.

Door ende om Christi wille.

Rom.8.33.

Actor.13.38. Het eerste bewijs upt de spreucke Pauli.

Ende Christi. Luc.18.14.

In Psal.118. serm.10.

Het ander bewijs / uyt de vergelijckinghe der anderer plaetsen/ welcke door de name der rechtveerdichmakinghe verstaen de onverdiende gherechtichehyt voor God door den gheloove in Christum.

†1. Wort de rechtveerdichmakinge ghenoemt/ Aennemminge.

‡ Ephes.1.5.

* 2. Toerekeninghe der gherechtichehyt.

† Rom.3.24. Rom.4.6.

‡ Ghelucksalicheyt.

* Psal.32.1.

4. Verghevinghe der zonden.

4 Maer op dat wy af laten van desen woorde te stryden / ist dat wy de sake selve aensien ghelijck sy ons wort beschreven/ so en sal daer geen twijfelinge blijven. † Want Paulus voorwaer ghebruyckt dit woort/ aennemen, voor rechtveerdichmaken / als hy seyt tot de Ephesien/ ‡ wy zijn verordēt tot aenneminge tot kinderen door Christum nae het welbehagen Gods/ tot lof synder eerlicker ghenade/waer door hy ons heeft aenghenomen/ofte aenghenaem gheacht. Want hy meynt daer dat selve dat hy ergehens pleecht te segghen/ dat God ons voor niet ende onverdient rechtveerdicht. * Ende in het vierde Capittel tot de Romeynen / † noemt hyse eerst toerekeninghe der rechtveerdicheyt: eñ en twijfelt die niet te stellen in vergevinge der zonden/ ‡ als hy seyt dat David beschrijft dat de man salich is/diē God rechtveerdicheyt toeschrijft ofte toerekent sonder wercken/ gelijck daer geschreven is.* Salich zijn die/der welcker zondē vergheven zijn/etc. Ende hy en handelt voorwaer daer niet van een deel der rechtveerdichmakinghe/ maer van de gantsche rechtveerdichmakinghe. Ende betuycht dat die van David beschreven wort/ daer hy seyt/ dat die salich zijn/ dien onverdiende verghevinge der zonden vergheven wort. Waer uyt het openbaer is / dat dese rechtveerdicheyt / daer van wy hier spreken/ is enckelick een dinck contrarie der schult.

2.Cor.5.18.

5. Versoeninghe met God.

Maer tot dese sake dient de plaetse alderbest/ daer hy leert dat dit de somma der Euangelischer bootschap is/ te weten / dat wy ons met Gode versoenen:om dat hy ons wil door Christum in ghenade ontfanghen/ ons onse zonden niet toerekenende. De lesers moeten het vervolch/ ende de tsamenvoeginghe der woorden neerstichlick overdencken: want als hy weynich daer nae hem selven uytleggende / seyt dat Christus die sonder zonde was / is voor ons zonde ghewo rden/ (met welcke woorden hy te kennen gheeft hoe de versoeninge ghschiet is) so en verstaet hy sonder twijfel door dat woort versoenen , niet anders dan rechtveerdichmaken. Ende voorwaer dat hy erghens leert / dat wy door de ghehoorsaemheyt Christi zijn gherechtveerdicht/ dat en can niet waer zijn/ten zy dat wy in hem/ ende buyten ons/worden voor God gheacht rechtveerdich te zijne.

6. De gerechticheyt door Christi ghehoorsaemheyt.

Rom.5.19.

Dat andere deel des Capittels / wederlegghende Osianders raserie/ van de wesentlicke gherechticheyt.

Het eerste argument van Osiander.

Antwoort.

5 Maer dewijle Osiander heeft ick en weet niet wat ongheschickter eñ wonderlicker dinck vā de wesentlicke rechtveerdicheyt in gebracht/ waer mede hy wel niet en heeft willen de onverdiende rechtveerdicheyt uytwisschen/ maer heeftse nochtans met sulcke duysterheyt bedeckt / waer door de Godsalige herten verduystert zijnde/ van het ernst gevoelen der ghenade Christi berooft worden: soo ist noodich dese raserie te wederleggen/ eer ick tot andere dinghen voort gae. Ten eersten is dese bedeckinghe van de wesentlicke rechtveerdicheyt/enckel ende onnutte curieusheyt. Hy brengt wel veel plaetsen der Schrifture over hoop / om daer mede te bewijsen dat Christus is een met ons/ ende wy wederom met hem/het welcke gheen bewijsinghe noodich en heeft/ maer dewijle hy den bant deser eenicheyt niet en aenmerckt/ so verstrickt hy hem selven. Ende het is ons licht alle sijne knoopen te ontdoen/dewijle wy weten/dat wy met Christo door de verborghen cracht sijns Gheests vereenicht worden. Osiander hadde een ghevoelen gheregen dat den verstande der Manicheen ghelijck was / soo dat hy begeerde het wesen Gods in de menschen te storten/ seggende / dat de ziele des menschen is van het wesen Gods. Hier uyt comt hy oock tot een ander gedichtsel/te wetē / dat Adam was na het beelt Gods ghemaeckt/om dat Christus oock eer de mensche viel/ was verordent tot een exemplaer eñ voorbeelt der menschelicker natuere. Maer dewijle ickt begeere cort te maken/so en wil ick buytē de tegenwoordige handelinge niet tredē.

Het tweede argument.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Het derde argument.

Osiander seyt dat wy zijn een met Christo. Wy bekennen dat waer te zijne/maer versakē daerentusschē dat het wesen Christi met onse wesen vermengt is. Boven desen segghen wy dat dese fondament-reden verkeerdelick getrockē wort tot sulcke sijne verstrickingen eñ bedriegingen/ te weten/dat Christus ons is rechtveerdicheyt/ om dat hy is de eeuwige God/ de fonteyne der rechtveerdicheyt/ eñ de rechtveerdicheyt Gods selve. De lesers sullent my vergeven/ dat ick de dinghen hier met corte woorden aenroere / die ick op andere plaetsen sal handelen / om dat de orden van leeren dat alsoo eyscht. Ende hoewel Osiander hem selven ontschuldicht eñ betuycht dat hy met dit woort/ wesentlicke rechtveerdicheyt, niet anders en wil dan dese meyninge benemen / te weten / dat wy om Christi wille rechtveerdich geacht worden: so geeft hy nochtans claerlick ghenoech te kennen / dat hy met de rechtveerdicheyt die ons door de ghehoorsaemheyt eñ door de offerhande Christi vercreghen is/niet te vrede en is/eñ dicht dat wy substantialick ende wesentlick rechtveerdich zijn in God/om dat alsoo wel het wesen als de qualiteyt Gods in ons gestort wort. Want dit is de oorsake waerom hy so seer strijt dat niet alleenlick Christus/ maer oock de Vader eñ de Sone in ons woont. Het welcke ick wel bekenne waerachtich te zijne/ maer segge nochtans dat het verkeerdelic van hem gedraeyt wort. Wāt men behoorde te overleggen op wat wijse sy in ons woonen/ te weten / om dat de Vader eñ de Gheest in Christo zijn: ende ghelijck de volheyt der Godheyt in Christo woont/ alsoo besitten wy God gheheel in hem. Daerom al wat Osiander voortbrengt van den Vader ende den Gheest op haer selven ende verscheyden van Christo/dat en dient tot gheen ander eynde dan om de slechte eenvoudighe menschen af te trecken van Christo. Bovē desen brengt hy een substantiale verghevinghe voort/ waer door God soude hem selven in ons storten / ende ons een deel van hem maken. Want dat wy door de cracht des heyligen Gheests worden met Christo vereenicht/ soo dat hy onse hooft/ ende wy sijne leden zijn / dat acht Osiander bynae voor niet/ ten zy dat het wesen Christi met onse wesen vermengt worde. Maer als hy hout staende dat de rechtveerdicheyt die wy hebben/ is de rechtveerdicheyt des Vaders ende des Gheests nae hare Godheyt/daer in openbaert hy alderclaerlickst sijn gevoelen / te weten/ dat wy gherechtveerdicht worden/ niet door de genade des Middelaers alleenlick / ende dat de rechtveerdicheyt ons niet en is enckelick noch gantschelick gegevē in den persoon Christi: maer dat wy der rechtveerdicheyt Gods deelachtich worden / als God wesentlic met ons vereenicht is.

1. Antwoort.

Coloss.1.19. ende 2.9. Joan.1.14.

2. Antwoort.

Hoe noodich dat dese wederlegginghe zy.

6 Waert dat hy alleenlick seyde dat Christus ons rechtveerdichmakende / door wesentlicke vereeninghe onse wort/ ende dat hy onse hooft is/niet alleenlick soo verre hy mensche is/maer dat oock het wesen synder Godlicker natuere in ons ghestort wort: soo soude hy met minder schade in sulcke fantasien ende ghedichtselen sijnen lust ghebruycken : ende mogelick en soude men om sulcke raserie niet soo grooten twist

verwec=

verwecken. Maer dewijle dit fondament dat hy neemt is gelijck een zeekatte/ de welcke haer swart bloet uytworpende / het water ontrent haer dick ende duyster maeckt / om een groote menichte van steerten daer onder te bedecken: soo is het noodich dat wy hem scherpelick wederstaen/ ten zy dat wy willē wetens ende willens ons de rechtveerdicheyt laten benemen/ door de welcke alleen wy met betrouwen van onse salicheyt roemen. Want in dese gantsche handelinge verstaet hy in het woort rechtveerdicheyt eñ rechtveerdichmaken twee dingen/ te weten/ dat gerechtveerdicht worden/ is niet alleenlick door onverdiende vergevinge der zonde met God versoent wordē/ maer oor rechtveerdich worden: so dat de rechtveerdicheyt niet en zy een onverdiende toerekeninghe/ maer heylicheyt eñ geheelheyt die door het wesen Gods dat in ons woont/ is in ons gegeven. Boven desen versaeckt hy sterckelic dat Christus onse rechtveerdicheyt is/ soo verre hy als Priester zijnde/ onse zondē uytgewischt/ eñ den Vader voor ons versoent heeft: maer soo verre hy eeuwich God eñ het leven is. Ende om dat eerste punct te bevestigen/ te weten/ dat God ons niet alleenlick door de vergevinge der zonden/ maer oock door de wedergeboorte rechtveerdicht/ so vraecht hy of God de gene die hy rechtveerdicht/ sulck laet als sy van natuere waren/ sonder yet van haren zonden te veranderen. Hier op cannen seer lichtelick antwoorden/ dat dese twee dingen/ te weten/ de rechtveerdicheyt eñ heylichmakinge de welcke wy te samen/ eñ te eenen male in Christo ontfangen/ zijn onverscheydelick/ ghelijck oock Christus niet en can verscheurt worden. Daerom alle die God tot ghenade ontfangt / die begaeft hy oock mede met den Gheest der aenneminghe tot kinderen / door des welckes cracht hyse na sijn beelt verandert. Maer sullē wy segghen dat de aerde door het licht der Sonne verwermt / ende door de hitte der Sonne verlicht wordt/ om dat het licht der Sonne niet en can van de hitte der Sonne verscheyden worden? Daer en is gheen bequamer dinck tot dese sake dan dese ghelijckenisse: De Sonne maeckt door haer hitte de aerde sterck eñ vruchtbaer/ eñ verlichtse door hare radien eñ stralen: ende dese hitte ende licht zijn onderlinge onverscheydentlick met malcanderen vereenicht: ende nochtans en mach het gene dat den eenē toe comt/ den anderen niet toegeschreven worden. Sulcke eeñ ongeschicktheyt is oock in dese vermenginghe der tweer ghenaden die ons Osiander in de hant steeckt. Want om dat God met der daet die tot de oeffeninge der rechtveerdicheyt vernieut/ die hy onverdient eñ voor niet rechtveerdich acht/ daerom vermengt Osiander de gabe der wedergeboorte met dese onverdiēde aenneminge/ ende seyt dat het een dinck ende het selfste is. Maer de Schrifteure dese twee dinghen by een stellende/ onderscheytse nochtans/ op dat de menigherley ghenade Gods ons te bet geopenbaert worde. Want het en is niet te vergeefs dat Paulus seyt dat Christus ons is ghegeven tot rechtveerdicheyt eñ heylichmakinghe. Eñ soo dickmael als hy ons door onse vercreghen salicheyt / door de vaderlicke liefde Gods eñ door de genade Christi vermaēt dat wy tot heylicheyt ende reynicheyt geroepen zijn/ so geeft hy opentlick te kennen dat gerechtveerdicht wordē een ander dinck is/ dan een nieuwe creatuere wordē. Maer als Osiander tot de Schrifteure comt/ so vervalscht hy soo veel plaetsen als hy voort brengt. Daer Paulus seyt dat den ghenen die niet en werckt/

Valsche uytlegginghe der voornaemster woorden.

Het 4. argument.

Antwoort.

Welcke is bevesticht met een ghelijckenisse.

De tweede antwoort/ ghenomen zijnde van een ongheryınde sake.

1. Cor. 1. 30.

Het 5. argument.

Rom. 4. 5.

maer gelooft in hem/ die den sondaer rechtveerdicht/ het geloove tot rechtveerdicheyt gerekent wort/ daer gebruyckt hy dat woort rechtveerdighen voor maken rechtveerdich te zijne. Met diergelijcke lichtveerdicheyt vervalscht hy het geheel vierde Cap. tot de Romeynen. Ende hy en ontsiet hem oor niet met sulcke vervalschinghe te verdraeyen dat ick boven verhaelt hebbe: Wie sal de uytvercorene Gods beschuldighen? God is de ghene die rechtveerdicht: in welcke woorden de Apostel sonder twijfel enckelick spreeckt van de versoeninge ende quijtlatinge. Daerom wort de groote ydelheyt Osiandri bevonden/ alsoo wel in dese reden als in de voortbrenginghe der ghetuyghenisse der Schrifteure. Hy handelt oock alsoo qualick van dē naem der rechtveerdicheyt/ segghende: dat het geloove is Abrahe toegerekent tot rechtveerdicheyt/ nae dat hy Christum (die de rechtveerdicheyt ende God selve is) aenghenomen hebbende/ heeft in vele schoone deuchden uytnemende geweest. Waer uyt het openbaer is/ dat Osiander van twee ghcheele ende volmaeckte dingen een verdorven dinck maeckt. Want de rechtveerdicheyt daer van de Apostel daer spreeckt / en gaet den gantschen loop der roepinge niet aen/ maer de Gheest betuycht veel meer / dat Abraham/ hoewel hy uytnemende was in de deuchden/ ende gheduerichlick daer in blijvende / sijnen lof vermeerdert hadde / nochtans niet anders Gode behaecht en heeft dan om dat hy de ghenade die hem in de belofte was voorgestelt/ heeft door het ghelooven aenghenomen. Waer uyt volcht dat de wercken gheen plaetse en hebben in de rechtveerdichmakinghe/ gelijck Paulus claerlick betuycht.

7 Dat hy seyt dat het gheloove gheen macht en heeft in hem selven om rechtveerdich te maken/ maer alleenlick so verre het Christum aen neemt/ dat late ick wel toe. Want waert dat het gheloove rechtveerdich maeckte door hem selven/ ofte door eygen macht/ so en soude het niet rechtveerdich maken dan alleenlick eens deels/ ghelijck het altijts swack ende onvolmaeckt is: ende also soude de rechtveerdicheyt creupel ende onvolmaeckt zijn / ende alleenlick een stuckxken der salicheyt ons aen brenghen. Maer wy en dichten niet sulcx/ maer seggen eygentlick/ sprekende/ dat God alleen ons rechtveerdicht. Ten anderen schrijven wy dat selve Christo toe / om dat hy ons is tot rechtveerdicheyt ghegheven. Ten derden vergelijcken wy het geloove als by een vat / om dat wy Christum niet en connen vaten/ ten zy dat wy ydel ende hongerich/ ende met openen monde der ziele tot hem comen. Hier uyt ist claer dat wy de cracht der rechtveerdinge Christo niet en ontreckē/ als wy leeren dat hy eer wort door het geloove ontfangen dan sijn rechtveerdicheyt. Nochtans en late ick hierentusschē niet toe de verdraeyde wijsen van spreken die Osiander gebruyckt/ als hy seyt dat het geloove is Christus: gelijck of een aerde pot de schat selve ware om dat het gout daer in is wech ghelept. Want dat het gheloove dwelck in hem selven van gheender weerde en is / ons rechtveerdicht Christum vatende ende ons toebrenghende / dat en is niet anders dan ghelijck een pot vol gouts eenen mensche rijcke maeckt. Daerom segge ick dat het gheloove (dwelck alleenlick een instrument is/ om de rechtveerdicheyt te vaten) wort onwijselick vermengt met Christo die de materie onser rechtveerdicheyt is/ ende de Autheur ende Dienaer sulcker grooter weldaet. Nu hebben wy oock desen knoop

Antwoort.

Het 6. argument.

Antwoort.

1. Cor. 1. 30.

Het 7. argument.

Antwoort.

Het 8. argument.

Antwoort.

ontdaen/ te weten/ hoe het woort/ Gheloove,
is te verstaen alsmen van de rechtveerdichma-
kinghe handelt.
Het 9.argument. 8 Hy comt noch voorder in de wijse vā Chri-
stum aen te nemen: want hy seyt dat het in-
wendighe woort ontfanghen wordt door den
dienst des uytwendigen woorts/op dat hy ons
van het Priesterdom Christi/ende van den per-
soon des Middelaers af leyde tot sijn uytwen-
Antwoort. dige Godheyt. Wy en deelē noch scheydē Chri-
Rom.5.10. stum niet/maer seggen dat de selve die ons heeft
in sijn vleesch den Vader versoent/ eñ ons heeft
Joan.1.14. met rechtveerdicheyt begaeft/ is dat eeuwighe
Woort Gods/ende wy bekennen dat het ampt
des Middelaers niet en hadde connē volbracht/
noch ons rechtveerdicheyt verkregen worden/
D'eerste Inrede. hadde hy niet een eeuwich God geweest. Maer
het ghevoelen Osiandri/ is/ dat Christus God
ende mensche/ is onse rechtveerdicheyt gewor-
den/ nae sijn Godlicke natuere/ende niet na sijn
D'eerste antwoort. menschelicke natuere. Maer ist dat dit Christo
toe comt na sijn Godheyt eygentlick/ soo en sal
het niet Christo alleen toe comen/maer sal hem
ghemeyn zijn met den Vader ende den Gheest/
dewijle d'een gheen ander rechtveerdicheyt en
De tweede antwoort. heeft dan d'ander. Boven desen en soude het niet
wel luyden noch over een comen datmen soude
segghen/ dat hy ons is ghewordeu/ dat hy van
De derde antwoort. natuere ende in eeuwicheyt gheweest is. Maer
of wy hem dit schoon toe lieten / dat God ons
zy rechtveerdicheyt geworden/ hoe sal het over
1.Cor.1.30. een comen dat Paulus seyt/ te weten/dat hy is
van Gode rechtveerdicheyt ghemaeckt? Dit
comt voorwaer eyghentlick den persoon des
Middelaers toe: de welcke wel de Godlicke na-
tuere vervaet/ maer wordt hier nochtans met
sonderlicke tytelen van den Vader ende den
De tweede Inrede. Gheest onderscheyden. Hy triumpheert spot-
Jere.51.10. tichlick in een woordeken Jeremie / daer de
Jere.23.6. Prophete belooft dat de Heere sal onse recht-
ende 33.16. veerdicheyt zijn. Maer hier uyt en sal hy niet
1. Antwoort. 1.Tim.3.16. anders connen bewijsen dan dat Christus die
Joan.1.14. onse rechtveerdicheyt is/is God gheopenbaert
Baru.3.38. in den vleesch. Wy hebben ergens uyt de woor-
2. Antwoort. den Pauli verhaelt/ dat God hem heeft een ge-
Actor.20.28. meynte verkreghen door sijn bloet. Waert dat
yemandt wilde daer uyt segghen dat het bloet/
waer door de zonden uytgewischt zijn/is God-
lick bloet/ ende van der natuere ende van het
wesen Gods / wie soude sulcke schandelicke
3. Antwoort. dwalinge lijden? Maer Osiander meynt door
sulcke een kintsche uytvlucht alle dinck ghe-
wonnen te hebben. Hy blaest hem selvē op ende
verheft hem selven / ende vervult vele bladeren
papiers met roeminghe: hoewel het slechtelick
ende lichtelick can wederleyt worden/te weten/
dat de eeuwige God sal der Godsalighen recht-
veerdicheyt wesen / als hy sal een spruyte Da-
vids geworden zijn. Eñ als Esaias in dit selve
Esai.53.11. gevoelen seyt: Mijn knecht die de rechtveerdin-
ghe is/ sal vele menschen rechtveerdighen/ door
Bewijs. sijn kennisse: soo moeten wy aenmercken dat de
Vader daer spreeckt/ ende het ampt der recht-
veerdinge den Sone toe schrijft: de oorsake daer
by stelt/te weten/ dat hy rechtveerdich is: ende
den middel ende de wijse van rechtveerdigē stelt
in de leere door de welcke Christus gekēt wort.
Besluyt van alle antwoorden op dat 9. argument. Hier uyt besluyte ick/ dat Christus onse recht-
veerdicheyt is ghewordē/als hy de ghedaente
eens dienstknechts heeft aengenomen: ten ande-
Phil.2.9. ren dat hy ons rechtveerdicht so verre hy hem
Rom.5.19. selven heeft den Vader gehoorsaem bewesen: eñ
alsoo dat hy ons sulcke weldaet niet en bewijst
na sijn Godlicke natuere/ maer na de bedienin-
ghe die hem was bevolen. Want hoewel God
alleen de fonteyne der rechtveerdicheyt is/ ende
wy niet anders rechtveerdich en zijn dan als
wy sijnder deelachtich zijn / nochtans dewyle
wy door de ongheluckige scheydinghe die door
Adams val gecomen is / van sijn rechtveerdic-
heyt vervreemt zijn/soo ist ons noodich dat wy
tot dese minder ende nederder hulpe comen/ te
weten / dat wy door den doot ende wederop-
standinghe Christi gherechtveerdicht worden.
9 Ist dat Osiander hier teghen seyt dat de Het 10. argument.
weerdicheyt des werck onser rechtveerdichma-
kinge is boven de cracht der menschelicker na-
tuere/ende dat het daerom moet der Godlicker
natuere toegheschreven worden. Ick bekenne
wel het eerste: maer in het ander segghe ick dat
hy onwijselick dwaelt. Want hoewel Christus
niet en hadde connen onse zielen door sijn bloet
reynigen/ noch den Vader door sijn offerhande
versoenen / noch ons van de verdoeminghe be-
vrijen: somma/ noch sijn Priester-ampt bedie-
nen/ hadde hy niet waerachtich God geweest/
want de macht des vleeschs was te swack om
soo groot een last: soo ist nochtans seker dat hy
alle dese dingen volbracht heeft na sijn mensche-
licke natuere. Want ist datmen vraecht hoe wy
gherechtveerdicht zijn/ Paulus antwoort door Rom.5.19.
de gehoorsaemheyt Christi. Maer heeft hy an- Phil.2.7.
ders gehoorsaem gheweest dan de gestalte eens
dienstknechts aengenomen hebbende? So ver-
staen wy hier uyt dat ons is in sijn vleesch
rechtveerdicheyt ghegeven. Desgelijcx oock in
andere woorden (van de welcke ick my seer ver-
wonder hoe dat Osiander hem niet en schaemt
die dickmael te verhalen) stelt Paulus de fon-
teyne der rechtveerdicheyt in geen ander dinck
dan in het vleesch Christi/seggende: Den genen 1. Cor.5.20.
die geen zonde en wiste/ heeft hy voor ons zon-
de ghemaeckt/ op dat wy souden rechtveerdic-
heyt Gods zijn in hem. Osiander verheft de 1. Inrede.
rechtveerdicheyt Gods wonderlicken seer met
opgeblasen monde/ende triumpheert gelijck of
hy overwonnen hadde dat de rechtveerdicheyt
Gods wesentlick in ons zy. Maer de woorden Antwoort.
Pauli luyden veel anders / als hy seyt dat wy Rom.5.1.11.
rechtveerdich zijn door de versoeninge die door
Christum geschiet is. Het behoorde den jongen
ende nieuwen leeringhen bekent te zijne / dat de
rechtveerdicheyt Gods genomē wort voor een
rechtveerdicheyt die Gode aengenaem ende be-
hagelick is: gelijck Joannes de eere Gods stelt Joan.5.44.
teghen de eere der menschen. Ick weet wel dat ende 12.43.
somtijdts rechtveerdicheyt Gods ghenaemt 2. Inrede.
wort/ daer God de autheur van is / ende daer
mede hy ons begaeft: maer dat te deser plaetse Antwoort.
niet anders en wort door het woort rechtveer-
dicheyt verstaē/dan dat wy op de gehoorsaem-
heyt ende offerhande Christi steunende/ connen
voor den rechtstoel Gods blijven staende / dat
verstaen de verstandige lesers wel of ick schoon
sweghe. Hoewel daer en ware niet vele aen het
woort gheleghen / waert dat Osiander hier in
met ons een ware dat wy in Christo gherecht-
veerdicht worden / soo verre hy is een versoen-
offer voor ons geworden: het welcke hy niet en
conde zijn nae sijn Godlicke natuere: Hierom
als Christus selve de rechtveerdicheyt die hy Joan.6.55.
ons heeft aengebracht/ wil versegelen/ soo stelt
hy eenen sekeren pant daer van in sijn vleesch.
Hy noemt hem selven wel levende broot/ maer 3. Inrede.
hy verclaert ooc hoe/seggende: Dat sijn vleesch
waerachtichlick spijse is / ende dat sijn bloet
waerachtichlick dranck is. Dese wijse vā leeren Antwoort.
wort wel gesien in de Sacramenten: de welcke
wel

wel onse geloove tot den gheheelen ende niet tot
eenen halven Christum bewegheu/ maer leeren
nochtans oock mede dat de materie der recht-
veerdicheyt ende salicheyt in sijn vleesch ghele-
ghen is: niet dat de enckel mensche uyt hem sel-
2.Tim.1.10. ven rechtveerdicht ofte levēdich maeckt/ maer
Tit.1.2.3. om dat het Gode belieft heeft in den Middelaer
1.Pet.1.20. te openbaren dat in hem verborgen ende onbe-
grijpelick was. Daerom pleghe ick te segghen
dat Christus is als een fonteyne ons voorghe-
stelt/ waer uyt wy mogen scheppen dat anders
soude sonder vrucht verborghen blijven in die
diepe ende verborghen fonteyne der Godlicker
Majesteyt/ die in den persoon des Middelaers
4. Inrede. tot ons comt. Op dese wijse ende nae dit gevoe-
len en versake ick niet dat Christus ghelijck hy
God ende mensche is/ ons rechtveerdicht/ ende
dat dit werck oock des Vaders ende des heyli-
gen Gheests gemeyn is: somma/ dat de recht-
veerdicheyt der welcker Christus ons deelach-
tich maeckt/ is de eeuwighe rechtveerdicheyt
Antwoort. des eeuwighen Gods/ soo verre de vaste ende
clare redenen die ick voortgebracht hebbe/ haer
cracht ende plaetse behouden.

In wat verstant Christus ghesept wort te zijn onse gherechticheyt.
10 Ende op dat hy de slechte ende ongeleerde
door sijne listen niet en bedriege/ soo bekenne ick
dat wy door dit soo onbegrijpelick goet der
rechtveerdicheyt berooft zijn/ tot dat Christus
onse wort. Daerom wordt de vereeninghe des
hoofts ende der leden/ de inwooninghe Christi
in onse herten: somma/ de geestelicke vereenin-
ghe van ons in den oppersten graet ghestelt: op
Ephes.3.17. dat Christus onse geworden zijnde/ ons der ga-
ven daer mede hy begaeft is/ deelachtich make.
Soo dan wy en aensien Christum niet van ver-
re buyten ons/ op dat sijn rechtveerdicheyt ons
toegherekent worde: maer om dat wy hem
aen doen/ ende in sijn lichaem geplant zijn/ eyn-
delick op dat hy ons geweerdicht heeft een met
hem te maken/ daerom roemen wy dat wy met
hem gemeynschap ende deel hebben in de recht-
veerdicheyt. Aldus wort de valsche beschuldin-
ghe Osandri ontdeckt/ daer in hy seyt dat wy
het geloove achten rechtveerdicheyt te zijne: ge-
lijck of wy Christum van sijn recht beroofden/
als wy seggen dat wy ydel tot hem comen met
den geloove om sijnder genade plaetse te geven/
Het 11. argument. op dat hy selve alleen ons vervulle. Maer Osian-
der veracht dese gheestelicke vereeninghe/ ende
drijft een grove vermenginghe Christi met de
geloovigen: ende noemtse daerom uyt haet alle
Zwinglianen die de onheylige dwalinghe van
de wesentlicke rechtveerdicheyt niet aen en ne-
men: om dat sy niet en ghevoelen dat Christus
in het Nachtmael substantialick gegeten wort.
D'eerste antwoort. Maer ick achte my dat seer groote eere te zijne
dat een hooveerdich mensche die tot sijne eyge-
ne verstrickingen begevē is/ my hier in lastert.
Hoewel hy en scheldt niet alleenlick my/ maer
oock andere schrijvers die der werelt ghenoech
bekent zijn/ ende behooren van hem gheeert te
zijne. Het en gaet my niet aen/ ick en handele
oock mijn eygen sake niet: daerom handele ick
oock dese sake te oprechtichlicker/ dewijle ick vry
De tweede antwoort. ben van alle boose eygen genegentheyt. Daer-
om/ dat hy de wesentlicke rechtveerdicheyt/
ende de wesentlicke wooninghe Christi in ons
soo ontijdelick houdt staende/ dat dient hier toe:
Ten eersten/ op dat God hem selven door een
grove vermenginghe in ons storte ghelijck
Osiander eē vleeschelicke eetinge in het Nacht-
mael dicht. Ten anderen/ op dat hy sijn recht-
veerdicheyt in ons gheve/ door de welcke wy
souden wesentlick met hem rechtveerdich zijn:
want nae sijn gevoelen is dese rechtveerdicheyt
alsoo wel God selvē/ als de goetheyt/ ofte hey-
lichheyt/ ofte gheheelheyt Gods. Ick en sal niet Het 12. argument.
veel arbeyts doen om de ghetuygenissen die hy
voortbrengt/ te wederleggen. Door Christum
(seyt Petrus) zijn ons dierbare ende seer groote 2. Pet.1.4.
beloften gegeven/ om dat wy souden der God-
licker nature deelachtich wordē. Hier uyt ver-
staet Osiander dat God sijn wesen heeft met
het onse vermengt/ ghelijck of wy nu waren
sulcx als het Euangelie belooft/ dat wy sullen Antwoort.
in de laetste toecomste Christi zijn: maer Joan-
nes vermaent dat wy dan sullen God sien ghe- 1.Joan.3.2.
lijck hy is/ om dat wy hem sullen ghelijck zijn.
Ick hebbe alleenlick willen den Leser een cleyn
smake gheven/ dat ick dese beuselingen willens
late varen/ niet dat het swaer zy die te weder-
legghen/ maer om dat ick niet en wil in onnut-
ten arbeyt moeyelick zijn.

12 Maer in het tweede artijckel is meer fe- Het 13. argument.
nijns verborgen/ daer hy ons leert dat wy met
God rechtveerdich zijn. Ick meyne dat ick ge-
noech bewesen hebbe dat dese verkeerde leeringe
of sy schoon niet soo fenijnich noch schadelick
en ware/ nochtans behoort den leseren dwaes
ende ongeschickt te zijne/ dewijle sy cout/ onnut
ende ydel is. Maer dit is een onverdraghelicke Antwoort.
boosheyt/ dat hy het gantsche betrouwen onser
salicheyt te neder worpt onder dē schijn eender
dobbelder rechtveerdicheyt/ ende dat hy ons
boven de wolcken verheft/ op dat wy de ghena-
de der versoeninge met den gheloove niet aen en
nemen/ noch God met geruster herten en aen-
roepen. Osiander bespot de ghene die leeren dat Het 14. argument.
het woort rechtveerdighen is genomen uyt de
wijse van spreken in het rechthuys/ ēn dat het
soo veel is te segghen als absolveren ofte quijte
ende los wijsen: ēn seyt dat wy moeten met der
daet rechtveerdich zijn. Hy en verworpt oock
geen dinck feerder dan dat wy gerechtveerdicht
worden door onverdiende toerekeninghe. Wel D'eerste antwoort.
aē dan/ ist dat God ons niet en rechtveerdicht/
onse zonden quijt scheldende ende vergheveude/
wat sullen dan de woorden Pauli bedieden daer
hy seyt: God was in Christo de werelt met hem 2.Cor.5.19.
selven versoenende/ den menschen hare zonden
niet toerekenende. Want den ghenen die gheen
zonde gedaen en hadde/ heeft hy voor ons zonde
ghemaeckt/ op dat wy souden in hem recht-
veerdicheyt Gods worden. Ten eersten hebbe
ick hier uyt dat die rechtveerdich gheacht wor-
den die met God versoent zijn: ende de wijse
wort daer by gestelt/ te weten/ dat God de men-
schen rechtveerdicht/ de zonden verghevende:
ghelijck op een ander plaetse de rechtveerdighe
wort tegen de beschuldinghe gestelt/ waer door
het claerlick genoech bewesen wort dat die wij-
se van spreken is uyt des rechthuys ghebruyck
genomen. Ende soo wie een weynich in de He-
breische sprake gheleert is (soo verre hy oock
koel van sinnen is) die weet wel dat dese wijse
van spreken daer uyt ghenomen is/ ende waer
toe sy dient/ ēn wat cracht sy heeft. Maer laet De tweede antwoort.
Osiander my nu antwoorden of het een volco-
men ofte een onvolmaeckte ende halve beschrij-
vinghe is/ daer Paulus seyt dat de rechtveer- Rom.4.7.
dicheyt sonder wercken wordt van David be-
schreven met dese woorden: Salich zijn de ghe- Psal.32.1.
ne dien de zonden vergheven zijn? Voorwaer
Paulus en brengt den Prophete niet voort tot
ghetuygenisse/ ghelijck of hy leerde dat de ver-
ghevinghe der zonden ware een deel der recht-
veerdicheyt ofte als een hulpe mede quame
om den mensche te rechtveerdighen: maer de

gantsche rechtveerdichept besluyt hy in de on-
verdiende vergheviughe der zonden/ segghende/
dat die mensche geluckich is wiens zonden ge-
deckt zijn / wien God de ongerechticheden ver-
ghevē heeft / ende wien hy de overtredinghen
niet toe en rekent. Hy acht ende weerdeert dese
gheluckichept daer uyt dat de mensche aldus
rechtveerdich is/ niet met der daet/ maer door
Osianders uytvlucht.
toerekeninge. Hier tegen seyt Osiander dat dit
soude een lasteringe Gods zijn/ ende teghen sijn
natuere/ dat hy soude dien rechtveerdighen die
Antwoort.
met der daet sondaers blijven. Maer men moet
in ghedachtenisse houden dat ick nu geseyt heb-
be/ te weten/ dat de ghenade der rechtveerdinge
niet verscheyden en wort van de wedergeboor-
te/ hoewel daer een onderschept tusschen is.
Rom.7. ende 8.1. Gal.5.17. 1.Joan.1.8.
Maer dewijle het door de bevindinge ghenoech
bekent is dat in de rechtveerdighe altyts over-
blijffelen der zonden blijven/ soo moeten sy op
een ander wijse gherechtveerdicht worden/dan
sy tot nieuwichept des levens verandert wor-
De toegherekende eñ eerst aenghevanghene gerechticheyt moet men van malcanderen onderscheyden.
den. Want dit laetste begint God alsoo in sijne
uytvercorene/ ende maeckt voortganck daer in
in den geheelen loop des levens weynich te sa-
men/ ende somtyts slappelick/ soo dat sy altyts
by sijnen rechtstoel den oordeele des doots on-
derworpen zijn. Maer hy rechtveerdichtse niet
eensdeels/ maer also dat sy vrijelick in de heme-
len verschijnen/ghelijck of sy met de suyverhept
Christi becleedt waren. Want de conscientie en
soude niet gerust zijn met een deel der rechtveer-
dichept / tot dat het seker zy dat wy Gode be-
hagen/ om dat wy voor hem sonder uytnemin-
ghe gherechtveerdicht zijn. Hier uyt volcht dat
de leere der rechtveerdichmakinge gantschelick
verkeert ende verdorven wordt/ als de herten
twijfelachtich ghemaeckt worden / als het be-
trouwen der salichept wort wanckelbaer ghe-
maeckt/ als de vrye ende onvertsaechde aenroe-
pinge verhindert wort: jae als de vrede ende ge-
rusticheyt niet en wort met geestelicke blijschap
ghesterckt eñ bevesticht. Hierom maeckt Pau-
Galat.3.18.
lus een argument uyt de natuere der dingen die
malcanderen contrarie zijn/ segghende: Dat de
erve niet en comt uyt de Wet: want alsoo soude
het gheloove ydel gemaeckt worden/ het welc-
ke vergaet alst de wercken aensiet: want nie-
mant onder de alderheylichste en sal in de werc-
ken yet vinden/ waer op hy mach betrouwen.
Dit onderschept dat is tusschen de rechtveer-
Osiander vermengtse onder een.
dinghe ende wederghebooꝛte (welcke twee din-
ghen Osiander vermengt/ende noemtse dobbel
rechtveerdichept) wort properlick van Paulo
verclaert. Want als hy spreeckt van sijn recht-
veerdichept die hy met der daet hadde/ ofte van
de gheheelhept daer mede hy begaeft was (de
welcke Osiander noemt wesentlicke rechtveer-
dichept) so roept hy jammerlick uyt/seggende:
Rom.7.24.
Ic arm mensche/ wie sal my verlossen van den
lichame deses doots? Maer als hy sijn toe-
vlucht neemt tot de rechtveerdichept die in de
eeuwighe barmhertichept Gods ghefondeert is/
soo roemt hy grootelijcx tegen leven ende doot/
ende schande/ende hongher/ende sweert/eñ alle
Rom.8.33.
tegenspoedige dingen. Wie (seyt hy) sal de uyt-
vercorene Gods beschuldigē/ die hy selve recht-
veerdicht? Want ick weet sekerlick dat gheen
dinck ons en sal scheyden van de liefde Gods in
Christo. Hy seyt claerlick dat hem een rechtveer-
dichept ghegeven is/ die alleen volcomelick ge-
noech is tot salichept voor God / soo dat de el-
lendighe dienstbaerhept/ de welcke hy weynich
te voren beweende / hem selven daer onder be-
kennende/ het betrouwen der roeminge niet en
beneme noch verhindere. Dese verscheydenhept
is ghenoech bekent ende gemeyn allen Heyligen
die onder den pack der zonden stenen/ende daer-
entusschen door het overwinnende betrouwen
alle vreese overwinnen. Ende dat Osiander ons
Osianders teghenworpinghe.
teghenworpt dat het met de natuere Gods niet
over een en comt / dat valt op sijn eygen hooft/
Antwoort.
want hoewel hy de heylighen met een dobbel
rechtveerdichept gelijck met eenen gevoederden
cleede becleet/ soo wordt hy nochtans bedwon-
gen te bekennē dat niemant Gode en behaecht/
sonder verghevinge der zonden. Ende ist dat dit
waer is/ soo moet hy ymmers toe laten dat de
mensche om eē seker deel der toerekeninge wort
rechtveerdich geacht/ die in der daet niet recht-
veerdich en is. Maer hoe verre sal de sondaer
dese onverdiende aenneminge strecken die in de
plaetse der rechtveerdichept ghestelt wort? tot
een once/ ofte tot een pont? Hy sal voorwaer
twijfelachtich ende wanckelbaer zijn van d'een
zijde op d'ander/ want hy en sal niet dorven soo
veel rechtveerdichept nemen als hem tot een
vast betrouwen noodich is. Het is doch goet
dat dese die soude willen Gode een wet stellen/
gheen richter en is in dese sake. Hierentusschen
sal het vast blijven staende dat David seyt: dat Psal.51.5.
God sal gerechtveerdicht wordē in sijne woor-
den/ende overwinnē als hy sal geoordeelt wor-
den. Ende wat grooter stoutichept ist den op-
persten richter te verdoemen als hy den men-
sche buytē verdienste absolveert/op dat die ant-
woorde te niet zy daer mede hy seyt: Ick sal Exod.21.19.
barmhertich zijn dien ic wil barmhertich zijn?
Ende nochtans de voorsprake ende biddinghe
Mosis/ de welcke God met dese antwoorde
stilde/ en geschiede niet om dat God niemande
en soude sparen/ maer om dat hy de schult sou-
de wech nemen/ ende alle het volck sparen/hoe-
wel daer schult in bevonden werdt. Maer wy
sullen seggen dat de ghene die voor God verlo-
ren zijn / daerom van hem gherechtveerdicht
worden / ende hare zonden begraven: om dat
God ghelijck hy de zonde haet/ alsoo oock nie-
mandt en can lief hebben dan die hy rechtveer-
dicht. Maer dit is een wonderlicke wijse van
rechtveerdighen / dat de mensche met de recht-
veerdichept Christi becleedt zijnde / niet en ver-
grouwet voor het oordeel dat hy weerdich is/
ende buyten hem selven rechtveerdich gheacht
wort/daer hy hem selven met rechte verdoemt.
12 Maer men moet de Lesers vermanen dat Het 15. argument / ofte rasernie van Osiander.
sy die groote verborgenthept aenmercken/ van
de welcke Osiander roemt dat hyse hen niet en
wilde verberghen. Want als hy lange ende vele
gestreden heeft dat wy de ghenade by God niet
en vercrijgen door de toeschrijvinghe der recht-
veerdichept Christi alleenlick: want (op dat ick
sijne woorden ghebruycke) het soude Gode on-
mogelick zijn die voor rechtveerdich te houden/
die niet rechtveerdich en zijn: soo besluyt hy ten
eynde/dat Christus ons is tot rechtveerdichept
ghegeven/ niet nae sijn menschelicke/ maer nae
sijn Goddelicke natuere: eñ hoewel dese recht-
veerdichept niet en can anders dan in den per-
soon des Middelaers gevonden worden/ dat sy
nochtans is een rechtveerdichept Gods/ ende
niet des menschen. Aldus en draeyt hy nu sijn
snoer niet m[illegible] dee rechtveerdicheden/ maer hy
beneemt g[illegible]schelick der menschelicker natue-
re Christi het ampt der rechtveerdinghe. Ende
het betaemt wel datmen wete niet wat redenen
hy strijt: te wetē/ daer wort te dier selver plaetse
gheseyt dat Christus ons is geworden tot wijs-
hept; ende dit comt alleenlick den eeuwighen
woorde

woorde toe (nae sijn seggen.) Daerom is oock
Antwoort. de mensche Christus geē rechtveerdicheypt. Hier
op antwoorde ick dat de eenichgheboren Sone
Gods wel was de eeuwighe wysheypt Gods/
maer dat dit hem wort op een ander wyse van
Coloss.2.3. Paulo toegeschreven/ te weten/ om dat alle de
schatten der wysheypt ende wetenschap in hem
verborgen zijn. Soo heeft hy dan ons geopen-
baert dat hy by den Vader hadde: ende alsoo is
het gene dat Paulus seyt/ te verstaen/ niet van
het wesen des Soons Gods/maer van onse ge-
bruyck/ ende wort behoorlick der menschelic-
ker natuere Christi toegheyvoecht. Want hoe-
wel het licht in duysternisse lichtede / eer Chri-
stus het vleesch aen nam/ soo was nochtans
Mal.4.2. Joan.8.12. dat licht verborgen/ tot dat de selve Christus is
in de menschelicke natuere voortgecomen/ om
de Sonne der rechtveerdicheypt te zyne/de welc-
ke hem selven daerom noemt het licht der we-
Het 16. argument. relt. Hy worpt ons oock dwaselick teghen dat
Antwoort. de cracht der rechtveerdinge verre is/ alsoo wel
boven de Enghelen als boven den menschen.
Want dat en is niet gelegen in de weerdicheypt
eeniger creatuere/ maer in de ordeninge Gods.
Waert dat de Engelen wilden Gode voldoen/
sy en souden niet connen / want sy en zijn daer
Galat.3.12. toe niet verordent. Maer dit quam sonderlinge
den mensche Christo toe/ die der Wet onder-
worpen was/om ons van de vervloeckinge der
Het 17. argument. Wet te verlossen. Hy lastert oock veel te onghe-
schicktelick de ghene die versaken dat Christus
nae sijn Godlicke natuere onse rechtveerdicheypt
is/ seggende dat sy alleenlick een deel van Chri-
Antwoort. sto laten/ende (het welcke booser is) dat sy twee
Goden maken/ om dat sy segghen dat wy niet
Hebr.2.14. rechtveerdich en zijn door de rechtveerdicheypt
Gods/ hoewel sy bekennen dat God in ons
woont. Want als wy seggen dat Christus soo
verre hy den doot heeft aenghegaen om dat hy
dien soude te niete maken die het ghewelt des
doots hadde/ is de Autheur des levens/ soo be-
rooven wy hem gheheel gelijck hy God in den
vleesche gheopenbaert is / niet terstont van die
eere: maer wy onderscheydē alleenlick hoe wy
tot de rechtveerdicheypt Christi comen dat wy
die gebruycken: in welcke sake Osiander veel te
schandelick gedwaelt heeft. Ende wy versaken
niet dat het ons uyt de verborgen ghenade ende
cracht Gods vloeyt / dat ons is openlick in
Christo ghegheven: noch wy en wederspreken
niet dat de rechtveerdicheypt die Christus ons
gheeft/ is de rechtveerdicheypt Gods/ de welcke
van hem comt : maer wy houden dit stantva-
stelick/te weten/ dat wy in de doot ende weder-
opstandinghe Christi hebben rechtveerdicheypt
Het 18. argument. Antwoort. ende leven. Ick late dien schandelicken versa-
melden hoop der plaetsen varen/ daer mede hy
sonder onderscheypt ende oock sonder ghemeyn
ghevoelen ofte verstant / heeft de Lesers ver-
moeyt/ om te bewijsen datment moet van we-
sentlicke rechtveerdicheypt verstaen / soo waer
van rechtveerdicheypt gemeldet wort. Ghelijck
daer David de rechtveerdicheypt Gods āeroept
tot hulpe / het welcke hoewel hy't meer dan
hondertmael doet / soo en ontsiet nochtans
Osiander hem niet alle de sententien te verval-
Het 19. argument. schen. Het en heeft oock gheen meerder sterckte
noch vasticheypt dat Osiander ons tegenworpt
dat het eyghentlick ende te rechte rechtveerdic-
heypt ghenaemt wort / waer door wy gheroert
Phil.2.13. worden om wel eñ recht te doen: ende dat God
alleen den wille ende het volbrenghen in ons
Antwoort. werckt. Want wy en versakē niet dat God ons
door sijnen Geest vernieut tot rechtveerdicheypt
ende heylicheypt des levens: maer men moet ten
eersten sien of hy dat doet door hem selven son-
der middel/ oft dat hy't doet door sijnen Sone/
den welcken hy alle volheypt des Gheests heeft Joan.1.16. Coloss 1.19. ende 2.9.
ghegeven/ om dat hy door sijn overvloedicheypt
soude der gebreckelickheypt sijnder leden te hulpe
comen. Bovē desen hoewel de rechtveerdicheypt
ons comt van de verborgen fonteyne der God-
heypt / soo en volcht nochtans daer uyt niet dat
Christus die hem selven heeft in dē vleesche om Joan.17.19.
onsent wille gheheylicht/ na de Godlicke natue-
re onse rechtveerdicheypt is. Het is oock alsoo Het 20 argument.
lichtveerdich dat hy voortbrengt dat Christus Antwoort.
selve is door de godlicke rechtveerdicheypt recht-
veerdich: om dat hy oock selve niet en soude sijn
bevolen werck volbracht hebben/hadde hem de
wille des Vaders niet daer toe verweckt: want
hoewel ergens ghesegt is/ dat alle de verdien-
sten Christi vloeyen uyt het enckel behaghen
Gods alleenlick / soo en gaet nochtans dit de
fantasie eñ versieringe Osiandri niet aen / daer
mede hy sijne ende der eenvoudighen menschen
ooghen verstrickt. Want wie sal toe laten dat-
men alsoo argumentere/ te weten/ dat wy we-
sentlick rechtveerdich zijn/ eñ dat het wesen der
rechtveerdicheypt Gods in ons woont/ om dat
God de fonteyne eñ de oorspronck onser recht-
veerdicheypt is? Esaias seyt dat God in de ver- Esai.59.17.
lossinge sijner gemeynte heeft rechtveerdicheypt
aengedaen gelijck een harnasch. Maer was dat
om Christum van de wapen die hy hem ghege-
ven hadde / te berooven / op dat hy gheen vol-
maeckt verlosser en ware? Maer de Prophete
en heeft niet anders willen seggen dan dat God
geen dinck buyten hem selven van yemande ge-
leent en heeft/ noch geen hulpe ghehadt en heeft
om ons te verlossen. Het welcke Paulus ons
met andere woorden int corte beduyt heeft/seg-
gende/ dat God ons heeft salicheypt gegeven tot Rom.3.25. Rom.5.19.
vertooninghe sijnder rechtveerdicheypt. Maer
hier mede en wederleyt hy gheensins dat hy er-
gens leert dat wy door eens menschen gehoor-
saemheypt rechtveerdich zijn. Somma/ soo wie Besluyt van de wederlegginghe der dwalinghen van Osiander.
twee rechtveerdicheden vermengt/op dat de ar-
me zielen in de enckel ende eenighe barmhertic-
heypt Gods niet en rusten/die bespot Christum/
hem met ghevlochten doornen croonende.
13 Maer dewijle het meeste deel der menschen Het laetste deel des 4. capittels/ waer in wederleyt worden de Sophisten/ welcke verleeren een sulcke ghe-rechticheypt/ de welcke uyt het gheloove ende de wercken tsamen gemaeckt is.
een rechtveerdicheypt dicht die uyt den gheloove
eñ uyt wercken gemaeckt zy/so laet ons ooc be-
wijsen dat tusschen de rechtveerdicheypt des ge-
loofs eñ de rechtveerdicheypt der werckē so groot
onderscheyt is/dat d'een moet nootsakelic vallē
als d'ander blijft staēde. De Apostel seyt dat hy
alle dinck heeft als dreck geacht/om dat hy sou-
de Christum gewinnen/eñ in Christo bevonden
worden/ niet hebbende sijn eygen rechtveerdic-
heypt die uyt de Wet is/maer die uyt den geloo-
ve Jesu Christi is/ te weten/ rechtveerdicheypt
die uyt God is door het gheloove. Ghy siet dat
hier twee contrarie dingen vergeleken worden/
ende dat hier wort te kennen ghegheven/ dat de
mensche moet sijn eygen rechtveerdicheypt ver-
laten/ ist dat hy wil de rechtveerdicheypt Christi † Rom.10.3. * Ezech. Tusschē de rechtveerdicheypt des gheloofs eñ der wercken is sulck een onderschept / dat d'een nootsakelick moet vallen/ als d'ander staende blyft.
verrijgen ende behouden. Daerom leert hy er-
gens † dat dit is de oorsake geweest des vals der
Joden/ te weten/ dat sy willende haer eyghen
rechtveerdicheypt houden staende/der rechtveer-
dicheypt Gods niet en zijn gehoorsaem geweest.
* Ist dat wy de rechtveerdicheypt Gods verlie-
sen/ als wy willen onse eygen rechtveerdicheypt
houden staende / soo moeten wy voorwaer on-
se eyghen rechtveerdicheypt verworpen / op dat
wy de rechtveerdicheypt Gods ghecrijgen. Dit

Z iii selve

selve bewijst Paulus oock als hy seyt dat onse roeminghe niet door de Wet/ maer door het geloove wordt uytghesloten. Hier uyt volcht dat wy eenighe materie der roeminge behoudē soo langhe als daer eenighe rechtveerdicheyt der wercken blijft. Nu ist dat het gheloove alle roeminge uytsluyt/ soo en can de rechtveerdicheyt der wercken gheensins met de rechtveerdicheyt des gheloofs vereenicht worden. Nae dit ghevoelen spreeckt hy so claerlick in het vierde Capittel tot de Romeynen/ dat daer gheen uytvlucht en can plaetse hebben. Ist dat Abraham (seyt hy) is door de wercken gerechtveerdicht/ soo heeft hy roem. Daer nae seyt hy/ maer hy en heeft geenen roem by God. Soo volcht dan hier uyt dat hy niet en is door wercken gherechtveerdicht. Daer nae stelt hy een ander argument uyt de natuere der dingen die malcanderen contrarie zijn. Als men den wercken loon gheeft/ soo gheschiet dat uyt de verdienste/ ende niet uyt ghenade. Maer den gheloove wordt rechtveerdicheyt toe gheschreven uyt ghenade. Soo en ist dan niet uyt verdienste der wercken. Daerom laet varen dien droom der ghener die dichten dat de rechtveerdicheyt is uyt den gheloove ende uyt wercken te samen ghesmeedt.

Rom.3.27.

Rom.4.2.

14 De Sophistē in vvalschinge der Schrifture/ ende in ydele teghenspreckinghen lust ende gheneuchte hebbende/ meynen een subtijle ende scherpsinnighe uytvlucht te hebben/ segghende dat de wercken daer van Paulus spreeckt/ zijn alleenlick sulcke wercken als de menschen die noch niet en zijn wedergheboren/ doen alleenlick letterlick ende uyt pooginghe des vryen goetdunckens/ buyten de ghenade Christi: ende segghen dat de woorden Pauli/ de gheestelicke wercken niet aen en gaen. Aldus nae haer ghevoelen wort de mensche gerechtveerdicht beyde door het geloove ende door wercken/ soo verre het niet sijne eyghene wercken en zijn/ maer gaven Christi/ ende vruchten der wederghe boorte. Want Paulus (segghen sy) en heeft om gheen ander oorsake alsoo ghesproken/ dan om dat hy de Joden die op haer eyghen macht betrouden/ soude overwinnen/ bewijsende dat sy dwaselick hen selven rechtveerdicheyt toeschreven/ dewijle de Gheest Christi alleen ons die gheeft/ ende niet onse neersticheyt uyt de eygen roeringhe onser natuere. Maer sy en aenmercken niet dat in de vergelijckinge der wettelicker ende der Euangelischer rechtveerdicheyt die Paulus ergens by brengt/ allerley werckē uytgesloten worden/ met wat titel sy oock verciert zijn. Want hy leert dat de rechtveerdicheyt der Wet is/ dat de ghene die ghedaen heeft dat de Wet gebiedt/ salicheyt ghecrijghe: maer dat de rechtveerdicheyt des geloofs is dat wy gheloven dat Christus is ghestorven ende weder opgestaen. Boven desen sullen wy hier nae te synder plaetse sien dat de heylichmakinghe ende de rechtveerdicheyt zijn verscheyden weldaden Christi. Waer uyt volcht dat oock niet selfs de gheestelicke wercken niet gherekent en worden alsmen de cracht om te rechtveerdigen den gheloove toe schrijft. Ende Paulus seyt/ dat Abraham geenen roem en heeft voor God/ want hy door de wercken niet rechtveerdich en is/ soo en moet men dat niet verstaen van den letterlicken en uytwendigen schijn der deuchdē/ ofte van de neersticheyt des vryen goetdunckens: maer dat Abraham hoewel sijn leven geestelick ende bynae Engelsch was/ nochtans geen verdiensten der wercken en hadde door de welcke hy mochte rechtveerdicheyt voor God ghecrijghen.

Uytvlucht der Sophisten/ welcke spelen met de ghelijckheyt der namen.

D'eerste antwoort.

De tweede antwoort.

Gal.3.11.12.

Rom.4.2.

15 De School-leeraers zijn wat grover haer voorbereydinghe menghende: ende nochtans wordē de slechte ende onvoorsichtige menschen door dese met alsoo boose leeringhe verleyt/ dewijle sy de barmhertichheyt Gods/ de welcke alleen can de bevreesde zielen gerust maken/ met de voorwendinge des Gheests ende der genade bedecken. Wy bekennen met Paulo dat de volbrenghers der Wet gherechtveerdicht worden voor God: maer dewijle wy alle verre zijn van de onderhoudinghe der Wet/ soo besluyten wy hier uyt dat de wercken die behoorden alder meest cracht te hebbē tot rechtveerdicheyt/ ons niet en helpen/ dewijle wyse niet en hebben. So veel de gemeyne Papisten ofte School-leeraren aengaet/ die dwalē hier tweesins/ te weten/ dat sy van het geloove maken een versekerheyt der conscientie/ waer door sy van God loon verwachten voor hare verdiensten: ende dat sy de ghenade Gods duyden te zijne niet een toerekeninghe der onverdiēder rechtveerdicheyt/ maer eenen gheest die tot de oeffeninge ende neersticheyt in Godsalicheyt helpt. Sy lesen wel by dē Apostel dat de ghene die tot God gaet/ moeten eerst ghelooven dat God is: ten anderen dat hy een vergheldeer is den ghenen die hem soecken. Maer sy en aenmercken niet op wat wyse hy moet gesocht worden. Ende dat sy dwalē in het woort genade, dat is openbaer uyt hare boecken. Want de rechtveerdichmakinghe die ons door Christum gheschiet is/ die leyt Lombardus tweesins uyt. Ten eersten (seyt hy) rechtveerdicht ons de doot Christi als daer door de liefde verweckt wort in onse herten/ waer door wy rechtveerdich worden: ten anderen om dat de sonde/ waer mede de Duyvel ons ghevangen hielt/ is door de selve doot Christi uytghewischt/ soo dat hy nu niet en heeft waer mede hy ons can verdoemen. Hier siet ghy hoe dat Lombardus de genade Gods in de rechtveerdichmakinge voornemelick aenmerckt/ so verre wy door de genade des heyligen Gheests beweecht worden tot goede wercken. Hy heeft willen het ghevoelen Augustini nae volghen/ maer hy volcht dat van verre/ jae wijckt oock seer daer van: want wat van Augustino is claerlick geseyt/ dat verduystert hy/ ende dat in Augustino niet seer onsuyver en was/ dat vervalscht hy. De Scholen zijn altijts tot swaerder dwalingen gevallē tot dat sy ten eynde zijn gecomen tot Pelagiaensche leeringhe. Oock en moeten wy het ghevoelen Augustini/ ofte immers sijn wyse van spreken niet allesins aennemen noch volgen. Want hoewel hy de mensche wel van den gantschē lof der rechtveerdicheyt berooft/ ende dien gheheel der ghenade Gods toeschrijft/ soo stelt hy nochtans de ghenade in de heylichmakinge/ door de welcke wy door den Geest tot nieuwicheyt des levens wedergheboren worden.

De tweede uytvlucht.

Rom.2.13.

Antwoort/ daer in vertoont wort tweederley bedrogh.

Hebr.11.6.

Lib.3. Sent. dist.16.1.

16 Maer als de Schrifture spreeckt van de rechtveerdicheyt des gheloofs/ soo leert sy ons een veel ander sake: te weten/ dat wy ons van het aenschouwē onser wercken af wenden/ ende alleenlick op de barmhertichheyt Gods en volmaecktheyt Christi sien. Want sy leert dusdanich een ordeninge der rechtveerdinge: te wetē/ dat God van den eersten aen door enckel en onverdiende goedicheyt gewerdicht dē sondigen mensche te ontfangen/ gheen dinck in hem aenmerckēde waer door hy soude tot barmhertichheyt beroert worden/ anders dan sijn ellende: te weten/ dewijle hy den mensche siet gheheel ydel en naeckt van goede wercken/ soo neemt hy uyt hem

De tweede antwoort/ welcke vertoont uyt der heyligher Schrifture/ wat dat de gerechticheyt des gheloofs zy.

hem selvē oorsake om hem goet te doen/ op dat hy den sondaer door het gevoelen synder genade verwecke / op dat hy op syne eyghene wercken gheen betrouwen hebbende/ de gheheel somma synder salicheyt in de barmhertichheyt Gods stelle. Dit is het ghevoelen des gheloofs waer door de sondaer comt tot besittinghe synder salicheyt / als hy uyt de leere des Euangelij bekent dat hy met God versoent is / dat hy door de rechtveerdicheyt Christi/ door de vercreghen vergevinge der zonde gerechtveerdicht is: ende hoewel hy door den Gheest Gods is wedergeboren / soo en denckt hy nochtans niet in goede wercken / maer in de eenighe rechtveerdicheyt Christi rechtveerdicheyt te hebbē. Als dese dinghen sullen een yegelick bysonder aengemerckt worden/ soo sullen sy een claer uytlegginge onses gevoelens gheven. Hoewel men mochtse bet in een ander ordeninghe schicken / dan ghelyck wyse voorgestelt hebben. Maer daer en is niet veel aen gheleghen / soo verre sy alsoo aen malcanderen gevoecht worden / dat de gantsche sake behoorlick ende sekerlick bevesticht zy.

Op dat het selve beter mach blycken / worden twee passagien uyt den Apostel voortghebracht.

17 Hier moeten wy in ghedachtenisse hebben de overeencominge des geloofs ende des Euangely/ die wy boven gestelt hebben. Want daerom seyt men dat het geloove dē mensche rechtveerdicht om dat het de rechtveerdicheyt die in den Euangelie wort aengebodē/ ontfangt ende aenneemt. Eñ alsmen seyt dat de rechtveerdicheyt ons wort in den Euangelio aengeboden/ daer mede wort alle aenmerckinge der wercken uyt ghesloten. Het welcke Paulus dickmael/ maer voornemelick in twee plaetsen seer claerlick bewyst. Want tot de Romeynen de Wet ende het Euangelium met malcanderen vergelyckende / seyt / dat de rechtveerdicheyt uyt de Wet/ aldus zy: De mensche die dit doet/ die sal daer in leven: maer dat de rechtveerdicheyt des gheloofs salicheyt vercondicht den ghenen die in syn herte gheloofr/ ende met synen mont belydt den Heere Jesum / ende dat de Vader hem heeft uyt de dooden verweckt. Hier siet ghy dat Paulus dit onderscheyt maeckt tusschē de Wet ende het Euangelium/ te wetē/ dat de Wet den wercken rechtveerdicheyt toe schrijft / ende dat het Euangelium onverdiende rechtveerdicheyt geeft/ sonder hulpe der wercken. Dit is een seer schoon plaetse die ons oock can uyt vele swaricheden ontwerren / als wy verstaen dat de rechtveerdicheyt die ons door het Euangelium wort gegeven/ vry is van de conditie der Wet. Dit is de oorsake waerom hy dickmael de belofte eñ de Wet met soo grootē schyn der tegenstrydinghe stelt tegen malcanderen: ghelyck als hy seyt: Ist dat de erve comt uyt de Wet/ soo en is sy nu niet uyt de belofte / eñ dat voort in dat selve Capittel nae dit gevoelen is ghescreven. Voorwaer de Wet heeft oock hare beloften. Daerom moet in de Euangelische beloftē wat anders eñ sonderlyer zijn/ ten zy dat wy willen belyden dat de vergheljckinghe onbequaem zy. Eñ wat sal in de Euangelische beloften sonderlijer zijn/ anders dan dat sy onverdiēt zijn/ ende alleenlick op de barmhertichheyt Gods steunen: daer de beloften der Wet op de wercken staen. Dat nu hier niemant tegē en snatere/ dat Paulus de rechtveerdicheyt alleenlick verworpt/ die de menschen willen uyt haer eygen macht ende uyt haer vrye goetdunckē Gode in de hant steken. Want Paulus leert sonder uytneminghe/ dat de Wet met haer gebieden geen voordeel en doet: om dat niet alleenlick onder den ghemeynen man/ maer oot onder de aldervolmaecktste niemant en is die de geboden volbrengt. Voorwaer de liefde is het voorneemste hooftstuck der Wet. Dewijle dan de Geest Gods ons tot liefde vernieut ende beweecht/ waerom en worden wy daer door niet rechtveerdich / anders dan om dat sy oock in de Heylighen onvolmaeckt is/ ende daerom door haer selven gheenen lof noch prijs en verdient?

De eerste is uyt den brief tot den Romeynen cap. 10. vers. 5. Levit. 18. 5. Ezech. 20. 12. Rom. 10. 5.

Galat. 3. 18.

Rom. 8. 3.

18 De tweede plaetse is daer Paulus seyt. Dat niemant uyt de Wet gherechtveerdicht en wordt voor God / dat is openbaer: Want de rechtveerdige sal uyt den geloove leven: ende de Wet en is niet uyt dē geloove/ maer de mensche die dit doet die sal daer in levē. Hoe sal dit argument anders staē ten zy eerst claer dat de wercken niet gerekent en worden met den gheloove/ maer meer gantschelick daer van verscheyden zijn? Hy seyt dat de Wet verscheyden is van den geloove. Waerom? Om dat de wercké noodich zijn tot de rechtveerdicheyt der Wet. So volcht dan hier uyt dat de wercken niet noodich en zijn tot de rechtveerdicheyt des gheloofs. Wt dese vergelyckinghe is het openbaer dat de ghenade die gerechtveerdicht wort uyt dē geloove/ wort sonder verdienste der wercken / jae buyten verdienste der wercken gherechtveerdicht / om dat het gheloove de rechtveerdicheyt ontfangt die door het Euangelium gegeven wort. Ende het Euangelium is hier in van de Wet verscheyden/ dat het de rechtveerdicheyt niet en bint aen wercken / maer steltse in de barmhertichheyt Gods alleen. Sulck ist oock dat hy tot de Romeynē seyt/ dat Abraham geen oorsake en heeft om te roemen / want het gheloove is hem tot rechtveerdicheyt gerekent: eñ hy versterckt dat/ segghende/ dat de rechtveerdicheyt des gheloofs dan plaetse heeft / als daer geene werckē en zijn dien men loon schuldich is. Waer wercken zyn (seyt hy) daer wort hen de verdiende loon ghegeven: maer dat den geloove ghegheven wort/ dat is onverdient: want de sin der woorden die hy daer gebruyckt/ gheeft dit oock uyt/ dat hy weynich daer na seyt/ dat de erve daerom wort door het geloove vercregen/ op dat het zy na de genade: Hier uyt besluyt hy dat de erve onverdient is/ om dat sy door het gheloove wort ontfangen. Waer uyt comt dat anders dan om dat het gheloove gheheel rust in de barmhertichheyt Gods sonder hulpe der wercken? Ende in dit selve gevoelen leert hy sonder twijfel ergens dat de rechtveerdicheyt Gods is sonder de Wet gheopenbaert / hoewel sy ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Propheten. Want als hy de Wet uytsluyt / soo versaeckt hy dat wy door wercken gheholpen worden/ ofte met wercken rechtveerdicheyt vercrijghen/ maer seyt dat wy ydel daer toe comen om die te ontfanghen.

De andere is uyt Habacuc cap. 2. vers. 4. ende uyt den brief tot den Galateren cap. 3. vers. 11. Hab. 2. 4. Gal. 3. 11.

Rom. 4. 2.

Rom. 3. 21.

19 Nu siet de Leser met wat grooter onredelickheyt de Sophisten te desen tijde onse leere lasteren / als wy segghen / dat de mensche door het geloove alleen gerechtveerdicht wort. Dat de mensche door het geloove gherechtveerdicht wort/ dat en dorvē sy niet versaken/ dewyle het soo dickmael in de Schriftuere ghelesen wort. Maer dewyle dat woordeken/ alleen, nergens uytghedruckt en staet/ daerom en willen sy niet lyden dat het daer by gestelt worde. Ist dat het alsoo is/ wat sullen sy dan antwoorden op dese woorden Pauli / daer hy houdt staende dat de rechtveerdicheyt niet en is uyt den gheloove/ ten zy dat sy onverdient zy. Hoe sal het ghene dat voor niet ende onverdient is / over een comen met de wercken? Hoe sullen sy oock connen wederleggē dat Paulus ergens seyt/ dat de rechtveer-

De derde bedriegbelicke uytvlucht der Papistē/ daer mede sy dat woordeken (Alleen) verwerpen.

D'eerste antwoort.

De tweede antwoort.

Rom. 4. 2.

Rom. 1. 17.

rechtveerdicheyt Gods in den Euangelio gheopenbaert wort? Ist dat de rechtveerdicheyt in den Euangelio geopenbaert wort/ soo en wort sy voorwaer niet gescheent/ noch half/maer geheel ende volcomen daer in vervaet. So en heeft dan de Wet geen plaetse in de rechtveerdicheyt. Ende haer teghenspreken en is niet alleenlick valsch/ maer oock gheheel spottelick dat sy teghen dit woordeken/ alleen, maken/ ghelijck of wy't van de onsen daer by stelden. Wat schrijft die niet volcomelic genoech de gantsche cracht der rechtveerdinghe den geloove alleen toe/ diese

De derde antwoort.
Rom.2.21. ende 24.

geheel den wercken beneemt? Ick bidde u/ wat bedieden dese wijsen van spreken: Dat de rechtveerdicheyt is sonder de Wet gheopenbaert? Dat de mensche wort gherechtveerdicht voor niet ende onverdient/ ende sonder wercken der Wet. Hier hebben sy een vernuftige uytvlucht/ de welcke nochtans seer onbequaem ende ongeschickt is: hoewel de selve niet van dese menschen/en is eerst ghevonden/ maer sy hebbense van Origene/ ende sommighe andere oude

De vierde vernuftighe uytvlucht/ ofte bedriegheliche argueringhe.

Schrijvers ghenomen. Te weten/ sy snateren dat de ceremoniale wercken der Wet uytghesloten worden/ ende niet de wercken der zeden/ diemen noemt Moralia. Sy doen so grooten voortganck sonder ophouden in de scholen/ kijvende dat sy niet selfs de eerste beginselen der Dialectica (door welcke conste men alle saken bescheydelick handelt) en weten. Meynen sy

De eerste antwoort.
Gal.3.10.12.

dat de Apostel raest als hy tot bevestinghe sijns ghevoelens dese plaetse voortbrengt? De mensche die dit doet/die sal daer in leve: Ende/ vervloeckt is een yeghelick/ die niet en volbrengt al wat geschreven is in den boeck der Wet. Ist dat sy niet uytsinnich en zijn/ soo en sullen sy niet segghen dat het leven is belooft den ghenen die de ceremonien onderhoude/ ofte dat alleenlick de ghene die de ceremonien overtreden/ met de vervloeckinghe ghedreycht zijn. Ist datmen die plaetsen moet van de Wet der zede verstaen/ soo worden oock sonder twijfel alle wercken der zeden buyten de macht der rechtveerdinge ghe-

De tweede antwoort.

sloten. Dit selve bewijsen oock de argumenten Pauli die hy ghebruyckt. Dewijle de bekenninghe der zonden comt door de Wet/ soo en comt daer door gheen rechtveerdicheyt. Dewijle de Wet toorn werckt/ soo en werckt sy

Rom.3.20. ende 4.15.

gheen rechtveerdicheyt. Dewijle de Wet niet en can de conscientien gerust maken/ soo en can sy oock gheen rechtveerdicheyt gheven. Dewijle het gheloove toegerekent wort tot rechtveerdicheyt/ soo en is de loon der wercken geen rechtveerdicheyt/ maer sy wort onverdient ge-

Gal. 3.21.22.

gheven. Dewijle wy uyt den gheloove gerechtveerdicht worden/ soo is de roem wech ghenomen. Ware daer een Wet ghegheven die conde

De derde antwoort.

rechtveerdighen/ soo soude de rechtveerdicheyt waerachtichlick uyt de Wet zijn. Maer God

Rom.3.9.

heeft alle dinck onder de zonde besloten/ om dat de belofte soude den geloovigen ghegeven worden. Sy mochte hier tegen beuselen/ waert dat sy hoorden dat dese argumenten de ceremonien aengingen/ ende niet de zeden: maer de kinderen selve soude soo groote onbeschaemtheyt bespotten ende verworpen. Daerom sal het ons seker

De 5. bedrieghelicke uytvlucht. Dat de goede wercken des naems der rechtveerdicheyt ende des loons weerdich zijn.

zijn/ dat het van de gantsche Wet ghesproken wordt/ daer de macht om te rechtveerdighen wort der Wet benomen.

20 Ist dat yemant verwondert waerom het den Apostel niet ghenoech en was te segghen de wercken/ maer heeft willen oock de Wet daer by melden/ seggende/ de wercken der Wet: Hier

Antwoort.

op is licht te antwoorden. Want dat de wercken soo groot gheacht worden/ de weerdicheyt hebben sy meer daer uyt dat sy Gode aenghenaem zijn dan uyt haer selven. Want wie soude bestaen de rechtveerdicheyt der wercken Gode aen te prijsen/ als hyse niet voor goet en hielde? Wie soude bestaen loon voor de wercken te eysche gelijck schult/ hadde God dien niet belooft? Soo hebben dan de wercken dat uyt de weldadicheyt Gods/ dat sy weerdich geacht worden/ rechtveerdicheyt ghenaemt te zijn/ ende loon te ontfangen. En sy en hebben geen weerdicheyt anders dan alleenlic op dese wijse/ te weten/ als wy voornemen daer door Gode ghehoorsaemheyt te bewijsen. Daerom als Paulus erghens wil bewijsen dat Abraham niet en conde door de wercken gerechtveerdicht worden/ so brengt hy voort dat de Wet is eerst ghegheven/ bynae vier hondert en dertich jare/ na dat het verbont gemaeckt was. Sulck een argument souden de

Welcke niet een seer stercke bewijs-rede des Apostels bedriecht is.
Galat.3.17.

onwetende bespotten/ seggende: dat oock eer de Wet ghegeven was/ wel conden rechtveerdige wercken zijn. Maer dewijle Paulus wiste dat de wercken niet en conden soo groote weerdicheyt hebben/ anders dan door de ghetuygenisse ende gheweerdinge Gods/ soo stelt hy als vast ende seker/ dat de wercken voor de Wet gheen cracht en hadden om te rechtveerdigen. Aldus hebben wy nu waerom hy namelick seyt/ de wercken der Wet/ als hy de wercken wilde de rechtveerdinge benemen: te weten/ om datmen van die allee mochte twijfelinge voortbrengen. Hoewel hy verworpt oock somtijts alle wercken sonder de Wet te noemen: ghelijck als hy seyt/ door de getuygenisse Davids/ dat die mensche gheluckich is/ dien God rechtveerdicheyt toe schrijft sonder wercken. Daerom en connen

Psal.32.1. Rom.4.6.

sy met geene tegenworpinghen maken dat wy dese gemeyn uytsluytinge aller wercken die wy met dat woordeken/ alleen, beduyden/ niet en sullen behouden. Sy soecken oock te vergheefs dese lichtveerdige scherpsinnicheyt/ segghende: dat wy gerechtveerdicht worden door het gheloove/ alleen dat door de liefde werckt/ op dat sy de rechtveerdicheyt stellen in de liefde. Wy bekennen wel met Paulo dat geen ander geloove en rechtveerdicht dan dat door de liefde crachtich is: maer uyt de cracht der liefde en neemt het geloove sijn cracht om te rechtveerdige niet. Jae het en rechtveerdicht door geen ander oorsake/ dan om dat het ons tot de ghemeynschap der rechtveerdicheyt Christi brengt. Anders soude dat argument Pauli geheel vallen dat hy soo strangelick drijft/ als hy seyt: Den ghenen die werckt en wort de loon niet toegerekent nae ghenade/ maer nae schult. Ende den ghenen die niet en werckt/ maer gheloost in den genen die den sondaer rechtveerdicht/ wort sijn gheloove toegerekent tot rechtveerdicheyt. Hadde hy oock connen crachtichlicker handelen/ dan als hy aldus spreeckt/ dat daer gheen rechtveerdicheyt des geloofs en is/ anders dan daer geene wercken en zijn die men soude loon schuldich zijn: ende dat het geloove dan eerst toegerekent wort tot rechtveerdicheyt/ als de rechtveerdicheyt wort door onverdiende ghenade ghegheven.

De seste uytvlucht.
Antwoort.
Rom.4.4.

21 Laet ons nu sien hoe waerachtich het zy dat wy in de beschrijvinge der rechtveerdicheyt gheseyt hebben/ te weten/ dat de rechtveerdicheyt des gheloofs/ is versoeninge met God/ die in de verghevinge der zonden alleen gelegen is. Men moet altijts tot dese fondament-rede weder keeren/ te weten/ dat de toorn Gods is over alle menschen/ soo langhe als sy sondaers blijven. Dit heeft Esaias seer wel beduyt met dese woorden:

Nae dat Osiander ende de Sophisten wederleyt zijn/ soo wordt de beschrijvinge van de ghe rechticheyt des gheloofs bewesen.

Esai.59.7.

woorden: De hant des Heerē en is niet vercort/ dat hy niet en soude connen salich maken/ noch sijn oore en is niet verstopt/ dat hy niet en soude verhooren: maer uwe ongerechtichedē hebben tweedracht ghemaeckt tusschen u ende uwen God/ ende uwe zondē hebben sijn aenschijn van u verborgen/ op dat hy u niet en verhoore. Hier hoorē wy dat de zonde de tweedracht eñ vyantschap maeckt tusschen den mensche ende God/ ende het aenschijn Gods afwent van den sondaer. Ende het en can niet anders gheschien: want het is sijn rechtveerdicheyt teghen dat hy soude eenige ghemeynschap hebben met de zonde.

Rom.5.8.

Daerom leert Paulus dat de mēsche Gods vyant is / tot dat hy door Christum wordt tot ghenade ghebracht. Daerom dien God tot sijn vrientschap aen neemt/ dien wort hy ghesept te rechtveerdigen/ om dat hy den mensche niet en can tot ghenade ontfangen/ noch met hem vereenighen / ten zy dat hy den sondaer rechtveerdich make. Ende wy segghen dat dit gheschiet door verghevinge der zonden. Want ist datmen de ghene die de Heere gherechtveerdicht heeft/ wil nae hare wercken weerderen / soo sullen sy oock noch bevonden worden met der daet sondaers te zyne / die nochtans moeten vry van zonden ende reyn zyn. Soo ist dan openbaer dat de ghene die God aenneemt / niet anders rechtveerdich en zyn / dan om dat sy door de verghevinghe der zonden van hare smetten afghewischt ende ghereynicht worden / soo dat sulcke rechtveerdicheyt mach met eenen woorde ghenaemt worden/ verghevinge der zonden.

Bevestiginge deses bewys.

2.Cor.5.19. 21.

26 Beyde dese dinghen zyn seer openbaer uyt dese woorden Pauli/ die ick bovē verhaelt hebbe: God was in Christo de werelt met hem versoenende/ den menschen hare zondē niet toerekenende / ende hy heeft het woort der versoeninge ons bevolen. Daer nae stelt hy de somma synder bootschap ende bedieninghe/ segghende: dien die geen zonde en kende / heeft hy voor ons zonde ghemaeckt / om dat wy souden in hem rechtveerdicheyt Gods worden. Hier noemt hy de rechtveerdicheyt ende versoeninge sonder onderscheyt / op dat wy verstaen dat d'een onder d'ander vervaet wort. Hy leert oock de wijse hoe dese rechtveerdicheyt vercreghen wort/ te weten / als de zonden ons niet toegherekent en wordē. Daerom niemant en twijfele voortaen hoe God ons rechtveerdicht / dewyle wy hooren dat hy ons met hem versoent/ onse zonden ons niet toerekenende.

1. Met ghetuygheniffen der heyligher Schrifture.

Psal.32.1.

Rom.4.6.

Also bewijst Paulus tot de Romeynen door de ghetuygenisse Davids/ dat de rechtveerdicheyt wort den mensche toegherekent sonder wercken: om dat David vercondicht dien mensche gheluckich ende salich te zijne/ wiens zonden ghedeckt zijn/ ende wien de Heere de feylen niet toe en rekent. Hy neemt daer sonder twijfel gheluckicheyt ende salicheyt voor rechtveerdicheyt: eñ dewyle hy betuycht/ dat die in de verghevinge der zonden is gelegen/ soo en moeten wyse niet anders beschryven.

Luc.1.77.

Hierom singt Zacharias de vader Joannis des Doopers/ dat de kennisse der salicheyt is in de vergevinge der zonden ghelegen. Eñ Paulus desen regel volgende in sijn sermoon dat hy den Antiochenen dede van de somma der salicheyt/ besluyt sijne woorden (gelyck Lucas verhaelt)

Actor.13.38.

aldus: Door desen wordt u verghevinghe der zondē vercondicht: ende van allen daer van ghy niet en condet door de Wet Mosis gerechtveerdicht worden/ soo wie in desen gelooft/ die wort ghererechtveerdicht. De Apostelt stelt de verghevinge der zonden alsoo by de rechtveerdicheyt/ dat hyse bewijst beyde gantschelick een dinck te zyne. Waer uyt hy te rechte besluyt/ dat de rechtveerdicheyt die wy door de goedertierenheyt Gods vercryghen/ onverdient is. Het en moet ooc niet schynen een ongewoon wijse van spreken te zyne/ dat de geloovige voor God niet door wercken / maer door onverdiende aenneminghe rechtveerdich zyn: want dese wijse van spreken wordt soo menichmael ghelesen in de Schrifture/ eñ de oude Leeraers spreken oock dickmael alsoo.

2. Met ghetuygheniffen der ouder Leeraren der kercken.

Libro de Civitate Dei, cap. 27.

Want Augustinus seyt ergens aldus: De rechtveerdicheyt der Heyligen in dese werelt is meer in vergevinge der zonden/ dan in volmaecktheyt der deuchden ghelegen. Hier mede comen oock dese schoone sententien Bernardi over een/ daer hy seyt: † Niet sondigen is rechtveerdicheyt Gods: maer des menschen rechtveerdicheyt is Gods goedertierenheyt/ eñ vergevinge.

† Serm.23. in Cant.

Ende daer te vorē hadde hy ghesept/ dat Christus onse rechtveerdicheyt is door quytscheldinge eñ absolveringe/ eñ dat daerom alleen die rechtveerdich zijn / die door de barmherticheyt Gods vergevinge vercregē hebben.

Serm.22.

Waer uyt dat volcht/ dat niet daerom de mensche door't ghelooue gherechtveerdicht wordt/ om dat het des Gheests Gods deelachtich maect door dē welcken hy rechtveerdich wort: maer om dat hy de rechtveerdicheyt Christi door den ghelooue aenneemt.

23 Hier uyt volcht ooc dat wy't door de rechtveerdicheyt Christi alleen vercryghen / dat wy voor God gerechtveerdicht worden. Het welcke soo veel is/ gelyc of men seyde dat de mensche niet rechtveerdich en is in hem selven/ maer om dat de rechtveerdicheyt Christi hem door toerekeninge mede ghedeylt wort/ het welcke weerdich is neerstichlick aenghemerckt te worden. Wāt daer door wort dat beuselachtich gedichtsel te niete / te weten / dat de mensche daerom door het ghelooue gherechtveerdicht wort/ om dat het des Gheests Gods deelachtich maeckt/ door den welcken hy rechtveerdich wordt: Het welcke soo seer strijt tegen de boven-geschreven leeringe / dat het nemmermeer en can daer mede vereenicht worden. Want het is sonder twijfel dat die geen eygen rechtveerdicheyt en heeft/ die geleert wordt buyten hem selven rechtveerdicheyt te soecken. Dit bewyst de Apostel seer claerlick / als hy schrijft dat de ghene die gheen zonde en wiste/ is voor ons een versoenoffer geworden/ om dat wy souden rechtveerdicheyt Gods worden in hem.

2.Cor.5.21.

Hier siet ghy dat onse rechtveerdicheyt niet in ons / maer in Christo is: ende dat sy ons door geen ander recht toe en comt/ dan om dat wy Christi deelachtich zijn. Want wy besittē alle sijnen ryckdom met hem.

Antwoort op eē uytvlucht.

Rom.8.3.

Hier teghen en is oock niet dat hy ergens leert dat de zonde is van zonde verdoemt in het vleesch Christi/ om dat de rechtveerdicheyt der Wet soude in ons volbracht worden. In welcke plaetse hy gheen ander volbrenginghe en bedupt / dan die wy door toerekeninghe vercrijghen. Want Christus deylt ons sijn rechtveerdicheyt alsoo/ dat hy op een wonderlicke wyse/ so veel het oordeel Gods aengaet/ sijn cracht in ons stort. Dat hy niet anders gevoelt en heeft/ dat is claer uyt een ander sententie/ die hy weynich te voren gestelt heeft/ seggende: Gelyck wy

Rom.5.19.

door eens menschen onghehoorsaemheyt zijn vele tot sondaers gestelt: also zyn wy oock door eens menschen gehoorsaemheyt gherechtveerdicht. Wat is in de gehoorsaemheyt Christi onse rechtveerdicheyt stellē/ anders dan seggē dat wy daer door alleen rechtveerdich geacht zijn/ om dat de ghehoorsaemheyt Christi ons wort toegeschreven/ gelyc of sy onse ware? † Daerom dunckt my dat Ambrosius heeft seer wel een exēpel deser rechtveerdicheyt gestelt in de segheninge Jacobs: te wetē/ gelyc Jacobus vā hem selvē de eerste geboorte niet verdient hebbende/

† Eē exempel ofte voorbeelt der gherechtichept des gheloofs uyt Ambrosio.

Libr.2. de Iacob. & vita beata, cap.2.

heeft

heeft hem selven onder sijns broeders persoon verborghen / ende met sijns broeders seer welrieckende cleet becleedt / ende alsoo voor sijnen Vader ghestelt/ om tot sijn voordeel segeninghe te ontfangen in eens anders persoon: also moeten wy oot onder de dierbare reynicheyt Christi onses eerstgeborē broeders schuylen/ om getuygheniſſe der rechtveerdicheyt voor het aenschijn Gods te halen. De woorden Ambrosij zijn dese: Dat Isaac de reuck der cleederen heeft gheroken/ beduyt moghelick dat wy niet door wercken/ maer door het geloove gherechtveerdicht worden. Want de swackheyt des vleeschs verhindert de wercken. Maer de claerheyt des gheloofs beschaduwet der heyligen dwalinge/ het welcke vergevinge der feylē verdient. Ende het is voorwaer alsoo / want op dat wy voor het aenschijn Gods tot salicheyt verschijnen/ soo moeten wy door de goede reucke Christi riecken/ ende onse zonden moeten door sijn volmaecktheyt bedeckt ende begraven worden.

Het xij. Capittel.

Dat wy moeten onſe herten tot den richtſtoel Gods opheffen, op dat de onverdiende rechtveerdichmakinghe ons te rechte aengeraden, ende wijs ghemaeckt worde.

De oorspronc der dwalinghen van de rechtveerdicheyt der wercken.

HOewel het door seer clare ghetuygheniſſen openbaer is/ dat alle dese dingen seer waerachtich zijn/ nochtans hoe noodich sy ons zijn/ en sullen wy niet claerlick weten eer wy de dinghen voor oogen sullen ghestelt hebben/ die het fondament der gantscher handelinghe moeten wesen. Soo sal ons dan ten eersten in ghedachteniſſe comen/ dat wy hier niet en handelen hoe een mensche sal in eenich menschelic rechthuys rechtveerdich bevonden worden/ maer door den hemelschen rechtstoel Gods: op dat wy niet nae onse mate en meten wat gheheelheyt der werckē den oordeele Gods mach voldaen worden. Eñ het is wonder met wat grooter lichtveerdicheyt ende stoutichheyt men ghemeynlick hier van handelt. Jae men mach oock sien dat gheene mensche stoutelicker ende met grooter vermetelheyt van de rechtveerdicheyt der wercken en snateren/ dan die schandelick in openbare zonden leven/ ofte inwendichlick so vol boosheyt zijn/ dat sy bersten. Ende dit gheschiet om dat sy de rechtveerdicheyt Gods niet en bedēcken / van de welcke waert dat sy een het alderminste gevoelē hadden/ soo en souden sy se nemmermeer alsoo bespotten. Maer sy wort voorwaer boven maten cleyn geacht/ alsmen niet en bekent dat sy sulck ende soo volmaeckt is / dat hem gheen dinck en behaecht/ dan dat op allen zyden gheheel ende volmaeckt/ ende sonder eenighe smette is/ ende sulcx en heeft noyt/ noch en sal nemmermeer in den mensche bevondē worden. Het is wel eenen peghelicken licht in der schole te beuselen van de weerdicheyt der wercken om de menschen te rechtveerdighen. Maer sulcks en heeft gheen plaetse/ alsmen in het aenschijn Gods comt. Want daer en ist niet met woorden strijt te doen / maer de sake wort daer met ernst ghehandelt. Hier toe moeten wy onse verstant wenden / ist dat wy willen van de waerachtige rechtveerdicheyt met vrucht ondersoecken/ hoe wy sullen den hemelschē Richter genoech doen / als hy ons sal roepen om rekenschap te geven. Laet ons dien Richter voor oogen stellen/ niet sulck als hem onse verstandt bedenckt / maer sulck als hy ons wordt in de Schrifture voor oogen ghestelt: te weten/ door wiens claerheyt de sterren verduystert worden/ door wiens sterckte de berghen smelten / door wiens toornicheyt de aerde schut eñ beeft/ door wiens wysheyt de voorsichtighe in haer loosheyt ghevanghen worden/ door wiens reynicheyt alle dinck onreyn is / wiens rechtveerdicheyt oock de Enghelen niet en connen draghen die den boosen niet ontschuldich en maeckt/ wiens wrake als sy eenmael ontsteken is / tot het uyterste der hellen doordringt. Laet (segge ick) desen sitten om de wercken der menschen te ondersoecken: wie sal gherustichlick voor sijnen richtstoel verschijnen? Wie sal (seyt de Prophete) met dat verteerende vyer woonen? Wie sal met den eeuwighen brant blijven? Wie isser die in rechtveerdichedē wandelt/ ende de waerheyt spreeckt/ etc. Laet sulck eenen voort comen wie hy is. Jae de antwoorde maeckt dat niemant en darf voort comen. Want op d'ander zijde verschrickt ons een grouwelicke stemme/ segghende: Ist dat ghy wilt de ongerechticheden aenmercken / wie sal blijven staende? Voorwaer sy souden alle moeten terstont vergaen/ ghelijck erghens gheschreven wort: Sal de mensche by God ghereken/ gerechtveerdicht worden/ ofte suyverder zijn dan sijn Schepper ende maker? Siet de ghene die hem dienen en zijn niet ghetrouwe/ ende in sijne Enghelen sal hy boosheyt vinden. Hoe veel te meer sullen de ghene die in aerden huysen woonen / die een aertsch fondament hebben/ gelijck van de motten verteert / ende van den morgen tot dē avont afghesneden worden. Item: Siet onder sijne heyligen en is niemant ghetrouwe/ ende de hemelen en zijn niet reyn voor sijn aensichte. Hoe veel meer is de mensche grouwelic ende onnut/ dewijle hy ongherechticheyt drinckt ghelijck water? Ick bekenne wel dat in den boeck Job ghemeldet wort van rechtveerdicheyt die hoogher is/ dan de onderhoudinghe der Wet/ ende het is nut dit onderscheyt te weten: want of schoon yemant de Wet voldede/ soo en soude hy niet selfs alsoo connen blijven staende/ in de strenge ondersoeckinghe die God mochte doen nae sijn rechtveerdicheyt / die alle ghevoelen te boven gaet. Daerom hoewel Job hem selven niet schuldich en bekent/ soo wort hy nochtans verschrickt ende stom/ om dat hy siet dat niet selfs der Enghelen reynicheyt Gode en can behaghen / als hy hare wercken nae sijn uyterste rechtveerdicheyt wil oordeelē. Maer dese rechtveerdicheyt die ick nu aengeroert hebbe/ late ick varen om dat sy onbegrijpelick is: maer segghe nu alleenlick/ ist dat onse leven ondersocht wort nae de mate der gheschreven Wet/ wy zijn meer te plomp ende onverstandich/ het en zy dat wy door soo vele vervloeckinghen/ daer mede God ons heeft willen verwecken / met grouwelicke vreese verschrickt ende ghequelt worden. Ende onder andere is dit een gemeyn vervloeckinge: Vervloeckt is een peghelick die niet en blijft in allen dat gheschreven is in desen boeck. Somma/ dese gantsche handelinghe sal cout ende onnut zijn/ ten zy dat een yegelick hem selven beschuldige voor den hemelschen Richter/ eñ voor sijn quijtscheldinghe sorchvuldich zijnde / hem selven van selfs neder worpe ende vernietighe.

Maer daer wort gehandelt van de Majesteyt ende de rechtveerdicheyt Gods / voor welcke niet ontfanckbaer en is dan alleen dat aen allen zyden gheheel ende volcomen is.

De Sophiste hebben ghemeynt/ dat de vraghe was van een menschelic rechthuys.

Siet voornemelick dien boeck Job.

Ghetuygheniſſen/ die dese leere versterckē.

Esaie getuyghenis. Esai.33.14.

Davids. Psal.130.3.

Jobs. Job 4.17.

Job 15.16.

Jae wanneer datmen comt tot de rechtveerdicheyt des Wets: soo verschijnt ons dē vloeck voor ooghen.

Deut.27.26.

2 Soo moesten wy dan hier op onse ooghen slaen/ op dat wy liever leeren beven/ dan ydelic roemen. Soo verre een yegelick hem selvē met andere menschen verghelijckt/ soo ist hem licht te bedencken dat hy wat heeft dat andere menschen niet en behooren te versmaden : maer als wy tot God opclimmen / soo valt ende vergaet dat betrouwen seer haestelick. Eñ het ghe-

Den oorspronck van het eygē vertrouwen der hypocriten.

schiet

Dwelcke woordt verklaert door een bequame ghelyckenisse. schiet gantschelick onser ziele voor God/dat onsen sienlicken lichame geschiet voor den Hemel. Want de scherpte des luchts onser ogē/bevint sekere bewysinghen haerder scherpsichtichept/ soo langhe als sy besich is/in de aenmerckinghe der dinghen die ontrent haer zijn / maer als sy haer streckt tot de Sonne/so vint sy also groote swackheyt in die te aenschouwen/ als sy groote stercke vint in de aenschouwinge der aertscher dinghen. Daerom laet ons ons selven niet bedrieghen door ydele betrouwen / of wy schoon ons selven achten soo goet ofte beter te zijne dan andere menschen / dat en is niet voor God/ de welcke moet van dese sake kennisse nemen ende oordeelen. Ist dat onse hoochmoedichept niet en can met dese vermaninghen ghetemt worden / soo sal hy ons antwoorden / dat hy tot de Pharizeen seyde: Ghy zijt de ghene die u selven rechtveerdicht voor de menschen. Maer dat voor de menschen hooghe is/dat is grouwelick voor God. Gaet nu ende roemt hoochmoedichlick by de menschen van uwe rechtveerdichept/ dewyle God in den Hemel eenen grouwel daer van heeft? Maer wat seggen de dienstknechten Gods die waerachtichlick door sijnen Gheest gheleert zijn?te weten/ * en treet niet in het oordeel met uwen dienstknecht: want voor uwe aenschijn en sal niemant die leeft gherechtveerdicht worden. Ende een ander seyt / hoewel een weynich op eenen anderen sin: De mensche en sal niet connen rechtveerdich zijn voor God: ist dat hy wil tegen God kyven/ soo en sal hy van duysent beschuldingen/ niet eene connen beantwoorden. Hier hooren wy claerlick hoedanich de rechtveerdichept Gods zy/te wetē/datmense met gheene menschelicke wercken en can voldoen/door de welcke wy van duysent boosheden beschuldicht zijnde / niet en connen ons selven van eene ontschuldighen. Sulcke rechtveerdichept hadde voorwaer dat uytvercorē vat Gods Paulus/ wel in sijn herte begrepen / als hy beleet dat hy hem selven nerghens in schuldich en kende / maer nochtans daerom niet gherechtveerdicht en was.

Item/door vermaninge.

Luc.16.15.

Daer nae/ door het ghetuyghenis van David/ Iob / ende Pauli.

* Psal.143.2.

Iob 9.2.

1.Cor.4.4.

3 Ende wy en hebben niet alleenlick sulcke exempelen in de heylige Schriftuere/ maer alle godsalighe schrijvers bewysen hen selven dit ghevoelen ghehadt te hebben. Augustinus seyt aldus: Alle godsalighe die onder desen last des verderffelicken vleeschs / ēn in dese swackichept des levens suchten/hebben dese eenighe hope/ te weten/ dat wy eenen middelaer hebben Jesum Christum: de welcke is de voldoeninghe voor onse zonden. Ick bidde u wat hooren wy hier? Ist dat sy dese eenighe hope hebben / waer is het betrouwen der wercken? Want als hy seyt dat dit haer eenighe hope is/soo en laet hy geen ander meer. Bernardus seyt: Waer hebben de swacke waerachtichlick seker ende vaste vrede ende gherustichept / anders dan in de wonden des Salichmakers? Daer woone ick soo veel te gheruster/om dat hy seer machtich is om salich te makē. De werelt grimt/ het lichaem dringt/ de duyvel leyt laghen. Ick en valle niet om dat ick ghefondeert ben op een stercke steenrotse. Ick hebbe een sware zonde gesondicht. De conscientie wordt beroert: maer sy en sal niet beroert blijven,/ want ick sal de wonden des Heeren ghedencken. Daer nae besluyt hy daer uyt: Daerom is mijne verdiēste de barmhertichept des Heeren: Ick en ben niet gheheel arm van verdienste/ soo langhe als hy niet arm en is van barmhertichept. Ist dat de barmhertichept des Heeren groot is/ soo ben ick oock desgelijcx groot in verdiensten. Sal ick mijne rechtveerdicheden singhen? Neen/ maer ick sal Heere uwe rechtveerdicheden alleen ghedencken: want die is mijne: te weten / hy is my rechtveerdichept ghewo rden van God. Item ergens: Dit is alle de verdienste des menschen/te weten/dat hy alle syn hope stelle op dien die den gantschen mensche salich maeckt. Desghelijcx op een ander plaetse daer hy vrede ende gherustichept der conscientie behout/ ende Gode de eere geeft. O (seyt hy) blijve de eere ongheschent / het gaet wel met my als ick vrede hebbe. Ick versake gantschelick de eere / op dat ick niet en verliese dat my ghegheven is / my toe schrijvende dat mijne niet en is. Hy spreeckt oock noch claerder op eē ander plaetse. Waerom soude de Gemeynte sorchvuldichlick verdienste soecken? dewyle sy stercker ende sekerder oorsake om te roemen heeft in het voornemen Gods? Alsoo en hebt ghy niet te soecken door wat verdiensten wy mogen goet hopen/ voornemelic als ghy hoort by den Prophete: Ic en salt niet doē om uwent wille/ seyt de Heere. Het is ghenoech de verdienste aengaende/te weten / dat de verdiensten niet ghenoech en zijn. Maer ghelijck het genoech is tot verdienste/ op gheen verdienste te staen noch roemen/alsoo ist ghenoech tot het oordeel gheen verdoemenisse te hebben. Dat Bernardus dat woort / verdienste, vrijelick ghebruyckt voor goede wercken / dat moetmen der ghewoonte sijns tijts toe gheven. Ten eynde wil hy de gheveynsde hypocriten verschricken die door vryhept tot sondighen / dertelhept bedreven teghen de ghenade Gods / ghelijck hy hem selven terstont uyt leyt / segghende: De Ghemeynte is gheluckich/ die verdiensten heeft sonder daer op te betrouwen / ende betrouwen sonder verdiensten. Sy heeft waer op sy mach betrouwen/ maer dat en zijn haer verdiensten niet: sy heeft verdiensten maer om te verdienen ende niet om daer op te betrouwen. Op verdiensten niet betrouwen/is dat niet verdienen? Daerom mach de Ghemeynte dies te gherustichlicker betrouwen/om dat sy niet en betrout: want de groote barmhertichept des Heeren is haer groote oorsake om te roemen.

Endelick/ door de belijdenisse van Augustino ēn Bernardo.

Libro ad Bon.3.cap.5.

Super Cant. serm.61.

In Psalm. qui habit. serm.15.

Serm 13. in Cant.

Serm.61.

Ezech.36.22. 32.

4 Het is voorwaer alsoo: De wel-geoeffende conscientien en vinden gheen ander toevlucht der salichept/ waer in sy sonder sorghe moghen rusten / als sy in Gods oordeel moeten handelen. Want ist dat de sterrē die des nachts alderclaerst schijnen/door der Sonnen aenschijn haer claerhept verliesen: hoe meynen wy dat het met de seer selde ende weynighe onnooselhept des menschen sal gaen / als sy sal by de reynichept Gods ghestelt worden? Want dat sal een seer strenghe ondersoeckinghe wesen / die tot alle de alderverborghenste ghedachten des herten sal doordringhen: ende (ghelijck Paulus seyt) * het verborghen der duysternisse ende bedeckte des herten sal ontdecken: die de duyckende ende teghentreckende conscientie sal bedwingen voort te brenghen alle dinghen / oock die wy nu vergheten hebben. De beschuldigher de duyvel sal aendringhen/ alle de zonden ende boosheden gedenckende / tot de welcke hy ons heeft ghedreven: daer en sal de uytwendighe schijn der goeder wercken die nu alleen gheacht wordt/gheen plaetse hebben: maer de oprechtichept des herten alleen sal daer gheeyscht worden. Daerom sal de gheveynsthept waer door de mensche qualick met God staende/ hem selven by de menschen verheft ende by God bedriecht (ghelijck wy alle om ons selven te flatteren/

Dat andere middel/daer mede omghestooten wort de gerechtichept der wercken/is: te weten/een ernstighe ondersoeckinghe der conscientie / ende vergelijckinghe der menschelicker onvolcomenthept by Gods volcomenthept.

* 1.Cor.4.5.

ende pluymstrijcken gheneghen zijn) beschaemt worden/ende te neder vallen / hoewel sy nu met meer dan dronckighe stoutichheyt / haer selven verheft. Die hare sinnen ende ghedachten tot dusdanich eē schouspel niet op en heffen/die connen wel eenen oogenblick tijts hen selven behaghelick ende gherustelick rechtveerdicheyt toeschrijven / maer die wordt hen terstont in het oordeel Gods benomen: even ghelijck groot goet ende rijckdom in eenen droom versamelt/ door het ontwecken verswint ende vergaet. Maer die willen ernstichlick ende als voor het aenschijn Gods/ den waerachtighen reghel der rechtveerdicheyt ondersoecken/die sullē ontwijfelick bevinden dat alle wercken der menschen/ ist datmense wil nae haer weerdicheyt achten/ niet anders en zijn dan besmettinghen ende onreynicheden:ende dat het gene dat onder den gemeynen man rechtveerdicheyt gheacht wordt/ by God is enckel ongerechticheyt geacht: ende dat het ghene dat gheheelheyt gheacht wordt/ onreynicheyt is / ende dat eere gheacht wordt/ schande is.

De hypocriten daerenteghen/flatteren haer selven.

Ghelijckenisse.

5 Als wy dese Godlicke volmaectheyt sullen aengemerckt hebben/ moeten wy af comen om ons selven sonder flatteringhe ofte blinde liefde te aensien. Want het en is geen wonder dat wy in desen deele so blint zijn/ als niemant van ons hem en onthout van de fenijnighe flatteringhe sijns selfs/met de welcke ghelijck de Schriftuere betuycht/ wy van natuere bevangen zyn. Salomon seyt: Eens yeghelicx mans weghen zijn rechte in sijne oogen. Item/ alle de weghen des menschen schijnē hem reyn in sijne oogē. Maer wat? wort een yeghelick door sulcke dwalinghe ontslagen? Neen/ maer (gelijck ter selver plaetse ghescreven is.) De Heere weecht de herten: dat is/ dewijle de mensche om sijnen uytwendighen schijn der rechtveerdicheyt hem selven flatteert/ soo weecht daerentusschen de Heere de verborghen onsuyverheyt sijns herten met sijne schalen. Daerom dewijle sulcke flatteringhen ende pluymstrijckinghen gheen voordeel en doen/ en laet ons ons selven niet willens tot onse verderf bedrieghen. Ende om ons selven behoorlick te ondersoecken / is het noodich dat wy onse conscientie voor den richtstoel Gods stellen. Want sijn licht is ons noodich/om onse bedeckte boosheyt/ die anders veel te diepe verborghen is / te ontdecken: ende dan sullen wy eerst claerlick sien/wat sulcke dinghen vermoghen: te weten/ dat het verre is / dat de mensche die een worm ende verrottinge/eñ grouwelick eñ ydel is/ende ongerechticheyt drinckt als water / soude voor God gerechtveerdicht wordē.* Want wie soude connen hem selven reyn maken / die van onreynen zade is ontfangen? Voorwaer niet een. Wy sullen oock dat selve bevinden dat Job seyde van hem selven / te weten: Ist dat ick my selven wil bewijsen onschuldich te zijne/ soo sal mijn mont my verdoemen: ist dat ick wil my selven rechtveerdich maken / soo sal mijn mont bewijsen dat ick boos ben. Want het en gaet niet een eeuwe alleen aē/ maer het gaet alle eeuwen aen/ dat de Prophete voortijdē claecht van Israel / dat sy alle ghelijck schapen dwaelden/ ende dat een yeghelick is afghewecken tot sijnen wech. Want hy begrijpt daer alle de ghene tot de welcke de ghenade der verlossinghe soude comen. Ende de strengicheyt deser ondersoeckinghe moet soo verre comen dat sy ons tot een volcomen verschrickinghe temme/ ende alsoo bequaem make om de ghenade Christi te ontfanghen. Want die bedriecht hem selven/ die meynt bequaem te zijne om de ghenade Christi te ghebruycken / ten zy dat hy eerst alle hoochmoedicheyt des herten af ghelept hebbe. Het is een bekent woort dat God de hooveerdighe beschaemt / ende den nederighen ende ootmoedighen ghenade gheeft.

Hoe dat doch comt/dat wy met dat ghevoelen van de ydele vermomde gherechticheyt der wercken so seer bevanghen zijn.
Prov 21.2. ende 16.2.

De remedie teghen sulck quaet/is/ de overdenckinge der hoochster Majesteyt Gods/ ende onser ellendicheyt.
Job 15.16.
Levende beschrijvinghe onser ellendicheyt.
* Job 14.4.
Job 9.20.

Prov.3.24.
Iac.4.6.
1. Pet.5.5.

6 Maer wat middel isser om ons selvē te vernederen / anders dan dat wy gheheel arm ende ydel zijnde / der barmherticheyt Gods plaetse gheven? Want ick en noeme het gheen ootmoedicheyt / als wy meynen noch yet te hebben. Ende dus langhe is een schadelicke ghevéynstheyt gheleert geweest van de gene die dese twee dinghen te samen stelden/te weten/een ootmoedich ghevoelen van ons selven te hebben voor God/ende onser rechtveerdicheyt eenige plaetse gheven. Want ist dat wy voor God anders belijden dan wy ghevoelen / soo lieghen wy hem schandelick. Ende wy en connen van ons selven niet ghevoelen/ ghelijck het betaemt/ten zy dat wy al wat in ons schijnt eerlick te zyne / te niete maken. Daerom alsmē hoort in den Prophete/ dat den ootmoedigen volcke is salicheyt bereyt/ ende dat de hooveerdighe sullen te neder gheworpen worden: soo moetmen ten eersten denckē dat tot de salicheyt geen toegane en is/ ten zy dat wy eerst alle hooveerdicheyt af legghen / ende grondelicke ootmoedicheyt aennemen. Ten anderen/ dat dese ootmoedicheyt niet en is sulck een maticheyt ofte vernederinghe/ waer door wy Gode een hayr van onsen rechte toe latē (gelijck die onder de menschen ootmoedich genaemt worden / die hen selven niet hooveerdichlick en verheffen/noch de andere en verachtē / hoewel sy in haer herte meynē wat hoogher ende grooter te zijne) maer een ongeveynsde vernederinghe des herten / dwelck door een ernstich ghevoelen onser armoede ende ellendicheyt verschrickt is. Want alsoo wordt dese ootmoedicheyt alomme in Gods woort beschreven. Als de Heere aldus spreeckt door Zephaniam: Ic sal uyt u wech nemen dē genē die hem selven verheucht / ende sal midden in het volck laten blijven den ghenen die bedruckt ende arm is/ende in den Heere hoopt/bewijst hy daer mede niet claerlick wie de ootmoedige zyn? Te weten / die door de kennisse haerder armoede bedruct liggen. Hierentegē noemt hy die hooveerdich/ die haer selven verheugen om dat de menschen plegen in voorspoedige dingen blijde zijnde/haer selven te verheugē. Maer den ootmoedigen die hy heeft voor ghenomen salich te maken/en laet hy geen dinck dan alleenlick de hope op God. Also spreeckt hy oock by Esaiam: Nae wien sal ick omnesien/ anders dan na den ghenen die arm ende gebroken is van gheest / ende voor mijne woorden beeft? Item/God die hooge ende verheven/ eñ in der eeuwicheyt woont/ eñ sijn naem is heylich / hy woont in de hoochde ende in het heylichdom / eñ met den bedruckten ende vernederden geest / om den geest der nederigen/ ende het herte der bedruckten levendich te maken. Alsmen hier soo dickmael hoort van de bedrucktheyt/ so moetmen dat verstaen van ghewontheyt des herten/waer door de mensche ter aerdē geslagē niet en can hem selvē opheffen. Met sulcke bedrucktheyt moet uwe herte gewont zijn/ist dat ghy wilt met de ootmoedighe verheven worden. Ist dat het alsoo niet gewont en wort/so sult ghy door de mogēde hant Gods met schaemte ende schande vernedert worden.

Dit is alsdan eerst een rechte Christelicke vernederinge/ so wy afghelept hebbende alle vertrouwen van onse toeghedichte gherechticheyt/alleen op Gods barmherticheyt door Christum met warē geloove aenghenomē / rusten ende steunen.
Psal.18.28.

Dese ootmoedicheyt wort beschreven.
Zeph.3.11.

Sy wort met getuygenissen der Schriftuerē bewesē.
Esa.66.1.

Esa.57.15.

7 * Ende onse seer goede Meester met woorden niet te vrede zijnde / stelt ons een beelt der rechter ootmoedicheyt ende veranderinge voor ooghen/

* Sy wordt door de parabel van den Tollenaer afghebeeldet.

Luc.18.13.

oogen / in een parabel gelijck in een tafel. Want hy brengt eenen Publicaen voort die van verre staende / ende niet dorvende syne ooghen tot den Hemel opheffen / bidt met grooter droefheyt: Heere weest my sondaer genadich. Wy en moeten niet dencken dat dese dinghen zijn geveynsde teeckenen der ootmoedicheyt / dat hy niet en derf den Hemel aensien / noch naerder comē / dat hy sijn herte slaende / belijt dat hy eē sondaer is: maer moeten weten dat sy ghetuyghenissen zijn der inwendigher ghesintheyt. Hierentusschen stelt hy den Phariseum die God danckt dat hy niet en is den ghemeynen manne ghelijck / noch gheen roover / noch onrechtveerdige / noch overspeelder: dat hy tweemael vast in de weke / ende thiende geeft van al dat hy besit. Hy belijt openbaerlick dat de rechtveerdicheyt die hy hadde / is eē gabe Gods / maer dewyle hy betrout hem selven rechtveerdich te zijne / soo is hy hatelick ende niet aenghenaem van voor het aenschijn Gods wech gegaen. Maer de Publicaen wort door de bekenninghe sijnder ongherechticheyt gherechtveerdicht. Hier uyt machmen sien hoe seer aenghenaem onse ootmoedicheyt den Heere zy: soo dat het herte niet en can sijn barmherticheyt ontfanghen / als het niet gheheel ydel en is van den waen sijnder eyghener weerdicheyt. Want als dese waen het herte besit / soo sluyt hy de barmherticheyt uyt. Ende om dat niemant en soude hier aen twijfelen / so is Christus van den Vader gesonden in de werelt met dit bevel / dat hy soude den armen het Euangelium predicken / ende de verslaghen herten ghenesen / ende den ghevangenen vryheyt / ende den beslotenen openinghe vercondighen / ende de droevige vertroostē: dat hy hen soude eere voor assche / olye voor droefheyt / ende een cleet der blijschap voor den gheest des druck gheven. Achtervolghende dit bevel en roept hy niemant om sijnder weldaet deelachtich te maken / anders dan de ghene die beladen ende beswaert zijn. Ende ergens seyt hy: Ick en ben niet ghecomen om de rechtveerdighe / maer om de sondaers te roepen.

Hy wort van weghen haer eyghen ende waere getuyghenisse ghepresen.

Esa.61.1. ende 57.15.

Matt.11.28. ende 9.13.

Daer uyt volcht / dat mē sal wech worpen alle verhooghe vermetentheyt ende sorgheloosheyt.

8 Daerom ist dat wy willen de roepinghe Christi plaetse geven / soo moet alle hooveerdicheyt ende oock alle sorgeloosheyt verre van ons zijn. De hooveerdicheyt comt uyt eenen dwasen waen der eyghener rechtveerdicheyt / als de mensche meynt yet te hebben door des welckes verdienste hy by God soude aenghenaem zijn. Dese meyninghe can oock wel zijn sonder eenen waen der goeder wercken te hebben. Want vele sondaers door de soeticheyt der sonden droncken zijnde / ende het oordeel Gods niet bedenckende / ligghen ghelijck door eenen swaren slaep ongevoelich / soo dat sy de barmherticheyt die hen aenghebodē is / niet en soecken. Maer sulcke ongevoelickheyt moet ons alsoo wel benomen worden / als wy moetē alle betrouwen dat wy op ons selven hebbē / moeten wech worpen / op dat wy onverhindert tot Christum loopen / op dat wy ydel ende nuchter zijnde / moghen met sijn goet vervult worden. Want wy en sullen nemmermeer ghenoech op hem betrouwen / ten zy dat wy van ons gantschelick mistrouwen: wy en sullen nemmermeer onse herten ghenoech in hem opheffen / ten zy dat wy eerst in ons selven neder ghewaorpen zijn: nemmermeer en sullen wy ons ghenoech in hem troosten / ten zy dat wy in ons selven mistroostich zijn. Soo zijn wy dan bequaem om de ghenade Gods te ghecrijghen ende behouden / als wy het betrouwen op ons selven gantschelick verworpen / eñ op de eenige goedicheyt Gods betrouwen: ende (gelijck Augustinus seyt) als wy onse verdiensten verachten ende de gabe Christi aennemen. Want waert dat hy in ons verdiensten sochte / soo en souden wy tot sijne gaven niet comen. Hier mede comt oock Bernardus wel over eē / de hooveerdighe die oock het alderminste haren verdiensten toe schrijven / vergelijckende met onghetrouwe dienstknechten: om dat sy den lof der ghenade die alleenlick door hen gaet / onbehoorlick hen selven toe schrijven / ghelijck of eenen weech roemde dat hy de claerheyt baerde die hy door een venster ontfangt. Op dat wy niet te langhe hier in en blijven / laet ons eenen reghel hebben die wel cort / maer ghemeyn ende seker is / te weten / dat die bequaem is om der vruchtē der godlicker barmherticheyt deelachtich te zijne / die niet sijn rechtveerdicheyt / (wāt hy en heeft geen) maer sijnen ydelen ende opgheblasen schijn der rechtveerdicheyt / gantschelick verworpt: want een yeghelick brengt tegen de goetdadicheyt Gods / soo veel verhinderinghe / als hy seer op hem selven rust.

Daer na ons selfs vertrouwen.

So wy Gods genade begeeren aen te nemen ende te behouden.

De verb. Apostoli, cap. 8.

Serm. 13. in Cant.

Regel / ofte de somme van de voorgaende Leere.

Het xiij. Capittel.

Datmen moet twee dingen in de onverdiēde rechtveerdichmakinghe aenmercken.

ENde wy moeten hier sonderlinge twee dingen aenmercken / te weten / dat God sijn eere gheheel ende ongeschent behoude / ende dat onse conscientien voor sijn oordeel goede vrede ende gherusticheyt hebben. Wy sien hoe dickmael eñ hoe sorchvuldichlick de Schriftuere ons vermaent om Gode alleen belydinghe des lofs te gheven / soo wanneer van de rechtveerdicheyt ghehandelt wordt. Jae de Apostel Paulus betuycht dat de Heere heeft dit eynde aengesien als hy ons heeft sijn rechtveerdicheyt in Christo ghegheven / om dat hy de sijne soude bewijsen. Ende terstont daer nae seyt hy hoedanich de bewijsinghe zy: te weten / dat hy bekent worde alleen rechtveerdich te zijne / ende diē te rechtveerdighen die uyt den gheloove Jesu Christi is. Hier siet ghy dat de rechtveerdicheyt Gods niet ghenoech verclaert en wordt / ten zy dat hy gheacht worde alleē rechtveerdich te zijne / ende den ghenen die het niet verdient en hebben / de ghenade der rechtveerdicheyt te geven. Hierom wil hy dat alle mont ghestopt worde / ende dat de gantsche werelt hem schuldich worde: want so langhe de mensche yet heeft om hem selven te ontschuldighen / soo wordt de eere Gods wat vercort. Alsoo leert hy by Ezechielem hoe seer wy sijnen naem eeren door de bekenninge onser ongherechticheyt. Ghy sult (seyt hy) uwe weghen ende alle uwe boosheden ghedencken daer in ghy ontreynicht zijt: ende ghy sult u selven mishaghen voor uwe ooghen in alle boosheden die ghy ghedaen hebt. Ende ghy sult weten dat ick de Heere ben als ick u sal goet doē om mijns naems wille / ende niet nae uwe seer boose wercken. Ist dat dit is in de waerachtighe kennisse Gods vervaet / dat wy door de kennisse onser eyghener ongerechticheyt bedruckt zijnde / achten dat hy ons wel doet daer wy dies onweerdich zijn: wat versoecken wy met onse groote schade eenich deelken des lofs deser onverdiender goetdadicheyt den Heere te stelen? Desgelijcx als Jeremias roept: De wijse en roeme niet in sijn wijsheyt / noch de rijcke in sijnen rijckdom / noch de stercke in sijn sterckheyt: maer wie roemt die roeme in dē Heere: geeft hy niet te kennē dat de eere Gods eensdeels vercort wort als de mēsche op hē selvē roemt? Paulus gebruyckt voorwaer dese woorden hier toe / als hy leert dat alle

Gods eere blijft gheheel ende ongheschēt / als hy selve wort erkent alleen rechtveerdich te zijn.

Rom.3.25.

Bewijs ghenomen uyt getuygenissē.

Ezechiels.

Ezec.20.14.

Jeremie.

Jer.9.23.

Pauli. 1.Cor.1.30. 2.Cor.10.17.

deelen onser salichept zijn in Christo gestelt / op dat wp in den Heere alleenlick roemen. Want hp gheeft te kennen dat die teghen God op staet ende sijn eere verdupstert / so wie denct een hapr van sijn epghen te hebben.

Die over sulcx bp haer selben eenigē roem soeckē/ die roemen teghen God.

2 Het is voorwaer alsoo/wp en roemen nimmermeer waerachtichlic in hem/ten zp dat wp gantschelick laten op ons selven te roemē. Hierentusschen moeten wp dit voor eenen ghemeynen reghel houden/te weten / so wie op hem selven roemt/die roemt teghen God. Want Paulus acht dat de menschen dan eerst Gode onderworpen worden / als hen gantschelick alle oorsake des roems wordt benomen. Daerom als Esaias vercondicht dat Jsrael sal sijn rechtveerdinge in God hebben/ soo sept hp oock daer bp/ dat hp sal sijnen lof hebben/ghelijck of hp wilde segghen / dat de uptvercorene tot dit epnde van God gherechtveerdicht worden / op dat sp in niemant dan in hem roemen. Ende hoe wp behooren in den Heere onsen lof te hebbē/ dat hadde hp in het naeste veers gheleert / te weten/ dat wp sullen sweerē dat onse rechtveerdichept ende sterckte is in den Heere. Hier moetmē aenmercken dat niet alleenlick een enckel belijdinge gheepscht en wort / maer dat sp oock moet met eede bevesticht zijn/ op datmen niet en mepne datmen met ick en weet niet wat ghevepnsde ootmoedichept/ ontstaen mach. Dat oock hier niemant en segghe dat hp niet en roemt/ als hp sonder hooveerdichept sijn epghen rechtveerdichept bekent: want sulcke weerderinghe en can niet zijn sonder een betrouwen te baren/ende het betrouwen en can niet zijn sonder eenigen roem te baren. Soo moeten wp dan gedachtich zijn dat wp in de gantsche handelinge der rechtveerdichept moeten dit epnde aenmercken / dat de Heere den gantschen ende geheelen lof daer van behoude. Want (ghelijck de Apostel betupcht) hp stort sijn ghenade in ons tot bewijsinge sijnder rechtveerdichept/ op dat hp zp de rechtveerdinghe / ende den ghenen die upt den gheloove Jesu is / rechtveerdighende. Hierom als hp op een ander plactse gheleert hadde dat de Heere ons heeft salichept ghegheven om de eere sijns naems te verclaren/ soo sept hp daer nae/bpnae het selve verhalende: Ghy zijt salich ghemaeckt upt genade eñ upt Gods gave/ eñ niet upt uwe wercken / op dat niemant en roeme. Ende als Petrus vermaent dat wp tot hope der salichept gheroepen zijn/op dat wp de cracht Gods vercondighen die ons heeft upt de dupsternisse gheroepen tot sijn wonderlick licht: soo wil hp sonder twijfel dat de eenighe lof Gods alsoo in der ghelooviggen oore lupde / dat de hooveerdichept des vleeschs gheheel stom gemaeckt worde. De somma is dit/ dat de mensche niet en can een bruse der rechtveerdichept hem selven toeschrijven sonder kerckroof te doen / want hp neemt ende rooft soo veel van de eere der rechtveerdichept Gods/ als hp hem selven toeschrijft.

Rom.2.19.

Esai.45.25.

Teghenworpinghe. Antwoort: welcke is bevesticht met de authoritept der Apostelen/namelick/ Pauli ende Petri.

Rom.3.26.

Ephes.1.6. ende 2.8.

1.Pet.2.9.

De gerustichept der conscientie sprupt alleen upt de onverdiende rechtveerdichmakinghe/na dat getupgenisse Salomonis.

3 Jst dat wp nu soecken door wat middel de conscientie mach voor God ruste ende vrede hebben/soo en sullen wp gheenen anderen middel vinden dan dat ons door Gods ghenade onverdiende barmhertichept ghegheven worde. Wp moeten altijts dat woort Salomonis gedencken/daer hp sept:* Wie sal seggen ick hebbe mijn herte ghereynicht/ick ben ghesupvert van mijne zonden? Daer en is voorwaer niemant die niet en zp met ontellicke vele onrepnichept verladen. ‡ Daerom laet een pegelick oock onder de aldervolmaeckste in sijn conscientie dalē/ ende sijne wercken tot rekenschap brengen/ende sien wat epnde hp sal hebben. Sal hp vreesamelick rusten ghelyck of alle sijn sake wel stonde met God? sal hp niet veel meer met grouwelicke tormenten eñ quellingen verscheurt worden / als hp sal de materie ende oorsake der verdoeminghe in hem bevinden/ ist dat hp na sijne wercken geweerdeert wordt. Als de conscientie op God siet / soo moet sp met sijn oordeel seker vrede hebben / ofte van de helsche verschrickinghen beseten worden. Daerom en doen wp geen voordeel van de rechtveerdichept handelende/ ten zp dat wp sulcke rechtveerdichept stellen door der welcker stātvastichept onse ziele mach in het oordeel Gods behouden worden. Als onse ziele sal hebben waer door sp onvertsaecht can voor het oordeel Gods verschijnen/ ende sonder verschrickinghe sijn oordeel ontfanghen/ dan sullen wp eerst weten dat wp een onghevepnsde rechtveerdichept ghevonden hebben. Daerom en ist niet sonder oorsake dat de Apostel dese reden so seer dringt: ende ick wil liever sijne woorden ghebrupcken dan de mijne. Jst dat de beloste der erve is upt de Wet / soo is het gheloove ydel / ende de belofte te niete.* Te voorē verhaelt hp dat het gheloove verpdelt ende te niete is/ ist dat de belofte der rechtveerdichept staet op de verdienste onser wercken/ ofte ghelegen is in de onderhoudinghe der Wet. Want nemmermeer en soude pemant gherustelick daer in te vrede zijn: want nemmermeer en soude pemant connen vast ende seker bp hem selvē zijn/ dat hp der Wet heeft ghenoech ghedaen / ghelijckse voorwaer nopt pemant en heeft door wercken volcomelick ghenoech ghedaen. Van dese sake en heeftmen niet verre ghetupgenissen te soecken/ een peghelick mach hem selven ghetupghe zijn/ die hem selven wil recht aensien. Ende hier upt ist openbaer hoe diepe de ghevepnsthept in de herten der menschen ghegraven heeft / dewijle sp soo gherustelick hen selven toe gheven dat sp hen niet en ontsien hare behaghelickheden tegen Gods oordeel te stellen/ ghelyck of sp hem wilden eenichsins verhinderen te richten. Maer de geloovige die hen selven ondersoecken / worden door een veel ander sorchvuldichept benaut eñ ghequelt. Soo soude dan een peghelick in sijn herte ten eersten twijfelen / ende ten epnde vertwijfelen/ende alle hope verliesen/ als een pegelick soude hem selven bedencken ende overlegghen met wat grooter schult hp noch verladen is/ ende hoe verre hp zp van de conditie die hem is opghelept. Siet hier alreede het gheloove verdruckt ende uptghebluscht. Want ongestadich zijn/twijfelen/opwaerts ende nederwaerts drijven/wanhopen ende mistrouwen/en is niet ghelooven: maer ghelooven is het herte in stantvastighe sekerhept/ende volcomen gerustichept bevestigen ende onbewegelick houden/ ende een vaste steune ende seker ruste hebben.

* Prov 20.9

‡ De conscientie selve is daer van een ghetupge.

Ende de Apostel Paulus de welcke heftich daer op aen staet/ dat het gheloove verpdelt is/ist dat de belofte der rechtveerdichept gelegen is in de onderhoudinge der Wet.

* Rom.4.14.

4 Ten anderen sept hp dat de belofte soude ydel ende te vergheefs zijn. Want waert dat de vervullinghe der belofte hinghe aen onse verdiensten / wanneer souden wp soo verre comen dat wp souden de weldadichept Gods verdienen? Ja dit tweede stuck volcht upt den eersten: want de belofte en sal niet vervult worden anders dan den ghenen diese ghelooven. Daerom als het gheloove is vervallen/soo en heeft de belofte gheen cracht meer. Daerom is de erve upt dē gheloove/op dat sp soude zijn door genade/ om de belofte vast te makē. Wāt sp is overvloedichlic genoech bevesticht als sp steunt op de barmhertichept Gods alleē: wāt de barmhertichept

Ten anderen/ dat de belofte soude ydel eñ te vergheefs zijn.

Welcke sonder gheloove heel vervalt.

Psal.85.11. 12.

ende waerheyt zijn met eeuwighen bande aen malcanderen onderlinghe verbonden: Dat is/ al wat God barmhertichlick belooft / dat volbrengt hy oock ghetrouwelick. Alsoo stelt David eerst de oorsake der salicheyt in de barmhertichept Gods/eer hy begheert dat hem God na sijn woort salicheyt gheve. Laet (seyt hy) uwe barmhertichedē tot my comen/ ende uwe salicheyt nae u woort. Ende dit met rechte. Want God en wordt door gheen ander dinck dan alleenlick door sijn barmhertichept beweecht om te beloonen. Daerom moet alle onse hope op Gods barmhertichept steunen/ende gefondeert zijn / ende niet op onse wercken sien om daer in eenighe hulpe te soecken. Dit selve ghebiet ons oock Augustinus te doen / op dat niemant en dencke dat wy hier wat nieus seggē.* Christus (seyt hy) sal in der eeuwicheyt regneeren in sijne dienstknechten. Dit heeft God belooft/dit heeft God geseyt/ ist dat dit niet genoech en is/ God heeft het gesworē. Dewijle dā de belofte vast eñ seker is/ niet na onse verdiensten/ maer nae sijn barmhertichept / soo en moet niemant dat met vreese belijdē / daer vā hy niet en mach twijfelē. Bernardus seyt ooc:† Wie sal comē salich wesen? seggen de Discipulen Christi. Maer hy antwoort: By de menschen is het onmoghelick/ maer niet by God. Dit is al onse betrouwen/ dit is alleen onse troost / dit is het gantsche fondament onser hope. Maer hoewel wy van sijn macht seker zijn/ wat sullen wy seggen van sijnē wille? Wie weet oft hy haet ofte liefde weerdich is. Wie heeft den sin des Heeren ghekent? ofte wie heeft sijn raetsman geweest? Hier moeten wy ymmers des gheloofs gedachtich zijn/ hier moet de waerheyt ons te hulpe comen / op dat het ghene dat van ons verborghen is in het herte des Vaders / ons door den Gheest ghe-openbaert worde/ende dat sijn Geest betuygende onse herten versekere dat wy zijn kinderen Gods. Dat hy ons (segghe ick) dat versekere/ ons roepende ende rechtveerdighende voor niet ende onverdient door het ghelooue: het welcke een middel is tusschen de eeuwige predestinatie ende de toecomende glorie. Int corte sullen wy aldus besluyten. De Schriftuere gheeft te kennen dat de beloften Gods niet vast noch seker en zijn / ten zy dat sy door een vast betrouwen des herten ende der conscientie ontfangen worden. Maer twijfelinghe ofte onsekerheyt is/ daer seyt hy dat de beloften te niete wordē. Wederom seyt hy dat de beloften niet en connē dan wanckelbaer ende onghestadich zijn / als sy op onse wercken steunen. Daerom moeten wy de rechtveerdichept verliesen / ofte wy en moeten de wercken niet aenmerckē / maer het geloove/ alleen moet plaetse hebben/het welcke van sulcker natuere is dat het de oorē opent/ ende de ooghen toe sluyte/ dat is / het siet op de belofte alleenlick / ende went de ghedachten af van alle weerdichept ofte verdienste der menschen. Also wordt die seer schoon Prophetie Zacharie vervult / dat als de ongherechtichept der aerde sal wech ghenomen zijn/ dan sal een yegelick sijnen vrient roepen onder sijnen wijnstock / ende vijgheboom. Waer mede de Prophete te kennen gheeft / dat de gheloovighe gheen waerachtige vrede en hebben / eer sy verghevinge der zonden vercrijghen. Want men moet de ghemeyn ghewoonte der Propheten aenmercken / dat sy de uytwendighe zegheninghen voor ooghen stellen als figueren der geestelicker goeden/so wanneer sy van het rijcke Christi spreken. Hierom wort Christus onse vrede ende een Coninck der vrede ghenaemt/om dat hy alle de beroerten der conscientie stilt. Ist datmen wil ondersoecken op wat wyse/ soo moetmen comen tot de offerhande door de welcke God versoent is: want so wie niet vast en acht dat God ons ghenadich is/ door de eenighe versoeninghe/door de welcke Christus sijnen toorn ghedraghen ende ghestilt heeft/ die en sal nimmermeer ophoudē van beven ende vreesen. Somma / onse vrede en is nerghens te soecken dan in de benautheden ende verschrickinghen Christi onses Salichmakers.

Psal.119.76.

Als mi het gheloove op de eenighe barmhertichept door Christum is rustende / soo is ghenoechsaem de belofte bevesticht: dwelck uyt Augustino ende Bernardo bewesen wordt.

* In Psal. 88. Tract. priore.

† Serm. 5. in dedicatione templi.

Eccles.9.1.
1.Cor.2.16.

Daer nae/ met een seer stercke bewys-rede uyt het voorgaende tsamen ghevoecht ende met duydelicke voorseggingen der Propheten verclaert.

Zach.3.9.

Esai.9.6.
Ephes.2.14.

5 Maer waerom ghebruycke ick een getuygenisse die eenichsins duyster is/ ‡ Paulus verclaert alomme dat de conscientien vrede ofte geruste blijschap hebben / ten zy dat wy seker zijn dat wy door het gheloove ghe rechtveerdicht worden. Hy verclaert oock mede waer uyt ons de versekerthept comt / te weten / als de liefde Gods is in onse herten uytghestort door den heylighen Gheest: ghelijck of hy wilde seggen/ dat onse zielen niet en connen anders gherust zijn/ tē zy dat wy seker zijn dat wy Gode behaghen. Waerom hy oock erghens in den persoon der godsalighen uytroept / segghende: Wie sal ons scheyden van de liefde Gods die in Christo is? Want wy sullen door allerley seer cleynen wint schudden ende beven / tot dat wy tot dese haven zijn ghecomen: ende wy sullen hierentegen oock in de duysternisse des doots gherust zijn/ende vrede hebben / soo langhe als de Heere hem selven sal bewijsen onse Pastoor ende Herder te zijne. Daerom alle die snateren dat wy door het gheloove gerechtveerdicht worden om dat wy wedergeboren zijnde / zijn rechtveerdich om dat wy geestelic leven/die en hebben noyt de soeticheyt der ghenade ghesmaeckt / dat sy souden betrouwen dat God hen genadich is. Waer uyt oock volcht dat sy de wijse van recht te bidden niet meer en weten/ dan of sy Turcken ofte andere onheylige Heydenen waren.* Want (gelijck Paulus betuycht) het en is gheen waerachtich gheloove / ten zy dat het ons dien seer lieflicken naem Vader/in gheve ende voor ghe-ve/ jae ten zy dat het ons den mont op doe / om vrylic te roepen * Abba Vader. Het welcke hy erghens claerlick uyt druckt / segghende: Dat wy in Christo stoutichept ende toeganc hebben tot God met betrouwen door het gheloove in hem. Dit en geschiet voorwaer niet door de gave der wedergheboorte: de welcke altijts onvolmaeckt is in dit vleesch / ende brengt oock vele oorsaken der twijfelinghe mede. Daerom moeten de gheloovighe tot dese remedie comen/ dat sy vast ende seker houden/dat sy door gheen ander recht noch naem en moghen de erve des hemelschen rijcx hopen / dan om dat sy in het lichaem Christi geplant ende ingelijft zijnde/ voor niet eñ onverdient rechtveerdich geacht wordē. Want aengaende de rechtveerdichmakinge en heeft het geloove van hem selvē geen macht om Gods genade te gecrijgē ofte te rechtveerdigen maer het ontfangt vā Christo dat ons gebreeckt.

Ten derden/ met eē openbare bewijs des Apostels.

‡ Rom.5.1.

Rom.8.35.

Psal.23.4.

Ten laetsten/ blijckt sulcx oock uyt de wederlegginghe van des teghensprekers argument/ te weten dat wy niet daerom rechtveerdich en zijn/ om dat wy wedergheboren zijnde geestelick leven.

* Reden/ waerom.

* Gal.4.6.

Rom.3.28.

Het xiiij. Capittel.

Hoedanich het beginsel der rechtveerdichmakinghe, ende de gheduerighe voortganck daer in zy.

ENde op dat de sake te claerder worde / soo laet ons ondersoecken hoedanich de rechtveerdichept des menschen mach in den geheelen loop des levens wesen. Hier sullen wy vier graden maken. Want sommighe menschen zijn sonder eenighe kennisse Gods / ende in afgoderie versoncken: sommighe zijn met den naem

De menschen zijn in den gantschē loop des levens / ofte Afgoddienaers/ ofte Goddeloose/ ofte Hypocriten.

Christenen / het woort Gods ende de Sacramenten uytwendichlick aenghenomen hebbende/ende door onreynicheyt des levens God versakende/welcken sy met den mont belydē: sommighe zijn ghevenysde hyppocriten/ de boosheyt des herten met ydelen schijn bedeckende: ende sommighe zijn door den Gheest Gods wedergeboren/ nae waerachtighe heylicheyt staende.

Ofte wedergheboren.

De afgodendienaers zijn van alle gherechticheyt ontbloot.

In de eerste en can van het opperste des hoofts tot het onderste der voeten niet een voncxken goets ghevonden worden / als sy nae hare natuerlicke gaven gewerdeert worden: ten zy dat wy moghelick willen de Schriftuere valsch maken / die van alle Adams kinderen spreeckt/ dat sy eē verdraeyt ende hartneckich herte hebben. Dat alle het ghedichtsel haers herten boos is van de eerste jaren aen: Dat hare ghedachten ydel zijn: Dat sy de vreese Gods niet voor ooghen en hebben: Dat niemant onder hen verstant en heeft / noch God en soeckt. Somma/ dat sy vleesch zijn / onder welcken naem alle de wercken verstaen worden die van Paulo vertelt worden/als hoererie/ onreynicheyt/ onbeschaemtheyt/overdaet/ afgodendiēst/tooverie/ vyantschap/ twist/ strijt/ toornicheyt/ghekyf/ oneenicheyt/seckten / nydt / dootslach/ende alle onreynicheyt eñ grouwelickheyt diemen mach bedencken. Dit is des menschen weerdicheyt waer op sy moghen betrouwen ende hoovveerdich zijn.

Jer.17.9. Gen.8.21. Psal.94.11. ende 14.2.

Vol godloosheyt ende ongherechticheyt. Gen.6.3. Gal.5.19.

Geheel ellendich eñ verlorē by God.

Ist dat onder hen eenige zijn met sulcke eerbaerheyt der zeden / dat sy eenen schijn der heylicheyt heeft onder den menschen: nochtans dewijle wy weten dat God de uytwendige vercieringe niet en acht/soo moeten wy tot de fonteyne der wercken comen/ist dat wy willen dat sy eenighe cracht hebben tot rechtveerdicheyt. Wy moeten (segghe ick) in sien uyt wat gheneghentheyt des herten de wercken comen. Maer hoewel hier groote materie gheopent wort om veel te schrijven / nochtans dewijle de sake can met weynige woorden verclaert wordē / so wil ick so veel het mogelick is/ cort zijn in het leerē.

2 Ten eersten en versake ick niet dat alle de schoone gaven die in de ongheloovighe gevonden worden/ Gods gaven zijn. Ick en ben oock soo seer buyten het ghemeyn gevoelen niet / dat ick soude willen seggen/ * dat daer gheen onderscheyt en is tusschen de rechtveerdicheyt/maticheyt ende gerechticheyt Titi ende Traiani, ende de raserie/onmaticheyt ende wreetheyt Caligule, Neronis, ofte Domitiani. Item tusschen de schandelicke oncuyscheyt Tiberij, eñ de loflicke cuyscheyt Vespasiani: eñ (op dat ickt niet te lanc en make / een yeghelicke deucht ofte ondeucht meldende) tusschen de onderhoudinge ende verachtinghe des rechts ende der Wet. Want daer is soo groot onderscheyt tusschen recht ende onrecht/ dat het oot in het doot-beelt daer van gesien wordt. Want wat salder in de werelt gheschickt ende gheordineert blijven/ ist dat wy het recht ende onrecht onderlinghe vermenghen? Daerom heeft de Heere sulck onderscheyt tusschen eerlicke ende schandelicke dadē/ niet alleenlick in aller menschen herte gedruckt / maer bevesticht dat oock dickmael door de exempelen sijnder voorsieninge.† Want wy sien dat hy vele zegheninghen des teghenwoordighen levens gheeft/den genen die hen selven in de deucht oeffenen/ ende die hanterē. Niet dat het uytwendige beelt ende schaduwe der deucht can de alderminste weldaet Gods verdienen: maer het belieft hem also te bewijsen hoe seer hem de waerachtighe rechtveerdicheyt behaecht/ dewijle hy oock de uytwendighe ende ghevenysde rechtveerdicheyt met tijtlicke vergheldinghe loont. Hier uyt volcht dat wy boven beleden hebben/ dat alle sulcke deuchden ofte eer beelden ende schaduwen der deucht / Gods gaven zijn: want daer en is gheen dinck eenichsins prijselick/dat niet van hem en comt.

Daer is nochtans een groot onderscheyt tusschen sommighe deuchtsame / ende heel verdorvene. Dwelc onderscheyt openbaer is. * Ten eerstē/ in de gaven Gods.

Ten tweedē/ in de onderscheydinghe tusschen eerlicke ende oneerlicke dinghen. † Ten derdē/ in de zegeningen des tegēwoordighen levens.

3 Maer het is niet te min waerachtich dat Augustinus schrijft/ te weten/ dat alle de ghene die van de religie des eenighen Gods vreemde zijn/of sy schoon om den schijn der deucht wonderlicken groot gheacht worden/ nochtans niet alleenlick gheene vergeldinghe/ maer veel meer straffe verdienen / om dat sy de suyvere gaven Gods door de onreynicheyt des herten besmetten. Want hoewel sy instrumenten Gods zijn om de ghemeynschap der menschen door rechtveerdicheyt/maticheyt/soberheyt/vrientschap/ sterckheyt/ende voorsichticheyt te bewaren/soo volbrenghen sy nochtans dese seer goede wercken Gods seer qualick: want sy en worden niet door oprechte begheerte ende liefde der deucht/ maer door enckel eersoeckinghe/ ofte eygen liefde / ofte door eenighe ander verkeerde ghesintheyt af gehouden van boose wercken. Daerom dewijle hare wercken zijn van de onreynicheyt des herten als van harē oorspronck aen verdorven/ soo en zijn die niet onder de deuchden te tellen/niet meer dan de ondeuchden die om de ghelyckheyt die sy met de deuchden hebben / plegen te bedrieghen. In corte / dewijle wy weten dat het eenich ende eeuwich eynde der gherechticheyt is/ datmen God diene: so sal het niet rechte gheen gherechticheyt genaemt worden / al wat tot een ander eynde gedaen wordt. Soo dan dewijle sy dat eynde niet en aensien dwelc de wijsheyt Gods hen voorstelt / soo sondighen sy een verkeert eynde aensiende/ of het schoon na haer ampt goet schijnt dat sy doen. Soo besluyt hy dan dat alle de ghene die onder de Heydenen schoone wercken ghedaen hebben/ ghelijck Fabritij. Scipiones ende Catones, dat sy nochtans daer in ghesondicht hebben / dat sy gheen licht des gheloofs hebbende/ hare wercken niet en hebben tot dat eynde ghedaen / tot het welcke sy se behoorden te voeghen: ende dat daerom gheen waerachtighe rechtveerdicheyt in hen gheweest en zy / want de wercken niet nae der daet/maer nae het eynde gheacht worden.

Lib.4.contra Iul.

Nochtans is al tghene/ dat van sodanighe begaefde ende deuchtsame gedaen wort/ al schijnet oor seer prijselick te zijn/ verdorven.

1. Overmits de onsuyverheyt haers herten.

2. Overmits het afwijckē van het rechte eynde.

4 Boven desen ist dat het waer is dat Joannes seyt/te wetē: Dat buyten den Sone Gods geen leven en is/ soo loopen alle die met alle haren loop tot het verderf ende tot het oordeel des eeuwigen doots / die Christum niet en hebben/ hoedanich sy oock anders zijn/wat sy doen ofte poogen. Hierom seyt Augustinus in een plaetse: Onse religie onderscheyt de rechtveerdige vā de onrechtveerdige/ niet door de Wet der wercken / maer des gheloofs / sonder het welcke de wercken die goet schijnen / tot zonde verandert worden. Daerom schrijft de selve Augustinus wel daer hy den arbeyt sulcker menschen vergheliickt by eenen dwalenden loop. Want hoe yemant neerstichlicker loopt buyten den wech/ soo veel te seerder dwaelt hy / ende wordt daerom soo veel te ellendigher. Daerom seyt hy dat het beter is in den rechten wech creupel gaen/ dan buyten den wech loopē.* Ten laetsten ist seker dat het quade boomen zijn: want sonder de ghemeynschap Christi en is gheen heylichmakinghe: soo mogen sy dan wel vruchten baren die schoon ende lieflick in de ooghen / ende soete van smake zijn / maer niet die goet zijn. Hier uyt sien wy lichtelick dat het vervloeckt ende niet alleenlick van gheender weerde tot recht-

1. Joan.5.12. 3. Overmits sy van Christo/ buyten den welcken gheen leven en is.

Lib. ad Bonif. 3.cap.5. Dwelck uyt Augustinus seggen/ bevesticht wort.

Præf.in Psal. * 4. Overmits dē stant des natuerlicken menschē/welcke met woorden der Schrifturē beschreven is/betuygende dat de mensche door de wedergheboorte in zonden doot is: ende in de wedergheboorte Gods eenighe genade prijsende.

rechtveerdicheyt / maer oock een seker verdienste tot verdoeminghe is / al wat de mensche denckt / bedenckt / ofte volbrengt / eer hy door het gheloove wordt met God versoent. Ende wat twisten wy ghelijck van een twijfelachtighe sake / dewijle het nu door de getuygenisse des Apostels bewesen is / dat het onmogghelick is dat yemant soude Gode behaghen sonder gheloove. (Hebr. 11.6.)

5 Maer de sake sal noch claerder worden / ist dat wy de natuerlicke conditie des mensches / ende de genade Gods teghen malcanderen stellen. Want de Schriftuere roept alomme dat God niet in den mensche en vint / waer door hy soude verweckt worden om hem goet te doen: maer dat hy hem door sijn onverdiende genade voorcomt. Want wat can de ghene die doot is / doen om levendich te wordē? Maer als hy ons door sijn kennisse verlicht / soo wordt hy gheseyt / ons van der doot te verwecken / ende eē nieuwe creatuere te maken. (Joan. 5.25.) Want wy sien dat de genade Gods ons dickmael (voornemelick by Paulum) onder desen tijtel aengheprezen wort. God (seyt hy) die rijcke is in barmhertichheden / heeft ons door sijn groote liefde / waer mede hy ons heeft liefghehadt / oock doe wy doot waren door de zonde / levendich ghemaeckt in Christo / etc. Ende op een ander plaetse daer hy onder de figuere Abrahe handelt van de ghemeyn roepinghe der Heydenen: God (seyt hy) die de dooden levendich maeckt / ende roept het ghene dat niet en is / gelijc of het ware. (Ephes. 2.4.) (Rom. 4.17.) Ist dat wy niet en zijn / wat connen wy vermoghen? Daerom wederleyt de Heere crachtichlick sulcke hooveerdicheyt in de Historie Job met dese Woorden: Wie heeft my voorghecomen / ick sal hem verghelden: want alle dinghen zijn mijne. (Job. 41.2.) Welcke sententie Paulus verclarende / verstaet daer uyt dat wy niet en sullen dencken / dat wy yet tot God brenghen anders dan schandelick ghebreck ende ydelheyt. (Rom. 11.35.) Daerom als hy in de boven-verhaelde plaetse wil bewijsen dat wy niet door onse wercken / maer door sijn ghenade alleen zijn tot de hope der salicheyt ghecomen / soo brengt hy voort dat wy sijne creatueren zijn / om dat wy wederghebooren zijn in Christo Jesu tot goede wercken die hy bereyt heeft / om dat wy souden daer in wandelen. (Ephes. 2.10.) (Tit. 2.14.) Ghelijck of hy wilde seggen: Wie van ons can roemē dat hy door sijn rechtveerdicheyt God verweckt heeft / dewijle onse eerste macht tot wel doen comt uyt de wedergeboorte? Want wy zijn van sulcker natuere / datmen eer soude olye uyt eenen steen / dan goede werckē uyt ons druckē. Het is voorwaer wonder dat de mēsche in so groote schande verdoemt zijnde / bestaet noch yet hem selven toe te schrijven. Laet ons dan met Paulo (die een soo uytnemende instrument Gods is) belijden dat wy van den Heere gheroepen zijn / door een heylige roepinghe: niet nae onse wercken / maer nae sijn voornemen ende ghenade: ende dat Gods onses Salichmakers vriendelicheyt eñ liefde tot ons is verschenē: want hy heeft ons salich gemaeckt / niet door de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghedaen hebben / maer nae sijn barmhertichheyt: om dat wy gherechtveerdicht zijnde / door sijn ghenade souden erfghenamen des eeuwigen levens wordē. (1. Tim. 1.9.) (Tit. 3.4.) Door dese belijdinge berooyē wy den mensche van alle rechtveerdicheyt tot het minste deelken toe / tot dat hy door de eenighe barmhertichheyt Gods tot de hope des eeuwighen levens wederghebooren wordt. Want ist dat de rechtveerdicheyt der wercken yet vermach om ons te rechtveerdighen / soo seytmen valschelick dat wy door ghenade gherechtveerdicht worden. De Apostel en was voorwaer so vergetelick niet / als hy betuychde dat de rechtveerdichmakinge onverdient was / dat hy soude vergheten hebben dat hy op ander plaetse gheseyt heeft / dat de ghenade nu gheen ghenade en is / ist dat de wercken van eenigher weerde zijn. (Rom. 11.6.) Ende wat wil Christus anders / als hy seyt dat hy is gecomen / niet om de rechtveerdige / maer om de sondaers te roepen. (Matth. 9.13.) (Marc. 2.17.) (Luc. 5.32.) Ist dat alleenlick de sondaers toeghelaten worden / wat willen wy door ghevevnsde rechtveerdicheyt eenen toeganck soecken.

6. Ick dencke dickmael dat het te vreesen is / dat ic der barmhertichheyt Gods mach onrecht doen / om dat ickse soo sorchvuldichlick arbeyde te beschermen / ghelijck of sy twijfelachtich ofte duyster ware. Maer dewijle onse boosheyt sulc is / dat sy Gode nemmermeer toe en laet dat hē toe comt / als sy niet seer sterckelick gedwongen en wort: soo worde ick bedwongen langher hier van te handelen dan ick wilde. Maer dewijle de Schriftuere in dese sake claer genoech is / so wil ick liever met hare woorden / dan met de mijne strijden. Als Esaias het ghemeyn verderf des menschelicken gheslachts beschreven heeft / soo stelt ende verclaert hy daer nae seer wel de orden der weder-oprechtinghe ende vernieuwinghe. De Heere (seyt hy) sach / ende het scheen quaet in sijne oogen. Ende hy sach dat daer niet een man en was / eñ hy verwonderde hem dat daer niet een en was die daer voor badt: ende hy stelde de salicheyt in sijnen arm / ende versterckte hem selven met sijn rechtveerdicheyt. (Esa. 59.15.) Waer zijn onse rechtveerdicheden / ist dat het waer is / dat de Prophete seyt / te weten / dat daer niemant en is / die in de vercrijginghe sijnder salicheyt den Heere hulpe doet? Een ander Prophete voor ooghen stellende hoe de Heere handelt van de sondaers met hem te versoenen / seyt aldus: Ic wil my aen u verloven in der eeuwicheyt / in rechtveerdicheyt / oordeel / ghenade ende barmhertichheyt. (Ozee. 2.19. ende 23.) Der ghener die geen barmhertichheyt vercreghen en hadde sal ick seggen / ghy hebt barmhertichheyt vercreghen. Ist dat dit verbont daer in sonder twijfel onse eerste vereeninghe met God vervaet is / op de barmhertichheyt Gods steunt / soo en heeft onse rechtveerdicheyt geenen gront. Ende voorwaer uyt den genen die dichten dat de mensche met eenige rechtveerdicheyt der wercken Gode te ghemoete comt / wilde ick wel verstaen oft sy meynen dat daer gantschelic eenige rechtveerdicheyt zy / anders dā die Gode aenghenaem is. Ist dat het raserie is sulcx te dencken: wat mach Gode aenghenaem zijn dat van sijne vyanden comt / die hy gheheel met alle hare wercken verworpt? Ic segge dat de waerheyt betuycht / dat wy alle doodlicke ende openbare vyanden onses Gods zijn / tot dat wy gerechtveerdicht zijnde / tot sijn vrientschap wederom aengenomen worden. (Rom. 5.6.) (Col. 1.21.) Ist dat het begin der rechtveerdinghe is de liefde / wat rechtveerdicheden der wercken connen die voorgaen? Daerom om ons van dese seer schadelicke hooveerdicheyt af te wenden / so vermaent Joannes ons neerstichlic [a] dat wy niet eerst hem lief ghehadt en hebben. (a 1. Joā. 4.10) Ende dit selve heeft de Heere nu voortijden door sijnen Prophete gheleert / seggende: [†] Ick salse uyt eyghener liefde lief hebben / om dat mijn toornicheyt is afghewent. († Oze. 14.3.) Voorwaer ist dat sijn liefde haer van selfs tot ons went / so en wort sy door onse wercken niet verweckt. [*] Maer de onverstandige gemeyne man en verstaet hier by anders niet / dan dat niemant verdient en heeft dat Christus soude

5. Sulcx is oock waerachtich uyt het getuygenisse des Prophete Esaie.

Den welcken ooc toestemt de Prophect Ozeas.

Item Paulus ende Joannes.

*6. Blyckt sulcx uyt een seer crachtige redē / de welcke wech neemt de dwalinghe van den ghemeynē man / die de gerechtichheyt sijnder wercken onder eē vermengt met de verlossinghe die ons door Christum vercregen is.

onse verlossinge volbrengen: maer dat wy door onse wercken geholpen worden tot de besittinghe der verlossinghe. Maer al ist dat wy van Christo verlost zijn/ soo zijn wy nochtans duysternisse ende erfgenamen des doots/ende vyanden Gods / tot dat wy door de roepinghe des Vaders in de ghemeynschap Christi gheplant worden. Want Paulus leert dat wy van onse onreynicheden niet ghesuyvert ende ghewischt en worden / eer dan de Gheest die reyninghe in ons werckt. Petrus wel ende dit selve betuygende / seyt dat de heylichmakinghe des Gheests crachtich is tot de ghehoorsaemheyt ende besprenginge des bloets Christi. Ist dat wy door den Gheest besprengt worden met den bloede Christi tot reyninghe / soo en moeten wy niet dencken dat wy eer hy ons besprengt / anders zijn dan de sondaer is sonder Christo. So moet dan dit vast blijvē dat het begin onser salicheyt is ghelijck een wederopstandinge uyt der doot in het leven. Want als ons om Christi wille ghegheven is in hem te ghelooven / dan beginnen wy eerst uyt den doot te comen in het leven.

1.Cor.6.11.

1.Pet.1.2.

De tweede orden verhaelt de godloosen/ ende de ghenaemde Christenen/ mitsgaders de hypocriten/ van dē welckē anders niet/ dan al wat verdoemelick is/ voort comt.

7 Onder dese orden/ wordē de menschen vervaet die in den tweeden ende derden graet der boven-geschreven deylinghe zijn. Want de onreynicheyt der conscientie bewijst dat de sulcke noch niet en zijn door den Gheest Gods wederghebooren. Wederom dat sy niet wederghebooren en zijn / is een teecken dat sy gheen ghelove en hebben. Waer uyt het openbaer is dat sy noch niet en zijn met God versoent / noch voor syn aenschijn gherechtveerdicht: want hier toe en commen niet anders dan door het gheloove. Wat connē de sondaers die van God vervreemt zijn/ voortbrenghen / anders dan dat voor sijn oordeel grouwelick is? Met dit valsch betrouwen zijn alle godloose opgheblasen / ende voornemelick de ghevepnsde hypocrijten / te weten/ hoewel sy weten dat haer herte vol schandelickheyts is/ nochtans als sy eenige wercken doen/ die eenen schijn hebben / soo achten sy die weerdich te zijne datse God niet en verachte. Hier uyt comt die schadelicke dwalinghe dat sy hoewel hen haer boos ende ongodlick herte overtuycht is/ nochtans niet en connen daer toe gebracht worden / dat sy souden belijden hen selven ydel van rechtveerdicheyt te zijne. Maer hoewel sy hen selven bekennen onrechtveerdich te zijne / dewijle sy het niet en connen versaken/ soo schrijven sy hen selven nochtans wat rechtveerdicheyts toe. Dese ydelheyt wederleyt de Heere seer wel door den Prophete/ daer hy seyt: Vraecht de Priesters / segghende: Ist dat een mensche gheheylicht vleesch draecht in de slippe syns cleet / ende broot ofte andere spijse daer by leyt/sal dat daer door gheheylicht worden? De Priesters antwoorden / Neen. Ende Haggeus seyde: Ist dat een mensche die in sijn ziele onreyn is / yet van desen aenroere / sal het niet besmet worden? De Priesters antwoorden / Ja. Haggeus seyde: Alsoo is dit volck voor mijn aenschijn/ seyt de Heere: ende alsoo sullen alle wercken haerder handen/ende al wat sy my offeren/ onreyn zijn. Och of wy dese sententie conden volcomelick ghelooven / ofte wel in onse gedachtenisse behouden. Want daer en is niemant hoe boos hy oock zy/ die hem selven wil laten wijs maken het gene dat de Heere hier claerlick vercondicht. Een yghelick onder de alderbooste acht sonder twijfelē dat het hem als rechtveerdicheyt toegheschreven wordt / terstont als hy eenmael ofte tweemael ghedaen heeft dat hy behoorde. Maer de Heere roept hier teghen/ dat daer uyt gheen heylicheyt ghecreghen en wort/ ten zy dat het herte eerst wel ghesuyvert zy. Eñ en is daer mede niet te vrede/ maer betuycht dat door de onreynicheyt des herten oock alle wercken besmet zijn / die van de sondaers ghedaen worden. Verre zy dan de naem der rechtveerdicheyt van de wercken die door dē mont des Heeren van onreynicheyt verdoemt worden. Ende met wat schoonder gelijckenisse bewijst hy dat? Yemant hadde moghen teghenworpen dat het ghene dat de Heere gheboden heeft/ onveranderlick heylich is. Maer hy seyt daerenteghen / dat het gheen wonder en is dat de wercken die in de Wet des Heeren gheheylicht zijn/ door der boosen onreynicheyt besmet ende bevleckt worden: dewijle een onreyn hant het Heylighe ontheylicht/ als sy het handelt.

Suler ghetuycht Haggeus de Propheet.

Hag.2.12.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

8 Dese selve sake verbolcht hy seer wel in Esaia/ segghende: En wilt gheen offerhande te vergheefs offeren/ uwe brantoffer is my een grouwel: mijn ziele haet uwe nieuwmaenden eñ feestdaghen / sy zijn my swaer ghewoorden / ick hebse qualick verdraghen. Als ghy sult uwe handen uytstrecken / so sal ick mijne oogen van u af wenden: als ghy my sult menichvuldichlick bidden/ so en sal ick u niet verhooren: want uwe handen zijn vol bloets. Wort gewasschen ende weest reyn/ neemt het quaet uwer gedachten wech. Wat beduyt dit dat de Heere alsoo de ghehoorsaemheyt synder Wet veracht ende walcht? Maer hy en verwoorpt hier geen dinck dat uyt de oprechte onderhoudinge der Wet is/ van welcke onderhoudinghe hy alomme leert/ dat het begin is onghevepnsde vreese syns naems. Waer die niet en is/ daer is al wat hem gheoffert wordt / niet alleen beuselinghe/ maer oock schandelicke ende grouwelicke onreynicheyt. Laet nu de gheveynsde hypocriten gaen/ eñ de boosheyt die in het herte verborghen is behoudende / arbeyden om Gode door wercken te behaghen. Jae sy sullen hem alsoo meer ende meer terghen ende vertoornen. Want de offerhanden der godloosen/ zijn hem grouwelick: der oprechten ghebedt alleen is hem aenghenaem. Soo stellen wy dan buyten alle twijfelinge het ghene dat moet seer wel bekent zijn den ghenen die wat in de Schriftuere gheoeffent zijn: te weten/ dat oock de alderciertlickste wercken der mēschen/ die noch niet waerachtichlick gheheylicht en zijn/ soo verre zijn van rechtveerdicheyt voor God/ dat sy selfs geacht worden zonden te zijn. * Ende daerom hebben die seer wel gheleert/ die gheschreven hebben dat de persoon gheen genade en gecrijcht door de wercken: maer dat daerentegen de wercken dan eerst Gode behaghen/ als de persoon heeft eerst genade in het aenschijn Gods ghevonden. Ende dese orden moetmen neerstichlick aenmercken/ tot de welcke ons de Schriftuere oock ghelijck met der hant leyt. Moses schrijft dat God heeft op Abel ghesien/ ende op syne wercken. Waer in ghy siet dat hy beduyt dat God den menschen genadich is / eer hy hare wercken aensiet. Daerom moet de reyninghe des herten eerst geschien/ op dat de wercken die wy doen/ van God vriendelick ontfanghen worden. Want de sententie Jeremie heeft altijts plaetse/ te weten/ dat de ooghen Gods de waerheyt aensien. Ende dat het gheloove alleen de herten der menschen reynicht / dat heeft de heylige Gheest door den mont Petri betuycht. Waer uyt dat het volcht / dattet eerste fondament is in het waerachtich ende levende gheloove.

Daer na / ghetuycht sulcx oock Esaias. Esa.1.13.

Siet cap.58.

Salomon: Prov.15.8.

Augustinus ende Gregorius.

* August. lib. de pœnitent. & Gregorii. cujus verba referuntur 3. quæst.7.

Gen.4.4.

Jere.5.3.

Act.15.6.

* De vierde ordē begrypt de wederghebooren.

9 * Laet ons nu aensiē wat rechtveerdicheyt

de men-

de menschen hebben/ die wy in den vierdē graet gestelt hebben. Als God ons door de rechtveerdicheyt Christi met hem versoēt/ende onse zonden voor niet vergheven hebbende/ ons rechtveerdich acht: soo bekennen wy dat met sulcke barmhertichheyt oock dese sijn weldaet comt/dat hy door sijnen heylighen Gheest in ons woont/ door des welcken cracht de begeerlickheden onses vleeschs daghelicx meer ende meer ghedoot worden: ende wy worden Gode geheylicht tot waerachtighe reynicheyt des levens/ dewyle onse herten tot ghehoorsaemheyt der Wet gheschickt ende verandert worden: so dat onse voorneemste wille is/ sijnen wille te dienen/ ende alleen sijn eere allesins te voorderen. Maer oock als wy door de beweginge des heyligen Geests in de weghen des Heeren wandelen/ soo blyven in ons noch overblijffselen onser onvolmaecktheyt/ om ons oorsake tot ootmoedicheyt ende verneederinghe te geven/ op dat wy ons niet en verheffen ons selven verghetende. De Schrifture seyt: Daer en is niet een rechtveerdighe die goet doet/ende niet en sondicht. Wat rechtveerdicheyt sullen sy dan noch uyt hare wercken hebben? Ick segge ten eersten/ dat het alderbeste dat sy connen voortbrengen/ nochtans altijts met eenighe onreynicheyt des vleeschs besprengt ende verdorven/ ende ghelijck met wat droessems vermengt is. Ick segghe laet den dienstknecht Gods uyt alle sijn leven uytkiesen dat hy meynt in den gantschen loop sijns levens het alderuytnemenste ghewerst te zijne: laet hem alle de stucken daer van wel overlegghen/ hy sal sonder twijfel erghens daer in wat bevinden dat na de verdorventheyt des vleeschs sal smaken: want wy en zijn nimmermeer soo blymoedich tot wel doē als wy behooren: maer daer is groote swackheyt waer door de loop vertraecht wordt. Ende hoewel wy sien dat de smetten daer mede de wercken der Heyligen besprengt worden/ niet cleyn noch duyster en zijn/ soo neemt nochtans dat sy alleenlick seer cleyne vleckens zijn/ maer sullen sy den oogen Gods niet qualick ghevallen/ voor de welcke oock de sterren niet reyn en zijn? Soo hebben wy dan dat niet eēn werck van de Heylighen en comt/ het welcke niet en verdient met schande gheloont te zijne/ ist datmen't in hem selvē aenmerct.

Rom.8.9. 1.Cor.3.16. 2.Cor.6.16.

Dese hoewel sy door de leydinge des H.Geests den rechten wech wandelen.

1.Reg.8.46. 2.Par.6.36. Eccl.7.20.

Nochtans het beste/datse voortbrenghen/ is door des vleesches onreynicheyt bevleckt ende verdorven.

Insonderheyt/ als sy tot den rechterstoel Gods treden.

10 Boven desen of het schoon conde geschien dat wy eenighe suyvere ende volmaeckte wercken deden/ soo is nochtans de zonde ghenoech om alle de gedachtenisse onser voorleden rechtveerdicheyt uyt te wisschen/* gelijc de Prophete seyt. Waer mede oock Jacobus over eē comt/ segghende: † So wie in een dinck overtreet/ die is schuldich gheworden in allen. Nu dewyle dit sterffelick leven nimmermeer reyn noch ydel en is van zonde/soo soude alle rechtveerdicheyt die wy mochten vercregen hebben/ door de zonden die altijt daer nae volghen/ verdorven ende verloren worden/ ende en soude voor het aenschijn Gods niet comen/ noch tot rechtveerdicheyt toegherekent worden. Somma/ alsmen van rechtveerdicheyt der wercken handelt/ soo en moetmen niet het werck der Wet/ maer het gebot aensien. Daerom ist datmen rechtveerdicheyt soeckt uyt de Wet/ soo salmen te vergheefs een werck ofte twee voortbrenghen. Maer de ghehoorsaemheyt der Wet moet zijn sonder ophouden. Daerom/ de vergheving he der zonden daer van wy gesproken hebben/ en rekent God ons niet eenmael alleenlick toe (ghelijck vele dwaselick meynen) soo dat wy vergheving he der voorleden zonden vercreghen hebbende/ soudē daer na in de Wet rechtveerdicheyt soecken: want alsoo en souden wy niet anders dan tot valsche hope ghebracht ende bespot worden. Want dewyle wy geen volmaecticheyt en connen hebben soo langhe als wy met dit vleesch becleet zijn:* ende de Wet/ den doot ende verdoemenisse vercondicht alle die gheen volcomen rechtveerdicheyt met wercken en bewysen: soo sal sy altijts genoech hebben om ons te beschuldighen ende verdoemen/ ten ware dat de barmhertichheyt Gods daer teghen quame/ die ons door ghedurighe vergheving e der zonden dickmael quijt scholde: Daerom blijft dat altijts vast dat ick eerst ghesept hebbe/ te weten/ wat wy oock voornemen/ bedencken/ ofte arbeyden/ soo sullen wy nochtans met alle onsen arbeyt ende neersticheyt der doot eñ verderving e weerdich zijn/ ist dat wy nae onse weerdicheyt gheweerdeert worden.

Daerenboven/ is oock een eenighe overtredinge ghenoech om alle gedachtenisse der voorleden rechtveerdicheyt uyt te wisschen.

* Ezec.18.24 † Jac.2.10.

Daerom en connen sy geensins door de wercken gerechtveerdicht wordē.

* Deu.27.26.

11 Dese twee dinghen moeten wy wel ende neerstichlick aenmercken/ te weten/ ‡ dat noyt eenich godsalich mensche sulck eenich werck gedaen en heeft/ dat niet verdoemelick en was/ waert dat het door het strenghe oordeel Gods ondersocht worde. † Boven desen oft schoon sulc een werck ghevonden worde (het welcke onmogelick is) soo soude dat selve door de zonden daer mede de autheur sonder twyfel bevangen is/ geschent ende besmet worden/ ende sijn aengenamicheyt verliesen: Ende dit is het voorneemste stuck onser handelinghe die wy hier teghen de Papisten hebben. Want aengaende het begin der rechtveerdichmakinghe en hebben wy met de ghene die onder de School-leeraers de verstandichste zijn/ gheenen strijt/ dewyle sy met ons gevoelen dat de sondaer van de verdoeminghe verlost wordt/ ende rechtveerdicheyt ghecrijcht sonder verdienste/ te weten/ door vergheving he der zonden: uytghenomen dat sy onder den naem der rechtveerdichmakinghe/ de vernieuwinghe ende wedergheboorte vervaten/ waer door wy door den Gheest Gods verandert ende vernieut worden/ tot ghehoorsaemheyt der Wet. Eñ de rechtveerdicheyt des wedergheboren mensches beschrijven sy alsoo/ dat de mensche door het geloove Christi/ Gode eenmael versoent zijnde/ wordt by Gode door goede wercken rechtveerdich gheacht/ ende alsoo door der wercken verdiensten aenghenaem is. Maer de Heere betuyght hierenentegen dat hy het geloove Abrahe heeft toe gerekent tot rechtveerdicheyt/ niet tē tijde doe hy noch den Afgoden diende/ maer als hy nu veel jarē lanc hadde in heylicheyt des levens uytnemende ghewerst. So hadde dan Abraham God langen tijt met reyner herten gedient/ ende sulcke gehoorsaemheyt der Wet bewesen/ als van eenigē sterffelicken mensche can bewesen wordē: ende nochtans is sijn rechtveerdicheyt in het gheloove gelegen. Waer uyt wy na de argumenteringe Pauli besluyten/ dat hy die niet en hadde uyt de werckē. Desgelijcx als by dē Prophete geseyt wort: De rechtveerdige sal uyt den gheloove leven: soo en wordt dat niet van onheylige eñ godloose menschen gesproken/ die de Heere soude tot den gheloove bekeeren/ eñ rechtveerdigen: maer die leere wort den geloovigen gegeven/ eñ dien wort het leven belooft uyt dē geloove. Paulus neemt oock alle twyfelinghe wech/ als hy de onverdiende rechtveerdicheyt bevesticht met dese woorden Davids: Geluckich zijn de gene dien de ongherechticheden vergeven zijn. Het is seker dat David daer niet en spreeckt van de godloose/ maer van de geloovige/ waer van hy een was: Want hy sprack

De voorgeseyde twee redenen cortelic verhaelt zijnde/ wordt de derde rede daer by ghevoecht tegen de Sophisten: namelick/ dat de heylighe Schrift claerlic leert/ hoewel dat de wedergeborene vele goede wercken hebben/ datse nochtans alleē door't geloove/ ende door de onverdiēde toerekeninghe Christi gherechtveerdicht zijn.

‡ Esa.64.6. † Psal.130.2. ende 143.2. Job.9.2.

Rom.4.13.

Hab.2.4. Rom.1.17. Heb.10.38. Gal.3.11.

Rom.4.7. Psal.32.1.

hy sprack uyt het ghevoelen synder conscientie. So moeten wy dan dese gheluckicheyt niet alleenlick eenmael hebben / maer oock onse leven

2.Cor.5.18.

lanck behouden. Ten laetsten betuycht hy dat de bootschap ende vercondinghe van de onverdiende versoeninghe met God / niet eenen dach ofte twee en duert / maer datse eeuwichlick in de ghemeynte is. Soo en hebben dan de gheloovige gheen ander rechtveerdicheyt tot den eynde des levens toe / dan die daer beschreven wordt. Want Christus blijft altijts de Middelaer / om ons den Vader te versoenen: ende de cracht syns doots duert eeuwichlic: te wetē / de afwisschinge / voldoeninge / versoeninge / eñ eyndelic de volcomē gehoorsaemheyt / waer door alls onse ongerechticheden gedect worden. Eñ Paulus tot

Ephes.2.8.

de Ephesien en seyt niet dat wy het begin der salicheyt hebben uyt genade / maer dat wy salich zijn door genade / ende niet uyt wercken / op dat niemant en roeme.

Der School-leeraers uytvlucht teghen de boven-gestelde Leere van de vierde oorden der menschen.

12 De School-leeraers en connen door de uytvluchten niet geholpen wordē die sy soecken om te ontvliē / seggende / dat de wercken in haer selven so veel weerdicheyt niet en hebben / dat sy souden ghenoechsaem zijn om rechtveerdicheyt te vercrijghen / maer dat de genade waer door u God aen neemt / maeckt datse so veel vermogē. Boven desen de wijle sy bedwonghen worden te belijden dat de rechtveerdicheyt der werckē hier altijts onvolmaect is / so latē sy toe dat ons soo lange als wy leven / de vergevinghe der zonden noodich is / waer door het gebreck der wercken vervult worde: maer dat wy nochtans de zonden die wy doen / moeten versoenen met wercken die wy doen bovē dat wy schuldich waren.

Antwoort.

Maer ick segghe dat de aennemende ghenade niet anders en is dan de onverdiende goedicheyt Gods / waer door de Vader ons aenneemt in Christo / als hy ons met de onnooselheyt Christi becleet / ende ons die toerekent / so dat hy ons door de weldaet Christi acht heylich / reyn / ende onnoosel te zijne. Want de rechtveerdicheyt Christi (de welcke alleen volmaeckt is / ende alleen can het aenschijn Gods verdraghen) moet voor ons staen ende als borghe voor ons zijn in het oordeel Gods. Met dese voorsien ende ghewapent zijnde / gecrijgen wy sonder ophouden vergevinge der zonden in het geloove. Onse onreynicheden ende onvolmaeckthedē met de reynicheyt der rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / en worden ons niet toe ghereckent / maer worden verborgen ghelijck of sy begraven waren / so dat sy in het oordeel Gods niet en comē: tot dat de ure comt / in de welcke onse oude mēsche sal gantschelick verdaen ende te niet zijn / eñ de Godlicke goetheyt ons sal met den nieuwen Adam in de salighe vrede ontfanghen: daer wy

1.Cor.15.53. 54.

den dach des Heeren sullen verwachten / in den welcken wy sullen onverganckelicke lichamen wederom ontfanghen hebbende / tot de eerlickheyt des hemelschen rijcx ghebrocht worden.

Verclaringe deser antwoort.

13 Ist dat dit waerachtich is / soo en connen voorwaer onse wercken uyt haer selven ons Gode niet aengenaem maken: Ja sy en connen selve Gode niet behaghen / anders dan so verre de mensche met de rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / Gode behaecht / ende verghevinge synder zonden heeft. Want God en heeft niet ee-

Levit.18.5. Ezec.20.11.

nighen sekeren wercken den loon des eeuwigen levens belooft / maer vercondicht alleenlick dat

Deut. 27.26. Galat.3.

de ghene die dit doet / sal leven: ende stelt die hooghe vervloeckinghe teghen alle de gene die niet en blijven in allen dat in de Wet gheschreven is. Hier mede wordt ghenoech wederleyt dat ghedichtsel van rechtveerdicheyt die wy mochten in eenighen deele hebben: want daer en wordt geen ander rechtveerdicheyt toegghelaten in den Hemel / dan de geheele onderhoudinge der Wet / ende het en heeft oock gheen meerder vasticheyt dat sy pleghen te snateren van de voldoeninghe door werckē van supererogatie, dat is / diemen doet meer dannē schuldich is. Want wat? vallen sy niet altijts tot dat selve daer van sy uytghesloten zijn / te weten / dat de ghene die de Wet eensdeels onderhout / oock soo verre rechtveerdich is als hy de Wet volbrengt? Maer sy nemen veel te onbeschaemdelick aen voor seker eñ vast / dat gheen verstandich mensche hen en sal toe laten.

Welcke wederleyt dat ghedichtsel vā der stuckwyse gerechticheyt / ende van de voldoeninghe door de overtollige wercken.

De Heere betuycht soo menichmael dat hy gheen rechtveerdicheyt der wercken en bekent / anders dan in de volmaeckte onderhoudinghe synder Wet. Wat grooter onbeschaemtheyt is dit / dat wy dese rechtveerdicheyt in ons niet vindende / ic en weet niet op wat stucxkens der rechtveerdicheyt roemen / ende arbeyden om het ghene dat ons ghebreeckt / met andere voldoeninghen willen coopen / op dat wy niet en schijnen van alle eerlickheyt berooft te zijne / dat is / op dat wy niet en schynen gheheel Gode geweken te hebben. De voldoeninghen zijn boven crachtichlick ghenoech te neder ghewo rpen / so dat sy ons niet selfs door droomen en behooren in den sin te comen. Ick segghe alleenlick dat de ghene die alsoo ongheschicktelick spreken / niet en overlegghen hoe grouwelick een sake de zonde voor God zy: want anders souden sy sonder twijfel verstaē / dat de gantsche rechtveerdicheyt der menschen in eenen hoop versamelt / niet genoech en is om voor een zonde te voldoē. Want

Gen.3.17.

wy sien dat de mensche om eender zonden wille is alsoo van God verworpen ende verbannen gheweest / dat hy oock mede alle middelen verloren heeft / waer door hy soude moghen de salicheyt weder ghecrijgen. Soo is dan de macht der voldoeninghe wech genomen / met de welcke soo yemant hem selven flatteert / die en sal voorwaer nemmermeer Gode ghenoech doen: den welcken gheen dinck aenghenaem en is / dat van syne vyanden ghecomen is. Ende het zijn alle syne vyanden / dien hy heeft voorghenomen de zonden toe te rekenen. Daerom moeten onse zonden ghedeckt ende vergheven zijn / eer dan God sal eenich onse werck aensien. Waer uyt het volcht dat de vergheving he der zonden onverdient is / de welcke booselick gelastert wordt van de ghene die eenighe voldoeninghen voortbrenghen. Soo moeten wy dan na het exempel

Eerstelic / om dat sodanige ghedichtselen nootsakelick vallen moeten / soo haest de voldoeningen wech genomē worden.

Phil.3.13.

des Apostels / vergetende dat voorleden is / ende voortgaende tot het ghene dat voor ons staet / voort varen in onsen loop / om te comen tot den loon onser Hemelscher roepinghe.

14 Ende dat yemant wil roemen van wercken die hy meynt meer ghedaen te hebben dan hy schuldich is / hoe comt dat over een met het ghene dat ons geboden is / namelick / * dat wy alle gedaen hebbende dat ons geboden is / moeten seggen dat wy onnutte dienstknechten zijn / ende niet meer ghedaen en hebben dan dat wy schuldich waren? Voor God segghen / en is niet veynsen noch liegen: maer is in hem selven vast ende seker houden datmen acht waerachtich te zijne. Soo gebiet ons dan de Heere ongeveynsdelick te ghevoelen / ende in ons selven te overlegghen / dat wy hem gheenen dienst en doen / welcken wy niet schuldich en zijn / maer dat het al schult is dat wy hem dienen. Ende dat niet rechte / want wy zijn syne dienstknechten hem soo veel dienst schuldich / dat wy niet machtich en zijn

Daer na / om dat veel anders ons te kennen geeft dat ghebot Christi: Als ghy alles sult ghedaen hebben / etc.

* Luc.17.10.

en zijn ghenoech te doen / al waert oock dat alle onse gedachten ende alle onse leden tot de wercken der Wet alleenlick ghewent worden. Daerom als hy seyt: Wanneer ghy al ghedaen hebt dat u gheboden is: dat is soo veel/ als of hy seyde/ neemt dat meer dan alle rechtveerdicheden aller menschen in eenen mensche versamelt waren. Daerom hoe sullen wy (die verre van deser mate zijn) bestaen te roemen dat wy eenen hoop goede wercken ghedaen hebben boven de behoorlicke mate? Dat hier oock niet yemandt teghen en worpe dat een mensche wel soude connen doen boven dat hy schuldich ware / al waert dat hy sijn schuldighe werck in eenighen deele niet en volbrachte. Want wy moeten gantschelick achten / dat ons gheen dinck dat tot den dienst Gods/ ofte tot de liefde dient / en can in den sin comen/ dat niet onder de Wet Gods verbaet en zy. Ende ist dat het een werck der Wet is / soo en moeten wy daer in niet roemen van onse vrywillighe mildicheyt / dewyle wy nootsakelick daer toe verbonden zijn.

Tegenworpinge/ voortgebracht zynde uyt de beroeminge des Apostels Pauli.

15 Ende tot dese sake wordt de roeminghe Pauli t'onrecht voortgebracht/ † daer mede hy roemt dat hy onder de Corinthen is willens van sijn recht ghewecken / het welcke hy hadde moghen ghebruycken) hadde hy ghewilt: ‡ ende dat hy hen niet alleenlick en heeft ghedaen dat hy schuldich was/ hen het Euangelium predikende/ maer dat hy oock bovē dat hy schuldich was/ het Euangelium voor niet / ende ongheloont gheypredickt heeft. Maer men behoorde de oorsake aen te mercken die daer bedupt is / te weten/ dat hy dat ghedaen heeft/ om dat hy den swacken gheen ergernisse en soude gheven. Want de boose ende bedrieghelicke valsche Leeraers sochten door desen schijn der goetwillicheyt/ den menschen te behaghen/ om dat sy haer schadelicke leere souden te aenghenamer maken/ ende het Euangelium te meer in haer brēghen: soo dat het Paulo noodich was de leere Christi in perijckel te brengen/ ofte dat op sulcke wijse te verhinderen. Wel aen dan/ ist dat het eenen Christen mensche vry is / ergernisse te maken als hyse can verhinderen/ soo bekenne ick dat de Apostel den Heere eenen dienst ghedaen heeft / welcken hy niet schuldich en was. Maer ist dat dit selve van eenen voorsichtigen uytdeelder des Euangelij gheeyscht wert / soo segghe ick dat hy gedaen heeft dat hy schuldich was. Eyndelick/ of schoon sulcke redē ende oorsake niet ghesien en worde / soo ist nochtans altijts waerachtich dat Chrysostomus seyt / te weten / dat al wat wy hebben / is van sulcker conditie als het gene dat een slave ofte een mensche die eenen anderen eyghen is/ besit/ het welcke al door het recht der slavernie ende eyghendoms sijnen Heere toebehoort. Ende dit en heeft oock Christus niet verborghen in een parabel: want hy vraecht of wy onsen dienstknecht sullen dancken/ als hy den gantschen dach ghearbeyt hebbende/ des avonts te huys comt. Moghelick sal hy met meerder neersticheyt ende voorsichticheyt sijn werck ghedaen hebben/ dan wy hadden dorven van hem eyschen. Maer of het schoon alsoo ware / soo en heeft hy nochtans niet ghedaen dat hy uyt de conditie der dienstbaerheyt niet schuldich en was: want hy behoort ons toe met alle sijn macht. Ick verswijghe hier hoedanich de wercken zijn / daer in de menschen ghelnick of syse boven dat sy schuldich waren / ghedaen hadden / nu willen voor God roemen. Want het zijn beuselen/ de welcke God

† 1.Cor.9.
‡ 1. Cor.9.12.

1. Antwoort: Aenwijsende dē rechten sin des Apostels.

2. Antwoort: Voorstellende een alghemeyne leere uyt Chrysostomo.

Luc.17.9.

3. Antwoort: Dat hare overtollighe wercken niet anders en zijn dan seer ydele beuselinghen.

noyt en heeft gheboden / noch en zijn hem oock niet aenghenaem / noch en salse niet voor goet houden/ alsmen sal moeten by hem rekenschap doen. Wy sullen toe laten dat het wercken zijn diemen niet schuldich en is / op sulcke wyse als de Prophete daer van spreect/ daer hy seyt: Wie heeft dese dinghen gheeyscht van uwe handen? Maer laetse ghedachtich zijn wat op een ander plaetse gheseyt wordt. Waerom geeft ghy uwe gelt/ ende niet om broot? Waerom doet ghy arbeyt / ende niet tot versadinghe? Het en is sulcken ledighen Doctoren niet seer swaer in hare scholen/ op sachte stoelen sittende/ van dese dinghen te handelen: maer als de opperste Richter sal in synen richtstoel sitten / dan sullen alle haer ydele decreten gheen plaetse vinden. Dit/ dit segge ick/ behoordemen te soecken/ te weten/ met wat betrouwen wy ons daer sullen mogen beschermen/ ende niet wat wy in de scholen ende winckelen moghen snateren.

Esa.1.12.
Esai.55.2.

16 Wy moeten in desen deele twee pestē voornemelick van onse herte weeren / te weten / dat wy geen betrouwen in de rechtveerdicheyt der wercken en stellen / ende dat wy den wercken gheen eere toe en schrijven. De Schrifteure beneēt ons alle betrouwē der werckē / als sy leert * dat alle onse rechtveerdicheden stincken in het aenschijn Gods / ten zy dat sy een goede reucke hebben van de onnooselheyt Christi: ende dat sy niet en connen anders dan de wrake Gods verwecken / ten zy dat sy door sijn barmherticheyt op sijn vergheevinghe steunen. Alsoo en behouden wy uyt de wercken niet dan dat wy onsen Rechter moeten biddē met dese belydinge Davids/ dat niemant en sal voor hem gerechtveerdicht worden / ist dat hy van sijne dienstknechten rekenschap eyscht. Ende daer Job seyt: Ist dat ick boosheyt doe / wee my: ende ist dat ick rechtveerdicheyt doe / soo en sal ick niet selfs alsoo mijn hooft oprechten: hoewel hy daer de opperste rechtveerdicheyt Gods aensiet / der welcker oock selfs de Enghelen niet ghenoech en doen: soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen / dat alle menschen alsmen tot het oordeel Gods comt/ niet en vindē dan dat sy moeten swijgen ende stom worden. Want de woorden Jobs en bedupden niet alleenlick dat hy liever heeft ghewillichlick te wijcken/ dan teghen de strengicheyt Gods sorghelick te stryden: maer geven te kennen dat hy geen ander rechtveerdicheyt in hem selven gevoelt en heeft / dan die in den eersten ooghenblick soude voor het aenschijn Gods nedervallen. Als het betrouwen is verdreven/ soo moet oock alle roeminge te niete worden. Want wie soude den lof der rechtveerdicheyt sijnen wercken toeschrijven/ op de welcke hy gheen vast betrouwen en heeft voor het aenschijn Gods? Daerom moeten wy daer comen / daer toe ons Esaias roept / te wetē/ dat alle het zaet Israels lof ende eere hebbe in God. Want het is seer waerachtich dat hy ergens seyt/ te weten / dat wy zijn de plantinghe der eerlickheyt Gods. Soo sal dan het herte te rechte ghereynicht zijn / als het gheensins en sal op het betrouwen der wercken steunen/ noch dē wercken eere toe schrijvende/ hem daer op verheffen. Tot de opgheblasentheyt deser valscher ende leugenachtiger betrouwinghe / worden de dwase menschen verweckt door dese dwalinghe / te weten / dat sy de oorsake haerder salicheyt altijts stellen in de wercken.

4. Antwoort: Dat de heylighe Schrifture ons alle betrouwen op de gerechticheyt onser wercken beneemt.
* Esa.64.6.

Psal.143.2.
Job 9.2.
Job 10.15.

De vijfde antwoort: Dat de heylighe Schrifture ooc van ons allen roem is weerende.

Esa.46.20.
Esa.61.3.

* De seste antwoort: Bewijsende dat uyt vierderley oorsaken niet een daer van den goeden wercken in het stellen onser salicheyt toe en comt.

17 * Maer ist dat wy willē de vierderley causen ofte oorsaken aensien / die de Philosophen

ghebie-

ghebieden aen te mercken/ soo sullen wy bevinden dat niet een daer van den wercken toe en comt/ in de werckinghe onser salicheyt. De Schriftuere vercondicht alomme dat de barmhertichepyt des Hemelschē Vaders/ ende sijn onverdiende liefde tot ons/ zijn de causa efficiens, ofte werckende oorsake in de vercrijginghe onser salicheyt/ ende dat de materie onser salicheyt zy Christus met sijn ghehoorsaemheyt/ door de welcke hy ons heeft salicheyt vercregē. Ende wat sullen wy voor de formale ofte instrumentale oorsake houden/ anders dan het geloove? Eñ dese drie oorsakē vervaet Joannes in een sententie te samen/ daer hy seyt: Soo lief heeft God de werelt ghehadt/ dat hy synen eenich gheboren Sone ghegheven heeft/ op dat een yeghelick die in hem ghelooft/ niet en vergae/ maer het eeuwighs leven hebbe. Voort de eyndelicke oorsake is ghelijck de Apostel betuycht/ de vertooninge der godlicker rechtveerdicheyt/ ende lof sijnder goetheyt: waer hy oock de drie andere oorsaken met clare woorden meldet. Want aldus spreeckt hy tot de Romeynen: Sy hebben alle gesondicht/ ende zijn verbreemt van de eerlickheyt Gods: maer worden onverdient gherechtveerdicht door sijn ghenade. Hier hebt ghy het hooftstuck ende den eersten oorsprouck/ te weten/ dat God ons heeft door onverdiende barmhertichheyt aengenomen. Daer nae volcht: Door de verlossinghe die in Christo Jesu is. Hier hebt ghy gelijc een materie/ waer uyt onse rechtveerdicheyt comt. Voort seyt hy: Door het gheloove in sijn bloet: hier wordt de instrumentale oorsake bewesen/ waer door de rechtveerdicheyt Christi ons toeghevoecht wordt. Ten laetsten stelt hy het eynde/ als hy seyt/ tot betooninghe sijnder rechtveerdicheyt/ op dat hy zy de rechtveerdighe/ ende dien rechtveerdighende/ die uyt den gheloove Christi is. Ende (op dat ick als voorby gaende/ oock beduyde dat dese rechtveerdicheyt is in versoeninghe gheleghen) soo seyt hy namelick dat Christus is ghegheven tot versoeninghe. Alsoo leert hy oock in het eerste Capittel tot de Ephesien/ dat wy van God worden uyt enckel barmhertichheyt aenghenomen tot ghenade: dat dit gheschiet door de voorbiddinghe Christi: dat het door het gheloove ghevaet wort: ende dat het al gheschiet op dat de eere der Godlicker goetheyt volcomelick schijne. Dewijle wy sien dat alle de stucken onser salicheyt zijn buyten ons gelegen/ waerom sullen wy noch op onse wercken betrouwen ofte roemen? Oock en connen selfs de aldergrootste vyanden der Godlicker ghenade/ ons gheenen strijt maken van de wercken ofte eyndelicke oorsake/ ten zy dat sy willen de gantsche Schriftuere versaken. In de materiale ende instrumentale ofte formale oorsake/ willen sy ons bedrieghen/ ghelijck of onse wercken de helfte deelden met den gheloove ende de rechtveerdicheyt Christi. Maer dit selve doen sy oock teghen de Schriftuere/ de welcke slechtelick betuycht dat Christus ons is ghegheven tot rechtveerdicheyt ende leven/ ende dat sulck een goet der rechtveerdicheyt wordt door het eenighe gheloove beseten.

Joan.3.16. Rom.8.32. 1.Joan.4.7.

Rom.3.23.

1. De werckende oorsake is de onverdiende barmhertichheyt ende liefde Gods des Vaders tot ons.
2. De materiale oorsake is Christus/ die ons de gherechticheyt vercreghen heeft.
3. De instrumentale is het gheloove.
4. De eyndelicke oorsake is/ de bewijsinghe der Goddelicker gherechticheyt ende den prys sijner goetheyt.

1.Cor.1.30.

De tweede tegenworpinghe/ welcke spruyt uyt de heylighe beroeminge der Godsaligen. Antwoort/ welcke dese maniere van spreken verclaert eñ onderscheydet.

18 Dat de Heyligen hen selven dickmael versterken ende vertroosten door de gedachtenisse haerder onnooselheyt ende oprechticheyt/ ende oock somtijts hen niet en onthouden van die te prijsen/ dat ghesciet tweesins: te weten/ dat sy haer goede sake met der godloosen quade sake vergelijckende/ een betrouwen der overwinninghe daer uyt vaten/ niet soo seer op de weerdicheyt haerder rechtveerdicheyt/ als op de rechtveerdighe ende verdiende verdoeminghe haerder vyanden siende: ofte om dat sy oock sonder hen selven met andere te verghelijcken/ eenighen troost ende moet ghecrijghen door de suyverheyt haerder conscientie/ als sy hen selven voor God overmercken. Van de eerste oorsake sullen wy hier nae handelen: ende sullen nu dese laetste met corte woorden verclaren/ ende sien hoe sy over een comt met het ghene dat wy boven geseyt hebben/ te weten/ datmen in het oordeel Gods niet en moet op eenich betrouwē der wercken steunen/ noch door eenigen waen daer van roemen. So comen sy dan aldus over een/ te weten/ wanneer men handelt van de funderinghe ende bevestinghe der salicheyt/ soo slaen de Heylighen haer ooghen alleenlick op de goedicheyt Gods/ sonder eenighe wercken aen te sien. Ende niet alleenlick en wenden of en keeren sy hen voor alle dinc tot de goetheyt Gods/ als tot den oorspronck ende begin haerder salicheyt/ maer rusten oock daer in/ als in de vervullinghe daer van. Ende de conscientie aldus gefondeert/ opgheheven eñ versterckt zijnde/ wort oock door de aenmerckinghe der wercken ghesterckt: te weten/ soo verre sy zijn getuygenissen Gods die in ons woont ende regneert. Dewijle dan dit betrouwen der wercken gheen plaetse en heeft/ anders dan alsmē eerst heeft het gantsche betrouwen des hertē in de barmhertichheyt Gods ghestelt/ soo en moet het niet schijnen den betrouwen der barmhertichheyt contrarie te zijne/ op het welcke het rust ende steunt. Daerom als wy het betrouwen der wercken uyt sluytē/ soo willen wy alleenlick dat een Christen herte sijn toevlucht niet en neme tot verdiensten der wercken als tot eē hulpe sijnder salicheyt/ maer dat het gantschelick ende grondelick op de onverdiende belofte der rechtveerdicheyt ruste. Maer hier mede en verbieden wy niet het gheloove door de teeckenē der goetwillicheyt Gods te onderhouden ende versterken. Want ist dat alle gaven die God ons ghegheven heeft/ ons zijn (als wyse overdencken) ghelijck radien ende stralen des aenschijn Gods/ door de welcke wy verlicht worden om dat overgroote licht sijnder goetheyt te aenschouwen/ veel meer dienen ons hier toe de goede werckē die God ons ghegeven heeft/ de welcke bewijsen dat de gheest der aenneminghe tot kinderen/ ons is ghegheven.

Siet cap.17. sect.14. ende cap.20. sect.10.

Hoe de Heyligen ghesint zijn/ als van de sekerheyt haerder salicheyt ghehandelt wordt.

Wat de Heyligen door gedachten hebben by God/ van weghen hare goede wercken.

Rom.8.15. Gal.3.26. ende 4.6.

19 Daerom als de Heylighen haer gheloove versterken/ ende oorsake der verheuginghe nemen uyt de onnooselheyt der conscientie/ soo en doen sy niet anders/ dan dat sy door de vruchten haerder roepinghe aenmercken/ dat sy van den Heere tot kinderen aengenomen zijn. Daerom dat Salomon seyt/ * dat in de vreese Gods is/ vaste ende seker gherusticheyt: ende dat de Heylighen om van den Heere verhoort te worden/ somtijts seggende ‡ dat sy voor sijn aenschijn gewandelt hebben in gheheelheyt ende eenvoudicheyt: dat en heeft gheen plaetse om een fondament te maken/ waer op men mochte de conscientie versterken: maer mach alleenlick dan nut zijn alsmē de goede werckē aensiet als teeckenen der roepinghe Gods. Want de vreese Gods en is nergens soo groot ende volmaeckt/ dat sy soude connen volcomē gerusticheyt maken: ende de Heylighen bekennen in hen selven sulcke geheelheyt met de welcke noch vele overblijfselen des vleeschs vermengt zijn. Maer dewijle sy uyt de vruchten der wedergeboorte een argument ende bewijsinghe nemen/ dat de heylige Geest in hen woont/ so worden sy daer uyt

De andere antwoort. Dat de uytvercorē Gods door alsulcke beroeminghe niet anders en rekenen/ dan dat sy door de vruchtē haerder beroepinghe van den hemelschen Vader tot kinderen aengenomen zijn.

* Pro.14.26. ‡ Gen.24.40. 2.Reg.20.3.

Rom.8.9. 1.Cor.3.16. ende 6.19.

niet

De ordre van dese beroeminghe.

niet weynich versterckt om in allerley noot de hulpe Gods te verwachten/ dewyle sy hem als eenẽ Vader vinden in soo groot een sake. Maer dit selve en connẽ sy niet doen/ ten zy dat sy eerst de goetheyt Gods vaten/ die door gheen ander versekertheyt dan door de belofte verseghelt is. Want waert dat sy die wilden uyt hare goede wercken achten/ soo en soude gheen dinck onsekerder noch crancker zijn. Want ist datmen wil de wercken in haer selven aenmercken ende weerderen/ soo en sullen sy niet min den toorn Gods mede brenghen voor haer onvolmaecktheyt/ dan door haer eenichsins begonnẽ reynicheyt/ de goetwillicheyt ẽn gonste Gods betuygen. Somma/ de goede wercken predikẽn alsoo de weldaet Gods / dat sy nochtans niet af en wijcken van de onverdiende ghenade Gods/ in de welcke Paulus betuycht dat de lengde/ ende breede/ ẽn diepte/ ende hoochde ghelegen is: ghelyck of hy wilde seggen/ dat de gheloovige waer sy haer sinnen wenden/ hoe hooghe syse verheffen/ hoe verre ẽn hoe wijt sy die uytstrecken/ dat sy nochtans niet en behooren buyten de liefde Christi te gaen / maer gheheel in haer bedenckinge te blijven/ want sy alle mate in haer bevaet. Ende daerom seyt hy dat sy alle wijsheyt te bovẽ gaet / ende dat wy in alle volheyt Gods vervult worden/ als wy bekennẽ hoe lief Christus ons gehadt heeft. Ghelijck hy oock ergens roemende dat de Godsalige in allen stryt overwinnen / stelt terstont de oorsake daer by / segghende: Om den genen diese lief ghehadt heeft.

Den gront/ ghebousel/ ende deelen deses roems.

Ephes.3.18.

Ephes.3.19.

Rom. 8.37.

20 Dewijle dan de Heylighen hare goede wercken niet anders en aensien dan als gavẽ Gods/ waer uyt sy syn goetheyt moghen bekennen/ ende als teecken in haerder roepinge/ waer uyt sy mogen haer verkiesinge aenmercken: soo sien wy nu wel dat sy sulck gheen betrouwen daer op hebben/ [1] dat sy souden haren verdienstẽ yet toeschrijven / ofte der onverdiender rechtveerdicheyt die wy in Christo gecrijgen/ yet ontrecken: want dat selve betrouwen dat sy hebben/ comt uyt de onverdiende ghenade Christi/ sonder de welcke het niet en can zijn. Dit selve gheeft Augustinus seer wel te kennen in corte woorden/ daer hy aldus schrijft: * Ick en segge niet tot den Heere / En verwerpt de wercken mijnder handen niet. Het is wel waer dat ick den Heere hebbe met mijne handẽ gesocht/ ende en ben niet bedroghen. Maer ick en prijse de wercken mijnder handen niet: Want ick vreese dat God/ ist dat hy mijne wercken aensiet/ sal meer zonden vinden dan verdiensten. Maer ick segghe/ begeere ende bidde dit alleen/ en verworpt het werck dijner handen niet: Siet dijn werck in my/ ende niet het mijne. Want ist dat ghy mijn werck aensiet / soo verdoemdy dat: maer ist dat ghy het uwe aensiet/ so croont ghy dat. Want alle mijne goede wercken comen van u. Hy stelt twee oorsaken waerom hy niet en derf van sijne wercken voor God roemen: te weten/ ist dat hy eenighe goede wercken heeft/ soo en siet hy daer in niet dat sijne zy: ende dat selve wort oock door de veelheyt der zonden overdeckt. Waer door het comt dat de conscientie daer uyt meer vreese ẽn verschrickinge dan gherusticheyt gevoelt. Daerom en wil hy niet dat God anders sijne goede dadẽ aensie/ dan op dat hy de genade sijner roepinge daer in bekennende/ dat werck volbrenge dat hy begonnen heeft.

T'besluyt. Dat de Heylighen noch den verdiensten der wercken yet toeschrijvẽ/ noch oock yet onttrecken der rechtveerdicheyt die sy in Christo ontfanghen.

[1] 2. Pet.1.10.

Bevestinghe/ ghenomen van de spreucke Augustini/ welcke twee oorsaken voorstelt/ waerom dat niemant van de Godsalighen en derf van sijne wercken voor God roemen.

* In Psal.137.

21 [1] Boven desen dat de Schriftuere bewijst dat de goede wercken der geloovigen zijn oorsaken om de welcke de Heere hem goet doet / dat moetmen alsoo verstaen / dat het vast ende onveranderlick blijve dat wy boven ghestelt hebben: te weten / dat de werckinghe onser salicheyt is in de liefde Gods des Vaders ghelegen: ende de materie onser salicheyt is in de gehoorsaemheyt des Soons: ende het instrument in de verlichtinge des Gheests/ dat is/ in den ghelove: ende dat het eynde is de eere sulcker grooter mildicheyt. Hiertegen en is niet dat de Heere de wercken als mindere oorsaken aen neemt. Maer waer uyt comt dat? te weten / de ghene die hy door syn barmherticheyt heeft tot de erve des eeuwighen levens verordent/ de selve brengt hy nae syn ordentlicke uytdeelinghe / in de besittinghe daer van door goede wercken. Ende alsoo het ghene dat nae de orden synder uytdeelinghe voor gaet/ dat noemt hy een oorsake des ghenes dat daer nae volcht. Hierom schijnt de Schriftuere somtyts te leeren dat het eeuwige levẽ comt uyt de wercken: niet datmen het eeuwige leven moet den wercken toeschrijven: [*] maer dewijle God de gene die hy uytvercoren heeft/ rechtveerdicht/ op dat hyse ten eynde eerlick make/ soo wordt de eerste ghenade de welcke een trap is tot de naevolgende/ van hem eenichsins als eẽ oorsake gestelt. Maer so wanneer de waerachtige oorsake moet aengewesen worden/ so en gebiet hy niet de toevlucht te nemen tot de wercken / maer wederhoudt ons in de bedenckinghe der barmherticheyt Gods alleen. Wãt wat ist dat hy door dẽ Apostel leert/ segghende: de besoldinghe der zonde is de doot: maer de ghenade onses Heeren Jesu Christi/ is het eeuwige leven. Waerom en stelt hy de rechtveerdicheyt niet tegen de zonde/ ghelijck hy het leven stelt tegen de doot? Waerom en stelt hy de rechtveerdicheyt niet tot een oorsake des levẽs/ gelijc hy de zonde stelt tot eẽ oorsake des doots? Want alsoo soude de verghelijckinghe gheheel gheweest hebben/ de welcke door sulcke veranderinghe wat ghebroken is. Maer de Apostel heeft door de vergelijckinge willen uytdrucken het gene dat waerachtich was/ te weten/ dat de wercken der menschen den doot verdienen: ende dat het leven is in de eenighe barmherticheyt Gods ghelegen. Int corte/ in dese wijsen van spreken van de goede wercken/ en wort niet gehandelt waerom God den sijnẽ goet doet/ maer de ordeninge die God volcht wort meer daer in aengewesen: te weten/ dat God genade op ghenade hoopende/ neemt uyt de eerste genade oorsake om de tweede te geven/ op dat hy niet achter en late dat tot verrijckinghe sijnder dienstknechten dient. Ende hy vervolcht sijn mildicheyt alsoo/ dat hy nochtans wil dat wy altijts sijn onverdiende verkiesinghe aensien/ de welcke de fonteyne ende het begin aller sijner weldaden tot ons is. Want hoewel hy de gaven die hy ons daghelijcx gheeft/ lief heeft/ soo verre als sy uyt die fonteyne comen: so moeten wy nochtans de onverdiende aenneminge vast houden/ op de welcke alleen onse zielen steunen ende rusten moghen: ende de gaven des Gheests die hy daer nae gheeft / moeten wy alsoo daer onder stellen/ dat sy der eerster ende voorneemster oorsake niet en ontnemen.

[1] De derde teghenworpinghe. De goede wercken der gheloovighen zijn oorsake van de weldaden Gods.

1. Antwoort. De goede wercken zijn niet de eyghentlicke ende principaelste oorsaken / maer de mindere.

De weldaden Gods hangẽ aen de onverdiende rechtveerdichmakinge/ welcke alleen de ware oorsake is daerom dat God ons goet doet.

* Rom.8.30.

Rom.6.23. 1. Pet.1.3.

Sy en strijden geensins daer teghen.

De tweede antwoort. Met dese maniere van spreken wort meer aenghewesen de ordeninghe/ die God volcht/ als de oorsake der weldaden.

Dat xv. Capittel.

Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdiensten der wercken gheseyt wort, alsoo wel Gode den lof sijnder rechtveerdicheyt ontrooft, als het ons de versekertheyt der salicheyt beneemt.

[1] Een cort verhael ghedaen zijnde van tghene te voren is gheseyt geweest/ wort een vraghe voorghestelt.

NU [1] hebbẽ wy het gene dat het voorneemste in dese handelinge was/ verclaert [2]/ te

[2] van het 11. Cap. tot hier toe.

weten/ dat de rechtveerdicheyt is in de eenighe barmhertichent Gods/ ende in de eenighe ghemeynschap Christi / ende daerom in het geloove alleen gheleghen: want waert dat sy op de wercken steunde / soo soude sy terstont moeten voor het aenschijn Gods neder vallen. Eñ dat dit het voorneemste stuck deser handelinghe is/ dat moeten wy neerstichlick aenmercken/ op dat wy niet verwerret en wordẽ in de dwalinghe die niet alleenlick onder de gemeynen man/ maer oock onder de geleerde gemeyn is. Want soo haest als van de rechtveerdichmakinge des gheloofs ende der wercken gehandelt wort/ soo loopen sy tot de plaetsen der Schriftuere/ die schynen den wercken eenighe verdienste voor God toe te schryven: ende dat doen sy even gelyck oft de rechtveerdichmakinge der wercken genoech seker ware/ist datmẽ can bewysen dat de wercken van eenigher weerde zijn by God. Maer wy hebben boven ghenoech verclaert/ dat de rechtveerdicheyt der werckẽ is alleenlick in de geheele ende volcomen onderhoudinge der Wet gelegen. Maer uyt het volcht dat de mensche niet en wordt door wercken gherechtveerdicht / ten zy dat hy tot de opperste volmaecktheyt ghecomen zynde/ niet en can van eenighe/ jae oock niet van de alderminste overtredinghe beschuldicht worden. Soo ist dan een ander vraghe/ ende dese handelinghe niet aengaende/ te weten/of de wercken geen gonste by dẽ Heere en verdienen / hoewel sy niet en connen den mensche rechtveerdich maken.

Of de goede wercken by God eenighe gunste verdienen / ofte niet.

De eerste antwoort/ waer in dat overghewoghen wordt dat woort Verdienste.

2 Ten eersten moet ick voor al segghen/ van den naem Verdienste, dat de eerste die dẽ wercken by het oordeel Gods vergeleken/dien naem ghegeven heeft/ die heeft der oprechticheyt des gheloofs groote schade ghedaen. Ick begheere voorwaer seer wel woordẽ-stryt te vlien/ maer ick wilde dat onder de Christen schrijvers hadde altijts sulcke soberheyt ghehouden geweest/ dat sy als het niet noodich en was/niet en hadden voorghenomen woorden te ghebruycken/ die van de Schriftuere vreemde zyn/ de welcke veel ergernisse maken/ eñ seer weynich vruchts voort brenghen. Want ick bidde u / wat noot wast den naem Verdienste, in te brenghen/ dewyle de loon der goeder wercken mochte duydelick / ende sonder erghernisse door een ander woort verclaert worden. Ende hoe groote ergernisse dat woort Verdienste, in hem verbaet/ dat is met grooter schade der gantscher werelt opẽbaer. Voorwaer gelijc het een seer grootsch ende hooveerdich woort is/alsoo en can het anders niet dan de ghenade Gods verduysteren/ ende de menschẽ met verkeerde hooveerdicheyt opblasen. Ick bekenne dat de oude Schryvers der ghemeynte dit woort ghebruyckt hebben: maer och of sy door deses woordekens misbruyck den nacomeren gheen oorsake tot dwalinghe ghegheven en hadden. Hoewel sy oock selve betuyghen op sommighe plaetsen dat sy daer door niet en hebben willẽ de waerheyt vercorten. Want Augustinus spreeckt ergheus aldus: ‡ Laet de menschelicke verdiensten hier stom zijn / de welcke door Adam verloren zijn: ende laet de genade Gods regneerẽ door Jesum Christum. Item / De Heylighen en schryven gheen dinck haren verdiensten toe: O God sy sullen alle dinck uwer barmhertichent alleen toe schryven. Eñ op een ander plaetse: Ende als de mẽsche sal sien dat hy al wat hy goets heeft/ niet van hem selvẽ/maer van sijnen God heeft/ soo siet hy dat alle het ghene dat in hem gepresen wordt/ niet van syne verdiensten/ maer van de barmhertichent Gods is. Hier siet ghy hoe Augustinus den mensche de cracht van goet te doen benomen hebbende / oock de weerdicheyt der verdienste te neder leyt. Ende Chrysostomus seyt: Ist dat eenighe onse wercken de onverdiende roepinge Gods naevolghen/ die zijn ghelijck schult die wy hem betalen: maer zijn oock gaven Gods/genade/ende goetdadicheyt/ ende groote mildicheyt. Maer wy willen den naem laten varen eñ liever de sake aensien. Ick hebbe bovẽ de sententie Bernardi verhaelt/ dat ghelijck het tot de verdiensten ghenoech is/datmen op de verdiensten geen betrouwen en stelle/dat het alsoo oock ghenoech is tot de verdoeminge datmen geen verdiensten en heeft. Maer hy versaeckt de hartheyt des woorts ghenoech met een verclaringhe die hy terstont daer by stelt/seggende: Daerom draecht sorghe dat ghy verdiensten hebt: ende als ghyse hebt/ soo weet datse u gegeven zijn. Hoopt de vrucht der barmhertichent Gods/ende dat doende/sult ghy alle perijckel van armoede/ ondanckbaerheyt/ ende valsche betrouwinge ontgaẽ hebben. De Ghemeynte is ghelückich / die verdiensten sonder valsch betrouwen/ ende betrouwen sonder verdiensten heeft. Ende weynich daer boven hadde hy overvloedichlick bewesen/ met wat Godsagher ghevoelen hy dat woort gebruyckt: Wat is (seyt hy) de Ghemeynte sorchvuldich van verdiensten / dewijle sy sekerder ende geruster oorsake om te roemen heeft in het voornemen Gods? God en can hem selven niet versaken/ hy sal doen dat hy belooft heeft. Alsoo en moeten wy niet vraghen door wat verdiensten wy het goede mogen hopen: voornemelick dewyle wy hooren dat de Heere seyt: Het en sal niet zijn om uwent wille/ maer om mijnent wille. Het is ghenoech tot verdienste/te weten/dat de verdiensten niet ghenoech en zijn.

Nochtans heeft het eene Godsalighen sin/ gheiyck als daer van ghetuyghe is Augustinus.

‡ De prædest. sanct.

In Psal. 139.

In Psal. 81.

Chrysostomus. Homil. 33. in Gen. supra 68.

Bernardus.

Supra Cant. ser. 68.

Ezech. 36. 22. 32.

3 Wat alle onse wercken verdienen / dat bewijst de Schriftuere genoech/ segghende/ datse niet en connen het aenschijn Gods verdragen/ om datse vol onreynicheyts zijn. Boven desen wat de volmaeckte onderhoudinghe der Wet verdienen soude / waert dat daer eenighe conde ghevonden wesen/ dat leert ons de Schriftuere oock als sy gebiedt * dat wy moeten ons selven achten onnutte dienstknechten te zijne/ als wy al gedaen hebben dat ons ghebooden wordt: om dat wy dẽ Heere niet en doen dat wy niet schuldich en zijn / maer doen hem dien dienst alleenlick dien wy doen moeten/ waer voren wy geenen danck en verdienen. Nochtans de goede wercken die de Heere ons ghegheven heeft/ die noemt hy onse wercken/ ende betuycht niet alleenlic datse hem aengenaem zijn/ maer belooft oock vergheldinge daer voor. Daerom behooren wy door sulcke groote belofte ghemoet te worden/ eñ ons selven te versterckẽ/op dat wy niet traghe noch moede en worden in het wel doen/maer voor soo groote mildicheyt/ danckbaerheyt bewysen. Het is sonder twijfel Gods ghenade ende gave al wat in de wercken is dat lof verdient: ende dat daer van niet een druppel en is die wy mogen ons selven toeschryven: als wy dit waerachtichlick ende ernstichlic bekennen / soo wordt niet alleenlick alle betrouwen/ maer ooc alle waen der verdienstẽ te niete. Den lof (segghe ick) der goeder wercken en deelen wy niet Gode ende den menschen ghelijck de Sophisten doen: maer wy gheven hem geheel/ volcomen ende onvertort den Heere. Den mensche schrijven wy alleenlick dit toe / dat hy de selve wercken die goet waren/ door sijn onreynicheyt besmet

De andere antwoort/ daer in de vraghe claerlick beantwoort wort: ende eerstelick wordt ghelooghent/ dat men soude connen Gods ghenade verdienen.

* Luc. 17. 10.

Daer nae wort de selve vraghe toegelaten: doch in haer rechte verstant.

Wat in de beloonunghe der wercken Gode toe te schryven zy.

Wat den menschen.

besmet ende ontreynicht. Want van den mensche (hoe volmaeckt hy oock zy) en comt niet sonder met eenige onreynicheyt besmet te zijne. Daerom ist dat de Heere het alderbeste onder de wercken der menschen tot sijn oordeel wil roepen/ so sal hy daer in wel sijn rechtveerdicheyt/ maer der menschen schande ende oneere bekennen.

Waerom dat de goede wercken God behagen/ende den ghenen diese doet/ profytelick zyn.

Soo zijn dan de goede wercken Gode behaghelick/ ende en zijn oock niet onvruchtbaer den ghenen diese doen / maer worden met seer groote weldaden Gods vergolden: niet om dat sy sulcx verdienen/ maer om dat God door sijn mildicheyt hen dien prijs verordent heeft. Nu wat grooter boosheyt ist dat de menschen met dese groote mildicheyt Gods / waer door de werckẽ die niet sulcx en verdienen/ met grooten loon vergolden worden / niet te vreden zijnde/ door godloose eersoeckinge wil voorder comen/ op dat het ghene dat geheel van de onverdiende mildicheyt Gods comt / schijne den wercken om haerder verdiensten wille vergoldẽ te zijne? Hier roepe ick eens yghelicx ghemeyn gevoelen tot ghetuyghenisse.

De ondanckbaerheyt der ghener/ die de gerechticheyt soeckẽ in hare wercken/is uyt tweederley ghelyckenisse openbaer.

Waer dat een mensche dien het ghebruyck in eenen acker uyt mildicheyt ghegheven is/ wilde den selven acker hem selven aentrecken oock onder den tytel van eyghenschap/ soude die door sulcke ondanckbaerheyt niet weerdich zijn / de selve besittinghe die hy hadde/ te verliesen? Desghelijcx/ waert dat een eygen slave van sijnen Heere ware vry ghelaten / ende met sijn vrye conditie niet te vrede zijnde/ hem selven voor edel uyt gave: soude die niet weerdich zijn tot sijn eerste dienstbaerheyt wederghebracht te worden? Want de rechte wijse om de weldaet te ghebruycken/ is dese/ te weten/ dat wy ons selvẽ niet meer toe en schrijven dan ons ghegeven is/ ende den autheur der weldaet van sijnen lof niet en berooven: maer liever ons selven alsoo draghen / dat het ghene dat hy ons ghegheven heeft / schijne eenichsins in hem gheleghen te zijne / ende by hem te rusten. Ist datmen dese maticheyt behoort by den menschen te houden / soo sie ende overlegge een yghelick hoedanighe maticheyt wy Gode schuldich zijn.

De eerste teghenworpinghe uyt Jesu Syrach.

4 Ick weet wel dat de Sophisten sommighe plaetsen misbruycken / om te bewijsen dat dit woort Verdienste, wort in de Schriftuere ghevonden.

Ecclesi.16.14.

Sy brenghen voort uyt Ecclesiastico: De barmherticheyt sal eenen yegelicken plaetse maken/ na de verdienste sijnder wercken.

De andere/ uyt den brief tot den Hebreen.

Hebr.13.2.

Ende uyt den Sendbrief tot de Hebreen: En wilt de weldadicheyt ende deelachticheyt niet vergheten: want sulcke offerhanden verdienen de ghenade Gods. Hoewel ic dat boeck Ecclesiasticus mochte verworpen als onbequaem om eenich stuck der Religie te fonderen/ so late ic nochtãs dat nu staen.

Tweederley antwoort.

Antwoort op de eerste teghenworpinghe.

Maer ick segghe dat de Schrijver wie hy zy/dese plaetse niet ghetrouwelick overgeset en heeft: want in het Grieckschе staet van woorde tot woort aldus: God sal aller barmherticheyt plaetse geven: want een yegelick sal vinden na sijne wercken. Ende dat dit het rechte verstant dier plaetse is / de welcke in de Latijnsche oversettinge vervalscht is / dat is goet te verstaen/ beyde uyt het ghene dat daer boven gheschreven staet/ ende uyt de tsamenvoeginge der woorden deser sententie selve/

Antwoort op de tweede.

in den Sendbrief tot de Hebreen en behoorden sy niet te soecken in een woordeken bedroch te maken: want in de Grieckschе woorden des Apostels en staet anders niet / dan dat sulcke offerhanden Gode behagen ende aengenaem zijn. Dit soude overvloedichlick genoech zijn/ om onse groote hooveerdicheyt in te houden/ te weten/dat wy niet buyten de Schriftuere en treden/om den wercken eenige weerdicheyt toe te schrijven.

De tweedẽ antwoort.

De leere der Schriftuere is/ dat onse goede wercken altijts zijn met vele onreynicheden besprengt/ door de welcke God met rechte mach verbolghen/ ende op ons vertoornt worden: soo verre ist dat sy souden connen ons met God versoenen/ ofte sijn goetdadicheyt tot ons verwecken: maer dat hyse door sijn goedertierenheyt niet op het strengste ondersoeckende/ ontfangt gelijck of sy seer reyn waren / eñ daerom met seer vele weldaden/ beyde des teghenwoordigen ende toecomenden levens vergheldet/ hoewel sy sulcx niet verdient en hebben.

Wederlegginghe van dat crancke onderscheyt dat de gheleerde maken.

Want ick en achte dat onderscheyt niet goet/ dat nochtans geleerde ende Godsalige menschen gemaeckt hebben/ te weten/dat onse goede werckẽ de gaven verdienen/ die ons in dit leven ghegeven worden / ende dat het eeuwige leven is de loon des geloofs alleen. Want de Heere pleecht den loon des arbeyts/ ende de croone des stryts / in den Hemel te stellen. Ende dat wy van den Heere met d'een gave boven d'ander begaeft worden / datmen sulcx den verdiensten toeschrijft/ ende het der genade ontneemt/dat is tegen de leere der Schriftuere.

Mat. 25.21. ende 29.

Want hoewel Christus seyt/ dat den genen die heeft/ sal ghegheven worden/ ende dat een goet ende getrouwe dienstknecht sal over vele gestelt worden: soo bewijst hy nochtans oock mede ergens dat de wasdom der gheloovighen is een gave sijnder onverdiender mildicheyt.

Esai.55.1.

Comt (seyt hy) tot de waterẽ alle die dorsten: ende die gheen ghelt en hebben/ comt coopt wijn / ende melck/ sonder silver ofte eenighe mangelingen. Daerom al wat den gheloovigen nu ghegeven wordt tot wasdom eñ hulpe haerder salicheyt/ ende de salicheyt selve/ dat comt al uyt de enckel goetdadicheyt Gods: ende nochtans betuycht hy dat hy beyde in de ghenade die hy ons nu doet/eñ ooc in de toecomende salicheyt de wercken aensiet: om dat hy om sijn groote liefde tot ons te betuyghen/ ghewerdicht niet alleenlick ons/maer oock den gaven die hy ons ghegeven heeft/ sulcke eere te doen.

De derde eñ alder sterckste antwoort/ daer in wy tot Christum/ den grontslach onser salicheyt/ dat is / tot de eenighe gherechticheyt der Godsalighen ghewesen worden.

* 1.Cor.3.11.

5 Hadden dese dinghen ghehandelt ende verclaert geweest/met sulcker orden als sy behoorden / soo en soude noyt soo veel gheschils ende twists opgeresen hebben. *Paulus seyt datmen in de opbouwinghe der Christelicker leere moet dat fondament behouden / dat hy by de Corinthen ghelegt hadde / buyten het welcke gheen ander en can ghelegt worden: ende dat dit fondament is Jesus Christus. Maer dat fondament dat wy hebben in Christo / is dat sulck dat het ons zy alleenlick een beginsel der salicheyt gheweest/ende dat de volbrenginghe moet uyt ons volghen? ende heeft hy alleenlick eenen wech geopent door den welcken wy souden uyt ons selven voort gaen? Neen voorwaer/ maer ghelijck hy te voren ghesegt hadde/als wy hem bekennen dat hy ons is gegeven tot rechtveerdicheyt.

1.Cor.1.30.

Soo is dan niemandt wel in Christo ghefondeert / anders dan die volcomen rechtveerdicheyt in hem heeft: Want de Apostel en seyt niet dat hy ons ghesonden is om ons te helpen rechtveerdicheyt vercrijghen / maer op dat hy onse rechtveerdicheyt zy.

Hoe dat Christus onse gherechticheyt zy.

Ephes.1.4.

Te weten/ dewijle wy van der eeuwicheyt aen/ eer de werelt gheschapen was/ zijn in hem uytvercoren buyten eenighe onse verdienste / maer nae het voornemen des welbehagẽ Gods/dat wy door sijn doot / zijn van de verdoeminghe des doots verlost/eñ van de verdervinghe bevrijt/ dat wy

Coloss.1.14. ende 20. in hem zijn van den hemelschen Vader tot kinderen ende erfgenamen aenghenomen: dat wy door sijn bloet / zijn met God den Vader versoent: Joan.10.28. dat wy hem tot bewaringhe ghegheven zijnde / buyten het perijckel van verderven ofte afvallen ghestelt zijn: dat wy alsoo in hem gheplant ende inghelijft zijnde / nu eenichsins des hemelschen levens deelachtich zijn / door de hope in het rijcke Gods ghetreden zijnde. Noch en is hier van geen eynde: Waer uyt claerlick blijckt / dat wy in Christo (wiens gaven ende weldadē altemael onse zijn) alle dinghen hebben / ende in ons selven gantsch niet. dat hy dewijle wy alsoo sijnder deelachtich zijn / hoewel wy noch in ons selven dwaes zijn / is ons voor God wijsheyt geworden: dat hy / of wy schoon sondaers zijn / onse rechtveerdicheyt is: dat hy / of wy schoon onreyn zijn / onse reynicheyt is: dat of wy schoō swack / onghewapent / ende voor des Duyvels clauwen ghestelt zijn / nochtans die macht onse is / die hem in den hemel ende op der aerde ghegheven is / Mat.28.18. door de welcke hy den duyvel voor ons vertreet / ende de poorten der hellen breeckt: dat hy onse leven is / of wy schoon het lichaem des doots met ons ommedraghen. Somma / dat alle het sijne onse is / ende dat wy in hem alle dinck hebben / ende gheen dinck in ons. Op dit fondament (segghe ick) moeten wy ghetimmert worden / ist dat wy willen opwassen tot eenen tempel die den Heere heylich zy.

Daerom sullen wy ons door de Sophistē wachten. 6 Maer de werelt is nu over langen tijt veel anders onderwesen: daer zijn ick en weet niet wat goede wercken ghevonden / door de welcke de menschen Gode aenghenaem worden eer sy Christo ingelijft zijn: 1.Joan.5.12. ghelijck of de Schriftuere leughenachtich ware / als sy seyt / dat sy alle in de doot zijn / die den Sone niet en besitten. Ist dat sy in de doot zijn / hoe souden sy de materie Rom.14.23. des levens baren? Item / ghelijck of het te vergheefs ghesept ware / dat het al zonde is dat buyten het gheloove geschiet: ende ghelijck oft Matth.7. een quaet boom conde goede vruchten dragen. Die Christi verdiensten te niet ghedaen hebben / op datse s'menschē verdiensten souden houden staende. Ende wat hebben dese seer fenijnige Sophisten Christo ghelaten / daer in hy sijn cracht soude bewijsen? Sy seggen dat hy ons verdient heeft de eerste ghenade / dat is de oorsake om te verdienen / ende dat nu ons toe behoort dese oorsake die ons ghegheven is / wel te ghebruycken. O roeckeloose onbeschaemde godloosheyt / wie soude verwacht hebben dat de ghene die den naem Christi belijden / souden bestaen hem alsoo van sijn cracht te berooven / ende bynae met de voeten te vertreden? Hem wordt alomme in de Schriftuere dese ghetuyghenisse ghegheven / te weten / dat die alle gerechtveerdicht zijn / die in hem gelooven: maer dese Sophisten leeren dat gheen ander weldaet van hem en comt / dan dat eenen yeghelicken de wech gheopent is om hem Maer deser godloosheyt wort tegen gheleyt met schoone ende clare sprencke der Schriftuere. selven te rechtveerdigen. Maer och oft sy ghesmaeckt hadden / wat dese sententien beduyden: † Dat alle die het leven hebben / die den Sone Gods hebben: ‡ Dat soo wie gelooft / is van de doot tot het leven gecomen: * Dat wy gerechtveerdicht zijn door sijn genade / om dat wy souden erfghenaem des eeuwigen levens worden:
† 1.Joan.5.12 ‡ Joan.5.24. * Rom. 3.24. Dat de gheloovighe Christum in hen blijvende hebben / door den welcken sy met Gode vereenicht zijn: 1.Joan. 3.23. Dat sy des levens Christi deelachtich zijnde / met hem sitten in den Hemel: Ephes.2.6. Coloss.1.13. Dat sy tot het rijcke Gods ghebracht zijn / ende salicheyt vercregen hebben: ende dierghelicke ontellicke vele plaetsen. Want sy en beduyden niet dat alleenlic de macht om rechtveerdicheyt ofte salicheyt te ghecrijghen / ons door het gheloove Christi ghegheven wort / maer dat ons beyde / de rechtveerdicheyt ende salicheyt ghegheven worden. Daerom so haest als wy door het gheloove in Christo inghelijft / soo zijn wy nu kinderen Gods / erfgenamen der Hemelen / der rechtveerdicheyt deelachtich / ende besitters des levens gheworden: ende (op dat wy hare leughenen bet straffen) wy en hebben niet alleenlick bequaemheyt om te verdienen / maer alle de verdiensten Christi vercregen: want sy worden ons toegheeyghent.

7 Aldus hebben de Theologische scholen / de welcke de moeders aller dwalinge zijn / de rechtveerdichmakinghe des gheloofs / De jongher Sophisten dwalinghen. de welcke de somma aller Godsalicheyt is / ons benomen. Sy belijdē wel met de woorden dat de mensche De eerste. wort gherechtveerdicht door een geformt gheloove / maer dat selve legghen sy daer nae uyt / dat het is / om dat de goede wercken dat uyt den gheloove hebben / dat sy tot rechtveerdicheyt crachtich zijn / soo dat sy bynae schijnen het gheloove uyt spot te noemen / om dat sy't niet en conden sonder grooten nijt verswijgen / dewijle het so dickmael in de Schriftuere vhaelt wort. Ende noch en zijn sy hier mede niet te vreden / De tweede. maer stelen oock Gode een deel des lofs der goeder wercken / om den menschen te geven. Want dewijle sy sien dat de wercken weynich vermoghen om den menschen te verheffen / ende datse oock eygentlick geene verdiensten te noemen en zijn / ist datse geacht worden vruchtē der Godlicker genade te zijn / soo willen sy se uyt het vrye goetduncken doen comen / te weten / sy willen olye uyt eenen steen trecken. Sy en versakē niet dat de voorneemste oorsake is in de ghenade: maer sy willē nochtans dat het vrye goetduncken niet uytgesloten en worde door het welcke (ghelijck sy segghen) alle verdienste comt. Ende dit en wordt niet alleenlic van de nieuwe Dese twee dwalinghen zijn gheschept uyt den duysteren put van Lombardus. Sophisten gheleert / maer oock haer opperste Meester / Lombardus / de welcke by dese vergheleken / soude mogen verstandich ende nuchter schijnē. Lib. 2. sent. dist.28. Het was voorwaer een groote blintheyt dat hy die Augustinum soo dickmael in den mont hadde / niet en sach met wat grooter Ende van Augustino wederleyt. neersticheyt die Heylighe man toe sach / datmen gheenderhande deelken des lofs der goeder wercken / den menschen toe en schreve. Boven in de handelinge des vrijen goetdunckens / hebben wy sommige uyt sijne ghetuyghenissen tot dese sake verhaelt / sulcke als dickmael in sijne schriften gevonden worden: gelijck als hy ons verbiet op onse verdiensten te roemen / om dat de selve oock Gods gaven zijn. Item / als hy In Psal. 144. schrijft dat alle onse verdienste comt van de genade alleenlick / dat sy niet vercreghen en wort door onse macht / maer dat sy gheheel door de ghenade ghegheven wort / etc. Het en is soo seer Ephi.105. niet te verwonderen dat Lombardus is blint geweest in het licht der Schriftuere / in de welcke hy schijnt niet seer wel gheoeffent geweest te zijne. Nochtans en mochte men niet claerders tegen hem ende sijne Discipulen vinden / dan de woorden Pauli / met de welcke hy (den Christenen alle roeminghe verboden hebbende) de oorsake seyt / Ephes.2.10. waerom men niet en behoort te roemen / te weten: Om dat wy Gods maecksel zijn / geschapen tot goede wercken die hy bereyt heeft / om daer in te wandelen. Dewijle dan niet goets van ons en comt / anders dan so verre als wy wedergeborē zijn / ende onse wedergeboorte geheel sonder uytneminghe uyt God comt: soo en mogen wy niet een hayr uyt de goede wercken ons selven toeschrijven. Ten laetsten / hoewel de Sophisten sonder ophouden de goede De derde dwalinghe. wercken predicken / so leeren sy nochtans de conscientien alsoo / dat sy nemmermeer en connē betrouwen

trouwen dat God harẽ wercken gonstich ende
Wederleg-ginge der selver.
ghenadich is. Maer wy daerenteghen/ en melden gheene verdiensten/ ende versterckẽ nochtans door onse leere het herte der gheloovighen met sonderlicken troost/ als wy hen leeren dat sy in hare wercken Gode behagen/ ende sonder twijfel aenghenaem zijn. Jae wy eysschen ende ghebieden hier oock dat niemant eenich werck en beginne noch aengae sonder geloove: dat is/ ten zy dat hy eerst met een seker betrouwen des herten/ achte dat het Gode sal behaghen.

T'besluyt/ dat den gheleyden grontslach meer als genoechsaem is tot leeringhe ende vermaninge.
8 Daerom en sullen wy ons van dit eenighe fondament gheensins niet een stroo-breet laten verleyden: op het welcke als het ghelept is/ de wijse timmermeesters wel ende ordentlick timmeren: Want ist dat daer leeringe ende vermaninghe noodich is daer dit fondament leyt/ soo vermanen sy dat de Sone Gods daer toe ghe-
1.Joan.3.8.
openbaert is / om dat hy soude de wercken des duyvels te niete maken/op dat de ghene die uyt
1.Pet.4.3.
God zijn/niet meer en sondighen: Dat het ghenoech is / dat wy in den voorleden tijt de begeerlickheden der Heydenen volbracht hebben:
2.Tim. 2.20.
Dat de uytvercorene Gods / zyn vaten der barmhertichept uytvercoren tot eere / de welcke behooren van onreynicheden ghesuyvert te worden. Maer het wort al te eenen male ghe-
Luc.9.23.
seyt/ als bewesen wordt dat Christus wil sulcke Discipulen hebben/ die hen selven versaken/ ende haer cruyce opnemende/ hem nae volgen. Wie hem selven versaeckt heeft / die heeft den wortel alles quaets af ghesneden/ dat is / die niet meer en soeckt dat hem behaecht. Wie syn cruyce heeft opghenomen / die heeft hem selven tot alle lijdtsaemheyt ende sachtmoedicheyt bereyt. Maer het exempel Christi vervaet dit
Joan.17.5.
ende alle andere wercken der Godsalicheyt ende heylicheyt. Hy heeft hem selven den Vader gehoorsaem bewesen tot der doot toe: hy was geheel besich om de wercken Gods te volbren-
Joan.15.13.
ghen: hy heeft van gantscher herten gesocht de
1.Joan.3.16.
eere des Vaders te voorderen : hy heeft syn le-
Ephes.5.2.
ven voor syne broeders verlaten: hy heeft sy-
Matt. 23.37.
nen vyanden goet ghedaen ende ghewenscht.
Luc.23.34.
Waerenboven tot vertroostinghe.
Ist dat daer vertroostinghe noodich is/ soo ghevẽ sy ons seer grooten troost / dat wy bedruckt wordẽ/ maer niet benaut: dat wy noot
2.Cor.4.8.
lijden/ maer niet verlaten worden: dat wy vernedert / maer niet beschaemt worden : dat wy te neder ghesworpen worden/ maer niet en vergaen noch verderven: dat wy de doodinghe onses Heeren Jesu Christi altijts in onsen lichame ommedragen/ op dat het leven Jesu in ons
2.Tim.2.11.
gheopenbaert worde: dat wy met hem sullen leven/ ist dat wy met hem ghestorven zijn: dat wy met hem sullen regneeren / ist dat wy met
Phil.3.10.
hem lijden: dat wy alsoo synder doot ghelijckformich worden / tot dat wy tot ghelijcke wederopstandinghe comen: dewyle de Vader ver-
Rom.8.29.
ordent heeft dat die moeten den beelde syns Soons gelijck wordẽ/ die hy uytvercorẽ heeft/ op dat hy zy de eerstgeboren onder alle de broe-
Rom.8.39.
ders. Ende alsoo dat noch doot/ noch teghenwoordige/ noch toecomende dingen/ ons sullen scheyden van de liefde Gods die in Christo is:
De somme van de rechtgheboelende leere der rechtveerdichmakinghe.
Jae alle dinck sal ons veel meer tot goet eñ salicheyt gedyen. Siet/ wy en rechtveerdigen den mensche voor God niet uyt de wercken : maer wy segghen/dat alle de ghene die uyt God zijn/ wedergeboren eñ nieuwe creatuerẽ worden: soo dat sy uyt het rijcke der zonde comẽ in het rijcke
1.Joan.3.2. ende 5.18.
der rechtveerdicheyt: Eñ dat sy door sulcke ghe-
1.Pet.1.
tuygenisse haer roepinge seker maken/ ende als
Coloss.1.13.
boomen uyt de vruchten gheoordeelt worden.

Het xvj. Capittel.

Wederlegginghe der valscher beschuldinghen ende teghenworpinghen, daer mede de Papisten soeckẽ dese leere hatelick te maken.

Lasteringhe der Papisten. Eerstelick/ dat wy te niete doẽ alle goede wercken/ ende dat wy de menschen van de oeffeninghe der selver aftrecken.
HJer door can de groote onbeschaemtheyt sommigher godlooser menschen lichtelick wederleyt worden / die ons beschuldighen dat wy de goede wercken te niete maken / ende de menschen van de oeffeningen ende neersticheyt in goede wercken verleyden/ als wy seggen dat sy door de wercken niet gherechtveerdicht en worden / noch salicheyt en verdienen. Boven desen dat wy dẽ wech tot rechtveerdicheyt veel te licht maken/ als wy leerẽ dat sy in de onverdiende verghevinge der zonden gelegen is: ende
Eñ dat wyse tot sondighen verwecken.
dat wy door dese behagelicke leere dẽ menschen verwecken tot sondighen / die van selfs veel te seer daer toe ghenegen zijn. Dese beyde beschuldingen segge ick/ zijn ghenoech wederleyt door het gene dat wy boven geseyt hebben: maer ick sal nochtans met corte woorden op beyde antwoorden.
Wederlegginge van de eerste lasteringhe. Eerstelick/ Wie dat dese Schameesters zyn.
Sy claghen dat de goede wercken te niete gedaen worden door de rechtveerdichmakinge des gheloofs. Jck en wil nu niet segghen hoedanige drijvers der goeder wercken die zyn/ die ons aldus lasteren. Laet het hen alsoo vry zyn te lasteren/ als sy de gantsche werelt vryelic door de schandelicke onreynicheyt haers levens besmetten. Sy veynsen dat het hen wee doet/ dat de goede werckẽ van haren graet gestooten worden als het geloove so seer verheven wort.
2. De rechtveerdichmakinghe door het gheloove richtet op eñ versterckt de leere van de goede wercken.
Maer wat sal het zijn / of wy het bewijsen dat de werckẽ daer door meer opgericht ende bevesticht worden? Want wy en droomen geen gheloove dat ydel zy van goede werckẽ/ noch geen rechtveerdichmakinghe die sonder goede wercken zy. Maer alleenlick dit onderscheyt is daer in/ te weten/ hoewel wy belijden dat het geloove ende de goede werckẽ nootsakelick aen malcanderen hanghen/ soo stellen wy nochtans de rechtveerdichmakinge niet in de werckẽ/maer in het gheloove. Waerom wy dat doen/ dat is licht om verclaren/ soo verre wy ons tot Christum wendẽ/ tot den welckẽ het geloove streckt/ ende van den welcken het alle syn cracht ontfangt. Waerom worden wy dan door het gheloove ghrechtveerdicht? te weten/ om dat wy door het gheloove de rechtveerdicheyt Christi vaten/ door de welcke alleen wy met God versoent worden.
Reden. Om dat de heylichmakinghe ende rechtveerdichmakinge aen een hanghen / al ist datse onderscheyden zijn.
Maer de rechtveerdicheyt Christi en connen wy niet vaten / sonder oock mede de heylichmakinge te vaten. † Want hy is ons ghegheven tot rechtveerdicheyt/wijsheyt/heylichmakinge eñ verlossinge. Daerom Christus en rechtveerdicht niemãt dien hy oock mede niet en heylicht. Want dese weldadẽ zijn eeuwichlic
† 1.Cor.1.30.
eñ onverscheydelic aen malcanderẽ verbonden/ soo dat hy die verlost / die hy door syn wijsheyt verlicht: ende dat hy die rechtveerdicht/ die hy verlost: eñ dat hy die heylicht/die hy rechtveerdicht. Maer dewijle hier van de rechtveerdicheyt ende heylichmakinghe alleenlick twist is/ soo sullen wy daer op blijven. Hoewel wy dese twee onderscheyden/so vervaetse nochtãs Christus beyde onverscheydelick in hem. Wilt ghy dan rechtveerdicheyt in Christo vercrijgen? soo moet ghy eerst Christum besitten: ende ghy en cont hem niet besitten / sonder syner heylichmakinge deelachtich te wordẽ: want hy en can niet in stuckẽ verscheurt worden. Dewijle dan de Heere dese weldadẽ ons niet en laet gebruycken/ anders dan hem selven ons ghevende/ soo geeft hyse beyde te samen/eñ nemmermeer het een

sonder het ander. Aldus is het openbaer hoe waerachtich het is/dat wy niet sonder de wercken / ende nochtans niet door de wercken gherechtveerdicht en worden. Want in de deelachtichheyt Christi/door de welcke wy gerechtveerdicht worden / wordt alsoo wel de heylichmakinghe als de rechtveerdicheyt vervaet.

Op tweederley maniere wort in dese ende de naevolghende afdeylinghe wederleyt het aenhangsel van de eerste lasteringe/ te weten/ dat de menschen afgeleyt worden van wel te doen/ soo wanneer wy wech nemen het ghevoelen van te verdienen.

2 Dat is oock seer valschelick ghelogen/dat den menschen de gesintheyt tot goede wercken benomen wort / alsmen hen den waen der verdiensten ontneemt. Ick moet de Lesers hier oock vermanen/ dat dese Sophisten dwaselick argumenteren van loon tot verdienste/ghelijck ick hier nae sal bet verclaren / het welcke gheschiet om dat sy desen gront niet en weten/ namelick / dat God alsoo groote mildicheyt bewijst / den wercken loon toe legghende / als de macht om goet te doen / ghevende. Maer ick hebbe liever dit uyt te stellen tot op syn plaetse. Ende het sal my nu genoech zijn int corte te bewijsen hoe cranck haer teghenworpinge zy/het welcke ick sal doen op twee wijsen: † Want ten eersten dat sy seggen dat niemant en sal soecken goet te doen/ als hy gheen hope des loons voor ooghen en heeft: daer in dwalen sy grootelick. Want ist datmen alleenlic wil dat de menschen den loon aensien als sy Gode dienen / ende dat sy hem haren dienst verhueren oft vercoopen/ soo heeftmen seer weynich gheleert. Want hy wil met vryen wille ende milden moet gedient zijn: hy prijst (segghe ick) sulcke dienstknechten die als oock alle hope van loon te ontfanghen benomen ware/ niet en souden af laten hem te dienen. Ende is het datmen de menschen wil tot goede wercken vermanen ende verwecken/ dat en can niet crachtichlicker noch strengelicker ghedaen worden / dan uyt het eynde onser verlossinge ende roepinge: ghelijckse het woort Gods vermaent / als het leert dat het veel te godloose ondanckbaerheyt is/dat wy dien niet wederom lief en hebben die ons eerst lief gehadt heeft. Dat onse conscientie door het bloet Christi van doode wercken ghereynicht/ op dat wy

† De eerste maniere van wederlegginghe/welcke is met verscheyden ende dat seer stercke bewys-redenen bevestight.

Hebr.9.14.

den levenden God dienen : Dat wy Christum veel te cort doen/ ist dat wy eenmael gereynicht zijnde/ ons selven met nieuwe onreynicheyt besmetten / ende dat heylige bloet ontreynighen:

Luc.1.74.

Dat wy uyt de handen onser vyanden verlost zijn/ op dat wy sonder vreese hem dienē in heylicheyt ende rechtveerdicheyt voor hem alle de

Rom.6.18.

dagen onses levens: Dat wy van der zonde bevrijt zijn/ om dat wy souden met vryen gheeste ons selven in rechtveerdicheyt oeffenen : Dat

Rom.6.6.

onse oude mensche ghecruyst is / op dat wy in nieuwicheyt des levens weder opstaen. Item/

Coloss.3.1.

Ist dat wy gestorven zijn met Christo (ghelijck het sijnen leden betaemt) so moeten wy soecken dat opwaerts is/ende ghelijck vreemdelinghen zijn in de werelt/ op dat wy onse herten tot den

Tit.2.11.

hemel heffen / daer onse schat is. Dat de genade des Heeren daerom verschenen is / om dat wy alle godloosheyt ende wereltlicke begeerlickheden versakende/ souden soberlick / heylichlick/ ende Godsalichlick leven in dese werelt / verwachtende de salighe hope ende verschijninghe der eerlickheyt des grootē Gods ende Salich-

1.Thes.5.9.

makers : Dat wy niet en zijn gheroepen noch gestelt om den toorn Gods over ons te verwecken/ maer om salicheyt te gecrijgen door Chri-

1.Cor.3.16.

stum. Dat wy tempelen des heyligen Gheests zijn / de welcke niet en behooren ontheylicht te

Ephes.2.21. ende 5.8. 2.Cor.6.16.

worden: Dat wy niet en zyn duysternisse/maer licht in den Heere / waerom wy behooren als kinderen des lichts te wandelen : Dat wy niet en zijn tot onreynicheyt / maer tot heylicheyt geroepen/want dit is de wille Gods/te weten/ onse heylichmakinghe/op dat wy ons onthouden van de boose begeerlickheden: Dat onse roepinge heylich is/ waerom wyse niet connen na volgen anders dan door reynicheyt des levens. Dat wy van der zondē verlost zyn / om dat wy souden der rechtveerdicheyt ghehoorsaem zijn. Can daer eenich levendiger argument om ons tot liefde te verwecken/ gevonden worden/dan het ghene dat Joannes seyt/ te weten/ dat wy moeten malcanderen onderlinghe lief hebben/ gelijck God ons lief gehadt heeft? Dat de kinderen Gods van de kinderen des duyvels / de kinderen des lichts van de kinderen der duysternisse/ daer in van malcanderen verscheyden zijn/ dat sy in de liefde blijven: Item/ dan het ghene dat Paulus seyt/ dat wy in Christo blijvende / zijn leden eens lichaems / de welcke behooren van malcanderen onderlinge geholpen te worden. Connen wy sterckelicker tot heylicheyt verweckt wordē/ dan als wy wederom van Joanne hooren dat alle de gene die dese hope hebben/ hen selvē heyligen om dat haer God heylich is? Item uyt den mont Pauli/dat wy op de belofte der aenneminge betrouwēde/ ons selvē suyverē van alle besmettinge des vleeschs ende des Gheests? Item / als wy hooren dat Christus hem selven ons voorstelt een exemplaer/ op dat wy sijne voetstappen navolghen.

1.Thess.4.7. ende 3.

2.Tim.1.9.

Rom.6.18.

1.Joan.4.11.

1.Joan.3.10.

1.Cor.6.17. ende 12.12.

1.Joan.3.3.

2.Cor.7.1. Joan.13.15. 1.Pet.2.21.

1.Joan.2.6.

3 Dese weynige plaetsen hebbe ick tot eenen monster ende exempel willen voortbrenghen: want waert dat ick alle diergelijcke plaetsen wilde versamelen/ soo moeste ick eenen grooten boeck daer van maken. De Apostelen zijn gheheel vol vermaningen/ verweckingen/en straffinghen / om den mensche Gods tot alle goet werck te onderwijsen/ ende dat doen sy sonder eenige meldinghe der verdiensten. Jae sy beleyden hare vermaningen veel meer daer uyt/ dat onse salicheyt is in de eenighe barmhertichheyt Gods ghelegen/sonder eenige onse verdiensten. Ghelijck Paulus gedaen heeft/ als hy dē gantschen Sendbrief door geleert heeft/dat wy geen hope des levens en hebben / anders dan in de rechtveerdicheyt Christi / daer nae tot de vermaningen comende/ bidt hy de Romeynē door de barmhertichheyt Gods die hy ons bewesen heeft. Ende voorwaer de oorsake alleen / behoorde ons ghenoech te vermanen tot een goet leven/te weten/op dat God door ons/verclaert ende gheeert worde. Ende ist dat daer eenighe zijn/ die door de eere Gods niet seer gheroert en worden / soo is nochtans de gedachtenisse sijnder weldaden om de sulcke tot goede daden te verwecken. Maer dewyle de ghene die de verdiensten verheffen/moghelick eenighe knechtelicke ghehoorsaemheyt der Wet den menschen uytdrucken/daerom dichten sy valschelick van ons/ dat wy niet en hebben waer door wy souden connen den menschen tot goede werckē vermanen / te weten / om dat wy niet den selven wech ende middel en gebruyckē niet hen. Maer sulcke dienstbare ghehoorsaemheyt als sy den menschen afdringhen/en is Gode niet seer aenghenaem/ dewijle hy betuycht/ dat hy den blymoedighen ghever lief heeft: ende verbiet yet te gheven met droefheyt ofte uyt noot. Maer dit en segghe ick niet/ als de wijse/der vermaninge verworpende ofte mispryssende / die de Schrifture dickmael ghebruyckt / op dat sy gheenen middel om ons allesins te verwecken / voorby en gae. Want sy stelt ons oock den loon voor ooghen/ den welcken God sal eenen yegelicken

Daer wordt gheen ghedachtenisse ghemaeckt van verdienste by den Apostelen/ welcke de gelooviger vermanen tot goede wercken: jae veel eer wysen syse tot de eenige barmhertichheyt Gods / uytsluytende alle menschelicke verdiensten.

Rom.12.1.

Mat.5.16.

Chrysost.Homil. in Genesis.

Wtvlucht.

Antwoort.

1.Cor.9.7.

De ander maniere van wederlegginghe/ welcke is vierderley.

1.

ghegeven nae sijne wercken: maer ick segghe dat dit niet en is de eenighe/ noch oock van velen de
2. voorneemste middel. Ten anderen segghe ick/ datmen niet en moet de vermaninge hier mede
3. beginnen. Boven desen dat dit gheen cracht en heeft om sulcke verdiensten als ons teghensprekers smeden/ te verheffen/ghelijck wy hier nae
4. sullen sien. Ten laetsten/ dat het noch niet noch voorderlick en is/ ten zy dat dese leere voor gae/ dat wy door de eenighe verdienste Christi / die door het gheloove ghevaet wort/ende niet door eenige verdienste onser wercken/ gherechtveerdicht worden: want niemant en can tot de oeffeninge der heylichept bequaem zijn/dan die dese leere eerst heeft ingedroncken. Het welcke de Prophete ooc wel te kennen geeft/ als hy God
Psal.130.4. aldus aen spreeckt: Heere by u is ghenade ende versoeninge/ op datmen u vreese. Want hy bewijst daer mede dat de menschen niet en connen Gode eere noch dienst bewijsen / ten zy dat sy eerst sijn barmhertichept bekennē/door de welcke alleen de eere ende den dienst Gods ghefondeert ende gesterckt wort. Het welcke seer weerdich is aengemerckt te worden/ op dat wy weten / dat het betrouwen op de barmhertichept Gods/ niet alleenlick en is het begin ende fondament om God recht ende wel te dienē: maer dat oock de vreese Gods (de welcke naer der Papisten meyninghe verdienstich is) daerom niet en can onder den naem *verdienste* gherekent worden / om dat sy ghefondeert is in vergheevinghe ende quijtscheldinghe der zonden.

Wederlegginge van de laetste lasteringhe.
4 Het is oock een seer lichtveerdighe lasteringhe / dat sy segghen / dat wy de menschen verwercken tot zonde / als wy de onverdiende vergheevinge der zonden leeren/ in welcke wy oock
1. de rechtveerdichept stellen. Want wy achtē die soo groot/ dat sy door geenderley onse verdiensten en can verdient worden: ende dat wyse daerom nemmermeer en souden vercrijghen/waert datse God niet buyten onse verdienstē en gave.
2. Wy segghen datse van ons onverdient is/maer
1.Cor.6.20. ende 7.23. 1.Pet.1.19. Actor.20.26. niet van Christo / de welcke die diere ghecocht heeft: te weten/ met syn heylighe bloet/ sonder het welcke gheenen prijs weerdich ghenoech en
3. was om den oordeele Gods te voldoen. Als wy de menschen aldus leeren / soo vermanen wyse daer mede dat soo veel in hen is / dat heylighe bloet Christi soo dickmael ghestort wort als sy
4. sondighen. Boven desen leeren wy dat onse onreynichept soo groot is/dat sy nemmermeer en can afghewischt worden / anders dan door de
5. fonteyne deses aldersuyversten bloets. De gene die dese onse leere hooren / moeten sy niet grooter verschrickinge van de zonde ghecrijgen/dan oftmen leerde datse door de besprenginghe der
6. goeder wercken uytgewischt worden? Ende ist dat sy eenighe vreese Gods hebben/ hoe en souden sy eenmael ghereynicht zijnde / niet vreesen ende ontsien wederom in den dreck te wentelen om dese suyver fonteyne (soo veel in hen is) te beroeren ende onclaer te maken? De gheloovighe ziele seyt by Salomon: Ick hebbe mijnē voeten gewasschen / ende hoe sal ick die wederom onreyn maken? Nu ist openbaer wie de vergeevinghe der zonden verachtelicker maeckt/ ende de weerdichept der rechtveerdichept meer te niete maeckt. Onse teghenstrijders beuselen dat God door coude onnutte voldoeningen/dat is/ door dreck gepaeyt wort: maer wy seggen dat de schult der zonde te swaer is om door so lichtveerdighe beuselen versoent te worden: ende dat de verbolghenthept Gods grooter is / dan dat sy souden connen door sulcke onnutte voldoe-

Cant.5.3.
5 Wederlegginghe des aenhangsels van dese lasteringhe: dat al te licht den wech bereyt wort tot de gherechtichept/ wanneer sy ghestelt wordt in de onverdiende vergheevinghe der zonden.

ningen versoent worden. Ende dat daerom dit deel ende eere den bloede Christi alleen toe comt. Sy seggē dat de rechtveerdichept als sy ergens in gebreckelick is/wordt door wercken der voldoeninghe weder opgherecht: maer wy achten dat sy dierbaerder is dan dat sy soude mogē by eenige voldoeninge der werckē vergelekē worden/ ende dat wy daerom/ op dat sy wederom opgerecht worde/ moeten onse toevlucht tot de eenighe barmhertichept Gods nemen. Wat meer tot de vergheevinghe der zonden dient/ dat moetmen in het navolghende Capittel soecken.

Dat xvij. Capittel.

De overeencominghe der beloften der Wet ende des Euangelij.

Laet ons nu ooc de ander argumenten vervolghen / met de welcke de duyvel soeckt door syne dienaers de rechtveerdichmakinghe des gheloofs te niete te maken. Ick meyne dat het nu desen Lasteraren benomen is dat sy niet en mogen met ons handelen gelijck met vyanden der goeder wercken. Want wy benemen de wercken der rechtveerdichmakinghe / niet om datmen gheene goede wercken en soude doen/ ofte versaken dat sy goet zijn/maer om datmen niet en soude daer op betrouwen noch roemen/ noch salichept hen toeschrijven. Wāt dit is onse eenich betrouwē ende roem ende ancker der salichept/ te weten/ dat Christus de Sone Gods onse is/ ende dat wy wederom in hem zijn kinderen Gods ende erfghenamen des hemelschen rijcx / ende door de mildichept Gods ende niet door onse weerdichept tot de hope der eeuwiger salichept geroepen. Maer de wyle sy ons boven desen noch met andere wapenē bespringen/ soo laet ons nu voort gaen om oock die van ons te wenden/ten eersten comen sy tot de beloften der Wet / de welcke de Heere belooft heeft den ghenen die de Wet onderhouden: ende sy vragen of wy willen dat dese beloften gheheel te niete ofte crachtich zijn. Ende dewyle het onghesickt ende spottelick ware datmen seyde dat sy te niete zijn/ soo nemen sy als seker ende bekent dat sy eenige cracht hebben. Hier uyt besluyten sy dat wy niet door het gheloove alleen gherechtveerdicht en worden. Wāt de Heere spreeckt aldus: Ende ist dat ghy dese gheboden hoort/ ende bewaert/ende doet/ so sal de Heere u oock syn verbont ende barmhertichept bewaren/ de welcke hy uwen vaderen ghesworen heeft: hy sal u lief hebben ende vermenichvuldighen / ende seghenen/ etc. Item/ ist dat ghy uwe weghen ende wercken wel schickt/ist dat ghy niet en gaet na vreemde goden / maer recht doet tusschen man ende man / ende niet af en wijckt tot booshept/ so sal ick midden onder u wandelen. Ick en wil hier niet verhalen duysent sulcke stucken van sententien diemen mochte vinden/ met dit selve verstant over een comende / de welcke alle met een antwoorde connē verclaert worden. Somma/Moses betuycht dat in de Wet is de segheninge ende vloeck/ de doot ende dat leven voorghestelt. Daerom argumenteren sy aldus/ dat dese seghenninghe moet ydel ende onvruchtbaer worden/ofte dat de rechtveerdichmakinge niet alleenlick uyt den gheloove en comt. Wy hebben boven bewesen/ dat ons/ ist dat wy op de Wet staen/ alle segeninge ontvalt/ende niet dan vervloeckinghe toe en comt / daer mede alle overtreders ghedreycht zijn. Want de Heere en belooft gheen dinck anders dan den volmaeckten onderhouderē sijnder Wet: maer sulck en wort niemant bevonden. Daerom blijft dat vast/

Een cortte somma van dat 15. ende 16. Capittel.

Hoe ende waerom den goeden wercken benomen wordt de rechtveerdichmakinghe.

Dat eerste argument is genomen van de beloften des Wets.

Deut.7.12. ende 28.1. Jere.7.3. ende 23.

Deut.11.26.

De somma deses arguments.

Antwoort: Alle die begeeren door God gerechtveerdicht te worden/ den selven is van nooden / uyt des Wets macht te treden.

dat het gantsche menschelick geslachte bewesen wort der vervloeckinge ende den toorne Gods onderworpē te zijne: ende dat hem om hier van verlost te worden / noodich is van onder de macht der Wet te comen / ende upt haer dienstbaerheyt tot vryheyt ghebracht te worden: niet voorwaer tot sulcke vleeschelicke vryheyt / waer door wy souden de onderhoudinghe der Wet verlaten / ende alle ongerechticheyt aen nemen / ende onser booser begeerlickheyt den thoom op den hals laten: maer wy moeten ghebracht worden tot een gheestelicke vryheyt / die de verslaghen ende verschrickte conscientie mach vertroosten ende oprechten / bewijsende dat sy vry is van de vervloeckinghe ende verdoemenghe daer mede sy van de Wet ghevangen ende ghebonden was.

Op wat maniere dat dit toegaet.

Dese verlossinghe ende bevrijdinghe van de dienstbaerheyt der Wet / vercrijgen wy / als wy door het gheloove de barmherticheyt Gods in Christo vaten / waer door wy gherust ende seker worden van de vergheving[h]e der zonden / door der welcker ghevoelen de Wet ons prickelde ende benaude.

Bevestiginge der antwoort genomen van tgene onmoghelick is.

2 Hierom souden oock alle beloften die ons in de Wet ghegheven worden / crachteloos ende te niete zijn / ten ware dat de goetheyt Gods ons het door het Euāgelium te hulpe quame. Wāt dese conditie op de welcke sy ghegheven zijn / te weten / dat wy moesten de Wet volbrengen / en sal nemmermeer volbracht worden. Ende de Heere comt ons te hulpe met een deel der rechtveerdicheyt ons in de wercken latende / ende eensdeels door sijn goedertierenheyt voldoende: maer Christum alleē ons tot volmaeckte rechtveerdicheyt aenwijsende.

Ende van't ghetuyghenisse des Apostels. Galat.2.16. Rom.3.28. Actor.13.38. Hebr.7.19.

Wāt de Apostel Paulus ghesept hebbende dat hy ende de andere Joden / wetende dat de mensche niet gherechtveerdicht en wort upt de wercken der Wet / in Christum ghelooft hebben / soo sept hy terstont de oorsake daer by / te weten / niet om door het geloove in Christum tot de somma der rechtveerdicheyt geholpē te worden: maer om daer door gherechtveerdicht te worden / ende niet upt de wercken der Wet. Ist dat de gheloovige van de Wet af wijckē tot het geloove / om daer in rechtveerdicheyt te gecrijgen / de welcke sy in de Wet niet en vinden: soo laten sy voorwaer de rechtveerdicheyt der Wet varen. Daerom wie wil die verheffen de beloften ende vergeldingen der Wet / die den onderhouderen der Wet staen te comen: maer dat hy oock aenmercke dat het door onse verdraeptheyt geschiet dat wy gheen vrucht daer van en ghecryghen / soo dat wy een ander rechtveerdicheyt upt den gheloove ontfanghen hebben.

Item Davids Psal.15. 10. ende 11.

Alsoo als David heeft de vergheldinge ghemeldet die de Heere sijnen dienstknechten berept heeft / soo comt hy terstont tot bekenninghe der zonden / door de welcke de vergeldinge verhindert wort.

Psal.19.21.

Oock in den negenthienden Psalm prijst hy grootelicx de weldaden der Wet: maer terstont roept hy oock upt: Wie verstaet sijne zonden? Heere reynicht my van mijne verborgen zonden. Dese plaetse comt gantschelick met de boven-geschreven over een /

Psal.25.10.

in de welcke hy gesept hebbende / dat alle de weghen des Heeren zijn goetheyt ende waerheyt den ghenen die hem vreesen / soo sept hy terstont daer by: Om uwes naems wille Heere sult ghy mijnder ongerechticheyt ghenadich zijn / want sy is groot. Also moeten wy oock bekennen dat de goetwillicheyt Gods ons wel is in de Wet voorghestelt / waert dat wyse conden door onse wercken verdienen / maer dat wyse nemmermeer door de verdienstē der werckē en gecrijgē.

Hy bejeghent een teghenworpinghe / ende toont tot wat eynde dese beloften ghegeven zijn / te wetē / soo sy in haer selven aengemerckt worden / ofte op de verdienstē onser wercken sien / datse hare cracht niet voort en brengen / ende datse eenichsins te niet worden ghedaen: Maer wanneer dat de Euangelische beloftē in der selver plaetse ghestelt worden / datse niet alleen maken / dat wy God aenghenaem zijn / maer ooc dat onse werckē eenige ghenade ghenieten / ende dat upt drieerley oorsake van Gods mildicheyt / waer door het ghescheit / dat der gheloovigher werckē Gode afgenaem is.

3 Wat sullen wy dan segghen? zijn ons de beloften der Wet gegeven / om dat sy souden sonder vrucht vergaen? Ick hebbe bovē betupcht dat ick sulck geen gevoelen en hebbe. Ick segge voorwaer dat haer cracht tot ons niet en comt / soo langhe als sy op de verdiensten der wercken sien: ende dat sy daerom in haer selven aenghemerckt / eenichsins te niet zijn. Alsoo leert de Apostel dat die overschoon belofte / te weten / dese: † Ick hebbe u goede geboden gegeven / soo wie die doet / die sal daer in leven: van gheender weerde en is / ist dat wy daer in blijven staende / ende dat sy ons niet een hayr meer voordeels doen en sal dan of sy noyt ghegeven en ware. Want sy en comt niet selfs den alderheylichsten dienstknechten Gods toe / want sy zijn alle verre van de volbrenginghe der Wet / ende zijn met vele overtredinghen bevanghen. Maer als de beloften des Euangelij voorghestelt worden / de welcke onverdiende verghevinghe der zonden vercondighen / soo maken dese dat wy niet alleenlick Gode aenghenaem en zijn / maer oock dat onse wercken genade hebben: ende dat niet alleenlick op datse God aengenaem zijn / maer oock op dat hyse met de segheninghen begave / die upt het verbont den onderhouderē der Wet toe quamen. Soo bekenne ick dan dat de wercken der gheloovighen met dien loon vergolden worden / dien de Heere in sijn Wet heeft den ghenen belooft / die hen selven in rechtveerdicheyt ende heylicheyt oeffenen: maer in dese vergheldinghe moetmen altijt de oorsake aenmercken / waer door de wercken haer aenghenaemicheyt ghecrijgen. De oorsake sien wy driederley. Ten eersten dat God sijne oogen af wendende van de wercken sijnder dienstknechten / den welcken altijts meer schande dan lof verdienen / hen aenneemt in Christo / ende door het eenighe gheloove sonder hulpe der wercken met hem selven versoent.

† Rom.10.5. Levit.18.5. Ezec.20.11. Rom.10.5.

2. Ten anderen dat hy de werckē sijner Vaderlicker mildicheyt ende goedertierenheyt tot sulcke eere verheft / dat hyse van eeniger weerde houdt / niet aensiende of sy het weerdich zijn oft niet.

3. Ten derden dat hyse in barmherticheyt ontfangt / de onvolmaecktheyt niet toerekenende / met de welcke alle hare wercken soo seer besmet zijn / datse bet verdienen met de zonden / dan met de deuchden gherekent te zijne. Ende hier upt ist openbaer hoe seer de Sophisten bedroghen zijn / die meynen alle ongheschicktheyt seer wel te ontvlien / als sy segghen dat de wercken door haer eyghen goetheyt niet en vermogen de salicheyt te verdienen: maer om des verbonts wille / te weten / om datse God door sijn mildicheyt soo weerdich acht.

Wederlegginghe des onderscheyts der Sophistē van de weerdicheyt der wercken om des verbonts wille.

Maer hierentusschen en hebben sy niet aenghemerckt dat de wercken de welcke sy willen datse veel verdienen / seer verre zijn van de conditie der belofte / ten zy dat de rechtveerdichmakinghe die in het eenighe gheloove rust / ende de vergheving[h]e der zonden door de welcke oock de goede wercken van hare smetten gereynicht worden / voorga. Aldus / upt drie oorsaken der Goddelicker mildicheyt / door de welcke de wercken der gheloovighen aenghenaem worden / hebben sy alleenlick een aengeteeckent / ende zijn de andere twee / jae de voornemste voorby ghegaen.

Het tweede argument is genomen upt de historie van Cornelio. † Act.20.34.

4 Ick hebbe de sententie Petri verhaelt / de welcke Lucas beschrijft in de handelinghe der Apostelen / te weten: † Ick bevinde in der waerheyt dat God geen uptnemer der persoonen en is / maer dat in alle natie hem aenghenaem is / soo wie rechtveerdicheyt doet. Ende hier upt besluyten sy het ghene dat hen gheensins twijfelachtich

selachtich en schijnt/ te weten: Dewijle de mensche God aenghenaem wordt door goede wercken / soo en is het ghene daer door de salicheyt vercregen wort / niet alleenlic Gods barmherticheyt/ maer dat God also den sondaer te hulpe comt door sijn barmherticheyt/ dat hy door de goede wercken tot barmherticheyt beweecht is.

Antwoort/ waer in dat aengemerckt wordt t'onderscheyt vā tweederley aenneminghe des menschē.

Maer men can de schrift gheensins over een brenghen/ ten zy datmē aenmercke dat de mensche wordt tweesins van God aenghenomen. Wāt de mensche is sulck van naturen dat God geen dinck in hem en vindt waer door hy soude tot barmherticheyt beweecht worden/ uytghenomen alleenlick des menschen ellendicheyt.

D'eerste aenneminghe.

Daerom ist dat het openbaer is / dat de mensche is naeckt ende ydel van alle goet/ ende daerentegen vol ende beswaert met allerley boosheyt ende quaet/ als hy eerstmael van den Heere wort aenghenomen: ick bidde u om wat gaven wille sullen wy hen der hemelscher roepinghe weerdich oordeelen? Daerom/ verre zy van ons dien ydelen waen der verdiensten / dewyle God soo crachtichlick sijn onverdiende goedertierenheyt voorset.

Wederlegginge van een uytvlucht der Sophisten.

Actor.10.31.

Want dat in de boven-verhaelde plaetse wordt door den Enghel tot Cornelium ghesept / dat sijne gebeden ende aelmoessen zijn opgeclommē voor het aenschijn Gods: dat verdraeyen sy valschelic/ daer uyt seggende/ dat de mensche door de oeffeninghe der goeder wercken bereyt wort/ om de ghenade Gods te ontfanghen. Want Cornelius moeste doe door den Geest der wijsheyt verlicht zijn/ dewyle hy met de waerachtighe wijsheyt/ te weten/ met de vreese Gods begaeft was: hy moeste oock door den selven Gheest gheheylicht zijn/ dewyle hy een liefhebber der rechtveerdicheyt was / de welcke een seker vrucht des Gheests is/ gelijck de Apostel leert.

Galat.5.5.

Soo dan alle het gene dat verhaelt wort Gode in Cornelio te behaghen/ dat hadde hy uyt Gods ghenade: soo verre ist dat hy hem selven soude daer door bereyt hebbē om de ghenade Gods te ontfangen. Daer en wort voorwaer niet eē syllabe in de Schriftuere verhaelt/ die met dese leere niet over een en comt/ te weten / dat God gheen ander oorsake en heeft om den mensche aen te nemen/ anders dan om dat hy siet dat de mensche allesins verdorvē is/ als hy verlaten wort: ende om dat hy hem niet en wil verdorven noch verloren laten/ so bewijst hy sijn barmherticheyt / den mensche verlossende. Nu sien wy hoe dat dese aenneminghe de rechtveerdicheyt des menschen niet en aensiet/ maer dat sy is eē suyver ende enckel bewijs der goetheyt Gods tot de ellendighe sondaers/ die soo groote weldaet verre onweerdich zijn.

De andere aenneminge.

Jac.1.18.

5 Ende als God dē mensche nu heeft uyt den afgront des verderfs verlost / ende door de ghenade der aenneminghe tot hem uytghesondert/ om dat hy hem heeft wedergeborē/ ende tot een nieu leven vernieut: soo neemt hy hem nu aen als eē nieu creatuere/ met de gavē sijns Geests.

Wat dit onderscheyt is openbaer, dat Cornelius eerst ende alvoren uyt genaden was aengenomen/ eer sijne goeden wercken conden aengenaem zijn.

Dit is de aenneminge die Petrus meldet/ door de welcke de gheloovighe nae dat sy gheroepen zijn/ Gode behagen/ ooc aengaende hare wercken: want de Heere en can niet anders dan lief hebben ende omhelsen al wat hy door sijnen Gheest in hen werckt. Maer men moet altyts ghedencken dat sy aengaende de wercken / niet anders Gode aenghenaem en zijn/ dan om dat God alle de goede wercken die hy hen uyt liefde die hy tot hen draecht/ ghegeven heeft/ sijn mildicheyt vermeerderende oock gheweerdicht om haerer wille te ontfangen.

2.Tim.2.20.

Want waer uyt comen hen de goede werckē/ anders dan om datse God wil met waerachtighe reynicheyt vercieren/ gelijck hyse heeft tot eerlicke vaten uytvercoren? Waer uyt wordense goet gheacht gelijck oftse volmaeckt waren / anders dan om dat de goedertieren milde Vader de feyle ende smetten die daer van gecomen zijn, vergeeft? Somma/ Petrus en beduyt te dier plaetse niet anders dan dat God sijne kinderen aenghenaem ende lief heeft/ in de welcke hy de teeckenen sijns aenschijns siet. Want wy hebben ergens gheleert dat de wedergheboorte is een wederoprechtinghe des beelts Gods in ons. Daerom dewyle God alle die te rechte lief heeft ēn in eere houdt/ in de welcke hy sijn aenschijn aenschout/ soo en wort niet sonder oorsake ghesept/ dat het leven der gheloovigen hem behaecht als het tot heylicheyt ende rechtveerdicheyt gheschickt wort. Maer dewyle de Godsalige dit sterffelic vleesch draghende/ noch sondaers zyn/ ende hare goede wercken alleenlick begonnen/ ende met de ghebreckelickheyt des vleeschs besmet zijn / soo en can hy noch hen noch hare wercken ghenadich zijn/ ten zy dat hyse meer in Christo dan in hen selven aenneme.

Ende dit is den sin ende meyninge der anderer ghelijcke plaetsen/ welcke God betuyghen te zijn ghenadich ende barmhertich voor allen liefhebbers der gherechticheyt.

Op dese wyse moetmen de plaetsen verstaen die betuygen dat God dē liefhebberē der rechtveerdicheyt goedertieren ende barmhertich is. Moses seyde tot de Israeliten: †De Heere uwe God bewaert sijn verbont ende barmherticheyt in duysent geslachten den ghenen die hem lief hebben/ ende sijne gheboden bewaren: welcke sententie daer na was onder het volck voor een ghemeyn woort ghebruyckt. Alsoo seyt oock Salomon in sijn gebedt: Heere God Israels die ghy uwe verbont ende barmherticheyt bewaert uwe dienstknechtē die voor uwe aenschijn wandelen / met hare gantsche herte. Dese selve woorden worden oock van Nehemia verhaelt.

† Deut.7.9.

1.Reg.8.23.

Nehe.1.5.

Deut.29.18.

Want ghelijck God in alle verbonden sijnder barmherticheyt/ oock wederom gheheelheyt ende heylicheyt des levens van sijne dienstknechten eyscht/ op dat sijn goetheyt niet bespot en worde/ oft dat niemant door een valsch betrouwē der barmherticheyt Gods opgeblasen/ hem selven en zeghene/ daerentusschen nae de boosheyt sijns herten wandelende. Alsoo wil hy oock de ghene die hy tot de ghemeynschap sijns verbonts heeft aenghenomen in de oeffeninge der goeder wercken behouden. Ende dies niet te min wort dat verbondt in het begin uyt genade ende onverdient ghemaeckt/ ende blyft altyts sulck. Nae dese wyse/ hoewel David vercondicht dat God hem den loon der suyverheyt sijnder handen ghegheven heeft/ soo en verswijcht hy nochtans de fonteyne niet die ick aenghewesen hebbe/ te weten/ dat hy is uyt sijns moeders buyck ghetrocken/ om dat God hem lief hadde. Alsoo sprekende prijst hy alle de oprechticheyt sijnder saken / dat hy de onverdiende ghenade niet en vercort/ de welcke eer is dan alle andere gaven / ende is der anderer gaven oorspronck.

2.Sam.22.2.

Verclaringe der selver plaetsen/ welcke op datse te beter moghen verstaen worden/ so ist datmen moet versinnen/ of het zy een belofte des Wets/ ofte des Euangelij.

6 Het sal nut zijn hier int corte te bemercken wat onderscheyt dese wijsen van sprekē hebben van de beloften der Wet. De beloften der Wet noeme ick niet alle beloften die hier ende daer in de boecken Moses ghevonden worden: (want daer zijn ooc vele Euangelische beloften) maer die eyghentlick den dienst der Wet aengaen. Sulcke beloften (men gheve haer wat naem men wil) vercondighen bereyde vergheldinghe met dese conditie:* Ist dat ghy doet dat u geboden wort. Maer als daer ghesept wordt dat de Heere het verbondt sijner barmherticheyt bewaert den ghenen die hem lief hebben: soo wort

* Deut.7.9.

daer mede meer bewesen hoedanich ſijne dienſtknechtē zijn die ſyn verbont getrouwelick hebben aengenomē/ dan de oorſake waerom God hen goet doet. Ende de reden om dit te bewijſen is deſe: Ghelijck God ons tot dit eynde gheweerdicht de ghenade des eeuwighen levens te gheven/ op dat hy bemint/ gevreeſt ende geeert worde: alſoo worden oock alle de beloften der barmhertichheyt die in de Schriftuere ghevonden worden/ te rechte tot dit eynde geſchickt/ te weten/ op dat wy den autheur der weldaden vreeſen ende eeren. Daerom ſoo wanneer wy hooren dat hy den genen goet doet die ſyn Wet onderhouden/ ſoo moeten wy gedencken dat de kinderen Gods daer in beteeckent worden by haer werck/ waer in ſy ſonder ophouden moeten blyven: ende dat wy van hem zijn tot kinderen aengenomen/om dat wy hem ſouden als onſen Vader eeren. Daerom op dat wy ons ſelven van het recht der aenneminghe niet en ontvreemden/ ſoo moeten wy altyts ſtaen nae het ghene tot het welcke onſe beroepinghe ſtreckt. Maer dit moeten wy nochtans wederom weten/ dat de verbullinghe der barmhertichheyt Gods/ niet en comt upt de wercken: maer dat hy den genen die door oprechticheyt des levens nae haer roepinge leven/de belofte der ſalicheyt volbrengt/ om dat hy in hen de oprechte teeckenen ſynder kinderen bekent/ die door ſynen Gheeſt tot goede wercken gheregeert worden. Aldus moetmen verſtaen dat gheſchreven is in den vijfthienden Pſalm/ van de burghers der Ghemeynte: Heere wie ſal in uwen Tabernakel woonen/ wie ſal in uwen heylighen berch ruſten? die onnooſel is van handen/ende ſuyver van herten/etc. Item by Eſaiam: Wie ſal met dat verteerende vyer woonen? Die rechtveerdicheyt doet die ſpreeckt dat recht is/etc. Want daer en wort dat fondament/waer op de geloovige voor dē Heere ſtaen/ niet beſchreven/ maer de wyſe alleenlick waer doorſe de ghenadighe Vader tot ſijn gheſelſchap brengt/ ende daer in beſchermt ende verſterckt. Want dewijle hy de zonde haet/ ende de rechtveerdicheyt lief heeft/ ſoo reynicht hy die door ſynen Gheeſt/ die hy met hem vereenicht/ op dat hyſe hem eñ ſynen rijcke gelijck make. Daerom iſt datmē vraecht welcke de eerſte oorſake zy waer door den Heyligen den toeganck geopent wort tot het rijcke Gods/ ende waer door ſy daer in blijven ſtaende: ſoo is deſe antwoorde bereyt/te weten: Om datſe de Heere heeft door ſijn barmherticheyt eenmael aenghenomen/ ende ſonder ophouden bewaert ende beſchermt. Maer iſt datmen vraecht op wat wyſe dat gheſchiet/ ſoo moetmen comen tot de wedergheboorte ende hare vruchten die in dien Pſalm verhaelt worden.

Want de belofte des Wets wort van ons met eenich bedingh vereyſcht/ te weten/ ſoo wy ſulcx doen: Maer de Euangeliſche/ hoewel ſy eenich beſpreck ghebruyckt/ te weten/ ſo wy ghelooven/ ende God beminnē: nochtans leydtſe ons tot de eenige barmhertichheyt Gods/ daer van de verbullinghe geenſins en hangt aen onſe werckē.

Pſal.15.1.

Eſai.33.14.

7 Maer daer ſchijnt veel meer ſwaricheyts te zijn in de plaetſen die de goede wercken met den naem rechtveerdicheyt vercieren/ ende ſeggen dat de menſche daer door wort gerechtveerdicht. Van het eerſte zijn vele plaetſen daer de onderhoudingen der geboden worden rechtveerdichmakingen ende rechtveerdicheden ghenaemt. Van het ander is een exempel by Moſen/daer hy ſeyt: † Dit ſal onſe rechtveerdicheyt weſen/ iſt dat wy alle deſe gheboden bewaren. Ende iſt dat yemandt wil antwoorden dat dit een belofte der Wet is/ by de welcke een conditie geſtelt is die onmogelick zy/ende datſe daerom gheen dinck en bewijſt: daer zijn andere/ op de welcke men dit ſelve niet en can antwoordē: ghelijck daer gheſeyt wordt: Ende dat ſal u tot rechtveerdicheyt zijn voor den Heere/ dat ghy

Het derde argument is genomen upt de plaetſē/ die de goede werckē met dē naem Rechtveerdicheyt vercieren/ ende ſegghen dat de menſche daer door wordt gherechtveerdicht.

† Deut. 6.25.

Deut.24.13.

den armen ſijnen pant dien hy u gegeven heeft/ weder geeft/etc. Item dat de Prophete ſeyt dat de yvericheyt Phinees om de ſchande Iſrael te wreken/ hem was tot rechtveerdicheyt gherekent. So meynē dan de Phariſeen onſes tyts/ hier groote oorſake te hebben/ om haren mont tegen ons op te doen. Want dewijle wy ſeggen dat de rechtveerdichmakinge der werckē moet vallen/ als wy de rechtveerdicheyt des geloofs bewesen hebben: Iſt dat de rechtveerdicheyt is upt de wercken/ ſoo iſt valſch dat wy door het gheloove alleen gherechtveerdicht worden. Of wy ſchoon toe laten dat de gheboden der Wet rechtveerdicheyt ghenaemt worden/ het en is gheen wonder/ wantſe zijn met der daet rechtveerdicheyt. Hoewel de Leſers zijn hier te vermanen/ dat de Grieckſche het Hebreeſch woort qualick overgheſet hebben/voor gheboden ofte ſtatuten/ ſtellende rechtveerdichmakinghen. Nochtans late ic geerne dē ſtrijt van het woort varen: Ende wy en verſaken niet dat de Wet volmaeckte rechtveerdicheyt vervaet. Want hoewel wy oock dan onnutte dienſtknechten zijn/ als wy volcomelick gehoorſaem zijn (om dat wy al wat hy gheboden heeft/ ſchuldich zijn:) nochtans dewijle God de onderhoudinghe der Wet gheweerdicht heeft rechtveerdicheyt te noemen/ ſoo en benemen wy haer niet dat de Heere gegeven heeft. Soo bekennen wy dan gheerne dat de volcomen gehoorſaemheyt der Wet rechtveerdicheyt is/ende dat de onderhoudinge eens yegelicx ghebots/ is een deel der rechtveerdicheyt: ſoo verre oock in de andere deelen der gantſcher ſomma der rechtveerdicheyt niet en ghebreeckt. Maer wy ſeggen datmen in geenen menſche en can ſulcke rechtveerdicheyt toonen. Ende hierom maken wy de rechtveerdicheyt der Wet te niete/ niet om dat ſy in haer ſelven onvolmaeckt ofte gebreckelick zy: maer om dat ſy om de ſwackheyt onſes vleeſchs nerghens gevonden en wort. Maer de Schriftuere en gheeft niet alleenlick den geboden des Heeren deſen naem rechtveerdicheden/ maer oock de wercken der heylighen: ghelijck als ſy verhaelt ‡ dat Zacharias ende ſijn wijf gewandelt hebben in de rechtveerdicheden des Heeren. Voorwaer als ſy alſoo ſpreeckt/ ſoo weerdeert ſy de werckē meer upt de natuere der Wet/ dan upt haer eyghen conditie. Ende hoewel men moet hier wederom aenmercken dat ick weynich te voren geſeyt hebbe/ datmen upt de onachtſaemheyt des Grieckſchē overſetters niet en moet eenige Wet maken: dewijle nochtans Lucas niet en heeft willen veranderē van de ghewoonlicke overſettinghe/ ſoo en wil ick oock hier niet ſeer ſtryden. Want het ghene dat in de Wet vervaet is/ dat heeft God den menſchen gheboden tot rechtveerdicheyt: maer de rechtveerdicheyt en volbrengen wy niet/ ten zy dat wy gheheel de Wet onderhouden: want ſy wort door een yeghelicke overtredinghe ghebroken. Daerom dewijle de Wet niet anders dan rechtveerdicheyt en ghebiedt/ als wy haer aenſien/ ſoo zijn alle hare gheboden rechtveerdicheden: maer iſt dat wy de menſchen aenſien van de welcke de ghebođen ghedaen worden/ ſy en verdienē niet upt een werck den lof der rechtveerdicheyt/ want ſy overtreden in velen/ ende dat ſelve werck daer in ſy ghehoorſaemheyt bewijſen/ is altijdts eeñ deels om der onvolmaecktheyt wille ghebreckelick.

8 * Nu come ick tot het tweede/in het welcke de meeſte ſwaricheyt is. Sy segghen Paulus en heeft gheen ſterckér argument om de rechtveerdicheyt

Pſal.106.30.

Antwoort op dat eerſte deel deſes arguments/ van den naem der goeder wercken.

Waerom dat de goede wercken der heyligen gherechticheden ghenaemt worden.

‡ Luc.1.6.

Iac.2.10.

Dat onderſcheyt is wel waer te nemen.

* Op het tweede deel des arguments: dat de menſche door de wercken gerechtveerdicht wort.

Galat.4.4.

veerdichept des gheloofs te bevestigen/ dan dat van Abraham gheschreven woꝛt/ dat hem sijn gheloove is tot rechtveerdichept gerekent. Dewyle dan geschreven is dat het werck Phinees dat hy ghedaen hadde/ hem is tot rechtveerdichept gherekent: soo sullen wy mogen dat selve van de wercken besluyten dat Paulus wil van den geloove houden staende. Daerom ghelijck oft onse tegenstrijders de sake gewonnen hadden/ alsoo besluyten sy/ hoewel wy niet sonder gheloove gerechtveerdicht en worden/ dat wy nochtans niet door het geloove alleen gerechtveerdicht en worden: maer dat onse rechtveerdichept door de wercken vervult wordt.

Antwoort.

Ick betuyghe hier de Godsalighe Lesers/ ist dat sy weten dat de waerachtige regel der rechtveerdichept moet uyt der Schriftuere ghenomen worden/ dat sy Godvreesentlick ende ernstichlick met my aenmercken/ hoe de Schriftuere mach sonder teghenspreken met haer selven behoorlick over een comen. Paulus wetende dat de rechtveerdichmakinghe des geloofs een toevlucht is den ghenen die gheen eygen rechtveerdichept en hebben / seyt stoutelick dat sy van de rechtveerdichept der wercken zijn uytgesloten/ alle die door het geloove gerechtveerdicht worden.

Galat.2.16. Rom.3.28.

Ende dewyle het seker is dat de rechtveerdichept des gheloofs allen gheloovigen gemeyn is/ daer uyt besluyt hy oock stoutelick dat niemandt door de wercken gherechtveerdicht en wort: maer daerentegen/ dat wy sonder eenige hulpe der wercken gherechtveerdicht worden. Maer het is een ander dinck te vraghen wat de wercken in haer selven vermogen/ dan het is te vragen/ van wat weerde de wercken zijn/ als de rechtveerdichept des gheloofs nu bevesticht is.

De goede wercken zijn in haer selven niet met allen weerdt: maer wy worden gherechtveerdicht alleen door't gheloove.

Ist datmen den wercké sal prijs ende loon stellen nae haer weerdichept/ soo segghen wy datse niet weerdich en zijn voor het aenschijn Gods te comen: ende alsoo dat hy gheene wercken en heeft waer op hy voor God mach roemé: ende dat hy daerom sonder eenige hulpe der wercken zijnde/ wort door het eenige gheloove gherechtveerdicht. Ende dese rechtveerdichept beschrijven wy aldus/ dat de sondaer tot de ghemeynschap Christi ontfanghen zijnde/ wort door des selven ghenade met God versoent: dewijle hy door sijn bloet ghereynicht zijnde/ verghevinge der sonden gecrijcht/ ende met des selven rechtveerdichept gelijck met sijn eygen becleet zijnde/ gerustelick voor den Richtstoel Gods staet.

Den oorspronck van de weerderinghe der goeder wercken.

Als nu de verghevinge der zonden eerst ghestelt is/ soo worden de goede wercken die daer nae volghen/ anders dan nae haer verdienste ghewaerdeert: want al wat daer in onvolmaeckt is/ dat wort door de volmaecktheyt Christi bedeckt: ende wat smette ofte onreynicheyt daer in is/ die wort door de reynicheyt Christi afgewischt/ soo dat sulck in het oordeel Gods noch ondersocht noch gherekent en wort. Als nu de schult aller overtredinghen is wech genomen/ door de welcke de menschē verhindert wordē yet voort te brenghen dat Gode behaghelick zy: ende als oock het ghebreck der onvolmaecktheyt is begraven/ waer door oock de goede wercken plegen ontreynicht te worden: soo worden de goede wercken die de gheloovighe doen/ rechtveerdich gheacht/ of (dwelck even soo veel is) worden tot rechtveerdichept gherekent.

✝ Bevestinghe der antwoort. De goede werckē of sy worden de gherechtichept toegherekent in haer selven/ ofte elcke wercken bysonder ende alle te samē: Dwelck onwaerachtich is.

9 ✝ Ist dat nu yemant my dat bovē-geschreven argument teghenwerpt om daer mede de rechtveerdichept des geloofs te bestormen: soo sal ick ten eersten vraghen of de mensche wordt rechtveerdich geacht om een heylich werck ofte twee / als hy in de ander wercken sijns levens een overtreder der Wet is? Dat ware veel te onredelick. Ten anderen sal ick vragen of de mensche oock om veler goeder wercken wille wordt rechtveerdich geacht/ als hy in eenige overtredinge schuldich is. Mijn tegenstrijder en sal ooc dit niet dorven segghen/ dewijle de Wet daer teghen roept ende vercondicht/ dat alle menschen vervloeckt zijn die niet alle de geboden der Wet tot het laetste toe volbracht en hebben.

Deut.27.26. Galat.3.10.

Boven desen sal ick voorder comen ende vragen of daer oot eenich goet werck des menschen is dat niet en verdient van onreynicheyt ofte onvolmaecktheyt gestraft te zijne. Ende hoe soude sulcx connen zijn voor de ooghen Gods/ voor de welcke oock selfs de sterren niet reyn genoech/ noch de Enghelen niet rechtveerdich ghenoech en zijn?

Job 4.18.

Alsoo sal hy moeten belijden dat daer geen goet werck des menschen en is/ dat door de aenhanghende overtredingen/ ende door sijn eygen onvolmaecktheyt/ niet onreyn ende besmet zy/ soo dattet de eere der rechtveerdichept niet en can behouden. Ist dat het openbaer is dat het door de rechtveerdichmakinghe des gheloofs comt/ dat de wercké die anders onreyn/ onvolmaect/ ende niet alleenlick gheen liefde weerdich/ maer oock onweerdich zijn voor het aenschijn Gods te comen / worden tot rechtveerdichept gherekent: wat willen sy de rechtveerdichept der wercken verheffen om de rechtveerdichept des gheloofs te niete te maken/ sonder de welcke sy te vergheefs souden op de rechtveerdichept der wercken roemen?

Ofte/ sy worden ter gherechtichept gherekent door't gheloove/ ende van wegen de gerechtichept des gheloofs: niet alleē elcke bysonder/ maer ooc alle te ghelyck.

Willen sy een Adder gebroetsel maken/ so dat de kinderen haer moeder dooden? Want daer toe strecken de woorden onser godlooser teghenstrijderen. Sy en connen niet versaken dat de rechtveerdichmakinge des geloofs is het begin / de oorspronck / het fondament/ de oorsake ende substantie der rechtveerdichept der wercken: ende nochtans besluyté sy dat de mensche niet en wort door het gheloove gerechtveerdicht/ om dat de goede wercké oock tot rechtveerdichept gherekent worden. Soo laet ons de beuselinghen af laten / ende belijden dat de waerheyt is / te weten / ist dat de rechtveerdichept der wercken / hoedanich sy oock geacht wordt / steunt op de rechtveerdichmakinghe des gheloofs/ soo volcht daer uyt dat sy daer door niet vermindert/ maer veel meer versterckt ende bevesticht wort/ dewijle haer cracht te crachtelicker gesien wort.

Soo dan/ tgeloove alleen maeckt rechtveerdich/ niet alleen den gantschen mēsche/ maer oock alle sijne goede wercken.

Wy en sullen oock niet dencken dat de wercken nae de onverdiende rechtveerdichmakinge alsoo gepresen worden/ datse oock daer nae souden in de plaetse comen om den mensche te rechtveerdighen / ofte sulck werck met den gheloove deelen. Want ten zy dat de rechtveerdichmakinge des geloofs altijt blijve/ so sal de onreynicheyt der wercken ontdeckt worden. Ende hier in en is gheen ongheschicktheyt / maer comt seer wel over een / te weten/ dat de mensche alsoo wort door het gheloove gherechtveerdicht/ dat hy niet alleenlick rechtveerdich en zy / maer dat oock sijne wercken boven hare weerdichept rechtveerdich gheacht worden.

✝ In dien sin wort ghenomen/ dat de gerechtichept der gheloovighen/ welcke maer is stuckwijse/ dat is/ onvolcomen/ Gode aengenaem is: ende niet soodanighe gherechtichept door het gheloove/ soo onse wedersprekers verstaen.

10 ✝ Op dese wijse sullen wy toe laten dat niet alleenlick een deel der rechtveerdichept in de wercken zy (het welcke onse tegenstrijders willen) maer datse Gode aenghenaem ende behaghelick zijn / ghelijck oftse volmaeckt waren. Maer ist dat wy ghedachtich zijn op wat fondament haer rechtveerdichept staet/ soo sal alle swaricheyt wech ghenomen zijn. Want het werck begint dan eerst aenghenaem te zijne als het met

het met

het met vergheevinge der feylen wort aengenomen. Ende waer uyt comt de vergheevinge anders/ dan om dat God ons ende alle onse wercken aensiet in Christo? Daerom gelijck wy selve in Christo ingheleyft zijnde/ daerom rechtveerdich verschijné voor God/ om dat onse ongherechticheden door de onnooselheyt Christi ghedeckt worden: alsoo oock onse wercken zijn en worden geacht rechtveerdich/ om dat alle de gebreckelickheyt die daer in is/ door de suyverheyt Christi bedeckt ende begraven zijnde/ niet toegerekent en wort. Alsoo mogen wy te rechte seggen/ dat niet alleenlick wy/ maer oock onse wercken door het geloove alleen gherechtveerdicht worden. Nu ist dat dese rechtveerdicheyt des gheloofs/ soodanich als sy is/ comt uyt den gheloove ende onverdiende rechtveerdichmakinge/ en daer op steunt: soo moet sy daer onder besloté zijn/ ende als een vrucht daer van gestelt worden/ soo verre ist dat sy soude behooren verheven te worden om die te niete te brengen/ oft te verduysteren. Op dese wijse als Paulus wil crachtichlick overwinnen dat onse rechtveerdicheyt is in de barmhertichheyt Godes/ ende niet in onse wercken gelegen/ soo dringt hy seer op de woorden Davids/ daer hy seyt: Salich zijn de ghene der welcker ongerechticheden vergheven zijn/ en der welcker zonden bedeckt zijn. Salich is die/ den welcken de Heere geen zonde en heeft toegherekent. Ist het dat yemant hierentegen wil ontellicke veel plaetsen tegenworpen/ in de welcke de salicheyt schijnt den wercken toegeschreven te zijne: gelijck dese zijn: Salich is de man die den Heere vreest/ die den armen barmhertich is/ die niet en heeft in dé raet der godloosen gewandelt/ die versoeckinge verdraecht: Salich zijn de gene die recht en oprechticheyt doen/ die onbesmet/ arm van gheeste/ sachtmoedich ende barmhertich zijn/ etc. daer mede en sullen sy niet maken dat het ghene dat Paulus seyt/ niet waer en zy. Want dewijle alle de wercké die daer in gepresen worden/ nemmermeer also in de mensche en zijn dat hy daerom can Gode aengenaem zijn/ so blijft de mensche altijt ellendich/ ten zy dat hy door de vergheevinghe der zonden uyt sijn ellendicheyt verlost worde. Dewijle dan alle de salicheden die in de Schriftuere verheven en gepresen worden/ te vergeefs zijn en te neder vallen/ soo dat de mensche van niet eene en can vrucht ontfangen/ tot dat hy de salicheyt door de vergevinge der zonden vertreghen heeft/ door de welcke de andere salicheden plaetse gecrijgen: soo volcht hier uyt dat dese niet alleenlick de opperste en voornemste/ maer oock de eenighe ghelucksicheyt is: ten zy datmen wil dat sy ghecranckt ende te niete wort door de andere die in dese eenige ghelegen zijn. Nu is daer veel te min oorsake waerom wy souden swaricheyt hebben om dat de gheloovighe dickmael ghenaemt worden/ rechtveerdich. Ick bekenne dat sy om de heylicheyt des levens worden rechtveerdich ghenaemt: maer dewijle sy meer nae de rechtveerdicheyt staen/ dan de rechtveerdicheyt volbrenghen: soo betaemt het dat dese rechtveerdicheyt/ sulck als sy is/ der rechtveerdichmakinghe des gheloofs plaetse geve/ op de welcke sy gefondeert is/ ende van de welcke sy heeft het ghene dat sy is.

Rom.4.7. Psal.32.1.

Psal.112.1. Prov.14.21. Psal.1.1. Jac.1.12. Psal.106.3. ende 119.1. Matth.5.3.

T'besluyt van't wederlegghen des derden arguments.

Het vierde argument is voortghebracht uyt den brief des Apostels Jacobi. Jac.2.14. ende 21.

11 Maer sy segghen dat ons noch veel meer swaricheyts comt uyt Jacobo/ als die met openbare woorden teghen ons strijt. Want hy leert dat Abraham is uyt de wercken gherechtveerdicht: ende dat wy oock alle uyt de wercken gerechtveerdicht worden/ ende niet uyt den gheloove alleen. Maer wat? willen sy dan Paulum ende Jacobum maken tegen malcanderé strijdende? Ist dat sy Jacobum houden voor eenen dienaer Christi/ soo moeten sy sijne woorden alsoo nemen/ datse teghen Christum die door den mont Pauli spreeckt/ niet en strijden: De Geest betuycht door den mont Pauli/ dat Abraham heeft door het gheloove/ ende niet door de wercken rechtveerdicheyt vertregen voor God: ende wy leeré oock dat alle de menschen door het geloove/ sonder wercken der Wet gherechtveerdicht worden. Dese selve Gheest leert door Jacobum dat de rechtveerdicheyt Abrahe/ en oock de onse/ is in de wercken/ ende niet alleenlick in het gheloove gelegen. Het is seker dat de Gheest teghen hem selven niet en strijt. Welck sal dan de rechtveerdicheyt hier van zijn? Het ware onsen tegenstrijderé genoech/ waert dat sy conden de rechtveerdicheyt des geloofs te niete maké/ de welcke wy soecken seer sterckelick te bevestighen: maer sy dragen seer cleyne sorghen om de conscientien hare gerusticheyt te geven. Daerom sietmense wel tegen de rechtveerdicheyt des gheloofs strijden/ maer hierentusschen en stellen sy gheenen regel der rechtveerdicheyt waer in de conscientien mochten haer selven houden. Laetse dan triumpheren alsoo sy willen/ soo verre sy van gheen ander overwinninghe en conné roemen/ dan dat sy alle sekerheyt des geloofs hebben wech genomen. Maer dit sal hen een ellendighe overwinninghe wesen/ als hen het licht sal uytghebluscht zijn/ ende de Heere sal de duysternisse der leughenen laten over hen comen: maer soo waer de waerheyt Gods vast staet/ daer en sullen sy geenen voortganck hebben. Ick segghe dan dat de sententie Jacobi de welcke sy altijts als eenen schilt voorwenden/ hen niet een hayr voorderlick is. En op dat dit openbaer worde/ soo moet men ten eersten aensien/ wat de Apostel Jacobus voor heeft/ ende tot wat eynde hy de woorden spreeckt: daer nae moet men sien waer in sy dwalé. Dewijle daer doe vele waren die haer ongeloovicheyt opentlick bewesen/ de wercken die den gheloovighen eyghentlick toe comen/ verachtende ofte verlatende (welck quaet pleecht altijt in de gemeynte te zijne) ende nochtans niet af en lieten valschelick op den naem des gheloofs te roemen: soo bespot Jacobus hier dit dwaes betrouwé. So is dan sijn voornemen niet de cracht des waerachtigen geloofs eenichsins te vercorten/ maer te bewijsen hoe ongheschicktelick sulcke beuselaers der ydelder beelde ende schaduwe des gheloofs/ soo veel toe schrijven/ dat sy daer mede te vrede zijnde/ hen selvé vrijelick tot allerley zonden lieten vallen. † Als dit wel aengemerckt is/ soo en sal het niet swaer zijn te aenmercké waer in onse tegenstrijders feylen. Want sy bedriegen hen selven tweesins: ten eersten het woort gheloove, ten anderen het woort rechtveerdichmakinge, t'onrechte verstaende. ‡ Als Jacobus daer het gheloove noemt/ soo verstaet hy daer door eenen ydelen waen die verre van de waerachticheyt des geloofs is: ende dat doet hy door een toelatinghe door de welcke de sake niet vercort en wordt. Het welcke hy van den eersten aen bewijst met dese woordé: * Wat voordeel ist mijne broeders/ ist dat yemant seyt dat hy het geloove heeft/ ende en heeft de wercken niet? Hy en seyt niet: Ist dat yemant het gheloove heeft sonder wercken: maer/ Ist dat yemant sulcx roemt. Ende weynich daer nae spreeckt hy noch claerlicker/ daer hy sulck gheloove bespottende/ dat erger maeckt dan des Duyvels wetenschap:

D'eerste antwoort. Datmen dé eenen Apostel tegen den anderen niet en behoort strijdende maken.

Rom.4.3.

Rom.3.28.

De tweede antwoort. Dat den wedersprekeren/ welcke niet seer sorchvuldich en zijn voor de gherusticheyt der conscientie/ alleen genoech zy/ soo sy de gerechticheyt des gheloofs mogen bestryden.

De derde antwoort is genomen uyt het voornemen des Apostels Jacobi.

† De welcke tweederley bedroch van de wederpartie ontdeckt.

‡ 1. In het woort Gheloove, want het gheloove wort alhier ghenomen voor een ydelen waen/ door toelatinge. Maer by den Apostel Paulum is t'gheloove een instrument ende middel/ waer mede wy Christum tot onse gherechticheyt aennemen.

* Jac.2.13.

tenschap: ende ten laetsten als hy dat een doot gheloove noemt. Maer uyt syn beschryvinghe machmen ghenoech verstaen wat hy wil segghen: Ghy gelooft (seyt hy) datter een God is. Voorwaer ist dat in sulck gheloove niet anders vervaet en wort dan datmen ghelooft dat daer een God is/ so en ist gheen wonder dat het niet en rechtveerdicht. Ende alsmen seyt dat sulcke geloove niet rechtveerdich en maeckt/ daer door en wordt het gheloove der Christenen niet verkort / het welcke een veel ander natuere heeft. Want hoe rechtveerdicht het waerachtich geloove/ anders dan als het ons met Christo vereenicht/ op dat wy een met hem geworden zynde/ synder rechtveerdicheyt deelachtich wordẽ? Soo en rechtveerdicht dan het geloove niet om dat het eenige kennisse des Godlicken wesens ontfanghen heeft: maer om dat het op de sekerheyt der barmherticheyt Gods rust.

Het andere bedroch is gheleghen in het woort/ Rechtveerdichmaken, Paulus die spreeckt van de oorsake der rechtveerdichmakinge ende Jacobus van de vruchten der selver handelende van Abraham. Paulus spreeckt van de toerekeninge der gerechticheyt: Jacobus van de kennisse en openbaringe der selver.

12 Noch en hebbẽ wy het wit niet geraeckt/ ten zy dat wy eerst de ander dwalinge openen. Want Jacobus stelt de rechtveerdichmakinge eensdeels in de wercken. Maer ist dat wy willen maken dat Jacobus met andere plaetsen der Schriftuere/ ende oock met hem selven over een come/ soo moeten wy het woort rechtveerdichmaken hier anders verstaen dan by Paulum. Want Paulus leert dat wy gherechtveerdicht wordẽ/ als de gedachtenisse onser onrechtveerdicheyt wort uytghewischt: ende wy rechtveerdich gheacht worden. Hadde Jacobus hier op ghesien/ so soude hy verkeerdelick uyt Mose voortghebracht hebben/ * Abraham gheloofde Gode, etc. Want hy voecht syn woorden aldus te samen: Abraham heeft door de werckẽ rechtveerdicheyt ghecreghen/ om dat hy niet getwyfelt en heeft synen sone nae Gods bevel te offeren. Ende alsoo is de Schriftuere vervult de welcke seyt † dat Abraham heeft Gode gelooft/ ende dat het hem is tot rechtveerdicheyt gherekent. Ist dat een dinck niet en can eer zyn dan syne oorsakẽ/ waer uyt eñ waer door het comt/ soo moet Moses te dier plaetse valschelick betuyghen dat het geloove was Abrahe tot rechtveerdicheyt gherekent / oft hy en heeft door de ghehoorsaemheyt die hy in de offeringe Isaacx bewesen heeft/ gheen rechtveerdicheyt verdient. Abraham was door syn gheloove gerechtveerdicht/ doe selfs Ismael noch niet ontfangen en was / de welck groot was eer Isaac gheboren wert. Hoe sullen wy dan segghen dat hy rechtveerdicheyt ghecreghen heeft door de ghehoorsaemheyt die hy langhe daer nae bewesen heeft? Daerom moet Jacobus de orden qualick verkeert hebben/ het welcke niet gheoorloft en is te dencken/ of en heeft niet willen segghen dat hy alsoo is gherechtveerdicht geweest/ dat hy soude verdient hebbẽ rechtveerdich geacht te worden. Wat sullen wy dan seggen: Voorwaer het schynt dat hy niet en spreeckt van de toerekeninghe/ maer van de verclaringe der rechtveerdicheyt voor de menschen: ghelyck of hy seyde: Die door het waerachtich gheloove rechtveerdich zyn / die bewysen haer rechtveerdicheyt door ghehoorsaemheyt ende goede wercken/ ende niet door eenen naeckten ende gedichten schyn des gheloofs. In somma / hy en handelt daer niet op wat wyse wy gherechtveerdicht worden: maer hy eyscht van de geloovige een werckende rechtveerdicheyt. Ende ghelyck Paulus leert dat wy sonder hulpe der wercken gerechtveerdicht worden. Alsoo en lydt Jacobus niet dat die rechtveerdich geacht worden/ die sonder gheloove zyn. Als wy dit aenmercken/ so wort

* Jac.2.21. ende 23.
† Gen.15.6.

De somma van de handelinghe des Apostels Jacobi.
Rom.3.28.
Gal.2.16.

alle swaricheyt ende twyfelinghe wech ghenomen. Want voornemelick hier mede bedriegen onse teghenstryders hen selven/ te weten/ dat sy meynẽ dat Jacobus de wyse der rechtveerdichmakinghe beschryft: daer hy niet anders en wil dan de verkeerde sorgheloosheyt ende gerustheyt wech nemen/ daer mede die bevangen zyn/ die om haer verachtinghe der goeder wercken te bedecken / het gheloove ydelick voorwenden ende daer op roemen. Daerom op wat wyse sy de woorden Jacobi draeyen / sy en connen daer uyt niet anders dan dese twee sententien treckẽ/ te weten/ dat de ydel schaduwe des geloofs niet en rechtveerdicht: ende dat de gheloovighe met sulcke gedachten niet te vrede en zyn/ maer door goede wercken haer rechtveerdicheyt bewysen.

Het 5. argument is ghenomen uyt Paulo.

13 Dat sy op dit selve ghevoelen voortbrengen uyt Paulo/ dat en helpt hen niet/ te weten/ * dat niet de hoorders/ maer doenders der Wet gherechtveerdicht worden. Ick en wil my hier niet helpẽ met de antwoorde Ambrosij/ de welcke seyt dat dit Paulus gesproken heeft/ om dat het gheloove in Christum is de vervullinge der Wet. Want ick sie dat sulcx niet en is dan een uytvlucht/ de welcke niet noodich en is / daer een open wech bereyt is. De Apostel spreeckt daer teghen het dwaes betrouwen der Joden/ die op de enckel kennisse der Wet roemden/ hoewel sy daerentusschen groote verachters der Wet waren: Daerom om dat sy niet soo seer en souden hen selven behaghen door de naeckte wetenschap der Wet, soo vermaent hyse dat niet de wetenschap / maer de onderhoudinghe der Wet ghesocht wordt / ist datmen in de Wet rechtveerdicheyt soeckt. Wy spreken voorwaer daerenteghen niet / dat de rechtveerdicheyt der Wet in de wercken gheleghen is : noch oock selfs hierenteghen / dat in de weerdicheyt ende verdienste der wercken rechtveerdicheyt gheleghen is. Maer het en is noch niet bewesen dat wy door de wercken gherechtveerdicht worden / ten zy datmen yemant voortbrenghe die de Wet volbracht heeft. Dat Paulus niet anders ghevoelt en heeft/ dat sal het vervolch ende tsamenvoeginghe synder woorden ghenoech betuyghen. Als hy beyde de Joden ende Heydenen int ghemeyn hadde van onrechtveerdicheyt overwonnen / soo spreeckt hy daer nae van elcken bysonder / segghende/ dat de ghene die sonder Wet ghesondicht hebben / sonder Wet vergaen/ het welcke den Heydenen toe quam : ende dat de ghene die in de Wet ghesondicht hebben/ door de Wet veroordeelt worden / het welcke den Joden toe comt. Nu om dat de Joden haer overtredinghen door de vingheren siende / alleenlick op de Wet roemden : soo stelt hy daer by dat seer bequaem was / te weten : Dat de Wet daerom niet ghegheven en was/ op dat de ghene diese alleenlick ghehoort hadden / souden rechtveerdich worden: maer dat sy dan eerst souden rechtveerdich zyn/ als sy der Wet ghehoorsaem waren: gelyck of hy seyde: Soeckt ghy rechtveerdicheyt in de Wet? soo en staet op het gehoor niet/ het welcke in hem selvẽ van cleynder weerdẽ is: maer doet de werckẽ door de welcke ghy mucht bewysen dat de Wet niet te vergeefs gegeven en is. Dewyle sy hier in alle gebreckelic warẽ so volchde daer uyt dat sy vã dẽ roem der Wet beroofte warẽ. So moetmẽ dan eer eẽ contrarie argument uyt den sin Pauli maken/ te weten/ aldus: De rechtveerdicheyt der Wet is in de volmaectheyt der werckẽ gelegẽ: niemant en cã roemẽ dat hy door de wercken der Wet genoech doet: Soo en

* Rom.2.13. Jac.1.22. Matt.7.21.

D'eerste antwoort/ welcke verclaert den sin des Apostels.

De tweede antwoort/ de welcke brengt de wedersprekers tot het ghene dat onmogelick is.

Waerom Paulus sulc een argument ghebruyckt heeft.

De derde antwoort/ welcke het argument gebruyckt tegē de tegensprekers.

comt dan uyt de Wet gheen rechtveerdicheyt.

Het seste argument is ghesproten uyt de plaetsen/ in de welcke de geloovige haere gerechticheyt bymoedichlick voor t'oordeel Gods te ondersoecken/ brengen/ ende begeeren dat men na de selve met haer soude handelen.

14 Nu stryden sy tegen ons met die plaetsen/ in de welcke de gheloovighe haer rechtveerdicheyt stoutelick voor't oordeel Gods stellen om te laten ondersoecken/ende behooren na die gheoordeelt te worden. Ghelyck als David seyt: * Heere oordeelt my nae myn rechtveerdicheyt/ ende na myn onnooselheyt die in my is. Item: † Heere verhoort myn rechtveerdicheyt. Ghy hebt myn herte beproeft / ende des nachts versocht/ ende daer en is gheen ongerechticheyt in my gevonden. Item: ‡ De Heere sal my vergelden nae myn rechtveerdicheyt ende nae de reynicheyt myner handen. Want ick hebbe de weghen des Heeren bewaert / ende en heb niet booselick afgeweken van mynen God. Ick sal onbesmet zyn/ende my selven bewaré van myn ongherechticheyt. Item: Oordeelt my Heere/ want ick heb in myn onnooselheyt gewandelt. Ick en heb niet geseten met mannen die leugenachtich waren/ ick en sal niet ingaen met de gene die onrecht doen. En verdest myn ziele niet met de godloose / noch myn leven met de bloetgierighe mannen: in des welcker handen ongerechticheyt is/ der welcker rechter hant vol geschencken is. Maer ick heb onnooselick gewandelt.

* Psal.7.9.
† Psal.17.1.
‡ 2. Sal.18.21.
Psal.26.1.
Psal.26.9.

Antwoort/ welcke houdt in een aenmerckinghe van tweederley omstandicheyt.

Ick heb boven gehandelt van dat betrouwen dat de Heylighen schynen enckelick uyt de wercken te nemen. Ende de ghetuygenissen die wy nu hier voortghebracht hebben / en sullen ons niet seer verhinderen / ist dat wyse verstaen nae haer ghelegenthent ofte circonstantie / de welcke tweerley is. Want sy en willen niet dat gantschelick alle hare wercken ondersocht worden / om nae den loop haers gantschen levens verdoemt/of gheabsolveert / ende quyt gewesen te worden:maer sy brenghen een sonderlicke sake voor het oordeel om te laten ondersoecken.

1. Brenghen de geloovigé alleen voor tgherichte Gods eé bysondere sake.

* 2. Wt de vergelyckinge die sy met den boosen maken/meten sy haer toe eene gherechticheyt.

* Ende sy en schryven hen selven geen rechtveerdicheyt toe nae de Godlicke volmaecktheyt/ maer uyt de vergelyckinghe die sy met de boose ende godloose maken. Ten eersten alsmen van de rechtveerdichmakinghe des menschen handelt/soo en wordt niet alleenlick versocht dat de sake des menschen in eenigen sonderlicken stucke goet zy: maer dat hy in syn gantsche leven rechtveerdich zy. Maer als de Heyligé het oordeel Gods aenroepen om haer onnooselheyt goet te maken / soo en stellen sy hen selven niet sonder eenighe schult/noch geheel onstraffelick: maer als sy het betrouwen haerder salicheyt in syn enckel goetheyt ghestelt hebben/soo bevelen sy hem nochtās de sake daer in sy ontschuldich zynde/ verdruckt worden/ betrouwende dat hy een wreker ende beschermer der armé is/ die teghen reden ende recht verdruckt worden. Ende als sy hen selven ende hare teghenstryders voor het aenschyn Gods stellen/ so en roemen sy niet van een onnooselheyt die der reynicheyt Gods soude ghenoech doen/ als sy na syn strengicheyt ondersocht ware:maer dewyle sy weté dat haer oprechticheyt / rechtveerdicheyt ende suyverheyt / sal boven haerder teghenstryderen boosheyt/ ongheschicktheyt ende bedroch Gode bekent ende aengenaem zyn/ soo en ontsien sy niet God tot eenen richter tusschen hen ende hare vyanden te aenroepen. Alsoo / als David seyde tot Saul: De Heere vergheldе eenen yeghelicken nae syn rechtveerdicheyt ende waerheyt: so en was syn meyninge niet dat God soude eenen yeghelicken op hem selven ondersoecken / ende na syne verdiensten vergeldé: maer hy betuychde by den Heere / hoe groot syn onnooselheyt was/ vergheleken zynde by Sauls ongherechticheyt.

1.Sam.26.23

Ende Paulus selve als hy roemt dat hy een goeds ghetuyghenisse synder conscientie heeft/dat hy met eenvoudicheyt ende oprechticheyt ghewandelt heeft in de ghemeynte Gods/ so en wil hy op sulcken roem niet voor het aenschyn Gods staen: maer door der godloosen lasteringhen bedwonghen zynde/ betuycht hy teghen aller menschen quaetspreken syn getrouwicheyt ende oprechticheyt/de welcke hy wiste dat sy der Godlicker goedertierenheyt aenghenaem was/ want wy sien wat hy op een ander plaetse seyt / te weten / dat hy hem selven niet schuldich en kende/ maer dat hy daer door niet gherechtveerdicht en was. Want hy verstont dat het oordeel Gods / verre het crancke menschelicke verstant te boven ginck. Daerom hoewel de Godsalighe om haer onnooselheyt tegen der godloosen ghevеynstheyt te beschermen/ Gode tot eenen ghetuyge ende Richter aenroepen:nochtans als sy met God alleenlick handelen/soo roepen sy alle eendrachtichlick: Heere ist dat ghy wilt de ongerechticheden aenmercken: Heere wie sal voor u blyven staende? Item/ En treet niet in het oordeel met uwen dienstknechten / want niemant die leeft en sal voor u aenschyn gherechtveerdicht worden. Ende op hare wercken gheen betrouwen hebbende/ singen sy geerne: Heere u goetheyt is beter dan het leven.

2.Cor.1.12.
1.Cor.4.4.

Alsoo nochtans dat sy God ootmoedichlick bidden om barmherticheyt.

Psal.130.4.
Psal.143.2.
Psal.63.4.

15 Daerom zyn oock andere plaetsen die den bovengheschreven plaetsen niet ongheIyck en zyn/ door de welcke yemant noch soude mogen verhindert zyn. * Salomon seyt dat de gene die in gheheelheyt ende oprechticheyt wandelt/ rechtveerdich is. Item/ dat in den wech der rechtveerdicheyt het leven is / ende dat daer in gheen doot en is. Alsо seyt oock Ezechiel/ † dat de ghene die recht oordeel ende rechtveerdicheyt doet / sal ontwyfelick leven. Wy en versaken noch en verduysteren geen van desen: maer laet een uyt alle Adams kinderen voortcomen met sulcke gheheelheyt. Ist dat daer niemant en is/ so moeten sy alle van voor het aenschyn Gods vergaen ende verderven / ofte tot syn barmherticheyt haer toevlucht nemen. Hierentusschen en versaken wy oock niet dat de gheheelheyt der geloovighen / hoewel sy maer half ende onvolmaeckt is / nochtans hen een voorderinghe tot de onsterffelickheyt zy. Maer waer uyt comt dat anders dan om dat God de wercken der gener die hy tot het verbont synder genaden heeft aenghenomen/ niet en ondersoeckt na hare verdiensté/ maer ontfangtse na syn vaderlicke goedicheyt? Waer mede wy niet alleenlick en verstaen dat de School-leeraers leeren / te weten/ dat de wercken haer cracht hebben van de ghenade Gods diese aenneemt. Want als sy alsoo spreken/so verstaen ende gevoelé sy dat de wercken die anders souden uyt het verbont der Wet niet genoechsaem zyn om salicheyt te gecrygen/ nochtans door de aenneminghe ende ghewеerdiginghe Gods tot sulcke hoocheyt verheven worden. Maer ick segghe dat sy door andere overtredinghen ende door haer eyghen onreynicheyt besmet zynde/ gheen weerde en hebben/ anders dan om dat de Heere sulcke smetten ende onreynicheyt vergeeft: het welcke is dé mésche onverdiende rechtveerdicheyt gevé. Hier wordé ooc te ontyde eñ onbequamelic die gebeden des Apostels voortgebracht/in de welcke hy den geloovigé so groote volmaectheyt wenscht/dat sy ontschuldich eñ onstraffelick worden in dé dach des Heeré. Dese woorden waré wel seer gedrevé van de Celestyné/om te bewysen dat de mensche mach tot volmaecktheyt der rechtveerdicheyt comen

Het laetste argument is genomen uyt die getuygenissen/ welcke den wegé der gheloovighen gerechticheyt ende leven toeschryven.

* Prov.20.7. ende 12.28.
† Eze.18.9.21 ende 33.15.

Antwoort/ dat sulcx spruyt uyt Gods vaderlicke goedertierenheyt: niet dat de wercken der gheloovighen (ghelyck de School-leeraers leeren) door Gods aenneminghe tot sulcken hoocheyt verheven worden.

Ephes.1.4. comē in dit levē. Maer wy sullen na Augusti-
1.Thes.3.13. num met corte woorden antwoorden / dat wy
ende elders. meynē tot dese sake genoech te zijne: te wetē/dat
alle Godsalige wel moetē daer na staen/op dat
sy namaels onbesmet ēn onstraffelic verschijnē
voor het aenschijn Gods. Maer dewijle den al-
derbesten stant deses teghenwoordigen levens/
niet anders en is dan eenen voortganck nae de
volmaecktheyt/ soo segghe ick dat wy dan eerst
daer toe sullen comē/ als wy dit sondich vleesch
afgeleyt hebbende/ sullen volcomelick den Hee-
De volmaecktheyt der Heyligen. re aenhanghen. Nochtans en wil ick niet hart-
neckichlick strijden teghen den ghenen die den
Heyligē wil den naem der volmaecktheyt toe-
schrijven: soo verre als hy die oock wil met Au-
Lib. ad Bonif. 2.cap.7. gustino beschryven / de welcke seyt aldus: Als
wy der Heylighen deucht volmaecktheyt noe-
men/so behoort tot de volmaecktheyt oock/dat
sy in der waerheyt ende in ootmoedicheyt haer
onvolmaecktheyt bekennen.

Het xviij. Capittel.

Datmen om dat God dē wercken loon belooft, verkeerdelick daer uyt besluyt, dat wy door den wercken rechtveerdich worden.

De eerste alghemeyne teghenwoorpinghe. Laet ons nu comen tot de sententien die be-
tuyghen dat God sal eenen yeghelicken na
syne wercken vergelden: Gelijck/ * Een yege-
* Matth.16.27. lick sal ontfanghen dat hy ghedaen heeft in sij-
2.Cor.5.10. nen lichaem/ het zy goet oft quaet. Lof ende ee-
Rom.2.6. re sal wesen den ghenen die goet doet/maer ver-
Joan.5.29. druckinghe ende benautheyt over alle ziele des
menschen die quaet doet. Item/Die sullen goet
ghedaen hebben/ sullen tot de wederopstandin-
ghe des levens gaen: maer die quaet sullen ghe-
daen hebben / tot de wederopstandinge der ver-
Matt.25.34. doemenisse. Item/Comt ghy gezegende mijns
Vaders: want ick hebbe hongherich gheweest/
ende ghy hebt my spijse ghegheven: ick hebbe
dorstich gheweest / ende ghy hebt my te drinc-
De andere. ken gegeven/ etc. Ende hier by willen wy oock
stellen de plaetsen die het eeuwighe leven noe-
Prov.12.14. ende 19.13. men eenen loon der wercken / ghelijck: De ver-
geldinghe der handen des menschen sal hem ge-
Matth.5.12. gheven worden. Wie het ghebodt vreest/ die sal
Luc.6.23. 2.Cor.3.8. gheloont worden. Verblijt ende verheucht u:
siet uwen loon is groot in de Hemelen. Een ye-
ghelick sal loon ontfanghen na sijn werck. Dat
Antwoort op de eerste teghenwoorpinghe. daer geseyt wort dat God sal eenen yeghelicken
vergelden nae syne wercken/ dat can lichtelick
verclaert worden. Want de wijse van sprekē be-
wijst meer wat namaels volcht/ dan de oorsake
waerom God den gheloovighen vergeldinghe
Verclaringe van dien. gheeft. Het is sonder twijfel dat de Heere met
dese graden oft trappē synder barmherticheyt/
Rom.8.30. onse salicheyt volbrengt/te weten/als hy de ge-
ne die hy uytvercoren heeft/ tot hem roept: die
hy gheroepen heeft/ rechtveerdicht: die hy ghe-
rechtveerdicht heeft/ verheerlickt. Daerom hoe-
wel hy de sijne door syn eenige barmherticheyt
ontfangt tot het leven: nochtans dewijle hyse
door den loop der goeder wercken / tot de besit-
tinghe daer van leyt/ op dat hy met sulcker or-
deninghe als hy verordent heeft / syn werck in
hen volbrenge: soo en ist gheen wonder dat daer
gheseyt is dat sy nae hare wercken ghecroont
worden/ door de welcke sy sonder twyfel bereyt
worden om de croone der onsterffelickheyt te
Wat dat woort werckē beduyt. ontfanghen. Jae om deser saken wille wort be-
Phil.2.12. quamelick gheseyt dat sy haer salicheyt werc-
ken/als sy haer in goede wercken oeffenen/ende
na het eeuwige leven staen: te weten/ gelijck hen
ergens gheboden wort/spijse te wercken die niet
en vergaet/ als sy in Christum geloovende/hen Joan.6.27.
selven het leven verkrijgen: ende nochtans wort
terstont daer by ghestelt: Welcke spijse de Sone
des menschen u sal gheven. Maer uyt het open-
baer is dat het woort/werckē, niet gestelt wort
als der genade contrarie zijnde/ maer alleenlick
yvericheyt ēn neersticheyt beduyt. Ende daer-
om en volcht daer uyt niet dat de gheloovige sel-
ve sijn autheurē haerder salicheyt/ofte dat haer
salicheyt uyt haer wercken comt. Hoe dan? So
haest als sy door de kennisse des Euangelij/ ēn
verlichtinge des heyligen Geests zijn aengeno-
mē tot de gemeynschap Christi/ so is het eeuwi-
ge leven in hen begonnen. Nu het goede werck Phil.1.6.
dat God in hen begonnen heeft / dat moet oock
volbracht worden tot op den dach des Heeren
Jesu. Ende het wordt volmaeckt als sy door
rechtveerdicheyt ende heylicheyt den hemel-
schen Vader ghelijck zijnde / bewijsen dat sy op-
rechte kinderen zijn.

2 Wy en moeten uyt den naem loon, niet be- Antwoort op de tweede alghemeyne tegenwoorpinghe.
sluyten dat onse wercken zijn oorsake onser sa-
licheyt. Ten eersten/ moet dit vast ende seker in
onse herten staen/ te wetē / dat het rijck der he-
melen niet is eē loon der dienstknechten/ † maer 1. Wort bewesen van de naem ende aert der ervē, dat de goede wercken de oorsake der salicheyt niet en maken.
een erve der kinderen: de welcke die alleen sullen
ghecrijghen/die van den Heere worden tot kin-
deren aenghenomen/ ende en sullense om gheen
ander oorsake ghecrijghen/ dan om dese aenne-
minge. ‡ Want de sone der Dienstmaecht en sal
niet erfghenaem zijn / maer de sone der vryer.
Jae oock in dese selve plaetsen / in de welcke de † Ephes.1.18. ‡ Gal.4.30.
Heylighe Gheest belooft dat de wercken sullen
gheloont worden/als hy de erve namelick mel-
det/ soo bewijst hy dat sy ons door ander oorsa-
ke comt. Alsoo als Christus sijne uytvercorene Matt.25.34.
roept om den Hemel te besitten/soo verhaelt hy
wel wercken die hy door de besittinghe wil ver-
gelden/maer stelt oock mede daer by/dat sy den
Hemel sullen door het recht der erve besitten.
Alsoo ghebiet Paulus den dienstknechten die Col.3.24.
ghetrouwelick haren roep ghevolcht hebben/
dat sy vergheldinghe verwachten van den Hee-
re: maer hy stelt terstont daer by/ dat de vergel-
dinghe sal erve wesen. Hier sien wy hoe dat sy
ghelijck door uytghedruckte woorden toesien/
op dat wy de eeuwighe salicheyt niet den werc-
ken/ maer der aenneminge Gods toeschrijven.
Waerom melden sy dan oock mede de werckē?
Dese vraghe sal door een exempel der Schrif- 2. Wort sulck oock met een schoon exempel bewesicht: dat de Heere der geloovigen goede wercken met sulcke loont die hy haer gegeven hadde/ eer dā de wercken eenich ghedachte was.
tuere verclaert worden. † Eer Isaac ghebooren
wert/was Abrahe een zaet belooft/waer in alle
gheslachten der aerden souden ghesegent wor-
den: ende een verbreydinghe des zaets/ die soude
wesen ghelijck de sterren des Hemels/ ende het
sant der zee/ etc. ‡ Vele jarē daer nae gaet Abra-
ham om sijnen sone te offeren/ghelijck hem van
God gheboden was. Als hy dese ghehoorsaem-
heyt bewesen hadde/ soo ontfinck hy dese belof-
te: * Jck hebbe by my selven gesworen (seyt de
Heere) dewijle ghy dese sake ghedaen hebt/ ende
en hebt uwen eyghenen eenighen gheboren sone † Gen.15.5. ende 17.1.
niet ghespaert: soo sal ick u zeghenen/ ende uwe ‡ Gen.29.3.
saet vermenichfuldighen/ghelijck de sterren des * Gen.22.17.
Hemels ēn het sant der zee: uwe zaet sal de poor-
ten uwer vyandē besitten: ēn in uwē zade sullen
alle geslachtē der aerde gesegent wordē/ om dat
ghy mijnder stemmē hebt gehoorsaem geweest.
Wat hooren wy hier? heeft Abraham door sijn
gehoorsaemheyt de zegeninge verdient/ wiens be-
lofte hy ontfangē hadde eer hem dat werck ge-
bodē was? Hier hebben wy voorwaer claerlick
dat God de werckē der gheloovigen loont met
dat selve goet dat hy hen nu eer van de wercken

eenich gedachte was/ gegevē hadde/ doe hy geē oorsake en hadde/ waerom hy hen goet dede anders dan syn barmhertichheyt.

De eerste oorsake/ waerom dat eeuwige leven ghenaemt wort eenen loon der wercken: te wetē/ dat wy door den loop des heyligen levēs te waerder souden staen nae de eeuwighe onverdiende beloonighen.

3 Nochtans en bedriecht noch en bespot God ons niet/ als hy seyt dat hy den werckē vergelt/ dat hy eer de wercken gheschieden/ onverdient ghegeven hadde. Want dewyle hy wil dat wy door goede wercken gheoeffent worden/ om te staen na de vertooninghe/ ende nae de besittinge der dinghen die hy belooft heeft/ ende dat wy in de goede wercken wandelen/ om te comen tot de salighe hope die ons voorgestelt is in de Hemelen/ soo wordt te rechte oock den wercken de vruchte der beloften toegeschreven/ dewijle wy daer door comen die vruchten te ghebruycken.

* Dit wordt bevesticht met getuyghenissen der Schriftueren.
† Col.1.5.
1.Pet.1.4.
2.Tim.1.12.

* De Apostel Paulus heeft dit beyde seer wel uytghedruckt/ daer hy seyt/ † dat de Colossensen hen selven oeffenen in de wercken der liefde/ om der hopen wille die hen was in de Hemelen bewaert/ van de welcke sy te voren ghehoort hadden/ door het woort des waerachtighen Euangelij. Want als hy seyt/ dat sy uyt den Euangelio bekent hebben/ dat hen de hope in de Hemelen bewaert was/ so verclaert hy daer mede dat sy op Christum alleen ende op gheene wercken ghefondeert en was. Waer mede oock over een comt/ dat Petrus seyt/ te weten/ Dat de Godsalige in de cracht Gods bewaert worden/ door het gheloove/ tot de salicheyt die bereyt is om te haerder tijt gheopenbaert te worden. Als Paulus seyt dat sy daerom arbeyden/ so beduyt hy daer mede dat de gheloovighe moeten haer gantsche leven lanck loopen/ op dat sy't gheerijghen. Ende op dat wy niet en souden dencken dat de loon welcken ons de Heere belooft/ ons sal nae onse verdienste ghegheven worden/ soo heeft hy ons een parabel voorghestelt/ in de welcke hy hem selven stelt als eenē Huysvader/ de welcke alle die hy vint/ in synen wijngaert sent om dien te oeffenen: de sommighe sent hy ter eerster/ sommighe ter tweeder/ sommige ter derder/ sommighe oock ter elffter ure: ende des avonts geeft hy allen ghelijcken loon. De uytlegginghe deser parabels is cortelick ende wel vervaet van dien ouden Schrijver/ wie hy oock zy/ wiens boeck van de roepinghe der Heydenen/ onder den naem Ambrosij ghelesen wordt. Ick sal liever syne woorden/ dan de mijne ghebruycken. Met den reghel deser verghelijckinge (seyt hy) heeft de Heere willen bewijsen/ dat de roepinghe der gheloovighen/ hoewel sy menigherley is/ synder eeniger genade toe comt. In welcke verghelijckinghe/ de ghene die ter elffter uren in den wijngaert ghebracht zijnde/ den anderen die den gantschen dach gearbeyt hebben/ gelijck gemaeckt worden/ beduydē sonder twijfel de conditie der gener/ die God tot lof eñ prijs synder uytnemender ghenade in het eynde des daechs/ ende uyterste haers levens/ roept/ om na syn Godlicke goedertierenheyt loon te ontfanghen: niet loon betalende voor den arbeyt/ maer den rijckdom synder goetheyt uytstortende over de gene die hy heeft sonder wercken uytvercoren: op dat de ghene die met veel sweetens gearbeyt hebben/ eñ niet meer dan de laetste en ontfangen/ oock mogen verstaē/ dat sy den loon der genade/ ende niet der wercken ontfanghen.

3.Pet.1.5.

Matth.20.1.

Met de overeenstemminge Ambrosij.

Lib.1.cap.1.

Sekeren regel waer te nemen.

Ten laetsten ist oock noodich aen te mercken/ dat in de plaetsen/ daer het eeuwige leven wort loon der wercken genaemt/ niet enckelick ghenomē en wordt voor de gemeynschap ofte deelachtichheyt die wy hebbē met God/ als hy door syn Vaderlicke gonste ons in Christo aenneemt tot de erve der saligher onsterffelickheyt/ maer voor de besittinge ofte gebruyckinge dier salicheyt/ ghelijck oock de woorden Christi luyden/ als hy seyt: Hier namaels het eeuwighe leven. Ende elders: Comt besit het rycke/ etc. Hierom wordt de openbaringhe onser aenneminge die in de wederopstandinghe ghesc hien sal/ van Paulo ghenaemt/ aenneminghe tot kinderen. Ende daer nae seyt hy dat uyt/ dat het is de verlossinghe onses lichaems. Anders/ ghelijck de vervreemdinghe van God/ is de eeuwige doot/ alsoo wort de mensche van de doot tot het leven ghebracht/ als hem God tot genade aenneemt/ om ghemeynschap met hem te hebben ende een met hem te worden: ende dit gheschiet door de weldaet der aenneminghe tot kinderen alleen. Ende ist dat sy nae haer wijse willen hartneckichlick den loon der wercken drijven/ so machmen hen wederom teghenworpen dat Petrus seyt/ te weten/ dat het eeuwige leven is den loon des gheloofs.

Mar.10.30.

Matt.25.34.
Rom.8.18.

Met de aucthoriteyt des Apostels Petri.
1.Pet.1.9.

De tweede oorsake/ dat God onse swackheyt soo te hulpe comt/ dat wy niet en souden verflouwen/ ende dē moet verloren ghaven.

4 Daerom en laet ons niet dencken/ dat de heylige Geest/ door sulcke beloften also de weerdicheyt onser wercken prijst/ ghelijck ofte sy sulcken loon verdienden. Want de Schriftuere en laet ons geen dinck/ waer door wy souden voor het aenschijn Gods verheven worden. Maer arbeyt meer gheheel om onse hooveerdicheyt te wederlegghen/ ons te verootmoedigen/ te neder te worpen/ ende gantschelick te breken. Maer met die voornemende beloftē comt de Heere onser swackheyt te hulpe/ de welcke anders soude terstont beswijcken ende te neder vallen/ waert dat sy niet door dese verwachtinge opgehoudē/ ende haer verdriet door desen troost versoet en worde. Ten eersten/ overlegge een yegelic voor hem selven/ hoe hart ende swaer het is/ niet alleenlick alle het syne/ maer oock hem selven te verlaten ende te versakē. Ende nochtans is dit de eerste lesse/ die Christus synen Discipulen geeft. Daer na onderwijst hyse haer leven lanck met de leere des cruyces/ op dat sy hare herten niet en wenden oft keeren tot de begheerte ofte het betrouwen deser tijtlicker goeden. In het corte/ hy handeltse bynа alsoo/ dat sy alomme waer sy haer oogen wenden oft keeren/ so verre als dese werelt streckt/ niet anders dan vertwijfelinge ende wanhope voor oogen en hebben: so dat Paulus seyt/ te weten/ dat wy ellendigher zijn/ dan alle andere menschen/ is het dat wy in dese werelt alleenlick hopen. Daerom op dat de geloovige in dese so groote benauthenden niet moedeloos en worden/ noch en beswijcken/ soo staet hen de Heere by/ ende vermaentse dat sy moeten haer hooft hooger opheffen ende voorder uyt sien/ ende leeren dat sy de gheluckicheyt ende salicheyt die sy in de werelt niet en sien/ sullen by hem sien ende vinden: ende dese salicheyt noemt hy prijs/ loon/ ende vergeldinge: niet dat hy de verdienste der wercken alsoo acht/ maer hy gheeft te kennen/ dat de salicheyt hen sal een vergeldinghe wesen voor haer verdruckingen/ lijden ende versmaetheden/ etc. Daerom en is daer niet quaets in gheleghen/ datmen nae het exempel der heyligher Schriftuere/ het eeuwige leven noemt een vergeldinghe/ om dat de Heere daer in de syne uyt arbeyt tot ruste/ uyt verdruckinghe tot gheluckighen ende gewenschten stant/ uyt droefheyt tot blijschap/ uyt armoede tot rijckdom/ uyt schande tot eere ontfangt/ eñ in somma/ alle het quaet dat sy geleden hebben/ tot meerder goet verandert. † Also salmen oock mogē de heylicheyt des levens achtē eenē wech te zijne: niet waer door de toeganc tot de hemelsche eerlicheyt geopent worde/ maer waer door

De eerste nootsakelicheyt deses troosts.

De tweede.

De derde.

1.Cor.15.19.

De vierde.

† De heylicheyt des levens is eenen wech eñ geen oorsake om in te gaen tot de hemelsche heerlickheyt.

God

Rom.8.30.

God sijne uytvercorene tot de openbaringe dier eerlickheyt leyt. Want dit belieft sijnen goeden wille/ dat hy die eerlick make/ die hy geheylicht heeft. Alleenlic dat wy niet en dencken dat daer een overeencominghe is tusschen verdienste en werck: waer in de Sophisten ongheschicktelick dwalen/ om dat sy dit eynde dat wy verclaren/ niet en aenmercken.

Der Sophisten ongheschicte dwalinghe.

Ende wat verkeerder een dinc ist/ dat wy/ als ons de Heere tot een eynde roept/ nae een ander ommesien. Daer en is niet claerders/ dan dat den goeden wercken loon beloft wort/ om de swackheyt onses vleeschs eenichsins te helpen ende verlichten/ ende niet om de herten met roem op te blasen. Daerom soo wie hier uyt wil eenige verdienste der wercken besluyten / ofte de verdienste met den loon in de schalen weghen / die is seer van het eynde dat God voorghestelt heeft.

Teghenworpinghe: God die croont de wercken der geloovighen. * 2.Tim.4.8. 1.Cor.9.25. 1.Pet.5.4. Jac.1.12. † D'eerste antwoort/ uyt Augustino. August. ad Valent. De gratia & lib. arb. * De tweede antwoort/ welcke opent den sin Augustini.

5 Daerom als de Schrifture seyt * dat God de rechtveerdighe Richter sal naemaels den sijnen de croone der rechtveerdicheyt geven/ soo en antwoorde ick niet alleenlick met Augustino: † Wie soude de rechtveerdige Richter de croone gheven / hadde de barmhertige Vader niet de genade gegeven? ende hoe soude dat rechtveerdicheyt zijn/ ware daer niet de ghenade voorgegaen die den sondaer rechtveerdicht? ende hoe soude de croone gheghegeven worden als schult/ ware niet eerst al wat wy hebben / onverdient ghegeven. * Maer ick segghe boven dien noch dit / hoe soude God onse wercken rechtveerdicheyt toeschrijven/ ten ware dat hy de ongerechticheyt die daer in is/ door sijn goedertierenheyt ende verghevinghe verberchde? Hoe soude hyse achten loon weerdich te zijne / ten ware dat hy het ghene dat daer in straffe weerdich is / door sijn ongemeten goetheyt uytwischte? Dit stelle ick by de woorden Augustini/ om dat hy pleecht het eeuwighe leven te noemen ghenade/ om dat het den onverdienden gaven Gods tot loon gegeven wordt/ als de wercken daer mede vergolden worden.

De derde antwoort/ uyt de heylige Schrifture. Esai.64.6.

Maer de Schrifture vernedert ons voorder/ ende verheft ons wederom. Want boven dat sy ons verbiet in de wercken te roemen / om datse onverdiende gaven Gods zijn/ soo leert sy oock mede datse altijts met eenighe onreynicheyt besmet zijn / soo datse niet en connen Gode ghenoech doen/ als sy nae den reghel sijns oordeels ondersocht worden. Maer op dat onse blymoedicheyt niet te neder en valle / soo seyt sy dat onse wercken Gode door enckel verghevinghe behaghen.

De vierde antwoort uyt den selvẽ Augustino/ die hem selven uytleyt.

Ende hoewel Augustinus weynich anders spreeckt dan wy: soo comen wy nochtans in de sake wel over een / het welcke openbaer is uyt syne woorden / in het derde boec tot Bonifacium. Daer hy twee mẽschen met malcanderen vergheleken hebbende/ te weten/ eenen die een wonderlick heylich ende volmaeckt leven hadde / ende eenen anderen die wel eerlick ende gheheel van zeden was / maer nochtans niet alsoo volmaect/ men hadde connen veel meer in hem begheeren: ende ten eynde besluyt hy: Te weten/ dese die schynt niet so gheheel van zeden te zijne als die ander / nochtans om sijn recht ghelove daer door hy leeft / ende nae het welcke hy hem selven in alle syne zonden beschuldicht/ ende in alle goede wercken God prijst/ hem selven schande/ ende God eere toeschrijvende: ende van God verghevinge der zonden/ ende liefde der goeder wercken ontfanghende: soo comt hy in het gheselschap Christi/ als hy van dese werelt verlost wort. Waerom anders dan om het geloove? Het welcke hoewel het niemant sonder wercken salich maeckt/

Capit.5.

Gal.5.6.

want het is levende/ ende werckt door de liefde: so worden nochtans daer door de zonden vergeven: want de rechtveerdige leeft uyt den geloove: Ende sonder het geloove worden de wercken die schynen goet te zyne/ tot zonde verandert. Hier belijt hy voorwaer claerlick dat wy so seer soecken te bevestigen/ te weten/ dat de rechtveerdicheyt der wercken daer uyt comt / om datse door de verghevinghe der zonden Gode aengenaem worden.

Hab.2.4. Rom.1.17. Gal.3.11. Heb.10.38.

6 Met de boven-gheschreven plaetsen comen oock dese byna over een: * Maeckt u vriendẽ van den Mammon der ongherechticheyt/ op dat wanneer u ontbreken sal/ sy u mogẽ ontfangen in de eeuwige tabernaculen. † Den rijcken deser werelt ghebiet dat sy niet hooveerdich en zijn/ noch op onsekerẽ rijckdom hopen/ maer op den levendigen God: Dat sy goet doen/ rycke worden in goede wercken / hen selven een goet fondament wech leggen in het toecomende/ op dat sy het eeuwige leven vercrygen. Want de goede wercken worden by eenen rijckdom vergelekẽ/ den welcken wy in het eeuwige levẽ mogen gebruycken.

De eerste bysondere tegẽworpinghe: ons wort bevolẽ/ dat wy in den Hemel souden eenen schat vergaderen. * Luc.16.9. † 1.Tim.6.17.

Op dese plaetsen antwoorde ick/ dat wy nemmermeer en sullen tot het rechte verstant daer van comen/ ten zy dat wy onse oogen daer op wendẽ/ tot het welcke de heylige Geest sijne woordẽ schiet. Ist dat het waerachtich is dat Christus seyt/ te wetẽ: * Dat onse herte daer is/ daer onse schat is: so moetẽ de geloovige die geleert hebbẽ dat dit levẽ is gelijck een slaep die terstont vergaet/ toe sien/ dat sy het ghene dat sy waerachtichlic willẽ gebruyckẽ/ daer henẽ sendẽ/ daer sy een volcomẽ levẽ sullẽ hebbẽ: gelijc de kinderẽ deser werelt plegẽ neerstich te zyne/ om de dingen te vercrijghen die tot de wellusten des tegenwoordigen levens dienen. So moeten wy dan die na volgen die voorgenomen hebben tot eenighe ander plaetse te verhuysen/ daer sy haer eeuwighe woonste vercoren hebben. Sy senden haer goet voren/ ende willen dat geerne voor eenen tijt derven: want sy achten hen selven dies te geluckiger/ hoe sy meer goets hebben/ daer sy sullen langhe woonen. Ist dat wy weten dat de Hemel onse Vaderlant is/ soo betaemt het meer dat wy onse goet derwaerts sendẽ/ dã dat wy't hier behoudẽ/ daer het ons door de haestige verhuysinge sal vergaen.

Antwoort/ dese plaetsen en beteeckenẽ anders niet/ dan datse leeren ons te betamen/ so wy geloven den Hemel ons Vaderlant te zijn/ dat wy veel meer onse rijckdommen derwaerts soudẽ senden / dan dat wyse hier houden / daer wyse doch door de haestige verhuysinge moeten achter laten. * Matt.6.21.

Maer hoe sullẽ wy't daer senden? te wetẽ/ * ist dat wy't den armen gebreckelicken mede deylen: wat wy dien gheven/ dat acht de Heere hem ghegheven te zijne. Hier uyt comt die schoone belofte: Soo wie den armen geeft/ die leent den Heere op woecker. Item/ So wie mildelic zaeyt/ die sal oock mildelic maeyen. Want sy gheven dat Gode in de hant om te bewaren / al wat sy den broederen uyt liefde gevẽ. Ende gelijck God een goet ghetrouwe bewaerder is/ also sal hy't namaels met grooten woecker wederom geven. Zijn dan onse wercken so groot geacht voor God/ datse in sijn hant zijn/ gelijck een schat voor ons wechgeleyt/ wie soude hem ontsien alsoo te sprekẽ/ dewijle de Schrifture dat so dickmael ende so opẽtlick betuycht?

Hoe dit gheschieden can. * Matth.25.40. Prov.19.17. 2.Cor.9.6.

Maer ist dat yemant wil de enckel ghenade Gods verduysterẽ/ en de verdienste der wercken bevestigẽ/ die en sal door dese getuygenissen niet geholpẽ wordẽ om sijn dwalinge te bevestigen. Want mẽ can daer uyt geen dinck te rechte besluyten/ anders dan een enckel genegentheyt der Godlicker goedertierenheyt tot ons: want op dat hy ons tot weldoen verwecke/ so belooft hy dat gheen goet werck dat wy doen / en sal verloren zijn/ hoewel alle dienst welcken wy hem doen / niet alleenlick onweerdich is gheloont te

De somma dã de gãtsche antwoort.

worden/ maer oock voor sijn aenschijn te comé.

2.Thess.1.5. De tweede tegenworpinge: Door aenvechtinghen worden de godsalighe/ welcke haer in de gerechticheyt ende liefde gheoeffent hebben/ des rijcx Godes weerdich gheacht. * Hebr.6.10.

7 Maer de woorden Pauli dringhen seerder aen/ daer hy de Thessalonicensen in hare verdruckingen vertroostende/ leert dat hen die toegesonden worden/op dat sy tot het rycke Gods weerdich gheacht worden / voor het welcke sy lijden. Want (seyt sy) het is recht by God den ghenen die u verdrucken/verdruckinghe te gheven:ende u met ons/verlichtinghe te geven/ als de Heere Jesus sal uyt den Hemel geopenbaert worden. Ende de Autheur des Sendtbriefs tot de Hebreé seyt:* God en is niet onrechtveerdich dat hy soude uwe werck vergeten/eñ uwe liefde die ghy bewesen hebt in sijné naem/dat ghy den Heylighen ghedient hebt. Op de eerste plaetse antwoorde ick / dat daer in gheen weerdicheyt der verdienste beteeckent en wort: maer dewyle God de Vader wil dat wy die hy tot kinderen uytvercoren heeft/ Christo sijnen eerstgheboren Sone gelijck worden: soo moeten wy door vele verdruckingen in het rijcke der Hemelen comé/ ghelijck Christus moeste eerst veel lijden / ende daer nae tot die eerlickheyt comen die hem verordent was. Daerom als wy verdruckinghen lijden voor den naem Christi / † so worden ons ghelijck eenighe teeckenen inghedruckt / met de welcke God de schapen sijnder kudde pleecht te teeckenen. Soo worden wy dan ter deser oorsake tot den rijcke Gods weerdich geacht / te weten/om dat wy de merckteeckenen onses Heeren ende Meesters dragé in onse lichamen/de welcke teeckenen zijn der kinderen Gods. Hier toe dienen ooc dese sententien:te weten / Dat wy de doodinge Jesu Christi in onsé lichame ommedraghen/ op dat sijn leven in ons gheopenbaert worde: Ende dat wy hem in sijn lijden ghelijck worden / op dat wy comen tot de ghelijckenisse sijnder wederopstandinghe uyt de dooden. De reden die Paulus daer by stelt/te weten/dat het recht is by God/den ghenen die verdruckt zijn/ ruste te gheven: en dient niet om eenighe weerdicheyt der wercké te bewijsen/ maer om de hope des rijcke Gods te bevestighen:ghelijck of hy seyde: Ghelijck het den rechtveerdigen oordeele Gods betaemt / wrake over uwe vyanden te doen om de quellinghe die sy u gedaen hebben/ alsoo betaemt oock u verlichtinghe ende ruste van die quellinghen te geven. De ander plaetse/ waer in geleert wordt dat het der rechtveerdicheyt Gods soo seer betaemt / de ghehoorsaemheyt sijnder dienstknechten niet te vergeten/ dat het byna soude onrecht zijn/waert dat hyse vergate / moet aldus verstaen zijn. De Heere willende onse traecheyt ende luyheyt vermanen/ heeft ons dese hope gegevé / te weten/ dat de arbeyt welcken wy tot eere sijns naems aenghenomen hebben/ niet en sal te vergheefs zijn. Wy moeten altijts ghedachtich zijn dat dese belofte ghelijck alle de andere ons gheen vrucht en soude aenbrenghen / ten ware dat het onverdiende verbont der ghenade voorginghe / waer op de gantsche sekerheyt onser salicheyt ghefondeert is. Als wy nu daer op rusten / soo moeten wy oock gherustelick betrouwen / dat onse dienst ende ghehoorsaemheyt niet en sal van God ongheloont blijven / hoewel sy dies onweerdich is. Eñ om ons in sulcke verwachtinghe te bevestigen/ so seyt de Apostel dat God niet onrechtveerdich en is/maer sal doen dat hy eenmael belooft heeft. Soo is dan dese rechtveerdicheyt/ meer vā de waerheyt eñ volbrénginge der Godlicker belofte/ dan van de oprechte betalinge eñ voldoeninge der schult te verstaen. Na desen sin heeft Augustinus eé schoone sententie/de welcke die heylige man niet getwijfelt en heeft dicmael te verhalen/ ghelijck ickse oock weerdich achte datmense altijts in ghedachtenisse brenghe. God (seyt hy) is ghetrouwe / de welcke hem selven heeft onsen schuldenaer ghemaeckt: niet eenich dinck van ons nemende/ maer alle dinck belovende.

Antwoort op de eerste plaetse.

Rom.8.29.

Actor. 14.21. Luc.24.26.

Wie de weerdighe zijn/ eñ hoe sy weerdich gheacht worden. † Gal.6.17.

2.Cor.4.10.

Rom.8.29.

Antwoort op de andere plaetse genomen uyt den brief tot den Hebreen.

Wat door dē gherechtigen verstaē wort.

In Psalm 32.109. ende elders dickmael.

8 Onse tegenstrijders brenghen oock de sentétien Pauli voort/daer hy seyt:* Oft ic schoon alle geloove hadde/soo dat ick berghen uyt haer plaetse versette/ende gheen liefde en hadde/ so en ware ic niet. Item/ Nu blijvé hope/ geloove/ eñ liefde: maer onder dese is de liefde de meeste. Item: Boven al hebt liefde / den welcken is de bant der volmaecktheyt. Wt de twee eerste plaetsen willen onse Pharizeen bewijsen/ dat wy meer door de liefde / dan door het gheloove gerechtveerdicht worden: want de liefde is (gelijck sy segghen) van meerder cracht/dan het geloove. Maer dit argument wordt sonder arbeyt ofte groote moeyte wederleyt. Want wy hebben erghens verclaert ende uytgheleyt / dat het ghene dat in de eerste plaetse staet / die hier uyt den Sendtbrief tot den Corinthen voortgebracht is/het waerachtich gheloove niet aen en gaet.* Maer dat in de twede plaetse staet / te weten/ die uyt den selvé Sendtbrief voortgebracht is: Nu blijven hope/ gheloove/ etc. dat verstaen wy oock van het waerachtich gheloove. Ende Paulus seyt daer / dat de liefde meerder is / niet om dat sy meer verdient / maer om dat sy vruchtbaerder is / haer voorder uytstreckt/meer menschen dient/ende altijts crachtich is : ende om dat het ghebruyck des geloofs voor eenen tijt is. Js het sake dat wy de uytnementheyt aensien / soo wordt de liefde Gods te rechte boven gestelt. Maer van dese en spreeckt Paulus daer niet. Want hy drijft alleenlick/ dat wy moeten malcanderen met onderlinghe liefde stichten in dé Heere. * Maer laet ons dat alsoo nemen/ghelijck of de liefde allesins het gheloove te boven ginghe: wie isser die eenich verstant heeft/die daer uyt sal besluyten/dat de liefde meer rechtveerdicht dan het gheloove? De cracht om te rechtveerdighen die in het geloove is/ die en comt niet uyt de weerdicheyt des wercx:maer onse rechtveerdichmakinghe comt uyt de eenighe barmhertichheyt ende verdienste Christi: Ende als het gheloove dese vaet / soo wordt het ghesept te rechtveerdigen. Nu is het datmen onse teghenstrijders wil vraghen / op wat verstant ofte meyninghe sy de rechtveerdichmakinghe der liefde toeschrijven: sy sullen antwoorden: Om dat sy een werck is dat Gode behaecht/dat ons om haerder verdiensten wille door de aenneminghe Gods wordt rechtveerdicheyt toegherekent. Hier uyt machmen sien hoe haer argument volcht: Wy segghen dat het gheloove ons rechtveerdicht / niet om dat het ons door syn weerdicheyt de rechtveerdicheyt verdient: maer om dat het een instrument is/ waer door wy de onverdiende ghenade Christi ghecrijghen. Maer onse teghenstrijders gaen de barmhertichheyt Gods voorby/ende verlaten Christum (waer in de somma der rechtveerdicheyt ghelegen is) ende willen dat wy door de weldaet der liefde gherechtveerdicht worden/ om dat sy het gheloove te boven gaet. Dat is even ghelijck of yemant wilde segghen / dat een Coninck bequamer ware om eenen schoen te maken/ dan een schoemaker selve: te weten/om dat een Coninck veel weerdigher is / dan een schoemaker. Dit eenige argument is een groot bewijs / dat alle de School-leeraers niet selfs met

De derde tegenworpinge/ vergaert uyt drie plaetsen des Apostels. * 1. Cor.13.2. ende 13.

Col. 3.14.

Antwoort. De eerste plaetse spreeckt niet vā het rechtveerdichmakende gheloove / maer van tgheloove der wonderhedē. * De tweede plaetse handelt van de rechtveerdichmakinge/die het gheloove eygentlick vattet: overmits wy door dat selve/ als door een instrument/ Christi rechtveerdicheyt aengrijpen/ eñ door vercrijgen/ ende niet door de liefde / der welcker sulcx niet toe en comt/ hoewel sy meerder is.

Bewijs ghenomen van een ghelijckenisse.

Item/van de meeninge des Apostels.

met het uyterste haerder lippē en smakē/ wat de rechtveerdichmakinge des geloofs zy. Ende ist dat eenich kijfachtich mensche my noch teghen spreeckt eñ vraecht waerom wy het woort Geloove, by Paulum verscheydelick nemē eñ uytleggen. Tot dese uytlegginge hebbe ick groote oorsake. Want dewijle de gavē die Paulus daer verhaelt/ eenichsins onder het gheloove eñ hope begrepē wordē/ om dat sy tot de kennisse Gods behooren/ soo vervaet hyse ten eynde alle onder den naem geloove/ ende hope/ gelyck of hy seyde: De Prophetie / ende verscheyden talen/ ende gave der uytlegginge ende wetenschap/ hebben dit eynde dat sy ons tot de kennisse Gods brenghen. Ende wy in dit leven en bekennen God anders niet dan door het gheloove ende hope. Daerom als ick het gheloove ende de hope noeme / soo vervate ick daer onder alle dese gaven. Soo blyven dan dese drie: Hope/ Geloove/ ende Liefde: dat is/ hoewel de gavē menigerley zyn/ so worden sy nochtans alle hier onder vervaet. Onder dese is de Liefde de voorneemste/ etc. Wt de derde plaetse die boven verhaelt is/ besluyten sy aldus:* Ist dat de liefde eē bāt der volmaectheyt is/ soo is sy oock een bant der rechtveerdicheyt / de welcke niet anders en is / dan volmaecktheyt. Ten eersten / op dat wy voorby gaen dat Paulus daer volmaecktheyt noemt/ als de leden der wel-gheschickter Ghemeynte met malcanderen wel vereenicht zijn : ende op dat wy toelaten dat wy voor den Heere volmaeckt worden door de liefde: wat sullen sy nochtans nieus voortbrenghen? Want ick sal altijts daer teghen segghen/ dat wy nemmermeer tot die volmaecktheyt en comen / ten zy dat wy volmaeckte liefde hebben. Ende hier uyt sal ick besluytē/ dat alle hope der volmaectheyt hen benomen is/ dewijle wy alle seer verre van de volmaecktheyt der liefde zijn.

1.Cor.13.2. ende 13.

De derde plaetse/ schrift den bant der liefden de volcomentheyt toe op eenen anderen sin: eñ al ist dat sy't soo verstaen/ nochtans en helpt dat hare dwalinghe niet.

* Col.3.14.

9 Ick en wil niet alle de ghetuygenissen verhalen / die te desen tyde de dwase School-leeraers lichtveerdelick (ghelijck een yegelick hen eerst in den sin comt) uyt de Schriftuere ons teghenworpen. Want sommighe dingen brenghen sy soo spottelick voort / dat ickse niet en can verhalen/ ten zy dat ick wil met rechte ongheschickt gheacht worden. Daerom wil ick een eynde maken / hadde ick eerst de woorden Christi verclaert/ op de welcke sy wonderlicken seer roemen. Want tot den Wetgheleerden die daer vraecht wat noodich is ter salicheyt / antwoort hy: Ist dat ghy wilt tot het leven comē/ soo onderhout de geboden. Wat willē wy meer (segghen sy) dewijle de Autheur der ghenade selve ons ghebiet door de onderhoudinghe der geboden het rycke te ghecrijghen? Maer ist niet openbaer dat Christus syne antwoorden ghematicht ende ghevoecht heeft tot de ghene die met hem handelden? Hier wordt hy van eenen Leeraer de Wet gevraecht van de wijse om salicheyt te ghecrijghen: ende dat niet enckelick/ maer door wat werc de mensche mach daer toe gheraken. De persoon des vraghers / ende de vraghe selve hebben den Heere beweecht alsoo te antwoorden. De vragher met den waen der wettelicker rechtveerdicheyt doordroncken zijnde/ heeft in het betrouwen der wercken verblint gewerst. Ende hy en heeft niet anders gevraecht / dan welcke de wercken der rechtveerdicheyt waren/ door de welcke de salicheyt vercreghen wort. Soo wort hy dan te rechte tot de Wet gesonden/ in de welcke een volcomen spieghel der rechtveerdicheyt is. Wy vercondighen oock claerlick/ datmen de gebodē moet houden/ ist datmen in de wercken salicheyt soeckt. Ende dese leere is den Christenen noodich. Want hoe souden sy haer toevlucht tot Christum nemen/ ten ware dat sy bekenden dat sy van den wech des levens / ghevallen zijn tot het verderf des doots? Ende hoe souden sy verstaen hoe verre sy van den wech des levens zijn afghedwaelt / ten zy dat sy eerst verstaen hoedanich de wech is? Daerom verstaen sy dan eerst dat alle de toevlucht om salicheyt te gecrijgen/ in Christo is/ als sy sien hoe seer haer leven stryt teghen de Godlicke rechtveerdicheyt/ die in de onderhoudinghe der Wet vervaet wordt. Dit is de somma: Ist datmen in de wercken salicheyt soeckt/ soo moetmen de geboden houden door de welcke wy tot volmaeckte rechtveerdicheyt onderwesen worden. Maer hier op en moetmen niet blyven/ ten zy dat wy willen midden in dē loop beswijckē: want niemant van ons en can de gebodē houdē. Daerom dewyle wy van de rechtveerdicheyt der wercken uytgesloten worden/ soo ist ons noodich ander hulpe te soeckē: te weten/ in het geloove Christi. Daerom ghelijck de Heere hier den Leeraer der Wet/ den welckē hy kende met ydel betrouwen der wercken opgheblasen te zyne/ wederroept tot de Wet/ op dat hy daer uyt leere dat hy een sondaer / ende den verschrickelicken oordeele des doots onderworpen is: Also de andere die door sulcke kennisse haers selfs nu vernedert zijn / die vertroost hy op een ander plaetse met de belofte der ghenade/ sonder de Wet te melden/ segghende: Comt tot my alle die beladen zyt/ eñ beswaert/ eñ ick sal u vermaken/ ende ghy sult ruste voor uwe zielen vinden.

De vierde teghenworpinghe: Christus heeft daer ten een in den Euangelio bevolen/ dat hy door de onderhoudinghe der geboden/ dat rycke Gods soude gecrygen.

Matt.19.17.

Antwoort/ genomen uyt de woorden des genen/ die de vraghe voorstelt.

De somma van de uytlegginge deser woorden Christi.

Matt.11.29.

10 Ten eynde / als sy de Schriftuere verdraeyende/ hen selven vermoeyt hebben/ soo comē sy tot scherpsinnich bedroch eñ Sophisterie. Sy brenghen voort dat het gheloove erghens wort een werck genaemt/ ende daer uyt besluyten sy dat wy verkeerdelick het gheloove tegen de wercken stellen. * Maer wy en segghen niet dat het geloove so verre het eē gehoorsaemheyt is/ die wy den Godlicken wille bewysen/ ons door sijn verdienste rechtveerdicheyt vercrijcht: maer om dat het de barmhertichheyt Gods aēnemende / de rechtveerdicheyt Christi die ons daer door gegeven wordt in de predikinghe des Euangely / in onse herten versegelt. De lesers sullent my vergheven/ dat ick niet lange en ben in de wederlegginge sulcker ongeschicktheden ende beuselen: want sy zijn so swack / dat sy sonder aenstoot van selfs genoech vallen eñ breken. Nochtans wil ick met corte woorden een tegēworpinge/ de welcke schijnt eenige reden te hebben/ verclaren ende wederleggen/ op dat de gene die in de Schriftuere niet wel geoeffent en zyn/ daer door niet beswaert en worden. Sy seggen: Dewijle het gemeyn gevoelen bewijst/ dat dingen die malcanderen contrarie zijn/ na dē selven regel geoordeelt worden : ende dewijle een yegelicke zonde tot onrechtveerdicheyt gherekent wort : so betaemt het oock dat eenen yegelicken goede wercken den lof der rechtveerdicheyt gegeven worde. De gene die hier op antwoorden dat de verdoeminge des menschen comt van de ongeloovicheyt alleen / ende niet van eene yegelicke zonde/ die en doē my niet genoech. Ick gevoele wel met hen dat de ongheloovicheyt is de fonteyne ende wortel alles quacts. Want sy is de eerste afwyckinghe van God/ nae de welcke daer nae alle overtredinghen der Wet volghen. * Maer ick en mach met hen niet gevoelen/ als sy in de weerderinghe der rechtveerdicheyt ofte onrechtveerdicheyt willen de goede ende quade

De laetste tegenworpinge/ ghenomen uyt Joan.6.29. daer tgeloove wordt ghesëyt een werck te zijn.

Joan.6.29.

*Antwoort/ Tgeloove en rechtveerdicht niet/ soo verre het een werck is.

Inrede. Dē dinghen die malcanderen contrarie zijn / die worden nae den selven reghel gheoordeelt.

De eerste antwoort.

* De tweedē antwoort/ waer in een onderschept ghemaeckt wort tusschē de contrarie dinghen: daer van een seer verscheyde reden is.

wercken met de selve balance weghen. Want de rechtveerdicheyt der wercken is volmaeckte ghehoorsaemheyt der Wet. Daerom en can niemant door wercken rechtveerdich zijn/ anders dan die in den gantschen loop syns levens/ de Wet als een rechte linie volcht. Soo wanneermen is daer van afgheweken/ soo ismen tot onrechtveerdicheyt gevallē. Hier uyt ist openbaer dat de rechtveerdicheyt niet en comt uyt een werck/ noch uyt sommighe wercken/ maer uyt een onafwijckelicke ende onvermoeyelicke onderhoudinghe des Godlicken willes. Maer de onrechtveerdicheyt moet veel anders gheoordeelt worden. Want soo wie gehoereert ofte gestolē heeft/ die is door de eenige zonde des doots schuldich: want hy heeft teghen der Majesteyt Gods gesondicht. Hierom feylen onse Sophisten/ te weten/ om dat sy niet en aenmerckē dat

Jaco.2.10. Jacobus seyt/ namelic dat de gene die in eē dinc gesondicht heeft/ is in allen schuldich gewordē: want die verboden heeft te doodē/ de selve heeft oock verbodē te stelen/ etc. Daerom en moet het geen wonder noch onrecht schijnen/ als wy segghen dat de doot eener yeghelicker zonde rechtveerdich loon is: want een yeghelicke zonde is der verbolghentheyt ende wrake Gods weerdich. Maer men soude dwaselick besluyten dat de mensche soude desghelijcx uyt een goet werck connen met God versoent worden/ hoewel hy daerentusschē met vele zondē sijnē toorn verdiēt.

Het xix. Capittel.

Van de Christelicke vryheyt.

Een tsamenknoopinghe deses Capitels met de voorgaende/ van de rechtveerdichmakinge/ eñ hoe nuttelic ende nootsakelick de kennisse zy van de Christelicke vryheyt.

NU moeten wy handelen van de Christelicke vryheyt/ der welcker verclaringhe niet en mach voorby ghegaen worden van den ghenen die voorghenomen heeft de somma der Christelicker leere int corte te vervaten. Want het is een noodige sake ende sonder der welcker wetenschap de conscientie byna gheen dinck en connen aengaen sonder twijfelinge/ in vele dinghen zijn sy ongestadich ende wenden af/ sy zijn altijts veranderlick ende bevreest. Dit is oock een aenhanckſel der rechtveerdichmakinghe/

1. Stelt sy de cōscientien te vreden.

ende dient niet weynich om de cracht daer van te verstaen: Ja de ghene die God van herten vreesen/ sullen een onbegrijpelicke vrucht ontfanghen uyt deser leere/ de welcke van de godloose ende Luciaensche menschē/ lustichlick bespot ende ghelastert wordt/ om dat in hare geestelicke dronckenschap daer mede sy bevangen zijn/ hen alle ongheschicktheyt gheoorloft is. Daerom sullen wy nu bequamelick daer van handelen. Ende het was nut de handelinghe daer van (want wy hebbense somtijts cortelick aengeroert) tot op dese plaetse uyt te stellen: om

2. Sy bedwingt de dertele nature.

dat soo haest als van eenighe Christelicke vryheyt ghemeldet wort/ soo worden daer terstont de boose begheerten ontsteken ende los gelaten/ ende rasende roeringhen voortghebracht/ ten zy datmen in tijts sulcken dertelen vernuften wederstaet/ de welcke alle seer goede dinghen seer qualick verdraeyen. Want onder de voorwendinghe deser vryheyt/ verworpen sommige alle ghehoorsaemheyt Gods/ ende vallen tot alle

3. Sy bescheymt de verdiensten Christi/ de waerheyt des Euangelij/ eñ den vrede der zielen.

ongheoorloofde stouticheyt: sommighe en moghen van dese vryheyt niet hooren/ meynende dat alle orden/ maticheyt ende onderscheyt der dinghen daer door wechghenomen wort. Wat sullen wy hier doē/ in sulcke nauwicheyt besloten zijnde? Sullen wy de Christelicke vryheyt laten varen om sulcke perijckelē wech te nemē? Maer (ghelijck als het nu ghesegt is) ten zy dat wy dese behouden/ soo en wordt noch Christus noch de waerheyt des Euangelij/ noch de inwendige vrede der ziele/ recht bekent. Soo moeten wy liever arbeyden dat soo noodich een deel der leere niet verlatē noch verduystert en worde: ende dat nochtans sulcke ongheschickte teghenworpinghe als daer pleghen uyt te rysen/ wederstaen ende wederleyt worden.

2 De Christelicke vryheyt is nae mijn ghevoelen in drie stucken ghelegen. Het eerste is/ dat de conscientien der gheloovigen als sy de versekerheyt haerder rechtveerdichmakinge voor God soecken/ hen selven boven de Wet heffen/ ende de gantsche rechtveerdicheyt der Wet vergheten. Want dewijle de Wet/ gelijck nu boven gheseyt is/ niemant rechtveerdich en laet: soo wort ons alle hope der rechtveerdichmakinge benomen/ ten zy dat wy vry van der Wet gemaect worden/ ende also vry ghemaeckt worden/ dat op de wercken gantschelick gheen acht ghenomen en worde. Want soo wie denckt dat hy moet yet wercks (hoe weynich het zy) voortbrengen om rechtveerdicheyt te ghecryghen/ die en can noch mate noch eynde stellen/ maer maeckt hem selven der gantsche Wet schuldich. Daerom alsmen van de rechtveerdichmakinge handelt/ soo moet alle meldinghe der Wet wechghenomen/ ende alle ghedachten der wercken ter zyden ghestelt/ ende de barmherticheyt Gods alleen aengenomen worden: ende wy moeten onse oogen afwenden van ons/ eñ op Christum sien. Want daer en wort niet gesocht hoe wy mogen rechtveerdich zijn: maer hoe wy onrechtveerdich eñ onweerdich zijnde/ als rechtveerdich geacht wordē. Waer van ist dat de conscientien willen eenige versekertheyt gecrijgē/ so en moetē sy der Wet geē plaetse gevē. Maer hier uyt en cā niemant recht besluytē dat de Wet dē geloovigē te vergeefs is: de welcke sy niet af en laet te onderwijsen/ vermanen/ ende verwecken tot het goede/ hoewel sy voor den Richtstoel Gods in hare conscientien geen plaetse en heeft. Want gelijck dese twee dingen seer wijt van malcanderē verscheyden zijn/ alsoo moeten wyse wel ende neerstelick onderscheyden.* Het gantsche leven der Christenen moet een bedenckinge ende oeffeninge der Godsalicheyt zijn: want wy zijn tot heylichmakinge geroepen. Hier in is het ampt der Wet gelegen/ dat sy de geloovige vermane wat sy behooren te doē/ ende tot heylicheyt ende onnooselheyt verwecke. Maer als de conscientien sorchvuldich zijn/ hoe sy sullen de genade Gods vercrijgen/ wat sy sullen antwoorden/ ende met wat betrouwen blijvē staende/ als sy tot Gods oordeel geroepen worden: daer en moetmen niet overleggen wat de Wet eyscht/ maer men moet Christum alleē voor rechtveerdicheyt voor ooghen stellen/ die alle volmaecktheyt der Wet te boven gaet.

Drie stucken deser vryheyt: het eerste is/ dat de gheloovighen aen d'eē zijde ghestelt hebbende de gherechticheyt des Wets/ Christum alleē aenschouwen sullen.

Teghenworpinghe.

Antwoort/ daer in eē onderscheyt gemaeckt wort tusschē de gerechticheyt des Wets eñ des Euangelij.

* Ephes.1.4. Thes.4.5.

3 Dit stuck is byna het geheel argument des Sendtbriefs Pauli tot de Galaten. Want dat de gene die leeren dat Paulus in diē Sendtbrief strijt om de vryheyt der ceremonien alleenlick/ onwijse ende verkeerde uytleggers zijn/ dat can uyt de argumenten die Paulus ghebruyckt/ genoech bewesen worden. Gelijck als hy seyt dat Christus is voor ons eē vervloeckinge geworden/ om dat hy ons soude van de vervloeckinge der Wet verlossen. Item: Staet in de vryheyt daer in Christus u vry ghemaeckt heeft/ ende en laet u niet wederom in het jock der dienstbaerheyt verwerren. Siet/ ick Paulus segge/ ist dat ghy besnedē wort/ so en sal Christus u geē voordeel doen. Ende/ Soo wie besneden wort/ die is de gantsche Wet schuldich. Christus is u te ver-

Dat dit eerste stuck in den gantschen brief totten Galaterē besticht wort/ is openbaer uyt de drie voornaemste Capittelen/ daer sulcx wort gedreven.

Gal.3.13. ende 5.1.

gheefs

geefs gheworden/ alle die door de Wet gerecht-veerdicht wort/ ghy zijt vande ghenade afghevallen. Hier in wort voorwaer wat hooghers vervaet dan de vryheyt der ceremonien. Ick bekenne wel dat Paulus daer handelt van de ceremonien: want hy strijt teghen de valsche Apostelē/ die arbeyden om de oude schaduwē der Wet/ die door de toecomste Christi te niete waren/ wederom te brengen in de Christelicke gemeynte. Maer om die sake te verclaren ende slechten/ moeste hy hooger comen/ te weten/ tot den gront daer in het geschil was. Ten eersten dewijle door de Jodische schaduwē de claerheyt des Euangelij verduystert wert/ so bewijst hy dat in Christo ons alle dinghen verschenen zijn/ die door de ceremonien Mosis afgebeeldet waren. Ten anderen/ dewijle de bedrieghers het volck tot een seer boose meyninghe brachten/ te weten/ dat sulcke gehoorsaēheyt crachtich was om de genade Gods te verdienen/ soo arbeyt hy hier in seer ernstichlick/ op dat de geloovige niet en dencken dat sy door eenige wercken der Wet/ eñ veel min door de cleyne uytwendighe onderwijsingen oft beginselē/ souden mogē rechtveerdicheyt voor God gecryghen. Eñ hy leert oock mede dat sy van de verdoeminghe der Wet/ der welcker anders alle menschē onderworpen warē/ door het cruyce Christi verlost zijn: op dat sy met volcomen gerusticheyt in den eenigen Christo te vrede zijn: welcke plaetse eyghentlick tot dese onse handelinge dient. Ten laetstē betuycht hy den conscientien der gheloovighen haer vryheyt/ op dat sy niet door eenige vreese tot onnodighe dinghen verbonden worden.

Het eerste Capittel. — *Het tweede.* — *Galat.4.30.* — *Het derde.*

4 Het ander stuck der Christelicker vryheyt/ comt uyt het eerste/ ende is dit/ te weten/ dat de conscientien der Wet ghehoorsaem zijn/ niet als door den noot der Wet bedwonghen/ maer dat sy van het jock der Wet vry zijnde/ van selfs den wille Gods gehoorsaem zijn. Want dewijle sy altijts in vreese ende verschrickinghen zijn/ soo langhe als sy onder de heerschappie der Wet zijn/ soo en sullen sy nemmermeer met blymoedige weerdicheyt tot de gehoorsaemheyt Gods bereyt wordē/ ten zy dat sy eerst met sulcke vryheyt begaeft zijn. Wy sullen door een exempel cortelicker ende claerlicker verstaen/ waer toe dese woorden dienen. Het gebodt der Wet is/ dat wy moeten onsen God lief hebben/ uyt gantscher herten/ uyt gantscher zielen/ uyt alle onse cracht. Om dit te doē moet de ziele eerst van alle ander gevoelen ende gedachten gesuyvert ende gedeelt worden/ het herte moet van alle begeerlickheden ghereynicht worden/ alle onse cracht moeste tot dit alleen versamelt eñ gewent worden. Die boven andere/ grooten voortganck gedaen hebben in den wech des Heerē/ die zijn seer verre hier van. Want hoewel sy God van hertē eñ met oprechte gesintheyt der zielen lief hebbē/ so is nochtans noch een groot deel haers hertē eñ zielen bevanghen met vleeschelicke begeerlicheden ende lusten/ door de welcke sy achter ghetrocken ende verhindert worden/ dat sy niet en connen met so rassche voetē tot den Heere voortloopen. Sy doen wel grooten arbeyt daer toe: maer het vleesch vercranckt eensdeels hare macht: eñ treckt se eensdeels tot hem. Wat sullē sy hier doen/ als sy ghevoelen dat sy gheensins de Wet en volbrengen? Sy willen/ sy soecken ende arbeyden daer nae: maer sy en doen geen dinck met sulcke volmaecktheyt als het betaemt. Ist dat sy de Wet aensien/ soo sien sy dat het al vervloeckt is/ wat sy bedencken ofte aengaen. Niemant en moet oock hier hem selven bedrieghen/ denckende dat sijn werck daerom niet gantschelick boos en is/ om dat het onvolmaect is: ende dat daerom het ghene dat daer in goet is/ niet te min Gode behaecht. Want dewijle de Wet volmaeckte liefde eyscht/ so verdoemt sy alle onvolmaectheyt/ ten zy dat de strengicheyt versacht worde. So soude dan sijn werck te neder vallē/ dat hy wilde eensdeels goet geacht hebben/ ende soude bevinden dat het daerom een overtredinghe der Wet is/ om dat het onvolmaeckt is.

Dat andere stuck der Christelicker vryheyt/ is/ dat de conscientie/ van het jock der Wet vry zijnde/ van selfs den wille Gods ghehoorsaē zijn. — *Deut.6.5. ende 10.12. ende 30.6. Matt.22.37.* — *Dwelck niet en can gheschieden/ soo langhe wy onder de Wet zijn.* — *Reden/ waerom.*

5 Hier siet ghy hoe dat alle onse wercken der vervloeckinghe der Wet onderworpen zijn/ ist dat sy na den regel der Wet ondersocht wordē. Ende hoe souden de ongheluckige zielen hen selven blymoedichlick tot eenich werck voeghen/ als sy niet anders dan vervloeckinge en hooptē daer voor te ghecryghen? Wederom/ ist dat sy van desen strengen eysch der Wet/ ofte meer van de strengicheyt der gantscher Wet verlost zijnde/ hooren dat sy met vaderlicke goedertierenheyt van God gheroepen worden/ soo sullen sy blymoedichlick ende met grooter weerdicheyt haren roeper antwoorden/ ende haren leyder volghen. In somma/ die aen het jock der Wet gebonden zijn/ die zijn gelijck dienstknechten vā de welcke de Heeren alle daghe sekere wercken eyscht. Want sulcke en dencken niet ghedaen te hebben/ noch en bestaen niet in het aenschijn haerder Heeren te comen/ ten zy dat sy haer gheboden werck volbracht hebben. Maer de kinderen die mildelicker ende vryelicker van hare vaderen gehouden worden/ en ontsien hen niet hare wercken die begonnen ofte half ghedaen/ ofte oock gebreckelick zijn/ haren vaderen voor oogen te stellen/ betrouwende dat haer gehoorsaemheyt ende goetwillicheyt sal aenghenaem wesen/ al ist dat sy niet so wel gedaen en hebben als sy wilden. Sulck moeten wy zijn/ eñ vastelick betrouwen dat onse ghehoorsaemheyt sal onsen aldergoedertierensten Vader aengenaem zijn/ hoewel sy cleyn/ ende grof/ eñ onvolmaeckt is. Ghelijck hy dat oock door den Prophete bevesticht/ seggende: Ick salse sparen/ ghelijck een vader pleecht sijnen sone te sparen die hem dient. In welcke plaetse het openbaer is/ dat dit woort sparen gestelt is voor toegeven/ ende vriendelick de feylen door de vingheren te sien/ dewijle daer oock van dienst gemeldet is. Ende dit betrouwen en is ons niet weynich noodich/ sonder het welcke wy sullen alle dinc te vergeefs doen: want God en acht niet dat hy door eenich onse werck gedient wort/ dan alst waerachtichlick tot sijnder eere gedaen wort. Ende hoe souden wy connen yet doen tot sijnder eere/ als wy twijfelen of God door onse werck verbolghen ofte gheeert wort.

Maer als wy van de strengicheyt des Wets (welcke een volcomen gehoorsaemheyt vereyscht) verlost worden/ sullen wy mogē alsdan den roepende God blymoedelick eñ met grooter weerdicheyt antwoorden. — *Mal.3.17.*

6 Ende dit is de oorsake waerom de Autheur des Sendbriefs tot de Hebreen * alle de goede wercken der Vaderen onder het gheloove stelt/ ende alleenlick uyt den geloove waerdeert. Van dese vryheyt is een claer plaetse in dē Sendbrief tot de Romeynen/ daer Paulus besluyt dat de zonde niet en behoort heerschappie over ons te hebben/ om dat wy niet en zijn onder de Wet/ maer onder de genade. Want als hy de geloovige vermaent hadde/ dat sy niet en souden de zonde latē in haren sterffelicken lichame regneeren: eñ dat sy hare leden niet en souden der zonde begeven tot wapenē der ongerechticheyt: maer dat sy hen selven souden Gode begheven als uyt de dooden levende/ ende hare leden tot wapenen der rechtveerdicheyt Gods. Sy hadden moghen daer teghen antwoorden/ dat sy noch het vleesch met hen droegen/ het welcke vol begeerlickhe-

Bewijs van dit tweede stuck uyt den Apostel. — ** Hebr.11.2.* — *Rom.6.12.*

lickhede is/ en dat de zonde noch in hem woonde: maer hy stelt daer by den troost/ dat sy vry zijn van de Wet/ gelijck of hy seyde: Hoewel de zonde noch niet en is uytgebluscht/ en ghy noch niet en gevoelt de rechtveerdicheyt gantschelick in u levende/ so en moet ghy nochtans niet vreesen/ noch den moet verloren gheven/ ghelijck of God om de overblijffselen der zonde/ altijts op u verbolgen ware: want ghy zijt door genade vry gemaect van de dienstbaerheyt der Wet/ op dat uwe wercken na den regel der Wet niet en moeten ondersocht worden. Maer die hier uyt besluyten dat wy wel moghen sondighen/ om dat wy onder de Wet niet en zijn: die moeten verstaen dat dese vryheyt/ daer van wy spreken/ hen niet toe en comt/ der welcker eynde is/ dat sy ons verwecke ende moet gheve tot het goede.

Het eynde deser vryheyt is/ niet datse daer door tot het boose oorsake nemen/ maer verweckt worden tot het goede.

*Het derde stuck handelt van't vrye gebruyck der middelmatighe dinghen.

7 *Het derde stuck der Christelicker vryheyt is/ dat wy in uytwendighe dinghen/ die in haer selve middelmatich ende noch goet noch quaet en zijn/ gheen conscientie en sullen maken voor God/ maer dat wy die somtijts doen ofte ghebruycken/ ende somtijts laten moghen. Ende de kennisse deser vryheyt is ons oock seer noodich. Want als wy dese niet en hebben/ soo en sullen onse conscientien gheen vrede hebben/ noch der superstitien en sal gheen eynde zijn. Vele te desen tijde achten dat wy ongheschickt zijn/ om dat wy twist maken van het vleesch eten/ van het vrye ghebruyck der feestdaghen/ ende cleederen/ ende dierghelicke onnutte beuselingen/ ghelijck sy die achten: maer daer in is meer gelegen/ dan de gemeyn man meynt. Want als de conscientien haer selven eenmael hebbẽ in den strick geworpen/ so treden sy in eenen grooten doolhof/ daer sy niet lichtelick en connen uyt comen. Ist dat yemant begint te twijfelen of het hem ghe-oorloft zy lijnenwaet te ghebruycken tot slaeplaken/ hemden/ sweetdoecken/ ende tot tafellakenen/ sal hy daer na oock niet seker zijn/ of het geoorloft zy hennep oft kemp te gebruycken/ ende ten laetsten sal hy oock wel twijfelen/ of hem selfs het werck daer van geoorloft zy. Want hy sal by hem selven overleggen/ of hy niet en soude connen sonder tafellaken eten/ ende of hy niet en soude connen zijn sonder sweetdoecken. Ist dat yemant meynt dat eenige spijse die wat lecker is/ ongeoorloft zy/ die en sal ten eynde noch grof broot/ noch gemeyn spijse met geruste conscientie voor den Heere eten/ dewijle hem altijts in den sin comt/ dat hy sijn lichaem met noch oncostelicker spijse can onderhouden. Ist dat hy twijfelt of hy mach goeden wijn drincken/ die en sal daer nae met goeder vrede der conscientie noch slechtẽ wijn/ noch oock ten laetsten water drincken dat soeter ofte suyverder zy dan ander water. Somma/ hy sal ten eynde so verre comen/ dat sy niet en sal bestaen (gelijckmen pleecht te seggen) over een dweersch stroo te treden. Want de strijdt en is niet cleyn die hier begonnen wort: maer de vraghe is/ of God wil dat wy dit ofte dat ghebruycken/ des welcken wille moet alle onsen raet ende wercken voorgaen. Hier uyt comen sommighe door vertwijfelinghe als in eenen stroomwal te versincken/ sommighe comen God te verachten/ ende sijn vreese te verworpen/ ende door den val hen selvẽ eenen wech te maken/ dewijle sy gheenen ghereeden wech en sien. Want alle die in sulcke vertwijfelinghe verwerret zijn/ die sien alomme verergheringe der conscientien/ waer sy hen henen wenden/ oft keeren.

De kennisse deses stucks is noodich/ om wech te nemen de vertwijfelinge en superstitien.

Beschrijvinge van de superstitie.

*Bewijs deses derden stucx uyt den brief tot den Romeynen. *Rom 14.14. 1.Tim.4.4. Actor.10.15.

8 Paulus seyt: *Ick weet dat daer geẽ dinck onreyn en is/ anders dan den ghenen die eenich dinck acht onreyn te zijne/ dien is het onreyn. Door welcke woordẽ hy alle uytwendige dinghen onser vryheyt onderworpt: soo verre onse conscientien voor God van dier vryheyt seker zijn. Maer ist dat wy door eenige twijfelachtige meyninge beswaert ofte twijfelachtich wordẽ/ so wort ons dat onreyn/ dat nae sijn natuere reyn was. Daerom seyt hy terstont daer by: Geluckich is de gene die hem selven niet en verdoemt in het ghene dat hy goet acht. Maer wie twijfelt/ die is veroordeelt ist dat hy't eet: want hy en eet niet uyt den geloove. En wat uyt den geloove niet en is/ dat is zonde. Die in dusdanighe benautheden besloten zijnde/ ende nochtans alle dinck tegen haer conscientie bestaen te doen om hen selven moedich te bewijsen: keeren die niet hen selven soo verre af van God? Ende die gantschelick eenighe vreese Gods hebben/ die worden door vreese verschrickt ende te neder geworpen/ dewijle sy oock bedwonghen worden vele dingen te doen teghen haer conscientie. Alle die sulck zijn/ en connen geene gaven Gods gebruyckẽ met dancksegginge/ door de welcke alleen nochtans (ghelijck Paulus betuycht) alle dinck tot onse ghebruyck gheheylicht wort. Ick verstae/ sulcke dancksegginghe die comt uyt een herte dat de weldadicheyt ende goetheyt Gods in sijne gaven bekent. Want vele onder hen verstaen wel dat de dinghen die sy ghebruycken/ Gods gaven zijn/ ende sy prijsen God in sijne wercken: maer dewijle sy niet en ghelooven dat sulcx hen gegeven is/ hoe souden sy God als den ghever daer van dancken? In somma/ wy sien waer toe dese vryheyt strect/ te weten/ op dat wy de gaven Gods sonder beswaringe der conscientie/ ende sonder beroeringe des geests ghebruycken/ daer toe sy ons van God ghegheven zijn: door welck betrouwen onse conscientien vrede hebben met hem/ ende sijn mildicheyt tot ons bekennen. Want hier in worden alle ceremonien verbaet/ der welcker onderhoudinghe vry is/ so dat onse conscientien door geenẽ noot verplicht noch verbonden en zijn om die te onderhouden: maer dat sy wetẽ/ dat het gebruyck daer van/ is door de weldaet Gods/ hen tot stichtinghe onderworpen.

Rom.14.22.

Die dese vryheyt niet en bewaren/ die worden ten laetsten/ 1. Gods verachters. 2. Wanhopende. 3. Ondanckbaer.

1.Tim.4.5.

Het eynde deses derden stucx.

9 Men moet oock neerstichlick aenmercken/ dat de Christelicke vryheyt in alle hare stucken een gheestelick dinck is/ des welcken gantsche cracht ghelegen is in de conscientien voor God gerust te maken/ als sy ongerust ofte sorchvuldich zijn van de vergevinge der zonden: ofte benaut zijn/ of hare wercken die onvolmaeckt/ en met onreynicheyt des vleeschs besmet zijn/ Gode behaghen: ofte als sy twijfelen van het ghebruyck der middelmatighe dinghen die in haer selven noch goet noch quaet en zijn. Daerom wort de Christelicke vryheyt verkeerdelick uytgeleyt van de gene die hare boose lusten ende begheerten daer mede bedecken/ op dat sy de goede gaven Gods misbruycken nae haren lust: ende van de ghene die meynen dat sy gheen Christelicke vryheyt en hebben/ ten zy dat sy die voor de menschen gebruycken/ ende daerom in het ghebruyck daer van geen achte en hebben/ op hare swacke broeders. Nae de eerste wyse wort te desen tijde grootelick ghesondicht. Bynae alle die den cost vermoghen/ hebben geneuchte in costelicke maeltijden/ in verciering des lichaems/ in huysen te timmeren met overvloedige cierlickheyt: sy willen in alle leckernie de andere te boven gaen/ ende behaghen hen selven wonderlick in hare vercieringe. Ende alle dese dingen worden door de voorwendinghe der Christelicker vry-

Dat ander deel des Capittels: van de natuere en cracht der Christelicker vryheyt.

Eerstelick tegen die Epicureen.

Welcker natuere beschreven wort.

Item/ hare voorwendinge ende bygebrochte redenen/ de welcke beantwoort worden: ende wort ghehandelt van tgebruyck der middelmatigher dinghen.

vryheyt beschermt. Sy segghen/ dat sulcke dinghen zijn middelmatich/ dat is/ in haer selven noch goet noch quaet. Ick bekenne dat/ so verre mē die middelmatichlick gebruyct: Maer daermense te gierichlick begheert/ daermen te hooveerdichlick daer op roemt/ daerse overdadichlick uytgestort worden/ daer ist seker dat de dinghen door sulcke zonden ontreynicht worden/ die anders in haer selven gheoorloft waren. De middelmatighe dingen worden seer wel onderscheyden door dat woort Pauli/ daer hy seyt: Den reynen zijn alle dingen reyn: maer den onreynen ende ongheloovighen en is gheen dinck reyn/ dewijle haer herte ende conscientie besmet is. Want waerom zijn die vervloect die rycke zijn/ die nu haren troost hebben/ die versaet zijn/ die nu lachen/ die op yvooren legheren slapen/ die den eenen acker by den anderen coopē/ in der welcker maeltijden de Luyte/ ende Lyer/ ende Tamboor/ ende wijn zijn? Voorwaer yvoor/ gout/ ende rijckdom zijn goede creaturē Gods/ ende den ghebruycke der menschen toeghelaten: ja zijn door de voorsieninghe Gods daer toe verordent: Het en is ooc nergens verbodē te lachen/ of versaet te worden/ of tot de oude ende vaderlicke besittinghen/ nieuwe besittinghen te ghecrijghen/ of in Musycke ghenoechte te hebben/ of wijn te drincken. Dat is wel waer/ maer datmen de dinghen overvloedichlick hebbende/ in wellusten wentelt/ hem selven vol suypt/ de ziele ende gheest in de tegenwoordige wellusten droncken maeckt/ ende altijts nieuwe soeckt/ dit is seer verre van het rechte gebruyck der gaven Gods. Daerom laetse de onmatighe begheerte/ ende onghemeten overdadicheyt/ ende ydelheyt/ ende hooveerdicheyt wech nemen: op dat de conscientie suyver zijnde/ de gavē Gods suyverlick ghebruycke. Als het herte sal tot sulcke soberheyt ghebracht zijn/ dan sullen sy den regel des rechten ghebruycx hebben. Wederom waer dese maticheyt niet en is/ daer zijn oock de slechte ende ghemeyne lusten te vele. Want men seyt met der waerheyt/ dat dickmael in een slecht eñ grof cleet/ een purperen herte woont: ende dat somtijts onder een purperen ende sijden cleet/ eenvoudicheyt ende ootmoedicheyt verborghen is. Een yghelick in sijn orden ende staet leve alsoo soberlick/ oft matichlick/ oft cierlick/ dat hy ghedencke dat hy van den Heere ghevoet wort/ op dat hy leve/ ende niet op dat hy overdaet bedrijve: ende een yghelick dencke/ dat dit de regel der Christelicker vryheyt is/ is het dat sy met Paulo gheleert hebben/ te vrede zijn/ met het gene daer in hy is/ is het dat hy weet vernederinge ende verheffinghe te dragen: ist dat hy gheleert is alomme ende in allen versaet te zijne/ ende hongher te lijden/ overvloedicheyt ende gebreck te lijden.

Tit.1.15.

Luc.6.24.
Eccl 31.4.
Amos.6.4.
Esa.5.8.

Item/ het misbruyck der selver wort ontdect.

Hoe tselve te verbeteren zy.

Phil.4.12.

10 Vele dwalen daer in/ dat sy haer vryheyt onvoorsichtichlick ende sonder onderscheyt gebruycken/ ghelijck of hen die niet gheheel ende ongheschent en souden blijven/ ten ware dat de menschen ghetuyghen daer van waren. Ende door sulcke ontijdighe ghebruyck worden de swacke broeders dickmael gheergert. Men vint sommighe te desen tijden/ die meynen dat haer vryheyt niet en mach blijven staende/ ten zy dat sy die met des vrydaechs vleesch te eten/ ghebruyckē. Ick en straffe niet dat sy op dien dach vleesch eten: maer men moet den valschen waen uyt de herten wech nemen. Want sy behoorden te dencken/ dat sy door de Christelicke vryheyt niet nieus en ghecrijgen voor der menschen oogen/ maer by God: ende dat sy also wel is ghelegen in het laten/ als in het doen ende gebruycken: Het is overvloedichlick ghenoech/ ist dat sy verstaen dat voor God daer niet en is aen gheleghen/ oft sy vleesch eten ofte eyeren eten/ of sy roode ofte swarte cleederen dragen: nu is de conscientie vry/ der welcker de vrucht deser vryheyt toecomt. Daerom of sy schoon daer nae haer leven lanck hen van vleesch onthouden/ ende altijts cleederen van eenderley verwe draghen/ so blijven sy dies niet te min vry. Jae om dat sy daer in vry zijn/ daerom onthouden sy hen selven daer van met vryer conscientie. Maer die dwalen seer schadelick/ die gheen acht en hebben op de swacheyt der broederen/ de welcke wy behooren alsoo te dragen/ dat wy geen dinck lichtveerdichlic en doen/ daer in sy geergert worden. Maer yemant mochte seggen/ dat het somtijts nut is onse vryheyt te bewijsen voor den menschen. Ick bekenne dat oock/ maer men moet met groote voorsichticheyt mate houden: op dat wy de sorghe der swacken die de Heere ons soo seer bevolen heeft/ niet en verlaten.

Een tweedē/ tegen de gene die op de swacken geen acht en slaen.

Der selver menschen dwalinghe wort wederleyt.

Eē seer schadelicke vergrijpinge van sommighe wort ontdect.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

11 So wil ick van hier wat spreken van ergernissen/ hoe datmen die moet onderscheyden/ welcke men moet vlien/ ende welcke men moet verachten: waer uyt men mach daer na besluyten/ wat plaetse onse vryheyt heeft onder de menschen. De ghemeyn onderscheydinghe behaecht my/ waer door men leert dat sommighe ergernisse ghegeven/ ende sommighe genomen is: want sy heeft een openbaer ghetuyghenisse der Schriftuere/ ende en druckt niet onbequamelick uyt/ dat sy beduyt. Ist dat yemant yet doet door ontijdighe lichtveerdicheyt/ of dertelheyt/ of roeckeloosheyt/ of niet ordentlick/ of niet te sijnder plaetse/ waer door de ongheleerde/ of swacke gheergert worden/ so salmen seggen/ dat hy ergherniss ghegheven heeft: om dat het sijn schult is/ dat sulcke ergernisse ghecomen is. Ende gantschelick machmen seggen/ dat de ergernisse in eenighe sake ghegheven is/ als de schult daer van/ van den autheur der sake comt. Maer ghenomen ergernisse wort genoemt als een sake die niet te ontijde noch ongeschicktelick ghedaen en is/ wort door quaetwillicheyt/ of eenighe boosheyt des herten/ tot een oorsake der ergernisse ghetrocken. Want hier in was geen ergernisse ghegheven/ maer de verkeerde uytlegghers nemen daer uyt ergernisse sonder oorsake. Door de ghegheven ergernisse worden alleenlick de swacken gheerghert: maer door de ghenomen ergernisse/ worden de bitter herten ende Phariseische gheesten gheerghert. Daerom sullen wy d'een noemen der swacken ergernisse/ ende d'ander der Phariseen ergernisse. Ende wy sullen het ghebruyck onser vryheyt also matighen/ datse sal moeten der onwetentheyt der swacken broederen wijcken/ maer niet der wreetheyt der Phariseen. Want watmen behoort der swackheyt der broederen toe te geven/ dat leert Paulus ghenoech in vele plaetsen/ ghelijck daer hy seyt: Die swack zijn int geloove/ neemt die op. Item/ Laet ons voortaen niet meer malcanderen oordeelen/ maer veel meer toesien dat den swacken broedere gheen ergernisse ghegheven en worde/ ofte oorsake tot vallen/ ende vele andere dinghen tot dit ghevoelen/ de welcke men bet can uyt de plaetse halen dan hier in brenghen. De somma is/ dat wy die sterck zijn/ moeten der swacken cranckheyt draghen/ ende ons selven niet behaghen/ maer dat een yghelick moet sijnen naesten behaghen tot goet ende tot stichtinghe. Op een ander plaetse seyt hy: Maer siet toe dat dese uwe macht geen

Wt oorsake van den handel der Christelicker vryheyt/ comt wel te pas wat te spreken van de ergernissen/ der welcker sooten tweederley is.

Ghegheven eñ genomen ergernisse.

Rom.14.1.
Rom.14.13.

Cort begrijp/ der leere van ghegeven ergernisse.
Rom.15.1.

ergernisse

ergherniſſe en ghebe den ghenen die ſwack zijn. Item / Al wat in het vleeſch-huys vercocht wort/ dat eet/ niet vraghende om der conſcientien wille. Ick ſegghe uwe conſcientie / ende niet eens anders. Eyndelick weeſt ſulck dat ghy gheen ergherniſſe en gheeſt / noch den Joden/ noch den Griecken/ noch der Gemeynte Gods. Item noch op een plaetſe: Ghy zijt tot vryhept gheroepen/ alleenlick ſiet toe dat ghy uwe vryheyt niet en gebruyckt den vleeſche tot oorſake/ maer dient malcanderen in der lieſde. Het is voorwaer alſoo / onſe vryheyt en is ons niet ghegheven teghen onſen ſwacken naeſten / den welcken wy allesins moeten nae den reghel der lieſde dienen: maer veel meer dat wy vrede met God hebbende/ in onſe conſcientien oock vreedſamelick onder de menſchen leven. Maer hoe ſeer der Phariſeen ergherniſſe te achten is/ dat leeren wy upt de woorden des Heeren / met de welcke hy ghebiet datmenſe late varen: want ſy zijn blint/ ende leyders der blindē. De Diſcipulen vermaenden Chriſtum dat de Phariſeen door ſyne woorden geergert waren. Chriſtus antwoort datmenſe moet laten varen/ ende op haer ergherniſſe niet achten.

1.Cor.8.9. 1.Cor.10.25. Gal.5.13. Van de Phariſeſche ofte ghenomen ergherniſſe. Matt.15.14.

12 De ſake blijft nochtans noch onſeker/ ten zy dat wy weten wie wy moeten voor ſwack/ ende wie wy moeten voor Phariſeen houden/ ſonder dit onderſchept en ſie ick gantſchelick niet/ hoemen onder de ergerniſſe can de Chriſtelicke vryhept ghebruycken / dewyle het nemmermeer en ſoude ſonder groot peryckel connen geſchien. Maer ick achte dat Paulus ſeer claerlick beſchreven heeft / beyde met leere ende met exempelen / hoe verre wy de vryhept moeten matighen / ofte met ergherniſſe ghebruycken. Als hy Timotheum tot ſijn gheſelſchap aen nam/ ſo heeft hy hem beſnedē: maer hy en heeft niet connen daer toe ghebracht worden/ dat hy Titum ſoude beſnijden. Dit waren twee verſchepden wercken/ ſonder eenighe veranderinge des raets ofte des herten. Te weten/ in de beſnijdinghe Timothei/ dewyle hy van allen vry was/ ſoo heeft hy hem ſelven aller dienſtknecht ghemaeckt: ende hy is den Joden als een Jode ghewoorden/ om de Joden te winnen: den genen die onder de Wet waren / is hy ghewoorden als onder de Wet/ om de gene die onder de Wet waren/ te winnen.: hy is allen al ghewoorden om velen ſalich te maken/ gelijck hy ergens ſchrijft. Hier hebben wy een goede mate der vryhept/ als wy ons moghen met eenighe vrucht middelmatich houden. Wat hy aengeſien heeft als hy ſterckelick weygherde Titum te beſnijden/ dat betuycht hy ſelve/ aldus ſchrijvende:* Maer oock en wert Titus die met my was/ hoewel hy een Grieck was/ niet bedwonghen beſneden te worden/ om ſommige valſche broeders wille die in ghecomen waren/ om onſe vryhept te beproeven die wy hebben in Chriſto Jeſu/ om dat ſy ons ſouden tot dienſtbaerhept bringhen/ den welcken wy niet ſelfs voor eenen tijt en weken door onderworpinghe/ om dat de waerhept des Euangeliums ſoude by u blijven. Hier hebben wy den noot om de vryhept te beſchermen/ als de ſwacke conſcientien/ die ſouden door der valſcher Leeraren onrechte begeerte verlieſen. Alom moetmen der lieſde dienen/ ende de ſtichtinge des naeſten aenſien. Alle dinghen zijn my geoorloft (ſept Paulus ergens) maer alle dinghen en zijn niet nut: alle dingen zijn my gheoorloft/ maer alle dinghen en ſtichten niet. Niemant en ſoecke dat ſyne is / maer dat eens anders is. Daer en is niet claerders dan deſen regel/ te weten/ dat wy onſe vryhept ſullen ghebruycken/ i ſt dat het dient tot ſtichtinghe onſes naeſten: ende dat wy ons ſullen daer van onthouden / is dat het onſen naeſten alſo niet nut en is. Daer zijn ſommighe die veynſen dat ſy de voorſichtichept Pauli naevolghen/ hen ſelven van de vryhept onthoudende / hoewel ſy gheenſins en ſoecken daer mede haren naeſten te dienen. Want om dat ſy haer eygen ruſte volgen / ſo willen ſy wel dat alle meldinghe der vryhept begraven ware: hoewel het ſomtyts alſoo noodich is tot des naeſten nuttichept/ de vryhept te ghebruycken tot haer voordeel ende ſtichtinghe/ als de ſelve ſomtyts tot haer voordeel te matighen. Het betaemt den Godſaligen menſche te dencken/ dat hem in uytwendighe dinghen is daerom vrye macht ghegheven/ op dat hy tot alle wercken der lieſde te bequamer ende bereyder zy.

Wie datmen ſal houden voor ſwacke en Phariſeen.

Dit wort beweſen met exempelen/ eñ met de leere Pauli. Actor.16.3. Gal.2.3.

1.Cor.9.19.

1.Cor.9.21. 22.

Waer upt mē kennen mach een rechte matichept der Chriſtelicker vryhept. *Gal.2.3.

Wat voor een vryhept wy nootſakelick moeten beſchermen: niet alleē niet achtende de hypocriten. 1.Cor.10.23. ende 8.12.

Maer oock ſorge dragende voor de ſtichtinge der ſwacken ende des naeſten.

13 Al wat ick gheleert ende ghesproken hebbe van de ergherniſſen te ſchouwen / dat wil ick van de middelmatighe dinghen die in haer ſelven noch goet noch quaet en zijn/ verſtaen hebben. Want dinghen die noodich zijn ghedaen te worden/ die en moetmen door gheen vreeſe van ergherniſſe laten. Want ghelijck wy onſe vryhept moeten der lieſde onderworpen/ alſo moet oock wederom de lieſde ſelve onder de ſuyverhept des gheloofs ſtaen. Wy moeten wel hier oock de lieſde aenſien/ maer alſo dat wy om onſes naeſten wille/ God niet en vertoornen. Ick en pryſe niet de ongherechtichept der ghener die gheen dinck en doen anders dan met oproer/ ende hebben liever alle dinck ontween te ſcheuren dan te ontnaepen. Men moet oock die niet hooren/ die de andere tot duyſentigerley ongodelicke leydende/ ſeggen dat ſy moeten alſo doen op dat ſy haren naeſten gheen ergherniſſe en geven: hoewel ſy daerentuſſchen de conſcientie haers naeſten tot quaet ſtichten: voornemelick als ſy ſonder eenige hope van upt te comen/ altyts in den ſelven dreck blijven ſtekende. Ende is het dat haer naeſte behoort door leere ofte exempel ghesticht te worden/ ſo ſeggen deſe liſtighe menſchen / dat hy moet met melck onderhouden zijn/ den welcken ſy ſeer booſe fenijnige meyninghe voor melck in gheven. Paulus verhaelt wel dat hy de Corinthen heeft met melck ghevoedt: Maer hadde te dier tijt de Paepſche Miſſe geweeſt/ ſoude hy oock miſſe gedaen hebben om den ſwacken Corintheren melck te geven? Voorwaer melck en is gheen fenijn/ ſo lieghen ſy dan dat ſy die met melck voeden/ die zy onder den ſchijn ſulcker ſoetichept / wreedelick dooden. Ende of wy ſchoon toe lieten dat ſulcke veynſinghe waer voor eenen tijt te prijſen / hoe langhe ſullen ſy ten eynde hare kinderen de ſelfde melck te drincken gheven? Want iſt dat ſy nemmermeer groot en worden/ ſoo dat ſy ymmers eenighe lichte ſpijſe moghen draghen/ ſoo iſt ſeker ende gewis dat ſy oock noyt en zijn met melck gevoedt gheweeſt. Dat ick nu niet ſcherpelicker met hen en handele/ daer toe beweghen my twee oorſaken/ te weten/ om dat hare beuſelinghen ende leughenen nau weerdich en zyn wederlept te worden/ dewyle ſy by alle verſtandige te rechte veracht zijn. Boven deſen dewyle ick dat met ſonderlinge geſchriften gedaen hebbe/ ſo en wil ick hier geenen arbept te vergheefs doē.† De Leſers ſullen alleenlick dit wetē: Wat ergerniſſen de duyvel ende de werelt ons voortbregt/ om ons af te wendē vā het gene dat Gode behaechlick is/ of om ons te verhinderen dat wy Gods gebot niet na en volgē/ ſo ſullē en wy dies niet te min neerſtichlick voortbarē. Te anderen/

Alſo nochtans/ dat deſe leere van de middelmatige dingē wel verſtaen ſal worden.

1.Cor.3.2.

† Want de dinghen die noodich zijn ghedaen te worden/ en ſalmen geensins door eenige vreeſe vā ergherniſſe achter wegen laten.

deren/ wat perijckel het zy dat ons staet te comen/ dat het nochtans niet vry en is selfs een stroo breet van den bevele Gods af te wijcken/ en dat het niet gheoorloft en is/ door eenige voorwendinghe yet te aengaen dat hy niet toe en laet.

Nae dat de ghene wederleyt zyn/ welcke tegen de natuere ende cracht der Christelicker vryheyt sondigen: soo wort geleert dat de conscientien der Godsalighen/ ten aensien van de middelmatighe dinghen/ vry zyn van de stricken der menschelicker insettinghen.

† 1.Cor.6.20. ende 7.23.
‡ 1.Pet.1.18.
* Gal.5.1.4.

14 Nu dewyle de geloovige conscientien door het privilegie deser vryheyt / die ick boven beschreven hebbe / vercregen hebben door de weldaet Christi/ dat sy niet verwerret en worden in eenighe stucken der onderhoudingen der dingen die de Heere ons heeft willen vry laten: soo besluyten wy dat sy van aller menschen macht vry ende los zijn. Want het en betaemt niet dat Christus soude den lof sulcker grooter weldaet/ of dat de conscientien souden de vrucht daer van verliesen. † Men moet ooc niet achten dat zy een dinck van cleynder weerde/ de welcke Christus soo diere ghecocht heeft: te weten/ ‡ die hy niet met gout ofte silver/ maer met sijn eygen bloet gecocht heeft: soo dat Paulus hem niet en ontsiet te seggen / * dat de doot Christi te vergheefs wordt/ ist dat wy onse zielen de macht der menschen onderworpen. Want hy en handelt anders niet in sommighe Capittelen des Sendbriefs tot de Galaten / dan dat Christus ons verduystert / ofte eer te niete wordt/ ten zy dat onse conscientien in haer vryheyt blijven staende: van de welcke sy voorwaer af vallen/ ist dat sy mogen nae menschen goetduncken aen wetten ende insettingen ghebonden worden. Maer ghelijck dit een sake is seer weerdich om te weten / alsoo heeft sy oock langher ende claerder uytlegginghe van noode. Want soo haest als van de afleggi[n]ghe der menschelicker insettinghen een woort gesproken wort/ soo wort daer groote beroerte/ eensdeels van oproermakers/ ende eensdeels van lasteraers voort ghebracht: ghelijck of alle ghehoorsaemheyt der menschen verworpen/ ende wech ghenomen worde.

Twelck soo te verstaen is/ dat dat gheestelicke regiment van dat Politische ofte Borgherlicke onderscheyden worde.

15 Daerom op dat niemant over desen steen en valle/ so moeten wy ten eersten aenmercken/ dat in den mensche dobbel regeeringe is: te weten/ een gheestelicke regeeringhe/ waer door de conscientie wort tot Godsalicheyt ende Godsdienst onderwesen: ende een Politische regeeringhe / waer door de mensche in menschelicke ende eerlicke wercken die onder de menschen te onderhouden zijn/ wort onderwesen. Dese twee regeeringen pleechtmen te noemen gheestelicke ende wereltlicke Jurisdictie: met welcke namen eyghentlick ghenoech beduyt wort/ dat de eerste regeeringe het leven der zielen aengaet/ ende dat de tweede regeeringhe is ghelegen in dinghen die dit teghenwoordighe leven aengaen: niet alleenlick in het spijsen ende cleeden / maer oock in wetten te verordenen ende geven/ waer door de mensche mach onder de menschen heylichlick ende eerlick leven. Want de eerste regeeringhe heeft haer sate in de inwendighe ziele/ maer dese ander schickt ende voecht de uytwendighe zeden alleenlick. De eerste mogen wy een gheestelick rijck noemen: de ander een Politisch rijcke. Ende ghelijck wy dese twee regeeringen ghedeylt hebben / alsoo moetmense eene yeghelicke op haer selven aenmercken/ ende alsmen de eene aenmerckt / soo moetmen het herte van de ander afwenden. Want sy zijn in den mensche ghelijck twee werelden / in de welcke verscheyden Coninghen ende verscheyden wetten moghen wesen. Dese onderscheydinghe sal maken dat wy het gene dat het Euangelium leert van de gheestelicke vryheyt / niet en sullen verkeerdelick tot de Politische ordeninge trecken: ghelijck of de Christenen dies te min nae de uytwendighe regeeringhe den menschelicken wetten onderworpen waren / om dat hare conscientien voor God vry zijn: ghelijck of sy daerom van alle dienstbaerheyt des lichaems verlost waren / om dat sy nae den gheest vry zijn.

Item/ dat oock de wetten welcke sien op het eerste/ moeten aengemerckt zijn/ ende datse niet onrechtelick van het laetste verstaen worden.

Boven desen dewijle oock in de insettingen die schijnen tot het gheestelick rijcke te dienen/ wel soude moghen feyl zijn / soo moeten wy oock daer in een onderscheyt maken/ om te weten/ de welcke wy voor goet ende recht moeten houden/ als met den woorde Gods over een comende: ende wederom welcke niet en behooren by de Godsalighe plaetse te hebben. Om van de Politische regeeringhe te handelen / sullen wy ergens plaetse hebben. Ick en wil oock nu teghenwoordichlick van de Kerckelicke wetten niet spreken: want de volcomen handelinghe daer van/ sal in den vierden boeck bequamelicker comen/ daer wy van de macht der Christelicker ghemeynte sullen spreken. Dit sal dan het besluyt deser handelinghe wesen. Dese sake die (ghelijck ick gheseyt hebbe) in haer selven niet seer duyster noch verwerret en is / maeckt den sommigen swaricheyt/ om dat sy geen goet onderscheyt en maken tusschen de regeeringhe der conscientie en de uytwendige regeeringe. Boven desen wort de swaricheyt vermeerdert/ door het gene dat Paulus seyt/ datmen moet der Overheyt gehoorsaem zijn/ niet alleenlick uyt vreese der straffe/ maer oock om der conscientie: waer uyt volcht dat de conscientien ooc aen de Politische wetten gebonden zijn. Ware dit alsoo/ soo soude het al te niete zijn/ dat wy weynich te voren gheseyt hebben/ ende noch seggen sullen van de gheestelicke regeeringhe. Om desen knoop te ontwerren/ moetmen ten eersten weten wat de conscientie zy: het welcke ons het woort in hem selven can verclaren. Want gelijck wy segghen dat de menschen weten/ als sy met den geest ende verstant de kennisse der dingen vaten waer uyt scientie ofte wetenschap comt/ alsoo oock als sy een gevoelen hebben des oordeels Gods/ welck ghevoelen hen is als een inwendich ghetuyge/ diese niet en laet hare zonden verberghen/ maer treckt se overwonnen tot den Richtstoel Gods: dat gevoelen wordt genaemt conscientie. Want sy is een dinck midden tusschen God ende de menschen. Om dat sy den mensche niet en laet in hem selven t'onderdrucken dat hy weet/ maer vervolcht hem soo langhe/ dat sy hem tot bekenninge der schult brengt. Dit ist dat Paulus meynt als hy seyt / dat de conscientie oock mede den menschen betuycht / als sy door hare gedachten beschuldicht oft ontschuldicht worden in het oordeel Gods. Een enckel kennisse mochte in den mensche besloten blijven. Soo dan dit ghevoelen dat den mensche voor den Richterstoel Gods treckt / is den mensche als een bewaerder gegeven/ om alle sijne verborgen wercken ende ghedachten te aenmercken / op dat gheen dinck verborghen en blijve. Hier uyt comt dat oude spreeckwoort: De conscientie is duysent getuygen. ‡ Alsoo heeft Petrus de antwoorde der goeder conscientie ghestelt voor een gherusticheyt des herten / als wy van de ghenade Christi seker zijnde/ ons selven onvertsaecht voor God stellen. Ende de autheur des Sendbriefs tot de Hebreen seyt: * dat de ghelooviighe geen conscientie der zonde meer en hebben/ voor verlost ende vry te zijne / soo dat de zonde niet meer en wroecht noch beschuldicht.

16 † Daerom ghelijck de wercken een aensien hebben tot de menschen/ alsoo siet de conscientie op God: soo dat de goede conscientie niet anders

Men moet oock acht hebben/ of de insettinghen met Gods woort over een comen/ ofte niet.

Lib.4.cap 20.

Besluyt deser handelinghe.

Rom.13.1. ende 5.

Op dat claerder blijcken mach/ hoe de conscientien aen de menschelicke insettinghen ghebonden worden: soo wort eer[st]e[lick] voorghedraghen een beschrijvinge der Conscientie.

Welcke met Apostolische ghetuygenissen verclaert wort.

Rom.2.15.

‡ 1.Pet.3.21.
* Hebr.10.2.
† Daer nae wordt betoont / wat opsicht de conscientie heeft op de eeuwige ghehoorsaemheyt: eerstelick / in die dinghen/ die in haer selven ofte goet zyn/ ofte quaet zyn daer na/ in middelmatighe dingen.

ders en zy dan inwendighe gheheelheyt des herten. Hierom schrijft Paulus dat de vervullinghe der Wet is de liefde uyt suyverder conscientie/ ende onghevepnsden ghelove. Daer na bewijst hy oock in het selve Capittel / hoe wijt sy schilt van enckel verstant/ segghende/ dat sommighe waren van den geloove gevallē om dat sy goede conscientie verlatē hadden. Want met dese woorden gheeft hy te kennen dat de conscientie is een levende ghesintheyt om God te dienen/ ende een oprechte begheerte om Godsalichlick eñ heylichlick te leven. Somtijts wort sy oock tot de menschen bestreckt / ghelijck als Paulus betuyght / dat hy ghearbeyt heeft om met goeder conscientie te wandelen voor God ende voor de menschen. Maer dat wordt alsoo ghesept / om dat de uytwendighe vruchten der goeder conscientie oock tot de menschen comen. Maer om eyghentlick te spreken/ de conscientie aensiet God alleen/ gelijck ick nu gesept hebbe. Hierom segghen wy dat een wet de conscientie verbint/ soo verre sy enckelick den mensche verbint sonder de menschen aen te sien/ maer ghelijck of hy met God te handelen hadde. Exempel / God en heeft niet alleenlick gheboden het herte suyver ende reyn te houden van alle onkuyschevt / maer verbiedt oock alle oncuysche woorden/ eñ uytwendige oneerlijckheyt. Al waert dat gheen mensche in de werelt en leefde/ soo is myn conscientie deser Wet onderworpē. Daerom die hem selven oncuyschelick draecht/ die en sondicht niet alleenlick om dat hy sijnē naesten een quaet exempel gheeft/ maer de conscientie is oock schuldich voor God. Het is een ander aenmerckinge in middelmatige dingen die in haer selven noch goet noch quaet en zijn. Want van sulcke dinghen moeten wy ons onthouden / ist dat sy eenighe erghernisse maken: maer dat geschiet met vryer conscientie. Alsoo spreeckt Paulus van het vleesch dat den Afgoden geoffert is: Ist dat yemant (sept hy) swaricheyt daer in maeckt / soo en eet dat niet om der conscientie/ Ick segghe niet om uwer conscientie/ maer om des anders. De ghelovige mensche soude sondighen als hy eerst vermaent zijnde/ niet te min sulck vleesch ate. Maer hoewel het hem om sijns broeders wille noodich is hem selven daer van te onthouden / ghelijck God dat ghebiedt: soo en verliest hy nochtans de vryheyt sijnder conscientie niet. Hier sien wy hoe dese Wet het uytwendige werck alleenlick verbint/ ende laet de conscientie vry.

1.Tim.1.5. — Actor.24.16. — 1.Cor.10.28.

Het xx. Capittel.

Van den ghebede, het welcke de voorneemste oeffeninghe des geloofs is, ende waer door wy de weldaden Gods daghelicx ontfanghen.

1\. De somma van tghene dat verclaert is van den beginne deses boeck: ende een voorganck tot de leere van de aenroepinghe Gods.

WT het ghene dat dus langhe ghehandelt is/ aenmercken wy claerlick/ hoe naeckt ende ydel/ ende arm de mensche is van alle goet: ende hoe hem alle middelen der salicheyt gebreken. Daerom ist dat hy middelē soeckt om sijnder armoede te hulpe te comen/ so moet hy buyten hem selven gaen/ ende die hulpe elders soecken. Daer nae is verclaert / dat de Heere hem selven ghewillichlick ende mildelick ons voorstelt in Christo sijnen Sone: in den welcken hy ons voor onse ellendicheyt alle gheluckicheyt/ voor onse armoede allen rijckdom voorstelt: in den welckē hy de hemelsche schatten ons opēt: op dat onse gantsche geloove sijnen lievē Sone aensie/ alle onse verwachtinghe in hem zy/ ende alle onse hope op hem ruste. Dit is wel een secrete ende verborghen Philosophie/ ende en can door gheene menschelicke argumenten ghevaet worden: maer die leerense dien de Heere de ogē gheopent heeft / op dat sy in sijn licht het licht sien. Ende als wy door het gheloove gheleert zijn / te bekennen dat al wat ons noodich is/ ende ons in ons selven ghebreeckt / in God is ende in onsen Heere Jesu Christo / te weten/ in den welcken de Vader heeft willen alle volheyt sijnder mildicheyt stellen / op dat wy alle daer uyt als uyt een seer rijcke fonteyne scheppen: soo moeten wy't oock in hem soecken ende met bidden van hem begheeren/ dat wy geleert hebben in hem te zijne. Wāt anders dat wy weten dat God een Heere ende ghever alles goets is/ eñ ons verweckt op dat wy't van hem begeerē: ist dat wy nochtans tot hem niet en gaen noch van hem begeeren/ soo en salt ons geen voordeel doen/ maer sal wesen ghelijck of yemant eenen schat die in de aerde begraven / hem ghetoont ware/ verachte eñ vergate. Daerom de Apostel willende bewijsen dat het waerachtich geloove niet en can ledich zijn/ vā de aēroepinge Gods/ heeft dese orden ghestelt: te weten / ghelijck het geloove comt uyt den Euangelio/ dat alsoo onse herten door het geloove verweckt eñ geschickt worden om God aen te roepen. Ende dit is het selve dat hy weynich te voren ghesept hadde/ te weten/ dat de Geest der aenneminge tot kinderen/ (die de ghetuygenisse des Euangelij in onse herten verseghelt) onsen gheest verweckt ende opheft / soo dat hy sijne begeerten derf Gode te kennen gheven / ende onuytsprekelicke suchten verweckt / ende met betrouwen roept: Abba Vader. Soo moeten wy dan dit stuck dat wy boven alleenlick een weynich aengheroert hebben/ nu breeder handelen.

Vereeniginge deser leere/ met den handel des ghelooss. — Het gebruyck van de leere der aenroepinge Gods. — Rom.10.14. — Rom.8.26.

2 Soo hebben wy dan door de weldaet des gebets toeganck tot dien hemelschen rijckdom/ die ons by den hemelschen Vader wech ghelept is. Want het ghebedt is als een ghemeynschap der menschen met God / waer door wy in het heylichdom Gods getreden/ hem tegenwoordichlick van sijne beloftē aen spreken: op dat sy het gene dat wy wanneer het noot is/ bevinden dat waerachtich te zijne dat wy gelooft hebbē/ als hy't ons door sijn woort heeft te kennen gegheven. Soo sien wy dan dat ons gheen dinck en wort voorghestelt om van den Heere te verwachten/ dat ons niet oock geboden wort met bidden te eysschen: alsoo ist waerachtich/ dat de schattē die ons door het Euangelium getoont/ ende door het gheloove gesien zijn/ door het ghebedt uytghegraven worden. Nu hoe nootsakelick ende hoe menichsins voorderlick de oeffeninghe des ghebedts zy/ dat en can met gheene woorden ghenoech verclaert worden. Het en is voorwaer niet sonder oorsake dat de hemelsche Vader de eenighe hulpe ende versekertheyt betuycht in de aenroepinge sijns naems ghelegen te zijne/ te weten/ door de welcke wy de teghenwoordicheyt sijnder voorsieninghe/ waer mede hy onse saken ernstichlick besorcht: ende sijnder cracht door de welcke hy ons/ die wy cranck ende swack zijn/ onderhoudt: ende sijnder goetheyt / door de welcke hy ons die ellendichlick met de sonden beladen zijn/ in genade ontfangt/ tot ons roepen ende vercrijgen: int corte/ waer door wy hem roepē/ op dat hy hem geheel ons teghenwoordich bewijse. Hier uyt ghecrijghen onse conscientien uytnemende groote vrede ende gherusticheyt: want als wy den noot die ons benaut/ den Heere verclaert hebben/ so zijn wy selfs daer in seer wel gherust / om dat alle onse verdriet hem niet verborgen en is/ den welcken wy ghe-

Beschrijvinghe des ghebets. — Nootsakelickheyt. — Nuttigheyt.

wy ghelooven ende seker zijn dat hy ons seer gonstich is/ ende ons seer wel can helpen.

II. Teghenworpinghe. Dese oeffeninghe schijnt onnut ende te vergheefs te wesen: overmidts God wijs ende goet zijnde/ weet wat ons van nooden is ende profytelick.

3 Maer yemant mochte seggen: Weet hy het niet wel ghenoech/ oock als wy het hem niet en vermanen waer in wy benaut worden/ ẽ wat ons ghebreeckt: soo dat het eenichsins mach te vergheefs schijnen dat wy hem met onse gebeden beroerẽ/ gelijck of hy door de vingeren sage/ ofte oock sliepe tot dat hy door onse stemme opgeweckt wort? ‡ Maer die also besluyten/ die en aenmercken niet tot wat eynde de Heere de sijne heeft leeren bidden. Want hy en heeft dat niet so seer om sijnent wille/ maer veel meer om onsent wille verordent. Hy wil wel dat sijn recht hem ghegeven worde/ gelijck het oock betaemt/ als de menschen bekennẽ dat al wat hen voorderlick is/ ende wat sy moghen begheeren/ van hem comt / ende dat sy dit door het ghebedt betuyghen. Maer de nutticheyt deser offerhande met de welcke God gediẽt wort/ comt ons toe. Daerom hoe de heylighe Vaders op de weldaden Gods in hen selven ende by andere seerder ẽ met grooter betrouwẽ geroemt hebben/ soo veel te seerder zijn sy tot bidden verweckt gheweest. Het eenige exempel Elie sal ons genoech wesen: de welcke van den raet Gods seker zijnde / den Coninck Achab niet lichtveerdichlick reghen beloeft / maer heeft nochtans sorchvuldelick op sijne knyen gebeden/ ende sijnen dienstknecht tot seven reysen toe ghesonden om te besien of den reghen quam: niet om dat hy twijfelde van de belofte die hy vercondicht hadde/ maer om dat hy wiste dat hy behoorde sijne begheerte Gode te openbaren/ op dat het geloove niet in luyheyt en sliepe. Daerom hoewel God voor ons waeckt/ ende oock dickmael ongheboden ons te hulpe comt/ dewijle wy in onse ellendicheden plomp ende ongevoelich zijn: soo is het nochtãs ons seer noodich/ dat wy hem sonder ophouden aenroepen: ten eersten op dat onse herte door ernstighe ende yverighe begheerte om hem te soecken / lief te hebben / ende te dienen/ ontsteken worde/ dewijle wy gewent worden in allen noot onse uytvlucht tot hem te nemen. Ten anderen / op dat gheenderley lust noch begheerte in onse herte en come daer van wy ons souden schamen God ghetuyge te maken/ dewijle wy leeren alle onse begeerten voor hem te brenghen/ ende onse herte voor hem uyt te storten. Ten derden/ op dat wy bereyt worden om met waerachtighe danckbaerheyt des herten/ ende oock met dancksegginge sijne weldaden te ontfanghen/ gelijck wy door onse ghebet vermaent worden dat sy ons door sijn hant ghegeven worden. Boven desen op dat wy het ghene dat wy gebeden hadden/ vercreghen hebbende/ ende seker zijnde dat hy onse begeerte volbracht heeft / daer door te yverichlicker bewecht wordẽ om sijn mildicheyt te bedencken: ende oock mede met meerder lust ontfangen dat wy bekennen door onse ghebeden vercregen te zijn. Ten laetsten/ op dat sijn voorsieninghe in onse herten na onse swackheyt versterckt worden/ door het ghene dat wy bevinden ende vercrijgen: dewijle wy verstaen dat hy niet alleenlick belooft/ dat hy te gheender tyt en sal verlaten / ende niet alleenlic ons den wech opent om hem ten tijde des noots te soeckẽ ende te aenroepen/ maer dat hy altijts sijn hant uytgestreckt heeft/ om de sijne te helpen: dat hy ons niet en bedriecht met woorden/ maer met tegenwoordige ende crachtige hulpe beschermt. Dit is de oorsake waerom onse seer ghenadighe Vader/ hoewel hy nemmermeer en slaept noch af laet/ nochtans hem selven dickmael laet schijnen gelijck of hy ons verliete/ ende sliepe/ om dat hy ons/ wy die anders traghe ende luy zijn/ soude alsoo tot onsen grooten voordeele verwecken ẽ oeffenen. Soo doen die dan veel te dwaesselick/ die willen de herten der menschen van bidden af wenden/ seggende/ dat de voorsieninghe Gods die tot bewaringe aller dingen de wachte hout/ te vergeefs door onse aenroepinghen vermoeyt wort. Want de Heere hierenteghen en betuycht niet te vergeefs/ ‡ dat hy nae by is den genen die sijnen naem in der waerheyt aenroepen. Het is oock groote dwaesheyt dat sommighe segghen datmen te vergheefs bidt/ om de dinghen die de Heere van selfs bereyt is te gheven: dewijle hy wil dat de dinghen die wy door sijn vrywillige mildicheyt ghecrijghen/ gheacht worden door onse ghebeden vercreghen te zijne. Het welcke betuycht wort door vele sententien die met dese seer schoone sententie Davids over een comen: De ooghen des Heeren zijn over de rechtveerdighe/ ende sijne ooren tot hare ghebeden: door de welcke voorsieninge Gods die van selfs der Godsaligen salicheyt besorcht/ ons alsoo wort aengheprezen/ dat nochtans de oeffeninghe des gheloofs niet versweghen en wordt/ waer door de luyheyt ende ongevoelickheyt wort uyt de herten der menschen wech ghenomen. Soo waken dan de ooghen des Heeren om der nootsakelickheyt der blindẽ te hulpe te comen: maer sy wil oock wederom onse suchten hooren om sijn liefde tot ons te beter te bewijsen. Ende alsoo ist beyde waer / te weten / dat de ghene die Israel bewaert / niet en slaept noch sluymert: ende dat hy nochtans af laet / ende hem selven houdt ghelijck of hy ons vergheten hadde/ als hy siet dat wy luy en stom zijn.

Bewijs door een exempel.

1.Reg.18.42.43.

Bewijs ghenomen van de nootsakelickheyt.

Bewijs ghenomen van't gene dat eerlick is.

Bewijs ghenomen van de ghedurighe bedenckinghe onses amptes.

Bewijs ghenomen van de overlegginge der Goddelicker voorsichticheyt.

Psal.44.24.

T'besluyt/ dat de aenroepinghe Gods een seer nutteliche oeffeninge is/ d'welck met drie ghetuyghenissen is bevesticht.

‡ Psal.145.18.

Psal.34.16.

Psal.121.4.

III. Sekere regels des Christelicken ghebets: Eerstelick / dat wy God met eerbiedinge aenspreken.

4 Voort om wel ende behoorlick te bidden sal dit de eerste reghel zijn/ te weten/ dat onse herte ende gheest niet anders ghestelt en zy / dan het den ghenen betaemt die gaen om met God te spreken. Het welcke wy sullen vercrijgen ist dat onse geest de vleeschelicke sorgen ende ghedachten af legghende / waer door hy soude moghen van het recht ende suyver aenschouwen Gods verhindert ende afgewent worden/ niet alleenlick gheheel tot bidden ghesterckt worde/ maer oock soo verre het mogelick is / boven hem selven verhevẽ worde. Ick en eysche hier niet dat onse geest alsoo vry zy / dat hy door geen sorchvuldicheyt ghepijnst noch ghequelt en worde: want de yverichheyt tot biddẽ moet door groote benautheyt in ons ontsteken worden/ ghelijck wy sien dat de dienstknechtẽ Gods haer groote quellinge ende sorchvuldicheyt betuygen/ als sy segghen/ dat sy uyt den diepen afgront/ ende uyt den mont des doots haer clage tot dẽ Heere stortẽn. Maer ick segghe datmen moet alle vreemde sorge wech worpẽ/ door de welcke onse gheest ongestadich wort/ ende herwaerts ende gintswaerts ommegedreven/ ẽ uyt den hemel getrocken/ ẽ te neder gedruckt in de aerde. Als ick segghe/ dat onse gheest moet boven hem selven verheven worden/ daer mede meyne ick dat hy gheen van dien dinghen die onse blint ende dwaes vernuft pleecht te dichten / en behoort voor het aenschijn Gods te brengen/ noch hem selvẽ in sijn ydelheyt gevangẽ houden/ maer tot reynicheyt die Gode behaecht/ op te climmen.

Hoedanich een Christelick hert moet geschickt zijn:

Psal.130.

* Daerom moetmen hier sien: Eerstelick/ dat wy alle lichtveerdicheyt wech gedaen hebbende/ onsen blint ende sinnen ernstelick tot bidden voeghen.

5 * Dese twee dingen behoortmen wel aen te mercken: te weten/ dat soo wie hem bereyt tot bidden/ alle sijne sinnen ende begeerten daer toe wende ende voeghe / ende niet gheen dwalende ghedachten becommert en worden/ ghelijck het

pleecht te geschien. Want daer en is geen dinck seerder tegen de eerbiedinge die wy Gode schuldich zijn/ dan de lichtveerdichept die uyt eē veel te dertel eñ sorgheloose vryhept comt. In welcke sake wy moeten soo veel te seerder arbeyden/ hoe wy meerder swaricheyt daer in vinden. Want niemant en is soo neerstich noch soo seer begheven tot bidden/ hy en ghevoelt wel vele verdraeyde ghedachten hem aencomen/ die den loop des ghebedts breken/ ofte door eenighe afwendinge des gheests/ verhinderen. Maer hier moeten wy gedencken wat grooter onweerdicheyt het is/ dat wy als God ons laet gemeynsaemlick met hem spreken/ soo groote vriendelickheyt misbruycken/ den Hemel met de Aerde vermenghende/ dewijle onse gheest niet en can door eerbiedinghe aen hem ghebonden blyven: maer gelijck of wy met eenen ghemeynen ende verachtelicken man spraken/ in het bidden hem verlatende/ herwaerts ende gintswaerts gedreven wort. Soo moeten wy dan weten dat niemant anders hem selven recht eñ wel en voecht tot bidden/ dan die door de Majestept Gods alsoo geroert wordt/ om daer toe te comen/ alle aertsche begeerten ende gesintheden verlatende. Eñ dit beduyt de ceremonie der opheffinge der handen/ op dat de menschen ghedencken dat sy verre van God verschepden zijn/ ten zy dat sy hare sinnen hooghe opheffen: ghelijck oock in den Psalm ghesept wort: Tot u hebbe ick mijn ziele verheven. Ende de Schrifture gebruyckt dickmael dese wyse van spreken dat sy sept/ het ghebet opheffen: op dat de gene die willen van God verhoort worden/ niet en blyven in haren dreck stekende. Dit sal de somma wesen/ te weten/ hoe God mildelicker met ons handelt/ ons vriendelick verweckende om onse sorchvuldicheden in sijnen schoot af te legghen/ dat wy soo veel te min connē ontschuldicht worden/ ten zy dat wy dese sijn weldaet dien soo groot ende onuytsprekelick is/ boven alle andere dingen achten/ ende ons laten tot haer trecken/ op dat wy onse sinnen ende begheerten ernstlick tot bidden voeghen/ het welcke niet en can geschien/ ten zy dat onse gheest tegen de verhinderingen stercklick strydende/ opwaerts doordringhe. Het ander stuck dat wy voortghestelt hebben/ is/ dat wy niet en sullen meer begheeren dan de Heere ons toe laet. Want hoewel hy ons gebiedt onse herten tot hem uyt te storten/ soo en maeckt hy nochtans onsen dwasen eñ verkeerden ghesintheden den toom niet los: ende als hy belooft te doen nae den wille der Godsaligen/ so en streckt de goedertierenhept soo verre niet/ dat sy haer soude den menschen nae hare lusten onderworpen. Hier in wort swaerlick gesondicht: want vele en bestaen niet alleenlick lichtveerdichlick sonder schaemte/ ende sonder eerbiedinghe God van hare beuselinghen aen te spreken/ eñ al wat hen in harē droom behaecht heeft/ onbeschaemdelick voor sijnen Richtstoel voort te brenghen: maer sy zijn ooc met sulcke dwaesheyt ofte sinneloosheyt bevanghen/ dat sy oock allerley seer schandelicke begeerlickheden dorven voor God uytstorten/ die sy seer souden schamen den menschen te openbaren. Dese stouticheyt hebben sommighe Heydensche menschen bespot ende vervloeckt: maer dit selve feyl heeft nochtans altyts gheregneert/ ende hier uyt ist gheschiet dat van de eergierighe menschen/ Iupiter was tot eenen patroon aenghenomen van de gierighe Mercurius, van de lief hebbers der leeringhe Apollo ende Minerva, van de krychgierighe Mars, ende van de ontuypsche Venus: ghelijck de menschen te desen tijde haren ongheoorlofden begheerlickheden grooter vryhept in het ghebet toegheven/ dan of sy met haers ghelijcken spottighen clap hielden. Maer God en wil syn goedertierenhept niet laten alsso bespotten/ maer behoudt syn recht ende hoocheyt/ ende onderworpt onse begheerten synder heerschappie/ ende dwingtse als met eenen toom. Daerom moeten wy dat woort Joannis ghedachtich zijn/ daer hy sept: Dit is onse betrouwen/ dat hy ons verhoort/ ist dat wy yet bidden nae sijnen wille. Maer dewyle alle onse macht veel te swack is om tot sulcke volmaectheyt te comen/ so moeten wy een bequame hulpe soecken. Ghelijck onse verstant moet scherpelick op God sien/ alsoo moet oock de ghesintheyt onses herten tot hem ghewendt worden. Maer dese beyde blijven verre van hem onderweghe/ jae beswijcken/ ofte wordē elders waert ghewendt. Daerom op dat de Heere ons in dese swackheyt te hulpe come/ so geeft hy ons sijnen Gheest tot eenen Meester/ de welcke ons leert ende in den mont gheeft dat recht is/ ende onse ghesintheden regeert. Want de wyle wy niet en weten wat wy biddē sullen gelijck het betaemt/ soo comt ons dese Gheest te hulpe/ eñ aenroept God voor ons met onuytsprekelicke suchten. Niet dat hy met der daet bidt ofte sucht: maer hy verweckt in ons het betrouwen/ begheeren/ ende suchten/ waer toe alle onse natuerlicke macht niet crachtich ghenoech en was. Ende het en is niet sonder oorsake dat Paulus sept dat de suchten onuytsprekelick zijn/ die de gheloovighe door de leydinghe des Gheests voor God uyt storten. Want de ghene die waerachtichlick in het bidden geoeffent zijn/ weten wel dat sy met sulcke blinde benautheden bevangen ende verwerret worden/ soo dat sy nauwe en vinden wat nut zy te spreken: Jae als sy arbeyden om wat uyt te babbelen/ so zijn sy noch soo verwerret ende twyfelachtich dat sy niet en connen voortgaen: waer uyt men mach verstaen dat de gabe des ghebedts een sonderlicke gave is. Dit en wordt niet ghesept om dat wy onser eygener luyheyt souden toegeven/ ende het bidden den Gheest Gods overgheven/ ende in de sorgheloosheyt slapen/ tot de welcke wy veel te seer ghenegen zijn/ ghelijck sommige goddeloosllick spreken/ dat wy moeten verwachten tot dat God onse herten/ die hy hier ende daer becommert vint/ voorcome/ eñ tot hem trecke: maer het wort veel meer gesept op dat wy van onse luyhept ende slaphept een walge hebbēde/ sulcke hulpe des Gheests begheeren. Ende als Paulus gebiedt te bidden in den Gheest/ daerom en laet hy niet ons te vermanen tot waken: te kennen ghevende dat de ingheving des Gheests alsoo crachtich is om onse ghebeden te schicken ende maken/ dat sy onse neerstichept niet en verhindert: want in desen deele wil God beproeven hoe crachtichlick onse herten door het gheloove ghedreven worden.

6 De tweede conditie ofte reghel is/ dat wy in het bidden altyts onse armoede ende gebreckelickhept waerachtichlic gevoelen/ ende ernstlick bedenckende dat ons al wat wy biddē noodich is/ in het ghebet oock hebben een ernstighe ende yverighe begheerte om te vercrijghen ende verhoort te worden.[*] Want vele spreken lichtveerdichlick ghemaeckte ghebedekens/ ghelijck of sy God een seker gheset werck betaelden. Ende hoewel sy bekennen dat het ghebedt dat uyt der herten comt/ een nootsakelicke remedie is teghen haer verdriet: om dat het een doot-

Margin notes:

Dwelck met de ceremonien van de opheffinghe der handen bevesticht wort.

Psal.25.1.

Ten tweeden/ dat wy niet anders en begheeren/ dan dat God ons toe laet.

Psal.62.9.

1.Joan.5.14.

Maer dewijle wy sulcx niet en connen doen/ op dat God onse swackheyt soude te hulpe comen/ heeft hy ons sijnen Gheest tot een leermeester ghegheven.

Rom.8.26.

Hoedanich dese onderwysinghe zy.

Doch niet dat wy ondertusschen versuymen souden onser schuldighen plicht mit bidden met der herten ende met den monde te doen.

1.Cor.14.15.

De tweede regel is tghevoelen onser behoefticheyt.

[*] Hier teghen sondigen eerstelick de gene/ die de ghemaeckte ghebeden alleen met een lichtichept overloopen.

dootlicke schade is / van de hulpe Gods om de welcke sy bidden / verlaten te zyne: soo schijnt het nochtans dat sy haer ghebet doen door een ghewoonte: want de gheest ende het herte zijn daerentusschen cout ende als slaperich/ ende en aenmercken niet wat sy bidden. So worden sy dan wel door een ghemeyn ghevoelen haerder nootsakelickheyt daer toe gebracht: maer sy en zijn niet als in een teghenwoordighe sake gheroert om hulpe ende verlichtinge in haren noot te soecken. Nu wat meynen wy dat God seerder can haten ofte oock vervloecken/ dan dese veynsinghe/ te weten/ dat yemant om verghevinghe der zonden bidt / ende daerentusschen denckt dat hy geen sondaer en is/ ofte ymmers niet en bedenckt dat hy een sondaer is? Want aldus wort God gantschelic bespot. Nu is het menschelicke gheslachte (ghelijck voorseyt is) vol sulcker verdraeytheyt/ dat sy uyt ghewoonte/ofte als uyt schult/dickmael vele dingen van God bidden/ de welcke sy meynen sonder sijn weldadicheyt elders van te gecrijgen/ ofte achtense nu sekerlick in hare macht te hebben.

Daer nae/ de hyppocriten/ die gheensins door het ghevoelen haerder zonden geroert worden.

Ten derden/ de luye/ welcke sonder eenich bedencken bidden.

Sommigher zonde schijnt lichter / maer is nochtans niet verdraghelick / te weten/ dat sy ghebeden uytmommelen sonder bedencken: de welcke niet voorder geleert en hebben dan datmen moet Gode ghebeden offeren. Maer de Godsalighe moeten neerstichlick toesien dat sy nemmermeer voor het aenschijn Gods en comen om yet van hem te bidden/ dan dat sy met vyerighe beweginge des herten begeeren/ ende soecken van hem te ghecrijghen. Jae oock hoewel wy in het ghene dat wy tot Gods eere alleenlick begeeren/ schijnen in het eerste aensien/ niet onse noot te aensien / noch onse voordeel te soecken: soo moeten wy nochtans dat selve met gheen minder begeerte ende vyericheyt bedden. Ghelijck als wy bidden dat synen naem gheheylicht worde/ so moetē wy na de heylichmakinghe vyerichlick hongheren ende dorsten.

Goeden raet.

Teghenworpinge. Wy en worden niet altijt door gelijckē noot ghedronghen om te bidden. Antwoort: Men moet altijt bidden.

7 Ist dat yemant hier teghen worpt dat wy niet altyts door ghelijcken noot ghedrongen en wordē om te bidden: ick bekenne dat wel/ ende dit onderscheyt wort ons seer wel van Jacobo geleert/ daer hy seyt: [†] Is yemant onder u droevich? die bidde/ die vrolick is/ die singe. Daerom bewijst selfs het ghemeyn ghevoelen / dewijle wy veel te traghe ende luy zijn / dat God ons nae dat het de sake eyscht / scherpelicker prickelt om ernstichlick te bidden. Ende dat noemt David den bequamen tijt: om dat (ghelijck hy in vele ander plaetsen leert) hoe wy seerder door swaricheyt/ongherief/ vreese ende andere versoeckinghen benaut worden/ soo veel te vryeren toeganck hebben wy/ ghelijck of God ons tot hem riepe. Maer hierentusschen is het niet te min waer / dat Paulus seyt datmen te allē tijde moet bidden: want hoe seer voorspoedichlick onse saken nae onse begeerte gelucken/ ende ons van allen zijden oorsake der blijschap ende verheuginghe aen comt / soo worden wy nochtans te allen tijde door onse armoede ende gebreckelickheyt tot biddē vermaēt. Of schoon yemant wijn ende koorn overvloedichlic heeft/ so en sal hem nochtans sijnē kelder noch schuere niet verhinderen om dagelijcx broot te bidden/ dewijle hy niet een mont vol broots en can gebruycken sonder de gheduerige ghenade Gods. [‡] Nu ist dat wy overdencken hoe veel perijckels te aller stonde over ons hangt / soo sal ons de vreese selve leeren/dat wy te geenē tijde en moeten sonder bidden zijn. Hoewel dit connen wy beter bekennen in onse gheestelicke armoede.

[†] Jac.5.13.

Psal.32.6.

Ephes.6.18.

[‡] Bevestinghe deser antwoort/ genomen van een verhael der periculen/ onder de welcke alle ooghenblick tijts ons leven ende salicheyt is onderworpen.

Want dewijle wy ons selven in soo vele zonden schuldich bekennen/ hoe sullen die ons laten gerust zijn sonder ootmoedichlick de schult ende straffe af te bidden? Wanneer sullen ons onse versoeckingen gerust laten sonder hulpe te soecken? Boven desen de begeerte des rijcx ende der eerlickheyt Gods/ moet ons niet nu ende dan/ maer sonder ophouden alsoo trecken/ dat wy altijts oorsake en bequaemheyt hebbē om te bidden. Daerom en wort ons niet te vergeefs soo dickmael geboden dat wy sullen sonder ophouden bidden. Ick en spreke noch niet van de volstandicheyt / daer van hier nae sal ghemeldet wordē. Maer als de Schriftuere ons vermaēt om sonder ophoudē te bidden/ soo straft sy onse luyheyt ende slapericheyt: om dat wy niet en gevoelen hoe noodich ons dese sorge ende neersticheyt is. Door desen regel wort de geveynstheyt ende listicheyt om Gode te liegen/ van het gebet gebannen. God belooft dat hy sal nae by zijn allen die hem aenroepen in der waerheyt: ende vercondicht dat sy hem sullen vinden die hem van gantscher herten soecken. Hier toe en connen die gheensins comen die hen selven behagen in hare onreynicheyt. Daerom wil het oprechte gebedt berou ende beteringhe hebben. Waer uyt dat ghemeyn spreeckwoort comt in de Schriftuere/te wetē / * dat God de sondaers niet en verhoort / ende dat hare ghebeden zijn grouwelick voor God/ gelijck oock hare offerhanden. Wāt het is recht dat die de oorē Gods ghesloten vinden/ die haer herte ghesloten hebben: ende dat die God onbeweghelick vinden/ die door haer hartneckicheyt sijn strengicheyt verwecken. By Esaiam dreycht hy op dese wijse: Als ghy uwe ghebeden sult vermenichvuldigen/ soo en sal ick u niet verhooren: want uwe handē zijn vol bloets. Itē by Jeremiam: Ick hebbe gheroepen/ ende sy hebben ghewey gert te hooren: sy sullen oock roepen/ende ick en salse niet verhoorē: wāt hy acht dat voor groote schande/dat de boose op sijn verbont roemen/ die synen heylighen naem met haer gantsche leven ontreynigē. Daerom claecht hy by Esaiam dat de Jodē wel met de lippen tot hem comen/ maer dat haer herte verre vā hem is. Het welcke hy niet en seyt van de gebeden alleenlic/maer betuycht dat de veynsinghe in alle deelen sijns diensts hem walghelick is. Hier toe dient oock dat Jacobus seyt: Ghy bidt ende en ontfangt niet: om dat ghy qualick bidt/om dat ghy't in uwe lusten verdoen soudt. Het is wel waer/ (gelijck wy weynich hier nae sullen wederomme seggen) dat de gebeden die de Godsalighe doen/ niet ghefondeert en zijn op haer weerdicheyt/ nochtans en is de vermaninge Joannis niet te vergheefs/daer hy seyt: Ist dat wy yet bidden/ soo sullē wy't ontfangen/ want wy onderhouden syne geboden: want de boose consciētie sluyt ons de deure toe. Waer uyt volcht dat alleenlick de oprechte dienaers Gods behoorlick bidden/ ende verhoort worden. Daerom soo wie hem selven bereyt tot bidden/die moet hem selven in sijne zonden mishagen/ende eens bedelaers persoon ende ghesintheyt aen doen: het welcke niet en can sonder berou ende beteringhe gheschien.

Luc.18.1.
Rom.12.12.
Colos.4.2.
2.Thess.5.17.

Bewys/ dwelck genomen is van het bevel Gods.

Item/ van Gods belofte.

Eyndelick/ van de nature der boetveerdicheyt/ ende van de aenmerckinghe der onboetveerdicheyt.

* Mich.3.4.
Ezech.8.18.
Joan.9.31.

Esai.1.15.

Jere.11.7.8. ende 11.

Esai.29.13.
Ezech.33.31.
Matth.15.8.
Marc.7.6.

Jac.4.3.

1.Joan.3.22.

T'besluyt.

8 Hier toe moet oock de derde reghel comen/ te weten / dat de ghene die voor het aenschijn Gods verschijnt om te biddē/moet alle gedachten des eygen roems/ allen waen der eyghener weerdicheyt/ ende int corte alle betrouwen dat hy op hem selven heeft/af leggen/ ende hem selven te neder worpende / Gode gantschelick de eere gheven: op dat wy/ ist dat wy yet van den

De derde reghel is / dat wy van ons wech doē alle hoovaerdicheyt.

alderminsten ons selven toeschrijvende / niet
met onse opgheblasentheyt voor sijn aenschijn
Exempelen. en vallen. Van dese vernederinghe ende veroot-
moedinghe / waer door alle hoocheyt te neder
ghelept wordt/hebben wy vele exempelen in de
dienstknechten Gods/onder de welcke de alder-
heylichste hen selven alderseerst vernederen als
Daniel. sy voor het aenschijn Gods comen. Alsoo heeft
Daniel / die van den Heere soo seer gepresen is/
Danie.9.18. aldus gebeden: Wy en storten onse gebedt voor
u niet in onse rechtveerdicheden / maer in uwe
groote barmherticheyt. Verhoort ons Heere:
Heere weest ons genadich. Verhoort ons/ende
doet dat wy bidden / om uwes selfs wille/ om
dat uwen naem is aengheroepen over u volck/
ende over uwe heylighe plaetse. Dit en doet hy
niet (ghelijck het pleecht te gheschien) als een
uyt den volcke hem selven onder de andere ver-
mengende/maer belijt meer hem selven sondich
te zijne/ ende neemt ootmoedelic sijn uytvlucht
tot de barmherticheyt Gods: Gelijck hy claer-
Danie.9.20. lick betuycht/ segghende: Als ick mijne zonden
ende de zonden mijns volcx beleden hadde / etc.
David. Dese ootmoedicheyt leert ooc David door sijn
Psal.143.2. exempel/ segghende: Heere en treedt niet in het
oordeel met uwē dienstknecht: want voor uwe
aenschijn en sal niemant die leeft/gherecht veer-
Esaias. dicht worden. Op sulcke wijse bidt ooc Esaias/
Esai.64.5. segghende: Siet/ ghy zijt toornich/om dat wy
ghesondicht hebben. In uwe wegen is gedue-
richeyt ghefondeert/ daerom sullen wy behou-
den worden. Ende wy zijn alle vol onreynic-
heyts geweest/ ende alle onse rechtveerdicheden
ghelijck een onreyn cleet: ende wy zijn alle ghe-
lijck loof verdwenē ende verwelcket/ ende wor-
den door onse ongerechticheden gelijck door den
wint verstropt. Ende daer en is niemandt die
uwen naem aenroept/ die hem selven verweckt
om tot u te keeren. Want ghy hebt uwe aen-
schijn van ons afghewent/ ende hebt ons laten
verrottē in de dienstbaerheyt onser zonden. Nu
dan Heere ghy zijt onse Vader: wy zijn slijck/
ghy zijt onse maker/ ēn wy zijn het werck uwer
handen. Heere en weest niet toornich / noch en
weest niet in der eeuwicheyt onser ongherech-
ticheyt ghedachtich. Nu aensiet/ wel aen/ wy
alle zijn u volck. Hier siet ghy dat sy gantsche-
Psal.55.23. lick op gheen ander betrouwen en steunen/ dan
Sap.12.13. op dit alleen/ dat sy denckende dat sy Gode toe-
1.Pet.5.7. behooren / hopen dat hy voor hen sal sorghen.
Jeremias. Alsoo bidt oock Jeremias: Al ist dat onse on-
Jere.14.7. gherechticheden teghen ons betuygen/ soo doet
het Heere om uwes naems wille. Want daer
is seer waerachtichlick ende heylichlick ghe-
schreven in dien boeck die van eenen onbeken-
den Autheur (wie hy oock mach zijn) geschre-
ven zijnde/ den Prophete Baruch toeghelept
Baruch. wort. De ziele die droevich is ende troosteloos
Baruch 2.18. door de grootheyt haers verdriets / de ziele die
crom ende swack/ ende hongherich is / ende de
ooghen die beswijcken/ gheven u lof/ O Heere.
Wy en storten onse ghebeden niet nae de recht-
veerdicheden onser vaderen voor uwe ooghen/
noch en begheeren daer door gheen barmher-
ticheyt voor uwe aenschijn Heere onse God/
maer dewyle ghy barmhertich zijt / soo weest
ons ghenadich / want wy hebben voor u ghe-
sondicht.

† De nutticheyt deser aflegginghe is/ vergheuinghe te begeeren/ met een ootmoedighe belydenisse/ende seker betrouwen op de barmherticheyt Gods vereenicht/ gelijck David ghetuycht.

9 †Somma/ het begin ende de voorbereydin-
ghe om behoorlick te bidden/ is de zonden oot-
moedichlick ende vrijelick belijden/ ende verge-
vinghe daer van begeeren. Want men derf niet
hopen dat ooc onder de alderheylichste yemant
soude yet van God vercryghen/ tot dat hy uyt
ghenade ende onverdient met hem versoent is:
God en can oock niemant ghenadich zijn/ dan
dien hy de zonden vergeeft. Daerom en ist geen
wonder dat de gheloovige hen selven met desen
sleutel de deure op doen om te bidden: het welc-
ke wy uyt vele plaetsen der Psalmen leeren.
Want David willēde om een ander dinck bid-
den dan om de vergevinge der zonde/ bidt noch-
tans aldus: Heere en wilt de zonden mijnder Psal.25.6.
jonckheyt ende mijnder overtredinge niet ghe-
dencken: maer nae uwe barmherticheyt weest
mijnder ghedachtich Heere om uwer goetheyt
wille. Item/ Aensiet mijn verdruckinghe ende Psal.25.18.
mijnen arbeyt/ende vergeeft alle mijne zonden.
Waer in wy oock sien dat het niet ghenoech en
is/ dat wy alle daghe rekenschap houden van
onse versche zonden/ten zy dat wy oock de zon-
den ghedencken / die mochten schijnen langhen
tijt vergeten te zijne. Want dese selve Prophete
ergens een swaer zonde belijdende/denckt door Psal.51.7.
dese oorsake tot op sijns moeders buyck/ in den
welcken hy noch zijnde/ met onreynicheyt ende
smette bevangen wert: niet om sijn schult door
de verdorventheyt der natuere te verminderen/
maer om dat hy alle de zonden sijns levens op
eenen hoop versamelende / ende hem selven seer
strenghelick verdoemende / mochte soo veel te
beter van God verhoort worden. Ende hoewel
de Heylighen niet altyts met uytghedruckte
woorden om vergevinge der zonden en bidden/
nochtans ist dat wy neerstichlick hare gebeden
aenmercken die de Schriftuere verhaelt/ soo
sullen wy lichtelick bevinden dat ick segghe/ te
weten/ dat sy den moet om te bidden hebbē uyt
de enckel barmherticheyt Gods genomen/ende
dat sy alsoo altyts haer begin hier ghenomen
hebben/te wetē/in haer versoeninge met God. 2.Cor.5.18.
Wāt ist dat yemant wil sijn conscientie onder-
vragen/ hy bevint dat hy niet alleenlick niet en
derf sijne begeerten ende sorchvuldicheden ghe-
meynsamelick in den schoot Gods openbaren:
maer dat hy selfs vergrouwt tot hem te gaen/
het en zy dat hy op sijn barmherticheyt ēn ver-
ghevinghe betrouwe. Daer is wel noch een an-
der sonderlicke belijdinge/ te weten/ waer in sy
alsoo verlichtinghe der straffe begheeren/dat sy
oock mede om vergheuinge der zonden bidden:
want het waer tegen orden ende reden dat men
soude willen eenich dinck verhinderen ēn wech
nemen/ ende de oorsake latē daer uyt het comt.
Want wy moetē toe sien dat wy de dwase siec-
ken niet nae en volghen/ die alleenlick sorchvul-
dich zijn om de toevallende smerten ende gebre-
ken wech te nemen/ende den rechten wortel der
sieckte vergeten. Maer wy moeten maken dat
God ons ghenadich zy / eer dan wy begheeren
dat hy sijn gonste met uytwendighe teeckenen
betuyge. Want hy selve wil dese orden houden/
ende het soude ons weynich voordeels doen dat
hy weldaet aen ons bewese/waert dat onse con-
scientie niet en ghevoelde dat hy te vrede ēn ons
ghenadich is / op dat wy hem gantschelick lief
hebben. Waer van wy oock vermaent worden
door de antwoorde Christi. Want als hy wilde
den gichtsiecken ghesont maken / soo seyt hy:
Uwe zonden worden u vergheven. Met welc- Matth.9.2.
ke woorden hy eerst het herte op heft tot het
gene dat voornemelickst te wenschen is/te we-
ten/ dat God ons in ghenade ontfanghet/ ende
daer nae de vrucht der versoeninghe bewijse in
ons te helpen. † Voort boven de sonderlicke be-
lijdinghe der teghenwoordiger schult/ waer in
de gheloovige bidden om verghevinge daer van
te ghecrijgen/ en moeten de gemeyn voorrede
niet

Welcke niet altyts met uytgedruckte woorden ghedaen is.

Daer en boven soo isser noch een bysondere belijdenisse der Godsaligen.

† Item de gemeyne voorrede/ die onsen ghebeden een goetgunstichheyt bereyden/ en salmen geensins achter laten.

niet vergeten waer door sy hen selven sondaers bekennende/ haer ghebedt aenghenaem maken. Want haer gebet en sal nemmermeer verhoort wordē/ wanneert op de barmhertichept Gods niet gefondeert en is. Hier toe mach het dienen dat Joannes seyt/ te weten: Ist dat wy onse sonden belyden/ soo is hy getrouwe ende rechtveerdich om ons die te vergheven/ ende om ons van alle onreynicheyt te suyveren. Hierom moesten onder de Wet de ghebeden door de reyninghe des bloets gheheylicht worden/ om aengenaem te worden/ ende om dat het volck alsoo soude vermaent worden/ dat het sulck een eerlick privilegie (te wetē/ dat het soude God aenroepen) onweerdich ware/ tot dat het van sijne onreynicheden gesuyvert zijnde/ uyt de eenighe barmhertichept Gods betrouwen ghecreghe om te bidden.

1.Joan.1.9.

10 Dat de Heylighen schijnen somtijts haer eyghen rechtveerdichept te betuyghen om van God verhoort te worden: ghelijck als David seyt: † Bewaert mijn ziele/ want ick ben goet. Item Ezechias: ‡ Ick bidde Heere/ weest ghedachtich dat ick voor u gewandelt hebbe in der waerheyt/ ende hebbe ghedaen dat goet was in uwe ooghen: met sulcke wysen van spreken en willen sy niet anders dan door de wederghe-boorte betuyghen/ dat sy dienstknechten ende kinderen Gods zijn/ den welcken hy heeft beloost genadich te zijne. God leert door den Prophete (ghelijck boven geseyt is) dat sijne oogen sien op de rechtveerdige/ en dat sijne ooren open zijn tot hare ghebeden. Wederom betuycht hy door den Apostel/ dat wy sullen vercryghen al wat wy bidden/ ist dat wy sijne gheboden onderhouden. Door welcke sententien hy niet en wil beduyden/ dat het ghebedt sal nae de verdienste der wercken gheacht worden: maer hy wil alsoo bevestighen het betrouwen der gener die hare conscientien suyver ende oprecht ghevoelen sonder gheveynsthept/ gelijck alle de gheloovighe behooren te zijne. Want het is uyt der waerheyt Gods ghenomen/ dat de blinde die siende ghewo rden was/ seyt by Joannem/ te weten/ dat de sondaers van God niet verhoort en worden: soo verre wy nae de ghemeyn wijse der Schrifttuere by dat woort sondaers, verstaē de gene die sonder begeerte der rechtveerdichept gheheel in hare zonden slapen/ ende gerust zijn: want gheen herte en sal te eenighen tyde tot oprechte aenroepinge Gods comen/ ten zy dat het oock mede nae Godsalichept stae. Soo dan de betuyginghen daer mede de Heylighen haer reynichept ofte onnooselhept melden/ sien op sulcke beloften/ op dat hen ghegheven worde/ dat alle dienstknechten des Heeren mogen verwachten. Boven desen bevintmen dat sy dan meest sulcke ghebeden ghebruycken/ als sy hen selven met hare vyanden voor den Heere verghelijcken/ uyt der welcker ongerechtichept sy begeeren door sijne handen verlost te worden. Ende in dese verghelijckinge en ist gheen wonder/ dat sy haer rechtveerdichept ende eenvoudichept des herten voortbrenghen/ op dat sy door de oprechtichept haerder sake den Heere te meer verwecken om hen hulpe te doen. Soo en benemen wy dan den Godsalighen Leser dit goet niet/ dat hy de ghetuyghenisse sijnder goeder conscientie ghebruycke voor den Heere/ om hem selven in de beloften te bevestighen/ daer mede de Heere sijne dienaers vertroost ende versterckt: maer wy willen dat het betrouwen ende de hope der verhooringhe/ op de eenighe goedertierenhept Gods stae/ ende dat wy alle

Teghenworpinghe tegen den derden reghel der rechter aenroepinghe: van den roem der Heylighen.
† Psal.86.2.
‡ 2.Reg.20.4.
Esai.38.3.
Psal.34.16.
1.Joan.3.22.
Reden ende bewys der selver antwoort.
Van tghene dat contrarie is.
Joan.9.31.
Van de verghelijckinghe der Godsalighen met den godtdeloosen.

ghedachte onser eyghener verdienste afleggen.

11 De vierde reghel sal zijn dat wy alsoo door waerachtige vernederthept te neder gheslagen zijnde/ niet te min ghemoet worden om te bidden/ met een seker hope verhoort te worden. Dese twee dinghen schijnen wel tegen malcanderen te stryden/ te weten/ datmen met het ghevoelen der rechtveerdigher wrake Gods/ oock mede een seker betrouwen sijnder gonste hebbe: maer sy comen nochtans seer wel over een/ als wy door onse eyghen quaet verdruckt ende te neder ghewo rpen zijnde/ door sijn eenighe goethept opgeheven worden. Want gelijck wy boven ghelcert hebben/ dat de bekeeringe ende het gheloove onverscheydelick aen malcanderen ghebonden zijn/ hoewel nochtans de bekeeringhe ons verschrickt/ ende het gheloove verblijt: alsoo moeten sy oock beyde in het ghebedt malcanderen te ghemoete comen. Ende dese overeencominge druckt David met corte ende weynighe woorden uyt/ als hy seyt: Ick sal door u groote goethept tot u huys in gaen/ ick sal in uwen heylighen tempel aenbidden met vreese. Onder de goethept Gods verbaet hy het gheloove/ ende en sluyt daerentusschē de vreese niet uyt: want sijn Majesteyt en dringt ons niet alleenlick tot eerbiedinghe/ maer onse eyghen onweerdichept doet ons oock alle onse hoovaerdichept ende sorgheloosheyt vergheten/ ende houdt ons in de vreese. Ick en spreke hier niet van sulck een betrouwen/ waer door het herte van alle ghevoelen der benauthept vry zijnde/ soete ende volmaeckte ruste hebbe/ want soo groote ruste ende vrede te hebben/ dat betaemt den ghenen die alle dingen nae haren wille hebbende/ gheen sorghe/ noch begeerte/ noch vreese en hebben. Maer het is den Heylighen een seer goede verweckinge om God aen te roepen/ als sy met noot bevanghen zijnde/ met seer groote ongherustichept gequelt worden/ en bynae vergaen in hen selven tot dat hen het gheloove bequamelick te hulpe comt: want onder sulcke benautheden verschijnt hen de goethept Gods/ alsoo dat sy wel door de swaricheyt des verdriets vermoeyt zijnde/ suchtē ende stenen/ ende door vreese van grooter quaet oft benaut ende ghequelt worden/ maer nochtans op de goethept Gods die hen verschenē is/ betrouwende/ hen selven vermaken ende vertroosten/ en uytcomste ende verlossinghe hopen. Soo moet dan het gebedt der Godsalighen uyt dese twee ghesinthedē comen/ ende moetse oock beyde in hem hebben ende bewijsen/ te weten, dat het om des tegenwoordighen quaets wille suchte/ en voor nieu quaet seer vreese/ ende nochtans daerentusschen oock mede tot God vluchte/ vastelick betrouwende/ dat hy bereyt is hulpe te doen. Want God wort wonderlicken seer door onse ongheloovichept ende mistrouwen ghetercht/ als wy een weldaet van hem bidden/ ende niet en hopen noch betrouwen die te ghecryghen. Daerom en comt gheen dinck met de natuere des ghebets beter over een/ dan datmen hen desen reghel stelle/ te weten/ dat het niet lichtveerdichlick en gheschie/ maer het geloove als eenen leytsman nae volge. Tot dit fondament roept Christus ons alle door dese sententie: Ick segge u/ al wat ghy bidt/ gheloooft dat ghy't suit ontfanghen/ ende het sal u gheschien. Dit selve bevesticht hy oock ergens/ segghende: Al wat ghy bidt met betrouwen/ dat sal u gheschien. Hier mede comt oock Jacobus over een/ als hy seyt: Ist dat yemandt wijsheyt ghebreeck heeft/ die begheere se van God/ die se eenen yeghelicken

De vierde reghel ofte conditie is/ dat wy wel gemoet worden om te bidden met een seker betrouwen van verhoort te worden.
Psal.5.8.
Daer uyt ontspruyt het ghebedt eens Godsalighen menschen.
D'wele door het misbetrouwen verduystert wort.
Mat.11.24.
Mat.21.22.
Jacob 1.5.

mildelick gheeft/ ende niet en verwijt/ maer hy moetse begeeren int gheloove niet twijfelende. Als hy daer het gheloove stelt teghen de twijfelinghe/ soo druckt hy seer bequamelick de cracht des geloofs uyt. Men moet oock wel aenmercken dat hy daer by seyt/ te weten/ dat die niet en vercrijghen die God met twijfelinghe ende verwerrentheyt aenroepen/ ende niet en connen sekerlick in haer herte achten/ of sy sullen verhoort worden ofte niet. De welcke hy oock verghelijckt by de baren des waters/ die menichsins van den windt gheroert ende ommegedreven worden. Daerom sette hy op een ander plaetse het ghebet des geloofs/ voor een oprecht ghebet. Boven desen als God soo menichmael betuycht/ dat sy sal eenen yegelicken gheven nae sijn gheloove/ soo gheeft hy oock daer mede te kennen/ dat wy sonder gheloove gheen dinck en connen vercrijghen. Somma/ het is het gheloove dat alle de dinghen vercrijcht/ die ons door het bidden ghegeven worden. Dit is het ghene dat Paulus wil segghen met die schoon sententie/ die van onverstandighe menschen niet ghenoech aengemerckt en wort/ te weten/ daer hy seyt: Hoe sal yemandt dien aenroepen/ in den welcken hy niet en ghelooft? ende wie sal ghelooven/ ten zy dat hy't gehoort hebbe? Het gheloove is uyt den ghehoore/ ende het gehoor uyt den woorde Gods. Want als hy het begin des ghebets/ als by trappen uyt den gheloove beleyt/ so betuycht hy claerlick genoech/ dat God niet en can oprechtelick aengeroepen worden/ anders dan van den ghenen dien de goedertierenheyt ende sachtmoedicheyt Gods/ door de vercondinghe des Euangelij bekent/ jae ghemeynsaemlick verclaert is.

Iac.5.15.

In somma/ tgheloove wordt vereyscht int ghebedt.

Rom.10.14.

12 Dese nootsakelickheyt en bedencken onse teghenstrijders niet. Ende daerom als wy den gheloovighen ghebieden met seker betrouwen des herten te achten dat God hen ghenadich ende gonstich is/ soo meynen de Papisten dat wy seer ongeschicktelick spreken. Maer waert dat sy eenich gebruyck des waerachtigen ghebets hadden/ soo souden sy voorwaer wel verstaen dat God niet en can te rechte sonder seker ghevoelen sijnder gonste ende goetwillicheyt/ aengheroepen worden. Maer dewyle niemant de cracht des gheloofs en can wel doorsien/ dan diese in sijn herte beproeft: wat voordeel salmen doen/ met die menschen handelende/ die opentlick bewijsen dat sy noyt anders gehadt en hebben/ dan eenē valschen waen? Want hoe crachtich ende hoe nootsakelick dese versekertheyt zy die wy eyschen/ dat wort voornemelick uyt de aenroepinghe gheleert. Soo wie dit niet en siet/ die gheeft te kennen dat hy een seer slaperighe conscientie heeft: Soo laet ons dan dat blint gheslachte verlaten/ ende vast in die sententie Pauli blijven/ te weten/ † dat God niet en can aengeroepen worden/ anders dan van den ghenen die sijn barmhertichheyt door het Euangelium kennen/ ende vaste betrouwen dat sy hen bereyt is. Want hoedanich sal dit ghebedt zijn: O Heere/ ick en ben niet seker of ghy my wilt verhooren: maer dewijle ick benaut ben/ soo vlie ick tot u/ op dat ghy my helpt/ ist dat ickt weerdich ben: Alsoo en zijn de Heylighen niet ghewoon/ der welcker ghebeden wy in de Schriftuere lesen. De heylighe Gheest en heeft ons oock alsoo niet geleert door den Apostel/ de welcke ons ghebiet met betrouwen tot den hemelschen throon te gaen/ om ghenade te vercrijghen: ende erghens leert hy/ dat wy de vrymoedicheyt ende den toeganck hebben met een betrouwen door het geloove Christi. Daerom moetē wy dese versekertheyt ende gerusticheyt van te vercrijgē dat wy bidden (de welcke door den mont des Heeren ghebodē/ ende door aller Heylighen exempel geleert wort) vast houden/ ist dat wy willen met vrucht bidden. Want sulck een ghebet is eerst Gode aengenaem/ dat uyt sulcx een betrouwen comt/ ende op een onbevreesde sekerheyt der hope ghefondeert is. Hy hadde moghen alleenlick het gheloove melden: maer hy stelt daer by niet alleenlick het betrouwen/ maer wapent dat oock met vrymoedicheyt ofte stoutichheyt/ om door dit merckteeckē ons te onderscheyden van de ongheloovige/ die wel met ons int gemeyn God aenbidden/ maer ongestadichlick. Hierom bidt de gantsche Ghemeynte in den Psalm/ segghende: U barmhertichheyt zy over ons/ ghelijck wy op u ghehoopt hebben. Dese selve conditie wordt oock erghens ghestelt van den Prophete/ segghende: Op wat dach ick sal roepen/ ick weet dat God met my is. Item/ Ick sal my des morghens tot u voegen eñ uyt sien. Want uyt dese woorden leeren wy/ dat de ghebeden te vergeefs ghesproken worden/ ten zy dat de hope daer by zy/ uyt de welcke wy/ gelijck als uyt eenen hoogen waecktorren/ God gherustelick verwachten. Hier toe dient oock de orden die Paulus houdt in sijn vermaninghe: want eer hy de gheloovighe verweckt om te allen tijde met waken ende ghedurichheyt te bidden/ soo ghebiedt hy hen voor al den schilt des gheloofs aen te nemen/ ende den helm der salicheyt/ ende het sweerdt des Gheests/ het welcke is het woort Gods. Voort moeten de Lesers wederom tot gedachtenisse brenghen/ dat ick weynich te voren ghesteyt hebbe/ te weten/ dat het geloove daer door niet ghekrenckt en wort/ om dat de bekenninghe onser ellendicheyt/ armoede ende onreynicheyt/ daer by ghestelt wordt. Want hoewel de gheloovighe ghevoelen dat sy met seer swaren last der sonden verladen ende benaut zijn/ ende dat sy niet alleenlick ydel en zijn van alle dinghen door de welcke sy souden moghen Gods gonste vercrijghen/ maer dat sy oock met vele schulden beswaert zijn door de welcke God hen met rechte verschrickelick wordt: nochtans en laten sy niet af hen selven hem voor te stellen/ noch dit ghevoelen en verschrickt se niet van tot hem te comen: dewyle daer gheen ander toeganck tot hem en is. Want het gebet en is niet ingheſtelt om ons selven hoovaerdichlick voor God te verheffen/ ofte om eenich dinck dat onse is/ groot te achten: maer om onse schult te belijden/ ende onse ellendicheyt by God te beweenen: ghelijck de kinderen haer beclach ghemeynsaemlick doen by hare vaders. Jae veel meer moet de seer groote hope onses quaets eñ verdriets vol perijckels zijn/ waer door wy tot bidden verweckt worden: ghelijck ons oock de Prophete leert door sijn exempel/ segghende: Maeckt mijn ziele ghesont/ want ick hebbe teghen u ghesondicht. Ick bekenne wel dat de stralen ende steken deser prickelen souden dootlick zijn/ waert dat God niet te hulpe en quame: maer onse seer goede Vader heeft nae sijn onuytsprekelicke goedertierentheyt bequame hulpe ghegheven/ om alle onse beroeringhen te stillen/ sorghen te versoeten/ vreese uyt te wisschen/ ende ons lieflick tot hem te trecken/ jae om niet alleenlick alle verhinderinghe/ maer oock alle swaricheyt wech te nemen/ ende den wech lichte te maken.

13 Ende ten eersten als hy ons ghebiedt te bidden/

Dit vaste gheloove eñ hope int bidden/ houden onse teghenstrijders voor een ongheschickte sake.

Der welcker dwalinghe afgeschildert ende wederleyt wordt met verscheyde ghetuyghenissen der Schriftuere.

† Rom.10.14.

Hebr.4.16. Ephes.3.12.

Die daer beschrijven dat sulck ghebet God aenghenaem is/ dat uyt een seker vertrouwen ende onversaechde hope voortcomt.

Psal.33.22.

Psal.56.10.

Psal.5.5.

Ephes.6.16.

Noch ten stryt niet met dese leere/ dat dese sekerheyt ghestelt wort by de kennisse onser ellendicheyt/ armoede ende onreynicheyt.

Psal.41.5.

Teghen dese onse onweerdicheyt stellen wy 1. Het ghebodt Gods.

bidden/ soo straft hy ons met dat selve ghebodt van godloose hartneckicheyt / ten zy dat wy daer in ghehoorsaem zijn. Hy en conde gheen ernstiger ghebet gheven/ dan dat in den Psalm geschreven staet: Aenroept my in den dach der verdruckinge. Maer dewijle onder de wercken der Godsalicheyt gheen dinck ons so dickmael in de Schriftuere gheboden is als het ghebedt/ soo en wil ick niet langer hier in blijven. Christus onse Meester seyt: Bidt/ eñ ghy sult ontfanghen: Clopt/ ende u sal opghedaen worden.

Psal. 50.15.

Matth. 7.7.

2. Gods belofte.

Hoewel by dit ghebodt wort oock een belofte ghestelt/ ghelijck het noodich is. Want hoewel een yeghelick bekent datmen moet den gebode gehoorsaem zijn/soo soude nochtans het meeste deel der menschẽ de stemme Gods vlien/waert dat hy niet en beloofde soo bereyt te zijne / ende soo lichtelick te verhooren. Dewijle dit also is/ soo ist seker dat alle de ghene die uytvlucht ende afkeeringhe soecken / om niet recht tot God te comen/ niet alleenlick wederspannich ende onghehoorsaem zijn/ maer oock van ongeloovicheyt overtuycht worden: want sy en betrouwen de beloften niet. Dit moeten wy dies te neerstichlicker aenmercken/om dat de geveynsde hypocriten onder het decksel der vernederinghe ende ootmoedicheyt/ het gebot Gods hooveerdichlick verachten/ ende sijnder vriendelicker roepinghe geen geloove en geven: ja berooven hem van het voorneemste deel sijns diensts. Want als hy de offerhanden in de welcke de gantsche heylicheyt doe scheen gelegen te zijne/ heeft verworpen / so betuycht hy dat de opperste ende dierbaerste dienst is/ datmen hem aenroept in den dach des noots. Daerom als hy eyscht dat hem toe comt / eñ ons verweckt om blymoedichlick gehoorsaem te zijne/soo en connen wy gheenen soo cierlicken schijn der twijfelinghe voorwenden / waer door wy souden moghen ontschuldicht worden.

Twelck meer als ghenoech de wederspãninge ende hypocriten verdoordeelt.

Ghetuyghenissen der Schriftuere / welcke dat bevel van te bidden / bevestighen.

Soo dan alsoo vele ghetuygenissen als alomme in de Schriftuere ghelesen worden / door de welcke ons de aenroepinghe Gods gheboden wordt/ soo vele banieren worden ons voor ooghen ghestelt om ons tot betrouwen te verwecken. Het soude groote stouticheyt zijn voor het aẽschijn Gods te comen / hadde hy ons niet eerst gheroepen. Soo opent hy ons dan dẽ wech door sijn stemme. Hy spreeckt door den Prophete aldus: Ick sal hen seggen/Ghy zijt mijn volck: ende sy sullen tot my segghen / Ghy zijt onse God. Hier sien wy hoe hy sijne dienstknechten voor gaet/ ende wil dat sy naevolgen/ ende dat het daerom niet te vreesen en is/ dat dese melodie die hy selve ons in den mont gheeft / hem niet eñ soude soete ghenoech wesen. Voornemelick sal ons in den sin comen de schoone tijtel welcken David Gode gheeft: door den welcken wy lichtelick sullen alle verhinderingen overwinnen/ te weten: Ghy zijt God die de ghebeden verhoort: alle vleesch sal tot u comen. Want wat mach lieffelicker of soeter zijn / dan dat God met desen tijtel becleedt ende verciert wordt/ door den welcken hy ons versekert dat gheen dinck eygentlicker sijnder natuere toe comt/ dan de ghebeden der ghener die hem aenroepen/te verhooren? Hier uyt besluyt de Prophete/dat de deure niet weynich / maer allen menschen open is: want hy spreecktse oock alle aen met dese stemme: Aenroept my in den dach der verdruckinghe/ick sal u verlossen/ende ghy sult my eerlick maken. Nae desen reghel heeft David om te vercrijghen dat hy badt/ de belofte voorghehouden / die God hem beloofst hadde. Ghy Heere (seyt hy) hebt het in de oore uwes dienstknechts gheopenbaert: daerom heeft uwe dienstknecht sijn herte beweecht ghevonden om te bidden. Hier uyt verstaẽ wy dat hy bevreest was/ hadde hem de belofte niet opgericht. Alsoo heeft hy op een ander plaetse hem selvẽ met dese gemeyn leere onderwesen ende versterckt/segghende: Hy sal doen den wille der ghener die hem vreesen. Jae men mach in de Psalmen aenmercken dat de loop des gebets is als ghebroken/ om nu tot de macht Gods/ nu tot sijn goetheyt/ nu tot de getrouwicheyt der beloften over te loopen. Het mochte schijnen dat David ongheschicktelick sijn ghebedt breeckt/ sulcke sententien daer in brengende: maer de gheloovige weten door het ghebruyck ende door de bevindinghe/ dat haer hitte ende yvericheyt verflaut / ten zy dat sy nieuwe voncken daer toe brengen: ende daerom en is tusschen het bidden de bedenckinge der natuere Gods / ende des woorts Gods / niet te vergheefs. Ende alsoo sullen wy nae Davids exempel sulcke dinghen niet laten in onse gebet te vermenghen/ waer door onse swacke herten mogen met nieuwe cracht vermaeckt worden.

Zach. 13.9.

Psal. 65.3.

Psal. 50.15.

2. Sam. 7.27.

Psal. 145.19.

Andere ghetuyghenissen vã de beloftenissen / welcke den Godsalighen aenroepers Gods aengaen.

14 Ende het is wonder dat wy door sulcke groote soeticheyt der belofte niet beweecht noch bynae gheensins beroert en worden / maer het meeste deel der menschen liever heeft in ommeweghen te dwalen/ ende de fonteyne des levenden waters verlatende/dorre putten te graven/ liever dan de mildicheyt Gods te ontfanghen die hen is aengheboden. Salomon seyt: De naem des Heerẽ is een onverwinlicke sterckte: de rechtveerdige sal tot die vlien/ende behouden worden. Eñ Joel de grouwelicke ellendicheyt die te comen stont/ voorseyt hebbende/ heeft die schoon sententie die alle gedachtenisse weerdich is/ daer by gestelt/ te weten: Soo wie dẽ naem des Heeren aenroept/ die sal salich wesen: welcke sententie eygentlick den loop des Euangelij aengaet. Onder hondert is nauwe een die beweecht wordt om God te ghemoete te comen. Hy roept door Esaiam: Ghy sult my aenroepen/ende ic sal u verhooren. Jae eer ghy roept/ sal ic u antwoorden. Op een ander plaetse geeft hy dese selve eere der gantscher Ghemeynte int gemeyn/ gelijck die ooc alleen den leden Christi toe comt. Hy heeft tot my gheroepen / ick sal hem verhooren/ick ben met hem in de verdruckinghe/ op dat ick hem verlosse. Hoewel (ghelijck voorseyt is) ick en hebbe niet voorghenomen alle de plaetsen te verhalen/ maer de voorneemste uyt te kiesen/ uyt de welcke wy mogen smakẽ/hoe vriendelic God ons tot hem treckt/ ende hoe nauwe onse ondanckbaerheyt gevanghen is / soo datse niet en can ontvlien/ als wy onder soo scherpe prickelen ende vermaningen noch leven ende traech zijn. Daerom moeten dese woorden altijts in onse ooren luyden: De Heere is nae by/ allen den ghenen die hem aenroepen / die hem aenroepen in der waerheyt. Item / de woorden die wy uyt Esaia eñ Joele verhaelt hebben : met de welcke God betuycht dat hy sijne ooren bereyt heeft om de ghebeden der Godsalighen te verhooren / jae dat hy een behaghen daer in heeft/ ghelijck in een welriekende offerhande/als wy alle onse sorge op hem worpen. Dese sonderlicke vrucht der belofte Gods hebben wy / als wy niet met twijfelen ende vertsaghen onse gebedt doen/maer betrouwende op sijn woort die ons anders door sijn Majesteyt verschrickt/ bestaen hem onsen Vader aen te roepen/dewijle hy gheweerdicht dien seer soeten naem ons in den mont te gheven.

Prov. 18.10.

Joel 2.32.
Actor. 2.21.
Rom. 10.13.
Jere. 65.24.

Psal. 91.15.

Psal. 145.18.

Boven desen moeten wy sulcke noodingen ende aenlockinghe hebbende/ weten dat daer in oorsake ghenoech is/ om verhoort te worden / dewijle onse ghebeden niet en staen op onse weerdichept / maer alle haer weerdichept ende hope om te vercrijghen/ is op de beloften Gods ghefondeert/ ende staet daer op alleen/ soo dat haer gheen ander steunsel noodich en is / noch herwaerts ofte gintswaerts omme en siet. Soo moeten wy seker ende vast in onse herten achten / hoewel wy soo groote heylichept niet en hebben als in de heylighe Vaders / Propheten ende Apostelen ghepresen wort / dat wy nochtans haer medeghesellen zijn / dewijle het ghebodt des ghebets / ende het gheloove ons niet hen gemeyn is/ ist dat wy op het woort Gods steunen. Want als God vercondicht / dat hy wil eenen yegelicken genadich zijn/ ende lichtelick verhooren/ soo gheeft hy allen seer ellendighen goede hope te vercryghen dat sy bidden: ende daerom moetmen de sententien aenmercken die alghemeyn zijn/ in de welcke niemandt van den eersten aen tot den laetsten toe/ uytghesloten en wort. Alleenlick dat daer zy oprechtichept des herten/ mishagē in ons selven/ ootmoedichept ēn gheloove: op dat onse geveynstheyt den naem Gods niet door valsche aenroepinghe en ontheylige. De goedertierenste Vader en sal die niet verworpen/ die hy niet alleenlick en vermaent tot hem te comen/ maer oock allesins daer toe verweckt. Hier uyt comt de wyse des gebets Davids die ick weynich te voren verhaelt hebbe/ te weten: Siet Heere/ ghy hebt uwen dienstknecht belooft: daerom neemt u dienstknecht heden eenen moet/ ende heeft sijn herte beweecht gebonden om te bidden in u teghenwoordichept. Nu dan Heere God/ ghy zijt God / ende uwe woorden sullen waerachtich wesen. Ghy hebt tot uwen dienstknecht ghesproken van dese weldaden: daerom begint ende doet het. Ghelijck hy oock op een ander plaetse seyt: Doet uwen Dienstknecht nae u woort. Ende oock soo wanneer alle het volck Israel hem selveñ door de gedachtenisse des verbonts versterckt / soo wordt daer door ghenoech verclaert / datmen niet en moet bevreesdelick bidden / dewijle het ons van God gheboden is. Ende hier in hebben sy het exempel der Vaderen/ ende voornemelick Jacobs nae gevolcht/ de welcke beleden hebbende / dat hy tot soo veel barmhertichepts die hy van de hant des Heerē ontfanghen hadde / te cleyn ende verachtelick was/ soo seyt hy nochtans dat hy moedt ghecrycht om noch meerder weldaden te eysschen/ om dat God belooft hadde dat te doen. Hoe schoon ende costelick de verwe zy daer mede de ongheloovighe hen selven bedecken / nochtans als sy so wanneer hen de noot dringt/ haer toevlucht niet tot God en nemē/ hem niet en soecken/ noch om sijn hulpe en bidden: so berooven sy God van sijn eere/ niet anders dan gelijck of sy hen selven nieuwe goden smeden: want op dese wyse versaken sy/ dat God hen de autheur alles goets is. Hierenteghen om de Godsalighe van alle beswaringhe te verlossen / en can niet sterckers wesen/ dan dat sy hen selven versterken ende wapenen met dit ghedachte/ te weten/ dat sy door geen dinck en behooren verhindert te worden van bidden / dewijle sy dat doende/ den ghebode Gods gehoorsaem zijn/ de welcke betuycht dat hem gheen dinck aengenamer en is dan gehoorsaemhept. [†] Hier uyt wordt wederom beter verclaert dat boven ghesept is / te weten / dat de onvertsaechde moet tot bidden wel over een comt met vreese/ eerbiedinghe ende sorchvuldichept: ende dat het niet ongeschickts en is/ dat God die op recht / die te neder gheslaghen zyn. Aldus comen die wysen van spreken wel met malcanderen over een / die nochtans schijnen te stryden. Jeremias ende Daniel segghen / dat sy hare ghebeden neder worpen voor den Heere. Jeremias seyt op een plaetse: Onse ghebedt valle voor het aenschijn Gods / op dat hy den overblijfsele des volcx ghenadich zy. Wederom segghen de gheloovige dickmael/ dat sy hare ghebeden opheffen. Alsoo spreeckt Ezechias als hy dē Prophete bidt/ dat hy wil voor der stadt Jerusalem bidden. Ende David begheert dat sijn ghebedt opclimme ghelijck een brantoffer. Want hoewel de gheloovighe van de Vaderlicke liefde Gods tot hem seker zijnde/ blymoedichlick tot hem comen/ ende hem gheloven/ ende hen niet en ontsien om de hulpe te bidden die hy van selfs belooft heeft : nochtans en worden sy niet door eenighe roeckeloose sorgheloosheyt verheven/ maer climmen alsoo op met de trappen der beloften / dat sy nochtans altijts vernedert blijven in ootmoedichept.

Een hindert niet dat wy soo groote heylichept niet en hebben/ als in den anderen uytnemenden knechten Gods gepresen wort/ als wy maer van dat ydele vertrouwen vry zynde/ met een oprecht ghemoet onsen toevlucht nemen tot Gods barmhertichept.

2.Sam. 7.27.

Psal. 119.76.

Gen.32.10.

Daerenteghen zyn het alle afgodendienaers/ de welcke God in harē dringhenden noot niet aen en roepen.

† Ten laetsten/ dat vreese ende vertrouwen in een ware aenroepinge tsamen zyn/ comen dese maniere van spreken wel over een: dat de godsalighe hare gebeden voor God nederworpen/ eñ opheffen.

Jere.42.9. Dan.9.18.

Jere.42.2.

1.Reg.20.10.

Psal.141.2.

15 Hier worden vele vraghen teghengeworpen: want de Schriftuere verhaelt dat God sommige gebeden verhoort heeft/ die nochtans uyt gheen gerust noch gematicht herte en quamen/ dwelck geschiet om seker oorsaken. [‡] Joatham hadde wel goede oorsake om de inwoonders Sichem te vervloecken/ ende sulcke straffe te wenschen als daer nae over hen gecomen is: maer nochtans dewijle hy door hittichept des toorns ende der wrake ontsteken zynde / sulcx begeerde/ soo schijnt God sulcke vervloeckinge verhoorende/ de ongeschickte yverichept te prijsen. Met sulcker yverichept was ooc Samson bevangen/ als hy seyde: * Heere sterckt my/ op dat ick wrake doe over de onbesnedene. Want hoewel daer eenighe goede yverichept was/ soo heeft nochtans de hittighe eñ onrechte begeerte daer de overhant gehadt. Ende nochtans verhoort hem God. Waer uyt men (ghelijck het schijnt) soude moghen besluyten/ dat de ghebeden verhoort worden/ hoewel sy niet en zijn na den eysch des woorts Gods ghedaen. Ick antwoorde / dat een eeuwighe Wet niet en wordt door sommighe sonderlicke exempelen te niete ghemaeckt. Ende dat somtijts sommige menschen zyn sonderlick van God geroert geweest/ waer uyt de verscheydenhept comt / dat sy zijn uytghenomen uyt de gemeyn wijse ende regel. Want men moet de antwoorde Christi aenmercken / te weten/ doe de Discipulen wilden onvoorsichtichlick het exempel Elie nae volghen / soo antwoorde hy dat sy niet en wisten van wat gheest sy ghelept waren. Maer wy moeten oock voorder comen / te weten/ dat de ghebeden niet altijts Gode en behaghen die hy verhoort: maer soo verre het tot exempel dient dat het ghene dat de Schriftuere leert/ met clare bewysinghen openbaer worde/ te weten/ dat hy den ellendigen te hulpe comt/ ende het suchten der gener verhoort die t'onrechte verdruckt zijnde/ hem om sijn hulpe bidden: daerom volbrengt hy syne oordeelen als de clachten der armen hulpeloosen tot hem op climmen/ hoewel sy niet weerdich en zijn yet te vercrijgen. Want hoe dicmael heeft hy betuycht dat hy de wreethept/ roovinghe/ overweldinghe/ oncuyschept/ ende andere boose stucken wreekende/ de stoutichept ende rasernie verhinderende/ eñ de wreede tyrannische macht te niete makēde/ hulpe doet den ghenen die t'onrechte verdruckt waren/ die

Teghenworpinghe/ genomen uyt sommige exempelen. De ghebeden van sommighe hebben hare vruchten gehadt / niet tegenstaende sy niet ghestelt en waren nae het voorschrift des Goddelickē woorts.

‡ Jud. 9.20.

* Jud. 16.28.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Luc.9.55.

3. Antwoort. Hoewel dat sulcke exempelē ons niet en zijn ghegeven om nae te volgen/ soo is het nochtans / datter seer groote profyten daer uyt tot ons voortcomen/ te weten/ een aenroepinghe uyt het gheloove spruytende/ yverichept om te bidden/ verhooringhe/ danckbaerhept/ etc.

nochtans

nochtans onséker zijnde wat God sy aenbaden/ met haer ghebedt niet anders en deden/ dan dat sy de lucht sloeghen. Het wort oock door eenen Psalm claerlick gheleert / dat de ghebeden die door het gheloove niet tot in den Hemel en comen/ nochtans niet sonder cracht noch vrucht
Psal.107.
en zijn. Want hy versamelt de ghebeden die de noot alsoo wel der ongheloovighen / als den Godsaligē door natuerlick gevoelen afdringt: ende bewijst door de uytcomste dat God nochtans den sulcken ghenadich is. Maer verhoort hyse om door sijn goedertierenheyt te betuyghen/ dat hare ghebeden hem aenghenaem zijn? Jae veel meer om door dese ghelegentheyt sijn barmherticheyt te vermeeren ende verclaren/ dewijle niet selfs der ongheloovighen ghebedt gheweyghert en wordt: Boven desen om sijne rechte dienaers te meer tot bidden te verwecken / als sy sien dat ooch het schreyen der onheyligen niet sonder vrucht en is. Nochtans en moeten de gheloovighe van den regel die God hen ghestelt heeft/ niet afwycken/ noch den ongheloovighen benijden ghelijck of die veel ghewonnen hadden/ als sy vercreghen hebben dat sy begeerden. Op dese wijse hebben wy ghesept dat God is beweecht gheweest door het leet-
1.Reg. 21.29.
wesen Achabs/ om dat hy door dat bewijs soude openbaren/ hoe bereyt hy is om sijne uytvercorene te verhooren/ als sy met waerachtighe bekeeringhe comen om met hem te versoe-
Psal.106.43.
nen. Daerom bekijft hy in den Psalm den Joden om dat sy bevonden hebbende dat hyse soo ghewillichlick verhoort/ nochtans terstont tot haer natuerlicke hartneckicheyt wedergekeert zijn. Het welcke oock openbaer is uyt de Historie der Rechteren/ te weten/ dat sy soo dickmael als sy tot den Heere gheschreyt hebben/ hoewel haer tranen bedriegelick waren/ nochtans zijn uyt de handen haerder vyanden verlost gewor-
Matth.5.45
den. Daerom ghelijck hy sijn Sonne laet schijnen/ beyde op de goede ende boose: alsoo en verwerpt hy niet de gebeden der ghener diens sake goet ende recht is/ ende der welcker ellendicheyt weerdich is geholpē te worden. Hierentusschen verleent hy alsoo uyt voedtsel den genen die sijn goetheyt verachten/ als hy de gheloovighe tot salicheyt verhoort. Het schijnt eē swaerder vraghe te zijne van Abraham eñ Samuel/ dewyle Abraham heeft voor de Sodomiten ghebeden/ gheen woort Gods daer van hebbende: ende Samuel heeft tegē het openbaer verbodt voor Saul ghebeden. Alsoo heeft oock Jeremias teghen de verwoestinghe der Stadt ghebeden: want hoewel sy niet en zijn verhoort geweest/ soo ware het nochtans hart te segghen / dat sy gheen geloove en hadden.

De tweede teghenworpinghe. Sommighe Godsalighe hebben hare verhooringhe niet ghehadt.
† Gen. 18.23. 1.Sam.15.11. Jere.32.16.

Maer dese antwoorde sal den gheschickten leseren (gelijck ick hope) ghenoech doen/ te weten/ dat sy ghesteunt hebben op het gemeyn fondament/ waer door God gebiedt oock den onweerdigen barmhertich te zijne: ende dat sy niet gantschelic en zijn sonder gheloove gheweest / hoewel het schijnt dat hen haer meyninghe bedroghen heeft. Augustinus schrijft ergens wijselick segghende: Hoe bidden de Heylighen int geloove/ begeerende van God anders dan hy verordēt heeft? te weten/ om dat sy bidden nae sijnen wille/ niet nae dien verborghen eñ onveranderlicken wille/ maer nae dien wille welcken hy hen te kennen gheeft/ om hen op een ander wijse te verhooren: ghelijck hy dat wijselick onderscheydt. Dat is recht ende wel geseyt/ want nae sijnen onveranderlicken raet maticht hy de uytcomsten der dinghen/ also dat de ghebeden der Heylighen niet te vergheefs en zijn / hoewel sy met gheloove ende dwalinghe vermengt zijn.

Antwoort: welcke bestaet in een heerlicke spreucke Augustini.
Lib.22. de civit. Dei cap.2.

Maer dit en moet niet tot naevolginge ghetrocken worden/ ghelijck het oock de Heylighen niet en ontschuldicht: de welcke ick bekenne hier in buyten den reghel ghetreden te zijne. Daerom soo waer gheen seker belofte en is / daer moetmen God bidden op conditie. Daerom seyt David: Heere ontwaeckt tot het oordeel dat ghy gheboden hebt: want hy gheeft te kennen dat hy een sonderlicke belofte hadde/ om de tijtlicke weldaet te bidden.

Reghel om recht te bidden.
Psal.7.7.

16 Wy moeten oock aenmercken / dat het ghene dat ick van de vier regelen om wel te bidden ghesproken hebbe/ niet en wordt met sulcke groote strengicheyt gheeyscht dat God soude de ghebeden verwerpen/ in de welcke hy gheen volmaeckt gheloove/ ofte gheen volcomen beteringe en vindt met groote yvericheyt ende welgeschickte begheerte. Ick hebbe ghesept hoewel het gebet een ghemeynsaem tsamenspreckinghe der gheloovighen met God is / datmen nochtans moet eerbiedinge ende maticheyt houden/ op dat wy niet den toom los en makē voor allerley gebeden: noch meer en begeeren dan God toe laet. Ten anderen / dat wy moeten onse hertē opwaerts heffen/ om de Majesteyt reynelick ende cuyschelick te eeren/ op dat sy by ons niet verachtelick en worde. Dit en heeft noyt yemant met sulcke geheelheyt alst betaemt/ gedaen. Want (op dat ick van den ghemeynen man verswijge) in vele clachtē Davids schijnt onmaticheyt te zijne: niet dat hy willēs begeert met God te kyven/ ofte teghen sijne oordelen te spreken: maer om dat hy door swackheyt beswijckende/ gheenen anderen beteren troost en vindt / dan dat hy sijn smerte ende droefheyt in des Heeren schoot ontlade. Jae onse babbelinge wordt oock van God verdragen/ ende onse onwetentheyt wort vergheven/ soo wanneer ons wat onvoorsichtichlick ontvalt/ ghelijck wy voorwaer sonder dese goedertierenheyt Gods gheen vryheyt en souden hebben om te bidden. Voort hoewel Davids voornemen was/ hem selven den goetduncken Gods te onderworpen/ ende met alsoo groote verdraechsaemheyt als begeerte om te vercrijghen/ ghebeden heeft/ soo comen/ jae dringhen nochtans somtyts beroerlicke bewegingen voort/ die verre zijn van dien eersten regel welckē wy gestelt hebben. Voornemelic machmē uyt de woordē des 39. Psalms sien/ met wat grooter gewelt der droefheyt die heylighe man bevanghen zy gheweest / soo dat hy niet en conde mate houden. Houdt af (seyt hy) tot dat ick vergae / ende niet meer en zy. Het schijnt dat hy ghelijck een vertwijfelt mensche niet anders en bidt/ dan dat God sijn hant stille houde / op dat hy in sijn quaet verrotte. Niet dat hy met voorgenomen moede tot sulcke onmaticheyt valt/ ofte (ghelijck de godloose pleghen) wil dat God van hem wycke: maer hy claecht alleenlick dat den toorn Gods hem onverdragelick is. In sulcke versoekingē ontvallen den Heylighen dickmael ghebeden die niet ghenoech over een en comen met den regel des woorts Gods / ende in de welcke de Heylighen niet genoech en aenmercken wat gheoorloft eñ nut zy. Alle de gebeden die met dusdanighe gebreken besmet zijn/ die verdienē wel verworpen te worden: nochtans so verre de Heyligen hierom versuchten/ hen selvē castijden/ ende terstont wederkeeren/ soo vergheeft God sulcx. † Alsoo sondigen sy oock in den tweeden reghel: want sy moeten dickmael tegen haer slapheyt strijden: ende sy en worden door haer gebreckelickheyt

Dat de vier reghels om recht te bidden niet soo strengelick gheeyscht en worden/ dat de ghebeden/ die daer tegen wat sondighen/ God soude verwerpen/ dat wordt met exempelen bewesen.
1. Davids.
Een exempel uyt den eersten regel van bidden/ waer van in de vierde afdeylinghe.
vers.14.
† Een exempel uyt dē tweeden reghel / waer van in de seste afdeylinghe.

lickheyt ende ellendicheyt niet scherpelick ghenoech verweckt om ernstichlick te bidden. Het comt oock dickmael dat haren gheest dwaelt ende bynа verydelt wort: soo is dan oock in desen deele vergevinge noodich/ op dat de flauwe/ ofte onvolmaeckte/ ofte gebroken en̄ ongestadighe gebeden niet verworpen worden. Dit heeft God natuerlick in der menschen herten ghegeven/ te weten/ dat de gebeden niet behoorlick en zijn/ ten zy dat de herten opwaerts verheven worden. Hier uyt comt de ceremonie der opheffinghe der handen (ghelijck boven geseyt is) de welcke in alle eeuwen ende onder alle natien is gebruyckt geweest/ gelijc sy ooc noch gebruyckt wort: maer onder hoe velen is daer een die hoewel hy syne handen op heft/ nochtans niet eens en bekēt hem selven slap ende traech te zijne/ om dat het herte in de aerde steeckt. Aengaende het bidden om vergiffenisse der zonden/ hoewel niemant onder de gheloovigē dit hooftstuck voorby en gaet/ soo ghevoelen nochtans de gene die in het bidden waerachtelick gheoeffent zijn/ dat sy nauwe het thienste deel deser offerhande en doen van de welcke David spreeckt/ segghende: Een offerhāde Gode aengenaem/ is een bedruct gheest: een ghebroken ende vernedert herte en sult dy Heere niet verachten. Alsoo moeten sy altijts om dobbel verghevinghe bidden/ te weten/ om dat sy hen selven in vele zonden schuldich kennen/ de welcke nochtans hen niet soo seer en mishaghen als het betaemde/ soo bidden sy dat sulcke traecheyt hen in het oordeel Gods niet toegherekent en worde: ende soo verre hen ghegheven is in bekeeringhe ende vreese Gods voortganck te doene/ dat sy met behoorlicke droefheyt om haerder zonden wille verslaghen worden/ so bidden sy den Richter om barmhertichept. Boven alle dinck worden de ghebeden door de swackheyt des geloofs/ ofte door de onvolmaecktheyt der gheloovigen besmet ende geschendt/ waert dat de goedertierenheyt Gods niet te hulpe en quame. Maer het en is gheen wonder dat God dit gebreck vergheeft/ dewyle hy selve de syne dickmael met so scherpe beproevingen oeffent/ gelijck of hy voorgenomē hadde haer gheloove wech te nemen ende uyt te blusschen. Het is een seer sware versoeckinge als de gheloovige bedwongen worden te roepen: Hoe lange zydy toornich over het gebet uwes dienstknechts? ghelijck of de gebeden selve God verbitterden. Alsoo oock als Jeremias seyde: God heeft mijn ghebet uytghesloten van hem: soo was hy sonder twijfel met groote beroerte verslagen. Men vint ontellicke vele sulcke exempelen in de Schriftuere/ uyt de welcke het openbaer is/ dat het gheloove der Heyligen is dickmael met twijfelinghen vermengt ende beroert gheweest/ soo dat sy in het gelooven ende hopen nochtās wat ongeloovichepts bewesen. Maer dewijle sy niet soo verre en comen als het wel te wenschen ware/ soo moeten sy dies te seerder daer nae staen/ op dat sy hare feylen beterende/ van daghe te dage naerder comen tot den rechten regel van bidden: ende daerentusschen moeten sy gevoelen in wat dieper quaet sy zijn versoncken/ dewyle sy oock dan als sy remedien soecken/ in nieuwe sieckten vallen: want daer en is niet een ghebet dat God niet en soude met rechte verworpen/ waert dat hy de smettē daer mede sy alle besprengt zijn/ niet door de vingheren en saghe. Dit en verhale ick niet om dat de gheloovige hen selven souden eenich dinck gerustelick toegeven: maer om dat sy hen selvē strengelick beterende/ souden arbeyden om dese verhinderinghen te overwinnen. Ende hoewel de Duyvel arbeyt om alle wegen te stoppen/ ende hen van bidden te verhinderen/ soo moeten sy nochtans doorbreken/ vast betrouwende hoewel sy niet van alle verhinderinghen verlost en zijn/ dat nochtans haer arbeyt en̄ neerstichept sal Gode behagen/ en̄ hare gebeden aengenaem zijn/ soo verre sy arbeyden ende daer nae staen/ daer toe sy niet en connen terstont gheraken.

Exempel uyt den derden reghel/ waer van in de achtste afdeylinghe.

Psal.51.19.

Een exempel uyt den vierden reghel/ waer van in de achtste afdeylinghe.

Psal.80.5.

2. Jeremie. Thren.3.8.

3. Veler Godsalighen.

T'besluyt/ ofte de somma van dieser afdeylinghe.

17 Ende dewyle geen mensche weerdich en is om hem selven Gode te vertoonē ende voor syn aenschijn te comen: soo heeft de Hemelsche Vader selve om ons van schaemte en̄ vreese (waer door onser aller herte moeste te neder geworpen zijn) te verlossen/ synen Sone Jesum Christum onsen Heere ghegeven/ om dat dese soude onse voorsprake ende Middelaer zijn/ om dat wy door syn leydinghe souden gherustelick tot hem comen: door sulcken Middelaer en̄ Voorsprake seker zijnde/ dat ons gheen dinck dat wy in synen naem sullen bidden/ en sal ghewevgert worden: ghelijck hem gheen dinck en can ghewevgert wordē van den Vader. Hier toe dient gantschelick al wat wy boven van den gelooue gheleert hebben: want ghelijck Christus onse Middelaer ons wort door de belofte aengeprezen/ alsoo oock ten zy dat de hope van te vercrijghen op hem steunt/ soo berooft sy haer selven van de weldact des gebers. Want soo haest als de grouwelicke Majesteyt Gods ons in den sin comt/ soo en ist niet moghelick dat wy niet en souden verschrickt/ ende door de kennisse onser eygener onweerdicheyt verre afgedreven worden/ tot dat wy tot Christum den Middelaer comen/ die den verschrickelicken throon der eerlickheyt verandert tot een throon der ghenade: ghelijck oock de Apostel leert/ op dat wy sullen met alle betrouwen bestaen te verschynen om barmhertichept te vercrygen: en̄ genade te vinden tot bequaeme hulpe. En̄ gelijck daer een gebot is datmē moet bidden/ ende een belofte ghegheven/ dat die sullē verhoort worden die God aenroepen: also wort ons oock claerlic geboden in den naem Christi te aenbidden: ende ons is een belofte voor ghestelt/ dat wy sullen vercrijgen al wat wy in synen naem bidden. Dus lange seyt hy/ en hebt ghy geen dinck gebeden in mijnē naem: bidt/ en̄ ghy sult ontfangē. Item/ Te dien dage sult ghy in mijnen naem bidden: ende al wat ghy sult bidden/ dat sal ick doen/ op dat de Vader verclaert worde in dē Sone. Hier uyt ist sonder eenighe twijfelinge openbaer/ dat de ghene die God door eenighen anderen naem aenroepen/ dan door den naem Christi/ hartneckichlick syn ghebodt overtreden/ ende synen wille verachten/ ende gheen belofte en hebben van yet te vercrijghen. Want (ghelijck Paulus seyt) alle de beloften Gods zijn in Christo/ Jae ende Amen: dat is/ sy worden in hem bevesticht ende volbracht.

IIII. Door wien God aen te roepē zy/ ofte/ wie dat onsen Middelaer zy by God onsen hemelschen Vader/ te weten/ Jesus Christus/ de beminde Soon.

1.Tit.2.5.
1.Joan.2.1.

Rieden/ genomen van de aenmerckinghe der Godlicker Majesteyt.

Hebr.4.16.

Item/ van Gods gebodt ende belofteniffe.

Joan.14.13. ende 16.24.

Daerom en mach niemāt God aenroepen dan alleen in Christi naem.

2.Cor.1.20.

18 Ende men moet de ghelegentheyt des tijts neerstichlick aenmercken: dat Christus syne Discipulen vermaent tot syn voorsprake te vlien/ als hy soude in den Hemel geclommen zijn.[1] In die ure (seyt hy) sult ghy biddē in mijnē naem. Het is wel seker/ dat van den beginne aen/ alle die gebedē hebben/ niet en zyn verhoort geweest/ anders dan om des Middelaers wille. Hierom hadde God in de Wet verordēt[2] dat de Priester soude alleen in het Heylighe gaen/ dragende op syn schouderē de naem der twaelf geslachten der kinderen Israel/ ende soo vele dierbare steenen op syn borst/ ende dat het volc soude verre staen in het voorhuys/ ende van daer

Hoewel alle gheloovighe van't begin aen door desen alleē verhoort zyn/ nochtās heeft dese ghenade aldermeest plaetse in dien tyt/ de welcke de opclimminge Christi in den hemel gevolcht is.

[1] Joan.16.26
[2] Exod.28.9. ende 12.21.

syne

sijne ghebeden voegen met de gebeden des Prie-
sters. Jae hier toe diende de offerhande / om de
ghebeden te versekeren ende bevestighen. Soo
heeft dan de ceremonie ende schaduwe der Wet
geleert/dat wy alle van voor het aẽschijn Gods
verjaecht worden/eñ dat ons daerom een Mid-
delaer noodich is die uyt onsen naem voor hem
verschijne/ende ons op sijne schouderen draghe/
ende aen sijn borst ghebonden houde/op dat wy
in sijnen persoon verhoort wordẽ. Boven desen/
dat onse gebedẽ door de besprenginge des doots
ghereynicht worden/ de welcke (ghelijck gesept
is) anders nemmermeer vry van onreynicheyt
Reden/waer-om.
en zijn. Ende wy sien dat de Heyligen soo wan-
neer sy begheerden yet met bidden te vercrijgen/
haer hope ghefondeert hebben op offerhanden/
om dat sy wisten dat die tot bevestinghe aller
Psal.20.4.
gebeden verordent waren. David seyt: De Hee-
re zy uwer offerhande ghedachtich / ende make
u brantoffer vet. Hier uyt wordt besloten dat
God is van den beginne aen door de voorbid-
dinghe Christi versoent gheweest om de ghebe-
den der gheloovighen te ontfanghen. Waerom
beduyt dã Christus een nieuwe ure/ in de welc-
ke de Discipulen souden beginnen in sijnẽ naem
te bidden? anders dan om dat dese ghenade ghe-
lijck sy heden claerder is/ alsoo oock seerder ver-
dient ons aengheprefen te zijne. Ende na dit sel-
ve gevoelen hadde hy weynich te voren geseyt:
Joan. 16.24.
Dus langhe en hebt ghy gheen dinck ghebeden
in mijnen naem: bidt/ etc. Niet om dat sy gant-
schelick niet en wisten van den Middelaer (de-
wijle alle de Joden in den gront deser leere on-
derwesen warẽ) maer om dat sy noch niet claer-
lick en wisten dat Christus door sijn opclim-
minge in den Hemel/ soude sekerlicker een Pa-
troon ende voorsprake der Ghemeynte wesen/
dan hy te voren was. Soo dan om de droefheyt
sijns afwesens met eẽ sonderlicke vrucht te ver-
troosten / schrijft hy het ampt der Voorsprake
hem selven toe/ ende leert dat sy dus langhe dese
sonderlicke weldaet niet ghehadt en hebben / de
welcke sy sullen ghebruycken / als sy op op sijn
Voorsprake betrouwende/sullẽ vrypelicker God
Hebr.10.20.
aenroepen: ghelijck de Apostel seyt / dat ons ee-
nen verschẽ wech is door sijn bloet bereyt: hier-
om cã onse verdraeptheyt te min ontschuldicht
wordẽ/ ist dat wy dese onbegrijpelicke weldaet/
die eyghentlick voor ons verordent is/ niet met
beyden armen (ghelijckmen pleecht te segghen)
en ontfanghen.

Den toorne Gods blijft over die/ welcke Christum den eenighen Middelaer verlaten.

19 Ende dewijle hy den eenighen wech ende
toeganck is / waer door wy moghen tot God
gaen :* so wie van desen wech afwijckt ende de-
sen toeganck verlaet/voor die en is geenen wech
noch toeganck meer tot God / die hebben in sij-
nen throon niet anders dan toorn/ oordeel/ende
* Joan.14.6. Hebr.9.8.
verschrickinge. Somma/ dewijle de Vader ons
† Ephes.1.22.
desen heeft † tot eẽ hooft ende ‡ tot eenen Leyts-
‡ Mich.5.2. Matt.2.6.
man ghegheven / soo wie eenichsins van hem
afwijckt/ die arbeydet om so veel als in hem is/
dat teecken dat God inghedruckt heeft / uyt te
wisschen eñ te vervalschen. Also wort Christus
tot eenen eenigen Middelaer voor gestelt / door
wiens voorsprake de Vader ons verhoort ende
ghenadich is. Hoewel de Heyligen hebben oock
hare voorbiddingen waer mede sy onderlinghe
1.Tim.2.1.
d'een des anders salicheyt Gode bevelen / waer
van de Apostel meldet: maer dese zijn sulc dat sy
aen de eenighe Voorsprake hanghen : soo verre
ist dat sy die souden eenichsins vercorten. Want
ghelijck sy uyt de ghesintheyt der liefde comen/
waer door wy allesins malcanderen ghelijck le-
den eens lichaems ommehelsen / also dienen sy
oock tot de eenicheyt des Hoofts. Dewijle dan
oock dese voorbiddinghen in den naem Christi
ghescHieden / wat doen sy anders dan datse be-
tuyghen dat niemant door eenighe ghebeden en
can geholpẽ worden/ dan als Christus de voor-
sprake is? Ende ghelijck de voorsprake Christi
Doch soo en wort door dese maniere dat onderlinghe voorbidden der Heylighen by deser aerdẽ niet uytghesloten.
niet en verhindert in de Ghemeynte den eenen
voor den anderen te bidden: alsoo moet het oock
vast ende seker blijven / dat alle de voorbiddin-
ghen der Gemeynte moeten tot de eenige voor-
biddinghe Christi beweecht ende geschickt zijn.
Jae wy moeten selfs neerstelic toesien / dat wy
hier in niet ondanckbaer en zijn / dat God onse
onweerdicheyt verghevende/ niet alleenlick toe
en laet dat een yeghelick voor hem selven bidde/
maer oock dat d'een des anders voorbidder zy.
Want wat grooter hooveerdicheyt soude dat
wesen/als God ons tot voorsprakẽ sijnder Ge-
meynte stelt / die wy met rechte verdienen ver-
worpen te worden/oock als een yeghelick voor
hem selven bidt / dat wy dese mildicheyt souden
misbruycken om de eere Christi te verduysterẽ.

V. Wederlegginghe der dwalinghen/ welcke Christi voorbiddẽ verduysterẽ.

20 Het en is anders niet dan enckel beuselinge
dat de Sophisten babbelen / dat Christus is de
Middelaer der verlossinghe/ende de gheloovige
de voorbiddinghe/ ghelijck of Christus een tijt-
licke middelinghe bedient hadde/ende de eeuwi-
ghe ende onverganckelicke middelinghe sijnen
1. Christus is een Middelaer der verlossinghe: maer de Heylighen sijn middelaers der voorbiddinghe.
dienstknechten gelatẽ hadde. Sy handelen hem
voorwaer seer wel die hem sulck een deelken der
eere af snijden. Maer de Schriftuere handelt
veel anders / met der welcker eenvoudicheyt de
Godsalighe mensche behoort te vrede te zijne/
ende sulcke bedrieghers te laten varen. Want
Antwoort: welcke met de alder laetste authoriteyt der Schriftuere/ ende het ghetuyghenisse vã Augustino bevesticht is.
als Joannes seyt:* Ist dat yemãt sondicht/ wy
hebben eenen Advocaet by den Vader / te we-
ten / Christum Jesum: verstaet hy daer mede
dat hy ons is voortijden een Patroon geweest/
ende en schrijft hy hem niet veel meer een eeu-
wige voorsprake ende voorbiddinge toe? Wat?
Paulus betuycht † dat hy ooc ter rechter hant
des Vaders sittende / voor ons bidt. Ende als
* 1.Joan.2.1. † Rom. 8.34.
hy hem op een ander plaetse noemt den eenigen
Middelaer Gods ende der menschen / siet hy
daer niet de ghebeden die hy weynich te voren 1.Tim.2.5.
ghemeldet hadde? Want ghesept hebbende dat-
men moet voor alle menschen bidden / terstont
seyt hy daer by tot bevestinghe daer van / dat
daer een God aller menschen is/ ende een Mid-
delaer. Ende Augustinus en leyt oock dit niet Lib.2.contra
anders uyt/als hy aldus spreeckt: De Christen Parmeni. cap. 8.
menschẽ bevelen malcanderen Gode met hare
ghebeden. Maer die voor welcken niemant en Rom.15.30.
bidt/maer selve bidt voor allen/ dese is de eenige
ende waerachtighe Middelaer. Hoewel Pau-
lus een van de voorneemste leden onder het
Hooft Christo was / nochtans dewijle hy een
lidtmaet was des lichaems Christi/ ende wiste
dat de opperste ende waerachtighe Priester der
Ghemeynte niet en is door een figuere in het
binnenste des voorhancx ghegaen tot het Hey-
lighe der Heylighen / maer door de uytghe-
druckte ende seker waerheyt in het binnenste Ephes.6.19.
des Hemels/ niet tot figuerlicke / maer tot eeu- Col.4.3.
wighe heylicheyt : so beveelt hy nochtans oock
selve hem selven den ghebede der gheloovighen.
Hy en maeckt oock hem selven gheenen Midde-
laer tusschen God ende de menschen / maer hy
begheert dat alle de leden des lichaems Christi
voor hem biddẽ/ ende hy voor hen: dewijle de le-
den voor malcanderẽ sorchvuldich zijn / ende ist
dat een lidtmaet in lijden is/so hebben de andere
medelijden. Eñ op dese wijse moeten de gebeden 1.Cor.12.25.
die alle de leden/ noch hier op der aerden arbey-

dende / voor malcanderen doen opclimmen tot het Hooft dat in den Hemel is voor ghegaen / in den welcken versoeninghe is voor onse zonden. Want ware Paulus een Middelaer / soo souden oock de andere Apostelen Middelaers zijn: ende alsoo souden daer vele Middelaers zijn / ende de reden Pauli en soude geen plaetse hebben / daer hy seyt: Want daer is een God / een Middelaer Gods / ende der menschen / de mensche Christus: in den welcken wy oock een zijn / ist dat wy de eenheyt des gheloofs behouden in den bant des vreets. Item op een ander plaetse seyt Augustinus: Ist dat ghy uwen Middelaer soecket / die is boven in de Hemelen / daer hy voor u bidt / ghelijck hy op der aerde is voor u ghestorven. Maer wy en droomen niet dat hy op sijne knyen leyt voor den Vader ootmoedichlick voor ons biddende: maer wy verstaen met den Apostel / dat hy alsoo verschijnt voor het aenschijn Gods / dat de cracht sijns doots crachtich sy tot een eeuwighe voorsprake voor ons / nochtans alsoo dat hy in het Heylighe des Hemels inghetreden zijnde / tot het eynde der werelt toe / alleen de ghebeden des volcx dat verre in het voorhuys sit / tot God draecht.

1.Tim.2.5. Ephes.4.3. August. in den 94. Psal. Hoedanich Christi voorbiddinghe zy.

21 Aengaende de Heylighen die nae den vleesche ghestorven zijnde / in Christo leven / ist dat wy hen eenich gebedt toeschrijven / soo en droomen wy niet / dat oock selfs dese eenen anderen wech om God te bidden hebben / dan Christum die alleen de wech is: noch dat hare ghebeden door eenen anderen naem Gode aenghenaem zijn. Daerom dewijle de Schriftuere ons van allen wederroept tot den eenighen Christum / ende dewijle de hemelsche Vader wil alle dinck in Christo wederom versamelen / soo ist veel te groot onverstant / jae rasernie gheweest / te segghen dat wy alsoo door de doode Heyligen toeganck tot God hebben / op dat wy van Christo af ghelevt worden / sonder den welcken oock de Heylighen selve geenen toeganck en connen gecrijghen. Ende wie can versaken dat dit nu langhen tyt ghescheet is / ende noch heden alomme in het Pausdom ghescheet? Om de goetwillichheyt ende gonste Gods te ghecrijghen / steltmen dickmael de verdiensten der dooden Heylighen voor / ende ghemeynlick laetmen Christum staen / ende men bidt God door de namen der dooden Heyligen. Maer ick bidde u is dat niet het ampt dier eenigher voorsprake ende voorbiddinghe hen toeschrijven / daer wy boven bewesen hebben dat sy Christo alleen toe comt?* Boven desen / wat Enghel ofte Duyvel heeft eenighen mensche selfs opt een syllabe geopenbaert van dese voorsprake der dooden Heyligen die sy dichten? want in de Schriftuere en is niet daer van. Waerom is dit dan ghedicht geweest? Voorwaer als het vernuft der menschen alsoo sulcke hulpe soeckt daer mede het niet voorsien en wort door Gods woort / soo gheven sy claerlick haer ongheloovichheyt te kennen.* Waert datmen aller der gener die in de voorbiddinghe der dooden Heylighen behaghen hebben / conscientie vraechde / men soude bevinden dat het nerghens uyt anders en comt / dan om dat sy benaut zijn / gelijck of Christus haer niet ghenoechsaem ofte veel te wreet ware. Met dese bevreestheyt wort Christus ten eersten onteert / ende van den naem des Middelaers berooft: de welcke niet en moet eenighen anderen toegeschreven worden / dewijle hy Christo is tot een sonderlicke previlegie van den Vader ghegheven. Ende met dit selve verduysteren sy de eere synder gheboorte / verydelen

*Van de voorbiddinghe der Heyligen / die in den Hemel met Christo levende zijn. Joan.14.6. Actor.4.12. Ephes.1.10. Wat voor eene voorbiddinghe onder het Pausdom verciert wort. Welcke eerstelick wordt wederlept door een sake die ongherijmt is. * Daer nae / dat hier van de H. Schriftuere gheen ghewach en maeckt. * Ten derden / dat de wangeloovighe in hare eygen conscientie sulcx anders verstaen. ‡ Ten vierden / door de groote Gods-lasteringen daer mede sy de verborghentheyt onser verlossinghe / Godes goedertierenheyt / de liefde Christi ende syn ampt onteeren ende schenden.*

syn cruyce: int corte / al wat hy gedaen ofte geleden heeft / dat berooven sy van sijnen lof: want het dient al hier toe dat hy alleen de Middelaer zy / ende daer voor gheacht worde. Sy verworpen oock mede de mildicheyt Gods / die hem selven hen tot eenen Vader voorstelt. Want hy en is hen gheen Vader / ten zy dat sy Christum voor haren broeder bekennen: het welcke sy gantschelick versaken / ist dat sy niet en dencken dat hy broederlicke ghesintheyt tot hem draecht / de welcke is sachter ende teerder dan eenich dinck. Daerom stelt de Schriftuere ons desen eenckelick voor / sendt ons tot hem / ende houdt ons in hem staende. Ambrosius seyt: Hy is onse mont / daer door wy tot den Vader spreken: Hy is onse ooge / waer door wy den Vader sien: Hy is onse rechter hant / door de welcke wy den Vader offerhande doen: sonder wiens middelinge ende voorsprake en hebben wy / noch alle de Heylighen / niet met God. Ist dat sy hier tegen seggen / dat de ghemeyne ghebeden die sy in de kercke doen / geeyndicht worden met desen aenhanck: Door Christum onsen Heere / dat is een onnutte uytvlucht. Want de voorsprake Christi en wordt niet min ontheylicht / als sy met der dooden gebeden ende verdiensten vermengt wordt / dan of sy gantschelick achter ghelaten / ende de dooden alleen in den mont waren. Boven desen in hare Litanien / Hymnen ende Prosen / daer den dooden alle eere wort toegheschreven / daer en wort Christus niet eenmael ghemeldet.

Libro de Isaac & anima. Uytvlucht. D'eerste antwoort. De 2. antwoort.

22 Ende de dwaesheyt is soo verre gecomen / dat de natuere der superstitie ons hier in is levendichlick uytgedruckt / de welcke eenmael den toom uyt den mont gestooten hebbende / gheen eynde der afwijckinghe en maeckt. Want van datmen heeft begonnen na der dooden Heyligen voorsprake omme te sien / soo is weynich te samen eenen yegelicken Heylighen sijn sonderlick Patroonschap toe ghedeelt / dat na de verscheydenheyt der sake / nu dese / nu die soude tot een voorsprake aengeroepen worden: dan heeft ooc 2.
een yegelick mensche sijnen sonderlicken Sanct ofte Heyligen vercoren / ende hem selven onder dien ghelijck onder eenen bescherm-god gestelt.
Ende daer en zijn niet alleenlick nae het ghetal 3.
der steden (het welcke de Prophete voortyden Israeli verweten heeft) goden opgerecht / maer oock na de veelheyt der hoofden. Maer dewijle de Heyligen alle hare begeerten in den eenighen wille Gods stellen / den welcken sy aensien / ende in den welcken sy gerust zijn: so dencken die menschen dwaselick ende vleeschelick / ende oock lasterlick van de Heyligen / die hen een ander gebet toe schrijven / dan waer door sy bidden dat het rijcke Gods come: van welcken gebede seer wijt is dat van hen gedicht wort / dat een yegelick van de gestorven Heyligen een sonderlicke gesintheyt ende ghenegentheyt heeft tot sijne eygen dienaers. Ten laet- 4.
sten en hebben vele hen selven niet onthouden / oock van grouwelicke Kerckroof / de gestorven Heyligen nu niet alleenlic als Patroonen ende voorbidders / maer als beschermers ende stadthouders haerder salicheyt aenroepende: Siet waer toe de ellendige menschen vervallen / als sy buyten hare behoorlicke palen / dat is / buyten het woort Gods dwalen. Ick late die grove ongeschickte godloosheyt varen / in de welcke sy / hoe- 5.
wel sy Gode / den Engelen / ende den menschen grouwelick zijn / so en hebben sy noch schaemte noch verdriet daer van. Sy vallen neder voor een opgerecht beelt / ofte geschilderde Barbara / Catharina / ende dierghelijcke / ende mummelen daer Pater noster. Ende de Pastooren en draghen niet

Grouwelicke dwalinghen / voortcomende uyt de voorgaende. Jer.2.28. ende 11.13. worden wederlept. Matt.6.10.

niet alleenlick geē sorge dat dese rasernie mocht ghebetert ofte verhindert worden: maer sy selve prysense / door de reucke des ghewins verlockt zynde. Maer of sy willen hen selven van sulcke schandelicke stucken schoon maken: met wat verwe sullen sy connen bedeckē ofte beschermen dat sy Sinte Loy / ofte Sinte Medard bidden / dat sy uyt den Hemel hare Dienstknechten aensien ende helpen? dat sy de maghet Maria bidden dat sy haren Sone ghebiede te doen dat sy begheeren. Het is voortyden verboden in het Carthaginensche Concilium / datmen aen den Altaer geen gebet en soude doē tot de Heyligen. Ende het is der waerheyt ghelijck / dat de heylige mannen doe sy niet en conden het gewelt der booser ghewoonte wederstaen / hebben willen door dese matiginge toesien / dat ymmers de gemeyne ghebeden niet ghescheent en worden door dusdanighe ghebeden / Sancte Petre, Ora pro nobis. Maer de Duyvelsche ongeschicktheyt is veel voorder gecomen / dat sommige den dooden toe gheschreven hebben dat alleenlick God ende Christo toe quam.

Wtvlucht / die de beschermers vā sulcke godlose superstitie soecken.

Antwoort.

De argumenten der Papisten tot bescherminghe van de voorbiddinghe der Heylighen. Het eerste is genomen van het ampt eñ den dienst der Enghelen.

23 Dat sy soecken te bewijsen dat sulcke voorbiddinghe der Heylighen door de autoriteyt der Schriftuere ghefondeert is / daer in arbeyden sy te vergeefs. Sy seggen datmen dickmael de gebeden der Engelen vint in de Schriftuere / ende oock dat de ghebeden der gheloovighen door der Engelen handen tot God ghedraghen worden. Maer ist dat sy willen de Heyligen die van deser werelt verscheyden zijn / met de Engelen vergelijcken / so moeten sy bewijsen dat sulcke dooden zijn dienstbare gheesten / ende dat hen sulcke dienst bevolen is / dat sy sullen onse salicheyt besorgen / ende ons bewaren in alle onse weghen / ende ons rontomme gaen / vermanen / vertroosten / ende voor ons waecken: welcke dingen alle den Enghelen toegheschreven worden / ende niet den dooden. Hoe verkeerdelick sy de Enghelen met de dooden vermengen / is genoech openbaer uyt so vele verscheyden wercken / waer mede sy de Schriftuere van malcanderen onderscheydt. Niemant en soude dorven het Advocaets ampt voor eenen aertschen Richter bedienen / soo hy niet eerst toegelaten en is. Waer uyt nemen dan dese wormen alsulcke stoutichejt / dat sy bestaen die tot Patroonen ende Advocaten voor God te stellen / dien dit ampt noyt en is bevolen gheweest. God heeft de Engelen tot besorginge onser salicheyt verordēt: daerom zijn sy in de heylige vergaderingen / ende de Ghemeynte is hen een schouspel waer in sy hen van de verscheyden ende menigerley wijsheyt Gods verwonderen: So wie het gene dat den Engelen eygen is / eenigen anderen toeschrijven / die verweeren ende verkeeren voorwaer de orden die God ghestelt heeft / de welcke behoorde onveranderlick te zijne. Sy gaē voort om oock met sulcke bequaemheyt noch andere ghetuygenissen voort te brengen. De Heere seyde tot Jeremiam:* Of schoon Moses ende Samuel voor my stonden om te bidden / so en is myn ziele niet gheneghen tot dit volck. Hoe soude (segghen sy) de Prophete also van de dooden ghesproken hebben / hadde hy niet gheweten dat sy voor de levende bidden? Maer dewijle het daer uyt schijnt / dat noch Moses noch Samuel voor het Israelitsche volck ghebeden en hebben: so besluyte ick daer teghen dat doe gantschelick geen voorbiddinge der dooden en was. Want welcken onder alle de Heylighen salmen achten de salicheyt des volcx te besorgen / ist dat het Moses niet en doet / die doe hy leefde / de andere heeft in desen deele verre te boven ghegaen. Daerom ist dat sy sulcke lichtveerdighe subtylicheden soecken / segghende / dat de doode voor de levende bidden: de Heere heeft gheseyt / al waert dat sy voor het volck baden / soo wil ick veel cierlicker argumenteren op dese wijse: Doe het volck in den uytersten noot was / en heeft Moses daer voor niet ghebeden / van den welcken gheschreven is: Al waert dat hy voor hen bade / soo en soude ick hem niet verhooren. Soo ist dan der waerheyt niet ghelijck dat yemant anders voor hen ghebeden hebbe / dewijle alle de andere verre zijn van de ootmoedicheyt / goedicheyt / ende vaderlicke sorchvuldicheyt die in Mose was. Het voordeel dat sy met hare argumenten doen / is / dat sy met de selve wapenen ghewont worden / daer mede sy meynden seer wel voorsien te zijne. Maer sy doen seer spottichlick als sy een slechte eenvoudighe sententie alsoo verdraeyen. Want de Heere gheeft alleenlick te kennen / dat hy dē boosheyt des volcx niet en sal sparen / al waert dat sy sulck eenen Patroon hadden ghelijck Moses ofte Samuel was / om der welcker ghebeden hy voortyden so veel gedaen hadde. Desen sin der woorden wort seer claerlick bewesen in een ander sententie Ezechielis / die der sententie Jeremie ghelijck is. De Heere seyt by Ezechielem: Of schoon dese drie mannen in der stadt waren / te weten / Nohe / Daniel ende Job / soo en souden sy hare sonen ende dochteren niet verlossen door haer rechtveerdicheyt / maer sy souden alleenlick hare eyghene zielen verlossen. Met welcke woorden hy sonder twyfel heeft willen segghen: Al waert dat de twee daer van wederom levendich worden: want de derde was te dien tyde levendich / te weten / Daniel / de welcke doen in sijn eerste jeucht een seer groot bewys sijnder godsalicheyt ghegheven hadde. Soo moeten wy dan die laten varen / van de welcke de Schriftuere claerlick betuycht dat sy haren loop voleynt hebben. Daerom als Paulus spreeckt van David / soo en leert hy niet dat die syne nacomers helpt met ghebeden / maer alleenlick dat hy synen tyt ghedient heeft.

Antwoort.

Heb.1.14. Psal.91.11. Psal.34.8.

1.Cor.11.10.

De tweede tegenworpinghe nemen sy uyt de spreucke Jeremie / van Mose eñ Samuel.

* Jere.15.1.

‡ Antwoort / waer in dit selve argument crachtelick gedrevē wort tegē onse teghenstrijders.

Den rechten sin des Propheten.

Bewijs van desen sin door een ghelijcke plaetse uyt Ezechiel.

Ezec.14.14.

Item / door het getuygenisse des Apostels.

Actor.13.36.

24 Hier vraghen sy wederom / of wy hen willen alle ghesintheyt der liefde benemen / die in den gantschē loop haers levens anders niet dan liefde ende barmherticheyt bewesen en hebben? ‡ Voorwaer gelijck ick niet en wil curieuselick ondersoecken wat de doode heylighen maken ofte dencken / alsoo en ist der waerheyt niet ghelijck / dat sy door menigherley begheerten herwaerts ende ginswaerts ghedreven worden: maer veel meer dat sy met opghesetten ende onveranderlicken wille / nae het rijcke Gods staen / het welcke alsoo wel in het verderf der godloosen / als in de salicheyt der godsalighen gheleghen is. Ende ist dat dit waer is / so is sonder twyfel haer liefde in de ghemeynschap des lichaems Christi begrepen / ende en streckt haer niet voorder dan so verre als sy door de natuere deser ghemeynschap beweecht ende ghedreven wort. Nu of wy schoon toelaten dat sy op dese wijse voor ons bidden / soo en sal daer uyt nochtans niet volghen dat sy haer ruste verlaten / om met aertsche sorghen menichsins becommert te worden: ende veel min / dat wyse daerom behooren te aenroepen. Noch dat selve en volcht oock hier uyt niet / te weten / om dat de menschen die op der aerde leven / moghen onderlinghe d'een des anders ghebedt begheeren: want dit werck dient tot voedtsel der liefde in hen / als sy haren noot onderlinghe malcan-

De derde tegenworpinge is ghenomen uyt de natuer der liefden / welcke by den heyligen met Christo in den hemel levende / is volmaeckter.

‡ D'eerste antwoort.

De 1. Inrede.

Antwoort.

malcanderen deelen / ende van malcanderē aen-
nemen. Maer dit doen sy uyt des Heeren gebot/
ende en zijn oock sonder beloften niet: welcke
twee/ te weten/ het gebot ende de belofte/ altijts
de voorneemste stucken in het gebet zijn. Maer
alle dese redenen en woorden in de dooden niet ge-
Eccl. 9.5.6.
vonden met de welcke de Heere ons gheen ghe-
meynschap ghelaten en heeft/ noch hen met ons
soo verre wy connen sien/ dewijle hyse heeft uyt
De tweede inrede.
onse geselschap wech genomen. Ist dat yemant
hier teghenworpt dat het niet mogelick en is/
dat sy niet en souden de selve liefde tot ons heb-
ben/ ghelijck sy door het selve gheloove met ons
Antwoort.
vereenicht zijn. Maer wie heeft ons gheopen-
baert dat sy soo lange ooren hebben/ als die sou-
den connen tot onse stemme strecken? ende soo
scherpsichtighe ooghen dat sy souden connen
De derde inrede/ van den spieghel der drieenicheyt.
over onsen noot de wake houdē? Sy beuselen in
hare scholen ick en weet niet wat/ van de claer-
heyt des Godlickē aenschijns/ waer vā de Hey-
lighen beschenen worden / om daer in als in ee-
nen spieghel te sien wat hier onder de menschen
geschiet. Maer dit met sulcke stoutichept te seg-
gen/ wat ist anders dan door de droncken droo-
men onser hersenen te willen tot in de verbor-
ghen oordeelen Gods doorbreken sonder sijn
woort/ ende de Schrifture met voeten te tredē?
de welcke so dickmael betuycht dat de voorsich-
ticheyt onses vleesch/ is een vyant tegen de wijs-
Rom. 8.6.
heyt Gods: sy verdoemt de ydelheyt onses ver-
stants gantschelick/ ende wil dat alle onse reden
te neder gheworpen zy/ ende dat de eenige wille
Gods van ons aenghesien worde.

25 De andere plaetse der Schrifture die sy
voortbrenghen om haer leugen te beschermen/
worden oock seer booselick van hen verdraeyt.
Sy segghen: † Maer Jacob heeft gebeden dat
sijnen naem ende de naem sijnder vaderen Abra-
ham ende Isaac mochte over sijne nacomers
aengeroepen worden. ‡ Ten eersten moeten wy
sien hoedanich de forme der aenroepinge zy on-
der de Israeliten gheweest: want sy en aenroe-
pen hare vaders niet om hulpe van hen te heb-
ben: maer biddē God dat hy sijnder dienstknech-
ten Abraham / Isaac ende Jacob ghedachtich
zy. So en dan cā dit exempel dié niet helpen die
de Heylighen selve aenroepen. Maer dewijle de-
se blocken soo bot ende plomp zijn/ dat sy niet en
weten wat het zy den naem Jacobs aenroe-
pen / noch en verstaen niet waerom hy aen te
roepen zy / soo en ist gheen wonder dat sy oock
in de wijse van aenroepen / soo kinderlick bab-
belen. Dese wijse van spreken wordt dickmael
Esai. 4.1.
in de Schrifture gheuonden. Want Esaias
seyt / dat de naem der Mannen wordt over de
Vrouwen aengheroepen / als syse voor hare
mannen houden / om onder haer trouwe ende
bescherminghe te leven. Soo is dan de aenroe-
pinghe des naems Abraham over de Israeli-
ten/ daer in gheleghen/ dat sy betuyghen hen sel-
ven van sijn geslachte te zijne / ende hem als ha-
ren Vader ende autheur ghedencken. Ende dat
Jacob begheert dat sijnen naem aengheroepen
wordt/ dat en doet hy niet als voor de claerheyt
ende ghedachtenisse sijns naems sorchvuldich
zijnde: maer dewijle hy wiste dat alle de ghelut-
kicheyt der nacomeren was gheleghen in de
erve des verbonts dat God met hem gemaeckt
hadde/ soo wenscht hy hen het gene dat hy sach
hen het opperste goet te zijne/ te wetē/ dat sy on-
der sijn gheslachte ghetelt worden: want dat en
is niet anders dan het verbont op hen erven.
Ende wederom als sy sulcke ghedachtenisse
haerder Vaderen in hare gebeden houden/ daer

De vierde tegeworpinge is ghenomen van Moses getuygenisse/ al waer staet/ dat de name der Patriarchen over sijne nacomelingen aengeroepen sal worden.
† Gen. 48.16.
‡ D'eerste antwoort/ door de uytlegginge van een ander gelijcke plaetse uyt Esaia.

mede en nemen sy niet eē toevlucht tot de voor-
biddinghe der dooden / maer maken den Heere
sijns verbonts ghedachtich/ waer in de alder-
goedertierenste Vader belooft heeft hen ghe-
nadich ende weldadich te zijne/ om Abrahams/
Isaacx ende Jacobs wille. Want anders hoe
De tweede antwoort/ uyt de openbaerlicke rede der ghemeynte genomen.
weynich de Heylighen op de verdiensten harer
Vaderen ghesteunt hebben/ dat betuycht de ge-
meyn stemme der Ghemeynte by den Prophe-
te/ daer hy seyt: Ghy zijt onse Vader/ Abraham
Esai. 63.16.
en heeft ons niet ghekent/ ende Israel en heeft
van ons niet gheweten: maer ghy Heere zijt
onse Vader ende onse verlosser. Ende als sy al-
soo spreken / soo segghen sy oock wel daer by:
Heere keert u tot ons/ om uwer dienstknechten
wille/ maer sy en dencken daer in op geen voor-
biddinghe/ maer wenden haer herte tot de wel-
daet des verbonts. Ende dewijle wy nu dē Hee-
re Jesum hebben/ in des welcken hant het eeu-
wighe verbont der barmherticheyt niet alleen-
lick gemaeckt/ maer oock bevesticht is / wiens
naem sullen wy liever in onse ghebeden voor-
wenden? Ende dewijle dese goede Meesters wil-
De derde antwoort dient teghen onse wederpartie selve.
len de Patriarchen ofte Voorvaders stellen tot
voorbidders ende voorspraken/ soo begheere ick
van hen te weten / waerom sy in soo groot een
ghetal haerder Sancten ende Patroonē/ Abra-
ham niet selfs in de alderminste plaetse en stel-
len / hoewel hy de Vader der Ghemeynte is.
Wt wat yoel sy hare Patroonen ende Advoca-
ten nemen/ dat en is niet onbekent: maer laetse
my antwoordē/ hoe het betaemt dat Abraham
vergheten ende t'onder ghedruckt worde/ den
welcken de Heere boven alle andere gestelt/ ende
tot dē oppersten graet der eere verheven heeft?
Te weten / dewijle het openbaer was dat sulck
gebruyck der ouder Gemeynte onbekent was/
soo hebben sy om de nieuwicheyt te bedecken/
willen van de oude Vaders swijghen: ghelijck
of dit nieu ende valsch ghebruyck mochte door
de verscheydenheyt der namen ontschuldicht
Teghenworpinghe.
worden. Dat sommighe hier teghenwerpen
dat de gheloovighe God ghebeden hebben
dat hy om Davids wille soude dē volcke barm-
hertich zijn / daer mede en can haer dwalinghe
niet alleenlick niet ghesterckt worden/ maer het
is oock seer crachtich om de selve te wederleg-
Antwoort.
gen. Want ist dat wy aenmercken wat persoon
David ghedraghen heeft/ soo wort hy van alle
andere Heylighen verscheyden/ op dat God het
verbont bevestighe dat hy door sijn hant ghe-
maeckt hadde. Alsoo wordt meer het verbont
dan de mensche aenghesien / ende onder dese
figuere wordt de eenighe voorsprake Christi
bevesticht. Want dat in David eyghen ende
sonderlick gheweest is/ soo verre hy een figuere
Christi was / dat en can sonder twijfel gheenen
anderen toe comen.

26 Maer sommighe worden daer door ghe-
De vijfde tegenworpinghe is ghenomen van dat de ghebeden der Heyligen verhoort zijn.
roert dat sy dickmael lesen dat de ghebeden der
Heylighen zijn verhoort gheweest. Maer waer-
om? Te weten/ om dat sy ghebeden hebben. De
Prophete seyt: † Sy hebben op u ghehoopt/ ende
† Psal. 22.5.
zijn verlost ghewordē: sy hebben tot u gheroe-
pen/ ende en zijn niet beschaemt geworden. So
laet ons oock bidden nae haer exempel / op dat
Antwoort.
wy ghelijck sy verhoort worden. Maer sy be-
slupten verkeerdelick ende anders dan het be-
taemt/ te weten / dat niemant en sal verhoort
worden/ anders dan de gene die eēmael zijn ver-
Jac. 5.17.
hoort geweest. Maer Jacobus besluyt veel be-
ter/ als hy seyt: Elias was een mensche ons ge-
lijck / eñ heeft tot God gebeden dat het niet re-
genen en soude/ eñ het en heeft niet geregēt op de
aerde

aerde drie jaren ende ses maenden lanc. Hy heeft wederom ghebeden/ende de Hemel heeft reghen ghegeven/ ende de aerde haer vrucht. Wat? Besluyt hy hier uyt dat Elias eenich sonderlick privilegie hadde tot het welcke wy sullen moeten onse toevlucht nemē? Neen voorwaer/maer hy leert dat een Godsalich ende reyn ghebet altijts sijn cracht heeft / op dat hy ons daer door verwecke om oock alsoo te biddē. Want de goetwillicheyt ende vriendelickheyt Gods die hy bewijst/ de sijne verhoorende / wordt verkeerdelick van ons uytghelept / ten zy dat wy door sulcke exempelen versterckt wordē om te vastelicker te betrouwē op sijne beloftē/ in de welcke hy niet eenen/ ofte tween/ofte oock weynighen/ maer allen die sijnen naem aenroepen / belooft dat sijne ooren sullē bereyt wesen om te verhooren. Ende dese onwetentheyt can dies te min ontschuldicht worden/ om dat sy schijnē so vele vermaninghen der Schrifture willens te versmaden. David is dickmael verlost gheweest door de cracht Gods: maer is dat gheschiet om dat hy die soude hem selven toeschrijvē/ende om dat wy soudē door sijn voorsprake verlost worden? Hy betuycht selve veel anders / segghende: De rechtveerdige sien op my wanneer ghy my sult verhooren. Item: De rechtveerdige sullent sien ende hen verheughen/ende in den Heere hopen. Siet dese arme mensche heeft tot God geroepen/ ende hy heeft hem verhoort. Daer zijn vele sulcke ghebeden in de Psalmen/ in de welke hy God op dese wijse verweckt om te doen dat hy begheert / op dat de rechtveerdighe niet beschaemt en worden / maer door sijn exempel verweckt ende opgheheven worden tot goede hope. Wy sullen nu met een exempel te vrede zijn. Daerom (seyt hy) sullen alle heylighen tot u roepen ter bequamer tijt. Welcke plaetse ick dies te liever voortbrenghe / can dat sommighe cryschers die haer tonghe tot bescherminge des Pausdoms verhueren/haer niet gheschaemt en hebben dese selve plaetse voort te brenghen / om daer uyt het voorbiddē der dooden te bewijsen. Maer David en heeft daer niet anders willen bewijsen/dan de vrucht die uyt de goedertierenheyt ende sachtmoedicheyt Gods sal comē/ als hy hem sal verhoort hebben. Ende wy moeten weten dat de bevindinghe ende beproevinge der ghenaden Gods alsoo wel in ons als in andere/ is een sonderlicke hulpe om de vasticheyt ende ghetrouwicheyt sijnder belofte te bevestighen. Ick en verhale vele plaetsen niet / in de welcke David de weldaden Gods hem selven voorstelt om sijn betrouwen te versterckē: want die de Psalmē lesen/ sullē sulcx van selfs bevindē. Dit selve heeft Jacob eerst door sijn exempel geleert/ daer hy seyt :* Ick ben te cleyne voor alle uwe barmherticheyt ende waerheyt die ghy uwen dienstknechte bewesen hebt. Ick ben met mynen stock ghegaen over dese Jordaen / ende nu gae ick uyt met twee heyrscharen. Hy stelt wel de belofte voor/maer hy stelt die niet alleē: maer hy stelt oock mede de vrucht daer by/om dat hy namaels soude te moedichlicker betrouwen/ dat hy soude altijts de selve God tot hem wesen. Want God en is niet den menschen gelijck/ de welcke haer mildicheyt verdriet / ofte de macht begheeft: maer men moet God achten uyt sijn eygē natuere/ gelijck David wijselick doet / als hy seyt: Ghy hebt my verlost / O waerachtighe God. Als hy den lof sijnder salicheyt heeft Gode toegheschreven: soo seyt hy boven dien/ dat hy waerachtich is: want ware hy niet altijts hem selven ghelijck/ soo en soude

Bewijs deser antwoort/ welcke is ghewapent met de autoriteyt der Schriftueren.

Psal.142.8.

Psal.52.8.

Psal.34.7.

Psal.32.6.

De selve antwoort is heerlick verclaert met exempelen. 1. Eerstelick Jacobi des Patriarchē. * Gen.32.10.

Ten tweeden/ Davids. Psal.31.6.

men uyt sijne weldaden gheen sterck argument hebben om hem met betrouwen te aenroepen. Maer als wy weten dat soo wanneer hy ons helpt / ons daer mede een bewijs ende beproevinghe sijnder goetheyt ende trouwe gheeft/soo en hebben wy niet te vreesen dat onse hope soude beschaemt/oft wy bedroghen worden.

27 De somma sal dit zijn: Dewijle de Schrifture ons in den dienst Gods dit als het opperste hooftstuc beveelt dat wy hem sullen aenroepen/ende eyscht dit Godsalighe werck van ons boven alle offerhande: soo en wenden wy onse ghebeden niet sonder grooten kerckroof tot andere dan tot den eenigen God. Waerom oock in dē Psalm geseyt wort: Ist dat wy onse handen uytghestreckt hebben tot vreemde Goden / sal God niet sulcx versoecken? Boven desen dewijle God niet en wil anders dan uyt den gheloove aengheroepen worden/ende beveelt claerlick na den reghel sijns woorts te bidden: eyndelick/dewijle het gheloove in het woort Gods ghefondeert/is de moeder des rechten ghebets: so moet het ghebet vervalscht worden/ so haest als men van dē woorde Gods af wijckt. Ende wy hebben nu bewesen dat dese eere wordt in de gantsche Schrifture God alleen toegheschreven. Aengaende het ampt der voorsprake / wy hebben bewesen dat het Christo eyghentlick toecomt/ ende dat gheen ghebet Gode aengenaem en is / dan dat de Middelaer heylicht. Ende hoewel de gheloovighe onderlinghe voor malcanderen haer gebet tot God doen/wy hebben bewesen dat daer door de eenige voorbiddinghe Christi niet vercort en wordt: want sy steunen alle ghelijck op de selve als sy hen selven ofte oock andere willen Gode door haer ghebet bevelen. Boven desen hebben wy gheleert dat dit ampt onwijselick wordt den dooden toegheschreven / dewijle wy nerghens en lesen dat hen gheboden is voor ons te bidden. De Schrifture vermaent ons dickmael om onderlinghe voor malcanderen te bidden/ maer van de dooden en vinden wy daer niet selfs een syllabe. Jae selfs als Jacobus dese twee dingen by een stelt/ te weten/dat wy moeten onse zonden onderlinghe malcanderen belijden / ende d'een voor den anderen bidden/so sluyt hy bedecktelick de dooden uyt. Daerom is dese eenighe reden genoech om dese dwalinghe te verdoemen/ te weten/dat het begin om wel te bidden / comt uyt den gheloove / ende het gheloove uyt het ghehoor des woorts Gods/ waer in gheen sulcke ghedichte voorbiddinghe ghemeldet en wordt. Want de patroonen die van God niet ghegeven en waren/ die zijn te vergheefs door superstitie ghemaect. Want hoewel daer vele wijsen van bidden in de Schrifture zijn / soo en wordt daer nochtans gheen exempel deser aenroepinge gevonden / sonder de welcke men onder het Pausdom meynt geen gebet te zijne. * Bovē desen ist seker dat dese superstitie is uyt ongeloovicheyt ghecomen/ om dat sy met de voorspraken Christi niet en hebben te vredē geweest/ ofte hebbē hem gantschelic van desen lof beroofft. * Ēn dit laetste can lichtelick uyt haer onbeschaemtheyt bewesen wordē: want het sterckste argumēt daer mede sy bewijsen dat ons der dooden heylighen voorspraken noodich zy/is/dat wy niet weerdich en zijn gemeynsaemlic tot God te comē. Dit bekennen wy wel waerachtich te zijne/ maer daer uyt verstaen wy dat sy Christo alle dinck benemen/ dewijle zy sijn voorspraken niet en achten/ tē zy dat Sint Joris/ ofte Hippolijt/ ofte diergelijcke momaensichten/daer by gestelt wordē.

T'besluyt: Dat de aenroepinge der heylighen een goddeloose sake zy. Eerstelick/ om datse God van sijn eere berooft. Psal.44.22.

Ten tweeden/ stoot sy om het gheloove.

Ten derden/ maect te niete de voorbiddinge Christi. 1.Joan.2.1. 1.Tim.2.5. Hebr.7.24.

Ten vierden/ strijt teghen Gods woort.

Jac.5.16.

Ten vijfden/ strijt teghen den rechten reghel van bidden. Rom.10.17.

Ten sesten: Mē vint van de aenroepinghe der Heyligen geē exempelen.

* Tē sevenstē/ is zy voortgecomen uyt een misbetrouwen.

* De laetste teghenworpinghe.

Antwoort.

VI. De deelē des ghebets. Wenschinghē/ Ghebeden/ Begheerten/ Dancksegginghen. 1.Tim.2.1.2.

28 Voort hoewel onder het gebet eygentlick de begeerten die wy van God begheeren/ begrepen worden: soo is nochtans in het bidden ende dancksegghen soo groote overeencominge / dat sy beyde connen bequamelick onder eenē naem vervaet worden. Want de deelen die Paulus verhaelt tot Timotheum/ die zijn onder het eerste stuck deser deelinge begrepen. Met bidden geven wy God onse begeertē te kennen/ eyschēde alsoo wel dat dient tot verbreydinghe synder eere ende verclaringe sijns naems/ als weldaden die tot onse gebruyck dienen. Met danckseggen gheven wy den weldaden die hy ons ghedaen heeft/ behoorlickē lof/ alle het goet dat ons over comt/ synder mildicheyt toeschrijvēde. So heeft dan David dese twee deelen te samen vervaet/ als hy seyt: Aenroept my in dē dach des noots/ ick sal u verlossen / ende ghy sult my eeren. De Schrifture en gebiet ons niet te vergheefs dat wy ons moeten in dese beyde oeffenē. Want wy hebben ergens geseyt dat onse armoede ende gebreckelickheyt soo groot is/ ende de sake selve bewijst dat wy van allen zijden met soo groote eñ soo vele benautheden bevanghen ende ghedronghen worden/ dat wy alle daer uyt oorsake genoech hebben om sonder ophouden te suchten ende te stenen tot God / ende hem ootmoedichlick aen te roepen. Want of wy schoon vry zijn van teghenspoet / soo behooren nochtans oock de alderheylichste door het ghevoelen haerder zonden ende schulden/ ende oock door ontellicke vele versoeckinghen daer door sy aengevochten zijn / gheprickelt ende verweckt te worden om remedie ende hulpe te begheeren. De offerhande des lofs ende der dancksegginghen/ en moghen wy te geenen tyde verlaten sonder groote zonde: want God en hout niet af d'een weldaet op d'ander te hoopen/ om ons hoe luy ende traghe wy zijn/ tot danckbaerheyt te dringen. Int corte / wy worden met soo overvloedighe mildicheyt synder weldaden byna overvallen/ syne wonderdaden die alomme gesien worden waer wy ons henen keeren/ zijn so vele ende so groot/ dat ons nemmermeer noch oorsake noch materie en ghebreeckt om God te loven eñ te dancken.

Psal.50.15.

De tsamenvoeginghen deser voorschreven deelen zijn noodsakelick altijt by een te ghebruycken.

Hebre.13.15.

Ende op dat wy dit wat beter verclaren/ dewijle alle onse hope ende hulpe alsō is in God gheleghen (het welcke boven ghenoech bewesen is) dat noch wy noch alle onse dinghen niet en connen gheluckich zijn / anders dan door sijn zegheninghe: soo moeten wy ons ende alle het onse sonder ophouden Gode bevelen. Boven desen/ al wat wy bedencken/ spreken ofte doen/ dat moeten wy onder sijn hant ende wille/ ende eyndelick onder de hope sijnder hulpe bedencken/ spreken ende doen. Want wy worden alle van God vercondicht vervloeckt te zijne/ die op haer selven ofte op yet anders betrouwende / yet bedencken/ raden ende voornemen / ende die buyten sijnen wille/ ende sonder hem aen te roepen/ yet aengaen ofte soecken te beginnen. Ende dewijle nu dickmael ghesept is / dat hem behoorlicke eere ghedaen wordt / als hy bekent wordt de Autheur alles goets te sijne: soo volcht daer uyt / dat wy alle dinghen moeten alsoo uyt sijn hant ontfanghen / dat wy hem sonder ophouden daer voor dancken: ende dat daer gheen behoorlicke middel en is om sijne weldaden te gebruycken / dan dat wy sonder ophouden sijnen lof belijden ende hem dancken / dewijle ons die tot ghéen ander eynde door sijn mildicheyt ghegheven en worden. Want als Paulus betuycht dat de gaven Gods door het woort ende ghebet gheheylicht worden / soo gheeft hy oock mede te kennen/ dat sonder het woort ende gebet ons gheensins heylich ende reyn en zijn. Onder het woort verstaet hy het gheloove. Daerom seyt David wel als hy vercondicht/ dat hem door het ghevoelen der mildicheyt Gods/ is een nieu Liedeken in sijnen mont ghegheven. Waer mede hy te kennen gheeft dat het swijghen boos is / als wy eenighe van sijne weldaden sonder lof voorby gaen: dewijle hy ons soo dickmael oorsake ende materie gheeft om hem te loven/ als hy ons eenighe weldaet bewijst. Ghelijck oock Esaias een sonderlicke ghenade Gods vercondighende / de ghelooviçhe tot een nieu ende sonderlick Liedeken vermaent. Met sulck ghevoelen seyt oock David: Heere opent mijne lippen/ ende mijn mont sal uwen lof vercondigen. Desghelijcx betuygen oock Ezechias ende Jonas / dat dit het eynde haerder verlossinghe sal wesen/ te wetē/ dat sy met gesange sullē de goetheyt des Heeren verbreyden ende prijsen. Desen selven reghel gheeft David allen Godsalighen int gemeyn. Wat sal ick (seyt hy) den Heere vergelden voor alle de weldaden die hy my gedaen heeft? Ick sal den drinckbeker der salicheyt nemen / ende sal den naem des Heeren aenroepen. Ende desen reghel volcht de Ghemeynte nae in eenen anderen Psalm / segghende: Heere onse God maeckt ons salich/ op dat wy uwen naem belijden / ende in uwen lof roemen. Item / Hy heeft het ghebet des verlatenen aengheslen/ ende en heeft hare ghebeden niet versmaet. Dit sal tot de nacomers ghescreven worden/ ende het volck dat namaels geboren sal worden / dat sal den Heere loven/ op dat sy synen naem vercondighen in Sion / ende synen lof in Jerusalem. Jae soo dickmael als de gheloovighe God bidden dat hy't doe om sijns naems wille/ ghelijck sy daer mede hen selven bekennen onweerdich yet om haers selfs naem te ontfangen/ alsō verbinden sy hen selven tot danckseggige/ eñ beloven dat dit sal het rechte ghebruyck der weldaet Gods wesen/ dat sy die sullen vercondigen. Alsoo oock Oseas van de toecomende verlossinge der Gemeynte sprekēde: O God (seyt hy) neemt wech de ongerechticheyt/ eñ verheft het goede: ende wy sullen u calueren der lippē betalen. Eñ de weldaden Gods en eyschen niet alleenlic den lof der tonge/ maer bewegē ons oock natuerlic om hem lief te hebben. David seyt: Ick hebbe God lief gecregen/ om dat hy de stemme mijns gebets verhoort heeft. Item/ op eē ander plaetse de hulpe verhalende die hy gevoelt hadde: O God mijn sterckte/ ick sal u lief hebben. Oock en sal God in den lof geen behagen hebben/ die uyt de soeticheyt deser liefde niet en vloeyt. Ja men moet oock weten dat Paulus leert/ te wetē/ dat alle de gebeden verkeert eñ gebreckelick zijn/ by de welcke geen dancksegginghe en is. Want hy spreeckt aldus: Laet uwe begeerten Gode bekēt wordē door alle biddinge ende smeeckinge met dancksegginge. Wāt dewijle vele door onwille/ verdriet / onlijtsaemheyt/ bitterheyt der droefheyt ofte smerte/ eñ door vreese gedrevē worden om biddende tegē God te murmurerē/ so gebiet Paulus den geloovigen hare gesintheden alsō te matigen/ dat sy oock eer sy vercregen hebbē dat sy begeeren/ God niet te min blymoedichlic loven. Jst dat het gebet moet alsō met dancksegginge vereenicht zijn/ oock als wy teghenspoet lijden: so verbint God ons veel seerder om synen lof te singhen / soo wanneer hy ons gheeft dat wy ghebeden hebben. "Ende ghelijck wy gheleert hebben / dat onse ghebeden gheheylicht worden door de voorbiddinge Christi/ de welcke an-

Duydelicker verclaringhe/ bevesticht met redenen/ ghetuyghenissen ende exempelen.

Jac.4.14. Esai.30.1. ende 31.1.

1.Tim.4.5.

Psal.40.4.

Esa.42.10.

Psal.51.17.

Esa.38.20. Jon.2.10.

Psal.116.12.

Psal.106.47.

Psal.102.18.

Ose.14.3.

Psal.116.1.

Psal.18.1.

Eenen reghel van de ghebeden eñ dancksegginghen. Phil.4.6.

"Welcke door de voorbiddinge Christi Gode gheheylicht worden.

ke anders souden onreyn zijn: alsoo als de Apostel ons ghebiet de offerhande des lofs te offeren door Christum/ so vermaent hy dat onse mont niet reyn ghenoech en is om den naem Gods te lovẽ/ anders dā door het Priesterschap Christi. Hier uyt besluyten wy dat de menschen zijn wonderlick betoovert gheweest in het Pausdom/ daer sy ten meestẽ deele hen verwonderen dat Christus wordt een Advocaet ghenaemt. Dit is de oorsake waerom Paulus gebiet sonder ophouden te bidden/ ende te dancken/ te weten/ hy wil dat wy met soo gheduerige aenhoudinghe alst ons moghelick is / te allen tyde / te aller plaetse/ ende in alle dingen ende saken/ alle onse begheerten tot God bewegen / ende al van hem verwachten / ende hem voor alle dinck loven / ghelyck hy ons sonder ophouden oorsake ende materie gheeft om hem te loven ende bidden.

Hebr.13.15.
1.Thess.5.17.
Rom.12.12.

29 Ende hoewel dese geduericheyt des gebets voornemelick eenen yeghelicken bysonder noodich is / soo gaet sy oock eensdeels de ghemeyne ghebeden der Ghemeynte aen. Maer sy en connen niet gheduerichlick blijven / noch moeten oock niet anders gheschien dan door een politische ordeninghe/ die door ghemeyn eendrachticheyt gemaeckt zy. Ick bekenne dat voorwaer. Want daerom worden sekere uren ende tijden verordent eñ ghestelt/ de welcke wel middelmatich eñ noch goet noch quaet en zijn voor God/ maer den ghebruycke der menschen noodich / op dat eens yeghelicx voordeel ghesocht / ende alle dinck bequamelick ende ordentlick in de Ghemeynte bedient worde/ na dẽ raet Pauli. Maer hier door en wort niet verhindert dat eene yegelicke Gemeynte haer selven behoort ondertusschen tot meerder gebruyck der gebeden te verwecken/ ende door eenigen meerderen noot vermaent zijnde/ haer selvẽ met grooter ypericheyt daer toe te voeghen. Aengaende de volherdinge de welcke groote overeencominge heeft met de geduericheyt / wy sullẽ ontrẽt het eynde plaetse hebbẽ om daer van te sprekẽ. Maer dit en gaet de ydel ende overvloedige * babbelinge niet aen/ die Christus ons heeft willen verbieden: want hy en verbiet niet langhe noch dickmael / noch met groote ghesintheyt ende beweginge te bidden: maer dat wy niet en sullen betrouwen dat wy souden connẽ God yet afdringen door vele woorden/ gelijck of wy't hem moesten na menschelicke wijse aenraden. Want wy weten dat de gheveynsde hypocrijten niet bedenckende dat sy met God handelen / niet anders haer pomperie ghebruycken in hare gebeden / dan gelijck of sy in eẽ triumphe warẽ. Want de Phariseus die God danckte dat hy den anderen menschen niet ghelijck en was / die prees hem selven sonder twijfel in de ooghen der menschen/ ghelijck of hy wilde door het gebet eenen naem der heylicheyt soecken. Hier uyt comt de langhe babbelinghe die heden door sulcke oorsake veel in het Pausdom gebruyckt wort/ als vele menschẽ hare gebedekens dicmael lesende eñ wederlesende/ dẽ tijt te vergeefs doorbrẽgẽ: eñ andere haer gebet met vele eñ lange woorden makende/ hen selven by den gemeynen man verheffen. Dewijle dese clappericheyt kinderlick met God spot/ soo en ist geen wonder dat sy van de Gemeynte ghesloten wordt / op dat daer gheen dinck ghehoort en worde dat niet met ernst eñ uyt gantscher herten gesproken en zy. Deser verdorventheyt is noch een ander seer ghelijck / de welcke Christus oock straft/ te weten/ dat de geveynsde hypocritẽ soecken voor vele getuygen te bidden

Sekere dingẽ die in het gebet zijn aen te siẽ: Datter namelick zijn bysondere gebeden/ ende gemeyne ofte openlicke: gheduerighe/ ende die op bestelde uren gedaẽ wordẽ.

1.Cor.14.40.
Door dese verhaelde dinghen en wordt des tijts noot niet uytghesloten.

Hoedanighe geduericheyt vereyscht wort in het ghebet. Tegen dat ydel ende menichvuldich gheclap des ghebets/ dwelcke alsnoch by den Papistẽ seer is gemeyn.
*Matth 6.9.

Luc.18.11.

Wederlegginge des geclaps ende der Phariseïscher gheveynsheyt.

Matt.6.5.

om hen selven te vertoonen / ende liever hebben op de marckt te bidden/ dan dat hare ghebeden niet en souden van der werelt ghepresen worden. Dewijle boven ghesevt is dat dit het eynde des ghebets is / op dat de herten tot God verheven worden/ om synen lof te belijden ende om hulpe te begeeren/ hier uyt machmen verstaen dat het meest in den geest ende in het herte ghelegen is/ ofte eer/ dat het gebet selve is eygentlick een geneghentheyt des inwendigen herten/ de welcke voor God den doorsoecker der herten uytgestort ende verclaert wordt. Daerom als onse hemelsche Meester (gelyck nu ghesevt is) wilde eenen seer goeden regel des gebets gheven/ soo heeft hy geboden dat wy souden in onse slaepcamer gaẽ/ ende daer met gesloten deurẽ onsen hemelschen Vader bidden int verborgen/ op dat onse Vader die int verborghen is/ ons verhoore. Want als hy het exempel der geveynsden hypocriten ontraden heeft/ die door eergierighe vertooninghe haerder ghebeden/ sochten by de menschen ghepresen te worden/ so seyt hy oock mede daer by/ hoe men best bidden sal: te weten/ datmen sal in de slaepcamer gaen/ ende daer met geslotẽ deure bidden. Met welcke woorden (ghelijck ick verstae) hy ons leert een heymelicke plaetse soeckẽ/ waer door wy mogen gheholpen worden / om met gantscher gedachten in onse herte te dalen/ ende gantschelick in onse herte te gaen: ende belooft dat God sal onsen begheerten na by zijn/ wiens tempelen onse lichamen moeten zijn. Want hy en heeft niet willen segghen dat het niet nut en zy oock op andere plaetsen te bidden/ maer hy bewijst dat het ghebet een secreet ende heymelick dinck is / ende voornemelick in het herte gelegẽ zijnde/ wil dat stille/ gerust eñ verre van alle beroerlicke sorghen zy. Daerom en ist niet sonder oorsake dat de Heere oock selve is verre van het ghetuymel der menschen in een heymelicke plaetse gegaẽ/ als hy wilde ypericheyt lick bidden: maer hy heeft ons door syn exempel willen vermanen/ dat sulcke behulpselen niet vergheten en waren/ door de welcke onse hertẽ/ dwelck anders in hem selven veel te slibberich is/ mach tot ernstige oeffeninge des gebets gheholpen worden. Maer hierentusschen ghelijck hy oock selfs midden onder de scharen der menschen niet en heeft gelaten te bidden/ alst de sake eyschte/ also sullen wy oock in alle plaetsen daer het noodich is / suyvere handen opheffen. Jae wy moeten dit weten/ so wie in de gemeyn vergaderinge der godsaligen weygert te bidden/ die en weet niet wat het zy alleen / ofte int verborgen/ ofte te huys bidden. Wederom soo wie veracht alleen ende heymelick te bidden / ofte die schoon seer neerstich is in de gemeyne vergaderingen/ soo zyn nochtans syne ghebeden aldaer ydelheyt eñ wint: want hy schrijft de meyninge der menschen meer toe/ dan den verborgen oordeele Gods. Hierentusschen om dat de gemeyn gebeden der Gemeynte niet en souden veracht worden/ so heeftse de Heere met schoone tytelen verciert / voornemelick daer hy den Tempel noemt eẽ huys des gebets. Wāt met dit woort heeft hy bewesẽ dat het gebet is het voorneemste deel syns diensts: ende dat de Tempel was den geloovigen als een baniere opghericht/ om dat sy hen souden eendrachtelick in het ghebet oeffenen. Daer was oock een seer schoon belofte by gestelt/ namelic: Heere God/ de lof verwacht u in Sion/ eñ u sullen de beloften gegeven worden. Met welcke woorden de Prophete vermaent / dat de ghebeden der Ghemeynte nemmermeer en sullen te vergheefs zijn: want God

Het ooghemerck des ghebets.

Des ghebets beschrijvinge.

Jer.17.10.
Psal.7.10.
Matth.6.6.

Wat met besloten deuren te bidden te segghen is.

Matt.14.22
Marc.6.46.
Joan.6.15.

1.Tim.2.8.
Op alle plaetsen bidden.

Voor hem bysonder bidden.

De vereeringe der openlicke ende ghemeyne ghebeden.
Esa.56.7.

Psal.65.2.

Psal.118.15. geeft sijnen volcke altijts oorsake om te singhen met blijschap. Want hoewel de schaduwen der Wet een eynde hebben / nochtans dewyle God oock onder ons heeft willen de eenicheyt des ghe-loofs door dese ceremonie onderhoudē / so comt de selve belofte sonder twijfel oock ons toe / de welcke Christus met sijnen mont bevesticht / ende Paulus leert dat sy sal altijts haer cracht hebben.

Dat de ghemeyne plaetsen / ofte Tempelen / daer de gemeyne ghebeden moeten gedaen worden.

30 Nu ghelijck God heeft den geloovigen ge-meyne ghebeden verordent in sijn woort / alsoo moeten sy oock ghemeyne kercken daer toe hebben: in de welcke so wie weygert met den volcke Gods gemeynschap te hebben in het gebedt / die en connē hen selven niet ontschuldigē / voorwendende dat sy in haer slaepcamer gaen om den ghebode des Heeren ghehoorsaem te zijne. Want hy die belooft te doen al wat twee ofte drie in zijnen naem vergadert zijnde / sullen bidden / die betuycht dat hy de ghemeyne ghebeden
Matt.18.20. niet en sal verworpen: soo verre daer noch menschelicke vertooninge noch eersoeckinge en zy / so verre daer oprechte ende waerachtige gesintheyt in het verborghen des herten woone.

Dat rechte eñ wettelick gebruyck der Tempelen.

Ist dat dit het rechte gebruyck is der Tempelen eñ Kercken (gelijck het voorwaer is) so moeten wy wederom toesien / dat wyse niet en achten eygene woonsteden Gods te zijne / in de welcke God ons soude naerder zyn ende beter verhooren (gelijck dese waen langen tijt gheregneert heeft) oft dat wyse niet en achten eenige heymelicke ofte verborgen heylicheyt te hebben / waer door het gebedt soude by God te heyliger zijn. Want dewijle wy selve de waerachtige Tempelē Gods zijn / so moeten wy in ons selven bidden / ist dat wy willen God in sijnen heyligen Tempel aenroepen. So laet ons dan sulcke grovicheyt den Joden ende den Heydenen over laten / dewijle wy sonder beschrijvinge eeniger plaetse / een ge-
Joan.4.23. bot hebben van God aen te roepen in den geest ende waerheyt. De Tempel was wel voortydē door Gods bevel verordent tot ghebeden ende offerhanden: maer dat was te dien tyde als de waerheyt onder sulcke schaduwen was afghebeeldet / de welcke nu ons levendichlick uytghedruct zijnde / niet en lijt dat wy op eenigē lichamelicken tempel staen.

Het misbruyck der selver.

Ende den Tempel en was oock selfs de Joden op sulcke conditie niet bevolen / dat de tegenwoordicheyt Gods soude in sijne mueren besloten zijn / maer om dat sy souden gheoeffent worden om de ghedaente des waerachtigen Tempels te aenmercken. Daer-
Esa 66.1. omme hebbē Esaias eñ Stephanus die swaer-
Act.7.48. lick gestraft / die meynden dat God in Tempelen woont / die met handen ghemaeckt zijn.

Van de stemme ende het ghesanck / die en zijn niet ghebet van geender weerden / ten zy datse uyt een oprechte gesintheyt des hertē voortcomē.

31 Boven desen ist hier uyt seer openbaer / dat noch stemme noch gesanck eenige cracht in het ghebet hebben / ofte een hayr voordeels doen by God / als sy niet uyt de binnenste beweginghe des herten en comen. Ja sy verweckē den toorn Gods teghen ons / als sy alleenlick uyt der kele ofte uyt de opperste lippen comen: want dat is sijnen heylighen naem misbruycken / ende sijn Majesteyt bespotten / ghelijck wy dat uyt de woorden Esaie verstaen / de welcke wel wijder strecken / maer nochtans oock dienen om dit ge-
Esai.29.13. breck te straffen. Dit volck (seyt hy) comt my
Matt.15.8. by met den monde / ende eert my met den lippē / maer haer herte is verre van my: ende sy hebbē my ghevreest met den ghebode ende leeringe der menschen. Daerom siet / ick sal in desen volcke een groote eñ verschrickelicke wonderdaet doē: want de wijsheyt sal vergaen van hare wijsen / eñ de voorsichticheyt sal verswinden van hare oudē. Nochtans en verdoemē wy noch stemme noch gesanck / maer wy prijsense seer so verre sy uyt de beweginge des herten comen. Want het verstant wort daer door in de bedenckinghe Gods geoeffent ende behouden / het welcke ghelijck het slibberich eñ veranderlick is / alsoo oock lichtelick een dinck verlaet / ende tot andere verscheydentlick ghetrocken wort / ten zy dat het door mengerley behulpinghe ghesterckt worde. Boven desen dewijle de eerlickheyt Gods behoort door alle de leden onses lichaems eenichsins verclaert te worden / so behoort voornemelick de tonghe tot suicken dienst begheven ende daer in besich te zijne / het zy met singhen / het zy met spreken / dewijle sy sonderlick om den lof Gods te verclaren ende vercondigen / geschapen is.

Doch de stemme / ende der selver ghebruyck is meer dienende tot de ghemeyne als tot de bysondere ofte heymelicke ghebeden.

Maer voornemelick heeft de tonge haer gebruyck in de gemeyne ghebeden die in de vergaderinge der geloovighen ghesehien / in de welcke het voornemen is / God den welcken wy in eenen selven geest ende in een selve geloove dienen / oock alle gelijck met een ghemeyn stemme / ende als met eenē monde te loven: ende dat int openbaer / op dat sy alle ende een yeghelick van sijnen broeder de belijdinghe des gheloofs hoore / om door sijn exempel verweckt ende beweecht te worden.

T'ghebruyck om te singen is wel seer out.

32 Ende dat het gebruyck des gesancx (op dat ick dit oock niet en verswijghe) is niet alleenlick seer lange in de Gemeynten gheweest / maer dat hem oock de Apostelen ghebruyckt hebben / dat machmen verstaen uyt de woorden Pauli: Ick 1.Cor.14.13.
sal singhen met der stemme / ende ick sal singhen met den verstande. Item tot de Colossensen: Col.3.16.
Malcanderen leerende ende vermanende met Ephes.5.29.
Lofsanghen / Psalmen ende gheestelicke Liedekens singende den Heere in uwe herten met aengenaemicheyt. Want in de eerste plaetse ghebiet hy te singen met der herten / ende met der stemmen: in de ander plaetse beveelt hy hen de geestelicke Liedekens / door de welcke de geloovighen moghen malcanderen stichten.

Nochtans en is het niet algemeyn gheweest.

Nochtans betuycht Augustinus[†] dat dit niet en is alomme gheweest / de welcke verhaelt dat de Mediolaensche Ghemeynte heeft eerst begonnen te singen ten tijde Ambrosij / als het volck door de wreetheyt Justine des moeders Valentiniani / die sy tegen het rechte gheloove bewees / ghedueriigher wert in waken ende bidden: ende dat daer nae de andere Ghemeynten in de Westersche landen oock hebben begonnen te singhen. Want weynich te voren hadde hy geseyt dat dese gewoonte was van de Oostersche kercken gecomen. Hy geeft oock te kennen in het tweede boeck der retractatien / dat sy ooc te sijnen tyde was in Africa aengecomen. Ende voorwaer als de gesanck met sulcke wichticheyt als dē aensichte Gods ende der Enghelen betaemt / ghematicht wort / so verciert hy de heylige handelingen met weerdicheyt ende aenghenaemicheyt / eñ is seer crachtich om de herten te verwecken tot yvericheyt ende neersticheyt om te bidden.

† Confess. lib 9.cap.7.

Hoe dat het gesanck moet ghestelt zyn.

Men moet nochtans neerstichlick toesien dat de ooren niet seerder en staen nae het soete geluyt / dan de herten nae het gheestelick verstant der woorden. Door welck perijckel Augustinus ergens bekent hem selven beweecht te zijne / dat hy somtijts begeert de wijse inghebracht te hebben / die van Athanasio onderhouden wert / de welcke Confess.lib.10.cap.33.
den Leser dede sijn stemme so weynich buygen / dat hy meer scheen te seggen dan te singē. Maer als hy wederom gedachtich wert wat grooter nutticheyt hy uyt den sanck gehadt hadde / soo was hy beweecht dien te prijsen. Wanneer dan

dese matichheyt daer by is/ soo is de sanck sonder twyfel een seer heylighe ende salighe insettinge. Gelijck wederom alle de sanghen die alleenlick tot soeticheyt ende behagelickheyt der ooren gemaeckt zijn/ der majesteyt der Ghemeynte niet en betamen/ ende Gode seer mishaghen.

De gemeyne gebeden moeten in bekende ende moederlicke tale/ ende niet in een vreemde ende onbekende gedaen worden.

De eerste reden/ welcke siet op de stichtinge der kercken.

33 Waer uyt het oock gantschelick openbaer is/ dat de gemeyne gebeden niet en moeten (ghelijck dus lange gheschiet is) onder de Latijnsche in Griecksche sprake/ noch onder de Walsche ofte Enghelsche in Latijnsche sprake ghedaen worden/ maer in ghemeyn sprake die van eenen yeghelicken onder den ghemeynen man mach verstaen worden: want het betaemt dat sy ghe- schien tot stichtinge der gantscher Gemeynte/ de welcke geen nut noch voordeel en can hebben uyt een stemme die zy niet en verstaet. Ende die noch op liefde noch op reden en achten/ die behoorden nochtans voorwaer een weynich door de autoriteyt Pauli beweecht te worden/ wiens woorden seer claer zijn/ daer hy seyt: * Ist dat ghy dancksegget met den geeste/ hoe sal de gene die in de plaetse des ongeleerden staet/ tot uwen lof Amen segghen/ dewijle hy niet en weet wat ghy segt? Want ghy segt wel danck/ maer een ander en wort niet gesticht. Daerom wie soude de ongebonden stouticheyt der Papisten ghenoech verwonderen/ die teghen dese clare woorden des Apostels hen niet en ontsien seer langhe gebeden in vreemder talen te huylen/ in de welcke sy selve dickmael niet een syllabe en verstaen/ noch willen dat sy van andere verstaen worde. Maer Paulus gebiet ons veel anders. Hoe dan? (seyt hy:) Ick sal bidden met den geeste: ende ick sal bidden met den verstande: ick sal singen met den geeste ende met den verstande/ in welcke plaetse hy met dat woort gheest, beduyt de sonderlicke gave der tonge/ de welcke sommighe die daer mede begaeft waren/ misbruyckten/ als syse van den verstande verscheyden. Nochtans moeten wy gantschelick weten/ dat beyde in het gemeyn ende oock in het heymelicke ghebet der tonghe sonder het herte moet Gode allesins seer mishagen. Boven desen/ dat het herte moet door yverige ghedachten also verweckt worden/ dat het verre te boven gaet al wat de tonghe met spreken can uyt drucken. Ten laetsten/ dat selfs in het heymelick gebet de tonge niet noodich en is/ anders dan soo verre als het inwendich verstant niet en can hem selven genoech verwecken/ ofte so verre door de crachtige verweckinge des verstants/ de tonge oock geroert wort. Want hoewel somtyts de beste gebeden sonder stemme geschien/ soo wort nochtans als het verstant ende de geest hem verheucht/ de tonghe dickmael tot spreken/ ende andere leden tot roeringhe sonder eersoeckinge beweecht. Hier uyt quam Hanna Samuels moeder met de lippen te mommelen. Ende alle de Heylighen voelen altijts sulcx wat in hen selven/ als sy tot afghebroken woorden uytbreken. ‡ De ghestalte ende het wesen des lichaems sulck alsmen pleech in het gebet te onderhouden (gelijck de knyebuyginge ende de ontdeckinghe des hoofts) zijn oeffeninghen door de welcke wy arbeyden om tot meerder eerbiedinghe ende vreese Gods te comen.

De tweede reden/ de welcke is gegront op de authoriteyt des Apostels tegen de Papisten.

* 1.Cor.14.16

1.Cor.14.15.

De oprechte ghesintheyt des gemoets wort altyts ende in allen ghebeden vereyscht: maer de tonge en is niet altyts van nooden.

1.Sam.1.13.

‡ Hoedanighe oeffeninghen dat zijn de knyebuyginghe ende ontblootinge des hoofts.

VII.

† Het formulaer des ghebets/ dwelck van Christo ons is voorgestelt/ schildert ons tweesins af de ongemeten goetheyt onses hemelschen Vaders.

* Matt.6.9. Luc.11.2.

34 † Voort/ wy moeten nu niet alleenlick een seker wyse van bidden/ maer oock de forme selve leeren: te weten/ * de selve die ons de hemelsche Vader door synen lieven Sone gheleert heeft: waer in wy zijn ongemeten goetheyt ende saechtmoedicheyt mogen bekennen. Want boven dat hy ons vermaent ende verweckt om hem in alle onsen noot te soecken: (ghelijck de kinderen so wanneer sy in eenighe benautheyt comen/ plegen tot de getrouwicheyt haerder vaderen te vlien) dewijle hy sach dat wy niet selfs genoech en sagen hoe groot onse armoede is/ wat wy behooren te bidden/ ende wat ons nut zy/ soo comt hy oock deser onser onwetentheyt te hulpe: ende daer in onse verstant gebreckelick was/ dat heeft hy selve van den synen vervult ende voldaen. Want hy heeft ons een forme des ghebets voor gegeven/ waer in hy gelijck in een tafel ons heeft voorgestelt/ al wat wy mogen van hem begeeren al wat ons noodich is/ ende al wat noodich is te bidden. Wt welcke mildicheyt wy seer groote vrucht der vertroostinge ontfanghen/ te weten/ dat wy verstaen ende weten dat wy niet ongeschickts/ niet vreemts/ niet onbequaems/ ende eyndelick geen dinck dat hem niet aenghenaem en zy/ en bidden/ dewijle wy byna uyt synen mont bidden. Doe Plato de onwetentheyt der menschen sach in hare gebeden die sy tot God deden/ de welcke waert dat sy verhoort worden/ hen dickmael souden seer qualick vergaen: soo heeft hy geseyt dat de beste wijse van bidden dese is/ die hy uyt eenen ouden Poete hadde ghenomen/ te weten: O Jupiter geeft ons dat best is/ beyde als wy't begheeren ende als wy't niet en begheeren: ende weert het quaet van ons/ oock selfs als wy begheeren dat het over ons come. Dese Heydensche mensche is daer in verstandich/ dat hy oordeelt hoe sorghelick het zy den Heere te bidden om het gene dat onse begeerlickheyt soeckt: ende hy gheeft oock mede onse ellendicheyt te kennen/ dat wy niet en connen voor God selfs onsen mont op doen sonder perijckel/ ten zy dat de heylige Gheest ons de rechte wijse van bidden leere. Hoe veel te weerdigher ende dierbaerder behoort dit privilegie by ons gheacht te worden/ dewyle de Sone Gods ons dese woorden in den mont geeft/ die onsen geest ende onse herten van alle swaricheyt ende twijfelinghe bevrijden.

Ende ontfangen daer uyt een groote vrucht der vertroostinghe.

In alcib. 2. vel devoto.

Rom.8.26.

35 Dese forme ofte regel des ghebets vervaet ses begeerten. Want dat ick niet en gevoele met de ghene diese in seven stucken deelen/ dat is/ om dat de Euangelisten aldus schrijvende: En leyt ons niet in versoeckinge/ maer verlost ons van den quaden/ schijnt dese twee stucken alsoo aen een te binden/ dat het een begeerte zy/ ghelijck oft hy seyde/ en laet ons niet door versoeckinghe overvallen worden/ maer comt liever onser swackheyt te hulpe/ ende verlost ons/ op dat wy niet overwonnen en worden. De oude Leeraers der Ghemeynte gevoelen oock met ons/ soo dat het ghene dat by Mattheum is ter sevenster plaetse toe ghedaen/ zy tot het seste stuck te brenghen/ als een uytlegsel daer van. ‡ Ende hoewel het ghebet gheheel sulck is/ datmen in alle stucken moet voornemelick op de eere Gods achte hebben/ soo zijn nochtans de eerste drie stucken sonderlick tot de eere Gods verordent: ende die alleen moeten wy daer in aensien/ sonder eenige achte op onse nutticheyt te hebben. De drie ander deelen begrijpen de sorge ons selfs/ ende zijn eyghentlick verordent om te begeeren ende bidden al wat tot onse gebruyck dient. Gelijck als wy bidden dat de naem Gods geheylicht worde/ dewijle God wil beproeven of wy hem voor niet/ ofte om des loons wille lief hebben ende dienen/ so en moeten wy daer niet dencken van onse voordeel ofte nut/ maer wy moeten syn eere ons voor setten/ ende die alleen neerstichlick aensien: wy en moeten oock anders niet in andere diergelijcke gebeden ghesint zijn. Ende dit wort oock grootelick onse voordeel/ want als hy alsoo

Dat ghebet onses Heeren wort afghedeelt in ses begeerten.

August. In Enchir. ad Laurent. cap. 116. Chrysost. autho. ope imper.

‡ Welcke ses wederom gedeelt worden in twee stucken. Waeraf het eerste aensiet Gods eere/ ende dat andere/ onse salicheyt.

De ordre van dese stucken.

ghehey-

geheylicht wort/ gelijck wy bidden/ so wort hy oock wederom onse heylichmakinghe. Maer tot dit onse voordeel ende nut/ moeten onse oogen (ghelijck ghesept is) eenichsins gesloten ende blint zyn/ op dat wy het gantschelick niet en aensien/ so dat wy of schoon alle dese hope onses eyghen voordeels wech ghenomen ware/ nochtans niet te min om dese heylichmakinge wenschen ende bidden/ ende om andere dinghen die tot de eere Gods dienē. Gelijck dat in de exempelen Mosis ende Pauli gesien wort/ de welcke het niet swaer en was haer herte ende ooghen van hen selven af te wenden/ ende met groote brandende yverichept haer eygen verderf te begeeren/ op dat ymmers door haer schade de eere ende het rijcke Gods mochte gevoordert worden. Wederom als wy bidden dat ons onse dagheliicxsche broot ghegeven worde/ hoewel wy daer in bidden om het ghene dat ons voorderlick is: soo moeten wy nochtans oock hier de eere Gods voornemelick soecken/ so dat wy het niet selfs en souden begeeren/ anders dan dat tot sijn eere dient. Laet ons nu beginnen het gebet te verclaren.

Exod.32.32. Rom.9.3.

Onse Vader die ghy zijt in de Hemelen.

De name van den Vader vereyscht/ 1. Dat wy alleen in den name Christi God aenroepen moeten. * Sect. 17. 18.19.

36 Ten eersten in het begin deses gebets sien wy hier dat wy weynich te voren ghesept hebben */ dat alle onse gebedē niet anders en moeten Gode geoffert wordē/ dan in den naem Christi: gelijck sy hem door geenen anderē naem en connen aenghenaem worden. Want als wy God noemen onsen Vader/ so spreken wy hem voorwaer aen in Christi name: want hoe soude yemant bestaen God te noemen Vader? wie soude tot sulcke stoutichept uytbreken/ dat hy die eere soude hem selven aentrecken/ een Sone Gods te zijne/ waert dat wy niet aenghenomen waren tot kinderen der genade in Christo? Dewijle dese de waerachtighe Sone is/ soo is hy ons van God tot eenen broeder gegeven/ om dat het gene dat hem eyghen is van natuere/ onse worde door de weldaet der aenneminghe tot kinderen/ ist dat wy sulcke weldaet met vasten gheloove aennemen. Gelijck Joannis sept/ dat den genen die in den naem des eenich-ghebooren Soons Godsellooven/ is de macht gegeven oock selve kinderen Gods te wordē. So noemt hy dan hem selven onsen Vader/ ende wil van ons also ghenaemt worden: ende met dese so groote soeticheyt sijns naems/ beneemt hy ons alle wanhope ende mistrouwen/ dewijle nergens gheen meerder gesintheyt noch beweginghe der liefde en can ghevonden worden/ dan in den Vader. Daerom en heeft hy sijn ongheineten liefde tot ons met geen sekerder bewijs connen betuygen/ dan daer mede dat wy kinderen Gods genaemt worden. Ende sijn liefde is so veel grooter ende crachtigher van alle liefde onser vaderen/ so veel als hy alle menschē in goetheyt ende barmherticheyt te boven gaet: also dat of schoon alle de vaders die op der aerden zijn/ hare kinderen verdorven/ alle gesintheyt der vaderlicke liefde afghelept hebbende: hy en sal ons nemmermeer verlaten/ want hy en can hem selven niet versaken. Want wy hebben sijn belofte/ daer hy sept: Ist dat ghy die boos zijt/ weet uwe kinderen goede gaven te gheven: hoe veel te meer uwe Vader die in de Hemelen is? Item by den Prophete: Can oock een moeder hare kinderen vergeten? Ende of syse schoon vergate/ so en sal ick nochtans u niet vergeten. Ist dat wy sijne kinderen zijn/ gelijck een sone niet en can hem selvē eens vreemden hulpe ende trouwe soecken/ sonder van sijns vaders armoede oft wreethept te clagen: also en mogen wy van andere geen hulpe soecken/ sonder desen onsen Vader sijn ghebreck/ armoede ende hulpeloosheyt/ ofte sijn wreetheyt ende over-groote strengicheyt/ te verwijten.

Ephes.1.5.
2. Dat wy van ons weck doen alle mistrouwen.

Joan.1.12.

1.Joan.3.1.
3. Dat wy van hem alles goets verwachten/ ten zy dat wy hē willē beschuldigen/ dat hy al te arm eñ hulpeloos is/ ofte al te stuer ende wreet.

Psal.27.10. Esa.63.16. 2.Tim.2.13. Matt.7.11. Esa.49.15.

37 Wy en connen oock niet segghen/ dat wy vreesen tot hem te comen om dat wy vele zondē in ons vinden/ door de welcke onse Vader/ hoewel hy goedertieren eñ sachtmoedich is/ nochtans dagelicx vertoornt ende verbolghen wort. * Want ist dat onder de menschē een sone geenen beteren patroon en can hebben dan hem selven/ om sijn sake by sijnen vader te handelen: noch door geen ander voorsprake de genade sijns Vaders die hy verlorē heeft/ beter en can wederom vercrijghen/ ende hem selven versoenen/ dan dat hy selve met vernederinghe ende ootmoedichept sijn schult bekenne/ eñ barmherticheyt van sijnen Vader beghecre. Want het vaderlick herte en can dan hem selven niet veynsen noch verbergen sonder door sulck bidden beroert te wordē.† Wat sal dan de Vader der barmherticheyt/ ende de God aller vertroostinge doen? sal hy de tranen ende het suchten sijnder kinderē die hem aenroepen ende bidden/ niet liever verhooren (voornemelick dewijle hyse daer toe vermaent ende verweckt) dan eenige anderer voorsprake/ tot der welcker hulpe sy daerom bevreest/ ende niet sonder eenen schijn der vertwijfelinge vlien/ om dat sy van de sachtmoedicheyt ende goedertierenheyt haers Vaders twijfelen. Dese overvloedicheyt der vaderlicker sachtmoedicheyt/ heeft hy ons in een parakel afgebeelt ende voor oogen gestelt/ daer de Vader sijnen sone die hem selven vervreemt/ sijn goet overdadichlick verquist/ ende allesins swaerlick in hem gesondicht hadde/ met uytgereckten armē ontfangt/ noch en vertoeft niet tot dat sijn sone met woorden om vergevinge bidt/ maer voorcomt hē selve/ hy bekent hem van verre comende/ loopt hem selve teghen/ vertroost hem/ ende ontfangt hem in ghenade. Want als hy dit so groot een exempel der sachtmoedicheyt in eenen mensche ons voorstelt om te aenschouwen/ so wil hy ons leeren/ hoe veel overvloedigher sachtmoedicheyt wy (hoewel wy ondanckbaer ende wederspannighe kinderen zijn/ nochtans soo verre wy tot sijn barmhertichept vlien) moeten verwachten van hem/ die niet alleenlick onse Vader/ maer verre de beste ende goedertierenste bovē alle vaders is. Ende om dat wy soudē te sekerder zijn/ dat hy ons sulck een vader is/ so verre wy Christenen zijn/ soo en wil hy niet alleenlick Vader/ maer oock onse Vader genaemt worden: gelijck oft wy op dese wijse met hem spreken: O Vader die soo groote liefde draecht tot uwe kinderē/ eñ so bereyt eñ gewillich zijt om hen te vergeven/ wy uwe kinderen aenroepen u/ eñ biddē u/ seker eñ gerust zijnde/ dat ghy niet anders dan vaderlick tot ons gesint en zyt/ hoewel wy sulckē Vader niet weerdich en zyn. Maer dewijle onse herte te nauwe is om so groote ongemetē gōste te vaten/ so is niet alleenlick Christus ons een pant onser aenneminge tot kinderē/ maer geeft ons oock den Gheest tot getuyge der selver aenneminghe/ door den welcken wy moghen met vryer ende luyder stemme roepen/ Abba/ Vader. Daerom so wanneer wy door eenige twijfelinghe verhindert worden/ so moeten wy gedachtich zijn/ hem te bidden dat hy onse vreesthept betere/ ende door dien Gheest der grootmoedicheyt ons om vrymoedichlick te bidden/

Teghenworpinghe.
Onse zonden vervreemden ons van het aenschijn Gods/ den welcken wy als eenen Richter ende niet als een Vader gevoelen.
* Antwoort/ de welcke haer aensien heeft op de nature Gods/ welcke van den Apostel beschreven wort.
† 2.Cor.1.3.

Sulcx is ooc te verstaen uyte eē schoon exempel ofte heerlicke parabel.

Luc.15.20.

Eyndelick/ uyt het ghene dat hy wil/ dat wy hem noemen Onse Vader.

Van al welcke aenneminghe Christus het pant is/ ende de heylige Gheest een ghetuyghe.

Rom.8.15. Gal.4.6.

bidden/ beweghe.

Waerom dat int algemeyn geseyt wort: Onse.

38 Voort/ dat wy niet geleert en worden/ een
yegelick hem sijnen Vader te noemẽ/ maer meer
int ghemeyn hem onsen Vader te noemen: daer
uyt worden wy vermaent/ hoe seer wy behoo-
ren met broederlicke liefde tot malcanderen be-
weecht te worden / die wy door het selve recht
der barmhertichept ende onverdiender ghenade
Matt.23.9. zijn te gelijcke sulcx een Vaders kinderen. Want
ist dat wy alle eenen gemeynen Vader hebben/
van den welcken alle het goet comt dat wy ee-
nichsins connen ghercrijgen: so en behoort onder
ons geen dinck gedeylt noch gescheyden te zijne/
dat wy niet met grooter blymoedichept bereyt
en zijn d'een den anderen mede te deelen/ soo veel
de noot eyscht. Nu ist dat wy gelijck het betaẽt/
begeeren malcanderen de hant toe te steken ende
hulpe doen/ wy en connen in geenen dinghe den
broederen meer voordeels doen / dan als wyse
der sorghe ende voorsieninghe onses alderbesten
Vaders bevelen: dewyle hem gantschelick geen
dinck en can gebreken/ als dese hen ghenadich eñ
gonstich is. Ende dit selve zijn wy voorwaer

Gelijckenisse/ waer mede de voorgaende reden van de broederlicke liefde beves-ticht wort.

oock onsen Vadere schuldich. Want ghelijck de
gene die eenen huysvader waerachtichlick ende
van herten lief heeft/ oock tot sijn gheheel huys-
gesin liefde ende gonste draecht: also moeten wy
oock de liefde ende ghesintheyt die wy tot onsen
hemelschen Vader draghen/ aen sijn volck/ ende
sijn huysghesin/ ende eyndelick aen sijn erve be-
wysen/ de welcke hy so lief heeft dat hyse de ver-
Ephes.1.23. vullinghe sijns eenich-geboren Soons noemt.
Daerom moet een Christen mensche sijne ghe-
beden nae desen reghel schicken dat sy ghemeyn
zijn/ ende alle die vervaten/ die sijne broeders zijn
in Christo. Ende niet alleenlick die hy teghen-
woordelick siet eñ bekent sijne broeders in Chri-
sto te zijne/ maer alle menschen die op der aerde
zijn: van de welcke wat de Heere verordẽt heeft/
hem onbekent is/ anders/ dan dat het goet ende
godsalich is hen alle goet te wenschen ende ho-
pen. Hoewel wy moeten tot de huysghenooten
des geloofs sonderlick gesint ende genegen zijn/
de welcke de Apostel ons in alle saken sonderlin-
Gal.6.10. ge beveelt. In somma/ alle onse ghebeden moe-
ten sulck zijn / dat sy de ghemeynheyt aensien
die onse Heere heeft in syn rijcke ende in syn
huys verordent.

Wy moghen oock wel voor ons ende eenighe andere bidden int bysonder so verre ons ghemoet gheheelick haer strecke tot de ghemeynschap: dwelcke door een gelijckenisse/ die van de aelmoessen op de ghebeden ghetrocken wort/ versterckt wort.

39 Ende dies niet te min mogen wy wel voor
ons ende voor sekere andere sonderlick bidden:
so verre nochtans onse herte van het aensien de-
ser ghemeynheyt niet af en wijcke/ maer alle
dinck daer toe schicke. Want hoewel sulcke ge-
beden in haer selven sonderlick ende voor sekere
persoonen geschien/ nochtans dewyle sy tot dit
eynde strecken/ so en laten sy niet gemeyn te zij-
ne. Dit can geheel lichtelick door een gelijcke-
nisse verstaen worden/ God heeft een ghemeyn
gebot ghegeven/ [r] datmen moet allen armen te
hulpe comen/ ende nochtans die den ghenen te
hulpe comen die sy sien noot ofte gebreck lijden/
die zijn desen gebode gehoorsaem/ hoewel sy ve-
le andere/ die also grooten noot hebben/ voorby
gaen/ mogelick om dat syse niet alle en kennen/
ofte om dat syse niet machtich en zijn alle te hel-
pen. Also oock en doen die tegen den wille Gods
niet/ die dese gemeyn broederschap der gemeyn-
te aensiende ende bedenckende / sulcke ghebeden
voor sonderlicke persoonen doen/ met de welcke
sy het herte tot allen ghemeyn hebbende/ God
bidden voor hen selven/ ofte voor sommige/ der
welcker noot hy hen heeft beter ende naerder
doen weten. Hoewel alle dinghen en zijn in de
aelmoessen ende in het gebet niet ghelijck. Want

[r] Esa.58.7. Ezech.18.7. Matt.25.35. Gal.6.10.

wy en connẽ niemant met onse aelmoessen hel-
pen/ anders dan diens armoede wy kennen:
maer met onse ghebedt moghen wy oock de al-
dervreemste ende alderonbekenste helpen/ hoe
verre sy oock van ons woonen. Ende dat ghe-
schiet door de ghemeyn forme des ghebets/ in de
welcke alle de kinderen Gods vervaet zijn/ on-
der de welcke oock die zijn. Hier toe dient dat
Paulus de gheloovige te sijnen tijde vermaent/ 1.Tim.2.8.
alomme suyvere handen op te heffen sonder Psal.134.2.
twist: want hy vermaent dat tweedracht den
ghebeden de deure toeslupt/ ende wil dat sy een-
moedichlick haer ghebet int ghemeyn storten.

Dese leere begrijpt onderlen nuttichepts tot onser vertroostinghe.

40 Daer staet oock/ dat hy is in de hemelen.
Waer uyt men niet terstont en moet besluyten/
dat hy in het begryp des hemels gelijck in tra-
lien besloten zy ofte gebondẽ. [r] Want Salomon
belijt oock dat de hemelen der hemelen hem niet
en connen begrijpẽ. Ende hy selve seyt door den
Prophete/ dat de Hemel sijnen stoel is/ ende dat
de Aerde is de voetbanck sijnder voeten. Waer
mede hy voorwaer te kennen gheeft/ dat hy niet
en wort in eenighe seker plaetse begrepen/ maer
uytghebreyt wort over al. Maer dewijle onse
verstant so grof ende plomp is/ dat het sijn on-
uytsprekelicke eerlickheyt niet en can anders
vaten / soo is sy ons beduyt by den Hemel / de
welcke meer eerlickheyts eñ Majesteyts heeft
dan eenich dinck dat wy mogen aenschouwen.
Daerom hoewel onse ooghen pleghen alle din-
ghen daer te hechten daer syse sien ende vaten/
so wort nochtans God ghestelt sonder plaetse:
om dat wy souden boven alle ghevoelen des
lichaems ende der zielen verheven worden/ als
wy hem willen soecken. Boven desen wort hy
door dese wijse van spreken buyten alle verder-
vinghe ende veranderinghe ghestelt. Eyndelick
ons wort daer door beduyt dat hy de gantsche
werelt vervaet ende begrypt/ eñ door syn macht
regeert. Want het is soo veel als oftmen seyde/
dat sijn wesen onbegrijpelick/ sijn macht onme-
telick/ eñ sijn eeuwichept onsterffelick is. Ende
als wy dit horen/ so moeten wy onse gedachten
hoogher opheffen als wy van God spreken/ op
dat wy niet aertsch noch vleeschelick van hem
en droomen: dat wy hem niet na onse mate en
meten/ noch sijn wille na onse ghesintheyt en re-
gulen. Wy moeten oock mede onse betrouwen
tot hem opheffen / dewijle wy verstaen dat de
Hemel ende Aerde door sijn voorsieninge ende
cracht gheregeert wort. De somma is/ dat ons
onder den naem Vader / ons die God voor oo-
ghen ghestelt wort / die ons in den beelde sijns
Soons verschenen is/ op dat wy hem door een
vast gheloove aenroepen. Ende de naem Vader 1.
en dient niet alleenlick om onse betrouwen te
versterken/ maer oock om onse hertẽ te behou- 2.
den dat sy niet tot onsekere ofte ghedichte goden
getrocken en worden: maer van den eenich-ge- 3.
boren Sone/ tot den eenighen Vader der Enge-
len/ ende der Ghemeynte opclimmen. Boven 4.
desen als sijn throon wort in de Hemelen ghe-
stelt/ so worden wy door sijn regeeringe der we-
relt vermaent/ dat wy niet te vergeefs tot hem
en comen/ die van selfs met tegenwoordige sor-
ghe ende hulpe ons teghen comt. Paulus seyt:
Die tot God comen/ die moeten ten eersten ge- Hebr.11.6.
looven dat God is/ ten anderen dat hy een ver-
ghelder is alle die hem soecken. Beyde dese din-
ghen schrijft Christus hier sijnen Vader toe/ op
dat wy onse gheloove op hem houden: ende ten 5.
anderen op dat wy seker zijn dat onse salichept
van hem niet vergeten en worde/ dewijle hy ge-
weerdicht syn voorsieninghe tot ons toe uyt te
strecken.

[r] 1.Reg.8.37. Esa.66.1. Act.7.49. ende 17.24.

Maer voor drie saken moeten wy ons wachten.

De somma van't gene is gheleert in de voorrede van het ghebet onses Heeren.

Bewijs uyt Paulo ende David.

strecken. Met dese beginselen bereyt Paulus ons om behoorlick te bidden: want eer hy ons ghebiet onse ghebeden Gode bekent te maken/

Phil.4.6.

so seyt hy aldus: En weest van gheenen dinghe sorchvuldich: de Heere is nae by. Waer uyt het schijnt/dat de gene die dit niet vast ende ontwijfelick en houden/

Psal.33.18.

dat de ooghe Gods is over de rechtveerdighe/ moeten hare ghebeden met twijfelinghe ende verwerrentheyt in haer herte mommelen.

De nootsakelickheyt des eersten gebets overtuycht ons van weghen onse ongherechticheyt.

41 De eerste begeerte is: Dat de naem Gods gheheylicht worde: ende de noot deser begheerte en is niet sonder onse groote schande. Want wat is schandelickers dã dat de eere Gods door onse ondanckbaerheyt ende boosheyt verduystert / ende door onse stoutichept ende rasende hooveerdicheyt/so verre het haer moghelick is/ wech ghenomen ende uytghewischt worde? Al souden alle de godloosen met haren kerckrooverschen lusten bersten / soo moet nochtans de heylicheyt des naems Gods haren schijn gheven. Ende het en is niet sonder oorsake / dat de

Psal.48.11.

Prophete roept: O God/ ghelijck uwen naem is/also is oock uwen lof tot in alle de eyndẽ der

Wat de name Gods beteeckent.

werelt. Want soo waer God bekent wort/ daer en connen oock sijne deuchden niet onbekent blijven/als sijn moghentheyt/ goetheyt/ wijsheyt / rechtveerdicheyt / barmherticheyt ende waerheyt/ door de welcke wy worden ghetrocken om ons van hem te verwonderen/ende verweckt om sijnen lof te vercondighen. Daerom dewijle hem sijn heylicheyt soo grootelick wort op der aerde benomen/ so wort ons geboden/ ist dat wyse niet en connen beschermen/ dat wy

Hoe de name Gods geheylicht wort.

ymmers met bidden daer voren sorgẽ. De somma is/dat wy sullen begeeren dat God sijn eere hebbe die hy weerdich is/dat de menschen nemmermeer van hem en spreken noch denckẽ sonder groote eerbiedinghe. Hier teghen is de ontheyliginghe/ de welcke altijts heeft veel te ghemeyn in de werelt geweest/ ghelijck sy oock hedẽ seer grootelick regneert. Ende hier uyt comt de noot deses ghebedts / het welcke behoorde te vergeefs te zijne/ waert dat de godsalicheyt onder ons regneerde. Ist dat de naem Gods sijn behoorlicke heylicheyt heeft/ als hy vã alle andere afgesondert zijnde/geheel eerlick is: so worden wy hier gheboden te bidden/ niet alleenlick dat God sijnen heylighen naem van alle verachtinge ende oneere bescherme/ maer oock dat hy het gheheel menschelick geslachte tot eerbiedinghe dwinghe ende onderworpe. Nu dewijle

De stucken deser heylichmakinghe.

God hem selven ons eensdeels met leere / eensdeels met wercken openbaert / soo en wort hy van ons niet anders gheheylicht dan als wy hem in beyde dese deelen gevẽ dat hem toe comt/ ende alsoo al wat van hem comt / aen nemen: ende also wel sijn strengicheyt als sijn goedertierenheyt haren lof by ons hebbe: want in de menigerley verscheydenheyt sijnder wercken/ heeft hy teeckenen sijnder eerlickheyt uytghedruckt/ door de welcke alle tõge te rechte tot belijdinge sijns lofs soude beweecht worden. Aldus sal de Schriftuere comen behoorlicke authoriteyt by ons te hebben/ende gheen uytcomste noch gheschiedenisse en sal ons verhinderen Gode lof te gheven/ den welcken hy in den gantschen loop

Wenschinge alles quaets/ daer mede Gods name ontheylicht wort.

der regeeringen der werelt verdient. Wederom streckt dese begheerte hier toe/ dat alle godloosheyt die desen heylighen naem ontheylicht ende ontreynicht/vergae ende wech ghenomen worde: ende dat alle achterclap eñ spot/ die dese heylichmakinge verduystert ofte vermindert/ verdreven worde/ende een eynde hebbe: ende dat de Majesteyt Gods meer ende meer verclaert ende vereerlickt worde/ als hy alle godloosheyt verhindert ende bedwingt.

42 De tweede begheerte is / Dat het rijcke Gods toecome: ende hoewel dese niet nieus en vervaet/dwelck in de eerste niet en zy/so en wort sy nochtans niet sonder oorsake vã de eerste onderscheydẽ: want ist dat wy in dese aldergrootste sake onse slapericheyt overleggen/ so ist noodich het ghene dat in hem selven behoorde seer wel bekent te zijne/ met vele woorden ons in te drucken. Daerom als ons nu gheboden is God te bidden/dat hy te neder brenge ende gantschelick te niete make al wat sijnen Heyligen naem ontheylicht ende besmet: so wort daer een ander ghelijck gebet dat bynа het selve is/ daer by gestelt/te weten/ Dat sijn rijcke come. Ende hoewel ick dit rijcke boven beschreven hebbe/so wil ickt nochtans nu wederom int corte verhalen/ te weten: Dat God daer regneert/daer de menschen de werelt/ ende het aertsche leven verachten/ende hen selven versaken/ ende tot de rechtveerdicheyt Gods begheven om tot het hemelsche leven te comen. Alsoo heeft dit rijcke twee deelen: Het eerste/dat God alle de boose begeerten des vleeschs/die by heyrtrachten tegen hem strijden/door de cracht sijns Geests betere: het ander/dat hy alle onse gesintheyt voege tot ghehoorsaemheyt sijnder heerschappie. Daerom en houdt niemant goede orden in dit gebet/ anders dan die van hem selven begint / te weten/ op dat hy ghereynicht worde van alle verdorventheyt die den gherusten stant des rijcx Gods beroeren/ende de reynicheyt besmetten. Nu dewijle het woort Gods is ghelijck een Conincklicke scepter/ so is ons hier ghebeden te bidden/ dat hy aller menschen herte ende verstant tot ghewillighe gehoorsaemheyt des woorts brenghe. Het welcke geschiet/ als hy door de heymelicke inghevinghe sijns Gheests/de cracht sijns woorts bewijst/ op dat het sijn hoocheyt hebbe met sulcke eere alst verdient. Daer na moeten wy tot de godloose comen / die hartneckichlick eñ met vertwijfelde rasernie/ sijnder heerschappie wederstaen. Soo richt dan God sijn rijcke op/ als hy de gantsche werelt vernedert / maer op verscheyden wijsen: want hy temt der sommigher stoutichept/ ende breeckt der sommiger ongheтemde hooveerdicheyt. Dit is dagelicx te wenschen dat het gheschie/op dat God hem een ghemeynte uyt alle hoecken der werelt versamele/ ende de selve vermenichvuldige ende vermeerdere/ met sijne gaven verrijcke/ de rechte eñ behoorlicke orden onder hen bevestighe/ hierenteghen alle vyanden der reyner leere ende religie onder de voeten worpe/ haren raet te niete make/ende haren arbeyt te neder worpe. Hier uyt ist openbaer / dat de neerstichept om daghelicx voortganck te doen/ ons niet en wort te vergeefs gheboden: want het en gaet nemmermeer soo wel met de menschen/dat de zonden ghereynicht ende verdreven worden / ende de gheheelheyt ende oprechticheyt crachtichlick bloeye. Maer de vervullinghe daer van streckt haer tot de laetste comste Christi/ in de welcke God sal al in allen wesen/gelijck Paulus leert. Ende also moet dit ghebedt ons af trecken van alle verdorventheyt deser werelt / waer door wy van God afgescheyden worden/ so dat sijn rijcke in ons gheen cracht en heeft: ende moet oock mede ons verwecken tot neerstichept om het vleesch te temmen: ende ten laetsten moet het ons tot verdraechsaemheyt des cruyces onderwijsen: want God wil dat sijn rijcke op dese wijse verbreyt

Onderscheydinghe der tweeder begeerte vande eerste.

Wat dat rijcke Gods is.

De deelen deses Rijcx.

Hoe het rijcke Gods geseyt wort te comen.

Bysondere uytlegginge deser bede.

1.Cor.15.28.

Van drie dingen vermaent ons dese bede.

breyt worde. Het en moet ons oock niet swaer zijn / dat de uytwendighe mensche verdorven wort/ soo verre de inwendighe vernieut wordt. Want dit is de conditie des rijcx Gods / te weten / dat hy ons sijnder eerlickheyt deelachtich maeckt / als wy ons sijnder rechtveerdicheyt onderworpen. Dit geschiet als hy sijn licht ende waerheyt altijts met nieuwen wasdom verclaerende/ waer door de duysternissen ende leugenen des duyvels ende sijns rijcx/ moeté vergaen ende verswinden / de sijne bescheryt / door de hulpe sijns Geests tot rechticheyt beweecht/ ende tot volherdinge versterckt: ende de godloose oproerighers der vyanden/ te neder leyt/ de listen ende het bedroch openbaert/ de boosheyt verhindert/ ende de hartneckicheyt wederstaet / tot dat hy ten eynde den Antechrist door den Gheest sijns monts doode/ eñ alle godloosheyt door de verclaringhe sijnder toecomste/ wech neme.

De comste des rijcx Gods in dese werelt.

2.Thes.2.8.

43 De derde begheerte is/ dat de wille Gods gheschie op der aerde gelijck in den Hemel: ende hoewel dese begeerte sijn rijcke aengaet/ ende niet en can daer van gescheyden worden/ so en wort sy nochtans niet te vergheefs bysonder daer by ghestelt om onser grovicheyt ende plompheyt wille/ de welcke niet lichtelick en vaet noch begrijpt wat het zy / dat God in de werelt regneert. So en salt dan niet ongeschickt noch onbequaem zijn/ dat mé dese begeerte neme als een uytlegginge der voorgaéder: so dat God dan sal in de werelt Coninck wesen / als een yeghelick hem selven sal den wille Gods onderworpen.

Onderscheydinghe der derder bede van de tweede.
Siet beneden cap.24. sect.17.

Maer hier en wordt niet ghehandelt van sijnen verborghen wille / waer door hy alle dinghen regeert/ ende tot haer eynde voeght eñ beschickt. Want hoewel de duyvel ende de menschen oproerichlick drijven tegen God/ so weet hy nochtans in sijnen onbegrijpelicken raet/ niet alleenlick haer ghewelt te buygen/ maer oock dat selve hem te onderworpé / om door hen te volbréghen dat hy heeft voorghenomen. Maer hier wort een ander wille Gods beteeckent/ te weté/ de welcke gewillige gehoorsaemheyt eyscht. Eñ hierom wordt hier de Hemel / namelick met de aerde vergeleké/ om dat de Engelé/ gelijc in den Psalm geschreven is/ gewillichlick Gode ghehoorsaem zijn/ ende zijn neerstich om sijne geboden te volbrenghen. Soo moeten wy dan begeeren/ gelijck in den Hemel geen dinck en geschiet/ anders dan uyt den wille Gods/ ende gelijck de Enghelen lieflick tot alle rechticheyt gevoecht zijn/ dat oock alsoo het aertrijcke hen onderworpé/ en de alle hartneckicheyt ende boosheyt uytgheroeyt worde. Ende als wy dit begeeren ende bidden/ soo verlaten wy oock alle de begheerten onses vleeschs: want soo wie sijne ghesintheden Gode niet over en geeft/ die wederstaet den wille Gods soo veel in hem is: want uyt ons en comt niet dan dat gebreckelick is: Ende wederom worden wy door dit ghebedt gheleert ons selven te versaken/ op dat God ons na sijn goetduncken regeere: ende niet alleenlick dit / maer oock op dat hy onsen ouden geest ende verstant te niete make/ eñ een nieu verstant ende een nieu herte in ons scheppe/ op dat wy in ons geé roeringhe der begheerte en ghevoelen/ anders dan enckel eendrachticheyt met sijné wille. In somma/ op dat wy niet en begeeren uyt ons selven/ maer op dat sijnen Gheest onse herten regeert/ op dat wy door desen inwendigen Leeraer/ leeren lief hebben dat hem behaecht/ ende haté dat hem mishaecht. Waer uyt oock dit volcht/ dat hy alle de ghesintheden ende bewegingen die tegen sijnen wille stryden/ te niete make. Dit zijn

De wille Gods / waer van hier ghehádelt wort/ en is niet de heymelicke/ ofte de wille sijns welbehaghens.

Maer de geopenbaerde in het woort: ofte den beteyckenden/ soo sy't noemen.

Psal.103.20.
Hebr.11.14.

Hoe dat de wille Gods gheschiet op der aerden/ ghelijck in de hemelen.

de drie hooftstucken des ghebets in de welcke wy moeten alleenlick de eere Gods voor oogen hebben/ sonder op ons selven ofte op onse voordeel eenighe achte te hebben/ het welcke wy hier niet en moeté soecké/ hoewel ons seer veel voordeels daer uyt comt: Ende hoewel alle dese dingen moeten te haren tyde geschien/ oock als wy daer op niet en dencken/ noch daerom wenschen noch bidden/ soo moeten wy nochtans daerom wenschen ende bidden. Ende het is ons grootelick noodich alsoo te doen / op dat wy alsoo betuyghen ende belijden dat wy dienstknechten ende kinderen Gods zijn / sijn eere die wy onsen Heere ende Vader schuldich zijn/ soo veel in ons is/ soeckende / ende waerachtichlick ende gantschelick daer toe begeven zijnde. So dan die met dese ghesintheyt ende begeerte om Gods eere te voorderen/ niet en bidden dat de naem Gods geheylicht worde / dat sijn rijcke come / dat sijnen wille geschie/ die en zijn niet te rekenen onder de kinderen ende dienstknechten Gods: ende gelijc dit alle sal geschien tegen haren danck / also salt hen ooc tot beschaemtheyt ende verderf geschié.

Het besluyt van de drie voorgaende beden.
Siet hoven sect.35.

44 Nu volcht het tweede deel des ghebets/ waer in wy neder comen tot het ghene dat ons nut ende voorderlick is: niet dat wy hier de eere Gods laten varen / de welcke ghelijck Paulus betuycht/ wy moeten oock in het eten eñ drincken aensien/ ende alleenlic soecken dat ons voorderlick is : maer wy hebben vermaent dat daer dit onderscheyt is/ dat de Heere de drie voorgaéde begheerten sonderlinghe hem selven aentreckende/ ons geheel tot hem treckt/ om alsoo onse liefde tot hem / ende godsalicheyt te beproeven. Daer nae laet hy oock toe/ dat wy oock onse eyghen voordeel soecken / maer nochtans op dese conditie/ dat wy geen dinck voor ons en begeeren anders dan tot dit eynde/ te weten/ dat door alle de weldaden die hy aen ons bewijst/ sijn eere verclaert worde: want daer en is gheen dinck rechter noch redelicker / dan dat wy hem leven ende hem sterven. Voort in dit ghebet begheeren wy alle dingen int gemeyn die den lichaime in dese werelt noodich zijn: niet alleenlic dat wy gespijst eñ gecleet worden/ maer oock al wat hy voorsiet ons nut te zijne/ op dat wy onse broot in vrede eten. Met welc gebet wy int corte ons selven sijnder sorge overgeven/ eñ sijnder voorsieninghe bevelen/ dat hy ons voede/ onderhoude/ ende beware. Want onse seer goede Vader gheweerdicht ooc onse lichaem tot sijn getrouwicheyt ende bewaringhe aen te nemen/ op dat hy onse gheloove door die cleyne dinghen oeffene: dewijle wy alle dinck tot een bryse broots ende een druppel waters toe/ van hem verwachten. Want dewijle onse verdraeytheyt sulcx is / dat wy meer door de sorchvuldicheyt des vleeschs dan der ziele beweecht ende ghequelt woorden/ so zijnder vele die de dingen die de ziele aengaen/ Gode wel betrouwen/ eñ nochtans voor het lichaem noch sorchvuldich zijn / eñ noch bevreest zijn wat sy sullen eten/ ofte waer mede sy sullen gecleet worden: ende beven als sy niet overvloedichlic wijn ende koorn ende olye voor handen en hebben. Soo veele grooter achte hebben wy op de verganckelicke schaduwe deses levens/ dan op de eeuwighe onsterffelickheyt. Maer die op God betrouwende/ de sorghe des lichaems hebben eenmael afghelegt / die verwachten terstont oock mede van hem de dinghen die meerder zijn / oock de salicheyt eñ het eeuwige leven. Daerom en ist geé cleyn oeffeninge des geloofs/ dat wy die dingé van God hopen eñ verwachten/ die ons anders so seer benauwé: ende wy en

Den inhout des tweeden deels van het ghebedt des Heeren.
1.Cor.10.31.

Drie begeerten.

Wat de eerste bede in haer verbaet.
Rom.14.8.
Gal.2.20.

Daer in wort ons betuycht Gods groote goedertierenheyt.

Ons mistrouwen.

hebben gheenen cleynen voortganck ghedaen/ als wy dese ongheloovicheyt/die bynae in aller menschen beenen ende merch steeckt / afghelept hebben. Voort dat sommighe philosopheren van den supersubstantialen broode/dat en dunct my niet seer wel over een te comē met der meyninghe Christi: ja waert dat wy niet het ampt eens voesteraers ooc in dit sterffelic leven Gode toe en schrevē/so soude dit een creupel gebet zijn. De reden die sy by brenghen / is veel te onheylich/te wetē/ dat het niet en betaemt dat de kinderen Gods die behooren geestelick te zijne/ niet alleenlick haer herte en stellē tot aertsche sorchvuldicheyt/ maer oock God met hen daer in verwerren. Maer dat is ghelyck of sijn segghen ende vaderlicke gonste niet oock in den lyflickē nootdruft haren schijn en gave: ende ghelyck of te vergheefs ghescreven ware/ dat de godsalicheyt heeft beloften/ niet alleenlick des toecomēden levens/maer oock des tegenwoordighen levens. Ende hoewel de vergheving he der zonden veel meer te achten is/ dan het voedtsel des lichaems/soo heeft nochtans Christus het gene dat minder was/ eerst gestelt/ om ons by trappen op te leyden tot de andere twee begheerten/ die eyghentlick het Hemelsche leven aengaen: ende hy comt hier in onser traecheyt te hulpe. Hy ghebiet ons te begheeren onse broot / op dat wy te vrede zijn met de mate die de hemelsche Vader ghewerdicht ons upt te deelen/ende dat wy door geene ongeoorlofde middelen ghewin en soecken. Hierentusschen moeten wy weten/ dat het onse wordt door sijn gifte: wāt onse vernuft noch arbeyt/noch hant (gelijc Moses seyt) en vercrijghen ons geen dinck door haer selven/ als de zeghen des Heeren daer niet by en is. Jae selfs overvloedicheypt des broots en soude ons niet een hayr helpen / waert dat het niet door Gods hulpe tot voedtsel verandert en worde. Ende daerom is dese mildicheyt Gods / alsoo wel den rijcken als den armen noodich: want of schoon hare kelders ende schueren vol zijn/ so souden sy nochtans dorre ende ydel worden eñ beswijcken/ waert dat sy niet door Gods genade haer broot en gebruyckten. Met dat woordeken heden, ofte alle daghe. Item daghelicx, wort de onmatighe begheerte der verganckelicker dinghen ghetoont ende wederhouden / met de welcke wy pleghen veel te seer ontsteken te zijne/ ende tot de welcke oock noch ander quaet comt. Want als wy overvloedicheypt hebben/ soo breken wy gierichlick upt tot wellust/ ende gheneuchte / ende verheffinghe / ende tot ander overdaet. Daerom wordt ons alleenlick geboden te begheeren ende eyschen soo veel als ons noodich is/eñ als voor eenen dach/ betrouwende dat de hemelsche Vader/als hy ons heden gevoedt heeft / oock morghen niet en sal verlaten. So dan hoe groot de overvloedicheypt zy die wy hebben/ jae oock als onse schueren ende kelders vervult zijn/so moeten wy nochtans altijts om onse daghelicksche broot bidden: want wy moeten sekerlick weten/ dat alle het goet niet en is/ ten zy dat God het door sijnen zegen sonder ophouden vruchtbaer maeckt: ende dat oock dat selve goet dat wy hebben in onse handen / niet selfs onse en is/anders dan soo verre als hy ons te aller uren een deelken daer van geeft/ende laet gebruycken. Ende dewyle de mensche door sijn hoovaerdicheypt dit niet en can verstaen/ soo betuycht de Heere dat hy een sonderlick bewijs tot alle tyden ghegheven heeft/als hy sijn volck heeft in de woestijne met Manna ghevoedt / om ons daer door te vermanen dat de mensche niet alleenlic en leeft door broot / maer meer door alle woort dat upt sijnen mont comt. Waer door te kennen gegeven wort/ dat het alleen sijn cracht is/waer door onse leven eñ de stercke wordt onderhoudē: Hoewel hy ons die door lichamelicke instrumenten eñ middelen toe dient. Gelyck hy ons ooc pleecht door een contrary bewys te onderwijsen/ als hy de stercte eñ (gelijc hy spreect) den stoc des broots breeckt/so wanneer het hem belieft/te weten/ op dat de ghene die eten / door honger beswijcken: ende die drincken/door dorst verdorren. Die met den daghelickschen broode niet te vrede en zijn/ maer door ongebonden begeerlicheypt staen na goet sonder eynde: ofte door haer overvloedicheypt sadt/ofte door haer groot goet gerust zijn/ende nochtans God met dit gebet aenroepen/ die en doen niet anders/ dan dat sy niet God spotten. Want de eerste hier van/ bidden dat sy niet en begeeren te vercrijghen/ ja daer voor sy hen seer grouwen/te weten alleenlic dagelicx broot te hebben: ende sy decken haer gierichept so veel sy connen voor God/ daer een waerachtich gebet behoort het gantsche herte/ ende al wat daer in verborgen is/voor God upt te storten. De andere bidden eñ eyschen het gene dat sy van God niet en verwachten / te weten/ sy meynen dat sy het nu hebben. Dat het ghenaemt wordt onse/daer in wordt de mildicheypt Gods (gelyck geseyt is) te meer verclaert waer door het onse wort dat ons door gheen recht toe en comt. Nochtans en is het niet te verworpen dat boven ghemeldet is/ te weten/ dat door dit woort onse, beteeckent wort broot dat door onsen oprechten ende onschadelicken arbeyt / ende niet door bedroch ofte roof/vercregē en is: want al wat wy door eens anders schade vercrygen/ dat is altijts vreemde eñ niet onse. Als wy bidden dat het ons ghegheven worde / daer door wordt bedupt/dat het een enckel eñ onverdiende gabe Gods is / van waer het ons oock comt/ ooc alst aldermeest schijnt door onse conste / ofte vernuft ghesocht / ende door onsen handen vercreghen te zyne: want dat onse arbeyt voorspoedichlick geluckt/ dat comt door syne zegē alleen.

45 Daer nae volcht/ Vergeeft ons onse schulden: ende met dese ende de navolghende begeerte heeft Christus int corte vervaet/ al wat tot het eeuwighe leven dient: gelijck het geestelick verbont / dat God tot salicheypt sijnder Gemeynte gemaeckt heeft / is alleenlick in dese twee deelen gheleghen / te weten: Jck sal mijne wetten in haer herte schrijven / ende sal haerder onrechtveerdicheypt ghenadich wesen. Hier begint Christus van vergheving e der zonden/ ende daer na stelt hy de ander ghenade daer by/ te weten/ dat God ons door de cracht sijns Gheests bescherme/ende door sijn hulpe onderhoude/op dat wy onverwonnen blyven staende tegen alle versoekingen. De zonden noemt hy schulden / om dat wy schuldich zyn daer van gestraft te worden/ ende en souden gheensins connen voor de selve voldoen/ten ware datse door dese vergheving he betaelt worden: welcke vergheving he comt upt sijn onverdiende barmherticheypt / als hy dese schult mildelick uptwischt / geen betalinge van ons nemende/ maer hem selven door sijn barmhertichept voldoende in Christo/die hem selven eenmael heeft tot betalinghe ghegheven.* Daerom die betrouwen dat door hare ofte anderer menschē verdienste wort God voldaē/ eñ dat de vergevinge der zondē door sulcke voldoeningen gecocht ofte vergoldē wort/ die en zijn deser onverdiender vgevinge niet deelachtich: eñ als sy op dese wijse God aēroepē/so en doē sy anders niet dan

Margin notes:

Wat door het broot verstaen wort.

1.Tim.4.8.

Waerom de begheerte des daghelicx broot voor de vergheving he der zonden gaet.

Waerom dat het onse broot ghenaemt wort.

Levit.26.20.

Waerom dat wy bidden: hedē ofte daghelicx broot.

Leeringe/ die upt dese bede vloeyt.

Welcke is het heerlicke exempelē verclaert. Exo.16.14.15 Deut.8.3.

Matt.4.4.

Ende door't contrarie bewys.

Levit.26.26.

Tweederley geslachte van menschen/ welcke tegen dese bede sondighen.

In wat sin dat het broot onse genaemt wort.

Waerom wy bidden / dat het ons gegeben worde.

De vereeniginge van de vijfste bede met de navolghende.

Jer.31.33. ende 33.8.

Waerom dat de zonden/ schulden ghenaemt wordē.

Rom.3.24.

2.Cor.5.18. 19.

*Tegen dese bede sondigen eerstelick/ welcke gelooven dat Gode can voldaen werden door hare ofte eeniger anderen verdiensten.

dan dat sy hare beschuldinghe hantteeckenen/ jae haer verdoeminghe door hare eyghen ghetuyghenisse verseghelen. Want sy bekennen hen selven schuldenaers te zijne/ tē zy dat sy door de weldaet der verghevinghe ghequijt worden/ de welcke sy nochtans niet en ontfanghen/ maer meer verworpen ende verachten/ dewijle sy hare verdiensten ende voldoeninghen Gode in de hant steken. Want aldus en soecken sy niet sijn barmhertichheyt/ maer beroepen sijn oordeel. Eñ de ghene die droomen sulcke volmaecktheyt te hebben/ dat hen niet noodich en sy om verghevinge te bidden/ die moghen sulcke Discipulen hebben/ door der welcker oorjockinghe sy beweecht worden om te bedrieghen: maer het moet ons openbaer zijn/ dat alle de Discipulen die sy gecrijgen/ Christo ontnomen worden: want hy leert eenen yegelicken sijn schult bekennen/ ende en ontfangt niemant dan sondaers: niet dat hy de zondē voedt door pluymstryckinghe/ maer om dat hy wiste dat de gheloovighe nemmermeer gantschelick de ghebreken haers vleesch afgeleyt en hebben/ maer blijven altijts des oordeels Gods schuldich. Wy moeten wel wenschen ende oock neerstelick daer nae staen/ dat wy al wat wy behooren gedaen hebbende/ ons mochten waerachtelick voor God verblijden/ dat wy suyver ende reyn zijn van alle smette: maer dewyle het Gode behaecht sijn beelt in ons weynich te samē te vermaken/ so dat altijts eenighe smette in onse vleesch blijft: soo en moeten wy dese remedie ende hulpe niet verachten. Ist dat Christus door sijn autoriteyt die hem van den Vader gegeven is/ ons gebiet alle onse leven lanck om vergevinge der zonden te biddē/ wie sal dese nieuwe meesters verdragē die door het decksel der volmaeckter onnooselheyt/ soecken de oogen der eenvoudigē te verblinden/ om dat sy souden betrouwen dat sy comen van alle zonden vry worden? Het welcke na de getuygenisse Joannis niet anders en is/ dan God leughenachtich maken. Door desen selven middel wort het verbont Gods/ dwelck onse salicheyt vervaet/ door dese boeven verscheurt ende van eenen deele berooft/ ende alsoo tot den gront vertreckt. De welcke niet alleenlic haer boosheyt en bewijsen/ de dingen scheydende die so vast aen malcanderen hangen: maer oock haer godloosheyt ende wreetheyt/ de ellendige zielen tot vertwyfelinge ende wanhope dringhende. Boven dese zijn sy hen selven ende haers gelijcken ongetrouwe/ een slapericheyt ende luyheyt hen aenbrenghende/ die gantschelick tegen de barmhertichheyt Gods strijt. Dat sy ons teghen worpen dat sy de toecomste des rijcks Gods begeerende/ oock mede begheeren dat de zonde wech ghenomen worde: dat is veel te kinderlick: want in de eerste tafel des gebets wort ons de opperste volmaecthheyt/ maer hier onse swackheyt voorgestelt. Aldus comen dese twee deelē wel met malcanderen over een/ te weten/ dat wy daer nae staende daer toe wy begheeren te comen/ de remedien die onse noot eyscht/ niet en vergheten noch verachten. Ten laetsten/ wy begeeren dat onse schulden vergeben worden/ ghelijck wy selve onsen schuldenaren vergeven: dat is/ ghelijck wy eenen yegelicken sparen ende vergeven/ van welcken wy in eenighe sake zijn gehindert/ ofte door werck ofte door woort qualick ofte schandelick gehandelt. Niet dat wy de schult der zonde vergheven/ het welcke Gode alleen toe comt: maer onse verghevinghe is dat wy de toornicheyt/ den haet/ ende de begheerte der wrake uyt onse herte doē/ ende het onrecht dat ons gedaen is/ gewillichlick vergeten. Daerom en moeten wy om geen vergevinge der zonden bidden/ ten zy dat wy oock selve eenen yegelicken vergeven die ons onrecht doet ofte gedaen heeft. Ende ist dat wy eenigen haet in ons behoudē/ ofte wrake soecken/ ende dencken door wat oorsake wy mochten hinder doen: jae ist dat wy niet en arbeyden om ons met onse vyanden te versoenen/ ende hen alle goet te doen/ so betuygen wy God door dit ghebet/ dat hy ons onse zonden niet en vergeve. Want wy begeeren dat hy ons vergeve ghelijck wy anderen vergheven. Maer dit is bidden dat hy ons niet en vergheve/ ist dat wy niet en vergheven. Daerom die sulck zijn/ wat vercrijgē sy door haer gebet/ anders dan swaerder oordeel? Ten laetsten moeten wy aenmercken dat dese conditie/ dat hy ons vergeve gelijck wy vergeven/ niet en wort daer by ghestelt/ om dat onse vergevinge die wy anderen doē/ Gods vergevinge verdient/ gelijck of onse vergevinge die wy doen/ de oorsake ware/ waerom wy vergevinge van God gecrijgē. Maer de Heere heeft met dit woort eensdeels willen de cranckheyt onses gheloofs vertroosten: want hy heeft dat als een teecken daer by gestelt/ op dat wy weten dat wy so sekerlick vergevinge der zonden hebben/ als wy seker zijn dat wy anderen vergevē: so verre onse herte van alle haet/ nijt/ eñ wraecgiericheyt/ ydel ende reyn is. Eensdeels heeft hy de gene die haestich tot wrake/ ende onbewegelick tot verghevinghe/ hartneckichlick vyantschap voeren/ ende de verbolghentheyt die sy begeeren te ontgaen/ selve tegen andere behouden ende bewijsen/ door dit teecken uyt den ghetale der kinderen Gods uytgheschrapt/ op dat sy niet bestaen hem als haren Vader aen te roepē: het welcke oock is claerlick by Lucam door de woorden Christi uytghedruckt.

46 Het seste ghebet (ghelijck wy ghesept hebben) comt over een * met die belofte van de Wet Gods in onse herten te schrijvē. Maer dewyle wy Gode niet ghehoorsaem en zijn sonder ghedurighen crijch ende swaren strijt/ soo bidden wy hier om met wapenen voorsien/ ende met hulpe beschermt te worden, op dat wy moghen overwinnen. Hier door worden wy vermaent dat ons niet alleenlick de ghenade des heyligen Geests noodich en is/ om onse herten van binnen tot gehoorsaemheyt Gods te vermorwen/ buyghen ende bewegen: maer dat ons oock sijn hulpe noodich is/ op dat hy ons onverwinnelick make teghen alle bedrieghelicke listen/ ende gheweldighe strijden des Duyvels. Daer zijn vele ende menigherley versoeckingen. Want de boose ghedachten des herten die ons tot overtredinghe der Wet verwecken/ † de welcke ons van onse eyghen begheerlickheyt/ ofte van den Duyvel worden ingheghe ven ende verweckt/ zijn versoeckingen: Ende de dingen die in haer natuere niet quaet en zijn/ ‡ wordē nochtās versoeckingen door de listen des duyvels/ als sy alsoo voor onse ooghen gebracht worden/ * dat wy daer door afghetrocken worden van God/ ofte van hem afwijcken. Ende dese versoeckinghen zijn ter rechter ofte ter slincker zijden. Ter rechter zijde sijn rijckdom/ macht/ ende eere/ door der welcker schoonheyt ende goeden schijn welcken sy uytgeven/ de menschen gemeynlick alsoo verblint/ ende door der selver behagelickheyt alsoo verlockt worden/ dat sy door sulcke verstrickinghen ghevanghen/ ende door sulcke soeticheyt dronckten zijnde/ haren God vergheten. Ter slincker zijden sijn armoede/ schande/ versmaetheyt/ verdruckingē/ etc. door welcker bitterheyt

Ten 2. Die haer eene volmaecktheyt droomē/ welcke wech neemt dat nootsakelick ghebet van de verghevinghe der zonden.

Waerom dat de uytvercoren in desen leven tot dit perc der volmaecktheyt niet en geraken.

De Libertijnen/ als droomers van dese volmaectheyt/ worden wederleyt.

Der selven tegenworpinghe wort beantwoort.

In wat verstant ghesept wort/ dat wy anderen vergeven/ die tegen ons misdaen hebben.

Esa.43.25. Matth.6.14 Marc.11.25.

Hoe dese conditie te verstaen sy.

Luc.11.4.

Den sin van de seste bede bestaende in drie puncten.

* Jer.31.33. Hebr.8.10. ende 10.16. Ephes.6.12.

Eerstelick wort bewesen datter menigherhande aenvechtingen eñ versoeckinghen zyn. Van wegē de verkeerde gedachten des herten.

† Jaco.1.2. ende 14. ‡ Matt.4.1.3 * 2.Thes.3.5.

Ende dese listicheyt des Sathans die ter rechter eñ ter slincker zijdē ons bestrijt.

ende swaricheyt de herten gheraeckt zijnde / het betrouwen ende de hope verlaten / ende ten laetsten van God gantschelick verv remt worden.

Het 2. punct is / wat di versoeckinghe geleyt te worden / te seggen is.

Soo bidden wy God onsen Vader / dat hy ons door dese tweerley versoeckingen / die door onse eyghen begheerlickheyt in ons ontsteken / ofte door des duyvels listicheyt ons voorgestelt zijnde / tegen ons strijden / niet en late afwijcken noch overwonnen worden. Maer dat hy liever ons door sijn hant onderhoude ende oprichte: op dat wy door sijn cracht sterck zijnde / moghen tegen allen aenloop des boosen vyants vaste blijven staende / wat ghedachten het oock zijn die hy in onse herte sendt. Boven desen dat wy al wat ons op beyde zijden wordt voorgestelt / wel en recht ghebruycken: dat is / dat wy niet opgheblasen en worden door voorspoet / noch verslagen door teghenspoet.

Wy en bidden niet / dat wy niet en souden versocht worden / welverstaende van God.

Nochtans en bidden wy hier niet / dat hy ons gantschelick gheene versoeckinghen en laet ghevoelen / dewijle wy meer noot hebben daer door ghepijnst / gheprickelt ende verweckt te worden / op dat wy niet te luy ende slaperich en zijn. Want David en heeft niet sonder oorsake begheert versocht te worden: noch de Heere en versoeckt de sijne niet daghelicks sonder oorsake / als hyse door schande / armoede / verdruckinghe / ende andere verdriet castijt. Maer God versoect anders dan de duyvel. † De duyvel versoeckt om te verderven / verdoemé / ende beschamen: maer God om de sijne te beproeven / ende een bewijs te hebben van haer oprechticheyt / en om door oeffeninghe te versterckenn: Item om haer vleesch te dooden / uyt te teeren / ende uyt te branden / het welcke te dertel en stout soude wesen / worde het niet op dese wijse bedwonghen. Boven desen de duyvel bespringt ons als wy ongewapent ende onbereyt zijn / op dat hy ons onversiens overvalle: maer God geeft uytcomste met de versoeckinghe / op dat de sijne connen lijtsamelick verdragen al wat hy hen toe sendt.

Psal.26.2.

Gen.22.1. Deut.8.2. ende 13.3.

† Maer wy begheeren dat God ons niet en leyde in de versoeckingé des Satans.

1.Cor.10.13.

Het 3. punct is / wie dat die boosen is.

Of wy door het woort Quaet, den duyvel verstaen ofte de zonde / daer is seer weynich aen gheleghen. De duyvel is wel selve de vyant die ons soeckt het leven te benemen / maer hy is met de zonde ghewapent tot onse verderf.

De somma deser bede.

Soo is dan dit onse begheerte / dat wy door gheene versoeckinghen overwonnen noch overvallen en worden: maer dat wy door de cracht des Heeren teghen alle crachten die ons teghenstaen / door de welcke wy bestreden worden / moghen stercke lick staen: dwelck is door de versoeckingen niet overwonnen worden / op dat wy in sijne bewaringhe ende getrouwicheyt aengenomen / ende door sijn bescherminghe gerust zijnde / boven de zonde / de doot / de poorten der hellen / ende het gantsche rijcke des duyvels blijven onverwonnen staende / dwelck is van den boosen verlost worden. Ende hier in moeten wy neerstichlick aenmercken / dat het onse macht niet en is teghen den duyvel die so machtich is te strijden / noch sijn cracht ende ghewelt te verdraghen.

2.Pet.2.9. & 1. Pet.5.8.

Hoe noodich sy is.

Want anders souden wy te vergeefs ende spottelijck van God eysschen / dat wy te huys in ons selven hadden. Voorwaer die op hen selven betrouwende / hen tot sulcken krijch bereyden / die en verstaen niet genoech hoe sterck ende hoe seer ghewapent de vyant is / daer teghen sy te doen hebben. Maer nu begheeren wy verlost te worden van sijn macht / als uyt den muyl eens uytsinnigen ende rasenden leeus / door des welckes tanden ende clauwen wy terstont souden verscheurt ende verslonden worden / waert dat de Heere ons niet midden uyt der doot en verloste: ende weten nochtans hierentusschen / ist dat de Heere ons wil by staen / ende voor ons strijdé / als wy stille zijn / so sullé wy nochtans door sijn cracht / cracht doen.

1.Pet.5.8.

Psal.60.14.

Sy bestraft den hoochmoet der supersticieusen.

Andere moghen / ist dat sy willen / op de macht haers eyghen goetdunckens betrouwen / die sy meynen te hebben: het sal ons ghenoech zijn dat wy door de eenighe cracht Gods staen ende sterc zijn.

Sy vervaet vele uytgelesen saken.

Dese begeerte vervaet meer dan sy in het eerste aensien schijnt. Want ist dat de Gheest Gods onse stercke is / om den strijt teghen den duyvel te strijden / so en sullen wy niet connen overwinnen / eer wy met dien Gheest vervult zijnde / alle swackheyt onses vleeschs sullen afghelept hebben. Daerom als wy bidden om van den duyvel ende van der zonde verlost te worden / soo bidden wy om ondertusschen met nieuwen wasdom der genaden Gods verrijckt te wordé / tot dat wy volcomelick daer mede vervult zijnde / over alle quaet triumpheren.

In wat meyninghe God ghesevt wort / yemant in versoeckinge te leyden.

Het schijnt den sommigen hart te zijne / dat wy God bidden dat hy ons niet en brenghe in versoeckinghen / dewijle het teghen sijn natuere is dat hy ons soude versoecken / gelijck Jacobus † betuycht. Maer dit is nu eensdeels verclaert / te weten / dat onse begheerlickheyt eygentlic de oorsake is aller versoeckingen die ons overwinnen / en dat sy daerom de schult draecht. Ende Jacobus en wil oock anders niet seggen / dan dat wy te vergeefs en t'onrechte die zonden Gode toe schrijven / de welcke wy bedwongen worden ons selven toe te rekenen / dewijle wy ons selven daer in schuldich bekenné.

† Jac.1.13.

Rom.1.26.

Maer dies niet te min can God wanneer het hem belieft / ons den duyvele onderworpen / in eenen verkeerden sin worpende / ende in schandelicke begeerten / en also in versoeckingen brengé / ende dat wel door sijn rechtveerdich oordeel / maer het welcke nochtans dickmael verborgen is: want dickmael is by de menschen een oorsake verborgen / de welcke nochtans by God seker is. Waer uyt verstaé wort / dat het geene oneygen wijse van spreken en is / ist dat wy wel verstaen dat hy niet sonder oorsake soo dickmael dreycht / dat het sullen seker bewijsingen sijnder wrake wesé / als de verworpene sullé met blintheyt en verhartheyt des herten geslagé wordé.

Dese laetste drie beden bewijsen / dat de Christelicke ghebeden behooré openlick ende gemeyn te gheschieden.

47 Dese drie ghebeden met de welcke wy sonderlinghe ons selven ende alle het onse Gode bevelen / bewijsen claerlick dat wy boven ghesept hebben / ‡ te weté / dat de gebeden der Christenen moeten ghemeyn zijn / ende tot ghemeyn stichtinghe der Gemeynte / ende tot gemeyn vrucht der gemeynschap der geloovigen dienen. Want een yegelick en bidt niet dat hem sonderlic wat gegeven wort: maer wy bidden alle int gemeyn om dagheliex broot / om vergheving he der zonden / dat wy niet ghebracht en worden in versoeckinghe / ende dat wy van den boosen verlost worden.

‡ Sect.38. ende 39.

Het aenhangsel van het ghebet des Heeré brengt in ons te weghen een vrymoedicheyt int bidden / en een vertrouwen om onse begheerte te vercrijghen. Siet boven sect.11.12.13. 14.36.37.

Boven desen wordt de oorsake daer by ghestelt / waerom wy sulcke stouticheyt om te biddé / ende sulc een betrouwé om te vercrijgen hebben: de welcke hoewel sy in de Latijnsche exemplaré niet en is / so comt sy nochtans hier bequamelic over een / dat sy niet en behoort achter ghelaten te worden / te weten / Dat het rijcke ende de macht / ende de eerlickheyt hem toe comen / van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Dit is de volcomen ende vaste ruste onses geloofs. Want waert dat onse gebeden moesten door onse verdiensten Gode aenghenaem worden / wie soude dorven eenmael sijnen mont voor God op doé? Maer nu / of wy schoon de alder-ellendichste zijn / of wy schoon de alderonweerdichste zijn / of schoon niet prijselick in ons en is / soo en sal ons nochtans nemmermeer oorsake noch betrou-

betrouwen om te bidden gebreken / dewijle on=
sen Vader sijn rijcke/ macht ende eerlicheyt niet
en can ontnomen worden. Ten laetsten wordt
daer by ghestelt/ Amen/ met welck woordeken
de yvericheyt der begeerte om te vercrygen dat
wy begheert hebben/ wordt uytghedruckt/ende
onse hope bevesticht/ dat wy dat alle nu vercre=
ghen hebben/ende dat het ons sonder twyfel sal
ghegheven worden: dewyle het ons van God
belooft is / de welcke niet lieghen en can. Ende
dit comt over een met de forme des ghebets die
ick boven verhaelt hebbe / te weten: Doet het
Heere om uwes naems wille/ ende niet om on=
sent ofte onser rechtveerdicheyt wille. Want
als de Heyligen altyts bidden/ soo en verclaren
sy niet alleenlick het eynde waerom sy bidden/
maer bekennen oock hen selven onweerdich ver=
hoort te worden / ten zy dat God oorsake neme
uyt hem selven: ende dat haer betrouwen dat sy
hebben om verhoort te worden / staet alleenlick
op de naturere Gods.

Wat dat woordeken Amen, te seg=ghen is.

Hebr.6.18.

48 Hier hebben wy al wat wy God bidden
moeten / ende oock moghen / ons in dese forme
beschreven / als in eenen reghel des ghebets die
ons is ghegeven van onsen alderbesten meester
Christo, den welcken de Vader ons heeft tot ee=
nen Leeraer ghegeven/ ende den welcken alleen
hy wil ghehoort hebben. Want hy heeft altyts/
God zynde / de eeuwighe wysheyt Gods ghe=
weest: ende mensche geworden zijnde / is hy den
menschen tot eenen Enghel des grooten raets
gheghèven. Ende dit ghebet is allesins soo vol=
maeckt / dat al wat vreemt daer van is/ en niet
en can daer onder begrepen worden / ongodlick
is/ende niet weerdich Gode aengenaem te zyne.
Want in dese somma heeft hy vervaet wat hem
weerdich/ wat hem aengenaem/ ende wat ons
noodich zy/ ende eyndelick waer in hy ons wil
verhooren. Daerom die bestaen hier over te tre=
den/ende boven dese dinghen yet van God te be=
gheeren/ die willen ten eersten wat van den ha=
1. ren tot de wysheyt Gods doen/(het welcke niet
can sonder rasende lasteringhe gheschien.) Ten
2. anderen en houden sy hen selven niet onder den
wille Gods: maer verachten dien/ ende dwalen
3. voorder door haer begeerlickheyt. Ten laetsten
en sullen sy nemmermeer yet vercrijgẽ / dewyle
sy sonder gheloove bidden. Ende dat sulcke ghe=
beden alle sonder ghelooue gheschien / daer aen
en is niet te twyfelen: want sy en hebben Gods
woort niet/ sonder het welcke het geloove geen=
sins en can staen. Ende de ghene die haers Mee=
sters reghel verlatende/ haren begeerten toe ge=
ven / die en hebben niet alleenlick Gods woort
niet/ maer strijden oock daer teghen soo veel hen
moghelick is. Soo heeft dan Tertullianus wel
ende waerachtichlick dit een behoorlic ende op=
recht ghebet ghenoemt/daer mede heymelick te
kennen ghevende/ dat alle andere ghebeden on=
ghereghelt ende onbehoorlick zijn.

In dit formulaer des ghebets/is ons al beschreven/ wat wy van God moeten/ en mogen begeeren.

Matth.17.5.
Mat.9.7.
Luce 6.35.
Esai.11.2.

Vide Aug. de oratione ad Probam.

Die hier over treden/ sondighen op drie maniere.

De fuga in persecutione.

49 Dit en willen wy niet also verstaẽ hebben/
ghelijck of wy aen dese forme des ghebets alsoo
ghebonden waren/ dat het niet gheoorloft en zy
een woort ofte syllabe te veranderen. Want wy
lesen vele gebedẽ in de Schrifture/die in woor=
den wijt verschepden zyn van dit ghebet/ maer
nochtans door den selven Gheest ghescreven
zyn/ ende der welcker gebruyc ons seer noodich
is. Vele gebeden worden door den selven Geest
sonder ophouden den gheloovighen ingheghe=
ven/ die nae de woorden niet seer gelijck en zyn.
* Wy willen alleenlic leeren dat niemant gant=
schelick en mach yet anders soecken/noch ver=
wachten/noch begheeren/ dan dat in dit ghebet
als in een somma vervaet is: ende hoewel onse
gebeden andere woorden hebben/ dat nochtans
de sin niet anders en zy. Op dese wyse comẽ alle
de gebeden die in de Schrifteure gelesen wordẽ/
ende die uyt de Godsalighe herten comen / son=
der twyfel met dese somma over een. Men sal
voorwaer geen gebet vinden dat soo volmaeckt
zy als dit: veel min sal men eenich vinden dat dit
te boven gaet. Hier in en is geen dinck vergeten
dat tot Gods lof mach bedacht / noch dat eeni=
ghen mensche tot sijn voordeel mach in den sin
comen. Ende alle dinck is hier in soo volmaeck=
telick begrepen/ dat te rechte eenen yeghelicken
de hope benomẽ zy yet beters te versoecken. In
somma / wy sullen ghedachtich zyn dat dit de
leere des wysheyt Gods is / de welcke ghelcert
heeft dat sy wilde: ende sy heeft willen leeren dat
noodich was.

Nochtans is ons gheoorloft nae het exempel der Heyligẽ niet andere woordẽ onse gebedẽ te spreken.

** So verre in den sin gheen verscheydẽtheyt en wort bevonden.*

50 Ende hoewel boven ghesept is / dat wy
moeten altyts onse herten tot God opheffen ẽ
suchten/ † ende sonder ophoudẽ biddẽ: nochtans
dewyle onse swackheyt so groot is/ dat sy moet
met vele behulpinghen onderhouden worden/
ende onse laghericheyt ende plompheyt sulcx is/
dat sy moet met prickelen verweckt worden: so
is het bequaem dat een yegelick hem selven tot
oeffeninghe sekere uren sette / de welcke hy niet
en laet sonder bidden door lydẽ / ende in de welc=
ke alle de ghesintheden des herten gantschelick
daer in becommert zyn: te weten/ des morgens
als wy op staẽ/eer wy tot onse dachwerc gaen/
als wy gaen sitten om te eten / als wy door den
zeghen des Heeren gevoedt zyn/ als wy ons sel=
ven tot ruste geven. Maer dat dit alsoo geschie/
dat oock dit niet en sy een superstitieuse onder=
houdinghe der uren / in de welcke wy souden
meynen onse schult betaelt te hebben/ so dat ons
op andere tyden niet meer noodich en ware: 1.
maer om dat het zy een onderwysinghe onser
swackheyt/ waer door sy alsoo gheoeffent /ende
ondertusschen verweckt worde. Voornemelick 2.
moeten wy sorchvuldichlick toe sien/ dat wy so
wanneer wy in eenighen noot zijn / ofte andere
in noot sien, terstont onse herte tot God wendẽ.
Boven dese dat wy geen voorspoet die onse ofte
eens anders zy/en laten door lyden/ sonder door
loven ende dancken te betuyghen / dat wy sijn
macht ende goetheyt daer in bekennẽ. Ten laet=
sten moeten wy in alle ghebeden neerstichlick 3.
toe sien / dat wy God niet en binden aen sekere
circonstantien ofte gelegentheden/ noch hem en
verordenen te wat tyde/ofte in wat plaetse/ofte
op wat wyse / hy een yeghelick dinck doen sal.
Ghelyck wy in dit gebet geleert worden hem
noch wet noch regel stellen/ noch conditie op te
leggen: maer ons selven hem nae sijn goetdunc=
ken over te gevẽ/op dat hy het gene dat hy doen
sal/ doe op wat wyse/ te wat tyde/ ende in wat
plaetse het hem belieft. Daerom eer wy eenich
gebet voor ons doen/ bidden wy eerst dat sijnen
wille geschie: waer mede wy onsen wille stellen
onder den sijnẽ/ op dat onse wille als met eenen
thoom bedwongẽ zijnde/niet en bestae God on=
der hem te stellen/maer dat sy hem tot eenen re=
geerder ende beweger aller sijner begeerten sette.

VIII. Sommighe circonstantien ẽ de omstandicheden zyn noodich aẽ te merckẽ. 1. Van de bestellinghe der sonderlinghe uren tot het bidden.

† Luc.18.1. Rom.12.12. Col.4.2. 1.Thes.5.17.

Wat men alsdan sal moetẽ daer in vermiden/ ende sorge dragen.

De wille Gods moet zyn eenen reghel van onse begeertẽ ende wenschingen.

51 Ist dat wy tot dese gehoorsaemheyt bereyt
zijnde/ons selven laten door de wetten der God=
licker voorsieninge regeeren/ soo sullen wy lich=
telick leeren in het ghebet volherden / ende den
Heere lytsamelick verwachten: verseckert zijnde
dat hy hoewel het niet en schijnt/ons altyts by
is / ende te sijnen tyde sal verclaren dat sijne
ooren niet doof gheweest en hebben tot onse
ghebeden / de welcke scheenen in de ooghen der

Ten 2. Van de volherdinghe in den gebede.

menschen verworpen ende vergheten te zijne. Dit sal ons een seer seker vertroostinge wesen/ op dat wy soo wanneer God onse eerste ghebet niet en schynt te verhooren / niet en beswycken noch in vertwijfelinghe en vallen: ghelijck die pleghen die alleenlick door haer eyghen yperichept gedreven zijnde/ alsoo God aenroepen/ dat sy soo wanneer hyse niet ter eerster begheerte en helpt/ terstont dencken dat God op hen verbolghen ende toornich is/ende af laten van bidden/alle hope van verhoort te worden/verloren hebbēde. Maer wy sullē liever onse hope goets moets uyt stellen/ ende na de volherdinge staen die ons soo seer gheboden wort in de Schriftuere.† Want men mach dickmael in de Psalmen sien / dat David ende andere gheloovighen als sy bynae vermoeyt van bidden schijnen te vergheefs de lucht gheslaghen te hebben / om dat God tot hare woorden doof gheweest is/ nochtans niet af en laten van bidden. Want men gheeft den woorde Gods sijn behoorlicke autoriteyt niet / ten zy datmen sijn waerheyt ende seker getrouwicheyt stelle boven alle uytcomsten. Boven desen en moeten wy oock God niet versoeckē/ noch door onse ongeschictheyt vermoeyen ende tegen ons verwecken: het welcke vele gewoon zijn / die niet en willen met God over een comen/anders dan op sekere conditien die sy hem willen stellen/ eñ willen hem/ gelijck of hy haerder lusten dienstknecht ware/ aen sekere wettē ende conditien haerder begeerte binden: soo dat sy terstont verbolghen worden/ vergrimmen/teghen spreken/ murmureren/eñ oproerich zijn/ als hy die niet terstont en volbrengt. So gheeft hy dan dickmael den sulcken door sijn toornicheyt ende verbolgentheyt / dat hy anderē door sijn barmhertichevt ende genade/weygher t. Hier van zijn de kinderen Israel een exempel ende bewijs / den welcken het beter gheweest hadde niet verhoort te zijne van den Heere/ dan sijn verbolgentheyt met den vleesche in te slocken.

Welcke volherdinge ons hoogelic door de gheboden Gods/ ende door exempelē der Schrifturen bevolen wordt.
† Luc.18.1.
Rom.12.12.
Col.4.2.
1.Thes.5.71.

Waer teghen ghestelt wort sommigher mēschē murmureren ende onverduldicheyt/ die God tijt ende mate van verhoorē voorschryven.

Num.11.18. ende 33.

52 Ist dat wy ten eynde oock nae lange verwachtinghe niet ēn sien wat voordeel wy met bidden ghedaen hebben/noch gheen vrucht daer uyt en ghevoelen: soo sal nochtans onse gheloove ons het ghene dat wy niet en connen gevoelen/seker maken / te weten / dat wy vercreghen hebben dat ons nut was / dewijle God so dickmael ende soo sekerlick belooft / dat hy sal voor onse swaricheden sorghe dragen/ van dat wyse eenmael hebben in sijnen schoot ghelevt. Ende alsoo sal hy maken dat wy sullen in armoede overvloedicheyt / ende in verdruckinghe troost besitten. Want of wy schoon van alle dinghen verlaten worden/soo en sal God nochtans ons nemmermeer verlaten. Want hy en can de verwachtinghe ende lijdtsaemheyt der sijner niet bedriegen. Hy sal ons een voor al wesen: dewijle hy alle goet in hem selven vervaet / dat hy ons namaels sal openbarē in dē dach des oordeels/ in den welcken hy sijn rijcke sal gantschelic verclarē. Boven desen al ist dat God ons verhoort/ so en antwoort hy ons niet altijts enckelick na de forme onses ghebets: maer schijnt ons uyt te stellen / ende bewijst nochtans door een verborghen wijse/ dat wy hem niet te vergheefs gebeden en hebben. Dit wil Joannes segghen met dese woordē: † Ist dat wy wetē dat hy ons verhoort als wy hem yet bidden / soo weten wy dat wy vercrijghen dat wy hem bidden. Dit schijnt een coude ende onnutte overvloedicheyt der woorden te zijn: ‡ maer het is een seer nutte verclaringhe/te weten/dat God hoewel hy niet en schijnt ons te verhooren/nochtans onsen gebeden bereyt ende genadich is / so dat onse hope die op sijn woort steunt/nemmermeer bedrogen en wort. Het is den gheloovighen so seer noodich door dese lijtsaemheyt onderhouden te worden/ dat sy niet en souden connen lange blijven staende/ten ware dat sy daer op steunden ende rusteden. Want God en versoeckt de sijne niet door lichte versoeckingen/noch en oeffentse niet sachtelick/maer dringtse dickmael tot het uyterste/ ende laetse langhe in den slijck steken eer hy hen eenige smake sijnder soeticheyt geeft. Eñ (gelijck Hanna seyt) hy doodt eñ maect levēdich: brengt in de helle ende brengt wederom daer uyt. Wat souden sy hier connen doen/anders dan beswycken/eñ in vertwijfelinge vallen: ten ware dat sy verdruckt eñ verlatē/eñ nu half doot zijnde/opgericht worden door dit gedachte/ te weten/dat God hen aensiet/ ende dat het teghenwoordich verdriet een eynde sal hebben. Nochtans hoe gerust sy door dese hope staen/ soo en laten sy noch niet af van bidden. Want ist dat wy in het ghebet niet stantvastich en zijn om te volherden/ so en doen wy gheen voordeel met bidden.

Ten 3. Van de weerdicheyt des gheloofs / waer mede wy door ons gebet altijt vercryghen/ wat ons alder meest nut eñ dienstelic is.

Esai.49.15.

† Joan. 5.15.
‡ Des welcken kennisse seer noodich is/ op dat de Godsaligen door onverduldicheyt eñ wanhope niet en worden overvallen.

Deut.32.39.
1.Sam.2.6.
Tobie 13.2.
Sap.16.13.

Het xxj. Capittel.

Van de eeuwighe verkiesinghe, waer door God de sommighe tot salicheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

NU dat het verbont des levēs niet en wort by allen even ghelijck gepredickt/ noch by allen dien het ghepredickt wordt/even ghelijck/ noch altijts de selve plaetse en vint: in dese verscheydenheyt vertoont haer de wonderlicke hoocheyt des oordeels Gods. Ende het is sonder twijfel dat oock dese verscheydenheyt den goetduncken sijnder eeuwiger verkiesinge diēt. Ist dat het openbaer is dat het door den wille Gods gheschiet/ dat den sommighen wordt de salicheyt voorghestelt/ende sommige daer uytgesloten worden: so rijsen hier terstont groote eñ sware vragen uyt/de welcke niet en connen verclaert worden/ten zy dat de godsalige herten sekerlick weten / wat sy behooren van de verkiesinghe ende predestinatie te houden. Het schijnt velē eē verwerrede handelinge te zijn/om dat sy meynē geen dinc vreemder noch ongeschickter te zijn/dan dat uyt den gemeynē hoop der menschen/sommige tot salicheyt/ende sommige tot verderf gepredestineert ende verordent worden. Maer het sal hier nae uyt het vervolch opēbaer worden/dat sy hen selven verkeerdelick verwerren: ende oock in dese duysterheyt diese verschrict/ sal niet alleenlick de nutticheyt deser leere/ maer oock de seer soete vrucht vertoont worden. Wy en sullen nemmermeer claerlick gelijck het betaemt/ verstaē dat onse salicheyt uyt de fonteyne der onverdiender genaden Gods vloeyt/ tot dat sijn eeuwige verkiesinghe ons bekent zy: de welcke door dese vergelijckinge de genade Gods claerder maeckt/ te weten/ dat sy niet alle menschen int ghemeyn aen en neemt tot de hope der salicheyt/ maer geeft den eenen dat sy den anderē weygert. Hoe seer door de onwetētheyt deses grouts de eere Gods vercort/ eñ de waerachtige ootmoedicheyt vermindert wordt/dat is openbaer. Eñ Paulus leert † dat het ghene dat so seer noodich is te wetē/ niet en can beliēt wordē, ten zy dat God de gene die hy voorgenomē heeft te verkiesen / gantschelic sonder eenich aensien der wercken verkiese. In desen tijdt/ seyt hy/ is het overblijfsel na de onverdiende verkiesinge salich ghewordē. Ist dat het uyt genaden is/ so en ist nu niet

De leere van de verkiesinghe ende predestinatie.

Hare nootwendicheyt.

Hare nutticheyt ende soeticheyt.

Door de onwetentheyt van dese menichvuldighe nutticheyt wordt seer de eere Gods vermindert.
† Rom.11.5.

nu niet uyt de wercken: want de genade en soude nu geen genade wesen. Ende ist dat het uyt de wercken is/ so en ist nu niet uyt ghenade: want anders en soude het werck geen werck zijn. Ist dat wy moeten tot den oorspronck der verkiesinghe geroepen worden/ op dat wy weten dat wy nergens uyt anders salicheyt en ghecrijgen dan uyt de enckel mildicheyt Gods/ die dit willen uytgebluscht hebben/ die verduysteren booselick/ soo veel in hen is/ het gene dat grootelick ende met vollen monde te loven ende te prijsen was/ ende roepen dē wortel der ootmoedicheyt uyt. Paulus betuycht claerlick/ datmen als de salicheyt des overghebleven volcx wort der onverdiender verkiesinge toe geschreven/ dan eerst bekent/ dat God uyt sijn enckel welbehagen salich maeckt die hy wil / ende dat hy dat niet en doet als loon gevende: dewijle hy geenen loon en can schuldich zijn. Die de deure toe sluyten op dat niemant en bestae tot de smake deser Leere te comen / die doen alsoo wel den menschen als Gode onrecht: want geen ander dinck en sal genoech zijn om ons behoorlick te vernederē/ noch wy en sullen nemmermeer van herten gevoelen hoe seer wy aen God verbonden zijn. Wy en hebben oock gheen ander steunsel noch fondament om vastelick te betrouwen ghelijck Christus selve betuycht: de welcke ons willende in so veel perijckelen / listen ende dootlicke stryden/ verlossen van alle vreese / ē onverwinlick maken / belooft dat het al sal salich wesen wat hy van den Vader heeft in sijn bewaringe ontfangen. Waer uyt wy verstaen dat die moeten door eeuwighe vreese ellendich zijn/ die niet en weten dat sy Gods uytvercoren volck zijn : ende dat daerom de ghene die dese drie voordeelen die wy aengheteeckent hebben/ niet siende/ begeeren het fondament onser salicheyt wech te nemen/ seer qualick haer eyghen ende oock der gheloovigen nut soecken. Ja hier uyt comt ons oock de Gemeynte/ de welcke anders/ (gelijck Bernardus recht leert) niet en soude connen gevonden noch onder de creatueren bekent worden: want sy is in den schoot der saligher predestinatie / ende in de masse der ellendigher verdoemenisse verborghen/ beyde op wonderlicke wijse. Maer eer ick tot der sake come / moet ick eerst met tweerley menschen tweesins spreken. De handelinge der predestinatie die in haer selven wat duyster is/ wort seer verwerret ē sorgelick door der menschen curieusheyt: de welcke door geene middelen en can verhindert worden tot verboden ommeweghen uyt te dwalen/ ende haer selven hooghe te verheffen/ begeerende waert dat sy conde/ Gode niet heymelicx noch verborgens te laten/ sonder dat te ondersoecken. Dewijle wy vele menschen sien tot de stoutichheyt ende ongheschicktheyt loopen/ onder de welcke sommighe anders niet boos en zijn/ so moetmense by tyde ende bequamelick vermanen/ hoe sy hen behooren in desen deele te draghen. So moeten sy dan ten eersten ghedencken/ dat sy als sy de predestinatie ondersoecken/ tot het verborghen der wijsheyt Gods doordringhen. Ende soo wie met te groote stoutichheyt ē betrouwen daer na doorbreeckt / die en sal niet vinden om sijn curieusheyt te versadigen/ ende sal in eenen doolhof treden daer hy geen uytcomste en sal vindē. Want het en is niet recht/ dat de mensche ondersoecke het gene dat de Heere wil in hem selven verborghen hebben : ende de hooghe wijsheyt van der eeuwicheyt aen/ begrijpe ende verstae/ de welcke God wil dat sy van ons aengghebeden ende niet ghevaet zy / om dat hy door de selve ons oock soude wonderlick zijn. De verborghentheden sijns willes die hy ons heeft willen openbaren/ die heeft hy door sijn woort openbaer ghemaeckt. Ende hy heeft willen soo veel openbaren als hy voorsien heeft ons aen te gaen ende voorderlick te zyne.

De wortel der ootmoedicheyt uytgheroepet.

Ende de hooveerdicheyt ghebaert ende gevoet in der menschē verstant.

Daerentegē/ so spruyt daer uyt sekerheyt der salicheyt. Vrede der consciëntien.

Joan.10.25.

Den oorspronck der Ghemeynte Gods. Serm.in Cant.78.

Hy bejeghent door eerst tweederley geslachte van menschen. 1. Den neuswijsen.

Haerlieder ampt in desen.

2 Augustinus seyt/ wy sijn tot den wech des gheloofs gecomen/ laet ons dien stantvastelick houden. Dese sal ons brenghen tot des Conincx slaepcamer / waer in alle schatten der wijsheyt ende wetenschap zijn verborghen. Want Christus de Heere selve en heeft sijnen grooten ende uytvercorenen Discipulen niet benijdt/ als hy seyde : Ick hebbe u noch veel te segghen: maer ghy en cont dat nu niet verdragen. Wy moeten gaen ende voortganck doen / ende in wasdom toe nemen/ op dat onse herten mogen de dingen vaten/ die wy nu niet vaten en connen. Ist dat de laetste dach ons vint voortganck doende/ soo sullen wy daer leeren dat wy hier niet en hebben connen leeren. Ist dat dit ghedachte plaetse by ons heeft/ dat het woort Gods is de eenighe wech waer door wy moghen ghelevt worden/ om te ondersoecken al wat ons gheoorloft is van hem te weten: ende dat het dat eenighe licht is/ waer door wy moghen ghelicht worden om te doorsien al wat wy moeten van hem sien: so sal dit ons wel lichtelick vā alle lichtveerdige stoutichheyt wederhouden ende verhinderen. Want wy sullen weten/ dat so haest als wy buyten de palen des woorts getreden zijn/ onse loop buyten den wech/ ende in duysternisse is/ waer wy moeten dickmaels dwalen/ vallen ende stooten. Laet ons dan dit ten eerstē voor oogen hebben/ dat een ander kennisse der predestinatie te soecken dan die in het woort Gods verclaert wort/ gheen minder uytsinnicheyt en is/ dan ghelijck of yemant wilde gaen daer geen wech en ware/ ofte sien in de duysternisse. Wy en moeten ons oock niet schamen eenich dinck niet te weten/ daer de onwetenheyt beter is dā de wetenschap. Jae laet ons liever ons selven gheerne onthouden van de ondersoeckinge sulcker wetenschap/ der welcker begheerte ende soeckinghe/ dwaes/ ende vreeselick/ ende verderfelick is. Ist dat de dertelheyt onses vernufts ons verweckt ende roert/ so sal het nut wesen/ dit altijts daer tegen te stellen/ waer door sy mach wederhoudē worden/ te weten: Ghelijck te veel honichs niet goet en is/ dat also oock de ondersoeckinghe der glorie den curieusen niet en sal ghedijen tot glorie. Want wy hebben groote oorsake om ons selven te verschricken van sulcke stoutichheyt/ door de welcke wy niet en connen anders dan tot verderf comen.

Dit wort bevesticht met de spreucke Augustini. August. Homil. in Ioan.35

Joan.8.26.

Met de vermaninghe Christi.

Met de spreucke van Salomon. Prov.25.27.

3 Daer zijn andere de welcke als sy dit quaet willen beteren/ gebieden bynae alle gedachtenisse ende meldinghe der predestinatie te begraven: Ten minsten leeren sy alle handelinghe der predestinatie vlien ghelijck een steenrots in der zee. Hoewel der sulcker maticheyt te prijsen is / om dat sy achten datmen behoort met so groote soberheyt de verborgentheden Gods te aengaen: nochtans dewijle sy verre onder de mate dalē/ so doen sy weynich voordeels by het menschelicke vernuft / het welcke hem niet lichtelick en laet bedwinghen. Daerom op dat wy oock in desen deele behoorlicke mate ē het rechte eynde houden/ soo moeten wy tot het woort Gods weder keeren/ waer in wy eenen sekeren regel des verstants hebbē. Want de Schriftuere is de Schole des heylighen Geests/ in de welcke niet achter gelaten en is/ dat noodich ende nut zy te weten/ noch oock yet gheleert en wort anders dan dat

Ten tweeden bejegent hy andere/ welcke verkeerdelick bevreest zijn/ ende niet en willen dese leere aengheroert hebben.

Der welcker gheveynsde bescheydenheyt ghestraft wort. 1.

mit is te weten. Daerom soo wat in de Schrifture van de predestinatie gheleert wort/ dat en moetmen de gheloovige niet verhinderen te ondersoecken / op dat wyse niet en schynen booselick te berooven van de weldaet haers Gods/ ofte den heylighen Gheest te straffen/ dat hy die dinghen gheopenbaert heeft / de welcke eenichsins nutter ware verborgen te zyne.

2. Wy sullen/ segghe ick/ den Christen mensche toelaten / syn herte eñ ooren te openen tot alle woorden Gods die tot hen gesproken worden: maer met sulcke matichept / dat hy hem selven den wech om te ondersoecken toeslupte/ so haest als de Heere sijnen heylighen mont slupt.

3. Dit sal de beste mate der soberhept wesen / als wy niet alleenlick in het leeren/ God altijts als eenen leytsman volghen / maer oock niet voorder en willen weten noch wijs en zyn/ als hy op houdt vã ons voorder te leeren. Ende dat sy perijckel vreesen/ dat en moeten wy so groot niet achtẽ/ dat wy daerom souden moeten onse herten van de woorden ende openbaringhen Gods af wenden.

Een teghenworpinghe/ welcke upt Salomon wort voortgebracht/ wort met het ghetuyghenisse Mousis wederlept.

Het is wel te aenmerckẽ dat Salomon sept/ te weten/ * dat de eere Gods is het woort te verberghen. Maer dewyle godsalichept ende het gemeyn gevoelen niet toe en laet dat te verstaen van alle saken/ so moeten wy een onderschept soecken/ op dat wy niet onder het deksel der soberhept ende ootmoedichept/ behagen en hebben in beestelicke onwetenhept. Dit onderschept wort door Mosen met corte woorden claerlick uytghedruckt/ daer hy sept: Gode zyn sijne verborgentheden: maer ons ende onsen kinderen heeft hy dit geopenbaert.

* Prov.25.2.

Deut.29.29.

Want wy sien hoe hy de oeffeninge der leere der Wet alleenlick den volcke beveelt/ om dat het hem behaecht heeft hen die te openbarẽ: eñ dat hy dat selve volck houdt als in dese tralien besloten/ door dese eenighe oorsake/ om dat het den menschen niet gheoorloft en is tot de verborghentheden Gods door te breken.

Der selver tweede tegenworpinghe. Dat de onheylige menschen aen dese leere haer stooten.

4 Jck bekenne wel dat de onheylighe menschen lichtelick in de materie der predestinatie/ wat grijpen om te straffen ofte lasteren. Maer ist dat wy ons willen door sulcker menschẽ onbeschaemde dertelhept laten verschricken ende af wenden/ so sullen wy moeten de voorneemste hooftstucken des gheloofs verberghen: dewyle sy ofte haers ghelycke / bynae niet een daer van ongelastert en laten.

1. Antwoort. De goddelose sullẽ dit selve ooc doẽ in andere rechtmatige hooftstucken des gheloofs.

Een wederspannich mensche en sal hem selven niet min onbehoorlick op heffen/ als hy hoort dat in het wesen Gods drie persoonen zyn/ dan als hy hoort dat God wat van den mensche geschiẽ soude/ voorsiẽ heeft doe hy hẽ maeckte. Sy en sullen hen selvẽ oock niet onthoudẽ van lachen/ als sy sullen hoorẽ dat de werelt niet veel meer dan vijf duysent Jaren gheschapen en is: want sy sullen vraghen waerom de cracht Gods so langhe is ledich/ ende in slaep ghe weest. Somma/ men sal niet voortbrenghen dat sy niet en sullen bespotten. Sullen wy dan om der sulcker schandelicke lasteringhe te verhinderen/ van de Godhept des Soons eñ des Gheests/ Jtem van de scheppinghe der werelt swijghen? Jae de waerhept Gods is hier ende alomme stercker dan dat sy voor der godloosen quaet-spreken soude vreesen: gelijck oock Augustinus in sijn boeck van het goet der voldoeninge/ stercklelick houdt staende.

2. De waerhept Gods beschermt haer selven genoechsaem.

Cap.15. tot het 20.

Want wy sien dat de valsche Apostelen de waerachtighe leere Pauli lasterende ende beschuldigende/ niet en hebben connen maken dat Paulus hem daer van soude schamen.

De 3. Tegenworpinghe/ dat desen handel sorghelick is.

Dat sy seggen dat de gantsche handelinghe oock den godsalighen sorghelick is/ om dat sy teghen de vermaningen stryt/ het geloove wanckelbaer maeckt/ het herte beroert ende mistroostich maeckt: dat is ydelhept. † Augustinus en verbercht niet dat hy plach hierom berispt te zijne/ om dat hy veel te vrypelic de predestinatie predickte / maer hy wederlept dat overvloedelick/ het welcke hem licht was te doẽ.

1. Antwoort. Dat selve is oock Augustijn voorghe worpen.

† De bono perlever. cap.14.

Eñ dewijle hier vele ende menigerley ongeschicktheden teghen ghebracht worden/ so hebbe ick liever eene yegelicke op haer plaetse te wederlegghen. Jck begheere by alle menschen int ghemeyn/ alleenlick dit te vercrijghen/ datmen het ghene dat God heeft verborgen gelaten/ niet en ondersoecke: ende dat hy heeft gheopenbaert/ niet en verachte / op dat wy niet op d'een zyde van te groote curieushept/ ofte op d'ander zyde vã te groote ondanckbaerhept verdoemt worden.

2. Antwoort: Dat God ons te kennen heeft gegevẽ/ en moeten wy niet verachtẽ.

Want Augustinus sept wijselick/ dat wy moghen sonder vreese de Schrifture volgen/ de welcke ghelijck een moeder met haer kint eenen cleynen ganck gaet / op dat sy onse swackhept niet en verlate.

Lib.5. de Gen. ad literam.

Ende die so voorsichtich ofte soo bevreest zijn dat sy wilden dat de predestinatie wech genomen/ ende uytgewischt ware/ op dat de swacke zielen daer door niet beroert en worden: ick bidde u/ met wat verwe sullen de sulcke haer hooveerdichept bedecken / dewyle sy bedecktelick God van dwase onbedachtsaemhept beschuldighen / ghelijck of hy dat perijckel dat sy meynen voorsichtichlick te verhinderen/ niet ghesien en hadde.

3. Antwoort: Dat sodanige tegensprekers vermeten zijn/ ende lasterlick teghen God.

Soo wie dan de leere der predestinatie met nijt beswaert / die lastert God opentlick/ gelijck of hy onvoorsichtelick yet geopẽbaert hadde/ dat der Gemeynte schadich zy.

5 De predestinatie waer door God de sommighe tot de hope des levens aenneemt/ ende de sommighe tot de eeuwige doot wijst/ die en derf niemant versaken die wil godsalich gheacht worden: maer sy wort met vele teghenworpinghen verwerret/ voornemelick van de ghene die sijn voorwetenschap stellen tot een oorsake daer van.

Soo veel de sake selve aengaet/ de welcke is vã allen aengenomen/ die wort van ettelickẽ verwerret.

Wy segghen wel dat sy beyde in God zyn/ te weten/ dat hy alle dingen te voren weet/ ende dat hyse te voren verordent: maer wy segghen dat verkeerdelick d'een onder d'ander ghestelt wort. Als wy God voorwetenschap toeschryven/ so beduyden wy dat alle dinghen opt gheweest zyn/ ende eeuwelick blyven onder sijne ooghen: soo dat sijnder wetenschap gheene dingen toecomende noch voorleden / maer alle teghenwoordich zyn/ ende alsoo teghenwoordich/ dat hyse niet alleenlick en bedenckt uyt de ghedachten (ghelijck de dingen ons in den sin loopen die wy gedencken) maer dat hyse als voor sijne ooghen ghelegen/ waerachtichlick aenschout ende siet. Ende dese voorwetenschap streckt over den gantschen ommeloop der werelt/ ende alle creaturen.

1. Door den naẽ vã Voorwetenschap/ de welcke sy stellen eẽ oorsake der predestinatie. Daer õ wort betoont/ wat de voorwetẽschap eñ predestinatie zij: ende dat niet de voorwetẽschap/ maer dat welbehagen Gods de oorsake zy vã de predestinatie.

De predestinatie noemen wy het eeuwige voornemen Gods/ waer door hy by hem selven heeft voorgenomen/ wat hy wil dat van eenen yeghelicken mensche gheschie. Want sy en worden niet alle op gelijcke conditie geschapen: maer den sommighen wort het eeuwige leven/ den sommigen de eeuwige verdoeminge verordent. Daerom ghelijck een yeghelick tot d'een ofte tot d'ander eynde geschapen is/ alsoo seggen wy dat hy tot het leven ofte tot de doot ghepredestineert ofte verordent is.* Ende dese ordeninghe en heeft hy niet alleenlick in enckel persoonen betuycht / maer heeft oock een bewijs daer van in ghelheel Abrahams ghestachte gegeven/ om dat het daer uyt soude openbaer wordẽ/ dat het in sijn macht is/ wat conditie een yegelicke natie sal hebbẽ. Moses sept: ‡ Doe de Alderopperste de volcken deelde/ ende de kinderẽ Adams

* Dit is eerstelick kennelic uyt de onverdiende verkiesinghe des ghestachts Abrahams/ ende uyt allen anderen verworpinghe.

‡ Deut.32.8.

schepde/

scheyde / soo was het volck Israel sijn deel ende
het snoer sijnder erve. De uytscheydinge is door
aller menschen ooghen: in Abrahams persoon/
gelijck in eenen dorren block wort eē volck son-
derlinghe uytvercoren/ ende de andere verwor-
pen. De oorsake en wort niet gesien anders dan
dat Moses om den nacomeren de oorsake des
roems te benemen / leert dat sy alleenlick door
Deut.4.37. onverdiende liefde Gods uytnemen. Want hy
seyt dat de oorsake haerder verlossinghe is / dat
God hare vaders heeft lief gehadt eñ haer zaet
na hem uytvercoren heeft. Eñ hy spreeckt claer-
Deut.7.8. lick in een ander Capittel/ seggēde: Niet en heeft
hy behagen in u ghehadt om u te verkiesen/ om
dat ghy de andere volcken te boven ginckt int
ghetal: maer om dat hy u lief hadde. Dese selve
Deut.10.14. vermaninghe wort dickmael by hem ghelesen.
Levit.11.45. Siet / uwen Heere uwen God behoort de He-
ende 19.2. mel ende de Aerde toe/ eñ al wat daer in is: ende
ende 20.7. 1.Pet.1.15. hy heeft in uwe vaderen behagen ghehadt/ ende
heeftse lief ghehadt / ende heeft u die ghy haer
zaet zijt/ uytvercoren. Item op een ander plaet-
Deut.23.5. se wort hem heylichheyt gheboden/ om dat sy tot
een sonderlick volck vercoren zijn. Ende weder-
om op een ander plaetse wort betuycht / dat de
liefde is de oorsake haerder beschermiughe. Het
welcke oock de gheloovige eendrachtichlick be-
lijden/ segghende: Hy heeft ons onse erve uytver-
coren/ de eere Jacob welcken hy lief hadde.
Psal.47.5. Want alle de gaven daer mede sy van God ver-
ciert waren / schrijven sy alle der onverdiender
liefde toe: niet alleenlick om dat sy wisten dat sy
die door geene verdiensten vercregen en hadden:
maer dat oock de Heylige voorvader Abraham
sulcx geen deucht en hadde/ dat hy hem selven eñ
sijnen nacomeren soude soo groote eere verdient
hebben. Ende om te sterckelicker alle hoovеer-
Deut.9.6. dicheyt onder de voeten te treden/ so verwijt hy
hen dat sy niet sulcx verdient en hadden/ dewijle
sy een hartneckich ende wederspannich volck
waren. De Propheten verwijten oock dickmael
den Joden dese verkiesinge hatelick ende schan-
delick/ om dat sy schandelick daer van afgewe-
ken waren: Hoe het zy/ laetse nu voort comen
die de verkiesinghe Gods willen aen de weer-
dicheyt der menschen/ oft aen de verdiensten der
wercken binden. Als sy sien dat een volck boven
alle andere uytvercoren wort / ende hooren dat
God door geen aensien en is beweecht geweest/
om tot dat cleyn ende onedel / ende boven desen
boos ende ongehoorsaem volck / meest ghene-
ghen te zijne: sullen sy teghen God kyven / om
dat hy heeft sulck een bewijs sijnder barmher-
ticheyt ghegheven? Voorwaer sy en sullen door
haer teghenstrijdende woorden sijn werck niet
verhinderen/ noch met de steenen der lasteringe
die sy na den hemel worpē/ sijn rechtveerdicheyt
niet wonden noch hinderen/ maer sullen veel eer
op haer eygen hooft vallen. Tot dit fondament
der onverdiender verkiesinge wordē de Israe-
liten wederroepen/ als sy zijn tot dancksegginge
te verwecken/ ofte tot hope op te rechten. Hy
Psal.100.3. Psal.95.7. heeft ons ghemaeckt/ ende niet wy ons selven
(seyt de Prophete) wy zijn sijn volck eñ de scha-
pen sijnder weyde. Dat neen woort en is niet te
vergheefs/ dwelck om ons uyt te sluyten/ wort
daer by gestelt/ om dat sy souden wetē dat God
niet alleenlick de Autheur en is alles goets dat
sy boven andere hadden / maer dat hy oock de
oorsake uyt hem selven genomen heeft/ om dat
in hē geē dinck so groote eere weerdich en was.
Hy gebiet oock op een ander plaetse met het ent-
kel welbehagen Gods te vreden te zijne/ seggen-
Psal.105.6. de: Het zaet Abrahe zijn sijne dienstknechten/ de
kinderen Jacob zijn sijne uytvercoren. Ende
als hy de geduerige weldaden Gods/ als vrucht-
ten der verkiesinge verhaelt heeft/ so besluyt hy
ten laetsten dat God hen sulcke mildicheyt be-
wesen heeft/ om dat hy sijns verbonts ghedach-
tich was. Met dese leere comt die ghesanck der
gantscher Ghemeynte over een / Uwe rechter Psal.44.4.
hant ende het licht uwes aenschijns heeft onsen
Vaderen het lant ghegheven / om dat ghy een
welbehaghen hebt in hen. Men moet aenmerc-
ken dat de meldinge des lants/ een sienlick teec-
ken is der verborghen affonderinge/ waer in de
aenneminghe tot kinderen vervaet wort. Tot
dese selve danckbaerheyt wort het volck ergens
door David vermaent/ daer hy seyt: Salich is Psal.33.12.
dat volck wiens God de Heere is/ dat volck dat
hy tot sijn erve uytvercoren heeft. Ende Sa- 1.Sam.12.22.
muel vermaentse tot goede hope/ segghende: Hy
sal u niet verlaten om sijns grootē naems wil-
le: dewijle het hem behaecht u te scheppen tot
sijn volck. Also versterckt David oock hem sel-
ven tot dē strijt/ als sijn geloove bestormt wort:
Ghelucklich is de ghene welcken ghy uytverco- Psal.65.5.
ren hebt: Hy sal gerustelick in uwe tenten woo-
nen. Voort dewijle de verkiesinghe die in God
is verborgen/ is beyde door de eerste ende twee-
de verlossinghe/ ende door andere weldaden be-
vesticht/ so wort dat woort verkiesen, oock van
sulcke weldaden ghesproken by Esaiam / daer
hy seyt: God sal Jacob ghenadich wesen/ ende Esai.14.1.
sal Israel noch verkiesen: Want van den toeco-
menden tijt sprekende/ seyt hy dat de versame-
linghe des overghebleven volcx / het welck hy
scheen verworpen te hebben/ sal een teecken we-
sen der sekerer ende stantvastigher verkiesinge/
de welcke oock mede scheē vergaen te zijn. Oock
als op een ander plaetse ghesept wort: Ick heb- Esai.41.9.
be u uytvercoren/ ende en hebbe u niet verwor-
pen/ so wort daer de gheduerighe loop der uyt-
nemender mildicheyt der vaderlicker gonste/ be-
wesen ende ghepresen. De Engel spreeckt claer-
licker by Zachariam/ segghende: God sal noch Zach.2.12.
Jerusalem verkiesen: dat spreeckt hy/ ghelijck
of God Jerusalem swaerlick straffende/ ver-
worpen hadde/ ofte ghelijck of de overvoeringe
ende ghevanckenisse hadde de verkiesinghe af
ghebroken: de welcke nochtans blijft onveran-
derlick/ oft schoon de teeckenen daer van niet al-
tijts ghesien en worden.

Daer na/ dat God sommighe die na den vleesche kinderen Abrahams waren verworpen/ sommighe in sijn bysondere genade aengenomen heeft.

6 Nu moeten wy den tweeden graet der ver-
kiesinghe hier by stellen / de welcke nauwer is/
ende in den welcken de genade Gods is sonder-
licker gheweest/ te weten/ als hy uyt den selven
Abrahams gheslachte / heeft de sommighe ver-
worpen/ ende de sommighe in de Gemeynte on-
derhoudende/ bewesen dat hyse onder sijne kin-
deren behielt.* Ismael was in het eerste gelijck
sijn broeder Isaac / want dat gheestelick ver-
bont was oock in hem verseghelt door het teec- * Gen.21.10. Gal.4.30.
ken der besnijdinge: Maer hy wort verworpen: Mal.1.2.
ende daer nae Esau: ende ten laetsten een ontel- Rom.9.13.
licke menichte / ende byna gheheel Israel. In
Isaac is het zaet ghenaemt ende gheroepen/
dese selve roepinghe heeft gheduert in Jacob.
Sulck een exempel heeft God oock bewesen
Saul verworpende: het welcke oock grootelick
verclaert wort in den Psalm: Hy heeft het ghe- Psal.78.69.
slachte Joseph verworpen/ ende het gheslachte
Ephraim en heeft hy niet vercoren: maer hy
heeft vercoren het gheslachte Juda. Het welcke
meer dan eenmael in de heylighe Historie ver-
haelt wort/ op dat de verborghentheyt der ghe-
nade Gods/ te beter in dese veranderinghe ghe-
sien worde. Ick bekēne dat Ismael/ ende Esau/
ende

ende haers ghelijcke/ zijn door haer eygen schult verworpen van de aenneminghe: dewijle daer een conditie was by gestelt/ te weten/ dat sy souden getrouwelick het verbont houdē/ het welcke sy onghetrouwelick ghebroken ende overgetreden hebben. Het heeft nochtans een sonderlicke weldaet Gods gheweest dat hy ghewaerdicht hadde boven alle andere volcken te stellen/

Psal.47.20.

ghelijck in den Psalm gesept wort. Hy en heeft den anderen gheslachten also niet gedaen/ noch en heeft hen sijne Wetten niet geopenbaert. Ick en hebbe niet sonder oorsake gesept/ dat wy hier moeten twee graden aenmercken: want nu in de verkiesinghe des gantschen volcx/ heeft God bewesen dat hy in sijn enckel mildichept aē geene reghels en is ghebonden: maer dat hy vry is/ soo datmen gheensins en mach van hem eyschen dat hy sijn ghenade gelijck deele: der welcker ongheliickhept bewijst dat sy waerachtichlick onverdient is. Daerom verswaert Malachias de ondanckbaerhept des volcx Israel/ om dat sy niet alleenlick en warē uyt den gantschen menschelicken geslachte uytvercorē/ maer oock uyt den heylighen huyse Abrahams uytgesondert zijnde/ Gode tot eyghendom/ so ongetrouwelick ende ongoddelick/ God die hen soo weldadich een Vader was/ verachten. Was (sept

Mal.1.2.

hy) niet Esau Jacobs broeder? Ende ick hebbe Jacob lief ghehadt/ maer Esau hebbe ick ghehaet. Want dewyle sy beyde waren uyt dē heylighen vader Isaac ghebooren/ ende waren beyde erfghenamen des verbonts/ ende spruyten uyt den Heylighen wortel/ soo stelt hy als seker ende bekent/ dat de kinderen Israel nu sonderlick aen God gebonden waren/ dewijle hyse tot sulcke weerdichept aenghenomen hadde. Maer dewyle haer vader die nae der natuere minder was dan Esau/ is erfgenaem gemaeckt/ eñ Esau verworpen/ so beschuldicht hyse met dobbel ondanckbaerhept/ ende claecht dat sy door desen dobbelen bant niet en conden in de gehoorsaemhept Gods behouden worden.

Eyndelick/ dat den Apostel betoont dat sulcx onder den Christenen oock ghescheet is/ tot aen elcke bysondere persoonen.

7 Hoewel het nu openbaer ghenoech is/ dat God door verborghen raet vrijelick verkiest die hy wil/ de andere verworpende: soo en is nochtans sijn onverdiende verkiesinghe maer half verclaert/ tot datmen tot de enckele persoonen comt/ den welcken God niet alleenlick salichept voor stelt/ maer oock alsoo sekerlick toe schrijft/ dat het eynde eñ de vrucht daer van niet onseker noch twijfelachtich en zy. Dese worden ghetelt

Gal.3.16.

onder dat eenighe zaet d'welck Paulus meldet. Wāt hoewel de aenneminge was Abrahe gegevē/ nochtans dewijle vele vā sijne nacomers zijn als verrotte leden af ghesneden/ so moetmen/ op dat de verkiesinghe crachtich ende stantvastich zy/ comen tot het hooft waer aen de Hemelsche Vader sijne uytvercorene heeft onderlinge te samen gevoecht ende vereenicht/ ende onverscheydelick aen hem verbonden. So is dan in de aenneminge des geslachts Abrahams/ wel de milde gonste Gods verclaert/ de welcke hy den anderen niet bewesen en heeft: maer in de leden Christi wort een veel ander cracht der genaden ghesien: want sy en worden nimmermeer verworpē dewijle sy in Christo haer hooft geplant ende ingelijft zijn. Daerom uyt de plaetse Malachie die ick boven verhaelt hebbe/ daer God door het verbont des eeuwigen leven een volck tot hem roept: daer uyt besluyt Paulus wijselick/ dat daer onder noch een sonderlicke verkiesinghe is/ waer door sommighe vercoren worden/ so dat sy door de ghemeyn ghenade niet alle crachtichlick vercoren en zijn. Dat daer ghesept wort: Ick hebbe Jacob lief gehadt/ dat is te verstaen van den gantschen ghestachte des Patriarchen/ het welcke de Prophete daer stelt

Mal.1.2.
Rom.9.13.

teghen de nacomers Esaus. Maer hier door en is niet verhindert dat in eens menschen persoon ons zy eē bewijs der verkiesinge voorgestelt/ die niet en can verhindert worden tot haer eynde te comen. Paulus en aenmerct niet sonder oorsake dat dese die hier onder behoorē/ wordē overblijfsel ghenaemt: want de bevindinghe bewijst dat ghemeynlick uyt een groote menichte/ het meeste deel af valt ende verydelt/ so dat dickmael alleenlick een cleyn deelken daer van blijft. Ende dat de ghemeyn verkiesinghe des volcx niet altijts seker ende vast en blijft/ daer van is eē claer oorsake. Want de ghene met de welcke God sijn verbont maeckt/ en begaeft hy niet terstont met den Gheest der wederghebooɾte/ door des welckes cracht sy mochten tot den eynde in het verbont volherden: maer de uytwendige veranderinghe sonder cracht der inwendigher genade/ de welcke crachtich soude wesen om hen in het verbont te houden/ is een middel tusschen de verworpinghe des menschelicken ghestachts/ ende de verkiesinghe des cleynen hoopkens der Godsalighen. Het gantsche volck Israel is de erve Gods genaemt/ waer onder nochtans vele vreemde waren: maer dewijle hy niet te vergeefs belooft en hadde/ dat hy soude haer Vader ende Verlosser wesen/ so aensiet hy liever sijn onverdiende ghenade: dan veler trouweloose afwijckinghe/ door de welcke sijn waerhept oock niet en is te niete ghemaeckt: want dewijle hy heeft hem een overblijfsel bewaert/ soo ist openbaer ghewordē/ dat sijn roepinge is sonder berou. Want dat God ondertusschen heeft hem selven een gemeynte versamelt/ uyt Abrahams kinderen liever dan uyt de onheylige Heydenen/ daer in heeft hy achte ghehadt op sijn verbont/ het welcke hy/ dewijle het van de menichte ghebroken was/ heeft op weynighe ghebracht/ om dat het niet en soude gantschelick te niete worden. Somma/ de ghemeyn aenneminghe des zaets Abrahe/ was als een sienlick beelt eender grooter weldaet/ die God gheweerdicht heeft sommighen uyt velen te doen.[1] Hierom onderschept Paulus so neerstichlick de kinderē Abrahe nae den vleesche/ van de gheestelicke kinderen die nae het exempel Isaac gheroepen zijn. Niet dat enckelick Abrahams kint zijn/ een ydel ende onvruchtbaer dinck zy geweest/ het welcke men niet en soude connen sonder lasteringhe des verbonts segghen: maer om dat de onveranderlicke raet Gods/ waer mede hy ghepredestineert heeft die hy wilde/ is alleenlick den geestelicken kinderen Abrahe tot salichept gheweest. Maer ick vermane de Lesers dat sy noch tot d'een zijde en wijcken noch tot d'ander/ eer het door getuyghenisse der Schrifture openbaer zy/ wat men behoort te ghevoelen. So segghen wy dan het ghene dat de Schrifture claerlick bewijst/ te weten/ dat God door eeuwighe eñ onveranderlicken raet/ heeft eenmael voor ghenomen ende verordent wie hy naemaels wilde aennemen tot salichept/ ende wederom wie hy wilde tot het verderf verworpen. Ende wy segghen/ dat dese raet (so veel de uytvercorene aengaet) is in sijn onverdiende barmhertichept gefondeert/ sonder eenich aensien der menschelicker weerdichept: ende dat hy den genen die hy tot de verdoemenisse verworpt/ door sijn rechtveerdich eñ onstraffelick oordeel/ d'welck onbegrijpelick is/ dien toeganck des levens sluyt. Boven desen segghen wy/ dat de roepinghe der vercorene is/

Rom.9.25. ende 11.5.

Waerom dat de algemeyne verkiesinghe Israels niet altijt vast eñ bondich en zy.

Deut.4.20. ende 32.9.

Rom.11.29.

Dese alghemeyne aenneminghe is een afbeeldinghe van meerder weldaet.

[1] Rom.9.7.8. Gal.4.28.

Wt het voorschreven volcht/ dat God door sijnen onveranderlicken raet eenmael heeft besloten van sommiger menschen verkiesinghe/ eñ van sommigher rechtveerdige verworpinge.

De somma deses Capittels/ ende der drie naevolghende.

een ghetuyghenisse haerder verkiesinghe. Ende dat daer na de rechtveerdichmakinghe oock een teecken is/ om de verkiesinghe te openbaren/ tot dat sy comen tot de eerlickheyt/ daer in de vervullinghe haerder verkiesinge gelegen is. Ende ghelijck de Heere syne uytvercorenen teeckent met de roepinghe ende rechtveerdichmakinge: alsoo oock als hy de verworpene van de kennisse syns naems/ ofte van de heylichmakinghe syns Gheests uytsluyt/ soo openbaert hy daer door/ als door sekere teeckenen/ wat oordeel hen staet te comen. Ick sal hier vele gedichtselen voorby gaen/ die dwase menschen ghedicht hebben/ om de predestinatie te niete te maken. Want het en is niet noodich die te wederlegghen / de welcke haer eygen valschheyt genoech bewijsen/ so haest als sy voortghebracht worden. Ick wil alleenlick de dinghen handelen/ die onder de gheleerde in twijfelinghe zijn/ ofte die den slechten eenvoudighen menschen moghen eenighe swaricheyt aen brenghen/ ofte die de godloose cierlick voorwenden/ om de rechtveerdicheyt Gods te schande te maken.

Het xxij. Capittel.

Bevestinghe deser leere door getuygenissen der Schrifture.

Ettelicke meynen/ dat God/ na dat hy heeft voorsien dat yeders verdiensten souden zijn/ eenighe verkiest/ en eenighe verwerpt.

ALle dese dinghen die wy ghesept hebben/ worden van velen wedersproken ende versaeckt/ voornemelick/ de onverdiende verkiesinghe der ghelovighen: de welcke nochtans niet en can onseker ghemaeckt worden. Want vele meynen dat God de menschen onderscheydt nae dat hy siet dat eens yeghelicx verdiensten sullen wesen: ende dat hy daerom die tot kinderen aenneemt/ die hy te voren bekent dat sy sijnder ghenade niet en sullen onweerdich wesen/ ende dat hy die der doot ende verdoeminghe over gheeft/ die hy siet dat sy sullen tot boosheyt en godloosheyt gheneghen wesen. Aldus wort van sulcke menschen de verkiesinge niet alleenlick door het deksel der voorwetenschap verduystert / maer haer wort oock een ander oorspronck toegheschreven. Ende dese meyninge en is niet alleenlick onder den ghemeynen man / want sy heeft in alle eeuwen groot gheachte autheuren ghehadt. Het welcke ick vrylick belyde/ op dat niemant en dencke dat het der sake sal seer hinderlick wesen/ ist dat der sulcker namen daer tegen ghestelt worden. Want de waerheyt Gods is hier in so seker en vast/ dat sy niet en can wanckelbaer ghemaeckt worden : ende soo claer/ dat sy niet en can door menschen autoriteyt verduystert worden. Andere die noch in de Schrifture gheoeffent/ noch eenighen lof weerdich en zijn/ verscheuren de gesonde leere soo wrevelick/ dat sy niet verdraghelick en zijn. Want om dat God na sijn goetduncken sommighe verkiest/ ende andere voorby gaet/ soo willen sy teghen hem kyven. Maer dewijle de sake claer ende bekent is/ wat voortganck sullen sy doen/ teghen God kyvende? Wy en leeren niet anders dan dat door bevindinge openbaer is/ te weten/ dat het Gode altijts is vry gheweest sijn ghenade te gheven wien hy wil. Ick en wil niet vragen waer uyt Abrahams naecomers zijn boven andere volcken ghestelt gheweest / anders dan uyt de gheweerdiginghe/ wiens oorsake buyten God niet ghevonden en wort. Laetse my antwoorden waerom sy meer menschen zijn dan koeyen ofte ezels? Hoewel God de macht hadde hen honden te maken/ so heeft hyse na syn beelt gheschapen. Sullen sy oock toelaten dat de onredelicke dieren teghen God kyven om haerder conditien wille/ gelijck of hy onrecht gedaē hadde/ dat hyse heeft van de menschen onderscheyden? Voorwaer het en is niet meer recht dat sy dat voordeel ende previlegie ghebruycken dat sy sonder eenighe verdienste vercreghen hebben / dan dat God syne weldaden menichsins uyt deylt na de mate syns oordeels. Ist dat sy tot de enckele persoonen comen/ in de welcke de ongeluckheyt hen hatelicker is/ soo sullen sy immers moeten verschricken in het exempel Christi / soo dat sy van dese soo hooghe verborghentheyt/ met soo onbevreest en sullen snateren. Hy wort een sterfelick mensche ontfanghen / uyt den zade Davids: door wat deuchden sullen sy seggen dat hy verdient heeft / dat hy soude in syns moeders buyck worden het hooft der Engelen/ de eengeboren Sone Gods / de beelde ende eerlickheyt des Vaders/ het licht der rechtveerdicheyt/ ende salicheyt der werelt? Dit heeft Augustinus wyselick aengemerckt/ dat in het hooft der Gemeynte/ een seer clare spieghel der onverdiender verkiesinge is/ op dat sy in de ledē ons niet en beroere: en dat de Sone Gods niet door rechtveerdich levē/ maer buytē verdienste is niet so groote eere begaeft geweest/ om dat hy daer na soude andere sijnder gaven deelachtich makē. Ist dat hier yemant wil vraghen waerom andere niet en zijn dat hy is/ ofte waerom wy alle wijt van hem verscheyden zijn/ waerom wy alle verdorven ende onreyn zijn/ ende hy suyverheyt is: die sulcx wil vraghen / die en sal niet alleenlick sijn uytsinnicheyt maer oock sijn onbeschaemtheyt openbaren. Ist dat sy noch willen voortgaen om Gode sijn vrye recht der verkiesinghe ende verworpinge te ontnemen/ soo laetse oock mede Christo ontnemen dat hem ghegeven is. Nu ist nut te aenmercken wat de Schrifture van eenen yeghelicken vercondicht. Als Paulus leert [1] dat wy in Christo uytvercorē zijn eer de werelt gheschapen was/ so wort voorwaer daer mede alle aensien der weerdicheyt wech ghenomen: want het is alsoo veel als of hy seyde/ dat de hemelsche Vader in het gantsche zaet Abrahe niet vindende dat der verkiesinghe weerdich was/ heeft sijne ooghen op sijnen Christum geslagen: om als uyt Christi lichaem leden te verkiesen/ die hy wilde tot ghemeynschap des levens aennemen. Daerom moet dese reden by de gheloovige plaetse hebben/ te weten/ dat wy zijn in Christo tot de hemelsche erve aenghenomen/ om dat wy in ons selven niet en conden so groote genaden vaten. Het welcke hy oock erghens beduyt/ als hy de Colossensen vermaent tot dancksegginghe/ om dat sy van God zijn bequaem ghemaeckt om in het deel der heyligen deelachtich te worden. Ist dat de verkiesinge eer is dan dese ghenade Gods / waer door wy bequaem ghemaeckt worden om de eere des toecomenden levens te vercrijgen: wat sal dan God selve in ons vinden/ waer door hy mochte gheroert worden om ons lief te hebben? Het sal noch claerlicker door een ander sententie verclaert worden dat ick wil seggen. Hy heeft ons (seyt Paulus) vercoren eer de gront des werelts ghelept wert/ na het welbehagē sijns willes/ om dat wy souden heylich/ ende onbesmet / ende onstraffelick zijn voor hem. In welcke plaetse hy het welbehaghen Gods stelt teghen alle onse verdiensten.

Andere twisten teghen God dat hy sommighe verkiesende de andere voorby gaet.

Beyde dese worden wederleyt/ eerstelick met seer stercke redenen.

Matt.1.1. Rom.1.3. Actor.2.30. ende 13.33. 2.Tim.2.8.

Ten 2. Met dat ghetuygenisse Augustini.

August. De corr & gratia ad Valentin. cap. 15. Item de bono perseverantiæ, cap. ultimo.

August. de verbis Apostol. Serm.8.

Ten 3. Met de authoriteyt des Apostels.

1 Ephes.1.4.

Col.1.12.

Ephes.1.4.

Wie de uytvercorene zijn.

2 Op dat dese bevestinghe te sekerder zy/ so is het nut alle de deelen deser voornoemder plaetse aen te mercken / de welcke te samen ghevoecht zynde/ gheen twijfelinghe en sullen laten. Als hy de uytvercorene noemt / soo verstaet hy sonder twijfel de geloovige/ gelijc hy terstont betuycht.

Daerom

Daerom de gene die dese plaetse Pauli draepen/ ende verstaen van den tydt in den welcken het Euangelium gheopenbaert wort / die vervalschense te schandelick. Als hy seyt dat sy uytvercoren waren eer de werelt gheschapen was/ soo neemt hy alle aensien der weerdicheyt wech.

Wanneer sy uytvercoren worden.

Want wat oorsake der onderscheydinghe conde daer wesen onder de ghene die noch niet en waren / ende die daer nae souden in Adam ghelyck worden? Nu ist dat sy vercoren zijn in Christo/ soo sien sy dat een yghelick niet alleenlick en is buyten hem selven vercoren / maer dat sy oock van malcanderen gescheyden zijn: want wy sien dat sy niet alle leden Christi en zyn.

In wien.

Waer toe.

Dat daer na volcht/dat sy vercoren zyn om dat sy souden heylich zyn/ daer door wort die dwalinghe opentlick wederleyt/ te weten/dat de verkiesinghe uyt de voorwetenschap comt: want Paulus verclaert / dat alle de deucht die in de menschen ghesien wort/is de vrucht der verkiesinge. Ist datmē nu een voorder oorsake soeckt: Paulus antwoort/dat God het also gepredestineert ende verordent heeft/ ende dat nae het welbehaghen sijns willes. Met welcke woorden hy te neder leyt/ alle de middelen der verkiesinghe die de menschen dichten in hen selven: want alle de weldaden die God gheeft tot het gheestelick leven/ die vloeyen (nae Pauli leere) uyt dese fonteyne/te weten/ om dat God vercoren heeft die hy wilde/ eer sy geboren waren/eñ de genade die hy hen doen wilde/ by hem selven wech ghelept ende bewaert hadde.

Door wat oorsake.

Dese eerste oorsake/ te weten/ Gods welbehagen/ heeft sulcke heerschappie in de verkiesinge/dat geene wercke en worden aengemerct/ noch voorledē noch toecomende/ dwelck bewesen wort met de heerlicke getuygenissen van Paulus eñ Christus.

3 So waer dit welbehaghen Gods regneert/ daer en worden gheene wercken aenghemerckt. Dese verghelyckinghe en verclaert hy hier niet/ maer sy moet hier in alsoo verstaen worden/ ghelyck hyse selve op andere plaetsen uytleyt. * Hy heeft ons (seyt hy) gheroepen met een heylighe roepinghe/ niet na onse wercken/maer na sijn voornemen/ ende nae de ghenade die ons in Christo ghegheven is voor de tyden der werelt. Ende wy hebben bewesen dat alle swaricheyt is wech genomē/in het gene dat daer na volcht/ te weten: Om dat wy souden heylich ende onbesmet zijn. Want ist dat yemant wil segghen/ dat God de ghelooviighe uytvercoren heeft/ om dat hy sach dat sy souden heylich wesen / die sal de orden Pauli verkeeren. Soo machmen gherustelick aldus besluyten: Ist dat hy ons uytvercoren heeft om dat wy soudē heylich wesen/ soo en heeft hy ons niet vercoren / om dat hy te voren sach dat wy souden heylich wesen. Want dese twee dinghen stryden teghen malcanderen/ uyt de verkiesinge te hebben datmen heylich is/ ende om de heylicheyt der wercken vercoren te zijne. Oock en deucht hier de uytvlucht niet/die sy dickmael gebruycken/te weten: Dat de Heere de ghenade der verkiesinghe niet en geeft om de voorgaende verdiensten/ maer nochtans om de toecomende. Want als Paulus seyt dat de ghelooviige vercoren zijn om dat sy souden heylich zijn: so geeft hy oock mede te kennen/dat de heylicheyt die in hem stont te comen / soude haren oorspronck uyt de verkiesinghe hebben. Ende hoe sal dit over een comen/dat het ghene dat uyt de verkiesinge comt/ zy de oorsprone der verkiesinghe? Dit selve dat hy geseyt hadde/ schijnt hy daer nae meer te bevestigen/als hy seyt: Nae het voornemen sijns willes / dat hy in hem selven voorgenomen hadde. Want te seggen dat God in hem selven voorneemt/is soo veel als of men seyde/ dat hy gheen dinck buyten hem selven en heeft aengesien/ waerom hy also soude voornemen. Daerom stelt hy ter stont daer by/ dat de gantsche somma onser verkiesinghe daer toe dient / op dat wy zijn tot lof sijnder Godlicker ghenade. Voorwaer de ghenade Gods en verdient niet alleen in de verkiesinghe gheprefen te worden/ist dat sy niet onverdient en is. Ende sy en sal niet onverdient wesen/ist dat God de sijne verkiesende/ rekent hoedanighe wercken een yghelick doen sal. Daerom het ghene dat Christus tot sijne Discipulen seyde/dat wort bevonden gantschelick onder alle ghelooviigen plaetse te hebben/te weten: Ghy en hebt my niet uytvercoren/maer ick hebbe u uytvercoren. Waer mede hy niet alleenlick de voorleden verdiensten uyt en sluyt/maer geeft te kennen/ dat sy in hen selven niet en hadden waerom sy souden vercoren worden/ hadde hyse niet met syn barmhertichheyt voor gecomen. Also moetmen oock verstaen dat Paulus seyt: Wie heeft hem eerst ghegheven/ende hem sal vergolden worden? Want hy wil te kennen geven/ dat de goetheyt Gods also de menschen voor comt/ dat sy geen voorleden noch toecomende dinc in hen en vint / waer door syse mochten verdienen.

* 2.Tim.1.9.

Ephes.1.5.

Joan.15.16.

Ephes.1.4.

Rom.11.35.

4 Nu tot de Romeynen daer hy dese handelinghe hooger verhaelt ende breeder vervolcht/ seyt hy dat niet die alle Israeliten en zyn/ die van Israel ghegenereert zyn / want hoewel sy alle door het recht der erve ghesegheent waren/ so en zyn sy nochtans niet alle ghelyck daer toe ghecomen. De oorspronck deser handelinghe by Paulus/quam uyt de hoovveerdige ende valsche roeminghe des Jodischen volcx. Want dewyle sy hen selven hielden voor de Gemeynte Gods/ soo wilden sy datmen soude den Euangelio gelooven/also het hen goet dochte. Ghelyck te desen tyde de Papisten hen geerne souden onder dit decksel in Gods stede setten. Hoewel Paulus bekent dat Abrahams geslachte heylich is/ om des verbonts wille/ so houdt hy nochtās staende/dat daer in vele vreemde zijn: ende dat niet alleenlick om dat sy afwijcken ende veraerden/soo dat sy uyt oprechte kinderē bastaerden worden/ maer om dat de sonderlicke verkiesinge Gods/ de welcke alleen syn aenneminghe bevesticht/ daer boven is. Waert dat de sommighe door haer godsalicheyt bevesticht worden in de hope haerder salicheyt / ende de andere door haer afwyckinghe alleenlick verworpen worden: soo soude Paulus voorwaer dwaselick ende ongheschicktelick de Lesers tot de verborghen verkiesinghe leyden. Nu ist dat Gods wille (wiens oorsake in hem verborgen is/ ende niet en moet ondersocht wordē) de eene van de andere onderscheyt/so dat niet alle de kinderen Israels waerachtighe Israeliten en zyn: so dichtmen te vergheefs dat een yghelick het begin sijnder conditie uyt hem selven heeft. Daer nae vervolcht hy de sake voorder onder het exempel Jacob ende Esaus. Want dewyle sy beyde kinderen Abrahams waren / ende te ghelycke in haers moeders buyck besloten/so scheen het een onnatuerlicke ende ongheschickte veranderinghe te zijne/dat de eere der eerster gheboorte/ wort Jacob ghegheven: ende nochtans seyt Paulus/dat hier door des eens verkiesinge/ ende des anders verworpingen/betuycht wort. * Men soeckt de oorsake ende den oorspronck/ ende de Leeraers der voorwetenschap willen dat die in der menschen deuchden ende ondeuchden gheleghen zy: want dat is hen ghereet ende licht te seggen/dat God in den persoon Jacob bewesen heeft / dat hy de gene verkiest die sijnder genade sullē weerdich wesen: ende in den persoon Esau/ dat hy die verworpt die hy te voren siet dat sy sullen

Daer na met de schoone handelinghe des Apostels tot den Romeynen.

Rom.9.6.

Joan.8.39.

Waer bā den uyhoudt ende de beleydinge te kennē wort ghegheven.

* Eñ dese beleydinge wort bestreden van den Leeraers des voorwetenschaps/ welcke de Apostel wederleyt/ seggende: datter is een sonderlingeeñ geheel onverdiende verkiesinghe.

sijnder ghenade onweerdich wesen. Dat seggen
Rom.9.11. sy wel stoutelic. Maer wat seyt Paulus? te we-
ten: Doe sy noch niet gheboren en waren / ende
noch goet noch quaet gedaen en hadden/ om dat
het voornemen Gods soude blijven nae de ver-
kiesinghe/ soo is niet uyt de wercken / maer uyt
Gen.25.22. Mal.1.2. den roependen gheseyt: De meeste sal den min-
sten dienen/ ghelijck gheschreven is: Jacob heb
ick lief ghehadt/ maer Esau hebbe ick ghehaet.
Maer het dat de voorwetenschap Gods eenige
plaetse hadde/ voornemelick in dit onderscheyt
deser broederen/ soo soude voorwaer de meldin-
ge des tijts onbequaem zijn. Of wy schoon toe
gaven dat Jacob is uytvercoren gheweest/ om
dat hy't door sijne toecomende deuchden weer-
dich was: waerom soude Paulus segghen / dat
hy noch niet gheboren en was doe hy vercoren
wert? Hy soude oock onvoorsichtichlic daer by
ghestelt hebben / dat hy noch niet goets gedaen
en hadde: want men soude mogen terstont daer
teghen segghen/ dat God geen dinck verborgen
en is/ ende dat daerom de godsalicheyt Jacobs
voor God tegenwoordich was. Ende ist dat de
wercken ghenade verdienen/ soo moeste de loon
daer van nu alreede seker zijn/ ooc eer Jacob ge-
boren was/ ghelijck of hy nu volwassen ware.
Maer Paulus gaet voort in de verclaringhe
hier van/ ende leert dat de aenneminge Jacobs
niet en is uyt de wercken ghecomen / maer uyt
de roepinghe Gods. Hy en stelt noch toecomen-
den noch voorleden tijt in de wercken. Boven
desen stelt hy de wercken gantschelick teghen de
roepinghe / willende d'een gantschelick te niete
maken/ als d'ander bevesticht is: ghelijck of hy
seyde/ datmen moet aenmercken wat Gode be-
haecht heeft/ ende niet wat de menschen uyt hen
selven tot God ghebracht hebben. Ten laetsten
ist seker dat door dese twee woorden verkiesinge
ende voornemen, alle oorsaken die de menschen
buyten den verborghen raet Gods pleghen te
dichten/ van dese sake uytghesloten worden.
Uytvlucht deser Leeraers.
5 Wat sullen sy voorwenden / om dit te ver-
duysteren / die den voorleden ofte toecomenden
wercken eenighe plaetse in de verkiesinghe toe-
Antwoort. schrijven? Want dat is gantschelick het ghene
dat Paulus houdt staende / te neder legghen/ te
1. weten/ dat dit onderscheyt der broederen niet en
is uyt eenich aensien der wercken / maer uyt de
2. enckel roepinghe Gods / want het was doe sy
noch niet geboren en waren. Oock en soude de-
ser menschen scherpsinnighe reden Paulo niet
verborghen geweest hebben/ hadde daer in eeni-
ghe vasticheyt gheweest: maer dewijle hy seer
wel wiste dat God niet en conde yet goets te
voren sien in de menschen / anders dan dat hy
eerst door de weldaet der verkiesinghe voorghe-
nomen hadde hen te gheven/ soo en vliet hy niet
tot dese verkeerde orden / dat de goede wercken
souden eer zijn/ dan haer oorspronck daer uyt sy
De somma des Apostolischen handels/ ende desselven corte voorstellinghe.
comen. Wy hebben in de woordē des Apostels/
dat de salicheyt der gheloovighen is alleenlick
in het goetduncken der verkiesinghe Gods ge-
fondeert: ende dat die gonste niet en wordt door
wercken vercreghen / maer comt uyt de onver-
diende roepinghe Gods. Wy hebben hier van
een afbeeldinghe ende spiegel om dese sake claer-
lick daer in te sien. Esau ende Jacob sijn broe-
ders/ vā de selve ouders ghegenereert/ noch bey-
de in eenen buyck besloten/ noch niet gheboren/
noch in het licht ghebracht. Alle dinghen zijn in
hen ghelijck/ nochtans oordeelt God verschey-
delick van hen. Want den eenen neemt hy aen/
ende den anderen verworpt hy. Daer was al-
leenlic de eerste gheboorte/ door der welcker recht
d'een bovē den anderen was. Eñ dese wort ooc
voorby ghegaen / ende den minsten ghegheven
dat den meesten ontseyt wert. Jae oock in an- Gen.25.22.
dere schijnt God oock met voorgenomen rade/
de eerste gheboorte altijts veracht te hebben/ om
dat hy den vleesche alle oorsake des roems sou-
de benemen. Hy verworpt Ismael / ende stelt Gen.21.10.
sijn herte tot Isaac/ Manasse wort achter ghe- Gen.48.14. 19.
set/ ende Ephraim meer gheeert.
6 Ist dat yemant wil hier teghen segghen Teghenwoorpinghe.
datmen uyt dese aertsche ende cleyne weldaden
niet en moet oordeelen van de somma des toeco-
menden levens: soo dat de ghene dien de eerste
gheboorte ghegheven wordt/ soude daerom ge-
acht worden tot de Hemelsche erve aenghenō-
men te zijne. Want daer zijn sommighe die hen
niet en ontsien te segghen / dat Paulus selve de
Schriftuere in dese ghetuyghenissen tot eenen
verkeerden sin ghedraeyt heeft. Ick antwoorde 1. Antwoort.
ghelijck te voren/ dat Paulus niet en heeft door
onbedachtsaemheyt ghefeylt / noch willens de
Schriftuere misbruyckt en heeft. Maer hy sach 2. Antwoort.
dat sulcke menschen niet en connen sien / te we-
ten/ dat God heeft willen de geestelicke verkie-
singhe Jacob / die anders by sijnen ontoegan-
kelicken richtstoel verborgen was/ met een aer-
disch teeckē bewijsen. Want ist dat wy de eerste
gheboorte die hem ghegheven is/ niet op de toe-
comende werelt en duyden/ so soude het een ydel
ende spottelicke segheninghe gheweest hebben/
waer door hy niet en soude vercreghen hebben/
anders dan menigherley ellendicheyt/ ongerief/
droevighe verlatinghe sijns vaderlants / ende
vele andere bitterheden der droefheyt ende sor-
ghen. Daerom dewijle Paulus sonder twijfe-
linghe sach dat God door die uytwendighe se-
gheninghe betuycht heeft/ wat geestelicke ende
onverganckelicke segheninghe hy sijnen dienst-
knechte bereyt hadde: soo en heeft hy niet ghe-
twijfelt uyt de aertsche segheninghe/ een bewijs
te nemen om de Hemelsche te bevestighen. Men 3. Antwoort.
moet oock gedachtich zijn/ dat het lant Canaan
was als een pant des Hemelschē levens: so dat-
men niet en moet twijfelen dat Jacob was met
de Enghelen in het lichaem Christi inghelijft/
om met hem des selvē levens deelachtich te zij-
ne. Soo wort dan Jacob uytvercoren/ eñ Esau
verworpen / ende wordt door de predestinatie
Gods onderscheydē/ hoewel hy door geene ver-
diensten en schilde. Ist dat yemant de oorsake Rom.9.15.
vraecht: de Apostel gheeft dese/ te weten/ om dat
tot Mosen gheseyt is: Ick sal barmhertich we- Exod.33.19.
sen den ghenen dien ick sal barmhertich wesen:
ende sal barmherticheyt doen den ghenen dien
ick sal barmherticheyt doen. Ende ick bidde u/
wat is dat te seggen? Te weten: De Heere ver-
condicht seer claerlick / dat hy in de menschen
geen oorsake en heeft om hen goet te doen/ maer
dat hy sulcx van sijn enckel barmherticheyt
De cracht der onverdiende verkiesinghe behoort alleen tot den gheloovigen/ welcke ghenaemt wordē het voorghekende volck.
neemt: ende dat daerom de salicheyt der sijner/
sijn eyghen werck is. Dewijle de Heere uwe sa-
licheyt stelt in hem alleen/ waerom sult ghy die
in u selven stellen? Dewijle hy sijn barmhertic-
heyt alleen aenwijst tot een oorsake uwer salic-
heyt: waerom wilt ghy uwe eygen verdiensten
tot oorsake stellen? Dewijle hy uwe ghedachten
houdt in sijn ontferminghe/ waerom sult ghyse
eensdeels tot aenschouwinge uwer werckē wē-
dē? Daerom moetē wy tot dat minder volc co-
† Ende dese voorkennisse Gods ofte voorwetenschap/ en is niet ledich/ maer werckende.
mē/ het welcke Paulus ergēs schrijft † vā God
te vorē gekent te zijne/ niet gelijck dese menschen
dichten/ dat hy ledich sittende/ te voren siet ende
weet dat hy selve niet en doet: maer ghelijck het
dickmael in de Schriftuere ghelesen wordt. † Rom.11.2.

Act.2.23.

Want voorwaer als Petrus seyt dat Christus door bescheyden raet ende voorsichticheyt Gods/ is tot de doot overghegheven/ so en stelt hy daer niet God voor ooghen als eenen aenschouwer/ maer als eenen Autheur onser salicheyt.

1.Pet.1.2.

Alsoo seyt oock de selve Petrus/ dat de gelooviGhe tot de welcke hy schrijft/ zyn nae de voorwetenschap Gods uytvercoren/ waer mede hy de heymelicke predestinatie eyghentlick uytdruckt/ waer door God syne kinderen/ die hy wilde/ heeft geteeckent. Ende als hy daer by stelt het woort voornemen, als evē veel beduydende/ dewyle het alomme een vaste ende seker verordeninge beduyt/ soo leert hy sonder twijfel dat God die Autheur der salicheyt is/ niet buyten hem selven en gaet.

1.Pet.1.18.19

Also seyt hy in dat selve Capittel/ dat Christus was het Lam dat voorsien was voor de scheppinghe der werelt. Want wat mochtmen dwaselicker ofte lichtveerdichlicker seggen/ dan dat God heeft van hooge gesien van waer de salicheyt der menschen soude comen? Soo is dan het voorsien ofte voorghekent volck/ by Paulum/ soo veel te segghen als een cleyn deelken volcx/ onder dē gantschē hoop vermēgt/ die valschelic dē naem Gods draecht. Oock op een ander plaetse daer Paulus wil den roem der gener die hen selven met den uytwendigen tytel/ gelijck met een momaensicht deckēde/ willen voor de werelt de opperste onder de Godsalige zijn/ seyt hy dat God kent ende weet

2.Tim.2.19.

welcke de syne zijn. Eyndelic hy beteeckent ons met dit woort tweederley volck/ te weten/ het een uyt den gantschen geslachte Abrahams: ende het ander daer uyt gescheydē/ het welcke onder de oogē Gods gestelt zijnde/ voor der menschen

Exod.33.19.

oogen verborgen is. Ende hy heeft sonder twijfel dat genomen uyt Mose/ de welcke betuycht dat God sal barmhertich wesen dien hy wil/ hoewel hy daer van dē uytvercorē volcke sprac/ dwelck scheen gelijcke conditie te hebben: gelijck of hy seyde/ dat in de gemeyn aenneminge/ is eē sonderlinge als een heyliger schat by hem besloten/ om sommigen te geven: ende dat het gemeyn verbont niet en verhindert/ die weynige uyt te nemen. Ende willende bewijsen dat hy selve de vrye meester ende uytdeelder daer van is/ so seyt hy cort af/ dat hy niet meer en sal den eenen dan den anderē genadich wesen/ anders dan om dat het hem alsoo belieft. Want als de barmherticheyt gevonden wort van den genen diese soect/ hoewel hy niet verstootē en wort/ so voorcomt ofte vercrijcht hy nochtans eensdeels die gonste van de welcke God alleen wil ghepresen zijn.

Ten laetsten/ wort dit selve uyt dē woorden Christi betoont.

7 Laet nu den oppersten Meester ende Richter van de gantsche sake oordeelen. Als hy in syne toehoorders soo groote hardicheyt sach/ dat hy byna sijne woorden sonder vrucht strooyde/ so roept hy uyt om dese ergernisse wech te nemen/

Joan.6.37.39 ende 10.28. ende 17.12.

ende seyt: Al wat my myn Vader geeft/ dat sal tot my comē. Want dit is de wille des Vaders/ dat ick niet en verliese uyt allen dat hy my ghegeven heeft. Aenmerckt dat uyt de gifte des Vaders het begin genomē wort om onder de trouwe ende bewaringhe Christi te comen.

Teghenworpinghe.

Hier sal mogelick yemant het rondeel wenden/ ende segghen: Dat alleenlick die onder des Vaders eyghendom ghetelt worden/ die hen selven gewillichlick door het gheloove hebben Gode overghegheven.

Antwoort.

Maer dit wil Christus alleenlick betuyghen/ te weten/ hoewel de afwijckinghe der grooter menichte de gantsche werelt verstoort/ dat nochtans de raet Gods sal seker ende stantvastigher dan de Hemelen wesen/ op dat de verkiesinghe blijve staende. Sy worden de uytvercorene des Vaders ghenaemt/ eer hyse den eenichgeboren Sone geeft. Isser datmen vraecht oft dat comt door natuere. Ja die vreemdt waren/ die treckt hy op dat sy syne worden. De woorden Christi zyn soo claer dat sy door gheene uytvluchten noch teghenworpingen en connen verduystert wordē.

Joan.6.44.

Niemant (seyt hy) en mach tot my comen/ ten zy dat de Vader hem treckt. Maer die het ghehoort ende gheleert heeft van mijnen Vader/ die comt tot my. Waert dat sy alle te ghelycke voor Christum de knye buyghden/ soo soude de verkiesinge gemeyn zyn: maer nu wort in het cleyn ghetal der gheloovighen/ openbaer onderscheyt gesiē. Daerom als Christus betuycht heeft dat de Discipulen die hem ghegheven zyn/ Gods des Vaders eyghendom

Joan.17.9.

waren/ so seyt hy weynich daer na: Ick en bidde niet voor de werelt/ maer voor de ghene die ghy my gegeven hebt/ want sy zyn uwe. Waer uyt comt dat de geheele werelt haren Schepper niet toe en behoort/ anders dan dat weynighe wordē door genade verlost van de vervloeckinghe ende toorn Gods/ ende eeuwighe doot/ die anders vergaen ende verderven souden: ende dat hy de werelt verlaet in haer verderf daer toe sy verordent is. Hierentusschen hoewel Christus hem selven stelt midden tusschen God ende de menschen/ soo neemt hy nochtans het recht der verkiesinghe hem selven aen ghemeyn met den

Joan.13.18.

Vader/ als hy seyt: Ick en spreke niet van allen: ick weet welcke ick uytvercoren hebbe. Isser dat yemant vraecht waer uyt hyse vercoren heeft: hy antwoort ergens: Wt de werelt/ de welcke hy buyten syne gebeden sluyt/ als hy syne Dis-

Joan.15.19.

cipulen den Vader beveelt. Dit moetmen weten/ dat hy seggende dat hy weet welcke hy vercoren heeft/ een deel des menschelickē geslachts beteeckent. Boven desen dat die niet en worden van den ghemeynen hoop onderscheyden door haer deucht/ maer door het voornemen des Vaders. Waer uyt volcht dat niemant door syn natuerlicke cracht ofte wijsheyt uyt en neemt/ dewyle Christus hem selven houdt voor den Autheur der verkiesinge.

T'besluyt des antwoorts/ ende een beantwoordinghe van een mede/ die van Judas ghenomen is.

Want dat hy ergens Judam noemt onder de vercorene/ hoewel hy een Duyvel was: dat is alleenlick te verstaen van het Apostolisch ampt.

† Joan.6.70.

Ende hoewel het een claer spieghel der Godlicker gonste is (ghelijck Paulus dat soo dickmael in synen persoon bekent) soo en is nochtans de hope des eeuwighen levens daer in niet vervaet. Soo conde dan Judas doen hy het Apostels ampt onghetrouwelick bediende/ booser zijn dan de Duyvel: maer

Joan.10.28.

die Christus heeft eenmael in syn lichaem ingelijft/ van dien laet hy niemant verderven: want hy sal in de bewaringe haerder salicheyt doē dat hy belooft heeft: te weten/ hy sal de mogentheyt Gods toonen de welcke stercker is dan eenich dinck. Want dat hy ergens seyt: Vader/ uyt de

Joan.17.12.

gene die ghy my ghegeven hebt/ en is niemant verlorē/ anders dā de sone des verderfs/ hoewel dit een oneygen wijse van spreken is/ so en is sy nochtans niet twijfelachtich. De somma is dat God die maeckt door onverdiende aenneminge die hy wil tot kinderen hebbē: ende dat de oorsake daer van inwendich is/ om dat hy met syn verborghen welbehaghen te vrede is.

De eerste teghenworpinghe/ voortgebracht uyt dē ouden Vaderen.

8 Maer Ambrosius/ Origenes/ ende Hieronymus/ gevoelden dat God syn ghenade onder de menschen uytdeelde/ nae dat hy te voren sach datse een yegelick soude wel gebruycken. Boven desen heeft oock Augustinus somtijts in dit ghevoelen ghewe(e)st: maer als hy daer nae in

Libr.retrac,1. cap.11.

de kennisse der Schrifturē beteren voortganc

ghedaen

Epist. ad Sixtum 105.

† Antwoort/ uyt Augustinus/ die nadersaut beter onderrecht is.

gedaen hadde/ so en heeft hy't niet alleenlic wederroepen/ als openbaerlic valsch/ maer heeft het oock sterckelick wederleyt. † Ja ooc na syn wederroepinge straft hy de Pelagianen/ dat sy in die dwalinghe bleven/ seggende: Wie en soude hem niet verwonderen/ dat de Apostel dit seer scherpsinnich ghevoelen niet en hadde. Want als hy een seer wonderlick dinck hadde voorgestelt van de kinderen die noch niet gheboren en waren/ ende daer nae hem selven ghevraecht: Wat sullen wy dan segghen? is daer ongherechticheyt by God? doe was het tijt te antwoordẽ/ dat God eens yeghelicx verdiensten voorsien hadde: nochtãs en seyt hy dat niet/ maer neemt sijn uytvlucht tot het oordeel ende barmherticheyt Gods. Ende op een ander plaetse/ alle de verdiensten die voor de verkiesinghe mochten zijn/ wechghenomen hebbende/ seyt hy: Hier is voorwaer te neder ghelevt dat ydel argument der ghener die der voorwetenschap ofte voorsienicheyt Gods beschermen/ teghen de ghenade Gods/ ende daerom segghen/ dat wy vercoren zijn eer de werelt geschapen was/ om dat God voorsach dat wy souden goet wesen/ ende niet dat hyse selve soude goet maken. Maer dit en spreeckt die niet/ die seyt: Ghy en hebt my niet uytvercoren/ maer ick hebbe u uytvercoren. Want hadde hy ons daerom uytvercoren/ om dat hy te voren wiste dat wy soudẽ goet wesen: soo soude hy oock te voren geweten hebben/ dat wy hem souden verkiesen/ etc. Laet de ghetuyghenisse Augustini plaetse hebben by de ghene die geerne op de autoriteyt der Vaderen rusten. Hoewel Augustinus en laet hem van de andere oude Leeraers niet scheyden: maer bewijst dat de Pelagianen hem valschelick teghenworpen/ dat hy alleen in sulck ghevoelen was. Want hy verhaelt uyt Ambrosio/ Christus roept den genen dien hy ontfermt. Item/ Hadde hy gewilt/ hy soude uyt ongodvruchtighe Godvruchtige ghemaeckt hebben/ maer God roept de ghene die hy gheweerdicht/ ende dien hy wil maeckt hy Godvreesende. Waert dat ick uyt Augustino wilde eenen gheheelen boeck maken/ so soude ick lichtelick den Leseren bewijsen/ dat my niet noodich en ware anders dan de woorden Augustini: maer ick en wilse met lanckheyt niet beswaren. Maer wel aen oft schoon de oude Leeraers niet en sprake/ laet ons de sake selve aenmercken. Daer was een sware vraghe voortghebracht/ of God rechtveerdichlick doet dat hy sommighe menschen gheweerdicht syn ghenade te geven. Hier op hadde Paulus met eenen woorde mogen antwoorden hadde hy op het aensiẽ der werckẽ gewesen. Waerom en doet hy dan dit niet: maer gaet liever voort met woorden die in de selve swaricheyt blyven? Waerom/ anders dan om dat hy niet en behoorde? want de heylighe Geest en was niet vergheetlick die door den mont Pauli sprack. So antwoorde hy dan recht uyt/ dat God syne uytvercorene gonstich ende goedertieren is/ dat hy hen barmhertich is/ om dat hy wil. Want de ghetuyghenisse Mosis die hy voortbrengt: Ick sal barmhertich wesen dien ick sal barmhertich wesen/ eñ barmherticheyt doen/ dien ick sal barmherticheyt doen: is so veel gelijck of hy seyde/ dat God door gheen ander oorsake tot barmherticheyt geroert en wort/ dã om dat hy wil barmhertich zijn. Soo blijft dan dat woort Augustini waerachtich: Dat de ghenade niemant en vindt dien sy moet verkiesen/ maer maecktse bequaem om te verkiesen.

Hom. in Joan. 8.

Joan. 15.16.

Wt Ambrosio/ den welcken Augustinus inboert. Lib. de præd. Sanct. cap. 19.

Item/ uyt een seer vaste redẽ des Apostels.

Exod. 33.19.

Der welcker somma hier by ghevoecht wort.

9 Wy en achten ooc selfs die scherpsinnicheyt Thome niet/ te weten/ dat de voorwetenschap ofte voorsienicheyt der verdiensten/ geen oorsake der predestinatie en is/ soo veel Gods werck aengaet: maer eenichsins van onser zyde/ ghelijck alsmen seyt/ dat God heeft gepredestineert ofte te voren verordent dat de mensche sal eere ontfangẽ voor syne verdiẽstẽ/ om dat hy voorgenomen heeft hem genade te geven/ waer door hy soude eere verdienen. Want dewijle de Heere wil dat wy in de verkiesinge niet anders en aẽsiẽ/ dan sijn enckel goetheyt/ so sal het een dwase verkeerde genegentheyt wesen/ ist dat yemant hier wil yet meer sien. Ist dat wy oock willen met scherpsinnicheyt stryden/ soo connen wy oock de scherpsinnicheyt Thome wel wederlegghen. Hy seyt dat den uytvercorenen wordt eenichsins eere ghepredestineert uyt de verdiensten: om dat God hen ghenade predestineert/ waer door sy de eere verdienen. Maer of ick hier teghen segghe/ dat de predestinatie tot ghenade/ dient tot de verkiesinge door de welcke wy vercoren zijn tot het leven/ ende sy als haer dienstmaecht? ende dat de ghenade wordt dien ghepredestineert/ dien nu over langh de besittinghe der eerlickheyt verordent is: om dat Gode belieft syne kinderen uyt de verkiesinghe te brenghen/ tot rechtveerdichmakinghe? Want hier uyt sal volghen dat de predestinatie der eerlickheyt eer oorsake is der predestinatie der ghenade/ dan anders. Maer laet varen dese stryden/ de welcke ydel ende te vergheefs zijn/ onder de gene die achten wijsheyts ghenoech in het woort Gods te zijne. Want het is van eenen ouden Leeraer seer wel ghesevt/ dat de ghene die de verkiesinghe den verdiensten toe schryven/ willen meer weten dan het betaemt.

De 2. Tegenworpinge is genomen uyt Thomas Aquinas. In 1. Sent. Tract. 25. q. 23.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

Ambr. de vocat. Gent. lib. 1. cap. 2.

10 Sommige segghen hier teghen/ dat God soude tegen hem selven staen/ waert dat hy alle menschen int gemeyn tot hem riepe/ ende weynige uytvercorene toe liete. Alsoo wort nae der sulcker ghevoelen het onderscheyt der ghenade die den sommighen gheschiet/ wechghenomen door de ghemeyn belofte. Het zijn wel sommige matige mẽschẽ die also sprekẽ/ niet so seer om de waerheyt te verdruckẽ/ als om harde vragen af te leggẽ/ eñ veler menschẽ curieusheyt te verhinderen. Haer wille is wel te prijsen: maer de raet en is niet goet/ want het en can niet ontschuldicht worden datmen uytvlucht soeckt teghen de waerheyt. Maer dat sommige hier tegẽ brẽgen die hartneckichlicker lasteren/ dat is voorwaer veel te tranc een tegenworpinge/ ofte veel te schandelicke dwalinghe. Hoe de Schrifture dese twee dingen vereenicht/ te weten/ dat door de uytwẽdige vercondinge des woorts/ alle mẽschen geroepen worden tot bekeeringe eñ geloove/ eñ dat nochtans niet alle menschen de Geest der bekeeringe eñ des geloofs gegeven en wort/ dat hebben wy ergens verclaert/ ende wy sullẽ weynich hier na moetẽ eensdeels wederom verhalen. Nu ick en late hen niet toe het ghene dat sy willen segghen/ want het is tweesins valsch. Want die dreycht dat over d'eẽ stadt sal drooge wesen/ als hy over d'ander stadt sal regenen: die honger der leere ergẽs belooft/ die en verbint hem selvẽ aẽ geenẽ sekerẽ regel om alle mẽschen even gelijc te roepẽ. Eñ die Paulum verbiet het woort in Asia te sprekẽ/ eñ hem van Bithynia af wẽt/ eñ tot Macedoniam treckt/ die bewijst dat het in syn macht is desen schat uyt te deelen dien hy wil. Nochtans bewijst hy claerlicker door Esaiam/ hoe hy de belofte der salicheyt/ sonderlinge tot de uytvercorene schickt: want hy seyt dat hy uyt die alleenlic/ eñ niet uyt dẽ gantschen men-

De 3. Tegenworpinghe/ genomen uyt den nieuwen Schryveren.

Antwoort.

Vereeniginge der plaetsen die tegẽ malcanderen schynen te stryden.

Amos 4.7. ende 8.11.

Act. 16.6.

Esa. 8.16.

menschelicken gheslachte sonder onderschept/ sal Discipulen versamelen. Waer uyt het openbaer is/dat sommighe verkeerdelick seggen/dat de leere der salicheyt allen menschē wort voorgestelt/ om hen crachtelick voorderlick te zijne/ de welcke den kinderen der Gemeynte alleenlic bewaert is. Dit sal nu tegenwoordichlick ghenoech zijn / te weten / hoewel alle menschen int ghemeyn door de stemme des Euangelij geroepen worden / dat nochtans de gave des geloofs weynigen wort gegevē. De oorsake wort door Esaiam bewesen/ te weten/ † dat de arm Gods niet allen menschen gheopenbaert en wordt. Waert dat hy seyde dat het Euangelium boosselick ende verachtelick versmaet wordt / om dat vele hartneckichlick weygeren dat te hooren: so soude moghelick de tegenworpinge van de alghemeyne roepinge/ plaetse hebben. Het is wel waer dat de Prophete niet en heeft voorghenomen / de schult der menschen te verkleynen / als hy leert dat de fonteyne der verblintheyt is/dat God hen niet en heeft gheweerdicht sijnen arm te openbaren: maer hy vermaent alleenlick dat het te vergeefs is/ als de ooren alleenlick met de uytwendighe leere gheslaghen worden/ dewijle het gheloove een sonderlicke gave is. Ick wilde wel van dese Leeraers weten/ of de vercondinghe des woorts alleen kinderen Gods maeckt/ of het gheloove. Voorwaer als Joannes seyt/ dat alle die in den eenichghebooren Sone Gods geloovē/ ooc kinderē Gods worden/ so en wort daer niet eē onderscheydē hoop aller toehoorderē gestelt/ maer daer wort eē sonderlicke ordē dē geloovigen gegevē/ die niet uyt den bloede/ noch uyt dē wille des vleeschs/ noch uyt dē wille des mans/ maer uyt God geborē zijn. Maer sy seggen/ het geloove eñ het woort Gods comē met malcanderē over eē. Dat is wel waer / so waer het geloove is: maer het en is niet nieu † dat het zaet valt onder die doornen ofte op steenachtige plaetsen: niet alleenlick om dat het meeste deel der menschen met der daet wederspannich is tegē God/ maer oock om dat sy niet alle oogen ende ooren en hebben. * Hoe sal het dan over een comen / dat God tot hem roept de ghene die hy weet dat sy niet en sullen comen? Laet Augustinus voor my antwoordē/ seggende: † Wilt ghy teghen my disputeren? Verwondert u met my/ ende roept uyt: O Hoocheyt. Laet ons beyde overeen comen in de bevreestheyt/ op dat wy in de dwalinghe niet en vergaen. Boven desen/ ist dat de verkiesinghe ghelijck Paulus betuycht/ is de moeder des gheloofs/ soo keere ick haer argument wederom teghen haer eyghen hooft/ te weten/ dat daerom niet alle menschen en gelooven/ om dat de verkiesinghe niet alghemeyn en is. Want als Paulus seyt: dat wy vervult zijn met alle geestelicke zegheninghe/ ghelijck God ons uytvercoren hadde eer de werelt gheschapen was / soo connen uyt de orden der causen wel lichtelick verstaen / dat dese rijckdom daerom niet allen ghemeyn en is / om dat God alleenlick uytvercoren heeft/ die hy wilde. Dit is de oorsake waerom hy op een ander plaetse het gheloove der uytvercorenen prijst / op datmen niet en dencke dat yemant het geloove door sijn eyghen gheneghentheyt gecrijcht: maer dat dese eere Gode toe comt/ dat hy uyt genade verlicht de ghene die hy te voren uytvercoren hadde. Want Bernardus spreeckt wel/ segghende: De vrienden hoorent alleen / tot de welcke hy oock spreect: † En wilt niet vreesen ghy cleyn kudde: want het is u ghegheven de verborghentheyt des rijcx Gods te weten. Wie zijn dese? te weten / die hy te voren ghekent ende ghepredestineert heeft/ dat sy souden dē beelde sijns Soons ghelijck worden. Dese groote verborghen raet is ons gheopenbaert: De Heere weet welcke de sijne zijn: maer dat Gode bekent was/ dat is den menschen gheopenbaert. Ende hy en gheweerdicht voorwaer niemant so groote verborgentheyt deelachtich te maken / anders dan de ghene die hy te voren ghekent ende gepredestineert heeft/ dat sy souden sijne zijn. Weynich daer nae besluyt hy: De barmhertichheyt Gods is van eeuwicheyt tot eeuwicheyt over de ghene die hem vreesen: van eeuwicheyt om der predestinatie/ ende tot eeuwicheyt om der salichmakinge/ d'een is sonder begin / d'ander is sonder eynde. Maer wat noot ist Bernardum tot ghetuyghe te nemen dewijle wy uyt onses Meesters mont hooren / dat gheene andere menschen en siē dan die uyt God zijn? Met welcke woorden hy te kennen gheeft/ dat alle de ghene die niet en zijn God wedergeboren/ niet en connen de claerheyt sijns aenschijns sien. Het gheloove wordt wel bequamelick by de verkiesinghe gestelt/ soo verre het in den ondersten graet ghestelt wordt. Welcke orden claerlick in de woorden Christi uytghedruckt wordt/ daer hy seyt: Dit is de wille des Vaders/ dat ick niet en verliese dat hy ghegheven heeft. Want dit is sijn wille/ dat soo wie in den Sone gelooft/ niet en vergae. Waert dat hy wilde dat alle menschen salich worden/ soo soude hy hen sijnen Sone tot eenen bewaerder gheven/ ende soudese alle door den heylighen bant des gheloofs in Christi lichaem inlijven. Maer nu ist openbaer / dat het gheloove is een sonderlicke pant der Vaderlicke liefde/ bewaert voor sijne kinderen die hy heeft aenghenomen. Daerom seyt Christus op eē ander plaetse / dat de schapen dē Herder volgē/ om dat sy sijn stemme hooren: ende dat sy geenen vreemden en hooren / om dat sy der vreemder stemme niet en kennen: Ende waer uyt comt dit onderschept/ anders dan om dat God hare ooren gheopent heeft / want niemant en maeckt hem selven een schaep / maer wordt door Gods ghenade een schaep ghemaeckt. Daerom leert de Heere/ dat onse salicheyt sal altijts seker ende buyten perijckel wesen/ om dat sy door de onverwinlicke macht Gods bewaert wordt. Daerom besluyt hy dat de ongheloovighe niet en zijn uyt sijne schapen: te weten/ om dat sy niet en zijn uyt het ghetal der ghener die de Heere door Esaiam belooft heeft dat sy soudē sijne Discipulen wesen. Voort dewijle met dese ghetuyghenissen die ick verhaelt hebbe / de volherdinghe uytghedruckt wort / soo betuygen sy oock de onveranderlicke stantvasticheyt der verkiesinghe.

11 Laet ons nu ooc spreken van de verworpene/ van de welcke Paulus daer oock spreeckt. Want ghelijck Jacob niet door goede wercken verdient hebbende / wordt tot ghenade ontfanghen: alsoo wordt oock Esau ghehaet / noch niet gheen boosheyt besmet zijnde. Ist dat wy onse ooghen op de wercken slaen / soo doen wy den Apostel onrecht / gelijck of hy dat selve dat ons claer is/ niet gesien en hadde. Eñ hy wort overtuycht dat niet gesiē te hebbē/ dewijle hy namelic daer op dringt/ dat d'een vercorē/ eñ d'ander verworpen was / doe sy noch niet goets noch quaets gedaē en haddē: om daer mede te bewijsen / dat het fondament der Godlicker predestinatie niet en is in de werckē gelegē. Bovē desen als hy die tegenworpinge heeft voortgebracht: Of God onrechtveerdich zy/ so en gebruyct hy dat niet dwelc eē seer seker eñ claer getuygenisse

sijnder

Waerom dat vele beroepen zijn/ eñ weynich uytvercoren.
† Esa.53.1.
Joan.1.12.
Antwoort op de eerste teghenworpinge/ van de onderlinghe overeencominghe des gheloofs met het woort.
† Matt.13.5. Mar.4.5. Luc.8.6.
* 2. Antwoort Augustini/ Pauli ende Bernardi.
† August. de verb. Apost. Serm.11.
Ephes.1.3.
Tit.1.1.
Ad Thomam præpositum Benevle, epist. 107.
† Luc.12.32. Matt.13.11.
Rom.8.29. Joan.10.14. 2.Tim.2.19.
Item/ Christus betuycht sulcx openlick.
Joan.6.46.
Joan.6.39.
Joan.10.4.
Joan.10.29.
Esa.8.16.
Rom.9.13.
Waerom/ houden sal van de verworpinghe.

ſijnder rechtveerdicheyt ſoude geweeſt hebben/ te weten/ dat God heeft Eſau ghedaen nae ſijn booſheyt: maer hy is te vꝛeden met een ander antwooꝛde/te weten/dat de verwoꝛpene tot dit eynde verweckt woꝛden / op dat de eerlickheyt Gods dooꝛ hen verclaert woꝛde. Eñ tẽ laetſten seyt hy daer na/ dat God barmhertich is wien hy wil/ende verhart wien hy wil. Hier ſiet ghy hoe hy dit beyde ſtelt in het eenighe goetduncken Gods. Daerom iſt dat wy niet en connen de ooꝛſake toonen/waerom God gheweerdicht den ſijnen genadich te zijne/ anders dan om dat het hem alſoo believt: ſoo eñ ſullen wy oock anders niet hebben dan ſijnen wille / waerom hy andere verwoꝛpt. Want alſmen ſeyt dat God de gene die hy wilt/verhart/ ende den genen die hy wil/barmhertichheyt doet/ ſo woꝛdẽ de menſchen daer dooꝛ vermaent/ dat ſy gheen ooꝛſake en moeten ſoecken buyten ſijnen wille.

Rom.9.18.

Waer van dẽ gront gheleghen is in den rechtveerdighen wille Gods.

Het xxiiÿ. Capittel.

Wederlegginghe der beſchuldinghen ende laſteringen, waer mede deſe leere is altijts te onrechte beſwaert gheweeſt.

Sy dwalen/ die de verwoꝛpinghe verloochenẽ.

MAer als het menſchelic vernuft dit hooꝛt/ ſo en cant hem niet onthouden van (ghelyck of men eẽ alarm-geſchꝛey hooꝛde) menichſins ende boven maten oproerich te woꝛdẽ. Eñ vele (ghelyck of ſy wilden God van den haet bevꝛijen) bekennen de verkieſinge alſoo/dat ſy verſaken dat yemant verwoꝛpen woꝛdt. Maer ſy doen dat veel te onwyſelick eñ kinderlick: want de verkieſinghe en ſoude niet connen ſtaen/ſtonde ſy niet teghen de verwoꝛpinghe. God ſchept die uyt/die hy tot ſalicheyt aenneemt/ ſoo ware het meer dan dwaeſheyt / datmen ſeyde / dat de andere by gheval/ofte foꝛtuyne / ofte dooꝛ haer eyghen cracht verkreghen/het ghene dat de verkieſinghe alleen weynighen gheeft. Soo verwoꝛpt God dan de gene die hy vooꝛby gaet / eñ dat om gheen ander ooꝛſake / dan om dat hyſe wil uytſluyten van de erve die hy ſijne kinderen ghepꝛedeſtineert ende veroꝛdent heeft. Ende de hooveerdicheyt der menſchen is onverdꝛagelic/ als ſy haer niet en laet met Gods wooꝛt bedwinghen / alſmen ſpꝛeeckt van den onverhinderlicken raet Gods/ den welcken de Enghelen aenbidden. Maer nu hebben wy gehooꝛt / dat de verhardinghe alſoo wel in de hant Gods is/ als de barmhertichheyt. *Ende Paulus en is niet (ghelyck deſe) ſeer beladen hoe hy God ſal dooꝛ leughen ontſchuldighen: maer vermaent alleenlick ꝉ dat het den maeckſele niet geooꝛloft en is/ teghen ſijnen maker te kyven. Nu die niet toe en laten dat eenige menſchẽ van God verwoꝛpen woꝛdẽ/hoe ſullẽ die deſe ſententie Chꝛiſti wederlegghen? Alle boom welcke mijn Vader niet geplant en heeft/ſal uytgeroeyt woꝛden? Sy hooren opentlick dat alle de ghene die de hemelſche Vader niet en heeft gheweerdicht als heylighe boomen in ſijnen acker te planten / zijn tot het verderf veroꝛdent ende overghegheven. Iſt dat ſy verſaken dat dit een teecken der verwoꝛpinge is/ſo en is geen dinck ſoo claer datmen hen ſoude connen wys makẽ. Iſt dat ſy niet op en houden van teghenſpꝛeken/ ſoo laet het gheloove ſo nuchter zijn dat het met deſe vermaninge Pauli te vꝛeden zy/ te weten/ ꝉ dat daer geen ooꝛſake en is om tegẽ God te kijven/ iſt dat hy op d'een zijde willende tooꝛn bewijſen / ende ſijn macht bekent maken / de vaten des tooꝛns die tot het verderf bereyt zijn/dꝛaecht met grooter verdꝛaechſaemheyt/eñ ſachtmoedicheyt: ende op d'ander zijde bekent maeckt den rijckdom ſijnder eerlickheyt tot de vatẽ der barmhertichheyt/ die hy tot eere bereyt heeft. De Leſers moeten hier aenmercken / hoe dat Paulus om den achterclapperen ende ooꝛblaſeren alle ooꝛſake te benemen/ der tooꝛnicheyt ende mogentheyt Gods de opperſte heerſchappie toe ſchꝛijft: om dat het onrecht is/ dat die diepe ooꝛdeelen die alle onſe ſinnen verſlinden/ ſouden onſer rekenſchap onderwoꝛpen woꝛden. Het is een cranckc antwooꝛde die onſe tegenſtrijders geven/te weten/dat God niet gantſchelick die en verwoꝛpt / die hy met ſachtmoedicheyt verdꝛaecht: maer dat hy ſijn herte tot hen wat af went/ of ſy hen moghelick bekeerden. Gelijck of Paulus Gode ſulcke lytſaemheyt toeſchꝛeve / met de welcke hy ſoude verwachten de bekeeringhe der gener die (gelijck hy ſeyt) tot verderf bereyt zijn. Wã Auguſtinus deſe plaetſe uytlegghende/ vermaent wel/ wanneer de verdꝛaechſaemheyt Gods woꝛdt by ſijn moghentheyt ghestelt/ dat God dan niet toe en laet / maer dooꝛ ſijn cracht regeert eñ maticht. Onſe tegenſtrijders ſeggen oock niet ſonder ooꝛſake/ dat Paulus ſeyt / dat de vaten des tooꝛns bereyt zijn tot het verderf/maer dat God de vatẽ der barmhertichheyt vooꝛbereyt heeft: om dat hy alſoo den lof der ſalicheyt Gode toe ſchꝛijft/ ende de ſchult des verderfs dien oplegt/ die dooꝛ haer eygen goetduncken hen ſelven tot het verderf bꝛengen. Maer of ic hen ſchoon toe late dat Paulus dooꝛ deſe wijſe van ſpꝛeken / de hardicheyt des eerſten deels verſoet: ſoo en betaemt het nochtans niet/ die vooꝛbereydinge tot het verderf/tot een ander ooꝛſake te treckẽ/ dan tot den verboꝛgen raet Gods: het welcke oock weynich te vooren in de wooꝛden Pauli verclaert woꝛdt/ dat God heeft Pharaonem verhardt/ daer nae dat hy verhart die hy wil. Waer uyt volcht dat de verboꝛghen raet Gods is de ooꝛſake der verhardinge. Ick behoude ten minſten dat Auguſtinus leert/te weten/Als God ſchapen maeckt uyt wolven / ſoo vermaeckt ende vernieut hyſe met crachtigher ghenade / op dat haer hardicheyt ghetemt woꝛde: Ende alſoo en bekeert hy de hartneckighe niet om dat hy de crachtige genade aen hen niet en ghebꝛuyckt/de welcke hem niet en ghebꝛeeckt / waert dat hyſe wilde ghebꝛuycken ende bewijſen.

2. Seer onbedwonghen verheffen ſy haer teghen God/ wiens raetſlaghen de Engelẽ ſelfs eerbiedichlic eeren.

**3. Woꝛden ſy wederleyt met uytghedꝛuckte ghetuyghenissen der Schꝛiftueren.*

ꝉ Rom.9.20.

Matt.15.13.

4. Wederſpꝛeken ſy God/ die ſijne raetſlaghen dooꝛ dẽ Apoſtelen te kennen heeft ghegheven.

ꝉ Rom.9.22.

1. Wtvlucht.

Antwooꝛt.

Lib. contra Iul. 5. cap. 5.

2. Wtvlucht.

1. Antwooꝛt.

Rom.9.17.18 Exod.9.16.

Met Auguſtinꝰ woꝛt beveſticht. Lib. 1. de præd. Sanct. cap. 2.

2 Dit ſoude wel overvloedichlick ghenoech weſen den Godſaligen ende matigẽ/ende genen die ghedencken dat ſy menſchen zijn. Maer dewyle die fenijnighe honden / meer dan eenerley laſteringhe teghen God uytſpouwen/ ſo ſullen wy op een yegelicke/ghelijck de ſake eyſcht/antwooꝛden. De dwaſe menſchen kijven menichſins teghen God / ghelijck of hy haren beſchuldinghen onderwoꝛpen ware. Soo vꝛaghen ſy dan ten eerſtẽ/ met wat recht de Heere tooꝛnich is op ſijne creatuerẽ/ van de welcke hy te vooren dooꝛ geenerley ſchult verweckt en is: want het betaemt (segghen ſy) meer eenen tyꝛan dan eenen opꝛechten Richter/ dat hy ſoude tot het verderf over geven die hy wil. So hebben dan de menſchen ooꝛſake om teghen God te kijven / iſt dat ſy ſonder haer eyghen verdienſte/alleenlick dooꝛ ſijn enckel goetduncken tot de eeuwighe doot gepꝛedeſtineert woꝛden. Iſt dat te eenigen tijde ſulcke ghedachten den Godſalighen menſchen in dẽ ſin comẽ/ ſo ſullẽ ſy om der ſelver aenloop te bꝛekẽ/ met dit eenige genoech gewapẽt woꝛdẽ/ iſt dat ſy overleggẽ wat grooter ongeſchicktheyt het zy alleenlick datmen na de ooꝛſake des Godlickẽ willes vꝛaecht: dewijle hy aller dingẽ ooꝛſake is/eñ te rechte moet zijn. ꝉ Want iſt dat de wille Gods eenige ooꝛſake heeft/ſo moet daer

De 2. Tegenwoꝛpinghe. Dat God ten onrechte hem vergramt over de gene/ die hy ten verderve/ buyten haer eyghen verdienſte/ overgheeft.

1. Antwooꝛt beſtaet in de bedenckinghe van den wille Gods.

ꝉ Hoc ex Auguſtino ſumptum lib. 1. de Gen. contra Manich. cap. 3

ghewesst hebben / eer dan hy / daer aen hy hanghe: het welcke niet gheoorloft en is te dencken. Want de wille Gods / is soo seer de opperste reghel der rechtveerdichept / dat al wat hy wil zy rechtveerdich te achten / alleenlic om dat hy het wil. Daerom wanneer men vraecht waerom God het alsoo gedaen heeft / soo moetmen antwoorden: Om dat hy ghewilt heeft. Ist dat yemant voorder gaet / en vraecht waerom God het ghewilt heeft / soo vraecht de sulcke nae een dinck dat boven den wille Gods is / het welcke niet en can bevonden worden. Daerom laet de roeckeloose rechtveerdichept der menschen haer selven bedwingen / ende niet soecken dat niet en is: op dat hy mogelic niet en vinde het gene dat is. Met desen toom segge ick / sal hy wel wederhouden worden / soo wie met eerbiedinghe ende vreese wil van de verborgentheden syns Gods philosopheren. Teghen de stoutichept der godloosen die hen niet en ontsien opentlick teghen God quaet te spreken / sal God selve door syn rechtveerdichept hem selven sonder onse hulpe beschermen / als hy haren conscientien sal alle uptvlucht benemen / ende de selve overwinnen en verdoemen. Nochtans en brenghen wy dat ghedichtsel van de Potentia absoluta, ghelyck sy't noemé / niet voort / het welcke onheyich is / ende behoort van ons verworpen te worden.

Welck dien wille Gods zy / ende hoe men die moet aenmercken.

Wy en dichten niet eenen God die sonder Wet zy / dewyle hy hem selven een Wet is: want (gelyck Plato seyt) den menschen die boose begeerten hebben / zyn Wetten noodich: maer de wille Gods en is niet alleenlick reyn van alle smette / maer is oock de opperste reghel der volmaecktheyt / ende oock de Wet aller Wetten. Maer wy segghen / dat hy niet ghebonden en is om rekenschap te gheven: wy seggen oock dat wy geene bequame Richters en zyn / om upt onse eygé gevoelen van dese sake te oordeelé. Daerom ist dat wy hooger soecken dan ons geoorloft is / so laet die dreyginge des Psalms ons verschricken / dat God sal overwinnen so wanneer hy van eenen sterffelicken mensche gheoordeelt wort.

Psal. 51.6.

2. Antwoort / welcke heeft drie leden.

3 Also can God stilswygende syne vyandé bedwingen. Maer op dat wy hen niet toe en laten den heyligen naem Gods te bespotten / so geeft hy ons oock wapen tegen hen upt syn heylighe woort. Daerom ist dat ons yemant aen comt met sulcke woorden / waerom God van dé aenbeginne heeft sommige tot der doot gepredestineert / die noch niet en conden het oordeel des doots verdienen / dewyle sy noch niet en waré.

1. God en is ons niet met allen schuldich.

Wy sullen voor een antwoorde hen wederom vragen / wat God nae haer meyninge den menschen schuldich is / als sy hem willé upt syn natuere achten.

2. Hy is / ten aensien van syne gherechtichept / alle die door de zonde verdorven zyn / seer billick hatende.

Wy zyn alle alsoo door de zonden verdorven / dat wy moeten voor God hatelick zyn / ende dat niet door tyrannische wreethept / maer door seer gerechtige rechtveerdichept. Ist dat alle de ghene die God tot der doot predestineert / zyn door natuerlicke conditie der doot onderworpen / ick bidde u / van wat ongherechtichept Gods tegen hen / connen sy clagé? Laet alle de kinderen Adams comen / ende tegé haren Richter kyven en strijden / dat sy eer sy geboren waren / zyn door syn eeuwige voorsieninghe tot eeuwige ellendichept verordent.

* 3. Alle verworpene bekennen door het ghevoelen ende oordeel haerder eygé conscientie / datse tot den doot verordent worden na dat rechtveerdich oordeel Gods.

* Wat sullen sy connen snateren teghen dese bescherminghe / als God hen daerenteghen sal tot de kennisse haers selfs roepen? Ist dat sy alle upt een verdorven masse genomen zyn / so en ist geen wonder dat sy der verdoemenisse onderworpé zyn. So en hebben sy dan God niet te beschuldigen van ongerechtichept / om dat sy door syn eeuwige oordeel verordent zyn tot der doot / tot de welcke sy door haer eygen natuere geleyt worden, gelyc sy willens ofte onwillens gevoelé. Waer upt het openbaer is, hoe verkeert die begeerte om tegé te snateren zy: dewyle sy de oorsake der verdoemenisse die sy bedwongen worden in hen selven te bekénen / soecken te decké en verbergé / op dat sy God voorwédende / bevryt wordé. Maer of ic schoon hondertmael belede dat God de Autheur daer vá is / het welcke seer waerachtich is / so en connen sy nochtans niet terstont haer schult daer mede uptwisschen / de welcke in hare conscientien gegraven / dickmael voor hare oogen comt.

4 Wederom segghen sy: Zyn sy niet te voren door de ordeninge Gods ghepredestineert ghewesst tot de selve verdorventhept / die nu wordt als een oorsake der verdoemenisse voorgewent? — Teghenworpinge. Dat de verworpene schynen tot de zonde te voren gheordineert te wesen.

Als sy dan door haer verdorventhept verloren gaen / soo lyden sy enckelick de straffe dier ellendichept in de welcke Adam is door Gods predestinatie ghevallen / ende heeft syne nacomers met hem daer in getrocken. — Rom. 5.12.

Is hy dan niet onrechtveerdich dewyle hy syne creatueren soo wreedelick bespot?

Antwoort.

Ick bekenne voorwaer dat alle Adams kinderen zyn met Gods wille tot dese ellendige conditie gevallen / tot de welcke sy gebonden zyn: Ende dit is het gene dat ick eerst seyde / te weten / datmen ten eynde moet altyts wedercomen tot het goetduncken des Godlicken willes / wiens oorsake in God verborghen is.

Verclaringe der selver.

Maer hier upt en volcht niet terstont / dat God deser valscher beschuldinge onderworpen zy. Want wy sullé met Paulo aldus antwoorden: O mensche wie zyt ghy / die ghy tegen God kyft? sal oock een aerden pot segghen tot synen potbacker: Waerom hebt ghy my aldus ghemaeckt? Heeft oock den potbacker geen macht upt den selvé clompe d'een vat te maké tot eere / en d'ander tot schande? — Rom. 9.20.

Inrede.

Sy sullen seggen dat de rechtveerdichept Gods niet wel also beschermt en wort / maer dat daer mede een uptvlucht genomen wort / gelyck die pleghen / die geen rechte ontschuldinge en vindé. Want wat schynt hier anders geseyt te wordé / dan dat God een macht heeft die niet en can verhindert worden / na haer believe te doé wat sy wil?

Antwoort: Daerin den text des Apostels heerlick beschermt wort van lasteringhen.

Maer het is veel anders: want wat reden cannen wy brenghen / die stercker zy / dan als wy gheboden worden te bedencké wie God zy? Want hoe soude die eenige ongerechtichept doen / die de Richter der werelt is? Ist dat het eygentlick der godlicker natuere toe comt / oordeel te doen / so heeft hy natuerlick de rechtveerdichept lief / en haet de onrechtveerdichept. — Psal. 45.8.

So en heeft dan de Apostel geene listige uptvlucht gesocht / ghelyck of hy hadde in syne woorden gevangen gewesst: maer heeft te kennen ghegheven / dat de reden der godlicker rechtveerdichept hooger is / dan dat sy soude connen na menschelicke wyse ghemeten / ofte met menschelicken vernuft ghevaet worden. De Apostel bekent wel dat de Godlicke oordeelen soo diepe zyn / dat alle menschen verstant daer door verslonden wordt / als sy soecken daer toe door te breken. — Rom. 11.33.

Maer hy leert oock hoe onbehoorlick het is / de wercken Gods tot sulcke een Wet te dringhen / dat wyse souden dorven verworpen terstont als wy gheen oorsake ofte reden daer van en vinden. Salomon spreeckt een schoon sententie (de welcke nochtans weynighe menschen verstaen) te weten: De Schepper aller dingen is groot / ende gheeft den dwasen ende den overtrederen haren loon. Want hy roept upt van de groothept Gods / in wiens macht het is de dwase en overtreders te straffé / hoo- — Prov. 26.10.

hoewel hy hen niet en gewaerdicht sijnen Geest te geven. Ende de raserie der menschen is wonderlicken groot/ als sy het gene dat onmetelick ende onbegrijpelick is/ willen der mate haers verstants onderworpen. De Enghelen die in haer geheelheyt zijn blijvē staende/ noemt Paulus uytvercoren: ist dat stantvasticheyt is in het goetduncken Gods gefondeert/ soo bewijst der anderer Enghelen afwijckinge/ dat sy verlaten waren. Van welcke sake men geen ander reden en can voortbrenghen/ dan de verworpinghe/ de welcke in den heymelicken raet Gods verborghen is.

1.Tim.5.21.

5 Laet nu eenighen Manicheus ofte Celestin comen/ om de Godlicke voorsieninghe te lasteren: Ick segge met Paulo/ datmen niet en moet reden daer van gheven/ om dat sy door haer grootheyt verre boven onse verstant gaet. Wat wonder ofte wat ongeschicktheyt is daer in? Willen sy dat de macht Gods alsoo bepaelt zy/ dat sy niet en vermoghen meer te doen dan haer verstant can begrypen? Ick segghe met Augustino dat de Heere menschen gheschapen heeft/ de welcke hy te voren wiste dat sy sonder twijfel souden in het verderf gaen: ende dat dit selve gheschiet is om dat hy alsoo wilde. Maer dat het ons niet en betaemt reden te soecken/ waerom hy dat gewilt heeft/ want wy en zijnt niet machtich te verstaen. Ende dat wy niet en behooren te disputeren van den wille Gods of hy rechtveerdich is oft niet: want soo dickmael als van den wille Gods wort ghesproken/ soo wort onder sijnen naem de opperste reghel der rechtveerdicheyt ghenaemt. Daerom wat willen van de ongherechticheyt vraghen voortbrengen/ daer claerlick rechtveerdicheyt ghesien wort? Wy en moeten ons oock niet schamen den mont der godloosen nae het exempel Pauli alsoo te stoppen/ ende so dickmael als sy bestaen teghen te bassen/ het selve verhalen ende seggen: ‡ Wie zijt ghy/ o ellendige menschē/ dat ghy bestaet God te beschuldighen? ende hem daerom beschuldicht/ om dat hy de grootheyt sijnder wercken niet en maticht nae uwe plompheyt? Ghelijck of sijne wercken daerom boos waren/ om datse den vleesche verborghen zijn: De ongemeten grootheyt der oordeelen Gods/ is u door clare bevindinghen bekent. Ghy weet dat sy ghenaemt worden een diepe afgront: nu overdenckt de cleynheyt uwes verstants of het can vaten dat God by hem selven heeft voorghenomen. Wat zijt ghy dan daer mede geholpen dat ghy door uytsinnighe ondersoeckinghe u selven versinckt in den afgront/ de welcke u sal (gelijck u de reden selve bewijst) dootlick wesen. Waerom en wort ghy niet ten minsten ghedwongen door eenighe vreese uyt het gene dat de Historie Jobs ende oock de boecken der Propheten/ van de onbegrijpelicke wijsheyt Gods/ en grouwelicke moghentheyt vercondighen? Ist dat uwe gheest oprechtich is/ soo en schaemt u niet den raet Augustini aen te nemen. O mensche (seyt hy) verwacht ghy antwoorde vā my? Ick ben oock een mensche. Daerom laet ons beyde dien hooren/ die seyt: O mensche wie zijt ghy? beter is een getrouwe onwetenheyt/ dan lichtveerdighe wetenschap. Soeckt verdiensten: soo en sult ghy niet anders vindē dan straffe. O hoocheyt! Petrus versaect: de rover gelooft. O hoocheyt! Soeckt ghy reden? Ick sal my verschricken van de hoocheyt. Arguweert ghy/ ick sal my verwonderen: disputeert ghy/ ick sal gelooven. Ick sie de hoocheyt: ick en come tot de diepheyt niet. Paulus heeft gerust om dat hy verwonderinge ghevonden heeft. Hy noemt de oordeelen Gods ondoorsoeckelick: ende zijt ghy gecomē om die te doorsoecken? Hy seyt dat sijne weghen onspeurlick zijn: ende wilt ghy die speuren? Wy en sullen geenē voortganck doē met voorder te gaen: want wy en sullen haerder stouticheyt niet genoech doen/ ende de Heere en heeft gheen ander bescherminghe noodich/ dan die hy door sijnen Geest gebruyckt heeft/ die door den mont Pauli heeft ghesproken: Ende wy ontleeren wel spreken als wy af laten met God te spreken.

De selve antwoort is bevesticht met de authoriteyt van Augustinus.

Epist,106.

Item sy wort in een schoone maniere van een ghemaeckte persoō verclaert.

‡ Rom.9.20.

Psal.36.7.

Ende met de heerlicke sprencke van Augustinus bevesticht.

August. de verb. Apost. Serm.20.

Rom.9.20.

Rom.11.33.

6 Daer comt oock een ander tegenworpingē uyt godloosheyt/ de welcke nochtans niet soo seer en dient om God te beschuldighen/ als om den sondaer te ontschuldighen: hoewel de gene die van God verdoemt wort/ en can niet anders dan ten laetsten met des Richters schande ghe rechtveerdicht worden. So snateren dan de onheylighe tonghen teghen God aldus: Waerom soude God die dinghen den mensche tot zonde rekenen/ der welcker noot hy hen door syn predestinatie heeft op geleyt? Want wat souden sy doen? souden sy strijden teghen het ghene dat hy verordent heeft? Sy soudē dat te vergeefs doen/ dewijle sy het gantschelick niet en souden connen doen. Soo en ist dan gheen recht dat sy om die dingen ghestraft worden/ der welcker voornēste oorsake is in de predestinatie Gods gelegen. Ick wil my hier onthoudē van de bescherminghe/ de welcke de oude Leeraers ghemeynlick ghebruycken/ te weten/ dat de voorwetenschap Gods niet en verhindert dat de mensche geacht worde sondaer te zijne: dewijle God niet sijn quaet/ maer haer quaet voorsiet. Want het ghekrijf en soude hier mede gheen eynde hebben: maer sy souden eer segghen/ dat God nochtans dat quaet dat hy voorsach/ hadde moghen verhinderen hadde hy gewilt: ende dat hy den mensche heeft met voorghenomen raet tot dit eynde ghemaeckt/ om dat hy hem soude alsoo op der aerde dragen/ dewijle hy het quaet niet verhindert en heeft. Ist dat de mensche is door de voorsieninghe Gods tot dese conditie gheschapen/ om dat hy daer na soude doen al wat hy doet/ so en moet het hem tot geen schult gerekent worden/ dat hy niet en can ontvlien/ ende door den wille Gods aenneemt. Daerom laet ons sien hoe dese knoop mach te rechte ontdaen worden. Ten eersten moet het by alle menschē vast ende seker zijn/ dat Salomon seyt/ te weten/ dat God alle dingen heeft geschapen om sijns selfs wille/ ende oock den godloosen tot den quaden dach. Siet dewijle de beschickinge aller dinghen in de hant Gods is/ ende dewijle de macht des doots ende der salicheyt by hem is/ soo ordineert hy't alsoo met sijnen raet ende wille/ dat daer menschen gheboren worden/ die van des moeders buyck aen zijn sekerlick der doot overghegeven/ op dat door haer verderf/ den naem Gods ghepresen worde. Ist dat yemant wil seggen/ dat sy door de wetenschap Gods niet en worden door noot ghedrongen/ maer eer met sulcke conditie van hem gheschapen zijn/ om dat hy haer toecomende boosheyt te voren gesien heeft: die seyt wel wat/ maer niet al. De oude Leeraers plegē wel wat ondertusschen dese antwoorde te ghebruycken/ maer ghelijck of sy twijfelden. Maer de School-leeraers zijn daer in gerust/ ghelijck of gheen dinck en conde daer teghen ghebrocht worden. Ick wil gheerne belijden dat de voorwetenschap Gods alleen geenen noot den creatueren aen en brengt/ hoewel sy niet alle daer in over een en comen: want daer zijn sommighe die willen dat sy oock de cause der saken zy.

De 3. Tegenworpinghe: God en behoort niet toe te rekenen den menschen hate zonden/ der welcker noot hy door sijn predestinatie heeft opgheleyt.

D'eerste antwoort der ouden Schrijvers/ die men voor swack houdt.

Reden waerom.

Prov.16.4.

Psal.75.8.

De tweede antwoort heeft oock niet veel crachts.

De derde antwoort/ welcke Valla heeft voorgestelt/ is goet ende dā weerden.

Maer my dunckt dat het Valla (die nochtans anders in de Schriftuere niet seer wel geoeffent was) beter ende voorsichtichlicker verstaē heeft: de welcke bewijst dat dese strijdt te vergheefs is/ om dat het leven ende de doot meer wercken zijn des willes/ dan der voorwetenschap Gods. Waert dat God de geschiedenissen der menschen voorsage alleenlick/ eñ niet oock door sijn goetduncken en schickte ende ordineerde/ dan en soudemen niet sonder oorsake vraghen/ wat noot sijn voorwetenschap aen brachte. Maer dewijle hy het gene dat te comē staet/ niet anders te voren en siet/ dan om dat hy't verordent heeft/dat het also soude geschien: so ist te vergeefs datmen vā de voorwetenschap Gods kijft/als het openbaer is/dat alle dingen meer gheschien door sijn ordeninghe ende wille.

Het eerste teghenspreken/ (dat van God niet en was besloten/ dat Adam door sijn afwijckinghe soude verlorē gaen) wort menichmaels wederlept te weten/ met bewijsredenen/ welcke genomen zijn van het eynde der scheppinge/ van Gods onbegrijpelicke almachticheyt/ wijsheyt ende gerechticheyt.

7 Sy segghen datmen dit niet en vindt met woorden uytghedruckt/ dat het van God verordent is/dat Adam soude door sijn afwijckinge vergaen. Maer dat is ghelijck of die selve God/ van den welcken de Schriftuere betuyght dat hy doet al wat hy wil/ de alderedelste sijnder creatueren geschapen hadde tot een onseker ende twijfelachtich eynde. Sy dichten dat de mensche een vrij goetdunckē hadde/ so dat hy mochte sulcke fortuyne hebben als hy wilde: maer dat God niet verordent en heeft/anders dan dat hy dē mensche soude handelē na sijn verdienste. Ist dat sulck een cranck ghedichtsel wort aengenomen/ waer sal de almogentheyt zijn/ waer door hy na sijnen verborgē raet/ de welcke geen ander oorsake en heeft/ alle dinck regeert? Maer of sy willen ofte niet en willen / de predestinatie bewijst haer in Adams nacomers. Want het en is niet natuerlick gheschiet / dat alle menschen zijn van der salicheyt afgevallen/door eens Vaders schult. Wat verhindert hen te bekennen van eenen mensche/ dwelck sy oock tegen haren wille/ bekennen van het gantsche menschelicke geslachte? Want wat souden sy te vergeefs uytvlucht soecken? De Schriftuere roept dat alle

Rom.5.12.16 menschen zijn in eens menschen persoon tot de eeuwighe doot overghegheven. Ende dewijle dit niet en can de natuere toegheschreven worden/ soo ist claer/ dat het door den wonderlicken raet Gods geschiet is. Het is veel te ongeschickt dat dese goede beschermers der rechtveerdicheyt Gods/ blijven voor een stroo staende/ ende hooghe balcken wel over springen. Ick vrage noch eenmael: Waer door ist geschiet dat so vele volcken met hare kinderē zijn door Adams val tot de doot ghevallen/ sonder remedie / anders dan om dat God het alsoo ghewilt heeft? Hier moeten de tongen stom worden/ die anders so clapperich zijn. Ick bekenne wel dat het een grouwelick oordeel is/ nochtans en sal niemant connen versaken/ dat God te voren gheweten heeft wat eynde de mensche soude hebben/ eer hy hem maeckte/ ende dat hy't daerom heeft te vorē geweten / om dat hy't door sijn voornemen alsoo verordent hadde. Ist dat yemant hier de voorwetenschap Gods beschuldicht / die doet lichtveerdichlic ende onwijselick. Want ick bidde u/ wat ist dat de hemelsche Richter soude beschuldicht worden / om dat hy gheweten heeft wat gheschien soude? Ist dat daer eenige rechtveerdighe ofte cierlicke clage is/ die gaet de predestinatie aen. Het en moet oock niet ongheschickt noch wonder schijnen dat ick segghe/ te weten: dat God niet alleenlick den val des eersten mensches / ende daer in oock den val der nacomeren te voren gesien/ maer oock nae sijn goetduncken verordent ende beschickt heeft. Want ghelijck het tot sijn wijsheyt diēt/dat hy al wat geschien sal/te voren weet: alsoo dient het tot sijn macht/ dat hy alle dinck door sijn hant regeert ende matichr. Ende Augustinus verclaert oock dese sake seer wel/ ghelijck vele andere. Wy belijden seer salichlick dat wy seer wel ghelooven / dat God ende de Heere aller dinghen/ die alle dinghen seer goet gheschapen heeft / ende te voren wiste dat quade dinghen souden uyt goede comen/ ende wiste dat het meer tot sijn seer almoghende ende macht diende het quaet tot goet te veranderen/ dan het quaet niet te laten zijne: dat dese segghe ick/ het leven der Enghelen/ ende der menschen heeft alsoo verordent/ dat hy daer in heeft eerst bewesen/ wat het vrije goetduncken vermochte/ ende daer nae wat de weldaet sijnder ghenade/ ende het oordeel sijnder rechtveerdicheyt vermochte.

Item niet de heerlicke ghetuyghenisse Augustini. Enchir. ad Laurent.

8 Hier nemen sy wederom haer uytvlucht tot het onderscheyt des willes ende der toelatinge/ ende willen segghen dat de goddeloose verloren gaen door de toelatinghe/ maer niet door den wille Gods. Maer waerom sal hy't toelaten/ anders dan om dat hy't alsoo wil? Hoewel dat selve en is oock in hem selven niet gheloovelick dat de mensche is tot het verderf gecomen door de enckel toelatinghe/ ende niet door eenighe ordeninghe Gods: Gelijck of God niet verordent en hadde wat conditie hy wilde dat sijne creatueren souden hebben. Waerom en twijfele ick niet met Augustino eenvoudelick te bekennen/ dat de wille Gods is de noot der dinghen/ ende dat het ghene dat hy wil/moet nootsakelick geschien/ ghelijck de dinghen waerachtichlick geschien sullen/ die hy te voren gesien heeft. Nu ist dat de Pelagianen/ ofte Manicheen/ ofte Anabaptisten/ ofte Epicureen (want tegen dese vier secten hebben wy in dese handelinghe te doene) ons tot harer ende aller godloosen ontschuldinghe den noot voor worpen/ met den welcken sy uyt de predestinatie ghedronghen worden: so en brenghen sy niet voort dat tot der sake bequaem is. Want ist dat de predestinatie niet anders en is dan een beschickinghe ende bedeelinghe der Godlicker rechtveerdicheyt/ de welcke wel verborghen/ maer nochtans onstraffelick is: soo ist seker/ dat haer verderf/ in het welcke sy door de predestinatie vallen/ seer rechtveerdich is: want het is seker/ dat sy dier conditie niet onweerdich en waren/ tot de welcke sy gepredestineert worden. Boven desen/ haer verderf hangt alsoo aen de predestinatie / dat de cause ende materie daer van / in hen selven ghevonden wort. Want de eerste mensche is ghevallen / om dat God dat oordeelde alsoo nut te zijne: waerom hy't alsoo gheoordeelt heeft/ dat is ons verborgen. Nochtans ist seker/ dat hy't niet anders geoordeelt en heeft/ dan om dat hy sach dat de eerlicheyt sijns naems daer door te rechte verclaert wort. Als men de eerlickheyt Gods hoort meldē/ so moetmen op sijn rechtveerdicheyt dencken. Want het moet rechtveerdich zijn / dat lof verdient. So valt dan de mensche dewijle het de voorsieninge Gods alsoo verordent: maer hy valt door sijn eyghen ghebreck ende feyl. De Heere hadde weynich te voren verconndicht / dat al wat hy ghedaen hadde/ seer goet was. Van waer heeft dan de mensche die boosheyt / dat hy van sijnen God afwijckt? op datmē niet en soude der scheppinghe toeschrijven/ soo heeft de Heere door sijn ghetuygenisse ghepresen/ al wat hy in den mensche ghegheven heeft. Soo heeft hy dan sijn natuere / de welcke hy van den Heere suyver ende goet ontfanghen heeft / door sijn eyghen boosheyt

Het 2. tegenspreken (dat de goddeloose door toelatinghe ende niet door dē wille Gods verloren worden) wort beantwoort.

Lib.6. de Gen. ad literam, cap.15.

Inrede.

1. Antwoort/ genomen uyt de beschickinghe van de predestinatie.

2. Antwoort: Van de aenmerckinghe des gewillighē vals Adams/ ende der eeren Gods.

Gen.1.31.

Gen.1.27. ende 3.6.

heyt verdorven: ende door sijnen val alle sijne naecomers met hem tot verderf ghetrocken. Daerom laet ons in de verdorven natuere des mensches / de claer oorsake der verdoemenisse aenmercké die ons naerder is/ liever dan de verborghen ende gantschelicke onbegrijpelicke oorsake in de predestinatie Gods soecken. Ende en laet ons niet schamen/ onse vernuft der ongheneten wijsheyt Gods soo verre te onderworpen / dat het haer in vele verborghentheden wijcke. Want in dinghen die men niet en can noch mach weten/ is het goet onwetende te zijne: ende de begheerte om sulcx te weten/ is eenen aert der uytsinnicheyt.

Een Godsalighe vermaninghe. Rom.5.14.15.

Teghenspreinghe.

9 Moghelick sal yemant seggen/ dat ick noch niet voortghebracht en hebbe / waer door de schandelicke ontschuldinghe mach wederleyt worden. Ick bekenne dat dit selfs niet en can gheschien/ maer de godloosheyt sal altijts grimmen ende teghen murmureren: nochtans meyne ick ghenoech gheseyt te hebben / niet alleenlick om het teghenspreken / maer oock om de voorwendinghe te benemen. De verworpene willen sondigende ontschuldich zijn/ om dat sy den noot tot sondighen niet en connen ontgaen: voornemelick / dewijle hen door de ordeninghe Gods/ sulcke noot op gheleyt wort. Maer wy segghen/ dat sy daer door niet te rechte ontschuldicht en worden: want de ordeninge Gods door de welcke sy clagen dat sy daer door tot het verderf verordent zijn/ heeft haer rechtveerdicheyt/ de welcke ons wel onbekent is/ maer nochtans seer seker is. Waer uyt wy besluyten/ dat sy niet quaets en lijden dat hen niet door rechtveerdige oordeel Gods aenghedaen wort. Boven desen leeren wy/ dat die verkeerdelick doé/ die om den oorspronck haerder verdoeminge te vinden/ hare oogen na de verborgentheyt des raets Gods slaen / ende de verdorventheyt haerder natuere door de vingheren sien / waer uyt haer verdoeminghe waerachtichlick comt. Dese verdorventheyt en connen sy Gode niet toe schrijven/ om dat hy sijnder scheppinghe ghetuygheniße gheeft. Want hoewel de mensche is door de eeuwighe voorsieninge Gods tot die ellendicheyt gheschapen/ der welcker hy onderworpen is: soo heeft hy nochtans de materie daer van uyt hem selven/ ende niet uyt God: want de mensche en is door gheen ander oorsake alsoo verdorven/ dan om dat hy van de suyver scheppinge Gods is afgheweken/ ende veraert tot boose ende onreyne verkeertheyt.

Antwoort.

3. Tegenworpinge. Wt de leere van de predestinatie volcht / dat God soude zijn een aennemer der persoonen.

10 Voort/ onse tegenstrijders lasteren de predestinatie met noch een ander ongeschicktheyt. Want dewijle wy het alleenlick den goetduncken des Godlicken willes toeschrijven / dat de ghene die God tot erfghenamen sijns rijcx aenneemt/ worden uyt het alghemeyn verderf verlost: daer uyt besluyten sy/ segghende / dat dan daer uytneminghe der persoonen is/ het welcke de Schriftuere alomme versaeckt. Eñ dat dan de Schriftuere teghen haer selven strijt/ ofte dat in de verkiesinghe Gods de verdiensten aenghesien worden. Ten eersten/ de Schriftuere seyt op een ander wijse dan sy oordeelen/ dat God gheen uytnemer der persoonen en is: want met dat woort persoon, en verstaet sy niet eenen mensche/ maer die dinghen die in den mensche gesien worden/ ende plegen gonste/ genade/ ende weerdicheyt te vercrijghen/ ofte haet / verachtinghe ende schande aen te brenghen: Ghelijck goet/ rijcdom/ macht/ edelheyt/ overheyt/ vaderlant/ schoonheyt/ etc. Item in armoede/ gebreck/ onedelheyt/ onreynicheyt/ versmaet/ etc. Alsoo leeren Petrus ende Paulus/ dat de Heere geé uytnemer der persoonen en is/ om dat hy gheen onderscheyt en maeckt tusschẽ de Joden eñ Griecken / soo dat hy alleenlick om der natien wille/ soude den eenen verwerpen / ende den anderen aennemen. Alsoo gebruyckt Jacobus oock de selve woorden/ als hy wil betuyghen/ dat God in sijn oordeel niet en vraecht na rijckdom. Maer Paulus spreeckt op een ander plaetse aldus/ dat God niet in het oordeelẽ de vryheyt ofte dienstbaerheyt des mensches niet aé en siet. Daerom en sal daer in geé tegenstrijdinge wesen/ als wy seggen dat God na het goetduncké sijns welbehagens/ sonder eenige verdiẽste verkiest tot kinderen die hy wil/ de andere verworpende. Nochtãs mach de sake aldus verclaert wordé/ op dat hen te volcomelicker voldaé worde. Sy vragen hoe het comt dat God uyt twee die in de verdienste geé onderscheyt en hebbé/ den eené voorby gaet in sijn verkiesinge/ ende den anderé aenneemt. Ick vrage hen wederom/ of sy meynen dat in den ghenen die van God aenghenomen wort/ yet zy waer door Gods herte tot hen beweecht wort: Ist dat sy (gelijck het noodich is) bekennen dat daer niet en is/ so sal daer uyt volgen/ dat God den mensche niet aen en siet/ maer uyt sijn goetheyt oorsake neemt / waerom hy hen goet doet. Daerom dat God den eené mensche verkiest/ ende den anderen verworpt/ dat en comt niet door het aensien der menschen / maer alleenlick uyt sijn barmhertichheyt: der welcker het moet vry zijn/ haer selven te vertoonen ende bewijsen / waer ende wanneer sy wil. Want wy hebben erghens/ dat van den beginne aen niet vele edele/ ofte wijse/ ofte cierlicke menschen geroepé en zijn/ om dat God de hooveerdicheyt des vleeschs soude verneederen: soo verre ist dat sijn gonste soude aen persoonen ghebonden zijn.

1. Antwoort. Wat aennemingh̃e der persoonen zy.

Act.10.34. Rom.2.10. Gal.3.28.

Jacob.2.5. Col.3.25.

Ephes.6.9.

2. Antwoort. Waer in betoont wort dat het niet met allen teghen malcanderen streyt.

Vide August. libro ad Bonif. 2.cap.7.

1.Cor.1.26.

11 Daerom beschuldigen sommige seer valschelick God van ongelijcke rechtveerdicheyt/ dat hy in sijn predestinatie niet de selve wijse en ghebruyckt over alle menschen. Ist dat hy (segghen sy) alle menschen schuldich vindt/ soo laet hem alle menschen straffen: ist dat hyse alle onschuldich vint/ soo laet hem van allen de strengicheyt sijns oordeels wech nemen. Maer sy handelen met God/ gelijck of hem de barmhertichheyt verboden ware/ ofte gelijck of hy moest sijn oordeel gantschelick verlaten als hy wil barmhertich zijn. Wat ist dat sy begheeren/ te weten/ dat de menschen alle te ghelijcke gestraft worden/ ist dat sy alle schuldich zijn. Wy bekennen dat alle menschen schuldich zijn/ maer segghen dat de barmhertichheyt Gods/ sommigen te hulpe comt. Sy segghen: Laet de barmhertichheyt allen te hulpe comẽ: maer wy antwoorden dat het recht is / dat hy oock straffende bewijse hem selven eenen rechtveerdigen Richter te zijne. Als sy dit niet en willen lijdé/ wat doen sy dan anders/ dan dat sy soecken God te berooven van de macht om te ontfermen: ofte ymmers alsoo hem toe laten barmhertich te zijne/ dat hy sijn oordeel gantschelick verlate. Daerom comen dese sententien Augustini seer wel over een/ te weten dese: Dewijle in den eersten mensche de gantsche masse des menschelicken gheslachts/ is in de verdoemenisse gevallen/ soo zijn de vaten die daer uyt gemaeckt worden/ tot eere/ niet vaten der eyghener rechtveerdicheyt/ maer der Godlicker barmhertichheyt. Ende dat andere ghemaeckt worden tot schande / dat en moetmen niet der ongherechticheyt / maer de oordeelen Gods toe schrijven/ etc. Dat God den genen die hy verworpt/ behoorlicke straffe verghelt:

Tegẽsprekinghe. De sondaers zijn int ghemeyn met even ghelijcke straffe te straffen: ofte andersins is Gods rechtveerdicheyt onghelijck.

Antwoort.

Rom.5.12.

Wederlegginge van een Inrede/ welcke bevesticht is met de sprẽucken Augustini.

Epist.106. De prædest. & gratia.

gelt: ende den genen die hy roept onverdiende genade geeft: daer in wort hy van alle beschuldinghe bevrijt/ door de ghelijckenisse eens menschen die ghelt uytgheborcht heeft/ in des welckes macht het is/ den eenen te vergheven/ ende van den anderen de schult te eysschen. So mach dan de Heere oock ghenade gheven wie hy wil/ om dat hy barmhertich is: ende niet allen gheven om dat hy een rechtveerdich Richter is. Als hyse sommighen gheeft diese niet en verdienen/ bewijst hy syn onverdiende ghenade: ende als hy sommigen geeft dat sy verdienen/ so verclaert hy wat alle menschen verdienen. Want als Paulus schrijft / dat God heeft alle dinck onder de zonde besloten / om dat hy soude aller ontfermen: soo moet oock daer by staen/ dat hy niemande schuldich en is/ om dat niemant hem eerst gegeven en heeft/ soo dat hy soude moghen vergheldinghe eysschen.

De bona persever. cap. 12.

Rom. 11.32.

12 Boven desen willen sy de predestinatie te niete maken/ swaerlick claghende dat alle sorchvuldichheyt ende begheerte in goet te doen/ te neder valt so lange als de predestinatie staet. Wāt wie isser (segghen sy) die hoorende dat hem door het eeuwighe ende onveranderlicke voornemen Gods is sekerlick het leven ofte de doot verordent/ niet en sal terstont comen te dencken / dat daer niet aen gheleghen en is/ hoe hy hem selven draecht: dewijle door syn werck de predestinatie Gods niet en can verhindert ofte ghevordert worden? Also sullen sy alle hen selvē wech worpen/ ende als vertwijfelende vallen daer sy door haren lust ghedreven worden. Ende voorwaer sy en lieghen niet geheel: want daer zijn sommighe swijnen/ die de leere der predestinatie met dese schandelicke lasteringen ontreynigen/ ende oock onder dat decksel alle vermaninghen verworpen. Sy segghen: God weet wat hy eenmael verordent heeft te doen. Ist dat hy ons de salicheyt verordent heeft/ so sal hy ons te synē tyde daer toe brengen: ist dat hy de doot verordent heeft/ soo souden wy te vergeefs daer teghen arbeyden. Maer als de Schrifture ghebiet met hoe veel meerder eerbiedinge ende vreese Gods/ men behoort van sulcke groote verborgentheyt te dencken/ soo onderwijst sy oock de godsalighe op een veel ander verstant/ eñ wederleyt bequamelick sulcker menschen ongeschicktheyt. Want sy en verhaelt de predestinatie niet / om dat wy souden ons selven tot stouticheyt oprichtē/ ende met roeckeloose lichtveerdicheyt bestaen de ontoeganckelicke secreten Gods te ondersoecken: maer veel meer om dat wy vernedert ende verootmoedicht zijnde/ souden leeren voor syn oordeel beven/ ende syn barmhertichheyt prijsen: dit eynde sullē de geloovige sien. Maer die stinckende grimminge der swijnen/ wort behoorlick van Paulo bedwongen. Sy seggen dat sy gherustelick in zonden voortgaē: want ist dat sy uyt den ghetale der uytvercorenen zijn / soo en sullen de zonden hen niet verhinderen tot den leven ghebracht te worden. Maer Paulus leert/ dat wy vercoren zijn tot dit eynde/ te weten/ op dat wy een heylich ende onbevleckt leven leyden. Ist dat de heylicheyt des levēs is het eynde der verkiesinghe/ soo moet sy crachtiger zijn om ons te verwecken tot blymoedighe bedenckinghe ende oeffeninghe der godsalicheyt/ dan tot een decksel ende voorwendinghe der luyheyt. Want dese dinghen zyn seer wijt verscheyden / te weten/ de goede wercken verlaten om dat de verkiesinghe tot salicheyt ghenoech is: ende dat wy vercoren worden om in de oeffeninge der goeder wercken te arbeyden? Daerom laet varen sulcke lasteringen/ die de gantsche ordeninge der verkiesinghe qualick verkeerē. Voort dat sy hare lasteringen voorder uytstrecken/ segghende: dat de ghene die verworpen is / soude arbeyt te vergheefs doen/ waert dat hy arbeyde/ om met onnooselheyt eñ oprechticheyt des levens/ Gode aenghenaem te worden: daer in wordē sy van seer onbeschaemde leugenen overtuycht. Want waer uyt soude sulcke oeffeninge connen comē/ anders dan uyt de verkiesinge. Want alle die uyt der godloosen getal zyn/ ghelijck sy vaten zyn tot schande ghemaeckt/ alsó en laten sy niet af den toorn Gods door ghedurige zonden te verwecken/ ende met clare teeckenen dat oordeel Gods dat nu teghen hen gegeven is/ te bevestigen: soo verre ist dat sy souden te vergheefs teghen hem strijden.

4. Tegenworpinghe. Dese leere brengt mede een sorgheloosicheyt ende goddeloosicheyt.

1. Antwoort. Tis waer/ ten aensien van sommighe verworpenen.

2. Antwoort: Genomē van het eynde der Schrifturen/ waer toe sy dese leere voorstelt.

3. Antwoort: Ghenomen van de autoriteyt des Apostels.

Ephes. 1.4.

4. Antwoort: Genomē van het eynde eñ voorghemerck der verkiesinghe.

Een goddeloose Inrede wort beantwoort.

13 Nochtans wort dese leere van andere booselick ende onbeschaemdelick gelastert/ ghelijck of sy alle de vermaninghen tot oprechticheyt des levens te niete maeckte. Om welcker saken wille Augustinus voortijden in grooten haet quam/ den welcken hy afwischt in synen boeck/ genaemt De correptione & gratia ad Valentinum, door den welcken alle godsalige ende leerlicke menschen die hem lesen/ sullē lichtelick gestilt worden: maer ick sal nochtans hier wat verhalen / dwelck den ghenen die rechtsinnich zijn/ sal ghenoech doen. Wy hebben boven ghesien hoe claer ende openbaer een vercondigher der onverdiender verkiesinghe Paulus zy: maer heeft hy daerom cout ende traghe gheweest int vermanen? Laet dese oprighe menschen syn ernsticheyt vergelijcken met de hare: men sal ys in hen vinden alsmense wil met de ongeloovelicke vyericheyt Paulo vergelijckē. Ende voorwaer dese grontredē neemt alle swaricheyt ende twijfelinge wech/ te weten/ daer hy seyt/ dat wy niet gheroepen en zijn tot onreynicheyt/ maer om dat een yeghelick syn vat soude besitten in eere/ etc. Bovē desen/ dat wy syn Gods maecsel/ geschapen tot goede wercke die hy bereyt heeft/ om dat wy daer in wandelen souden. Somma/ die een weynich geoeffent zijn in Paulo/ die sullen sonder langhe bewijsinghe wel verstaen/ hoe bequamelick hy die dinghen vereenicht/ die dese menschen dichten dat sy teghen malcanderen strijden. Christus ghebiet in hem te ghelooven: eñ nochtans en is syn beschrijvinge niet valsch/ noch synen ghebode contrarie / daer hy seyt: Niemant en can tot my comē/ anders dan dien het van mijnen Vader ghegheven is. Soo laet dan de vercondinge des woorts harē loop hebben/ op dat de menschen daer door tot het gelooove ghebracht/ ende met gheduerigen voortganck in volherdinge behouden. Maer datmen nochtans de kennisse der predestinatie niet en verhindere / op dat de ghene die ghehoorsaem zijn/ hen selven niet en verhooveerdighen/ ghelijck of sy't van hen selven hadden / maer in den Heere roemen. Christus en seyt niet sonder oorsake: Wie ooren heeft om hooren/ die hoore. Daerom als wy vermanen ende predickē/ so zyn die gheerne ghehoorsaem die ooren hebben: ende in de ghene die gheene oorē en hebbē/ wort vervult dat geschrevē staet:[†] Op dat sy hoorēde niet en hoorē. Augustinus seyt:[‡] Waerom soudē dese hebben/ ende die niet? Wie heeft den sin des Heeren bekent? Salmen daerom versaken dat openbaer is/ om datmen niet en can begrijpen / dat verborghen is?[*] Dit hebbe ick ghetrouwelick uyt Augustino voortghebracht: maer dewijle moghelick syne eyghene woorden meer autoriteyt sullen hebben dan de mijne/ wel aen laet de selve woorden voortbrenghen / die by hem ghelesen worden.

De laetste teghenworpinghe/ hangende aen de voorgaende/ wort eerlick beantwoort uyt de boeckē Augustini/ welcke de beleydinghe Pauli ende de leere Christi tsamen vergaert heeft / waer mede hy soodanige tegenworpinghe wederleyt.

1. Thes. 4.7.

Ephes. 2.10.

Joan. 6.44. ende 65.

Matth. 13.9.

[†] Esai. 6.9. Joan. 12.49. Matt. 13.14. Marc. 4.12.

[‡] 2. Antwoort. Waer in dat Augustinus selve inghevoert wort/ welcke de lasteraers deser leere wederleyt.

[*] Lib. de bono persev. cap. 15.

worden. Of schoon (seyt hy) sommige dit hoorende/ wordē tot luyheyt eñ slapericheyt verandert / ende om arbeyt te vlien / ende wellust te hanteren gheneghen zijnde/ hare begeerlickheden volghen: salmen daerom meynen dat het valsch zy dat van de voorwetenschap Gods geseyt is? Ist niet also/ dat de gene die God te voren ghewetten heeft/ dat sy souden goet worden/ sullen goet wesen / hoe groot de boosheyt oock zy daer in sy nu wandelen: ende dat de ghene die hy te voren gesien heeft dat sy sullen quaet worden/sullen quaet wesen / hoe groot de goetheyt oock zy daer in sy nu ghesien worden? Salmen dan om dusdanige oorsaken/ versaken ofte verswijghen het ghene dat van de voorwetenschap Gods waerachtichlick gheseyt wort? voornemelick alsmen sulcx verswijghende/ valt in andere dwalinghen?

Oorsake om te verswijgen de waerheyt. Cap. 16.

Oorsake om de waerheyt te verswijghen (seyt hy) is een ander dinck dan de noot om te seggen dat waer is. Het ware lanck te soecken alle de oorsaken die daer zijn om de waerheyt te verswijgen: onder de welcke nochtans dit een is, te weten/ op dat de ghene die het niet en verstaen/ niet ergher en worden/ dewijle wy de ghene die het verstaen willen gheleerder maken. Sulcke en worden wel niet gheleerder als wy hier van spreken / maer sy en worden oock niet booser.

De leere van de predestinatie/ waerom datmense niet en sal verswijgen/ maer predicken.

Maer of schoon de waerheyt dat mede brachte dat de ghene diese niet en verstaet/ als wy daer van spreken / booser worde: ende de ghene diese verstaen can/ schade lede als wyse verswijghen / wat meynen wy dat ons te doene staet? Sullen wy niet moetē de waerheyt segghen / op dat het die bate die het can baten: liever dan de waerheyt verswijgen/ so datse niet alleenlick noch d'een noch d'ander niet en verstae/ maer oock dat de verstandichste erger worde: door den welcken waert dat hy't hoorde ende verstonde / oock vele andere mochten gheleert worden. Ende willen wy niet segghen/ dat wy na ghetuygenisse der Schriftuere mochten seggen/ te weten/ vreesende dat de ghene diet niet en can baten/ geergert worde als wy't sprekē: ende wy en vreesen niet/ dat de gene die de waerheyt can baten/ sal mogelick door onse swijghen/ met leugenen ghevangen worden. Ten laetsten vervaet hy dese sententie cortelicker/ eñ bevestichtse claerlicker/ segghende:

Bevestiginghe/ genomen van het exempel der Apostelē/ ende der Apostolischer mannen. Ejusdem lib. cap. 20.

Daerom ist dat de Apostelen ende de Leeraers der Gemeynte die daer nae ghevolcht zijn/ beyde dese dinghen ghedaen hebben/ te weten / dat sy van de eeuwighe verkiesinge Gods godsalichlick geleert/ ende de gheloovighe onder den reghel des godsalighen levens behouden hebben: hoe comt dat dese nieuwe Leeraers door de macht der onverwinnelicker waerheyt overwonnen zijnde / meynen wel ende recht te segghen/ datmen het gene dat van der predestinatie gheseyt wort/ hoewel het waer is / nochtans niet en moet den volcke vercondighen? Jae men moet het gantschelick vercondighen / op dat die hoore die ooren heeft om hooren. Ende wie heeftse anders dan de gene diese heeft ontfangen van den genen diese belooft te geven? Nu de gene diese niet ontfanghen en heeft/ laet hen de goede leere verworpē/ maer laet daerentusschen den genen diese vaet / nemen ende drinckē/ laet hem drincken eñ leven. Want ghelijck de Godsalichept ende goede wercken moeten ghepredickt worden / op dat God behoorlick gheeert ende gedient worde: alsoo moet oock de predestinatie ghepredickt worden / op dat de ghene die ooren heeft om te hooren / op God roeme van de ghenade Gods / ende niet op hem selven.

14 Ende nochtans ghelijck dese Godsalighe man een sonderlicke begeerte hadde om de Gemeynte te stichten/ alsoo matiicht hy oock de wijse van leeren/ dat hy voorsichtelick so verre hem moghelick is/ de ergernisse vliet.

Hoe datmense sal predicken/ ende voor den volcke leeren: namelick alsoo/ dat de stichtinghe der kercke daer in ghesocht/ ende wyselick (soo vele alsmen mach) de ergernisse ghemijdt worde.

Want hy vermaent dat het gene dat waerachtichlick geseyt wort / oock can bequamelick gheseyt worden. Ist dat yemant het volck aen spreeckt/ seggende aldus: Ist dat ghy niet ghelooft/ dat geschiet daerom dat ghy nu zijt van God tot het verderf verordent/ die en voedt niet alleenlick luyheyt/ maer gheeft oock der boosheyt toe. Ist dat yemant/ oock van den toecomendē tijt spreeckt/ seggende: dat de gene die het hooren/ niet en sullen ghelooven/ om dat sy verworpen zijn: dat sal meer vervloeckinghe wesen dan leere. Soo wil Augustinus niet sonder oorsake/ dat sulcke menschen als onwijse Leeraers/ ofte ongheluckighe Propheten/ van de Gemeynte verworpen worden. Hy houdt wel op eē ander plaetse staende/ datmen moet waerachtelick achtē/ dat de mensche dan eerst door berispinge voortganck doet/ als die hem barmhertich is ende helpt / die de gene dien hy wil doet voortganck doē oock sonder berispinge. Maer waerom desen aldus/ ende den anderen alsoo geschiet/ het zy verre dat wy souden segghen dat de potaerde behoort sulcx te oordeelen/ ende niet de potbacker. Item daer na seyt hy: Als de menschen door berispinge tot den

Rom. 9.10 21

wech der rechtveerdichept comen ofte wederkeeren / wie is de ghene die de salichept in hare herten werckt/ anders dan de gene die den wasdom geeft als de dienaers planten ende nat maken? den welcken gheen vrye goetduncken des

1. Cor. 3.6.

menschen en can wederstaen / als hy wil salich maken.

De somma van de rechtgheвoelende leere der predestinatie/ welcke van Augustino is gheleert.

Daerom en moetmen niet twijfelen/ dat de wille Gods (die in den Hemel ende op de Aerde gedaen heeft al wat hy wil/ ende die oock de toecomende dingen ghemaeckt heeft) niet en can van der menschen wille verhindert worden te doen wat hy wil: dewijle hy oock selfs van de willen des menschen doet dat hy wil.

Psal. 115.16.

Item/ Wanneer hy de menschen wil tot hem leyden/ bint hyse dan aen lichamelicke banden? Neen/ maer hy werckt binnen/ hy houdt binnē de herten / ende hy roert binnen de herten: soo verre treckt hyse met haren wille / welcken hy in hen ghemaeckt heeft. Maer dat hy terstont daer na daer by stelt/ dat en moeten wy gheensins voorby gaen/ te weten: Dewijle wy niet en weten wie tot het getal der ghepredestineerde behoort ofte niet en behoort/ soo moeten wy alsoo gesint zijn/ dat wy willen dat alle menschē salich worden. Alsoo sal het gheschien/ dat soo wie ons toecomt / wy sullen arbeyden om hen der vrede deelachtich te maken. Maer onse vrede sal op de kinderen des vredes rusten. Daerom moeten wy/ so vele ons aengaet/ aen alle menschen ghesonde ende strenge berispinge als medicine ghebruycken/ op dat sy niet verloren en gaen/ noch andere en verderven: maer het sal Gods werck zijn / de berispinghe voorderlick te maken den ghenen die hy te voren ghewetten ende ghepredestineert heeft.

Het xxiiij. Capittel.

Dat de verkiesinge wort bevesticht door de roepinghe Gods, ende dat de verworpene het rechtveerdich verderf op hen selven halen, tot het welcke sy verordent zijn.

God heeft wel in hem selven de verkiesinge verborghen.

Maer op dat de sake claerder worde/ soo moeten wy van de roepinghe der uytvercorenen/ ende van de verblindinge ende verhardinghe der godloosen handelen. Eñ van de uytvercorene

vercorene hebben wy boven wat ghesproken/ wederlegghende de dwalinghe der gener die het gantsche menschelicke gheslachte ghelyck maken/om dat de beloften alghemeyn zijn. Maer de verkiesinghe die God anders in hem selven verborgen heeft/en openbaert hy ten eynde niet sonder onderschept door syn roepinghe/de welcke men daerom mach eyghentlick noemen syn betuyginge. Want die hy te voren gekent heeft/ de selve heeft hy oock te voren verordent/ dat sy souden den beelde syns Soons gelyck worden: ende die hy te voren verordent heeft/ die heeft hy oock gheroepen: die hy geroepen heeft/die heeft hy oock gerechtveerdicht/ op dat hyse namaels vereerlicke. Hoewel God de syne heeft verkiesende nu tot kinderen aenghenomen: so sien wy nochtans hoe dat sy tot het besidt sulckes grooten goets niet en comen/ anders dan als sy gheroepen worden: wederom/dat sy geroepen zynde/nu eenichsins der vrucht haerder verkiesinge deelachtich zijn. Hierom noemt Paulus den Gheest welcken sy ontfangen/* den Gheest der aenneminghe tot kinderen/ ende den seghel ende pant der toecomender erve: te weten/om dat hy de sekerheyt der toecomender aenneminge/door syn ghetuygenisse in hare herten bevesticht ende verseghelt. Want hoewel de vercondinghe des Euangelij comt uyt de fonteyne der verkiesinge/ nochtans dewijle die oock den verworpenen ghemeyn is/ soo en soude sy niet grondelick genoech bevestighen. Maer God leert syne uytvercorene crachtichlick/op dat hyse tot het gheloove brenghe: ghelijck wy boven uyt de woorden Christi bewesen hebben. Wie uyt God is/ die heeft den Vader ghesien/ ende gheen ander. Item/ ick hebbe uwen naem gheopenbaert den menschen/ die ghy my ghegeven hebt. Dewijle hy ergens seyt: Niemant en can tot my comen/ ten zy dat mijn Vader hē trecke. Welcke plaetse Augustinus voorsichtichlick uytleyt/ aldus schrijvende: Ist dat (ghelyck de waerheyt seyt) een yeghelick comt die het ghelеert heeft: voorwaer soo wie niet en comt/ die en heeft het niet gheleert. So en volcht het dan niet dat hy come die can comen/ ten zy dat hy dat doet ende wil. Maer so wie het van den Vader gheleert heeft/ die en can niet alleenlick comē/maer comt oock: so dat daer nu de voortganck der mogelickheyt/ ende de genegentheyt des willes ende de vrucht des wercx zy. Op een ander plaetse spreeckt hy oock noch claerlicker/segghende: Wat is dat hy seyt: soo wie het gehoort ende gheleert heeft van den Vader/ die comt tot my/ daer en is niemant die het hoort ende leert van den Vader/ ende niet tot my en comt? Want ist dat een yeghelick comt/ die het ghehoort ende gheleert heeft van den Vader: voorwaer soo wie niet en comt/ die en heeft het van den Vader niet ghehoort noch gheleert: want hadde hy't ghehoort ende gheleert/soo soude hy comen. Dese Schole is seer verre van het ghevoelen des vleeschs/ in de welcke de Vader ghehoort wort/ ende leert/ op datmen tot den Sone come. Ende weynich daer na/so seyt hy: Dese genade die bedecktelick wort in het herte der menschen ghegheven/ en wort van gheen hart herte ontfangen: want sy wort ghegheven op dat de hardicheyt des herten eerst wechghenomen worde. Daerom als de Vader binnen ghehoort wort/ soo neemt hy het steenen herte wech/ende gheeft een vleeschen herte. Also maeckt hy kinderen der belofte/ende vaten der barmhertichheyt/ de welcke hy heeft tot eerlickheyt bereyt. Waerom en leert hy dan niet alle menschen op dat sy tot Christum comen/ anders dan om dat hyse alle leert door barmhertichheyt/die hy leert/ ende die hy niet en leert/die en leert hy niet door syn oordeel? Want hy is genadich wiē hy wil/ende verhardt wien hy wil. So dan de gene die God vercoren heeft/ die verordent hy hem tot kinderen/ ende verordent hem selven hen tot eenen Vader. Voort als hyse roept/so neemt hyse aen in syn huysgesin/ende vereenicht hem selven met hen/ op dat sy beyde een zijn. Ende als de roepinge wort by de verkiesinge gestelt/so geeft de Schrifture op dese wyse ghenoech te kennen/ datmen daerom niet en moet soecken anders dan de onverdiende barmhertichheyt Gods. Want ist dat wy vraghen/ wie hy roept/ ende op wat wyse: sy antwoort/die hy uytvercoren hadde. Ende alsmen tot de verkiesinghe comt/ so wort daer op allen zijden de eenighe barmhertichheyt ghesien. Ende het heeft hier waerachtichlick plaetse dat Paulus seyt/ dat het niet en is ghelegen in yemants wil noch loopen/ maer in Gods ontfermen. Ende dat niet ghelijck het de ghemeynen man verstaet/die het eensdeels der genade Gods/ende eensdeels den wille ende den loop des menschen toeschrijft. Want sy leggent also uyt/ dat de begeerte ende arbeyt des menschen niet en vermoghen/ten zy datse de ghenade Gods helpe/ ende voorspoedich make: maer dat sy oock haer deel ende werck hebben in de vercrijginghe der salicheyt/ so wanneer sy door Gods zegen geholpen wordē. Het welcke ic liever hebbe met de woorden Augustini/ dan met de mijne te wederlegghen. Ist dat de Apostel (seyt hy) niet anders en heeft willen segghen/dan dat het niet en is ghelegen alleenlick in het willen ende loopen des menschen/ ten zy dat de Heere helpe met syn barmhertichheyt/soo salmen wederom moghen daerenteghen segghen/dat het niet en is gelegen in de barmhertichheyt Gods alleen/ten zy dat de wille ende de loop des mensches daer by zy. Ist dat dit claerlick ongoddelick is/ soo en moeten wy niet twijfelen dat de Apostel alle dinck der barmhertichheyt Gods toeschrijft/ eñ alle dinck onsen wille ende arbeyde beneemt. Met sulck een ghevoelen spreeckt die heylighe man: Ick en achte het oock niet een hayr dat sommighe segghen/dat Paulus niet en soude dat also ghesept hebben/ hadde de mensche niet eenighen wille ende neerstichheyt. Want hy en heeft niet gherekent wat in den mensche was: maer dewyle hy sach dat sommighe een deel der salicheyt den wercke des menschen toeschreven/ soo heeft hy eenvoudelick der sulcker dwalinghe wederleyt/ met den eersten deele syner voornoemder reden: ende terstont de gantsche somma der salicheyt der barmhertichheyt Gods toegeschreven. Ende wat doen de Propheten anders/ dan dat sy de onverdiende roepinghe Gods sonder ophouden predicken?

2 Boven desen wort dit oock door de natuere ende uytdeelinghe der roepinge claerlick bewesen: de welcke niet in de vercondinge des woorts alleenlick/ maer oock in de verlichtinghe des Geests is gelegen. Wien God syn woort voorstelt/ dat hebben wy by den Prophete/ daer hy seyt:* Ick ben gevonden van den genen die my niet en sochten: ick ben openbaerlick verschenen den ghenen die niet nae my en vraechden. Den volcke dat mijnen naem niet en heeft aengeroepen/ hebbe ick ghesept: Siet hier ben ick. Ende om dat de Joden niet en souden achten dat dese goedertierenheyt den Heydenen alleenlick toe quam/ soo brengt hy hen oock in gedachtenisse/ van waer hy haren Vader Abraham genomen heeft/

Maer door syn crachtighe roepinge openbaert hyse eyndelick.

Rom.8.29.

Welcke daer zy de cracht der beroepinghe.

* Rom.8.15. Eph.1.13.14. ende 4.30. 2.Cor.1.22. ende 5.5.

Joan.6.46.

Joan.17.6.

Joan.6.44.

Lib.1.de gratia Christi contra Pelagi.& Cœlest. cap.14. & 31.

Lib. de præ-delt. Sanct. cap.8.

Ezech.36.26.

Exod.33.19.

Ghelijckerwijs de verkiesinge/ also is oock de crachtige roepinghe gefondeert op de onverdiende barmhertichheyt Gods.

Rom.8.30.

Rom.9.16.

Een spottelicke rede van sommige uytlegghers wort wederleyt met Augustini woorden.

Enchir. ad Laur.cap.32.

Wederlegginge van een uytvlucht der selver.

Dat de roepinge uyt genade geschiet/ dat bevijst eerstelic haer natuere ende bedieninghe: Daer na/ de stemme van God selve.

* Esai.65.1.

Ten 3. De roepinge van Abraham een Vader aller gheloovigen.

Josue 24.3.

heeft/ als hy hem heeft willen tot syn ghenade aennemē/te wetē/middē uyt de afgoderie/ in de welcke hy met allen den synē versoncken was. Als hy de onverdiende eerst met den lichte syns woorts beschijnt/ soo gheeft hy daer mede ghenoech claer bewijs synder goetheyt. So bewyst dan haer selven hier de ongheineten goetheyt Gods / maer niet allen tot salicheyt/ want den verworpenen staet een swaerder oordeel te comen / om dat sy de ghetuyghenisse der liefden Gods verworpen. Ende oock neemt God de cracht ende werckinghe syns Geests van hen wech / om syn eerlickheyt te verclaren. Soo is dan dese inwendighe roepinghe eenen pant der salicheyt / dwelck niet en can lieghen. Hier toe dient dat Joannes seyt: Daer uyt bekennen wy dat wy syne kinderen zijn / uyt den Gheest welcken hy ons heeft ghegheven. Ende op dat het vleesch niet en roeme dat het ghehoorsaem gheweest zy/als God geroepen ende hem selven van selfs heeft voor gestelt/ soo betuycht hy dat wy gheene ooren om te hooren/ noch oogen om te sien en hebben/ anders dan die hy ghemaeckt heeft. Ende dat hy die maect/niet na eens yegelicks danckbaerheyt / maer nae syn verkiesinghe. Hier van hebben wy een claer exempel in de Handelinge der Apostelen / * daer de Joden ende Heydenen int gemeyn de predikinge Pauli ende Barnabe hooren. Ende als sy met den selven woorde onderwesen waren/soo wordt daer verhaelt dat die gelooft hebbē die tot het eeuwighe leven verordent waren. Souden wy ons niet schamen te versaken dat de roepinghe onverdient ende uyt ghenaden is / in de welcke die eenighe verkiesinghe regneert tot het laetste toe?

Ten 4. Het ghetuyghenis Joannis. 1.Joan.5.24.

Ten 5. Het exempel der gheroepenen. * Actor.13.48

3 Wy moeten hier toesien van twee dwalingen: want sommighe stellen God als des mensches medewercker/ soo dat de mensche met syn goetduncken de verkiesinghe Gods vast make. Alsoo is nae der sulcker ghevoelen / de wille des mensches boven den raet Gods. Maer is ghelijck of de Schriftuere leerde/ dat ons alleenlick ghegheven wordt/ dat wy moghen ghelooven/ ende dat ons niet veel meer het geloove selve gegeven wort. Andere en maken de genade Gods soo seer niet crachteloos/maer willen nochtans ick en weet niet waerom/dat de verkiesinge aen de nacomende vruchten hanghe: ghelijck of de verkiesinghe twyfelachtich ende oock crachteloos ware / tot dat sy door het gheloove bevesticht wordt. Het is wel waer dat sy bevesticht wordt ons aengaende/ende dat oock de verborgen raet Gods die bedeckt was/ daer door verclaert wordt / soo verre men met desen woorde niet anders en verstaet/dan dat het gene dat onbekent was/wordt bevesticht/ eñ als met eenen seghel gheteeckent. Maer het is valsch/datmen seyt dat de verkiesinge dā eerst crachtich is/ als wy het Evangelium hebben aenghenomen/ eñ dat sy daer uyt haer cracht neemt. Wy moeten wel onse versekertheyt daer uyt nemen: want ist dat wy willen tot de eeuwighe ordeninghe Gods doordringen, soo sal ons de diepe afgront inslocken. Maer als God ons onse verkiesinge gheopenbaert heeft/soo moeten wy hooger opclimmē/op dat de oorsake niet door haer vrucht verduystert en worde. Want wat soude ongheschickter ende onweerdigher zijn / dan als de Schrifituere leert / dat God ons verlicht heeft gelijc hy ons uytvercoren heeft/ dat onse oogen souden door de claerheyt deses lichts alsoo verstrickt worden / dat sy niet en willen de verkiesinghe aensien. Nochtans en versake ick hieren-

Teghen dese onvervalschte leere van de roepinghe der uytvercorē/ sorghē.
1. Die te veel den menschelicken wille toeschryven.

2. Die de verkiesinge hangen aent gheloove/welcker dwalinge met vele bewys-redenen omgestooten wort.

2.Pet.1.10. Phil.2.12.

tusschen niet dat wy moeten van den woorde beginnen / om van onse salicheyt seker te zyne: ende dat onse betrouwen behoort daer mede te vrede te zyne/om God den Vader aen te roepen. Want sommighe doen verkeerdelick/die willen boven den wolcken vliegen/ om den raet Gods (de welcke ons naeby is in onse mont ende herte) te weten. Soo moeten wy dan die lichtveerdicheyt bedwinghen door de nuchterheyt ende maticheyt des gheloofs / soo dat God ons synder verborghen ghenade een ghenoechsaem ghetuyghe zy / in syn inwendighe woort / soo verre dese riviere waer uyt ons overvloedichlick water vloeyt om te drincken / niet en verhindere dat de fonteyne daer van haer eere behoude.

Deut.30.14. Rom.10.8.

4 Daerom ghelijck die verkeerdelick doen die de cracht der verkiesinghe binden aen het gheloove des Evangely/door het welck wy gevoelen dat sy ons toe comt: alsoo sullē wy seer goede orden houdē / ist dat wy de sekerheyt onser verkiesinge soeckende/op dese teeckenē rusten die sekere ghetuygenissen daer van zyn. De Duyvel en slaet de herten der gheloovighen met gheen swaerder noch sorghelicker versoeckinghe / dan als hyse met de twyfelinghe haerder verkiesinghe ongherust makende / oock mede quelt met een verkeerde begeerte om de selve te ondersoecken buyten den wech. Ick noeme het buyten den wech ondersoecken / soo wanneer de mensche die soo cleyn van verstande is / arbeyt om tot de verborgentheyt der Godlicker wysheyt door te breken / ende tot de uyterste eeuwicheyt door te dringhen / om te verstaen wat by den Richtstoel Gods van hem verordent is. Want dat doende worpt hy hem selven in eenen onmetelicken stroomwal/om daer in tot den gront te versincken: ende worpt hem selven in ontellicken vele eñ ontwerrelicke stricken / eñ overdect hem selvē met den afgront der blinder duysternisse. Want het is recht dat de dwaesheyt des menschelickē vernufts/ alsoo met grouwelickē valle gestraft worde / als het door hem selven wil tot de hoocheyt der Godlicker wysheyt op climmē. Eñ dese versoeckinge is des te doodlicker/ om dat wy byna alle seerder daer toe genegē zyn/dan tot eenige andere. Wāt daer zynder seer weynich wiens herte niet somtyts met dit gedachte gheslaghen en wort/ te weten: Waer uyt comt u de salicheyt / anders dan uyt de verkiesinge. Eñ wat openbaringe hebt ghy van uwe verkiesinghe? Als dit ghedachte heeft eenmael yemant bevangē/so wort hy daer door sonder ophoudē met sware quellinge gecruyst/ of gantschelick verslagen. Ick en begeere voorwaer niet geen ander seker bewijs te bevestigē/ hoe seer verkeerdelic sulcke menschē van de predestinatie dencken/ dan met dese selve bevindinge. Want de mensche en can met geen schandelicker dwalinge bevangē wordē / dan daer door de conscientie van hare vrede eñ gerusticheyt die sy met God heeft/wort afgeworpen eñ verstoort. Daerom ist dat wi schipbreucke vreesē/so moetē wy ons sorchvuldichlic voor dese steenrotse hoeden / aen de welcke men hem nemmermeer en stoot sonder verderf. Ende voorwaer hoewel de handelinghe der predestinatie is als een sorghelicke zee gheacht / soo wordt nochtans in de ondersoeckinghe daer van / een seker ende geruste/ jae oock een behaghelicke vaert ghevonden/ ten zy dat yemant van selfs soeckt in perijckel te comen. Want ghelijck die hen selven in eenen doodlicken afgront worpē/die den eeuwigē raet Gods sonder syn woort ondersoecken / om van

Om die oorsake/ soo ist dat in dese eñ navolghende vyf afdeylinge gehandelt wordt van de sekerheyt der salicheyt teghen het bespringen des Satans.
Des welcken voornaemste argumenten zyn dese.
1. Die crachtighe beroepinghe.
2. Christus door den geloove aengenomen.
3. Die bescherminghe ende sorghe Christi/ die de uytvercoren bewaert.

Wy en moeten gheensins in de verborgē canne der goddelicker wysheyt doorbreken/ om aldaer te verstaen wat van ons besloten soude zyn voor den Richterstoel Gods.

haer verkiesinghe seker te zijne: alsoo ghecrijgen die uytnemēde vrucht daer uyt diese wel ordētlick ondersoecken / ghelijckse in twoort Gods vervaet is. Soo sal dan dit de wech zyn waer door wyse sullen ondersoecken/ te wetē / dat wy van de roepinge Gods beginnen/ ende in de selve eyndighen: dewyle God ons wil daer mede als met een merck bevestighen ende versekeren/ soo veel als van sijnen raet can gheweten worden. Hoewel dit en verhindert de gheloovighe niet te ghevoelen dat de weldaden die sy dagheliex ontfanghen/ uyt de verborghen aenneminghe comen: ghelijck sy spreken by Esaiam/ segghende: Ghy hebt wonderlicke dingen gedaen/ uwe oude ghedachten zijn waerachtich ende ghetrouwe. Maer op dat dese ghetuyghenisse niemande en schijne swack ende cranck te zijne: soo laet ons overdencken wat grooter claerheyt ēn sekerheyt sy ons aen brengt. ‡ Van welcke sake Bernardus bequamelick spreeckt: want als hy van de verworpene gesproken heeft/ soo seyt hy daer na: Het voornemē Gods staet/ de sententie des vreets staet over de ghene die hem vreesen/ haer quaet deckende ende haer goet loonende: so dat op wonderlicke wyse niet alleenlit het goede / maer oock het quade ghedyet tot goet. Wie sal de uytvercorene Gods beschuldighen? Het is my ghenoech tot alle rechtveerdicheyt/ dat my die alleen ghenadich is / dien ick alleen ghesondicht hebbe. Al wat hy voorgenomen heeft my niet toe te rekenen/ dat is ghelijck of het niet gheweest en ware. Ende weynich daer nae: O dit is een plaetse der waerachtiger ruste/ de welcke ick niet t'onrechte soude een slaepcamer noemē/ in de welcke God niet ghesien wordt als verstoort door toornicheyt / noch beroert door sorchvuldicheyt: maer syn wille wordt daer in beproeft/ goet/ welbehaghende/ ēn volmaeckt te zyne. Dat gesicht en verschrickt niet/ maer is behaghelick ende versoet / het en verweckt gheen ongheruste curieusheyt/ maer stiltse: het en vermoeyt de sinnen niet/ maer maecktse gerust. Hier rustmen waerachtichlick. De vreedsame God maeckt alle dingen vreedsaem/ ende God te vrede sien is gherust zijn.

Maer sullen ons beginsel nemen van de roepinghe Gods ende in de selve eyndighen.

Esai.25.1.

Twelck met een bequame spreucke van Bernardus bevestiicht wordt.
‡ Serm.23. super Cantic.

5 Ten eerstē ist dat wy de vaderlicke goedertierenheyt ende gonste Gods / tot ons soecken/ soo moeten wy onse oogen tot Christum wenden / in den welcken alleen de ziele des Vaders rust. Ist dat wy de salicheyt / het leven / ende de onsterffelickheyt des hemelschen rijcx soecken/ soo en moeten wy oock hierom tot gheenen anderen vlien: dewyle die eenige is de fonteyne des levens / ende de ancker der salicheyt/ ēn de erfghenaem des hemelschen rijcx. Nu waer toe dient de verkiesinghe/ anders dan op dat wy van den hemelschen Vader tot kinderen aengenomen zijnde/ door sijn gonste/ salicheyt ende onsterffelickheyt vercrijghen? Hoe veel men ondersoeckt ende overleyt/ so salmē nochtans bevinden/ dat het uyterste eynde daer van niet voorder en streckt. Daerom de gene die God tot kinderen aē neemt/ die en wort niet geseyt/ dat hyse heeft in hem selven uytvercoren/ maer in sijnen Christo: want hy en condese niet lief hebben anders dā in hem: noch met de erve sijns rijcks vereerlicken/ waren sy niet eerst Christi medeghenooten gheworden. Ist dat wy in hem zijn uytvercoren / soo en sullen wy de sekerheyt onser salicheyt niet in ons selven vinden: Jae niet selfs in God den Vader/ ist dat wy hem naeckt sonder den Sone bedencken. Soo is Christus dan een spieghel in den welcken wy onse verkiesinge behooren te aenmercken / ende moghen aenmercken sonder bedroch. Want dewijle Christus die is/ in wiens lichaem de hemelsche Vader heeft voorghenomen te planten ende in te lyven / de ghene die hy van der eeuwicheyt aen heeft willen sijne maken / op dat hy alle de ghene die hy als ledē Christi bekent/ voor sijne kinderen houde/ soo hebben wy ghenoech clare ende vaste getuyghenisse dat wy in den boeck des levens zyn ghechreven / ist dat wy met Christo ghemeynschap hebbē. Voort/ hy heeft ons seker gemeynschap in hem ghegheven / als hy door de predikinge des Evangelij betuycht heeft/ dat hy ons is van den Vader ghegheven / om dat hy met alle sijne goeden soude onse zyn. Wy worden geseyt dat wy hem aen doen / in hem wassen ende vereenicht worden/ op dat wy leven: om dat hy leeft. Dese leere wort soo dickmael verhaelt: Hy en heeft sijnen eenichghebooren Sone niet ghespaert/ op dat soo wie in hem ghelooft / niet en verderve. Ende soo wie in hem ghelooft / van dien wordt ghesept dat hy is doorghegaen van de doot in het leven. Op dit gevoelen noemt hy hem selven het broot des levens/ het welcke soo wie eet/ die en sal in der eeuwicheyt niet sterven. Dese (segghe ick) is ons een ghetuyghe gheweest/ dat alle de ghene die hem met den ghelove ontfanghen/ sullen van den hemelschen Vader voor kinderen ghehouden worden. Ist dat wy yet meer begheeren dan onder de kinderen ende erfghenamen Gods ghereckent te worden/ soo moghen wy op climmen boven Christum. Maer ist dat dit het uyterste eynde is / soo doen wy seer dwaselick / als wy buyten hem soecken dat wy nu in hem vercreghen hebben / ende in hem alleen can ghevonden worden? Boven desen/ dewyle hy is de eeuwighe wijsheyt des Vaders/ de onveranderlicke waerheyt/ ende onbeweechlicke raet / soo en moeten wy niet vreesen dat het ghene dat hy ons door syn woort verhaelt/ soude oock op het alderminste verscheyden zyn van den wille des Vaders/ den welcken wy soecken: Jae opent ons dien veel meer ghetrouwelick hoedanich hy van den beginne gheweest zy / ende altijts sal wesen. Het ghebruyck deser leere moet oock in onse gebeden syn cracht hebben. Want hoewel het gheloove der verkiesinge ons tot de aenroepinghe verweckt ende moet gheest/ soo doen wy nochtans verkeerdelick/ als wy ons ghebet doende/ Gode onse verkiesinghe aldus voor stellen: Heere ist dat ick uytvercoren ben/ soo verhoort my: want hy wil dat wy met sijne beloftē te vrede zijn/ ende niet in eenich ander dinck en soecken te weten/ of hy ons sal verhooren. Dese voorsichticheyt sal ons van vele stricken ontwerren ist dat wy weten wel ēn behoorlick te gebruycken dat wel ende rechte ghechreven is: ende niet onvoorsichtichlick herwaerts ende ginswaerts en trecken dat behoort op seker mate verstaen te zijne.

Het fondament deser beroepinghe ende verkiesinge is Christus.
Esa.42.1.
Matth.3.17. ende 17.5.
Marc.1.11. ende 9.7.
Luc.3.22. ende 9.35.
2.Pet.1.17.
Joan.6.35. ende 7.37.38.

Ephes.1.4.

Die op desen alleen niet en rust/ die en can van sijne verkiesinghe niet versekert wesen.

Apoc.3.5. ende 20.12. ende 21.27.

Phil.4.3.

Rom.8.32.

Joan.3.15.

Joan.5.24.

Joan.6.35.

Want het gheloove is eē uytlegster des eeuwigen raets Gods van onse salicheyt.

6 Daer is oock noch een ander vasticheyt onser verkiesinghe/ om onse betrouwen te bevestighen/ de welcke (ghelijck wy geseyt hebben) met onse roepinghe vereenicht wort. Want de gene die Christus door de kennisse sijns naems verlicht/ ende tot den schoot syner Gemeynte aenneemt / die selve wort hy geseyt tot syn trouwe ende beschermінghe aen te nemen. Ende alle die hy aen neemt / die worden ghesept hen van den Vader bevolen ende betrout te syne / op dat sy tot het eeuwighe leven bewaert worden. Wat willen wy? Christus roept met luyder stemme / dat de Vader heeft in syn beschermінghe ghegheven / alle die hy wil salich hebben. Daerom ist dat wy willen vernemen oft

Een andere vasticheyt onser verkiesinghe/ is de bescherminge Christi onses Herders.

Joā.6.37.39. ende 17.6. ende 12.

God voor onse salichheyt sorge draecht / soo laet ons soecken of hyse heeft Christo bevolen: den welcken hy heeft tot eenen eenigen Salichmaker aller der synre ghestelt.

Hoe ons salichheyt geopenbaert wordt.

Nu ist dat wy twyfelen oft Christus ons heeft in syn trouwe ende bewaringe aengenomen / so neemt hy die twyfelinghe wech / als hy hem selven gewillichlick tot eenē Pastoor ende Herder voorstelt / ende betuycht dat wy sullē in het getal synder schapen wesen / ist dat wy syn stemme hooren.

Joan.10.3.

Soo laet ons dan Christum aennemen / dewyle hy ons is vriendelick voorgestelt / eñ te gemoete comt: hy sal ons onder syn kudde rekenen / ende in synen stal besloten houden.

1. Teghenworpinghe / van den toecomenden stant.

Maer wy zyn benaut van het ghene dat ons namaels mach over comen. Want gelijc Paulus leert" dat die geroepen worden die te voren zyn vercoren gheweest: also leert oock Christus / dat daer vele geroepen zyn / maer weynige uytvercoren.

" Rom.8.30. Matt.22.14.

Ja oock Paulus selve vermaent ons op eē ander plaetse niet te gherust te zyne / seggende: Soo wie wel staet / die siet toe dat hy niet en valle. Item: Zyt ghy in het volck Gods gheplant? en wilt niet hooveerdich zyn / maer vreest: want God can u wederom af snyden / om andere daer in te planten.

1. Cor.10.12. Rom.11.20.

2. Vā de volhardinghe.

Eyndelick / wy worden genoech door bevindinghe gheleert / dat de roepinghe ende het geloove niet veel en zyn / ten zy dat de volherdinghe daer toe come / de welcke niet en is allen ghegheven.

Beantwoordinghe op de eerste teghenworpinghe.

Maer Christus heeft ons van dese sorchvuldicheyt bevryt. Want dese beloften gaen oock den toecomenden tyt aen: ‡ Al wat my mijn Vader gheeft / dat comt tot my: ende de ghene die tot my comt / en sal ick niet wech worpen.

‡ Joan.6.37. 40.

Item / Dit is de wille des Vaders die my heeft gesonden / dat ick niet en verliese uyt allen die hy my ghegheven heeft: maer dat ickse verwecke in den laetsten dach.

Joan.10.27.

Item / Myne schapē hooren mijn stemme / ende volghen my na. Ick kennese ende ghevē hen het eeuwighe leven / noch sy en sullen in der eeuwicheyt niet vergaē / noch daer en salse niemant uyt myn hant trecken. De Vader diese my ghegeven heeft die is meerder dan alle: ende niemant en canse uyt de handē mijns Vaders grypen.

Matt.15.13. Beantwoordinghe op de laetste.

Wederom als hy seyt: Alle boom welcken mijn Vader niet gheplant en heeft / sal uytgheroyt worden / soo gheeft hy daerentegen te kennen / dat de ghene die in God ghewortelt zyn / nemmermeer en connen van der salicheyt uytgeroeyt wordē. Hier mede comt oock over eē / dat Joannes seyt: Hadden sy uyt ons geweest / soo souden sy met ons ghebleven hebben.

1.Joan.2.19. Rom.8.38.

Hier uyt comt oock de groote roem Pauli tegen het leven ende de doot / tegen het voorleden ende het toecomende: welcke roem moet in de gave der volherdinghe ghefondeert zyn. Daer en is oock gheenen twyfel aen dat hy dese sententie allen uytvercorenen toevoecht.

Phil.1.6.

Op een ander plaetse seyt de selve Paulus: Die in u het goede werck begonnen heeft / die sal het volbrenghen tot in den dach Christi. Ghelyck oock David doe syn gheloove begonde te verswacken / heeft op dit steunsel gherust: Ghy en sult het werck uwer handen niet verlaten.

Psal.138.8.

Het is oock sonder twyfel dat Christus voor alle de uytvercorene biddende / oock dat selve bidt dat hy badt voor Petro / te weten / dat haer geloove nemmermeer en vergae.

Luc.22.32.

Waer uyt wy besluyten / dat sy buyten het perijckel der afvallinge zyn / om dat de Sone Gods om stātvasticheyt haerder salicheyt biddēde / niet enis verstootē geweest. Wat heeft Christus gewilt dat wy hier uyt soudē leerē / anders dā dat wi betrouwē dat wy sullē eeuwichlic salich wesē / om dat wy eēmael zyn syne gewordē.

7 Maer het gheschiet dagelicx dat de gene die schenen Christo toe te comen / wederom van hem afwycken ende vallen.

Inrede tegen de antwoort der eerster teghenworpinge / welcke schynen vercoren te zyn / die wijcken dickwils af.

Jae te dier selver plaetse daer hy betuycht † dat uyt de ghene die hem van synen Vader ghegheven waren / niemant en is verlorē / daer heeft hy nochtans den sone des verderfs uytghenomen.

† Joan.17.12 ‡ Antwoort.

‡ Dat is wel waer: maer het is oock alsoo seker / dat de sulcke noyt en hebben aen Christo ghehecht gheweest met sulck betrouwen des herten als met welck ick segghe / dat de versekertheyt onses gheloofs bevesticht is. Joannes seyt: Sy zyn van ons uytghegaen / maer waren uyt ons niet. Want hadden sy uyt ons gheweest / soo souden sy oock by ons ghebleven hebben.

1.Joan.2.19.

Ick en versake niet dat sy sulcke teeckenen der roepinge hebben als de uytvercorene: maer ick versake dat sy die seker bevestinghe der verkiesinge hebben / de welcke ick de gheloovighe ghebiede uyt het woort des Evangelij te nemen.

Wederlegginghe van een tegensprekē.

Daerom en moeten sulcke exempelen ons gheensins beroeren noch soo bewegen / dat wy niet en souden vreedsaemlick op de beloste des Heerē rusten / daer hy vercondicht dat die alle hem zyn van dē Vader ghegheven / van de welcke hy wort met waerachtighen geloove aengenomen: ende dat niemant van dien / der welcker bewaerder ende herder hy is / en sal verloren gaen.

Joan.3.16. ende 6.39.

Van Juda sullen wy weynich hier nae segghen. Paulus en ontraect den Christenen de enckel gherusticheyt niet / maer die slaperighe ende ongheboriden gherusticheyt des vleeschs / de welcke grootscheyt / hooveerdicheyt / ende verachtinghe des naesten mede brengt / ootmoedicheyt / eerbiedinghe ende vreese Gods uytwischt / ende de ontfangen ghenade doet vergheten.

De plaetse Pauli / daer hy waerschouwinghe doet van de sorgheloosheyt / wordt verclaert / eñ hoedanighe n een vreese vā den uytvercorenen vereyscht wort.

Want hy spreeckt tot de Heydenen / ende leert hen dat sy niet en moeten hooveerdelick ende onbeleefdelick de Joden bespotten / om dat die verworpen / ende sy in haer plaetse ghestelt waren. Hy eyscht oock vreese / niet waer door sy verschrickt ende wanckelbaer souden worden: maer waer door sy onderwesen worden om de ghenade Gods met ootmoedicheyt te ontfangen / ende het betrouwen op hem niet vermindert en wordt / ghelijck ergens ghesept is. Boven desen en spreeckt hy niet eenen yeghelicken bysonder aen / maer spreeckt tot de secten int ghemeyne. Want doe de Ghemeynte in tween ghedeylt was / ende de haet ende nydt twist maeckte / soo vermaende Paulus de Heydenen dat het hen behoorde eē oorsake der vreese ende maticheyt te zyne / dat sy in de plaetse des Heylighen ende sonderlicken volcx ghestelt waren. Ende daer waren onder hen vele opgeblasene / den welckē het nut was / dat haer ydel verwaentheyt wederleyt worde. Voort wy hebben erghens gheleert / dat onse hope tot den toecomenden tyt streckt / oock over de doot / ende dat geē dinc der natuere der hope meer contrarie is / dā te twyfelē wat namaels vā ons sal geschiē.

8 Die woorden Christi dat vele geroepē ende weynige uytvercoren zyn / worden seer qualick op sulcke wijse verstaē.

Verclaringe des spreucx / datter vele geroepen zyn / ende weynige uytvercoren.

Daer en sal niet twyfelachtich noch duyster wesen / ist dat wy weten dat uyt het ghene dat boven ghehandelt is / behoort claer te zyne / te wetē / dat daer tweederley roepinghe is.

Tweederley beroepinghe.

Want daer is een algemeyn roepinge / door de welcke God door de uytwendige vercondinge des woorts alle menschen even gelijck tot hem roept: oock de gene dien hy de roepinghe tot een reucke des doots ende materie der swaerder verdoemenisse voorstelt. Ende daer is een ander sonderlinghe roepinghe / waer door hy ghemeynlick ghewerdicht alleenlick

de gheloovige te roepen: als hy door de inwendighe verlichtinghe syns Gheests / maeckt dat het ghepredickte woort in hare herten blyft. Nochtans maeckt hy oot somtyts die deelachtich / die hy alleenlick voor eenen tyt verlicht/ ende daer na om haerder ondanckbaerheyt wille verlaet/ ende met meerder blintheyt slaet. Als de Heere nu sach dat het Euangelium wyt ende breet vercondicht/ van velen veracht/ ende van

Matt. 22.2.

weynighen in weerde gehouden was: soo heeft hy ons Gods onder eens Coninckx persoon beschreven / de welcke een groote maeltyt bereydende/ heeft syne roepers ende nooders alomme uytghesonden/ om eenen grooten hoop volcx te roepen ende nooden / ende heeft nochtans van weynighen vercreghen dat sy souden comen: dewyle een yeghelick syn verhinderinghe voortbrengt tot onschult/ soo dat hy ten eynde als die ghenoode weygherden te comen / bedwonghen wert te roepen ende te nooden soo wie hy alomme in de wechscheydē vandt. Dat die parabel ofte ghelyckenisse dus verre is van de uytwendighe roepinghe te verstaen / dat can een yeghelic wel sien. Daer nae beschryft hy dat God als een goede weert / de tafelen omme gaet om syne gasten vriendelick te ontfanghen / ende dat hy niet en lydt dat yemant met dē bruyloft-cleede niet verciert zijnde/ soude die feestelicke maeltyt met syn onreynicheyt onteeren. Ick bekenne dat dit te verstaen is van de ghene die door de belydinghe des gheloofs in de Ghemeynte comen/ maer met de heylichmakinge Christi niet becleet en zijn. Sulcke onteeringhen / sweeren ende pesten synder Ghemeynte en sal God niet eeuwichlick lyden/ maer salse uytworpen/ ghelyck haer onreynicheyt verdient. Soo zijn dan weynighe uytvercoren uyt den grooten getale der gheroepenen: maer niet met de roepinghe uyt de welcke wy leeren dat de gheloovige moeten haer verkiesinghe bevestigen. Want de gemeyn roepinge is oock den godloosen gemeyn/ maer dese sonderlicke brengt den Geest der wedergheboorte mede/ de welcke de pant ende segel is der toecomender erve/ door den welcken onse herten verseghelt worden tot den dach des Heeren.

Ephes.1.13. 14.

Somma / dewyle de gheveynsde hypocriten alsoo wel van de Godsalicheyt roemen als de waerachtighe dienaers Gods / soo vercondicht Christus dat sy sullen tē eynde uytgestooten worden/ uyt die plaetse de welcke sy qualick besitten: ghelyck in den Psalm ghesept wordt:

Psal.15.1.

Heere wie sal in uwen tabernakel woonen? Die onnoosel is van handen/ ende suyver van hertē.

Psal.24.6.

Item in eenen anderen Psalm: Dit is het gheslachte der ghener die God soecken/ der ghener die het aenschyn des Gods Jacobs soecken. Ende de heylighe Gheest vermaent alsoo de gheloovighe tot verdraechsaemheyt/ op dat het hen niet verdrietelick en zy/ dat de Ismaeliten worden met hen in de Ghemeynte vermengt: want haer mommaensichte sal hen ten eynde afgetrocken worden/ ende sy sullen met schande uytgheworpen worden.

Verclaringe van een andere spreucke/ datter niemant verloren en is/ dan de sone des verderffenisse. [a] Joan.17.12.

9 Dit selve is oock de oorsake dat Christus Judam uytneemt (ghelyck boven verhaelt is) als hy sept/ [a] dat niemant verloren en is/ anders dan de sone des verderfs. Het is wel een oneyghen wyse van spreken/ maer sy en is niet duyster: want Judas en wert onder de schapen Christi niet ghereckent / om dat hy't waerachtichlick was / maer om dat hy de plaetse hielt. Dat de Heere op een ander plaetse sept dat Judas was met de andere Apostelen vercoren/ dat is alleenlick van dē dienst te verstaen. Ick hebbe (sept hy) twaelve uytvercoren/ ende een uyt u is een duyvel. Joan.6.70.

Te weten / hy hadde hen tot het Apostel-ampt uytvercorē. Maer als hy spreect van de verkiesinghe tot salicheyt / soo stelt hy hem verre buyten het ghetal der uytvercorenen/ seggende: Ick en spreke niet van allen. Ick weet welcke ick uytvercoren hebbe. Joan.13.18.

Ist dat yemant het woort der verkiesinge in dese plaetsen niet en onderschept / die verwerret hem selven ellendichlick: maer ist dat het onderscheyden wordt / soo is de sake seer claer. Daerom schryft Gregorius [c] seer qualick ende schadelick/ als hy leert dat wy van onse roepinghe alleenlick seker zijn/ ende van onse verkiesinghe onseker / ende vermaentse daer uyt alle tot vreesen ende beven: ende sept oock dese reden daer by: Want of wy schoon weten hoedanighe wy heden zijn/ soo en weten wy nochtans niet hoedanighe wy sullen worden.

[c] Hom.38. Wederlegginghe van een tegensprekeu teghen de sekerheyt der verkiesinghe.

Maer hy gheeft in die plaetse genoech te kennen/ hoe hy hem aen desen steen ghestooten heeft. Want dewyle hy de verkiesinghe heeft aen dese verdiensten der menschen gehecht / soo heeft hy oorsake genoech gehadt om de herten te neder te worpen: de welcke hy niet en conde verstrecken / dewyle hyse niet van hem selven af en wende tot het betrouwen op de goetheyt Gods. Hier uyt hebben de gheloovighe eenighe smake van het ghene dat wy in het eerste gestelt hebben: te weten / dat de predestinatie als sy wel overdacht wordt / niet een verscheuringhe des gheloofs / maer eer een seer goede bevestinghe mede brengt. Nochtans en versake ick niet dat de Gheest somtyts syne woorden nae de mate onses verstants voecht. Ghelyck als hy sept: Sy en sullen in het verborghen myns volcx niet wesen / ende en sullen in het ghetal myner dienstknechten niet gheschreven worden. Ezech.13.9.

Ghelyck of God begonste die in den boeck des levens te schryven / die hy onder het ghetal der syner rekent: hoewel wy weten oock door Christi ghetuyghenisse/ dat de namen der kinderen Gods zyn / van den aenbeginne in den boeck des levens geschrevē.

Luc.10.20. Phil.4.3. Apoc.3.5. Psal.69.29. Exod.32.32. Psal.69.29.

Maer met die woorden Ezechielis/ wordt enckelick beteeckent de verworpinge der ghener die schenen onder de uytvercorene de voorneemste te zyne: ghelyck in den Psalm gesept wort: Laetse uytgewischt worden uyt den boeck des levens/ ende laetse met de rechtveerdighe niet gheschreven worden.

Die plaetsen verclaert zijnde welcke wordē voortghebracht teghen de sekerheyt der verkiesinghe/; so wort in dese ende naevolgende afdeelinge ghehandelt van de heerlickheyt der beroepinghe.

10 Maer de gene die uytvercorē zijn/ en worden niet terstont van des moeders buyck aen/ noch oock alle op eenen tydt door de roepinghe in den Schaepstal Christi vergadert/ maer ghelyck het God believt hen syn ghenade uyt te deelen. Eer sy tot dien oppersten Pastoor versamelt worden/ soo dwalen sy in de gemeyn woestyne verstropt zijnde/ ende en hebben geē onderscheyt van andere menschen / anders dan dat sy door sonderlicke barmhertichheyt Gods beschermt worden / op dat sy niet in de eeuwighe doot en vallen. Daerom ist datmen dese aensiet/ soo salmen Adams gheslachte daer in sien / het welcke eē reucke der gemeyner verdorventheyt uyt gheeft. Dat sy niet tot in de uyterste boosheyt en vallen/ dat en geschiet niet door eenighe goetheyt die hen is aengeboren/ maer om dat de ooge Gods de wake houdt/ ende syn hant uytghereckt is over haer salicheyt. Psal.121.4.5

Want de ghene die droomen dat in de uytvercorene is van der gheboorten aen / ic en weet niet wat zaet der verkiesinge ingeplant/ door wiens cracht sy altyts souden tot Godsalicheyt ende vreese Gods beweecht zyn: hier van en hebben sy gheen auto-

autoriteyt der Schriftuere / ende worden selfs door de bevindinghe overwonnen.

Eenige exempelen/ daer mede sommige bestaen te bewysen / dat het zaet der verkiesinghe van de gheboorte af in der uytvercoren herten ingeplant is.

Sy brengen wel weynighe exempelen voort om te bewysen dat sommighe uytvercorene oock eer sy verlicht waren/niet en zyn van der religie vreemde gheweest/te wetē/ † dat Paulus in syn phariseischap heeft onstraffelick geleeft: ‡ dat Cornelius heeft door syne aelmoessen ende ghebeden Gode aenghenaem gheweest/ etc. Van Paulo laten wy't hen toe/maer wy seggen dat sy in Cornelio onrecht hebben: want het is openbaer/ dat hy doe verlicht ende wedergheboren was/ soo dat hem niet en ghebrack anders dan een clare openbaringhe des Euangely.

† Phil.3.5.
‡ Actor.10.2.

1. Antwoort. Dat een ofte twee exempelen geenen regel en makē/ dwelck beve sticht wordt met een contrarie exempel.

Maer wat sullen sy met die seer weynighe exempelen bewysen? dat alle de uytvercorene zyn altyts met den Gheest der Godsalicheyt begaeft? Dat en connen sy niet meer doen dan yemant Aristidis, Socratis, Xenocratis, Scipionis, Curii, Camilli, ende sulcker anderer oprechticheyt bewijsende/ soude connen daer uyt besluyten/ dat alle de ghene die in de blintheyt der afgoderije verlaten zijn / nae heylicheyt ende eerbaerheyt ghestaen hebben. Jae de Schriftuere is meer dan in een plaetse openbaerlick teghen hen.

2. Antwoort. De Schrifture teghenspreeckt sulcke dwalinge.

Want die stadt der Ephesien door de wedergeboorte die van Paulo beschreven wort en laet niet een graenken deses zaets. *Ghy waert/seyt hy/doot in feylen eñ zonden/in de welcke ghy wandeldet na den loop deser werelt/ nae den oversten des luchts die nu crachtich is in de kinderen der onghehoorsaemheyt/onder de welcke wy alle voortydē gewandelt hebben in begheerlickheden onses vleeschs/ doēde dat onsen vleesche ende vernufte behaechde. Ende wy waren van natuere kinderen des toorns ghelijck oock de andere.

* Ephes.2.2.

Ephes.2.12. Item gedenckt dat ghy voortyden waert sonder hope / eñ hadt ghcenen God in de werelt.

Ephes.5.8. Item / Ghy waert voortyden duysternisse/maer zijt nu licht in den Heere / wandelt als kinderen des lichts.

Wederlegginge van een uytvlucht.

Maer sy willen moghelick dese ghetuyghenissen verstaen/van de onwetentheyt des waerachtighen Gods/in de welcke sy ooc bekennen dat de uytvercorene zijn eer sy geroepen worden. Hoewel dit ware eē onbeschaemde verdraeyinge/dewijle hy daer uyt besluyt / dat sy nu niet meer en moeten lieghen noch stelen: wat sullen sy nochtans antwoorden op de andere plaetsen?

Ephes.4.28.

3. Antwoort/ genomen van des Apostels uytgedruckte getuygenissē.

gelijck tot de Corinthen/daer hy vercondicht hebbende dat noch hoereerders / noch afgodendienaers/ noch overspeelders / noch oncuysche / noch die by mannen ligghen/noch dieven/noch gierige/ en sullen erfgenamen worden des rijcks Gods/ so seyt hy terstont daer by/ dat de Corinthen eer sy Christum kenden / hebbē met de selve zonden bevanghen gheweest / maer dat sy nu zyn door het bloet Christi afghewischt eñ door den Geest bevrijt zyn.

2.Cor.6.9.10.12.

Rom.6.19. Item een ander plaetse tot de Romeynen: Gelijc ghy uwe leden gegeven hebt tot dienstknechten der onreynicheyt/eñ ongherechticheyt tot ongerechticheyt/begeeft die nu alsoo tot dienstbaerheyt der rechtveerdicheyt. Want wat vrucht hadt ghy daer uyt / waer van ghy u nu met rechte schaemt/etc.

Wtlegginghe ende bevestiginge van de derde antwoort.

11 Ic bidde u / wat zaet der verkiesinge was daer doe spruytende in dese die in haer gantsche leven menichsins ontreynicht zijnde/in seer schandelicke ende grouwelicke zonde wenteldē? Hadde hy willen na sulcker menschen gevoelen spreken/ so moeste hy bewesen hebbē/ hoe grootelick sy behoorden God te dancken voor syn weldaet/door de welcke sy bewaert waren / om dat sy niet en souden in sulcke schandelicke zonden vallen. Also moeste oock Petrus de syne tot danckbaerheyt vermaent hebben/ om dat ghedverighe zaet der verkiesinghe. Maer hy vermaentse daerenteghen dat het ghenoech is dat sy in den voorleden tyt de wellusten der Heydenen volbracht hebben. 1.Pet.4.3.

Maer of wy tot exempelen comen? Hoedanich een zaedt der rechtveerdicheyt was door het geloove in Rahab die een hoere was? Josu.2.1.
Item in Manasse / doe hy Jerusalem verwede ende bynae verdranck int bloet der Propheten? 2.Reg.21.16.
Item in den Moordenaer / die ten eynde als hy synen laetsten adem soude uytgheven/ heeft op beteringhe ende bekeeringe gedacht? Luc.23.24.
Daerom laet varen sulcke argumenten/ die de curieuse menschen lichtveerdichlick dichten sonder Schriftuere. Ende laet ons houden dat de Schriftuere seyt/te weten/dat wy alle te gelijcke hebben als verloren schapen gedwaelt/ ende dat een yeghelick is afgheweken tot synen wech/dat is tot het verderf. Esa.53.6. 1.Pet.1.25.
De gene die de Heere heeft voorgenomen uyt desen stroomwal des verderfs t'eenigen tyde te verlossen/ die stelt hy uyt tot bequamen tyt: ende bewaertse daerentusschen alleenlick dat sy niet in onvergevelicke lasteringhe en vallen.

Het andere deel des Capittels/ waer in van den verworpenen ghehandelt wort.

12 Ghelijck God door de cracht synder roepinghe de salicheyt synder uytvercorenen volbrengt / tot de welcke hy door synen eeuwighen raet verordent heeft: alsoo heeft hy oock syne oordeelen teghen de verworpene / door de welcke hy synen raet volbrengt/welckē hy van hem heeft voorghenomen.

Sommighe van dese berooft God van de macht om te hooren syn woort.

Daerom de ghene die hy tot de eeuwighe doot gheschapen heeft / om dat sy instrumenten synder toornicheyt/ende exempelen synder strengicheyt souden wordē / die berooft hy somtyts van de macht om Gods woort te hooren / somtyts verblint hyse meer/ ende maecktse onverstandigher door de vercondinge syns woorts/ op dat sy tot haer eynde comē. Hoewel van het eerste ontellicke vele exempelen zijn/soo sullen wy nochtans alleenlick een voortbrenghen/dwelck boven andere claer ende merckelic is. Daer waren ontrent vier duysent jaren voor de toecomste Christi voorleden / in de welcke God het licht der saligher leere heeft allen Heydenen verborghen. Ist dat yemant antwoort dat sy sulcke groote weldaet niet gecreghen en hebben / om datse God achtede onweerdich te zijne: de nacomers en zyn oock niet weerdigher gheweest / waer van boven de bevindinghe oock Malachias een ghenoechsaem getuyge is/ de welcke haer ongeloovicheyt/ die met grove lasteringe vermengt was/ straft/ eñ vercondicht nochtans dat de verlosser sal comē. Mal.4.1.
Waerom wort hy dan meer dē nacomeren dan den ouderē gegevē? Hy soude hē selvē te vergeefs quellen die de oorsake hier van soude willen ondersoeckē/ die bovē den ondoorsoeckelicken raet Gods is. Wy en hebben oock niet te vreesen dat eenich discipel Porphirij sal de rechtveerdicheyt Gods lasterē/als wyse niet en verantwoorden. Wāt als wy seggē dat niemāt sonder syn schult verlorē en gaet/ eñ dat het door de weldaet Gods comt dat sommige verlost wordē/so seggen wy overvloedichlick ghenoech om de eere Gods te verclaren/eñ onse uytvluchtē eñ bedeckingen en zijn haer niet noodich.

Andere verblint eñ verhart hy met door de predicatie syns woorts.

So maect dan de opperste Richter synder predestinatie eenen wech/als hy de gene die hy eēmael heeft verworpē van de gemeynschap syns lichts berooft ende in blintheyt verlaet. Vā het ander deel sien wy dagelicx vele bewijsingē/ eñ hebbē in de Schriftuere vele exempelē. Het woort wort by hondert mēschen gepredict / de twintich nement aē met veerdige gehoorsaemheyt des geloofs: de andere achtent

van geẽder weerde/ofte bespottẽt/ofte verworpẽt/ ofte vervloeckẽt. Ist dat yemãt antwoort dat de verscheydenheyt die onder hen is/ comt door verkeertheyt ofte boosheyt: daer mede en wort noch niet genoech gedaẽ / want de andere souden ooc met de selve boosheyt bevangẽ worden/ ten ware datse God door syn goetheyt beterde. Daerom sullen wy altyts verwerret blijven / ten zy dat ons de reden Pauli te hulpe comen: Wie onderscheyt u? Waer mede hy te kennen gheeft/ dat sommighe boven de andere verheven worden / niet door haer eyghen deucht/ maer door de eenighe ghenade Gods.

1.Cor.4.7.

Ende daer en can geen ander reden gegeven wordẽ/ waerom dat God alsoo handelt/dan om datse vatẽ des toorns zyn/tot versmaetheyt ende verderf bereyt.

13 Waerom geeft hy't dan den desen/ ẽn gaet de ander voorby? Lucas seyt d'oorsake/te wetẽ: † Om dat die tot het leven verordent zyn. Wat sullen wy dan van de andere ghevoelen/ anders dan om dat sy zyn vaten des toorns/ verordent tot schande? Daerom en laet ons niet schamen met Augustino te spreken/ de welcke seyt: ‡ God conde dẽ wille der boosen wel goet makẽ/ want hy is almachtich. Hy conde dat voorwaer wel doen. Waerom en doet hy't dan niet? Om dat hy niet en wil. Waerom hy niet ghewilt en heeft/dat staet by hem. Want wy en moetẽ niet wijser zijn dan het betaemt. Ẽn dit sal veel beter wesen dan met Chrysostomo uytvlucht te soecken / segghende dat God treckt den ghenen die wil ende syn hant uyt steeckt om te hulpe te hebbẽ/op dat also het onderscheyt niet in Gods oordeel/ maer alleenlick in het goetduncken der menschen schyne gheleghen te zyne. Maer het is soo verre dat de mensche soude door syn eygen roeringhe tot God comen/ dat oock den Godsalighen ende godvreesenden sonderlicke inghevinghe des Gheests noodich is. Lydia de purpurvercoopster vreesde God / ende nochtans moeste haer herte gheopent worden om de leere Pauli te hooren/ ende voortgant daer in te doẽ. Dit en is niet alleenlick van eẽ vrouwe gesproken: maer oock op dat wy weten dat eens yegelicx voortganck in de Godsalicheyt is/ een verborghen werck des Gheests. Men moet voorwaer hier aen niet twyfelen / dat de Heere velen syn woort sendt / der welcker verblintheyt hy wil meerder maken. Want waerom doet hy so vele geboden tot den Coninck Pharao dragen? doet hy dat als hopende hem door so vele bootschappen te versoeten? Jae eer hy begonde heeft hy het eynde ende de uytcomste te voren ghewe-ten / ende voorseyt. Gaet (seyde hy tot Mosen) ende vercondicht hem mijnen wille/ ende ick sal syn herte verharden/op dat hy niet gehoorsaem en zy. Alsoo oock, als hy Ezechielem verweckt/ so seyt hy te voren dat hy hem sendt tot een wederspannich ende hartneckich volck: op dat hy niet en verschricke als hy siet dat hy tot de dooden spreeckt. Alsoo voorseyt hy Jeremie/ dat sijn leere sal wesen tot een vyer / om het volck als stoppelen te verderven. Maer de Prophetie Esaie dringt noch seerder / want de Heere sendt hem/seggẽde aldus: ‡ Gaet ende segt tot de kinderen Israel: Hoorende sult ghy hooren / ende niet verstaen: siende sult ghy sien / ende niet weten. Verhart het herte deses volcx/ ẽn verswaert hare ooren / ende besmeert hare ooghen: op dat sy moghelick niet en sien met hare ooghen/ende hooren met hare oorẽ/ ende met hare herte verstaen/ op dat sy hen bekeerende / salich worden. Siet hy spreeckt tot hen/maer op dat sy te doover wordẽ: hy ontsteeckt sijn licht/ maer op dat sy te blinder worden: hy brengt syn leere voort/ maer op dat sy daer door te onverstãdiger worden: hy ghebruyckt middelen / maer op dat sy niet salich en worden. Ende Joannes brengt de Prophetie voort/betuygende dat de Joden niet en conden de Leere Christi geloven/om dat dese vloeck Gods over hen was. Dit en can oock niet wederleyt worden / dat God den genen die hy niet en wil verlicht hebben / syn leere in parabolen bedeckt voorstelt / soo dat sy daer door gheenen voortganck en doen/anders dan dat sy in meerder plompheyt geworpẽ wordẽ. Want Christus betuycht dat hy daerom alleenlic den Apostelen de parabolen uyt leyt / de welcke hy by de menichte ghesproken hadde: om dat den Apostelen ghegeven was de verborghentheden des rijcx Gods te wetẽ/ maer der menichte niet alsoo. Maer yemant mochte segghen: Wat wil de Heere als hy die leert van de welcke hy niet en wil verstaen zyn? Aenmerckt van waer dat ghebreck comt/ende ghy en sult niet langer vraghen. Want hoe groot de duysterheyt oock zy in het woort / soo is nochtans daer altijts lichts ghenoech in om der godloosen conscientie te overwinnen.

† Actor.13.48

‡ Lib.2.de Gen.ad literam cap.10.

Homil. de conver. Pauli.

Actor.16.14.

1. Bevestinghe genomen van contrarie exempelẽ der uytvercorenen.

2. Van het bequame exempel Pharaons.

Exod.4.21.

Ezech.2.3. ende 12.2.

Jere.1.10.

En des Joodschen volcx voor ende nae de Menschwerdinghe Christi.

‡ Esai.6.9.

Joan.12.39.

Matt.13.11. Marc.4.11. Luc.8.10.

14 Nu moeten wy sien waerom de Heere dat doet/dewijle het openbaer is/ dat hy't doet. Ist dat yemant antwoort/dat het gheschiet om dat de menschen door godloosheyt / boosheyt ende ondanckbaerheyt sulcx verdiet hebbẽ: dat wort wel ende met der waerheyt geseyt: maer dewyle de oorsake deser verscheydenheyt noch niet openbaer en is/waerom sommighe tot gehoorsaemheyt ghebogen zijn/ende de andere verhart blijven: als wy dit willen ondersoecken/so moeten wy nootsakelick comen tot het ghene dat Paulus uyt Mose voortbrẽgt/ te wetẽ/datse de Heere van den beginne aen verweckt heeft/ om sijnen naem te bewijsen in de gantsche werelt. Daerom dat de verworpene den gheopenbaerden woorde Gods niet ghehoorsaem en zijn/ de schult hier van wort wel te rechte der boosheyt ende verdraeptheyt haers herten ghegeven/ soo verre men oock daer by seyt / dat sy daerom tot dese verdraeptheyt begeven zijn/ om dat sy door het rechtveerdich oordeel Gods (het welcke nochtans ondoorsoeckelick is) verweert zijn/om door haer verdoeminghe de eere Gods te verclaren. Desghelijcx als van de kinderen Heli geschreven wort/dat sy der goeder vermaninghen niet gehoorsaem en waren/ om datse God wilde dooden: soo en wordt daer niet versaeckt/dat die hartneckicheyt is van haer eygen boosheyt ghecomen: maer daer wordt oock mede te kennen ghegeven/waerom sy in die hartneckicheyt verlatẽ zyn/hoewel God hare herte hadde mogen vermorwen: te weten/ om datse God hadde eenmael door sijnen onveranderlicken raet tot het verderf verordent. Hier toe dient ooc dat Joannes seyt. Hoewel hy soo vele teeckenen gedaen hadde / soo en gheloofde niemant in hem: om dat het woort Esaie soude vervult worden/ daer hy seyt: * Heere wie heeft onse woorden gelooft? Want hoewel hy de hartneckighe niet en ontschuldicht/soo is hy nochtans met die reden te vrede/te weten/om dat de ghenade Gods den menschen niet en smaeckt / tot dat de heylighe Gheest de smaecke geeft. Ende als Christus de getuygenisse Esaie voortbrengt: Sy sullen alle van God geleert zyn/ soo en wil hy niet anders seggẽ dã dat de Jodẽ verworpẽ ẽn vreemde van de Gemeynte zyn: om dat sy oneerlic zyn: ẽn hy en brengt geẽ ander oorsake voort/dã om dat de belofte Gods hen niet toe en comt. Het welcke bevesticht wordt door de woorden Pauli / daer hy seyt/dat Christus die den Joden een ergernisse/ ende den Heydenen dwaesheyt is / den gheroe-

Vrage/waerom dat God de verworpene verblint.

1. Antwoort.

2. Antwoort/ waer toe wy nootsakelick moetẽ comẽ.

Rom.9.17.

1.Sam.2.25.

Bewijs ghenomen van een clare spreucke ende getuygenisse uyt de heylighe Schrifture.

Joã.12.37.38

Ende uyt de getuygenissen des Evangelij.

* Esai.53.1. Rom.10.16.

Joan.6.45.

Esai.54.13.

Item uyt de spreucke Pauli. 1.Cor.1.23.

gheroepenen is die cracht ende wijsheyt Gods. Want als hy gheseyt heeft wat gemeynlick geschiet/ so wanneer het Euangelium gepredickt wort/te weten/dat de sommighe daer door verbittert worden / ende dat het van sommighen veracht wort/so seyt hy dat het by de geroepene alleenlick in weerde ghehouden wort. Hy hadde dese wel een weynich te voren ghenoemt Gheloovighe/ maer hy en heeft der ghenade Gods/ de welcke voor het gheloove is/haren graet niet benomen: maer heeft meer dat tweede als een verbeteringhe daer by ghestelt/om dat de ghene die het Euangelium aengenomen hadden/ den lof haers gheloofs souden der roepinghe Gods toeschrijven. Gelijck hy oock weynich daer na leert/ dat sy van God uytvercoren zijn. Als de godloose dit hooren/soo clagen sy dat God door onordentlicke macht syne ellendighe creatueren misbruyckt tot eē spel sijnder wreetheyt. Maer dewijle wy weten dat alle menschen so menichsins voor den Richtstoel Gods schuldich zijn/ dat wy van duysent ghevraecht zijnde / niet en connen van een ghenoech doen: soo belijden wy dat de verworpene niet en lyden / anders dan dat met den seer rechtveerdigen oordeele Gods wel over een comt. Dat wy de oorsake niet claerlick en verstaen daer in moeten wy lijdtsaem zijn/ ende niet weygheren sommighe dinghen niet te weten/ daer de wijsheyt Gods haer selven in haer hoocheyt verheft.

Teghenworpinge der verworpenen.

Antwoort.

15 Maer dewijle weynige plaetsen der Schrifture plegē hier tegen gebracht te worden/ in de welcke God schijnt te versaken dat het door sijn ordeninghe ghschiet: dat de ongherechtige verloren gaen/ anders dan so verre sy tegen syn roepen hen selven in de doot worpen: soo sullen wy die in het corte uytleggende/ bewijsen dat sy teghen de boven-geleerde sententie niet en strijden. Daer wort een plaetse voortgebracht uyt Ezechiel: Dat God niet en wil de doot des sondaers/maer veel meer dat hy hem bekeere/ ende leve. Ist datmen dat wil tot het gantsche menschelicke gheslachte strecken / waerom en verweckt hy dan vele menschen niet tot beteringe/ der welcker herten beweghelicker zijn tot ghehoorsaemheyt/ dan der gener die door dagelicksche noodinghe ende roepinghe meer ende meer verhardt wordē? Christus betuycht dat de predickinge des Euangelij ende de miraculen meer vruchts souden ghedaen hebben by de Niniviten ende Sodomiten/dan by de Jodē. Daerom ist dat hy wil dat alle menschen salich worden/ hoe comt dat hy den ellendighen die bereyder souden wesen om de ghenade te ontfanghen/ de deure der beteringhe niet op en doet? Hier uyt sien wy dat de plaetse met ghewelt ghedraeyt wort/alsmen den wille Gods/daer van de Prophete spreeckt/ stelt tegen synen eeuwigen raet/ door den welckē hy sijne uytvercorene heeft van de verworpene onderscheyden. Nu ist datmen den rechten sin des Propheten soeckt / hy wil alleenlick den genen die hen selven bekeeren ende beteren/ hope der vergheving he gheven. Ende dit is de somma/te weten/ datmen niet en moet twijfelen dat God bereyt is te vergeven so haest als de sondaer hem bekeert. Soo en wil hy dan des sondaers doot niet/so verre hy des sondaers bekeeringhe wil. Ende de bevindinghe bewijst dit/dat God alsoo wil dat de gene die hy roept/ hen selven bekeeren: soo dat hy aller menschen herten niet en geraeckt. Nochtans en moetmen daerom niet segghen / dat God bedrieghelick handelt: want hoewel het uytwendighe woort alleenlick maeckt dat de menschē niet ontschuldich lick en zijn / die het hooren / ende niet ghehoorsaem en zijn/ so wort hen nochtans waerachtichlick gheacht een ghetuyghenisse der genade Gods/ waer door hy de menschen met hem versoent. Daerom laet ons den raet ende het voornemen des Propheten verstaen/ te weten/als hy seyt dat God geen behaghen en heeft in den doot des sondaers / dat hy sulcx seyt/ op dat de godsalighe betrouwen dat God bereyt is om hen de zonden te vergheven/ soo haest als sy tot bekeeringhe ende beteringhe gheroert zijn/ ende op dat de godloose gevoelen dat haer schult ghedobbelt wort / om dat sy sulcke groote goedertierenheyt Gods niet aen en nemen / noch danckbaer daer voren en zijn. Soo sal dan de barmherticheyt altyts der bekeeringe ende beteringhe bereyt wesen: maer wien de bekeeringe ende beteringhe ghegeven wort/ dat wort alsoo wel by alle de Propheten ende Apostelen/ als by Ezechielem claerlick gheleert. Ten anderen wort die plaetse Pauli voortgebracht / daer hy leert/dat God wil dat alle menschē salich worden: welcke plaetse hoewel sy wat verscheyden is van de boven-verhaelde plaetse des Propheten / soo heeft sy nochtans wat daer mede ghemeyn. Ick antwoorde/ dat het ten eersten ghenoech bekent is/ hoe God wil dat alle menschen salich worden: want Paulus stelt dese twee dinghen by malcanderen/ te weten/ dat hy wil dat sy salich worden/ ende tot de kennisse der waerheyt comen. Ist dat sy willen segghen/ dat het door den eeuwighen raet Gods vast verordent is/dat sy alle der saligher leere deelachtich worden: waerom seyt dan Moses: Dat daer gheen volck so edel en is tot het welcke God soo naby comt als tot de Joden? Hoe ist ghecomen dat God vele volcken heeft van het licht des Euangelij berooft/waer mede andere begaeft waren? Hoe ist geschiet dat de suyvere kēnisse der Godsaligher leere noyt en is tot sommighe volcken ghecomen / ende dat sommighe nauwe eenich duyster begin daer van gesmaeckt hebben? Hier uyt machmen nu lichtelick verstaen/wat Paulus wil segghen. Hy hadde Timotheo geboden gemeyne ghebeden in de Ghemeynte te doen voor Coninghen ende Princen: ende dewijle het scheen wat ongheschickt te zijne/ datmen soude God bidden voor sulck eenē aert volcx daer van gheen hope en scheen te zijne (want sy en waren niet alleenlick alle vreemde van het lichaē Christi / maer arbeyden oock met aller macht om sijn rijcke te verdrucken) soo seyt hy daer by/dat sulcke ghebeden Gode behaghelick zijn/de welcke wil dat alle menschen salich worden. Waer mede hy voorwaer niet anders en wil segghen/ dan dat geē orden des volcx en is van den wech der salicheyt uytghesloten: maer dat hy veel meer heeft sijn barmherticheyt uytgestort/ dat hy wil dat alle statē der selver deelachtich worden. Andere sententien en verclaren niet wat God van alle menschen door syn verborgē oordeel heeft verordent: maer betuyghen dat allen sondaren is vergheving he bereyt/ die alleenlick hen selven bekeeren om die te soecken. Want ist dat sy hartneckichlicker dringhen dat hy wil aller menschen barmhertich zijn/ so sal ick daer teghen segghen/dat ergens geschreven is / dat onse God in den hemel is / ende doet al wat hy wil. Daerom moetmen dit woort also uyt legghen/ dat het over een comt met een ander/ dat Moses seyt: * Ick sal barmhertich wesen / dien ick sal barmhertich wesen / ende sal barmherticheyt doen/ dien ick sal barmherticheyt doen: † Die de menschē uytkiest dien hy barmhertic-

Teghenworpingen/ tegen dese leere van de rechtveerdige verworpinge der verworpenen.

De eerste is uyt Ezechiel. Ezech.34.12.

Antwoort.

De plaetse van dese prophetie wort uytghelept.

De 2. Teghenworpinghe is uyt Paulo. 1.Tim.2.4.

Antwoort.

Deut.4.7.

Den sin des Apostels.

Psal.115.3. *Exod.33.19. † De 3. Teghenworpinge uyt de spreucke der Schrifture: dat God hem wil over alle menschen ontfermen.

heyt doen sal / die en deylt sijn barmhertichheyt niet allen menschē. [Antwoort.] Maer dewijle het claer ende openbaer is / dat Paulus daer niet van eenen yegheliicken mensche / maer van de ordenen der menschen spreeckt / soo ist niet noodich langher hier van te twisten. Hoewel mē moet hier oock mede aenmercken dat Paulus daer niet en seyt / wat God altijts / ende alomme / ende in allen doet: maer dat het Gode vry is / dat hy Coninghen ende Overheden ten eynde der hemelscher leere deelachtich make / hoewel sy door haer verblintheyt daer teghen rasen. [De 4. Tegenworpinghe.] Sy meynen sterckelicker aen te dringhen met dese plaetse Petri / [2.Pet.3.9.] te weten / dat God niet en wil dat yemant verloren gaet / maer dat hyse alle ontfangt tot beteringe. [Antwoort.] Maer dese knoop wort met den tweeden woorde ontdaen: want men mach niet verstaen dat de wille Gods om tot beteringhe te ontfanghen / anders zy dan die alomme in de Schrifture gheleert wort. Voorwaer de bekeeringhe is in Gods hant: of hy alle menschen wil bekeeren dat machmen hem vraghen: dewyle hy belooft sommigen weynighen menschen een vleeschen herte te gheven / den anderen haer steenen herte latende. [Ezech 36.26.] Het is wel waer / waert dat God niet bereyt en ware te ontfanghen de ghene die sijn barmhertichheyt soecken / soo soude dese sententie te niete wordē: [Zach.1.3.] Bekeert u tot my / ende ick sal my tot u bekeeren: maer ick segge dat gheen mensche tot God en comt / anders dan diē God selve voor comt. Waert dat de bekeeringe in des menschen goetduncken stonde / so en soude Paulus niet segghen: [2.Tim.2.25.] Of God hen moghelick gave dat sy hen bekeerden. Ja ten ware dat de selve God / die alle menschen met den woorde tot bekeeringhe vermaent / sijne uytvercorene door de verborgen roeringe des gheests daer toe brachte / [Jer.31.18.] soo en soude Jeremias niet segghen: Heere bekeert my / ende ick sal bekeert worden: want als ghy my bekeert hebt / soo hebbe ick beteringhe ghedaen.

[De 5. Tegenworpinge / dat daer schijnt tweederhāde wille in God te zijn.] 16 Maer yemant mochte segghen / ist dat het also is / so sal in de Euangelische beloften cleyne versekertheyt wesen / de welcke van den wille Gods ghetuyghenisse ghevende / vercondighen dat God wil het ghene dat tegen sijn onveranderlick voornemen strijt. [Antwoort.] Maer ick segghe neen: want hoewel de beloftē der salicheyt algemeyn zijn / soo en zijn sy nochtans niet tegen de predestinatie der verworpenen: soo verre wy de vervullinghe daer van aensien. Wy weten dat de beloften ons dan eerst crachtich zijn / als wyse met den gheloove ontfanghen: daerentegen soo wanneer het gheloove verydelt / so is de belofte oock mede te niete ghemaeckt. Ist dat dit de nature der belofte ende des gheloofs is / so laet ons nu sien of dese twee dinghen tegen malcanderen strijden / te weten / dat God gheseyt wort dat hy van der eeuwicheyt aen verordent heeft / wien hy wil sijn gonste bewijsen / ende teghen de welcke hy wil sijn toornicheyt gebruycken: ende dat hy allen sonder onderscheyt salicheyt vercondicht. Ick segghe voorwaer dat sy seer wel over een comen: want als hy also belooft / soo en wil hy niet anders segghen / dan dat sijn barmhertichheyt is allen menschen bereyt / soo verre sy die begheeren ende versoecken: het welcke alleenlick die doen die hy verlicht heeft. Ende hy verlicht de ghene die hy tot de salicheyt ghepredestineert ende verordent heeft. Hier in (segghe ick) is de seker ende onwanckelbare waerheyt der beloften ghelegen / soo datmen niet en can seggen / dat daer eenich gheschil is tusschen de verkiesinghe Gods / ende de ghetuyghenisse sijnder ghenade die hy sijnen gheloovigen voorstelt. [Het eerste teghenspreken: De salicheyt wort allen menschē aenghboden.] Maer waerom noemt hy alle menschen? [Antwoort.] Te weten / op dat de conscientien der godsalighen te vreedsamelicker rusten / als sy verstaen dat daer gheen onderscheyt der sondaren en is / so verre sy ghelooven: ende op dat de godloosen niet en claghen dat sy geen toevlucht en hebben waer toe sy mochten vluchten van de dienstbaerheyt der zonde / dewyle sy het ghene dat hen voorghestelt wort / door haer ondanckbaerheyt verwerpen. Daerom dewijle de barmhertichheyt Gods wort door het Euangelium hen beyden voorghestelt: soo maect het gheloove / dat is de verlichtinge Gods / een onderscheyt tusschen de godsalige ende godloose / soo dat de gheloovige de cracht des Euangelij ghevoelen / ende de andere geen vrucht daer van en ghecrijghen. Ende de verlichtinge heeft oock selve de eeuwighe verkiesinghe Gods tot eenen reghel. [Het 2. tegenspreken.] Oock en helpt hen de clage Christi niet / de welcke sy voortbrengen / te weten: [Matt.23.17.] Jerusalem / Jerusalem / hoe dickmael hebbe ick willen uwe jonghen vergaderen / ende ghy en hebt niet ghewilt? [Antwoort.] Ick bekenne dat Christus niet alleenlick en spreect in des menschē persoon / maer dat hy hen verwijt dat sy in alle eeuwen sijn genade verworpen hebben. Maer men moet dien wille Gods beschrijven / van den welcken wy spreken: want het is openbaer hoe neerstichlick God ghearbeyt heeft / om dat volck te wederhouden / ende met wat grooter hartneckicheyt sy van den eersten aen tot den laetsten toe tot hare onbehoorlicke listen begheven zynde / die versamelinghe verworpen hebben. Maer daer uyt en volcht niet / dat de raet Gods is door der menschen boosheyt te niete ghewordden. [Het 3. tegenspreken.] Hier teghen segghen sy / dat gheen dinck min over een en comt met de nature Gods / dan dat hy soude tweerley wille hebben. Dat late ick hen toe / soo verre sy het bequamelick weten uyt te legghen. [1. Antwoort.] Maer waerom en aenmercken sy soo vele ghetuygenissen niet / daer God menschelicke ghenegentheden aen doende / beneden sijn Majesteyt daelt? [Esai.65.1.] Hy seyt dat hy dat wederspannich volck heeft met uytgherecten armen gheroepen / dat hy vroech ende spade ghearbeyt heeft om dat wederom tot hem te brenghen. Ist dat sy alle dese dinghen willen Gode toe voeghen / ende op de oneyghen wijse van spreken niet achten / soo sullen vele ydele strijden daer uyt comē: de welcke wech genomen worden door dese eenige antwoorde / te weten / dat het gene dat menschelick is / wort Gode toegheschreven. [2. Antwoort.] Hoewel de antwoorde die wy ergens gegeven hebben / is overvloedichlick ghenoech / [Lib.1. cap.18. sect.3. ende Lib.3.cap.20. sect.43.] te weten / hoewel de wille Gods soo veel onse ghevoelen aengaet / menigerley is / soo en wil hy nochtans in hem selven niet dit ende dat: maer verschrickt onse sinnen door sijn menigherley wijsheyt (ghelyckse Paulus noemt) [Ephes.3.10.] tot dat ons sal te kennen gheghheven worden / dat hy wonderlick wil dat nu schijnt tegen sijnen wille te zijne. [Het 4. tegenspreken.] Sy nemen oock uytvlucht / seggende: dat God aller menschen Vader is / ende dat het soude onrecht wesen / dat hy soude yemant verworpen / anders dan die door sijn schult dese straffe verdient hadde. [1. Antwoort.] Maer dat is gelijck of de mildicheyt Gods haer niet oock tot de swijnen ende honden en streckte. [2. Antwoort.] Ist dat de handel is van den menschelicken gheslachte / laetse dan antwoorden waerom God hem selven heeft aen een volck verbonden / om des selven Vader te zijne: Waerom hy oock een cleyn ghetal / als een bloeme heeft daer uyt gepluckt. [3. Antwoort.] Maer dese lasteraers worden door haren lust tot quaet-spreken / verhindert te sien / dat God

alsoo

Matt.5.45. also sijn Sonne laet opgaen over de goede ende boose/ dat nochtans de erve weynigen bewaert zy/ den welcken naemaels sal gheseyt worden: Matt.25.34. Comt ghy gheseghende mijns Vaders / besit het rijcke/ etc. De 6. Tegenworpinghe. Sy segghen oock dat God gheen dinck en haet van allen dat hy gemaeckt heeft: Antwoort. Sap.11.25. het welcke of ickt hen schoon toelate / soo blijft nochtans dat ongeschent dat ick leere/te weten/ dat God de verworpene haet/ ende dat met seer goeden rechte: om dat sy van sijnen Geest verlaten zijnde/niet en connen voortbrengen/ anders dan oorsake haerder vervloeckinghe. De 7. Tegenworpinghe. Boven desen brengen sy voort/ dat daer geen onderscheyt en is tusschen Joden eñ Heydenen/ eñ dat daerom de genade Gods wort alle menschen sonder onderscheyt voorgestelt. Antwoort. Dat late ick hẽ wederom toe so verre sy't verstaẽ met Paulo/ dat God Rom.9.24. also wel wil uyt de Joden als uyt de Heydenen roepen/ so dat hy aen niemant gebonden en zy. De 8. Tegenworpinge. Op dese wijse wort oock wederleyt dat uyt een ander plaetse wort voortghebracht/ te weten/ dat God heeft alle dinc onder de sonde besloten/ om dat hy soude allen barmhertich wesen: dat Antwoort. Rom.11.32. is alsoo/ om dat God wil dat de salicheyt aller der ghener die salich worden/ sijnder barmhertichheyt toegheschreven worde: hoewel die weldaet niet allen ghemeyn en is. Eē seer cort/ waerachtich/ vast/ eñ heylich besluyt. Maer alsmen sal van beyden zijden vele redenen voortghebracht hebben/ soo sal dit onse besluyt wesen/ te weten/ dat wy sullen met Paulo ons voor soo groote diepte verschricken. Ist dat de onbeschaemde ende dertele tonghen tegen snateren/ soo en sullen wy ons niet schamen met hem uyt te roepen: Rom.9.20. O mensche wie zijt ghy/ die teghen God strijt? De prædest. & gratia cap.2. Want Augustinus seyt waerachtichlick/ dat die verkeerdelic doen die de rechtveerdicheyt Gods met de mate der menschelicker rechtveerdicheyt meten.

Het xxv. Capittel.

Van de laetste wederopstandinghe.

Mal.4.2. HOewel Christus de sonne der gherechticheyt/de doot overwonnen hebbende/ heeft door sijn Euangelium verschenen / ende het leven ons in het licht ghebracht/ gelijck Paulus betuyght *: waer uyt wy gheseyt worden door het gheloove doorghegaen te zijne van de doot tot het leven / † ende nu niet meer gasten noch vreemde inwoonders te zijne / maer medeborghers der Heyligen/ende huysgenooten Gods/ die ons heeft doen sitten met sijnen eengheboren Sone in de hemelsche plaetse/soo dat ons tot de volcomen geluckicheyt niet en gebreeckt: nochtans op dat het ons niet swaer en zy / dat wy noch onder harden krijch geoeffent worden/gelijck of wy gheen vrucht der overwinninge die Christus vercreghen heeft/en sagen/soo moeten wy wetẽ wat in andere plaetsen van de natuere der hope geleert wort. Want dewijle wy hopen het ghene dat niet ghesien en wort/ende dewijle (ghelijck ergens gheseyt wort) het geloove een bewijs is der onsienlicker dinghen/soo woonen wy uyt van den Heere soo langhe wy in desen karcker des vleeschs besloten zijn. Waerom Paulus op een ander plaetse seyt / dat wy ghestorven zijn / ende dat onse leven is met Christo verborghen in God: ende als hy die onse leven is/ sal verschijnen / dat wy dan oock sullen met hem verschijnen in eerlickheyt. Soo is dan dit onse conditie / dat wy soberlick/ende rechtveerdichlick/ ende Godsalichlick in dese werelt levende/ verwachten de salighe hope ende toecomste der eerlickheyt des grooten Gods / ende onses Salichmakers Jesu Christi. Hier is ons sonderlicke lijdtsaemheyt noodich / op dat wy niet vermoeyt en worden / ofte onsen loop omme wenden/ ofte onse wake verlaten. Daerom al wat wy dus lange hebben van onse salicheyt verclaert / dat selve eyscht dat wy onse herten opheffen nae den Hemel/ op dat wy Christum/ den welcken wy niet gesien en hebben/ lief hebben/ ende in hem gheloovende / ons selven verheugen met onuytsprekelicke ende eerlicke blijschap/ tot dat wy het eynde onses geloofs ghecrijghen / ghelijck Petrus vermaent. Hierom seyt Paulus/ dat het gheloove ende de liefde der Godsalighen sien op de hope die in den Hemel bewaert is. Als wy alsoo aen den Hemel hanghen/ ende onse ooghen in Christo gehecht zijn/ ende op der aerde niet verhindert en wordẽ ons tot de beloofde gheluckicheyt te draghen ende leyden / soo wort het waerachtichlick vervult/ dat Christus seyt/te wetẽ/dat onse herte is daer onse schat is. Hier uyt ist dat het gheloove soo seldẽ is in de werelt/ om dat onser traecheyt geẽ dinck swaerder en is / dan door ontellicke vele verhinderingen doorclimmen ende voortdringen tot den loon der hemelscher roepinghe. Boven den grooten hoop der ellendicheden met de welcke wy bynae overvallen worden / worden wy oock beswaert met de bespottingen der onheyligher menschen / door de welcke onse eenvoudicheyt ghequelt wort/ als wy de behaghelickheyt des teghenwoordighen goets ghewillichlick verlatende/ schijnen de salicheyt die ons verborghen is/gelijck een vliende schaduwe nae te jaghen. Int corte/ wy zijn onder ende boven/ voren ende achter van gheweldighe versoeckinghen beleghert/ om de welcke te verdragen onse herten souden veel te swack zijn/ten ware dat sy uyt de aertsche dinghen ontwerret/ende aen het hemelsche levẽ/ het welcke schijnt verre te zijne/ gebonden waren. Daerom heeft die eerst grondelick voortganck in den Euangelio gedaen/die tot gheduerighe bedenckinghe der saligher wederopstandinghe/ ghewent is.

Op dat wy onverwinnelick onder het cruys in onse beroepinghe moghen volherden/ sullen wy verwachten de salighe hope / eñ toecomste der eerlickheyt des grooten Gods.
* 2.Tim.1.10.
† Joan.5.24.
Ephes.2.6. ende 19.
Rom.8.25. Heb.11.1. 2.Cor.5.6. Coloss.3.3.
Tit.2.12.
Heb.10.30.
Verciert zijnde met een uytnemende lijtsaemheyt.
1.Pet.1.8. Coloss.1.5.
Matt.6.21.
Niet dat wy ons sullen laten verhinderen door onse traecheyt.
Door der godlooser bespottinghe.
Door gheweldighe versoeckinghen.

2 De Philosophen hebbẽ voortijden seer neerstichlick ghedisputeert van het opperste goet/ ende oock daerom teghen malcanderen ghestreden:nochtans en heeft niemant/uytghenomen Plato, bekent dat het opperste goet des menschens is/ sijn vereeninghe met God: maer hoedanich dese vereeninghe ware / dat en heeft hy selfs niet duydelick connen smaken: het welcke niet en is te verwonderen / dewijle hy van den heyligen bant dier vereeninghe/niet gheleert en hadde. Maer ons is dese eenighe eñ volmaeckte geluckicheyt oock in dese aertsche peregrinagie bekent:maer alsoo/dat onse herten dagelicx meer ende meer door de begheerte daer van ontsteken worden / tot dat wy door het volle ghebruyck versadicht worden. Daerom hebbe ick gheseyt/ dat niemant de vrucht der weldaden Christi en ontfangt / anders dan die haer herte tot de wederopstandinghe opheffen. Gelijck Paulus dit merck den gheloovigen voorstelt/ tot het welcke hy seyt dat hy selve arbeyt/ende alle dinc vergeet tot dat hy daer come. Phil.3.8. Daerom moetẽ oock wy dies te blijmoedichlicker daer na staen / om dat wy niet swaerlicker om onser luyheyt wille ghestraft en worden/ist dat wy ons laten geheel van der werelt besitten. Daerom teeckent Paulus ergens de geloovigen met dit merck/ te weten / dat haer wandelinghe in den hemel is / van waer sy oock haren Salichmaker verwachten. Phil.3.20. Ende op dat hare herten niet en verflouwen in dese loop / soo stelt hy oock alle de creatueren by hen als medegheselllen. Want de-

De volcomene gheluckſalicheyt/ welcke den Philosophen onbekent is/ wort den uytvercoren Gods in de laetste opstandinghe voorghestelt.
Waer henen wy onse herten sullen verheffen.

wijle

Aldermeest/ dewyle oock alle creatuerē na hare maniere ende gewoonte sulck eē groot goet schynen te begheeren.
† Rom.8.19.
‡ Rom.5.12.

wyle men alomme oncierlicke vervallenheyt ende verdorventheyt siet/ so seyt hy † dat al wat in den hemel ende op aerden is / arbeyt tot vernieuwinghe. Want dewyle Adam de gantsche orden der natuere verdorven heeft door synen val/ ‡ so is oock den creatueren haer dienstbaerheyt/der welcker sy door de zonde des menschen zyn onderworpen/swaer ende lastich: niet dat sy eenich ghevoelen hebben / maer dat sy den volmaeckten stant van den welcken sy afghevallen

Rom.8.22.

zyn/natuerlick begeeren. So schryft dan Paulus een suchten ende smerte des barens den creatueren toe/ op dat wy/ die de eerstelinghen ende voorvrucht des Gheests ontfanghen hebben/ ons schamen in onse verderving e te verrotten/ ende ten minsten de doode creatueren niet nae te volgen/de welcke oock onser zonden straffe draghen. Ende op dat hy ons te scherpelicker vermane/so noemt hy de laetste comste Christi onse verlossinghe. Het is wel waer dat alle de deelen onser verlossinghe nu volbracht zyn: maer de-

Heb.10.12.

wyle Christus die eenmael is gheoffert voor de zonden/sal wederom sonder zonde ghesien worden tot salicheyt/soo moet ons dese verlossinghe vast houden staende / tot dat sy gheschiet / hoe swaer oock de ellendicheden zyn / daer door wy verdruckt worden.

Voornamelick sal ons de waerheyt ende nootsakenckheyt deser leere troosten: dewyle het gantsche Euangelium bedrieghelick ende ydel soude zyn/ soo de dooden niet en souden weder opstaen.
† 1.Cor.15.14
* Rom.8.36.
Psal.44.23.
2.Cor.4.11.

3 Onse neersticheyt behoort wel door de ghewichticheyt der sake scherpelic verweckt te worden: want Paulus en seyt niet sonder oorsake/ † dat het gantsche Euangelium ydel eñ bedriegelick is/ist dat de doode niet weder op en staen: want onse conditie soude ellendiger zyn dan anderer menschen conditie/dewyle wy veler menschē haet eñ versmaetheyt dragende/ te aller ure in perijckel zyn/ * ja zyn als schapen ter slachtbanck verordent. Ende alsoo soude de authoriteyt des Euangelij vallen / niet alleenlick in eenen deele / maer in de gantsche somma/ die in onse aenneminghe tot kinderen/ende in het eynde onser salicheyt gelegen is. Daerom laet ons onse herten op dese aldergrootste ende ernstichste sake alsoo staen/dat wy door geen lanckheyt des tyts vermoeyt en worden. Hierom hebbe ick het oock tot op dese plaetse uytghestelt / dat van deser sake was cortelick te handelen/ op dat de lesers Christum den volmaeckten Autheur der salicheyt ontfangen hebbende/leeren hooger opclimmen / ende weten dat hy met hemelsche eerlickheyt ende onsterffelickheyt becleet is/ op dat het gantsche lichaem den hoofde ghelyck

‡ Ende overmits dese opstandinghe swaer is om te ghelooven/ twee behulpselē geeft ons de Schrifture.
* 1. De gelijckenisse Christi.
2. Gods almachticheyt.
‡ Het eerste bewys des eersten behulps/ is onse onverschendelicke vereeniginge met Christo/ welcke van den dooden is opghewekt. Het hooft is verresen/daerom sullē oock de leden verryen.
1.Cor.15.33.

worde. Ghelyck oock de heylighe Gheest dickmael een exempel der wederopstandinge in den persoon Christi voorstelt. ‡ Het is eē sake swaer om te ghelooven/ dat de lichamen die door verrottinghe te niete zyn/ sullen ten eynde te haren tyde wederom opstaen. Daerom hoewel vele Philosophen bevesticht hebben / dat de zielen onsterffelick zyn / soo en hebben nochtans niet vele gevoelt/dat het vleesch soude wederopstaē. Ende hoewel sy hen selven niet en connen hier in ontschuldigen/ so worden wy nochtans hier door vermaent/ dat de sake swaerder is dan dat sy de sinnen des menschen can tot haer trecken. Ende op dat het gheloove soo groote verhinderinghe overwinne/so geeft de Schriftuere twee behulpselen: * het een is gelegen in de ghelyckenisse Christi / het ander in de almoghentheyt Gods.¹ Nu so wāneer van de wederopstandinghe ghehandelt wort/ soo laet ons de ghelyckenisse Christi in den sin comen / de welcke in de natuere die hy hadde van ons aengenomen/den loop des sterffelicken levens alsoo voleyndicht hebbende/dat hy nu een onsterffelick leven vercregen heeft/ons een pant der toecomender wederopstandinghe gheworden is. Want in de ellendicheden daer mede wy bevanghen worden/ draghen wy syn doodinghe in onse lichaem/ op dat syn leven in ons gheopenbaert worde. Ende wy en moghen noch connen hem van ons niet scheyden sonder hem te verscheuren. Hier uyt comt dat argument Pauli: Ist dat de dooden niet weder op en staen/ soo en is oock Christus niet weder opghestaen: te weten/ om dat hy desen gront voor seker ende vast houdt/namelick/ dat Christus niet eygentlick om syns selfs wille en is der doot onderworpen ghewreest / noch weder opstaende van der doot / victorie vercreghen en heeft: maer dat in hem als in het hooft begonnen is / dat in alle de leden moet vervult worden / nae eens yghelicx graet ende orden. Want dat wy hem souden allesins gelyck worden/ dat en ware selfs niet recht. Daer is ghe-schreven in den Psalm: Ghy en sult niet toelaten/dat u goedertieren verrottinghe sie. Hoewel een deel deses betrouwens ons toe comt nae de mate der gave / soo is nochtans de volcomen vrucht daer van alleenlic in Christo verschenen/ de welcke vry van alle verrottinghe/ geheel syn lichaem heeft weder ghenomen. Nu op dat de ghemeynschap die wy hebben in de salighe wederopstandinge Christi/niet twyfelachtich noch onseker en zy/ soo dat wy met desen pant te vrede zyn / soo betuyght Paulus claerlick * dat hy daerom sidt in de Hemelen/ ende sal ten laetsten daghe comen als Richter / op dat hy onse nederighe ende verworpen lichaem/ synen eerlicken lichame ghelyck make. Hy leert oock erghens dat God niet en heeft den Sone van der doot verweckt / om een bewys synder cracht te toonen: maer om de selve cracht des Gheests over ons te bewysen/ den welcken hy daerom noemt leven als hy in ons woont/ om dat hy ons tot dit eynde ghegheven is/ te weten/ op dat hy het ghene dat in ons sterffelick is/ levendich make. Ick vervate het met corte woorden/ dwelck ick mochte ryckelicker handelē/ende verdient luchtichlicker verciert te worden: ende ick betrouwe nochtans dat de Godsalighe Lesers sullen in dese weynige woorden/materie genoech vinden om hare gheloove te stichten. Soo is dan Christus weder opghestaen / om dat hy ons soude hebben tot medeghesellen des toecomenden levens. Hy is weder opghewekt van den Vader/ soo verre hy het hooft was der Gemeynte/van de welcke hy hem gheensins en laet afscheuren. Hy is opghewekt door de cracht des Gheests/ de welcke ons ghemeyn is tot de levendichmakinghe. Int corte/ hy is opgeweckt om dat hy soude de wederopstandinghe ende het leven zyn. Ende ghelyck wy ghesept hebben / dat ons in desen spieghel is een levende beelt der wederopstandinghe vertoont / alsoo moet het ons oock een vast foundament ende stercke steune zyn / op dat de lange vertoevinge ons niet en vermoeye noch verdriete: want het en comt ons niet toe/ dat wy souden door onse eygen goetduncken de artijckelen des tyts meten / maer het betaemt ons lydtsaemlick te rusten/ tot dat God na syn gelegentheyt ende bequaemheyt/ syn rycke weder opricht. Hier toe diēt de vermaninge Pauli/ daer hy seyt: ‡ De eerstelinck Christus: daer na die Christo toecomen/een yegelick in syn orden. † Voort/wy sien door hoe vele ende menigerley wyse hy ons de wederopstandinghe Christi betuycht heeft/om dat daer van geen twyfelinghe en soude comen/ daer in onse wederopstandinge ghefondeert is. De vernuftige menschen sullen moghelick

2.Cor.4.10.
1.Cor.15.13.
Psal.16.10.

Het ander bewys is/ dat de lichamen der uytvercorenen ghelyck moet wesen den heerlicken vleesche haers hoofts. Nu soo is dit selve in den Hemel verhoocht/ daerom sullē oock de lichamen der uytvercorenen weder opstaen / ende hare zielē weder ontfangē hebbēde / met Christo in den Hemel heerschen.
* Phil.3.21.

Eph.1.20.22. ende 4.15. ende 5.23. Coloss.1.18. Joan.11.25.

‡ 1.Cor.15.23.
† Het 3. bewys is / de opstandinghe Christi/ welcke op menigerley maniere betuycht is/ versekert ons van onse toecomende opstandinghe.

moghelick de Historie die van de Euangelisten verhaelt wort / als een kinderspel bespotten. Want van wat weerde sal die bootschap wesen die van de verschrickte vroukens ghedaen / ende daer nae van de Discipulen die bynae doot waren / bevesticht wort? Waerom en heeft Christus niet liever in den midden des tempels ende des marcts sijne lustighe teeckenen synder overwinninghe ghestelt? Waerom en comt hy niet verschrickelick voort voor Pilatum? Waerom en bewijst hy hem selven niet den Priesteren ende der gantscher stadt Jerusalem dat hy weder levendich is? De ghetuyghen die hy verkiest / sullen de onheylighe menschen nauwe achten bequaem te zijne. Ick antwoorde hoewel in die beginselen een verachtelicke swackheyt was / so wert nochtans dat geheel door de wonderlicke voorsieninghe Gods alsoo geregeert / dat de gene die weynich te voren door vreese bynae doot waren / eensdeels door de liefde die sy tot Christum / ende door yverichheyt die sy tot de Godsalicheyt hadden / eensdeels door haer ongeloovicheyt tot het graf ghedreven worden: niet alleenlick om ghetuyghen te zijne der sake die sy gesien hadden / maer om dat selve dat sy met hare oogen saghen / van de Enghelen te hooren. Hoe sal ons dier menschen authoriteyt en trouwe twijfelachtich zijn / die meynden dat het een fabel was dat sy van de vrouwen hoorden / tot dat sy't volcomelick ghesien hebben? Dat het gantsche volck ende de Stadthouder selve genoech / ende overvloedichlick overtuycht zijnde / niet en hebben Christum noch oock meer teeckenen moghen sien / dat en is geen wonder. Het graf wort toe ghesegelt / de verwaerders houden de wachte / het lichaem en wort ten derden dage niet gevonden. De krychsknechten worden met ghelt ghecocht / om dat sy souden een geruchte zaeyen / segghende: dat de Discipulen hadden Christum ghestolen: gelyck oft de Discipulen hadden connen een bende versamelen / ofte wapenen vercrijghen / ofte oock gheoeffent gheweest / om sulcke een daet te aengaen. Ist dat de krijchsknechten niet stout ghenoech en waren om de Discipulen te verjaghen / waerom en hebben syse niet vervolcht / op dat sy door de hulpe des volcx hadden moghen sommighen vangen? So heeft dan Pilatus waerachtichlick de wederopstandinghe Christi / met sijnen zeghel versegelt / ende de bewaerders die by het graf Christi ghestelt waren / zijn swijghende ofte lieghende vercondighers synder wederopstandinghe gheworden. Hierentusschen heeft de stemme der Enghelen haer gheluyt ghegeven / segghende: Hy is opgestaen / hy en is hier niet. De hemelsche claerheyt heeft openbaerlick bewesen / dat sy gheene menschen / maer Engelen waren. Ist dat daer noch eenighe twijfelinghe bleef / die heeft Christus daer nae wech ghenomen. De Discipulen hebben hem meer dan eenmael ghesien / ende hebben oock sijne voeten ende handen ghevoelt / ende haer ongheloovicheyt heeft geen cleyn voordeel ghedaen om onse gheloove te versterken. Hy heeft onder hen ghesproken van de verborgentheden des rijcx Gods / ende ten laetsten is hy voor hare ooghen opgeclommen in den Hemel: ende hy en heeft hem selven niet alleenlick den elven Apostelen vertoont / maer is oock meer dan van vijf hondert broeders gesien geweest. Boven desen / heeft hy door de sendinge des heyligen Gheests / een seker bewijs ghegeven / niet alleenlick sijns levens / maer oock sijns oppersten gewelts: ghelijck hy voorseyt hadde: Het is u nut dat ick wech gae: anders en sal de heylige Geest niet comen. Paulus en is oock niet door eens dooden cracht te neder gheslaghen in den wech / maer heeft ghevoelt dat de ghene / teghen welcken hy street / overgroote macht hadde. Hy is Stephano tot een ander eynde verschenen / te weten / om dat hy de vreese des doots / soude door de sekerheyt des levens overwinnen. Datmen soo velen ende soo sekeren ghetuyghenissen gheen gheloove en gheeft / dat en is niet alleenlick ongheloovicheyt / maer oock boose / jae rasende hartneckicheyt.

Ende niet teghenstaende dat de onheylige sommige omstandichede bespotten: nochtans verschijnt aldaer de wonderbaerlicke voorsichticheyt Gods / welcke met so veel ende menigerley ghetuygen de volbrenginge onser salicheyt versegelt heeft / oock in spijt van de poorten der Hellen.

Matt.27.66. ende 28.11.

Luc.24.6. Matt.28.6.

Luc.24.38.

Actor.1.3.9.

1.Cor.15.6.

Joan.16.7.

Actor.9.4.

Actor.7.55.

4 Dat wy gheseyt hebben dat wy om van de wederopstandinghe seker te zijn / moeten onse sinnen beweghen op de onghemeten moghentheyt Gods / dat leert Paulus met corte woorden / seggende: * Op dat onse verworpen lichaem den lichame sijner claerheyt ghelijckformich worde / na de werckinghe synder cracht / waer door hy hem selven can alle dinck onderworpen. Daerom en betaemt geen dinck min / dan datmen hier aensiet wat natuerlick gheschien can / daer ons een onbegrijpelicke wonderdaet voorghestelt wort / de welcke door haer grootheyt alle onse sinnen verslint. Nochtans heeft Paulus een bewijs der natuere voorghestelt / om de verstandeloosheyt der ghener die de wederopstandinge versaken / te overwinnen. Ghy dwaes (seyt hy) dat ghy zaeyt / dat en ghecrijcht geenen wasdom / ten zy dat het eerst sterve / etc. Hy seyt datmen in het zaet eenen schijn der wederopstandinghe siet / om dat het koorn voort comt uyt de verrottinghe. Ende voorwaer de sake en soude soo swaer niet zijn om te glooven / waert dat wy soo neerstichlick als wy behooren / de wonderlicke wercken Gods aensaghen / die in alle hoecken der werelt voor onse oogen comen. Maer wy moeten ghedencken dat niemant de toecomende wederopstandinghe waerachtichlick en glooft / dan die tot verwonderinghe gecomen zijnde / der moghentheyt Gods haer eere geeft. Door dit betrouwen Esaias opghehehen zijnde / roept uyt: ‡ Uwe dooden sullen leven: mijn doot lichaem sal weder opstaen. Ontwaeckt ende leeft / o ghy inwoonders des stofs. Als de saken nu buyten hope waren / soo heeft hy hem selven tot God den Autheur des levens verheven / in des welckes macht de uytcomste des doots is / ghelijck in den Psalm ghesept wort. Job oock eenen dooden lichame gelijcker zijnde dan eenen mensche / heeft op de moghentheyt Gods betrout / ende niet getwijfelt gelijck of hy volcomen ende geheel ware hem selven tot dien dach te verheffen. Ick weet / seyt hy / dat mijn verlosser leeft: ende sal in den laetsten dach opstaen op het stof (te weten / om sijn mogentheyt daer te bewijsen) ende ick sal wederom met mijn vel omcleet worden / ende sal in mijn vleesch God sien: ick selve sal hem sien / ende niet een ander. Want hoewel sommighe dese plaetse scherpsinnichlicker draeyen / ghelijck of sy niet en behooren van de wederopstandinge verstaen te worden / soo bevestighen sy nochtans het ghene dat sy begeeren te niete te maken: want de heylighe mannen en soecken nerghens vertroostinghe in haer quaet / dan in de gelijckenisse der wederopstandinghe. Het welck beter bekent wort uyt de plaetse ‡ Ezechielis / want doe de Joden de belofte der wederomcomste verworpen / ende daer teghen seyden / dattet niet gheloovelicker en was dat hem soude de wech gheopent worden / dan dat de dooden souden uyt de graven comen. So wort den Prophete een gesichte getoont / te weten / een velt vol dorre beenen / ende God ghebiet hen dat sy vleesch ende zenuwen wederom ontfanghen.

Het eerste bewijs van het tweede behulp. God is almachtich / daerom can hy de dooden verwecken.

* Phil.3.21.

Het 2. bewijs: De orden der natuere leert ons hier van.

1.Cor.15.36.

Het 3. bewijs: Aller godsaligen gloove / welcke voor en na de comste Christi geweest zijn / heeft dese eere toegeschreven Godes almachticheyt.

‡ Esai.26.19.

Psal.68.21.

Job.19.25.

Het 4. bewijs: Dese crachtige ghenade heeft God betuycht met een siendelick teecken.

‡ Ezech.37.8.

fanghen. Hoewel hy onder de figuere het volck verweckt ende opheft tot hope der wederkeeringhe / soo neemt hy nochtans de oorsake der hope upt de wederopstandinge: ghelijck sy ons is het voorneemste exemplaer aller verlossinghen die de gheloovighen in dese werelt ghevoelen.

Christus heeft de selve voorghestelt.

Alsoo oock Christus / als hy gheleert hadde dat de stemme des Euangely was levendichmakende/ende de Joden dat niet en wilden aennemen / soo heeft hy terstont daer by ghesept: En wilt u daer van niet verwonderen/want de ure comt in de welcke alle die in de graven zijn/ de stemme des Soons Gods sullen hooré/ ende voortcomen.

Joan.5.28.

Paulus heeft daer op ghesien/ende ons geleert tselve te doen.

Daerom laet ons na het exempel Pauli blymoedichlick nu midden in den strijt triumpheren/ om dat de ghene die ons het toecomende leven belooft heeft / machtich is te bewaren dat by hem wech gelept is: ende laet ons alsoo roemen dat ons de croone der rechtveerdichept is wech ghelept/de welcke de rechtveerdighe Richter ons sal gheven. Alsoo sal het comen dat alle de swarichept die wy lyden / ons sal een bewijs des toecomenden levens wesen: want het betaemt der natuere Gods/dat hy den godloosen die ons verdrucken / verdruckinghe vergheld e/ende dat hy ons/die wy onrechtveerdichlick verdruckt worden / ruste gheve in de openbaringhe Christi met de Enghelen sijnder macht in yverighe vlamme. Maer men moet weten dat hy weynich daer nae sept/ te weten/ dat hy sal comen om vereerlickt ende verclaert te worden in sijne heylighen/ ende om wonderlick te worden in alle de ghene die sullen gelooft hebben / om dat het Euangelium sal ghelooft gheweest zijn.

2.Tim.4.8.
1.Pet.5.4.
1.Cor.9.25.
Zach.2.8.
2.Thes.1.6.7.8.

Het tweede deel/waer in wederlept worden de vyanden van dese leere.
1. De Godvergeté menschen.

5 Hoewel de geest der menschen behoorde sonder ophouden in dese oeffeninghe besich te zijne: soo hebben sy nochtans/ gelijck of sy met voorghenomen raet wilden alle ghedachtenisse der wederopstandinghe uptwisschen/ ghesept/ dat de doot is de laetste lime aller dinghen / ende de vernietinghe des menschès. Want Salomon spreeckt voorwaer van de ghewoonlicke meyninghe / als hy sept dat een levende hont beter is dan een doode leeu. Ende op een ander plaetse: Wie weet of de ziele des menschen opwaerts op climt / ende de ziele der beesten nederwaerts neder daelt? Dit beestelick onverstant heeft in alle eeuwen seer geregneert/ende ooc selfs doorghebroken in de Ghemeynte: want de Sadduceen hebben bestaen openbaerlick te leeren/ dat daer gheen wederopstandinghe en was: Ja dat oock de zielen sterffelick waren. Maer om dat dese groote onwetenhept niemant en soude ontschuldighen/ soo hebben de ongheloovighe selfs door het wonderlick ingheven der natuere/ altijts eé beelt der wederopstandinge voor oogen gehadt. Want waer toe diende die heylige ende onveranderlicke wijse der begravenisse/ anders dan om dat sy soude een pant des nieuwen levens zijn? Men mach niet segghen dat sulcke ghebruyck zy upt dwalinghe ghecomen: want de eerweerdichept der begravinghe heeft altijts oock by de Vaders haer plaetse ghehadt / ende God heeft dit selve ghebruyck willen laten blijven by de Heydenen / om datse de ghedaente der wederopstandinghe soude upt haer onbedachtsaem onverstant opwecken. Ende hoewel dese ceremonie sonder vrucht gheweest is / soo is sy nochtans ons voorderlick/ist dat wy haer eynde wyselick aenmercken: want het en is gheen cleyne wederlegginghe der ongeloovichept/ dat sy alle te ghelijcke beleden hebben dat niemant en gheloofde. Maer de Duyvel en heeft niet alleenlick de sinnen der menschen verblint / om dat sy met de lichamen oock de ghedachtenisse der wederopstandinghe souden begraven: maer hy heeft oock gearbept om dit deel der leere met menigherley ghedichtselen te vervalschen / om dat sy ten laetsten souden te niet comen.

Eccles.9.4.
Eccles.3.21.
2. De Sadduceen.
Marc.12.18.
Luc.20.27.
Actor.23.8.
Wtvlucht.
Antwoort.

3. De Chiliasten.

Jck late varen dat hyse heeft ten tyde Pauli begonnen te bestrijden: maer weynich daer nae zijn de Chiliasten ghecomen/ der welcker meyninge was/ dat het rijcke Christi soude alleenlick duysent jaren ghedueren. Ende haer ghedichtsel is kinderlicker dan dat het noot hebbe ofte weerdich zy wederlept te worden. Haer dwalinghe en wort oock niet versterckt door de openbaringe Joannis / upt de welcke sy sonder twyfel haer dwalinghe verciert hebben: want in het ghetal van duysent/ en wort daer niet ghesproken van de eeuwige geluckichept der Ghemeynte/ maer alleenlick van menigherley beroeringhen die over de Ghemeynte noch op de aerde strydende/ stonden te comé.

Haer uptvlucht.
Apoc.20.4.

1. Antwoort.

1\. Maer de gantsche Schriftuere betupcht/dat het eynde der uptvercorenen/noch de straffe der verworpenen/ geen eynde en sullen hebben.
2\. In alle dingen die met ooghen niet gesien en worden / ende verre boven onse verstant zijn/moeten wy het geloove upt sekere ghetuyghenissen des woorts Gods nemen/ ofte gant-
3\. schelick laten varen.
4\. Die den kinderen Gods duysent jaren verordenen tot besittinge des toecomenden levens / die en aenmercken niet wat grooter versmaethept sy Christo ende sijné rijcke aen doen. Want ist dat de kinderen Gods niet en sullen met onsterffelickhept becleet worden/ soo en is dan oock Christus selve / tot des welckes eerlickhept sy sullé verandert worden/ niet tot onsterffelicke eerlickhept ontfangen: ist dat haer gheluckichept sal eenich eynde hebben/ soo is dan het rijcke Christi verganckelick / op des welckes vastichept der gheloovighen geluc-
5\. kichept steunt. Somma/ sy zijn seer onwetende in alle Godlicke dingen/ofte sy soecken met verdraeyde ende bedeckte boosheyt de gantsche genade Gods ende de cracht Christi onder de voeten te worpen: der welcker vervullinge niet anders en geschiet/té zy dat de zonde uptgewischt/ ende de doot verslonden/ende het eeuwige leven volcomelick weder opghericht worde.

4. De voorstaenders van de verworpene.
Ose.13.14.
1.Cor.15.54.

De gene die vreesen dat Gode te groote wreethept wort toegeschreven/ist datmé sept dat de verworpene met eeuwige pijne gestraft wordé: hoe dwaesselick die doen/dat comen oock selfs de blinde wel sien. Te weten / God sal onrecht doen/ dat hy die van sijn rijcke berooft/ die hen selvé door ondanckbaerhept hebben des selven onweerdich gemaeckt. Maer men mochte seggen: hare zonden zijn tytlick. Jck bekéne dat: maer de Majestept ende oock de rechtveerdichept Gods / is eeuwich/de welcke sy door hare zondé geschent hebben. Daerom is het recht dat de ghedachtenisse der ongerechtichept niet en vergaet. Maer mochte yemant wederom segghen/ aldus sal de straffe swaerder wesen dan de schult. Maer dit is een onverdraghelicke lasteringhe/ als de Majestept Gods soo cleyn gheacht wort / ende als sijn verachtinghe niet swaerder gheacht en wort dan het verderf eender ziele. Maer wy willen sulcke beuselaers laten varen/op dat wy niet teghen het ghene dat wy voorsept hebben/ hare raserien schijnen wederlegginge weerdich te achten.

Dat eerste teghensprekén.
Antwoort.
Dat tweede tegensprekén.
Antwoort.

6 * Boven desen/hebbé verkeerde ende curieuse menschen noch twee raserien op ghebracht. Sommighe hebben gemeynt dat de zielen souden met de lichamen weder opstaen/ ghelijck of de

* 5. Sommighe nieuwsgierighe menschen/ welcke droomen dat door den doot de gantsche mensche te niete gaet/ende dat eyndelick de zielen met den lichamen verrysen sullen.

of de gantsche mensche vergaen ware. Andere hebben bekent dat de zielen onsterffelick waren/ maer meynden dat die souden nieuwe lichamen aen doen: waer mede sy de wederopstandinghe des vleeschs versaken. Dewijle ick van het eerste wat gheroert hebbe in de scheppinghe des menschs/ soo sal het my genoech wesen/ dat ick de Lesers wederom vermane/ hoe beestelick die dwalinghe zy/ dat sy uyt dien Gheest die na het beelt Gods geschapen is/ eenen ydelen verganckelicken blas maken / door den welcken het lichaem alleenlick in dit sterffelick leven gesterckt zy / ende den Tempel Gods te niete te maken: int corte dat deel van ons/ waer in de Godheyt aldermeest haren schijn geeft/ ende schoone teeckenen der onsterffelickheyt zijn/ van dese gabe te berooven / so dat de conditie des lichaems beter zy / dan der ziele. De Schrifture spreeckt veel anders / de welcke het lichaem verghelijckt by een hutte / ende seyt dat wy daer uyt verhuysen als wy sterven/ want sy achtende weerdeert ons na dat deel dat ons van de onredelicke dieren onderschept. Alsoo als Petrus na by der doot was/ soo seyt hy † dat de tijt is gecomen in den welcken hy synen tabernakel sal af leggen. Ende als Paulus van de gheloovighe sprekende / ghesept heeft/* dat wy een woonstede in de Hemelen hebben / als onse aertsche huys sal ghebroken wesen: soo stelt hy daer by / dat wy als vremdelinghen uytwoonen van den Heere / soo lange als wy in het lichaem blijven/ ende dat wy begeeren teghenwoordichlick by God te zijn / in het afwesen onses lichaems. Ist dat de zielen niet en blijven levende na de doot des lichaems/ wat is daer dan dat van den lichame verschepden zijnde/ teghenwoordich by God is? Paulus neemt alle twijfelinge wech/ als hy leert dat wy worden versamelt tot de geesten der rechtveerdigen: met welcke woorden hy te kennen geeft/ dat wy comen in het gheselschap der heyliger Vaderen/ de welcke oock doot zijnde/ in de selve Godsalicheyt zijn met ons/ soo dat wy niet en connen leden Christi zijn / ten zy dat wy een met hen worden. Want waert dat de zielen van den lichame verlost zijnde/ haer wesen niet en behielden/ ende der saligher eerlickheyt mochten deelachtich worden / soo en soude Christus niet gesept hebben tot den Moordenaer: Heden sult ghy met my in het Paradijs wesen. Laet ons op soo clare ghetuyghenissen betrouwende/ niet twijfelen na het exempel Christi/ stervende onse zielen Gode te bevelen: oft na het exempel Stephani / Christo over te gheven tot de bewaringhe/ de welcke niet sonder oorsake een getrouwe Herder ende Bisschop der zielen ghenaemt en wordt. Voort/ van haren stant in desen middelen tijt curieuselick te ondersoecken / dat en is niet gheoorloft noch oock niet nut. Vele quellen hen selven seer/ disputerende wat plaetse de zielen nu besitten / of sy nu in hemelscher glorie zijn ofte niet. Maer het is dwaesheyt / ende lichtveerdicheyt de onbekende dinghen hooger te ondersoecken dan God ons die laet weten. Als de Schrifture ghesept heeft/ dat Christus den Godsalighen zielen teghenwoordich is/ ende dat hyse ontfangt in het Paradijs / op dat sy troost ontfanghen: ende dat de zielen der verworpenen sulcke straffe lijden als sy verdient hebben/ soo en gaet sy niet voorder. Wat Leeraer ofte Meester sal ons nu openbaren / dat God verborghen heeft? De vraghe van haer plaetse en is oock niet min ongheschickt ende lichtveerdich: dewijle wy weten dat de zielen niet sulcke mate der lengde ende breede en hebben / ghelijck de lichamen. Dat de salighe vergaderinghe der Heyligen zielen/ genaemt wort Abrahams schoot / dat is ons overvloedichlick ghenoech dat wy uyt dese peregrinagie worden van den ghemeenen Vader aller gheloovighen ontfanghen/ op dat wy der vrucht sijns geloofs deelachtich worden. Hierentusschen dewijle de Schrifture ons alomme ghebiet te sien op de verwachtinghe der toecomste Christi / ende de croone der glorie soo langhe uytstelt/ so moeten wy met dese eynden ende palen ons van God ghestelt/ te vreden zijn: dat de zielen der Godsalighen van den arbeyt des strijts verlost zijnde/ tot salighe ruste comen/ waer in sy met gheluckighe blijschap de besittinge der beloofder eerlickheyt verwachten: ende dat alsoo alle dinghen onvolbracht blijven / tot dat Christus verschijnt als Salichmaker. Ende aengaende de verworpene/ het is sonder twijfel/ dat die geen ander conditie en hebben dan die Judas den duyvelen toe schrijft / te weten / dat sy worden met ketenen ghebonden ghehouden/ tot dat sy ghetrocken worden tot de straffe tot de welcke sy begheven zijn.

Sy worden wederleyt met verscheyden ghetuyghenissen der heyligher Schrifture/ welcke leeren dat de zielen na der lichamen ondergancк overblijven/ ende totten saligen Geesten ende Christum selve versamelt worden.
† 2. Pet. 1.14.
* 2. Cor. 5.1.
Hebr. 12.23.
Luce 23.43. 46.
Actor. 7.59. 1. Petri 2.25.
Welcke der zielen staet zy ende plaetse van den doot af/ tot den laetsten dach toe.
Matt. 5.8.26 Joan. 12.32. Luce 23.43.
Luce 16.22. 23.
Van Abrahams schoot.
Jude 6.

7 Oock en dwalen die niet ongheschicktelicker / die meynen dat de zielen niet en sullen die lichamen wederom ontfanghen/ met de welcke sy nu becleet zijn/ maer dat sy sullen met nieuwe lichamen begaeft worden. Ende de reden der Manicheen was van seer cleyner weerde/ te weten/ dat het gheen reden en is dat het vleesch dat onreyn is / soude weder opstaen. Maer hebben oock de zielen gheen onreynicheyt? nochtans en hebben sy die van de hope des Hemelschen levens niet uytghesloten. Soo was het dan soo veel als of sy ghesept hadden / dat het ghene dat niet zonden besmet is / niet en can van God gereynicht worden: want ick gae nu die raserie voorby dat sommighe ghesept hebben / dat het vleesch van natuere onreyn is / om dat het van den duyvel gheschapen zy. Maer ick bewijse nu alleenlick / dat het ghene dat nu in ons den Hemel onweerdich is/ de wederopstandinghe niet en verhindert. Ja selfs als Paulus den gheloovighen ghebiet/ hen selven van alle besmettinge des vleeschs ende des gheests te reynighen / soo volcht daer uyt dat oordeel dat hy ergens verkondicht/ te weten/ dat een peghelick ontfanghe nae dat hy in syn lichaem ghedaen heeft / goet oft quaet. Waer mede oock over een comt dat hy tot den Corinthen schrijft / te weten / op dat het leven Jesu Christi in onse sterffelicke vleesch gheopenbaert worde. Waerom hy op een ander plaetse alsoo wel bidt/‡ dat God de lichamen geheel beware tot den dach Christi/ als de gheesten ende zielen. Ende het en is gheen wonder: want het soude een ongheschickt wonder zijn / dat de lichamen die God hem selven tot tempelen gheplicht heeft/ souden sonder hope der wederopstandinghe in verrottinghe vallen. Wat/ zijn sy niet leden Christi? Heeft God niet ghebоden alle de deelen daer van te heylighen? wil hy niet synen naem met onse tonghen ghepresen/ suyvere handen tot hem uytghereckt / ende offerhanden geoffert hebben? Daerom ist een groote uytsinnicheyt/ dat een sterffelick mensche soude de deelen des menschs sonder eenigher hope der wederopstandinghe tot stof maken / den welcken de hemelsche Richter gheweerdicht heeft soo groote eere te doen. Desghelijcks als Paulus ons vermaent om den Heere alsoo wel in het lichaem/ als in der ziele te dragen/ om dat sy beyde Gode toe comen/ so en laet hy voorwaer niet toe/ dat men het ghene dat hy als heylich Gode toe-

Ten 6. Sommighe ydele clappers/ ende Manicheen/ dichteden nieuwe lichamen/ worden wederleyt met verscheyden argumenten uyt de heylige Schrift.
2. Cor. 7.1. 2. Cor. 5.10.
1. Die lichamen moeten zyn ghesuyvert/ ende sullen geoordeelt worden.
2. Cor. 4.10.
2. Dat leven Christi sal in de selve gheopenbaert worden.
‡ 1. Thes. 5.23
1. Cor. 3.11.
3. Sy zijn leden Christi. 1. Corin. 6.15. 1. Tim. 2.8.
1. Cor. 6.20.
4. Sy dragen den Heere.

ſchrijft/ ſoude tot de eeuwighe verrottinghe verwijſen. Daer en is van gheen ſake claerder beſchrijvinghe in de Schriftuere / dan van de wederopſtandinghe des vleeſchs dat wy draghen. Paulus ſeyt: Dit verderffelicke moet onverderffelickheyt aen doen/ende dit ſterffelicke moet onſterffelickheyt ,aen doen. Waert dat God nieuwe lichamen maecte/waer ſoude dan deſe veranderinge zijn? Waert dat daer geſchreven ſtonde/dat wy moeten vernieut worden/ſo mochten de twijfelachtige woorden/deſer dwalinghe oorſake ghegheven hebben: maer nu als de Schriftuere deſe lichamen daer mede wy becleet zijn / als met de vingheren toonende / den ſelven belooft onverderffelickheyt/ſoo verſaeckt ſy claerlick genoech/ dat daer nieuwe lichamen ghemaeckt worden. Jae Paulus en hadde(ſeyt Tertullianus) niet connen claerlicker ſpreken/ ten ware dat hy ſyn vel in ſyne handen gehouden hadde. Sy en connen oock gheenſins ontvlien / dat hy erghens segghende dat Chriſtus ſal een Rechter der werelt weſen/de ghetuyghenisse ēſale voort brengt/te weten: † Ic leve/ſeyt de Heere/voor my ſal alle knye buyghen : want hy vercondicht claerlick / dat de ghene tot de welcke hy ſpreeckt/ ſullen bedwonghen worden om rekenſchap te gheven van haer leven. Het welcke niet en ſoude wel over een comen/waert dat andere nieuwe lichamen voor den Richterſtoel gebracht worden. De woorden Danielis zijn claer/daer hy ſeyt : Ende vele der ghener die ſlapen in het ſtof der aerde / ſullen opghewerckt worden / de ſommighe tot het eeuwighe leven/ ende de andere tot eeuwighe ſchande ende verſmaetheyt : want hy en ſpreeckt niet van eenighe nieuwe materie uyt de vier elementen/ van de welcke mochten lichamē geſmeedt worden/ maer hy ſeyt dat de doode ſullen uyt de graven op ſtaen. Ende dit ſelve bewijſt oock de clare reden. Want iſt dat de doot die uyt des menſchen val haren oorſpronck heeft / eē toevallich dinck is / ſo moet oock de wederoprechtinge die door Chriſtum gheſchiet / den ſelven lichame toe comen/dwelck is begonnē ſterffelick te zijn. Ende voorwaer dat de Athenienſen lachen als Paulus de wederopſtandinghe beveſticht / daer uyt machmen verſtaen hoedanich ſyn predickinghe gheweeſt zy: ende voorwaer dat lachen en heeft geen cleyne cracht om onſe gheloove te verſtercken. De woorden Chriſti zijn oock weerdich ae̅ghemerckt te worden/ te weten : ‡ En wilt niet vreeſen de ghene die het lichaem dooden/ende de ziele niet en connen dooden : maer vreeſt den genen die de ziele ende het lichaem can verderven in het helſche vyer. Want wy en ſouden gheen oorſake hebben om sulcx te vreeſen/ware dit ſelve lichaem dat wy dragen / niet dier ſtraffe onderworpen/van de welcke hy daer ſpreeckt. Eñ hy ſpreeckt ooc alſo claerlic op een ander plaetſe/ſegghende: De ure comt/ in de welcke alle die in de graven zijn / ſullen de ſtemme des Soons Gods hooren / ende ſy ſullen voort comen / die goet ghedaen hebben/ tot de wederopſtandinge des levens/ eñ die quaet ghedaen hebben / tot de wederopſtandinghe des oordeels. Sullen wy ſeggen dat de zielen ruſten in de gravē/ om daer de ſtemme Chriſti te hooren? ſullen wy niet veel meer ſeggen/dat de lichamen ſullen door ſyn bevel tot de ſelve jeucht eñ cracht weder comē/ de welcke ſy verloren hebben? † Bovē deſen/ iſt dat wy ſullen met nieuwe lichamen begaeft worden / waer ſal dan de overeencominge des hooft ende der leden weſen? Chriſtus is weder opgheſtaen: maer hoe? hem ſelven eē nieu lichaem maeckende? Neen /maer ghelijck hy voorſeyt hadde/ ſegghende : Breeckt deſen Tempel / ende ick ſal hem in drie dagen weder op richten. Dat ſterffelick lichaem dat hy eerſt gedragē hadde/ heeft hy wederom aenghenomen: want het en ſoude ons oock niet veel voordeels ghedaen hebben/ hadde hy een nieu lichaem ghecreghen / ſoo dat het lichaem dat tot eenen verſoenoffer gegeven was/te niete ware. Men moet ooc die gemeynſchap weten/de welcke de Apoſtel betuycht/ als hy ſeyt: † Dat wy ſullē weder op ſtaen/ om dat Chriſtus is weder opgheſtaen. Want het en is niet geloovelic/ dat onſe vleeſch/ † daer in wy de doodinge Chriſti omme draghen/ ſoude van de wederopſtandinghe Chriſti berooft worden. Het welcke voorwaer is door een ſeer ſchoon bewijs openbaer geworde̅/ * dewijle vele lichamen der Heylighen zijn uyt de graven ghegaen doe Chriſtus weder op ſtont. Want men can niet verſaken / dat het ſelve der laetſter wederopſtandinge/de welcke wy hopen/ een voorſpel ofte eer eē voorpant was/ ſulcx als oock in Henoch ende Elia geweeſt is/de welcke Tertullianus noemt begeerders der wederopſtandinghe: om dat ſy met lichaem ende ziele zijn van de verdorventheyt verloſt / ende in Gods bewaringhe outfanghen gheweeſt.

1.Cor.15.53.
5. Sy ſullen aentreckē de onverderffelickheyt ende onſterffelickheyt.
Lib. de reſur. carnis.
Rom.14.11.
6. Sy ſullen door den Richterſtoel Chriſti ghe- ſtelt worden.
† Eſa.49.18.
7. Sy ſullen uyt den ſtof der aerden opghewerckt worden.
Daniel.12.2.
8. De wederoprechtinghe door Chriſtum/behoort tot de lichamen.
Actor.17.31.
9. Deſe verrijſeniſſe der lichamen is van den Epicureen beſpot gheweeſt.
10. Sy wort van Chriſto beſchermt.
‡ Matth.10.28.
Joan.5.28.
† 11. Sy ſullē over een comen met den lichame Chriſti dwelck waerachtelic is verreſen/ ende ſo Chriſtus een ander lichaem aengenomen hadde/ onſe ſalicheyt ſoude alſdan vervallen.
Joan.2.19.
12. Deſe onſe lichamen/ ende geē nieuwe/ſullen weder op ſtaen/ gelijc Chriſti lichaem aen den cruyce gheſtorven zijnde/ is wederom opgeſtaen/ ende oock ſommighe heyligen lichamen.
† 1. Cor.15.12
† 2. Cor.4.10
* Matth.27.25.
Lib. de reſur. carnis.

8 Jck ſchame my in ſo claer een ſake ſoo vele woorden te ghebruycken: maer de Leſers moeten met my deſe moeylickheyt gheerne inſwelgen ende verdraghen / op dat de verkeerde/ ende ſtoute vernuften/ niet eenige rete en vinden/om de eenvoudighe te bedrieghen. Die vlieghende gheeſten tegen de welcke ick nu ſtrijde/ brengen een ghedichtſel voort uyt hare herſenen / dat in de wederopſtandinge ſal een ſcheppinghe nieuwer lichamen weſen. Maer door worden ſy gedrongen om alſoo te ghevoelen/anders dan om dat het hen ongeloovelic ſchijnt/ dat eē lichaem dat ſoo menigen tijt verrot is/ſoude connen tot ſijnen eerſten ſtant comē? So is dan hen de ongeloovicheyt alleen de moeder deſes gevoelens. Maer hierentegen vermaent ons de Gheeſt Gods alomme in de Schriftuere/om de wederopſtandinge onſes vleeſchs te ghelooven. Hierom betuyght Paulus dat de Doop ons is een zegel der toecomender wederopſtandinge: oock verweckt ons het Nachtmael tot het ſelve betrouwen / als wy de teeckenen der gheeſtelicker genade met den mont ontfangē. Eñ voorwaer de gāſche vermaninge Pauli/daer hy ons vermaent dat wy onſe leden moeten begheven tot wapenē der rechtveerdicheyt/en ſoude van geēder weerde zijn/ ſonder het gene dat hy daer nae daer by ſtelt/ſeggende : Die Chriſtum heeft van de dooden weder opghewerckt/ die ſal oock uwe ſterffelicke lichamen levendich maken. Want wat ſoude het helpen dat de voeten/handen/oogen ende tongen tot gehoorſaemheyt Gods gevoecht worden/ten ware dat ſy der vrucht ende des loons deelachtich wordē? Het welcke Paulus claerlick beveſticht/ſegghende: Het lichaem en behoort der hoererie niet/maer den Heere: eñ de Heere den lichame. Ende die Chriſtum heeft weder opgeweckt / die ſal ons ooc weder op wecken door ſijn cracht. De woorden die daer nae volgen/ zijn noch claerder/te weten/dat onſe lichamen ſijn tempelen des heyligen Geeſts/ende leden Chriſti. * Hierentuſſchen ſien wy hoe hy de wederopſtandinge ſtelt by de ſuyverheyt / cuyſheyt ende heylicheyt: ghelijck hy weynich daer nae den prijs der verloſſinghe beſtreckt tot de lichamen. Ende het en ſoude gheen reden zijn dat het lichaem Pauli in het welcke hy de teeckenen

13. De Sacramenten/ die wy met onſe lichamē hebben ontfangen/ zijn ons teeckenē van onſe verrijſeniſſe. Nu ſouden ſy't niet weſen/ wanneer dat onſe lichamen niet op en ſtondē.
Col.2.12.
2.Cor.6.4.
Rom.8.11.
14. Sy ſullen weder levendich gemaect worden/ al iſt datſe ſterffelick zijn.
1.Cor.6.13.
15.19.
15. Sy ſullen door Chriſti cracht opgeweckt wordē.
* 16. Die wechgeworpene ende gemartelіſeerde lichamen ſullen gelijck gemaect wordē dē heerlicken lichame Chriſti onſes Salichmakers.

Gal.6.17. teeckenen Christi ghedraghen / ende Christum grootelick verclaert heeft / soude van den loon der croone berooft worden. Waer uyt oock dese roem comt:

Phil.3.21. Wy verwachten den verlosser uyt de Hemelen/ de welcke onse verworpen lichamē sal den lichame sijnder claerheyt gelijck maken.

Actor. 14.22. Ende ist dat het waer is / dat wy moeten door vele verdruckinghen in het rijcke Gods comen/ so en can geen reden lyden dat de lichamen souden daer uyt ghesloten worden/ de welcke God onder het cruyce oeffent / ende met den lof der overwinninghe verciert. Daerom en is onder de Heylighen gheen twyfelinghe van dese sake ghecomen / maer sy hebben sekerlick ghehoopt medegheselleu Christi te worden: de welcke alle de verdruckinghen daer door wy beproeft worden / sijnen persoon toeschrijft / om te bewijsen dat sy ons tot het leven leyden.

17. Door een uytwendighe ceremonie onder de Wet / zijn de gheloovighe van de verrijsenisse haer der lichamen onderwesen gelijck sulcx uyt de exempelen Abrahams ende Jacobs/ ende uyt de spreucke Christi can besloten worden.

Jae God heeft oock de heylige Vaders onder de Wet door een uytwendige ceremonie in dit geloove geoeffent. Want waer toe diende die wijse der begravinge (gelijck boven ghesept is) anders dan om dat sy souden weten dat den lichamen die daer wech gelept worden/ een nieu leven bereyt was. Hier toe dienden oock die specerien ende balseminghē/ ende andere teeckenen der onsterffelickheyt door de welcke de duysterheyt der leere onder de Wet geholpen wert/ gelijck met de offerhanden. Eñ die gewoonte en is uyt gheen superstitie ghecomen/ dewijle wy sien dat de heylige Geest alsoo neerstich is in het verhalen der begravingē/ als in de voorneemste verborgenthedē des geloofs. Eñ Christus prijstse als een sonderlick werck/

Matt. 26.10 ende dat voorwaer om geen ander oorsake/ dan om dat hy van het aenschouwen des grafs (dwelck alle dinck verderft ende te niete maect) sijne oogen tot het schouspel der vernieuwinge opheft. Boven desen dewijle dese ceremonie der begravinghe/ de welcke in de Vaders gepresen is/ soo neerstichlick wert onderhouden/ so wort daer door ghenoech bewesen/ dat sy hen een sonderlicke ende dierbaer hulpe des geloofs geweest is.

Gen.23.4. ende 19. Wāt Abraham en soude de begravinge sijnder huysvrouwen soo sorchvuldichlick niet besorcht hebben/ hadde hy niet de Religie voor ooghen gehadt / ende de nuttichept die de werelt te boven gaet / te weten / om dat hy sijnder huysvrouwen doot lichaem met de teeckenē der weder opstandinghe vercierende/ soude sijn eñ sijns

Gen.47.30. huysgesins geloove versterckeu. Daer wort een claerder bewijs deser sake ghesien in het exempel Jacobus / de welcke om den nacomeren te betuyghen dat hy de hope des beloofden lants oock selfs door de doot niet en verliet/ heeft ghebodeu datmen sijne beenē soude daer henen dragen. Ick bidde u/ waert dat Jacob moeste met een nieu lichaem becleet worden / soude hy niet een spottelick gebodt ghegeven hebben van sijn stof, dwelck hadde moetē te niet wordē? Daerom is het dat de Schriftuere eenige autoriteyt by ons heeft/ so en cannen geē claerder noch sekerder bewijs eeniger leere begheeren.

18. De autoriteyt der Schriftueren/ ende twoort weder opstandinghe, ende dat woort slapen, bevestigen de voorgaende argumenten.

Want de kinderen verstaen selfs dat de woorden weder-opstandinge ende opwecken, dit selve beduydē. Want wy en sullen niet segghen/ dat het weder op staet dat nu eerst gheschapen wort. Oock en souden die woorden Christi gheen plaetse hebben/

Joan.6.39. Al wat my mijn Vader gegeven heeft / dat en sal niet vergaen/ maer ick sal hem verwecken ten laetstē dage. Dit selve bewijst oock het woort slapen, het welcke alleenlick den lichamen toe comt: waerom oock de plaetsē daermē begraeft/ genaemt zijn/ Cemiteria, dat is/ slaepstedē.[1]

[1] Van de wijse der opstandinghe.

Nu moet ic ooc van de wijse der wederopstandinge een weynich spreken/

1.Cor.15.51. Ick segghe een weynich/ om dat Paulus dit een verborgentheyt noemēde/ ons tot soberheyt vermaēt / ende de vryheyt van stoutelick ende scherpsinnichlick te Philosopheren beneemt. Ten eersten moeten wy weten het gene dat wy gesept hebbē/ te weten/ dat wy sullen in het selve vleesch dat wy nu dragē/ weder op staen / soo veel de substantie aengaet/ maer dat het sal verandert wesen:

De gedaente der lichamen sal anders zijn/ eñ niet dat wesen.

gelijc hoewel het selve vleesch Christi/ het welcke tot eē offerhande geoffert was/ is weder opgeweckt/ soo was het nochtans met andere gaven verciert/ gelijc of het gantschelic eē ander vleesch geweest hadde.

1. Cor.15.39. Het welcke Paulus met ghemeynsame exempelen verclaert. Want gelijc der menschen ende der beesten vleesch van der selver substantie zijn/ eñ niet van der selver qualiteyt ofte hoedanicheyt: ghelijck alle sterren van eender materie zijn/ maer niet de selve claerheyt en hebben: also leert hy/ hoewel wy de selve substantie des lichaems sullen behouden/ dat daer nochtans een veranderinge sal wesen/ so dat wy een veel beter conditie sullen hebben. Daerom op dat wy weder opgeweckt worden/ soo en sal het verderffelicke lichaem niet vergaen noch verswinden maer het sal de verdorventheyt af legghen/ ende onverdorventheyt aen doē.[1]

Dat is/ die gantsche lichamen: sullen die onverderffelicheyt aen doen.

Apoc.20.13.

[1] Sy sullē opgeweckt worden door de cracht des almachtigen Gods.

Ende dewijle God alle de elementen in sijn macht heeft nae sijnen wille/ so en sal hem geen dinck verhinderen der aerde/ den watere/ ende den vyere te ghebieden/ dat sy wederom geven dat sy schijnen wech genomen te hebben. Het welcke Esaias oock betuycht/ hoewel niet sonder figuere:

Esai.26.21. Siet de Heere sal uyt gaen uyt sijn plaetse om de ongerechticheyt des lants te besoecken: ende de aerde sal haer bloet ontdeckē/ eñ en sal haer gedoode niet meer decken. Maer men moet aenmercken dat daer een onderschept is tusschen de gene die lange gestorven zijn / eñ die te dien dage sullen levēdich bevonden worden.

Maer die op den dach der verrysenisse op der aerden levende sullen bevondē worden/ die sullen in eenē oogēblick tyts verandert worden.

Want (ghelijck Paulus betuycht)[1] wy en sullē niet alle slapē/ maer wy sullen alle verandert worden : dat is / het en sal niet noodich wesen / dat daer eenich tijt zy tusschen de doot eñ het begin des tweeden levens: want op eenen oogenblic tyts sal de stemme der basuynen doordringen om de doode te verweckē tot onsterffelickheyt/ eñ de levende door haestige veranderinge/ te veranderē eñ vernieuwen tot de selve eerlickheyt.

[1] 1.Cor.15.51.

Also vertroost hy op een ander plaetse de gheloovighe die sterven moeten: om dat de gene die dan sullen levē/ niet en sullen de doode voorcomen/ maer die in Christo slapē/ sullen eerst weder op staen.

1.Thes.4.15. Hebr.9.27.

Ist dat yemant hier tegen brengt dat de Apostel sept/ te wetē/ dat het allen menschen verordent is/ dat sy eenmael sullen sterven: daer op is het licht te antwoorden/ so wāneer de stant der natuere verandert wort/ dat sulcx eē aert des doots is/ eñ bequamelic een doot genaemt wort. Eñ also comt dit wel over een/ te weten/ dat alle menschen sullen door den doot verandert worden/ als sy het sterffelick lichaem sullen af leggen: eñ dat het nochtans niet en sal noodich wesen/ dat ziele eñ lichaē gescheydē wordē/ daer de haestige veranderinge sal wesē.

9 Maer hier comt noch een swaerder vrage/ te weten / Door wat recht de wederopstandinghe die een sonderlicke weldaet Christi is/ oock den godloosen ende van God vervloeckten ghemeyn zy.[1]

Vraghe / of oock de godloose weder sullē opstaē/ dewijle dat de opstandinge is een sonderlinge weldaet Christi.

[1] Joan.11.25

Wy weten dat alle menschen zijn in Adam der doot onderworpen: Christus de wederopstandinge ende het leven is gecomē : maer is hy gecomē om sonder onderschept het gantsche mēschelicke geslachte levendich te maken? Het en is der waerheyt gheensins gelijck/ dat de

godloose

godloose souden door hartneckighe blintheyt
verkrijgen/ het gene dat de Godsalighe dienaers
Gods door het geloove alleenlick ontfanghen.
Nochtans blijft dat seker en vast/ dat sommige
sullen weder op staē tot het oordeel / en sommi-
ge tot het leven/ ende dat Christus sal comē om
Matt.25.31. de schapen van de bocken te scheyden. Ick ant-
Antwoort. woorde dat het niet en moet soo ongewoon
schijnē/ dewijle wy dagelicx de gelijckenisse daer
vā siē. Wy wetē dat wy alle zyn in Adam vā de
erve der werelt berooft geweest: en dat wy alsoo
wel verdienē van de gemeyne voetselen/ als van
het etē des booms des levens verdrevē te wor-
Matt.5.45. den. Waer uyt geschiet het dan dat God niet al-
leenlick sijn Sonne doet op gaen over de goede
en quade / maer dat oock sijn mildicheyt rycke-
lick vloeyt/ so veel het gebruyck des tegenwoor-
dighen levens aen gaet? Hier uyt verstaen wy
voorwaer/ dat die goeden die eygentlick Christo
ende synen leden toe comen/ oock tot de godloose
overvloeyen: niet op dat sy een recht ghebruyck
daer vā hebbē/ maer op dat sy te min ontschul-
dichlick worden. Also geeft God dickmael den
godloosen syne weldaden die niet cleyne en zijn/
ja die somtyts alle seghenen der Godsalighen te
boven gaen / en nochtans hen tot meerder ver-
Een teghensprekinghe. doemenisse gedijen. Ist dat yemant hier teghen
seyt / dat de wederopstandinghe niet en behoort
met verganckelicke en aertsche weldadē verge-
1. Antwoort. leken te worden: hier op antwoorde ick oock/ dat
sy van God de fonteyne des levens vervreemt
zijnde/ het verderf des duyvels verdient hebben/
om daer door gantschelick en gheheel te niete te
wordē: en dat nochtans door wonderlickē raet
Gods dese middel ghevonden is / dat sy souden
2. Antwoort. buyten het leven in de doot leven. Soo en moet
het oock gheen wonder schijnen/ dat de godloose
der wederopstandinge deelachtich zijn/ om daer
door tegen haren wille getrocken te worden tot
den Richtstoel Christi / den welcken sy nu wey-
geren als haren Meester en Leeraer te hooren.
Waerom dat de godloose weder op staē sullen. Wāt het soude eē cleyn straffe zijn / door de doot
wechghenomen te worden/ ten ware dat sy om
van haer hartneckicheyt ghestraft te worden/
moeste comen voor den Richter / wiens wrake
3. Antwoort. sy sonder eynde ende mate tegen hen selven ver-
weckt hebben. Voort: hoewel wy moetē weten
dat ick nu geseyt hebbe / en dat in die schoon be-
Actor.24.15. lijdinge Pauli by Felicem vervaet is/ te weten/
dat hy verwacht de toecomende wederopstan-
Waerom de verrijsenisse alleen den uytvercorenen voorghestelt is. dinge der rechtveerdigen en godloosen: so wort
nochtans dickmael in de Schrifture de weder-
opstandinge den kinderen Gods alleen voorge-
stelt/ met de hemelsche glorie: want Christus en
is eygentlick niet gecomen tot des werelts ver-
derf/ maer tot salicheyt. Daerom wort in de ar-
ticulē des geloofs het salige levē alleē gemeldet.
Dat laetste deel des Capittels van de eeuwighe gheluck salicheyt. 10 En dewijle de prophetie † vā de verslindin-
ge des doots door overwinninge / sal dan eerst
vervult wesen/ so moet altijts de eeuwige geluc-
kicheyt / als het eynde der wederopstandinghe
† Ose.13.14. 1.Cor.15.54. ons in den sin comen: ‡ van der welcker uytne-
‡ 1. Waer selver uytnementheyt gaet ons verstant verre te bovē. mētheyt/ of schoon al geseyt ware wat met mē-
schē tonge can ghesproken wordē /so soude noch-
tans nauwe het alderminste deelken daer van
begonnen zijn. Want hoe seer waerachtichlick
wy hoorē dat het rijcke Gods sal vol claerheyt/
vreuchde/ geluckicheyt/ en eerlickheyt wesen: so
zijn nochtans dese dingen die genaemt worden/
seer verre van onse gevoelen/ ende blijven als in
duysterheyt bedeckt / tot dat die dach comt / in
welckē hy selve ons sal sijn eerlicheyt/ aenschijn
1.Joan.3.2. aen aenschijn vertoonē. Joannes seyt: Wy we-
ten dat wy Gods kinderen zijn : maer het en is
noch niet geopenbaert. Maer als wy sullē hem
gelijck wesen/ dan sullē wy hem sien hoedanich
hy is. Daerom dewijle de Propheten dese ghee-
stelicke geluckicheyt / sulck als sy in haer selven
is/ niet en conden met eenige woorden uytdruc-
ken / so hebbē sy de selve byna altyts met licha-
melicke dingen afghebeeldet. Nochtans weder-
om/ dewijle de vyericheyt deser begeerte behoort
in ons door eenich gevoelen dier soeticheyt ver-
weckt en ontsteken te worden/ so laet ons voor-
nemelick arbeyden om dit te bedencken/ te we-
ten / Ist dat God als een oneyndelicke fonteyne/
de volcomēheyt alles goets in hem vervaet/
so en moeten de gene die na het opperste goet/ en
na de volmaeckte geluckicheyt staen / geen dinc
begeeren dan hem/ gelijc wy in vele plaetsen ge-
leert worden. Ghelijck daer hy seyt: Abraham/ Gen.15.1.
ick ben u een loon seer groot. Waer mede oock
dese woorden Davids over een comē. De Heere Psal.16.6.
is mijn deel/ het lot is my seer wel ghevallen.
Item op een ander plaetse: Ick sal door u aen- Psal.17.15.
schijn versadt wordē. Petrus vercondicht dat 2.Pet.1.4.
de geloovige gheroepen zijn om der Godlicker
natuere deelachtich te worden. Hoe dat? te we-
ten/ om dat hy sal in alle syne Heyligen eerlic en 2.Thess.1.10.
claer worden/ en sal wonderlic worden in de ge-
ne die geloofte hebbē. Ist dat de Heere sal syn eer- Sommighe regelen van aen te mercken.
lickheyt / cracht en rechtveerdicheyt synen uyt-
vercorenen mede deelen / ja hem selvē hen geven
en laten gebruycken/ en (dwelck weerdigher is)
eenichsins sal met hem vereenigen/ soo laet ons
gedencken dat onder dese weldaet allerley geluc-
kicheyt vervaet is. En als wy in dese bedenc-
kinge sullen grooten voortganck gedaē hebbē/
so laet ons nochtans bekennen dat wy noch al-
leenlick tot de uyterste wortelen ghecomen zijn/
ist dat het begryp onses verstants wort met de
hoocheyt deser verborghentheyt vergheleken.
Daerom moeten wy in desen deele te soberder
zijn / op dat de claerheyt der hemelscher glorie
ons niet en overvalle / ist dat wy de mate onses
verstants vergetende/ soecken hooge op te vlie-
gen. Wy ghevoelen oock hoe seer wy ghekittelt
wordē door onnatige begeerte om meer te we-
ten dan ons gheoorloft is: waer uyt dickmael
lichtveerdige en schadelicke vragen voort comē.
Ic noeme die vragē lichtveerdich/ uyt de welc-
ke geen nut noch voordeel en can comen. Maer
het tweede is noch booser/ te weten/ dat de gene
die hen daer toe begeven / in schadelicke bedenc-
kingen verwerret worden: ende daerom noeme
ickse schadelick. Wy en moeten niet twijfelē aen 2. Geen eenderley ende gelycke mate van eerlickheyt en sal allen den kinderen Gods ghegeven werden.
het gene dat ons de Schrifture leert: te weten/
gelijck God den Heylighen in dese werelt meni-
gerley wyse syne gaven uytdeylende/ syne radien
laet ongelijckelic over hen schijnen: dat also ooc
de mate der glorie in de hemelen niet en sal ghe-
lijck wesen / daer God syne gaven sal croonen.
Want het en sal niet eenen yegelickē sonder on-
derscheyt toe comen dat Paulus seyt: Ghy zijt 1.Thes.2.19.
mijn glorie en croone in den dach Christi. Noch
oock dat Christus tot syne Apostelen seyt: Ghy Phil.2.16.
sult sittē oordeelēde de twaelf geslachtē Israel.
Maer Paulus en twijfelde niet dat hem eē son- 2.Cor.1.14.
derlicke croone was nae de mate syns arbeyts Matt.19.28.
wech ghelept / dewijle hy wiste dat God syne Luc.22.30.
Heyligen in den Hemel verciert met eerlicheyt/ 1.Cor.6.2. Sap.3.8.
na dat hyse met geestelicke gaven rijcke maeckt 2.Tim.8.
op der aerde. Ende Christus willende den Apo-
stelē de weerdicheyt des dienstes die hen gegeven
was / aenprijsen / vermaent dat de vrucht daer
van is in den Hemel wech ghelept en bewaert.
Alsoo seyt oock Daniel: De verstandighe sullen Dan.12.3.
schijnen gelijck de claerheyt des firmaments: en
de ghe-

de gene die vele menschen rechtveerdigen/ sullen wesen gelijck sterren in alle eeuwichheyt. Ende ist dat yemant de Schrifture neerstichlick aenmercke/ sy en belooft niet alleenlick den geloovigen het eeuwige leven/ maer oock eenen yegelicken synen sonderlicken loon. Waer uyt Paulus

2.Tim 4.14.

seyt: God vergelde u in dien dach. Het welcke

Matt.19.29.

oock de beloofte Christi bevesticht: Ghy sult hondertfout ontfangen in het eeuwighe leven. Somma/ ghelijck Christus de eerlickheyt sijns lichaems met menigerley verscheydenheyt sijnder gaven begint in de werelt/ eñ by graden vermeert/ alsoo sal hyse in den Hemel volmaken.

Alle verwerrede vragen/ wech gedaen zynde/ soo worden beantwoort eenighe niet onstichtelicke vraghen.

11 Gelijck de Godsalige sullen alle eendrachtichlick dit aennemen/ om dat het door Gods woort genoech betuycht is: alsoo sullen sy oock wederom de verwerrede vragen laten varē/ die hen moghen hinderlick zijn: ende en sullen niet buyten de palen treden die hen voorgestelt zijn. So vele my aengaet/ ick en onthoude my niet alleenlick van ydel ondersoeckinge der onnutter dingē: maer ick meyne ooc dat ick moet toesien/ dat ick anderer menschen lichtveerdicheyt niet door mijn antwoordē en voede ende versterke. Sommige lichtveerdige eñ ydele geestē vragen hoe groot onderscheyt daer sal wesen tusschen de Propheten eñ Apostelen/ wederom tusschen de Apostelen eñ Martelaren: hoe vele graden de getroude sullen schillen van de maechden: eyndelick sy en laten niet eenē hoec des hemels/ welcken sy niet en ondersoeckē. Bovē desen comt hen in dē sin/ waer toe de wederoprechtinge der werelt dient: dewijle de kinderen Gods geen dinck

De eerste vraghe/ waer toe de wederoprechtinge der werelt dient/ dewyle de geloovige geesdiner sullen ghebreck hebben.

en sullen gebreck hebbē uyt so groote ende onbegrijpelicke overvloedicheyt: maer sullen wesen gelijck de Engelen/ de welcke tot een teecken der eeuwigher ghelucksicheyt/ noch en eten noch en drincken. Maer ick antwoorde dat in het aenschouwē sal sulcke behagelickheyt/ eñ in de kennisse sonder gebruyc/ sulcke soeticheyt wesen/ dat dese geluckicheyt sal alle de behulpselē daer mede wy nu geholpen worden/ verre te bovē gaen. Laet ons denckē dat wy in de alderrijckste ende geluckichste plaetse der werelt zijn/ daer ons geē genoechte noch wellust en gebreect: wie isser die niet door siecte eñ cranckheyt dickmael van het gebruyc der weldadē Gods verhindert en wort. eñ wie isser die niet dickmael door sijn onmaticheyt bedwongē en wort/ het gebruyc der gaven Gods te verlatē? Waer uyt het volcht/ dat sulcker besittinghe des Godlicken goets/ de welcke claer eñ suyver is van alle gebrec/ groote geluckicheyt is/ hoewel daer geen gebruyc des sterffelickē levens en zy. Ander tredē voorder uyt/ ende

De tweede vrage/ van de wederoprechtinghe ende vernieuwinge aller gheschapener dingen. Rom.8.22.

vragen of oock het schuym eñ andere onreynicheyt in metael/ zy tegen de wederoprechtinghe eñ vernieuwinge aller creatueren. Oft ic schoon hen dit eenichsins toelate/ so verwachte ick met Paulo verbeteringe der gebrekē die door de sonde gecomen zijn/ na de welcke de creaturē suchten eñ stenen. Sy gaen wederom voorder/ vra-

De derde/ wat voor een beteren stant wy te verwachten hebbē/ nademael de seghenninge der kinderen dan sal ophouden.

gēde wat beter conditie het mēschelicke geslachte sal hebben/ dewyle de zeghen der genereringhe dan sal een eynde hebben. Hier op is ooc licht te antwoordē/ Dat de Schrifture den zegē der genereringe so seer prijst/ dat dient tot dē wasdom met den welcken God sonder ophoudē de orden der nature tot haer eynde brēgt: eñ dat het in de volmaectheyt anders toe gaet/ dat is openbaer.

Matt.22.30.

Maer dewijle de slechte eñ onvoorsichtige menschē terstont door behagelicheyt sulcker curieuser vragen gevangen eñ als door eenen doolhof dieper getrocken worden: so en is ten laetstē der tegenstrijdingen geen eynde/ als eenē yegelicken sijn gevoelen behaecht: soo is het best dat wy te vrede zijn nu in eenen spieghel ende duysterheyt

Eē seer Godsalighe ende noodige vermaninge.

die dinghen te sien/ die wy namaels sullen sien aensichte aen aensichte. Want onder een groote

1.Cor.13.12. 2.Cor.3.18.

menichte zijn seer weynige die sorchvuldich zijn/ door welcke wech mē moet in den Hemel gaen: ende sy willen nochtans alle door den tijt weten wat men daer doet. Ende hoewel sy bynae alle traghe ende luy zijn tot den strijt/ soo dichten sy nochtans hen selven nu versierde triumphe.

Van de gheluckSalicheyt der uytvercorenen gehandelt zynde/ wordt nu voortaen van de ellendicheyt der verworpenen bequamelick ghesept.

12 Voort dewijle de swaerheyt der wrake Gods over de verworpene niet en cā door eenige beschrijvinge genoech uytgedruct worden/ so wort haer straffe eñ pijne ons door lichamelicke dingen afgebeeldet/ [†] als door duysternisse/ weenen/ knerselinghe der tanden/ onuytblusschelick vyer/ eñ door eenen worm die sonder ophouden het herte doorsteect. Wāt het is seker dat de heylige Geest heeft willē alle onse gevoelē verschricken: gelijc als daer geseyt wort/ [†] dat vā der eeuwicheyt aen een diepe helle bereyt is/ wiēs voetsel zy vyer eñ veel houts/ eñ datse door den blas des Heeren als door een solphurbeke ontsteken wort. Eñ gelijc wy moeten hier door geholpen worden/ om eenichsins de ellendige conditie der ellendigen te vaten/ also moeten wy voornemelick overdenckē wat grooter ellēdicheyt het zy/ van alle geselschap eñ gemeynschap Gods vervreemt te wordē: eñ niet alleenlic dat/ maer ooc de majesteyt Gods alsoo tegen te gevoelen/ datmense niet en can ontgaen/ sonder van haer gedrongen te worden. Want ten eerstē [†] is sijn ver-

† Matt.8.12. ende 22.13. ende 3.12. Marc 9.43. † Esai 66.24. Esa.30.33.

Welcke ellende sal zijn op het hoochste/ ende eeuwich durende.

volgentheyt als een seer geweldich vyer/ dwelck alle dinc daer aen het comt/ verslint eñ verteert. Bovē desen dienen hē alle de creatueren alsoo om sijn oordeel te volbrengen/ dat de ghene tegen de welcke God sijnē toorn alsoo sal openbarē/ sullen gevoelē dat hemel/ aerde/ zee/ gediertē/ eñ al wat daer in is/ tot haer verderf gewapēt zijn. Daerom en vercondicht de Apostel gheen cleyn sake/ als hy seyt/ dat de ongeloovige sullen ghestraft worden met de eeuwighe verdervinghe van het aenschijn des Heeren/ eñ van de eerlicheyt sijnder macht. Eñ so wanneer de Propheten de on-

† Psal.2.12. ende 50.3.

1.Thess.1.9.

rechtveerdige dreygen door lichamelicke figueren eñ gelijckenissen/ hoewel sy na dē eysch onser

Esai.13.10.

traecheyt niet bovē de mate en gaen/ so vermen-

Ezech.32.7.

gen sy nochtans daer in een voorspel des toecomendē oordeels/ seggende: dat de Sonne sal ver-

Joel 2.10.

duystert worden/ eñ dat de Mane sal haer claer-

ende 3.15. Amos 5.8.

heyt verliesen/ eñ dat het gantsche maecksel der

Matt.24.29

werelt sal smaetheyt eñ schaētē lijdē. [*] Daerom

Marc.13.24. Luc.21.25.

en vindē de ongeluckige conscientien geē ruste/

[*] Der selver verscheyde beschrijvinghen.

maer wordē met grouwelickē onweder gequelt eñ verstoort/ eñ gevoelen dat sy van den verbolgen God verscheurt/ ende met dootlicke stralen doorsteken eñ gewont worden/ eñ verschricken voor den blixem Gods/ eñ worden door de swaricheyt sijnder handen gemurselt: so dat het lichter zy in allerley afgronden eñ stroomwallen te versincken/ dan in sulcke verschrickingen eenen oogenblick tijts te staen. Hoe groot ende swaer ist/ eeuwelick sonder eynde van God beleghert ende benaut te zijne? Van welcke sake een seer schoone sententie is in den tnegentichstē Psalm: te weten: Hoewel God alleenlick door sijn aen-

De nutticheyt deser leere.

sien alle de menschen can verstroyen ende te niete maken/ dat hy nochtans sijne dienaers voornemelick dringt/ op dat sy te meer vreesen

1.Cor.15.28.

in dese werelt/ ende op dat hyse met de swaricheyt des cruyces verwecke om hen te haesten/ tot dat hy zy al in allen.

Het eynde des derden Boecx.

Het Inhoudt des vierden Boecx.

Van de uytwendighe middelen ofte behulpinghen, door de welcke God ons tot de ghemeynschap Christi roept, ende daer in behoudt.

Capittelen xx.

Het Inhoudt des vierden Boecx.

Van de uyterlicke middelen daer door God ons noodicht tot de gemeenschap Christi, ende daer door hy ons oock in de selfde onderhoudt.

DRie saken werden alleenlick in desen Boeck verhandelt: Ten eersten van de Kercke, ten tweeden van de Sacramenten, ten derden van de uyterlicke regeeringhe, ende politie der Kercken.

De eerste materie van de Kercke handelende, strekt tot opt eynde van het derthiende Capittel, inhoudende vele verscheydene puncten, diemen nochtans alle wel bequamelick tot vier hooft-articulen mach ghedraghen. Ten eersten namelick, hoe ende op wat wijse dat de Kercke mach worden gekent, want de eenicheyt in der selfden ten hoochsten versocht wort, hier van capit. 1 2. Daer na van tgouvernement der selfden, capit. 3. ende 7. Eerstelick betoonende wat voor ordeninge men in der Kercken moet onderhouden in die te regeeren, te weten, uyt den louteren woorde Gods ghenomen, capit. 3. Daer nae wat hier in voor een forme de Ouden hebben ghebruyct, capit 4. Ten laetsten van de forme in het Pausdom aenghenomen, capit. 5 VVaer uyt hy dan oorsake neemt om van het primaetschap des Paus te spreken, capit. 6. Bewijsende door welcke ende hoedanige trappen dat hy tot eene sulcke hoocheyt opgeclommen zy, capit. 7.

Ten derden handelt hy van de macht der Kercken, capit. 8. eñ 11. eñ ten voorsten so veel als de leer-stucken des gheloofs aen gaet, bestaende, ofte in een yeder in sonderheyt, capit. 8. ofte in allen ghelijck, te weten, der vergaderden Concilien, capit. 9. Daer nae spreect hy van de wetten ende ordonnantien, capit. 10. Eyndelic van de Kerckelicke jurisdictie, cap. 11.

Ten vierdē comt hy tot op de Kerckelicke tucht, van de welcke hy spreect int geheel, capit. 12. ende ten deel ooc van een misbruyck der selfden, daer mede dat vele haer hebben verloopen als een willige tuchtinge die sy aen namen, haer selven den last op leggende, dien sy niet en conden gedragen, te weten, verscheydene beloften der Monicken ende Bagynen, &c. capit. 13.

Het derde stuck dat in desen Boeck verhandelt wort, heeft drie deelen: Ten eersten sprekende van de Sacramenten int ghemeen, capit. 14.

Ten tweedē van den beyden Sacramenten, een yeder der selfdē in sonderheyt afhandelende, cap. 15. al waer hy voor het eerste oorsake neemt om van de Kinder-doop te spreken, cap. 16. Daer na van het Avontmael des Heeren, capit. 17. Daer hem stoffe wort gelevert om van de Misse te handelen, capit. 18. Eyndelick van de vijf andere valsche, ende door menschen byghevondene Sacramenten, capit. 19.

Nu het derde hoofstuck deses Boecx is licht ende claer ghenoech uytghedruckt in het twintichste Capittel.

- **Daer zijn slechts drie plaetsen die hy in dit vierde Boeck verhandelt: Der welcker**
  - **De eerste is van de Kercke ofte Ghemeynte / de welcke wel vele verbatet/ maer bequamelickē in vier plaetsen deelē moghet: Want**
    - Ten eersten de wijle wy met de Ghemeynte de eenicheyt houden moeten / soo handelt hy van de maniere/ waer by die bekent can worden Capit.1.2.
    - Daer nae handelt hy van de regeeringe der Ghemeynte/ daer hy
      - Ten eersten toont/ welcke de ordeninghe zy om sijn Ghemeynte te regeeren/ de welcke hy uyt den suyveren woorde Gods wil gehouden gheleert te worden/ Capit.3.
      - Daer nae/ wat wijse der regeeringhe by den ouden ghebruyckt zy ghewordē/ Capit.4.
      - Ten laetsten hoedanich die zy / die hedensdaechs onder den Pausdom in den swanck gaet Capit.5. Door welcker oorsake hy
        - Eerst van de hoocheyt des Roomschen stoels in specie handelt/ Capit. 6.
        - Ende wijset aen door wat trappen hy hem tot alsulcken hoocheyt verhevē heeft/ Capit.7.
    - Ten derden / van de macht der Ghemeynte: Ende
      - Ten eersten/ soo vele de leere des gheloofs die ofte
        - In elck een bysonder/ Capit.8
        - In allen int ghemeyn ghelijck in Concilien/ Capit.9.
        - gheleghen is.
      - Daer nae in de Wetten te gheven Capit.10.
      - Ten laetsten in de Jurisdictie der Ghemeynte Capit.11.
    - Ten vierden tredet hy af tot de Discipline der Ghemeynte: Ende
      - Ten eersten handelt hy van de selve apart/ Capit.12.
      - Daer nae verhandelt hy een gebreck ghemeenschap hebbende met de Discipline/ daer met haer sommige besonighet hebben als sy beloften doende haer selven een vrywillige aert der discipline hebben willen op legghen/ Capit.13.
  - **De tweede is van den Sacramentē, die drie plaetsen heeft: Want**
    - Ten eersten handelt hy van den Sacramenten int ghemeen/ Capit.14.
    - Daer nae van beyden bysonder: Ende
      - Ten eersten van den Doop: Ende van die
        - Ten eersten int ghemeyn/ Capit.15.
        - Daer nae van den Doop der onmondighen kinderen/ Capit.16.
      - Daer nae van dat Nachtmael des Heeren: Ende
        - Ten eersten / van de waere oprechte instellinghe des selven/ Capit.17.
        - Daer nae van die contrarie Kerck-dieverie/ te weten van de Pauselicke Misse/ Capit.18.
    - Ten laetsten / van de vijve die door corten tijden valschelicken voor Sacramenten ghehouden zijn worden/ Capit.19.
  - **De derde vā de Politische regeeringhe, van de welcke hy**
    - Ten eersten int ghemeyn
    - Daer nae van elck deel der selver: als van de
      - Overicheyt
      - VVetten
      - Ghemeenen man
    - handelt/ Capit.20.

Onderwijſinghe der Chriſtelicker Religie.

HET VIERDE BOECK.

Van de uytwendige middelen ofte behulpinghen/ door de welcke God ons tot de ghemeynſchap Chriſti roept/ ende daer in behoudt.

Het eerſte Capittel.

Van de waerachtighe Ghemeynte, met de welcke wy moeten eenicheyt houden, om dat ſy de moeder aller Godſalighen is.

Tis noodich dat nu van de Ghemeynte ghehandelt worde.

Dat Chriſtus onſe woort door het gheloove des Euangelij/ ende dat wy daer door der ſalichept die hy ghebracht heeft/ende der eeuwiger geluckichept deelachtich worde/ dat is in den naeſtvoorgaende Boec verclaert. Ende dewijle onſer plomphept ende traechept (ja oock der ydelhept onſes vernufts) uytwendige hulpſelen noodich zijn/ door de welcke het gheloove mach in ons ghegenereert ende vermeert worden/ ende ſijnen voortganck hebben tot den eynde: ſo heeft God oock deſe gegeven om onſer ſwackhept te hulpe te comen. Ende om dat de vercondinghe des Euangely ſoude haren loop hebben/ ſo heeft hy deſen ſchat in de Ghemeynte geſtelt. * Hy heeft Herders ende Leeraers ingheſtelt om met der ſelver mont de ſijne te leeren: eñ heeft hen autoritept gegheven: ſomma/ hy en heeft geen dinck achter ghelaten dat tot de heylighe eendrachtichept des gheloofs/ende tot goede ende rechte ordeninghe dient. Voornemelick heeft hy Sacramenten ingeſtelt/de welcke wy door bevindinge ghevoelen ons meer dan nutte behulpinghen te zijne/om onſe gheloove te ſtercken ende beveſtigen. Want dewijle wy noch in den kercker onſes vleeſchs beſloten zijnde/ niet en zijn tot den graet der Engelen gecomen/ ſo heeft God hem ſelven nae de mate onſes verſtants ghevoecht/ eñ ons na ſijn wonderlicke voorſieninghe eenen middel verordent/door dẽ welcken wy die verre van hem verſchepden zijn/ ſouden tot hem comen. Daerom eyſcht de orden der leeringe/ dat wy nu van de Gemeynte ende haer regeeringe/ ordenen ende macht/ Item van de Sacramenten/ende ten laetſten oock van de Politiſche orden/ handelen: ende dat wy oock mede de Godſalige Leſers van de vervalſchingen wederroepen/daer mede de Duyvel in het Pauſdom alle de dingen vervalſcht heeft/ die God tot onſe ſalichept verordent hadde. Jck ſal beginnen van de Ghemeynte/in der welcker ſchoot God ſijne kinderen wil verſamelt hebben/ niet alleenlick op dat ſy door der ſelver arbept ende dienſt ghevoedt worden/ſoo lange ſy noch jonge kinderen zijn/maer oock op dat ſy door haer moederlicke ſorge geregeert worden/ tot dat ſy haren vollen waſdom gecregen/eñ ten laetſten tot het uyterſte eynde des geloofs comen. Want deſe dingen die God heeft by een geſtelt/ en mogen wy niet ſchepden/te wetẽ/ dat de Gemeynte een moeder is den ghenen dien God een vader is: ende dat niet alleenlick onder de Wet/ maer oock nae de eerſte comſte Chriſti: want Paulus betuyght dat wy zijn nieuwe kinderen der nieuwer gheeſtelicker Jeruſalem.

Want God heeft in de ſelve al tgene gheſtelt wat tot den gheloove ende rechte ordre nodich is gheweeſt. * Epheſ.4.11. 1.Cor.12.28.

De ſomma ende deelen deſes Boecx.

Waerom dat hy van de Ghemeynte begint.

Marc.10.9.

Gal.4.26.

2 Dat wy in de articulen des gheloofs belijden/dat wy ghelooven een Gemeynte/dat en is niet alleenlick te verſtaen van de ſienlicke Ghemeynte/daer van wy nu ſprekẽ/maer oock van alle uytvercoren en Gods/ in der welcker getal oock vervaet wordẽ/die van dit leven verſchepden zijn. Daerom is daer dat woort Gelooven, geſtelt: om dat dickmael geẽ onderſchept en can gemerckt worden tuſſchen de kinderen Gods/ ende de onheylige menſchen: tuſſchen de eyghen kudde Gods/ende de wreede dieren. Want dat ſommige dat woordeken In, daer by ſtellen/dat is ſonder reden. Jck kenne dat het ghewoonlicker is/ende dat het oock ſommige oude Leeraren gebruyckt hebben: dewijle oock in de Niceenſche articulen des gheloofs / ghelijck die in Eccleſiaſtica Hiſtoria verhaelt worden/ dat woordeken In, daer by gheſtelt is. Nochtans machmen oock mede uyt der ouder Leeraren boecken aenmercken / dat voortijden is ſonder tegenſpreken het ghebruyck geweeſt/dat ſy ſeyden/ dat ſy geloofden een Ghemeynte/ende niet in de Ghemeynte. Want Auguſtinus ende die Autheur wie hy zy/diens boecxken van de uytlegginge der articulen des gheloofs/wort onder den naem Cypriani gheleſen/ en ſpreken niet alleenlick alſoo: maer ſy gheven oock claerlick te kennen/dat het ſoude een oneygẽ wijſe van ſpreken weſen/iſt datmen ſeyt: Jck gheloove in de Gemeynte/ende ſy beveſtigẽ haer gevoelen met geen crancke reden. Want wy betuygẽ daerom dat wy in God gelooven/ om dat onſe herte op hem ſteunt/ ende onſe betrouwen op hem ruſt/ als op den ghenen die waerachtich is: maer dit en can niet alſo geſeyt worden van de Gemeynte/ niet meer dan van de vergevinghe der zonde ofte wederopſtandinghe des vleeſch. Daerom hoewel ick niet en wil om de woorden kijven/ ſo wil ick nochtans liever de eygen ende ſlechte wijſe van ſpreken volghen/ als die bequamer is om de ſake uyt te druckẽ/dan ſulcke wijſen ſoeckẽ door de welcke de ſake ſoude ſonder noot verduyſtert wordẽ. Het eynde is/op dat wy weten: hoewel de Duyvel allen arbept ende neerſtichept doet/om de genade Chriſti te niete maken/ eñ hoewel de vyanden Chriſti met raſende ghewelt daer toe gedreven worden: dat ſy nochtans niet en can uytgewiſcht worden/noch het bloet Chriſti niet en cã onvruchtbaer zijn/maer moet eenighe vrucht voortbrengen. Daerom moeten wy hier op de verborgẽ verkieſinge Gods/ende op ſijn inwendige roepinge ſien: want hy alleen weet welcke de ſijne zijn/eñ houdtſe onder ſijnen zegel beſlotẽ/gelijc Paulus ſpreect: uytgenomen dat ſy ſijne merckẽ dragẽ/ met de welcke ſy moghen

Hoe datmen verſtaen ſal den artyckel van de kercke in ons Chriſtelic gheloove.

Waerom dat wy ſegghen/ Jck gheloove een Chriſtelicke kercke/ ende niet in een Chriſtelicke kercke.

Het eynde deſes artyckels.

2.Tim.2.19.

gen van de verworpene onderscheyden worden. Maer dewijle onder eenen grooten hoop een cleyn ende verachtelick ghetal verborghen is/ ende weynighe graenkens des koorns in den hoop kafs gedeckt zijn/ soo moetmen Gode alleen de kennisse syn der Gemeynte toe laté/ wiés fondament syn verborghen verkiesinghe is. Het en is oock niet ghenoech dat wy eenen hoop der uytvercorenen in het ghedachte vervaten / ten zy dat wy sulcke eenicheyt der Gemeynte bedencken/ in de welcke wy seker weten / dat wy daer in gheplant ende ingheënt zijn. Want ten zy dat wy onder Christo onse Hooft vereenicht zijn/ met alle de andere leden/ soo en connen wy geen hope der toecomender erve hebben. Daerom wort dese Ghemeynte ghesept/ algemeyn te zijne / om datmen niet en mach twee ofte drie Ghemeynten maken sonder Christum te verscheuren/ het welcke niet en can gheschien. Jae alle de uytvercorene Gods/ zijn alsoo in Christo aen een gebonden/ dat sy gelijck sy aen een hooft hanghen/ alsoo oock als in een lichaem vereenighen/ met sulcke tsamenvoeginge aen malcanderen hanghende / als de leden eens lichaems: ende zijn waerachtichlick een ghewordén / dewijle sy door een geloove/ hope/ liefde/ ende door eenen heylighen Gheest Gods te samen leven/ niet alleenlick tot een erve des eeuwigen levens/ maer oock tot des eenighen Gods ende Christi ghemeynschap ende deelachticheyt gheroepen zijnde. Daerom hoewel de grouwelicke verwoestinghe die alomme ghesien wort/ schijnt te bewijsen dat daer niet van de Gemeynte overghebleven en is/ soo laet ons weten dat de doot Christi vruchtbaer is/ ende dat God syn Ghemeynte wonderlick als in verberch-holen bewaert: ghelijck tot Eliam gesept is: Ick hebbe my seven duysent mannen bewaert / die hare knyen niet en hebben voor Baal gheboghen.

Waerom datse ghenaemt wort een Catholijcke/ dat is algemeyne kercke.

1. Reg. 19. 18. Rom. 11. 4.

Wat de ghemeynschap der Heyligen zy.

3 Hoewel dese artyckel des gheloofs van de Gemeynte/ gaet oock eenichsins de uytwendighe Ghemeynte aen / op dat een yeghelick van ons hem met alle de kinderen Gods in broederlicke eendrachticheyt houde: ende der Gemeynte die authoriteyt die sy weerdich is/ toeschrijve: eyndelick dat een yegelick hem selven alsoo drage/ als een schaep uyt de kudde Christi. Ende daerom wort daer by ghestelt / ghemeynschap der Heyligen: welcke woorden hoewel sy bynae van de oude Leeraers achterghelaten zijn / soo en zijn sy nochtans niet te verworpen: want sy drucken seer wel uyt hoedanich de Ghemeynte zy/ ghelijck of daer ghesept worde/ dat de Heylighen daerom in de ghemeynschap Christi versamelt worden / op dat sy alle de weldaden die God hen gheeft/ onder malcanderen ghemeyn hebben. Hier mede en wort nochtans de verscheydenheyt der gaven niet wech genomen: gelijc wy weten dat de gaven des Geests menichsins uytghedeylt worden. Oock en wort de politische ende borgerlicke ordeninge niet te niete ghemaeckt/ waer door een yeghelick syn eygen goet mach besitten/ ghelijck het om vrede onder den menschen te onderhouden / noodich is dat een yegelick over syn eygen goet Heere en Meester zy. Maer daer wort met de voornoemde woorden sulck een ghemeynschap bevesticht/ als Lucas beschrijft/ seggende: dat der menichte der gheloovigen was een herte ende een ziele: ende Paulus als hy de Ephesien vermaent/ op dat sy een lichaem ende een gheest zijn/ gelijck sy geroepé zijn in een hope. Want ist dat sy waerachtichlick ghelooven / dat God hen allen een ghemeyn Vader is/ ende dat Christus haer ghemeyn Hooft is/ soo en ist niet moghelick dat sy niet en soudé met broederlicke liefde onder malcanderen vereenicht zijnde / alle dinck malcanderen mede deylen. Nu ist ons seer noodich te weten / wat vrucht ende voordeel wy daer van hebben. Want wy ghelooven alsoo een Gemeynte/ dat wy oock vast ende seker houden/ dat wy leden daer van zijn. Want op dese wijse rust ons salicheyt op soo sekere ende vaste steunen/ dat sy niet en can vallé/ al waert oock dat de gantsche werelt wanckelde. Ten eersten staet sy met de verkiesinghe Gods / ende en can niet vergaen/ ten zy dat oock de eeuwige voorsienige Gods verandert ende vergaet. Boven desen is sy oock eenichsins vereenicht ende gebonden aen de vasticheyt Christi : de welcke niet meer en sal syne gheloovige laten van hem afscheuren/ dan syne eyghene leden van een plucken. Oock soo lange als wy in den schoot der Ghemeynte blijven/ zijn wy seker dat de waerheyt sal met ons wesen. Ten laetsten gevoelen wy/ dat dese beloften ons toecomen/ te weté: De salicheyt sal in Sion wesen: God sal in der eeuwicheyt midden in Jerusalem woonen/ op dat sy nemmermeer en vergae. De deelachticheyt der Ghemeynte vermach so veel/ dat sy ons in het geselschap Gods behout. Oock is daer vele troosts in het woort ghemeynschap: want dewijle het seker is/ dat het ons al toecomt dat de Heere synen ende onsen leden gheeft: soo wort onse hope met alle het goet dat sy vercrijghen / versterckt. Maer om ons aen sulcke eenicheyt der Gemeynte te houden/ en ist (ghelijck voorsept is) niet noodich de Ghemeynte selve met ooghen te aenschouwen/ ofte met handen te ghevoelen: maer dewijle sy in het geloove gelegen is / soo worden wy meer daer door vermaent/ dat wyse niet min en moeten bedencken/ dan of sy teghenwoordich ware/ hoewel sy buyten onse verstant is. Ende onse gheloove en is daerom niet te min van weerde/ om dat het die Ghemeynte vervaet/ de welcke het niet en kent: want ons en wort hier niet geboden de verworpene van de uytvercorené te onderscheyden (het welcke Gode alleen / ende niet ons toecomt) maer vast ende seker in onse herten te achten/ dat alle de ghene die de goedertierenheyt des Vaders door de cracht des heylighen Gheests heeft Christi deelachtich ghemaeckt/ zijn tot een sonderlicke ende eyghen besittinge uytvercoren: ende dat wy sulcker grooter ghenade deelachtich zijn / dewijle wy in der sulcker ghetal zijn.

Acto. 4. 32.

Ephes. 4. 4.

Of sy de verscheyde gaven/ die den Heyligen ghegheven zijn/ wech neemt/ ofte de politie.

Wat voor profyt dat uyt de artyckel van kercke voorcomt.

1.

2.

Joel. 2. 32.

3.

4.

Psal. 46. 6.

Het profijt uyt den artyckel van de gemeynschap der Heyligen.

Of de kercke Christi sal moeten sichtbaer zijn/ op dat wy ons moghen houden aen hare eenicheyt?

4 Maer dewijle wy nu voorghenomen hebben van de sienlicke Gemeynte te handelen/ soo laet ons uyt den eenighen naem Moeder, leeren hoe voorderlick / jae hoe nootsakelick ons haer kennisse zy: want daer en is geen ander inganck tot het leven / ten zy dat sy ons in haren buyck ontfanghe/ ten zy dat sy ons bare / ten zy dat sy ons met hare borsten voede/ ende eyndelick ons onder haer bewaringe ende regeeringe bescherme/ [‡] tot dat wy het sterffelicke vleesch sullen afghelept hebben/ ende den Enghelen ghelijck wesen. Want onse swackheyt en lijdt niet dat wy uyt de schole ghelaten worden / eer dan als wy den gantschen loop onses levens Discipulen geweest hebben. Boven desen en is buyten haren schoot gheen vergevinghe der zonden te verwachten/ noch oock eenighe salicheyt/ ghelijck Esaias ende Joel betuyghen: met de welcke oock Ezechiel over eé comt/ als hy vercondicht dat de gene die God uyt het hemelsche rijck verworpt/ niet en sullen onder syn volck ghetelt worden. Ghelijck wederom die ghesept worden haren

Ende overnuits van de sienlicke Ghemeynte ghesproken wort/ soo bewijst de name Moeder, hoe noodich de kennisse zy van kercke: want buyten de selve en is geé salicheyt.

[‡] Mat. 22. 30.

Esai. 37. 32.
Joel. 2. 32.
Ezech. 13. 9.

haren naem onder de borghers Jerusalems in te schrijven/ die hen selven tot de oeffeninghe der waerachtigher Godsalicheyt bekeeren. Waerom oock in eenen anderen Psalm gheseyt wort:
Psal.106.4. Ghedenckt mijnder O Heere in het welbehagen uwes volcx: besoeckt my in uwe salicheyt/ op dat ick sie de weldaet uwer uytvercorenen/ ende my verblijde in de blijschap uwes volcx/ ende my verheuge met uwe erve. Met welcke woorden de vaderlicke gonste Gods/ ende sonderlicke ghetuyghenisse des geestelicken levens/ wort alleenlic op sijn kudde beduyt/ so dat de afwyckinge van de Gemeynte/ altijts doodtlic zy.

Sy wort ons gestelt als een moeder/ mits dien de Heere de selve heeft gegeven te bewaren den heyligē dienst/ de welcke ons genoechsaem is/ tot so langhe dat wy door hare opvoedinge tot een mannelic ouderdom sullen zijn opghewassen.
*Ephes.4.10.11.12.13.

5 Maer laet ons voort verclaren dat deser plaetse eygentlic toecomt. Paulus schrijft * dat Christus om alle dinck te vervullen/ heeft sommighe ghegheven tot Apostelen/ sommighe tot Propheten/ sommighe tot Euangelisten/ ende sommighe tot Herders ende Leeraers/ tot wederoprichtinghe ende vernieuwinge der Heylighen tot het werck des diensts/ namelick tot opbouwinghe des lichaems Christi/ tot dat wy alle comen tot de eenicheyt des gheloofs/ ende der kennisse des Soons Gods/ tot eenen volcomē man/ tot de mate des volcomē ouderdoms Christi. Hier siē wy hoe dat God die de sijne conde op eenen oogenblic tijts volmakē/ nochtans niet en wil dat sy tot den wasdom des manlicken ouderdoms comen/ anders dan door de opvoedinghe ende opbouwinghe der Gemeynte. Wy sien oock dat de wijse hier uytghedruckt wort: want de vercondinghe der hemelscher leere/ is den Pastooren ende Herderē bevolen. Wy sien hoe dat sy alle tot een orden gebracht worden/ dat sy moeten hen selven met sachtmoedighen ende leerlicken gheeste laten regeeren/ van de Leeraers die daer toe verordent zijn. Ende met dit teecken heeft Esaias voortijden het rijcke
Esai.59.21. Christi ghemerckt/ seggende: Mijn Geest die in u is/ ende de woorden die ick in uwen mont ghelept hebbe/ en sullen nemmermeer vergaen noch uyt uwē mont/ noch uyt uwes zaets ende kints kinderen mont. Waer uyt het volcht dat de gene die de gheestelicke spijse der ziele verworpen/ die God hen door de handē der Gemeynte voorstelt/ weerdich zijn van hongher ende dorst te vergaen. God geeft ons het geloove in/ maer hy doet dat door sijn Euangelium: gelijck Pau-
Rom.10.17. lus vermaent dat het gheloove is uyt het ghehoor. Ghelijck oock de macht om salich te maken by God is: maer hy verclaert ende bewijst die in de vercondinghe des Euangelij gelijck de selve Paulus betuyght. Om deser saken wille heeft God voortijden onder Israel gewilt/ dat sy heylige vergaderingen hielden in den tempel/ op dat hy mochte de eenicheyt des geloofs voeden met de leere die door den mont des Priesters wert voortghebracht. Ende de hooghe namen/
Psal.132.14. als de tempel ghenaemt wort de ruste Gods/ Item sijn heylichdom ende woonste/ daer hy
Psal.80.2. ghesept wort te sitten tusschen de Cherubim: en dienen tot gheen ander dinck/ dan om den dienst der leere dierbaer/ lief/ ende eerweerdich te maken/ het welcke niet weynich en soude verhindert worden/ door het aensien des sterffelicken ende verachtelicken menschēs. Daerom op dat
2.Cor.4.7. wy weten dat ons die onweerdeerlicke schat wort uyt aerden vaten voorghestelt/ soo comt God selve voort/ ende wil teghenwoordich in sijn insettinghe bekent worden/ soo verre hy de
Levi.19.31. ende 20.27. Deut.18.10. Gen.49.10. 2.Reg.21.6. Autheur deser orden is. Daerom als hy sijn volck verboden heeft waersegghe rie/ tooverie/ swarte consten/ ende andere superstitien te ghebruycken/ soo belooft hy te gheven dat voor al behoort ghenoech te zijne/ te weten/ dat sy nemmermeer en sullen sonder Propheten zijn.

Ende men moet dese wijse van opvoedinghe niet verachten.
Mal.3.1. Apoc.2.8. 12.18.etc. Num.4.6. Mal.2.7.

Ende ghelyck hy het Israelitsche volck niet en sant tot de Engelen/ maer heeft uyt der aerde Leeraers verweckt/ die dat Enghelick ampt waerachtichlick souden bedienen: alsoo wil hy ons oock heden door menschen leeren. Ende ghelyck hy voortijden niet en is met de Wet alleen te vrede ghweest/ maer heeft de Priesters tot uytlegghers daer van ghegheven/ uyt der welcker lippen het volck soude den waerachtighen sin der Wet soecken: alsoo wil hy oock heden dat wy ons niet alleenlick in het lesen en oeffenen/ maer heeft oock Leeraers gestelt/ door de welcke wy mochten gheholpen worden. Van welcke sake wy dobbel voordeel hebben. Want hy proeft

Jae tweesins is sy ons nuttelick.

onse gehoorsaemheyt met seer goede ondersoec- 1.
kinghe/ als wy sijne dienaers/ ghelyck of hy't
selve ware/ hooren spreken: ende wederom helpt 2.
hy onse swackheyt als hy liever heeft door uytlegghers op menschelicke wijse tot ons te spreken/ om ons tot hem te trecken/ dan donderende ons van hem wech te jagen. Ende voorwaer hoe nut dese ghemeynsaem wijse van leeren ons zy/ dat gevoelen alle de Godsalige uyt die vreese door de welcke sy te rechte van de Majesteyt Gods verslaghen worden.

Exod.19.16. ende.20.19. Heb.12.18.19.

Ende de ghene die meynen dat de autoriteyt der leere te niete wort door de verachtinghe der menschen die tot het leer-ampt gheroepen zijn/ die bewijsen haer ondanckbaerheyt: want onder so vele gaven daer mede God het menschelick gheslachte verciert heeft/ is dit een sonderlick voordeel ende privilegie/ dat hy gewerdicht de monden ende tongen der menschen tot sijnen dienst te heylighen/ op dat sijn stemme in hen haer gelupt geve. Daerom en moeten wy ons oock niet schamen/ de leere der salicheyt die door sijn bevel ende door sijnen mont voorghestelt wort/ gehoorsaemlick aen te nemen: want hoewel de cracht Gods niet en is aen uytwendige middelen gebonden/ soo heeft hy nochtans ons aen de ordentlicke wijse van leeren gebonden: de welcke de onheylighe menschen weygerende te houden/ verwerren hen selven in vele doodtlicke stricken.

Welcke nutticheyt de gene wech nemen/ die de Herders ende Leeraers der kercken verachten.

Vele worden door hooveerdicheyt/ ofte door walghe ende vernoeptheyt/ ofte door nijt ende twist alsoo ghedreven/ dat sy hen selven wijs maken/ dat sy by hen selven lesende ende bedenckende/ connen ghenoech voortganck doen: ende dat sy alsoo de ghemeyne vergaderinghen versmaden/ ende de vercondinghe des woorts te vergheefs achten.

De hooveerdicheyt deser verachters wort te neder geslooten met redenen ende getuygenissen der Schrifturen.

Maer dewijle sy soo veel in hen is/ den heyligen bant der eenicheyt los maken ofte afbreken: soo en ontgaet niemant de rechte straffe deser godlooser scheydinghe/ sonder hem selven met fenijnighe dwalingen/ ende grouwelicke raserien te verstricken. Daerom op dat de suyver eenvoudicheyt des gheloofs by ons haren loop hebbe/ soo en moet ons dese oeffeninge der godsalicheyt niet verdrietelick zijn/ de welcke God door sijn insettinghe heeft bewesen ons noodich te zijn/ ende ons soo seer beveelt. Daerom en heeft noyt yemant oock uyt de alderstoutste honden/ bestaen te segghen/ dat men moet de ooren teghen God toe sluyten: maer de Propheten ende godsalighe Leeraers hebben te allen tyde swaren stryt ghehadt teghen de godloose/ der welcker hartneckicheyt nemmermeer en wil onder dat jock comen/ dat sy hen selven souden door den mont ende dienst der menschen laten leeren: Het welcke soo veel is/ als het aenschijn Gods uyt-
wisschen/ dwelck ons in de leere met sijn claerheyt beschijnt. Psal.105.4.
Want den gheloovighen en was voortijden

voortijden om geen ander oorsake geboden het aenschijn Gods in sijnen tempel te soecken (het welc soo dickmael in de Wet verhaelt wort) anders dan om dat de leere der Wet ende Prophetische vermaninghen/ hen waren als een levende beelt Gods: ghelijck Paulus seyt/ dat in sijn predickinge de eerlickheyt Gods in het aenschijn Christi haren schijn gheeft. Daeromme zijn de afvallige verloopers soo veel te grouwelicker/ die de Ghemeynten soecken te scheuren/ even gelijck of sy wilden de schapen uyt den stal den wolvé in den mont drijven. Maer wy moeten vast houdé/ dat wy bové uyt Paulo voortgebracht hebben/ te weten/ dat de Ghemeynte niet en wort anders ghetimmert/ dan door de uytwendighe predickinghe des woorts / ende dat de heylighen door geenen anderen bant onder malcanderen wederhouden en worden/ dan als sy eendrachtichlick leerende ende voortgant doende/ de orden der Ghemeynte onderhouden/ die hen God bevolen heeft. Tot dit eynde was het voortijden onder de Wet den gheloovighen geboden/ tot den tempel te gaen: want als Moses spreeckt van de woonstede Gods/* so noemt hyse de plaetse des naems Gods / in de welcke God de gedachtenisse sijns naems gestelt heeft. Waer mede hy claerlick te kennen gheeft / dat dier plaetse geen recht gebruyck en was sonder leere der godsalicheyt. Ende het is sonder twijfel dat David oock om de selve oorsake heeft met grooter bitterheyt des gheests gheclaecht/ † dat hy door de groote wreetheyt sijnder vyanden/ verhindert wert tot den tabernakel te comen. Het schijnt velen een kinderlicke claghe te zijne/ dewijle het cleyn schade was den tempel te derven/ waer door oock niet veel genoechte verhindert en wert / soo verre men andere wellusten ende behaghelickheden ghenoech hadde. Nochtans beclaecht David/ dat hy door dese eenighe swaricheyt/ benautheyt/ ende droefheyt gequelt ende ghecruyst/ ende byna verteert wert: te weten/ dewijle de gheloovighe gheen dinck grooter en achten dan dese hulpe: Waer mede God de sijne by graden in de hoochde opvoert. Want dit moetmen oock aenmercken / dat God hem selven heeft in den spiegel sijnder leere altijts also den heylighen Vaderen vertoont / dat de kennisse gheestelick was. Waerom oock de tempel niet alleenlic genaemt en is sijn aenschijn/ maer oock (om alle superstitie wech te nemé) de voetbanck sijnder voeten. Ende dit is die geluckighe ontmoetinghe/ in de eenicheyt des gheloofs/ als een peghelick van den meesten aen tot den minsten toe/ nae dat hooft staet. Alle de tempelen die de Heydenen tot eenich ander eynde ghemaeckt hebben/ zijn enckel ontheylighinghe sijns diensts gheweest: tot de welcke oock de Joden eensdeels vervallen zijn/ hoewel niet met gelijcke grovicheyt/ het welcke Stephanus hen uyt den mont Esaie verwijt/ te weté/ Dat God niet en woont in tempelen die met handen gemaeckt zijn/ etc. Want God alleen heylicht sijne tempelen door sijn woort/ tot recht ende behoorlick gebruyck. Ende als wy yet lichtveerdichlick aengaé sonder sijn ghebodt/ terstont hangen aen dat boose begin andere toevallende ghedichtselen / waer door het quaet sonder mate vermeert wort. Nochtans dede Xerxes onvoorsichtichlick/ doe hy door groote mannen raet alle de tempelen des Griecksichen lants verbrande/ ofte te gronde werp: om dat hy meynde dat het een ongheschickt dinck was / dat de Goden den welcken alle dinck moet openbaer zijn/ souden in mueren en onder tichelé besloté zijn. Maer dat was gelijck of het in Gods macht niet en ware eenichsins tot ons te dalé/ om ons nae by te zijne/ ende nochtans sijn plaetse niet te veranderen / noch ons aen aertsche middelen te hechté: maer meer ons eenichsins opwaerts voeren tot sijn hemelsche eerlickheyt/ de welcke door haer ongemeten grootheyt alle dinck vervult/ en oock door haer hoocheyt/ boven de hemelen streckt.

6 Voort dewijle te onsen tijde groote strijt is gheweest/ van de cracht des diensts/ dewijle sommige de weerdicheyt daer van verheffende/ geen mate en houden/ ende sommighe seggen datmen het ghene dat den heylighen Gheest eyghentlick toe comt / den sterffelicken mensche toeschrijft/ alsmé acht dat de dienaers ende leeraers tot het verstant ende tot het herte doordringhen/ om de verblintheyt ende hartneckicheyt daer van te beteren: soo moeten wy desen strijt bequamelick te neder leggen. Dat sy van beyden zydé voortbrenghen/ dat sal lichtelick nederghelept worden / ist datmen die plaetsen aenmerckt / in de welcke God de autheur der verkondinghe des woorts/ sijnen Gheest daer by gevende/ vrucht daer uyt belooft: ofte wederom die plaetsen in de welcke God hem selven van de uytwendige behulpselen onderscheydende/ alsoo wel het beginsel des geloofs / als den gantschen loop daer van hem selven alleen toeschrijft. Het ampt des tweeden Elias was (ghelijck Malachias betuycht) de geesten der menschen verlichten: ende de herten der Vaderen bekeeren tot de kinderen: ende de ongheloovige tot de voorsichticheyt der rechtveerdighen. Christus seyt/ dat hy de Apostelen sendt om dat sy soudé vrucht voortbrengen uyt haren arbeyt: maer welck de vrucht zy/ dat beschrijft Petrus met corte woorden/ als hy leert dat wy wedergheboren worden door het onsterffelick zaet. Daerom roemt Paulus dat hy de Corinthen heeft door het Euangelium ghegenereert/ ende dat sy zijn de zegel sijns Apostelschaps: jae dat hy niet en is een dienaer der letter/ alleenlick door het geluyt der stemme de ooren slaende/ maer dat hem oock is de crachtighe werckinge des Gheests ghegheven/ op dat de leere niet onnut en zy. Alsoo seyt hy oock op een ander plaetse / dat sijn Euangelium niet en is alleenlick gheweest in de woorden/ maer in de cracht. Hy betuycht oock dat de Galaten hebben den Gheest ontfanghen uyt het gehoor des gheloofs. Somma/ in veel plaetsen en maeckt hy hem selven niet alleenlic eenen mede-arbeyder Gods/ maer schrijft hem selven oock toe/ dat hy de salicheyt gheeft. Alle dese dinghen en heeft hy voorwaer noyt gesproken om oock een hayr daer van hem selven alleen sonder God toe te schrijven/ ghelijck hy ergens met corte woorden verclaert/ segghende: Onse arbeyt en is niet onvruchtbaer gheweest in den Heere / nae sijn macht die crachtichlick in my gewracht heeft. Item op een ander plaetse: Die crachtich gheweest is in Petro over de besnydinge/ die is ooc crachtich geweest in my by de Heydenen. Maer dat hy den dienaren alleen op hem selven gantschelick gheen dinck toe en schrijft / dat is uyt andere plaetsen openbaer. Ghelijck als hy seyt: Die plant en is niet / ende die nat maeckt en is niet/ maer God die den wasdom gheeft. Item/ Ick hebbe meer ghearbeyt dan alle de andere: niet ick/ maer de genade Gods die my by stont. Ende wy moeté voorwaer die sententien neerstichlick bewaren ende onthouden/ in de welcke God de verlichtinghe des gheests / ende de vernieuwinge des herten hem selven toeschrijvende/ vermaent dat het als een kerckroof is/ als de mensche

[Left margin notes:]
2.Cor.4.6.
Tot desen eynde/ te weten/ der opbouwinge van de kinderen der ghemeynte/ was het voortijdé den gheloovighen gebodé te het heylichdom te gaen.
* Exo.20.24.
† Psal.84.1. ende 43.3.
Psal.132.7.
Psal.99.5.
1.Par.28.2.
Het misbruyc der tempelen door en naer Christi comste/ ende der selven rechte ghebruyck.
Actor.7.48.
Esai.66.1.
1.Reg.8.17.
Actor.17.24.

[Right margin notes:]
Den dienst hoewel hy crachtich is/ nochtans en is hy van Gods Geest niet afghescheyden.
Gheestighe visten.
Mal.4.6.
Joan.15.16.
1.Pet.1.23.
1.Cor.4.15.
1.Cor.9.2.
2.Cor.3.6.
1.Cor.2.4.
Gal.3.2.
1.Cor.3.9.
1.Thes.3.5.
Gal.2.8.
1.Cor.3.7.
1.Cor.15.10.

mensche eenich deel daer van hem selven toeschrijft. Hierentusschen ist dat een yegelick hem selven leerlick bewijst den dienarẽ die God verordent/ die sal uyt de vrucht bekennen / dat dese wijse van leeren niet te vergeefs Gode behaecht en heeft/ ende dat dit jock der ootmoedicheyt/ ende maticheyt / niet en is sonder oorsake den gheloovighen opghaleyt.

Het twede deel des Capittels/ van de kenteeckenẽ der kercke.

7 Hoe dat wy behooren te oordeelen van de sienlicke Ghemeynte / die wy connen kennen/ dat is ghelijck ick meyne/ uyt het ghene dat boven ghesept is/ openbaer. Want wy hebben gesept dat de heylighe Schrifture tweesins van de Ghemeynte spreeckt. Want somtijts als sy de Ghemeynte noemt / soo verstaet sy de ghene die de waerachtighe Ghemeynte voor God is/ in de welcke niemant aenghenomen en wordt/ anders dan die door de ghenade der aenneminge kinderen Gods/ ende door de heylichmakinghe des Gheests/ waerachtighe leden Christi zijn. Ende dan en worden niet alleenlick de heylighen die op der aerde woonen/ daer onder verstaet/ maer oock alle de uytvercorene die van den beginne der werelt aen geweest zijn. Ende dickmael verstaet de Schrifture onder den naem der Ghemeynte/ de gantsche menichte der menschen over alle de werelt verstroyt / de welcke belijt ende betuycht/ dat sy eenen God eñ Christum dient: den Doop tot een ghetuyghenisse haers gheloofs heeft: door de deelachticheyt des Nachtmaels / haer eenicheyt in de waerachtighe leere ende liefde betuycht: in het woort des Heeren eendrachtich is / ende om dat te verkondighen/ den dienst bewaert die van Christo was inghestelt. In dese Ghemeynte zijn vele gheveynsde hypocriten vermengt/ die niet Christelicx en hebben dan dẽ naem ende den schijn: daer zijn vele eergierighe/ geltgierige/ nijdige/ quaetsprekers/ ende sommighe onreyn van leven: de welcke voor eenen tijt geleden worden/ om datmense niet en can te rechte overtuyghen noch overwinnen / ofte om dat de strengicheyt der Christelicker straffe / niet altijts sulcken loop heeft ghelijck sy behoorde. Daerom ghelijck het noodich is een onsienlicke Ghemeynte te ghelooven/ de welcke Gode alleenlick openbaer is/ alsoo wort ons oock geboden dese sienlicke Ghemeynte/ die nae het aensien der menschen wordt de Ghemeynte ghenaemt / te eeren ende ons in hare ghemeynschap te houden.

Welcke daer zy de onsienlicke kercke/ ende tot wat aensiene sy onsienlic is.

Ende welcke daer zy de sienlicke.

De stant der sienlicker kercke.

God alleen kent wie de syne zijn. 2. Tim. 2. 19. Joan. 10. 14.

8 Daerom heeftse God ons met sekere teeckenen gemerckt/ so verre het ons noodich was dat wyse souden kennẽ. Het comt Gode sonderlinghe alleen toe / te kennen welcke de syne zijn/ ghelijck wy boven verhaelt hebben uyt Paulo. Ende voorwaer om dat de lichtveerdicheyt der menschen niet en soude soo verre comen/ so heeft God toegesien/ ons dagelicks door de uytcomste ende bevindinge vermanende/ hoe verre sijn verborghen oordeelen onse ghevoelen te boven gaen. Want oock de ghene die schenen de alderverlorenste te zijn/ ende van de welcke gantschelick gheen hope en was / die worden door syne goetheyt tot den rechten wech bekeert: ende de ghene die schenen sterckelickst te staen / die vallen dickmael. Daeromme nae de verborghen predestinatie Gods (ghelijck Augustinus seyt) zijn vele schapen buyten de Gemeynte/ ende vele wolven binnen de Gemeynte: Want hy kentse ende heeftse gheteeckent die noch hen noch hen selven en kennen. Ende onder de gene die opentlick sijn teecken draghen/ sien sijne oogen alleen wie sonder veynsen heylich is/ ende tot den eynde toe sal volherden: het welcke eerst het voornemste onser salicheyt is.

Hom. in Joan. 45.

Wederom dewijle hy te voren sach dat het ons eenichsins nut was/ dat wy souden wetẽ wie wy moesten voor sijne kinderen houden/ so heeft hy in desen deele hem nae onse verstant ghevoecht. Ende dewyle de sekerheyt des gheloofs daer toe niet noodich en was/ so heeft hy eẽ oordeel der liefde in de plaetse ghestelt: op dat wy die bekennen lidtmaten der Ghemeynte te zijne/ die door belijdinge des gheloofs/ ende gheheelheyt des levens/ ende gemeynschap der Sacramenten/ den selven God ende Christum met ons bekennen. Maer het lichaem der Ghemeynte heeft hy niet soo veel sekerder teeckenen ons aengheprezen ende bevolen / ghelijck hy wiste dat de kennisse daer van ons veel noodigher was.

Nochtans heeft hy't ons geopenbaert/ wie wy voor syn kinderen sullẽ houden.

Eñ dat door sekere merckteeckenen.

9 Hier uyt wort die gedaente der Gemeynte onsen oogen openbaer. Want soo waer wy sien dat Gods woort onghevalscht ghepredickt ende ghehoort wordt / ende de Sacramenten nae de insettinghe Christi uytghedeylt worden / daer sullen wy sonder twyfel achten/ een Gemeynte te zijne: want sijn belofte en can niet liegẽ: [*] So waer twee ofte drie vergadert zijn in mijnen naem/ daer ben ic midden onder hen.[†] Maer op dat wy de somma deser sake claerlick verstaen/ soo moeten wy dese navolghende graden volghen/ te weten: Dat de alghemeyn Ghemeynte is een menichte uyt allen volcken versamelt/ de welcke wel in verscheyden plaetsen verstroyt is/ maer nochtans in de eeuwige waerheyt der Godlicker leere over een comt/ ende met eenen bant der religie te samen gebonden is. Dat onder dese alghemeyn Ghemeynte verhaet worden/ alle Gemeynten die nae den eysch der menschelicker nootsalicheyt alomme in de steden eñ dorpen verordent zijn / soo dat eene yeghelicke met rechte den naem ende autoriteyt der Ghemeynte heeft. Dat een yeghelick mensche die door de belijdinge der Godsalicheyt onder sulcke Gemeynten ghereckent wort/ of hy schoon in der waerheyt vreemde is van der Ghemeynte/ nochtans eenichsins tot de Gemeynte behoort/ tot dat hy door een openbaer oordeel daer uyt ghesworpen wordt. Hoewel men moet eenen yeghelicken persoon bysonder een weynich anders aenmerckẽ/ dan de Gemeynte selve. Want het mach comen / dat wy de ghene die wy achten der ghemeynschap der Godsalighen niet weerdich te zijne / nochtans moeten als broeders handelen ende als gheloovighen achten/ om de ghemeyn eendrachticheyt waer door sy ghedraghen ende geleden worden in het lichaem Christi. De sulcke en bevestighen wy door onse bewillinge niet/ dat sy lidtmaten der Gemeynte zijn: maer de plaetse die sy onder het volck Gods hebbẽ/ laten wy hen/ tot dat hen die met behoorlicken rechte ontnomen wordt. Maer van de menichte selve/ moeten wy anders ghevoelen: want als sy den dienst des woorts ende de uytdeelinghe der Sacramenten heeft/ ende in eeren houdt / soo verdient sy sonder twyfel een Ghemeynte gheacht ende gereckent te worden: want het is seker dat sulcx niet en is sonder vrucht. Op dese wijse behoudẽ wy de eenicheyt der alghemeyner Gemeynte/ de welcke de duyvelsche gheesten altijts hebben willen verscheuren: ende de behoorlicke vergaderinghen die nae ghelegentheyt ende bequaemheyt der plaetsen/ hier ende daer verordent zijn / en berooven wy niet van haer autoriteyt.

Dese teeckenen zijn den dienst des woorts/ ende de bedieninge der Sacramenten/ so sy van Christo inghestelt zijn.

[*] Matth. 18, 20. Luc. 24. 15. 36

[†] Die trappen om de kercke te erkennen.

Nochtans en moetmen eenen yeghelickẽ persoon ende de Ghemeyntẽ selve niet op eenderley maniere aenmerckẽ ende weerderen.

* Het derde deel des Capittels betoonẽde/ datmen geensins en moet van dese kercke/ welcke niet [illegible]

10 * Wy hebben geseyt dat de teeckenen waer door men de Ghemeynte bekennen sal / zijn de verkondinghe des woorts / ende de [illegible]

dinghe

dinghe der Sacramenten. Want dese en mogen nerghens zijn sonder vrucht te draghen / ende door den zegen Gods voorspoedich te zyne. Ick en segge niet dat terstont allomme vrucht voort comt / soo waer het woort ghepredickt wordt: maer dat het nerghens aenghenomen en wort / noch vaste plaetse en heeft / anders dan om syn tracht te bewijsen. Hoe het zy / soo waer de predikinge des Euangely met eerbiedinge gehoort wort / ende de Sacramenten niet vergheten en worden / daer wordt te dien tyde een seker ende ontwyfelicke ghedaente der Gemeynte gesien / soo dat niemande gheoorloft en is / haer autoriteyt te verachten / ofte vermaningen te verworpen / ofte raet te wederstaen / ofte castydinghe te bespotten: veel min van haer af te wycken / ende haer eenicheyt te breken. Want de Heere acht de gemeynschap synder Ghemeynte soo groot / dat hy dien voor eenē afwycker ende verlooper der religie acht / so wie hem selven met hooveerdighe hartneckicheyt vervreemdt van eenich Christen gheselschap / dat den dienst des woorts ende der Sacramenten onderhoudt. Ende hy beveelt de autoriteyt der Ghemeynte soo seer / dat hy in der selver verachtinghe rekent / dat syn autoriteyt selve veracht wordt. Want het en is niet van cleynder weerde / dat de Ghemeynte ghenaemt wordt de pilaer ende vasticheyt der waerheyt / ende het huys Gods. Met welcke woorden Paulus te kennen geeft / dat de Ghemeynte is een getrouwe bewaerster der waerheyt / op dat sy in dese werelt niet te niete en worde: wāt God wil dat de suyver vercondinge des woorts / door den dienst der Gemeynte onderhouden worde / ende wil bewijsen / dat hy selve de Huysvader is / dewijle hy ons door geestelicke spyse voedt / ende al wat tot onse salicheyt noodich is / besorcht. Die lof en is oock niet cleyn / dat sy ghenaemt wordt een uytvercoren bruyt Christi / de welcke zy sonder rumpel ofte smette / syn lichaem ende vervullinghe. Waer uyt volcht dat de afwyckinge van de Gemeynte / is een versakinge Gods ende Christi. Daerom moeten wy te seerder sulcke ongodlicke scheydinghe vlien: want als wy soo veel in ons is / soecken de waerheyt Gods te neder te worpē / so zijn wy weerdich dat God met het gantsche ghewelt syner toornicheyt / teghen ons blixeme om ons te murselen. Men can oock gheen grouwelicker zonde bedencken / dan de godloose onghetrouwe brekinghe des houwelicx / dat de eenich-gheboren Sone Gods heeft ghewerdicht met ons te maken.

Die anders doen / zijn afvallighe.

Matt. 18. 18.

Verlaters der waerheyt ende des huys Gods. 1. Tim. 3. 15.

Verloochenaers Gods ende Christi. Ephes. 5. 27. Ephes. 1. 23.

Schenders des heyligen Houwelicx.

11 Daerom moeten wy de teeckenen die boven verhaelt zijn / neerstichlick onthouden / ende de selve nae des Heeren wille achten. Want de duyvel en soeckt gheen dinck seerder / dan beyde dese dinghen / oft ymmers een van beyden uyt te roeyen ende te niete te maken: te weten / hy soeckt dese teeckenen uyt te wisschen ende wech te nemen / op dat hy het waerachtige ende rechte onderscheyt der Ghemeynte te niete make: ofte hy soeckt de selve teeckenen in verachtinghe te brengen in onse oogen / op dat hy ons door openbaer afwyckinge van de Gemeynte afscheure. Het is door syne listen gheschiet / dat de suyver vercondinge des woorts is sommighe eeuwen lanck te niete geweest: ende arbeyt oock nu met also groote boosheyt / om den dienst des woorts te verhinderen: den welcken nochtans Christus also heeft verordent in syn Gemeynte / dat haer timmeringhe te neder valt / als de dienst des woorts is wech genomē. * Nu hoe sorgelick / ja hoe doodlick een versoeckinghe ist / als ons selfs eenmael in den sin comt / van die Gemeynte af te wycken / in de welcke sulcke teeckenen ende mercken gesien worden / met de welcke de Heere meynt syn Ghemeynte ghenoechsaemlick beschreven te hebben? Hier sien wy hoe neerstichlick wy moeten op beyde syden toesien. Want op dat wy door den naem der Ghemeynte niet bedroghen en worden / soo moeten wy alle vergaderinghe die den naem der Gemeynte voorwent / met dese beproevinghe als met eenen toetsteen / ondersoecken / te weten / is het dat sy de orden heeft / die de Heere heeft in syn woort ende Sacramenten bevolen / so en sal sy niet bedriegen: laet ons die gherustelick als een rechte Ghemeynte eeren. Wederom: ist dat eē vergaderinghe sonder Gods woort ende Sacramenten / roemt Gods Gemeynte te zyne / so moeten wy ons alsoo sorchvuldichlick voor sulcke verstrickinge hoedē / als op d'ander zyde alle lichtveerdicheyt ende hooveerdicheyt vlien.

Soo veel te neerstigher sullē wy dese merckteeckenen bewaren / om dat de Sathan hem onderwint de selve gantsch wech te doē / ofte door afwyckinge vā de kercke / ons te benemen.

* Twee dwalinghen.
1. De ware Ghemeynte verachten.

2. De valsche vereeren.

12 Dat wy segghen dat de suyver dienst des woorts Gods / ende de suyver wyse in het ghebruyck der Sacramenten / is eenen bequamen pant ende teecken waer op wy de vergaderinghe in de welcke beyde gevonden wort / mogen gherustelick voor Gods Ghemeynte achten: dat streckt so verre / dat geen Gemeynte te verworpen en is / soo langhe sy sulcx behoudt / al ist dat sy vol veler anderer ghebreken is. Jae daer sal moghelick in de uytdeelinghe der leere ofte der Sacramenten wat ghebrek comen / door het welcke wy ons niet en behooren van haer ghemeynschap te laten vervreemden. Want de hooftstucken der leere en zijn niet alle eenderley. Want sommige zijn so noodich te weten / dat sy ons moeten seker ende ontwijfelick zijn / als eygene articulen der Christelicker religie / gelijck dat daer een eenich God is: Dat Christus is God ende Gods Sone: Dat onse salicheyt in de barmherticheyt Gods gelegen is / ende diergelijcke. Daer zijn andere daer in de Gemeynten oneens zijn / soo dat nochtans de eenicheyt daer door niet verscheurt en wordt: Want wat Gemeynten souden de eenicheyt breken / om dat d'eene sonder strytgiericheyt ende hartneckicheyt meynt / dat de zielen die uyt de lichamen verhuysen / in den Hemel op varen: ende d'ander niet sekers en derf van de plaetse segghen / maer nochtans vast ende seker houdt / dat sy den Heere leven? De Apostel seyt: Laet ons alle die volmaeckt zijn / eensins ghevoelen: ist dat ghy yet anders gevoelt / God sal u dat oock openbaren. Gheeft hy niet ghenoech te kennen dat het verscheyden gevoelen / van dingē die niet so noodich zyn / niet en behoort onder de Christenen een oorsake der oneenicheyt te zyn? Wy behooren wel voor alle dinc daer na te staē dat wy mochten in allen eensins gevoelen: maer dewijle niemant en is sonder eenighe wolcke der onwetenheyt / so moetē wy alle Gemeynten verworpē / ofte sulcke onwetentheyt ende dwalinge vergevē / die in dinghen is in de welcke men sonder de religie te schenden / ofte de salicheyt te verliesen / mach onwetende zyn. Ick en wil gheene dwalingen beschermen / oock niet de alderminste / gelijck of ick soude achten dat mense behoort door de vingeren te sien / ofte te voedē: maer ick segge dat wy niet en moeten lichtveerdichlick om allerley verscheyden gevoelen / de Gemeynte verlaten / in de welcke alleenlic die leere / waer in de gesontheyt der godsalicheyt gelegen is / ghesont ende ongeschent gehouden / ende het gebruyck der Sacramenten van den Heere ingestelt / bewaert wort. Hierentusschen doen wy dat wy behooren /

Noch ten is niet oorsaeck ghenoech / dat yemant van de siendelicke kercke afvalle / al ist dat oock de algemeyne heyligheyt met eenighe verdorventheden besmet wort.

Wat dat door verdorventheden mogē wesen.

Phil. 3. 15.

Reden waerom dat wy hier op letten moeten.

Een noodige waerschouwinghe.

De schuldige plicht van de lidtmaten der kercken.
1. Cor. 14. 30.

ren/ als wy arbeyden om te beteré dat ons mishaecht: Ende hier toe dieńt dat Paulus seyt: Ist dat den genen die daer sidt / yet beters gheopenbaert is/ soo laet de eerste swyggen. Waer uyt het openbaer is/ dat de neersticheyt ende begheerte der gheineyner stichtinghe / is allen leden der Gheineynte bevolen / nae de mate der gave die eenen yeghelicken ghegheven is: alleenlick dat het betamelick ende ordentlick gheschie / dat is dat wy de gheineynschap der Gheineynte niet en verlaten/ noch daer in blyvende / de vrede ende wel-geschickte regeeringhe niet en verstooren.

Ephes. 4. 7.

Noch en sullen wy niet van der kercken scheydé/ al hoe wel dat t'leven van sommige vol ghebreken is.

13 Aengaende de onvolmaecktheyt des levens / moet onse verdraechsaemheyt veel voorder strecken: want hier in soudemen seer lichtelick vallen: ende de duyvel soeckt ons hier in wonderlick te bedriegen. Want daer zijn altyts menschen gheweest/ die eenen valschen waen der volmaeckter heylicheyt hebbende/ ghelijck of sy eenighe Enghels des luchts geworden waren/ aller menschen gheselschap versmaet hebben/ in de welcke sy noch wat menschelicx saghen. Sulcke waren voortijden de Cathari (dat is suyvere) ende de Donatisten die haer raserie navolchden. Sulck zijn heden sommighe Wederdoopers die willen schynen voortganck gedaen te hebben boven andere. Daer zyn andere die meer door een onvoorsichtighe yvericheyt tot rechtveerdicheyt / dan door sulcke uytsinnighe hooveerdicheyt / sondighen. Want als sy in de ghene dien het Euangelium vercondicht worde/ sien dat de vrucht des levens niet en is na de leere die sy hooren/ soo oordeelen sy terstont dat daer gheen Gheineynte en is. Sy worden wel te rechte gheerghert / ende wy gheven daer te veel oorsake toe in desen seer ellendighen tijt: wy en connen oock onse vervloeckte traecheyt niet ontschuldighen / de welcke de Heere niet en sal ongheestraft laten / ghelyck hyse nu begint met sware geesselen te castyden. Daerom wee ons/ dat wy door soo onghebonden stouticheyt tot sondighen / maken dat de swacke conscientien om onsent wille gewondt worden. Maer wederom sondighen dese voornoemde hier in/ dat sy in haer verergheringhe niet en connen mate houden. Want daer de Heere sachtmoedicheyt eyscht/ daer verlaten sy die / ende begheven hen selven geheel tot onmatige strengicheyt: Want dewyle sy niet en meynen dat daer eé Gemeynte is/ daer gheen volcomen suyverheyt ende geheelheyt des levens en is / soo wycken sy door den haet der zonde af van de rechte Gheineynte/ meynende van het gheselschap der boosen af te wycken. Sy brenghen voort * dat de Gheineynte Christi heylich is. Maer op dat sy oock mede verstaen dat de Gheineynte met goede ende boose menschen vermengt is/ soo laetse uyt den mont Christi die parabel ende gelyckenisse hooren / ‡ in de welcke de Gemeynte wordt by een nette vergheleken / met het welcke allerley visschen ghevanghen worden/ ende niet uytgelesen en worden/ eer sy aen den oever ghebracht zijn. Laetse hooren dat de Gheineynte is ghelyck eenen Acker/ de welcke met goet koren bezaeyt zynde / wordt door de listen des vyants met oncruyt vervalscht / van het welcke hy niet ghesuyvert en wordt eer de oogst in de schuere ghebracht is. Ten laetsten laetse hooren dat de Gheineynte is ghelyck een dorschvloer / in den welcken het koorn alsoo versamelt is / dat het onder veel cafs verborghen zy / tot dat het met den wan ende seefde ghesuyvert zynde/ ten eynde op den koorn-solder wech ghelegt wordt. Ist dat de Heere vercondicht dat de Gemeynte sal tot den dach des oordeels toe met dit quaet geladé wesen/ dat sy met de vermenginge der boosen sal beswaert worden: soo ist te vergheefs dat sy een Gheineynte soecken die sonder smette zy.

Teghen desen reghel sondighen de oude ende nieuwe dieme noemt Cathari / dat is / Suyvere.

Reden waerom.

Haer eerste teghenworpinghe.
Antwoort genomen uyt drie parabolen van Christus.
* Ephes. 5. 26
‡ Matth. 13. 47.
Matt. 13. 25.
Matt. 3. 12.

14 Maer sy roepen dat het onverdraghelick is / dat de zonden soo seer alomme regneeren. Maer hier comt ons het ghevoelen des Apostels te hulpe. Onder de Corinthen en waren niet weynighe die dwaelden / maer bynae het gheheel lichaem was besmet: ende daer en was niet eenderley zonde / maer menigherley / ende het en waren geene lichte feylen/ maer daer waren sommighe grouwelicke zonden: ende daer en waren niet alleenlick verdorven zeden/ maer oock vervalschte leere. Wat heeft hier de heylighe Apostel / dat is dat instrument des heylighen Gheests ghedaen / door des welckes ghetuygheniße de Gemeynte staet ende valt? Heeft hy ghesocht van hen te scheyden? worpt hyse uyt het rycke Christi? slaet hyse met den uytersten ban? Hy en doet niet alleenlick niet van desen / maer hy bekent ende belyt dat sy een Gheineynte Christi/ ende een gheselschap der Heylighen zijn: Ist dat onder de Corinthen een Gheineynte blijft daer hittige stryt ende secten/ ende twisten waren/ ende gekyf ende giericheyt: daer opentlick een boosheyt wordt goet gheacht/ die oock in der Heydenen ooghen soude grouwelick zijn: daer den naem Pauli stoutelick ghelastert wordt / den welcken sy behoorden voor haren Vader te eeren: daer sommige de wederopstandinghe der dooden bespotten / sonder de welcke nochtans het gantsche Euangelium te niete wordt: daer de gaven Gods ghebruyckt worden tot eergiericheyt / ende niet uyt liefde: daer vele dinghen onordentlick ende onbetamelick ghedaen worden. Ist dat daer een Gheineynte blyft / om dat de dienst des Woorts ende der Sacramenten niet verworpen en wordt: wie soude den naem der Gheineynte bestaen dien te benemen/ onder de welcke het thiende deel deser ghebreken niet en can bevonden worden? Die soo wreet zijn op de huydighe Gheineynten/ ick bidde u/ wat souden sy den Galaten ghedaen hebben / die bynae van den Euangelio af weken / by de welcke de Apostel nochtans Gheineynten vandt?

De 2. Tegenworpinghe. Antwoort/ welcke siet op den staet der Corinthischer Gheineynte.
1. Cor. 1. 11. ende 3. 3. ende 5. 1. ende 6. 7. ende 9. 1.
1. Cor. 15. 12.
Ende der Galatischer Gheineynte.
In het begin des Sendtbriefs tot de Galaten.

15 Sy segghen oock hier teghen dat Paulus de Corinthen swaerlick bekyft / om dat sy den mensche die soo groote misdaet ghedaen hadde/ in haer gheselschap leden / daer nae stelt hy een ghemeyn sententie/ door de welcke hy betuycht dat het niet gheoorloft en is selfs broot te eten met eené mensche die schandelick leeft. Hier roepen sy uyt: Ist dat ons niet gheoorloft en is gemeyn broot te eten / hoe can het gheoorloft zijn het broot des Heeren met hen te eten? Ick bekenne voorwaer dat het groote schande is / als swynen ende honden plaetse hebben onder de kinderen Gods: ende dat het oock veel schandelicker is/ ist dat het heylige lichaem Christi hen toeghelaten wordt. Ende voorwaer de welgheschickte Gheineynten en sullen de boosdadighe in haren schoot niet draghen noch lyden: noch en sullen de onweerdighe niet int gheineyn met de weerdighe toe laten tot de heylighe spyse. Maer dewyle de Pastooren ende Herders niet altijts so neerstichlick en waken / ende somtijts oock meer toe laten ofte goedertierender zijn dan het betaemt/ ofte verhindert worden dat sy sulcke strengicheyt als sy wel wilden / niet en connen ghebruycken: soo gheschiet het dat de ghene die oock openbaerlick boos zijn / uyt het

1. Cor. 5. 2.
De 3. Tegenworpinghe.
1. Antwoort. Daer in der wederpartie sijn voorstellinghe wordt toeghelaten.

ghesel=

ghesels chap der heylighen niet wech ghedaen en worden. Ick bekenne dat dit een feyl ende ghebreck is: ick en wil het oock niet verkleynen/ dewyle Paulus dat selve scherpelick berispt in de

2. Antwoort. Daer in een onderschept ghemaeckt wort.

Corinthen. Maer of schoon de Ghemeynte traghe is in het ghene dat sy behoort te doen / soo en behoort nochtans niet terstont een yeghelick mensche affscheydinghe van de Ghemeynte te soecken. Ick en versake niet dat een Godsalich mensche behoort hem selven van alle eygen gemeynschap der onheyligen af te trecken/ en willens hem selven in geen gemeynschap met hen te verwerrē.

Wederlegginghe van een Inrede.

Maer der boosen geselschap schouwen/ is een ander dinck dan door haet der boosen de Ghemeynte verlaten. Maer dat sy meynen dat het broot des Heeren met hen te deelen/ een onteeringhe Gods is / daer in zyn sy veel wreeder dā Paulus. Want als hy ons tot heylich ende suyver ghebruyck ende ghemeynschap des Nachtmaels vermaent/ so en eysche hy niet dat d'een den anderen / ofte een yegelick gheheel Gemeynte sal ondersoecken: maer een yegelick

1. Cor. 11.28.

hem selven. Waer dat het ongheoorloft ware met eenen onweerdighen des Nachtmaels deelachtich te zyne/ so soude Paulus ons voorwaer ghebieden omme te sien / of in de menichte der Ghemeynte oock yemant ware door des welcken onreynichept wy soudē mogē ontreynicht worden. Maer nu als hy alleenlick eyscht dat een yegelick hem selven beproeve / so bewyst hy dat het ons niet en schaet/ of schoon sommighe onweerdige hen selven onder ons in steken. Het en heeft oock geenen anderen sin dat hy daer nae

1. Cor. 11.29.

seyt: So wie het onweerdichlick eet/ die eet ende drinckt hem selven het oordeel. Hy en seyt niet dat sy anderē het oordeel eten/ maer hen selven. Ende te rechte / want het en moet niet in eens yegelicx goetdunckken staen/ wie men moet aennemen / ende wie men moet verworpen. Dese kennisse behoort der gantsche Gemeynte toe/ eñ en can sonder behoorlicke orden niet gebruyckt worden/ ghelijck hier na sal breeder geseyt worden. Soo soude het dan onrecht wesen / dat yemant soude door eens anders onweerdichept ontreynicht worden / welcken hy niet en can noch moet verhinderen tot het Nachtmael te gaen.

Den oorspronck van dese teghenworpinge: eñ een afschilderinghe der Scheurmakers.

16 Ende hoewel dese versoeckinghe pleecht oock somtyts den goeden over te comen/ uyt een onvoorsichtighe yverichept tot Godsalichept: so sullē wy nochtans dat bevindē/ dat die overgroote hardichept meer comt uyt hoovaerdichept ende grootsichept / ende uyt eenen valschen waen der heylichept/ dan uyt waerachtige heylichept/ ofte waerachtighe begheerte der heylichept. Daerom de ghene die de stoutste ende als voorganghers zyn om van de Ghemeynte af te wycken / die en hebben gemeynlick geen ander oorsake / dan op dat sy eenen yeghelicken verachtende/ hen selven vertoonē beter te zyne dan

Lib. 3. contra Parm. cap. 1.

andere. So seyt dan Augustinus wel ende wyselick/ schryvende aldus: Hoewel de Godsalighe middel ende wyse der Christelicker straffe / behoort voornemelick de eenichept des Geests in den bant der liefde te aensien: den welcken de Apostel ghebiet te bewaren/ malcanderen/ dra-

Van Augustino ernstelick wederlept.

gende: ende sonder den welcken de medicyne der straffe niet alleenlick te vergheefs / maer oock schadelick is / ende daerom nu bewesen wordt gheen medicyne te zyne. De boose kinderen die niet door haet anderer menschen ongherechtichept/ maer door haer twistgierichept soeckē het swacke volck/ daer door den roem haers naems verwerret is / gheheel te trecken / ofte ymmers te scheyden ende scheuren / opgheblasen zijnde door hoovaerdichept / ende rasende door hartneckichept met valsche beschuldinghe lage legghende / ende door oproer verstoorende / decken hen selven met de schaduwe eender onbeweghelicker strengichept / op dat sy niet bewesen en worden sonder het licht der waerhept te zyne. Ende het ghene dat in de heylighe Schriftuere gheboden is/ behoudens de oprechtichept der liefde / ende eenichept der vrede met matige medicyne ende heylinghe te gheschien / om onsen broeders ghebreken te beteren/ dat ghebruycken sy tot godloose scheuringhe. Ende den Godsalighen ende liefelicken menschen gheeft hy dien

Eiusdem lib. cap. 7.

raet/ dat sy barmhertichlick sullen beteren dat sy connen/ ende dat sy niet en connē beteren/ dat

Matt. 3.12. ende 13.39.40. Luc. 3.17.

sy sullen lytsamelick dragen/ ende met liefde besuchten ende beweenen/ tot dat het God betere ofte straffe/ ofte in den oogst het onkruyt uytplucke/ ende het caf uytwanne. Met dese wapenen sullen alle Godsalighe soecken hen selven te wapenen/ op dat sy van het rycke der Hemelen/

Menigerley Godsalighen raet ende leere medecyne teghen dese ergheringhen.

dwelck het eenighe rycke der rechtveerdichept is/ niet af en wyckē/ dewyle sy hen selvē schynen neerstighe ende moedige beschermers der rechtveerdichept te zyne. Wāt dewyle God wil door dese uytwendighe vergheselschappinge de ghemeynschap synder Ghemeynte onderhouden hebben: so wie door den haet der boosen van dat gheselschap af scheyt / die treckt in eenen wech door den welcken hy lichtelick sal van de ghemeynschap der heylighen af vallen. 1. Sy moeten dencken dat in een groote menichte vele waerachtichlick heylighe ende onnoosel zyn voor de ooghen des Heeren / de welcke sy niet en connen sien. 2. Sy moeten oock denckē/ dat onder de gene die sieck schynē/ vele zyn die hen selven geensins in hare gebreken behagen noch flatteren / maer door ernstighe vreese Gods dickmael verweckt worden / ende nae meerder gheheelhept / ende oprechtichept staen. 3. Sy moetē denckē datmen

Psal. 34.20. ende 37.24. Prov. 24.16.

niet en moet van eenen mensche oordeelen nae een van syne wercken/ dewyle oock de alderheylichste somtyts seer swaerlick vallē. 4. Sy moeten oock dencken dat in dē dienst des Woorts / eñ in de uytdeelinge der Sacramenten / meer macht is om een Gemeynte te versamelē/ dan die door sommiger godlooser schult can wech genomen worden. 5. Ten laetsten moetē sy dencken/ dat het oordeel Gods meer is te achten in de weerderinghe der Ghemeynte / dan der menschen oordeel.

De 4. Tegenworpinghe.

17 Dat sy oock tegenworpē dat de Gemeynte niet te vergheefs en wordt heylich ghenaemt: men moet aenmercken wat heylichept sy heeft: op dat wy niet alle Gemeyntē en verworpē/ ist dat wy niet en willē eenige Gemeynte toe latē/ anders dan die allesins volmaeckt zy.

1. Antwoort. Ephes. 5.25.

Het is wel waerachtich dat Paulus seyt: Dat Christus hem selven overghegheven heeft voor de Ghemeynte, om dat hyse soude heylighen / ende dat hyse heeft gereynicht door het badt des waters in het woort des levens / om dat hy soude hem selven een eerlicke bruyt voorstellen / die gheen vlecke noch rimpel en soude hebben/ etc.

2. Antwoort.

Nochtans en is oock gheen dinck waerachtiger/ dan dat de Heere daghelicx arbeyt om hare rimpelen uyt te effenen / ende hare smetten af te wisschen. Waer uyt volcht / dat haer heylichept noch niet volmaeckt en is. So is dan de Ghemeynte alsoo heylich / dat sy dagelicx voortganc doet/ maer noch niet volmaect en zy: dat sy dagelicx voortgaet/ maer noch niet gecomen en zy tot het eynde der heylichept / gelijc het oock op eē

 ander

ander plaetse sal breeder uytghedruckt worden.

Intrede.
Joel 3.17.
Esai.35.8.

Daerom dat de Propheten voorseggē/ dat Jerusalem sal heylich wesen/ en dat geene vreemde en sullen door haer doorgaen: ende dat de tempel sal seer heylich wesen/ ende dat geene onsuyvere en sullen daer in gaen: dat en moetē wy niet also verstaen/ gelijck of in de leden der Ghemeynte gheen smette en soude wesen: maer dewijle sy met aller neerstichheyt nae de volcomen heylicheyt ende suyverheyt staen / soo wordt hen die reynicheyt / de welcke sy noch niet en hebben/ volcomelick vertreghen/ door de genade Gods gegeven.

1. Antwoort.
2. Antwoort.

Ende hoewel dickmael weynige teeckenen sulcker heylichmakinghe gesien worden onder de menschen/ so moetmen nochtans achten/dat van de scheppinge der werelt aen / geen tijt geweest en is/ in den welcken God sijn Ghemeynte niet ghehadt en heeft/ ende dat oock tot de voleyndinghe des werelts toe/ geen tyt en sal wesen/in dē welckē hy niet en sal sijn Gemeynte hebben. Want hoewel het gantsche menschelick gheslachte is terstont van den beginne aen door Adams zonde verdorven ende gheschent: soo heeft hy nochtans uyt desen onreynen hoop altijts eenighe vaten tot eere geheylicht: soo dat daer gheen eeuwe en is / die de barmherticheyt Gods niet en gevoelt.

Bewijs ghenomen van Gods beloftenisse.
* Psal.89.4.
Psal.132.13.
Jer.31.35.

Het welcke hy met sekere beloften betuycht heeft/ ghelijck dese zijn: * Ick hebbe mijnen uytvercorenē een verbont verordent / ick hebbe Davidi mijnen dienstknechte ghesworen: Ick sal u zaet tot in der eeuwicheyt verbreyden: ick sal uwen stoel van eeuwicheyt tot eeuwicheyt stichten. Item/ De Heere heeft Sion uytvercoren/ hy heeftse vercoren hem tot een woonstede: dit is myn ruste van eeuwicheyt tot eeuwicheyt/etc. Item/ Dit seyt de Heere die de Sonne gheeft tot een licht des daeghs/ende de Mane en Sterren tot een licht des nachts. Als dese ordeninge sal vergaen voor mijn aenschijn/ dan sal oock het zaet Israels vergaen.

Het andere bewijs ghenomen van de exempelen Christi ende der trouwer knechten Gods.
Esai.1.10.

18 Van dese sake heeft ons Christus selve/ en de Apostelen/ ende bynae alle de Propheten een exempel gegeven. Het zijn grouwelicke beschrijvinghen in de welcke Esaias/Jeremias/Joel/ Habacuc/ ende andere de feylen der Jerusalemscher Gemeynte beweenen. In het volck / in de Overicheyt/ ende oock in de Priesters was alle dinc so seer verdorvē/dat Esaias niet en twijfelt Jerusalem te vergelijcken by Sodoma en Gomorra. De religie wat eensdeels versmaet/ende eensdeels besmet. In het levē wordē dieverien/ rooverien/ ongetrouwicheden/dootslaghen/en diergelijcke boose stucken verhaelt. Ende nochtans en hebben de Prophetē geene nieuwe Gemeynten opgericht / noch nieuwe altaren ghetimmert om eygene offerhanden op hen selven te hebben. Maer hoedanich oock de menschen waren / dewijle sy nochtans overmerckten dat God sijn woort by hen heeft ghestelt/ en de ceremonien verordent met de welcke hy daer gediēt wert/ soo hebben sy midden onder den hoop der godloosen hare handen tot hem uytghestreckt. Voorwaer hadden sy gemeynt eenichsins daer door besmet te worden/ sy soudē liever hondert mael gestorven hebben/ dan hen selven daer toe laten brenghen. Soo en heeftse dan gheen dinck wederhouden dat sy niet en zijn afgeweken/ anders dan de begheerte om eenicheyt te houden.

De ghestaltenisse der kercken ende der Propheten.

Ist dat de heylighe Propheten hen selven niet en hebben willen van der Gemeynte vervreemden/ om seer vele ende groote booshedē niet eens ofte tweer menschen/ maer byna des gantschen volcx: so geven wy ons selven veel te veel toe/ist dat wy terstont bestaē van de gemeynschap der Ghemeynte af te wijcken/ als eens yegelicx zeden onsen oordeele ofte oock der Christelicker leere/niet ghenoech en doen.

Item de tijde Christi ende der Apostelē.

19 Nu hoedanighe zijn de tijden Christi ende der Apostelen gheweest? Nochtans en heeftse de roeckeloose godloosheyt der Phariseen/ noch de ongebonden wijse van leven die doe alomme regneerde/niet connē verhinderē de selve sacrificien met den volcke te ghebruycken/ ende niet de andere in den selven Tempel tot de gemeyne offeninghen der Godsalicheyt te comen. Waer uyt is dit ghecomen / anders dan om dat sy wisten dat het gheselschap der boosen niet en conde die ontreynigen/ die met suyver conscientie den selven dienst ende offerhanden ghebruycken? Ist dat yemant weynich beweecht wordt door der Propheten ende Apostelen exempel/ die sy ymmers niet de autoriteyt Christi te vrede.

Ende der Apostolischer mannen/ welcke nochtās de uyterlicke ghemeynschap der kercken niet en hebbē verlaten.
† Libr.3. Epist.5.
Psal.2.10.

Daerom seyt Cyprianus wel/ † Hoewel in de Ghemeynte oncruyt/ ofte onreyne vaten gesiē worden/ soo en moeten wy nochtans van de Ghemeynte niet afwijcken: wy moeten alleenlick arbeyden/dat wy moghen koorn zijn: wy moeten neerstichheyt doen / ende soo veel mogelick is daer nae staen/ dat wy een gouden ofte silveren vat zijn. Maer de aerden vaten te breken / dat comt den Heere alleen toe/den welckē een yseren roede ghegeven is. Daer en moet oock niemant het ghene dat den Sone eyghentlick toe comt/ hem selven aen trecken/ ghelijck of hy genoechsaem ware om den dorschvloer op te wannen/ ende het caf uyt te suyverē/ende alle het oncruyt door sijn menschelick oordeel/ uyt te plucken. Dat is een hooveerdighe hartneckicheyt / ende godloos voornemē/ door verkeerde raserie aenghenomen/ etc. Soo moeten dan dese twee dinghen vast blijven staende/ te weten/ dat die hem selven niet en can ontschuldigen/die de uytwendighe ghemeynschap der Ghemeynte van selfs verlaet/daer Gods woort ghepredickt / ende de Sacramenten uytghedeelt worden. Boven desen dat sommigher ofte veler gebreken ons niet en verhinderen daer onse gheloove te belijden/de ceremonien ghebruyckende die van den Heere verordent zijn: want de Godsalighe conscientie en wordt niet ghewont door eens anders (hy zy Pastoor ofte ghemeyn man) onweerdicheyt/ noch de Sacramenten en zijn dies niet te min suyver ende salich den Heyligen ende oprechten menschen/ om dat sy oock mede van de onreyne ghehandelt worden.

De 5. Tegenworpinghe.

20 Haer eygensinnicheyt ende hoochmoedicheyt gaet oock noch voorder: want sy en bekennen gheen Gemeynte/dan die oock van allerley alderminste smetkens suyver zy: jae sy zijn verbolghen op de goede Leeraers / om dat sy de gelooviighe tot volmaecktheyt vermanende / hen oock leeren haer leven lanck onder den last der zonden stenen/ende vergheving soecken. Want sy seggen dat dit is af leyden van de volmaecktheyt.

Antwoort/ welcke wel is waer te nemē teghen die oude ende nieuwe Catharen ende Novatiās/ van de verghevinghe der zonden.
Esai.33.24.

Ick bekenne wel datmen in de vermaninghe tot volmaecktheyt/niet en moet traghelick noch coudelick arbeyden/ende veel min datmen die soude laten varen: maer den menschen die noch in den loop zijn/te doen op hare volmaecktheyt betrouwen/ghelijck of sy se nu volcomelick vertregen hadden/ dat is eē duyvelsche gedichtsel. Daerom wordt in de articulen des gheloofs bequamelick oock de vergevinge der zonden int laetste ghestelt: want dese en vercrijcht niemant anders/dan allēē de burgers en huysgenootē der Gemeynte/gelijc by dē Prophete gelesen wort. Soo moet dan de timmeringe des hemelschen Jerusalems voor gaē/ in de welcke daer na dese verghe-

verghevinge en goedertierenheyt Gods plaetse heeft/soo dat aller der ghener die daer in comen/ ongherechticheyt uytghewischt wort. Ick segghe dat de Ghemeynte moet eerst ghetimmert worden/ niet dat eenighe Gemeynte can sonder verghevinghe der zonden zijn: maer om dat de Heere syn barmherticheyt niet belooft en heeft/ anders dan in de ghemeynschap der Heyligen. Soo is dan de verghevinghe der zonden ons de eerste inganck tot het rycke Gods: sonder de welcke wy gheen verbont noch vereeninge met God en hebben. Want hy spreeckt door den

Ose.2.17. Levit.26.6.

Prophete aldus: In dien dach sal ic eē verbont maken met de beesten des velts / met de vogelen der lucht/ eñ met de cruppende dieren der aerde. Den boghe / het sweert / ende den krych sal ick vertreden/ende van der aerde wech nemen: ende ick sal de menschen doen slapen sonder vreese. Ick sal een verbont met u makē in der eeuwicheyt/ick sal (segghe ick) een verbont met u maken in rechtveerdicheyt/in oordeel/in barmherticheyt eñ ontferminge. Hier sien wy hoe God ons door syn barmherticheyt met hem versoēt. Alsoo oock op een ander plaetse daer hy voorseyt/ dat het volck dwelck hy in sijnē toorn verstropt hadde / sal wederom versamelt worden:

Jere.33.8.

Ick salse(seyt hy)reynighen van alle ongerechticheyt waer door sy teghen my ghesondicht hebben. Daerom worden wy door het teecken der afwasschinghe(te weten / door de Doop)in het gheselschap der Ghemeynte aenghenomen: op dat wy daer door gheleert worden / dat wy tot het huysghesin Gods gheenen toeganck en hebben/ ten zy dat eerst onse onreynicheyt door syn goetheyt afghewischt worde.

Ephes.5.26. Tit.3.5. 1.Pet.3.21.

Voortganck van de beantwoordinge op de vijfde tegenworpinghe: Dat door de verghevinge der zonden een ghedurighe woonplaetse den Godsaligen verleent wort in der kercken.

21 Ende de Heere en ontfangt noch en neemt ons niet alleenlic eenmael aen in sijn Gemeynte door de verghevinghe der zonden / maer behoet ende beschermt ons oock daer in door de selve verghevinge der zonden. Want waer toe soude het dienen dat wy souden verghevinge hebben/ die ons nerghens toe nut en soude wesen. Ende dat de barmherticheyt Gods soude te vergeefs ende spottelick wesen/ waert dat sy ons alleenlick eenmael geschiede/daer van mach een yegelick Godsalich mensche hem selven ghetuyghenisse gheven: want een yeghelick bekent in hem selven alle syn leven lanck vele swackheden/ om der welcker wille hem de barmherticheyt Gods noodich is. Ende voorwaer God en belooft niet te vergheefs synen Huysghenooten sonderlinghe dese ghenade: het en is oock niet te vergheefs dat hy daghelicx gebiet de selve bootschap der versoeninghe hen te vercondighen.

1.Joan.1.8.

Daerom waren wy niet sonder ophouden in de verghevinghe der zonden door Gods ghenade opghehouden/ ghelyck wy alle onse leven lanck de overblijfselen der zonde met ons draghen/soo souden wy nauwe eenen ooghenblick tyts in de Gemeynte blyven staende. Maer de Heere heeft de syne gheroepen tot eeuwighe salicheyt: daerom moeten sy dencken dat haren zonden altijts verghevinghe bereyt is. Soo moeten wy dan seker ende vast houden / dat ons door de mildicheyt Gods ende verdiēste Christi/ ende heylichmakinghe des Gheests / is verghevinghe der zonden ghegheven / ende daghelicx ghegheven wort/ons die in het lichaem der Gemeynte zyn aenghenomen ende inghelijft.

† Dit blijckt genoechsaem alleen daer uyt/ dat insonderheyt tot dien eynde de sleutelen der kercken gegeven zijn/ op datse alle dage ons dit goet souden mede deelen.

22 † Om ons dit goet uyt te deelē/zijn der Gemeynte de sleutelen gegeven. ‡ Want als Christus den Apostelen heeft bevel ghegheven / ende met macht begaeft om de zonden te vergheven soo en heeft hy niet alleenlick ghewilt dat sy souden dien hare zonden vergeven/ die uyt haer godloosheyt bekeert wordē tot Christum: maer heeft veel meer ghewilt dat sy souden dit ampt alle tyt ghebruycken onder de gheloovighe. Het welcke Paulus leert als hy schrijft/dat de bootschap der versoeninge is den dienaren der Ghemeynte bevolen / op dat sy in Christi naem het volck ondertusschen vermanē dat sy hen selven met God versoenen. Soo worden ons dan in de ghemeynschap der heylighen/sonder ophouden door den dienst der Ghemeynte de zonden vergheven/als de Ouderlinghen ofte Bisschoppen den welcken dat ampt bevolen is/ de Godsalighe conscientien met de Euangelische beloften versterckē in de hope der verghevinghe der zonden: ende dit beyde opentlick ende heymelic/ nae dat het de noot eyscht. Want daer zijn vele dien naer haer swackheyt sonderlicke vertroostinge noodich is. * Ende Paulus verhaelt dat hy niet alleenlick in gemeyn predikingen/maer oock van huyse te huyse heeft het gheloove in Christum betuycht/ ende eenen yeghelicken bysonder vā de leere der salicheyt vermaent. ¹ Daerom moeten wy hier drie dinghen aenmercken.

‡ Mat.16.19 ende 18.18. Joan.20.23.

2.Cor.5.20.

* Act.20.20.

¹ De somma van die verantwoordinghen op de vijfde tegenworpinghe/ mitsgaders een corte wederlegginghe van de Catharen: dat is Suyvere.

1\. Ten eersten/hoe groot oock de heylicheyt zy die de kinderen Gods hebben / dat sy nochtans altijts met dese conditie zyn/dat sy soo langhe als sy in dit sterffelick lichaem woonē/ niet en connen sonder verghevinghe der zonden voor God blyven staende.

2\. Ten anderen/dat dese weldaet so eygentlick der Ghemeynte toe comt / dat wyse niet anders en besitten / dan als wy in haer ghemeynschap blyven.

3\. Ten derden/dat sy ons door de Dienaers ende Herders der Gemeynte uytghedeylt wort in de vercondinge des Euangelij ofte bedieninghe der Sacramenten: ende dat de macht der sleutelen is voornemelick hier in gheleghen/de welcke de Heere den ghesellschappe der gheloovigen ghegheven heeft. Daerom sal een yeghelick onder ons dencken/ dat hy behoort de verghevinghe der zonden daer alleenlick te soecken / daerse de Heere ghestelt heeft. Van de ghemeen versoeninghe die tot de straffe behoort/ sullen wy op haer plaetse spreken.

De 6. Tegenworpinghe. Hebr.6.19.

23 Maer dewyle de voornoemde rasende geesten arbeyden om der Ghemeynte desen eenighen ancker der salicheyt te nemen: soo moeten wy de conscientien tegē dese so schadelicke meyninghe crachtichlicker versterckē. De Novatianen hebben voortijden de Ghemeynten met dese valsche leere verstoort. Maer te onsen tijde zijn oock sommige onder de Wederdoopers den Novatianen niet seer ongelijck/ ende vallen tot de selve raserien. Want sy dichten dat het volck Gods wort in den Doop wedergeboren tot een suyver Engelick leven/soo dat het door geen onreynicheyt des vleeschs besmet en wort. Ist dat yemant na den Doop sondicht/dien en laten sy niet anders dan eē onverbiddelic oordeel Gods. In corte/den sondaer die de genade Gods heeft ontfanghen/ende daer nae sondicht/ en laten sy geen hope der verghevinghe: want sy en bekennen gheen ander verghevinghe der zonden/ dan daer door wy eerstmael wedergeboren worden. Ende hoewel daer gheen leugen en is die claerlicker vā de Schriftuere wederleyt wort: nochtans dewyle sy menschen vinden de welcke sy connen bedriegen (ghelyck Novatus voortijden vele navolghers ghevonden heeft) soo laet ons met corte woordē bewijsen/ hoe seer sy tot haer ende anderer menschen verderf rasen. * Tē eersten/dewijle de Heyligen door het bevel des Heeren daghelicx bidden: ¹ Vergheeft ons onse zonden/ soo bekennen sy voorwaer dat sy sondaers

Welcke van den Novatianē erreur is voorgestelt / ende vā de Wederdoopers vernieut.

* 1. Antwoort. Het ghebet onses Heeren Christi maeckt dese dwalinge ter schande.

¹ Mat.6.12. Luc.11.2.

 zyn.

zijn. Sy en bidden oock niet te vergheefs/ want
Matt. 6.14.
de Heere en heeft alomme niet anders gheboden te bidden/ dan dat hy wilde gheven. Ja hoewel hy betuycht heeft/ dat de Vader het gantsche ghebedt sal verhooren / soo heeft hy nochtans dese verghevinghe met een sonderlicke belofte versegheld. Wat willen wy meer? De Heere eyscht van de Heylighen / dat sy hare zonden belijden/ ende dat sonder ophouden in alle haer leven: ende hy belooft verghevinghe. Met wat stoutichheyt connen sy se van zonden bevrijen / ofte ist dat sy vallen/ gantschelick van de genade uytsluyten?
Matt. 18.22. Luc. 17.4.
Boven desen/ wien wil hy dat wy sullen tseventichmael sevenmael vergeven? ist niet den broederen? Waer toe heeft hy't geboden? anders dan op dat wy sijn goedertierenheyt ende sachtmoedicheyt na volghen. Soo vergheeft hy dan niet eenmael ofte tweemael: maer soo dickmael als wy door de bekenninghe der zonden verslaghen zijnde/ tot hem suchten.

2. Antwoort/ beweert met eenige exempelen uyt den ouden Testamente: Item met Moses ende Davids ghetuyghenisse.

24 Ende (op dat wy bynae van het begin der Gemeynte beginnen) *de Patriarchen ofte Voorvaders waren besneden / tot de deelachticheyt des verbonts vercoren/ ende waren sonder twijfel door haers Vaders neersticheyt van de rechtveerdicheyt ende oprechticheyt gheleert / doe sy nae haers broeders doot stonden: het was een boosheyt van de welcke oock roovers souden vergrouwet hebben.
*Gen. 37.18.
Ten eynde door de vermaninghe Jude versoet zijnde/ hebben sy hem vercocht: dit was oock een onverdragelicke wreetheyt.
Gen. 37.18.
Simon ende Levi hebben door onbehoorlicke ende oock door haers Vaders oordeel verdoemde wrake/ wreetheyt teghen de Sichimiten gedaen.
Gen. 34.25.
Ruben heeft syns vaders bedde met schandelicke oncuysheyt besmet.
Gen. 35.22.
Judas hoererye soeckende / is teghen de Wet der natuere by syn Schoondochter ghecomen.
Gen. 38.16.
Nochtans en worden sy niet alleenlick niet uytgheroepen uyt den vercoren volcke/ maer worden veel meer tot Hoofden opghericht. Ende wat heeft David ghedaen doe hy een Hooft ende voorstander der rechtveerdicheyt was / met wat grooter boosheyt heeft hy synder blinder oncuysheyt door uytstortinge des onnooselen bloets / eenen wech ghemaeckt?
2. Sam. 11.4.
Hy was nu weder ghebooren/ ende onder de wedergeboorene met uytnemenden lof van den Heere verciert: ende nochtans heeft hy boosheyt ghedaen/ die oock onder de Heydenen grouwelick is: ende heeft nochtans verghevinghe vercregen.
2. Sam. 12.13
Ende (op dat wy niet in exempelen van enckele menschen en blijven) soo vele beloften der Godlicker barmhertichheyt tot de Israeliten als in de Wet ende Propheten gelesen worden/ soo dickmael wordt bewesen dat de Heere ghenadich ende versoenlick is over de ghebreken syns volcx. Want wat belooft Moses dat ghesch ien sal/ als het volck tot afwijckinge gecomen zijnde/ sal tot den Heere wederkeeren? God sal u (seyt hy) weder brengen uyt de ghevanckenisse/ ende sal uwer ghenadich wesen / ende sal u versamelen uyt de volcken tot de welcke ghy sult verstroyt wesen. Of ghy schoon sult tot het uyterste der werelt verstroyt wesen / ick sal u van daer wederom versamelen.
Deut. 30.3. Jer. 31.37. 2. Mac 2.29 ende 2.18.

De 3. Antwoort/ bevesticht zijnde met de clare ghetuyghenissen Jeremie/ Ezechiels/ ende Salomons.

25 Maer ick en wil dat ghetal / ende verhael niet beginnen/ dwelck geen eynde en soude hebben: want de Propheten zijn vol sulcker beloften/ door de welcke sy den volcke/ dwelck nochtans niet ontellicke boosheyt bedeckt is/ barmhertichheyt voorstellen. Wat boosheyt is swaerder dan wederspannicheyt? sy wordt ghenaemt een houwelick-scheydinghe tusschen God ende de Gemeynte: nochtans wort dit door de goedertierenheyt Gods overwonnen. Want hy seyt door Jeremiam; Waer is een man die hem selven sal laten met sijn wijf versoenen/ als sy haer lichaem sal tot hoererye begheven hebben?
Jere. 3.1. ende 12.
Maer met uwe hoeryen/ O Juda/ zijn alle wegen ontreynicht: de aerde is vol gheweest in uwe schandelicke oncuysheden. Nochtans keert wederom tot my/ ende ick sal u ontfanghen. Keert wederom tot my: O wederspannich volck/ ick en sal mijn aenschijn niet van u afwenden: want ick ben heylich / ende en ben niet in der eeuwicheyt toornich. Ende voorwaer hy en can niet anders ghesint noch ghenegen zijn/ die betuycht dat hy den doot des sondaers niet en wil / maer veel meer dat hy hem bekeere / ende leve.
Ezech. 18.13. ende 32.
Daerom doe Salomon den Tempel heylichde/ soo heeft hy dien oock tot dit ghebruyck verordent / om dat de ghebeden om verghevinghe der zonden te vercryghen/ souden daer uyt verhoort worden. Ist dat (seyt hy) uwe kinderen tegen u sondigen (want daer en is gheen mensche die niet en sondicht) ende ghy vertoornt zijnde/ hen haren vyanden over gheeft: ende sy in haer herte berou hebben van hare sonden/ ende hen bekeeren in haer ghevanckenisse/ segghende: Wy hebben ghesondicht / ende ongherechticheyt ghedaen: ende ist dat sy bidden / haer aensicht wendende nae het lant dat ghy haren Vaderen ghegheven hebt/ ende nae desen Heylighen Tempel: soo sult ghy in den Hemel hare ghebeden verhooren / ende sult uwen volcke/ dwelck teghen u ghesondicht heeft / ende allen haren ongherechticheden daer mede sy teghen u ghesondicht hebben/ genadich wesen.
1. Reg. 8.46.
Num. 28.3.
Het en is oock niet te vergheefs / dat de Heere daghelicksche offerhanden voor de zonde verordent heeft: want hadde de Heere niet te voren gheweten dat sijn volck sonder ophouden met zonden bevanghen is / soo en soude hy hen nemmermeer dese middelen verordent hebben.
Levit. 4.
De 4. Antwoort/ genomen van de offerhanden.

26 Is dan door de comste Christi/ waer in de volheyt der ghenade bewesen is / den gheloovighen dese weldaet benomen / soo dat sy niet en dorven om vergevinge der zonden bidden? ende soo dat sy nu geen barmhertichheyt en gecrijgen ist dat sy den Heere vertoornen? Wat sal dat anders wesen/ dan te seggen / dat Christus zy ghecomen om de syne te verderven / ende niet om salich te maken/ ist dat de goedertierenheyt Gods in de verghevinghe der zonden die in het oude Testament sonder ophouden den heylighen bereyt was/ nu wech genomen is? Ist dat wy der Schriftuere ghelooven daer sy claerlick roept/ dat eerst in Christo de ghenade ende vriendelickheyt des Heeren volcomelic verschenen/ ende de rijckdom der barmhertichheyt uytghestort/ ende de versoeninghe Gods ende der menschen volbracht is: soo en laet ons niet twijfelen dat de goedertierenheyt des Hemelschen Vaders veel mildelicker vloeyt / eer dan dat sy ons soude afghesneden ofte vercort zijn. Oock en ghebreken ons hier van gheene exempelen. Petrus die ghehoort hadde dat de ghene die den naem Christi niet en belijdt voor de menschen/ sal voor de Enghelen versaeckt worden / heeft Christum driemael in eenen nacht / ende niet sonder hem selven te vervloecken/ versaeckt: ende en wort nochtans van de verghevinghe deser zonde niet verstooten. De ghene die by de Thessalonicensen ongheregeltlick leefden/ worden alsoo ghecastijt/ dat sy tot beteringe verweckt worden. *Ja selfs oock Simon den tooveraer en wordt niet tot vertwijfelinghe verstooten / maer hem wordt meer gheboden goede hope te hebben / dewijle Petrus hem raet te bidden.

De 5. Antwoort/ uyt het nieuwe Testament.
Bevesticht met reden.
Ghetuyghenissen. Tit. 1.9. ende 3.4. 2. Tim. 1.9.
Matt. 10.33. Marc. 8.38. Luc. 9.26. ende 12.9. Matt. 26.34
2. Thes. 3.6.
Eenighe bysondere exempelen.
*Actor. 8.22.

27 Jae

Item/ alghe-meyne creu-pelen.

27 Jae somtijts hebben geheele Gemeynten met swaere zonden bevanghen gheweest/ ende nochtans heeftse Paulus liever daer uyt ont-werret dan verdoemt. De afwijckinge der Ga-laten en was gheen cleyne zonde: de Corinthen hadden noch meerder schult/ dewijle vele swaere zonden onder hen waren: Nochtans en worden noch d'eene noch d'andere van de barmhertic-heyt Gods uytghesloten. Ja de selve die boven andere door oncuysheyt / hoererye ende onbe-schaemtheyt ghesondicht hadden / worden na-melick tot beteringhe geroepen. Want dat ver-bont blijft/ende sal eeuwelick onveranderт bly-ven / dat God met Christo den waerachtighen Salomon/ ende met alle syne leden ghemaeckt heeft/ met dese woorden: Ist dat syn kinderen mijn Wet verlaten/ende in mijne oordeelen niet en wandelen: ist dat sy mijne rechtveerdicheden ontheylighen/ende mijne gheboden niet en hou-den / soo sal ick hare ongherechticheden met een roede / ende hare zonden met slaghen ver-soecken: maer mijn barmhertichеyt en sal ick van hen niet wech nemen. Eyndelick/ wy worden door de orden der Articulen des gheloofs vermaent / dat de verghevinghe der zonden sonder ophouden is in de Ghemeynte Christi: want nae dat de Ghemeynte ghestelt is/ soo wordt de vergheving he der zonden daer by ghestelt.

Gal.1.6. ende 3.1. ende 4.9. 2.Cor.12.21. 1.Cor.5.1. Met ee heerlick ghetuyghenisse. Psal.89.31. 2.Sam.7.14. 1.Reg.9.6. ende 11.9.

28 Sommighe zijn wat voorsichtigher/ende dewijle sy sien dat de leeringhe Novati met soo groote claerheyt der Schriftuere wederleyt wordt/soo en segghen sy niet dat alderley zonde onvergheveliсk is/ maer de overtredinghe der Wet die yemant wetens en willens doet. Maer als sy alsoo spreken/ soo en laten sy gheen zonde vergheveliсk/ dan als erghens door onwetent-heyt ghefeylt is. Maer dewijle de Heere in de Wet heeft sommighe sacrificie verordent / om de zonden der gheloovigen die willens geschiet zijn/te versoenen/ ende sommighe om de onwe-tentheden: wat grooter ongeschicktheyt ist dat-men der zonde die willens geschiet is/ geen ver-soeninghe en laet? Ick segghe dat gheen dinck claerder en is / dan dat de eenighe offerhande Christi crachtich is tot vergheving e der zonde der Heylighen/ die willens gedaen zijn: dewijle de Heere dat heeft door vleeschelicke offerhan-den ghelijck met seghelen betuycht. Boven de-sen wie soude connen David ontschuldigen/ge-lijck of hy door onwetenheyt ghesondicht had-de / de welcke in de Wet soo seer ghelеert was? † Wiste David niet wat grooter zonde overspel was/diese dagelicx in andere strafte? Meynden oock de Voorvaders dat het een behoorlic werck was haren broeder te dooden? Hadden de Corin-then soo qualick ghelеert dat sy meynden dat vertelheyt/oncuysheyt/hoererije/haet en stryt Gode behaechde? Petrus die soo neerstichlick vermaent was/wiste hy niet wat grooter zon-de het was sijnen Meester met eenen eedt te ver-saken? Soo en laet ons dan der barmhertichеyt Gods die haer soo mildelick bewijst/ door onse boosheyt den wech niet toesluyten.

Teghenworpinghe van eenige andere: Dat de vrij-willige over-tredinghe de sondaers bãt uyt de Ghe-meynte Chri-sti. Levit.4. 1. Antwoort/ genomen van de aenmerc-kinghe der offerhanden. 2. Antwoort/ genomen van de somma des Euange-lij. 3. Antwoort/ genomen van de exempelen Davids/der Patriarchẽ/ der Corin-thеren/ ende des Apostels Petri. † Gen.37.18. Matt.26.33. ende 26.39.

29 † Het en is my niet verborgen / dat de oude Leeraers uytgheleyt hebben /dat de zonde die daghelicx den gheloovighen vergeven worden/ zijn lichte zonden / als die uyt swackheyt des vleeschs over comen: ende dat sy hielden dat de openbare beteringhe die doe voor swaere zonden gheeyscht wert / niet en mochte meer dan een-mael gebruyckt worde niet meer dan de Doop. * Welck gevoelen niet en is alsoo te nemen/ ge-lijck of sy den ghenen die na de eerste beteringhe wederom ghevallen waren / hadden willen in vertwijfelinghe worpen / ende alle hope bene-men / ofte ghelijck of sy hadden willen de dage-licsche feylen verclеynen / ghelijck of sy voor God licht waren. Want sy wisten dat de Hey-ligen dickmael door ongeloovicheyt wanckelen ende misstreden/dat hen oock somtijts lichtveer-dighe eeden uytvallen / dat sy somtijts in toor-nicheyt verhitten/ jae oock tot openbare laster-woorden uytbreken/ ende dat sy bovẽ desen met andere zonden bevangen zijn/ die voor den Hee-re niet weynich grouwelick en zijn. Maer sy spraken alsoo daer van/ om dat sy die souden on-derscheyden van openbare zondẽ/die met groo-te ergherniſſe der Ghemeynte bekent werden. Ende dat sy soo swaerlick den genen vergaven die yet ghedaen hadden dat openlick te straffen was/dat en was niet om dat sy meyndẽ dat het de Heere hen swaerlick vergheven soude: maer sy wilden door dese strengicheyt andere ver-schricken van lichtveerdichlick tot sulcke boose daden te vallen/ door de welcke sy verdienẽ sou-den van de Ghemeynte verbannen te worden. Hoewel het woort des Heeren/ dwelck ons hier moet voor eenen eenighen reghel zijn/ leert ons voorwaer meerder maticheyt: want het leert dat de strengicheyt der straffe moet alsoo gema-ticht worden/dat de ghene dien men voorneme-lick soeckt daer mede te helpen / niet verslonden en worde door droefheyt: ghelijck wy boven breeder ghehandelt hebben.

Die laetste tegenworpin-ge der Nova-tianen/ genomen uyt den Vaderen/ welcke niet toe en lieten dat de openba-re boetveer-dicheyt meer als eenmael soude ghe-bruyct wordẽ. * 1. Ant-woort/welcke dese stren-gicheyt uyt-leyt. 1.Reg.8.46. 2.Par.6.6. Prov.20.9. Eccl.7.20. 1.Joan.1.8. 2. Antwoort/ welcke een prijselicke maticheyt stelt tegẽ dese strengicheyt. 2.Cor.2.7.

Het tweede Capittel.

Vergheliјckinghe der valscher Ghemeynte met de waerachtighe.

Wy hebben nu verclaert hoe weerdich de dienst des woorts ende der Sacramenten ons behoort te zijn / ende hoe verre wy dien be-hooren in eere te houden / op dat hy ons zy een eeuwich merckteecken om de Ghemeynte te be-kennen: te weten / soo waer dese dienst gheheel ende ongheschent is / dat daer door gheene ghe-brekẽ noch feylẽ des levens verhindert en wort een ghemeynte te zijn. Boven desen/dat de dienst niet en wordt door cleyne feylen alsoo geschent/ dat hy niet gheacht en wordt oprecht te zijn. Voort hebben wy oock te kennen ghegheven wat feylen het zijn diemen behoort alsoo te ver-gheven/te weten/met de welcke de voorneemste leere der Religie niet gheschent en wordt / ende met de welcke de voorneemste hoofstucken der Religie/waer in alle de gheloovighe moeten eens zijn/ niet t'ondergheдruckt en worden. Ende in de Sacramenten zijn de feylen te vergevẽ/ door de welcke de rechte insettinghe des Autheurs niet wech genomen/ noch ghecrenckt en wort. Maer soo haest als de vervalschinghe ende leu-ghen is tot in de hoofstucken der Religie door-ghedrongen/ ende de somma der nootsakelicker leere verdorven/ende het ghebruyck der Sacra-menten ghevallen: soo moet voorwaer de Ghe-meynte vergaen/ even gelijck het met des men-schen leven gedaen is / als de kele is afgesneden/ oft de borst doodlick gewont is. Ende dit wort claerlick bewesen uyt de woorden Pauli/ als hy leert dat de Ghemeynte is ghefondeert op de leere der Apostelen ende Propheten / waer van Christus selve de uyterste hoeckstееn is. Ist dat het fondament der Ghemeynte is de leere der Propheten ende Apostelen / door de welcke den gheloovighen gheboden wordt dat sy haer sa-licheyt in den eenighen Christo stellen: hoe sal de timmeringe der Gemeynte connẽ langer staẽ/ als de leere wort wech ghenomen? Soo ist dan

Corte verha-linge der din-ghen / welcke in't voorgaẽ-de Capittel ghesept zijn. De somma deses Capit-tels. Al waer valscheyt en leughen heer-schen daer en is geen Ghe-meynte. Ephes.2.20. Valscheyt regneert/was niet de ons vervalschte leere van Christo niet en is in swanghe.

 noot

noot dat de Ghemeynte valle/ waer die somma der Religie is ghevallen/ die alleen can de Ghemeynte houden staende. Boven desen ist dat de waerachtighe Ghemeynte is de pilaer ende de vastigheyt der waerheyt/ soo ist seker dat daer gheen Ghemeynte en is/ daer de leughen ende valscheyt het rijcke in ghenomen hebben. 1.Tim.3.15.

Ende dese valscheyt heerscht onder het Pausdom: waer uyt dat volcht dat het Pausdom niet en is de kercke/ dwelck bewesen wort door tverhael van eenige stucken.

2 Ende dewijle het aldus is onder het Pausdom/ soo ist licht te verstaen wat Ghemeynte daer ghebleven zy. Want voor den dienst des woorts/ regneert daer een regeeringhe die verkeert ende van leughenen gesmeet is/ de welcke het suyvere licht eensdeels uytbluscht/ ende eensdeels verstickt. In de plaetse des Nachtmaels des Heeren/ is een seer schandelicke kerckroof ghecomen/ de dienst Gods is met menigherley tsamenhoopinghe der superstitien mismaeckt: de leere (sonder de welcke gheen Christendom en is) is gheheel begraven ende uytgeroept: de ghemeyne vergaderinghen/ zijn scholen der afgoderie ende godloosheyt. Daerom en hebben wy niet te vreesen/ dat wy van de doodlicke deelachticheyt soo meniger grover zonde afwijckende/ van de Ghemeynte Christi afghescheurt worden. De ghemeynschap der Ghemeynte en is niet in ghestelt tot eenen bant waer mede wy souden in afgoderie/ godloosheyt/ onwetenheyt Gods, en ander quaet verwerret worden: maer veel meer om in de vreese Gods/ ende ghehoorsaemheyt der waerheyt behouden te worden. Sy prijsen wel haer Ghemeynte seer grootelick/ op dat in de werelt geen ander Ghemeynte ghesien en worde: Daer nae/ gelijck of sy't al gewonnen hadden, oordeelen sy die alle verscheurders der Ghemeynte te zijn/ die bestaen van de ghehoorsaemheyt dier Ghemeynte die van hen beschreven is/ af te wijcken: ende alle die Ketters te zijn/ die tegen haer leere bestaen den mont op te doen. Maer met wat redenen bewijsen sy hen selven de rechte Ghemeynten te hebben? Sy brenghen voort uyt oude Historie boecken/ wat voortijden in Italien/ Vranckrijcke/ ende Hispanien geweest zy/ ende dat sy de heylige Godvreesende mannen die met ghesonde leere Ghemeynten ghefondeert ende opghericht/ ende de leere selve/ ende de stichtinghe der Ghemeynte met haer bloet bevesticht hebben/ gecomen zijn. Ende dat de Ghemeynte alsoo door geestelicke gaven ende bloet der Martelaren by hen gehevlicht/ ende door ghedurige successie ofte navolginghe der Bisschoppen bewaert gheweest/ om dat sy niet en soude vervallen. Sy verhalen hoe groot Ireneus/ Tertullianus/ Origenes/ Augustinus/ en andere oude Leeraers/ dese navolginge gheacht hebben. Maer hoe lichtveerdich ende spottelick alle dese dinghen zijn/ dat sal ick wel sonder eenighe moeyte die doen te verstaen/ die se willen een weynich met my overlegghen. Ick soude voorwaer onse teghenstrijders oock vermanen haer herte neerstichlick hier toe te wenden/ waert dat ic hoopte met leeren eenigen voortganck by hen te doen: maer dewijle sy de waerheyt verlaten/ alleenlick voorghenomen hebben door wat middel sy conden/ haer sake te voorderen/ soo wil ick alleenlick sommige weynighe dinghen segghen/ waer door goede ende deuchtsame mannen hen connen van der sulcker stricken ontwerren. Ten eersten vrage ick hen/ waerom sy niet oock Aphriken/ ende Egypten/ ende gheheel Asien voort en brengen. Te weten/ om dat dese heylighe navolginge der Bisschoppen/ door de welcke sy/ ghelijck sy roemen/ haer Ghemeynte behouden hebben/ is in alle die landen vergaen. Soo vallen sy dan daer op dat sy daerom de rechte Ghemeynte hebben/ om dat sy van haer eerste beginsel aen/ niet en is sonder Bisschoppen geweest/ de welcke zijn sonder ophouden/ met ghedurige orden/ d'een na den anderen ghevolcht. Maer of ick hen Griecklant teghenworpe? Soo vrage ick hen dan wederom waerom sy segghen dat de Ghemeynte by den Griecken vergaen is/ by de welcke de navolginge der Bisschoppen/ de welcke alleen de eenige bewaerster en onderhoudtster der Gemeynte is/ noyt en is vervallen geweest? Sy noemen de Griecke verscheurders der Gemeynte: maer waerom? Om dat sy van den Apostolische stoel afwijckende/ het privilegie verlore hebbe. Maer wat? Verdienent die niet veel meer te verliesen/ die selfs van Christo zijn afgeweken? So volcht dan hier uyt/ dat die voorwendinghe der navolginghe der Bisschoppen ydel is/ soo verre de naecomers de waerheyt Christi/ de welcke sy behoore van de Vaders/ als van hant tot hant/ ontfanghen te hebben/ niet ghesont ende onvervalscht en behouden/ noch daer in en blijven.

Nochtans prijsen seer heerlick de Papisten hare kercke/ ende die ander sins gevoelen/ seggen sy te zijn Scheurmakers ende Ketters.

Desen lof arbeyden sy te behouden onder den naem van de personale successie/ ofte navolginghe.

Maer het wort bewesen dat dese successie van geender weerden en is/ de welcke van de waerheyt Christi afwijckt.

3 Soo ist openbaer dat de beschermers der Roomscher kercke haer met gheen ander dinck en bedecken noch verweeren/ dan daer mede voortijden de Joden hen selve beschermden/ als haer blintheyt/ godloosheyt/ ende afgoderie/ van de Propheten des Heeren ghestraft wert. Want ghelijck de Joden op den Tempel/ Ceremonien/ ende Priesterschap hoovaerdichlick roemden/ in welcke dingen sy grootelick meynden dat de Ghemeynte ghelegen was: alsoo stellen de Papisten tegen ons sommighe mommaensichten/ de welcke dickmael verre zijn van de Gemeynte/ ende sonder de welcke de Gemeynte seer wel can staen. Daerom en moete wyse met gheen ander argument wederlegghen/ dan daer mede Jeremias teghen dat dwaes betrouwen der Joden heeft gestreden: te weten: Dat sy niet en roemen in leugenachtighe woorden/ seggende: De Tempel des Heeren/ de Tempel des Heeren/ de Tempel des Heeren. Want de Heere en kent nergens niet voor syne/ anders dan daer sijn woort ghehoort/ ende Godvreesentlick onderhouden wort. Alsoo/ hoewel de eerlickheyt des Heeren tusschen de Cherubim in den Tempel was/ en hen belooft hadde dat die soude sijn vaste sate wesen: soo verhuyst hy nochtans van daer/ ende laet die plaetse sonder eenighe heylicheyt/ als de de Priesters syne dienst met boose superstitien vervalschen. Ist dat de Tempel des Heeren die tot een eeuwighe woonstede Gods ghesheylicht was/ heeft connen van God verlaten/ ende onheylich worden/ soo en moeten ons de Papisten niet dichten dat God alsoo zy aen persoonen ofte plaetsen ghebonden/ ende aen uytwendighe onderhoudinghen ghehecht/ dat hy soude moeten by die blijve/ die den tytel ende schijn der Ghemeynte hebben. Ende dit is de strijt/ welcken Paulus heeft in den Sendtbrief tot den Romeynen van het negenste Capittel tot het twaelfste. Want de swacke conscientien waren daer in seer beroert/ dat de Jode die schenen Gods volck te zijn/ de leere des Euangelij niet alleenlick verworpen/ maer oock vervolchden. Daeromme als hy de leere verclaert heeft/ soo neemt hy dese swaricheyt wech/ ende verfaeckt dat de Joden die de waerheyt vervolgen/ Gods Ghemeynte zijn: al waert oock schoon dat hen gheen dinck en ghebrake dat tot de uytwendighe forme der Ghemeynte soude mogen dienen. Ende hy seyt daerom dat sy de Gemeynte niet en zijn/ om dat sy Christum niet aen en nemen. Hy spreeckt oock wat claerder in den Sendtbrief

Bevestiginge van dit bewijs.

1. Met exempelen ende getuyghenissen uyt Jeremia voortghebracht. Iere.7.4.

Exech.10.4.

1.Reg.8.12. 2 Par.6.2. Matt.5.34. ende.23.21.

Uit den Apostel.

Sendtbrief tot de Galaten: daer hy Ismael
Galat.4.22. met Isaac vergelijckende/ seyt: Dat daer vele
in de Ghemeynte zijn/ den welcken de erve niet
toe en comt/ om dat sy niet en zijn uyt de vrye
moeder gheboren. Waer uyt hy oock comt tot
de vergelijckinge der tweerley Jerusalem. Wāt
Exod.22.2.3. ghelijck de Wet is gegeven op den berch Sina/
Esai.2.3. ende het Euangelium uyt Jerusalem gheco-
Psal.50.2. men: alsoo zijn daer vele die dienstbaerlick ghe-
Actor.1.4.8. boren ende opghevoedt zijnde/ niet en twijfelen
te roemen dat sy kinderen Gods/ende der Ghe-
meynte zijn: jae sy verachten hoovaerdelick de
oprechte kinderen Gods/ hoewel sy selve niet
anders dan bastaerden en zijn. Maer dewyle
wy hierenteghen hooren dat eenmael uyt den
Hemel vercondicht is: Worpt uyt de dienst-
Gen.21.10. maecht ende haren Sone/ soo laet ons op dit
onveranderlick oordeel betrouwende/ hare
onverstandighe roemingen sterckelick verach-
ten. Want ist dat de Papisten willen op de uyt-
wendighe belijdinghe hooveerdich zijn/ Ismael
was oock besneden: Ist dat sy de outheyt voor-
wenden/ Ismael was de eerst-gheboren/ ende
wy sien nochtans dat hy uytgheworpen wort.
Ist datmen de oorsake soeckt/ Paulus heeft die
beteeckent/ te weten/ dat geene tot kinderen ge-
Rom.9.6. rekent en wordē/ anders dan die uyt het suyvere
Uyt Malachia 2.cap. ende oprechte zaet der leere geboren zijn. Na dese
reden versaeckt God hem selven aen de godloose
Mal.2.4.etc. Priesters gebondē te zijn/ om dat hy met haren
vader Levi een verbont gemaeckt heeft/ dat die
hem soude een Enghel ofte uytlegger wesen: jae
haren valschen roem brengt hy wederom tegen
hen/ door den welcken sy pleghen tegen de Pro-
pheten op te staen/ om dat de weerdicheyt des
Priesterschaps was in sonderlicke weerde te
houden. Dit laet hy gheerne toe/ ende op dese
conditie krijft hy teghen hen/ om dat hy bereyt
is sijn verbondt te houden: maer dewyle sy op
d'ander zijde het verbont verachten/ soo verdie-
nen sy verstooten te worden. Siet daer wat
cracht de successie ofte navolginghe der ouderen
op de kinderen heeft/ ten zy dat de kinderen oock
eendrachtichlick hare ouderen in rechte bedie-
ninghe haers ampts nae volghen: te weten/ sy
is so crachtich dat de nacomers haer eere verlie-
sen/ soo haest als sy overtuycht zijn/ dat sy van
Uyt d'Euangeliste Joan. Cap.18.13. haren oorspronck zijn afgheweken. Ten zy mo-
gelick dat die boose vergaderinge die Christum
heeft ter doot ghebracht/ weerdich was Gods
Gemeynte genaemt te wordē/ om dat Caiphas
is nae vele Godsalighe Priesters ghecomen: jae
om dat van Aaron aen tot hem toe/ een gedue-
righe ende onghebroken successie ofte navolgin-
5. Met een reden/ ghenomē van aertsche rijcken. ghe der Priesteren geweest is. Maer dit en can
selfs in aertsche rijcken niet gheleden worden/
dat de wreede tyrannie Caligule, Neronis, He-
liogavali, ende dierghelijcke/ soude een oprechte
ende behoorlicke stant der Politischer regeerin-
ghe zijn/ om dat sy zijn in der Bruten/ Scipio-
nen/ ende Camillen plaetse ghecomen. Voorne-
melick in de regeeringhe der Ghemeynte is het
een seer lichtveerdich dinc/ datmen de leere ach-
terlatende/ de successie ofte nacominghe stelt in
de persoon alleenlick. Oock en hebben de heyli-
ge Leeraers (de welcke sy ons t'onrechte tegen
worpen) gheen dinck min voorghenomen/ dan
dat sy souden hebben willen bewysen/ dat daer
alom als door erfelick recht/ Gemeynten wa-
ren/ waer altijts in der Bisschoppen plaetse zijn
wederom andere Bisschoppen gestelt geweest.
Maer dewyle het sonder twijfel was/ dat van
den beginne aen/ tot dier tijt toe/ geē dinck in der
Leere verandert en was/ so hebben sy genomen
dat om alle nieuwe dwalingē te wederleggē ge-
noech was/ te weten/ dat hare tegenstryders die
Leere bevochten die van de Apostelen aen een-
drachtelic gehoudē was. Sy en moetē dan niet
meer soecken ons te bedriegen met den naem der
Gemeynte/ de welcke wy/ gelijck het betaēt/ in
eere houden. Maer als sy comen tot de beschrij-
vinghe der Ghemeynte/ soo en worden sy niet
alleenlick verwerret/ maer steken oock vast in
haren slyck: want sy stellen een schandelicke
hoere/ voor de heylighe bruyt Christi. Ende op 3. Met Augustini autoriteyt.
dat sy niet ons oock daer mede en bedriegen/ soo
laet onder andere oock dese vermaninghe Au-
gustini ons te hulpe comen: want van de Ghe-
meynte schrijvende/ seyt hy: Sy is de ghene die Ad Vincent. Epist.48.
somtyts verduystert/ ende door de menichte der
erghernissen als met wolcken ghedeckt wort:
somtyts door vreedsaemheyt des tyts gherust
ende vry schijnt: ende somtyts van de vloet der
versoeckinghen ende verdruckinghen overdeckt
ende beroert wort. Hy brengt exempelen voort
dat dickmael de alderstantvastichste pilarē om
des geloofs wille gebannen/ ofte in de gantsche
werelt verborghen zijn.
4 Op dese selve wijse quellen ons te desen tijde Daerom/ tis al te vergeefs wat de Papisten voorwenden: overmits daer gee kercke en is/ daer Gods woort niet gheleert en wort.
de Papisten/ ende verschricken de onverstandi-
ghe met den naem Ghemeynte/ daer sy noch-
tans doodtlicke vyanden Christi zijn. Daerom
of sy schoon den Tempel/ het Priesterdom/ ende
andere dierghelijcke momaensichten/ ende ydele
schijnen ons teghenworpen/ soo en moeten wy
nochtans door dese ydel cierlickheyt/ door de
welcke de ooghen der slechten menschen ver-
strickt worden/ ons niet laten bewegen/ soo dat
wy souden die vergaderinge voor een Gemeyn-
te aennemen/ in de welcke Gods woort niet en
is. Want dit is een eeuwich teecken/ daer mede Reden/ genomen uyt de spreucken Christi ende Pauli.
onse Heere de sijne ghetteeckent heeft.* Wie (seyt
hy) uyt de waerheyt is/ die hoort mijn stemme.
Item/ † Ick ben de goede Herder/ ende bekenne
mijn schapen/ ende worde van de mijne bekent. * Joan.18.37. † Joan.10.14.
† Mijn schapen hooren mijn stemme/ ende ick † Joan.10.4.
kense/ ende sy volghen my nae. Hy hadde wey-
nich te voren geseyt/ dat de schapen haren Her-
der volgen/ om dat sy sijn stemme kennen/ ende
dat sy eenen vreemden niet na en volghen/ maer
van hen vlien/ om dat sy der vreemder stemme
niet en kennen. Wat rasen wy dan te vergheefs
in de ondersoeckinghe der Ghemeynte/ dewyle
sy van Christo met een ontwyfelick merck ge-
teeckent is/ het welcke alomme waer het is/
onbedrieghelick bewyst dat daer een Gemeynte
Christi is. Ende soo waer dat teecken niet en
is/ daer en blijckt niet dat een waerachtich be-
wijs der Gemeynte can wesen. Want Paulus Ephes.2.20.
verhaelt dat de Ghemeynte gefondeert is/ niet
op menschē oordeel/ noch op Priesterdommen/
maer op de leere der Propheten ende Apostelen.
Ja men moet eer Jerusalem vā Babylon/ ende
de Ghemeynte Christi van de oproeringhe des
Duyvels door dit onderscheyt bekennen/ daer
mede sy Christus van malcanderē onderschey-
den heeft/ segghende: Wie uyt God is/ die hoort Joan.8.47.
Gods woort. Daeromme en hoort ghy Gods
woort niet/ om dat ghy uyt God niet en zijt.
In somma/ dewyle de Ghemeynte het rijcke
Christi is/ ende dewyle hy niet anders en re-
gneert dā door sijn woort: sal yemant twijfelen
dat die woorden leughenachtich zijn/ met de
welcke het rijcke Christi ghedicht wort sonder Psal.45.7.
sijnē schepter/ dat is/ sonder sijn heylige woort/ Hebr.1.8.
het welcke hem de heylighe Schriftuere voor
eenen scepter toeschrijft?
5 Nu dat sy ons met verscheuringe ēn ketterie
beschul-

Wederlept zynde de tegenwoordige van de persoonlicke successie so wort nu wederlept die andere tegenworpinghe/ waer in wy beschuldicht worden van verscheuringe ende ketterie: met een argument ghenomen van de beschrijvinge/ soo wel upt Augustino als upt de heylighe Schrift.
* Lib. quæst. Euan. sect. Matt.

beschuldighen / om dat wp ander leere gheven dan sy/ende haren wetten niet ghehoorsaem en willen zyn/ ende eygene tsamencomingen houden om te bidden/ doopen / ende het Nachtmael upt te deelen/ ende tot andere heylighe oeffeningen: dit is wel een seer swaere beschuldinge/maer haer en is gheen groote noch arbeydelicke bescherminge noodich. Het zyn Ketters ende verscheurders der Ghemeynte/ die tweedracht makende/de gemeynschap der Ghemeynten scheyden. Ende dese is met twee banden ghebonden/ te weten/ met de eendrachticheyt in de ghesonde leere/ ende met de broederlicke liefde. Daerom maeckt Augustinus tusschen de Ketters ende verscheurders der Gemeynte/ dit onderschept/ * dat de Ketters de oprechticheyt des gheloofs met valsche leeringhen vervalschen: ende dat de verscheurders somtijts oock een gelijck geloove hebbende/ den bant der gemeynschap afbreken. Maer men moet oock aenmercken dat dese vereeninghe der liefde / alsoo is in de eenicheyt des gheloofs ghelegen/dat sy het begin/eynde/ ende eyndelick de eenighe reghel moet zyn. Daerom soo wanneer de eenicheyt der Ghemeynte ons bevolen ende aengeprezen wort/ soo moeten wy ghedencken dat daer mede ghesept wort / als de herten in Christo eendrachtich zyn / dat daer oock onse willen met onderlinge gonste moeten in Christo vereenicht zyn. Daeromme als Paulus ons tot de eenicheyt vermaent/ so neemt hy voor een fondament dat daer een God/een Geloove/ende een Doop is. Jae soo waer hy ons leert/het selve te ghevoelen/ende het selve te willen/soo stelt hy terstont daer by/ In Christo/ofte/na Christum: daer mede te kennen ghevende/ dat de vergaderinghe die buyten Gods heylige woort geschiet/is een bende der godloosen / ende niet een vergaderinghe der gheloovighen.

Ephes.4.5. Phil.2.2. ende 5.

6 Cyprianus oock Paulum navolgende/ beleyt de fonteyne der gantscher eendrachticheyt der Ghemeynte/van het eenighe Bisschopdom Christi: ende sept daer nae: Daer is een eenighe Ghemeynte / de welcke door den wasdom der vruchtbaerheyt/wijt ende breet streckt: ghelijck de Sonne veel radien/maer een licht heeft/ende de boom veel tacken / maer een bol heeft / het welcke op den vasten wortel ghegront is. Ende als upt een fonteyne vele beken vloeyen/hoewel daer door de overvloedicheyt schijnt een menichte uytghestort te zyn / soo blijft nochtans eenicheyt in den oorspronck. Ist dat yemant wil een radie der Sonne af breke van den lichame der sonnen / de eenheyt en lijt gheen afscheuringhe. Breeckt eenen tack af van den boom/ als hy af ghebroken is / soo en can hy niet upt spruyten. Stopt een beke af van de fonteyne/sy sal afgestopt zynde/ verdorren. Alsoo oock wort de Ghemeynte/ met des Heeren licht overgoten zynde/ de gantsche werelt over ghestreckt: ende het is nochtans een licht dat alomme uytghestort wort. Men conde niet bequamelickers segghen/om die onscheydelicke vereeninghe upt te drucken/ de welcke alle de leden Christi onder malcanderen hebben. Wy sien/hoe dat hy ons altijts wederroept tot het hooft. Ende sept dat de ketterien ende scheuringhen daer upt comen/ om datmen tot den oorspronck ende fonteyne niet weder en keert / noch het hooft en soeckt/ noch de leere des hemelschen Meesters en bewaert. Laetse nu gaen ende roepé dat wy Ketters zyn/ om dat wy van hare Ghemeynte zyn afghewecken: daer gheen ander oorsake der vervreemdinghe ghewe eest en is/ dan dese eenige/te weté/ om dat sy de suyvere belydinge der waer-

· Dit selve wort met de authoriteyt vã Cypriano bevesticht.
De simplicitate prælatorum.

† Waer upt dat blijct/dat de bannissementen der Papisten van geender weerden zyn.

heyt gheensins en connen lyden. Ick swijge dat sy ons met grouwelicke verbanningen hebben upt gedreven: door het welcke alleen wy nochtans ghenoech ontschuldicht zyn/ ten zy dat sy oock willen de Apostelen met verscheuringe beschuldigen/want wy hebben de selve sake. Christus (segghe ick) heeft synen Apostelen voorsept dat sy souden upt de Synagoghen verworpen worden/om synen naem. Ende de Synagogen van de welcke sy spreeckt/ waren doe gehouden voor oprechte Ghemeynten. Daerom dewyle het openbaer is/dat wy uytgeworpen zyn/ende wy bereyt zyn te bewysen/ dat het om dé naem Christi gheschiet is/ soo behoortmen voorwaer van de sake eerst te ondersoecken / eermen yet van ons int goede ofte in het quade oordeele. Maer is het dat sy alsoo willen/ ick schelde hen geerne dit quyte: want het is my ghenoech dat wy hebben moeten van hen afwycken/ om tot Christum te comen.

Geven/waerom.
Joan.16.2.

7 Maer van wat weerde wy behooren alle de Ghemeynten te achten / die van de wreede tyrannie des Roomschen Afgods beseté zyn/ dat sal noch claerder worden/ ist dat wyse vergelycken met de oude Israelitische Gemeynte/ ghelyck sy by de Propheten afghebeeldet is. Daer was doe by de Joden ende Israeliten een waerachtighe Ghemeynte/doe sy het verbont Gods bewaerden / te weten / doe sy door de weldaet Gods die dinghen hadden/in de welcke de Ghemeynte gheleghen is. Sy hadden de leere der waerheyt in de Wet/ eñ de dienst der Wet was den Priesteren ende Propheten bevolen. Sy waren door het teecken der besnydinghe tot de Religie aenghenomen/ende door de andere Sacramenten worden sy gheoeffent tot bevestinge haers geloofs. Het is sonder twijfel dat doe haren gheselschappe die lof toe quam/ met de welcke de Heere de Ghemeynte gheeert heeft: Maer als sy de Wet des Heeren verlatende / zyn veraert ende tot afgoderie ende superstitie afgeweken / soo zyn sy eensdeels van dat voordeel ende privilegie afghevallen. Want wie soude bestaen den naem der Ghemeynte dien te ontnemen/by de welcke God de predikinghe syns woorts/ ende de onderhoudinge der Ghemeynte gestelt heeft? Wederom wie soude bestaen sonder uytneminghe die vergaderinghe Gemeynte te noemen / daer het woort des Heeren openbaerlick ende vrpelick vertreden wort? daer de dienst de welcke de voorneemste zenuwe/ jae selfs de ziele der Ghemeynte is/ ghescheyent wort.

Want men sal de Papistische kercken daer voor houden/ gelijc mé die Israelitische/ welcke tot de superstitien eñ afgoderie onder Jeroboam afgheweken zyn.

8 Mochte yemant segghen/ Hoe dan? was dan onder de Joden geen deelken der Gemeynte meer nae dat sy zyn tot afgoderie afghewecken? Hier op ist licht te antwoordé. Té eersten segge ic dat selfs in de afwyckinge zyn sommige gradé geweest. Want wy en sullé niet seggé dat des volcx Jude eñ des volcx Israel/zyn ghelijck geweest ten tyde doe sy beyde van dé rechté Godsdienst syn afgheweken. Doe Jerobeam teghen het openbaer verbot Gods de kalveren maeckte / ende een ongheoorlofde plaetse tot der selver aenbiddinghe heylichde / soo heeft hy de religie gheheel vervalscht. Maer de Joden hebben hen selven met godloose ende superstitieuse zeden besmet / eer sy den stant in de uytwendighe forme der religie verkeerdelick veranderden. Want hoewel sy onder Rechabeam nu vele verkeerde ceremonien hadden int ghemeyn aenghenomen/ nochtans dewijle de leere der Wet/ eñ het Priesterdom/ ende de ceremonien/ sulcke als God ingestelt hadde/te Jerusalem bleven/ so hadden de Godsalighe daer eenen verdraghelicken stant

Hoedanighe doe ter tijt de Israelitische kercken gheweest zijn.

1.Reg.12.28. 29.
2. Reg.17.16.

2.Par.10.1.

der

der Ghemeynte. Maer by de Israeliten en is de sake niet verbetert tot het rycke Achabs toe/ eñ doen is sy ooc niet erger geworden. Die daer na gecomen zijn tot de verwoestinghe des rycx toe/zijn eensdeels Achab gelijck geweest/eñ eensdeels (doe sy wilden wat beter zijn / zijn sy het exempel Jerobeam na gevolcht: maer sy zyn alle te gelijcke godloos ende afgoden-dienaers geweest. In Judea hebben dickmael menigerley veranderingé geweest/dewyle sommige Coningen den dienst Gods met valsche ende ghedichte superstitien verkeerden/ sommige de verdorven Religie weder oprechteden / tot dat ten eynde ooc de Priesters den Tempel Gods met onheylige eñ grouwelicke ceremonien besmet hebben.

Daer uyt is kennelick/dat de Papisten quaick doen/ als sy ons tot de ghemeynschap haerder kercké willen dwinghen.

9 Wel aen nu/ laet de Papisten hare ghebreken soo seer decken alst hen moghelick is / ende versaken ist dat sy connen/dat de stant der Religie niet alsoo by hen vervalscht ende verdorven en is / ghelijck hy was onder Jerobeam in het Israelitische rijcke. Ja sy hebben grover afgoderie / ende en zijn niet een hayr suyverder in de leere/ist dat sy niet ooc selfs daer in onsuyverder en zijn. God/ ja ooc alle die eenich verstant hebben sullen mijn ghetuyghen wesen/ende de sake selve geeft ghetuygenisse/ dat ick hier niet meer en spreke dan de waerheyt. Nu als sy ons willen tot de ghemeynschap haerder Ghemeynte dwinghen/soo eyschen sy twee dingen van ons:

Twee dingen eyschen sy van den Christenen.

1. ten eersten/ dat wy in alle hare ghebeden/ godsdiensten ende ceremonien ghemeynschap hebben: 2. ten anderen/ dat wy hen alle eere/ macht/ ende jurisdictie toeschrijven / die Christus synder Ghemeynte gheeft. Aengaende het eerste/ ick bekenne dat alle de Propheten die te Jerusalem waré doe de sake der religie daer seer verdorven was/ niet en hebben op eyghene plaetsen offerhande gedaen/ noch sonderlicke vergaderinghen ghehouden / om te bidden verscheyden van de andere. Want sy hadden Gods bevel / door het welcke hen ghebođen was in den tempel Salomons te vergaderen: ende hoewel de Levitische Priesters die eere niet weerdich en waré/ nochtans dewyle sy van God verordent/ ende noch niet afgheset en waren/ soo wisten de Propheten dat die noch met rechte haer plaetse hielden. Maer sy en worden tot gheenen supersticieusen dienst ghedwonghen / het welcke het voorneemste in dese sake is: ja sy en namen geen dinck aen dat van den Heere niet verordent en was. Maer wat isser ghelijcx by de Papisten? want wy connen nau eenige vergaderinge met hen houden/sonder ons met openbare afgoderie te besmetten. Voorwaer de voorneemste bant haerder ghemeynschap is in de Misse / van de welcke wy ons als van den aldermeesten kerckroof vergrouwen. Ende of dit te rechte of lichtveerdichlick van ons gheschiet / dat sullen wy ergens sien. Het is nu genoech dat wy bewijsen dat in desen deele onse sake anders is/ dan voortijden der Propheté was/de welcke of sy schoon offerhande deden met de godloose/ so en worden sy nochtans niet bedwonghen eenighe ceremonien te sien ofte te ghebruycken/ anders dan die van God inghestelt waren. Ende ist dat wy willen een ghelijck exempel hebben/ laet ons dat nemen uyt den rycke Israel. Na de ordeninghe Jerobeam was oock de besnijdinge onderhouden/ende daer geschieden offerhanden: De Wet was heylich gheacht/ die God wert aengeroepen den welcken sy van de Vaders geleert hadden: maer om de ghedichte ende verboden ceremonien verwerp ende verdoemde God al wat daer ghedaen wert. Laet nu eenen Prophete ofte eenigen Godsaligen man voortbrenghen/ die eenmael heeft in Bethel aengebeden ofte offerhande ghedaen. Want sy wisten dat sy dat dat niet en conden doen / sonder hen selven met eenigen kerckroof te besmetten. So sien wy dan dat de gemeynschap der Ghemeynte niet en behoort so verre te strecken/dat wyse souden moeten terstont na volgen/ waert dat sy tot onheylighe ende besmette ceremonien afweke.

Antwoort op de tweede begheerte der Papisten: Of haer vergaringe ooc een kercke zy ofte niet.

Erod 29.9.

Het voornaemste hooftstuck van de sake.

Waerom dat wy by den notwendigen Godsdienst der Papisten niet en connen ons voeghen.

1.Reg 12.31.

10 Maer teghen het ander strijden wy noch seerder: want als de Ghemeynte op dese wyse aenghemerckt wort/ dat wy moeten haer oordeel in weerde houden/ haer autoriteyt aennemen/hare vermaninghen hooren/ door hare castydinge beweecht worden/ ende haer gemeynschap allesins onderhouden: soo en moghen wy hen gheen Ghemeynte toe laten/sonder tot onderdanicheyt ende gehoorsaemheyt gedrongen te worden. Nochtans sullen wy hen geerne toe gheven/ dat den Joden ende Israeliten is van de Propheten haers tyts toeghelaten geweest/ doen de religie in ghelijcken ofte oock in beteren stant by hen was. Wy sien hoe de Propheten alomme roepen / dat het onheylighe tsamencominghen zyn / met de welcke men niet meer en mach over een comeñ/dan God versaken. Ende voorwaer ist dat sulcke vergaderinghen Ghemeynten waren/so volcht daer uyt dat Helias/ Micheas/ende diergelijcke in Israel/eñ Esaias/ Jeremias / Oseas / ende andere sulcke in Jude/zijn van de waerachtige Ghemeynte vreemde gheweest / de welcke van de Propheten ende Priesters/ende van het volck haers tyts seerder ghehaet ende versmaet waren/dan eenige onbesnedene. Waren die vergaderinghen Gemeynten / soo en was de Ghemeynte niet een pilaer der waerheyt/maer een versterckinge der leugenen: noch een tabernakel des levendigen Gods/ maer een afgoden huys. So was hen dan noodich van de gemeynschap haerder vergaderingen af te wijcken/ de welcke niet anders en was dan een goddeloose oproer tegen God. Op dese selve wijse/ ist dat yemant de teghenwoordighe vergaderinghen der Papisten/ die met afgoderie/superstitie ende goddeloose leere besmet zijn/ voor Ghemeynten acht / in der welcker volcomen ghemeynschap een Christen mensche soude moeté blijven/ ende met haer leere eendrachtich zijn/die dwaelt seer. Want ist dat sy Gemeynten zyn/soo hebben sy oock de macht der sleutelen. Maer de sleutelen en connen van het woort Gods niet gescheyden zijn/ het welcke van hen verjaecht is. Boven desen ist dat sy Gemeynten zijn/soo is dese belofte Christi by hen crachtich: Soo wat ghy bint/etc. Maer hierentegen verbannen sy van haer ghemeynschap/alle de gene die ongeveynsdelick belijden dat sy dienstknechten Christi zijn. Soo is dan de belofte Christi ydel/ ofte sy en zijn ymmers na dit aensien geene Ghemeynten. Eyndelick / voor den dienst des woorts/hebben sy scholen der godloosheyt/ ende putten van allerley dwalinghen. Daerom zijn na dese wijse gheen Ghemeynten/ ofte daer en sal gheen teecken meer wesen / waer door de behoorlicke vergaderinghen der gheloovighen moghen van de vergaderinghen der Turcken onderscheyden worden.

Esai.1.14.

1.Tim.3.15.

Matt.16.19. ende 18.18.

Joan.20.23.

11 † Nochtans gelijck voortijden onder de Joden sommighe sonderlicke dinghen waren / die der Ghemeynte toe quamen/ alsoo en benemen wy oock heden den Papisten die litteeckenen der Ghemeynte niet/ die uyt de verwoestinghe der Ghemeynte daer noch zijn door des Heeren wille overghebleven. De Heere hadde eenmael

† Hoewel het Pausdom eyghentlick niet en can een kercke genaemt worden / soo is nochtans eenighe litteecken der kercken in het Pausdom ghebleven/oock teghen wille ende danck van den Antechrist.

Gen. 17. 9. ende. 22. 16. Deut. 7. 6.

sijn verbondt met hen ghemaeckt: ende dat is meer op sijns selfs vastichept steunende/ ende teghen haer godloosheyt strydende/ bleven staende/ dan van hen bewaert ghewozden. Daerom is het verbont des Heeren doo; de sekerheyt ende standtvasticheyt der goetheyt Gods daer ghebleven: ende sijn ghetrouwicheyt en heeft doo; haer ongetrouwicheyt niet connen verhindert/ noch te niete gemaeckt wozden: noch de Besnydinge en heeft doo; haer onsuyvere handen niet connen alsoo ontheylicht wozden/ dat het niet mede een waerachtich teecken ende Sacrament des selven verbonts en bleef. Daerom heeft de Heere de kinderen die hen gebozen wozden/ sijne kinderen ghenaemt: de welcke hen niet toe en quamen/ anders dan doo; den sonderlicken zeghen. Alsoo dewyle de Heere sijn verbont in Vranckrijck/ Italien/ Duytschlant/ Hispanien ende Enghelant/ etc. gestelt heeft: hoewel de selve landen doo; des Antechzists wzeede tyrannie verdzuckt zijn/ soo heeft hy nochtans om dat sijn verbont soude onveranderlick blyven/ ten eersten den Doop daer bewaert tot een ghetuyghenisse des verbonts/ de welcke doo; sijnen mont gheheylicht zijnde/ spijt alle menschelicke godloosheyt/ zijn cracht behoudt. Daer na heeft hy oock doo; sijn voorsieninghe ghemaeckt/ dat daer oock noch ander overblyfselen bleven/ op dat de Ghemeynte niet gantschelick en verginghe. Ende ghelijck dickmael alsoo huysen neder ghewozpen wozden/ dat de fondamenten ende de vervallen stucken blyven/ alsoo hoewel God om de ondanckbaerheyt der menschē te straffen die sijn woozt verachteden/ heeft een grouwelicke verdzuckinghe ende afwozpinghe laten gheschien/ soo en heeft hy nochtans niet ghelceden/ dat de Antechzist soude sijn Ghemeynte alsoo te neder wozpen ende raseren/ dat daer niet van over en bleve.

Rom. 3. 3.

Ezech. 16. 28.

Ghelijck als de Doop/ est andere somminghe overblyfselen.

Ende is also vervult de prophetie Pauli/ dat den Antechzist sitten sal in den Tempel Gods.

12 Daerom hoewel wy den naem der Ghemeynte niet en willen den Papisten enckelick toe laten/ soo en versaken wy daerom niet/ dat by hen eenighe Ghemeynten zijn: maer wy blyven alleenlick van den waerachtighen ende behoozlicken stant der Ghemeynte/ die in de ghemeynschap der oeffeninghen/ de welcke souden teeckenen der Chzistenheyt zijn/ ende voornemelick in de gemeynschap der leere noodich is. Daniel ende Paulus hebben voorsept/ * dat de Antechzist soude in den Tempel Gods sitten. Wy achten dat de Roomsche Paus is de leytsman ende voorganger deses boosen ende grouwelicken rijcx by ons. Dat sijnen stoel in den Tempel Gods ghestelt woozt/ daer mede woozt alsoo te ken nen ghegeven/ dat sijn rijcke sal sulcx wesen/ dat het noch de naem Chzisti/ noch de naem der Ghemeynte en sal wech nemen. Soo ist dan hier uyt openbaer/ dat wy gheensins en versakē dat oock onder sijn tyrannie/ Gemeynten blijven: maer wy segghen dat hyse doo; sijn godlose boosheyt ontheylicht/ en doo; sijn wzeede heerschappye verdzuckt/ ende door boose ende doodlicke leeringhen/ ghelijck doo; fenynighe dzancken verdozven ende bynae ghedoot heeft: in de welcke Christus is half verbozghen/ het Euangelium t'onder gedzuckt/ de godsalicheyt verdzeven/ de dienst Gods bynae wech ghenomen: eyndelick in de welcke alle dinghen alsoo verstoozt zijn/ dat sy meer * Babylon/ dan † de heylighe Stadt Gods schijnen te zijne. Somma/ ick segghe dat daer Ghemeynten zijn/ soo verre de Heere de overblijfselen sijns volcx die daer ellendichlic verstropt ende verstoozten zijn/ wonderlick bewaert/ soo verre daer eenige teeckenen der Ghemeynte blyven/ en voornemelick die/ der welcker cracht niet en can doo; de listicheyt des duyvels/ noch doo; de boosheyt der menschen/ te niete ghemaeckt wozden. Maer dewyle daerentegen de teeckenen die wy in dese handelinge voornemelick behoozen aen te sien/ daer wech genomen ende uytgewischt zijn/ soo segghe ick dat een yegelicke vergaderinghe/ ende het gantsche lichaem sonder behoozlicke fozme der Ghemeynte is.

Het Pausdom en woozt den naeme van Kercke niet toegelatē/ alhoewel dat onder sijn tyrannie sommige kercken gheweest zijn.

Der welcker ellendige staet is hier afghemaelt.

* Dan. 9. 27. 2. Thess. 2. 4.

* Apoc. 18. 2. † Apoc. 3. 12. ende 21. 2. 10.

De somma deses Capitels.

Het iij Capittel.

Van de Leeraers en dienaers der Gemeynte, ende van haer verkiesinghe ende ampt.

NU moeten wy spzeken van de ozden met de welcke God wil dat sijn Ghemeynte geregeert wozde. Want hoewel hy moet alleen regneeren ende regeeren/ ende de opperste zijn in de Gemeynte/ in de welcke oock de heerschappie doo; sijn woozt alleenlick moet ghebzuyckt ende bedient wozden: nochtans dewyle hy onder ons niet en woont met sienlicke tegēwoordichept/ om sijnen wille ons mondelick te verclaren/ so seggen wy dat hy der menschen dienst daer toe ghebzuyckt/ gelijck of hyse in sijn stede stelde/ niet om sijn recht ende eere hen over te geven/ maer alleenlick om selve doo; haren mont sijn werck te doen/ ghelijck oock een werckman het instrument gebzuyckt om sijn werck te maken. Ick wozde bedwonghen wederom te verhalen het ghene dat ick boven verclaert hebbe. Hy conde dat wel doen doo; hem selven sonder eenighe ander hulpe ofte instrument/ ofte oock doo; Enghelen: maer daer zijn vele oozsaken waerom hy het liever doet doo; menschē. Wānt ten eersten verclaert hy alsoo sijn gonste tot ons/ als hy menschen neemt om doo; hen sijn bootschap te doen/ ende sijnen verbozghen wille te verclaren/ ende eyndelick om sijnen persoon te dzaghen. Ende alsoo bewijst hy doo; bevindinghe dat het niet te vergheefs en is/ dat hy ons dickmael noemt sijne tempelen/ dewyle hy uyt den mont der menschen/ ghelijck uyt sijnen heylighen Tempel tot de menschen spzeeckt. Ten anderen/ is dit een seer goede ende nutte oeffeninghe tot verneederinghe ende ootmoedicheyt/ als hy ons tot ghehoozsaemheyt sijns woozts went/ hoewel hy doo; menschen die ons gelijck/ ofte somtijts oock van minder weerdicheyt zijn/ ghepzedickt woozt. Waert dat hy van den Hemel spzake/ soo en soude het gheen wonder zijn/ dat sijne heylighe woozden sonder vertoeven eerweerdichlick in aller menschen oozen ende herten aenghenomen wozden. Want wie en soude hem van sijn teghenwoozdige macht niet verschzicken? Wie en soude doo; het eerste aenschouwen sulcker grooter Majesteyt niet neder ghewozpen wozden? Wie en soude doo; die ongemeten claerheyt niet beschaēt wozden? Maer als eenich mensche uyt den stof opgheresen/ in den naem Gods spzeeckt/ soo gheven wy hier onse Godsalicheyt ende eerbiedinghe met seer goede ghetuygenisse te kennen/ als wy ons van sijnen dienaer laten leeren/ hoewel hy nochtans ons in gheenen dinghe te boven gaet. So heeft hy dan oock om deser oozsaken wille/ den schat sijnder hemelscher wijsheyt in broosche en aerden vaten verbozghen/ op dat hy te sekerlicker beproeve/ hoe groot hy van ons gheacht woozt. † Boven desen en was om de onderlinge liefde te onderhouden/ niet bequamers/ dan dat de menschen doo; desen bant aen malcanderen onderlinghe gebonden wozden/ als daer een woozt tot eenen Herder ghestelt/ om de andere te samen te leeren/

De somma van tghene ghesept sal wozden.

Redenen/ waerom dat God in de regeeringhe der kercke gebzupckt den dienst van den menschen. Matt. 26. 11.

1. Op dat hy ons sijn gonste tegen ons soude te kennen gheven.

Exod. 29. 45. Lev. 26. 11. Ezech. 37. 26. Matt. 10. 20.

2. Op dat hy ons tot ootmoedicheyt ende ghehoozsaemheyt soude wennen/ onse swackheyt niet een bequaem behulpsel voozstende.

Lege August. lib. 1. de doct. Christiana.

2. Coz. 4. 7.

† 3. Op dat de menschen met desen bāt aen malcanderen verbonden zijnde/ de onderlinghe liefde te beter onder haer souden leeren onderhouden.

leeren/ ende als de andere die tot discipulen ghestelt zijn / uyt eenen monde ghemeyn leere ontfanghen. Want waert dat een yeghelick in hem selven hadde al wat hem gebreeckt/ende so hem eens anders arbeyt ende hulpe niet noodich en waer: een yeghelick soude de andere verachten/ ende van hen veracht worden / soo groot is der menschẽ hooveerdicheyt. So heeft dan de Heere met dien knoop/ den welcken hy voorsach voor den altersterckisten om de eenicheyt te behoudẽ/ sijn Ghemeynte te samen gheknocht/ als hy de leere der salicheyt ende des eeuwighen levens heeft den menschen bevolen/om dat sy door hen souden den anderen mede gedeylt worden. Dit heeft Paulus aengesien/doe hy tot de Ephesien schreef/seggẽde: [1] Ghy zijt een lichaem ende een gheest / ghelijck ghy gheroepen zijt in een hope uwer roepinge.[†] Daer is een Heere/een Gheloove/een Doop/een God eñ Vader aller/de welcke is over al / door al / ende in ons allen. Maer eenen yeghelicken van ons is ghenade gegeven nae de mate der gave Christi. Daerom seyt hy: Doe hy was opgeclommẽ in de hoochde/ heeft hy de ghevanckenisse gevanghen ghelept / ende den menschen gaven ghegheven. Die neder gedaelt is/is de selve die opgeclommen is om alle dinck te vervullen. Ende de selve heeft sommige ghegheven tot Apostelen / sommighe tot Propheten/ sommighe tot Evangelisten/ende sommige tot Pastooren ende Leeraers/ tot opbouwinghe des lichaems Christi / tot dat wy alle comen tot eenicheyt des gheloofs/ende kennisse des Soons Gods/ tot eenen volmaecktẽ man/ tot de mate des volcomelick volwassen ouderdoms: op dat wy niet meer kinderẽ en zijn met allerley wint der leeringe ommedrijvẽde: maer dat wy na de waerheyt staende/in der liefde opwassen/allesins in hẽ/die het hooft is/te weten/ in Christum/in dẽ welckẽ het gantsche lichaem tsamen gevoecht/eñ tsamen gebonden/door alle de toegevoechde leden/uyt de werckinghe/ na de mate eens yegelicx lits/het lichaem doet wassen tot sijns selfs opbouwinghe in der liefde.

Bevestiginge van dese redenen/ ghenomen uyt dat heerlicke ghetuyghenisse des Apostels.
[†] Ephes. 4.4.
[‡] Deut. 4.30.
Mala. 2.10.
Psal. 68.19.
Joan. 3.13.
1. Cor. 12.28.
Ephes. 5.23.
Col. 1.18.
Rom. 12.5.

2 Met dese woorden geeft hy te kennẽ/ dat de dienst der menschen/ welcken God in de regeeringhe der Ghemeynte ghebruyckt/ is de voorneemste zenuwe waer door de gheloovighe in een lichaem onderlinghe aen malcanderen ghebonden zijn: ende geeft oock te kennen/ dat de Ghemeynte niet en can anders gesont bewaert worden / dan als sy met dese behulpselen ghesterckt worde / in de welcke de Heere heeft willen haer salicheyt stellen. Hy seyt dat Christus is opgheclommen in de hoochde / om dat hy soude alle dinck vervullen. Eñ dewijle deser vervullinge is dese/ te weten / dat hy door de dienaers dien hy dat ampt bevolẽ/eñ genade om dat te bedienen/ gegeven heeft/ sijne gaven der Ghemeynte uyt deelt/jae eenichsins hem selven teghenwoordich vertoōt/ de cracht sijns Geests in dese sijn insettinge uytgevende, op datse niet ydel noch ledich en zy: Also wort de wederoprechtinge der Heyligen volbracht: alsoo wort het lichaem Christi opgebout: also worden wy allesins opgewassen in den ghenen die het Hooft is ende worden onderlinge aen malcanderen vereenicht: also worden wy alle ghebracht tot de eenicheyt Christi/ als de prophetie onder ons haren loop heeft/ als wy de Apostelen aennemen/ als wy de leere die ons toegedient wort/niet en verworpen. Daerom soo wie arbeyt om dese orden /daer van wy handelen/ ende dese regeeringe af te breken/ ofte mispriist/ gelijc of sy onnoodich waren/ die soecken de Ghemeynte te verderven. Want het licht ende de warmte der Sonne / noch de spijse ende dranck en zijn soo noortsakelick niet om het tegenwoordige lichaem te sterckẽ ende onderhouden/als het ampt der Apostelen ende Pastooren is/om de Ghemeynte op der aerde te bewaren.

Door welck getuyghenisse openbaer is/ dat diẽ dienst der menschen seer nuttelick is voor de gantsche Gemeynte.
Ephes. 4.10.
Reden / waer in verhaelt worden de profijten van dien.
Ephes. 4.12.
Bewys / genomen van een ghelyckenisse.

3 Daerom hebbe ick bovẽ vermaent/dat God de weerdicheyt deses ampts heeft met so grooten lof als mogheiick was / ons dickmael aenghepresen / om dat het als het aldercostelickste dinck soude by ons in grooter eere zijn. Dat God den menschẽ eẽ costelicke weldaet schenct/ als hy de Leeraers verweckt / dat betuycht hy daer hy den Prophete beveelt uyt te roepen/dat de voeten der ghener die den vrede vercondigen/ lieflick zyn/ ende haer comste salich is: Item als hy de Apostelen noemt het licht der werelt/ ende het sout der aerde. Hy en conde dat ampt oock niet cierlicker prijsen/dan als hy seyt: Wie u hoort/ die hoort my: wie u versmaet/die versmaet my. Maer daer en is gheen luchtigher plaetse dan by Paulum in den tweeden Sendtbrief tot de Corinthen/daer hy dese sake eygentlick handelt. Soo bewijst hy dan/dat in de Gemeynte gheen cierlicker noch eerlicker dinck en is/ dan de dienst des Evangely / dewyle hy een bedieninghe des Geests / ende der rechtveerdicheyt / ende des eeuwighen levens is. Dese ende dierghelijcke dinghen dienen daer toe / dat de wijse om de Ghemeynte door de dienaers te regeeren / de welcke de Heere in der eeuwicheyt heeft verordent / by ons niet veracht en worde/ noch ten eynde door de verachtinge en vervalle. Ende hoe noodich sy zy / dat en heeft hy niet alleenlick met woorden/ maer oock met exempelen verclaert. Als hy wilde Cornelium met het licht sijnder waerheyt volcomelicker beschijnen / soo heeft hy eenen Enghel uyt den Hemel ghesonden tot hem/op dat hy Petrum liete halen. Doen hy wilde Paulum tot sijn kennisse roepen/ende in de Gemeynte planten ende inlijven / soo en spreeckt hy tot hem niet door sijn eygen stemme/ maer sandt hem tot eenen mensche / om van dien de leere der salicheyt ende de heylichmakinge des Doops te ontfangen. Ist dat het niet sonder oorsake en gheschiet / dat de Enghel die een uytlegger Gods is/ hem selven onthout van den wille Gods te verclaren/ende beveelt eenen mensche te roepen die den selven verclaren soude: Item dat Christus die de eenighe Meester der gheloovighen is / beveelt dat Paulus door eenen mensche gheleert worde / te weten: die Paulus/welcken hy tot in dẽ derden Hemel opghevoert/ ende onuytsprekelicke dinghen wonderlick gheopenbaert heeft: wie soude nu bestaen dien dienst te versmaden ofte als onnut voorby te gaen / des welckes ghebruyck de Heere heeft met sulcke bewysinghen willen betuyghen?

Tot dien eynde wordt de weerdicheyt des dienst met heerlicke lofbare redenen verciert.
Esai. 52.7.
Naum. 1.15.
Rom. 15.10.
Matt. 5.13. 14.
Luc. 10.16.
2. Cor. 4.6.
2. Cor. 3.9.
Ende hare nootsakelickheyt wort met vele exempelen van God ons aenghepresen.
[‡] Actor. 10.3.
Actor. 10.5.
Actor. 9.6.
2. Cor. 12.2.

4 Die de Gemeynte nae de insettinge Christi regeeren/die worden van Paulo ghenoemt: ten eersten Apostelen / ten anderen Propheten/ ten derden Evangelisten / ten vierden Pastooren/ ten laetsten Leeraers. Wt de welcke alleenlick de twee laetste ordentlickẽ diẽst in de Gemeynte hebben: de andere drie heeft de Heere in het begin sijns rijcx opgebracht/ende verweckt se oock somtijts / nae dat het de noot des tijts eyscht. [†] Wat ampt het zy dat de Apostelẽ hebben/ dat is openbaer uyt dat gebot: [‡] Gaet/ predickt het Evangelium alle creatueren. Hen en worden gheene sekere palen ghestelt / maer de gantsche werelt wordt hen verordent / om dit tot ghehoorsaemheyt Christi te brenghen: op dat sy het Evangelium in wat landen sy

Het andere deel des Capittels van de bysondere Dienaers der kerckẽ. Waer van sommige ingestelt zyn geweest voor eenen sekeren tyt/ als daer waren/ de Apostelen/ Propheten ende Evangelisten.
[†] Het ampt der Apostelẽ.
[‡] Matt. 16.15

Rom.15.19. 20.

conden/ zaeyende alomme sijn rijcke oprichten. Daerom als Paulus wilde sijn Apostelschap bewijsen/ soo en heeft hy niet verhaelt dat hy erghens een stadt Christo vercregen hadde. Maer dat hy het Euangelium wijt eñ breet verbreyt heeft: noch oock dat hy op eens anders fondament getimmert heeft/ maer dat hy Gemeynten gheplant heeft/ daer de naem des Heeren onbekent was. Soo zijn dan de Apostelen gesonden/ om de Werelt van de afwijckinghe wederom tot de waerachtige gehoorsaemheyt Gods te brengẽ/ ende door de vercondinge des Euangelij alomme sijn rijcke op te richtẽ: ofte (ist datment alsoo liever heeft) die als de eerste Timmermeesters der Gemeynte/ souden het fondament daer van in de gantsche werelt legghen.

Ephes.4.11.

Der Propheten.

Propheten noemt hy niet allerley uytlegghers des Godlicken willes/ maer die met sonderlicke openbaringhe begaeft waren: sulcke en zijn nu gheene/ ofte ist dat daer eenighe zijn/ soo en zijn sy niet soo openbaer.

Der Euangelisten.

By de Euangelisten/ verstae ick de gene die niet soo weerdich en waren als de Apostelẽ/ maer nochtans aengaende haer ampt hen aldernaest waren/ ende oock der selver plaetse bewaerden. Sulcke waren Lucas/ Timotheus/ Titus/ ende andere dierghelijcke/ ende oock moghelick de tseventich Discipulen/ de welcke Christus naest de Apostelẽ verordent heeft.

Luc.10.1.

Na dese uytlegginge (de welcke my dunct met Pauli woorden ende gevoelen wel over een te comen) en waren die drie ampten niet verordent in de Ghemeynte/ om eeuwelick daer in te blijven: maer alleenlick voor dien tijdt/ in den welcken Gemeynten moesten opgherricht worden/ daer te voren geene en waren/ ofte ymmers daer sy moesten van Mose tot Christum ghebracht worden.

Tegenworpinghe.

Hoewel ick en versake niet dat God oock daer na heeft Apostelẽ/ ofte ymmers in haer plaetse Euangelisten opgeweckt/ gelijck te onsen tijde geschiet is.

Antwoort.

Wãt het was noodich sulcke te hebben die de Ghemeynte souden van Antichrists afwijckinge wederbrengen. Nochtans noeme ick het niet te min een onordentlick ampt/ om dat het in wel-gestelde Ghemeynten gheen plaetse en heeft.

Sommighe behouden een ghedurighe bedieninghe: als daer zijn/ de Herders eñ Leeraers/ welcke de kercke nimmermeer en can derven.

Daer na volgen Pastooren ofte Herders ende Leeraers/ de welcke de Ghemeynte nimmermeer en can derven. Tusschen dese meyne ick dat dit onderschept is/ dat de Leeraers niet en is de bedieninge der straffe/ noch der Sacramenten bevolen/ noch oock de vermaninghen: maer alleenlick de uytlegginge der Schrifture/ op dat de leere oprecht ende gesont onder de gheloovighe behouden worde. Maer in het ampt der Pastoorẽ ofte Herderen/ zijn alle dese dinghen vervaet.

Ist dat de Euangelisten by den Apostelen ghestelt worden/ soo sullen daer noch zijn twee paren/ die met een ander wel over een comen/ als de Herders met den Apostelẽ/ de Leeraers met den Propheten.

5 Hier hebben wy welcke de verganckelicke diensten ofte ampten in de Ghemeynte gheweest zijn/ ende welcke zijn inghestelt gheweest om eeuwichlick te blijven dueren. Ist dat wy de Euangelisten stellen by de Apostelen/ so sullen wy twee paren hebbẽ die met malcanderen vergheleken zijnde/ wel over een comen. Want de ghelijckenisse die onse Leeraers hebben met de oude Propheten/ die selve hebben oock de Pastooren ofte Herders met de Apostelen. Het Prophetische ampt was uytnemender om de sonderlicke gave der openbaringhe daer mede sy begaeft waren: maer het ampt der Leeraren geschiet bynae op de selve wijse/ ende heeft gantschelick het selve eynde.

Luc.6.13. Gal.1.1.

Alsoo zijn de twaelve die de Heere heeft uytvercoren/ om het nieuwe Euangelium der werelt te vercondighen/ na de orden ende weerdicheyt boven de andere gheweest. Want hoewel nae de beduydinghe des woorts Apostel, alle Dienaers der Gemeynte moghen te rechte Apostelen genoemt worden: om dat sy alle van God gesonden worden/ ende syne boden zijn: nochtans dewijle daer aen veel was ghelegen/ datmen seker kennisse hadde van de seyndinghe der ghener die een nieu ende onghehoort dinck aenbrachten/ soo betaemdet dat die twaelve (tot der welcker ghetal daer nae oock Paulus gecomen is) boven de andere met desen sonderlicken naem verciert worden.

Waer om dat de twaelve met den Apostolischen naem vercieret zijn gheweest.

Rom.16.7.

Paulus gheeft wel desen naem erghens Andronicho ende Junie/ seggende: dat die zijn uytnemende gheweest onder de Apostelen: maer als hy wil eyghentlick spreken/ soo gheeft hy desen naem dier eerster orden alleenlick. Ende dit is het ghemeyn ghebruyck der Schrifture. Nochtans hebbẽ de Pastoorẽ ofte Herders/ het selve ampt dat de Apostelen hadden/ uytghenomen dat sy een yeghelick een seker Ghemeynte hebben/ hen verordent. Maer hoedanich dit zy/ sullen wy noch claerlicker hooren.

Ghelijckerwijs de Apostelen/ alsoo is oock den Herderen de vercondinghe des woorts ende bedieninghe der Sacramẽten toevertrout.

6 Doe de Heere de Apostelen sandt/ soo heeft hy (ghelijck weynich te voren geseyt is) hen een ghebot gheghven/ [a] dat sy souden het Euangelium prediken/ ende de gelooviyhe doopen tot verghevinghe der zonden. Ende daer te voren hadde hy hen geboden/ [b] dat sy souden de heylighe teeckenen sijns lichaems ende bloets/ nae sijn exempel uytdeelen. Siet/ dit is de onveranderlicke ende eeuwighe Wet/ die opghelept is den ghenen die in der Apostelen plaetse comen/ door welcke Wet sy het bevel ontfanghen van de predikinghe des Euangelij/ ende uytdeelinghe der Sacramenten. Waer uyt wy verstaen/ dat de ghene die beyde dese dinghen achter laten/ valschelick der Apostelen naem voorwenden.

[a] Matth.28.19.
[b] Luc.22.19.

Wat sullen wy seggen van de Pastooren? Paulus en spreeckt niet alleenlick van hem selven/ maer van hen allen/ als hy seyt: Also achte ons de mensche/ als dienaers Christi, ende uytdeelders der verborghentheden Gods. Item als hy op een ander plaetse seyt: Dat een Bisschop moet vast houden aen dat ghetrouwe woort/ dat nae der leere is/ op dat hy machtich zy oock te vermanen door gesonde leere/ ende de teghensprekers te wederlegghen.

1.Cor.4.1.

Tit.1.9.

Wt dese ende dierghelijcke plaetsen die hier ende daer ghelesen worden/ machmen verstaen dat oock in den dienst der Pastooren dese twee sonderlicke deelen zijn/ te weten/ het Euangelium vercondighen/ ende de Sacramenten bedienen. De wyse van leeren en is niet alleenlick in openbare predikinghen ghelegen/ maer dient oock tot de heymelicke vermaninghen. Daerom neemt Paulus de Ephesien tot ghetuyghen/ dat hy gheen dinck dat hen nut was/ achterghelaten en heeft/ dat hy't hen niet en soude vercondicht eñ geleert hebben/ openbaerlick ende van huyse te huyse/ den Joden ende den Griecken beteringhe ende het gheloove in Jesum Christum betuyghende. Item weynich daer nae: Dat hy niet en heeft afghelaten eenen yeghelicken onder hen met tranẽ te vermanẽ.

Op wat wijse de predicatie des woorts gheschieden sal.

Actor.20.20.

Actor.20.31.

Ick en hebbe nu niet voorgenomẽ/ alle de gavẽ eens goeden Pastoors te verhalen: maer alleenlick te kennen te gevẽ/ wat sy belijdẽ die hen selvẽ Pastoorẽ noemẽ: te wetẽ/ dat sy also de Gemeynte regeeren/ niet op dat sy een ledige eerweerdicheyt hebbẽ/ maer op dat sy door de leere Christi/ het volc tot waerachtighe Godsalicheyt onderwijsen/ eñ de Heylige verborghẽthedẽ uytdeelẽ/ eñ de behoorlicke straffe bewarẽ eñ onderhoudẽ: Wãt allẽ dẽ ghenẽ die tot wachters in de gemeynte gestelt zijn/ diẽ vercondicht de Heere dat hy het bloet sal van

Ezech.3.17.

hare

hare handen eysschen/ ist dat yemant onwetende door haer onachtsaemheyt vergaet. Het comt oock hen allen toe dat Paulus seyt van hem selven: Wee my / ten zy dat ick het Euangelium vercondighe / dewyle de bedieninge my bevolen is. Int corte/ dat de Apostelé der gantscher werelt gedaen hebben/ dat moet een yegelick Pastoor ende Herder sijnen kudde doen.

1.Cor.9.16.

De ordre vereyscht/ dat een yeder kercke sijn eyghen Herders hebbe/ nochtās dat niet elcke daer aen soo soude verbonden zijn/ dat hy oock andere niet soude mogen behulpelick wesen/ wanneer dat het alsoo door openbare autoriteyt gheraden ware ghebonden.

7 Hoewel als wy eenen yeghelicken Pastoor sijn Gemeynte toe schryven/ so en versaken wy daerentusschen niet/ dat de ghene die aen een Ghemeynte ghebonden is/ oock mach andere Ghemeynten helpen/ghelijck als daer een eenighe beroerte comt/in de welcke sijn tegenwoordicheyt noodich zy/ ofte als in eenighe dapster sake raet van hem geeyscht wort. Maer dewyle daer orden noodich is om de vrede der Ghemeynten te onderhouden / op dat een yeghelick sijn eygé werc hebbe/ eñ niet alle onseker sonder beroepinge omme en dryven/ ofte ongeschicktelick alle tot een plaetse loopen/ ende op dat de gene die sorchvuldigher zijn voor haer voordeel eñ ghewin/ dan voor de stichtinge der Gemeynte/ niet nae haren lust Gemeynten en verlaten: soo moet dese deelinghe der plaetsen / soo verre alst moghelick is/ meest altijts ghehouden worden/ op dat een yegelick met sijne palen te vrede zijnde / tot in eens anders roepinghe niet door en breke. Ende dit en is niet eé menschelicke vont/ maer een insettinghe Gods. Want wy lesen dat Paulus ende Barnabas/ in alle de Gemeynté/ te Listeren/ Antiochien/ ende Iconien/ hebben Ouderlinghen verordent. Ende Paulus selve ghebiet Tito/ dat hy in alle steden Ouderlingen stelle. Alsoo meldet hy oock op andere plaetsen de Bisschoppé der Philippensen/ ende Archippum den Bisschop der Colossensen. Ende Lucas heeft een seer schoon vermaninghe Pauli/ tot de Ouderlingé der Ephesischer Gemeynte beschreven. Daerom soo wie eender Gemeynten regeeringhe ende sorghe heeft aengenomen/ die moet weten / dat hy aen dese Wet der Godlicker roepinghe ghebonden is: niet dat hy daer alsoo ghehecht ende ghenagelt zy / dat hy niet en soude moghen noch comen van daer comen/ waert dat het de ghemeyn nutticheyt ende welvaert eyschte / soo verre het behoorlick ende ordentlick geschie. Maer de gene die tot een plaetse gheroepen is / en moet selve niet dencken op verhuystinghe/ noch soecken ontslaghen te wordé/ na dat hy meynt dat het hem voorderlic zy. Boven desen ist dat het niet is dat yemant tot een ander plaetse ghebracht worde / soo en moet hy nochtans dat niet door sijnen eygenen raet bestaen / maer openbaer autoriteyt verwachten.

Actor.14.23.

Tit.1.5.

Phil.1.1.
Col.4.17.

Bisschoppen/ dat is/ Opsienders/ Ouderlinghen/ Herders en de Dienaers zijn by den Apostelé eenderley dinck.

8 Voort dat ick de ghene die de Ghemeynten regeeren / hebbe sonder onderscheyt Bisschoppen/ende Ouderlingen / eñ Pastoren genaemt/ dat hebbe ick gedaé na het gebruyc der Schrifture/ de welcke dese woorden gebruyckt sonder onderscheyt. Want sy geeft dé naem Bisschop/ alleen den gené die Gods woort bedienen. Also als Paulus Tito gheboden heeft/ in alle steden Ouderlingen te stellen/ soo seyt hy terstont daer na: Wāt eé Bisschop moet onstraffelic zijn/ etc. Also groet hy oock op een ander plaetse de Bisschoppé eender Gemeynte. Eñ in de handelinge der Apostelen is beschrevé/ dat Paulus de Ouderlingen der Ephesischer Ghemeynte heeft te samen geroepé/ de welcke hy in sijn vermaninge Bisschoppen noemt. Nu moet men hier aenmercké dat wy dus lange geene andere ampten verhaelt en hebben / dan die in den dienst des Woorts geleghen zijn. Paulus en meldet oock geene andere in dat vierde Capittel tot de Ephesien / dwelck wy nu voortghebracht hebben. Maer in den Sendbrief tot de Romeynen ende in den eersté tot de Corinthen/ verhaelt hy noch andere ampten/ als machten / de gave der ghesontmakingen, die uytlegginge, regeeringhe eñ besorginghe der armen. Van dese ampten late ick die varen/ die tijtlicke en verganckelick waré: want het en is niet noodich lange daer mede besich te zijne.* Maer daer zijn twee ampten die altijts blyven: te weten/ de regeeringhe ende besorginge der armen. Ick achte dat de regeerders waren Ouderlinghen/ uyt den volcke vercoren om den Bisschop te helpen in vermaninghen ende oeffeninghe der straffe. Want men en cant anders niet uytleggé dat hy seyt: * Die regeert/ die doe het met sorchvuldicheyt. So heeft dan van den beginne aen eene yeghelicke Ghemeynte haren raet ghehadt/ in den welcken waren Godsalige/ gestadige ende heylige mannen/ de welcke die iurisdictie ende macht hadden/ om de partyen te hooren/ ende de gebrecké te beteren/ daer van wy hier na sullen spreken. Eñ dat dese orden niet en is in een eeuwe alleenlick geweest/ dat bewijst de bevindinge selve. So is dan oock dit ampt der regeeringhe te allen tyde noodich.

Tit.1.5.
Phil.1.1.

Actor.20.17.

Rom.12.7.
1.Cor.12.28.

Andere bedieninge/ door eenen tijt gedüerende/ worden naghelaten.

* Maer twee ampten zijnder die altijts blyven/ te weten het Ouderlingschap ende Diakenschap welcke tot den dienst des woorts behooren/ waer van daer nae ghehandelt sal worden.

* Rom.12.8.

9 De besorginge der armen was den Diaconen bevolen. Hoewel hy stelt in den Sendtbrief tot de Romeynen tweerley Diaconen / daer hy seyt: † Wie geeft/ die geve in eenvoudicheyt: ende die barmhertichheyt doet / die doetse met blymoedicheyt. Dewijle hy daer sonder twijfelen spreeckt van de gemeyne ampten der Gemeynte/ so moeten daer twee verscheyden graden der Gemeynte zijn. Ende ten zy dat my mijn gevoelen bedriecht/ so beteeckent hy met de eerste/ de Diaconen die de aelmoessen uyt deelen: ende met de andere/ de ghene die hen selven begheven hadden om den armen ende siecken te dienen: sulcke waren sommighe weduwen / de welcke Paulus meldet tot Timotheum. Wāt de vrouwen en mochten gheen ander openbaer ampt bedienen / dan dat sy haer selven tot den dienst der armen begaven. Ist dat wy dit aen nemen (gelijck het gantschelick aen te nemen is) so sullen daer tweederley Diaconen wesen/ uyt de welcke de sommige sullen diené in de uytdeelinghe der dinghen die den armen der Ghemeynte toe comen/ ende de andere sullen den armen selve dienen. Ende hoewel de naem der Diaconen wijder streckt/ so noemt nochtās de Schrifture dese eygentlick Diaconen/ die van de Gemeynte verordent zijn / om de aelmoessen uyt te deelen/ eñ de armen te besorgen: der welcker oorspronc/ insettinge ende bedieninge/ van Luca in de handelingen der Apostelen beschreven is. Want doe van de Grieken een murmureringe verweckt was/ om dat hare weduwen vergeten worden in den dienst der armen/ so hebben de Apostelen hen selven ontschuldicht / dat sy niet en conden beyde het woort ende de tafelen bedienen / ende hebben van der menichte des volcx begeert/ dat sy souden seven deuchtsame mannen verkiesen/ om dien desen last op te leggen. Siet hoedanige Diaconen de Apostolische Ghemeynte hadde/ ende hoedanige ons betaemt te hebben na haer exempel.

De trappen der Diakené van den Apostelen onderscheyden.

† Rom.12.8.

1.Tim.5.10.

Sommighe zijnder die voor de aelmoessen sorge dragen/ sommighe die de armen selve besorghen.

Actor.6.3.

† Het derde deel des Capittels van de bestellinge ende beroepinghe der Dienaren der kercken.

10 † Nu dewijle men behoort * alle dingé in de Gemeynte ordentlic ende bequamelick te doen/ soo en is daer gheen dinck waer in men dit selve moet neerstichlicker onderhouden / dan in het ordineren der regeeringhe: want daer en is in geen dinc meerder perijckel/ dan in de ordeninge der re-

* 1.Cor.14.40.

der regeeringe/ ist dat daer yet onordentlicx geschiet. Dan om dat ongeruste ende oproerighe menschen niet en souden lichtveerdichlick bestaē het leerampt oft de regeeringe te aengaen/ soo is namelick verordent / dat niemant ongeroepen het gemeyn ampt in de Gemeynte aenneme. Daerom op dat yemant eē waerachtich dienaer der Ghemeynte geacht worde/ so moet hy ten eersten behoorlick geroepen zijn / ten anderen moet hy sijn roepinge volgen/ dat is/ het ampt dat hem bevolen is / aennemen ende bedienen. Dit machmen dickmael by Paulum aenmercken: de welcke byna altijts sijn beroepinghe ende ghetrouwicheyt in de bedieninghe sijns ampts verhaelt/ als hy sijn Apostel-ampt wil bewijsen. Ist dat Paulus die soo groot een dienaer Christi was/ niet en bestaet autoriteyt aen te nemen om in de Gemeynte ghehoort te worden / anders dan om dat hy door het bevel des Heeren daer toe verordent is / ende om dat hy getrouwelick doet dat hem bevolen is: wat grooter onbeschaemtheyt soude het wesen/ waert dat eenich mensche / een van dese twee dinghen niet hebbende/ wilde sulcke eere aennemen. Maer dewijle wy boven wat gheroert hebbē dat het noodich is den last aē te nemē/ so laet ons nu alleenlick van de roepinge spreken.

Hebr.5.4.

Vier stucken in desen handel.

11 Dese handelinge is in vier dingē gelegen: namelick / op dat wy weten hoedanighe Dienaers men moet verordenen / hoemense moet verordenen / wiese behoort te verordenen / ende met wat ceremonie ende wijse sy moetē in haer ampt ghestelt worden. Ick spreke van de uytwendighe ende openbaer roepinghe/ de welcke de openbaer ordeninge der Gemeynte aengaet: maer die heymelicke roepinge gae ick voorby/ daer van een yegelic Dienaer in sijn conscientie ghetuyghenisse heeft voor God / van de welcke de menschen niet en connē getuygenisse geven. Ende dit is eē goede getuygenisse onses herten/ dat wy noch door eergiericheyt/ noch door ghewinsoeckinge/ noch door eenige andere behoorlicke begheerte/ maer door de vreese Gods ende begeerte om de Gemeynte te stichten/ het ampt als het ons voorgestelt wort/ aen nemen. Dese getuygenisse is eenen yeghelicken van ons noodich (ghelijck ick geseyt hebbe) ist dat wy onsen dienst willen Gode aengenaem maken. Maer die is niet te min voor de Gemeynte behoorlick gheroepen/ die oock door boose conscientie daer toe gecomen is/ so verre syn boosheyt niet openbaer en zy. Men pleecht oock te segghen/ dat tot den dienst geroepen zijn/ oock de ghene die men nut ēn bequaem siet om het ampt te bedienen: te weten/ om dat geleertheyt met Godsalicheyt ende andere gaven eens goeden Pastoors/ is als een voorbereydinge daer toe. Want de ghene die de Heere heeft te voren tot soo groot een ampt verordent/ die wapent hy eerst met sulcke goede gaven/ als tot de volbrenginghe noodich zy/ op dat sy niet ydel noch onbereyt daer toe en comen. Daerom als Paulus tot de Corinthen schrijvende/ wilde van de ampten handelen/ soo heeft hy eerst de gaven verhaelt/ met de welcke sy moeten voorsien zijn die de ampten bedienen. Maer dewijle dit het eerste is van de vier stucken die ick ghestelt hebbe / soo laet ons nu daer van handelen.

Tweederley beroepinghe/ uytwendighe ende inwendighe: Ende hoe datse beyde zijn aen te mercken.

1.Corin.12,7.

1. Hoedanige Dienaers der kercken datmen verkiesen sal. 1 Tit.1.6. 1.Tim.3.2. 2.Tim.2.24.

12 Hoedanighe Bisschoppen men behoort te verkiesen /' dat leert Paulus rijckelick in twee plaetsen / maer de somma is dit/ te weten/ datmen geene moet verkiesen anders dan die ghesont zyn in de leere/ ende heylich int leven / ende met geen openbaer zonde besmet/ waer door sy mochte haer autoriteyt verliesen/ ende de die ist versmaet worden. Het selve is oock gantsch elic van de Diaconen ende Ouderlingē. Men moet altijts toesien dat sy tot het ampt dat hen opgeleyt wort/ niet onbequaem en zijn/ dat is/ dat sy begaeft zijn met sulcke gavē als tot volbrenginge haers ampts sullen noodich wesen. Also doe Christus wilde de Apostelen senden/ so heeft hyse met sulcke wapenen ende gaven verciert/ de welcke sy niet en conden derven. Ende Paulus eenen goeden ende waerachtigen Bisschop afgebeeldet hebbende / vermaent Timotheum/ dat hy hem selven niet en besmette / Bisschoppen verkiesende die sulc niet en zijn. Dat punct hoemense behoort te verkiesen / dat en verstae ick niet van de ceremonie der verkiesinge/ maer van de Godsalighe vreese ende sorchvuldicheyt diemen in de verkiesinge behoort te hebbē. Hier uyt comt dat vasten ende bidden / d'welck (ghelijck Lucas verhaelt) de geloovige ghebruyckt hebben/ doe sy Ouderlinghen maeckten. Want dewijle sy verstonden dat sy met een sake besich waren/ daer seer veel aen gheleghen was/ soo en dorsten sy daer in gheen dinck aengaen / sonder met seer groote vreese ende sorchvuldicheyt. Ende voornemelick hebben sy tot God ghebeden om den Gheest des raets ende der onderscheydinghe te ghecryghen.

Luc.21.15. ende 24.40. Marc.16.15. Actor.1.8.

1. Tim.5.22.

2. Hoe datmense verkiesen sal.

Actor.14.23.

Actor.1.24.

3. Van wie sy vercoren sullē worden.

13 Het derde stuck dat wy boven gestelt hebben: was / wie de Dienaers behoort te verkiesen. Van dese sake en can men gheenen sekeren regel uyt de insettinghe ofte roepinge der Apostelen nemen/ dewijle die met ghemeyn roepinge niet allesins over een en comt. Want dewijle de dienst onordentlick was/ soo moesten de gene die hem soudē bedienē/ door des Heeren eygenen mont gheroepen ende verordent worden. Soo hebben dan de Apostelen hen selvē tot het werc ghevoecht/ niet door eenighe menschelicke verkiesinghe / maer door het eenighe bevel Gods ende Christi. Hier uyt ist dat de Apostelen willende eenen anderen in de plaetse Jude stellen/ niet en dorven yemant daer toe sekerlick noemen/ maer stellen daer twee mannen/ op dat de Heere met het lot verclare welcken van beyden hy wil laten in de plaetse Jude comen. Op dese wyse moetmen oock verstaen / dat Paulus seyt dat hy niet van menschen / ofte door menschen is een Apostel ghemaeckt / maer door Jesum Christum / ende God den Vader. Dat eerste / te weten / Niet van menschen / hadde hy met alle Godsalige Dienaren des Woorts ghemeyn: want niemant en conde dit ampt behoorlick bedienen / sonder van God gheroepen te zijne. Maer het ander quam hem eyghentlick ende sonderlick toe. Daerom als hy hier op roemt / soo en roemt hy niet alleenlick dat hy heeft het ghene dat eenen waerachtighen ende oprechten Pastoor betaemt/ maer hy vertoont oock de teeckenen sijns Apostelschaps. Want dewijle dat by den Galaten oock sommighe waren / die sijn authoriteyt wilden verkleynen/ segghende: dat hy een was uyt den ghemeynen hoop der Discipulen / van de voorneemste Apostelen verordent: soo was het hem noodich/ dat hy bewees hem selven geensins minder te zijne/ dan de andere Apostelen/ om alsoo de weerdicheyt synder predikinghe te bevestigen/ wetende dat sy sochten die te niete te maken. Daerom betuycht hy dat hy niet en is door menschen oordeel/ gelyck een gemeyn Bisschop vercoren / maer door den mont ende openbaer ghetuygenisse des Heeren selve.

Waerom de Apostelen van Christo alleen vercoren zijn.

Actor.1.23.

Van des heyligē Apostels Pauli beroepinghe ende verkiesinghe. Gal.1.12.

14 Dat

De ordinare Herders worden van andere Herders ghestelt.

14 Dat het in de rechte roepinghe der Bisschoppen gantschelic behoorlick is/dat de Bisschoppen door menschen vercoren worden/ dat en sal niemant versaken die verstant heeft: dewijle van dese sake soo vele ghetuyghenissen der Schriftuere zyn. Het en is ooc hierentegen niet dat Paulus seyt/dat hy niet van menschē/noch door menschen en is gheroepen gheweest: want hy en spreeckt daer niet van de ordentlicke verkiesinghe der Dienaren / maer schrijft hem selven toe het ghene dat sonderlinghe den Apostelen toe quam. Hoewel de Heere heeft oock Paulum alsoo uyt een sonderlicke privilegie door hem selven geroepen/ dat hy nochtans daerentusschen de orden der roepinghe der Gemeynte ghebruyckte. Want Lucas verhaelt aldus: †Doe de Apostelen vasteden ende baden/seyde de heylighe Gheest: Scheyt my Paulum ende Barnabam uyt / tot het werck daer toe ickse uytvercoren hebbe. Waer toe dienet dese uytscheydinge ende opleggingе der handen/ als de heylige Geest sijn verkiesinge betuycht hadde/ anders dan om dat de orden der Ghemeynte in de verkiesinghe der Dienaren door menschen/ soude onderhouden worden? Soo en heeft dan God sulcke orden niet connen met eenige claerder ghetuyghenisse bewijsen / dan als hy te voren ghesеyt hebbende/dat hy Paulum tot eenen Apostel der Heydenen verordent heeft / nochtans wil dat hy van der Ghemeynte daer toe ghestelt worde. Dit selve machmen oock in de verkiesinghe Matthie sien. Want dewyle het Apostolisch ampt soo groot was/dat sy niet en dorsten na haer oordeel yemant daer toe verkiesen / soo stellen sy twee mannen / op dat het lot op den eenen valle: op dat de verkiesinghe alsoo een openbaer getuygenisse uyt dē Hemel hebbe/ ende nochtans de ordeninghe der Ghemeynte niet gantschelick verlaten en worde.

Galat. 1.1.

Waerom dat menichmael sommige uyt het ghetal der Apostelen/ oock van menschen zyn vercoren gheweest.

† Actor.13.2.

Actor.9.15. ende 13.2. ende 22.21.

Actor.1.23.

15 De vrage is nu / of de Dienaer moet van de gantsche Ghemeynte / ofte alleenlick van de Mede-dienaren ende Ouderlingen/ ofte alleenlick door eens menschen autoriteyt / verordent worden. Die willen dat dit recht sal by eenen eenighen mensche wesen/ die brengen voort het ghene dat Paulus seyt tot Titum: † Daerom hebbe ick u in Creta gelaten/ om dat ghy soudt in alle steden Ouderlinghen stellen. Item / tot Timotheum: ‡ En legt niemande haestelick de handen op. Maer sy dwalen ist dat sy meynen dat Timotheus te Ephesen/ofte Titus in Creta/ hebben een Coninckliche heerschappie ghebruyckt/ om alle dinck na haer goetduncken te verordenen. Want sy zijn de Overste gheweest/ alleenlic om met goeden ende Godsaligen raet/ den volcke voor te gaen ende niet alle andere uytsluytende / te doe dat hen allee behaechde. Ende op dat ick niet en schijne yet hier toe te dichten / soo sal ick het met een gelijck exempel verclaren. Want Lucas verhaelt dat Paulus ende Barnabas hebben Ouderlingē verordent in de Ghemeynte: maer hy gheeft oock mede de wyse te kennen / als hy seyt/dat syse door keur-stemmen ofte verkiesinghe des volcx verordent hebben. Soo dan sy twee verordedense/ maer de gantsche menichte verclaerde met opgheheven handen (ghelyck der Griecken ghebruyck was in de verkiesinghen) welcken sy wilden hebben. Alsoo spreken oock de Latijnsche Historischryvers dickmael / segghende: Dat de Raetsheere heeft de Officiers ghemaeckt/ ende dat segghen sy om gheen ander oorsake / dan om dat hy de keur-stemmen heeft ontfangen/ ende het volck in de verkiesinghe beweecht ende ghereqeert.

Dese verkiesinge en staet niet by eenen alleen: maer hier moeten overstaen andere Herders/ ende moet oock daer by comen die bewilliginge ende goetkenninge des volcx/ dwelck met verscheyden bewijsredenē ende ghetuyghenissen waer wordt ghemaeckt.

† Tit.1.5.
‡ 1.Timoth.5.22.

Actor. 14.23.

Het en is voorwaer niet ghelooflick/dat Paulus heeft Timotheo ende Tito meer toeghelaten/dan hy selve heeft aenghenomen. Ende wy sien dat hy selve pleecht Bisschoppen te verordenen uyt de verkiesinge des volcx. Soo moetmen dan de voorschreven plaetsen alsoo verstaē/ dat sy het gemeyn recht ende vryheyt der Ghemeynte niet en verminderen. Soo seyt dan Cyprianus wel / als hy betuycht dat het uyt Godlicke autoriteyt comt/dat de Dienaer in teghenwoordicheyt des volcx / wordt voor harer aller ooghen vercoren/ende door haer ghemeyn oordeel ende ghetuyghenisse / weerdich ende bequaem gheacht ende bevesticht. Want wy sien dat sulcx is door het bevel des Heeren in de Levitische Priesters onderhouden/ dat mense voor het volck brachte eer sy gheheylicht worden. Op gheen ander wijse en wordt Matthias tot het gheselschap der Apostelen ghestelt: Oock en worden die selve Diaconen niet anders verordent / dan in teghenwoordicheyt ende door het goetduncken des volcx. Dese exempelen (seyt Cyprianus) bewijsen dat de insettinge ende verordeninghe des Dienaers niet en behoort te geschien/ anders dan in de tegenwoordicheyt des volcx: op dat de verordeninghe oprecht ende behoorlick zy/door eens yeghelicx ghetuyghenisse ondersocht zijnde. So sien wy dan/dat dese roepinge des Dienaers is behoorlick ende uyt den woorde Gods/ daer de ghene die bequaem gheacht zijn/worden uyt het eendrachtich mede gevoelen ende goetduncken des volcx / verordent. Voort/dat de andere Pastooren moeten de verkiesinge regeeren ende matigen/op dat door lichtveerdicheyt/ofte door boose listen/ofte door oproer/ niet en worde vā de menichte gesondicht.

Libr.1.Epist.3.

Levit.8.6.
Num. 20.27.

Actor.1.25. ende 6.2.

16 Nu moeten wy spreken van de ceremonie ende wyse in de verordeninghe des Dienaers/ dwelck het vierde stuck is/dat wy in de roepinghe der Dienaren gestelt hebben. Het is openbaer dat de Apostelen als sy yemant tot den dienst verordenden / geen ander ceremonie ghebruyckt en hebben/ dan de opleggingе der handen. Ende ick meyne dat dese wyse is gecomen uyt de gewoonte ende ghebruyck der Hebreen/ de welcke door de opleggingе der handen Gode voorstelden/dat sy wilden gheseghent ende gheheylicht hebben. Also heeft Jacob syne handen op Ephraim ende Manasse gheleyt / als hy se wilde segenen. Dit selve heeft onse Heere ghevolcht als hy voor de kinderen (ick meyne) In dese selve beduydenisse gebot der Wet de handen hebben de Jodē handen gheleyt. Daerom hebben op Levitē door de opleggingе der handen heylicht/dat sy dien Gode voorstelden ende offerden/ welcken sy in den dienst stelden. Hoewel sy hebben dese opleggingе gebruyckt over de gene dien sy sienlicke gaven des Geests gaven. Hoe het zy/dit is een gemeyn ende opēbaer wijse geweest/ so wanneer sy yemant tot den dienst der Gemeynte wilden roepen. Aldus hebben sy de Pastooren/ende Leeraers/ende Diaconen verordent. Ende hoewel daer geē seker gebot en is van de opleggingе der handē/nochtans dewyle wy sien dat sy is altijts van de Apostelen ghebruyckt gheweest/soo moet haer neerstighe onderhoudinghe ons als een ghebodt zijn. Ende het is voorwaer voorderlick / dat de weerdicheyt des diensts worde met sulcke een teecken den volcke aengheprеsen / ende dat oock de ghene die verordent wordt / nu niet syns selfs en is / maer tot den dienst Gods ende der Ghemeynte begheven. Boven desen

4. Met wat ceremonie ende uytwendighe maniere datmen de Kercken-Dienaers sal verordineren.

Gen.48.
Matt.19.15.
Marc.10.16.

Actor.19.6.

Van de opleggingе der handen en is gheen seker gebot: Alleen het gebruyck ende de ghewoonte heeft ons de selve aengheprеsen.

en sal het gheen ydel teecken wesen / soo het tot synen rechten oorspronck wedergebracht worde. Want ist dat de Gheest Gods gheen dinck en heeft te vergheefs in de Ghemeynte inghestelt/soo sullen wy wel ghevoelen/dat dese ceremonie van hem verordēt/niet en sal onnut wesen / soo verre sy niet en wordt tot eenich superstitieux gebruyck verandert. Ten laetsten moetmen weten / dat de gantsche menichte niet en heeft de handen op hare Dienaren geleyt/maer de Pastooren alleen. Hoewel het is onseker / of altijts vele de handen opghelept hebben / oft niet. Het is openbaer dat het alsoo gheschiet is/ in de verkiesinghe der voorschreven Diaconen/ ende in de verordeninghe Pauli ende Barnabe / ende sommighe andere gheschiet is. Maer Paulus selve verhaelt ergheus / dat hy maer/ende niet andere vele/ Timotheo de hant opghelept heeft. Ick vermane u (seyt hy) verweckt de gave Gods die in u is / door de oplegginghe myuder handen. Want dat in den anderen Sendtbrief gheseyt wort/van de oplegginghe der handen des Priesterschaps/ dat en verstae ick alsoo niet / ghelyck of Paulus sprake van het geselschap der Priesteren: maer ick verstae daer door de ordeninghe selve/ ghelyck of hy seyde: Maeckt dat de ghenade die ghy door de opleggingbe der handen ontfanghen hebt/ doe ick u eenen Ouderlinck ofte Priester maeckte/niet ydel en zy.

Van wien de handen opgheleyt werden.

Actor.6.6. ende 13.3.

2.Tim.1.6.

1.Tim.4.14.

Het iiij. Capittel.

Van den stant der ouder Ghemeynte, ende van de wijse der regeeringhe die voor het Pausdom ghebruyckt wert.

Hoe de oude kercke is geregeert geweest.

Dus verre hebben wy ghehandelt van de orden der regeeringhe der Ghemeynte/ gelijc sy ons uyt den suyverē woorde Gods overghegheven is / ende van de diensten ghelyck sy van Christo verordent zijn. Nu op dat dese dinghen ons claerlicker ende ghemeynsaemlicker gheopenbaert / ende oock beter in onse herten ghedruckt worden/ soo sal het nut wesen in dese dinghen de forme der ouder Ghemeynte te kennen / de welcke ons een beelt der Godlicker insettinghe sal voor ooghen stellen. Want hoewel de Bisschoppen te dien tyde vele regulen ghemaeckt hebben/in de welcke sy schenē meer uyt ghetrocken/dan in de heylighe Schriftuere uythaer regeeringe: soo hebben sy nochtans alle des woorts Gods [illegible] tot den eenighen reghel can sien dat sy bynae niet [illegible] patinen lichtelick vreemde van Gods woort ghe[illegible] hebben/dat of schoon in haer insettinghe wat gebrek[illegible] Ende re / nochtans dewijle sy met oprechte neersticheyt ghearbeyt hebben de insettinghe Gods te onderhoudē/ ende niet verre daer van gedwaelt en zijn / soo sal het seer voorderlick wesen / hier int corte te verhalen / hoedanich haer gebruyck gheweest zy. Ghelyck wy gheseyt hebben / dat de Schriftuere ons dryerley Dienaren aenwijst / alsoo alle de Dienaren die de oude Ghemeynte hadde / die heeft sy in drie ordenen onderscheyden. Want uyt de orden der Ouderlingen worden eensdeels Pastooren ende Leeraers vercoren/die andere dienden tot de regeeringhe/ straffe ende vermaninghen. De Diaconen hadden de sorghe der armen / ende de uytdeelinghe der aelmoessen. De Lesers ende Acolyten / en waren gheene namen eenichs ampts: maer dē ghene die sy Clericos noemden / de selve onderwesen sy van der jonckheyt aen/ tot sekere oeffeninghen om der Ghemeynte te dienen/ om dat

Dese regeringhe en is niet [illegible] den regel [illegible] woorts Gods gestelt gheweest.

De oude kercke heeft de Dienaren in drierley orden onderscheyden: waer vā twee verclaert worden: De tweede welcke is het Ouderlingschap/ wort naghelaten: ende wort gehandelt van de kerckelicke straffe/cap.12

sy souden te bet verstaen waer toe sy verordent waren / ende te haren tijde te bereydet tot het ampt comen/ gelijck ick terstont sal breeder bewysen. Daerom / als Hieronymus / de Ghemeynte in vijf ordenen gedeelt heeft / soo telt hy ten eersten Bisschoppen/ ten anderē Ouderlinghen/ten derden Diaconen / daer na de ghelovighe int gemeyn/ende ten laetsten de ghene die de beginselen haers gheloofs leerden : ten anderen/Clercken ende Monicken en gheeft hy geen eyghen plaetse.

In Esa.cap.9.

2 Den genē dien het leer-ampt bevolē was/ die noemden sy Priesters/dat is/Ouderlingen. Ēn dese hebben uyt haren ghetale in alle steden eenē uytvercorē/ welckē sy sonderlinge noemdē Bisschop: om dat uyt de gelijckheyt geen twist en soude comen/ ghelijck het pleecht te geschien. Nochtās en was de Bisschop niet alsoo in meerder eere ende weerdicheyt/ dat hy soude heerschappie hebbē over syne medegesellē : maer gelijck in den Raet een de President/ofte Burghemeester is/ om de sake voor te stellen/ sententien ēn raet te vragen/ in raet te geven/vermanen ēn andere dingē voorte gaē/ēn door syn autoriteyt de gantsche handelinge te regeeren / ēn dat door gemeynen raet verordent is/te volbrengē: sulck officie hadde de Bisschop in de vergaderinghe der Ouderlinghen. Ēn de oude Leeraers selve belijden dat dit is door menschelicken raet nae den noot des tijts in ghebracht. Aldus schrijft Hieronymus in den Sendtbrief tot Titum: Een Bisschop ende een Ouderlinck was een dinck. Ende eer door het ingheven des duyvels twist in de Religie quam/ēn onder het volck geseyt wert/Ick ben Pauli/ Ick ben Cephe/waren de Gemeyntē met gemeyn eendrachticheyt der Ouderlingē geregeert. Daer na om de wortelen aller tweedrachticheyt uyt te ropen / is de gantsche sorge eenen Ouderlinge over gegeven. Daerom gelijc de Ouderlingen wetē dat sy uyt de gewoonte der Gemeynte zijn diē onderworpen/die over hen gestelt is : alsoo moeten de Bisschoppen ooc weten/ dat sy meer door gewoonte/dan door de waerheyt der ordeninge des Heeren/zijn boven de Ouderlingē/ ēn dat sy behooren de Gemeynte met gemeynē raet te regeeren. Op een ander plaetse leert hy nochtans/dat het een seer oude insettinghe is: want hy seyt dat de Ouderlinghen in Alexandria / van Marco den Evangelist aen tot Heraclam ende Dionysium toe/hebben eenen uytvercoren/ēn in een hooger plaetse gestelt/ den welckē sy Bisschop noemdē. So hadde dan een yegelicke stadt een geselschap ofte collegie van Ouderlingen/ die Pastooren ēn Leeraers waren. Want sy waren alle bedien[illegible] leeren/vermanen ēn bestraf/ het welcke Paulus den Bisschoppen beveelt: ēn om dat sy souden zaet na hen achter laten/so arbeyden sy om jongelingē te leeren/die hen selven tot de heylige leeringe begeven haddē. Eē yegelicke stadt hadde haer omliggēde landouwe/ die welcke uyt die stadt Dienaren haelde/ēn als een lichaem der Gemeynte gerekent was. Eē yegelicke collegie ofte gheselschap was om vredes wille (ghelijck voorseyt is) eenen Bisschop onderworpen : de welcke alsoo in eer weerdicheyt de andere te boven ginck / dat hy der vergaderinghe syner broederen onderworpen was. Als het ommeligghende lant soo groot was/ dat de Bisschop met en conde alomme syn ampt volbrenghen / soo worden in sekere plaetsen in het lant Ouderlinghen verordent / die in de minste saken des Bisschops ampt bedienden. Dese waren ghenaemt Lant-Bisschoppen/ om dat sy in

1. De Ouderlinghen/ ofte Herders/ over welcke (om de goede ordre te onderhouden) de Bisschop gestelt was.

Het ampt des Bisschops.

Ouderlinck ende Bisschop zijn een.

1.Cor.1.12. ende 3.4.

Epist.ad Evagrium.

Dese orden is een oude insettinghe.

Tit.1.9.

sy in het lant des Bisschops persoon droeghen.

Het ampt des Bisschops ende der Ouderlinghen.

3 Maer soo veel het ampt aengaet daer van wy nu spreken/ beyde Bisschoppen ende Ouderlingen/ moesten het woort Gods ende der Sacramenten bedienen. Want het heeft alleenlick te Alexandrien verordent gheweest/ dat een Ouderlinck niet predicken en soude/ om dat Arrius daer de Ghemeynte verstoort hadde/ ghelijck Socrates schrijft in het negenste boeck Historie Tripartite. Nochtans Hieronymus bekent oock dat dit selve hem niet en mishaecht. Het soude voorwaer een ongheschickt monster geacht gheweest hebben/ hadde doe yemant hem selven voor eenen Bisschop uytghegheven/ die niet met der daet bewesen en hadde hem selven tot eenen waerachtighen Bisschop te zijne. Soo was dan te dien tijde sulcke strenghe orden/ dat alle de Dienaers ghedwonghen worden haer ampt te volbrenghen dat de Heere van hen eyschte. Ende dit en is niet alleenlick in een eeuwe geschiet: Want oock selfs ten tijde Gregorij/ doe de Gemeynte nu bynae vervallen was (sy was ymmers doe verre van de oude suyverheyt afgheweken) en was het niet verdraghelick/ dat eenich Bisschop niet en soude prediken. Hy seyt erghens dat een Priester sterft/ ist dat sijn stemme niet ghehoort en wort: want hy verweckt de toornicheyt des verborghen Richters tegen hem/ als hy sonder prediken sijn leven leyt. Ende op een ander plaetse/ als de Apostel betuycht dat hy van harer aller bloet reyn is/ soo worden wy door dese stemme overwonnen/ ghedronghen/ ende beschuldicht/ die wy Priesters genaemt worden/ ende boven onse eyghen quaet dat wy hebben/ oock ander menschen doot op ons laden: want wy dooden daer soo vele als wy daghelicx slau ende swijghende sien na de doot gaen. Hy noemt hem selven ende andere swijghende/ om dat sy niet soo neerstich en waren in het werc als het betaemde. Dewijle hy die niet en spaert/ die haer ampt half volbrachten: wat meynt ghy dat hy soude ghedaen hebben/ waert dat yemant sijn ampt gantschelick verlaten hadde? Soo is dan dese orden langhe gheweest in de Ghemeynte/ dat het voornaemste werck des Bisschops was/ het volck met Gods woort voeden/ ofte de Ghemeynte met ghesonde leere stichten heymelick ende openbaer.

Epist. ad Evagrium.

Twelck was in de oude kercke strengelick onderhouden.

Epist. 14.

Hom. in Ezech. 11.

Van den Opperbisschoppen ende Patriarchen: welcker ghebruyck seer selden was.

4 Voort dat alle landen hadden onder de Bisschoppen eenen Opperbisschop: Item dat in het Nicenische Concilium oock zijn Patriarchen ofte Voorvaders verordent/ die na de ordeninge en weerdicheyt/ oock boven de Opperbisschoppen waren/ dit diende tot onderhoudinghe der Discipline ende regeeringhe. Maer hoewel ick dit hadde moghen voorby gaen/ dewijle het seer weynich ghebruyckt wort: soo en ist nochtans niet onnut als doorgaende een weynich te roeren. So waren dan dese graden ingestelt/ voornemelick op datmen so wanneer in eenige Gemeynte yet ghevieie/ dat niet wel en conde van weynighen ghemiddelt ende neder geleyt worden/ mochte daer toe een ghemeyn vergaderinghe der Dienaren des lants houden. Ende als tot de grootheyt ofte swaricheyt der sake meerder ondersoeckinghe ende raet noodich was/ soo worden de Patriarchen ofte Voorvaders met de Synoden/ dat is/ vergaderinghen/ daer toe ghebruyckt/ van de welcke men niet en mochte voorder beroepen anders dan op het algemeyn Concilium.* Dese regeeringe hebben sommige ghenaemt Hierarchia, welcken naem sy (gelijck my dunckt) oneyghentlick daer toe ghebruyckt hebben/ hy is ymmers der Schrifture onghewoon. Want de heylighe Gheest heeft willen toesien/ dat niemant en soude eenige heerschappie droomen alsmen van de regeeringe der Gemeynte handelt. Maer ist dat wy desen naem achter latende/ de sake aensien/ so sullen wy bevinden dat de oude Bisschoppen niet en hebben willen een ander forme der Gemeynte dichten/ dan de ghene die God door sijn woort geleert heeft.

Tot wat einde sy ingestelt waren.

** Hierarchia (dat is/ de opperste kercke-regeeringe) is een oneygentlicken naem/ en der Schrifture onghewoon.*

5 Oock en was doe het ghebruyck der Diaconen niet anders/ dan het was by de Apostelen. Want sy ontfinghen de daghelicksche offerhanden ende jaerlicksche incomsten/ om die tot het recht ghebruyck uyt te gheven/ dat is/ om eensdeels den Dienaren/ eensdeels den armen tot onderhoudinge uyt te deelen: maer dit geschiede nochtans nae het goetduncken des Bisschops/ den welcken sy alle jare rekeninge deden. Want dat de Canones alomme verordenen/ dat de Bisschop moet de beschicker aller goeden zijn/ dat en is niet also te verstaen/ gelijck of hy door hem selven de sorghe ghedraghen hadde/ maer om dat het hem toequam te ordineren wie de Diaconen souden in ghemeyn onderhoudinghe ende voedinge der Ghemeynte aennemen/ ende wien ende hoe veel men eenen yegelicken soude gheven van het gene dat daer over bleef. Want hy moeste toesien/ of de Diacone sijn ampt getrouwelick bediende. Want in de Canones/ dat is/ regulen/ die den Apostelen toegheschreven worden/ leestmen aldus: Wy ghebieden dat de Bisschop sal de dinghen der Ghemeynte in sijn macht hebben. Want ist dat de dierbare zielen der menschen hem betrout zijn/ soo behoort hy veel meer de besorginghe des ghelts te hebben/ soo dat onder sijn authoriteyt alle dinck den armen uytghedeelt worde door de Ouderlinghen ende Diaconen: op dat sy met alle vreese ende sorge gedient worden. Ende in het Antiochische Concilium is verordent datmen de Bisschoppen sal bedwingen die de dingen der Ghemeynte handelen sonder het weten der Ouderlingen ende Diaconen. Maer het en is niet noodich langhe hier van te spreken/ dewijle het uyt vele Epistelen Gregorij openbaer is/ dat oock te sijnen tijde doe anders de ordeninge der Gemeynte seer gheschent waren/ nochtans dese onderhoudinghe ghebleven is/ te weten/ dat de Diaconen waren dienaers der armen onder de autoriteyt des Bisschops. Ende het is der waerheyt ghelijck/ dat de Onderdiaconen waren int eerste den Diaconen toe gevoecht/ om dat sy haren dienst by de armen souden ghebruycken/ maer dit onderscheyt is met der tijt wech ghenomen. Ende de Opperdiaconen heeftmen doe begonnen te stellen/ als om des grooten goets wille een neerstigher bedieninghe noodich was: Hoewel Hieronymus verhaelt/ dat sy oock te sijnen tijde geweest zijn. Sy hadden de opperste besorginghe der renten/ besittinghen/ huysraets/ ende der dagelickscher offerhanden. Daerom schrijft Gregorius tot den Salonitischen Opperdiacon/ dat hy sal schult hebben/ ist dat yet uyt de goeden der Ghemeynte door onachtsaemheyt/ ofte door yemants bedroch verloren gaet. Datmen de Opperdiaconen verordende om het Evangelium te lesen/ ende het volck tot bidden te vermanen: Item/ om den drinckbeker in het heylighe Nachtmael te gheven/ dat ghesciede om haer ampt te vercieren/ om dat sy dat souden met te meerder Godvreesentheyt bedienen/ dewijle sy met sulcke teeckenen vermaent worden/ dat sy niet eenich onheylich ontfangerschap en bedienden/ maer eenen geestelicken ende Gode gheheylichden dienst.

Actor. 6. c. Rom. 12. 8.

2. Diakenen/ welcke de twee de orden der Dienaren in de oude kercke is/ ende der selver eyghentlicke ampt.

Sy hadden den Bisschop tot een toesiender.

Cap. 35.

Item de Onderdiakenen tot medehulpers ende de Opperdiakenen tot voochden.

Epist. ad Nepotanum.

Epist. 12. lib. 1.

Het lesen des Evangelij is een vreemt ampt der Diakenen/ alleen om de eere ingestelt.

De uytdeelinghe der kerckelicke goederen is voortyts dese gheweest.

6 Hier uyt machmen oock oordeelen / welck het ghebruyck der geestelicker goeden/ende hoedanich de uytdeelinghe gheweest zy. Men vint alomme/beyde in de ordeninghe der Concilien/ ende by de oude schryvers/dat al wat de Ghemeynte besit in lant ofte ghelt/zy der armen patrimonie goet. Daerom worden de Bisschoppen ende Diaconen dickmael vermaent/ dat sy moeten ghedachtich zijn/dat sy niet haer eygen goet en handelen / maer dat tot den nootdrust der armen verordent was:ende dat sy sullen des bloets schuldich zyn/ist dat sy sulck goet ongetrouwelick onder hen houden ofte verquisten. Daerom worden sy vermaent sulck goet met groote vreese ende eerbiedinghe als in het aenschijn Gods / sonder aensien der persoonen uyt te deelen / den ghenen dien het toe comt. Hier uyt comen de sware betuyginghen by Chrysostomum/ Ambrosium/ Augustinum/ ende andere diergheliicke Bisschoppen / daer mede sy voor het volck haer gheheelheyt ende oprechtichheyt betuyghen. Voort dewijle het recht is ende oock door de Wet des Heeren gheboden/ dat de ghene die der Gemeynte dienen/ met den ghemeynen goede der Ghemeynte ghevoedt worden/ende oock sommighe Dienaren te dien tijde haer eyghenen goet Gode gheheylicht hebbende/ met haren wille waren arm geworden: soo gheschiede de uytdeelinghe alsoo / dat den Dienaren gheen onderhoudinghe en gebrack/ ende dat de armen niet vergheten en worden. Nochtans wert daer toe gesien dat de Dienaers de andere moeten een exempel der soberheyt geven/ die niet soo veel en hadden dat sy't mochten tot overdaet ofte leckernie misbruycken : maer alleenlic dat sy daer mede mochten haer armoede onderhouden. Want Hieronymus seyt: Ist dat de Clercken die door harer ouderẽ goet connen onderhouden worden/ontfanghen het gene dat den armen toe comt/ soo doen sy kerckroof/ ende door sulck misbruyck/eten ende drincken sy hen selven het oordeel.

1. Dat daer van de armen getrouwelick onderhouden soudẽ werden.

2. Dat den kercke-dienaren hare behoorlicke onderhoudinghe niet en soude ontbreken.

Refert cap. Clericos 1. & 2

Dese bedieninghe is vry ende willich gheweest.

7 In het begin bedienden de Bisschoppen ende Diaconen het goet der Ghemeynte vrylick ende na haren wille/ doe sy ghewillichlick ghetrouwe waren/ ende de geheelheyt der conscientie ende onnooselheyt des levens hen voor een Wet was. Daer na doe uyt sommigher giericheyt ende boose bedieninghe quade exempelen quamen/ soo worden daerom dese ghebreken te beter Canones/dat is/regulen ghemaeckt/door de welcke de renten der Ghemeynte in vier deelen ghedeelt worden / waer van sy het een deel den Clercken toe schicken/het ander den armen/ het derde de reparatie ende vermakinghe der Tempelen/ende andere huysen / het vierde den vreemden ende ingheborenen armen. Want dat andere Canones dit laetste deel den Bisschop toe schryven/ dat en is niet tegen dese voorschreven deelinghe. Want sy en willen niet dat het hem alleen toe comt/ op dat hy't alleen in slicke/ ofte quiste waer in hy wil/ maer op dat hy genoech hebbe tot gastvryheyt / de welcke Paulus van den Bisschoppen eyscht. Alsoo wort dat van Gelasio ende Gregorio uyt ghelegt: Want Gelasius en gheeft gheen ander reden waerom de Bisschop sal eenich dinck tot hem nemen/ anders dan op dat hy den gevangenẽ ende vreemdelingen mach geven. Ende Gregorius spreect oock noch claerlicker/segghende: De Apostolische stoel is ghewoon den Bisschop als hy verordent is/ te ghebieden dat hy van alle de rente die ontfanghen wort/ vier deelen make/ te weten/een voor den Bisschop ende syn huysghesin/ om daer mede gastvry te zijne/ende vreemdelinghen te ontfangen: het ander voor de Clercken: het derde voor de armen: het vierde tot reparatie des Tempels. Soo en mochte dan de Bisschop niet nemen tot syn gebruyck/ anders dan dat tot sijnen matighen ende soberen cost ende cleedinghe noodich was. Als eenich Bisschop begonste onmatich te worden / ende overdaet ofte pomperie te bedrijvẽ/ die wert terstont van sijne medegheselten vermaent: ende soo hy niet ghehoorsaem en was/ soo wert hy afghesett.

Daer na werden de renten der kercken in vier deelen ghedeelt.

1. Tim. 3. 2.

Cap. Praesulum 16. quaest. 3.

Refert ca. Mos est 12. quaest. 12

8 Voort het ghene dat sy tot vercieringhe der Tempelen gebruyckten/ dat was ten eersten seer weynich: daer nae doe de Ghemeynte wat rycker ghewordden was / soo hielden sy nochtans mate in dese sake : ende nochtans alle het silver dat daer toe ghebruyckt wert / dat bleef altyts gheheel den armen/als daer eenige groote noot quam.* Also heeft Cyrillus de vaten ende cleederen des Tempels vercocht/ende de armẽ daer mede ghevoedt / doe te Jerusalem sulcke dierte was/datmen niet en conde anders der armoede te hulpe comen.‡ Desgelycx oock/doe een groote menichte der Persen byna verderf van honger/ so heeft Acatius de Bisschop te Amida/de Clercken vergadert / ende een schoon oratie ghedaen hebbende/ segghende: Onse God en heeft noch schotelen/noch drinckbekeren van noode/ want hy en eet noch en drinckt niet / soo heeft hy de vaten laten smelten tot ghelt/ om de ellendighe daer mede te verlossen/eñ spysen. Hieronymus oock de onmatighe vercieringhe der Tempelen straffende / pryst Exuperium den Bisschop te Tholosa (de welcke te synen tijde leefde) om dat hy het lichaem des Heeren droech in eenen korf van wissen gemaeckt/ eñ het bloet in eẽ glas/ende en liet gheenen armen hongher lijden. Dat ick weynich te voren van Acatio ghesept hebbe/dat verhaelt Ambrosius van hem selven. Want doe de Arrianen hem beschuldichden/dat hy de heylighe vaten ghebroken hadde tot verlossinghe der ghevangenen/ soo heeft hy hem seer lustichlick ontschuldicht/ segghende: De ghene die de Apostelen heeft sonder gout uytghesonden/ die heeft oock de Ghemeynten sonder gout versamelt. De Ghemeynte heeft gout/ niet om te bewaren/maer om uyt te geven/ ende in den noot te hulpe te comen. Wat noot ist te bewaren het ghene dat gheen hulpe en doet? Weten wy niet hoe veel gouts ende silvers de Assyriers hebben van den Tempel des Heeren genomen? Ist niet beter dat het de Dienaer doet tot gelt smelten/ tot onderhoudinghe der armen/als daer anders gheen hulpe en is/ dan dat het een kerckroover wech droeghe? Sal de Heere niet seggen: Waerom hebt ghy soo veel armen laten sterven van hongher/ ende ghy hadt gout waer door ghyse hadt connen voeden? Waerom hebt ghy so veel ghevanghenen laten van de vyanden wech leyden / ende en hebtse niet verlost? Waerom zyn daer soo vele van de vyanden gedoot? Het is beter datmen de levendighe vaten beware/ dan de metalen. Hier op en suit ghy niet connen antwoorden: want wat soudt ghy seggẽ? Ick hebbe gevreest dat de Tempel Gods soude sijn vercieringhe ghebreck hebben. Hy soude antwoorden: De Sacramenten en soecken gheen gout: ende dat door gout niet ghecocht en wort / dat en wort door gout niet aenghenaem. De vercieringhe der Sacramenten is de verlossinghe der ghevanghenen. Somma/ wy sien dat het seer waerachtich was/ dat de selve Autheur op een ander plaetse seyt/te weten: Dat al het ghene dat de Ghemeynte doe besadt / diende om arme

Ende hoewel het derde deel deser renten besteet werde tot vercieringhe der heyliger dinghen: nochtans soo is het/ sodickwils als de noot eyschte/ den armen uytgherepckt gheweest.

* Treffelicke spreucken/ getuyghenissen ende exempelen uyt Cyrillo/Acatio/ Hieronymo/ Exuperio eñ Ambrosio tot dien eynde verhaelt.

* Tripart. Hist. lib. 5.

‡ Lib. 11. cap. 16.

Ad Nepotianum.

Lib. 2. de Offic. cap. 28.

Lib.5. Epist. 31.& 33. arme ghebreckelicken te onderhouden. Item/ dat het al den armen toe quam dat de Bisschop hadde.

Soo veel de Clercken aengaen/ waer onder oock waren de Deurwachters en Acoluthen/ dat is Volgers/ dat en zijn maer namen van oeffeninghen en voorbereydinghen van jongelinghen geweest.

9 Dese diensten die wy verhaelt hebben/ zijn in de oude Ghemeynte gheweest. Want de andere die van de oude schryvers ghemeldet worden/ zijn meer oeffeninghen ende voorbereydingen/ dan sekere diensten. Want de heylige mannen willende nae hen der Gemeynte zaet achter laten/ soo hebben sy jonghelinghen die door der ouderen wille ende autoriteyt hen selven tot den geestelicken krijch begaven/ in haer trouwe ende bewaringhe / ende regeeringhe aenghenomen: ende dese hebben sy van jonckheyt aen door sulcke oeffeninghen onderwesen / om dat sy niet en souden ongheschickt ende onwetende wesen/ als sy tot den dienst verordent worden. Ende alle de gene die door sulcke beginselen gheoeffent worden / waren met eenen ghemeynen naem ghenaemt Clerici. Ick wilde wel dat hen een bequamer naem hadde ghegheven geweest: want dese naem is uyt onverstant/ ofte immers uyt een verkeerde ghesintheyt ghecomen: dewyle de gantsche Ghemeynte is van Petro ghenaemt *1.Pet.5.3.* Clergie, dat is/ de erve des Heeren. Nochtans was de insettinghe heylich ende vorderlick / te weten / dat de ghene die hen selven ende haren arbeyt wilden der Ghemeynte heylighen/ souden alsoo onder de bewaringe des Bisschops opghevoedt worden/ om dat niemant en soude de Ghemeynte dienen/ anders dan die te voren wel onderwesen ware/ ende van sijn eerste jonckheyt aen de heylighe leere ingedroncken hadde/ ende door strenghe regeeringhe sijns selfs een heylich ende ghestadich leven aengenomen hadde/ ende van wereltlicke sorghe vreemde/ ende de geestelicke sorghe ende oeffeninghe gewoon is. Ende ghelijck de jonge krijchslieden door heymelicke worstelingen onderwesen worden tot den waerachtigen strijt: alsoo waren daer oock sekere beginselen/ in de welcke de Clercken geoeffent worden eer sy tot den dienst ghestelt worden. Soo wort hen dan ten eersten ghegheven de sorghe/ om den tempel open ende toe te doen. Ende dese noemden sy Deurwaerders. Daer nae worden ghenoemt Acolyten de ghene die den Bisschop in sijn huys dienden/ ende hem altijts volchden/ ten eersten/ tot eere/ ten anderen/ om dat uyt sijn alleen gaen/ niet en soude eenich quaet vermoeden comen: boven desen/ om dat sy souden alsoo lancx soo meer den volcke bekent worden/ ende eenighe autoriteyt ghecrijghen: Item/ om dat sy souden leeren eens yegelicx aenschijn verdraghen/ ende voor eenen yeghelicken spreken/ ende niet beschaemt en worden/ als sy Dienaers gemaeckt zijnde / voort quamen om het volck te leeren/ soo lietmense lesen uyt den predickstoel. Op dese wyse worden sy by graden verheven/ om dat sy haer neersticheyt souden in een yegelicke oeffeninghe bewysen tot dat sy Onderdiaconen gemaeckt worden. Dit wil ick alleenlick segghen/ te weten/ dat dese dinghen meer waren beginselen der jongher Dienaren/ dan diensten die onder de waerachtige ampten der Gemeynten ghetelt worden.

Dat andere deel des Capittels/ handelende van de beroepinge der Dienaren.

10 In het ghene dat wy ghesegt hebben † het eerste ende tweede in de roepinghe der Dienaren te zijne/ te weten/ hoedanighe men tot Dienaren moet verkiesen/ ende wat grooter Godvreesentheyt men daer toe moet ghebruycken: hier in heeft de oude Ghemeynte na ghevolcht de leere Pauli/ ende de exempelen der Apostelen. Want sy plachten tot de verkiesinge der Pastooren met groote vreese ende sorchvuldighe aenroepinghe *† Cap.3. Sect.11.12.* des Godlicken naems/ te vergaderen. Boven desen hadden sy een wyse van ondersoeckinghe/ door de welcke sy het leven ende de leere der ghener die sy souden verkiesen/ ondersochten na den reghel Pauli. Maer sy sondichden hier alleenlick een weynich door onmatighe strenicheyt/ *1.Tim.3.2.* om dat sy meer wilden hebben in den Bisschop dan Paulus eyschte: ende voornemelick als sy metter tijt den Bisschop het houwelick verboden. Maer in andere dingen quam haer onderhoudinge over een met de beschrijvinge * Pauli.

Hier is met ter tijt wat ghesondicht door onmatighe strengicheyt/ ter aensien van datse thouwelick verboden.

** 1.Tim.3.2.*

Voort in het ghene dat wy in de derde plaetse ghestelt hebben/ te weten/ wie de Dienaren behooren in te stellen/ en hebben sy niet altijts eenerley orden ghehouden. Int eerste en wert selfs niemant tot het ghetal der Clercken aenghenomen / sonder het goetduncken des gantschen volcx: soo dat Cyprianus hem selven neerstichlick ontschuldicht/ dat hy eenen Aurelium hadde tot eenen leser verordent sonder de Gemeynte te vraghen: om dat hy dat hadde buyten de gewoonte/ hoewel niet sonder oorsake/ ghedaen. Hy spreeckt aldus: Lieve broeders/ in de verordeninghe der Clercken plegen wy u eerst te vraghen/ ende eens yeghelicx zeden ende verdiensten met gemeynen raet te overleggen. Maer dewyle *Lib.2. Epist.5.* in die cleyn oeffeningen geen groot perijckel en was/ dewyle sy tot lange beproevinge/ ende niet tot grooten dienst aen genomen werden/ so heeftmen opghehouden het goetduncken des volcx te vraghen. Daer na heeft het volck gemeynlick oock in de verordeninghe der Dienaren/ uytgenomen alleenlicken de verordeninghe der Bisschoppen / het oordeel ende de verkiesinghe den Bisschoppen ende Priesteren overghegheven/ om dat sy souden sien wie daer toe bequaem ende weerdich waren: uytghenomen alsmen eenen Ouderlinck verordende in een Parochie/ want doe moeste de menichte der plaetse by name daer in bewillighen. Ende het en is gheen wonder dat het volck in desen deele niet en is seer sorchvuldich geweest/ om sijn recht te behouden: want men maeckte doe selfs gheene Onderdiaconen die niet in het Clerckschap en hadde langhe beproeft geweest/ onder de strengicheyt des levens die sy doe ghebruyckten. Ende als sy in het Onderdiaconschap beproeft waren/ soo worden sy tot Diaconen verordent: daer na quamen sy tot de eere der Ouderlinghen/ als sy hen selven ghetrouwelick ghedraghen hadden. Alsoo en wert niemant tot den dienst verheven/ die niet te voren vele jaren lanck waerachtelick beproeft waren onder des volcx ooghen. Daer waren oock vele Canones ofte regulen om hare gebreken te straffen: soo dat de Ghemeynte met geene boose Ouderlingen ofte Diaconen beswaert en wert/ soo verre sy de remedien ende middelen niet en verliet. Hoewel in de verkiesinghe der Priesteren was oock de bewillinge der burgeren versocht: het welcke oock betuycht wort door den eersten Canon/ distinct. 67. de welcke Anacleto wort toegheschreven. Eyndelick/ alle de ordineringen gheschieden ten ghesetten tijde des jaers/ om dat niemant en soude bedecktelick sonder des volcx wille hem selven in den dienst steken/ ofte te lichtelic sonder getuygen daer toe verheven worden.

In het derde hooftstuck van de ordoneringhe der Dienaren/ aengaende de bewillighinghe des volcx/ soo en is de selve in d'oude kercke niet altijt op eenderley wyse onderhouden geweest/ ende waerom dat het volck niet en is seer sorchvuldich gheweest om sijn recht te behouden.

Op wat tijt de ordineringen geschieden.

11 In de verkiesinghe der Bisschoppen heeft het volck langhe sijn vryheyt behouden/ soo dat niemant vercoren en wert die niet allen den volcke aenghenaem was. Daerom ist in het Antiochenische Concilium verordent/ ‡ dat niemant en soude teghen des volcx wille verordent worden. Het welcke oock Leo de eerste/ neerstelick bevesticht. Hier uyt comen dese sententien: Men sal dien

Maer in de ordineringhe der Bisschoppen heeft het volck langhe sijn vryheyt behouden.

‡ Epist.90. cap.2.

dien verkiesen/ welcke de Clergie ende het volc ofte het meeste ghetal daer van begeeren. Item/ Die moet van allen vercoren worden die se sal regeeré. Want so wie onbekent ende onbeproeft verordent wort / die moet door ghewelt inghestelt worden. Item/ Men sal dien verkiesen/ die van de Clercken uytvercoré/ ende van den volcke begheert is/ ende hy sal door de Bisschoppen des lants/ eñ met de autoriteyt des Bisschops der hoofstadt gheheylicht/ ende ingestelt worden. De heylighe Vaders hebben soo neerstichlick toeghesien/ dat dese vryheyt des volcx niet en soude eenichsins verminder worden/ dat het algemeyn Concilium dat te Constantinopolen versamelt was/ doen het Nectarium verordende/ niet en heeft willen dat doen / sonder de bewillinge ende goetduncken der gantscher Clergie ende des gantschen volcx: ghelijck het openbaer is uyt den Sendtbrief tot het Concilium te Roome gesonden. Daerom als een Bisschop eenen verordende die nae hem soude den dienst aennemen/ dat en bleef niet anders vast/ dan alst het gantsche volck wiste. Van welcke sake wy niet alleenlick een exempel/ maer oock een forme

Epist. 110. ende wyse hebben by Augustinum in de naminge Eradij. Ende als Theodoricus verhaelt dat

Habetur apud Theodoricum lib. 4. cap. 20. Athanasius heeft Petrum ghenaemt tot eenen nacomer/ soo stelt hy terstont daer by / dat het is door de orden der Ouderlinghen bevesticht/ ende door de Overste ende het gantsche volck goet gheacht.

Naderhant isser in voorsien met eenige afpalinge/ datmen de sake in het goetduncken van het onbedachte volck niet en soude laten staen.

12 Ick bekenne dat het seer wel verordent is in het Laodicense Concilium / datmen de verkiesinghe niet en sal den volcke toe laten. Want het can seer qualick gheschien/ dat soo vele hoofden souden een sake eendrachtichlick ten eynde brenghen. Ende dat spreeckwoort is bynae altijts waerachtich / dat het ghemeyn volck tot contrarie ghesintheden ghedeelt wort. Maer teghen dit perijckel was seer goede remedie gestelt. Want ten eersten vercoren de Clercken alleen/ ende den ghenen welcken sy vercoren hadden / stelden sy voor de Overheyt ende Regeerders. Ende als dese daer op raet gehouden hadden/ so bevestichden sy de verkiesinge als sy hen behoorlick dochte : ende als sy hen niet behoorlick en dochte/ soo vercoren sy eenen anderen die hen bequamer scheen. Daer na wert de sake voor de menichte ghebracht/ de welcke/ hoewel sy aen sulc voor-oordeel niet gebonden en was/ soo en conden sy nochtans niet soo veel oproers maken. Ofte alsmen van de menichte begonde/ soo gheschiede dat alleenlick om te weten wien sy voornemelick begeerden: ende als de begeerte des ghemeynen mans ghehoort was/ soo vercoren eerst daer na de Clercken. Alsoo en conden de Clercken niet verordenen welcken sy wilden: ende het en was hen nochtans niet noodich den dwasen begheerten des volcx ghehoorsaem te zijne. Dese orden stelt Leo erghens als hy seyt:

Epist. 87. Men moet de begheerte der burgheren/ ende getuyghenisse der volcken / ende het goetduncken der eerweerdigen regeerderen/ ende de verkiesinge der Clercken verwachten. Item/ Men moet hebben de ghetuyghenisse der regeerderen/ ende onderschrijvinghe der Clercken/ ende de bewillinge des Raets ende des volcx: anders (seyt hy) en can het geensins geschien. Eñ de verordeninge des Laodicenschen Conciliums/ en wil anders niet/ dan dat de Clercken eñ regeerders hen selvé niet en laté vā de onvoorsichtige menichte verleydé: maer dat sy liever door haer voorsichtichheyt ende gestadicheyt de dwase begeerte des volcx verhinderen/ soo wanneer het noodich is.

13 Dese wijse der verkiesinge hadde noch ten tijde Gregorij haren loop/ ende het is der waerheyt ghelijck / dat sy langhe daer na gheduert heeft. Daer worden vele Sendtbrieven by hem ghelesen/ de welcke een seer clare ghetuyghenisse deser sake gheven: want soo wanneer ergens een Bisschop te verordené is/ so pleecht hy te schrijven tot de Clergie / tot de regeerders / ende tot het volck/ somtijts oock tot den Heere/ na dat de regeeringhe der stadt was. Ist dat hy om den ongheschickten stant der Ghemeynte eenighen Bisschoppe die daer naest woont/ beveelt de opsicht in de verkiesinghe te hebben / soo wil hy nochtans altijts dat de verordeninge openbaer/ ende door haerder aller onderschrijvinghe bevesticht zy. Ja oock doe de Milanen een genaemt Constantius/ was Bisschop gemaeckt/ dewyle om de inbreckinghe der vyanden vele tot Genua ghevlucht waren / soo meynt hy dat de verkiesinghe niet en sal behoorlick wesen / ten zy dat oock die te samen gheroepen zijnde / daer in bewilligen. Ja het en zijn noch geen vijf hondert jaré voorledé/ dat de Paus Nicolaus verordent van de verkiesinge des Roomschen Bisschops/ op dese wijse/ te weté/ dat de Cardinaelbisschoppen souden de eerste zijn/ ende dat sy daer na souden de Clergie tot hen nemen/ ende dat ten laetsten de verkiesinghe soude bevesticht zijn door de bewillinghe des volcx. Ende in het eynde verhaelt hy de voornoemde ordeninge Leonis/ ende ghebiet dat sy namaels plaetse hebbe. Ist dat de boosheyt der Godloosen soo gheweldich is/ dat de Clercken bedwonghen worden uyt der stadt te gaen om een suyver verkiesinge te maken/ soo beveelt hy nochtans dat sommige uyt den volcke daer by zijn. De bewillinge des Keysers (soo veel men mach verstaen) was alleenlic in twee Ghemeynten noodich/ te weten/ in de Roomsche ende Constantinopolitaensche: om dat daer twee Keyserlicke stoelen waren. Want dat Valētinus Ambrosium met macht sandt tot Milanen om de verkiesinge des nieuwé Bisschops te regeeren / dat was buyten orden / ende gheschiede om den grooten oproer welcken de burgers de Ouderlingé maeckten. Ende te Roome was de autoriteyt des Keysers in de verkiesinghe des Bisschops soo groot / dat Gregorius seyt/ dat hy selve is door des Keysers ghebot tot de regeeringhe der Ghemeynte ghestelt: hoewel hy nochtans op behoorlicke wijse van den volcke begheert was. Het was doe de ghewoonte/ datmen den ghenen welcken de Regeerders/ Clercken ende het volck verordent hadden/ terstont den Keyser te kennen gaf/ om dat hy de verkiesinghe soude door sijn bewillinge bevestighen / ofte door sijn teghenspreken te niete maken. Ende teghen dese verordeninghe en strijden de verordeninghen niet die van Gratiano versamelt worden/ in de welcke niet anders gesept en wort/ dan dat het onverdraghelick is/ dat de ordentlicke verkiesinghe soude wech ghenomen worden/ ende de Coninck nae sijn begheerte den Bisschop stellen / ende dat de Bisschoppen der Hooftsteden niet en behooren dien te heylighen/ die alsoo door geweldige heerschappie verordent is. Want de Ghemeynte te berooven van haer recht/ so dat het gantschelick worde eenen mensche na sijnen lust overghegeven / dat is een ander dinck dan den Coninck ofte Keyser die eere gheven/ dat hy de behoorlicke ende rechte verkiesinghe door sijn autoriteyt bevestighe.

14 † Nu moeté wy verclaren op wat wijse de Dienaren der ouder Ghemeynte zijn na de verkiesinghe in haren dienst inghestelt gheweest.

Marginal notes (right column):

Dese wijse van verkiesen heeft langhe daer na gheduert.

Ghetuyghe hier van is Gregorius.

In quoque Epist. complu- ribus.

Lib. 2. Epist. 69.

Ende Nicolaus. Dist. 23. cap. In nomine.

Epist. 5. Lib. 1.

Ende teghen dese maniere en strijdé niet de besluytinghen van Gratianus.

† Ceremonien die men heeft gebruyckt in de instellinge der dienaren in de oude kercke.

Dit

Dit hebben de Latijnsche ghenaemt ordineringhe ofte heyliginge: ende de Griecksche hebbent oock met twee woordẽ beteeckent/ de welcke oplegginghe der handen beteeckenen. Daer is een ordeninge des Niceníschen Conciliums/ dat de Bisschop der Hooftstadt met alle de Bisschoppen des lants souden vergaderen/ om den genen die vercoren is in te stellen. Ende ist dat sommighe door de lanckheyt des weechs/ ofte door sieckte/ ofte eenighen anderen noot verhindert worden/ dat nochtans ten minstẽ drie daer vergaderen/ ende dat de ghene die daer niet teghenwoordich en zijn/ haer bewillinge door Sendtbrieven betuyghen. Ende doe dese reghel ten eynde niet meer ghehouden en wert/ soo is hy daer nae in vele Concilien vernieut gheweest. Ende alle ofte ymmers de ghene die gheen onschult en hadden/ worden geboden tegenwoordich te zijne/ om dat de gene die verordent wert/ soude te beter in leere ende levẽ ondersocht wordẽ: want de sake en wert niet sonder ondersoeckinge volbracht. Ende het is claer uyt de woorden Cypriani/ dat sy niet gheroepen en worden na de verkiesinge/ maer dat sy voortyden plachten in de verkiesinghe te zijne: ende dat om dat sy souden de sake matighen/ om dat onder het volck gheen beroerte en soude comen. Want als hy ghesept heeft dat het volck macht heeft om weerdighe Dienaren te verkiesen/ ofte onweerdige te weygeren/ soo seyt hy weynich daer na: Daerom moeten wy dat van de Godlicke ende Apostolische insettinge neerstichlick onderhouden ende bewaren/ dwelck oock by ons bynae door alle landen wort ghehouden/ te weten/ dat om de verkiesinghe ende insettinghe behoorlick te volbrengen/ de naeste Bisschoppen des selven lants vergaderen by dat volck/ den welckẽ men eenen Bisschop wil verordenẽ/ ende dat de Bisschop vercoren worde in tegenwoordicheyt des volcx. Maer doe sy somtijts laet vergaderden/ ende daer perijckel was dat sommighe souden sulcke instellinghe misbruycken/ ende oorsake daer uyt nemen om het ampt ongerechtichlick te begheeren/ soo achtede men dat het ghenoech was dat de Bisschoppen vergaderden/ als die verkiesinghe gheschiet was/ om hen behoorlick te ondersoecken ende heylighen.

Epist.4. Lib.1.

15 Hoewel dit alomme sonder uytneminghe gheschiede/ soo is met der tijt een contrarie ghewoonte in ghecomen/ te weten/ dat de ghene die vercoren waren/ tot de hooftstadt quamen om verordent te worden. Het welcke meer geschiet is door eergiericheyt ende vervalschinge der ouder insettinghe/ dan door eenige goede oorsake. Ende weynich daer na als nu de autoriteyt des Roomschen stoels was grooter gheworden/ is een ander ghewoonte/ die noch booser was/ op ghecomen/ te weten/ dat de Bisschoppen bynae van gheheel Italie te Roome hare verordeninghe haelden. Het welcke men mach in de Sendbrieven Gregorij sien. Alleenlick in weynighe steden de welcke niet soo lichtelick af en lieten/ wert het oude recht ghehouden/ gelijck daer een exempel van Milane gheschreven is. Moghelick hebben alleenlick de hooftsteden haer privilegien behouden. Want alle de Bisschoppen des lants plachten in de hooftstadt te versamelen/ om den Opperbisschop te ordineren ende heylighen. De ceremoniẽ die sy ghebruyckten/ was oplegginghe der handen. Want ick en lese niet dat sy yet anders ghebruyckt hebben: anders dan dat de Bisschoppen eenige vercieringe hadden in de vergaderinghe/ waer door sy van de andere Ouderlinghen onderscheyden waren.

Welcke allengskens verandert is.

Lib.2. Epist. 69. & 78.

Wat dit voor een ceremonie was.

De Ouderlingen ende Diaconen worden oock door de eenighe oplegginghe der handen verordent: maer een yeghelick Bisschop met syn gheselschap der Ouderlinghen/ heeft syne Ouderlingen gheordineert. Ende hoewel sy alle te gelijcke dat selve deden: nochtans de wyle de Bisschop voor ginck/ so dat het als door syn beweginge geschiede/ daerom wert het des Bisschops ordeninghe genaemt. Daerom wort dickmael by de oude Leeraers gelesen/ dat tusschen eenen Ouderlinck ende Bisschop geen onderscheyt en is/ anders dan dat de Ouderlinck gheen macht en heeft om te ordineren.

Het v. Capittel.

De oude forme der regeeringe is gantschelick door de tyrannie des Paus verdorven.

Nu is het noodich dat wy de orden der regeeringhe der Ghemeynte/ die heden van den Roomschen stoel ende van alle syne dienaren ghehouden wort/ ende het gantsche beelt dier Hierarchie die sy altyts in den mont hebben/ voor ooghen stellen/ ende met de orden der ouder Ghemeynte die wy beschreven hebben/ verghelijcken: op dat het uyt de verghelijckinghe openbaer wort/ wat Gemeynte die hebben/ die door den enckelen naem haerder Gemeynte rasen om ons te beswaren/ ofte eer om te verdrucken. Ende het is best van de roepinghe te beginnen/ op dat wy sien/ wie/ ende hoedanighe/ ende op wat wyse sy tot desen dienst gheroepen worden. Daer na sullen wy aenmerckẽ hoe getrouwelick sy haer ampt volbrengen. Wy sullen de eerste plaetse den Bisschoppen gheven: ende och of het hen eerlick ware dat sy in dese plaetse de eerste orden hebben. Maer de sake selve en can niet lyden dat ick soude selfs een weynich dese sake aenroeren sonder haer seer groote schande. Nochtans sal ick ghedachtich wesen wat mijn voornemen zy in desen boeck: eñ ick en sal myne woorden/ de welcke behooren tot eenvoudighe leere ghevoecht te zijne/ niet laten buyten hare palen uytvloeyen. Nochtans laet nu yemant uyt de ghene die niet gantschelick de schaemte afghelept en hebben/ my antwoorden hoedanighe Bisschoppen heden alomme vercoren worden. Voorwaer de leere te ondersoecken/ is een sake die veel te langhe verstorven is: ofte ist datmen eenichsins de leere aensiet/ soo verkiestmen eenigen Wet-gheleerden die beter can kyven in het Richthuys/ dan predicken in de Gemeynte. Het is openbaer dat in hondert jaren nau de hondertste der vercorenen/ yet van de Godlicke leere gheweten heeft. De eeuwen die voor dien tijt gheweest zijn/ en verswyge ick niet/ om dat sy veel beter gheweest zijn/ maer om dat wy alleenlick van de Ghemeynte die nu is/ handelen. Ist datmen wil de zeden ende het leven ondersoecken/ soo sullen wy seer weynighe/ ofte bynae gheene vinden/ die niet en souden door de oude Canones gheoordeelt geweest hebben/ onweerdich te zijne. Die gheen dronckaert en was/ die was een hoereerder: ende die oock van dese boosheyt vry was/ die was een tuyscher ofte jagher/ ofte in eenighen anderen deele des levens ongeschickt. Want de mensche wert na de oude Canones/ om minder gebreken van het Bisschopdom verhindert ende uytghesloten. Ende dit is het alderongheschicktste datmen mach vinden/ dat oock kinderen nauwe thien jaren out/ zijn door des Paus toelatinghe Bisschoppen ghemaeckt. Sy zijn tot sulcke onbeschaemtheyt ende dwaesheyt ghecomen/ dat sy sulcke een aldergrootste schandelickheyt niet en vlien/ die gantsche-

Wie eñ hoedanighe Bisschoppẽ over al int Pausdom vercoren worden.

1. Daer wort gheen ondersoeckinge van de leere ghedaen.

2. Belangende de zeden/ soo worden daer vercorẽ/ ofte ongeleerde/ ofte ongebondene van leven.

Ofte kinderen/ ofte in grove schantvleckige menschen.

gantschelick teghen het ghemeyn ghevoelen der natuere is. Hier uyt machmen sien hoe heylich ende Godvreesende de verkiesingen geweest zyn daer soo groote onachtsaemheyt was.

Verkiesinghe der Papistischer Bisschoppen.

* 3. In de verkiesinghe is het recht des volcx wech ghenomen: waer teghen dat Leo/ Cyprianus ende de Synoden spreken.

2 * Nu in de verkiesinghe der Bisschoppen/ is het gantsche recht des volcx wech ghenomen. De begheerten/ keur-stemmen/ bewillinghen/ onderteeckeninghen/ ende alle andere dierghelycke dinghen/ zyn vergaen: ende alle de macht is den Canonicken over ghegheven. Dese verkiesen wat Bisschop sy willen/ ende brenghen hem daer na voor de ooghen des volcx/ niet om ondersocht/ maer om aenghebeden te worden. Maer Leo roept hier teghen/ dat gheen reden dit toe en laet/ ende seyt dat het gewelt is. Ende als Cyprianus betuycht dat het uyt het Godlicke recht comt/ dat een Bisschop niet en wort vercoren anders dan door de bewillinghe des volcx/ soo bewijst hy dat de contrarie gewoonte strijt teghen Gods woort. Daer zyn soo vele Concilien ende ordeninghen die het seer strengelick verbieden anders te laten geschien: ende gebieden dat het te niete zy/ ist dat het anders ghe-

Volcht dan/ dat int Pausdom/ gheen rechtmatighe verkiesinghe overgebleven en is.

schiet. Ist dat dit waerachtich is/ so en is heden noch door Gods recht/ noch door der kercken recht/ geen behoorlicke verkiesinge in het gantsche Pausdom. Maer of schoon daer geen ander quaet en ware/ hoe sullen sy nochtans connen ontschuldighen dat sy de Ghemeynte alsoo van

1. Wtvlucht.

haer recht berooft hebben? Maer het was (seggen sy) alsoo noodich om de verdorventheyt des tijts/ dat de macht om eenen Bisschop te verkiesen/ soude weynighen ghegheven worden/ dewijle de haet ende boose begheerte by het volck ende by de Overicheyt/ meer vermochten dan

Antwoort.

een recht ende gesont oordeel. Of wy hen schoon toe gheven dat dit de uyterste remedie gheweest zy in soo verdorven een sake: nochtans als nu dese medecijne wort bevonden schadelicker te zyne dan de sieckte die daer door gheheelt wort/ waerom en wederstaetmen oock dit nieuwe

2. Wtvlucht.

quaet niet? Sy segghen: Het is den Canonicken claerlick gheboden wat sy in de verkiesinge der

Antwoort.

Bisschoppē sullen volgen. Maer twyfelen wy dat oock voortyden het volck verstont hem selven door seer heylige Wetten gebonden te zyne/ als sy saghen dat hen een regel uyt Gods woort was voor ghestelt/ als sy vergaderden om eenen Bisschop te verkiesen? Want dat eenighe woort Gods waer door de waerachtighe ghedaente eens Bisschops ons wort beschreven/ behoorde met rechte weerdiger te zyne dan hondert duysent Canones ofte regulen: ende nochtans is het niet soo seer boose ghesintheyt verdorven gheweest/ dat het op geen Wet noch gerechticheyt en achtede. Alsoo oock heden/ hoewel daer seer goede Wetten gheschreven zijn/ soo blyven sy

Hoedanighe verkiesinghe de Papisten ghedaen hebben ende wie sy vercoren hebben.

Wien de beneficien int Pausdom gegevē worden.

nochtans in de boecken begraven. Hierentusschen is het een ghemeyn ghebruyck geworden/ ende (ghelijck of het behoorde te zyne) oock voor goet gheacht/ dat dronckaerts/ hoereerders ende tuysschers alomme tot dese eere verheven worden: ick segghe te weynich/ maer boven desen segghe ick/ dat de Bisschopdommen ende Pastoorien zyn besoldingē der overspelen ende hoererien geworden. Want als sy den jageren ende voghelaren ghegheven worden/ soo moetmen achten dat de sake seer wel ghevallen is. Het is veel te onbehoorlic datmen sulcke groote grouwelickheyt soude eenichsins ontschuldighen. Ick segghe dat het volck voortijden eenen seer

1. Tim. 3. 1.

goeden reghel hadde/ dewijle hen Gods woort leerde/ dat een Bisschop behoort te zyn onstraffelick/ een goet Leeraer/ gheen vechter/ etc. Waerom is dā de verkiesinge der Bisschoppen den volcke ontnomē/ en den Priesteren gegeven? Namelick/ om dat onder den oproer ende tweedracht des volcx/ Gods woort niet ghehoort en wert. Ende waerom en soudemen heden oock den Priesteren de verkiesinghe niet ontnemen/ dewyle sy niet alleenlick alle Wetten en breken noch en scheuren/ maer alle schaemte af worpen/ ende door oncuysheyt/ ghewinsoeckinghe ende eergiericheyt den hemel met de aerde vermenghen.

Wijtloopiger uytlegginghe van de antwoort op de eerste uytvlucht/ welcke des volcx/ der Bisschoppē (insonderheyt van Rome) ende der Princen fauten ontdecken.

3 Maer sy lieghen als sy seggen dat dit is tot een remedie gevonden. Wy lesen wel dat de steden voortyden in de verkiesinge des Bisschops hebben dickmael oproerich geweest/ nochtans en heeft niemant opt bestaen te denckē van den burgeren haer recht te benemen. Want sy hadden andere middelē door de welcke sy sulcke feylen verhinderdē ofte beterden als sy nu geschiet waren. Maer ick sal segghen wat het zy. Doe het volck begonde onachtsaem te zyne in de verkiesinghe/ ende dese sorghe ghelijck of sy hen niet en betaemde/ den Priesteren over gaven/ so hebben de Priesters dese oorsake misbruyckt tot de wreede heerschappie die sy nu bedrijvē/ de welcke sy daer na met nieuwe Canones/ dat is/ reghels bevesticht ende versterckt hebben. Haer orden daer mede sy de Bisschoppen ordineren/ en is niet anders dan een enckel spot: want de ghedaente ende schijn der ondersoeckinghe die sy daer doen/ is soo ydel ende magher/ dat sy oock selfs gheenderley verwe en heeft. Daerom/ dat de Princen ende Vorsten hebben door een verbont van de Roomsche Bisschoppen vercregen/ dat sy souden selve de Bisschoppen nemen/ daer in en heeft de Ghemeynte gheen nieuwe schade gheleden: want daer door is alleenlick den Canonicken de verkiesinghe ontnomen/ die sy sonder eenich recht tot hen getrocken/ ofte ymmers gestolen haddē. Het is voorwaer een seer schandelick exempel/ dat uyt het hof Bisschoppen gesonden worden/ om de Gemeynten in te nemen: ende het soude den Godsalighen Vorsten betamen hen selven van sulcke verdorventheyt te onthouden. Want het is een Godloose beroovinghe/ soo wanneer over een volck wort een Bisschop ghestelt/ den welcken sy niet en begeeren/ ofte ymmers met vryer stemme niet en bewillighen. Maer de ongheschickte ghewoonte die nu langen tijt is in de Ghemeynte geweest/ heeft den Vorsten oorsake ghegheven/ dat sy de presentatie ende voorstellinge der Bisschoppen/ souden hen selven aentrecken. Want sy hadden liever dat het haer weldaet gheacht zy/ dan der gener dien het niet meer toe en quam als haer/ ende die het alsoo wel misbruyckten als zy.

In het Pausdom is de verkiesinghe van Ouderlinghen ende Diakenen gātsch wech.

4 Dit is de schoon roepinghe/ om der welcker wille de Bisschoppen roemen hen selven der Apostelen nacomers te zyne. Sy seggen dat het recht Priesteren te maken/ hen alleen toe comt. Maer daer in vervalschen sy seer booselick de oude insettinghe/ dat sy door haer ordineringen gheene Ouderlinghen en maken die het volck mochten regeeren ende voeden/ maer Priesters die offerhande doen. Desghelijcx als sy Diaconen maken/ so en handelen sy niet van het rechte ende eyghen ghebruyck der Diaconen: maer sy ordinerense alleenlick tot sekere ceremonien/ aengaende den kelck ende de plateel. Maer in het Chalcedonsche Concilium/ is hierentegen verordent/ datmen niemant en soude ordineren sonder oock mede hem in een sekeř plaetse te stellen/ daer hy sijn ampt soude bedienen. Dit verbodt deses Conciliums/ was om twee oorsaken

1. Overmits sy se tot een ander eynde ordonneren.

Dist. 70. cap. 1.

seer

seer nut/ te weten/ om dat de Ghemeynten niet en souden door onnoodigen cost beswaert worden/ noch aen ledige menschen hanghen / dat sy behooren den armen uyt te deelen. Boven desen om dat de ghene die verordent worden / souden dencken dat sy niet en worden tot eere verhevē/ maer dat hen een ampt bevolen wordt tot het welcke sy hen selven door sulcke openbaer aenneminge eñ betuyginge verbinden. Maer dese Pauselicke meesters die meynen datmen in de Religie op geē dinc en moet achte hebbē/ anders dan op den buyck/ hebben eerst uytgeleyt dat de tytel welcken die moeten hebben / die te ordineren zijn/ is rente die tot onderhoudinge genoech zy/ het zy uyt patrimonie goet / ofte uyt eenich beneficie. Daerom als sy Diaconen ofte Priesters maken/ soo en sorghen sy niet waer die sullen moeten dienen/ maer sy geven hen de orden/ soo verre sy ryck ghenoech zijn / om hen selven te voeden. Maer wat mensche sal dat aennemē/ dat de tytel die door de ordeninge des Conciliums geeyscht wort/ zy een jaerlicksche rente tot onderhoudinghe? Ende dewijle de Canones die daer nae ghemaeckt zijn / ghebieden dat de Bisschoppen moeten de Priesters voeden die sy sonder ghenoechsaem tytel ghemaeckt hebben/ om dat sy alsoo souden wederhouden worden van te lichtelick Priesters te maken/ soo is daer oock een uytvlucht ghevonden/ om dese swaricheyt te ontgaen. Want de ghene die Priester ghemaeckt wordt / belooft dat hy met sulcken tytel als hy daer noemt/ sal te vrede wesen. Eñ alsoo wordt hy verhindert van onderhoudinge te eysschen. Ick verswyge duysent bedriegerien die hier gheschien: ghelijck dat sommighe ydele titelen van beneficien ofte Capellen liegen / van de welcke sy niet en connen selfs vyf stuyvers jaerlicx ontfāgē: Item dat sommige beneficien leenen/ heymelic belovende die terstont weder te geven/ hoewel sy somtijts niet weder ghegeven en worden: Ende andere diergelijcke mysterien.

2. Teghen de instellinghe des Goddelickē woorts/ eñ des Chalcedonensis Synodi/ worden sy aen gheen plaetse ghestelt.

3. Met duysent bedriegerien bevlecken sy den naem ende de daet.

5 Maer oft sy schoon de grofste misbruycken wech namen/ is dit niet altijts een veel te ongeschickt dinck / datmen eenighen Priester ordineert sonder hem eenige plaetse te gheven? want sy en ordineren niemant anders / dan om offerhande te doen. Maer de behoorlicke ordineringhe der Priesteren/ dat is/ Ouderlinghen/ is tot de regeeringhe der Ghemeynte geroepen te zijn: ende de behoorlicke ordineringe der Diaconen/ is tot de besorginghe der armen gheroepen te zijn. Het gene dat sy doē dat beschaduwē sy wel met vele pomperien/ op dat de eenvoudige door den schijn tot eerbiedinghe verweckt worden: maer van wat weerde connen dese mom-aensichten zijn by de verstandige/ dewijle daer geen dinck onder en is/ dat vast ofte waerachtich zy. Want sy gebruycken ceremonien die sy uyt het Jodendom gehaelt / ofte uyt hen selven gedicht hebben: de welcke het beter ware te verlaten. Maer van de behoorlicke ondersoeckinge / van de bewillinge des volcx/ ende van andere nootsakelicke dingen/ en wort daer niet ghemeldet: want na de schaduwe ende dat guychelspel dat sy maken/ en vrage ick niet. Ick noeme het een schaduwe/ dat sy so spottelick gebeer/ ende roeringe des lichaems maken/ de welcke sy uyt de navolginghe der onnutter ouder wijse nemen. * De Bisschoppē hebben hare Stedehouders/ die de leeringhe ondersoecken der gener die te ordineren zijn. Maer wat ondersoecken zy? te weten/ of sy hare Missen connen lesen/ of sy een gemeyn woort dat hen int lesen voor comt/ connē declinerē ofte conjugerē/ of sy eē woort verstaē/ ende sijn beduydinge weten te seggen: want het en is niet noodich dat sy souden den sin eens eenichs versken weten te verclaren. Nochtans en worden oock die van het Priesterdom niet verworpen / die oock in dese kinderlicke beginselen feylen/ soo verre sy eenighe hope van ghelt ofte gonste mede brengen. Het is van den selven sope dat daer de gene die te ordinerē zijn/ tot den altaer comen / driemael in vreemder tale ghevraecht wordt/ of sy die eere weerdich zijn/ ende een (diese noyt gesien en heeft / ende ooc de vrage niet en verstaet / maer nochtans dese partie int spel heeft / op dattet volmaeckt zy) antwoort: Sy zijnt weerdich. Waer mede soudemen dese heylige Vaders connen beschuldighen / anders dan dat sy in so openbare kerckroovingen spelende / God ende de menschen sonder eenighe schaemte bespotten? Maer dewijle sy dese sake soo lange gebruyckt hebben/ soo meynen sy dat hen nu sulcx gheoorloft is. Want soo wie tegen dese soo openbare ende so verschrickelicke grouwelen bestaet synen mont op te doen/ die wordt terstont gehandelt gelijc of hy de doot verdient hadde. Souden sy dat doen waert dat sy meynden dat daer een God is?

Wederlegginghe van dese verdorventheden.
1. Van het rechte ende der ordonneringhe.

Van de ondersoeckinge/ ende andere noodige dinghen.

* Waer tegen de goddeloose ende bloetdorstighe menschen gestelt hebben hare seer ydele pomperie eñ verdwijffelde blintheyt.

6 Nu hoe veel dragē sy hen beter ‡ in de collatie ofte gevinge der beneficien? welcke sake voortijden plach in de ordineringhe te gheschien/ maer is nu gantschelick daer van verscheyden. Ende de wijse van beneficien te gheven ofte gecrygen/ is by hen menigerley: want het en zijn niet alleenlick de Bisschoppen die de beneficien geven: sy en hebben oock niet altijts volle macht over de beneficien / der welcker sy de collatoren ghenaemt zijn: maer andere hebben de presentatie/ ende de Bisschoppē behouden den tytel der collatie / om der eeren wille. Daer zijn oock Nominatien uyt de scholen / ende resignatien / die somtijts enckelick/ somtijts om wisselinghe geschien: Item reschripten/ preventien/ eñ al wat daer meer sulcx is. Sy dragē alle hen selvē also/ dat d'een niet en can den anderen yet verwijten. Ick darf seggen dat heden nauwe een beneficie onder hondert in het Pausdom gegeven wort/ sonder Simonie / gelijck die door de oude Leeraers beschreven is: Ick en segge niet dat sy alle de beneficien met ghetelden gelde coopen: maer wijst my eenen uyt twintich die een beneficie gecrycht sonder onbehoorlicke middelē. Sommige gecrijgense door maechschap / sommighe door autoriteyt der ouderen / sommighe door dienst. Somma de beneficien eñ Priesterdommen worden gegevē niet op dat de Gemeynten voorsien wordē/ maer op dat die voorsien worden diese ontfangen. Daerom noemen syse beneficien/ dat is weldaden/ met welcken naem sy genoech te kennen gheven / dat syse anders niet en achten dan gaven der Vorstē/ de welcke daer door de krijchsluyden gonste soecken/ ofte haren arbeyt vergelden. Ick verswijge dat dese beneficien worden den Barbieren/ Koken/ Muylendrijveren ende diergelijcken verachtelickē menschen gegevē. Ende nu en is byna om geene andere dinghen meer noch swaerder ghekijf in de Richthuysen/ dan om beneficien ende Priesterdommen: soo datmen mach seggen/ dat sy niet anders en zijn dan tot eenē roof den hondē voor geworpen/ om daer na te jagen. Is dit verdragelic dat eē mēsche sal genoemt zijn Pastoor der Gemeynte/ die hy heeft in genomen/ gelijck een lant wort den vyanden afgewonnē/ ofte die hy heeft door proces gewonnen/ ofte met gelt ghecocht/ ofte door onnuttē diēst verdiēt/ ofte diese door jonckheyt noch bynae sprakeloos zijnde/

Hoe ende van wien de beneficien int Pausdom ghegheven worden.
‡ Wederlegginge van de tweede verdorventheyt/ aennopēde de bestellinghe der plaetsen/ welcke sy noemen gifte der beneficien/ alwaer velerley misbruyck met corte woorden vertoont wordt.

Waerom dat de Priesterdommen beneficien/ dat is/ weldaden ghenaemt worden int Pausdom.

heeft als een erve van sijnen oom ofte neve/ ofte oock somtijts bastaert gheboren zijnde/ van sijnen vader vercreghen?

Daer nae/ datter een alleen ghestelt wordt om vijf ofte ses kercken te regeeren.

7 Soude het volck/ hoe verdorven ende ongeregelt het was/ tot sulcke ongebonden vryheyt ghecomen hebben? Maer dit is oock een ongeschickter ende wonderlicker monster/ dat een mensche (ick en segghe niet hoedanich een mensche/ ymmers sulcx een die hem selven niet en can regeeren) ghestelt wordt/ om vijve ofte ses Gemeynten te regeeren. Men mach heden in der Vorsten hoven sien/ jongelingẽ die driemael Abten/ tweemael Bisschoppen/ ende eenmael Opperbisschoppen zijn. In vele steden zijn Canonickẽ die met vijve/ sesse/ ende seven Priesterdommen gheladen zijn/ door de welcke sy gheen sorge en dragen/ anders dan om de rente te ontfangen. Ick en wil hen niet teghenworpen dat het woort Gods alomme hier tegẽ roept: want dit en heeft nu lãgẽ tijt niet eẽ hayr autoriteyts by hen gehadt. Ick en wil hen oock niet tegenworpẽ/ dat in vele Concilien zijn vele seer strẽge regulen tegen dese groote ongeschicktheyt ghemaeckt: want sy verachten dese oock sterckelick so wanneer sy willen. Maer ick segghe dat dese twee dingen grouwelick ende schandelick zijn/ als die gantschelic tegẽ God/ tegen de natuere/ ende tegen de regeeringe der Gemeynte stryden/ te weten/ dat een roover alleen meer/ dan na een Gemeynte jaecht: dat die een Pastoor ofte Herder genaemt wort/ die niet en cã by sijn kudde zijn/ oock of hy schoon wilde. Ende nochtans zijn sy soo onbeschaemt/ dat sy sulcke schandelicke grouwelen met den naem der Gemeynte decken/ op dat sy niet gestraft en wordẽ. Ja dat meer is/ in dese schandelicke stucken is de heylighe successie ofte navolginge gheleghen/ daer van sy roemen dat de Ghemeynte is van de Apostelen aen/ onder hen behouden ghebleven.

Welcke seer schandelicke verdorventheden bestraft worden met seer ernstighe regels van vele Concilien.

Het andere deel des Capittels/ toonende hoe trouwelick sy haer ampt bedienen.

8 Nu laet ons sien hoe ghetrouwelick sy haer ampt bedienen/ het welcke het tweede merck is in de waerdeeringhe eens behoorlicken Pastoors. Onder de Priesters die daer ghemaeckt worden/ zijn sommighe Monicken/ sommighe noemen sy wereltlicke Priesters. Dat eerste kudde/ te wetẽ/ der Monicken/ is der ouder Gemeynte onbekẽt geweest: eñ dat de sulcke plaetse hebbẽ in de Gemeynte/ dat strijt so seer tegen de Monicsche professie/ dat de gene die voortydẽ uyt de Cloosters wordẽ tot Clerckẽ vcorẽ/ niet langer Monickẽ en bleven. Ja ooc Gregorius/ (te wiens tyde nochtans veel ghebrecx was) en heeft dese vermenginge niet toe gelaten. Want hy wil dat die het Clerckschap verlaten/ die Abten geworden zijn: om dat niemant behoorlick can beyde Monick ende Clerck zijn/ dewijle het een door het ander verhindert wordt. Nu waert dat ick vraechde hoe die sijn ampt can wel bedienen/ die door de Canones is verclaert onweerdich te zijne: ick bidde u/ wat souden sy antwoorden? Sy sullen my die ontijdighe ordeninghe Innocentij ende Bonifacij voortbrenghen/ door de welcke de Monicken alsoo tot de eere ende macht des Priesterschaps wordẽ toegelaten/ dat sy nochtans in hare Cloosters blijven. Maer wat reden is dit/ dat een ongheleert ezel door een woordekẽ de gantsche outheyt verworpt/ soo haest als hy den Roomschen stoel heeft inghenomen? Maer van dese sake sullen wy hier nae handelen. Dit sal ons nu genoech zijn/ dat het in de eerste kercke is voor eẽ groote ongheschicktheyt geacht geweest/ dat een Monick soude een Priesterschap bedienen. Want Hieronymus versaeckt hem selven het ampt eens Priesters te doen/ als hy onder de Monicken leeft: ende houdt hem selven voor eenẽ uyt den volcke die van de Priesters geregeert wort. Maer op dat wy hen dit toe gheven: nochtans wat dienst doẽ sy? Sommige uyt de mendicanten ofte bedelmonicken/ prediken: alle de andere Monicken singhen ofte mummelen hare missen in hare hoien. Maer Christus en heeft niet gewilt datmen soude daer toe Priesters maken/ noch de natuere des diensts en cant ooc niet lyden. Dewijle de Schrifture betuycht openlick/ dat het eenen Priestere/ dat is Ouderlinge toe comt/ sijn eyghen Gemeynte te regeeren: ist niet een Godloose ontheyliginghe/ datmen de heylighe insettinghe Gods tot een ander eynde verdraeyt/ ja gantschelick verandert? Want als sy geordineert worden/ soo wort hen namelick verboden te doen het gene dat God allen Priesteren beveelt. Want men singt hen dit liedekẽ/ Eẽ Monick zy met sijn Clooster te vrede/ ende en vervoordere hem selven noch Sacramenten uyt te deelen/ noch eenich ander ampt dat de Ghemeynte aen gaet/ te bedienen. Laetse nu versaken/ ist dat sy connen/ dat het een openbaer bespottinghe Gods is/ dat yemant Priester wordt/ om hem selven van het waerachtighe ende oprechte ampt des Priesterdoms te onthouden: ende dat de ghene die den naem heeft/ niet en mach de sake hebben/ der welcker naem hy draecht.

Uytvlucht.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Actor. 20. 28.

3. Antwoort.

1. De Monicken/ gheen plaetse hebbende onder dẽ Priesters.

Epist. 11. Lib. 3.

9 Nu come ick tot de wereltlicke Priesters/ onder de welcke sommige zijn Beneficiarisen (ghelijck sy spreken) dat is/ sy hebben Priesterdommen ende beneficien/ uyt de welcke sy ghevoedt worden: ende sommighe arbeyden dagelicx in singhen ende Misse doen/ ende leven uyt den loon daer door vercreghen. De beneficien hebben sorghe der zielen/ gelijck Bisschopdommen ende Pastorien: ofte zijn renten ende besoldinghen der menschen die nae haren wellust leven/ de welcke met singen den cost ghecryghen: ghelijck Canonickschappen/ Prebenden/ Personagen/ Digniteytẽ eñ Capelrien/ etc. Hoewel als nu de dinghen opwaerts ende nederwaerts verkeert zyn/ soo worden Abdien ende Prioorschappen/ niet alleenlick den wereltlicken Priesteren/ maer ooc (door een previlegie/ dat is door een ghemeyne ende alomme ghebruyckte ghewoonte) den jonghen kinderen ghegeven. Aengaende de huerlinghen die den daghelickschen cost soecken/ wat souden die anders doen/ dan dat sy doen? te weten/ oneerlick ende schandelick hen selven tot vuyl ghewin verhueren/ voornemelic in so groote menichte daer van de werelt nu vol is. Daeromme dewijle sy niet en dorven openbaerlick bedelen/ ofte dencken dat sy dat doende/ niet veel en souden vercrijgen/ so loopen sy omme gelijc verhongerde honden/ ende door ontijdige aẽliggingе gelijc door bassen/ trecken sy den menschen oock teghen haren wille af dat sy mogen in haren dorren buyck steken. Waert dat ic hier wilde verclarẽ wat grooter schande der Gemeynte het zy/ dat de eere ende het ampt des Priesterdoms so verre vervallen is/ daer en soude geen eynde wesen. Daerom en hebben de Lesers niet te verwachten/ dat ick over dese schandelicke onweerdicheyt soo seer sal claghen/ als sy wel weerdich is. Ick segghe met corte woorden: * Ist dat het Priester-ampt is (gelijck het woort Gods gebiet/ ende de oude Canones eyschen) de Gemeynte voeden/ eñ het Geestelick rycke Christi bedienen: alle sulcke Priesters die geen ander werc noch loon en hebbẽ/ dan in de coopmanschap der Missen/ en zijn niet alleenlic ledich

Van de wereltlicke Priesters.

2. De Priesters/ waer van sommighe zyn Beneficiarisen dat is/ besitters der beneficien sommighe ghehuerde/ die de beneficien genieten/ zyn Bisschoppen/ Prochipapẽ/ Canonicken/ Cappellanẽ/ Abtẽ Prioorẽ.

De gehuerde.

Dese worden bestraft met Gods woort.
* 1. Cor. 4. 1.

ledich in dē dienst/ maer en hebben oock geen behoorlic ampt/ dwelc sy mochtē bedienē. Want hen en wort geen plaetse gegeven om het volck te leeren: ende sy en hebben geen volck om te regeeren. Int corte/ sy en hebben niet anders dan een altaer om Christum daer op te offeren: het welcke niet en is Gode/ maer dē duyvelen offerhande doen/ ghelijck wy op een ander plaetse sullen sien.

Dat dese ghenieters der beneficien/ die met ledighe Priesterdominen gevoedt worden/ gheenen dienst in der kercken en doen/ sulcx wort bewesen.

10 Ick en roere hier niet de gebreken der persoonen / maer alleenlick dat inwendighe quaet dat in haer insettinghe ghewortelt is. Ick sal boven desen noch een dinck segghen / dwelck in hare orden sal qualick luyden: maer dewyle het waerachtich is/ soo moet ickt seggen: te weten/ dat het selve is van den Canonicken / Dekens/ Capellanen/ Prevoosten/ ende alle de ghene die met ledige beneficien ghevoedt worden. Want wat dienst connē sy der Gemeynte doen? Want de predikinghe des Godlicken woorts/ de sorge der regeeringe / ende de uytdeelinge der Sacramenten/ hebben sy van hen geworpen/ als packen die veel te swaer ende lastich waren. Wat hebben sy dan meer waer door sy mogē roemen hen selven waerachtighe Priesters te zijne? Te weten / sy hebben noch de sanck ende pomperie der ceremonien. Maer wat gaet die de sake aē?

Teghensprekinghe.

1. Antwoort.

Ist dat sy de gewoonte ende het gebruyc voortbrengen/ ende dat dese wyse langen tijt gheduert heeft: so stelle ic wederom de beschrijvinge Christi daer tegen/ in de welcke hy ons uytgedruckt heeft/ welcke de waerachtige Priesters zijn/ eñ wat sy behooren te hebben die willē sulck schijnen.

2. Antwoort.

Ist dat sy niet en connen soo hart een Wet verdraghen/ dat sy hen selven souden onder den regel Christi stellen/ so moeten sy ten minstē lijden / dat dese sake door de autoriteyt der eerster Gemeynte/ ghemiddelt worde. Maer het en sal hen niet bet gaen/ ist dat sy door de oude Canones geoordeelt worden.

Canonicken.

Hoedanighe de Canonicken wesen moesten.

De ghene die tot Canonickē verandert zijn/ die behoordē Ouderlingē te zijne/ gelijck voortyden die warē/ die met den Bisschop int gemeyn de Gemeynte regeerden/ ende syne medegesellen waren in het Pastoors ampt. Die digniteyten der Capitulen (gelijck sy se noemen) en gaē de regeeringe der Gemeynte niet aen: veel min de Capelrien ende andere diergheliicke onnutte namen. Waer voor sullen wy dan alle sulcke achtē? Voorwaer het woort Christi/ ende de onderhoudinge der ouder Ghemeynte/ sluytse uyt van de eere des Priesterschaps.

De andere teghensprekinghe.

Antwoort.

Sy willen nochtans Priesters zijn/ eñ geven hen selvē daer voor uyt. Maer men moet haer mom-aensichtē aftrecken: ende also sullen wy bevinden/ dat haer gantsche professie eñ ordē seer vreemde ende seer verre is van dat Priester-ampt/ dwelc ons de Apostelen beschrijven/ eñ in de eerste Gemeynte geeyscht wert.

Besluyt: Dat dese besitters der beneficien niet en zijn Priesters/ ja veel eer Toovenaers.

Daerom dewijle alle sulcke ordenen met wat titulen sy oock verciert worden/ nieu zijn/ ofte ymmers noch door de insettinge Gods/ noch door de oude onderhoudinge der Gemeynte bevesticht en zijn/ soo en moeten sy geen plaetse hebben in de beschrijvinghe der Gheestelicker regeeringe/ de welcke is door den mont des Heerē geheylicht/ ende van de Gemeynte aenghenomen. Ofte (ist dat sy willen dat ick slechtelicker eñ claerlicker spreke) dewijle de Capellanē/ Canonicken/ Dekanen/ Prevoosten/ eñ diergelicke ledighe buycken / niet selfs den alderminsten vingher steken aen eenich deelken des diensts die nootsakelick vā de Priesters geeyscht wort/ so en ist niet verdragelic/ dat sy die eere valschelick hen selvē toeschrijvende/ de heylige insettinge Christi brekē.

Van de Paupstische Bisschoppē ende Pastooren.

De Bisschoppē ende Regeerders der Parochien/ hare kercken verlatende/ ende hare regeringhe wech worpende/ beroemē haer van eenen ydelen naem.

11 Nu zijn daer noch de Bisschoppen ende regeerders der Parochien / de welcke och of sy neersticheyt deden om in haer ampt te blijven. Want wy souden hen gheerne toe laten dat sy een heylich eñ eerlic ampt hebbē/ waert dat sy't bedienden. Maer dewyle sy de Gemeynten die hen bevolen zijn/ verlatende/ ende de sorge daer van andere opleggende/ willen Pastooren gheacht zijn/ so doen sy even gelijck of het ampt des Pastoors ware/ niet doen. Waert dat eē woeckenaer die noyt eenen voet uyt der stadt en stelt/ seyde dat hy een Lantbouwer ofte Wijngardenier ware: ofte waert dat eē krijchsman die altijts in den krijch ende leger geweest is/ eñ noyt noch Gichthuys noch boecken gesien en heeft/ hem selven uyt gave voor eenen Wetgeleerden/ wie soude sulcke stinckende ydelheyt lijden? Maer die doē noch ongeschicktelicker/ die willen oprechte Pastooren der Ghemeynte geacht ende ghenaemt zijn / ende en willen nochtans gheene Pastooren zijn. Want onder hoe vele is daer een / die selfs schijnt de regeeringhe sijnder Ghemeynte te bedienen? Vele zijn daer die haer leven lanck de renten der Gemeynten inslickē/ tot de welcke sy niet selfs eenmael en gaen om de selve te siē. Andere gaen alle jare eenmael/ ofte senden haren ontfanger/ op dat sy niet en verliesen van de huere. Als dese verdervinge begonde eerstmael in te comen / soo hebben de ghene die sulcke ledicheyt wilden gebruycken / hen selven door privilegien beholpen ende uytgherocht. Maer nu sietmen selden yemant by sijn Ghemeynte woonen. Want sy achten de Gemeynten niet anders dan pacht-goeden/ in de welcke sy hare stedehouders stellen als pachters ofte ontfangers. Maer dit is selfs tegen het gevoelen der natuere/ dat yemant zy een Pastoor ofte Herder eender kudde/ daer van hy noyt eē schaep ghesien en heeft.

Dit zaet deses quaets is ten tyde van Gregorio geweest/ welcke de huerlinghen heftich ghestraft heeft.

Hom. 17.

12 Het schijnt dat ten tijde Gregorij is sommich zaet deses quaets ghesien geweest/ soo dat de regeerders der Gemeynten begondē onachtsaem te zijne in het volck te leeren: want hy beclaecht dit swaerlick op sommighe plaetse. De wereldt (seyt hy) is vol Priesters: ende nochtans en vintmen niet vele arbeyders in den oogst: want het Priesterlicke ampt nemen wy wel aē / maer wy en volbrengē het werc des diensts niet. Item dewijle de Priesters gheen liefde en hebben/ so willen sy Heeren schijnen/ ende en bekennen hen selvē niet vaders te zijne. De plaetse der verneder inge veranderen sy tot verheffinghe ende heerschappie. Item/ Maer wat doen wy Pastooren/ die wy den loon ontfanghen eñ geene wercklieden en zijn? Wy zijn tot dingen vervallen die ons niet aen en gaen: wy nemen een dinck aē/ ende doen een ander. Wy verlaten den dienst der predikinge/ ende soo verre ick sie/ wy worden Bisschoppen ghenaemt tot onse straffe / dewyle wy de naem der eere ende niet der cracht houden. Dewijle hy so groote scherpicheyt der woorden gebruyckt teghen de gene die alleenlick traghe/ ofte niet geduerich in haer ampt en waren / ick bidde u wat soude hy segghen/ waert dat hy saghe dat byna niet een onder alle Bisschoppen/ ofte ymmers seer weynige zijn/ die eenmael in alle hare leven in den predickstoel comē/ ende onder de andere Pastooren nauwe een van hondert? Want de sake is heden tot sulcke uytsinnicheyt gecomē / dat hy geacht wordt voor de weerdicheyt des Bisschops te cleyn te zijne / dat hy soude den volcke Gods woort vercondigen.* Ten tijt Bernardi / was de sake noch wat voorder vervallen dan ten

* Ende heeft oock Bernardus in sijnen tijt die bitterlick gescholden.

tijde Gregorij: maer wy sien oock hoe bitterlick hy de gantsche orden beschelt / ende het is nochtans der waerheyt gelijck / dat sy doe met weynich beter waren dan sy nu zijn.

Eē seer groote beschrijvinge van de Papistische bedieninghe.

13 Ist dat yemant dese gantsche regeeringhe die heden onder het Pausdom is / wil behoorlic aenmercken ende overlegghen / die sal bevinden datter gheen roofnest en is / waer in de roovers so vrijelick met so ongebonden stoutichept regeeren. Voorwaer alle dinck is daer der insettinghe Christi so ongelijck / ja soo vreemde daer van / ende van de oude insettingen ende zedē der Gemeynte so wijt verandert / ende strijt so seer teghen de reden ende natuere / datmen Christo gheen meerder onrecht en can doen / dan als sy sulcke ongeschickte regeeringe met sijnen naem beschermen eñ bedecken. Sy seggen: Wy zijn de pilaren der Gemeynte / voorstanders eñ voorgangers der Religie / stedehouders Christi / ende hoofden der gheloovighen: want de Apostolische macht is door successie ende navolginge op ons ghecomen. Met dese onnutte dinghen verheffen sy hen selven sonder ophouden / ghelijck of sy tot steenen ende blockē spraken. Maer so dickmael als sy hier op sullen roemen / sal ick wederom van hen vraghen / wat sy met de Apostelen ghemeyn hebben. Want wy en handelen hier niet van eenige ervelicke eere / die oock soude mogen den slapenden gegeven worden / maer wy handelen van het predick-ampt / dwelck sy soo seer vlien. Desghelijcx als wy seggen dat haer rijcke is des Antichrists tyrannie / soo segghen sy terstont daer teghen / dat het is de eerweerdighe Hierarchie die so dicmael van groote eñ heylige mannen ghepresen is. Maer dat is gelijck of de heylige Vaders de kerckelicke Hierarchie / ofte de geestelicke regeeringe / ghelijck hen die van de Apostelen aen overghegheven was / prijsende / van desen groven ongheschickten hoop die vol verwoestinge is / gedroomt hadden / in dē welcken Bisschoppen ofte (gelijck het ghemeynlick gheschiet) grove ezels zijn / die niet selfs de eerste ende gemeyne beginselen des geloofs en weten: ofte oock somtijts kinderen die noch versch van de voester-vrouwe comen: eñ ist dat daer eenich gheleerde zijn (de welcke men nochtans selden vint) die meynen dat een Bisschopdom niet anders en is dan een tijtel van pomperie eñ grootschept: daer de regeerders niet meer en dencken van de kudde te weyden ende voeden / dan een schoenmaker van lant te bouwen: daer alle dinghen zijn meer dan met Babylonische verwoestinge verwerret / soo dat dier vaderlicker insettinghe / niet selfs een litteecken meer ghesien en wort.

Besputtelicke voorwendinghe deser valscher kercken-dienarē.

Antwoort.

Der selver tegenspreken.

Antwoort.

Het leven der Geestelicken staets onder het Pausdom.

14 Maer wat salt wesen ist dat wy comen haer leven te examineren? waer sal dat licht der werelt wesen / het welcke Christus in hē eyscht? waer sal die heylichept wesen / die als sout der aerde mochte wesen? † Daer en is hedē onder de menschē geen ordē die schandelicker zy in overdaet / oncuyschept / wellust / ende allerley ongheregeltheyt. Men vint in gheen ander orden soo bequame noch gheleerde meesters aller valschept / bedroch / verraderie / ende ongetrouwichept / nerghens en vintmen soo groote behendichept / noch stoutichept om schade te doē. Ick verswijghe haer grootschept / hoovaerdichept / rooverie / ende wreetheyt. ‡ Ic verswijge de ongebonden vryheyt ende stoutichept in alle de deelen haers levens: van de welcke te dragen de werelt soo seer vermoeyt is / dat het niet en is te vreesen dat ick sal schijnē de sake te groot te maken. Ick wil een dinck segghen / het welcke sy

Matt. 5.14.
† Haer zeden zijn de schandelicaste van allen.

‡ Ende mē sal byc ans geen vinden / die niet na der ouden regels verdient en behoort ghebannen / ofte ten minsten vā haer ampt afghestelt te worden.

oock selve niet en sullen connen versakē. Te weten / dat onder de Bisschoppen byna niet een / eñ onder de Pastoorē niet de hondertste en is / die niet en zy te verbannen / ofte ten minsten van sijnen dienst af te setten / waert datmen haer leven nae de oude Canones oordeelde. Het schijnt ongelooveiick dat ick segge / soo seer is de oude regeeringhe vervallen / door de welcke ghebaden was / der Clercken leven neerstichlick te ondersoecken: maer het is gantschelick alsoo. Laetse nu gaen alle die onder de banier des Roomschen stoels strijden ende vechten / ende hem aenhanghen / ende laetse van de Priesterlicke orden roemē die by hen is. Het is voorwaer openbaer dat de orden die sy hebben / niet en is van Christo / noch van sijne Apostelen / noch van de Vaders / noch van de oude Ghemeynte.

15 Laet nu de Diaconen voortcomen / ende de seer heylige uytdeelinge der goeden der kercken die sy gebruycken. ¹ Hoewel sy en maken nu hare Diaconen gheensins daer toe: want hen en wort gheen dinck bevolen / anders dan dat sy aen den altaer dienē / het Euangelium lesen ofte singhen / ende ick en weet niet wat beuselinghen meer doen. Van aelmoessen / van sorge voor de armen / ende van den gantschen dienst welckē sy voortijden deden / en wort hen niet bevolen. Ick spreke van de insettinge: want ist dat wy aensien wat sy doen / so en hebben sy metter daet geenen dienst / maer alleenlick eenen graet tot het Priesterdom. De gene die der Diaconen plaetse hebben in de Misse / die gheven in een dinck eenen ydelen schijn der ouder gewoonte: Want sy ontfangen de offerhandē eer de consecratie geschiet. Het is een oudt ghebruyck gheweest / dat de gheloovighe malcanderen cusseden / ende haer aelmoessen tot dē altaer brachtē / eer sy het Avontmael aten: alsoo gaven sy eerst door dat teecken / daer nae oock door haer weldaet / haer liefde te kennen. De Diaconus die de ontfanger der armen was / ontfinck het ghene dat daer gegeven wert / om uyt te deelen. Nu en comt uyt de aelmoessen niet meer tot de armen / dan of sy in de zee geworpen worden. Soo bespotten sy dan de Ghemeynte met dat leughenachtich Diaconschap. Voorwaer sy en hebben daer in niet dat met de insettinge der Apostelen / ofte met de onderhoudinghe der ouder Ghemeynte over een comt. De uytdeelinge der goeden hebben sy tot een ander eynde verkeert / ende hebbent also geordineert / datmen gheen onordentlicker dinck en can dichten. Want gelijck de roovers dē roof onder malcanderen deylen als sy de reysende menschē vermoort hebbē: also als dese het licht des Godlicken woorts hebben uytgheblușcht / soo meynden sy (als de Gemeynte de kele afgesneden hebbende) dat gheen dinck dat tot eenich heylich ghebruyck ghegheven ende gheheylicht was / en mochte van haer rooven ende grijpen vry zijn. So hebben sy dan gedeylt / eñ eē yegelic heeft tot hem ghetrocken soo veel als hy conde.

Van de Diaconen int Pausdom.
¹ Het Diakenschap is oock gantsch wech in Pausdom / al ist datse eenighe schaduwe daer van hebben behouden.

Het oude gebruyck der kerckē is van den Papistische Diakenen verdorvē.

Hoe de Pausche Gheestelickheyt de goeden der Gemeynte eñ der armen gerooft heeft.
* Eē bequaem gelijckenisse.

16 Ende alsoo is de oude gewoonte de welcke wy verclaert hebben / niet alleenlick verstoort ende verandert / maer oock gantschelic ommeghekeert ende wech ghenomen. Het meeste deel hebben de Bisschoppen ende steetsche Priesters gherooft / de welcke door desen roof zijn rycke gheworden / ende in de Canonicken verandert. Nochtans dat haer deelinghe niet en is sonder beroerten ende twist gheschiet / dat is daer uyt openbaer / dat sy tot op desen dach teghen malcanderen te rechte gaen. Hoe het zy / sy hebben hier door toe ghesien dat uyt alle het goet der Ghemeynte niet een myte tot de armen en

De Bisschoppen ende Canonickē hebben de kerckelicke goederen / welcke van den rechten Diakenen eertyts bedient werdē / onder haer genomen / den armen de selve ontrocken hebbende.

comt

comt den welckē het tē minstē half toe quam.
Want de Canones schrijven by name het vier-
de deel den armen toe/ ende een ander vierde deel
schickten sy daerom den Bisschoppen toe / om
dat sy't souden tot gast-vryheyt eñ andere wel-
daden gebruycken. Jck swijge wat de Clercken
behoorden met haer deel te doen/ ende waer toe
sy het moesten gebruyckē: want het laetste vier-
de deel d'welc tot onderhoudinge der Tempelen
ende huysen/ ende tot andere oncosten verordent
was/ moeste in den noot den armen bereyt zijn/
dat is genoech bewesen. Jck bidde u/ waert dat
sy een glinsterken de vreese Gods in haer herte
haddē/ souden sy dese conscientie connen verdra-
ghen/ dat alle het gene daer door sy ghevoedt eñ
ghecleet worden / uyt dieste / jae uyt kerckroof
comt? Maer dewijle sy door Gods oordeel
weynich geroert worden / so behoorden sy ym-
mers te dencken dat het menschen zijn die ghe-
voelen/ reden ende verstant hebben/ den welcken
sy willen doen te verstaen/ dat sy soo schoone eñ
welgheschickte orden in haer Ghemeynte heb-
ben/ als sy pleghen te roemen. Laetse my met
corte woordē antwoorden oft het Diaconschap
zy een vryheyt tot stelen ende rooven. Jst dat sy
dit versaken/ so sullen sy oock moeten bekennen
dat sy gheen Diaconschap meer en hebben: de-
wijle by hen de gantsche bedieninge der goeden
der Gemeynte/ is openbaerlick in de Godloose
kerckroovinghe verandert.

Een Godlasterlicke teghenspreckinge deser roovers.

17 Maer hier gebruycken sy een seer schoone
verwe/ want sy segghen dat de weerdicheyt der
Ghemeynte wort bequamelick onderhouden
door dese grootsheyt ende pomperie die sy ghe-
bruycken/ ende sy hebben sommighe onder hen
die soo onbeschaemt zijn/ dat sy als de Coninck-
licke vercieringhe in de Priesterlicke orden ghe-
sien wordt/ bestaen openbaerlick te roemen/ dat
sy eerst alsoo de Prophetien volbrengen/ met de
welcke de oude Propheten de cierlickheyt des
rijcx Christi beschreven hebbē. Sy seggen: God
en heeft dit niet te vergheefs sijnder Gemeynte
Psal.72.10. belooft: De Coningen sullē comen/ eñ sullē voor
u aenschijn aenbidden/ eñ gaven tot u brengen.
Jes.52 1. Staet op / staet op / o Sion / wordt met uwe
Esai.60 6. sterckheyt becleet/ met de cleedinge uwer eerlic-
Matt.2.11. heyt. Sy sullen alle van Saba comen gout ende
wieroock brenghende / ende den lof des Heeren
vercondighende: Alle het vee van Cedar sal tot
1. Antwoort. u gebracht werden. Jst dat ick lange besich ben
om dese ongheschickte onbeschaemtheyt te we-
derleggen/ soo vreese ick dat ick sal selve onghe-
schickt schijnen. Daerom en wil ick niet licht-
veerdichlick woorden te vergheefs quisten.
2. Antwoort: Waer in dat de aengetogē getuygenissen verclaert worden. Nochtans vraghe ick: Waert dat eenich Jode
die ghetuygenissen misbruyckte/ hoe souden sy-
se wederleggen? Te wetē/ sy souden sijn plomp-
heyt berispen/ om dat hy de dinghen die geeste-
lick van het geestelicke rijcke Christi geseyt zijn/
tot het vleesch ende tot de werelt trocke. Want
wy weten dat de Propheten onder het beelt der
aertscher dingen/ ons hebben de Hemelsche eer-
lickheyt Gods afghebeeldet/ de welcke behoort
in de Ghemeynte te schijnen. Want dese zeghe-
ninghen die door de woorden der Propheten
uytghedruckt worden / en heeft de Ghemeynte
noyt min gehadt dan ten tijde der Apostelen: eñ
nochtans bekent een yegelick dat de cracht des
rijcx Gods doe alderseerst bloeyde. Wat beduydē
dan de woordē der Propheten? Te weten/ Dat
al wat ergens dierbaer/ hooghe ofte cierlick is/
moet den Heere onderworpē wordē.[1] Ende dat
[1] Coningen/ die Christum aenbidden. by name van de Coninghen ghesevt wordt/ dat
sy haer sceptren sullen Christo onderworpen/
ende hare croonen voor sijne voeten nederleg- Matt.2.11.
ghen/ ende haren rijckdom der Gemeynte hey- Apo.4 10.
ligen/ wanneer connen sy segghen dat het waer- Esai.60.3.
achtichlicker ende volcomelicker gheschiet is/ Apoc.21.24.
dan doe Theodosius sijn purperen cleet ende Theodosius.
Keyserlicke vercieringhe verlatende/ heeft hem
selven als een uyt den volcke/ voor God ende de
Gemeynte tot openbaer penitentie vernedert?
Item als hy ende andere sijns gelijcke Vorstē/
haer neersticheyt ghedaen/ ende sorghe ghedra-
gen hebben/ om de suyver leere in de Gemeynte
te houden / ende de rechtsinnighe Leeraers te
beschermen ende onderhouden. Maer dat de
Priesters doe gheenen overvloedighen rijck-
dom en hadden / dat machmen ghenoech ver-
staē uyt eē woort des Aquilejensen Conciliums/
in het welcke Ambrosius de overste was/ te we-
ten: dit/ De armoede in de Priesters des Heeren Ambrosius woort/ d'welc bestraft de rasernie van de Papistische roovers.
is eerlick. De Bisschoppen hadden doe voor-
waer eenich goet / waer door sy hadden mogen
een sienlicke vercieringhe der Ghemeynte ma-
ken/ hadden sy sulcx gheacht de rechte vercierin-
ghe der Ghemeynte te zijne. Maer dewijle sy
wisten dat gheen dinck meer teghen het ampt
der Pastooren is dan met der tafelen leckernie/
met der cleederen cierlickheyt/ met menichte
der dienstknechtē/ ende met grootsche palaysen
luchtich ende hoovaerdich te zijne: soo volchden
sy de ootmoedicheyt/ maticheyt/ jae de armoede
selve die Christus onder sijne dienaren ghehey-
licht hadde.
18 Maer op dat wy't hier niet te lanc en ma- Een ander tegenspreckinge der selver/ van der Tempelē cieraet.
ken / soo laet ons wederom in een corte somma
versamelen hoe verre de uytdeelinghe/ ofte ver-
quistinge der goeden der Ghemeynte nu zy van
dat waerachtich Diaconschap / d'welck ons is Actor.6.3.
door Gods woort bevolen/ eñ van de oude Ge- Hoe het goet der Gemeynte in het Pausdom gebruyckt eñ uytghedeelt wort.
meynte onderhouden. Jc segge dat het verkeer-
delick gebruyckt wort dat tot vercieringhe der
Tempelē gebruyckt wort/ tē zy dat het geschie
in sulcker mate als de natuere des Godlicken
diensts eyscht/ ende de Apostelē ende andere hey- 1.
lige Vaders met leere ende exempelen verordent
hebben. Maer waer wordt heden yet sulcx in de 2.
Tempelen ghesien? Het wort al verworpen/
niet alleenlick dat nae de oude soberheyt / maer
oock na eenighe eerlicke majesteyt geschickt is.
Geē dinck en is behagelic anders dan dat over- 3.
daet eñ verdorvētheyt des tijts bewijst. Hieren-
tusschen zijn sy soo verre van eenige behoorlicke
sorge voor de levendige Tempelen/ dat sy liever
souden menich duysent armen laten door hon-
ger verderven/ dan den alderminsten kelck/ ofte
een seer cleyn vaetken breken om haer armoede
te onderhoudē. Op dat ick niet swaers en segge 4.
uyt my selven/ so wilde ick alleenlic dat de God-
salige Lesers bedachtē/ waert dat nu de boven-
ghemelde Exuperius Bisschop van Tholosa/
ofte Acatius/ ofte Ambrosius/ ofte yemāt dier-
gelijcke van de dooden op stonde / wat soudē die
seggē. Voorwaer sy en soudē niet prijsen dat in
so grootē noot der armē het goet der Gemeynte
als overvloedich/ tot andere dingen gebruyckt
wort. Op dat ick swijge dat dese dingē daer aen
het gehangē wort (of daer schoon geene armen
en waren) menichsins schadelick is, ende gheen-
sins voorderlick. Maer ick late de menschen va-
ren. Dese goeden zijn Christo gegeven eñ gehey- 5.
licht: so moetmēse dan na Christi wille eñ goet-
dunckē uytdeelē. Sy sullen te vergeefs dat deel
Christo ter rekenschap brengen / d'welc sy buy-
ten sijn bevel uytgequist hebben. Hoewel om de 6.
waerheyt te seggen / daer en wort niet veel van
de ordentlicke renten der Ghemeynte / tot sulc-

ke oncosten / te weten / tot vaten ende cleederen des Tempels ghebruyckt. Want daer en zijn geen soo rycke Bisschopdommen/ noch so vette Abdien/ noch eyndelick soo vele noch so groote beneficien / die ghenoech zijn om de gulsicheyt der Priesteren te vullen. Daerom dewijle sy hen selven willen sparen / soo beweghen sy het volck door superstitie / dat sy het ghene dat sy behoorden den armen te deelen / nu gheven om Tempelen te maken/ om Beeldē op te richten/ om vaten eñ juweelen te coopen / ende om dierbare cleedinghe te gecrijgen. Dit is de stroomwal waer door alle de daghelicksche aelmoessen verslonden worden.

De laetste antwoort/ welcke betoont/ dat de Diaconye der kerckelicker goederen gantschelick is omgekeert ghelweest van desen ontreynen roovers/ die hare buyc gediēt hebbē.

19 Aengaende de rente die sy uyt de ackers eñ besittingen ontfangen / wat sal ick anders seggen/ dan dat ick nu geseyt hebbe / ende dat voor oogen is? Wy sien met wat ghetrouwicheyt de gene die Bisschoppē ende Abten genaemt worden/ het meeste deel der goeden der Ghemeynte bedeelē. Wat uytsinnicheyt ist onder hen Christelicke orden te soecken? Behoorden sy met menichte der dienstknechten/ cierlickheyt der huysen/ costelickheyt der cleederen ende spysen / de wellusten der Vorsten na te volghen/ daer haer leven behoorde een sonderlick exemplaer der soberheyt/ maticheyt/ eñ ootmoedicheyt te zijne? Boven desen/ den genē dien door het eeuwige eñ onveranderlicke woort Gods verbiet vuyl gewin te soecken/ ende ghebiet met slechten cost te vreden te zijne/ betaemt het seer qualick/ ende is verre van haer ampt/ dat sy niet alleenlick dorpen ende sloten en ghecrijghen / maer oock seer groote heerlickheden ende Vorstendommen in nemen / ende ten eynde oock selfs Rijcken besitten? Of sy schoon Gods woort versmadē/ wat sullen sy nochtans antwoorden op de oude regulē eñ ordinantien der Concilien/ in de welcke geboden wort/ dat de Bisschop sal syn huysken niet verre van de Gemeynte / ende oncostelicke tafel ende huysraet hebben? Wat sullen sy antwoorden op dien lof / daer mede het Aquileiensche Concilium seyt / dat de armoede eerlick is in de Priesters des Heeren? Want het gene dat Hieronymus schrijft tot Nepotianum / dat de arme ende vreemdelingen behooren syn tafel te kennē/ ende Christus met hen: dat sullen sy verworpen/ als een dinc dat veel te swaer is. Maer dat hy terstont daer nae seyt / dat sullen sy hen schamen te versaken / te weten / dat het de eere eens Bisschops is / dat hy den armen voorsiet/ ende dat het aller Priesteren schande is / dat sy eyghenen rijckdom soecken. Dit en connen sy nochtans niet aen nemen sonder hen allen met schande te laden. Maer het en is niet noodich dat ickse hier met harde woorden vervolge / dewijle ick niet anders en hebbe ghewilt/ dan bewijsen dat de oprechte ordē des Diaconschaps/ is over langen tijt van hen wech ghenomen: op dat sy niet meer op desen tytel en roemen om haer Gemeynte te pryſen. Ende ick meyne dat ick dit ghenoech ghedaen hebbe.

Tit. 1. 7.

Concil. Cartha. 4. cap. 14. & 15.

De somma ende het eenich ooghemerck deses handels van de Diakenschap.

Het vj. Capittel.

Van de hoocheyt des Roomschen stoels.

Corte sommarische verhalinghe des vierden ende vyfden Capittels.

Dus langhe hebben wy de ordenen der Gemeynte verhaelt die in de regeeringhe der ouder Ghemeynte ghelweest waren: maer daer nae met der tijt verdorven / ende ten eynde meer ende meer ghescheurt zijn / ende nu in de Pauselicke gemeynte den naem alleenlick behouden/ maer in der waerheyt niet anders en zijn dan mommaensichten: om dat de Godsalighe Leser soude uyt de vergheleyckinge mogen oordeelen/ wat Ghemeynte de Roomsche hebben/ om der welcker wille sy ons met scheuringhe beschuldighen / om dat wy van hen afghewecken zijn.

Waerom dat gheen mentie ghedaen is in de voorgaende Capittels van de hoocheyt in der kercken.

Maer het Hooft der gantscher orden/ dat is/ de hoocheyt des Roomschen stoels / waer uyt sy willen bewysen / dat de algemeyn Ghemeynte by hem alleen is/ daer van en hebbe ick niet gesproken: want het en heeft synē oorspronck niet uyt de insettinge Christi/ noch uyt het gebruyck der ouder Gemeynte ghelijck de andere bovenverhaelde deelen: de welcke wy hebben bewesen van outs geweest te zijne/ ende metter tyt gantschelick verandert/ jae gantschelick een nieuwe forme aenghedaen te hebben. Ende nochtans arbeyden sy om der Werelt te doen verstaen/ dat de voorneemste/ ende byna de eenighe bant der eenicheyt der Ghemeynte is / dat wy by den Roomschen stoel blyven / ende in syn ghehoorsaemheyt volherden. Dit is/ segge ick/ het fondament daer op sy voornemelick steunen / als sy willen ons de Gemeynte benemen/ ende hen selven toeschrijven/ te wetē/ dat sy het hooft behoudē/ aē het welcke de eenheyt der Gemeynte hangt/ ende sonder het welcke sy moet scheuren ende breken. Want alsoo achten sy dat de Ghemeynte is een gebrokē ende gecrenckt lichaem/ ten zy dat sy den Roomschen stoele als haren hoofde zy onderworpen. Daerom als sy van haer Hierarchie handelen/ so is dit altyts haer begin/ dat de Roomsche Paus/ (als de stedehouder Christi) die het hooft der Gemeynte is) in de plaetse Christi over de algemeyn Gemeynte gestelt is: ende dat de Gemeynte niet anders wel ghestelt en is/ ten zy dat de Roomsche stoel hoocheyt hebbe boven alle de andere. Daerom moeten wy oock verclaren hoedanich dit zy/ op dat wy gheen dinck voorby en gaen / dat tot de behoorlicke regeeringhe der Ghemeynte dient.

De welcke nochtans de Papisten seggen/ den bant der kerckelicker eenicheyt te zyn.

Ende van desen grontregel (handelende van hare opperste regeringe in der kercken) nemen sy haer beginsel.

2. So laet dan dit den gront ende de somma deser handelinghe zyn / te weten / of het tot de waerachtige Hierarchie (gelijck zy die noemen) ofte regeeringe der Gemeynte/ noodich zy eenen stoel te hebben onder de andere die in weerdicheyt ende macht uyt neme/ op dat hy het hooft des gantschen lichaems zy. Maer wy doen der Ghemeynte veel te groot onrecht / ist dat wy haer desen noot opleggen sonder Gods woort. Daerom ist dat onse tegenstryders willen overtuyghen dat sy begeeren/ soo moeten sy eerst bewysen dat sulcke regeeringhe van Christo ingestelt is. Om dit te bewijsen/ brenghen sy uyt de Wet door het opperste Priesterdom/ Item het opperste oordeel dwelck God te Jerusalem ingestelt heeft. Maer dit is licht te wederleggen/ ende dat menichsins / ist dat hen een wederlegginge niet genoech en is. Ten eersten/ of schoon een dinck is onder een volck nut geweest / daerom en wort men door gheen reden bedwonghen dat selve tot over de gantsche werelt te strecken. Ja daer is een groot onderscheyt tusschen een volck/ ende de gantsche werelt. Dewyle de Joden voortyden waren op alle zijden van de afgoden-dienaren ommeringt/ so heeft God (om dat sy niet en souden door verscheyden Religie gescheyden wordē) dē stoel syns diensts in middē des lants gestelt/ daer heeft hy eenē Oversten ofte voorstander gestelt / op den welcken sy alle soudē sien/ op dat sy alsoo mochtē te bet in eenicheyt behouden worden. Maer als nu de waerachtige Religie is over de gantsche werelt verbreyt/ wie en siet niet dat het gantschelic ongeschict is/ dat over de regeeringe vā Oostē tot dē Westē/ eē mēsch gestelt wort? Want dat is even gelyck/

De somma deser handelinghe. Of de hoocheyt noodich zy tot de regeeringhe der kercke.

De tegenstrijders segghen ja/ en willen dat bewysen uyt de aenmerckinghe van het opperste Priesterdom.

1. Antwoort/ daer in de oorsaken ontdeckt worden vā dese instellinghe onder de Wet.

gelijck/ of yemant wilde dat de gantsche werelt moeste vā eenē Stadthouder geregeert wordē/ om dat eē landouwe ofte heerlicheyt niet meer dā eenē Stadthouder en heeft. Maer daer is ooc noch een ander reden/ waerom dat niet en moet tot een exempel ghetrocken worden om nae te volghen. Een yegelick weet wel † dat de opperste Priester is een voorbeelt Christi gheweest. Maer nu als het Priesterdom verandert is/ moet oock dat recht verandert worden. Maer tot wien ist verandert? Niet voorwaer tot den Paus (ghelijck hy onbeschaemdelick derf roemen/ als hy dese plaetse tot hem treckt) maer tot Christum/ de welcke dese eere gheenen anderen over en gheeft/ ghelijck hy dat ampt alleen sonder stedehouder ofte nacomer bedient. Want dat Priesterdom en is niet alleenlick in de leere gelegē/ maer oock in de versoeninge die hy door sijn doot volbracht heeft/ ende in de voorbiddinghe die hy noch by den Vader doet.

2. Antwoort: Daer in betoont wort/ dat het opperste Priesterdom niet en can ghetrocken worden tot den Paus van Roomen.
† Heb 7.12.
1.Joan.2.1.
1.Tim.2.5.
Heb.7.24.

3 Soo en moeten sy dan ons niet met een eeuwighe Wet binden aen dat exempel dwelck (gelijck wy sien) tijdelic geweest is. In het nieuwe Testament en hebben sy niet daer mede sy haer gevoelen mochtē bevestigen/ anders dan dat tot eenen Apostel gesept is: * Ghy zijt Petrus/ ende op desen steen sal ick mijn Ghemeynte timmeren. Item/ † Petre hebt ghy my lief? soo weydt mijne schapen. Maer ist dat sy dese bevestingen willen crachtich maken/ soo moeten sy eerst bewijsen dat Christus den ghenen dien hy ghebiet syne schapen te weyden/ oock den selven heeft macht over alle Ghemeynten ghegheven: ende dat binden ende ontbindē niet anders en is/ dan de gantsche werelt regeeren. Maer Petrus vermaent alle andere Ouderlingen/ dat sy de Ghemeynte voedē/ gelijck hē bevolen was. Hier uyt machmen verstaē dat Christus door die woorden niet meer Petro gheboden en heeft/ dan den anderen: ofte dat Petrus sijn recht dat hy ontfanghen hadde/ heeft den anderen gemeyn ghemaeckt. Maer op dat wy niet te vergheefs en kijven/ wy hebben op een ander plaetse uyt den mont Christi een claer uytlegginghe/ wat binden ende ontbinden zijn: te weten/ de zonde houden ende vergheven. De wijse van binden ende ontbinden/ leert de gantsche Schriftuere alomme/ ende voornemelick verclaertse Paulus seer wel/ als hy sept/ dat de Dienaren des Euangelij bevel hebben om de menschen Gode te versoenen/ ende dat sy oock mede macht hebben wrake te doen over de ghene die dese weldaet verworpen.

Bewijs-redenen tot bescherminghen vā dē Roomschen stoel/ genomen uyt den nieuwen Testamente.
* Matt.16.18
† Joan.21.15.
1. Antwoort int ghemeyn.
1. Pet.5.2.
2. Antwoort.
Joan.20.23.
2.Cor.5.18. ende 10.16.

4 Hoe schandelick sy dese plaetsen verdraeyen/ in de welcke van binden ende ontbinden gemelt wort/ dat hebbe ick boven gheroert/ ende sal het weynich hier na moeten breeder verclaren. Nu moeten wy alleenlick aenmercken wat sy uyt de antwoorde Christi tot Petrum willen bewijsen. Hy heeft hem de sleutelen des rijcx der Hemelen belooft: Hy heeft gesept * dat het soude in den Hemel ghebonden wesen/ al wat hy soude op der aerde binden. Ist dat wy in het woort Sleutelen/ ende in de wijse van bindē eens zijn/ soo sal de twist terstont een eynde hebben. Want de Paus sal den last die den Apostelen bevolen is/ gheerne laten varen/ welcke last vol arbeyts ende swaricheyts zijnde/ hem soude van alle sijne wellusten sonder ghewin berooven. Dewijle de Hemelen ons geopent worden door de leere des Euangelij/ soo wort sy seer wel met den naem der sleutelen verciert. Ende de menschē en worden op gheen ander wijse ghebonden ende ontbonden/ dan als het geloove de sommige Gode versoent/ ende de sommighe door haer ongeloovicheyt verdoemt worden. Waert dat de Paus hem selven niet meer rechts aen en name/ so en soude (gelijck ick meyne) niemant hem benijden noch teghen hem strijden. Maer dewijle dese successie ende navolginghe grooten arbeyt ende gheen ghewin mede brengt/ soo en behaecht sy den Paus niet: soo comt nu hier uyt het begin des ghekijfs/ te weten/ wat Christus Petro belooft heeft. Ick verstae uyt de sake/ dat daer niet anders beteeckent en wort/ dan de weerdicheyt des Apostolischen dienst/ welcke weerdicheyt niet en can van den last verscheyden worden. Want ist dat dese beschrijvinghe/ de welcke ick ghestelt hebbe/ wort aenghenomen (de welcke niet en can sonder groote onbeschaemtheyt verworpen worden) soo en wort door die woorden gheen dinck Petro ghegheven/ dat niet en zy oock sijnen medeghesellen ghemeyn gheweest: want anders en soude niet alleenlic den persoonen onrecht gedaen worden/ maer de majesteyt der leere soude oock vercort ende vercrenckt zijn. Sy roepen hier teghen: maer ick bidde u/ wat voordeel ist dat sy haer schip aen dese steenrotse stooten? Want sy en sullē nemmermeer connen maken dat de macht om te binden ende ontbinden niet en zy allen den Apostelen ghegheven/ gelijc hen allen de vercondinge des Euangeliums bevolen is. Sy segghen: Christus heeft Petrum tot eenen oversten der gantscher Gemeynte gestelt/ als hy hem beloofde de sleutelen te gheven. Maer dat hy doe Petro beloofde/ dat gheeft hy op een ander plaetse allen den anderen int ghemeyn. Ist dat het selve recht dat Petro belooft was/ hen allen ghegheven is/ waer in sal hy boven sijne medeghesellen wesen? Sy seggen daer in/ dat hy't met den anderen int ghemeyn/ ende oock alleen op hem selven ontfanghen heeft/ het welcke den anderen niet ghegeven en is/ anders dan int ghemeyn. Maer of ick hier met Cypriano eñ Augustino antwoorde/ dat Christus dat niet ghedaen en heeft om dat hy den eenen mensche soude bovē den anderē verheffen/ maer om dat hy de eenheyt der Ghemeynte soude alsoo aenprijsen. Want alsoo spreeckt Cyprianus: De Heere heeft alleen den Discipulen in de persoon eens menschen/ de sleutelen ghegheven/ om hare aller eenheyt te beteeckenē: want de andere waren dat Petrus was: sy hadden gelijcke eere ende macht: maer Christus begint van eenen mensche om te bewijsen dat de Ghemeynte een is. Ende Augustinus sept: Waert dat Petrus niet de Ghemeynte en beduyde/ soo en soude de Heere niet tot hem segghen: Ick sal u de sleutelen gheven. Want ist dat dit tot Petro alleen gesept is/ soo en heeft de Ghemeynte de sleutelen niet: ende ist datse de Ghemeynte heeft/ soo heeft Petrus/ doe hy de sleutelē ontfinck/ de gantsche Gemeynte beteeckent. Eñ op een ander plaetse: Doe sy alle ghevraecht waren/ heeft Petrus alleen gheantwoort: Ghy zijt Christus/ ende hem wert ghesept: Ick sal u de sleutelen geven/ ghelijck of hy de macht om te binden ende ontbinden alleen ontfangen hadde: daer hy alleen voor allen dat gheantwoort heeft/ ende dit met hen allē/ als den persoon der eenheyt dragende/ ontfangen heeft. Hy alleen is voor allen genaemt/ om dat in hem alleen eenheyt is.

3. Antwoort: Daer mede het fondamēt daer op sy haer meest verlaten/ door een waerachtige ende rechtmatighe uytlegginghe der belofte Christi vā de sleutelen/ wort omgestooten.
* Matth.16.19.
Welcke sleutelen den anderen Apostelen soo wel als Petro belooft ende ghegheven zyn.
Haer 2. bewys-reden. Matt.18.20.
Joan.20.23.
Haer 3. bewys-reden.
Antwoort/ waer in uyt de woorden Cypriani eñ Augustini de voorgaende uytlegginghe bevestight wort.
De simplic. Prælat.
Homil. in Ioan.50.
Homil.11. Re. pet. Hom.124

5 Maer sy seggen dat die woorden: Ghy zijt Petrus/ ende op dese steenrotse sal ick mijn Gemeynte timmeren/ en worden nergens tot niemant anders dan tot Petrum gesproken. Maer wat spreeckt Christus van Petro/ anders dan dat Paulus ende Petrus selve van alle Christe-

Haer 4. bewys. Matt.16.18.
Antwoort.

Ephes.2.20.

nen spreken. Want Paulus seyt dat Christus de uyterste hoecksteen is/ op den welcken sy getimmert worden/ die tot eenen heyligen Tempel des Heeren opwassen. Ende Petrus ghebiet ons levendige steenen te zijne/ op dat wy op dien uytvercoren ende dierbaren steen ghefondeert zijnde/ door dese tsamenbindinghe ende tsamenvoeginghe met onsen God/ ende met malcanderen vereenighen.

1.Pet.2.5.

Inrede.

Sy segghen: Petrus is boven de andere gheweest/ dewijle hy sonderlick den naem heeft.

1. Antwoort/ Waer in het toeghelaten wort.

Ick late gheerne dese eere Petro toe dat hy in de timmeringe der Ghemeynte onder de eerste ghestelt worde/ ofte (ist dat sy dit oock liever hebben) dat hy de eerste zy aller gheloovighen: maer ick en sal niet toe laten/ dat sy hier uyt besluyten/ dat hy overhant ende heerschappie over de andere heeft. Want wat wyse van besluyten is dat? Hy gaet de andere te boven in yverichheyt/ leere ende stantvasticheyt: ergo, hy heeft macht over hen. Alsoo mochte men met beteren schijn besluyten/ dat Andreas bovē Petrum is in de orden/ om dat hy eer was dan Petrus/ eñ heeft Petrum tot Christum gebracht.

Joan.1 40. ende 41.

Maer ick late dit varen: ick late toe dat Petrus voren gae: maer daer is groot onderscheyt tusschen de eere/ waer door yemant voor de andere gaet/ ende de macht waer door yemant over de andere gestelt is.

2. Antwoort/ Waer in een onderscheyt ghemaeckt wort tusschen de ordre ende de macht.

Wy sien dat de Apostelen byna altijts Petro dit toegheghheven hebben/ dat hy in de vergaderinge ghesproken/ ende hen eenichsins voor ghegaen heeft/ de saken voorstellende/ vermanende eñ bewegende: maer van de macht en lesen wy gantschelick niet.

Haer 5. bewijs: Op Petrus is de kercke ghegront: overmits datter geseyt wort/ Op desen steē sal ick de kercke bouwen.

6 Hoewel wy en zijn noch tot de handelinghe niet ghecomen/ maer ick wil nu alleenlick bewijsen/ dat sy veel te lichtveerdichlic besluyten/ als sy uyt den eenighen naem Petri/ willen een heerschappie over de gantsche Ghemeynte oprichten. Want de oude beuselen/ met de welcke sy in het begin hebben ghesocht het volck te bedriegen/ en zijn niet weerdich verhaelt/ veel min wederleyt te worden: te weten/ dat de Ghemeynte is in Petro ghefondeert/ om dat tot Petrum ghesent is: Op dese steenrotze sal ick mijn Ghemeynte timmeren. Sy segghen/ sommige oude Leeraers hebben dat alsoo uytghelevt. Maer dewijle de gantsche Schriftuere daer teghen is/ wat wort haer autoriteyt teghen God ghestelt? Jae wat strijden wy van den sin der woorden/ ghelijck of hy duyster ofte twijfelachtich ware/ daer niet claerders noch sekerders en can ghesproken worden? Petrus heeft uyt sijnen ende sijnder broederen naem beleden/ dat Christus is de Sone Gods. Op dese steenrotze timmert Christus sijn Ghemeynte: om dat dit (ghelijck Paulus seyt) het eenighe fondament is/ buyten het welcke gheen ander fondament en can gheleyt worden. Ende ick en verworpe daerom de autoriteyt der Vaderen niet/ om dat ick gheene ghetuyghenissen uyt hen en hebbe om te bewijsen dat ick segge/ ist dat ickse wil voortbrengen: maer ghelijck ick gheseyt hebbe/ ick en wil niet te vergeefs moeyelick zijn van soo claer een sake hebbende: voornemelick dewijle sy van andere is over langhen tijt neerstichlick ghenoech gehandelt ende verclaert.

Antwoort: Waer in den sin der woorden gheopent wort.

Matt.16.16.

1.Cor.3.11.

* Bevestinghe deser antwoort met de ghetuyghenissen der Schriftueren/ welcke ons overtuyghen/ dat Petrus den anderen Apostelen is ghelijck/ ende haer medehulper gheweest/ ende geenen Heere.

7 *Hoewel niemāt en can in der waerheyt dese sake beter verclaren/ dan de Schriftuere selve/ ist dat wy alle de plaetsen by een brengen/ in de welcke sy leert wat ampt ende macht Petrus onder de Apostelen ghehadt heeft/ hoe hy hem ghedraghen heeft/ ende oock hoe hy van hen is gheacht gheweest. Doorloopt al wat daer ghescreven is/ ghy en sult niet anders vinden dan dat hy is een onder de twaelve/ ende even gelijck als de andere/ ende haer medeghheselle/ maer niet haer Heere geweest. Als daer yet te doen is/ soo stelt hy wel dat voor in den raet/ ende vermaent watmen behoort te doen: maer hy hoort oock de andere/ ende en geeft hen niet alleenlick plaetse om haer ghevoelen te seggen/ maer laetse oordeelen ende ordineren na haer ghevoelen: ende als sy yet verordent hebben/ soo volcht hy dat selve ende is gehoorsaem. Als hy tot Pastooren schrijft/ soo en ghebiet hy niet als heerschappie hebbende: maer noemtse sijne medegesellen/ ende vermaentse vriendelick eñ lieflick/ ghelijck men met sijns ghelijcken pleecht te handelen. Ende als hy beschuldicht wort dat hy is tot de Heydenen ghegaen/ ende hoewel dat t'onrechte ghe-schiet/ so antwoort hy nochtans/ ende ontschuldicht hem selven. Als sijne medeghesellen hem bevelen met Joanne in Samariam te gaen/ so en weygert hy sulcx niet. Als de Apostelen hem senden/ soo gheven sy daer mede te kennen/ dat sy hem niet houden voor haren Oversten: ende als hy daer in gehoorsaem is/ ende de bootschap aenneemt die sy hem bevelen/ so bekent hy daer mede hem selven haer medeghheselle te zijn/ ende niet heerschappie over hen te hebben. Ende of schoon niet van dese dinghen beschreven en waren/ so soude nochtans de eenige Sendtbrief tot de Galaten ons lichtelick alle twijfelinghe benemen/ waer in Paulus in twee Capittelen byna niet anders en doet dan dat hy bewijst hem selven in de eere des Apostelschaps Petro gelijck te zijne. Hierom verhaelt hy dat hy is tot Petrum ghecomen/ niet om sijn onderdanicheyt te wijsen/ maer alleenlick om de eendrachticheyt der leere allen menschen te betuyghen. Hy en verhaelt oock niet dat Petrus yet sulcx van hem gheeyscht heeft/ maer dat Petrus hem heeft de rechter hant gheghheven tot een teecken des geselschaps/ om dat sy souden int ghemeyn in den wijngaert des Heeren arbeyden. Hy betuycht dat hem gheen minder ghenade ghegeven en is onder de Heydenen/ dan Petro onder de Joden. Ende ten laetsten/ dat Petrus doe hy niet ghetrouwelick en handelde/ is van hem ghestraft ende vermaent/ ende ghehoorsaem geweest. Alle dese dingen bewijsen claerlick dat Paulus ende Petrus gelijck warē/ ofte ymmers dat Petrus niet meer machts ghehadt en heeft over de andere/ dan sy over hem hadden. Ende dit handelt Paulus met voorghenomen raet/ om dat niemant en soude in het Apostelschap Petrum ofte Joannem/ boven hem stellen/ de welcke medeghesellen ende niet Heeren waren.

Actor.15.5.

1.Pet.5.1.

Actor.8.14.

Gal.1.18. ende 2.8.

Ende hoewel hy den anderen Apostelen in eenige eere te boven ghegaen heeft/ so en helpt dat nochtans gheensins tot des Roomschen Paus hoochste regeeringe over alle Kercken ende Herders der gantscher werelt.

8 Maer op dat ick hen van Petro toelate dat sy begheeren/ te weten/ dat hy zy de overste der Apostelen gheweest/ ende hen in weerdicheyt sy te boven gegaen: so en hebben sy nochtans geen oorsake om uyt een eenich exempel eenen algemeynen reghel te maken/ ende van het gene dat eenmael gheschiet is/ een eeuwighe Wet te maken/ daer nochtans de sake anders eyscht. Daer was een de opperste onder de Apostelē: te weten/ dat was om dat sy een cleyn ghetal waren. Ist dat een heeft over twaelve ghestelt gheweest/ sal daer uyt volgen dat een moet over hondertduysent menschen ghestelt worden? Ist dat twaelf mannen hebben eenen onder hen ghehadt diese alle regeerde/ dat en is geen wonder. Want dat lijdt de natuere/ dat eyscht der menschen aert/ dat in alle vergaderinghe/ hoewel sy alle gelijcke macht hebben/ nochtans een zy als de regeerder ende matiger/ op den welckē alle de andere sien. Daer en is gheen Hof sonder President/ noch

gheen

gheen Richthuys sonder Burgermeester/ noch gheen Collegie sonder Prevoost/ noch gheen gheselschap sonder Overste. Alsoo en soude het oock geen wonder noch ongeschickt zijn/ waert dat wy beleden dat de Apostelē sulcke hoocheyt Petro toeghelaten hebben. Maer het ghene dat onder weynige nut is/ dat en moetmen niet terstont tot de gantsche werelt treckē/ om de welcke te regeeren/ een mensche alleen genoechsaem is. Maer dit (segghen sy) heeft alsoo wel plaetse in het gantsche lichaem der natuere / als in een yeghelick deel/ te weten / dat daer een opperste Hooft zy over al. Ende hier van nemen sy een bewijs uyt de Byen ende Cranen/ de welcke altijts niet vele / maer alleenlick eenen leytsman verkiesen. Ick en verworpe voorwaer de exempelen niet die sy voortbrenghen: maer comen oock de byen uyt de gantsche Werelt over hoop om eenen Coninck te verkiesen? neen: maer een yeghelick Coninck is met sijnen Bykorf te vreden. Also oock onder de Cranen heeft een yeghelicke bende haren eyghenen Coninck. Wat connen sy hier uyt anders bewijsen/ dan dat een yeghelicke Ghemeynte behoort haren Bisschop te hebben. Daer na wijsen sy ons tot behoorlicke exempelen: sy brenghen de woorden Homeri voort / daer hy seyt: dat het niet goet en is dat vele het regiment ofte de heerschappie hebben/ ende dierghelijcke sententien/ die by de Heydensche Schrijvers tot prijs des eenhoofdigen rijcx ghelesen worden. Maer hier op is goet te antwoorden/ want Vlysses by Homerum ēn oock andere/ en prijsen niet alsoo een eenhoofdich rijcke ghelijck of een behoorde de gantsche werelt te regeeren / maer sy willen te kennen gheven dat een rijcke gheen twee Coninghen en lijdt: ende dat een Vorst gheenen medegheselle in sijn heerschappie en lijdt.

Haer 6. bewijs-reden/ genomen van een ghelijckenisse ofte exempel.

Antwoort/ Waermede dat exempel des Roomschen Paus bequamelick omghedraeyt wort.

Haer 7. bewijs/ genomē van burgherlicke exempelen.

1. Antwoort.

9 Maer laet alsoo goet ende nut zijn / dat de gantsche werelt onder eē eenhoofdich rijcke vervaet zy / het welcke nochtans seer ongheschickt is: maer laet het alsoo zijn / ghelijck sy willen: daerom en sal ick nochtans niet toe laten / dat dit selve goet zy in de regeeringe der Gemeynte. Want de Gemeynte heeft Christum voor haer eenighe Hooft / onder wiens heerschappie wy alle aen malkanderen ghevoecht zijn na de orden ēn forme der politie die hy selve verordent heeft. Daerom doen sy Christo groot onrecht/ als sy willen eenen mensche over de gantsche Ghemeynte stellen / om dat sy niet en can sonder Hooft zijn. Want Christus is het Hooft/ waer uyt het gantsche lichaem te samen ghevoecht/ ende te samen ghebonden / door alle de toeghevoechde leden/ uyt de werckinghe eens yegelicken lidts sijnē wasdom neemt. Hier siet ghy hoe dat Paulus alle menschen sonder uytnemen stelde in het lichaem/ maer dē naem ende de eere des hoofts Christo alleen gheeft. Ghy siet hoe hy eenen yegelicken lede een seker mate ende bepaelden dienst toeschrijft/ op dat de volmaecktheyt der ghenade/ ende de opperste macht der regeeringhe/ by Christum alleen blijve. Het en is my niet verborghen wat uytvlucht sy pleghen te nemen/ als dese dinghen hen teghenghewor pen worden: te weten / sy segghen dat Christus wort eyghentlick ghenaemt het eenighe hooft der Ghemeynte/ om dat hy alleen door sijn eyghen autoriteyt ende door sijnen eygenen naem regneert: maer dat hier door niet verhindert en is dat onder hem zy een dienstlic Hooft/ gelijck sy spreken / om sijne sake te bedienen / ende sijn stedehouder te zijn op der aerdē. Maer dese uytvlucht en is hen niet voorderlick / ten zy dat sy eerst bewijsen dat dese dienst van Christo verordent is. Want de Apostel leert dat de gantsche bedieninghe is door alle de leden ghedeylt / ende dat de cracht van dat eenighe Hemelsche hooft come. Ofte ist dat sy yet claerders willen / dewijle de Schriftuere betuyght dat Christus het Hooft is/ ende hem alleen dese eere toeschrijft/ so en moet sy gheenen anderen ghegeven worden/ ten zy dat Christus selve yemant sijnen Stadthouder ghemaeckt heeft. Maer wy en lesen alleenlick niet dat Christus yet sulcx ghedaen heeft/ maer het selve mach oock overvloedichlick uyt vele plaetsen wederleyt worden.

2. Antwoort: Want in de burgherlicke regeeringhe onderscheydē wort van de kerckelicke. Want in der kercke bloeyet en leeft Christus / met wiens politie ofte regeeringhe / welcke met duydelicke woorden voorgheschreven is/ ons betaemt te vreden te wesen. Ephes.4.15.

Haer 8. bewijs/ van het Onderhooft.

1. Antwoort.

Ephes.1.22. ende 4.15. ende 5.23. Coloss.1.18. ende 2.10.

10 Paulus beschrijft ons in sommige plaetsen een levende beelt der Ghemeynte / maer hy en meldet daer niet van eē hooft. Ja men mach eer uyt sijn beschrijvinghe mercken / dat sulcx vreemde is van de insettinghe Christi. Christus ten Hemel opvarende/ heeft sijn sienlicke tegenwoordicheyt van ons wech ghenomen: maer hy is nochtans opghevaren om alle dinck te vervullen. Soo heeft dan de Ghemeynte hem noch teghenwoordich / ende sal hem altijts teghenwoordich hebben. Ende als Paulus wil bewijsen hoe wy hem teghenwoordich hebben/ soo wederroept hy ons tot de diensten die hy ghebruyckt. De Heere (seyt hy) is in ons allen nae de mate der genade die hy eenen yegelicken lede ghedaen heeft. Daerom heeft hy sommige ghestelt tot Apostelen / sommighe tot Pastooren/ sommige tot Evangelisten/ sommige tot Leeraren/ etc. Waerom en seyt hy niet dat Christus heeft eenen over al ghestelt/ die sijn plaetse soude bewaren? Want dit was in die plaetse seer noodich/ ēn en behoorde niet achtergelaten te wordē/ waert dat het waer ware. Hy seyt dat Christus ons by staet. Maer hoe? Te wetē/ door den dienst der menschen de welcke hy over de Ghemeynte ghestelt heeft/ om die te regeeren: waerom en seyt hy niet liever / door het dienstlick hooft/ het welck hy in sijn plaetse verordent heeft? Hy noemt wel de eenheyt/ maer in God ende in het ghelove Christi. Den menschen en schrijft hy niet toe/ anders dan in den ghemeynen dienst/ ende eenen yegelicken sijn sonderlicke mate. Als hy daer ghesept hadde: Een lichaem/ een gheest/ een hope der roepinghe/ een God/ een Ghelove/ ende een Doop/ waerom en stelt hy niet oock terstont daer by: Een Paus die de Ghemeynte in eenheyt houde? Want hy en hadde niet bequamers connen segghen/ waert dat het alsoo ware. Laet de plaetse wel aenmercken/ het is sonder twyfel dat hy daer heeft willen de Heylige ēn Geestelicke regeeringe der Gemeynte gantschelick voor oogen stellen/ de welcke de nacomers genaemt hebben Hierarchie. Maer hy en stelt niet alleenlick geē eenhoofdich rijcke onder de Dienaren der Ghemeynte/ maer geeft oock te kennē/ dat daer geen en is. Hy heeft oock sonder twijfel willē de mate der tsamenvoeginge uytdrucken/ door de welcke de geloovige aen Christo het hooft hangen. Nochtans en meldet hy daer niet alleenlick gheen dienstlick hooft/ maer schrijft oock eenen yegelicken lede sonderlicke werckinghe toe/ na de mate der genade die eenen yeghelicken ghegheven is. Wy en hebben oock van de vergelijckinge der hemelscher ende der aertscher Hierarchie niet scherpsinnichlick te philosopheren. Want aengaende de hemelsche Hierarchie/ en moeten wy niet boven maten wijs zijn: ende om de aertsche Hierarchie op te richten/ en moeten wy geen ander exemplaer volgen/ dan dat de Heere selve ons in sijn woort afghebeeldet heeft.

2. Antwoort. Dat Paulus in de beschrijvinghe der kercke/ gheen meldinghe gedaen heeft van een overhooft.

Ephes.4.10.

Ephes.4.7. ende 11.

Ephes.4.4. De Papisten beschuldigen den Apostel van een onbedachtsaemheyt ende onwetentheyt.

11 Nu

De 3. Antwoort: Dat het niet en volcht dat dē Paus van Roomē zyeen onderhooft/ alhoewel dat Petro dien naem ware toegheláten.

11 Nu of ick schoon hen dat ander toe gave/ het welcke sy nemermeer en sullē by verstandighe menschen vercrijghen: te weten/ dat dese hoocheyt der Roomscher kercke alsoo in Petro ingheslelt is/dat sy soude door eeuwige successie ofte nacominghe alle tyts blijven: waer uyt sullen sy connen bewijsen nochtans dat de stoel alsoo te Roomen ghestelt is/dat soo wie Bisschop te Roome is/over de gantsche werelt gestelt zy. Met wat recht binden sy dese weerdicheyt aen eē plaetse/ de welcke sonder eeniger plaetse meldinghe ghegheven is? Sy seggen: Petrus heeft te Roome geleeft/ende is daer gestorven. Maer wat heeft Christus selve ghedaen? heeft hy niet te Jerusalem syn Bisschopdom bedient doe hy leefde/ ende heeft hy niet stervende het Priesterampt volbracht? Heeft de Prince der Pastooren/ de opperste Bisschop/ ende het hooft der Ghemeynte niet connen der plaetse die eere gheven: ende heeft Petrus die veel minder is/dat connen doen? Zyn dit niet meer dan kinderlicke beuselinghen? Christus heeft Petro de hoocheyt ghegheven: Petrus heeft te Roome ghesetẽn: ergo hy heeft daer den stoel deser hoocheyt ghestelt. Voorwaer op dese wijse behoorden de Israeliten voortijden den stoel der hoocheyt in de woestijne te stellē/daer Moses de opperste Leeraer/ ende de Prince der Propheten/ syn ampt bedient heeft/ende ghestorven is.

Uytvlucht. Petrus heeft geleeft te Rome ende is aldaer ghestorvē: derhalven geniet soodanich recht ende voordeel de Roomsche kercke.

Antwoort.

Deut.34.5.

Inrede.

12 Nochtans laet ons siē hoe fijnelick sy't besluyten. Sy segghen: Petrus was te Roome de overste onder de Apostelen: ergo de Gemeynte in de welcke hy synen stoel hadde/ moet dit privilegium hebben. Maer waer heeft hy eerst synen stoel ghehadt? Sy segghen te Antiochien. So ist dan recht dat de Antiochische Gemeynte dese hoocheyt haer selven aentrecke. Sy bekennen dat sy voortijdē is de hoochste geweest: maer dat Petrus van daer verhuysende/ de eere die hy met hem gebracht hadde/heeft te Roome ghedraghen. Want daer is onder den naem des Paus Marcelli/ een Sendtbrief tot de Ouderlingen der Antiochische Gemeynte/in de welcke hy aldus schrijft: De stoel Petri is in het begin by u gheweest/ de welcke daer nae door des Heeren bevel/tot ons ghebracht is. Alsoo is de Antiochische Ghemeynte/de welcke voortijden de eerste was/der Roomscher Ghemeynte ghewesen. Maer door wat prophetie wiste de goede man dat de Heere dat alsoo ghehoden hadde? Want ist datmen dese sake sal door een recht eyndighen/ soo ist noodich dat sy antwoorden/ of sy willen dat dit privilegie den persoon aengaet/of der sake/ofte beyde: want een van drien moet zijn: Ist dat sy segghen dat het alleenlick den persoon aengaet/so en gaet het dā de plaetse niet aen: Ist dat sy seggen dat het de sake alleen aengaet/ soo en wort het dan om des persoons doot ofte verhuysinghe niet wech ghenomen/ als het eenmael der plaetse ghegheven is. Soo moeten sy dan seggen dat het beyde den persoon eñ de plaetse aengaet: maer alsoo en sal de plaetse niet alleen aen te mercken wesen/maer de persoon moet oock met de plaetse over een comen/ ende bequaem zijn. Sy moghen hier uyt kiesen wat sy willen: ick sal terstont ende lichtelick bewijsen ende overtuygē/ dat Roome sonder eenighe reden/ haer selven dese hoocheyt aentreckt.

1. Antwoort. Waer in bewesen wort datmen de hoocheyt/nae onser teghenstrydere selfs segghen/ der Antiochischer kercke opdraghen moet.

12.quęst.1.ca. Rogamus.

2. Antwoort.

13 Nochtans het zy alsō/laet de hoocheyt van Antiochia tot Roome gebracht zijn/ ghelijck sy beuselen. Waerom en heeft nochtans Antiochia de tweede plaetse niet behouden? Want ist dat Roome daerom den oppersten stoel heeft/ om dat Petrus daer tot het eynde syns levens ghesetẽn heeft: wien salmen het den tweedē stoel geven/ dan dier Stadt daer hy synen eersten stoel ghehadt heeft? Daerom wat is daer ghescheiet dat Alexandria is boven Antiochia gestelt? Hoe is het betamelick dat eens Discipels Gemeynte zy boven den stoel Petri? Ist datmen een yegelicke Gemeynte behoort te eeren nae de weerdicheyt haers fondateurs/ wat sullen wy seggen oock van de andere Ghemeynten? Paulus noemt drie Apostelen die schenen pilaren te zijne/ te weten/ Jacobum/ Petrum/ ende Joannem. Ist datmen ter eeren Petri de eerste plaetse gheeft der Roomscher Ghemeynte/ verdienen de Ephesische ende Jerusalemsche Ghemeynte niet de tweede ende derde plaetse/ dewijle Joannes eñ Jacobus daer in ghesetẽn hebben? Maer nu heeft de Jerusalemsche Gemeynte de laetste plaetse ghehadt onder de Patriarchen. Ende de Ephesische Ghemeynte en heeft niet selfs mogen in den uytersten hoeck blijven staende. Men heeft noch andere Gemeynten voorby gegaen/ eñ oock alle die Paulus gefondeert heeft. Item/ die de andere Apostelen bedient hebben. De stoel Marci die alleenlick een uyt de Discipulē was/ heeft sulcke eere vercregen. Sy moetē bekennen dat dit zy een verkeerde ordē geweest/of sy moeten ons toe laten/datmē niet altyts moet eenen yegelicke Ghemeynte sulcke eere geven/ als die hadde diese ghefondeert heeft.

3. Antwoort. Waer in de Papisten gebracht worden tot ongeschickte dinghen.

Galat.2.9.

14 Hoewel dat sy segghen dat Petrus zy Bisschop der Roomscher Ghemeynte geweest/ ick en sie niet wat versekertheyt sy daer van hebben. Voorwaer dat by Eusebium gelesen wort dat hy daer is xxv. jaren lanck Bisschop gheweest/ dat can lichtelick wederleyt worden. Want het is openbaer uyt het eerste ende tweede Capittel tot de Galatē/dat hy ontrent twintich jaren nae den doot Christi/ te Jerusalem was/ende dat hy daer nae is te Antiochiam gecomen: maer hoe langhe hy daer gheweest zy/ dat is onseker. Gregorius seyt seven/ maer Eusebius seyt xxv. jaren. Maer van der doot Christi aen tot het eynde des rijcx Neronis (onder den welcken Petrus ghelijck sy verhalen/ ghedoot is) en salmen niet meer dan seven ende dertich jaren vinden. Want de Heere heeft gheleden onder den Keyser Tiberio/ in het achtiende jaer syns rijcx. Ist datmen nu twintich jaren afcort/de welcke Petrus te Jerusalem gewoont heeft/gelijck Paulus betuycht/so sullen daer ten hoochsten xvij. jarē blijvē/de welcke nu moeten op twee Bisschopdommen gedeelt worden. Ist dat hy langhe te Antiochien gebleven is/ soo en conde hy te Roomen niet sitten dan eenen cleynen tijt. Het welcke men noch claerlicker can bewijsen. Paulus heeft tot de Romeynen ghescreven/ doe hy was in den wech reysende tot Jerusalem/waer hy ghevangen wert/ ende tot Roome ghelept. Soo ist dan der waerheyt gelijck/dat dese Sendtbrief is vier jarē geschreven eer hy te Roome quam. Eñ daer en wort noch niet ghemeldet van Petro/de welcke niet en behoorde versweghen te zijne/ hadde hy de Ghemeynte te Roome doe geregeert. Ja oock in het eynde des Sendtbriefs daer hy vele Godsalige verhaelt die hy doet groeten/te weten/daer hyse alle meldet die hem bekent zijn/ daer swijcht hy noch gantschelic van Petro. Het en is niet noodich datment hier scherpsinnichlick bewijse/ ymmers by verstandige menschen: want de sake selve/ ende oock het gantsche argument des Sendtbriefs/gheeft ghenoech te kennen dat Petrus niet en behoorde verswegen te zijne/hadde hy te Roome gheweest.

4. Antwoort: Waer mede betuycht wort/dat Petrus gheen Bisschop te Roome is geweest.

Galat.1.18.

Galat.2.1.

Rom.15.29.

Rom.16.3.

15 Daer

Voorder verclaringe van de vierde antwoort.
Actor.28.16.

15 Daer na wort Paulus gevangen te Roome ghebracht. Lucas verhaelt dat de Broeders hem ontfanghen hebben / maer van Petro en sept hy niet. Paulus schrijft upt Roome tot vele Ghemeynten. Ende in sommighe Sendtbrieven schrijft hy oock de groetenisse sommigher broederen: nochtans en gheeft hy niet selfs met een enckel woort te kennen/ dat Petrus doe daer gheweest zy. Ick bidde u/ wien sal het geloovelick wesen/ dat Paulus hem soude hebben connen verswijghen/ hadde hy daer gheweest? Jae als hy tot de Philippensen schrijvende/ sept dat hy niemant en heeft die soo ghetrouwelick het werck des Heeré besorcht als Timotheus/ ende claecht dat sy alle soecken dat haer eyghen is. Ende tot den selven Timotheum schrijvende/ claecht hy noch swaerlicker/ dat hem niemant en heeft by ghestaen in sijn eerste bescherminghe maer dat sy hem alle verlaten hebben. Waer was dan Petrus doe? Want ist dat sy segghen dat hy doe te Roome was/ soo spreeckt hé Paulus groote schande / te kennen ghevende dat hy het Euangelium verlaten heeft: Want hy spreeckt van de gheloovighe/ want hy sept terstont daer by: God en wil het hen niet toerekenen. Hoe langhe dan ende te wat tijde heeft Petrus de Ghemeynte te Roome gheregeert? Sy segghen: De ghemeyn meyninghe der Schrijveren is/ dat hy de Ghemeynte heeft geregeert tot der doot toe. Antwoort/ Maer de Schrijvers en draghens niet eens / wie sijn nacomer gheweest zy: sommighe seggen dat Linus heeft nae Petrum de Ghemeynte gheregeert / ende sommighe segghen dat het Clemens gheweest zy. Ende sy verhalen vele ongeloovelicke fabulen/ van de disputatie die Petrus soude ghehadt hebben met Simon den Toovenaer. Augustinus van de Superstitien sprekende: sept dat het upt eenen lichtveerdighen waen gheromen is/ dat te Roome een ghewoonte is/ datmen niet en vast op dien dach op welcken Petrus Simonem Magum overwan: Int corte / daer is soo menigherley meyninghe van de dinghen die te dien tijde geschiet zijn/ datmense niet en behoort lichtveerdichlick te ghelooven/ alsmen yet daer van leest. Ende nochtans om dese schoon overeencominge der Schrijveren/ en strijde ick daer teghen niet dat Petrus te Roome gestorven is: maer dat hy daer Bisschop gheweest zy / ende voornemelick eenen langhen tijt/ dat en can ick niet wijs worden. Ick en vraghe oock niet seer daer na/ dewyle Paulus betuycht dat het Apostelschap Petri sonderlick den Joden toe quam/ ende het sijne den Heydenen. Daerom ist dat wy dat verbondt dwelck sy onder malcanderen gemaeckt hebben/ willen voor goet houden/ ende voor eene seker ende vaste ordeninghe des heyligen Gheests achten/ soo moeten wy meer het Apostelschap Pauli aensien / dan het Apostelschap Petri: want de heylige Gheest heeft alsoo onder hen ghedeelt/ dat hy Petrum den Joden/ ende Paulum den Heydenen heeft toegeschickt. Soo laet nu dan de Roomsche Pausen haer hoocheyt elders soecken dan in Gods woort/ dewyle haer fondament daer in niet bevonden en wort.

Phil.2.20.
2.Tim.4.16.
Wtvlucht.
1. Antwoort.
Epist.2.ad Ianuar.
2. Antwoort: waer in wort den wedersprekers haer seggen toegelaten.
3. Antwoort/ genomen van de aenmerckinghe des Apostelschaps Petri.
T'besluyt.

* Haer 9. bewijs-reden. De eenicheyt der kercken en can anders niet gehouden worden / dan soo wanneer daer zy een Opperste hooft in der kercke/ dwelc de Ouden bekenden te zijn den Roomschen Bisschop.

16 * Laet ons nu comé tot de oude Gemeynte/ op dat het openbaer worde dat onse teghenstriiders haer alsoo lichtveerdichlick ende valschelick daer op verhooveerdigen/ als op de getuyghenisse des woorts Gods. Daerom als sy dit als een artijckel haers gheloofs voortbrenghen/ te weten / datmen niet en can de eenheyt der Ghemeynte houden/ ten zy dat op der aerde een opperste hooft zy/ den welcken alle de leden gehoorsaem zijn: ende dat de Heere daerom heeft Petro/ ende nae Petrum den Roomschen stoele door het recht der successie ofte nacominge/ dese hoocheyt ghegheven / om dat sy soude tot het eynde toe te Roome blijven. Sy houden staende dat dit is van den beginne aen onderhouden geweest. Maer dewyle sy vele ghetuyghenissen verkeerdelick verdraeyen/ soo wil ick ten eersten segghen / dat ick niet en versake dat de oude Schrijvers alomme der Roomscher Ghemeynte groote eere toeschryven / ende eerweerdichlick daer van spreken. Het welcke voornemelick (gelijck ick meyne) om drie oorsaken gheschiet. Want de meyninghe de welcke ick en weet niet hoe/ was ghemeyn ghewordden/ te weten/ dat sy door den dienst Petri was ghefondeert ende ingheftelt/ was seer crachtich om eere ende autoriteyt te vercryghen: ende daerom wert onder de Ghemeynte in het Westen / de Roomsche Ghemeynte ghenaemt de Apostolische stoel. Ten anderen / dewijle Roome het hooft des Rijcx was / ende dewyle het gheloovelick was dat daer mannen waren die in leere / voorsichtichept/ wetenheyt ende oeffeninge/ ende beproevinghe veler dinghen/ andere te boven gingen: soo was het recht datmen daer op achte hadde/ op dat het niet en scheene dat de edelheyt der Stadt ende oock andere seer uytnemende gaven Gods/ veracht worden. Ten derden/ dat doe de Ghemeynte in het Oosten ende in Griecken-lant/ ende oock in Africa/ door vele verscheyden meyninghen teghen malcanderen oproerich waren/ de Roomsche Ghemeynte is veel vreedsamer ende stilder gheweest. Alsoo ist gheschiet dat vele heylighe Bisschoppen upt hare Ghemeynten ghestooten zynde/ dickmael tot Roome als tot een haven ofte vlietberch vluchteden. Want gelijck de Westersche min scherpsinnich zijn ende trager van verstande dan de gene die in Asia ende Africa zijn: alsoo en zijn sy oock niet soo nieuplichtich. Soo heeft dan de Roomsche Ghemeynte hier door groote authoriteyt vercregen/ om dat sy in de twyfelachtige tijden niet en is soo oproerich gheweest als de andere/ ende dat sy vastelicker dan alle de andere is gebleven by de leere die sy eenmael ontfangé hadde: ghelijck wy terstont sullen beter verclaren. Om dese drie oorsaken (segge ick) is sy in groote eere ghehouden/ ende met vele ghetuyghenissen der ouden Schrijveren verciert gheweest.

1. Antwoort/ aenwijsende drie oorsaken/ waerom de Ouden sulcke groote eere opghedragen hebben der Roomscher kercke.

17 Maer als onse tegenstrijders willen hier upt der Roomscher Ghemeynte een Overheyt ende opperste macht toeschrijven/ so doen sy veel te verkeerdelick/ ghelijck voorsept is. Ende op dat dit claerder worde/ so sal ick ten eersten met corte woorden bewijsen/ wat de oude Leeraers ghevoelt hebben van dese eenheyt/ op de welcke onse teghenstrijders soo seer staen. Als Hieronymus tot Nepotianum schrijvende/ heeft vele exempelen der eenheyt verhaelt / soo is hy ten eynde tot de Hierarchie der Ghemeynte ghecomen/ seggende: Een yegelicke Ghemeynte heeft haren Bisschop / Opperpriester ende Opperdiaconum : ende alle de orden der Ghemeynte/ is in dese regeerders ghelegen. Hier spreeckt een Roomsch Priester / ende prijst de eenheyt in de orden der Ghemeynte: maer waerom en verhaelt hy niet/ dat alle de Ghemeynten zijn door een hooft als door eenen bant onder malcanderen vereenicht? Hy en hadde gheen bequamer dinck tot de teghenwoordighe sake connen by brenghen: ende men can niet segghen / dat hy't upt vergetentheyt heeft achter ghelaten/ want hy en

2. Antwoort/ betoonende wat de Ouden ghevoelt hebben van de eenichept der kercke: datse nochtans geene hoocheyt der Roomscher kercke hebben toegeschreven / de welcke haer soude over andere kercken strecken/ maer hebben dese eere Christo alleen/ als den eenighen alghemeynen hoofde der kercke opgedraghen.

hy en soude gheen dinck liever voortghebracht hebben/hadde de sake alsoo geweest. Soo heeft hy dan sonder twyfel gesiẽ dat dit de waerachtighe wyse der eenheyt was/ die seer wel van Cypriano beschreven wort in dese woorden: Daer is alleenlick een Bisschopdom/waer van een yeghelick Bisschop een volcomen deel heeft: ende daer is alleenlick een Ghemeynte/de welcke wort in vele wijt uytghebreyt door den wasdom der vruchtbaerheyt. Ghelijck het licht der Sonne een is / ende veel radien heeft: ende ghelijck een boom vele tacken heeft/maer alleenlick een bol/dwelck op vaste wortelen staet/ende gelijck uyt een fonteyne vele beken vloeyen / hoewel in den oorspronck de eenheyt blyft: alsoo ist oock met de Gemeynte/ de welcke van het licht des Heeren overgoten zijnde / hare radien over de gantsche werelt uytbreyt / ende het is nochtans een dinck dat alomme uytghebreyt wort/ ende de eenheyt des lichaems en wort niet ghescheyden: sy verbreyt hare tacken over de gantsche werelt / sy gheeft beken die door vloeyen/ ende nochtans is daer een hooft ende een oorspronck/ etc. Boven desen/ de bruyt Christi en mach niet gheschent worden: sy weet een huys/ sy bewaert de heylicheyt eender slaepcamer met suyver schaemte. Hier sietmen dat hy het eenige Bisschopdom Christi algemeyn maeckt/ onder het welcke de gãtsche Gemeynte vervaet wort: ende dat sy alle volcomen deel daer van hebben/ die onder dit Hooft Bisschoppen zijn. Waer is de hoocheyt des Roomschen stoels/ ist dat het gheheel Bisschopdom by Christum alleen is/ende ist dat yeghelijck Bisschop daer van een volcomẽ deel heeft? Dit dient daer toe/op dat de Leser in het corte versta / dat die artyckel welcken de Papisten voor ontwyfelick houden/ van een aertsch hooft in de Hierarchie ofte regeeringe der Gemeynte/ zy den ouden Leeraren gheheel onbekent gheweest.

De simplic. Prælat.

Het vij. Capittel.

Van het begin eñ voortganck des Roomschen Pausdoms, tot dat het hem selven heeft tot dese hoocheyt verheven, door de welcke de vryheyt der Ghemeynte verdruct, ende alle regeeringhe is wech ghenomen.

Dat eerste deel des Capittels: waer in ontdeckt wort den aenvanck des Roomschen Pausdoms int Niceensche Synode: daer het nochtans de eerste plaetse niet en ghecrycht.

AEngaende de hoocheyt des Roomschen stoels/en is gheen ouder bevestinge dan de ordeninghe des Niceenschen Conciliums/ door de welcke de eerste plaetse onder de Patriarchen/ wort den Roomschen Bisschop ghegeven/ende hem wort de sorghe der ommeliggenden Ghemeynten bevolen. Dewyle dit Concilium de landen/alsoo den Patriarchen toegedeelt heeft/ dat een yeghelick syne sekere palen hebbe/soo en wort voorwaer daer door de Roomsche Patriarche ende Bisschop niet gestelt tot een hooft aller anderer Bisschoppen ende Patriarchen/ maer wort een uyt de voorneemste ghemaeckt. In dit Concilium waren Vitus ende Vincentius uyt den name Julij des Roomschen Bisschops/de welcke te dien tyde de Roomsche Gemeynte regeerde: ende desen tween wert de vierde plaetse ghegeven. Ick bidde u/hadde Julius voor het hooft der Ghemeynte bekent geweest/ souden syne Legatẽ tot in de vierde plaetse verworpen gheweest hebben? Soude Athanasius de overste des Conciliums geweest hebben/daer de ghedaente der Hierarchie orden aldermeest behoorde gesien te worden? * In het Ephesische Concilium schynt dat Celestinus (de welcke doe Bisschop van Roomen was) heeft listen ende ommeweghen ghebruyckt/ om de weerdicheyt sijns stoels te bewaren. Want doe hy zijn Legaten daer sandt/so beval hy syn plaetse Cyrillo den Bisschop van Alexandrien / de welcke anders soude de Overste gheweest hebben. Waer toe diende dit bevel/ anders dan om dat hy soude eenichsins in den eerstẽ stoel zyn? Want syne Legaten sitten in de leegher plaetse/ sy worden ghelyck de andere van haer gevoelen gevraecht/ ende sy onderteeckenen nae haer orden: hierentusschen stelt de Patriarche van Alexandrien den naem des Roomschen Bisschops by synen naem. Wat sal ick seggen van het tweede Ephesische Concilium / in het welcke Dioscorus de Alexandrynsche Patriarche / was de overste/ als vã rechts-wege/hoewel de Legatẽ Leonis des Roomschen Bisschops daer teghenwoordich waren? Sy sullen seggẽ dat dit Concilium niet en zy rechtsinnich gheweest / in het welcke Flavianus verdoemt/ ende Eutyches gerechtveerdicht / ende syn godloosheyt goet gheacht wert. Maer doe het Cõcilium vergadert wert/ doe de Bisschoppen onder malcanderẽ de plaetsen deelden: soo saten voorwaer de Legaten der Roomscher Ghemeynte niet anders dan in een heylich ende oprecht Concilium. Ende nochtans en strydẽ sy niet om de eerste plaetse/ maer laten die eenen anderen: het welcke sy niet en souden doen/ waert dat sy meynden dat die met rechte hem toe quame. Want de Roomsche Bisschoppen en hebben hen noyt geschaemt grooten stryt aen te nemen voor haer eere: ende om die alleen de Gemeynte dickmael met vele schadelicke stryden te quellen: maer dewyle Leo sach dat het veel te onbetamelick een begheerte zijn soude/waert dat hy begheerde dat syne Legaten de eerste plaetse hadden / soo heeft hy dat laten varen.

* Ja dat meer is/ in den navolghenden Concilien hebben de andere Bisschoppen d'eerste plaetse ghehadt.

Wederlegginge van een uytvlucht.

Noch sy en hebbẽ in dien tijt om den hoochsten stoel niet dorven kyven.

2 Daer na is het Chalcedonische Concilium gecomen/ in het welcke de Legaten der Roomscher Gemeynte/ hebben door des Keysers toelatinghe de eerste plaetse inghenomen. Maer Leo selve bekent dat dit een onordentlick privilegium was. Want als hy dit van den Keyser Marciano/ ende Pulchera Augusta begeert/ so en seyt hy niet dat het hem toe behoort / maer went alleenlick dit voor/dat de Oostersche Bisschoppen die in het Ephesische Concilium de overste waren / alle dinck verstoort/ ende haer macht qualick misbruyckt hadden. Daerom dewyle het noodich was dat daer yemant de overste ende regeerder ghestelt worde die ghestadich ware / eñ dewijle het der waerheyt niet gelijck en was/ dat de gene die eenmael so lichtveerdich ende beroerlick geweest hadden/souden tot dese sake bequaem wesen/ soo bidt hy dat de regeeringhe hem overghegeven worde/ om der anderen ghebreer ende onbequaemheyts wille. Wat door een sonderlicke privilegie ende buyten orden begheert wort/dat en ghescheit voorwaer uyt gheen ghemeyn Wet. Als dese eenige voorwendinghe ghebruyckt wort / te weten/ dat het noodich is eenen anderen nieuwen President te stellen/om dat de eerste hen qualick ghedraghen hadden/ soo ist openbaer/ dat het voor dien tijt niet geschiet en is/ noch oock en behoort eeuwich te zijne/maer dat het alleenlick om des teghenwoordighen perijckels wille ghschiet. Soo heeft dan de Roomsche Bisschop de eerste plaetse in het Chalcedonische Concilium / niet om dat die plaetse den Roomschen stoele toe behoorde/ maer om dat in dat Concilium een gestadich ende bequaem regeerder noodich was/ dewyle de ghene die dat behoorden te regeeren/ hen selven door haer onmaticheyt ende onghe-

Ende hoewel de Roomsche kercke in het Chalcedonische Concilie de eerste plaetse heeft inghenomen/ nochtans is dit op een onordentlicke wyse geschiet.

reghelt-

regheltheyt / uyt die plaetse ghesloten hadden. Het ghene dat ick nu segghe / dat wort oock met der daet door den nacomer Leonis bewesen. Want doe dese langhen tijt daer na syne Legaten sandt tot het vijffste Constantinopolitaensche Concilium / soo en heeft hy niet gheleven om de eerste plaetse / maer laet Mennam den Constantinopolitaenschen Patriarche / gheerne den oversten zijn. Also ooc in het Carthaginensche Concilium / in het welcke Augustinus was / heeft Aurelius de Opperbisschop dier plaetse de overste gheweest / ende niet de Legaten des Roomschē stoels: hoewel sy nochtans daer van de autoriteyt des Roomschen Bisschops streden. Ja daer is oock een alghemeyn Concilium ghehouden gheweest in Italie / in het welcke de Roomsche Bisschop niet en was. Ende Ambrosius was daer de Overste / de welcke doe groote autoriteyt hadde by den Keyser: in dat Concilium en wort van den Roomschen Paus niet gemeldet: Soo ist dan doe door de weerdicheyt Ambrosij geschiet / dat de Milaensche stoel hoogher ende eerlicker was / dan de Roomsche.

Noch ten is in dē anderen Concilien van den navolghers niet verworpen.

Het Aquileiense Concilium.

3 Aengaende den tytel deser hoocheyt / ende andere hoovaerdige tytelen / op de welcke sy nu over-seer roemen / en is het niet swaer te oordeelen / wanneer ende waer uyt sy ghecomen zijn. Cyprianus meldet dickmael Cornelium den Roomschen Bisschop / ende en noemt hem niet anders dan Broeder / ofte medebisschop / ofte medeghesellle. Ende als hy schrijft tot Stephanum den nacomer Cornelij / soo en maeckt hy dien niet alleenlick hem ende den anderen ghelijck / maer spreeckt hem oock hardelick aen / somtyts van hoovaerdicheyt / somtijts van onwetentheyt berispende. Daer nae hebben wy oock / wat de gantsche Africaensche Gemeynte na den tijt Cypriani / gheoordeelt heeft. Want het Carthaginensche Concilium heeft verboden dat niemant en soude de Prince ofte Overste der Priesteren / ofte de eerste Bisschop ghenaemt worden / maer alleenlic de Bisschop des eersten stoels. Ist dat yemant wil de boecken eñ historien doorsoecken die ouder zijn / die sal bevinden dat de Roomsche Bisschop is doe met den gemeynē naem / Broeder / te vrede geweest. Voorwaer so lange als de waerachtige eñ suyver gedaente der Gemeynte duerde / waren alle de hoovaerdige namē niet gehoort / met de welcke daer nae de Roomsche stoel heeft begonnen hem selven te verhoovaerdigen: men wiste niet wat een opperste Bisschop / ende eenich hooft der Ghemeynte op de aerde was. Ende hadde de Roomsche Bisschop bestaen yet sulcx hem selven toe te schrijven / daer waren verstandighe menschē om terstont sijn dwaesheyt te straffen. Hieronymus eē Roomsch Priester zynde / heeft gheerne de weerdicheyt sijnder Ghemeynte gepresen / soo veel de sake ende de gheleghentheyt des tyts dat toe liet: nochtans sien wy hoe hyse mede onder de andere ghestelt heeft. Ist datmen (seyt hy) autoriteyt soeckt / de werelt is meerder dan een stadt. Wat brengt ghy my de gewoonte eens stadts voort? wat brengt ghy teghen de ordeninghen ende insettinghen der Gemeynte / weynige menschen voort / waer uyt hoochmoet comt? So waer een Bisschop is / het zy te Roomen of te Eugubien / ofte te Constantinopolen / ofte te Rhegien / hy is van eender selver verdiensten ende Priesterdoms. De macht des rijckdoms / ofte verneederinghe der armoede / en maken eenen bisschop noch hoogher noch leegher.

Noch de oude Vaders en hebben den Roomschen Bisschop niet sulcken tytel ende name met vereert.

Lib. Epist. 2. & lib. 4. Epist. 6.

Cap. 47.

In Epistola ad Evagrium.

4 Van den tijtel des alghemeynen bisschops is eerst ten tijde Gregorij twist ende strijt gheworden: de oorsake daer van / was de eergiericheyt Joannis des Constantinopolitaenschen Bisschops. Want dese wilde alghemeyn Bisschop zijn / het welcke niemant voor dē tijt versocht en hadde. In desen strijt en claecht Gregorius niet dat hem sijn recht dat hē toe quam / ontnomen wort / maer seyt sterckelick dat sulck een naem was onheylich ende ongoddlick / ja dat hy was eē voorbode des Antichrists. De gantsche Ghemeynte (seyt hy) valt van haren standt / ist dat die valt / die algemeyn Bisschop genaemt wort. Ende op eē ander plaetse: † Het is een seer droevich dinck lijtsamelic te verdragen / dat alle andere veracht worden / eñ dat een onse broeder ende medebisschop / alleen Bisschop gheñaemt worde. Maer wat wort door dese sijn hoovaerdicheyt anders bewesen / dā dat de tydē des Antichrists nu naby zijn? Want hy volcht dien na / die het geselschap der Engelē verachtende / heeft willen opclimmen om allēē de opperste te zyne. Op een ander plaetse tot Eulolium Alexandrinum / eñ Anastasium Antiochenum. Daer en heeft noyt yemāt uyt mijne voorsatē desen onheyligē naem willē gebruyckē: want ist dat een wort genaemt Algemeyn Patriarche / so wort den anderen den naem Patriarchen benomen. Maer verre zy dat van eē Christelick herte / dat yemant soude willen dat hem selven aentreckē / waer uyt hy de eere sijnder broederen soude eenichsins vercorten. Dien Godloosen naem bewillighen / en is niet anders / dan sijn gheloove ende trouwe wech worpen. Het is (seyt hy) een ander dinck dat wy moeten doen / om de eenicheyt des gheloofs te bewaren / dan dat wy moeten doē om de hoovaerdicheyt ende verheffinge te wederstaen. Ick segge stoutelick dat yemant hem selven noemt / eñ begeert genoemt te worden / Algemeyn Priester / in dese sijn verheffinge is hy een voorlooper des Antichrists / want hy stelt hem selven boven andere / door hoovaerdicheyt. Item wederom tot Anastasium Alexandrinum schrijvende: Ick hebbe gheseyt dat hy gheen vrede en can met ons hebben / ten zy dat hy de verheffinge eñ hoovaerdicheyt des superstitieusen eñ hoovaerdighen naems beterde / den welcken de eerste afvaller heeft gevonden: ende (op dat ick dat onrecht verswijge / d'welck uwer eeren geschiet) ist dat een ghenaemt wort alghemeyn Bisschop / so valt de gantsche Gemeynte / soo wanneer dese valt. Maer dat hy schrijft dat dese eere is in het Chalcedonische Concilium / Leoni genoot gheweest / dat en is gheensins der waerheyt gelijck: want daer en wort niet sulcx in de handelinghe des selven Conciliums gelesen. Ende Leo selve die met vele Sendtbrieven de ordeninghe bestrijdt ende straft, die daer was ter eere des Constantinopolitaenschē stoels gemaeckt / en souds sonder twijfel dit alderbehaghelickste argument niet verswegē hebben / hadde het waer gheweest dat die eere hadde hem voorgestelt gheweest / ende dat hyse geweygthert hadde / eñ dewijle hy anders eergierich genoech was / soo en soude hy niet geerne yet verswegen hebben / dat tot sijnen lof diende. Soo is dan Gregorius daer in bedroghen gheweest / dat hy meynde dat die eerlicke naem was den Roomschen stoele genoot in het Chalcedonische Concilium / op dat ick verswijghe dat het spottelick is / dat hy betuycht dat selve van een heylich Concilium ghecomen te zijn / dat hy ongodlick / boos / onheylich / ende hoovaerdich noemt / ja seyt dat het is van den duyvel bedacht ende gevondē / eñ van des Antichrists voorlooper geopenbaert.

Daerentegē / so heeft Gregorius / met toenaeme de Groote / desen tytel dapperlick tegen gestredē / doen de Constantinopolitaenschen Bisschop nae den selven stont / noch hy en heeft hem selven / volgende het recht sijns eygen stoels / dien niet toegemeten.

Lib. 4. Epist. 76 Mauricio, August.

† Constantiæ Augustæ. 78. Ejusdem lib.

ejusdem lib. Epist. 80.

Aviano Dial. Epist. 78. ejusdem libri.

lib. 6. Epist. 188

Hoewel soo schijnt het dat hy den Constantinopolitaenschen Bisschop heeft uytghe worpen / op dat hy den Romeynen den hooghsten stoel / de welcke niet en can eenen medeghenoot ten verdragē / soude vercyeren / niet sonder dat verschrickelick oordeel Gods over de Westersche kercken.

Lib.4.Epist.76 ad Mauri. Eulolio, supra & Epist.79. Lib.7. Euseb.Epist. Thessal.

penbaert. Ende nochtans seyt hy daer nae/ dat het syn voorsate ghewevgert heeft / om dat alle de Priesters niet en souden haer beroerlicke eere verliesen/ waert datmen den eenen wat sonderlicx gave. Item op een ander plaetse : Niemant en heeft opt sulck eenen naem willen hebben/ niemant en heeft dien lichtveerdigen naem tot hem getrockē/ om dat hy niet en soude schijnen die broeders van haer eere te rooven/ waert dat hy hem selven een sonderlicke oft opperste eere toe schreve.

Het tweede deel des Capittels/ghevende te verstaen de eergiericheyt des Roomschen Stoels om dat sy de hoocheyt aen haer souden cryghen.

5 Ick come nu tot de jurisdictie ende heerschappie/ de welcke de Roomsche Bisschop wil sonder tegenspreken over alle Gemeynten hebben. Ic weet wat grooter strijt voortijden hier van gheweest is: want de Roomsche stoel heeft te allen tyde heerschappie begeert over de ander Gemeynten. Ende het en sal niet onbetamelick wesen/ dat wy ondersoecken op wat wijse hy is metter tijt tot eenige macht ghecomen. Ick en spreke noch niet van dit ongemeten gewelt/ het welcke hy niet seer langhe en heeft tot hem getrocken: want daer van sullen wy te sijnder tijt handelē. Maer het is nut hier met corte woorden te verclaren hoe ende door wat middelē hy hem selven voortijden heeft verheven / om wat rechts over de andere Ghemeynten te hebben.

Sy ontfingē seer eerlick de Godsalighe uytgewekene ende Ballinghen.

Doe de Ghemeynten in het Oosten verscheurt waren door den twist der Arrianen / onder de Keyser Constantio ende Constante / des grootē Constantini soon: dewyle Athanasius de voorneemste beschermer des rechtsinnigen geloofs/ uyt zijn Bisschopdom verstooten zijnde / bedwonghen wort door dese ellendicheyt te Roome te comen / om de raserie sijnder vyanden eenichsins door de autoriteyt des Roomschen stoels/ te wederstaen: ende de Godsalige die aengevochten worden/ te versterckē: soo wort hy van Julio / die doe Bisschop te Roome was/ eerlick ontfanghen / ende vercreech dat de Bisschoppen int Westen aen namen syn sake te beschermen. Daerom dewijle den Godsalighen grootelick de uytwendighe bescherminge noodich was/ eñ dewijle sy sagē dat sy in de Roomsche Gemeynte seer goede bescherminge haddē/ soo gaven sy hem gheerne soo veel autoriteyts als sy mochten. Maer dit alle was alleenlick om dat de ghemeynschap der Roomscher Gemeynte soude groot gheacht worden / ende om datment soude seer schandelick achtē/ van haer verbannen te zijne. Daer nae wert sy oock seer verheven door de boose ende die ongheschicktelick leefden / de welcke oock tot Roome haer uytvlucht namen/ om het behoorlick oordeel te ontvlien.

Sy hoorden aen de beroepingē van de gene die gebannen waren/ ende oock de claghten der Ketters.

Daerom als eenich Priester van synē Bisschop/ofte eenich Bisschop van het Concilium syns lants verdoemt was/soo beriep hy terstont op Roome. Ende dese beroepingen namen de Roomsche Bisschoppen ghewillichlicker aen dan het betaemde/ om dat het scheen een uytnemēde autoriteyt te zijne/ dat sy middelden de saken der Gemeynten/ die verre ende wijt gelegen waren/ alsoo doe Eutyches van Flaviano den Constantinopolitaenschen Bisschop verdoemt was/ soo heeft hy sijn beclach gedaen by Leo den Roomschen Bisschop. De welcke geen dinck aensiende/ heeft de boose sake haestelick eñ lichtveerdichlick aenghenomen te beschermen: ende heeft seer op Flavianum gescholden/ ghelijck of hy eenen onschuldigē mensche verdoemt hadde/ eer hy de sake verhoort eñ bekent hadde. Ende door dese sijn eergiericheyt maeckte hy dat de boosheyt Eutyches eenen tijt lanck versterckt wert.

† Welcke eergiericheyt de kercken in Africa ghetoken hebbē.

† Het is openbaer dat dit dickmael geschiet is in Africa : want soo haest als eenich boeve was door een behoorlick recht overwonnē/ so vluchtede hy terstont tot Roome/ de gene die hem geoordeelt hadden/ met vele lasteringen beswarende. Ende de Roomsche stoel was altyts bereyt tot der sulcker bescherminge. Welcke ongeschicktheyt de Africaensche Bisschoppē bedwongen heeft een wet te makē/ dat niemant en soude over de zee appelleren ofte beroepen/ eñ soo wie dat dede die soude met den ban ghestraft worden.

Ondertusschen soo gebruyckten de Roomsche Bisschoppen alleen in haer ghebiet van Patriarchschap de kerckelicke macht om Bisschoppen in te stellen/ Concilien te vergaren/ twistighe saken neder te legghen/ ende te straffen de teghensprekers.

6 Maer hoe het gheweest zy / laet ons nochtans sien wat recht ofte macht de Roomsche stoel doe hadde. De kerckelicke macht is in dese vier hooftstucken vervaet/ te weten/ in de ordineringhe der Bisschoppen / versamelinghe der Concilien/ jurisdictie/ eñ hooringhe der partyen die op sulcke Ghemeynte beroepen/ ende in vermaninghe ende straffinghe. Alle de oude Concilien gebieden dat de Bisschoppen sullen geordineert wordē van de Bisschoppē der Hooftstadt des selven lants : sy en ghebieden nerghens den Roomschen Bisschop te roepen/ anders dan in syn lant. Maer metter tijt ist gecomen dat alle de Italische Bisschoppen zijn te Roome gecomen om gheheylicht te worden / uytgenomen de Bisschoppen der Hooftsteden/ de welcke hen selven niet en hebben laten tot dese dienstbaerheyt brengen: maer als erghens een Bisschop in een Hooftstadt te verordenen was / soo sandt de Roomsche Bisschop daer eenen uyt syne Priesteren/ niet om de ordineringe te regeeren/ maer alleenlic om daer tegenwoordich te zyne. Waer van men een exempel mach sien in eenē Sendtbrief Gregorij in de heyliginge Constantij des Bisschops van Milanē/ na dē doot Laurentij. Lib.2.Epist.68 & 70.

Hoewel ick en meyne niet dat dese insettinge zy seer out gheweest: maer dewijle sy int eerste om eere ende goetwillicheyt te bewijsen / alomme hare Legaten sonden tot getuygen der ordineringe/ om de onderlinghe ghemeynschap te betuygen: soo is het ghene dat eerst gewillichlick geschiede/ namaels nootsakelick geacht geworden. Hoe: Het is openbaer dat de Roomsche Bisschop voortijden geen macht en hadde om Dienaren te ordineren/ anders dan in syn Bisschopdom ende Patriarchie / dat is / in de ommeliggende Gemeynten/ gelijck het Niceensche Concilium spreeckt. In de heyliginge der Bisschoppen was eē gewoonte Synodische Sendtbrieven te sendē/ waer in de Roomsche Bisschoppen niet hoogher en waren dan de andere. De Patriarchē warē gewoon terstont als sy verordent eñ gheheylicht warē/ haer trouwe te versegelē met eē opēbaer geschrift/ waer mede sy betuychden/ dat sy in de heylige ende rechtmatige Concilien bewillichdē. Also bevestichdē sy malcāderē haer verkiesinghe/ haer geloove belijdende. Hadde de Roomsche Bisschop dese belijdinghe van de andere ontfanghen / ende selve niet moeten oock syn belijdinghe doen / soo hadde hy daer door bekent gheweest hoogher te zyne : maer dewijle hy moeste der ghemeyner wet onderworpen zijn / ende alsoo wel selve sijn belijdinghe doen/ als van andere eysschen / soo was dit voorwaer een teecken dat hy een medegheselle ende niet een Heere was. † Hier van hebbē wy een exempel in den Sendtbrief Gregorij tot Anastasium ende Cyriacum van Constantinopolen / ende op een ander plaetse tot alle de Patriarchen te samen.

† Anast.lib.1. Epist.25. Cyriac.lib.6. Epist.169. Ad Patriar. lib.1.Epist.24.

* Want als sy eenige met vermaningen gestraft hadden/ so zijn sy van den selvē ofte van anderen mede-Bisschoppen swaerlick bestraft gheweest.

7 * Nu volgen de vermaninghen ende straffinghen / de welcke de Roomsche Bisschoppen oock voortijdē van andere leden/ gelijc sy tegen

andere

andere gebruyckten. Ireneus de Bisschop van Lyons/ heeft Victorem den Roomschen Bisschop swaerlick ghestraft/ om dat hy lichtveerdichlick om een cleyn sake/ de Ghemeynte door een schadelicke tweedracht verstoorde. Ende hy was de straffinge gehoorsaem sonder tegenspreken. Die vryheyt was doe gheneyn den heylighen Bisschoppen/ dat sy den Roomschen Bisschop broederlick vermaenden / ende berispten/ soo wanneer hy sondichde. Ende wederom soo wanneer het noodich was / heeft de Roomsche Bisschop andere vermaent ende berispt / als sy eenich ghebreck hadden. Want als Cyprianus Stephanum / den Bisschop van Roome vermaende/ dat hy soude de Bisschoppen in Gallia vermanen / soo en sept hy niet dat Stephanus sulcx schuldich is / om dat hy hoogher macht heeft/ maer om het ghemeyn recht dat de Priesters onder malcanderen hebben. Ick bidde u/ hadde Stephanus de Roomsche Bisschop doe oock over Gallia gestelt geweest / soude Cyprianus niet geseyt hebbē: Bedwingt de Bisschoppen in Gallia / want sy zijn uwe ondersaten? Maer hy spreeckt veel anders / segghende: De broederlicke ghemeynschap/ waer door wy aen malcanderen onderlinge verbonden zijn/ eyscht dat wy moeten malcanderen vermanen. Ende wy sien oock hoe strenghe ende bittere woorden dese man / die anders sachtmoedich was / ghebruyckt tegen Stephanum / als hy hem te seer verheft. So ist dan openbaer/ dat de Roomsche Bisschop gheen jurisdictie noch autoriteyt en hadde over de ghene die onder syn Bisschopdom niet en waren.

Epist.13.lib.3.

Ad Pompeium contra Epist. Stephani.

8 Aengaende de versamelinge der Concilien/ de Bisschoppen der Hooftsteden moesten ten sekeren gesetten tyde een Concilium in dat lant versamelē. Daer in en hadde de Roomsche Bisschop geen macht. Ende een algheneyn Concilium en conde niemant versamelen/ anders dan alleen de Keyser. Want waert dat eenich Bisschop dat hadde gesocht te doen/ so en souden de ghene die buyten syn Bisschopdom waren/ alleenlick niet gehoorsaem geweest hebben/ maer daer uyt soude oock terstont oproer ghecomen hebben. So vercondicht dan de Keyser allen gelyck / dat sy souden tot het Concilium comen. Socrates verhaelt wel / dat Julius de Roomsche Bisschop claecht dat hy niet en was met de Bisschoppen in het Oostē/ tot het Antiochenische Concilium geroepen/ dewyle het door de Canones verordent was/ datmen geen dinck en soude oordeelē sonder de weetēschap des Roomschen Bisschops. Maer wie en siet niet dat dit was van sulcke oordeelē te verstaē/ die de gantsche Gemeynte aen gingen? Het en is geē wonder dat der hoocheyt dier stadt / ende der weerdicheyt des Roomschen stoels/ dit toe ghegeven wort/ datmen geen algemeyn oordeel van de religie en geeft in het afwesen des Roomschē Bisschops/ so verre hy niet en weygert tegenwoordich te zijne. Maer wat gaet dit de heerschappie aen/ die hy over alle Ghemeynten voert? Want wy en versaken niet dat hy is een uyt de voornemste geweest: maer wy en willē niet toe latē dat de Papisten nu willē/ te weten/ dat hy heerschappie over alle de Gemeyntē gehadt hebbe.

Eñ sy en hadden niet het recht om te beroepen eenighe Provinciale Synoden/ dan alleen in hare palen. De bestellinghe des Conciliums stont by den Keyser alleē.

Tripart.hist. lib.4.

9 Nu moeten wy handelen van het vierde deel der macht/ het welcke in appellatien ofte beroepingen in het recht gelegen is. Het is openbaer/ dat die het opperste ghewelt heeft / tot wiens Richtstoel men appelleert ende beroept. Vele hebben dickmael op den Roomschen Bisschop beroepen: ende hy heeft oock gesocht de kennisse der sake tot hem te treckē: maer hy is altijts bespot geweest/ soo wanneer hy is buytē syne palen getreden. Ick swyge van de Bisschoppen in het Oosten ende in Grecia: Het is openbaer dat de Bisschoppen in Gallia sterckelick dē Roomschen Bisschop wederstaē hebben/ als hy scheen heerschappie over hen aen te nemen. In Africa hebben sy lange daer van ghestreden. Want doe in het Milevitaensche Concilium / int welcke oock Augustinus was / die verbannen waren/ die over de zee geappelleert ende beroepen hadden/ soo heeft de Roomsche Bisschop ghearbeyt om dese ordeninghe te niete te maken. Hy sandt syne Legaten om te vertoonen dat hem dit privilegie gegeven was. De Legaten brachten de handelingē des Niceníschen Conciliums voort/ de welcke sy uyt de kiste haerder Gemeynte genomen hadden. De Africaensche Bisschoppen wederstondense/ segghende: datmen niet en behoorde den Roomschen Bisschop in syn eyghen sake geloove te geven / ende dat sy daerom wilden senden tot Constantinopolen / ende tot andere Griecksche steden / daer getrouwer copien des Nicenischen Conciliums bewaert waren. Ende het wert bevonden/ dat daer in niet sulcx geschreven en was/ als de Roomsche Bisschoppen voorwenden. Alsoo bleef die verordeninghe vaste / door de welcke de opperste kennisse ende het uyterste oordeel wert den Roomschen Bisschoppe benomen. In welcke sake een schandelicke onbeschaemtheyt des Roomschen Bisschops ghesien wert. Want dewyle hy bedrieghelick het Sardicensche Concilium voor het Nicenische vertoonde / soo wert hy schandelick in openbaer valscheyt bevondē. Maer die hadden noch meerder ende schandelicker boosheyt/ die eenen valschen versierden Sendtbrief by de handelinghen des Conciliums stelden/ in welcken Sendtbrief ick en weet niet wat Bisschop van Carthago de hooveerdicheyt Aurelij / die syn voorsate was / verdoemde / om dat hy bestaen hadde den Roomschen stoel gehoorsaemheyt te weygheren: ende gaf hem selven ende syn Ghemeynte onder den Roomschen Bisschop/ ootmoedelick verghevinghe begheerende. Dit zijn die eerlicke ende oude daden/ door de welcke de majesteyt des Roomschen stoels ghefondeert is: als sy onder de voorwendinghe der outheyt soo kinderlick lieghen/ dat het oock de blinde connen voelen. Aurelius (seyt hy) door duyvelsche stoutigheyt ende hartneckicheyt opghelaesen zijnde/ heeft Christo ende den heylighen Petro onghehoorsaem ghewéest / ende daerom is hy te verbannē. Maer wat salt wesen van Augustino/ ende van so vele Vaders die in het Miletaensche Concilium gheweest zijn? Maer het en is niet noodich/ dat dwaes ende ongesouten gheschrifte/ met vele woorden te wederlegghen/ het welcke niet selfs de Papisten/ die niet geheel onbeschaemt en zijn / connen sonder groote schaemte aensien. Alsoo oock Gratianus dese ordeninghe verhaelt hebbende/ dat de ghene die over de zee appelleren/ sullen verbannen wordē/ soo stelt hy daer by (ick en weet niet door boosheyt of door onwetentheyt) dese uytneminghe/ Ten zy mogelick dat sy tot den Roomschē stoel appelleren. Wat salmen desen beesten doen/ die so seer sonder gemeyn ghevoelen zijn/ dat sy dat selve van eē wet uytnemē/ om het welcke de wet gemaeckt is/ gelyck een yegelic mach siē? Want als het Concilium verbiet over de zee te appelleren/ soo verbiet het alleenlick dat niemant tot Roome en appellere. Eñ dese goede uytlegger heeft Roome van dese wet uytghenomen.

Noch oock de andere Bisschoppen en hebben den Roomschen stoel niet erkent.

Ja de Bisschoppen in Vranckerijck hebben hem sterckelick wederstaen.

Van gelijcke de Africaensche.

Hæc habentur 1. volum. Conc.

Als den Roomschen Paus onbeschaemtheyt ontdeckt/ ende syne valscheyt kēnelic was.

Item als des Gratiani archeyt aē den dach quam/ door syn dwaselicke uytneminge.

2. Quæst. 4. cap. Placuit.

10 Maer

Aengaende de heerschappie over d'andere kercken ende saken/so blyckt uyt die loffelicke historie dat den Roomschē Bisschop die niet ghehadt en heeft.

10 Maer (op dat ick eenmael hier van een eynde make) hoedanich de macht eñ jurisdictie des Roomschen Bisschops voortijden geweest zy / dat sal door een historie openbaer worden. Eē man genaemt Donatus à casis nigris, hadde Cecilianum den Bisschop van Carthago beschuldicht/de welcke oock ongehoort verdoemt wert. Want dewyle hy wiste dat de Bisschoppen tegen hem vereenicht waren/ soo wilde hy daer niet comen. De sake is van daer ghecomen tot den Keyser Constantinum. Ende dewijle de Keyser wilde dat de sake door het oordeel der Bisschoppen geeyndicht worde/ soo heeft hy de kennisse daer van bevolen Melciadi den Roomschen Bisschop/ den welcken hy oock sommige Bisschoppen tot medegheselllen gegeven heeft/ uyt Italia / ende Gallia / ende Hispania. Ist dat het door ordentlicke jurisdictie den Roomschen stoele toe quam/ de appellatien te hooren in de sake der Gemeynte / waerom lijdt hy dan dat andere medegesellen daer by gestelt wordē/ nae het goetduncken des Keysers? Ja waerom neemt hy dit oordeel aen / meer door het bevel des Keysers/dā door sijn autoriteyt? Maer laet ons hooren wat daer na geschiet is. Cecilianus geraeckt daer de overwinninge / ende Donatus à casis nigris, van sijn valsche beschuldinghe versteken zijnde/appelleert. Constantinus heeft het oordeel deser appellatie dē Bisschoppen van Arlen bevolen. Dese sidt als rechter/ om van de sententie des Roomschen Bisschops nae sijn goetduncken te oordeelen. Ist dat de Roomsche stoel de opperste macht heeft / soo datmen van daer niet en mach appelleeren/waerom laet dan Melciades hem dit groot ongelijc geschien/ dat de Bisschop van Arlen boven hem gestelt worde? Ende wie is de Keyser die dit doet? Te wetē/ Constantinus/ van den welcken sy roemen dat hy niet alleenlick alle sijn neerstichept / maer oock bynae alle de macht sijns rijcx ghebruyckt heeft / om de weerdicheyt ende hoocheyt hares stoels te vermeerē. So siē wy dan nu hoe verre dē Roomsche Bisschop doe allesins was vā die opperste heerschappie van de welcke hy roemt/ dat sy hem van Christo over alle Ghemeynten gegeven is/ eñ liecht dat sy hem in alle eeuwē is door de bewillinge der gātscher werelt gegevē.

Aug. epist. 162 in brevi. collat. contra Donat. & alibi.

Noch de tirannie die in desen deele het Pausdom gebruyckt heeft over andere kercken/en doen der Roomscher Pausen Decretale Sendtbrievē geē voordeel/ der welcker ydelheyt ende eergiericheyt openbaer gemaeckt wort.

11 Ick weet dat daer vele Sendtbrieven eñ gebodē zijn / door de welcke de Pausen alle dinc desen stoele toe gheven ende stoutelick toe schryven. Maer een yeghelick die een weynich verstants ende ghelcertheyts heeft/ weet dat meest alle de brieven ende ghebodē soo onghe schickt ende onghesouten zijn/ datmen lichtelick can sien uyt wat werck-winckel sy ghecomen zijn. Want wat mensche die ghesont en nuchter zy / soude meynen dat die schoon uytleggingheAnacleti ware/ die van Gratiano onder Anacleti naem/verhaelt wort/te wetē/ dat Cephas zy te seggen/ hooft. Seer vele dierghelicke beuselinghen die Gratianus heeft sonder verstant te hoope ghelapt/ worden heden van de Papisten tegen ons misbruyckt/om haren heylighen stoel te beschermen: ende dusdanigen domp eñ roock daer mede sy voortijden in de duysternisse de onghcleerde bespotteden ende bedrogen / willen sy noch heden in dese groote claerheyt des lichts/ vercoopen. Maer ick en wil niet seer arbeyden om de dinghen te wederlegghen/de welcke selve door haer over-groote onghesschicktheyt / haer selven openbaerlick wederleggen. Ick bekenne dat daer ooc waerachtige Sendtbrieven der ouder Pausen zijn / door de welcke sy de hoocheyt haers stoels seer verheffen: gelijck sommige die

†Dist.22.cap. Sacrosancta.

Leo geschreven heeft. Want gelijc die man geleert ende wel te sprake was / also sochte hy ooc bovē matē seer eere eñ heerschappie. Maer of de Gemeyntē sijn getuyghenisse geloof t hebbē/ als hy hē selvē also heeft verheven, dat is de vrage. Het schijnt dat vele zijn door sijn eergiericheyt verbolgē geweest/eñ hem wederstaē hebben. Hy stelt in eenen Sendtbrief den Thessalonicensen Bisschop in sijn plaetse/ in Grecia eñ daer ontrent/eñ in eenen anderē dē Bisschop van Arlē/ ofte eenigē anderen in Gallia. Also stelt hy ooc Hormisdam dē Hispalenschen Bisschop in sijn plaetse in Hispania. Maer hy seyt alomme dat hy sulcke gheboden gheeft op dese conditie / te weten/ dat de Bisschoppē der Hooftsteden hare oude privilegien gheheel ende ongheschent behouden. Ende Leo selve verclaert dat dit een is uyt die privilegien/dat de Bisschop in de Hooftstadt moet eerst versocht worden / soo wanneer daer eenige twijfelinge ofte swaricheyt comt. So beval dan Leo sijn plaetse in andere landen sommighen anderen Bisschoppen op dese conditie/ dat niemant uyt de Bisschoppen en soude daer door van sijn ordentlicke jurisdictie / noch gheen Bisschop der Hooftstadt van de kennisse der appellatien/noch geen Concilium in eenich lant van de ordineringhe synder Ghemeynten verhindert worden. Wat was dit anders dat Leo dede / dan hem selven van alle jurisdictie onthouden: ende alleenlick soo veel de wet ende natuere der gemeynschap der Gemeynte lijdt/ hem selven voorstellen om alle twisten neder te legghen?

Vide Epist. 85.

Epist. 83.

Epist. 89.

12 Ten tijde Gregorij was de oude wyse seer verandert. Want als het rijcke te neder geworpen ende verscheurt was / als Gallia ende Hispania dickmael met vele ellendicheden gheslagen/Illyricum verwoest/ Italia gequelt/ende Africa door gheduerige jammer bynae verdorven was : soo hebben alle de Bisschoppen alomme hen selven te meer tot den Roomschen Bisschop gevoecht / om dat in soo groote verwoestinghe der burgerlicke regeeringhe/de gheheelheyt des gheloofs soude blyven/ofte immers niet geheel vergaen. Hier door is niet alleenlick de weerdicheyt des Roomschē stoels/maer ooc sijn macht seer vermeerdert. Hoewel ick en vraghe soo seer niet daer nae door wat middelen dat gheschiet is: het is voorwaer openbaer dat hy doe meerder was dan in voorleden tijdē. Ende nochtans was het verre van sulcke onghebonden heerschappie/dat een soude na sijnen lust over de andere geregneert hebbē. Maer de Roomsche stoel hadde dese eer weerdicheyt / dat hy de wederspannige eñ verachters wederhielt/eñ bedwanc die hen selvē niet en lietē van hare medegesellen beweghen ende regeeren. Want Gregorius betuyght dickmael neerstichlick/dat hy alsoo ghetrouwelick den anderē Bisschoppen haer recht bewaert / als hy selve sijn recht van de andere eyscht. Ick en begeere/seyt hy/ niet door eergiericheyt dat eens anders recht is : maer ick begeere allesins mijne broeders te eeren. Daer en is geen woort in alle sijne schriftē daer mede hy hooveerdichlicker roemt van sijn groote hoocheyt/ dan dese: Ick en weet niet wat Bisschop den Apostolischen stoele niet onderworpen en zy/ als hy wort met schult bevondē. Nochtans seyt hy terstont daer by: Waer gheen schult en is/daer zijn sy alle even ghelijck / door het recht der ootmoedicheyt. Hy treckt hem selven aen/ dat hy het recht heeft te straffen de ghene die ghesondicht hebben : maer ist dat sy alle doen dat hen toe comt/so maeckt hy hem selven allen

Eñ al ist dat in Gregorij tijt seer vermeert is ghewest des Roomschen Bisschops autoriteyt/so en streckte de selve nochtans nergens toe/ dan om andere Bisschoppen te helpen/ ende dat door ygeboden den Keyser/ ende toestemminghe van dē Bisschoppen selve.

Ad Mediolanensem, Epist. 68. lib. 2.

Ad Dominicum Carthag. Episcopum, Epist. ulti. lib. 2.

Epist. 64. lib. 7.

allen even gelijck. Ende hy schrijft wel dit recht hem selven toe/ ende de ghene die wilden/ bewillichdē: maer de andere diē het niet en behaechde die mochten vrijelick daer tegen sprcken: ghelijck het openbaer is/ dat sommige gedaen hebben. Boven desen spreeckt hy daer van den Bisschop van Bisance/ de welck in het Concilium des selvē lants verdoemt zijnde/ heeft het gantsche oordeel verworpen. Dese hartneckicheyt deses mensches/ hebben sijne medeghesellen den Keyser te kennen ghegheven. De Keyser stelde Gregorium over dese sake. So sien wy dan dat Gregorius niet en soeckt yet te doen daer mede de ordentlicke jurisdictie mochte gebrokē worden: ende dat hy dat selve dat hy doet om andere te helpē/ niet en doet anders dan door het bevel des Keysers.

Daerenboven/ hoewel dat de Roomsche Bisschop andere als broeders aensprack/ ende haer alleen niet en oordeelde/ soo ist nochtans dat dit altemael Gregorio seer mishaecht heeft/ dat hy door sulcke sorgen alsoo worde verhindert eñ opgehouden/ dat hy tot betere dingen hem niet en mochte begheven.

13 So was dan dit alle de macht des Roomschen Bisschops/ te weten/ dat hy hem selven teghen de hartneckige ende onghetemde hoofden stelde/ daer eenighe ongewoon remedie noodich was: ende dat om de andere Bisschoppen te helpen/ ende niet om te verhinderen. So dan hy en treckt hem selven niet meer aen over de andere/ dan hy op andere plaetsen eenen yegelicken toe laet over hē/ [a] als hy belijt dat hy bereyt is om van eenen yeghelicken vermaent ende verbetert te worden. Alsoo ghebiet hy ergens den Aquileiensen Bisschop te Roome te comē om rekenschap sijns geloofs te geven in eē artyckel/ daer in hy was tegen de andere twistich geworden. Nochtans en ghebiet hy't niet door sijn eyghen macht/ maer om dat het dē Keyser bevolē hadde. Ende hy en seyt niet dat hy alleē sal de Richter daer van wesen: maer belooft dat hy sal een Concilium vergaderē/ van het welcke de gantsche sake sal gheoordeelt worden. Ende hoewel daer doe noch sulcke maticheyt was/ dat de macht des Roomschen stoels hare sekere palen hadde/ over de welcke sy niet en mochte treden: ende dat de Roomsche Bisschop niet meer en was over de andere Bisschoppen/ dan de andere over hem: soo ist nochtans openbaer/ hoe seer sulcke standt des Roomschen stoels Gregorio mishaecht heeft: want hy claecht somtijts dat hy onder het decksel des Bisschopdoms/ is wederom tot een wereltlic levē gebracht geweest: ende dat hy meer was in aertsche sakē verwerret/ dan hy oyt hadde geweest in sijn wereltlick leven: ende dat hy in de eere des Bisschopdoms verdruckt wort/ door de menichte der wereltlicker handelinghen. Ende op een ander plaetse seyt hy: Ick worde door soo groote packen der handelingen neder ghedruckt/ dat de geest geensins tot de hemelsche dinghen opgheheven en wordt. Ick worde door de menichte der saken/ ghelijck door waterbaren gheslaghen: ende nae dat gherust leven dat ick ghelept hebbe/ worde ick door het onweder eens beroerlickē ende ongherusten levens verdruckt: soo dat ick te rechte mach seggen: Ick ben in de diepte der zee ghecomen/ ende het onweder heeft my verdroncken. Hier uyt machmen verstaen wat hy soude geseyt hebben/ hadde hy te desen tijde geweest. Ist dat hy schoon het ampt eens Pastoors niet en volbrachte/ so bediende hy't nochtans. Hy onthielt hem selven van de bedieninge der burgerlicker regeeringhe: ende hy bekende hem selven met de andere den Keyser onderworpen te zijne. Hy en stack hem selven niet in de regeeringhe anderer Ghemeynten/ anders dan als hy nootsakelick daer toe bedwonghen wert. Ende nochtans schijnt hy hem selven in een doolhof te zijne/ om dat hy niet en mach enckelick gheheel in het Bisschops ampt besich zijn.

[a] lib.2. & epist. 37. epist. 16.

Theotistæ, epist. 5. lib. 1.

Anast. Antioc. epi. 7. & 25. li. 1

14 Te dien tijde heeft de Constantinopolitaensche Bisschop tegen dē Roomschē om de hoocheyt gestreden/ ghelijck voorseyt is. Want doe de stoel des Keyserrijcx te Constantinopolē bevesticht was/ soo scheen de majesteyt des Rijcx te eysschē/ dat de Constantinopolitaensche Gemeynte/ soude oock na de Romeynsche de eerste plaetse hebben. Ende voorwaer in het begin en was geen dinck crachtiger om der Roomscher Gemeynte de opperste hoocheyt te geven/ dan dat het hooft des Rijcx daer was. Men vint by Gratianum een geschrift/ onder den naem des Paus Lucius/ waer in hy seyt/ dat de steden daer de Hooft-bisschoppen moeten sitten/ niet anders verordent en zijn/ dan nae de wijse der burgerlicker regeeringhe/ die daer te voren gheweest hadden. Item noch een ander onder den naem des Paus Clemens/ daer hy seyt/ dat de Patriarchen zijn gestelt in die steden daer voortijden de opperste Heydensche Priesters waren. Het welcke niet waer en is/ maer is nochtans uyt de waerheyt ghenomen. Want het is openbaer/ dat om minst veranderinghen te makē/ de landē gedeelt/ eñ de opperste eñ Hooft-bisschoppen zijn in de steden gestelt/ die in eere eñ macht de andere te bovē gingē. Also was in het Taurinensche Concilium verordent/ dat in de steden die in de burgerlicke regeeringe de hoochste waren/ souden oock de hoochste Bisschopdommen wesen. Ende waert dat de eere der burgerlicker regeeringe van eē stadt veranderde tot eē ander stadt/ so soude ooc het recht des Hooftbisschops tot de selve stadt ghebracht worden. Maer als Innocentius Bisschop te Roome/ sach dat de oude weerdicheyt der stadt verginc/ als de stoel des Keyserrijcx was te Constātinopolē gestelt/ so heeft hy (vreesende dat de hoocheyt sijns stoels soude vergaē) een contrarie wet gemaeckt/ in de welcke hy seyt/ dat het niet noodich en is dat de Hooftstedē der Gemeynte veranderē/ gelijck de Hooftstedē des Keyserrijcx. Maer mē moet met rechte de autoriteyt des Conciliums meer achtē/ dan het gevoelē eens mensches. Boven desen en moetē wy Innocentio niet glooven in sijn eygē sake. Hoe het zy/ so geeft hy nochtans hier mede te kennē/ dat het van dē beginne aē also is verordēt geweest/ dat de Hooftstedē soudē na de uytwendige ordeninge des Rijcx gedeelt wordē.

Het derde deel des Capittels/ dwelc gheeft te kennen den aenwas der Roomscher hoocheyt/ en te beschryven de palen van den Hooft-bisschoppen.

Distinct. 80.

Cap. 1.

Waer uyt ghevolcht is dat Decreet ofte besluyt van het Taurinensche Concilie.

Dwelck van Innocentio eergierichlick is te niet gemaeckt.

15 Wt dese oude insettinge is het eerste Constantinopolitaensche Concilium verordēt/ [1] dat de Bisschop dier stadt soude in eere de eerste plaetse hebben na dē Roomschen Bisschop/ om dat Constantinopolen was een nieu Roome. Maer doe langen tijt daer nae dit selve te Chalcedone verordent was/ [1] so heeft Leo strangelic daer tegen gestaen. Ende hy en heeft niet alleenlick veracht/ dat ses hondert Bisschoppen ofte meer verordent hadden/ maer heeftse oock met swaren schimp ende lasteringhe bestormt/ om dat sy anderen Gemeynten ontnomen hadden/ dat sy der Constantinopolitaēscher niet en ontsagen te gheven. Ick bidde u/ wat mochte desen mensche verwecken/ dat hy om so cleyn een sake de werelt verstoorde/ anders dan sijn eergiericheyt? Hy seyt dat het behoort onveranderlick te blijven dat het Nicenische Concilium eenmael verordent heeft. Maer dat is/ ghelijck of het Christelick geloove in perijckel ware/ als d'een Ghemeynte hoogher gheacht wordt dan de ander: ofte ghelijck of de Patriarchien tot een ander eynde inghestelt waren/ dan om de Politie ende uytwendighe regeeringhe te onderhouden. Ende wy weten dat de Politie/ gelijck

Hier uyt is ghereesen een grooten stryt van d'eerste eñ de tweede plaetse tusschen de Bisschoppen van Constantinopolen ende Roomen.

1 Socrat. hist. tripart. lib. 9. Cap. 13. Item in Decret. 12. dist. cap. Constantinopol.

En is tē voorschyn ghecomen der Roomscher Bisschoppen eergiericheyt/ welcke geenen lidtmeteren noch medeghenooten en heeft willen lyden.

de tijden menigerley zijn/ alsoo oock menigherley veranderinghen ontfangt/ jae oock eyscht. So ist dan van geender weerde dat Leo tegenworpt/ te weten/ datmen niet en behoort der Constantinopolitaenscher Ghemeynte die eere te gheven/ die door het Niceniſche Concilium was der Alexandrijnscher Gemeynte gegeven. Want datmen sulcke ordeninghen mach na gheleghentheyt des tijts veranderen ende wech nemen/ dat leert oock het gemeyn gevoelen. Maer hoe comt dat onder alle de Bisschoppen in het Oosten niemant gheweest en zy/ die daer tegen stonde/ hoewel het hen aldermeest aenginck? Voorwaer Proterius was daer/ de welcke te Alexandrien in Dioscorus plaetse gestelt was: daer waren oock andere Patriarchen/ der welcker eere verníindert wert. Die moesten daer teghen ghestaen hebben/ ende niet Leo die onvercort in sijn plaetse bleef. Nu daer alle de Bisschoppen in het Oosten swijgen/ ja daer zy alle bewilligen/ maer stelt de Roomsche Bisschop alleen hem selven teghen. Het is licht te oordeelen wat hem daer toe roert: te weten/ hy voorsach het ghene dat weynich daer na gheschiede/ namelick/ dat Constantinopolis niet en soude met de tweede plaetse te vrede zijn/ maer oock teghen Roome strijden om de eerste/ dewijle de eere der ouder Roome begonde te vergaẽ. Nochtans en heeft de Roomsche Bisschop door alle sijn roepen niet connen de ordeninghe des Conciliums verhinderẽ noch onvast maken. Daerom als sijne nacomers sagen dat sy daer teghen niet en vermochten/ soo hebben sy de hartneckicheyt liefelick laten varen/ ende hebben geleden ende verordent/ dat de Constantinopolitaensche Bisschop soude de tweede Patriarche zijn.

Nochtans heeft de Constantinopolitaenschen Bisschop veel ghedaen/ op dat hy den Roomschen mochte af setten.

16 Maer weynich daer na/ te weten/ ten tijde Gregorij/ is Joannes Bisschop te Constantinopolen soo verre ghecomen/ dat hy hem selven noemde alghemeyn Bisschop. Hier heeft Gregorius hem selven stantvastelick tegen gestelt/ om dat hy in een seer goede cause niet en soude sijnen stoel onbeschermt laten. Ende voorwaer de hooveerdicheypt ende raserie Joannis/ was onverdragelick/ dewijle hy wilde dat de eynden sijns Bisschopdoms souden soo verre strecken/ als de eyndẽ des Keyserrijcx. Nochtãs en treckt Gregorius dat niet hem selven aen/ dat hy Joanni weyghert: maer straft dien naem als boos/ ongoddelick/ ende grouwelick. Ja hy is in eenen Sendtbrief teghen Eulolium den Alexandrijnschen Bisschop verbolghen/ om dat hy hem met sulcken tijtel gheeert hadde. Siet (seyt hy) in het begin des Sendtbriefs tot my gesonden/ hebt ghy my die sulcx verboden hebbe/ willen dien hooveerdigen naem in drucken/ my algemeyn Paus noemende. Het welcke ick uwe heylicheypt bidde dat sy't niet meer en doe: want het wort u ontnomen/ dat eenen anderen meer dan het behoorlick is/ wordt ghegheven. Ic en achte dat voor geẽ eere/ daer in ick de eere mijnder broederen sie vermindert te worden. Want mijn eere is/ dat de algemeyn Gemeynte haer eere/ ende dat de broeders haer macht gheheel ende ghesont behouden. Ist dat uwe heylicheypt my noemt alghemeyn Paus/ dat is/ soo veel als belijden dat ghy geen deel en hebt in het ghene dat ghy my gheheel toe schrijft. De sake Gregorij was wel goet eñ eerlick: maer Joannes door de gonste Mauritij des Keysers gheholpen zijnde/ en heeft hem selven niet laten van sijn voornemen afwenden. Ende Cyriacus sijn nacomer/ en heeft hem selven oock noyt laten daer af brenghen.

Lib.7.Epist.30

Welcke loosheit zijn teghenpartie heeft verwonnen.

17 Ten laetsten doe Mauritius verslaghen was/ heeft Phocas/ die in sijn plaetse ghestelt wert/ Bonifacio den derden toeghelaten/ dat Gregorius gheensins en begheerde/ te weten/ dat Roome soude het hooft aller Gemeynten zijn. (Want Phocas was/ ick en weet niet om wat oorsake den Romeynen gonstigher/ ja om dat hy daer sonder strijt ghecroont was.) Aldus wert die twist gheeyndicht/ ende te neder gheleyt. Nochtans en soude dese weldaet des Keysers den Roomschen stoele niet soo voordelick gheweest hebben/ en hadden niet daer na andere dinghen daer toe ghecomen. Want weynich daer nae wert Grecia ende gheheel Asia van de ghemeynschap des Roomschen stoels afghesneden. Ende Gallia hielt hem in sulcker weerde/ dat sy hem niet ghehoorsaem en was/ anders dan soo verre als het haer behaechde. Maer doe wert sy eerst tot dienstbaerheyt ghebracht/ als Pipinus het Coninckrijcke heeft ingenomen. Want doe Zacharias de Roomsche Bisschop hem in de trouweloosheypt ende rooverie geholpen hadde/ soo dat hy den rechten ende behoorlicken Coninck verstooten hebbende/ het rijcke als eenen roof tot hem track: soo heeft Zacharias dien loon ghecregen/ dat hy Roomsch Bisschop zynde/ soude jurisdictie over de Gemeynte in Gallia hebben. Gelijck de roovers plegen den roof int ghemeyn te deelen/ welcken sy crijghen: alsoo hebben dese twee goede mannen onder malcanderen eens gedragen/ dat Pipinus soude de aertsche ende burgerlicke heerschappie hebben/ als nu de rechte ende behoorlicke Coninck berooft was: ende dat Zacharias soude het hooft aller Bisschoppen wesen/ ende de geestelicke macht hebben. De welcke wel in het begin swack was (ghelijck het plach in nieuwe dingen te geschien) maer is daer na door de autoriteyt Caroli Magni byna om een ghelycke oorsake bevesticht: want hy was oock des Roomschen Bisschops schuldenaer/ om dat hy door des selven gonste/ was tot het Keyserrijcke ghecomen. Ende hoewel het gheloovelick is/ dat de Gemeyntẽ alomme eerst seer mismaeckt waren/ soo ist nochtans openbaer/ dat de forme der ouder Ghemeynte doe eerst in Gallia ende Duytschlant gantschelick verduystert wert. Daer zijn noch in de kistẽ des Hofs te Parijs/ corte Historien van dien tijt/ de welcke van de dinghen der Ghemeynte sprekende/ melden van verbonden die Pipinus/ eñ oock Carolus met den Roomschen Bisschop ghemaeckt hebben. Hier uyt machmen verstaen dat de oude standt doe verandert was.

Als nu des Constantinopolitaensche Bisschops voorstaender gedoot was/ heeft hy den naem/ daer na hy soo lange gestaen hadde/ vã Phoca den Moordenaer eyndelick gecregen.

Dwelc schier van gheender weerden en hadde gheweest/ ten ware dat de Roomsche Pausen haer gesteken hadden in de kercke van Vranckrijck.

18 Doe te dien tijde de dinghen alomme booser worden/ is oock ondertusschen de tyrannie des Roomschẽ stoels bevesticht/ ende vermeerdert geweest: ende dat eensdeels door onwetentheypt/ eensdeels door luyheypt eñ ondeughentheypt der Bisschoppen. Want doe de Roomsche Bisschop alle dinghen hem selven alleen aen track/ ende sonder mate hem selven meer ende meer tegen alle recht bleef verheffende/ soo en hebben de Bisschoppen sulcke yverichheypt als sy schuldich waren/ niet ghebruyckt/ om sijnen boosen lust te wederstaen: ende of sy schoon den moet ghehadt hadden/ soo ghebrack hen nochtans wijsheypt ende voorsichticheypt/ soo dat sy tot soo groot een sake niet bequaem en waren. Soo sien wy dan hoedanige ende hoe wonderlicken onghe schickte een ontheyliginge ende verwoestinghe aller heyliger dingen/ ende verderbinge der gantscher ordeninghe der Ghemeynte/ te Roome gheweest zy ten tyde Bernardi. Hy claecht

Na der hant is de tyrannie des Paus allengskens versterckt/ welcke Bernardus in sijnen tijt met bittere clachten beweent.

Lib.1. De consider. ad Eugenium.

claecht dat de menschen die met eergierichheyt/ geltgierichheyt/ simonie/ kerckroof/ hoererie/ eñ dierghelicke ongeschickte boose stucken besmet zijn/ uyt de gantsche werelt te Roome comen/ om door de Apostelsche autoriteyt / eere / ende dienst der Gemeynte te vercrijgen/ ofte behouden:ende dat bedroch ende lagenlegginghe/ ende ghewelt de overhant vercreghen hebben. Hy seyt dat de wijse van oordeelē die doe gebruyckt wert/ grouwelick is / ende onbetamelick / niet alleenlick der Gemeynte / maer oock den richthuyse. Hy roept dat de Ghemeynte is vol eergierighe menschen/ ende dat daer gheene en zijn die meer verschrickt zijn van boosheyt te doen/ dan die roovers in harē roofnest als sy den roof der reysender menschen deelen. Daer zijn (seyt hy) weynighe die na den mont des Wetgevers sien/ maer sy sien alle na sijne handen. Eñ nochtans niet t'onrechte: want door die handē worden alle de Pauselicke dinghen ghedaen. Daer nae spreeckt hy tot den Paus/ segghende : Wat ist dat de ghene / die tot u segghen wel aen/ wel aen/ van den roof der Ghemeynte gerocht worden? Het leven der armen wort in de straten der rijcken gesaeyt: het silver glinstert in den slijck/ men loopt daer toe van alle zijden / het wordt wech ghenomen / niet van den armsten / maer van den sterckstē : ofte mogelick van den genen die eerst voor loopt. Nochtans en heeft dese gewoonte / ofte eer dese dootlicke verdervinghe/ haer begin van u niet ghehadt : maer oft God gave dat sy in u eē eynde hadde. Hierentusschen comt ghy/ eē Pastoor ende Herder zijnde/ voort met veel dierbare vercieringhe ommehanghen. Waert dat ick het dorste seggen/ dit is meer een weyde der duyvelē/ dā der schapē. Heeft Petrus also gedaen? heeft Paulus aldus gespot? Uwe Hof is meer ge woon der menschen goet te ontfanghen/ dan goet te maken. Want de boose en worden daer niet gebetert/ maer de goede worden verslaut. Voort/ de misbruyckē der namen ende tytelen die hy verhaelt / en soude niemant sonder groote vergrouwinghe lesen. Ende ten eynde van die ongebonden begeerte des Roomschen stoels om jurisdictie te misbruycken / besluyt hy aldus: Ick spreke van de murmelinge ende clachte die de Gemeynten gemeyn hebben. Sy roepen dat sy gemort ende ontleedt worden. Daer zijn geene ofte seer weynige Gemeynten die dese wonde niet en ghevoelen / ofte niet en vreesen. Vraecht ghy wat wonde? De Abten worden den Bisschoppen ontnomen / ende de Bisschoppē den Opper-bisschoppen/ etc. Het is wonder ist datmen dit can ontschuldighen. Als ghy alsoo doet / soo bewijst ghy dat ghy de volheyt der macht hebt / maer niet der rechtveerdicheyt. Ghy doet dat om dat ghy de macht hebt/ maer de vrage is of ghy't behoort te doen. Ghy zijt ghestelt om eenen yeghelicken sijn eere ende sijnen graet te bewaren/ ende niet om te benijden.[1] Dese weynige dingen hebbe ick willen verhalen uyt vele / eensdeels om dat de Lesers souden sien / hoe swaerlick de Ghemeynte doe vervallen was/ ende eensdeels om dat sy souden bekennen/ met wat grooter droefheyt ende versuchtinghe alle de Godsalighe dit jammerlick verdriet gheleden hebben.

Circa finem lib.4.

De somma van sulcken treffelicken mans clachten/ welcke van de navolghende Pausen niet en zijn aenghenomen/ ja bespot zijn gheweest.

Libr.3.

[1] Der Godsalighen mannen ghedachten/ die sy in Bernardo aenmercken onder dat gheestelicke Babel.

[2] Het vierde deel des Capittels. Hoewel dat dese weerdicheyt ende hoocheyt/ die in Gregorij tijt haer plaetse hadde/ der Roomscher kercke mochte toegelaten werdē/ nochtans en doet se gantsch niet tot de teghenwoordighe hoocheyt des Paus.

19 [2] Nu of wy heden den Roomschen Paus schoō de hoocheit/ eñ groote jurisdictie toe lietē/ die hy in de middelmatige tyden hadde / gelijck ten tyde Leonis ende Gregorij : wat is dat by het teghenwoordighe Pausdom vergheleken? Ick en spreke noch niet van die aertsche heerschappie/ noch van die macht in de burgerlicke regeeringhe / waer van wy hier nae te haerder plaetse sullen handelen: maer selfs de geestelicke regeeringhe op de welcke sy roemen/ wat heeft die/ daer in sy met de conditie des voornoemden tijts over een comt? Want de Paus en wordt nu niet anders beschrevē/ dan dat hy zy het opperste hooft der Ghemeynte op der aerde / ende de alghemeyn Bisschop der gantscher werelt. Ende als de Pausen selve van haer macht spreken / soo segghen sy met groote hooveerdicheyt dat sy hebben de macht om te ghebieden / ende dat de andere moeten nootsakelick gehoorsaem zijn: datmen alle hare wetten ende insettinghen moet achtē gelijck of sy door de Godlicke stemme Petri bevesticht warē: dat de Concilien eenslants van gheender weerde en zijn/ om dat sy de teghenwoordicheyt des Paus niet en hebben: ende dat hy mach uyt een yegelicke Gemeynte Clercken ordineren/ ende die tot hem roepen die op een ander plaetse gheordineert zijn. Diergelijcke ontallicke vele dinghen vintmen in den te hoop gheschrapten boeck Gratiani/ de welcke ick niet en verhale / op dat ick den Leseren niet te moeyelick en zy. Nochtans comen sy tot dese somme/ te weten/ dat de Roomsche Paus alleen de macht heeft om de opperste kennisse te nemen van alle saken der Gemeynte/ het zy om de leere te onderscheyden/ ofte beschrijven/ ofte om wetten te gheven / ofte om eenighe regeeringe in te stellen / ofte om oordeel te gheven ende recht te doen. Ende de privilegien die sy hen selven aen trecken in de reservatien (gelijck sy die noemen) die zijn te lanck ende te onnut om te verhalen. Ende (dwelck het aller onverdragelickste is) sy en laten gheen oordeel op der aerde om haren boosen lust mede te bedwinghen ende verhinderen/ ist dat sy sulcke groote macht misbruyckē. Het en zy (segghen sy) niemande gheoorloft het oordeel deses stoels te verhandelen/ om de hoocheyt der Roomscher Ghemeynte. Item / de Richter en sal noch van den Keyser/ noch van de Coningen/ noch van de gantsche Clergie/ noch van het volck geoordeelt worden. Dit is voorwaer te seer overwillicht / dat een mensche hem selven stelt om alle menschen ende dingē te oordeelen/ eñ onder niemants oordeel en wil staen. Maer wat salt wesen ist dat hy tyrannie ghebruyckt teghen het volck Gods? ist dat hy het rijcke Christi verscheurt ende verwoest? ist dat hy de gantsche Ghemeynte verstoort? ist dat hy het Pastoors ampt verandert tot rooverie? Ja al ware hy de alderbooste/ so versaeckt hy hem selven ghehouden te zijne om rekenschap te gheven. Want dit zijn der Bisschoppen woorden: Anderer menschen saken heeft God willen door menschen eyndighen : maer den oversten deses stoels heeft hy onder sijn oordeel alleen ghestelt. Item de daden der ondersaten worden van ons gheoordeelt / maer de onse van God alleen.

Nicolaus, cujus sentētia hæc in decretis 17. quæst. 3 c. Nemi. 11. Innocentij 9. quæst. 3. c. Memo.

Simmach. 9. quæst. 3. aliorum. Antherius ibi. c. facta.

20 Ende om dat sulcke geboden ende wetten souden te meer gheacht worden / soo hebben sy bedrieghelick de namen der ouder Pausen daer onder ghestelt/ gelijck of alle saken van den eersten beginne aen alsoo verordent gheweest haddē: daer het nochtans seker is / dat het nieu ende onlancx ghesmeedt is / al wat den Roomschen Pause meer toe schrijft dan wy verhaelt hebben dat hem door de oude Concilien ghegheven was. Jae sy zijn tot soo groote onbeschaemtheyt gecomen/ dat sy een gheschrift ghemaeckt hebben onder den naem Anastasij des Constantinopolitaenschen Patriarches / de welcke daer in betuycht/ dat het door oude regulen verordent is/ datmen geen dinck en sal doen/ oock in de alder-

Noch oock en zijn de dinghen/ die sy eysschen van den Ouden/ (ghelijck sy daer in liegē) haer niet toeghelaten.

Ibidem c. Antiquis.

veerste landen/ sonder dat eerst den Roomschen stoele te kennen te gheven. Het is openbaer dat dit seer valsch is/ende boven dien/wie sal gelooven dat de Roomsche stoel zy soo seer verheven gheweest/van den ghenen die een vyant der eere ende weerdicheyt des Roomschen stoele was? Maer die Antichristen mocstē tot sulcke raserie ende uytsinnicheyt comē/ op dat haer booshèyt mochte allen verstandigen menschen openbaer worden / soo verre sy willen hare ooghen open doen. De decretale Sendtbrieven die van Gregorio den neghensten versamelt zijn: Item / de Clementijnen/ ende Extravaganten Martini/ gheven noch claerlicker en met volderen monde alomme een onmenschelicke wreetheyt ende een tyrannie/ ghelijck der ongheschickter Barbarischer Conninghen/ te kennen. Dit zijn de miraculen/waer uyt de Papisten willen haer Pausdom gheacht hebben. Hier uyt comen die schoone articulen des geloofs/ die heden in het Pausdom gheacht zijn/gelijck of sy uyt Gods mont ghesproken waren: te weten/ Dat de Paus niet en can dwalen/ Dat de Paus is boven de Concilien/ Dat de Paus is een algemeyn Bisschop aller Ghemeynten / ende op de aerde opperste Hooft der Gemeynte. Ick verswijge noch vele wonderlicker ongheschicktheden / de welcke de dwase Canonisten in hare scholen uytbleeten: de welcke nochtans niet alleenlick bewillicht/ maer oock ghepresen worden van de Papistische Theologen/op dat sy harē Afgod flatteerē.

Gregorius de 9. Martinus ende sommige anderen zijn hier mede niet te vreden gheweest/ de welcke verciert hebben andere dingē die heel onbetamelic ende onverdraghelick zijn.

21 Ick en wil teghen hen niet handelen met het uyterste recht. Een ander soude teghen dese groote hooveerdicheyt de woorden Cypriani stellen/de welcke hy gebruyckt heeft tot de Bisschoppen die in het Concilium warē / daer van hy de overste was. Niemāt van ons en seyt dat hy een Bisschop der Bisschoppen is / noch en dwingt syne medegesellē door eē wreede tyrannische vreese/ dat hem noodich zy ghehoorsaem te zijne. Een ander mochte hen teghenworpen dat weynich daer nae was te Carthago verordent / te weten: Dat niemant en soude Prince der Priesteren ofte opperste Bisschop genaemt worden. Hy mochte vele getuyghenissen voortbrenghen uyt de Historien ende Canones/uyt de Concilien ende vele sententien/uyt de boeckē der ouder Leeraren / door de welcke de Roomsche Bisschop mochte vernedert ende in orden ghebracht worden. Maer ick late dese dingen varē/ op dat ickse niet en schijne veel te strenghelick te drijvē. Nochtans laet de alderbeste beschermers des Roomschen stoels my antwoorden / hoe sy hen niet en schamen den tytel des alghemeynen Bisschops te beschermen / den welcken sy sien dat hy soo menichmael is van Gregorio met den Ban gheslagen. Ist dat de ghetuyghenisse Gregorij moet plaetse hebben / soo gheven sy daer door te kennen / dat haren Paus de Antichrist is / om dat sy hem maken alghemeyn Bisschop. De naem/Hooft/ was ooc alsoo weynich gebruyckt. Want hy spreeckt op een plaetse aldus: Petrus was een uytnemende lidt in het lichaem / Joannes / Andreas / Jacobus/ waren sonderlicker volckē Hoofden. Nochtans zijn sy alle ledē der Gemeynte onder een Hooft: jae de Heylighen voor de Wet / de Heyligen onder de Wet/ ende de Heylighen onder de genade/ zijn alle onder de leden ghestelt / om het lichaem des Heeren te volmaken: ende niemant en heeft hem selven opt willen laten Alghemeyn Bisschop noemen. Ende dat de Paus hem selven toe schrijft dat hy macht heeft om te gebieden/ dat comt qualick over een met het ghene dat Gregorius op een plaetse seyt: Want doe Eulogius de Alexandrijnsche Bisschop hadde tot Gregorium gheschreven op dese wijse: Gelijck ghy my gheboden hebt: soo heeft Gregorius aldus daer op gheantwoort: Ick bidde u/ neemt dat woort/ Ghebieden/ wech van myne ooren: want ick weet wie ick ben/ende wie ghy zijt: na uwen graet zijt ghy myne broeders / nae uwe heylich leven zijt ghy myne vaders. So en hebbe ick dan niet gheboden: maer ick hebbe u willen te kennen gheven het ghene dat my dochte nut te zyne. Dat de Paus syn jurisdictie alsoo sonder eynde uyt breyt/ daer in doet hy groot en schandelick onrecht/ niet alleenlick den anderen Bisschoppen / maer oock allen Gemeynten/ de welcke hy op sulcke wyse verscheurt ende van een pluckt/ om door haren val synē stoel te timmeren. Dat hy hem selven stelt boven alle oordeel / ende wil alsoo op een wreede tyrannische wyse regneeren / dat sijnen lust alleen voor een Wet zy: dat is voorwaer onweerdigher ende vreemder van alle wyse der Ghemeynte / dan dat het eenichsins can verdraghen worden. Want het is gantschelick vreemde / niet alleenlick van alle Godsalich ghevoelen / maer oock van alle menschelick ghevoelen.

Poewel dat teghen hare moetwillicheyt Cyprianus mocht ghestelt werden / ende de prysselicke getrouwicheyt der Concilien / Historien/ ende der ouden Godsgheleerden: nochtans soo worden sy daer mede alleen wederleyt/ datse van haren Gregorio met uytghedruckte woorden zijn verworpen.

Epist.92.lib.4. ad Iohannem Constantinopol.

Lib.7.epist.28

22 Maer op dat ick niet bedwongen en worde alle dinghen te verhalen / ende verclaren/soo vraghe ick wederom/de ghene die heden willen de beste ende getrouste beschermers des Roomschen stoels gheacht worden/of sy hen oock niet en schamen den teghenwoordighen standt des Pausdoms te beschermen/de welcke (gelijck het openbaer is) hondertmael verdorvēder is/dan hy was ten tijde Gregorij ende Bernardi: de welcke nochtans te dier tyt soo seer den heylighen mannen mishaechde. Gregorius claecht in vele plaetsen/ dat hy door vreemde saken boven maten becommert wordt: dat hy onder de verwe ende decksel des Bisschopdoms / is wederom tot een wereltlick leven ghebracht: dat hy daer in soo velen aertschen sorghen diende/ als hy nae sijn onthouden opt in het wereltsche leven diende: dat hy verdruckt worde door den grooten hoop der wereltlicker saken/ so dat het herte gheensins en wordt tot hemelsche dingen verheven: dat hy met de menichte der saken als met waterbaren wort gheslaghen/ ende dat hy door het onweder des beroerlicken levens verdruckt wort/so dat hy met rechte mach seggen: Ic ben in de diepte der zee gecomen. Hy mochte nochtans onder die aertsche sorghen het volck door openbare sermoonen leerē/ int heymelicke vermanen ende straffen daer het noodich was: hy mochte de Gemeynte voegen ende schicken/ sijnen medeghesellen raet gheven/ ende tot haer behoorlick werck vermanen. Boven desen bleef hem noch wat tyts om te schrijven: ende nochtans beclaecht ende beweēt hy sijn ellendicheyt/ dat hy is in het diepste der zee verdroncken. Ist dat de bedieninghe sijns tyts een zee was / wat sullen wy van het teghenwoordich Pausdom segghen? Want wat overeencominge heeft het teghenwoordich Pausdom met de bedieninghe ten tijde Gregorij? Het Pausdom en heeft nu gheen predikinghen/gheen sorghe der discipline ende regeeringe / geen neersticheyt noch arbeyt over de Ghemeynten / gheen geestelicke bedieninge: somma/het en is anders niet dan werelt. Ende nochtans wort dese doolhof soo seer ghepresen / ghelijck of men gheen dinck en mochte vindē dat beter verordent ende geschickt ware. Item hoe claecht ende sucht Bernardus / als hy de ghebreken sijns tyts aensiet? Wat soude

De beschermers des Pausdoms moeten wel tot de hoochste onbeschaemtheyt gecomen zijn: nademale Gregorius ende Bernardus seer droeffelic geclaecht hebbē over de boosheyt haers tyts / de welcke bekent is nu hondertmael meerder ende grooter te zyn/ ende met gantscher cracht ghevoedt ende vermeerdert te wordē van den Paus vā Roomen.

Epist.5.li.1.ad Theoctist.

hy dan

hy van doen waert dat hy dese onse yseré eeuwe saghe/ in de welcke de boosheyt is op het uyterste. Wat ongheschicktheyt is dit/ datmen niet alleenlick voor heylich ende godlick beschermt het ghene dat alle de heylighen tot allen tyde met gemeynen monde verworpen eñ verdoemt hebben: maer datmen oock der selver getuygenisse misbruyckt tot bescherminghe des Pausdoms/ het welcke hen gantschelick onbekent was? Hoewel van den tyt Bernardi/ bekenne ick dat daer doe soo groote verdorventheyt aller dinghen was/ soo dat hy onsen tyde niet en zy seer onghelick gheweest. Maer de ghene die uyt de middelmatige eeuwe (te weten/ in welcke Leo/ ende Gregorius/ ende dierghelicke leefden) eenighe bedeckinghe soecken/ die en hebben gantschelick geen schaemte: want sy doen even ghelijck of yemant om het eenhoofdich rycke der Keyseren te bevestigen/ den ouden stant des Roomschen rijcx prese: dat is/ gelijck of yemant den lof der vryheyt ontleende/ om de wreede tyrannie te vercieren.

Het vijfde eñ laetste deel des Capitels/ inhoudende die voornaemste antwoort/ dat/ te weté/ de Paus in der kercken Gods gheen Bisschop en zy.

23 Ten laetsten/ of men schoon hen alle dese dinghen toe liete/ soo gherijghen sy nochtans eenen nieuwen strijdt/ als wy versaken dat te Roome een Ghemeynte zy/ die bequaem zy tot sulcke gaven: als wy versaken dat te Roome een Bisschop is die bequaem zy om sulcke privilegien der hoocheyt ende weerdicheyt te hebbé. Soo laet dan alle die dingen waerachtich zijn (de welcke wy nochtans bewesen hebben te niete te zijne) te weten/ dat Petrus is door den mont Christi eé algemeyn hooft der Gemeynte ghenaemt: dat Petrus de eere die hem ghegheven was/ in den Roomschen stoel ghestelt heeft: dat dit door de autoriteyt der ouder Ghemeynte verordent/ ende door lanck ghebruyck bevesticht is: dat de opperste macht altijts is van eenen yeghelicken door ghemeyn eendrachticheyt den Roomschen Bisschop gegeven geweest: dat hy is aller saké ende menschen Richter/ ende selve onder niemants oordeel ghestelt gheweest: laetse oock noch meer hebben ist dat sy willen/ ick antwoorde nochtans met eenen woorde/ dat gheen van alle dese dinghen plaetse en heeft/ ten zy dat te Roome een Gemeynte eñ Bisschop zy. Het is noodich dat sy my dit toe laten/ te weten/ dat Roome niet en can een moeder der Ghemeynte zijn/ ist dat sy selve gheen Ghemeynte en is: Item dat die niet en can de Prince der Bisschoppen zijn/ die selve geen Bisschop en is. Willen sy dan den Apostolischen stoel te Roome hebben: soo laetse my te Roome eé waerachtich ende oprecht Apostelschap toonen. Willen sy te Roome eené oppersten Paus hebben: soo laet se my daer eenen Bisschop toonen: Maer wat? waer sullen sy commen eenighe gedaente der Gemeynte toonen? Sy noemense wel/ ende hebbense dickmael in dé mont. Maer de Gemeynte wert voorwaer door hare sekere teeckenen bekent: ende eé Bisschopdom is eenen naem eens ampts. Ick en spreke hier niet van den volcke/ maer van de regeeringhe selve/ de welcke moet altijts in de Ghemeynte lichten. Waer is te Roome sulcké dienst als de insettinghe Christi eysche? Laet ons ghedachtich zijn wat te voren van het ampt der Priesteren ende Bisschoppen ghesevt is. Ist dat wy willen het ampt der Cardinalen nae dien regel ondersoecken/ soo sullen wy belijden dat sy gantschelick gheene Priesters/ dat is/ Ouderlinghen en zijn. * Ic wilde oock wel weten of de Paus eenich dinck heeft dat eens Bisschops ampt aen gaet. Het opperste ende eerste werck in des Bisschops ampt/ is/ het volck met Gods woort te leeren: 1.
het tweede ende naeste is/ de Sacramenten uyt 2.
deelen: het derde/ vermanen/ verwecken/ ende 3.
oock de ghene die sondighen/ berispen/ ende het volck in een heylighe orden houden. Wat doet de Paus van alle dese dinghen? Jae wat veynst hy hem selven te doen van allen desen? Daerom laetse seggen hoe sy willen/ dat die een Bisschop zy/ die geenderley deel noch werc des Bisschops ampts met synen alderminsten vingher aen en roert/ oock niet selfs na den uytwendigé schijn.

Verclaringe deser antwoort.

* Bewijs waer in dat worden verhaelt de stucké die eygentlick eens Bisschops ampt aegaé.

Het 2. Bewijs/ siet op de autoriteyt van de instellinge Christi.

24 Het en is niet van eenen Bisschop ghelijck van eenen Coninck. Want of schoon een Coninck niet en doet dat eygentlic eenen Coninck toe comt/ soo behout hy niet te min de eere ende den tijtel. Maer in eenen Bisschop aensietmen het bevel Christi/ het welcke altijts moet in de Ghemeynte plaetse hebben. Daerom laet de Papisté my desé knoop ontbindé. Ic segge dat haren Paus niet en is de Prince der Bisschoppen/ dewijle hy gheen Bisschop en is. Sy moeten eerst bewijsen dat hy een Bisschop is/ ist dat sy willen overtuygen dat hy de Prince der Bisschoppen is. Maer wat sullen sy seggen/ dewijle hy niet alleenlick gheen dinck en heeft dat den Bisschoppe eyghentlick toe comt/ maer eer alle contrarie dingen heeft? Maer o God/ waer sal ick hier beginnen? sal ick van de leere beginnen/ of van het leven? Wat sal ick segghen/ ofte wat sal ick swijghen? waer sal ick een eynde nemen? Ick segghe dit: dewijle de werelt heden is met soo vele verdraeyde ende Godloose leeringhen/ ende met soo menigherley superstitie vervult/ ende met soo vele dwalinghen verblint/ ende in so groote afgoderie versoncken: dat van alle dese dinghen nerghens niet en is dat niet en zy uyt het Pausdom gecomen/ ofte ymmers daer door zy bevesticht gheweest. Daer en is oock gheen ander oorsake waerom de Pausen soo seer tegen den voortganck des Euangelij rasen/ ende alle haer macht te wercke stellen om dat uyt te roeyen/ alle Coningen ende Vorsten daerom tot wreetheyt verwecké: anders dan om dat sy sien dat geheel haer rijcke vergaet ende te neder valt/ soo haest als het Euangelium Christi de overhant heeft. Leo is wreet gheweest/ eñ Clemens bloetgierich/ ende Paulus onmenschelic. Maer sy en zijn niet soo seer door nature gedreven geweest om teghen de waerheyt te strijden: maer meer om dat sy desen eenighen middel hebben om haer macht te beschermé. Daerom dewijle sy haer rijcke niet en conné behouden/ ten zy dat sy Christum verdrijven/ soo arbeyden sy in dese sake/ ghelijck of sy voor haer eyghen hof/ huys/ ende hooft streden. Wat sullen wy dan seggen? sullé wy bekenné dat de Apostolische stoel daer is/ daer wy gheen dinck en sien/ anders dan een grouwelicke afwijckinghe? Sal die een stadthouder Christi zijn/ die opentlic betuycht hem selven den Antichrist te zyne/ met rasenden arbeyt het Euangelium vervolghende? Sal die eé nacomer Petri zijn/ die met vyer ende sweert ghewelt bedrijft/ om te neder te worpen al wat Petrus ghetimmert heeft? Sal die het hooft der Ghemeynte zijn/ die de Ghemeynte van Christo/ die het eenige waerachtighe hooft is/ af snijt/ eñ in haer selven verscheurt? Of schoon Roome voortijden het hooft aller Gemeynten gheweest zy/ soo en is sy van dien tijt aen/ dat sy is begonnen des Antichrists stoel te zijne/ niet meer ghebleven dat sy was.

Waerom de Pausen sulcke wreetheyt teghen de Christenen bedryven.

Besluyt/ dat Roome hedensdaechs niet en is den Apostolisché/ maer den afvallighen Stoel: noch oock niet en is een Moeder der kercken/ maer der dwalinghen/ ende dé troon van den Antichrist.

25 * Sommige meynen dat wy veel te bitter ende onredelick zijn/ als wy seggé dat de Roomsche Paus is de Antichrist. Maer de ghene die

* Bewijs van dit besluyt/ te weté/ dat den Paus den Antichrist zy uyt Paulo ende Daniel. Welcker beyder meeninge (insonderheyt des Apostels) verclaert wort.

alsoo

alsoo gevoelen/en verstaen niet dat sy oock Paulum met onmaticheyt beschuldigen/ den wolcken wy nae volghen als wy alsoo spreken: jae uyt des welckes mont wy alsoo spreken. Ende op dat niemant ons tegen en worpe/ dat wy de woorden Pauli verkeerdelick verdraeyen tegen den Roomschen Paus / soo sal ick met corte woorden bewijsen/dat sy niet en connen anders dan van het Pausdom verstaen worden. Pau-

2.Thess.2.4.

lus schrijft dat de Antichrist sal in den Tempel Gods sitten. Ende de Geest op een ander plaet-

Dan.7.25.

se/het beelt des Antichrists beschrijvende in den persoon Antiochi / bewijst dat syn rijcke sal in grootsprekentheyt ende lasteringhe Gods ghelegen wesen. Hier uyt verstaen wy dat het is een tyrannie / die meer over de zielen/ dan over de lichamen streckt/ ende dat sy tegen het geestelicke rijcke Christi opgherícht wort. Boven desen dat sy sulcx is/dat sy noch den naem Christi/ noch den naem der Ghemeynte wech en neemt: maer dat sy eer den naem Christi tot een decksel misbruyckt/ende onder den tytel der Gemeynte/ ghelijck onder een momaensicht/ verborgen is. Ende hoewel alle ketterien ende seckten die van dẽ beginne aen geweest zijn/ tot Antichrists rijcke behooren: nochtans als Paulus seyt/ dat de afwijckinghe sal eerst comen / soo gheeft hy door dese beschrijvinghe te kennen / dat de stoel der grouwelickheyt dan sal opgherícht worden als de Ghemeynte sal door een algheméyn afwijckinghe bevanghen wesen/hoewel alomme vele leden der Ghemeynte in de waerachtighe eenicheyt des gheloofs volherden. Ende als hy daer by stelt dat te synen tijde de Antichrist heeft in verborghentheyt het werck der ongherechticheyt begonnen te bearbeyden/ het welcke hy daer nae soude int openbaer wercken: daer uyt verstaen wy dat dit ongherief ende ellendicheyt niet en soude door eenen mensche aen gebracht/ noch in eenen mensche gheeyndicht worden. Voort als hy den Antichrist met dit teecken beschrijft / te weten/ dat hy sal Gode syn eere nemen om die hem selven toe te schrijven: so sal dit het voorneemste teecken zijn/ dwelck wy moeten volgen als wy den Antichrist soecken: voornemelick / daer hy door sulcke hooveerdicheyt tot openbaer verscheuringhe der Ghemeynte

Watter uyt de spreucke Pauli volcht.

voortgae. Daerom dewijle het openbaer is/dat de Roomsche Bisschop heeft schandelick tot hem ghetrocken het ghene dat seer eyghentlick Gode ende Christo toe quam / soo en moetmen niet twijfelen / dat hy de leytsman ende voorganghe zy des selven godloosen ende grouwelicken rycx.

Derhalven en moetmen gheen Uns die hoocheyt binden aen Roome / niet teghenstaende eertijts d'eerste stoel van alle kercken daer gheweest is.

† Euseb.lib.3. cap.5.

26 Laet nu de Papisten comen / ende ons de outheyt tegen worpen/gelijck of in sulcke groote verkeertheyt aller dinghen/ conde de eere des stoels blijven staende daer gheenen stoel en is. †Eusebius verhaelt dat God syn Gemeynte die te Jerusalem was/heeft ghebracht in een ander stadt/ ghenaemt Pella/ om dat hy synder wrake / de welcke hy wilde over Jerusalem doen/ soude plaetse maken. Het ghene dat wy hooren eenmael geschiet te zijne/ dat heeft mogen dickmael geschien. Daerom datmen de eere des oppersten stoels alsoo aen een plaetse bint / dat de ghene die de alderverbolghenste vyant Christi/ de opperste teghenstrijder des Euangelij/de aldergrootste verscheurder ende verwoester der Ghemeynte / de alderwreetste moorder ende vleeschouwer aller heyligẽ is/ moet niet te min de Stedehouder Christi/de nacomer Petri/ eñ de opperste regeerder der Gemeynte geacht worde/alleenlick om dat hy dien stoel heeft ingenomen / die voortijden is de alderéerste ghewéest/ dat is veel te spottelick ende ongheschickt. Ick

Aldermeest/ overmits de Roomsche kercke over langhe in een Cancelrie ende schandelicke coophandelinghe verandert is.

swijge wat grooter onderscheyt daer is tusschẽ des Paus cancelrie / ende een wel gheschickte ordẽ der Gemeynte. Hoewel alle de twijfelinge deses handels mach seer wel door dit een stuck wech ghenomen worden. Want niemant die ghesont van verstande is / en sal het Bisschopdom in het loot eñ in de bullen besluyten: ende veel min in dat meesterschap des bedrochs ende listicheyts/in welcke dingen dat geestelick rijck des Paus / ghelijckmen meynt / gheleghen is. Daerom heeft een seer wel geseyt/dat de Roomsche Ghemeynte daer van de oude Schrijvers melden/is over langen tijt verandert in een hof/ dat nu te Roome ghesien wort. Ick en straffe hier de ghebreken der persoonen niet: maer ick bewijse dat het Pausdom selve gantschelick ende gheheel teghen de wijse der Ghemeynte strijt.

Tot noch toe is van de sake selve ghesproken: nu wort van de persoonen ghehandelt/ eñ voor eerst/ soo veel de Religie aengaet.

27 Maer ist dat wy willen tot de persoonen comen/ soo weetmen wel ghenoech/ hoedanige Stedehouders Christi wy sullen vinden: te weten/ Julius/ende Leo/ ende Clemens/ eñ Paulus sullen pilaren des Christelicken gheloofs/ ende de opperste uytleggers der Religie wesen/ de welcke niet anders van Christo ghehouden en hebbẽ/dan dat sy in de Lucianensche schole geleert hadden. Maer wat verhale ick drie ofte

De Roomsche Pausen hebben over langhen tijt beleden/ datter gheenen God en is/ ende dat het Euangelium ende de leere van het eeuwighe leven enckele fabulen ende ghedichtsels zijn.

vier Pausen? gelijck of het twijfelick ware/ hoedanige Religie de Pausen met het gantsche collegie der Cardinalen over langen tijt beleden hebben/ ende oock heden belijden. Want het eerste hooftstuck dier verborghen Theologie/ die onder hen regneert/is/ Dat daer gheen God en is. Het tweede/ Dat al wat van Christo gheschreven is/enckel leughen ende bedroch is. Het derde/ Dat de leere van de laetste wederopstandinghe ende het toecomende leven/ enckel fabel ende leughen is. Sy en gevoelen niet alle alsoo/ ende daer zijn weynige die alsoo spreken: dat bekenne

Der Pausen geloove ende Religie.

ick: maer nochtans is over langhen tijt dit begonnen de ordentlicke Religie ende het geloove der Pausen te zijne. Hoewel dit seer openbaer is allen den ghenen die Roome kennen/ soo en laten nochtans de Papistische Theologen niet af/ te roemen dat het door het privilegie Christi verordent is / dat de Paus niet en can dwalen/

Luc.22.32.

om dat Petro ghesept is: Ick hebbe voor u gebeden/op dat uwe ghelove niet en vergae. Ick bidde u/ wat voordeel doen sy so onbeschaemdelick spottende/ anders dan dat de gantsche werelt daer door verstaet/ dat sy soo seer zijn tot de hoochste schandelickheyt gecomen/ dat sy noch God/ noch de menschen en vreesen?

Oock Joannes de 22. van dien naem/ gelijck Gerson ghetuycht/ die doe ter tijt leefde/ heeft insonderheyt ghedwaelt in de leere van der zielen onsterffelickheyt.

28 Maer laet ons dencken dat de godloosheyt der voornoemder Pausen verborghen is/ om dat sy die noch door prediken noch door boecken gheopenbaert / maer alleenlick aen de tafel eñ in de slaepcamer/ ofte ymmers in huys voortghebracht hebben. Nochtans ist dat sy willen dat het privilegie dwelck sy voorwenden/ seker ende vast zy/ soo moeten sy Joannem den twee ende twintichsten uyt het ghetal der Pausen schrappen/ de welcke heeft openbaerlic houden staende/ dat de zielẽ sterffelick zijn/ ende met de lichamen vergaen tot den dach der wederopstandinghe. Ende op datmen sie dat de

Dit betuycht Joannes.

Gerson/ die te dien tijde leefde.

gantsche stoel met sijne voorneemste steunselen doe gantschelick ghevallen was: daer en heeft niet een Cardinael hem selven tegen soo groote raserie ghestelt / maer de Parijsche schole heeft den Coninck van Vranckrijcke daer toe ghebracht/ dat hy dien Paus bedwanck te wederroepen. Ende de Coninck verboot den sijnen

eenighe

eenighe ghemeynschap met hem te hebben/ ten ware dat hy hem terstont bekeerde: ende dat dede hy nae ghewoonlicke wijse door den uytroeper vercondigen. So heeft dan de Paus Joannes/ door desen noot bedwongen zijnde/ de dwalinghe af ghesworen. * Dit exempel maeckt dat ick niet meer en moet teghen myne vyanden strijden van het ghene dat sy segghen/ dat de Roomsche stoel ende syne Pausen niet en connen in het gheloove dwalen/ om dat tot Petrum ghesept is: † Ick hebbe voor u ghebeden/ op dat u gheloove niet en beswijcke. Voorwaer dese is door soo schandelicke een dwalinghe van het rechte gheloove afghevallen/ dat hy den nacomeren een claer exempel is/ dat sy niet alle Peeters en zijn/ die sinte Peeters naccomers zyn in het Bisschopdom. Hoewel dit is oock soo kinderlick/ dat daer op geen antwoorde noodich en is. Want ist dat sy willē tot de nacomers Petri trecken al wat tot Petrum is ghesept geweest/ soo sal daer uyt volgen/ dat sy alle duyvels zyn/ dewijle de Heere oock tot Petrum ghesept heeft: Gaet achter my Satan: want ghy zijt my hinderlick. Want het is ons alsoo licht dit laetste teghen hen te wenden/ als het hen licht is/ dat ander ons teghen te worpen.

De Paus bedwongen om syn dwalinge te wederroepen.

* Derhalven behoort men hem uyt het register der Pausen te schrappen/ ofte veel meer soo isset ongheschickt/ datse by brenghen van de vastichept vant gheloove des Roomschen stoels.

† Luc.22.32.

Matt.16.23.

29 Maer ick en wil niet strijden met ydelheyt noch met ongheschicktheyt: daerom keere ick wederom tot het ghene dat ick ghelaten hadde. Datmen Christum ende den heylighen Gheest/ ende de Ghemeynte alsoo aen een plaetse bint/ dat soo wie daer de Overste is/ al waer hy oock de duyvel/ moet de Stedehouder Christi/ ende het hooft der Ghemeynte gheacht zyn/ om dat daer voortijden de stoel Petri geweest is: dat is (segghe ick) niet alleenlick ongoddelick/ ende lasteringhe teghen Christum/ maer is oock veel te ongheschickt een wonder/ ende veel te vreemde van het ghemeyn ghevoelen. De Roomsche Pausen zijn nu over langhen tijt gantschelick sonder eenige Religie/ ofte zijn seer groote vyanden der Religie. Soo en worden sy dan daerom niet stedehouders Christi/ te weten/ om den stoel op welcken sy sitten/ niet meer dan een afgod die in den Tempel Gods ghestelt wort/ voor God te achten is. Voort/ ist datmen haer leven comt te ondersoecken: laet de Pausen selve voor hen selven antwoorden/ wat sy in haer gantsche leven hebben/ waer door sy mochten voor Bisschoppen bekent worden. Ten eersten/ dat sy het leven dat te Roome gelept wort/ niet alleenlick door de vingheren sien ende swijgen/ maer oock ghelijck met een heymelicke bewillinghe/ goet maken/ dat en betaemt gantschelick geene Bisschoppen/ de welcke behoorē door scherpe regeeringhe de stoute vryheyt des volcx te dwingen. Maer ick en wil soo strenghe niet zyn/ dat ickse soude met anderer menschen zonden beswaren. Maer dat sy met haer huysghesin/ bynae met het gantsche Collegium der Cardinalen/ ende met de gheheele kudde der Clercken/ soo seer tot alle oncuyschept/ dorperheyt/ schandelicke onreynicheyt/ ende tot allerley boose stucken begheven zyn/ dat sy meer schijnen onnatuerlicke monstren dan menschen te zijne/ daer in openbaren sy voorwaer dat sy gheensins Bisschoppen en zijn. Sy en hebben niet te vreesen dat ick haer schandelickheyt sal voorder ontdecken. Want het verdriet my soo stinckenden dreck te handelen: ende ick moet de eerbare ooren verschoonen: ende ick meyne dat ick meer dan ghenoech bewesen hebbe dat ick wilde: te weten/ al hadde Roome voortijdē het hooft der Gemeynten gheweest/ dat sy nochtans heden niet weerdich en is/ voor den alderminsten teen der voeten gheacht te worden.

Daer nae/ so veel het leven belangt.

De Roomsche Pausen zyn sonder God/ ofte gesworen vyanden der Religie/ ende niet alleen door haer eyghen/ maer oock door grouwelicke zonden van andere seer onteert.

Afconterfeytinghe der Cardinalen en der Roomscher Clergie.

30 Aengaende de Cardinalen (ghelijck sy die noemen) ick en weet niet hoe het gheschiet is/ dat sy soo haestelick zijn tot soo groote weerdicheyt ghecomen. * Dese naem en quam ten tijde Gregorij niemande toe/ dan den Bisschoppen alleen. Want soo wanneer hy Cardinalen meldet/ so en stelt hy die niet in de Roomsche/ maer in alderley andere Ghemeynten: soo dat in het corte een Cardinael-Priester/ niet anders en is dan een Bisschop. By de Schrijvers die voor den tijt Gregorij geweest zyn/ en vinde ick dien naem niet. Nochtans sie ick dat de Priesters te Roome die men nu Cardinalen noemt/ waren minder dan de Bisschoppen/ de welcke sy nu verre te boven gaen. Het is openbaer dat Augustinus sept: Hoewel na de namen der eere die in de Ghemeynte ghewoonlick ghebruyckt worden/ een Bisschop meerder is dan een Priester/ soo is nochtans in vele dinghen Augustinus minder dan Hieronymus. Hier en onderschept hy voorwaer eenē Priester der Roomscher Ghemeynte niet van eenighen anderen: maer steltse alle even ghelijck onder de Bisschoppen. Ende dit heeft soo seer onderhouden gheweest/ dat in het Carthaginensche Concilium doe daer twee Legaten des Roomschen stoels waren/ te weten/ een Bisschop ende een Priester/ dese Priester is in de alderlaetste plaetse gestelt. Maer op dat ick niet te seer oude dinghen en verhale/ daer is ten tyde Gregorij een Concilium te Roome ghehouden/ in het welcke de Priesters ter laetster plaetse sitten/ ende verscheydē van de Bisschoppen onderschrijven: ende de Diaconen en hebben gheen plaetse in de onderschryvinghe. Ende voorwaer te dien tijde en hadden de Priesters die te Roome waren/ geen ander ampt/ dan dat sy den Bisschop in de bedieninge der Leere ende der Sacramenten/ holpen ende dienden. Maer nu is de sake soo seer verandert/ dat sy der Keyseren ende Coningen cousijns ende maechschap ghewordenzijn. Sy zyn sonder twijfel met den Paus haer hooft/ alsoo lancx soo meer ghewassen/ tot dat sy tot dese opperste hoocheyt verheven worden. Nochtans hebbe ick dit oock als doorgaende met corte woorden willen aenroeren/ om dat de Lesers souden te bet verstaen/ dat de Roomsche stoel/ ghelyck hy heden is/ seer ongelyck is van dien ouden Roomschen stoel/ met den welcken dese hem selven wil beschermen. Maer hoedanighe de Roomsche Priesters oock voortijden moghen geweest zyn/ dewijle sy geenen oprechten noch waerachtigen dienst in de Gemeynte en hebben/ soo en hebben sy niet anders dan een ydel verwe ende mom-aensichte. Jae dewijle alle het ghene dat sy hebben/ gantschelick den waerachtigen Priester-ampte contrarie is/ soo moeste hen gheschien dat Gregorius soo dickmael schrijft: Ick segghe het weenende/ ick vercondighe het suchtende: dat dewijle de Priesterlicke orden van binnen ghevallen is/ oock niet en sal connen langhe van buyten staen. Jae eer moeste in hen vervult worden/ dat Malachias van sulcken sept: Ghy zijt afgeweken van den wech/ ende hebt vele menschen in de Wet doen struyckelen. Soo hebt ghy dan het verbondt Levi te niet ghemaeckt/ sept de Heere. Daerom siet ick hebbe u versmadelick ende veracht ghemaeckt allen den volcke. Nu late ick alle Godsalighe bedencken/ hoedanich de opperste hoocheyt der Roomscher Hierarchie zy/ der welcker de Papisten niet en twijfelē door godloose onbeschaemtheyt oock het woort Gods te on-

De Cardinalen en zyn eertijts niet anders ghe- weest als Priesters der Roomscher kercke/ ende waren veel minder dan de Bisschoppen.

* Epist.15. & 77. & 79. Lib. 2. Epist.6.25. & multis aliis.

Epist. 19. ad Hieronymum.

Maer gelijck sy nu zyn/ soo en bedienen sy geen waerachtich noch wettelick ampt in der kercken.

Lib.4. Epist.25 & 35. Lib.5. Epist.7. & alibi.

Mala.2.8.

Besluyt deses handels.

te onderworpen/het welck behoorde den Hemel ende der aerde/den menschen ende den Engelen/ eerweerdich ende heylich te zyne.

Het viij. Capittel.

Van de macht der Ghemeynte, aengaende de articulen des geloofs: ende met wat ongebonden vryheyt dese macht zy in het Pausdom ghetrocken gheweest, om alle suyverheyt der leere te vervalschen.

Van de kenteeckenen en regeeringhe der kercke is ghehandelt in de seven eerste Capittelen. Nu wort van der selver macht ghesproken / waer van drie stucken voorghestelt worden. 1. De leere. 2. Het geven van wetten. 3. De jurisdictie ofte het ghebiet. Voor welcke drie stucken gedaen wort een noodige vermaninge van het eynde des gantschen handels/aengaende dese macht.

NV volcht de derde plaetse / van de macht der Ghemeynte / de welcke eensdeels in eenen yeghelicken Bisschop / eensdeels in Concilien/de welcke eens lants/ofte algemeyn zyn/ ghesien wort. Ick spreke alleenlick van de geestelicke macht/de welcke der Gemeynte eygentlick toecomt. Ende dese is ghelegen in de leere/ ofte in de jurisdictie/ oft in de wetten te gheven. De leere heeft twee deelen / te weten/ de autoriteyt om articulen des gheloofs te maken / ende die te verclaren. Eer wy beginnẽ van een yegelick stuck bysonder te handelen / soo willen wy de Godsalighe Lesers vermaent hebben/dat sy alle het ghene dat van de macht der Gemeynte ghelecrt wordt/ moeten voeghen tot dat eynde/ tot het welcke zy/ *gelyc Paulus betuycht/ gegeven is:te weten / tot opbouwinge ende stichtinghe / ende niet tot verderfinghe ende afbrekinghe. Ende de gene diese behoorlick gebruycken/en achten hen selven niet meer te zyne/dan Dienaers Christi/ ende ooc mede-dienaren des volcx in Christo. Ende om de Ghemeynte op te bouwen ende stichten/is dese eenighe middel/ te weten / dat de Dienaers selve arbeyden om Christo syn autoriteyt te bewaren / de welcke niet en can behouden ende ongheschent blijven/ ten zy dat sy hem laten dat hy heeft van dẽ Vader ontfanghen: te weten/ dat hy zy de eenighe Meester ende Leeraer der Ghemeynte. Want van hem alleen/ende niet van eenighen anderen is daer ghescreven: Hoort hem. So moetmen van de macht der Gemeynte niet booslick vercieren/maer in sekere palen besluyten: op dat sy niet nae lust der menschen herwaerts en gintswaerts getrocken en worde. Hier toe sal het seer nut wesen te aenmerckẽ hoe sy vã de Propheten ẽn Apostelen beschreven wort. Want ist dat wy eenichsins den menschen toe laten sulcke macht aen te nemen/als sy willen/ soo can een yegelick lichtelick sien / wat grooter een deure daer geopent wort tot tyrannie/ de welcke behoort verre van de Ghemeynte Christi te zyn.

*2.Cor.10.8. ende 13.10.

Matth.17.5. Mar.9.7. Luc.9.35. Deut.18.19. Act.3.22.

Het eerste stuck deses machts bestaet in de leere/ waer in dit eerste ick aẽ te mercken comt/ dat de autoriteyt ẽ weerdicheyt die den Dienaren der kercken ghegeven is/ niet den menschen selve/ maer haren dienst/ daer sy over ghestelt zyn/ van de heylighe Schrift toegeschreven wort. Dwelc aengewesen wort eerstelic in Mose eñ den Priesterẽ.

2 Daerom moetmen hier gedencken dat alle de autoriteyt ende weerdicheyt die de heylighe Gheest in de Schriftuere den Priesteren/ ofte Propheten / ofte Apostelen / ofte nacomeren der Apostelen toe schrijft / niet eyghentlick dien selven menschen / maer den dienste / over den welcken sy gestelt zyn/ ghegeven wort: ofte (op dat wy claerlicker spreken/dat sulcx ghegeven wordt den woorde/wiens dienst hen bevolen is. Want of wyse schoon alle ordentlick verhaelden/ soo en sullen wy niet vinden dat sy eenighe autoriteyt om te leeren ofte antwoorden/ ghehadt hebben / anders dan in den naem ende door het woort des Heeren. Want als sy tot het ampt gheroepen worden / soo wordt hen oock mede bevolen niet voort te brengen uyt hen selven: maer uyt den mont des Heeren te spreken. Ende hy en brengtse niet voort om van den volcke ghehoort te worden/ eer hy hen gheboden heeft wat sy spreken moeten / dat sy niet en moeten spreken buyten het woort. Moses selve de Prince aller Propheten / moeste boven alle andere ghehoort worden: maer hy wordt eerst met gheboden onderwesen / dat hy gantschelick niet en bestae te vercondighen/ anders dan van den Heere. Daerom wort ghesegt dat het volck de leere Mosis aengenomen hebbende/ heeft in God ende in Mosen synẽ dienstknecht ghelooft. De autoriteyt der Priesteren/ is oock met sware dreyginge bevesticht/ op dat sy niet veracht en worde. Maer de Heere bewijst ooc mede met wat conditie sy moestẽ gehoort wordẽ/ als hy seyt dat hy syn verbont gemaect heeft met Levi / om dat de Wet der waerheyt soude in synen mont zyn. Ende weynich daer nae/ seyt hy: De lippen des Priesters sullen de wysheyt bewaren/ ende men sal de Wet vragen uyt synen mont: want hy is de Engel des Heeren der heyrscharen. Daerom ist dat een Priester wil ghehoort worden/ soo moet hy hem selven draghen als een bode Gods/ dat is/ de gheboden die hy van synen autheur ontfanghen heeft/ moet hy ghetrouwelick verhalen. Ende daer ghesproken wort van hem te hooren/ daer wort namelick ghebode / dat sy sullen achtervolghende de Wet Gods antwoorden.

Exod.3.4.

Exod.14.31. Deut.17.9.

Mal.2.4. ende 6.

Deut.17.10.

Daer na in de Prophetẽ.

3 Wat macht de Propheten int gemeyn ghehadt hebben/dat wordt seer wel by Ezechielem beschreven / daer hy seyt: Ghy sone des mensches/ick hebbe u tot eenen wachter ghegheven den huyse Israel: soo sult ghy dan het woort hooren uyt mijnen mont/ende hen uyt my vercondigen. Wort die niet verboden eenich dinck uyt hem selven te dichten/die geboden wort het ghene dat hy sal spreken / uyt Gods mont te hooren? Ende wat ist van den Heere te vercondighen / anders dan alsoo spreken / dat hy derf stoutelick roemen/ dat het niet syn eygen/maer Gods woort is / dat hy heeft voortghebracht? Dit selve is ooc by Jeremiam in andere woorden: Eẽ Prophete/seyt hy/die eenẽ droom heeft/ die vertelle eenen droom / ende die mijn woort heeft / die spreke mijn waerachtich woort. Hy gheeft voorwaer hen allen een Wet: ende die is sulcx/dat hy niet en lijdt/dat yemant meer leere dan hem geboden is. Ende daer na noemt hy't al caf / wat van hem alleen niet gecomen en is. So en heeft dan niemant uyt de Propheten synen mont open gedaen/ten zy dat de Heere hem de woorden heeft ingegevẽ. Daerom vintmẽ so dickmael by hen: Het woort des Heerẽ: De last des Heeren: Aldus seyt de Heere: De mont des Heerẽ heeft het gesprokẽ. Eñ dat te rechte/ wãt Esaias riep dat hy onreyne lippen hadde. Jeremias bekende dat hy niet en wiste wat hy seyde/ om dat hy een kint was. Hadden sy haer eyghen woort ghesproken / wat conde uyt den onreynen ofte uyt den dwasen mont comen/anders dan dat onreyn ende dwaes ware? Maer haer lippen waren heylich ende reyn/ als sy begonnen instrumenten des heylighen Gheests te zyne. Als de Propheten met desen toom gebonden zyn / dat sy gheen dinck en moghen leeren anders dan dat sy ontfanghen hebben: daer nae worden sy met groote macht/ ende uytnemende tytelen verciert. Want als de Heere betuycht dat hyse gestelt heeft over volcken ende rycken/ om uyt te scheuren/uyt te roepen/te verderven/ af te breken/te timmeren/ende planten: soo stelt hy terstont de oorsake daer by/te weten/om dat hy syne woorden heeft in haren mont ghestelt.

Ezec.3.17.

Jere.23.28.

Esai.6.5. Jere.1.6.

Jere.1.10.

Ten laetsten/ in den Apostelen ende Christo selve.

4 Nu ist dat wy de Apostelen aensien: sy worden wel met vele schoone tytelen verciert / te weten / dat sy het licht der werelt zyn / ende het sout der aerde: datmense moet gelyck Christum selve hooren: dat al wat sy op der aerde binden/ oft ont-

Matth.5.18. Luc.10.16. Joan.20.23.

oft ontbinden/ sal oock in den Hemel gebonden ofte ontbonden worden. Maer hare naem geeft te kennen hoe veel hen in haer ampt is toeghelaten: te weten/ ist dat sy Apostelen/ (dat is/ ghesonden boden) zijn/ soo en moeten sy niet spreken al wat hen belieft: maer sy moeten de ghebodenen des ghenes diese ghesonden heeft/ getrouwelick over draghen. Ende de woorden Christi zijn claer genoech/ met de welcke hy haer bootschap

Matt.28.19.

beschrijft / als hy hen ghebiedt te gaen / ende te leeren alle Heydenen/ al wat hy hen gheboden heeft: Ja hy selve heeft dese Wet aenghenomen/ ende hem selven opghelept / om datse niemant

Joan.7.16.

en soude weygheren. Mijn leere (seyt hy) en is niet mijne/ maer des Vaders die my ghesonden heeft. Hoewel hy altijts de eenige ende eeuwige Raetsman des Vaders gheweest is / ende van den Vader een Heere ende Meester aller menschen ghestelt is / nochtans dewijle hy het leerampt bedient/ soo leert hy door sijn exempel alle Dienaren / wat reghel sy in het leeren moeten volgen. Soo en is dan de macht der Gemeynte niet sonder eynde: maer is den woorde Gods onderworpen/ ende eenichsins daer in besloten.

Waer upt dat volcht/ dat de kercke ghebonden is aen dat ghescheven woort Gods.

5 Nu hoewel dit van den beginne aen heeft plaetse ghehadt in de Ghemeynte / ende moet oock noch te desen tijde plaetse hebben/ te wetē/ dat de Dienaers Gods niet anders en moeten leerē/ dā dat sy van hem geleert hebbē/ so hebbē sy nochtans nae verscheydenheyt des tijts/ verscheyden wijsen van leeren ghehadt. Ende de wijse van leerē te desen tijde, is wijt verscheyden van de wijse der voorleden eeuwen. Ten eerstē/ ist dat het waerachtich is dat Christus seyt: te weten/ dat niemant den Vader ghesien en heeft/ anders dan de Sone/ ende dien het de Sone wil openbaren: so hebben voorwaer alle die moeten van die eeuwighe wijsheyt altijts beweecht worden/ die wildē tot de kennisse Gods comen. Want hoe souden sy de verborgentheden Gods verstaen ofte uytghesproken hebben / haddese niet die geleert/ welcken alleen alle verborgentheden des Vaders openbaer zijn? So en hebben dan voortijden de heylighe mannen Gods niet anders bekent/ dan als sy hem in den Sone als in eenen spieghel aenschout hebben. Als ick dit segghe / soo verstae ick dat God hem selven op gheen ander wijse den menschen gheopenbaert en heeft/ dan door de Sone/ dat is/ door sijn eenighe wijsheyt / licht ende waerheyt. Wt dese fonteyne hebbē Adam/ Noe/ Abraham/ Isaac/ Jacob/ ende andere/ alle de hemelsche leere ghenomen/ die sy ghehadt hebben. Wt de selve fonteyne hebben oock de Propheten alle de Prophetien ghehaelt die sy gheopenbaert hebben. Maer dese wijsheyt en heeft haer niet altijts op eenderley wijse vertoont. By de Patriarchen heeft sy heymelicke openbaringhen gebruyckt: maer heeft oock mede om die te bevestighen sulcke teeckenen ghegheven / dat sy niet en conden twijfelen dat God de ghene was die tot hen sprack. Ende het ghene dat de Patriarchen ontfanghen hadden / dat hebben sy als van hant tot hant den nacomeren overghegeven: want God hadde het hen op die conditie ghegheven / dat sy't alsoo souden verbreyden. Hare kinderen ende nacomers hadden de ghetuyghenisse Gods in haer herte / dat het uyt den Hemel ende niet uyt der aerde was / dat sy hoorden.

Reden is dese/ Christus is den eenighen Leeraer der kercke/ uyt wiens mont de Dienaers gehouden zijn te scheppen/ wat sy anderen ter salicheyt voordraghen.

* Matth.11.27.

Want op veel manieren heeft hyse geleert/ welcke nochtans de Godsalighe tot den selven Leeraer altijt ghelept hebben. Eerstelic door openbaringhen/ ende de selve geensins twijffelachtich. Daer nae/ door de Wet ende Propheten.

6 Maer als het Gode belieft heeft eē claerder forme der Ghemeynte te verwecken / soo heeft hy sijn woort willen laten beschrijven / om dat de Priesters souden daer uyt nemen / dat sy den volcke mochten leeren / ende om dat alle de leeringhe die sy gaven / soude nae dien reghel ghemeten worden. Daerom als nae de ghevinghe der Wet/ den Priesteren gheboden wordt dat sy moeten uyt den mont Gods leeren/ soo is de sin daer van/ dat sy niet en moetē leeren dat vreemde zy van dien aert der leere / die in de Wet des Heeren vervaet is: ende het was hen ongheoorloft yet daer toe ofte daer af te doen. Daer nae zijn de Propheten ghecomen / door de welcke God wel nieuwe voorsegginghen geopenbaert heeft/ die tot de Wet ghedaen worden / maer en waren nochtans soo nieu niet / maer quamen oock uyt de Wet/ eñ saghen daer op als op haer eyghen merck. Want aengaende de leere/ sy zijn alleenlick uytlegghers der Wet gheweest: ende sy en hebben gheen dinck daer toe ghedaen anders dan voorsegginghen van toecomende dinghen. Wtghenomen dese dinghen/ en hebben sy niet anders voortghebracht / dan enckel verclaringhe der Wet. Maer dewijle het Gode behaecht heeft/ dat de leere soude claerder eñ breeder uyt comen / op dat sy mochte den swacken conscientien te beter genoech doen / soo heeft hy oock geboden de Prophetien te beschrijven/ ende voor een deel sijns woorts te houden. Hier toe zijn oock mede de Historien gecomen/ de welcke oock de Prophetē selve beschrevē hebben/ maer door het ingheven des heylighen Gheests. De Psalmen telle ick onder de Prophetien: Want dat wy den Prophetien toe schrijvē/ dat is oock den Psalmen ghemeyn. Soo was dan dit gheheel lichaem uyt de Wet/ Prophetien/ Psalmē/ ende Historien ghemaeckt / den Israelitischen volcke Gods woort/ nae des welckes reghel de Priesters ende Leeraers tot de toecomste Christi moesten haer leere voeghen: ende hen en was niet gheoorloft ter rechter noch ter slincker hant af te wijcken: want haer gantsche ampt was in dese palen besloten / dat sy den volcke souden uyt den mont Gods antwoorde gheven: Het welcke uyt een claer plaetse Malachie verstaen wort/ daer hy hen ghebiet der Wet ghedachtich te zijne / ende daer op te sien / tot dat de vercondinghe des Euangelij quame. Want alsoo verbiet hy hen alle vreemde leeringhen/ ende en laet hen niet toe een hayr van den wech af te wijcken/ welcken Moses hen getrouwelick getoont hadde. Ende dit is de oorsake / waerom David de hoocheyt der Wet soo grootelick prijst / ende haer soo vele cierlijcke tijtelen toe schrijft/ te weten / om dat de Joden niet en souden eenighe vreemde leere begeeren/ dewijle de gantsche volmaecktheyt in de Wet besloten was.

Mal.2.7. Deut.4.3. ende 12.32. Jos.23.6.

Welcke Propheten so vele de leere aengaet/ zijn gheweest uytlegghers des Wets.

By hare schriften zijn ghecomen die heylighe historien ende Psalmen.

Mal.4.4.

7 Maer als nu ten laetstē de Wijsheyt Gods wert in het vleesch gheopenbaert / soo heeft hy ons met vollen monde gheopenbaert al wat van menschelicken vernufte can van dē Hemelschen Vader ghenaemt / ende behoort ghedacht te worden. Daerom nae dat Christus de sonne der rechtveerdicheyt heeft begonnen te schijnen/ soo hebben wy een volmaeckte claerheyt der Godlicker waerheyt / ghelijck het in den middach pleecht seer luchtich te zijne / hoewel/ daer het te voren wat duyster was. Want de Apostel en heeft voorwaer niet eē gemeyn dinck willen vercondigen/ als hy schreef dat God wel voortijdē heeft menichsins ende op menigerley wijse tot de Vaderen ghesproken door de Propheten: maer dat hy in dese laetste tijdē heeft tot ons begonnē door sijnen lievē Sone te spreken. Want hy beteeckent/ ja geeft openbaerlic te kennē/ dat God voortaen niet meer / gelijck te voren/ door verscheyden menschen tot ons spreken soude/

1. Tim.3.17.

Eyndelick/ door hem selven als hy in den vleesche hem geopenbaert heeft.

Mal.4.2.

Hebr.1.1.

noch Prophetien op Prophetien senden :/ ofte opēbaringē op openbaringē gevē/maer dat hy also alle leere in synē Sone vervult heeft/dat dit moet voor syn upterste eñ eeuwige getuygenisse gheacht worden. Daerom wordt dese gantsche tyt des nieuwē Testaments/ van dat Christus met de verkondinghe syns Euangeliums ons verschenen is / tot den dach des oordeels toe/ de laetste ure/de laetste tyden/ ende de laetste dagen ghenaemt: te weten / om dat wy met de volmaecktheyt der leere Christi te vrede zynde/souden leeren gheen ander nieuwe leere dichten/ noch van eenighen anderen ghedicht / aennemē. Daerom en ist niet te vergheefs dat de Vader ons heeft sonderlick synen Sone tot eenen Leeraer verordent / ghebiedende niet eenighen mensche/† maer hem te hooren. Hy prijst ons wel syn leerampt met corte woorden aen / als hy seyt: Hoort hem / maer daer is meer in vervaet dan de ghemeyne man meynt. Want het is alsoo veel als of hy ons van alle leeringhen der menschen afgebracht / ende voor desen eenighen Leeraer ghestelt hadde / ghebiedende van hem alleen alle leere der salicheyt te begheeren/ op hem alleen staen / hem alleen aenhanghen: int corte/ syn stemme alleen hooren / ghelijck de woorden luyden. Ende voorwaer wat soude de mensche nu moghen verwachten ofte begheeren / als het woort des levens selve ghemeynsaemlick ende teghenwoordichlick hem selven verclaert heeft? Jae het betaemt dat aller menschen monden ghesloten zijn/nae dat die eenmael ghesproken heeft/ in den welcken de Hemelsche Vader heeft alle schatten der wetenschap ende wijsheyt verborghen: ende heeft alsoo ghesproken / ghelijck het der wijsheyt Gods (de welcke in gheenen deele ghebreckelick en is) ende den Messias (van den welcken men de openbaringe aller dingen verwachtede) betaemde: dat is also dat hy den genē die na hem mochtē comen/geen plaetse en heeft gelaten / om yet anders te leerē.

1. Joan. 2.18. Welcke beyd dinghe ghenaemt wort/ de laetste ure etc. om dat de Godsalighen met de volmaecte leere Christi te vreden zijnde/geen andere buyten dat ghescreven woort Gods souden versieren.

† Matt. 17.5.

Marc. 9.7. Luc. 9.35.

Col. 2.3.

Joan. 4.25.

8 Daerom laet ons dit vaste ende seker zijn/ dat wy niet anders en moeten voor Gods woort achten / noch in de Ghemeynte plaetse geven/dan dat eerst in de Wet ende Propheten/ daer nae in de Apostolische gheschriften vervaet is: ende dat daer gheen ander wijse en is/om behoorlick in de Ghemeynte te leeren/ dan na den reghel syns woorts. Hier uyt verstaen wy oock dat den Apostelen niet anders toeghelaten en was/dan dat de Propheten voortyden hadden: te wetē/ dat sy de oude Schrifture souden verclaren ende uytlegghen / ende bewijsen dat het ghene dat daer in gheleert wordt / in Christo vervult is: ende dat sy nochtans dit selve niet doen en souden / anders dan uyt den Heere / dat is door de leydinghe ende ingheving he des heylighen Gheests. Want Christus heeft de bootschap ende het ampt hen met dese conditie bepaelt/ als hy hen gheboot / dat sy souden gaen ende leeren/ niet wat sy lichtveerdichlic gedicht hadden / maer al wat hy hen gheboden hadde. Ende men conde niet claerders seggen/ dan dat hy op een ander plaetse seyt: Ghy en sult u niet laten Rabbi noemen : want daer is een uwe Meester / te weten / Christus. Ende om dit te dieper in haer herten te drucken / heeft hy't tweemael op de selve plaetse verhaelt. Ende dewijle sy het ghene dat sy uyt den mont haers Meesters ghehoort ende gheleert hadden / niet en conden om haerder grovicheyts wille verstaen/ soo wort hen de Gheest der waerheyt belooft / van den welcken sy souden tot het rechte verstant aller dingen beweecht worden. Want men moet dat wel aenmercken / dat Christus seyt dat de heylighe Gheest sal ingheven niet allerley dinck / maer alleenlick alle het ghene dat hy te voren met synen mont gheleert heeft.

Daer uyt volcht: dat het niemant gheoorloft en is yet anders in der kerckē te leeren/ dan dat in den Prophetischē ende Apostolischen schriften/door inghevinge des Gheestes Christi/begrepen is.

Matt. 28.20

Matt. 23.8.

Joan. 14.26. ende 16.13.

9 Daerom Petrus seer wel van synen Meester gheleert zynde / hoe veel hem gheoorloft was/ en schrijft hem selven noch oock eenighen anderen gheen ander dinck toe / dan dat hy de leere die van God ghegeven is/ uytdeelt.* Wie spreeckt / seyt hy / die spreke ghelijck Gods woort / dat is /† hy spreke niet twijfelachtich/ ghelijck die pleghen te wanckelen/die niet seker en zijn noch vast in haer conscientie / maer dat hy spreke met een groot betrouwen / gelijck het eenen dienstknecht Gods betaemt / die met sekere gheboden ghewapent is. Wat is dit anders / dan alle vonden des menschelicken verstants (wie hy oock zy diese voort brengt) verworpen / op dat het suyver woort Gods in de Ghemeynte Gods voor ghehouden ende gheleert worde? ende aller menschen (van wat orden sy oock moghen zijn) leeringhe ofte eer gedichtselen wech nemen/ op dat het ghene dat God verordent heeft/ alleen blijve. Dit zijn die geestelicke wapenen/de welcke Gode crachtich zijn om sterckten daer mede neder te worpen/ met de welcke de ghetrouwe krijchsknechten Gods moghen allen raet neder legghen / ende alle hoocheyt die haer verheft teghen de kennisse Gods : ende alle ghedachten ghevanghen leyden om Christo ghehoorsaem te worden. Siet hier een overgroote macht/ waer mede de Dienaers der Ghemeynte (met wat naem sy ghenaemt worden) behooren begaeft te zyne/ op dat sy met Gods woort alle dinck stoutelick bestaen: ende alle cracht/eere/wijsheyt/ende hoocheyt der werelt bedwingen / der majesteyt des woorts te wijcken eñ ghehoorsaem te zyne: op syn macht steunende / over allen van den meesten tot den minsten bevel hebben: het huys Christi timmerē/ des duyvels huys nederworpen/de schapen weyden/ de wolven verdrijven: de ghene die leerlick zijn / onderwijsen ende vermanen: de wederspannighe ende hartneckighe berispen/ straffen/ dwinghen/ binden ende ontbinden: ten laetstē/ist dat het noot is/ blixemen ende donderē: maer al in Gods woort. Hoewel tusschen de Apostelen ende hare nacomers is (ghelijck voorseyt is) dit onderscheyt/te weten/ dat de Apostelen zijn sekere ende ontwijfelicke schrijvers des Heylighen Geests geweest / ende dat daerom hare gheschriften zijn voor Gods woort te achten : maer de ander en hebben geen ander ampt dan te onderwijsen ende te leeren/ het ghene dat in de heylighe Schrifture gheopenbaert ende verseghelt is. Soo besluyten wy dan dat den ghetrouwen Dienaren nu niet toeghelaten en is / dat sy souden moghen eenighen nieuwen artijckel des gheloofs smeden/ maer dat sy moeten eenvoudelick in die leere blijven/der welcker God ons alle sonder uytnemen heeft onderworpen. Als ick dit segghe/soo en wil ick niet alleenlick te kennen gheven/wat eenen yeghelicken gheoorloft zy / maer oock wat de gantsche Ghemeynte doen mach. Soo veel eenen yeghelicken aengaet / Paulus was voorwaer den Corinthen een Apostel verordent van den Heere / nochtans seyt hy dat hy gheen heerschappie en heeft over haer gheloove. Wie sal nu bestaen sulcke heerschappie hem selven toe te schrijven / die Paulus betuycht hem selven niet toe te comen? Hadde Paulus dese onghebonden vryheyt in het leeren goet gheacht / dat een Pastoor soude met rechte willen

Noch ten is niet toeghelaten den Apostelē ofte den Apostolischē mannē/ noch oock der gantscher kercke dese palen over te treden.

* 1. Bewijs/ van de ghetuyghenissen Petri ende Pauli.

† 1. Pet. 4.11.

2. Cor. 10.4.

2. Bewijs/ genomen van een argument van t'meeste tot het minste. De Apostelen zijn aen twoort Gods gebonden geweest/ hoe veel te meer moeten dan die andere Dienaers der kercken haer aen dat selve ghescreven woort houdē.

2. Cor. 1.24.

gheloost hebben al wat hy leert: soo en soude hy
1.Cor.14.29. dese orden noyt by de Corinthen ingheselt hebben/ dat de andere souden oordeelē als twee ofte drie Propheten spraken: ende dat de eerste soude swijgē/ waert dat het eenen anderen sittenden/ gheopenbaert ware. Want met dese wijse en heeft hy niemāt gespaert/maer heeft eens yegelicx autoriteyt den oordeele des woorts Gods onderworpen. Maer aengaende de gantsche Ghemeynte/ mochte yemant segghen/ dat het een ander dinck ware. Ic antwoorde/dat Paulus oock op een ander plaetse dese twijfelinghe wech neemt/als hy seyt/†dat het geloove is uyt het ghehoor/ende het gehoor uyt Gods woort. Ist dat het gheloove aen het eenighe woort Gods hangt/ ist dat het daer op alleen siet ende rust/ wat plaetse sal het woort der gantscher werelt hebben? Ende hier aen en can niemant twijfelen/soo verre hy weet wat het geloove zy: want het moet op sulcke vasticheyt steunen/dat het teghen den Duyvel ende alle helsche listen/ ende teghen de gantsche werelt overwonnen ende onvertsaecht blijve staende. Dese vasticheyt en sullen wy niet anders dan in het eenighe woort Gods vinden. Boven desen is het een alghemeyn reden/ de welcke wy hier behooren te aensien: te weten/ dat God daerom den menschen de macht beneemt nieuwe artyckelen des gheloofs voort te brenghen/ op dat hy alleen onse meester zy in de gheestelicke leeringhe/ ghelijck hy alleen waerachtich is/ als die noch lieghen noch bedrieghen en can. Dese reden gaet alsoo wel de gantsche Ghemeynte aen/ als eenen yeghelicken gheloovighe.

Ja dat meer is/ oock de geheele kercke int ghemeyn/achtervolghende dat uytdruckelicke ghetuyghenisse Pauli.

† Rom.10.17.

3. Bewijs/ steunende op de autoriteyt des hoochstē Leermeesters/ dat is/ Gods.

Rom.3 4. Heb.6.18.

10 Maer ist dat dese macht der Ghemeynte daer van wy ghesproken hebben/ verghleken wordt met die macht daer op de gheestelicke tyrannen/ (die Bisschoppen ende Prelaten der Religie valschelick ghenaemt worden) nu vele jaren in het volck Gods hen selven verheven hebben/soo en sullen sy niet bet over een comen/ dan Christus met Belial. Ick en hebbe hier niet voorghenomen te verclaren/ hoe ende op wat onbehoorlicker wijse sy haer wreede tyrannie ghebruyckt hebben: maer ick sal alleenlick haer leere verhalen/ de welcke sy eerst met schrijven/ daer nae oock met sweert ende vyer beschermen. Dewijle sy voor seker houden/ dat het alghemeyn Concilium is een waerachtich beelt der Ghemeynte/als sy dit voor een fondament gestelt hebben/ soo achten sy het oock sonder twijfel te zyne/ dat sulcke Concilia door den heylighen Gheest gheregeert worden/ ende dat sy daerom niet en connen dwalen. Ende dewijle sy selve de Concilia regeeren/ jae oock in stellen/ soo trecken sy in der waerheyt hen selven aen/al wat sy segghen datmen den Concilien schuldich is. Soo willen sy dan/dat onse gheloove sal nae haer goetduncken staen ende vallen/ soo dat alle het ghene dat sy op beyde zijden verordenen ofte instellen/ moet vast ende seker zijn in onse herten: soo dat het ghene dat sy prijsen ende goet achten/moet van ons ghepresen ende goet gheacht worden: ende het ghene dat sy verdoemen/ ons moet als verdoemt zijn. Hierentusschen smeden sy articulen des gheloofs na haren lust/ ende Gods woort verachtende/ willen datmen die alsoo gheloove. Want nae haer ghevoelen en is niemant een Christen/ anders dan die alle hare articulen seker ende vast bewillicht ende gheloofst/ ten minsten met een duyster ende onclaer gheloove/ ist dat hy't niet en can claerlick ghelooven: om dat het (ghelijck sy segghen) in der Gemeynten macht is nieuwe articulen des gheloofs te smeden.

Hier teghen/ so hebben de Roomsche Pausen een andere leere voorgedragē.

Dat hare Concilien niet en connen dwalen.

Dat daerom haer gheoorloft zy nieuwe leeringhen te smeden/ welcke alle Christenē als artickelē des gheloofs verbonden zijn aen te nemen.

11 Laet ons ten eersten hooren met wat argumenten sy bevestigen dat dese autoriteyt der Ghemeynte ghegheven is: daer nae sullen wy oock sien/ hoe veel hen dat mach helpen dat sy van de Gemeynte voortbrengen. † Sy seggen: De Ghemeynte heeft seer schoone beloften/ dat sy nemmermeer en sal van haren Bruydegom verlaten worden/ maer sal door synen Gheest gheleyt worden tot alle waerheyt.* Maer onder de beloften die sy pleghen voort te brengen/zijnder vele die alsoo wel eenen yeghelicken gheloovigē mensche als der gantscher Gemeynte gegevē zijn. Want hoewel de Heere tot de twaelf Apostelen sprack/doe hy seyde: † Siet ic ben met u tot de voleyndinge der werelt toe. Item/ Ick sal den Vader bidden/ ende hy sal u eenen anderen vertrooster gheven/te weten/den Geest der waerheyt: soo en heeft hy dat niet alleenlick den twaelven te samen belooft/ maer oock eenen yegelicken van hen: ja oock den anderen Discipulen die hy doe aenghenomen hadde/ ofte die daer na tot hem quamen. Als sy sulcke beloften die vol troosts zijn/alsoo uytlegghen ghelijck of sy niemande onder de Christenē/maer der gantscher Ghemeynte te samen ghegheven waren/ wat doen sy anders/dan dat sy den gheloovigen alle haer gheloove benemen/ het welcke sy behoorden uyt sulcke beloften te hebben/ om hen selven te versterckē? Ick en versake hier niet/ dat het gheselschap der gheloovigen met menigherley verscheyden gave voorsien zynde/ met eenen veel meerderen ende rijckerē schat der Hemelscher wijsheyt begaeft zy dan een yeghelick bysonder: ick en wil oock niet/ dat het alsoo zy int ghemeyn tot alle gheloovighen gesproken/ ghelijck of sy alle even gelijck den geest des verstants ende der leere hadden: maer ick segge dit/ om datmen den vyanden Christi niet en moet toe latē dat sy de Schriftuere tot eenē verkeerdē sin draeyen/ om een quade sake te beschermen. Maer ick late dit varen/ ende belijde slechtelick het ghene dat waerachtich is/ te weten/ dat de Heere sonder ophouden den sijnen by staet/ ende die selve door synen Gheest regeert. † Dat dese Geest niet en is een Geest der dwalinge/onwetentheyt/leugen/ ofte duysternisse: maer dat hy is een Geest van seker openbaringe/ wijsheyt/ waerachticheyt/ende licht/ van den welcken sy mogen onbedriegelick leeren/ wat hen gegeven zy/dat is/ † welck de hope haerder roepinge zy/ ende welck de rijckdom der eerlickheyt der erve Gods zy in de Heyligē.* Maer dewijle de gheloovige in dit vleesche alleenlick een smake ende een voorvrucht deses Gheests ontfanghen/ oock de gene die met uytnemender gaven boven andere begaeft zijn: soo en is hen niet beter dan dat sy haer swackheyt bekennende/ hen selven sorchvuldichlick binnen de palen des Godlicken woorts houden: op dat sy niet terstont van den rechten wech en dwalē/ist dat sy na haer eygen ghevoelen verre af wijcken: te weten/ soo verre sy noch ydel zijn van den Geest/ door den welcken alleen het goede van het quade onderscheyden wordt. Want sy bekennen alle met Paulo/ dat sy noch niet en zijn tot het voorghestelde merck gecomē. Daerom soecken sy meer dagelicksche voortganck te doen/ dan in haer volmaecktheyt te roemen.

Der Papisten bewys-redenen tot bescherminghe der autoriteyt der kercke.

† De eerste bewijs-reden der Papisten. De kercke wort ghelept in alle waerheyt.

*1. Antwoort. Dese belofte is niet alleen aen de gantsche kercke int ghemeyn/ maer oock aen alle ende yegelicke gheloovighen ghedaen.

† Matth.28.20. Joan. 14.16.

2. Antwoort. Daer in het voornemen der wedersprekers omgekeert wort: De heylighe Geest en leert geen dwalingen/ die tegen het gheschreven woort Gods zijn.

† 1.Cor.2.12. † Ephes.1.18.

*3. Antwoort. De waerheyt daer in de gheloovige gheleyt worden/ is gelegen in het geschrevē woort Gods.

Phil.3.12.

12 * Maer sy sullen hier tegen segghen/ dat het selve dat eenen yeghelicken der Heylighen eensdeels ghegheven wort/ oock al gantschelick ende volcomelick der Ghemeynte toe coemt.

* Het tegenspreken tegen de eerste antwoort/ wordt gantsch verworpen.

Hoewel dit eenichsins schijnt der waerheyt ghelijck te zijne / soo versake ick nochtans / dat het waer zy. God heeft wel de gave sijns Geests eenen yegelicken lede uytghedeelt by mate/ dat den gantschen lichame niet en ghebreeckt / dat hem noodich zy/ als de leden die gaven int ghemeyn ghebruycken. Maer de rijckdom der Gemeynte is altijts sulck/dat haer veel ghebreeckt tot de opperste volmaecktheyt / op de welcke onse tegenstrijders roemen. Nochtans en woort de Ghemeynte daerom niet verlaten in eenigen deele/ maer heeft altijts genoech: want de Heere weet wat haer noodich zy. Maer op dat hyse in ootmoedicheyt ende Godsalighe maticheyt houde / soo en gheeft hy haer niet meer dan hy weet haer nut te zyne. Ick weet wat sy hier oock pleghen teghen te worpen/ te weten/ [a] dat de Ghemeynte is ghereynicht door het Badt des waters in het woort des levens/ om dat sy soude zijn sonder rumpel ofte smette: ende dat sy daer van op een ander plaetse ghenaemt wordt de pilaer ende vasticheyt der waerheyt. Maer in de eerste plaetse wort meer geleert wat Christus daghelicx in de Ghemeynte werckt / dan wat hy nu volmaeckt heeft. Want ist dat hy dagelicx alle de sijne heylicht/ suyvert/ verciert/ eñ van smetten reynicht/ so ist voorwaer openbaer/dat sy noch sommighe smetten ende rumpelen heeft/ ende dat tot haer heylichmakinghe noch wat ghebreecht: maer de Ghemeynte nu gantschelick heylich / ende allesins onbesmet achten/ wiens leden alle besmet ende in eenigen deele onreyn zijn/dat is ydelheyt ende fabel. So ist dan waer, dat de Ghemeynte gheheylicht is van Christo: maer in dit leven wordt alleenlick het beginsel deser heylichmakinghe gesien: ende het eynde/ ende de volcomen vervullinghe daer van sal dan ghesien worden / als Christus de Heylighe der Heylighen haer sal waerachtelick ende volcomelic met sijn heylicheyt vervullen. Het is oock waerachtich dat hare smetten ende rumpelen zijn uytghewischt/ maer alsoo dat sy noch daghelicks uytghewischt worden/tot dat Christus door sijn toecomste sal gantschelick wech nemen al wat noch overgeblevē is. Want ist dat wy dit niet toe en laten / soo sal het ons noodich wesen met de Pelagianen te segghen/ dat de rechtveerdicheyt der gheloovighen volmaeckt is in dit leven: ende niet de Catharen ende Donatisten / gheen swackheyt in de Ghemeynte te lyden. De tweede plaetse heeft gantschelick eenen anderen sin dan sy voorwenden/ ghelijck wy ergens bewesen hebben. Want als *Paulus Timotheum onderwesen ende tot het waerachtighe Bisschops ampt gheleert heeft/ soo seyde hy: dat hy dat ghedaen heeft / om dat hy soude weten/hoe hy behoort in de Gemeynte te wandelen. Ende om dat hy met te meerder sorchvuldicheyt ende neersticheyt soude daer in arbeyden/soo seyt hy daer by/dat de Gemeynte selve is eē pilaer eñ vasticheyt der waerheyt. Wat willen dese woorden anders / dan dat de waerheyt in de Ghemeynte bewaert wordt/ te weten / door den dienst der predikinghe? Ghelijck hy op een ander plaetse leert / dat Christus heeft Apostelen/Pastooren/ende Leeraers ghegheven/om dat wy niet meer en souden met allerley wint der leeringhe ommegedreven / ende van de menschen bedroghen worden: maer met de waerachtighe kennisse des Soons Gods verlicht zijnde/alle te samen comen tot de eenicheyt des gheloofs. Soo dan dat de waerheyt niet en wordt in de werelt uytghebluscht/ maer blijft ongheschent / dat gheschiet om dat de Ghemeynte haer ghetrouwe bewaerster is / door der welcker arbeyt ende dienst sy onderhouden wordt. Maer ist dat dese bewaringe is in den dienst der Propheten/ende Apostelen gheleghen/soo volcht daer uyt, dat sy geheel hier aen hangt / te weten / dat het woort Gods getrouwelick bewaert worde / ende sijn suyverheyt behoude.

De 2. en 3. bewys-reden der Papisten is ghenomen uyt de plaetsen Pauli. [a] Ephes.5.25

Antwoort op de tweede bewys-reden/ waer in den sin des Apostels van de suyverheyt der kercke geopent wort. * 1.Tim.3.15.

Antwoort op het 3. argument/ toonende in wat sin de kercke ghenaemt wort een pilaer ende vasticheyt. * 1.Tim.3.15.

Ephes.4.11.

13 Ende op dat de Lesers te beter verstaen/ waer in dese handelinghe voornemelick gheleghen is / soo sal ick met corte woorden verclaren/ wat onse teghenstrijders begheeren / ende waer in wy hen wederstaen. Dat sy segghen/ dat de Gemeynte niet en can dwalen/dat dient hier toe / ende sy legghent alsoo uyt / te weten/ dat sy mach gherustelick sonder woort wandelen/dewijle sy door den Geest Gods gheregeert wordt / dat sy niet en can ghevoelen noch sprekē / anders dan de waerheyt/wat sy oock voorseyt. Ende dat daerom al wat sy verordent/ooc buyten Gods woort / moet niet anders geacht worden/dan eē seker woort Gods. Ist dat wy dat eerst toe laten/ te weten dat de Ghemeynte niet en can dwalen in dinghen die tot de salicheyt noodich zijn / soo is dit onse meyninghe/ dat het daerom is / om dat sy alle haer eyghen wijsheyt verworpende/ haer selvē laet van den Heylighen Geest leeren door Gods woort. So is dan dit onderscheyt tusschen hen ende ons. Sy stellen de autoriteyt der Ghemeynte buyten het woort Gods: maer wy willen dat sy aen het woort ghebonden zy/ende en lyden niet dat sy daer van verscheyden worde. Ende wat wonder ist dat de bruyt ende de discipline Christi onder haren bruydegom ende Meester ghestelt wordt / op dat sy altijts neerstichlick aen sijnen mont hanghe? Want dit is de wijse eens wel gheschickten huys / te weten / dat het wijf der heerschappie des mans ghehoorsaem zy: ende dit is de reghel eender wel gheschickter schole / dat alleenlick des Meesters leere daer gehoort worde. Daerom en moet de Gemeynte niet uyt haer selven wijs zijn/ noch uyt haer selven yet bedencken: maer moet haer der wijsheyt een eynde maken/als hy af laet te spreken. Op dese wijse en sal sy geen betrouwen hebben op alle hare vonden: maer daer sy op Gods woort steunt / daer en sal sy door gheen ongheloovicheyt noch twijfelinghe wanckelen/maer sal met groote versekertheyt ende onbeweghelicke stantvasticheyt rusten. Alsoo oock op de groote belofte die sy heeft / betrouwende / sal sy hebben waer mede sy haer gheloove mach seer wel onderhouden: soo dat sy niet en twijfele dat de heylighe Gheest / die de alderbeste leytsman des rechten weechs is/ altijts by haer is: maer sy sal oock mede gedachtich wesen/ wat vrucht God wil dat wy uyt sijnen Gheest ontfangen. De Geest (seyt hy) welcken ick sal van den Vader sendē/ die sal u in alle waerheyt leydē. Maer hoe? Want hy sal (seyt hy) u in geven al wat ick tot u ghesproken hebbe. Soo vercondicht hy dan / dat wy niet anders en moeten van sijnen Gheest verwachten / dan dat hy onse verstant verlichte om de waerheyt sijnder leere te verstaen. Daerom spreeckt Chrysostomus seer wel / segghende: Vele roemen op den heylighen Gheest : maer die spreken dat haer eyghen is / die bedecken hen te vergheefs met den gheest. Ghelijck Christus betuychde dat hy niet van hem selven en sprack / om dat hy uyt de Wet sprack ende uyt de Propheten: alsoo ist dat ons yet buyten het Euangelium wordt onder den naem des

Der Papistē 4. bewys-redē/ hangēde aen de eerste. De kercke wort gheleyt in alle waerheyt/ derhalven en can sy niet dwalen. Ende wat door een verstant de teghensprekers daer uyt nemen.

Antwoort/ betoonende in wat meyninghe de kercke niet en can dwalē.

Bevestiginge ghedaen uyt de aenmerckinghe der namen van de kercke.

Item/ van de heerlickheyt des gheloofs ende der hope der selver.

Joan.16.7. ende 13.

Serm. de sancto & adorando Spiritu. Joan.12.50. ende 14.10.

Gheests

Rom.10.4.

Gheests in de hant ghesteken/ dat en sullen wy niet ghelooven. Want ghelyck Christus de vervullinghe der Wet ende Propheten is: alsoo is de Gheest de vervullinghe des Euangely: dus verre Chrysostomus. Nu machmen lichtelick verstaen/ hoe qualick onse teghenstrijders doen/ die tot gheen ander eynde den Gheest voorwenden/ dan om leeringê die van den woorde Gods verscheyden ende vreemde zijn/ onder den naem des Gheests aen te prijsen: hoewel hy wil onverscheydelick met het woort Gods zyn/ gelyck Christus dat selve van hem betuycht/ als hy hem sijnder Ghemeynte belooft. Het is voorwaer alsoo. De soberheyt die de Heere eenmael sijnder Ghemeynte gheboden heeft/ die wil hy altijts onderhouden hebben. Hy heeft verboden yet tot sijn woort toe te doen/ ofte daer van af te trecken. Dit is een onveranderlick ghebodt Gods eñ des heyligen Geests/ het welcke onse teghenstrijders willen te niete maken/ als sy dichten dat de Gemeynte wort door den Geest sonder woort/ gheregeert.

Wat een ongheschickt eñ goddeloos besluyt het is/ dwelck de Papisten uyt de voorgaende voorstellinghe willen maken.

Deut.4.3. ende 12.32. Jos.23.6.

Het 5. argument der Papisten dat het noodich was dat de kercke het ghebreck des gheschreven woorts Gods door aengedingen eñ niet door gheschrift soude vervullen.

14 Hier murmelen sy wederom teghen ons/ dat de Ghemeynte heeft moeten sommige dinghen tot de gheschriften der Apostelen toedoen/ ofte dat de Apostelen selve hebben moeten met den mont vervullen/ dat sy niet claer ghenoech beschreven en hadden: ende om dit te bewijsen/ brenghen sy voort dat Christus tot sijne Discipulen geseyt heeft: † Ick hebbe u noch vele dinghen te segghen die ghy nu niet en cont dragen: ende dese dinghen legghen sy uyt/ dat het zijn verordeninghen ende insettinghen die sonder Schrifture/ ende alleenlick door ghewoonte ende ghebruyck aenghenomen waren. Maer wat onbeschaemtheyt is dit? Ick bekenne dat de Discipulen noch grof ende onverstandich/ jae bynae onleerlick waren doe de Heere dit tot hen sprack: maer waren sy oock doe met dese traecheyt bevanghen/ doe sy haer leere beschreven/ soo dat het hen daer nae noodich gheweest zy met den mont te vervullen/ dat sy in hare geschriften door onwetenheyt vergheten hadden? Ist dat sy nu door den gheest der waerheyt in alle waerheyt gheleyt zijnde/ haer leere beschreven hebben/ wat heeft hen verhindert de volmaeckte kennisse der Euangelischer leere daer in vervaten/ ende verseghelt te laten? Maer wel aen/ laet ons hen gheven dat sy begheeren/ laetse alleenlick die dinghen toonen/ die sonder gheschrift moesten gheopenbaert worden: ist dat sy bestaen dit te aengaen/ soo wil ick met Augustini woorden teghen hen handelen/ te weten: Dewijle datse de Heere verswegen heeft/ wie van ons sal segghen: Het zijn dese ofte die dinghen? ofte ist dat het yemant bestaet te segghen/ waer mede sal hy't bewijsen? Maer wat strijde ick te vergheefs? Want het is oock den kinderen bekent/ dat in de Apostolische gheschriften die dese menschen achten creupel ende half te zijne/ de vrucht dier openbaringhe zy/ die de Heere doe den sijnen beloofde.

† Joan.16.12

1. Antwoort.

Joan.16.13.

2. Antwoort.

Homil. in Joan.96.

3. Antwoort.

Het 6. argument.

Matt.18.17.

15 Maer sy seggen: Wat? heeft Christus niet alle het ghene dat de Ghemeynte verordent/ buyten twijfelinghe gestelt/ als hy ghebiet dien voor eenen Heyden ende Publicaen te achten/ die bestaet daer teghen te spreken? Antwoorde. Ten eersten/ en wordt daer niet ghemeldet van de leere/ maer de autoriteyt der straffe wordt daer alleenlick bevestiicht om de ghebreken te beteren/ op dat de gene die vermaent ofte ghestraft zijn/ niet en bestaen hen selven teghen het oordeel der Ghemeynte te stellen. Maer het is wonder dat dese boeven soo onbeschaemt zijn/ dat sy sulcke ordeninghe verlatende/ niet en twijfelen uyt dese plaetse haer wreetheyt te ghebruycken. Want wat sullen sy ten eynde daer uyt besluyten/ anders dan dat de eendrachticheyt der Ghemeynte niet en is te verworpen/ die nimmermeer anders dan in de waerheyt des woorts Gods ghelegen is? Sy segghen: Men moet de Ghemeynte hooren. Wie verfaeckt dat? want sy en oordeelt niet anders dan uyt des Heeren woort. Ist dat sy yet meer eyschen/ soo moeten sy weten dat dese woorden Christi hen geen voordeel en doen. Ick en moet oock daerom niet te strijtgierich schijnen/ om dat ick dit soo sterckelick houde staende/ dat het der Ghemeynte niet gheoorloft en is eenighe nieuwe leere/ dat is/ yet meer leeren/ ende als Gods wille voorstellen/ anders dan dat de Heere door sijn woort gheopenbaert heeft. Want de verstandighe menschen sien wel wat grooter perijckel het zy/ ist datmê de menschen eenmael soo veel rechts toe laet. Sy sien oock wat grooter een oorsake men den godloosen gheeft om te schimpen ende spotten/ ist datmen seyt dat het ghene dat de menschen verordenen/ moet onder de Christenen gheacht worden ghelyck of het uyt Gods monde quame. Boven desen/ moetmen oock aenmercken dat Christus nae ghelegentheyt sijns tyts sprekende/ desen naem geeft den rade ofte vyerschare/ op dat sijne Discipulen namaels leeren de heylighe tsamencominge der Ghemeynte in eere houden. Ist dat wy onsen teghenstrijderen willen ghelooven/ soo soude een yeghelicke stadt ende dorp de vryheyt hebben nieuwe articulen te smeden.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

4. Antwoort.

Matt.5.22.

16 De exempelen die sy ghebruycken en doen hen gheen voordeel. Sy segghen dat de kinderdoop niet soo seer en is uyt een openbaer woort Gods/ als uyt de ordeninghe der Ghemeynte ghecomen. Maer het soude een ellendighe uytvlucht wesen/ waert dat wy om den kinderdoop te beschermen/ bedwonghen worden tot de bloote autoriteyt der Ghemeynte te vlien: maer het sal op eê ander plaetse * genoech openbaer worden dat het veel anders is. Desghelijcx dat sy ons teghenworpen/ dat het nerghens in de Schrifture en is/ dat in het Nicenische Concilium gheoordeelt is/ dat de Sone is van der selver substantie met den Vader: daer in doen sy den Vaderen groot onrecht/ ghelyck of sy Arrium lichtveerdichlick verdoemt hadden/ om dat hy niet en heeft willen in hare woorden sweeren/ hoewel hy die gantsche leere beleet/ die in de Prophetische ende Apostolische boecken vervaet is. Ick bekenne dat dit selve woort/ in de Schrifture niet en is. Maer dewijle daer so dickmael betuycht wort/ dat daer eê eenich God is/ eñ wederom Christus so dickmael ghenaemt wordt de waerachtighe eeuwighe God/ een met den Vader/ wat doen de Vaders des Nicenischen Conciliums anders dan dat sy den natuerlicken sin der Schrifture eenvoudelick verclaren? Ende Theodoritus verhaelt/ dat de Keyser Constantinus heeft in het begin des Conciliums aldus ghesproken: Als wy van Godlicke dinghen disputeren/ so moeten wy de leere des heylighen Gheests voor ooghen hebben. De Euangelische/ ende Apostolische/ ende Prophetische boecken/ geven ons den wille Gods claerlick te kennen. Daerom laet ons den twist afleggen/ ende uyt de woorden des Gheests verclaringhe der vraghe nemen. Daer en was doe niemant die teghen dese heylighe vermaninghe sprack. Niemant en heeft daer tegen uytgenomê dat de Gemeynte mach

Bevestiginge van het voorgaende seste argument: De kinderdoop is door het besluyt eñ ordinantie der kercken/ int gebruyck ghecomen/ eñ de leeringhe van dat ghelycke ende eenderley wesen des Soons met den Vader.

* Cap.16. deses boecx.

Antwoort op het laetste stuck.

Deut.6.5. ende 10.17. Esa.9.5. 1.Joan.5.20. Rom.9.5. Joan 10.30. ende 14.9. ende 17.5.

Lib.1.cap.5. Hist. Eccles.

van den haren wat daer toe stellen: ende dat de Gheest niet en heeft alle dinck den Apostelen gheopenbaert / ofte pimmers den nacomeren te kennen ghegheven / ofte yet sulcx. Ist dat het waerachtich is dat onse teghenstryders willen segghen/ soo heeft ten eersten Constantinus verkeerdelick ghedaen / dat hy der Gemeynte haer macht heeft ontnomen: ten anderen, is het een groote ongetrouwichept aller Bisschoppen gheweest/ dat daer niet een en is opghestaen om de vryheyt der Gemeynte te beschermen: want alsoo swyghende/ hebben sy het recht der Ghemeynte verraden. Maer dewyle Theodoritus verhaelt dat sy gheerne hebben aenghenomen dat de Keyser seyde / soo ist openbaer / dat dese nieuwe leere doe gantschelick onbekent was.

Het ix. Capittel.

Van de Concilien ende haer autoriteyt.

Die ses voorghebrachte bewys-redenen tot verdedinge van de autoriteyt der kercke in het voorgaende Capittel/ en helpen de Papisten gheensins.

NV of wy schoon hen alle dinck toe lieten/ dat van de Ghemeynte voorseyt is: soo en sullen sy nochtans oock niet selfs alsoo veel gewonnen hebbē. Want al wat van de Gemeynte ghesevt wordt / dat brenghen sy terstont op de Concilien / om dat die nae haer meyninge de Ghemeynte afbeelden. Jae dat sy soo hartneckichlick strijden om de macht der Ghemeynte/ dat en doen sy om gheen ander oorsake/ dan om den Paus ende synen dienaren toe te schrijven al wat sy connen behouden. Maer eer ick dese questie beginne te verclaren/ moet ick hier eerst int corte twee dingē seggen. Ten eersten/ dat ick hier sal den toom seer cort houden/ so dat ick den teghenstrijderen niet en sal lichtelick yet toe laten/ dat en is niet daerom dat ick de oude Concilien minder achte dan het betaemt. Want ick houde die van hertē in eer weerdicheyt/ ende begeere dat sy by alle menschen haer eere hebben. Maer hier is eenighe mate te houden/ te weten/ dat Christus niet ontnomē en worde. Nu is dit Christi recht / dat hy de Overste zy in alle Concilien/ ende geenen mensche tot eene medegeselle en hebbe in dese weerdicheyt. Ende ick segghe/ dat hy dan eerst de overste is / als hy de gantsche vergaderinghe door syn woort ende Geest regeert. Ten anderen/ dat ick den Concilien niet soo veel toe en late als onse tegenstrijders begeeren/ dat en doe ick niet ghelyck of ick de Concilien vreesde / ghelijck of sy haerder sake ghelyck gaven/ ende onser sake teghen waren. Want gelyck wy om onse leere volcomelick te bewijsen/ ende het gantsche Pausdom omme te stooten/ overvloedichlick ghenoech ghewapent zyn met Gods woort/ soo dat het niet seer noodich en zy yet meer te begeeren: alsoo hebben wy oock tot beyden dese dinghen ghenoech in de oude Concilien/ waert dat het noodich ware.

Beantwoordinghe op een heymelicke teghenwoorpinghe/ waer in bewesen wort door eenighe bequame reghels/ wat en hoedanige Concilien daer behooren te wesen.

Van waer de Concilien haer autoriteyt hebben.

2 Laet ons nu van de sake selve spreken. Ist datmē in de Schrifteure soeckt wat autoriteyt de Concilien hebben/ soo en is daer gheen claerder belofte dan in dese woorden Christi: Waer twee ofte drie vergadert zyn in mynen naem/ daer ben ic midden onder hen. Maer dit is alsowel van allerley cleyne ende particuliere vergaderinghe/ als van een algemeyn Concilium gesproken. Nochtans en is daer in het geschil niet gheleghen: maer in de conditie die daer by ghestelt wordt/ te weten/ dat Christus dan sal eerst midden in het Concilium wesen / ist dat het in synen naem vergadert wordt. Daerom of onse teghenstrijders schoon duysent Concilien der Bisschoppen voortbrenghen / soo en sullen sy daer door niet winnen / noch en sullen ons niet maken te ghelooven dat sy seggen/ te weten/ dat

Matt. 18.20.

hare Concilia door den Geest Gods gheregeert worden/ ten zy dat sy eerst bewijsen dat sy in den naem Christi versamelt worden. Want alsoo wel connen de godloose ende boose Bisschoppen tegen Christum raet houden / als de goede ende Godsalige in synen naem vergaderen. Van dese sake hebben wy claer bewys in vele ordeningen ende insettinghen die van sulcke Concilien gecomen zyn. Maer hier van sullē wy hier na handelen. Nu antwoorde ick alleenlick met eenen woorde / te weten/ dat Christus niet en belooft anders dan den ghenen die in synen naem vergaderen. Daerom laet ons sien wat het zy / in den naem Christi te vergaderen. Ick versake dat die in den naem Christi vergaderen / die het gebot Gods/ dwelck verbiet den woorde Gods yet af ofte toe te doen / verworpende / nae haer eyghen goetduncken ordineren wat sy willen: ende met de Schriftuere/ dat is/ die den eenigen reghel der volmaeckter wijsheyt niet te vrede zijnde/ uyt haer eygen hooft yet nieus dichten. Voorwaer dewyle Christus niet belooft en heeft in allerley Concilien te zijne / maer heeft die Concilien/ in de welcke hy wil zyn/ met een sonderlick merck gheteeckent / om daer door de oprechte ende behoorlicke Concilien van de andere te onderscheyden: het en betaemt ons niet dese onderscheydinghe te verachten. Dit is het verbondt dat God voortyden met de Levitische Priesteren ghemaeckt heeft / te weten / dat sy souden uyt synen mont leeren. Dit heeft hy altijts van de Propheten geeyscht: wy sien dat hy dese Wet oock den Apostelen ghestelt heeft. Die dit verbont schenden/ die en gheweerdicht God noch de eere des Priesterdoms/ noch eenighe autoriteyt te laten. Laet de teghenstryders my desen knoop ontdoen/ ist dat sy willen myn geloove, der menschen insettingen sonder Gods woort dienstbaer maken.

Te weten/ so sy in Christi name vergadert worden.

Wat dat te segghen zy. Deut. 4.2. ende 12.32. Apoc. 22.18.

Een gedurich kenteecken, d in wettelicke Concilien.

Mal. 2.7.

Matt. 28.20

3 Want dat sy meynen dat de waerheyt in de Ghemeynte niet en blyft/ ten zy dat sy onder de Pastooren zy/ ende dat de Ghemeynte selve niet en is/ ten zy dat sy in de gemeyne Concilien gesien worde: [1]het is verre dat dit altyts zy waer gheweest/ ist dat de Propheten ons waerachtighe ghetuygenisse haers tijts ghelaten hebben. Daer was te Jerusalem ten tyde Esaie eē Gemeynte / de welcke God noch niet verlaten en hadde. Ende van de Pastooren spreeckt hy aldus: [*]Hare wachters zyn alle blint/ eñ en weten niet. Sy zijn alle stomme honden/ eñ en connen niet bassen. Sy liggen ende slapen/ ende hebben den slaep lief: ende de Pastooren selve en weten/ noch en verstaen niet: ende sy sien gantschelick op haer eyghene weghen. Op dese selve wyse spreeckt oock Ozeas: [†]De wachter Ephraim met God/ is een strick des voghelaers/ een haet in het huys Gods. In welcke plaetse hy spottende de wachters met God stelt / leerende dat de voorwendinge des Priesterdoms ydel is. De Gemeynte duerde oock ten tyde Jeremie: daerom laet ons oock hooren / wat hy van de Pastooren seyt: Van den Prophete aen tot den Priester toe/ soeckt een yeghelick leugen. Item/ de Propheten prophetteren leughen in mynen naem: hoewel ickse niet gesonden noch geboden en hebbe. Ende op dat wy't niet te lanck en maken/ syne woorden verhalende/ men lese wat hy in het gantsche drie ende twintichste/ ende veertichste Capittel gheschreven heeft. Ende te dien selven tyde en heeftse Ezechiel niet sachtelicker ghehandelt. De oproerighe vergaderinghe (seyt hy) der Propheten is midden in haer / ghelyck een leeu die briescht ende roof neemt. Haer Priesters

Teghenwoorpinghe in de kercken en blyft de waerheyt niet dan onder de Herders/ dat is/ Concilien.

[1] Antwoort. Waer in uyt den ouden Testamente ghetoont wort/ dat eenige Herders den geest der wetenschap eñ waerheyt niet ghehadt en hebben.

[*] Esa. 56.10.
[†] Ozee 9.8.

Jere. 6.13.

Jere. 14.14.

Ezec. 22.25.

sters hebben mijn Wet gheschent / ende mijn heylichdom ontheylicht: ende en hebben gheen onderschept gemaeckt tusschen het heylige ende onheylighe / etc. Dierghelicke clachten zijn alomme in de Propheten / soo datmen daer gheen dinck soo veel en vindt.

3. Antwoort uyt den nieuwen Testamente / daer in voorseyt is dat onsen tijt van sodanighe schade gheensins en sal vry wesen.

4 Yemant mochte segghen dat dese dinghen moghelick onder de Joden plaetse ghehadt hebben / maer dat onse tijden vry zijn van soo groot een quaet. Och of dat waer ware: maer de heylighe Geest heeft vercondicht / dat het soude anders wesen: want de woorden Petri zijn claer: † Gelijck (seyt hy) onder het Israelitische volck valsche Propheten gheweest zijn: alsoo sullen oock onder u valsche Leeraers wesen / de welcke sullen verderffelicke secten in brengen. Siet ghy hoe hy vercondicht dat daer staet perijckel te comen / niet van den gemeynen man / maer van de ghene die hen selven als Pastooren ende Leeraers uytgheven. Boven desen hoe dickmael is het van Christo ende syne Apostelen voorseyt / dat der Gemeynte stont groot perijckel van de Pastooren te comen? Jae Paulus bewijst openbaerlick / dat de Antichrist sal in den Tempel Gods sitten. Waer mede hy te kennen gheeft / dat die grouwelicke ellendicheyt daer van hy spreeckt / van niemant en is te verwachten / anders dan van de ghene die als Pastooren in de Ghemeynte sullen sitten. Ende hy bewijst op een ander plaetse / dat de beginselen sulckes grooten quaets nu voor de deure zijn. Want als hy de Ephesische Bisschoppen aenspreeckt / so seyt hy: Ick weet dat na mijn afscheyden sullen grijpende wolven tot u in comen / de welcke de kudde niet en sullen sparen. Ende uyt u selven sullen mannen op staen / die verkeerde dinghen sullen spreken / om die Discipulen af te trecken achter hen. Wat grooter verdorventheyt is daer moghen comen onder de Pastooren in desen langhen tijt / de wyle sy in soo corten tijt conden soo seer veranderen ende verkeeren? Ende op dat ick niet veel papiers en bulle met langhe verhalinge: wy worden door exempelen bycna aller eeuwen vermaent / dat de waerheyt niet altijts en wort in den schoot der Pastooren bewaert / ende dat oock de gesontheyt der Ghemeynte niet altijts in der Pastooren regiment gheleghen en is.

† 2.Pet.2.1.
Matt.24.11. ende 24.
2.Thes.2.4.
Actor.20.19.

Bevestinge genomen van exempelen die bycans tot allen tijden gheweest zijn.

Een voortcominghe van een tegenworpinghe: Dat elck ende een wel bekent is / dat het niet alle Herders en zijn / die haer daer voor uytgheven.

5 Nochtans en moetmen onse woorden niet alsoo nemen / ghelijck of ick de autoriteyt der Pastooren wilde alomme ende lichtveerdichlick krancken. Ick vermane alleenlick dat wy moeten tusschen de Pastooren een onderschept maken / op dat wy niet terstont en dencken dat die alle Pastooren zijn / die Pastooren ghenoemt worden. De Paus met de gantsche kudde synder Bisschoppen / handelen ende wenden alle dinghen na haren lust / om gheen ander oorsake dan om dat sy Pastooren ghenaemt worden / hoewel sy de gehoorsaemheyt des woorts verworpen hebben / ende hierentusschen arbeyden sy om den menschen wijs te maken / dat sy niet en connen van het licht der waerheyt verlaten worden / dat de Geest Gods eeuwichlick in hen blijft: dat de Ghemeynte in hen staet / ende met hen sterft. Maer dit is ghelijck of de Heere nu gheen oordeel meer en hadde / om de werelt heden met de selve straffe te straffen / daer mede hy voortyden de ondanckbaerheyt des Israelitischen volcx ghewroken heeft: te weten / de Pastooren met blintheyt ende onverstant slaende. Dese seer dwase menschen en verstaen oock niet / dat sy het selve liet singhen dat die andere voortyden songhen / doe sy teghen Gods woort streden. Want de vyanden Jeremie hebben hen selven aldus teghen de waerheyt gewapent / ende gheseyt: Comt / ende laet ons gedachten tegen Jeremiam bedencken: want de Wet en sal niet vergaen van den Priester / noch de raet van den wysen / noch het woort van den Propheten.

Mar.11.4.
Jere.18.18.

De 3. Tegenworpinghe. De algheméyne Concilien representeren de kerck / die anders niet en mach te bestaen. Antwoort. Daer in de nietweerdicheyt van dese tegenworpinghe met sommighe clare exempelen eerstelick uyt den ouden Testamente ontdeckt wort.

6 Hier uyt can men lichtelick antwoorden op dat ander van de ghemeyne Concilien. Men en can niet versaken dat de Joden een waerachtighe Gemeynte ghehadt hebben onder de Propheten. Hadde men doe een gemeyn Concilium versamelt uyt de Priesters / wat een ghedaente der Ghemeynte soude dat geweest hebben? Wy hooren wat God met eenen ofte twee Priesteren / maer der gantscher orden vercondicht. * De Priesters (seyt hy) sullen verschricken / ende de Propheten sullen vreesen. Item / † De Wet sal van de Priesters vergaen / ende de raet van de Ouderlingen. Item / ‡ De nacht sal u voor een ghesichte wesen / ende de duysternisse voor een raetsel / ende de Sonne sal over de Propheten onder gaen / ende de dach sal over hen verduystert worden / etc. Wel aen / hadden doe alle die sulcke in een Concilium vergadert geweest / wat geest soude haer vergaderinghe ghereegeert hebben? Van dese sake hebben wy een schoon bewijs in dat Concilium dat Achab vergadert heeft. Daer waren vier hondert Propheten. Maer de wyle sy met gheen ander voornemen vergadert en waren / dan om den Godloosen Coninck te pluymstrijcken: soo wordt de Satan van den Heere ghesonden / om een leughenachtich gheest te zijne in haerder aller mont. Daer wordt de waerheyt van hen allen verdoemt / Micha wort voor een ketter verdoemt / gheslaghen / in de gevanckenisse geworpen. Alsoo ist oock Jeremie ende oock andere Propheten ghesciet.

* Jere.4.9.
† Ezec.7.26.
‡ Mic.3.6.
1.Reg.22.5. 22.

Daer na / uyt den nieuwen Testamente. Joan.11.47.

7 Maer een exempel dwelck boven andere weerdich is verhaelt te worden / sal ghenoech zijn. In het Concilium dat de Opperste Priesters ende Pharizeen te Jerusalem tegen Christum vergaderden / wat was daer in straffelick den uytwendigen schijn aengaende? Want hadde doe te Hierusalem gheen Ghemeynte gheweest / soo en soude Christus nemmermeer hem tot de offerhanden ende andere Ceremonien gevoecht hebben. Daer was een groote vergaderinghe: de Opperste Priester stelde de sake voor / ende regeerde de handelinghe: de gantsche Priesterlicke orden sadt daer met hem: nochtans wordt Christus daer verdoemt / ende sijn leere verworpen. Dat stuck bewijst wel dat de Ghemeynte gheensins en was in dat Concilium besloten. Maer (mochte yemant seggen) het en is niet te vreesen dat ons yet sulcx soude ghescien. Wie heeft ons dat versekert? Want in so groote een sake gherust te zijne / dat is te groote sorgheloosheyt. Jae de wyle de Gheest door den mont Pauli met uytghedruckte woorden voorseyt / dat daer soude afwyckinghe comen / (de welcke niet comen en can / ten zy dat de Pastooren eerst God verlaten) waerom willen wy hier tot onse verderf blint zijn? Daerom en moetmen geensins toe laten / dat de Ghemeynte zy gheleghen in de vergaderinghe der Pastooren / de welcke de Heere nerghens belooft en heeft / dat sy sullen altijts goet wesen / maer heeft vercondicht dat sy somtijts sullen boos wesen. Ende als hy ons vermaent van dit perijckel / dat doet hy om dat wy souden te voorsichtigher wesen.

Beantwoordinghe van een tegenspreeckinghe.
2.Thes.2.3.

De 4. Tegenworpinghe. Nochtans zijn de Concilien aen te nemen.

8 Hier mochte yemant segghen: Sullen dan de Concilia gheen autoriteyt hebben om yet te besluyten? Ick segghe jae: want ick en segge hier niet dat alle Concilien te verdoemen / ende alle hare ordeningen te verworpen zijn. Maer hier

mach wederom yemant seggen/ dat ickse te seer vernedere/ soo dat het eenen yeghelicken vry zy aen te nemen ofte te verworpen dat de Concilia verordent hebben. Ick segghe neen/ maer soo wanneer yet voortgebracht wort dat in eenich Concilium verordent is/ soo wil ick datmen ten eersten neerstichlick aenmercke/ te wat tyde dat Concilium zy gehouden geweest/ om wat oorsake ende tot wat eynde het zy ghehouden gheweest/ ende wat menschen daer in geweest zyn. Ten anderen/ datmē dat selve datmen handelt/ nae den regel der Schriftuere ondersoecke: ende dat op sulcke wyse dat de verordeninghe des Conciliums haer cracht hebbe/ ende zy als een voordeel ende waerschouwinghe/ maer nochtans de voornoemde ondersoeckinghe niet en verhindere.

Antwoort/ waer in een onderscheyt ghemaeckt wort/ datmēse wel sal aennemē/ so verre als sy met den regel der Schriftueren over een comen.

Och of die wyse van eenen yeghelicken onderhoudē worde/ die Augustinus leert in het derde boeck teghen Maximinum. Want als hy desen ketter die van de verordeningen der Concilien street/ wilde met corte woordē dwinghen/ heeft hy aldus ghesproken: Ick en moet u het Nicenische Concilium/ noch ghy my het Ariminensche teghenworpen/ om daer uyt te oordeelen eer de sake ondersocht zy: Ick en ben niet gebonden aen de autoriteyt des Ariminenschen Conciliums/ noch ghy aen de autoriteyt des Nicenschen Conciliums. Laet ons reden tegē redē stellē/ eñ de sake handelē met de autoriteyt der Schriftuere/ die noch u noch my eygē/ maer ons beyden gemeyn zyn. Aldus souden de Concilien haer behoorlicke majesteyt hebben: maer hierentusschen soude nochtans de Schriftuere in de opperste plaetse zyn/ op dat alle dingen harē regel onderworpē worden.

Nae dat ghetuyghenisse Augustini.

Aldus nemen wy die oude Concilien gheerne aen/ als het Nicenische/ het Constantinopolitaensche/ het eerste Ephesische/ het Chalcedonische/ ende dierghelicke die ghehouden zyn om dwalinghe te wederlegghen/ wy houden de sulcke voor eerweerdich ende heylich/ soo veel de articulen des gheloofs aengaet: want sy en vervaten niet anders dan de suyver ende rechte uytlegginge der Schriftuere/ de welcke die heylighe Vaders door gheestelicke wysheyt gevoecht hebben om de vyanden der Religie/ die doe op stondē/ te wederstaen. Wy sien oock in sommige later Concilien een waerachtighe begheerte ende neersticheyt tot Godsalicheyt/ Item clare teeckenen des verstants/ der leere ende voorsichticheyt.

Exempelen hier van zyn het Nicenische/ Constantinopolitaensche eñ Ephesinische/ etc. Concilien.

Maer ghelyck byna alle dinghen pleghen erger te worden/ alsoo machmen in de laetste Concilien siē hoe wyt de Gemeynte is ondertusschen van de suyverheyt dier gulden eeuwen afgheweken. Ick en twijfele oock niet dat oock in die verdorven tyden sommighe goede Bisschoppen zyn in de Concilien gheweest. Maer daer is geschiet/ ghelyck de Roomsche Raetsheeren voortyden selve beclaecht hebben/ dat het in haren raet ghesciede. Te weten/ dewyle de sententien ghetelt ende niet ghewegen en worden/ so moeste het beste deel dicmael van het quaetste overwonnen wordē. Sy hebben voorwaer vele ongoddelicke sententien voortgebracht. Maer het en is niet noodich van allen exempelen voort te brenghen/ eensdeels om dat het soude veel te lanck worden/ ofte eensdeels om dat het andere soo neerstichlick gedaen hebben/ datmen niet en can veel meer daer toe doen.

Maer de godloose Concilien salmen verwerpen.

9 † Voort/ wat sal ic de Concilien verhalē die met andere Concilien strydē? Niemant en moet my hier oock teghenworpen/ dat van de Concilien die tegen malcanderen stryden/ het een niet oprecht en zy. Want waer uyt sullē wy dat oordeelen? Te weten/ (ghelyck ick meyne) om dat wy sullen uyt de Schriftuere oordeelen/ dat het gene dat daer in verordent is/ met rechtsnuer en is. Want dit is de seker Wet/ waer mede mense can onderscheyden. Het is nu ontrent neghen hondert jaer/ dat het Concilium te Constantinopolen onder dē Keyser Leo vergadert/ gheoordeelt heeft/ dat de beelden die in de Kercken waren/ moesten afghewórpen ende ghebroken worden. Weynich daer nae heeft het Nicenische Concilium/ dwelck Irene des Keysers moeder tot spyt vergaderde/ verordent/ datmen de beeldē soude wederom oprechten. Welck van dese beyden sullen wy voor een recht Concilium bekennen? Het laetste heeft int gemeyn de overhant ghehouden/ dwelck den beelden heeft in de kercken plaetse ghegheven. Maer Augustinus seyt/ dat sulcx niet en can geschien sonder over-groot peryckel der afgoderie. Eñ Epiphanius die voor dien tyt was/ spreeckt veel strenghelicker: want hy seyt/ dat het ongeoorloft en grouwelick is/ datmen beeldē siet in den Tempel der Christenen. De ghene die alsoo gesproken hebben/ souden die dit Concilium voor goet achtē/ waert dat sy heden leefden? Ist dat het waerachtich is dat de Historischryvers verhalen/ eñ dat in de handelinghen des selven Conciliums ghescreven staet/ soo en zyn niet alleenlick de beelden/ maer oock de eeringhe der beelden/ daer aenghenomen geweest. Het is voorwaer openbaer/ dat sulcke verordeninghe is van den Satan ghecomen. Ende wat sullen wy seggen/ dat sy de gantsche Schriftuere vervalschende ende verscheurende/ bewysen dat sy se bespot hebben? Het welcke ick boven genoech verclaert hebbe.

† Die tegenstrydende Concilien salmen sien te vereenigen: eñ die met de waerheyt Gods over een comen/ salmen aennemē: welcke daer van zyn verscheyden/ salmen verwerpen.

Bewys ghenomen van het exempel des Constantinopolitaenschen ende Nicenischen Conciliums.

Hoe het zy/ de Concilien die tegen malcanderen contrarie ende oneens zyn/ en sullen wy niet anders connen scheyden/ hoewel daer vele sulcke geweest zyn/ ten zy dat wyse alle met de weechschale aller menschen ende Enghelen/ dat is met Gods woort ondersoecken. Also nemen wy het Chalcedonische Concilium aen/ ende verworpē het tweede Ephesische/ om dat de Godloosheyt Eutichi hier in bevesticht wert/ de welcke het Chalcedonische verdoemde. Het oordeel deser sake en hebben die heylighe mannen niet genomen/ anders dan uyt de Schriftuere: eñ wy volghense in onse oordeel/ op sulcke conditie dat Gods woort/ het welcke hen voor ghelucht heeft/ ons oock voor luchte. Laet nu de Papisten oock gaen/ ende nae haer wille roemen/ dat de heylighe Gheest aen haer Concilien gebonden ende ghehecht is.

Item des Chalcedonischen ende des tweeden Ephesinischē Conciliums.

10 Hoewel oock in die outste ende suyverste Concilien is oock wel wat feyls/ het zy om dat die mannen doe daer teghenwoordich/ hoewel sy gheleert ende voorsichtich waren/ nochtans met de teghenwoordige saken becommert ende belast zynde/ vele andere dingen niet en voorsaghen: ofte om dat sy met swaerder ende noodigher dinghen besich ende belast zynde/ sommige dinghen aen de welcke min was ghelegen/ niet aenghesien noch gheacht en hebben: ofte om dat sy oock menschen zynde/ hebben connen feylen: ofte om dat sy veel te seer beweecht warē. Van dit laetste (dwelc het alderhartste schynt te zyne) is een seer claer exempel gheweest in het Nicenische Concilium/ het welcke (ghelyck het weerdich is) van allen met grooter eendrachticheyt in grooter eerweerdicheyt ghehouden wort. Want hoewel sy daer om het voornaemste hooftstuck onses gheloofs te beschermen/ gecomen waren/ ende Arrius teghen den welcken sy moesten stryden/ daer tegenwoordich was/

Dat de suyvere Concilien wat feylen ende ghebrekē gehadt hebben/ is door vier oorsaken ofte middelen gecomen.

Exempel hier van sien wy in de Nicenische Synode/ al waer de Bisschoppen onder malcanderen met swaere twist ghestreden hebben.

ende

ende in de eendrachtichheyt der ghener die om teghen Arrium te strijden/ daer gecomen waren/ seer veel gheleghen was: so hebben sy nochtans in sulcke groote perijckel gherust zijnde/ ja ghelijck of sy alle ghestadicheyt/ matichheyt/ ende menschelickheyt vergheten hadden/ den voorghenoemden strijt achter latende (ghelijck of sy met voorghenomen wille hadden gecomen geweest om Arrio vrientschap te bewijsen) begonnen malcanderen met onderlingen twist te verscheuren/ ende den strijt teghen malcanderen te wenden/ welcken sy behoorden teghen Arrium te beweghen. Daer worden schandelicke lasteringhen ghehoort/ beschuldinghen geschreven/ ende daer en soude des twists gheen eynde gheweest hebben/ tot dat sy malcanderen te niete ghemaeckt hadden/ hadde de Keyser Constantinus dat niet verhindert/ de welcke weygerende over haer leven een Richter te zijne/ heeft sulcke onmatighe ongheschicktheyt meer met lof dan met straffe gebetert. Ist niet wel der waerheyt ghelijck dat de ander Concilia die daer nae ghevolcht zijn/ oock in vele dinghen ghefeylt hebben? Het welcke niet noodich en is met vele woorden te bewijsen: want ist dat yemant de handelinghen wil doorlesen/ die sal daer vele swackheden vinden/ op dat ick niet swaerders en segghe.

Een ander exempel/ in de Chalcedonische Synode/ die Leo Romanus hare eergiericheyt ende onbedachte vermetenheyt verwyt.

11 Ende Leo de Roomsche Paus en twijfelt niet den Chalcedonischen Concilio/ het welcke hy bekent rechtsinnich in de Leere te zijne/ eergiericheyt ende roeckeloose lichtveerdicheyt op te legghen. Hy en versaeckt niet dat het een oprecht Concilium was: maer hy betuycht openlick/ dat het dwalen mochte. Ick sal moghelick schijnen ongheschicktelick ende onbequamelick te doen/ als ick arbeyde om sulcke dwalinghen te bewijsen: dewijle onse teghenstrijders belijden dat de Concilia moghen dwalen in dinghen die tot de salicheyt niet noodich en zijn. Maer dese arbeyt en is niet te vergheefs. Want hoewel sy bedwonghen zijnde/ dat wel met den mont belijden/ nochtans als sy alle verordeningen aller Concilien/ in allerley saken sonder eenich onderscheyt/ willen als een seker woort des heyligen Gheests ons in de hant steken/ soo eysschen sy meer dan sy in het begin ghesept hadden. Wat willen sy als sy alsoo strijden/ anders dan dat de Concilia niet en connen dwalen: ofte ist dat sy dwalen/ dat het nochtans niet gheoorloft en is de waerheyt te sien/ maer datmen de dwalinge moet flatteren? Ick en wil niet anders bewijsen/ dan datmen daer uyt can verstaen/ dat de heylighe Gheest alsoo de Godsalighe ende heylighe Concilien gheregeert heeft/ dat hy daerentusschen hen wat menschelicx liet gheschien/ om dat wy niet te seer en souden op menschen betrouwen. Dit ghevoelen is veel beter dan het gevoelen Gregorij Nazianzeni/ te weten/ dat hy noyt gheen goet eynde ghesien en heeft van eenich Concilium. Want die seyt opentlick/ dat alle de Concilien/ sonder oock eenich uyt te nemen/ een quaet eynde gehadt hebben/ ende die en laet hen ooc niet veel autoriteyts. Het en is nu niet noodich dat ick van de Concilien eens lants noch bysonder spreke: want uyt de algemeyne Concilien machmen wel lichtelick verstaen/ hoe veel autoriteyt oock de andere moeten hebben om articulen des gheloofs te maken/ ende allerley leere aen te nemen.

Waer toe worden soodanighe fauten ende gebreken voortgehaelt.

Epist. 55. ad Procopium.

Even dit salmen oock soo verstaen van de provinciale Concilien.

Uytvlucht der Papisten uyt den Heb. 13.17.

12 Maer als onse Papisten sien dat alle de dinghen daer mede sy haer sake beschermen/ seer swack zijn/ soo comen sy ten eynde tot die upterste ende ellendighe uytvlucht/ te weten/ Hoewel sy in verstant ende raet plomp zijn/ en seer boos van herte ende wille: soo blijft nochtans het woort des Heeren/ het welcke ons ghebiet den Oversten ghehoorsaem te zyne. Maer wat salt wesen ist dat ick segghe/ dat de ghene die sulck zijn/ geene Oversten en zyn? want sy en moeten hen selven niet meer toe schrijven/ dan Josue hadde/ de welcke een Prophete des Heeren/ ende een sonderlick Pastoor was. Maer laet ons hooren niet wat woorden hy van den Heere wort in sijnen dienst gestelt: De boeck des Wets/ seyt hy/ sal van uwen mont niet gaen/ maer ghy sult die bedencken nacht ende dach/ noch ghy en sult niet afwijcken ter rechter noch ter slincker hant/ dan sult ghy uwen wech rechte maken/ ende dien verstaen. Soo sullen dan die onse geestelicke Oversten zijn/ die noch herwaerts noch ginswaerts af en wijcken van de Wet des Heeren. Ist dat wy moeten sonder eenighe twijfelinghe allerley Pastooren leeringhe aen nemen/ waer toe heeft het dan ghedient/ dat de Heere ons so dickmael en so sorchvuldichlick door sijnen eygen mont vermaent/ dat wy der valscher Propheten woort niet en sullen hooren? En wilt (seyt hy door Jeremiam) niet hooren de woorden der Propheten die u prophecteren/ want sy leeren u ydelheyt/ ende niet uyt den mont des Heeren. Item/ wacht u van de valsche Propheten/ die tot u comen in schaeps cleederen/ maer zijn van binnen grijpende wolven. Joannes soude ons oock te vergheefs vermanen de gheesten te beproeven of sy uyt God zijn. Wt dit oordeel en worden niet selfs de Enghelen uytghenomen/ veel min de duyvel met sijne leughenen. En wat ist dat Christus seyt: Ist dat de blinde den blinden leyt/ soo vallen sy beyde in de gracht. Geeft hy daer mede niet ghenoech te kennen/ dat daer veel aen gheleghen is hoedanighe Pastooren wy hooren/ ende dat wy niet en moeten lichtveerdichlick allerley Pastooren hooren? Daerom en moeten sy ons met hare tijtelen ende hooghe namen niet verschricken/ om tot de ghemeynschap haerder dwalinge te trecken: want wy sien dat de Heere ons heeft met sonderlicke sorchvuldicheyt willen waerschouwen/ dat wy ons niet en souden laten van andere tot dwalinghen leyden/ onder wat naem het oock ware. Want ist dat dese antwoorde Christi waerachtich is/ soo en connen alle blinde leytslieden/ hoe sy oock genaemt worden/ Bisschoppen/ Prelaten/ ofte Pausen/ niet anders doen/ dan de ghene die sy leyden/ met hen in den selven put doen vallen. Daerom en sullen wy ons door gheene namen der Concilien/ Pastooren/ ofte Bisschoppen (de welcke sy alsoo wel connen te onrechte voorwenden/ als te rechte hebben) laten verhinderen haerder aller geesten nae den regel des Godlicken woorts Gods/ te beproeven of sy uyt God zijn/ dewijle ons vele exempelen der woorden ende saken daer toe vermanen.

1. Antwoort. Dat hare Oversten niet rechte Oversten en zyn.

Josu. 1.7.8.

2. Antwoort. Datmen de valsche Propheten/ overmits het uytghedruckte verbot/ moet vlieden.

Jere. 23.26.

Matt. 7.15.

1. Joan. 4.1.

3. Antwoort. Datmen de geesten sal beproeven/ ende die blinden niet na volghen.

Matt. 15.10 [sic: 15.14]

T'besluyt deser handelinghe van de macht der kercke so veel de stucken der leeringhe aen gaen.

13 Dewijle wy bewesen hebben/ dat der Gemeynte geen macht ghegeven en is/ om nieuwe leeringhe op te richten: soo laet ons nu spreken van de macht die de Papisten haer gheven in de uytlegginghe der Schriftuere. Wy bekennen voorwaer gheerne/ soo wanneer van eenighen artyckel des geloofs twist comt/ dat dan gheen beter noch sekerder middel en is/ dan datmen een Concilium versamele van waerachtighe Bisschoppen/ om daer dien artyckel/ om den welcken twist is/ te ondersoecken. Want sulck een verclaringhe sal veel meer te achten wesen/ in de welcke de Pastooren der Ghemeynte eendrach-

Het laetste deel des Capittels/ van de macht der kercke/ aengaende de uytlegginghe der Schriftueren.

drachtichlick den naem Gods aengheroepen hebbende/ eens gheworden zijn/ dan of een yegelick bysonder te huys sulcke verclaringe vonde ende den volcke leerde/ ofte weynighe menschen die maeckten. Boven desen als de Bisschoppen by een vergadert zijn/ daer connen sy bequamelicker int ghemeyn raetslaghen/ wat ende op wat wijse sy moeten leeren/ op dat de verscheydenheyt gheen ergernisse en make. Ten derden/

1.Cor. 14.29. leert Paulus dese wijse/ om de leeringen te oordeelen. Want als hy eener yegelicker Gemeynte toe gheeft/ dat sy de leeringen sal onderscheyden/ so bewijst hy wat orden men moet houden om sware saken te handelen/ te weten/ dat de Gemeynten sullen te samen de sake ondersoecken/ ende kennisse daer van nemen. Ende de reden der Godsalicheyt leert ons alsoo/ ist dat yemant de Gemeynte verstoort met eenen ongewoonlicken artijckel/ ende de sake soo verre comt/ dat daer swaerder twist is te vreesen/ sy sullen ten eersten de Ghemeynte vergaderen/ en de voorghestelde sake ondersoecken: ende als sy se wel ondersocht hebben/ so sullẽ sy de verclaringe daer van uyt de Schriftuere voort brengen/ waer door de twijfelinge mach onder het volck wech ghenomen/ ende der Godloosen mont gestopt worden/ op dat sy niet en bestaen voorder voort te gaen. Alsoo/ als Arrius is op gestaen/ is het Nicenische Concilium vergadert gheweest/ de welcke door haer autoriteyt heeft het boose voornemen Arrij gebroken/ ende de Ghemeynten die hy ghequelt hadde/ tot vrede weder ghebracht/ ende de eeuwighe Godheyt Christi teghen sijn godloose leere beschermt. Daer nae doe Ennomius ende Macedonius nieuwen oproer maeckten/ soo heeftmen oock met sulck een remedie door het Constantinopolitaensche Concilium haer raserie wederstaen. Door het Ephesische Concilium is de dwalinge Nestorij verdreven. Eyndelick dit is van dẽ beginne aen de ordentlicke wijse gheweest in de Ghemeynte om eenicheyt te houden/ so wanneer de Satan begonste yet voort te brenghen. Maer wy moeten ghedachtich zijn/ datmen niet in alle tijden ofte plaetsen sulcke mannen en vint gelijc Athanasius/ Basilius/ Cyrillus/ ende diergelicke beschermers der waerachtigher Religie waren/ de welcke de Heere doe verweckte. Jae laet ons ghedachtich zijn/ wat te Ephesen in het tweede Concilium ghesciet is/ daer de dwalinghe Eutychi de overhant ghehouden heeft/ ende de heylighe man Flavianus met sommige andere Godsalighe mannen ghebannen/ ende uyt den lande ghewořpen is/ ende vele diergelicke boose stuckẽ geschiet zijn: het welcke daer door quam/ om dat Dioscorus een oproerich eñ boos mensche dat Concilium regeerde/ ende niet de Geest Gods. Maer (yemant mochte segghen) daer en was doe gheen Gemeynte. [†] Dat bekenne ick. Want ick achte gantschelick dat de waerheyt in de Ghemeynte daerom niet en vergaet/ of sy schoon van een Concilium verdruckt wordt: maer wort wonderlick van den Heere bewaert/ op dat sy wederom te haerder tijt voortcome ende overwinne. Maer ick segghe/ dat niet altijts dat de waerachtighe ende seker uytlegginghe der Schriftuere en is/ die door een Concilium bewillicht ende aenghenomen is.

Uyt wat fonteyn datmen dese uytlegginghe halen sal.

De autoriteyt der Concilien/ ende wyse/ om te onderhouden de eenicheyt in der kercke.

[†] Also nochtans/ dat nae dat rechtveerdich oordeel Gods de beschermers der onvervalschter leere niet altijt te voorschijn en comen/ eñ door der valscher leeraren listẽ de waerheyt voor eenen tijt begraven wort.

14 [†] Maer de Papistẽ soecken eẽ ander eynde/ als sy leeren dat de Concilien macht hebben om de Schriftuere uyt te leggen/ ende datmen van de uytlegginghe der Concilien niet en mach appelleren. Want dese verwe ende voorwendinge misbruycken sy/ op dat sy het uytlegginghe der Schriftuere noemẽ/ al wat in de Concilien verordent is. Van het Vagheuyer/ van de aenbiddinghe der Heylighen/ van de Oorbiechte/ ende dierghelicke dinghen en salmen niet een syllabe vinden in de Schriftuere. Nochtans dewijle sy alle door de autoriteyt der Ghemeynte verordent zijn/ dat is/ (op dat wy waerachtichlicker spreken) door meyninghe ende ghewoonte aenghenomen: soo salmen een yeghelick stuck daer van moetẽ achtẽ voor uytlegginge der Schriftuere. Ende niet alleenlic dit: maer ist dat eenich Concilium yet verordent tegen de Schriftuere/ dat sal oock uytlegginghe der Schriftuere ghenoemt worden. Christus ghebiet eenen yegelicken te drincken uyt den drinckbeker/ dẽ welcken hy in het Avontmael gheeft. Het Constantiensche Concilium heeft verboden den drinckbeker den volcke te gheven/ maer wil dat hem alleenlick de Priesters drincken. Nu willen sy dat dit/ dwelck recht tegen de insettinge Christi strijdt/ sal voor een uytlegginge der Schriftuere gehouden worden. [†] Paulus seyt dat de verbiedinghe des houwelicx/ is een gheveynstheyt der duyvelen: ende de Gheest seyt ergens: [*] het houwelick is eenen yegelicken heylich ende eerlick. Dat sy nu hebben den Priesteren het houwelic verboden/ dat begheeren sy voor een waerachtighe ende oprechte uytlegginge der Schriftuere ghehouden te hebben: hoewel geen dinck en can ghedicht worden dat voorder zy dan de Schriftuere. Ist dat yemant bestaet sijnen mont daer teghen open te doen/ die sal een ketter gheacht worden: want het is een verordeninge der Gemeynte/ tegen de welcke men niet en mach spreken noch appelleren/ eñ van der welcker uytlegginghe men niet en mach twijfelen of sy waerachtich zy. Wat wil ick veel tegen dese so groote onbeschaemtheyt spreken? want ick hebse genoech overwonnẽ/ als ickse betoont hebbe. Dat sy leeren van de macht om de Schriftuere goet te maken/ dat late ick willens varen. Want dat sy het woort Gods alsoo den oordeele der menschen onderworpen/ dat het daerom soude vast zijn/ om dat het den menschen behaecht/ dat is soo groot een lasteringhe dat sy niet weerdich en is verhaelt te worden/ eñ ick hebbe ooc [†] boven daer van gesproken. Nochtans wil ick hen een dinck vraghen. Ist dat de autoriteyt der Schriftuere ghefondeert is in het goetduncken der menschen/ uyt wat Concilium sullen sy connen eenighe verordeninghe daer van brenghen? Ick dencke daer en is geen. Waerom heeft dan Arrius hem selven in het Nicenische Concilium laten overwinnen door ghetuyghenisse uyt het Euangelium Joannis voortghebracht? Want nae deser menschen meyninghe/ was het vry de Schriftuere te verworpen/ want sy en was te voren door gheen algemeyn Concilium bewillicht noch goet ghemaeckt. Sy brengen een out register voort/ het welck ghenaemt wort Canon/ ende segghen dat die is door het oordeel der Ghemeynte ghemaeckt. Maer ick vraghe nu wederom/ in wat Concilium dat die Canon gemaeckt zy. Hier moeten sy stom worden. Hoewel ick begheere boven desen te weten/ hoedanich dese Canon nae haer meyninghe gheweest zy. Want ick sie dat onder de oude Leeraers hier van niet sekers en was. Eñ ist dat het moet plaetse hebben dat Hieronymus seyt/ soo moetmen de boecken der Machabeen/ Tobias/ Ecclesiasticus/ ende dierghelicke/ onder de Apocryphen ghestelt worden: het welcke dese menschen gheensins toe en laten.

De onbeschaemtheyt der Papisten/ op dat sy hare tyrannie moghen versterckẽ/ wort wederleyt.

Daer door/ dat sy gheordineert hebbẽ in hare Concilien yghene dat teghen de H. Schriftuere strijt.

Matt.26.26

Ghelijck als dat betuyght eerstelick het verbot van de nuttinge des Avontmaels onder beyde de ghedaenten: Daer nae het verbot des houwelicx.

[†] 1.Timot. 4.1.

[*] Heb.13.4.

Een andere onbeschaemtheyt/ dat sy de goetkenninge der Schriftueren den oordeele ende het behaghen der menschen onderwerpẽ.

[†] Cap.8. sect. 9. & lib.1. cap.7.

Antwoort/ op een tegenspreken van de Papisten.

Het

Het x. Capittel.

Van de macht der Ghemeynte om wetten te maken: waer in de Paus met de sijne seer groote wreetheyt over de zielen ghebruyckt heeft.

Dit tweede deel der kerckelicker macht/ is/ de fonteyne van alle menschelicke insettinghen.

Matt.23.4.

NV volcht het tweede deel der macht der Ghemeynte/ de welcke (ghelijck sy willen) gheleghen is in wetten te gheven/ uyt welcken oorspronck ontallicke vele menschelicke insettinghen ghecomen zijn/ de welcke alle dienen om de arme conscientien te verworghen. Want sy en vreesden niet meer dan de Schriftgheleerden ende Phariseen den menschen lasten op de schouderen te legghen/ de welcke sy niet en hadden willen met eenen vingher aen roeren. Ick hebbe ergens boven gheleert/ wat grooter een vleeschbanck ende quellinghe der zielen het is/ dat sy van de Oorbiechte beloven. In andere wetten en wordt soo groot gheen ghewelt ghesien/ nochtans de alder verdraghelickste wetten die sy gemaeckt hebbē/ verdruckē de conscientien seer wreedelick. Ick verswijgge dat sy den dienst Gods vervalschen/ ende God selve die de eenige Wetgever is/ van sijn recht berooven. Van dese macht moeten wy nu handelē/ te weten/ of het der Ghemeynte gheoorloft zy met hare wetten de conscientien te verstricken. In dese handelinghe en wort van de Politische ordeninghe niet geroert/ maer alleenlick dat God moet gedient worden nae den reghel van hem ghegeven: ende dat de gheestelicke vryheyt/ de welcke wy met God hebben/ ons moet gesont ende ongeschent blijven. Door de ghemeyne wijse van spreken/ worden alle de geboden die de menschen buyten Gods woort van den dienst Gods ghemaeckt hebben/ menschelicke insettinghen ghenaemt. Teghen dese strijden wy/ en niet teghen de heylighe ende nutte ordeninghe der Ghemeynte/ die tot de regeeringe/ ofte eerbaerheyt/ ofte vrede dienen: ende wy strijden daer teghen/ op dat die onmatighe ende Barbarische heerschappie/ die over de zielen ghebruyckt wort/ van de gene die willen Pastooren der Ghemeynte genaemt wordē/ maer metter daet seer wreede vleeschouwers zijn. Want sy segghen dat de wetten die sy maken/ gheestelick zijn/ ende de zielen aen gaen/ ende dat sy noodich zijn tot het eeuwighe leven. Maer aldus wort den rijcke Christi (gelijck boven ghesept is) ghewelt aengedaen: aldus wort de vryheyt die de Heere der conscientie der ghelooviighen ghegheven heeft/ gantschelick verdruckt/ ende te neder geworpen. Ick verswijgge nu met wat grooter Godloosheyt sy de onderhoudinghe haerder wetten ghebieden/ dewijle sy leeren datmen moet daer door verghevinghe der zondē/ ende rechtveerdicheyt/ ende salicheyt vercrijghen/ dewyle sy de gantsche somma der Godsalicheyt daer in stellen. Ick wil alleenlick dit behouden/ datmen niet en behoort den conscientien eenigen noot op te legghen/ in die dinghen/ in de welcke sy van Christo zijn vry ghemaeckt: ende ghelijck boven gheleert is/ niet en connen sonder de selve vryheyt by God gherust zijn. Sy moeten eenen eenigen Coninck bekennen/ te weten/ Christum haren verlosser: ende sy moeten door een Wet der vryheyt/ te wetē/ door het heylighe woort des Euangelij gheregeert worden/ ist dat sy de ghenade/ die sy in Christo eenmael vercreghen hebben/ willen behouden/ soo en moghen sy in gheen dienstbaerheyt ghehouden/ noch met gheene banden ghebonden worden.

Lib.3.cap.4. sect.4. ende navolghende meest, sect.17.

Den handel der sake.

Alleen wordt den handel gedreven tegen die onlanckx inghevoerde insettinghen.

Die godloosheyt deser insettinghen.

Jac.2.12.

* Welcke hoewel datse de Papisten met heerlicke tytelen vercierē so zijnse nochtās niet alleen swaer/ maer ooc onmogelick om te onderhouden.

2 * Dese wetgevers veynsen wel dat hare insettingen zijn wetten der vryheyt/ ende een lieflick jock/ ende een licht pack: maer wie en siet niet dat sy dat enckelick liegen? Het is wel waer dat sy gheen swaricheyt in hare wetten en ghevoelen/ dewyle sy de vreese Gods verworpen hebbende/ alsoo wel de wetten Gods/ als hare eyghene wetten sorgheloosLick ende grootelick verlaten. Maer de gene die yet sorchvuldich zijn voor haer salicheyt/ die zijn verre daer van/ dat sy souden hen selven bekennen vry te zijne/ soo lange als sy in dese stricken verwerret zijn. Wy sien hoe sorchvuldichlick Paulus in desen deele ghewandelt heeft/ soo dat hy niet selfs en heeft bestaen in eenighe sake de conscientie te beswaren. Het welcke niet en was sonder oorsake. Hy sach voorwaer hoe seer de conscientien souden ghewondet worden/ waert dat de dinghen die de Heere heeft vry ghelaten/ hen als noodich geboden worden. Hierenteghen zijn de insettingen byna ontellick/ die dese menschen seer strenghelick met de straffe der eeuwigher doot gebieden ende opleggghen/ ghelijck of sy tot de salicheyt noodich waren. En onder dese selve insettingen zijn vele seer swaer om onderhouden: en waert datmense alle by een brachte/ soo zijn sy onmogelick/ soo groot is de hoop daer van. Hoe ware het dan mogelick dat sy niet en soudē met overgroote benautheyt ende vreese bevanghen worden/ die met so groote swaricheyt verladen zyn? Soo wil ick dan hier teghen dusdanighe insettinghen strijden/ de welcke ingheselt worden/ om de zielen inwendichlick voor God te binden ende bevreest te maken/ gelijck of sy dingen vervaten/ die tot salicheyt noodich waren.

1.Cor.7.35.

3 In dese sake worden vele daerom verwerret/ om dat sy gheen goet onderscheyt en maken tusschen het geestelicke oordeel Gods/ ende der conscientien/ ende het uytwendighe oordeel der menschen. Bovē desen wort de swaricheyt dies te meerder/ om dat Paulus gebiet ‡ de Overicheyt ghehoorsaem te zijne/ niet alleenlick uyt vreese der straffe/ maer ooc om der conscientien wille. Waer uyt volcht dat de conscientien ooc aen Politische wetten verbondē zyn. Waer het also/ so ware het al te niete dat wy in het voorgaende Capitteel ghesept hebben/ ende nu van de gheestelicke regeeringhe segghen sullen. Op dat wy desen knoop ontbinden/ so is het ten eersten noodich/ te weten/ wat de conscientie zy. Ende de beschrijvinghe der conscientie moeten wy nemen uyt de beduydinghe des woorts: want gelijck de menschen als sy door den geest ende vernuft de kennisse ende wetenschap der dinghen vaten/ ende daer uyt ghesept worden die te weten/ waer uyt dat woort Wetenschap comt/ dwelck in het Latijn is Scientia: alsoo als de menschen een gevoelen des oordeels Gods hebben tot een ghetuyghe in hem selven/ door het welcke het comt dat sy niet en connen hare zonden bedecken/ maer wordē als schuldich zijnde/ tot den Richtstoel getrocken/ wort dit gevoelen ghenaemt Conscientia. Want sy is een wetenschap tusschen God ende den mensche/ want sy en lijdt niet dat de mensche in hem syne zonden bedecke/ ofte gantschelick verghete/ maer vervolcht hem soo verre dat hy hem selven schuldich bekent. Dit is het ghene dat Paulus wil/ als hy sept: dat de conscientie ooc mede den menschen betuycht/ als sy door hare ghedachten beschuldicht ofte ontschuldicht wordē in het oordeel Gods. Een enckel kennisse soude mogen in den mensche als besloten blijven. So is dan dit gevoelen/ dwelck den mensche voor den Richtstoel Gods stelt/ den mensche als een bewaerder ghegheven/ om alle syne secreten te sien ende bemerc-

Op dat de sake te bequamer mochte verclaert wordē/ so salmen het beginsel nemē van de beschrijvinghe der conscientie.

‡ Rom.13.1.

Wat de conscientie zy.

Rom.2.15.

merckẽ/ op dat geẽ dinc in duysternisse verborgẽ en blijve. Hier uyt comt ooc dat oude spreecwoort: De conscientie is also veel als duysent ghetuygen. Op dese selve wyse heeft Petrus de vraginge der goeder conscientie tot God gestelt voor gherusticheyt des herten / als wy van de ghenade Christi seker zijnde / ons selven onverstsaecht voor God stellen. Ende de Autheur des Sendtbriefs tot de Hebreen seyt: Gheen conscientie der zonden meer hebben / voor / ghevrijt ende verlost zyn / soo dat de zonde ons niet meer en beschuldicht.

1.Pet.3.21.

Verclaringhe deser beschrijvinghe/ende wat tot een goede conscientie noodich is.

4 Daerom gelijck de goede wercken de menschen aensien / also gaet de conscientie God aen / so dat de goede conscientie niet anders en zy dan de inwendighe gheheelheyt des hertes. Nae dit gevoelen schrijft Paulus † dat de vervullinghe der Wet zy / de liefde uyt suyverder conscientien / ende ongheveynsden gheloove. Daer na bewijst hy oock in dat selve Capittel / hoe seer sy verscheyden is van een enckel ghevoelen / seggende / dat sommighe zijn van den gheloove gevallen / om dat sy de goede conscientie verlaten hadden. Want met dese woorden geeft hy te kennen / dat sy is een levende gesintheyt om God te dienen / ende oprechte begeerte om Godsalichlick ende heylichlick te leven. Somtyts streckt sy oock tot de menschen / gelyck als Paulus by Lucam betuycht / dat hy neersticheyt ghedaen heeft / om met goeder conscientie te wandelen voor God ende voor de menschen. Maer dit is daerom geseyt / om dat de vruchten der goeder conscientien tot de menschen comen: maer eyghentlick sprekende / aensiet de conscientie alleenlick God / gelijck ick nu gheseyt hebbe. Hierom segghen wy dat de een Wet de conscientie verbint / als sy den mensche enckelick verbint / niet eenige menschẽ / maer God aensiende. Exempel / God en heeft niet alleenlick gheboden dat onse herte moet suyver ende reyn zijn vã alle oncuyscheyt / maer verbiet allerley onreynicheyt der woorden ende uytwendighe dertelheyt. Of schoon niet een mensche in de gantsche werelt en ware / soo is nochtans mijn conscientie deser Wet onderworpen. Daerom soo wie hem selven oncuyschelick draecht / die en sondicht niet alleenlic om dat hy synen broederen quaet exempel geeft / maer syn conscientie is oock voor God schuldich. Het is een ander sake in middelmatighe dingen die in haer selven moghen ghedaen ofte gelaten worden. Want wy moeten ons van sulcke dinghen onthouden / so wanneer daer door eenige ergernisse comt: maer dat gheschiet met vryer conscientien. Also spreeckt Paulus van vleesch dat den afgoden geoffert is. * Ist dat yemant (seyt hy) daer swaricheyt in maeckt / soo en eet dat niet / om der conscientien wille: maer ick segghe niet om uwer conscientien wille: maer om des naesten conscientie. Een gheloovich mensche soude sondighen / waert dat hy eerst vermaent zijnde / nochtans dies niet te min sulck vleesch ate. Maer hoewel hem om sijns broeders wille noodich is daer van te onthouden / ghelijck dat van God verordent is / soo en laet hy nochtans daerom niet de vryheyt synder conscientie te behouden. Soo sien wy dan hoe dese Wet gheen gehoorsaemheyt en eyscht / anders dan aengaẽde het uytwendighe werck / ende de conscientie vry laet.

†1.Tim.1.5.

Act.24.10.

Exempelen/ dwelcke verclaren de beschrijvinghe der conscientie/ende datse altyt op God moet sien.

* 1.Cor.10.28

† Ende dewijle aen soodanighe wetten ende insettingen geensins de conscientien der menschen behooren ghebondẽ te zijn/ Soo ist dat Paulus/leerende datmen der Overheyt ghehoorsaem sal zijn om der conscientientie/ (wiens meyninghe wort te kennen ghegheven) geensins der Papisten dwalinghe van de insettinghen/ die de conscientien verbinden/ toestemt.

5 † Laet ons nu tot de mẽschelicke wettẽ weder keeren. Ist dat sy ghemaeckt worden om ons bevreest te maken / ghelijck of sy in haer selven noodich waren onderhouden te worden / so seggen wy dat der conscientie een onbehoorlick last opgheleyt wort. Want onse conscientien en hebben niet te doen met de menschen / maer met God. Hier toe dient dat ghemeyn onderscheyt tusschen het uytwendighe werelticke ende Politische oordeel / ende het oordeel der conscientie. Doe de gantsche werelt met seer grove duysternisse der onwetenheyt bevangen was / is nochtans dese cleyn glinster des lichts overghebleven / dat sy bekendẽ de conscientie des menschẽs boven alle menschelicke oordeelen te zyne. Hoewel sy het ghene dat sy met eenen woorde beleden / daer nae metter daet ghekrenckt ende versaeckt hebben: soo heeft God nochtans gewilt / dat oock doe eenighe ghetuyghenisse der Christelicker vryheyt soude over blijven / waer door de conscientien mochtẽ van de wreede tyrannie der menschen ghevrijt worden. Maer noch en is de swaricheyt niet wech ghenomen / die uyt de woorden Pauli comt. Want ist datmen den Prince moet ghehoorsaem zijn / niet alleenlick om der straffe / maer oock om der conscientie / so schijnt daer uyt te volghen / dat de wetten der Prince oock in de conscientien heerschappie hebben. Ende is het sake dat dit waerachtich is / so sal oock dat selve waer zijn van de wetten der gheestelicker Prelaten. Ick antwoorde datmen moet onderscheyt maken / tusschen het alghemeyn / ende de stucken bysonder. Want hoewel eene yeghelicke Wet bysonder de conscientie niet en verbint / soo worden wy nochtans door het alghemeyn ghebodt Gods ghebonden / het welcke ons de autoriteyt der Overicheyt beveelt ende ghebiet. Ende hier in is de handelinghe Pauli gheleghen / te weten / dat de Overicheyt moet gheeert zijn / om datse God verordent heeft. Hierentusschẽ en leert hy niet dat de wetten die van hen ghegheven worden / de inwendighe regeeringhe der ziele aen gaen / dewyle hy alomme den dienst Gods ende den geestelicken regel / om rechtveerdichlick te leven / boven alle insettinghen aller menschen verheft. Daer is oock noch een ander dinck aen te mercken (het welcke nochtans aen het voorgaende hangt) te weten / dat de menschelicke wettẽ ende insettingen van der Overicheyt ofte van de Gemeynte ghemaeckt ende ingheestelt / hoewel het noodich is datmense onderhoude / (ic spreke van de goede ende rechte wetten) nochtans in haer selven daerom de conscientien niet en verbinden / om dat de gantsche noot der onderhoudinge is om het ghemeyn eynde (te weten / op dat onder ons goede orden ende Politie zy) ende niet in de gheboden dinghen gheleghen is. Maer van desen orden zijn de wetten verre verscheyden / die een nieuwe forme ende reghel des Godsdiensts gebieden / ende eenen noot stellen in vrye dinghen.

Rom.13.1.

Een andere reden/hangende aen de voorgaende.

6 Wãt sulcx zyn hedẽ de geestelicke ofte kerckelicke insettinghen in het Pausdom / de welcke tot waerachtighen ende nootsakelicken Godsdienst ingheestelt worden. Ende ghelijck sy ontellick zijn / alsoo zyn sy oock ontellicke banden ende stricken om de zielen daer mede te vangen ende te bindẽ. Ende hoewel wy in de uytlegginghe der Wet / een weynich hier van gheroert hebbẽ / nochtans dewijle dese plaetse bequamer is / om volcomelick daer van te handelen / so wil ick nu arbeydẽ om de gantsche somme daer van te vergaderen / ende nae de beste orden die my mogelick is / te handelen. Ende dewijle wy van de wreede heerschappie / die de valsche Bisschoppen hen selven aen trecken om te leeren al wat hen lust / boven ghenoech gheseyt hebben / so sal ick dat stuck nu geheel achter laten: ende sal alleenlick de macht verclarẽ die sy willen hebben

Hy comt tot de sake selfs.

Waer in de gantsche hãdelinghe bestaet.

om

om wetten te gheven. Soo verladen dan onse valsche Bisschoppē de conscientien met nieuwe wettē/ voorwendēde dat sy zijn geestelicke wetgheverʒ van den Heere ingestelt/ dewijle de regeeringhe der Ghemeynte hen bevolen is. Daerom seggē sy/ dat het Christen volck moet nootsakelick onderhouden al wat sy ghebieden ofte insetten: ende dat de ghene die sulcx overtreden/ met dobbel ongehoorsaemheyt sondighen/ te weten/ dat sy teghen God ende teghen de Ghemeynte wederspannich zijn. Voorwaer waert dat sy waerachtighe Bisschoppen waren/ soo soude ick hen in desen deele eenige autoriteyt toe geven: niet soo veel als sy willen/ maer soo veel als tot de verordeninghe eender goeder Politie noodich is. Maer nu/ dewijle sy gheensins en zijn dat sy willen geacht worden/ soo en connen sy gheen dinck/ hoe cleyn het oock zy/ hen selven aentrecken/ sonder hen selven te veel aen te trecken. Maer dewijle wy dit selve oock op een ander plaetse ghesept hebben/ soo laet ons hen hier teghenwoordich soo veel machts geven/ als den waerachtighen Bisschoppen toe comt: so segge ic nochtās dat sy daerom niet en zijn wetgeverʒ over de gheloovighe ghestelt/ soo dat sy upt hen selven souden moghen eenen reghel des levens maken/ ofte het volck dat hen bevolen is/ tot hare insettinghen dwinghen. Als ick dat segge/ soo verstae ick dat het hen niet gheoorloft en is/ het ghene dat sy sonder Gods woort upt hen selven bedacht hebben/ der Ghemeynte te ghebieden/ ende op te legghen/ als dat nootsakelick moet onderhouden worden. Dewijle dit recht den Apostelen onbekent was/ ende so dickmael den Dienaren der Ghemeynte door den mont des Heeren benomen is/ soo ist wonder hoe sy het bupten der Apostelen exempel/ ende teghen het openbaer verbodt Gods/ hebbē bestaen aen te nemen/ ende heden dorven beschermen.

Corte nederlegginge des twists/ alsoo datter eē onderscheyt dinge gemaeckt/ ende den tegenstrijderen igene hy segghen wil toegelaten wort.

Item datter gheloochent wordt/ want ten is dē Papisten niet gheoorloft den conscientien wetten teghens Gods woort op te legghen.

7 Al wat tot den volmaeckten regel/ om wel te leven/ diende/ dat heeft God geheel also in sijn Wet vervaet/ dat hy den menschen niet ghelaten en heeft/ dat sy souden mogen daer toe brenghen. Ende dat heeft hy ten eersten daerom gedaen/ om dat hy soude voor de eenighe Meester ende bewegher onses levens geacht worden: dewijle de gantsche gerechticheyt des levens daer in gheleghen is/ dat wy alle onse wercken nae sijnen wille (die de rechte regel is) schicken. Ten anderen/ om dat hy ons soude betuygen dat hy van ons gheen dinck feerder en begeert/ dan gehoorsaemheyt. Hierom seyt Jacobus: So wie sijnen broeder oordeelt/ die oordeelt de Wet: eñ so wie de Wet oordeelt/ die en is niet eē onderhouder/ maer eē Richter der Wet. Maer daer is een Wetghever/ de welcke de macht heeft salich te maken ende te verderven. Wy hooren dat God dat alleen hem toe schrijft/ dat hy ons door sijn woort ende door sijne Wetten regeert. Ende dit selve was te voren van Esaia ghesept/ hoewel wat duysterlick: De Heere is onse Coninck/ de Heere is onse Wetgever/ de Heere is onse Richter/ hy sal ons salich maken. Voorwaer in beyde plaetsen wordt bewesen/ dat die macht heeft over levē ende doot/ die recht heeft over de ziele. Jae Jacobus betuycht dat claerlick. Nu/ dit en can gheen mensche hem selven toe schrijven. Soo moetmen dan bekennen dat God de eenighe Coninck der zielen is/ de welcke alleen de macht heeft om salich te maken/ ofte om te verderven/ gelijc die woorden Esaie luyden/ dat hy is de Coninck ende Richter/ ende Wetghever/ ende Salichmaker. Daerom/ als Petrus de Pastooren vermaent van haer ampt/ soo vermaent hyse dat sy alsoo de kudde weyden/ dat sy gheen heerschappie en ghebruycken teghen de Clergie/ met welcken naem hy de erve Gods/ dat is/ het gheloovighe volck beteeckent. Ist dat wy dit overlegghen/ dat het niet gheoorloft en is eenigen mensche toe te schrijven/ dat God betuycht hem selven alleen toe te comen: so sullen wy verstaen/ dat hier door alle de macht is afghecort/ die sy hen selven aen trecken/ die hen selven willen verheffen om eenich dinck in de Ghemeynte sonder Gods woort te ghebieden.

Want in Gods Wet is ons geleert een volcomen reghel om deuchdelic te leven: ende om twee oorsaken is God onsen eenigen Wetghever.

Jac.4.11.

Esa.33.22.

1.Pet.5.2.

8 Voort/ dewijle de gantsche sake hier in is gheleghen/ te weten/ dat het den menschen niet gheoorloft en is hem selven te verheffen om Wetten te gheven/ ist dat God de eenighe Wetghever is: soo moeten wy oock mede die twee redenen onthouden die wy gestelt hebbē/ waerom God dit hem selven alleen aen treckt. De eerste is/ op dat de wille Gods ons zy een volmaeckte regel aller rechtveerdicheyt ende heylicheyt: ende op dat also in de kennisse des Godlicken willes zy de volmaeckte wetenschap om wel te leven. De tweede is/ dat God alleen (alsmen de wyse soeckt om hem recht ende wel te leeren) heerschappie heeft over onse zielen/ den welcken wy moeten ghehoorsaem zijn/ ende sijnen wille volghen. Als wy dese twee redenen aenmercken/ soo sal het licht zijn te oordeelen wat insettingen der menschen zijn tegen Gods woort. Want sulck zijn alle de insettinghen die ghedicht worden tot den waerachtigen Godsdienst te behooren/ ende aen der welcker onderhoudinghe de conscientien ghebonden worden/ ghelijck of het noodich ware datmense onderhielde. Soo moeten wy dan gedencken/ dat alle der menschen wetten/ moeten met dese weechschale ghewegen worden/ ist dat wy willen een seker ondersoeckinghe ende beproevinghe hebben/ die ons nerghens en late dwalen. Met de eerste reden strijt Paulus in den Sendtbrief tot de Colossensen/ teghen de valsche Apostelen/ die sochten de Ghemeynte met nieuwe lasten te verdrucken. Ende de tweede gebruyckt hy meer tot de Galaten oock in sulcken sake. Soo handelt hy dan in den Sendtbrief tot de Colossensen/ datmen de leere van den waerachtighen Godsdienst/ niet en moet halen van menschen: want de Heere heeft ons ghetrouwelick eñ volcomelick onderwesen hoe hy wil ghedient zijn. Eñ om dit te bewijsen/ seyt hy in het eerste Capittel/ dat in het Euangelium alle wijsheyt vervaet is/ waer door de mensche volmaeckt wort in Christo. In het begin des tweeden Capittels/ seyt hy/ dat alle schatten der wijsheyt eñ des verstants zijn in Christo verborghen/ daer na besluyt hy daer upt dat de gheloovighe moeten toe sien/ dat sy niet door ydel Philosophie afgeleyt en wordē van de kudde Christi/ na insettinghen der menschen. Ende in het eynde des Capittels/ verdoemt hy noch stoutelicker allen eygen-willigē Godsdienst/ dat is/ alleē gedichten dienst/ welcken de menschen voor hen selven dichten/ ofte van anderen ontfanghen/ ende alle geboden die de menschen bestaen upt hen selven van den Godsdienst te gheven. Soo hebben wy dan dat alle die insettingē ongodlick zijn/ in der welcker onderhoudinge de Godsdienst gedicht wort/ gelegen te zijne. De plaetsen daer mede hy in den Sendtbrief tot de Galatē drijft/ datmen niet en moet den conscientien eenen strick aen worpen (om dat sy moeten van God alleen gheregeert worden) zijn claer ghenoech/ voornemelick in het vijfde Capittel. Daerom sal het ghenoech zijn dat ickse aenghewesen hebbe.

Overlegginghe van de eerste oorsake.

Overlegginghe van de tweede.

Waer upt nootsakelick volcht/ dat de menscheslicke insettinghen/ ghelijck sy int Pausdom versiert worden/ den woorden Gods contrary zijn.

Col.2.8.

Gal.5.1.

9 Maer

9 Maer dewijle de gantsche sake beter sal door exempelen verclaert worden/ so sal het nut wesen/ eer wy vorder gaen / dese leere tot onse tijden te voeghen. Wy segghen dat de Geestelicke insettingen/ daer mede de Paus ende sijne Dienaers de Ghemeynte beswaren/ schadelick ende ongodlick zijn / maer onse teghenstryders beschermen dat sy heylich ende salich zijn. De insettinghen zyn tweerley/ want de sommige zijn van ceremonien / ende de sommighe gaen meer de regeeringhe aen. Hebben wy dan oorsake om teghen dese beyderley insettingen te stryden? wy hebben voorwaer grooter oorsake dan wy begheeren. Ten eersten/ leeren de Autheuren daer van niet claerlick/ dat de rechte Godsdienst daer in verbaet wordt? Waer toe gebruycken sy hare ceremonien / anders dan op dat God daer door ghedient worde? Ende dat en geschiet niet alleenlick door onverstant des ongheleerden gemeynen volcks: maer door de ghene die de Leeraers eñ regeerders zijn. Ic en spreke noch niet van de groote grouwelē/ daer mede sy gearbeyt hebben om alle Godsalicheyt wech te nemen: maer sy en souden niet dichten dat het soo grouwelicke zonde ware/ eenige haerder insettingen/ hoe cleyne sy oock zijn/ niet te volbrengē/ waert dat sy den dienst Gods met haren gedichtselen en onderworpen. Daerom ist dat wy hedē niet en connen verdraghen het ghene dat Paulus gheleert heeft onverdragelick te zijne/ te weten/ dat de wijse om God te dienen / onder der menschen goetduncken ghestelt worde / wat sondighen wy daer aen? voornemelick als sy ons gebieden God te dienen/ nae de elementen ende insettinghen deser werelt / het welcke Paulus betuycht teghen Christum te zijne. Wederom en ist niet onbekent met wat grooter noot sy de conscientien dringē om te onderhouden al wat sy ghebieden. Als wy hier teghen spreken / soo hebben wy de sake gemeyn met Paulo/ de welcke gheensins en lydt / dat de conscientien tot dienstbaerheyt der menschen ghedrongen worden.

Col.2.20.

Gal.5.1.

2. Om haret wille/ wordt Gods ghebot te niete.

10 Boven desen ist noch ergher / dat alsmen eenmael begonnen heeft den Godsdienst in sulcke ydele ghedichtselen te stellen / terstont nae de verkeertheyt altijts eē ander grouwelicke boosheyt volcht/ de welcke Christus den Phariseen verwijt/ te weten/ dat het gebodt Gods te niete wordt om der menschen insettinghen. Ick en wil met mijne eyghene woorden niet strijden teghen onse wetghevers / die te desen tijde zijn: ick gheve hen toe dat sy't ghewonnen hebben/ ist dat sy hen selven connen eenichsins van dese beschuldinghe Christi ontschuldighen. Maer hoe souden sy hen selven connen ontschuldigen? want het is by hen veel grooter zonde in het eynde des jaers de oorbiechte achter te latē/ dan het gantsche jaer lanck eē het alderbooste leven ghelevt te hebben: sy achtent veel swaerder een weynich vleesch op den vrydach ghesmaeckt te hebben/ dan alle dage het gantsche lichaem met hoereren besmet te hebben: sy achtent grooter misdaet / op eenen dach die ick en weet niet tot welcker Heylighen eere gevyert wort / de hant aen een eerlick werck ghesteken te hebben / dan alle de leden gheduerichlick in seer boose stucken ghebruyckt te hebben: sy achtent schandelicker dat een Priester een wijf trout / dan dat hy in duysent overspelen verwerret wordt: sy achtent schadelicker dat yemant een beloofde peregrinage reyse/ ofte bevaert niet en betaelt/ dan of hy alle andere beloften breke: sy achtent ongoddelicker niet uytghequist te hebben tot de ongheschickte/ ydele ende onnutte overdaet der Tempelen/ dan de armen in haren uyterstē noot niet geholpē te hebbē: sy achtēt grouwelicker eenen afgod voorby te gaen/ sonder hem eere te bewijsen/ dan allerley menschen schandelick ghehandelt te hebben: sy achtent booser op seker uren vele woorden sonder verstant niet uytgemummelt te hebben / dan noyt een oprecht gebedt/ in het herte bedacht te hebben. Wat ist/ het ghebot Gods te niete maken om haerder eyghen insettinghen wille/ ist dat dit het niet en is? te weten/ dat sy de onderhoudinghe der gheboden Gods flauwelick ende als voorby gaende/ bevelen/ eñ de onderhoudinghe haerder eygener gheboden/ soo nauwe ende strenghelick eysschen / ghelijck of de gantsche cracht der Godsalicheyt daer in ghelegen ware/ als sy de overtredinge der Godlicker Wet met cleyne voldoeninghen straffen/ ende de alderminste overtredinghe eeniger haerder gheboden/ met gheen minder straffe en wreken/ dan met gevanckenisse/ verbanninge/ vyer/ ende sweert. Tegen de verachters Gods en zijn sy niet scherp/ noch onghenadich/ maer de gene die haer verachtē/ die vervolgē sy tot het uyterste met onversienlickē haet: ende alle de eenvoudighe die sy door haer valsche leere ghevanghen houden / die onderwijsen sy alsoo / dat sy beter souden verdraghen dat de gantsche Wet Gods te niete ghemaeckt worde/ dan dat een letterken in de gheboden der kercken (ghelijck sy die noemen) verginghe. Ten eersten wordt swaerlick daer in ghesondicht / dat d'een den anderen veracht/ verdoemt/ veroordeelt ende verworpt/ om seer cleyne dingen/ ende de welcke vry zijn waert datmen met Gods oordeel te vredē ware. Maer nu worden de onnutte insettingen ende elementen deser werelt (ghelijck Paulus die noemt tot de Galaten schrijvende) meer gheacht / dan het hemelsche woort Gods/ gelijck of dat een cleyn quaet ware. Ende de ghene die bynae gherechtveerdicht wordt in overspel / die wordt in spyse veroordeelt: sy verbieden een wijf te trouwen/ eñ laten toe/ hoeren te houden. Dit is de vrucht deser ghehoorsaemheyt die vol overtredinghe is/ de welcke alsoo wijt van God af wijckt / als sy haer seer nae de menschen buycht.

Bewijs van dese tweede goddeloosicheyt/ waerin dat eenighe stucken verhaelt/ eñ hare insettinghen verghelecken worden by Gods gheboden.

Matt.15.3.

Item/ wort sulcx bewesen daer uyt/ dat Gods gheboden niet alleen in het Pausdom veracht/ maer oock ten aensien van dese insettinghen/ te niete gemaect eñ begraven worden.

Wederlegginghe van soodanighe groote goddeloosicheyt.

Gal.4.9.

11 Daer zijn oock noch twee ander sware feylen/ de welcke wy in de selve insettingen misprijsen. Ten eersten/ dat sy ten meesten deele onnutte ende somtijts oock ongeschickte ende onbequame dinghen ghebieden: ten anderen / dat de Godsalighe conscientien door de ontellicke groote menichte verdruckt ende overladē worden / ende ghelijck in eenen Jodendom vervallende/ alsoo aen de schaduwen gehecht worden/ dat sy niet en connen tot Christum comen. Dat ickse onnut ende ongheschickt noeme/ dat en sal der wijsheyt des vleeschs niet geloovelick schijnen: der welcker sy so seer behagē/ dat sy meynt dat de Ghemeynte gantschelick mismaeckt wort/ als sulcke dingen worden wech genomē. Maer dit ist dat Paulus schrijft / dat sy eenen schijn der wijsheyt hebben in Godsghedichten dienst / in ootmoedicheyt ende vernedertheyt/ ende om dat sy schijnen door haer strengicheyt het lichaem te connen temmen. Dit is voorwaer een seer goede vermaninghe de welcke wy nemmermeer en behooren te vergeten. De menschelicke insettinghen bedrieghen (seyt hy) door eenē schijn der wijsheyt. † Maer waer uyt hebben sy dese verwe? te weten/ dewijle sy van menschen ghedicht zijn / soo bekent het menschelick vernuft daer dat sijne is/ eñ neemt het liever aē/ dan het alderbeste dat met sijn ydelheyt niet soo

3. De Papistische insettinghen zijn onnut ende ongeschickt.

4. Ontellick/ ende t' Jodendom vernieuwende.

Col.2.23.

† Oorsake waer uyt dat dese onnutte ende ongheschickte insettingen eenen verwe van wijsheyt hebben.

wel

wel over een comt. Boven desen/ dewijle sy schijnen bequame oeffeninghen te zijne tot ootmoedicheyt/ om dat sy door haer jock den gheest der menschen neder gedruckt houdē/ daer upt worden sy ten tweeden aenghepresen. Ten laetsten/ om dat sy schijnen te dienen/ om den lust des vleeschs te bedwingen/ daerom schijnen sy wijsselick ghevonden te zijne. Maer wat seyt Paulus hier toe? heeft hy die momaensichten ondersocht/ ende verclaert/ op dat sy de eenvoudighe niet door valschen schijn en bedrieghen? dewijle hy achtede dat het ghenoech was om die te neder te legghen/ dat hyse ghenoemt hadde menschen ghedichtselen/ so gaet hyse alle sonder wederlegginghe voorby/ gelijck of hyse niet en achtede: ja om dat hy wiste dat alle gedichte Godsdiensten in de Gemeynte verdoemt waren/ ende dat de gheloovighe soo veel te min betrouwens daer in hebben/ hoe sy den menschelicken vernufte seerder behaghen: om dat hy wiste dat de valschen schijn der uptwendigher ootmoedicheyt/ soo wijt van de waerachtighe ootmoedicheyt verscheyden is/ datmense lichtelic mochte onderscheyden: eyndelick/ dewijle hy wiste dat sulcke strengicheyt niet meer gheacht en was dan lichamelicke oeffeninghe/ soo heeft hy ghewilt dat de menschelicke insettingē souden door die selve dinghen wederlept worden/ door de welcke sy den ongeleerden aengepresen worden.

Der selver wederlegginghe.

12 Alsoo oock heden en wordt niet alleenlick het ongheleerde ghemeyn volck/ door den schijn der ceremonien ghevanghen/ maer oock hoe een yeghelick meer met wereltlicke wijsheyt opgeblasen is/ soo veel te lichtelicker wordt hy daer door bedroghen. De geveynsde hypocriten/ ende de dwase vroukens/ meynen datmen niet beters noch cierlickers en can vinden. Maer de ghene die grondelick ondersoecken/ ende nae den regel der Godsalicheyt waerachtelick overlegghen/ waer toe sulcke ende so vele ceremonien dienen/ die verstaen ten eersten dat het beuselingen zijn/ ende gheen nut noch vrucht en hebben: ten anderen dat het verstrickinghen zijn/ om dat sy de ooghen der aenschouweren met ydel pomperie bedrieghen. Ick spreke van de ceremonien/ onder de welcke na der Papisten meyninge groote verborghentheden schuylen: maer wy bevinden dat het enckel bedriegherien zijn. Het en is gheen wonder dat de Autheuren daer van soo verre ghevallen zijn/ dat sy met onnutte beuselinghen/ hen selven ende andere bedroghen hebben: want sy hebben eensdeels een exempel ghenomen upt de raserien der Heydenen/ ende eensdeels zijn sy de oude ceremonien der Wet Mosis nae ghevolcht/ de welcke niet meer ons toe en quamen dan de offerhandē der beestē eñ andere dierghelicke dingen. Voorwaer of daer schoon gheen ander argument en ware/ nochtans upt die tsamenlappinghe die soo qualick vereenicht is/ en can niemant die ghesont verstant heeft/ wat goets verwachten. Ende de sake selve bewijst ghenoech/ dat vele ceremonien gheen ander ghebruyck en hebben/ dan dat sy het volck verblinden/ meer dan leeren. Alsoo achten oock de hypocriten/ dat veel gheleghen is in die nieuwe Canones/ de welcke de regeeringe meer verkeeren dan bewaren: maer ist datse yemant beter insiet/ die sal bevinden dat sy niet anders en hebben dan eenen ydelen ende onnutten schijn.

De ydelheyt ende bedrieghelickheyt van de insettinghen/ die met het Jodendom ende Heydendom gemeenschap hebben/ wort doorghestreken.

13 † Nu (op dat wy tot het ander seyl comē) wie en siet niet dat de insettingen/ tot de welcke sy altijts meer ende meer toe ghehoort hebben/ zijn soo vele ghewórden/ ende tot sulck een groot getal gecomen/ datse de Christelicke Gemeynte gheensins en can draghen? Hier upt ist ghecomen dat in de ceremonien een waerachtich Jodendom ghesien wordt/ ende sommighe onderhoudinghen zijn des Godsalighen herten een swaer vleeschbanck ende quellinghe. Augustinus claechde te sijnen tijde/ dat alomme het woort Gods veracht zijnde/ soo veel voornemens was/ dat die seerder berispt wert/ die in de acht daghen nae sijnen doop de aerde met den blooten voet gheraeckt hadde/ dan die hem selvē met dronckēschap besmet hadde. Hy claecht dat de Ghemeynte/ de welcke God door sijn barmherticheyt heeft willen vry hebben/ so seer verladen ende verdruckt wordt/ dat de conditie der Joden verdraghelicker gheweest zy. Hadde de heylighe man te onsen tyde geleeft/ met wat grooter claghe soude hy de dienstbaerheyt beweent hebben/ daer in de Ghemeynte nu is? Want het ghetal der ceremonien is thienmael meerder/ ende een yeghelicke letter wordt hondertmael strenghelicker geboden ende geeyscht? Alsoo plecht het te gheschien: als die verkeerde wetghevers eenmael hebben heerschappie ghecreghen/ soo en maken sy geen eynde van gebiedē eñ verbieden/ tot dat sy tot de upterste strengicheyt ende eygensinnicheyt comen. Het welcke Paulus oock wel te kennen gheeft met dese woorden: Ist dat ghy der werelt gestorven zijt/ wat wordt ghy aen insettinghen ghebonden/ gelijc of ghy der werelt leefdet? En eet dat niet/ en smaeckt dat niet/ en roert dat niet aen. Hier beschrijft hy voorwaer seer wel den voortganck der valscher Apostelen. Het begin is upt superstitie/ te wetē/ dat sy verbieden oock een weynich van eenighe spijse te eten: ende als sy dat vercregen hebben/ soo verbieden sy oock datmense niet selfs en mach proeven noch smaken: ende als hen dit oock wordt toegheghheven/ soo achten sy't ongheoorloft datment met eenen vingher aenroere.

† 4. Sy zijn so int getal vermeerdert/ datse om der menichten wille onverdraghelic zijn.

Twelck van Augustino/ na de leeringe des Apostels ghestraft is. Ad Ianuar. Epist.119.

Col.2.20.

14 Dese wreede regeeringhe in menschelicke insettingen/ straffen wy heden te rechte/ om dat de ellendighe conscientien wonderlick ghequelt worden door ontellicke vele geboden/ ende door de onmatighe strenghe opleggynghe daer van. Van de Canones die tot de Discipline ende regeeringhe dienen/ is nu erghens gheseyt. Wat sal ick seggen van de ceremonien/ door de welcke het gheschiet is/ dat Christus half begraven is/ eñ wy tot Jodische ceremonien vervallē zijn? Augustinus seyt: * Christus onse Heere heeft sijn volck te samen ghebonden met Sacramenten/ die seer weynighe int ghetal/ seer groot in bedupdinge/ ende seer licht om te onderhouden zijn. Maer die menichte ende verscheydenheyt der ceremonien/ daer in wy heden de Gemeynte verwerret sien/ is soo wijt van dese slechte eenvoudicheyt/ datment niet ghenoech en can vertellen. Ick weet met wat listicheyt sommighe scherpsinnige menschen dese boosheyt ontschuldigen. Sy seggen/ dat onder ons vele menschen zijn so grof en onverstandich/ als in het Israelitische volck waren: ende dat om der sulcker wille dese dingen zijn tot een onderwijsinge ingestelt: eñ hoewel sy den verstandigen niet noodich en zijn/ so en moetē syse nochtans niet verachtē/ dewijle sy sien dat sulcx den swackē broederē nut is. Ick antwoorde dat wy wel weten watmē den swackē broederē schuldich is: maer wy seggen hierentegē/ dat dit de wijse niet en is om dē swackē broederē te hulpe te comē/ te wetē/ dat sy met groote hoopē der ceremonien bladē wordē. God en heeft niet te vergeefs dit onderscheyt gestelt tusschē ons ende het Israelitische

Hoe schadelick dat dit ontelbare getal der insettinghen/ door de kercke gheweest is.

Boven int eynde sect.12. Item int gheele cap.12. ende insonheyt int eynde sect.21.

* Epist.118. ad Ianuar.

volck/ dat hy het Israelitische volck heeft willen kinderlick onderwijsen met teeckenen ende figueren: ende dat hy ons heeft willen slechtelicker leeren / sonder soo vele uytwendige dingen.

Gal.4.1.

Paulus seyt: Gelijck een kint wort na de mate sijnder jonckheyt van den Schoolmeester geregeert/ ende in bewaringhe gehouden: alsoo worden ooc de Jodē bewaert onder det Wet. Maer wy zijn den volwassenen ghelijck / die uyt de voochdie ende besorginghe der voormomboren verlost zynde/ de kinderlicke onderwysinghe niet en behoeven. De Heere heeft voorwaer wel voor ghesien / hoedanich de gemeyn man soude wesen in sijn Ghemeynte / ende hoe hy moeste gheregeert worden. Ende nochtans heeft hy op dese voornoemde wijse ons van de Jodē onderschepden. Soo ghebruycken sy dan eenen dwasen middel / als sy willen den onverstandigen te hulpe comen/ het Jodendom weder op richtende/ dwelck Christus wech genomen heeft. Dese verschepdenheyt des oudē ende nieuwen volcx/ heeft oock Christus met syne woorden bedupt/ doe hy tot de Samaritaensche vrouwe seyde/ doe de tijt ghecomen was / in den welcken de waerachtighe aenbidders God souden aenbidden in den geest ende waerheyt. Dit was voorwaer te allē tyde geschiet/ maer dit onderschepyt is tusschen den ouden Godsdienst/ ende dē nieuwen/ te weten/ dat ten tyde Mosis de geestelicke aenbiddinghe Gods was met vele ceremonien afghebeeldet ende eenichsins bewimpelt: maer nu als die wech genomen zijn/ soo aenbidtmen eenvoudichlicker. Daerom die dit onderschept wech nemen / die verderven de orden die van Christo inghestelt ende bevestisht is. Yemant mochte seggen: Salmen nu den groven onverstandighen menschen gheen ceremonien geven/ om haer onverstant daer mede te hulpe te comen? Dat en segge ic niet: want ick achte gantschelick dat hen sulcke hulpe noodich is. Maer ick wil hier alleenlick datmen sulcke mate daer in gebruycke/ dat Christus daer door verlaert/ eñ niet verduystert worde. God heeft ons daerom weynige ende lichte ceremonien ghegeven/ om dat sy de tegenwoordicheyt Christi souden toonen. Den Joden zijn vele ceremonien ghegheven / om dat sy souden beelden Christi zijn/ die doe niet teghenwoordich en was. Ick segge dat hy niet teghenwoordich en was / niet aengaende zijn cracht/ maer aengaēde de wyse/ daer mede hy bedupt ende voor ooghen gestelt wert. Daerom/ op dat hier in mate ghehouden worde/ soo ist noodich die weynicheyt in getal/ ende lichticheyt in de onderhoudinge/ ende weerdicheyt in de bedupdinghe/ die oock haer claerheyt heeft/ te behouden. Het en is niet noodich te segghen/ dat dit niet geschiet en is/ want een pegelick can het met sijne ooghen sien.

Joan.4.23.

Want sy leyden ons wederom tot het Jodendom.

De geestelicke aenroepinghe verdoncheren sy wederom door hare ceremonien.

Eyndelick so verduysteren sy de claerheyt Christi soo seer/ dat hy niet en can erkent worden.

15 Hier gae ic voorby wat schadelicker meyninghen den menschen inghegeven worden / te wetē/ dat de gedichte ceremonien zijn offerhanden daer mede God ghedient/ de zonde versoent/ ende de salicheyt vercreghen wordt. Sy sullen segghen dat de dingen die goet zijn/ niet en connen door sulcke aenghedichte dwalinghen ghe schent worden: dewyle oock in wercken die van God geboden zijn/ oock alsoo swaerlick can gesondicht worden. Maer dit is onverdraghelicker/ datmen den wercken / die lichtveerdichlick door menschen goetduncken gedicht zijn/ so veel eere toe schrijft/ dat sy gheacht worden het eeuwighe leven te verdienen. Want de wercken die God geboden heeft / worden daerom vergolden/ om dat sy om der ghehoorsaemheyt willen

5. De Papistische insettingen dryven de superstitieuse menschē daer heen/ dat sy haer laten voorstaen/ datse syn sacrificien niet alleen om te versoenen maer ooc om te verdienen.

den Wetgheber behaghen. Soo en worden sy dan niet om haer eyghen weerdichept/ noch om haer eyghen verdienste gheloont: maer om dat God onse ghehoorsaemheyt die wy hem bewijsen/ soo groot acht. Ick spreke hier van de volmaecktheyt der wercken / die van God ghebo den / ende van den menschen niet volbracht en wort. Want daerom en zyn de wercken die wy doen/ niet aenghenaem / anders dan uyt de onverdiende mildicheyt Gods / om dat onse ghehoorsaemheyt daer in cranck ende creupel is. Maer dewyle hier gheen twist en is / wat de wercken sonder Christo vermogen/ so sullen wy die vrage latē varē. Maer dat de tegēwoordige handelinge aen gaet/ dat verhale ick wederom: te weten / dat alle de prijs ende lof / welcken de wercken in haer hebbē/ is alleenlic uyt het aensien der ghehoorsaemheyt/ de welcke alleē wort van God aengesiē/ gelijc de Prophete betuycht/ seggende: Ick en hebbe niet geboden van offerhanden/ maer alleenlic dat ghy soudt neerstichlick myn stemme hooren. Ende van de gedichte wercken spreeckt hy erghens/ segghende: Ghy geeft uwe ghelt uyt/ ende niet om broot. Item/ Te vergheefs dienen sy my met menschen gheboden. Daerom en sullē sy dat geensins connen ontschuldighen/ dat sy het ellendige volck laten de rechtveerdichept die sy souden voor God stellen / ende daer door voor den Richtstoel Gods blijven staende/ in die uytwendighe beuselingen soecken. Boven desen is dit ghebreck niet weerdich berispt te zijne / dat sy onderstaen ceremonien te ghebruycken/ ghelyck of sy een guychelspel vertoonden ofte tooversche woorden lasen. Want het is openbaer / dat alle ceremonien gebreckelick ende schadelick zijn/ ten zy dat de mēschen daer door tot Christum beweecht ende gelept worden. Eñ de ceremonien die int Pausdom ghebruyckt worden zijn van der leere verschepden/ op dat sy de menschē behouden in teeckenen die geen bedupdinge en hebben. Ten laetsten schynen sy vele van gierige mispapen ghevonden ende gedicht te zyne / om gelt daer door te gheerryghen: ghelyck de buyck een vernuftich constenaer is. Maer hoedanich de oorspronck zy/ daer uyt sy gecomē zijn/ so zyn sy alle alsoo tot schandelic gewin verordent / dat het meeste deel daer van moet afgecort worden/ ist dat wy willen maken dat die onheylighe ende Godloose coopmanschap / in de Gemeynte niet gebruyct en worde.

Weederlegginghe van dese dwalinghe.

Jer.7.22.

Esa.55.2. ende 29.13. Matth.15.9.

6. Die insettingen van de leere verschepden/ en vertoonē anders niet dan een guychelspel/ ofte tooverie.

7. Sy zijn al temael om schandelick gewin ingestelt.

16 Hoewel het ghene dat ick segghe van de menschelicke insettingen/ schynt alleenlick van desen teghenwoordighen tyt gesproken te zijne: soo sal nochtans het ghene dat ick hier ghesept hebbe / een eeuwighe leere te allen tyde nut ende voorderlick wesen. Want soo wanneer de menschen met dese superstitie bevanghen worden/ dat sy willen God dienen met hare eyghene ghedichtselen / soo worden alle de wetten die sy tot dit eynde maken / terstont ghetrocken tot dese grove misbruycken/ die wy nu verhaelt hebbē. Want God en dreycht niet eē ofte twee eeuwē/ maer alle tyden met dese vervloeckinge/ dat hy de ghene die hem met menschen leeringhe dienen/ sal met blintheyt eñ onverstant slaen. Dese verblintheyt maeckt terstont dat sy geenderley ongheschicktheyt en vlien / die soo vele vermaninghen Gods versmadende/ door haren eygenen wille selve dese doodtlicke stricken hen selven aen treckē. Ist dat yemant wil enckelic sonder eenige circonstantien weten/ wat menschelicke insettingen te allē tyde moetē van de Gemeynte verworpen/ ende van alle Godsalige misprezen wor-

Nu comt hy weer eñ sent in't gemeyn/ dat alle andere soodanige insettingen dieer ghestelicke ghebreken zijn onder worpen. Redenwaer om uyt Esa. 19.13.

Esa.29.13.

Wat voor insettinghen van de kercke behoorē verworpē te zyn.

worden: soo sal dit een seker ende claer beschrijvinghe daer van wesen/ de welcke wy boven ghestelt hebben/ te weté: Dat sulcke zijn alle de wetten die sonder Gods woort van de menschē ghemaeckt worden om te leeren dese wijse hoe men moet God dienen / ofte om de conscientien aen eenighe superstitie te binden / gelijck of sy saken geboden die tot de salichept noodich waren. Ist dat tot een van desen ofte tot beyde oock noch andere ghebreken comen / te weten/ dat sy door haer menichte de claerhept des Euangeliums verduysteren: dat sy niet en stichten/ maer meer onnutte ende spottelicke becommeringen zijn/ dan waerachtighe oeffeninghen der Godsalichept: dat sy tot onreynichept ende vuyl ghewin dienen: dat sy veel te swaer zijn om te onderhouden: ofte dat sy met boose superstitien besmet zijn: soo sullen wy door dese dinghen te lichtelicker bekenné/ hoe veel quaets in sulcke menschelicke wetten gheleghen zy.

Der Papisté argumenten tot beschermynghe van hare insettinghen.

1. Dat hare insettinghen zijn van God/ ende van Gods kercke/ die niet dwalē en can.

17 Ick hoore wat sy voor hen selven antwoorden / te weten / dat hare insettinghen niet van hen/ maer van God comen: want de Ghemeynte wordt van Gods woort gheregeert/ soo dat sy niet en can dwalen: ende de autoritept der Ghemeynte / ghelijck sy roemen / is in hen ghelegen. Als sy dit vercregen hebben/ so volcht oock daer uyt/ dat haer insettinghen zijn openbaringhen des heyligen Gheests/ de welcke niet en connen veracht wordē/ ten zy dat God godloosllick veracht worde. Ende op dat sy niet en schijnen yet sonder groote Autheuren te doē/ so doen sy te verstaen / dat het meeste deel haerder insettinghen zy van de Apostelen gecomen: ende segghen dat het door een exempel ghenoech can bewesen worden/ wat de Apostelé in ander dinghen ghedaen hebben / dewijle sy in een Concilium vergadert zijnde / uyt het ghevoelen des Conciliums allen Heydenen vercondicht hebben / dat sy hen selven souden van afgoden offer/ bloet/ ende versticketen onthouden. Wy hebben boven ergens verclaert/ hoe valschelick sy den tijtel der Gemeynte aennemen om hen selven te beschermen. Ende soo veel de tegenwoordige sake aen gaet/ ist dat wy alle momaensichten ende valsche coleuren willen af trecken/ ende het gene daer voor wy voornemelick behooren te sorgen/ ende dwelck ons oock aldermeest aen gaet/ waeractichlick willen aensien/ te weten/ hoedanich een Ghemeynte Christus wil hebben/ op dat wy ons na sijnen regel schicken ende voegen: soo sal het ons lichtelick openbaer wesen/ dat de gene die de palé des Godlické woorts voorby gaen/ ende lichtveerdich/ ende vertel zijn om nieuwe wetten te maken / geen Gemeynte Gods en zijn. Want sal die Wet/ die eēmael der Ghemeynte ghegheven is / niet eeuwelick blijven/ te weten/ dese: Wat ick u ghebiede / dat sult dy onderhouden ende doen: ghy en sult daer niet toe noch af doen. Ende op eē ander plaetse: Ghy en sult tot het woort des Heeren niet toe doen/ ende ghy en sult oock daer niet af doen: op dat hy u moghelick niet en straffe/ ende ghy een leugenaer bevonden wort. Dewijle sy niet en connen versaken dat dit tot de Ghemeynte ghesproken is/ wat doen sy dan anders / dan dat sy de hartneckighe verachtinghe der Ghemeynte prijsen/ roemende dat sy nae sulck verbodt dies niet te min bestaen heeft / van den haren tot de leere Gods te doen/ ende daer in te vermengen? * Het zy verre dat wy souden der sulcker leugenen bewillighen / met de welcke sy der Gemeynte soo groote schade doen: maer wy sullen verstaē dat sy valschelick den naem der Ghemeynte voorwenden / soo wanneer sy sulcke begeerlickhept der menschelicker licht veerdichept voortbrenghen/ de welcke haer selven niet en can binnen de palen Gods houden/ sonder hooveerdichlick daer over te treden/ ende nae hare vonden uyt te loopen. Daer en is niet bedeckt/ noch duyster/ noch twijfelachtich in de woorden des Heeren/ met de welcke de gantsche Gemeynte verboden wort/ den woorde Gods yet toe ofte af te doen/ daer van den dienst Gods ende gheboden der salichept ghehandelt wordt. Maer men mochte segghen dat dit was alleenlick van de Wet gesproken/ nae de welcke noch de Propheten ende de gantsche bedieninge des Euangelij gecomen is. Ick bekenne dat voorwaer/ ende segge oock daer toe / dat het meer vervullinghen der Wet zijn/ dan toesettinghen ofte astreckinghen. Ist dat God niet en heeft gheleden dat den dienste Mosis/ die nochtans door vele bewimpelingen (op dat ickt alsoo segghe) duyster was/ soude yet toeghedaen worden/ tot dat hy door syne Propheten / ende ten eynde door sijnen lieven Sone claerder leeringhe gave: waerom en sullen wy niet dencken dat het ons veel strengelicker verboden is yet toe te doen tot de Wet / ofte Propheten / ofte Psalmen / ofte Euangelium? De Heere en is niet verandert / de welcke over langhen tijt betuycht heeft/ dat hy door geen dinck so seer vertoornt en wort/ dan als hy door menschen insettinghen ghedient wort. Hier uyt comen die clare woorden/ de welcke behoorden altijts in onse ooren te luydē: Ick en hebbe uwen Vaderen op den dach doe ickse uyt Egyptē leyde/ niet ghesproken van offerhande: maer dit hebbe ick hen gheboden/ segghende: Hoort mijn stemme / ende ick sal uwe God zijn / ende ghy sult mijn volck zijn / ende sult wandelen in alle weghen die ick u sal ghebieden. Item/ Ick hebbe uwe Vaders sterckelick betuycht / seggende: Hoort mijn stemme / ende andere dierghelicke sententien: maer dese is boven andere uytnemēde: Begeert God oock offerhande/ ende niet veel meer datmen sijnder stemme ghehoorsaem zy? Want de gehoorsaemhept is beter dan de offerhande: ende gehoor geven is beter dan het vette der rammen te offeren. Want teghenstrijden is gelijck een sonde der waerseggherie: ende niet gehoorsaem zijn / is ghelijck de ongherechtichept der afgoderie. Soo ist dan licht te bewijsen/ datmen alle de menschelicke vondē die in desen deele door de autoritept der Ghemeynte beschermt worden/ valschelick der Ghemeynte toeschrijft/ dewijle sy niet en connen van godloosheyt ontschuldicht worden.

Actor.15.20. ende 29.

cap.8.sect.20

1. Antwoort. Dat dat niet de kercke Gods zy die tot den woorde Gods nieuwe wetten wil by voeghen.

Deut.12.32.

Pro.30.6.

* 2 Antwoort. Sy lieden staen seer lasterlick tegen de ware kercke op/ welcke tot den ghescreven woorde Gods gátsch niet toe ofte daer af en doet.

3 Antwoort. Ten was niet geoorloft yet tot de leere des Wets by te doen: veel te min tot de leere des Euangelij.

Jer.7.22.

Jere.11.7.

1.Sam.15.22

18 Hierom strijden wy vrijelick teghen dese wreede heerschappie der menschelicker insettingé/ die ons wort onder dē naem der Gemeynte hooveerdichlick tegen geworpen. Want wy en bespotten noch lasteren de Gemeynte niet/ ghelijck onse vyandē van ons liegē om ons spijt te doē: maer wy gevē haer dē lof der gehoorsaemhept/ de welcke de meeste lof is dien sy begheert. Sy selve doen eer der Gemeynte seer groot onrecht/ als sy se tegen harē Heere wederspannich maken/ dichtende dat sy voorder getredē is/ dan haer door Gods woort geoorloft was: op dat ic verswijge dat het eē uytnemēde onbeschaemthept ende booshept is / altijts van de macht der Gemeynte te roepen: ende hierentusschen niet te willen weten / wat haer van den Heere ghebo den is / ende wat ghehoorsaemhept sy Gode schuldich zy. Maer ist dat wy (ghelijck het betaemt) soecken met de Gemeynte eendrachtich te zijne / soo is tot dess sake veel noodigher te

4 Antwoort. Dat dese onbeschaemthept niet en is te lyden/ datmen altijt van de macht der kercke sal roepen/ ende ondertusschē verswyghen/ wat hem van den Heere bevolen is/ ende wat gehoorsaemhept hy desen gebode schuldich is.

aensien ende ghedencken wat de Heere ons ende de Gemeynte gebiet/ op dat wy hem eendrachtichlick gehoorsaem zijn. Want wy sullen sonder twijfel seer wel met de Ghemeynte over een comen / ist dat wy allesins den Heere ghehoorsaemheyt bewijsen. Dat sy segghen dat de oorspronck der insettinge/ daer mede de Gemeynte dus lange verdruckt is/ zy van de Apostelen gecomē/ dat was enckel bedroch: dewyle de gantsche leere der Apostelen arbeyt ons te verhinderen dat de conscientien met gheene nieuwe onderhoudinghen beswaert en worden/ ofte dat de Godsdienst met onse vondē niet besmet en worden. Bovē desen/ ist datmē dē Historien eñ ouden Schrijveren eenich geloove geeft/ soo is het den Apostelen niet alleenlick onbekent / maer oock onghehoort geweest/ dat dese menschen hen toe schryven. Sy en hebben hier met te segghen dat vele insettinghen der Apostelen door gebruyck ende ghewoonte waren aenghenomen/ de welcke nochtans niet beschreven en worden / te weten/ die/ de welcke sy/ doe Christus noch leefde/ niet verstaen en conden / maer nae syn Hemelvaert door de openbaringe des heyligen Geests geleert hebben. Van de uytlegginge deser plaetse hebben wy erghens gesproken. Eñ aengaende de teghenwoordighe handelinghe: sy maken hen selven voorwaer bespottelic / als sy seggen/ dat die over-groote verborghentheden die den Apostelen soo langhe tijt onbekent waren / zyn eensdeels gheweest Jodische ofte Heydensche onderhoudinghen/ die lange te voren sommige by de Joden/ sommighe by allen Heydenen openbaer gheweest zijn: ende eensdeels onnutte ghebeeren ofte bewegingen des lichaems / eñ ydele ceremonien / de welcke ezelachtighe mispapen/ die noch swemmen noch lesen en connē/ seer wel connen volbrengen: jae die de kinderen ende sotten soo bequamelick connen nae dichten/ dat sy mogē schynē de alderbequaemste Bisschoppen sulcx heyligen diensts te zyne. Al waert dat daer geene Historien en waren/ soo souden nochtans de verstandighe menschen uyt der sake selve genoech dencken / dat die groote hope der onderhoudingen ende ceremonien/ niet en zy haestichlick in de Ghemeynte doorghebroken / maer metter tijt weynich te samen ingeslopen. Want dewijle de heylighe Bisschoppen/ die aldernaest der Apostelen tijt waren/ sommighe dingen ingheſtelt hadden / die tot goede orden ende regeeringhe dienden: soo zijn daer nae menschen ghecomen d'een nae den anderen/ die niet ghenoech voorsichtich/ ende veel te curieus ende begeerich waren : onder de welcke de laetste altyts door dwase yverichheyt ghearbeyt hebben om hare voorsaten te boven te gaen in nieuwe dinghen te vinden. Ende dewijle het te vreesen was / dat hare nieuwe vonden / uyt de welcke sy lof ende prys begheerden/ oock by de nacomers souden eer langen tyt vergaen: soo hebben sy de onderhoudinghe daer van / met groote strengicheyt gheboden. Uyt dese verkeerde yverichheyt is ons het meeste deel der ceremonien gecomē/ de welcke sy ons voor Apostolische insettinghen in de hant steken. Eñ dit betuygē oock de Historien.

Het 2. argument der Papisten. Dat hare insettinghen Apostolisch zyn.

Antwoort/ welcke sulcx loochent. Jae dat meer is/ ten zyn maer enckele bedriegerien.

Joan.16.12.

Ofte veel meer soo zijn sy Joodsche ofte Heydensche onderhoudinghen/ ofte onghe schickte ende ydele ghebeeren ende ceremonien.

Twelck uyt de neerstighe aenmerckingen der kerckelicke historien kennelick is.

19 † Ende op dat wy't niet te lanc en maken/ so sullen wy met een exempel te vreden zijn. Het Nachtmael des Heeren wert seer eenvoudichlic van de Apostelen uytghedeelt. De eerste nacomers der Apostelen hebben om de weerdicheyt der verborghentheyt te vercieren/ wat daer toe verordent/ dat niet te verworpē en was. Maer daer nae zijn die dwase sinnen ofte navolghers ghecomen/ de welcke ondertusschen menigerley stuckskens daer aen lappende/ de Priesterlicke cleedinghe/ vercieringhe der altaren/ ghebeeren ende bewegingen des lichaems/ ende den gantschen huysraet der onnutter dinghen / welcken wy in de Misse sien / ons ghemaeckt hebben. Maer sy segghen datmen voortyden ghelooft heeft / dat alles dat in de gantsche Ghemeynte eendrachtichlick gheschiede / was van de Apostelen ghecomen: ende sy brenghen Augustinum voort tot eenen ghetuyghe daer van. Maer ick sal dese hare teghenworpinghe alleenlick met Augustini woorden wederlegghen. De dingen (seyt hy) die in de gantsche werelt onderhouden worden / die machmen verstaen / verordent te zyne van de Apostelen/ ofte alghemeyne Concilien / der welcker autoriteyt in de Ghemeynte seer nut is: ghelyck dat het lyden des Heeren/ eñ de wederopstandinghe/ ende de opvaert ten Hemel/ ende de comste des heylighen Gheests jaerlicx ghehouden wort: ende ist dat daer noch yet sulcx is/ dat alomme vā de gantsche Gemeynte onderhouden wordt. Dewijle hy so weynige exempelen verhaelt/ wie en can niet sien dat hy de onderhoudingen die doe gewoonlic warē/ te weten/ alleenlic/ die eenvoudige eñ weynige/ eñ matighe onderhoudinghen/ door de welcke het nut was de Ghemeynte in orden te behouden/ heeft willen den getrouwen ende eerweerdigen Autheuren toe schryven? Maer hoe wijt is dit noch van het gene dat de Papistische Leeraers willen/ te weten / dat sy niet een soo cleyn ceremonie en hebben/ die niet en moet voor Apostolisch gheacht zyn.

† Bevestinghe van de voorgaende antwoort op het 2 argument/ ghenomen van het exempel der ceremonien/ welcke allencxkens ghebruyckt zyn gheweest in de bedieninghe van't Avontmael des Heeren.

Hier teghen brenghen sy Augustinum voort.

Epist.118.

Antwoort op haer teghenspreken.

20 Op dat ickt cort make / soo sal ick alleenlick een exempel voortbrenghen. Ist dat hen yemant vraecht vā waer sy het wywater hebben: soo antwoorden sy terstont: Van de Apostelē. Maer dese vont des wywaters / wort/ ick en weet niet welcken Roomschen Bisschoppe toe geschrevē/ de welcke noyt en soude dē Doop met sulck een vreemt ende onbequaem teecken besmet hebben/ hadde hy den Apostel raet ghevraecht. Hoewel het en schijnt my der waerheyt niet ghelyck/ dat dese heylighinghe des wywaters soo oudt zy als die Historie meldet. Want dewyle Augustinus seyt/ dat sommighe Ghemeynten te synen tijde de wasschinghe der voeten weygherden/ nae Christi exempel te gebruycken / om dat die ceremonie niet en soude schijnen den Doop aen te gaen / soo gheeft hy daer mede te kennen/ dat te dien tijde gheenderley wasschinghe en was/ die met den Doop eenighe ghelijckenisse hadde. Hoe het zy/ ick en sal gheensins toe laten dat dit zy van eenen Apostolischen gheest gecomen/ dat de Doop eenichsins vernieut wordt / als hy door een daghelicx teecken in ghedachtenisse ghebracht wort. Ick en vraghe oock daer niet na/ dat de selve Augustinus op een ander plaetse oock andere dingen den Apostelen toe schrijft. Want dewijle hy niet sekers daer van en heeft / maer alleenlick sommighe gissingen/ soo en moetmen soo groot een sake daer uyt niet oordeelen. Tē laetsten/ of wy schoon toe lieten/ dat de dingen die Augustinus verhaelt/ zijn van der Apostelen tyt ghecomen/ soo is nochtans daer in een groot onderscheyt/ datmen eenighe oeffeninghe der Godsalicheyt in stelt/ de welcke de gheloovighen moghen met vryer conscientie ghebruycken / ende oock hen selven daer van onthouden / ist dat het gebruyc daer van/ hen niet nut en is: ofte datmen een wet maect/ waer door de conscientien in dienstbaerheyt verstrict wordē. Maer nu/ wie oock de Autheur daer vā zy/ dewyle wy siē dat sy tot so groot

De tweede bevestinghe genomen van het wywater.

Epist.118. ad Ianuar.

De tweede antwoort op het 2 argument: so eenighe ceremonien van den ouden Vaderen gebonden zyn/ de selve zyn seer verscheyden van den Papistischen.

groot misbruyck ghecomen zijn / soo mogen sy sonder eenigen laster des Autheurs verworpen worden: want sy en zijn noyt alsoo bevolen geweest/dat sy souden moeten eeuwichlick blijvē.

Het 3 argument der Papisten: dwelc is ghenomen van der Apostelen Gotreghel.

21 Het en helpt hen oock niet vele / dat sy het exempel der Apostelen voorwenden om haer tyrannie daer mede te ontschuldighen. Sy segghen: De Apostelen ende Ouderlingen der eerster Ghemeynte hebben buyten het bevel Christi een wet ghemaeckt/ waer door sy allen Heydenen geboden/ dat sy souden hen selven van afgoden offer/verstickten/ende bloet onthoudē. Ist dat hen dit gheoorloft was/ waerom en sal haren nacomeren niet gheoorloft wesen het selve nae te volghen/ soo wanneer het de sake eyscht?

Acto.15.20.

1. Antwoort/ verclarende die plaetse vā de historie.

Maer och of sy altijts/ende oock in dese sake na volchden. Want ick segge dat de Apostelen daer niet nieus ingestelt noch verordent en hebben: het welcke ick lichtelick can met stercke reden bevestighen. Want dewijle Petrus in dat Concilium seyt/dat God versocht wort/ ist datmen den Discipulen eenich jock op leyt/ soo spreeckt hy teghen syn eyghen sententie / ist dat hy daer nae toe laet datmen hen eenich jock op legghe. Ende hen wordt daer een jock opgheleyt/ist dat de Apostelen door haer eyghen autoriteyt verordenen/datmen moet den Heydenen verbieden afgoden offer/bloet/ende verstickten te eten. De swaricheyt blijft noch/te wetē/dat sy het nochtans schijnen te verbieden. Maer dese swaricheyt sal lichtelick wech ghenomen worden / ist dat yemant den sin deser verordeninge naerder aenmerckt: in het welcke het eerste ende meeste stuck is/ datmen den Heydenen moet haer vryheyt laten/ ende datmense niet en moet beroerē/ ofte van de onderhoudinghen der Wet swaricheyt maken.

Het eerste hooftstuck deses Apostolischen besluyts.

Dus verre comt die verordeninge seer wel met ons over een. Ende de uytneminge die terstont daer na volcht / en is niet eē nieuwe Wet van de Apostelen gemaeckt/ maer een eeuwich ghebot Gods/van de liefde niet te breken: ende daer door en wordt oock niet een hayr uyt de vryheyt vercort / maer de Heydenen worden alleenlick vermaent hoe sy hen selven sullen na hare broeders matigē/ eñ voegē/op dat sy haer vryheyt niet tot der broederē ergernisse en misbruycken. Daerom laet dit het tweede stuck in dese verordeninge zijn/te wetē/dat de Heydenen sullē haer vryheyt gebruyckē sonder hare broeders te hinderen ofte verergerē.

Dat tweede hooftstuck.

Yemant mochte segghen: Sy ghebieden nochtans een seker dinck. Antwoorde: Sy leeren ende beduyden so veel te dien tijde nut was / met wat dinghen sy mochten hare broeders verergheren / op dat sy hen selven daer van onthouden. Nochtans en doen sy niet nieus van den harē tot die eeuwige Wet Gods / door de welcke de verergeringe der broederen verboden is.

Toeeygeninghe deser plaetse/ waer in vertoont wordt/ dat sommighe dinghen int Pausdom gebruyckelic/ eenē tijt lanc van den godsalighen sonder eenighe superstitie/ connen toegelaten worden/ om der swackē broederen wille.

22 Ghelijck of de Pastooren die Ghemeynte regeeren die noch niet wel gheschickt en zijn/allen den haren verboden openbaerlick des vrydachs vleesch te etē/ oft op vyerdagē opentlic te arbeyden / ofte yet sulcx / tot dat de swacke/ onder de welcke sy leven/stercker wordē. Want hoewel dese dinghen in haer selven vry zijn/ als sy sonder superstitie gheschien/ soo en connen sy nochtans sonder feyl niet geschien/soo wanneer de broeders daer door gheergert worden. Ende de tijt is sulck / dat de gheloovighe sulcx niet en connen voor de swacke broeders doē/ sonder der selver conscientien swaerlic te wondē. Wie soude segghen dat de ghene die sulcx verboden / een nieuwe Wet maeckten / dewijle sy alleenlick de erghernissen wederstaen / die opentlick genoech van den Heere verbodē zijn? Men can oock niet meer van de Apostelen seggē/ der welcker voornemen niet anders en was / dan dat sy wilden de Wet van erghernisse te vlien / voorhouden/ ende alsoo de oorsake der erghernisse wech nemen: ghelyck of sy ghesept hadden: Het is des Heeren ghebodt dat ghy niet en sult de swacke broeders verergheren noch hinderen: Het ghene dat den afgoden gheoffert is/noch dat verstickt is / noch bloet en cont ghy niet eten sonder de swacke broeders te ergheren. Soo gebieden wy u dan in des Heeren woort / dat ghy sulcx niet en eet met erghernisse. Dat de Apostelen dit selve aenghesien hebben / daer van is Paulus een seer goet ghetuyge/de welcke sonder twyfel met haer Concilium over eē comēde/ aldus schrijft: Aengaende de spyse die den afgoden gheoffert wort/wy weten dat een afgod niet en is. Maer sommighe etense met sulcke conscientie / gelyck of sy den afgoden gheoffert ware: ende dewyle haer conscientie swack is/ soo wordt sy besmet. Siet toe dat uwe macht niet een erghernisse en worde den swacken. 1.Cor.8.1.

So wie dit wel aenmerct/ die en sal voortaen niet bedroghen worden door de ghene die haer wreede regeeringe willen bedecken met de Apostelen / ghelyck of dese door haer verordeninghen hadden begonnen de vryheyt der Ghemeynte te benemen. Maer op dat sy bedwongen worden dese myn wederlegginghe goet te maken / soo laetse my nu antwoorden/met wat recht sy bestaen hebben dese verordeninghe wech te nemen: te weten/ om dat daer gheen peryckel meer en was van die ergernisse ende tweedracht die de Apostelē wilden verhinderen: ende sy wisten datmen de Wet moet achten nae haer eynde. Daerom dewijle dese Wet ghegheven is/om de liefde te onderhouden/so en is daer in gheen dinck geboden/ anders dan soo verre het de liefde aengaet. Als sy bekennen dat de overtredinge deser Wet niet anders en is dan een vercortinge der liefde: bekennen sy niet oock daer mede dat sy niet en is een ghedichtsel tot de Wet Gods gedaē/ maer eē oprechte eñ eenvoudighe toevoeginghe tot de tyden ende zeden der ghenen dien sy ghegheven wert?

De 2 antwoort genomen van der tegēsprekeren bekentenisse: Want sy lieden makē het Apostolische besluyt te niete/ na welckes exempel nochtans sy hare insettinghen willen versterken.

23 Maer onse tegenstryders houden staende dat wy hare wetten moetē hooren sonder eenighe uytneminghe / al waren sy ons oock hondertmael onbehoorlick ende hinderlick: om dat hier niet gheeyscht en wordt/dat wy moeten de dwalinghen goet achten / maer alleenlick dat wy de harde heerschappie der ghener die over ons ghestelt zyn/moeten dragen/de welcke ons niet en betaemt te weygheren. Maer hier comt ons de Heere oock seer wel te hulpe door de waerheyt syns woorts / ende verlost ons uyt sulcke dienstbaerheyt/ die vryheyt gevende die hy ons door syn heylich bloet vercregen heeft : de welcke hy meer dan eenmael in syn woort versegelt heeft. Want sy dichten booselick dat hier alleenlick gheeyscht wort eenighe sware verdruckinghe in onse lichaem te draghen: maer daer wort gheyscht dat de conscientien van haer vryheyt/ dat is/vā de weldaet des bloets Christi berooft/ ende dienstbaerlick ghequelt worden. Hoewel wy willen oock dit laten varen / ghelyck of het weynich tot der sake diēde. Maer hoe veel meynen wy dat daer aen gheleghen is / dat sy den Heere syn rijcke ontnemen/dwelck hy soo strenghelick hem selven aentreckt? Syn rycke wort hem ontnomen/ so wanneer hy met wetten der menschelicker insettinghe ghedient wort: want hy wil alleen de Wetghever syns diensts zijn. Ende op dat niemant dit eē cleyn sake en achte/

De 3 antwoort. Sulcke tyrannie/ steunende op het exempel der Apostelē/ is tweesins te misprysen. 1. Om datse niet alleen de lichamen maer oock de conscientien pynicht. Ten.2. datse God syn heerschappie beneemt/ waer uyt dan verschrickelicke oordeelen volgē.

soo laet ons hooren hoe groot het de Heere acht.
Esa.29.13. Dewyle / seyt hy / dit volck my gheeert heeft met menschen gheboden ende leeringhen: siet / so sal ick hem met een groot ende verschrickelick wonderlick werck verschricken: want de wijsheyt sal van sijne wysen vergaen / ende het verstant sal van de oude wijcken. Op een ander
Matth.15.9. plaetse: Sy dienen my te vergeefs / leerende leeringhen die menschen gheboden zyn. Ende voorwaer dat de kinderen Israels hen selvê met vele afgoderie besmet hebben / de gantsche oorsake hier van wort deser onreyner vermenginge toegheschreven / te weten / dat sy de geboden Gods overtredende / nieuwe gheboden Godsdienst ge-
2.Reg.17.24. 32. dicht hebben. Daerom wort in de heylighe Historie verhaelt / dat de nieuwe inwoonders die de Babylonische Coninck in Samariam ghebracht hadde om het lant te bewoonê / zyn van de wilde beesten verscheurt ende verslonden geweest / om dat sy de oordeelen ende wetten des Gods diens lants niet en wisten. Al hadden sy in de ceremonien niet ghesondicht / soo en soude nochtans de ydel ponpperie Gode niet behaecht hebben: maer hierentusschê heeft God dese ontheylinge syns dienstes willen wreken / om dat de menschen gedichtselen inbrachten die vreemde waren van syn woort. Hier uyt wordt daer nae geseyt / dat sy door sulcke straffe verschrickt zynde / hebben de ceremonien aenghenomen die in de Wet verordent waren: maer dewyle sy den waerachtighen God noch niet suyver en dienden / soo wordt daer tweemael verhaelt / dat sy God vreesden ende niet en vreesden. Waer uyt wy verstaen / dat een deel der eerbiedinge die wy hem schuldich zyn / daer in geleghen is / dat wy in sijnen dienst enckelick volgen dat hy ons gebiet / ende geene onse vondê daer in vermengen.
2.Reg.22.1. ende elders. Ende hierom worden dickmael de Godsalighe Coninghen ghepresen / om dat sy ghedaen hebben nae alle de gheboden / ende niet en zyn afgeweken ter rechter noch ter slincker hant. Ick come voorder: al ist schoon dat in eenighen ghedichten dienst opentlick gheen godloosheyt en schynt / soo wort hy nochtans strengelick van den Gheest verdoemt / dewijle daer afwijckinge
2.Reg.16.10. van Gods gebot is. De altaer die Achas maecte / des welckes exemplaer uyt Samaria ghebracht was / mochte schijnen de verciertinge des Tempels te vermeeren / dewyle het voornamen was / Gode alleen daer offerhande te doen / het welcke hy cierlicker soude op desen nieuwen altaer doen dan op dien eersten ende ouden: nochtans sien wy dat de Gheest dese stoutheyt verdoemt om gheen ander oorsake / dan om dat de vonden der menschen in dê dienst Gods onreyne vervalschingen zyn. Ende hoe de wille Gods ons claerlicker gheopenbaert is / soo veel te min can de stoute hooveerdicheyt / om wat nieus te dichten / ontschuldicht worden. Ende daerom wort de zonde Manasse te rechte met dese gheleghentheyt beswaert / dat hy eenen nieuwen altaer gemaeckt heeft in Jerusalem / van welcke
2.Reg.21.3. stadt God ghesproken hadde: Ick sal mijnen naem daer stellen: want alsoo wordt de autoriteyt Gods ghelijck met voorghenomen rade verworpen.

Ten is oock gheen wonder / want de menschelicke vonden mishaghen God seer in de sake der religie.

24 Sommighe menschen zijn verwondert / waerom God so strengelick dreyght verschrickelicke dingen te doen den volcke / van welcken hy met menschen leere ghedient wort: eñ waerom hy seyt / dat hy te vergheefs ghedient wordt met menschen gheboden. Maer waert dat sy saghen wat het zy in de sake der Religie (dat is / der Hemelscher wijsheyt) dê mont Gods alleen te hooren / soo souden sy oock mede sien dat het geen cleyn oorsake en is / waerom de Heere sulcken verkeerden dienst verworpt / die hem nae den lust des menschelicken vernufts ghedaen wort. Want hoewel de gene die sulcken wetten tot godsdienst ghemaeckt / onderdanich zyn / eenen schijn der ootmoedicheyt geven in haer gehoorsaemheyt: soo en zynse nochtans niet ootmoedich voor God / den welckê sy de selve wetten opleggen die sy houden. Dit is de oorsake waerom Paulus ons soo neerstichlick ghebiet toe te sien / dat wy niet bedroghen en worden door menschen leeringen / ende door eyghen willighen dienst die buyten Gods woort is van menschen bedacht. Het is voorwaer alsoo: onse ende aller menschen wysheyt moet ons dwaes worden / op dat wy Gods alleen latê wys zyn. Desen wech en volghen die niet / die hen selven door onderhoudinghen die nae menschen goetdunckende gedicht zyn / willen Gode aengenaem maken / ende hem een overtredensche ghehoorsaemheyt oock teghen sijnen wille bewysen / de welcke den menschen ende niet Gode ghedaen wordt. Ghelyck het langhen tyt hier te voren / ende oock tot onsen tyde gheschiet is / ende noch heden gheschiet in de plaetsen in de welcke de heerschappie des schepsels meer gheacht wort / dan des Scheppers selve: daer de Religie ende Godsdienst (ist datment alsoo noemen sal) met meer ende dwaser superstitien ontreynicht is / dan oyt eenich Heydenschap. Want wat soude het menschelick vernuft connen voortbrengen / anders dan alle dinck dat vleeschelick eñ dwaes ware / ende dat waerachtichlic bewese van wat autheur het ghecomen zy.

Redē is dese: Dat dese wysheyt voortcomt uyt de hooveerdicheyt eñ geveynstheyt.

Col.2.4.

Dwelck met een exempel bevesticht is.

25 Dat oock de beschermers der superstitien voorwenden / * dat Samuel heeft in Ramatha geoffert / ende dat het Gode behaecht heeft / hoewel het tegen de Wet geschiede: daer op is licht te antwoorden / † dat daer niet en was een ander altaer teghen den eenighen altaer opghericht: maer dat hy de stadt daer hy woonde / heeft voor de bequaemste verordent / om daer de offerhanden te doen / dewyle de arcke des verbonts noch gheen seker plaetse en hadde. Voorwaer dese heylighe Prophete en hadde niet voren yet nieus op te brenghen in den Godsdienst / daer God soo strengelick verboden hadde / yet daer toe ofte daer af te doen. Aengaende het exempel Manoah / ick segge dat het is sonderlic eñ buyten orden geweest. Hy heeft Gode geoffert / hoewel hy een gemeyn man was / eñ het heeft Gode behaecht: te weten / om dat hy 't gedaen heeft / niet door lichtveerdighe beweginghe syns herten / maer door Hemelsche ingheevinghe. Maer hoe seer God de dingen verworpt / die de menschen uyt hen selven dichten om God te dienen / dat wort door Gedeons exempel wel bewesen / wiens Ephod niet alleenlick hem ende sijnen huysghesinne / maer oock den gantschen volcke is tot eenen val bedegen. Somma / allerley menschelicke vont / daer mede de menschen soecken God te dienê / en is niet anders dan een ontreyninghe der waerachtigher heylicheyt.

Het 4 Argument der Papisten ghenomen van eenige exempelen.
* 1.Sam.7.17
† Antwoort op het eerste exempel.
Jud.13.19. Antwoort op het 2 exempel.
Jud.8.27.

26 Sy segghen / waerom heeft dan Christus gewilt / * dat de menschen souden de onverdraghelicke packen draghen / die de Schriben ende Pharizeen bonden? Maer ick vrage hen hierentegen / waerom Christus op een ander plaetse gebiet † voor den suerdeesem der Pharizeen te wachten? by den suerdeesem verstaende / alle haer eyghen leeringe die sy in de suyverheyt des woorts Gods vermengden. Wat willen wy claerders / dan dat ons gheboden wordt haer

Het 5 ende laetste argument der Papisten. Dat Christus soodanige lasten wel heeft willen draghen.
* Matt.23.3.
† Matt.16.6

gantsche leere te schouwen ende vlien. Hier uyt moghen wy seker weten / dat de Heere oock in die ander plaetse niet en heeft gewilt dat de conscientie syns volcx soude met der Phariseen eyghen insettinghe ende leere ghequelt worden. Ende de woorden selve en geven sulcx niet uyt/ soo verre sy niet gedraeyt en worden. Want als de Heere daer wilde het levē der Phariseen bitterlick bescheiden/ soo heeft hy syne toehoorders te voren eenvoudelicken onderwesen/ hoewel sy in het leven der Phariseen niet en saghen dat sy mochten navolghen / dat sy nochtans niet en souden laten te doen/ dat van hen geleert wert/ als sy saten in den stoel Mosis / dat is / om de Wet te verclaren. So heeft dan Christus alleenlick willen waerschouwen / dat het volck niet en soude de leere verachten om de boose exempelen der Leeraren. Maer dewijle sommige door gene redē beweecht en wordē/ eñ altijts autoriteyt eyschen/ so sal ic de woordē Augustini hier onder stellen/ de welcke gantschelick dit selve beduyden. Over de schaepstal des Heeren (seyt hy) zijn sommighe ghestelt die ghetrouwe zijn/ ende sommighe die huerlinghen zijn. Die ghetrouwe zijn / die zijn waerachtighe Pastooren: Hoort nochtans dat oock de huerlinghen noodich zijn. Want vele in de Ghemeynte die aertsche goedēn soecken/ prediken Christum/ende de stemme Christi wordt door hen ghehoort: ende de schapen volgen niet den huerlinck/ maer den Herder door den huerlinck. Hoort hoe de Heere ons de huerlinghen bewesen heeft: De Schriftgeleerden/seyt hy/ ende Phariseen sitten op den stoel Mosis: doet het ghene dat sy u ghebieden/ maer en wilt niet doen het ghene dat sy doen. Wat heeft hy daer anders ghesept / dan dat sy souden door de huerlinghen de stemme des Heeren hooren? Want in den stoel Mosis sittende/ leeren sy de Wet Gods: soo leert dan God door hen. Maer ist dat sy leeren dat haer eyghen is/ soo en wiltse niet hooren / noch en wilt het niet doen. Dus verre Augustinus.

1 Antwoort/ waer in aengewesen wort des Heeren Christi voornemen.

2 Antwoort.

August. in Joan. tract. 46.

Het 3 deel des Capitels / van de wettelicke ende rechte insettinghen der kercke.

27 Nu dewijle vele ongheschickte menschen hoorende/dat het tegen God is dat de conscientien der menschen door menschelicke leeringhen ghebonden worden/ ende dat God te vergheefs daer door gedient wort / oock mede alle de wetten verworpen/ door de welcke orden in de Ghemeynte gehoudē wort: so ist nut hier oock haer dwalinghe te wederlegghen. Het is voorwaer hier seer slibberich ende licht om te vallē: want men siet niet terstont wat onderscheyt tusschen dese tweederley wetten zy. Maer ick sal de gantsche sake met corte woorden aldus verclaren / op dat de ghelijckheyt niemant en bedrieghe. Ten eersten sullen wy dit weten / ist dat wy sien dat in allerley geselschap der menschen eenighe regeeringe ende Policie noodich is/ om de ghemeyn vrede te voeden / ende eendrachticheyt te behouden: ist dat in allerley handelinghe der dinghen altijts moet eenighe orden zijn/ om eerbaerheyt ende oock zedicheyt te onderhoudē: soo is dit voornemelick in de Ghemeynten aen te mercken/ de welcke door een goede geschickte orden aller dinghen onderhouden worden/ ende sonder eendrachticheyt gantschelick niet zijn en connē. Daerom ist dat wy de welvaert der Ghemeynte soecken/ so moeten wy gantschelic neerstichlick besorgen dat Paulus gebiet/ te weten/ dat alle dinck betamelick ende ordentlick gheschie. Ende dewijle de zeden der menschen seer verscheyden/ende de gheest soo menigerley/ende de vernuften ende oordeelen soo oneens zijn: soo en is gheen Policie noch regeeringhe vast ghenoech/ ten zy dat daer sekere wettē gestelt worden: noch daer en can gheen ceremonie onderhouden worden sonder eenige seker verordende forme. Daerom en straffen wy niet alleenlick de wetten die hier toe dienen: maer seggen oock dat de Gemeynten lam ende gichtich/ eñ gantschelick mismaeckt ende gheschepden worden/ so wanneer sulcke wetten wech genomen worden. Want men can niet hebben dat Paulus eyscht/ te weten / dat alle dinck bequamelick eñ ordentlick ghschie/ ten zy dat de orden ende bequamheyt door sekere onderhoudinghen als door banden ghehouden worde. Dit moetmen alleenlick in die onderhoudinghen uytnemen/ te weten / datmen niet en gheloove dat sy tot de salicheyt noodich zyn/ op dat sy de conscientien niet en binden: ende datmen niet en meyne God daer mede te dienē/op dat de Godsalicheyt daer in niet ghestelt en worde.

Welcke fondamēt steunt eerstelick op den algemeynen grontregel des Apostels/ dat alle dinghen gheschickelick ende ordentlick gheschieden souden.

1.Cor.14.40.

Maer hier in zijn twee sakē te mercke.

28 Soo hebben wy dan een seer goet ende getrouwe teeckē / waer door de godloose insettinghen (de welcke de waerachtige Religie verduysterē/ ende de conscientien verladen) onderscheyden wordē van de behoorlicke onderhoudingen der Ghemeynte: te weten/ ist dat wy ghedachtich zijn dat de behoorlicke insettingen der Gemeynte altijts verordēt zijn / op dat in de heylige vergaderinge der geloovigē alle dinc geschie betamelic/eñ met behoorlicke weerdicheyt: ofte op dat sy daer door als door eenige banden der zebaerheyt eñ maticheyt/in orden onderhouden worde. Want so waermen verstaet dat eē Wet ghegheven is tot eerbaerheyt ende voeghelickheyt/daer is de superstitie wech ghenomen / in de welcke die vallen die den dienst Gods stellen in menschelicke insettingen. Wederom alsmen bekent dat sy alleenlick het ghemeyn gebruyck aengaet / soo is de valsche meyninghe van bedwanck ende noot wech ghenomen/waer door de conscientien seer verschrickt worden / doemen meynde dat sulcke insettinghen tot de salicheyt noodich waren. Want hier en wort niet ghesocht dan dat de liefde door onderlinghen dienst onder ons behouden worde. Maer het is noodich noch claerlicker te beschrijven wat onder die betamelickheyt ofte eerlickheyt / ende oock onder de orden die Paulus beveelt/verstaen wort. Het eynde der betamelickheyt ofte eerlicheyt is / eensdeels op dat wy door sulcke behulpselen tot Godsalicheyt verweckt worden/ als daer ceremonien toegedaen worden om de heylighe insettinghen te eerweerdigher te maken: eensdeels oock op dat maticheyt ende ghestadicheyt die in alle eerlicke handelinghen behoort te zijne/ hier aldermeest gesien worde. In de orden is het voorneemste / dat de regeerders den reghel ende de Wet der rechter ende behoorlicker regeeringhe weten: ende dat het volck dat geregeert wort/ tot ghehoorsaemheyt Gods/ ende goede zeden gewent worden. Item/op dat de Ghemeynte wel ghestelt zijnde/ vrede ende eendrachticheyt hebbe.

Als nae desen richtsnoer de Papistische insettinghen ondersocht werdē / sullen sy voor onbetamelick ende onordentlick bekent worden.

Wat Paulus verstaet by die woorden / betamelick ende ordentlick.

29 Soo en sullen wy dan dat niet betamelick noemen/ daer in niet anders dan ydel behaghelickheyt is: ghelijck wy daer van een exempel sien in die guychelsche verchieringhe ende pomperie die de Papisten gebruyckē in hare Godsdienst/ daer in men niet anders en siet dan eenen schijn der onnutter cierlickheyt/ eñ de overdaet sonder vrucht. Maer dat sal ons betamelick eñ eerlic wesen / dat tot de eerweerdicheyt der heyligher Sacramenten alsoo dient/dat het een bequaem oeffeninghe zy tot Godsalicheyt: ofte ymmers dat tot sulcke verchieringhe dient / als der han-

By den Papistschen Ceremonien en is niet betamelick.

Een beschrijvinge van de waerachtige betamelickheyt.

der handelinghe betaemt: ende dat het niet en zy sonder vrucht / maer de gheloovighe vermane / met wat grooter Godvreesentheyt en eerweerdicheyt / sy behooren die heylighe dinghen te handelen. Nu op dat de ceremonien ons in Godsalicheyt oeffenen / soo moeten sy ons recht tot Christum leyden. Desghelijcx en sullen wy niet segghen dat de orden gheleghen zy in de beuselachtighe pomperien / de welcke niet anders en hebben dan eenen ydelen cierlicken schijn / maer in sulck een schickinghe ende voeginge / de welcke alle verwerringhe / ongheschicktheyt / wederspannicheyt / ende alle beroerte ende tweedracht wech neme.

By de pomperien der Papisten en is geen orden.

Van het eerste / te weten / van betamelickheyt ende eerlickheyt / hebben wy exempelen by Paulum / ghelijck / datmen niet en behoort onheylige drinckerien by het Nachtmael te houden: Dat de vrouwen niet en behooren int openbare te comen onghedeckt.

Exempelen van waerachtighe orden. 1. Cor. 11. 5. ende 21.

Ende wy hebben andere vele exempelen in het daghelicksche ghebruyck: gelijck dat wy met ghebogen knyen ende blooten hoofde bidden: Dat wy de Sacramenten des Heeren niet verachtelick / maer met eenige weerdicheyt uytdeelen: Dat wy in de begravinghe der dooden eenighe eerbaerheyt gebruycken / ende andere dinghen die daer toe dienen. Aengaende het ander / te weten de orden / daer van moghen exempelen zijn / de ghemeyne uren tot bidden / prediken / ende andere heylighe handelingen verordent: de ruste ende stilheyt in het prediken: verordende plaetsen: de wysen der ghesanghen: de verordende daghen tot het Nachtmael: dat Paulus verbiet de vrouwen in de Gemeynte te leeren / en ander diergelicke dingen. En voornemelic de dingen die de Discipline en regeeringe aengaen / gelijck de kinderleere / de straffe / verbanninghe / het vasten / etc. Alsoo mogen wy alle de insettinghen der Ghemeynte die wy als heylich ende nut aen nemen / in twee deelen stellen / want sommighe gaen de ceremonien ende wyse der handelinghen aen / sommighe dienen tot de regeeringhe ende vrede.

Exempelen van Christelicker betamelickheyt.

1. Cor. 14. 34.

30 Maer dewyle het hier te vreesen is dat op d'een zyde de valsche Apostelen sullen hier uyt een decksel soecken om hare tyrannische wetten daer mede te ontschuldighen: ende dat op d'ander zyde sommighe sullen veel te vreesachtich zijn / de welcke door het quaet des voorleden tijts vermaent zijnde / gheenen wetten noch insettinghen / hoe heylich sy oock zijn / en sullen plaetse laten: soo moet ick hier betuyghen dat ick die menschelicke insettingen eerst voor goet achte / die door de autoriteyt Gods ghefondeert / ende uyt de Schrifture genomen / ende gantschelick Goddelick zijn.

Ende nu en zynder anders gheene insettinghen / dan alleen die op Gods autoriteyt ghegront ende uyt der heyligher Schrift genomen zyn.

Laet ons voor een exempel nemen de knyelinghe / die ghebruyckt wort in gemeyne ghebeden. De vraghe is / of het een menschelicke insettinghe zy / die een yeghelick mach verworpen ofte verachten. Ick segghe dat het alsoo een menschelicke insettinge is / dat sy oock Godlick is. Het is een Godlicke insettinge / so verre sy een deel is dier eerlickheyt en betamelickheyt / de welcke door den Apostel is bevolen te besorghen ende onderhouden: ende het is een menschelicke insettinghe / soo verre sy ons sonderlick ende uytdruckelick verclaert / het ghene dat de Apostel hadde int ghemeyn aengeroert.

1. Cor. 14. 40.

Wt dit eenighe exempel machmen verstaen / watmen behoort van alle sulcke dinghen te ghevoelen: te weten / dewyle de Heere de gantsche somma der waerachtigher rechtveerdicheyt / ende alle de deelen sijns Godlicken diensts / ende al wat tot salicheyt noodich was / heeft in sijn woort ghetrouwelick vervaet / ende claerlick gheopenbaert: soo moet hy als de eenighe Meester in dese dingen alleen gehoort worden.

Ten 2. moesten de insettinghen zyn Goddelick / alhoewel sy van den menschen schynen inghestelt te zyn.

Ende dewyle hy in de uytwendighe regeeringhe ende ceremonien niet en heeft willen een yeghelick dinck bysonder ghebieden wat wy moeten volghen / (om dat hy voorsach dat die moesten nae ghelegentheyt des tijts zijn / ende niet en achtede dat een wyse te allen tyde bequaem was) soo moetmen hier de ghemeyne regulen aensien die hy gegheven heeft / om daer nae te voegen ende matighen al wat in de Ghemeynte noodich is tot orden ende betamelicke eerlickheyt te gebieden. Ten laetsten / dewyle hy daerom daer van gheen dinck uytdruckelick gheleert en heeft / om dat sy niet noodich en zijn tot salicheyt / en moeten nae eens yegelicks volcx ende tyts zeden nu aldus / nu alsoo ghevoecht worden tot stichtinghe der Ghemeynte: soo machmen also wel het gene dat gewoonlick is veranderen ende wech nemen / als wat nieus instellen / gelijck het der Gemeynte nut ende voorderlick is.

De liefde is de beste regeerster van de selve / welcke op de stichtinge der kercke siet.

Ick bekenne wel datmen niet en moet lichtveerdelic noch dickmael / noch om cleyne oorsaken tot vernieuwinghe ofte veranderinge loopen: maer de liefde sal seer wel oordeelen wat hinderlick of stichtelick zy: ende ist dat wy de liefde laten regeeren / soo sal alle dinck wel gaen.

31 Voort het betaemt den Christelicken volcke het ghene dat nae desen reghel is inghestelt / met vryer conscientie / ende sonder eenige superstitie / ende met ghewillighe ghehoorsaemheyt te onderhouden / niet te versmaden / noch door onachtsaemheyt voorby te gaen: soo verre ist dat het yemant behoort door hooveerdicheyt ende wederspannicheyt opentlic te breken.

Daerom comt het den Christenen toe / soodanighe insettinghen niet te verachten / noch te versuymen / maer getrouwelick te onderhouden / en dat met een vrye conscientie.

Nu mochte yemant vraghen: Wat vryheyt can de conscientie hebben / daer men soo seer tot ghehoorsaemheyt ghehouden is? Ick segghe dat de conscientie niet te min vry en is / ist dat wy overdencken dat het geene onveranderlicke ende eeuwige geboden en zijn / daer aen men altyts vast ghebonden zy: maer dat het uytwendige oeffeninghen der menschelicker swackheyt zijn: de welcke ons niet allen noodich en zijn / hoewel wyse alle gebruycken: om dat wy schuldich zijn de liefde onderlinge onder ons te onderhouden. Het welcke men in de voven-verhaelde exempelen mach aenmercken.

Dit besluyt wordt met exempelen / welcke dickwils moghen voor vallen / verclaert.

Wat sullen wy segghen: is daer soo veel in der vrouwen falie gheleghen / dat sy niet en mach bloots hoofts uyt gaen? Is haer soo strenghelick gheboden te swyghen / dat sy niet en mach sonder groote zonde spreken? Is in de knyelinghe / ofte eenich dinck in de begravinghe soo groote verborgentheyt / datmen niet en mach sonder groote zonde laten? Neen. Want of een vrouwe haer moeste soo seer haesten om haren naesten te helpen ende by te staen / dat sy haer hooft niet en conde decken / soo en sondicht sy daer in niet met ongedeckten hoofde daer toe loopende. Ende daer mochte sulcke een ure zijn / soo dat het beter ware dat sy sprake dan dat sy sweghe. Item / wie door eenich ghebreck niet en conde knyelen / dien en ist niet verboden staende te bidden. Ten laetsten / het is beter den dooden in tyts ter aerde te brenghen / dan nae een lynen cleet / ofte nae de ghene die souden mede ter begravinghe gaen / soo langhe te vertoeven / dat de doode onbegraven beginne te rotten. Nochtans worden wy niet te min door de wysen ende wetten des lants / ende door den reghel der zebaerheyt ende matichheyt onderwesen / wat wy in sulcke dinghen doen ofte laten sullen: waer in of schoon yet door onwetentheyt ofte verghetentheyt ghefeylt wordt / soo en is het niet ghesondicht

Sommige regels waer te nemen.

dicht: maer ist dat het door versmadinghe ofte verachtinghe gheschiet / soo is die wederspannicheyt te misprijsen. Desgelijcx en is daer niet aen gheleghen/ wat daghen/ uren/ plaetsen/ ende wat Psalmen men op eenen dach ghebruyckt. Maer daer moeten sekere daghen ende ghesette uren zijn/ ende een bequaem plaetse om alle het volck te vaten/ is het datmen eenighe achte heeft om vrede te houden. Want de onsekerheyt deser dinghen/ soude groote oorsake gheven tot twist ende ghekyf/ waer het sake dat een yeghelick mochte na synen lust de dinghen veranderen/ welcke tot de ghemeyn orden dienen: want waert dat dese saken vry gestelt worden na eens yeghelicx goetduncken/ soo en soude nemmermeer een dinck connen allen behaghen. Ist dat yemant wil hier tegen stryden/ ende wyser zijn dan het betaemt / die sie selve toe waer mede hy syn eygensinnicheyt mach voor God verantwoorden. Nochtans moet ons dat ghenoech zijn/ dat Paulus seyt: dat wy de wyse niet en hebben om teghen te strijden/ noch de Ghemeynten Gods.

Reden/ waerom.

1.Cor.11.16.

32 Soo moetmen dan seer neerstichlick toe sien / dat daer gheen dwalinghe in en come/ die dit suyver ghebruyck vervalsche ofte verduystere. Het welcke sal gheschien/ ist dat alle de onderhoudinghen openbaerlick nut ende voorderlick zijn/ ist datmen seer weynighe insettinghen toe laet: ende voornemelick/ ist dat de Pastoor sijn ghetrouwe leere daer by ghebruyckt / ende daer door boose meyninghen uyt sluyte. Dese kennisse ende wetenschap maeckt dat een yegelick in dese dinghen syn vryheyt heeft / ende dat nochtans een yegelick van selfs synder vryheyt een noot op leyt / soo verre die betamelickheyt daer van wy ghesproken hebben / ofte de liefde dat eyscht. Boven desen/ dat wy selve dese dingen sonder eenighe superstitie onderhouden/ ende de selve niet te strenghelick van andere en eyschen/ op dat wy den dienst Gods niet te beter en achten om de menichte der ceremonien: op dat d'een Gemeynte niet d'ander en verachte/ om de verscheydenheyt der discipline. Ten laetsten / dat wy ons selven hier geen seker wet stellende/ het gantsche ghebruyck ende eynde daer van tot stichtinge der Gemeynte schicken / so dat wy wanneer het de stichtinghe der Ghemeynte eyscht/ sonder eenighe ergherniffe lijden/ niet alleenlick dat yet verandert worde / maer oock dat alle de onderhoudinghen die wy te voren ghebruyckt hebben/ wech ghenomen worden. Want dat de gelegentheyt des tijts somtijts eyscht/ dat sommighe wysen die anders niet boos noch onbetamelick en waren/ na de bequaemheyt der sake wech genomen worden: dat leert ons de bevindinghe in dese teghenwoordighe eeuwe. Want dewyle de blintheyt ende onwetentheyt des voorleden tijts soo groot gheweest is / soo hebben de Ghemeynten met soo seer verdorven meyninghe/ ende met soo seer groote neersticheyt / voor desen tijt aen de ceremonien der Gemeynte ghehanghen/ dat sy nu nauwe connen genoech van die ongheschickte superstitien ghesuyvert worden / sonder vele ceremonien wech te nemen/ die moghelick voortyden niet sonder oorsake ingestelt en waren / ende gheen sonderlicke godloosheyt en hebben.

Ende d'ander zijnde is toe te lien/ 1. Dat niet ergens eenige dwalinghe in en cruype die dese insettingen besmette.

2. Ofte eenige superstitie/ de welcke die godsalighe ofte liefde quetse.

3. Ofte eenige noodwendicheyt/ die daer de vryheyt der kercken soude willen wech nemen.

Het xj. Capittel.

Van de jurisdictie der Gemeynte, ende het misbruyck daer van, dat in het Pausdom gesien wort.

NU volcht het derde deel der macht der Gemeynte/ te weten/ de jurisdictie/ de welcke wel het voornemste stuck is in een welgestelde Ghemeynte. Ende de gantsche jurisdictie der Gemeynte dient tot de discipline / van de welcke wy terstont sullen handelen. Want ghelijck gheen stadt / noch gheen dorp en can staen sonder Overicheyt ende regeeringhe: alsoo (gelijck ick boven gheleert hebbe / ende nu moet wederom verhalen) is oock der Ghemeynte haer geestelicke regeeringe noodich: de welcke nochtans gantschelick van de burgherlicke regeeringhe verscheyden is/ ende die niet alleenlic niet en verhindert noch vermindert/ maer veel meer seer helpt ende voordert. Soo en sal dan dese macht der jurisdictie niet anders wesen in somma / dan een bequaem orden die tot de onderhoudinge der Geestelicker regeeringhe ghestelt is. Tot dit eynde hebben van den beginne aen in de Gemeynten sekere regeerders gestelt geweest/ die achte souden hebben op de zeden/ ende de feylen straffen/ ende het ampt der macht der sleutelen bedienen. Van dese orden spreeckt Paulus in den Sendtbrief tot de Corinthen / * ende noemtse Regeeringe. Item/ tot de Romeynen als hy seyt: † So wie regeert/ die regeere met sorchvuldicheyt. Want hy en spreeckt daer niet tot de Overicheyt (want daer en was doe gheen Christen Overicheyt) maer tot de ghene die by de Pastooren ghevoecht waren tot de gheestelicke regeeringe der Gemeynte. Ende oock tot Timotheum spreeckt hy van tweederley Ouderlingen/ want hy meldet sommige die arbeyden in het woort / ende sommige die het predick-ampt niet en bedienen/ ende nochtans wel regeeren. Met dese laetste verstaet hy sonder twyfel de ghene die tot de regeeringe der zeden/ ende over het gantsche gebruyck der sleutelen gestelt waren. Want dese macht daer van hy spreeckt / is gheheel in de sleutelen ghelegen/ de welcke Christus der Ghemeynte ghegheven heeft / in het xviij. Capittel Matthei: daer hy strenghelick ghebiet die van der Ghemeynten wege te vermanen/ die harer broederen sonderlicke vermaninghe veracht hebben: ende ist dat sy in haer hartneckicheyt voortgaen / soo leert hy datmen die moet van de Ghemeynte affsnijden. Nu dese vermaninghen ende berispinghen/ en connen niet gheschien sonder kennisse van de sake te nemen: ende het is noodich eenige orden ende oordeel te gebruycken. Daerom ist dat wy de belofte der sleutelen niet en willen te niete maken / den ban ende de vermaninghen der Ghemeynte / ende andere dierghelicke dingen wech nemen: soo moeten wy der Ghemeynte eenighe jurisdictie toe laten. De Lesers moeten aenmercken dat in die plaetse niet ghehandelt en wordt van de ghemeyn autoriteyt der leere / gelijck in het xvj. Capittel Matthei/ ende in het xx. Joannis/ maer dat Christus daer het recht ende oordeel dat in de Jodische Synagoge was heeft voortaen in sijn Gemeynte ghebracht. Tot dien dach toe hadden de Joden haer regeeringhe gehadt/ de welcke Christus soo verre de suyver insettinghe onderhouden wordt/ in sijn Ghemeynte bevesticht / ende dat seer strenghelick. Want het was alsoo noodich / dewyle de roeckeloose ende hooveerdighe menschen anders souden het oordeel der onsiener ende verachtelicker Gemeynte versmaden. Ende op dat de Lesers niet verwerret en worden om dat Christus de dinghen die wat verscheyden zijn / met de selve woorden beduyt / so ist nut desen knoop te ontbinden. So zijn daer dan twee plaetsen/ die spreken van binden ende ontbinden. D'een is in het xvj. Capittel Matthei/ daer Christus Petro belooft hebbende dat hy hem sal de sleutelen des Rijcx der hemelen

Gheeyndicht zynde den handel van de macht der kercken nopende de leere/ ende t'maken van wetten/ resteert den handel van de selve macht/ aengaende de Jurisdictie/ ofte gebiet/ welcke handelinghe ten eynde wordt ghebrocht in dit ende het navolgende Capittel. Ende de noodsakelickheyt/ den oorspronc ende beschrijvinge deser Jurisdictie wordt met weynige woorden getoont/ ende bewesen met des Apostels woorden.

* 1.Cor.12.28

† Rom.12.8.

1.Tim.5.17.

Dit ghebiet hangt aen de sleutelen die der kercke gegeven zyn.

Matth.18. 15.16.17.

De aenmerckinghe der sleutelen is tweederley. Matt.16.19 Joan.20.23.

Daer van de uytlegginge/ zynde uyt twee plaetsen der Euangelisten voortgebracht / by ghevoecht wort.

melen geven/ terstont daer nae seyt: Dat al wat hy op de aerde sal binden ofte ontbinden / sal in den Hemel vast wesen. Met welcke woorden hy niet anders en beduyt/ dan dat hy by Joannem

Joan. 20. 23. seyt met andere woorden als hyse sendt om te prediké: Wien ghy (seyt hy) de sonden vergeeft/ dien sullen sy vergeven worden: ende wien ghy de sonden behout/ dien sullen sy behouden worden in dē Hemel. Ick sal een uytlegginge voortbrenghen die niet scherpsinnich/ noch ghedronghen/ noch verdraeyt/ maer oprecht/ bequaem/

Matt. 16. 19. ende licht te verstaen is. Dit gebodt van de sonden te vergheven ende te behouden / ende die beloste die Petro geschiet is van binden ende ontbinden / en moet nergens van verstaen worden dan van den dienst des woorts / het welcke de Heere den Apostelen bevolen hebbende / heeftse oock mede het ampt van bindē ende ontbinden ghegheven. Want wat is de somma des Evangelij/ anders dan dat wy alle dienstknechten der sonde ende des doots zijnde ontbondē ende verlost worden door de verlossinghe de welcke is in Christo Jesu? ende dat de ghene die Christum den Verlosser ende Salichmaker niet aen en nemen noch bekennen/ zijn tot de eeuwige gevanckenisse ende doot begheven? Doe de Heere dese bootschap sijnen Apostelen gaf over alle natien te dragen/ om te bewijsen dat het sijn bootschap was/ ende van hem quam/ so heeft hyse met dese seer clare ghetuyghenisse verciert / ende dat tot een uytnemende schoon bevestinge sijnder Apostelen / ende oock aller der gener tot de welcke sy die bootschap souden dragē. Het was den Apostelen noodich een vaste ende grondelicke versekerheyt haerder predikinge te hebben/ de welcke sy niet alleenlick en moesten met onuytsprekelicken arbeyt/ sorge/ swaricheyt ende periculen bedienen/ maer oock ten eynde met haer bloet verseghelen. Om dat sy/ segghe ick / souden weten dat haer predikinghe niet te vergeefs noch ydel/ maer vol macht ende cracht ware: soo was het hen noodich te weten / dat sy in soo groote benautheyt ende swaricheyt / ende in soo groote periculen soudē ontwijfelick wetē, dat sy Gods sake handeldē: om dat sy souden weten dat God met hen was/ of schoon de gantsche werelt hen teghen stont: om dat sy Christum den Autheur sijnder leere niet teghenwoordich op der aerde siende / souden verstaen dat hy in den Hemel is om de waerheyt der leere die hy hen bevolen hadde / te bevestighen. Wederom betaemde het den toehoorderen seer sekerlick betuycht te zijne dat de leere des Euangelij niet en was der Apostelē woort/ maer Gods woort selve: dat sy niet en was een stemme uyt der aerde geresen / maer uyt den Hemel ghedaelt. Want dese dinghen/ te weten/ verghevinghe der sonden / de belofte des eeuwighen levens / ende de bootschap der salicheyt / en moghen in des menschen macht niet zijn. So heeft dan Christus in het Euangelium betuycht / dat in de predikinghe des Euangelij gheen dinck en is/ uytghenomen den dienst: dat hy die is die door haren mont soude alle dinck spreken ende beloven. Ende dat daerom de verghevinghe der sonden/ de welcke sy vercondichden/ is de waerachtighe belofte Gods: ende dat de verdoeminghe / de welcke sy vercondichden/ is een seker oordeel Gods. Ende dese betuyginghe is tot alle eeuwen ghegheven/ ende blijft seker ende vast om ons alle te versekeren ende gerust te makē/ dat het woort des Euangelij/ van wat mensche het oock vercondicht wordt/ is de enckel sententie Gods/ by den oppersten Richtstoel vercondicht / in den boeck des levens ghe-

Dat eerste deel der sleutelen/ dwelck siet op den dienst des woorts/ en is niet te trecken op dē handel van dat kerckelicke ghebiet en recht.

schreven/ ende in den Hemel vast ende seker. Hier hooren wy dat de macht der sleutelen / is in die plaetsen enckelick de predikinge des Euangelij: ende dat het niet soo seer een macht / maer meer een dienst is alsmen de menschen aensiet. Want Christus en heeft dese macht niet eygentlick de menschen ghegeven/ maer sijnen woorde/ waer van hy de menschen heeft dienaers ghemaeckt.

Want sulcx is de predicatie en den dienst/ ende niet het ghebiet ende macht.

2 De ander plaetse van binden ende ontbinden/ is in het 18. Capittel Matthei/ daer Christus aldus spreeckt: *Ist dat een broeder de Ghemeynte niet en hoort / die zy u als een Heyden ende Tollenaer. Ick segge u voorwaer / al wat ghy bint op der aerde/ dat sal ghebonden wesen in den Hemel: ende al wat ghy ontbint / dat sal ontbonden wesen. Dese plaetse en is niet gantschelick der eerster plaetse ghelyck / maer is een weynich anders te verstaen. Nochtans en make ickse niet so seer verscheyden/ maer sy hebben veel ghelyckenisse met malcanderen. Want ten eersten zijn sy hier in ghelyck / dat sy beyde zijn een gemeyn sententie ende een macht om te binden ende ontbinden (te wetē, door Gods woort) het selve gebodt/ ende de selve belofte. Maer hier in zijn sy verscheyden / dat de eerste plaetse sonderlinghe is van de vercondinge ende predikinge/ de welcke de dienaers des woorts bedienen/ ende dat de ander de Discipline ende den Ban aengaet/ die der Gemeynte bevolen is. De Gemeynte bint den ghenen / welcken sy verbant: niet om dat sy den sulcken tot het eeuwige verderf / ende tot de eeuwighe vertwyfelinghe verworpt/ maer om dat sy sijn leven ende zeden verdoemt: ende hem nu van sijn verdoemenisse vermaent / ten zy dat hy hem bekeert. De Ghemeynte ontbint den genen welcken sy tot haer gemeynschap ontfangt: om dat sy hem als deelachtich maeckt der ghemeynschap die sy heeft in Christo Jesu. Daerom/ op dat niemant hartneckichlick het oordeel der Ghemeynte en versmade/ ofte cleyn achte/ dat hy door de ghemeyne stemme der gheloovigen verdoemt is: soo betuycht de Heere dat sulck een oordeel der gheloovighen niet anders en is dan een vercondinghe sijnder sententie/ ende dat het vast ghehouden wordt in de Hemelen/ dat sy op der aerde doē. Want sy hebbē het woort Gods/ daer mede sy de boose verdoemē: sy hebbē Gods woort waer door sy de ghene die hen bekeeren/ in ghenade ontfanghen. Ende sy en connen niet dwalen/ noch van Gods oordeel af wijcken: want sy en oordeelē niet anders dan uyt Gods Wet/ de welcke geen onseker noch aertsche meyninghe/ maer de heylighe wille Gods/ ende het Hemelsche woort is. Wt dese twee plaetsen / de welcke ick meyne met corte woorden sterckelick ende waerachtelick verclaert te hebbē/ willen de rasende Papisten sonder eenich onderscheyt / nae dat sy door hare dwalinghen gedreven worden/ somtyts haer oorbiechte/ somtyts haren ban/ somtyts hare jurisdictie / somtyts het recht om wetten te maken / ende somtyts hare pardoenen op rechtē. Ende de eerste plaetse gebruycken sy oock/ om de hoocheyt des Roomschen stoels te bevestighen. Op dese wijse weten sy hare sleutelen te voeghen tot wat sloten ende deuren sy willen / soo dat het mach schynen dat sy haer leven lanck in de since-conste zijn gheoeffent gheweest.

5 † Want dat sommighe meynen dat die dinghen zijn tijtlick ende verganckelick gheweest/ dienende tot dien tydt doe de Overicheyt noch vreemde van de Christelicke Religie was: die feylen daer in/ dat sy niet en aenmercken wat grooter

Dat tweede deel/ dwelck behoort tot de discipline des Bans/ is tghene daer van in dit Capittel gehandelt wort.

* Matth. 18. 18.

Op wat fondamenten sy staet ghegront.

Hoe sy moet wesen.

Het misbruyc van de tweederley nutticheyt der sleutelē in het Pausdom.

† Dese discipline des Bans is gheduerich waer uyt dat volcht/ dat die dwalen/ die daer meynen datse gheen plaetse en heeft/ daer Christelicke Overheden zijn.

grooter onderschept daer zy tusschen de macht der Ghemeynte / ende de burgherlicke macht. Want de Ghemeynte en heeft de macht des sweerts niet om te straffen / noch heerschappie om te bedwinghen / noch ghevanckenisse / noch andere straffe / die de Overicheyt pleecht te ghebruycken. Boven desen en soeckt sy niet dat de ghene die ghesondicht heeft / teghen synen wille ghestraft worde: maer dat hy door ghewillighe castydinghe syn leetschap ende beteringhe bewijse. Soo is dan hier een groot onderderschept: want de Ghemeynte en treckt haer gheen dinck aen dat eyghentlick der Overicheyt toe comt: noch de Overicheyt en mach niet doen het ghene dat van de Gemeynte geschiet.

Het onderschept tusschen de burgerlicke ende kerckelicke macht met een exempel verclaert / welcke te kennen gheeft de nootwendicheyt van dat kerckelicke recht.

Dit sal door een exempel claerder worden. Ist dat yemant heeft dronckich ghedroncken / so sal hy in een wel-gheschickte stadt met gevanckenisse ghestraft worden: ist dat yemant ghehoereert heeft / die sal ghelijcke / of eer meer der straffe hebben. Alsoo sal den Wetten der Overicheyt / ende den uytwendighen oordeele ghenoech ghedaen worden. Maer het mach ghescien dat de sulcke gheen berou noch beteringhe en bewijst / maer veel meer teghen murmelt ende grimt: Sal de Ghemeynte daer stille wesen? Sulcke en connen niet toegelaten worden tot het Nachtmael / sonder Christo ende sijnder hepligher insettinghe onrecht te doen. Ende het is reden dat de ghene die de Ghemeynte met een quaet exempel vererghert heeft / die selve ergernisse met een openbaer bewijs sijnder beteringe wech neme. De reden die voortghebracht wort van de gene die anders gevoelen / is veel te swack.

Teghenspreeckinghe.

Christus / segghen sy / heeft desen last der Ghemeynte bevolen / doe daer noch geen Overicheyt en was / die het soude bedient hebben.

1. Antwoort.

Maer het geschiet dickmael dat de Overicheyt te traghe is: ja moghelick somtyts dat sy selve zy te berispen: het welcke oock den Keyser Theodosio geschiet is.

2. Antwoort.

Boven desen mochtmen dit selve segghen byna van den gantschen dienst des woorts. So moeten dan nae deser menschen meyninghe / de Pastooren niet langher de openbare zonden berispen / noch sy en moeten niet langher schelden / straffen / ende dreygen. Want daer zijn Christelicke Overicheden die dese dinghen moeten met den sweerde beteren.

3. Antwoort.

Jae maer ghelijck de Overicheyt behoort de Ghemeynte te suyveren door uytwendige straffe eñ dwanck: alsoo moet oock de Dienaer des woorts der Overicheyt te hulpe comen / op dat daer niet soo veel ghesondicht en worde. Alsoo moeten dese twee diensten vereenicht zijn / soo dat sy malcanderen helpen ende niet en verhinderen.

Bevestiginge van dat te voren geseyt is: te weten / dat de Discipline des Bans gedurich is.

4 Ende voorwaer ist dat yemant de woorden Christi naerder aenmerckt / die sal lichtelick sien dat daer een eeuwighe ende niet een verganckelicke stant ende orden der Ghemeynte beschreven wordt. Want het en betaemt oock niet dat wy de gene die onser vermaninge niet en willen ghehoorsaem zijn / der Overicheyt over gheven: het welcke nochtans moeste gheschien / ware de Overicheyt in de plaetse der Gemeynte ghecomen. Ende wat salmen seggen van dese belofte: Voorwaer / voorwaer ick segghe u / al wat ghy bindt op der aerde: Salmen seggen dat dese belofte tot een ofte tot weynige jaren streckt? Boven desen / Christus en heeft hier niet nieus ingestelt / maer heeft de ghewoonte gevolcht die in de Gemeynte sijns volcks altijts onderhouden geweest is: waer mede hy te kennen ghegheven heeft / dat de Ghemeynte niet en can sonder de geestelicke jurisdictie zijn / de welcke sy van den beginne aen gehadt heeft. Ende dit is door ghemeyn eendrachticheyt aller tyden bevesticht geweest: Want dese geestelicke jurisdictie en is niet terstont wechgenomen / als de Keysers eñ Overicheden hebben begonnen tot Christum te comen: maer is alleenlick alsoo geschickt dat sy de burgherlicke regeeringhe niet en verstort / ofte daer mede vermengt en worde.

Ende dat se onder den Keyseren eñ Christelicke Overheden ingheselt is.

Ende dat te rechte: want ist dat de Overicheyt Godsalich is / soo en sal hy niet willen de ghemeyn gehoorsaemheyt aller kinderen Gods weygerē / welker ghehoorsaemheyt dit het minste deel niet en is / datmen hem selven der Ghemeynte onderworpt / die uyt Gods woort oordeelt: soo verre ist dat eē Christelicke Overicheyt soude moeten dit oordeel wech nemen. Want wat mach daer eerlicker wesen (seyt Ambrosius) dan datmen segghe dat de Keyser zy een sone der Gemeynte? Want een goet Keyser is binnen de Gemeynte / ende niet boven de Ghemeynte.

Epist. 23. ad Valentia.

Daerom de gene die de Gemeynte berovē van dese macht / om de Overicheyt te vercieren / die vervalschen de sententie Christi / niet alleenlick met een valsche uytlegginge / maer verdoemen oock swaerlick alle de heylighe Bisschoppen / die van den Apostelen tyden aen soo vele gheweest zijn / dat sy de eere ende het ampt der Overicheyt door eenen valschen schijn hen selven aengbetrocken hebben.

Wat het ooghemerck ende gebruyc is gheweest van dit kerckelicke Recht in de oude kercke.

5 Maer wederom is het nut te aenmercken welck voortyden zy het waerachtige gebruyck der jurisdictie der Ghemeynte gheweest / ende wat grooter misbruyck daer in ghecomen zy: op dat wy weten wat nu zy te verworpen / ende wat uyt dat oude ghebruyck zy wederom op te richten / ist dat wy willen des Antichrists rycke af breken / ende het waerachtighe rycke Christi wederom oprichten. Tē eerstē is dit het eynde / te weten / op datmen de ergernissen verhindere: ende of daer eenighe ergernisse gecomen ware / datmen die wech neme. In het gebruyck moetmen twee dinghen aenmercken: te weten / dat dese geestelicke macht gantschelick verschepden worde van't recht des sweerts: eñ dat sy moet niet na eens menschen goetduncken / maer door behoorlicke eendrachticheyt bedient worden.

1. Dese gheestelicke macht is gantschelick ghescheyden gheweest van het recht des sweerts.

Beyde dese dinghen hebben in de suyver Ghemeynte onderhouden gheweest. Want de heylighe Bisschoppen en hebben haer macht niet ghebruyckt door boeten ofte ghevanckenissen / ofte door andere burgherlicke straffen: maer sy hebben / ghelijck het betaemde / het eenige woort Gods gebruyct.

1. Corint. 6. 4.

Want de alderstrengste straffe der Ghemeynte / is de Ban oft affnydinghe / de welcke niet dan in dē noot gebruyckt en wort. Ende dese en eyscht cracht noch ghewelt / maer is te vreden met de macht des woorts Gods. Somma / de jurisdictie der ouder Ghemeynte en was niet anders dan een werckelick (op dat ick alsoo spreke) verclaringhe van het gene dat Paulus leert van de geestelicke macht der Pastooren. Ons is (seyt hy) macht ghegheven om sterckten te neder te worpen / om alle hoocheyt te vernederen die haer verheft teghen de kennisse Gods / om alle ghedachten ende verstant daer mede te onderworpen / ende ghevanghen te leyden tot ghehoorsaemheyt Christi / hebbende bereyde straffe teghen alle onghehoorsaemheyt.

2. Corin. 10. 4.

Ghelijck dit gheschiet door de predikinghe der leere Christi: also oock op dat de leere niet veracht noch bespot en worde / moetē de gene die hen selvē voor huysgenootē des geloofs uyt gevē / oordeelen na dat selve dat daer geleert wort. Dit en cā niet geschiē / tē zy dat by dē diēst des woorts

ooc zy het recht eñ de autoriteyt/ die te roepē die heymelick zijn te vermanē ofte scherpelic te straffen: Item de autoriteyt om die af te houdē van de ghemeynschap des Nachtmaels/ die niet en connen aenghenomen worden/ sonder so groote verborghentheyt te ontheylighen. Daerom als hy op een plaetse seyt/ dat het ons niet en betaemt de ghene die buyten zijn te oordeelen/ soo onderworpt hy de kinderen der Gemeynte onder het oordeel ende straffe der Ghemeynte/ waer door hare feylen moghen ghebetert worden/ ende hy gheeft te kennen/ dat daer doe sulck oordeel ende recht ghebruyckt wert/ waer van gheen gheloovich mensche vry en was.

1.Cor.5.12.

2. Hy en werde niet bediēt naer eenes menschen goetduncken/ maer door een wettelicke versamelinghe.

6 Dusdanighe macht als wy verhaelt hebben/ en was niet by eenen mensche alleen/ om nae sijn goetdunckē te doē wat hem luste: maer was by het gheselschap der Ouderlinghen/ die in de Ghemeynte waren/ soo veel als de Raet in eē stadt. † Als Cyprianus meldet wie die waren/ die te sijnen tijde die macht bedienden/ soo pleecht hy de gantsche Clergie by den Bisschop te stellen. Maer hy bewyst oock erghens/ datse de Clergie also bediende/ dat daerentusschen het ghemeyn volck van de kennisse der saken niet en wert uytghesloten. Want aldus schrijft hy: Van den beginne aen myns Bisschopdoms/ hebbe ick voorghenomen sonder den raet der Clergie/ ende sonder de bewillinghe des volcx gheen dinck te doen. Maer dit was de gemeyn ende ghewoonlicke wyse/ te weten/ dat de jurisdictie der Ghemeynte door den raet ende het geselschap der Ouderlingen bedient wert: ende de Ouderlingē/ gelyck geseyt is/ waren tweerley. Want sommighe waren verordent om te leeren/ ende de andere hadden alleenlick achte op de zeden. Maer dese ordinantie is allentxkens van haren oorspronck afghewecken: soo dat ten tyde Ambrosij de Clercken alleen de kennisse namen van de sake der Gemeynte. Het welcke hy selve beklaecht met dese woordē: † De oude Synagoghe/ ende daer nae de Gemeynte heeft haer Ouderlinghen gehadt/ sonder der welcker raet gheen dinck gedaen en wert: het welcke ick niet en weet/ door wat onachtsaemheyt het vergaen is/ ten zy mogelick door luyheyt der Leeraren/ ofte meer door haer hooveerdicheyt: dewyle sy willen alleen wat gesien worden. Hier sien wy hoe swaer het dien heyligen manne is/ dat van die wel gheschickte ende goede regeeringhe wat vergaen is: hoewel daer noch een orden bleef/ die immers verdraghelick was. Wat soude hy dan segghen/ waert dat hy dese mismaecktheyt saghe/ in de welcke bynae niet een teecken dier ouder regeeringhe ghesien en wordt? hoe soude hy dit beweenen? Ten eersten heeft de Bisschop teghen alle recht/ hem alleen aengetrocken dat der Ghemeynte ghegheven was. Want het is even ghelijck of een Drost/ Baeliu/ ofte Meyer/ den Raet verworpe/ ende alleē regneerde. Maer ghelijck de Bisschop is nae de eere ende orden hoogher dan de andere: alsoo is in het gantsche gheselschap der Ouderlingen meer autoriteyts dan in eenen mensche. Daerom is het veel te boos een stuck gheweest/ dat een mensche heeft die ghemeyn macht hem alleen aenghetrocken/ eñ der wreeder tyrannischer begheerte een deure open ghedaen/ ende der Ghemeynte ontnomen dat haer toe quam/ ende het geselschap der Ouderlinghen/ het welcke de Gheest Christi tot eenen raet der Ghemeynte verordent hadde/ wech ghenomen ende verworpen heeft.

† Epist. 14. lib. 3. & ejusdem lib. Epist. 19. & alibi.

Epist. 10. lib. 3.

1.Tim.5.17.

Ende is allenckxkēs uyt den wege genomē. Want ten eersten hebben de Clercken alleen dese kerckelicke rechtē verhandelt.

† In 5. cap. 1. ad Timo.

Maer nae/ heeft den Bisschop tot hem allee getrocken/ dat der gantscher Ghemeynte gegevē was.

7 Maer ghelijck altijts het een quaet uyt het ander comt/ alsoo hebben de Bisschoppen dese sake van hen gestootē/ gelijc of sy hen niet weerdich en ware/ ende hebbense anderen opghedrept. Hier uyt zijn de Officialen ghemaeckt/ de welcke souden dese sake bedienen: ick en segghe noch niet hoedanich een aert van volck het zy/ maer ick segghe alleenlick dit/ dat tusschen hen ende de wereltsche Richters geen onderschept en is. Ende nochtans noemē sy't noch een geestelicke jurisdictie/ hoewel daer van aertsche dinghen alleenlick ghehandelt wordt. Of daer schoon niet anders quaets in en ware/ hoe en schamē sy hen niet een Richthuys vol ghekyfs/ te noemen een oordeel der Ghemeynte? Maer men gebruyckt daer/ segghen sy/ vermaninghen ende den Ban/ Ja men spot alsoo met God: want ist dat een arm mensche eenighen gheestelicken persoon wat gheits schuldich is/ soo wordt hy gedachvaert: ende ist dat hy verschijnt/ soo wort hy gewesen te betalen: ende ist dat hy dan niet en betaelt/ soo wordt hy vermaent: ende nae de tweede vermaninge commen tot den Ban. Ist dat hy niet en verschijnt/ soo wordt hy vermaent tot het oordeel te comen: ist dat hy ten ghesetten daghe niet en verschijnt/ soo wordt hy de tweede reyse vermaent ende terstont verbannē. Ick bidde u/ wat is hier in dat met de insettinghe Christi/ ofte met de oude ghewoonte/ ofte met de wijse der Ghemeynte over een comt? Sy segghen: Men straft daer oock de zonden. Jae hoererien/ oncuyscheden/ dronckenschappen/ ende diergelicke booshept en lyden sy niet alleenlick/ maer voedense ende versterckense oock met heymelicke bewillinge/ ende dat niet alleenlick onder het volck/ maer ooc in de Clercken ende Priesteren selve. Sy dachvaerden wel sommige uyt velen/ op dat sy niet en schijnen veel te seer door de vingheren te sien/ ofte op dat sy daer gelt uyt snuytē. Ic verswyge de rooverie/ dieverie/ ende kerckroovinghen/ die daer uyt versamelt worden. Ic verswyge hoedanige menschē gemeynlick tot dit ampt vercoren worden. Het is ghenoech datmen lichtelick can bewijsen dat gheen dinck veerder teghen de insettinge Christi en is/ dan haer jurisdictie/ hoewel sy roemen dat sy geestelick is: de welcke nochtans niet meer gelyckenisse en heeft met de oude ghewoonte/ dan het licht met de duysternisse.

Ten laetsten/ hebbē de Bisschoppen tgene datse alleen by haer selven behielden/ anderen die sy Officialē noemen opghelept/ eñ dat geestelicke Recht verandert in wereltlicke Rechten.

Exempelen/ die dese godeloose disorde doorstrecken.

8 Hoewel wy niet alle dinghen geseyt en hebben/ die mochten hier by gebracht worden/ ende oock de selve dingen die wy geseyt hebben/ met corte woorden overloopen zyn: soo betrouwe ick nochtans dat ick onse teghenstrijders alsoo overwonnen hebbe/ dat niemant heeft te twijfelen/ dat de gheestelicke macht/ daer op de Paus met alle sijn rycke hem selven verhooveerdicht/ is een Godloose ende onrechtveerdighe tyrannie over Gods volck teghen sijn woort. Ende onder den naem der gheestelicker macht/ verbate ick de stoutichept om nieuwe leeringhen te smeden/ met de welcke sy het ellendighe volck van de oprechte suyverheyt des Godlicken woorts af wenden: ende oock de ongherechtighe insettinghen/ daer mede sy het volck verstrickt hebben/ ende oock die valsche jurisdictie der Ghemeynte/ die sy door hare Suffraganen eñ Officialen gebruyckē. † Want ist dat wy Christo laten sijn rijcke onder ons hebben/ soo moet dese gantsche wijse van regneeren terstont vallen. Maer van het recht des sweerts/ dat sy hen selven ooc aentrecken/ en is ons niet noodich hier te handelē/ om dat het niet en wordt over de conscientien gebruyct. Nochtans ist nut ooc in desen deele te aenmerckē/ dat sy altyts hen selvē gelijc blijven

Verhael van die dingen/ de welcke van den beginne des 8. Cap. tot noch toe ghesept zyn.

† De somma is/ dat Christus ghewilt heeft/ dat syne Dienaers gheweert souden werden van de borgherlicke heerschappie ende aertsche regeeringhe.

ende

ende gheen dinck min en zijn dan Herders ofte Pastoors der Ghemeynte / waer voren sy willen ghehouden worden. Ick en roere hier oock gheene ghebreken sonderlicker menschen/ maer de ghemeyn booshept ende peste der gantscher orden: de welcke soude creupel ende onvolmaect gheacht zijn/ ware sy niet met machtigen rijckdom ende hoovaerdige tytelen verciert. Ist dat wy aengaende dese sake de autoriteyt Christi soecken/ hy heeft sonder twijfel de Dienaren syns woorts willen van burgherlicke heerschappie ende aertsche regeeringhe af trecken/ doe hy seyde: De Coninghen der Heydenen hebben heerschappie over hen: maer ghy niet alsoo. Want hy geeft te kennen/ niet alleeenlick dat het ampt eens Pastoors verscheyden is van het ampt eens Princen/ maer dat sy soo wijt verscheyden zijn/ dat sy niet en connen in eenen mensche over een comen. Want datse Moses beyde bedient heeft/ dat is ten eersten door een sonderlick ende seltsame mirakel ghesciet:: ende ten anderen is het verganckelick gheweest/ ende alleenlick door dien tyt / tot dat de saken beter gheschickt worden. Ende als de Heere daer nae een seker forme verordent/ soo behoudt Moses de burgerlicke regeeringhe: ende wordt gheboden het Priesterdom synen broeder Aaron over te laten: ende dat te rechte: want het is boven natuere dat een mensche soude beyde dese ampten genoech doen: ende dit is te allen tyde neerstichlick in de Ghemeynte onderhouden gheweest. Ende soo lange als de Ghemeynte eenighe gedaente behouden heeft / soo en heeft daer niemant onder de Bisschoppen ghedacht het recht des sweerts hem selven aen te trecken / soo dat het ten tyde Ambrosij een ghemeyn spreeckwoort was / dat de Keysers meer het Priesterschap begheert hebben/ dan de Priesters het Keyserdom. Want een yeghelick hielt vast ende seker dat hy daer nae seyt: te weten/ dat de palaysen den Keysere/ ende de Ghemeynten den Priestere toe quamen.

Matt. 20.25. Luc. 22.25.

Exod. 18.16.

Exod. 28.1.

Refert hoc Homil. de Basilicis tradendis.

Het teghenspreken der Papisten.

9 Maer doe daer een middel en wech bedacht ende ghevonden was/ waer door de Bisschoppen den tytel/ de eere / ende het ghewin haers ampts mochten sonder eenigen last ende sorchvuldichept behouden: soo is hen/ op dat sy niet gantschelick ledich en bleven / het recht des sweerts ghegheven/ ofte sy hebbent eer selve genomen. Maer hoe sullen sy ten eynde dese onbeschaemthept connen beschermen? Betaemde het den Bisschoppen dat sy hen selven in het richten der wereltlicker dinghen / ende regeeren der steden ende landen / souden alsoo verwerren / ende becommeringe aen nemen/ die soo vreemde van haer ampt waren/ in het welcke sy so veel wercx hebben/ dat sy daer nau ghenoechsaem toe zijn/ al waren sy gheheel ende sonder ophouden daer in besich/ ende door gheene verhinderingen daer van afghetrocken? Jae sy zijn tot sulcke stoutichept gecomen / dat sy hen niet en ontsien te roemen dat de eere des rijcx Christi / aldus na haer weerdichept bloeyt/ ende dat sy hier door niet te seer van de deelen haerder roepinghe afgetrocken en worden. Aengaende het eerste/ Ist dat dit een betamelicke verciering des heylighen dienstes is/ dat sy tot sulcke hoochept verheven zijn/ dat sy oock den oppersten Vorsten ende Coninghen verschrickelick zijn: soo hebben sy oorsake om met Christo te kyven/ de welcke haer eere swaerlick verclepnt heeft. Want wat mochtmen nae haer meyninghe lasterlicker daer van spreken/ dan dat Christus geseyt heeft? te weten: De Coninghen ende Princen der Heydenen hebben heerschappie over hen: maer ghy niet alsoo.

Ten eersten seggen sy/ dat door sulcke pompeytie de eere Christi verhoocht wordt ende bloeyt. Ten tweeden/ dat sy niet en worden van de stucken haerder roepinghe afghetrocken.

Antwoort op haer eerste segghen.

Matt. 20.25. Luc. 22.25.

Nochtans en legt hy syne dienstknechten geen swaerder wet op / dan hy selve eerst ghedragen ende aengenomen heeft. Wie heeft my (seyt hy) tot eenen Richter ende deelder ghestelt tusschen u? Wy sien dat hy het ampt des gerichts enckelick van hem worpt/ het welcke hy niet doen en soude/ waert dat het met syn ampt over een quame. Sullen de dienstknechten hen selven niet laten tot dien regel brengen/ der welcker de Heere hem selven heeft onderworpen? Het ander/ te weten/ dat sy door sulcke wereltlicke heerschappie niet te seer afghetrocken en worden van haer ampt ende roepinghe / ick wilde dat sy dit selve alsoo wel met de bevindinghe bewesen/ ghelijck sy't wel lichtelick connen seggen. Maer dewyle het den Apostelen niet behaecht en heeft het woort Gods te verlaten/ ende de tafele ofte aelmoessen te bedienen / soo worden sy daer door overtuycht / dat een mensche niet en can een goet Bisschop ende een goet Prince zijn. Want ist dat de Apostelen/ de welcke na de groote gaven/ met de welcke sy begaeft waren/ hadden mogen veel swaerderen last draghen/ dan eenige andere menschen die nae hen gheboren zijn / nochtans belden hebben/ dat sy niet en hebben connen beyde het woort ende de tafelen bedienen/ hoe souden dese arme menschen/ die by de Apostelen niet en zijn te vergheleijcken/ connen der selver neerstichept hondertmael te boven gaen? Het is voorwaer veel te onbeschaemde ende stoute roeckeloosheyt gheweest/ sulcx te versoecken. Nochtans sien wy dat het geschiet is : maer wat daer van ghecomen is/ dat is openbaer: want het en conde gheen ander eynde hebben / dan dat sy haer ampt verlatende/ hebben een vreemt ampt aenghenomen.

Luc. 12.14.

Antwoort op haer tweede segghen.

Actor. 6.2.

10 Het is sonder twijfel/ dat sy uyt cleyne beginselen zijn weynich te samen soo verre ghecomen. Want sy en hebben met den eersten voet niet connen soo verre op treden: maer sy hebben somtijts met listichept ende heymelick bedroch hen selven bedecktelick verheven / soo dat niemant en voorsach dat het alsoo gheschien soude eer het gesciet was: somtyts hebben sy de Vorsten verschrickende ende dreyghende / meerder macht van hen ghecreghen: somtijts siende dat de Vorsten niet onghewillich en waren om te gheven/ hebben sy der selver dwase ende onvoorsichtighe gewillichept misbruyckt. Voortyden dewyle de Godsalighe niet en sochten teghen malcanderen te recht te gaen/ soo hebben sy/ soo wanneer eenich gheschil tusschen hen geviel / de sake den Bisschoppe opghegheven / om dat hy die soude scheyden nae syn ghevoelen: om dat sy van syn oprechtichept niet en twijfelden. Met sulcke middelinghen waren de oude Bisschoppen dickmael verladen / ende dat grootelicx teghen haren wille/ ghelijck Augustinus erghens betuycht: nochtans hebben sy dese moeyte/ hoewel niet gheerne aenghenomen/ om dat de partyden niet en souden tot het twistige oordeel loopen. Wt dese middelingen/ tot de welcke de menschen hen selven gewillichlick begaven/ ende in de welcke gantschelic geen pleytinge noch dinginge en was/ hebben de Papisten een ordentlicke jurisdictie gemaeckt weynich tyts daer na/ doe steden en landen door menigerley swaricheden benaut worden/ so hebben sy Bisschoppen genomen tot Patroonen / om door hen beschermt te worden. En dese Bisschoppen hebben door wonderlicke listen hen selven uyt Patroonen Heeren gemaect. Men can niet versaken dat sy het meeste deel door gewelt en oproer inghenomen hebben. De Princen die gewillichlic den Bisschoppen jurisdictie gheghe-

Deser tyrannie beginselen ende voortganck. Waer by oock aenghewesen wort/ op wat trappen tot noch toe eyndelick sy opgheclommen zijn.

D'eerste trap is nieuswijsichept.

De 2. eergiericheyt.

De 3. gewelt.

De 4. gheveynsthept.

ghegheven hebben/ zijn door menigherley listen daer toe ghebracht gheweest. Maer of schoon sulcker Princen goedertierenheyt eenigen schyn der Godsalicheyt ghehadt heeft/ soo en hebben sy nochtans door dese verkeerde mildicheyt niet seer de nutticheyt der Ghemeynte gevoordert/ der welcker oude ende oprechte regeeringe ende discipline sy alsoo verdorven/ ja op dat ick waerachtichlicker spreke/ gantschelick wech ghenomen hebben. De Bisschoppen die sulcke goedertierenheyt der Princen misbruyckt hebben tot haer eyghen voordeel/ die hebben door dit eenighe bewijs overvloedichlick ghenoech betuycht/ dat sy geene Bisschoppen en waren. Want hadden sy eenich vonckxken des Apostolischen gheests gehadt/ so soudē sy sonder twijfel uyt den mont Pauli gheantwoort hebben: De wapenen onses krychs en zijn niet vleeschelick/ maer geestelick. Maer sy worden door blinde begheerlickheyt alsoo getrocken/ dat sy hen selven ende hare nacomers/ eñ de Gemeynte verdorven hebben.

De 5. Godloosicheyt.

2.Cor.10.4.

11 Ten laetsten en heeft de Roomsche Paus met cleyne heerschappien niet te vrede zijnde/ ten eersten Coninckrijcken/ daer nae oock het Keyserrijcke in ghenomen. Ende om dit besidt dat hy door enckel rooverie vercreghen heeft/ door eenighe verwe te behouden/ soo roemt hy somtijts dat hy't heeft door Gods recht/ somtijts dat het Constantinus gegeven heeft/ somtijts beschermt hy't met eenigen anderen tytel. Ten eerstē antwoorde ick met Bernardo: * Of hy't schoon door eenighen anderen middel hem selven aen treckt/ soo en doet hy't nochtans niet door eenich Apostolisch recht. Want Petrus en heeft niet connen gheven dat hy niet en hadde: maer hy heeft sijnen nacomers ghegheven dat hy hadde/ te wetē/ sorchvuldicheyt over de Gemeynten. Ende dewijle de Heere ende Meester seyt/ dat hy niet ghestelt en is tot eenen Richter/ niet selfs om tusschen twee menschen te oordeelen/ soo en moet het de Dienstknecht ende Discipel niet onweert achten/ dat hy niet en is een Richter over alle menschē. Bernardus spreeckt daer van burgherlicke oordeelen/ want hy seyt daer nae: † So is dan uwe macht in de zonden/ ende niet in de besittinghen: want om der zonden/ ende niet om der besittinghen wille/ hebt ghy de sleutelen des rijcx der Hemelen ontfanghen. Welck dunckt u de meeste weerdicheyt te zijne/ de macht om zonden te vergheven/ of de macht om lant te deelen? Het en is gheen gelijckenisse. Dese verganckelicke ende aertsche dingen hebben hare Richters/ te weten/ de Coninghen ende Princen der aerde. Wat neemt ghy de palen eens vreemdē ampts in? etc. Item/ hy spreeckt aldus tot den Paus: Ghy zyt een overste gheworden/ maer waer toe? Want ick meyne/ dat het niet en is om heerschappie te bedrijven. Daerom als wy willen ons selven groot achten/ soo moeten wy ghedencken dat ons is een dienst opghelcyt/ ende niet een heerschappie ghegeven: Leert dat u niet een scepter maer een mes noodich is/ om den wijngaert des Heeren te snijden. Item/ het is openbaer/ dat den Apostelen wordt heerschappie verboden. Hoe sult ghy dan gaen/ ende u selven het Apostel-ampt aen trecke/ als ghy heerschappie hebt/ ofte heerschappie als ghy het Apostel-ampt hebt? Ende terstont daer na: De Apostolische forme is dese: Hen wordt verboden heerschappie te hebben/ eñ geboden te dienē. Hoewel dit alsoo van eenē mēsche gesproken is/ dat het allen openbaer is dat hy de waerheyt spreect: † ja hoewel de sake selve openbaer is sonder eenighe woorden/ so en heeft

De laetste trap is/ de verborghentheyt der ongherechticheyt/ ende de duyvelsche raserie des Antichrists/ om hem selven te steken in Coninckrijcken ende regeeringhe.
** Lib. de consider. 25.*

Luc.12.14.

Teghen dese tyrannie heeft Bernardus by synen tyt sterckelick gheroepen.
† Lib. de consider. 2.

† Dies niet tegenstaende so heeft nochtans den Paus het recht van beyde sweerden hem toeghemeten.

nochtans de Roomsche Paus hem selven niet gheschaemt in het Arelatensche Concilium te oordeelen/ dat het recht der beyder sweerden/ (te weten/ des gheestelicken ende des wereltlicken) hem toe comt door het Goddelicke recht.

12 Aengaende dat sy segghen dat het hen van den Keyser Constantinus ghegeven is/ de gene die in de Historien der tyden yet gheoeffent zyn/ dien en ist niet noodich te leerē hoe fabelachtich ende spottelick dit zy. Maer wy willen de Historien laten varē. Gregorius alleen is ons een bequaem ende ghenoechsaem ghetuyghe deser sake. Want soo wanneer hy van den Keyser spreeckt/ soo noemt hy dien sijnen genadichsten Heer/ ende hem selven sijnen onweerdighen dienstknecht. Item/ op een ander plaetse: Onse Heere en zy niet haestelick op de Bisschoppen verbolghen/ om dat hy aertsche heerschappie heeft: maer hy hebbe een sonderlicke aenmerckinghe op dat hy alsoo over hen heerschappie ghebruycke/ dat hy hem om den ghenen/ wiens dienaers sy zijn/ eere gheve. Hier sien wy dat hy wil ghelijck een uyt den volcke/ onderworpen zijn. Want hy handelt daer niet eens anders/ maer sijn eyghen sake. Ende op een ander plaetse: Ick betrouwe in den almogenden God/ dat hy den Godsalighen Heeren sal een lanck leven verleenen/ ende ons onder uwe hant nae sijn barmherticheyt beschicken. Dese getuygenissen en brenghe ick niet voort/ ghelijck of ick voorghenomen hadde dese vraghe van de gifte Constantini/ grondelick te handelen: maer alleenlick op dat de Lesers/ ghelijck voorbygaende/ sien/ hoe kinderlick de Papisten lieghen/ als sy arbeyden om harē Paus aertsche heerschappie toe te schrijvē. Daerom is de onbeschaemtheyt Augustini Steuchi/ te grooter gheweest/ die in soo verloren een sake heeft bestaen den Roomschen Paus sijn tonge te vercoopen. Valla hadde dese fabel crachtichlick wederleyt/ het welcke hem een gheleert ende scherpsinnich man zijnde/ licht was om doen. Nochtans dewijle hy in de dinghen der Ghemeynte niet seer gheoeffent en was/ soo en hadde hy't niet al ghese[y]t dat tot der sake mochte dienen. Steuchus comt daer voort/ ende zaeyt ongesouten beuselinghen/ om de oogen der werelt in soo claer een licht te verduysteren. Ende hy beschermt voorwaer soo flauwelick sijns Heeren sake/ dat hy mochte schijnen sulcx te veynsen/ ende Valla ghelijck te gheven. Maer de sake ist weerdich dat de Paus sulcke beschermers daer toe coope: ende sulcke boeven eñ crijschers/ die hen selven daer toe verhueren/ zijn weerdich van haren loon bedrogen te worden/ ghelijck Eugubino gheschiet is.

13 Voort/ ist dat yemant den tyt soeckt/ in welcke dese gedichte heerschappie des Paus is begonnen op te comen/ het en is noch gheen vijf hondert jaren voorleden/ dat de Paus noch den Princen onderworpen bleef/ ende sonder de autoriteyt des Keysers niet ghemaeckt en wert. De oorsake der veranderinghe deser orden/ is gheweest de Keyser Henricus/ de vierde deses naems/ de welcke een lichtveerdich roeckeloos mensche was/ sonder raet/ met groote stouticheyt eñ een ongeschickt leven. Want doe hy de Bisschopdommen des gantschen Duytschen lants in sijn Hof vercochte/ ofte gelijck roof uyt deelde: soo heeft Hildebrandus/ dat is/ de Paus Gregorius/ van den Keyser geterght zijnde/ een behaeghelicke oorsake ghenomen om hem selven te wreken. Ende dewijle hy scheen een goede ende Godsalige sake te beschermen/ so wert hy door veler gonste geholpē. Ende Henricus was

Daerenboven/ so brengt hy by/ doch niet onwaerheyt/ dat Constantinus hem sulcx gegeven heeft/ op dat hy syne tyrannie soude houwen staende.

Epist. 5. lib. 2.
Epist. 20. lib 3
Epist. 61. lib. 2.
Epist. 31. lib. 4.

Epist. 24. lib. 4

Welcker gifte ydelheyt ontdeckt wort.

Op wat tyt ende wyse dat de Roomsche Pausen tot alsulcke Keyserlicke weerdicheyt ghecomen zyn.

oock

oock om sijne boose regeeringe van velen Princen ghehaet. Ten eynde/ ghelijck Hildebrandus (die hem selven noemde Gregorium den sevenden) een onreyn ende boos mensche was / alsoo heeft hy de booshept sijns herten geopenbaert: het welcke een oorsake gheweest is / dat hy van velen die met hem verbonden waren / verlaten wert. Nochtans heeft hy soo veel ghemaeckt/ dat sijne nacomers mochten niet alleenlick het jock der onderdanichept af worpen/ maer oock de Keysers selve onderworpē. Daer toe ist oock gheschiet / dat vele Keysers daer nae zijn meer den Keyser Henrico/ dan den Keyser Julio ghelijck gheweest: soo datse de Paus sonder groote swaricheyt conde hem onderworpen/ dewijle sy sorgheloosllick ende ondeughentlick te huys ledich bleven/ daer het seer noodich was/ de boose begheerten der Pausen met deucht ende behoorlicke middelen te verhinderen. Aldus sien wy met wat verwe sy die schoon gifte Constantini voorwenden/ lieghende dat Constantinus heeft het Westersche Keyserrijcke den Paus overgegheven.

Van dese Paepsche tyrannie is Hillebrandus een onsuyver ende boos mensche/ wesende eenē opbouwer ende stichter.

14 Van dien tijt aen en hebbē de Pausen niet af gelaten anderer Vorsten heerlickheden/ somtyts door bedroch / somtyts door onghetrouwichept/ somtyts door krijch in te nemen: sy hebbē ooc de stadt selve/ de welcke doe vry was/ ontrent over hondert ende dertich jaren hen onderworpen: tot dat sy tē eynde tot sulcke macht zijn gecomē/ als sy nu hebben: ende om de welcke te behoudē ende vermeerren/ sy dese twee hondert jarē (want sy begondent eer sy hen de stadt onderworpen) de gantsche Christen werelt also beroert hebben/ dat sy bynae is te niete geworden. Het is gheschiet / dat ten tyde Gregorij de regeerders ende bewaerders der gheestelicker goeden / hebben door ghewelt hen selven gestelt in besidt sommigher goeden die der Gemeynte toe quamē/ eñ hebbē dē selvē (gelijc in cōfiscatie pleecht te gheschien) sekere namen ghegheven tot een teecken der afwinninge. Doe heeft Gregorius een Concilium der Bisschoppen versamelt ende die onheylighe wijse strenghelick wederstaen/ ende ghevraecht/ of sy eenen gheestelicken persoon niet en achteden als verbannen/ die van selfs sochte op sulcke wijse eenich besidt in te nemen: desghelijcx of sy eenen Bisschop niet en achteden als verbannen die sulcx ghebode te doen/ ofte niet en strafte als het tegen sijn bevel gheschiet was. Sy hebben alle gheoordeelt dat sulck een persoon was als verbannen. Ist dat het so groot een booshept is dat sy den ban verdient/ als een geestelicke persoon door sijn eygen autoritept ende besidt/ hem selven aen treckt dat der Ghemeynte toe comt: dewijle nu dese twee hondert jaren lanck / de Pausen niet anders en bedencken dan krijch / bloetstortinghe / verderfinghe der heyrcrachten / roovinge ende moordinghe der steden/ ellendichept ende jammer der volcken / verwoestinghe der rijcken / alleenlick om heerschappien in te nemen / die hen niet toe en comen: wat verbanningen connen genoechsaem zijn/ om sulcke boose exempelē te straffen? Het is voorwaer sonder twijfel dat sy geen dinc min en soecken dan de eere Christi. Want waert dat sy gantschelick alle wereltlicke macht ghewillichlick over gavē/ daer van en soude de eere Christi/ noch de gesonde leere/ noch de salichept der Ghemeynte gheen perijckel hebben. Maer sy zijn blint ende rasende door de eenige begeerte der heerschappie: daerom meynen sy dat geen dinck en sal ongheschent blijven / ten zy dat sy heerschappie ghebruycken met strengicheyt

Met wat arglisticheyt sy de Stadt Roomē ende andere heerlickheden inghenomen hebben.

Habetur lib. 4. Regist. cap. 88

Hoe qualick haer lieden dit roovē aen staet.

ende ghewelt / ghelijck de Propheet seyt.

15 By de jurisdictie is oock een vryhept / de welcke de gheestelicke persoonen in het Pausdom aen nemen. Want sy meynen dat het hen niet en betaemt dat sy in sakē die haren persoon aengaen/ souden voor den burgerlicken ofte wereltschen Richter verschijnen/ ende meynen dat de weerdichept ende vryhept der Ghemeynte daer in gheleghen is/ dat sy van ghemeyne oordeelen ende wetten vry zijn. Maer de oude Bisschoppen die het der Ghemeynte seer strenghelick bewaerden / hebben gheoordeelt / dat noch hen/ noch haren orden geen onrecht en gheschiede/ dat sy onderworpen waren. Oock hebben de Godsalighe Keysers sonder eenich wederspreken de gheestelicke persoonen altyts / soo wanneer het noodich was/ tot haren Richtstoel gedachvaert. Want aldus spreeckt Constantinus in eenen Sendtbrief tot de Nicomedensche Bisschoppen: Ist dat eenich Bisschop onwijselicke beroerte maeckt / die sal door de hant des Dienaers Gods / dat is / door mijn hant ghedwonghen worden. Item Valentianus: Goede Bisschoppen en spreken niet teghen de macht des Keysers : maer sy bewaren oprechtelick de geboden Gods des grootē Coninckx/ eñ zijn onsen wetten gehoorsaem. Dit hielt doe een yegelick vast ende seker. De saken der Ghemeynte worden van den Bisschop gheoordeelt: gelijck/ als een Clerck niet misdaen en hadde teghen de burgherlicke wetten / maer alleenlick door de Canones beschuldicht wert: soo en wert hy niet gheroepen tot den ghemeynen ende burgherlicken Richtstoel/ maer de Bisschop was in de sake sijn Richter. Desghelijcx/ soo wanneer eenige sake ghevil/ aengaende het geloove/ ofte yet dat eyghentlick de Ghemeynte aen ginck: soo ondersochte de Ghemeynte selve die sake. Alsoo moetment verstaen dat Ambrosius schrijft tot Valentinianum: Uwe vader ter eerlicker ghedachtenisse / en heeft niet alleenlick met den monde gheantwoort / maer oock met wetten verordent / dat in de saken des gheloofs die behoorde te oordeelen / die een bequaem ampt ende autoritept daer toe hadde. Item/ Ist dat wy de Schrifture ende oude exempelen aensiē/ wie sal versaken dat in de sake des gheloofs/ ick segghe in de sake des gheloofs / de Christelicke Keysers pleghen van de Bisschoppen/ ende niet de Bisschoppen van de Keysers gheoordeelt te worden? Item / O Keyser/ ick soude tot uwen Richtstoel ghecomen hebben / hadden my de Bisschoppen ofte het volc willen laten comen: de welcke seyden / dat de sake des gheloofs behoorde in de Gemeynte voor het volck ghehandelt te worden. Hy wil dat de geestelijcke saken/ dat is/ de saken der Religie/ niet en behooren tot den burgherlicken Richtstoel getrocken te worden/ daer de wereltsche saken ghehandelt werden: ende sijn stantvasticheyt hier in wordt met goede rechten van allen geprefen: nochtans hoewel hy goet recht heeft / soo comt hy soo verre/ dat hy seyt / dat hy wil wijcken waert dat de Keyser wilde met gewelt handelen. Ick en sal/ seyt hy/ niet willens de plaetse verlaten/ die my bevolen is: maer ist dat ick bedwonghen worde/ soo en can ick niet teghenstrijden/ want onse wapenen zijn bidden ende weenen. Hier moeten wy aenmercken deses heylighen mans sonderlicke maticheyt ende voorsichticheyt / ende moedicheyt / eñ betrouwen. Justina des Keysers moeder sochte hem van de regeeringhe der kercken af te worpen / om dat sy hem niet en conde tot het ghevoelen der Arrianen trecken.

Dese vryheyt/ die sy t'samen haer toeeyghenen/ is den ouden Bisschoppen onbekent.

Refertur lib. 1. Theod. cap. 19 lib. 4. Theodori. cap. 8.

Niet teghenstaende dat sy de saken des geloofs/ ofte al wat eyghentlick dē Bisschoppē toe quam/ van den wereltlickē Vorsten niet toe en lieten/ de kennisse van dien haer te ontnemen.

Hom. de basil. tradendis.

Der ouden Bisschoppen maticheyt/ dapperheyt/ stantvasticheyt/ eñ voorsichticheyt/ stryt ende geheelick tegen de Pauselicke vryheyt.

Ende dit soude gheschiet hebben / hadde hy in het Keyserlicke Palays ghecomen om syn sake te beleyden / doe hy gheroepen wert. Daerom seyt hy/dat de Keyser niet bequaem en is om so groot een sake te richten: het welcke de noot des tyts/ende ooc de naturere der sake eyschte. Want hy achtede dat het hem beter was te stervē/dan met syn bewillinghe sulck een exempel den nacomeren te laten: ende nochtans en denckt hy niet om te wederstaē/ waert dat de sake met gewelt ghehandelt worde. Want hy seyt / dat het den Bisschop niet toe en comt/het geloove ende het recht der Ghemeynte met wapenen te beschermen. Maer in andere oorsaken bewijst hy hem selven bereyt/ te doen al wat de Keyser ghebiet. Ist dat hy schattinghe eyscht (seyt hy) wy en weygheren niet / het lant der kercke betaelt schattinghe. Ist dat hy den gront selve eyscht/ hy heeft macht die te nemen: niemant van ons en stelt hem daer teghen.

Lib.2.epist.20

Op dese wyse spreeckt ooc Gregorius: De sin des genadichsten Heere (seyt hy)en is my niet verborghen / dat hy hem niet pleecht te moeyen met de saken die de Priesters aengaen:op dat hy geensins met onse zonden beswaert en worde: Hy en seyt niet dat de Keyser gantschelick niet en mach de Priesters richten: maer seyt dat daer sekere saken zyn/ die hy moet den oordeele der Ghemeynte laten.

Wat de oude Bisschoppen met hare standvasticheyt stichten.

16 Ende door dese selve uytneminghe en hebben die Heylighe mannen niet anders gesocht/ dan dat de Princen die niet seer tot de rechte Religie ghesint en waren/niet en souden door haer ghewelt ende boose begeerte / de Ghemeynte in haer ampt verhinderē. Want sy en hebben niet mispresen/dat de Princen somtyts haer autoriteyt ghebruyckten in de saken der Ghemeynte/ soo verre dat niet tot verstooringhe / maer tot bescherminghe der orden der Ghemeynte/ ende niet tot afbrekinghe/maer tot versterckinge der regeeringhe gheschiede. Want dewyle de Ghemeynte gheen macht en heeft om te dwinghen/ noch oock niet en behoort te begeeren (ick spreke van burgherlicke dwinginghe) soo comt het den Godsalighen Coningen ende Princen toe/ de Religie met wetten/ende gheboden/ende oordeelen te houden staende. Op dese wyse doe de Keyser Mauricius sommighe Bisschoppen geboden hadde dat sy hare medegheselllen/ die van de Barbarische vyanden verdreven waren/souden ontfanghen; soo bevesticht Gregorius dit bevel / ende vermaentse tot ghehoorsaemheyt.

Lib 1.epist.43
Lib.4.epist.32 ende 34.
Lib.7.epist.39

Ende hy selve van den selven Keyser vermaent zynde/dat hy hem soude met Joanne den Constantinopolitaenschen Bisschop versoenen/ soo gheeft hy wel reden waerom hy niet en is te beschuldighen : maer en beschermt hem niet met syn vryheyt/ ghelijck of hy vry ware van het wereltlicke Richthuys:maer belooft meer ghehoorsaem te zyne/ so verre het de conscientie toe laet:ende seyt oock mede dat Mauricius gedaen heeft/ghelijck eenen goeden Prince betaemt/als hy den Bisschoppen sulcke dinghen ghebiet.

Het xij. Capittel.

Van de Discipline der Ghemeynte, wiens voorneemste ghebruyck is in de straffe ende afsnijdinghe gheleghen.

Dat eerste deel des eersten stucx: van de macht der sleutelen/ ofte van de ghemeyne discipline der kercke.

NU moetē wy de Discipline der Gemeynte/der welcker handelinge wy tot hier toe hebben uytghestelt/ met corte woorden verclarē. Dese discipline is meest in de macht der sleutelen ende Gheestelicke jurisdictie ghelegen. Op dat wy dit te beter verstaen / soo moeten wy de Ghemeynte deelen in twee oordeelen: te weten/ in de Clergie ende het volck. Met desen gewoonlicken naem Clercken/verstae ick de gene die een openbaer ampt in de Gemeynte bedienen. Wy sullen eerst spreken van de ghemeyn discipline/ der welcker eē yegelick moet onderdanich zyn: daer nae sullen wy comē tot de Clergie/de welcke boven de gemeyn discipline oock haer eygen heeft.

De noodtwendicheyt deser discipline.

Maer dewyle sommige de Discipline soo seer haten / dat sy oock selfs van den naem verschricken/so moeten dese dit weten. Ist dat geen gheselschap/ jae gheen huysgesin hoe cleyne het zy / en can in rechten stant ghehouden worden sonder Discipline : soo moet de Discipline veel noodigher zyn in de Ghemeynte/ de welcke behoort alderbest gheschickt ende gheordineert te zyne. Daerom/ghelyck de salighe leere Christi/ is de ziele der Gemeynte/ alsoo is de Discipline in de Ghemeynte als zenuen/ door de welcke de leden des lichaems aen malcanderē blyven / een yeghelick in syn plaetse. Daerom/ alle de ghene die willens ofte door onwetenheyt begeeren de Discipline te niete te brengen/ ofte te verhinderen dat sy niet weder opgherricht en worde/ die soecken voorwaer de uyterste verderfinghe der Ghemeynte. Want wat sal daer van comen/ist dat het eenen yeghelicken geoorloft is dat hem behaecht? Maer dit soude gheschien/ waert dat by de predikinge der leere niet oock heymelicke vermaninghen/berispinghen/ ende beteringen/ ende andere dierghelicke behulpselen en waren/ de welcke de leere houdē staende/ ende niet en laten ledich zyn.

De seer groote nutticheyt der selver.

So is dan de Discipline als een toom/waer door die wederhouden ende getemt worden/ die teghen de leere Christi wederspannich zyn:ofte gelijck eē spoor ofte prickel/ waer door die verweckt worden die niet seer ghewillich en zyn: ende somtyts oock ghelijck een vaderlicke geessel/ waer door de gene die swaerlick ghesondicht hebben/goedertierentlick/ eñ na de sachtmoedicheyt des Gheests Christi/ gecastyt worden. Soo dan dewijle wy nu sien sommige beginselen der grouwelicker verwoestinge in de Ghemeynte comen / om dat daer gheen sorchvuldicheyt noch wyse en is om het volck te behouden in de gehoorsaemheyt Christi / so roept de noot selve dat hier eenighe hulpe ende remedie noodich is.

De trappen daer van.

Nu is dit de eenighe remedie die Christus gheboden heeft / ende altyts onder de Godsalighe is ghebruyckt gheweest.

1. De besondere vermaninghen.

2 Het eerste fondament der Discipline is/dat de heymelicke vermaninghen plaetse hebben: dat is/ ist dat yemant van selfs niet en doet dat hy behoort/ ofte hem selvē qualick ofte oneerlic draecht/ofte yet doet dat straffens weerdich is/ dat hy hem late vermanen:ende dat een yghelick/ so wanneer het de sake eyscht/ soecke synen broeder te vermanen. Voornemelick dat de Pastooren ende Ouderlinghen hier in neerstich zyn / der welcker ampt is niet alleenlick opentlick te prediken / maer oock van huyse te huyse te vermanē/daer sy door de leere die int gemeyn ghegheven wort/ niet ghenoech voort en gaen: ghelijck Paulus leert / als hy verhaelt dat hy heymelick ende van huyse te huyse geleert heeft: ende betuycht dat hy van haerder aller bloet onschuldich is / om dat hy niet opgehouden en heeft eenen yegelicken nacht ende dach met tranen te vermanē.

Actor.20.20. ende 26.

Want dan heeft de leere cracht ende autoriteyt/so wanneer de Dienaer niet alleenlick allen te samen uytleyt wat sy Christo schuldich zyn/maer oock eenen middel ende toeganck heeft om dat selve van die te eyschen / die hy siet dat sy der leere weynich ghehoorsaem/ ofte veel te traghe zyn. Ist dat yemant sulcke

ver=

2. Bestraffinghe door ghetuyghen.

vermaninghen hartneckichlick verworpt/ofte in sijne zonden voortgaende / bewijst dat hyse versmaer:soo ghebiet Christus den sulcken/ als hy ter tweeder reyse by ghetuyghen vermaent

Matt.18.15. ende 17.

is/door het oordeel der Gemeynte/dat is/ door het gheselschap der Ouderlingen te roepen:ende daer strenghelicker te vermanen als door ghemeyn autoriteyt / op dat hy hem selven onderworpe ende ghehoorsaem zy / is het dat hy de

3. Afsnijdinghe.

Ghemeynte in eere ende weerde houdt. Is het dat hy niet selfs alsoo ghebroken en wort/maer in sijn boosheyt volhert / dan ghebiet Christus datmen hem als eenen verachter der Gemeynte van het gheselschap der gheloovigen af snijt.

Daer nae zijn de trappen der zondē aen te mercken.

3 Maer dewijle hy daer alleenlick van heymelicke zonden spreeckt/so moetmen dit onderschept maken/ te weten/ dat sommighe zonden zijn heymelick / ende sommighe ghemeyne ende

Matt.18.15.

openbaer. Van de heymelicke zonden seyt Christus tot eenen yegelickē: Vermaent uwen broeder tusschen u ende hem alleen. Van de openbare seyt Paulus tot Timotheum: Strafse in al-

1.Tim.5.20.

ler teghenwoordicheyt/ op dat de andere vreese hebben. Want Christus hadde voorseyt: Ist dat uwe broeder heeft teghen u gesondicht/ ende dit woort/ tegen u, en canmen niet anders uytlegghen/ dan ghelijck of hy ghesegt hadde: Ist dat uwe broeder alsoo gesondicht heeft dat ghy het

Gal.2.14.

alleen weet. Ende dat de Apostel Timotheum gebiet die opentlick te straffen/die opentlick gesondicht hebben / dat heeft hy selve ghedaen teghen Petrum:want doe die alsoo sondichde/dat hy openbaer ergernisse gaf/ soo en heeft hy hem niet heymelick vermaent / maer voor de Ghe-

Hoe datmen sal handelen om beyde dese saken te beteren.

meynte. So sal dan dit de behoorlicke ordē zijn/ te weten/ dat wy in heymelicke zonden te straffen voortgaen/nae de graden die van Christo gestelt zijn:ende in openbaer zondē terstont voortgaen tot openbare berispinghe der Gemeynte/ soo verre de ergernisse openbaer eñ gemeyn is.

Item men sal onderschept maken tusschen zonden ende boose stuckē.

4 Wy moeten oock noch een ander onderschept hebben/ te weten / dat sommighe zonden zijn lichter/ghelijck feylen/ sommige swaerder/ als boose stucken. Om dese laetste te beteren/en moetmen niet alleenlick vermaningen ofte bescheldinghen/maer oock strengere remedien gebruycken:ghelijck Paulus bewijst/ die den Co-

1.Cor.5.4.

rintischen overspeler niet alleenlick met woorden castijt / maer oock met den Ban straft / soo haest als hy de boose daet vernomen heeft. Soo beginnen wy nu beter te aenmercken / hoe de gheestelicke jurisdictie der Ghemeynte die door Gods woort de zonde straft / zy een seer goede hulpe der ghesontheyt/ ende een fondament der

De grove zondē salmen strenghelick bestraffen.

orden / ende bant der eenicheyt. Daerom als de Ghemeynte openbare overspeelders / hoereerders/dieven/roovers/ oproermakers/ meyneedighe/valsche ghetuygen/ ende anderen diergelicke: Item/ hartneckighe (die oock van cleyne zonden vermaent zijnde / God ende sijn oordeel bespotten) van haer gheselschap af snijt / soo en doet sy niet onbehoorlick / maer ghebruyckt de jurisdictie die haer is van God ghegheven. Ende op dat niemant sulck oordeel der Gemeynte en versmade / ofte cleyn achte dat hy door de eendrachtighe stemme der gheloovighen verdoemt is/soo heeft de Heere betuycht/dat dit selve niet anders en is dan een verCondinghe sijnder sen-

Matt.16.19. ende 18.18. Joan.20.23.

tentie / ende dat het in de Hemelen vast ende seker is/dat sy op der aerde doen. Want sy hebben het woort des Heerē/waer mede sy de boose verdoemen:sy hebben het woort des Heeren/ waer mede sy die in ghenade ontfanghen / die hen bekeeren ende beteren. Die meynen dat de Ghemeynten connen langhe staen sonder desen bant der Disciplijne/die worden door haer meyninge bedroghen:ten zy dat ons mogelick dit behulpsel niet noodich en is/ dat de Heere voorsiē heeft ons noodich te zijne. Ende voorwaer hoe seer noodich het ons zy / dat sal uyt sijn menigerley ghebruyck beter ghesien worden.

Tot wat eynde de Disciplijne sal gebruyckt worden.

5 Daer zijn drie eynden/ op de welcke de Gemeynte siet in sulcke straffingen ende afsnijdinghe. Ten eersten / op dat niet met lasteringhe

1. Op dat de goddeloosen tot des Heeren tafel toeghelaten zijnde, Christo niet eenighe versmaetheyt aen en doen.

Gods/die onder de Christenen ghenaemt noch ghereckent en worden die een boos ende schandelick leven leyden / ghelijck of de heylige Ghemeynte Gods ware eenen hoop ongeschickter ende booser menschen. [f] Want dewijle sy het lichaem Christi is/so en cā sy door sulcke schandelicke ende stinckende ledē niet besmet worden/ sonder den hoofde Christo eenighe schande te

[f] Col.1.24.

doen. Daerom op dat niet sulcx en zy in de Gemeynte waer door den heylighen naem Christi schande aenghedaen worde / soo moetmen die uyt sijn huysgesin stooten/door der welcker onreynicheyt de Christelicke naem soude schande gecrijgen. Ende hier moetmen oock achte hebben op het Nachtmael des Heeren / op dat het niet ontheylicht en worde / ist datment sonder onderschept uytdeelt. Wāt het is waerachtich/ dat de ghene dien de uytdeeling hi bevolen is ist dat hy wetens ende willens eenē onweerdigen toelaet/ den welcken hy hadde mogē met recht daer af houden/ is met sulcken kerckroof te beschuldighen/ghelijck of hy het lichaem des Heeren dē hondē voor stelde. Daerom straft Chrysostomus swaerlick de Priesters die door vreese der grooten ende machtighen/niemant en dorsten van het Nachtmael af houden. Het bloet/

Homil in Matth.3.

seyt hy/sal van uwen handen geeyscht worden. Ist dat ghy den mensche vreest / soo sal hy u bespotten : maer ist dat ghy God vreest / soo sult ghy oock van de menschen selve ghevreest zijn. Laet ons noch scepter/ noch purperen cleederē/ noch Coninckliicke croonen vreesen: wy hebben hier meerder macht. Ick sal voorwaer liever mijn lichamē overgheven ter doot / ende sal liever mijn bloet laten storten/dan sulcker ontreyninghe deelachtich worden. Soo dan / op dat deser seer heyligher verborgentheyt geen schande aengedaen en worde/ soo moetmen in de uytdeelinghe daer van groote onderschepdinge gebruycken:het welcke nochtans niet en can ghe-schien/ anders dan door de jurisdictie der Ghe-

2. Op datse andere niet en verderven.

meynte. Het ander eynde is / op dat de goede niet (ghelijck het pleecht te gheschien) door ghedurighe ghemeynschap der boosen verdorven en worden. Want dewijle wy soo seer ghenegen zijn tot afwijckinghe / soo en is geen dinck lichter dan door boose exempelen van den rechten loop des levens afghele yt te worden. Dit eynde

1.Cor.5.6. ende 11.

heeft de Apostel aengheteeckent/doe hy den Corinthen gheboot dat sy den hoereerder souden van haer gheselschap scheyden. Een weynich suerdeesems/seyt hy/versuert het gātsche deech. Ende hy sach hier in so groote perijckel/ dat hy den gheloovighen verboot alle ghemeynschap met dē boosen. Ist dat (seyt hy) yemant eē broeder onder u ghenaemt / is een hoereerder / ofte gierich/ ofte afgodendienaer / ofte dronckaert/ ofte quaetsprekich/met sulckē en late ic niet toe

3. Op dat sy haer bekeeren souden.

oor selfs te etē. Het derde eynde is/ op dat de selve beschaemt zijnde/ beginnen leetschap te hebben van haer onreynicheyt. Alsoo ist hen oock nut dat haer boosheyt ghecastijt worde / op dat sy door het gevoelen der roede opgewerckt worden/ die door toegheving he souden hartneckiger

worden. Dit geeft de Apostel te kennen/ als hy
2.Thes.3.14. aldus spreeckt: Ist dat yemant onser leere niet
gehoorsaem en is/teeckent dien: eñ en vermengt
u met dien niet/ op dat hy beschaemt worde.
Item op een ander plaetse/ daer hy seyt/ dat hy
1.Cor.5.5. den Corinthischen hoereerder heeft den duyvel
over ghegheven/ om dat de gheest soude salich
worden in den dach des Heeren: dat is/(ghelijck
ick het uytlegghe) dat hy hem niet een tytlicke
verdoemringhe ghecastijt heeft om dat hy soude
eeuwichlic salich worden. Ende hy seyt daerom
dat hy hem den duyvel over geeft/ om dat buytẽ
de Gemeynte de duyvel is/ ghelijck Christus in
de Gemeynte. Want dat sommige dit verstaen
van seker quellinge des vleeschs/dat dunckt my
seer onseker te zijn.

Met wat maticheyt datmen de zonden so ge-meyne als heymelicke sal verbeterẽ.
6 Als wy nu dese drie eynden hebben/ so moe-
ten wy noch sien hoe de Gemeynte dit deel der
Discipline/dwelck in de jurisdictie ghelegen is/
bedient. Ten eersten moetẽ wy dat onderscheyt
behouden dat boven ghestelt is/ te weten/ dat
sommige zonden heymelick zijn / ende sommi-
ghe openbaer ende gemeyne. Openbaer zonden
zijn daer van niet alleenlick een ofte twee ghe-
tuygẽ en zijn/ maer die int openbaer met erger-
nisse der gantscher Gemeynte ghedaen worden.
Heymelicke zonden noeme ic/ niet die gantsche-
lick den menschen verborgen zijn/ gelijc de zon-
den der ghveynsden Hypocriten (want die en
comen onder het oordeel der Ghemeynte niet)
maer sulcke zonden noeme ic heymelic/ die niet
en zijn sonder getuygen/ eñ nochtans niet open-
baer en zijn. In de openbare zonden en zijn de
graden der vermaningen die Christus verhaelt
niet noodich: maer waer openbaer zonde is/
daer moet de Gemeynte haer werck doen / den
sondaer roepẽ ende straffen na de mate der zon-
Matth.18. 17. de. De heymelicke zonden en comen voor de
Ghemeynte niet so de sondaer niet hartneckich
en is/na diẽ regel Christi: Ist dat hy die getuy-
Item/de lichte ende sware zonden. gen niet en hoort/ so segt het der Gemeynte. Eñ
als het so verre ghecomen is/dan moet men een
ander onderschẽyt maken tusschen boose stuc-
ken/ ende feylen. Want in lichte feylen en moet-
men soo groote strengicheyt niet gebruycken/
maer het is ghenoech met woorden te castijden/
ende dat soetelick ende vaderlick/ soo dat de son-
daer daer door niet verbittert noch beschaemt/
maer tot hem selven ghebracht worde: op dat
hy hem meer verblijde dat hy vermaent eñ ver-
betert is/ dan bedroeve. Maer de boose stucken
moetmen scherpelicker straffen: want het en is
niet ghenoech dat de ghene die de Ghemeynte
geergert heeft door een boose daet/met woorden
alleenlick ghestraft worde/ maer hy moet voor
eenen tijt afgehouden worden van de ghemeyn-
schap des Nachtmaels/ tot dat hy sijn beterin-
ge bewesen heeft. Want Paulus en beschelt den
1.Corint.5.5. Corinthischen hoereerder niet alleenlijck met
woordẽ/ maer stoot hem oock uyt de Gemeyn-
te/ ende straft de Corinthen dat sy hem so lange
gheleden hadden. Dese wijse heeft de oude ende
welgeschickte Ghemeynte ghehouden / doe de
behoorlicke regeeringe harẽ loop hadde. Want
als yemant eenige boosheyt gedaẽ hadde/ waer
uyt ergernisse gecomen was/ soo wert hem ten
eersten geboden van het Nachtmael te blijven/
daer na hem selven voor God te vernederẽ/ende
voor de Gemeyntẽ sijn leetschap ende beteringe
te betuyghen. Daer waren oock sekere dingen
diemen den ghenen die ghesondicht hadden op
leyde/ om dat sy souden teeckenen der beteringe
zijn. Als hy dat alſo gedaen hadde dat der Ghe-
meynte genoech gedaen was/doe wert hy door
oplegginge der handen tot genade ontfangen:
welcke ontfanginghe dickmael van Cypriano
ghenaemt wort/ vrede: de welcke oock de wijse
met corte woorden beschrijft. Sy doen/ seyt hy/
penitentie eenen sekeren tijt lanck: daer na be-
kennen sy haer schult / ende ontfangen vrede eñ
ghemeynschap door de oplegginge der handen Epist.2.lib.1.
des Bisschops ende der Clercken. Hoewel de Epist. 14.
Bisschop ende sijne Clercken versoenden alsoo lib.3. &
dẽ sondaer met de Gemeynte/dat oot de bewil- ejusdem
linghe des volcks daer toe noodich was: gelijck lib. Epist.26.
hy ergens leert.

7 Dese Discipline was so gemeyn sonder ee- Niemant en salmen van dese discipline/ oock niet eenigen Prince/vry houdẽ.
nige uytneminge/ dat oock de Princen met den
ghemeynen man hen selven onderworpen om
die te dragẽ/ ende dat te rechte/dewijle het open-
baer was/ dat sy quam van Christo/ den welc-
ken alle Coningẽ behooren onderdanich te zijn.
Also doe Theodosius om de bloetstortinghe in Amb.lib.1.
Thessalonica gheschiet/ was door Ambrosium Epist.3.in
van de gemeynschap der Gemeynte afghesne- ora. habita in
den/ so heeft hy alle sijn Coninclicke vercierin- funere.Theod.
ge die hy aen hadde/afgeleyt/ende openbaerlick
in de Gemeynte sijn zonde beweent/ die hy door
bedriegelicke aenbrenginge gedaen hadde: ende
heeft met suchten ende tranen vergevinghe be-
geert. Want groote Coninghen en moeten niet
achten dat het hen schandelick is / dat sy voor
Christo den Coninck der Coninghen hen selven Apoc.17.14.
ootmoedichlic neder worpen / ende het en moet ende 19.16. 1.Tim.6.15.
hen niet mishaghen dat sy door de Ghemeynte
gheoordeelt worden. Want dewijle sy in haer
Hof bynaghen dinck en hooren anders dan
flatteringhen / soo is het hen meer dan noot-
sakelick door den mont der Pastooren van
den Heere ghestraft te worden. Jae sy behoo-
ren te wenschen van de Pastooren niet ghe-
spaert te worden / op datse de Heere spare. Ick
gae hier voorby door wien dese jurisdictie be- Van wien eñ met wat ordẽ vã handelinge sy sal ghe-oeffẽt wordẽ.
hoort bed'ent te worden/ dewijle het op een an-
der plaetse ghesept is. Maer ick segge alleenlic
dit daer toe/ te weten/dat in de affsnijdinge dit de
rechte voortganc is/ welcken Paulus leert/na- 1.Corint.5.5.
melick / dat de Ouderlingen dat niet alleen en
doen/ maer dat de Gemeynte oock dat wete eñ
bewillige: maer dat het gheschie op sulcke wijse
dat de handelinge niet geregeert en worde door
de menichte des volcx/ maer dat het volck dit
aenmercke als een ghetuyge eñ bewaerder daer
van/op dat niet eenich dinc en geschie van wey-
nighe menschen door boose begheerte. Ende de
gantsche loop der handelinge moet oock boven
de aenroepinge des naems Gods sulcke ghesta-
dicheyt hebben/ dat daer door de tegenwoordic-
heyt Jesu Christi bewesen worde: op dat het
sonder twijfel zy dat hy selve sijn oordeel regeert.

8 Nochtans en moetmen niet vergeten/ dat Met wat ge-sintheyt des gemoets datse sal verhandelt worden.
der Gemeynte sulcke een strengicheyt dient/ die
met den gheest der sachtmoedicheyt over een
comt. Want wy moeten altijts neerstichlick
toesien (ghelijck Paulus gebiet) dat de gene die 2.Corint.2.7.
ghestraft wort/ niet door droefheyt verslonden
en worde/ want alsoo soude de medecijne fenijn
worden. Maer de reghel deser maticheyt can Neden genomen uyt het eynde der selver.
alderbest uyt het eynde genomen worden: want
dewijle door de affsnijdinge gesocht wort dat de
sondaer hem bekeere/ ende dat de boose exempe-
len wech ghenomen worden/ op dat de naem
Christi niet gelastert en worde/ noch andere tot
navolginge des quaets verweckt en worden: ist
dat wy dese dingen aensien / soo sullen wy lich-
telick connen oordeelen hoe verre dese strengic-
heyt behoort te streckẽ /ende waer sy moet eyn-
de nemen. So dan als de sondaer getuygenisse
gheeft

geeft sijnder beteringe/ ende door de ghetuygenisse de ergernisse/ so veel in hē is/ wech neemt: so en moet men hem niet voorder dringhen: ist dat hy gedrongen wort/ so is nu de strengicheyt boven mate. In desen deele en can de strengicheyt der Oudē geensins ontschuldicht worden/ de welcke ganschelijck met des Heeren woort niet over een en quam/ ende was seer sorgelick. Want doe sy den sondaer nu sevē/ ende nu vier/ nu drie jaren/ ende nu voort alle sijn leven lanck gheboden sijn berou ende beteringe te bewijsen/ ende van de ghemeynschap des Nachtmaels te blyven: wat mochte daer uyt volgē/ anders dan groote gheveynstheyt oft mistroosticheyt? Desgelijcx dat die eenmael ghevallen was/ de tweede reyse niet toegelaten en wert tot penitentie/ maer wert tot dē eynde sijns levens uyt de Gemeynte geworpen/ dit en was noch nut noch redelick. Daerom, soo wie dese sake wel aenmerckt/ die sal oordeelen dat sy onvoorsichtichlick ghehandelt hebben. Hoewel ick mispryse hier meer de gemeyn gewoonte/ dan ick die alle beschuldige diese gebruyckt hebben/ want het is seker/ dat sy sommigen mishaecht heeft: maer sy ledense om dat sy se niet en conden beteren. Voorwaer Cyprianus geeft te kennen/ dat hy niet en is willens so strenge geweest. Onse lijdsaemheyt (seyt hy) ende sachtmoedicheyt/ ende vriendelickheyt/ is bereyt allen den ghenen die comen. Ick wensche ende begeere dat sy alle tot de Ghemeynte wederkeeren/ ende dat alle onse medestrijders binnen den heyrlegher Christi/ eñ in de woonstede Gods des Vaders beslotē worden. Ick vergeve alle dinck/ ende sie vele dingen door de vingerē/ begeerende de broederschap te vergaderen/ oock het ghene dat teghen God ghesondicht is/ en ondersoecke ic niet volcomelick: ick sondige byna selve/ de zonden meer dan het betaemt/ vergevende. De ghene die wederkeeren ende haer zonde met ootmoedighe ende slechte voldoeninghe belijden/ die neme ick aen met gewillige ende volcomen liefde. Chrysostomus is wat harder/ maer spreect nochtans aldus: Ist dat God soo vriendelick is / waerom wil een Pastoor so hart schijnen? Boven desen weten wy wat sachtmoedicheyt Augustinus ghebruyckt heeft teghen de Donatisten/ soo dat hy niet getwijfelt en heeft tot Bisschoppen aen te nemen de gene die van de seckte ende scheuringhe waren wedergekeert/ ende dat terstont nae haer bekeeringhe. Maer dewijle een contrarie wijse de overhant ghecreghen hadde/ so waren de heylige Mannen bedwonghen van haer eyghen oordeel te wijcken.

In wat deel sommige uyt den Ouden al te straf gheweest zijn.

Meer door aengenomen gewoonte als eyghen raet.

Ad Corneliū Epist. 3. lib. 1. Waer van dat Cyprianus Chrisostomus ende Augustinus zijn getuyghē.

9 Ende gelijck dese sachtmoedicheyt van den gantschen lichame der Ghemeynte gheeyscht worde/ dat sy goedertierenlick/ ende niet met de uyterste strengicheyt de gevallen sondaers en straffe/ maer liever na het gebot Pauli/ †de liefde tot hen versterckē: also behoort oock een yegelick bysonder hem selven tot dese goedertierenheyt ende vriendelickheyt te matighen. Soo en moeten wy dan de ghene die uyt de Gemeynte geslotē zijn/ niet uytropen uyt het getal der uytvercorenen/ noch de hope van hen wech worpen/ ghelijck of sy nu verloren waren. Het is wel geoorloost datmense achte vreemde te zijne van de Gemeynte/ ende also oock van Christo: maer alleenlick voor dien tijt/ in welcken sy in de afwijckinge blijven. Ende ist dat sy dan oock meer hartneckicheyt dan vriendelicheyt bewijsen/ so sullen wyse nochtans den oordeele Gods bevelen/ ende namaels beter van hen hopē dan wy tegenwoordichlick sien: ende daerom niet laten God voor hen te biddē. Ende (op dat ickt met eenen woorde vervate) wy en moeten niet den persoon/ de welcke in Gods hant ende wille is/ tot de doot overgheven: maer wy moeten alleenlick eens yeghelicks wercken wegen door Gods woort/ hoedanich die zijn. Als wy desen reghel volghen/ soo volghen wy Gods oordeel meer dan wy het onse voort brenghen. Maer der vryheyt in het oordeelen en moeten wy ons niet aentrecken / het en zy dat wy willen der cracht Gods een mate stellē/ ende sijnder barmherticheyt een wet gheven/ de welcke soo wanneer het hem belieft / de alderbooste maeckt de alderbeste/ ende de ghene die vreemde waren/ in de Gemeynte plant. Ende dit doet de Heere/ op dat hy alsoo der menschen meyninge bedriege/ ende lichtveerdicheyt beneme: de welcke meer haer selven in het oordeelen toeschrijft dan het betaemt/ ten zy dat sy ghedwonghen worden.

Niet alleen en moet de gheheele Kercke/ maer oock een yeder lidtmaet haer tot dese maticheyt voegē: op dat nyt die disciplina niet en worde een pijnbanck. † 2. Cor. 2. 7.

10 Want dat Christus belooft/ † dat het sal in den Hemel gebonden worden dat de sijne op der aerde binden/ daer meet hy de macht om te binden met de straffe der Gemeynte: door de welcke de gene die afgesneden ende verbannen worden/ niet en wordē in het eeuwige verderf/ noch in de eeuwighe verdoemenisse geworpen: maer als sy hooren dat haer leven eñ zeden verdoemt worden/ soo worden sy oock van haer eyghen eeuwige verdoemenisse versekert/ tē zy dat sy hē bekeeren. Want dit onderscheyt is tusschen den ban ofte affsnydinghe/ ende die vervloeckinghe die genaemt wort Anathema. Het Anathema gheeft den menschen over tot het eeuwighe verderf sonder eenighe hope der vergevinghe: maer de ban ende afsnydinghe straft meer de wercken ende zeden: ende hoewel oock de menschen daer door ghestraft worden/ so gheschiet dat nochtans also/ dat sy van haer toecomende verdoemenisse vermaent zijnde/ tot salicheyt wederroepen worden. Ende ist dat hy wederkeert/ soo is de Ghemeynte bereyt hem te ontfanghen/ ende haerder ghemeynschap deelachtich te maken. Maer het Anathema wordt selden ofte nemmermeer gebruyckt. Daerom hoewel de Discipline der Gemeynte ons niet en laet groote gemeynschap hebben met den ghenen die gebannen ofte afgesneden is: so moeten wy nochtans/ met wat middelen wy connen/ arbeyden dat sy hen beteren / ende tot de eenicheyt der Ghemeynte wederkeeren. Het welcke oock de Apostel leert/ segghende: En wiltse niet achten als vyanden/ maer vermaentse als broeders. Ten zy dat dese vriendelickheyt int heymelicke ende int openbare onderhoudē worde/ so ist te vreesen dat wy straffers/ sullen scherprechters worden.

Eñ ten can oock nergens heenē getrocken worden/ dwelcke Christus gesproken heeft van het binden ende ontbinden. † Matth. 18. 18.

Het gebruyc van bannen is seer selden ofte gantschelick geen. 1. Corint. 16. 22.

2. Thes. 3. 15.

11 Om de Discipline te matigen/ is oock seer noodich dat Augustinus seyt tegen de Donatisten handelende/ te weten/ ist dat eenighe menschen sien dat de gebreken niet neerstichlick ghenoech door de Ouderlinghen ghebetert en worden/ dat sy daerom niet en moeten terstont van de Gemeynte afwijcken: ofte ist dat de Pastooren niet en connē na haer begeerte alle dinc supveren noch beteren dat gebreckelick is/ dat sy daerom niet terstont den dienst en verlaten, ofte door ongheewoonlicke hardicheyt de gantsche Ghemeynte verstooren. Want het is seer waerachtich/ dat hy schrijft/ te wetē/ dat so wie met berispē betert al wat hy cā/ ofte het gene dat hy niet en cā beterē/ uytsluyt sōder dē bāt des vreets te brekē: ofte het gene dat hy sonder dē bant des vreets te brekē niet en cā uytsluytē/ gerechtichlic mispriist/ eñ sterckelic draecht: dat die niet en is te beschuldigen noch te straffen: Ende hy seyt

Al te groote sueriteyt sullen oock mydē/ so wel de ghemeynte man als de Herders.

Lib. 2. contra Parmen. cap.

op een

Lib.3.cap.1. op een ander plaetse de oorsake/ te weten/ dat alle Godsalighe middel ende wyse der Disciplijne der Ghemeynte/ moet altijts de eenicheyt des Gheests in den bants des vreets aensien: welc-
Ephe.4.1. ken bant de Apostel ons ghebiet te bewaren malcanderen verdragende: ende als dese niet bewaert en wort/ soo en is de medicijne der straffe niet alleenlick te vergheefs/ maer begint oock schadelick te zijne/ so dat sy niet langher een medicyne en blijft. Soo wie/ seyt hy/ dit neerstichlick bedenckt/ die en verhaelt de scherpicheyt der Disciplijne niet in de bewaringe der eenicheyt/ noch en breeckt den bant der eendrachticheyt
Cap.1. niet door onmatige straffinghe. Hy bekent wel dat niet alleenlick de Pastooren en moeten hier in arbeyden/ op dat in de Ghemeynte gheen gebreck en blijve/ maer dat een yeghelick moet na sijn vermoghen daer na staen: hy en verswijcht oock niet dat de ghene die versuymt de boose te vermanen ende beteren/ voor God schuldich is/ al ist dat hy haren zonden niet gonstich en is/ noch met hen en sondicht. Ende ist dat hy sulck een persoon is/ dat hyse can van de ghemeynschap des Sacraments afhouden/ eñ nochtans dat niet en doet: dat hy dan sondicht tot sijn ey-
Matt.13.29. ghen verderf. Hy wil alleenlick dat het gheschie niet voorsichticheyt/ de welcke de Heere oock gebiet/ op dat het koren niet gehindert en worde/ alsmen het onkruyt uytwiet. Daer na besluyt hy uyt Cypriano: Soo moet dan de mensche barmhertichlick beteren dat hy can/ ende dat hy niet en can beteren/ dat sal hy lijdsaemlick dragen/ eñ met liefde besuchtē eñ beweenen.

Tegen welck stuck de Donatisten seer leelick gesondicht hebben. 12 Dit seyt hy om de onmatighe hardicheyt der Donatisten/ de welcke in de Ghemeynten ghebreken siende/ die de Bisschoppen wel met woorden berispten/ maer met den ban niet en straften (om dat sy niet en meynden door desen middel eenighen voortganck te gecrijghen) soo hebben sy de Bisschoppen grouwelicken gelastert gelijc verraders der Disciplijne: ende hebben hen selven door een boose scheuringhe/ van de Ghemeynte Christi afgescheyden. Ghelijck heden de Wederdoopers doen/ de welcke gheen Christelicke vergaderinghe en bekennen/ ten zy dat sy allesins Enghelicke volmaecktheyt hebbe: ende onder het deckfel deser harder ypericheyt alle stichtinghe afbreken. † De sulcke (seyt Augustinus) soecken gheheele volcken die sy in den roem haers naems verstrict hebbē/ tot hen te trecken/ ofte ymmers tweedrachtich te maken/ niet door haet der zonde anderer menschen/ maer door liefde haers twist: want sy zijn opgheblasen met hooveerdicheyt/ rasende door hartneckicheyt/ listich met lasteringe/ beroerlick met tweedracht/ ende op dat het niet openbaer en worde dat sy het licht der waerheyt niet en hebben/ so decken sy hen selven met de schaduwe der ongenadiger strengicheyt: eñ het gene dat in de Schriftuere bevole wort met matige heylinge ende beteringe sonder vercortinge der liefde/ eñ met bewaringe der eenicheyt des vredes te doen om de gebrekē des naestē te beteren: dit gebruycken sy tot een oorsake der afwijckinghe ende Godlooser scheuringe. Also verandert de duyvel hem selven in eenen Engel des lichts/ als hy door een strengicheyt die eenen schijn der rechtveerdicheyt heeft/ raet geeft tot bloedighe wreetheyt/ niet anders soeckende dan den bant des vredes ende eenicheyts te verderven ende af te breken: want als dese vast ende sterck blijft onder de Christenen/ soo wort alle sijn cracht swack om schade te doen/ de listighe lagen ende stricken worden ghebroken/ ende de raet die tot verwoestinghe voorghenomen is/ vergaet ende verswint.

Eñ by onsen tyt de Wederdoopers/ welcke van Augustinus in de persoon van hare Patriarchen met levende verwe afgeschildert worden.
† Cap.1.
2.Cor.11.14.

13 Als Augustinus dit al geseyt heeft/ so gebiet hy voornemelick een dinck/ te weten/ Ist dat de menichte met eē zonde besmet is/ so moet daer de strengicheyt met barmherticheyt ghematicht worden. Want dat men daer soude een uytscheydinge maken/ die raet (seyt hy) soude ydel ende schadelick zijn/ want hy soude Godloos ende hooveerdich wordē/ ende meer de goede swacke verstooren/ dan de moedige boose beteren. Ende dat hy daer anderen gebiet/ dat selve heeft hy oock getrouwelick gevolcht. Want daer hy tot Aurelium den Carthaginensche Bisschop schrijft/ daer claecht hy dat dronckēschap alomme in Africa onghestraft regneerde/ ende vermaent datmē eē Concilium der Bisschoppen versamele/ ende remedie daer teghen ghebruycke. Ende daer nae seyt hy: Ick meyne dat sulcke dingen niet met scharpicheyt noch met hartneckicheyt/ noch als met heerschappie te ghebruycken wech genomen en wordē: maer meer met leeren dan met gebiedē/ ende meer met vermanen dan met dreyghen. Want alsoo moetmen handelen met de menichte der sondaren. Maer de strengicheyt moetmen ghebruycken teghen weyniger menschen zonden. Nochtans en verstaet hy niet dat de Bisschoppen daerom moeten door de vingheren sien ofte swygen/ om dat sy niet en connen de openbare zonden strengelick straffen: gelijck hy daer na selve dat verclaert. Maer hy wil dat de wyse der straffinghe also ghematicht worde/ dat sy so verre het hen moghelick is/ liever ghesontheyt dan verderbinghe/ den lichame aenbrenghe. Ende daerom besluyt hy ten eynde aldus: Daerom en moetmen oock dat gebodt des Apostels niet vergeten/ dat hy gheeft van de boose af te scheyden/ als het sonder den vrede te breken gheschien cā: want hy en heeft niet gewilt dat het anders gheschien soude: ende wy moeten oock dit onderhouden/ dat wy malcanderen verdragende/ arbeyden om de eenicheyt des Geests te behouden in den bant des vredes.

Dese materie salmen alsdan meest ghebruycken/ wanneer niet alleen weynighe maer de menichte selve van de besmettelickheyt der zonde bevanghen is.
Gelijck als Augustinus ghetuycht. Cap.2.lib.3. contra Par.
1.Cor.5.7.
Ephe.4.2.

14 Het ander deel der Disciplijne die niet eyghentlick in de macht der sleutelen vervaet en wort/ is daer in gelegen/ dat de Pastooren het volck na den noot des tijts vermanen tot vasten-dagen ofte ghemeyne gebeden/ ofte tot andere oeffeningen der ootmoedicheyt ende bekeeringe: van welcke dingen noch tyt/ noch mate/ noch wyse gheleert en wort in Gods woort/ maer staet in het oordeel der Ghemeynte. Ende gelijck dese dingen seer nut ende voorderlic zijn/ also zijn sy van der Apostelen tijden aen altyts in de Gemeynte ghebruyckt gheweest. Hoewel de Apostelen selve en zijn de eerste Autheuren daer van niet geweest/ maer hebben het exempel daer van uyt de Wet eñ uyt de Propheten ghenomen. Want wy sien daer in/ dat so wanneer eenighe groote sake voorhanden was/ het volck wert te samen gheroepen/ †ende geboden te bidden eñ vasten. So hebbē dan de Apostelen dat na gevolcht/ dat den volcke Gods niet nieu en was/ ende dat sy voorsaghen dat het soude voorderlick wesen. Dit selve is oock van andere oeffeningen/ door de welcke het volck tot Godsalicheyt verweckt/ of in ghehoorsaemheyt can ghehouden worden. Daer zijn alomme exempelen in de heylige Historien die niet noodich en zijn verhaelt te worden. In somma moetmen aldus weten/ so wanneer twist is in de Religie/ die door een Concilium/ ofte door een oordeel der Gemeynte moet geeyndicht worden/ of soo wanneer

Het andere stuck van de algemeyne Disciplijne/ siende op de vasten-dagen ofte openbare gebeden/ ende andere heylige oeffeningē.
Welck by den trouwen Dienaren Gods in het oude eñ nieuwe Testamēt gebruyckelick is geweest.
† Joel.2.15.
Tot wat ghebruyck dat men de algemeyne Discipline sal brenghen.

wanneer men handelt van eenen Dienaer te verkiesen: eyndelick/so wanneer een sware ofte wichtighe sake ghehandelt wort: wederom soo wanneer teeckenen der toornicheyt Gods ghesien worden/ghelijck pestilentie/krijch/ofte dierre tijt/ soo is het een heylich/ ende te allen tijde een voorderlick dinc/dat de Pastooren het volck tot ghemeyn vasten ende bidden vermanen. Ist dat yemant de getuygenissen die uyt den ouden Testamente moghen voortgebracht worden/ niet aen en neemt/ gelijck of sy met der Christen Gemeynte niet over een en quamē: het is openbaer dat oock de Apostelen alsoo gedaen hebben. Hoewel aengaende de ghemeyne ghebeden/ ick meyne datmen nau yemant sal vinden die daer van soude twijfelen. Daeromme laet ons een weynich spreken van het vasten/ om dat vele meynen dat het niet soo noodich en is/ dewijle sy niet en verstaen wat nut daer uyt comt: sommighe verworpent oock gantschelick/ ghelijck of het te vergeefs ware: ende alsmē het gebruyc daer van niet wel en weet/ so canmen lichtelick tot superstitie vallen.

Van het vasten.

15 Een heylich ende behoorlick vasten heeft drie eynden: want wy ghebruyckent om onse vleesch te temmen ende te castyden/ op dat het niet te dertel en zy/ oft om bequamer tot ghebeden ende heylige ghedachten te zijn/ ofte op dat het zy een getuygenisse onser verneederinge voor God/ als wy willen onse schult voor God belijden. Het eerste eynde heeft selden plaetse in eenen gemeynen vastendach/om dat aller menschen lichamen niet eensins gestelt en zijn/ daerom betaemt het beter sommiger menschen vasten. Het tweede eynde dient allen int gemeyn/ ende oock eenen yegelicken bysonder: want het is alsoo wel der gantscher Gemeynte noodich dat sy haer selven tot gebeden bereyde/als eenen yeghelicke gheloovighe. Ende het derde eynde oock desgelijcx: want het ghesciet somtijts dat God een volck slaet met krijch ofte peste/ ofte eenige ellende. In sulcke ghemeyne straffe moet het gantsche volck sijn schult bekennen. Ende ist dat de hant des Heerē yemant bysonder slaet/ die moet dit selve alleen/ ofte met sijn huysghesin doen. Dit is voornemelick ghelegen in de ghesintheyt des herten: Want als de geest ende het herte gesint is gelijck het betaemt/ soo cant nau wesen sonder een uytwendighe ghetuygenisse te gheven: ende dit dan aldermeest/ als het ghesciet tot ghemeyn stichtinge/op dat sy alle haer zonde openbaerlick belijdende/ Gode den lof der rechtveerdicheyt gheven/ ende malcanderen onderlinge een yegelick door sijn exempel vermanen.

Dwelck drie eynden heeft.

Het eerste eynde betaemt meer sommiger menschen vasten.

Het tweede eynde.

Het derde eynde.

16 Hierom wort het vasten/ dwelck een teecken der verneederinghe is/ ghewoonlicker ghebruyckt van de Ghemeynte int ghemeyn/ dan van sommige menschen bysonder: hoewel het (gelijck voorseyt is) der gantscher Gemeynte/ ende eenen yeghelicken bysonder ghemeyn is. Daerom soo veel de Discipline daer van wy nu handelen/ aengaet: soo wanneer men moet om eenige groote sake bidden/ soo ware het nut vasten ende bidden te gebieden. Alsoo als de geloovige te Antiochien wilden Paulo ende Barnabe de handen op legghen/ soo hebben sy ghevast ende gebeden/ om dat sy haren dienst/ aen welcken so veel geleghen was/ souden te beter Gode bevelen: Alsoo oock daerna hebben dese beyde gevast ende gebeden/ als sy Dienaren over de Gemeynte stelden. In dusdanich vasten en hebben sy niet anders aengesien / dan om dat sy souden bequamer ende veerdigher worden om te bidden. Dit bevinden wy voorwaer wanneer de buyck vol is/so en is het herte noch de geest niet so seer opgheheven tot God/ datmen can ernstelick ende met yverige beweginghe tot bidden geneghen worden/ ende daer in volherden. Aldus is te verstaen dat Lucas schrijft van Anna/ Dat sy Gode gedient heeft met vasten ende bidden: Want hy en stelt den dienst Gods niet in het vasten/ maer hy geeft te kennen dat die heylige vrouwe haer alsoo geoeffent heeft tot ghedurichept des gebets. Sulck was oock het vasten Neheme/ doe hy yverichlick God voor de verlossinge sijns volcx badt. Om deser saken wille seyt Paulus dat de Gheloovige wel doen/ als sy voor eenen tijt hen selven onthouden van byligginghe/ op dat sy te vryelicker ende onbecommerlicker bidden ende vasten. Hy stelt het vasten als een behulpsel by het bidden/ te kennen ghevende dat het niet nut en is/anders dan so verre het tot dit eynde gebruyckt wort. Boven desen als hy te deser plaetse den getrouden gebiet/ malcanderen de onderlinge goetwillicheyt te betalen/ soo ist openbaer dat hy niet en spreeckt van de dagelicksche gebeden/ maer van gebeden die om eenigen sonderlicken noot ghescien.

Dat openbare vasten dat gheselschapt zonde met het gebet/ plegen de Herders soo dickwils alsmen om eenige groote saken God moet bidden/ te ghebieden.

Actor.13.3.

Actor.14.23.

Luc.2.37.

Neh.1.4.

1.Corint.7.5.

1.Corint.7.3.

17 Wederom/ ist dat daer pestilentie/ ofte honger/ofte krijch/ ofte eenige ellende schijnt eenigen lande ofte volcke voorhanden te zyne/soo behooren de Pastooren oock dan de Gemeynte te vermanen tot vasten eñ bidden/om den toorn Gods ootmoedichlick af te bidden. Want als God eenich perijckel laet verschijnen/ soo geeft hy te kennen dat hy hem selven tot wrake bereyt/ ende eenichsins wapent. Daerom gelijck voortijden de misdadige menschen plachten den baert te laten wassen/ swarte cleederen aen te doen/ ende hen selven ootmoedichlick te verneederen/ om barmherticheyt van den Richter te vercrijgen. Alsoo oock / als wy voor den Richtstoel Gods beschuldicht zijn/so ist oock der eerlickheyt Gods betamelick/ ende der gemeyner stichtinge voorderlick/ende oock ons selven nut ende salich/ dat wy met jammerlicke uytwendighe bewijsinghe onser droefheyt/ soecken sijn strengicheyt af te bidden. Ende dat dit onder het Jootsche volc gewoonlick gebruyckt wert/ dat machmen lichtelick verstaen uyt de woorden Joelis: want als hy ghebiet de basuyne te blasen/ het volck te vergaderen/ eenen vasten te gebieden/ etc. so spreeckt hy ghelijck van dingen die gewoonlick ghebruyckt worden. Weynich te voren hadde hy ghesept/ dat God voorghenomen hadde de zonden des volcx te ondersoecken/ ende dat de dach haers oordeels nu nae by was/ ende haddese gheroepen dat sy souden comen antwoorden. Daer nae roept hy/ ende vermaentse haer te haesten tot den sack/ ende tot de assche/ ende tot weenen ende bidden: dat is/ om oock door uytwendighe betuyginghen hen selven voor den Heere neder te worpen. De assche ende den sack betaemde mogelick dien tijde meer dan den onsen/ maer de tsamenroepinge/ ende vergaderinge/ ende weenē/ende vasten/ ende dierghelijcke dinghen/ dienen oock sonder twijfel onsen tyde/ soo wanneer de gheleghentheyt onser saken dat alsoo eyscht. Want dewyle het een heylige oeffeninge is / om hem selven te verneederen/ ende de verneedertheyt te bewijsen: waerom souden wy die min ghebruycken dan het Jodische volck/ in gelijcken noot? Wy lesen dat niet alleenlick de Israelitische Ghemeynte ghevast heeft tot een teecken der droefheyt/ de welcke door Gods woort onderwesen ende geschickt

Item/ so dickwils als daer eenighe ghemeyne ellende voorhanden was.

Exempelen van dien lesen wy onder de Wet.

Joel 2.15.

1.Sam.7.6 ende 31.13. 2.Reg.1.12. Jone 3.5.

schickt was/ maer oock de Ninibiten/ de welcke gheen leere en hadden/ anders dan de verconbinghe Jone. Waerom en souden wy niet dat selve oock doen? Maer sommighe mochten segghen/ het is een uytwendige ceremonie/ de welcke oock in Christo haer eynde neemt/ gelijck de andere. Antwoorde/ Jae sy is oock noch heden den geloovigen een seer goet behulpsel/ ende een nutte vermaninge gelijck sy altijts geweest is/ om hen selven te verwecken/ op dat sy door haer over-groote sorgheloosheyt ende onachtsaemheyt God niet meer ende meer tergen/ als sy van hem ghecastijt worden. Daerom als Christus sijne Apostelen ontschuldicht dat sy niet en vasten/ so en seyt hy niet dat het vastē zy gantschelick wech genomen: maer stelt het uyt tot ellendighe ende droevighe tyden. De tijt sal (seyt hy) comen dat de Bruydegom sal van hen wech ghenomen worden.

Matt.9.15. Luc.5.34.

Het vastē bestaet insonderheyt in drie dingen. In den tijt/ in de maniere van spijse/ en in de ghesparichept ofte soberheyt.

18 Maer op datmē in den naem niet en dwale/ so laet ons beschrijven wat vasten zy. Want wy en verstaen daer door niet alleenlick maticheyt ende ghesparicheyt in spijse/ maer wat anders. Het leven der Godsalighen moet wel met soberheyt ende ghesparicheyt ghematicht zijn/ op dat het in sijnen gantschen loop eenen schijn des vastens uyt geve. Maer daer is boven dien een tijtlic vastē/ te wetē als wy uyt de gewoonlicke wijse vā levē/ ons selvē yet ontreckē/ het zy voor eenen dach/ ofte voor eenen sekerē tijt/ ende ons selven een strengher ende nauwer mate in spijse ende dranck ghebieden/ dan wy ghewoon zijn. Ende dit is gheleghen in drie dinghen/ te weten/ in de tijt/ in de qualiteyt ofte hoedanicheyt en in de mate der spijse. By den tijt verstae ic/ dat wy nuchterē die wercken volbrengē/ om de welcke wy voornemen te vasten. Ghelijcks als yemant vast om des gemeynen gebets wille/ die blijft sonder eten tot dat het gheeyndicht is. De qualiteyt ofte hoedanicheyt is daer in gheleghen/ dat wy alle lecker spijse vermydende/ ende met slechte spijse te vrede zijnde/ de kele niet en verwecken. De mate is daer in gelegen/ dat wy ghesparichlicker ende min eten dan wy gewoon zijn: ende alleenlick teghen den noot/ ende niet tot lust.

Maer op dat hier geen superstitie in en sluype/ moetē wy drie sakē waer-nemen.

19 Maer men moet voornemelick altijts toesien/ dat daer geen superstitie in en come/ gelijck voortijden met groote schade der Ghemeynte gheschiet is. Want het ware beter gantschelick gheen gebruyck des vastens te hebben/ dan dat het neerstichlick onderhouden/ ende daerentusschen verdorven worde met valsche ende schadelicke meyningen/ tot de welcke de werelt ondertusschen dickmael vervalt/ ten zy dat de Pastooren met groote neerstichept ende voorsichtichept dat verhinderē. Het voornneemste is/ dat

1. Datmē sal de herten en niet de cleederen scheuren. † Joel.2.13.

sy altijts drijvē dat Joel leert/ te wetē/ † datmen moet het herte/ eñ niet de cleederen scheuren: dat is/ dat sy het volc vermanen dat het vasten in hē selven/ niet seer groot by God gheacht en wort/ ten zy dat de inwendige bewegingе ende gesintheyt des herten/ een waerachtich mishagen der sonde ende sijns selfs/ waerachtige verootmoedinghe ende waerachtighe sinerte uyt de vreese Gods daer by zy. Jae dat het vasten om gheen ander oorsake nut en is/ dan om dat het tot dese dingē een behulpsel is. Want God en vervloect gheen dinck seerder/ dan dat de menschen soecken hem te bedriegen/ voor de onnooselheyt des herten eenigen uytwendighen schijn toonende. Daerom schelt Esaias dese ghevevnstheyt seer dapperlick/ dat de Joden meynden dat Gode genoech gedaen was/ als sy alleenlick ghevast hadden/ hoewel sy haer Godloosheyt ende onreyne ghedachten in het herte voeden. Is het (seyt hy) sulck een vasten dat de Heere vercoren heeft? etc. Soo is dan het geveynsde ende hypocritische vasten/ niet alleenlic een onnutte ende ydele vermoeyinghe/ maer oock een seer groote grouwelickheyt. Boven desen moetmen noch een ander quaet/ dat ten desen seer na is/ grootelick schouwen/ te weten/ dat wy niet en achten dat het vasten zy een Godsdienst/ ofte een werck dat de ghenade Gods soude verdienen. Want dewyle het in hem selven noch goet noch quaet en is/ ende niet vorderlick en is/ anders dan tot die eynden/ de welcke men daer in moet aensien/ so ist een seer schadelicke superstitie/ datmen vermengt met de wercken die God gheboden heeft/ ende die in haer selven sonder eenich ander aensien noodich zijn. Sulck was voortyden de raserie der Manicheen: de welcke Augustinus wederlept/ ende claerlick ghenoech leert/ datmen het vasten moet alleenlick niet de voorghenoemde eynden waerdeeren/ ende dat het Gode niet en behaecht/ ten zy dat het daer toe ghebruyckt worde. De derde dwalinghe en is niet so Godloos/ maer is nochtans sorgelick/ te weten/ datmen het vasten te strengelic eyscht/ als een uyt de voorneemste Godlicke wercken/ ende datment met onmatighen lof alsoo verheft/ dat de menschen meynen wat groots gedaen te hebben/ als sy ghevast hebben. In desen deele en derf ick de oude Leeraers niet gheheel ontschuldighen/ dat sy een zaet der superstitie ghesaeyt/ ende een oorsake deser tyrannie ghegeven hebben/ die daer nae op gecomen is. Men vint by hen wel somtijts gesonde ende voorsichtighe redenen van het vasten: maer daer nae/ vintmen onmatigē lof des vastens/ waer door het onder de voorneemste deuchden verheven wort.

Esa. 58.5.

2. Moetmen wachten/ dat men het vastē niet en houdt voor eenen Godsdienst/ ofte voor een verdienende werck.

Lib. de mori. Manich. cap. 13. & lib. 30. contra Faustum.

3. Datmē de soberheyt oft het afbreken van voedsel niet onmatelic en prijse.

20 Ende doe hadde oock de superstitieuse onderhoudinghe des veertichdaechschen vastens alomme plaetse ghecreghen: om dat de gemeyn man meynde daer mede Gode eenen uytnemenden dienst te doen/ eñ de Pastooren prijsent voor een heylighe navolginghe Christi: hoewel het openbaer is/ dat Christus niet en heeft daerom veertich dagen gevast/ om dat hy anderen soude een exempel gheven: maer om dat hy metter daet soude betuyghen/ dat de verconbinghe des Euangelij die hy alsoo begonde/ gheen menschelicke/ maer een Godlicke leere is. Ende het is wonder dat scherpsinnige menschē hebben connen in soo grof een dwalinghe vallen/ de welcke door so veel ende clare redenen wederlept wort. Want Christus en vast niet dickmael veertich daghen (het welcke hy hadde moeten doen/ hadde hy willen sulck eenen jaerlickschen vasten in stellen) maer hy vastse alleenlick eenmael/ te weten/ als hy hem selven berept tot de verconbinghe des Euangelij. Hy en vast oock niet nae menschelicke wijse ghelijck hy behoorde te doen/ hadde hy willen de menschen tot naevolginghe verwecken: maer hy toont veel meer een exempel waer door hy mochte alle menschen verwecken om hem te verwonderen/ eer dan om hem nae te volghen. Ten laetsten/ dit vasten Christi en is niet anders dan ghelijck het vasten dat Moses ghevast heeft/ doe hy de Wet uyt Gods hant ontfinck. Want dewyle dit mirakel in Mose gheschiet was/ om de autoriteyt der Wet te bevestighen: so moeste het oock in Christo gheschien/ op dat de Wet niet en schene het Euangelium te boven te gaen. Het en heeft noyt yemande in tē sin gecomen onder het volck Israel/ sodanich een vasten

Dwelck dewyle het gheschiet is/ heeft uyt een verkeerde navolginghe de onderhoudinghe van veertich dagē te vasten/ stede gegrepen. Matth. 4.2.

Welcke superstitieuse onderhoudinge wederlept wort met drie redenen.

1.

2.

3.

Exod.24.18. ende 34.28.

vasten op te richten nae het exempel Mosis. Daer en heeft oock niemant uyt de Propheten ende heylige Vaderen dat na ghevolcht/ hoewel sy nochtans tot alle oeffeningen der Godsalicheyt moedich eñ vyerich waren. Want datmen leest van Elia/ dat hy veertich dagē geleeft heeft sonder eten ofte drincken/ dat diende alleenlick om dat het volck soude bekennen dat hy van God verweckt was/ om de Wet weder op te richten/ van de welcke bynae gheheel Israel was af ghevallen. Soo is dan dit enckelick een verkeerde navolginghe gheweest/ ende oock vol superstitie/ te weten/ dat sy sulck een vasten ghepresen hebben onder een decksel der navolginge Christi. Hoewel in de wijse des vastens was doe seer groote verscheydenheyt/ gelijck Cassiodorus verhaelt uyt Socrate/ in het neghende boeck sijnder Historie. Want de Romeynen (seyt hy) en vasteden niet meer dan drie weken: maer sy vasteden alle dage uytghenomen den sondach ende saterdach. De Illyrische ende Griecksche vasteden ses weken/ andere vasteden seven weken/ maer sy vastedē onder-tusschen ende alleēlick sommige dagē. Daer was oock also groote oneenicheyt in het onderscheyt der spijse. Sommighe en aten niet anders dan broot ende water/ sommighe aten daer toe oock moes: sommighe hebben visch ende vogelen gheten: sommighe en maeckten gheen onderscheyt in spijsen. Dese verscheydenheyt meldet ooc Augustinus in den laetsten brief tot Januarium.

1.Reg.19.8.

Hy was wel by den ouden int gebruyck/ maer op verscheyden wyse.

21 Daer na zijn booser tijdē geweest/ eñ tot de verkeerde vyericheyt des gemeyn volcx/ is ooc gecomē de onwetenheyt eñ grovicheyt der Bisschoppen/ eñ haer begeerte tot heerschappie/ eñ wreede strēgicheyt. Daer zijn Godloose wetten ghegheven/ waer door de conscientien met verderffelicke stricken ghebonden worden. Men heeft verboden vleesch te eten/ gelijck of de mensche daer door onreyn worde. Daer toe zijn ooc Godloose meyninghen ghecomen/ d'een boven d'ander/ tot datmen in de diepte aller dwalingen gecomē is. Eñ op dat geen boosheyt achter gelaten en worde/ soo hebben sy onder een seer ongeschict decksel begonnē met God te spotten. Want de lof des vastendaechs wort in de alderuytnemenste ende leckerste spijse gesocht: gheen leckernie en cā dā genoech zijn: te geenē anderen tijde en heeftmen so overvloedige noch so menigerley/ noch so soete spijse. Met sulcke eñ soo lustich eē tafel meynē sy bequamelic Gode te dienē. Ic swijge dat de gene die willē de alderheylichste zijn/ hen selvē te geenē anderē tyde so vol en sticken. Somma/ dese menschen stellen den oppersten Godsdienst daer in/ dat sy hen selven van vleesch onthouden/ ende dat uytgenomen/ in allerley ander lecker spijse overvloedich zijn. Wederom achtē sy't voor de uyterste Godloosheyt/ ende datmen nau can metter doot versoenen/ ist dat yemant weynich specks ofte roock vleesch met grof broot gheproeft heeft. Hieronymus verhaelt dat oock te sijnen tijde sommighe gheweest zijn/ die God met sulcke beuselinghen bespotten: de welcke lieten uyt allen lande de alderleckerste spijse brenghen/ om dat sy geen olye en souden eten: Jae om ghewelt te doen teghen haer natuere/ soo hebben sy hen selven onthouden van water te drincken/ maer deden soete ende costelicke suppens maken/ de welcke sy niet uyt eenen drinckbeker/ maer uyt een schelpe droncken. Dit feyl dat doe in weynighen was/ dat is nu in alle rijcke menschen/ te weten/ dat sy tot gheen ander eynde en vasten/ dan om leckerlick te eten. Maer ick en wil niet veel woordē quisten in een sake die niet so seer twijfelachtich en is. Ick segge alleenlick dit/ dat de Papisten noch in het vasten/ noch in alle andere deelen der Discipline/ eenige oorsake en hebben om haer selven te verheffen/ gelijc of sy noch eenich dinck hadden dat loflick ware.

Daer na zijn wetten gegeven van onderschept der spysen: ende zijn inghesloopen veelscheyde misbruycken al van Ieronimus tijt af.

Ad Nepotianum.

T'besluyt/ dat in het Pausdom de alghemeyne Discipline gantsch niet int werck gestelt wort.

22 *Nu volcht het ander deel der Discipline/ dwelck sonderlinghe de Clergie aen gaet. Dese is gelegen in de Canones/ die de oude Bisschoppen hen selven ende haerder orden opgeleyt hadden. Ghelijck/ Dat gheen Clerck hem selven en gheve tot jagen/ noch tot spelen/ noch tot brassen: dat geen Clerck en soude noch woecker noch coopmanschap doen: dat gheen Clerck en soude hem selven in dē dans vinden: ende andere diergheljcke regulen. Daer waren oock straffen by ghestelt/ door de welcke de autoriteyt sulcker regulen/ de welcke sy Canones noemden/ bevesticht wert/ om datse niemant en soude onghestraft overtreden. Tot dit eynde wert eenen yeghelicken Bisschoppe de regeeringhe sijnder Clergie bevolen/ om dat hy de Clercken soude nae de Canones regeeren ende dwinghen. Tot dit eynde warē jaerlicksche oversieningen/ ende vergaderinghen verordent/ om dat de ghene die onachtsaem waren in het gene dat sy behooren te doen/ souden vermaent worden/ ende dat de ghene die gesondicht hadden/ souden na de mate der overtredinghe ghestraft worden. Ende de Bisschoppen selve hadden alle jare een Concilium/ ja in voortijden alle ses maendē/ in welcke Concilien die gheoordeelt worden/ die yet ghedaen hadden anders dan het behoorde. Want so eenich Bisschop te hart ende onredelick was teghen sijne Clercken/ die mochte tot sulcken Concilium appelleren/ al hadde oock maer een alleen gheclaecht. Men strafte daer seer strenghelick/ soo dat de ghene die gesondicht hadde/ van sijn ampt afghheset wert/ ende oock voor eenen tijt van het Nachtmael af ghehouden was. Ende dewijle dat een gheduerighe orden was/ datmen alle jaer een Concilium hielt/ soo en plachten sy het Concilium nimmermeer te scheyden sonder plaetse ende tijt des naestē Conciliums te verordenen. Want een alghemeyn Concilium te vergaderen dat quam alleenlick den Keyser toe/ gelijck alle de oude Historien betuygen. So lange als dese strengicheyt onderhouden wert/ soo en eyschen de Clercken niet meer van dē volcke door het woort/ dan sy met haer exempel ende werck bewesen: jae sy waren veel strengher teghen hen selven/ dan tegen den ghemeynen man. Ende het betaemt voorwaer also/ dat het volck met lichter ende verdragelicker Discipline geregeert worde/ eñ dat de Clercken over hen selven scherper oordeel gebruyckē/ ende min hen selven dan den anderen toe geven. Maer hoe dese gantsche Discipline te niete geworden is/ dat en is niet noodich te segghen/ dewijle heden de Clercken de alderongeschicktste ende ongebondēste zijn/ eñ zijn tot sulcke roeckeloose breyheyt uytgebroken/ dat de gantsche werelt teghen hen uyt roept. Op dat alle de oude strengicheyt niet en schijne by hen gantschelick begraven te zijne/ soo bekenne ick wel dat sy de oogē der eēvoudigē bedriegē met sommige schaduwen/ de welcke niet meer met die oude zeden over eē en comē/ dan der Simmen navolginge over eē comt met het gene dat de menschen met reden eñ raet doē. Daer is een plaetse by Xenophontem/ weerdich datmense verhale/ daer hy leert/ dat de Persen/ doe sy vā de insettinge haerder ouderen schandelick afgeweken/ eñ van die strenghe wijse des levens tot weekicheyt ende lecker=

* Dat andere stick der kerckelicke Discipline/ dwelck de Clergie aengaet.

Hoedanich ende hoe straf sy eertijts geweest is.

Hoe ellendich sy hedensdaechs te niete is ghewor-den.

Lib.8.Ped. Cyri.

leckerheyt verballen waren/ nochtans om dese schande te decken/ de oude gewoonte neerstichlick onderhouden hebben. Want dewijle sy ten tyde Cypri soo groote soberheyt ende maticheyt ghebruyckten / dat hen niet noodich en was de neuse te snuyten/ende dat het oock schande gherekent wert : soo is by de nacomers die Religie geblevē/ dat niemāt en mochte de neuse snuytē/ maer de stinckēde vochtichedē die sy uyt overdaet vergadert hadden/ was hen gheoorloft op te suppen ende in te houden tot verrottinge toe. Alsoo hadden sy een out ghebodt / waer door sy't ongheoorloft achteden croesen ofte drinckbekers ter tafel te brengen : maer dat dese goede navolgers hen selven soo vol wijns sopen/ datmense moeste wech draghen / dat was by hen verdraghelick. Het was verordent datmen soude eenmael des daechs eten : dit ghebodt en hebben sulcke navolghers niet af ghebroken/ maer hebben van dē middach aen/tot den middernacht hare gulsighe maeltijden ghehouden. Sy hadden een wet dat de heyrcracht moeste haer dachreyse nuchteren doen: dese wet en hebben sy niet gebroken/ maer hebben daer uyt een gewoonte aengenomen haer dachreyse op twee uren te eyndighen / om vermoeytheyt te schouwen. Soo wanneer de Papisten willen hare verdorven regulen voorwenden / om daer door te bewijsen dat sy met de oude Vaders over een comen/soo sal haer spottelicke navolginge ghenoech door dit exempel openbaer worden / soo datse gheen maelder ofte schilder en soude connen beter af malen.

Een exempel/ dwelck op de Papisten seer wel past.

23 Sy zijn veel te strenghe ende onghesegghelick in een sake / te weten / dat sy niet en willen den Priesteren het houwelick toe latē. Met wat grooter vryheyt de hoererie by hen regneert/ dat en betaemt niet te segghen: ende sy zijn door haren stinckendē maechdelickē staet/ gantschelick verhart gheworden tot alle onreynicheyt. Hoewel dese verbiedinghe bewijst claerlick hoe schadelick alle die insettinghen zijn : want sy en heeft niet alleenlick de Ghemeynte berooft van goede bequame Pastooren / maer heeft eenen grouwelicken poel der boosheyt inghebracht/ ende heeft vele zielen in den stroomwal der vertwijfelinge geworpen. Voorwaer dat den Priesteren het houwelick verbodē is/dat is geschiet door godloose wreede tyrannie / niet alleenlick teghen het woort Gods/maer oock teghen alle gherechticheyt. Ten eersten te verbieden dat de Heere heeft vry ghelaten/dat en was gheensins gheoorloft. Boven desen/dat de Heere by name toeghesien heeft door syn woort / op dat dese vryheyt niet benomen en worde/dat is so claer/ dat het gheen langhe bewijsinghe noodich en heeft. Ick gae voorby dat Paulus meer dan in een plaetse wil dat een Bisschop een wijf hebbe: maer wat mochte hy crachtelickers seggen/ dan als hy uyt den heyligē Geest vercondicht/ dat in de laetste tijden sullē Godloose menschen wesen/die het houwelick sullen verbieden/ ende en noemtse niet alleenlick bedriegers/ maer ooc duyvels. Soo is dan dit een heylige hemelsche voorsegginge des heyligen Geests / waer mede hy syn Gemeynte heeft willen van den beginne aen tegen alle periculen wapenen/voorseggende dat de verbiedinghe des houwelicx is een leere der duyvelen. Maer sy meynen wel te ontbliē/ als sy met dese sententie Montanum, de Tatianē Eucratiten/ēn andere oude ketters verdoemē. Dese alleē (seggē sy) hebben het houwelick verdoemt: wy en verdoemēt niet/maer verbiedent alleēlick dē geestelickē persoonē/ meynende dat het hen niet seer en betaemt. Maer of schoon dese voorsegginge in de voornoemde eerstmael vervult is/so en is dies niet te min oock van dese gesproken. Oock en is dese kinderlicke scherpsinnicheyt niet weerdich gehoort te worden/ te weten/dat sy versakē dat sy't verbieden/om dat sy't niet allen en verbiedē. Want dit is even gelyck of een tyran versaeckte dat syn wet ongherechtich is / door de welcke hy niet gheheel de stadt/maer alleenlic eē deel daer van verdruckt.

In het verbieden den Priesters het houwelick hebbē de Papisten alle haer cracht van de kerckelicke discipline ghebruyckt.

Wederlegginge van dese godloose tyrannie uyt der heyligher Schrift.

1.Timot.3.2. Tit.1.6. 1.Tim.4.3.

Antwoort op der Papisten inbrengen op dese sprencke des Apostels.

24 Sy segghen hier tegen / dat daer moet een onderschept zyn tusschen de Priesters ende het volck. Maer heeft oock de Heere niet te voren ghesien/ met wat vercieringhe de Dienaers der Ghemeynte behooren uyt te nemen? Aldus beschuldighen sy Paulus/ ghelijck of hy de orden ende cierlickheyt der Dienaren der Gemeynte/ verstoort ende geschent hadde/ om dat hy eenen goeden Bisschop volcomelic beschryvende/ onder de andere gaven die hy in eenen Bisschop noodich acht/ bestaen heeft oock het houwelick te stellen. Ick weet wel hoe sy dit uytleggen / te weten/datmen niet en moet dien tot eenen Bisschop verkiesen / die syn tweede wijf ghehadt heeft. Ick bekenne oock dat dese uytlegginghe niet nieu en is : maer uyt het vervolch der woordē Pauli is opēbaer/dat sy valsch is: wāt hy beschrijft terstont daer nae hoedanighe de de huysvrouwen der Bisschoppen ende Diaconen moeten zyn. Paulus telt het houwelick onder de vercieringhen eens Bisschops : maer de Papisten leeren dat het houwelick een onverdragelicke zonde is in de orden der Dienaren. Ēn het en is hen niet genoech dat sy't aldus int gemeyne gelastert hebben/maer noement daerenboven in hare Canones/ een onreynicheyt ēn besmettinghe des vleeschs. Een yegelick mach by hem selven dencken uyt wat werckwinckel dit gecomen zy. Christus acht het houwelick so weerdich/ dat hy wil dat het een beelt zy synder heyliger vereeninghe met de Ghemeynte. Wat mochtmen claerders seggē om de weerdicheyt des houwelicx te verheffen? Daerom / hoe en schamen sy hen niet dat onreyn ende besmet te noemen/ in het welcke een beelt der geestelicker ghenade Christi verschijnt?

Het eerste argument der Papisten/ tegen het houwelick der Priesteren.

1.Tim.3.2. 3.4. Tit.1.6.

Antwoort.

Wtvlucht.

Antwoort.

Spiritus ad Episcopos Hispan arum.

Ephes.5.23. 24.25.20.

25 Hoewel dese haer verbiedinge des houwelicx soo claerlick strijt teghen Gods woort/ soo vinden sy nochtans in de Schrifture wat/daer mede sy't willē beschermen. Te weten / dat de Levitische Priesters/so wanneer haer gebeurte was om te dienen/moesten van hare wyvē blyven om suyver ēn onbesmet den heyligen dienst te handelen. Daerom soude het seer onbetamelick zyn/dat onse heylighe dienst/de welcke veel hooger is/ende dagelicx ghesciet/soude van getroude persoonen gehandelt worden. Maer dit is ghelijck of de dienst des Euangely/ēn het Levitische Priesterdom / eenderley dienst ware. Want de Levitische Priesters hebben als een voorbeelt / Christum voor ooghen ghestelt / de welcke een middelaer Gods ende der menschen zynde/ ons soude door syn seer volcomē suyverheyt den Vader versoenen. Ende dewijle de sondige menschen niet en conden allesins een voorbeelt dier heylicheyt zyn/ nochtans om dat syse souden met sommighe dinghen af beelden / soo was hen ghehoden dat sy boven menschelicke wyse souden hen selven reynighen / als sy tot het heylichdom ginghen: want sy beelden doe eyghentlick Christum af / om dat sy ghelijck vredemakers ende versoeners / om het volck met God te versoenen / verschenen in den tabernakel / de welcke een beelt des hemelschen richt-

Het 2.argument der Papisten.

Antwoort.

richtstoels was. Dewijle de Pastoozen der Chzistelicker Gemeynte heden sulcken persoon niet en dzaghen / soo wozden sy te vergeefs met de Levitische Pziesters vergheleken. Daerom *Heb.13.4.* vercondicht de Apostel onvertsaecht sonder eenighe uytneminghe / dat het houwelick onder alle menschen eerlick zy / maer dat over de hoereerders en overspeelders sal het oozdeel Gods comen. Ende de Apostelē selve hebben dooz haer eygen exempel bewesen/dat het houwelick geenen ampte hoe heylich het oock zy/onweerdich en is. Want Paulus betuycht/dat de Apostelen *1.Coz.9.5.* niet alleenlick hare wijven behouden hebben/ maer oock dat syse oock met hen ommeghelept hebben.

Het 3.argument der Papisten.

26 Boven desen is het een wonderlicke onbeschaemtheyt gheweest / dat sy dese schoon cuyscheyt hebben als een noodich dinck gheboden/ tot seer groote schande der ouder Gemeynte: de welcke wel overvloedich gheweest is in de suyver leere Gods / maer is nochtans uytnemender gheweest in heylicheyt. Want ist dat sy *Antwoozt.* niet en vzagen nae de Apostelen (gelijck syse pleghen grootelick te versmaden) ick bidde u / wat sullen sy seggē van alle de oude Vaders/de welcke het houwelick der Bisschoppen sonder twijfel niet alleenlick geledē/ maer oock goet geacht hebben? Hebbē sy dan een schandelicke ontheylinge des heyligen dienstś gevoedt/ dewijle sy nae deser menschen meyninge dien niet behoozlick/maer onreynlick bedient hebbē? Men heeft wel in het Nicenische Concilium gehandelt van deser sake/gelijck altijts sommige superstitieuse menschen zijn/die altijts wat nieus voozt brengen/om gepzesen en verheven te wozden. Maer wat wert daer verozdent? te wetē/ men heeft de sententie Paphnutij aenghenomen / de welcke oozdeelde dat het cuyscheyt was by sijn eyghen *Hist.tripart. Lib.2.cap.14.* wijf te slapē. So is dan het houwelick heylich onder hen ghebleven: ende het en is hen niet tot schande gewozden/ noch sy en geloofdē niet dat het eenichsins conde haren dienst besmetten.

Het 4.argument der Papisten/voozt gebracht van den pzijs des maechdelickē staets/ die sy doen boven het houwelick.

27 Daer na zijn tyden gecomen/ in de welcke de maechdelicke staet veel te seer verhevē wert/ soo datmen int ghemeyn gheloofde dat nau eenige deucht daer by te vergelijcken was. Ende hoewel het houwelic niet als onreyn verdoemt en wert/so wert nochtans sijn weerdicheyt also verclepnt / ende sijn heylicheyt verduystert/ dat niemant en scheen sterckelick ghenoech nae volmaecktheyt te staen/dan die hem selven van het houwelick onthielt. Hier uyt zijn die Canones ghecomen / dooz de welcke ten eersten verboden is/dat de gene die tot de ozdē des Pziesterschaps ghecomen waren / niet en souden trouwen: ten anderen / datmen niemant in de ozden en soude aen nemen / anders dan die onghetrout ware/ ofte die sijn wijf verliete. Dewijle het Pziesterschap scheen dooz dese dinghen groote eerweerdicheyt te ghecrijghen / soo bekenne ick dat sy oock van ouden tyde aen zijn met grooten lof *1. Antwoozt.* aenghenomen gheweest. Maer ist dat onse teghensprekers my dese outheyt teghenwozpen/ soo wil ick ten eersten antwoozden/dat ten tyde der Apostelen/ende sommighe eeuwen daer nae die vzyheyt gheweest is / dat de Bisschoppen wijven hadden: ende dat de Apostelen/ ende andere Pastoozen van grooter autozitept/ die in haer plaetse volchden/dese vzyheyt sonder swaricheyt ghebzuyckt hebben. Het exempel dier outster Ghemeynte behoozen wy met rechte meerder te achten / dan dat wy souden dencken ons onbehoozlick ofte schandelick te zijne / dat sy doe met lof ghewoonlick ghedaen hebben.

De 2. Antwoozt.

Boven desen segghe ick / dat te dien tijde doe de maechdelicke staet te seer ghepzesen/en het houwelick veracht wert / niet alsoo den Pziesteren gheboden en wert onghetrout te zyne / ghelijck of het een nootsakelick dinc ware: maer om dat de onghetroude waren boven de ghetroude geacht. Ten laetsten/dat de gene die niet bequaem *De 3. Antwoozt.* en waren om ongetrout te blijvē/niet gedwonghen en wozden noch dooz noot / noch dooz gewelt om hen selven van het houwelick te onthouden. Want hoewel te dien tyde de hoererie dooz seer scherpe wetten ghestraft wert/so was den ghenen die trouden/alleenlick gheboden den dienst te verlaten.

Tbesluyt van het verbot des Pziesterlicken houwelicx/ bewijsende wat datmen behoozt tegen te spzeken/ soo dickwils de Papisten hare ghedichtselen beschermen dooz een voozwendinghe der outheyt.

28 Daerom soo dickmael als de beschermers deser nieuwer tyrannie / suken soecken haren maechdelicken staet te beschermen met de ghewoonte der ouder Gemeynte / so moetmen wederom vā hen eyschē / dat sy sulcke eē cuyscheyt in hare Pziesters bewijsen ende weder oprechten/ ghelijck in de oude Ghemeynte was/dat sy de overspeelders ende hoereerders wech nemē/ op dat sy de gene dien sy het eerlick ende eerbaer ghebzuyck des houwelicx niet toe en laten/ niet en laten tot allerley oncuyscheyt vallen. Laetse die oude verganghen Discipline weder oprichten/dooz de welcke alle oncuyscheyt ende dertelheyt gedwonghen wozde: laetse de Ghemeynte bevzyen van dese so schandelicke onreynicheyt/ dooz de welcke sy langen tyt mismaeckt is. Als sy ons sullen dit gegont hebben/ dan zijn sy wederom te vermanen dat sy dese sake niet en ghebieden als noodich/ die in haer selvē vry zynde/ na de nutticheyt der Gemeynte gevoecht wozt. Nochtans en segge ick dit niet gelijc of ick achtede datmen eenichsins behoozt sulcke regulen plaetse te geven/dooz de welcke de Dienaers der Ghemeynte gedwongen wozden niet te trouwen: maer op dat de rechtsinnige verstaen/ hoe onbeschaemdelick onse tegenspzekers dooz den tytel der outheyt bestaen het heylige houwelick in de Pziesters te lasteren. Aengaende de vaders *De Ouden en hebbē ooc dese dwalinge niet geheelick toeghestaen.* der welcker boecken mē noch leest / sy en hebbē/ uytgenomen Hieronymus/niet selfs als sy uyt haer eygen goetduncken gespzoken hebben/niet so booselick tegen de eerbaerheyt des houwelicx gespzoken. Wy sullen te vzede zijn met een ghetuygenisse Chzysostomi/de welcke niet en mach schijnen het houwelick te seer ghepzesen te hebben / dewijle hy een van de voozneemste pzijsers des maechdelicken staets gheweest is. Hy spzeeckt aldus: De eerste graet der cuyscheyt *Homil.de Invent one crucis.* is de onbesmette maechdelicke staet: de tweede is een ghetrouwe houwelick. Soo is dan de cuysche liefde des houwelicx / de tweede specie der cuyscheyt.

Het xiij. Capittel.

Van beloften die Gode gheschien, de welcke een yegelick lichtveerdelick belooft, ende hem selven ellendichlick daer in verwerret heeft.

Vooztganck van de bovē verhaelde tyrannie der valscher Herderen / tot op dese navolgē de handelinghe.

HEt is voozwaer clagelick/dat de Gemeynte der welcker vzyheyt met het dierbaer bloet Chzisti gecocht is/alsoo dooz wzeede heerschappie verdzuckt/ ende dooz so grooten hoop der insettinghen byna versoncken wozdt: maer eens yeghelicx eyghen uytsinnicheyt bewijst ghenoech / dat dit niet sonder seer rechtveerdige oozsake en is den duyvel / ende sijnen dienaren toeghelaten gheweest. Want het en was niet ghenoech dat sy het jock Chzisti verlatende/ allerley lasten dzoeghen die hen van de valsche Leeraren opgelept wozdē/maer hebben ooc een

yegelick hen selven eygene packen gemaeckt/ ende holen gravende/ hen selven dieper versoncken. Dit hebben sy gedaen als een yegelick om te seerst eenighe beloften bedacht heeft / door de welcke hy boven de ghemeyne banden strengelicker eñ nauwer gebondē worde. Daerom dewyle wy bovē geleert hebbē dat de Godsdienst is vervalscht gheweest door de stoutichept der gener die onder dē tijtel dat sy Pastoorē warē/ heerschappie over de Gemeynte gedreven hebben/ als sy door hare ongherechte wetten de ellendighe zielen verstrickt hebben : soo en sal het niet onbetamelick wesen/is het dat wy hier een ander quaet toonen / dwelck van dat eerste niet wyt verscheydē en is:op dat het openbaer worde / dat de werelt nae haren boosen aert altyts met wat verhinderinghen sy conde / de behulpinghen verworpen heeft/door de welcke sy behoorde tot God ghebracht te worden. Ende op dat het te beter openbaer worde/dat door de beloften seer groote verdervinghe ghecomen is/ soo moeten wy ghedachtich zyn/ van de grontreden die boven verhaelt zyn. Want wy hebben ten eersten geleert/dat in de Wet Gods vervaet is / al wat tot een Godsalich ende heylich leven noodich is. Wederom hebben wy ghelcert/ dat de Heere om ons te beter af te trecken van de bedenckinghe ende soeckinghe nieuwer wercken/ den gantschen lof der rechtveerdichept heeft in de enckel gehoorsaemhept sijns willes besloten. Ist dat dit waerachtich is/so canmen wel lichtelick oordeelen/ dat alle gedichte Godsdiensten die sy ons dichten om Gode daer door te behaghen/hem niet aenghenaem en zyn / hoewel sy ons seer behagen. Ende voorwaer de Heere selve en verworptse niet alleenlick in vele plaetsen der Schriftuere openbaerlick/maer achtse oock seer grouwelick. Hier uyt comt ons een twyfelinge van beloften die buyten het uytgedruckte woort Gods/ Gode ghedaen worden/watmen daer van moet ghevoelen/ of een Christen mensche sulcke beloften doen mach / ende hoe verre hy daer mede verbonden wort. Wy beloven den mensche sulcke dinghen als die wy meynen dat sy hem aenghenaem / ofte dat wyse hem schuldich zyn. Soo moeten wy dan veel neerstichlicker toe siē in de beloftē die wy Gode doē/met dē welcken wy moetē met de aldermeeste ernstichept handelē. Hier heeft de superstitie wonderlick geregneert:soo dat de menschen sonder oordeel/ ende sonder onderschept Gode terstont belooft hebben al wat hen in den sin ofte oock in den mont quam. Hier uyt zyn die beuselachtige beloften jae oock wonderlicke ongheschicktheden gecomen by de Heydenen/ door de welcke sy veel te vrpelick met hare Goden ghespot ende ghespeelt hebben. Maer och of oock de Christenen dese lichtveerdighe stoutichept der Heydenen niet na gevolcht en hadden. Het en betaemde voorwaer niet : maer wy sien dat nu vele jaren geen dinck gewoonlicker geweest en zy/dan dese ongheschickthept/ te weten / dat het volck de Wet Gods verachtēde/brande door begeerte om Gode te belovē al wat hen door eenē droom is in den sin ghecomen. Ick en wil niet hatelick vermeeten/noch alle stuckē vertellē hoe swaerlick ende hoe menichsins hier in gesondicht zy. Maer ick hebbe dit willen seggen/op datmen te beter sie dat wy geen onnoodige vrage voort en stellen/ als wy handelen van beloften die Gode ghedaen worden.

Dat sommige algemeyne fondamenten wordt betoont/waermen van de beloften sal ghevoelen.

Hoe superstitieuselic niet alleē de Heydenen/maer oock de Christenen gesondicht hebben in beloften te doen.

† Den gantschen handel van belofte/ bestaet in drie puncten.

2 † Voort/ist dat wy niet en willē dwalē/oordeelende welcke beloften behoorlick / eñ welcke verkeert ende onrecht zyn : soo moeten wy drie dingen aenmercken: te weten/ wie die zy dien de belofte belooft wort:wie wy zyn die beloven/eñ met wat meyninge wy belovē. Het eerste moeten wy aenmercken / op dat wy bedencken dat wy met Gode handelen/den welckē de gehoorsaemhept soo seer behaecht/ dat hy vervloeckt dat alle eyghenwillighe Godsdienst vervloeckt is/hoe schoon ende cierlick hy oock in der menschen ooghen zy. Ist dat alle eyghenwillighe Godsdienst/ de welcke wy selve sonder ghebodt dichten/ grouwelick is voor God / soo volcht daer uyt/ dat gheen Godsdienst hem en can behagē anders dan die door syn woort bevestícht is. Daerom en laet ons soo groote vryhept niet aen nemen/ dat wy souden bestaen Gode yet te beloven / daer van wy gheen ghetuyghenisse hebbē hoe het Gode behaecht. Want dat Paulus sept dat het al zonde is/ wat sonder geloove gheschiet/dewyle dit tot alle wercken ende handelingen streckt / so heeft het voornemelick dan plaetse als de mensche alle syne gedachten recht op God wendt. Ja is het dat wy oock in de alderminste dingen (gelyck Paulus daer handelt van het onderschept der spysen) dolē ofte owalen/soo wanneer wy geen sekerhept des geloofs en hebben:hoe veel te matigher behooren wy te zyn als wy een sake aengaen/ aen de welcke seer veel gheleghen is? Want geen dinck en behoort ons seerder ter herten te gaen / dan het gene dat den dienst Gods aen gaet. Soo sal dan dit het eerste zyn in de beloften / te weten / dat wy ons nemmermeer en sullen voeghen om yet te beloven/ten zy dat wy eerst in onse conscientie seker zyn/dat wy niet lichtveerdichlick en beginnen. Ende de conscientie sal dan vry van lichtveerdichept wesen/als God onse Leytsman is/ende door syn woort te kennen gheeft/wat goet ende nut ghedaen zy.

1. Wie die zy/ dien men belofte doet/ namelick God.

Col.2.23.

Rom.14.23.

Den selven en moet men niet anders beloven dan dat hy selve begheert.

3 In het tweede dat in de beloftē te aenmercken is/ wort vervaet dat wy moetē onse macht meten/ eñ onse roepinge aensien / op dat wy de vryhept die God ons gegevē heeft/ niet en verachten. Want soo wie Gode yet belooft dat in syn macht niet en is / ofte dat tegen syn roepinghe strijt/ die doet lichtveerdichlick : ende die de weldaet Gods verachtē/ waer door de mensche heere over alle dinc gestelt wort/ die is ondanckbaer. Als ick alsoo spreke/so en verstae ic niet dat eenich dinck zy alsoo in onse eygen macht geleghē/ dat wy op ons macht betrouwēde/souden mogē dat Gode beloven. Want het was seer wel int Arausicaensche Concilium verordent / dat wy geen dinck behoorlick Gode en beloven/anders dan dat wy van syn hant ontfanghen hebben: wāt het is al sijn enckel gave/wat hem geoffert wordt. Maer dewyle God nae syn mildichept/ sommige dingen heeft in onse macht gestelt/eñ sommige ons gewepgert:soo moet een yegelick (gelyc Paulus gebiet)de mate der gave die hem gegeven is/aensien. So en wil ick hier niet anders segghen / dan dat de beloften die wy Gode beloven/moeten zyn na de mate die God ons in syn gave gestelt heeft:op dat wy ons selven niet en verderven/ ons selven te veel toe schryvende/ ist dat wy arbeyden om meer te doen dan hy toe laet. Exempel:Doe die moorders die Lucas meldet / beloofden geen spyse te eten eer sy Paulum ghedoot hadden: al hadde dit schoon gheen boose raet gheweest / soo en was nochtans de roeckeloose lichtveerdichept niet te verdraghen/ dat sy eens menschē levē eñ doot/in haer macht steldē: alsoo heeft Jephte van syn dwaesheyt ghestraft gheweest/doe hy door roeckeloose yverichept / een onvoorsichtighe belofte gedaen heeft.

2. Wat wy doch zyn / die beloften doē.

Hier sullē wy eerstelic onse crachtē overwegen. Daer nae sullen wy acht hebben op onse beroepinghe.

Cap.11.

Rom.12.3. 1.Cor.12.11.

Anders sondigen wy lichtelick.

Dwelck met exempelen bewesen wort. Actor.23.12.

Judi.11.30.

In dusdanighe beloften/ is dit een uytnemende raserie / dat soo vele menschen beloven ongetrout te blyven. Want de Priesters/ Monickē/ ẽ Nonnen/en bedencken hare swackheyt niet/ ende dencken dat het in haer macht zy buyten houwelick cuysch te blyven. Maer door wat prophetie zijn sy geleert/dat sy haer leven lanck connen de cuyscheyt houdē/de welcke sy tot den eynde des levens beloven? Sy hooren de stemme Gods van de gemeyn natuere der menschē/ Het en is den mensche niet goet alleen te zyne. Sy verstaen/ende och of sy't niet en gevoelden/ dat de zonde in ons blyvende / niet en is sonder seer strenge prickels. Door wat betrouwen bestaen sy die alghemeyn roepinghe haer leven lanck van haren hals te worpen/dewyle de gave der cuyscheyt dickmael nae dat het bequaem is/ alleenlick voor eenen sekeren tijt ghegheven wordt? Soo en hebben sy in sulcke hartneckicheyt niet te verwachten / dat hen God sal helpen: maer moeten meer gedencken dat daer geschreven is: * Ghy en sult den Heere uwē God niet versoecken. Want dit is God versoecken of tempteeren / dat de menschen stryden teghen de natuere die God hen gegeven heeft/ende syne tegenwoordige gaven verachten/gelijck of sy hen niet aen en gingen. Ende nu en doen dese geestelicke persoonen niet alleenlick dit/maer zyn oock soo verre gecomen/ dat sy het houwelick/welck God synder majesteyt niet onweerdich geacht en heeft in te stellen / welck hy betuycht allen menschen eerlick te zijn: welck Christus onse Heere door sijn tegenwoordicheyt gheheylicht/ ẽ met sijn eerste mirakel verciert heeft/dit houwelick (segge ick) bestaen sy besmettinge te noemen: alleenlick op dat sy den ongehouden staet met wonderlicken lof verheffen. Maer dat ongetrout te zyne veel een ander dinc is dan macht ofte cuysch te zyne/ dit bewijsen sy seer claerlick met haer eyghen leven/ het welcke sy nochtans met over-groote onbeschaemtheyt eē Engelsch leven noemen. Sy doen voorwaer den Engelen Gods hier in veel te groot onrecht/ dat sy hoereerders/ overspeelders/ ende oock die veel booser ende schandelicker zijn/den Engelen gelijck maken. Het en is voorwaer hier niet noodich hare argumenten te ghebruycken/ dewijle sy door de sake selve openbaerlick overtuycht worden. Want wy sien opentlick met wat grouwelicker straffen de Heere sulcke hooveerdicheyt ẽ verachtinghe synder gaven / die uyt een valsch betrouwen comt/ gewroken heeft. Die verborghenste stucken verswijge ick/om der schaemte wille/ ende het is meer dan te veel datmen daer van weet. Datmen geen dinck en moet beloven door het welcke onse beroepinghe verhindert wordt / dat is sonder twijfel. Ghelijck dat een huysvader belooft eenighe ander lasten aen te nemen/door de welcke hy moet wijf ende kinderen verlaten: ofte dat de ghene die bequaem is in Overicheyt te zijne/ belooft gheen ampt aen te nemen als hy vercoren wort. Maer wat het zy dat wy geseyt hebben/ dat wy niet en behooren onse vryheyt te verworpen / dat is duyster/ ten zy dat het verclaert worde. Soo is dan dit de sin daer van. Dewijle God ons heeft heeren over alle dinghen gestelt/ ende die ons alsoo onderworpen om dat wyse souden ghebruycken na dat het ons nut ware: soo en moeten wy niet hopen dat het Gode sal behagen/ist dat wy ons selven dienstbaer maken den uytwendigen dinghen / door de welcke wy behooren geholpen te worden. Dit segghe ick om dat sommige menschen den lof der ootmoedicheyt soecken / hen selven in vele onderhoudinge verwerrende: van de welcke God niet te vergeefs ons en heeft willē vry latē. Daerom is het dat wy willē dit perijckel ontgaen/so moetē wy altijts gedachtich zijn/dat wy geēsins vā de ordē wijckē/ de welcke de Heere heeft in sijn Gemeynte in ghestelt.

Dewijle daer op die Papistsche Clergie niet en heeft ghelet/ heeft sy schandelick ende schrickelick ghesondicht.

Gen.2.18.

Nadien dan de Papisten het houwelic soo versmaet hebben/ heeftse God verschrickelick ghestraft.

* Deut.6.16. Matth.4.7.

Heb 13.4. Joan.2.2. ende 9.

Daerom en sullē wy niet met allen beloven dat teghen onse beroepinghe stryt.

Noch wy en moeten oock met de vryheyt verwerpen/die wy van den Heere vercreghen hebben.

4 Nu come ick tot het derde/datmen in beloften moet aenmercken/te weten/ dat daer veel is aen gheleghen met wat herte ende ghesintheyt men Gode eenich dinck belooft/ist datmen wil dat het hem aenghenaem is. Want dewijle de Heere het herte/ ẽ niet den uyt wendigen schijn aensiet/ soo can een dinck Gode behagelick ende aenghenaem zijn/ ende dat selve can hem grootelick mishagen/ ist dat het voornemen des hertes des belovers anders is. Is het dat ghy also belooft u selven te onthouden van wijn te drincken/ghelijck of in sulcke onthoudinge wat heylicheyts gheleghen ware / soo zijt ghy superstitieus: maer is het dat ghy't tot eenich ander goet eynde belooft/soo en can het niemant mispríjsen. Daer zijn/ so veel ick can oordeelen/ vier eynden/tot de welcke onse beloften moeten gheschien/ ẽ van dese vier eynden stelle ick de twee in voorleden tijt/ ende de ander twee in den toecomenden tijt. Tot den voorleden tijt dienen de beloften die wy Gode doē/ om onse danckbaerheyt te betuygen voor de weldaden die wy van hem ontfangen hebben/ ofte om ons selven om onser zonden wille te straffen / op dat wy alsoo de verbolghentheyt des Heeren af bidden. Die eerste beloften moghen wy noemen oeffeninghen der danckbaerheyt: ende de andere oeffeninghen der beteringhe. Van die eerste hebben wy eē exempel: † van de thiende die Jacob Gode beloofde / waert dat hy hem ghesont wedercom in sijn vaderlant brachte. Boven desen in de oude offerhanden des vredes/de welcke de Godsalighe Coninghen ende Vorsten beloofden Gode te offeren / waert dat sy victorie ghecreghen in den rechtveerdighen krijch / welcke sy wilden aen gaen: ofte waert dat hyse verloste als sy in eenighen grooten noot waren. Aldus moetmen alle die plaetsen in de Psalmen verstaen/die van beloften spreken. Sulcke beloften moghen wy heden ghebruycken / soo wanneer de Heere ons van eenich jammer/ ofte van sware sieckte/ofte van eenich ander ongherief verlost heeft. Want dan en betaemt het eenen Godsaligen mensche niet qualick / dat hy eenige beloofde offerhande Gode heylicht tot een teecken dat hy sijn weldaet bekent/op dat hy niet ondancbaer en schijne. Hoedanich de andere beloften zijn diemen doet om den toorne Gods af te wenden/ dat sal genoech door een exempel bewesen worden. Ist dat yemant is door gulsicheyt in eenighe zonde gevallen/ die mach wel om sijn onmaticheyt te castijden/hem selven alle lecker spijse voor eenen tijt verbieden/ ẽ dat met een belofte/op dat hy hem selven te nauwer daer toe verbinde. Nochtans en stelle ick den ghenen die alsoo ghesondicht hebben/ gheen wet: maer ick wijse alleenlick wat hen geoorloft zy/ die meynen sulck een belofte hen nut te zijne. So is dan sulcke belofte also geoorloft/dat sy daerentusschen oock vry zy.

5 De beloften die den toecomenden tijt aengaen/dienen eensdeels (ghelijck boven geseyt is) op dat wy voorsichtiger worden/ende eensdeels op dat wy ghelijck door eenighe prickels verweckt wordē/ om te doē dat wy schuldich zijn. Ist dat yemant siet dat hy soo seer ghenegen is tot eenich seker ghebreck / dat hy in een dinck/ dwelc anders niet boos en is / hem selven niet en can matighen / sonder terstont tot quaet te vallen:

3. Met wat herte ende ghesintheyt wy die beloftē doen sullen/so wy willē datse God behaghelick zy.

Daer zijn vier eynden der beloften/ waer van de twee op den voorleden/ de andere twee op den toecomenden tijt siē/ ende t'zijn oeffeninghen van dancksegginghen ende boetveerdicheyt.

Exempelen ende nutticheden van de eerste soorte der beloften.

† Gen.28.20.

Psal.22.26. ende 56.15. ẽ 116. 14.18.

Exempelen ende nutticheden van de laetste sooorten der beloften/mitsgaders der selver vryheyt.

Het eynde der beloften/ de welcke in den toecomenden tijt ghedaen worden.

vallē: die en sal niet ongeschickts doē / ist dat hy het gebruyc des selvē dincx hem selven tot eenen sekeren tyt verbiet/ende belooft sulcx niet te gebruycken. Ghelijck / ist dat yemant bevint dat dese ofte die cleedinghe hem sorghelick is/om de ydelheyt ende verheffinghe die hy daer in heeft/ ende nochtans door het welbehaghen dat hy daer in heeft/sulcke cleedinghe seer begeert: wat mach hy beter doē/dan dat hy hem selvē dwinghe om die te laten / op dat hy alsoo van alle twijfelinghe vry zy? Desghelycx ist dat yemant vergheteiick is/ ofte traghe tot noodighe wercken der Godsalicheyt/waerom en soude hy niet door een belofte sijn vergheteiheyt verwecken/ ende sijn traecheyt af legghen? Ick bekenne wel dat beyde dese beloften eenen schijn eender kinderlicker onderwijsinghe hebben: maer dewyle sy behulpselen der swackheyt zijn / soo en wordē sy van de grove ende onvolmaeckte niet sonder nut ende voordeel ghebruyckt. Daerom sullen wy de beloftē die om eē van dese voornoemde vier eynden gheschien/ voornemelick in uytwendighe dinghen/ achten behoorlick ende oprecht te zijne/ so verre sy met Gods woort connen bevesticht worden / ende met de beroepinge wel over een comen/ende nae de mate der gaven die God ons ghegheven heeft/ghemeten zijn.

Exempelen.

Leeringe van de beloftē int ghemeyn.

Die algemeyne belofte aller Christenē.

6 Nu is het licht te besluyten / watmen van alle beloften int ghemeyn moet gevoelen. Daer is een belofte aller gheloovighen int ghemeyn/ de welcke in den Doop belooft is / ende door de kinder-leere/ende het gebruyc des Nachtmaels bevesticht wordt. Want de Sacramenten zijn ghelijck hantschriften / met de welcke de Heere ons sijn barmherticheyt / ende daer uyt het eeuwighe leven geeft / ende door de welcke wy wederom hem ghehoorsaemheyt beloven. De forme ofte ymmers de somma der belofte / is dat wy den duyvel versaken/ ende ons selven Gode tot dienstbaerheyt begheven / op dat wy sijnen heylighen gheboden ghehoorsaem zyn / ende de boose begheerten onses vleeschs niet en doen. Dewijle dese belofte ghetuygheuisse heeft in de Schriftuere/jae van allen kinderen Gods gheeyscht wort/ soo en moetmen niet twijfelen dat het heylich ende salich is. Het en is hier teghen niet / dat sulcke volmaeckte ghehoorsaemheyt der Wet/als de Heere van ons eyscht / niemant in dit teghenwoordighe leven en can volbrengen. Want dewijle dese belofte die God van ons eyscht/te weten/dat wy hem sullen gehoorsaem zijn/ vervaet is onder het verbont der ghenade/ onder het welcke oock de vergevinge der zonde/ ende de Gheest der heylichmakinge vervaet is: soo is onder de belofte die wy doen/ oock altijts te verstaen / dat wy sullen God om hulpe ende om vergevinge der zonden bidden. In het oordeelē der particuliere ende sonderlicker beloftē/ moeten wy de drie voorschreven regulen ghedenckē/ waer uyt wy sullē sonder perijckel mogen oordeelen hoedanich eene yeghelicke belofte zy. Nochtans en moet niemant denckē/ dat ick de selve beloften die ick heylich achte/ alsoo aen prijse/dat ick soude willen dat sy daghelicx gheschiedē. Want hoewel ick niet en derf yet gebiedē vā getal ofte tijt der belofte/ nochtans ist dat yemant wil mijnē raet volgē/ die sal seldē belovē/eñ alleēlic voor eenē tijt. Wāt ist dat yemant lichtveerdich is om vele beloftē te belovē/die en sal sijne beloften niet neerstichlic houden / eñ sal lichtelic tot superstitie vallē. Eñ ist dat yemant een eeuwighe belofte doet/ die salse met grooter swaricheyt eñ walginge betalē/ofte salse oot bestaē te brekē/ door de lancheyt vermoeyt zijnde.

Welcke heylich is ende salich.

Maer die bysondere beloften salmen nae de drie voorgaende regels ondersoecken ende af meten.

7 Nu en ist niet verborghen/met wat grooter superstitie de werelt in desen deele is bevanghen gheweest sommighe eeuwen lanck. D'een heeft belooft gheenen wijn te drincken/ gelijck of geenen wijn te drinckē/ een Godsdienst ware Gode behaghelick. D'ander heeft belooft te vasten/ d'ander geen vleesch te eten sekere dagen lanck/ denckende dat daer in eenige sonderlicke Godsdienst gelegen was. Daer worden oock andere dinghen belooft die noch kinderlicker zijn/hoewel die gheene kinderen en zijn diese beloven. Want het is groote wijsheyt gheacht geweest/ datmen beloofde tot sekere heylighe plaetsen te reysen / somtyts oock den wech te voete te volyndighen/ofte met den half naeckten lichame/ om te meer verdienste door de vermoeytheyt te ghecryghen. Ist datmen dese ende dierghelijcke beloften/ in de welcke de werelt langē tijt wonderlicken yverich geweest is / wil na de bovenghechreven regulen ondersoecken / soo salmen bevinden dat sy niet alleenlic zijn beuselachtich/ maer ooc vol openbarer Godloosheyt geweest. Want of schoon het vleesch anders oordeelt/ gheen dinck en is grouwelicker voor God dan ghedichte Godsdiensten. Hier toe zijn oock die schadelicke ende verdoemde meyninghen ghecomen/te weten/ dat de ghveynsde hypocriten meynen een sonderlicke groote rechtveerdicheyt ghecreghen te hebben/ als sy sulcke beuselachtighe dinghen volbracht hebben: sy stellen de opperste Godsalicheyt in sulcke uytwendighe onderhoudinghen: ende sy verachten alle de andere die schijnen niet so seer na sulcke dingē te vragē.

Waer uyt ghenoech bekent is / hoe ellendich den staet der mēschen gheweest is door sommige jaren/welcke lichtveerdige ende superstitieuse belofte deden: dwelck eerstelick int gemeyn betoont wort.

8 Het en is niet noodich hier allerley beloften te verhalen. Maer dewijle de Clooster-beloften zijn in groote eerweerdicheyt gehoudē / om dat sy schijnen door het oordeel der gantscher Ghemeynte/ goet gheacht te zijne: soo moeten wy met corte woorden daer van een weynich spreken. Ten eerstē/op dat niemant tot beschermínghe der Monickerie ghelijck sy heden is/ voort en brenghe / dat sy langhen tijt ghestaen heeft/so moetmen weten dat voortijden een veel ander wijse des levens gheweest is in de Cloosteren dan daer nu is. De ghene die hen selven wildē in seer groote strengicheyt ende lijdtsaemheyt oeffenen/die gingē in de Cloosteren. Want te dien tijde was by de Monicken sulcke ofte strengher Discipline / ghelijck als voortijden was by de Lacedemonien / onder de Wetten Lycurgi. De aerde was haer bedde/ het water haren dranck/broot haer spyse/cruyt/wortelen ende olye haer voorneemste leckernie. Sy onthielden hen van alle lecker spijse ende vercierínge des lichaems. Dit mochte schijnen boven de waerheyt ghesproken te zijne / ten ware dat het betuycht worde van de ghene die het ghesien ende gheproeft hadden/ als van Gregorio Nazianzeno / Basilio / ende Chrysostomo. Door sulcke oeffeninghen bereyden sy hen tot hooger ampten. Want dat de Cloosters doe waren als zaet der Dienaren der Ghemeynte/ dat betuyghen die voornoemde persoonen genoech(want sy zijn alle in de Cloosteren opghevoedt / ende daer uyt tot het Bisschops ampt gheroepen) eñ meer andere groote mannen des selven tijts. Ende Augustinus betuycht dat dit oock te sijnen tijde ghewoonlick was / dat de Dienaren der Ghemeynte uyt de Cloosters gehaelt worden: want hy schrijft tot een Collegie van Monicken aldus: Wy vermanen u broeders in den Heere/dat ghy uwe voornemen bewaert / ende tot den eynde volhert: ende ist dat uwe moeder der Ghemeynte te eenighen tijde uwen

Hoedanich het leven der Monicken voortijdē geweest zy.

Daer nae int bysonder/ in de beloften der Monicken. Ende is alsoo hier eenen inganck tot het tweede deel des Capittels. Eerstelick wort voorgestelt hoedanich het leven ende maniere der ouder Monicken gheweest zy: waer uyt openbaer is/ hoe ongelick ende bespottelic der Papisten Monickerie zy.

Epist. 81.

dienst

dienst begheert/ soo en neemt dat niet aen met verheffinghe/ noch en weygheert sulcx niet door luyheyt: maer weest Gode ghehoorsaem met sachtmoedighen herte. En acht uwe ghemack niet boven den noot der Gemeynte: want hadden goede heylige mannen haer/ in haer kinderen te baren niet willen dienen/ so en soudt ghy geenen middel ghehadt hebben om gheboren te worden. Hy spreeckt daer van den dienst/ door den welcken de gheloovighe gheestelick weder-gheboren worden. Item tot Aurelium: Wanneer die tot den dienst der Gemeynte aengenomen worden die de Cloosters verlaten hebben/ soo geeftmen den Cloosteren oorsake om te vallen/ ende der orden der Dienaren geschiet groot onrecht: want wy plegen uyt de ghene die in de Cloosters blijven/ alleenlick de alderbeste ende gheprefenste tot Dienaren aen te nemen. Ten zy mogelick dat van ons een spottelick spreeckwoort worde/ te weten/ ghelijckmen ghemeynlick seyt: Een quaet Choraet is een goet sanger/ datmen alsoo oock op ons spotte/ seggende: Een quaet Monick is een goet Pastoor. Het is veel te clagelick ist dat wy de Monicken tot soo verderveliicke hooveerdichept verheffen/ ende de Dienaren der Gemeynte soo groote versmaetheyt weerdich achten: want somtyts can oock een goet Monick nauwe een goet Dienaer worden/ te weten/ als hy ghenoech gheschickt van levē/ maer niet genoechsaem in de nootsakelicke leere en is. Wt dese plaetsen ist openbaer/ dat Godsalige menschen plegen hen selven door de Cloosterlicke Discipline te bereyden tot de regeeringhe der Gemeynte/ om dat sy souden bequamer ende gheschickter soo groot een ampt aengaen. Niet dat sy alle tot dit eynde quamen/ ofte oock daer nae stonden/ dewijle sy ten meesten deele ongheleert waren: maer de ghene die daer toe bequaem waren/ die worden vercoren.

Epist.76.

9 Nochtans beschrijft hy ons de forme des ouden Clooster levens/ voornemelick in twee plaetsen. Te weten/ in het boeck vande zeden der algemeyner kercke/ daer hy teghen de Manicheen schrijvende/ de heylicheyt der Monicken beschermt: ende in een ander boeck/ ghenaemt/ Van het werck der Monicken/ daer hy sommige afvallige Monicken beschelt/ die haer insettinghe begonden te verderven. Ick sal hier de somma der dinghen die hy daer van schrijft/ alsoo verhalen/ dat ick oock/ soo verre het mogelick is/ sal sijne eyghene woorden ghebruycken. Sy hebben/ seyt hy/ den wellust deser werelt versmaet/ ende zijn te samen tot een ghemeyn levē/ dat seer heylich ende suyver is * vergadert/ te samen levende in bidden/ lesen ende disputeren: † niet opgeblasen door eenighe hooveerdicheyt/ niet beroerlick door eenighe hartneckicheyt/ niet spytich door eenige nijdicheyt. Niemant en besidt yet dat sijn eyghen is: niemant en is den anderen lastich. Sy wercken met hare handen/ waer door het lichaem mach onderhouden/ ende de gheest van God te bedencken niet verhindert worden. Haer werck gheven sy over in de handen der gener die sy Dekens noemen. Ende de Dekens beschicken alle dinc met groote sorchvuldicheyt/ ende doen rekenschap voor eenen/ welcken sy Vader noemen. Dese vaders en zijn niet alleenlick seer heylich van leven/ maer oock seer uytnemende in Godlicker leere/ sy zijn uytnemende in alle dinghen/ ende soecken sonder eenige hooveerdicheyt het voordeel der gener die sy Sonen noemen. Ende ghelijck sy groote autoriteyt hebbē om te gebieden/

Afschilderinghe der ouden Monicken nyt Augustinus.

De moribus Eccles. Cathol. cap.31.

* Hare Godsalicheyt.

† Hare ootmoedighe zedicheyt.

Hare armoede.

Hare handen werck.

Huyshoudinghe.

Onderwijsinghe.

alsoo hebben hare sonen grooten wille om ghehoorsaem te zijne. In het laetste des daechs comen sy/ een yegelic uyt sijn woonste/ noch nuchter zijnde/ om dien vader te hooren: ende tot eenen yeghelicken vader comen ten minsten drie duysent menschen (hy spreeckt voornemelick van Egypten/ ende de landen in het Oosten) daer na vermaken sy haer lichamen met spijse ende dranck/ so veel der gesontheyt noodich is: ende een yeghelick bedwingt sijn begheerlickheyt/ op dat hy niet overdadich en zy/ oock selfs in de spijse die daer tegenwoordich is/ de welcke weynich ende sober is. Sy en onthouden hen selven niet alleenlick van vleesch ende wijn/ om de oncuysheyt te temmen/ maer oock van andere dingen die de begeerlickheyt des buycx ende der kele soo veel eer verwecken/ ghelijck sy sommigen schijnen suyverder ende heyliger te zijne. Daerom doen sommige spottelic/ die de schandelicke begeerlickheyt der uytnemender spijsen goet achten/ soo verre sy tot gheen vleesch en streckt. Al wat van den nootsakelicken cost over blijft (daer blijft seer veel over/ dewijle sy met hare handen wercken/ ende ghesparich zijn in spijse) dat wort den armen ghedeylt/ met meerder sorchvuldicheyt dan sy't gewonnen hebben. Want sy en soeckē geensins de overvloedicheyt deser dingen/ maer maken allesins dat het gene dat overvloedich is/ by hen niet en blijve. Daer nae als hy die strengicheyt verhaelt heeft/ daer van hy te Milanen ēn op andere plaetsen exempelen gesien hadde. Hierentusschen (seyt hy) en wort niemant ghedronghen tot sulcke strengicheyt die hy niet en can draghen: niemande en wort opghelegt dat hy weygert: niemant en wort oock daerom van de andere gheoordeelt/ om dat hy hem selven bekent swack te zijne om andere na te volghen: want sy zijn ghedachtich hoe grootelick de liefde bevolen is: sy zijn ghedachtich dat den reynen alle dinck reyn is/ etc. Daerom doen sy alle neersticheyt/ niet om sekere spijsen als onreyn te verworpen/ maer om de begheerlickheyt te temmē/ ende de broederlicke liefde te behouden. Sy zijn ghedachtich dat de spijse tot den buyck/ ende de buyck tot de spijse verordent is/ etc. Nochtans onthouden vele stercke hen selven daer van/ om der swacken wille. Vele en hebben dese oorsake niet/ maer onthouden hen daer van/ om dat sy hen selven willen met oncostelicke spijse onderhouden. Daerom de selve die gesont zijnde/ hen selven van seker spijsen onthouden/ gebruyckense sieck ende sonder eenich ommesiē/ ist dat de welvaert dat eyscht. Vele en drincken geenen wijn: nochtans en meynen sy niet dat sy daer door souden besmet worden/ waert dat sy wijn droncken: want den swacken die niet en connen sonder wijn gesontheyt gecrijgen/ doen sy seer mildelic wijn gheven: ende soo sommighe weygheren te sulcker noot wijn te drincken/ die vermanen sy broederlick/ op dat sy niet door ydel superstitie eer swacker dan heyliger en worden. Alsoo oeffenen sy hen selven neerstichlick in Godsalicheyt/ ende weten dat de oeffeninghe des lichaems tot eenen cleynen tijt dient. De liefde wort voornemelick van hen bewaert/ na de liefde wort spijse/ sprake/ cleedinge/ ende aensicht ghevoecht. Men vereenicht in de eenige liefde: tegen de liefde doen/ wort geacht ghelijck teghen God doen: Soo wie de liefde wederstaet/ die wort uytgheworpen ende gheschouwet: ist dat yemant de liefde ergert/ die en wort niet selfs eenen dach geleden. Dewijle de heylighe Augustinus met dese woorden heeft geluijt in een tafel beschreven/

T'samencomste.

Hare matige te van oeffeninge en vermakinghe.

Item maticheyt in spyse ende dranck.

Liefde tot de armen.

Strengicheyt.

Ibidem cap.33

Tit.1.15.

1.Corint.6.13

Onthoudinge van spijse.

Vriendelickheyt.

Hare haet tot die superstitien.

Liefde.

hoedanich voortijden de Monickerie was/ soo en heeft het my niet verdroten die hier te verhalen/ hoewel sy wat lanc waren: dewyle ick sach dat ick noch langher soude gheweest hebben/ hadde ick dit selve uyt verscheyden Schrijvers vergadert/ hoe seer ickt oock gesocht hadde cort te maken.

Hoe seer de nieuwe Monickerie van de oude afgeweken is.

10 Ick en hebbe hier niet voorghenomen dit argument gheheel te handelen/ maer alleenlick als voorby gaende/ te kennen te geven/ niet alleenlick hoedanighe Monicken de oude Ghemeynte hadde/maer oock hoedanich de Professie der Monicken was: op dat de verstandighe Lesers mogen uyt de vergelijckinghe verstaen/ hoe onbeschaemt die zijn/ die om de tegenwoordighe Monickerie te beschermen/ voortbrengen/ dat de Monicken van ouden tijde aen gheweest zijn. Als Augustinus ons die heylighe en opzechte Monickerie beschrijft/ soo wil hy dat daer in geene dinghen strengelick gheeyscht en worden/ die ons door het woort des Heeren vry ghelaten zijn. Maer nu en worden gheene dinghen strengelicker gheeyscht. Want sy achten dat het een onvergheveliicke sonde sy/ist dat yemant in het colcur/ ofte in de ghedaente des cleets/ ofte in den aert der spijse/ ofte in andere beuselachtighe ende coude ceremonien een weynich van den voorghestelden reghel afwijckt. Augustinus houdt sterckelic staende/ dat het den Monicken niet gheoorloost en is ledich op anderer menschen cost te leven. Hy seyt dat sulck gheen exempel gheweest en is te synen tijde in wel geschicte Cloosters. Maer onse Monicken stellē haer voorneemste heylichept in ledichept. Want waert datmen haer ledichept wech name/ waer soude dat leven zijn/ dat in aenmerckinghe ofte speculatie gelegen is/ daer mede sy (ghelijck sy roemen) alle andere menschen te boven gaen/ ende den Enghelen ghelijck worden? Augustinus wil dat sulcke Monickerie niet anders en zy dan een oeffeninge ende behulpsel tot Godsalige wercken/ die allen Christenen bevolen zijn. Wat? dewijle hy de liefde stelt voor eenen oppersten ende bynae den eenighen reghel der Godsalichept/ sullen wy dencken dat hy oproer ofte tweedracht prijst/ waer door weynighe menschen onderlinge aen malcanderen verbonden zijnde/ hen selven van het gantsche lichaem der Ghemeynte af scheyden? Jae hy wil dat sy door haer exempel sullen anderen menschen voorlichten/ om eenichept der Ghemeynte te bewaren. Maer de Monickerie deses teghenwoordighen tijts/ is soo wijt hier van/ datmen nau soude connen yet vinden dat ongelicker (op dat ick niet en segge/ meer contrarie) ware. Want onse Monicken en zijn niet te vreden met die Godsalichept/ in de welcke alleen Christus wil dat syne Discipulen sonder ophouden besich zijn: maer dichten/ ick en weet niet wat nieuwe Godsalichept/ door der welcker bedenckinge sy willen volmaeckter zijn dan andere menschen.

Hoedanich de Monickerie te desen tyde zy.

Door onbedachte strengichept.

De opere Monachorum.

2. Door onnutte ledichept.

3. Door 't valsche roeschryven van de volmaecktheyt.

Wederlegginge van dese versierde ende seer valsche Monicksche volmaecktheyt.

11 Ist dat sy dit versaken/ soo begheere ick van hen te weten/ waerom sy haer orden alleen noemen den staet der volmaecktheyt/ ende den naem der volmaecthept allen roepingen Gods ontrecken. Die Sophistische antwoorde en is my niet verborghen/ te weten/ dat haer orden niet daerom ghenaemt en wort de staet der volmaecthept/ om dat hy de volmaecktheyt in hem vervaet/ maer om dat hy de alderbeste staet is om volmaecktheyt te ghecrijghen. Als sy willen hen selven voor het onverstandighe volck prijsen/ den jongelinghen eenen strick aen worpē/ hare privilegien beschermen/ ende haer weerdichept tot anderen menschen versmaetheyt verheffen/ soo roemen sy dat sy zijn in den staet der volmaecktheyt. Maer als sy soo seer ghedronghen worden dat sy niet en connen dese ydel hoovaerdichept beschermen/ soo nemen sy dese uytvlucht/ te weten/ dat sy de volmaecktheyt noch niet vercreghen en hebben/ maer dat sy nochtans in dien staet zijn/ in den welcken sy boven andere menschen nae de volmaeckthept staen. Hierentusschen behouden sy desen lof op het gemeyn volck/ dat het leven der Monicken alleen zy een Engelick/ volmaeckt/ ende onsondich leven. Onder dit deksel drijvē sy seer vruchtbaer coopmanschap/ maer dese uytvlucht ende matiginghe blijft in weynighe boecken begraven. Wie en siet niet dat dit een onverdragelicke bespottinge is? Maer laet ons met hen handelen ghelijck of sy haerder orden niet meer toe en schreven/ dan ghelijck of syse noemden eenen staet/ om volmaeckthept te vercrygen. Voorwaer als sy haerder orden desen naem geven/ so onderscheyden sy die daer door als met sonderlick merckteecken/ van alle andere wyse des levens. Ende wie soude dit verdragen datmen so groote eere gheeft eender orden die nerghens in de Schriftuere/ oock niet selfs met een syllabe bevesticht noch gepresen en is: ende dat alle roepingē Gods dier selver eere onweerdich geacht worden/ de welcke nochtans niet alleenlic door den heyligen mont Gods geboden/ maer oock met seer schoone tytelen ende namen verciert zijn? Ende ick bidde u/ wat grooter onghelick wort Gode ghedaen/ als ick en weet niet wat gedichte wyse des levens wort verheven boven alle andere wijsen des levens/ die God verordent/ ende door syn ghetuyghenisse ghepresen heeft?

Wederlegginge van een tegenspreken.

Toegane tot de sake selve.

12 Wel aen/ laetse seggen dat ickse valschelic beschuldicht hebbe/ als ick boven geseyt hebbe/ dat sy niet te vreden en zijn met den reghel van God ghegeven. Maer al waert schoon dat ick swege/ soo beschuldigen sy selve hen [selven] meer dan ghenoech: want sy leeren opentlick/ dat sy meer lasts aennemen/ dan Christus den synen heeft opgheleyt: te weten/ om dat sy den Evangelischen raet van synen vyant lief te hebben/ van gheen wrake te begeeren/ van niet te sweeren/ etc. beloven te houden: tot welcke dinghen de Christenen int ghemeyn niet verbonden en zijn. Wat outhept brengē sy ons hier in voort? Dit en is noyt eenigen oudē Leeraer in den sin ghecomen: sy roepen alle met gemeynder stemme/dat Christus gantschelick niet een woordeken gesproken en heeft/den welcken men niet en moet ghehoorsaem zijn. Ende sy leeren alomme sonder eenige twyfelinge/ dat dese selve dingen ghebodē zijn/van de welcke sulcke uytleghers seggen/ datse Christus alleenlick geraden heeft. Maer dewyle wy boven gheleert hebben/ dat dit een seer schadelicke dwalinghe is/ soo sal het hier ghenoech zijn met corte woorden aengeteeckent te hebben/ dat de Monickerie die wy heden hebben/ op dese meyninghe ghefondeert is/de welcke alle Godsalige te rechte moeten vervloecken: te weten/datmē dicht dat daer eenighe volmaeckter reghel des levens zy/ dan dese gemeyn regel/ die der gantscher Gemeynte van God gegeven is. Al wat op dit fondament ghetimmert wort/ dat en can niet anders dan grouwelick zijn.

Het 1. Argument tot bescherminghe der Monickscher volmaecktheyt.

Antwoort.

Matth.5.44

13 Maer sy brenghen een ander argument haerder volmaeckthept voort/ het welcke sy meynen seer sterck te zijne. Want tot den jongelinck

Het 2. Argument.

linck die na de volmaecktheyt der rechtveerdicheyt vraechde/ heeft de Heere gheseyt: Ist dat ghy wilt volmaect zijn/ so vercoopt al wat ghy hebt/ ende ghevet den armen. Ick en disputere noch niet of sy dit doen: maer laet ons hen dat nu tegenwoordichlick toe geven. So roemen sy dan dat sy zijn volmaeckt ghewoorden / alle het hare verlatende. Maer ist dat de somma der volmaecktheyt hier in geleghen is/ wat ist dan dat Paulus leert/ dat de ghene die alle het syne heeft dē armē gegeven/ niet en is/ tē zy dat hy de liefde hebbe. Hoedanich is de volmaecktheyt/ de welcke te niete wort met den mensche/ ist dat daer gheen liefde en is? Hier moeten sy my antwoorden / dat het wel het opperste / maer niet het eenighe werck der volmaecktheyt is. Maer Paulus spreeckt oock hier tegen/ de welcke niet en twijfelt de liefde sonder sulcke verlatinghe syns goets/ te noemen den bant der volmaectheyt. Ist dat het seker is dat de Meester ende Discipel wel met malcanderen over een comen/ ende de een claerlick versaeckt dat de volmaecktheyt des menschen daer in gheleghen zy/ dat hy alle syn goet verlaet/ ende betuycht wederom dat de volmaecktheyt wel can sonder sulcke verlatinghe zijn: so moetmen sien hoe dese woorden Christi te verstaen zijn: Ist dat ghy wilt volmaeckt zijn / soo vercoopt al wat ghy hebt. De sin en sal niet duyster wesen/ ist dat wy aenmercken tot wien dese woorden gesproken zyn/ dwelck men in alle predikingen Christi moet altijts aenmercken. De jonghelinck vraecht met wat wercken hy sal in het eeuwige leven comen. Dewyle hy dan Christum vraechde van de wercken/ so sendt Christus hem tot de Wet: ende dat te rechte/ want de Wet is de wech des eeuwigen levens/ als sy in haer selven aenghemerckt wort: ende dat sy te swack is / om ons tot salicheyt te brenghen/ dat is alleenlick door onse verdorventheyt. Met dese antwoorde verclaert Christus/ dat hy gheenen anderen wech en gheeft om het leven te schicken/ dan die voortijden in de Wet des Heeren ghegheven is. Also gaf hy der Wet Gods getuygenisse/ dat sy is een leere der volmaeckter rechtveerdicheyt: eñ hy vliet ooc mede de lasteringe/ op dat hy niet en schene het volc door eenigē nieuwen regel des levens/ tot verlatinge der Wet te verweckē. De jongelinc die wel niet boos vā hertē/ maer door eē voos betrouwē opgeblasen was/ antwoort/ dat hy van syn kintschept aē/ alle de gebodē der Wet ghehouden heeft. Het is sonder twijfel dat hy boven maten wyt daer van was / tot het welcke hy roemde hem selven gecomen te zijne. Ende hadde dese syn roeminghe waer geweest/ soo en soude hem tot de opperste volmaecktheyt niet gebroken hebben. Want wy hebben boven bewesen/ dat de Wet volmaeckte rechtveerdicheyt in haer vervaet: ende dit selve is daer uyt openbaer/ dat de onderhoudinghe der Wet is de wech der eeuwigher salicheyt ghenaemt. Om desen jongelinck te kennen te geven hoe cleynen voortganck hy in de rechtveerdicheyt ghedaen hadde/ van de welcke hy veel te stoutelick roemde dat hyse volbracht hadde / soo was het noodich syn feyl te verclaren/ dwelck hem seer ghemeyn was. Want dewijle hy rijc was/ so was syn herte aen sijnen rijckdom ghehecht. Daerom dewijle hy dese syn verborghen wonde niet en voelde/ so wort hy van Christo ghepríckelt/ als hy seyt: Gaet/ vercoopt al wat ghy hebt/ ende ghevet den armen. Hadde hy soo goet een bewaerder der Wet geweest als hy meynde/ soo en hadde hy niet droevich wech ghegaen/ dit woort ghehoort hebbende. Want soo wie God met gantscher herten lief heeft / die en acht niet alleenlic voor dreck al wat tegen de liefde Gods stryt/ maer verworpt sulcx oock als seer schadelick. Daerom dat Christus desen rijcken vreck gebiet te verlaten al wat hy heeft/ dat is even gelijck of hy gebode dat een eergierich mensche alle syn eere/ ofte een gulsich mensche/ alle syn leckernie/ ofte een oncuysch mensche/ alle de instrumenten synder oncuyschept moeste verlaten. Also moetmen de conscientien brengen tot het ghevoelen haer sonderlicken ghebreck ende quaets/ als sy door gheen ghemeyn vermaninghe gheroert en worden. Daerom is het te vergheefs / dat sy dese particuliere ende sonderlicke sententie Christi willen trecken tot een alghemeyn uytlegginghe/ gelijck of Christus de volmaecktheyt des menschen in de versakinge der goeden stelde: daer hy alleenlick heeft willen met de woorden den jongelinck die hem selven boven mate seer behaechde/ sijn wonde eñ sweere doen ghevoelen: om dat hy soude verstaen/ dat hy noch verre van die volmaeckte gehoorsaemheyt der Wet was / de welcke hy hem selven anders valschelick toe schreef. Ick bekenne wel dat dese plaetse is van sommighe Vaders qualick verstaen geweest/ ende dat daer uyt de soeckinghe der eyghenwilliger armoede ghecomen is: door de welcke die alleenlic geacht worden salich te zijne/ die alle aertschē dingē verlatende / hen selven naeckt Christo over gaven. Maer ick betrouwe dat allen den goeden/ ende den ghenen die niet strijtgierich en zijn/ sal door dese mijn uytlegginghe alsoo ghenoech ghedaen zijn/ dat sy niet en sullen van den sin Christi twijfelen.

14 Hoewel de Vaders en dachten geen dinck min dan sulck een volmaectheyt te bevestigen/ die daer na van de ghecapte Sophisten is ghesmeet/ om alsoo eenen tweederley Christendom op te richten. Want de kerckroovische leere en was noch niet geboren/ waer door de orden der Monickerie wort by den Doop vergeleken/ jae opentlick gheleert wort dat sy een forme eens tweeden Doops is. Wie twijfelt daer aen/ dat de Vaders zijn met gantscher herten van sulcke lasteringhe vreemde gheweest? Ende dat laetste dat Augustinus betuycht in de oude Monicken geweest te zijne/ te weten/ dat sy hen selven gheheel tot de liefde voechden/ wat noot is het met woorden te bewijsen dat dese nieuwe Monickerie seer vreemde daer van is? De sake spreeckt selve/ dat die alle van de Gemeynte af wijcken/ die in de Cloosters gaen. Want wat sullen wy segghen? scheyden sy hen selven niet af van het rechte gheselschap der gheloovighen/ hen selven eenen sonderlicken dienst/ ende een eyghen uytdeelinge der Sacramenten aen nemende? Wat is de ghemeynschap der Ghemeynte scheyden/ ist dat dit het niet en is? Ende op dat ick in de vergelijckinghe die ick begonnen hebbe/ voort vare/ eñ eenmael besluyte/ wat heeft dese nieuwe Monickerie in desen deele dat dien ouden Monicken gelijck zy? Hoewel die oude Monicken verscheyden van andere menschen woondē/ so en haddē sy nochtans geē verscheydē Gemeynte: sy warē met de andere der Sacramenten deelachtich/ sy quamē in de gemeyne vergaderinghen/ ende waren daer een deel des volcx. Maer dewijle dese nieuwe Monicken hen selven eenen eyghenen altaer opghericht hebben/ wat hebben sy anders dan den bandt der eenheyt afghebroken? want sy hebben hen selven van den gantschen lichame der Gemeynte af gesneden/

ende

Margin (left): Matt.19.21. — Antwoort. — 1.Corin.13.3. — Col.3.14. — De tweede antwoort/ waer in de spreucke Christi/ die de Monicken misbruycken/ verclaert wort. — Luc.10.25.

Margin (right): Waer in dat de Monicken feylen. — Nadien dat haer eyghen woordē (seggēde dat haer cappe eenichsins zy dē anderen Doop) ende de sake selfs betuycht dat de nieuwe Monicken een afscheydinge maken van Gods Gemeynte: So blijckt/ datter zijn so veel ruypplaetsen van scheurmakers/ alssee zijn hedensdaechs Cloosters: Gelijck dat openbaer is uyt de verscheyden namen ende regelē van haer sectē ofte ordē.

ende den ordentlicken dienst versmaet/ door den
welcken de Heere wil de vrede ende liefde onder
syn volck bewaert hebben. Daerom segge ick/
dat alle de Cloosters diemen heden siet/ syn ket=
tersche afscheuringhen / de welcke de orden der
Ghemeynte verstoort hebbende / zijn van het
rechte geselschap der ghelooviGhen af gesneden.
Ende op dat dese afwyckinghe niet duyster en
ware/ soo hebben sy hen selven verscheyden na=
men van secten ghegheven. Ende sy en hebben
hen niet gheschaemt te roemen in het ghene dat
Paulus soo grouwelick acht/ dat hy't niet en
can swaer genoech maken. Ten zy dat wy mo=
1. Corint. 1. 12 ende 3. 4. gheiick meynen dat Christus van de Corinthen
gedeylt was/doen d'een op den eenen/ende d'an=
der op den anderen Leeraer hem selven verhoo=
veerdichde:ende dat het nu geschiet sonder Chri=
sto onrecht te doen/ dat voor Christenen som=
mighe ghenoemt worden Benedictinen/ som=
mighe Franciscanen/ ende sommige Domini=
canen: ende dat sy alsoo met dese namen ghe=
noemt worden / dat sy soeckende van den ghe=
meynen hoop der Christenen/ onderscheyden te
zijne / dese tytelen hen selven hooveerdichlick
aen trecken voor een sonderlicke belydinghe der
religie.

Ende is oock niet allee haer orde selfs hedensdaechs quaet eñ vol gebreer/ maer ooc hare zedẽ zyn verre seer verdorven.

15 Dit onderscheyt tusschen de oude ende on=
se nieuwe Monicken/ dat ic dus verre verhaelt
hebbe/ en is niet so seer in het leven als in de or=
den selve geleghen. Daerom moeten de Lesers
gedachtich zyn/ dat ic meer van de Monickerie
ofte orden der Monicken / dan van de Monic=
ken selve gesproken hebbe: ende dat ick die ghe=
breken aengheteeckent hebbe / die niet in wey=
niger Monicken leven zyn/maer die van sulcke
insettinghe ende orden des levens niet en con=
nen gescheyden worden. Ende wat grooter on=
derscheyt tusschẽ de oude ende onse nieuwe Mo=
nicken zy in het leven ende in de zeden/ dat en is
niet noodich van stuck tot stuck te verhalen.
Het is openbaer/dat geen ander orden der men=
schen seerder met allerley schandelicke zonden
besmet is: daer en is nerghens yverigher twee=
dracht/ haet/ twist/ ende eergiericheyt. Men
leeft wel in weynige Cloosters eerlic/ist dat het
eerbaerheyt te noemen is / als de oncuysheyt
soo verre bedwonghen wordt / dat sy niet tot
openbaer schande uyt en breke: nochtans sal=
men nau onder thien Cloosteren een vinden/
dat niet meer eẽ bordeel/ dan een huys der cuy=
scheyt zy. Eñ wat grooter soberheyt ghebruyc=
ken sy in spijse ende dranck? De swijnen en wor=
den niet anders in den swynen-stal ghemest.
Maer op dat sy hẽ niet en beclagẽ/ gelijc of ickse
veel te ongenadelick handelde/ so en wil ick niet
voorder gaen. Hoewel een yghelick die de sake
selve weet/ sal bekennen dat ick in dese weynige
dinghen die ick ghesept hebbe/ niet anders dan
De opere Monachorum in fine. de waerheyt gesproken hebbe. Hoewel de Mo=
nicken ten tijde Augustini/ na syn eyghen ghe=
tuyghenisse so seer heylichlick leefden/ so claecht
Augustinus nochtans/dat daer vele omme loo=
pers waren/ die door boose listen ende bedroch
den slechten ende eenvoudigen het gelt afsnuyt=
ten/die de reliquien der Martelaren omme dra=
ghende/ schandelick coopmanschap dreven/ jae
voor reliquien der Martelaren/ allerley men=
schen doode beenen toonden: ende met vele dier=
ghelicke boose stucken/ der orden schande deden.
Ende ghelijck hy seyt dat hy gheene betere per=
soonen ghesien en heeft/ dan de ghene die in de
Cloosters wel voort gegaen waren: also claecht
hy oock dat hy gheene boosere ghesien en heeft/
dan die in de Cloosters verdorven waren. Wat
soude hy segghen waert dat hy heden saghe dat
de Cloosters door soo vele ende soo schandelicke
zonden overvloepen ende bynae bersten? Ick en
segghe niet anders/ dan dat alle menschen seer
wel bekent is. Nochtans en comt dese schande
niet allen Monicken toe/ sonder eenighe uytne=
minghe. Want gelijck de reghel ende Discipline
om heylichlick te leven/ noyt en is soo wel ghe=
stelt gheweest in de Cloosters/ dat daer niet al=
tyts sommighe ondeugende geweest en zyn/ die
den anderen onghelijck waren: alsoo en segghe
ick niet dat de Monicken also zyn van die hey=
lighe outheyt af geweken/dat sy niet noch som=
mighe goede in hare kudde en hebben: maer de=
wyle dese goede seer weynige eñ verstroyt zyn/
soo zyn sy in die groote menichte der boosen
verborgen/ ende en worden niet alleenlick ver=
smaet/ maer oock ghequelt/ ende somtijts wree=
delick gehandelt van de andere/ de welcke (ghe=
lyck het Milesische spreeckwoort houdt) mey=
nen dat geen goet mensche en behoort plaetse by
hen te hebben.

Eñ in de oude Monickerie is oock al wat/ dat soo seer niet en behoort aenghenomen te zyn: dwelcke meest in dier gebreken aengewesẽ wort.

16 Ick betrouwe dat ick door dese vergelijc=
kinghe der ouder Monickerie/ met de nieuwe
ghedaen hebbe dat ick wilde/ te weten/ dat het
daer door openbaer wort dat onse Cappaerts
t'onrechte het exempel der ouder Ghemeynte
voor wenden/ om haer orden ende professie te
beschermẽ. Want sy zyn van die oude Monickẽ
soo wyt verscheyden/ als de Simmen wyt ver=
scheyden zyn van de menschen. Hierentusschen
bekenne ick/ dat oock in de oude wyse die Augu=
stinus beschrijft/ wel wat is dat my niet seer en
behaecht. Ick late wel toe/ dat sy in de uytwen=
dighe oeffeningen dier strenger Discipline/ niet
en zyn superstitieus gheweest: maer ick segghe 1.
dat sy niet en zyn vry gheweest van dwase be=
geerte/ om andere verkeerdelick nae te volghen.
Het was lustich alle aertsche goet te verlaten/
om van alle aertsche sorchvuldicheyt vry te zy=
ne: maer de sorge om een huysgesin Godsalich= 2.
lick te regeeren / is veel meer by God gheacht/
daer een heylich huysvader vry van alle ghelt=
giericheyt/ ende eergiericheyt / ende andere be=
gheerlickheden des vleeschs/ alleenlick voorge=
nomen heeft om in een seker roepinghe Gode te
dienen. Het is lustich verre van ghemeynschap
der mẽschẽ in eẽ eensaem plaetse te philosophe=
ren: maer het en betaemt de Christelicke sacht= 3.
moedicheyt niet/ gelyck uyt haet des menschе=
licken gheslachts/ in een woestyne ofte eensaem
plaetse te vlien / ende oock mede de wercken te
verlaten/ die de Heere voornemelick ghebodеn
heeft. Of wy schoon toelaten dat in die orden
ende professie geen ander quaet geweest en wa=
re/ so is nochtans dit geen cleyn quaet geweest/ 4.
het welcke een boos ende onnut exempel in de
Ghemeynte ghebracht heeft.

Hoedanich de beloften der Monicken zyn.

17 So laet ons nu sien hoedanige de beloften
zyn/ door de welcke de Monicken deses tyts in
haer orden treden. Ten eersten/ dewyle sy wil=
len eenen nieuwen ende gedichten Godsdienst in
stellen/om Gode daer door te behaghen: soo be=
sluyte ick uyt het gene dat ick boven geseyt heb=
be/ dat alle het ghene dat sy beloven/ Gode een
grouwel is. Ten anderen/ dewyle sy sulck een
wijse des levens dichten als hen believt / son=
der aen te sien offe God daer toe roept / ofte / of
God sulck een leven goet acht: soo segghe ick
dat het een lichtveerdich roeckeloos ende onge=
oorloft bestaen is: want haer conscientie en
heeft niet waer op sy voor God mach steunen:
ende al wat uyt den gheloove niet en is/ dat is
zonde. Boven desen/ dewyle sy hen selven aen
vele

Een alghemeyne wederlegginghe der Monickscher belofte. D'eerste. De tweede. Rom. 14. 23. De derde.

vele verkeerde eñ Godloose Godsdiẽstẽ verbinden die heden in de Monickerie verbaet zijn/ soo segghe ick dat sy niet Gode/ maer den Duyvel

Deut. 32. 17. Psal. 106. 37.

gheheylicht worden. Want ist dat de Prophete heeft moghen segghen/ dat de Israeliten hare kinderen den duyvelẽ eñ niet Gode geoffert hebben/ alleenlic om dat sy den waerachtigẽ Godsdienst met onheylighe ceremonien vervalscht haddẽ: waerom en soudemẽ niet mogẽ dat selve seggẽ van de Monicken/ die met de cappe eenen strick van duysent superstitien hen selven aen trecken? Nu hoedanich zijn hare beloften?

Eẽ bysondere wederlegginge.
1. Van de belofte haerder onthoudinge.

Sy beloven Gode een eeuwighe maechdelicke cuyscheypt/ gelijc of sy eerst met God een verbont ghemaeckt hadden dat hyse soude van den noot des houwelicx verlossen. Sy en connen niet segghen dat sy dese belofte niet anders en doen/ dan betrouwende op Gods ghenade: want dewijle Christus selve vercondicht/ dat het niet eenen yeghelicken ghegheven wort/ soo en betaemt het ons niet dat een yeghelick sal betrouwen dat hem die sonderlicke gave ghegheven zy. Die sulcke gaven hebben/ die mogense ghebruycken: ende wanneer sy gevoelen dat sy met het vleesch ghequelt worden/ soo moeten sy tot de hulpe Gods vlien/ door wiens cracht alleen sy mogen wederstaen. Ist dat sy niet en connen wederstaen/ soo en moeten sy de remedie die hen voorgestelt wort/ niet versmadẽ. Want sy worden door een ontwijfelicke stemme tot het houwelic geroepen/ dien de gave der cuyscheypt niet gegeven en wort. Ick noeme cuyscheypt/ niet waer door het lichaem alleenlick suyver van hoererie bewaert wort/ maer waer door oock het herte ende gheest/ van alle onreynicheypt vry blijft. Want Paulus en ghebiedt niet alleenlick de uytwendighe oncuyscheypt/ maer oock de inwendighe brandinghe des herten te vlien. Sy segghen: Dit is van alsoo langhen tijt alsmen mach ghedencken/ een ghewoonte gheweest/ dat de ghene die hen selven wilden geheel Gode begheven/ oock cuyscheypt beloofden. Ick bekenne voorwaer dat dese wijse oock van ouden tyde aen gheweest is/ maer ick en bekenne niet dat die eeuwe soo vry gheweest is van alle smette/ datment soude moghen voor eenen regel achten/ al wat te dien tyde gheschiet is/ ende metter tijt is oock de onghesegghelicke strengicheypt in gecomen/ die den ghenen die belooft hadden/ gheen plaetse gelaten en wert om te berouwen. Het welcke openbaer is uyt de woorden Cypriani/ daer hy aldus spreeckt: Ist dat eenighe maechden hen selven uyt den gheloove hebben tot Christum begheven/ laetse in reynicheypt ende cuyscheypt sonder eenighe fabel volherden. Laetse alsoo sterck ende ghestadich den loon haerder maechdelicker cuyscheypt verwachten. Maer ist dat sy niet en willen ofte niet en connẽ volherden/ so ist beter dat sy trouwen/ dan dat sy door haren wellust in het vyer vallen. Waert dat yemant nu wilde de belofte der cuyscheypt met sulcke redelickheypt matigen/ met wat lasteringẽ en soude hy niet verscheurt worden? Soo zijn sy dan verre van de oude wijse afgeweken/ die niet alleenlick geen matinghe noch vergheevinghe toe en laten/ ist dat yemant sijn belofte niet en can houden: maer oordeelen oock sonder eenighe schaemte/ dat de sulcke/ ist dat hy een wijf trouwende/ oncuyscheypt schout/ swaerlicker sondicht/ dan of hy door hoererie ziele ende lichaem besmette.

Matt. 19. 11.
1. Corint. 7. 9.
De eerste inrede.
Antwoort.
Epist. 11.

De tweede inrede/ tot verdedinginge vã de belofte haerder onthoudinghe.

18 Maer sy blijven noch daer by/ ende arbeyden om te bewijsen dat sulcke beloften oock ten tyde der Apostelen gheweest zijn: om dat Paulus seyt/ dat de weduwen haer eerste trouwe versaeckten ende braken/ die eenmael tot den gemeynen dienst aengenomẽ zijnde/ noch trouden. Ick en versake niet dat de weduwen die hen selven ende haren dienst der Ghemeynte beloofden/ oock mede beloofden eeuwelic ongetrout te blijven/ niet dat sy daer eenighen Godsdienst stelden/ ghelijckmen daer na heeft begonnen te doen: maer om dat sy sulcken dienst niet en connen doen/ als sy niet haers selfs/ ende van het jock des houwelicx vry en waren. Als sy dan der Ghemeynte dese belofte ghedaen hebbende/ omme saghen na een nieu houwelick/ wat was dat anders dan de roepinghe Gods van haren hals worpen? So en is het dan gheen wonder/ dat hy seyt dat sy door sulcke begeerten Christo wederspannich waren. Ende daer nae om de sake te verswaren/ seyt hy dat sy niet alleenlick niet en doen het ghene dat sy der Gemeynte belooft hadden/ maer oock de eerste belofte die sy in den Doop ghedaen hadden/ breken ende te niete maken: in welcke belofte oock verbaet is/ dat een yeghelick sal sijn beroepinghe volghen/ ende daer in God dienen. Ten zy mogelick dat yemant liever heeft dit te verstaen/ dat sy ghelijck alle schaemte verloren hebbende/ oock alle eerbaerheypt af leyden/ ende hen selven tot alle ongheregheltheypt begaven/ door haer ongheschickt ende ongebonden leven/ geen dinck min bewijsende/ dan dat sy Christelicke vrouwen waren: Dese sin ende uytlegginghe behaecht my seer wel. Soo antwoorden wy dan/ dat de weduwen die doe tot den dienst der Ghemeynte aenghenomen worden/ hen selven dese conditie op leyden/ dat sy souden eeuwelick onghetrout blijven: ist dat sy daer nae noch trouden/ soo verstaen wy lichtelick dat dan gheschiet is dat Paulus seyt/ te weten/ dat sy de schaemte afghelept hebbende ongheregheldt worden/ dan het den Christelicken vrouwen betaemde. Ende dat sy alsoo niet alleenlick gesondicht en hebben de trouwe brekende/ die sy der Ghemeynte belooft hadden: maer dat sy oock van de ghemeyn wet/ ende gewoonte der Godsaliger vrouwen/ zijn af geweken. Maer ick segge ten eersten/ dat sy niet anders belooft en hebben onghetrout te blijven/ dan om dat het houwelic niet over een en quam met den dienst welcken sy aen namen: ende dat sy hen niet verbonden en hebben niet te trouwen/ anders dan soo verre de noot haerder roepinghe dat eyschte. Ten anderen segghe ick/ dat sy niet alsoo en zijn verbonden gheweest/ dat het hen niet oock dan beter en zy gheweest te trouwen/ dan door het vleesch ghequelt te worden/ ofte tot eenighe oncuyscheypt te vallen. Ten derden segghe ick/ dat Paulus sulck eene oude der weduwen verordent/ die ghemeynlick buyten perijckel is: voornemelick/ als hy ghebiet alleenlick die weduwen te verkiesen/ die met eene houwelick te vrede gheweest hebben/ ende nu te voren een bewijs haerder cuyscheypt ghegeven hebben. Wy en misprijsen de belofte der cuyscheypt niet/ anders dan om dat sy wort verkeerdelick voor eenen Godsdienst gheacht: ende om dat sy lichtveerdelick belooft wort van de gene dien de macht niet ghegheven en is om hem selven te onthouden.

1. Tim. 5. 12.
Antwoort/ verclarende die plaetse vã de weduwen die de Ghemeynte Gods dienden.
1. Timot. 5. 9.

19 Maer hoe heeftmen dese plaetse connen trecken tot de Nonnen. Want de oude weduwen waren vercoren tot Diaconissen/ niet om God door sangen ofte mummelingẽ die sy niet en verstaen/ te vermaken/ ende voort ledich te leven: maer om dat sy de Ghemeynte souden in de besorginghe der armen dienen/ ende met alle

De 3. inrede/ treckende de plaetse des Apostels van de weduwen tot de Nonnen.

Antwoort/ welcke bestaet in drie redenen.

vyerichheyt ende neersticheyt de werckē der liefde soecken te volbrengen. Sy en beloofden niet ongetrout te blyven/ om Gode daer mede eenighen dienst te doen/ dat sy haer selven onthielden van het houwelick: maer alleenlick om dat sy also beter onverhindert eñ onbecommert warē om haren dienst te volbrenghen. Ten laetsten/ en deden sy dese belofte niet int begin haerder jonchept/ noch ooc als haer leven noch midden in sijn bloeyen was/ soo dat sy daer nae hadden moeten te late leeren tot wat val sy haer selven gebracht hadden: maer als sy nu schenē buyten alle perijckel te zijne/ so hebben sy een heylige eñ onsorgelicke belofte gedaen.

Dese inrede wort selfs gedraeyt op de wedersprekers.

1.Tim.5.14.

Maer op dat ic die twee eerste dingē late varen/ ic segge dat het ongeoorloft was dat eenige vrouwē aengenomen worden om cuyschept te belooven eer sy tsestich jaren out waren: dewyle de Apostel Paulus de weduwē van tsestich jaren alleenlic toe laet/ eñ de gene die jonger zijn/ ghebiet te trouwen ende kinderen te baren. Daerom en can het niet ontschuldicht worden dat van dese tsestich jaren/ ten eersten twaelve/ ende daer nae twintich/ ende daer nae dertich jaren zijn afgheroort gheweest: eñ het is noch veel min te verdragen/ dat ellendige meyskens eer sy om der groote jonckheyt wille hebben connen haer selven bekennē/ ofte eenichsins beproeven/ niet alleenlic door bedroch ende listen beweecht/ maer oock door ghewelt ende dreyginghen bedwonghen worden/ die vervloeckte stricken aen te trecken.

Dit zijn de twee beloften van armoede ende gehoorsaemheyt.

Jck en wilt niet lanck maken/ om de twee andere beloften die de Monicken ende Nonnen doen/ te bestrijdē/ te weten/ dat sy armoede ende ghehoorsaemheyt beloven. Jck segghe alleenlick dit: Boven dat sulcke beloften met vele superstitien vermengt zijn/ gelijc de saken te desen tijde gestelt zijn: so schijnen sy ooc gemaect te sijne/ op dat de gene diese belovē/ beyde God eñ den menschen bespottē/ maer op dat ic niet en schijne alle stucken te booselic te verswaren eñ groot te maken/ soo sal ick met de gemeyn wederlegginghe/ die boven ghestelt is/ te vrede zijn.

Of de beloften die lichtveerdich ghedaen worden van de onthoudinge des huwelicx/ ooc de conscientien verbinden.

20 Jck meyne dat het nu ghenoech verclaert is/ hoedanich de beloften zijn/ die behoorlick ende Gode aengenaem zijn. Maer dewijle somtijts de ongheleerde ende bevreesde conscientien/ oock als hen eenighe belofte mishaecht/ ende te misprijsen is/ niet te min twijfelen van de verbindinghe der belofte/ ende worden daer door swaerlick ghequelt/ dewijle sy niet en dorven de belofte breken die sy Gode belooft hebben/ ende wederom vreesen in swaerder zonde te vallen/ ist dat sy de belofte houden: soo moeten wy hen hier in te hulpe comen/ op dat sy mogen uyt dese swaricheyt gheraken.

Beantwoordinghe deser vrage.

Ende op dat ick t'eenemale alle swaricheyt wech neme/ so segge ic dat alle belotē die niet behoorlic noch recht en zijn/ ons behooren te niete te zyne/ gelijc sy by God vā geēder weerde en zijn. Want ist dat in mēschelicke handelingē alleēlic die bebeloftē ons verbinden/ in de welcke de gene met welckē wy handelē/ ons wil verbondē hebben: soo is het teghen reden/ dat wy souden Gode verbonden zijn om eenighe dinghen te doen die God van ons niet en eyscht: voornemelick dewijle onse wercken niet anders recht en zijn dan als sy Gode behaghen/ ende die ghetuygenisse der conscientie hebben dat sy Gode behaghen. Want dit blijft vast ende ontwijfelick/ al wat uyt den geloove niet en is/ dat is zonde.

Rom.14.23.

Waer mede Paulus verstaet dat een werck met twijfelinge aengenomen/ daerom gebreckelick is/ om dat het gheloove de wortel aller goeder wercken is/ door het welcke wy seker zijn dat sy Gode behaghen. Daerom dewyle een Christen mensche niet en behoort yet aen te gaen/ anders dan met dese versekertheyt/ ist dat hy door onwetenheyt eenich werck lichtveerdichlick aenghenomen heeft/ waerom en soude hy van die dwalinghe verlost zynde/ sulck werck niet laten varen? Ende dewyle de onvoorsichtige beloften sulck zijn/ so en is een mensche niet alleenlic daer door niet verbonden/ maer moetse oock afbreken. Eñ boven desen en zyn sy niet alleenlic niet geacht voor het aenschijn Gods/ maer zyn oock grouwelick/ gelijck boven bewesen is. Het is te vergeefs van een onnoodige sake langer te handelē. Dit eenige argument dunct my overvloedichlick genoech te sijne om de Godsalighe conscientien gerust te makē eñ van alle swaricheyt te verlossen: te weten/ dat alle wercken die niet en comen uyt een suyver fonteyne/ noch ooc tot geen behoorlic eynde geschickt en zijn/ van God verworpen worden/ eñ also verworpē worden/ dat hy ons niet min en verbiet daer in voort te gaen/ dan te beginnē. Want hier uyt volcht dat de beloften die uyt dwalinge ofte superstitie belooft zyn/ van gheender weerde by God en zyn/ ende behooren van ons verlaten te worden.

Wt de voorgaende antwoort volcht/ dat de selve onbillick beschuldicht worden van datse haer trouwe ghebroken souden hebbē/ die van haer Monickerie tot een eerbare maniere des levens haer begheven.

21 So wie dese antwoorde sal weten/ die sal oock daer mede connen die beschermen/ die de Monickerie verlatēde/ eenige eerlicke wijse van leven aengaen. Sy worden swaerlick beschuldicht/ dat sy haer trouwe eñ eedt/ eñ diē bāt/ die (ghelijckmen in het ghemeyn ghelooft) niet en can ontbonden worden/ daer mede sy Gode eñ der Gemeynte verbonden waren/ af ghebroken hebben.

* Der selver eerste bescherminge is/ de Christelicke vryheyt.

Galat.3.3.

* Maer ick segge dat daer geen bant geweest en is/ daer God af breeckt dat de mensche opricht. Boven desen/ of wy schoon toelietē dat sy zijn verbonden geweest/ doe sy God niet kennende/ in dwalinge verwerret waren: so segghe ick dat sy nu/ als sy door de kennisse der waerheyt verlicht zijn/ oock mede door de ghenade Christi vry zijn. Want ist dat het cruyce Christi soo groote cracht heeft/ dat het ons verlost van de vervloeckinge der Wet Gods/ aen de welcke wy verbondē warē: hoe veel te meer sal het ons van vreemde banden verlossen/ de welcke niet anders en zijn dan listighe wetten des duyvels. Daerom de ghene die Christus met het licht sijns Euangely beschijnt/ die verlost ende bevrijt hy sonder twijfel van alle strickē/ die sy door superstitie aen getrocken hadden.

Haer andere bescherminge is/ datmen in een onmogelicke ende der zielen schadelicke belofte niet en behoort te blijven.

Hoewel sy hebbē ooc een ander bescherminge/ te weten/ ist dat sy niet bequaem en waren om buytē houwelic te blijven. Want ist dat een onmogelicke belofte is een seker verderf der ziele/ de welcke de Heere wil behouden ende niet verloren hebben/ soo volcht daer uyt datmen niet en moet in sulcke belofte blijven. Nu/ hoe onmoghelick de belofte der cuyschept zy den ghenen die dese sonderlicke gave niet en hebben/ dat hebben wy boven geleert: ende of ick schoon sweghe/ soo gheeft het de bevindinghe te kennen. Want het en is niet onbekent hoe vol oncuyschept byna alle Cloosters zijn. Ende ist dat eenige Cloosters schijnen eerbaerder dan de andere/ so en zijn sy nochtans daerom niet cuysch/ om dat sy het quaet der oncuyschept binnen verborghen houden. Voorwaer aldus straft God met grouwelicke exempelen de stouticheyt der menschen/ als sy haer swackheyt verghetende/ teghen haer natuere dat begheeren/ dat hen niet en is ghegeven: ende de middelē die God hen in de hant gegheven heeft/ verachtende/ betrouwen dat sy door hartneckighe wederspannicheyt/ sullen de

stercke

sierkte der ontupschept overwinnen. Want hoe sullen wy het anders noemen dan hartneckicheyt/als yemant vermaet zijnde dat hem noodich is te trouwen / ende dat hem het houwelic tot een remedie ghegheven woort/sulcke vermaninge niet alleenlick en veracht noch versmaet/ maer dwingt hem selven oock met eenen eedt tot verachtinghe des selves.

Het xiiij. Capittel.

Van de Sacramenten.

Het eerste deel des Capittels/handelende van de Sacramenten int ghemeyn.

OM onse gheloove te bevestighen ende versterrken / hebben wy een ander behulpsel dwelck der vercondinge des Euangely gelyc is/ te weten/in de Sacramenté/ van de welcke het ons seer noodich is eenighe seker leere te geven/ om daer upt te leeren tot wat eynde sy ingestelt zijn/ende hoemense nu moet ghebruycken. Ten eersten/moetmen aenmercken wat een Sacrament zy. My dunckt dat dit sal een eenvoudige ende eygen beschrijvinge zijn/ ist dat wy seggen dat een Sacrament is een uptwendich teecken/ waer door de Heere de beloften sijnder goetwillichept tot ons / in onse conscientien verseghelt/ om de swackhept onses geloofs te versterrken: eñ waer door wy wederom onse liefde tot hem/ eñ voor hem/eñ voor de Engelé/ eñ voor de mé-schen betuygen. Men mach oock anders corter beschrijven wat eé Sacrament zy:te weten/ ist dat wy segghen / het is een ghetuyghenisse der Godlicker ghenade tot ons/ door een uptwendich teecken bevesticht/met onderlinghe betuyginghe onser liefde tot hem. Beyde dese beschrijvinghen zijn van de beschrijvinghe Augustini/ daer hy sept dat een Sacrament is een sienlick teecken eens heylighen dincx/ ofte een sienlicke forme der onsienlicker ghenade / in den sin niet verschepdé/ maer verclarende de sake beter ende sekerlicker. Want dewijle in die corthept der beschrijvinghe eenighe duysterhept is / in de welcke vele ongheleerde feylen / soo hebbe ick den sin willen met meer woorden uptdrucken / om dat daer gheen twijffelinghe en soude blijven.

Wat het Sacrament zy.

Een andere beschryvinghe.

2 Waerom de oude Leeraers dit woort in dese bedupdinghe ghebruyckt hebben/ dat en is niet duyster. Want so wanneer de oude uytlegger des Nieuwen Testaments/heeft willen dat Griecksche woort Misterion (dat is / verborghenthept) over setten in Latijn/voornemelick daer van Godlicke dingen gehandelt woort/ soo heeft hy't overgeset met dit woort Sacramentum. Alsoo set hy die plaetse over tot de Ephesien: Om dat hy ons soude bekent maken het Sacrament sijns willens. Item / Ist dat ghy nochtans ghehoort hebt van de bedieninge der genaden Gods/ die my ghegheven is aen u/dat my nae de openbaringhe is het Sacrament te kennen ghegheven. Ende tot de Colossensen: De verborghenthept die verborghen was voor eeuwen ende geslachten / maer nu geopenbaert is sijnen Heylighen/ den welcken de Heere heeft willen den rijckdom deses Sacraments te kennen gheven. Item tot Timotheum: Dit is een groot Sacrament der Godsalichept / dat God is gheopenbaert in den vleesche. De Oversetter en heeft in sulcke plaetsen daer hy Sacrament ghestelt heeft / niet willen stellen verborghenthept/ om dat hy niet en soude schijnen eé woort te gebruycken/ dwelc de hoochept der sake niet ghenoech upt en druckte. Soo heeft hy dan gestelt Sacrament/voor verborgenthept der heyligher ende Godlicker dinghen. In dese bedupdinge hebben de oude Leeraers der Gemeynte/

Wat de beteeckeninghe des woorts.

Ephes.1.9. ende 3.2.

Col.1.26.

1.Tim.3.16.

dit woort Sacrament, dickmael gebruyckt. Eñ het is ghenoech bekent/dat Doop ende Nachtmael/die wy Sacramenté noemé/by de Griecken Mysteria,dat is/ verborgenthedé/ genaemt worden:so dat dese twee woorden/ te weté/ Sacramentum, ende Mysterion, even vele bedupden. Ende hier upt ist ghecomen / datmen dit woort oock ghebruyckt heeft voor een teecken/ waer door hooge ende geestelicke dinghen voor oogen ghestelt worden. Het welcke oock Augustinus ergens te kenné geeft: Het ware (sept hy) lant te handelé van de verschepdéhept der teeckenen/ de welcke als sy hemelsche eñ geestelicke dingé aengaé / Sacramenté genoemt worden. Epist.5.ad Marcellum.

3 Wt dese beschrijvinghe die wy gestelt hebben/verstaen wy/ dat nimmermeer gheen Sacrament en is/ anders dan daer Gods woort eñ belofte voorgaet:maer dat het Sacramét meer woort ghelijck een aenhanck by het woort ghestelt/ op dat het de belofte bevestighe ende verseghele / ende ons eenichsins seker ende vast make: ghelijck God voorsiet dat sy eerst onser onwetenthept ende traechept/ ten anderen ooc onser swackhept noodich zijn:nochtans (om eygentlic te spreken) niet so seer om sijn heylich woort te bevestighen / als om ons in het gheloove daer van te versterrken. Want de waerhept Gods is in haer selven vast ende seker ghenoech / ende en can geen beter bevestinge hebben dan van haer selven. Maer dewijle onse gheloove cleyn ende swack is/ten zy dat het allesins versterckt/ ende door alle middelen onderhoudé worde/ so wort het terstont verslaghen/twijfelachtich/ onghestadich/ eñ verbalt. Ende alsoo voecht de barmhertighe Heere hem selven door sijn ongemeten goedertierenhept/ nae de mate onses verstants/ soo dat het hem niet en verveelt / ons die wy aertsch zijnde / ende altijts ter aerde cruppende/ ende in het vleesch hanghende/niet geestelicx en bedencken/noch oock begrijpen/ door dese aertsche onderwijsinghen ende leeringhen tot hem te leyden/ende in het vleesch selve eenen spieghel der gheestelicker dinghen voor te stellen. Want waert dat wy sonder lichaem waren (ghelijck Chrysostomus sept) soo soude hy ons dese selve dingen naeckt ende sonder lichaem geven. Maer nu/dewijle onse zielen in onse lichamen wooné/ so geeft hy ons onder sienlicke dinghen de gheestelicke. Niet dat de naturen der dingen die ons in de Sacramenten voorgestelt worden / sulcke gavé heeft: maer om datse van God tot dese bedupdinghe gheteeckent zijn. Homil.60.ad Populum.

Verclaringe der voornoemder beschrijvinghe. 1. Waerom dat God met een Sacrament ons syne beloftenissen verseghelt.

4 Ende dit is datmen ghemeynlick sept/ dat een Sacrament is ghelegen in het woort ende uptwendich teecken. Want by het woort/moeten wy verstaen niet een woort sonder verstant ende sonder gheloove in geblasen/ dat alleenlick door het ghelupt/ ende ghelijck door tooversche belesinghe soude macht hebben om de teeckenen te heyligen:maer een woort het welcke vercondicht zijnde/ons maeckt te verstaen wat het sienlick teecken bedupt. Daerom en ist niet sonder groote onthepliginghe der verborgenthept geweest/ dat in het Pausdom ghesciet is. Want sy hebben ghemeynt dat het ghenoech was dat de Priester de woorden der consecratie mummelde / dewijle het volck daer sonder verstant verwondert staet. Jae sy hebben met voorghenomen raet daer toe gesien/ op dat daer van geen leere tot het volck en quame: want sy sprekent al in Latijn by het ongheleert volck. Daer na is de superstitie so verre gecomen/ dat sy gelooft hebben dat de consecratie niet en moeste anders dan met heesche mummelinge ghedaen

2. Wat dit door een woort zy/dat tot het element moet comen/ waer upt dat het Sacrament bestaet.

worden/ so dat sy van weynigen gehoort worde. Maer Augustinus spreeckt veel anders van het Sacramentael woort: Laet/ seyt hy/ het woort comen tot het teecken/ ende het wort een Sacrament. Want waer door heeft het water soo groote cracht/ dat het lichaem ghenakende/ het herte wascht/ anders dan door het woort: ende dat niet om dat het woort ghesproké wort/ maer om dat het ghelooft wort: Want oock in het woort selve is het doorgaende geluyt een ander dinck dan de blyvende cracht. Dit is het woort des gheloofs dwelck wy predicken/ seyt Paulus. Waer uyt in de Handelingen der Apostelen ghesegt wort: Door het ghelooue haer herten reynighende. Ende Petrus seyt: Alsoo maeckt ons oock de Doop salich/ de welcke is niet een afwisschinghe der onreynicheyt des vleeschs/ maer een vraginghe der goeder conscientie. Dit is dā het woort des geloofs/ dwelc wy predicken: door het welcke sonder twyfel de Doop gheheylicht wort/ op dat hy mach reynighen. Hier siet ghy dat het woort moet gepredickt worden/ op dat het geloove daer uyt come. Ende wy en hebben niet seer te arbeyden om dit te bewijsen/ want het is openbaer wat Christus ghedaen heeft/ wat hy ons ghebođen heeft te doen/ wat de Apostelen nae ghevolcht zijn/ ende wat de eerste ende suyver Ghemeynte onderhouden heeft. Jae het is van den beginne der werelt aen bekent/ soo wanneer God den heyligen Vaderen eenich teecken voorghestelt heeft/ dat oock een onderscheydelicke bant der leere daer by gheweest zy/ sonder de welcke onse sinnen souden door het ydel aenschouwen verslagen worden. Daerom als wy hooren van het Sacramentael woort melden/ soo moeten wy dat verstaen van de belofte/ de welcke door de claer stemme des Dienaers ghepredickt zynde/ het volck ghelijck metter handt leyt/ tot het gene daer toe het teecken streckt ende ons beweeght.

Homil. in Ioan. 13.
Rom. 10.8.
Actor. 15.9.
1. Pet. 3.21.
Rom. 10.17.

5 Men moet oock die niet hooren/ die arbeyden om hier tegen te stryden met een argument dwelck meer scherpsinnich dan sterck is. Sy seggen: Wy weten dat het woort Gods/ dwelc voor de Sacramenten gaet/ is de waerachtige wille Gods: ofte wy en wetent niet. Ist dat wy't weten/ so en leeren wy uyt dē Sacramente dat wy daer nae ontfangen/ niet nieus. Ist dat wy't niet en weté/ so en salt ons het Sacrament niet leeren/ wiens gantsche cracht in het woort gelegen is. Dese sullen int corte dese antwoorde hebben: De zeghelen die aen placaten/ bullen/ chaters/ ende andere opene brieven gehanghen worden/ in haer selven alleen aengesien/ en zijn niet/ ende souden te vergeefs daer aen gehangen zijn/ waren in dat pergament daer aen sy hangé/ niet ghescreven: maer daerom en bevestighen noch versegheien sy niet te min het gene dat beschreven is/ als sy aen de geschreven chaters gehangen worden. Sy en connen niet roemen dat wy dese gelijckenisse van nieus gedicht hebben/ dewijle Paulus selve die ghebruyckt heeft/ daer hy de Besnijdinghe eenen zeghel noemt: daer hy voorghenomen heeft te bewijsen dat de Besnijdinghe niet en was Abraham tot rechtveerdicheyt ghegeven/ maer tot een verseghelinghe des verbonts/ door des welckes geloove hy te voren gerechtveerdicht was. Ende ick bidde v/ waeromme soude dat yemant ergeren/ dat wy leeren dat de beloften door de Sacramenten versegelt worden/ dewijle oock onder de beloften/ d'een door d'ander bevesticht wort? Want hoe een yeghelicke belofte openbaerder is/ soo veel te bequamer is sy om het geloove te bevestigen ende versterken. Nu de Sacramenten brenghen seer claer beloften mede: ende hebben boven het woort sonderlinghe dit/ te weten/ dat sy ons de beloften levendichlick ghelijck in een tafel ghescildert/ voor ooghen stellen. Ende dat onderscheyt dat tusschen de Sacramenten ende zegelen van placaten ofte chaters is/ het welcke hier pleecht teghen ghewórpen te worden/ en moet ons niet beroeren/ te weten/ dewijle beyde de Sacramenten ende sulcke zeghelen in lichamelicke dinghen deser werelt/ gheleghen zijn/ dat de Sacramenten niet en connen ghenoechsaem zijn om de Gheestelicke ende eeuwighe beloften Gods te verseghelen/ ghelijck de zeghelen pleghen aen der Princen mandaten van tijtlicke ende verganckelicke dinghen te hanghen/ om die te verseghelen. Want een ghelooovich mensche/ als hem de Sacramenten voor ooghen zijn/ soo en blijft hy niet in dien vleeschelicken spieghel/ maer is nae de overeencominghe des lichamelicken teeckens/ met het ghene dat daer beteeckent wort/ door Godsalighe aenmerckinge opclimmende tot de geestelicke verborghentheyt des Sacraments.

Tegen de gene/ die het woort/ ofte Gods beloftenisse soecké van het element ofte teecken te scheyden.
Rom. 4.11.
De Sacramenten zijn teeckené ende versegelingé: door welcker hulpe wy ghelooven die dingen/ welcke in Gods woort ghescreven zijn.

6 Ende dewijle de Heere syne beloften noemt verbonden/ ende de Sacramenten/ verbonts teeckenen: soo canmen van de verbonden der menschen een gelijckenisse by brengen. De oude hadden de wyse tot bevestigen haerder verbonden/ dat sy een seughe slachteden. Wat soude een geslachte seughe ghemaeckt hebben/ waren de woorden des verbonts niet daer by? Jae waren die woorden niet daer voor gegaen? Want daer worden dickmael seugen geslachtet sonder eenighe inwendighe ofte hooghe verborghentheyt. Wat ist in hem selven datmen de rechter hant gheeft/ ofte daer in slaet dewijle dickmael de vyanden in malcanders hant slaen om quaet te doen? Maer als de woorden des verbonts zijn voor gegaen/ soo worden voorwaer door sulcke teeckenen de conditien des verbonts bevesticht/ hoewel sy eerst zijn door woorden bedacht ghemaeckt ende verordent. So zijn dan de Sacramenten oeffeningen door de welcke het geloove des woorts Gods ons versekert ende bevesticht wort. Ende dewijle wy lichamelic (dat is/ met den vleessche) becleet zijn/ soo worden sy onder lichamelicke dinghen vertoont: op dat sy ons also nae onse swacke verstant onderwijsen/ ende als kinderen door des Schoolmeesters hant leyden. Hierom noemt Augustinus het Sacrament een sienlick woort: om dat het de beloften Gods als in een tafel levendichlick voor oogen stelt. Men mach oock andere ghelijckenissen by brenghen/ door de welcke de Sacramenten claerlicker beteeckent worden: ghelijck/ waert dat wy de Sacramenté noemden pilaren onses geloofs. Want gelijck een huys wel op sijn fondament staet ende rust/ maer nochtans stercke licker bevesticht wort/ door de pilaren die daer onder ghestelt worden: alsoo staet het ghelooue op het woort Gods/ gelijck op sijn fondament/ maer als de Sacramenten daer toe comen/ soo steunt het daer op noch vastelicker/ ghelijck op pilaren. Ofte als wy segghen/ dat de Sacramenten zijn spiegelen/ in de welcke wy den rijcdom der genade Gods/ welcken hy ons schenckt/ moghen aenmercken. Want (ghelijck nu voorseyt is) hy openbaert daer hem selven/ soo verre wy hem door onse plomphheyt ende grovicheyt connen bekennen/ ende betuycht sijn goetwillicheyt ende liefde tot ons daer door claerlicker dan door sijn woort.

Gen. 6.18. ende 9.9. ende 17.2.
Tot dien eynde worde sy ghenoemt verbonts teeckenen.
In Ioannem Hom. 89. lib. 19. contra Faustum.
Ende sy zijn voor ons gelijck als pilaren ende spieghelen.

Noch ten hindert niet/ dat de Sacramenten vā de Godloosen uytgereyckt worden: want al evenwel zijn sy getuyghenissen der ghenaden Gods.

7 Sy en argumenteren oock niet bequamelick genoech/ als sy willen segghen/ dat de Sacramenten niet en zijn ghetuygenissen der ghenade Gods/ om dat sy oock den Godloosen ghegheven wordē/ die nochtans daer door niet te meer en ghevoelen dat God hen genadigher is/ maer halen eer swaerder verdoemenisse. Want na dit argument soude oock het Euangelium geen getuygenisse der ghenade Gods zijn/ dewijle het van velen ghehoort/ ende versmaet wort: noch Christus oock selve en soude de ghenade Gods niet betuygen/ dewijle hy van velen gesien ende bekent was/ onder de welcke niet vele hem aenghenomen hebben. Dit selve mach men oock in Bullen en Placaten sien: want hoewel het volc weet dat de segel is van den Prince gecomē/ om sijnen wille te versegelen/ so wort hy nochtans van den meesten deele veracht en bespot: andere en vraghen niet daer nae/ ghelijck of hy hen niet aen en ginghe/ andere lasteren ende vervloecken hem: soo dat de verghelijckinghe die ick boven ghestelt hebbe/ ons behoort meer ende meer te behaghen/ dewijle beyde die saken soo wel over een comen. Soo ist dan seker dat de Heere ons door sijn woort/ ende door de Sacramenten/ sijn barmhertichheyt en het verbont sijnder genade voor stelt: maer en wort niet ghevaet anders dan van de gene die het woort ende de Sacramenten/ met een seker gheloove ontfanghen: ghelijck Christus eenen yeghelicken is van den Vader tot salicheyt voor gestelt: maer nochtās niet van allen bekent noch ontfanghen en is. Als Augustinus dit heeft willen op een plaetse te kennen gheven/ soo heeft hy ghesept: Dat de cracht des woorts wort in het Sacrament voor ghestelt: niet om dat het ghesproken/ maer om dat het ghelooft wort. Daerom als Paulus tot de gheloovighe spreeckt/ soo handelt hy alsoo van de Sacramenten/ dat hy de gemeynschap Christi daer in besluyt: gelijc als hy seyt: Ghy alle die in Christo gedoopt zijt/ hebt Christum aenghedaen. Item op een ander plaetse: Wy alle zijn een lichaem ende een gheest/ die wy in Christo ghedoopt zijn. Ende als hy van het verkeerde gebruyck der Sacramenten spreeckt/ soo en schrijft hy dien niet meer toe dan den onnutten ende ydelen figueren: waer mede hy te kennen gheeft/ hoewel de Godloose ende hypocryten door haer boose verdraeytheyt/ het werc ende de vrucht der Godlicker genade in de Sacramenten seer verdrucken ofte verduysteren/ ofte verhinderē/ dat nochtans daer door de Sacramenten niet verhindert en worden/ wanneer ende soo dickmael als het Gode belieft/ een waerachtich getuygenisse van de gemeynschap Christi te brenghen/ noch oock de Geest Gods dat selve voor te stellen ende te volbrenghen/ dat de Sacramenten belooven. Soo besluyten wy dan/ dat de Sacramenten waerachtichlick genaemt worden ghetuyghenissen der ghenaden Gods/ ende als eenige zeghelen der goetwillicheyt Gods tot ons/ ende dat sy ons die versegelende/ alsoo onse gheloove onderhouden/ voeden/ versterken ende vermeeren. De redenen die sommighe pleghen tegen dit gevoelen voort te brenghen/ die zijn veel te licht ende swack. Sy segghen dat onse gheloove niet en can beter worden/ ist dat het goet is: want het en is/ segghen sy/ gheen gheloove/ ten zy dat het onbewegelick/ ende sterckelick/ ende onverscheydelic op de barmhertichheyt Gods steunt. Maer het ware den desen beter dat sy met de Apostelen baden/ dat de Heere haer gheloove vermeerde/ dan dat sy sorgeloselick sulcke volmaectheyt des gheloofs voorwenden/ dit noyt geen menschen vercreghen en heeft/ noch oock yemant en sal vercrijghen in dit leven. Laetse antwoorden wat gheloove sy meynen dat die hadde/ die seyde: Ick gheloove Heere/ comt mijnder ongeloovicheyt te hulpe. Want dat gheloove was oock goet/ dwelck eenichsins begonnen was/ ende conde beter worden/ soo de ongheloovicheyt wech ghenomen wert. Maer sy en worden met gheen beter argument dan met haer eyghen conscientie overwonnen. Want ist dat sy hen selven bekennen sondaers te zijne (het welcke sy gheensins en connen verloochenen) soo moeten sy dat selve der onvolmaecktheyt haers gheloofs toe schrijven.

Welcke genade niet en wort dā alleē van den gheloovigen aenghenomen.

In Ioannem.

Gal.3.27.

1.Corint.12.13

1. Tegenworpinghe tegen dese spreucke.

Luc.17.5.

Antwoort.

Marc. 9.24

8 Maer sy segghen: Philippus heeft den Camerlinghe gheantwoort datmen hem mochte doopen/ waert dat hy van gantscher herten geloofde. Ende wat plaetse soude de bevestinge des Doops daer hebben/ daer het gheloove dat gantsche herte vervult? Wederom vraghe ick hen/ of sy niet en ghevoelen dat het meeste deel haers herten sonder gheloove is/ of sy niet alle dage nieuwen wasdom en bekennen? Een Heydensche mensche heeft ghieroemt dat hy leerende out wert. So zijn dan wy Christenen meer dan ellendich/ ist dat wy out wordē sonder yet te leeren/ daer ons gheloove behoort te allen tyde te wassen/ tot dat het opgewassen zy tot eenē volwassenen man. Daerom en is uyt gantscher herten gelooven/ in die plaetse/ niet volmaectelick Christo ghelooven/ maer alleenlick hem van herten ende met ongheveynsde gheest aennemen/ niet sadt daer van zijn/ maer met yverighe begheerte nae hem hongheren ende dorsten/ ende tot hem suchtē. Dit is de wijse der Schrifture/ dat sy dat noemt van gantscher herten te gheschien/ dat ongeveynsdelick ende yverichlick gheschiet. Ghelijck in dese plaetsen: Ick hadde u ghesocht met alle mijn herte. Ick sal u met gantscher herten belijden/ en diergelijcke plaetsen. Ghelijck wederom daer hy de gheveynsde en bedriegers beschelt/ so pleecht hy hen te verwijten dat sy een dobbel herte hebben. Boven desen seggen sy: Ist dat het geloove door de Sacramentē vermeert wort/ so is de heylige Geest te vergeefs ghegeven/ wiens cracht ende werck is het geloove beginnen/ versterken en volbrenghen. Ick bekenne wel dat het geloove is eygentlick ende gantschelick het werck des heylighen Gheests: ende dat wy van hem verlicht zijnde/ Gode ende de schattē sijnder mildicheyt bekennen: ende dat sonder het licht des Gheests onse verstant soo blint is/ dat het geen dinck en can verstaen/ ende soo plomp dat het niet van Geestelicke dingen en can gerieckē. Maer voor een weldaet Gods die sy prijsen/ aenmercken wy er drie. Want ten eersten leert ende onderwijst de Heere ons met sijn woort: ten anderen bevesticht hy't ons met Sacramenten: ten laetstē verlicht hy onse hertē door het licht des heyligen Geests/ en maect den woorde en den Sacramenten toeganck in het herte/ de welcke anders niet voorder en soudē dan in de ooren ende ooghen comen/ en en souden het inwendige niet roeren noch beweghen.

Actor.8.37.

2.Tegenworpinghe.

1.Antwoort

Ephes.4.13.

2. Antwoort/ verclarende de plaetse vā Lucas.

Psal.119.10. ende 111.1. ende 138.1.

Psalm 12.3.

3. Tegenworpinghe.

Antwoort.

9 *Daerom wil ick de Lesers vermaent hebben/ dat ic den dienst om het geloove te versterken ende vermeeren/ niet alsoo den Sacramenten toe en schrijve (het welcke ick boven genoech met clare woorden uytgedruckt hebbe) ghelijck of ick meynde dat daer altijdts/ ick en weet niet wat verborghen cracht in ware: waer door sy

*Dat het gheloove ghesept wort door de Sacramenten bevesticht en vermeerdert te worden/ dat en wort niet eenighe heymelicke cracht der Sacramenten/ noch oock niet also den Sacramenten eenichsins toe gheschreven/ dat dit altemael niet en soude hangen aē de inwendige werckinge des heylighen Geests.

Ss ij uyt

uyt haer selven souden connē het geloove voorderē en versterckē: maer om dat sy van dē Heere zyn ingestelt om tot versterckinghe ende vermeeringe des geloofs te dienen. Maer dan doen sy eerst haren dienst te rechte / als de gheest die inwendighe meester daer by comt: door des welckes cracht alleen onse herten doordrongen/ ende onse ghesintheden beweecht worden/ ende de Sacramenten toeganck in het herte ghecryghen. Waer den Gheest niet en is/ daer en connen de Sacramenten niet meer doen in onse herten / dan ghelijck oft de Sonne in der blinden ooghen schene/ ofte een stemme der dooven ooren sloeghe. Soo make ick dan dit onderschept tusschen den Geest ende de Sacramenten/ dat de cracht des wercx by den Gheest zy/ ende dat de Sacramenten als instrumenten alleenlick sulck eenen dienst hebben die sonder de werckinge des Geests ydel ende onnut zy: maer veel crachts hebbe / als de Gheest int herte werckt. Nu is het claer hoe een Godsalich herte nae dit ghevoelen in het gheloove door de Sacramenten ghesterckt wort: te weten/ ghelijck de oogen sien door de claerheyt der Sonne/ ende de ooren hooren door het gheluyt der stemme. De ooghen en souden door gheen licht sien/ ten ware dat sy eē scherpicheyt des gesichts in hen hadden/ waer door sy van selfs verlicht worden: eñ de ooren souden te vergeefs metter stemmen geslagen worden/ waren sy niet bequaem ghemaeckt om te hooren. Nu/ ist dat het waerachtich is (ghelijck het ons behoort ontwijfelick te zyne) te weten/ dat het werc des Gheests in onse herten is om het geloove te ontfangen/ ophouden/ voeden ende versterken: gelijck het gesichte in onse oogen maeckt dat wy het licht sien/ ende het ghehoor in onse ooren/ dat wy de stemme verstaen: soo volcht daer uyt dit beyde/ te weten / dat de Sacramenten niet een hayr voordeels en doen sonder de cracht des heyligen Gheests: ende dat sy dies niet te min in die herten/ die nu van dien meester/ te weten/ van den heyligē Geest onderwesē zyn/ het geloove stercken eñ meerder maken. Dit onderschept is daer alleē/ dat onse ooren eñ oogē natuerlicke macht hebben om te hooren eñ sien: maer dat Christus dat selve boven de mate der natuere door sonderlicke genade in onse herten werckt.

4. Tegenworpinge/ hangēde aen de derde.

10 Hier mede worden oock de tegenworpingen/ door de welcke sommige benaut zyn/ te neder ghelept/ te weten/ dat sy seggen: Ist dat wy den creatueren (te weten den watere/ broode/ eñ wijne in de Sacramenten) den wasdom eñ de versterckinge des geloofs toe schrijven/ so wort den Geest Gods onrecht gedaen/ de welcke behoorde alleē de Autheur daer vā te zyne.

Antwoort.

Want wy en benemen hierentusschen den heylighen Geest desen lof niet dat hy het geloove versterct ende vermeert: jae wy segghen eer dat dit selve versterken ende vermeeren des geloofs dwelck hy doet/ niet anders en is/ dan door syn inwendige verlichtinge onse herten bereyden ende bequaem maken/ om die bevestinge ende versterckinghe die in de Sacramenten voor ghestelt wort/ aen te nemen.

De welcke niet eñ gelijckenisse claerder wort ghemaeckt.

Ist dat dit noch duysterlick gesproken is/ soo sal het door dese ghelijckenisse/ de welcke ick sal by brengen/ gheheel claer worden. Ist dat ghy yemant wilt raden yet te doen/ so sult ghy alle middelen bedencken waer door ghy hem meucht tot uwe ghevoelen trecken ende bynae dringhen/ op dat hy uwen rade ghehoorsaem zy. Maer het is al verloren/ ten zy dat hy oock scherpsinnich zy / ende van goeden oordeele/ op dat hy mach aenmercken wat in uwe redenen gheleghen zy: ten zy oock dat hy eenen leerlicken aert hebbe / ende bereyt zy om de leere te hooren: ten laetsten / ten zy dat uwe trouwe eñ voorsichticheyt alsoo by hē geacht zy/ dat hy daer door half beweecht worde om uwē raet ghehoorsaem te zyne. Want daer zyn vele hartneckighe hoofden/ die men nemmermeer en can met eenige redenen buygen: ende wanneermē van de getrouwicheyt twijfelt/ wanneer de autoriteyt versmaet wort/ so en canmē ooc den genen die leerlic zyn/ niet veel aen radē. Wederom daer alle dese dingē zyn/ daer sullen sy voorwaer maken/ dat de ghene dien ghy raet gheeft/ sal na uwē raet doen/ dē welcke hy anders soude bespot hebben.

En ten propooste ghebracht.

Dit werckt oock de Gheest Gods in ons: wāt op dat het woort niet te vergeefs in de ooren come/ noch de Sacramentē in de oogen/ so bewyst hy dat het God is/ die daer tot ons spreect/ hy versacht de hardicheyt onses herten/ ende beweecht ende voecht het herte tot de gehoorsaemheyt die het dē woorde schuldich is: somma/ hy brengt die uytwendige woorden eñ Sacramentē van de ooren tot in de ziele.

Het besluyt/ dat het geloove versterckt wort door't woort ende Sacramentē.

So wort dā onse geloove door het woort eñ de Sacramenten/ bevesticht/ als daer door de goede wille des Hemelschen Vaders ons wort voor oogen gestelt/ door des welckes kennisse alle de vasticheyt onses gheloofs staet/ eñ vermeerdert wort. De Geest bevesticht het geloove/ als hy de selve bevestinge des woorts ende der Sacramenten/ in onse hertē druct eñ crachtich maect. Hierentusschen en can de Vader der lichten niet verhindert worden onse herten door de Sacramentē als door middelen te verlichten/ gelijc hy onse lichamelicke oogen verlicht door de radien der Sonne.

Van de vermeerderinge des geloofs door de predicatie des woorts/ beteenicht niet de cracht des h. Geests/ nochtās niet onder eē vermenght/ maer onderscheyden.

11 Dat het uytwendighe woort dese eygenschap heeft/ dat heeft de Heere gheleert/ als hy't in de parabel *noemt zaet. Want gelijc een zaet/ so het in een woest eñ ongeoeffent eynde des ackers valt/ niet en can anders dan sterven/ maer ist dat het in een wel geoeffent koorenvelt valt/ soo draecht het overvloedige vrucht. Alsoo oock het woort Gods/ ist dat het in eenigen hartneckigen mensche valt/ so verdort het gelijck of het in een zant geworpen ware: maer ist dat het in een ziele valt die door de hant des heyligē Geests bearbeyt is/ soo sal het seer vruchtbaer wesen. Nu/ ist dat het woort den zade gelijck is/ waerom en souden wy niet segghen dat het gheloove syn begin/ wasdom ende volmaecktheyt neemt uyt den woorde/ ghelijck wy segghen / dat uyt den zade koorn spruyt/ opwast/ ende tot rijpicheyt comt? Paulus verclaert het beyde seer wel in verscheydē plaetsen. Wāt als hy de Corinthē wil gedachtich maken/ hoe crachtichlick God door hem gewrocht heeft/ soo roemt hy dat hy den dienst des Gheests heeft: even ghelijck of de cracht des heylighen Geests onverscheydelick by syn predikinge waer/ om het herte van binnen te verlichten ende beweghen. Maer als hy op een ander plaetse wil leeren / wat het woort in hem selven vermach/ als het van de menschen gepredickt wort/ so vergelijckt hy de Dienaers met Lant-bouwers/ de welcke haren arbeyt ende neersticheyt in de oeffeninge des lants ghedaen hebbende/ niet meer en connen daer toe doen. Ende wat soude de ploeginge/ zaeyinghe/ ende natmakinghe voordeels doen / waert dat het ghene dat ghesaeyt is/ niet door de weldaet Gods de cracht tot den wasdom en ghecreghe/ Soo besluyt hy dan dat de ghene die plant/ ende de ghene die nat maeckt/ niet en zyn/ maer datmen het gheheel moet Gode toeschrijven/ die

*Matt.13.4. Luc.8.15.

1.Corint.2 4.

1.Corint.3.6.

alleen

alleen de wasdom gheeft. Soo bewijsen dan de Apostelē de cracht des Geests in haer predikinghe/ soo verre alsse God als ordentlicke instrumenten ghebruyckt/ om sijn geestelicke genade te verclaren/ nochtans moetmē dit onderschept weten/ op dat wy gedachtich zijn wat de mensche in hem selven vermach/ ende wat Gode eyghentlick toe comt.

Op wat wijse ēn hoe verre de Sacramēten zijn versterckingen onses gheloofs.

12 Ende de Sacramenten zijn so seer versterckinghen onses gheloofs/ dat de Heere somtyts de Sacramenten wech neemt/ als hy het betrouwen der dingen/ die door de Sacramenten belooft waren/ wil wech nemen. Als hy Adam van de onsterffelickheyt berooft/ so seyt hy: Dat hy niet en neme van de vrucht des levens/ ende eeuwichlick leve. Wat hooren wy hier? hadde die vrucht connen Ade die onsterffelickheyt weder gheven/ die hy verloren hadde? Neen: maer dat is so veel als of hy geseyt hadde: Op dat hy niet een ydel betrouwē en hebbe van de onsterffelicheyt/ so hy het teecken mynder belofte hadde/ soo laet hem oock dat ontnomen worden/ d'welc hē eenige hope der onsterffelicheyt mochte geven. Op dese wijse daer Paulus de Ephesien vermaent dat sy souden ghedencken dat sy vreemde waren van de Testamenten/ ende vervreemt van de gemeynschap Israels/ ende sonder God ende sonder Christo waren/ so heeft hy daer oock geseyt/ dat sy niet en zijn der besnijdinge deelachtich geweest. Waer mede hy te kennē geeft/ dat sy uytgeslotē warē van de belofte/ die het teecken der belofte niet ontfanghen en hadden.

Gen. 3.22.

Ephes. 2.12.

5. Tegenworpinghe.

Voort/ aengaende haer ander teghenworpinge/ te weten/ dat de eere Gods den creaturen gegeven wort/ alsmen hen so groote cracht toeschrijft/ ende dat de eere Gods aldus soo veel vermindert wort/ hier op machmen lichtelick antwoordē/ dat in de creaturē geen cracht gestelt en wort. Wy seggen alleenlic dit/ dat God middelē ēn instrumentē gebruyct/ die hy voorsiet voorderlick te zijne/ op dat alle dinck tot sijn eere diene/ dewijle hy de Heere ēn Meester over al is. Daerom gelijck hy door broot ende ander spijse onse lichamen voedt: ghelijck hy door de Sonne de werelt verlicht/ ghelijck hy door het vyer de warmte gheeft: ende nochtans noch broot/ noch sonne/ noch vyer yet en zijn/ anders dan soo verre hy ons sijnen zegen door dese instrumenten uyt deelt: alsoo voedt hy oock onse ghelooue ghestelick door de Sacramenten/ der welcker eenige ampt is/ sijne beloften ons voor oogen te stellen/ jae panden daer van te zijne. Ēn ghelijck ons betaemt in andere creatueren/ die door de mildicheyt ende goedertierenheyt Gods tot onse ghebruyck verordent zijn/ geen betrouwen te stellen/ noch die ghelijck oorsaken onses goets te verheffen noch prijsen: alsoo en moet onse betrouwen oock niet in de Sacramentē staen/ noch de eere Gods hen toe geschreven worden/ maer onse geloove ēn belijdinghe moet alle dingen achter latende/ tot den Autheur der Sacramenten ende aller dinghen opgeheven worden.

Antwoort/ met een seer gemeyne ghelijckenisse verclaert.

6. Tegenworpinge van de ghene die de Sacramentē seggē anders niet te zijn/ dan eenighe bloote teeckenen.

13 Ten laetsten/ dat sommige een argument maken uyt den naem des Sacraments/ dat en heeft gheen vasticheyt. Sy segghen/ hoewel het woort Sacramentum vele bedupdinghen heeft/ by de Latijnsche schrijvers/ soo heeft het nochtans alleenlic een bedupdinge die den teeckenen betaemt: te wetē/ die bedupdinge/ door de welcke het dien gewoonlickē eedt beteeckent/ welcke de Crijchsknechten den Keyser doen/ als sy tot den crijch aenghenomen worden. Want ghelijck de nieuwe crijchsknechten door dien crijchs-eedt haer trouwe den Keyser beloven/ ende belijden dat sy van sijne crijchsknechten zijn: alsoo bekennen wy oock door onse teeckenen dat Christus onse Prince ende Hooftman is/ ende betuyghen dat wy onder syn banieren strijden. Hier toe geven sy oock ghelijckenissen om de sake te claerder te maken: te weten/ ghelijck de Romeynen waren van de Griechē door de cleedinge onderscheyden: gelijck te Roome de Staten van malcanderen onderscheydē waren/ een yegelic door sijn teecken/ te weten/ de Raetsheeren van de Ridders door de purpur ende ronde schoen: wederom de Ridders van het gemeyn volck/ door den rinck: alsoo dragen wy oock onse teeckenen door de welcke wy van de onheylighe onderscheyden worden. Maer uyt het gene dat voorseyt is/ is het claer ghenoech/ dat de oude Leeraers die den naem Sacrament, den teeckenen ghegeven hebben/ niet aengesien en hebben/ hoe dit woort by de Latijnsche Schrijvers gebruyct werd: maer dat sy/ nae dat het hen nut dochte/ dese nieuwe bedupdinghe daer toe ghedicht hebben: waer mede het slechtelick heylige teeckenen soude bedupden. Ist dat wy willen scherpsinnichlic hooger ondersoecken/ so mochtē sy schijnen desen naem Sacrament, met sulcke overeencominge tot dese bedupdinge getrocken te hebben/ gelijc sy het woort Geloove, tot die bedupdinge/ in de welcke het nu gebruyckt wort/ ghetrocken hebben. Want hoewel Geloove, beteeckent de waerachticheyt in het volbrenghen der beloften:/ so hebben sy nochtans de sekerheyt/ ofte dat seker betrouwē/ d'welcmen van die waerachticheyt heeft/ Geloove ghenaemt. Op dese wijse/ hoewel de crijchs-eedt/ de welcke in Latijn wort Sacramentum genoemt/ den crijchsknechten toe comt/ waer door sy hen selven tot den Keyser begeven: so hebbē sy hem den Keyser selve toe geschreven/ ende daer mede een teecken bedupt/ waer door de Keyser de crijchsknechten aen neemt. Want de Heere belooft ons door de Sacramenten/ dat hy ons sal tot een God/ ende wy hem tot een volck zijn. Maer wy laten sulcke scherpsinnicheden varen: dewijle ick meyne genoech met clare argumenten bewesen te hebben/ dat de oude Leeraers niet anders aenghesien en hebben/ dan dat sy wilden te kennen geven/ dat het teecken heyliger ende geestelicker dingen waren. De gelijckenissen die sy by brenghen van de velt-teeckenen der crijchsknechten/ die nemen wy wel aen: maer wy en connen niet lijden/ dat sy het gene dat het laetste ende minste is in de Sacramenten/ achten het eerste ende het eenighe te zijne/ datmen daer in behoort te bekennen. Maer het eerste is/ dat sy onsen gheloove by God dienen/ ende het laetste is/ dat sy onse belijdinghe by de menschen betuyghen. Nae dese laetste bedupdinghe/ hebben die ghelijckenissen haer plaetse. Maer laet daerentusschen die eerste bedupdinghe blijven: want anders en souden de Sacramenten niet veel te bedupden hebben/ waert dat sy niet behulpselen onses gheloofs/ ende aenhanckselen der leere en waren/ tot dit selve eynde verordent.

1. Antwoort is ghenomen van de verclaringhe des woorts.

2. Antwoort van de sake selfs.

Wederlegginge van een inreden.

14 Wederom moeten wy weten/ dat ghelijck dese de cracht der Sacramenten vercorten/ ende haer ghebruyck gantschelick wech nemen/ alsoo oock wederom op d'ander zijde sommige zijn/ die ick en weet niet wat verborghen crachten den Sacramenten toe dichten/ van de welcke men nerghens en leest datse God hen ghegeven heeft. Ende door dese dwalinghe worden de eenvoudighe ende slechte menschen sorgelick bedrogen/ dewyle sy geleert worden de gavē Gods

Tegen de ghene/ die of Sacramenten meer dan sy behoort/ toeschryven.

daer te soecken/ daer sy niet en connen ghevonden worden: eñ worden lancx so meer afgetrocké van God/ so dat sy voor de waerheyt Gods/ enckel ydelheyt aen nemen. Want de schoolsche Sophisten hebben met groote eendrachticheyt geleert/ dat de Sacramenten der nieuwer Wet (dat is/ die nu onder de Christenen ghebruyckt worden) rechtveerdich maken/ eñ genade gevé/ soo verre sy door geen doot sonde verhindert en worden. Het ware qualick te segghen hoe schadelic ende fenijnich dit gevoelen zy/ ende dat dies te meer / om dat het nu vele eeuwen lanck is/ meest alomme met grooter schade der Gemeynte aenghenomen/ ende sijnen loop gehadt heeft.

Tegenworpinghe der School-leeraers van de cracht der Sacramenté der nieuwer Wet.

Het is geheel een duyvelsch gevoelen: want dewijle daer door rechtveerdicheyt belooft wort sonder ghelooue/ soo worden de zielen daer door tot in het verderf geworpen. Ten anderen/ dewijle daer door de oorsaké der rechtveerdicheyt in de Sacramenten ghesocht worden/ soo wort het verstant der ellendiger mensché die van natuere veel te seer tot aertsche dinghen ghenegen zijn/ door dese superstitie verwerret ende gebonden/ dat sy meer op het gesichte des lichamelické dincx/ dan op God rusten. Van welcke twee dingen het te wenschen ware/ dat wyse niet soo wel bevonden en hadden/ soo verre ist dat het soude noodich zijn die met vele woorden te bewysen. Wat is een Sacrament gebruyckt sonder gheloove / anders dan een seer seker verderf der Gemeynte? Want dewyle men uyt de Sacramenten geen dinc en moet anders verwachten/ dan ghelijck de belofte luydt/ ende de belofte alsoo wel de ongeloovige met den toorn dreycht/ als sy den gheloovighen ghenade voorstelt: soo worden die bedroghen/ die meynen dat hen yet meer door de Sacramenten ghegheven wort/ dan dat hen door het woort Gods voorgestelt/ ende van hen door waerachtich geloove aengenomen wort.

1. Antwoort

Waer uyt oock een ander volcht/ te weten/ dat het betrouwen der salicheyt niet en staet op de deelachticheyt der Sacramenten/ gelijc of de rechtveerdichmakinge daer in geleghen ware: de welcke in Christo alleen gelegen is/ ende alsoo wel door de vercondinge des Euangely/ als door de versegelinghe der Sacramenten/ ons (ghelijck wy weten) gedeelt wort: ende can oock sonder de versegelinge der Sacramenten volcomen zijn. Soo seer waerachtich ist/ dat oock Augustinus ergens schrijft/ dat de onsienlicke reyninghe can sonder sienlick teecken zijn: ende wederom / dat het sienlicke teecken can zijn sonder waerachtighe heylichmakinge. Want de menschen (gelijck de selve Augustinus op een ander plaetse spreeckt) doen Christum somtijdts aen / soo verre dat sy de Sacramenten ontfanghen/ somtyts soo verre dat sy gheheylicht worden. Ende dit eerste can den goeden ende boosen ghemeyn zijn: maer het laetste coemt eyghentlick den goeden ende Godsalighen toe.

2. Antwoort

Lib. 3. de quæst. vet. test.

Lib. 5. de Baptis. cótra Donat. cap. 24.

15 Hier uyt comt dat goet onderscheyt (soo het wel verstaen wort) dat Augustinus dicmael stelt tusschen het Sacrament ende de sake des Sacraments. Want hy en geeft niet alleenlick te kennen dat de figuere ende de waerheyt in het Sacrament vervaet wort / maer oock dat de figuere ende waerheyt niet alsoo aé malcanderen ghebonden en zijn/ dat sy niet en souden connen gescheyden wordé: ende datmen als sy te samen zijn/ moet altijts het teecken van der sake onderscheyden/ op dat wy niet het gene dat den eenen toe comt/ den anderen toe en schrijven. Van de verscheydinghe spreeckt hy/ als hy seyt/ dat de Sacramenté in de uytvercorene alleelic doé dat sy beteeckenen. Item daer hy van de Joden aldus spreect: Hoewel de Sacramenten allen gemeyn waren/ soo en was nochtans de ghenade niet ghemeyn/ de welcke de cracht der Sacramenten is. Also is oock nu het Badt der wedergeboorte allen ghemeyn: maer de genade selve/ waer door de leden Christi met haer Hooft wedergheboren worden/ en is niet allen ghemeyn. Wederom schrijft hy op eé ander plaetse aldus van het Nachtmael des Heeren: Wy ontfangen oock heden de sienlicke spyse: maer het Sacrament is een ander dinck dan de cracht des Sacraments. Hoe comt het dat vele tot haer verdoemenisse ontfangen het ghene dat sy van den altaer ontfanghen? Want de bete des Heeren was Jude fenijn / niet om dat hy yet quaets ontfinck / maer om dat hy die boos was / het goede qualick ontfinck. Ende weynich daer na/ het Sacrament deser sake/ dat is/ der eenicheyt des lichaems ende des bloets Christi/ wort in sommige plaetsen alle daghe/ ende in sommige plaetsen op sekere daghen in die tafel des Heeren bereyt: ende van die tafel etent sommige tot het leven/ ende somminghe tot de doot. Maer de sake selve de welcke het Sacrament beteeckét/ wort allen den ghenen die daer van deelachtich worden/ tot salicheyt/ ende niemande tot verderf. Ende een weynich daer te voren hadde hy ghesept: Hy en sal niet sterven die daer van sal eten/ te weté/ dié de cracht des Sacraméts toe comt/ ende niet alleenlick het sienlicke Sacrament: die het inwendichlick eet/ ende niet die het uytwendichlick eet: die het met der herten eet/ ende niet die het met den tanden bijt. Hier hoortmen alomme dat het Sacrament alsoo van syn waerheyt verscheyden wort / door de onweerdicheyt des ghenes die het nut/ dat het niet anders en blijft dan een ydel ende onnutte figuere. Ist dat ghy wilt niet een ydel teecken sonder de waerheyt / maer de sake mede met het teecken hebben / soo moet ghy het woort / dat daer in besloten is/ alsoo met den gheloove aen nemen. Alsoo sult ghy soo groot voordeel hebben uyt de Sacramenten / ghelijck ghy daer door grooten voortganck doet/ in de ghemeynschap Christi.

Bewijs deser antwoort uyt Augustino/ de welcke eé onderscheyt maect tusschë het Sacrament/ ende de sake des Sacraments.

De Baptis. parvulorum in Psal. 78.

In Ioan. Homil. 26.

16 Ist dat dit duyster is om der cortheyt wille/ soo sal ickt breder verclaren. Ick segghe dat Christus de materie ofte (is het dat yemant dit woort liever heeft) de substantie aller Sacramenten is: dewijle sy in hem alle haer vasticheyt hebben/ ende niet buyten hem en beloven: daerom is de dwalinghe Longobardi te onverdraghelicker/ de welcke claerlick de Sacramenté stelt tot oorsaké der rechtveerdicheyt eñ salicheyt. Soo moeten wy dan alle oorsaken die het menschelicke vernuft dicht/ laten varen/ eñ ons aen Christum/ die de eenige oorsake is/ houden. Daerom so veel wy door den dienst der Sacramenten geholpen worden / om de waerachtige kennisse Christi in ons te voeden/ versterken ende vermeeren / ende oock om hem waerachtichlic te besitten/ eñ sijnen rijckdom te gebruycken: soo veel crachts hebben sy by ons: ende dit gheschiet als wy het ghene dat daer voor ghestelt wort / met waerachtigen geloove ontfanghen. Yemant mochte nu seggen: Maken dan de Godloose menschen door haer ondanckbaerheyt dat de ordeninge Gods te vergeefs ende te niete zy? Antwoorde. Het en is also niet te verstaen dat ick ghesept hebbe/ ghelijck of de cracht ende waerheyt des Sacraments ghelegen ware in de conditie ofte wille des genes die het ghebruyckt.

Wijdere verclaringe van tgene boven geseyt is.

Lib. 4. Sentéc. Dist. 1.

De 2. tegenworpinghe.

Antwoort/ welcke is bevesticht met de autoriteyt van Augustinus.

bruyckt. Want het ghene dat God ingheſtelt heeft/ blijft vast ende seker/ ende behoudt syn natuere/ hoe de menschen oock veranderen: maer dewyle het voorstellen ende gheven een ander dinck is dan het ontfanghen: so can het teecken dat door het woort Gods gheheylicht is/ waerachtelick zijn dat het ghenaemt wort/ ende sijn cracht behoudẽ: hoewel de boose ende Godloose menschen gheen voordeel daer uyt en hebben.

Homil. in Ioan. 26.

Maer Augustinus antwoort op dese vrage met weynige woorden/ seggende: Of ghy het schoon vleeschelick ontfangt/ so en laet het daerom niet gheestelick te zijne: maer u en ist niet geestelick.

Lib. de doct. Christ. cap. 5.

Ende ghelijck Augustinus in boven geschreven plaetsen vermaent/ dat het Sacrament van geender weerde en is/ ist dat het van sijn waerheyt verscheyden wort: alsoo vermaent hy op een ander plaetse/ datmen oock/ daer de teeckenen ende de waerheyt te samen zyn/ moet een onderscheyt ghebruycken/ op dat wy niet te seer in het uytwendighe teecken en hanghen. Ghelijck (seyt hy) de letter te volghen ende de teeckenen voor de beteeckende dingen te nemen/ een dienstknechtlicke swackheyt is/ also is oock de teeckenen tot gheenderley nutticheyt uytlegghen/ verdoolder menschen dwalinge. Hy stelt twee feylen diemen hier moet vlien. Het een is/ als wy de teeckenen alsoo nemen/ ghelijck of sy te vergheefs ghegheven waren/ ende door onse verdraeytheyt/ haer verborghen beduydinghen te niete maken/ ofte verkleynende/ maken dat sy ons gheen vrucht en brenghen. Het ander is/ als wy onse verstant boven het sienlicke teecken niet verheffende/ den selven den lof dier goeden toe schrijven/ die ons niet ghegheven en worden anders dan van Christo alleen/ ende dat door den heylighen Gheest/ die ons oock selfs Christi deelachtich maeckt: ende dat also/ dat de uytwendige teeckenen behulpselen daer toe zyn: de welcke dewyle sy ons tot Christum beweghen/ soo wort haer gantsche nutticheyt onweerdichlick te niete ghemaeckt/ als sy tot eenich ander eynde ghewendt worden.

Dat by het Sacrament altijts is de sake des Sacraments selve/ so dicwils als het recht wort bedient/ sulcx is openbaer uyt een seer bequame gelyckenisse.

17 Daerom sullen wy seker ende vast houdẽ/ dat de Sacramenten geẽ ander werc en hebben dan het woort/ welck werck is Christum ons voor oogen stellen/ ende de schatten der hemelscher ghenade in hem: ende sy en doen geen nut noch voordeel/ ten zy dat sy met ghelove ontfanghen worden: even ghelijck wijn ofte olye/ ofte ander nat/ hoe veel men daer in giet/ so sal het nochtans buyten vloeyen eñ verloren gaen/ ist dat het vat daer in ment giet/ niet open en is: het vat sal wel alomme nat bestort zijn/ maer het sal niet te min ydel blijven.

Hier moeten wy toesiẽ dat wy den Sacramentẽ niet meer dan het betaemt/ toeschrijven.

Boven desen moeten wy toe sien/ dat wy niet in een ander gelijcke dwalinge en vallen door het gene dat de oude Leeraers te veel/ om de weerdicheyt der Sacramenten te verheffen/ geschreven hebben: te weten/ dat wy niet en dencken dat eenighe verborghen cracht aen de Sacramenten ghebonden zy/ door de welcke sy door haer selven ons mochten de ghenade des heylighen Geests gheven/ ghelijck de wijn wort in de schale ofte drinckbeker ghegheven: want hen is alleenlick dit ampt van God gegeven/ dat sy ons de goetwillicheyt Gods tot ons betuyghen ende bevestighen: ende en zijn niet voorder nut/ dan soo verre de heylighe Gheest daer toe comt/ die onse verstant ende herte opent/ ende ons bequaem maeckt om dese ghetuyghenisse te vaten: waer in oock menigherley ende verscheyden gaven Gods claerlick ghesien worden. Want (gelijck boven geseyt is) de Sacramenten zijn ons van God het gene dat goede tijdingen van de menschen/ ofte voorpenninghen in de verbonden te maken zijn: te weten/ sy en geven uyt hen selvẽ gheen genade/ maer boodtschappen ende vertoonense ons/ ende (ghelijck sy panden ende teeckenen zijn) bevestighen ende versekeren ons die dinghen die door de mildicheyt Gods ons ghegheven zijn. De heylighe Gheest is de gene die de gaven Gods met hem brengt/ ende den Sacramenten in ons plaetse gheeft/ ende maeckt dat sy in ons vruchtbaer zijn: dese Gheest en wort niet eenen yeghelicken sonder onderscheyt door de Sacramenten aenghebracht/ maer de Heere geeft hen sonderlick den synen. Ende hoewel wy niet en versaken dat God selve door seker cracht sijns Gheests by sijn insettinghe tegenwoordich is/ op dat de uytdeelinge der Sacramenten/ de welcke hy verordent heeft/ niet onvruchtbaer noch ydel en zy: soo segghen wy nochtans dat de inwendige genade des Geests moet op haer selven bedacht ende overleyt worden/ ghelijck sy van den uytwendighen dienst verscheyden is.

De somma des handels vã de cracht der Sacramenten.

Soo doet dan God waerachtichlick al wat hy door teeckenen belooft ende afbeeldet: ende de teeckenen en zijn oock sonder haer cracht niet/ op dat de Autheur daer van/ waerachtich ende ghetrouwe bevonden worde. De vraghe is hier alleenlick/ of God door sijn eyghen/ ende (ghelijck sy spreken) inwendighe macht werckt/ ofte sijn werck den inwendigen teeckenen over geeft. Wy segghen/ dat de voorneemste werckinghe by hem gheheel blijft/ wat instrumenten hy oock daer toe gebruyckt. Als dit van de Sacramenten geleert wort/ so wort haer weerdicheyt wel gheprefen/ ende haer ghebruyck claerlick bewesen/ ende in allen desen wort goede mate ghehouden/ soo dat hen gheen dinc toe geschrevẽ en wort dat niet en betaemt/ noch wederom hen eenich dinck benomen en wort dat hen toecomt. Hierentusschen wort dit ghedichtsel wech ghenomen/ waer door de oorsake de rechtveerdichmakinghe/ ende de cracht des heylighen Geests/ wort in de teeckenen gelijck in vaetkens ofte wagens besloten: ende die voorneemste cracht die van de andere verswegẽ was/ wort bescheydelick verclaert.

†Wat hier meer te aenmercken zy.

†Hier moetmen oock aenmercken/ dat God inwendichlick werckt het ghene dat de Dienaer door de uytwendighe handelinge beduyt ende betuycht: op datment niet den sterffelicken mensche toe en schrijve/ dat God hem selven alleen aentreckt. Dit vermaent oock Augustinus wijsselick/ seggende: "Hoe heylighen Moses ende God beyde? Moses en heylicht niet in Gods plaetse: maer Moses reynicht met sienlicke teeckenẽ door synen dienst/ ende God reynicht met onsienlicke genade door den heylighen Geest: waer in oock de gantsche vrucht der sienlicker Sacramenten geleghen is. Want wat voordeel doen dese sienlicke Sacramenten/ sonder de heyliginghe der onsienlicke ghenade.

"Quæst. vet. test. lib. 3. cap. 84.

†Het andere deel des Capittels van den Sacramenten int bysonder.

*De wyt uytgestreckte beteeckeninge des naems Sacrament/ vervatede alle teeckenen int ghemeyn/ die opt den menschen gegeven zyn/ op dat God haer meer verseker en soude van de waerheyt sijnder beloftẽ: het 3. dat hy de selve getoont heeft in natuerlicke dingen/ ofte in miraklen/ waer van dat exempelẽ voorghestelt worden.

18 †De naem Sacrament, gelijc wy daer van dus verre ghesproken hebben/ vervaet int ghemeyn alle teeckenen die God opt den menschen bevolen heeft/ om hen daer door gerust ende seker van de waerheyt sijnder beloften te maken. *Sulcke teeckenen heeft hy somtijts willen in natuerlicke dinghen stellen/ somtijts heeft hyse in miraculen ghegheven. Van de eerste zijn dese exempelen/ †dat hy Adam ende Eva heeft den boom des levens tot eenen pant der onsterffelickheyt ghegheven/ om dat sy die souden gherustelick ghelooven/ soo langhe als sy van die vrucht aten. Item/ als hy den Reghenboghe

†Gen. 2. 17. ende 3. 3.

Gen.9.13.

heeft Noe ende sijnen nacomeren gestelt tot een ghedenckteecken/ dat hy voortaen niet meer en sal de werelt met der vloet verderven. Dese dingen hebben Adam ende Noe tot Sacramenten gehadt. Niet dat de boom hē de onsterfflicheyt gaf/ de welcke hy niet en conde hem selven ghegheven: noch ooch dat de Reghenboghe (de welcke alleenlick een wederslaen der radien der Sonne teghen de wolcke is) crachtich was om de waterbloet te verhinderen: maer om dat hen een teecken van Gods woort ingedruckt was/ om dat sy souden ghetuygenissen ende seghelen sijnder verbonden zijn. Die boom was wel te voren een boom: ende de boge een boghe: maer als hen een merck ingedruct is door Gods woort/ soo is hen een nieuwe forme ghegeven/ om dat sy souden beginnen te zijne dat sy te voren niet en waren. Ende op dat niemant en dencke dat dit te vergeefs gesept wort/ soo is die boge ooch heden ons een ghetuyghe des verbonts dat God met Noe gemaeckt heeft: ende soo wanneer wy desen boghe sien / soo moghen wy dese belofte daer in lesen/ te weten/ dat de werelt niet meer en sal door de vloet der waterē verdorven worden. Daerom/ ist dat eenich vernuftich mensche wil onse ghelooue bespotten/ seggende/ dat sulcke verscheyden verwe in den Reghenboghe/ natuerlick comt uyt het wederslaen der radien der Sonne teghen de wolcke die teghen over de Sonne staet: dat sullen wy wel bekennen/ maer sullen daerentusschen sijn onverstant bespotten/ dat hy niet en bekent dat God de Heere een regeerder der natuere is: de welcke nae sijn goetduncken alle creatueren gebruyct tot dienst sijnder eerlickheyt. Hadde hy der Sonne/ ofte den sternen/ ofte der aerde/ ofte den steenen sulcke ghedenckteeckenen in ghedruckt/ soo souden die alle ons Sacramenten zijn. Want waerom en is het onghemunt ende het ghemunt silver niet van eender selver weerde/ dewijle het gantschelick de selve materie is? te weten/ daerom dat het ongemunt niet anders en heeft dan sijn natuere: ende het ghemunte heeft een seker forme ontfangen/ waer door het een penninck is/ ende eenen nieuwen prijs heeft. Ende sal God niet mogen sijne creatueren met sijn woort teeckenen/ op datse Sacramenten worden/ daer sy te voren enckel creatueren waren? Van de andere teeckenen/ te weten/ die God door miraculen ghegheven heeft: zijn dit exempelen/ Dat hy Abraham heeft een licht ghelijck in eenen rootenden oven ghetoont. Als hy Gedeons vlies heeft nat bedaut daer de aerde dorre bleef: wederom als hy de aerde bedaut heeft / ende het vlies dorre ghelaten/ om Gedeon seker te maken van de overwinninghe: als hy de schaduwe des uyrwercx heeft thien linien achterwaerts ghetrocken/ om Ezechiam in de belofte sijnder ghesontheyt te bevestighen. Als dese dinghen gheschieden om de swackheyt haers gheloofs te helpen ende stercken/ soo waren sy ooch Sacramenten.

Genes.15.17. Judic.6.37. 2.Reg.20.9. Esa.38.7.

Van den ordinaren ende gewoonelickē Sacramentē in de Kercke Gods.

19 Maer hier te deser tegenwoordiger plaetse/ hebben wy voorghenomen sonderlinghe te handelen van de Sacramenten/ die de Heere heeft willen in sijn Ghemeynte instellen/ om dat sy daer souden gewoonlick gebruyckt worden/ om daer door sijne dienaers in een ghelooue ende in de belijdinghe des eenighen gheloofs/ te voeden. Want (op dat ick de woorden Augustini gebruycke) de menschē en connen in geenderley Religie/ noch in de waerachtige/ noch in valsche vereenicht worden/ ten zy dat sy door eenighe ghemeynschap der sichtbaerlicker teeckenen ofte Sacramenten te samen ghebonden worden. Daerom dewijle de goedertierenste Vader sach dat dit noodich was/ soo heeft hy van den beginne aen sekere oeffeningē der Godsalicheyt ingestelt: de welcke de Duyvel daer na menichsins vervalscht ende verdorven heeft/ tot Godloosen ende superstitieusen Godsdienst de selve veranderende. Hieruyt zijn alle die wijsen der offerhandē ende andere verkeerde Godsdiensten by de Heydenen ghecomen: de welcke hoewel sy vol dwalingen ende superstitien waren/ soo gheven sy nochtans te kennen/ dat de menschen in de belijdinghe der Religie/ niet en connen sonder sulcke uytwendighe teeckenen zijn. Maer dewijle dese Heydensche offerhanden ende Godsdiensten op gheen woort Gods en steunden/ noch tot die waerheyt ghebruyckt en worden/ die in alle teeckenen behoort voorghestelt te zijne/ soo zijn sy niet weerdich verhaelt te worden/ daer men van de heylige teeckenē handelt/ die van God inghestelt zijn/ ende van haer fondament niet en zijn afgeweken: te weten/ dat sy zijn hulpselen der waerachtigher Godsalicheyt. Ende zijn niet in enckele teeckenen ghelegen/ ghelijck de Reghenboghe/ ende de Boom des levens/ maer in ceremonien: ofte (ist datmē dit liever heeft) de teeckenen die hier ghegheven worden/ zijn ceremonien. Ende ghelijck boven ghesept is/ dat sy van des Heeren weghe zijn getuygenissen der genade ende salicheyt: alsoo zijn sy ooch wederom van onsent weghe/ teeckenen onses gheloofs ende Religie/ met de welcke wy opentlick ons selven tot den Heere begeven/ ende hē onse trouwe beloven. Daerom heeftse Chrysostomus bequamelick verbindinge genaemt/ door de welcke God ons met hem vereenicht eñ verbint/ eñ wy tot suyverheyt eñ heylicheyt des levēs verbondē wordē: want hier wort onderlinge belofte tusschen God eñ ons gemaect. Want ghelijck de Heere daer belooft dat hy wil uytwisschē eñ wech nemē al wat wy door onse sonde misdaen ende verdient hebben / ende ons met hem in sijnen eengeborenē Sone versoent: alsoo verbindē wy ons wederom door dit opentlick teecken tot neerstichept in Godsalicheyt ende onnooselheyt: soo datmen te rechte mach segghen / dat sulcke Sacramenten zijn ceremonien / door de welcke God wil sijn volck oeffenen/ ten eersten / om het ghelooue in het herte te stercken/ verwecken ende bevestighen: ten anderen / om de Religie by de menschen te betuyghen.

Lib.9.contra Faustum Man. cap.11.

Hoe noodich sy zijn.

Wat sy van Gods wegen zijn.

Waer gebruyc eñ oogemerc.

Sy worden tweesins gedeelt. Gen.17.10.

20 Dese selve Sacramentē zijn oock verscheyden ghewe[e]st/ nae de verscheyden gheleghentheyt des tijts/ nae de wijse der bedieninge/ waer door het den Heere behaecht heeft hem selven op dese ofte op die wyse den menschen voor ooghen te stellen. Want hy heeft Abraham ende sijnen nacomeren de besnijdinghe bevolen/ ende heeft daer na ooch reyningen ende offerhanden/ ende andere ghebruycken uyt de Wet Mosis / daer by gevoecht. *Dit zijn der Joden Sacramenten ghewe[e]st tot de comste Christi: door den welcken dese zijn afgeleyt / ende twee Sacramenten inghestelt/ de welcke de Christelicke Gemeynte nu gebruyct/ te weten/ †de Doop/ eñ het Nachtmael des Heeren. Ic spreke van de Sacramenten/ die tot het gebruyc der gantscher Gemeynte zijn verordent. Want hoewel ic de opleggingē der handē/ waer door de dienaers der Gemeynte in haer ampt ghestelt worden / niet onwillich late een Sacrament noemen: alsoo en telle ickse nochtans niet onder de ordentlicke ende alghemeyne Sacramenten. Aengaende andere dinghen

In het derde boec Mosis.
*Te weten/ in Sacramēten des ouden eñ des nieuwen Testaments.
† Matt. 28. 19. eñ 26.26.

De welcke alle beyde daer henen sien, datse ons tot Christum als metter hant leyden.
2.Cor.1.20.

ghen dienen ghewoonlick voor Sacramenten ghehouden heeft / wy sullen corts hier nae sien waer voor wyse sullen achten. Hoewel die oude Sacramenten der Joden hebben tot dit selve eynde ghedient/ tot het welcke oock de onse dienen/ te weten/ om tot Christum te brenghen/ ende bynae metter hant te leyden: ofte eer ghelijc beelden hen voor oogen te stellen/ om bekent te worden. Want dewyle wy bovē geleert hebben/ dat de Sacramenten zijn gelijck seghelen/ door de welcke de beloften Gods versegelt worden: ende dewyle het seer seker is/ dat den menschen noyt gheen belofte ghegheven en is / anders dan in Christo: so moeten sy ons Christum toonen/ souden sy ons van eenigē belofte leeren. Hier toe dient dat Hemelsche exempel des Tabernakels / ende des wettelicken Godsdiensts/ het welcke Mosi ghetoont was op den berch. Daer is alleenlick een onderschept / te weten/ dat de Sacramentē des ouden Testaments den beloofden Christum afghebeeldet hebben doe hy noch verwacht wert/ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments/ betuygen dat hy gegheven ende vertoont is.

Dwelc openbaerlic blijct in den Sacramenten des ouden Testaments.

21 Dese dingen sullen veel claerder worden/ als een yegelick sal bysonder verclaert zyn. De Besnijdinge was den Joden een teecken/ waer door sy vermaent worden/ dat al wat uyt des menschē zaet comt/ dat is de gantsche menschelicke natuere/ verdorven is/ ende noot heeft gesnoeyt ende ghesuyvert te worden: boven desen was hy een bewijs ende ghedenckteecken/waer door sy hen selven versterckten in de belofte die Abraham ghegheven was van het ghesegende zaet/ in het welcke alle natien der werelt souden ghesegent worden/ van het welcke sy oock haer segeninghe moesten verwachten. Nu/ dit salige zaet was Christus (gelijck Paulus leert) in den welcken sy alleen betrouden/ ende hoopten wederom te ontfanghen dat sy in Adam verloren hadden. Daerom was hen de Besnijdinghe het gene dat Paulus betuycht/ te weten/ een seghel der rechtveerdichept des gheloofs/ dat is/ een seghel waer door sy stercke lecker versekert wordē/ dat haer geloove/ waer door sy dat zaet verwachtedē/hen by God tot rechtveerdichept gerekent wert. Maer wy sullē op eē ander plaetse bequamelicker de vergelijckinge der Besnijdinge eñ des doops handelē. De wasschingen ende reyninghen stelden hen haer onreynichept ende besmetheyt voor ooghen/ door de welcke sy van natuere onreyn waren : ende sy beloofden ende beteeckenden een ander badt ende wasschinghe/ waer door alle hare onreynichedē souden afgewischt worden. Ende dit badt was Christus: door des welckes bloet wy ghewasschen zijnde/ sijn reynichept voor het aenschijn Gods brengen/ op dat sy alle onse onreynichept decke. De offerhanden vermaendense van haer ongerechtichept/ ende leerden oock mede dat in het oordeel Gods eenighe voldoeninghe noodich was. Ende dat daerom een opperste Priester soude de Middelaer tusschen God ende de menschen wesen/de welcke Gode soude voldoen door het uytstorten sijns bloets/ende door de offeringhe dier offerhande die tot vergevinge der zonden soude ghenoech wesen. Dese opperste Priester was Christus: hy heeft selve sijn eyghen bloet ghestort/hy heeft selve de offerhande geweest: want hy heeft hem selven den Vader ghehoorsaem geoffert: door welcke ghehoorsaemheyt hy de onghehoorsaemheyt des menschen/ die de verbolgentheyt Gods verwerkte/ heeft afghewischt.

Genes.22.18.
Gal.3.16.
Rom.4 11.
Hebr.9.1. ende 14.
1.Joan.1.7.
Apoc.1.5.
Heb.4.14. ende 5.5. ende 9.11.
Phil.2.8.
Rom.5.19.
† Daer nae in de Sacramētē des nieuwē Testaments.

22 † Aengaende onse Sacramenten/ die bewijsen Christum so veel claerlicker als hy den menschen naerder gheopenbaert is/ nae dien hy van den Vader waerachtichlick ghegheven is/ salck als hy belooft was. Want de Doop betuycht ons dat wy gereynicht eñ afgewasschē zijn: het Nachtmael betuycht ons dat wy verlost zijn. In het water wort de afwasschinghe / ende in het bloet de voldoeninghe afghebeeldet. Dese twee worden in Christo ghevonden/ de welcke (ghelijck Joannes seyt) is ghecomen in water ende bloet: dat is/ om te reynighen ende verlossen. Van dese sake gheeft oock de Gheest Gods ghetuyghenisse/Jae dese drie zijn te samen ghetuyghen/ te weten/ het Water/ het Bloet/ ende de Gheest. In het Water ende Bloet hebben wy ghetuygenisse der suyveringhe ende verlossinghe: maer de Geest/ de welcke de voorneemste ghetuyghe der ghetuyghenisse is / verseker ons sterckelick. Dese hooghe verborghentheyt is ons seer claerlick in het cruyce Christi vertoont/ doe uyt sijn heylighe zijde water ende bloet vloeyde: het welcke Augustinus daerom te rechte de Fonteyne onser Sacramenten noemt: van de welcke wy nochtans sullen moeten wat breeder handelen. Ist datmen wil tijt niet tijt vergelijcken/ soo ist sonder twijfel dat de genade des Geests haer selven hier overvloedichlicker vertoont. Want dat betaemt der eerlichept des rijcx Christi: gelijc wy uyt vele plaetsen/ eñ voornemelick uyt het sevende Capittel Joannis verstaen. Na dit verstant moetmē nemen dat Paulus seyt/ te weten/ dat onder de Wet zijn schaduwē geweest/ maer het lichaem in Christo. Syn voornemen en is niet de ghetuygenisse der ghenade te niete maken/ in de welcke God voortijden hem selven wilde den Vaderen bewijsen waerachtich te zijne/ niet meer dan wyse heden in den Doop ende het Nachtmael te niete maken: maer hy wil door vergelijckinge verheffen ende groot maken dat ons ghegeven is/ om dat het niemande en soude wonder schijnē dat de ceremonien der Wet door de comste Christi wech ghenomen zijn.

1.Joan.5.6.
Joan.19.34.
Homil. in Ioan.10.& saepe alias.
Col.2.17.

Dat het voorgaende volcht/ dat der School leeraers leere van het onderschept der Sacramentē des ouden eñ nieuwē Wets godloos is.
1.Cor.10.3.

23 Voort (op dat ick oock dit met corte woorden roere) dat groot onderschept is gantschelic te verworpen/ dat de School-leeraers maken tusschen de Sacramentē des ouden eñ nieuwen Testaments/ ghelijck of de Sacramenten des ouden Testaments/ alleenlick de genade Gods afghebeeldet hadden/ ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments/ de ghenade teghenwoordichlick gaven. Want Paulus de Apostel en schrijft den eenen niet meer toe dan den anderen/ als hy leert dat de Vaders de selve gheestelicke spijse met ons ghegheten hebben: ende bedupt dat Christus dese spijse was. Wie sal bestaen dat een ydel teecken te makē/ dwelc de Joden waerachtichlic Christi deelachtich maeckte? Ende de gheleghentheyt der sake die Paulus daer handelt/ helpt oock seer dit onse gevoelen: want op dat niemant op een flauwe kennisse Christi/ ende op eenen ydelen naem des Christendoms / ende op de uytwendighe teeckenen betrouwende/ en bestae het oordeel Gods te versmaden/ soo stelt hy exempelen der strengher straffen Gods voor ooghen die den Joden gheschiet zijn / op dat wy weten dat de selve straffen ons staen te comen/ ist dat wy ons tot de selve zonden begheven. Nu/ op dat dese vergheliickinge bequaem ware/ so moeste hy bewijsen/ dat tusschen hen ende ons gheen verscheydenheyt en is in die goeden / op de welcke hy ons verbiet ydelick te roemen. So maeckt hyse dan ons ghelijck in de Sacramenten / ende en laet

Wederlegginghe deses dwalinghe.

ons

ons geenderley voordeel/ waer door wy souden mogen moet ghecrijghen ongestraft te blijven. Wy en moghen oock niet meer onsen Doop toe

Rom. 4. 11.

schrijven/ dan Paulus op een plaetse der Besnijdinghe toe schrijft/ als hyse noemt eenen seghel der rechtveerdicheyt des gheloofs. Daerom al wat ons heden in de Sacramenten ghegheven wort / dat ontfinghen de Joden voortijden in hare Sacramenten / te weten / Christum met syne Gheestelicke gaven. Wat cracht onse Sacramenten hebben/ die selve ghevoelden sy oock in de hare: te weten/ dat sy hen waren seghelen der gonste Gods tot hen / tot de hope des eeuwighen levens. Hadden sy goede uytlegghers

Heb. 10. 1.

des Sendtbriefs tot de Hebreen geweest/ soo en souden sy alsoo niet ghedwaelt hebben: maer dewijle sy daer lasen dat de zonden door de ceremonien der Wet niet uytghewischt en waren/ jae dat de oude schaduwen ende figueren gheen cracht en haddē tot rechtveerdicheyt/ so en hebben sy de verghelijckinghe die daer ghehandelt wort/ niet aengemerckt/ ende dewijle sy dat alleen verstonden/ dat de Wet door haer selven haren Dienaren geen voordeel en dede/ soo hebben sy enckelick gemeynt / dat de figueren ydel ende sonder haer waerheyt waren. Maer het voornemen des Apostels is/ de Wet der Ceremonien te niete te maken/ tot dat sy tot Christum ghebracht worde / in den welcken alleen alle haer cracht gheleghen is.

1. Tegenworpinghe der School-leeraers/ daer by sy seggen dat Paulus de Besnijdenisse minder ghemaeckt heeft dan de Doop.

24 Maer sy sullen hier teghen brenghen / het ghene dat by Paulum van de letterlicke Besnijdinghe ghelesen wort/ te weten/ dat sy by God van gheender weerde en is/ dat sy gheen voordel doet / ende dat sy ydel is. Want sulcke sentencien schijnen de Besnijdinge veel minder te maken dan de Doop is. Maer het en is also niet: want men mach met rechte oock dit selve van den Doop segghen: jae het wort oock van den Doop gheseyt/ ten eersten door Paulum selve/

1. Corin. 10. 5.

daer hy bewijst dat God niet en vraecht na sulcke uytwendighe wasschinghe door de welcke wy tot de Religie aengenomen worden / ten zy dat het herte inwendichlick ghesuyvert worde / ende tot het laetste in suyverheyt volherde:

1. Pet 3. 21.

ten laetsten van Petro / als hy betuycht dat de waerheyt des Doops niet in de uytwendighe wasschinghe gheleghen is / maer in de goede ghetuygenisse der conscientie. Maer yemant mochte seggen/ dat Paulus schijnt oock op een ander

Col. 2. 11.

plaetse de Besnijdinge die met handen geschiet/ gantschelic te versmaden/ daer hyse met de Besnijdinghe Christi vergelijckt. Ick antwoorde/ dat oock selfs te dier plaetse haer weerdicheyt niet verkleynt en wort. Paulus handelt daer teghen de ghene diese achteden noodich te zijne/ als sy nu wech ghenomen ende afgheleyt was.

Antwoort/ welcke verclaert het voornemen des Apostels.

Soo vermaent hy dan de gheloovighe de oude schaduwen af te laten/ ende in de waerheyt te staen. Gelijc of hy seyde: Dese Meesters willen dat ghy uwe lichamē laet besnijden. Maer ghy zijt Geestelick besneden nae der ziele ende na het lichaem. Soo hebt ghy dan de gave der sake selve/ de welcke veel meer ende weerdiger is dan de schaduwe. Maer hier teghen mochte yemant seggen/ dat de figuere daerom niet te verachten en was/ om dat sy de sake hadden: want de aflegginge des oudē menschens/ daer van hy sprac/ was oock by de Vaders: den welcken nochtans de uytwendighe besnijdinghe niet te vergheefs en was. Dese tegenworpinghe voorcomt ende verhindert hy/ als hy terstont seyt / dat de Colossensen met Christo begraven waren door den Doop. Waer mede hy te kennen gheeft/ dat de Doop heden den Christenen is/ dat den Joden de Besnijdinghe was: eñ dat daerom Besnijdinge niet en can den Christenen opgeleyt worden/ sonder den Doop onrecht te doen.

2. Tegenworpinghe/ genomen uyt de plaetsen der Schriftueren/ die de gantsche Wet met alle hare ceremonien ende offerhanden int gheheel schijnen wech te nemen.

25 Maer het is swaerder om te antwoorden/ op het gene dat daer nae volcht/ ende nu boven van my verhaelt is/ te weten/ dat alle Jodische ceremonien zijn schaduwen der toecomender dinghen gheweest / ende dat het lichaem is in Christo. Ende het is noch veel swaerder dat in vele capitulen des Sendtbriefs tot de Hebreen ghehandelt wordt / te weten / dat het bloet der beesten / niet tot de conscientie en gheraeckte: Item/ dat de Wet hadde de schaduwe der toecomender goeden / ende niet het uytghedruckte beelt der dingen selve/ dat de onderhouders der Wet Mosis niet en conde daer door volmaecktheyt gecrijghen/ etc. Hier op wil ick antwoorden ende verhalen het gene dat ick nu aengheroert hebbe / te weten / dat Paulus de ceremonien niet daerom en heeft schaduwē genoemt / om dat sy gheen vasticheyt en hadden/ maer om dat haer volbrenginge eenichsins tot de verschijninge Christi uytgestelt was. Boven desen segge ick/ dat het niet en is te verstaen van haer cracht/ maer van de wyse haerder beduydinghe. Want tot dat Christus gheopenbaert was in het vleesch/ hebbē alle teeckenē als schaduwē des afwesendē Christi geweest/ hoewel sy de tegenwoordicheyt haerder cracht/ eñ oock der cracht Christi den gelooviighen inwendichlick bewesen. Maer men moet voornemelick aenmercken / dat Paulus in dese plaetsen niet enckelick/ maer by verghelijckinghe spreeckt. Dewijle hy handelde teghen de valsche Apostelen/ die de Godsalicheyt stelden in de ceremonien alleen sonder Christum aen te sien: so was het genoech om hen te wederlegghen / dat hy alleenlick bewees wat de ceremonien in haer selven vermoghen. Dit heeft oock de Autheur des Sendtbriefs tot de Hebreē gevolcht. So moetē wy dan gedachtich zijn/ dat daer vā de ceremonien niet in haer natuerlick verstant genomen/ maer tot een valsche ende verkeerde uytlegginghe verdraeyt/ ende niet van haer recht ende behoorlick gebruyck/ maer van het superstitieux misbruyc gehandelt wort. Wat wonder ist dā/ dat den ceremonien van Christo verscheyden/ alle cracht genomen wort? want alle teeckenen worden te niete / daer de beteeckende sake wech ghenomen wort: Alsoo oock Christus/ daer hy handelt met de gene die meynden dat het Manna niet anders geweest en zy dā spyse des buycx/ daer voecht hy syne woorden nae haer grove meyninghe/ ende seyt dat hy beter spijse gheeft/ waer door de zielen tot de hope der onsterffelicheyt gevoedt worden. Ist dat yemant claerder antwoorde begheert: de somma van al is dit: Ten eerstē / dat alle de ceremonien der Wet Mosis / ydel ende van geender weerde en waren/ als sy niet tot Christum gevoecht en worden. Ten anderen/ dat sy alsoo tot Christum dienden/ dat sy doe eerst haer vervullinge hadden/ als Christus in het vleesch geopenbaert was. Ten laetsten / dat sy moesten door de comste Christi te niete worden/ gelijck de schaduwe vergaet door het claer licht der Sonne. Maer ick spreke nu ghespaerichlick hier van/ om dat ick de langher handelinghe deser sake uyt stelle tot die plaetse/ in de welcke ick voorgenomen hebbe den Doop met de Besnijdinghe te verghelijcken.

Heb. 10. 1. 4.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Antwoort 3.

Antwoort. 4. aenwijsende het voornemē des Autheurs tot den Hebr.

Joan. 6. 27.

Antwoort. 5. welcke de somme van alle d'andere begrijpt/ ende tot drie poincten brengt.
1.
2.
3.

* 3. Tegenworpinge/ welcke is voortghebracht uyt de ouden Leeraers/ die de Sacramenten des nieuwen verbonts uytnemende seer prijsen.

26 * Moghelick zijn dese Sophisten oock bedroghen gheweest/ door den onmatigen lof der Sacramenten/ die de oude Leeraers onsen teec-

kenen

In præmio enar. Psal.73.

kenen toe schrijven. Ghelijck dat Augustinus seyt: dat de Sacramenten der ouder Wet / den Salichmaker alleenlick beloofden: maer dat onse Sacramenten de salicheyt geven. Dewyle sy niet en aenmerckten dat dese ende diergelijcke wijsen van spreken oneyghen waren/ ende boven de mate gingen/ so hebben sy oock hare onmatige articulē voortgebracht: maer gantschelick op eenen anderen sin/ dan de oude Leeraers geschreven hebben. Want Augustinus en heeft daer niet anders willen seggen/ dan dat hy selve op een ander plaetse schrijft / te weten/ * dat de Sacramenten der Wet Mosis/ vercondicht hebben dat Christus comen soude / ende dat de onse vercondighen dat hy ghecomen is. Ende teghen Faustum: † Dat de beloften des ouden Testaments / waren beloften der dinghen die te vervullen waren: maer dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / teeckenen zijn der dinghen die volbracht zijn: ghelijck of hy wilde seggen/ dat de Sacramenten des ouden Testaments/ Christum afghebeeldet hebben doe hy noch verwacht wert: ende dat onse Sacramenten hem teghenwoordichlick voor ooghen stellen / die nu ghegheven is. Hy spreeckt van de wijse der beduydinghe ofte afbeeldinghe/ gelijck hy op een ander plaetse te kennen geeft/ seggende: De Wet ende de Propheten hadden Sacramenten/ de welcke te voren vercondichden dinghen die stonden te gheschien: maer de Sacramenten onses tijts betuyghen dat ghecomen te zijne/ dat die andere vercondichden dat het stont te comen. Maer wat sijn ghevoelen was van der sake ende vander cracht/ dat verclaert hy in vele plaetsen: gelijck als hy seyt/ dat de Sacramenten der Joden wel aengaende de teeckenen verschepden waren van de onse / maer dat sy in de sake die daer bediedt wort/ even ghelijck den onsen waren: dat sy na den sienlicken schijn verschepden/ maer nae de Gheestelicke cracht even gelijck zijn. Item/ onse geloove ende der Israeliten gheloove is een/ hoewel in verschepden teeckenen: ick segghe alsoo in verschepden teeckenen/ ghelijck in verschepden woorden/ want de woorden veranderen haer ghelupt nae den tijt: ende oock en zijn de woorden niet anders dan teeckenen. De Vaders hebben den selven Gheestelicken dranck ghedroncken / maer niet den selven lichamelicken dranck. Soo siet dan dat het selve geloove is gebleven/ maer de teeckenen zijn verandert. Doe was de steenrotse Christus: nu is Christus dat in den altaer ghestelt wort. Sy hebben voor een groot Sacrament ghedroncken/ het water dat uyt de steenrotse vloeyde / wat wy nu drincken dat weten de geloovige. Ist datmen de sienlicke gedaente aenmerckt/ so ist wat anders: maer ist datmen de verstandelicke beduydinge aenmerckt/ sy hebben den selven geestelicken dranck gedroncken. Op een ander plaetse: In de verborghentheyt/ was haer spijse ende dranck eñ de onse een: maer sy was een in beduydinghe/ ende niet in het gesichte. Want de selve Christus was hen in de steenrotse afghebeeldet / ende ons in het vleesch gheopenbaert. Hoewel wy laten toe dat oock in desen deele wat onderscheyts zy. Want sy betuygen beyde dat de goetwillicheyt des Vaders in Christo/ ende de gaven des heylighen Geests ons ghegheven wort: maer de onse betuyghent opentlicker ende claerlicker. In beyden wort Christus voorgestelt/ maer in de onse overvloedichlicker ende volcomelicker/ te weten/ na dat onderscheyt des ouden ende nieuwen Testaments/ daer van wy ghesproken hebben. Ende

Antwoort/ dat hare spreucken boven de mate gaen ende te verstaen zijn niet van de cracht/ maer van de maniere der beduydinghe.

* Quæst. supr. Io. 33. ... cap.

Lib. contra Lit. Peul. cap. 37.

Homil. in Joan. 26.

Homil. in Joan. 45.

In Psal. 77. lib. 19. contra Faust. cap. 13.

dit ist dat de selve Augustinus (den welcken wy als den besten ende ghetrousten getuyghe onder alle de oude Leeraers/ dickmael voort brengen) heeft willen leeren/ als hy seyt/ dat nae de verschijninge Christi/ Sacramenten in gestelt zijn/ weynigher int getal/ meerder in beduydinghe/ ende uytnemender in cracht. Hier zijn de Lesers oock als voorby gaende / te vermanen / dat al wat de Sophisten ghebeuselt hebben de opere operato (gelijck sy spreken) dat is van het ghewrochte werck/ niet alleenlick valsch is/ maer oock teghen de natuere der Sacramenten strijt/ de welcke de Heere in ghestelt heeft / op dat de gheloovighe ydel ende arm van alle goet/ gheen dinck daer toe en brengen anders dan armoede. Waer uyt oock volcht/ sy de Sacramenten ontfanghende/ niet en doen waer door sy mochten lof verdienen/ ofte dat in dese handelinghe in de welcke God alle het werc doet/ ende wy alleenlick lijders zijn/ ons gheen werck en can toegeschreven worden.

De doctrina Christ. libr. 3. Epist. ad Ianu.

Het xv. Capittel.

Van den Doop.

De beschrijvinge des Doops.

DE Doop is een teecken der Christenheyt/ waer door wy tot de gemeynschap der Gemeynte aenghenomen worden/ op dat wy in Christo geplant zijnde/ onder de kinderē Gods geacht worden. Ende hy is ons ghegheven tot dit eynde (het welcke ick gheleert hebbe allen Sacramenten gheineyn te zijne) te weten/ ten eersten/ op dat hy onsen gheloove by God/ daer nae onser belijdinge by de menschen diene. Beyde dese eynden sullen wy ordentlick handelen. De Doop gheeft onsen gheloove drie dinghen/ de welcke wy oock sullen een yeghelick bysonder verclaren. Dit is het eerste/ dat hy ons vanden Heere wort voorgestelt/ om een teecken ende bewijs onser reyninghe te zijne: ofte (op dat ick mijnen sin beter verclare) op dat hy ons zy ghelijck een ghesegheldе placaet/ waer door hy ons bevesticht dat alle onse zondē also uytgewischt/ uytgheroept/ ende wech ghenomen zijn/ dat sy nimmermeer voor sijn aenschijn en comē/ noch gemeldet/ noch toegherekent en worden. Want hy wil dat alle de gene die ghelooven/ tot vergevinghe der zonden gedoopt worden. Daerom/ de gene die meynen dat de Doop niet anders en is dan een merck ende teecken/ waer door wy onse Religie by de menschen belijden/ ghelijck de crijchsknechten haers Heeren lievreye draghen tot een teecken dat sy hem dienen: dese/ segge ic/ die alsoo meynen/ en hebben het ghene dat het voorneemste in den Doop is/ niet aengemerckt. Te weten dit/ dat hy van ons behoort ontfangen te worden met dese belofte/ Dat alle de gene die ghelooven/ ende ghedoopt zijn/ sullen salich worden.

Desselven voornaemste eynde.

Dwelck in drie dinghen meest bestaet. 1. Dat den Doop betuycht de verghevinghe der zonden.

Mar. 16. 16.

2 Op dit verstant moetmen verstaen dat van Paulo ghescreven wort/ te weten/ * dat de Gemeynte van Christo haren Bruydegom is gheylicht ende ghereynicht door het Badt der wedergeboorte in het woort des levens. Eñ op een ander plaetse: † Dat wy na sijn barmherticheyt zijn salich ghemaeckt door het Badt der wedergeboorte/ ende vernieuwinghe des heylighen Gheests. Ende dat Petrus schrijft/ dat de Doop ons salich maeckt. Want hy en heeft niet willen seggen/ dat onse reyninge ende salicheyt door het water volmaeckt wort: ofte dat het water in hem selven cracht heeft/ om te reynigē eñ vernieuwen: noch dat de Doop zy een oorsake der salicheyt / maer alleenlick dat door dit Sacrament de kennisse ende versekertheyt sulcker gaven

Dese vergevinge der zonden wort met sommige getuygenissen der Schriftueren bewesen.

* Ephes. 5. 26.

† Tit. 3. 5.

1. Pet. 3. 21.

gaven ontfangen wort/ het welcke in de woorden selve opentlick ghenoech verclaert wort. Want Paulus stelt het woort des levens/ ende den Doop des waters te samē: gelijc of hy wilde seggen/ dat onse reyninge eñ heylighinghe ons door het Euangelium gebootschapt wort/ ende dat sulcke bootschap ons door den Doop versegelt wort. Eñ Petrus seyt terstont daer na/ dat de Doop niet en is een afleggingе der onreynicheyt des lichaems / maer een goede conscientie by God/ de welcke uyt den gheloove comt. Jae de Doop en belooft ons gheen ander reyninghe dan door de besprenginghe des bloets Christi: het welcke door het water beduyt wort/ om de ghelijckenisse der reyninghe ende afwasschinge die het heeft. Daerom/ wie sal segghen dat wy door dat water gereynicht worden/ het welcke sekerlick betuycht dat het bloet Christi is onse waerachtige ende eenige reyninge? soo datmen de dwalinge der ghener die alle drnck der cracht des waters toe schrijven / nerghens mede beter en mach wederleggen/ dan door de beduydinge des Doops selve: de welcke ons alsoo wel van dit sienlicke teecken dat voor onse ooghen ghestelt wort/ als van alle andere middelē af treet/ om onse herten aen den eenighen Christum te verbinden.

Ende dese verghevinghe is niet alleen van de voorleden maer oock van de toecomende zonden te verstaen.

3 Men moet niet denckē dat de Doop alleenlick voor den voorleden tijt ghegeven wort/ soo datmen voor de zonden/ in de welcke wy na den Doop vallen/ souden moeten andere nieuwe middelen der reyninge ende versoeninge soecken in eenighe andere/ ick en weet niet wat Sacramenten / ghelijck of de cracht des Doops vergaen ware. Door dese dwalinghe ist gheschiet/ dat voortijden sommighe niet en wilden den Doop anders dan in den uytersten noot des levens/ ende in den laetsten adem ontfangen/ om alsoo vergevinghe des gantschen levens te ghecrijghen. Welcke verkeerde voorsichticheyt/ de oude Bisschoppen so dickmael in hare boecken straffen. Wy moeten alsoo dencken/ dat wy eenmael voor alle onse leven afgewasschē ende gereynicht worden / wat tijt het oock zy in welcken wy ghedoopt worden. Daerom soo wanneer wy sullen ghesondicht hebben/ soo moeten wy den Doop wederom in gedachtenisse brengen/ ende daer mede het herte wapenen/ op dat het altijts van de vergevinghe der zonden seker ende gherust zy. Want hoewel hy eenmael toe ghedient zijnde/ schijnt voorleden te zijne/ soo en is hy nochtans den nacomenden zonden niet te niete. Want de reynicheyt Christi / is ons daer in gegeven/ de welcke altijts haer cracht heeft/ ende door geene smetten wech genomē en wort/ maer bedeckt selve alle onse onreynicheyt/ ende wischtse uyt. Nochtans en moetmen hier uyt gheen vryheyt nemen om namaels te sondigē/ (ghelijck wy voorwaer hier door gheensins tot sulcke stouticheyt onderwesen en wordē) maer dese leere wort alleenlick den ghenen/ die/ als sy ghesondicht hebben/ door hare zonden beladen/ vermoeyt/ ende bedruckt zijnde suchten/ ghegeven / op dat sy hen selven daer door weder op richten ende vertroosten/ op dat sy niet tot vertwijfelinghe noch mistroosticheyt en vallen. Alsoo seyt Paulus/ dat Christus ons is een versoener ghewordеn tot vergevinge der voorleden zonden. Waer mede hy niet en versaeckt dat wy eeuwighe ende ghedurighe verghevinghe der zonden in Christo totter doot toe vercrijgen: maer hy gheeft te kennen dat Christus is van den Vader den ellendighen sondaren alleenlick ghegheven / de welcke door het brantyser haer

Nochtans en moetmē hier uyt geen ongebondē vryheyt te sondighen nemen.

Rom.3.25.

conscientie ghewont zijnde/ den Medecijn soecken. Den sulckē wort de barmherticheyt Gods voorgestelt. Maer de gene die uyt de vergevinghe willen oorsake ende vryheyt tot sondighen nemen / die en doen niet anders dan dat sy den toorn ende het oordeel Gods teghen hen selven verwecken.

4 Ick weet wel datmen int ghemeyn anders gheleert heeft/ te weten/ dat wy na den Doop/ door penitentie ende door de macht der sleutelē/ vergevinghe der zonden ghecrijghen/ de welcke ons in de eerste wedergeboorte door den eenigen Doop ghegheven wort. Maer de ghene die dit dichten/ die dwalen daer in/ dat sy niet en bedencken dat de macht der sleutelen daer van sy spreken/ alsoo aen den Doop hangt/ dat sy geensins en can verscheyden worden. De sondaer ontfangt vergevinge der zonden door den dienst der Ghemeynte/ te weten/ niet sonder de verconʼdinge des Euangely. Eñ hoedanich is die? namelic/ dat wy door het bloet Christi gereynicht wordē van onse zondē. Maer welc is het teeckē eñ getuygenisse deser afwasschinge/ anders dan de Doop? So siē wy dan/ hoe dat dese vergevinge dē Doop aensiet. Dese voornoemde dwalinge heeft ons eē gedicht Sacramēt der Penitentie gemaect: waer van ic bovē wat geroert hebbe/ eñ sal het gene dat noch daer van te seggen is/ te sijnder plaetse volepndighen. Het en is gheen wonder dat de menschē/ die na haer plompheyt boven mate aen uytwendighe dingen hangen/ oock in desen deele haer onverstant gheopenbaert hebben/ dat sy met de suyver insettinghe Gods niet te vrede zijnde / nieuwe behulpselen selve gedicht ende voortgebracht hebben. Maer is de Doop niet selve het Sacrament der Penitentie ende beteringe? Ist dat ons de Penitentie ende beteringhe alle onse leven lanck bevolen wort/ soo moet oock de cracht des Doops haer soo wijt ende verre strecken. Daerom ist sonder twijfel / dat alle de Godsalighe alle haer leven lanck/ soo wanneer sy door het ghevoelen harder zonden gequelt worden/ hen selven bestaen tot de gedachtenisse des Doops te wenden/ om hen selven daer door te bevestigen eñ versterken in het betrouwen dier eeniger ende eeuwiger afwasschinge/ die wy in het bloet Christi hebben.

De dwalinghe der gener wort wederlept/ die anders gevoelt/ ende tusschen den Doop eñ de boete sulcken een verdeelinge maken/ datse de vergevinghe der voorledē zonden dē Doop/ ende de vergevinghe der toecomenden der boete toeschryven.

5 De Doop brenght ons noch een ander vrucht/ om dat hy ons onse doodinge in Christo toont/ ende daer in een nieu leven. Want (gelijc de Apostel seyt) * wy zijn in den doot Christi ghedoopt/ ende met hem begraven tot de doot/ op dat wy in nieuwicheyt des levens wandelen. Met welcke woorden hy ons niet alleenlick en vermaent tot een navolginghe/ ghelijck of hy seyde dat wy door den Doop vermaent worden/ om nae het exempel des doots Christi/ onsen boosen begheerten te sterven: ende nae het exempel sijnder wederopstandinghe tot rechtveerdicheyt verweckt te worden. Maer hy verhaelt de sake veel hoogher: te weten/ dat Christus ons heeft door den Doop sijnder doot deelachtich ghemaeckt/ op dat wy daer in geplant worden. Ende gelijck een spruyte sijn substantie ende voedtsel haelt van den wortel daer in sy geplant is: alsoo oock de ghene die den Doop met sulck een gheloove aen nemen als sy behooren/ die gevoelen waerachtichlic de cracht des doots Christi in de doodinge haers vleeschs: ende oock nae de cracht sijnder wederopstandinghe in de levendichmakinge des Geests. Hier uyt neemt hy oorsake om aldus te vermanen: Ist dat wy Christenen zijn/ soo moeten wy der zonde ghestorven zijn/ ende de rechtverdicheyt leven. Dit selve

Het tweede eynde/ ofte profijt des Doops is/ dat wy verstaen/ dat wy in de afstervinghe eñ in een nieu leven te gelijck met Christo worden ingeplant.

* Rom.6.3.

selve argument gebruyckt hy op een ander plaet-
se/ te weten/ dat wy besneden zijn/ ende den ou-
Col.2.12. den mensche uytghedaen hebben / nae dat wy
door den Doop in Christo begraven zijn. Ende
nae dit verstant heeft hy in de boven-verhaelde
Tit.3.5. plaetsen/ den Doop genoemt een Badt der we-
dergeboorte ende vernieuwinge. So wort ons
dan ten eersten de onverdiende vergevinghe der
zonden/ ende toerekeninge der rechtveerdichept
belooft: ende ten anderen de genade des heyligen
Gheests/ waer door wy tot nieuwichept des
levens verandert worden.

Het derde vrucht is/ dat wy ...eert/ dat wy soo met Christo zijn vereenicht/ dat wy aller sijner goederē deelachtich zijn.
6 Ten laetsten heeft onse gheloove oock dese
vrucht uyt den Doop/ dat hy ons sekerlick be-
tuyght/ niet alleenlick dat wy in de doot ende in
het leven Christi gheplant zijn: maer dat wy
also in Christo vereenicht zijn / dat wy aller sij-
ner goeden deelachtich worden. Want daerom
heeft hy den Doop in sijn lichaem gheheylicht/
om dat hy hem soude met ons gemeyn hebben
Matt.3.13. als eenen seer sekerē bant der eenichept ende ge-
meynschap die hy gheweerdicht heeft met ons
Gal.3.27. te maken: so dat Paulus daer uyt leert/ dat wy
kinderen Gods zijn/ om dat wy Christum heb-
ben aengedaen. Also sien wy dat de vervullinge
des Doops in Christo is/ waerom wy oock
seggen dat hy het gene is/ dat eygentlick in den
Doop aengesien wort. Daerom en ist geē won-
der dat Lucas verhaelt/ dat de Apostelen in sij-
nen naem gedoopt hebbē/ hoewel hen nochtans
gheboden was/ oock in den naem des Vaders/
Actor.8.16. ende 19.5. eñ des heyligen Geests te doopen. Want alle de
gaven Gods die in den Doop voorgestelt wor-
Matt.28.19. dē/ die worden in Christo alleen bevonden. Niet
te min het en can niet geschiē/ dat de gene die in
Christum doopt/ niet en soude ooc mede den naē
des Vaders ende des Gheests aenroepen. Want
daerom worden wy door sijn bloet gereynicht/
te weten/ om dat de barmhertighe Vader ons
na sijn onbegrijpelicke goedertierenheyt tot ge-
nade ontfanghende/ heeft desen Middelaer tus-
schen hem ende ons gestelt/ om dat wy door de-
sen souden ghenade ende gonste by hem ghecrij-
ghen. De wederghebooorte ghecrijghen wy eerst
alsoo door sijn doot ende wederopstandinge/ als
wy door den Geest gheheylicht worden/ ende een
nieuwe ende gheestelicke natuere ghecrijghen.
Daerom hebben ende sien wy eenichsins de
oorsake onser reyninghe ende wedergeboorte in
Matt 3.6.11 Luc.3.16. den Vader/ de materie in den Sone/ ende de
vrucht in den heylighen Gheest. Aldus heeft

Het tweede eñ derde eynde is claer eñ openbaer soo wel in Joannis/ als der Apostelen Doop.
ten eersten * Joannes ghedoopt / alsoo hebben
oock de Apostelen gedoopt/ te weten/ † met den
Doop der beteringhe tot vergevinghe der zon-
den: ende met den naem Penitentie verstaen sy
sulcke een wederghebooorte: ende door de verge-
vinghe der zonden/ verstaen wy afwasschinghe
der zonden.

* Joan.3.13. ende 4.1. † Actor.2.38. ende 4.
† Tot die eynde is de Doop Johannis eñ der Apostelen gantschelick eenderley.
7 † Maer uyt het ons oock seer seker is/ dat de
dienst Joannis / ende de dienst die daer nae den
Apostelen bevolen wert / gantschelick een is.
Want het is daerom niet een ander Doop/ om
dat hy van verscheyden handē bedient is: maer
dewyle het de selve leere is / soo wort daer door
bewesen dat het oock de selve Doop is. Joan-
nes eñ de Apostelen zijn in een leere over een ge-
comen: sy hebben beyde gedoopt tot penitentie
ende beteringhe/ tot verghevinghe der zonden/
ende in den naem Christi / door den welcken de
bekeeringhe ende vergevinghe quam. Joannes
Joan.1.29. seyde dat de zonden der werelt door het Lam
Gods gedragen worden. Waer mede hy belijdt
ende betuyght / dat Christus is den Vader een
aengenaem offerhande/ een versoener der recht-
veerdichept/ ende Autheur der salichept. Wat
hadden de Apostelen connen meer tot dese belij-
dinghe stellen? Daerom en moet niemant daer
in beroert zijn/ dat de oude Leeraers arbeyden
om een onderschept tusschen Joannem ende de
Apostelen te maken: want wy en moeten haer
gevoelen so groot niet achtē/ dat wy soudē daer
door de vasticheyt der Schriftuere verswac-
ken. Want wie sal liever Chrysostomum ghe- Homil. in Matth.14.
looven daer hy seyt/ dat in den Doop Joannis Luc.3.3.
geen vergevinghe der zonden vervaet en is/ dan
Luce die daer teghen seyt / dat Joannes heeft
den Doop der bekeeringhe ghepredickt tot ver-
gevinge der zonden? Men moet oock die scherp-
sinnichept Augustini niet toe latē/ daer hy seyt/ Lib.5. de Baptis. contra Donat.cap.10
dat de zonden waren in den Doop Joannis in
de hope vergheven: maer dat sy in den Doop
Christi waerachtichlic vergevē waren. Want
dewyle de Euangeliste claerlick betuyght / dat
Joannes in synen Doop vergevinghe der zon-
den belooft heeft : wat noot ist desen lof des
Doops Joannis te verminderen / daer ons
geen noot daer toe dringt? Ende ist dat yemant
een onderschept tusschen den Doop Joannis Luc.3.16.
ende der Apostelen soeckt in de Schrift / die sal
gheen ander vinden/ dan dat Joannes doopt in
den ghenen die comen soude: maer de Apostelen Actor.19.4.
in den genen die hem selven nu vertoont hadde.

Tegenworpinge dan de genen wort wederlept/ die den Doop Joannis verscheyden maken van den Doop der Apostelen.
8 Dat nae de wederopstandinge Christi zijn
overvloediger gaven des Geests uytghestort/
dat en dient niet om tusschen de Doop een on-
derschept te maken. Want die Doop welcken
de Apostelen bedienden/ doe Christus noch op
de aerde wandelde/ was de Doop Christi ghe-
naemt: nochtans en was de Gheest daer in niet
overvloediger dan in den Doop Joannis. Ja Act.8.14.17.
oock nae de Hemelvaert Christi en worden die
Samaritanen/ hoewel sy in den naem Jesu ge-
doopt warē/ niet geē meerder mate des Geests
begaeft dan de gheloovighe daer te voren/ tot dat
Petrus ende Joannes tot hen gesondē worden
om hen de handen op te leggen. Ick meyne dat
de oude Leeraers zijn alleenlic daer door bedro-
gen ende beweecht gheweest/ om te segghen dat
de Doop Joannis alleenlick een voorbereydin-
ghe was tot den Doop Christi/ te weten / om
dat sy lasen dat de ghene die den Doop Joan-
nis hadden eenmael ontfangen/ zijn van Paulo Act.19.3.5.
wederom ghedoopt geweest. Maer hoe seer sy
ghefeylt hebben / dat sal te sijnder plaetse claer-
lick geopent worden. Wat ist dan dat Joannes Matt.3.11.
seyde dat hy doopt met water / maer dat Chri-
stus sal comen/ ende sal doopen met den Gheest
ende met vyer? Dit can met weynige woorden
verclaert worden. Want hy en heeft daer niet
willen den eenen Doop onderscheyden van den
anderen : maer hy heeft sijnen persoon met den
persoon Christi vergeleken/ leerende dat hy het
water alleenlick toe diende/ ende dat Christus de
ghever des Geests was: de welcke oock dese sijn
cracht soude door een sienlic mirakel verclaren/
als hy soude den heylighen Geest onder de ghe- Actor.2.3.
daente der vyeriger tonghen op sijne Aposte-
len senden. Wat hebben de Apostelen boven dit
connen roemen? Wat connen oock die meer
roemen / die heden doopen? want sy zijn Die-
naers des uytwendighen teeckens alleenlick/
ende Christus is de Autheur der inwendigher
ghenade : ghelyck de selve oude Leeraers al-
omme leeren / ende voornemelick Augustinus:
de welcke dit argument voornemelick ghe-
bruyckt teghen de Donatisten/ te weten/ Dat
Christus de overste in den Doop is/ wie oock de
Dienaers zijn die daer doopen.

Eyndelick/ zijn de welbaden des Doops in de volcke van Israel door den deurganc van der zee ende vercoelinge ons afghebeeldet.
* 1. Cor 10.2.
† Exod.14.21 ende 26.

9 Dese dinghen die wy van de doodinge ende afwasschinghe ghesept hebben/ zijn in het volck Israel afghebeeldet geweest: waerom Paulus oock seyt/ * dat sy in de wolcke ende zee gedoopt zijn. De doodinge wort afgebeeldet/ doe de Heere dat volck heeft † uyt de hant Pharaonis/ ende uyt die wreede dienstbaerheyt verlost/ hen eenen wech door de roode zee gemaeckt/ ende Pharaonem selve eñ de Egyptische vyandē/ die dat volc van achter vervolchden/ daer in verdroncken. Want op dese wijse belooft ende bewijst hy ons door het teecken in den Doop/ dat wy uyt de Egyptische gevanckenisse, dat is/ uyt de dienstbaerheyt der zonde/ door syn cracht verlost zijn/ dat onse Pharao/ dat is/ de duyvel verdroncken is: hoewel hy noch alsoo niet af en laet ons te quellen. Maer ghelijck die Egyptische vyant verdroncken zijnde/ niet in den gront der zee versoncken en was/ maer aen den oever verslaghen ligghende, noch door een grouwelick aenschouwen de Israeliten verschrickte/ soo en conde hy nochtans gheen hinder doen. Alsoo dreyght ons noch dese onse vyant/ toont syne wapenen/ ende wort wel ghevoelt/ maer en can ons niet overwinnen. De welcke was een teecken der reyninghe.

Num. 9.14.

Want ghelijck de Heere de Israeliten met de wolcke bedeckte/ ende vercoelinge gaf/ om dat sy niet en soudē door de groote hitte der Sonne beswijcken ende vergaen: alsoo bekennen wy ons selven door het bloet Christi bedeckt ende beschermt te zyne/ op dat de strengicheyt Gods/ de welcke waerachtichlick een onverdraghelick vyer is/ ons niet en overvalle. Ende hoewel dese verborghentheyt doe duyster ende weynighen bekent was: nochtans dewijle daer gheen ander middel en is om salicheyt te ghecrijghen/ anders dan door dese twee ghenaden/ soo en heeft de Heere die oude Vaders/ die hy tot erfghenamen aenghenomen hadde/ van deser beyden ghenaden-teecken niet willen berooven.

Sommigher anderer tegē worping./ de welcke droomen eenē volmaecten staet na den Doop.

10 Nu is het openbaer hoe valsch het is/ dat sommighe over langhen tyt ghelcert hebben/ waer in sommighe noch blijven staende/ te weten/ dat wy door den Doop ontbonden eñ verlost worden van de erfsonde/ ende van de verdorventheyt die van Adam in alle de nacomers verbreyt is/ ende dat wy weder ghebracht worden tot de selve rechtveerdicheyt eñ reynicheyt der natuere/ die Adam soude behouden hebben/ hadde hy in die geheelheyt daer in hy geschapen was/ blijven staende.

Antwoort/ die aengheborene verkeertheyt blijft na den Doop.

Want sulcke Leeraers en hebben noyt verstaen/ wat de erfsonde/ wat de ervelicke rechtveerdicheyt ende wat de ghenade des Doops zy. Wy hebben boven ghelcert/ dat de erfsonde is verdorventheyt onser natuere/ de welcke ten eersten ons onder den toorn Gods worpt/ ende oock wercken in ons voortbrengt/ de welcke de Schriftuere noemt wercken des vleeschs.

Gal.5.9.

Soo moeten wy dan dese twee dingen met onderscheyt aenmercken/ te weten/ dat wy in alle deelen onser natuere alsoo gheschent ende verdorven zijnde/ nu alleenlick om sulcker verdorventheyt wille met rechte voor God verdoemt ende veroordeelt zijn/ den welcken gheen dinck en can behaghen/ anders dan rechtveerdicheyt/ onnooselheyt ende suyverheyt.

En is oock selfs in den jongen kinderen.

Jae oock de kinderkens selve brenghen haer verdoemenisse mede van des moeders buyck: de welcke het zaet haer der ongherechticheyt in hen besloten hebben/ hoewel sy de vrucht daer van noch niet voort en brenghen. Jae haer gantsche natuere is een zaet der zonde: daerom en can sy niet anders dan hatelick ende grouwelick voor God zijn.

Doch soo zijn de gedoopte uytvercoren Gods rechtveerdich door toerekeninge der gerechticheyt alleen in desen leven.

De gheloovighe zijn door den Doop seker/ dat dese verdoeminghe is van hen wech ghenomen: dewyle (ghelijck voorseyt is) de Heere door dit teecken belooft dat hy volcomen ende grondelicke vergheevinghe ghegeven heeft/ beyde der schult die ons soude toegherekent worden/ ende der straffe die wy om sulcker schult wille/ souden moeten lyden. Sy ghecrijgen oock rechtveerdicheyt/ maer sulcke als het volck Gods can in dit leven ghecrijghen/ te weten/ door toerekeninghe alleenlick: om dat de Heere door syn barmherticheyt de syne voor rechtveerdighe ende ontschuldighe acht.

Eñ dese aengeborene verdorventheyt/ maeckt den Godsaligen den gantschē loop haers levens veel te doen.

11 Het tweede dat wy hier moeten aenmercken/ is/ dat dese verdraeptheyt ende verdorventheyt in ons nemmermeer en rust/ maer altyts nieuwe vruchten baert/ te weten/ de wercken des vleeschs die wy boven beschreven hebben: even gelijc een brandende oven altyts vlamme ende sprancken uyt gerft/ ofte gelyc een fonteyne sonder ophouden water uyt giet. Want de boose begheerlickheyt en vergaet nimmermeer gantschelick in de menschen/ noch en wort niet uytghebluscht tot dat wy door den doot van dit lichaē des doots verlost zijnde/ ons selven gantschelick uytghedaen hebben. De Doop belooft ons wel dat onse Pharao verdroncken is/ ende dat de zonde ghedoot is: maer nochtans niet alsoo/ dat hy niet meer en zy/ noch ons meer moeyte en make: maer alleenlick dat hy niet en overwinne. Want so lange als wy sullen in dese gevanckenisse des lichaems ghesloten blijven/ soo sullen daer overblijfselen der zonde in onse vleesch woonen: maer ist dat wy de belofte die ons in den Doop ghegeven is door het geloove houden/ soo en sullen sy in ons niet regneeren. Maer niemant en bedriege hem selvē/ niemant en flattere hem selven in syn eygē quaet/ als hy hoort dat de zonde altyts in ons woont.

Nochtans en nemē sy daer door geē vryheyt om te sondighen/ jae veel meer houdē sy haer te sorchvuldigher ende te neerstiger om in des Heeren wegē te wandelen.

Dese dinghen en worden niet geseyt/ op dat de ghene die anders meer dan te seer tot sondigen ghenegen zijn/ gherustelick in hare zonden slapen: maer alleenlick op dat de ghene die door haer vleesch gekittelt ende geprickelt worden/ niet en verflauwen/ noch den moet verloren en geven. Maer dat sy veel meer dencken/ dat sy noch in den wech zijn/ ende dat sy ghelooven dat sy grooten voortganck gedaen hebben/ als sy dagelicx ghevoelen dat haer boose begeerte een weynich ghemindert wort/ tot dat sy gecomen zijn daer sy henen willen/ te weten/ tot het uyterste verderf haers vleeschs/ het welcke in het verderf deses sterffelicken levens sal volbracht worden. Hierentusschen en moeten sy niet laten neerstichlick te stryden/ hen selven tot voortganck moet te gheven/ ende tot volcomen victorie te verwecken. Want dit moet hen oock een oorsake zijn om neerstichlicker te arbeydē/ dat sy sien dat hen nae langhe neersticheyt noch veel arbeyts te doen staet. Wy moeten weten dat wy tot doodinghe onses vleeschs gedoopt worden/ de welcke van den Doop aen/ in ons begonnen wort/ in de welcke wy daghelicx voort varen: ende sal dan volbracht worden/ als wy sullen uyt dit leven verhuysen tot den Heere.

Dat dese verdorventheyt den Godsaligē veel moeyten maeckt/ wort betoont met het exempel ende t'ghetuyghenisse des Apostels Pauli.

12 Hier en seggen wy niet anders/ dan dat de Apostel Paulus in het sevende Capittel tot de Romeynen opentlick verclaert. Want doe hy van de onverdiende ghenade ghehandelt hadde/ soo heeft hy (dewijle sommighe Godloose daer uyt besloten/ dat de mensche mochte leven na synen lust/ om dat wy door de verdienste der wercken Gode niet aenghenaem worden) terstont daer nae geseyt/ dat alle de gene die met de

rechtveerdi-

rechtveerdicheyt Christi bekleet worden / oock mede door den Geest wedergeboren worden/ en dat wy den voorpenninck deser wedergeboorte
Rom. 6.14. hebben in den Doop. Hier uyt vermaent hy de geloovighe/ op dat sy der zonde geen heerschappie toe en laten in hare leden. Ende dewyle hy wiste dat altijts eenighe swackheyt was in de gheloovighe/ soo heeft hy/ op dat sy daer door niet mismoedich en worden/ eenen troost daer by ghestelt/ te weten: Dat sy niet en zijn onder de Wet. Wederom/ dewyle het hadde mogen schijnen dat de Christenen mochten hen selven verheffen/ om dat sy niet en zijn onder het jock der Wet/ soo handelt hy hoedanich de wechneminghe der Wet zy/ ende welck het rechte gebruyck der Wet zy/ welcke vrage hy nu tweemael uytghestelt hadde. De somma is: Dat wy van de strengicheyt der Wet zijn verlost/ op dat wy Christo aenhanghen. Ende dat het werck der Wet is/ dat wy van onse boosheyt overwonnen zijnde onse onmacht ende ellende bekennen. En dewyle de verdorventheyt der natuere niet soo wel gesien en wort in eenen onheyligen mensche die sonder vreese Gods/ na sijn boose begheerte leeft/ soo stelt hy een exempel daer van in eenen wederghebooren mensche/ dat is in hem selven. Soo seyt hy dan dat hy eenen eeuwighen stryt heeft met de overblijfselen des vleeschs/ ende dat hy door ellendighe dienstbaerheyt ghebonden gehouden wort/ soo dat hy niet en kan hem selven geheel tot de gehoorsaemheyt der Godlicker Wet overgeben. Daerom wort hy bedwongen
Rom. 7.24. suchtende uyt te roepen/ seggende: Ic ongeluckich mensche/ wie sal my verlossen vã dit lichaẽ/ dwelc der doot onderworpen is? Ist dat de kinderẽ Gods in de gevanckenisse gebondẽ gehouden worden soo lange als sy leven/ so moeten sy seer benaut zijn door het overdencken haers perijckels/ tẽ zy dat dese vreese verhindert worde. So stelt hy dan hier toe een vertroostinge daer
Rom. 8.1. by/ seggende: dat den ghenen die in Christo Jesu zijn/ gheen verdoemminghe meer en is. Waer in hy leert / dat de gene die de Heere heeft eenmael tot ghenade aenghenomen ende in de gemeynschap Christi geplant/ ende door den Doop tot het gheselschap sijnder Ghemeynte aenghenomen/ hoewel sy van de zonde beseten zijn / ende die in hen omme draghen/ dat sy nochtans van de schult ende verdoemminghe vry zijn/ dewyle sy in het gheloove Christi volherden. Ist dat dit de slechte ende oprechte uytlegginghe Pauli is/ soo moeten wy niet schijnen yet vreemts te leeren.

Het tweede eynde des Doops is/ dat hy by de menschẽ onse belijdenisse betuycht: en hoe sulcx ghschiet.

13 De Doop dient onser belijdinghe by de menschen op dese wijse: te weten/ om dat hy een teecken is / waer door wy opentlick belijden/ dat wy willen onder het volc Gods getelt worden: ende waer door wy betuyghen dat wy in de 1 dienst des eenigen Gods/ ende in de eenighe Religie met alle de Christenen over een comen: ende ten laetsten / waer door wy onse gheloove opentlick betuyghen / soo dat niet alleenlick onse herten Gode loven / maer oock onse tonghen/ ende alle de leden onses lichaems den lof Gods verclaren/ met wat beduydingen sy connen. Want alsoo wort al wat onse is/ tot ghehoorsaemheyt der eerlickheyt Gods begeven/ van de welcke geen dinc en behoort ydel te zyne: ende andere menschen worden door onse exempel tot ghelijcke oeffeninghe ende neerstichheyt verweckt. Dit aensach Paulus doe hy de Co-
1.Cor 1.13. rinthen vraechde/ of sy in den naem Christi gedoopt waren. Waer mede hy te kennen gaf/ dat sy/ dewyle sy in den naem Christi ghedoopt waren/ hen selven tot hem begheven/ hem ghesworen/ ende haer trouwe hem by de menschen belooft hadden/ soo dat sy niet meer en mochten eenen anderen belijden anders dan Christum alleen: soo verre sy de belijdinghe die sy in den Doop ghedaen hadden/ niet en wilden versaken.

Het andere deel des capitels dwelc is onderscheyden in 4 stucken. *1 Van het ghebruyck des Doops/ soo veel de versterckinge des geloofs aengaet.

14 Dewijle het nu verclaert is/ wat onse Heere in de insettinghe des Doops heeft aengesien: so ist licht te oordeelen hoe wy dien moetẽ ontfanghen ende gebruycken. * Want soo verre hy tot versterckinghe ende onderhoudinghe onses gheloofs ghegheven wort/ soo moeten wy hem als van de hant Christi des Autheurs selve/ ontfanghen/ wy moeten seker ende vast achten dat hy de ghene is/ die door het teecken tot ons spreeckt: dat hy de ghene is die ons reynicht/ afwischt/ ende de ghedachtenisse onser zonden wech neemt: dat hy die is/ die ons sijnder doot deelachtich maect/ die den duyvel sijn rijcke beneemt / die de cracht onser booser begheerte crenct: ja die een met ons wort/ op dat wy hem aengedaen hebbende/ kinderen Gods gheacht worden. Dat hy (segge ic) so waerachtelijck ende sekerlick dese dingen inwendichlick in onse herten doet / ghelijck wy sekerlick sien dat onse lichamen uytwendichlick gedoopt ende gewasschen worden. Want dese overeencominge ofte vergelijckinge/ is een seer seker regel der Sacramenten: te weten / dat wy in lichamelicke dingen de geestelicke sien/ ghelijck of sy tegenwoordichlic voor onse oogen stonden/ dewyle het den Heere behaecht heeft ons die met sulcke figuerẽ voor oogen te stellen: niet om dat sulcke genade in het Sacrament gesloten ende ghebonden is/ om door des Sacraments cracht ons gegeven te worden: maer alleenlic om dat de Heere door dit merc ende teecken ons sijnen wille betuycht: te weten/ dat hy ons alle dese dingen wil geven. Ende hy en voedt niet alleenlick onse ooghen met een ydel schouspel / maer leyt ons tot de tegenwoordighe sake/ ende volbrengt crachtichlick dat hy met de figuere afbeeldet.

Bewijs/ dwelck verclaert wort met het exempel Cornelij ende Pauli. Actor. 10.48.

15 Hier van mach Cornelius de Hooftman over hondert een bewijs zijn / de welcke verghevinghe der zonden hebbende/ ende met sienlicke gaven des heylighen Geests begaeft zijnde/ gedoopt wert: ende en heeft door den Doop niet begheert een breeder verghevinghe der zonden/ maer een sekerder oeffeninghe des gheloofs: jae een vasticheyt des betrouwens uyt sulck eenen
Actor. 9.17. pant. Hier uyt mochte yemant seggen: Ist dat de zonden niet en worden door de cracht des Doops afgewasschen/ waerom heeft dan Ananias tot Paulum ghesept dat hy sijne zonden soude afwasschen door den Doop? Ick antwoorde / dat wy geseyt worden te ontfanghen ende vercrijghen/ dat wy door onse gheloove ghevoelen ons van den Heere ghegeven te worden/ het zy dat hy't dan eerst betuycht/ ofte het gene dat hy ons betuycht heeft/ meer ende sterckelicker bevesticht. Soo heeft dan Ananias willen alleenlick dit segghen: O Paule/ op dat ghy seker zijt dat uwe zonden u vergeven zijn/ soo wort ghedoopt. Want de Heere belooft in den Doop verghevinghe der zonden: soo ontfangt dese/ ende weest gherust. Hoewel ick en hebbe niet voorgenomẽ de cracht des Doops te verkleynen/ soo dat tot het teecken de sake selve ende de waerheyt niet en souden comen/ so verre God door de uytwendighe middelen werckt. Maer uyt dit Sacrament/ gelijc oock uyt alle de andere/ en vercrijgen wy geen dinc/ anders dan soo veel wy door het geloove ontfangen. Ist dat

het geloove daer niet en is/ soo sal het wesen tot een getuygenisse onser ondanckbaerheyt/ waer door wy voor God schuldich worden/ om dat wy de belofte die daer ghegheven wort/ niet en gelooven. Maer soo verre het een teecken onser belydinghe is/ soo moeten wy daer door betuygen dat onse betrouwen op de barmherticheyt Gods staet/ ende dat onse reynicheyt gelegen is in vergevinghe der zonden/ de welcke ons door Jesum Christum vertregen is: ende dat wy in de Ghemeynte Gods comen/ op dat wy in een gevoelen des geloofs ende der liefde met alle geloovighen eendrachtichlick leven. Dit laetste heeft Paulus ghemeynt / daer hy seyt/ dat wy alle in eenen Geest gedoopt zijn/ op dat wy een lichaem zijn.

Van het ghebruyck des Doops aengaende de belydenisse des gheloofs.

1.Cor.12.13.

16 Voort/ ist dat het waerachtich is dat wy besloten hebben/ te weten/ datmen het Sacrament niet en moet achtē uyt de hant des geens die het uytdeelt/ maer gelijc uyt de hant Gods/ van den welcken het sonder twijfel comt: soo moghen wy daer uyt verstaen/ dat den Sacramenten niet ghegeven noch ghenomen en wort door de weerdicheyt des Dienaers die het uyt deelt. Ende ghelijck onder de menschen als een brief gesonden is/ soo verre het gheschrifte ende het teecken genoech bekent wort: soo en is daer niet aen gelegen/ wie/ ofte hoedanich de brenger des briefs gheweest zy: alsoo moet het oock ons genoech zijn/ dat wy het geschrifte ende teecken onses Heeren in syne Sacramenten bekennen/ van wat Brief-drager sy oock mogen gebracht worden. Hier door wort de dwalinghe der Donatisten seer wel wederleyt / die de cracht ende de weerde des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stelden. Sulck zijn heden onse Wederdoopers/ de welcke segghen dat wy niet wel gedoopt en zijn/ om dat wy van Godloose Afgoden-dienaers in des Paus rijcke ghedoopt zijn: daerom rasen sy na den Wederdoop. Tegen der welcker ongeschictheden wy sterckelick genoech sullē gewapent wordē/ ist dat wy bedencken dat wy ghedoopt zijn/ niet in eenichs menschen naem/ *maer in den naem des Vaders/ eñ des Soons/ ende des heyligen Geests: ende dat het daerom niet eens menschen/ maer Gods Doop is/ wie hy oock zy die hem bedient. Hoe seer onwetēde ende groote verachters der gantscher Godsalicheyt die geweest zijn/ die ons gedoopt hebben: soo en hebben sy ons nochtans niet gedoopt in de gemeynschap haerder onwetentheyt ofte Godloosheyt/ maer in het geloove Jesu Christi: want sy en hebben niet haren/ maer Gods naem aengheroepen / sy en hebben ons oock in gheenen anderen naem ghedoopt. Ist dat het Gods Doop was/ soo was oock voorwaer de belofte van de vergevinge der zonden/ doodinge des vleeschs/ levendichmakinge des Geests/ ende deelachticheyt Christi/ daer in besloten. Also en heeft het dē Jodē niet verhindert/ dat sy van de onreyne ende afvallige Priesters besneden waren: noch het teecken en was daerom niet te vergeefs/ so datmense soude hebben moeten wederom besnijden. Maer het was genoech datment tot sijnen rechten oorspronck brachte. Dat sy segghen/ datmen in de vergaderinghe der Godsaligen behoort te doopen: daer mede en connen sy niet maken dat de gantsche cracht benomen zy/ door het gene dat eensdeels ghebreckelick is. Want als wy leeren watmen behoort te doen/ op dat de Doop suyver zy/ ende vry van alle besmettinghe: soo en nemen wy de insettinghe Gods niet wech / hoewel de Afgoden-dienaers die vervalschen. Want hoewel de

Van de onweerdicheyt ofte weerdicheyt des Dienaers/ dat daer door den Doop gātsch niet ghegeven ofte genomen wort.

Waer uyt volcht dat men die niet herdoopē en sal/ die onder het Pausdom gedoopt zijn.

**Matt.28.19*

Besnijdinghe/ voortijden door vele superstitien besmet was/ soo is sy nochtans altijts voor een teecken der ghenade ghehouden gheweest: Ende Esaias ende Ezechias doe sy de ghene die van God afgeweken waren/ uyt geheel Israel versamelden/ so hebben syse tot geen ander Besnijdinghe gheroepen.

17 Voort/ dat sy ons vraghen wat gheloove nae onsen Doop ghevolcht zy sommighe jaren lanc/ op dat sy daer uyt besluytē dat onse Doop te vergeefs is / dewijle hy ons niet gheheylicht en wort/ anders dan door het woort der belofte met den geloove ontfanghen. Hier op antwoorden wy/ dat wy langen tijt blint ende ongeloovich zijnde/ de belofte die ons in den Doop ghegheven was/ niet geweten en hebben: maer dat nochtans de belofte selve / dewijle sy van God was/ altijts seker ende vast / ende waerachtich gebleven is. Of schoon alle menschē leugenachtich eñ ongetrouwe waren/ so en laet nochtans God niet waerachtich te zijne: of schoon alle menschen verloren eñ verdoemt waren/ so blijft nochtans Christus de salicheyt. So bekennen wy dan/ dat de Doop ons voor dien tijt niet een hayr voordeels gedaē en heeft/ doe de belofte die ons daer in ghegeven wort/ sonder de welcke de Doop niet en is/ veracht bleef. Maer nu als wy door Gods genade ons hebben begonnen te bekeeren/ so beschuldigen wy onse verblintheyt ende hardicheyt des herten / dat wy voor sijn soo groote goedicheyt/ soo langhe ondanckbaer gheweest zijn. Wy ghelooven dat de belofte niet vergaen en is/ maer dencken liever aldus: God belooft ons door den Doop verghevinghe der zonden/ ende dese beloofde vergheviinghe sal hy sonder twijfel allen gheloovighen gheven. Dese belofte was ons in den Doop voorghestelt: soo laet ons dan die door het gheloove aennemen. Daerom als de Heere het Jodische volck tot bekeeringe roept/ soo en gebiet hy hen niet wederom besneden te worden/ om dat sy (ghelijck voorseyt is) door der Godloosen hant besneden waren / ende eenen tijt lanck in de selve Godloosheyt verwerret / gheleeft hadden: maer hy vermaentse alleenlick tot de bekeeringe des herten. Want hoewel sy het verbont ghebroken hadden/ soo bleef nochtans het teecken des verbonts dat de Heere ingheselt hadde/ altijts vast eñ ongeschent. So wordē sy dan door dese eenighe conditie/ te weten/ dat sy hen souden bekeeren ende beteren / weder ghebracht tot dat verbont / dwelck de Heere eenmael met hen in de Besnijdinge gemaeckt hadde: welcke Besnijdinghe sy nochtans van der hant des Godloosen Priesters ontfangen/ eñ so veel in hen was/ wederom ontreynicht / ende haer vrucht te niete ghemaeckt hadden.

Noch ten is niet bondich genoech/ dat de Wederdoopers voorbrenghen/ namelick/ dat wy ettelicke jaren gebleve zijn nae den Doop blint ende ongheloovich.

Rom.3.3.

Want Gods belofte blijft vast ende seker.

Ende God/ de Joden tot bekeeringhe roepende/ en gebiet niet/ datse haer ten anderen male souden laten besnyden.

18 Maer sy meynen eenen vyerighen pijl te schieten/ als sy voortbrenghen* dat Paulus die wederom gedoopt heeft/ die eenmael met Joannis Doop gedoopt waren. Want ist dat (ghelijck wy belijden) de Doop Joannis ende onse Doop een is: soo is de Doop/ die sonder waerachtige leere geweest is/ te verworpē eñ verachten/ eñ wy moeten van nieus weder ghedoopt wordē in de waerachtige Religie/ de welcke wy nu eerst aengenomē hebben: gelijc de Corinthische eerst qualic onderwesen zijnde/ daer na als hen het rechte geloove geleert was/ daer in weder gedoopt worden. Sommighe meynen dat daer een verkeert navolgher Joannis gheweest zy / diese met den eersten Doop eer in ydel superstitien dan in de waerheyt ghedoopt hadde. Het welcke sy schijnen hier uyt te nemen/ te

Ende dit is oock seer swack datse haer met het exempel Pauli wapenen/ als of hy eenige Discipulen herdoopt hadde.

**Actor.19.3.5*

weten/

weten / dat sy belijden hen selven gantschelick niet van den heylighen Geest te weten: in welcke onwetentheyt Joannes syne Discipulen niet en soude ghelaten hebben. Maer het en is der waerheyt niet ghelijck / dat de Joden / al hadden sy nimmermeer ghedoopt gheworden / gantschelick geen kennisse des heyligen Geests en souden ghehadt hebben / de welcke door soo vele getuygenisse der heyliger Schriftuere verclaert is. Daerom dat sy antwoorden dat sy niet en weten / of daer een Gheest zy / dat moetmen verstaen ghelijck of sy seyden / dat sy noch niet ghehoort en hebben of de gaven des Geests daer van datse Paulus vraechde / den Discipulen Christi ghegeven worden. Maer ick late toe dat het de waerachtighe Doop Joannis was / daer mede sy gedoopt waren / ende dat het oock de selve Doop was daer mede Christus doopte: maer ic segge dat sy niet en zijn weder gedoopt geweest. Wat willen dan dese woorden / Sy zijn gedoopt in den naem Iesu? Sommige verstaen daer uyt alleenlick datse Paulus met de oprechte leere onderwesen heeft: maer ick hebbe liever dat te verstaen van den Doop des heyligen Gheests / dat is de sienlicke gaven des Gheests / die door de opleggighe der handen ghegheven worden: want die worden somtyts onder den naem des Doops verstaen. Ghelijck de Apostelen op den Pincxterdach zijn der woorden des Heeren van den Doop des vyers en des Geests / ghedachtich gheworden. Ende Petrus oock / doe hy sach dat die gaven op Cornelium ende syn huysghesin / ende syn maechschap uytghestort waren. Hier teghen en stryt dat niet / dat daer nae ghesept wort / te weten / doe hy hen de handen op ghelept hadde / soo viel de heylighe Gheest op hen. Want Lucas en verhaelt daer niet twee verscheyden dinghen: maer volcht daer een wijse die den Joden ghewoonlick is / als sy een sake verhalen / de welcke ten eersten de somma der sake voorstellen / ende daer nae breeder verclaren. Dit mach een yeghelick uyt het vervolch der woorden aenmercken. Want hy seyt: Dit ghehoort hebbende / zijn sy ghedoopt in den naem Jesu. Ende doe Paulus hen de handen op ghelept hadde / soo viel de heylighe Geest op hen. Met dese laetste woorden wort beschreven hoedanich de Doop geweest zy. Ist dat de eerste Doop door onwetentheyt geschent wort / soo datmen die moet met eenen anderen Doop beteren: soo hadden voornemelick de de Apostelen moeten weder ghedoopt worden / de welcke gheheele drie jaren lanck nae haren Doop / nau ende weynich van de suyver leere ghesmaeckt hadden. Ende nu wat waterstroomen souden ons ghenoech zijn / om soo menichmael te wederdoopen / als daer onwetentheyt door de barmhertichheyt Gods dagelicx in ons ghebetert wort.

Joannis Doop: Ende wat het zy / in den name Jesu gedoopt worden.

Actor. 1.5. ende 2.16. Actor. 11.16.

19 De cracht / weerdicheyt / nuttichheyt / ende het eynde deser verborgentheyt / moeten nu (gelijc ick meyne) openbaer genoech zijn. Aengaende het uytwendighe teecken / och of de rechte instellinge Christi so veel als sy behoorde / vermoghen hadden om de stoutichheyt der menschen te verhinderen. Want gelijc of het een verachtelic dinck geweest hadde / na het ghebot Christi met water te doopé / also heeftmen een zegeninge gevonden / ofte eer een betooveringe / waer door de waerachtighe heylighinghe des waters ontreynicht wort. Daer nae is de wassen keersse ende het chrisma daer toe gedaen: ende het scheen dat de blasinghe om den Duyvel te besweeren / de deure tot den Doop open dede. Hoewel het my niet verborghen en is / hoe out de oorspronck deser toelappinghe zy / soo is het nochtans my ende allen Godsalighen ghehoorloft te verworpen / al wat de menschen hebben bestaen tot de insettinghe Christi te stellen. Ende als de Duyvel sach dat sijne bedriegerien byna in het begin des Euangelij / door dwase lichtveerdicheyt der werelt / sonder grooten arbeyt aenghenomen worden / soo heeft hy tot grover bespottinghen doorgebroken. Hier uyt heeftmen door ongheboden stoutichheyt / ghespousel ende diergelycke beuselinghen / opentlick tot versmaetheyt des Doops aenghenomen. Door dese bevindingen moeten wy leeren / dat daer niet beters / noch heylighers / noch onsorgelickers en is / dan met de eenighe autoriteyt Christi te vrede te zijné. Daerom ist veel beter / sulcke guychelsche pomperien achter te laten / waer door de eenvoudigen oogen verstrickt / en het verstant verhindert wort: ende soo wanneer yemant te doopen is / dien in de vergaderinge der gheloovighen voor te stellen / ende Gode te offeré / daer het de gantsche Gemeynte als getuyge / aensiet / ende voor hem bidt: Item, datmen de belijdinghe des geloofs / daer mede hy moet onderwesen worden / daer verhaelt / ende de beloften die in den Doop vervaet zijn / verclare: ende datmen daer nae doope in den naem des Vaders / en des Soons / ende des heyligen Geests: ende alsoo ten laetsten met ghebeden ende danckseggignhe wederom te huys sende. Alsoo en soude gheen dinck achter ghelaten worden dat tot de sake dient / en die eenige ceremonie daer van God de Autheur is / soude seer claerlick schijnen / met geene vreemde onreynicheden besmet zijnde. Voort / of de gene die ghedoopt wort / geheel in het water gesteken worde / ende dat driemael / ofte eenmael / ofte alleenlic met water besprengt worde / daer is seer weynich aé gelegé: maer dit moet dé Gemeynté vry zijn de verscheydéheyt der landé. Hoewel het woort / doopen, bedupt geheel in steken: het welcke de oude Gemeynte oock ghedaen heeft.

3. Van de gebrecken / daer mede dit Sacrament is bevlecke gheweest.

Betooveringhe des waters

Wassekeerssen.

Het Chrisma / ofte de salvinghe.

Die uytblasinge.

T'gespousel en diergelijcke beuselinghe / door welcke menschelicke vonden den Doop op menigherhande ende gantsch vreemde maniere over vele jaren gheschent is.

De maniere en ceremonie des Christelicken ende oprechten Doops.

De dooping moet vry zyn.

20 Oock ghesciet het verkeerdelick / als de gene die geene dienaers der Ghemeynte en zijn / bestaé te doopen: want het is eé deel des diensts der Ghemeynte / alsoo wel als het Nachtmael uyt deelen. Want hy en heeft noch den vrouwé, noch oock allerley mannen geboden te doopen / maer / den genen die hy tot Apostelen verordent hadde / heeft hy dit gebot gegevé. * Dat nu over vele eeuwen / ende bynae van het begin der Gemeynte aen / een ghewoonte gheweest is / dat in het perijckel des doots / oock de ghene die geene Dienaers der Ghemeynte en waren / doopten / als de Dienaer niet in tyts en quam / ick en sie geen stercke reden om dat te beschermen. Oock en hebben de oude Leeraers selve / die dese wijse gehouden ofte geledé hebben / niet vast gewecté / of het te rechte geschiede. Want dese twijfelinge gheeft oock Augustinus te kennen / als hy seyt: Jck en weet niet of die wederom te doopen is / die uyt noot van eenen gemeyné man gedoopt is. Want als het geschiet sonder noot / soo wort een vreemt ampt aengegrepen / ende ist dat het door noot geschiet / soo ist gheen zonde / ofte het is een vergheveliicke zonde. Van de vrouwen is sonder eenighe uytneminghe in het Carthaginensche Concilium verordent / dat sy gantschelick niet en souden doopen. Maer men mochte segghen / het is te vreesen dat de ghene die cranck is / sal van de gave der wederghebo orte berooft worden / ist dat hy sonder Doop sterft. Neen voorwaer: God betuycht dat hy onse kinderen eer sy ghebozen worden / tot syne kinderen

4. Wien dat de bedieninge des Doops toe coMt. Te weten / niet eené yegelické / noch ooc den vrouwen: maer dé Dienaren der Gemeynten.

* Waer uyt dat dé Doop vá de gemeynen man ende den vrouwen gecomen is.

Lib. contra Epist. Parm. 2. cap. 13.

Cap. 100.

Dese Godloose verdoemdheyt wort wederleyt.

Gen. 17. 8.

aen neemt/ als hy belooft dat hy wil onse God zijn/ ende onses zaets nae ons. In dit woort is haer salicheyt vervaet. Daer en sal oock niemant bestaen so lasterlick van God te spreken/ dat hy soude segghen / dat de belofte Gods in haer selven niet crachtich genoech en ware om te doen dat sy belooft. Wat grooter schade dese artyckel qualick verstaen/ aen ghebracht heeft/ te weten/ dat de Doop noodich is ter salicheyt/ dat aenmercken weynige menschen: ende daerom zijn sy oock te onvoorsichtigher. Want als dese meyninge de overhant heeft/ dat sy alle verloren zijn/ die met water niet ghedoopt en worden/ so is onse conditie erger dan de conditie der Jodē was/ gelijc of de genade Gods nu minder ware dan sy onder de Wet was: want Christus sal gheacht worden ghecomen te zijne/ niet om de belofte te volbrengen/ maer om die wech te nemen: want de belofte die doe ghenoechsaem was / om door haer selven voor den achtsten dach salicheyt te geven/ soude nu sonder de hulpe des teeckens crachteloos zijn.

Is oock van Tertulliano ende Epiphanio verworpen.

21 Ende wat ghebruyck voor Augustinum gheweest zy/ dat machmen ten eersten uyt Tertulliano verstaen / de welcke seyt dat het den vrouwen niet gheoorloft en is in de Ghemeynte te spreken/ jae ende oock noch te leeren / noch te doopen/ noch te offeren/ op dat sy geen manlick/ veel min een Priesterlic ampt/ aen nemen. Van dese sake is oock Epiphanius een goet getuyghe/ daer hy Marcioni verwijt/ dat hy den vrouwen toe liet dat sy doopen souden. (Lib. contra Heres. 3.) Ick weet wel de antwoorde der ghener die anders ghevoelen/ te weten/ dat daer een groot onderscheyt is tusschen een ghemeyn ghebruyck/ ende een onordentlicke middel in den uytersten noot: maer dewijle hy geen dinck uyt en neemt/ daer hy seyt / dat het een spot is datmen den vrouwen toe laet te doopen / soo ist openbaer ghenoech dat dit misbruyck van hen ghestraft wort/ soo dat het gheensins en is te ontschuldighen. Ende in het derde boeck daer hy leert dat het oock selfs der heyligher moeder Christi niet toegelaten en was/ en stelt hy geen uytneminghe.

Teghenworpinge welcke met het exempel van Sephora is beslicht. Exod. 4.25.

22 Hier wort t'onrecht het exempel Sephore voortghebracht. Want dat de Enghel Gods te vrede was/ als sy haren sone besneet: daer uyt wort t'onrecht besloten dat haer daet Gode behaechde. Want anders soudemen moeten segghen/ dat die Godsdienst welcken de Heydenen die uyt Assyria in Samarien gebracht waren/ opghericht hadden/ Gode behaechde. (Antwoort 1.) Maer men mach met ander stercke redenen bewijsen/ datmen t'onrechte nae volcht dat een dwase vrouwe ghedaen heeft. Waert dat ick seyde dat dit een sonderlick werck gheweest is / dwelck men niet en behoort tot een exempel nae te volgen/ eñ dat tusschen de Besnijdinge eñ den Doop een onderscheyt is / voornemelick dewijle men nerghens en leest dat voortijden den Priesteren zy een sonderlick ghebot ghegeven dat sy souden besnijden: dit ware genoech om sulcx te wederlegghen. Want de woorden Christi zijn openbaer: Gaet, leert alle volcken, ende doopt se. (Matt. 28.19.) Dewijle hy de selve stelt tot vercondighers des Euangelij/ ende tot dienaers des Doops/ ende niemant in de Ghemeynte (ghelijck Paulus betuycht) dese eere hem selven aentrecht/ maer die van God gheroepen is / ghelijck Aaron: (Hebr. 5.4.) soo grijpt die een vreemt ampt aen / die sonder behoorlicke roepinghe doopt. Al wat wy doen met twijfelachtigher conscientie / oock in seer cleyne saken/ ghelijck in spijse ende dranck / dat noemt Paulus claerlick zonde. (Rom. 14.23.) So wort dan veel swaerlicker ghesondicht/ daer een vrouwe doopt / want daer wort de reghel van Christo ghegheven/ claerlick overghetreden: dewijle wy weten dat de dinghen die de Heere te samen gevoecht heeft / niet en behooren verscheyden te worden. (Antwoort 2.) Maer ick late dit al varen: ende wil alleenlick dat de Leser aenmercke/ dat Sephora daer geen dinck min voorghenomen en hadde/ dan Gode eenen dienst te doen. Want siende dat haer kint in peryckel des doots was/ soo grimde ende murmureerde sy / ende worpt de voorhuyt met verbolghentheyt ter aerde: ende kijft also teghen haren man/ dat sy oock teghen God toornich is. Somma / het is openbaer/ dat gheheel dit werck is uyt een onmatige verstoortheyt ghecomen: want sy kijft tegen God ende haren man/ dat sy bedwongen wort haers soons bloet te storten. Boven desen/ of sy schoon haer in alle andere dingen wel gedraghen hadde/ so en was nochtans hierentusschē dese lichtveerdicheyt niet te ontschuldighen/ dat sy haren sone besneden heeft in haers mans tegenwoordicheyt/ de welcke niet een gemeyn man/ maer de opperste Prophete Gods was/ soo dat noyt geen meerder Prophete in Israel geweest en is: het welcke haer niet meer gheoorloft en was/ dan het den vrouwen heden gheoorloft is/ in de teghenwoordicheyt des Bisschops te doopen.

Antwoort 3. Dat de jonge kinderen van het rycke der Hemelen niet gheweert en worden/ de welcke dickwils sterven/ eer sy met het water ghedoopt worden/ behoudens dat daer geen verachtinghe ende versuymenisse en zy.

Maer dese vraghe sal terstont sonder eenighe moeyte door dese gront-reden geeyndicht worden/ te weten: Dat de kinders niet en worden uytghesloten uyt het rijcke der Hemelen / die sterven eer sy gedoopt worden. Ende het is boven gheseyt/ dat den verbonde Gods groot onrecht gedaē wort/ ist dat wy daer in niet gerust en zijn/ gelijck of het in hem selven swack ware: want sijn vrucht eñ cracht en is noch in Doop/ noch in eenich ander dinck ghelegen / dat daer by mach gestelt worden. Het Sacrament wort ten laetsten tot het verbont ghedaen/ ghelijck een zeghel / niet om der belofte Gods cracht te gheven/ ghelijck of sy in haer selven crachteloos ware: maer alleenlick om die te versegelen. Hier uyt volcht dat de kinderen der geloovigen niet gedoopt en worden/ om dan eerst kinderen Gods te worden/ gelijck of sy te voren vreemde van de Ghemeynte waren / maer dat sy meer door dit openbaer teecken in de Gemeynte aengenomen worden/ om dat sy oock te voren door de belofte tot het lichaem Christi behoorden. Daerom / ist dat in de achterlatinghe des teeckens noch onachtsaemheyt / noch versmadinghe en is / soo zijn wy sonder eenich perijckel.

Van wien datmen den Doop sal halen.

Soo ist dan veel beter der ordeninghe Gods die eere te gheven / dat wy van niemant de Sacramenten en halen / dan diense de Heere bevolen heeft. Daermense niet en can van de Ghemeynte ontfanghen / de ghenade Gods en is niet alsoo daer aen ghebonden / wy connense wel door het gheloove uyt Gods woort ghecrijghen.

Het xvj Capittel.

Dat de Kinderdoop seer wel met de insettinghe Christi ende natuere des teeckens over een come.

De noodsakelicheyt des handels is van den Kinderdoop.

VOort / dewijle sommighe rasende Geesten te desen tijde groote verstooringhe in de Ghemeynte gemaect hebben, om den Kinder doop/ eñ ooc noch niet af en latē, verstooringe te makē: so moet ic/ om haer raserie te dwingen/ eenen aenhanck daer by setten. Ende ist dat dese aenhanck yemande sal te lanck schijnen/ dien bidde ick

ick dat hy overlegge dat de suyverheyt der Leere in een seer groote sake/ende de vrede der Ghemeynte behoort van ons soo groot gheacht te worden/dat wy geen dinck en behooren te walghen dat tot beyde dese dinghen dient. Boven desen sal ick arbeyden om dese handelinghe alsoo te voeghen/ dat sy niet weynich dienen en sal tot claerder openinghe der verborghentheyt des Doops. Sy stryden teghen den Kinderdoop met een argument/ dwelck voorwaer eenen grooten schijn heeft/ om gonste te ghecrijghen/ segghende/ dat de Kinderdoop door gheen insettinghe Gods ghefondeert/ maer alleenlick door menschen stoutichheyt/ ende verkeerde curieusheyt in ghebracht/ ende daer nae door dwase lichtveerdicheydt in ghewoonte ghecomen is. Want een Sacrament en heeft gheenen gront/ ten zy dat het op het seker fondament des woorts steune: Maer wat salt wesen/ ist dat het (als de sake sal wel aengemerct wesen) openbaer wort/dat de heylighe insettinghe Gods t'onrechte met sulcke lasteringhe beswaert wort? Soo laet ons dan ten eersten den oorspronck des Kinderdoops ondersoecken. Ende ist dattet bevonden wort dat hy alleenlick door lichtveerdicheyt der menschen ghedicht is/ soo sullen wy hem laten varen ende de waerachtighe onderhoudinghe des Doops/met den eenighen wille Gods meten. Maer ist dat het bewesen wort dat de Kinderdoop met sekere autoriteyt des woorts Gods bevesticht is/ so moeten wy toesien dat wy de heylige insettingen Gods mispryjsende/niet oock den Autheur selve onrecht en doen.

De nutticheyt des Kinderdoops.

Den oorspronck des Kinderdoops is van God.

2 Ten eersten is het openbaer ende bekent genoech/ dat de rechte aenmerckinghe der teeckenen/ niet alleenlick in de uytwendighe ceremonien gheleghen en is/ maer meest aen de belofte hangt/en aen de gheestelicke verborgentheden/ om de welcke af te beelden de Heere de ceremonien verordent heeft. Daerom soo wie wil volcomelic leeren wat cracht de Doop heeft/ waer toe hy dient/ ende gantschelick wat hy zy: die en moet syn ghedachte niet in het teecken ende in het lichamelick schouspel laten blyven/ maer meer dat op de beloften Gods slaen/ ende tot de inwendighe verborghentheden op heffen die ons daer voorghestelt worden. Soo wie dit heeft/ die heeft de volcomen waerheyt des Doops/ ende de gantsche substantie daer van vercreghen. Ende daer uyt sal hy oock gheleert worden/ hoe ende waer toe de uytwendige besprenginghe des waters ghebruyckt wort. Wederom/ soo wie dese dinghen verachtelick voorby gaet/ende syn verstant alleenlick aen de sienlicke ceremonie gehecht ende ghebonden heeft/ die en sal noch de cracht/ noch de eyghenschap des Doops verstaen: noch oock wat het water beduyt/ noch waer toe het ghebruyckt wort. Dit is met soo vele ende clare ghetuyghenissen der Schriftuere bevesticht/dat het niet noodich en is/ nu veel daer van te spreken. Soo moeten wy dan nu uyt de beloften die in den Doop gegeven zyn/ ondersoecken wat cracht ende natuere hy heeft. De Schriftuere bewijst dat de reyninghe der zonden die wy in het bloet Christi vercrijgen/ hier eerst vertoont wort. Boven desen/ de doodinghe des vleeschs/ die in de deelachticheyt syns doots gheleghen is/ door de welcke de gheloovighe tot nieuwicheyt des levens wederghebooren worden/ ende oock de gemeynschap Christi. Tot dese somma mach men brenghen al wat in de Schriftuere van den Doop gheleert wort: uytgenomen dat hy boven desen een teecken is om onse Religie by de menschen te betuyghen.

Dit selve wort bewesen uyt: de aenmerckinghe der beloften.

Welcke betoonen die cracht ende natuere des Kinderdoops.

3 Dewijle onder het volck Gods de Besnijdinge was in de plaetse * des Doops eer hem de Heere inghestelt hadde: soo laet ons sien wat onderscheyt tusschen dese twee teeckenen zy/ ende waer in sy met malcanderen over een comen: op dat wy daer uyt verstaen wat men van het een op het ander mach brengen. Als de Heere Abraham gebiet de Besnijdinge te bewaren/ soo seyt hy eerst † dat hy sal hem ende synen zade een God wesen: ende dat by hem de ghenoechsaemheyt ende overvloedicheyt aller dinghen is/ om dat Abraham soude achten dat de hant Gods hem soude een fonteyne alles goets wesen. In welcke woorden de belofte des eeuwigen levens vervaet is/ ghelijck Christus dat uyt leyt/daer uyt een argument makende/ om de onsterffelicheyt der gheloovighen ende wederopstandinghe te bewijsen. Want (seyt hy) God en is gheen God der dooden/maer der levendighen. Daerom als Paulus den Ephesien vertoont/ uyt wat verderf de Heere hen verlost hadde/ soo besluyt hy/ dat sy noch Christum/noch God, noch hope en hadden/ ende vreemde van de Testamenten der beloften waren/ om dat sy niet toeghelaten en waren tot het verbont der besnijdinge. De eerste toeganck tot God/ende de eerste inganck tot het onsterffelick leven/ is vergevinghe der zonden. Waer uyt volcht/ dat dese belofte over een comt met de belofte des Doops van onse reyninge. Daer na eyscht de Heere van Abraham/ dat hy voor hem wandele in oprechticheyt ende onnoselheyt des herten: het welcke de doodinge ofte wedergeboorte aengaet. Ende om dat niemant twijfelen en soude dat de Besnydinge een teecken der doodinghe des vleeschs is/ soo verclaert Moses dat opentlicker/als hy het Israelitische volck vermaent den Heere de voorhuyt haers herten te besnyden/ om dat het uyt alle natien der werelt vercoren was tot een volck Gods. Ghelijck God ghebiet te besnijden als hy Abrahams nacomers hem tot een volc aenneemt: alsoo vercondicht Moses/ dat het moet aen het herte besneden worden/ waer mede hy de waerheyt der vleeschelicker besnydinghe te kennen geeft. Boven desen leert hy/ dat het een werck der ghenade Gods is/ op dat niemant en soecke door syn eyghen cracht daer toe te comen. Alle dese dinghen worden soo dickmael van de Propheten gheleert ende ingedruckt/dat het niet noodich en is vele ghetuygenissen hier voort te brenghen/ de welcke van selfs alomme ghevonden worden. So hebben wy dan dat de Vaders sulcke Geestelicke belofte ghehadt hebben in de Besnijdinghe/ gelijc ons in den Doop ghegheven wort: want de Besnydinghe beteeckende hen de verghevinghe der zonde/ende doodinghe des vleeschs. Boven desen ghelijck wy gheleert hebben/ dat Christus het fondament des Doops is/ in welcken beyde dese dinghen zijn: alsoo is hy oock het fondament der Besnijdinghe. Want hy wort Abraham belooft/ende in hem de zegheninghe aller volcken. Om welcke gaven te verseghelen/ het teecken der Besnijdinghe daer by ghestelt wort.

Hoedanige beloftenissen aen het teecken des waters gehangt zyn/ en can niet beters gemerct worden/ dan in de instellinge der Besnijdinghe.

* Col.2.12.

† Gen.17.9.10

Matt.22.32. Luc.20.38.

Ephes.2.12.

Deut.10.16.

Deut.30.6.

4 ‡ Nu can men lichtelic sien/ wat overeencominghe/ende wat verscheydenheyt in dese twee teeckenen zy. De belofte/ waer in ghelijck wy verclaert hebben/ de cracht der teeckenen ghelegen is/ is in beyden een: te weten/ van de vaderlicke gonste Gods/van de vergevinghe der zonden/ende van het eeuwighe leven. Ten anderen is in beyden de selve sake afgebeeldet/ te weten/

‡ Die belofte nu en dat beteeckenende dinc in de Besnijdenisse en in den Doop is in sulcker voegen eenderley ende tselve/ dattet geen verscheydenheyt gevonden en wort/ dan alleen in de uytwendige ceremonie.

de wedergeboorte. Bovē deſen het fondament/ waer op de vervullinghe deſer dinghen ſtaet/ is in beyden een/ te weten/ Chriſtus. So en is dan in de inwendighe verborgentheyt geen onderſcheyt/ waer uyt de gantſche cracht ende eygenſchap der Sacramenten te achten is. De verſcheydenheyt die daer is/ die is in de uytwendighe ceremonie gheleghen/ de welcke het minſte deel in de Sacramenten is/ want het voorneemſte is in de belofte ende beduyde ſake gheleghen. So mach men dan beſluyten dat het oock al tot den Doop behoort/ dat der Beſnijdinghe toe comt/ uytghenomen het onderſcheyt der ſienlicker ceremonie. Tot dit verſtant ende vergelyckinge worden wy door den regel des Apoſtels/ gelyck metter hant gheleyt/ door welcken regel wy geboden worden alle uytlegginge der Schriftuere nae de mate ende overeencominge des geloofs/ te ſchicken. Eñ voorwaer de waerheyt laet haer in deſen dele bynae metter hant voelen. Want even gelijck de Beſnijdinghe den Joden de eerſte ingangh tot de Gemeynte was/ om dat ſy hen eē teeckē was/ waer door ſy ſeker worden dat ſy tot het volck eñ huyſgeſin Gods aengenomen waren/ eñ wederom waer door ſy betuychden eñ beleden dat ſy hen ſelven tot God begaven. Alſo worden wy ooc door den Doop van God aenghenomen/ op dat wy onder ſijn volck gheſchreven worden/ ende wederom/ op dat wy betuygen dat wy ons tot hem begeven. Waer door ſonder twijfel openbaer is/ dat de Doop is in de plaetſe der Beſnijdinge gecomen/ om dat ſelve by ons te doen/ dat voortyden de Beſnijdinghe by de Joden dede.

Rom. 12. 3. ende 6.

5 Nu/ iſt dat wy willē onderſoeckē of de Doop te rechte oock den kinderen gegeven wort: ſullen wy niet ſegghen dat die veel te ongheſchickt/ jae te uytſinnich is/ die alleenlic op het teecken des waters/ ende op de uytwendighe onderhoudinghe wil blijven ſiende/ ende niet wil ſijn herte tot de Geeſtelicke verborgentheyt wenden? De welcke ſoo ſy eenichſins aengheſien wort/ ſoo ſalt openbaer weſen dat de Doop te recht den kinderen ghegeven wort/ als die hen toe comt. Want de Heere en heeft hen voortijden de Beſnijdinghe niet ghegheven/ ſonder hen aller dier dingen deelachtich te maken die doe door de Beſnijdinge beduyt waren. Anders ſoude hy wonderlick met ſijn volck gheſpot hebben/ hadde hyſe met bedriegelicke teeckenen bedroghen: het welcke grouwelick is ſelfs te hooren. Want hy vercondicht claerlick dat de Beſnijdinghe des kints ſal als een zeghel weſen/ om de belofte des verbonts te verſeghelen. Iſt dat het verbont vaſt ende ſeker blijft/ ſo comt het heden alſo wel den kinderen der Chriſtenen toe/ als het onder het oude Teſtament der Joden kinderen toe quam. Ende iſt dat ſy der dinghen die door den Doop beteeckent worden/ deelachtich zijn/ waerom ſal hen het teeckē geweygert worden? Iſt dat ſy de ſakē die daer afghebeelt wort/ ende de waerheyt daer van vercrijgen/ waerom ſalmenſe van de figuere/ daer mede ſulcks beduyt wort/ verhinderē? Hoewel het uytwēdige teecken is alſoo aen het woort gehecht/ dat het niet en can daer van geſcheydē worden: eñ iſt dat het nochtans daer van geſcheyden wort/ ic bidde u/ welc van beyden ſullen wy meer achten? Voorwaer dewijle wy ſien dat het teecken den woorde dienſtich is/ ſo ſullen wy ſeggen dat het oock onder het woort is/ ende dat het woort hooger te achten is. Daerom dewijle het woort des Doops den kinderē toe geſchiet wort: waerom ſal het teecken/ dat is/ de aenhanck des Woorts hen geweygert worden? Deſe eenighe reden/ al waert dat daer geene andere meer en warē/ ſoude genoech zijn om alle die te wederlegghen/ die daer teghen willen ſpreken. Dat ſy hier teghen brenghen dat een ſeker dach tot de Beſnijdinge verordent was/ dat is enckelick een uytvlucht ſoeckinghe. Wy bekennen dat wy nu niet en zijn aen ſekere daghen ghebonden/ ghelijck de Joden waren: maer hoewel de Heere gheenen ſekeren dach en verordent/ nochtans dewijle hy verclaert dat het hem behaecht dat de kinderen openlic in ſijn verbont aengenomen worden: wat ſoecken wy meer?

Waer uyt volcht/ dat niet min den Doop toe comt den jonghen kinderen der Chriſtenen/ als de Beſnijdeniſſe dē Jootſchen kinderen: eñ datſe niet en behooren van het teeckē geweert te wordē/ welcke des beteeckenden dincx deelachtich zijn.

Wederlegginge van een tegenwor. inge/ van dē ſekeren beſteidē dach der Beſnydeniſſe.

6 Hoewel de Schriftuere opent ons noch ſekerder kenniſſe der waerheyt. Want het is ontwijfelick dat het verbont dat de Heere eenmael met Abraham gemaeckt heeft/ niet min heden den Chriſtenen toe comt/ dan voortijden den Jodiſchen volcke. Ten zy moghelick dat wy meynen dat Chriſtus door ſijn comſte de genade des Vaders vermindert eñ vercort heeft/ het welcke men niet en ſoude connen ſonder grouwelicke laſteringhe ſeggen. Daerom gelijck der Joden kinderen/ heylich zaet genaemt waren/ om dat ſy deſes verbonts erfgenamen ghewordē zijnde/ vander Godlooſen kinderen onderſcheyden worden: alſo worden oock der Chriſtenen kinderen heylich geacht/ die alleenlic eenen geloovigē vader/ ofte eē geloovige moeder hadden/ ende zijn nae de ghetuyghenisse Pauli/ van het onreyn zaet der Afgoden-dienaren/ onderſcheyden. Nu dewijle de Heere terſtont nae dat hy het verbont met Abraham ghemaeckt hadde/ gheboden heeft dat door een uytwendich Sacrament in de kinderen te verſeghelen/ wat oorſake hebben de Chriſtenen/ waerom ſy dat ſelve heden niet en ſouden in hare kinderen betuygen eñ verſegelē? Dat my ooc hier niemant teghen en worpe dat de Heere ſijn verbont met gheen ander teecken gheboden en heeft te beveſtighen/ dan met de Beſnijdinghe die nu over langhen tijt heeft opgehouden. Want men can hier lichtelick antwoorden/ dat de Heere de Beſnijdinghe tot beveſtinghe ſijns verbonts ingeſtelt heeft/ ſoo langhe de tijt des ouden Teſtaments duerde: maer dat oock nae de Beſnijdinge altijts de ſelve oorſake der beveſtinghe blijft/ de welcke wy met de Joden ghemeyn hebben. Daerom moeten wy altijts neerſtichlic aenſien wat ons met hē gemeyn zy/ eñ wat ſy verſcheyden van ons hebben. Het verbont is gemeyn: de oorſake der beveſtinge is oock gemeyn: maer de wijſe der beveſtinge is alleenlic verſcheyden/ om dat ſy de Beſnijdinghe hadden/ in wiens plaetſe wy den Doop hebbē. Anders waert dat die getuygeniſſe/ waer door de Joden van de ſalicheyt haers zaets beveſticht warē/ ons benomē ware/ ſoo ſoude het door de comſte Chriſti geſchiet zijn/ dat de genade Gods ons nu min betuycht is/ dan ſy te voren den Joden was. Iſt dat men dit niet en can ſegghen ſonder ſeer groote laſteringe Chriſti/ door den welcken de oneyndelicke goetheyt des Vaders claerlicker eñ mildichlicker dā oyt te vorē/ is op der aerde uytgeſtort/ eñ den menſchen verclaert geweeſt/ ſo moeten wy bekennen datſe nu niet en moet ſeerder verduyſtert/ noch met minder ghetuygeniſſe verclaert worden/ dan ſy voortijden onder de duyſtere ſchaduwen der Wet verclaert is.

De tweede bewijſ-reden des kinderdoops ſtet op het verbont/ dwelck God met Abraham ghemaeckt heeft.

1. Cor. 7. 14.

Gene. 17. 12.

Wederlegginge van een tegenworpinge.

Die 3. bewijſ-reden. Door Chriſti comſte e.. is niet geſchiet/ dat Gods genade ons duyſterder/ ende minder betuycht ſoude zyn/ als ſy te voren den Joden was.

7 † Daerom/ als de Heere Jeſus wilde een bewijs gheven waer uyt de werelt mochte bekennen dat hy meer was ghecomen om de barmherticheyt des Vaders te vermeerderen/ dan om te vercorten/ ſoo ontfangt hy vriendelick de kinder-

† Die 4. bewijſ-redē beſtaet in de ſpreucke Chriſti/ daer hy de jonge kinderē vriendelick ontfangt.

de kinderkens die hem toe ghebracht worden/ ende beschelt de Discipulen diese wilden verhinderen tot hem te comen: om dat sy de gene dien het rijcke der hemelen toe quam/ afwenden van den ghenen/ door welcken alleen de inganck tot den Hemel geopent wort.

Matt. 19.13. Mar. 10.14. Luc. 18.16.

Tegenspreke.

Maer yemant mochte segghen/ wat gelijckenisse heeft de Doop dese omhelsinghe Christi/ daer mede hy de kinderkens ontfangen heeft? Want daer en staet niet dat hyse ghedoopt heeft/ maer dat hyse ontfangé/ ommehelst/ ende gesegent heeft. Daerom ist dat wy willen het exempel Christi na volgen/ so moeté wy voor de kinderkens biddé/ maer wy en moeténse niet doopé.

Antwoort: waer in dat de daet Christi neerstelick overgeleyt/ eñ op dé kinderdoop seer bequamelic gepast wort.

Maer laet ons de wercken Christi eé weynich neerstichlicher aenmercken dan sulcke mensché doé. Want wy en moeten dat niet lichtveerdichlick voorby gaen/ dat Christus gebiet de jonge kinderkens tot hem te brengen met dese reden: Want der sulcker comt het rijcke der Hemelen toe. Eñ daer na betuyght hy sijnen wille met den wercke/ als hyse omhelst/ ende door sijn ghebet ende zegeninghe den Vader beveelt. Ist dat het betaemt de jonghe kinderkens tot Christum te brengen/ waerom betaemt het niet datmense ontfanghe tot den Doop/ tot dat teecken onser gemeynschap met Christo? Ist dat het rijcke der Hemelen hen toe comt/ waerom sal hen het teecken ghewevgert worden/ waer door ghelijck de toeganck tot de Gemeynte geopent wort/ op dat sy daer in aenghenomen zijnde/ onder de erfgenamen des hemelschen rijcx geschreven worden? Wat grooter onrecht sullen wy doen/ ist dat wy die van Christo weeren/ die Christus tot hem roept? ist dat wy die van sijne gaven berooven/ die hy daer mede verciert? ende ist dat wy die uytsluyten/ die hy selve toe laet? Ist dat wy willen ondersoecken hoe wijt het van den Doop zy dat Christus daer ghedaen heeft: welck sullen wy nochtans grooter achten/ dat Christus selve met sijn ontfanginge/ ommehelsinghe/ opleggïnge der handen/ eñ gebet betuyght/ dat de kinderkens sijne zijn/ eñ van hem gheheylicht worden/ ofte dat wy door den Doop betuygé/ dat sy in het verbont vervaet zijn? Met de andere uytvluchté daer mede sy dese plaetse willé ontvlié/ en doé sy niet anders/ dan dat sy haer onwetenheyt openbaren.

Inrede.

Want om dat Christus seyt: Laet de cleyne kinderkens tot my comen/ daer uyt besluyten sy dat de kinderen groot ende out waren/ so dat sy gaen conden.

Antwoort.

Maer de woorde die de Evangelist daer gebruyct/ beduyden jonghe kinderkens die aen des moeders borst hangen. Daerom beduyt dat woort comen, daer enckelic naerderen. Siet hoedanige stricken sy bedwongen worden te stellen/ die tegé de waerheyt verhart zijn.

Een andere Inrede.

Voort/ het en is oock niet stercker dat sy seggen/ dat het rijcke der Hemelé daer niet en wort den kinderkens/ maer den gené die den kinderkens gelijc zijn/ toegeschrevé/ om dat Christus seyt/ dat het rijcke der Hemelé den sulcké toe comt/ eñ en seyt niet dat het hé toe comt.

Antwoort.

Want ist datmen dit wil aennemen/ hoedanich sal de reden Christi wesen waer mede hy wil bewijsen dat de jonghe kinderen niet vreemde van hem en zijn? Als hy gebiet datmé de kinderkens laet tot hem comen/ soo spreeckt hy daer sonder twijfel van de waerachtighe kintschept. Eñ op dat dit geen wonder en schijne/ so seyt hy dat het rijcke der hemelen dé sulcken toe comt. Ist datmé daer onder moet de kinderkens verstaen/ so is het sonder twijfel dat met dat woort/ sulcker, de selve kinderkens/ eñ die hen gelijck zijn/ beduyt worden.

8 Nu siet een yegelick wel dat de Kinderdoop nyet en is van mensché gesmeet geweest/ dewyle hy so seer door de Schrifture bewesen wort.

Teghenworpinghe. Dat geen jonghe kinderen van de Apostelen gedoopt zijn gheweest.

Het en heeft oock geenen goeden schijn dat sommighe seggen/ datmen niet en vint dat ergens een kint is door de handé der Apostelen gedoopt geweest.

Antwoort 1.

Want hoewel dit niet by name van de Evangelisten verhaelt en wort: nochtans dewyle sy oock niet uytghenomen en worden/ soo wanneer sy verhalen dat eenighe huysgesinnen gedoopt zijn: wie sal daer uyt besluyten (ten zy dat hy uytsinnich zy/ dat de kinderé niet en zijn gedoopt gheweest?

Actor. 16.15. ende 32.

Antwoort 2.

Waert dat sulcke argumenten eenige cracht hadden, so moestmen oock den vrouwen het Nachtmael verbieden/ dewyle wy niet en lesen dat sy ten tijde der Apostelé zijn tot het Nachtmael toegelaten gheweest: maer wy zijn hier met den reghel des gheloofs te vreden. Want als wy overleggé wat de insettinge des Nachtmaels mede brengt/ soo ist daer uyt licht te oordeelen/ wien men het moet uyt deelen: het welcke wy oock in den Doop aenmercké. Want als wy aensien tot wat eynde de Doop in ghestelt is/ soo sien wy claerlick dat hy also wel den jonghen kinderkens/ als den ouden menschen toe comt. Soo en canmense daer van niet berooven/ sonder den wille Gods opentlick te bedriegen.

Teghenworpinge. Dat de kinderdoop een nieuwe sake is.

Dat sy het slechte gemeyn volc doen verstaen/ dat vele jaren nae de wederopstandinghe Christi/ de Kinderdoop is onbekent gheweest: daer in lieghen sy schandelick: want daer en is gheen Schrijver soo out die den oorspronck des Kinderdoops den Apostelen niet toe schrijft.

Antwoort/ daer in sulcx ghewrocht wort.

9 Nu moeten wy int corte te kennen gheven/ wat vrucht de geloovige uyt dese onderhoudinghe hebben die hare kinderen in de Ghemeynte brenghen/ om te laten doopen/ ende oock wat vrucht de kinderkens daer uyt hebben/ die met het heylighe water ghedoopt worden/ op datse niemant als ydel ende onnut en verachte.

Tweederley nutticheyt eñ vrucht des kinderdoops.

Hoewel ist dat yemande in den sin comt dé Kinderdoop te bespotten/ die bespot daer mede het ghebodt der Besnijdinghe/ dwelck de Heere ghegeven heeft. Want wat sullen sy connen voortbrenghen tegen den Kinderdoop/ dat niet oock tegen de Besnijdinge ghedraept en wort? Alsoo straft de Heere de hoovaerdicheyt der ghener die terstont verdoemen het gene dat sy door het gevoelen haers vleeschs niet en vaten. Maer God wapent ons met andere wapené/ door de welcke haer dwaesheyt mach wederleyt worden. Want dese heylige insettinge Gods en behoort niet ydel genoemt te wordé/ door de welcke wy gevoelé dat onse geloove met uytnemédé troost geholpen wort.

1. Van wegen de ouders.

Want door het teecken Gods/ den kinde ghegheven/ wort de belofte die den Godsaligen vader ghegheven is/ ghelijck door eenen ingedruckten zegel bevesticht/ ende de Heere geeft daer door te kennen/ dat hy niet alleenlick hem/ maer oock sijnen zade sal een God wesen/ ende niet alleenlick hem en wil goedicheyt ende gonste bewijsen/ maer oock sijnen nacomeren tot in het duysentste geslachte toe. Dewyle hier in de groote mildicheyt Gods haer vertoont/ soo wort daer seer groote oorsake gegeven om de eerlickheyt Gods te vercondigen: ende de Godsalighe herten worden met sonderlicke blijschap overgoten/ waer door sy oock mede te seerder verweckt worden/ om so lieflické Vader wederom lief te hebbé: siende dat hy oock voor hare nacomers sorge draecht.

Weerlegginge van een tegenspreken.

Ick en achte dat niet soo yemant wilde segghen/ dat de belofte behoort ghenoech te zijne om de salicheyt onser

onser kinderen te bevestighen: want het heeft Gode anders belieft/ de welcke onse swackheyt wel kennende/ ons heeft willen soo veel in dese sake toe geven. Daerom/ de ghene die de belofte van de barmhertichept Gods over haer kinderen aen nemen/ die moeten ghedencken dat syse schuldich zijn de Gemeynte te brenghen/ om met het teecken der barmhertichept te laten versegelen/ ende hen selven daer upt tot vaster betrouwen te versterken/ als sy teghenwoordichlick met hare ooghen sien/ dat het verbont des Heeren in harer kinderen lichamen ghedruckt wort.

2. Van wegen de ghedoopte kinderen.

De kinderkens hebben oock wat voordeels upt haren Doop/ dewijle sy in het lichaem der Gemeynte geplant zijnde/ den anderen leden te aengenamer ende te meer bevolen zijn. Boven desen/ als sy groot worden/ soo worden sy daer door seer vermaent ende verweckt om God ernstelick te dienen/ van den welcken sy door het gewoonlick ende openbaer teecken sijnder aenneminge/ zijn tot kinderen aenghenomen/ eer sy door de jonckhept hem hebben connen voor haren Vader bekennen. Ten laetsten moet ons die drepginge seer verschricken/ te weten/ dat God dien sal straffen/ die veracht sijn kint met het teecken des verbonts Gods te teeckenen/ om dat door sulcke verachtinghe/ de aengheboden ghenade verworpen/ ende eenichsins versworen wordt.

Genes. 17.14

Het tweede dee. des Capittels/ voorstellende de argumenten der Papisten. Het 1 is ghenomen van de verscheydenheydt der Besnijdenisse en des Doops/ die sy drieder len maken. 1. Datter verschepde dingē beteeckent worden. 2. Dat het verbont verschepden is. 3. Dat die naē der kinderen figuerlic/ dat is/ onengentlic is en wat be teeckent.

10 Laet ons nu de argumenten ondersoecken/ waer mede sommighe rasende beesten niet af en laten dese heplige insettinge Gods te bestryden. Ten eersten/ dewijle sy ghevoelen dat sy boven maten seer gedrongen worden door de ghelijckhept des Doops ende der Besnijdenisse/ soo soecken sy tusschen dese twee teeckenen groot onderscheyt te maken/ op dat sy niet en schijnen in eenighen dinghe met malcanderen over een te comen. Want sy segghen/ dat de dinghen die daer door bedupt worden/ verschepden zijn/ en dat het gantschelick een ander verbont is/ ende dat de naem der kinderen/ moet op verschepden wijse verstaen zijn. Ende als sy het eerste hier van willen bewijsen/ soo segghen sy dat de Besnijdinghe zy een figuere der doodinghe des vleeschs/ en niet des Doops gheweest: het welcke wy hen voorwaer seer gheerne toe laten. Want het dient seer wel tot onse sake. Ende wy en ghebrupcken gheen ander bewijs om onse ghevoelen te bevestighen/ dan dat de Doop ende Besnijdinge zijn bepde teeckenen der doodinghe onses vleeschs. Hier upt besluyten wy/ dat de Doop is in de plaetse der Besnijdinge ghestelt/ om ons dat selve voor ooghen te stellen dat de Besnijdinghe voortijden den Joden bedupde. Als sy willen bewijsen dat het verschepden verbonden zijn/ die door de Besnijdinge ende Doop bevesticht worden/ met wat ongheschickter stoutichept vervalschen sy de Schriftuere? ende dat niet alleenlick in een plaetse/ maer alsoo dat sy niet ghesonts noch gheheels en laten. Want sy achten de Joden so vleeschelic dat sy den beesten ghelijcker zijn dan den menschen. Want sy segghen dat het verbont dat God met hen ghemaeckt heeft/ niet voorder en streckt/ dan in dit teghenwoordich leven: ende dat de beloften die hen ghegeven waren/ alleenlick het tegenwoordighe ende lichamelicke leven aengaen. Ist dat dese leere waerachtich is/ wat salmen van het Jodische volc seggen/ anders dan dat het eenen tijt lanc is door de weldaet Gods/ sadt geweest/ (ghelijckmen eenen hoop swijnen pleecht in den swijnenstal te mesten) om ten eynde eeuwelick te vergaen? Want soo haest als wy de Besnijdinge ende de beloften die daer aen hangē/ voorbrengen/ soo antwoorden sy dat de Besnijdinge een letterlick teecken was/ ende dat de beloften zijn vleeschelick gheweest.

Die eerste antwoort. Datter geen verschepde dingē beteeckent worden/ noch dat het verbont oock niet verschepden is.

11 Voorwaer/ ist dat de Besnijdinge een letterlick teecken was/ so moetmen dat selve oock van den Doop segghen.* Want de Apostel Colos. 2. en maeckt het een niet meer geestelick dan het ander. Want hy sept dat wy in Christo besneden zijn/ met een Besnijdinghe die niet met handen gheschiet en is/ door de aflegginghe des lichaems der zonde die in onse vleesch woonde/ het welcke hy de Besnijdinghe Christi noemt. Daer na sept hy tot verclaringe deser sententie: † Dat wy door den Doop met Christo begravē zijn. Wat wil hy met desen woorden segghen/ anders dan dat de vervullinghe ende waerhept des Doops/ oock mede is de waerhept ende vervullinge der Besnijdinghe/ om dat sy bepde een dinck bedupden ende afbeelden? Want hy wil bewijsen dat den Christenen de Doop is/ dat te voren den Joden een Besnijdinghe was. Ende dewijle wy nu claerlick bewesen hebben/ dat de belofte des Doops ende der Besnydinge/ ende de verborghentheden die daer door voor ooghen ghestelt worden/ met malcanderen wel over een comen/ so en wil ic tegenwoordichlick niet langer daer in blijven. Maer wil de gelovige alleenlick vermanen/ dat sy oock als ick swijghe/ by hen selven overlegghen/ of men dat moet voor een aertsch ende letterlic teecken achten/ onder het welcke niet anders vervaet en is/ dan dat Hemelsch ende gheestelick is. Maer op dat sy de eenvoudighe niet langer en bedriegen/ so wil ick als voorby gaende een tegenworpinge wederleggē/ met de welcke sy haer seer schandelicke leugen beschermen: het is ontwijfelick/ dat de voornæmste beloften/ in de welcke dat verbont vervaet was/ dat de Heere in het oude Testament met Israel gemaeckt heeft/ gheestelick waren/ ende het eeuwige leven aengingen. Boven desen/ dat se de Vaders/ gelijc het betaemde/ geestelick verstaen hebben/ om daer door een betrouwen des toecomenden levens te gecrijgen/ om met gantscher ghesintheyt des herten daer nae te staen. Hierentusschē en versaken wy niet/ dat hy hem sijn gonste ende goetwillichept met aertsche ende lichamelicke weldaden betupcht heeft: en wy seggen dat de hope der geestelicker beloften/ is door de selve weldaden bevesticht geweest. Gelijck doe God de eeuwige salichept sijnen dienstknechte Abrahe belooft heeft/ soo heeft hy een ander belofte van de besittinge des lants Canaan daer by ghestelt/ om hem een seker bewijs sijnder weldaden voor oogē te stellen. Op dese wijse moetmen alle de aertsche beloften verstaen/ die den Jodischen volcke ghegheven zijn/ soo dat die gheestelicke belofte/ als het hooft daer vā/ altijts de opperste zy/ om der welcker wille oock die andere ghegheven zijn. Dewijle ick dese dingen in het onderschept des ouden ende nieuwen Testaments breeder ghehandeldt hebbe/ soo schepde ick nu met corte woorden daer van.

De 2 antwoort/ sprekende breeder van het verbont/ daer mede bewesen wort dat het verbont in dē Doop ende Besnijdenisse niet verschepdē en is: het zy dat die teeckenen/ ofte die beteeckende sake aenghemerckt wort.

* Colos. 2.12. † Rom. 6.4.

Genes. 15.1. ende 18.

12 * In den naem Kinderen, vinden sy dit onderschept/ te weten/ dat in het oude Testament die Abrahams kinderen ghenaemt zijn/ die upt sijn zaet haren oorspronck hadden: maer dat nu die Abrahams kinderen ghenaemt zijn/ die Abrahams geloove na volgen. Ende dat daerom dese gheestelicke kinderen des nieuwen Testamēts/ die door Gods woort tot het eeuwige leven wedergheboren zijn/ door die vleeschelicke kinderen afgheveeldet waren/ die door de Besnijdinghe

* De 3 Antwoort. Dat de naem der Kinderē niet en zy figuerlic en niet anders beteeckende/ maer eenckelic en in sijn eygen beduydenisse/ en dat hy eenderley zy in beyde Sacramenten.

Besnijdinghe in het verbont gheplant worden. In dese woorden sien wy wel een cleyn glinsterken der waerheyt: maer dese lichtveerdighe geesten sondighen swaerlick daer in/ dat sy aengrijpende wat hem eerst ter hant comt / op een woort hartneckelick blijven staende / als sy behoorden voorder voort te lesen/ ende vele dingen met malcanderen te vergheleycken. Hier uyt en ist niet mogelick dat sy niet dicmael en dwalen/ om dat sy geen dinc grondelic en ondersoecken.

Gal.4.28. Rom.4.12.

Wy bekennen voorwaer dat het vleeschelicke zaet Abrahe/ heeft eenen tyt lanck gheweest in de plaetse des gheestelicken zaets/ dwelck door het gheloove in hen geplant wort. Want wy worden syne kinderen ghenaemt/ hoewel wy gheen vleeschelicke maechschap met hem en hebben. Maer ist dat sy meynen het gene dat sy claerlic ghenoech te kennen gheven/ te weten / dat den vleeschelicken zade Abrahe noyt de gheestelicke zeghen Gods belooft en is/ hier in feylen sy seer.

Gen 22.18. ende 26.4.

Daerom moeten wy dat beter aenmercken/ daer toe ons de Schriftuere leyt. Soo belooft dan de Heere Abrahe dat hy hem sal een zaet gheven / waer in alle de natien der werelt souden ghesegent worden: ende belooft oock mede dat hy hem ende synen zade sal een God wesen. Alle de ghene die Christum den Autheur deser zegeninghe door het gheloove aennemen/ die zijn erfghenamen deser belofte: ende worden daerom Abrahams kinderen ghenaemt.

De Jootsche cleyne kinderen/ ghelijck oock der Christenen zijn in het verbont Gods begrepen.
* Matt.8.11. Luce.13.28.

13 Ende hoewel de eynden des rijcks Gods/ zijn nae de wederopstandinge Christi/ wijt ende breet in allerley natien sonder onderscheypt begonnen verbreyt te wordē/ om dat na de woorden Christi/ * de geloovige souden van allen eynden vergadert worden / die in de Hemelsche eerlickheyt souden met Abraham/ Isaac ende Jacob plaetse hebben: so hadde nochtans de Heere dese groote barmhertichheyt vele eeuwen daer te voren den Joden gedaen. Ende dewyle hy alle andere natien voorby gaende/ dit eenighe volck vercoren hadde / om syn ghenade daer in voor eenen tijt als besloten te houden / soo heeft hyse syn eygendom ende syn vercoren volc genaemt.

Dwelck met het teecken der Besnijdenisse is betuycht.
Exod.19.5.

Ende om sulcke weldaet te bewijsen / is de Besnijdinge ghegheven gheweest/ met der welcker teeckenen de Joden souden ghelcert worden/ dat God hen de Autheur der salicheyt was: door welcke kennisse hare herten tot de hope des eeuwighen levens opgeheven worden. Want wat sal dien ghebreken/ welcken God eenmael heeft in sijn trouwe ende bewaringhe aengenomen?

Ghelijck de Apostel ghetuycht. Rom.4.10.

Daerom als Paulus wil bevestigen dat de Heydenen zijn met de Joden Abrahams kinderen/ so spreect hy aldus: Abraham is in de voorhuyt door het gheloove gerechtveerdicht geweest. Eñ daer nae heeft hy het teecken der Besnijdinghe ontfanghen/ tot een zeghel der rechtveerdicheyt des geloofs/ om dat hy soude eē Vader zijn aller geloovigen/ beyde in de voorhuyt/ ende oock in de Besnijdinghe: met der gener die alleenlick op de Besnijdinghe roemen/ maer die dat geloove navolgen/ dat Abraham onse Vader in de voorhuyt hadde. Sien wy hier niet dat hyse beyde van gelijcker weerdicheyt maect? Want Abraham was de Vader der Besnijdinge voor eenen tijt die door de ordeninghe Gods ghestelt was.

Ephes.2.14.

Ende nae dat die middelmuer (ghelijck Paulus schrijft) ghebroken was/ door den welcken de Joden van de Heydenen verscheyden waren/ soo is hen oock de toeganck tot het rijcke Gods gheopent/ ende Abraham is oock haer Vader ghewordén: ende dat sonder het teecken der Besnijdinghe/ om dat sy den Doop in de plaetse der Besnijdinghe hebben. Ende dat hy by name seyt dat Abraham dien gheen Vader en is/ die uyt de Besnijdinge alleenlick zijn/ dat is om sommigher Joden hoochmoedicheyt te wederstaen/ die de sorghe ende neersticheyt der Godsalicheyt verlatende/ alleenlick op de ceremonien roemden. Ghelijckmen heden dier menschen ydelheyt mach wederlegghen / die in den Doop niet anders en soecken dan water.

Col.2.12.

Tegenspreke tegen de voorghestelde antwoort.
* Rom.9.9.

14 Maer daer sal noch een ander plaetse hier teghen voortghebracht worden uyt den Sendbrief tot de Romeynē/ daer hy leert * dat de gene die uyt den vleesche zijn/ geen Abrahams kinderen en zijn: maer dat die alleen voor Abrahams zaet gherekent zijn/ die kinderen der belofte zijn. Want dese plaetse schijnt te kennen te geven/ dat Abrahams vleeschelicke maechschap geē voordeel en doet/ der welcker wy nochtans wat toeschrijven.

Antwoort/ verclarende de plaetse des Apostels.

Men moet neerstichlick aenmercken/ wat sake Paulus daer handelt. Want als hy wilde den Jodē bewijsen/ hoe weynich de goetheyt Gods aen Abrahams zaet gebondē was/ ja hoe weynich voordeels het in hem selvē doet: so stelt hy Ismael ende Esau tot een bewijs daer van: de welcke / hoewel sy nae den vleesche de natuerlicke afcomste Abrahe waren/ nochtans zijn verworpen gheweest / ende de zeghen is in Isaac ende Jacob ghebleven. Hier uyt volcht het gene dat hy daer nae seyt/ te weten/ dat de salicheyt is in de barmhertichheyt Gods ghelegen/ de welcke hy doet den genen dien hy wil: ende dat de Joden gheen oorsake en hebben om in het verbont hen selven te behaghen ofte roemē/ ten zy dat sy de Wet des verbonts houden/ dat is/ den woorde gehoorsaem zijn.

Rom.9.15.18

Wederom als hy hen dat ydel betrouwen op haer geslachte benomen heeft: ende nochtans wederom siet dat het verbont dat God eenmael met Abrahās nacomers gemaeckt hadde/ gheensins en can te niete zijn/ so leert hy in het elfste capittel/ datmē de vleeschelicke maechschap Abrahe / niet en moet van haer weerdicheyt berooven: door de welcke de Joden de eerste ende natuerlicke erfghenamen des Euangelij zijn/ ten zy dat sy door haer ondanckbaerheyt zijn daer van verbreemt geworden: ende dat nochtans alsoo/ dat de Hemelsche zegeninghe niet en is gantschelick van haer gheslachte vergaen. Daerom hoewel sy hartneckich/ ende verbontbrekers waren / soo noemt hyse nochtans heylich (soo groote eere schrijft hy dien geslachte toe/ den welcken God ghewcerdicht heeft syn heylich verbont te gheven.) Ende ons so wy met hen vergeleken worden/ acht hy ontijdighe kinderen Abrahe/ ende dat wy syne kinderen zijn door aenneminghe/ ende niet door natuere: ghelijck of een spruyte van haren boom ghesneden zijnde/ in eenen anderen boom gegriffijt eñ geplant worde. Daerom/ op dat sy van haer privilegie ende voordeel niet berooft worden/ so moestmen hen eerst het Euangelium vercondigen. Want sy zijn in het huysgesin Gods als de eerstgeboren.

Act.13.26.46 Matt.10.5.6.

Daerom moestmen hen dese eere gevē/ tot dat sy het verworpen/ ende door haer ondanckbaerheyt maecten/ dat het tot den Heydenen quam. Maer hoewel sy met groote hartneckicheyt blijven tegen het Euangelium strijdende/ so en moeten wyse daerom niet versmaden: als wy overlegghen dat de zegheninghe Gods oock noch onder hen is/ gelijck de Apostel betuycht/ † dat sy nimmermeer en sal van hen wijcken: want de gaven eñ roepinghe Gods zijn sonder berou.

† Rom.11.29.
* Besluyt. Dat de Joden in Gods verbont begrepen zijn geweest: waer uyt dat volcht/ dat tusschen de Besnijdenisse eñ den Doop/ so veel de sake selve aengaet/ geē verscheydenheyt en zy.

15 * Siet hier wat cracht die belofte heeft/ die Abrahams nacomeren gegeven was/ ende hoe-

mense

mense moet achten. Daerom/ hoewel wy niet en twyfelen dat de eeuwighe verkiesinghe Gods vrye heerschappie heeft in het onderscheydē der erfgenamen des ryckx van bastaerden eñ vreemde: soo sien wy nochtans oock mede dat hem behaecht heeft dē zade Abrahe sonderlicke barmherticheyt te doen / ende de selve met de Besnijdinge te versegelen / op dat sy te beter betuycht worde. Dit selve is ooc nu onder de Christenen/ want ghelyck Paulus leert dat de Joden van hare ouderen gheheylicht worden/ alsoo leert hy oock op een ander plaetse / dat de kinderen der Christenen de selve heylicheyt hebben van hare ouderen. Waer uyt het volcht / dat sy te rechte onderscheyden wordē van de andere die onreyn zijn. Wie can nu twyfelen dat het seer valsch is/ dat sy daer na seggen dat de kinderen die voortyden besneden worden / alleenlick een figuere geweest zijn der geestelicker kintschept/ de welcke door de wederghebooꝛte des woorts comt?

1.Cor.7.14.

Bevestiginge deses besluyts uyt des Apostels woordē.

Want Paulus en philosopheert soo diepe niet/ als hy schrijft * dat Christus een Dienaer der Besnijdinghe is / om de beloften te volbrengen die den Vaderen gegeven waren: gelijc of hy aldus sprake: Dewijle het verbont dat God met Abraham gemaeckt heeft/ sijn zaet aengaet/ so is Christus/ om de belofte die van den Vader eenmael gegeven was/ te volbrengen/ tot salicheyt des Jodischen volcx gecomen. Hier sietmē dat hy oock nae de wederopstandinghe Christi/ verstaet dat de belofte des verbonts niet oneyggentlick / noch op allegorische wyse alleenlick/ maer gelijc de woorden luyden/ den vleeschelicken zade Abrahe moeste vervult worden. Hier toe dient ooc dat Petrus dē Joden vercondicht/ dat het Euangelium hen ende haren zade door het recht des verbonts toe quam: ende dat hyse daer nae kinderen/ dat is erfghenamen des verbonts noemt. Hier mede comt oock een ander plaetse Pauli niet qualic over een/ daer hy seyt/ dat de Besnijdinge is den kinderkens ingedruct tot een ghetuyghenisse der ghemeynschap die sy met Christo hebben. Ende ist dat wy haren beveelinghen ghehoor gheven/ wat salmen segghen van die belofte met de welcke de Heere in sijn Wet sijnen dienstknechten belooft dat hy haren zade sal ghenadich wesen tot in het duysentste geslachte? Sullen wy hier tot allegorien vlien? dat soude veel te spottelick een uytvlucht zijn. Of sullen wy seggē dat dese belofte te niete is? maer alsoo soude oock de Wet te niete worden/ daer Christus meer is ghecomen om die te versterken / soo verre sy ons tot goet ende tot salicheyt dient. So moet dan sonder twijfel zijn dat God den sijnen soo goet ende vriendelick is/ dat hy oock hare kinderen die sy baren/ wil onder syn volck ghetelt hebben.

* Rom.15.8.

Actor.2.39. Joel 2.28.

Actor.3.25.

Exod.20.5.

Een aenhanc des eerstē arguments der Wederdooperē/ die daer seggen dat de ceremonien vā de Besnijdenisse eñ van de Doop eenē cleynen tijt verscheyden zijn/ ende dat derhalven een verscheydēthept zy tusschen dese Sacramentē.

16 De onderscheydinghe die sy boven desen willen tusschen de Besnijdinghe ende den Doop stellen/ en zijn niet alleenlic spottelick/ maer ooc sonder eenige reden/ ende strijden tegen malcanderen. Want als sy geseyt hebben/ dat de Doop tot den eersten dach des geestelickē strijts dient/ ende de Besnijdinghe tot den achtsten dach/ als nu de doodinge des vleeschs geschiet: soo veranderen sy terstont hare woorden/ vergetende wat sy eerst gheseyt hebben/ ende noemen de Besnijdinghe een figuere der doodinghe des vleeschs: ende den Doop noemen sy een begravenisse/ tot de welcke gheene en behooren gebracht te worden / anders dan die nu doot zijn. Wat raserie der uytsinniger menschen soude so qualick over een comen gelyck deser menschen reden? Want na haer eerste redenen moet de Doop voor de Besnijdinghe gaen/ ende nae haer tweede reden/ wort hy in de laetste plaetse ghestelt. Maer het en is niet nieus / dat het menschelick vernuft alsoo opwaerts ende nederwaerts wentelt/ als het al wat de menschen ghedroomt hebben/ gelyck een seker woort Gods aenneemt ende aenbidt. Soo seggen wy dan van dat eerste onderscheyt dat het een enckel droom is. Ist datmen van den achtsten dach wilde een allegorie maken/ so en betaemdet nochtans niet also te allegoriseren. Maer het ware veel beter/ datment nae de oude Leeraers den achtsten dach duyde/ op de wederopstandinghe die ten achtsten dage gheschiet is / waer uyt de nieuwicheyt des levens gheleert wort: ofte datmen hem duyde op den loop des teghenwoordighen levens / waer in de doodinghe altyts moet haren voortganck hebben / tot dat sy als dit leven voleyndicht wort / selve oock volmaeckt worde. Hoewel het mach schynen dat God de teederheyt der jonghen kinderkens heeft willen sparen / als hy de Besnijdinge tot op den achtsten dach uytgestelt heeft/ om dat de nieuwe wonde den jonghen kinderkens terstont als sy van der moeder ghecomen waren / soude sorghelick gheweest hebben. Haer ander reden en is oock niet stercker / te weten / dat wy die te voren ghestorven zijn / door den Doop ghedoot worden: want de Schriftuere spreeckt opentlick daer teghen / leerende dat wy in den doot begraven worden / om dat wy souden sterven / ende nae die doodinghe des vleeschs voortaen staen. Het is oock van alsoo grooter weerde dat sy seggen/ datmen oock de vrouwen niet en moet doopen/ ist datmen wil den Doop met de Besnijdinghe ghelijck maken. Want ist dat het ontwijfelick is / dat de heylichmakinghe des Israelitischen zaets / door het teecken der Besnijdinghe betuycht is / soo ist daer uyt seker / dat sy ghegheven is om beyde mannen ende vrouwen te heylighen. Maer het teecken wort alleenlick den mannelicken lichamen inghedruckt / de welcke van natuere daer toe bequaem waren: nochtans alsoo/ dat oock de vrouwen door hen eenichsins der Besnijdinghe deelachtich waren. Daerom sullen wy hare dusdanighe beuselinghe verworpen/ eñ by de gelijckenisse die de Doop met de Besnijdinge heeft/ vast blijven/ dewyle wy siē dat sy seer wel in de inwendige verborgentheyt/ in de beloften/ in het gebruyck/ eñ in de cracht met een anderen overeen comen.

Antwoort. Hoewel dat/ aengaende dē dach/ de Besnijdenisse eenen sekeren tijt hadde/ eñ dē Doop niet: nochtans en isset/ aennopende de sake selve/ gantsch gheen verscheydēthept.

Rom.6.4.

Inrede: datmen de vrouwen niet en sal doopen/ dewijle sy onder de Wet niet en waren besneden.

Antwoort.

17 Sy meynen oock een so stercke reden voort te brenghen / waerom men de kinderkens niet en moet doopen: als sy segghen/ dat sy door de jonckheyt noch niet bequaem en zijn om de verborgentheyt die daer in beteeckent wort/ te vaten: te weten/ de gheestelicke wedergeboorte/ de welcke in de jonghe kinderkens geen plaetse en heeft. Daerom besluyten sy/ datmense moet alleenlick voor Adams kinderen houden/ tot dat sy tot die oude ghecomen zijn/ die tot de wedergheboorte bequaem is. * Maer hier teghen strijt alomme de waerheyt Gods. Want ist datmense moet onder Adams kinderen laten/ soo worden sy in de doot ghelaten: want wy en connen in Adam niet anders dan sterven. Maer Christus hierenteghen gebietse tot hem te brengen. Waerom dat? te weten/ om dat hy het leven is. So maect hyse dan sijns selfs deelachtich/ op dat hyse levendich make: maer dese menschen verworpense verre / eñ veroordelense totter doot. Want ist dat sy willen seggē dat de kinderkens daerom niet verloren en gaen / om dat sy geacht worden Adams kinderen te zijne/

Het 2. argument der Wederdooperen van dese 17 afdeelinge tot de 22 is/ dat de jonge kinderen niet bequaem en zijn om den Doop te ontfangen/ eñ datmense daerom niet en moet doopen.

* Antwoort.

Wederlegginge van de 1 uytvlucht.

soo wort

soo wort haer dwalinghe overvloedichlick ghenoech door de ghetuyghenisse der Schriftuere overwonnen.

1.Cor.15.22.

Want dewijle sy vercondicht dat sy alle in Adam sterven/ so volcht daer uyt, dat daer gheen hope des levens en is anders dan in Christo. Daerom moeten wy Christo deelachtich zijn / op dat wy erfghenamen des levens worden. Wederom/dewijle daer geschreven is/ dat wy alle van natuere der toornicheyt Gods onderworpen/ ende in zonden ontfanghen zijn/ het welcke altijt de verdoemenisse mede brengt: soo moeten wy uyt onse natuere verhuysen/ eer wy tot het rijcke Gods comen comen. Eñ wat machmen claerders segghen/dan dat vleesch eñ bloet niet en can het rycke Gods besittẽ? Daerom laet eerst te niete worden / al wat onse is (dwelck niet geschiet sonder wedergeboorte) eñ dan sullẽ wy dese besittinge des rijcx sië. Somma/ist dat Christus/ghelijck hy seyt/waerachtichlick het leven is / soo moeten wy ingeplant worden / op dat wy uyt de dienstbaerheyt des doots verlost wordẽ.

Ephes.2.3. Psal.51.7. 1.Cor.15.50. Joan.11.25. ende 14.6.

Wederlegginge van de 2 uytvlucht.

Maer hoe worden (seggen sy) de kinderẽ wedergeborẽ/ die geẽ kennisse des goets noch des quaets en hebbẽ? Wy antwoordẽ dat het werck Gods / hoewel het ons onbegrijpelic is/nochtans niet en laet te geschiẽ. Eñ dat de kinderkens die salich worden (gelijc daer voorwaer sommighe salich worden) oock van den Heere wedergeboren wordẽ/ dat is ontwijfelick. Want ist dat sy een aengheboren verdorventheyt uyt des moeders buyck mede brengẽ: soo moeten sy daer van gereynicht worden / eer sy toeghelaten worden tot het rijcke Gods / in het welcke gheen dinck en comt dat onreyn ofte besmet is. Ist dat sy sondaers gheboren wordẽ/ ghelijck David ende Paulus betuygen/soo blijvẽ sy in de ongenade ende in den haet Gods/ ofte sy moeten gerechtveerdicht worden. Ende wat soecken wy voorder / als de Richter selve opentlick betuycht/ dat niemant en can tot het Hemelsche leven comen/ anders dan die wedergheboren is? Ende om sulcke teghensprekers den mont te stoppen / heeft hy in Joanne den Dooper/den welcken hy in des moeders buyck gheheylicht heeft / een bewijs ghegheven/ wat in de andere can gheschien.

Apoc.21.27. Psal.51.7. Ephes.2.3. Joan.3.3. Luc.1.15.

Wederlegginge van de 3 uytvlucht.

Die uytvlucht en doet hen gheen voordeel / dat sy segghen dat dit alleenlick eenmael gheschiet is: waer uyt niet terstont en volcht/dat de Heere alsoo pleecht allen kinderkens te doen. Want wy en argumenteren alsoo niet: maer willen alleenlick bewijsen dat sy t'onrechte de cracht Gods in sulcker nauwicheyt besluyten / daer in sy haer niet en wil laten sluyten.

Wederlegginge van de 4 uytvlucht.

Sy nemen noch een ander uytvlucht/de welcke van geẽder meerder weerde en is / segghende / dat dese wijse van spreken/ Van des moeders buyck aen, soo veel te seggen is/als van der jonckheyt aen. Maer mẽ mach claerlick sien dat de Enghel dit Zacharie vercondigende / heeft wat anders willen seggen/te weten / dat het kindeken dat noch niet geboren en was/soude van den heyligen Gheest vervult worden. Daerom en moeten wy niet soecken Gode een wet te stellẽ/dat hy niet en soude mogẽ heyligẽ die hy wilde/ gelijck hy desen geheylicht heeft: wãt syn cracht en is niet vermindert.

† De 2. antwoort op het 2 argument genomẽ van Christus exẽpel / welcke van kints beginnẽ geheylicht is/ op dat hy ons in hem soude heylighen.

13 † Ende voorwaer daerom is Christus van sijn eerste jonckheyt aen geheylicht geweest/om dat hy soude sonder onderscheyt uyt allerley oudheyt syne uytvercorene in hem selven heylighen. Want ghelijck hy in de schult der ongehoorsaemheyt wech te nemen/de welcke in onse vleesche geschiet was/heeft dat selve vleesch aen ghedaen / om daer in voor ons volmaeckte gehoorsaemheyt te bewijsen: alsoo is hy oock van den heylighen Gheest ontfanghen geweest/om dat hy door des selven heylicheyt volcomelick doorgoten zijnde / die selve soude in ons storten. Ist dat wy in Christo hebben een seer volcomen exemplaer aller ghenade die God sijnen kinderen bewijst / soo sal hy ons oock in desen deele eẽ bewijs wesen/ dat de jonckheyt der kinderkens niet so seer vreemde van de heylichmakinge en is. Hoe het is/so stellẽ wy nochtãs dit buyten twijfel/ dat niemant der uytvercorenen uyt dit tegenwoordich levẽ geroepen en wort/ die niet eerst gheheylicht ende wedergeboren en wort door den Geest Gods.

De 5 uytvlucht.

Dat sy hier tegen voortbrengen dat de Geest Gods in de Schriftuere gheen wedergheboorte en bekent / anders dan die uyt het onverderffelicke zaet/dat is/uyt Gods woort ghesciet/daer mede legghen sy de woorden Petri verkeerdelick uyt/de welcke hy alleenlick spreeckt van de gheloovige / die door de vercondinghe des Euangely geleert waren.

1.Pet.1.23.

Antwoort.

Wy bekennen wel dat den sulcken het woort is het eenighe zaet der wedergeboorte. Maer wy segghen dat daer uyt niet te besluyten en is/dat de jonge kinderkens daerom niet en connen wedergheboren worden / door de cracht Gods/ de welcke hen alsoo licht ende bereyt is/ghelijck sy ons onbegrijpelick ende wonderlick is. Boven desen soude het sorghelick zijn te segghen/ dat de Heere gheensins en can hem selven den kinderkens te kennen gheven.

Rom.10.17

De 6 uytvlucht/ dewijle de jonghe kinderen geen gheloove en hebben/ so en behoortmen haer oock het teecken des gheloofs niet te gheven.

19 Maer het gheloove (seggen sy) comt door het gehoor/ ende de kinderkens en hebben noch het ghebruyck des ghehoors niet / noch en connen God niet kennen/ende zijn/ghelijck Moses leert/ † sonder kennisse des goets ofte quaets.

† Deut 1.39.

* 1. Antwoort.

* Maer sy en aenmerckẽ niet dat de Apostel/als hy seyt dat het ghehoor uyt den geloove comt/ alleenlick spreeckt van de ordentlicke wijse die God pleecht te houdẽ als hy de syne roept: ende dat hy Gode niet eenen eeuwigen regel en stelt/ soo dat hy niet en soude connen anders wercken. Gelijck hy voorwaer vele op ander wijse geroepen heeft/ die hy alleenlick door de inwendighe verlichtinghe des Gheests/sonder eenige uytwendighe vercondinghe des woorts / niet sijn kẽnisse begaeft heeft.

2. Antwoort. Van de kennisse Gods/ die de jonghe kinderen ontfanghen.

Ende dewijle sy meynen dat het soude seer ongheschickt zijn / waert datmen den kinderkens eenighe kennisse Gods toeschreve:/ de welcke Moses seyt dat sy noch goet noch quaet en verstaen: soo laetse my / ick bidde u/ antwoorden / wat swaricheyt daer in ghelegen zy/ ist datment seyt dat de kinderkens in eenich deelken dier ghenade ontfangen/ daer mede sy weynich daer na sullẽ overvloedichlick begaeft worden? Want ist dat de volheyt des levens is in de volmaeckte kennisse Gods ghelegen: voorwaer dewijle de kinderkens die terstont sterven/ in het eeuwighe leven varen/ soo worden sy ontfanghen om het tegenwoordige aenschijn Gods te aenschouwen. Daerom/dewijle datse de Heere sal met volle claerheyt sijns lichts verlichten / waerom en soude hy de selve niet (ist dat hy wil) in dit teghenwoordige leven met een cleyn glinster beschijnen: voornemelick dewijle sy niet eer vã haer onwetẽtheyt berooft en wordẽ/ dan als sy vã de gevanckenisse haers vleesch verlost wordẽ?

Wat wy van t'geloove der jonge kinderen in dit leven sullen gevoelen.

Niet dat ic wil seggẽ dat sy dat selve geloove hebbẽ/ dwelc wy in ons gevoelen/ofte gantschelic sulcke kennisse/ die desen geloove ghelijck zy (het welcke ick liever wil in twijfelinge latẽ) maer ic wil alleẽlic eẽ weynich sulcker menschẽ dwase hooveerdicheyt verhinderẽ/die gerustelic al wat hen in dẽ mont comt/

bestaen te versoecken ofte te houden staende.

De 7 uytvlucht. Den Doop is een Sacrament der boetveerdichept ende des gheloofs: dewyle nu de jonghe kinderen dese dinghen niet en hebben en behooren sy tot de ghemeynschap des teeckens niet toegelaten te worden.

20 Maer sy dringen noch styver aen/seggende / dat de Doop is een Sacrament der bekeeringhe ende des gheloofs: ende dewyle de kinderkens noch tot bekeeringhe/noch tot geloove bequaem en zyn / soo moetmen toe sien datmen de beduydinghe des Doops niet ydel en make/ ist dat hy den kinderkens ghegheven wort. Dese pylen worden meer tegen God / dan tegen ons geschoten. * Want het is door vele plaetsen der Schrifture seer seker/ dat de Besnydinghe een teecken der bekeeringe was. Boven desen wort het van Paulo genaemt † een zeghel der rechtveerdichept des gheloofs. Soo moeten sy God vraghen / waerom hy gheboden heeft dat teecken den kinderen te gheven. Want dewyle de selve oorsaken in den Doop zyn / die in de Besnydinghe zyn/ soo en cannen der Besnydinge gheen dinck gheven/ datmen niet en moet oock den Doop toe laten. Ist dat sy haer ghewoonlicke uytvlucht soecken/ seggende/ dat die kintsche jonckhept een figuere was der gheestelicker kinderen, soo is hen nu die wech ghestopt. Soo dan/dewyle God de Besnydinge/ de welcke een Sacrament der bekeeringhe ende des gheloofs was/den kinderkens ghegheven heeft/ so en ist geen wonder dat nu de kinderkens des Doops deelachtich worden: ten zy datmen wil opentlick de insettinghe Gods lasteren. Maer in dit werck Gods/ghelyck in alle andere syne wercken/schynt ghenoech wyshepts ende rechtveerdichepts / om der godloosen lasteringhe te wederleggen. Want hoewel de kinderkens ten tyde doe sy besneden worden / niet en verstonden wat dat teecken beduyde: soo worden sy nochtans waerachtichlick besneden tot doodinghe haerder verdorven ende besmette naturere/na de welcke sy daer nae moeten staen als sy volwassen worden. Int corte / dese teghenwoorpinghe can lichtelick wederlept worden/als wy seggen dat sy ghedoopt worden tot toecomende bekeeringhe ende geloove/ dewyle het zaet daer van/ door de verborghen werckinghe des Gheests in hen is/ hoewel de dinghen selve in hen noch niet ghesien en worden. Met dese antwoorde worden alle de argumenten wederlept / die sy uyt de beduydinghe des Doops teghen ons brenghen. Ghelyck dat hem Paulus noemt een Badt der wedergheboorte ende vernieuwinge. Maer uyt sy besluyten/ datmen den Doop niemant en moet gheven dan den ghenen die tot sulcke dinghen bequaem zyn. Maer wy mogen daer teghen segghen / datmen oock niet en behoorde de Besnydinge te gevê anders dan den wederghebôrenen/ dewyle sy de wedergeboorte beduyde. Ende alsoo sullen wy de insettinghe Gods verdoemê. Daerom (gelyck ick nu dickmael ghesept hebbe) en hebben de argumenten gheen macht teghen den Doop / die dienen om de Besnydinge te crancken. Sy en connen hier oock niet ontgaen/ als sy segghen/ dat het vast ende seker is al wat op de autoritept Gods gefondeert is/ al ist datmen gheen reden daer van en siet: ende datmen dese eerbiedinghe den kinderdoope niet schuldich en is/noch oock andere dierghelycke dinghen/die ons door het uytghedruckte woort Gods niet gebodê en zyn. Want sy worden altyts door dit argument gevangê/ te weten: Het gebot Gods van de kinderkens te besnyden/was oprecht eñ onstraffelick/ofte het was weerdich gestraft te worden. Ist dat daer in niet ongeschickts en was / so en canmen oock in de onderhoudinghe des kinderdoops gheen onghesschicktheyt toonen.

*Antwoort 1. De jonghe kinderen zyn besneden geweest/ soo machmense oock wel doopen.

† Rom.14.11.

De 2. Antwoort. Sy worden ghedoopt op de toecomende boetveerdichept ende geloove/daer van het zaet in haer is verborghen.

Tit.3.5.

Wederantwoordinghe op d'eerste antwoorde/ghenomen van des Doops weerdichept.

De andere uytrede.

Antwoort.

21 De ongeschicktheyt die sy hier willen bewysen/wederleggen wy aldus: De ghene die de Heere geweerdicht heeft te verkiesen / ist dat sy het teecken der wedergeboorte ontfangen hebbende/uyt dit tegenwoordich leven verschepden eer sy groot worden / soo vernieut hyse door de onbegrypelicke cracht syns Gheests/ op sulcke wyse als hy alleen voorsiet dat nut te zyne. Ist dat sy tot sulc ouderdom comê/ dat sy de waerhept des Doops connen leeren / soo worden sy hier door te meer tot vernieuwinge verweckt/ als sy leeren dat hen terstont in haer eerste kintschept/het teecken der vernieuwinge gegevê is/ om dat sy die souden haer levê lanck bedenckê/ ende daer na staen. Hier toe dient het ghene dat Paulus in twee plaetsen leert / dat wy met Christo door den Doop begraven worden. Want daer door en verstaet hy niet dat de gene die ghedoopt wort/ moet eerst met Christo begraven zyn/ maer de leere die onder den Doop verbaet wort/ leert ende verclaert dat enckelick den genen die nu gedoopt zyn: soo dat niemant en can uyt dese plaetse bewysen dat de leere moet voor gaen. Op dese wyse hebben Moses ende de Propheten het volck vermaent/wat de Besnydinghe beduyde/de welcke sy nochtans ontfangen hadden doe sy jonge kinderen waren. Dat selve doet oock Paulus als hy tot de Galaten schryft / dat de gene die gedoopt zyn/ Christum aengedaen hebbê. Waerom sept hy dat? Te weten / om dat sy souden namaels Christo leven/ dewyle sy daer te voren dat niet gedaen en hadden. Ende hoewel het teecken moet van de volwassene ontfanghen worden achter dat sy het verstant des teeckens hebben/ so sullê wy nochtans terstont verclaren dat het een ander dinck is van de kinderkens. Men moet oock niet anders ghevoelen van de plaetse Petri/ waer in sy groote hulpe mepnen te hebben/te weten/ daer hy sept/dat de Doop niet en is een afwisschinge om de onreynichedê des lichaems af te wisschê/ maer een getuygenisse eender goeder conscientie voor God / door de wederopstandinge Christi. Sy willen wel daer uyt houden staende/ dat de kinderdoop niet anders en is dan ydel roock/ om dat hy verre is van dese verborghenthept. Maer sy feylen altyts hier in/ dat sy willê datmen altyts moet de beteeckende sake hebbê/eermen het teecken gecrycht. Want de verborgenthept der Besnydinge was oock in de selve getuygenisse der goeder conscientie gelegê. Hadde dese getuygenisse altyts moetê voor den Doop gaê/ so en hadden de jonge kinderkens nemmermeer door Gods gebot besneden gheweest. Maer dewyle hy bewyst dat de getuygenisse der goeder conscientie onder de verborgenthept der Besnydinge vvaet is/eñ nochtans oock gebiet de cleyne kinderkens te besnydê/so geeft hy daer mede genoech te kennê/dat de Besnydinge tot dê toecomendê tyt gegevê was. Daerom en moetmê in dê kinderdoop geê ander tegêwoordige cracht epsschê/dan dat hy het verbont/dwelc de Heere met hê gemaect heeft/ bevesticht eñ versegelt. De ander beduydinge deses Sacraments / sal daer nae volgen / te wat tyde God die voorsiê heeft.

22 † Ick mepne dat daer nu niemant en is/die niet claerlick en siet dat alle dusdanige redenen enckele verdraepinghen der Schrifture zyn. Ende andere dierghelicke redenen die daer noch zyn/sullen wy nu oock overloopen. Sy seggen dat de Doop wordt tot vergheviinghe der zonden ghegeven. Dit bekennen wy wel/ ende seggen dat het onse leere genoech versterckt. Want dewyle wy sondaers gheboren worden / soo is ons

De 8 uytvlucht genomen van een ongeschickte sake.

Antwoort.

Rom.6.4.
Col.2.12.

Gal.3.27.

Inrede.
1.Pet.3.21.

Antwoort.

1.Pet.3.21.

† Het 3. argument der Wederdooperen. De Doop wort ghegheven tot vergevinghe der zondê. Maer de jonge kinderen en hebben noch niet gesondicht/ daerom en salmense niet doopen.

ons van des moeders buyck aen / verghevinge der zondẽ noodich. Ende dewijle God dese hope niet en beneemt / dat hy den jongen kinderkens wil barmhertichheyt doen / maer versekert die veel meer / waerom soudẽ wy het teecken benemen / dwelck veel minder is dan de sake selvẽ? Daerom het ghene dat sy willen teghen ons brengen / dat wenden wy wederom tegen hen / ende segghen datmen de jonge kinderkens niet en behoort het teecken der verghevinge der zonden te weygheren / dewijle hen de verghevinghe selve ghegheven is. Sy brengen oock de woorden Pauli tot de Ephesien voort / daer hy seyt / dat de Gemeynte van den Heere gereynicht is door het Badt des waters in het woort des levens. Men conde niet bequamelickers voortbrenghen om hare dwalinghe te wederstaen: want hier uyt hebben wy een goet bewijs / te weten / ist dat Christus wil door den Doop zijn afwasschinghe betuycht hebben / daer mede hy sijn Gemeynte reynicht / soo en schijnt het niet recht dat hy niet en soude oock in de cleyne kinderkens sijn getuygenisse hebben / die met rechte een deel der Ghemeynte gheacht zijn / dewijle sy erfghenamen des hemelschen rycx ghenaemt zijn. Want Paulus spreeckt daer van de gantsche Gemeynte / als hy seyt / dat sy is door het Badt des waters ghereynicht. Alsoo oock uyt het ghene dat hy op een ander plaetse seyt / dat wy in het lichaem Christi ghedoopt zijn / besluyten wy dat de kinderkens / die Christus onder syne leden telt / moet doopen / op datmense niet van sijn lichaem af en scheure. Hier sietmen met wat gewelt / ende met hoe veel plaetsen der Schriftuere sy teghen de behulpselen onses gheloofs stryden.

Antwoort / brengende het voornoemde argument te haer selfs.

Ephes.5.26.

Ende is dese antwoort bevesticht met de autoriteyt des Apostels / die onse wederpartie is misbruyckende.

1.Cor.12.13.

23 Nu comen wy tot het ghebruyck / ende tot de ghewoonte der eeuwe der Apostelen: in de welcke (ghelijck sy segghen) niemant ghedoopt en wert / dan die eerst sijn gheloove ende bekeeringhe beleden heeft. Want doe Petrus van de ghene die hen wilden bekeeren / ghevraecht wert wat sy moesten doen / so antwoort Petrus hen / dat sy sullen eerst beteringhe doen / ende daer na ghedoopt worden tot verghevinge der zonden. Desghelijcx oock doe de Camerlinck begheerde ghedoopt te worden / heeft Philippus gheantwoort / dat hy mochte ghedoopt worden / soo verre hy uyt gantscher herten gheloofde. Hier uyt meynen sy te connen besluytẽ / dat de Doop niet en moet gegeven worden / anders dan daer eerst gheloove ende bekeeringe is. Maer ist dat wy dese redẽ plaetse gevẽ: so sal de eerste plaetse / in de welcke het geloove niet gemeldet en wort / leeren dat de bekeeringe alleen genoech is: ende de ander plaetse / in de welcke gheen bekeeringe gheeyscht en wort / sal bewijsen dat het geloove alleen ghenoech is om gedoopt te worden. Ick meyne sy sullen segghen dat d'een plaetse d'ander helpt / ende datmense daerom moet by malcander stellen. Ick segghe oock datmen moet andere plaetsen daer by stellen / die eenichsins dienen om desen knoop te ontdoen. Want daer zijn vele plaetsen in de Schriftuere / der welcker verstant in de circonstantie ende ghelegentheyt der plaetse ghelegen is. Waer van wy in dese teghenwoordighe plaetsen een exempel hebben. Want de ghene tot de welcke Petrus ẽ Philippus dit segghen / hebben bequame ouderheyt om nae bekeeringhe te staen / ende gheloove te hebben. Wy segghen oock sterckelick / datmen sulcke niet en behoort te doopẽ / ten zy dat haer bekeeringe ende geloove gesien worde / immers so verre het na menschẽ oordeel can ondersocht worden. Maer het is claer genoech / datmen de kinderkens moet van de sulcke onderscheyden. Want als voortijden yemant hem selven tot de Joden voechde / om de religie met hen gemeyn te hebben / soo moeste hy eerst het verbont ende de Wet des Heeren leeren / eer hy besneden wert / om dat hy van een vreemde natie was / met de welcke dat verbont niet ghemaeckt en was / dwelck door de Besnijdinghe bevesticht wert.

Het 4. argument der Wederdooperen / genomen van het gebruyck in der Apostelen tijt.

Actor.2.37.

Actor.8.37.

1. Antwoort op beyde de plaetsen / welcke van den teghensprekeren in eenen vreemden sin verdraeyt zijn.

2. Antwoort / dat van den jongen kinderen in die plaetsen niet gehandelt en wort.

24 Alsoo oock / † als de Heere Abrahamum aenneemt / soo en begint hy niet van de Besnijdinghe / daerentusschen verswijghende wat hy met dat teecken meynt: maer hy vercondicht eerst wat verbont hy met hem wil maken / daer nae als Abraham de belofte gelooft heeft / soo geeft hem de Heere dit Sacrament. ‡ Waerom is in Abraham het gheloove eer dan de Besnijdinge / ende in Isaac de Besnijdinge / eer hy eenich verstant heeft? Te weten / om dat de ghene die volwassen zijnde / in een verbont aengenomẽ wert / van het welcke hy so lange is vreemde geweest / moet eerst de conditie des verbonts leeren: maer den kinde dat hem geborẽ is / en is dat niet noodich / dewijle hy door eeuwelick recht na de forme der belofte / nu van des moeders buyck aen / in het verbont vervaet is. Ofte (op dat de sake claerlicker ẽ cortelicker beduyt worde) ist dat de kinderkens der geloovigen sonder hulpe des verstants / des verbonts deelachtich zijn / soo en moet hen daerom het teecken niet geweygert worden / om dat sy het niet en verstaen. Dit is voorwaer de oorsake / waerom God seyt * dat de kinderen der Israeliten hem ghegenereert ende ghebooren worden. Want sonder twijfel de kinderen der gener diẽ hy belooft dat hy wil haers zaets God zijn / houdt hy voor sijn kinderen. Maer die ongeloovich is / ẽ van ongeloovighe ouders geboren / die is vreemde van de gemeynschap des verbonts geacht / tot dat hy door het geloove met God vereenicht wort. Daerom en ist geen wonder datmen den sulcken het teecken niet en geeft / wiens beduydinghe in hem soude ydel ende bedriegelick zijn. Nae dese meyninghe schrijft Paulus oock / * dat de Heydenen so lange sy in haer afgoderie versoncken waren / zijn buyten het Testament gheweest. Hier mede can de gantsche sake (ghelijck ick meyne) claerlick gheopent worden. De ghene die het gheloove Christi eerst aen nemen als sy groot geworden zijn / die en moeten sonder gheloove ende bekeeringhe niet gedoopt worden / dewijle sy so lange vreemde van het verbont zijn / ende connen niet anders dan door het geloove ende bekeeringhe / des verbonts deelachtich worden. Ende de kinderen die haren oorspronck hebbẽ van Christenen / die moetmen tot den Doop ontfangen / gelijck sy / soo haest als sy gheboren zijn / van God tot de erve des verbonts ontfanghen worden. Hier toe dient dat de Evangeliste verhaelt / dat de ghene die hare zonden beleden / van Joanne gedoopt worden: welck exempel wy achten dat het heden is nae te volghen. Want ist dat een Turck begeert gedoopt te worden / dien en souden wy niet lichtveerdichlick doopen / eer hy belijdinge sijns geloofs gedaen hadde / waer mede hy moeste der Ghemeynte ghenoech doen.

3. Antwoort / genomen van de aenmerckinghe des verbonts ẽ der besnijdenisse Abrahams ende Isaacx.

† Gen.15.1.

‡ Gen.17.11.

4. Antwoort. Van het teeckẽ en salmen niet weeren / die des beteeckenden dinck / dat is / des verbonts deelachtich zijn.

* Ezec.16.20. ende 23.37.

Waerom dat de jonge kinderen buyten het verbont niet besneden en werdẽ onder de Wet / noch oock niet ghedoopt en werden onder den Evangelio.

* Ephes.2.12.

Waer teghen so worden de kinderen der Christenẽ tot den Doop ontfanghen.

Matth.3.6.

25 Boven desen brengen sy de woorden Christi voort / die in het derde Capittel Joannis gelesen worden / meynende dat daer door geeyscht wordt / dat de wedergheboorte teghenwoordichlick zy alsmen den Doop ontfangt / dewijle Christus seyt: * Ten zy dat yemant wedergheboren worde uyt het water ende Geest / soo can hy in het rijcke der hemelen niet comen.

Het 5. argument der Wederdooperen / genomen uyt de spreucke Christi tot Nicodemum.

* Joan.3.5.

Siet (segghen sy) hoe de Doop door den mont des Heeren/ een wedergeboorte genaemt wort. Waerom geven wy dan den Doop den kinderkēs/ de welcke niet en can sonder wedergeboorte zijn / der welcker de kinderkens niet deelachtich en zijn? Ten eersten feylen sy hier in/ dat sy meynen dat de plaetse van den Doop spreeckt/ om dat sy vā water meldet.

1. Antwoort. Daer wordt op die plaetse niet van den Doop ghesproken.

Want als de Heere heeft Nicodemo de verdorventheyt synder natuere uytghelept ende geleert/ dat hy moet wedergeboren wordē: dewyle Nicodemus droomde van een lichamelicke wedergeboorte/ so geeft Christus oock de wyse te kennen / hoe wy van God wederghegeboren worden / te weten/ door water ende Geest/ gelijck of hy seyde: Door den Gheest/ die als een water is/ om de gheloovige zielen te reynighen ende besprengen. Soo neme ick dan het water ende Gheest / enckelick voor den Geest/ de welcke als een water is. Ende dit en is gheen nieuwe wijse van spreken / want sy comt gantschelick over een met dese plaetse Matthei. De ghene die nae my comt/ dit is de ghene die doopt in den heyligen Gheest/ ende in het vyer.

Matth. 3. 11.

Daerom ghelijck/ in den Gheest/ ende in het vyer doopen/ is/ Den heyligen Geest geven/ de welcke de natuere eñ het werc des vyers heeft in de wedergeboorte: alsoo door het water ende door den Gheest wederghebozen worden/ en is niet anders/ dan/ Die cracht des Gheests ontfanghen / de welcke dat doet in de ziele / dat het water in het lichaem doet. Ic weet dat het andere anders verstaē: maer dit is sonder twijfel het oprechte ghevoelen: want Christus en wil daer niet anders leeren/ dan dat een yegelick moet sijnen eygenen aert afleggen/ ist dat hy na het hemelsche rycke Christi staet.

Antwoort 2. Dat den Doop voor het gheloobe eñ boetveerdichept gaet. Maer by de eerste antwoort sullen wy blyven.

Hoewel/ waert dat ick wilde sulcke crancke reden voortbrengen als sy doen/ soo ware het my licht wederom teghen hen te brenghen/ dat uyt haer reden (of wyse schoon toe lieten) soude volgen/ dat de Doop moet zijn eer het gheloove/ ende de bekeeringe is: want in de woorden Christi/ is het water eer ghestelt dan de Gheest. Het is seker dat dit van de gheestelicke gaven te verstaen is: ende ist dat die nae den Doop comen/ soo hebbe ick nu vercreghen dat ick wil. Maer men moet sulcke beuselingen laten varē/ ende dese eenvoudige uytlegginge houden / die ic voortgebracht hebbe/ te weten/ dat niemant en can in het rijcke Gods gaen / eer hy wedergeborē is door het levendige water/ dat is/ door den heyligen Geest.

Verclaringe der spreucken Joannis 3. eñ 5. waer uyt volcht/ datmen de dwalinghe der gener verworpen moet/ die alle ongheloopte totten eeuwigē doot veroordeelen.

* Joan. 5. 24.

26 Nu ist openbaer / datmen oock moet verworpen het ghedichtsel der gener/ die se alle tot de eeuwige doot veroordeelen/ die niet gedoopt en zyn. Of dan na haer begeerte de Doop alleēlick den volwassenen gegeven worde / wat sullē sy segghen van een kint/ het welcke in de beginselen der Godsalicheyt wel eñ behoorlic onderwesen wort/ ende haestichlick sterft/ als de dach des Doops na by is? De belofte des Heeren is claer/ te wetē/* dat so wie in den Sone gelooft/ niet en sal de doot siē/ noch in het oordeel comē/ maer dat hy is van de doot in het leven ghecomen: men leest niet dat hy ergens diē verdoemt heeft/ die noch niet ghedoopt en was. Het welcke ick niet en wil alsoo ghenomen hebben/ ghelijck of ick te kennen gave / datmen den Doop vryelick mochte versmaden. Ick segge dat door sulcke verachtinghe het verbont Gods gebroken wort: so verre ist dat ickse soude connen ontschuldigen/ maer wil alleenlick bewijsen/ dat de Doop soo noodich niet en is/ datmen soude terstont dencken dat die verlorē ware/ die dē Doop niet en ghecreghe. Want ist dat wy willen haer gedichtsel aen nemen/ soo sullen wy alle die sonder uytneminge verdoemen/ die door eenich geval van dē Doop verhindert wordē/ hoe groot oock haer gheloove zy/ door het welcke sy Christum selve besitten. Boven desen/ verworpen sy alle de kinderen tot de eeuwighe verdoemenisse/ dien sy den Doop weygeren/ die nae haer eygen belijdinge tot der salicheyt noodich is. Nu moghen sy sien hoewel sy met de woorden Christi over een comen/ door de welcke het rycke der hemelen den kinderen toegeschreven wort.

Matt. 19. 14.

Ende of wy schoon hen alle dinck toe lieten / soo veel het verstant deser plaetse aen gaet/ soo en sullen sy nochtans niet connen daer uyt besluyten/ ten zy dat sy die leeringhe van de wederghegeboorte der kinderen die wy gestelt hebben/ eerst te niete maken.

Het 6. argumēt der Wederdooperen/ genomen uyt het ghebot eñ exempel Christi/ de welcke bevolen heeft datmen eerstelick leeren/ eer men doopen moet.

27 Maer sy roemen dat sy een seer groote bescherminge hebbē/ in de insettinge des Doops/ de welcke sy verhalen uyt het laetste Capittel Matthei/ [T] daer Christus syne Apostelē tot alle volcken sendende/ twee geboden gheeft/ het een/ dat syse souden leeren/ het ander/ dat syse souden doopen. Boven desen stellen sy daer by / uyt het laetste Capittel Marci: [‡] Soo wie gelooft ende ghedoopt is/ die sal salich wesen.

T Matth. 28. 19.

‡ Marc. 16. 16.

Wat soecken wy voorder (segghen sy) dewijle de woorden des Heeren opentlick luyden/ datmen eerst moet leeren/ ende daer nae doopen/ ende den gheloove de eerste plaetse/ ende de tweede dē Doop toe schrijven? Ende dese orden heeft de Heere selve onderhouden/ de welcke heeft willen eerst te synen dertichstē jare gedoopt wordē.

Matth. 3. 13. Luce 3. 23.

Antwoort 1. Datmen uyt dese plaetsen noch Wet noch reghel des Doops moet halen.

Maer/ O goede God/ hoe menichsins verwerrē sy hier hen selven/ ende openbaren haer onwetentheyt? Want daer in dwalen sy te kinderlick / dat sy de eerste insettinghe des Doops uyt die plaetsen halen/ den welcken Christus van den beginne synder predikinghe aen/ den Apostelen geboden hadde. So en moeten sy dan niet houden staende / datmen uyt die twee plaetsen moet den reghel eñ de wet des Doops halen / gelijck of de eerste insettinge daer van/ daer in vervaet waer.

Antwoort 2. Dat die wedersprekers haer selven verwerren.

Ende op dat wy hen dit feyl vergheven / nochtans wat cracht sal dat argument hebben? Waert dat ick wilde uytvlucht soecken / ick soude die hier seer veel vinden. Want dewyle sy so styf op de orden der woordē staē/ dat sy besluyten datmen moet eerst leerē/ dan doopen: eñ eerst geloovē/ dan gedoopt wordē/ om dat daer staet/ Gaet/ predickt eñ doopt.

Matt. 28. 19

Item/ Soo wie gelooft ende gedoopt wort: waerom en soudē wy niet oock seggē/ datmen moet doopē eermē leert de onderhoudinge der dingen die Christus geboden heeft: te wetē/ om dat daer geschrevē staet: Doopt/ eñ leert onderhouden al wat ick u gebodē hebbe?

Mar. 16. 15.

Dit selve hebben wy oock te kennen ghegheven in de sententie Christi/ die boven verhaelt is van de wederghegeboorte des waters ende Gheests: want is het datment moet alsoo verstaen ghelijck sy begheeren / soo moet voorwaer de Doop eerst zyn/ dan de gheestelicke wederghebooorte / want het water wort daer eer genaemt dan de Geest. Wāt Christus en seyt niet dat wy uyt dē Geest ende water / maer uyt den water ende Gheest moeten wederghebozen worden.

*Antwoort 3. Hier wort uns sonderheyt het bevel om het Evangelium te predikē/ gegevē/ daer by den dienst des Doops ghelijc als eenen aenhanck gevoecht wort.

28 * Nu schijnt dese haer overwinnelicke reden daer op sy wat betrouwen/ eensdeels gecranckt te zijne: maer dewyle de waerheyt stercke ghenoech heeft in haer eenvoudicheyt / soo en wil ick door sulcke cleyne beuselinghen niet ontvlien. Soo sullen sy dan dese grondelicke antwoorde hebben/ te weten/ Dat Christus in die plaetsen voornemelick/ van de vercondinge des

Evan-

Euangelij een gebot geeft / ende stelt den Doop ghelijck eenen aenhanck daer by. Ten anderen en wort hier niet anders van den Doop gemeldet/ dan so verre sijn bedieninge den leer-ampte onderworpẽ is. Want Christus sendt de Apostelen om het Euangelium allen geslachten der werelt te vercondigen/ om dat sy alomme door de leere der salicheyt/menschen die te voren verloren waren / souden tot sijn rycke versamelen. Maer wie/ ende hoedanich warẽ die menschen die sy souden versamelen? Het is seker dat daer alleenlick van die gemeldet wort / die bequaem zijn om de leere te ontfanghen. Ende daer nae seyt hy/ dat de sulcke moeten ghedoopt worden als sy onderwesen zijn: ẽ stelt dese belofte daer by/ † dat de gene die ghedoopt zijn/ sullen salich wesen. Is oock in de gantsche reden een syllabe van de kinderkens? Wat argument is dan dit daer mede sy ons bestormen? De opghewassen menschen moeten eerst onderwesen worden/ op dat sy ghelooven eer sy ghedoopt worden. Soo ist dan ongeoorloft kinderkẽs te doopẽ. Al willen sy hen selven breken/ soo en sullen sy uyt dese plaetse niet anders bewijsen/ dat datmẽ den genen die bequaem zijn om te hooren / moet eerst het Euangelium prediken eer sy gedoopt wordẽ: want van dese alleẽ wort daer gesprokẽ. Hoe sullẽ sy hier uyt verhinderẽ de kinderẽ te doopẽ?

† Mar.16.16
Antwoort 4. Van den jongen kinderen en wort geen verhael ghedaen in dis plaetsen.

29 Ende op dat oock de blinde moghen deser menschen bedriegerien tasten / soo sal ickse door een seer claer ghelijckenisse te kennen gheven. Waert dat yemant wilde segghen datmen de kinderkens niet en behoort spijse te gheven/om dat Paulus niet toe en laet dat yemant ete anders dã die werckt: soude dese niet weerdich zijn van eenen yegelicken bespot te worden? Waerom? te wetẽ/om dat hy het gene dat van sekere menschen/ ende van sekere oude gheseyt is/ sonder onderscheyt trecke tot alle menschen. Dese menschen en doen oot niet min. Want het gene dat (ghelijck een yeghelick siet) alleenlick van de opghewassen menschen gesproken is / dat trecken sy oock tot de kinderkens: ende willen de kinderkens onder dien reghel stellen/ die alleenlick den opghewassenen menschen ghegheven was. Aengaende het exempel Christi / dat en doet hen geen voordeel. ‡ Hy en is niet gedoopt geweest eer hy dertich jaren out was / Dat is wel waer / maer de oorsake is openbaer: te weten / om dat hy doe wilde door sijn predikinghe een vast fondament des Doops leggen/ ofte eer dat fondament bevestighen/ dwelck weynich te voren van Joanne gheleyt was. Daerom doe hy wilde door sijn leere den Doop in stellen/ soo heeft hy hem/om sijnder insettinge meerder autoriteyt te gheven/door sijn eyghen lichame gheylicht / ende dat in sulcke bequaemheyt des tijts als het alderbest betaemde/ te wetẽ/als hy wilde beginnẽ te predicken. Int corte/sy en sullen daer uyt niet anders bewijsen / dan dat de Doop sijn begin ende oorspronck ghehadt heeft uyt de vercondinghe des Euangelij. Ist dat sy willen het dertichste jaer stellen tot den Doop/ waerom en onderhoudẽ sy dat niet: maer laten eenen yegheiicken toe tot den Doop/nae dat hy na haer oordeel genoech geleert heeft? Ja Servetus een van hare Leeraers / de welcke hartneckelick op de dertich jaren dringt / heeft te sijnen eenen en twintich jarẽ hem selvẽ voor eenen Prophete uytgegeven. Maer is dit verdraghelick / dat yemant hem selven voor eenẽ Leeraer der Ghemeynte uyt gheeft/ eer hy een lidtmaet der Ghemeynte zy.

Antwoort 5. Waer mede hy de derde antwoort versterckt.
2.Thes.3.10.
Antwoort 6. Vã dat Christus out zijnde 30.jaren/ ghedoopt is.
‡ Luc.3.23.

30 Ten laetsten seggẽ zy/dat daer geen oorsake is om den kinderkens meer den Doop te gebẽ/ dan het Nachtmael/tot het welcke sy nochtans niet toegelatẽ en wordẽ. ‡ Maer de Schrifture heeft hier een groot onderscheyt beteeckent. Het is wel voortijden in de oude Gemeynte een gebruyck geweest/ ghelijckmen in Cypriano ende Augustino leest: maer die wijse is te rechte afgeleyt. Want ist dat wy dẽ aert ẽ eygenschap des Doops aenmercken/ so is hy voorwaer gelijck eẽ inganc ẽ begevinge tot de Gemeynte/ waer door wy onder Gods volck getelt worden: ende een teecken onser gheestelicker wedergeboorte/ door de welcke wy tot kinderen Gods wedergeboren worden. Hierentegẽ is het Nachtmael den opgewassenẽ verordent/ die de weecke kintscheyt verlaten hebbende/ bequaem zijn tot vaste spijse. Dit onderscheyt wordt claerlick in de Schrifture bewesen. Want aẽgaẽde dẽ Doop/ en maeckt de Heere geen onderscheyt in het ouderdom. Maer het Nachtmael en deylt hy niet eenen yegelicken uyt/ maer alleenlick den genen die bequaem zijn om het lichaem des Heeren te onderscheyden/ haer eygen conscientie te ondersoecken / den doot des Heeren te vercondighen/ ende sijn cracht te overlegghen. Willen wy yet claerders dan dat de Apostel leert / als hy vermaent † dat een yegelick hem selvẽ beproeve ẽ ondersoecke/ ende also van dat broot ete/ ẽ van dien Drinckbeker drincke? So moet dan de ondersoeckinge voor gaẽ/ tot de welcke de kinderkens niet bequaem en zijn. Item / wie het onweerdichlick eet / die eet ẽ drinckt hem selvẽ de verdoemenisse/ niet onderscheydẽde het lichaem des Heeren. Ist dat niemant en can weerdichlick des Nachtmaels deelachtich zijn / anders dan die de weerdicheyt des lichaems Christi can behoorlick onderscheyden/ waerom souden wy onsen jongen kinderẽ fenijn voor levendichmakende spijse geven? Ende wat wil dat gebot des Heeren: Ghy sult dat doen tot mijnder gedachtenisse? Item dat de Apostel daer uyt besluyt/ seggende: Soo wanneer ghy dit broot sult eten/ soo sult ghy den doot des Heeren vercondighen tot dat hy come. Ick bidde u/ hoe sullen de kinderkẽs de sake gedachtich zijn/ die sy noyt verstaen noch ghevoelt hebben? wat vercondinghe des cruyces Christi sullen wy van hen eysschen/ wiens cracht ẽ weldaet sy noch niet en connen verstaen? In den Doop en wort niet sulcx ghebodẽ: daerom is tusschẽ dese twee teeckenẽ groot onderscheyt / het welcke wy oock in het oude Testamẽt/in gelijcke teeckenẽ aenmercken. De Besnijdinge/de welcke (gelijck het openbaer is) met onsen Doop over een comt/is den kinderen verordẽt. Maer tot het Pascha/in wiẽs plaetse nu het Nachtmael gecomen is/ en worden niet alle menschen toe gelaten : maer wert eerst van die behoorlick gegeten/ die so oudt waren dat sy condẽ van de beduydinge des Paeschlams vragẽ. Haddẽ dese menschẽ noch eẽ brijse verstants/ soo en souden sy in so claer een sake niet feylen.

Het 7. argument der Wederdooperen. Mẽ en moet de jonge kinderen tot den Doop niet toe latẽ/ overmits sy geen gemeenschap hebben met het Avontmael des Heeren.
‡ Antwoort/ toonende dat de nuttinghe ẽ ghemeynschap van beyde de Sacramentẽ van malcanderen te onderscheyden zijn/ van weghen den tijt ende de persoonen.
1. Bewijs uyt de woorden des Apostels/ welcke de jonghe kinderen naecktelick van de tafel des Heerẽ weert.
† 1. Cor.11.28
1.Cor.11.29.
2. Bewijs. Daer mede eẽ vergelijckinge gemaeckt wort van de Besnijdenisse ẽ het Paesschen/ met onse Sacramenten.
Exod.12.26.

31 Hoewel het my verdriet de Lesers met soo veel beuselingen te verladen/ nochtans ist noodich die cierlicke redenen met corte woorden te wederleggen/ die Servetus/de welcke een verciering onder de Wederdoopers is/ hem selven tot dẽ strijt tegẽ ons bereydende/ voort brengt. Hy seyt dat de Sacramenten Christi/ gelijck sy volmaeckt zijn/moetẽ gebruyckt wordẽ van de ghene die volmaeckt / of tot volmaecktheyt bequaem zijn. Maer hier op is licht te antwoordẽ/te weten/ dat de volmakinge des Doops /de welcke haer totter doot toe bestreckt/verkeerdelic getrockẽ wort op eenẽ sekeren tijt int leven.

Het laetste deel des Capittels/ wederlegghende die argumenten van Servetus.
Sijn eerste argument.
Antwoort.

Boven desen segghe ick / datmen dwaselick de volmaecktheyt eyscht ten eersten daghe / tot de welcke de Doop ons alle onse leven lanc sonder
Het 2. argument. ophoudẽ beweecht. Hy seyt dat de Sacramentẽ Christi teeckenen zijn / tot ghedachtenisse ingestelt / op dat een yghelick overlegge dat hy met
Antwoort. Christo begraven is. Ick antwoorde / dat het niet noodich en is te wederlegghen het gene dat hy uyt sijn hooft gedicht heeft. Ja de woorden Pauli bewijsen dat het eygentlick den Nachtmale toecomt / dat Servetus tot den Doop treckt / te weten / dat een yghelick hem selven ondersoecke. Van den Doop en wort nerghens sulcx yet gheleert. Waer uyt wy besluyten / dat die behoorlick ghedoopt worden / die door de jonckheyt niet bequaem zijn tot de ondersoec-
Het 3. argument. kinghe. Het derde dat hy voortbrengt / te weten /
Joan. 3. 36. dat sy alle in den doot blijven / die in den Sone Gods niet ghelooven / ende dat de toornicheyt Gods op hen blyft: ende dat daerom de kinderkens die niet en connen ghelooven / in haer verdoemenisse liggen. Daer op antwoorde ick dat
Antwoort 1. Christus daer niet spreeckt van de alghemeyn schult / waer mede alle Adams nacomers bevanghen zijn / maer dat hy alleenlick de verachters des Euangelij dreycht / die de ghenade die hen aengheboden wort / hooveerdelick ẽn hartneckelick verworpẽ. Dit en gaet de kinderkens
Antwoort 2. niet aen. Ick stelle oock hier tegen eẽ contrarie reden / te weten / Dat alle de ghene die God zeghent / van Adams vervloeckinghe verlost zijn. Daerom dewijle het seker is / dat de kinderkens van hem ghesegent zijn / soo volcht daer uyt dat
Inrede. sy van der doot verlost zijn. Hy brengt oock valschelick voort dat nerghens ghelesen en wordt / te weten / Dat alle de ghene die uyt den Gheest geboren is / de stemme des Gheests hoort. Ende
Antwoort. of wy schoon toelieten dat dit erghens geschreven ware / soo en sal hy nochtans daer uyt niet anders bewijsen / dan dat de gheloovige tot gehoorsaemheyt gheschickt worden / nae dat de Gheest in hem werckt. Ẽn dat van sekere menschen gesproken is / dat en behoortmen niet sonder onderscheyt tot alle menschen te trecken.
Het 4. argument. Ten vierden seyt hy: Dewijle het gene dat na-
1. Cor. 15. 46 tuerlick is / eerst is / soo moetmen den tijt verwachten die totten Doop / die geestelick is / be-
Antwoort. quaem zy. Hoewel ick bekenne dat alle Adams nacomers uyt vleesch ghebooren zijn / ende van des moeders buyck aen haer verdoeminge draghen / soo segge ick nochtans dat God daerom niet verhindert wordt terstont remedie daer teghen te brenghen. Want Servetus en sal niet bewijsen datmen moet sommighe sekere jaren out zijn / eer de gheestelicke nieuwicheyt des levens beginne. De ghene die uyt gheloovighe ouders gheboren worden / hoewel sy van natuere verlooren zijn / soo zijn sy nochtans (gelijck
1. Cor. 7. 17. Paulus betuycht) heylich door genade / die bo-
Het 5. argument / dwelck is een gheestelicke beduydenisse. ven natuere is. Daer na brengt hy een allegorie voort / te weten / dat David in de sterckte Sion opclimmende / noch blinde noch creupele met hẽ geleydt en heeft / maer alleenlic strenge krijchs-
Antwoort 1. knechten. Maer wat salt wesen / ist dat ick hier
2 Sam. 5. 2. teghen een ander parabel stelle / waer in God de
Luc. 14. 21. blinde ende creupele tot de Hemelsche maeltijt roept: hoe sal Servetus desen knoop ontdoen?
Antwoort 2. Ick vraghe oock of de creupele ende blinde niet te voren met David gereycht en hadden? Maer
Antwoort 3. het is te vergheefs dat ick langhe teghen dese
Het 6. argument ooc gegront zijnde op een geestelicke beduydinghe. sijn reden spreke / de welcke (gelijck dese Lesers sullẽ uyt de heylige Historie bevindẽ) uyt enckel valscheyt ẽn leugen gesmeedt is. Boven desen / brengt hy noch een ander allegorie voort / seg-

ghende / dat de Apostelen zijn visschers der men- Matth. 4. 19
schen gheweest / ende niet der cleynder kinder-
kens. Maer ic vrage wat het beduyt / dat Chri- Antwoort 1.
stus seyt / te wetẽ / dat in de nette des Euangelij Matt. 13. 47.
allerley visschen ghevanghen worden? maer dewijle het my niet en behaecht in allegorien te spelen / so antwoorde ick / dat het den Apostelen niet verboden en wert / den kinderkens te doo-
pen / als hen het leer-ampt bevolen wert. Hoe- Antwoort 2.
wel ick begeere noch te weten / waerom hy seyt
dat de kinderkens geene menschen en zijn. Ten Het 7. argument.
sevenden seyt hy / dewijle den gheestelicken gee- 1. Cor 2. 23.
stelicke dingen toecomen / soo en zijn de kinderkens tot den Doop niet bequaem / dewijle sy
niet geestelick zijn. Maer ten eersten is het opẽ- Antwoort.
baer / hoe verkeerdelick sy de plaetse Pauli draeyen. Paulus spreeckt daer van de leere / ẽn bewijst den Corinthen haer onachtsaemheyt / dat sy die hen selven meer dan te seer in scherpsinnicheyt behaechden / noch de beginselen der Hemelscher leere niet ghelеert en hadden. Wie can hier uyt besluyten / datmen den kinderkens moet den Doop ontsegghen / die God uyt ghenade tot sijne kinderẽ aen neemt / hoewel sy uyt
vleesch geborẽ zijn? Dat hy seyt / datmense moet Het 8. argument.
in gheestelicke spijse voeden / ist dat sy menschen
zijn: daer is licht op te antwoorden / dat sy door Antwoort.
den Doop toegelatẽ worden in de kudde Christi / ende dat hen het teecken der aenneminge genoech is / tot dat sy opghewassen zijnde / vaste spijse connen draghen. Ende datmen daerom den tijt der ondersoeckinghe moet verwachten / de welcke God claerlick in sijn heylich Nacht-
mael eyscht. Daer na seyt hy / dat Christus alle Het 9. argument.
de sijne roept tot het heylich Nachtmael. Maer
het is openbaer ghenoech dat hy niemant toe Antwoort.
en laet anders dan die nu te voren bereyt zijn / om de ghedachtenisse sijns doots te houden. Waer uyt volcht dat de kinderkens die hy gheweerdicht heeft te omhelsen / in eenen verscheyden ende eyghenen graet staen / tot dat sy groot worden: ende dat sy nochtans niet vreemde en
zijn. Dat hy voort seyt / dat het een ongeschickt 1. Wtvlucht.
wonder is / dat een mensche niet soude eten als
hy geboren is. Ick antwoorde dat de zielen an- Antwoort.
ders ghevoedt worden dan door het uytwendige eten des Nachtmaels: ende dat daerom Christus niet te min den kinderen een spijse is / hoewel sy het uytwendich teecken niet ghebruycken: ende dat het eẽ ander dinc is van dẽ Doop / door den welcken hen alleenlick de deure tot de
Ghemeynte open ghedaen wordt. Wederom De 2. Wtvlucht.
seyt hy dat een goet huysregeerder sijnen huys-
ghesin spijse gheeft te sijnder tijt. Of ick schoon Matt. 24. 45
dit toe late / ic bidde u door wat recht sal hy ons Antwoort.
beschrijven te wat tijde men moet doopen / om te bewijsen dat de kinderkẽs te ontijde gedoopt
worden? Bovẽ desen brengt hy voort / dat Chri- Het 10. argument.
stus den Apostelen ghebóden heeft / dat sy hem Joan. 4. 35.
souden haestighen tot den oogst / dewijle de ac-
kers wit ende rijp wordẽ. Voorwaer / Christus Antwoort.
wil daer alleenlic dat de Apostelẽ groote vrucht haers arbeyts voor handen siende / hen selven te blymoedichlicker tot het leer-ampt bereyden. Wie soude hier uyt besluyten / datmen alleenlic
in den tijt des oogsts moet doopẽ? De elfste re- Dat 11. argument.
den is / dat hy seyt / dat in de eerste Ghemeynte
alle de Christenen / discipulen waren. Maer wy Act. 11. 26.
hebben boven gheseyt / dat hy onwijselick het ghene dat van sommige gesproken is / wil van
allen verstaen. De opghewassen menschen die Antwoort.
nu onderwesen waren / ẽn hen selven tot Christum begheven haddẽ / zijn discipulen genaemt / gelijck de Joden onder de Wet / moesten Mosis

discipu-

discipulē zijn: nochtans sal niemant daer uyt te
rechte besluytē / dat de kinderkens zijn vreemde
gheweest/ die God betuycht heeft dat hyse als sijn
Het 12.argument. huysgenootē hout. Bovē desen/ seyt hy/ dat alle
Christenē broeders zijn/ eñ dat wy de kinderkēs
daer voor niet en houden/ so lange als wyse van
Antwoort. het Nachtmael uytsluyten. Maer ick brenghe
wederom dese grontreden voort / te weten / dat
Matt.19.15. alle de erfghenamen des rijcx der Hemelen/ zijn
Marc.10.16 leden Christi: Item dat de omnehelsinge Chri-
sti een waerachtich teecken der aenneminghe
was/ waer door hyse by de opghewassene ghe-
stelt heeft / eñ dat sy daerom niet te min tot het
lichaem der Ghemeynte behooren / hoewel sy
eenen tyt lanck het Nachtmael niet en gebruyc-
ken. De Roover aen het cruyce / is niet te min
een broeder der godsalighen gheweest / hoewel
hy noyt tot het Nachtmael ghecomen en is.
Het 13. argument. Daer nae seyt hy dat niemant onse broeder ge-
naemt en wordt / anders dan door den Gheest
der aenneminghe / de welcke alleenlick door het
Antwoort. ghehoor ghegheven wort. Ick antwoorde/ dat
hy altyts tot het selve bedorch ende valsch ar-
gument valt / om dat hy het ghene dat van de
opghewassene menschen alleenlick ghesept is/
verkeerdelick oock tot de kinderen treckt. Pau-
lus leert daer de ordentlicke wyse der roepinghe
Gods / te weten / dat hy syne uytvercorene tot
het gheloove brengt/ hen ghetrouwe Leeraers
verweckēde/ door der welcker dienst eñ arbeyt/
Actor. 10.44. hy hen de hant gheeft. Wie soude hem daerom
dorven eenen reghel geven/ dat hy niet en soude
moghen door een ander verborghen wyse de
Het 14.argument. kinderen in Christo planten? Dat hy seyt / dat
Cornelius is ghedoopt gheweest / nae dat hy
den heylighen Gheest ontfanghen hadde: hoe
Antwoort. verkeerdelick sy uyt een exempel eenen gemey-
nen reghel maken/ dat is openbaer uyt den Ca-
Actor.8.27. merlinck ende de Samaritanen / in de welcke
God een ander orden ghehouden heeft/ so dat sy
gedoopt worden eer datse de gaven des Geests
Het 15.argument. ontfinghen. Zijn vijfthiende reghel / is meer
dan dwaes: hy seyt dat wy door de wederghe-
boorte goden wordē: ende dat die goden zijn/ tot
de welcke het woort Gods ghesproken wordt:
Antwoort 1. het welcke gheen plaetse en heeft in de cleyne
kinderkens. Dat hy den gheloovighen God-
heyt toeschrijft / dat is een van syne raserie die
ick nu teghenwoordichlick niet en wil weder-
legghen: maer het is een schandelicke onbe-
Psal.28.6. schaemtheyt/ dat hy dese plaetse des Psalms/ so
verkeerdelick verdraeyt. Christus seyt dat de
Overheden by den Prophete worden goden ge-
Joan.10.35. naemt/ om dat sy een ampt bedienē dat hen van
Antwoort 2. God bevolen is. Maer het ghene dat van het
bevel der regeeringhe tot sekere menschen ghe-
sproken is/ dat treckt dese bequaem uytleggher
tot de leere des Evangelij/ om daer door de kin-
Het 16.argument. derkens uyt de Ghemeynte te dryven. Hy seyt
wederom / dat de kinderkens niet en moghen
nieuwe menschen gheacht worden / om dat sy
door het woort niet wederghebooren worden:
Antwoort. Maer het ghene dat ick nu dickmael ghesept
hebbe/ dat verhale ick wederom/ te weten/ dat
de leere een onverderffelic zaet is/ om daer door
wedergeboren te worden/ als wy bequaem zijn
om die te ontfanghen: maer dat God sijn mate
der wedergeboorte weet/ als wy door de jonck-
Het 17.argument/ ghenomen van een gheestelicke beduydenisse. heyt noch niet leerlic en zyn. Daer na keert hy
wederom tot sijne allegorien/ segghende/ dat in
de Wet een Schaep ende Geyte niet gheoffert
en worden terstont als sy van de moeder qua-
Antwoort. men. Ist dat wy de figueren hier toe willē trec-
ken/ soo sal het my licht wesen wederom te seg-
ghen / dat alle de eerstgheborene Gode heylich Exod.13.2.
waren/ soo haest als sy van de moeder quamen:
ten anderen datmen moeste een eenjarich Lam Exod.12.5.
offeren. Waer uyt sal volghen / datmen niet en
moet mannelicke oude verwachten: maer dat
eer de vruchten die noch nieu ende teeder zijn/
van God tot offerhande vercoren worden. Bo- Het 18. argument.
ven desen seyt hy/ dat niemant en can tot Chri-
stum comē / anders dan die te vorē van Joan-
ne bereyt zijn. Maer is het ampt Joannis/ Antwoort.
niet alleenlick voor eenen tyt gheweest? Ende op
dat ick dit late varen/ voorwaer die voorberey-
dinghe en is niet gheweest in de kinderkens die
Christus heeft omneghehelst ende ghesegent.
Daerom laet hem varē met sijn valsche gront-
reden. Ten laetsten/ beschermt hy met Trisme- Het 19.argument.
gisto ende Sybilla/ dat de heylighe afwasschin-
ghen niemanden toe en comen dan den opghe-
wassenen. Siet wat eerlicker een ghevoelen hy Antwoort.
heeft van den Doop Christi / den welcken hy
wil nae de onheylighe wyse der Heydenen ghe-
regelt hebben/ op dat hy niet anders bedient en
worde/ dan ghelijck het Trismegisto behaecht.
Maer wy achtē de autoriteyt Gods meer/ den
welcken het belieft heeft de kinderkens hem te
heyligen/ eñ aen te nemē door eē heylich teeckē/
wiens cracht sy door de jonckheyt noch niet en
verstondē: Wy en achtent ooc niet geoorloft te
zyne/ datmen het soude uyt die reyninghen der
Heydenen halē/ daer door de eeuwige eñ onver-
anderlicke Wet Gods / die hy in de Besnijdin-
ghe ghegheven heeft/ soude in onsen Doop ver-
andert worden. Ten laetsten seyt hy: Ist dat- Het 20.argument.
men de kinderkens mach sonder verstant doo-
pen/ soo mach den Doop al spelende van kinde-
ren bedient worden. Maer aengaende dese sake/ Antwoort.
mach hy teghen God kijven / uyt wiens gebot
de Besnijdinghe oock den kinderen toe quam/
eer sy verstant hadden. Was sy dan daerom een
spottelick dinck / oft alsoo den kinderen onder-
worpen / dat sy die hadden moghen al spelende
bedienen ende verkeeren? Maer het en is gheen
wonder dat dese verworpen gheesten / ghelijck
of sy met uytsinnicheyt gheslaghen worden/ al-
lerley seer grove ongheschicktheden tot bescher-
minghe haerder dwalingen voortbrengen: om
dat God haer hoochmoedicheyt ende hartnec-
kicheyt / rechtveerdichlick met sulcke raserie
wreeckt. Ick betrouwe voorwaer dat ick nu
gheopenbaert hebbe/ met wat crancker behulp-
selē/ Servetus de Wederdoopers syne broeders
gheholpen heeft.
32 Ick meyne dat het nu niemande die nuch- Waerom dat de Sathan teghen den kinderdoop soo gheweldich hem stelt.
ter ende verstandich is / sal duyster ofte twyfel-
achtich wesen hoe lichtveerdichlick sy de Ghe-
meynte Gods verstooren / die om den kinder-
doop gekyf ende twist maken. Maer het is nut
aen te mercken/ wat de duyvel door soo groote 1.
listicheyt soeckt te doen: te weten/ hy soeckt een Redenen zijn dese.
sonderlicke vrucht des betrouwens eñ der gee-
stelicker blijschap/ die hier uyt te nemen is/ ons 2.
te berooven / ende oock de eerlickheyt der goet-
heyt Gods soo seer te vercrancken. Want hoe
behaghelick is den Godsalighen herten/ dat sy
niet alleenlick door het woort / maer oock door
het aenschouwen haerder oogē versekert wor-
den/ dat sy by den hemelschen Vader so veel ge-
nade hebben / dat hy oock voor hare nacomers
sorge draecht? Want hier in machmen sien dat
hy een seer voorsichtighen huysvaders persoon
aen neemt/ die oock niet selfs nae onse doot af en
laet voor ons te sorghen/ maer voorsiet ende be-
sorcht oock onse kinderen. Behooren wy niet
hier door Davids exempel ons met gantscher Psal.48.11.

herten tot dancksegginghe te verheffen / op dat door sulck eē bewijs sijnder goetheyt/ sijn naem gheheylicht worde? Dit/ dit segghe ick/ soeckt de duyvel / als hy soo seer tegen den Kinderdoop strijt: op dat de betuyginghe der ghenade wech ghenomen worde/ ende dat alsoo de belofte/ die daer door voor onse ooghen gestelt wort / weynich te samen ten eynde vergae ende verswinde. Waer uyt niet alleenlick een godloose ondanckbaerheyt teghen de barmherticheyt Gods en soude comē/ maer ooc een traecheyt om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwijsen. Want wy en worden niet weynich door desen prickel verweckt / om onse kinderen ernstichlick in de vreese Gods ende onderhoudinghe der Wet op te brenghen/ als wy overleggen dat sy terstont als sy ghebooren zijn/ van God voor syne kinderen gehouden ende bekent worden. Daerom ist dat wy niet en willen de weldadicheyt Gods booselick verduysteren/ so laet ons onse kinderkens tot hem brenghen / den welcken hy onder sijne huysghenooten / dat is/ onder de leden der Ghemeynte/ plaetse gheeft.

Wt dese dwalinge der Wederdooperen comt voort insonderheyt tweederley quaet. 1. Ondanckbaerheyt teghen God. 2. Traecheyt om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwysen.

T besluyt/ vermanende datmen de kinderen tot God souden brenghen.

Het xvij. Capittel.

Van het heylighe Nachtmael Christi, ende wat het ons aenbrengt.

Waerom dat het heylighe Nachtmael van Christo is ingheselt.

NA dat God ons heeft eēmael in sijn huysghesin aengenomen/ ende dat niet om ons alleenlick voor sijne dienstknechten / maer oock om voor sijne kinderen te houden/ soo neemt hy ons oock aen den gantschē loop des levens ons te voeden/ op dat hy hem selvē bewijse eenen seer goeden huysvader / ende sorchvuldich voor sijn kinderkens te zijne. Eñ hy en is noch hier mede niet te vrede / maer gheeft oock eenen pant om ons dese gheduerighe mildicheyt te verseKeren. So heeft hy dan tot dit eynde noch een Sacrament sijnder Ghemeynte ghegheven / door de hant sijns eenichgeboren Soons/ te weten/ een geestelicke spijse/ daer in Christus betuycht dat hy een levendichmakende broot is / waer door onse zielen tot de waerachtighe ende salighe onsterffelickheyt ghevoet worden. Ende dewijle de kennisse suicker grooter verborghentheyt seer noodich is/ eñ nae haer grootheyt een neerstighe verclaringhe eyscht: ende dewijle de duyvel om de Ghemeynte van desen onbegrijpelicken schat te berooven/ over langen tijt heeft ten eersten wolcken/ ende daer na oock duysterheyt aengebracht/ om dese sake te verduysteren: boven desen oock twist ende strijt aengebracht/ om daer door de herten der eenvoudigen van de smake deser gheestelicker spijse te verduysteren/ ende oock te onsen tijde dese selve listē gebruyckt heeft / soo sal ick ten eersten de somma der sake alsoo vervaten/ dat het oock de ongeleerde mogen verstaen: ende daer na die knopen ontdoen/ door de welcke de duyvel heeft ghesocht de werelt te verstricken. Ten eersten zijn broot ende wijn teeckenen/ waer door dat onsienlicke voetsel dat wy uyt het vleesch ende bloet Christi ontfanghen/ ons wort voor ooghen gestelt. Want gelijc wy in den Doop van God wedergeborē/ ende in de ghemeynschap sijnder Ghemeynte gheplant / ende door aenneminghe sijne kinderen ghemaeckt worden: alsoo seggen wy dat hy het ampt eens goedē huysvaders doet/ ons sonder ophouden spijse ghevende/ om ons in dat leven te onderhouden eñ bewaren/ tot het welcke hy ons ghebaert heeft. Nu de eenige spijse onser ziele/ is Christus/ ende daerom roept ons de hemelsche Vader tot hem/ op dat wy door sijn gemeynschap gevoet zijnde/ ondertusschen cracht

Joan.6.51.

Hoe noodich de kennisse deser verborghentheyt zy.

Wat door teeckenen in dese verborghentheyt zijn.

gheerijgen/ tot dat wy tot de hemelsche onsterffelickheyt comē. Ende dewyle dese verborgentheyt der heymelicker vereeninghe Christi met de Godsalige onbegrijpelick is/ soo stelt hy ons een figuere ende beelt daer van voor ooghen/ in sienlicke teeckenen / die nae de mate onses verstants seer bequaem zijn / jae hy maecktse door panden ende teeckenen ons soo seker/ ghelijck of sy met onse ooghen ghesien worden: want dese seer ghemeynsaem ghelijckenisse can oock van de grofste verstanden gevaet worden/ te weten/ dat onse zielen van Christo gevoet worden / gelijck dit lichamelick leven door broot ende wijn onderhouden wort. Soo sien wy dan nu waer toe dit Sacrament dient: te weten / om ons te bevestighen dat het lichaem des Heeren alsoo eenmael voor ons opgeoffert is/ dat wy het nu ontfanghen ende nutten/ ende alsoo de cracht dier offerhande in ons ghevoelen: ende dat sijn bloet alsoo eenmael voor ons uytgestort is/ dat het ons een eeuwige dranck is. Ende alsoo luyden de woorden der belofte/ die daer by ghestelt zijn/ te weten: * Neemt/ dit is mijn lichaem dat voor u overghegheven wort. Soo worden wy dan geboden dat lichaem / dat eenmael tot onse salicheyt geoffert is/ te ontfanghen/ ende te eten: op dat wy siende dat wy daer van deelachtich worden / vast ende seker houden dat de cracht sijnder levendichmakender doot / sal crachtich in ons wesen. Waerom hy oock den drinckbeker noemt het verbont in sijn bloet. Want dat verbont dat hy eēmael door sijn bloet bevesticht heeft/ wordt eenichsins door desen drinckbeker ververscht / oft eer gheduerich ghemaeckt / soo veel de versterckinghe onses gheloofs aengaet/ soo wanneer hy ons sijn heylich bloet te drincken gheeft.

Tot wat eynde ons de selve eñ gheen andere inghestelt zyn.

Bebestiginge ghenomen van de instellinghe.

* Matth.26.26.

Mar.14.17.
Luc.22.19.
1. Cor. 11.24.

2 De Godsalige zielen connen groote vrucht ende soeticheyt des betrouwens uyt dit Sacrament hebben/ dewijle sy daer in een ghetuyghenisse hebben dat wy een met Christo ghewordenzijn/ soo dat wy al wat sijne is/ mogen onse noemen. Hier uyt volcht dat wy gherustelick mogen betrouwen dat het eeuwige leven/ waer van Christus erfghenaem is / oock onse is: ende dat wy het Rijcke der Hemelen/ daer in hy nu ghecomen is/ niet meer en connen verliesen dan hy selve: wederom dat wy niet en connen door onse zondē verdoemt worden/ van der welcker schult hy ons verlost heeft / dewijle hy die wil hem toegherekent hebben/ ghelijck of sy sijne waren. Dit is een wonderlicke verwisselinghe / die hy nae sijn onmetelicke mildicheyt met ons ghebruyckt heeft/ te weten/ dat hy een sone des menschen met ons ghewordenzijnde/ ons met hem kinderen Gods ghemaeckt heeft: dat hy ter aerden neder dalende/ ons de opvaert ten Hemel geopent heeft: dat hy onse sterffelickheyt aennemende / ons sijn onsterffelickheyt ghegheven heeft: dat hy onse swackheyt aennemende/ ons door sijn cracht versterckt heeft: dat hy onse armoede op hem nemende / ons sijnen rijckdom overghegheven heeft: ende dat hy den pack onser onrechtveerdicheyt / door den welcken wy verladen waren / heeft op hem ghenomen/ ende ons met sijn rechtveerdicheyt becleet.

Deses Sacraments velerley nutticheyt ende vruchten aengaende den Godsaligen.

3 † Van alle dese dingen hebben wy soo seker een betuyginghe in dit Sacrament / dat wy moeten vast ende seker houdē/ dat sy ons waerachtelick ghegheven worden / even ghelijck of Christus selve tegenwoordich voor onse oogen ghestelt/ ende met onse handen gehandelt wort. ‡ Want dit woort can ons niet liegen noch bedrieghen/ te weten/ Neemt/ Eet/ Drinckt/ dit is mijn

† Dat Nachtmael des Heeren vertoont ons de wonderlicke weldadē onser verlossinge/ ende Christum selve.

‡ Dwelc uyt de woordē der insettinghe claerlick blijckt.

mijn lichaem dat voor u ghegheven wort: Dit is mijn bloet dat tot verghevinghe der zonden uytghestort wort. Als hy't ons ghebiet te ontfanghen / soo geeft hy te kennen dat het onse is: als hy't ons ghebiet te eten/ soo geeft hy te kennen dat het een substantie met ons wort: als hy van syn lichaem seyt / dat het voor ons overgegheven is / ende van syn bloet dat het voor ons uytghestort is/ daer mede leert hy dat het beyde meer onse dan syne is: want hy heeft het beyde niet tot syn voordeel / maer tot onse salicheyt aenghenomen ende afgheleyt. Ende men moet wel neerstichlick aenmercken / dat de meeste eñ byna de gheheele cracht des Sacraments/ gheleghen is in dese woorden: Dat voor u overgegheven wordt: Dat voor u uytghestort wordt. Anders en soude het ons niet seer vorderlic zijn/ dat het lichaem ende bloet des Heerē nu uytgedeylt worde/ haddē sy niet eenmael tot onse verlossinghe ende salicheyt ghegeven geweest. Soo worden sy dan onder het broot ende den wijn voor ooghen ghestelt / op dat wy leeren dat sy niet alleenlick onse en zijn / maer ooc dat sy ons tot een voetsel des gheestelicken levens gegeven zijn. Dit is het ghene dat wy boven vermaent hebben/ te weten / dat wy van de lichamelicke dinghen/ die ons in het Sacrament voorgestelt zijn/ door een vergheliickinghe ende overeencominghe tot gheestelicke dinghen ghelept worden. Alsoo als het broot ons tot een teecken des lichaems Christi gegeven wort / soo moetmen terstont dese ghelijckenisse bedencken: Ghelijck het leven onses lichaems door broot gevoedt eñ onderhouden wordt: alsoo is het lichaem Christi de eenige spyse om onse ziele te voedē/ eñ levēdich te maken. Als wy dē wijn aensien/ die ons tot eē teecken des bloets is voorgestelt: so moeten wy dencken wat den wijn den lichame aenbrengt/ op dat wy rekenē dat het selve ons geestelick door het bloet Christi aengebracht wort: de crachten des wijns zijn voeden / vermaken/ versterckē ende verbrolickē. Want ist dat wy ghenoech aenmercken / wat ons de overgevinghe deses heylighen lichaems / ende de uytstortinge deses bloets voordeels ghedaen heeft/ soo sullen wy claerlick sien/ dat dese eygenschap des broots ende wijns/ nae sulcke verghelijckinghe seer wel met het lichaem ende bloet Christi/ ons aengaende/ over een comen / als sy ons uytghedeylt worden.

In 'twelcke aenghewesen wordt/ wat datmē insonderheyt sal aenmercken.

Die overeencominghe der teeckenen eñ der beteeckēder dinghen.

4 So en is dan het voorneemste deel des Sacraments niet/ het lichaem Christi enckelick eñ sonder hoogher aenmerckinghe ons te gheven: maer veel meer die belofte / door welcke hy betuycht dat syn vleesch waerachtichlic onse spijse/ eñ dat syn bloet onse dranc is/ waer door wy tot het eeuwighe leven gevoedt worden: Item door de welcke hy hem selvē betuycht het broot des levens te zijne/ ende dat so wie daer van eet/ inder eeuwicheyt sal leven: dese belofte (segghe ick) te verseghelen ende bevestighen: ende op dat dit geschie/ ons tot het cruyce Christi te senden/ daer dese belofte waerachtichlick volbracht eñ allesins vervult is: dit is het voorneemste werc des Sacraments. Want wy en ontfangē Christum niet behoorlick noch tot salicheyt/ anders dan soo verre hy is ghecruyst gheweest/ te weten / als wy de cracht syns doots levendichlick ghevoelen. Want dat hy hem selven heeft het broot des levens ghenoemt/ desen naem en heeft hy niet uyt den Sacramente ghenomen/ gelijck sommighe dat verkeerdelick uytlegghen: maer dewijle hy ons sulck was van den Vader ghegeven/ daerom heeft hy hem selvē sulc bewesen/ als hy onser sterffelickheyt deelachtich ghewordē zijnde/ ons sijnder Goddelicker onsterffelickheyt deelachtich gemaect heeft: als hy hem selvē tot eē offerhande gevēde / onse vervloeckinge heeft op hem genomen/ om ons met synē zegen te overgietē: als hy door syn doot/ de doot verslonden heeft: als hy in syn wederopstandinghe onse verderffelicke vleesch / dwelck hy aenghenomen hadde/ tot eerlickheyt ende onverderffelickheyt verweckt heeft.

Welcke dat de voornaemste stucke zijn deses Sacraments.

Joan. 6.55.

Joan. 6.51.

5 Nu moet dit al door toevoeginge tot ons comē: dit geschiet door het Euangelium/ eñ claerlicker door het heylige Nachtmael / daer hy hē selven met alle syne goeden ons voorstelt / ende wy hem ontfanghen. Soo en begint dan Christus niet eerst door het Sacrament het broot des levens te zijne: maer dewyle het ons doet gedencken dat Christus is het broot des levens ghewordē/ op dat wy het sonder ophouden eten / ende ons een smake daer van gheeft / soo maeckt het dat wy de cracht deses broots ghevoelen. Want Christus belooft ons dat al wat hy ghedaen ofte gheleden heeft / is om ons levendich te maken gheschiet. Boven desen dat dese levendichmakinghe eeuwich is/ waer door wy sonder eynde ghevoedt / onderhouden/ ende bewaert worden in het levē. Want gelijc Christus ons niet en soude het broot des levens gheweest hebbē/ hadde hy niet om onsent wille geboren gheweest/ ghestorven/ ende weder opghestaen: alsoo en soude hy nu het broot des levens niet zijn/ ware de cracht ende vrucht synder geboorte/ doots/ ende wederopstandinge/ niet een eeuwich eñ onsterffelick dinc. Dit is geheel seer wel van Christo uytghedruckt/ met dese woordē: Het broot welck ick sal gevē/ is mijn vleesch/ het welcke ick gheven sal voor het leven der werelt. Met welcke woordē hy ons sonder twijfel te kennen gheeft / dat syn lichaem ons daerom sal tot broot wesen tot het gheestelick leven onser ziele/ om dat het soude voor onse salicheyt ter doot ghegheven worden: ende dat het ons ghegheven wort om te eten / als hy't ons door het gheloove deelachtich maeckt. Soo heeft hy dan eenmael syn lichaem ghegheven dat het soude broot worden/ te weten / als hy hem selven tot verlossinghe der werelt heeft laten cruycen. Hy gheeft het daghelicx/ als hy hem selven door de stemme des Euangelij voorstelt/ op dat wy synder deelachtich worden so verre als hy gecruyst is: Item als hy dese ghevinghe door de verborghentheyt syns heylighen Nachtmaels verseghelt: ende als hy dat selve inwendichlick volbrengt/ dat hy uytwendichlick beteeckent. Hier moeten wy twee feylen vlien/ te weten/ dat wy niet en schijnen de uytwendige teeckenen te seer verkleynen/ ende van hare verborghentheden af te scheuren/ aen de welcke sy eenichsins gebonden zijn: noch oock te seer te verheffen / eñ daerentusschen oock de verborgentheden te verduysteren. Dat Christus het broot des levens is/ waer door de gheloovighe tot eeuwighe salicheyt gevoedt worden/ dat en versaeckt niemant dan die gantschelick godloos is. Maer op wat wijse men sijnder deelachtich wordt/ daer in en comen de gheloovighe niet alle over een. Want daer zijn sommighe / die het lichaem Christi te eten/ eñ syn bloet te drincken/ met eenen woorde uytlegghen: segghende/ dat het niet anders en is dan in Christum gelooven. Maer in die schoon predikinghe daer Christus ons het eten syns vleesch aen prijst/ schijnt Christus wat hoogers te willen leeren/ ende uytdrucken/ te weten/ dat wy door de waerachtige deelachticheyt Christi/

Verclaert zijnde de eersten artickel des eersten stucx/ volcht den anderen artickel/ te weten/ hoe dat wy Christum dat broot des levens sullen ontfanghen.

Joan. 6.51.

Namelick door den gheloove.

Alwaer wy ons door twee fautē te myden hebbē: te weten/ dat wy die teeckenen niet te seer en verkleynen/ ofte en verheffen.

leven.

Daerenboven soo moet dese aenneminghe niet alleen op het ghelooe/ maer oock op des gheloofs werckinghe ende vrucht sien.

levendich gemaeckt worden: welcke deelachticheyt hy ooc met die woordē / eten ende drincken, bedupt / om dat niemant en soude meynen dat hy dat leven dat wy in hem ontfanghen / door enckel kennisse ontfangt. Want ghelijck het lichaem niet door het aenschouwen/ maer door het eten des broots ghevoedt wort: alsoo moet de ziele oock waerachtichlick Christi deelachtich worden / op dat sy door sijn cracht tot het gheestelicke leven ghevoedt worde. Hierentusschen bekennen wy dat dit eten niet anders en gheschiet dan door het gheloove: ghelijckmen geen ander en can dichten. Maer tusschen mijne woorden ende de hare/ is dit onderschept/ dat sy segghen/ dat het lichaem Christi eten/ alleenlick is ghelooven: ende ick segge/ datmē ghelooovende het lichaem Christi eet/ om dat hy door het gheloove onse wordt: ende dat dese etinghe een vrucht des gheloofs is. Ofte ist datment claerlicker wil hebben: Sy segghen dat dit eten het gheloove is/ maer ick achte dat het eer upt dē gheloove comt. In de woorden is het onderschept wel cleyn/ maer in de sake is het groot. Want hoewel de Apostel leert dat Christus in onse hertē woont door het gheloove/ soo en sal nochtans niemant segghen/ dat dit woonen Christi in ons/ het gheloove zy: maer sy ghevoelen alle dat daer een uytnemēde vrucht des gheloofs verclaert wort/ te weten/ dat de gheloovighe door het gheloove verkrijghen dat Christus in hen blijft. Op dese wijse als de Heere hem selven heeft het broot des levens genoemt / soo en heeft hy niet alleenlick willen leerē/ dat onse salichept is in het gheloove sijnder doot ende wederopstandinghe gheleghen/ maer dat oock als wy waerachtelick sijnder deelachtich worden/ sijn levē in ons comt/ ende onse wordt/ ghelijck het broot den lichame stercke gheeft/ als het tot voedtsel ghenomen wordt.

Wat het zy/ Christum eten.

Ephes.3.17.

In wat verstant Christus gheseyt wordt het broot des levens. Joan.6.51.

Met Augustinus ende Chrysostomus autoriteyt wort bevesticht/ dat te voren vā het etē geseyt is.

6 Augustinus / den welcken sy tot haren beschermer nemen/ en heeft oock met gheen ander verstant geschrevē/ dat wy het lichaem Christi eten ghelooovende / dan om te kennen te gheven dat de etinghe des geloofs/ ende niet des monts en is. Het welcke ick niet en versake/ maer segge noch daer toe / dat wy Christum door het gheloove ontfanghen / niet die ons van verre verschijnt/ maer die hem selvē met ons vereenicht/ op dat hy onse hooft / ende wy sijne leden zijn. Nochtans en verworpe ick niet gantschelick die wijse van spreken: maer segge alleenlick dat het gheen volcomen verclaringhe en is / ist dat sy willen beschrijven wat het zy / het vleesch Christi eten. Anders sie ick dat Augustinus dese wijse van spreken dickmael ghebruyckt heeft: ghelijck als hy seyt in het derde Boeck van de Christelicke leeringe: Tē zy dat ghy het vleesch des Soons des menschen eet: dat is een wijse van spreken/ waer door geboden wort datmen des lijdens des Heeren moet deelachtich zijn/ ende nuttelic in gedachtenisse houdē / dat sijn vleesch door ons gecruyst ende gewondt is. Item als hy seyt / dat die drie duysent menschen die door de predikinghe Petri bekeert worden/ het bloet Christi dat sy wreedelick ghestort hadden/ ghelooovende ghedroncken hebben / maer dese weldaet des gheloofs prijst hy op vele andere plaetsen / te weten / dat door het gheloove onse zielen niet min ghevoedt en worden door het vleesch Christi / dan onse lichamen door het broot dat wy eten. Ende dit is het ghene dat Chrysostomus op een plaetse schrijft/ te weten/ dat Christus niet alleenlick door het gheloove/ maer oock metter daet maeckt dat wy sijn

Joan.6.52.

Hom.in Ioan. 31.& 40. & alibi.

Actor.2.41.

Homil.60.

lichaem zijn. Want hy en verstaet niet dat sulck goet anders dan door het gheloove comt: maer wil alleenlick die upt sluyten/ dat niemant denckt dat wy door een bloote bedenckinghe/ Christi deelachtich worden. De ghene die willen dat het Nachtmael zy alleenlick een teecken der uytwendigher belijdinghe / die gae ick nu voorby: want ick meyne haer dwalinghe ghenoech weder leyt te hebben doe ick van de Sacramenten int ghemeyn handelde. De Lesers sullen alleenlick dit aenmercken: Als de drinckbeker ghenaemt wort het verbont in sijn bloet/ soo wordt daer een belofte uytghedruckt / de welcke dient om het gheloove te versterken. Waer upt volcht / dat wy het Nachtmael niet recht en ghebruycken/ ten zy dat wy op God sien/ ende aennemen dat hy ons voorstelt.

Luc.22.20.

7 Boven desen en doen die my niet ghenoech/ die bekennende dat wy eenighe ghemeynschap met Christo hebben / als sy die willen toonen/ ons alleenlick des Gheests Christi deelachtich maken / het vleesch ende bloet Christi verswijghende. Gelijck of alle dese dinghen te vergeefs gesproken waren/ † dat sijn vleesch waerachtelick spyse is/ dat sijn bloet waerachtichlic dranc is: dat niemant het leven en heeft dan die sijn vleesch eet/ ende dat bloet drinckt/ etc. Daerom dewijle het openbaer is / dat de ghemeynschap Christi haer voorder bestreckt dan deser menschen beschrijvinghe / de welcke veel te nauwe is/ soo wil ick hoe verre haer de ghemeynschap sterckt/ met corte woordē verclaren/ eer ick van dat ander deyl dat haer tegen is/ handele. Want tegen de Leeraers die de teeckenē sonder mate verheffen / sal ick moetē meer woordē gebruycken/ de welcke nae haer grof verstant een ongheschickte wijse van Christi vleesch ende bloet te eten ende drincken sinedende / Christum van sijn vleesch berooven/ ende tot een ydel ghedichtsel veranderen. Ist dat nochtans so groote verborghenthept can met eenige woorden vervaet worden: het welcke ick sie dat ickt niet selfs in mijnen gheest ghenoech en vate. Het welcke ick gheerne bekenne / op dat niemant de hoocheyt deser verborghenthept met de mate mijnder kintschept en mete. Maer ic vermane de Lesers dat sy haer gevoelen binnen dese veel te nauwe palen/ niet en houden/ maer liever arbeyden om veel hooger op te climmen / dan sy souden door mijn leydinghe connen comen. Want soo wanneer ick van deser sake spreke/ als ick ghearbeyt hebbe om alle dinck te segghen / soo dunckt my noch selve/ dat ick seer weynich nae de weerdicheyt der sake ghesept hebbe. Ende hoewel de geest meer can bedencken dan de tonge can upt spreken/ soo wordt hy nochtans door de grootheyt der sake overvallen ende overwonnen. Soo en can ick dan niet anders dan tot verwonderinge deser verborghentheyt upt breken/ dewijle mijn gheest niet genoechsaem en is/ om die te bedencken/ noch mijn tonge om upt te spreken. Nochtans sal ick de somma mijns ghevoelens met corte woorden eenichsins verclaren: de welcke ick houde waerachtich te zijne / ende betrouwe dat sy van den godsalighen herten niet en sal mispresen worden.

Ende ten is niet genoech/ dat sommige verswijgende het vleesche ende het bloet Christi/ dese gemeenschap anders niet dan geestelic verstaen.

† Joan.6.55.

Nochtans is de verborgenthept des lef ghemeenschap soo groot/ datmē moet bekennen/ dat de mensche in desen leven niet genoechsaem en can begrijpen/ watmen hier van sal mogen oordeelē.

8 * Ten eersten wordē wy upt de Schrifture gheleert/ dat Christus van den beginne aen is geweest dat levendichmakende Woort des Vaders / de fonteyne ende oorspronck des levens/ waer upt alle dinghen altyts haer leven ontfangen hebben. Daerom noemt hem Joannes somtyts † het Woort des levēs/ ende schrijft somtyts ‡ dat het levē is in hem geweest/ te kennen gheven=

* So veel als den Schrijver deses boecx verstaen can/ is soodanich. Eerstelick/ datter gātsch geen leven en is dan alleen in Christo. †1.Joan.1.1. ‡ Joan.1.4.

Ten tweede. Dat hy dit leven heeft op twee manieren. 1. Van hem selven/ als God wesende. 2. Wtstortende tselve leven in syn aenghenomen vleesch/ op dat daer uyt tot ons vloeyen soude de ghemeynschap des levens.

*1. Joã. 1. 1. 2.

ghevende / dat hy oock doe syn cracht heeft in alle creatueren uytgestort/ waer door sy mochten adem ende leven hebben: maer hy seyt nochtans daer na/ dat het leven doe eerst is geopenbaert geweest/ * als de Sone Gods onse vleesch aenghenomen hebbende/ hem selven heeft alsoo voorghestelt / dat hy met ooghen ghesien/ ende met handen mochte ghehandelt worden. Want hoewel hy oock te voren syn cracht in de creaturẽ uytstortede/ nochtans dewyle de mensche door de zonde van God vervreemt zynde/ de gemeynschap des levens verloren hadde / ende de doot sach van allen zyden over hem comen/ soo moeste hy tot de ghemeynschap syns woorts aenghenomen worden / om wederom hope der onsterffelickheyt te gecrijgen. Want hoe groot sal dat betrouwen wesen/ dat yemant daer uyt sal gecrijgẽ/ dat hy hoort dat het woort Gods/ waer van hy seer verre is/ de volheyt des levẽs in hem heeft/ maer in hem selven eñ rontomme hem/ niet voor syne oogen en heeft / anders dan de doot. Maer als dese / die de fonteyne des levens is/ heeft begonnen in onse vleesch te woonen/ soo en is hy niet verre van ons verborgen/ maer laet hem teghenwoordelick met handen voelen. Jae dat selve vleesch/ daer in hy woont/ heeft hy ghemaeckt ons levendichmakende te zyne / op dat wy door der selver deelachtichheyt tot onsterffelickheyt gevoedt worden.

Joan. 6. 48. ende 51.

Ick ben (seyt hy) het broot des levens / die van den Hemel ben afghecomen. Ende dit broot dat ick sal gheven is myn vleesch / het welcke ick sal geven voor het levẽ der werelt. Met welcke woorden hy leert ende te kennen geeft/ dat hy niet alleenlick het leven is/ so verre hy het eeuwige woort Gods is/ dwelck uyt den Hemel tot ons afgecomen is / maer dat hy afcomende de cracht in onse vleesch/ dwelck hy heeft aengenomen/ uytghestort heeft / om dat wy daer uyt souden des levens deelachtich worden. Hier uyt volcht nu oock / dat syn vleesch waerachtichlick spyse is/ ende syn bloet waerachtichlick dranck: met welcke voetselen de gheloovige tot het eeuwige leven ghevoedt worden. Soo hebben dan de Godsalighe nu hier in uytnemenden troost/ dat sy nu het leven in haren eyghen vleesch vinden. Want alsoo en comen sy niet alleenlick lichtelick tot het leven comẽ/ maer het comt hen van selfs te gemoete. Laet ons alleenlick den schoot onses herten open doen om het te ontfanghen/ ende wy sullent hebben.

Bevestiginghe uyt Cyrillus.

9 Ende hoewel het vleesch Christi soo groote cracht vã hẽ selvẽ niet en heeft/ dat het ons soude levendich makẽ: het welcke in syn eerste conditie selve der sterffelickheyt onderworpẽ was/ eñ nu met onsterffelickheyt begaeft zynde/ door hem selven niet en leeft: soo wordt het nochtans te rechte levendichmakende ghenaemt/ dewyle het door de volheyt des levens overgoten is/ om dat het ons daer van soude deelachtich maken. Nae dit ghevoelen legghe ick met Cyrillo

Joan. 5. 26.

dese woorden Christi uyt: Gelyck de Vader het leven heeft in hem selvẽ/ alsoo heeft hy den Sone ghegheven dat hy het leven heeft in hem selven. Want hy spreeckt daer eyghentlick van syne gaven: niet die hy van den beginne by den Vader beseten heeft/ maer daer mede hy in dat selve vleesch / in het welcke hy hem selven vertoont heeft/ is begaeft ende verciert gheweest. So bewyst hy dan dat oock in syn menschelicke natuere de volheyt des levens woont: soo dat de ghene die syns vleeschs ende bloets deelachtich wordt/ oock mede des levens deelachtich is. Het welcke men door een exempel mach verclaren.

Ende met een ghemeyn exempel ofte gelyckenisse.

Want ghelijck het water uyt de fonteyne somtyts ghedroncken/ somtyts gheput / ende somtyts door watergoten ghelept wort om de ackers te vochtighen: welcke fonteyne nochtans uyt haer selven niet ghenoechsaem en is tot soo vele ghebruycken/ maer van den waterspronck selve/ de welcke sonder ophoudẽ vloeyt/ ende der fonteyne dickmael nieuwe overvloedicheyt toe brengt: alsoo is het vleesch Christi als een rijcke ende onverganckelicke fonteyne / de welcke het leven / dat in haer uyt de Godheyt spruyt ende springt / tot ons uyt stort. Nu / wie en siet niet dat de ghemeynschap des vleeschs ende bloets Christi/ alleen die na het Hemelsche leven staen/ noodich is. Hier toe dienen die sententien des

Ephes. 1. 22. ende 4. 15.

Apostels: Dat de Ghemeynte is het lichaem Christi ende syn vervullinghe / ende dat hy het Hooft is / waer uyt het gantsche lichaem te samen ghevoecht/ ende te samen ghebonden/ door de tsamenvoeginghen opwast: dat onse lichamen leden Christi zijn.

1. Cor. 6. 15.

Waer uyt kennelick is/ niet alleẽ hoe dat Christi vleesch levendich maeckt/ maer oock hoedanich onse gemeenschap met Christo zy.

Welcke dinghen niet en connen gheschien/ ten zy dat hy gheheel met Gheest ende lichaem met ons vereenicht zy. Maer die seer nauwe gemeynschap/ waer door wy met syn vleesch vereenicht wordẽ/ verclaert hy met noch een meerder ghetuyghenisse / als hy seyt/ dat wy ledẽ syns lichaems zijn/ uyt syn beenen ende uyt syn vleesch. Ten eynde/ willende betuyghen dat dese sake meerder is dan men

* Ephes. 5. 30.

can uyt spreken/ so eyndicht hy syne woorden/ uytroepende ende segghende: Dat is een groote verborghentheyt. Soo soudet dan een uytnemende uytsinnicheyt zijn / niet te bekennen dat de gheloovighe eenighe ghemeynschap met het vleesch ende bloet des Heeren hebben: de welcke Paulus betuycht soo groot te zijne/ dat hyse liever heeft te verwonderen dan te verclaren.

Welcke ghemeynschap door gheene verscheydentheyt der plaetsen can verhindert worden.

10 De somma is / dat onse zielen door het vleesch Christi ghevoedt worden/ ghelijck broot ende wyn het lichamelick leven voeden ende onderhouden. Want anders en soude de ghelijckenisse des teeckens niet met de beteeckende sake over een comen / ten ware dat de zielẽ haer spyse in Christo vonden: het welcke niet en can gheschien/ ten zy dat Christus waerachtichlick een met ons worde / ende ons voede door het eten syns vleeschs/ ende drincken syns bloets. Ende hoewel het ongheloovelick schynt/ dat door soo wyde verscheydenheyt der plaetsen het vleesch Christi soude tot ons comen / om ons tot een spyse te zyne/ soo moeten wy nochtans gedencken/ hoe verre de verborghen cracht des Geests zy boven alle onse ghevoelen/ ende wat grooter dwaesheyt het zy / dat wy haer onmetelicke grootheyt willen met de mate onses verstants meten. Daerom laet het geloove bedencken het ghene dat onse verstant niet en can vaten/ te weten/ dat de Gheest de dinghen waerachtichlick vereenicht die door de plaetse verscheyden zyn.

Ende de selve wort alsoo in het heylighe Avontmael versegelt/ dat wy daer in niet een ydel teecken/ maer de sake selve ontfanghen.

Nu dese heylighe ghemeynschap syns vleeschs ende bloets / waer door hy syn leven in ons uyt stort / ghelyck of hy in onse beenen ende merch doordronghe / die betuycht ende verseghelt hy oock in het Nachtmael / ende dat niet met een ydel ende naeckt teecken / maer de cracht des Geests/ daer bewysẽde/ waer door hy volbrẽgt dat hy belooft. Ende voorwaer de beteeckende sake wort daer van hem eenen yegelicken voorghestelt ende ghegheven / die in de gheestelicke maeltyt zy: hoewel hy van de gheloovighe alleen vruchtbaerlick ontfangen wort/ die sulcke groote mildicheyt met waerachtighen geloove ende danckbaerheyt des herten ontfanghen.

Gelyck Paulus betuycht.

Hierom seyt Paulus / dat het broot dat wy breken/

1.Cor.10.16.

breken/ de ghemeynschap des lichaems Christi is: ende dat de Drinckbeker/ welcke wy door het woort ende ghebeden daer toe heyligen/ de ghemeynschap syns bloets is. Hier en moet niemant tegenworpen/ dat het een oneyghen wijse van spreken is / waer door de naem der beteeckender sake/ den teeckene ghegheven wort. Ick bekenne voorwaer dat de brekinge des broots een teecken is/ ende niet de sake selve. Maer als wy dit toeghelaten hebben / soo sullen wy uyt de gevinge des teeckens recht besluyten / dat de sake selve oock ghegeven wort. Want niemant en sal te eenigen tyde bestaen te seggen/ dat God een ydel teecken gheeft / ten zy dat hy wil God met valschheyt ende bedrieginghe beschuldigen. Daerom / ist dat de Heere door de brekinge des broots/ waerachtichlick de deelachticheyt syns lichaems voor ooghen stelt / soo en machmen niet twijfelen dat hyse waerachtichlick aenbiet ende gheeft. Ende de gheloovige moeten gantschelick desen regel weten/ te weten/ Dat sy/ soo wanneer sy de teeckenẽ sien / die van God ingestelt zijn/ oock moeten dencken ende ghelooven/ dat de beteeckende sake daer oock waerachtichlick ende sekerlick is. Want waerom gheeft de Heere u het teecken syns lichaems in de hant/ anders dan om van de waerachtige deelachticheyt syns lichaems te versekeren? Ist dat het waerachtich is dat het sienlicke teecken ons gegeven wort/ om de gave der onsienlicker sake te versegelen: soo moeten wy betrouwen dat ons syn lichaem selve so sekerlick gegeven wort/ als wy tegenwoordichlick sien/ dat ons het teecken syns lichaems ghegheven wort.

Teghenworpinghe/ dat het is een oneyghen wijse van spreken.

Antwoort.

Een sekeren ende vasten regel van den Sacramente.

11 Soo segghe ick dan/ het ghene dat altijts is in de Ghemeynte gheleert geweest/ ende oock heden gheleert wort van alle de ghene die rechtsinnich zijn/ te weten/ dat in het heylige Nachtmael twee dinghen zijn / te weten / de sienlicke ende lichamelicke teeckenen/ de welcke voor onsen ooghen ghestelt zijnde / ons de onsienlicke dinghen nae de swackheyt onses verstants afbeelden: ende de gheestelicke waerheyt / die door de uytwendighe teeckenen beduyt/ ende voorgestelt wort. Als ick slechtelick wil vertoonẽ hoedanich dese waerheyt zy / soo plege ick drie dingen te stellen: te weten/ de beduydinghe/ ende de materie die daer in gheleghen is/ ende de cracht ofte vrucht die uyt beydẽ volcht. De beduydinghe is in de beloften ghelegen/ de welcke eenichsins zijn in het teecken vermengt. De materie ofte substantie noeme ick Christum / met syn doot ende wederopstandinge. Eñ by de vrucht verstae ick de verlossinghe / rechtveerdicheyt/ heylichmakinghe/ het eeuwich leven/ ende alle andere weldaden die Christus mede brengt. Eñ hoewel alle dese dinghen het gheloove aengaen: soo en late ick nochtans niet toe datmen soude segghen/ dat ick/ als ick segge dat Christus door het gheloove ontfangen wort / soude daer mede meynen/ dat hy alleenlic door het verstant ende door bedenckinge ontfangẽ wort. Want de beloften stellen hem voor oogen / niet om dat wy souden in het ydel aenschouwẽ eñ in de naeckte kennisse blyvẽ : maer om dat wy synder souden waerachtichlick deelachtich worden. Eñ voorwaer ick en sie niet hoe yemant betrout dat hy in het cruyce Christi verlossinghe ende rechtveerdicheyt/ ende in syn doot het eeuwige leven heeft / ten zy dat hy voornemelick op de waerachtige gemeynschap Christi steune. Want die goeden en souden ons niet toe comen/ waert dat Christus niet eerst hem selven onse en maeckte. Soo segghe ick dan / dat Christus ons in het

T'besluyt des eersten deels deses Capittels: Dat/ te weten/ het Sacrament des Avontmaels twee stucken heeft.

1 De lichamelicke teeckenen.

2 De geestelicke waerheyt/ welcke stucken in haer begrypen/ de beduydinge/ de materie eñ de vruchten.

Nachtmael door de teeckenen des broots ende wyns / wordt waerachtichlick voor ghestelt/ oock syn lichaem ende bloet/ waer in hy alle ghehoorsaemheyt volbracht heeft / om ons rechtveerdicheyt te vercryghen: te weten / ten eersten / op dat wy met hem een lichaem worden: ten anderen / op dat wy synder substantie deelachtich ghewoorden zijnde / oock de cracht in de ghemeynschap aller goeden ghevoelen.

Door de teeckenen wordt ons Christus waerachtichlick ghegeven ende aenghedient.

12 Nu come ick tot die hyperbolische/ dat is/ omnatighe vermengingen/ die door superstitie zijn ingecomẽ: want de duyvel heeft hier wonderlicke listicheyt gebruyckt/ om der menschen geest van den Hemel af te trecken / ende tot verkeerde dwalinghe te brenghen/ ghelijck of Christus aen het broot ghehecht ware. Ende ten eersten en moeten wy niet sulck een teghenwoordicheyt Christi in het Sacrament droomen/ ghelijck de Pauselicke consteenaers gedicht hebben/ dat het lichaem Christi tegenwoordichlick voorgestelt worde/ om met handen gehandelt/ met tanden ghemorselt / ende met den mont in gheslickt te worden.* Want dit was de forme der woorden / daer mede de Paus Nicolaus Berengarium dede wederroepẽ/ tot een getuyghenisse synder bekeeringhe / welcke woorden soo wonderlicken ongheschickt zyn/ dat de Autheur der glosse/ selve uytroept/ seggẽde/ dat het te vreesen is/ dat daer uyt sal een ergher ketterie comen/ dan de ketterie Berengarij was/ ten zy dat de Lesers wijsselick toe sien. Ende hoewel Petrus Lombardus seer arbeyt/ om de ongheschicktheyt der woorden te ontschuldigen/ so is hy nochtans meer tot een ander ghevoelen gheneycht. Want ghelijck wy niet en twijfelen dat hy nae de eeuwighe conditie der menschelicker natuere in een seker plaetse begrepen wort/ ende in den Hemel is/ tot den welcken hy eenmael opghenomen is / tot dat hy weder come om te oordeelen: also achten wy het gantschelick ongheoorloft te zijne / datmen hem tot dese verganckelicke teeckenen treckt/ ofte denckt dat hy alomme tegenwoordich is. Ende dit en is oock voorwaer niet noodich om synder deelachtich te wordẽ: want de Heere geeft ons dese weldaet door synẽ Geest/ te weten/ dat wy met lichaem/ geest/ ende ziele/ een met hem worden. Soo is dan de Geest Christi de bant deser vereeninge / door den welcken wy te samen gebonden worden: ende hy is oock ghelijck een watergote/ door den welcken al wat Christus is ende heeft/ tot ons comt. Want ist dat wy sien dat de Sonne met hare radien op de aerde schijnende/ eenichsins oock haer substantie in de aerde geeft/ om haer vruchten te genereren / voeden ende stercken: waerom soude de beschijninghe des Geests Christi/ niet soo crachtich zijn in de gemeynschap des vleeschs ende bloets Christi tot ons te brengen? Daerom als de heylige Schrifture van onse deelachticheyt die wy met Christo hebben/ spreeckt / soo schrijft sy de gantsche cracht daer van/ dẽ Geeste toe. Maer uyt velen sal een plaetse ghenoech wesen. Want Paulus leert dat Christus niet anders dan door synen Geest in ons woont: waer mede hy nochtans dese ghemeynschap des vleeschs eñ bloets Christi daer van wy nu sprekẽ/ niet wech en neemt/ maer leert dat / dat het de eenige Geest maeckt dat wy den gantschen ende geheelen Christum besitten/ ende in ons blyvende hebben.

Het andere deel des Capittels/ ghebracht zynde tot neghen artikelen.

1. De aenmerckinge eñ wederlegginghe van de Paepsche wesentlicke veranderinge des broots eñ des wyns.

*Haer oorspronck ende ongeschicktheyt.

Waerom datmense sal verwerpen.

Dist.2.c Ego Berengarius.

Actor.1.11.

Chrysost. Sermone quodam de Spiritu Sancto.

Dese wederlegginghe wort bevesticht met een ghelijckenisse.

Met den sin der Schrifturen.

Met het getuyghenisse Pauli. Rom.8.9.10.

13 * De School-leeraers die vã sulcke groote ongoddelickheyt verschrickt warẽ/ hebben suyverlicker ghesproken: nochtans en deden sy niet

* Wat dat voor een wesentlicke veranderinge gedicht hebben de School-leeraers.

anders dan sy scherpsinniger verstrickinge ge-
bruycken. Sy laten toe dat Christus niet plaet-
selick/ noch lichamelic daer en is/ maer dichten
daer na een wyse/ de welcke sy selve niet en con-
nen verstaen/noch ooc anderen verclaren: waer
van nochtans de somma is/dat mẽ moet Chri-
stum in de ghedaente des broots soecken. Want

Haer dwalinghe wort wederlegt.

wat sullen wy segghen? Als sy segghen dat de
materie ofte substantie des broot in Christum
verandert wort/ hechten sy dan niet de substan-
tie des lichaēs Christi aen de verwe des broots/
te weten/ aen de witticheyt/ de welcke sy daer
alleen laten van den broode? Maer sy segghen
dat hy alsoo in het Sacrament is/dat hy noch-
tans in den Hemel blijft/ ende dat sy geen ander
tegenwoordicheyt en stellen/ dan der ghestalte-
nisse. Maer wat woorden sy voortbrengen/om
daer mede te bedriegen/ soo is dit het eynde ende
somma daer van/te weten/dat het gene dat vo-
Lib.4.Dist.12. ren broot was/door de consacreringhe Christus
wort/ soo dat voortaen onder de verwe des
broots/ Christus verborghen zy. Het welcke sy
hen oock niet en schamen claerlick uyt te druc-
ken: want de woorden Lombardi zijn/ dat het
lichaem Christi/ dwelck in hem selven sienlick
is/ nae de consecratie onder de ghedaente des
broots verborghen ende bedeckt wort. Ende
also na dit gevoelen/ en is de forme ende figuere
des broots niet anders dan een momaensicht/
waer door het ghesichte des lichaēs wech geno-
men wort. Ons en zijn oock gheene groote gis-
singhen noodich om te bevinden wat bedroch
sy willen met dese woorden maken: want de sa-

Wat ende hoe groote superstitien dat dese dwalinghe inghebrocht heeft.

ke selve seyt het claerlick. Want in wat grooter
superstitie nu vele eeuwen lanck niet alleenlick
het ghemeyn volck/ maer oock de Overste selve
zijn ghehouden gheweest/ ende oock heden ghe-
houden worden/ dat machmen sien: want van
het waerachtich ende oprecht ghelooue zijn sy
niet sorchvuldich door het welcke alleen wy tot
de ghemeynschap Christi comen/ende met hem
blijven: maer soecken alleenlick sijn vleesche-
licke teghenwoordicheyt te hebben/ de welc-
ke sy buyten Gods woort ghesmeedt hebben/
meynende dat Christus hen alsoo ghenoech te-
ghenwoordich is. Soo sien wy in somma/
dat uyt dese vernuftighe scherpsinnicheyt dit
ghecomen is/ dat het broot gheacht zy God
te zijne.

Waerom dat dese wesentlicke veranderinghe versiert is.

14 Hier uyt is die gedichte transubstantiatio
ghecomen/ voor de welcke sy heden strenghelic-
ker stryden dan voor alle andere hooftstucken
haers gheloofs. Want ooch de opperste smeden
der plaetselicker teghenwoordicheyt/ en conden
niet verclaren hoe het lichaem Christi in de sub-
stantie des broots vermengt ware/ sonder ter-
stont daer door velen ongheschicktheden plaetse
te geven. Soo moesten sy dan tot dit gedichtsel
vlien/ te weten/ dat het broot in het lichaem
Christi verandert wort: niet dat het lichaem
eyghentlick uyt het broot gemaect wort: maer
om dat Christus de substantie des broots te
niet maeckt/ om hem selven onder de figuere eñ

Teghen de H. Schrifture ende tegen het eendrachtich gevoelen der ouder gemeynten.

gedaente des broots te verbergen. Het is won-
der dat sy tot sulcke onwetentheyt/ jae tot sulc-
ke plompheyt gecomen zijn/ dat sy niet alleen-
lic tegen de heylige Schrifture/maer ooc tegen
het eendrachtich gevoelē der ouder Gemeynte/
dit onnatuerlic monster hebbē voortgebracht.
Ick bekenne voorwaer dat sommige oude Lee-
raers dat woort Veranderinge gebruyckt heb-
bē: niet dat sy de substantie der uytwēdiger teec-
kenen wildē wech nemen/ maer om dat sy soul-
den leeren dat het broot tot het Sacrament ver-
ordent/ ende beghevẽ/ wijt verscheyden was
van ghemeyn broot/ jae dat het nu een ander
broot was. Maer sy leeren alomme claerlick
dat het heylighe Nachtmael twee deelen heeft/
te weten/ een aertsch/ ende een hemelsch/ ende
het broot ende den wijn noemen sy eendrach-
tichlick het aertsche deel. Voorwaer wat onse
tegenstryders seggen/ sy en hebben tot dese haer
leere geen hulpe/ noch ghetuyghenisse der oude
Leeraren/ hoewel sy die bestaen teghen het
openbaer woort Gods te stellen. Want dese
haer leere en is niet over seer langhen tijt ghe-
dicht/ ende in de voorgaende tyden die beter
waren doen de religie noch suyver was/ en
heeftmen hier van niet geweten: maer alleenlic
als de suyverheyt nu seer besmet was. Daer en

Want hoewel sommige dat woort veranderinge ghebruyckt hebben/ soo en hebben sy nochtans nimmermeer de Paepsche Transsubstantiatie/ dat is/ de wesentlicke veranderinge bekent.

is niemant onder de oude Leeraers/ die niet
met clare woorden en belijt/ dat de heylighe
teeckenē des Nachtmaels/broot ende wijn zijn:
hoewel sy/ gelijck voorseyt is/ die somtijts met
menigherley tytelen vercieren/ om de weerdic-
heyt des Sacraments te prijsen.* Want dat sy
seggen dat in de consecratie een verborgen ver-
anderinghe geschiet/ soo dat het nu wat anders
zy dan broot ende wijn/ ick hebbe boven ver-
maent dat sy daer door niet en willen te kennen
gheven/ dat sy te niete worden/ maer dat mense
nu moet anders achten dan ghemeyn spijse/ die

* Tegenwoordinghe.

alleenlick om den buyck te voeden/ verordent
is: dewijle in dit broot ende wijn ons de ghee-
stelicke spijse ende dranck der ziele voorghestelt
wort. Dit en versaken wy oock niet. Maer
dese smeden des nieuwen gheloofs segghen: Ist
dat daer een veranderinghe is/ soo moet uyt de
substantie des broots het lichaem Christi wor-
den. Ick bekenne wel dat het broot ende wijn Antwoort 1.
anders gheworden zijn/ dan sy te voren waren:
maer ist dat sy dit willen tot haer ghedichtsel
trecken/ so laetse my antwoorden/ wat veran-
deringhe nae haer ghevoelen in den Doop ghe-
schiet. Want de Vaders stellen hier in oock een Antwoort 2.
wonderlicke veranderinghe/ als sy segghen/
dat uyt het verganckelick teecken/ een geestelic-
ke waschbadt der ziele wort/ ende nochtans en
versaeckt niemant dat het water daer blijft.

Wederlegginge van een Inrede.

Maer sy segghen/ dat sulcks niet en is in den
Doop/ ghelijck in het Nachtmael is/ Dit is
mijn lichaem. Maer de vraghe en is hier niet
van de woorden/ der welcker verstant claer ge-
noech is/ maer meer van dat woort Verande-
ringhe; het welcke niet meer en moet beduyden
in het Nachtmael dan in den Doop. Daerom

Een ghewisse ende gegronde wederlegginge van de Paepsche wesentlicke veranderinghe/ dat te weten de beteeckeninghe des Nachtmaels niet en can over eē comē/ ten zy dat het wesen van de uyterlicke teecknen blijven.

laetse varen met haer netten ende stricken die sy
in syllaben maken/ waer door sy niet anders
en doen dan dat sy bewijsen hoe qualick sy met
goede reden ghewapent zijn. Ende de beduy-
dinghe en soude niet anders over een comen/
waert dat de waerheyt die daer beduyt wort/
niet door het uytwendighe teecken levendich-
lick uytghedruckt en worde. Ende Christus
heeft door het uytwendighe teecken willen be-
tuyghen/ dat sijn vleesch spijse is: waert dat
hy alleenlick een ydel ghesichte des broots/
ende niet waerachtich broot voor en stelde/
waer soude die overeencominghe ofte ghelijc-
kenisse zijn/ de welcke ons moet van het sien-
licke tot het onsienlicke leyden? Want of
schoon alle dinghen wel over een quamen die
sy segghen/ soo en soude daer door niet meer
beduyt worden/ dan dat wy door den schijn
des lichaems Christi ghevoedt worden. Ghe-
lijck waert dat in den Doop niet anders en
ware dan een ghedaente ende schijn des wa-
ters/ die onse ooghen bedroghe/ soo en soude

hy ons gheen seker pant der afwasschinghe zijn: jae ons soude door dat bedrieghelick schouspel oorsake gegeven worden om te wanckelen. Soo wort dan de natuere des Sacraments te niete gemaeckt/ ten zy dat in de wijse der bedudinge het aertsch teecken niet de hemelsche ende gheestelicke sake over een come. Ende daerom verliesen wy de waerheyt deses Sacraments/ ten zy dat het waerachtighe lichaem Christi/ door het waerachtich broot voor ooghen ghestelt ende afgheebeeldet worde. Ick segghe wederom: Dewijle het Nachtmael niet anders en is dan een sienlicke betuyginghe dier belofte die in het seste Capittel Joannis staet/ te weten/ Dat Christus is het broot des levens/ welck uyt den Hemel is ghecomen: soo moet daer sienlick broot in het Nachtmael zijn/ op dat daer door dat geestelick broot bediet ende afgebeeldet worde: ten zy dat wy willen alle de vrucht verliesen/ die de Heere in desen deele onser swacheyt toegeeft. Nu waert dat daer alleenlick een ydel ghedaente des broots/ ende niet een natuerlick en waerachtich broot en bleve/ hoe soude Paulus besluyten/ dat wy alle een broot ende een lichaem zyn: die wy te ghelijcke eens broots deelachtich zijn?

Bevestiginge uyt dē woorden Christi Joan. 6. ende des Apostels Joan. 6. 35.

1. Cor. 10. 17.

15 Sy en souden noyt so schandelick door des Duyvels listen bedrogen geweest hebben/ hadde sy niet betoovert geweest met dese dwalinge/ dat het lichaē Christi in het broot beslotē zijnde/ door den lichamelickē mont in den buyc comt. De oorsake deses so beestelickē gedichtsels/ was dat de conserratie so veel crachts by hen hadde als een tooversche belesinge. Ende dese grontredē was voor hen verborgē/ te weten/ dat het broot gheen Sacrament en is anders dan dien menschen/ tot de welcke het woort gewent wort: gelijc het water des Doops in hem selvē niet verandert en wort/ maer begint ons te zijne dat het te voren niet en was/ so haest als de belofte daer aen gehangen is. Dit sal claerder worden door het exempel eens ghelijcken Sacraments. Het water dat uyt de steenrotse vloeyde in de woestijne/ was den Vaderen een merc ende teecken der selver sake die ons de wijn in het Nachtmael afbeeldet. Want Paulus leert/ dat sy den selven geestelicken dranck ghedroncken hebben. Maer uyt dit water en droncken niet alleenlic de menschen/ maer oock de beesten. Waer uyt men lichtelick verstaet/ dat in de aertsche elementen als sy tot dat geestelick gebruyc gevoecht worden/ gheen ander veranderinghe en geschiet/ anders dan so veel de menschen aen gaet/ so verre sy hen zegelen der beloften zijn. Boven desen/ dewijle het voornemen des Heeren is/ (ghelijck ick nu dickmael geseyt hebbe) ons door bequame middelen opwaerts tot hem te verheffen/ soo wort dit ongoddelic van die verkeert/ die ons roepen tot eenen Christum die onder het broot onsienlic verborghen is. Te weten/ om dat (ghelijck sy meynen) de Hemel veel te wijt van hier verscheyden is/ so dat des menschen verstant ende geest niet en can door de Hemelen dringhen/ om tot Christum te comen. Daerom dat hen de natuere verhinderde/ dat hebben sy ghesocht met een veel hinderlicker remedie te beteren/ te weten/ om dat wy eenen Christum op der aerden etende/ niet en souden noot hebben by den hemelschen Christum te comen. Dit is de noot waer door sy bedwongen zijn het lichaem Christi te transfigureren. Hoewel ten tijde Bernardi/ de wijse van spreken was te hart geworden/ soo en wistmen nochtans doe niet van de transsubstantiatie/ ende in alle tijden daer te voren was

2 Tot dese dwalinghe vā de wesentlicke veranderinge/ heeft oorsake gegeven die conserratie/ de welcke is gelijck als een tooveringhe.

Exod. 17. 6.

1. Cor. 10. 4.

Maer nu soo en isset broot voor hem selven geen Sacramēt/ maer voor dē menschē/ dē welcken het voorgestelt wort.

dese gelijckenisse in aller menschen mont/ te wetē/ dat het sienlic broot ende wijn/ ende de geestelicke sake te samē warē in dit Sacrament. Sy schijnen wel scherpsinnichlic te antwoorden/ op die woorden/ Broot ende Wijn, maer sy en brengen niet voort dat met der teghenwoordigher sake over een comt.* De roede Mosis (segghen sy) in een serpent verandert zijnde/ hoewel sy een serpent ghenaemt wort/ soo behout sy nochtans oock haren ouden naem/ ende blijft een roede genaemt. Also meynen sy dat het oock niet min behoorlick en is/ dat het broot hoewel het in een nieu substantie verandert is/ nochtans wel oneyghentlick/ maer niet ongheschicktelick broot genaemt en wort/ om dat het in de oogen broot schijnt. Maer wat ghelijckenisse vinden sy tusschen dat groot mirakel ende haer gedichte bedriegerie/ daer van geen ooghe op der aerden en can ghetuyghen? De Egyptische Tooveraers ghebruyckten haer toovereie/ om den Egyptischen volcke wijs te maken/ dat sy goddelicke cracht hadden/ om de creatuere boven de orden der natuere te veranderen. Moses comt daer ende verdrijft haer bedriegerien/ ende bewijst dat de onverwinnelicke macht Gods met hem is: dewijle sijn roede alle de andere verslint. Maer dewijle die veranderinghe sichtbaerlick gheschiede/ soo en dient sy tot de teghenwoordighe sake niet/ ghelijck voorseyt is: ende terstont daer na is de roede sichtbaerlick tot haer oude forme weder gecomen. Bovē desen en weetmē niet of die haestighe veranderinge in der substantie geschiede. Men moet oock aenmercken dat Mosis roede haren naem behoudt/ als sy verghełeken wort by der Tooveraers roeden/ de welcke hy daerom niet en heeft willen slaughen noemen/ om dat hy niet en soude schijnen een veranderinge te kennen te geven/ de welcke niet en was: want die Tooveraers niet anders dan de oogen der aenschouweren verstrickt en hebben. Maer wat gelijckenisse hebben die dingen met dese sententien/ †Het broot dat wy breken: Soo wanneer ghy van desen broode eet: Sy hielden ghemeynschap in de brekinghe des broots/ etc. Het is seker dat de Tooveraers alleenlick de oogē verstricten ende bedrogen. Daer is meer twijfelinghe aengaende Mosen/ door des welckes hant het Gode niet swaerder en was uyt de roede een serpent te maken/ ende wederom een roede uyt het serpent/ dan de Enghelen met vleeschelicke lichamen te becleeden/ ende weynich daer nae wederom te ontcleeden. Ware de sake des Nachtmaels sulck/ ofte bynae ghelijck/ soo soude haer wederlegginghe eenighe verwe hebben. Soo moeten wy dan dit seker ende vast houden/ te weten/ dat het vleesch Christi ons niet waerachtichlick noch bequamelick tot spijse belooft en wordt in het Nachtmael/ ten zy dat de waerachtighe substantie des uytwendighen teeckens/ daer mede over een come. Ende (ghelijck d'een dwalinghe uyt d'ander comt) de plaetse Jeremie is soo dwaselick verdraeyt om de transsubstantiatie te bevestighen/ dat ick my schame die te verhalen. De Prophete claecht dat in sijn broot is hout ghelegt: te kennen ghevende dat sijn broot is door de wreetheyt der vyanden bitter ghewordden. Ghelijck oock David met ghelijcke wijse van spreken claecht dat sijn broot is met galle/ ende sijn dranck met edick vermenght gheweest. Dese goede Leeraers willen door allegorie uytlegghen/ dat het lichaem Christi is aen het cruyce ghehecht gheweest. Sy seggen dat sommighe oude Leeraers alsoo

De 1 tegenworpinge vā de roede Mosis/ welcke in een slanghe verandert is/ wort wederleyt/ ende en slaet gantsch de Paepsche veranderinge niet voor.

* Exod. 4. 3. ende 7. 10.

Exod. 7. 12.

Noch sy en heeft ooc geen ghelijckenisse met de woorden van de insettinge des Avontmaels.

† 1. Cor. 10. 16 ende 11. 26. Act. 2. 42.

De 2 tegenworpinge.

Antwoort. Jer. 11. 19.

Psal. 69. 22.

ghevoelt

Antwoort op een inrede.

gheboelt hebben. Maer het ware beter sulcke onwetentheyt te vergheven/ ende die schande te decken / dan noch sulcke onbeschaemtheyt daer toe te ghebruycken / waer door sy se dwinghen om vyandelick teghen het rechte verstant des Propheten te stryden.

2. De dwalinghe der gener wort ontdeckt die de lichamelicke teghenwoordicheyt Christi met ende by het broot ende wijn beschermen/ waer uyt dat die alomheyt is gesproten.

16 Andere die sien dat de verghelijckinghe des teeckens met de beteeckende sake niet en mach wechgenomen worden/ sonder de waerheyt des Sacraments te niete te maken / bekennen dat het broot des Nachtmaels waerachtichlick is een aertsche ende verderffelicke substantie/ ende gheensins verandert en wordt / maer dat het lichaem Christi daer onder besloten is. Waert dat sy haer ghevoelen alsoo verclaerden / dat sy seyden dat in het Nachtmael als het broot ghegheven wort / oock de waerachtighe gave des lichaems Christi is / om dat de waerheyt ende beduyde sake niet en can van haer teecken verscheyden worden : soo en soude ick niet seer daer teghen stryden. Maer dewyle sy het lichaem Christi selve in het broot stellende/ leeren dat het can op eenen tyt alomme zijn/ het welcke tegen sijn natuere is: ende willen dat het daer verborghen schuyle/ als sy segghen onder het broot: so is het noodich sulcke listicheden een weynich te openbaren. Want ick en hebbe noch niet voorghenomen dese sake gantschelic te voleyndigen: maer alleenlic eenen gront te leggen tot de handelinghe die terstont volgen sal.

De somma deser dwalinghe.

Soo willen sy dan dat het lichaem Christi onsienlick ende onmetelick zy/ op dat het onder het broot schuyle: want sy en meynen niet dat sy anders sijnder deelachtich worden / ten zy dat hy in het broot dale: ende de wyse der nederdalinghe/ waer door hy ons opwaerts tot hem opvoert/ die en verstaen sy niet. Sy ghebruycken alle verwe die sy connen: maer als sy't al geseyt hebben/ so is het openbaer genoech dat sy willen dat het lichaem Christi in het Nachtmael ter plaetse teghenwoordich zy. Maer uyt comt dit? te weten/ om dat sy gheen ander deelachticheyt des lichaems ende bloets Christi en connen vaten / ten zy dat die in de vereeninghe in een plaetse / ofte in het ghevoelen der handen/ ofte in eenighe grove insluytinghe in het broot gheleghen zy.

De ghedichtselen der Ubiquitisten (ofte beschermers der alomheyt) die de waerheyt der natueren in Christo onder een vermenghen.

17 Ende om dese dwalinghe die sy eenmael hebben aengenomen/ hartneckichlic te beschermen/ en ontsien sommige onder hen niet te seggen/ dat het vleesch Christi noyt ander mate gehadt en heeft/ dan so wyt ende breet de hemel en̄ de aerde streckt. En̄ dat hy is een kint uyt syns moeders buyck ghebooren/ opghewassen/ in het cruyce uytgereckt/ ende in het graf besloten geweest/ dit is (seggen sy) door eenige dispensatie ofte Godlicke beschickinge geschiet/ dat hy geboren geworden/ gestorvē is/ ende andere menschelicke dinghen gedaen heeft/ dat hy in de ghewoonlicke ghedaente sijns lichaems is na sijn

Act. 1.3. en̄ 9. en̄ 7.55. en̄ 9.3

wederopstandinge gesien geweest / ende ten hemel opgevaren/ dat hy ten laetsten oock na sijn opclimminge is van Stephano ende Paulo gesien geweest: dat dit oock is door de selve dispensatie gheschiet/ om dat de menschen souden sien dat hy is tot eenen Coninc in den Hemel gestelt. Maer wat is dit anders dan Marcionem wederom uyt de helle te verwecken? Want niemant en twijfelt dat Christus een phantastich lichaem gehadt heeft/ ist dat hy sulcke conditien gehadt heeft.

Der sommigher schalcke uytvlucht.

Andere nemen een scherpsinniger uytvlucht/ seggende: dat dit lichaem dwelck in het Sacrament ghegheven wort/ een glorieus ende onsterffelick lichaem is / ende dat daerom geen wonder en is/ dat het in vele plaetsen sonder eenige plaetse ende forme onder het Sacrament zy.

Antwoort 1.

Maer ic vrage hoedanich een lichaem gaf Christus sijnen discipulen des nachts eer hy leedt? luydē de woordē niet dat hy hen dat sterffelic lichaem gegeven heeft/ het welcke terstont daer na soude overgelevert worden?

Matt. 17.2.

Sy seggen: hy hadde doe te voren syn eerlickheyt den drien Discipulen op den berch laten sien. Dat is wel waer/ maer door de claerheyt heeft hy hen een ure tyts willen een smake der onsterffelickheyt gheven. Hierentusschen en sullen sy daer gheen dobbel lichaem vinden / maer dat het eenich enckel lichaem/ dwelck Christus droech/ is met nieuwe eerlickheyt verciert gheweest. Maer doe hy in het eerste Nachtmael syn lichaem uytdeelde / was die ure na by/ in de welcke hy soude van God gheslaghen ende vernedert/ sonder eere ghelyck een melaetsch mensche ligghen: soo verre ist dat hy doe soude hebben willen de eerlicheyt sijnder wederopstandinge vertoonen.

Esa. 53.4.

Antwoort 2.

Ende ist dat hier in d'een plaetse het lichaem Christi sterffelick ende verworpen ghesien / ende in d'ander plaetse onsterffelick ende eerlick gehouden wert / soo wort daer een groote venster opgedaen/ tot Marcions dwalinghe.

Antwoort 3.

Hoe wel ist dat haer meyninge recht is/ so moet dit dagelicx geschien: want sy moeten bekennen dat het lichaem Christi / dwelck in hem selven sienlick is/ onsienlic onder het broot verborgen wort: En̄ nochtans de gene die dusdanige ongeschicktheden uytspouwen/ en schamen hen niet alleenlick niet van dese schande / maer lasteren ons oock grootelick / om dat wy met hen niet en ghevoelen.

Eenige ongerymde dingē welcke de dwalinge van de lichamelicke tegēwoordicheyt by de broode vergeselschappen.

18 Wel aen/ ist dat sy willen het lichaem ende bloet des Heeren aen broot ende wijn hechten/ soo moet het lichaem ende het bloet van malcanderen verscheyden worden? Want ghelyck het broot verscheyden van den Drinckbeker ghegheven wort / alsoo sal het lichaem dat aen het broot ghehecht is/ moeten verscheyden zijn van het bloet/ dwelck in den Drinckbeker besloten is. Want dewijle sy segghen dat het lichaem in het broot/ ende de wijn in den Drinckbeker is/ ende het broot/ en̄ de wijn/ in verscheyden plaetsen zijn / soo moeten sy bekennen dat het bloet moet van het lichaem verscheyden zijn.

Wederlegginge van een uytvlucht.

Dat sy pleghen te seggen dat door medevolginge (ghelyck sy't noemen) het bloet in het lichaem is/ ende het lichaem in het bloet/ dat is veel te ydel/ dewijle de uytwendige teeckenen/ te weten/ het broot ende de wijn / daer in het lichaem ende het bloet besloten worden/ soo verscheyden zijn.

Een oprechte en̄ Godsalige verclaringhe van den waer ende rechtgevoelenden sin der woorden Christi: gelijc oock in de navolgende 19 afdeelinghe.

Maer ist dat wy met onse ooghen ende herten opwaerts tot den hemel opgheheven worden/ om Christum daer in de eerlicheyt syns rycx te soecken: gelijc de teeckenen ons tot den geheelen Christum leyden/ daer sullen wy onder het teecken des broots sijn lichaem eten/ ende onder den wijn verscheydelick sijn bloet drincken / op dat wy hem alsoo gheheel besitten. Want hoewel hy sijn vleesch heeft van ons wechghenomen/ ende is met sijn lichaem ten hemel opgevaren: soo sidt hy nochtans ter rechterhant des Vaders : dat is / hy regneert in de macht ende Majesteyt/ ende eerlickheyt des Vaders. Dit rijcke en is met gheen ander onderscheyt der plaetsen / noch met gheen mate bepaelt/ Christus can sijn cracht waer het hem belieft / in den hemel ende op der aerde strecken/ hem selven door sijn cracht teghenwoordich bewysen / altyts by de sijne zijn/ sijn leven in hen gheven/ op dat hy in hen leve / op dat hyse ghesont onderhoude/ versterc ke ende beware/ niet anders dan

ghelijck of hy met den lichame teghenwoordich ware: somma / hy canse met sijn lichaem voedẽ/ des welckes gemeynschap hy door de cracht sijns Geests in hen uytstort. Na dese wijse ontfanghen wy het lichaem ende het bloet Christi in het Nachtmael.

Wat voor eẽ waerachtige tegẽwoordicheyt Christi in het Avontmael zy.

19 Wy moeten sulcke tegenwoordicheyt des lichaems Christi in het Nachtmael stellen/ door de welcke het aen het broot niet gheheeht/ noch in het broot beslotẽ en worde (want het is openbaer/ dat door sulcke dingen sijn hemelsche eerlickheyt vercort wort.) Item/ de welcke hem sijn mate niet en beneme / noch op eenen tyt in verscheyden plaetsen stelle / noch onmetelicke grootheyt toeschrijve / die haer door den hemel ende de aerde soude strecken: want dese dinghen stryden claerlick teghen de waerheyt der menschelicker natuere. Dese twee uytnemingen en moeten wy ons nimmermeer laten benemen: op dat de hemelsche eerlickheyt Christi niet vercort en worde/ het welcke geschiet als hy aen de verganckelicke creatueren deser werelt/ eenichsins gebonden wort. Item op dat sijnen lichame gheen dinck toegedicht en worde/ dat met de menschelicke natuere niet overeen en comt/ het welcke geschiet als het geacht wort onmetelick ofte in vele plaetsen op eenen tijt te zijne.

Waerachtige eñ wesentlicke ghemeynschap des lichaems eñ des bloets des Heeren.

Als dese ongeschicktheden zijn wech genomen/ so neme ick geerne aen al wat mach dienen om de waerachtige ende substantiale deelachticheyt eñ ghemeynschap des lichaems ende des bloets Christi / die onder de heylighe teeckenen des Nachtmaels voorgestelt wort : ende dat alsoo/ dat wy niet en meynen dat wyse alleenlick door bedenckinghe ofte verstant ontfanghen / maer waerachtichlick tot spyse des euwigen levens ghebruycken. Daer en is gheen oorsake waerom dit ghevoelen soo seer van der werelt gehaet ende veroordeelt wort/ anders dan dat de duyvel haer verstant heeft met grouwelicke tooverie verstrickt.

De waerheyt ende vastichheyt des voorgh. gevoelẽs der meyninghe.

Voorwaer het ghene dat wy hier leeren/ dat comt alleesins seer wel met de Schrifture over een/ het en is niet ongeschickt / noch duyster/noch twijfelachtich/noch vreemde van de waerachtige Godsalicheyt ende grondelicke stichtinge. Int corte / daer en is niet ergherlicx in / anders dan dat sommighe euwen als de onwetentheyt ende ongheschicktheyt der Sophisten in de Ghemeynte regneerde / het claer licht ende de openbare waerheyt is verdruckt geweest.

Ende bestreden van oproerische gheesten.

Nochtans dewijle de Duyvel oock heden door oproerische gheesten soeckt dese selve waerheyt met wat lasteringhe ende schande hy can / te besmetten / ende tot gheen ander dinck meerderen arbeyt en doet: soo moeten wyse dies te neerstichlicker beschermen.

3 Wort van hare lasteringhe bevrijt.

20 Maer eer wy voorder comen/ moeten wy de insettinghe Christi selve verclaren: voornemelick/ om dat die tegenworpinghe onsen wedersprekers seer behagelick is/ die sy teghen ons brenghen / te weten / dat wy van de woorden Christi afwijcken. Daerom/om van desen valschen haet daer mede sy ons beswaren / verlost te worden / sullen wy seer bequamelick beginnen van de uytlegginghe der woorden der insettinge des Heeren.

1 Door uytlegginghe der woorden der insettinghe.

De drie Euangelisten ende Paulus verhalen dat Christus heeft broot ghenomen / ende dat ghebroken als hy ghedanckt hadde/ ende sijnen Discipulen gegeven ende geseyt: Neemt/ eet/ dit is mijn lichaem dat voor u gegeven ofte gebroken wort. Van den Drinckbeker schrijven Mattheus ende Marcus aldus:

Matt.26.26 Mar.14.22.

Dese drinckbeker is het bloet des Nieuwen Testaments/ dwelck voor velen sal uytgestort worden tot vergevinge der zonden. Paulus eñ Lucas segghen: Dese Drinckbeker is het nieuwe Testament in mijn bloet. *Luc.22.17.19. 1.Cor.11.24.*

De beschermers der Transubstantiatie willen dat door het woordeken/ Dit, de ghedaente des broots betoont zy/ om dat de consecratie door het gantsche begryp der woorden dier reden gheschiet / ende om dat daer geen substantie en is diemen soude connen toonen.

Welcke tegẽ de verclaringe van dẽ beschermers der ghener die de wesentlicke veranderinge leeren/ verdedicht wort.

Maer is het dat sy so seer sorchvuldich zijn van de woorden/om dat Christus betuycht heeft dat sijn lichaem te zyne/ dat hy den Discipulẽ in de hant gaf: so is voorwaer dit gedichtsel/ te weten / dat het ghene dat broot was/ nu sijn lichaem zy/ seer wijt van de eygẽschap deser woorden. Wat Christus heeft in sijne handen ghenomen/ ende syne Discipulen gegeven / dat betuycht hy sijn lichaem te zyne. Ende hy heeft broot in syne handẽ genomen: wie en soude dan niet verstaen/ dat daer oor broot getoont wort? ende dat het daerom een seer ongheschickt dinck is/ datmen tot de ghedaente des broots treckt/ dat Christus van het broot selve seyt. Andere vlieden tot een uytlegginge die noch seerder bedwonghen ende geweldichlick verdraeyt is/ als sy segghen/ dat het woordeken/ Is, wort gestelt voor/ Wort verandert/ ofte getransubstantieert. Daerom en connen sy niet segghen/ dat sy door de eerweerdicheyt der woorden seer beweecht zijn. Want het en is in geen natie/ noch in geen tale ghehoort/ dat het woordeken/ Is, soude beduyden / in een ander dinck verandert te zijne.

En teghen de ghene die de lichamelicke tegẽwoordicheyt Christi dryven.

Aengaende de ghene die bekennen dat het broot in het Nachtmael blyft/ende willen dat het niet te min het lichaem Christi zy/ sy hebben onder malcanderen groote verscheydenheyt. Die wat matichlicker spreken / hoewel sy seer dringhen op de letter der woorden / Dit is mijn lichaem, soo worden sy nochtans daer nae wat sachter/ ende segghen dat het so veel is / ghelijck of daer geseyt ware/ dat het lichaem Christi is met het broot/ in het broot ; ende onder het broot. Wy hebben nu te voren wat gesproken van haer gevoelen/ ende sullen weynich hier nae meer daer van seggen. Nu spreke ic alleenlic van de woorden/ door de welcke sy (gelijck sy segghen) verhindert worden toe te laten/ dat het broot ghenoemt worde het lichaem Christi/om dat het eẽ teeckẽ daer van is. Maer ist dat sy in die woorden geenderley eenygen wijse van sprekẽ toe en laten/ waerõ vlien sy van de eenvoudige woorden Christi tot haer wijse van spreken/ die wijt verscheyden zyn? Want daer is groot onderscheyt tusschen dese reden: Het broot is het lichaem Christi: ende tusschen dese: Het lichaem Christi is met het broot.

Derselver uytvluchten worden wederleyt/ ende tot lasterlicke ongerijmde dinghen ghebrocht.

Maer dewijle sy saghen dat het niet mogelick en was dat dese enckel reden : Het broot is het lichaem Christi/ soude blijven staende / soo hebben sy door dese wijse van spreken/als door cromme keeren willen ontvlien. Andere die stouter zyn/ en hebben niet ghetwijfelt te segghen/ dat het broot is het lichaem Christi/ eenyghentlick sprekende/ ende alsoo bewijsen sy waerachtichlick / dat sy op de letter staen. Ist dat yemant seyt: Soo is het broot dan Christus / ende God: sy sullent versakẽ / om dat het in de woordẽ Christi niet uytgedruckt en is. Maer het en sal hen geen voordeel doen dat sy't versaken / want sy ghevoelen alle eendrachtichlick/ dat de gantsche Christus ons in het Nachtmael voorgestelt wort. Maer het is een onverdraghelicke lasteringhe / datmen sonder eenyghen wijse van spreken/ soude van een verganckelick ende verderffelick dinck seggen dat het Christus is. Nu vraghe ick hen/ of dese

of dese twee redenē even veel bedieden/ Christus is de Sone Gods/ eñ/ Het broot is het lichaem Christi. Ist dat sy toe latē dat die twee redenen niet over een en comen/ het welcke sy bedwongē worden te bekennen/ laetse dan antwoorden waer uyt dat onderschept comt. Ick meyne sy en sullen geen ander onderschept brenghen/ dan dat het broot wort op Sacramentaelsche wijse ghenoemt het lichaem Christi. Hier uyt volcht dat de woorden Christi niet en staen onder den gemeynen regel/ eñ niet en moeten nae de Grammatica ondersocht worden. Ick vraghe oock alle de ghene die eygensinnichlick ende hartneckichlic op de letter staen/ of in de woorden Luce daer hy seyt/ *dat de Drinckbeker is het Testament in sijn bloet/ niet dat selve uytgedruckt en wort dat in de voorgaende uytgedruct is/ daer hy het broot noemt het lichaem. Voorwaer daer was alsoo veel swaricheyt in d'een deel des Sacraments/ als in het ander. Ende dewijle de cortheyt der woorden duyster is/ soo wort de sin beter met meer woorden verclaert. Daerom soo wanneer sy uyt een woort willen houden staende dat het broot is het lichaem Christi/ soo wil ic uyt meer woordē bequame uytlegginge voortbrenghen/ dat het is het Testament in sijn lichaem. Want wat willen wy seggen? is daer een getrouwer ende bequamer uytlegghet te soecken dan Lucas ende Paulus? Nochtans en wil ic hier door de gemeynschap des lichaēs Christi/ die ic beleden hebbe/ niet verminderen/ maer wil alleenlick die dwase hartneckicheyt wederleggen/ waer door sy soo vyandelick van de woorden strijden. Ick verstae uyt Paulo ende Luca/ dat het broot is het lichaem Christi/ om dat het is het verbont in het lichaem Christi. Ist dat sy daer tegē strijden/ so eñ hebben sy desen strijt niet tegen my/ maer tegen den Geest Gods. Hoewel sy clagē dat sy door eerweerdicheyt der woorden Christi gheroert worden/ dat syse niet en dorven oneygentlic verstaen/ dewijle hyse opentlic gesproken heeft/ so en is nochtans dese voorwendinghe niet genoechsaem om alle de redenen/ die wy daer teghen brenghen/ alsoo te verworpen. Hierentusschen moetmen weten/ hoedanich dit Testament in het lichaem ende bloet Christi zy: want anders en soude het verbont/ dat door de offerhāde des doots bevesticht is/ ons niet vorderlick zijn/ ware de verborgen gemeynschap niet daer by/ waer door wy met Christo een worden.

Verhalvē en wijcken niet van de woorden Christi/ die de selve uytleggen nae de regelmate des gheloofs/ jae veel meer can tselve op de beschermers van de lichamelicke tegēwoordicheyt ghedruct worden.
* Luce 22.20.
1.Cor.11.29.
Luc.22.17.19
1.Cor.11.24.25.

21 So moeten wy dan bekennē dat den teeckenē de naem der beteeckender sake gegevē wort/ om de gelijckenisse eñ overeencominge die sy daer mede hebben: ende dit geschiet wel door een oneyghen wyse van spreken/ maer niet sonder seer bequame overeencominge. Ic late de allegorien eñ parabolē varen/ op dat niemant en segge dat ic uytvlucht soecke/ eñ buyten de tegenwoordige sake trede. Ic segge dat het een wijse van spreken is/ die alomme in de Schriftuere gebruyct wort/ als men van Sacramentē handelt. Want men can niet anders nemen dan oneygentlick dat daer ghesept wort/ dat de Besnijdinghe het verbont is: dat het Lam de doorganc is: dat de offerhanden der Wet versoeningē zijn: ten laetsten dat de steenrotse/ waer uyt het water in de woestijne vloeyde/ Christus was. Ende daer en wort niet alleenlick den naem der weerdichster ende hoochster sake/ der onweerdiger eñ leegher sake ghegeven: maer daerentegen wort oock de naem des sienlicken teeckens der beteeckender sake toegeschreven: gelijc daer geschreven is/ dat God Mosi verschenen heeft in dē doorne bosch: daer de kiste des verbonts genaemt wort God/ ende het aenschijn Gods: en de duyve/ de heylige Geest. Want hoewel het teecken na de substantie onderscheydē is van de beteeckende sake/ om dat dese gheestelick ende hemelsch is/ eñ het teecken lichamelick ende sienlick: nochtans dewijle het de sake/ om de welcke voor ooghen te stellen het geheylicht is/ niet alleenlick af en beeldet gelijc een naect ende ydel teecken/ maer oock waerachtichlick aenbiedt/ waerom en soude hem de naem der sake niet met rechte toe comen? Ist dat teeckenen van menschen gedicht/ de welcke meer beelden der afwesender dinghen/ dan teeckenen der tegenwoordigher dingen zijn/ welcke afwesende dingen sy oock dickmael bedriegelick afbeelden/ ende nochtans met der selver namen verciert worden: so mogen de teeckenen die van God ingheselt zijn/ met veel meerder reden de namen der dinghen dragen/ de welcke sy altijts sekerlick ende onbedrieghelick bedieden ende vetuygen/ ende hebben de waerheyt der selver dingen altyts met hen. Soo is dan daer soo groote gelijckenisse ende overeencominge der teeckenen eñ beteeckenden dingen/ datmen lichtelick van d'een op d'ander comt. So mogen dan onse tegenspreckers af laten hare ongesoutē geckernien tegen ons uyt te slaen/ ons Tropisten noemende/ als wy de Sacramentael wijse van spreken uytleggen/ na het gemeyn gebruyc der Schriftuere. Want ghelijck de Sacramenten in veel dingen te gelijcke over een comē/ also hebben sy oock in dese wijse van spreken ghemeynschap. Daerom ghelijck de Apostel leert/ dat de steen/ uyt den welcken den Israeliten gheestelicken dranck vloeyde/ zy Christus geweest/ om dat hy een sienlick teecken was/ onder het welcke de gheestelicke dranck wel waerachtichlick/ maer niet sienlic ontfangen wert: also wort heden het broot genaemt het lichaē Christi/ dewijle het eē teecken is waer door de Heere ons de waerachtige etinge sijns lichaems aenbiet. Augustinus en heeft ooc niet anders gevoelt noch gesprokē: op dat het niemant gelijck een nieu gedichtsel en verachte. Waert/ seyt hy/ dat de Sacramenten niet en hadden een gelijckenisse der dinghen der welcker Sacramenten sy zijn/ soo en souden sy oock gheene Sacramenten zijn. Ende uyt dese gelijckenisse ontfangen sy ooc de namen der dingen dien sy gelijck zijn. Daerom gelijck op eenige wijse het Sacrament des lichaems Christi/ is het lichaem Christi/ ende het Sacrament des bloets Christi/ is het bloet Christi: alsoo wort oock het Sacrament des geloofs/ ghenoemt geloove. Daer zijn vele dierghelijcke plaetsen in Augustino/ de welcke ick hier soude te vergeefs voortbrengen/ dewijle dese eenighe genoechsaem is/ uytgenomen dat de Lesers te vermanen zijn/ dat dit selve van den heyligen Augustino geleert wort in den Sendtbrief tot Ennodium. Het is een onnutte uytvlucht/ dat sy segghen/ dat Augustinus niet en meldet vā het Nachtmael/ als hy seyt dat het een gewoonlicke wijse van spreken is in de Sacramenten: want ist datmen dit moet toelatē/ so en machmen niet argumenterē van het ghcheel tot een deel/ eñ dit argument en soude ooc niet deugen: Alle dieren connē hen selvē roerē/ ergo eē osse eñ peert connen hen selven roerē. Hoewel de selve heylige Augustinus neēt alle lāger disputatie wech/ als hy seyt/ dat Christus niet ghetwijfelt en heeft dat sijn lichaem te noemen/ doe hy het teecken sijns lichaems gaf. Item op een ander plaetse seyt hy: Het was eē wonderlicke lydtsaemheyt Christi/ dat hy Judam tot de maeltyt ontfinck/ in de welcke hy de

Waerom dat den naem vā het beteeckende dinck den Sacramentelicken teeckenē gegevē zy/ dat wort uyt Schriftuerlicke plaetsen bekent ghemaeckt.
Genes. 17.10.
Exod.12.27.
Leu.9.0.16.
Exod. 17.6.
1 Cor.10.4.
Exod.3.2.
Psal. 84.8.
Esde 42.3.
Matt.13.16.
1. Cor.10.4.
Item uyt Augustinus.
Epist 23. ad Boni.
Wtvlucht/ dat Augustinus vant Avontmael niet en spreeckt.
Antwoort.
Bevesticht zynde met tweederley getuygenisse Augustini selve.
Contra Adimantū Manichæum, cap.12 & alibi in Ps.3

figuere sijns lichaems ende bloets heeft sijnen Discipulen bevolen/ ende ghegheven.

1 Tegenworpinge uyt dit woordeken (dat is) genomen.

22 Nochtans ist dat eenich eyghensinnich mensche tot alle andere dinghen blint zijnde/ alleenlick op dit woordeken staet/ Dit is, ghelijck of hier door dit Sacrament van alle andere Sacramenten ghescheyden ware: soo is het licht te wederlegghen.

Antwoort 1.

Sy seggen dat het woordeken/ Is, soo groote cracht heeft/ dat het niet en mach oneyghentlick ghenomen worden: Ist dat wy hen dit toelaten/ voorwaer in de woordē Pauli is dit woordeken/ Is, daer hy seyt/ dat het broot dat wy breken/ is de ghemeynschap des lichaems Christi/ ende de ghemeynschap des lichaems is een ander dinck/ dan het lichaem selve.

1. Cor. 10. 16.

Ja dit selve woordeken is byna alomme/ daer van de Sacramenten ghehandelt wort: Dit sal u mijn verbont wesen/ Dit Lam sal u het Pascha wesen.

Genes. 17. 13.
Exod. 12. 43.
1. Cor. 10. 4.

Ende op dat ick niet meer voort en brenghe/ als Paulus seyt dat de steen was Christus/ waerom heeft dat woordeken daer meer cracht/ dan in de reden Christi? Laetse oock antwoorden/ als Joannes seyt: de heylige Gheest en was noch niet/ om dat Jesus noch niet gheglorificeert en was: wat cracht heeft daer dat woordeken/ was, want ist dat sy willen by haren reghel vast blijven/ soo sullen sy het eeuwighe wesen des Geests wech nemen/ ghelijck of hy syn begin hadde van de opclimminghe Christi.

Joan. 7. 39.

Antwoort 2.

Eyndelick/ laetse antwoorden/ wat het beduyt in de woorden Pauli/ daer hy seyt: dat de Doop is een Badt der wedergeboorte en̄ vernieuwinghe: de welcke nochtans sonder twijfel velen onnut is.

Tit. 3. 5.

Antwoort 3.

Maer daer en is niet sterckers om hen te wederleggen/ dan dat Paulus seyt/ dat de Ghemeynte is Christus.

1. Cor. 12. 12.

Want een gelijckenisse van het lichaem des menschen voortghebracht hebbende/ stelt hy terstont daer by/ Alsoo is Christus: waer mede hy niet en verstaet den eenghebooren Sone in hem selven/ maer in syne leden. Ick meyne nu met dese redenen ghemaeckt te hebben/ dat de valsche beschuldinghen stincken/ daer mede onse vyanden ons beschuldighen/ als sy alomme segghen dat wy de waerheyt der woorden Christi wech nemen: de welcke wy alsoo ghehoorsaemlick aennemen als sy/ ende oock met meerder eerbiedinghe ende Godvreesentheyt overleggen. Ja haer over-groote sorgheloosheyt gheeft ghenoech te kennen/ dat sy niet seer veel en vragē wat Christus heeft willen segghen/ soo verre sy door hem eenen schilt hebben om haer hardtneckicheyt te beschermen: ghelijck onse ondersoeckinghe ons moet een ghetuyghenisse zijn/ hoe groot wy de autoriteyt Christi achten.

2 Tegenworpinghe/ dat wy na de philosophie ende niet nae de heylighe Schriftuere handelen.

Sy seggen nijdichlic dat wy door menschelick ghevoelen verhindert worden te ghelooven/ het ghene dat Christus door sijnen heyligen mont heeft voortgebracht.

* Antwoort.

* Maer ic hebbe nu ten meesten deele verclaert/ ende sal hier na noch claerder wordē/ hoe onbehoorlick sy ons dese schande na seggen. Soo en zijn wy dan door gheen dinck verhindert de woorden Christi te ghelooven/ ende soo haest als hy ons dit ofte dat te kennen gegeven heeft/ daer in te vrede ende gherust te zijne. De vraghe is hier alleenlick dese/ of het ongheoorloft zy het rechte verstant te soecken.

* 3 Tegēworpinge/ datmē van de woorden Christi gantsch niet en behoort af te treden.

Antwoort/ wysende tot groote ongeschicktheden.

23 * Dese goede meesters willēde geleert schijnen/ verbieden oock een hayr breet van de letter af te wijcken. Maer ick hierenteghen als de Schriftuere God noemt eenē crijchsman/ siende dat die wijse van spreken soude hart wesen/ soo en twijfele ick niet dat het een ghelijckenisse is van menschen ghenomen. Ende voorwaer de Anthropomorphiten en hebben voortijden met gheen ander dinck de oude rechtsinnighe Leeraers beswaert/ dan om dat sy dese woorden/ De oogen Gods sien/ Het is tot syne ooren ghecomen/ Syn hant is uytghereckt/ De aerde is de voetbanck sijnder voeten/ etc. te strenghelick houdende/ riepen datmen Gode sijn lichaem benam/ dwelck de Schriftuere hem toeschrijft. Ist dat wy dese Wet aen nemen/ soo sal het gantsche licht des gheloofs met groote barbarische ongheschicktheyt overvallen worden. Want wat wonderlicke ongeschicktheden en sullen de onheylighe geesten niet connen vinden/ ist datmen hen toelaet met een yghelick letterken te bevestighen wat sy willen? Dat sy segghen dat het der waerheyt niet gelijck en is/ Dat Christus als hy synen Apostelen eenen sonderlicken troost in teghenspoet bereyde/ soude oneyghentlick ofte duysterlick ghesproken hebben/ dat en is niet teghen ons/ maer voor ons.

4 Tegēworpinghe/ dat Christus in het Avontmael claer ende duydelick gesproken heeft.
Antwoort.

Want hadde het den Apostelen niet in den sin ghecomen/ dat het broot by ghelijckenisse ghenoemt wort het lichaem Christi/ om dat het een teecken was des lichaems Christi/ soo souden sy sonder twijfel door so wonderlic een sake beroert gheweest hebben. Want Joannes verhaelt dat sy bynae te dier selver tijt/ in seer cleyne swaricheden verwerret worden.

Joan. 14. 5. ende 16. 17.

De gene die onder malcanderen vraechden hoe Christus soude tot den Vader gaen/ ende hoe hy soude uyt de werelt gaen: Item/ die niet en verstonden van de dinghen die Christus van den Hemelschen Vader seyde/ hoe souden dese soo lichtelick ghelooft hebben/ dat teghen alle reden is/ te weten/ dat Christus soude sienlick voor hare ooghen ter tafel sitten/ ende onsienlick onder het broot besloten worden? Daerom/ dewijle sy het broot sonder twijfelinghe etende/ haer eendrachtich ghevoelen betuyghen/ hier uyt ist openbaer/ dat sy de woorden Christi verstaen hebben/ ghelijck als wy: want sy werden ghedachtich dat de naem der beteeckender sake den teeckenen toegeschreven wert/ het welcke in de Sacramenten niet en moet nieu schijnen. Soo hadden dan de Discipulen daer uyt sekeren ende claren troost/ ghelijck als wy. Ende daer en is gheen ander oorsake/ waerom sommighe onse uytlegginhe verworpen/ anders dan om datse de Duyvel door sijne tooverye verblint heeft/ so dat sy duysternisse dichten/ daer een bereyde en̄ bequame uytlegginge is.

Waerom dat de teghenstryders der rechtgevoelender leere die uytlegginghe der woorden Christi in het Avontmael verworpen.

Boven desen/ ist datmen wil de woorden soo stijf houden/ soo soude Christus verkeerdelick wat anders van het broot segghen/ dan van den drinckbeker. Het broot noemt hy sijn lichaem/ ende den wijn noemt hy sijn bloet: dit sal een onbescheyden dobbelinge der woorden wesen/ ofte een deelinghe waer door het lichaem van het bloet verscheyden wort. Jae alsoo waerachtichlick sal van den drinckbeker ghesept worden: Dit is mijn lichaem als van het broot selve/ ende wederom van het broot sal mogen geseyt worden/ dat het sijn bloet is. Ist dat sy antwoordē datmen moet aensien tot wat eynde ofte gebruyck de teeckenen zijn ingestelt, dat bekenne ick wel: maer hierentusschen en connen sy niet maken dat haer dwalinghe dese ongheschicktheyt niet mede en brenghe/ te weten/ dat het broot zy het bloet/ en̄ de wijn het lichaem Christi.

Clare versterckinghe deser uytlegginghe uyt de woorden der insettinghe selfs.

Voort en weet ick niet wat sy hier mede meynen/ als sy bekennen dat het broot ende het lichaem verscheyden dinghen zijn/ ende houden nochtans staende/ dat d'een mach van d'ander eygentlick ende sonder eenighe figuere geseyt worden: ghe-

lyck of

lijck of yemant wilde segghen/ dat het cleet wel een ander dinc is dan de mensche/ maer dat het nochtans eyghentlick een mensche ghenoemt wort. Hierentusschen stellen sy haer overwinninghe in hartneckicheyt ende lasteringhe. Sy segghen dat Christus wort leughenachtich gemaeckt/ ist datmen uytlegginghe der woorden Christi soeckt. Nu moghen de lesers lichtelick oordeelen/ wat grooter onrecht ons dese lettermeesters doen/ als sy de slechte eenvoudighe doen te verstaen/ dat wy de autoriteyt ende het gheloove der woorden Christi/ wech nemen/ de welcke wy bewesen hebben dat sy van hen verkeert ende verwerret/ ende van ons getrouwelick ende bequamelick verclaert worden.

5 Tegenworpinge/ dat wy op menschelicke reden so seer staen/ dat sy de almachticheyt Gods een afbreeck doen.

24 Maer de schande deser leughen can niet gantschelick uytghewischt worden/ ten zy dat wy oock noch een ander beschuldinghe wederleggen. Want sy segghen dat wy alsoo op menschelicke reden staen/ dat wy niet meer der moghentheyt Gods toe en schrijven/ dan de orden der natuere can lyde/ ende het gemeyn gevoelen uyt geeft. Maer van sulck onrechte beschuldinghen beroepe ick my op de selve leere die ick gegeven hebbe: de welcke claerlic genoech bewijst/ dat ick dese verborghentheyt niet met de mate der menschelicker reden en mete/ noch den wetten der natuere en onderworpe. Ic bidde u/ hebbe wy van de Philosophen der natuere geleert/ dat Christus alsoo uyt den Hemel onse zielen voedt met sijn vleesch/ ghelijck onse lichamen met broot ende wijn ghevoedt worden? Waer uyt heeft het vleesch dese cracht dat het de zielen levendich maeckt? Sy sullen alle segghen/ dat het niet natuerlick en gheschiet. Het en sal oock niet met menschelick vernuft over een comen/ dat het vleesch Christi tot ons in comt om ons een voedtsel te zyne: Int corte/ so wie onse leere gesmaeckt heeft/ die sal getrocken worden om de verborgen mogentheyt Gods te verwonderen.

Antwoort 1.

Antwoort 2. welcke dese tegenworpinge drijft op de tegensprekers.

Maer dese goede beschermers der mogentheyt Gods/ smeden hen een mirakel/ sonder het welcke sy meynen dat God met sijn macht niet en vermach. Ick begeere de Lesers noch eenmael vermaent te hebben/ dat sy neerstichlick aenmercken wat onse leere mede brengt/ of sy op het ghemeyn menschelick ghevoelen staet/ ofte door de vleugelen des ghelooofs boven de wereit comt/ ende door de Hemelen climt. Wy segghen dat Christus door het uytwendighe teecken/ ende door sijnen Geest tot ons neder daelt/ op dat hy waerachtichlic door de substantie sijns vleeschs ende sijns bloets/ onse zielen levendich make. So wie in dese weynige woorden niet vele miraculen en ghevoelt/ die is meer dan plomp: want daer en is geen dinck seerder tegen de natuere/ dan dat de zielen souden een gheestelick ende hemelsch leven hebben uyt vleesch dat sijnen oorspronck heeft uyt der aerde ghenomen/ ende der doot is onderworpen gheweest. Daer en is geen dinc ongeloovelicker/ dan dat de dingen die so wijt als hemel ende de aerde street/ verscheyden zijn/ in soo wijde verscheydenheyt der plaetse niet alleenlick en versamen/ maer oock vereenighen/ soo dat de zielen voetsel ontfangen uyt het lichaem Christi. Dat dan dese verkeerde menschen af laten/ ons door schandelicke beschuldinghe spijt te doen/ gelijck of wy de ongemeten macht Gods quaetwillichlic vercorten. Want sy dwalen seer dwaselic/ ofte liegen onbeschaemdelic. * Want hier en is de vrage niet/ wat God heeft connen doen/ maer wat hy heeft willen doen. Wy segghen dat gheschiet is wat hem belieft heeft. Het heeft hem belieft dat Christus

* Van de almachticheyt Gods en is geen swaricheyt in desen handel/ maer van den wille.

soude in allen dinghen den broederen ghelijck worden/ uytghenomen de zonde. Hoedanich is onse vleesch? is het niet sulck/ dat het zijn seker grootte heeft/ in een seker plaetse begrepen/ ghevoelt ende gesien wort? Maer (sy seggen) waerom en soude God niet connen maken dat een vleesch in vele verscheyden plaetsen zy/ dat het in geen plaetse begrepen en worde/ dat het noch mate noch gedaente en hebbe? O uytsinnige/ wat begeert ghy van de moghentheyt Gods/ dat sy make dat het vleesch zy/ ende geen vleesch en zy? Ghelijck of ghy begheerdet/ dat sy make dat het licht zy beyde licht ende duysternisse? Maer hy wil dat het licht zy licht/ ende dat de duysternisse zy duysternisse/ ende dat het vleesch zy vleesch. Hy sal wel als hy wil de duysternisse in licht/ ende het licht in duysternisse veranderen: maer als ghy wilt dat tusschen licht ende duysternisse geen onderscheyt en zy/ wat doet ghy anders/ dan dat ghy de orden der wijsheyt Gods verdraeyt? So moet dan het vleesch/ vleesch zijn/ ende de geest/ gheest: ende een yeghelick dinck met sulcke conditie alst van God gheschapen is. Ende dit is de conditie des vleeschs/ dat het in een seker plaetse zy/ ende dat het sijn mate ende forme hebbe. Met sulcke conditie heeft Christus het vleesch aenghedaen/ den welcken hy (ghelijck Augustinus seyt) wel heeft onverderffelickheyt ende onsterffelickheyt ghegeven/ maer en heeft de natuere ende waerheyt des vleeschs niet wech ghenomen.

Hebr. 4. 17.

Inrede.

Antwoort/ met Augustinus getuygenisse bevestight.

Epist. ad Dardanum.

25 Sy seggen/ dat sy het woort hebben waer door de wille Gods is openbaer gheworden. Ja ist datmen hen toelaet de gave der uytlegginge/ waer door het woort verclaert ende verstaen wort/ uyt de Gemeynte te verstooten. * Ic bekenne wel dat sy het woort hebben/ maer sy hebbent gelijc het voortijden de Anthropomorphiten hadden/ doe sy eenen lichamelicke God maecten: Item gelijc het Marcion ende de Manicheen hadden/ doe sy dichteden dat het lichaem Christi hemelsch ofte phantastich was. Want sy brachten dese ghetuyghenissen voort: De eerste Adam is van der aerde aertsch/ de tweede Adam is uyt den hemel hemelsch. Item/ Christus heeft hem selven vernieticht/ de gedaente eens dienstknechts aengenomen hebbende/ ende in de gelijckenisse gevonden als een mensche. Maer dese grove eters en meynen niet dat daer eenighe macht Gods zy/ ten zy dat de gantsche orden der natuere te niete gemaeckt worde door een ongeschict monster/ dat sy in haer hersenen gesmeedt hebben: het welcke meer is God omvangen/ ende hem seker palen stellen/ als wy willen door onse gedichtselen beproeven wat hy vermach. Want uyt wat woort hebben sy't ghenomen/ dat het lichaem Christi in den hemel sienlick is/ ende op der aerden onsienlic verborgen is in ontellicken vele broocxkens broots? Sy sullen segghen/ dat de noot dat eyscht/ dat het lichaem Christi in het Nachtmael gegeven worde. Te weten/ dewijle sy willen dat vleeschelick eten uyt den woorden Christi besluyten/ soo zijn sy/ door haer eyghen fantasie beweecht zijnde/ bedwonghen geweest/ dese scherpsinnighe reden te smeden/ teghen de welcke de gantsche Schrifture strijt. Dat sy seggen dat wy de mogentheyt Gods vercorten/ dat is valsch/ want sy wort oock seer door onse leere verheven ende gepresen. Maer dewijle sy ons altijts beschuldigen/ dat wy God sijn eere benemen/ om dat wy dat verworpen/ dat nae ghemeyn gevoelen niet licht en is te ghelooven/ hoewel het door den mont Gods beloofst is: soo antwoorde ic hen noch eenmael dat selve dat ic

6 Tegenworpinghe/ dat ons tegenpartie blijft by de uytgedructe woorden Christi.

* Antwoort 1.

1. Cor. 15. 47.

Phil. 2. 7.

Antwoort 2.

Beantwoordinge van een uytvlucht.

7 Tegenworpinge/ dat wy Christi woorden niet en achten.

Antwoort.

boven geantwoort hebbe/ te weten/ dat wy in de verborghentheden des gheloofs/ den raet des gemeynen gevoelens niet en volgen/ maer met liefelicke leerlickheyt/ ende met den geest der sacht-
Jac.1.21. moedicheyt/ den welcken Jacobus prijst/ de leere outfangen die upt den hemel gecomen is.
Antwoort 2. Maer ic en versake niet dat wy daer nutte ende bequame maticheyt volgē/ daer sy seer schadelic
8 Tegenworpinge/ dat in den Sacrament een mirakel is/ steunende op de almachticheyt Gods. dwalen. Als sy de woorden Christi hooren: Dit is myn lichaem/ soo dichten sy een mirakel dat seer wijt van de sin Christi is. Ende als upt dit gedichtsel schandelicke ongheschictheden volgen/ soo versincken sy hen selven in den afgront der almogentheyt Gods/ om alsoo het licht der waerheyt upt te blusschen/ om dat sy nu door onvoorsichtige haesticheyt in stucken gevallen
Waer upt dat sy seer hooveerdich ende trotsich spreken. zijn. Hier upt comt dese hooveerdige eygensinnicheyt: Wy en willen niet weten hoe Christus onder t'broot verborgen zy/ maer zijn met dese syn stemme te vrede: Dit is myn lichaē. Maer wy arbeyden ghehoorsaemlick ende sorchvuldichlick/ om in de gantsche Schriftuere een goet gesont verstant deser plaetse te vinden: ende en nemen niet met verkeerde yvericheyt/ lichtveerdichlic ende sonder onderschept aen/ al wat ons eerst in den sin comt: maer wy gebruycken neerstige overlegginge/ ende nemē dien sin aen/ welcken de heylige Geest ons leert ende in geeft: op den welcken wy betrouwende/ verachten alle aertsche wysheyt/ die daer tegen mach ghebracht worden. Jae wy houden onse sinnen gevanghen/ op dat sy niet en bestaen een eenich woordeken tegen te murmurelen: ende wy verootmoedigense/ op dat sy niet en bestaē daer tegen op te staen. Hier upt is die uytlegginge der woorden Christi ghecomen/ de welcke upt het eeuwich gebruyck der Schriftuere allen Sacramenten gemeyn is/ gelijck sy alle weten/ die een weynich in de Schriftuere gheoeffent zijn. Wy en achten ons oock niet ongeoorloft te zijne/ dat
Luc.1.34. wy nae het exempel der heyliger Mager/ in een swaer sake vraghen/ hoe het mach gheschien.

4. Het rechtghevoelende verstant wort met andere redenen upt het woort Gods genomen/ bevestigt.
26 Maer dewijle geen dinck crachtiger en sal wesen om het geloove der Godsaligē te bevestigen/ dan dat sy leeren dat de leere die wy gestelt hebben/ is upt het suyver woort Gods ghenomen/ ende op syn autoriteyt steunt: so sal ick dit oock met soo corte woorden alst my moghelick is/ openbaer maken. † Wy wordē niet door Aristotelem/ maer door den heylighen Gheest gheleert/ dat het lichaem Christi/ nae sijn wederopstandinge sijn seker mate behout/ eñ syn plaetse in den hemel heeft/ tot den laetsten dach toe.
† De eerste reden is genomen van de aenmerckinge der waerheyt des lichaems Christi/ welcke van der tegenstryderen bespottinghe is beschermt.
Het en is my niet verborghen/ dat sy de plaetsen die tot dese sake voortgebracht worden/ sorgheloosslick verworpen. Soo wanneer Christus seyt/ [1] dat hy sal wech gaen/ ende de werelt verlaten: soo seggen sy dat die wechganginghe
‡ Joan.14.12. 28. niet anders en is/ dan een veranderinghe syns sterffelicken staets. Maer alsoo en soude Christus den heylighen Gheest niet senden/ om het ghebreck sijns afwesens (gelijck hy spreeckt) te vervullen/ want hy en soude in syn plaetse niet gecomen zijn: ende wederom/ Christus en soude oock selve niet upt de hemelsche glorie neder gedaelt zijn/ om de conditie des sterffelickē levens aen te nemen. Voorwaer de comste des Geests/ ende de Hemelvaert Christi/ zijn dinghen die tegen malcanderen moeten verghelecken worden. Ende daerom ist niet moghelick/ dat Christus soude nae het vleesch by ons woonen/ op sulcke wijse als hy sijnē Geest sendt. * Boven desen seyt hy oock uytdruckelick/ dat hy niet en sal altijts met sijne Discipulen in de werelt wesen. Hy
* De 2. is genomen van de sprueke Christi/ dat hy niet altijt sal wesen in der werelt. Ende wort de selve reden met de verclaringhe van Augustinus versterckt. Matt.26.11.

meynen dit oock seer wel te wederleggen/ seggende/ dat Christus daer wil segghen/ dat hy niet altijts en sal arm ende ellendich/ ende der nootsakelickheyt des sterffelicken levens onderworpen wesen: Maer de ghelegentheyt ende circonstantie dier plaetse/ is gantschelick daer teghen: want daer en wort niet gehandelt van armoede ofte van den ellendigen stant des aertschen levens/ maer van dienst ende eere. De salvinge en behaechde den Discipulē niet/ om dat sy meynden dat die cost onnut ende te vergeefs/ eñ byna overdaet was/ eñ daerom hadden sy liever ghehadt dat men't den armen gegeven hadde/ dat sy meynden overdadichlick gequist te zijne. Christus antwoort dat hy niet en sal altijts teghenwoordich wesen/ om alsoo gheeert te worden. Augustinus en leyt het oock niet anders upt/ de welcke aldus spreeckt met clare woorden/ als Christus seyde: Ghy en sult my niet altijts met Tract. in Joan 50.
u hebben/ doe sprack hy van de tegenwoordicheyt sijns lichaems/ want na sijn Majesteyt/ na Joan.12,8.
sijn voorsieninge/ nae sijn onuytsprekelicke ende onsienlicke genade/ wort dat vervult dat vā hē gheseyt is: Siet/ ic ben met u tot de voleyndinghe der werelt: maer na het vleesch/ dwelck het Matt.28.20
Woort heeft aengenomē/ na het welcke hy van der Maecht geborē is/ na het welcke hy is van de Joden gevangen geweest/ eñ nae het welcke hy is aen het hout gehecht/ van het cruyce ghenomen/ in doecken gewonden/ in het graf gheleyt/ ende in de wederopstandinge geopenbaert gheweest/ seyt hy: Ghy en sult my niet altijts met u hebbē. Waerom? Om dat hy na de lichamelicke tegenwoordicheyt/ heeft veertich dagē verkeert met syne Discipulen/ ende is opgheclommen/ daer sy hem met den oogen ende niet met den voeten geleyt gedaen hebben. Hy en is Actor.1.9.
hier niet: want hy sidt daer ter rechterhant des Vaders. Ende nochtans is hy hier/ want nae de tegenwoordicheyt syner Majesteyt en is hy van hier niet gegaen. Item/ Wy hebben Christum altijts met ons/ na de tegenwoordicheyt sijnder Majesteyt: maer na de tegēwoordicheyt des vleeschs/ is recht ghesept: Ghy en sult my niet altijts hebben. Want de Gemeynte heeft hem nae de tegenwoordicheyt des vleeschs gehadt weynige dagē: maer nu heeft sy hem door het gheloove/ maer en siet hem niet met den ooghen. In welcke plaetse hy (op dat ick oock dit int corte aenteeckene) Christum op drierley wijse teghenwoordich maeckt/ te weten/ door sijn Majesteyt/ voorsieninge ende onuytsprekelicke ghenade/ onder de welcke ick die wonderlicke gemeynschap sijns lichaems eñ bloets verstae: so verre wy verstaen dat sy door de cracht des heylighen Geests ghesciet/ ende niet door een gedichte besluytinghe syns lichaems onder het broot. Want onse Heere heeft betuycht/ dat hy vleesch ende beenen heeft/ die men tasten ende sien mach. Ende dat wech gaen eñ op climmen/ en beteeckenen niet eenen schijn van opclimmen ende wech gaen te gevē/ maer beteeckenē waerachtichlick te doen dat de woorden bedieden.
Corte verclaringe van Augustini meyninghe.
Yemant mochte seggen: Sullen wy dan Christum in een seker plaetse des Hemels besluyten? Ick antwoorde met [1] Augustino/ dat dese vrage seer curieus ende ydel is/ so verre wy nochtans ghelooven dat hy in den Hemel is.
† Lib. de fide & Symb. cap. 6.

27 * Wat bediet de naem der opclimminge die soo dickmael verhaelt is/ bediet het niet dat hy heeft een plaetse verlaten/ eñ in een ander gegaen? Sy segghen neen: om dat na haer gevoelen/ by de hoochde de eerlickheyt des rijcx alleenlick beteeckent wort. Maer hoedanich is de wijse
* De 3 reden is genomen vā die aenmerckinge des hemelvaerts Christi/ daer by ghedaen wort een wederlegginghe van de argumenten der ghener die de alomheyt voorstaen.

wijse van opclimmen gheweest? Hebben niet de

Actor 1.9. Marc 16.19. Luce 24.51.

Discipulen gesien dat hy is in de hooghde opgevaren? Verhalen de Euangelisten niet claerlic/ dat hy is in de Hemelen opgenomen gheweest? Dese scherpsinnighe Sophisten seggen dat hy is door een wolcke wech genomen uyt het ghesichte/ om dat de gelovighe souden leeren dat hy daer na niet en soude in de werelt sienlic wesen. Maer hadde hy willen een onsienlicke teghenwoordicheyt versekeren/ so hadde hy moeten in eenen ooghenblick verswinden/ ofte een wolcke hadde hem moeten decken / eer hy hem van der plaetse verroerde. Maer als hy hooghe in de lucht opvaert/ eñ eẽ wolcke onder hem stellende/ leert datmẽ hem niet meer en moet op der aerde soeckẽ/ so besluytẽ wy gewisselick dat hy nu syn woonste in de Hemelen heeft: gelijck oock Paulus betuyghet / ende gebiet hem van daer te verwachten. Hierom worden de Discipulen van de

Phil.3.20.

Engelen vermaent, dat sy te vergeefs in den Hemel op sien: om dat Jesus die wech ghenomen is tot in den Hemel / alsoo sal comen ghelijck sy hem hadden sien opclimmen. Hier meynen de

Een wtvlucht van de siendelicke ende onsiendelicke tegenwoordicheyt ende hoe dit wort wederleyt.

tegenstryders oock door een cloeckighe uytvlucht te ontcomen / te weten / dat hy dan sal comen sienlick/ die altyts is op der aerde by de syne gebleven onsienlick. Maer de Engelen en gheven daer gheen tweerley tegenwoordicheyt te kennen/ maer maken enckelick de Discipulen ghetuyghen synder Hemelvaert/ gelijck die hem met haren ooghen hebben sien opclimmen / op dat daer gheen twijfelinge meer van en zy: even gelyck of sy seyden: Ghy hebt gesien dat hy is ten Hemel opgevaren/ende heeft de hemelsche heerschappye aenghenomen: voortaen moet ghy lydtsamelick verwachten dat hy een Richter der werelt weder come: want hy en is nu niet in den hemel ghevaren/ om dien alleen te besitten/ maer om u ende alle Godsalighe met hem te versamelen.

De autoriteyt der Vaderẽ en steunt geensins de dwalingen van Christi lichamelicke tegenwoordicheyt toe.

28 Maer dewyle de beschermers deser overspelischer leere hen niet en schamen de selve met getuygenissen der ouder Leeraren te vercieren/ ende voornemelick met de getuygenisse Augustini/ so sal ick met corte woorden verclaren hoe verkeerdelic sy dit soecken te doen. Want dewijle geleerde ende heylige mannen de getuygenissen der ouder Leeraren versamelt hebben/ so en wil ic dat selve niet wederom doẽ/ sa wie wil die machse uyt hare gheschriften halen. Ick en sal selfs uyt Augustino niet voortbrenghen al wat tot der saken soude dienẽ: maer sal te vrede wesen met weynighe woorden te bewysen/ dat hy geheel met ons gevoelt. Dat onse teghenstryders

Met Augustino wildẽ sy wel haer behelpen/ maer hy is haer teghen.

seggen dat in vele plaetsen in syne boecken gelesen wort/ dat het vleesch ende bloet Christi/ te weten / † de offerhande die eenmael in het cruyce geoffert is/ in het Nachtmael uytgedeylt wort: dit is hen een cranck behulpsel: dewyle hy't ooc mede noemt een dancksegginghe / ofte een Sacrament des lichaem Christi. Ende op wat sin hy dese woorden/ Vleesch ende bloet gebruyct/ dat en hebben wy niet verre te soecken / dewyle hy hem selven verclaert/ segghende/ dat de Sacramenten namen gecreghen uyt de gelijckenisse der dingen die sy bedieden: ende dat daerom op eenige wyse het Sacrament des lichaems Christi/ is het lichaem Christi. Hier mede comt een

† Ad Bonif. Ephi.23.

ander plaetse wel over een: De Heere en heeft niet getwijfelt te seggen/ Dat is mijn lichaem/ doe hy het teecken daer van gaf. Ten anderen segghen sy/ dat Augustinus claerlick schryft dat het lichaem Christi ter aerden valt/ ende in den mont comt: Ick antwoorde/ dat hy dat seyt

Contra Adamantum Manichæum, lib.12.

met sulck ghevoelen/ ghelijck hy schrijft dat het verteert wort in den buyck / want hy stelt daer by. Hier teghen en is oock niet dat hy seyt/ dat het broot verteert wort / als het Sacrament volbracht is: want hy heeft weynich te voren geseyt/ Dewyle dit Sacrament den menschen bekent is / het welcke door menschen bedient wort / soo mach het in eere ende weerdicheyt zijn ghelyck een heylich dinck / maer niet ghelyck een mirakel. Hy en wil oock niet anders seggen in een ander plaetse/ de welcke onse teghenstryders veel te onvoorsichtichlick tot hen trecken/ te weten/ dat Christus hem selven heeft eenichsins in syne handen gedraghen/ doe hy het broot des Nachtmaels synen Discipulen uytdeelde. Want dewyle hy daer dat woordeken/ eenichsins, ghebruyckt/ dwelck een ghelyckenisse bediet / soo geeft hy ghenoech te kennen/ dat het lichaem Christi niet waerachtichlick noch wesentlick en is onder het broot besloten gheweest. Ende dit en is gheen wonder: dewyle hy op een ander plaetse claerlick seyt / dat de lichamen/ ist datmen hen mate eñ plaetse beneemt/ nergens en sullen zijn: ende dat sy gantschelick niet en sullen zyn / om dat sy nerghens en zyn. Het is veel te swack dat sy segghen/ dat daer niet ghehandelt en wort van het Nachtmael/ in het welcke God een sonderlicke cracht bewijst. Want de vrage is daer/ van het vleesch Christi/ ende de heylige Augustinus antwoort eyghentlick daer op/ segghende: Christus heeft synen vleesche onsterffelickheyt ghegeven/ maer en heeft de natuere niet wech ghenomen. Nae de forme des vleeschs en moet men niet dencken dat hy alomme is: want wy moeten toesien dat wy de Godheyt des Middelaers alsoo beschermen / dat wy de waerheyt syns lichaems niet wech en nemen. Want het en is niet noodich/ dat/ al wat in God is/ alomme zy gelijck God selve. Ende terstont stelt hy dese reden: Want de eenighe persoon Christus/ is beyde God ende mensche: nae syn Godheyt is hy alomme/ ende nae syn menscheyt is hy in den Hemel. Hoe soude hy soo onachtsaem gheweest hebben/ dat hy het Sacrament des Nachtmaels / dwelck so groote een sake is/ niet en soude uytghenomen hebben/ hadde het tegen de leere gheweest die hy daer handelde? Ende nochtans is dat yemant wil neerstichlick lesen dat weynich daer nae volcht / die sal bevinden dat onder de ghemeyne leere/ oock het Nachtmael vervaet is/ te weten/ dat Christus/ die de eenghebooren Sone Gods/ ende oock des menschen Sone is/ alomme gheheel teghenwoordich is nae syn Godheyt: ende dat hy in den Tempel Gods (dat is/ in de Gemeynte) woont als God/ ende dat hy in een seker plaetse des Hemels is/ na de seker mate syns lichaems. Hier sien wy dat hy / om Christum met de Ghemeynte te vereenighen / het lichaem Christi niet uyt den Hemel en treckt: het welcke hy voorwaer doen soude/ waert dat het lichaem Christi ons gheen waerachtighe spyse en ware/ sonder onder het broot besloten te zyne. Op een ander plaetse beschrijft hy / hoe de ghelovighe Christum nu besitten. Wy hebben hem (seyt hy) door het teecken des cruyces/ door het Sacrament des Doops/ ende door de spijse ende dranck des Altaers. Ick en wil hier niet handelen hoe bequamelick hy een dwase superstitie stelt onder de teeckenen der teghenwoordicheyt Christi: maer die de teghenwoordicheyt Gods vergelijckt by het teecken des cruyces/ die gheeft ghenoech te kennen/ dat hy Christo gheen twee lichamen toe en dicht/ om dat de

Lib. 3. de Trinit. cap. 10.

In Psal. 33. Een seer schoone plaetse van Augustinus/ welcke alle dreetsamen menschẽ meer dan ghenoech doet.

Epist. ad Dardanum.

Tract. 50. in Ioannem.

gene die sienlick in den Hemel sidt/ soude onder het broot verborghen zijn. Ist dat hier verclaringhe noodich is/ soo wort terstont daer nae daer by ghestelt/ dat wy Christum altijts hebben nae de teghenwoordicheyt synder Majesteyt: maer dat hy na de teghenwoordicheyt syns lichaems waerachtichlick ghesept heeft: Ghy en sult my niet altijts hebben. Maer sy segghen/ dat oock daer by staet. Nae sijn onuytsprekelicke ende onsienlicke ghenade ghesciet het dat van hen ghesproken is: Ick ben by u tot de voleyndinghe der werelt toe. Maer dit en doet hen gheen voordeel: want dit wort ten eynde op de Majesteyt gheduyt/ de welcke altijts teghen het lichaem ghestelt wort/ ende het vleesch wort namelick van de ghenade ende cracht onderscheyden. Ghelijck hy op een ander plaetse seyt/ dat Christus nae sijn lichamelicke teghenwoordicheyt/ sijne Discipulen verlaten heeft/ om dat hy soude met hen zijn nae sijn gheestelicke tegenwoordicheyt: waer mede hy sonder twyfel claerlick het wesen des vleesch onderscheyt van de cracht des Gheests/ door de welcke wy met Christo vereenicht worden/ die wy anders door de wijde verscheydenheyt der plaetse/ verre verscheyden zijn. Dese selve wijse van spreken ghebruyckt hy dickmael/ ghelijck als hy seyt: Hy sal wederom met lichamelicke teghenwoordicheyt comen/ om de levende ende doode te oordeelen nae den reghel des gheloofs/ ende nae de ghesonde leere: want na de geestelicke tegenwoordicheyt is hy by de Ghemeynte geweest/ ende sal daer by wesen in de werelt tot de voleyndinghe der werelt toe. Soo wort dan dit tot de gheloovighe gesproken/ de welcke hy heeft begonnen salich te maken door sijn lichamelicke teghenwoordicheyt/ ende is na sijn lichamelicke teghenwoordicheyt van hen ghescheyden/ om dat hyse soude met den Vader bewaren nae sijn gheestelicke tegenwoordicheyt. Dat woort lichamelick, te nemen voor sienlick, dat is spottelick: want hy stelt het lichaem ende de Goddelicke cracht tegen malcanderen: ende als hy daer by seyt/ dat Christus met den Vader ons bewaert/ soo seyt hy claerlick/ dat Christus ons sijn genade uyt den hemel sendt door sijnen Gheest.

Augustinus verclaert hem selven.

Matt.26.11.

Matt.28.20

Stootende gheheel om door dese claere spreuck: de dwalinghe van de lichamelicke tegenwoordicheyt Christi.

6 Wederlegginghe van de onsiendelicke teghenwoordicheyt des lichaems Christi/ welcke van den tegenstryder versiert is.

29 Ende dewijle sy soo groot een betrouwen stellen in dese bedecktheyt der verborgen tegenwoordicheyt/ wel aen/ laet ons sien hoewel sy daer mede hen selven decken. Ten eersten en sullen sy niet een syllabe voortbrenghen uyt de Schrifture/ waer door sy souden moghen bewijsen/ dat Christus onsienlick zy: maer sy nemen voor seker ende vast/ dat gheen verstandich
1. mensche hen en sal toe laten te weten/ dat het lichaem Christi niet anders mach in het Nachtmael ghegeven worden/ dan gedeckt onder den
2. schijn des broots. Maer dit is het selve daer van sy teghen ons strijden/ soo verre ist dat het soude moghen hare grontreden wesen/ waer op
3. sy souden steunen. Ende als sy alsoo clappen/ so worden sy bedwonghen Christo tweerley lichamen te maken: want nae haer ghevoelen is het sienlick in den Hemel/ ende in het Nachtmael door sonderlicke beschickinge onsienlick. Maer hoewel dit over een comt/ dat cannen lichtelick uyt andere plaetsen der Schrifture/ en ooc uyt de ghetuyghenisse Petri/ lichtelick oordeelen. Petrus seyt dat de Hemel moet Christum houden ofte vaten/ tot dat hy wederom come. Dese menschen leeren dat hy in alle plaetsen is/ maer sonder forme. Sy seggen dat het onrecht is dat de naturere des glorieusen lichaems soude der

Actor.3.21.

Antwoort op de 1 uytvlucht.

conditie der ghemeynder naturere onderworpen worden. Maer dese antwoorde brengt met haer de raserie Serveti (de welcke te rechte allen Godsaligen grouwelic is) te weten/ dat het lichaem Christi is van sijn Godheyt verslonden. Ick en segge niet dat sy alsoo gevoelen: maer ist dat onder de gaven syns gheglorificeerden lichaems oock vervaet is/ dat het onsienlick zy/ ende alle dinck vervulle/ soo ist openbaer/ dat de substantie des lichaems wech ghenomen wort/ ende dat daer gheen onderscheyt tusschen de Goddelicke ende menschelicke naturere ghelaten wort. Boven desen/ ist dat het lichaem Christi soo menigerley is/ dat het in d'een plaetse gesien wort/ ende in d'ander onsienlic zy/ waer is dan de naturere des lichaems/ het welcke syn seker mate heeft? waer sal oock de eenheyt zijn? Tertullianus argumenteert veel beter/ als hy besluyt dat Christus een waerachtich naturlick lichaem hadde: dewijle de figuere daer van in het Sacrament des Nachtmaels ons wort voorghestelt tot eenen pant ende sekerheyt des gheestelicken levens: want de figuere ofte teecken soude valsch zijn/ ware het niet waerachtichlic dat daer door afghebeelt wort. En voorwaer Christus sprack van sijn gheglorificeert lichaem/ doe hy seyde: Siet/ ende tast/ want een gheest en heeft noch vleesch noch beenen. Siet/ Christus selve betuycht met sijnē mont/ dat hy waerachtich vleesch heeft/ dat ghevoelt ende ghesien can worden. Ist datmen dese dingen wech neemt/ soo en sal het nu niet meer vleesch zijn. Sy soecken haer altijts te bedecken met de dispensatie/ die sy ghesmeet hebben. Maer het ghene dat Christus enckelic vercondicht/ dat behooren wy alsoo aen te nemen/ dat het sonder uytneminge by ons plaetse hebbe dat hy wil segghen. Hy bewijst dat hy niet en is een ydel ghesichte: om dat hy in sijn vleesch sienlic is. Ist datmē wech neemt dat hy als een eyghenschap der naturere syns lichaems toe schryft/ salmen dan niet moeten een nieuwe beschryvinge des lichaems smeden? Nu/ waer sy hen wenden/ haer gedichte dispensatie en heeft geen plaetse by Paulum/ daer hy seyt/ dat wy den Salichmaker uyt den hemel verwachten/ de welcke onse verachtelicke lichaem sal sijnen glorieusen lichame ghelijck maken. Want het en is niet te verwachten dat wy souden Christo ghelijck worden in de dinghen/ die sy sijnen lichame toe dichten: soo dat wy souden een yeghelick een onsienlick ende onmetelick lichaem hebben. Daer en sal oock niemant soo lichtveerdich ghevonden worden/ diemen dese soo groote ongeschicktheyt soude maken te ghelooven. Soo en moeten sy dan den glorieusen lichame Christi niet toeschryven/ dat het een gave heeft/ waer door het soude op eenen tijt in vele plaetsen zijn/ ende in gheen seker plaetse begrepen worden. Int corte/ sy moeten opentlick de wederopstandinghe des vleeschs versaken/ ofte toelaten dat Christus met hemelsche eerlickheyt becleet zijnde/ niet en heeft het vleesch afgeleyt/ dewijle hy ons in onse vleesch sal dier selver eerlickheyt deelachtich ende medeghenooten maken: want de wederopstandinghe sal ons met hen ghemeyn zijn. Want wat leert de gantsche Schrifture claerlicker/ dan dat Christus/ ghelijck hy onse waerachtich vleesch heeft aenghenomen/ doe hy uyt de Maghet ghebooren wert/ ende in onse waerachtich vleesch heeft gheleden/ doe hy voor ons voldede/ alsoo oock weder op staende/ dat selve waerachtich vleesch heeft wederom aenghenomen/ ende ten Hemel opgevoert? Want dit is

4 Wederlegginghe uyt Tertulliano.

Luce 24.39.

5 Wt de spreucke Christi/ oock nae de verrijsenisse.

6 Wederlegginge genomē van de beschrijvinghe des waren lichaems.

Phil.3.21.

Antwoort op de 2 uytvlucht.

7 Wederlegginghe genomen van een ongeschicktheyt.

8 Van uytdruckelicke getuygenissen der Schrifturen/ welcke een waerachtich vleesche Christo toeschryven.

dit is de hope die wy hebben van onse weder-
opstandinghe ende opvaert ten Hemel / te we-
ten/ dat Christus is weder op gestaen/ ende ten
hemel opgeclommen: ende (ghelijck Tertullia-
nus seyt) den pant onser wederopstandinge met

9 Van het fondamēt onses gheloofs.

hem in den hemel ghedraghen heeft. Nu/ hoe
cranck ende swack soude die hope zijn/ waert
dat dit selve onse vleesch niet waerachtichlick
in Christo opgeweckt ende in den Hemel ghe-
comen en ware? Dit is de waerachtige eygen-
schap des lichaems/ te wetē/ dat het in een seker
plaetse zy/ syn seker mate ende gedaente hebbe.
Daerom laet dat dwase gedichtsel varen/ waer
door beyde het verstant des mēschē eñ Christus

10 Van een ongeschicktheyt.

aen het broot gehecht worden. Want waer toe
dient die verborgē tegenwoordichèyt onder het
broot/ anders dan op dat de gene die willen met
Christo vereenicht zijn/ met dat teecken gherust

11 Van tgene dat Christus wil ghesocht worden opwaerts in dē Hemel.

zyn? Maer de Heere heeft niet alleēlic onse oogē/
maer ooc alle onse sinnē willē uyt der aerde op-
heffen/ de vrouwē verbiedende hem aē te roerē/
tot dat hy tot den Vader opgheclommen ware.

Joan. 20. 17.

Als hy siet dat Maria door Godsalighe eerbie-
dinge wil hem syne voeten cussen/ soo en is daer
gheen oorsake waerom hy dat soude misprijsen
ofte verbiedē/ tot dat hy in den Hemel ontfangē
is/ anders dan om dat hy niet en wil op eenighe
andere plaetse dan in dē Hemel gesocht worden.

Act. 7. 55. De 3 ende 4 uytvlucht wort wederleyt: welcke is/ dat Christus is van Stephano eñ Paulo gesien: Item dat hy uyt het ghesloten graf is gecomen/ eñ met toegheslooten deuren tot synen Discipulen is inghegaen. volcht dan dat Christus lichaē op der aerden is. * Act. 9. 4. † Matt. 28. 6. Joan. 20. 19. ‡ Matt. 14. 15.

Dat sy seggen dat hy daer na is van Stephano
gesien geweest: Daer op is licht te antwoordē/
dat het Christo niet noodich en was daerom sijn
plaetse te veranderen / dewijle hy macht hadde
om syns dienstknechts oogē so scherpsichtich te
maken/ dat sy tot in den hemel sagen.* Dit selve
moetmen oock van Paulo seggen.† Dat sy seg-
ghen dat Christus is uyt het ghesloten graf ge-
gaen/ ende door ghesloten deuren tot syne Dis-
cipulen ghecomen / dat en diende oock niet om
haer dwalinghe te beschermen.‡ Want ghelijck
Christus opt water ginck / gelijc of het een vast
paviment geweest hadde: also en ist geen won-
der ist dat de hardicheyt des grafsteens hem ge-
weken heeft om daer door te gaen. Hoewel het
is der waerheyt beter ghelijck/ dat de grafsteen
is door Christi bevel wech ghenomen/ ende ter-
stont als Christus uytghegaen is / wederom
op syn plaetse ghecomen. Ende in te comen/
als de deuren ghesloten zijn / en is niet door de
vaste materie der deure comen / maer door syn
Godlicke cracht hem selvē eenē wech makē/ so
dat hy onversiens onder syne Discipulen stont/
gantschelick door een wonderlicke wyse/ doe de

Antwoort op de 5 uytvlucht.

deuren geslotē waren. Dat sy uyt Luca voort-
brengen, dat Christus is haestichlick verswon-
den ende vergaen uyt de oogen der Discipulen/
met de welcke hy nae Emaus ginck / dat en is
hen niet voorderlic/ maer het helpt ons. Want
als hy wilde maken dat sy hen niet en sagen/ en
is hy niet onsienlick geworden/ maer is alleen-
lick uyt hare ooghen ghewecken. Ghelijck hy
oock met hen gaende / niet een nieu aensichte
aen gedaen en heeft/ om dat hy niet en soude be-

Luce 24. 16.

kent worden / maer heeft (ghelijck Lucas be-
tuycht) hare oogen gehouden. Maer dese men-
schen en veranderen Christum niet alleenlick/
op dat hy in de aerde woone/ maer willen oock

12 Wederlegginge deses ghedichtsels van de onsienelicke tegenwoordicheyt. Dwelck ghedichtsel tweederley Christum smeedt.

dat hy hem selvē niet gelijc en zy. Int corte/ als
sy aldus beuselen / hoewel sy niet in een woort
en seggen dat het lichaem Christi een gheest zy/
so leeren sy dat nochtans ende gevent te kennen
met vele omme-woorden: ende en zijn noch hier
mede niet te vreden / maer becleeden het oock
met dingen die gantschelic contrarie zijn: waer
uyt nootsakelick volcht/ dat het tweerley zy.

30 Maer of wy hen schoon toe lieten dat sy
van de onsienlicke tegenwoordicheyt clappen/
soo en soude nochtans noch niet bewesen zijn/
dat hy sonder mate is/ ende anders soecken sy te
vergeefs Christum onder het broot te besluytē.
Ist dat het lichaem Christi niet can alomme
zyn op eenen tyt / soo en sal het niet geloovelick
wesen dat het onder het broot in het Nachtmael
verborghen is. Hierom zyn sy bedwongen ghe-
weest ongeschictelick te dichten/ dat het lichaem
Christi alomme is.

De ghene moeten nootsakelicke de alomheyt den lichame Christi toe dichten/ de welcke droomen dat t'lichaē Christi onder het broot besloten is.

Maer wy hebben door va-
ste ende clare ghetuygenisse der Schrifture be-
wesen/ dat het lichaem Christi seker plaetse ende
mate heeft/ ghelijck ander menschen lichamen.
Boven desen/ dat hy door syn opclimminge ten
Hemel/ openbaer gemaeckt heeft/ dat hy niet in
alle plaetsen en is/ maer dat hy d'eē plaetse ver-
laet/ als hy in een ander comt. Ende dese belof-
te/* Ick ben met u tot de volyndinghe der we-
relt toe/ en is niet van syn lichaem te verstaen.

Het I argument van de beschermers der alomheyt wort met verscheyden bewysredenen wederleyt. * Mat. 28. 20

1. Want ten eersten/ dewijle daer van een gedueri-
ghe vereeninge gesproken wort/ soo en soude die
niet connen blyven/ ten ware dat Christus ooc
buyten het gebruyck des Nachtmaels lichame-
lick in ons woonde. Ende daerom en hebben sy
2. gheen oorsake om so bitterlick van de woorden
des Nachtmaels te kijven/ op dat sy Christū int
Nachtmael onder het broot besluyten. Ten an-
3. deren bewyst het vervolch der woorden / dat
Christus in die belofte gheensins van de tegen-
woordicheyt syns vleeschs en spreeckt/ maer dat
hy synen Discipulen onverwinlicke hulpe be-
looft/ door de welcke hyse teghen allen aenloop
des duyvels ende der werelt beschermt ende be-
waert. Want dewyle hy hen eē swaer ampt be-
veelt/ so versterckt hyse met het betrouwen syn-
der teghenwoordicheyt/ op dat sy't niet en vree-
sen te aengaen ofte vertsaechdelick te bedienen:
gelijck of hy wilde segghen/ dat hen syn onver-
winnelicke hulpe niet en sal ghebreken. Waert
dat dese menschen niet en wilden alle dingē ver-
werren/ souden sy niet behooren de wijse der te-
genwoordicheyt te onderscheyden? Ende voor-
waer sommige hebben liever met groote schan-
de haer onwetentheyt te openbaren / dan een
weynich van haer dwalinge af te wijcken. Ick
en spreke niet van de Papisten/ der welcker leere
verdragelicker/ ofte ymmers eerlicker is: maer
sommige worden alsoo door strijtgiericheyt ge-
dreven/ dat sy segghen/ dat het lichaem Christi
alomme is/ daer syn Godheyt is/ van de welcke
het niet en can verscheyden worden/ om dat die
twee natueren in Christo vereenicht zijn. Maer
dat is/ ghelijck of door dese vereeninge een dinck
gemaect worde/ dat noch God noch mensche en
ware. Dit heeft wel Eutyches/ eñ daer na Ser-
veti meyninge geweest.

Haer tweede argument/ dwelck ghemeynschap heeft met het ghevoelen van Eutyches eñ Servetus.

Maer uyt de Schrif-
tuere verstaen wy claerlic/ dat de eenige persoon
Christi/ also is uyt twee naturē/ dat nochtans
een yeghelicke natuere haer eyghenschap onge-
schent behout. Sy sullen hen schamen te versa-
ken / dat Eutyches is te rechte verdoemt ghe-
weest: maer het is wonder dat sy niet en aen-
mercken wat de oorsake synder verdoeminghe
zy/ te weten/ dat hy het onderscheyt dat tusschē
de persoonen is/ wech nemende/ ende d'eenheyt
des persoons voorwendēde/ vā God eenē men-
sche/ eñ wederom van den mensche God maec-
te. Daerom / wat grooter uytsinnicheyt ist/
dat sy liever den Hemel met de aerde vermen-
gen/ dan dat sy het lichaem Christi niet en sou-
den uyt den Hemel trecken? * Want dat sy tot
hare bescherminghe dese ghetuygenissen voort-
brengen: Niemant is opgevaren tot den hemel/

* Haer derde argumēt uyt de heylighe Schrifture. Joan. 3. 13.

anders

anders dan die uyt den hemel neder ghecomen is / de Sone des menschen die in den hemel is. Itē/ De Sone die in den schoot des Vaders is/ die heeft het ons verclaert / daer in toonen sy oock haer onverstant / dat sy de ghemeynschap der eyghenschappen verachten / de welcke niet te vergheefs en is voortyden van de heylighe Vaders gevondē. Voorwaer als Paulus seyt/ dat de Heere der eerlickheyt ghecruyst is/ soo en meynt hy daer mede niet dat Christus yet geledē heeft in sijn Godheyt: maer dat hy/ die veracht ende versmaet in het vleesch leedt/ ooc God ende dē Heere der eerlicheyt was. Op dese wijse was oock de Sone des menschen in den Hemel: te weten / om dat de selve Christus / die nae het vleesch de Sone des menschen was/ ende op der aerde woonde / oock God was in den Hemel. Alsoo wort te dier selver plaetse oock geseyt/ na sijn Godheyt/ dat hy is neder ghedaelt: niet dat sijn Godheyt den Hemel verlatē heeft/ om haer selven in het lichaem te besluyten: maer om dat sy/ hoewel sy alle dinck vervulde/ nochtans in de menschelickheyt Christi/ lichamelick/ dat is/ natuerlick ende op eenighe onuytsprekelicke wijse woonde. Daer is een onderscheyt ghewoonlick in de Scholen ghebruyckt/ het welcke ick my niet en schame te verhalen / te weten dit: Hoewel de gantsche Christus alomme is/ soo en is nochtans al wat in hem is / niet alomme. * Ende och of de School-leeraers selve de cracht deser reden wel aengemerckt hadden: want alsoo hadde men moghen dat dwase ghedichtsel van de vleeschelicke tegenwoordicheyt Christi verhinderen. Soo dan / dewijle onse Middelaer gheheel alomme is / soo is hy altijts by de sijne/ ende in het Nachtmael bewijst hy hem selven op sonderlicke wijse teghenwoordich te zijne/ nochtans alsoo/ dat hy gheheel daer is/ maer niet al wat in hem is: want (ghelijck ghesevt is) aengaende sijn vleesch/ is hy in den Hemel/ tot dat hy ten oordele sal verschijnen.

Ioan. 1. 18. — 1. Cor. 2. 8.

De gemeynschap der eygenschappen in Christo is van den beschermers der alomheyt wechgenomē.

* Item/ dat waerachtige onderscheyt der School-leeraers/ die daer segghen/ dat de gheheele Christus over al zy/ nochtans niet al dat in Christo is.

31 De ghene die geen tegenwoordicheyt des vleeschs Christi in het Nachtmael en verstaen/ ten zy dat het in het broot zy / die dwalen seer. Want alsoo wort van hen de verborgen werckinghe des Geests uytgesloten/ door de welcke Christus met ons vereenicht wort. Sy en meynen niet dat Christus ons teghenwoordich is/ ten zy dat hy tot ons neder dale: gelijc of wy niet even wel sijn tegenwoordicheyt en haddē/ soo hy ons tot hem opvoert. So is dan het geschil alleenlic van de wijse der tegēwoordicheyt: want sy stellen Christum in het broot/ ende wy achtent ongeoorloft datmē hem uyt den Hemel treckt. De Lesers mogent oordeelen welc rechter ende waerachtiger zy: alleenlick dat dese lasteringe ophoude/ dat Christus uyt sijn Nachtmael gestooten wort/ so hy niet onder het broot bedect ende verborgen en is. Want dewijle dese verborgentheyt hemelsch is/ soo en ist niet noodich Christum neder op der aerde te trecken/ op dat hy met ons vereenicht zy.

Teghen dese versierde vleeschelicke teghenwoordicheyt der Papisten/ eñ der ghener die t'lichaem Christi by eñ met het broot seggē te zyn/ eñ die de alomheyt leeren/ wort ghestelt de waerachtige teghenwoordicheyt des vleesches Christi/ welcke gheschiet door de verborgene vereeniginge des H. Geestes.

32 Voort/ ist dat yemant my vraecht van de wijse der teghenwoordicheyt/ soo en sal ick my niet schamen te bekennen / dat dese verborgentheyt so hooge is/ dat sy noch door mijn vernuft verstaen/ noch door mijne woordē verclaert en can worden: ende op dat ick claerlicker spreke/ ic bevinde het beter dan ict can verstaen. Daerom neme ick sonder langer disputatie de waerheyt Gods aen/ in de welcke ic mach onbevreest rusten. Hy seyt dat sijn vleesch is mijnder zielen spyse/ ende sijn bloet eenen dranck. Met sulcke voedtsel late ick hem mijn ziele voeden. In sijn heylich Nachtmael gebiet hy my/ onder de teeckenen des broots ende wijns/ sijn lichaem ende bloet te eten ende drincken: ic achte sonder twijfel dat hy't waerachtichlick geeft/ ende dat ickt waerachtichlic ontfange. Ic verworpe de ongeschicte dingē alleenlic/ die schijnen der hemelscher Majesteyt Christi niet te betamē/ ofte van de waerheyt sijnder mēschelicker natuere vreēde te zijne: want sulcke dinghen moeten teghen Gods woort strijden: het welcke leert dat Christus alsoo is in de eerlicheyt des hemelschen rijcx ontfanghen/ dat hy niet meer in de werelt en is te soecken: ende schrijft daerentusschen sijnder menschelicker natuere toe / al wat eenen waerachtighen mensche eyghentlick toe comt. Ende dit en moet niet vreemde noch tegen reden schijnen: want ghelijck het gantsche rijcke Christi geestelick is/ alsoo en moetmē ooc al wat hy met sijn Ghemeynte doet/ niet na de wijse deser werelt verstaen. Ofte op dat ick Augustini woorden ghebruycke: Dese verborghentheyt wort wel van menschen gehandelt/ maer door Goddelicke wijse: Sy wort wel op der aerde gehandelt/ maer door hemelsche wijse. Dit is (segghe ick) de tegenwoordicheyt des lichaems die het Sacrament eyscht/ de welcke daer met so groote cracht verschijnt / dat sy niet alleenlick onse herten een ontwijfelick betrouwen des eeuwigen levens aen brengt/ maer ons ooc van de onsterffelickheyt onses vleeschs versekert. Want het wort nu van sijn onsterffelick vleesch levendich / ende eenichsins sijnder onsterffelickheyt deelachtich ghemaeckt. De ghene die door haer onmatige wijsen van spreken hooger gedreven worden / die en doen niet anders dan dat sy de eenvoudighe ende clare waerheyt door haer bewimpelinghen verduysteren. Ist dat yemande noch niet genoech gedaen en is / die overdencke hier een weynich met my / dat wy nu van een Sacrament sprekē/ ende dat al wat in het Sacrament is/ het geloove aengaet. Ende het geloove voeden wy alsoo wel met dese deelachticheyt des lichaems Christi/ die wy verhaelt hebben / als de gene die Christum uyt den Hemel trecken. Hierentusschen belijde ick vrypelick/ dat ick de vermenginghe des vleeschs Christi met onse ziele/ ofte de instortinghe die sy leeren/ gantschelick verworpe: want het is ons ghenoech / dat Christus door de substantie sijns vleeschs onse zielē levendich maect/ ja sijn eygen leven in ons stort / hoewel het vleesch Christi selve in ons niet en comt. Boven desen is de regel eñ overeencominge des geloofs (na de welcke Paulus gebiet alle uytlegginge te schickē) in desen deele sonder twijfel opentlic op onse zijde. De gene die tegen sulcke clare waerheyt sprekē/ die moghen sien nae wat reghel des geloofs sy heur schicken. † So wie niet en belijdt dat Jesus Christus in het vleesch gecomen is/ die en is uyt God niet. Ende dese menschen berooven Christum van sijn vleesch / hoewel sy dat versaken/ ofte niet en aenmercken.

Wat dat door een is/ wort bewesē: alsoo nochtans/ dat de wyse bekent worde onbegrypelick te zyn.

De ongeschickte dinghen moetmen verworpen.

Luce 24. 26.

Ireneus lib. 4. cap. 34.

De onmatige manierē van spreken van onsen tegenpartien wat sy uytrechtē.

Door t'ghe-loove genietē wy meeter daer Christi.

Maer de vermenginghe ende instortingen van dē waenwijsigen bedocht/ moeten wy verwerpen.

Rom. 12. 3.

† 1. Ioan. 4. 2. 2. Ioan. 7.

33 * Dat selve moetmen ooc oordeelen van de gemeynschap/ de welcke sy niet en bekennē/ ten zy dat sy het vleesch Christi onder het broot insticken. Maer wy doen den heylighen Gheeste groot onrecht/ ist dat wy niet en gelooven dat het door sijn onbegrijpelicke cracht gheschiet/ dat wy met het vleesch ende bloet Christi ghemeynschap hebbē. Ja hadde de cracht deser verborgentheyt/ gelijck sy van ons gheleert wort/ eñ over vier hondert Jarē der ouder Gemeynte bekent was / nae haer weerdicheyt overleyt gheweest/

* Tot noch toe zyn voorghestelt die dingen/ welcke schynen te behooren tot het heylighe Avontmael/ soo veel als God/ die ons sulcx gheeft/ aengaet/ soo resteert noch te verclaren de dingen die ons naerder betreffen. In sonderheyt/ onse gemeenschap met het vleesche ende bloet Christi.

ghewees/soo haddet genoech geweest om daer mede te vrede te zijne/ eñ vele schādelicke dwalingen haddē verhindert geweest/uyt de welcke grouwelicke twisten ontsteken zyn/ met de welcke de Gemeynte voortyden eñ oock te onsen tyde/ellendichlick gequelt is: dewyle curieuse menschē die hyperbolische ende onmatige wyse der teghenwoordicheydt eyschen / die de Schriftuere noyt geleert en heeft. Eñ dewyle sy van een sake/ die sy dwaselick eñ lichtveerdichlic gedicht hebben/so beroerlic stryden/gelijc of het begin eñ het eynde der Godsalicheyt in dese insluytinge des lichaems Christi onder het broot/gelegē ware. Het betaemde voornemelick dat wy wisten hoe het lichaem Christi/ dwelc eenmael voor ons gegevē is/onse wort/ eñ hoe wy syns uytgestortē bloets deelachtich worden: want dit is den gantschen Christum besittē/op dat wy alle sijne goedē gebruycken. Maer nu laten sy dese dingen varē/in de welcke so veel gelegen was/ ja dese dingen worden veracht/eñ by na begraven/ ende men heeft in dese dorre vrage alleen een goet behagē/ te weten/hoe het lichaē Christi onder het broot/ofte onder den schijn des broots verborgen zy. Sy seggen valschelic/ dat alle het gene dat wy van de geestelicke etinge des lichaems Christi leeren/is tegē de warachtige eñ wesentlicke etinge/gelijck sy spreken: want wy sien alleē op de wyse / de welcke by hen vleeschelick is/ als sy Christum in het broot besluyten: eñ by ons is sy geestelick/om dat de verborghen cracht des Geests/de bant onser vereeninge met Christo is. Haer ander tegenworpinge en is oock niet warachtigher/ te weten/ dat wy alleenlick de vrucht aen roeren/de welcke de gheloovige uyt het eten des vleeschs Christi hebben. Want wy hebben boven ghesepdt / dat Christus selve de materie des Nachtmaels is: eñ dat de vrucht daer uyt comt/dat wy door de offerhande syns doots van sonden verlost/eñ door sijn bloet gewassen/eñ door sijn weder opstandinge tot de hope des hemelschen levens op geheven worden. Maer dat dwase gedichtsel/daer vā Lombardus de autheur is/heeft haer verstant verkeert/dewijle sy meynē dat het etē des vleeschs Christi/een Sacrament is. Want hy spreeckt aldus: Het Sacrament sonder de sake/is de gedaente des broots eñ wijns: het Sacrament met de sake/is het vleesch eñ bloet Christi: de sake sonder het Sacrament is sijn gheestelick vleesch. Item een weynich daer na: De sake die daer in vervaet eñ beduyt wordt/is het eygen vleesch Christi: de sake beduyt eñ niet vervaet/is het gheestelicke lichaē. Dat hy een onderscheyt maeckt tusschen het vleesch Christi/ eñ de cracht die het heeft om te voeden/daer in ghevoele ick met hem: maer dat hy dicht dat het een Sacramēt is/selfs alst onder het broot beslotē is/ dat is een onverdragelicke dwalinge. Hier uyt is een valsche beduydinge der geestelicker etinge gecomen: dewyle sy gemeynt hebben/ dat oock de goddeloose eñ boose menschen het lichaem Christi aten/of sy oock schoon seer vreemde daer van waren. Maer Christi vleesch selve is in de verborghentheydt des Nachtmaels alsoo wel een gheestelick dinck/ als de eewighe salicheydt. Waer uyt wy verstaen/dat alle de gene die den geest Christi niet en hebben/niet meer en connē het vleesch Christi eten/dan wijn drincken daer in geen smake en is. Christus wort voorwaer veel te onweerdichlic verscheurt/ als sijn doot eñ crachteloos lichaem den ongeloovigen gegeven wort/ende sijne woordē strijden opentlic daer tegen/ daer hy seyt: So wie mijn vleesch eet/eñ mijn bloet drinckt/die blijft in my/eñ ick in hem. Sy seggen dat daer niet ghehandelt en wort van het Sacramentelick eten: het welcke ick bekenne/ so verre sy niet altijts over den selven steen en struyckelen/ te weten/ dat het vleesch Christi mach sonder eenige vrucht ghegeten worden. Ick wilde wel van hen weten / hoe langhe sy het vleesch Christi behouden/ als sijt ghegeten hebben. Hier en sullen sy/na mijn verstant/geenen uytganck vinden. Maer sy segghen dat de trouwe ende waerheyt Gods niet en can door de ondanckbaerheyt der menschen yet vercort ofte vermindert wordē. Ic bekenne dat voorwaer/ende segge dat de cracht der verborgentheyt ongheschent blijft/ hoe wel de goddeloose die soecken te niet te makē. Maer het is nochtans een ander dinck/ voor gestelt te worden/ dan ontfangē te worden. Christus geeft eenen yegelicken dese geestelicke spyse/eñ schenct hen desen geestelicken dranck: maer de sommighe ontfangent met grooter begeerte/eñ sommige verworpent met groote hooveerdicheyt. Sullen dese spyse ende dranck haer natuere verliesen/ om dat sy van velen verworpen worden? Onse tegenstryders sullen seggen/ dat haer gevoelen door dese ghelijckenisse geholpen wort/ te weten / dat het vleesch Christi / hoe wel het by de ongeloovige noch reucke noch smake en heeft/ nochtans niet te min Christi vleesch is. Maer ick segghe dat het niet en can sonder de smake des gheloofs ghegheten worden: ofte (is het dat yemande de woorden Augustini meer behaghen) ick segghe dat de menschen niet meer uyt het Sacrament en halen/dan sy in het vat des gheloofs versamelen. Aldus en wordt het Sacrament niet vercort / jae sijn waerheyt ende cracht blijft ongheschent / al is het dat de goddeloose van sijn deelachticheydt ydel wech gaen. Ist dat sy wederom segghen/ dat dese woordē: Dit is mijn lichaem/vercort worden / alsmen seyt dat de godloose niet anders dan verganckelick broot en eten: hier op is licht te antwoorden / dat God niet en wil bekent worden warachtich te zijne door die ontfanginge/ daer mede hem de godloose ontfanghen/ maer door de stantvasticheyt sijnder goetheyt/als hy bereyt is den onweerdigen te gheven / jae hen mildelick aenbiet dat sy verworpen. Eñ dit is de gheheelheyt des Sacraments / de welcke de gantsche werelt niet en can schenden/ te weten/dat het vleesch eñ bloet Christi alsoo warachtichlick den onweerdighen als den uytvercorenen geloovigen Gods ghegheven wort: nochtans is het oock mede warachtich/ghelijck het regenwater op eenen harden steen vallende / af vloeyt / om dat het niet en can daer in comen/ dat alsoo ooc de godloose door haer hardicheydt de ghenade Gods verstooten/ dat sy niet en can in hen wercken. Boven desen en can Christus niet meer sonder geloove aengenomen worden/ dan een zaet in het vyer uyt spruyten. Dat sy vragē hoe Christus can den sommigē tot vergevinge comen/ ten zy dat sy hem onweerdichlick ontfanghen/ dat is veel te cranc: want wy en lesen nergens dat de menschen de doodt op hen halen/ Christum onweerdichlick ontfanghende/maer eer verworpende. Oock en helpt hen die parabel niet/daer Christus seyt/ dat het zaet des Godlickē woorts onder de doornē op wast/eñ daer nae verstict eñ verdorven wort. Wāt Christus leert daer wat cracht een tijtlic eñ ongestadich ghe-

Welcke/al ist datse gheestelick ende niet mondelic is/ nochtans soo en laetse daerom niet dadelick ende warachtich te zyn. Want de vraghe en is niet/ of wy dat ware voor ons ghecruyste lichaē Christi ontfangen (want dat is buyten swaricheydt) maer op wat wijse.

Lib.4.Dist.8.

Wederlegginge van de valsche uytlegginghe der Schoolleeraers/ welcke dryven een mondelicke ende vleyschelicke etinghe des Lichaems Christi.

Joan.6.50.

Het 1. Tegenspreken tot bescherminge van dat mondelick eten.

Het 2 Tegenspreken.

Het 3. Tegenspreken.

Het 4. Tegenspreken.

Het 5. Tegenspreken.

Het 6. Tegenspreken. Matth. 13.7.

gelooue heeft/ het welcke onse teghenstrijders niet en meynẽ noodich te zijne/ om het vleesch Christi te eten/ eñ syn bloet te drinckẽ/ dewijle sy Judã in desen deele Petro gelijc maken.

Matth. 13.5.

Ja haer dwalinghe wordt eer in die selve parabel wederleyt/ daer Christus seyt/ dat het eẽ zaet op den wech valt/ eñ het ander op de steenẽ/ eñ dat noch d'een noch d'ander wortelen en gecrijcht. Waer uyt volcht/ dat der ongeloovigẽ hardicheyt Christũ verhindert/ dat hy niet en can in hen comen. So wie begeert dat onse salicheyt door het H. Nachtmael geholpen worde/ die en sal niet bequamers vindẽ/ dan dat de geloovige tot Christum den Sone Gods/ die de rechte fonteyne is/ geleyt worden/ om daer uyt het levẽ te halẽ. De weerdicheyt des Nachtmaels wort hooge genoech gheprezen/ als wy weten dat het een behulpsel is / waer door wy in het lichaem Christi gheplant worden/ ofte in hem geplant zijnde/ meer eñ meer aen hem wassen/ tot dat hy ons met hẽ in het Hemelsche leven

Het 7. teghensprekẽ.

vereenighe. Sy segghen: Waert dat sy des lichaems ende bloets Christi niet deelachtich en

1. Cor. 11. 29.

waren/ so en haddese Paulus niet moeten des lichaems eñ bloedts Christi schuldich maken. Maer ick antwoorde/ dat sy niet schuldich gemaect en worden om dat syt gegeten hebben/ maer alleenlick om dat sy de verborghentheyt ontheylicht hebben/ den pant der heyliger vereeninge met God vertredende/ welcken sy behoorden met eerbiedinghe te ontfanghen.

Het 8. teghensprekẽ/ voort ghebracht uyt Augustino/ dien valschelick na geven/ dat hy haer dwalinge toestont.

34 Voort/ dewijle de heylige Augustinus voornemelic onder de oude schrijvers dit hooftstuck der leere bevesticht heeft/ dat de Sacramenten niet vermindert en wordẽ/ noch de genade die sy afbeeldẽ/ niet te niete gemaect en wort door de ongeloovicheyt ofte boosheyt der menschẽ: so sal het vorderlic zijn claerlic uyt sijne woorden te bewijsen/ hoe onwijsselick eñ verkeerdelic die menschẽ sijn getuygenisse misbruycken/ die het lichaẽ Christi den honden voor worpen om te eten. Na haer gevoelẽ is de Sacramentelicke etinge/ waer door de Godloose het lichaem ende bloedt Christi/ sonder de cracht des Geests ofte eenige vrucht der genade ontfangen. Maer Augustinus hierentegẽ wijsselic die

Joan. 6. 50.
Homil. in Ioan. 26.

woorden overleggende: Soo wie mijn vleesch eet/ eñ mijn bloet drinct/ die en sal inder eewicheyt niet stervẽ. Te weten (seyt hy) die de cracht des Sacraments/ eñ niet alleenlic het sienlicke Sacrament: eñ dat niet uytwendichlic/ maer inwendichlic: die het metter herten eet/ eñ niet met de tanden bijt. Waer uyt hy ten eynde besluyt/ dat het Sacrament deser sake/ dat is/ der eenicheyt des lichaems ende bloets Christi/ in het Nachtmael des Heeren voorgestelt wort/ den sommigen tot het leven/ eñ den anderẽ tot het verderf: maer dat de sake selve/ die door het Sacrament beduyt wort/ allen die deelachtich worden/ tot het leven/ eñ niemande tot het verderf voorgestelt wort.

Verclaringhe vande spreucke Augustini.

Op dat hier niemant en segge dat de beduyde sake niet en is het lichaẽ Christi/ maer de genade des Geests/ die vã het lichaem mach verscheyden worden: soo wordt dese haer uytvlucht wech ghenomen door dese woorden/ sienlick, eñ onsienlic: want onder het woort sienlick, en can het lichaem Christi niet verbaet wordẽ. Waer uyt volcht/ dat de ongeloovige alleenlick des sienlicken teeckens deelachtich wordẽ.

Ware getuyghenissen des selven teghen dat mondelick eten.
Exod. 16. 14.

Eñ op dat de twijfelinge te beter wech genomen worde/ soo heeft hy/ ghesept hebbende dat dit broot des inwendigen menssches honger soeckt/ terstont daer na ghesept/ dat Moses eñ Aaron/ eñ Phinees/ eñ vele andere die het Manna aten/ Gode behaecht hebben. Waerom? Om dat sy die sienlicke spijse geestelick verstonden/ geestelic hongerden/ geestelick smaeckten/ op dat sy geestelick daer van versaet worden. Want wy hebben ooc huyden sienlicke spijse ontfanghen: maer het Sacrament is een ander dinc dan de cracht des Sacraments. Eñ weynich daer na: Daerom/ soo wie in Christo niet en blijft/ eñ in wien Christus niet en blijft / sonder twijfel die en eet het vleesch Christi/ noch en drinckt sijn bloedt niet gheestelick/ al ist schoon dat hy het teecken des lichaems eñ bloets Christi sienlic eñ vleeschelic met de tanden bijt. Hier hooren wy wederom dat het sienlick teecken wort tegen de geestelicke etinge gestelt. Waer door dese dwalinge wederleyt wort/ te wetẽ/ dat het onsienlicke lichaem Christi/ Sacramentelick/ warachtelick gegeten wort/ hoe wel het niet geestelic gegeten en wort. Wy hooren oock dat hy den onheyligen eñ onreynen niet meer toe en schrijft/ dan dat sy het sienlicke teecken eten. Hier uyt comt zijn woort/ dwelc seer gemeyn is te weten/ dat de andere Discipulen gegeten hebben

Homil. in Ioan. 59.

het broot/ dwelc de Heere was/ maer dat Judas het broot des Heeren gegeten heeft: waer door hy de ongeloovige claerlic vã de deelachtichz des lichaems eñ bloets uyt sluyt. Hier toe dient het ooc dat hy op een ander plaetse seyt: Wat verwondert ghy u dat Jude is het broot Christi gegeven/ door het welcke hy soude den

Hom. 61.
2. Cor. 12. 7.

duyvel over gegevẽ worden: dewijle ghy daerentegẽ siet dat Paulo is eẽ Engel des duyvels gegeven/ door den welcken hy soude volmaect worden in Christo? Hy seyt wel op een plaetse/ dat het broot des Nachtmaels is oock dien het lichaem Christi geweest/ tot de welcke Paulus seyde: Soo wie het onweerdichlick eet/ die eet

Lib. 5. de Baptis. contra Donatist.
1. Cor. 11. 29.

eñ drinckt hem selven het oordeel: eñ datmen niet en moet seggẽ dat sy niet ontfangẽ en hebben/ om dat syt qualic ontfangen hebbẽ. Maer hoe dit te verstaen zy / dat verclaert hy op een ander plaetse opentlicker.

Hoe de goddeloose dat lichaem Christi eten.

Wãt sonderlic voorgenomen hebbende te beschrijven/ hoe de boose ende verworpene/ die het geloove Christi met den mont belijden/ eñ met de werckẽ versaken/ het lichaem Christi eten (eñ dat tegen sommighe menschen meyninghe/ die meynden dat de sulcke niet alleenlic het Sacrament/ maer ooc het lichaem selve aten.) Maer men moet (seyt hy) niet meynen/ dat sy het lichaẽ Christi eten/ dewijle sy niet en zijn onder de leden Christi te rekenen. Want op dat ick andere dingen verswijge/ sy en connen niet te samen Christi ledẽ/ eñ eender hoeren ledẽ zijn. In corte/ als de Heere seyt: So wie mijn vleesch eet/ eñ mijn bloet

Joan. 6. 29.

drinckt/ die blijft in my/ eñ ick in hem/ so geeft hy te kennen wat het zy / het lichaem Christi niet Sacramentelick / maer warachtichlick eten: want dat is in Christo blijven / op dat Christus in hem blijve. Want hy seyt/ dat ghelijck of hy wilde seggen: So wie in my niet en blijft/ ende in welcken ick niet en blijve/ die en moet niet segghen noch meynen dat hy mijn vleesch eet ofte mijn bloet drinct. Laet de Lesers aenmerckẽ dat hy dese twee tegẽ malcan-

Te wetẽ/ Sacramentelic/ ende niet warachtelick.

derẽ stelt/ te wetẽ/ Sacramentelic eñ warachtichlick het lichaem Christi eten: eñ daer en sal geen twijfelinghe meer wesen. Dit selve bevesticht hy oock claerlick met dese woorden: En

Lib. de ciui. Dei 21. cap. 25.

wilt niet uwen mont/ maer uwe herte bereyden: want hier toe is ons het Nachtmael bevolen. Siet/ wy ghelooven in Christum / als wy hem door het gheloove ontfanghen.

Wy weten wat wy in het ontfangen dencken: wy ontfangen een cleyn beetken/ eñ worden in het herte versaet: soo en worden wy dan niet gevoet door het ghene dat wy sien/ maer door het gene dat wy gelooven. Hier beduyt hy oock het gene dat de godloose eten/ op het sienlicke teecken/ ende leert dat Christus niet ontfangen en wordt anders dan door het gheloove. Alsoo leert hy oock op een ander plaetse claerlic/ dat beyde de goede ende boose der teeckenen deelachtich worden/ eñ sluyt de boose uyt van het warachtich eten des vleeschs Christi. Want waert dat sy de sake selve ontfingen/ so en soude hy gantschelijck dat niet verswegen hebben/ dewyle het tot de sake seer wel diende. Op een ander plaetse van de etinghe des lichaems Christi/ ende van hare vrucht sprekende/ besluyt hy aldus: Het lichaem ende bloet Christi sal eenen yeghelicken tot leven wesen/ ist dat het ghene dat in het Sacrament sienlick ontfangen wort/ inder waerheyt gheestelick ghegeten/ ende geestelick gedroncken wort. Daerom de ghene/ die/ om met Augustino over een te comen/ willen segghen dat de ongheloovige des lichaems ende bloets Christi deelachtich worden/ moeten ons het lichaem Christi sienlick voor oogen stellen: want Augustinus leert dat de gantsche waerheydt des Sacraments gheestelick is. Ende men mach sekerlijck uyt syne woorden verstaen/ dat het Sacramentelick eten/ als de waerheyt niet en wort toe gelaten door ongheloovicheyt/ soo veel is als het sienlick ende uytwendich eten. Waert datmen conde het lichaem Christi warachtelick eten/ sonder geestelick te etē/ wat soude hy meynen/ als hy seyt: Dit lichaem dat ghy siet/ en sult ghy niet eten/ noch het bloet drincken/ dwelck vande gene/ die my sullen cruycigen/ sal uytgestort worden. Ick hebbe u een Sacrament bevolen/ het welcke u sal levendich maken/ gheestelick verstaen zijnde. Hy en heeft voorwaer niet willen versakē/ dat het selve lichaem ons in het Nachtmael voorghestelt wort/ dat Christus ons tot offerhande voor ghestelt heeft: maer heeft de wijse beduyt hoe wy het eten eñ deelachtich worden/ te weten/ dat het in de Hemelsche glorie ontfanghen zijnde/ ons door de Godlicke cracht des geests het leven in gheeft. Ick bekenne wel dat Augustinus dicmael dese wijse van spreken gebruyckt/ dat hy seyt dat het lichaem Christi van de ongeloovige gegeten wort: maer hy leyt hem selven uyt/ seggende/ dat sijt etē Sacramentelic. Eñ hy beschrijft ergens de gheestelicke etinghe/ in de welcke de genade door onse betē niet verslondē en wort. Eñ op dat onse tegēstrijders niet en seggē/ dat ick met eenen grooten versamelden hoop der sententien tegen hen strijde/ soo wilde ick wel weten wat sy connen op dese eenighe sententie antwoordē/ daer hy seyt/ dat de Sacramenten in de uytvercorene alleen volbrengē dat sy beduyden. Sy en sullen voorwaer niet dorvē versaken/ dat het broodt in het Nachtmael het lichaem Christi beduyt. Waer uyt volcht dat de ongheloovighe des lichaems Christi niet deelachtich en worden. Dat Cyrillus ooc niet anders en gevoelt/ dat is opēbaer uyt dese woorden: Ist dat yemant in gesmoltē was noch ander was giet/ so wort het eē was met den anderen gantschelijck vermengt: alsoo moet oock de gene die het vleesch eñ bloet des Heerē ontfangt/ met hem vereenicht wordē/ so dat Christus in hem/ eñ hy in Christo gevonden worde. Ic meyne dat het met dese woorden openbaer is/ dat die het lichaē Christi niet warachtelick noch wesentlick en etē/ die het alleēlick Sacramentelic etē/ wāt het en can vā syn cracht niet verscheydē wordē: eñ dat de getrouwicheyt eñ sekerheydt der beloften Gods/ daerom niet te swacker en wort/ die niet en laet uyt dē Hemel te regenen/ hoe wel de steenen ende steenrotzen de vochticheyt des regens niet in en nemen.

Contra Faustum lib. 13. cap. 16.

Serm. 2. de verb. Apost.

Gheestelick/ ende warachtich/ is by Augustinum evē veel te seggen. In Psal. 98.

In wat verstant hy seyt dat het lichaē Christi van den ongheloovighen gheeten wort.

Homil. in Ioan. 28.

Cyrilli ghevoelen van de nuttinghe des vleeschs Christi. In 6. cap. Ioan. cap. 17.

35 Als wy dit weten/ so sullen wy oock lichtelick vā de vleeschelicke aenbiddinge af getrocken wordē/ de welcke sommige door verkeerde lichtveerdicheyt int Sacrament opgerecht hebben/ om dat sy by hen selvē aldus overleyden: Ist dat het lichaem Christi daer is/ so is dan oock syn siele eñ syn Godheyt met syn lichaem/ want sy en connen vā malcanderen niet verscheyden worden: so moetmen dan Christū daer aenbidden. Maer ten eersten/ of yemant versaecte dat dese dingen niet en moghen verscheydē wordē/ wat souden sy doen? Want of sy schoon seer seggen dat daer soude groote ongeschictheyt uyt volghen/ waert dat yemant het lichaē vā der siele eñ van de Godheyt verscheyden wilde/ nochtās wat verstandich eñ nuchter mensche sal gelooven/ dat het lichaem Christi/ Christus is? Sy meynē dat seer wel met hare argumentē te bewijsen/ maer dewyle Christus vā syn lichaē/ eñ vā syn bloet met onderscheyt spreect/ eñ de wijse der tegenwoordicheyt niet en beschrijft/ hoe sullē sy uyt het gene dat twijfelachtich is/ seker eñ vast maken dat sy willen? Wat sullen wy dā seggen? Is het dat hare conscientien door eenich gevoelē swaerlick geroert worden/ sullen sy niet terstont met hare argumentē vergaen eñ te niete wordē? te wetē/ als sy sullē sien dat sy geen seker woort Gods en hebben/ op het welcke alleen onse sielē steunen/ als sy tot rekenschap geroepē worden/ eñ sonder het welcke onse sielen terstont verflauwen? Itē/ als sy sullen bedenckē dat de leere eñ de exempelen der Apostelen tegen hen staen/ eñ dat sy alleen de Autheuren deser haerder meyninge zijn. Tot sulcke beweginge comen oock noch andere sware prickelen eñ knagingen der conscientien. Wat? was het eē cleyn sake/ God aen te bidden in dese gestalte/ daer vā ons niet verordent en is? Als van den warachtigen eñ oprechtē Godsdienst gehandelt wort/ behoortmen dan met so groote lichtveerdicheyt dat te bestaē/ daer van noyt niet eē woort gelesen en wort? Maer hadden sy met sulcke ootmoedicheyt als het betaemde/ alle hare gedachten in Gods woort gehouden/ so soudē sy voorwaer gehoort hebbē/ dat hy geseyt heeft: Neemt/ eet/ drinct: eñ sy souden desen gebode gehoorsaem geweest hebben/ met het welcke hy gebiet het Sacrament te ontfangen/ ende niet te aenbidden. De gene die het na het gebodt Gods sonder aenbiddinge ontfangē/ die zijn seker dat sy van het gebodt Gods niet afwijcken: eñ daer en is niet beters dan sulcke gherusticheyt/ als wy eenich werc beginnē. Sy hebben het exempel der Apostelen/ van de welcke wy niet en lesen dat sy neder gevallen zijn/ ende het Sacrament aengebeden hebben/ maer dat sijt/ gelijck sy aen de tafel saten/ genomen ende ghegheten hebben. Sy hebben het gebruyck der Apostolischer Ghemeynte/ daer Lucas verhaelt dat sy gemeynschap gehouden hebben/ niet in de aenbiddinge/ maer in de brekinge des broots. Sy hebben de Apostolische leere/ daer mede Paulus de Corinthische Ghemeynte onderwijst/ betuygende dat hijt van den Heere ontfangen heeft dat hy hen leerde.

8. Van de ghemeynschap ofte nuttinge gaet hy voort tot de aenbiddinghe. Ende wort eerstelic betoont hoe onvast de rede onser wedersprekeren zy/ vā het medeghevolch van deen daer het ander is.

Daer na/ met wat lichtveerdicheydt ende hooveerdicheyt sy opgheblasen zijn/ als sy de teeckenen aenbiddende/ tot het woort Christi wat doen/ eñ dat gebruyck der Apostolischer kercke gheeuslus en volghen.

Act. 2. 42.

1. Cor. 11. 23.

 36 Alle

Dese dwalinge vande teeckenen aen te bidden is verworpen.

36 Alle dese dingen dienen hier toe/ te weten/ op dat de Godsalige Lesers overlegghen/ dat het seer sorgelic is in groote sware sakẽ vã het eenvoudige woort Gods af te wycken tot onse eygene droomẽ. Eñ het gene dat dus verre geseyt is/ dat behoort ons in dese sake alle swaricheyt wech te nemen. Want de Godsalighe sielen moeten tot den Hemel op geheven worden/ om Christum daer behoorlic te ontfangẽ.

1. Van Christo selfs/ die een autheur ende insteldér deses Sacraments is.

Ist dat het werck des Sacraments is/ het swacke verstant des menschen te helpẽ/ op dat het op climme om de hoocheyt der geestelijcker verborgentheden te vaten/ soo dwalen die van den rechtẽ wech om Christum te soecken/ die in het uytwendich teeckẽ blyven. Wat sullen wy dan seggen? sullẽ wy versakẽ dat eenen superstitieusen Godsdienst te zijne/ als de menschen voor het broot neder vallẽ om Christum daer in te aenbidden? Dit quaet heeft sonder twyfel het Niceniſche Concilium willen verhinderen/ als het den Christenen verbiet haer verstant met nederheyt aen de voorghestelde teeckenen te hechten.

2. Van het Nicenische Concilie.

Dit selve is oock de oorsake waerom voortijdẽ is verordent geweest/ datmen voor de consecratie soude het volc met luyder stemme vermanen het herte opwaerts te heffen.

3. Van de oude gewoonte.

Ende de Schriftuere selve en verhaelt ons niet alleenlic neerstichlick dat Christus tẽ hemel op geclommen is: waer door hy de tegenwoordicheyt sijns lichaems heeft van onse gesichte eñ gemeynschap wech genomen: maer ooc op dat sy ons alle vleeschelicke ghedachten van Christo beneme: so gebiet sy ons/ onse verstant opwaerts te heffen: soo wanneer sy van hem meldet/ ende hem inden Hemel te soecken/ daer hy sidt ter rechter hant des Vaders.

4. Van de Schriftuere selfs welcke tot den Col. 3. 2. ende elders onse sinnen tot in de Hemelẽ verheft. Actor. 1. 9. 10.

Col. 3. 2.

Na desen regel behoordemen hem liever geestelic inde hemelsche glorie aen te biddẽ/ dã dese so sorgelijcke aenbiddinghe te dichten/ die vol grover eñ vleeschelijcker meyninghe van God is. Daerom/ de gene die de aenbiddinge des Sacraments gedicht hebben/ die en hebbense niet alleenlijc uyt hen selven ghedroomt buyten de Schriftuere/ in de welcke niet een woort daer vã en can getoont worden/ daer sy nochtans niet en soude vergetẽ geweest hebbẽ/ hadde sy Gode behaecht/ maer hebben ooc tegẽ de Schriftuere/ na het goetduncken haerder begeerlicheyt hen selvẽ eenen God gesmeet/ eñ den levenden God verlaten. Want wat is afgoderie/ ist dat dit geene en is/ alsmẽ de gaven voor den gever eert? In welcke sake tweesins gesondicht is: want men heeft Gode sijn eere benomen/ eñ der creatuere gegheven: ende hy wort ooc in sijn besmette eñ ontheylichde weldaet onteert/ dewijle men uyt sijn heylich Sacrament eenen grouwelicken afgod gemaeckt heeft.

Waer uyt dat volcht/ dat die aenbiddinghe der teeckenen enckele afgoderye is.

Maer laet ons hier tegẽ/ op dat wy niet inden selven put en vallen/ onse ooren/ oogen/ herte/ verstant eñ tonge gantschelic aẽ de heylige leere Gods hechten. Want sy is de schole des heyligen Gheests/ die de alderbeste Leermeester is/ inde welcke men so wel gheleert wort/ dat het niet noodich en is van elders yet te halen: ende al wat daer in niet gheleert en wort/ dat moetmen gheerne niet weten.

Daer teghen dat gewissen raet eñ middel moet ghebruyckt worden.

37 Nu (gelijck de superstitie een mael buyten de palen getredẽ zijnde/ geen mate en can houdẽ/) zijn sy veel voorder gevallẽ/ want sy hebben wijsen eñ ceremoniẽ gedicht/ die vande insettinge des Nachtmaels seer vreemde zijn: alleenlick om dat sy den teeckene des Nachtmaels souden Godlicke eere doen: Wy doen (segghen sy) Christo dese eere. Ten eersten/ waert dat dese aenbiddinge in het Nachtmael geschiede/ soo soude ick seggen/ dat sy dan eerst behoorlic geschiedẽ/ als niet het teecken/ maer Christus selve indẽ hemel sittende/ aengebedẽ wort.

Ten 5. van de nature eñ instellinghe des Sacramẽts/ waer mede dat dese manierẽ vã aenbidden gheensins over een en comt.

Maer nu onder wat decksel seggẽ sy/ dat sy Christum in dat broodt aenbidden/ daer sy gheen belofte deser sake en hebben? Sy consacreren ende heylighen een hostie (ghelyck sy die noemen) om dat syse souden met pomperie omme dragen/ ende gelijck in een schouspel voor oogen stellen/ om geeert/ aengebedẽ/ ende aengeroepen te worden. Ick vraghe door wat cracht sy die meynen behoorlick geheylicht te zijne: sy sullen dese woorden voort brengẽ: Dit is myn lichaem. Maer ic sal hier tegen voort brenghen dat daer oock mede ghescreven is/ Neemt/ eñ eet. Eñ dit en sal ic niet sonder redẽ doen: want dewijle de belofte aen het ghebodt hangt/ so segge ic dat sy also daer in beslotẽ is/ dat sy daer vã gescheyden zijnde/ gantschelic te niet wort. Dit sal door een ghelyck exempel beter verclaert worden. De Heere heeft ons een ghebodt ghegheven/ segghende: Aenroept my: ende een belofte daer by gestelt/ seggende: Ic sal u verhoorẽ. Waert dat yemãt Petrum ofte Paulum aenroepende/ wilde op dese belofte roemẽ/ soude niet een yegelick seggen dat hy verkeerdelick dede? Eñ ic bidde u/ wat doen sy anders die t'gebot van het eten des broots achterlatende/ dese afgescheurde belofte grypẽ: Dit is mijn lichaem/ op dat sy die misbruyckẽ tot ceremonien/ die vreemde van de insettinge Christi zijn? Soo moeten wy dan gedachtich zijn/ dat dese belofte dien gegevẽ is/ die het gebot houden dat daer by gestelt is: ende dat die gantschelic geen woort en hebben/ die het Sacrament tot andere dingen gebruycken.

Ten 6. van de belofte eñ het bevel des instellers. Wãt daer en is geẽ bevel van dese aenbiddinge: waer uyt volcht/ dat die aenbidders der teeckenen gheen Sacrament en hebben.

Psal. 50. 15.

Reden ghenomen van een gelyck getuyghenisse der Schriftuere/ dwelcke by het bevel die belofte voecht.

Wy hebben boven geleert hoe het Sacrament des heyligen Nachtmaels onsen geloove dient. Eñ dewijle de Heere ons dese so groote mildicheyt sijnder goetheyt/ die wy boven verclaert hebben/ niet alleenlic in gedachtenisse en brenght/ maer ons gelijck in de hant geeft/ eñ verweckt om die te bekennen: so vermaent hy ons oock mede/ dat wy niet en moeten voor sulcke ongemeten goetdadicheyt ondancbaer zyn: maer eer die na haer verdienste loven eñ prijsen/ eñ met dancseggings verclaren. Daerõ als hy de insettinge des Sacraments heeft sijnen Apostelen gegeven/ soo heeft hy hen geleert dat zijt souden tot sijnder gedachtenisse doen. Dit leyt Paulus uyt/ dat het is de doot des Heerẽ vercondigen. Eñ dit is opentlick eñ te samen met eendrachtigen monde claerlick belijdẽ/ dat alle onse betrouwen van het eewige leven eñ salicheyt/ is in de doot des Heeren gelegen: op dat wy hem door onse belijdinge eeren/ ende door onse exempel andere vermanen om hem eere te gheven.

So dan en is dit Sacrament niet ghegeven om aen te bidden/ maer tot andere eyndẽ.

Luce 22. 19.

1. Om ons te verweckentot dancksegginghe.

1. Cor. 11. 26.

Hier sietmen wederom waer toe het Sacrament dient/ te weten/ om ons in de ghedachtenisse des doots Christi te oeffenen. Want dat wy gheboden worden/ de doot des Heeren te vercondighen/ tot dat hy coemt om te oordeelen/ dat en is niet anders dan dat wy moetẽ door de belijdinge des monts verclarẽ/ het ghene dat onse gelooove in het Sacrament bekent heeft: te weten/ dat de doot Christi onse leven is. Dit is het tweede ghebruyck des Sacraments/ dwelck de uytwendige belijdinghe aengaet.

2. Om ons te oeffenen in de gedachtenisse des doots Christi.

38 Ten derden heeft de Heere gewilt/ dat het ons soude tot eẽ vermaninge dienẽ: want wy en connen door geen ander vermaninge crachtichlicker vermaent worden tot reynicheyt

3. Om ons te verweckẽ tot suyverheydt eñ heylicheyt des levens.

ende

ende heylicheyt des levens/ eñ oock tot liefde/ vrede ende eendrachticheydt. Want de Heere maeckt ons daer alsoo syns lichaems deelachtich/ dat hy gantschelick een met ons wordt/ ende wy met hem. Ende dewijle hy niet meer dan een lichaẽ en heeft/ waer van hy ons alle deelachtich maeckt/ soo moeten wy alle door sulcke deelachticheyt een lichaem worden. Eñ dese eenheyt wort ons door het broot afgebeeldet/ dwelck in het Sacrament voorghestelt wort: het welcke uyt vele granen gemaect is/ die alsoo onder malcanderen vermengt zijn/ datmen deen van de andere niet en can verscheyden: op dese wijse behooren wy oock met so groote eendrachticheyt der hertẽ vereenicht te zijne dat gheen tweedracht noch geschil tusschẽ ons en come. Dit hebbe ick liever met de woorden Pauli te verclaren/ daer hy seyt/ dat de drinckbeker der segeninge den welcken wy segenen/ is de ghemeynschap des bloets Christi: eñ het broot der segeninge dwelck wy breken/ is de deelachticheyt des lichaems Christi. Soo zijn wy dan alle een lichaem/ die van een broot deelachtich zijn. Wy sullẽ goeden voortganck in het Sacrament gedaen hebbẽ/ ist dat dit gedachte in onse herten gedruckt is/ te wetẽ/ dat wy niemant van onse broeders en connen hinderẽ/ versmaden/ verworpen/ schendẽ/ ofte eenichsins ergerẽ/ sonder daer mede door onse ongelijck dat wy hem doẽ/ oock Christum te hinderen/ verachten eñ schenden: dat wy niet en connen met onse broeders oneens zijn/ sonder oock mede met Christo oneens te zijne: dat wy niet en connen Christum lief hebben/ sonder hem in onse broeders lief te hebben: ende dat wy sulcke sorge als wy voor onse lichaem dragen/ oock moeten voor onse broeders dragen/ dewijle sy leden onses lichaems zijn: ghelijck de smerte die een lidt des lichaems heeft/ oock van alle de anderen leden ghevoelt wort/ dat wy oock alsoo moeten medelijden hebben/ als onsen broeder eenich quaet toegecomẽ is. Daerõ en ist niet sonder oorsake/ dat Augustinus so dicmael dit Sacramẽt noẽt eenẽ Bant der liefde. Want wat scherper prickel mochte daer gebruyct wordẽ/ om de onderlinge liefde onder ons te gebruyckẽ/ dã als Christus hẽ selvẽ ons gevẽde/ ons niet alleẽlic door zijn exẽpel en vermaẽt ons selvẽ voor malcanderen te gevẽ: maer dewijle hy hẽ selvẽ ons allen gemeyn maect/ so maect hy dat wy alle een in hem zijn.

4. Ende tot liefde eñ vrede teghen onsen naesten.

1. Cor. 10. 16.

Een seer noodighe vermaninghe om tegẽ onsen naesten dese liefde ende vrede te houden.

Welcke met Augustini ghetuygenisse bevesticht is.

39 Hier uyt wort seer wel bevesticht dat ic ergẽs geseyt hebbe/ te wetẽ/ dat de rechte uytdeelinge des Sacramẽts niet en is sonder woort. Wãt alle de nutticheyt die ons uyt het Nachtmael coẽt/ die eyscht dat het woort daer in zy: Is het dat wy zijn in het gheloove te verstercken/ oft in de belijdinge te oeffenẽ/ ofte te vermanẽ tot het gene dat wy schuldich zijn/ soo is het woort daer toe noodich. Daerõ en cã geen dinck verkeerdelicker geschien in het Nachtmael/ dan dat het in eẽ stõme hãdelinge verandert wort/ het welcke onder des Paus tyrannie geschiet is. Want sy willen dat de gantsche cracht der consecratie in de meyninghe des Priesters gelegẽ zy/ gelijc oft het volc niet aen en ginge/ den welckẽ de verborgẽtheyt behoort voornemelcik verclaert te wordẽ. Dese dwalinge is daer uyt ghecomen/ dat sy niet en aenmercken dat die beloftẽ door de welcke de consecratie geschiet/ niet tot de teeckenen selve/ maer tot de gene diese ontfangen/ ghesproken worden. Christus en spreect niet tot het broot op dat het sijn lichaem worde: maer ghebiet zijne Discipulen het broot te eten/ ende belooft hen de gemeynschap zyns lichaems eñ bloets. Paulus en leert oock gheen ander orden/ dan dat den ghelooviGen met het broot eñ met den drincbeker oock de beloften voorghestelt wordẽ. Het is voorwaer also. Het en betaemt ons hier niet eenige tooversche belesinghe te dichten/ so dat het soude ghenoech zijn de woorden gemummelt te hebbẽ/ gelijck of sy van de teeckenen gehoort worden: maer wy moeten verstaen dat de woorden een levendige predikinge zijn/ de welcke de hoorers sticht/ ende tot in haren geest doordringt/ ende in hare herten gedruct wort/ eñ haer cracht toont in de volbrenginge der dingen die sy belooft. Hier uyt is het openbaer/ dat de wechlegginge ofte bewaringe des Sacraments onnut is/ de welcke sommige menschen willen hebbẽ om den cranckẽn buytẽ orden uyt te deelen. Want sy sullẽ de insettinge Christi sonder woort ontfangen/ ofte de dienaer sal de warachtige uytlegginghe der verborgentheyt by het teecken gebruyckẽ. Als het sonder woort gegevẽ wort/ so is daer misbruyck eñ feyl. Alsmẽ de beloftẽ daer verhaelt/ eñ de verborgentheyt verclaert/ op dat syt met vrucht ontfangen die het ontfanghen sullen/ so en hebben wy niet te twijfelen dat dit de warachtige consecratie ofte heyliginge is. Waer toe sal dã die ander consecratie des broots dienen/ de welcke niet geschiet en is in de teghenwoordicheyt der gener die het ontfangẽ? Maer de gene die sulcx doen/ seggẽ dat sy het exempel der ouder Ghemeynte hebben. Ick bekenne dat: maer in soo groot een sake/ in de welcke men niet sonder groot perijckel en mach feylẽ/ is het sekerste de waerheyt selve te volghen.

Hier uyt blijct/ hoe seer het vervreemt is van de nature des Sacraments/ dwelck in het Pausdom

1. Wort verkeert in een stomme handelinghe.

2. De Consecratie wort tot de teyckenẽ selfs/ ende niet tot de nutters ghedaen.

3. De woorden worden sonder verstant eñ stichtinghe ghemummelt.

4. De wechlegginghe des broodts gheschiet te vergheefs/ als de wijn naghelaten wort.

5. De warachtighe consecratie ofte heyliginge en wort niet bekent.

6. Het exempel der ouder kercke wordt misbruyckt.

40 Voort/ ghelijck wy sien dat dit heylighe broot des Nachtmaels des Heeren/ is een soete eñ lieffelicke/ eñ salichmakende geestelicke spijse/ den Godsalighen dienaren Gods/ door der welcker smake sy ghevoelen dat Christus haer leven is/ de welcke hy tot danckseggingе verweckt/ eñ tot onderlinge liefde vermaent: also wort het wederom tot seer schadelick fenijn verkeert/ allen den genen/ der welcker geloove daer door niet gevoet noch ghesterckt en wort/ ende die daer door tot danckseggingе eñ liefde niet verweckt en worden. Want gelijck de lichamelicke spijse/ als sy den buyck vint met schadelicke humoren bevangen/ oock selve verdorven wort/ eñ meer hindert dan voet: Alsoo oock dese geestelijcke spijse/ als sy in een siele valt/ die door boosheyt onreyn eñ besmet is/ so brengt sijse tot grooteren ende meerderen val: niet door haer eygen ghebreck/ maer om dat den onreynen eñ ongeloovighen gheen dinc reyn en is/ hoe seer het ooc door des Heeren segeninge geheylicht zy. Wãt gelijck Paulus seyt: Diese onweerdichlick eten eñ drincken/ die sijn den lichaems eñ bloets des Heeren schuldich/ ende eten ende drincken hen selven het oordeel/ dewijle sy het lichaem des Heeren niet en onderscheyden. Want sulcke menschen die sonder eenighe voncke des gheloofs/ sonder gesintheyt der liefde/ gelijck beesten tot het Nachtmael comen/ die en onderscheyden het lichaem des Heerẽ niet. Want so verre sy niet en glooven dat dit lichaem haer leven is/ soo doen sijt sulcke versmaetheyt aen als sy connẽ/ dewijle sijt van alle sijn weerdicheyt berooven: ende als sijt also ontfangen/ soo ontheylighen sijt eñ besmetten. Ende ist dat sy teghen hare broeders vreemde ende twistich zijnde/ bestaẽ het heylige teecken des lichaems

De laetste artikel des tweedẽ deels/ handelende voor het eerste vanden genen die onweerdichlick tot de Tafel Christi tredẽ.

Titum 1. 15.

1. Cor. 11. 29.

Wie de selve sijn.

4. Ende wat een swaer oordeel sy hebben te verwachtē.

Christi met haren twist eñ oneenicheyt te vermengē/ so en ist door hen niet dat het lichaem Christi niet verscheurt/ eñ zijne leden van een ander gheplukt worden. Soo en zijn sy dan niet tonrecht des lichaems ende des bloets des Heeren schuldich / dewijle zijt door soo schandelycke godloosheyt ontreynigē. Daerom ontfangen sy hen selven de verdoemenisse/ om dat syt aldus onweerdelic eten. Want hoe wel sy geen geloove in Christum en hebben/ so belijden sy nochtans het Sacrament ontfanghende/dat sy haer salicheyt in hem alleen stellen/ende alle betrouwen op eenich ander dinck versaken. Daerom beschuldigen sy hen selven/ ende geven getuygenisse tegen hen selven/ ende verseghelen selve haer eyghen verdoemenisse. Boven desen hoe wel sy door haet ende quaetwillicheyt tegen hare broeders/ dat is/ teghen de leeden Christi ghedeelt ende oneens zijnde/ gheen deel in Christo en hebben: soo betuygen sy nochtans / dat in Christo ghemeynschap te hebben / ende met hem vereenicht te zijne / de eenighe salicheyt is.

Teghen dit quaet stelt de Apostel desen raet ende medecyne/ te weten/ een ernstighe ondersoeckinge van eenen yegelicken: ende hoedanich sy moet wesen. 1.Cor.11.18.

Hierom ghebiet Paulus dat de mensche hem selvē beproeve eer hy van dit broot ete/ ofte van den drinckbeker drincke. Waer mede hy (ghelijck ick verstae) heeft willen eenen yeghelicken vermanen dat hy in hem selven gae / ende met hem selven overlegghe of hy met het inwendich betrouwen sijns hertē op die salicheyt ruste/ die hem Christus vercreghen heeft: ende of hy de salicheyt door de belijdinghe sijns monts bekent. Boven desen of hy met neersticheyt in onnoselheyt ende heylicheyt soeckt Christum na te volghen: of hy na het exempel Christi bereyt is hem selven voor sijne broeders te gheven/ ende hem selven dien uyt te deelē/met de welcke hy Christum gemeyn heeft: of hy gelijck hy in Christo gerekent wort/ alsoo oock wederom alle broeders acht ledē sijns lichaems te zijne/ eñ of hyse gelijc sijne leden begeert te stercken/ beschermen/eñ helpen. Niet dat dese wercken des geloofs eñ liefde nu mogen volmaeckt in ons zijn: maer om dat wy moetē daer na staē/ eñ begeeren het begonnē geloove dagelicx meer ende meer te versterckē eñ te vermeerderen.

Maer de valsche van den Papisten inghevoerde ondersoeckinghe/ wort bewesen te zijn/ een schrickelicke quellinge/ de welcke de menschen van des Heeren Tafel afweert.

41 Ghemeynlick alsmen de menschen heeft willen tot dit weerdige eten des Sacraments bereyden/ soo heeft men de ellendige conscientien swaerlick ghequelt ende ghecruyst: ende men heeft nochtans geen dinck voort gebracht dat tot de sake diende. Men seyde/ dat die het Nachtmael weerdichlick aten/ die in den staet der genade waren. Eñ in den staet der genade zijn/ was suyver ende reyn van alle sonde zijn. Maer met sulcke leere worden alle de menschē die oyt op der aerde geweest zijn/ofte noch zijn/van het gebruyck deses Sacraments verstootē. Want ist dat wy moetē onse weerdicheyt vā ons selven hebbē/so ist met ons verloren/ wy en hebbē anders niet dā wanhope eñ het verderf te verwachtē. Want of wy schoon alle onse vermogen ende neersticheyt doen/soo en sullen wy nochtans geenen anderen voortganck doen/ dan dat wy dan eerst sullen alder onweerdichst wesen/ als wy aldermeest sullen arbeydē om onse weerdicheyt te soeckē. Maer om dese sweere te genesen/ hebben sy een wijse bedacht om weerdicheyt te vercrijgē/te weten/ dat wy so veel in ons is/souden ons selven ondersoecken/ende rekeninghe onser werckē van ons eysschen/ eñ door berou/ eñ biechte/ eñ voldoeninge onse onweerdicheyt versoenē: maer hoedanich dese wijse der versoeninghe zy/ dat hebben wy te sijner plaetse gheseyt.

Wederlegginge van dese Paepsche ondersoeckinghe.

So veel de tegenwoordige handelinge aen gaet/ ick segge dat de verslagē conscientien/die door hare sondē verschrict zijn/ veel te cranckē troost in dese dingē hebben. Want ist dat de Heere verboden heeft dat niemant zijns Nachtmaels deelachtich en worde/anders dan die rechtveerdich eñ ontschuldich zy: so is daer een seer groote versekertheyt noodich/ door de welcke yemāt soude gerust zijn van sijn rechtveerdicheyt die van God gheeyscht wort. Maer waer door wort ons dese gerusticheyt bevesticht/te wetē/dat de gene die gedaē hebbē dat in hē was/soudē voor God genoech gedaē hebbē. Eñ al ware het also/ wanneer sal nochtans yemant dorven segghen dat hy ghedaen heeft dat in hem was? Daerom/ dewijle wy gheen sekerheyt onser weerdicheyt en gecrijgen/ so sal de toeganc tot het Nachtmael altijts ghesloten blijven/ door dat grouwelick verbodt/ waer door verconticht wort/ dat die hen selven het oordeel eten ende drincken/ die in het Nachtmael onweerdichlick eten ende drincken.

T'Besluyt/ dat die van den Papisten inghevoerde ondersoeckinghe/ een ghedichtsel is vā eenen leugenachtighen gheest.

42 Nu machmen lichtelick oordeelen hoedanich dese leere zy/ die onder het Pausdom regneert/ eñ van wat Autheur sy gecomen zy/ door welcker leere onmenschelicke strengicheyt sy de ellendighe sondaers/ die met vertsaechtheyt eñ droefheyt aē gevochtē zijn/ vandē troost deses Sacramēts berooft: in het welcke nochtans hen alle soeticheyt des Evangelij voor ghestelt wert. Voorwaer de duyvel en hadde de menschen gheensins connen eer ende beter verderven/ dan als hyse soo dwaes ende ongevoelich maect/dat sy de smake deses voedsels niet en gecrijgen/ door de welcke sy de Hemelsche Vader wilde voedē.

Daer teghen wort ghestelt Christelicke beroepinghe/ welcke dese stucken begrijpt.

Daerō op dat wy tot sulcken val niet en comen/ so laet ons ghedencken dat dese heylige maeltijt is den crancken medicijne / der sondaren troost ende der armen milde gave: in de welcke de ghesonde/ rechtveerdighe / ende rijcke/ soo daer eenighe connen gevonden worden/geen nut en hebben.

1. Die aenmerckinge der weerdicheyt ende cracht Christi.

Want dewijle Christus ons daer in wort voorgestelt tot spijse: soo verstaen wy dat wy sonder hem van hongher vergaen/ ghelijck de cracht des lichaems vergaet door honger ende ghebreck van spijse: Boven desen/ dewijle hy tot leven ghegeven wort/ soo verstaen wy dat wy sonder hem in ons selven gantschlick doot zijn.

2. Het ghevoelen onser onweerdicheyt/ dwelcke ons tot Christum leyt.

Daerom de alderbeste weerdicheyt die wy tot God brenghen connen/ is/ dat wy hem onse ondeugentheyt eñ onweerdicheyt offerē/ op dat hy ons door sijn barmherticheyt hem weerdich make: dat wy in ons selvē geen betrouwē en hebben/ op dat wy in hem getroost wordē: dat wy ons selvē vernederē/ op dat wy van hem op gehevē wordē: dat wy ons selven beschuldigen/op dat wy van hem gerechtveerdicht worden: Item/ dat wy na de eenicheyt staē die hy ons in zijn Nachtmael beveelt: eñ dat wy in ons allen gantschelick een siele/ een herte/ eñ een tonge wenschē/gelijck hy ons alle een in hem maect. Ist dat wy dese dinghen bedaecht eñ overmerct hebben/ soo en sullen wy nemmermeer door dese gedachten nedergeslaghen worden/ hoe seer sy ons oock bestormen/ te wetē/ hoe soudē wy/die arm eñ naect vā alle goet zijn/eñ wy die met onreynicheyt der sonden besmet zijn/ het lichaē des Heerē weerdichlick eten? Wy sullē liever denckē dat wy arm zijnde/ comē tot den milden gever: dat wy cranck zijnde/tot den medicijnmeester comen: dat wy sondaers zijnde / tot den autheur der recht-

veerdic-

veerdicheyt comen: ten laetsten/ dat wy doot zijnde/ comen tot den levendichmaker: Item/ dat die weerdicheyt die ons van God gevoden wort/ voornemelic gelegen is int geloove/ het welcke alle dinc in Christo/ eñ geen dinc in ons en stelt/ eñ in de liefde/ te wetē/ in sulcke liefde/ dat het ghenoech is/ dat wyse onvolmaeckt Gode voorstellen/ op dat hyse vermeerdere ende betere/ dewyle wyse niet en connen volmaeckt hebben. Andere die met ons gevoelen dat de weerdicheyt in het gheloove/ ende in de liefde gelegen is/ hebben nochtans in de mate der weerdicheyt wyt gedwaelt/ eyschende dat het geloove so volmaect zy/ dat daer geē meerder volmaectheyt en can toe comen/ ende soo groote liefde/ als de liefde die Christus ons bewesen heeft. Maer hier door wordē oock alle menschē afgehoudē vā het heylige Nachtmael. Wāt ware haer gevoelen warachtich/ niemāt en soude het Nachtmael eten/ anders dan onweerdichlick: want sy souden alle te ghelijcke van onvolmaectheyt overtuycht worden. Eñ voorwaer het is veel te groote plompheyt (op dat ick niet en segghe dwaesheyt) sulcke volmaectheyt in het ontfangen des Sacraments te soecken/ dat het Sacrament daer door te niete eñ te vergheefs wort. Het welcke nochtans niet en is voor de volmaeckte ingheselt/ maer voor de krancke eñ swacke/ om de gesintheyt des geloofs ende der liefde te verwecken/ vermanen/ ende oeffenen/ ende om beyder gebreck te beteren.

3. Dē wasdom des gheloofs ende der liefden.

Alsoo nochtans/ dat wy den moet niet verloren en moeten gevē/ hoe wel dat het gheloove swackende de liefde onvolmaect is: nademael dat Nachtmael niet en is ingheselt voor den ghelooviгen die volcomen zijn ende sonder ghebreck/ maer voor dē crancken eñ swack in den gheloove/ eñ sondaren/ die haren toevlucht nemē tot de volcomentheydt Christi.

43 † Voort aengaende de wijse der uytwendiger handelinge/ daer en is niet aen gelegen of de gheloovighe het broot in de hant nemen of niet/ of sijt onder malcanderen deelen/ oft dat een yegelic eet dat hem gegevē wort: of sy den drinckbeker in des Dienaers hant weder over geven/ of dē naesten voortgevē: of het broot gedeesemt ofte ongedeesemt zy: of de wijn root of wit zy. Dese dinghen zijn in de vryheyt der Gemeynte gelegen/ hoe wel het is seker dat de wijse der ouder Gemeynte was/ dat sijt alle in de hant namen. Eñ Christus seyde: Deelt het onder u. De historiē verhalē/ dat het gedeesemt eñ gemeyn broot geweest zy voor dē tijt Alexandri des Roomschē Bisschops/ de welcke de eerste was die in ongesuert broot sijn geneuchte hadde: maer ic en sie niet om wat oorsake/ anders dā om dat hy het volc meer soude door dat nieuwe schouspel/ tot verwonderinge trecken/ dā in de warachtige Religie onderwijsen. Ick besweere alle de gene die eenige begeerte tot Godsalicheyt hebben/ of sy niet seer claerlic en sien/ hoe veel claerlicker de eere Gods hier haren schijn geeft/ ende hoe veel overvloediger soeticheyt des geestelijckē troosts de geloovige hier uyt hebbē/ dā uyt die onnutte guychelsche beuselingen/ de welcke gheen ander nut aen en brengen/ dā dat sy het gevoelē des verwonderden volcx bedriegen. Dit noemen sy het volc in de Religie behouden/ te weten/ als het door supersticie dwaes eñ verstandeloos gemaeckt zijnde/ ghetrocken wort tot wat dinc men wil. Ist dat yemant wil dusdanige vonden door de outheyt beschermen/ ick weet oock selve wel hoe oudt het ghebruyck des Chrisma/ ende der inblasinge zy/ ende hoe corts na der Apostelen tijden het Nachtmael des Heeren is met menschelicke insettingen ghelijck beroest geweest. Maer dit is de overwillicheyt der menschelicker stoutichеyt/ de welcke haer selven niet can onthouden/ sonder in de verborgentheden Gods altijt te spelē/ eñ dertelheyt te bewijsen.

† Tē tweeden wort er ghehandelt van de uytwendige ceremoniē. Waer zijn veel middelmatighe dinghen/ eñ sommighe niet middelmatich.

Luce 22,17.

Ende sommighe zijn ingevoert uyt eenige supersticie/ ende men heefter stoutelic een noot van gemaect.

Maer wy moeten gedenckē dat hy de gehoorsaemheyt sijns woorts soo groot acht/ dat hy wil dat wy daer in syne Enghelen eñ de gantsche werelt oordeelen. Alsmen desen grooten hoop der ceremonien laet varen/ so mochmen het Nachtmael seer bequamelick aldus bedienen/ te wetē/ datment dickmael/ eñ tē minsten alle weke der Ghemeynte voorstelde: eñ datmē ten eersten gemeyne gebeden dede/ eñ daer na predicte/ eñ dat de Dienaer daer nā broot ende wijn op de tafel hebbende/ de insettinghe des Nachtmaels verhaelde/ ende daer na de belofte verclaerde die wy daer in hebben: ende dat hy oock mede alle die afsonderde/ die door Gods verbodt van het Nachtmael versloten zijn: eñ datmen daer na bade dat de Heere gelijc hy ons dit heylighe voetsel door sijn groote mildicheyt gegeven heeft/ alsoo oock ons onderwyse eñ schicke om dat met geloove eñ danckbaerheyt des hertē te ontfangē: eñ dat hy ons/ wy die in ons selven onweerdich zijn/ door sijn barmherticheyt weerdich make tot sulcke maeltijt: Dan soudemen Psalmen singen ofte yet lesen/ ende de Dienaers souden het broot brekē/ eñ den volcke gevē/ eñ de geloovige souden met voegelicke orden der heyligher spyse deelachtich worden. Als het Nachtmael voleyndicht ware/ soudemē het volc vermanē tot een oprecht geloove/ ende tot belijdinge des geloofs/ tot liefde eñ tot een levē dat den Christenen betaemt: tē laetsten soudemen God dancken ende hem lof singhen. Ende als dese dingen geeyndicht waren/ soo soudemen de Ghemeynte in vrede laten gaen.

Dese ceremonien achtergelatē zijnde/ wort de uytwendighe ceremoniale handelinghe des H. Avontmaels corteliсk ende na de wyse der ouder kercke/ ende dat ten meesten deele/ beschrevē/ ten eynde de selve op het gheschickelicxste bedient mach werden.

44 Het gene dat wy dus verre vā het Nachtmael gesprokē hebben/ geeft overvloedichlic te kennē/ dat het niet ingestelt en is om eenmael des jaers/ eñ dat lichtveerdichlic te ontfangen/ gelijc het nu gemeenlic geschiet: maer om dat het soude dicmael van de geloovige gebruyckt worden/ om dat sy souden dickmael het lijden Christi gedencken/ ende met dese gedachtenisse hare geloove voeden eñ stercken/ eñ hen selven vermanen om God te loven eñ te belijden/ eñ sijn goetheyt te singē: eñ ten laetsten om dat sy door dese gedachtenisse des doots Christi/ souden onderlinge liefde versterckē/ eñ ooc aē malcanderen bewijsen eñ betuygen/ deñ bant deser liefde in de eenheyt des lichaems Christi aenmerckende. Wāt so wanneer wy des teeckens des lichaems des Heerē deelachtich wordē/ so wordē wy gelijc met een gegeven eñ ontfangen teecken deen aen den anderen tot alle wercken der liefde verbonden/ op dat niemant van ons yet en doe waer door hy zijnē broeder hindere/ noch achter en late waer mede hy hem mochte helpē daer het de noot eyscht/ eñ daer hijt vermach. Dat de Apostolische Ghemeynte dusdanich een gebruyck gehadt heeft/ dat verhaelt Lucas in de handelinge der Apostelen/ als hy seyt/ dat de geloovige volstandich bleven in de leere der Apostelen/ ende ghemeynschap ende brekinge des broots ende ghebeden. Men behoordet gantschelick alsoo te doen/ dat geen vergaderinghe der Ghemeynte gehouden en worde sonder verkondinghe des woorts/ ghebeden/ ende uytdeelinghe des Nachtmaels ende aelmoessen. Dat dese orden aldus is by de Corinthen in ghestelt gheweest/ dat machmen ghenoech uyt Paulo verstaen/ ende het is openbaer/ dat sy daer na vele eeuwen lanck is gebruyckt gheweest. Want hier uyt comen die oude reghels diemen Anacleto ende Calixto toe schrijft/ te weten/ dat alle de ghene

Ten derden/ wort bewesen/ dat het gebruyck des Nachtmaels by allen Christenen dickwils geschieden moet.

1. Wort sulcx bewesen met het gebruyck ende oeffeninge der suyver der kercke.

Act. 2. 42.

2. Met de instellinge ende ordonantie der ouder Bisschoppen.

 die

die niet en willen uyt de kercke gesloten worden/moeten als de consecratie gheschiet is/het Sacrament ontfanghen. Ende in die oude regulen diemen den Apostelen toeschrijft / staet/ dat de ghene die niet en blijven tot het eynde/ ende het heylighe Nachtmael niet en ontfangen/te straffen zijn/als die de Gemeynte ontrust ende beroerlick maken. In het Antiochemische Concilium / is oock verordent / dat de gene die in de kercke comen/eñ de Schriftuere hooren/eñ van het Nachtmael blijven/ sullen van de kercke verboden zijn tot dat sy dit ghebreck gebetert hebbē. Het welcke nochtans in het eerste Toletaensche Concilium is versoet/ ofte ymmers met saechter woordē voorgestelt geweest : nochtans wort daer oock verordent/ dat de ghene die nemmermeer het Nachtmael mede en nutten als sy de vercondinghe des woorts ghehoort hebben / moeten vermaent worden : ende ist dat sy na de vermaninge hen selven noch van het Nachtmael onthouden/ dat sy dan moeten uytghesloten worden.

Daer mede sy die onachtsaemheyt des volcx strengelick bestraft hebben.

45 Met dese insettinghen hebben de heylighe mannen willen onderhouden / dat het Nachtmael dicmaels ghebruyckt worde/ghelijck het van de Apostelen ingestelt was : dewijle sy sagen dat het den geloovigen seer nut ende salich was/ende dat het door ghemeyn onachtsaemheyt des volcx weynich te samen/verginc ende te niete wert. Augustinus betuycht van sijnen tijt/sprekende aldus: Het Sacrament deser eenicheyt die wy hebben in het lichaem Christi/ wort in sommige plaetsen alle daghe / in sommige plaetsen op sekere dagē in des Heerē tafel voorgestelt/ eñ van die tafel ontfangen/ den sommigē tot het levē/ den anderen tot het verderf. Eñ indē eerstē sentbrief tot Januarium: Sommige zijn alle dage des lichaēs eñ bloets des Heerē deelachtich/ sommige ontfangēt op sekere dagē/in sommige plaetsen wort het alle dage voorgestelt / in sommige plaetsen alleēlic op dē Saterdach eñ Sondach/ eñ in sommige plaetsen op dē Sōdach alleēlic. Eñ dewijle gelijck wy gesept hebben/het volc dicmael slap eñ trage was/so hebbē de H. mannē daer vā strengelic vermaent eñ gescholden/om dat sy niet en souden schijnē dese slapheyt door de vingerē te sien. Hier van hebbē wy een exempel by Chrysostomum/op den sentbrief tot de Ephesen: tot den genē die de maeltijt onteerde/ en wert niet gesept/ Waerō zijt ghy aengesetē/maer/ Waerom zijt ghy ingecomen? Soo wie der Sacramentē niet deelachtich en is/die is stout eñ onbeschaemt dat hy daer by staet. Ic bidde u/of yemant ter maeltijt geroepen ware/ende quame/eñ de handen wiesche/eñ aensate/eñ schene hem selven te voegen om te eten/ eñ nochtans niet en proefde/soude die niet der maeltijdt eñ den weerde schande aen doen? Alsoo oock als ghy staende onder de gene die hen selven door het ghebedt bereyden om die heylighe spijse te eten / soo hebt ghy daer mede beleden dat ghy een zijt uyt dat selve getal/ dewijle ghy niet en zijt wechgegaen/eñ en eet ten eynde niet mede: ware het niet beter dat ghy daer niet verschenen en hadt? Ghy meucht seggē: Ick bens onweerdich. So waert ghy dan ooc der gemeynschap des gebets onweerdich/de welcke eē bereydinghe is om het H. Nachtmael te eten.

Het menichvuldighe ghebruyck des H. Avontmaels ten tijdē Augustini.
In 6. ca. Ioan. tract. 26.

Dwelcke versuymt is ten tyde Chrysostomi.
In cap. 1. Hom. 26.
Matt. 22.12.

46 † Eñ voorwaer dese gewoonte/ de welcke ghebiet/ eenmael des jaers het Nachtmael te houden / is sonder twijfel een vont des Duyvels/wie de mensche oock geweest zy/door des welckes dienst sy ingebracht is. Men seyt dat Zepherinus de autheur dier verordeninge geweest is : maer het en is niet geloovelick dat die ordeninge sulck geweest sy ghelijck wyse nu hebben. Want hy was mogelic niet weynich door syn ordeninge synder Gemeynte vorderlick/ na dat de tyden doe waren. Want het is sonder twijfel dat het H. Nachtmael doe den geloovigen voorgestelt wert/ so dicmael als sy vergaderden : eñ het meeste deel der gheloovigen heeft sonder twijfel dat ontfangen / maer dewijle het nauwe te eenighen tijde conde gheschien dat sy alle te gelijcke het Nachtmael atē/ eñ nochtans sulcx noodich was/op dat de gene die onder de onheylighe menschen eñ afgodendienaers vermengt waren/haer geloove door eenich uytwendich teecken betuychden/ soo hadde de H. Man desen dach om der orden eñ politie wille in gestelt/in welckē alle het Christen volck soude door de deelachticheydt des Nachtmaels syn gheloove belyden. Maer de nacomers hebben dese goede insettinghe Zepherini qualijck verdraeypt / als sy een seker Wet ghemaeckt hebben van jaerlijcx eenmael het Nachtmael te houden : waer door het gheschiet is dat sy by na alle / als sy eenmael des jaers het Nachtmael gehoudē hebbē/het gantsche jaer voort gerust geweest zijn/ gelijck of sy seer wel wat sy schuldich warē/ gedaē hadden. Sy behoordē veel anders te doē : men behoorde ten minsten alle weke de Tafel des Heeren den Christenen voorgestelt te hebbē/om de beloften te verclaren/ door de welcke wy daer in mochtē geestelic gevoet worden : mē behoorde niemant tot het Nachtmael te dwingen/maer mē behoordese alle daer toe te vermanē en verweckē/ eñ ooc de trage eñ slappe te beschelden. Alsoo souden sy alle te gelijck als hongherighe menschen tot de spijse comē. Daerom en hebbe ick boven niet sonder oorsake geclaecht/dat dese gewoonte van eenmael des jaers Nachtmael te houden/is door des Duyvels listen ingebracht: de welcke eenen dach in het jaer verordenende/de menschen het gheheel jaer lanck traech eñ onachtsaem maect. Wy sien wel dat dit verkeert misbruyck is ten tyde Chrysostomi begonnē in te comē/maer men mach oock sien hoe seer het hem mishaecht heeft. Want in de boven verhaelde plaetse beclaecht hy swaerlijck/dat dese sake soo ongelijck gaet/dat sy op andere tijden des jaers niet selfs als sy reyn zijn/ tot het Nachtmael comen : ende dat sy te Paesschen daer toe comen : oock als sy onreyn zijn. Daer na roept hy uyt/ segghende: O ghewoonte/ O verkeerde meyninghe. Soo is dan de daghelijcksche offerhande te vergheefs/ te vergheefs staen wy aen den altaer/ dewijle daer niemant met ons deelachtich is. Hier sien wy dat Chrysostomus dese gewoonte gheensiens gheprezen en heeft.

† De Paepsche gewoonte / de welcke ghebiet eens in't jaer het Nachtmael te houden/ is een afgrijselicken vont / al ist datse niet en heeft commen eerstelick voortcomen uyt een gantsch onsuyvere fonteyne.

De medecijne tegē dit quaet is oock in onsen tijt versuymt.

Ende van Chrysostomo begeert/ maer niet vercreghen.

47 Wt den selvē wercwinckel is oock een ander insettinghe ghecomen/ waer door half het Nachtmael dē bestē deele des volcx Gods gestolen/ofte ymmers ontnomē is/te weten/het teecken des bloets Christi/het welcke dē Leecken eñ wereltlicken (want met sulcke namen noemen sy de erve Gods) is verbodē/eñ weynigen geschorenen ende gesmeerden tot eygendom gegeven. Het gebodt des eewigen Gods is/dat sy alle daer uyt drincken : het welcke de mensche bestaet met een nieuwe eñ contrarie wet te niete maken/gebiedende dat sy niet alle daer uyt en drincken. Eñ op dat sulcke wetgevers niet en schijnen sonder oorsake tegē God te strijden / soo spreken sy van perijckelen die

Ten vierden/ wordt bewesen / dat de gemeenschap onder een ghedaente alleen die in het Pausdom geschiet/ eē duyvelsche vont sy.
Marc. 14.33.
Matt. 26.27.

geschien

geschien mochten/ waert dat dese drinckbeker alomme eenen yegelijcken ghegheven worde. Maer dit is gelijc of de eewige wijsheyt Gods sulcke perijckelē niet en hadde connē sien noch aenmercken. Boven desen gebruycken sy een scherpsinnich argument (gelijck sy meynen) te weten/ dat een genoech is voor beyde. Want ist dat (seggen sy) het lichaem Christi daer is/ so is Christus gheheel daer/ de welcke niet en can vā sijn lichaem afgescheydē wordē. So is dā door medevolginge het lichaem in het bloet vervaet. Siet hier de overeencominge onses gevoelens met God/ als het eē weynich bypelick begint dertel eñ moedich te zijne. De Heere toont het broot/ eñ seyt dat het sijn lichaem is/ ende als hy den drincbeker toont/ so noemt hy hē sijn bloet. Maer de verwaende stoutigheyt des menschelijcken vernufts/ roept hier tegen dat het broot bloet is/ dat de wijn het lichaem is: even gelijc of de Heere sonder oorsake met woorden eñ met teeckenen/ sijn lichaem van sijn bloet onderscheyden hadde: ende gelijc of het opt gehoort gheweest hadde/ dat het lichaem ofte bloet Christi/ God eñ mensche ghenaemt wort. Voorwaer hadde hy hem selven geheel willen beteeckenē/ soo hadde hy mogen seggen: Ic bent: ghelijck hy in de Schriftuere plecht te sprekē/ ende en soude niet geseyt hebben: Dit is mijn lichaem/ Dit is mijn bloet. Maer dewijle hy wilde de swackheyt onses geloofs te hulpe comen/ so heeft hy den drincbeker verscheydē/ van het broot voorgestelt/ om dat hy soude leeren dat hy ons alsoo wel tot drincken als tot eten genoechsaem is. Nu ist dat het een deel wort wechgenomē/ so en vindē wy daer niet meer dan half voetsel. Daerom of het schoon warachtich ware datse seggen/ te weten/ dat het bloet in het broot zy door haer medevolginge/ die sy dichten/ ende wederom het lichaem in den drincbeker: so berooven sy nochtans de godsalighe sielen van de versterckinghe des gheloofs/ de welcke Christus als nootsakelick gegeven heeft. Soo moeten wy dan hare scherpsinnicheden laten varen/ ende die nuttigheyt ende behulpinghe behouden/ de welcke wy upt dat dobbel teecken hebben/ dwelck Christus ons verordent heeft.

Ende dat die voorstaenders deser dwalinghe voorwenden eenige perijckelen ende uptvluchten/ dat en mach haer niet helpen/ dwelcke oock wort wedergheleyt.

Waerom dat Christus broot ende wijn heeft onderscheydelic ende met uptdruckelicke woorden ghenoemt sijn lichaem ende bloet.

48 Ick weet wel dat de Dienaers des Duyvels hier teghen spreken/ gelijc sy gewoon zijn die Schriftuere te bespottē. Tē eersten seggen sy datment upt een enckel daet niet en moet eenē regel makē/ de welcke de Gemeynte soude moeten eewelijck onderhouden. Maer sy liegen als sy seggen/ dat het een enckel daet is. Want Christus en heeft niet alleenlijck den drinckbeker ghegheven/ maer heeft oock verordent dat de Apostelē soudē namaels also doen. Want dit zijn woorden eens gebots: Drinckt daer upt alle. Eñ Paulus verhaelt dat het also geschiet is/ soo dat hy het voor een seker insettinge beveelt. Haer ander uptvlucht is/ dat de Apostelen alleen zijn in de deelachticheyt deses Nachtmaels toe gelaten geweest/ de welcke hy doe tot Offerpriesters vercorē eñ aengenomē hadde. Maer ick wilde dat sy my op vijf vraghen antwoorden/ de welcke sy niet en sullen connen ontcomē/ maer sullē lichtelick vā hare leugenen overtuycht worden. Ten eerstē door wat Prophetie is hē dese antwoorde geopenbaert/ die so vreemde vā de Schriftuere is? De Schriftuere verhaelt dat de twaelve zijn met Jesu ter tafel geseten: maer sy en verduystert de weerdicheyt Christi also niet: dat sijse soude Offerpriesters noemen: van welcken naem wy hier na sullen te zijnder plaetse handelē. Eñ hoe wel hy doe het Nachtmael den twaelven gegeven heeft/ so heeft hy nochtans hē geboden dat sy alsso souden doen/ te weten/ dat zijt also souden onder malcanderen uptdeelen. Ten anderē vrage ic/ waerom in dien beteren tijt van de Apostelen aen tot duysent jaren daer na/ alle geloovige sonder uptnemen zijn beyder teeckenen deelachtich gheweest? Heeft oock de Ghemeynte niet geweten wat gasten Christus tot sijn Nachtmael ontfanghen heeft? Het soude een seer schandelicke onbeschaemtheydt zijn/ datmen hier soude achterwaerts treden ofte uptvlucht soecken. Wy hebben de historie der Kercken/ wy hebben de boecken der oude Leeraren/ de welcke openbare getuygenissen deser sake gheven. Tertullianus seyt: Onse vleesch wordt met het lichaem ende bloet Christi ghespyst/ op dat onse siele met God gevoet worde. Ambrosius seyde tot Theodosiam: Hoe sult ghy met sulcke handen het heylige lichaem des Heeren ontfangen? Door wat stoutigheyt sult ghy met uwen mont des drinckbekers des dierbaren bloets deelachtich worden? Hieronymus seyt: De Priesters die het broodt des Nachtmaels heyligen/ ende het bloet des Heeren den volcke uptdeelen. Chrysostomus/ Het en is niet gelijck in de oude Wet/ daer de Priester zijn deel adt/ ende het volck dander: maer hier wordt een lichaem eñ een drinckbeker allen ghegeven: al wat in het Nachtmael is/ dat comt den Priester eñ den volcke ghemeyn toe. Dit selve betuycht August. in vele woorden.

Eē ander uptvlucht der Papisten.

Antwoordt.

Haer laetste uptvlucht. Dat de saecke alleen tot de mispriesters/ als navolgers van de Apostelē/ behoort.

In plaetse vā een antwoort op dese haer laetste uptvlucht/ wordt tegen ghestelt 1. Dese eerste vraghe.

2. De tweedē vrage welcke is vast ghemaeckt met tgetuygenisse en t'gebruyck der ouder kercke.

Lib. de resur. car.

Refert Theodorit. Li. 3. cap. 18.

Hiero. in 1. Malach.

Chrisosto. in 2. cor. cap. 8. Homil. 18.

49 Maer wat disputere ick van een sake die seer openbaer is? Men lese alle de Griecxsche ende Latijnsche Schrijvers: men sal alomme sulcke getuygenissen vindē. Eñ dese gewoonte en is niet vergaen/ so lange als daer eē druppel der geheelheyt is in de Gemeynte ghebleven. Gregorius/ welcken men te recht mochte den laetsten Bisschop van Roome noemē/ leert dat het oock te zijnen tijde is onderhoudē geweest/ als hy seyt: Ghy hebt nu niet hoorende/ maer drinckende gheleert/ wat het bloet des Lams zy: sijn bloet wort in der geloovigen mont gestort. Jae vier hondert jaren na sijn doot/ doe nu alle dinck erger ghewordē was/ heeft dese gewoonte noch geduert. Want het en was niet alleenlijck voor een gewoonte/ maer ooc voor eē onveranderlijcke Wet gehouden. Want de insettinge Christi/ was doe in eere gehouden/ eñ mē twijfelde niet dat het schandelijcke kerckroof was die dingen te scheydē die van dē Heere te samē gestelt zijn. Want Gelasius spreect aldus: wy hebbē verstaen dat sommige alleenlijck het heylige lichaē des Heeren/ eñ hen van den drincbeker onthouden: eñ dewijle dese sonder twijfel schijnen/ ick en weet niet met wat superstitie bevangen te zijne/ soo laetse de Sacramenten gheheel ontfanghen/ ofte hen selven van de geheele Sacramentē onthoudē. Want de deelinge deses Sacraments en geschiet niet sonder grooten kerckroof. Men aenmercke doe de redenē Cypriani/ door de welcke voorwaer een Christē herte behoort beweecht te wordē/ daer hy seyt: Hoe leeren ofte verwecken wijse om in de belijdinghe Christi haer bloet te storten/ ist dat wy hen/ die soudē tot dē strijt gaen/ sijn bloet weygeren? Ofte hoe maken wijse tot den drincbeker der martirije bequaem/ ist dat wijse niet eerst door het recht der ghemeynschap in de Ghemeynte toe en laten om den drinckbeker des Heeren te drincken? Dat de Canonisten die verordeninghe Gelasij op de Prie-

3. Iedere aenmerckinghe vā dese tweede vraghe/ welcke is bewesen met de authoriteyt Gregorij/ Gelasij ende Cypriani.

Refert de consecra. Dist. 2. ca. Comperimus.

Serm. 5. de lapsis.

Priesters duyden/dat is soo kinderlick dat het
niet noodich en is wederleyt te worden.
3. Die derde vraghe. 50 Ten derden vraghe ick / waerom hy van
het broot enckelick geseyt heeft dat syt souden
eten: ende van den drinckbeker/dat sy alle sou=
den daer uyt drincken? Te weten/gelijck of hy
met voorghenomen raet wilde dese listicheydt
4. Die vierde. des Duyvels verhinderen. Ten vierdē vrage
ick/ ist dat de Heere den offerpriesteren alleen
geweerdicht sijn Nachtmael te geven/ghelijck
sy willen segghen: wat mensche heeft dan oyt
bestaen de vreemde die de Heere uytghesloten
hadde/ tot deelachticheyt te roepen? ende tot
deelachticheyt dier gave die in haer macht niet
en was/ende sonder eenich ghebodt des geens
diese alleen can gheven. Jae door wat stoutic=
heydt hebben sy huyden dat ghebruyck/ dat sy
den volcke het teecken des lichaems Christi
uytdeelen/ist dat sy noch gebodt noch exempel
5. Die vijfde. des Heeren en hebben? Ten vijfsten vrage ick/
1.Cor.11.23. of Paulus liecht/daer hy tot de Corinten seyt/
dat hy van den Heere ontfanghen heeft dat hy
hen gheleert hadde? Want hy verclaert daer
nae dat hy geleere heeft/dat sy alle souden bey=
der teeckenen deelachtich worden. Ist dat
Paulus van den Heere geleert heeft datmense
moet alle tot het Nachtmael toe laten: so mo=
gen dese menschē toe sien van wien syt ontfan=
ghen hebben/dat sy by na alle het volck Gods
daer vā verstooten: wāt sy en connē God niet
tot eenen autheur daer vā makē/ by den welc=
2.Cor 1.19. ken Ja niet en is Neen. Ende noch bestaen sy
Besluyt. sulcke grouwelen met den naē der Gemeynte
te dencken eñ beschermen: gelijck of dese Ante=
christen/ die de leere ende insettinge Christi so
lichtelic vertreden/ verwoesten eñ te niete ma=
ken/de Gemeynte Christi waren: ofte gelijck
of de Apostolische Ghemeynte gheen Ghe=
meynte en ware / in de welcke de gantsche
cracht der religie ghebloeyt heeft.

Het xviij. Capittel.

Van de Pauselicke Misse, door de welcke het Nachtmael des Heeren niet alleenlick ontheylicht, maer oock te niete ghemaeckt is.

De Paepsche Misse is het hooftstuck aller gruwelen die teghen het H. Avōtmael zijn gevonden eñ inghestelt.

Met dese eñ diergelijcke vonden/heeft de
duyvel gelijck met groote duysternissen/
gesocht het H. Nachtmael te verduysterē ende
besmetten/ om dat het ymmers niet en soude
suyver in de gemeynte behouden wordē. Maer
dit is het hooft der verschrickelicker grouwe=
lickheyt geweest/ dat hy heeft een teeckē opge=
richt/ waer door het Nachtmael niet alleenlick
verduystert eñ verkeert/maer oock gantschelick
te niete geworden/eñ uyt der menschē gedach=
tenisse wech genomen is: te weten / als hy by
na de gātsche werelt heeft met dese seer schan=
Hare beschrijvinghe. delicke dwalinghe verblint/soo dat sy ghelooft
heeft dat de Misse sy een offerhande om ver=
gevinge der sonden te ghecrijghen. Hoe de ver=
standichste eñ beste Schoolleeraers dese leere
in het begin verstaen hebben/daer en vrage ick
niet na: laetse varen met hare dorenachtige eñ
verwerrede scherpsinnicheden/de welcke of sy
schoon mochten eenichsins beschermt wor=
den/so zijn sy nochtans van alle goede Christe=
nen te verworpen / om dat sy niet anders en
doen dan dat sy de claerheyt des Nachtmaels
met vele duysternissen bedecken. Soo sullen
dan de Lesers verstaen / dat ick dese dinghen
late varen/eñ tegen die meyninghe strijde/ die
door den Roomschen Antechrist/ eñ door sijne
Propheten de gantsche werelt over ghesaeyt
is/te weten / dat de Misse is een werck waer Welcke vreeder vertoont wort.
door de Priester die Christū daer offert/ eñ de
gene die in de offerhande zijn/de genade Gods
verdienē: ofte dat het een versoenoffer is/waer
door sy God versoenē. Eñ dit en is niet alleen=
lic een gemeyn meyninge des gemeynē mans
geweest: maer het werc eñ de handelinge selve
wort also van hen gedaen eñ gevoert / dat het
een maniere der versoeninghe is / waer door
voor de sonden der levendigen eñ doodē Gode
wort genoech gedaen. Dit geven oock de woor= De cracht deses gruwels.
den uyt die sy gebruycken: eñ men can oock uyt
het dagelicksche gebruyt niet anders verstaen.
Ick weet hoe diepe dese peste gewortelt is: eñ
met hoe grooten schijn des goets sy bedeckt zy/
hoe sy met den naem Christi becleet is/hoe vele
daer gelooven dat in den eenigē naē der Misse/
de gantsche somma des gheloofs vervaet zy.
Maer als het door Gods woort sal claerlic be= Vijfderley goddeloosicheydt der selver.
wesen sijn/dat de misse hoe seer sy oock verciert/
zy/Christo groote lasteringe aē doet/sijn cruyce
begraeft eñ verdruckt sijn doot doet vergeten/
de vrucht die wy daer uyt hebbē/wech neemt/
het Sacrament waer door de ghedachtenisse
des doots Christi soude blijven/vercranct ende
te niete maeckt: sal sy eenighe so stercke ende
diepe wortels hebben/ die niet en souden con=
nen door dese gheweldige bijle / te weten/ door
Gods woort/afgehouden eñ uytgheroyt wor=
den? sal sy connen eenigen soo cierlicken schijn
hebben/ waer onder sy soude moghen verbor=
ghen blijven/ ende door dit licht des Woorts
Gods/ niet gheopenbaert worden?

2 Laet ons dan bewijsen het gene dat wy ter 1. De eerste godloosicheyt der Paepscher Misse. Een onverdraghelicke lasteringe doet sy aen Jesum Christum den eenigen hooghen priester der Ghemeynte/ veel Priesters/ (als offer niet eenen was) in sijn plaetse stellende.
eerster plaetse gestelt hebbē/ te wetē/dat Chri=
stus in de Misse schandelic eñ onverdragelick
gelastert wort. † Want Christus is vā den Va=
der gemaect de eenige hooge Priester/ende dat
niet voor eenen tijt lanck/ gelijck wy lesen dat
de hooge Priesters in het oude Testament ge=
maect waren/de welcke niet en conde een eeu=
wich Priesterdom hebben/ dewyle haer leven
sterffelic was: waerom hē oock nacomers noo=
dich warē die in der gestorvē Priesterē plaetse
wederō ingestelt worden. Maer dewijle Chri=
stus onsterffelick is/ soo en ist niet noodich ye=
mant na hem in sijn plaetse te stellē. * So is hy † Hebr.5.5 eñ 10. eñ 7.17.21. eñ 9.11. ende 10.21.
dan van den Vader verordent Priester in der
eewicheyt na de ordē Melchisedech/om dat hy
soude eewichlick dat oneyndelic Priesterdom * Psal.110.4.
bedienē. † Dese verborgentheyt is lange te vo= † Gen.14.18.
ren in Melchisedech afgebeeldet geweest / den
welcken de Schriftuere eenmael voortghe=
bracht hebbende/als eenen Priester des leven=
digen Gods/daer na nergens meer en meldet/
gelijck of hy geen eynde des levens ghehadt en
hadde. Nae dese gelijckenisse is Christus ghe=
naemt een Priester nae de ordē Melchisedech.
Nu de gene die dagelicx offeren/die moeten tot
die offerhanden Priesters maken/ende die als
nacomers eñ stedehouders Christi / in Christi
plaetse stellen. Ende hier door en berooven sy
Christū niet alleenlick van sijn eere/ noch van
sijn eewich Priesterdō: maer soecken hem oock
van de rechter zijde sijns Vaders te verstoo=
ten/dewijle hy daer niet sitten en can / sonder
oock mede eewich Priester te zijne. Sy en con= Der Papisten uytvlucht wort wederleyt.
nen niet segghen/dat de Offerpriesters niet en
worden in Christi plaetse gestelt/ ghelijck of hy
doot ware/maer dat sy alleenlic sijn stedehou=
ders sijns eewigen Priesterdoms/ het welcke
daerom niet te min en blijft staende. Want sy
worden door de woorden des Apostels ghe=
drongen/ dat sy niet en connen alsoo ontvlien:

Hebr.7.23. want hy seydt dat daer meer Priesters ghe-
maeckt zijn/om dat sy door de doot verhindert
worden eewichlick te blyven. So is dan Chri-
stus die door de doot niet verhindert en wort/
een eewich Priester/ẽ hem en zijn gheene me-
Welcke sy met het exempel van Melchisedech beschermen. degesellen noodich. Nochtans zijn sy soo onbe-
schaẽt/dat sy Melchisedechs exempel gebruyc-
ken om haer godloosheyt te beschermẽ. Want
dewyle Melchisedech broot ẽ wyn voor ghe-
stelt heeft/so besluytẽ sy dat het sy een voorspel
haerder Misse geweest/gelijc of de gelijckenisse
die tusschen Christum ẽ Melchisedech is/ ge-
legẽ waer in de offeringe des broots ẽ wyns:
het welcke so cranck is/dat het niet noodich en
Antwoordt/ verclarende de plaetse Mosis. is te wederleggen. Melchisedech heeft Abrahe
ẽ sijnen volcke broot ẽ wyn gegeven/ om dat
hyse/die door de reyse ende door den stryt ver-
Gen.14.18. moeyt waren/ soude vermaken ende stercken:
Hebr.7.1. maer wat gaet dit de offerhande aen? Moses
prijst de vriendelicheyt des heyligen Conincx.
Inrede. Onse teghenstryders willen onbequamelick
hier uyt een verborgentheyt smeden/daer van
niet ghemeldet en wort. Sy bestrycken noch-
tans haer dwalinge met een ander verwe/ om
dat terstont daer na volcht: Ende hy was een
Antwoort 1. uyt des Apostels woordẽ. Priester des Alderhoochsten Gods. Ick ant-
woorde ẽ segghe/ dat sy verkeerdelick tot het
broot ẽ wyn trecken/het gene dat de Apostel
van de segeninge verstaet. Dewyle hy dan een
Priester Gods was/so heeft hy Abraham ge-
Gen.14.18. seghent. Waer uyt de selve Apostel (de welcke
Hebr.7.7. de beste uytlegger is) de weerdicheyt Melchi-
sedechs bewyst: want de ghene die ghesegent
Antwoort 2. wort/ is minder dan de gene die segent. Ware
die offeringhe Melchisedechs een figuere ende
voorbeelt der offerhande der Misse gheweest/
ick bidde u/ soude de Apostel/ die oock allerley
cleyne dinghen ondersoeckt/soo groot een sake
vergheten hebben? Maer wat sy seggen/sy sul-
len te vergheefs soecken de redenen des Apo-
stels te niete te maken / daer hy seydt/ dat het
recht ende de eere des Priesterdoms onder de
menschen een eynde heeft/om dat Christus die
onsterffelic is/de eenige ẽ eewige Priester is.
2. Die tweede goddeloosheyt der Misse is/dat edat Cruyce Christi omstoot/ ende oprecht een autaer. 3 De tweede cracht ende deucht der Misse is/
dat sy het cruyce ẽ lijden Christi verduystert
ẽ te niete maect. Het is sonder twijfel dat het
cruyce Christi wort ommegestooten/ als daer
eenẽ altaer wort opgericht: want ist dat hy in
Hebr.9.12. het cruyce hem selven heeft tot een offerhande
gegeven om ons in der eewicheyt te heyligen/
ende ons een eewige versoeninge te gecrijgen:
soo blyft sonder twijfel de cracht deser sijnder
offerhande sonder eynde. Anders en soudẽ wy
gheen eerlicker gevoelen hebben van Christo/
dan van de ossen ẽ kalveren die onder de Wet
geoffert warẽ/ der welcker offeringe daer uyt
wort bewesen crachteloos te zijne / om dat sy
D'eerste reden de welcke seer sterck is. dicmael vernieut worden. Daerom moetmen
belijden dat de offerhande Christi/die hy in het
cruyce volbracht heeft / gheen cracht en hadde
om in der eewicheyt te reynigẽ/of dat hy door
een offerhande eenmael geoffert/de heyliginge
ẽ reyninge in der eewicheyt volbracht heeft.
Hebr.9.26. Dit is het ghene dat de Apostel seyt / dat dese
opperste Priester Christus is eenmael door de
offeringhe sijns selfs verschenen in de voleyn-
dinge der werelt/om de sonde wech te nemen.
Item/Dat wy door den wille Gods sijn ghe-
reynicht door de offerhande des lichaems Je-
Hebr.10. ende 14. ende 26. su Christi eenmael geschiet. Item/Dat Chri-
stus door een offerhande de geheylichde in der
eewicheydt volmaeckt heeft. Ẽ daer nae stelt
hy een seer schoon sententie/segghende: Dat/
na dat de vergevinge der sonden ons eenmael
De andere reden/welcke met Christi laetste stemme bevesticht heeft. vercregen is/geen offerhande meer en is. Dit
heeft Christus oock met sijn laetste stemme ẽ
adem verclaert/ doe hy seyde: Het is vervult.
Wy pleghen op de laetste woorden der ghener
die sterven/gelijck op een stemme Gods/achte
Joan.19.30. te hebben: Christus stervende betuycht dat het
door sijn eenighe offerhande volbracht ẽ ver-
vult is/al wat tot onse salicheydt diende. Sal
het ons georloft wesen dagelicx ontellicke vele
offerhanden aen te lappen aen dese offerhan-
de/der welcker volmaecktheyt hy so claerlick
De derde reden. betuycht ẽ bevolen heeft? Dewijle het heyli-
ghe woort Gods niet alleenlick en seyt/ maer
oock roept ende betuycht / dat dese offerhande
eenmael volbracht is/ẽ dat haer cracht eewe-
lic blijft: de gene die een ander offerhande soec-
ken/geven die niet te kennen dat sy dese offer-
hande Christi onvolmaeckt ẽ swack achten?
De vierde reden ghenomen van de instellinghe der Missen selve. Nu de Misse/de welcke in gestelt is om alle da-
ghe meer dan hondert duysent offerhanden te
doen / waer toe dient sy/ anders dan dat hier
mede het lijden Christi/waer in hy hem selven
tot een eenige offerhande eenmael den Vader
geoffert heeft/vergeten ẽ begravẽ ligge? Wie
en soude niet sien/anders dan die blint ware/
dat het des duyvels stoutichheyt geweest is/die
tegen sulcke clare ende openbare waerheyt ge-
1. Wtvlucht. streden heeft? Het en is my niet verborgẽ/met
hoedanige verstrickingen de vader der leugen
pleecht dit sijn bedroch te decken/ te weten/ hy
seyt dat het niet vele ẽ menigerley offerhan-
den en sijn/maer dat de selve eenige offerhande
Antwoordt. dicmael verhaelt wort. Maer sulcke roock can
sonder arbeyt verdreven worden: want de
Apostel wil in de gantsche handelinghe be-
wijsen/ dat daer niet alleenlick gheene andere
offerhanden en zijn maer dat die eenighe offer-
hande is eenmael geoffert gheweest/ẽ niet en
2. Wtvlucht. moet meer geoffert wordẽ. De scherpsinnich-
ste onder onse tegenstrijders/gebruycken noch
een bedecter uytvlucht: seggende/dat die offer-
hande niet wederom verhaelt / maer toe ghe-
Antwoordt/ welcke met het ghetuygenisse Pauli/ is bevesticht. voecht wort. Maer dit gedichtsel can ooc lich-
telick wederleyt Worden. Want Christus en
heeft hem selven niet geoffert op dese condicie/
dat sijn offerhande soude daghelicx met nieu-
we offerhanden bevesticht worden: maer om
dat de vrucht daer van/ons door de vercondin-
ghe des Euangelij / ẽ door het uytdeelen des
Nachtmaels soude toe ghedeelt worden. Alsoo
1.Cor.5.7. seyt Paulus/dat Christus onse Paeschlam ge-
offert is/ende gebiet ons te eten. Dit is (segge
ick) de wijse waer door de offerhande des cruy-
ces ons toe ghevoecht wordt/ als sy ons wort
toe ghedeelt om te gebruycken/ ende als wijse
door het gheloove ontfanghen.
De 3. uytvlucht: uyt de spreucke Malachie. 4 Maer het is nut te hoorẽ op wat fondament
sy de offerhande haerder Misse bevestighen.
Want sy trecken hier toe de offerhande Ma-
Mal.1.8. lachie/door de welcke de Heere belooft datmen
sal alle de gantsche werelt door Brantoffer ẽ
1. Antwoort/ welcke opent des Propheten sin. suyver offerhande sijnen Name offeren. Maer
het en is den Propheten niet nieu noch onghe-
woon/ dat sy van de roepinghe der Heydenen
sprekende/den geestelicken godsdienst/ tot den
welcken sijse vermanen/door de uytwendighe
Ceremonien der Wet beduyden: om also den
menschen haers tijts ghemeynsaemlicker te
kennen te geven/dat de Heydenen soudẽ tot de
warachtige gemeynschap der Religie geroepen
Bewijs ghenomen uyt andere plaetsen. worden. Gelijck sy oock int gemeyn de waer-
heyt der dinghen/die door het Euangelium is
voor oogen gestelt geweest/plegen met de beel-
den

den eñ schaduwē haers tijts te beschrijven. Also hebbē sy de bekeeringe tot God beduyt door de opclimminge tot Jerusalem/ de aenbiddinge Gods/ door de offeringe allerley gaven: eñ de groote kenuisse Christi/ daer mede de geloovighe souden in syn ryck begaeft worden/ door droomē eñ gesichten. Daerom het gene dat sy voortbrengē uyt Malachia/ dat is der Prophetie Esaie gelijc/ daer hy voorseyt/ vā de drie altaren die in Assyrien/ Egypten/ eñ Jodenlant soudē opgericht wordē. Want ic vrage ten eersten/ of sy niet en bekennen dat de vervullinge deser Prophetie in het rycke Christi zy. Ten anderen/ waer die altarē zijn/ ofte wanneer sy oyt zijn opgericht gheweest. Ten derden of sy meynen dat een yegelick Rijcke moeste sijnen tempel hebbē/ gelijck de Jerusalemsche tempel in Judea was. Is het dat sy dese vragen aenmercken/ so sullen sy/ gelijck ick meyne/ bekennen dat de Prophete door beeldē die sijnen tijde bequaem waren/ gheprophetеert heeft van den geestelicken Godsdienst/ die in de gantsche werelt soude verbreyt worden: het welcke wy hen voor een antwoorde geven. Nochtans dewyle alomme van dese sake exempelen gevonden worden/ soo en sal ick niet lanck zijn vele verhalende. Hoe wel sy zijn oock hier in ellendichlick verblint/ dat sy geen offerhande en bekennen anders dan de offerhande der Misse: want de gheloovighe offeren oock warachtelick Gode een reyn offerhande/ van de welcke wy weynich hier na sullen spreken.

Joel 2.28. Actor. 2.17.
Esai. 19.21, 23, 24.
2. Antwoort.

5 Nu come ick tot het derde werck der Misse/ waer in wy moetē verclarē hoe sy de warachtige doot Christi verduystert/ eñ uyt der menschen gedachtenisse wech neemt. Want gelijck onder de menschen de vasticheyt des testaments is in de doot des testamentmakers gelegē: also heeft ooc onse Heere dat Testamēt met syn doot bevesticht/ door het welcke hy ons heeft vergevinge der sondē/ eñ de eewige rechtveerdicheyt gegevē. De gene die in dit testament bestaen yet te veranderē ofte vernieuwē/ die versaken sijn doot/ ende achtense als van geender weerde. Eñ wat is de Misse anders dan gantschelic eē ander eñ nieu testament? Want wat sullē wy seggē? belooft niet een yegelicke Misse een nieuwe vergevinge der sonden/ ende een nieuwe vercrijginge der rechtveerdicheyt: soo dat nu so vele testamentē sijn/ als daer Missen zijn? Dat dan Christus wederom come/ eñ dit Nieuwe Testament met een ander doot/ ofte eer de ontellicke vele testamenten der Missen/ met ontellicke dooden bevestige. So hebbe ick dan in het begin warachtichlick geseyt/ dat de eenige ende warachtighe doot Christi/ door de Misse verduystert eñ wech genomē wort. Wat/ dient de Misse niet recht daer toe/ dat Christus/ ware het mogelic/ wederom gedoot worde? Want waer een testament is (seyt de Apostel) dat moet door de doot des testamentmakers bevesticht worden. De Misse gheeft een nieu testamēt Christi uyt: so eyscht sy dan dat Christus wederom gedoot worde. Boven desen is het noodich/ dat het ghedoodt worde dat gheoffert wort: daerom ist dat Christus in een yegelicke Misse geoffert wort/ so moet hy oock te aller urē in duysent plaetsen wreedelick gedoodt worden. Dit en is mijn argument niet/ maer des Apostels/ daer hy seyt: Hadde het Christo noodich geweest hem selven dickmael te offeren/ so hadde hy moeten dickmael lijden van den beginne der werelt aen. Ick bekenne wel dat sy hier eē bereyde antwoorde hebben/ met de welcke sy ons oock op leggen dat wijse tonrechte beschuldigen: want sy seggen dat sy beschuldicht worden met het gene dat sy noyt gedacht en hebben/ noch oock connē doen.

3. De derde godloosheydt der Misse is/ datse den doot Christi uyt der menschen ghedachten verdrijft.
Want sy vernieticht dat Testament Christi.
Sy doot ende cruycicht Christum op een nieu.
Hebr. 9.16, 25. 26.
Der Papistē 1. uytvlucht.

Wy weten wel dat de doot ende het leven niet en is in haer macht. Wy en aensien oock niet of sy voor nemen Christum te dooden/ maer willen alleenlic bewijsen wat grooter ongeschicthеyt uyt haer godloose ende boose leere volcht. Het welcke ick uyt den mont des Apostels bewijse. Of sy schoon hondert mael hier tegen roepen/ dat dese offerhande onbloedich is: ick segge dat het in des menschen macht niet gelegen en is/ dat de offerhanden souden haer nature veranderen: want alsoo soude de heylige ende onveranderlicke insettinghe Gods/ te niet worden. Waer uyt volcht dat dese grontreden des Apostels vast ende seker is/ te weten/ dat in de offerhanden bloetstortinghe noodich is/ op dat daer afwasschinghe zy.

Antwoordt.
2. Wtvlucht/ van haer onbloedighe offerhande.
Antwoorde.
Hebr. 9.22.

6 Nu moeten wy sprekē van het vierde ampt der Misse/ te wetē/ hoe sy de vrucht die wy uyt de doot Christi hebben/ ons ontneemt/ dewyle sy maeckt dat wijse niet en bekennen noch bedenckē. Wāt wie sal denckē dat hy door de doot Christi verlost is/ als hy een nieuwe verlossinge in de Misse siet? Wie sal betrouwē dat hem de sonden vergevē zijn/ als hy een nieuwe vergevinge siet? Sy en connen ooc niet ontvlien/ segghende/ dat wy in de Misse om geen ander oorsake vergevinge der sonden en hebben/ dan om dat sy door de doodt Christi vercreghen is. Want dit is so vele gelijck of sy seyden/ dat wy vā Christo verlost zijn op conditie/ dat wy ons selvē verlossen: wāt dusdanige leeringe is van de dienaren des duyvels gesaeyt/ eñ sy beschermense huydē met roepē/ moordē eñ brandē/ te weten/ dat wy/ als wy Gode den Vader Christum in de Misse offeren/ door het werck deser offerhande/ vergevinge der sondē gecrijgen/ eñ des lijdens Christi deelachtich wordē. Wat sal dan het lijdē Christi sijn anders dan een exempel der verlossinge/ op dat wy daer uyt leeren ons selven verlossen? Christus selve als hy ons wil in het Nachtmael versegelen dat onse sonden vergevē zijn: so en gebiet hy de Discipulen niet op dat werck te blijven staen/ maer wijstse op de offerhande sijns doots: te kennen ghevende dat het Nachtmael een gedenckteecken is/ waer uyt sy mochten leeren dat de versoenoffer/ waer door Godt versoent wort/ moeste alleenlick eenmael geoffert worden. Want het en is niet ghenoech te weten dat Christus de eenige offerhande is/ ten zy dat wy ooc weten/ dat hy alleenlick eenmael moeste geoffert zijn/ so dat onse geloove aen het cruyce ghehecht zy.

4. De vierde goddeloosicheyt der Misse is/ datse ons beneemt de vrucht des doodts Christi.
Wtvlucht.
Antwoordt.
Levendighe ontwerpinge deser goddeloosheyt.

7 Nu come ick tot de laetste deucht der Misse/ te weten/ dat het heylige Nachtmael/ waer in de Heere de gedachtenisse sijns doots hadde afghebeeldet/ is door de Misse wech genomen eñ te niete gemaect. † Want het Nachtmael is een gave Gods/ de welcke met dancksegginge te ontfangē is: Maer de offerhande der Misse/ wort tot een vergheldinge ghedicht/ de welcke God tot betalinge ontfangt. So wijt als gheven onderscheyden is van ontfangen/ so groot onderscheydt is tusschen het Sacrament des Nachtmaels/ eñ een offerhande. Eñ dit is een seer ellendige ondancbaerheyt des menschēs/ dat hy God sijnen schuldenaer maeckt/ daer hy behoorde de mildicheyt der godlicker goetheyt te bekennen ende danckbaer te zijne. Het Sacrament des Nachtmaels belooft dat wy door de doot Christi niet alleenlick en zijn eenmael

5. De vijfste goddeloosheyt der Misse is/ datse dat Avontmael des Heeren wech ghenomen heeft.
† Want in het Nachtmael geeft ons de Vader sijnen Sone Christum. Maer in de Misse opofferen de Mispriesters Christum den Vader.

mael tot het leven wedergebracht/ maer oock sonder ophouden levendich gemaeckt worden/ om dat alle de deelen onser salicheyt zijn doe in sijn doot volbracht geweest. Maer de offerhande der Misse leert ons veel anders/ te weté/ dat Christus moeste daghelicx gheoffert worden/ om ons eenichsins voorderlick te zijne. Mé behoorde het Nachtmael in de ghemeyn vergaderinghe der Gemeynte uyt te deelen/ op dat ons daer door mochte de ghemeynschap gheleert worden/ door de welcke wy alle in Christo vereenicht zijn. Dese ghemeynschap wort door de offerhande der Misse wechghenomen: want na dat dese dwalinghe heeft plaetse ghehadt/ dat daer moeten Priesters zijn om voor het volck te offeren/ soo en heeftmen niet langer de Ghemeynte der geloovigé het Nachtmael des Heeren uytgedeelt na het ghebot des Heeren/ gelijck of het nu den Priesteren overgegeven ware. Eñ den particulieren Missen is de wech gheopent/ de welcke meer een uytsluytinge bewijsen/ dan de gemeynschap die van den Heere ingestelt is: want de Mispape scheydt hem selven af van den gantschen hoop des gheloovigen volcx om sijn offerhande alleen te eten. Een particulier Misse noeme ick/ soo wanneer den gheloovighen het Nachtmael des Heeré niet uytgedeelt en wort/ al ist dat daer schoon vele menschen tegenwoordich zijn.

Dat Avontmael is voor allen Christenen een ghemeyn Sacrament: maer de Misse is voor dē Mispriester alleē.

Misse

8 Aengaende den naem Misse, ick en hebbe noyt connen oordeelen waer uyt hy ghecomen zy/ anders dan dat het my der waerheyt gelijck dunckt/ dat hy is van de offerhandé gecomé die in het Nachtmael geschieden. Maer op dat wy het ghekijf van den naem laten varen/ ick segge dat de particuliere Missen gantschelick teghen de insettinghe Christi stryden/ eñ dat sy daerom een godloose ontheylinghe des Nachtmaels zijn. Want wat heeft de Heere ons gheboden/ te weten/ [†] dat wy't souden nemen eñ onder ons deelé. Hoedanich is de onderhoudinge d'e Paulus ons leert? te weten/ eé brekinge des broots/ de welcke een ghemeynschap zy des lichaems ende bloets Christi. Daerom wat gelijckenisse ist/ als het een neemt sonder uytdeelen? Maer sy seggen/ die een doet het voor de gantsche Gemeynte. Maer door wat ghebot? is dat niet openlick met God spotten/ als een alleen tot hem treckt dat niet en behoorde anders dan onder velen te gheschien? Maer de wijle de woorden Christi ende Pauli claer ghenoech zijn/ soo machmen met corte woordé besluyten, dat daer gheen Nachtmael des Heeren/ maer een valsche verkeerde navolginghe des Nachtmaels is/ soo waer gheen brekinghe des broots en is tot ghemeynschap ende deelachticheyt der geloovigen. Een valsche navolginge is verdervinge. Ende de verdervinge sticker grooter verborgétheyt/ eñ ghescheit niet sonder godloosheyt. So is dan in de particulier Missen eé godloos misbruyck. Ende (ghelijck dickmael in de Religie d'een feyl uyt d'ander comt) na dat die wijse is eémael opghecomen datmen offert sonder uytdeelen/ soo heeftmen voortaen begonnen in alle hoecké der kercken ontallicke vele Missen te doen/ ende het volck herwaerts ende ginswaerts te verscheyden/ het welcke behoorde in een te vergaderen/ om de verborgentheyt sijnder eenheyt te bekennen. Laetse nu versaken dat afgoderie te zijne/ dat sy in de Misse het broot toonen/ op datment in Christi plaetse aenbidde. Het is te vergheefs dat sy de beloften van de teghenwoordicheyt Christi voortbrenghen: de welcke op wat wijse datmense oock uytlegt/ nochtans niet en zijn ghegeven/ om dat de onreyne ende onheylighe menschen souden het lichaem Christi maken so wanneer sy willen/ ende tot wat misbruyck sy willen: maer om dat de gheloovigen met Godvreesende onderhoudinghe het bevel Christi navolghende/ in het houden des Nachtmaels/ souden waerachtichlick sijnder deelachtich zijn.

Van de oorspronck der Misse.

De bysondere Missen/ eñ die de Papen by haer alleen doen zijn een godloose ontheylinghe van't heylich Avontmael.

[†] Matt.26.26. Mar.14.22. Luc 22.19. 1.Cor.10.16.

Maer uyt so vele Missen gesproten: ... so veel priesteren ... worden/ ende die vol menigherley godloosheyt sy steken.

9 Boven desen is dese verdraeytheyt der ouder Ghemeynte doe sy noch suyver was/ onbekent gheweest. Hoewel de ghene die onder onse teghenstrijders de onbeschaemste zijn/ haer sake willen hier mede bedecken: soo ist nochtans seker dat de gantsche oude Ghemeynte hen tegen is/ ghelijck wy boven in andere dinghen bewesen hebbé, ende oock met de oude Leeraers neerstelick te lesen/ can sekerlick bevondé worden. Maer eer ick een eynde make/ vraghe ick onse Leeraers der Missen/ hoe sy meyné dat dese wijse van offeren Gode aenghenaem is/ daer van sy geen ghebot en hebben/ eñ de welcke sy niet met een syllabe der Schrifture en connen bevestighen: ende weten oock hierentusschen dat de ghehoorsaemheyt Gode aenghenamer is dan een offerhande/ ende dat hy meer eyscht datmé sijnder stemme ghehoor geve/ dan datmen hem offere? Boven desen bewijse sy den Apostel hooren segghen/ dat niemant den naem ofte eere des Priesterdoms hem selven aé treckt/ anders dan die gheroepen is ghelijck Aaron: jae dat oock Christus selve hem selven niet en heeft daer in ghestelt/ maer is der roepinge des Vaders ghehoorsaem gheweest: soo moeten sy bewijsen dat God de autheur ende insetter haers Priesterdoms is/ ofte sy moeten bekennen dat die eere van God niet en is/ tot de welcke sy niet geroepen zijnde/ zijn door onbehoorlicke stoutichheyt doorghebroken. Sy en connen niet een letterken toonen daer door haer Priesterdom can beschermt worden. Waerom en souden dan hare offerhanden niet te niete wordé/ de welcke niet en connen sonder Priester gheoffert worden?

Van desen grouwel heeft de suyvere Ghemeynte niet gheweten.

Noch en is oock niet in d'woort Gods te binden.

1.Sam.15.22.

Hebr.5.4.

10 Ist dat yemant hier wil sententien voortbrenghen/ die hy hier ende ginder uyt de oude Leeraers afghescheurt heeft/ ende met haer autoriteyt bewijsen dat de offerhande die in het Nachtmael ghedaen wordt/ anders te verstaen is dan wy verclaren: den sulcken willé wy dese corte antwoorde gheven: Ist dat sy willen dat ghedichtsel der offerhande dat de Papisten in de Misse gedicht hebbé goet maken/ de oude Leeraers en bescherrmen nerghens sulcken kerckroof. Sy ghebruycken wel dat woort Offerhande, maer sy verclaré dat sy niet anders daer by en verstaen/ dan de ghedachtenisse der waerachtigher offerhande/ die Christus onse eenighe Priester (gelijc sy alomme seggen) aé het cruyce volbracht heeft. [*] Augustinus seyt: [‡] De Hebreé hebbé door de offerhandé der beesté die sy Gode offerden/ hen selven gheoeffent in de Prophetie der toecomender offerhande die Christus gheoffert heeft: Maer de Christenen houden door de heylige offeringe ende deelinge des lichaems Christi/ de gedachtenisse der offerhande die van Christo geschiet is. Hier leert hy voorwaer dat selve dat met vele woorden in den boeck van het geloove tot Petrum Diaconum geschreven is/ wie oock de Autheur daer van zy. De woorden zijn/ Weet vastelick/ eñ en twijfelt geensins/ dat de eenichgeboren Sone vleesch om onsent wille gewoorden zijnde/ hem selven heeft voor ons geoffert Gode tot eé welrieckende offerhande: den welcké/ eñ dé Vader eñ dé heyligé Geest/ té tijde des ouden Testaments beesté gheoffert worden/ ende den welcken met den Vader ende heyligen

Het andere deel des Capittels voortcomende uyt de 9 afdeelinghe. Dat sommighe oude Leeraers dat Nachtmael wel genoemt hebben een Offerhande/ maer gheen Offerhande der versoeninge/ gelijck de Papisten van haer Misse droomen.

[*] Dwelck met Augustinus getuygenisse bewesen wort.

[‡] Lib.20.contra Faustum cap.18.

Epist. 120. ad Honoratum.

Heeft (met de welcke hy een Godheyt heeft) de heylighe Ghemeynte de gantsche werelt door niet af en laet de offerhãde des broots eñ wyns te doen. Want in de offerhande der beesten/ was het vleesch Christi afghebeeldet/ dwelck hy soude voor onse zonden offeren: eñ sijn bloet/ dwelc hy soude tot vergheving onser zonden uytstorten: maer in dese offerhande is eē dancksegginge ende ghedachtenisse des vleeschs Christi/ het welcke hy voor ons gheoffert heeft/ ende syns bloets/ dwelck hy voor ons uytghestort heeft. Hier uyt seyt Augustinus selve in vele plaetsen/ dat het niet anders en is dan een offerhande des lofs. Int corte/ men sal in vele plaetsen by hem vinden/ dat het Nachtmael des Heeren om geen ander oorsake en wordt offerhande ghenaemt/ dan om dat het is een ghedachtenisse/ beelt ende ghetuyghenisse dier sonderlicker/ ende eeniger/ ende waerachtigher offerhande/ met de welcke Christus ons ghereynicht heeft. Daer is oock een seer schoon plaetse in het vierde boeck van de Drievuldicheyt Cap. 14. daer hy van de eenighe offerhande ghehandelt hebbende/ aldus besluyt: Dewyle in de offerhande vier dinghen aenghemerckt worden/ te weten/ wien de offerhande gedaen wort/ van wien sy geoffert wort/ wat daer gheoffert wordt/ ende voor wien het gheoffert wort: soo heeft de eenighe ende waerachtighe Middelaer selve ons door de offerhande des vreets met God versoent/ ende blyft een met den ghenen dien hy geoffert heeft/ en heeft die in hem een ghemaeckt/ voor de welcke hy offerde: ende hy die offerde/ is het selve dat hy offerde. Alsoo spreeckt oock Chrysostomus. Eñ de eere des Priesterdoms schryven sy also Christo toe/ dat Augustinus betuycht dat het sal Antichrists stemme wesen/ ist dat yemant eenē Bisschop stelt tot eenen Middelaer tusschen God ende de menschen.

Contra adversarium legis saepius.

Lib. 2. contra Parm. cap. 8.

Sommighe nochtãs uyt den Ouden schijnen al te seer tot de schaduwen des Wets haer ooghen ghekeert te hebben.

* Galat. 3. 1.

11 Nochtans en versaken wy niet/ dat de offeringhe Christi ons daer alsoo vertoont wort/ dat ons bynae een schouspel des cruyces voor oogen ghestelt wort/ gelyck Paulus seyt/* dat Christus is voor de oogē der Galaten gecruyst gheweest/ doe hen de vercondinghe des cruyces Christi voor ooghen gestelt was. Maer dewyle ick sie dat oock de oude Schryvers dese gedachtenisse elderswaert gedraeyt hebben/ dan der insettinge des Heerē betaemde/ (wãt haer Nachtmael gaf uyt/ ic en weet niet wat gedaente eender verhalinghe ofte vernieuwinge der offeringe) so is het beste en gerustste voor de Godsalighe herten/ dat sy met de suyvere eñ eenvoudige ordeninghe des Heeren te vrede zyn: des welckes Nachtmael het oock genaemt wort/ om dat sijn autoriteyt alleen daer in moet plaetse hebben. Voorwaer dewyle ic sie dat sy het rechtsinnich eñ Godsalich gevoelē van dese gantsche verborgentheyt ghehouden hebben/ eñ niet en bevinde dat sy de eenighe offerhande des Heeren hebben willen oock in het alderminste vercorten/ soo en derf ickse met geē godloosheyt beschuldigen: ick meyne nochtans datmense niet ontschuldigē en can/ dat sy niet wat in de uytwēdige wyse gefeylt hebben. Want sy hebbē de wijse der Jodischer offerhande naerder ghevolcht/ dan het Christus verordent hadde/ ofte de gelegentheyt des Euangelij conde lydē. So zyn sy dã alleēlic hier in te rechte te beschuldighen/ dat sy hen te seer nae de wysen des Ouden Testaments ghevoecht hebben/ ende met de eenvoudighe ende oprechte insettinghe Christi niet te vrede zijnde/ veel te seer zyn tot de schaduwen der Wet afgheweken.

Waerom en isser niet sekerders/ dan by Gods woort te blijven.

Dwelck niet bijgetich gheweerch van haer is overleyt.

12 So wie het wil neerstichlick overleggen/ die sal aenmercken dat tusschen de offerhanden der Wet ende onse Nachtmael/ wordt door het woort des Heeren dit onderscheyt ghestelt/ te wetē/ hoewel sy de selve tracht des doots Christi den Jodischen volcke voor oogen gestelt hebbē/ die ons door het Nachtmael voorgehouden wort/ dat het nochtans doe op eē ander wyse geschiede. Want de Levitische Priesters moesten doe de offerhande af beelden die Christus soude volbrengen: daer wert eē offer beest gebracht/ de welcke Christum afbeelde/ daer was een altaer om daer op te offeren: int corte/ alle dinck wert daer alsoo gehandelt/ dat de gedaente der offerhande die Gode tot versoeninghe moeste gheoffert worden/ voor ooghen gestelt wert. Maer als nu dese offerhande gheschiet is/ soo heeft de Heere ons een ander wyse ingheſtelt/ te weten/ om den gheloovigen volcke de vrucht der offerhande die hem van synen Sone geoffert is/ voor oogen te stellen. Soo heeft hy ons dan een tafel gegeven/ om daer van te eten/ ende niet eenen altaer om daer op te offeren: hy en heeft gheene Priesters gemaeckt om te offeren: maer Dienaers om de heylighe spyse uyt te deelen. Hoe de verborghentheyt hoogher ende heyliger is/ met soo veel te grooter Godvreesentheyt ende eerweerdicheyt behoorde sy gehandelt te worden. Daerom is het best dat wy alle stoutichevt des menschelicken vernufts verlatende/ blyven alleenlic in het gene dat ons de Schrifture leert. Ende voorwaer ist dat wy bedencken dat het des Heeren ende niet der menschen Nachtmael is/ soo en moetē wy ons door gheen autoriteyt der menschen/ noch door gheen ghebruyck veler jaren laten eē stroobreet daer af leydē. Daerom als de Apostel wil het Nachtmael des Heeren reynigē van alle feylen/ die doe in de Gemeynte der Corinthen gecomen waren/ so gebruyct hy den alder besten middel/ ende brengt'se weder om tot de insettinghe Christi/ bewysende datmen daer uyt moet eenen eeuwighen reghel nemen.

Want men moet eē groot onderschept maken tusschen de offerhanden Mosis/ ende dat heylich Avontmael/ dwelcke ghenaemt wort een offerhande der dancksegginghe.

Sekeren regel in desen handel.

1. Cor. 11. 20.

13 Voort op dat niet eenich bysachtich mensche ons uyt dese namen Offerhande eñ Priester, eenen stryt make/ so sal ick oock met corte woorden verclarē/ wat ick in de gantsche handelinghe met den naem Offerhande, ende met den naem Priester, beduyt hebbe. De ghene die den naem Offerhande, tot alle heylighe ceremonien ende handelingē des Godsdiensts trecken/ ick en sie niet door wat reden sy dat doen/ want wy sien dat het een geduerige gewoonte der Schrifture is/ dat sy Offerhande noemt/ dat van de Griecken somtyts Thysia/ somtyts Prosphora/ ende somtyts Telete ghenoemt wort. Het welcke int breede genomen/ bevaet al wat Gode gheoffert wort. Soo moeten wy dan hier een onderscheyt maken/ maer also dat wy nochtans dat onderscheyt van de Sacrificien der Wet Mosis nemen/ door de welcke de Heere ons heeft willē de gantsche waerheyt der offerhande sijnen volcke af beeldē. Ende hoewel de offerhanden der Wet menigerley waren/ soo connen sy nochtans alle onder twee deelen bevaet worden. Want sy geschieden voor de zonde/ met eenighen schyn der voldoeninghe: waer door de schult voor God versoent wert: ofte sy warē teeckenē des Godlickē diensts eñ betuyghingen der Religie/ somtyts voor een gebet om Gods genade te begeerē/ somtyts tot dancsegginge/ om dancbaerheyt des hertē voor de ontfangē weldaden te bewysen/ somtyts tot een enckel oeffeninge der Godsalicheyt/ om de bevestinge des verbōts te vernieuwē. Tot dit laetste diēde de brant-

Van de offerhande ende den Priester.

De naem Offerhande.

Het onderscheyt tusschen 1 dat Versoenoffer/ en 2 het Danckoffer.

Andere namen van het Danckoffer.

de brantoffer/spijsoffer/eerstelinghen/ ende vredeoffer. Daerom sullen wy oock om leerens wille de offerhanden in twee deelen stellen/ waer van het een sal gelegen zijn in de eere ende dienst die de geloovige Gode bewijsen: ofte ooc in dancksegginge/ wät sulcke offerhande en wort van niemande gedaen/ anders dan van de gene die de ongheincten weldaden Gods gevoelende/ hen selven geheel met alle hare wercken wederom tot hem begheven. Het ander is in versoeninghe ghelegen: ende een versoenoffer is/ waer mede men wil den toorn Gods stillen/ ende syner oordeele voldoen/ ende de zonden daer mede afwisschen: op dat de sondaer van de onreynicheyt der zonde ghesuyvert/ ende tot de reynicheyt der rechtveerdicheyt weder gebracht zijnde/ wederom Gode behaghe. Alsoo wordent in de Wet Versoenoffers ghenoemt/ die tot reyninghe ende wechneminghe der zonden geoffert worden: niet dat sy ghenoechsaem waren om de ghenade Gods te verkryghen/ ofte de ongerechticheyt uyt te wisschen: maer om dat sy sulc een waerachtighe offerhande af beelden/ de welcke ten eynde van Christo alleen in der waerheyt volbracht is. Van hem alleen is sy volbracht/ om dat sy niet en conde van andere gedaē wordē: ende is eenmael van hem volbracht/ om dat de cracht dier eenigher offerhande Christi/ eeuwichlick duert/ ghelijck hy selve door sijn stemme betuycht heeft/ doe hy seyde/ dat het voldaen ende verbult was/ dat is/ dat het al met sijn eenighe offerhande voldaen ende volbracht was/ wat om de ghenade des Vaders/ verghevinghe der zonden/ rechtveerdicheyt ende salicheyt te verkryghen/ noodich was: ende dat daer gantschelick niet meer en ghebreeckt: noch oock eenige plaetse voor een ander offerhande overgebleven is.

Wat dat het Versoenoffer is.

Exod.29.36.

Te weten/ gheen ander dan alleen de door Christi. Hebr.10.10.14.

Joan.19.30.

14 Daerom besluyte ick dat het een schandelicke ende onverdraghelicke lasteringhe Christi ende sijnder offerhande is/ die hy voor ons door sijn doot aen het cruyce volbracht heeft/ dat yemant met een nieuwe offeringhe denckt vergevinge der zonden te gecrijgen/ God te versoenen/ ende rechtveerdicheyt te hebben. Nu/ wat soeckt men anders door de Misse/ dan dat wy door de verdienste deser nieuwer offerhande/ souden des lydens Christi deelachtich worden? Eñ om dat de raserie soude sonder mate zijn/ so was het hen te weynich dat sy souden segghen/ dat in de Misse een gemeyn offerhande voor de gantsche Gemeynte gedaen wert/ tē ware dat sy ooc noch daer boven seyden/ dat het in hare macht gelegen is/ dit offerhande den desen ofte dē dien/ wien sy willen/ sonderlick toe te voeghen: ofte eer eenen yeghelicken diese wil met gelt coopen. Ende hoewel sy niet en hebben connen soo diere vercoopen als Judas/ so hebbē sy nochtans om door eenich teeckē het exempel haers Autheurs eñ voorgangers uyt te geven/ de gelijckheyt des getals ghehouden. Judas vercochte Christum voor dertich silveren penningen: ende dese vercoopen hem soo veel in hen is ontrent voor dertich coperen penninckens. Maer Judas vercochte hem alleenlick eenmael/ ende dese soo menichmael als sy eenen coopman gecrijgen. Wy seggen dat sy sulck geene Priesters en zijn/ dat sy souden door sulck een offerhande het volck met God versoenen/ ende voor de zonden ghenoech doen. Want Christus is de eenige hooge Priester des Nieuwē Testaments/ tot den welcken alle Priesterdommen gebracht/ eñ in hem besloten eñ geeyndicht zijn. Ende al hadde de Schrifture van het eeuwige Priesterdom Christi niet gemeldet: nochtans de wijle God de oude Priesterdommen af geset hebbende/ gheen ander en heeft in gestelt/ so blijft het argument des Apostels vast: Dat niemant die eere hem selven aen en treckt/ anders dan die van God geroepen is. Door wat stouticheyt bestaen dan dese kerckroovische Mispapen te roemen/ dat sy vleeschhouwers ofte offerers Christi/ ende Priesters des levendighen Gods zijn?

Waer uyt dat volcht/ dat oock niet het Avontmael des Heeren veel weyniger de Paepsche Misse can ghenoemt worden een Versoenofferhande.

Noch datter door niet connē zijn Offerpriesters/ die dese Misse inomnnelen.

Hebr.5.4.

15 Daer is een seer schoon plaetse by Platonem/ * daer hy van de oude voldoeninge eñ versoenofferen sprekende/ het dwase betrouwē der booser menschen bespot/ de welcke meyndē dat hare boose stucken daer mede ghelijck met een seyl ofte cleet bedeckt warē/ so datse vā de Godē niet gesien en worden/ ende gaven hen selven te gheruster tot zonde/ ghelijck of sy met God eē verbont gemaeckt hadden. In welcke plaetse hy schijnt het ghebruyck der versoeninghe der Misse/ gelijck sy heden gebruyckt wort/ te noemen: een yeghelick weet wel dat het ongeoorloft is eenen anderen te bedrieghen/ den weduwen onrecht te doen/ de weesen te berooven/ den armē verdriet te doē/ eens anders goet door boose listen tot hem te trecken/ ofte door valscheyt eñ bedroch te ghecrijghen/ ende door ghewelt ende tyrannische vreese yemant overvallen/ dit bekēnen sy alle boos ende ongodlick te zijne. Hoe bestaen dan soo vele menschen alomme alle dese dinghen te doen/ ghelijck of sy't oock ongestraft souden doen? Voorwaer ist dat wy't wel overleggen/ sy en zijn door gheen sake soo moedich tot alle boosheyt/ anders dan om dat sy betrouwen dat sy door de offerhande der Misse/ gelijck door een behoorlicke betalinge sullen Gode genoech doen/ ofte immers dat sy door de Misse sullen lichtelick met hem handelen. Boven desen gaet Plato voort/ ende bespot de grove plompheyt der ghener/ die meynen door sulcke voldoeningen de straffe af te coopen/ die sy anders souden in de helle lijdē. Ende waer toe dienen heden de Jaerghetijden/ ende het meeste deel der Missen/ anders dan op dat de gene die haer leven lanck seer wreede tyrannen/ ofte seer gierighe roovers/ ofte die tot allerley boosheyt begheven gheweest zijn/ moghen het Vagheviier ontgaen/ ghelijck of sy door den prijs der Misse verlost waren?

Welcker ydelheit ooc van Plato selfs bestraft wort als hy spotelick belacht/ de gene/ welcke door tbetrouwen van soodanige versoeninghen te stouter sondighen/ meynende datse daer door van haer straffe verlost worden.

** Lib.2. de Repub.*

16 Onder de andere offerhanden die tot danckseggingh e ghescien/ zijn alle wercken der liefde vervaet/ met de welcke wy den Heere selve in syne leden eeren/ als wyse onse broederen bewijsen. Item alle onse ghebeden/ ende lof/ ende dancksegginghe/ ende al wat van ons ghescheit om God daer mede te dienen. Welcke dinghen alle in een grooter offerhande ghelegen zijn/ waer door wy met ziele ende lichaem tot eenen tempel Gods gheheylicht worden. Want het en is niet ghenoech dat onse uytwendighe wercken tot sijnen dienst ghevoecht worden: maer het betaemt oock dat ten eersten wy/ ende daer nae al wat onse is/ hem gheheylicht ende overghegheven zy: op dat al wat in ons is/ sijnder eere diene/ ende soecke die te vermeeren. Dusdanighe offerhanden en dienen niet om den toorn Gods te stillen/ noch de vergheving he der zonden te ghecrijghen/ noch om rechtveerdicheyt te verdienen: maer alleenlick om God te prijsen/ verheffen/ ende groot te maken. Want sy en connen Gode niet aenghenaem noch behaghelick zijn/ ten zy dat sy van die comen/ die hy nu vergheving he der zonden ghegheven/ ende door eenen anderen middel met hem versoent/ ende daerom

Tot de Danckofferhande behooren alle de wercken der Godsalicheyt ende der liefden tegen onsen naesten. Rom.12.1.

Welcke maniere van offerhande gantsch niet en is dienende om Gods toorn te stillen.

Ende sy en can van de Ghemeynte Gods niet ghescheyden worden.

van hare schult verlost heeft. Ende dusdanighe offerhanden zijn der Ghemeynte soo noodich/ dat sy niet en can sonder die zijn. Soo sullen sy dan eeuwich wesen/ soo langhe als het volck Gods sal staen/ ghelijck wy nu boven * uyt den Prophete gehoort hebben: ist dat wy also willen de Prophetie verstaen: † Van den opganck der Sonne aen/ tot den nederganck toe/ is mijnen naem groot onder de Heydenen: ende in alle plaetse wordt brantoffer/ ende reyn offerhande gheoffert mijnen name: want mijnen naem is verschrickelick onder de Heydenē/ seyt de Heere: soo verre ist van ons dat wy sulcke offerhanden wech nemen. Alsoo ghebiet ons Paulus onse lichaem Gode te offeren tot een levende heylige Gode aenghename offerhande/ ende redelicken Godsdienst. In welcke plaetse hy seer duydelic ghesproken heeft/ segghende: dat dit onse redelicke Godsdienst is/ want hy heeft daer mede verstaen/ de gheestelicke wijse om God te dienen/ de welcke hy bedecktelick teghen de vleeschelicke offerhanden der Wet Mosis ghestelt heeft. Also wort de weldadicheyt eñ aelmoessen genaemt/ offerhande/ daer mede men Gode behaecht. Alsoo wordt de mildicheyt der Philippensen/ daer door sy Paulo in syn armoede te hulpe quamen/ genaemt eē welrieckende offerhande: alsoo zijn alle goeden wercken der gheloovighe/ gheestelicke offerhanden.

** Dwelc met de ghetuyghenisse des Propheten eñ des Apostels bewesen wort.*
† Mala.1.11.
Rom.12.1.
Hebr.13.16.
Phil.4.18.

17 Ende wat wil ick vele verhalē? want dese wijse van spreken wordt dickmael in de Schrifture ghevonden. Jae oock doe het volck Gods noch onder de uytwendighe onderwysinge der Wet gehouden was/ soo verclaerden nochtans de Prophetē genoech/ dat de vleeschelicke offerhanden waerachtighe dingen vervaten/ die der Christelicker Ghemeynte ende den Jodischen volcke gemeyn zijn. Wt dese oorsake heeft David ghebeden dat syn ghebet ghelijck een reuckoffer soude opclimmen voor het aenschijn Gods. Ende Ozeas heeft de dancksegginghen ghenoemt Calveren der lippen/ de welcke David op een plaetse noemt: Offerhandē des lofs. Den welcken Paulus oock nae volcht/ ende leyt het uyt dat dese offerhanden des lofs zijn/ de vrucht der lippen der ghener die sijnen naem belijden. Sonder dusdanige offerhanden en can het Nachtmael des Heeren niet zijn: want als wy daer in sijn doot vercondighen/ ende dancksegen/ soo en doen wy anders niet/ dan dat wy offerhanden des lofs offeren.* Van dese offeringe worden alle de Christenen † een Coninckliicke Priesterdom ghenoemt/ te weten/ om dat wy door Christum Gode offeren de offerhande des lofs/ ende de vrucht der lippen diē sijnen naem belijden. Want wy en verschijnen met onse gaven voor het aenschijn Gods niet sonder middelaer ende voorsprake: maer Christus is de middelaer ende voorsprake/ door den welcken wy ons selven/ ende al wat onse is/ Gode den Vader offeren. Hy is onse hooghe Priester/ die in het Heylichdom des Hemels ingegaen zijnde/ ons den toeganck opent. Hy is de Altaer/ waer op wy onse gavē leggē/ so dat wy in hem dorven al wat wy dorven? Hy is segge ick/ de gene die ons heeft den " Vader een Coninckrijcke ende Priesters ghemaeckt.

Ghebeden/ Dancksegginghen ende dierghelijcke heylige offeringhen zijn om dier oorsaken offerhanden gheheeten.
Psal.141.2.
Ozee 14.3.
Psal.51.21.
Hebr.13.15.
In sulck een verstant wort oock dat Avontmael een Dancksegginghe ghenoemt.
** Eñ alle gheloovigen zijn ten dien aensiene Priesters.*
† 1.Pet.2.9.
Hebr.6.20. ende 9.11.12.
" Apoc.1.6.

18 * Wat is daer nu meer/ anders dan dat dese grouwelickheyt der Misse oock van de blinde gesien/ eñ van de doove gehoort/ eñ van de kinderen verstaen worde/ de welcke in eenen gouden kelck geschonckē/ † alle Coningē eñ volcken der aerde van den oppersten tot den nedersten/ alsoo heeft droncken gemaeckt/ eñ met plompheyt eñ onverstant gheslagen/ dat sy onverstandiger dan de onredelicke beestē zijnde/ het eerste eñ laetste haerder salicheyt in desen doodlicken stroom-wal gestelt hebben. De duyvel en heeft voorwaer noyt geen crachtiger wapē gebruyct om het rycke Christi te bestormen eñ overwinnē. Dit is die Helena/ om de welcke de vyanden der waerheyt heden met soo groote uytsinnicheyt/ raserie/ ende wreetheyt stryden: ende sy is waerachtichlick een Helena/ met de welcke sy hen selven also besmetten door geestelicke hoererie/ de welcke de aldergrouwelickste is. Hier en roere ick niet selfs met mijnen alderminsten vinger aen/ de grove misbruyckē/ van de welcke sy mochten clagen dat de suyverheyt haerder heyligher Misse/ ontheylicht is: te weten/ wat schandelicker Misse-marckten sy houden/ wat vuylder gewin sy soecken/ hare Missen doende/ eñ met wat grooter begeerte sy haer giericheyt volgen. Ick geve alleenlick te kennē/ eñ dat met corte ende slechte woorden/ hoedanich de alderheylichste heylicheyt der Misse is/ om de welcke sy verdient heeft sommige hondert jarē lanc/ soo seer aengesien ende geeert te worden. Want om dese soo groote verborghentheden nae haer weerde te verclaren/ ware een meerder boeck noodich: ende de schandelicke onreynicheden die een yeghelick met sijne oogen siet/ en wil ick hier in niet vermengen/ op dat een yegelick verstae dat de Misse haer alderuytnemenste gheheelheyt ende oprechticheyt/ sonder haer aenhanckselen ghenomen/ van onder tot boven toe vol allerley godloosheyt/ lasteringe/ afgoderie/ ende kerckroof is.

** Besluyt/ dat den grouwel der Misse is den Drinckbeker/ daer mede droncken gemaect zijn de Coningen der aerden/ ende de volcken.*
† Apo.17.2.4. ende 18.3.
Ende die Helena daerom sy met sulcke wreetheyt stryden.
De weerdige namen der Misse.

19 Nu hebben de Lesers in een corte somma versamelt/ bycna al wat wy geacht hebben nut te zijne datmen soude weten van dese twee Sacramenten: der welcker ghebruyck van den beginne des Nieuwen Testaments aen/ tot het eynde der werelt toe/ der Christelicker Gemeynte gegeven is: te weten/ om dat de Doop soude zijn ghelijck een inganck in de Gemeynte/ ende een begin der belijdinghe des gheloofs: ende dat het Nachtmael soude zijn gelijck een spijse/ door de welcke Christus zijn huysghesin altyts geestelick voedt. Daerom gelijck daer * niet meer en is dan een God/ een geloove/ een Christus/ ende een Ghemeynte/ de welcke is syn lichaem: alsoo en is daer oock niet meer dan een Doop/ ende en wort niet meer dan eenmael gegeven. Maer het Nachtmael wordt dickmael uytghedeelt/ op dat de ghene die eenmael tot de Ghemeynte versamelt zijn/ moghen verstaen dat sy altijts door Christum ghevoert worden. Boven dese twee Sacramenten en moeten de gheloovighe gheen ander bekennen/ ghelijck daer oock geen ander van God inghestelt en is. Want dat het niet en is in des mēschē macht noch goetduncken gheleghen/ nieuwe Sacramenten op te richten ende te verordenen/ dat sal een yeghelick wel verstaen/ die ghedachtich is dat boven opentlick ghenoech verclaert is/ te weten/ dat de Sacramenten van God inghestelt zijn/ om dat sy ons souden van eenige belofte die hy ons ghegheven heeft/ leeren/ ende sijnen goeden wille tot ons betuyghen: Item/ die overleyt dat niemant Gods raetsman gheweest en is/ die ons soude connen yet sekers van sijnen wille beloven/ ofte verseckeren hoe hy teghen ons ghesint is/ wat hy wil gheven ofte weygheren. Want hier uyt wordt oock mede besloten/ dat niemant en can een teecken voorstellen tot de eenighe ghetuyghenisse des willes ende der beloste Gods: hy is alleen die by ons can van

Het laetste deel des Capittels/ verhalende de somme van't gene dwelcke men van den H. Doop eñ Nachtmael behoort te weten: ende wort met eenen betoont/ waerom datmen dat Avontmael dickwils gebruyct/ ende den Doop niet/ ende dat een mensche gheen nieuwe Sacramenten can oprechten ende instellen.
** Deut.4.39. 1.Cor.8.4. Ephes.4.5.6.*
Esai.40.13. Rom.11.34.

hem

hem selven door een teecken betuygen. Ick salt corter ende moghelick grovelicker/ maer nochtans claerlicker segghen: Een Sacrament en can nimmermeer sonder belofte der salicheyt wesen. Of schoon alle de menschen in eē vergadert waren / so en connen sy uyt hen selven ons niet beloven van onse salicheyt. Soo en connen sy dan oock uyt hen selvē geen Sacrament oprichten.

Dit woordt met een seer gheweldich argument bevesticht.

20 Soo moet dan de Gemeynte Christi met dese twee te vrede zijn/ ende niet alleenlick gheen ander derde Sacrament teghenwoordichlick toelaten ofte bekennen/ maer oock niet selfs begheeren noch verwachten tot het eynde der werelt toe. Want dat den Jodē na verscheyden geleghentheyt des tyts / boven hare ordentlicke Sacramenten/ sommige andere gegeven wordē/ gelijc het Man/ het water uyt de steenrotse/ het metalen Serpent/ ende diergelicke: door dese veranderinge worden sy vermaent/ niet te staen op sulcke figuerē/ der welcker stant niet vast en was: maer wat beter van God te verwachten/ dwelck sonder vergaen ende sonder eynde soude vast blyven. Maer het is veel een ander dinck van ons / den welcken Christus gheopenbaert is/ in welcken alle schattē der wetenschap ende wijsheyt zijn verborgen met sulcke rycke overvloedicheyt/ so dat tot dese schatten eenige nieuwe toeworpinge te hopen ofte begeeren / waerachtelick is God terghen ende teghen ons verwecken. Wy moeten alleenlick den eenighen Christum hoogheren/ soecken/ aensien ende leeren/ tot dat die groote dach geopenbaert wort/ in den welckē de Heere de eerlickheyt sijns ryckx sal volcomelick openbaren/ ende hem selvē sulck als hy is/ ons vertoonen. Ende hierom wordt dese onse eeuwe in de Schriftuere ghenaemt/ de laetste ure/ de laetste daghen/ ende de laetste tyden / om dat niemant en soude hem selven door een valsche verwachtinghe eeniger nieuwer leere/ ofte openbaringhe/ bedrieghen. Want de hemelsche Vader heeft voortyden dickmael eñ menichsins ghesproken door Propheten: maer in dese laetste tyden heeft de hemelsche Vader ghesproken door sijnen lieven Sone / die alleen can den Vader openbaren/ ende heeft hem in der waerheyt volcomelick gheopenbaert / soo veel ons nut ende noodich is / dewyle wy nu door hem / ghelijck door eenen spieghel den Vader aenschouwen. Voort/ ghelijck nu den menschen benomen is nieuwe Sacramenten in de Ghemeynte Gods te maken: alsoo ware het oock te wenschen dat in de selve/ die van God verordent zijn / gheenderley menschelicke vonden vermengt en worden. Want ghelijck de wijn door inghegoten water verslaut ende verderft/ ende het gantsche deech door den vermengden suerdeesem versuert: alsoo wort oock de suyverheyt der Sacramenten Gods niet anders dan ontreynicht / als de mensche yet van den sijnen daer toe doet. Ende nochtans sien wy hoe seer de Sacramenten van haer rechte suyverheyt afgheweken zijn / ghelijck sy heden ghehandelt worden. Daer zijn alomme meer dan te veel pompeyen ende ceremonien: eñ hierentusschen en wordt het woort Gods niet gheacht noch ghemeldet/ sonder het welcke de Sacramenten selve gheene Sacramenten en zijn. Jae de ceremonien selve van God inghestelt / en connen onder soo grooten hoop der menschelicker ceremonien/ het hooft niet opheffen/ maer ligghen als verdruckt. Hoe weynich wort in den Doop ghesien van het ghene dat daer behoorde alleen te schynen/ ende aenghesien te worden/ te weten/ van dē Doop selve? gelijck wy boven geclaecht hebben. Het Nachtmael is gantschelick begraven/ als het in de Misse verandert is/ uytgenomen dat het eenmael des jaers met een halve ende ghesichende ghedaente ghesien wort.

Dat de Christenen met dese twee behooren te vreden te zijn/ wort bewesen met de vergelijckinge der tyden/ soo voor als na Christum.
Exod.16.13. ende 17.6.
1.Cor.10.3.
Num.21.8.
Joan.3.14.
Col.2.3.
1.Joan.3.2.
1. Joan.2.18.
1.Pet.1.20.
Hebr.1.2.
Luce 10.22.
1.Cor.13.12.

Wat dat die van menschē versierde Sacramenten ofte aenhangselen/ welcke den heyligen Doop verontreynicht eñ dat Avontmael begraven hebben/ te wege brenghen.

Het xix Capittel.

Van de vijf Sacramenten valschelick alsoo ghenaemt: waer verclaert wort dat dese vijve, die dus langhe zijn int ghemeyn voor Sacramenten gheacht gheweest, gheene Sacramenten en zijn, ende wordt bewesen hoedanich sy zijn.

DEse voorschreven handelinghe van de Sacramenten/ hadde de leerlicke ende matige Lesers moghen te vrede stellen/ dat sy niet en souden curieuselick voorder gaen/ noch (uytgenomen die twee Sacramenten die sy bekennen van den Heere inghestelt te zijne) eenige andere Sacramenten sonder Gods woort aennemen. Maer dewyle de meyninghe van de seven Sacramenten/ die byna in aller menschē mont is/ ende alle scholen ende sermoonen doorwandelt heeft/ ende door de lanckheyt des tyts wortelen gecregen heeft / ende oock noch in der menschen herte gheplant is: soo hebbe ick het geacht nut te zijne/ dat ick de andere vyve / die tot de waerachtighe ende rechte Sacramenten des Heeren ghewoonlick getelt worden/ soude op haer selven ende naerder ondersoecken / ende alle haer aengheestreken verwe aftreckende / den eenvoudighen voor oogen stellen/ om te aenschouwen hoedanich sy zijn / ende hoe valschelick sy dus langhe zijn voor Sacramenten gheacht gheweest. Ten eersten/ wil ick hier allen Godsalighen betuycht hebben / dat ick desen stryt van den Sacrament/ niet door twistgiericheyt aen en neme: maer dat ick door sware oorsaken beweecht worde om teghen het misbruyck daer van te spreken. Het en is my niet verborgē/ dat de Christenen heeren zijn / gelijck over alle dinghen / alsoo oock over de woorden: ende dat sy daerom mogen na haer goetduncken/ de woorden na de dinghen voegen/ soo verre de Godsalighe sin behouden wordt / al ist dat in de wijse van spreken eenighe oneygenschap is. Ick late dit al toe / hoewel het ware beter dat de woorden den saken onderworpen warē/ van datmen de saken den woordē onderworpt. Maer het is eē ander dinck in den naem Sacrament. Want die seven Sacramenten stellen / die verbatense oock alle onder dese beschryvinghe des Sacraments/ dat sy zijn sienlicke gedaentē/ eñ beelden der onsienlicker genade Gods: sy makense oock alle vaten des heyligen Geests / instrumenten/ waer door de rechtveerdicheyt gegeven/ eñ oorsaken/ waer door de genade vercregen wort. Ja de Meester der sententien selve/ seyt dat de Sacramenten der Wet Mosis niet eygenlick Sacramenten genoemt en worden: om dat sy niet en gaven dat sy beduyden. Ick bidde u/ ist oock verdraghelick / dat de teeckenē die de Heere met sijnen mont geheylicht/ eñ met uytnemende belofte verciert heeft/ niet voor Sacramenten geacht en wordē/ ende dat hierentusschen dese eere gegevē wort/ dien ceremonien/ die de menschen uyt hen selven bedacht hebben / ofte ymmers sonder seker gebot Gods onderhoudē? So moetē sy de beschryvinge des woorts / Sacrament, veranderen/ ofte hen selven van het gebruyc deses woorts onthouden/ waer door daer na valsche eñ ongeschickte meyningen comē. Sy seggen: Het uyterste olysel is eē figuere eñ oorsake der onsienlicker genade / om dat het een Sacra-

T'samenvoeginge deses tegēwoordigē handels/ met den handel des heylighen Doops ende Avontmaels.

De oorsake van dien.

De noot vermanende op gewichtighe redenen.

Waer van die voornaemste is/ de godloosheyt der Papen/ die den menschelicken ceremonien meer toeschryven dan Gods instellinghen.

Met eē duydelic exempel wort dat bewesen.

 ment

ment is. Ist datmen hen niet en moet toe laten dat sy besluyten uyt het woort Sacrament, soo moetmen hen voorwaer in dat woort selve wederstaen / op dat wy het niet alsoo toe en laté dat het een oorsake sulcker dwalinghe zy. Wederom als sy bewysen dat het olysel een Sacrament is / soo segghen sy dese oorsake daer by / te weten/ om dat het in een uytwendich teecken eñ het woort ghelegen is. Ist dat wy daer noch ghebot noch belofte in en vinden/ wat moghen wy anders dan teghenspreken?

Waer uyt kennelick is/ datter niet ghehandelt wort van de woorden/ maer van seer ghewichtighe saken: Ende dat de menschen gheen Sacramenten comen in stellen.

2 Nu ist openbaer dat wy niet en kijven om het woort Sacrament, maer dat wy van der sake selve niet sonder oorsake strijden. Daerom moeten wy sterckelick behouden dat wy boven met onverwinnelicke reden bewesen hebben/ te weten/ dat de macht om Sacramenten in te stellen/ by God alleen is. Want een Sacrament moet door eé seker belofte Gods de conscientien der gheloovighen opheffen ende vertroosten/ de welcke nimmermeer en souden sulcke versekeringhe van eenighen mensche ontfanghen. Het Sacrament moet ons een ghetuyghenisse zyn des goedé wille Gods tot ons: daer van en can gheen mensche noch Enghel ghetuygenisse geven: want niemant en heeft Gods raetsman gheweest: Soo is hy dan alleen die door behoorlicke autoriteyt van hem selven ghetuyghenisse gheeft. Het Sacrament is een zeghel waer door het Testament ofte de belofte Gods/ verseghelt wort: de welcke niet en soude conné door lichamelicke dingen deser werelt verseghelt worden/ ten ware dat sy door de cracht Gods daer toe verordent ende ghevoeght waren. Soo en can dan de mensche gheen Sacrament in stellen: want het en is in geens menschen cracht gelegen/ te maken dat onder soo cleyne ende verachtelicke dinghen / soo groote verborghentheden Gods vervaet zijn. Het woort Gods moet daer eerst zijn/ het welcke maeckt dat het Sacramét een Sacrament zy / ghelyck Augustinus seer wel leert. Boven desen is het nut eenich onderschept tusschen de Sacramenten ende andere ceremonien te houden/ té zy dat wy willen veel ongeschicktheyts toe laté. [1] De Apostelen hebben met gheboghen knyen ghebeden: sal ons dan de knyebuyginge een Sacrament zijn? De Discipulen hebben hen nae het Ooste ghewent als sy baden: sal na het Ooste sien/ ons een Sacramét zijn? [2] Paulus wil dat de manné in alle plaetse reyne handen opheffen / ende men leest dickmael dat de Heylighen met opghe heven handen ghebeden hebben: soo laet dan oock de uytreckinghe der handen een Sacrament worden. Int corte/ laet alle de ghebeeren der Heylighen/ Sacramenten wordé/ hoewel ick en soude oock hier nae niet seer vraghen/ waert dat daer mede niet meer ongheriefs en quame.

Esa. 40. 13. Rom. 11. 34.

Hom. in Ioan. 80.

Daer na/ dat het nut is datter eé onderschept tusschen de Sacramétẽ ende andere ceremonien ghehouden wort/ op dat niet alle dinghen in Sacramenten veranderen.

[1] Actor. 9. 40. ende 20. 36.
[2] 1. Tim. 2. 8.

Noch oock by den kerckelické schrijvers worden gheen 7 Sacramenten ghevonden.

3 Is het dat sy willen de autoriteyt der ouder Ghemeynte teghen ons brengen / soo segge ick dat sy bedrogh soecken. Want dit ghetal van seven Sacramenten/ en wordt nerghens by de oude Leeraers der Ghemeynte ghevonden: het en is oock niet claer te wat tijde het eerstmael is opghecomen. Ick bekenne wel dat sy in het woort / Sacrament / somtijts wel te vry zijn: maer wat beduyden sy daer mede? te weten/ alle ceremonien ende uytwendighe wijsen / ende alle oeffeninghen der Godsalichheyt. Maer als sy spreken van de teeckenen / die behooren ghetuyghenisse der ghenade Gods tot ons te zyne/ so zijn sy met dese twee/ te weté/ met den Doop/ ende met het Nachtmael te vreden. Ende op dat niemant en dencke/ dat ick dit valschelick segge/ soo sal ick hier weynighe ghetuyghenissen Augustini voortbrengen. Tot Januario spreeckt hy aldus: Ten eersten wil ick dat ghy weet/ het ghene dat het voorneemste deser handelinge is/ dat onse Heere Christus * (ghelijck hy in het Euangelium spreeckt) ons heeft een soet jock aengheda en/ ende een licht pack opgeleyt. Hierom heeft hy het gheselschap des nieuwen volcx te samen ghebonden met Sacramenten die seer weynich in ghetal / seer licht om onderhouden/ ende van seer uytnemende beduydinge zijn: ghelijck de Doop in den naem der Drievuldicheyt gheheylicht/ ende de gemeynschap des lichaems ende bloets des Heeren/ ende soo daer yet anders is in de heylighe Canonische Schriftuere bevolen. Item in het boeck van de Christelicke leere: Nae de wederopstandinge des Heeren/ zijn van dé Heere ende oock door de Discipline der Apostelen sommighe weynighe teeckenen voor vele verordent/ ende de selve seer licht om doen / seer uytnemende van beduydinge/ ende seer suyverlick om te onderhouden: ghelijck de Doop/ ende de uytdeelinghe des lichaems ende bloets des Heeré. Waerom en meldet hy hier niet van dat heylich getal/ te weten/ van seven? Ist oock der waerheyt ghelijck dat hy't soude verswegen hebben/ hadde het doe in de Ghemeynte inghestelt gheweest: voornemelick / dewijle hy anders in de aenmerckinghe des ghetals curieuser is/ dan het noodich ware? Ja als hy den Doop eñ het Nachtmael noemt/ eñ de andere verswijcht/ gheeft hy daer mede niet ghenoech te kennen/ dat dese twee Sacramenten van sonderlicke weerdicheyt zijn / ende dat andere ceremonien veel min zyn te achten? [1] Daerom segge ick dat dese Sacrament-leeraers / niet alleenlick het woort Gods/ maer oock het ghevoelen der ouder Ghemeynte teghen hen hebben / hoewel sy seer daer op roemen. Maer laet ons nu tot die dinghen selve comen.

Epist. 118.

Augustinus/ die ghelyck in de plaetse van alle staen mach/ en heeft niet meer als twee Goddelicke ghetuyghenissen der genadé Gods tegen ons/ eñ der Christenen Sacramenten/ bekent.

* Matth. 11. 29.

Lib. 3. cap. 9.

[1] T'besluyt/ dat de Paepsche Sacrament-leeraers/ noch Gods woort/ noch dat eendrachtich gevoelen der ouder kercken aen haer zyde hebben.

Van het Formsel.

4 Het was voortijden een ghebruyck dat der Christenen kinderen opgewassen zijnde/ voor den Bisschop ghebracht worden / om belydinghe haers geloofs te doen/ gelyck geeyscht wert van de gene die groot zijnde/ tot dé Doop ghebracht werden. Want als een opghewassen mensche wilde ghedoopt worden / soo wert hy eenen tyt lanck in de hooftstucken der Religie onderwesen/ tot dat hy behoorlick ghelcert zynde/ conde voor den Bisschop ende voor het volck syn gheloove belyden. Daerom de ghene die in harer kintsheyt ghedoopt waren/ dewijle sy doe haer gheloove by de Ghemeynte niet beleden en hadden/ so worden sy als sy uyt haer kintscheyt ghecomen / ofte nu groot gheworden waren/ wederom van de ouders voor den Bisschop gebracht / de welcke se ondervraechde nae de wijse ende forme der kinder-leere/ die doe ghemeynlick ghebruyckt wert. Ende om dat dese sake/ de welcke anders behoorde te recht groot ende heylich geacht te worden/ soude in meerder eerweerdicheyt ghehouden worden/ soo heeftmen oock de ceremonie der opleggingе der handen daer toe ghebruyckt. Alsoo wert dat kint / syn gheloove beleden ende bewesen hebbende / met zegheninghe laten gaen. Dese wijse wort dickmael van de Oude ghemeldet. De Paus Leo seyt: Ist dat yemant wederkeert van ketters/ die en sal niet wederom gedoopt worden/ maer de cracht des heylighen Gheests sal hem door de opegginghe der handen des Bisschops gegheven worden: het welcke hem te voren ghebrack.

Hoedanich dit Formsel eertyts gheweest is.

De opegginge der handé.

Epist. 39.

bracht. Hier sullen onse teghenstrijders roepen/ dat dit te rechte een Sacrament ghenaemt is/ waer in de heylighe Gheest ghegheven wordt. Maer Leo selve verclaert op een ander plaetse wat hy met die woorden meynt. Wie (seyt hy) van ketters ghedoopt is / en sal niet wederom ghedoopt worden / maer sal door de opregginghe der handen met de aenroepinghe des heylighen Gheests bevesticht worden: want hy heeft alleenlick de forme des Doops sonder heylichmakinghe ontfanghen. Hieronymus meldet oock van dese bevestinghe/ teghen de Luciferianen. Ende hoewel ick bekenne dat Hieronymus daer in wat gefeylt heeft/ dat hy seyt/dat het een Apostolische onderhoudinge is: soo is hy nochtans verre van deser menschen onghe schicktheyt. Eñ hy versoet dat selve als hy seyt/dat dese zegeninghe is den Bisschoppen alleen ghegheven/ meer tot eere des Priesterdoms / dan uyt noot. Soo pryse ick dan sulcke oplegginge der handen / die enckelick tot zeghenninghe gheschiet/ende wilde dat sy heden tot haer rechte gebruyck wederom ghebracht ware.

Epist. 77.

Salus? heden tot haer reyne ghebruyck wederom brenghen.

5 Maer de ghene die daer nae zijn ghecomen/ hebben die oude ordeninghe bynae gantschelick wech ghenomen / ende ick en weet niet wat gedichte bevestinge/de welcke Formsel oft Fermsel ghenaemt wordt tot een Sacrament Gods opgherecht. Ende sy hebben ghedicht / dat de cracht deser bevestinghe / ofte deses Formsels/ is den heylighen Gheest ghegheven / tot wasdom der ghenade/ de welcke soude in den Doop ghegheven zijn tot onnooselheyt: dat de ghene die in den Doop wedergheboren zijn tot het leven/ghefoormt worden totten strijt. Dit Formsel wordt volbracht met smeeringhe ende met dese woordē: Ick teeckene u met het teecken des heylighen cruyces/ende versterckе u met de salvinghe der salicheyt/ in den naem des Vaders/ ende des Soons/ ende des heylighen Gheests. Het is al wel schoon ende behaghelick / maer waer is het woort Gods / dat belooft dat de Geest daer sal tegenwoordich zijn? Sy en connen niet een de alderminste letter voortbrengē. Waer uyt sullen sy ons dan versekerē dat haer salvinghe zy een vat des heylighen Gheests? Wy sien daer olye/ te weten / dick ende vet nat: maer niet meer. Augustinus seyt: Laet het woort comen tot een teecken/eñ het sal een Sacrament worden. Sy moeten (segghe ick) sulck een woort voortbrenghen / ist dat sy willen dat wy in de olye yet anders aenmercken dan olye. Waert dat sy / ghelijck het betaemt / bekenden hen selven dienaers der Sacramenten te zijne/ soo en hadden wy niet langher te stryden. De eerste conditie eens dienaers is / dat hy niet en doe sonder bevel. Wel aen/laetse eenich bevel deses dienstes voortbrenghen / ende ick en sal niet een woort daer toe segghen. Ist dat sy geen bevel en hebben/ soo en connen sy haer godloose stouticheyt niet ontschuldigē. Hierom vraechde Christus de Phariseen/of de Doop Joannis uyt den Hemel was ofte uyt de menschen. Hadden sy geantwoort/ uyt de menschen/soo hadde het claer gheweest/ dat hy soude ydel ende onnut gheweest hebben: ende hadden sy geantwoort/ uyt den Hemel / soo hadden sy moeten de leere Joannis bekennen. Daerom en hebben sy niet bestaen te segghen dat hy uyt menschen was/ op dat sy Joannem niet te seer en lasterden. So dan / ist dat het Formsel uyt menschen is / soo wort het betuycht ydel ende onnut te zijne: ende ist dat sy willen doen te verstaen dat het uyt den Hemel is/soo laetse dat bewysen.

Hoedanich Formsel naderhant inghevoert is.

Hoe valschelick tselve een Sacrament ghenoemt wort.

Want ten heeft noch Gods woort niet noch eenich bevel.

Matt. 21. 25.

Hoe datmen de oorspronc van dit Formsel maeckt/so en mach het niet bestaen.

6 Sy beschermen wel hen selven met het exempel der Apostelen/ de welcke sy achten geen dinck sonder oorsake ende reden ghedaen te hebben. Dat is wel waer: ende wy en souden se niet teghenspreken/ waert dat sy hen selven bewesen navolghers der Apostelen te zyne. Maer wat hebben de Apostelen ghedaen? Lucas verhaelt * dat de Apostelē die te Jerusalem waren / hoorende dat Samaria het woort Gods aengenomen hadde/ hebben Petrum eñ Joannem daer ghesonden/ ende dat dese voor de Samaritanen ghebeden hebben/op dat sy mochten den heylighen Gheest ontfanghen / de welcke noch op niemant onder hen ghecomen was / maer waren alleenlick ghedoopt in den name Jesu. Nae het ghebet hebben sy hen de handen op gheleyt/ door welcke oplegginge der handen de Samaritanen den heylighen Gheest ontfanghen hebben. Ende dese opegginghe der handen meldet hy in meer plaetsen. Ick hoore wat de Apostelen ghedaen hebben: te weten / sy hebben haren dienst ghetrouwelick volbracht. De sienlicke ende wonderlicke gaven des heylighen Geests/ die hy doe op sijn volck uytstorte/ heeft de Heere willen van syne Apostelen door oplegginge der handen laten bedienē ende uytdeelen. Ick dencke dat onder dese oplegginge der handen gheen hoogher verborghentheyt en schuylt: maer dat sy de ceremonie ghebruyckt hebben / om daer door te beteeckenen dat sy die Gode bevolen eñ offerdē/ op de welcke sy de handen leydē. Waert dat dese dienst/welcken de Apostelen doe bedienden/noch in der Gemeynte ware/ soo soudemen oock de oplegginge der handen moeten behoudē: maer waer toe dient de oplegginge der handen/na dat de ghenade niet meer gegeven wort? Voorwaer de heylighe Gheest is noch by het volck Gods: want sonder sijn leydinge ende beweginghe en can de Gemeynte niet zijn. Ende wy hebben een eeuwige ende onverganckelicke belofte: door de welcke Christus de ghene die dorsten tot hem roept / op dat sy levende water drincken. Maer de wonderlicke crachten ende openbare werckinghen die door de oplegginge der handen uytghedeylt worden / hebben opgehouden/ ende moesten alleenlick eenen tijt lanck duerē. Want de nieuwe vercondinge des Euangelij / ende dat nieu rijcke Christi / moeste door ongehoorde ende onghewoonlicke miraculen verclaert ende verheven worden. Ende als de Heere dese heeft afgelaten/ soo en heeft hy daerom niet terstont sijn Gemeynte verlaten: maer heeft te kennen ghegeven/ dat de hoocheyt sijns rijcx/ ende weerdicheyt sijns woorts/ hoochlic ghenoech gheopenbaert was. In wat deel dan connen dese guychelaers seggen/ dat sy de Apostelen nae volghen? Sy moesten door de oplegginghe der handen maken / dat de cracht des heylighen Gheests haer terstont openbaerlick vertoonde. Maer dit en doē sy niet: wat willen sy dan hen selven beschermen met de oplegginghe der handen/ de welcke de Apostelen (gelijck wy lesen) wel ghebruyckt hebben / maer gantschelick tot een ander eynde?

Het 1 argument der Papisten tot voorstant van haer Formsel is ghenomen van het exempel der Apostelen.

* Actor. 8. 15.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Joan. 7. 37.

Der Paepscher guychelaers ydelheyt.

7 Dese reden is even ghelijck of yemant leerde/ dat de blas / daer mede de Heere syne Discipulen aengeblasen heeft/een Sacrament ware/ waer door de heylighe Gheest ghegheven worde. Maer als de Heere dat eenmael ghedaen heeft/en heeft hy niet ghewilt dat het oock van ons gheschien soude. Op dese wyse hebben oock de Apostelen de handen opgheleyt/ te dien tijde doe het den Heere beliefde nae hare ghebeden de sienlicke gaven des heylighen Geests te geven:

Bevestiginge der voorgaender antwoort/ genomen van een gelijcke exempel Christi. Joan. 20. 22.

ende niet om dat hare naecomers soudē dat ydel ende onnut teecken sonder vrucht nae volghen/ gelijck dese Simmen doen. Ist dat sy bewijsen dat sy in de opleggingeder handen de Apostelen na volghen (in de welcke sy nochtans geensins den Apostelen ghelijck en zijn / anders dan dat syse ick en weet niet hoe / verkeerdelick nae volghen) waer uyt hebben sy nochtans de olye/ de welcke sy noemen de olye der salicheyt? Wie heeft hen geleert in de olye salicheyt te soecken/ ende der olye een cracht om te versterken toe te schrijven? Heeft Paulus hen dat ghelcert/ welcke ons seer van de insettinghen deser werelt verre af treckt/ ende gheen dinck seerder en verdoemt dan op sulcke onderhoudincxkens te staen? Maer ick segghe stoutelick niet uyt my selven/ maer uyt den Heere/ dat de ghene die dese olye noemen een olye der salicheyt / de salicheyt die in Christo is/ verworpen / Christum versakē/ ende geen deel in het rycke Gods en hebben/ want de olye dient den buyck/ ende de buyck der olye: maer de Heere salse beyde te niete maken. Want alle dese swacke dinghen die door het gebruyck selve vergaen / en gaen het rijcke Gods niet aen/ het welcke gheestelick is / ende nimmermeer en vergaet. Hoe dan? mochte yemant segghen / wilt ghy met desen selven reghel oock het water meten waer mede wy gedoopt worden / ende het broot ende wijn waer mede het Nachtmael des Heeren ghehouden wordt? Ick antwoorde dat men in de Sacramenten die van God verordent zijn/ moet twee dingen aensien: te weten/ de substantie des lichamelicken dincx dat ons voorghestelt wordt/ ende de forme ofte het merckteecken dat door het woort des Heeren daer in ghedruckt is / waer in alle de cracht gelegen is. Daerom soo verre broot/ wijn/ ende water/ die in de Sacramenten voor onse oogen ghestelt worden / haer substantie behouden/ soo heeft altyts de reden Pauli plaetse: De spyse comt dē buycke toe/ eñ de buyck der spijse: maer God salse beyde te niete maken. Want sy vergaen ende verswinden met de ghedaente deser werelt. Maer so verre sy door het woort Gods gheheylicht worden om Sacramenten te zijne/ soo en houden sy ons niet in het vleesch / maer leeren ons waerachtelick ende gheestelick.

Gal. 4. 9.
Col. 2. 20.

Antwoort 3. genomen van een ongerijmde ende godloose spreucke der gener/ die haer olye noemen een olye der salicheyt.

Beantwoordinghe van eē uytvlucht.

1. Cor. 6. 13.

8 Maer laet ons noch naerder besiē/ hoe vele ongheschickte monstren door dese vette olye gevoedt worden. Dese besmeerders seggen dat de heylighe Gheest in den Doop wort tot onnooselheyt/ eñ in het Formsel tot wasdom der ghenaden ghegheven: Item/ dat wy in den Doop wederghebooren worden tot het leven / ende dat wy in het Formsel ghewapent worden tot den strijt. Ende sy zijn soo seer onbeschaemt / dat sy segghen dat de Doop niet en can sonder het Formsel volbracht worden. O booshevt. Zijn wy dan in den Doop niet met Christo begraven / sijnder doot deelachtich zijnde / op dat wy oock sijnder wederopstandinghe deelachtich worden? Dese ghemeynschap in de doot ende het leven Christi/ noemt Paulus de doodinghe onses vleeschs / ende levendichmakinghe des Gheests: om dat onse oude mensche ghedoot is/ op dat wy in nieuwicheyt des levens wandelen. Wat is tot den strijt gewapent te worden/ ist dat dit het niet en is? Ist dat sy cleyn geacht hebben het woort Gods te vertreden/ waerom en hebben sy niet ten minsten de Gemeynte gevreest ende geeert/ dewijle sy willen alomme soo ghehoorsame kinderen der Ghemeynte geacht wordē? * Maer wat machmē swaerders tegen dese hare leere voortbrenghen / dan dat oordeel des Miletaenschen Conciliums? te weten: Soo wie seyt dat de Doop wordt alleenlick tot vergheving he der zonden ghegeven/ ende niet tot hulpe der toecomender genade/ die zy vervloect. Ende dat Lucas in de boven-verhaelde plaetse seyt / dat daer sommighe ghedoopt waren in den naem Jesu Christi/ die den heyligen Geest niet ontfanghen en hadden / daer mede en wil hy niet enckelick segghen / dat sy gantschelick gheen gave des Gheests ontfangen en hadden/ die metter herten in Christum gheloofden/ ende hem met den mont beleden / maer hy spreeckt daer van sulcke ontfanginge des Geests/ waer door de openbare crachten ende sienlicke gaven ontfanghen worden. Alsoo hebben de Apostelen den Gheest ontfanghen op den Pincxterdach/ hoewel langhe te voren hen van Christo geseyt was: Ghy en zijt niet de gene die daer spreeckt/ maer het is de Gheest uwes Vaders die in u spreeckt. Siet hier alle die uyt God zijt / dat boose ende verderffelicke verderf des duyvels. Het gene dat waerachtichlick in den Doop ghegheven wort/ dat lieght hy in syn Formsel ghegheven te worden: op dat hy alsoo de onvoorsichtighe diefstick van den Doop af leyde. Wie soude nu twijfelen dat dit des duyvels leere is/ waer door de beloften die den doope eygentlick ghegheven zijn / tot een ander dinck verdraeyt? Hier wordt segghe ick bevonden op wat fondament die schoon smeeringe steunt? Het is Gods woort/ dat alle de ghene die in Christo gedoopt zijn/ Christum met syne gaven aengedaen hebben. Het woort deser smeerers ofte salvers is/ Dat wy in den Doop gheen belofte ontfangen en hebben / waer door wy souden in den strijt ghewapent zijn. Dat eerste woort is waerachtich: daerom moet dit ander leughen zijn. Soo can ick dan dit Formsel beter beschrijven dan sy't dus lange beschreven hebben: te weten/ dat het is een uytnemende lasteringe des Doops/ waer door het ghebruyck des Doops verduystert/ ja wech ghenomen wort: ende dat het een valsche belofte des duyvels is / waer door wy van de waerheyt Gods afghetrocken worden. Ofte (ist dat yemant dit liever heeft) dat het is een olye / die door de leughen des duyvels ontreynicht is / daer mede de eenvoudighe herten gelijck met overgegoten duysternisse bedrogen worden.

Het 2 argument der Papisten is: dat den Doop sonder het Formsel niet rechtelick en cā volbracht werden.

Rom. 6. 4.
Antwoort 1.

* Bevestiginge deser antwoort/ genomen uyt het besluyt van het Milebitaensche Concilie.

Actor. 8. 16.

Actor. 2. 4.
Matt. 10. 20

Antwoort 2. daer in dat dierderley godloosicheyt deses leerstucx ontdeckt wordt.

Gal. 3. 27.

D'eerste is/ dat dē Doop sonder het Formsel niet nutte en is.

De consec. dist. 5. cap. Spiritus Sancti.

De beschrijvinghe van dit Formsel.

9 Boven desen seggen dese smeerers/ † dat alle de ghelooovigen moeten den heylighen Gheest door de opleggingh e der handen nae den Doop ontfanghen / op dat sy volmaeckte Christenen bevondē wordē: want daer en sal nimmermeer gheen volmaeckt Christen zijn/ anders dan die met het Formsel des Bisschops is besmeert geweest: dit zijn hare woordē: ‡ Maer ick meynde dat het al in de Schriftuere beschrevē ende vervaet was / wat tot het Christendom noodich was. Maer nu (ghelijck ick sie) moetmen den rechten regel der Religie buyten de Schriftuere soecken. Soo worden dan de Christenen door de wijsheyt Gods / door de hemelsche waerheyt/ eñ door de gantsche leere Christi/ alleenlic begonnen: maer door de olye des Formsels worden sy volmaeckt. Met dese leere worden alle de Apostelen/ ende soo vele Martelaren verdoemt / de welcke sonder twijfel noyt en zijn besmeert noch ghefoormt gheweest: want de olye en was noch niet gemaeckt/ welcke olye de ghene daer aen sy ghesmeert wordt / in alle Christenheyt volmaeckt/ ofte een Christenen maeckt/ die noch geene Christenen en waren. Maer of ick schoon swijghe / soo wederlegghen sy hen selven overvloedich-

De 2 godloosicheyt is/ dat wy niet en connen volcomen Christenen zijn sonder het Formsel.

† Verba cap. 1. De consec. dist. 5. Con. Aur. cap. Ut jejunij. De consec. dist. 5.

‡ D'eerste wederlegginge deser godloosicheyt.

De 2 wederlegginghe.

bloedichlick genoech. Want het hoe veelste deel haers volcx smeeren en formen sy na de Doop? Waerom lyden sy dan sulcke halve Christenen onder hen / der welcker onvolmaecktheyt sy lichtelick conden beteren? Waerom laten sy hen soo onachtsaemlick dat achter laten / dat niet en can sonder groote zonde achterghelaten worden? Waerom en eyschen sy niet strenghelicker dat dinck dat soo nootsakelick is / ende sonder het welcke niemant en can salicheyt gecrygen? ten zy dat mogelick yemant door haestige doot verhindert wordt: voorwaer dewyle sy het soo vrpelick laten versmaden / soo bekennen sy bedecktelick dat het soo seer niet te achten en is / als sy het hooghe verheven hebben.

De 3 godloosicheyt is / dat hare salvinghe in het formsel den Doop overtreft / en dat eerstelic daerom / datse van ee weerdigeren persoon ghegheven wort.

10 Ten laetsten segghen sy / [a] dat dese heylige smeeringe is in meerder eerweerdicheyt te houden / dan de Doop selve: om dat sy sonderlinghe door der Bisschoppen handen bedient wordt / daer de Doop door alle ghemeyn Priesters ghegheven wordt. Wat soudemen hier seggen / anders dan dat sy gantschelic uytsinnich zijn / dat sy hare vonden soo seer verheffen / ende de heylighe insettinghen Gods daer by gherustelick verachten? O onbeschaemde mont / bestaet ghy dat smeer dat door den stanck uwes adems alleenlick ontreynicht / ende door de mummelinghe uwer woorden betoovert is / tegen de Sacramenten Christi te stellen / ende met het water dat door Gods woort gheheylicht is / te vergelijcken? Maer dit heeft uwe ongheschicktheyt te cleyne gheacht / maer hebt oock uwe smeer hoogher gheacht. Dit zijn de ordeninghen ende instellingen des heylighen Apostolischen stoels. Maer sommighe onder hen hebben dit / dwelck oock nae haer ghevoelen een onghebonden raserie is / begonnen een weynich te matigen. Het Formsel is (segghen sy) in meerder eerweerdicheyt te houden: moghelick niet om dat daer meerder cracht ende nutticheyt in is / maer om dat het van weerdigher persoonen ghegheven wort / ende in het weerdichste deel des lichaems ghesciet / te weten / in het voorhooft: ofte om dat het meerderen wasdom der deuchden geeft / hoewel de Doop tot vergheving he der zonden crachtich is. Maer gheven sy niet met de eerste reden te kennen dat sy Donatisten zijn / als sy de cracht des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stellen? Nochtans laet het alsoo zijn / dat het Formsel weerdigher zy / om de weerdicheyt der hande des Bisschops. Maer ist dat hen yemant vraecht / waer uyt den Bisschoppen sulck voordeel ende privilegie ghegeven zy / wat reden sullen sy voort brenghen / anders dan haren boosen lust? Sy moghen segghen: De Apostelen alleen hebben dit recht gebruyckt / dewijle sy alleen den heylighen Gheest uytghedeelt hebben. Zijn dan de Bisschoppen alleen Apostels? Jae zijn sy oock Apostels? Maer laet ons hen oock dat toe gheven: waerom en willen sy niet met dit selve argument bewysen / dat de Bisschoppen alleē moeten het Sacrament des bloets in het Nachtmael des Heeren aenroerē? Het welcke sy den ghemeynen manne weyghe-ren / om dat het van den Heere den Apostelen alleenlick ghegeven wert. Ist dat het den Apostelen alleen ghegeven was / waerom en besluyten sy niet daer uyt / dat het den Bisschoppen alleen ghegheven was? Maer te dier plaetse maken sy de Apostelen slechte Priesters: ende hier worden sy door de draeyinghe haers hoofts elders waerts getrocken / soo dat syse onvoorsiens Bisschoppen maken. Ten laetsten / Ananias en was gheen Apostel / tot den welcken Paulus nochtans ghesonden was / om syn gesichte wederom te ghecryghen / gedoopt te worden / ende met den heylighen Gheest vervult te worden. Ick sal noch dit oock tot den hoop stellen. Ist dat dit door Godlick recht / der Bisschoppen ampt was / waerom hebben sy bestaen dat den ghemeynen Priesteren te gheven / ghelijck in eenen Sendtbrief Gregorij ghelesen wort.

[a] Cap. De his vero, distinct.

Lib. 4. Sent. dist. 7. cap. 2.

D'eerste wederlegginghe deser godloosicheyt.

De 2 wederlegginghe.

De derde.

De vierde.

Act. 9. 17.

De 5 wederlegginghe.

Dist. 95. cap. pervenit.

11 Hoe cranck / ongheschickt ende dwaes is de ander reden / te weten / Dat sy haer Formsel weerdigher achten dan den Doop Gods / om dat in de forminghe het voorhooft met olye besmeert wordt / ende in den Doop de top des hoofts: ghelijck of de Doop oock met olye / ende niet met water ghesciede. Ick betuyghe alle Godsalighe / of dese boeven niet alleenlick en soecken de suyverheyt der Sacramentē met haren suerdeesem te verderven. Dit hebbe ick ergens geseyt / dat de Sacramenten met so grooten hoop der menschelicker vondē bedeckt zijn / dat de insettinghe Gods nau can door cleyne reten ende spleten eenighen schyn gheven. Ist dat yemant my doe niet en gheloofde / die gheloove nu ten minsten sijne meesters. Siet / sy laten het water varen / ende en houdent van geender weerde / maer verheffen haer eenighe olye in den Doop. Maer wy segghen hierentusschen / dat in den Doop oock het voorhooft ghedoopt wordt met water. By welck water wy haer olye niet eenen stront weerdich en achten / noch in den Doop / noch in het Formsel. Ist dat yemant hier tegen seyt / dat haer olye nochtans dierder vercocht wordt: soo antwoorde ick / of schoon yet goets daer in ware / so wort het door dien prys verdorven: soo verre ist datmen dat schandelicke bedroch soude mogen door dieverie vercoopē. Met de derde redē makē sy haer godloosheyt openbaer / als sy segghen / dat haer Formsel meerder wasdom der deuchden heeft / dan de Doop. Door de opleggingе der handen hebben de Apostelen wel de sienlicke gaven des Gheests toeghedient: maer in wat sake bewijst deser smeerers vet syn vruchtbaerheyt? Maer laet varen sulcke matigers / die eenen kerckroof met vele kerckrooven bedecken. Het is ghelijck een knoop Gordij niet ontbindelick / den welcken het beter is door te snyden / dan so seer te arbeyden om te ontdoen.

12 Voort / als sy sien dat sy noch Gods woort / noch geloovelicke reden en hebben / soo brenghen sy / gelijck sy plegen / de outheyt voort: segghende / dat dit een seer oude onderhoudinge is / de welcke door het ghebruyck veler eeuwen bevesticht is. Maer of dit schoon waerachtich ware / soo en ist hen nochtans niet vorderlick. Een Sacrament en is niet uyt der aerden / maer uyt den hemel: noch uyt menschen / maer uyt God alleen. Soo moeten sy bewijsen dat God de autheur haers Formsels is / ist dat sy't willen voor een Sacrament gheacht hebben. Maer wat willen sy hen met de outheyt beschermen / dewyle de oude leeraers als sy willen eyghentlick spreken / nerghens meer dan twee Sacramenten en verhalen? Waert dat de bescherminghe ende vasticheyt onses gheloofs moeste van menschen gehaelt worden / soo souden wy hier een onverwinnelicke sterckte hebben: te weten / dat de oude Leeraers nerghens die dinghen voor Sacramenten bekent en hebben / die dese smeerers lieghen Sacramenten te zijne. De oude Leeraers spreken van de opleg-ginghe der handen / maer noemen syse een Sacrament? [b] Augustinus seyt opentlic dat sy niet anders en is dan een ghebet. Dat sy my hier hare

Daer na / om datse gesciet aen dat weerdichste deel des lichaems.

Antwoort 1. Daer in ontdeckt wordt deser boeven godloosheyt.

Antwoort 2.

Ten derden / om datse meerder wasdom der deuchden heeft.

Wederlegginghe.

Het 3 argument der Papisten is ghenomen van de oude ghewoonte.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

[b] Antwoort 3. Wat Augustinus van het Formsel door een ghebeden heeft gheseydt.

hare stinckende onderscheydinghe niet teghen en worpen/ te weten / dat Augustinus dat niet ghesproken en heeft van de opegginge der handen/ die dient tot formen ofte bevestingen/ maer van de opegginge der handen die dient tot heylinghe ofte versoeninghe. Den boeck Augustini is ghedruckt ende wordt gelesen: ist dat ickt tot eenen anderẽ sin verdraeye dan het Augustinus gheschreven heeft / soo bidde ick dat sy my niet alleenlick nae hare ghewoonte met lasteringen en overvallen/ maer oock bespouwen. Want hy spreeckt van de ghene die uyt de scheuringe/ tot de eenicheyt der Gemeynte weder keeren. Ende seyt dat het niet noodich is datmen de sulcke wederom doope: maer dat de opegginghe der handen ghenoech is/ op dat de Heere hem door den bant des vreets den heylighen Geest geve. Ende de wyle het hadde moghen ongheschickt ende wonderlijck schijnen / datmen meer soude wederom de hant opleggen dan wederom doopen: soo toont hy het onderscheyt, segghende: Want wat is de opegginghe der handen/ anders dan eẽ gebet over dẽ mẽsche? Eñ dat dit de sin is/ dat is openbaer uyt een ander plaetse/ daer hy seyt: Den Ketteren die tot de Ghemeynte wederkeeren/ leytmen de handen op/ om datmense soude vereenigen in de liefde de welcke een seer groote gave des heylighen Gheests is / ende sonder de welcke al wat in den mensche heylich is/ gheen cracht en heeft.

Lib. 3. De Baptismo contra Donatist. cap. 16.

Lib. 5. cap. 23.

13 Het ware te wenschen dat wy de wijse onderhielden/ die (gelijck ick vermaent hebbe) by de Oude was / eer dit verkeert ghedichtsel des Sacraments geboren wert. Niet dat daer sulck een Formsel ware ghelijck dese menschen dichten/ het welcke niet selfs en can ghenoemt worden sonder den Doop onrecht te doen/ maer dat daer een kinder-leere ware, waer door de kinderen ofte jongelinghen rekeninghe haers gheloofs voor de Gemeynte gaven. Want het soude een seer goede wijse der onderwysinghe der kinderen zijn / waert dat een seker Forme der leere daer toe beschreven ware/ de somma byna aller hooftstucken der Religie vervatende / ende ghemeynsaemlick verclarende waer in de gantsche Ghemeynte der gheloovighen behoort te bewilligen: dat de kinderen thien jaren out zynde hen selven der Ghemeynte vertoonden / om haer gheloove te belijden: dat sy van alle hooftstucken gevraecht worden / ende op een yegelick antwoorden/ eñ geleert worden het gene dat sy niet en wisten/ ofte niet wel en verstondẽ: dat sy alsoo het eenighe waerachtighe ende oprechte gheloove daer mede de gheloovighen eendrachtichlick den eenighen God dienen/ voor de Gemeynte beleden. Waert dat dese discipline te desen tijde plaetse hadde/ soo soude voorwaer sommighe Ouderen onachtsaemheyt vermaent eñ ghepricket worden / die de onderwysinghe der kinderen gherustelick verlaten/ gelijck of sy hen niet aen en ginghe/ de welcke sy dan niet en souden sonder openbare schande connen achter laten: eñ daer soude meerder eendrachticheyt des geloofs onder het Christen volck zijn/ eñ daer en soude so groote onwetentheyt/ eñ onverstant in velen niet zijn: sommige en souden niet so lichtveerdichlick door nieuwe eñ vreemde leeringen verleyt worden. Int corte/ eẽ yegelick soude eenen bequamẽ toeganck tot de Christelicke leere/ ende een cort begryp daer van hebben.

Dat Formsel dat by den Ouden eertijts int ghebruyck was/ is seer prijselick.

Ende by ons ten tijt in de Christelicke kercken weder opghericht.

Van Penitentie.

14 NA * het Formsel stellẽ sy de Penitentie/ van de welcke sy soo onbescheydelick ende verwerrentlick sprekẽ / dat de conscientien gheen vasticheyt noch sekerheyt uyt haer leere en connen halẽ. Wy hebbẽ op een andere plaetse int langhe verclaert/ wat wy van de Penitentie uyt de Schriftuere gheleert hadden / ende oock daer nae wat sy daer van leeren: nu moeten wy alleenlick sien wat oorsake die ghehadt hebben die dese meyninghe dat de Penitentie een Sacrament is, opghebracht hebbẽ/ de welcke langhen tyt in de kercken ende scholen gheregneert heeft. Nochtans sal ick eerst met corte woorden wat segghen van het ghebruyck ende wyse der ouder Ghemeynte / met de welcke de Papisten hen bedecken om haer gedichtsel te bevestigen. Sy hebben in openbare Penitentie dese wyse ghehouden/ dat de ghene die haer voldoeninghe die hen opgheleyt was/ volbracht hadden/ met opentlicke opegginghe der handen wederom versoent worden. Dat was het teecken der verghevinghe / waer door de sondaer getroost ende ghesterckt wert / voor God in het betrouwen der verghevinghe synder sonde / ende de Ghemeynte vermaent wert/ dat sy hem meeste vriẽdelick in ghenade ontfanghen / ende alle ghedachtenisse der ergernisse latẽ varen. Dit noemt Cyprianus dikmael: Vrede gheven. Ende om dat dese sake soude te weerdigher ende meer gheacht zyn by het volck / soo was het verordent dat sy altyt moeste door de autoriteyt des Bisschops ghesehien. Hier uyt comt dese ordeninge des tweeden Carthaginenschen Conciliums. Het en zy den Priestere niet gheoorloft eenen die opentlicke penitentie doet / in de Misse te versoenen. Ende een ander ordeninghe des Arausiaenschen Conciliums: Die in den tyt harer penitentie uyt dit leven verscheyden/ die salmen sonder opegginghe der handen/ waer mede mense pleecht te versoenen/ tot de gemeynschap toe laten: maer ist dat sy van haer sieckte opcomen/ soo sullen sy staen onder de ghene die penitentie doen / ende als haren tyt sal vervult wesen/ soo sullen sy door de opegginghe der handen des Bisschops/ versoent worden. Item een ordeninghe des derden Carthaginenschen Conciliums: Een Priester en sal den ghenen die penitentie doet / niet versoenen sonder autoriteyt des Bisschops. Alle dese ordeninghen waren gemaeckt om dat de strengicheyt die sy wilden bewaert hebbẽ/ niet en soude door de lichtveerdige sachtmoedicheyt vervallen. Daerom wilden sy dat de Bisschop soude kennisse der sake nemen/ de welcke gelijck het gewoonlick was) in de ondersoeckinghe soude voorsichtigher wesen. Hoewel Cyprianus leert op een plaetse/ dat niet alleenlick de Bisschop/ maer oock de gantsche Clergie de handẽ opleyde / want hy spreeckt aldus: Sy doen eenen behoorlickẽ tijt lanck penitentie/ daer na comen sy tot de gemeynschap/ ende ontfanghen het recht der ghemeynschap door de opegginghe der handen des Bisschops eñ der Clergie. Daer na is de sake door lanckheyt des tijts soo verre ghecomen / dat sy oock buyten de openbare penitentie / in heymelicke absolveringhen ende verghevinghen / dese ceremonie ghebruyckt hebben. Hier uyt comt by Gratianum dat onderscheyt tusschen de openbare ende heymelicke versoeninghe. Ick achte dat de oude onderhoudinghe/ daer van Cyprianus meldet / is heylich ende der Gemeynte nut gheweest: ende ick wilde dat sy te desen tijde weder opgericht ware. Aengaende dese ander versoeninghe/ hoewel ickse niet en derf verworpen/ noch strengelick straffen/ so achte ick nochtans dat sy so noodich niet en is. Hoe het zy/ wy sien

** Van de penitentie wort seer onbescheydelick/ duyster ende onwisselick van de Paepsche leeraers ghesproken.*

Lib. 3. cap. 3. ende 4.

Teghen de welcke eerstelick bewesen wort/ waer toe de opentlicke opegginge der handen ghedient heeft.

Lib. Epist. 1. Epist. 2.

Cap. 3.

Lib. Epist. 3. Epist. 14.

In Decret. 26. quæst. 6.

Welcke oplegginghe der handē sy als eenen vasten gront van het Sacrament der penitentie stellen.

nochtans dat de oplegginghe der handen in de penitentie is een ceremonie van menschen ingestelt/ ende niet van God / ende datmense onder de middelmatighe dinghen / die in haer selven noch goet noch quaet en zijn/ende onder de uytwendighe oeffeninghen moet stellen: niet onder de verachtelicke oeffeninghen / maer die nochtans moeten niet soo hooghe gheacht zijn / als de ghene die God ons door syn woort geboden heeft.

Daer na/ en zyn sy daer in niet eens onder malcanderen / op wat wijse/ ofte in wat verstant de Penitentie ghesept wort een Sacrament te zijn.

15 Maer de Pauselicken Theologen ende School-leeraers (der welcker ghewoonte is alle dinck met valsche uytlegginghe te vervalschen) arbeyden seer om hier een Sacrament te vinden: het welcke niet en moet wonder schijnen: want sy soecken het ghene dat niet en is. Nochtans als sy niet beter en mogen/ soo laten sy de sake verwerret/ onseker ēn met menigherley meyninghe vermengt. Soo segghen sy dan/ [a] dat mogelick de uytwendighe penitentie een Sacrament is: ende ist dat het alsoo is/ soo segghen zy: dat sy dan meynen dat het is een teecké der inwendiger penitentie/ dat is/ der droefheyt des herten / de welcke de beduyde sake des Sacraments sal wesen. Ofte dat sy beyde te gelijcke het Sacrament zijn / ende niet twee Sacramenten/ maer een volmaeckt. Maer dat de uytwendighe penitentie zy het Sacrament alleenlick / ende dat in de inwendighe zy beyde de beduyde sake ende het Sacrament. Ende dat de verghevinghe der zonden is de beduyde sake alleenlick/ ende niet het Sacrament.

[a] Lib.4.sent. dist.22.cap.2.

Al wat sy voorwendē/ so en past de beschrijvinge des Sacraments gheensins daer op.

De gene die de beschrijvinge des Sacraments van ons boven ghestelt/ ghedachtich zijn / die moghen dit/ dat de Papisten een Sacrament noemen/ daer mede ondersoecken ende beproeven / ende sy sullen bevinden / dat het niet en is een uytwendige ceremonie van dē Heere verordent tot versterckinghe onses gheloofs. Ist dat sy segghen dat myn beschrijvinghe gheen wet en is/ der welcker sy moeten onderdanich zijn: soo laetse Augustinum hooren / den welcken sy / ghelijck sy willen schijnen in grooter eerweerdicheyt te houden. De Sacramenten (seyt hy) zijn sienlick in gestelt/ om der vleeschelicker menschē wille/ om dat sy van de dinghen die met ooghen ghesien worden / door de Sacramenten ghebracht worden tot de dinghen die daer uyt verstaen worden. Waer connen sy yet sulcx selve sien ofte anderen toonen/ in het ghene dat sy een Sacrament der penitentie noemen? De selve seyt op een ander plaetse: Het wort daerom een Sacrament genoemt/ om dat daer in een ander dinck ghesien ende een ander verstaen wort. Het gene dat ghesien wordt / dat heeft een lichamelicke gedaente: dat verstaen wordt/ dat heeft een geestelicke cracht. Dese dinghen en comen met het Sacrament der penitentie dat sy dichten niet over een: waer in gheen lichamelicke ghedaente en is / die de gheestelicke vrucht soude voor houden.

Lib.3. quæst. vet. Test.

In sermone quodam de Baptis. infant.

Veel cierlicker conden sy des Priesters absolutie een Sacrament noemen/ als de penitētie.

16 Ende (op dat ick dese beesten in haer eyghen perck overwinne) ist datmē hier eenich Sacrament soeckt/ hadde men niet veel cierlicker connen segghen / dat de absolutie des Priesters een Sacrament zy/ dan dat de uytwendige ofte inwendige penitentie een Sacrament zy? Want van de absolutie hadde men lichtelick connen segghen / dat sy een bequaem ceremonie is/ om onse gheloove van de verghevinghe der zonden te bevestighen: ende dat sy de belofte der sleutelen heeft/ gelijck sy die noemen: Al wat ghy bint ofte ontbint op der aerden / dat sal ontbonden ende ghebonden zijn in den Hemel. Maer men hadde moghen daer teghen seggen/ dat vele geabsolveert worden van de Priesters/ de welcke niet sulcx en ghecrijghen door sulcke absolutie: hoewel na haer leere de Sacramenten der nieuwer Wet / behooren te geven dat sy af beelden. Dat is spottelick/ want ghelijck in het Nachtmael tweederley etinge is/ te weten/ de Sacramentelicke etinge / dwelck den goeden ende den boosen gemeyn is: ende de geestelicke/ de welcke den goedē alleenlick toe comt: waerom en souden sy niet oock dichten dat daer tweerley absolutie ware? Nochtans en hebbe ick noch niet connen verstaen/ wat sy met dese hare leere willen maken: de welcke hoe verre sy van de waerheyt Gods verscheyden is/ dat hebben wy gheleert doe wy van die sake handelden. Ick wil hier alleenlick bewijsen dat sy door dese swaricheyt niet verhindert en wordē/ de absolutie des Priesters een Sacrament te noemen. Want sy mogen door den mont Augustini antwoorden: Dat de heylighinghe somtyts is sonder sienlick Sacrament/ ende dat het sienlicke Sacrament somtyts is sonder inwēdige heyliginge. Item/ Dat de Sacramenten in de uytvercorene alleenlick volbrenghen dat sy afbeelden. Item/ Dat sommighe soo verre Christum aen doen/ dat sy de Sacramenten ontfanghen/ ende sommighe soo verre dat sy gheheylicht worden: te weten/ dat beyde goede ende boose Christum soo verre aennemen/ dat sy de Sacramenten ontfangen/ maer dat alleenlick de goede Christum so verre aen nemen/ dat sy geheylicht worden. Sy hebben voorwaer meer dan kinderlick gefeylt/ ende zijn in de clare Sonne blint geweest / dewijle sy in soo groote swaricheyt verwerret zijnde / een sake die soo claer ende eenen yeghelicken bekent was/ niet verstaen en hebben.

Matt.16.19. ende 18.18. Joan.20.23.

Niet teghenstaende/ dat de Priesters niet altijt crachtichlick vry spreken/ om dat sy lieden vreesen dat daer teghen soude connen ghesept worden.

Lib.3.quæst. vet.Test. De Baptis. parvulorum. lib.3. De Baptis. contra Donatist.

17 Nochtans op dat sy hen niet en verheffen/ in wat deel sy haer Sacrament stellen/ so segge ic dat het nochtans met rechte niet en behoort voor een Sacrament gheacht te worden. Ten eersten om dat gheen sonderlicke belofte Gods tot dese sake ghevonden en wordt/ de welcke het eenighe fondament des Sacraments is. Ten anderen / om dat alle de ceremonie die hier can voortghebracht worden / zy een enckel gedichtsel der menschen: ende wy hebben bewesen dat de ceremonien der Sacramentē/ niet en connen anders dan van God ingestelt worden. Soo ist dan leughen ende bedroch gheweest/ dat sy van het Sacrament der Penitentie gedicht hebben. Ende dit ghedichte Sacrament hebben sy verciert met sulcken lof als het betaemde: seggende/ dat het is een plancke na de schipbreucke: om dat de ghene die het cleet der onnooselheyt / dat hy in den Doop ontfanghen hadde / door syne zonden besmet heeft/ mach dat selve door de Penitentie wederom reynighen. Maer het is (segghen sy) Hieronymi sententie. Ick antwoorde/ wiens sententie het oock zy/ so en can het nochtans niet ontschuldicht worden van godloosheyt/ ist datmense nae haer ghevoelen uytleyt: ghelijck of de Doop door de zonde werchghenomen worde/ ende niet veel meer en behoorde den sondaer in den sin te comē/ so wanneer hy denct op verghevinghe der zonden/ om hem daer uyt te troosten/ moedt te gecrijgen / ende syn gheloove te versterchen / dat hy sal verghevinghe der zonden ghecrijgen/ de welcke hem in den Doop belooft is. Maer het ghene dat Hieronymus met een harde ende oneyghen wijse van spreken ghesept heeft / te weten/ dat de Doop (van den welcken die af vallen die verdienen afghesneden te zijns) wordt door de Penitentie vernieut: dit

Maer in wat deel sy dit Sacrament ghestelt hebben/ so en is het gheen recht Sacrament.

Daerom hebben sy so stouter ghesondicht/ als sy die Penitentie hebben ghehepten de tweede tafel na de schipbreucke.

lib.4.sent.dist. 14.cap.1. De pœnitent.dist. 1.cap.2.

trecken

Den Doop is een Sacrament der penitentie.

strecken dese goede uytleggers tot haer godloosheyt. Daerom souden men seer bequamelic spreken/ alsmen den Doop noemde een Sacrament der Penitentie / dewyle hy den ghenen die soecken penitentie ende beteringhe te doen/ ghegheven is tot een bevestinghe der ghenade/ ende tot eenen zeghel des betrouwens. Ende op dat niemant en meyne dat dit onse ghedichtsel is/ so en is het niet alleenlick wel over een comende met de woorden der Schriftuere/ maer schijnt oock de ghemeyn ende seker sententie der ouder Gemeynte gheweest te hebben. Want in het boeck van den gheloove tot Petrum (het welcke Augustino toegheschreven wordt) wort de Doop een Sacrament des Geloofs eñ der Penitentie genoemt. Ende wat loopen wy tot onseker getuyghenissen? ghelyck of men mochte yet claerders ofte opentlickers begheeren dan dat de Euangeliste verhaelt/ dat Joannes heeft ghepredickt den Doop der Penitentie tot verghevinghe der zonden.

Citatur Decret. 15. quæst. 1. cap. firmissime.

Mat. 1. 4. Luc. 3. 3.

Van het laetste Olysel.

Beschryvinghe van het laetste Olysel.

18 HEt derde ghedichte Sacrament is het laetste Olysel / het welcke niet anders dan door eenen Priester ghegeven en wort/ ende dat in het uyterste des levens/ ende met olye die een Bisschop ghegheylicht heeft / ende met dese woorden: God vergheve u door dese heylighe Salvinge/ ende door syn Vaderlicke barmhertichheyt / al wat ghy ghesondicht hebt door het ghesichte/ door het ghehoor / door het riecken/ door het ghevoelen/ ende door het smaken. Sy dichten dat dit Sacrament twee crachtē heeft/ te weten/ om de zonde te vergevē/ ende de lichamelicke cranckheyt te verlichtē / ist dat het also nut is: ofte anders / de salicheyt der ziele. Ende sy seggen dat de instellinge deses Sacraments/ van Jacobo beschrevē is/ daer hy seyt: [†] Ist dat yemant cranck is onder u/ die roepe de Ouderlinghen der Ghemeynte / op dat sy over hem bidden/ hem salvende met olye in den naem des Heeren: eñ het ghebet des geloofs sal den crancken ghesont maken / ende de Heere sal hem oprichten: ende ist dat hy in zonden is / soo sal het hem vergeven worden. Dese sinceringe is even ghelyck de opleggingthe der handen die ick boven verclaert hebbe/ te weten / een guychelsche gheveynstheyt/ waer door sy sonder reden ende vrucht willen den Apostelen gelyck zijn. Marcus verhaelt dat de Apostelen in haer eerste sendinghe / achtervolghende dat bevel dat sy van den Heere ontfanghen hadden / de dooden verweckt/ de duyvels uytgeworpen/ de melaetsche ghereynicht/ de krancke ghesont gemaeckt/ ende in de heylinghe der crancken olye ghebruyckt hebben. Sy salfden (seyt hy) vele crancken met olye/ ende sy worden ghesont. Dit heeft Jacobus aenghesien / daer hy ghebiet de Ouderlingen te roepen om den crancken te salven. Maer dat in salcke ceremonien gheen hooghe verborghentheyt verVaet en is/ dat sullen die lichtelick aenmercken eñ oordeelen/ die aensien wat grooter vryheyt de* Heere ende syne Apostelē in dese uytwendighe dinghen ghebruyckt hebben. De Heere willende den blinden siende maken / heeft uyt stof ende uyt syn speecksel slyck gemaeckt/ sommighe heeft hy door aentasten ghenesen/ ende sommighe door syn woort. Op dese wyse hebben de Apostelen sommige sieckten ghenesen alleenlick door het woort / sommighe door het aenroeren/ ende sommige door salvinge. Maer sy mogen seggen/ dat het der waerheyt ghelyck is/ dat dese salvinge (gelyck oock andere dierghelicke dingē) niet en is lichveerdichlic gebruyckt geweest. Ick bekenne dat: nochtans en hebben syse niet gebruyckt als een instrument der heylinge/ maer alleenlick als een teecken/ om dat de ongeleerde souden daer door vermaent worden van waer sulcke groote cracht quame: te wetē/ om dat sy dien lof niet den Apostelē toe en schreven. Ende dat de heylige Geest ende syne gaven beteeckent worden met de olye / dat is seer ghemeyn ende gewoonlick. Maer de gave der heylinge is vergaen gelyck oock andere miraculen/ de welcke de Heere heeft willen eenen tyt lanck laten geschien/ om de nieuwe verkondinghe des heyligē Euangeliums in der eeuwicheyt wonderlic te makē. Daerom of wy schoon toe lietē/ dat de salvinge zy geweest een Sacrament dier crachten/ die doe door de handē der Apostelē geschieden: so en comt het nochtans ons niet toe/ dewyle het ons niet ghegheven noch bevolen en is sulcke crachten te doen.

O welcke sy seggē dat het in des Apostels Jacobi woorden gegront is.
[†] Jac. 5. 14.

Maer t'heeft synen oorspronck uyt de guychelsche gheveynstheyt.

Marc. 6. 13.

Noch dese plaetse Jacobi en helpt den Papisten niet/ dewyle dese Apostolische salvinge gheweest is tydelick ende miraculeus.

* Joan. 9. 6.
Matt. 9. 29.
Luc. 18. 42.
Actor. 3. 6.
ende 5. 16.
ende 19. 12.

Psal. 45. 8.

19 Eñ wat reden hebben sy meer om uyt dese salvinghe een Sacrament te maken/ meer dan uyt alle andere teeckenen die ons in de Schriftuere verhaelt worden? Waerom en maeckten sy niet eē baedwater Siloa/ [†] op dat de crancke te sekerē tyde des jaers hen selven daer in badē? Sy seggen dat die soude te vergeefs ghesch ien. Voorwaer het en soude niet meer te vergheefs geschien dan dese salvinge. Waerom en legghen sy niet op de doode/ [‡] dewyle Paulus eenen jongelinck weder opgeweckt heeft/ op hem liggende? Waerom en is slyck uyt speecksel ende stof gemaeckt/ niet een Sacrament? Sy seggen/ alle de andere exempelē zyn sonderlic geweest/ maer dit wort van Jacobo gebodē. Ick antwoorde/ dat Jacobus heeft dit gesproken in dien tyt doe de Gemeynte noch sulckē zegen gebruyckte. Sy seggē wel dat haer salvinge noch de selve cracht heeft: maer wy bevindent anders. Niemant en verwondert hem nu dat sy de zielē die sy kenden van Gods woort / dat is van het leven eñ van het licht beroofd/ ende onverstandich/ ende oock blint te zyne/ so stoutelick bedrogen hebben: dewyle sy hen niet en schamen te willen oock het levende ende gesonde gevoelen des lichaems bedriegen. So maken sy dan hen selven spottelic/ als sy roemē dat sy de gave der gesontmakinge hebben. De Heere helpt voorwaer de syne te allen tyde/ ende geneest hare cranckhedē/ so wanneer het noodich is/ also wel nu als voortyden/ maer en bewyst nochtans de openbare crachten niet/ noch en doet nu gheene miraculen door de handen der Apostelen: want die gave was alleenlic voor eenē tyt/ eñ is oock eensdeels door de ondanckbaerheyt der menschē terstont vervalē.

Daer nae en connen sy niet gheen meerder redē uyt dese salvinge maken een Sacrament/ dan uyt andere eenige teeckenen/ die in der Schriftuere verhaelt staen.
[†] Joan. 9. 7.
[‡] Actor. 20. 10

Ten 3. hare s[...]inge en is [...] bedenfsdacel s van [...] cr[...]acht en[...] werckinghe.

20 Daerom ghelyck de Apostelen niet sonder oorsake door het teecken der olye opentlick betuycht hebben/ dat de gave der gesontmakinge niet haer eygen/ maer des heyligē Geests cracht was: also doen wederom dese den heyligē Geeste groot onrecht/ die seggen dat haer stinckende ende crachteloose olye/ de cracht des heylighen Geests is. Want dit is gelyck of yemant seyde/ dat alle olye de cracht des heyligen Geests ware/ om dat sy in der Schriftuere met olye bedupt wort: Item ghelyck of men seyde dat alle duyven de heylighe Gheest waren / om dat hy in de ghedaente eender duyve verschenen is/ maer sy moghen hier van toe sien. * Soo veel ons aengaet ist ghenoech dat wy seker weten dat haer salvinghe gheen Sacrament en is/ dewyle sy niet en is eē ceremonie van God verordent/ noch eenighe belofte en heeft. Want als wy dese twee dinghē in het Sacrament eyschē/ te weten/

Ten 4. doē de gene den heylighen Gheest ongelijck die daer segghen dat de stinckende ende onnutte olye de cracht des heylighen Gheests zy.
[‡] Matt. 3. 16.
Joan. 1, 32.

* Ten 5. hoe dat het zy / so en is haer olysel gheen Sacrament/ dewyle het niet en is van den Heere ingestelt/ noch oock gheen belofte en heeft.

weten/ dat het zy een ceremonie van God ver-
ordent/ ende dat het een belofte Gods hebbe/ soo
eyschen wy daer oock mede dat die ceremonie
ons ghegheven zy/ ende dat die belofte ons aen-
gae. Want niemant en sal nu willen seggen dat
de Besnydinghe nu een Sacrament der Chri-
stelicker Gemeynte is/ hoewel sy van God ver-
ordent was/ ende de belofte Gods hadde: want
sy en is ons niet bevolen gheweest/ ende de be-
lofte die daer aen ghehanghen was/ en is ons
niet op de selve conditie ghegheven. Dat de be-
lofte die sy in haer salvinghe strenghelick dry-
ven/ ons niet ghegheven en is/ dat hebben wy
claerlick bewesen/ ende het wort door de bevin-
dinghe verclaert. Die ceremonie behoorde ghe-
bruyckt te worden alleenlick van de ghene die
met de gave der ghesontmakinghe begaeft wa-
ren/ en niet van dese vleeschhouwers/ die crach-
tigher zijn om te dooden dan om te ghenesen.

* Ten lesten/ wordt betoont/ dat het olysel der Papisten niet over een en comt met de salvinghe die van den Apostel bevolen is/ ende dat met vyfderley verghelyckinghen.

21 * Hoewel/ al waert schoon dat sy conden be-
wijsen dat het tot desen tijt dient/ dat Jacobus
ghebiet van de salvinghe (het welcke verre van
hen is) soo en souden sy niet selfs alsoo haer sal-
vinghe seer vorderen/ met de welcke sy ons dus
langhe besmeert hebben. Jacobus wil datmen

Jac.5.14.

1. alle de gene die cranck zijn/ sal salven: maer dese
en salven de crancke niet/ maer besmeeren de half
doode lichamen met haer vet/ als de ziele nu
tusschen de lippen is/ ofte (ghelijck sy spreken) in
2. het uyterste. Ist dat sy in haer Sacrament
crachtigher medecijne hebben/ waer door sy de
swaerheyt der sieckte connen ghenesen/ ofte
ymmers der zielen eenighen troost aenbren-
gen/ soo zijn sy seer wreet dat sy haer medecijne
3. nimmermeer intijts en gheven. Jacobus wil
dat de siecke ghesalft worden van de Ouderlin-
ghen der Gemeynte: maer dese en laten niet toe
dat yemant haer olye smeere/ anders dan een
Mispape. Dat sy seggen dat het woort Ouder-
linghen, by Jacobum beduyt Priesters, en dat
hy seyt Ouderlinghen voor eenen Ouderlinck/
dat is een seer crancke reden/ ghelijck of de Ge-
meynte te dien tyde sulcke groote hoopen Prie-
sters ghehadt hadde/ dat sy hadden connen met
pomp euse processie gaen om de heylighe olye te
4. draghen. Als Jacobus slechtelick ghebiet de
siecke te salven/ soo en verstae ick daer uyt geen
ander salvinghe/ dan met gemeyn olye: daer en
staet oock niet anders in de woorden Marci.
Maer dese en kennen gheen olye weerdich ghe-
noech/ anders dan die van den Bisschop gheyp-
licht/ dat is/ met veel adems verwermt/ met
groote mummelinghe betoovert/ en negenmael
met gebogen knyen ghegroet zy: te weten/ drie-
mael/ Weest ghegroet heylighe olye: driemael/
Weest ghegroet heylich Chrysma: en driemael/
Weest gegroet heylige Balsem. Van wien heb-
5. ben sy sulcke besweeringhen ghelcert? Jacobus
seyt/ dat de siecke/ ist dat hy in zonden is/ sal ver-
gevinge hebben/ als men hem sal ghesalft/ ende
over hem ghebeden hebben: te weten/ op dat hy
verlichtinge synder cranckheyt ghecryghe/ als
de schult der straffe wech ghenomen is. Waer
mede hy niet en meynt dat de zonden door de
vetticheyt der olye wech ghenomen worden/
maer dat de gebeden der gheloovigen/ daer mede
sy hem Gode bevelen/ niet en sullen te vergeefs
wesen. Maer dese liegen dat door haer heylige/
dat is/ grouwelicke olye/ de zonden vergheven
worden. Siet hier wat grooteren voortganck
sy sullen doen/ of men hen schoon toe laet de ge-
tuygenisse Jacobi na haren lust te misbruycken.
Ende op dat wy niet langher en arbeyden om
dese godloosheyt te bewijsen/ soo comen ons hier
hare Historien te hulpe/ want sy verhalen dat
de Paus Innocentius/ die ten die tyde Augusti-

* Sigebert in Chron.

ni de Roomsche Gemeynte regeerde/ verordent
heeft/ dat niet alleenlick de Priesters/ maer oock
alle Christenen souden olye gebruycken/ daer mede
salvende als het hen ofte de haren noodich ware.

Van de Ordenen.

22 IN de vierde plaetse hebben sy ghestelt het
Sacrament der Orden/ het welcke soo
vruchtbaer is/ dat daer seven Sacramentkens
uyt comen. Ende dit is een spottelick dinck dat
sy segghen dat daer seven Sacramenten zijn/ en
tellen derthien Sacramenten als sy willen die
seven verhalen. Sy en mogen niet segghen dat
dese seven Sacramenten der orden alle een Sa-
crament zijn/ om dat sy alle tot een Priesterdom
dienen/ ende zijn ghelijck trappen om tot het
Priesterdom op te climmen. Want dewijle het
openbaer is dat een yeghelick deser Sacramen-
ten diversche Sacramenten heeft/ ende sy oock
segghen dat het diversche gaven zijn/ soo en can
niemant twijfelen dat het moete seven Sacra-
menten genaemt worden/ ist dat wy haer leere
aennemen. Ende wat spreken wy daer van/ ge-
lijck of het twyfelachtich ware/ dewijle sy opent-
lick ende claerlick bewijsen/ dat daer seven zijn?

Willende van het vruchtbare Sacrament der Orden spreken, neemt hy hem voor/ twee dinghen te ondersoecken.

Ten eersten sullen wy met corte woorden ver-
claren/ hoe vele ende dwase ongheschicktheden
sy ons voortbrenghen/ als sy ons hare ordenen
willen voor Sacramenten aenprijsen. * Daer na
sullen wy handelen of de Ceremonie die de Ge-
meynten in de verordeninghe der Dienaren ge-
bruycken/ moet eenichsins een Sacrament ge-
naemt zijn. Soo maken sy dan seven ordenen
ofte gradien des Priesterdoms/ de welcke sy
met den naem Sacrament vercieren. Dese or-
denen zijn Doorwaerders/ Lesers/ Besweer-
ders/ Acoluthen/ Onderdiaconen/ Diaconen en
Priesters. Ende sy segghen datter seven zijn/ om
de sevenderley gave des heylighen Geests/ daer
mede die moeten begaeft zijn/ die tot dese orde-
nen verheven worden. Ende sy wort hen ver-
meerdert in de ordenen.

1. Hoe vele en hoe seer walgelicke ongeschicktheden sy ons voortbrenghen.

* 2. Of de kerckelicke Orden oock een Sacrament zy.

Lib.4. Sent. Dist.34.cap.9.

Ten eersten is dit haer
ghetal/ met verkeerde uytlegginge der Schrif-
tuere gheheylicht/ om dat sy meynen by * Esaiam
seven crachten des heylighen Geests gelesen te heb-
ben/ daer Esaias te dier plaetse in der waerheyt
niet meer en verhaelt dan sesse/ ende en heeft oock
daer niet willen alle de gaven des heylighen
Gheests verhalen. Want op andere plaetsen
wort hy alsoo wel ghenoemt * de Gheest des le-
vens, der heylichmakinghe ende der aenneminghe
ghe tot kinderen/ als by Esaiam de Gheest der
wijsheyt/ des verstants/ des raets/ der sterck-
heyt/ des wetenschaps/ ende der vreese des Hee-
ren. Hoewel andere die scherpsinnigher zijn/ en
maken niet seven/ maer neghen ordenen/ te we-
ten/ na de gelijckenisse der triumpherender Ge-
meynte/ gelijck sy spreken. † Sy strijden oock tegen
malcanderen/ dewijle sommighe willen dat de
Clerckelicke cruyne zy de eerste orden/ ende het
Bisschopdom de laetste: en sommige de cruyne
uytsluytende/ het Archbisschopdom oock onder
de ordenen tellen. Isidorus maeckt een ander on-
derscheyt/ want hy onderscheyt de Psalmisten
van de Lesers/ en de Psalmisten stelt hy over de
gesangen/ en de Lesers over het lesen der Schrif-
tuere/ waer door het volck gheleert wort. En dit
onderscheyt wort in de Canones onderhouden.
Wat willen sy dat wy in sulcke groote verscheyden-
theyt sullen volgen ofte vlien. Sullen sy seggen dat
daer seven ordenen zijn? De meester der schoole
leert wel alsoo: maer de seer verlichte Leeraers/

Ten eersten/ dat sy daer seven maken/ dat selve is uyt een onwetentheyt ende al te seer groote onbedachtsaemheyt voortgecomen.

* Esa.11.2.

* Ezec.1.20. Rom.1.4. ende 8.15.

Dit is Hugonis meyninghe ende dese ander is Guilelmi van Parys.

Isido. lib.7. & Mo. allegatur cap. Cleros. dist.21. & dist.33. cap. Lector. & cap. Ostiarius.

† Ten tweeden/ en accorderen sy onder malcanderen selfs niet/ hoe veel ofte wie de Orden zyn.

segghen anders: eñ wederom zijn sy onder malcanderen oneens. Boven desen leeren ons deser heylige Canones oock anders. Hier siet ghy de groote eendrachticheyt der menschen / die van Godlicke dingen sonder Gods woort twisten.

Ten 3. so makẽ sy ganisch onterhtelick Christum/ in een yeder van dese orden haren metgeselle/ tẽ eynde sy hare bodderien te beter moghen aenprijsen.

23 Maer dit gaet alle dwaesheyt te boven/ dat sy in alle dese ordenen Christum haren medeghesellle maken. Ten eersten segghen sy/ heeft hy eens Doorwaerders ampt bedient / doe hy de coopers ende vercoopers met de gheessel uyt snoerkens ghemaeckt / uyt den Tempel dreef. Ende hy bewijst hem selven eenen Doorwaerder te zijne/ als hy seyt: ‡ Ick ben de deure. Hy heeft eens Lesers ampt aengenomen/ doe hy in de Synagoghe Esaiam las. Eens beswerers ampt heeft hy bedient/ als hy des blinden ende stommen tonghe ende ooren met speeckśel aenroerende/ hem hoorende ende sprekẽde maeckte. Hy heeft hem selven bewesen eenẽ Acoluthum/ dat is/ volgher te zijne met dese woorden: Soo wie my volcht / die en wandelt in duysternisse niet. Het ampt der Onderdiaconen heeft hy bedient/ als hy een lijnen cleet om hem gordende/ de voeten der Discipulẽ gewasschen heeft. Den persoon der Diaconen heeft hy ghedragen / doe hy syn lichaem eñ bloet in het Nachtmael uytdeelde. Het Priester-ampt heeft hy volbracht doe hy hem selven heeft dẽ Vader tot een offerhande opgheoffert. Dese dinghen cannen soo qualick sonder lachen hooren / dat ick my verwondere of sy oock sonder lachen ghescheven zijn/ ist dat het nochtans menschen geweest zijn diese ghescreven hebben. Maer voornemelick is haer scherpsinnicheyt weerdich aengemerct te worden / de welcke sy ghebruycken als sy int woort Acoluthus philosopheren/ ende leggent uyt dat het is ceroferarius, dwelck ick meyne een tooverisch woort te zijne / het is ymmers allen volcken ende tonghen onbekent: daer Acoluthus by de Griecken niet anders beduyt/ dan eenẽ die achter yemant volcht. Hoewel dese dingen zijn so beuselachtich ende spottelick/ dat ick te recht mocht bespot worden / soo ickse wilde ernstichlick wederlegghen.

‡ Joan.2.15.
Joan 10.7.
Luce 4.17.
Matt.9.25.
Joan.8.12.
Joan.13.4.
Matt.26.26
Matt. 27.50
Ephes.5.2.

Ten 4 is het meeste deel deser orden anders niet dã ydelheyt/ geen seker ampt met haer brenghende.

24 Nochtans op dat sy niet langher selfs de vroukens en bedrieghen / soo moeten wy haer ydelheyt met corte woorden ontdecken. Sy ordineren ende maken met groote pomperie haer Lesers / Psalmisten / Doorwaerders / Acoluthen/ tot suicken dienst welcken sy den kinderẽ/ ofte ymmers den leecken overgeven. Want wie ontsteect meest de wassen keerssen/ wie giet water ende wijn met de ampulle in den kelck / anders dan een kint / ofte eenich ander leeck mensche/ die het doet om gewins wille? Zijnt oock niet sulcke die daer singhen / ende die deure des Tempels sluyten/ ende op doẽ? Want wie heeft oyt in hare Tempelen eenen Acoluthum ofte Deurwaerder ghesien/ sijn ampt bedienen? Jae die in sijn kintschept het ampt der Acoluthẽ bedient heeft / die en bedient het niet meer als hy Acoluthus gemaeckt is/ eñ also genaemt wort: soo dat sy schijnen met voorgenomen wille het ampt wech te worpen/ als sy den naem ontfangen. Hier siet ghy waerom het hen noodich is/ met Sacramenten gheheylicht te worden/ eñ den heyligen Geest te ontfanghen/ te weten/ op dat sy leech gaen souden. Ist dat sy willen seggẽ dat dit de verdraeptheyt des tyts is / dat sy haren dienst verlaten ende verachtẽ/ so moeten sy oock mede bekennen/ dat hedẽ in de Gemeynte noch gebruyck noch vrucht en comt/ van hare heylige ordenen/ de welcke sy soo wonderlick prijsen: ende dat haer gantsche Gemeynte vol vervloeckinghe is / dewijle sy de wassen keerssen ende de Ampullen/ laten van de kinderen ende onheylige menschen gehandelt worden / de welcke niemant weerdich en is aen te roeren/ anders dan die tot Acoluthẽ gheheylicht zijn: Item/ dewijle sy de gesangen den kinderen overgeven/ de welcke niet en behoorden anders dan uyt eenen gheheylichden mont gehoort te worden. Maer tot wat eynde maken sy hare besweerers? Ick verstae dat de Joden hare besweerers hadden: maer ick sie oock dat sy also genaemt warẽ om de besweeringhen die sy deden. Maer wie heeft oyt gehoort dat dese gedichte besweerers die nu ghemaeckt worden/ eenich werck haers ampts ghedaen hebben? Men lieght dat hen is macht gegeven om de handen te leggen op de uytsinnighe ende besetene menschen: maer sy connen den Duyvelen niet wijs makẽ/ dat sy sulcke macht hebben/ niet alleenlick om dat de Duyvelen hen niet en willen wijcken/ maer oock om dat de Duyvelen macht hebben over hẽ: want mẽ sal nau van onder thiene een vinden / die niet van den boosen geest ghedreven zy. Daerom al wat sy van hare cleyne ordenen clappen / dat is uyt dwase leugenẽ gesmeet. Van de oude Acoluthen eñ Doorwaerders eñ Lesers/ hebbẽ wy op een ander plaetse ghesproken/ daer wy de orden der Gemeynte verclaerden. Hier hebbẽ wy alleenlick voorgenomen te strijden teghen desen nieuwen vont des sevenderley Sacraments der Priesterlicke ordenen: waer van nerghens niet gelesen en wort/ anders dã by dese ongeschickte boevẽ/ nieuwe School-leeraers eñ Canonistẽ.

Een spottelicke uytvlucht.

Paepsche besweerders.

Actor.19.13.

Wat wy van dese verwerringe der ongheschickter orden ghevoelen sullen.

2. Tot het tweede comende/ of/ te weten/ die orden behoort ghenaemt te werden een Sacrament/ so wort aengewesen/ met wat eẽ groote ydelheyt sy hare Clercken op den top van t'hooft scheeren.

25 Nu laet ons sien wat ceremonien sy ghebruycken. Ten eersten alle de gene die sy tot haren krijch aen nemen/ die maken sy Clerckẽ met een gemeyn teeckẽ. Want sy scheerense het hayr af op den top des hoofts/* op dat daer door als door een croone/ ghelijck sy seggen/ de Coninckclicke eerweerdicheyt beduyt worde: want de Clercken behooren Coningen te zijne/ op dat sy hen selven ende andere regeeren. Want Petrus spreect van hen aldus: † Ghy zijt dat uytvercoren gheslachte/ dat Coninckliicke Priesterdom/ dat heylighe vercreghen volck. Maer dit is een kerckroof/ dat sy het gene dat der gantscher Gemeynte toegheschreven wort / hen selven alleen aentrecken/ ende hoovеerdichlick op den naem roemen / welcken sy den geloovigen ontnomen hadden. Petrus spreeckt tot de gantsche Ghemeynte: maer dese verdraeyen sijne woorden tot weynige geschorene/ gelijck of tot die alleen geseyt ware: Weest heylich: Item/ gelijck of sy alleen door't bloet Christi vercregen waren/ ende gelijck of sy alleen door Christum waren Gode een Coninckelick Priesterdom ghemaeckt. Sy brenghen daer nae noch andere redenen voort/ Dat de top des hoofs bloot ghemaeckt wort/ om te bewijsen dat haer gedachte onverhindert tot God is/ om met onghedecktem aensichte de eerlickheyt Gods te aenschouwen: ofte op dat sy daer door ghelεert worden / dat sy moeten de seylen des monts ende der oogẽ afsnoeyen. Ofte de scheeringe des hoofts is een afleggingh e der tijtlicker dingen/ eñ het hayr dat daer rontomme de cruyne blijft/ beteeckẽt het overblijfsel der goedẽ die sy tot onderhoudinge behouden. Alle dinck in figueren: te weten/ om dat het zeyl des Tempels noch niet ghescheurt en is. Daerom makẽ sy hẽ selvẽ wijs dat sy seer wel gedaẽ hebbẽ al wat sy behoordẽ / als sy sulcke dingen met der cruyne afgebeeldet hebbẽ / eñ en doẽ metter daet niet vã al dat sy afgebeeldet hebbẽ. Hoe lãge sullẽ sy ons met sulc bedroch eñ betooveringe bespotten?

* Cap.dup.12, quæst.1.
† 1. Pet.2.2.

Lib.4. Sent. dist.24.cap. duo sunt.

Daer nae/ met wat onsoete ende onverstandighe redenen sy dese instellinge verdedigẽ.

Lib.4. Sent. dist.24.cap.1.

bespotten? De Clercken beduyden met een weynich afgheschoren hayrs/ dat sy de overvloedicheyt der tytlicker goeden wechgeworpen hebben / dat sy de eerlickheyt Gods aenschouwen/ ende dat sy de begheerlickheyt der ooghen ende ooren ghedoot hebben. Maer daer en is gheen aert der menschen die gierigher / plomper ende oncuyscher zy. Waerom en hebben sy niet liever de waerachtige heylicheyt te bewysen/ dan met valsche ende leughenachtighe teeckenen in eenen schyn der heylicheyt te veynsen?

Een derden/ dat sy den oorspronck van dese hare cruyne van den Nazareenen ofte van Priscilla/ Acyla ende Paulo nemende/ ongeschictelick den Joden nae volghen.

26 Voort als sy segghen dat de cruyne der Clercken haren oorspronck ende haer oorsake heeft van de Nazareē/ wat bewysen sy daer mede / anders dan dat hare Sacramenten uyt die Jodische ceremonien gesproté zyn/ ofte eer/ dat sy eē enckel Jootschept zyn. Dat sy seggē [+] dat Priscilla / Acyla ende Paulus selve een belofte aengenomē hebbende / het hooft geschoren hebben om dat sy souden ghereynicht worden: daer in gheven sy haer grove onwetentheyt te kennen. Want men leest dat nergens van Priscilla: ende van Acyla is het ooch onseker / want de scheeringe des hoofts mach alsoo wel op Paulum geduyt worden als op Acylam. Eñ op dat wy hen niet toe en laten dat sy soecken/ te wetē/ dat sy in Paulo een exempel hebben/ so moeten de eenvoudighe Lesers aenmercken / dat Paulus noyt syn hooft geschoren en heeft tot eenige heylicheyt: maer alleenlick om der swackheyt syner broederen te dienen. Sulcke beloften pleghe ick te noemen/ beloften der liefde/ ende niet der Godsalicheyt: dat is/ niet aengenomen om Gode eenigen Godsdienst te doen/ maer om der swacken onverstant te draghen/ gelijck hy selve seyt/ dat hy den Joden eē Jode gewordē is/ etc. So heeft hy dan dit gedaen/ ende dat alleenlick eenmael / ende voor eenen cleynen tyt/ om hem selven een weynich nae der Joden swackheyt te voeghen. Maer als dese de reyninghe der Nazareen willen sonder eenich gebruyck na volgē/ wat doen sy anders dan dat sy een nieu Jodendom oprichten/ dewyle sy verkeerdelick soecken het oude na te volghen? Ut de selve conscientie ende Godvreesentheyt is de Decretale Sendtbrief ghemaeckt/ de welcke nae Pauli leere den Clercken verbiet lanck hayr te dragē/ maer dat sy't moeten ront af snyden/ gelyck eē cloot. Gelyck of de Apostel leerende wat allen mannen betaemt / hadde met de ronde scheeringhe der Clercken becommert geweest. Hier uyt mogen de lesers denckē/ wat grooter cracht ende weerdicheyt de ander verborgentheden hebbē die hier na volgen/ de welcke sodanich eē begin hebben.

[+] Actor.18.18

Waerom dat Paulus van weghen de belofte syn hayr gheschoren heeft.

1.Cor.9.20.

Num.6.18.

Cap.prohibe. dist.23. 1.Cor.11.4.

Den oorspronck van de cruyne der Clercken/ is openbaer uyt Augustino.

27 Waer uyt de cruyne der Clercken haren oorspronck ghehadt heeft/ dat is openbaer ghenoech uyt * Augustino. Want dewyle te dien tyde niemant lanck hayr en droech/ anders dan de gene die wildē cierlick schynē/ eñ een schoonheyt sochten die niet wel den mannē en betaemde: so scheen het geen goet exempel te zyne / sulcx den Clercken toe te laten. Daerom wert den Clercken geboden het hayr te corten/ of te scheeren/ om dat sy niet en souden eenen schijn gevē/ van weecke ofte onbehoorlicke verciering. Eñ dese wyse van het hayr te corten ofte scheeren/ was soo ghemeyn / dat sommighe Monicken haer hayr lieten wassen tot een teecken ende onderschept haerder uytnemender heylicheyt / die sy wilden boven andere menschē hebben. Daer na doemen wederom begonde hayr te dragen/ ende sommighe Heydenen tot het Christendom quamen/ die altyts lanck hayr ghedragen hadden/ ghelyck Gallia/ Duytschlant/ ende Engelant: soo ist der waerheyt ghelyck/ dat de Clercken alomme het hooft gheschoren hebben / om dat sy niet en souden schynen de verciering des hayrs te soecken. Ten laetsten/ doe alle dinghen verdorven / ende de oude insettinghen verkeert/ oft tot superstitie verandert waren: dewyle sy in de scheeringhe der Clercken gheen oorsake en saghen (want sy en hadden niet anders dan een dwase navolginghe behouden) soo hebben sy dese verborghentheyt ghesmeedt / de welcke sy nu met groote superstitie ons aenprysen/ tot een bevestinge haers Sacramēts. De Deurwaerders ontfanghen de sleutelen des Tempels/ als sy gheheylicht worden / op dat sy daer uyt verstaen dat hen de bewaringe des Tempels bevolen wort. De Lesers ontfanghen den heylighen Bybel. De Besweerders ontfangen de formen haerder besweeringhen/ die sy over de uytsinnige ende besetene souden gebruyckē. De Acoluten ontfanghen wassen keerssen ende een ampulle. Siet/ dit zyn de ceremonien de welcke so groote cracht hebben / dat sy niet alleenlick teeckenen/ maer ooch oorsakē der onsienlicker genade zyn moeten. Want dit eyschen sy nae haer beschryvinghe/ als syse willen onder de Sacramenten getelt hebben. Maer op dat ick met corte woorden een eynde make/ ick segghe dat sy seer ongeschicktelick doē / als sy in de scholē ende in hare Canones / dese minste ordenen tot Sacramenten maken: dewyle sy (ghelyck ooch de selve belyden die dit leeren) der eerster Ghemeynte zyn onbekent/ eñ vele jaren daer na gedicht geweest. Maer dewyle de Sacramentē de belofte Gods bevaten/ soo moeten sy niet van Engelen noch van menschen/ maer van God alleen inghestelt worden: de welcke alleen can de belofte gheven.

* August. De opere Monacho. in fine. Item in Retract.

Den voortganck der cruyne.

Hare verborgentheyt.

De andere ongeschickte ceremonien/ daer mede sy de deurwachters/ lesers/ besweerders ende volgers wyen.

Zyn niet weerdich dat sy met den naem des Sacraments vereert worden.

28 Daer zyn noch drie Ordenen/ de welcke sy de meeste noemen: onder de welcke het Onderdiaconschap (ghelyck sy segghen) ghetelt is/ nae dat die hoop der minster ordenē is begonnen op te wassen. Ende dewyle sy voor dese meeste ordenen schynen Gods woort te hebben/ soo noemen sy dese sonderlick uyt eerbiedinge / Heylige ordenen. Maer wy moeten sien hoe verkeerdelick sy de insettinghe des Heeren misbruycken. Wy sullen beginnen van de orden der Priesteren/ want alsoo noemen sy de ghene/ der welcker ampt het is (ghelyck sy seggen) de offerhande des lichaems ende bloets Christi op den altaer te offeren / de ghebeden te spreken / ende de gaven Gods te zeghenen. Daerom ontfangen sy in haer ordeninghe een platteel met hostien/ tot een teecken dat hen wort macht ghegheven om Gode vredeoffers te offeren: ende haer handen worden ghesmeert / tot een teecken dat hen macht om te heylighen ghegheven wort. Maer van de ceremonien sullen wy hier nae spreken. Van de sake selve segghe ick / dat sy niet alleenlick niet een letterken en hebben uyt Gods woort/ dwelck sy voorwendē/ maer dat sy ooch de orden die God ingestelt heeft/ niet en hadden connen schadelicker verdraeyen. Ten eersten/ moeten wy voor seker ende vast houdē het gene dat wy in de handelinghe van de Misse geseyt hebben/ te weten / dat alle de gene die hen selven Priesters noemē om versoenoffer te doē/ Christo groot onrecht doen. Hy is van den Vader met eenen eedt verordent / ende gheheylicht tot eenen Priester na de orden Melchisedech sonder eynde eñ sonder nacomer. Hy heeft eenmael de offerhande der eeuwiger versoeninge gheoffert: eñ bidt ooch nu voor ons/ in het heylige der Hemelen ingegaen zynde. In hē zyn wy alle Priesters/ te weten/ om lof eñ dancksegginge/ eñ om

Soo veel als de Offerpriesters belangt.

Der welcker ampt beschreven wort.

1. Doē sy het Priesterdom Christi ongelyck/ seggende dat se een offerhande der versoeninghe doen.

Psal.110.4. Heb 5.6. ende 7.3.

onselvē/ eñ al wat onse is Gode te offeren. Dit heeft hem alleen sonderlick toe ghecomen / dat hy door sijn offerhande soude God versoenen/ ende de zonde wech nemen. Ende dewyle dese Priesters dat hen selven aentrecken / wat can men segghen anders dan dat haer Priesterdom eē grouwelicke kerckroof is? Sy zyn voorwaer veel te ongheschickt als sy het bestaen een Sacrament te noemen. Soo veel het waerachtige ampt des Priesterdoms aengaet / dwelck ons door den mont Christi gheboden is / ick houde het gheerne voor een Sacrament: want daer is ten eersten een ceremonie die uyt de Schriftuere genomen is: ten anderen betuycht Paulus dat sy niet ydel noch te vergheefs/ maer een getrouwe teecken der gheestelicker ghenade is. Maer dat ic het ter derder plaetse by de Sacramenten niet ghestelt en hebbe/ dat is om dat het niet allen Christenen gemeyn en is/ maer eenē sonderlicken dienst aengaet. Maer als ick dese eere desen dienste/ die Christus verordēt heeft/ toeschrijve / soo en moeten de Pauselicke Priesters hen selven daer op niet verheffen. Want Christus heeft geboden uytdeelders sijns Euangeliums ende sijnder Sacramenten te verordenen / ende niet offerpapen te maken. Hy heeft eē bevel gegheven van het Euangelium te prediken / ende niet van offerhande te doen. Hy heeft de gave des heylighen Gheests belooft/ niet om de zonden te versoenen / maer om de regeeringhe der Ghemeynte behoorlick te bedienen ende onderhouden.

Waer uyt openbaer is/ dat haer Priesterdom geen Sacrament en is/ maer eē godtdeloosicheyt ende kerckrooverie.

1.Tim.4.14.

2. Haer ordineringhe en heeft gheen Gods woort.

Matt.28.19
Mar.16.15.
Joan.21.15.

29 De ceremonien comen met de sake selve seer wel over eē.* Doe de Heere de Apostelē sandt om het Euangelium te vercondigen/ so heeft hy in hen geblasen: met welck teecken hy de cracht des heylighen Geests/ daer mede hyse begaefde/ voor oogē gestelt heeft. Dese inblasinge hebben dese goede mannen oock in gebruyck behouden/ ende gelijck of sy den heyligen Geest conden uyt haer kele blasen/ also mummelē sy over de gene die sy Priesters maken/ seggende: Ontfangt den heyligen Geest. Soo seer soecken sy geen dinck voorby te gaen/ dat sy mogen verkeerdelick nae dichten/ niet ghelijck guychelaers (want die en maken geē gebeer sonder conste noch sonder beduydinge) maer gelijc simmē/ de welcke dertelic eñ sonder eenige verkiesinge/ alle dinc na volgē. Sy seggen: Wy volgen het exempel des Heeren nae. Maer de Heere heeft vele dingen gedaen/ de welcke hy ons niet en heeft willen tot exempelen stellen. De Heere heeft wel tot syne Discipulen geseyt: Ontfangt den heyligen Geest/ maer hy heeft ooc tot Lazarum geseyt: Lazare comt uyt. Hy heeft oock tot den gichtsiecken gheseyt: Staet op ende wandelt. Waerom en seggen sy dit selve niet tot alle dooden ende gichtsiecken? Christus heeft een teecken sijnder Godlicker cracht bewesen / doe hy op syne Apostelen blasende/ hen den heyligen Geest ghegheven heeft. Ist dat sy arbeyden om dit oock selve te doen/ so soecken sy God in der wercken der Godheyt na te volgen/ ende byna die selve tegen God om prijs te doen: maer het is verre dat sy sulcx souden connen doen / ende en doen anders niet dan dat sy met sulck ongheschickt ende dwaes gheberr/ Christum bespotten. Sy zijn wel so onbeschaemt/ dat sy bestaen te segghen/ dat de heylighe Gheest van hen ghegeven wort/ maer hoe waerachtich dit zy / dat leert de bevindinghe/ door de welcke wy sien dat de ghene die sy tot Priesters geheylicht hebben/ uyt peerdē/ ezels/ ende uyt dwase/ uytsinnige ofte rasende wordē. Nochtans en bestrijde ickse hierom niet / maer straffe alleenlick die ceremonie selve / de welcke niet en behoorde tot een exempel ghetrocken te worden: dewijle Christus die tot eē teeckē syns sonderlickē Mirakels/ gebruyckt heeft: so verre ist dat sy connē daer mede ontschuldicht zijn dat sy segghen dat sy Christum daer in na volghen.

Dwaselick ende godloselick hebben sy die aenblasinge Christi naghevolcht.
* Joan.20.22

Antwoort op eē uytvlucht.

Joan. 20.22.
Joan.11.43.
Matt.9.5.
Joan.5.8.

Weder legginge van een ander goddeloose uytvlucht.

30 Maer van wien hebben sy doch de salvinge ontfangen? Sy antwoorden dat syse ontfangen hebben van de kinderē Aaron/ van dē welcken oock haer ordē zyn begin heeft. So hebben sy liever hen selven altyts met verkeerde exempelen te beschermen/ dan te bekennen dat het gene dat sy dwaselick aen nemē / van hen bedacht ende gevonden is. Maer hierentusschen en aenmercken sy niet / dat sy hen selven der kinderen Aarons nacomers makende/ den Priesterdomme Christi onrecht doen/ het welcke alleen door alle de oude Priesterdommen afghebeeldet ende beduydt was. Daerom zijnse alle daer in besloten ende volbracht geweest/ ende houdē in hem op/ gelijck wy meer dan eenmael verhaelt hebben/ ende gelijck de Sendtbrief tot den Hebreen dat claerlick betuycht. Ist dat sy in de ceremonien Mosis so groot behagen hebben/ waerom en offeren sy niet koeyen/ kalverē/ eñ lammerē? Sy hebben wel eē groot deel des ouden Tabernakels/ eñ des gantschen Jodischē Godsdienst: maer dit gebreck is noch in haer Religie/ dat sy geene kalveren noch koeyen en offeren. Wie en siet niet dat dese onderhoudinghe der Salvinghe veel schadelicker is dan de Besnijdinghe: voornemelick/ als een superstitieuse ende Pharizeische meyninghe van de weerdicheyt des wercx/ daer by is? De Joden stelden het betrouwen der rechtveerdicheyt in de Besnijdinghe: ende dese stellen de gheestelicke gaven in de Salvinghe. Daerom dewijle sy soecken de Leviten nae te volgen/ soo vallen sy af van Christo/ ende verlaten het Pastoors ampt.

4 Haer Olysel wort niet goet bekent.

Want sy brenghen weder om in het Jodendom/ doch onvolcomen.

Dien volgende so worden sy afvallighe van Christo/ ende wolven/ maer gheen Herders.

31 * Dit is haer schoon heylige Olye/ de welcke (gelijck sy seggen) eē merck indruckt / dwelck niet en can uytghewischt worden. Ghelijck ofmen olye niet en conde met sandt eñ soudt / ofte (ist dat sy stijver aen cleeft) met seepe afwisschē. Maer dat merck is gheestelick. Wat gemeynschap heeft de olye met de ziele? Hebben sy vergheten dat sy uyt Augustino voortbrenghen? te weten: Ist datmen het woort aftreckt van het water / soo en sal daer niet anders blijven dan water: want het is door het woort dat het een Sacrament is. Maer wat woort connen sy in haer olye toonen? Sullen sy dat woort voortbrengen † dat Mosi gheboden is van de salvinge der kinderen Aarons? maer daer wort oock geboden van den rock/ van het Ephod/ eñ van alle andere dinghen daer mede Aaron ende sijne sonen moesten verciert eñ becleet worden. Daer wort geboden van een kalf te slachten / van het vet te branden / ende ontallicke vele diergelijcke onderhoudinghen / soo dat ick my verwondere waerom sy alle de andere achterlatende / in de salvinghe der olye alleen een behaghen hebben. Ist dat sy begeeren besprengt te worden/ waerom hebben sy liever met olye dan met bloet besprengt te worden? Te weten / sy arbeyden om een seer vernuftich dinck te doen/ namelick/ uyt het Christendom/ Jodendom/ eñ Heydendom/ gelijck uyt tesamē gevoechde lappen/ eē Religie te maken. So stinckt dan haer olye / dewijle sy geen sout/ dat is/ geē woort Gods en heeft. Nu is daer noch de opleggingе der hādē/ de welcke ic wel toelate in de waerachtige eñ behoorlicke ordeninge der Dienarē eē Sacrament te zijne/ maer segge dat sy in dit spel geē plaetse en heeft/

* 5. Wort bewesen/ dat de opleggingbe der handen hier gheen plaetse en heeft maer der selver plaetse heeft verbult het Olysel/ des welcr spottelicke goddeloosheyt ontdeckt wort.
† Exod.30.30

daer

daer sy den bevele Christo niet ghehoorsaem en zijn/ noch het eynde en aensien tot het welcke de belofte ons behoort te leyden. Ist dat sy niet en willen dat het teecken hen ontnomen worde/ so moeten sy't tot de sake voegen tot de welcke het verordent is.

Aengaende de Diakenen/ so worde de ceremonien/ daer mede sy inghestelt worden/ ende hare handelinghen/ van de instellinge ende bediedinghe der warer Diakenen wyt verscheyden zijnde/ verworpen/ als wesende tegelrecht contrarie den woorde Godes ende de ordeninge der Apostolischer Kercke.

32 Teghen de orden der Diaconen en soude ick oock niet strijden/ waer het dat de dienst/ die ten tyde der Apostelen in de suyver Gemeynte was/ weder opgherichtet worde. Maer wat gelyckheyt is in de Diaconen die sy nu maken? Ick en spreke niet van de menschen (op dat sy niet en claghen dat ick haer leere t'onrechte om der menschen ghebreken verachte) maer ick segge dat sy voor sulcke Diaconen als sy ons met haer leere beschrijven/ t'onrecht ghetuygheniffe halen van het exempel dier Diaconen die in de Apostolische Ghemeynte ingestelt waren. Sy segghen dat het haren Diaconen betaemt den Priesteren by te staen/ ende te dienen in alle dinghen die in de Sacramenten gheschien/ te weten/ in den Doop/ in het Chrisma/ in de platteel/ in den kelck/ in de offerhanden te bewaren/ den altaer op te richte/ de tafel des Heere te bereyden ende decken/ het cruyce te draghen de Epistel en het Euangelium tot het volck te singhen ende prediken. Is hier een woort van den waerachtighen dienst der Diaconen? Laet ons nu de insettinge hooren. De Bisschop leyt alleē de handen op de ghene die Diaconen verordent worden. Hy leyt hen eē stole op haer slincker schouder/ op dat sy verstaen dat sy het licht jock des Heeren ontfangen hebben/ om daer door al wat tot de slincker zijde dient/ der vreese Gods te onderworpen. Hy geeft hen eenen text des Euangelij/ op dat sy hen selven bekennen predikers des Euangelij te zijne. Maer wat gaen dese dinghen de Diaconen aen? Het is even ghelijck of yemant seyde dat hy Apostelen verordent/ de welcke hy alleenlick stelt om wieroock te branden/ de beelden te vercieren/ de Tempelen te vaghen/ de muysen te vanghen/ ende de honden te verjaghen? Wie soude toe laten dat sulcke menschen Apostelen ghenaemt/ ende met de Apostelen Christi vergheleken worden? Daerom en moeten sy voortaen niet lieghen dat die Diaconen zijn/ die sy alleenlick tot hare guychelspelen verordenē. Ja met den naem selve geven sy ghenoech te kennē hoedanich sy zijn. Sy noemense Leviten/ ende willen dat sy haer begin en haer oorsake uyt de kinderen Levi hebben. Het welcke ick wel toe late/ soo verre dat syse niet met vreemde pluymen en vercieren.

Van de Onderdiakenen salmen eben die selbe ghevoelen/ ende van allen int gemeyn ende in eender forme.

33 Wat noot is van de Onderdiaconen te spreken? Want hoewel sy voortijden waerachtichlick de armen besorchden/ so schrijven sy hen nu ick en weet niet wat beuselachtighen dienst toe/ te weten/ dat sy den kelck ende de platteel/ ende de ampulle met water/ etc. tot den altaer brenghen/ ende water gieten om de handen te wasschen/ etc. Ende dat sy segghen van de offerhanden te ontfanghen/ dat verstaen sy van de offerhanden die sy insticken. Met desen dienst comt oock de ceremonie seer wel over een/ daer mede sy verordent worden. Te weten/ dat hen van den Bisschop wordt een kelck ende platteel in de hant ghegheven/ ende van den Opperdiacono een waterpulle/ ende diergelicke beuselingen.* Sy willen dat wy bekennen dat de heylighe Geest in dese beuselingen besloten zy: maer wat Godsalich mensche soude dat toe laten? Maer op dat ick eenmael een eynde make/ men mach van dese oordeelen gelyck van de andere: want het en is my niet noodich breeder te ver-

*Dat de heylighe Gheest gheensins in dese ceremonien besloten wordt/ dat daerom de selve de naem der Sacramenten gheensins behooren te draghen.

halen dat boven verclaert is. Dit sal den matighen en leerlicken (want sulcke hebbe ick voorgenomen te leeren) genoech wesen/ te weten/ dat geen Sacrament Gods en is/ anders dan daer een ceremonie getoont wort aen eē belofte hangēde/ ofte eer/ tē zy dat de belofte in de ceremonie gesien worde. Hier en is niet selfs een syllabe eeniger seker belofte: daerom soudemē te vergeefs een ceremonie soecken om de belofte te bevestigen. Wederom en leestmen niet dat eenige ceremonie die sy ghebruycken/ van God verordent zy. Soo en can dan daer geen Sacrament zijn.

Van het Houwelick.

34 Het laetste Sacrament is het Houwelick/ het welcke wel alle gheloovighen bekennen van God ingestelt te zijne: maer tot den tyt Gregorij toe en heeft niemant ghesien/ dat het voor een Sacrament ghegheven is. Ende wat verstandich mensche soude dat oyt gedacht hebben? Het is wel een goede ende heylige ordeninghe Gods: maer de Lantneeringhe/ timmerconste/ schoemakers ende barbiers conste/ zijn oock rechte ende behoorlicke ordeninghen Gods/ en en zijn nochtans gheene Sacramenten: Want in een Sacrament en wordt niet alleenlick geeyscht dat het Gods werck zy/ maer oock dat het zy een uytwendige ceremonie van God verordent/ om de belofte te bevestighen. Maer dat sulcx niet en is in het Houwelick/ dat mogen oock selfs de kinderen oordeelen. Maer het is (seggen sy) een teeckē eens heyligen dincx/ dat is/ der gheestelicker vereeninge Christi met de Ghemeynte. Ist dat sy met het woort teecken/ verstaen een merck ons van God voorghestelt/ om onse geloove te versterken/ so dwalen sy verre/ ende ist dat sy slechtelick eē teecken verstaen dat tot gelijckenisse voortgebracht is/ soo sal ick bewijsen hoe scherpsinnichlic sy argumenteren. Paulus seyt: Ghelyck d'een sterre van d'ander verscheyden is in claerheyt/ alsoo sal de wederopstandinghe der dooden wesen. Dit sal een Sacrament wesen. Christus seyt: Het rijck der hemelen is ghelijck een mostaert graen: dit is een ander Sacrament. Wederom: Het rijcke der Hemelen is gelijck een suerdeessem: siet hier het derde Sacramēt. Esaias seyt: Siet de Heere sal sijn kudde weyden ghelyck een Herder: siet hier het vierde. Op een ander plaetse seyt hy/ de Heere sal gelijck een reuse uyt gaen: siet hier het vijffte. Ende wat eynde ofte mate sal daer ten eynde wesen? Op dese wyse sullen alle dinghen Sacramenten wesen: soo veel parabolen ende ghelijckenissen in de Schriftuere zijn/ soo vele Sacramenten sullen daer wesen. Jae dieste sal oock een Sacrament wesen/ dewyle daer ghescreven is: De dach des Heeren sal wesen ghelijck een dief in der nacht. Wie soude dese Sophisten connen hooren soo dwaselick spreken? Ick bekenne wel dattet seer goet is/ dat wy soo wanneer wy eenen wijngaert aensien/ gedachtich worden dat Christus seyt: Ick bē de wijnstock/ ghy zijt de wijnrancken/ ende mijn Vader is de Lantman. Item/ soo wanneer wy eenen Herder sien met sijn kudde/ dat ons oock in den sin come/ dat Christus seyt:* Ick ben een goet Herder: mijne schapē hoorē mijn stemme. Maer ist dat yemant sulcke gelijckenisse wil onder de Sacramenten stellen/ diē is niescruyt noodich.

35 † Sy brengen nochtans de woordē Pauli voort/ in de welcke/ ghelyck sy segghen/ de naem Sacrament/ den Houwelicke toegheschreven wordt: Soo wie/ seyt hy/ sijn wijf lief heeft/ die heeft hem selven lief. Niemant en heeft oyt sijn

Op dat het claerder mach blijcken/ dat het houwelick gheen Sacrament en zy/ worden eerstelick de bewijsreden der teghensprekers wechghenomen/ ende wort betoont dattet veel Sacramenten terstont sullen ontspringhen/ soo wy al even eens ghelyck als sy doen/ begeerden onse reden te maken.

1.Cor.15.41.

Matt.13.31. ende 33.

Esa.40.11.
Esa.42.13.

1.Thes.5.2.

Joan.15.1.5.
* Joan.10.11
† Ten tweeden/ wort bewesen/ dat dē plaetse des Apostels/ der welcker uytleggingh daer by ghebracht wort/ de dwalinge der teghensprekers geensins en beschermt.

† Ephes.5.28

 eyghen

eyghen vleesch ghehaet/ maer voedt ende onderhoudt het gelijck oock Christus de Gemeynte: want wy zijn leden sijns lichaems/ van sijn vleesch ende van sijn beenen. Daerom sal de mensche Vader ende Moeder verlaten/ ende sijnen wyve aenhanghen/ ende sy sullen twee in een vleesch wesen. Dit Sacrament is groot: maer ick segghe in Christo ende in de Ghemeynte. Maer de Schrifture alsoo handelen/ is de aerde met den Hemel vermengen. Paulus willende den mannen bewijsen wat sonderlicke liefde sy behooren tot hare wyven te dragen/ stelt hen Christum tot een exempel voor ooghen. Want ghelijck Christus alle schatten der liefden heeft op sijn Ghemeynte uytghestort/ de welcke hy ghetrout heeft/ alsoo wil hy dat een yghelick ghesint zy op sijn wijf. Daer nae seyt hy: Soo wie sijn wijf lief heeft/ die heeft hem selven lief/ ghelijck Christus de Ghemeynte lief ghehadt heeft. Ende willende leeren hoe Christus de Ghemeynte lief ghehadt heeft ghelijck hem selven/ jae hoe hy hem selven heeft een ghemaeckt met sijn bruyt de Ghemeynte/ soo schrijft hy Christo toe dat Adam by Mosen van hem selven seyt.

Gen.2.23.

Want doe Heva voor Adams ooghen ghebracht was/ de welcke hy wiste dat sy uyt sijn zyde ghemaeckt was/ soo seyde hy: Dese is een been uyt mijnen beenen/ ende vleesch uyt mijn vleesch. Dit betuycht Paulus al gheestelick in Christo/ ende in ons vervult te zijne/ als hy seyt dat wy leden sijns lichaems zijn/ van sijn vleesch ende van sijne beenen/ jae een vleesch met hem. Ende ten laetsten roept hy uyt/ seggende: Groot is dese verborghentheyt: ende om dat niemant door twijfelachticheyt der woorden en soude bedroghen worden/ soo verclaert hy dat hy niet en spreeckt van vleeschelicke vereeninghe des mans ende wijfs/ maer van het geestelick houwelick Christi ende der Ghemeynte. Ende het is voorwaer een groote verborghentheyt/ dat Christus heeft laten hem een ribbe uytnemen/ op dat wy daer uyt ghemaeckt worden: dat is/ dat hy doe hy sterck was/ heeft willen swack zijn/ om dat wy door sijn sterckheyt souden versterckt worden/ so dat wy nu selve niet en leven/ maer dat hy in ons leeft.

Gal. 2.20.

36 Sy zijn bedroghen door den naem Sacrament/ de welcke te dier plaetse in de oude oversettinghe is. Maer was het recht dat de gantsche Ghemeynte soude de straffe haerder onwetentheyt draghen? Paulus ghebruyckt daer het woort Mysterium (het welck beduyt verborghentheyt) welck woort de oude Latijnsche oversetter hadde moghen laten staen/ dewyle het den Latijnschen ooren niet ongewoon en is/ ofte hadde moghen een ander Latijnsch woort Arcanum ghebruycken/ dwelck oock verborghentheyt bedupt: maer hy heeft liever dat woort Sacramentum ghebruyckt/ hoewel in gheenen anderen sin dan Paulus in het Griecksche dat woort Mysterium ghebruyckt heeft. Laetse nu gaen/ ende de wetenschap der talen met groot geroep lasteren/ door der welcker onwetentheyt sy in een sake die so licht om verstaen was/ soo langhe schandelick ghedwaelt hebben. Maer waerom staen sy soo seer op het woort Sacrament in dese plaetse alleen/ dwelck sy in vele andere plaetsen voorby gaen? Want het staet oock in den eersten Sendtbrief tot Timotheum/ jae oock in den selven Sendtbrief tot de Ephesien/ ende alomme voor dat Grieck woort Mysterion, dat is/ verborghentheyt. Maer of men hen schoon dit feyl vergave/ soo behoorden nochtans de leughenaers ghedachtich te zijne wat sy ghesept hebben.

D'oorsake deser dwalinghe is ghesproten uyt het tweederley verstant des woorts. Want dat woort Sacrament hebben sy qualick verstaen: waer uyt dan datter menigherley ongheschicktheyt voortcomt/ so haest alsser toegheIaten wordt/ dat het houwelick een Sacrament zy.

1.Tim.3.9. Ephes.1.9.

Maer is het niet een herteloose lichtveerdicheyt/ dat sy het houwelick/ twelck sy met den naem des Sacraments vereert hebben, daer nae onreynicheyt ende vleeschelicke besmettinge noemen? Ist niet een groote ongheschicktheyt dat sy den Priesteren een Sacrament verbieden? Ist dat sy willen seggen dat sy den Priesteren het Sacrament des houwelicx niet en verbieden/ maer alleenlick de oncuyscheyt des byslapens: sy en connen alsoo niet ontgaen. Want sy leeren dat het byslapen selve een deel des Sacraments is/ ende dat de eenheyt die wy met Christo hebben in de gelijckheyt der nature, ons daer door eerst afghebeeldet wordt: om dat man ende wijf niet anders dan door de bylegginghe/ een vleesch en worden. Hoewel sommighe onder hen hebben hier twee Sacramenten ghevonden/ te weten/ het een van God ende de ziele/ in den Bruydegom ende de Bruyt: ende het ander van Christo ende de Ghemeynte/ in den man ende het wijf.

Lib.4.Sent. dist.17.cap.4. & in Decr.27 quæst.2.cap. Quum societas, glos.cap. Lex Divina. Ibidem Decre. lib.4.Sent. Dist.33.cap.2. & in Decr. 32.quæst.2. cap.Quicquid.

Hoe het zy/ soo is nochtans nae haer leere/ de byslapinghe een Sacrament/ waer van men geenen Christen en behoort uyt te sluyten. Ten zy dat moghelick de Sacramenten der Christenen soo qualick over een comen/ dat sy niet en mogen te samen staen. Daer is noch een ander ongeschicktheyt in haer leere. Te weten/ sy seggen dat de ghenade des heylighen Gheests ghegheven wordt in het Sacrament: ende sy leeren dat de byslapinghe een Sacrament is: ende seggen nochtans dat de heylighe Gheest nimmermeer in de byslapinghe is.

37 Ende om datse de Ghemeynte niet en souden slechtelick bespotten/ wat grooter eenen hoop dwalinghen/ leughenen/ bedrochs ende booshepts hebben sy tot dese eenighe dwalinge ghedaen? soo datmen mochte segghen/ dat sy niet anders dan een speloncke aller grouwelickheyt ghesocht en hebben/ als sy uyt het houwelick een Sacrament ghemaeckt hebben. Want als sy dat der werelt wijs ghemaeckt hebben/ soo hebben sy de kennisse ende het oordeel der houwelick saken tot hen ghetrocken: te weten/ om dat het een Gheestelicke sake was/ de welcke de wereltlicke Richters niet en behoorden aen te roeren.

Ten laetsten/ doen sy dit eenmael hebben vercreghen/ hebben sy oock aen haer getrocken de kennisse van houwelicsche saken.

Boven desen/ hebben sy om haer wreede tyrannie te bevestighen/ wetten ghemaeckt/ de welcke eensdeels opentlick teghen God/ ende eensdeels teghen de menschen/ ende onrecht zijn. Ghelijck dat de houwelicken/ die jongelinghen onder malcanderen sonder bevel der ouderen ghemaeckt hebben/ vast blyven. Dat onder de maechschap tot den sevenden graet toe gheene behoorlicke houwelicken en comen zijn/ ende dat sulcke houwelicken die ghemaeckt zijn/ moeten ghescheyden worden. Ende sy dichten graden tegen het recht aller Heydenen/ ende oock tegen de Politie Mosis.

Hebben alsdoe eensdeels goddeloose/ eensdeels seer onbillicke wetten ghemaeckt.

Deut.18.6.

Dat een man die een overspelich wijf verstooten heeft/ niet en mach een ander wijf trouwen. Dat het gheestelicke maechschap niet en mach malcanderen trouwen: Datmen van de sevenste weke voor Paesschen totten achtsten dach na Paesschen: ende in de drie weken voor Joannes gheboorte/ ende van den Advent aen tot den Derthiendach/ gheen bruyloft en mach houden: ende dierghelijcke ontellicke vele wetten/ de welcke lanck waren te verhalen. Ende wy moeten eenmael uyt desen dreck comen/ waer van wy langher ghesproken hebben dan onse herte heeft willen lyden. Nochtans ick meyne wat goets gedaen te hebben/ dewijle ick desen ezelen de leeuwen huyt eensdeels afghetrocken hebbe.

T'besluyt deses Capittels.

Het xx. Capittel.

Van de Politische regeeringhe.

Het andere ende laetste stuck deses Boecx/ aengaende de leyinge eens borghelicken levens.

VOort dewijle wy boven tweerley regeeringhe in den menschen ghestelt hebben / ende van de eene die in de ziele ofte in den inwendigen mensche gheleghen is/ ende het eeuwighe leven aengaet/ boven ghenoech ghesproken hebben: so eyscht dese plaetse dat wy oock van de ander/ die alleenlick de uytwendighe burgherlicke rechtveerdicheyt aengaet/ wat spreke. Want hoewel dese handelinge schijnt van de gheestelicke leere des gheloofs/ de welcke ick in dit boeck voorgenomen hadde te handelen / vreemde te zyne: soo sal nochtans het vervolch bewijsen dat ickse te rechte daer by stelle / jae dat my de noot dwingt dat te doen/ voornemelick dewyle op d'een zyde sommighe uytsinnighe ende Barbarische menschen rasen om dese orden die van God ingestelt is/ te niete te maken:* eñ de pluymstryckers der Princen haer macht soo onmatichlick verheffen / dat syse niet en twijfelen tegen Gods heerschappie te stellen. Ist datmen dit tweederley quaet niet en verhindert/ so sal de oprechticheyt des gheloofs vergaen. Boven desen/ hoe goedertierenlick God in desen deele het voordeel des menschelicken gheslachtes gesocht heeft/ dat betaemt ons grootelick te weten / opdat wy te meer tot Godsalicheyt beweecht worden, om onse danckbaerheyt te betuyghen. Ten eersten/ eer wy tot de sake selve comen / soo moeten wy dat onderscheyt houden / dwelck bovē van ons ghestelt is/ op dat wy dese twee regeeringen die gantschelick verscheyden zyn/ niet (ghelyck vele pleghen) onvoorsichtelick en vermengen. Want als sy hoorē dat in het Evangelium sulcke vryheyt belooft wort/ die onder de menschen noch Coninck/ noch overheyt en bekent, maer den eenighen Christum aensiet / soo meynen sy dat sy gheen vrucht haerder vryheyt en connen hebben/ soo langhe sy eenighe macht over hen sien. Daerom meynen sy dat daer geen dinck en can wel gaen / ten zy dat de gantsche werelt verandert worde/ ende een nieu aenschijn ghecryghe/ soo dat daer noch rechten noch wetten / noch Overicheden en zyn / noch yet sulcx dat sy meynen haerder vryheyt hinderlick te zyne: Maer so wie tusschen lichaem eñ ziele. Item tusschen dit tegenwoordich vergancklic / eñ dat toecomēde eeuwich levē weet eē onderscheyt te makē/ die sal lichtelick verstaen dat het Geestelick Rycke Christi/ ende de burgelicke ordeninghe/ seer verscheyden dinghen zyn. Daerom dewyle het een Jodische ydelheyt is/ het Rycke Christi onder de ordeninghen deser werelt te soecken ende te besluyten / soo sullen wy liever dencken dat de Schriftuere claerlick leert/ te weten/ dat het een geestelicke vrucht is/ die uyt de weldaet Christi comt, ende ghedachtich zyn dat wy alle dese vryheyt/ die ons in hem belooft ende voorghestelt wort/ moeten in hare palen besluyten. Want waerom ist dat de selve Apostel die ons gebiet in de vryheyt te staen, ende ons onder het jock der dienstbaerheyt niet te worpen/ op een ander plaetse de dienstknechten verbiet van haren stant sorchvuldich te zyne: anders dan om dat de gheestelicke vryheyt seer wel can met de Politische dienstbaerheyt staen? Na dit ghevoelen moetmē oock dese syne sententien verstaen: In het rycke Gods en is noch Jode noch Grieck / noch Man noch Wijf/ noch Dienstknecht ofte Vrye. Item: Daer en is noch Jode noch Grieck/ noch Voorhuyt/ noch Besnijdinghe/ noch Barbarus/ noch Scytha / noch Dienstbaer/ noch Vrije: maer Christus al in allen. Waer mede hy te kennen geeft/ dat daer niet aen gheleghen en is in wat conditie men is by de menschen: noch onder wiens wetten men leeft: dewyle in die dinghen het Rycke Christi niet gheleghen en is.

1. Op dat de Wederdoopers moghen tegengesproken werden.

* Ten 2/ om de pluymstryckers der Princen den mont te stoppen.

Ten 3/ om dat wy tot danckbaerheyt tegen God mogen verweckt worden.

Teghen de dwalinge der Wederdoopers/ wort bewesen dat de Politische regeeringhe gheensins en strijt tegen de Christelicke vryheyt.

Al isset dat het borgerlicke regiment van het gheestelicke rijcke Christi moet onderscheyden werden.

Gal.5.1.

1.Cor.7.21. Gal.3.28.

2 Nochtans en dient dit onderscheyt niet hier toe/ om dat wy souden dencken dat de gantsche Politie ofte burgherlicke regeeringe een onreyn dinck zy / ende de Christen menschen niet aen en gaet. Want aldus roepen ende roemen uytsinnighe menschen dien de ongheboonden vryheyt behaghen. Dewyle wy door Christum den ordeninghen deser werelt ghestorven / ende in syn rycke ghestelt zyn / ende sitten onder de hemelsche/ soo en betaemt het ons niet / ende is verre beneden onse weerdicheyt / dat wy met dese onheylighe ende onreyne sorchvuldicheden becommert worden/ die in dinghen gheleghen zyn die van den Christen mensche vreemde zyn. Waer toe dienē (seggē sy) de Wetten sonder Richthuys ende Richtstoel: Ende wat heeft een Christen mensche met het Richthuys te doen? Ja dewijle het niet geoorloft en is te dooden / waer toe dienen de Wetten ende oordeelen? Maer gelyck wy boven vermaent hebben / dat dese regeeringhe verscheyden is van dat gheestelick ende inwendich rycke Christi: alsoo moeten wy oock weten dat sy tegē malcanderen niet en stryden. Want dit gheestelick rycke maeckt nu hier op der aerden in ons een begin des hemelschen rycx / ende begint eenichsins de onsterffelicke onverganckelicke salicheyt in dit sterffelicke ende vergánckelicke leven. Maer dese uytwendighe regeeringhe is verordent om soo langhe als wy onder de menschen hier sullen leven / den uytwendighen Godsdienst te onderhouden ende beschermen / de ghesonde leere der Godsalicheyt / ende den stant der Ghemeynte te beschudden/ onse leven nae de ghemeynschap der menschen te voeghen/ ende na de burgherlicke rechtveerdicheyt te schicken / vrientschap met malcanderen te maken/ gemeyn vrede ende ruste voeden: welcke dinghen alle ick bekenne te vergeefs te zijne / ist dat het rycke Gods sulck alst in ons is/ dit teghenwoordich leven wech neemt. Maer ist dat de wille Gods is / dat wy hier op der aerde vreemdelingen zyn / dewyle wy soecken tot dat waerachtighe vaderlant te comen: ende ist dat deser onser vreemdelingher op der aerden wooninghe/ sulcke behulpselen noodich zyn: soo benemen die dē mensche syn menschelicke natuere die hem willen sulcke dingen ontnemen. Want als sy segghen dat in de Gemeynte behoort soo groote volmaecktheyt te zyne/ dat haer maticheyt genoechsaem zy voor alle wetten: soo dichten sy dwaselick sulcke volmaecktheyt die in der menschen ghemeynschap nimmermeer en can ghevonden worden. Want dewyle de ongeschickte menschen soo overwillich boos ende hartneckich zyn/ dat sy nau connen door groote strengicheyt der wetten bedwonghen worden: wat meynen wy dat sy doen souden/ waert dat sy saghen dat haer stoute vryheyt mochte ongestraft blyven/ dewyle sy niet selfs door ghewelt ghenoech verhindert en worden van quaet doen?

1. Tegenwoordinghe der Wederdooperen/ dat de borgelicke regeeringhe den Christen mensche niet en betaemt.

Col.3.11.

2. Datse van natueren soodanich is/ datse regelrecht strijt tegē de Christelicke belijdenisse.

Tegen beyde dese teghenworpinghen wordt betoont/ dat het Politicke regiment sodanich is/ datse oock in dit leven eenichsins eē begin maeckt van de onsterffelickheyt.

Hebr.11.

Ende datse oock onsliedē/ die wy in der kercke ende Politie verkeere/ seer noodich is.

3 Maer wy sullen hier nae bequamer plaetse hebben van de vrucht ende nutticheyt der Politie te spreken. Nu wil ick alleenlick datmen verstae/ dat het eē onmenschelicke ongeschicktheyt is/ datmen die soeckt wech te nemen / der welcker ghebruyck alsoo noodich is onder de menschē/ als broot/ water/ Sonne ende Lucht:

Bewijs van dese antwoort/ dat/ te weten/ dese regeeringhe ons niet alleen dienstelic is in aertsche saken/ maer ooc om te beschermen ende te verbreyden Christelicke

ende der welcker weerdicheyt oock veel grooter is. Want sy en dient niet alleenlick op dat de menschen leven/eten/drincken/ ende onderhouden worden/ hoewel sy voorwaer alle dese dingen vervaet als sy maeckt dat de menschen tesamen leven: nochtans segge ick en dient sy niet hier toe alleenlick/ maer oock op dat geen afgoderie/noch lasteringhe teghen den naem Gods/ ende teghen sijn waerheyt / noch andere diergelicke erghernissen der Religie / opentlick onder het volck gesaeyt en worden: op dat de gemeyn ruste niet verstoort en worde/ op dat een yghelick het sijne ongheschent ende onvercort behoude/ op dat de menschen sonder bedroch ende hinder met malcanderen handelen / op dat eerbaerheyt ẽn maticheyt plaetse onder hen hebbe: somma/op dat onder de Christenen een opẽbaer forme der Religie ende vriendelickheyt onder de menschen zy. Niemant en zy verwondert dat ick de sorghe om de religie recht te stellen/nu der menschelicker politie overghevе/ de welcke ick boven schijne buytẽ der menschẽ macht gestelt te hebben. Want ghelijck ick te vooren den menschen niet toeghelaten en hebbe nae haer goetduncken wetten van de Religie ofte van den Godsdienst te maken : alsoo en late ick hen sulcx oock nu niet toe/ als ick de politische ordeninghe prijse ende bevestighe/de welcke daer toe arbeyt dat de waerachtighe Religie die in de Wet Gods vervaet is/niet opentlick door opẽbaer godloosheyt / vrypelick gheschent noch besmet en worde.

Daer nae/ wordt dese handelinghe tot meerder claricheyt/in drie voornaemste stucken begrepẽ.
1. Van de Overheyt.
2. Van de Wetten.
3. Van het gemeene volc.

Maer de lesers sullen door de claerheyt der ordẽ geholpen zijnde/ bet verstaen wat men van de gantsche politische regeeringe moet gevoelen/ist dat wy hare deelen verscheydentlick handelen. Der politischer regeeringhe zijn drie deelen / te weten / de Overicheyt die de bewaerster der Wetten is:de Wettẽ na de welcke sy regeert:ende het volc dwelck door de Wetten ghereghert wort/ ende der Overicheyt ghehoorsaem is. So laet ons ten eersten het ampt der Overicheyt aensiẽ/ oft een behoorlicke ende Gode aenghename roepinghe zy/hoedanich de dienst ende hoe groot de macht zy: daer nae met hoedanighe wetten een Christelicke politie behoort ghereghert te worden : ten laetsten / wat voordeel tvolck uyt de Wetten heeft/ẽn wat onderdanicheyt het der Overicheyt schuldich is.

Dat de bedieninghe der Overheden Gode behaeght/heeft hy dat door sijn stemme ende groote prijselicke reden genoechsaem betuycht.
† Exod.22.8. Psal.82.1. ende 6.
* 1. Sy worden Goden gheheeten.
† Joan.10.35

4 De Heere en heeft niet alleenlick betuycht dat de dienst der Overicheyt hem aenghenaem is/ maer heeft oock dẽ weerdicheyt daer van seer verheven ende ons seer aengheprezen / ghelijck (op dat ick sommige plaetsen verhale) † dat alle Overichedẽ* Goden genaemt wordẽ/niemant en dencke dat in dien naem weynich gelegẽ zy/ want daer door wordt bedupt dat sy van God bevel ende Godlicke autoriteyt hebbẽ/ ẽn gantschelic Gods persoon dragẽ/des welckes plaetse sy eenichsins bewarẽ. Dit is niet mijn gedichtsel/maer de uytlegginghe Christi/ daer hy seyt: † Ist dat de Schriftuere die genaemt heeft Godẽ/tot de welcke Gods woort geschiet is: Wat is dat te segghen anders dan dat hen van God bevel gegevẽ is/ op dat sy hem in sijn ampt dienen? ẽn dat sy (gelijck Moses ẽn Josaphat seyden tot de Richters die sy in alle stedẽ Jude stelden) oordeel ende recht doen/ niet voor menschẽ/ maer voor God.

Deut.1.17. 2.Par.19.6. Pro 8.14.
2. Sy worden ghestelt van Gods wysheyt.

Hier toe dient oock dat de wijsheyt Gods door den mont Salomonis betuycht/te wetẽ/ dat het sijn werck is dat de Coninghen regeeren/ende dat de Raetsheeren recht doen: dat de Princen heerschappie hebben/ ende dat alle de Richters der aerden zijn goetdadich. Want dat is ghelijck of daer ghesept ware / dat het niet en geschiet door menschelicke boosheyt dat de macht aller dinghen op der aerde is by de Coninghen ende andere Overste/ maer dat het ghescheit door voorsieninghe ende heylighe ordeninge Gods/ den welcken het alsoo believt de regeeringe der menschẽ te voegẽ: want hy staet hen by/ ja regeertse oock als sy wetten geven ẽn recht doen. Het welcke Paulus oock opentlick leert / als hy de regeeringhen oock telt onder de gaven Gods/ de welcke nae de menigerley ghenade verscheydelick uytgedeylt worden / ẽn behooren van de dienaers Christi tot opbouwinghe der Gemeynte gebruyckt te worden. Rom.12.8. Want hoewel hy daer eygentlick spreeckt van de vergaderinge der Ouderlingen/ die in de eerste Gemeynte gestelt wordẽ om de gemeyn discipline te regeeren (dwelck ampt hy in den Sendtbrief tot de Corinthen noemt regeeringhe) nochtans dewyle wy sien dat de burgherlicke macht tot dit selve eynde dient/ so is het sonder twijfel dat hy ons daer alderleye behoorlicke regeeringhe aenwijst. 1.Cor.12.28. Maer hy spreeckt veel claerlicker daer hy eygẽtlic van de sake handelt. Want hy leert dat de macht is een ordeninghe Gods: ende dat daer geene machtẽ en zijn anders dan van God verordent. Rom.13.1. Ende dat de Princen Gods dienaers zijn/den genen die wel doen tot lof/ ende den genen die quaet doen / tot wrake.

3. Wordt dat oock bevesticht met exempelẽ der heyligher mannen/die in dese bedieninge gewweest hebben.

Hier toe dienen de exempelen der heyliger mannen/der welcker sommige over Coninckrijcken/ gelijck David/ Josias/ ende Ezechias: sommighe over heerschappien/ghelijck Joseph/ ende Daniel: sommighe over de regeeringe eens vryen volcx/ gelijc Moses/ Josue/ ẽn de Richters geweest zijn: der welcker dienst de Heere bewesen heeft hẽ aẽgenaem te zijne. Daerom en moet nu niemant twyfelen dat de politische macht is eẽ roepinge die niet alleenlick voor God heylich ẽn behoorlick is/ maer dat sy is de alderheylichste / ẽn int gantsch leven der menschen de aldereerlickste.

Teghensprekinghe/dat den Joden/ ende niet den Christenen/ dese politie is ingestelt gheweest.

5 De ghene die begheeren dat onder de menschen gheen regeeringe en zy/die seggen/hoewel voortijden over het grove Joodische volck Coningen ende Richters geweest zijn/ soo en comt nochtans dese dienstknechtelicke wijse der regeeringhe niet over een met de volmaecktheyt die Christus heeft met sijn Evangelium aenghebracht. Maer hier in en openbaren sy niet alleenlick haer onweetẽtheyt/ maer oock haer duyvelsche hooveerdicheyt / dewyle sy hen selven sulck eẽ volmaecktheyt toe schrijvẽ/daer vã niet het honderste deel in hen gesien en wort.

Antwoort uyt David/ Esaia ende Paulo/dat de staet der kercke hedensdaechs der beschermінghe ende bewaringhe der Overheden bevolen wordt.
† Psal.2.12.
* Esai.49.23.

Maer hoedanich sy oock zijn / soo is dit licht om wederleggen: † want als David de Coningen ende Vorsten vermaent den Sone Gods te cussen/ soo en ghebiet hy hen niet haer heerschappie af te leggen/ ende een gemeyn leven aen te nemen: maer de macht daer mede sy begaeft zijn/Christo te onderworpen / op dat hy alleen boven al zy.* Desgelijcx als Esaias belooft dat de Coninghen sullen Voesterers / ende de Coninginnen Voesterschen der Ghemeynte wesen/ soo en beneemt hy hen de Coninclicke eere niet : maer stelt se eer met eenen eerlicken tytel den Godsaligen Dienaren Gods tot patroonen ẽn beschermers: want de Prophetie gaet de comste Christi aen. Ick late willens vele getuygenissen achter die alomme gevonden wordẽ/ẽn voornemelick in de Psalmẽ/in de welcke allen regeerderen haer recht toegeschreven ende bevesticht wort. Maer bovẽ al is daer eẽ schoon plaetse by Paulum/ daer hy Timotheum vermaent datmẽ in de gemeyne vergaderingẽ behoort te biddẽ voor de Coningen/ ẽn stelt terstont de redẽ daer by/ te weten/ 1.Tim.2.2.

weten/ op dat wy moghen gherustelick onder hen leven met alle Godsalichept ende eerbaerhept/ met welcke woorden hy den stant der Gemeynte/ haerder beschermınge ende bewaringe bevelt.

Het gebruyc deser leere by de Overheden.

6 In dit ghedachte behoort de Overichept haer sonder ophoudē te oeffenen/ dewyle sy daer door connen seer verweckt worden om haer ampt behoorlick te bedienen/ ende oock sonderlick getroost/ om de swaricheden haers ampts (de welcke voorwaer seer vele zyn) te lichter achten. Want wat grooter neersticheyt tot geheelheyt/ voorsichticheyt/ sachtmoedicheyt/ cuyschept/ ende onnooselhept/ moeten die van hen selven eyschen/ die wetē dat sy tot dienaren der Godlicker rechtveerdichept ghestelt zyn? Hoe sullen sy bestaen ongerechticheyt toe te laten in haren Richtstoel/ als sy hooren dat het de throon des levendighen Gods is? Door wat stouticheyt sullen sy een onrechtveerdighe sententie spreken met den mont/ welcken sy weten tot eē instrument der Godlicker waerheyt verordent te zyne? Door wat conscientie sullen sy ongoodlicke ordeninghen onderteeckenen met de hant/ de welcke sy wetē verordēt te zyne om de rechtē Gods te schryven? Somma/ ist datse gedachtich zyn dat sy Stadthouders Gods zyn/ so moeten sy met alle sorchvuldichept ende neerstichept arbeyden/ om in hen selven den menschen een beelt der Godlicker voorsieninge/ bewaringhe/ goetwillichept/ ende rechtveerdichept voor oogen te stellen. Ende sy moeten hen selven altyts dit voor ooghen stellen/ te weten: Ist dat sy alle vervloeckt wordē die het werck der wrake Gods bedriegelyck doen/ dat sy dan vele swaerlicker sullen vervloeckt wesen/ die in dese behoorlicke roepinge bedrieghelick wandelen. Daerom als Moses ende Josaphat hebben willen hare Richters vermanen te doē gelyck sy behoorden/ so en hebben sy niet crachtigers gehadt om hare herten te verwecken/ dan het ghene dat wy boven verhaelt hebben/ te weten dit: Siet wat ghy doet: want ghy en doet het recht ende oordeel niet door den mensche/ maer door God/ de welcke by u is in de sake des oordeels. Soo laet nu dan de vreese des Heeren op u zyn. Siet toe ende doet het: want daer en is gheen verdraechthept by den Heere onsen God. Eñ op een ander plaetse wort ghesept/ dat God hem selven ghestelt heeft in de vergaderinge der goden/ eñ dat hy midden onder de goden recht doet: op dat sy gemoet worden om haer ampt te doen/ als sy hooren dat sy als Stadthouders Gods zyn/ den welcken sy eenmael sullen moeten rekenschap haerder bedieninge doen. Ende dese vermaninghe behoort met recht seer crachtich by hen te zyne: want ist dat sy onrecht doen/ soo en doen sy niet alleenlick den menschen onghelyck/ de welcke sy boosselick quellen/ maer doen oock Gode smaethept aen/ wiens heylige oordeelen sy besmetten. Wederom hebben sy grooten troost als sy by hen selven overlegghen dat haer ampt ende roepinghe niet en is onheylich noch vreemde van eenen dienstknecht Gods/ maer dat haer dienst seer heylich is: als die't ampt Gods bedienen.

1. Sy zyn schuldich met hooch, ter Godsalichept gerechticheyt ende neerstichept in haer ampt te leven.

Jere. 48. 10.

Deut. 1. 16.
2. Par. 19. 6.

Psal. 82. 1.
Esai. 3. 14.

2. Sy hebben eenen schoonen troost.

*3. Sy moetē niet veel achten op de lasteringen der Wederdooperen dewyle de selve niet menschen/ maer God selve dat hy niet en regeere, verwerpen.

7 * De gene die door soo vele ghetuygenissen der Schrifture hen selven niet en onthouden van desen heylighen dienst te lasteren/ gelyck of hy van de Christelicke Religie ende Godsalichept vreemde ware/ wat doen die anders dan dat sy God selve beschuldighen/ op den welcken de versmaethept moet vallen/ die synen dienste aenghedaen wordt? Ende sulcke menschen en verachten niet de Overicheden/ maer verwerpen God/ op dat hy over hen niet en regeere. Want ist dat de Heere die metter waerhept gesept heeft van het volck Israels/ om dat het de heerschappie Samuelis verworpen haddet/ waerom en sal het oock hedē niet metter waerhept ghesept worden/ van de gene die alle heerschappie lasteren die van God inghestelt is? Maer sy segghen/ dewyle de Heere tot de Apostelen gesept heeft/ † dat de Coninghen der Heydenen heerschappie over hen hebben/ maer dat het niet en behoort alsoo te zyne onder hen/ daer de ghene die de eerste is/ behoort de minste te worden/ soo is het hier mede allen Christenen verboden/ Coninckryken ofte heerschappien te bedienē. O bequame uytleggers. Daer was twist onder de Discipulen ghecomen wie de hoochste soude wesen: eñ de Heere dese ydel eergierichept willende wederlegghen/ heeft hen gheleert dat haer dienst niet en is den Coninckryken gelyck/ in de welcke een onder de andere de overste is. Maer ic bidde u/ wat oneere wort der Coninckllicker weerdichept met dese gelyckenisse ghedaen? Jae wat bewyst dese gelyckenisse/ anders dan dat het Coninckliche ampt niet en is een Apostolische dienst: Boven desen hoewel de Overicheden menigerley zyn: soo en is nochtans in desen deele daer onder gheen onderschept/ maer wy moetense alle voor ordeninghen Gods aensien. † Want Paulus vervaetse oock alle te samen/ als hy sept/ † dat daer gheen macht en is anders dan van God. Eñ de macht die den menschen alderminst behaghelick was/ die is boven andere sonderlick aengheprezen/ te weten/ de heerschappie eens menschen alleen de welcke voortyden van uytnemende ende moedige menschen niet wel geleden en is: om dat sy een gemeyn dienstbaerhept aller menschen mede brengt/ uytgenomen dien eenē/ onder wiens wille sy alle de andere onderworpt. Maer de Schrifture willende dese onrechte oordeelen verhinderē/ betuycht by name dat het de voorsienninghe der Godlicker wysheyt is/ dat de Coninghen regeeren/ ende ghebiet sonderlick den Coninck te eeren.

1. Sam. 8. 7.

Geēnsins en is ooc in den wech de spreucke Christi/ de welcke sy qualick uytleggende met seer booser herten ons voorwerpen.
† Luc. 22. 25.

Noch daer en is niet aen gelegen/ wat ter voor een maniere ofte gedaente van regeeren zy.
† Want sy zyn alle van God inghestelt.
† Rom. 13. 1.

Pro. 8. 15.
1. Pet. 2. 13.

8 Ende voorwaer het is een ydel becommeringe dat de gemeyn man/ die gheen autoritept en heeft om eenige Politische sake te verordenē/ disputeeren welcke de beste stant der politie zy te dier plaetse daer sy woonen. Men en cant oock niet enckelick oordeelen anders dan lichtveerdichlick/ dewyle het voorneemste hier van in de circonstantie ende gelegentheden staet. Ende so men oock de standen selve sonder circonstantien wil met malcanderen vergheleycken/ men sal niet lichtelick connen onderscheyden welcke de nutste zy/ soo seer ghelyck zyn sy van conditien. Daer worden driederley Politische regeeringen ghetelt/ te weten/ Monarchia, dat is/ daer een alleē de opperste is/ hy zy Coninck of Hertoghe: of andersins genaemt Aristocratia, dat is/ daer de voorneemste ende beste regeeren: eñ Democratia, dat is/ daer het volck regeert/ eñ eē yegelick onder het volck macht heeft. Daer eē alleen regeert/ daer can de regeeringe wel lichtelic tot wreede tyrannie vervallen: maer daer de voorneemste regeeren/ daer connē sy oock byna alsoo lichtelick tot onrechte regeeringe eens worden: eñ daer het volck regeert/ daer can veel lichtelicker oproer comen. † Ist dat mē dese voornoemde driederley regeeringē die de Philosophen stellē/ in haer selven aenmerckt/ so en wil ick niet loochenē dat de stant daer de voorneemste regeerē/ ofte die door haer regeeringē gematicht wort/ de an-

Daer zyn driederley borgherlicke regeeringhen. 1. De Monarchi/ daer een alleen de opperste is. 2. De Aristocrati dat is/ daer de beste regeeren. 3. De Democrati/ dat is/ daer het volc de regeeringe heeft. Welcke daer nu van dien de beste is en can niet sekerlick ghesept worden.

† De regeeringe die upt de voorneemste bestaet/ als sy wel is ghematicht/ schynt de andere te boven te gaen.

de andere ſtanden verre te boven gaet: niet in hem ſelven/ maer om dat het ſeer ſelden geſchiet dat de Coninghen hen ſelven ſoo matichlick houden / dat haer wille nimmermeer van het ghene dat recht is af en wijcke: ofte dat ſy met ſulcke wijſheyt eñ voorſichticheyt begaeft zijn/ dat een yeghelick Coninck ſien ſoude ſoo veel noodich is. So comt het dan door der meñſchen feyl ende ghebreck / dat het onſorghelicker ende verdraghelicker is/ dat ſommighe regeeren / op dat ſy malcanderen onderlinghe helpen / leeren ende vermanen / ende op dat daer te meer ſtraffers ende dwinghers zijn / iſt dat yemant hem ſelven te ſeer verheft. Gelijck de bevindinghe altijts bewesen heeft / dat deſe regeeringhe ſomminger voornemſter mannen de beſte is/ alſo heeft het de Heere ooc door ſijn autoriteyt beveſticht / dewyle hy die onder de Iſraeliten ingheſtelt heeft / doe hyſe wilde in den alderbeſten ſtant houden / tot dat hy een figuere ende beelt Chriſti voorſtelde in David. Ende ghelijck ick geerne bekenne/ dat gheenderley regeeringe gheluckelicker en is dan deſe/ daer de vryheyt ſulcke maticheyt heeft als het betaemt / eñ bequamelick tot ghedurichheyt gheſchickt is: alſoo achte ick oock die ſeer gheluckich te zijne/ die in ſulcke conditie moghen zijn: ende als ſy neerſtichlick ende ſtantvaſtichlick arbeyden om die te bewaren ende te behouden / ſoo achte ick dat ſy niet anders en doen dan ſy behooren. Ja de Overicheden moeten met grooter neerſticheyt daer na ſtaen/ dat ſy niet toe en laten dat de vryheyt tot der welcker beſcherminghe ſy gheſtelt zijn/ in gheenen deele vercort / ende veel min benomen worde: iſt dat ſy daer in te trage ende ſorgeloos zijn / ſoo zijn ſy onghetrouwe ende meyneedich in haer ampt / eñ verraders haers vaderlants. Maer iſt dat de ghene over de welcke de Heere een ander regeeringe geſtelt heeft/ ſoo dat ſy van Vorſten ofte Princen geregeert worden / de regeeringhe tot hen ſelven trecken/ op dat ſy daer door beweecht worden/ om een veranderinghe te ſoecken / ſoo ſal dit ghedachte niet alleenlick dwaes ende ydel/ maer oock gantſchelick ſchadelick weſen. Iſt datmen wil d'ooghen niet op een ſtadt alleen ſlaen / maer de gantſche werelt overſien ende aenmercken/ of ymmers tgeſichte wat verre ſtrecken/ ſo ſalmen voorwaer bevinden dat het niet ſonder oorſake door de voorſieninge Gods alſoo geſchickt is/ dat verſchepden landen op verſchepden wijſe geregeert worden. Want gelijck de elementen niet en connen met malcanderen over een comen/ anders dan door een ongelijcke getemperthept: alſo worden deſe verſchepden regeeringen ſeer wel door haer verſchepdentheyt behouden. Hoewel het en is niet noodich ſulcx te ſegghen den ghenen die met den wille Gods te vrede zijn. Want dewijle dat het Gode belieft heeft Coninghen te ſtellen over de Coninckrijcken/ eñ over vrye ſtedẽ ende volcken andere Regeerders: wie ſy zijn / die hy over de plaetſe daer wy woonen geſtelt heeft/ dien moeten wy ghehoorſaem ende onderdanich zijn.

Ghelijck dat door de bevindinghe ſelfs eñ door Gods autoriteyt waer is bevonden.

Deſe drieder-ley regeeringhen zijn van God/ door wiens voorſichticheyt het geſchiet/ dat verſchepde landen geregeert worden op verſchepde manieren.

9 Nu moeten wy int corte verclaren hoedanich het ampt der Overicheyt door Gods woort beſchreven wort/ ende waer int ghelegen zy. Dattet ſtreckt tot beyde de tafelen der Wet/ dat mochtmen oock uyt de Heydenſche ſchrijvers leeren / waert dat het de Schrifture niet en leerde. Wãt daer en heeft niemãt van't ampt der Overicheyt/ ende van wetten te geven/ ende van Politiſche ordeninghe gheſchreven/ die niet van de Religie ende dẽ Godlicken dienſt ſijn begin gemaeckt en heeft. Eñ alſo hebbẽ ſy alle beleden dat daer geen burgerlicke regeeringhe en can geluckichlick ingeſtelt wordẽ/ ten zy dat de eerſte ſorge zy van de Godſalicheyt: ende dat de Wettẽ verkeert zijn/ die Gods recht ende dienſt voorby gaende / alleenlick der menſchen nut ſoeckẽ. Daerom dewyle de Religie by alle Philoſophẽ / eñ oock door het algemeyn eendrachtich gevoelen aller Heydenen / den eerſten graet heeft/ ſo moeten de Chriſtelicke Overicheden eñ Princen hen ſelven ſchamen van haer onachtſaemheyt/ ten zy datſe hier in ſorge dragen. Eñ wy hebben nu beweſen dat dit hen ſonderlinge van God bevolen is: ghelijck het oock recht eñ behoorlick is dat ſy arbeyden om de eere Gods te vorderẽ eñ beſchermẽ/ wiens Stadthouders ſy zijn/ ende door wiens weldaet ſy regeeren. De heylige Coninghen worden oock in de Schrifture hierom aldermeeſt gepreſen/ dat ſy dẽ vervalſchten ofte vervallen Godsdienſt weder opgericht hebben/ ofte voor de Religie ſorge ghedragen hebben/ om dat ſy onder hen ſoude ſuyver eñ geſont bloeyen. Hierentegen onder de feylen die comen daer geen behoorlicke regeeringe en is/ ſtelt de Schrifture dat daer geẽ Coninck in Iſrael en was / eñ dat daerom een yeghelick dede dat hẽ behaechde. Hier uyt wort de dwaeſheyt gheopenbaert der ghener die willen dat de Overicheyt de ſorge der Religie eñ des Godlicken dienſt verlatende / alleenlick onder de menſchen recht doẽ. Gelijck of God regeerders uyt ſynen naem geſtelt hadde die aertſche ſakẽ ſouden eyndigen/ eñ achtergelaten hadde het ghene daer veel meer aen gelegen is/ te weten/ datmen hẽ na het ſuyver ghebot der Wet ſoude dienen. Maer de beroerlicke menſchen worden hier toe gedreven door een begheerte om alle dinghen te vernieuwẽ/ dat ſy alle de gene die de ſchendinge der Godſalicheyt ſoudẽ ſtraffen/ begeerẽ weechgenomen te hebben. Aengaende de tweede tafel/ Jeremias gebiet den Coningẽ oordeel eñ rechtveerdicheyt te doen/ den verdrucktẽ te verloſſen van de hant des genes die hem t'onrechte beſchuldicht: den vreemdelinck/ de weduwen ende de weeſen niet te bedroevẽ/ noch onrecht te doẽ/ eñ geẽ onſchuldich bloet te ſtorten. Tot dit ſelve dient de vermaninge die in den 82. Pſalm geleſen wort/ te weten/ dat ſy moeten den armen eñ gebreckelicken recht doen/ den armen hulooſen uyt laten/ den armen uyt de hant des verdruckers verloſſen. Ende Moſes ſeyt tot de gene die hy in ſijn plaetſe gheſtelt hadde: Laetſe de ſake haerder broederen hooren/ eñ tuſſchen den eenen broeder eñ den anderẽ/ ofte tuſſchen den vreemdelinck oordeelen/ gheen aenſichte in het oordeel bekennen/ alſo wel den cleynen als den grooten hooren/ oock geenen menſche vreeſen: want het is Gods oordeel. Ick gae deſe dinghen voorby/ te weten/ dat de Coningen hare peerden niet en vermenichvuldighen/ dat ſy hen ſelven niet tot giericheyt en geven/ dat ſy hen ſelvẽ niet en verheffen boven hare broeders. Item / dat ſy alle de dagen haers levens niet af en latẽ de Wet des Heeren te bedencken. Dat de Richters niet en wijcken tot d'een zijde noch tot d'ander/ dat ſy geen gave en ontfangen/ eñ diergelicke dinghen die alomme in de Schrifture geleſen worden: want als ick hier t'ampt der Overicheden verclare/ en is mijn voornemen niet ſo ſeer de Overicheden ſelve te onderwijſen/ als andere te leeren wat de Overicheden zijn / eñ tot wat eynde ſy van God geſtelt zijn. So ſien wy dan/ dat de Overicheden ſijn beſchermers eñ bewaerers der ghemeyner onnooſelheyt / maticheyt / zedicheyt/ eerlickheyt eñ ruſte / dat haer eenige verſaicheyt

Het laetſte ſtuck des eerſtẽ deels/ handelende van het ampt der Overheden.

Der ſelver voornaemſte ſorghe moet weſen/ de onderhoudinge der Chriſtelicker Religie ende warer Godſalicheyt.

Dit ſelve wordt met exempelen eñ ghetuygeniſſen beweſen.

Item met een contrari bewijs.

Jude 21.25.

Ende met een argument genomen van een ongheſchicktheyt.

Jere. 22.3.

Haer andere ſorghe moet weſen/ de bedieninghe der rechtveerdicheyt/ dwelck met getuygeniſſen beweſen wort.

Deut. 1.16.

Deut. 17.15.

Deut. 16.19.

Rom. 13.3.

stichheyt is de gemeyn welvaert ende vrede aller menschen soecken eñ vorderen. Van dese deuchden belooft David een exemplaer te wesen, als hy sal tot het Coninckrijcke gebracht worden, te weten, dat hy niet en sal in eenighe boosheyt bewilligen, maer dat de godloose lasteraers eñ hooveerdige, sullen hem grouwelick wesen: eñ dat hy sal goede eñ getrouwe raetslieden aennemẽ. Eñ dewyle sy dit niet en connen doen sonder de goede van der boosen onrecht te beschermen, eñ dẽ bedruckten hulpe te doen, so moeten sy oock met macht gewapent [illegible]n, om de boose ende quaetdoenders (door de welcke de gemeyn ruste beroert ofte verstoort wort) strengelick te dwingen. Want wy bevinden dat gantschelick waerachtich te zijne dat Solon seyde, te weten, * dat alle burgerlicke regeringẽ gelegen zijn in prijs eñ straffe, eñ dat de gantsche burgherlicke Disciplijne vervalt eñ te niete wort, waer prijs ende straffe wechgenomen worden. Want vele staen seer flauwelick na het ghene dat goet ende recht is, ten zy dat de deucht geeert worde, ende der booser menschen lust en can niet anders dan door strengicheyt ende straffe gedwongen worden. Ende dese twee dingen zijn van de Propheten vervaet, † als hy de Coninghen ende andere Overicheden ghebiet oordeel ende recht te doen. Rechtveerdicheyt is dẽ onnooselen aen nemen, beschermen ende verlossen: oordeel is der boosen stouticheyt wederstaen, haer gewelt verhinderen, ende boosheyt straffen.

Psal. 101.

‡ Om dier oorsakẽ wille zijn sy van God met macht ende ghewelt ghewapent.

* Te weten, met vereeringhe ende straffe, daer mede alle gemeyne regeeringhen bestaen.

† Jere. 21.12. ende 22.3.

10 * Maer hier schijnt een swaer vrage uyt te comen, te weten, Ist dat alle Christenen door Gods Wet verboden worden te dooden, ende de Prophete betuycht van den heylighen Berch Gods, dat is van de Gemeynte, dat sy daer in niet en sullen verdrucken noch hinder doen, hoe can de Overicheyt Godsalich zijn ende bloet storten? Maer ist dat wy verstaen dat de Overicheyt int straffen niet en doet uyt haer selven, maer het oordeel Gods selve volbrengt, soo en sullen wy door dese swaricheyt niet verhindert worden. De Wet des Heeren verbiet te doodẽ: maer op dat de doodslaghen niet onghestraft en blyven, so geeft de Wetgever selve synen dienaren het sweert in de hant, om dat tegen de doodslagers te gebruyckẽ. Het en betaemt dẽ Godsalighen niet yemant te verdrucken ende hinderen: maer der Godsaligen verdruckingen door des Heeren bevel wreken, en is niet hinderen noch verdrucken. Och of wy altyts met onse herten aenmerckten, dat hier niet gehandelt en wort door menschẽ lichtveerdicheyt, maer door de autoriteyt Gods die het beveelt: waer dese autoriteyt voor gaet, daer wort nimmermeer van den rechten wech gedwaelt. Tẽ zy dat men gelick der rechtveerdicheyt Gods een toom aẽgedaen is, op dat hy de boosheyt niet en straffe. * Ist dat het ons niet geoorloft en is Gode een Wet te stellen, waerom sullen wy synen dienarẽ t'onrechte schult op leggẽ? Paulus seyt: Sy en draghen het sweert niet te vergeefs, want sy zijn dienaers Gods, om hem in sijn toornicheyt te dienen, ende wrake te doẽ over de quaetdoenders. Daerom ist dat de Princen eñ andere Overicheden weten dat Gode geen dinck aengenamer en is dan hem gehoorsaem te zijn, soo moeten sy in desen dienst neerstich zijn, ist dat sy willen haer Godsalicheyt, rechtveerdicheyt, eñ geheelheyt, Gode aengenaem maken. * Door dese beweginge wert Moses geroert doe hy bekennende dat hy door de cracht Gods was tot eenen verlosser synes volcx verordent, den Egyptischen sloech. Item, doe hy de afgoderie des

* Tegenworpingen tegen de bo[illegible]ẽ verhaelde leere, de welcke d'Overheden plaetse verleenen in der kercken Gods.

Eerstelick, de Wet Gods ghebiet, dat wy ons sullen onthouden van bloet der Christenen te vergieten: ende in der kercken Gods en sal niemant wesen die yemant verdrucke ende beschadighe, seyt de Propheet. Maer de Overheden vergieten bloet verdrucken ende beschadigen. Daerom sondighen de Overheden ende die dien staet beschermen tegen de Wet Gods ende leeringe der Propheten.

† Esa. 11.9. ende 65.25.

Exod. 20.13.

‡ Deut. 5.17.

Matt. 5.21.

* Ant woort. De Overhedẽ rechten uyt Gods oordeelen: ende verre isset dat sy sondighen in het straffen vã de boosen, dat oock alsulcke een goede opsicht een van de voornaemste ende Princelicke deuchden, ende een getuygenisse haerder Godsalicheyt zy.

* Rom. 13.4.

* Exod. 2.12.

Actor. 7.28.

Exod. 32.27.

volcx strafte, op eenen dach drie duysent mannẽ slaende. Eñ David doe hy in het laetste syns levens Salomoni synẽ sone geboot Joab ende Semei te dooden. Daerom telt hy dat oock onder de Coninckliche deuchden, te weten, de godloose der aerden te dooden, op dat de wercliers der boosheyt verdreven worden uyt de Stadt Gods. Hier toe dient oock de lof die Salomoni toegeschrevẽ wort: Ghy hebt rechtveerdicheyt lief gehadt, ende ongerechticheyt ghehaet. Hoe comt Moses, die so lieflic eñ sachtmoedich van aerde was, tot so groote wreetheyt te branden, dat hy van't bloet synder broederẽ besprengt eñ nat zynde, dẽ leger doorloopt, tot nieuwe moordingen? Hoe heeft David, die in al syn leven soo sachtmoedich was, dat bloedighe testament in syn uyterste gemaeckt, te wetẽ, dat syn sone niet en soude t'grijs hayr Joabs eñ Semeis laten met vrede ten grave comen? Maer als sy door dese wreetheyt de wrake die hẽ van God bevolen was, volbracht hebben, soo hebben sy daer mede hare handen gheheylicht, de welcke sy souden ontreynicht hebben, hadden sy sulcke boosheyt gespaert. Salomon seyt: * Ongherechticheyt doen, is by de Coningen eẽ grouwel: want de throon wort in rechtveerdicheyt bevesticht. Item, ‡ De Coninck die op dẽ throon des oordeels sidt, die spreyt syne oogen over alle quaet. Item, * Eẽ wijs Coninc verstroyt de godloose, eñ draeyt die op het radt. Itẽ, Neemt dẽ schuym wech van het silver, eñ de silversmit sal een vat maken: neemt den boosen wech van het aenschouwen des Coninex, ende syn throon sal in rechtveerdicheyt bevesticht wordẽ. Item, Die den boosen rechtveerdicht, eñ die den rechtveerdigen veroordeelt, die zijn beyde Gode grouwelick. Item, De wederspannige gerucht quaet, eñ tot hem wort eẽ wreet bode gesondẽ. Item, die tot den boosen seyt: Ghy zijt rechtveerdich, desen vervloecken de volcken ende natien. Nu ist dat haer waerachtighe rechtveerdicheyt is, de quaetdoenders eñ godloose met uytghereckten sweerde te vervolgen: so sullẽ sy hen selvẽ grootelick schuldich maken, ist dat sy het sweert opsteken, ende hare handen reyn van bloet houdẽ, als daerentusschen de boose menschen dooden ende moordẽ, so verre ist dat sy door sulcke verdraechsaemheyt souden van goetheyt eñ rechtveerdicheyt gepresen worden. Alleenlick dat de strengicheyt niet al te wreet en zy, ende dat de Richtstoel niet te haestich noch te lichtveerdich en zy int veroordeelen. Want ick en ben der ongheschickter wreetheyt niet gonstich, noch en meyne oock niet datmen een rechtveerdich oordeel can geven, ten zy dat de goedertierenheyt altijts daer by zy, de welcke de beste eñ sekerste raetsman der Coningen, eñ bewaerder des Coninckliekẽ stoels is, ‡ gelijck Salomon seyt: eñ niet t'onrechte voortijden van eenen, de voorneemste gave der Princẽ genaemt is. * Nochtãs moet de Overicheyt dese twee aensien, te wetẽ, dat hy niet door strengicheyt meer en hindere dan ghenese: noch superstitieuselick eenen naem der goedertierenheyt soeckende, in seer wreede vriendelicheyt valle, onmatige goedicheyt met veler mẽschẽ schade bewijsende. Wãt daer heeft voortijden eẽ niet sonder oorsake geseyt, dat het quaet is onder eenen Prince te leven, onder den welcken geẽ dinck geoorloft en is: maer dat het veel booser is te leven onder eenen Prince, onder welcken alle dinghen gheoorloft zijn.

11 * Ende dewijle het somtyts den Coningen eñ volcken noodich is de wapen aen te trecken, ende krych te voeren om sulcke wrake te doẽ: so mach-

1. Reg. 2.5.

Psal. 101.8.

Psal. 45.8.

D'welcke met ghetuyghenissen der Schriftuere, eñ exempelen Mosis, Davids, Salomons bevesticht wort.

* Pro. 16.12.

‡ Pro. 20.8.

* Pro. 20.26.

Pro. 25.4.

Pro. 17.15.

Pro. 17.11.

Pro. 24.24.

‡ Pro. 20.28.

* Maer alhier moeten twee steenclippen gewacht worden, eerstelic datmen niet al te seer en soecke den naem van goedertierenheyt, daer na datmen niet al te seer straf ende wreet en is.

‡ Apud Dionem.

* Wt de voorgaende antwoort volcht, dat alle oorloghen die aengenomẽ worden om een openbare eñ algemeyne wrake te doẽ, wettelick zijn ende recht.

maechmen oock hier uyt weten/ dat de kryghen ende stryden die aldus aenghenomen worden/ opzecht ende behoorlick zijn.

De eerste reden.

Want ist dat hen macht gegeven is om de ruste ende vrede haerder heerschappie te beschermen/ de oproeringen der ongeruster menschen te dwingē/ de gene die door ghewelt verdruckt zijn / te helpen/ ende de boose daden te straffen: sullē sy de macht connen bequamelicker ghebruycken dan als sy verhinderen de raserie des genes die de ruste eens yegelicx bysonder / ende alle int ghemeyn verstoort/ oproer maeckt/ gheweldichlick verdruckt/ ende groote booshevt bedrijft?

De 2 reden.

Ist dat sy moeten bewaerders ende beschermers der Wetten zijn/ so moeten sy oock wederstaen den arbeyt aller der gener die door haer boosheyt de Discipline der Wetten verderven ende verhinderen.

De 3 reden.

Ja ist dat sy te rechte de Roovers straffen / door der welcker onrecht alleenlick sommighe weynighe beschadicht worden: sullen sy het gantsche lant laten door rooverien verdrucken ende verwoesten sonder straffen? Want daer en is gheen onderscheyt/ of het een Coninck is / ofte de minste des volcx / die een ander lant / daer in hy gheen recht en heeft/ overvalt/ ende vyandelick quelt: sy zijn also wel d'een als d'ander voor Roovers te achtē ende te straffen.

T'besluyt.

So leert dan de gerechticheyt der natuere / ende het ampt selve/ dat de Princen ghewapent zijn niet alleenlick om des ghemeynen mans feylen te straffen/ maer oock om de landen die onder haer trouwe eñ bewaringhe staen / door krijch te beschermen / als sy vyantlick gequelt worden. Eñ de heylige Geest verclaert met vele ghetuyghenissen der Schrifture/ dat sulcke kryghen behoorlick zijn.

De 2. teghenworpinghe/ daer en is in het nieuwe Testament geen exempel ofte getuygenisse/ dwelck leert/ dat de krijch den Christenen soude geoorloft zijn.

* Antwoort/ hebbende drie leden/ de welcke is met het getuygenisse Augustini uyt den vijfsten Sendtbrief tot Marcelli bevesticht.

† August. Epist. 5. ad Marcelli.

‡ Item met Joannis des Doopers bevel tot den krijchsknechten.

* Luc. 3. 14.

12 Ist dat hier yemant seyt/ dat in het Nieuwe Testament geen getuygenisse noch exempel en is/ waer door ghelcert wort dat de krijch den Christenen geoorloft is: soo antwoorde ick ten eerstē/ dat de selve oorsake des krychs die voortyden was/ nu oock blyft: * ende dat daer tegen geē oorsake en is/ waerom der Overicheyt soude verbodē zijn syne ondersatē te beschermē. Tē anderen/ datmen in de Apostolische Schrifture niet en moet een uytgedruckte verclaringhe deser dinghen soecken: der welcker voornemen niet en is een politische regeeringe te ordinerē/ maer het gheestelicke rijcke Christi in te stellen. Ten laetsten / dat daer in oock int corte te kennen gegeven wort/ dat Christus door sijn comste gheen dinck in desen deele verandert en heeft. † Want (op dat ick Augustini woordē gebruycke) waert dat de Christelicke Discipline alle kryghen verdoemde / ‡ soo soude Joannes den krijchsknechten die raet vraechden om salich te worden/ liever geseyt hebben/ dat sy moesten de wapen af leggē/ ende alle krijch verlaten. Maer nu seyt hy tot hen/ * dat sy niemant en moeten stelen noch onrecht doen: maer met haer besoldinghe te vrede zijn. Dien hy ghebiet met haer besoldinghe te vrede te zijne / die en verbiet hy voorwaer niet te krygen.

Ondertusschen moetmen toesien/ dat de Overheden niet ghedreven en worden meer door hare begeerlickheden ofte eygē gesinthedē/ dan door liefde eñ bewegētheyt tot het ghemeyne welvaren.

Maer alle Overicheden moeten hier neerstichlick toe sien/ dat sy haren lusten niet een hayr toe en gevē/ maer sullen liever als daer straffe moet gebruyckt zijn / niet door hersseloose toornicheyt/ noch door haet gedreven wordē: noch door onversoenlicke wreetheyt branden: maer sullen oock (ghelijck Augustinus spreeckt) medelijden hebben met de ghemeyn natuere in den ghenen / in den welcken sy de boosheyt straffen. Ofte als sy moeten de wapen aentrecken teghen de vyanden/ dat is / teghen ghewapende roovers / soo en sullen sy dat niet doen uyt lichtveerdighe oorsake / noch de oorsake nemen die hen voorcomt / anders dan door seer grooten noot bedwonghen.

Cic. in Offic.

Want ist dat wy behooren veel bet te doen dan de Heydenen leeren/ onder de welcke een geseyt heeft / datmen door dē krijch behoort vrede te soecken/ soo behoortmen voorwaer alle middelen te soecken/ eermē de wapē aenneemt. Int corte/ sy en moeten hen in geenderley bloetstortinghe laten door eenighe eygen gesintheyt verleyden / maer alleenlick door een ghemeyn ghevoelen ghelevt worden. Anders misbruycken sy haer macht seer qualick / de welcke hen niet tot haer eyghen voordeel/ maer om andere menschen te helpen ende dienen/ ghegheven is.

Hier volcht oock uyt/ dat de Garnisoenen verbinte nissen ende andere burgerlicke versterckinghen gheoorloft zijn.

Wt dit selve recht om te kryghen / comen oock garnisoenen/ verbonden/ ende andere burgherlicke versterckinghen. Garnisoen noeme ick de krychsknechten/ die tot bescherminge der palen des lants/ in de Steden gestelt worden: verbonden noeme ick / de overeencominghen die de Princen die aen malcanderen ghelant zijn/ met malcanderen maken/ dat sy/ soo daer eenige beroerte in hare landē comt / willen d'een den anderen met haer macht te hulpe comen / om de vyanden des menschelicken gheslachts te overvallen: Burgherlicke versterckinghen noeme ick / alle dinghen die in den krych ghebruyckt worden.

Item/ Tollen ende Schattinghen.

13 Ten laetsten wil ick oock dit hier by stellen/ dat tollen ende schattinghen zijn behoorlicke renten der Princen/ de welcke sy wel voornemelick moeten gebruycken om gemeyne lasten haers ampts te draghen: maer mogense nochtans oock mede ghebruycken tot cierlickheyt haers huysgesins/ de welcke eenichsins de weerdicheyt des Rijcx nae volcht. Ghelijck wy sien dat David/ Ezechias/ Josias/ Josaphat/ ende andere heylige Coninghen/ Item Joseph ende Daniel hebben na de mate des persoons/ welcken sy droegen/ sonder schade der Godsalicheyt/ costelick ghcleeft van de gemeyne renten. Ende wy lesen by Ezechielem/ dat den Coningen seer veel lants toegheschickt was. Ezec. 48. 21. Want hoewel daer het gheestelick Rijcke Christi afghebeeldet wort/ so neemt nochtās de Prophete het exemplaer van een recht eñ behoorlick rijcke onder de menschen.

Hoewel oock hier de Overheden wel toe te sien hebbē/ datse al t'gene datse haer onderwindē/ met een goede conscientie voor God aenvanghen.

† Rom. 13. 6.

Nochtans moeten de Princen wederom gedachtich zijn/ † dat haer renten meer zijn de gemeyn schat des volcx/ dan haer eygen threfoor/ ghelijck Paulus betuycht: waerom syse niet en connē sonder openbaer onrecht quisten/ noch overdadichlick verdoen: ofte sy sullen eer dencken dat sy byna zijn het bloet des volcx/ soo dat het een seer harde onbermhertichheyt ware/ dat niet te sparen. Sy moeten oock achten dat haer schattinghen hoedanich sy zijn/ niet anders en zijn dan behulpselen der gemeyner nootsakelickheyt / met de welcke het ellendighe volck sonder oorsake te vermoeyen/ wreede rooverie is. De verclaringhen deser dinghen en maeckt den Princen gheenen moet tot overdaet ende quistinghe der goeden (ghelijck het voorwaer niet noodich en is hare lusten / daer mede sy van selfs veel te seer branden / meer te ontsteken) maer dewijle daer veel aen gelegen is / dat sy met goeder conscientie doen wat sy doen / op dat sy niet door godloose stoutichevt tot verachtinghe Gods en comen / soo moeten sy leeren hoe veel hen geoorloft is.

De ghemeene man sal hem oock onthouden van allerley lasteringen tegen den Princen eñ Overhedē.

Eñ dese leere en is oock dē gemeynē manne niet te vergeefs/ op dat sy niet en bestaē lichtveerdichlick op der Princen oncosten te lasteren/ al ist dat sy boven de ghemeyne ende burgherlicke mate gaen.

14 Naest de Overicheyt zijn de Wetten / de welcke

Dat andere stuck deses handels: vã de Wetten/ eñ hare nutticheyt ende noodsakelickheyt.

welcke seer stercke zenuwen/ ofte (gelijck Plato ende Cicero seggen) de zielẽ der burgerlicker regeeringen zijn/ sonder de welcke de Overicheyt niet en can staẽ/ gelijck oock widerom de Wetten gheen cracht en hebben sonder Overicheyt. Daerom en condemen niet waerachtichlickers seggẽ/ dã dat de Wet is eẽ stomme Overicheyt/ eñ dat de Overicheyt is eẽ levende Wet. Voort dat ick belooft hebbe te seggẽ/ met wat Wetten men een Christelicke politie behoort te regeerẽ/ daer upt en heeft niemant een lange disputatie/ welck de beste aert der Wetten zy/ te verwachten: want dit soude te vergheefs lanck worden/ ende het en gaet de tegenwoordige plaetse ende handelinghen niet aen: maer ick sal alleenlick met corte woorden/ ende ghelijck voorby gaende/ te kennen gheven/ met wat Wetten sy mach Godsalichlick voor God gebruycken/ ende onder de menschen behoorlick geregeert worden. Ende dit selve hadde ick ooc gantschelick liever verswegen/ waert dat ick niet en verstonde/ dat vele hier in sorghelick dwalen.

Nae dat der ghener dwalinghe wech ghedaen is/ welcke achterlatende Mosis regeeringe/ aennemen de Wetten der Heydenen.

Want daer zijn sommighe die meynen dat de burgherlicke regeeringhe ongheschickt is / die Mosis Wetten gheen plaetse en gheeft / maer door ghemeyne Wetten der Heydenen gheregeert wordt. Hoe sorghelick ende veroerlick dit ghevoelen zy/ dat moghen andere bedencken / het sal my genoech zijn bewesen te hebben/ dat het valsch eñ dwaes is. Maer wy moeten de ghewoonlicke deelinge behouden/ waer door de Wet Gods door Mosen gegeven/ gedeelt wort in zeden/ ceremonien/ ende oordeelen: ende wy moeten een yeghelick deel aenmercken / op dat wy weten wat daer van ons aẽgaet ofte niet.

Het onderscheyt des Wets die door Mosen ghegeven is/ bestaet in de wet der zeden/ der ceremonien/ ende der rechten.

Maer hierentusschen en zy niemant met dese swaricheyt beladen: dat oock de oordeelen ende ceremonien de zeden aengaen. Want de oude Leeraers die dese deelinghe gheleert hebben / hoewel sy wel wisten dat de twee laetste deelen/ te wetẽ/ de ceremonien ende oordeelen/ oock de zeden aengaen/ soo en hebben sy se nochtans onder de Wetten der zeden niet willen noemen / om dat sy moghen verandert ende wech ghenomen worden sonder de zeden te vercorten. Maer het eerste deel hebben sy sonderlinghe ghenaemt Wetten der zeden / sonder het welcke de waerachtighe heylicheyt der zeden / ende de onveranderlicke wijse des behoorlicken levens/ niet en can staen.

De somme ende het eynde van de Wet der zeden.

15 Soo sal ick dan van de Wet der zeden beginnen/ de welcke in twee hooftstucken vervaet zijnde (waer van het een God met een suyver gheloove ende Godsalicheyt te dienen/ ende het ander/ de menschen ongeveynsdelick lief te hebben/ enckelick ghebiet) is een waerachtige ende eeuwighe reghel der rechtveerdicheyt/ gegeven allen menschen aller eeuwen en natien die haer leven willen na den wille Gods schicken. Want dit is de eeuwighe ende onveranderlicke wille Gods/ dat hy van ons allen gedient worde/ eñ dat wy malcanderen onderlinghe lief hebben.

Der ceremonien. *Gal. 4.4.*

De ceremonien der Joden / waren een onderwijsinghe waer door het den Heere belieft heeft syn volck gelijck in de kintsheyt te oeffenen / tot dat de tijt der volheyt quame/ in welckẽ hy sijn wijsheyt soude te vollen der werelt openbaren/ eñ de waerheyt der dingen die doe door figueren afgebeelt worden/ volbrengen ende voor oogen stellen.

Der Rechten.

De Rechten ofte Wetten nae de welcke sy moesten oordeelen/ leerden sekere regulen der gherechticheyt ende rechtveerdicheyt/ om daer door in onnooselheyt ende vrede onder malcanderen te leven. Ende ghelijck de oeffeninghe der ceremonien wel eyghentlick de leere der Godsalicheyt aenginck (want sy hielt de Gemeynte der Joden in de Religie ende dienst Gods) soo conde sy nochtans van de Godsalicheyt selve wel onderscheyden worden. Alsoo oock de forme ende wyse der rechtẽ ende oordeelen Mosis/ hoewel sy enckelick diende om de selve liefde / de welcke door de eeuwighe Wet Gods ghebodẽn wordt/ op het alder beste te bewaren/ so hadden sy nochtans wat verscheyden van het ghebot der liefde.

T'besluyt/ dat allen eñ yeghelicken volcken vryheyt gegeven is Wetten te maken/ die sy verstaen haer voorderlic te zyn/ alleen datse nae den gheduerighen regel der liefden ghemeten worden.

Daerom ghelijck de ceremonien hebben connen sonder schade der Godsalicheyt wech ghenomen worden: alsoo connen oock de eeuwighe ghebóden ende wercken der liefde wel blijven/ als dese ordeninge der rechten ende oordeelen Mosis wech ghenomen zijn. Ist dat dit waerachtich is/ soo hebben voorwaer alle Heydenen vryheyt om sulcke Wetten te maken/ als sy voorsien hen voorderlick te zyne: de welcke nochtans moeten met den eeuwighen reghel der liefde ghemeten worden / op dat sy in de forme alleenlick verscheyden / maer in den gront ende in het eynde eens zijn. Want de Barbarische ende onredelicke Wetten / ghelijck die waren die ghebóden de dieven te eeren/ ende onordentlicke bysláapinghe toe lieten/ ende andere die noch veel schadelicker ende ongheschickter zijn / en achte ick voor gheene Wetten: want sy zijn vreemde niet alleenlick van alle rechtveerdicheyt / maer oock van alle menschelickheyt ende vriendelickheyt.

Daerom moet oock in alle Wetten in swanghe gaen de gherechticheyt ende de instellinghe: waer van d'eerste onbewegelick ende vast moet zyn: d'ander can verandert worden na ghelegentheyt der saken.

16 Dit sal claer worden ist dat wy in alle Wetten dese twee dinghen gelijck het betaemt/ aenmercken/ te weten / de ordeninghe der Wet/ ende de gherechticheyt/ op der welcker reden de ordeninghe selve ghesondeert is. De gherechticheyt is onder alle volcken alleenlick een/ om dat sy natuerlick is: ende daerom moet aller volcken Wetten de selve gherechticheyt voorghestelt zijn/ nae den aert der sake. De ordeninghen der Wetten dewijle sy sommige circonstantien ende gheleghentheden hebben / aen de welcke sy eensdeels hangen/ soo moghen sy wel verscheyden zijn/ soo verre sy alle tot de selve gherechticheyt streckẽ. Nu dewijle de Wet Gods/ de welcke wy de Wet der zeden noemen/ niet anders en is dan een ghetuyghenisse der Wet der natuere/ ende dier conscientie de welcke God in der menschen herte ghedruckt heeft / soo is het seker dat de gantsche gherechticheyt daer van wy nu spreken/ in de Wet der zeden beschrevẽ is. Daerom moet sy ooc alleen de regel/ merck/ eñ eynde aller Wettẽ zijn. Alle de Wettẽ die na desen regel gemaect/ na dit eynde gevoecht/ eñ met dese pale geeyndicht zijn/ die en hebbẽ wy niet te verworpẽ/ of sy schoon vã de Wet Mosis/ ofte ooc van malcanderen verscheyden zijn.

Exod. 22. 1.

Dit wordt met eenighe exempelen verclaert/ genomen zijnde uyt de Wettẽ tegẽ de dieven/ valsche ghetuyghen/ doodslagers/ ende overspeelders.

De Wet Gods verbiet te stelen. Wat straffe teghen de dieste ghestelt was in de Joden politie/ dat machmen sien in het tweede boeck Mosis. Andere volcken seer oude Wetten/ hebben de dieste met dobbel vergheldinghe ghestraft: andere Wetten die daer nae ghevolcht zijn / hebben onderscheyt ghemaeckt tusschen openbare ende heymelicke dieste/ sommighe zijn ghecomen tot verbanninghe/ sommighe tot geesselinge/ ten laetsten sommighe tot doodinghe.

Deut. 19. 18.

De Wet Gods verbiet valsche ghetuyghenisse te geven. Ende valsche ghetuyghenisse wert onder de Joden ghestraft met de selve straffe die de beschuldichde soude ghehadt hebben / hadde hy metter waerheyt overtuycht gheweest: in sommighe plaetsen wordt sy alleenlick met groote schande ghestraft/ in sommighe plaetsen met de galghe. De Wet Gods verbiet te doo-

 den.

den. Ende dootslach wordt alomme by alle Wetten met de doot ghewroken / nochtans op verscheyden wyse. De Wet Gods verbiet overspel te bedrijven. De overspeelders worden ter eender plaetsen strenghelick / ende ter ander plaetsen sachtelick ghestraft : Nochtans sien wy hoe sy in sulcke verscheydenheyt / alle tot het selve eynde strecken. Want sy stellen alle gelijck straffe teghen de boose wercken die door de eeuwighe Wet Gods verboden zijn : te weten / teghen dootslaghen / dieften / overspelen / valsche ghetuyghenissen: maer in de wyse der straffe en comẽ sy niet over een. Eñ het en is ooc niet noodich / noch nut. Sommighe landen souden terstont door rooven ende moorden verdorven worden / waert dat sy niet met grouwelicke exempelẽ de dootslagẽ en straften. Sommigen eeuwen is het noodich de straffen te verswaren. Ist dat daer eenighe beroerte ghecomen is / het quaet dat daer uyt pleecht te comen / moetmen met nieuwe mandaten beteren. Ten tyde des krijchs souden alle goede zeden vergaen / waert datmen niet strengelicker toe en sage. In dieren tijt / ofte in pestilentie / soudẽ alle dingẽ vergaen / waert datmen niet meerder strengicheyt en gebruyclite. D'een volck is seerder tot een feyl geneghen / ten zy dat het strengelick ghedwongen worde. Ist dat yemant gheergert wort in dese verscheydenheyt der Wetten / de welcke tot de onderhoudinghe der Wet Gods seer bequaem is / sal die niet schijnẽ quaetwillich te zijne / ende het gemeyn nut te benyden? Want dat sommighe seggen dat der Wet Gods die door Mosen gegeven is / groote smaetheyt aengedaen wort / daer die gheen plaetse en vint / ende andere nieuwe meer verheven ende gebruyckt worden / dat is seer ydel: want andere wetten en worden niet boven de Wet Mosis verheven / als sy meer aenghenomen ende ghepresen worden / niet door enckel vergelijckinghe / maer door de ghelegentheyt ende conditie des tijts / plaetse ende volcx: sy en wort oock niet afghelegt / dewijle sy ons noyt ghegheven en is. Want de Heere en heeftse door de hant Mosis niet ghegheven om onder alle volcken vercondicht te worden / ende alomme plaetse te hebben: maer dewijle hy het Jodische volck onder syn trouwe bescherminghe en de bewaringhe aenghenomen hadde / heeft hy oock willen sonderlick haer Wetghever zijn / ende heeft (gelijc het eenen wysen Wetghever betaemt) in de Wetten sonderlicke achte ghehadt op het voordeel ende nut dies volcx.

De gherechticheyt bestraft by alle volcke soodanighe boose stucken: De instellinghe der straffẽ is verscheyden.

Een andere aenmerckinghe van de instellinge / na de ghelegentheyt der tijdẽ ende der personen.

Hoe dat die Politische Wet Mosis alsnoch eenichsins duert / eñ hoe sy te niete gegaen is.

17 Nu moeten wy voort sien het ghene dat wy ter laetster plaetse gestelt hadden / te weten / Wat voordeel ende nut het geselschap der Christenen heeft uyt de Wetten / oordeelen ende Overicheden. Hier aen hangt oock een ander vrage / te weten / wat eere de gemeyn man der Overicheyt schuldich is / ende hoe verre sy haer moeten gehoorsaem zijn. Vele meynẽ dat het ampt der Overicheyt te vergeefs is onder de Christenen / te weten / om dat het hen niet gheoorloft en is de hulpe der Overicheyt te soecken / dewijle hen verboden is te wreken / ende te rechte te gaen. Maer dewijle Paulus claerlick hier teghen betuycht / * dat de Overicheyt is een Dienersse Gods tot onse nut / soo verstaen wy daer uyt dat sy alsoo van God verordent is / om dat wy door haer hulpe souden teghen der booser menschen ongheluck in vrede ende ruste leven. Ist dat sy ons te vergheefs tot hulpe ende beschermінge ghegheven is / ten zy dat ons gheoorloft is sulcke weldaet te gebruycken / so is het openbaer ghenoech / dat wy oock moghen sonder godloosheyt haer hulpe soecken / ende ons daer op beroepen. Maer hier moet ick met tweederley menschen handelen. Want daer zijn sommighe menschen die soo grooten lust hebben om te dinghen / pleyten ende rechten / dat sy nimmermeer ruste en hebben ten zy dat sy tegen andere in het recht staen: Ende sy gaẽ in het recht met grooten bitteren haet / met uytsinnighe begeerte om wrake ende hinder te doen / ende met onversoenlicke hartneckicheyt / tot verderfvinghe haers teghenstrijders. Ende hierentusschen bedecken sy sulcke boosheyt door eenen schijn des rechtes / op dat sy niet en schijnen yet onrechts te doen. Maer al is het gheoorloft den broeder door het recht te dwinghen / daerom en is niet terstont gheoorloft hem te haten / noch sijn hinder ende schade te soecken / noch ongenadichlick te vervolghen.

Het laetste stuc deser bysondere handelinghe van de Politische bedieninghe / aensiende het volck.
Waer van de somma in twee hooftpointen geleghen is.
Het 1 is van het ghebruyck der Wetten / soo veel den ghemeynen man aengaet.
* Rom. 13.4.

Der Overheden autoriteyt ende aensien bevesticht zijnde om te bedienen de burgerlicke justitie / ende die de misdaden straft / so straft hy eerstelic de menschen / die met groote onverduldicheyt kyven.

18 So sullen dan de sulcke wetẽ / dat de rechten goet ende behoorlick zyn / als sy recht ghebruyckt worden. Sy worden recht ghebruyckt beyde van den eyscher ende verweerer / als de verweerer gedaecht zijnde / ten ghesetten daghe verschijnt / ende met sulcke onschult als hy heeft sijn sake beschermt sonder bitterheyt / begeerende alleenlick het sijne met recht te beschermen: ende als de eyscher onrechtveerdichlick in sijn lichaem ofte in sijn goet verdruckt zijnde / hem selven onder de trouwe ende hulpe der Overicheyt gheeft / syn clachte doet / ende eyscht wat recht is: maer sonder eenighe begheerte om te hinderen ofte wreken / sonder bitterheyt / ofte haet / ofte twistgiericheyt: maer liever bereyt zijnde sijn recht te verlaten / ende alle dinck te lijden / dan een vyantlick herte teghen sijnen teghenstrijder te draghen. Maer als sy met quaetwillicheyt / haet ende nijt bevanghen / ende met toornicheyt ontsteken zijn / ende wrake soecken: ofte int corte door vyericheyt des teghenstrijders alsoo ontsteken zijn / dat sy yet van de liefde vercorten: soo en can de gantsche handelinghe oock eender seer rechtveerdigher sake niet Godlick zijn. Want alle Christenen moeten dit eenmael weten / dat nimmermeer gheen sake hoe rechtveerdich sy oock zy / van yemant can rechtveerdichlick gehandelt worden / ten zy dat hy tot sijnen tegenstrijder sulcke goetwillicheyt draecht / ghelijck hy soude waert dat de sake daer in sy oneens zijn / gheeyndicht ende gheslicht ware. Moghelick sal yemant seggen / dat met sulcke maticheyt niemant voor het recht en comt / maer soude een groot wonder wesen dat sy in yemant ghevonden worde. Ick bekenne dat voorwaer / dat de ghewoonten deses tijts sulc zijn / datmen niet menschen en vint die alsoo te rechte gaen: nochtans en laet de sake selve niet goet te zijne als sy door gheen toevallende boosheyt ontreynicht en wort. Ende als wy hooren dat de hulpe der Overicheyt een goede gave Gods is / soo moeten wy dies te neerstichlicker toe sien / dat sy door onse feyl niet ontreynicht en wort.

Ende wort aengewesen wat voor een maticheyt daer zijn moet / daer na hoe alsucke twisters haer hebben te schicken.

19 De gene die alle handelingen die voor het recht gheschien / gantschelick verdoemen / die moeten verstaen dat sy daer mede oock de heylighe ordeninghe Gods verworpen / ende een gave van de ghene die den reynen connen reyn zijn: * ten zy dat sy moghelick willen Paulum met boosheyt beschuldighen / de welcke de valsche beschuldinghe / die sijne vyanden hem opgelegt hadden / ende oock hare listen ende boosheyt verclaert / eñ van hem gewent heeft: Itẽ / het privilegie der Roomscher Stadt hem aengetrocken ende gebruyct voor den richtstoel / ende

Daer nae worden de Wederdoopers wederleyt / die alle gerichts saken heel ende gantsch verworpen.
* Actor. 22.25. ende 24.12. ende 25.10.

doe het

doe het hem noodich was/ van den ongerechtighen Stadthouder / tot des Keysers richtstoel geappelleert heeft. Het en strijt hier teghen niet/ *dat de wraecgiericheyt allen Christenen verboden is/ de welcke wy oock verre van aller Christenen richtingen verdrijven. ‡Want ist datmen om eenighe burgerlicke sake te rechte gae/ men gaet den rechten wech niet/ ten zy datmen met onschadelicke eenvoudicheyt sijn sake den Richtere gelijck den gemeynen beschermere/ beveelt/ sonder eenighe begeerte van wederom quaet te vergelden: ofte ist datmen eenige sware lijfsake vervolcht/ wy willen dat de beschuldiger sulck zy/ dat hy niet gheen wraeckgiericheyt bevangen/ noch door eenich ongelijc dat hem geschiet is / gheroert zijnde/ tot den richtstoel en come/ maer alleenlic willende het voornemē des schadelicken mensches verhinderē/ op dat hy der gemeyner welvaert niet hinderlic en zy. Als daer geen wraeckgierich herte en is/ so en wort daer niet gesondicht tegen dat gebot door het welcke dē Christenē de wrake verbodē wort. Maer yemant mochte seggē: *De Christenen en worden niet alleenlic verboden wrake te begeeren/ maer hen wort oock gheboden de hant des Heeren te verwachten/ de welcke belooft den verdruckten ende benauden by te staen: ē dat die dese hulpe ende wrake Gods verrasschen/ die van de Overicheyt hulpe begheeren voor hen ofte voor andere. Ick segghe neen/ want men moet dencken dat de wraecke ende bescherminge der Overicheyt/ niet en is eens mensches/ maer Gods/ de welcke (ghelijck Paulus seyt) ons van God door menschen dienst ghegheven wort.

1 Tegenworpinghe/ dat den Christenē verboden is alle wrake.
*Num.19.18. Matt.5.39. Deut.32.35. Rom.12.19.
‡Antwoort.
Rom.12.19. Deut.32.35. Eccl.28.1.
*2 Tegēworpinghe. Den Christenen wort bevolen den Heere te verwachten.
Antwoort.
Rom.13.4.

20 Wy en stryden oock niet teghen de woorden Christi/ * met de welcke hy ons verbiet het quaet te wederstaē: ende gebiet de rechter wanghe te bieden den ghenen die ons aen de luchter wanghe gheslaghen heeft: ende oock den mantel te laten den genē die onsen rock neemt. ‡ Christus wil wel daer de herten der sijner soo wijt verschricken van quaet te vergheldeu/ dat sy liever souden noch eenmael soo veel onghelijck lijden / dan begheeren dat te vergelden: van welcke lijtsaemheyt wyse oock niet en willen af leyden. Want de Christenen moeten warachtichlick zijn ghelijck een volck dat ghemaeckt ende gheboren om versmaetheyt te draghen/ ende der boosheyt / bedriegherie ende bespottinghe der alderbooster menschen onderworpen is: ende niet alleenlick dit / maer sy moeten alle sulck quaet lijtsamelick verdraghen: dat is / sy moeten soo sachtmoedich zijn/ dat sy een onghelijck lijdende/ hen selven tot een ander bereyden / in alle haer leven niet anders verwachtende dan gheduerichlick het cruyce te draghen. Hierentusschen moeten sy dien goet doen/ van den welckē sy onrecht lijden: ende die zegenen diese vervloecken/ ende arbeyden om het quaet met goet te overwinnen/ het welcke haer eenighe overwinninghe is. Aldus gesint zijnde en sullen sy niet ooghe om ooghe/ tant om tant soecken / ghelijck de Phariseen hare discipulen leerden wraecke begeeren: maer sullen (ghelijck wy van Christo onderwesen worden) dat hen haer lichaem ghemurselt/ ende dat hen het hare booselick ontnomen wort / alsoo lijden / dat sy sulck ongheliick soo haest als het hen ghesciet is/ sullen ghewillichlick vergheven. Nochtans en sal dese gerechticheyt ē maticheyt des herten hen niet verhinderē de liefde tot haer vyanden ongheschent behoudende/ de hulpe der Overicheyt tot bescherminghe haerder dinghen te ghebruycken/ ofte om des gemeynen nuts wille te begheeren dat een verkeert ende schadelick mensche ghestraft worde / den welcken sy sien dat hy niet en can anders dan met der doot gebetert worden. Want Augustinus seyt wel met der waerheyt dat alle dese gheboden hier toe dienen / op dat een rechtveerdich ende Godsalich mensche bereyt zy lijtsamelick te verdragen de boosheyt dier menschen/ de welcke hy begeert dat sy goet worden / op dat het ghetal der goeden menschen meerder wort / liever dan dat hy soude met gelijcke boosheyt oock hen selven tot der boosen ghetal gheven. Boven desen dat de sententie meer dienen tot de inwendige bereydinghe des herten / dan tot het werck dat in het openbaer gheschiet: op dat de lijtsaemheyt ende goetwillicheyt binnen in het verborghen des herten behouden worde / ende dat in het openbare gheschie dat wy sien hen nut te sijne dien wy behooren goet te gonnen.

3 Tegenworpinghe. Christus verbiet datmen den quade niet en sal teghenstaen/ etc.
*Matt.5.39.
‡Antwoort.
De Christenē connen Christus sprenckе wel voldoen/ ende des Overheyts hulpe al evenwel ghebruycken.
Epist.5. ad Marcellinum.

21 Datmen pleecht hier teghen te brenghen dat Paulus gantschelick verbiet te rechte te gaen / dat is oock leughen. ‡ Men can lichtelick uyt de woorden Pauli verstaen/ * dat in de Ghemeynte der Corinthen een onmatighe gewoonte was van teghen malcanderen te richten: soo dat het Euangelium Christi / ende de gantsche leere de welcke sy beleden / daer door der lasteringhe ende versmadinghe der booser menschen onderworpen wert. Dit straft Paulus ten eersten in hen / dat sy door haer onmatich richten ende pleyten / het Euangelium by de ongheloovighe te schande maeckten. Ten anderen dat sy broeders teghen broeders alsoo tegen malcanderen twistich waren. Want sy en verdroeghen niet alleenlick geen onrecht/ maer sochten oock malcanders goet ende schade. So straft Paulus dese twistgiericheyt / ende niet enckelic alderley handelinge in het recht. Maer (sy segghen) hy betuycht gantschelick dat het een swackheyt was/ dat sy niet liever schade en leden dan te rechte ginghen om het hare te beschermen: te weten/ dewyle sy so lichtelick door allerley schade beweecht worden/ ende om seer cleyne saken tot het recht liepen/ soo seyt hy dat het een teecken is dat sy veel te licht om tergen/ ende niet wel tot lijtsaemheyt geschickt en waren. De Christenen moeten voorwaer altijts liever van haer recht wijcken/ dan tot het recht loopen: dewijle sy nau connen daer uyt comen sonder verstoorder van herte/ ende hatigher teghen haren broeder te zijne. Maer als yemant siet dat hy sonder der liefde schade ofte hinder te doen/ can sijn sake beschermen/ der welcker verlies hem soude seer schadelick wesen / die mach dat doen sonder yet teghen dese leere Pauli te sondighen. Int corte / (ghelijck wy int eerste ghelеert hebben) de liefde sal eenen yeghelicken seer goeden raet gheven : ende alle de handelinghen die sonder de liefde aenghenomen worden / ofte boven de liefde gaen / die achten wy sonder twyfel onrechtveerdich ende Godloos te zijne.

4 Tegenworpinghe. Paulus heeft int ghemeyn alle pleytinghe verboden.
‡Antwoort/ verclarende de plaetse des Apostels.
*1.Cor.6.6.
Het ampt der Christenen in het vervolgen vā haer pleytinghen.

22 * Het eerste dat de ondersaten haerder Overicheyt schuldich zijn/ dat is/ haer ampt hooge ende eerweerdich achten/ bekennende dat het is een bevel ende jurisdictie van God ghegeven: ē der Overicheyt om des ampts wille als dē dienaren ende Stadthouderen Gods/ eere bieden. Want men vint sommighe menschen die haren Overicheden seer gehoorsaem zijn/ ende en souden niet willen dat daer gheene en waren / den welcken sy onderdanich moesten zijn / want sy weten dat het alsoo der ghemeyner welvaert noodich is: maer en hebben nochtans van de

* Dat andere hooftpoint des laetsten stucx/ van de eerbiedinghe ende ghehoorsaemheyt die de ghemeyne man den Overheden is schuldich. Ende eerstelick worter vereyscht eerbiedinge/ dat de ghemeyne man van harē Overhedē een seer eerlic gevoelen hebben sal.

Overichept selve geen ander ghevoelen/dan dat
1.Pet.2.17. het een nootsakelick quaet zy. Maer Petrus
Prov.24.21. eyscht wat meer van ons/als hy gebiet den Co-
ninc te eeren:ende Salomon als hy gebiet God
ende den Coninck te vreesen. Want onder dat
woort Eeren, vervaet Petrus een onghevepnst
eñ goet gevoelen van de Overichept: eñ als Sa-
lomon den Coninck by God stelt/ so bewyst hy
Rom.13.5. dat hy vol heylige eerweerdichept is. Eñ Pau-
lus verheft ooc die Overichept seer/ als hy seyt
dat wy moeten gehoorsaem zijn/ niet alleenlick
om der toornichept ende straffen wille/ maer
oock om de conscientie. Waer mede hy beduyt
dat de ondersatẽ niet en behooren alleenlic door
de vreese dier Princen ende Stadthouderen be-
weecht te worden om hen onderdanich te zijne/
gelijck die plegen den gewapenden vyanden hen
selven te onderworpen/ die de doot voor ooghen
sien: maer oock om dat de gehoorsaemhept die
hem geschiet/ Gode selve bewesen wort/dewyle
haer macht van God is. Jck en spreke niet van
de menschen ghelijck of dwaeshept/ ofte ondeu-
genthept/ ofte wreethept/eñ zedẽ die ongeschict
ende vol boosheyts zyn/door het momaensichte
der eerweerdichept moesten bedeckt/ ende gelijc
deuchden ghepresen worden: maer ick segge dat
de orden selve eerbiedinghe weerdich is/ soo dat
wy alle de ghene die over ons ghestelt worden/
moeten in weerde houden/ ende hen eere bewij-
sen om haerder heerschappie wille.

Waer nae dat hy sal ghehoorsaemhept bewijsen.

23 Hier uyt volcht oock een ander/ te weten/
dat sy also tot eerbiedinge beweecht zijnde/ hen
oock haer ghehoorsaemhept bewijsen/ als hare
geboden te volbrengen/ofte schattingen te beta-
len/ ofte eenige gemeyne lasten te dragen die tot
gemeyn bescherminge dienẽ/ ofte eenige andere
Rom.13.1. bevelen te doen. Paulus seyt: Een yegelic zy den
Machten die in hoochept zyn gehoorsaẽ: want
so wie der Macht wederstaet/die wederstaet de
Tit.3.1. ordeninge Gods. Item: Vermaentse dat sy den
Overicheden ende Machten onderdanich zyn/
dat sy den Overicheden ghehoorsaem / ende tot
alle goede wercken bereyt zyn. Eñ Petrus seyt:
1.Pet.2.13. Weest aller menschelicker creatuere (ofte eer/ge-
lick ick het uytlegghe/aller menschelicker orde-
ninge) onderdanich om des Heeren wille/het zy
den Coninc als den Oppersten/ofte den Stadt-
houderen die door hem ghesonden worden/ tot
wrake ende straffe der quaetdoenderen/ ende tot
lof der gener die goet doen. Ende op dat de on-
dersaten betuygen dat sy de onderdanichept niet
en veynsen/ maer ongeveynsdelic ende van her-
ten onderdanich zyn/soo ghebiet *Paulus oock
voor de salichept ende voorspoet der Overiche-
den te bidden. Jc vermane datmẽ bidde/smeec-
ke / voorbidde ende dancke voor alle menschen/
voor Coninghen/ende alle de ghene die in hooc-
hept ghestelt zyn / op dat wy een gherust ende
vreetsaem leven leyden / met alle Godsalichept
eñ eerbaerhept. Eñ hier in en bedriege niemant
hem selven. Want dewyle men niet en can der
Overichept wederstaen/sonder oock mede Go-
de te wederstaẽ: of men schoon schijnt te mogen
ongestraft eẽ ongewapende Overichept te ver-
smaden/ so is nochtans God gewapent die zijn
Verachters niet en sal onghestraft laten. Voort
onder dese gehoorsaemhept vervate ick een ma-
tichept/in de welcke de gemeyn man hem selven
moet houden/ te weten/ dat sy niet van selfs in
de regeeringhe en treden/noch lichtveerdichlick
tot het ampt der Overichept door en breken/
noch gantschelick yet de regeeringhe aengaende
en bestaen. Jst dat in de gemeyn ordeninge yet
moet gebetert wordẽ/ daerom en sal de gemeyn

Eñ dat met een onvervalschte ghesintheyt des herten.

**1.Tim.2.1.*

Het welvaren eñ den voorspoet der Overhept Gode bevelende.

Matelick levende/eñ hem stil dragende: gheen oproer makende.

man niet oproerich wesen/noch selve de handen
daer aen slaen/ de welcke hem behooren in desen
deele ghebonden te zyne/ maer sal het der kennisse
der Overichept overgeven/ de welcke alleen hier
de handen vry heeft. Jck meyne dat de gemeyn
man gheen dinck en moet bestaen sonder bevel:
want als hy van den Stadthouder bevel heeft/
so heeft hy dan oock selve autoritept. Want ge-
lyck men pleecht de raetsmannen der Princes te
noemen syne ooren ende ooghen, alsoo moghen
de ghene die de Prince door syn bevel stelt om
syn werck te volbrengen/ met rechte des Prin-
cen handen ghenoemt worden.

Noch lichtveerdelick tot het ampt der Overhept uytbrekende.

24 Maer dewyle wy dus verre de Overic-
hept beschreven hebben/ die waerachtichlick zy
dat sy ghenaemt wort/te weten/een Vader des
lants (gelijc de Poete seyt) een Herder des volcx/
een bewaerder des vreets/een Stadthouder der
rechtveerdichept/ eñ een beschermer der onnoo-
selhept: soo soude die te rechte uytsinnich geacht
worden/ dien sulcke heerschappie niet en be-
haechde. Maer dewyle men byna in alle eeu-
wen exempelen heeft/ dat sommige Princen in
alle dese dingẽ in de welcke sy behoorden groote
neerstichept te doen onachtsaem zynde/ sonder
eenige sorchvuldichept in wellust levẽ: sommi-
ge haer eyghen soeckende/ alle Rechten/ Privi-
legien/ eñ oordeelen vercoopen/ sommige dẽ ar-
men volcke al wat het heeft ontroovẽ/ om daer
na in overdadighe geschencken te quisten: som-
mige de huysen roovende/ maechden eñ getrou-
de vrouwen schendende / ende de ontschuldighe
doodende/ enckel rooverie bedryven: datmẽ dese
moet voor Princen bekennẽ/ eñ haren bevele/ so
verre het mogelick is/ ghehoorsaem zyn/ dit en
cannen niet vele menschen wys maken. Want
dewijle sy in sulcke groote feylen die so onweer-
dich eñ vreemde zijn niet alleenlic van der Ove-
richepts/ maer ooc van des menschen aert/gee-
nen schijn des beelts Gods en sien/het welcke in
de Overichept behoorde te luchten: Jtẽ/ dewijle
sy gheen teecken sulcx dienaers Gods en sien/ die
den goeden tot lof ende den boosen tot straffe ge-
gheven was: soo en kennen sy oock daer sulck
gheenen Stadthouder/ wiens autoritept ende
weerdichept de Schriftuere ons beveelt ende aẽ-
pryst. Ende voorwaer den herte der menschen
is altijts sulc een gevoelen ende gesintheyt aen-
geboren ghewest/dat sy alsoo seer der tyrannen
haten ende vervloecken/ als sy de behoorlicke eñ
oprechte Coninghen lief hebben ende eeren.

Hoewel dat alle menschen bekennẽ dat se die verhaelde saken dẽ goeden Princen ende Overheden/ te bewysen schuldich zyn: nochtãs zynder vele/ dien men niet en can wys maken/ datmen de selve behoort te bewysen aen dẽ Tyrannen.

25 Maer ist dat wy op Gods woort sien/dat
sal ons voorder leyden/ so dat wy niet alleenlick
en sullen dien Princen onderdanich zyn die haer
ampt wel eñ met sulcke trouwe als sy schuldich
zyn bedienen/ maer oock allen die eenichsins de
Overste by ons zijn/al ist dat sy geen dinck min
dan haer behoorlick ampt en doen. Want hoe-
wel de Heere betuycht dat Overichept een seer
groote gave synder goetdadichept is / tot wel-
vaert ende salichept der menschen/ eñ den Ove-
richeden selve verordent wat sy doen moeten: so
geeft hy nochtans ooc mede te kennen/ dat alle
Overicheden hoedanich sy oock zijn / de heer-
schappie van hem alleen hebben. Dat de ghene
die tot voordeel der ghemeyner welvaert regee-
re/ waerachtige exempelen eñ bewijsingen syn-
der goetdadichept zyn / ende dat de gene die on-
rechtveerdichlick eñ ghewelt doende regneeren/
van hem om de ongherechtichept des volcx te
straffen verweckt zyn: ende dat sy alle te gelijcke
met de heylighe Majestept begaest zyn / met de
welcke God de behoorlicke Machten voorsiet.
Jck en sal niet voorder gaen eer ick sommighe

Maer Gods woort beveelt ons/ dat wy niet alleẽ den goeden Princen sullen onderdanich zyn/maer ooc allen den genen die in regeeringe zyn/ hoewel sy niet weyniger en doen/ dan dat haer Vorstelicke ampt betaemt.

sekere exempelen deser sake ghegheven hebbe. Nochtans en hebben wy niet seer te arbeyden om te bewijsen dat een boos Coninc is de toornichept Gods over dat lant: want ick meyne dat niemant daer teghen sal spreken. Hier mede en wort oock niet meer geseyt van eenen boosen Coninck/ dan van eenen roover die yemants goet rooft: ofte van eenen overspeelder/ die yemants bedde ontreynicht: ofte van eené moorder die yemant soeckt het leven te benemen: want de Schriftuere telt alle dusdanighe ongerieven onder de vervloeckinghe Gods. Maer laet ons liever arbeyden om dat te bewijsen/ dat niet soo lichtelick en can den menschen in haer herte in vallen: te weten/ dat in eenen boosen ende aller eere onweerdigen mensche/ soo verre hy de Overste is/ die uytnemende eñ Godlicke Macht zy/ de welcke God den Dienaren sijnder rechtveerdichept ende sijns oordeels ghegheven heeft/ ende dat daerom de ondersaten hem moeten in sulcke eere ende weerde houden/ soo veel de ghemeyn ghehoorsaemhept aengaet/ gelijck sy eenen seer goeden ende deuchtsamen Coninck souden houden soo hy hen ghegheven ware.

Job 34.30. Osee 13.12. Esaie 3.4. Esaie 10.5. Deut. 28.29.

26 Ten eersten wilde ick dat de Lesers neerstichlick aenmerckten/ het gene dat niet sonder oorsake soo dickmael in de Schriftuere verhaelt wort/ te weten/ Gods voorsieninghe ende sonderlick werck in de uytdeelinge der Coninckrycken ende instellinghe der Coninghen die hy wil instellé.* Ende by Danielem verandert de Heere de tyden/ ende de veranderinge der tyden/ hy worpt Coningen af/ ende richt Coninghen op. Item/ Op dat de menschen bekennen dat de Alderhoochste is machtich in het Rijcke der menschen/ soo sal hy het gheven wien hy wil. Dusdanige sententien zijn wel alomme vele in de Schriftuere/ maer sonderlinghe in de Prophetie Danielis. Hoedanich een Coninck Nabucadnezar was/ die Jerusalem overwan/ te weten/ een seer strenghe ende machtich overwinner ende verwoester anderer Coninghen. Nochtans seyt de Heere by Ezechielem/ dat hy hem het Egyptische lant ghegheven heeft/ voor den dienst die hy hem ghedaen hadde/ dat lant verwoestende. Ende Daniel seyde/ tot hem: Ghy Coninck zijt een Coninck der Coninghen/ wien de God des Hemels een machtich/ ende sterck/ ende eerlick Coninckrijcke ghegheven heeft: u segghe ick heeft hy ghegheven alle de landen daer der menschen kinderen woonen/ ende wilde beesten/ ende de voghelen der lucht. Hy heeftse in uwe hant ghegheven/ ende heeft u daer voor heerschappye ghegheven. Wederom tot sijnen sone Belsaser/ God de alderhoochste heeft uwen vader Nebucadnezar een rijcke ende hoochept/ ende eere/ ende eerlickhept ghegheven: ende om de hoochept die hy hem ghegheven hadde/ beefden ende vreesden alle volcken/ geslachten ende natien voor sijn aenschouwen. Als wy hooren dat hy is van God tot eenen Coninck gestelt/ soo moeten wy oock dat hemelsche bevel van den Coninck te eeren ende vreesen gedencken: ende alsoo en sullen wy niet twijfelen oock den alderboosten tyran in sulcke eere te houden/ als de Heere hem ghewerdicht heeft te geven. Doe Samuel den volcke Israels vercondichde wat het soude van sijne Coningen lijden/ seyde hy aldus: Dit sal het recht des Conincx wesen/ die over u sal regeeren: hy sal uwe sonen tot hem nemen/ ende aen sijnen waghen stellen/ op dat sy sijne ryders zijn/ ende op dat sy sijn lant ploegen ende sijnen oogst maeyen/ ende wapenen smeden. Hy sal uwe dochteré nemen/

Op datmen dat sulcx naerdach aenmercken/ worden twee dinghe uyt der Schriftuere bewesen. 1 Dat niet sonder Gods voorsienicheyt eñ sonderlinghe werckinghe die Overheden ghestelt wordé.
* Dan.2.21. ende 37.
Ezech.29.19.
Dan.2.37.
Dan.5.18.
2. Dat daer noch toe vercondicht die vermaninghe: dat wy daer souden zijn ghehoorsaem.
1.Sam.11.12.
Wat het recht zy des Conincx by Samuel.

op dat sy sijne schilderschen/ kootsters ende backsters zijn. Hy sal uwe ackers ende beste wijnberghen ende olijfbergen nemen/ ende sijnen dienstknechten gheven. Hy sal uwe ghesaeyde ende wijnbergen verthienden/ ende sijnen camerlinghen ende dienstknechten gheven. Hy sal uwe dienstknechten/ ende dienstmaechden/ ende ezels nemen/ ende in sijn werck stellen/ jae hy sal oock thiende van uwe kudden nemen/ ende ghy sult sijne dienstknechten wesen. Voorwaer/ de Coninghen en souden dat niet met rechte doen/ die door de wet tot alle matichept ende gherechtichept onderwesen waren: maer dit wert een recht over het volck genaemt/ den welcken het moeste onderdanich ende gehoorsaem zijn/ ende niet en mochte wederstaen: ghelijck of Samuel ghesept hadde: De begheerlickhept der Coningen sal tot sulcke stoute vryhept comen/ de welcke ghy niet en sult moghen verhinderen/ maer alleenlick de geboden onfanghen ende ghehoorsaem zijn.

27 Daer is een seer schoon ende uytnemende plaetse by Jeremiam/ de welcke hoewel sy lanc is/ nochtans my niet en sal verdrieten hier te verhalen/ om dat sy dese gantsche handelinghe seer opentlic verclaert. † Ick hebbe de aerde gemaeckt ende de menschen (seyt de Heere) ende de dieren die op der aerde zijn/ door mijn groote cracht/ ende door mijnen uytghereckten arm: ende ick gevese den genen die my in mijne oogen behaecht. So hebbe ick dan nu alle dese landen ghegheven in de handen Nebucadnezar mijns dienstknechts/ eñ alle volcken eñ groote Coningen sullen hem dienen/ tot dat de tijt sijns lants sal comen. Ende het sal gheschien/ dat ick dat volck ende dat rijcke dat den Coninck van Babylonien niet en sal dienen/ sal versoecken met den sweerde/ hongher ende pestilentie. Daerom dient den Coninck van Babylonien/ ende ghy sult leven. Hier sien wy met wat grooter ghehoorsaemhept de Heere dien wreeden ende verschrickelicken tyran wilde gheeert hebben/ ende dat om gheen ander oorsake/ dan om dat hy het rijcke besit. Welcke besittinghe bewees dat hy door Gods ordeninghe was op dé Coninclicken throon ghestelt/ ende tot de Coninckliche Majestept verheven/ de welcke het niet geoorloft en was te wederstaen. Ist dat wy altijts voor ooghen hebben/ dat door de selve ordeninghe/ door de welcke de autoritept der Coninghen verordent is/ oock de boose Coninghen ingheselt worden: soo en sullen die oproerighe gedachten nimmermeer ons in den sin comen/ te weten/ datmen den Coninck behoort nae sijn verdienste te handelen: ende dattet niet recht en is/ dat wy ons souden dien onderworpen/ die hem selven niet en draecht gelijck het eenen Coninck betaemt.

28 * Het ware te vergheefs dat yemant seyde dat dit ghebot is sonderlinghe den Israeliten ghegheven. Want men moet aenmercken op wat reden de Heere dat fondeert: ‡ Ick hebbe (seyt hy) Nabucadnezar het rijcke ghegheven: Daerom dient hem/ ende ghy sult leven. Soo wien dan het rijcke ghegeven is/ dien moetmen sonder twijfel dienen. Ende so wanneer de Heere yemant tot Coninclijcke hoochept verheft/ soo betuyght hy ons daer mede sijnen wille/ dat hy wil dat die regneere. Want hier van zijn gemeyne getuygenissen der Schriftuere: gelijck † om de ongerechtichept des lants zijn daer vele Princen. Item: Hy beneemt den Coningen de onderdanichept/ eñ verheftse wederom tot mogenthept. Als wy dit bekennen/ soo en gebreect ons

Wt Jeremia wort des Magistraets autoritept eñ schuldige gehoorsaemhept bevesticht.
† Jere.27.5.
* Tegenworpinghe. Dit bevelis sonderlinghe den Israeliten ghedaen.
Antwoort: waer mede betoont wort dat het algemeyn is gheweest: dewijle hyse alle gelijckelic leert datmen den ghenen wien dat rijcke gegeven worde/ moet té dienste staen.
‡ Jere.27.17.
Dese antwoort wort bevesticht met ettelicke ghetuyghenissen.
† Pro.28.2.
Job.12.18.

ons niet dan dat wy den Oversten dienen/ ende leven. Daer is by den Prophete Jeremiam oock een ander gebot des Heeren/ waer mede hy syn volck ghebiet de vrede der Stadt Babylon te soecken/ tot de welcke sy gevanghen gebracht waren: ende God voor haer te bidden: om dat sy in dier stadt-vrede/ souden ooc vrede hebben. Siet dē Israelitē die van alle haer goet berooft/ uyt hare huysen gestooten/ uyt haer lant gedreven/ ende tot ellendige dienstbaerheyt gebracht waren/ wort gheboden voor de welvaert haers overwinners te bidden: niet ghelyck ons geboden wort te bidden voor de gene die ons vervolgen: maer dat syn Rycke in ruste ende welvaert bewaert zy/ op dat sy ooc voorspoedichlic daer onder leven. Alsoo David nu door Gods ordeninghe tot eenen Coninck vercoren/ ende met syn heylige olye ghesalft zijnde/ hoewel hy buyten syn verdienste wreedelick van Saul vervolcht wert/ soo heeft hy nochtans het leven syns vervolghers heylich gheacht/ om dat de Heere hem tot de eere des Rijcx geheylicht hadde. Het zy verre van my (seyt hy) dat ick voor den Heer soude mijnen heere den ghesalfden des Heeren dit doen/ dat ick mijn hant soude aen hem slaen/ want hy is de ghesalfde des Heeren. Item: Myn ziele heeft u gespaert/ ende ick hebbe ghesept: Ick en sal mijn hant niet slaen aen mijnē heere/ want hy is de gesalfde des Heeren. Item: Wie sal syn hant slaen aen den gesalfden des Heeren/ ende onschuldich wesen? De Heere leeft/ ten zy dat de Heere hem slaet/ ofte syn dach come dat hy sterve/ ofte in den krijch omcome: soo zy het verre van my dat ick mijn hant soude slaen aen den ghesalfden des Heeren.

Jere.29.7.

Ende met het exempel Davids.

1. Sam.24.7. 11.

29 Sulcke eerbiedinghe ende gesintheyt zijn wy allen onsen Oversté schuldich/ hoedanich sy oock zijn. Dwelcke ick daerom dickmael verhale/ op dat wy leeren dat wy niet en moeten ondersoecken hoedanich de menschen zijn/ maer dat het ons ghenoech zy/ dat sy door den wille des Heeren dien persoon draghen/ den welcken hy een onverworpelicke Majesteyt ghegheven ende inghedrucht heeft. Maer yemant mochte segghen: De Overste zijn oock wederom haer ampt den ondersaten schuldich. Dit hebbe ick nu beleden. Maer ist dat yemant daer uyt besluyt datmen alleenlic dē rechtveerdigen Oversté gehoorsaemheyt schuldich is/ die argumenteert dwaselick. Want de mannen zijn haren wijven/ ende de ouders haren kinderen hulpe ende bescherminge schuldich. Maer of de mannen ende de ouders niet en doen dat sy schuldich zijn/ of de ouders den welcken Paulus verbiet hare kinderen tot toornicheyt te terghen/ soo hart ende ongeschicktelick zijn teghen hare kinderen/ dat sy se door haer eyghensinnicheyt seer vermoeyen: ende of de mannen schandelic handelen met hare wijven/ de welcke sy behooren lief te hebben/ ē gelijc weecke vaetkens te sparen/ sullē daerom de kinderen den ouderen/ ende de wijven hare mannen niet ghehoorsaem zijn? Jae sy zijn oock den boosen ende ongeschickten onderworpen. Ende dewijle wy niet en behooren te aenmercken hoe een ander ons doet wat hy schuldich is/ maer moet alleenlick ghedachtich zijn/ ende voor ooghen houden wat hy selve behoort te doen: soo moet dit hier voornemelick plaetse hebben by de ghene die onder eens anders macht ghestelt zijn. Daerom ist dat wy van eenen harden Prince wreedelick ghequelt worden/ ist dat wy van eenen gierigen Prince onmatichlick gheschat worden/ ist dat wy van eenen onachtsamen Prince verlaten worden/

Met wat gedachten die haer onderdulдicheyt sullen betemmen/ welcke onder den tyrannen leven.

Wederlegginge van een tegenworpinghe.

Ephes.6.1.

Ephes.5.26.

1.Pet.3.7.

De eerste gedachte.

ofte ist dat wy van eenen godloosen Prince om der Godsalicheyt wille verdruckt worden/ soo laet ons ten eersten onser zonden ghedachtich worden/ de welcke sonder twijfel door sulcke geesselen des Heeren gecastijt worden. Hier uyt sal een ootmoedicheyt comen/ de welcke onse onlijdtsaemheyt sal dwinghen. Daer nae laet ons ghedencken dat het ons niet toe en comt sulck quaet te beteren: maer dat wy niet anders en connen doen dan de hulpe des Heeren aenroepen/ in wiens hant de herten der Coningen/ ē veranderinge der rijcken zijn. Hy is de God die in de vergaderinge der goden sal staen/ ē midden onder hen de godē oordeelē: voor wiens aenschijn alle Coningē sullen neder vallen ē beven/ ende ooc alle Richters der werelt die sijnen Christum niet gecust en hebben/ die onrechtveerdige wetten gheschreven hebben/ om den armen int recht te verdrucken ende der sake der swacken gewelt te doen: om weduwen ende weesen te berooven.

Dan.9.7.

De 2 ghedachte.

Prov.21.1.
Psal.82.1.

Psal.2.10.
Esaie 10.1.

30 Ende hier wort sijn wonderlicke goetheyt/ ende macht/ ende voorsienninge openbaer: want somtijts verweckt hy sommige uyt syne dienstknechten opentlick/ ende wapentse met syn bevel om een boose heerschappye te straffen/ ende het volck dat onrechtveerdichlick verdruct is/ uyt syn jammerlicke ellende te verlossen: somtijts ghebruyckt hy daer toe de raserie der menschen/ die yet anders in den sin hebben ende soecken een ander dinck te doen. * Alsoo heeft hy het volck Israel door Mosen uyt de wreede tyrannie Pharaonis verlost: door † Othoniel uyt het ghewelt Chusan des Conincx van Syrien/ ende door andere Coninghen ofte Richters uyt andere dienstbaerheden verlost ende tot vryheyt wedergebracht. Alsoo heeft hy de hooveerdicheyt Tyri door de Egyptische/ ende de hoochmoedicheyt der Egyptischen door de Assyrische: ende de wreetheyt der Assyrischen door de Chaldeen ghestraft/ ende de sorgheloose stoutichheyt der stadt Babylon door de Meden ende Persen ghetemt/ als Cyrus nu de Meden overwonnen hadde/ ende de ondanckbaerheyt der Coningen Juda ende Israel/ ende de godloose wederspannicheyt over syne so groote weldaden/ heeft hy somtijts door de Assyrische/ ende somtijts door de Babylonische ghedwonghen ende ghestraft: hoewel niet al op ghelijcke wijse. Want dewijle de eerste waren van God behoorlick gheroepen om sulcx te doen/ soo en hebben sy teghen de Coninghen krijch voerende/ de Majesteyt die door Gods ordeninge den Coningen ghegheven was/ niet te niete ghemaeckt: maer dewijle sy van God gewapent waren/ soo hebben sy de minder macht met een grooter ghedwonghen/ even ghelijck de Coninghen moghen hare Stadthouders straffen. Maer d'andere hoewel sy door Gods hant geschickt wordē waer toe het hem beliefde/ ē onwetende sijn werck volbrachten/ soo en hadden sy nochtans niet anders dan boosheyt in den sin.

De 3 ghedachte: Men sal verhopen dat God de Heere ter bequamer tijt daer in voorsien sal/ die de moetwillicheyt der Tyrannen weet te bedwinghen/ en dat op tweederley manieren.

* Exod.3.7.
† Judic.3.9. ende in de navolghende Capittelen.

31 Maer hoe der menschen wercken gheacht worden/ so heeft nochtans de Heere niet te min sijn werck daer door volbracht/ de bloetgierige scepteren der hooveerdigher Coningen brekende/ ende onverdragelicke heerschappyen te niete makende. Laet de Princen dit hooren ende verschricken. Nochtans moetē wy hierentusschen seer neerstichlick toesien/ dat wy de authoriteyt der Overicheden die vol grooter eerweerdicheyt is/ ende van God door seer strenge geboden bevesticht is/ gheensins en verachten/ noch deer teghen en stryden/ al ist dat de persoonen diese

De ghemeene man is schuldich haren Princen/ wie sy oock zijn/ onderdanich te wesen.

hebben

hebben/ seer onweerdich zijn/ ende de selve door haer boosheyt soo vele in hen is / ontreynigen. Want al ist dat de castydinghe eender ongebonden wreeder heerschappie/ de wrake des Heeren is: soo en moeten wy niet terstont dencken / dat sy ons gheboden is / den welcken anders gheen bevel ghedaen en is/ dan dat wy sullen gehoorsaem zijn/ ende lyden. Jck spreke altyts van die menschen die gheen Overicheyt en zijn. Want soo daer nu eenighe minder Overicheden ghestelt zijn / om den boosen lust der Conninghen te matighen (ghelijck voortyden by de Lacedemonien sommighe ghenaemt Ephori/ teghen de Conninghen ghestelt waren/ ende de Romeynen hare beschermers des volcx / teghen haer opperste regeerders hadden/ ende desgelijcx oock de Athenische: ende ghelijck moghelick oock heden in alle Rycken de drie Ordenen zijn / als sy vergaderinghe houden/ die verbiede ick niet alleenlick met hen selven achtervolghende haer ampt teghen de wreede stoutichheyt der Conninghen te stellen : maer segghe oock dat sy ontrouwe ende meyneedich zijn / ist dat sy door de vingheren sien als de Conninghen overwillichlick ende onmatichlick het arm volck quellen: want dat is de vryheyt des volcx bedrieghelick verraden ende over geven/ der welcker beschermers sy door Gods ordeninghe ghestelt zijn.

Ende al eben wel connen oock mindere Overheden ghestelt worden/ der welcker ampt is haer teghen de wreede stoutichheyt der Conyngen te stellẽ / ende des volcx vryheyt te beschermen.

32 Maer in de gehoorsaemheyt diemen (gelijck wy gheleert hebben) den Oversten schuldich is / moetmen altijts uytnemen / jae voornemelick toesiẽ / dat sy ons niet af en leyde van de gehoorsaemheyt Gods/ wiens wille moeten aller Conningen begeerten onderworpen zijn/ eñ door wiens ordeninge alle hare gebodẽ moeten wijcken / ende wiens Majesteyt alle hare scepteren moeten onderdanich zijn. Ende voorwaer datmen om den menschen ghenoech te doen/ dien vertoornt/ om wiens wille men den menschen ghehoorsaem is / dat is een seer verkeert werck. Soo is dan de Heere de Coninck der Conninghen: de welcke alleen voor al ende boven al moet ghehoort zijn/ soo wanneer hy synen heylighen mont op doet: ende daer nae zijn wy den menschen onderworpen die over ons ghestelt zijn/ maer niet anders dan in den oppersten Heere ende God: teghen den welcken soo sy yet ghebieden/ dat en moet niet gheacht noch gerekent zijn: wy en sullen hier oock nae alle de weerdicheyt die de Overicheden hebben/ niet vraghen/ der welcker gheen onrecht en gheschiet / als sy onder die sonderlicke ende waerachtichlick opperste macht Gods ghestelt wort. Nae dese reden seyt Daniel dat hy teghen den Coninck niet ghesondicht en heeft/ als hy synen godloosen ghebode niet ghehoorsaem en was: want de Coninck was buyten syne palen getreden: ende en dede niet alleenlick den menschen onrecht/ maer maeckte selve syn macht te niete/ syne hoornen tegen God verheffende. Ende hierentegẽ wort het volck Israels ghestraft/ dat sy den ghebode des godloosen Conincx te ghehoorsaem waren. Want doe Jeroboam gouden kalveren ghemaeckt hadde/ soo hebben sy tot syn behaghen den Tempel Gods verlaten/ ende de nieuwe superstitien aenghenomen: ende de nacomers zyn oock alsoo lichtveerdich gheweest om hen selven nae haerder Conninghen behaghen te buyghen. Dit verwijt de Prophete hen strengelick dat sy de gheboden haers Conincx aenghenomen hebben: soo verre ist dat sy door de voorwendinghe der ghehoorsaemheyt souden lof verdienen / daer mede de Hoofsche pluymstrijckers hen selven decken/ ende de eenvoudighe bedrieghen / segghende : Dat hen niet gheoorloft en is yet te weygheren / dat de Conninghen hen opleggehen: ghelijck of God den menschen syn recht overghegheven hadde / als hyse over de regeeringhe der menschen ghestelt heeft / oft ghelijck of de aertsche macht vercort worde als sy haren autheur onderworpen wort/ door den welcken oock de Hemelsche heerschappien beven. Jck weet wel wat grooter peryckel van dese stantvasticheyt mach comẽ/ dewyle de Conninghen dat seer onweerdichlick nemen/ als sy vernedert ofte veracht wordẽ: der welcker verbolghentheyt een bootschap des doots is/ ghelijck Salomon seyt. Maer dewijle dit van Petro den Hemelschen verkondigher betuycht is/ datmen meer moet Gode dan den menschen ghehoorsaem zijn: soo moeten wy ons met dit gedachte troosten dat wy dan de gehoorsaemheyt bewijsen die God eyscht/ als wy liever alle dinck lijden dan van de Godsalicheyt af wijcken. Ende op dat onse herten niet en verflauwen/ so vermaent ons Paulus met noch eenen anderen prickel / segghende / dat Christus ons daerom soo diere gecocht heeft/ om dat wy niet en souden ons selven der booser begheerten der menschen/ dienstbaer maken/ ende veel min ons tot haer godloosheyt begheven.

Maer soo verre sal men Conningen eñ andere Overhedẽ gehoorsaem zyn/ soo verre als hare bevelinghen ende ordonnantien met Gods woort over een comen. Want soo sy yet daer teghen ghebieden/ soo moeten wy ghedencken aen desen reghel/ datmen God meer moet ghehoorsaem zyn/ als den menschen.

Dan. 6.22.

Osee 5.13.
1. Reg. 12.30.

Pro. 16.14.
Actor. 5.29.

1. Cor. 7.23.

GODE LOF.

Register der onderwijsinghe der Christelijcker Religie IOANNES CALVINI.

Het eerste ghetal wijst aen den boeck / het tweede de Capittelen / het derde de sectien ofte taelien van elck Capittel.

De

Van de Drievuldicheyt.

Van de Duyvelen.

Van het Eedtsweeren.

Van de Enghelen.

Van Erghernisse.

Van het Euangelium.

F.

Van het Fermsel ofte Formsel.

G.

Van het Ghebet.

den

Van het Gheloove.

Vande Ghemeynte.

Van de valsche Ghemeynte.

Van

Van de Penitentie daer van de Papisten een Sacrament maken.

Van Politische regeeringhe.

Van de Predestinatie.

Van

Van het Priesterdom Christi, ende zijn Rijcke ende Prophetisch woort.

R.

Van de Rechtveerdichmakinghe des Gheloofs.

Van de Schrifteure, ende Gods woort, ende de autoriteyt daer van.

daer na oock een beschrijvinge des ouden Testaments ghestelt / Int selfde/ tal.4.

Dat hierom geseyt wort dat de Joden zijn door de leydinghe der Wet tot Christum ghelept geweest eer hy in het vleesch vertoont wert/tal.5.

Het welcke oock in de uytnemenste Propheten / ende die met sonderlijcke gaven des Gheests begaeft waren/ plaetse ghehadt heeft/ tal.6.

Het derde onderschept wort ghenomen uyt het 31. cap. Jeremie/ ende uyt het 3.cap. des tweeden sentbriefs tot de Corinthen: te weten/ dat het Oude Testament letterlijck / ende het Nieuwe gheestelyck is: Item dat het Oude is een instrument des doots/ ende het Nieuwe eē instrument des levens/ etc. Int selfde/tal.7.8.

Het vierde onderschept is / dat de Schriftuere het Oude Testament noemt een Testament der dienstbaerheyt / om dat de herten vreesachtich maeckt: ende het Nieuwe een Testament der vrijheyt / om dat het de herten tot een goet betrouwen ende tot gerustichept brengt. Dese drie laetste onderschepdinghen zijn vergelijckingen der Wet met den Euangelio / ende het onderschept vervaet oock de beloften die door de Wet gegeven zijn. Dat de Vaders onder de Wet ende onder het Oude Testament also geleeft hebben: dat sy niet en zijn daer op blijven staende/ maer altijts na het Nieuwe ghestaen / ende seker ghemeynschap daer in ontfanghen hebben/ tal.9. ende 10.

Het vijfste onderschept is/ dat de Heere door de coemste Christi heeft een volck afgesondert ende uytgenomen/ om daer in zijn verbont te stellen / ghelijck of hy daerentusschen de andere vergeten hadde. Also is de roepinge der Heydenen een merckelijck teecken door het welcke de uytnementheyt des Nieuwen Testaments bovē het Oude soude verclaert worden: welcke roepinge der Heydenen so ongeloovelijck een sake was / dat sy oock selfs den Apostolen selve / die in het lesen der Propheten gheoeffent / ende met den Heyligen Geest begaeft waren / noch nieu scheen/ tal.11.12.

Besluyt deser plaetse / eñ antwoorde op vele teghenworpinghen sommigher menschen die dese veranderinghe in de Gemeynte/ ende soo verscheyden wijse van leeren / ende soo groote veranderinghe der ceremonien voor groote ongeschicktheyt achten/ Waer bewesen wort dat de gestadichept Gods in dese veranderinghe ghesien wort / ende dat hy gheen dinck ghedaen en heeft anders dan wijselijck/ rechtveerdichlijck/ ende in barmhertichept / als hy zijn Ghemeynte anders regeert in haer kintschept/ dan als sy opghewassen is: Item dat hy de openbaringhe zijnder ghenade heeft voor de coemste Christi in een volck ghehouden / de welcke hy daer na heeft op alle natien uytgestort/ tal.13.14.

Van Tol ende Tribuyt.

Van Tribuyten ende Tollen ende schattinghen etc. diemen den Princen betaelt/ hoe de Princen die mogen met goeder conscientie gebruycken / boec 4. cap.20.tal.13.

V.

Van het Vagevyer.

Datmen de leere van het Vagevyer niet en moet door de vingeren sien / dewijle het een verderffelijck ghedichtsel des duyvels is/ doort welcke het cruyce Christi te niete wort/etc.boeck 3.cap.5. tal.6.

Uytlegginghe sommigher plaetsen der Schriftuere / die de Papisten verkeerdelyck draepen tot bevestinghe hares Vagheuyers / boeck 3. cap. 5. tal.7.8.9.

Antwoorde op de teghenworpinghe der Papisten / dat het een seer out ghebruyck der Ghemeynte is / datmen soude voor de doode bidden. Waer bewesen wort dat de Oude dat sonder Gods woort ghedaen hebben/ door eenighe verkeerde vrerichept / om dat de Christenen niet en souden schijnen vooser te zijne dan de Heydenen/ waert dat sy luy waren inde sorghe voor de dooden. Dat hierentusschen groot onderschept is tusschen dat feyl der Ouden/ ende de hartneckige dwalinge der Papisten/ boeck 3. cap.5.tal.10.

Van het Vasten.

Van dat deel der discipline der Ghemeynte dat ghelegen is in de verordeninghe des vastens/ ofte der Bededaghen/ ende hoe de Pastoren dat behooren te doen / boeck 4.cap.12.tal.14.15. 16.17.

Datmen moet toe sien dat in het vasten geen superstitie en come/ tal.19.

Het Heylich ende oprecht Vasten heeft drie eynden / boeck 4. cap. 12. tal.15.

Beschrijvinghe des Vastens/ boeck 4.cap.12.tal.18.

Van de superstitie des veertichdagischen Vastens / ende van de verscheyden onderhoudinge daer van/ boeck 4. cap.12.tal.20.21.

Van de Verdiensten der wercken.

De verheffinghe der verdienste der Wercken / maeckt alsoo wel den lof Gods te niete van zijn ghevinghe der salichept/als de sekerhept der salichept boeck 3.cap.15.

Dat die de oprechtichept des gheloofs qualijck ghevordert hebben / die den naem verdienste/den goeden wercken voor Gods oordeel toe geschreven hebben: ende dat de oude Leeraers wel dien naem ghebruyckt hebben/ maer alsoo dat sy in vele plaetsen bewesen hebben/dat sy den werckē de salichept niet toe en schrijven / boeck 3. cap.15. tal.2.

Uytlegginghe sommigher plaetsen/ met de welcke de Sophisten willen bewijsen / dat ons by God verdienste toe gheschreven wort/ boeck 3.cap.15. tal.4.

Dat de loon der rechtveerdichept in de enckel goedichept Gods gelegen is/ dit wordt door de autoritept des Apostels ende Augustini bewesen/ boeck 2. cap.5.tal.2.

Dat het valsch is dat Christus ons de eerste ghenade alleenlijck verdient heeft / ende dat wy daer nae door onse wercken verdienen/ boec 3.cap.15. tal.6.7.

Vau de Verdienste Christi.

Datmen recht ende eygentlijck seyt dat Christus ons de ghenade Gods ende salichept verdient heeft: waer bewesen wort / dat Christus ons niet alleenlijck een instrument ofte Dienaer der salichept / maer oock een Autheur ende Prince daer van is: ende dat de ghenade Gods niet verduystert en wordt door sulcke wijse van spreken: want de verdienste Christi en staet niet teghen de barmhertichept Gods/ maer is daer in gelegen: ende die dingen die deen onder dander vervaet worden/ die en strijden teghen malcanderen niet/ boeck 2. cap.17.tal.1.

Dit onderschept tusschen de verdiensten Christi ende ghenade Gods/ wort bevesticht uyt vele plaetsen der Schriftuere/tal.2.

Vele ghetuyghenissen der Schriftuere worden voortgebracht / uyt de welcke grondelijck ende sekerlyck bewesen wort/ dat Christus ons warachtichlyck door zyn gehoorsaemhept genade by den Vaderen vercreghen ende verdient heeft/ tal.3.4.5.

Dat het een dwase curieusheyt is/ dat sommige vragen of Christus oock yet voor hem selven verdient heeft ende dat het lichtveerdichept is sulcx te houden staende/ tal.6.

Van Verdraechsaemhept des cruyces. Soeckt Lydtsaemhept.

Van Verghevinde der sonden.

Teghen de ghene die sulck een volmaeckthept droomen in dit leven / dat het niet noodich en sy verghevinge der sonden te begheeren / boeck 3. cap.20. tal 45.

Van de vergevinge der sonden/ende hoe de sonden worden Schulden ghenaemt/ende hoe wy geseyt worden anderen te vergeven die tegen ons ghesondicht hebben/ Int selfde.

Van het onderschept tusschen schult ende straffe : ende een seer stercke wederlegginge der raserye der Papisten / die daer seggen / dat God de schult vergeeft / ende de straffe behout / ende dat wy die moeten met volvoeninghen afcoopen / boeck 3. cap. 4. tal.29. ende tal.30.

Waer oock bewesen wort dat sy niet en connen ontvlien met haer onderschept dat sy maken tusschen de eewige ende tijtlijcke straffe.

Van sommige plaetsen der Schriftuere / met de welcke sy haer dwalinge willen bevestigen : waer bewesen wort dat daer tweederley oordeel Gods is/ te weten / een oordeel der straffe ende wrake/ ende de een ander der castijdinghe ende beteringe : welcke twee men neerstichlijc moet onderschepden / boec 3.cap.4. tal.31.

Dat de gheloobighe altijts seer ghesocht hebben dat oordeel der wrake af te bidden: maer dat sy het oordeel der castijdinghe lieflijck ende gherustichlijck ontfanghen hebben / om dat het een ghetuyghenisse der liefde heeft. Item/ dat de Heere ghesept wort toornich op de zijne te zijne/ dat en is niet te verstaen van den raet ofte ghesinthept Gods diese castijt/ maer van het groot ghevoelen der smerte daer mede sy bevangen worden / so haest als sy eenige strengichept van hem moeten dragen: ende dat hen sulcx nut is. Maer de verworpene hierentusschen beginnen eensdeels de straffe ende wrake des oordeels Gods te draghen / als sy met zijn geessel geslagen worden. Alle dese dingen worden bevesticht door getuyghenisse der Schriftueren / ende door de uytlegginge Chrysostomi ende Augustini/ Int selfde/ tal.32.33.

Dat God Davids overspel verghevēn hebbende / hem nochtans gestraft heeft tot een gemeyn exempel/ eñ oock om hem te vernederen : ende dat de gheloovighen dien God genadich is/ hierom daghelijcx allen ellendicheden deser werelt onderworpen zijn/ boeck 3. cap.4.tal.35.

Uytleg-

wesen upt de Sonne / want eer de Sonne was / heeft God het licht doen zijn / ende de aerde met alderley goet vervult. Wy lesen oock dat de Sonne twee daghen ghestaen / ende oock door Gods bevel thien graden achterwaert ghegaen is / boeck 1.cap.16.tal.2.

Item upt de sterren ende teeckenen der aerde / van de welcke de ongeloovighe vreesen / tal.3.

Dat de almoghentheyt Gods sonder ophouden in het werck is / so dat sy oock in alle particuliere ende sonderlijcke wercken besich is / ende dat daer niet en gheschiet / anders dan door haren raet: de ghene die dit niet en bekennen / die berooven God van zijn eere / en verclepnen zijn goetheyt / ende wy daerenteghen ontfanghen dubbel vrucht daer upt / boeck 1.cap.16.tal.3.

Dat de voorsieninghe Gods niet alleenlijck en aensiet wat daer gheschiet / maer oock alle uptcoemste maticht. Waer upt dat gedichtsel van de naecte wetentschap neder ghelept wort / ende van de voorsieninghe die alleenlijck alghemeyn sy: Item de dwalinghe der Epicureen / ende der ghener die Gode gheen ander heerschappie toe en schrijven dã boven het middelste der lucht. Datmen nochtans wel mach een algemeyne voorsininghe stellen / maer also dat de sonderlijcke voorsieninghe niet verduystert en worde / door de welcke niet alleenlijck sommighe / maer alle sonderlijcke handelinghen gheregeert worden / boeck 1.cap.16.tal.4.ende 5.

Dat God niet alleenlijck het begin der roeringhe en regeert / dat bewijst de vruchtbaerheyt des eenen / ende de onvruchtbaerheyt des anderen jaers: dewijle hy een vruchtbaer Iaer zijnen seghen / ende een onvruchtbaer Iaer zijn wrake noemt / boeck 1.cap.16.tal.5.

Datmen de voorsieninghe Gods in de regeeringhe der werelt moet sonderlinghe aenmercken in het menschelijck gheslachte / ende eens yeghelijcx menschens verscheyden conditie ende menigherley schickinghe der uptcoemsten / boeck 1.cap.16.tal.6.7.

Teghen de ghene die segghen dat dese leere van de voorsieninghe Gods / is een leere der Stoischen Philosophen van den onvermijdelijcken noot / boeck 1.cap.16 tal.8.

Of yet by ghevalle gheschiet: waer oock de sententie Basilij verhaelt wort / te weten / dat Gheval ende Fortuyne Heydensche woorden zijn: ende Augustini / Dat het hem leet is dat hy den naem Fortuyne ghebruyckt heeft. Dat nochtans soo veel ons aengaet / die dinghen moghen ghesept worden by gheval te gheschien / die in haer natuere aenghemerckt / of na onse wetenschap overlept / sulck schijnen / al ist dat sy in Gods verborghen raet nootsakelijck gheschien: Item dat alle toecomende dinghen moghen ghevallich ghenoemt worden / als die ons onseker zijn / boeck 1.cap.16.tal.8. ende 9.

Wat dinghen men moet aenmercken / om dese leere van de voorsieninge Gods tot haer recht eynde te voeghen / op dat wy haer vrucht weten. Ende als wy de oorsaken der dinghen die geschien / niet en sien / soo en moeten wy niet dencken dat die dinghen door het ghewelt der natuere ghedreven worden / noch teghen God murmureren: maer wy moeten zijne verborghen oordeelen in sulcke eerweerdicheyt houden / dat zijn wille ons sy een seer rechtveerdige oorsake aller dingen / boeck 1. cap.17.tal.1.

Teghen sommighe honden die op de leere van de voorsieninghe Gods huyden schelden / wort upt de Schriftuere bewesen / hoe wel God zijnen wille in de Wet ende in het Euangelium alsoo gheopenbaert heeft / dat hy de herten der zyner verlicht voor het verstant des Gheests / om de verborghentheden te verstaen die daer in vervaet zyn / de welcke anders onbegrijpelijck zijn: dat nochtans de wijse der regeeringhe der werelt / ghenaemt wort een diepe afgront: want hoe wel ons hare oorsaken verborghen zijn / soo moeten wijse nochtans in groote eerweerdicheyt houden / boeck 1. cap.17. tal.2.

Dat sulcke onheylighe menschen dwaselijck oproerich zijn / segghende: Ist dat de leere van de voorsieninghe Gods warachtich is / soo zyn de ghebeden der Heylighen verkeert / met de welcke sy om eenighe toecomende sake bidden ende datmen niet en moet raetslaghen van toecomende dinghen ende dat de menschen die yet teghen den wille Gods gedaen hebben / nochtans niet ghesondicht en hebben: dese dwalinghen sullen die schuwen ende ontgaen / die in de aenmerckinge der voorsieninghe Gods / sullen matich ende ootmoedich wesen / boeck 1.cap. 17. tal.3.etc.

Aengaende de toecomende dinghen / de Schrifture bewijst dat de menschelijcke raetslaghen wel over een comen met de voorsieninghe Gods / want wy en worden door zyne eeuwighe verordeninghen niet verhindert ons selven onder zijnen wille te voorsien / ende alle onse dinghen te beschicken / want de consten van raetslaghen ende toesien / zijn den menschen van God in ghegeven / om daer mede zijnder voorsieninghe te dienen in de bewaringhe onses eygenen levends / boec 1. cap. 17.tal.4.

Dat alle de ghesc hiedenissen des voorleden tijts niet en zijn geschiet sonder den wille Gods / ende dat nochtans de ghene die de booshept doen / niet en connen ontschuldich worden / want sy worden door haer eygen conscientie overtuycht / ende zijn niet den wille Gods / maer haerder eyghener begheerlijckheyt onderdanich. Sy zijn wel instrumenten der godlijcker voorsieninghe / maer alsoo dat sy de booshept gheheel in hen selven bevinden / ende dat by God niet anders dan een recht ghebruyck haerder booshept gebonden en wort / boeck 1.cap.17.tal. 5.ende cap.18.tal.4.

Waer het selve bewesen wort in de verkiesinghe des Coninex Ierobeam / als de thien gheslachten van het huys Davids afweken / Item in de doodinghe der kinderen Achabs / ende in de overleveringhe des Soons Gods.

Een godsalige en heylige bedenckinghe der voorsieninge Gods / de welcke ons de reghel der godsalicheyt leert / is ten eersten dat wy seker zijnde / dat gheen dinck by gheval en gheschiet / onse ooghen altijt slaen op God / ghelijc op de voorneemste cause en oorsake aller dinghen / ten anderen dat wy niet en twijfelen dat zijn sonderlijcke voorsieninghe voor ons waeckt / het sy dat wy met goede oft quade menschen / ofte met andere creatueren te doen hebben. Hier toe moetmen de beloften Gods upt de Schriftuere nemen die dat selve betuygen: der welcker exempelen verhaelt worden / boeck 1.cap.7.tal.6.

Ende daer by moetmen oock de ghetuyghenissen der Schriftuere stellen / de welcke leeren dat alle de menschen onder de macht Gods zijn / het sy dat wy haer vrientschap moeten gecrijghen / ofte onser vyanden booshept dwinghen ende wederstaen: ende dewijle hy dit laetste menichsins doet / te weten / hen somtijts haer verstant benemende / somtijts hen verschrickende dat sy niet en aengaen dat hyse heeft laten met verstandighen rade voornemen: somtijts oock haer rasende ghewelt ter bequamer tijt afbrekende: na dese kennisse moet nootsakelijc danckbaerheyt des herten volgen in de voorspoet / boeck 1.cap.17.tal.7. ende lijdtsaemheyt ende lieflijcke maticheyt des herten in teghenspoet / als ons menschen hinder ofte schade doen / ghelijck door de exempelen Iosephs van zijne broeders vercocht / ende Iacobs van de Chaldeen verdruckt / ende Davids van Semei ghelastert / bewesen wort. Ist dat het coemt dat wy door menschen toe doen / door eenighe ellendicheyt bedruckt worden / so sal dese selve leere een seer goede remedie zijn teghen onlijdtsaemheyt / dewyle de Schriftuere betuycht: dat oock de tegenspoet ende het ongheluck van God coemt / boeck 1.cap.17.tal.8.

Hoe wel een godsalich man voornemelijck op de voorsieninghe Gods siet / soo en sal hy nochtans de mindere oorsake niet voor by gaen. Daerom ist dat hy van eenighe menschen weldaet ontfangen heeft / soo sal hy van herten bekennen ende belijden dat hy aen dien verbonden is: ist dat ghy hem selven ofte yemande eenighe schade ghedaen heeft / door onachtsaemheyt ofte onvoorsichticheyt dat sal hy hem selven wijten: veel min sal hy boose stucken ontschuldigen. In toecomende dingen sal hy voornemelijck achte hebben op de mindere oft tweede oorsake: nochtans alsoo / dat hy in zijne raetslaghen zijn eyghen ghevoelen niet en volghe / maer hem selven der wijsheyt Gods bevele / noch zijn betrouwen op de uptwendighe dinghen stelle om daer in gantschelijck gherust te zijne als hy die heeft / ofte vertzaecht te zijne als hem die ghebreken / boeck 1.cap.17. tal.9.

Een schoon beschrijvinghe der gheluckicheyt der Godsalighen die op de voorsieninghe Gods rusten: ende wederom der ellendigher benautheyd met de welcke sy anders moeten bevanghen worden / dewijle sy door de swacheyt deses aertschen tabernakels / soo velen sieckten ende cranckheden onderworpen zijn / dewijle te huys ende van huys / te water ende te lande / van menschen ende van den Duyvel haer leven ende salicheyt belegert is / boec 1. cap.17.tal.10.11.

Dat teghen de leere van de voorsieninghe Gods die plaetsen der Schriftuere niet en zijn / daer gesept wort / dat het God is berouwẽ / want sy daer (gelijc oock daer sy sept dat God toornich is) haer selven na onse verstant vernederende / God beschrijft / niet sulck als hy in hem selven is / maer sulck als hy van ons ghevoelt wort. Item dat God den Ninivîten ghespaert heeft / de welcke hy ghedreycht hadde binnen dertich daghen te verderven: ende dat hy het leven Ezechie verlangt heeft tot vele jaren / den welcken hy een tegenwoordighe doot vercondicht hadde: want sulcke dreyginghen ende vercon-

dinghen

Van Vreese.

Van de Christelijcke Vrijheyt.

Van het Vry goetduncken
oft den Vrijen wille.

verschept der werckender ende mede werckender genade ghehandelt wort/ ende wat daer in mishaecht/ boeck 2. cap.2.tal.6.

Dewyle de mensche niet anders en can geseyt worden zijn vrye goetduncken te hebben/ dan om dat hy willens quaet doet/ ende niet bedwonghen: so ware het der Ghemeynte seer nut/ dat dit woort vry goetduncken/ noyt ghebruyet gheweest en hadde/ door welck woort de menschen tot een verkeert betrouwen ghecomen zijn. De oude Leeraers verclaren oock dickmael wat sy met dat woort meynen: voornemelijck Augustinus/ uyt den welcken vele plaetsen voortghebracht worden/ in de welcke hy de cracht des vryen goetdunckens wech neēt eñ te niete maect/ ende noemt het een dienstbaer goetduncken/ ende verclaert de sake selve hoedanich sy zy met vele woorden/ boeck 2.cap.2.tal.7.8.

Hoe wel de oude Leeraers somtijts het vrye goetduncken veel te seer verheffen ende twyfelachtich ende verscheydenlijck van dese sake gesproken hebben/ soo is het nochtans openbaer uyt hare sententiē vele/ dat sy de macht der menschen niet ofte seer weynich gheacht/ ende alle den lof der goeder wercken den Heylighen Gheest/ toe gheschreven hebben: van welcke sententien sommige verhaelt worden uyt Cypriano/ Augustino/ Eucherio/ende Chrisostomo/ boeck 2.cap.2.tal.9.

De macht des vryen goetdunckens moetmen niet uyt de uytcoemste der dinghen/maer uyt de verkiesinghe des oordeels ende ghesintheyt des willes achten/ boeck 2.cap.4.tal.8.

Teghen de beschermers des vryen goetdunckens wort bewesen/ dat de mensche nootsakelijck sondicht/ ende dat het nochtans daerom hem niet te min moet toegerekent worden: Item/ dat de mensche willens sondicht/ ende nochtans de sonde niet en can vermijden/boeck 2.cap.5.tal.1.

Teghen een ander teghenworpinge/ daer in sy segghen/ dat het tegen reden is dat den mensche straffe opgheleyt/ ofte loon ghegeven wort/ ist dat beyde de deuchden ende sonden niet en comen uyt het vrye verkiesen des goetdunckens/ boeck 2.cap.5.tal.2.

Item/ teghen het gene dat sy seggen ist dat de wille des menschen niet en heeft macht om goet ofte quaet te verkiesen/ soo souden alle menschen moeten goet ofte quaet zijn/ boeck 2.cap.5. tal.3.

Teghen de selve wort oock ghelecrt/ datmen niet te vergeefs den Sondaer en vermaent ende schelt/ hoe wel het in zijn macht niet en is ghehoorsaem te zijne: ende wat de vermaninghen ende beschuldinghen wercken/ beyde in de ongheloovige ende in de gheloovigen/ boeck 2.cap.5.tal.4. ende 5.

Uyt de gheboden der Wet Gods en moetmen niet besluyten/ dat de mensche zijn vrye goetduncken heeft/ ende macht om yet te doen: want God en gebiet niet alleenlijc wat wy moeten doen/ maer belooft ooc genade om gehoorsaem te zijne/ boeck 2.cap.5. tal.6.7. ende 9.

Dat wort also wel bewesen in de geboden/ door de welcke onse eerste bekeeringhe tot God gheeyscht wort/ als in de gheboden/ die enckelijck van de onderhoudinge der Wet spreken/ ende oock in de geboden die ghebieden in de ontfanghen ghenade Gods te blijven.

Want de selve God die dese dinghen van ons eyscht/ die betuycht oock dat de bekeeringe des Sondaers/ de heylichheyt des levens/ende de stantvasticheyt in het volherden/ zijne onverdiende gaven zijn/ ende dat de lof daer van hem alleen toe coemt/ ende niet en moet den menschen mede ghedeelt worden/ boeck 2.cap.5. tal.8. ende 9.

De conditie der beloften/ Ist dat ghy wilt/ Ist dat ghy hoort/ ende diergheliicke/ en bewysen niet dat de mensche een vrye macht heeft om te willen ofte hooren: ende nochtans en spot God niet met den mensche als hy hen sulcke conditie stelt: ende waer toe sulcke betuyginghen beyde tot de Godsalighen ende godloosen dienen/ boeck 2.cap.5.tal.10.

De plaetsen daer in God den Israeliten verwijt dat het haer schult alleenlijck is dat sy niet allerley goet van hem ontfanghen hebben/ en bewijsen niet dat het in der menschen macht is dat quaet te ontvlien daer mede sy gequelt worden. Daer oock ghehandelt wort van het ghebruyck sulcker verwytinghen beyde teghen de ghene die hartneckichlijck in hare sonden voortgaen/ als teghen de ghene die hen laten leeren/ ende tot penitentie bekeeren. Item/ dat de Schriftuere somtijts schijnt ons het werck eensdeels toe te schrijven/ dat doet sy alleenlijc om ons van de luyheyt onses vleeschs te verwecken/ boeck 2.cap.5.tal.11.

Dat de plaetse Mosis/ Het ghebot is na by in uwen mont/ ende in uwe herte/ etc. de beschermers des vryen goetdunckens niet en helpt/ dewijle hy daer niet van de naecte geboden/ maer van de Evangelische gheboden handelt/ boeck 2.cap.5.tal.12.

Dat hen oock de plaetsen niet meer en helpen/ daer gheseyt wort dat de Heere verwacht ende siet wat de menschen doen sullen/boeck 2.cap.5.tal.13.

Noch oock de plaetsen daer de goede wercken ghenoemt worden onse wercken/ ende daer wy geseyt worden te doē dat heylich ende den Heere behaghelijck is. Ende daer wort bewesen dat de gheest Gods alleen/ alle goede roeringē in ons werct/ maer nochtans niet gelijc of wy blocken warē/ boec 2. cap.5.tal.14.

Uytlegginge sommiger plaetsen der Schriftuere/ de welcke de vyanden der ghenade Gods/ misbruycken om het vrye goetduncken te bevestigē/ boec 2, cap.5.tal.16.17.18.19.

Van Papistische Voldoeninghen.

Van de Voldoeninge der welcker de Papisten de derde plaetse geven in de Penitentie/ van de behoudinghe der straffe als de schult vergheven is/ ende van diergelijcke leugenen/ de welcke te neder vallen als de onverdiende vergevinge der sondē door den naem Christi daer teghen ghestelt wort/ boeck 3.4. tal 25.

Teghen de lasterlijcke leere der Schoolleerarē/ die seggen dat de vergevinge der sonden/ ende de versoeninge eenmael gheschiet in den Doop/ maer datmen na den Doop moet wederopstaen door voldoeninge/boeck 3.cap.4. tal.26.

Dat Christus door sulcke dwaelinghe van zijn eere berooft/ ende de vrede der conscientien berooft wort/ dewijle sy nemmermeer en moghen seker ende vast houden/ dat hare sonden vergheven zijn/ Int selfde/ tal.37.

Dat in de plaetse Danielis daer hy Nabuchadnezer ghebiet zijne sonden door rechtveerdicheyt te versoenen/ dat versoenen is meer van den menschen dan van God te verstaen: ende dat daer niet de oorsake der vergevinge beschreven en wordt/ maer veel meer de wyse der warachtigher bekeeringhe. Dit selve wort verhandelt van sommighe andere plaetsen der Schrifture/ boeck 3.cap.4.tal.36.

Uytlegginghe dier plaetse in den Evangelio/ Haer zijn vele sonden vergeven/ want sy heeft seer lief ghehadt: te weten/ dat de liefde niet en is de oorsake der verghevinghe/ maer een bewijs daer van/ boeck 3.cap.4.tal.37.

Dat de oude Leeraers der gemeynte/ niet van de voldoeninge gesproken en hebben met sulcke meyninghe als de Papisten: ende dat sy verstonden dat de gene die Penitentie deden/ daer door den menschen ende niet Gode voldeden/ boeck 3.cap.4.tal.38.39.

Van volherdinghe.

Van Volherdinghe/ boeck 2. cap.5. tal.3.

Tegē die seer boose dwalinge dat de volherdinge den menschē gegevē wort na hare verdienste/ na dat een yegelijck hem selvē niet ondanckbaer bewesen en heeft der eerster genade/ ende daer wort bewesen dat tweesins in die sententie gedwaelt wort. Ende van dat gemeyn onderscheyt tusschen de werckende ende mede werckende ghenade ende hoe Augustinus die gebruyckt heeft/ de selve versoetende met een seer bequaem beschrijvinghe/ boeck 2.cap.3.tal.11.

W.

Van de Wedergheboorte.

Tegen sommige Wederdoopers die in de stede der Wedergheboorte/ ick en weet niet wat uytsininge onnoselheyt dichten/ te weten/ dat de kinderē Gods die wedergebracht zijn tot den staet der onnoselheydt/ niet meer en moeten arbeyden om den lust des vleeschs te bedwingen/ maer dat sy moeten alleenlijc de leydinge des Geests volgen/ boec 3. cap.3.tal.14.

Van de Wederopstandinghe Christi.

Dat al wat wy vā het cruyce/ doot/ ende begrabinge Christi glooven/ onvolmaecktheyt is sonder zijn Wederopstandinge. Dat wy drijderley vrucht daer uyt hebben/ te weten/ dat hy ons rechtveerdicheyt vercregen heeft voor God/ ende dat sy ons een pandt is der toecomender Wederopstadinge/ ende dat wy door zijn levē nu wedergeboren worden tot nieuwicheydt des levens/ boeck 2.cap.16.tal.13.

Uytlegginghe der historie der wederopstandinge Christi/ boec 3.cap.25. tal.3.

Van de laetste Wederopstandinghe.

Dewijle hope ende lijtsaemheyt den gheloovighen seer noodich zijn/ op dat sy in den loop haerder roepinge niet en beswijcken: soo heeft die een grooten voortganck in den Evangelio gedaen/ die tot geduerige bedenckinghe der saliger Wederopstandinghe ghewent is/ boeck 3.cap.25.tal.1.2.

De artijckel vā de laetste Wederopstandinge/ verbaet eē leere die vā grooter weerde/ ende swaer om te verstaen is: ende om dat de gheloovige souden dese swaricheyt overwinnē/ soo toont de Schrifture twee behulpselē/ te weté/ de

Van de Wercken.

Van der Wet.

Van Politische Wetten.

Van den Wille des mensches.

Van den Wille Gods.

Z.

Van de Ziele.

Eynde des Registers.

AVGVSTIIN MARLORAET,

Wenſcht den Chriſtenen ende de neerſtighe Leſers deſes, ſalicheyt van den Heere.

Lle de ghene die deſe twee navolghende Tafelen, ende ſonderlinghe de tweetſte leſen ſullen, die ſullen hen mogen verwonderen wat my in den ſin ghecomen is te vergaderen alle de paſſagien van der Schrift, die in de ſelfde ghealligeert, ende voor den meeſten deel uyt gheleyt zijn, ende dat naer datter ſoo vele drucken uyt ghegaen zijn: daer dat dit (ſoo verre alſt eenich profijt in hadde moghen brenghen) behoorde vroegher ghedaen geweeſt te hebben: ſpecialijck over drie Iaren, als den Autheur ſoo ſeer ghearbeyt heeft over deſen boeck, dat boven veel profitelijke additien die hy in hout, is oock voort ghecomen de tſamen ſtellinghe van de ſelfde additien, ende voleynt met de ghetalen: Soo dat hy de gheheele ſomma der Chriſtelijcker Religie begrepen heeft in vier boecken, de welcke onderſcheyden zijn in capittelen, ende de ſelfde in diverſche bedeelinghe. Nochtans en loochene ick niet, dat het profitelijcſte ſoude gheweeſt hebben, hadder doe yemant ghetrouwelijck ghearbeyt om te vergaderen deſe paſſagien: het welcke ick ſelve voor ghenomen hadde te doen, volghende de begheerte van den Drucker. Maer doen ick van mijn ampts weghe elders beroepen was, ofte als nu het werck gheeynt wert, ende anderſins als voortijts ghecorrigeert ende geordineert, ſoo hebbe ick bedwonghen gheweeſt deſe ſaken naer te laten, ofte ymmers op te ſchorſen. Want ſindert dat deſen boeck is uyt gegaen, ſoo wel in Latijn als in Françoys, ende over al wort gheſtelt ter vente, om dat ick ſach dat daer niemant en was die neerſticheyt dede in het vergaderen van de paſſagien der Schrift, tot het ghebruyck van een groote Tafel, ende dat ick verſtont wat een profijt dat daer af comen ſoude voor een yeghelijck: ſoo en hebbe ick my niet connen onthouden van alle mijn ſorghe daer inne te beſtellen na mijn vermoghen, ende na de moeyte die my de ſtorm van deſe beroerlijcke tijt toe liet. Maer op dat alle ſaken te ſekerder ende correcter voort comen ſouden, ſoo en hebbe ick my niet willen betrouwen op de getalen die daer van den drucker waren aen de margine geſtelt, ende voortijts gedruct: want als ick die al hadde over geſien ende geconfereert, ſo bevont ick datter vele valſch waren, noch meer achter ghelaten, ende eenige en waren niet geſtelt in hare plaetſen, ghelijck dat de Correcteurs lichtelijck gebeuren can, te nemen het een voor het ander, die niet hervaren en zijn in de heylige Schriftuere. Als ick die al gebetert hadde, ſo vele alſt my mogelijck was, ende toe ghevoecht de ghene diemen naer ghelaten hadde, ſoo hebbe ick vergadert, ende daer naer in ordene gheſtelt de paſſagien van de Heylighe Schriftuere, volghende het Oude ende nieuwe Teſtament. Ende iſt dat daer eenighe naer gelaten zijn, het ſy door het vergeten, ofte anderſins (want het qualijck ghebeuren can, daer en gaet een hauwe verloren in eenen grooten oogſt) ſoude wel hopen, dat daer ſeer weynighe ghevonden ſullen worden, ende oock dat de Tafel diemen naer de deſe drucken ſal, weynich gheaugmenteert ſal weſen: Nochtans bidde ick, ende vermane deſe Leſers, iſt dat ſy wat bevinden, dat zijt den Drucker aen gheven, op dat de ſaken daghelijcx volmaeckter moghen werden. Dat moetmen oock weten, dat de veerſkens die int langhe gheſtelt zijn in de Tafel, en zijn in de Inſtitutie niet gheheel ghealligeert, maer noch veel min gheexponeert ofte verclaert, maer alleenlijck een deel, het welck wy nochtans niet te vergheefs ghedaen en hebben. Want het ghebeurt ſomtijts dat in diverſche plaetſen van de Inſtitutie, ghealligeert worden diverſche paſſagien die ghenomen zijn van eenighe deelen des veers. Ende om datmen ſoude moeten hebben ghebruycken repetitien in het teeckenen van de plaetſen, ende van de ghetalen, de welcke den Leſer verdriet hadde moghen in brenghen, ſoo hebbe ick liever ghehadt het veers gheheel te ſtellen ende achtervolghen, dan het ſelfde te deelen in veel partijen, ende te ghebruycken onnoodelijcke repetitien. Soo vele de nutbaerheydt belangt die den Leſer vercrijghen mach uyt deſe mijnen arbeyt, boven het ghene dat my de experientie gheleert heeft door der ghelijcke Tafelen die ick ghemaeckt hebbe tot mijn ſtudie ende exercitie op de voorſeyde Inſtitutien hier voortijts ghedruckt: Ick mach ten minſten verſekeren de ghene die noch niet wel hervaren en zijn om te handelen de heylighe Schrift, ende die goet herte hebben om hen lieden ſelven te imployeren tot den dienſt der Kercken, ende oock de ghene die daghelijcx daer toe arbeyden: het ſal ghebeuren dat ſy hier vinden ſullen groote openinghe om wel ſekerlijck ende gheluckichlijck de Schriftuere uyt te legghen, ſoo wel van de Propheten, als van de Apoſtelen: ende de paſſagien hier ghealligeert, ende andere dierghelijcke, te accommoderen tot haer lieders warachtighe meyninghe, welck is de ſtichtinghe der Kercke. Al iſt dat wy Commentarien ghenoech hebben die ons verclaren den vollen ſin van de heylighe Schriftuere die wy leſen, nochtans ſy de ſelfde gheſchreven hebben, ende in de ſelfde gheluckichlijck ghearbeyt hebben, hebben te vreden gheweeſt met de bloote ende puere verclaringhe van den text. Daeromme, de ghene die alleene ghebruycken de hulpe van de Commentarien, en ſullen niet lichtelijck connen verſtaen, tot wat ghemeyne plaetſe dat het argument tghene dat ghehandelt wordt, ghereſereert moet worden: ten ſy dat ſy wel ervaren zijn in de hooft-puncten der Religie. Maer die deſe Tafel begheert te ghebruycken, naer dat hy de paſſagie ghevonden ſal hebben die de ſelve uyt leyt, ſal ſien, hoe, ende tot wat meyninghe die te verſtaen is, het ſy tot verſekeringe vande warachtige leere, ofte tot wederlegginghe van de wederpartijen, ofte tot vereeninghe van de paſſagien die teghens malcanderen ſchijnen te ſtrijden.

Het

Het welcke tot groot ghebruyc sal wesen, niet alleene tot verrijckinghe van eenighe materie, maer ooc tot voldoeninghe van de gheene die begeeren gesterckt te wesen in de principale puncten der Christelijcker Religie. Het is wel kennelijc hoe cout ende flau dat haer lieder redene is, die niet anders voort en brenghen, dan datse in de Commentarien ghelesen hebben, na dat haer lieder Autheurs, die de selfde ghemaect hebben (ick verstae de gheleertste ende excellentste) expresselijck ghearbeyt hebben tot corticheyt, op dat de Lesers ghebruycken souden ghemeyne plaetsen, om die breeder te verclaren die sy cortelijck vinden uyt gheleyt in de Commentarien. Voort na dat wy daghelijcx in de hant niet en hebben tghene dat de Autheuren geschreven hebben op den Bybel: ende oock dat daer noch veel boecken zijn op de welcke men gheen Commentarien en vindt, namelijc van hem die Autheur is van desen boeck: So sal dese Tafel de Lesers seer behulpich wesen, door datse duystere ende sware passagien verclaren sal: Ofte sy sullen moghen vinden een subijte verclaringhe, ofte ten minsten eenighe toeganck tot onderloeckinghe van den warachtighen sin. Soo vele als belangt de overstellinge, ick hope dat de Lesers niet vreemt sal schijnen te wesen, dat ick meer naer ghevolcht hebbe de woorden van den Bybel, dan als so die Ioannes Calvinus gheroert heeft in dese Institutie. Want gelijck hy seer geleert is, ende een man die vele ghelesen heeft, so zijn wercken wel betuyghen, en heeft altijdts gheen boecken van expositien voor hem als hy schrijft, ende dat om dat hy de schriftuere vast heeft: Want het niet noodich is dat hy alle het gene dat hy uyt het Oude ende Nieuwe Testament verhaelt, met so vele woorden beschrijve: het is genoech dat den sin so getrouwelijc gehouden worde, ende de eygenschap van de vocabulen so neerstelijck in ghevolcht worde, dat hy lichtelijck de lasteringhe van een yghelijck schuwe: uyt gheweert van de sulcke, die gheerne begrijpen sulcx als sy selve niet den minsten deele niet na volghen en connen. Daerom ick ghepersuadeert zijnde dat het den Autheur niet ondanckbaer wesen en soude, noch dat het ooc den Lesers niet vreemde en soude schijnen te wesen, dat de passagien ghenomen souden worden, ghelijck sy staen in de laetste translatie van den Bybel, soo vele het Oude Testament aen gaet uyt den Hebreeusche, ende so vele het Nieuwe belanght uyt den Griecsche: En hebbe ooc gheen swaricheyt ghemaect de passagien van de heylighe Schriftuere andersins te stellen (soo veel de woorden belanght) dan somen die vint in de Institutie: So dat tgene dat somtijts geallegeert is in de derde persone, sal in de Tafel gestelt worden in de tweede, oft ooc anders: altijts sonder eenighe veranderinghe van den sin, ghelijc dat een yeghelijc sal moghen jugeeren ist dat hy alle saken neerstichlijc overleyt, sonder eenich quaet vonnisse, ende begrijpende opinie, de welcke dickwils maect dat de lichte ende curieuse gheesten, al ist dat sy veel lesen, luttel profiteren in haerlieder arbeyt. Soo veel als de namen ende de ghetalen van de boecken ende capittelen des Ouden Testaments aengaet, soo en hebben wy niet na ghevolcht de ghemeyne overstellinghe, maer de ghene die na den Hebreeuschen text overghestelt is. Dat is de oorsaecke dat wy hebben willen den Leser waerschuwen, op datmen niet en neme den eersten boeck der Coninghen, voor den eersten Samuelis, ende den tweeden der Coninghen, voor den tweeden van den voorseyden Prophete: ghelijck die dickmael ghedaen hebben, die tot noch toe het ghetal op de margine ghestelt hebben van alle de Institutien die ghedruct hebben gheweest tot deser tijt toe, soo dat sy meer aenghehanghen hebben de groote Concordantien van den Bybel, die ghemaect hebben gheweest op de ghemeyne overstellinghe, na de welcke sommighe boecken des Ouden Testaments zijn andersins ghenaemt, ende de Psalmen andersins bedeelt dan na de Hebreeusche translatie, ghelijck een yeghelijck mach bekennen. Ten laetsten, na dat het soo is dat ons in desen boeck alle de hooft-stucken van de Christelijcke Religie wijt ende trouwelijck uytgheleydt worden, ende dat wy door dese middel ghemackelijc moghen wederlegghen de valsche opinien van onse wederpartye, alle de ghene die hen begheven willen tot de lesinghe deses, om daer inne te profiteren met leersaemheyt ende rechte affectie, daer en is gheen twijfel aen, hy en sal overvloedelijck profiteren, ende andere oock moghen bate doen: wiens conscientien hy soo stercken sal, dat de selfde door gheen saken en sullen connen besmet worden, wesende verlekert dat haerlieder gheloove steunt op het fondament der Apostelen, ende der Propheten, welcke hebben ghesproken ende gheschreven, begaeft zijnde door den gheest Gods, de welcke ghebiet datmen zijn woort (tghene dat hy voor lief ende costelijc hout) hoore, lese, handele, ende ontfanghe, in alle vreese ende reverentie, sonder yet daer af ofte toe te doen van den onsen, op dat wy ten rechten niet berispt en worden van ydelheyt. Daeromme laet ons dese woorden Gods lesen, die soo profijtelijc ende nootsaeckelijc zijn, met alle eenvoudicheyt ende vreese Gods, ende daghelijcx voortvaren in de gratie ende kennisse Christi, die alleene Salichmaker is, hooft ende Doctoor der Kercke, den welcken sy glorie nu ende inder eewicheyt, Amen.

Desen eersten in Mey, 1578.

De eerste Tafel van sulcke materie als desen teghenwoordighen Boeck inhout.

Het eerste ghetal beteeckent den boeck / het tweede het Capittel / het derde de bedeelinghe.

A.

B.

C.

Christus

D.

E.

V.

W.

Wet en

Eynde deses eersten Tafels.

Een ander Tafel innehoudende de passagien vanden Bybel, naer de ordene van de boecken des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Het eerste ghetal volghende terstont achter den text / wijst aen den boeck van de Institutie / het tweede het Capittel / ende het derde de bedeelinghe.

29. Jacob

Exodus Cap. 2.

lupt eender stercker basuyne / waer af al het volck dat in den leger was/ verschrickt wert. 1.8.5.

20/3. Ghy en sult gheen ander God neven my hebben. 1.13.24

4. Ghy en sult u geen gesneden beelt noch eenighe ghelijckenisse maken/ van het ghene dat boven in den Hemel/ noch van dat daer beneden op der aerden / noch dat in de wateren onder de aerde is. 1.11.1.ende 1.11.12.ende 1.13.24.

5. En bidtse niet aen / ende en dient hen niet: want ic de Heere uwe God/ ben een jalours God / die daer besoecke der vaderen misdaedt op den kinderen tot in het derde ende vierde lidt die my haten. 1.12.1.

6. Eñ doe barmhertichepdt aen vele duysenden / die my lief hebben ende mijn geboden onderhouden. 2.10.9.

13. Ghy en sult niet dooden. 4.20.10.

24. Aẽ welckeplaetse ic mijns naems gedachtenisse stichten sal/ dan wil ic tot u comen ende u seghenen. 4.1.5.

21/17. Die zijnen vader ofte moeder vloeckt/ sal de doot sterven. 2.8.36.

13. Maer hy en heeft hem geen lagen ghelept / maer God heeft hem laten in zijn handen vallen/etc. 1.16.6.ende 1.18.3.

22/1. So daer yemant een Osse ofte Schaep gestolen heeft/ ende dat gedoodet ofte vercocht heeft / die sal vijf Ossen voor eenen Osse weder gheven/ ende vier Schapen voor een Schaep. 4.20.16.

8. Maer soo den dief niet ghevonden en is / de meester van den huyse sal voor de Richters comen/om te richten of/etc. 4.20.4.

11. Den eedt des Heeren salmen tusschen hen beyden laten comen / om te weten oft hy zijn hant aen zijnes naesten have niet en heeft laten comen. 2.8.26.

29. Ghy en sullet niet vertrecken te offeren uwe harde/ende uwe wercke vruchten. 3.7.5.

23/1. Ghy en sult een valsche aenslachte niet ghelooven: ghy en sult geenẽ godloosen bystandt doen/ om valsch ghetuyge te zijn. 2.8.47.

4. Als ghy uwes vyandts osse ofte ezel gemoet/ dat hy doolt/so sult ghy hem weder tot hem brengen. 2.8.56.

5. Als ghy den ezel uwes vyants siet onder zijnen last legghen/ soo en sult ghy niet versuymen hem op te heffen:ghy sult hem opheffen met hem. 2.8.56.

12. Op dat uwen osse ende ezel ruste/ ende dat de sone van u dienstmaechde eñ vreemdelinc hem vermake.2.8.32

13. Ende der anderer Goden name en sult ghy niet gedencken/ ende uyt uwen monde en sullen sy niet ghehoort worden. 2.8.25.

19. Ghy sult brengen in het huys des Heerẽ uwes Gods het eersteline van de eerste vruchtẽ op uwẽ veldẽ.3.7.5.

20. Siet ick sende een Engel voor u henen / op dat hy u bewaere op den wech/ende dat hy u leyde inde plaetse die ick u bereyt hebbe. 1.14.6.

24/18. Ende Moses ginc midden in de wolcke / ende clam op den Berch/ ende bleef op den Berch veertich daghen ende veertich nachten. 1.8.5. ende 4.12.20.

25/17. Ghy sult eenen ghenadenstoel maecken van louteren goude / twee ellen ende een halve sal zijn lengde zijn / ende anderhalf elle zijn breede. 1.11.3.

18. Ghy sult oock twee Cherubims maken van gesneden goude/op beyde eyndẽ vã den genadenstoel.1.11.3.

21. Ende sult de genadenstoel boven op de arcke setten / ende in de arcke legghen het ghetuygenisse dat ick u gheven sal. 1.11.3.

40. Ende siet toe dat ghy het maeckt naer het patroon dat ghy op den berch gesien hebt. 2.7.1.eñ 4.14.20.

28/9. Eñ ghy sult nemen twee Onix steenen / ende daer op graven de namen der kinderen Israels. 3.20.18.

10. Op eenen pegelijcken ses namen/ naer de ordonnantie haers ouderdoms. 3.20.8

11. Dat sult ghy door de steensnyders doen die de segelẽ gravẽ.3.20.18

12. Aaron sal hare namen dragen op beyde zijn schouderen/ tot gedachtenisse voor den Heere. 3.20.18

21. Ende sullen na dẽ twaelf namen der kinderen Israels staen/ ghegraven van steensnijders een peghelijck zijnen naem / na de twaelf stammen 3.20.18.

29/9. Ende ghy sult beyde Aaron ende hem met de gordelen gorden/ ende hem huyven op setten/ ende het Priesterdom sullen sy hebben voor eewighe wijse/ etc. 4.2.9

36. Ende sult dagheliJcx een osse tot een sondtoffer slaen/ tot een versoeninghe/ ende sult den altaer ontsondighen als ghy geoffert hebt.2.17.4. ende 4.18.13.

30/10. Eñ Aaron sal op zijnen hoornen versoenen eenmael des Jaers met den bloede de sondtoffers tot een versoeninghe. 2.15.6.

30. Ghy sult Aaron ende zijne sonen salven / ende wijhense my tot Priesters. 4.19.31.

31/3. Ick hebbe Beseleel vervult met den geest Godts/ met wijsheyt ende verstant/ende allerley conste. 2.2.16

13. Houdt mijnen Sabbath / want de selve is een teecken tusschẽ u ende my/ op uwe nacomelinghen 2.8.29

32/1. Op/ende maect ons Goden die ons voor gaen / want wy en weten niet wat desen man Mose gheschiet is / die ons uyt Egypten ghelept heeft 1.11..8

4. Ende spraken: Dit zijn u Godẽ/ O/ Israel/ die u ghelept hebben uyt het lant van Egypten 1.11.9.

27. Een peghelijck binde zijn swaert op zijn lendenen/ ende doorgae wech ende weder van der eener poorte totter ander inden legher/ ende een yegelijck verslae zijnen broeder.4.20.10

32. Nu vergheeft hen haer sonden/ ofte anders soo schrabt my uyt den boecke die ghy ghescreven hebt 3.20.35.

33/19. Ick sal genade doen aen dien daer ick wil ghenade aen doen/ ende ick sal my ontfermen aen den genen die ick wil ontfermen. 2.5.17.ende 3.11.11. ende 3.22.6/ ende 3.22.8. ende 3.24.15.

20. Eñ sprac: Ghy en sult mijn aensicht niet connen sien: want de mensche en can my niet sien ende leven 1.11.3.

34/6. Als de Heere voorby hem henen ginck/ hy riep met luyder stemme: Heere/ Heere/ sterck/ barmhertich/ende genadich/ ende lanckmoedich tot toorne/ overvloedich in ghenade ende trouwe 1.10.2.

7. Versoeckende der vaderen misdaet op de kinderen/ ende op de kinderen van haer kinderen/ tot in het derde ende vierde ghestachte 2.8.19.

28. Ende was daer met den Heere veertich daghen ende veertich nachten/ sonder broot te eten ende water te drincken 4.12.20

29. Doe nu Moses vanden berch Sinai ginck/ houdende in zijn hant de twee tafelen des ghetuygenis/ en wist niet dat de huyt van zijn aensicht glinsterde/als hy met den Heere sprack 1.8.5.

35/2. Ses daghen suldy arbeyden/ maer den sevensten dach suldy heylich houden der ghehceler ruste des Heeren 2.8.29.

30. Moses seyde tot den kinderen Israels: Siet de Heere heeft gheroepen/ namelyck/Beseleel de sone Huri 2.2.16.

40/34. Doe bedeckte een wolcke de hutte des beschepts / ende de heerlijckheydt des Heeren vervulde de wooninghe. 1.8.5.

Leviticus. Cap.1.

2. WJe onder u lieden den Heere een offer doen wil/ hy sal offeren van de beesten ossen ende schapẽ 4.14.20

4. Ende sal zijn hant legghen op des brantoffers hooft/ ende het sal hem aenghenaem zijn. 4.3.16.

5. Ende sal eenen jonghen osse voor den Heere slaen 4.18.12.

4/2. Als yemant onwetende sal ghesondicht hebben teghen eenighe van den gheboden Godts/ etc. 2.1.28.

5.13. De Priester sal hem alsoo zijne sonde die hy ghedaen heeft versoenen/ende het sal hem vergheven wesen/ etc. 2.17.4.

8/6. Ende Moses nam Aaron ende zijne sonen / ende wieschse in water 4.3.15.

11/44. Ende zijt heylich / want ick ben heylich 4.19.25

16/2. Spreeckt tot uwen broeder Aaron/ dat hy niet tot aller tijt in het inwendighe heylichdom en gae achter het voorhanckſel voor den genadenstoel die opter kiste is 2.15.6

21. Ende Aaron zijn handen beyde op het hooft des boecr legghende/ sal op hem bekennẽ alle de sondẽ der kinderen Israels / eñ alle haer overtredinge in alle hare sonden 3.4.10.

18/5. Welcke doende de mensche/ hy salder in leven. 2.8.4/ ende 2.17.5/ ende 3.14.13/ ende 1.17.3.

6. Niemant en sal hem tot zijnen naesten bloetvriendinne maken/ om haer schaemte te blooten 4.19.37

19 18. Ghy en sult u niet wreken/ ende gheenen toorne behouden tegen de kinderen uwes volcx 4.20.19.

19/2. Ghy lieden sult heylich zijn/ want ick ben heylich/ ic ben de Heere uwe God.2.8.14/ eñ 3.6.2/ eñ 4.19.25

12. Ghy en sult niet valschelijc sweeren by mijnen name/ ende ontheylighen den naem uwes Gods 2.8.24

16. Ghy en sult gheen achterclapper onder u volck zijn. 2.8.47.

31. Ghy liedẽ en sult u niet keeren tot de waersegghers/ ende en ondersoect niet vanden teeckenbedieders/ om u lieden door hen te ontreynigen.4.1.5

20/6. Wanneer een mensche hem totten waerseggers ende teeckenbedieders keert / datse hen nae hoereren/ soo sal ick mijn aensichte teghen die mensche setten/ ende sal hem uyt zijnen volcke royen 1.8.5.

7. Eñ heyliget u selvẽ/ eñ zijt heylich/ want ick bẽ de Heere u God.4.19.25

9. Jst

9. Ist dat yemant zijnen vader of zijne moeder vloeckt / hy sal de doot sterven 2.8.36

26/3 Ist dat ghy wandeldt in myn wetten/ende bewaert myn geboden/ ende die doet/etc. 2.5.10

4 Ick sal u den regen tot zijnder gheven/etc. 1.16.5.ende 2.8.4

12 Ende ick sal wandelen int midden van u / ick sal u God zyn / ende ghy myn volck 2.10.8

20 Uwen arbeyt sal verloren zijn/ende u landt sal zyn vruchten niet dragen/ ende de boomen op der aerden en sullen hare vruchten niet gheven. 3.20.44.

23 Ist dat ghy daerom u noch niet en betert ende wandelt teghen my / etc. 1.17.8.

26 Als ick u den stock des broots sal ghebroken hebben / dan sullen thien vrouwen u broot in eenen oven backen/ende men sal u het broot met ghewichte gheven 3.20.44

33 Ick sal u verstropen onder de Heydenen / ende het swaerdt uyt trecken achter u henen / dat u lant sal woest zijn/ ende uwe steden een wildernisse 2.11.1

36 Ende den ghenen die van u lieden over blyven / sal ick een vertsaecht herte maken. 1.18.2.ende 2.4.6.

Numeri. Cap. 6.

5. So lange als den tijt zijner beloftē duert/ en sal geen scheermes op zijn hoofdt comen. 4.19.26.

18 Ende sal de verloofden het hoofdt zijnder beloftē bescheerē voor de deure der hutten des beschepts. 4.19.26

9/18 So lange de wolcke op de hutte bleef/ so lange lagen sy stille/ 4.19.5

11/9 Wanneer des nachts den dau op den legher viel / so viel het man daer mede op 1.8.5

18 Heylicht u lieden op morgen / ende ghy sult vleesch eten/etc. 3.20.51

31 Doe voer de wint uyt vanden Heere/ ende liet quackelen comen vander zee 1.16.7

33 Eñ het vleesch noch wesende tusschen hare tanden / eer het op was/ de Heere vertoornde hem teghen zijn volck 3.20.51

12/1 Ende Marie ende Aaron spraken tegen Mose om het wijfs wille/ de Morinne die hy ghenomen hadde/want hy hadde een Morinne genomen. 1.8.4

14/43 Want de Amalekiters eñ Cananiters zijn daer voor u / ende ghy sult door tswaert vallen / daerom ne om dat ghy u vanden Heere hebt gekeert / de Heere en sal met u niet zyn. 2.5.11.

15/32 De kinderen Israels wesende in de wildernisse / vonden een man die hout gaderde op den Sabbath/ etc. 2.8.29

16 24 Seght den menichte / ende spreeckt: wijckt rontomme van de wooninghe Corath ende Dathan/ ende Abiram 1.8.5

20 10 Ende Moses ende Aaron deden alle het volck vergaderen voor den steen/ ende seyde tot hen : Hoort nu ghy wederspannighe sullen wy u lieden nu niet water doen comen uyt den steen 1.8.5

46 Ende doet Aaron zijn cleederē uyt doen/ende doetse Eleazer zijnen soon aen 4.3.15

21/8 Maeckt u een metalen slanghe/ ende rechtse op tot een teecken / wie ghebeten is / ende sietse aen / die sal ghenesen 4.18.20

9 Ende Moses maeckte een slanghe van metael ende rechtese op : ende wanneer een slanghe yemandt ghebeten hadde / die sach het metalen serpendt aen ende hy bleef levende. 2.12.4.

23/10. Dat ick sterve den doodt der rechtveerdighen ende dat myn laetste schepdinghe ghelyck sy met hare. 2.10.14.

19. God en is niet ghelijck den mensche/dat hy lieghe/noch ghelyck der menschen soon / dat hy hem berouwe. 1.17.12.

28/3. Siet dit zijn de offeren die ghyliedē den Heere offerē sult. twee lammeren van een jaer sonder vlecke ten daghelijckschen offer 4.1.5.

Deuteronomium. Cap. 1.

16. Hoort uwe broederen / ende richtet recht tusschen eenen yeghelijcken mensche ende zijnen broeder/ ende den vreemdelinc die met u is. 4.20.4.ende 4.20.6 ende 4.20.9.

39. Uwe cleyne kinderen daer ghy van seydet / sy sullen tot eenen roof worden/ ende uwe sonen die nu noch goet noch quaet en weten/die sullender in comen. 4.19.19

2.30 De Heere u God hadde zijn geest verhart / ende zijn herte verstoct / op dat hy u hem in uwe handen gave. 1.18.2.ende 2.4.3.ende 2.4.4.

4/2. Ghy en sullet niet toe doen tot den woorde die ick u ghebiede / ende en sult daer oock niet af doen. 4.9.2,

7. Welck is het volck dat so groot is die de goden also zijn nakende / ghelijck de Heere onse God ons is nakende / in alle het gene daer wy hem over aenroepen 3.24.15

9 Maer wacht u/ende bewaert u siel wel / dat ghy niet een vergheet het ghene dat uwe oogen gesien hebben / eñ dat het van u herte niet en scheyde alle de dagen uwes levens. 2.8.5

11 Ende ghy quaemt by ende stondet aen het leeghe vanden berch/ welcke bernende tot middē aen den Hemel/ ende daer was duysternisse/eñ wolcken/ ende donckerheyt. 1.11.3

15. Soo bewaert nu uwe sielen wel/ want ghy en hebt geen gelijckenisse gesien op dien dach als de Heere met u sprack. 1.11.2

16 Op dat ghy u niet en bederft/ende maeckt u eenich beelt dat ghelijckenisse sy van man ofte wijf. 2.8.17

17. Ghelijckenisse van alle vee dat op aerden is/ ofte van alle voghel/ hebbende vleughelen dat vliecht onder den Hemel 2.8.17

5/14. Op dat u knecht ende u dienstmaecht ruste hebbe gelijc ghy. 2.8.32

17. Ghy en sult geen doodslager wesen 4.20.10.

6/5 Ghy sullet den Heere uwen God lief hebben/ van gantscher herten/ van gantscher sielen/ende van gantscher cracht. 2.7.5/ ende 2.8. 51/ ende 3.19.4.

13. Ghy sult den Heere uwen God vreesen ende hem dienen/ende by zijnen naem sweeren. 2.8.25.

16. Ghy en sult den Heere uwen God niet tempteren 4.13.3

25 Ende het sal ons tot gerechticheyt gerekent worden / soo wy doen ende houden alle dese geboden die hy ons gheboden heeft 3.17.7

17/6 Ghy zijt den Heere uwen God een heylich volc: God de Heere heeft u vercoren tot een volck des eyghendoms / uyt alle volcken die op aerden zyn 2.8.14

7. De Heere heeft u niet vercoren/ om dat uwer meer waren dan alle volcken/ want ghy zyt het cleynste onder alle volcken. 3.17.5.

8. Maer om dat hy u lief gehat heeft/ ende op dat hy zynen eedt hielde / die hy u vaderen gesworen heeft. 3.22.5.

9. Soo sullet ghy nu weten / dat de Heere uwe God een God sy / een getrouwe God / onderhoudende verbont ende weldaet in duysent gheslachten die hem lief hebben / ende zijne gheboden houden 3.17.5

12. Ende wanneer ghy lieden dese rechten hoort/ ende houtse/ende daer na doet/ soo sal de Heere uwe God u ooc houdē het verbōt eñ weldaet die hy uwe vaderen gesworē heeft 3.17.1

13. Hy sal u lief hebben/ende u gebenedyen/ende u menichfuldigen/ende hy sal de vrucht uwes lichaems gebenedyen / ende de vrucht des lants. Int selfde.

8/2 Ghedenckt alle de wech door de welcke u de Heere heeft doē wandelē/ dese veertich Jaren lanck/ op dat hy u versochte eñ beproefde 3.20.46

3. Op dat hy te kennen gave / dat de mensche niet alleenlyck en leeft van den broode/ maer dat de mensche sal levē vā alle het gene dat uyt de mont des Heeren coemt 1.16.7/ eñ 3.20.44

9 6 Doch wetet nu/ dat het niet en is om u gherechticheyts wille / dat de Heere u God u dit goet lant gheeft om te besitten/ want ghy zijt een hertneckich volck 3.21.5

10/12 Nu Israel/ wat eyschet de Heere uwe God van u / anders dan dat ghy den Heere vreeset/etc. 2.8.51

14. Siet de hemelen / ende de hemelen der hemelen/ de aerde ende al dat in haer is/ behooren den Heere uwen God toe. 2.11.1 .ende 3.21.5

14 Nochtans heeft God tot uwe vaderen alleene lust gehadt/ende heeftse bemint ende heeft haer zaet vercoren na hen. 3.21.5

16. Besnijt het voorhuyt van u herte ende en weest nu voortaen niet hartneckich. 2 5.8.ende 3.3.6. ende 4.16.3.ende 4.16.21.

20. Ghy sult den Heere uwen God vreesen / hem sult ghy dienen / hem sult ghy aenhanghen/ende by zijnen naem sweeren. 2.8.25

11/26. Siet ick legghe heden voor u aensicht den seghen ende den vloeck. 3.17.1.

12/13. Wacht u dat ghy uwen brantoffer niet en offert in alle plaetsen die ghy siet. 4.2.9.

14 Maer ter plaetsen daer u de Heere sal vercoren hebben/ in een van u geslachten daer sult ghy uwen brantoffer offeren / ende doen al het ghene dat ick u ghebiede. Int selfde.

28. Onderhoudt ende hoordt alle de woorden die ic u gebiede / op dat het u wel gae/ ende uwe kinderen naer u in eewicheyt. 2.8.5.

32. Ende ghy en sulter noch toe doen/ noch af doen. 4.10.17

13/3. De Heere uwe God beproeft u/ om te weten of ghy den Heere u God lief hebt/van gheheelder herten ende gantscher sielen. 3.20.46

14/2. Ghy zijt den Heere een heylich volck/ende God heeft u vercoren onder alle volckē/die op aerden zijn om hem een eygen volc te wesen. 2.8.14.

 16/10. Ende

16/10. Ende sult houden den feest der weken/den Heere uwē God/dat ghy een vrijwillich offer uwer hant gheeft / na dat de Heere uwe God u ghebenedijt heeft 4.18.8

19. Ghy en sult het recht niet verkeeren/ ende en hebt gheen acht op persoonen/ ende ghy en sult gheen gave nemen. Want de gifte verblint de oogen der wijsen / ende verkeeren de saken der rechtveerdighen 4.20.9

17/8. Als een sake voor een rechter te swaer zijn sal / tusschen bloedt ende bloet / tusschen handel ende handel/etc. 3.4.4.

9. Ende ghy sult comen tot der Priesteren ende Leviten/ende den rechter die tot dier tijt wesen sal / ende vraghen/etc. 3.4.4/ende 4.8.2

11. Nae de wet die sy u leeren / ende dat recht dat sy u segghen / sult ghy doen 4.8.2

12 De mensche die door vermetentheyt/ de Priesteren niet en sal willen hooren/die daer aen des Heeren uwes Gods dienst staet / ofte rechter / die sal sterven / ende sult het quaet uyt Israel suyveren. Int selfde.

16. Nochtans en sal hy niet veel peerden vergaderen / ende sal het volck niet weder in Egyptē brengē. 4.20.9

18/11. Noch yemant die den dooden raet vraecht 3.5.6

13. Sijdt volmaeckt met den Heere uwen God 2.8.51

15. De Heere uwe God / sal u een Prophete verwecken / ghelijck ick/ uyt middē van u/te weten/uyt midden uwes broeders: dien sult ghy hooren 4.1.5

19/18. Dan sult ghy hem doen/ ghelijck hy zijn broeder meynde gedaen te hebben 4.20.16.

21/18. Als yemant een eyghenwillich ende onghehoorsaem kint heeft / die niet en hoordt na zijn vaders noch moeders stemme / ende als sy hem castijen / ende hen niet hooren en wil 2.8.36.

23. Want een opgehangē is vervloect voor God. 2.7.15/ende 2.16.6

23/5. Maer de Heere veranderde de vermaledijdinghe in de segeninghe om dat u den Heer uwen God lief hadde 3.21.5

24/13. Maer sult hem zijnen pandt wedergheven / als de Sonne onder gaet/ dat hy in zijn cleet slape / ende u ghebenedijde / ende dat sal u voor God rechtveerdicheyt zijn 3.17.7

26/18. Ende de Heere heeft u heden ghesevt / dat ghy zijn eyghen volck zijn sult/ghelijck hy u ghesevt heeft/ op dat ghy alle zijn geboden onderhoudet 2.8.14

27/26. Vermaledijt sy hy/ die niet en verbuit alle de woorden deser wet/ dat hy daer na doe. 2.7.15/ende 2.16.6 ende 3.11.19/ ende 3.12.1/ ende 3.14.13/ eñ 3.17.1. eñ 3.17.8 eñ 2.7.5.

28/1. So ghy de stemme des Heeren uwes Gods gehoorsaem zijt/ onderhoudende ende doende alle zijn ghebodē die ick u hedē gebiede: so sal de Heere uwe God u dat hoochste maken boven alle volcken op aerden. 1.17.8 ende 2.5 10.

2. Ende alle dese ghebenedijdinghen sullen over u comen / ende sullen u ombangen/als ghy den woorde des Heeren uwes Gods gehoorsaem zijn sult 2.8.4

12. Ende de Heere sal u zijnen schat openen/ te weten/den Hemel dat het regene. 1.16.5

29. Ende ghy sult ghewelt ende onrecht moeten lijden al u leven lanck/ ende niemant en sal u helpē. 4.20.25

36. De Heere sal u ende uwen Coninc die ghy over u ghesedt hebt / drijven onder een volck dat ghy niet en kent noch u vaderen 2.11.1

65. Want de Heere sal u een bevende herte gheven/ ende onmacht der oogen/ende een versmachte siele. 2.4.6

29/2. Ghy lieden hebt gesien alle het ghene dat de Heere ghedaen heeft/ voor uwe ooghen int lant van Egypten 2.2.20

4. Ende de Heere en heeft u gheen herte ghegheven om te kennen/ ende oogen om sien/ende oorē om hooren/ tot op huyden 2.2.20

18. Dat niet misschien eenich man oft wijf/ ofte eenich ghesin/ ofte geslachte onder u sy / wiens herte hem heden van den Heere onsen God afgekeert hebbe / om te gaen / etc. 3.17.5.

19. Ende oft hy al schoon de woorden vā deser vermaledijdinge hoort/ ende nochtans hem ghebenedijt in zijn herte/ ende segghe: Ick sal vrede hebbe al ist dat ick mijner herten goetduncken na volghe / op dat den droncken met den dorstigen verloren gae 3.17.5

20 Ende dan sal hem de Heere niet willen vergheven/ maer dan zijnen toorne ende yver roocken over alsulcken man/ ende alle vermaledijdingen sullen op hem comen die in desen boecke gheschreven staen. 3.3.7.

29. De heymelijckheyt des Heeren ons Gods is ons/ ende onse kinderen gheopenbaert eewelijck / dat wy doen sullen alle de woorden van dese Wet 1.17.2/ende 3.21.3

30/2. Ende bekeert u tot den Heere uwe God / dat ghy zijne stemme hoort in al het ghene dat ick u heden gheboden hebbe 3.3.6

3. Dan sal de Heere uwe God u ghevanckenisse keeren ende uwer ontfermen/ende sal u weder vergaderen uyt alle volcken daer u de Heer u God henen verstroyt heeft / ende hy sal u van daer vergaderen/ al waer dy aen des hemels eynde verstooten 4.1.24.

6. Ende de Heere uwe God sal u herte besnijden / ende het herte uwer nacomelinghen / dat ghy den Heere uwen God lief hebt. 2 5.8.ende 2.5.12/ende 3.3.6/ende 4.16.3

10. Als ghy de stemme des Heeren uwes Gods hoordt / houdende zijn geboden ende rechten/ geschreven in desen boeck des wets / ist dat ghy u bekeert tot den Heere uwen God van gantscher herten/ ende vā gantscher sielen. 1.7.5.

11. Dat ghebodt dat ick u heden ghebiede/ en is u niet verborghen/ noch verre. 1.5.12.

12. Noch in den Hemel / dat ghy meught segghen/ wie wil ons inden Hemel varen etc. 1.17.2. ende 2.5.12.

13. Het is oock niet over gheene zijde vander zee/ dat ghy meucht seggen: Wie wil ons over de zee varen/ ende ons brenghen/ etc. 2.5.12.

14. Want dat woort is seer na by u/ in u mont/ ende herte/ om te doen. 2.5.12. ende 3.24.3.

15. Siet ick hebbe u heden voor gheleyt dat leven ende dat goet / de doot ende dat quaet. 3.17.1.

19. Ick neme heden tot ghetuyghenissen teghen u Hemel ende Aerde/ dat ick u voor gheleyt hebbe het leven ende de doodt/ de segheninghe ende vermaledijdinge/ etc. 2.5.4. eñ 2.7.3.

32/5. Sy hebben haer selven bedorven door haer leven voor God / die segge ick/ die zijn kinders niet en zijn maer een verkeert geslachte 1.8.6.

8. Doe de Alderhoochste de volcken deylde ghelijck erve/ als hy schepde de sonen der menschen / doen stelde hy de palen des volcx etc. 2.11.11. ende 3.21.5.

15. Doen hy vet ende sadt wert/wert hy weeldich/ hy is vet ende dick/ ende sterck gheworden/ ende alsoo heeft hy God verlaten. 3.8.5.

17. Sy hebben den Duyvelen gheoffert/ ende niet Gode. 4.13.17.

21. Sy hebben my verweckt met jalousie in dat ghene dat God niet en is. 1.13.15.

35. My behoort de straffe ende vergeldinghe 2.8.56. ende 4.20.19

46. Neemt ter herten alle de woorden die ick heden teghen u protesteere/ op dat ghyse u kinderen bevelet/ ende datse houden ende doen alle de woorden van dese wet 2.7.13.

33/3. Alle zijn heylighen zijn in u hant 2.10.9.

29. Ghy zijt gheluckich Israel / wie is als ghy/ O volck / ghy die salich door den Heere wordt/etc. 2.10.8

34/5. Ende Moses dienaer des Heeren sterf aldaer in der Moabiten lant / nae den woorde des Heeren. 4.6.11.

Iosue. Cap. 1.

7. EN wijckt niet daer af/ noch ter rechter noch ter slincker hant/ op dat ghy u cloeckelijc draecht over al waer ghy gaet. 4.9.12

8. Dat dit boeck des wets van uwe mont niet en gae/maer sult daer inne peysen dach ende nacht/etc. 4.9.12.

2/1. Ende quamen in dat huys eender hoeren/ die hiet Rachab / ende laghen daer ter herberghe 3.24.11.

9. Ick weet dat de Heere u dit lant ghegeven heeft/ want een verschricken is op ons ghevallen van uwen twegen/ ende alle inwoonders des lants zijn van uwe toecomste vertsaecht gheworden 2.4.6/

11. Ende sedert dat wy sulcx gehoort hebben / is ons herte vertsaecht/ ende daer en is gheenen oprechten/ moet meer in yemandt door uwer toecomste/ want de Heere u God is een God beyde boven inden Hemel/ ende onder op der aerden. Int selfde.

5/14. Ick ben een Vorst over dat heyr des Heeren 1.14.5.

7/19. Eñ Josue seyde tot Achan: mijn soon / gheeft de Heere de God Israels de eere / ende lof / ende gheeft my te kennen wat ghy gedaen hebt. 2.8.24.

10/13. Doe stont de Sonne stille/etc. 1.16.2.

11/20. Ende dat geschiede also vanden Heere / op dat haer herten verhart souden worden / om de kinderen van Israel in bataille te doen comen 1.18.2.

24/2. V vaders hebben eertijts ghewoont over d'ander zijde vander riviere/te wetē/Thare de vader Abraham/ ende van Nachor/ eñ hebbē dē vreemdē godē gedient. 1.11.8. eñ 3.24.2

3. Doen nam ick uwen vader Abraham op ghene zijde des waters / ende leyde hem in allen den lande Canaan. 3.24.2.

Iudicum.

Iudicum. Cap.2.

1. EEnde de Enghel des Heeren tooch op tot Gilgal in Bochim/ etc. 1.14.6.

18. Maer als hen de Heere Rechters verweckte/ so was de Heere met den Rechter/ ende holp hen uyt de handen haerder vyanden/ soo langhe de Rechter leefde 3.3.25. ende 3.20.15

3/9. Doe riepen de kinderen Israels totten Heere/ ende de Heere verweckte hen eenen helper diese verloste/ etc. 3.20.15/ ende 4.20.30

12. Maer de kinderen Israels deden noch voort quaet voor den Heere. 3.20.15.

15. Doen riepen sy tot den Heere/ ende de Heere verweckte hen eenen helper/ Ehod den sone Jera/ etc. 3.20.15

6/11. Ende de Enghel des Heeren quam ende sadt onder een eycke/ etc. 1.14.6

6/14. Maer de Heere keerde tot hem/ ende sprac: Gaet in dese uwe cracht/ ende ghy sult Israel verlossen uyt de hant der Midianiten 1.13.10. ende 1.14.5.

34. De Gheest des Heeren trock Gideon aen/ ende als de basuyne blies/ riep hy Abiezer by hem 2.2.17

73. Siet ick sal een vel met de wolle gheheel in de locht legghen/ ende ist dat den dau alleen sy op het vel/ ende dat op de gantsche aerde etc. 4.14.18

8/27. Ende Gideon maecte een lyfroc daer van/ ende steldese in zijn stadt Ephora: ende de kinderen Israels bedreven hoererie daer mede/ het welcke wert Gideon ende zijnē huyse tot verderf 4.10.25

9/20. Anders so gae daer vyer uyt Abimelech/ ende verslinde de mannē tot Sichem/ eñ het huys Mello/ etc. 3.20.15

11/30. Ende Jephthe gheloofde den Heere een ghelofte/ ende sprack: Gheeft ghy de kindern Ammon in mijn hant 4.13.3

13/10. Siet/ de man is nu gheopenbaert/ die heden tot my quam 1.14.6

16. Al ist dat ghy my schoon hout/ soo en ete ick doch van u broot niet: maer wildy den Heere eenen brantoffer doē/ so meuchdyt offerē 1.13.10

18. Waerom vraecht ghy also na mijnen name/ want hy is verborgen 1.13.10

19. Manue nam een boecken ende een spijsoffer/ ende offerde Godt op den steen 4.10.25

22. Wy sullen de doot sterven/ want wy hebben God ghesien 1.13.10/ ende 1.14.5

23. Waert dat de Heere lust hadde ons te dooden/ soo en hadde hy den brantoffer ende spijsoffer van onse handen niet ghenomen 1.13.10

16/28 O Heer mijn God/ ick bidde u/ weest mijner ghedachtich: O God/ geeft noch alleenlijc dit mael cracht/ op dat ic my eens wreke op de Philistijnen 3.20.15

21.25. In die tijden en wasser gheen Coninck in Israel/ maer een yeghelijck dede het welck hem docht recht te wesen. 4.20.9

Ruth. Cap.3.

13. MAer en lustet hem niet u te nemen/ soo wil ic u nemen/ so waer als de Heere leeft 2.8.17

I.Samuel. Cap.1.

13. EEnde Anna sprack in haer herte/ dan alleenlijck roerden haer lippen/ ende men hoorden haer stemme niet/ soo dat Heli meynde dat sy dronckē was. 3.20.33

2 6. De Heere is de ghene die doodet ende levendich maect/ die in het graf leyt/ ende weder daer uyt. 3.20.52.

9. Hy sal bewaren de voeten zijnder heylighen/ maer de godloosen sullen te niete werden in de duysternisse 2.10.18.

10. De Heere sal zijnen Coninc macht gheven/ ende verhooghen de hoorne zijns ghesalfden 2.6.2

25. Maer sy en waren de stemme haers Vaders niet ghehoorsaem/ want de Heere woudese dooden. 1.18.3/ ende 3.24.14.

34. Ende dat sal u een teecken zijn dat over uwe sonen Hophni ende Pinehas comen sal/ sy sullen alle beyde op eenen dach sterven 1.18.1

6/9. Ende ghy sult toe sien/ gaet sy henen op den wech haerder palen na Beth Semes/ so heeft hy ons alle dat groot quaet gedaen/ etc. 1.16.9

7/3. Ist dat ghy van geheelder herte tot de Heere bekeert/ weert de vreemde goden uyt midden van u ende Astaroth/ ende bereyt uwe herten tot den Heere 3.3.5

6. Sy vasten dien dach/ ende seyden aldaer: wy hebben ghesondicht teghen den Heere 4.12.17

17 Ende daer bouwede hy den Heere eenen Altaer 4.10.25

8/7 Sy en hebben u niet verworpen/ maer sy hebben my verworpen/ op dat ic over haer niet en heerschappe 4.20.6

11 Dat sal des Conincx recht zijn die over u heerschen sal/ hy sal: uwe sonen nemē voor zijnē wagen 4.20.26

10/6 De Geest des Heeren sal veerdich worden over u/ ende sult met hen prophetteren/ soo sul dy een ander man worden 2.2.17/ ende 2.3.4

9 Doe hy zijn rugge keerde om van Samuel te gaen/ God veranderde hem zijn herte in een ander 3.2.12

26 Saul ginck in zijn huys tot Gabaa/ ende daer ginghen met hem een deel des heyrs/ welcke God het herte roerde 3.2.17

11/6 De Gheest Gods wert veerdich over Saul/ als hy dit woorden ghehoort hadde 2.4.6

15 Doen ginck alle dat volck na Gilgal/ ende maeckten Saul aldaer tot eenen Coninc voor den Heere in Gilgal 1.8.6

12/22 Maer de Heere en sal zijn volc niet verlaten om zijns grootē naems wille: om dat het de Heere belieft heeft u hem tot een volck te maken 3.21.5

14/44 Ende Saul sprack: God doe my dit/ God doe my dat/ Jonathan ghy moet de doot sterven 2.8.24

15.11 Het berout my dat ick Saul tot een Coninck gestelt hebbe/ want hy is van my gekeert/ eñ en heeft mijne woorden niet volbracht: daerom me wert Samuel bedroeft/ ende riep den gantschen nacht tot den Heere 1.17.12/ ende 3.20.15

22 Meynt ghy dat de Heere behagen heeft aen offer ende brantoffer/ als aen ghehoorsaemheyt des stemmen des Heeren? de ghehoorsaemheyt is beter dan offerhande/ ende hooren is beter dan dat vette van den rammen

4.16.17/ ende 4.18.9

23 Onghehoorsaemheyt is een sonde ter toovereyen/ ende wederspannicheyt is afgoderie/ daerom om dat ghy des Heeren woort hebt verworpen/ soo heeft hy u oock verworpen dat ghy gheen Coninck en zijt. 4.10.17 ende 3.4.33. ende 3.22.6

29 De stercke Israels en sal niet liegen/ ende en sal hem niet berouwen/ want hy en is niet ghelijck een mensche dat hy hem berouwe 1.17.12

30 Ende hy sprack: Ick hebbe ghesondicht/ maer eert my voor de ouderen/ etc. 3.3.4

35 Samuel beweendē Saul om dat het den Heere gherout hadde dat hy Saul tot een Coninck ghemaeckt hadde/ etc. 3.20.15

16/1 Hoe langhe draecht ghy rouwe om Saul/ die ick verworpen hebbe/ op dat hy over Israel niet meer en heersche 3.20.15/ ende 3.22.6

13 Doen nam Samuel zijnen olyehooren/ ende salfde hem midden onder zijne broederen 1.8.6/ eñ 2.2.17

14 Eenen boosen geest van den Heere maecte hem ongerust 1.14.17/ ende 1.18.2

14 Den gheest des Heeren weeck van Saul/ ende eenen boosen/ etc. 2.4.5

19/9 Ende den boosen geest des Heeren quam over Saul/ alsoo hy sadt in zijnen huyse/ ende hadde een spiece in zijn hant 2.4.5

23/26 Ende Saul ginck aen d'een zijde des berchs/ ende David ende zijne mannen ginghen over d'ander zijde des berchs 1.16.9

27 Maer daer quam een bode tot Saul/ ende sprack: Haest u ende coemt/ want de Philistijnen zijn int lant ghevallen 1.16.9

24/7 Dat late de Heere verre van my zijn dat ick dat doē soude/ ende mijn hant slaen aen mijn heere den gesalfden des Heerē mijns Gods 4.20.28

11 Ick hebbe u ghespaert/ want ick sprack: Ick en wil mijn hant aen mijnen heere niet slaen/ want hy is de ghesalfde des Heeren/ Int selfde.

26/9 David seyde tot Abisai: En bederft hem niet/ want wie is die zijn hant legghen sal teghen de ghesalfde des Heeren/ ende ontschuldich blyven? Int selfde.

12 Sy sliepen alle/ want de Heere haddese in een slaep latē vallē. 1.18.2

23 De Heere vergeldet eenen yegelijcken na zijn gherechtichheyt ende gheloove/ want hy hadde u my van daghe in mijne handen ghegheven 3.17.14.

31/13 Ende namen hare beenderen ende begroebense onder een boom in Jabes/ ende vasten den seven dagen. 4.12.17.

II.Samuel. Cap.5.

8. DEer uyt septmen en laedt geen lammen noch blinden int huys comen 16.31

7/14 Ist dat hy eenich quaet doet/ ick sal hem straffen met menschen roedē ende met menschen kinderen slagen 3.4.32

19 Want ghy de Heere Zebaoth/ de Godt Israels/ hebt de oore uwes knechts gheopent ende ghesept/ ick wil u een huys timmeren 3.20.13

28 Nu Heere ghy zijt God/ ende uwe woorden zijn warachtich/ ghy hebt alsulck goet over uwen knecht ghesproken 3.20.14

10/12 Hebt een goedē moet/ ende laet ons

ons ſterck zijn voor ons volck/ ende voor de ſteden ons Gods / ende de Heere doe wat hem behaecht. 1.17.9

11/4 Ende David ſont boden henen ende dedeſe halen / ende doen ſy by hem quam/ ſliep hy by haer. 4.1.24

15 Hy ſchreef aldus inden brief: ſtelt Uriam in den hoeck des ſtryts/ daer het alderherſt is/ ende keert u achter van hem af dat hy verſlagen worde ende ſterve. Int ſelfde.

12/12 Ghy hebt het int heymelijck ghedaen / maer ick ſal dit doen ter preſentie van gheheel Iſrael 1.18.1

13. Doen ſeyde David tot Nathan: Ick hebbe ghesondicht teghen den Heere / ende Nathan ſeyde tot David/ ſoo heeft oock de Heere u ſonde wech genomen/ende en ſult niet ſterven 3.3.4/ ende 3.4.10/ ende 3.4.31/ ende 4.1.24

14. Nochtans om dat door deſe gheſchiedeniſſe die vyanden des Heeren hebt occaſie ghegheven om laſteren/ ſoo ſal de ſone ſterven die u geboren is. 3.4.33

16/10 Want de Heere hevet hem gheheeten/ vloeckt David/wie mach nu ſeggen waerom doet ghy alſo. 1.17.8 ende 1.18.1/ ende 1.18.4.

22 Sy ſpanden Abſalom een hutte opt dack / ende Abſalom beſliep de concubynen zijns vaders voor de ooghen des gheheelen Iſraels. 1.18.1/ende 1.18.4.

17/7. Doe ſprack Chuſai tot Abſalom : Den raet die Achitophel nu ghegheven heeft en is niet goedt 1.17.7.

14. Maer de Heere haddet ſoo gheſchickt/ dat den goeden raet Achitophels verhindert wert / op dat de Heere ongeluck over Abſalom brenghen ſoude 1.17.7/ ende 2.4.6

22 20 Hy leydet my uyt in dat ruyme / ende verloſtede my/ want hy hadde my lief 3.17.5

21 De Heere heeft my vergolden nae myne gherechticheydt / ende heeft my vergolden naer de reynicheydt mynder handen/ Int ſelfde.

24/1 De gramſchap des Heeren verwolch weder teghen Iſrael/ende bewechde David onder hem dat hy ſprack: Gaet henen ende telt Iſrael ende Iuda 1.14.18

10 Ende dat herte ſloech David naer dat het volck getelt was. Ende David ſprack totten Heere: Ick hebbe ſwaerlijck gheſondicht int gene dat ick ghedaen hebbe 3.3.4

20 Ende aenbadt op zijn aenſicht ter aerden/ ende ſprack. 1.12.3

I.Regum. Cap.1.

16 ENde Bathſabe neychde haer/ ende aenbadt den Coninck. 1.12.3.

21 Ende als mijn Heere den Coninck met zijnen vaderen ontſlapen is / ſoo ſullen ick ende mijnen ſoon moeten ghehaedt zijn als ſondaers. 3.12.3

2/5 Ghy weet wat my gedaen heeft Ioab de ſone Zuraja: wat hy de twee velthooftmannen Iſraels dede/etc. 4.20.10

6. Doet na uwe wijſheyt dat ghy zijn grijs hayr niet met vreden int graf en brenght/ het ſelfde.

8. Ghy hebt by u Simei den ſone Gera des ſoons Iemini van Rahurim/ die my ſchandelijcke vloeckte inder tijt doe ick na Mahanam ginck. Int ſelfde.

8/23 Ghy die dat verbont ende ontfermherticheyt hout dijne knechten die voor u wandelen met geheelder herten 3.17.5

46 Maer hebbenſe teghen u gheſondicht / want daer en is gheen menſche of hy en ſondicht / ende dat ghy gram zyt/ etc. 2.7.5/ende 3.14.9/ ende 4.1.25.

47 Ende datſe berou hebben in haer herte aldaer ickſe gevangen ſal gheleyt hebben 4.1.25

48. God ſy met ons/ op dat hy ons herten tot hem neyge/ dat wy wandelen in alle zyne weghen ende houden zijn ghebodē / ſeden ende rechten die hy onſe vaderen gheboden heeft 2.3.9

11/12 Nochtans om de wille vā uwen vader David / ſoo en ſal ick het in uwen tijt niet doē. Maer ic ſalt breken vanden hant uws ſoons 2.6.2

23 God ſal hem ooc een ander vyant verwecken 1.18.4

31 Siet ick ſal het rijcke breken van de handen Salomonis / ende u ſal ick thien ſtammen geven 1.18 1.

34 Ick en wil oock dat geheele ryck uyt zijn handen niet nemen / maer ic wil hem tot eenen Vorſt maken zyn leefdagen/om David myns knechts wille 2.6.2

39. Daerom wil ick het gheſlachte Davids verootmoedigen/maer niet eewichlijck. Int ſelfde.

12/10. Ende de jonghe die met hem opgewaſſen waren ſeyden tot hem: ghy ſult totten volcke/ etc. 1.17.7

15. Ende de Coninck en verhoorde het volck niet / want ſulck was de beſchickinge Godes/ om zijn woort te bevestighen/etc. 1.17.7/ eñ 1.18.4 ende 2.4.6

20 Geen van de ſtammen en volchden het huys Davids / dan alleenlijck die van Iuda 1.18.4

28. Doen de Coninck raet genomen hadde/ maeckte hy twee gulden calveren/ende ſprack tot hen/het is u te vele op te gaen na Ieruſalem/O Iſrael/ dit zijn u godē die u uyt Egypten lant ghelevt hebben 4.2.8

30 Ende dat wordt hen tot ſonde/ want het volck ginc voor het een tot Dan toe 4.20.33

31 Hy maeckte oock een huys der hoochten / ende maeckte Prieſters van den alderſnootſten volcke / die niet en waren van de ſonen Levi. 4.2.9.

15/4 Want om Davids wille gaf hen de Heere zijn God een licht te Ieruſalem dat hy zijn ſoon na hem verwecken ſoude / ende onderhouden Ieruſalem 2.6.2

18/10. Soo warachtich als de Heere uwe God leeft/daer en is geen volck noch Conincrijcke derwaerts dat mijn Heere/ etc. 2.8.27

41. Treckt opwaerts ende eet ende drinckt want het ruyſcht al wildet ſeer reghenen ſeyde Elias tot Achab 3.20.3

42 Ende Eli clam op het opperſte Carmeli/ ende buychde hem ter aerden / ende leyde zijn hooft tuſſchen zijn knyen/Int ſelfde.

34. Ende ſprack tot zijnē knape: gaet op ende ſiet ter zeewaerts/ hy ginck op ende ſach/ ende ſeyde/ daer en is niet/ hy ſprack: gaet henen weder ſevenwerf/ Int ſelfde.

19/8 Ende hy ginc door de cracht der ſelver ſpijſe veertichdagen ende veertich nachten tot aen den berch Gods Horeb 4.12.20

18. Ick heb noch laten overblijven ſeven duyſent menſchen die haer knyen voor Baal niet ghebuycht en hebben 4.1.2

21/12 Ende lieten eenen vaſten uytroepen ende deden Naboth ſitten op het opperſte eynde des volcx. 4.12.17

28 De Heere ſeyde tot Eli Theſbite/ etc. 3.3.25

29 Siet ghy niet dat Achab hem voor my vernedert heeft / om dat hy hem voor my vernedert heeft / Ick en ſal dit quaet in zynen tyt niet laten geſchieden 3.3.25. ende 3.20.15

22/6. De Coninck Iſraels vergaderde ontrent ſes hondert Propheten 4.9.6

21 Ende daer ginc een geeſt uyt ende hielt hem voor den Heere / ende ſeyde: ick ſal hem int hooft ſteken. 1.14 17. ende 1.17.7. ende 1.18.1

22 Hy ſeyde: ic ſal uyt gaen ende weſen een leughenachtigen gheeſt in de mont van alle zijn Propheten. 4.9.6

27 De Coninck ſeyde / leght deſen in de ghevanckenis ende gheeft hem broot te eten/ ende water te drincken tot dat ick weder in vrede come/ Int ſelfde.

II.Regum. Cap.5.

17. DOen ſprac Naeman/ ende mocht dan uwen knecht met een laſt van deſer aerde ghegeven worden/ ſo vele als twee muylen draghen / want u knecht en wil niet meer anderen goden offeren ende brantoffer doen / dan de Heere 3.2.32

18. Dat de Heere uwe knecht daer vā wilt vergheven/ als mijn meeſter ſal gaen in/ etc. Int ſelfde.

19. Ende ſprack tot hem / gaet met vreden: ende als hy een velt weechs van hem wech ghetrocken was op den lande/ Int ſelfde.

6/15 O wee myn Heere wat ſullen wy nu doen 1.14.11

16. Dier is meer die by ons zijn/ dan dier/ die by hen zijn 1.14.12

17. Heere opent hem de oogen dat hy ſie/ doen opende de Heere de knape zijn ooghen dat hy ſach: Ende ſiet/ doen was dē berch vol vyerige peerden ende waghens / rontom Eliſee. 1.14.7. ende 1.14.8. ende 1.14.11.

31 God doe my dit ende dat / iſt dat heden thooft Elihe des ſoons Zaphat op hem blijfe 2.8.24

10/7 Doen nu den brief tot hē quam/ ſoo namen ſy de kinderen des Conincx ende onthoofden lxx. mannen/ etc. 1.18.4

10 So bekennet ghy ymmer datter geen woort des Heeren opter aerden is ghevallen/ Int ſelfde.

16/10 Ende doen de Coninck Ahas tē altaer ſach die tot Damaſco was/ ſeynde de Coninc des ſelven Altaers beelde ende gelijckeniſſe totten prieſter Uria/ ſoo den ſelfden ghemaeckt was 4.10.23

17/24 Ende de Coninck van Aſſyrien liet volck van Babel ende Cutha comen/ Int ſelfde.

32 Dewijle ſy den Heere vreeſden/ maeckten ſy ſommighe tuſſchen hen om Prieſters te weſen op de hoochten/ etc. 3.2.13. ende 4 10.23. ende 4.15.22.

25 Maer doen ſy daer begonſten te woonen ende den Heere niet en vreeſden/ ſant de Heere Leeuwen tuſſchen hen/ die doodenſe 4.10.23

33 Alſoo vreeſden ſy den Heere / ende dienden

blenden oock den afgoden/ naer des volcx wijse van daer sy ghebracht waren. 3.2.13.
34. Ende noch op heden doen sy nae de oude wijse dat sy noch den Heere en vreesen / noch naer zijn wetten leven/ Int selfde.
19/4. So heft u gebet opvoor de overgeblevene die noch zijn. 3.20.14
35 Ende den Engel des Heeren tooch upt/ende doode hondert ende vijfentachtentich duysent mannen.1.14.6.
20/1. Beschickt u huys/ want ghy moet sterven ende niet leven.1.17.12.
2. Ende hy keerde zijn aensichte na de want/ ende badt den Heere/ ende sprack. 3.3.4.
3. Och Heere ghedenckt doch dat ick ghetrouwelijck voor u ghewandelt hebbe/ en met een oprecht herte/ende hebbe ghedaen dat u wel behaecht. 3.14.19.ende 3.20.10.
5. Siet ick wil u gesont maecken/op den derden dach sult ghy opgaen int huys des Heeren. 1.17.12
9. Sal de schaduwe thien graden voorwaerts gaen/of salse thien graden achterwaerts gaen. 4.14.8
11. Doe riep de Prophete Esaie tot den Heere / ende de schaduwe ginck achterwaerts te rugge thien graden aen den wijser Achas. 1.16.2.
21/4 Hy timmerde oock Altaren in den huyse des Heeren / daer af de Heere ghesept hadde/ ick wil mijnen naem te Jerusalem setten. 4.10.23.
16. Ende Manasses stortede veel onnoosel bloedt/ soo dat hy Jerusalem daer af vervulde van het een eynde tot het ander. 3.24.11.
22/1. Ende dede dat den Heere wel behaechde/ ende wandelde in alle de wegen zijns vaders Davids / ende en weeck niet noch ter rechter noch ter slincker hant 4.10.23
8. Ende Helkias den grooten Priester seyde tot Saphan den schrijver/ ick hebbe dat Wetboeck ghevonden in dat huys des Heeren / ende Helkias gaf dat boeck tot Saphan/ende hy las. 1.8.8.

I.Chronijcken. Cap.28.

2. EEnde een voetschabelle den voeten onses Gods. 4.1.5.

II.Chronijcken. Cap.19.

6. SIet toe wat ghy doet: want ghy en hout dat ghericht den menschen niet/maer den Heere. 4.20.4.ende 4.20.6.

Nehemia. Cap.1.

4. DOe ic sulcke woorden hoorde / sadt ick ende weende/ ende droech rouwe twee dagen lanck / ende vastede biddende voor den God des Hemels. 4.12.16.
5. Och Heere God van den Hemel/ ghy groote ende verschrickelijcke God/ die daer hout dat verbont ende de bermhertichept den ghenen die u lief hebben / ende u gheboden houden. 3.17.5.
7. Wy hebben ons van u verbreemt/ dat wy niet ghehouden en hebben u gheboden/ bevelen ende rechten/ die ghy bevolen hebt uwen knecht Moses. 3.14.11.
9/14. Ende ick hebbe hen uwe Sabboth condich ghemaeckt 2.8.29.

Iob. Cap.1.

6. MAer het ghebiel op eenen dach / doen de kinderen Gods quamen/ende voor den Heere traden / so quam de Satan oock onder hen. 1.14.7. ende 1.14.19.ende 1.18.1.ende 2.14 5.
12. De Heere sprac tot Satan: Siet/ al wat hy heeft dat sy in uwer hant/ sonder alleen aen hem en slaet u hant niet. 1.17.7.
17. Doe hy noch sprack / quam daer een/ ende seyde: De Chaldeen maecten drie spitsen / ende overvielen de kemelen / ende namense wech / ende sloeghen de knapen met den scherpte des swaerts/ ende ic bent alleen ontcomen 2.4.2.
21. De Heere heeft het ghegheven/de Heere heeft het genomen: Den naem des Heeren sy ghebenedijt. 1.17.8. ende 1.8.1.ende 1.18.3.ende 2.4.2.
2/1. Ende Satan quam tusschẽ henlieden om te verschijnen voor den Heere.1.14.17.ende 1.14.19.en 1.18.1.
4/17. Hoe can een mensche rechtveerdigher zijn dan God? of een man reynder zijn dan die hem ghemaeckt heeft. 3.12.1.
18. Siet onder zijne knechten en isser gheen sonder ghebreck / in zyne Enghelen vint hy sothept. 3.12.1.ende 3.17.9.
19. Hoe veel te meer die in leemẽ huysen woonen/ende die op aerde gefondeert zijn/ sullen van wormen ghegheten worden. 1.15.1.ende 1.15.2. ende 3.12.1.
5/17. Salich is de mensche die God straft / daerom en weyghert de castijdinghe des Almachtighen niet. 3.4.32.
9/2. Jck weet seer wel / dat een mensche niet rechtveerdich blijven en mach teghen God. 3.12.2.
20. Jck en wil my niet rechtveerdich maken/mijn mont soude my verdoemen: make ick my rechtveerdich/ hy rechtet my onrechtveerdich. 3.12.5.
10/15. Ben ick godloos/so is de wee over my: ende of ick rechtveerdich ware / so en sal ick mijn hooft niet opheffen. 3.14.16
12/18. Hy ontbint der Coningen bedwanck/ ende gordet met eenen gordel haer lendenen. 4.20.28.
20. God keert wech de lippen der warachtigen en neemt wech de sinnen des ouden. 2.4.4.
13/15. Al doode hy my/ soo sal ick in hem hopen. 2.20.19.ende 3.2.21.
14/4. Wie sal reyn maken dat onreyn is/ daer en is niet een. 2.1.5.ende 3.12.5.
5. Heeft hy niet zijnen bestemden tijt/ het ghetal zijnder maenden staet by u ghy hebt een perck gheset / dat en sal hy niet overgaen. 1.16.9.
17. Ghy hebt mijne overtredinghe in een bundelken verseghelt / ende mijn misdaedt daer toe ghedaen. 3.4.29.
15/15. Siet / onder zijn heylighen en is niemandt onstraffelyck / ende de Hemelen en zijn niet reyn voor hem. 3.12.1.
16. Hoe veel te meer een mensche die een grouwel en boos is / die het onrecht drinckt als water. 3.12.5.
19/25. Jck weet dat mijn Verlosser leeft / ende hy sal my hier naemaels upt der aerden opwecken. 2.10.19. ende 3.25.4.
26. Daer nae wanneer dit lichaem verknaecht sal zijn / ick sal in mijnen vleesche God sien. 2.10.19
27. Den selven sal ick sien/ ende mijn ooghen sullen hem aenschouwen/ ende gheen ander: mijn nieren zijn verteert in mijnen schoot. Int selfde.
21/13. Sy passeren haer dagen met goet/ ende dalen terstont neder naer het graf. 2.10.17.
25/5. Siet de mane en schijndt noch niet ende de sterren en zijn niet reyn voor zyne ooghen. 3.21.1.
26/14. Siet de palen van zijne wegen/ wat een cleyn dinck ist dat wy van hem hooren/ wie sal de hoocheyt zijner macht verstaen. 1.17.2.
28/12. Waer wil men dan wijsheydt vinden / ende waer is de stede des verstants. Int selfde.
21. Sy is verholen voor de oogẽ aller levendighen / oock verborghen den vogelen onder den hemelen. 3.12.1.
23. God weet den wech daer toe/ende kent hare stede. 3.12.1.
28. Ende seyde tot den mensche: Siet de vreese des Heeren is de ware wijshept. 1.17.2.ende 3.2.26
34/30. Om dat een huychelaer over hen regeert/ het volck tot schandale. 4.20.25.
36/27. Hy maect het water tot cleyne druppelen/ ende den regen doet regenen als/etc. 1.5.5.
41/2. Wie heeft my wat te voren gedaen dat ic hem vergelde/ al wat onder den Hemel is / is mijne. 3.14.5.

Psalter.

1/1. WEl hem die niet en wandelt in den raedt der godloosen / noch treckt op den wech der sondaers. 3.17.10.
2. Maer heeft lust tot de Wedt des Heeren ende denckt daer op dach ende nacht 2.7.13.
2/2. Waerom richten de Coninghen der aerden hen op / ende raetslaghen de Heeren met malcanderen / teghen den Heere ende zijnen ghesalfden. 2.16.3.
3. Laet ons segghen sy verscheuren hare banden ende van ons werpen hare zeelen. 2.16.3.
4. Maer die in den Hemel woont sal met hen lachen / ende hen bespotten. 1.5.1.ende 2.16.3.
8. Eysche van my soo wil ick u den Heydenen tot erve gheven / ende de eynden des wereldts voor u nacomelinghen. 2.11.11.
9. Ghy sultse met eenẽ yseren scepter ontwee slaen / als potten sult ghyse breken. 2.15.5.ende 4.1.19.
12. Cust den sone/ dat hy hem niet en stoore / ende ghy vergaet op den wech/etc.2.6.2.en 4.20.5.en 4.20.29
3/6. Jck legghe en slape gantsch met vreden/ want alleen ghy Heere helpt my. 3.2.37.
4/7. Doch Heere verheft over ons het licht dijns aenschijns. 1.11.14.
5/4. Heere ghy sult vroech mijn stemme hooren / vroech sal ick my tot u schickẽ/en daer op mercken. 3.20.12.
8. Jck daerenteghen sal in u huys gaen in de overvloedichept uwer genade / ende ic sal aenbidden in uwen Heylighen Tempel in uwe vreese. 3.2.23.ende 3.20.11.
6/1. Och Heere en straft my niet in uwen toorne ende en castijt my niet in uwer gramschap. 3.4.32.
7/7. Staet op Heere in uwen toorne/ verheft u teghen de gramschap mijner vyanden/ waeckt voor my inden gerichte dat ghy gheordineert hebt. 3.20.15.ende 3.17.17.
9. Richt my Heere na mijn rechteverdichept en mijn onnoselhept. 3.17.14

5. Jck ghedencke aen de voorleden tijden/ ic overdencke altoos u daden 3.2.31.

144/15. Wel den volcke dien alsoo gaet/ doch wel den volcke diens de Heere een God is. 2.10.8. eñ 3.2.28.

145/3. De Heere is groot ende seer prijselijck/ soo dat zijn grootheyt onbegrijpelijck is 1.5.8.

5. Jck sal vertellen uwe schoone eere/ ende uwe wonder dadē. Jnt selfde.

8. De Heere is goedich/ ende ghenadich/ traech tot toorne/ ende van grooter goedertierenheyt. 1.10.2. ende 3.20.29.

9. De Heere is alleen goedich/ ende zijne ontfermherticheyt is over alle zyne wercken 1.5.5.

13. U rijcke is een eewich rijcke/ ende u heerschappie duert voort ende voort 1.13.24.

18. De Heer is na by allen die hem aenroepen/ die hem inder waerheyt aenroepē.3.20.3. eñ 3.20.7. eñ 3.20.14

19. Hy doet de wille vande godtvreesenden/ ende hoort haer schreyen/ eñ helpet hen 3.20.5. ende 3.20.13.

147/9. Hy gheeft den vee zijn voeder/ ende den jonghen Raven die hem aenroepen 1.16.5.

10. Hy en heeft gheenen lust aen de sterckte des peerts/ noch zijn wel ghevallen aen der menschen beenen 2.2.10.

20. Hy en heeft soo niet ghedaen aen allen volcken/ ende en heeft hen niet te kennen gegeven zyne rechtē.3.21.6

Proverbia. Cap.1.

1. DE vreese des Heeren is een beginsel der wijsheyt 3.2.26.

2/21. De rechtveerdighe sullen de Aerde bewoonen / ende de vromen sullen daer in blijven 2.11.2.

22. Maer de godloosen sullen uytgeroyt werden/ vander aerde/ ende de verachters sullen der uyt verdelghet werden. Jnt selfde.

3/11. Mijn soon en verworpt de castijdinge des Heeren niet/ ende en weest niet onverduldich over zijne straffe. 3.4.32.

12. Wāt de Heere castijt de gene die hy lief heeft/ eñ gelijc den vader het kint daer hy behaghen in neemt 3.8.6.

8/15. Door my regheeren de Coninghen/ ende de Princen doen recht. 4.20.4. ende 4.20.7.

22. De Heere heeft my beseten vant beginsel zijner weghen / ende was voor zijne wercken 1.13.7.

23. Jck hebbe heerschappie ghehadt/ van eewicheyt / van aenbeginne voor der aerden. Jnt selfde.

24. Jck was gheghenereert doen de diepten noch niet en waren/ doen de Fonteynen noch niet en sprongen met water 1.13.7. ende 2.14.8.

9/10. De vreese des Heeren is het beginsel der wijsheyt 3.2.26.

10/7. De gedachtenisse der rechtveerdighen sal ghebenedijt wesen/ maer de name der godloosen sal verrotten 2.10.18. ende 3.17.15.

12. Haet verweckt twist/ maer liefde bedeckt alle overtredinghe. 3.4.31. ende 3.4.36.

12/14. De mēsche wert vergoldē naer dat zijn handē verdient hebbē 3.18.1

28. Op den wech der gerechticheyt is het leven / ende op den ghebaenden padt en is gheen doot 3.17.15.

13/13. Die het ghebot vreest sal gheloont werden 3.18.1.

14/12. Den godloosen veracht zijnen naesten/ maer die medelijden heeft mettē bedructē/ is geluckich.3.17.10

26. Jn de vreese des Heeren is vast betrouwen/ ende daer is versekertheyt in voor zijne kinderen. 3.14.19.

15/3. De ooghen des Heeren zijn over alle plaetsen/ siende den quaden ende goeden 4.17.23.

8. Den offer der godloosen is den Heere eenen grouwel/ maer de offerhande der rechtveerdighen is hem aenghenaem 3.14 8.

16/1. De toebereydinge der herten is van de menschen/ maer de verantwoordinghe der tongen is door den Heere 1.16.6.

2. Eenen peghelijcken dunckt zijnen wegen suyver te zijn/ maer de Heere beweecht de herten 3.12.5.

4. De Heere heeft alle dinc gemaeckt om zyns selfs wille/ oock den godloosen ten boosen daghen 3.23.6.

6. De misdaet wert vergheven door goedicheyt ende trouwe / ende door de vreese des Heeren vermijtmen het quaet 3.4.31. ende 3.4.36.

9. Des menschen herte staet zijnen wech aen/ maer de Heere alleene leyt zijnen padt 1.17.4.

12. Boosheyt te doen is een grouwel voor de Coninghen/ want door gherechticheyt wort den throon bevestight 4.20.10.

14. De gramschap des Coninckx/ is als een bode des doots/ maer een wijs man salse vermijden 4.20.32.

33. Het lot wort in den schoot gheworpen/ maer het valt als de Heere wil 1.16.6.

17/11. Een wederspannich mensche en soeckt niet dan quaet/ maer een grouwelijcke bode sal over hem comen 4.20.10.

15. Wie dē godloosen rechtveerdicht/ ende die den rechtveerdighen verdoemt / sy zijn beyde een grouwel voor den Heere. Jnt selfde.

18/10. Den naem des Heeren is als een stercke Burcht / de rechtveerdighe loopt daer henen/ ende wort beschermt 1.13.13. ende 3.20.14.

19/17. Die den armen barmherticheyt doet/ die leent den Heere/ ende sal hem het goede vergelden. 3.18.6.

20/7. De kinderen der rechtveerdigen wandelende in vromicheyt/ sullen gheluckich zijn naer hem 2.8.21.

8. Een Coninck die op den stoele sit te richten/ verstroyt alle quaet met zijn ooghen 4.20.10.

9. Wie isser die segghen can: Jck hebbe mijn herte gesuyvert: ick ben suyver van sonden 3.13.3.

12. Soo wel de oore die hoort/ als de ooge die siet/ God heeftse alle beyde ghemaeckt 2.4.7.

20. Die zijnen vader ofte moeder vloeckt/ diens keerse sal uytgeblust worden midden int duysterē.2.8.36.

24. De gangen des menschen comen vanden Heere: hoe sal dan den mensche zijnen wech verstaen 1.16.6

26. Een wijs Coninck verstroyt de godloosen ende brengt het radt over hen 4.20.10.

21/1. Het herte des Coninckx is in de handen Gods ghelijck waterbeken/ hy neycht het waer hy wil. 1.18.2. ende 2.4.7. ende 4.20.29.

2. Eenen pegelijcken dunchet zijnen wech recht zijn 3.12.5.

24/21. Mijn soon vreest den Heere ende den Coninck 4.20.22.

24. Die tot den godloosen seyt/ ghy zijt rechtveerdich / dien vloecken de liedē/ ende het volc hatet hē.4.20 10.

25/2. Het is Gods eere een sake verberghen/ maer het is der Coningen eere een sake te ondersoecken.3.21.3.

4. Neemt het schuym vanden silver/ soo wert daer een reyn vat uyt: neemt den godloosen wech voor den Coninck/ ende zyn stoel wort met gherechticheyt bevesticht 4.20.10.

21. Jst dat de gene die u haet hongeret/ gheeft hem te eten/ ende heeft hy dorst/ gheeft hem te drincken.2.8.56

27. Ghelijc niet goet en is te veel heunichs te eten/ also en is het oock geen eere te ondersoeckē na zijn eere.3.21.2

26/10. De meester die allen dinghen heeft ghemaeckt/ die beloonet beyde den sot ende overtreder 3.23.4.

28/2. Om de boosheyt des lants wille/ zijnder veel Princen. 4.20.28.

14. Geluccsalich is dē mā/ die altijt vreesachtich is / maer die zijn herte verherdet/ hy sal int quade vallē. 3.2.23.

29/13. Een arm man/ ende een rijck/ ghemoeten hen onder malcanderen/ doch de Heere lichtet hater beyder ooghen 1.16.6.

30/4. Hoe is zijnen naem / ende de naē vā zijn soō dat ghy weet? 2.14.7

5. Alle woorden Gods zyn ghesuyvert/ ende is eenen schilt voor den genen die op hem betrouwen. 3.2.15

6. Doet tot zijne woorden niet toe/ op dat hy u niet en berispe/ ende een leughenaer bevonden wert. 4.10.17.

Ecclesiasticus. Cap.2.

11. DOe aensach ic alle de wercken die mijn hant gemaect hadde / ende sach dat het al ydelheyt was eñ jammer.2.2. 12.

3/19. Want het gaet den menschē als den vee/ ghelijck d'een sterft/ so sterft oock d'ander/ ende hebbē beyde eenderley adem: ende de mensche en heeft niet meer dan het vee/ want alle dinck is ydelheyt 3.2.38.

21. Wie weet of den adem der menschen opwaerts gaet/ ende den adem des vees nederwaerts onder der aerden gaet 3.25.5.

7/30. God heeft den mensche recht geschapen/ maer sy hebben vele consten ghesocht 2.1.10. ende 2.5.18.

9/1. Gheen mensche en kennet/ noch de liefde noch den haet dien hy voor hem heeft 3.2.38. ende 3.13.4.

2. Het geschiet den eenen als den anderen/ den rechtveerdighen als den godloosen 1.16.9.

4. Een levendigen hont is beter dan een dooden leeu 3.25.5.

5. De levendighen weten dat sy sterven sullen / maer dooden wetent niet/etc. 3.20.24.

6. Ende haer liefde/ ende haet/ ende nijt/ is alreede vergaen/ ende en hebben gheen deel meer op der aerden/ in allen dat onder de sonne gheschiet 3.20.24.

12/7. Ende dat den gheest weder tot God keere/ dien hen ghegeven heeft. 1.15.2. ende 1.15.5.

Cantica. Cap.1.

14. TOont my uwe ghestalte/ eñ laet my u stemme hooren/ want u stemme is soet/ ende u ghesicht behaghelijck.1.11.14.

5/3. Jck hebbe mijnen rock uyt ghetoghen / hoe sal ick hem weder aen trecken: ick hebbe mijne voeten gewasschen/ hoe sal ickse weder vuyl maken. 3.16.4.

Esaia. Cap.1.

5. WAt salmen meer aen u slaē/ so ghy des afwijckēs dies te meermaect? het gantsche hooft is cranck/ tgantsche herte is mat. 3.4.33.

10. Ghy Princē van Sodoma hoort de woorden des Heeren. Ghy volcken van Gomorra neycht u ooren tot het woort onses Gods. 4.1.18.

12. Wie heeft dat van uwen handen gheeyscht? 3.14.15.

13 En offert voortaen geen offerhanden meer/ ten is maer ydelheyt: het reuckwerck is my eenē grouwel/ ick en can niet meer gelydē uwe nieuwe Mane etc. 2.8.34.ende 3.14.8.

14 Mijn siele haet uwe nieuwe Manē eñ uwe feestdagē/ sy zijn my oververdrietich/ ic bēse moede te lydē. 4.2.10

15. Wanneer ghy uwe handen uyt reyct/ so verberghe ick myne ooghen van u/ eñ wanneer ghy veel biddet/ soo en sal ick niet hooren/ want uwe handen zijn vol bloets. 3.20.7.

16. Hout op van quaet doen. 3.3.8.

17. Leert goet doen/ soect recht/ helpt den verdruckten / staet de weesen voor/ ende beschermt de weduwen. 2.8.52.ende 3.3.8.

18. Wanneer u sonden root warē als forümilloen/ soo sullense wit worden als sneeu: ende wanneer sy alreede root warē als rosijn verwe/ so sullen sy wit als wolle worden. 3.4.29.

19. So ghy my hoort eñ gehoorsaē zijt/ so sult ghy des lāts goet etē. 3.5.10.

20. Weyghert ghy daerentegen/ende zijt onghehoorsaē/ so sal u het swaert eten/ want de mont des Heeren seyt het. Int selfde.

2/8. Haer lant is vervult met afgoden/ sy hebben aengebeden het werck haerder handen/ twelck hare vingeren ghemaeckt hebben. 1.11.4.

3/1. Siet de Heere/ Heere Godt der heyrscharen/sal van Jerusalem ende Juda wech nemen allerley troost eñ sterckte/ de stercke des broots ende des waters. 1.16.7.

3. Ick sal hen kinderen tot Princen geven/ ende de cleyne sullen over hen heerschappie hebben. 4.20.25.

4/1. Laet ons slechts nae uwen naem heeten/ op dat onse smaetheydt van ons genomen worde. 2.22.25.

5/8. Wee den ghenen die d'een huys tot d'ander toe doen/ ende d'een velt tot het ander treckt/ tot datter geen plaetse meer en is. 3.19.9.

26. Want hy sal een banier op heffen onder de Heydenē die verre woonen/ ende salse locken van den eynde der aerden. 1.18.1.ende 2.2.4.

6/1. Ick sach den Heere sitten op eenen hooghen eñ verheven stoel/ ende zyne panden vervulden den Tempel. 1.13.11.ende 1.13.23.

2. De Seraphijnen waren onder hem/ ende een yegelyck van hen hadde ses vleughelen. 1.11.3.ende 1.14.8.

5. Wee my/ want het is met my ghedaen/ want ick ben eenen mensche van onreynder lippen. 4.8.3.

6. Ende daer vlooch een Seraphym nae my/ in wiens handen een kole was die hy van den Altaer met een tanghe ghenamen hadde. 1.11.3.

9. Eñ sprack: Gaet eñ segt desen volcke: hoort ende en verstaet niet/ etc. 1.13.15.ende 3.23.13.ende 3.24.13.

10. Verstockt het herte deses volcx/ eñ stopt hare ooren/ ende verblint hare ooghen/ dat sy niet en sien. 2.4.3.

7/4. Hoet u/ eñ weest stille/ eñ u herte sy onververssacht voor dese twee steerten der roockēdē brādē. 1.17.11.eñ 3.2.17

14. Siet/ een maecht sal bevrucht werden/ ende sal eenen soon baren/ wiens naem sy Emmanuel heeten sal. 2.6.3.ende 2.12.1.

18. Ter dier tijt sal de Heere blasen na de vlieghe/ die daer aent eynde der wateren Egypti/ende na de Bie die int lant Assur is. 2.4.4.

8/14. Maer hy sal zijn eenen steen des aenstoots/ende als een steen der verderffenisse/ voor de twee huysen Israels. 1.13.11.ende 1.13.23.

16. Bint de ghetuygenissen toe/ ende verseghelt de Wet mynen jongeren. 3.22.10.

17. Ick verwachte op den Heere/ die zijn aensicht verborghen heeft van het huys Jacobs/ ick wacht op hem. 3.2.42.

18. Siet hier ben ick/ ende mijn kinderen die my de Heere ghegheben heeft. 3.22.10.

9/6. Een cleyn kint geboren/ende een soon is ons ghegheven/ welckers heerschappie is op zynen schouder/ ende zynen naem sal gheheeten worden/ wonderlijck/ rader/ stercken Godt/eewich Vader/Prince der vreden. 1.13.9.ende 2.15.1.ende 2.17.6. ende 3.13.4.

12 Syn hant is noch uytghestreckt. 4.17.23.

10/1. De vloeck is op hen die quade wetten maken. 4.20.29.

5. O wee Assur/ die myner gramschap roede is/ ende den stock die in hare handen is/ mijne grimmicheyt. 1.18.1.ende 4.20.25.

6. Ick sal hem senden tegen een huychelisch volck/ ende hem bevel geven teghen het volck myns toorns/ dat hy het beroove eñ uytdeyle/ ende vertrede het onder de voeten als dreck. 1.18.2.

12. Ter dier tijdt als de Heere al zijn werck sal volbracht hebben/ op den Berch Sion ende Jerusalem. 1.18.1.

15. Sal een bijl beroemen tegen dien die daer mede houwet/ oft eenē Saghe teghen de ghene diese streckt/ gelyck of de roede haer verhief teghen de ghene diese op heft/ ende dat de stock hem verhiebe of hy gheen hout en ware. 2.4.4.

11/2. Ende den Geest des Heeren sal op hem rusten/ den Gheest der wijsheyt ende verstants/ den Gheest des raets ende stercke/ den Gheest des wetenschap ende vreese des Heeren. 2.15.5.ende 4.19.22.

3. De Gheest sal hem rieckende in de vreese des Heeren/ hy en sal niet richten na het gesichte zyner oogen/ ende sal niet berispen na het hooren zijns ooren. 2.3.4.

4. Ende sal den boosen dooden door den Gheest zyner lippen. 1.13.15.

9. Men sal niet hinderen/ noch schadoen aen yemant in mijnen heelen heylighe berghe. 4.20.10.

10. Ter dier tijdt sullen de Heydenen vraghen na die wortel Isai/ welcke is opgheheven tot een banier der volcken. 1.13.13

12 1. Heere ick sal u loven/ al ist dat ghy teghen my vergramt hebt gheweest/ uwen toorn is afghewendet/ ende ghy troost my. 3.4.32.

14/1. De Heere sal medelijden hebben op Jacob/ eñ Israel voort aen noch verkiesen. 3.21.5.

27. De Heere der heyrscharen heeft het besloten/ wie salt weeren? ende zyn hant is uytghestreckt/ wie salse afkeeren. 1.17.14.

19 18. Ter dier tijdt/ daer sullen vijf steden wesen int lant van Egypten/ die de tale sullen spreken van Canaan/ende sullen sweeren by den Godt der heyrscharen. 2.8.23.

19. Ter dier tijdt oock salder een Altaer des Heeren wesen int midden van Egypten. 4.18.4.

21. Ende de Heere sal bekent wesen van die van Egypten/ ende ter dier tijt sullen de Egyptenaren den Heere kennen/ ende sullen hem offeren/ ende spijsoffer offeren ende sullen den Heere gheloften doen/ ende sullense volbrenghen. Int selfde.

23. Ter dier tijt salder een wech wesen van Egypten in Assyrien/ eñ den Assyrier sal in Egypten comen/ ende den Egyptenaer in Assur/ ende de Egyptenaren sullen den Heere dienen met Assur. Int selfde.

25. Den welcken de Godt der heerscharen segenen sal/ segghende: ghesegent zijt ghy mijn volc van Egypten/ende Assur myner handen werc. 1.18.1.

25/1 Ghy hebt wonderlijcke dinghen ghedaen/ uwe voornemen van ouds af/ zijn ghetrouwe ende warachtich. 3.24.4.

8. Hy sal den doot verderven eewichlijck/ ende de Heere sal de tranen afdroogen van alle aensichtē etc. 3.9.6

9. Siet dit is onsen God/ wy hebben hem verwacht ende hy sal ons verlossen. 1.13.10.ende 1.13.24.

26/1. Wy hebben een stercke stadt/de muerē eñ geweeren zijn heyl. 1.17.6.

19. Maer u doodē sullen leven/ eñ verrijsen met mijn lichaē/ontwaect u eñ verblijt u. 2.10.21.ende 3.25.4.

21 De Heere is uytgegaen van zijnder plaetse/ om te besoecken de misdaet der inwoonderen des lants teghen hen: dan sal het lant haer bloet openbaren/ ende niet langer verhelen hare ghedoode. 3.25.8.

28/16. Wie gelooft die en sal hem niet haesten. 1.13.13.

29 13. Om dat dit volck my naeckt met den monde/ eñ my eert met zijn lippen/ maer zijn herte is verre van my/ ende haer vreese/ etc. 3.20.7. ende 3.20.31.ende 4.10.15.ende 4.10.16.ende 4.10.23.

14. Daerom siet: ick sal dit volck wederom doen verwonderen/ ende door schrickelijcke ende wonderlycke saken: dat is dat de wijsheyt van haer wijsen sal vergaen/ ende het verstant van hare verstandighen sal te niete werden. 4.10.6.

30/1. Wee den rebellighen kinderen seyt de Heere. Dat sy raet nemen ende niet van my/ ende hen bedecken met een decsel ende niet van my/ etc. 3.20.28.

15. Uwe stercke sal wesen in swijgen ende hope. 3.2.37.

33. De cuyl is van langen tijt berept/ jae den selven is ooc berept voor den Coninck/ welcke hy gemaeckt heeft diep ende wijt: zijn vousel is vier ende volheyt des houts/ eñ den wint des Heeren is gelijck eenen brantsulphers/ diese omsteeckt. 3.25.12.

31/1. Wee den ghenen die neder nae Egypten gaen om hulpe te hebben/ ende hebben haer hope op peerden/ ende stellen haer betrouwen op waghens/ etc. 3.20.28.

7. Ter dier tijdt een yeghelijck sal

E y wech

wech werpen/ zijn beelden van silver/ ende zijn afgoden van gout/ die uwe handen u tot sonde ghemaeckt hebben 1.11.4.

33/14. De sondaers sullen vreesen in Sion/ ende verschrickinghe sal den hypocriten bevanghen/ segghende: wie van ons sal connen woonen met een verslindende vier? wie van ons sal woonen met de eeuwighe hitte? 3.12.1. ende 3.17.6.

22. De Heere is onse rechter/ de Heere is onse wetgheber/ de Heere is onsen Coninck/ ende hy sal ons verlossen. 2.10.8. ende 2.15.5. ende 4.10.7.

24. Het volc dat daer in woont/ sullen haer sonde gheweert worden. 4.1.20.

35/8. Ende als daer sal een baen ende wech zyn/ ende sal geheeten worden den heylighen wech/ ende de ghene die onreyn is/ en sal daer niet op gaen 4.1.17. ende 3.6.2.

37/4. Heft dan u ghebet op voor de reste die daer noch ghevonden worden 3.20.5.

16. Heer der heerscharen/ den God Israels die daer sit op den Cherubinen/ ghy zijt alleen God van den rijcken deser werelt 2.8.15.

32. Van Jerusalem sullen noch uytgaen de overghebleveне/ ende de verloste van den berch Sion 4.1.4.

35. Jck sal dese stadt beschermen/ op dat ickse beware om mijnent wille/ ende om de wille Davids mijn knecht 2.17.5.

36. Ende den Enghel des Heeren ginck uyt/ ende sloech er in den leger van de Assyrien/ hondert tachtentich ende vijf duysent/ etc. 1.14.6.

38/1. De Heere seyt aldus: beschickt u huys want ghy sult sterven/ ende en sult niet meer lebē 1.17.12. eñ 3.3.4

3. O Heere: Jck bidde u hebt ghedachtenisse/ hoe dat ick voor u ghewandelt hebbe in waerheyt/ met volcomener herte/ ende dat ick ghedaen hebbe dat u behaecht 3.20.10

5. Siet ick sal tot uwe daghen vijfthien jaren toe doen 1.17.12.

8. Siet ick sal de schaduwe wederom doen keeren/etc. 4.14.18.

20. De Heere heeft my gheholpen/ daerom sullen wy mijne liedekens singhen/ al de dagen ons levens in Godes huys 3.20.28.

39/6. Siet de daghen comen/ dat alle het ghene dat in uwen huyse is/ende alle het ghene dat uwe Vaders vergadert hebben tot op desen dach/ sal ghedragen worden in Babylonien. Men salder niet laten spreeckt de Heere 1.8.7.

7. Sy sullen oock van uwe sonen nemen/ die uyt u comen sullen/ die ghy ghenereren sult/ende sullen Camerlingē zijn in het hof des Coninckx van Babylonie 2.8.19.

40/2. Syn tijt is vervult/ zijn boosheyt is vergheben/ sy heeft van de handen des Heeren ontfanghen het dobbel van alle hare sonden 3.4.35.

3. De stemme sal roepen in de woestijne: bereyt den wech des Heeren/ maect in de woestyne de wech recht voor onsen God 3.3.2.

6. De stemme seyde roept/ eñ ic seyde: wat sal ic roepen/etc. 2.9.5. eñ 2.10.7

11. Hy sal zijn cudde weyden als een herder 4.19.34.

12. Wie is hy die de wateren gemeten heeft met zijnder vuyst/ ende den hemel ghevaert met zijne spannen/ ende het slijck der aerden met drie vingheren/ etc. 3.2.31.

13. Wie onderrichtet den gheest des Heeren/ oft wie heeft zyn raetsman gheweest/ ende wie heeft hem ghetoont/ etc. 4.18.19. ende 4.19.2.

17. Alle volcken zyn voor hem of sy niet en waren: ende achtse als een niet/ ende ydel dinck 3.2.25

18. Wien suldy God dan na beelden/ ende wat gelijckenisse sult ghy hem stellen? 1.11.12. ende 1.11.12

21. Heeft u niet ghebootschapt gheweest vanden beginne/ hebt ghy niet verstaen vanden aenbeginne der aerden? 1.11.4. ende 1.14.1.

22. Hy sit boven de rondicheyt der aerden/ etc. 1.5.5.

29. Maer hy gheeft den vermoeyden cracht/ ende vermenichfuldicht den crachteloosen hare sterckte 2.2.10.

41/7. Den timmerman sloech metten hamer het bleck glat op den aenbeelt/ ende seyde: Het is bequaem/ om tsamen te voegen/ alsoo dedet hy vast houden met nagelen op dat het niet en roerde 1.11.2.

9. Jck hebbe u vercoren/ ende niet versteken 3.21.5.

29. Siet sy zijn alle ydelheyt/ ende hare wercken zijn gantsch niet/ hare afgoden zyn wint eñ ydelheyt. 1.11.2

42/1. Siet mijn knecht/ ic sal my op hem rusten/ etc. 4.14.2.

8. Jck en sal mijn eere tot geenen anderen gheven/ noch mijnen lof den afgoden 1.13.9.

9. De dingen die noch comen sullen/ vercondighe ick u te voren/ ende doe u cont wat nieus/ Jck salse u laten hooren eer sy gheschiet zijn 1.8.7.

10. Singt den Heere een nieu liet/ zijn lof sy vanden eynde des werelts/etc. 3.20.28.

13. De Heere sal uytcomen als een Reuse 4.13.34.

43/1. En vreest niet want ick hebbe u verlost/ ende hebbe u gheropen by uwen naem: hy hoort my toe. 3.2.31

10. Ghy zijt mijn ghetuygen spreeckt de Heere/ ende mijn knecht die ick vercoren hebbe. Waerom ghy sult bekennen ende my ghelooven/ ende verstaen dat ickt ben: voor my en is gheen God ghemaeckt/ ende daer en sal gheen wesen na my 1.7.5.

11. Jck bent/ ick ben die de Heere is/ ende daer en is gheen helper anders dan ick 3.4.15.

25. Jck doe uyt uwe overtredinghe/ om mijnent wille/ ende en ghedencke uwer sonden niet. 1.13.12. eñ 3.4.15 ende 3.4.25. ende 3.20.45.

44/3. Jc sal water storten op de gene die dorst hebben sal/ ende rivieren op de ghene die drooghe zijn. Jck sal mijnen gheest storten op u zaet/ ende mijn seghenen op uwe nacomelinghen. 2.2.10. ende 3.1.3. ende 3.2.39

6. Jck ben de eerste/ ende de laetste/ ende daer en is geen ander God dan ick 1.13.23. ende 1.13.24.

12. Den smit neemt yser ende bruyct colen/ ende voormet met den hamer/ ende arbeydet daer aen met gantscher cracht zijns arms/ lijdt oock honger/ dat hy niet meer en can/ ende en drinckt gheen water tot dat hy onmachtich wert 1.11.4.

22. Jck hebbe uwe sonden uytghedaen als de wolcke/ ende u misdaden als den nevel/ keert u tot my/ want ick hebbe u verlost 3.4.29.

45/1. De Heere seyde aldus tot Corus zijn ghesalfden/ die ick by zijnen rechter hant grijpe/ op dat ic de volckē onderdanich make voor zijn aensichte/ ende dat ick vercrencke de nieren der Coninghen/ op datmen voor hem de deuren open doe/ ende dat de poorten niet ghesloten en zijn. 1.8.7.

7. Makende het licht/ ende scheppende de duysternissen/ makende vrede/ ende scheppende teghenspoet: Jck ben de Heere die alle dese dingen doe 1.17.8. ende 1.18.3.

9. Maer wee den ghenen die twistet met zijnen Schepper/ namelijcken/ den scherf/ met den Potbacker des leems: Spreeckt oock yet leem tot zijnen Potbacker/ waerom hebt ghy my alsoo ghemaeckt? ende u werck en is niet recht? 1.11.2.

23. Alle knyen sullen voor my buyghen/ ende alle tonge sal my sweeren 1.13.11. ende 1.13.23. ende 3.5.8. ende 3.25.7.

45/25. Alle het saet Jsraels sal in den Heere gherechtveerdicht worden/ ende sullen haer zijner beroemen. 3.13.2. ende 3.14.16.

46/5. Na wien hebt ghy my gebeeldet/ ende ghelijck gemaeckt? teghen wien hebt ghy my vergheleken/ dien ick ghelijck zijn soude? 1.11.12.

47/6. Jck hebbe vergramt gheweest teghen mijn volck/ ende hebbe mijn erve ontwijt 3.4.32.

48/10. Siet ick heb u geloutert/ doch niet als silver/ ick hebbe u uytvercoren uyt den oven der ellenden. 3.4.32

16. De eewighe Heere/ ende zijnen Gheest heeft my gesonden. 1.13.14.

49/15. De moeder can sy haer kint vergheten/ dat sy gheen barmhertichheyt en doe aen de vrucht haers lichaems/ etc. 1.17.6. ende 3.20.36.

23. De Coninghen sullen u voester heeren wesen/ ende de princessen u voester vrouwen/ etc. 4.20.5.

51/6. De hemelen sullen vergaen als roock/ ende de aerde sal ghesleten werden als een cleet/ ende hare inwoonders sullen oock uytgheroyt werden. Maer mijn heyl blijft eewichlijck/ ende mijn gherechticheyt en sal niet vergaen 2.10.15.

52/1. Waeckt/ waeckt op Sion/ treckt uwe sterckte aen/ verciert u met eerlijcke cleederen ghy heylighe stadt Jerusalem: Den onbesneden noch den onreynen en sal niet meer over u comen 4.5.17. ende 4.1.17.

3. Ghy zijt om niet vercocht geweest/ ghy sult oock sonder ghelt ghelost worden 3.4.25.

7. Hoe schoon zijn op den berch de voeten des boden/ die daer vrede vercondighen? 4.3.3.

53/1. Wie isser die onse predikinghe ghelooft/ ende wien wort den arm des Heeren gheopenbaert. 1.7.5. ende 3.22.10.

4. Voorwaer hy heeft onse swackheyt ghedraghen/ ende op hem ghеladen onse cranckheyt/ nochtans hebben wy gheacht dat hy ghequest/ ende van God geslagen/ ende gheplaecht was. 2.12.4. eñ 3.4.27. ende 4.17.17.

5. Doch hy is om onse misdaet wille ghequetst/ ende om onse sonden wille geslagē/ de straffe vā onse vrede leyt op hem/ eñ door zijn wonden hebben wy gesontheyt. 2.12.4. ende 2.16.5. ende 2.16.9. ende 2.17.4. ende 3.4.30.

6. Wy hebben al ghedoolt als schapen/ een yeghelijck is ghegaen op zijnen wech: De Heere heeft op hem geleyt onser aller sondē. 2.16.6. ende 3.4.27. ende 3.12.5. ende 3.24.11.

7. Hy is ghestraft ende ghemartelt/ nochtans

nochtans en opent hy zijnen mont niet: hy is ter slacht gheleyt als een schaep/ ende is stom gelijc het schaep voor zynen scheerder/ ende doet niet open zijnen mont 2.6.5.

8. Hy is uyt den kercker/ ende gerichte genomen/ wie wil zijns levens tijt vertellen? want hy is uyt den lande des levendigen gheroyt/ etc. 2.15.3.

10. De Heere heeft hem willen morselen door angst/ ghemerckt dat hy zijn siele ghestelt heeft voor de sonde: hy sal saet hebben ende langhe leven/ etc. 2.7.2.

11. Hy draecht selve hare sonden 2.16.5. ende 3.11.8.

12. Om dat hy met den quaetdoenders ghereckent is geweest. 2.16.5.

54/13. Alle uwe kinderen sullen van den Heere geleert werden/ ende daer sal vrede tusschen uwe sonen wesen. 1.7.5. ende 2.2.20. ende 3.20.10. ende 3.24.14.

55/1. Alle ghy die dorst hebt/ coemt tot den wateren/ ende ghy die gheen ghelt en hebt/ coemt/ coopt/ ende eet/ etc. 2.2.10. ende 3.1.3. ende 3.15.4.

2. Waerom telt ghy u ghelt sonder broot te hebben/ ende uwen arbeyt sonder verbult te worden? 3.14.15. ende 4.10.15.

3. Neycht u ooren coemt tot my ende hoort/ soo sal uwe siele leven/ ende ic sal met u een eewich verbont maken/ een seker weldaet aen David ghedaen 2.6.3. ende 3.2.6.

4. Siet ick hebbe hem den volcken tot een ghetuyghe gegheven/ tot een prince ende ghebieder der volcken. 2.6.3. ende 2.25.1.

6. Soeckt den Heere/ dewijle dat hy te vinden is/ roept dewijle dat hy na is 3.3.20.

56/1. Hout het recht/ ende doet gerechticheyt/ want mijn heyl is nae by/ ende mijn gherechticheyt dat sy geopenbaert worde. Int selfde.

2. Gheluckich is den mensch die sulcx doet/ ende den sone des menschen die het vast hout/ ende die den Sabboth hout/ etc. 2.8.29.

7. Ick salse brenghen op mijnen heylighen berch/ ende salse verheughen in mijn huys des ghebets/ ende haren offer ende brantoffer sullen my aenghenaem zijn op mijnen Altaer: want myn huys sal een bedehuys gheheeten wordẽ allen volckẽ. 3.20.29

10. Alle hare wachters zijn blint/ sy en weten niet/ sy zijn stomme honden/ etc. 4.9.3.

57/15. Siet wat de hooghe ende verhevẽ die in eewicheyt woont/ spreect eñ wiẽs name heylich is/ etc. 3.12.6.

58/5. Is dat de vasten die ic vercoren hebbe/ dat de mensche hem selven eenen dach quaet doet/ ofte zijn hooft bout/ etc. 4.12.19.

6. Is dit niet lieber de vasten die ick vercoren hebbe/ dat ghy ontknoopet de knoopen der boosheyt/ etc. 3.3.6.

7. En ontreckt u niet van uwen vleesche 3.7.6.

9. Dan suldy my aenroepen/ ende ick sal u verhooren/ ghy sult roepẽ/ ende hy sal spreken/ hier ben ick. 3.20.14.

13. So ghy uwen voet vanden Sabbath keert/ dat ghy u behaghen niet en doet op mijnen heylighen dach. 2.8.31. ende 2.8.34.

59/1. Siet de hant des Heeren en is niet vercort/ dat hy niet helpẽ en soude/ ende zijn oore en is niet verstopt/ dat hy niet en soude hooren. 3.11.21

2. Maer uwe misdaden hebben u van uwen God ghescheyden/ ende uwe sonden hebben zijn aensicht van u verborghen/ op dat hy u niet en hoore 2.12.1. ende 3.21.11.

7. Haer voeten loopen om te schadighen/ ende sy haesten hem om het onnoosel bloet te vergieten: hare gedachten zijn boose gedachten/ haren wech is enckel verderven ende schade 2.3.2.

15. De Heere heeft dat ghesien/ ende het heeft hem misshaecht/ om datter gheen gerechticheyt is. Int selfde.

16. Ende God sach datter niemant en was/ ende verwonderde hem dat niemant hem en vertoonde: daerom helpt hy hem selven met zijnen arm/ ende zijn gherechticheyt ondersteunt hem 3.14.6.

17. Hy was gecleet met gerechticheyt als met een pantzier/ ende den helm des heyls was op zijn hooft. 3.11.12.

20. Dien tot Sion sal de verlosser comen/ ende dien die hem van sonden bekeerẽ in Jacob. 3.3.20. ende 3.3.21.

21. Mijnen Gheest die in u is/ ende mijne woorden die ick in uwe mont ghestelt hebbe/ en sullen van uwen monde niet wijcken/ noch van uwes zaets mont/ etc. 1.7.4. ende 1.9.1. ende 4.1.5.

60/2. Siet de duysterheyt sal de aerde bedecken/ ende donckerheyt den volcken: maer de Heere heffet hem op over u/ ende zijne eerlijckheyt sal over u ghesien zijn 2.3.1.

6. Sy sullen alle uyt Seba comen/ ende brenghen gout ende wieroock/ ende des Heeren lof vercondigen/ alle de schapen Kedar sullen hen tot u vergaderen 4.5.17.

19. Ghy sult de sonne niet meer hebbẽ sdaechs tot een licht/ ende het licht der manen en sal niet schijnẽ. 2.2.10.

61/1. Den Gheest des Heeren Heeren is over my/ want hy heeft my ghesalft/ hy heeft my gesonden om goede tijdinghe te draghen/ etc. 2.15.2. ende 3.3.20. ende 3.4.3. ende 3.12.7.

3. Men salse heeten boomen der gherechticheyt/ ende de planten des Heeren om hem te prijsen. 3.14.16.

63/10. Sy hebben wederspannich gheweest/ ende hebben bedroeft den gheest Gods 1.13.15.

16. Ghy zijt doch onse Vader/ al en weet Abraham van ons niet/ ende Israel ons niet en kent. Maer Heere ghy zijt onsen Vader ende verlosser. 3.20.25. ende 3.20.36.

17. Heere waerom hebt ghy ons laten af dwalen van uwen weghen/ ende hebt ons herte af ghekeert dat wy u niet en vreesden 2.4.4. ende 3.3.21.

64. Ghy hebt gram gheweest na dat wy ghesondicht hadden 3.20.8.

6. Ende wy zijn alle ghelijck vuylicheyt/ ende alle onse gherechticheyt zijn als een dreckich cleet: wy zijn al te samen verwelcket als bladerẽ/ etc. 3.2.25.

65/1. Ick hebbe gesocht geweest van den ghenen die nae my niet en vraghen/ ende hebbe gevonden geweest van den ghenen die my niet en sochten 3.24.2.

2. Ic hebbe den gantschen dach mijn handen uyt ghestreckt tot den ongehoorsamen volcke/ welcke wandelt in eenen boosen wech 3.24.16.

16. Wie hem seghenen sal op aerden/ die sal inden rechten God seghenen: ende die sweeren sal op aerden/ die sal inden rechten God sweerẽ. 2.8.23

24. Het sal geschieden dat ickse hooren sal eer sy roepen: ende als sy noch spreecken/ soo sal ickse hoorẽ. 3.20.14

25. Sy en sullen niet meer schadigen ofte verderven op mijnen gantschen heylighen Berch 4.20.10.

66/1. Den Hemel is mijn stoel/ ende de Aerde is mijn voetbanck: waer sal dan dat huys wesen dat ghy my sult bouwen/ ende waer sal de plaetse wesen mijnder ruste. 3.20.30. ende 4.17.23.

2. Op wien sal ick sien dan op den bedruckten/ ende ghebroken gheestes/ ende aen den ghenen die voor mijne woorden beven? 3.12.6.

22. Gelijck als den nieuwen Hemel/ ende de nieuwe aerde die ick maken sal voor my staen/ spreect de Heere/ sal uwe zaet ende uwen name vast wesen 2.10.22.

23. Het sal gheschieden/ dat d'een maent na den anderen/ ende van d'een Sabbath tot d'ander/ alle vleesch sal comen bidden voor mijn aensicht 2.8.30.

24. Haren worm en sal niet sterven/ ende haer vyer en sal niet uyt blusschen ende sullen allen vleesche eenen grouwel zijn. 3.25.12.

Ieremias Cap.1.

6. O Ch Heere Heere/ ick en can niet spreken/ want ick ben een kint 4.8.3.

9. Siet/ ick hebbe mijne woorden in uwe mont gheleyt. Int selfde.

10. Siet/ ick hebbe u heden ghestelt over volcken ende Coninckrijcken/ op dat ghy scheurt/ verbreeckt/ verstoort/ ende verderver/ ende dat ghy bouwet ende plantet. Int selfde.

2/13. Mijn volck heeft twee quaden ghedaen: Sy hebben my verlaten/ my die de fonteyne ben des levendighen waters/ om hen putte te graven/ jae ghebroken putten/ die gheen water en connen houden 3.20.14.

3/1. Ende spreeckt: Ist dat yemant zijn wijf verlaet/ ende sy treckt van hem/ ende neemt eenen anderen/ etc. 2.8.18. ende 4.1.25.

2. Slaet u ooghen op de hoochten/ ende siet waer ghy niet hoererie en hebt bedreven/ etc. 2.8.18.

12. Keert weder ghy afvallighe Israel/ seyt de Heere/ ende ick en sal mijnen toorn over u niet laten comẽ/ want ick ben goedich/ etc. 4.1.25.

4/1. O Israel/ soo ghy u bekeert (spreeckt de Heere) soo keert u tot my: ende soo ghy uwe grouwelen wech doet van mijn aensicht/ ghy en sullet niet verboert worden/ etc. 2.5.10. ende 3.3.6.

4. Ploeghet op het nieuwe/ ende en zaeyt niet onder de doornen/ ghy mannen Juda/ ende ghy inwoonders van Jerusalem besnijdet u den Heere/ ende doet wech de voorhuyt uwes herten/ etc. 2.5.8. ende 3.3.6. ende 3.3.7. ende 4.16.21.

9. Te dier tijt (spreeckt de Heere) sal den Coninghen ende den Vorsten het herte ontvallen/ de Priesteren sullen verstoort/ ende de Propheten/ verschrickt zijn 4.9.6.

11. Ter selver tijt sal men desen volcke ende Jerusalem seggen: Het coemt eenen dorren wint etc. 1.16.7.

14. O Jerusalem wascht u herte om der boosheyt wille/ etc. 2.5.8.

5/3. O Heere/ u ooghen siense niet op de waerheyt? ghy hebtse ghellaghen/ ende sy en voelens niet: ghy plaechtse/ maer sy weygerẽ de castij-

dinghe: sy hebben haer aensichten verhart meer dan de steenen/ ende en hebben niet willen weder keeren 3.4.35. ende 3.14.8.

7. Hoe soude ick u dat vergheven? u sonen hebben my verlaten/ ende sweeren by de ghene dat gheen Goden en zijn/ etc. 2.8.23.

14. Om dat woort dat ghy ghesept hebt: Siet/ ick sette myn woorden in uwen mont als vyer/ ende dit volc sal zijn als hout/ ende salse verslinden 3.24 13.

6/13. Voorwaer een yegelijck begeeft hem tot gierichept/ van den minsten af tot den meesten toe: soo wel de Prophete als den Priester/ sy doen altemael valschept 4.9.3.

7/4. En betrout u niet op bedrieghelijcke woorden/ seggende: Het is den tempel Godes/etc. 4.2.3.

5. Soo ghy uwe wegen goet maect/ ende u wercken/ ende doet recht tusschen den mensche ende zijnen naesten/ etc. 3.17.1.

13. Om dat ghy alle dese wercken hebt ghedaen/ sept de Heere/ ende dat ick vroech ben opghestaen/ om tot u lieden te spreken/ ende en hebt my niet gehoort: ick hebbe u geroepen/ ende ghy en hebt my niet gheantwoort 2.5.11.

14. Ick sal desen huyse oock doen/ op den welcken mijnen naem aenghe-roepen wert/ etc. gelijck ick tot Silo ghedaen hebbe. Int selfde.

21. Ick en hebbe uwe vaderen niet gesproken noch geboden/ doen ickse uyt Egypten leyde eenighe brantoffer ende ander offer 4.10.15.

22. Maer liet wat ick hen gheboot/ ende sprack. Hoort mijn stemme/ ende ick sal u lieder God zijn/ etc. 4.10.15. ende 4.10.17.

27. Ghy sult hen alle dese woorden segghen/ maer sy en sullen u niet hooren: ende ghy sultse roepen/ ende sy en sullen u niet antwoorden. 2.5.11.

28. Siet hier het volck/ het welcke niet ghehoort en heeft de stemme haers Heeren haers Gods. Int selfde.

9/13. Wie hem beroempt/ die beroeme hem dies dat hy my weet ende kent/ etc. 1.13.13.

22. Een wijse en beroeme hem niet op zijn wijshept/ de stercke en beroeme hem niet op zijnder sterckhept/ ende een rijcke en beroeme hem niet op zijn rijckdom 3.13.1.

23. Maer wie hem beroemen wil/ die beroeme hem dies dat hy my weet ende kenne/ dat ick de Heere ben/ etc. 1.10.2.

10 2. En vreest de teeckenen des Hemels niet gelijck de Heydenen. 1.16.3

8. Sy zijn altemael sotten ende dwasen/ want een hout is hen een bericht der ydelhept 1.11.5.

11. De goden die noch Hemel noch Aerde ghemaeckt hebben/ sullen van de Aerde vergaen/ ende onder den Hemel 1.13.23.

23. Ick weet Heere dat des menschen wech niet en is van hem selven/ ende en is niet in zijn macht zijn voeten op zijnen wech te leyden 1.16.6.

24. O Heere castijt my met mate/ ende niet in uwer grimmichept/ op dat ghy my niet tot niet en maeckt 3.4.32.

11/7. Want ick hebbe uwen vaderen betuyghet/ in dien daghe dat ickse uyt Egypten ghelept hebbe/ tot op desen dach/ ende betuyghde/ ende sprack: Hoort mijn stemme 3.20.7. ende 4.10.17.

8. Maer sy en hebbense niet gehoort/ ende en hebben haer ooren niet gheneycht/ etc. Daerom hebbe ick over hen doen comen/ alle dese woorden des verbonts die ick hen gheboot te doen/ etc. 3.20.7.

11. Siet/ ick sal quaet over hen laten comen/ het welcke sy niet ontgaen en sullen connen. Sy sullen tot my roepen/ maer ic en salse niet verhooren. Int selfde.

19. Laet ons zijn broot met houte verderven/ ende laet ons hem uyt royen van de aerde der levendighen 4.17.5.

12/16. Ende soo sy van mijnē volcke leeren hare weghen/ ende sweeren by mijnen naem/ namelijck/ soo waer als de Heere leeft/ als sy geleert hebben/ etc. 2.8.23.

14/7. O Heere onse misdaden hebbent verdient/ maer helpt doch om uws naems wille/ want onse ongehoorsaemhept is groot/ wy hebben teghen u ghesondicht 3.20.8.

14. De Prophetē prophetiserē valsch in mijnen name/ ick en hebse niet gesonden 4.9.3.

15/1. Wanneer Moses ende Samuel voor my stonden/ soo soude mijn herte tot dit volck niet wesen: worptse wech van mijn aensicht: ende datse wech gaen 3.20.23

17/1. De sonde Juda is met yseren griffien ende met scherpe Diamanten ghescreven/ in de tafelen hares herten gegraven/ ende op de hoornen aen den altaer 3.4.29.

5. Soo spreeckt de Heere: Vervloeckt is de mensche die op menschen betrout/ ende set het vleesch voor zijnen arm/ ende treckt zijn herte vanden Heere 2.2.10.

9. Het herte is doortrocken ende verkeert/ wie salt kennen? 2.3.2. ende 3.14.1.

21. Slaet uwe sielen gade/ ende draecht geen pack op den Sabbath/ om te brenghen door de poorten van Jersulalem 2 8.29.

22. Ende en voert gheen pack op den Sabbathdach uyt u huys/ ende en doet gheenderley werck/ maer heylighet den Sabbathdach. Int selfde.

27. Maer ist dat ghy my hoort/ ende dat ghy den Sabbathdach heylighet/ ende dat ghy gheen pack en draecht/ ende en coemt niet door de poorten/ etc. 2.8.29.

18/8. Ist dat dit volck/ daer ic tegen spreke/ hen keert van zijn quaet/ soo sal my oock berouwen het ongeluck dat ick hen dachte te doen 1.17.12.

18. Coemt ende laet ons teghen Jeremiam raetslaghen/ want de Priesters en connen niet dwalen inde wet/ noch de Wijse in raden/ noch de Propheten onrecht leeren 4.9.5.

20/2. Ende Phasur slocch den Propheet Jeremiam/ ende sandt hem in de ghevanckenis die in de hooge poorte Benjamins was/ by het huys des Heeren 4.9.6.

21/12. Richtet des morghens ghe-richte/ ende verlost den ghenen die onderdruckt is door de hant vande ghene die hem onghelijck doet/ etc. 4.20.9.

22/3. Richtichtet gerechtichept/ ende verlost den genen die onderdruckt is door de hant des genen die hem onghelijck doet. Int selfde.

23/1. Wee den Herders die vernielen ende verstroyen de schapen mijnder weyde/ sept de Heere 4.9.3.

5. Siet/ de daghen comen/ spreeckt de Heere/ dat ick David sal opwecken een rechte spruyte/ ende hy sal heerschen als een Coninck: hy sal gheluck hebben/ ende sal doen recht ende gherechtichept op ter aerden. 2.6.3.

6. Siet/ dit sal zijnen naem zijn daer ghy hē mede noemen sult/ te weten: De Heere onser gerechtichept 1.13.9 ende 3.11.8.

16. Hoort niet de woorden der Propheten/ die u prophetereē/ ende leeren ydele dinghen 4.9.2.

24. Vervulle ick niet Hemel ende Aerde/ sept de Heere? 4.1.5.

28. Een Prophete die droomen heeft/ die predicke droomen: ende die mijn woort heeft/ die predicke mijn woort 4.8.3.

24/7. Ick sal het volck Juda herte gheven/ om my te kennen/ want ick ben de Heere/ ende sy sullen mijn volc zijn/ ende ick sal haer God zijn/ want sy sullen hen tot my keeren van gantscher herte 2.2.20.

25/11. Ende al dit lant sal woest ende verbaest wesen/ ende dit volck sal den Coninck van Babylonien tsebentich jaren lanck dienen 1.8.7.

12. Ende als de tsebentich jaren voorby sullen zijn/ ic sal den Coninck van Babylonien/ ende dat volck besoecken/ spreect de Heere. Int selfde.

29. Siet/ ick beginne te plaghen de stadt daer mijnen naem aen gheroepen wort/ ende ghy lieden sult ghy vry gaen?/etc. 3.4.34.

27/5. Ick hebbe de aerde ghemaeckt/ ende de menschen ende het vee die op aerden zijn/ etc. 4.20.27.

6. Ende nu hebbe ick alle dese landen ghegheven in de handen Nabuchodonosors/ Coninck van Bobylonien/ mijnen dienaer/ etc. 4.20.27. ende 4.20.28.

7. Ende alle volcken sullen hem ende zijnen kinderen dienen/ ende ooc den soon van zijnen soon dienen/ tot dat den tijt zijns lants come 4.20.27.

8. Het sal ghescieden dat het volck ende Coninckrijcke/ dat den Coninck van Bobylonien Nabuchodonosor niet dienen en sal/ ende wie zijnen hals onder het jock niet en sal gheven/ etc. Int selfde.

9. Ghy lieden dan/ hoort niet u Propheten/ noch u waersegghers/ noch u droomers/ noch u toovenaers die u segghen: Ghy en sult den Coninc vā Babylonien niet dienē. 4.9.3

14. Ende en hoort niet de woorden der Propheten/ die segghen: Ghy en sult den Coninck van Babylonien niet dienen. Int selfde.

17. Hoortse dan niet/ maer dient den Coninck van Babylonien/ op dat ghy leeft/ etc. 4.20.28.

29/7. Versoeckt de vrede der stadt/ daer ick u hebbe laten wech voeren/ ende bidt den Heere voor haer/ want in hare vrede sult ghy vrede hebben. Int selfde.

31/18. Ick hebbe Ephraim hooren claghen/ ghy hebt my ghecastijdet/ ende hebbe gecastijt geweest als een wulpsch calf. Bekeert my/ soo werde ic bekeert/ want ghy zijt de Heere mijn God 2.3.5. ende 2.5.8. ende 3.24.15.

19. Voorwaer doen ick bekeert wert/ dede ick boete/ ende doe het my vertoont

toont wert / doch ick op mijn heu-
pe/ etc. 2.5.8.
31. Siet de daghen comen/ spreeckt de Heere/ dat ick een nieu verbont maken sal met het huys Israels / ende met het huys Juda. 2.11.7. ende 3.4.29.
32. Niet als het verbont dat ick met hare Vaders gemaeckt hebbe/ doen ickse by der hant nam / om hen uyt het lant van Egypten te leyden/ welck verbont sy niet ghehouden en hebben/ hoe wel dat ickse dwinghen moeste/ etc. 2.5.9. ende 2.11.7.
33. Nae die dagen spreeckt de Heere/ ick sal mijn wet in haer setten / ende salse schrijven in haer herte/ ende sal haer God zijn/ ende sy mijn volck. 2.8.14 ende 3.20.45.
34. Ick sal haer misdaet vergheven/ ende en sal hare sonden niet meer gedencken 3.4.29. ende 3.20.45.
36. Soo spreeckt de Heere die de Sonne gheeft sdaechs tot een licht/ ende de orden der Mane ende de Sterren 4.1.17.
32/16. Ende doe ick den coopbrief Baruch den sone Neria ghegheven hadde/ ick badt den Heere 3.20.15.
18. Die barmhertichheyt doet in duysenden/ ende vergheldet de misdaet der vaderen inden boesem harer kinderen na hen 2.8.19.
39. Ende ick salse een herte ende een wech geven/op datse my eewichlijck vreesen / ende dat het hen wel gae/ ende hare kinderen na hen 2.3.8.
33/8. Ende ick salse suyveren van alle haer misdaet/ met welcke sy teghen my ghesondicht hebben / ende sal hen alle hare sonden vergheven door welcke sy gesondicht hebbē/ etc. 3.20.45. ende 4.1.20.
16. Ter selver tijt sal Juda geholpen werden ende Jerusalem sal woonen in sekerheyt / ende siet hoemen den Heere onsen God heeten sal/ te wetē/ onse rechtveerdicheyt 1.13.9.
42/2. Dat ons ghebet voor u valle/ ende bidt den Heere uwen God voor ons/ etc. 3.20.14.
9. Soo spreeckt de Heere God van Israel tot den welcken ghy my ghesonden hebt dat ick uwe gebet voor hem brenghen soude. Int selfde.
48/10. Vervloeckt sy die des Heeren werck traghelijck doet 4.20.6.
50/20. Te dien daghe ende te dier tijt/ spreeckt de Heere/ salmen de misdaet Israels soecken/ ende en sal niet verschijnen: ende de sonden Juda/ ende en sullen niet gevonden werden 3.4.29.
23. Hoe is den hamer van de gantsche Aerde verslagen ende gebroken? hoe is Babylon verkeert tot een verwoestinge onder den Heydenen? 2.4.4.
25. De Heere heeft zijnen schat open ghedaen/ ende heefter de vaten zijns toorns uyt gelangt/ want het is het werck des Heeren/ Heeren der heyrscharen/ in het lant van Chaldeen. 1.18.1.

Claechlieden. Cap.3.

8. Ende wanneer ick schreye ende roepe/ soo sluyt hy myn ghebet buyten 3.20.16.
38. Dat noch quaet noch goet en come uyt den mont des alderhoochsten 1.17.8.
4/20. De ghesalfde welcke is de Gheest onser mont/ is ghevangen in haer cuylen/ onder wiens schaduwe wy gheseyt hebben/ wy sullen onder den Heydenen leven. 2.6.2.

Hezekiel. Cap.1.

20. Waer sy henen wouden gaen/ daer ginghen sy/ ende de wielen hielden haer hy hen op/ want de gheest der dieren/ etc. 4.19.22.
2/3. Ghy menschen kint/ ick seynde u tot den kinderen Israels/ aen een onghehoorsaem volck / het welcke teghen my wederspannich is/ want sy eñ haer vaders hebben tegen my misdaen tot op desen dach. 3.24.13.
4. Het zijn onbeschaemde kinderen/ ende van obstinate herten/ daer ick u aen seynde. Int selfde.
3/17. Ghy menschen kint / ick hebbe u tot eenen wachter ghestelt in het huys Israels: ghy sult hooren de woorden mijns monts / ende haer waerschuwen 4.8.3.
18. De goddeloose sal in zijn boosheyt sterven/ maer ick sal zijn bloet van uwe handen eysschen. 4.3.6. e.4.2.5
7/26. Het een ongeluc sal op het ander comen/ ende een gheruchte op het ander/ sy sullen het ghesichte den Propheete vraghen. De Wet sal vergaen by den Priester/ ende den raet der Ouderen 1.18.2. ende 4.9.6.
10/4. Ende de heerlijckheyt Gods verhief hem op de Cherubims / op den dorpel vanden huyse 4.2.3.
5. Ende men hoorde vleughelen der Cherubinnen ruysschen tot buyten voor den voorhof 1.14.8.
11/19. Ick sal hen een herte gheven/ ende sal hen een nieu herte gheven: Ick sal het steenich herte uyt haer vleesch wech nemen/ ende sal hen een vleeschelijck herte gheven. 1.13.10. ende 2.3.8. ende 2.5.5. ende 3.24.1.
20. Op dat sy in mijne wetten wandelen/ ick sal hen een herte gheven/ op dat sy mijn rechten houden/ ende die doen/ ende datse mijn volck zijn/ ende dat ick haer God sy 2.5.5.
12/2. Het is een wederspannich huys 3.24.13.
13. Ic sal mijn netten over hen spannen/ dat sy in mijnder jacht ghevanghen worden/ ende ick salse na Babylonien brenghen/ in het lant der Chaldeen/ dat sy niet sien en sullen/ ende sullen daer sterven 2.4.4.
13/9. Sy en sullen niet meer in de vergaderinge mijns volcx zijn/ ende en sullen niet meer ghe schreven zijn in het ghescrift van het huys Israels 3.24.9. ende 4.1.4.
14/9. Ende als de Prophete sal bedrogen wesen/ ende dat hy wat ghesproken heeft: Ick de Heere hebbe sulck een Prophete bedroghen/ etc. 1.18.2.
14. Waert dat dese drie mannen in het midden van hen waren/ te weten/ Noe/ Daniel/ ende Job / die sullen haer sielen verlossen door haer rechtveerdicheyt 3.20.23.
16/20. Ghy hebt uwe kinderen die ghy my ghebooren hadt/ ghenomen/ ende hebtse hen gheoffert om te verslinden 2.2.11. ende 4.16.24.
17/20. Ic sal mijn net over hem strecken/ ende sal in mijne jacht ghevanghen worden/ ende sal hem doen in Babylonien comen/ ende sal aldaer met hem richten om dies wille dat hy hem alsoo aen my vergrepen heeft 2.4.4.
18/4. De siele die sondicht die sal sterven 2.8.4. ende 3.4.28.
9. Die in mijn gheboden sal gewandelt hebben / ende sal mijn rechten ghehouden hebben om waerheyt te doen/ die is rechtveerdich/ hy sal leven spreeckt de Heere 3.17.15.
20. De mensche die sondicht die sal sterven/ de soon en sal zijns vaders misdaet niet draghen/ ende de Vader en sal de misdaet zijns soons niet draghen etc. 2.8.9. ende 2.8.19. ende 2.8.20. ende 2.8.59. ende 3.3.24.
21. Maer so de godloose hem bekeert van alle zijne sonden die hy ghedaen heeft/ ende dat hy alle mijn geboden beware/ ende doet recht ende gerechticheyt/ hy sal leven ende niet sterven 3.3.24. ende 3.4.18. ende 3.17.15.
23. Begeere ick de doot der sondaren spreeckt de Heere / ende niet liever dat hy hem van zijne wech keere ende levе? 4.1.25.
24. Soo hem de rechtveerdighe van zijne rechtveerdicheyt keert / ende dat hy boosheyt doet/ ende leeft na alle grouwelen die een Godloose doet/ etc. 3.4.29. ende 3.14.10.
27. Ende als hem de godloose sal bekeeren van zijne ongerechticheyt die hy ghedaen heeft / ende doet recht ende wel/ die sal zijne siel levendich behouden 3.4.29.
31. Werpet van u alle uwe overtredinghe door de welcke ghy overtreden hebt/ ende maeckt u een nieuwe herte ende Gheest/ etc. 3.3.6.
32. Want ick en begeere de doot niet van de ghene die sterft/ spreeckt de Heere God / bekeert u/ ende leeft 4.1.25.
19/12. Ende den Oosten wint verdorde zijne vrucht 1.16.7.
20/11. Ende ick gaf hen mijne geboden/ ende ic leerde hen mijn rechten/ door welcke de mensche leeft diese hout 3.17.3.
12. Ick gaf hen oock mijnen Sabbath / op dat het ware een teecken tusschen hen ende my/ op dat sy bekennen souden dat ick de Heere ben diese heylighe. 2.8.29.
42. Ende sult weten dat ick de Heere ben/ als ick u sal hebben doen comen in het lant Israel 3.13.1.
43. Ende daer sult ghy uwe weghen ghedencken/ ende alle uwe wercken daer ghy u mede ontreynicht hebt. Int selfde.
22/8. Ghy hebt mijne heylichdommen veracht/ ende hebt verontreynicht mijne Sabbathen 2.8.29.
25. De besweeringhe van zijn Propheten is in het midden van haer/ sy hebben de sielen verslonden als een brullende Leeu 4.9.3.
26. Hare Priesters hebben mijn Wet verkeert/ ende hebben mijn heylichdom ontheylicht: sy en hebben tusschen den heylighen ende onheylighen gheen onderscheyt geset. Int selfde.
23/37. Ende haer kinderen die sy my ghebaert hebben/ hebben sy door het vyer doen passeren om haer te verslinden 4.16.24.
38. Sy hebben op dat mael mijn heylichdom ontheylicht/ ende hebben mijn Sabbath verontreynicht. 2.8.29.
28/10. Ghy sult der onbesneden doot sterven door de handen der vreemdelinghen/ om dat ickt ghesproken hebbe/ seyt de Heere Heere. 2.10.18.
29/4. Ick sal u een ghebit in den mont legghen / ende de visschen in uwe wateren aen uwe schubben hanghen 1.17.11.

onse goden: want de weesen binden by u ghenade 1.11.4.

5. Jck sal hare overtredinghe weder heelen/ ende ick salse geerne lief hebben/ want myn toorn is van hen ghewendet. 3.14.6.

Ioel. Cap.2.

12. BEkeert u tot my van gantscher herten/ in vasten in weenen/ ende in leetwesen 2.5.8. ende 3.3.17.

13. Breeckt u herten/ ende niet uwe cleederen 3.3.16. ende 4.22.19

15. Blaset de basuyne te Sion/ vercondighet een vasten/ vergadert de menichte 4.12.14. ende 4.12.17.

28. Daer na soo sal ick mynen gheest stozten op alle vleesch/ ende uwe sonen ende dochteren sullen prophetceren/ uwe ouderen sullen droomen droomen/ ende uwe jonghelinghen sullen ghesichten sien. 2.15.2. ende 3.1.2. ende 4.18.4.

32. Die den naem des Heeren aenroept/ die sal gheholpen worden: want de verlossinge sal op den berch Sion ende te Jerusalem wesen. 1.13.13. ende 1.13.20. ende 3.20.2. ende 3.20.14. ende 4.1.3. ende 4.1.4.

8/17. Jerusalem sal heylich wesen/ ende de vreemdelingen en sullen niet meer door haer gaen 4.1.17.

Amos. Cap.1.

2. DE Heere sal upt Sion brullen/ ende sal zyne stemme upt Jerusalem hooren laten 2.8.15.

3/6. Isser oock eenich ongeluck inde stadt dat de Heere niet ghedaen en heeft 1.17.8. ende 1.18.3.

4/7. Jck hebbe u den reghen wederhouden/ want het noch drie maenden was tot den Oogst toe: ende ick dedet op d'een stadt regenen/ende op d'ander stadt niet 3.22.10.

5/14. Soeckt het goet/ ende niet het quaet/ op dat ghy leven meucht 2.5.10.

6/1. Wee den ghenen die op haer ghemack leven in Sion 3.19.9.

4. Die op yvoren legher slapen/ ende bedryven overvloet in haren bedden. Int selfde.

8/11. Siet/ de dagen comen/ spreeckt de Heere/ Heere dat ick den hongher op het lant seynden sal: niet de hongher des broots/ noch dorst des waters maer na het gehoor des woorts des Heeren 3.22.10.

9/11. Te dier tyt sal ick de vervallen hutte Davids op rechten/ ende hare gaten toe sluyten/ ende wat af ghebroken is weder op rechten: ick salse op bouwen ghelyck sy hier voortyts heeft gheweest. 2.6.3.

Abdias.

17. MAer daer sal verlossinghe zyn op den berch Sion. 4.1.13.

Ionas. Cap.1.

4. DE Heere verhief een groote wint op de zee/ ende daer wert een groot tempeest 1.16.7.

2/20. Maer ick sal u offeren in de stemme des lofs/ ende sal myn gheloften betalen/ want de salicheyt is vanden Heere 3.20.28.

3/4. Binnen veertich daghen sal Ninive vergaen 1.17.12.

5. Soo gheloofden de mannen Ninive den Heere/ ende gheboden een vasten: ende cleeden hen met sacken/ van de meeste af tot de minste 3.3.4. ende 4.12.17.

10. De Heere sach op haer wercken/ dat was datse hen bekeert hadden van haren boosen wech/ ende het beroude God van het quaet dat hy ghedacht hadde hen te doen/ ende en dede het niet. 1.17.14.

Micha. Cap.2.

13. DEn doorbreker is voor hen opghetaren/ sy hebben gebroken ende zyn door ghegaen: sy hebben de poorte gebroken/ ende zyn daer door ghegaen: ende haer Coninck is voor hen henen gegaen ende de Heere voor aen 2.6.3.

3/6. De nacht sal u in plaetse der gesichten wesen/ ende de duysternissen in stede der waersegginghe: de sonne sal onder gaen over de Propheten/ ende den dach sal over hem verduysteren 4.9.6.

5/2. Ende ghy Betlehem Ephrata zyt cleyn ghehouden onder den duysenden Juda/ nochtans sal upt u voortcomen de welcke Heere sal zyn in Jsrael/ etc. 2.14.7.

15. Jck sal uwe ghesneden beelden/ ende afgoden van u uytroyen/ ende sult niet meer aenbidden het werck uwer handen 1.11.4.

7/9. Jck sal de toorn des Heeren gheduldich draghen/ want ick heb tegen hem gesondicht/ tot dat hy myn sake richte/ etc. 3.4.32.

19. Hy sal alle onse misdaet te neder legghen/ ende sal alle onse sonden smyte in de diepte des meers. 3.4.29.

Habacuc. Cap.1.

12. O Heer myn God/ myn heylighe. zyt ghy niet van den beginne? Alsoo O Heer en sullen wy niet sterbē. 2.10.8

2/3. Of sy vertoeft/ verbeyt haer: want sy sal in tyts comen 3.2.42.

4. De rechtveerdighe sal in zyn gheloove leven 3.14.11. ende 3.18.5.

18. Wat helpt het ghesneden beelt: want zynen maker heeft het ghesneden/ het is een ghegoten beelt: ende meester der leugenen/ nochtans verlaet hy hem daer op/ dat hy stomme afgoden maecke 1.5.12. ende 1.11.5.

20. Maer de Heere is in zynen heyligen tempel/ ende de gantsche werelt sy voor hem stille. 1.5.12. ende 1.10.3.

3/2. Jn toorn weest gedachtich uwer ontfermhertichept 3.4.32.

3. God quam van t'Zuyden. 1.13.27.

13. Ghy zyt uytghegaen om de salicheyt uwes volcx/ om de salicheyt met uwen ghesalfden. 2.6.3.

Zephania. Cap.1.

5. EnDe die/ die op de daken het heyr des hemels aenbidden/ die het aenbidden ende sweeren by den Heere/ ende by Melchom 2.8.23.

3/11. Jck sal van u wech nemen alle die u onmanierlyck verblyden/ ende en sult voortaē u niet meer verheffen op mynen heylighen berch 3.12.6.

Haggai. Cap.2.

12. VRaget de Priesteren om de wet/ ende spreeckt/ of yemant heylich vleesch droege aen de slippē zyns cleets/ etc. 3.14.7.

Sacharia. Cap.1.

3. BEkeert u tot my spreeckt de Heere der heyrscharen/ ende ick sal my na u keeren. 2.5.9. ende 3.24.15.

2/4. Ende een ander Enghel ginck hem te ghemoet/ welcke tot hem sprack: loopt ende spreeckt tot die jonghen/ segghende: Jerusalem sal bewoont worden sonder mueren/ om de veelheyt der menschen ende vee dat daer inne zyn sal 1.13.10.

8. Voorwaer die u gheraken sal/ die sal den appel van myn ooghe geraken 1.13.10. ende 1.17.6.

11. Ter dier tyt sullen hen veel volcken by den Heere voeghen/ ende sullen myn volck wesen/ ende ick sal by u woonen/ dat ghy sult weten dat de Heere der heyrscharen my tot u gesonden heeft 1.13.10.

12. De Heere sal Juda erven door zyn deel in den Heylighen lande/ ende sal Jerusalem weder verkiesen 3.21.5.

3/10. Ter selver tyt spreeckt de Heere der heyrscharen/ sal een peghelyck van u zyn naesten nooden onder den wyngaert ende onder den vyghebooom 3.13.4.

7/14. Ende het ghesciede dat ghelyck ic riep/ ende sy my niet en hoorden/ soo sullen sy oock roepen/ ende ick en salse niet verhooren/ sept de Heere der heyrscharen 3.3.24.

9/9. Verblyt u grootelyckx dochter tot Sion/ dochter tot Jerusalem juychet. Siet dyn Coninck die tot u coemt/ wesende rechtveerdich ende een helper/ etc. 2.6.3. ende 2.17.6.

11. Ghy laet door het bloet uwes verbonts upt/ uwe gevangenen upt den cuyl daer geen water in en is. 2.16.9

12/4. Ter dier tyt spreeckt de Heere sal ick alle peerden schuw/ ende alle Ruyteren bange maken 4.9.5.

13/9. Die sal mynen naem aenroepen: ende ick sal hem verhooren/ ende ick sal segghen: t'is myn volc/ ende hy sal segghen: de Heere is myn God 3.20.13.

14/9. De Heere sal Coninck wesen over de gantsche aerde. Ter dier tyt sal der maer een Heere wesen/ ende zyn naem sal een wesen. 1.12.3.

Meleachi. Cap.1.

2. ESau was hy niet Jacobs broeder/ spreeckt de Heere 3.21.6.

3. Ende ick hebbe Esau gehaet/ ende Jacob lief ghehadt. Int selfde.

6. De soon eert zynen vader/ ende de knecht vreest zyn meester/ ist dat ick vader ben/ waer is myn eere/ ende ben ick meester/ waer is myn vreese 2.8.14. ende 3.6.3. ende 3.2.26.

11. Voorwaer van den opganck der sonnen/ totten nederganck is myn naem groot tusschen den volcken/ ende in alle plaetsen offert men mynē naem brantoffer ende reynen offerhande 4.18.4. ende 4.18.16.

2/4. Ende ghy sult weten dat ick u dit ghebot ghesonden hebbe/ op dat myn verbont zyn soude met Levi/ spreeckt de Heere. 4.2.3. ende 4.8.2.

5. Myn verbont is met hem ten leven ende vrede/ ick hebt hem ghegeven dat hy my vreesde: want hy vreest my/ ende heeft verbaert ghe-weest om myns naems wille. 4.2.3.

6. De wet der waerheyt heeft in zynen mont gheweest/ ende in zyn lippen

pen en is gheen misdaet ghevonden. 4.2.3. ende 4.8.1.
7. Want de lippen des Priesters sullen de wijsheyt bewaren/ eñ van zijnen monde salmen de Wet vrage, etc. 4.8.2. ende 4.8.6. ende 4.9.2.
8. Maer ghy lieden hebt van den wech ghekeert/ ende hebter vele gheerghert in de Wet/ ende het verbont Levi verbroken. 4.7.30.
3/1. Ende in corte tijt sal de Heere in zijnen Tempel gaen/ welcke ghy soect/ ende den Engel des verbonts dien ghy begeert. 1.13.10. eñ 1.14.9.
17. Ick sal hen vergheven/ ghelijck een yeghelijck zijnen soon vergheeft die hem dient. 3.19.5.
4/1. Siet den dach is ghecomen bernende als een oven/ ende alle verachters ende godloosen sullen als stroo zijn/ eñ salse verteeren/ etc. 3.24.12.
2. Maer u die ghy mijnen naem vreest/ sal opgaen de sonne der ghe rechticheyt/ etc. 2.6.15. ende 3.24.12.
4. Ghedenckt des Wets Moyses mijns dienaers/ de welcke ick hem gaf in Horeb voor gheheel Israel. 4.8.6.
5. Siet ick sende u Heli de Prophete/ eer den grooten ende verschrickelijcken dach des Heeren come 2.6.5.
6. Hy sal de herten der vaderen bekeeren totten kinderen/ ende de herten der kinderen tot haer vaderen. 4.1.6.

Tobias. Cap. 3.

25. Ende Raphel wert gesonden om hen beyden ghesontheyt te gheven 1.14.8.

Wijsheyt. Cap. 14.

16. Daer nae wert sulcke een quade wijse metter tijt door een wet ghehouden/ ende de beelden hebben aengebeden geweest door het gebot der Tyrannen 1.11.8.

Ecclesiasticus. Cap. 15.

14. Hy heeft den mensche van aenbeghinne gheschapen/ ende hem de moghentheyt zijns raets ghelaten/ hem ghevende zijn instellinghen ende gheboden. 2.5.18.
15. Soo ghy wilt/ sult ghy de gheboden houden/ ende sy sullen u oock bewaren/ ende sult u getrouwicheyt bethoonen daer ick lust in nemen sal. Int selfde.
16. Hy heeft u het vier ende water voorghelept/ om u hant uyt te reycken daer ghy wilt. Int selfde.
17. Het leven/ ende de doot/ het goet ende het quaet zijn voor den menschen/ het gheen dat hem belieft sal hen ghegheven worden. Int selfde.
16/15. Alle weldaet sal hare stede vinden/ want een yeghelijck sal vinden naer zijn wercken/ ende naer het verstant van zijn pelgrimagie. 3.15.4.

Baruch. Cap. 2.

18. Maer een siele die seer bedroeft is/ ende vernedert/ ende jammerlijcken ende flauwelijcken wandelt/ ende die haer ooghen begeven/ eñ de siele die hongeret/ sullen u eere ende ghérechticheyt gheven 3.20.8.
19. Want nu Heere onse God wy liggen voor u met onsen gebede/ niet vā weghen der gerechticheyt onser vaderen ende Coninghen/ etc. 3.20.8.
20. Maer om dat ghy uwen toorn ende gramschap over ons gesonden hebt/ ghelijck ghy de Propheten u dienaren gesproken hebt. Int selfde.

I. Machabeus. Cap. 1.

45. Ende verbranden metten viere de boecken des wets Godes/ die sy vonden/ ende verscheurdense. 1.8.9.

II. Machabeus. Cap. 12.

43. Sy maken een versamelinghe van twee duysent Dragmās silver: die sant hy na Jerusalem ten sontoffer/ etc. 3.5.8.
15/39. Ist dat ick wel gheseyt hebbe ende wel totter Historie dienende/ dat is myn voornemen gheweest/ maer ist dat ick slechtelijck ghesproken hebbe/ soo hebbe ick doch myn vermoghen ghedaen. Int selfde.

Mattheus. Cap. 1.

5. Salomon ghenereerde Boos uyt Rahab/ ende Boos ghenereerde Obed uyt Ruth/ Obed ghenereerde Jesse 2.13.3.
16. Jacob ghenereerde Joseph den man Marie/ uyt welcke is geboren Jesus/ die ghebeeten wort Christus. Int selfde.
21. Ende sy sal een kint baren/ ende sal zijnen naem Jesus heeten/ want hy sal zijn volck verlossen van hare sonden 2.6.1.
23. Siet een maghet sal bevrucht worden/ ende sal een soon baren/ ende sal zijnen naem Emanuel heeten/ dat is te seggen/ God met ons. 2.12.1.
2/6. Ende ghy Bethleem int Joodtsche lant/ zijt gheensins de cleenste onder de Vorsten Juda/ want uyt u sal de leydtsman voortcomē die mijn volck regheeren sal 2.14.7.
3/2. Joannes seyde: betert u/ want het Coninckrijcke der Hemelen is na by 3.3.2. ende 3.3.5. ende 3.3.19.
6. Ende sy werden van hem gedoopt in de Jordaen/ bekennende hare sonden. 3.4.6 ende 4.15.6/ eñ 4.16.24
11. Ick doope u wel met water tot bekeeringe/ etc. 4.15.6. ende 4.15.8. ende 4.16.25.
12. Hy heeft zijnen wan in zijn handen/ ende sal zijnen dorschvloer suyveré/ ende sal de tarwe in zijn schuere samelen/ maer hy sal het caf verbranden met een onuytblusschelijck vier. 3.25.12. eñ 4.1.13. ende 4.1.19.
13. Doen quam Jesus van Galileen naer de Jordane tot Joannem/ om gedoopt te worden van hem. 4.15.6. ende 4.16.27.
15. Latet nu wesen/ want wy moeten alsoo alle gerechticheyt volbrenghen/ doen liet hy hem ghewozden. 2.16.5.
16. Ende hy sach den Gheest Gods neder dalen ghelijck een duyve ende op hem coemen. 1.11.3. ende 4.17.21. ende 4.19.20.
17. Siet een stemme van den Hemel segghende: Dit is mijn wel beminde sone/ inde welcke ick mijn welbehaghen ghenomen hebbe. 2.16.11. ende 3.2.32. ende 3.8.1. ende 3.24.5.
4/2. Ende als hy veertich daghen ende veertich nachten ghevast hadde/ hongherde hem 4.12.20.
3. Ende de versoecker quam tot hem/ ende sprack: Soo ghy Gods sone zijt/ soo gebiet dat dese steenen brooden worden 3.20.46.
4. De mensche en sal niet alleenlijck by den broode leven/ maer by alle woorde dat uyt den monde Gods coemt 3.20.44.
10. Jesus seyde: Gaet wech Satan: want daer staet gheschreven/ ghy sult den Heere uwen God aenbidde/ ende hem alleene dienen 1.12.3.
11. Doen verliet hem de Satan/ ende de Enghelen quamen ende dienden hem 1.14.6.
17. Van dier tijt begost Jesus te prediken/ ende te segghen/ betert u/ want het Coninckrijcke des Hemels is na by. 2.9.2. eñ 3.3.2. eñ 3.3.19.
19. Volcht my na/ ende ick sal u visschers der menschen makē. 4.16.31.
5/3. Salich zijn die arme van geeste: want het rijcke des Hemels behoort haer toe 3.17.10.
4. Salich zijn die treurige: want sy sullen vertroost worden 3.8.9.
8. Salich zijn die suyver van herte zijn: want sy sullen God sien. 3.25.6
10. Salich zijn die/ die om de gerechticheyt vervolcht worden: want het Coninckrijcke Gods is haer. 3.8.7.
12. Verblijt ende verheucht u/ want uwen loon is groot in den Hemel. 3.18.1.
13. Ghy zijt het sout der aerden. 4.3.3 ende 4.8.4.
2/4. Ghy zijt het licht des werelts. 4.3.3. ende 4.5.14.
15. Men ontsteeckt gheen licht/ om onder een coorn mate te stellen/ maer op den candelaer/ ende het licht allen die in den huyse zijn 1.11.14.
16. Laet alsoo uwe licht voor den menschen lichten/ op datse uwe wercken sien/ ende uwen Vader loven die in de Hemelen is 3.16.3.
17. Meynt niet dat ick gecomen ben/ om de Wet ofte Propheten te ontbinden: ick en ben niet gecomen om die te ontbinden/ maer te vervullen. 2.7.14.
19. Soo wie dan een van dese alderminste gheboden ontbint/ ende de menschen alsoo leert/ die sal de minste ghebeeten worden in het Coninckrijcke der Hemelen: maer die dese doet/ etc. 2.8.56.
21. Ghy hebt ghehoort datter tot den ouderen gheseyt is: ghy en sult niet dooden/ ende wie doodet/ die sal weerdich zijn ghestraft te worden door het oordeel 4.20.10.
22. Maer ick segghe u: wie tonrechte op zijnen broeder toornich is/ die sal des oordeels schuldich zijn. 2.8.7. ende 2.8.39.
23. Soo ghy uwe gabe op den Altaer offert/ ende daer ghedachtich wort/ dat uwen broeder wat teghen u uytstaende heeft 3.4.12.
25. Weest haestelijck veraccordeert met uwe partie/ dewijle dat ghy noch met hem op de wech zijt/ op dat/ etc. 3.5.7.
26. Voorwaer ick segghe u: dat ghy niet en sult daer uyt comen/ tot dat ghy den laetsten quadrant pennick betaelt hebt 3.25.6. ende 3.5.7.
28. Wie een vrouwe aensiet/ om die te begheeren/ hy heeft alreede overspel met haer ghedaen in zijn herte. 2.8.7.
34. En sweert geensins noch by den Hemel/ etc. 2.1.26. ende 4.1.12.
39. Maer ick segge u/ en wederstaet den quaden niet/ maer soo u yemant slaet aen uwe rechte wanghe/ soo biet hem oock dander. 4.20.19. eñ 4.20.20.

44. Hebt

17. Voor-

23. Te

23. Te dien daghen quamen de Sadduceen tot hem die daer seggen datter geen opstandinge der dooden is. 2.10.23.

30. Want in de opstandinghe / en trouwen sy niet / noch en werden oock niet te houwelycke ghegheven: Maer sy zyn ghelyck Enghelen Gods in den Hemel. 1.4.9. ende 1.15.3. ende 2.12.6. ende 3.25.11. ende 4.1.4.

32. Ick ben de God Abrahams/ de God Isaacr ende Jacobs: God en is gheen God der dooden/ maer der levendighen 2.10.9. ende 4.16.3.

37. Ghy sult lief hebben den Heere uwen God / uyt alle uwer herten/ uyt alle uwer sielen/ ende uyt alle uwen verstande. 2.8.11. ende 2.8.51. ende 3.3.11.

38. Het tweede d'welck desen ghelijck is/ ghy sult lief hebben uwen naesten als u selven 2.8.11.

43. Hoe noemt hem dan David Heere? 1.13.15.

23/3. Sy binden sware ende ondraghelijcke lasten/ ende leggense op de schouderen der menschen/ maer selve en willen sy die niet aen roeren met haren vingher. 4.10.1. ende 4.10.16.

8. Ghy en sult u niet meester laten noemen/ want een is u meester/ namelijck Christus 4.8.8.

9. Ghy en sult niemant vader noemen op der aerden: want een is uwe Vader die in de Hemelen is. 3.20.38.

23. Ende hebt achter ghelaten het swaerste in de Wet/ namelijck/ oordeel/ barmhertichheyt/ ende geloove. Dit moestmen doen/ ende dat ander niet achter laten 2.8.52.

25. Wee u Schriftgheleerden ende Phariseen gheveynsde/ die daer het uytenste des drinckvats ende schotels reynicht / ende binnen zijn sy vol roofs eñ onmaticheyts. 3.4.36.

37. O Jerusalem / Jerusalem / die daer de Propheten doot / ende steenichtse die tot u ghesonden zijn/ hoe menichmael hebbe ick uwe kinderen willen vergaderen/ etc. 3.24.10.

24/11. Ende vele valsche Propheten sullender op staen / ende sullender vele verleyden 4.9.4.

14. Ende dit Euangelium des Coninckrijcx/ sal door de gheheele werelt ghepredickt worden tot ghetuyghenisse allen volcke: ende dan sal het eynde comen 3.4.4.

24. Want daer sullen valsche Christi/ ende valsche Propheten opstaen/ ende sullen groote teeckenen ende miraeculen doen/ alsoo dat sy oock (waert mogelijck) de uytvercorene verleyden souden 4.9.4.

30. Ende dan sal het teecken van den sone des menschen verschijnen in den Hemel: Ende dan sullen alle gheslachten op der aerden huylen/ ende sullen den sone des menschen sien comen in der wolcken des Hemels/ met groote cracht ende eerlijcheyt 2.16.17.

37. Want van dien daghe/ ende van dier uren / en weet niemant / noch oock de Enghelen der Hemelen/ dan alleen mijn Vader 1.14.9.

45. Wie is nu een ghetrouwe ende voorsichtige dienstknecht/ die zijnen Heere over zijn huysghesin ghestelt heeft/ om haerlieder spijse te gheven te bequamer tijt 4.16.31.

25/3. De dwase namen hare lampen/ eñ en namẽ geen olie met haer. 3.5.7.

21. Doen seyde de Heere tot hem/ wel goede ende getrouwe dienstknecht/ ghy hebt over weynich ghetrouwe gheweest/ over vele sal ick u setten/ gaet in de vreucht ws Heeren. 1.3.11.

23. Wel goede ende getrouwe dienstknecht/ ghy hebt over weynich ghetrouwe geweest/ etc. 1.3.1. eñ 3.15.4.

29. Ende yeghelijck die daer heeft dien sal ghegheven werden/ ende hy sal overvloedich hebben: Ende wie niet en heeft/ van dien sal oock het ghene dat hy heeft wech ghenomen worden 2.3.11. ende 3.15.4.

31. Als de sone des menschen sal comen in zyn eerlijckheyt/ ende alle zyn heylighe Enghelen met hem/ etc. 1.14.9. ende 2.16.17.

32. Ende alle volcken sullen voor hem vergadert worden/ ende hy salse van een ander scheyden gelijck de herder de schapen van de bocken scheyt. 3.25.9.

34. Coemt ghy ghesegende mijns vaders/ besit dat Coninckrijcke dat u bereyt is van den beginne der werelt. 3.18.1. ende 3.18.2. ende 3.18.3. ende 3.24.16.

35. Want ick hebbe hongherich gheweest/ ende ghy hebt my ghespijst: ick ben dorstich gheweest/ ende ghy hebt my te drincken ghegheven/ etc. 3.18.1.

40. Voorwaer soo wat ghy eenen van dese myne minste broederen gedaen hebt/ dat hebt ghy my gedaẽ. 3.18.6.

41. Gaet wech van my ghy vervloeckte in dat eewighe vyer / dat bereyt is den duyvel ende zijnen Enghelen. 1.14.14. ende 1.14.19. ende 3.25.5.

46. Ende dese sullen gaen in de eewighe pijne: ende de rechtveerdighe in dat eewich leven 3.25.5.

26/10. Waerom zijt ghy dese vrouwe moeylijck/ want sy heeft een goet werck aen my ghedaen? 3.2.58

11. De arme hebt ghy altijts by u: maer my en hebt ghy niet altijts. 4.3.1. ende 4.17.26. ende 4.17.28.

12. Dat sy dese salve op my gegoten heeft/ dat heeft sy ghedaen om my te begraven 3.28.8.

15. Ende seyde: wat wildy my gheven/ ende ick sal hem u overleveren? Ende sy setten hem dertich silvere penninghen 4.18.14.

26. Als sy aten / nam Jesus het broot / ende als hy ghedanckt hadde / brack hijt/ ende gaft zynen Discipulen / ende seyde: nemet / etet/ dat is mijn lichaem. 4.14.20. ende 4.16.30. ende 4.17.1. ende 4.17.20. ende 4.19.23.

27. Ende hy nam den drinckbeker ende danckte / ende gaffen haer/ ende seyde: drincket alle daer uyt. 4.19.14.

38. Doen seyde hy tot haer: mijn siel is bedruckt totter doot / blijft hier ende waeckt met my. 2.16.12. ende 3.8.9.

39. Ende een weynich voorder gaende/ viel hy op zijn aensichte/ biddende ende segghende: Mijn Vader indient moghelijck is/ laet desen beecker van my gaen/ nochtans niet gelijck ick wil/ maer ghelijck ghy wilt. 2.16.12.

47. Doe begonst hy te vervloecken/ ende te sweeren: ick en kenne den mensche niet 4.1.26.

53. Meynt ghy dat ick nu niet mijnen vader can bidden / ende hy sal my meer dan twaelf legioenen Enghelen gheven? 1.14.8.

57. Ende Petrus wert ghedachtich des woorts Jesu/ die tot hem geseyt hadde/ eer den hane craeyen sal suldy my driemael versaken: Ende ginck uyt/ ende weende bitterlijck 3.3.4.

72/4. Ick hebbe ghesondicht/ verradende dat onnoosel bloet / maer sy seyden: wat gaet ons dat aen/ daer suldy toesien 3.3.4.

12. Ende beschuldicht zijnde van de Overpriesters ende Ouderlinghen/ en antwoorde niet 2.16.5.

14. Hy en antwoorde hem niet op eenich woort/ soo dat de Stadthouder seer verwondert wert. Int selfde.

23. Doe seyde de stadthouder/ wat heeft hy dan quaets gedaen? Ende sy riepen te meer/ segghende: Laet hem cruycighen. Int selfde.

24. Als nu Pilatus sach dat hy niet en voorderde/ maer dat daer meerder oproer wert/ heeft hy water ghenomen ende zyn handen voor het volck ghewasschen/ segghende: ick ben ontschuldich van den bloede deses rechtveerdigẽ/ siet toe. Int selfde.

46. Ende ontrent der negenster ure/ riep Jesus met luyder stemmen/ segghende: Eli Eli Lama Sabathami/ dat is / myn God / mijn God/ waerom hebdy my verlaten? 2.11.16. ende 2.16.12.

50. Ende Jesus wederom met luyder stemmen roepende / gaf den gheest 4.19.23.

52. Ende de graven werden geopent/ ende veel lichamen der heylighen die gheslapen hadden / stonden op. 2.10.23. ende 3.25.7.

53. Welcke uyt de graven ghegaen zijnde na zijne verrijsenisse/ quamen in de heylige stadt/ ende worden van velen ghesien 2.10.23.

66. Doe ginghen sy ende bewaerden het graf / verseghelende den steen metter wacht 2.25.3.

28/5. De Enghel antwoorde ende seyde tot de vrouwen / vreest ghy niet/ etc. 1.14.6.

6. Hy en is hier niet/ maer hy is opghestaen ghelijck hy ghesept heeft. 4.17.29.

7. Seght zijne Discipulen dat hy is opghestaen van de dooden 1.14.6.

11. Als sy nu ghegaen waren/ siet/ sommighe van den wachters/ quamen in de stadt ende bootschapten den Overpriesteren al dat daer gheschiet was 3.25.3.

12. Doe vergaderden sy met de Ouderlinghen/ ende raet ghehouden hebbende / gaven sy den crijschknechten gelts genoech. Int selfde.

13. Segghende: segt dat zyne Discipulen zijn des nacht ghecomen/ ende hebben hem ghestolen dewijle ghy sliept. Int selfde.

18. Alle macht is my ghegheven/ in Hemel ende op aerden 3.15.5.

19. Daerom gaet/ ende leert allẽ volcken/ haer doopende in den name des Vaders/ des Soons/ ende des Heylighen Gheests. 1.13.16. ende 4.3.6. ende 4.8.4. ende 4.14.20. ende 4.15.6. ende 4.15.18. ende 4.15.20. ende 4.15.22. ende 4.16.27. ende 4.19.28.

20. Ende siet/ ic ben met u alle de dagen/ tot de voleyndinghe der werelt. 2.16.14. ende 4.8.8. ende 4.8.11. ende 4.17.26. ende 4.17.28. ende 4.17.30.

Marcus. Cap.1.

1. HEt begin des Euangelij Jesu Christi/ des Soons Gods 2.10.2.

4. Joannes was in de woestijne doopende / ende predickende den doop der bekeeringhe / tot verghevinghe der sonden 3.3.19. ende 4.19.17.
15. Ende seggende de tijt is vervult / ende het Coninckrijcke Gods is na by ghecomen / betert u ende ghelooft den Euangelio 3.3.19.
3/15. Ende dat sy macht hebben souden / de sieckten te ghenesen / ende de duyvelen uyt te worpen 1.13.13.
28. Voorwaer ick segghe u / dat alle sonden den kinderen der menschen vergheven sullen worden / ende de lasteringhe / daer sy God mede ghelastert sullen hebben 3.5.7.
29. Wie den Heylighen Gheest lasteren sal / die en sal gheen verghevinge hebben in der eewicheyt. 1.13.15. ende 3.3.22.
6/7. Ende gaf haer macht over de onreyne gheesten 1.13.13.
13. Ende sy wierpen veel duyvelen uyt / ende salfden veel sieckten met olie / ende maectense gesont. 4.19.18. ende 4.19.21.
7/33. Ende hy hem wech ghenomen hebbende van der schare aen d'een zijde / stack hem zijne vingeren in zijn ooren / ende ghespoghen hebbende / raeckte hem zijn tonghe 4.19.23.
9/24. Heere ick geloove / coemt mijne ongheloovicheyt te hulpe 4.14.7.
43. In de helle / in dat onuytblusschelijck vyer 3.25.12.
44. Daer haren worm niet en sterft / ende het vyer niet uytgheblusscht en wort. Int selfde.
10/9. Daerom wat God tsamen gevoecht heeft / dat en scheyde gheen mensche 4.1.1.
30. Die niet hondertfout en ontfangt in desen teghenwoordigen tijt / huysen / ende broeders / ende susters / ende moeders / ende kinders / ende ackers / met de vervolginghe: ende in de toecomende werelt het eewich leven. 3.18.3.
11/24. Al het ghene dat ghy begeeren sult al biddende / ghelooft dat ghijt sult ontfanghen / ende het sal u gheschieden 3.20.11.
12/18. De Saduceen quamen tot hem / de welcke segghen / dat daer gheen opstandinge der dooden en is / ende vraechdē hem seggende. 3.25.5.
13/32. Ende van dien dage ende ure / en weet niemant / noch oock de Enghelen / noch de Sone / dan alleene de Vader 2.14.2.
14/22. Ende als sy aten / nam Jesus het broot / ende als hy ghedanckt hadde / heeft hy dat ghebroken / ende haer ghegheven / ende ghesept: Neemt / etet dit is mijn lichaem. 4.17.1. ende 4.17.20.
43. Ende hy nam Petrum / ende Jacobum / ende Joannem met hem / ende begonste verschrickt ende weemoedich te worden 3.8.9.
34. Ende seyde tot haer: mijn siele is bedroeft totter doot / blijft hier ende waeckt 2.16.12.
15/28. Also wert de Schriftuere vervult die sept. Hy is met den quaetdoenders gherekent 2.16.5.
16/9. Hy wert eerst gesien van Maria Magdalene / uyt welcke hy seven duyvelen gheworpen hadde. 1.14.14.
15. Gaet door de geheele werelt / ende predickt het Euangelium alle creatueren. 4.3.4. ende 4.3.12. ende 4.16.27. ende 4.19.28.
16. Die ghelooven sal / ende ghedoopt sal zijn / sal salich worden. 4.15.1. ende 4.16.27.
19. Ende na dat de Heere met haer ghesproken hadde / wert hy opghenomen ten Hemel / ende sidt ter rechter hant Gods. 2.14.3. ende 4.17.27.

Lucas. Cap. I.

6. Sy waren beyde rechtveerdich voor God / wandelende in alle gheboden ende rechtveerdichmakingen des Heeren onstrafselyck 3.17.7.
15. Ende hy sal vervult zijn met den Heylighen Gheest / van zijns moeders lyve aen 4.16.19.
17. Ende hy sal voor zijn aensichte gaen in den gheest ende cracht Elie / om de herten der vaderen tot den kinderen te bekeeren / ende de ongehoorsaemheyt tot de voorsichticheyt der rechtveerdighen / om de Heere te bereyden een wel geschict volc. 4.1.6.
31. Ende siet / ghy sult bevrucht worden / ende eenen sone baren / ende zynen naem heeten Jesus 2.16.1.
32. Dese sal groot wesen / ende sal de sone des alderhoochsten ghenoemt worden: Ende God de Heere sal hem den throone zijns vaders Davids geven 2.14.4. ende 2.14.7.
33. Ende hy sal over het huys Jacobs regneren / in der eewicheyt / ende zijns Coninckrijcx en sal gheen eynde wesen 2.14.3. ende 2.15.3.
34. Maria seyde tot den Engel: hoe sal dat gheschieden? want ick gheen man en bekenne 4.17.25.
35. De Engel antwoorde ende seyde tot haer: de Heylige Geest sal over u comen / ende de cracht des alderhoochsten / sal u overschaduwen. Daerom oock dat Heylighe dat uyt u gheboren sal worden / sal Gods sone ghenoemt worden 2.14.5.
43. Van waer coemt my dit / dat de moeder des Heeren tot my coemt? 2.14.4.
54. Hy heeft Jsrael zijnen knecht opgheholpen / ende hy wert zijner heyligher verbont gedachtich. 2.10.4.
72. Om barmherticheyt te bewijsen aen onse vaderen ende gedachtich te wesen zijn heylich verbont 2.10.4.
73. Ende des eets die hy tot Abraham onsen vader gheswooren heeft. Int selfde.
74. Dat wy verlost zijnde uyt de handen onser vyanden / hem dienen souden sonder vreese 3.16.2.
77. Ende om zijn volck kennisse der salicheyt te gheven / in verghevinghe der sonden 3.11.22.
79. Op dat hy soude schijnen den genen die sitten in duysternisse / ende schaduwe des doots / om onse voeten te rechten in de wech des vreets. 2.12.4.
2/11. Namelijck / dat heden u geboren is / die daer is Christus de Heere in de stadt Davids 2.15.5.
13. Ende terstont was daer met den Engel een menichte der hemelscher heyrscharen / die God loofden. 1.14.5
37. Ende sy was een weduwe / ontrent van vierentachtentich jaren / de welcke niet en quam uyt den Tempel God dienende met vasten ende bidden / nacht ende dach 4.12.16.
52. Ende Jesus wies op in wijsheyt / ende ouderdom ende ghenade / by God / ende den menschen 2.14.2.
3/3. Ende hy quam in alle het lant ontrent de Jordaen / predikende den Doop der bekeeringhe / tot verghevinge der sonden. 3.3.19. ende 4.15.7 ende 4.19.17.
8. Draecht dan vruchten die der bekeeringhe weerdich zijn / ende en begint niet te segghen by u selven: wy hebben Abraham tot eenen Vader / want ick segghe u / dat God machtich is uyt dese steenen Abraham kinderen te verwecken 3.3.5.
14. De crijchslieden vraechden hem oock / seggende: Ende wy wat sullen wy doen? Hy seyde tot haer: en doet niemant overlast / noch beschuldicht niemant valschelijc ende weest te vreden met uwe besoldinghe. 4.20.12.
16. Joannes antwoorde: ick Doope u wel met water: maer daer coemt een stercker dan ick / dien ick niet weert en ben zijne schoenriem te ontbinden / die sal u Doopen met den Heylighen Gheest / ende vyer. 3.1.3. ende 3.1.4. ende 4.15.6. ende 4.15.7.
22. Ende de Heylighe Gheest quam neder in lichamelijcke ghedaente / gelijck een duyve op hem: Ende een stemme quam uyt den Hemel / segghende: Ghy zijt mijn wel lieve Sone / in u hebbe ick mijn welbehaghen ghenomen 4.17.21.
23. Ende Jesus begonste dertich jaren oudt te zijn / ende was alsoo men meynde / de sone Joseph / die was de sone Heli 4.16.27. ende 4.16.29.
38. Die was de sone Henos / die was de sone Seth / die was de sone Adam / die was de sone Gods. 2.12.7. ende 2.13.3.
4/17. Ende hem wert ghegheven dat boeck des Propheten Esaie / ende als hy het boeck open ghedaen hadde / vant hy de plaetse daer gheschreven was 4.19.23.
18. Den Gheest des Heeren is op my / daerom dat hy my ghesalft heeft / ende heeft my uytghesonden om den armen te Euangeliseren / ende te genesen die ghebroken zijn van herte. 2.15.2. ende 3.3.20. ende 3.4.3.
5/14. Jesus gheraeckte den melaetschen / die ghenesen was / ende gheboot hem dat hijt niemant segghen en soude: maer seyde hy: Gaet / ende vertoont u selven den Priester / ende offert voor uwe reyninghe / ghelijck Moses geboden heeft haer tot een ghetuyghenisse. 3.4.4.
34. Condt ghy de bruylofts kinderen / soo langhe als den Bruydegom met haer is / doen vasten? 4.12.17.
6/13. Als het dach was / riep hy zijn Discipulen: Ende verkoos uyt haer twaelve / die hy oock Apostelen noemde 4.3.5.
23. Verblijt u in dien dage / ende verheucht u / want siet uwen loon is groot in den Hemel 3.18.1.
42. Wee u ghy rijcke / want ghy hebt uwen troost 3.19.9.
36. Sijt barmhertich ghelijck uwe Vader oock barmhertich is. 3.7.6.
7/29. Ende alle het volck / ende Tolenaers die met Joannes Doop gedoopt waren / dit hoorende / rechtveerdichden God 3.11.3.
35. Maer de wijsheyt is gherechtveerdicht van alle haer kinderen. Int selfde.
36. Ende een van den Pharizeen badt Jesum / dat hy met hem ate: ende hy ginck in des Pharizeen huys / ende sadt aen tafel 3.4.37.
47. Daerom segghe ick u: haer zijn
veel

veel sonden vergeven/ want sy heeft seer lief ghehadt: maer die weynich vergheven wort/ die heeft weynich lief 3.4.31.

8/2. Ende sommighe vrouwen/ die van boose gheesten ende crancheden genesen waren/ Namelyck: Maria Magdalene / uyt de welcke seven duyvelen ghegaen waren. 1.14.14.

7. Het ander zaet viel tusschen de doornen/ ende de doornen wiessen tsamen op/ ende verstictent. 3.2.10.

13. Ende die op de steenrotse zijn/ dat zijnse die het woort met vreucheden ontfanghen/ als sy het hooren/ ende dese en hebben gheen wortel/ ende ghelooven voor een tyt/ende ter tijt der versoeckinghe vallen sy af. Int selfde.

15. Maer dat in de goede aerde valt/ zijn de ghene die het woort hooren/ ende in een goet fyn herte bewaren/ ende in volstandicheyt vruchten draghen 4.14.11.

9/23. Soo my yemant wil na volghen/ die versake hem selven/ ende neme dagheliicx zijn cruyce op/ ende volghe my 3.15.8.

26. Wie hem mijns / ende mijner woorden schaemt/ diens sal hem de Sone des menschen schamen / als hy comen sal in zijnder eerlijckheyt/ etc. 1.14.9.

55. Jesus hem ommekeerende strafsese/ segghende: Ghy en weet niet van wat gheest ghy zijt 3.20.15.

10/1. Nae dese ordineerde de Heere oock noch tseventich ander/ ende santse uyt/ twee ende twee voor zijn aensicht 4.3.4.

6. In dien daer een Sone des vredes is/ soo sal uwe vrede op hem rusten/ anders sal uwe vrede tot u weder keeren 3.23.13.

16. Wie u hoort/ die hoort my/ ende wie u verworpt / die verworpt my. 4.3.3. ende 4.8.4.

18. Ick sach den Satan vallen uyt den Hemel als een blixem 1.14.18.

20. Nochtans en verblijt u daer inne niet dat de gheesten u onderworpen worden : maer verblijt u dat uwe namen geschreven zijn in den Hemel 3.24.9.

21. Ter selver ure verheuchde hem Jesus in den gheest/ ende seyde: ick dancke u Vader/ dat ghy dese dinghen voor de wijse ende verstandige verborghen hebt / ende hebtse den cleynen gheopenbaert: Ja Vader/ want het heeft u alsoo behaecht. 3.2.24.

22. Ende hy om ghekeert/ seyde tot zijne Discipulen: alle dinck is my van mijnen Vader overghegheven/ ende niemant en weet wie de Sone is / dan de Vader : ende wie de Vader is/ dan de Sone/ ende dien het de Sone sal willen openbaren. 3.2.1. ende 4.18.20.

23. Salich zijn de ooghen die sien het ghene dat ghy siet 2.9.1.

24. Want ick segghe u: Dat veel Propheten ende Coninghen hebben begeert te sien het gene dat ghy siet/ ende en hebbent niet ghesien. 2.9.1. ende 2.11.6.

25. Meester wat sal ick doen/dat ick dat eewich leven besitten mocht? 4.13.13.

27. Ghy sult den Heere uwen God lief hebben / van gantscher herten/ ende van gantscher sielen/ ende van gantscher cracht ende verstant/ ende uwen naesten als u selvē. 2.8.11

30. Een mensche quam af van Jerusalem nae Jericho/ ende viel onder de moordenaers/ etc. 2.5.19.

36. Wie van dese drien dunckt u de naeste gheweest te hebben/ den ghenen die onder de moordenaers ghevallen was? 2.8.55.

11/2. Ende hy seyde tot haer: Als ghy bidt /soo segt: Onse Vader die daer zijt/ etc. 3.20.6. ende 3.20.34.

3. Gheeft ons huyden ons dagheliicx broot 2.5.14.

21. Wanneer een stercke gewapende zijn hof bewaert/ soo blijft het ghene dat hy besidt/ met vreden. 1.14.13. ende 1.14.18.

22. Maer als daer een over coemt die stercker is dan hy/ende hem verwint/soo neemt hy hem zijn wapen/ in de welcke hy vertroude/ ende deylt zijnen roof uyt 1.14.18.

39. Ghy Phariseen/ghy reynicht nu het buytenste des drinckvats/ ende der schotel/ maer het binnenste van u is vol roofs ende boosheyts. 3.4.36

12/5. Vreest hem/ die na dat hy ghedoopt heeft/ oock macht heeft in de Helle te worpen 1.15.2.

10. Soo wie een woort spreeckt tegen den sone des menschen/ het sal hem vergheven worden: maer wie ghelastert sal hebben teghen den Heylighen Gheest/dien en sal het niet vergheven worden. 1.13.15. ende 3.3.21 ende 3.3.22. ende 3.5.7.

14. Mensche/ wie heeft my een richter ofte deylder over u gestelt? 4.11.9 ende 4.11.11.

14/21. Gaet haestelijck uyt in de straten/ ende wijckē der stadt/ eñ brengt de arme/ ende ghebreckelijcke/ ende creupele/ ende blinde hier in. 4.16.31.

15/7. Ick segghe dat daer alsoo veel blijschap sal wesen inden Hemel / over een sondaer die hem bekeeret/ meer dan over neghenentneghentich rechtveerdighe/die gheen bekeeringe en behoeven 1.54.7.

20. Als hy noch verre van daer was/ sach hem zijn Vader/ ende wert beroert met barmhertichheyt/ ende tot hem loopende / viel hem aen den hals/ ende custe hem 3.20.37.

16/2. Hy riep hem / ende seyde tot hem: Wat ist dat ick van u hoore? Gheeft rekenschap van uwe regeeringhe/ want ghy en sult voortaen niet meer moghen regeeren 3.10.5.

9. Ick segge u oock: maeckt u vrienden van den onrechtveerdigen ryckdom/ op dat wanneer u ontbreken sal sy u moghen ontfangen. 3.18.6.

15. Ghy zijt die u selven rechtveerdicht voor den menschen/ maer God kent uwe herten. 3.11.3. ende 3.12.2.

16. De Wet ende de Propheten zijn tot Joannem: ende van dier tijt aen wort dat Coninckrijc Gods geevangeliseert/ ende een yeghelijck doet daer ghewelt 2.7.16.

22. Ende het gheschiede dat dese bedelaer sterf/ ende wert ghedraghen vanden Enghelen in Abrahams schoot. 1.14.7. ende 1.15.2. eñ 3.25.6

17/3. Indien uwe broeder teghen u sondicht/ soo straft hem: ende indien hy hem bekeert/ soo vergheveт hem 3.7.6.

5. Doe seyden de Apostolen tot den Heere: Vermeerdert ons gheloove. 4.14.7.

7. Wie isser onder u/ die een dienstknecht heeft ploegende/ ende de beesten hoedende/ die hem wanneer hy weder coemt uyt? etc. 3.14.15.

10. Alsoo ghy oock/ als ghy sult gedaen hebben al wat u bevolen is/ so seght: Wy zijn onnutte dienstknechten / wy hebben ghedaen dat wy schuldich zijn 3.14.14. ende 3.15.3.

14. Ende als hyse sach/ seyde hy tot haer : Gaet ende vertoont u den Priester. Ende het ghesciede doen sy henen ginghen/ werden sy gereynicht 3.4.4.

20. Ende gevraecht wesende van de Phariseen wanneer het Coninckrijcke Gods comen soude/ antwoordē hy haer/ ende seyde: Het Coninckrycke Gods en comt niet met uyterlijcke ghebaer 2.15.4.

18/1. Hy seyde oock tot haer een ghelyckenisse/ daer van datmen altyts bidden moet / ende niet vermoeyt worden 3.20.7.

13. Ende de Tollenaer stont vā verre/ ende wilde oock niet zyn ooghen na den Hemel slaen : maer sloech op zijn borst/ segghende: O God/ weest my sondaer genadich. 3.4.18. eñ 3.12.7

14. Ick segghe/ dese ginck gherechtveerdicht in zijn huys/ meer dan de ander: want wie hem selven verheft/ die sal vernedert worden / ende die hem vernedert / die sal verheven worden 3.4.35. ende 3.11.3.

42. Ende Jesus seyde tot hem. Wort siende/ u geloove heeft u gheholpen. 4.19.18.

19/17. De Heere seyde: Wel ghy goede dienstknecht/ om dat ghy in het minste ghetrou zijt gheweest/ so hebt macht over thien steden 2.3.12.

26. Een yeghelijck die daer heeft/ sal ghegheven worden / ende den ghenen die daer niet en heeft/ sal oock wech genomen worden dat hy heeft Int selfde.

20/27. Doe quamen tot hem sommighe Saduceen/ de welcke versaken datter een opstandinge is. 2.10.23. ende 3.25.5.

37. Dat de dooden op staen / heeft oock Moses betoont by den doornen bosch: Als hy den Heere noemt/ den God Abraham / den God Isaac/ etc. 2.10.9.

38. Ende God en is niet een God der dooden / maer der levendighen 4.16.3.

21/15. Ick sal u mont ende wijsheyt geven/ den welcken sy niet en sullen connen teghen spreken/noch teghenstaen/ alle die haer teghen u setten. 4.3.11.

28. Als dese dinghen beginnen te geschieden/ soo siet op/ ende heft uwe hoofden op/ want uwe verlossinghe is na by 3.9.5.

22/27. Ende hy nam den drinckbeker/ danckte ende seyde: Neemt desen/ ende deelten onder u. 4.17.20. ende 4.17.43. ende 4.18.8.

19. Ende hy nam het broot/ danctе/ ende brack het/ ende gaft haer/ segghende: Dat is myn lichaem dat voor u ghegheven wort/ doet dat tot mijnder ghedachtenisse. 4.3.6. ende 4.15.20. ende 4.17.30. ende 4.17.20. ende 4.17.37.

20. Desgheliicx den drinckbeker nae het Avontmael/ segghende: Desen drinckbeker is het nieuwe Testament in mijnen bloede/ het welcke voor u vergoten wert. 2.11.4. ende 2.17.4. ende 4.17.6. endde 4.17.20.

25. De Coninghen der Heydenen voeren heerschappie over haer/ ende die ghewelt over haer hebben/ worden ghenadighe Heeren ghenoemt. 4.11.8.

4.11.8. ende 4.11.9. ende 4.20.7.
26. Maer ghy niet alsoo: maer die de grootste onder u is/ die sy ghelyck de minste: ende die regheert/ als een die dient 4.11.8.
32. Maer ick hebbe voor u gebeden/ dat u geloove niet af en late. 3.24.6. ende 4.7.27. ende 4.7.28.
43. Ende van hem wert ghesien een Engel uyt den Hemel/ hem versterckende 1.14.6. ende 2.16.12.
44. Ende zijn sweet wert ghelyck druppelen bloets op der aerden af loopende 2.16.12. ende 3.8.9.
61. Ende de Heere hem om keerende/ sach Petrum aen: Ende Petrus wert ghedachtich des woorts des Heeren/ namelijck: hoe hy hem ghesept hadde: Eer de hane craeyen sal/ sult ghy my driemael versaken. 3.4.35.
62. Petrus ginck buyten/ ende weende bitterlijck 3.3.4.
23/42. Ende seyde tot Jesum: Heere weest mijns ghedachtich/ als ghy in u Coninckrycke sult comen. 3.24.11. ende 4.16.31.
43. Doe seyde Jesus tot hem: Voorwaer ick segge u dat ghy heden met my sult int Paradys zijn. 3.25.6.
46. Doe riep Jesus met luyder stemme: Vader/ ick bevele myn gheest in uwe handen. 1.15.2. ende 3.25.6.
24/5. Sy seyden tot haer/ wat soeckt ghy de levendighen by de dooden. 1.14.6.
6. Hy en is hier niet/ maer hy is opghestaen/ gedenckt hoe dat hy u gesept heeft als hy noch in Galilea was 3.25.3.
11. Ende hare woorden schenen haer als versufthept/ ende en gheloofden haer niet 3.2.4.
12. Ende Petrus stont op ende liep tot den grave/ ende nederbuckende/ sach hy de lijnen doecken alleen ligghen/ ende ginck wech/ verwonderende by hem selven van dat daer gheschiet was. Int selfde.
16. Maer haer ooghen werden ghehouden/ dat sy hem niet en kenden. 4.17.24.
26. Moeste Christus niet dit lijden/ ende tot zijne heerlyckhept in gaen? 2.17.6. ende 3.18.7. ende 4.17.32.
27. Ende hy begost van Mose aen/ ende alle de Propheten/ ende leyde haer uyt in alle de schriften/ wat van hem selven ghescheven was. 1.9.3. ende 3.2.34.
31. Hy bequam uyt haren ooghen. 4.17.29.
39. Aenschout mijne handen ende voeten/ want ick bent selve. Tast my ende siet/ want een geest en heeft noch vleesch noch beenderen/ gelijck ghy siet dat ick hebbe. 2.14.2. ende 3.25.3. ende 4.17.29.
44. Het was noodich dat alles vervult soude worden wat van my gescheven is in de Wet Mosis/ ende Propheten ende Psalmen 3.5.8.
45. Doe opende hy haer het verstant/ om de schriften te verstaen 3.2.34.
49. Alsoo isser gescheven/ ende alsoo moeste Christus lijden/ ende ten derden daghe weder op staen vanden dooden 2.12.4. ende 3.3.19.
47. Ende in zijnen naem bekeeringhe ende vergheving he der sonden ghepredickt worden/ onder alle volcken/ beginnende van Jerusalem. 2.12.4. ende 3.3.1. ende 3.3.19.
49. Blyft ghy dan in de stadt Jerusalem/ tot dat ghy aenghebeden woort/ met crachte uyt den hoochsten 4.3.12.
51. Ende het gheschiede als hyse segende/ dat hy van haer schepde/ ende voer op na den Hemel. 4.17.27.

Ioannes. Cap.1.

1. IN den beginne was het woort/ ende het woort was by God/ ende dat woort was God. 1.13.6. ende 1.13.11. ende 1.13.22.
3. Alle dinghen zijn door dat selve gemaeckt 1.13.7. ende 1.13.17.
4. Inden selven was het leven/ ende het leven was het licht der menschen 1.13.13. ende 1.15.4. ende 2.2.19. ende 2.6.1. ende 4.17.8.
5. Ende het licht schijnt in de duysternisse/ ende de duysternisse en heeft het licht niet begrepen. 2.2.12.
9. Dat warachtighe licht was dese/ die allen menschen verlicht/ comende in de werelt 2.12.4.
10. Hy was in de werelt/ ende de werelt is door hem ghemaeckt/ ende de werelt en heeft hem niet ghekent. Int selfde.
12. Maer alle die hem aenghenomen hebben/ dien heeft hy macht ghegeven kinderen Gods te worden/ namelijck/ die in zijnen naem glooben. 2.6.1. ende 3.1.4. ende 3.20.36. ende 3.22.10.
13. De welcke niet uyt den bloede/ noch uyt den wille des vleeschs/ noch uyt den wille des mans/ maer uyt God gheboren zijn. 2.2.19. ende 2.13.2. ende 3.1.4.
14. Ende het woort was vleesch geworden/ ende heeft onder ons ghewoont: ende wy hebben zijne eerlyckhept ghesien/ een eerlyckhept als een eenich gheboren vanden Vader/ volgenaden ende waerhepts. 1.23.11 ende 2.12.4. ende 2.14.1. ende 2.14.8.
16. Ende wy hebben alle van zijne volhept ontfanghen/ ende ghenade/ voor ghenade. 2.13.1. ende 2.15.5. ende 3.11.9. ende 3.20.1.
17. Want de wet is door Mosen gegheven: maer de genade ende waerhept/ door Jesum Christum ghworden 2.7.16.
18. Niemant heeft oyt God ghesien/ de eenichgheboren Sone die in den schoot des Vaders is/ die hebet ons verclaert. 1.13.17. ende 2.2.20. ende 2.9.1. ende 4.17.30.
23. Ick ben de stemme des ghenen dien roept in de woestyne: Maeckt recht den wech des Heeren/ ghelijck Esaias de Prophete ghesept heeft. 2.9.5.
29. Siet hier het Lam Gods/ die de sonden des werelts wech neemt. 2.14.3. ende 2.16.5. ende 2.17.4. ende 3.4.26. ende 4.15.7.
32. Ende Joannes ghetuyghde/ segghende: ick hebbe den gheest sien nederdalen ghelijck een duyve/ ende bleef op hem. 2.15.5. ende 4.19.20.
33. Ick en kende hem niet: maer die my ghesonden heeft om te doopen inden water/ die seyde my: Op wien ghy sult den Gheest sien neder dalen/ ende op hem blijven/ die selve ist die in den Helighen Gheest doopt. 2.15.5.
36. Siet hier het Lam Gods. 2.9.5.
40. Andreas de broeder Simonis Petri/ was een van dese twee/ die het van Joanne ghehoort hadden/ ende hem navolchden 4.6.5.
42. Ende hy brachte hem tot Jesum Int selfde.
51. Hier nae sult ghy den Hemel ghe opent sien/ ende de Engelen opclimmende/ en nederdalende op den sone des menschen. 1.14.12. ende 2.9.2.
2/1. Ende Jesus was oock ghenoot tot der bruyloft/ ende zijne Discipulen 4.13.3.
9. Als de opperdischmeester/ dat water dat wyn geworden was geproeft hadde/ etc. Int selfde.
15. Ende Jesus maeckte een gheessel van snoerkens/ ende dreeffe uyt den Tempel oock de Schapen ende Ossen/ ende hy storte der wisselaren ghelt/ ende keerde de tafelen om. 4.19.23.
19. Jesus antwoorde: breeckt desen Tempel/ ende in drie daghen sal ick hem oprichten. 2.14.4. ende 3.25.7.
21. Maer hy sprack van den Tempel zyns lichaems. Int selfde.
23. Als hy te Jerusalem was op het Pascha in het feest/ gheloofden veel in zijnen naem/ die de teeckenen saghen die hy dede 3.2.5.
24. Jesus en betroude hem selve haer niet/ want hy kende se alle. 3.2.12.
3/3. Voorwaer segghe ick u: ten sy dat yemant anderwerf gheboren werde/ soo en can hy het Coninckrycke Gods niet sien. 2.3.1. ende 4.16.17.
5. Ten sy dat yemant geboren worde uyt den water ende Gheest/ soo en can hy int Coninckrycke Gods niet ingaen 4.16.25.
6. Dat vanden vleesche gheboren wort/ is vleesch/ dat uyt den gheest gheboren wort/ dat is gheest. 2.1.6. ende 2.3.1.
13. Ende niemant en isser opgevaren ten Hemel/ dan die van den Hemel neder ghecomen is/ den Sone des menschen/ die in den Hemel is. 2.14.2 ende 4.17.30.
14. Ghelijck Moses de Slanghe in de woestyne verhoocht heeft/ alsoo sal de Sone des menschē verhoocht worden 2.12.4. ende 4.18.20.
16. Alsoo lief heeft God de werelt gehadt/ dat hy zijnen eenighen gheboren Sone ghegheven heeft/ op dat die in hem ghelooft niet en vergae/ maer het eewich leven hebbe. 2.12.4. ende 2.16.4. ende 2.17.2. ende 3.14.17. ende 3.24.5. ende 3.24.7.
23. Ende Joannes doopte oock in Enon by Salem 4.15.6.
27. De mensche en can niet ontfangen/ soo het hem uyt den Hemel niet ghegheven en is 2.2.20.
33. Die zijn ghetuyghenisse aenghenomen heeft/ die heeft besegheit dat God warachtich is 3.2.8.
34. Want den welcken God ghesonden heeft/ die spreeckt Gods woorden/ want God geeft hem den geest sonder mate 2.13.1. ende 2.15.5.
36. Wie in den Sone ghelooft/ die heeft het eewich leven: ende wie den Sone onghehoorsaem is/ die en sal het eewich leven niet sien: maer den toorne Gods blyft op hem. 4.16.31.
4/1. Als nu de Heere bekende/ dat de Phariseen gehoort hadden/ dat Jesus meer Discipulen maeckte ende doopte dan Joannes 4.15.6.
14. Maer wie drinckt vanden water dat ick hem gheven sal/ die en sal inder eewichept niet dorsten: maer het water dat ick hem geven sal/ dat sal in hem worden/ etc. 3.1.3.

22. Ghy

der by u selven/ met der claerheyt die ick hadde by u eer de werelt was. 1.13.8. ende 1.13.22. ende 2.14.2.

6. Ick hebbe uwen naem den menschen gheopenbaert/ die ghy my van der werelt ghegheven hebt: sy waren uwe/ ende ghy hebtse my ghegheven. 3.24.1. ende 3.24.6.

9. Ick bidde u voor haer: Ick en bidde niet voor de werelt/ maer voor die/ die ghy my gegeven hebt/ want sy zijn uwe 3.22.7.

12. Als ick met haer was/ doe bewaerdese ick in uwen naem: Die ghy my hebt ghegheven/ heb ick bewaert/ ende niemant van haer en is verloren/ dan de sone der verderffenisse/ op dat de Schrift vervult worde. 3.22.7. ende 3.24.6. ende 3.24.7. ende 3.24.9.

15. Ick en bidde u niet dat ghyse uyt de werelt neemt/ maer hen bewaert van den boosen 2.4.11.

19. Ende ick heylighe my selven voor haer/ op dat sy oock gheheylicht worden inder waerheyt. 2.13.1. ende 2.13.4. ende 2.15.6. ende 2.17.6. ende 3.11.12.

21. Op dat sy alle een zijn/ ghelijck ghy Vader in my/ ende ick in u/ op dat sy oock in ons een zijn/ op dat de werelt gheloobe dat ghy my gesonden hebt 3.2.24.

18/4. Jesus wetende al het ghene dat hem soude gheschieden/ ginck uyt ende seyde tot haer: Wien soeckt ghy? 2.16.5.

36. Mijn rijcke en is niet van deser werelt: waer mijn rijcke van deser werelt/ soo souden mijn dienaers voor my strijden/ op dat ick den Joden niet over ghelevert en worde: maer nu is mijn rijcke niet van hier. 2.15.3.

37. Wie uyt der waerheyt is/ die hoort mijn stemme 4.2.4.

38. Pilatus seyde tot hem: Wat is de waerheyt? Ende als hy dat gesept hadde/ soo ginck hy wederom uyt tot den Joden/ ende seyde haer: Ick en vinde gheen schult in hem. 2.16.5.

19/30. Als Jesus den edick genomen hadde/ seyde hy: Het is volbracht. 4.18.3. ende 4.18.13.

34. Een van de crijschknechten doorstac hem de zijde met een speere/ ende terstont quam daer bloet ende water uyt 4.14.22.

36. Gheen van zijne beenderen en sullen ghebroken worden 1.16.9.

20 8. Doe ginck oock de ander Discipel in/ die eerst tot den grave ghecomen was/ ende sacht/ ende gheloofdet 3.2.4.

17. En raeckt my niet/ want ick en ben noch niet op gevaren tot mijnen Vader 2.12.2. ende 4.17.29.

19. Als het dan avont was te dien selven daghe/ den eersten der Sabbathen/ ende de deuren ghesloten waren/ daer de Discipulen versamelt waren/ etc. 4.17.29.

22. Als hy dit ghesept hadde/ blies hy op haer/ ende seyde: Ontfanght den Heylighen Gheest. 4.19.7. ende 4.19.29.

23. Wien ghy de sonden vergheeft/ dien wordense vergheven: ende wien ghyse houdt/ dien zijnse ghehouden. 3.4.12. ende 4.1.22. ende 4.2.10. ende 4.6.3. ende 4.6.4. ende 4.8.4. ende 4.11.1. ende 4.12.4.

28. Mijn Heere ende mijn God. 1.13.11.

31. Maer deze zijn gheschreven/ op dat ghy gheloovet/ dat Jesus is Christus de sone Gods. Ende op dat ghy gheloovende/ het eeuwighe leven hebt in zijnen name 3.2.6.

21 15. Simon Jona soon/ hebt ghy my liever dan dese? Hy seyde tot hem: Ja Heere/ ghy weet dat ick u lief hebbe. Hy seyde tot hem: Weydet mijn lammeren. 4.6.3. ende 4.11.1. ende 4.19.28.

18. Als ghy jongher waert/ soo gordet ghy u selven/ ende wandeldet waer ghy wildet/ etc. 3.8.9.

Handelinghe der Apostolen.

Cap.1.

8. Den welcken hy oock hem selven na zijn lijden/ levende voor ghestelt heeft/ door veel ontwijfelijcke teeckenen/ ende wert van haer ghesien veertich daghen lanck/ etc. 2.16.14. ende 3.25.3. ende 4.17.17.

5. Joannes doopte in water/ maer ghy sult in den Heylighen Gheest ghedoopt worden niet lange na dese daghen 4.15.18.

8. Maer ghy sult ontfanghen de cracht des Heylighen Gheests/ die op u comen sal/ ende sult mijne ghetuyghen wesen/ te Jerusalem ende in gheheel Judea/ etc. 4.3.12. ende 4.19.28.

9. Als hy dit ghesept hadde/ wert hy op ghenomen daer zijt saghen/ etc. 2.16.14. ende 3.25.3. ende 4.17.17. ende 4.17.27.

10. Soo stonden twee mannen by haer in witte cleederen 1.14.6.

11. Dese Jesus die van u wech ghenomen is in den Hemel/ sal alsoo comen gelijck ghy hem ten Hemel hebt sien op varen. 1.14.6. ende 2.16.17. ende 4.17.24. ende 4.17.27.

15. Ende in die daghen stont Petrus op midden onder de Discipulen/ (ende daer was omtrent een schare van hondert ende twintich menschen.) 4.3.15.

23. Ende sy stelden der twee/ namelijck Joseph ghenaemt Bersabas/ wiens toenaem was Justus ende Matthias 4.3.13. ende 4.3.14.

26. Ende sy wierpen het lot/ ende het lot viel op Matthiam: ende hy wert met ghemeyner bewillinghe vercoren tot de elve 4.3.15.

2/3. Ende van haer werden ghesien verdeylde tonghen ghelijck vyer/ ende sadt op eenen yeghelijck van haer 4.15.8.

4. Ende sy werden alle vervult met den Heylighen Gheest/ ende begonsten te spreken met ander tongen 4.19.8.

16. Wie den naem des Heeren sal aenroepen/ sal salich zijn 1.13.20.

23. Desen die door beschepden raet ende voorsichtichept Gods over gegheven was/ hebt ghy ghenomen/ ende ghedoot/ ende ghecruycighet door de handen der onrechtveerdighen 1.18.1. ende 3.22.6.

24. Welcken God op gheweckt heeft/ ende de smerten des doots ontbonden/ nae dien dat het onmoghelijck was dat hy van haer soude gehouden worden 2.16.11. ende 2.16.12.

33. Na dien dat hy dan door de rechterhant Godes verhoocht is/ ende de beloften des Heylighen Gheests van den Vader ontfanghen heeft/ soo heeft hy uytghestort dit/ dat ghy nu siet ende hoort 2.16.15.

37. Mannen Broeders/ wat sullen wy doen? 3.3.4. ende 4.16.22.

38. Betert u/ ende dat een yeghelijck van u ghedoopt werde in den name Jesu Christi/ tot verghevinghe der sonden 4.15.6.

39. U is dese belofte ghedaen/ ende uwe kinderen/ ende allen den genen die verre zijn/ soo vele alsser de Heere onse God toe roepen sal 4.16.5.

41. Die nu zijn woort geerne ontfinghen/ worden ghedoopt: ende daer werden te dien selven daghe toe ghedaen omtrent drie duysent sielen. 4.15.6. ende 4.17.6.

42. Sy bleven bestandich in de leere der Apostolen/ ende in de bedeelinghe/ ende in de brekinge des broots/ ende gebeden. 4.17.15. ende 4.17.35. ende 4.17.44.

3/6. Doe seyde Petrus: Ick en hebbe noch gout noch silver/ maer dat ick hebbe/ dat ghebe ick u: In den name Jesu Christi van Nazareth/ staet op ende wandelt. 1.13.13. ende 4.19.18.

15. Ende de Vorst des levens hebt ghy ghedoodet/ welcken God van de dooden heeft op gheweckt/ waer af dat wy getuyghen zijn 2.17.1.

18. Maer God heeft alsoo vervult al wat hy voorsept hadde door de mont zijner Propheten/ dat Christus moeste lyden 1.17.1.

19. Betert u dan/ ende bekeert u/ op dat uwe sonden uyt gedaen worden 3.3.20.

21. Welcke den Hemel moet behouden/ totter tijt dat het al weder op gherichtet worde wat God gesproken heeft door den mont aller zijner heylighen Propheten. 2.16.15. ende 4.17.29.

25. Ghy zijt kinderen der Propheten/ ende des verbonts dat God tot onsen vaderen bestelt heeft/ etc. 2.10.23. ende 4.16.15.

26. Tis voor u eerst dat God Jesum zijnen soon verweckt heeft/ ende gesonden om u te seghenen/ op dat een yeghelijck hem afkere van zijn boosheden 3.3.20.

4/12. Ende daer en is in gheenen anderen salicheyt: want daer is gheenen anderen naem onder den Hemel den menschen ghegheven/ waer door wy salich moeten werden. 2.16.1. ende 2.16.14.

28. Om te doen al wat uwe hant ende uwen raet te voren beschepden hadde te gheschieden. 2.16.1. ende 1.18.3.

32. Ende de menichte der gheloovighen/ was een herte/ ende een siele. 4.1.3.

5/3. Ghy en hebt den mensche niet ghelogen/ maer Gode 1.13.15.

16. Ende daer quam oock een menichte der omligghende steden tot Jerusalem/ brenghende crancken/ ende die van onreyne gheesten ghepijnicht waren/ ende sy werden alle ghesont 4.11.18.

29. Men moet Gode meer ghehoorsaem zijn dan de menschen 3.3.19.

31. Desen heeft God door zijn rechter hant verhoocht/ tot een Vorst ende Salichmaker/ om Israel bekeeringhe ende verghevinghe der sonden te gheven 3.3.19.

23. Ende

wel ghesproken tot onsen vaderen door Esaiam den Prophete. 1.13.15.

Romeynen. Cap. 1.

1. PAulus een dienstknecht Jesu Christi / gheroepen tot een Apostel / vercoren om te predicken dat Euangelium Gods. 2.14.6. ende 4.3.10.

2. Welcken hy te voren belooft hadde door zijn Propheten inder Heligher schrift 2.10.3.

3. Van zijnen Sone/ die ghewordden is uyt den zade Davids na den vleesche. 2.13.1. ende 2.13.3. ende 2.14.6.

4. Ende crachtelijck bewesen is te zijn Gods sone na den gheest der heylichmakinghe/ door de opstandinghe van de dooden. 2.16.13. ende 4.19.22.

5. Door welcken wy hebben ontfanghen genade ende dat Apostelschap/ tot ghehoorsaemheyt des gheloofs/ door zijnen naem onder alle de Heydenen. 3.2.6. ende 3.2.8. ende 3.2.29.

7. Ghenade ende vrede sy u van Gode onsen vader/ ende den Heere Jesu Christo 1.13.13.

9. God is mijn ghetuyghe dien ick diene met mijnen gheest in den Euangelio zijns Soons / dat ick sonder verlaten uwer altijts ghedencke 2.8.27.

16. Ick en schame my des Euangeliums Christi niet: want het is de cracht Gods ter salicheyt allen die geloovẽ/ den Joden voornemelijck ende oock den Griecken. 2.9.4. ende 2.10.3. ende 3.2.29. ende 4.1.5.

17. Want de gherechticheyt Gods wort daer in ontdeckt/ uyt geloove/ tot gheloove ghelijck gheschreven is: de gherechtighe sal uyt den geloove leven. 3.2.29. ende 3.11.19. ende 3.2.3.2.

19. Daerõ dat het gene dat kennelijck is aen God/ openbaer is in haer: want God hevet haer gheopenbaert 1.5.1. ende 1.15.13.

21. Daerom dat sy God ghekent hebben / ende en hebben hem als God niet gheeert noch ghedanckt/ maer zijn ydel ghewordden in hare gedachten/ ende haer onverstandich herte is verduystert ghewordden. 1.15.12.

22. Welcke haer selven voor wijs houden/ zijn sot ghewordden. 1.4.1.

28. Ende ghelijck sy niet bedacht en hebben om God te kennen: alsoo heeftse God overghegheven tot eenen onbedachtsamen sin / op dat sy deden dat niet en betaemt. 1.18.2.

2/6. Die een yeghelijck verghelden sal nae zijne wercken. 3.16.3. ende 3.18.1.

11. Want by God en is gheen uytneminghe der persoonen 3.23.10.

12. Want alle die sonder wet ghesondicht hebben / sullen oock sonder wet vergaen. Ende alle die in de wet sullen ghesondicht hebben/ sullen oock door de wet verdoemt worden 2.2.22.

13. Door God en zijn sy niet rechtveerdich die de wet hooren/ maer die de wet doen sullen gerechtveerdicht worden 3.11.15. ende 3.17.13.

14. Want als de Heydenen / die de wet niet en hebben/ van natuere het inhout des wets doen: dese de wet niet hebbende/ zijn haer selven een wet/ etc. 2.2.22.

15. Als die betoonen het werck der wet in hare herten gheschreven/ dewijle haer conscientie mede getuycht ende de gedachten malcanderen beschuldighen 3.19.15. ende 4.10.3.

25. Soo ghy een overtreder der wet zijt/ soo is uwe besnijdinghe voorhuypt ghewordden 4.14.24.

3/4. Maer God worde warachtich ghevonden ende alle menschen leughenachtich 4.15.17.

9. Hoe dan / hebben wy voordeel? In gheender manieren/ want wy hebben voor bewesen/dat beyde Joden ende Griecken alle onder de sonde zijn 3.4.6.

10. Ghelijcker gheschreven staet: Daer en is niemant rechtveerdich/ jae niet een. 2.1.9. ende 2.3.2. ende 2.5.3.

12. Daer en is niemant die goet doet/ daer en is oock niet een 2.5.3.

15. Haer voeten zijn snel om bloet te storten. Int selfde.

19. Wy weten dat wat de wet spreect/ dat sy spreeckt tot de gene die onder de wet zijn/ op dat alle mont gestopt worde/ ende de gheheele werelt voor God verdoemelijck sy. 2.7.8. ende 2.10.3. ende 3.4.6.

20. Daerom en sal geen vleesch door de wercken der wet gerechtveerdicht worden voor hem: want door de wet coemt bekenninghe der sonden. 2.5.6. ende 2.7.7. ende 3.11.19.

21. Maer nu is de rechtveerdicheyt Gods gheopenbaert sonder de wet/ ende betuycht vande wet ende Propheten. 2.9.4. ende 2.10.3. ende 3.11.18. ende 3.11.19.

24. Wy worden om niet gerechtveerdicht uyt zijne ghenade/ door de versoeninghe in Christo Jesu. 2.5.3. ende 2.16.5. ende 2.17.5. ende 3.4.30. ende 3.11.4. ende 3.11.19. ende 3.15.6 ende 3.20.45.

25. Welcken God gheordineert heeft tot versoeninghe door het gheloove in zijnen bloede / tot bewysinghe zijnder gherechticheyt door de verghevinghe der voorleden sonden. 4.15.3.

26. Om te deser tijt zijne gherechticheyt te bewijsen/ op dat hy gherechtich sy/ ende den ghenen die uyt den gheloove Jesu Christi is/ rechtveerdich maken. 3.11.12. ende 3.13.1. ende 3.13.2. ende 3.14.17.

27. Waer is dan uwen roem? hy is uytghesloten: door wat wet? der wercken? neen/ maer door de wet des gheloofs. 3.11.13. ende 3.4.13.2.

4/2. Want so Abraham uyt de wercken gherechtveerdicht is/ soo mach hy roemen / maer niet by Gode. 3.11.13. ende 3.11.18.

3. Abraham gheloofde Gode/ ende het wert hem gherekent tot rechtveerdicheyt 3.17.8. ende 3.17.10.

4. Den ghenen die werckt/ en wort den loon niet gherekent na genade/ maer na schult 3.11.20.

5. Maer die niet en werckt/ maer gelooft in hem die den ongodlijcken rechtveerdicht/ desen wort zijn gheloove tot rechtveerdicheyt ghereeckent 3.11.3. ende 3.11.6.

6. Ghelijck oock David spreeckt van de salichmakinghe des menschen / die God rechtveerdicheyt toe reeckent sonder wercken / segghende. 2.17.5. ende 3.11.4. ende 3.11.20. ende 3.11.22.

7. Salich zijn sy/ wiens ongherechticheden verghevenzijn/ etc. 3.11.11.

10. Hoe ist dan hem tot rechtveerdicheyt ghereekent? als hy was inde besnijdinghe/ of als hy was inde voorhuypt? 4.16.13.

11. Ende hy ontfinck het teecken der besnijdinghe tot eenen seghel der rechtveerdicheyt des gheloofs / die inde voorhuypt was. 4.14.5. ende 4.14.21. ende 4.14.23. ende 4.16.20.

12. Den vader der besnijdinghe/ namelijck de ghene die niet alleen uyt der besnijdinghe is/ etc. 4.16.12.

13. Want de belofte en is Abraham oft zijnen zade niet toegherekent door de wet/ maer door de rechtveerdicheyt des gheloofs 3.14.11.

14. Want ist dat de ghene die uyt de wet zijn/ erfghenamen zijn/ soo is het gheloove ydel ghewordden/ ende de belofte tot niete gemaeckt. 3.11.11. ende 3.13.3.

15. Want de wet werckt toorne/ want waer gheen wet en is/ daer en is oock gheen overtredinghe. 2.7.7. ende 3.11.19.

17. Ghelijck gheschreven is/ ick hebbe u gestelt tot een vader veler volcken/ voor God dien hy gelooft heeft/ die dooden levendich maeckt/ ende roept het ghene dat niet en is/ als of het ware. 2.10.11. ende 3.2.25. ende 3.14.5.

21. Ende wetende dat de ghene diet hem belooft hadde machtich was te doen 3.2.31.

25. Welcke is overgelevert voor onse sonden/ ende op ghewect om onse rechtveerdicheyt. 2.16.5. ende 2.16.13.

5/1. Wy dan gerechtveerdicht zijnde door den geloove/ hebben vrede met God/ door onsen Heere Jesum Christum 3.2.16. ende 3.13.5.

3. Wetende dat de verdruckinghe lijdtsaemheyt werckt 3.8.3.

5. Ende de hope en beschaemt niet/ want de liefde Gods is in onse herten uyt ghestort door den Heylighen Gheest die ons ghegheven is. 3.1.2. ende 3.2.12.

8. God bewijst zijn liefde tot ons/ want Christus voor ons ghestorven is/ doe wy noch sondaers waren. 2.12.4. ende 2.16.4. ende 3.4.25.

9. Soo sullen wy dan nu door zijn bloet gherechtveerdicht zijnde / veel meer van den toorn behouden worden 2.16.5.

10. Want ist dat wy vyanden zijnde/ versoent zijn ghewordden met God/ door de doot zijns soons/ soo sullen wy versoent zijnde/ veel meer behouden worden/ door zijn leven. 2.16.2. ende 2.16.5. ende 2.17.3. ende 2.16.4. ende 2.17.6. ende 3.11.21. ende 3.14.6.

12. Ghelijck de sonde door eenen mensche op de werelt ghecomen is/ ende door de sonde de doot/ ende alsoo de doot tot alle menschen ghecomen is/ in welcken alle menschen gesondicht hebben. 2.1.6. ende 2.1.8. ende 2.13.4.

15. Maer de ghenade en is niet ghelijck de misdaet: want soo door des eenigen Adams misdaet/ vele gestorven zijn/ so is de genade Gods/ ende de gabe door de ghenade eens menschen Jesu Christi veel meer overvloedich gheweest in velen. 3.5.4.

16. Ende

5. Welcker de vaders zijn / ende uyt welcke Christus is / soo veel het vleesch aen gaet / de welcke is over al God te prysen inder eewichheyt / Amen. 1.13.11. ende 2.13.3. ende 2.12.1. ende 2.14.9.
6. Sy en zijn niet al Israeliten die uyt Israel zijn. 3.22.4. ende 4.2.3.
7. Noch oock alle Abrahams kinderen om dat sy uyt Abrahams zaet zijn / maer in Isaac sal u dat zaet ghenaemt worden. 3.21.7. ende 4.16.14.
8. Dit is niet die na den vleesche kinderen zijn sijn Gods kinderen / maer de kinderen der belofte worden int zaet ghereckent 3.21.7.
11. Want als de kinderen noch niet gheboren en waren / noch yet goets of quaets gedaen en hadden / op dat de verkiesinghe / etc. 3.22.4.
12. Niet uyt de wercken / maer uyt den roependen wert tot haer gesept: De meeste sal de minste dienen. 3.2.25.
13. Ghelijck gheschreven is / ick hebbe Jacob lief ghehadt / ende Esau ghehaet 3.21.7. ende 3.22.11.
14. Wat sullen wy dan segghen? is God onrechtveerdich? dat sy verre. 3.22.8.
15. Ick sal ghenadich wesen dien ick ghenadich ben: ende sal ontfermen dien ick ontferme 3.22.6.
16. Soo en gaet het dan niet na yemant willen oft loopen / maer na Gods ontfermen. 2.5.4. ende 2.5.17. ende 3.24.1.
17. Daer toe heb ick u verweckt / op dat ick aen u mijn macht bewijsen soude / ende op dat mijnen name vercondicht worde in geheel den lande. 3.24.14.
18. Soo ontfermt hy dan wiens hy wilt / ende verhart wien hy wil. 1.18.1. ende 3.22.1.
20. Maer O mensche wien zijt ghy die teghen God antwoort? 3.23.1. ende 3.23.4. ende 3.24.16.
21. Heeft de Potbacker gheen macht te maken een vat ter eeren ende ter oneeren uyt den selven clompe? 3.17.5.
22. Oft God willende toorn bewijsen / ende zijn moghentheyt bekent maken / heeft de vaten des toorns ten verderve bereyt / met groote lanckmoedicheyt voort ghebracht. 1.14.18. ende 3.23.1.
24. De welcke hy oock gheroepen heeft / namelijck ons / niet alleen uyt den Joden / maer oock uyt den Heydenen 3.24.16.
32. Sy hebben haer ghestooten aen den steen der aenstootinghe. 1.13.23.
33. Siet ick legghe in Sion eenen steen der aenstootinghe / ende der ergherniffe 1.13.11.
33. Soo wie in hem ghelooft en sal niet beschaemt wesen 1.13.13.
10/3. Want de wijle de rechtveerdicheyt Gods haer onbekent is / ende soecken haer eygen rechtveerdicheyt op te richten / soo en zijn sy der rechtveerdicheyt Gods niet onderworpen gheweest 3.11.13.
4. Christus is het eynde der wet / tot rechtveerdicheyt / allen den ghenen die ghelooven. 1.6.2. ende 2.6.4. ende 2.7.1. ende 3.2.6. ende 4.8.13.
5. De mensche die dit sal gedaen hebben / sal daer in leven. 3.11.14. ende 3.11.17. ende 3.17.3.
6. Maer de rechtveerdicheyt des geloofs / die spreeckt aldus: En segt niet in u herte: wie sal ten hemel op varen? dat is / Christum van boven af brenghen 1.17.2.
7. Of wie sal inden afgront neder dalen? dat is / Christum vanden dooden op wecken. Int selfde.
8. Dit is het woort des gheloofs dat wy predicken. 2.5.12. ende 3.2.29. ende 3.2.30. ende 4.14.4.
9. Ist dat ghy met uwen monde belijdet den Heere Jesum / ende met u herte gelooft dat God hem van den dooden op ghewreckt heeft / soo suldy behouden worden 3.11.14.
10. Metter herten ghelooftmen ter rechtveerdicheyt / maer metten monde belijtmen ter salicheyt. 3.2.2. ende 3.2.8.
11. Wie in hem ghelooft / en sal niet beschaemt wesen 1.13.13.
14. Hoe sullen sy dan hem aenroepen / in den welcken sy niet ghelooft en hebben? ende hoe sullen sy in hem gheelooven / van den welcken sy niet ghehoort en hebben? 3.20.1. ende 3.20.11.
17. Het gheloobe is uyt het ghehoor / ende het ghehoor is uyt het woort Gods. 3.20.27. ende 4.1.5. ende 4.8.9. ende 4.16.19. ende 4.16.31.
11/2. God en heeft zijn volck niet verworpen dat hy te voren bekent heeft 3.22.6.
4. Maer wat seyt tot hem de Goddelycke antwoorde? Ick hebbe my selven noch seven duysent mannen over ghelaten / die haer knyen voor Baals beelt niet ghebogen en hebben 4.1.2.
5. Alsoo dan is oock te desen tijde een overblijffsel ghewo rden na de verkiesinghe der ghenade 3.21.1.
6. Ende is het uyt ghenade / soo en ist nu niet uyt de wercken / anders en is de ghenade gheen ghenade / etc. 3.14.5.
16. Ist dat de eerstelinghen heylich zijn / soo is oock de masse heylich: ende ist dat de wortel heylich is / soo zijn oock de tacken heylich 4.16.15.
17. Ist dat sommighe tacken af ghebroken zijn / ende ghy een wilde olijfboom zynde in haer zijt ingegriffyt / ende des wortels ende der vetticheyt des olyfbooms mede deelachtich ghewo rden 3.1.1.
20. Wel: sy zijn door ongheloovicheyt af gebroken / ende ghy zijt door het gheloove gestaen: verheft u niet / maer vreest 2.3.22. ende 3.24.6.
26. Ende alsoo sal gheheel Israel salich worden / ghelijck gheschreven staet: De verlosser sal uyt Sion comen / ende sal de godloosheyt af wenden van Jacob 3.3.21.
29. De gaven ende roepinge Gods / en connen hem niet berouwen. 4.16.14.
32. Want God heeftse alle onder de onghehoorsaemheyt ghesloten / op dat hy allen soude barmhertich wesen. 2.7.8. ende 3.23.11. ende 3.24.16.
33. O diepe rijckdom der wijsheyt / ende oock der kennisse Gods / hoe onbegrijpelijck zijn zijne oordeelen / ende onbevindelijck zijne weghen. 1.17.2. ende 3.23.5.
34. Want wie heeft den sin des Heeren bekent? ofte wie is zijn raetsman gheweest? 3.2.34. ende 4.18.19. ende 4.19.2.
35. Wie heeft hem eerst ghegheven / ende het sal hem vergolden worden. 3.14.5. ende 3.22.3. ende 3.23.11.
36. Want alle dinck is uyt hem / ende door hem / ende tot hem 2.8.13.
12/1. Ick bidde u broeders / door de barmherticheyt Gods / dat ghy uwe lichamen Gode begheeft tot een levende / heylige / ende wel behagende offerhande / welcke is uwen redelycken Gods dienst. 2.5.4. ende 3.7.1. ende 3.16.3. ende 4.18.16.
2. Ende en wort deser werelt niet gelijck / maer wort verandert door de vernieuwinghe uwes ghemoets / op dat ghy meucht beproeven wat de goede / ende wel behaghende / ende volmaeckte wille Gods sy. 2.1.9. ende 3.3.8.
3. Nae dat God een yegelijck de mate des geloofs gedeylt heeft. 4.13.3. ende 4.16.4.
4. Ghelijck wy in een lichaem vele leden hebben / maer alle de leden niet een werck en hebben 3.16.2.
6. Het sy Prophetie / prophetеert na de mate des gheloofs. 4.16.4. ende 4.17.32.
17. Het sy bedieninge / oeffent u in het bedienen: het sy die leert / in het leeren 4.3.8.
8. Het sy die vermaent / int vermanen: die gheeft in eenvoudicheyt / die regheert in neerstichеyt: die barmhertichеyt doet in blijmoedicheyt. 4.3.8. ende 4.3.9. ende 4.11.1. ende 4.20.4.
10. Weest bewеecht tot malcanderen met broederlijcke liefde: veen den anderen met eere voorgaende. 3.7.4.
14. Seghentse die u vervolghen / seghent / ende en vervloeckt niet. 4.20.20.
19. U selven niet wreckende alderliefste / maer gheeft den toorn plaetse: want daer is gheschreven: my is de wrake / ick salt vergelden spreeckt die Heere 4.20.19.
21. En wort niet overwonnen van den quade / maer overwint het quaet met het goet 4.20.20.
13/1. Een yegelijck sy der voornemelijcker macht onderdanich: want daer is geen macht dan van Gode / ende die machten zijn van Gode geordineert. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.10.1. ende 4.20.4. ende 4.20.7. ende 4.20.13.
4. Want het is Gods dienerfse tot goet / maer ist dat ghy quaet doet / soo vreest / want sy en draecht dat sweert niet te verghefs / want tis Gods dienersse ende wreeckersse tot straffe den ghenen die quaet doet. 4.20.10. ende 4.20.17. ende 4.20.19.
5. Daerom moetmen onderdanich zijn / niet alleenlijck om der straffe / maer om der conscientie. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.20.22.
6. Want hierom betaelt ghy oock schattinghe / want sy zijn Gods dienaers tot die selve ghedurichlijck arbeydende 4.20.13.
8. Weest niemant niet schuldich dan malcanderen lief te hebben / want wie den anderen lief heeft / die heeft de wet vervult 2.4.53.
9. Want dit: Ghy en sult gheen overspel doen: Ghy en sult niet dootslaen: Ghy en sult niet stelen: etc. ende soo daer eenich ander ghebot is / wort in desen woorde begrepen. Ghy sult uwen naesten lief hebben ghelijck u selven 2.8.57.
14. Maer doet aen den Heere Jesum Christum / ende en besorcht het vleesch niet tot lusten. 3.1.1. ende 3.10.2.

14/1. Neemt

14/1. Neemt op/ den genen die cranc is in het gheloove/ niet tot twistighe tsamensprekinghe 3.19.11.
5. De een acht den eenen dach meer dan de ander/ den anderen acht alle daghen ghelijck: een yeghelijck sy versekert in zijn gevoelen. 2.8.33.
10. Want wy sullen al voor de Rechterstoel Christi gestelt worden. 1.13.23. ende 3.35.8.
11. Want daer is geschreven/ ick leve seyt de Heere: voor my sal alle knye buyghen/ ende alle tonghe sal den Heere belijden. 1.13.11. ende 1.13.25. ende 3.25.7.
13. Laet ons dan malcanderen niet oordeelen/ maer oordeelt liever dit/ dat den broeder gheen oorsake tot vallen oft aenstooten ghegheven en worde 3.19.11.
14. Ick weet ende houde voor seker/ door den Heere Jesum / datter niet onreyn en is van hem selven: dan de ghene die yet meynt onreyn te zijn. 3.19.8.
17. Het Coninckrijcke Gods/ en is noch spijse noch dranck: maer rechtveerdicheyt / vrede ende blyschap door den Heylighen Gheest. 2.15.4. ende 3.17.4.
22. Hebt ghy gheloove/ hebt dat by u selven voor God. Salich is hy die hem selven niet en verdoemt in het ghene dat hy aen neemt 2.19.8.
23. Maer wie twijfelt die is veroordeelt ist dat hijt eet / want hy en eet niet uyt den gheloove / ende al wat uyt den gheloove niet en is / dat is sonde. 3.5.10. ende 3.15.6. ende 4.13.2. ende 4.13.17. ende 4.13.20. ende 4.15.22.
15/1. Wy die sterck zijn/ zijn schuldich der swacken cranckheden te dragen/ ende niet ons selven te behaghen. 3.19.11.
5. De God der lijdtsaemheyt ende vertroostinghe gheve u/ dat ghy eensins onder malcanderen ghevoelen meucht in Christo Jesu 4.2.5.
6. Op dat ghy God den vader onses Heeren Jesu Christi / meucht eendrachtelijck met eenen monde prijsen 3.20.29. ende 3.20.31.
8. Want ick segge: dat Jesus Christus ghewozden is een dienaer der besnijdinghe om de beloften der vaderen vast te maken. 3.2.32. ende 4.16.15.
12. Daer sal wesen een wortel Jesse/ ende die hem opheffen sal om de Heydenen te regeeren / in hem sullen de Heydenen hopen 1.13.13.
19. Soo dat ick van Jerusalem aen/ ende rondtom tot Illiricum toe/ het Euangelium Christi vervult hebbe. 4.3.4.
20. Ende alsoo eergierich gheweest ben/ om het Euangelium te predicken / niet daer Christus ghenoemt was. Int selfde.
25. Ende nu gae ick na Jerusalem/ dienende den Heylighen 4.6.14.
30. Ende ick bidde u broeders/ door onsen Heere Jesum Christum/ ende door de liefde des gheests/ strijt met my in uwen ghebeden voor my tot God 3.20.20.
16/3. Groet Priscillam ende Aquilam/ mijne medehulpers in Christo. 4.16.14.
7. Groet Andronicum ende Juniam/ mijne maghen ende mede ghevanghenen/ de welcke vermaert zijn onder de Apostelen/ ende oock voor my in Christo gheweest is 4.3.5.

20. Ende de God des vreden/ sal den duyvel cortelijck onder uwe voeten vertreden 1.14.18. ende 3.15.5.
25. Nae de ontdeckinghe der verborghentheyt/ die van eeuwighen tyden verswegen is gheweest 2.9.4.
26. Nu gheopenbaert / ende door de Prophetische schriften/ na het bevel des eeuwighen Gods/etc. 2.9.4.

I. Corinthen. Cap.1.

1. PAulus geroepen tot een Apostel Jesu Christi / door den wille Gods/ ende de broeder Sosthenes 4.3.10.
3. Genade ende vrede sy u van Gode onsen vader / ende den Heere Jesu Christo 1.13.13.
9. God is ghetrouwe door welcken ghy gheroepen zijt/ tot de ghemeynschap zijns soons Jesu Christi onsen Heere 3.5.5.
11. Want my is te kennen ghegeven broeders/ door sommighe uyt Cloes huysghesinne van u/ dat daer twist onder u is 4.1.14.
12. Ick segghe daer van/ dat een yeghelijck van u seyt : Ick ben Pauli/ ende ick ben Apollo/ ende ick ben Cephe/ ende ick ben Christi. 4.13.14.
13. Is Christus ghedeylt? is Paulus voor u ghecruyst? of zijt ghy inden naem Pauli ghedoopt geweest? 3.5.2. ende 4.15.13.
20. Waer is de wijse? waer is de schrijver? waer is de ondersoecker deses werelts? en heeft God niet de wijsheyt deses werelts dwaes ghemaeckt? 2.2.20.
21. Want dewijle inde wijsheyt Gods/ de werelt God niet ghekent en heeft door de wijsheyt/ soo hevet Gode behaecht/ door een dwase predickinghe/ de gheloovighe te behouden 2.6.1.
23. Wy predicken den gecruycichden Christum/ die den Joden een ergernisse is/ ende den Griecken een dwaesheyt 3.24.14.
26. Ghy siet uwe roepinghe/ datter niet en zijn vele wijse na den vleesche/ noch vele machtighe of edele geroepen en zijn 3.23.10.
30. Wt hem zijt ghy in Christo Jesu/ de welcke ons wijsheyt van Gode geworden is/ ende rechtveerdicheyt/ ende heylicheyt / ende verlossinghe. 2.15.2. ende 2.16.19. ende 3.3.19. ende 3.4.30. ende 3.11.6. ende 3.11.12 ende 3.14.17. ende 3.15.5. ende 3.16.1.
2/2. Ick en hebbe niet gheacht yet te weten onder u / dan Jesum Christum/ ende den selven ghecruycichden. 1.13.13. ende 2.12.4. ende 2.12.5. ende 2.15/2. ende 3.2.1.
4. Ende mijn woort ende mijn predickinghe en is niet gheweest in beweghelijcke woorden door menschelijcke wijsheyt/ maer betooninge der gheestelijcker macht. 1.8.1. ende 4.1.6. ende 4.14.11.
5. Op dat uwe gheloove niet en sy in wijsheyt der menschen/ maer inde cracht Gods 3.2.35.
8. De welcke gheen Overste deser werelt bekent en heeft: want hadden zijse bekent/ soo en hadden sy den Heere der eerlijckheyt gheensins ghecruyst. 1.5.12. ende 2.14.2. ende 4.17.30.
10. Maer God heeft het ons gheopenbaert door zijnen Geest: want de Gheest doorsoeckt alle dinghen/ oock de diepten Gods. 1.13.14. ende 3.2.34.
11. Wat mensche weet het ghene dat des menschen is/ dan de gheest des menschen die in hem is? Alsoo en weet oock niemant het ghene dat Gods is/ dan God 3.2.34.
12. Wy en hebben den gheest des werelts niet ontfanghen/ maer den gheest die uyt God is / op dat wy weten wat ons van Gode geschoncken is 3.2.39. ende 4.8.11.
13. Ende voeghende geestelycke dinghen/ tot geestelijcke dingen. 4.16.31.
14. De natuerlijcke mensche en begrijpt niet dat des gheests Gods is/ want het is hem dwaesheyt/ ende hy en can niet verstaen het gene dat gheestelijck onderscheyden wort. 2.2.20. ende 3.2.34.
16. Wie heeft de meyninghe des Heeren ghekent/ die hem soude raet gheven? maer wy hebben de meyninghe Christi 1.13.14. ende 3.13.4.
3/2. Ick hebbe u met melck ghevoet/ ende niet met spijse / want ghy en vermochtet noch niet: Ja nu en vermeucht ghijt noch niet 3.19.13.
3. Want dewijle onder u nijt is / ende twist ende tweedracht/ zijt ghy dan niet vleeschelijck / ende wandelt na den mensche? 4.1.14.
4. Als d'een seyt / ick ben Pauli/ ende d'ander ick ben Apollo/ zijt ghy dan niet vleeschelijck? 4.4.2. ende 4.13.14.
6. Ick hebbe gheplant/ Apollo heeft nat ghemaeckt/ maer God heeft den wasdom ghegheven 4.14.11.
7. Die plant en is niet/ noch die nat maeckt/ maer God die het wasdom geeft. 2.5.4. ende 3.3.23.14. ende 4.1.6
8. Een yeghelijck sal zijnen loon ontfanghen na zijnen arbeyt. 3.16.3. ende 3.18.1.
9. Wy zijn Gods medewerckers: ghy zijt Gods ackerwerck ende timmerwerck 2.5.17. ende 4.1.6.
11. Niemant can een ander fondament legghen dan het ghene dat gelept is / Jesum Christum. 3.15.5. ende 4.6.6.
12. Ist dat yemant op dit fondament timmert/ gout/ silver/ costelijcke ghesteente/ hout/ hoy/ stoppelen 3.5.9.
13. Een yegelijck werck sal openbaer worden/ want den dach sal het openbaren/ want het sal door het vyer geopenbaert worden. Int selfde.
14. Soo yemants werck blijft dat hy daer op getimmert heeft/ die sal loon ontfanghen. Int selfde.
15. So yemants werck verbrant/ sos sal hy schade lijden/ maer hy sal behouden worden/ nochtans alsoo als doort vyer. Int selfde.
16. Weet ghy niet dat ghy Gods tempel zijt/ ende dat de Geest Gods in u woont? 3.6.3. ende 3.16.2. ende 3.25.7. ende 4.3.1. ende 1.13.15.
19. De wijsheyt deses werelts is dwaesheyt voor God/ want daer is geschreven: hy grijpt de wijse in haer listicheyt 1.5.7. ende 2.2.20.
21. Soo en roeme dan niemant op menschen: want het is alle uwe. 4.19.1.
4/1. Soo achte ons een yeghelijck als dienaers Christi ende uytdeelders der verborghentheden Gods. 4.3.6. ende 4.5.9.
4. Want ick en weet my selven geens dincks schuldich/ nochtans en ben

ick daer door niet rechtveerdich/ maer de Heere ist die my oordeelt. 1.14.18. ende 3.12.2. ende 3.17 14.

5. En oordeelt niet voor den tijt tot dat de Heere coemt/ die int licht sal brenghen dat in de duysternisse verborghen is/ ende openbaren/ etc. 3.12.4.

7. Wie schept u? ende wat isser dat ghy niet ontfanghen en hebt? ist dat ghy het ontfangen hebt/ wat roemt ghy als of ghy het niet ontfanghen en hadt. 2.5.2. ende 3.7.4. eñ 3.24.12.

15. Ick hebbe u gegenereert in Christo Jesu door het Euangelium 4.1.6.

5/1. Men hoort gantschelijck dat daer hoererie onder u is/ ende sulcke hoererie die oock onder de Heydenen niet ghenaemt en wort 4.1.14.

2. Ende ghy zijt opgheblasen/ ende en hebt niet liever rouwe gedragen/ op dat hy/ die dat werck ghedaen heeft/ soude uyt midden van u wech ghedaen worden 4.1.15.

4. Dat hy inden naem ons Heeren Jesu Christi/ in uwe vergaderinge/ met mijnen gheeste ende met de macht ons Heeren Jesu Christi. 4.11.5. ende 4.12.4.

5. Dat segghe ick de sulcke sal den Satan overghegheven worden/ tot verderdinghe des vleeschs/ dat de gheest behouden worde in den dage des Heeren Jesu. 4.12.5. ende 4.12.6.

6. En weet ghy niet dat een weynich suerdeesems het gheheel deech suer maeckt? 4.12.5.

7. Want oock Christus onse Pascha is voor ons gheoffert. 4.12.13. ende 4.18.3.

11. Ist dat yemant die een broeder ghenaemt wort/ een hoereerder is/ of een giergaert/ of een afgoden dienaer/ of een lasteraer/ of een droncaert/ of een roover/ dat ghy met sulcken een niet eten en soudt. 4.1.15. ende 4.12.5.

12. Wat hebbe ick oock de ghene die buyten zijn te oordelen? oordeelt ghy niet de gene die binnen zijn? 4.11.5.

6/6. De broeder gaet met den broeder te rechte/ ende dat onder de ongheloovighe 4.20.21.

7. Soo is daer ymmers gebreck onder u/ dat ghy met malcanderen te rechte gaet 4.1.14.

9. Weet ghy niet dat de onrechtveerdighe het Coninckrijcke Gods niet en sullen besitten? 3.4.21. eñ 3.24.10

10. Laet u niet verleyden/ noch hoereerders/ noch afgoden dienaers/ noch overspeelders/ noch oncuysche/ noch die by mannen ligghen/ noch dieven/ noch gierigaerts/ noch dronkaerts/ noch lasteraers/ noch roovers/ en sullen t'Coninckrijcke Gods niet besitten 3.4.21.

11. Ghy zijt gherechtveerdicht in den naem ons Heeren Jesu/ ende inden gheest onses Gods. 1.13.14. ende 3.1.1. ende 3.6.3. ende 3.14.6. ende 3.24.10.

13. De spijse is voor den buyck/ ende den buyck voor de spijse: maer God salse beyde te niet maken. 3.25.8. ende 4.13.9. ende 4.19.7.

15. En weet ghy niet dat u lichaem leden Christi zijn. 3.6.3. ende 3.25.8. ende 4.17.9.

19. En weet ghy niet dat uwe lichaem een tempel des Heylighen Gheests is/ die in u is/ dien ghy van Gode hebt: ende ghy en zijt uws selfs niet. 1.13.15. ende 3.6.3. ende 3.25.8. ende 3.25.7. eñ 4.3.1.

20. Ghy zijt dier ghecocht/ eert dan God in uwen lichame/ ende in uwen gheest/ de welcke Gods zijn. 2.17.5. ende 3.25.7.

7/2. Nochtans om der hoererie wille sal een yeghelijck man zijn eyghen wijf hebben/ ende een yegelijck wijf haer eyghen man 3.8.43.

3. De man sal den wijve de schuldighe goetwillicheyt betalen/ desghelijcks oock het wijf den manne. 4.12.16.

5. En onthout malcanderen niet/ het en ware uyt beyder bewillinghe tot eenen sekeren tijt/ om tot vasten ende bidden te voeghen/ etc. Int selfde.

7. Ick wilde dat alle menschen waren ghelijck ick ben/ maer een yeghelijck heeft zijn gave van God/ de een aldus/ de ander alsoo 2.8.42.

9. Maer ist dat sy haer niet connen onthouden/ so laetse trouwen/ want het is beter te trouwen dan te branden 2.8.43. ende 4.13.17.

14. De ongheloovighe man is gheheylicht door het wijf/ ende het ongheloovich wijf is gheheylicht door den man: want anders waren uwe kinderen onreyn/ maer nu zijn sy heylich. 2.1.7. ende 4.16.6. ende 4.16.15. ende 4.16.31.

19. De besnijdinghe en is niet/ ende de voorhuyt en is niet/ maer de onderhoudinghe der gheboden Gods. 4.14.24.

21. Zijt ghy dienstbaer gheroepen/ weest niet becommert/ maer soo ghy oock condt vry worden ghebruyckt dat liever 4.20.1.

23. Ghy zijt diere ghecocht/ en wort gheen dienstknechten der menschen. 4.20.32.

31. Die dese werelt ghebruycken/ als niet ghebruyckende/ want het wesen deser werelt gaet voorby. 3.10.1. ende 3.10.4. ende 4.19.7.

34. Een wijf die onghetrout is/ ende een maecht besorcht het ghene dat den Heere aen gaet/ op dat sy heylich sy/ beyde aen lichame ende aen gheeste 2.8.43.

35. Dit segge ick tot uwen voordeele/ niet om u int strick te brengen/ maer daer toe dat het u/ etc. 4.10.2.

8/1. Van het ghene dat den Afgoden gheoffert wort/ weten wy dat wy kennisse hebben 4.10.22.

5. Hoe wel daer zijn die Goden ghenoemt worden/ het sy inden Hemel of op der aerden 1.13.11.

6. Soo hebben wy nochtans maer eenen God/ die den Vader is/ uyt welcken alle dinghen zijn/ ende wy in hem: ende eenen Heere Jesum Christum/ door wien alle dinghen zijn/ ende wy door hem. 1.13.11. ende 2.3.6. ende 2.14.3. ende 2.15.5.

9. Maer siet toe dat dese uwe macht/ niet eenichsins eenen aenstoot en worde den ghenen die cranck zijn. 3.19.11. ende 4.10.22.

9/1. Ben ick niet een Apostel? ben ick niet vry? hebbe ick Jesum Christum onsen Heere niet ghesien? zijt ghy niet mijn werck inden Heere? 3.14.15. ende 4.1.14. ende 4.17.17. ende 4.17.29.

2. Ghy zijt de zeghel mijns Apostelschaps inden Heere 4.1.6.

5. Hebben wy niet de macht/ een suster een wijve over al mede te leyden/ ghelijck oock de ander Apostelen/ ende broeders des Heeren/ ende Cephas? 4.12.25.

12. Maer wy en hebben dese macht niet ghebruyckt: maer wy verdraghent al/ op dat wy geen verhinderinghe en gheven den Euangelio Christi 3.14.15.

16. Wee my ist dat ick het Euangelium niet en vercondighe 4.3.6.

19. Want ick van allen vry zijnde/ hebbe my aller dienstknecht ghemaeckt/ om dat ick er te meer winnen soude 3.19.12.

20. Den Joden ben ick ghewoorden als een Jode/ om dat ick den Joden winnen soude 4.19.26.

22. Den crancken ben ick ghewoorden als cranck/ om dat ick de crancken winnen soude. Ick ben allen al geworden/ om dat ick ymmers sommighe winnen soude 3.19.12.

10/1. Broeders ick wil wel dat ghy weet dat onse vaders alle onder de wolcke gheweest zijn/ ende alle door de zee ghegaen zijn 2.10.5.

2. Ende zijn alle in Mose ghedoopt inde wolcke/ ende inde zee 4.15.9.

3. Ende hebben alle de selve gheestelijcke spijse ghegheten. 4.14.23. ende 4.18.20.

4. Ende hebben alle den selven gheestelycken dranck gedroncken: want sy hebben gedroncken vande geestelijcke steenrotse diese volchde/ ende de steenrotze was Christus. 1.13.10. ende 2.9.1. ende 4.14.26. ende 4.17.15. ende 4.17.21. ende 4.17.22.

5. Maer in velen van haer en heeft God gheen welbehaghen ghehadt/ want sy zijn inde woestijne verslaghen 4.14.24.

11. Dese dinghen zijn haer alle ghescheit tot exempel/ ende zijn beschreven tot onser vermaninghe/ op de welcke het eynde der werelt ghecomen is 2.3.22. ende 2.10.5.

12. Soo dan/ wie hem laet duncken dat hy staet/ die siet toe dat hy niet en valle 3.2.40. ende 3.24.6.

13. U en heeft gheen besoeckinghe bevanghen dan menschelijcke. 3.20.46.

16. Den drinckbeker der danckseginghe dien wy seghenen/ is die niet de gemeynschap des bloets Christi? Het broot dat wy breken/ is dat niet de ghemeynschap des lichaems Christi? 4.17.10. ende 4.17.15. ende 4.17.22. ende 4.17.38. ende 4.18.8.

17. Wy vele zijn een broot/ ende een lichaem: want wy vele zijn alle eens broots deelachtich 4.17.14.

23. Alles is my gheoorlooft/ maer alles en is niet oorboorlijc: alle dinghen zijn my gheoorlooft/ maer alle dinghen en stichten niet 3.19.12.

25. Eet van alles dat int vleeschhuys vercocht wort/ sonder yet te onderbragë na de conscientie. 3.19.11

28. Maer ist dat u yemant seyt: Dit is den Afgoden gheoffert/ soo en eet dat niet/ om dies wille die u dat te kennen gheeft/ ende der conscientie. 2.3.6. ende 2.3.9.

29. Maer ic segge der conscientie niet uws selfs/ maer des anderen. 4.10.4.

31. Het sy dan dat ghy eet/ of drinct/ of yet doet/ doet het al ter eeren Gods 3.20.44.

32. Weest soo dat ghy gheen ergernisse en geeft/ noch den Joden/ noch den Griecken/ noch der ghemeynte Gods 3.19.11.

11/4. Een yeghelijck man die bidt ofte prophetecrt met gedecten hoofde/ die onteert zijn hooft 4.19.26.

5. Een

17. Name-

17. Namelijck dat hy mijn vermaninghe aenghenomen heeft. Jae hy seer neerstich zijnde / van selfs ghewillich tot u gecomen is. Int selfde.

9/6. Wie sparichlyck saeyt / die sal oock sparichlyck maeyen / ende wie mildelyck saeyt / die sal oock mildelijck maeyen 3.18.6.

7. Een yeghelijck gheve / ghelyck hy in zijn herte voorneemt / niet met swaermoedicheyt oft uyt bedwanghe: Want God heeft den blymoedighen ghever lief 3.16.3.

12. Want de bedieninghe deser offerhande en voldoet niet alleenlyck het ghebreck der heylighen: maer maect oock overvloedich dat God door velen ghedanckt wordt 3.7.5.

10/4. De wapenen onses crijchs en zijn niet vleeschelyc: maer machtich door God / om de sterckten neder te worpen. 4.8.9. eñ 4.11.5. eñ 4.11.10.

6. Ende hebben bereyde wrake teghen alle onghehoorsaemheyt / als uwe ghehoorsaemheyt sal vervult wesen 4.6.3.

8. Want of ic oock wat meer roemde van onse macht / die ons de Heere ghegheven heeft ter stichtinge / ende niet tot uwer verderbinge / soo en sal ick niet beschaemt worden 4.8.1.

11/14. Ende het is gheen wonder want Satan selve / verandert hem in een Engel des lichts. 1.9.2. ende 4.12.12.

12 2. Ick weet eenen man in Christo over veerthien jaren / (oft in den lichame dat en weet ick niet / of buyten den lichame dat en weet ick niet / God weet het) dese wert tot den derden Hemel opgenomen. 1.9.1. ende 1.14.4. ende 4.3.3.

4. Hy is opghenomen geweest in het Paradijs / ende ghehoort onuytsprekelijcke woorden / die een mensche niet spreken en mach 1.14.4.

7. Ende op dat ick door de uytnemende openbaringen my niet boven mate en soude verheffen / soo is my gegeven een prickel in het vleesch / de Engel Satan / dat hy my met vuysten slaen soude / om dat ick my niet hooghe verheffen en soude. 1.14.18. ende 3.3.14. ende 4.17.34.

8. Hierom heb ick den Heere driemael ghebeden / op dat hy soude van my wijcken 1.13.20.

9. Ende hy seyde: mijn ghenade is u genoechsaem / etc. op dat de macht Christi in my woone. 1.13.20. ende 1.3.13. ende 3.3.14.

21. Dat my mijn God niet wederom en vernedere by u als ick come / ende sal moeten rouwe hebben over vele die te voren gesondicht hebben / ende gheen berou ghehadt en hebben / etc. 3.3.18. ende 4.1.27.

13/4. Want hoe wel hy uyt swackheyt heeft ghecruycighet gheweest / soo leeft hy nochtans uyt de macht Gods: want wy zijn oock swack in hem / maer sullen met hem leven door de cracht Gods aen u. 2.13.2. ende 2.14.6. ende 2.16.13.

5. Ondersoeckt u selven of ghy in het gheloove zijt: beproeft u selven: bekent ghy u selven niet dat Jesus Christus in u is? etc. 3.2.29.

10. Nae de macht die my de Heere ghegheven heeft tot stichtinge / ende niet tot verderbinghe 4.8.1.

13. De genade des Heeren Jesu Christi / ende de liefde Gods / ende de gemeynschap des heylighen Gheests sy met u allen / Amen. 3.1.2.

Tot de Galaten. Cap. 1.

1. PAulus een Apostel / niet van menschen / noch door menschen / maer door Jesum Christum ende God den Vader / die hem uyt den dooden verweckt heeft. 4.3.13.

2. Ende alle de broeders die met my zijn / den Ghemeynten in Galatia. 4.1.14.

3. Ghenade sy u lieden / ende vrede van Gode den Vader / ende onsen Heere Jesu Christo 1.13.13.

6. My verwondert / dat ghy so haestelyck verlatende hem / die u in de ghenade Christi gheroepen heeft / overghebracht wordt tot een ander Euangelium 4.1.27.

8. Maer al waert oock dat wy / of een Engel uyt den Hemel / u anders predickten / dan dat wy u gepredickt hebben / die sy vervloeckt 4.9.12.

16. Te openbaren zijn sone in my / om dat ick hem Euangeliseren soude tusschen de Heydenen / etc. 3.22.7.

18. Nae drie jaren quam ic te Jerusalem om Petrum te besien / etc. 4.6.7. ende 4.6.14.

2/1. Na veerthien jaren ben ick wederom te Jerusalem ghecomen met Barnaba 4.6.14.

3. Maer Titus die met my was / hoe wel hy een Grieck was / en wert nochtans niet bedwonghen hem te laten besnijden 3.19.12.

6. God en acht het aensien der menschen niet 3.23.10.

7. My was bevolen het Euangelium tot de Heydenen / gelijck Petro de Joden 4.6.7.

8. Want die in Petro crachtich was tot het Apostelschap der besnijdinghe / was oock crachtich tot de Heydenen 4.1.6. ende 4.6.7.

9. Ende als Jacobus / ende Cephas / ende Joannes / die gheacht waren Colomnen te zijn / hebben bekent de ghenade die my ghegeven was / etc. 4.6.13.

14. Maer als ick sach dat sy de voeten niet recht en droeghen na de waerheyt des Euangelij / seyde ick tot Petrum / in aller teghenwoordicheyt. Ist dat ghy / etc. 4.12.3.

16. Wetende dat de mensche niet gerechtveerdicht en wordt uyt de wercken der Wet / maer door het geloove Jesu Christi / etc. 3.17.2.

19. Want door de Wet ben ick der Wet afghestorven / om dat ick Gode leven soude / ende ic ben met Christo ghecruyst 2.16.7.

20. Ende ick leve / niet ick nu / maer Christus leeft in my / etc. 4.19.35.

8/1. O ghy uytsinnige Galaten / wie heeft u betoovert / dat ghy de waerheyt niet en sout ghehoorsaem zijn? dien Jesus Christus voor de ooghen heeft voorgheschildert geweest / ende onder u gecruyst. 1.11.7. ende 4.1.27. ende 4.18.11.

2. Hebt ghy den Gheest ontfanghen uyt de wercken des Wets / oft uyt den gheloove dat ghy gehoort hebt? 3.2.33. ende 4.1.6.

6. Ghelijck Abraham Gode ghelooft heeft / ende het is hem tot rechtveerdicheyt gherekent 3.17.8.

8. Ende de Schrift voorsiende dat God de Heydenen rechtveerdicht uyt den gheloove / heeft te voren Abrahe vercondicht / segghende: In u sullen alle de Heydenen geseghent worden. 3.11.3.

10. Alle die uyt de wercken des Wets zijn / die zijn onder den vloeck: want daer is ghescreven: Vervloeckt is een yegelijck / etc. 2.7.5. ende 2.7.17. ende 2.16.2. ende 3.11.19.

12. De Wet en is uyt den gheloove niet / maer de mensche die dit doet / sal daer in leven. 3.11.18. eñ 3.11.19.

13. Christus heeft ons verlost van de vervloeckinge der Wet / ende is voor ons de vervloeckinghe ghewordden / want daer is ghescreven: Vervloeckt / etc. 2.7.15. ende 2.8.57. ende 2.16.2. ende 2.16.6. ende 2.16.19. ende 2.17.4. ende 3.4.27. ende 3.11.12. ende 3.19.3. ende 4.13.21.

16. De beloften zijn tot Abraham geseyt ende zijnen sade. Hy en seyt niet: ende den saden / als in velen / maer als in eenen: Ende uwen sade / welcke Christus is. 2.6.2. ende 2.13.3. ende 4.14.21.

17. Ende dit segghe ick: het verbont dat te voren van Gode op Christum bevesticht is / wordt door de Wet (die nae vier hondert ende dertich jaren quam) niet crachteloos ghemaeckt / om de belofte te niet te doene. 3.11.20

18. Ist dat de erffenisse uyt de Wet coemt soo en coemt sy nu niet uyt de belofte. Maer God heeftse Abrahe door de belofte geschoncken. 3.11.17.

19. Waer toe is dan de Wet? Sy is om der overtredinghen wille daer toe geset / tot dat het saet quame dien het belooft was / ende sy is door de Enghelen geordineert / door de hant des Middelaers. 1.14.9. ende 2.5.6. ende 2.7.2.

21. Is dan de Wet teghen de belofte Gods? dat sy verre. Want waer daer een Wet ghegheven die conde levendich maken / soo ware warachtelijck de rechtveerdicheyt door de Wet 3.11.19. ende 3.4.6.

22. Maer de Schrift heeft het al onder de sonde besloten / om dat de belofte uyt den gheloove Jesu Christi soude den gheloovighen ghegheven worden 3.4.6.

24. Soo dan de Wet is onse leyder tot Christum gheweest / om dat wy uyt den geloove souden gerechtveerdicht wordē. 2.7.2. eñ 2.7.11. eñ 2.11.5

27. Want soo vele van u in Christum ghedoopt zijn / die hebben Christum aenghedaen. 3.1.1. ende 3.1.13. ende 4.14.7. ende 4.15.6. ende 4.16.21. ende 4.19.8.

28. Daer en is Jode noch Griec / daer en is noch dienstbaer noch vrye / daer en is noch man noch vrouwe / want ghy zijt alle een in Christo Jesu 2.11.11. ende 4.20.1.

4/1. Ende ick segghe / soo langhe de erfghenam een kint is / soo en is tusschen hem ende eenen dienstknecht gheen onderscheyt / hoe wel hy Heere is van allen. 2.11.2. ende 2.11.5. ende 2.11.13. ende 4.10.14.

2. Maer hy is onder mombaers ende besorgers / tot den tijt die den Vader ghesethe heeft 4.10.14.

3. Alsoo oock / als wy kinderen waren / doe waren wy dienstbaer ghemaeckt onder de uytwendige insettinghe der werelt 4.10.14.

4. Maer als de volheyt des tijts gecomen is / heeft God zijnen Sone uytgesonden geboren van der vrouwe / geworden onder de Wet. 2.16.5. ende 2.7.15. ende 2.11.11. ende 2.12.7 ende 2.13.1. ende 2.13.3. ende 2.17.5. ende 4.10.15.

5. Om dat hy de ghene die onder

Tot de Philippensen. Cap.1.

Tot de Collossensen. Cap.1.

De eerste tot den Thessalonicensen. Cap.2.

19. Want wat is onse hope/ of blijschap/ of croone des roems/ etc. 3.25.10.
3/5. Hieromme hebbe ick het niet langher connen verdraghen/ maer yck hebbe hem ghesonden om uwe gheloove te kennen/ etc. 3.20.46. ende 4.1.6.
12. Ende de Heere vervulle u/ ende make u overvloedich in der liefde tot malcanderen/ ende tot een yeghelycken 2.5.6.
13. Op dat ghy uwe onstraffelycke herten versterckte tot heylichept voor onsen God ende Vader/ etc. 3.17.15.
4/3. Want dit is de wille Gods/ namelyck uwe heylichmakinghe. 3.16.2.
7. Want God en heeft ons niet ghe-roepen tot onreynicheyt/ maer tot heylicheyt. 3.16.2. ende 3.19.2. ende 3.23.13.
15. Want dat segghen wy u door het woort des Heeren / dat wy die leven ende overblyven tot de toecoemste des Heeren/ sullen de ghene die ontslapen zijn/ niet voor gaen. 3.25.8.
16. Want de Heere selve sal met eenen geschreye ende stemme des Archangheis/ ende basuyne Godes neder comen van den Hemel/ ende die in Christo ghestorven zyn/ sullen eerst op staen 1.14.8. ende 2.16.17.
17. Daer na wy die leven/ ende overbleven zijn/ sullen te samen met hen op genomen worden in de wolcken/ den Heere te ghemoete inde lucht/ ende alsoo sullen wy altijt met den Heere wesen 2.16.17.
5/2. Want ghy lieden weet selve seer wel/ dat den dach des Heeren comen sal ghelijck een dief in der nacht. 4.19.34.
9. God en heeft ons niet ghesett tot toorne/ maer om salicheyt te ghecrijghen door onsen Heere Jesum Christum 3.16.2.
17. Biddet sonder op houden. 3.20.7. ende 3.20.28.
18. Weest danckbaer in alle dingen/ want dit is de wille Gods in Christo Jesu aen u 3.20.28.
19. Bluscht den geest niet uyt. 1.9.3. ende 2.5.11.
20. Veracht de prophetie niet. 1.9.3.
23. Ende de God des vredes heylighe u gheheel volmaecktelyck/ ende uwen volmaeckten gheest ende siele/ ende lichame worde bewaert onstraffelyck in de toecoemste onses Heeren Jesu Christi. 3.6.3. ende 3.17.15. ende 3.25.7.

De tweede tot den Thessalonicensen. Cap. 1.

4. Wy selve roemen van u lieden in de gemeynten Gods/ van uwe lydtsaemheyt ende gheloove in alle uwe vervolginghen ende verdruckingen die ghy lijdet 3.2.11.
5. Het welcke is een bewijsinghe des rechtveerdighen oordeel Gods/ op dat ghy waerdich ghemaeckt worder den Coninckrijcke Gods/ voor het welcke ghy lieden lijdt. 3.2.11. ende 3.18.7.
6. Dewyle het recht is by God/ den ghenen die u verdrucken/ verdruckinghe te verghelden. 3.9.6. ende 3.18.7. ende 3.25.4.
7. Ende u lieden/ die ghy verdruckt wort/ ruste met ons als de Heere Jesus sal geopenbaert worden van den Hemel/ met de Enghelen zyner macht 3.18.7.
9. De welcke sullen straffe lyden/ namelyck de eeuwighe verderfinghe van den aenschijn des Heeren/ ende van de heerlyckheyt zyner macht. 3.25.12.
10. Als hy sal comen om vereert te worden in zyne heylighen / ende wonderbaer te worden in alle de gheloovighen (want onse ghetuyghenisse is by u gheloooft gheweest) te dien daghe 3.25.10.
11. Waerom wy oock altijt bidden voor u lieden/ dat onse God u der beroepinghe weerdich houde/ ende vervulle yet wel behagen der goetheyt/ ende het werck des gheloofs met machte 2.5.8. ende 3.2.35.
2/3. Dat u niemant en bedrieghe in gheender maniere / want hy en coemt niet ten sy dat eerst den afval come/ ende de mensche der sonde / namelyck de sone der verderffenisse gheopenbaert worde. 4.9.7.
4. Hem selven settende ende verheffende / boven al wat ghenaemt wort God/ ofte Godsdienst: soo dat hy/ als oft God ware/ sidt inden tempel Gods/ hem selven uyt ghevende voor God. 4.2.12. ende 4.7.25. ende 4.7.29. ende 4.9.4.
9. Te weten dien/ wiens toecoemste is na de werckinghe des Satans/ in alle macht/ ende teeckenen/ ende wonderheden der leughenen. 1.4.17.
11. Ende daerom sal hem God senden de werckinghe der dwalinghe/ op dat sy de leughenen ghelooven. 1.14.17. ende 1.18.2. ende 2.4.5.
12. Op dat sy alle gheoordeelt worden/ die de waerheyt niet gheloofft en hebben: maer hebben een wel behaghen ghehadt in de ongherechticheyt 1.18.2. ende 2.4.5.
13. Maer wy moeten altijt God dancken voor u lieve broeders in den Heere/ dat u God vanden beginne vercoren heeft tot salicheyt / door de heylichmakinghe des Gheests/ ende gheloovighe der waerheyt. 3.1.4.
14. Waer toe hy u gheroepen heeft/ door onse Euangelium om te vercrijghen de heerlyckheyt onses Heeren Jesu Christi 2.10.3.
3/6. Wy gebieden u lieden broeders/ in den name onses Heeren Jesu Christi/ onttreckt u van allen broeder die onbehoorlijck wandelt/ ende niet nae de leere die hy van ons ontfanghen heeft 4.1.26.
10. Want oock doen wy by u lieden waren/ gheboden wy u dit: namelijc/ wilde yemant niet wercken/ dat hy oock niet eten en soude 4.16.29.
12. Den sulcken ghebieden ende vermanen wy door onsen Heere Jesum Christum dat sy met stilheyt werckende / haer eyghen broot eten. 4.1.26.
14. Ist dat yemant onsen woorde niet ghehoorsaem en is/ teeckent die door eenen sendtbrief/ ende en vermenght u niet met hem/ op dat hy beschaemt worde 4.12.5.
15. Ende en hout hem niet als vyant/ maer vermaent hem als een broeder. 4.12.10.

De eerste tot Timotheum. Cap. 1.

8. Het eynde des ghebots is de liefde/ uyt reyner herte/ ende goeder conscientie/ ende ongheveynsden gheloove. 2.5.6. ende 2.8.51. ende 3.2.12. ende 3.19.16. ende 4.10.4.
9. Wetende dit/ namelijck dat den rechtveerdighen de wet niet gheleyt en is/ maer den ongherechtighen ende ongheregheldeu/ ongoddelicken ende sondaren/ den onheylighen ende onreynen/ den vadermoorders ende moedermoorders/ etc. 2.7.10.
13. Die ick te voren een lasteraer was/ ende vervolgher/ ende verdrucker: maer my is barmherticheyt gheschiet/ om dat ick onwetende gheedaen hebbe door ongheloovicheyt 3.3.22.
15. Dat Jesus Christus in de werelt ghecomen is om de sondaren salich te maken: onder de welcke ick de meeste ben 2.12.5.
17. Den Coninck der eeuwen/ den onverganckelycken/ onsienlycken/ ende alleene wijsen Gode/ sy eere ende prijs inder eewicheyt/ Amen. 1.13.11. ende 1.13.24.
19. Hebbende gheloove ende een goede conscientie / welcke sommighe verworpende/ etc. 3.2.12.
2/1. Soo vermane ick nu voor al/ datmen bidde ende smeecke/ ende verbidde/ eñ dancke voor alle menschen. 3.20.19. ende 4.20.23.
2. Voor Coninghen/ ende alle die in hoocheyt zyn ghesett/ op dat wy een gheruftich ende stille leven leyden moghen/ in alle Godsalicheyt ende eerlyckheyt 4.20.5. ende 4.20.3.
4. Die wil dat alle menschen salich worden/ ende tot de kennisse der waerheyt comen 3.24.15.
5. Want daer is een God/ ende een middelaer Gods/ ende der menschen/ de mensche Christus Jesus. 2.12.1. ende 2.17.5. ende 3.20.17. ende 3.20.20. ende 4.12.25.
6. Die hem selven ghegheven heeft tot een versoeninghe voor allen/ de welcke is dat ghetuyghenisse te zynen tyde verordent. 2.17.5. ende 3.4.30.
8. So wil ic dan dat de mannen bidden in alle plaetsen/ opheffende heylighe handen / sonder toornicheyt ende murmureren. 3.20.29. ende 3.25.7. ende 4.19.2.
3/2. Soo moet dan een Bisschop onstraffelijck zyn / eender vrouwen man/ wacker / nuchteren / ghemaniert/ herbergich/ gheschickt om te leeren. 4.3.12. ende 4.4.7. ende 4.4.10. ende 4.5.2. ende 4.12.23. ende 4.12.24.
9. Die de verborghentheyt des gheloofs houden in reyner conscientie. 3.2.13. ende 4.19.36.
15. Welcke is de Ghemeynte des levenden Gods/ de pilaer ende vasticheyt der waerheyt. 4.1.10. ende 4.2.1. ende 4.8.12.
16. Ende sonder twijffele/ de verborgentheyt der Godsalicheyt is groot/ God is geopenbaert in den vleesche. 1.13.11. ende 4.14.2.
4/1. De gheest seyt duytlijck/ dat in de laetste tijden sommighe sullen afvallen van den gheloove/ ende de verleydende gheesten aenhanghen/ ende de leeringhe der duyvelen. 4.9.14.
2. Leerende leughenen door hypocrysie/

vrijen / der welcker conscientie is als met een brantijser afghebrant. 4.9.14.

3. Verbiedende te trouwen/ ende ghebiedende te onthouden van spijse die God gheschapen heeft/ om te ghebruycken met danckseggingbe den gheloovighen/ ende die de waerheyt bekennen 4.9.14. ende 4.12.23.

4. Want al dat God gheschapen heeft/ is goet: ende daer en is niet verworpelijck / als het met danckseggingbe ghenomen wort 3.19.8.

5. Want het wort gheheylicht door het woort/ ende door het ghebet. 3.19.8. ende 3.20.28.

6. Op ghevoet in de woorden des gheloofs/ ende der goeder leere/ welcke ghy doorgaens na ghevolcht hebt. 3.2.13. ende 3.2.6.

8. Maer de Godsalicheyt is tot alle dinghen profijtelijck: als die belofte heeft des teghenwoordighen ende toecomenden levens. 2.9.3. ende 3.2.28. ende 3.20.44.

10. Want hier toe arbeyden wy/ ende worden versmaet/ om dat wy in den levenden God hopen/ die een salichmaker is aller menschen / maer aldermeest der gheloovighen 3.8.8.

13. Hout u aen het lesen / vermanen / ende leeren / tot dat ick come. 1.9.1.

14. Verghеet de gabe niet die in u is/ die u ghegheven is door de Prophetie/ met opleggingbe der handen des Priesterschaps. 4.3.15. ende 4.19.28.

5/9. Men sal de weduwe verkiesen die niet min en sy dan tsestich jaren/ die eens mans wijf gheweest sy. 4.3.9.

12. Hebbende het oordeel dat sy het eerste gheloove verworpen hebben. 4.3.18.

17. De Ouderlinghen die wel regeeren/ sullen dobbelder eere weerdich gheacht worden/ voornemelijck die arbeyden in den woorde ende leere. 2.8.35. ende 4.11.1.

20. Die sondighen / straftse in aller teghenwoordicheyt/ op dat oock de ander vreese hebben 4.12.3.

21. Ick betuyghe voor God/ ende den Heere Jesum Christum/ ende de uytvercoren Enghelen/ dat ghy dit bewaert sonder voor oordeel/ etc. 1.14.9. ende 1.14.16. ende 3.23.4.

22. Leght niemant haestelijcken de handen op/ noch wort niet deelachtich van anderer menschen sonden. 4.3.12. ende 4.3.15.

6/4. Die is opgeblasen/ ende en weet niet/ maer is uytsinnich in vraghen ende woorden strijde/ uyt de welcke coemt nijt/ twist/ lasteringhe/ quade bedenckinghe 1.13.3.

10. Want giericheyt is een wortel van alle quaet/ tot de welcke de sommighe lust hebbende / zijn af ghedwaelt van den gheloove/ ende hebben hen selven met vele smerten doorsteken 3.2.13.

16. Die alleene onsterffelijcheyt heeft/ ende woont in het licht daermen niet en can toe gaen: den welcken gheen mensche ghesien en heeft/ noch sien en can. Desen sy eere ende macht inder eewicheyt/ Amen. 1.6.3. ende 1.18.3. ende 3.2.1.

17. Den rijcken in deser werelt ghebiet/ dat sy niet hooveerdich en zijn/ noch hope en setten op den onghestadighen rijckdom/ maer op den levendighen God/ etc. 3.18.6.

20. O Timothee/ bewaert dat u betrouwet is/ schuwende het onheylighe ydel spreken/ ende de teghenstrijdende redenen/ der valschelijck ghenaemder wijsheyt 1.16.8.

De tweede tot Timotheum. Cap. 1.

1. PAulus een Apostel Jesu Christi/ door den wille Gods/ nae de belofte des levens dat in Christo Jesu is/ etc. 2.9.3.

6. Ick vermane u/ verweckt de gabe Gods die in u is/ door de opleggingbe mijner handen 4.3.15.

9. Die ons heeft salich ghemaeckt/ ende heeft ons gheroepen met een heylighe roepinghe/ niet om onser wercken wille/ maer nae zijn voornemen ende ghenade/ etc. 2.12.5. ende 3.14.5. ende 3.22.3. ende 4.1.26.

10. Ende nu gheopenbaert door de verschijninghe onses salichmakers Jesu Christi die de doot heeft te niete ghemaeckt/ etc. 2.9.2. ende 3.25.1.

12. Om welcker oorsaken wille ick dit oock lijde / ende en worde oock niet beschaemt: want ick weet wien ick ghelooft hebbe/ ende ben verseeckert dat hy is machtich/ dat ick by hem hebbe te bewaeren tot dien dach 3.2.31. ende 3.25.4.

14. Bewaert den goeden pant die u betrout is / door den Heylighen Gheest die in ons woont 3.2.33.

18. De Heere gebe hem dat hy barmhertichеyt vinde by den Heere in dien daghe 3.25.10.

2/10. Daerom verdraghe ick het al/ om de uytvercorene/ om dat sy de salicheyt souden ghecrijghen/ die in Christo Jesu is/ met eewighe eerlijcheyt 3.5.4.

11. Ist dat wy met hem ghestorven zijn/ soo sullen wy oock met hem leven/ etc. 3.15.8.

13. Ist dat wy ongheloovich zijn/ hy blijft nochtans ghetrouwe / hy en can hem selven niet verloochenen. 1.4.2. ende 3.20.36.

16. Maer de onheylighe ende ydele spraken wederstaet: want sy sullen tot meerder godloosheyt ghedijen. 3.2.13.

19. Maer het vaste fondament Gods staet/ ende heeft desen zeghel: De Heere kent die de zijne zijn/ etc. 3.22.6 ende 4.1.2. ende 4.1.8.

20. In een groot huys en zijn niet alleenlijck gouden ende silveren vaten/ maer oock houten ende aerden: ende sommighe ter eeren/ maer sommige ter oneere 3.15.8.

25. De ghene die teghen staen/ met alle sachtmoedicheyt onderwijsende of hen God te eenighen tijde gabe/ dat sy hen bekeerende/ de waerheyt bekenden. 1.14.18. ende 3.3.21. ende 3.24.15.

26. Ende dat sy van de banden des duyvels ontgaende (banden welcken sy ghevanghen zijn) ontwaeckten tot zijnen wille. 1.14.18. ende 3.3.21.

3/7. Die altijts leeren/ maer nemmermeer ter kennisse der waerheyt connen ghecomen 3.2.5.

8. Ghelijck Jannes ende Jambres tegen Mosen stonden/ alsoo staen/ etc. 3.2.13.

16. Alle de schrift is van Gode ingegheven/ ende oorboorlijck tot leeringhe/ tot straffinghe/ tot verseghelinghe/ tot onderwijsinghe die in de rechtveerdicheyt is. 1.9.1. ende 2.7.14.

17. Op dat de mensche Gods gheheel sy/ tot alle goede wercken volmaeckelijck onderwesen 1.9.1.

4/1. Ick betuyghe dan voor God/ ende den Heere Jesum Christum/ die de levende ende de dooden oordeelen sal in zijne verschijninge ende in zijn Coninckrijcke 2.16.17.

8. Voort soo is my de croon der rechtveerdicheyt wech gheleyt/ de welcke my te dien daghe gheven sal de Heere/ etc. 3.18.4. ende 3.25.4.

16. In mijne eerste verantwoordinghe stont my niemant by / maer sy verlieten my alle. 4.6.15.

Tot Titum. Cap. 1.

1. PAulus eē dienstknecht Gods/ ende Apostel Jesu Christi/ na den geloove der uytvercorenen Gods/ ende kennisse der waerheyt/ die na de Godsalicheyt is. 3.2.12. ende 3.22.10.

5. Daeromme hebbe ick u in Creta ghelaten / om dat ghy het ghene dat ghebreckelijck is / voort soudet te rechte brenghen/ ende in alle steden Ouderlinghen setten/ ghelijck ick verordent hadde. 4.3.7. ende 4.3.8. ende 4.3.15.

6. Ist dat yemant is onstraffelijck/ eener vrouwen man/ die gheloovighe kinderen heeft/ etc. 4.3.12. ende 4.12.23.

7. Een Bisschop moet onstraffelijck/ etc. 4.5.19.

9. Die aen dat ghetrouwe woort dat na de leere is/ vast hout/ op dat hy machtich sy oock te vermanen door de ghesonde leere/ etc. 4.3.6.

13. Dit ghetuyghenisse is warachtich / om welcker oorsaken wille straftse dapperlijck / op dat sy ghesont worden in het gheloove. 3.2.13.

15. Alle dingen zijn den reynen reyn/ maer den onreynen ende ongheloovigen is een dinck reyn/ etc. 3.19.9. ende 4.13.9. ende 4.17.4.

2/2. De oude mannen/ dat sy sober zijn/ ghestadich / voorsichtich/ ghesont inden gheloove/ liefde/ ende lijtsaemheyt 3.2.13.

11. De salichmakende genade Gods/ is verschenen allen menschen. 2.12.4. ende 3.7.3. ende 3.16.2. ende 4.1.26.

12. Ende onderwijst ons/ op dat wy de godloosicheyt ende wereltlijcke begheerlijckheden versakende/ matichlijck / ende rechtveerdichlijck / ende Godsalichlijck leven in dese teghenwoordighe werelt. 3.16.2. ende 3.25.1.

13. Verwachtende de salighe hope ende verschijninghe der eerlijckheyt des grooten Gods / ende onses salichmakers Jesu Christi. 3.9.5. ende 3.16.2.

3/1. Vermaentse dat sy den Vorsten ende Overheden onderdanich ende ghehoorsaem zijn/ tot alle goede wercken bereyt zijn 4.20.23.

4. Maer nae dat de goedertierenheyt Gods onses salichmakers / ende de liefde tot de menschen gheopenbaert is/ heeft hy ons salich ghemaeckt. 2.5.17. ende 3.14.5. ende 4.1.26.

5. Niet uyt de rechtveerdige wercken die wy ghedaen hadden/ maer na zijne barmhertichеyt/ door het badt der wederghebоorte/ etc. 1.13.14.

ende

Tot den Hebreen. Cap. 1.

15. Ende

15. Ende daerom is hy een Middelaer des nieuwen Testaments/ op dat/ etc. 2.17.4. ende 2.7.17.

16. Want waer een Testament is/ daer is het van noode/ dat de doot des Testamentmakers in come. 4.18.5.

22. Ende alle dinghen werden by na met bloede ghereynicht na der wet: ende sonder bloetstortinghe en ghe schiet gheen verghevinghe. 2.15.6. ende 2.17.4.

26. Maer nu is hy eens in de voleyndinghe der tijden/ tot aflegginge der sonden/ verschenen door zijn selfs offerhande 4.18.3.

27. Ende ghelijck den mensche ghe set is eens te sterven/ ende daer naer het oordeel. 2.16.17. ende 3.25.8.

28. Alsoo oock Christus eenmael gheoffert/ om veler sonden wech te nemen/ sal ten anderen male sonder sonde ghesien worden/ den ghenen die hem verwachten ter salicheyt. 3.25.2.

10/1. De wet hebbende de schaduwe der toecomende goeden/ ende niet het beelt der dinghen selve/ can met de offerhanden die sy alle jare de selve sonder ophouden offeren/ nemmermeer heylich maken de ghene die daer toe gaen. 2.7.16. ende 2.7.17. ende 2.11.14. ende 4.14.23.

2. Anders en souden sy niet op ghehouden hebben gheoffert te werden/ daerom dat sy die dienen/ geen conscientie der sonden meer hebben souden/ eenmael ghereynicht zijnde. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.14.25.

4. Want het is onmoghelijck dat het bloet van Stieren ende Bocken/ de sonde soude wech nemen. 4.14.25.

7. Doe seyde ick: Siet/ ick come/ (in het begin des boecx is van my geschreven) om dijnen wille te doen/ O God 2.16.5.

8. Als hy boven ghseyt hadde: Slachtoffer ende gaven/ ende brantoffer/ ende offer voor de sonde en hebt ghy niet gewilt/ noch sy en hebben u niet behaecht/ etc. 2.16.5.

10. In welcken wille wy gheheylicht zijn door de offerhande des lichaems Jesu Christi/ eenmael ghedaen 3.6.3. ende 4.18.3.

14. Want met een offerhande heeft hyse eewichlijck gheheylicht/ die gheheylicht worden. 3.5.2. ende 4.18.3.

19. Dewijle wy dan broeders/ vryheyt hebben tot den inganck des heylichdoms/ door het bloet Jesu. 3.20.20.

20. Door den nieuwen ende levenden wech dien hy ons bereyt heeft door den voorhanck/ dat is/ door zijn vleesch 3.20.18.

26. Want soo wy willens sondigen/ na dat wy de kennisse der waerheyt ontfanghen hebben/ daer en is geen offerhande meer ghebleven voor de sonde. 3.3.21. ende 3.3.23. ende 4.18.3.

27. Maer de vreesselijcke verwachtinghe des oordeels/ ende hitticheyt des vyers/ die de vyanden verslinden sal 3.25.12.

29. Hoe veel swaerder straffe meynt ghy lieden dat hy sal weerdich gheacht worden/ die den sone Gods vertreden heeft/ ende het bloet des Testaments onreyn gheacht heeft/ etc. 3.3.21.

36. Want verdraechsaemheyt is u lieden noodich/ op dat ghy den wille Gods ghedaen hebbende/ de belofte ghecrijghen meucht 3.2.37.

11/1. Het gheloove is een versekertheyt der dingen diemen hoopt/ ende een bewijs der dinghen diemen niet en siet 3.2.41. ende 3.25.1.

3. Door het gheloove verstaen wy/ dat de werelt door Gods woort bereyt is/ soo dat de dinghen die wy sien/ niet uyt sienlijcke dinghen ghemaeckt en zijn. 1.5.1. ende 1.5.13. ende 1.16.1.

6. Maer sonder gheloove ist onmoghelijck Gode te behaghen: Want wie tot God coemt/ die moet gelooven dat God is/ ende dat hy den ghenen die hem soecken loont. 3.11.15. ende 3.14.4. ende 3.20.40.

7. Door het gheloove Noe van Gode vermaent van het ghene dat men noch niet en sach/ vreesde/ etc. 3.2.30.

9. Door het gheloove ginck hy woonen in het lant der beloften/ als in een vreemt lant/ etc. 2.10.13.

17. Door het geloove heeft Abraham als hy versocht wert/ Isaac gheoffert/ ende hy die de belofte ontfanghen hadde/ heeft zijnen eenich ghebooren Sone gheoffert 3.19.6.

21. Ende aenbadt op het opperste zijner roede 1.11.13.

12/3. Want overleght dat dese sulcke een teghenspreken der Sondaren teghen hem gheleden heeft/ op dat ghy niet flau en wort/ ende slap in uwe ghemoet 3.3.15.

5. Ende ghy lieden hebt de vermaninghe vergheten/ de welcke tot u als tot hare kinderen spreeckt: mijn sone en veracht de castijdinghe des Heeren niet/ noch en verflaut niet/ als ghy van hem gestraffet wordet. 3.4.32.

8. Maer ist dat ghy lieden sonder castijdinge zijt/ daer van sy alle deelachtich ghewoorden zijn/ soo zijt ghy dan Bastaerden/ ende niet kinderen. 3.8.6.

9. Voort/ wy hebben doch onse vleeschelijcke vaderen ghehadt die ons castijden/ ende wy vreesdense: sullen wy niet veel meer den Vader der Gheesten onderdanich wesen/ ende leven? 1.15.2.

17. Want ghy lieden weet dat hy oock daer na/ als hy de segeninghe beerven wilde/ verworpen wert: want hy en vant gheen plaetse des berous/ hoe wel hy die met tranen sochte 3.3.24.

18. Ghy lieden en zijt niet ghecomen tot den tastelijcken Berch/ ende brandende vyer ende donckerheyt/ ende duysternisse/ ende onweder. 2.11.9.

22. Maer ghy lieden zijt ghecomen tot den Berch Syon/ ende tot de stadt des levendigen Gods/ tot dat hemelsche Hierusalem/ ende de vergaderinge der ontallijcker Engelen. 1.14.9.

23. Ende tot de Ghemeynte der eerstghebooren die in den Hemel gheschreven zijn/ ende tot God den Richter over alle/ ende tot de gheesten der volcomen Heylighen. 3.25.6.

13/4. Het houwelijck is by allen eerlijck/ ende een onbevleckt bedde: maer de hoereerders ende overspeelders sal God oordeelen. 4.9.14. ende 4.12.25. ende 4.13.3.

8. Jesus Christus is gisteren ende heden de selve/ ende in der eewicheyt 2.10.4.

15. Laet ons dan door hem altijts Gode de Offerhande des lofs offeren/ dat is de vrucht der lippen/ die zijnen Naem belyden. 3.20.28. ende 4.18.16. ende 4.18.17.

16. En vergeet niet der weldadicheyt ende ghedeelsaemheyt/ want met sodanige offerhanden behaechtmen Gode. 3.4.36. ende 3.7.5. ende 3.15.4 ende 4.18.17.

17. Weest uwe voorgangheren ghehoorsaem ende onderdanich/ want sy waken voor uwe sielen/ als die rekenschap gheven sullen. 1.15.2.

Iacobus. Cap.1.

2. Mijne Broeders/ acht dat voor groote vreuchte/ als ghy in veelderhande versoeckinghen coemt 3.20.46.

12. Salich is de man die versoeckinghe verdraecht: want als hy sal beproeft zijn/ sal hy de croone der eerlijckheyt ontfanghen/ de welcke de Heere belooft heeft/ den ghenen die hem lief hebben 3.17.10.

13. Niemant die versocht wort/ segge dat hy van Gode versocht wort: Want God en can met gheen quade versocht worden: hy en versoeckt oock niemant 3.20.45.

15. Daer naer/ als de begeerlijckheyt ontfanghen heeft/ baert sy de sonde/ ende de sonde als sy volbracht is/ brenght de doot voort 3.3.13.

14. Maer een yeghelijck wort versocht/ als hy van zijne eyghen begeerlijckheyt afgetrocken ende verlockt wort 3.20.46.

17. Alle goede gifte ende volmaeckte gabe is van boven comende van den Vader der lichten/ by den welcken gheen veranderinghen/ of veranderlijcke beschaduwinghe en is. 1.13.8. ende 2.2.21. ende 4.14.10.

21. Daerom alle vuylicheyt ende overvloet der boosheyt wech worpen/ ontfanght met alle lieflijckheyt het woort dat in u gheplant wort/ het welck uwe sielen can salich maken 4.17.27.

2/5. Heeft God niet de arme deser werelt vercoren/ om rijck te zijn in het Gheloove ende erfghenamen des Coninckrijcx/ dat hy belooft heeft den ghenen die hem lief hebben. 3.23.10.

10. Want soo wie de gheheele wet ghehouden heeft/ ende in een dinck misstreet/ die is in allen schuldich. 3.14.10. ende 3.18.10.

14. Wat nutticheyt ist/ mijne broeders/ soo yemant seyt dat hy het geloove heeft/ ende en heeft de wercken niet? can hem dat gheloove salich maken? 3.2.9. ende 3.2.12.

19. Ghy ghelooft dat daer een God is: ghy doet wel/ de Duyvelen ghelooven oock/ ende grouwelen. 3.2.10.

21. Is niet Abraham onsen vader uyt de wercken gherechtveerdicht/ als hy Isaac zijnen Sone op den Altaer gheoffert hadde? 3.17.11.

4/3. Ghy bidt ende en ontfanget niet daerom dat ghy qualijck bidt/ om dat ghijt in uwen wellusten verdoen soudt 3.20.7.

6. Maer sy gheeft meerder ghenade/ daer in dat sy seyt/ God wederstaet den hoovaerdighen/ maer den nederighen

righen

righen gheeft hy ghenade. 2.2.10. ende 3.12.5.

8. Naket tot God/ ende hy sal tot u naken: Reynicht de handen ghy sondaers: suyvert de herten/ ghy twyfelmoedighe 3.3.16.

11. Wie van zynen broeder qualyck spreect ende zynen broeder oordeelt/ die spreeckt qualyc van de Wet/ etc. 4.10.7.

12. Daer is een wetgheber/ die can behouden ende verderven. 4.10.7.

14. Die ghy niet en weet wat morghen gheschieden sal: want wat is u leven? het is een damp/ etc. 3.20.28.

15. Waer voor ghy segghen sout: Ist dat de Heere wil/ ende ist dat wy leven/ soo sullen wy dit of dat doen 3.20.28.

5/12. Voor alle dingen/ mijne Broeders/ sweert niet/ noch by den hemel/ noch by der aerden/ noch eenighen anderen eedt/ maer uwe ja sy ja/ ende uwe neen/ neen 2.8.26.

13. Is daer yemant onder u in lyden? dat hy bidde: Is daer yemant goet moets? dat hy singhe. 3.20.7.

14. Is daer yemant onder u cranck? dat sy de Ouderlinghen der Ghemeynte ontbieden/ ende dat sy over hem bidden/ etc. 4.19.18. ende 4.19.21.

15. Ende het ghebet des gheloofs sal den siecken helpen/ ende de Heere sal hem ophelpen: ende ist dat hy ghesondicht heeft/ het sal hem vergeven worden 3.20.11.

16. Belijt malcanderen de misdaden/ ende bidt voor malcanderen/ op dat ghy ghesont wordet: Want een crachtich gebet des Rechtveerdigen vermach vele. 3.4.6. ende 3.4.11. ende 3.20.27.

17. Elias was een mensche sulcker beweginghe onderworpen als wy/ ende hy badt een ghebet dat het niet reghenen en soude/ ende het en reghende niet op der aerden/ drie jaren ende ses maenden lanck. 3.20.26.

De eerste Brief Petri.

Cap. 1.

2. DIe vercoren zijn na de voorsienicheyt Gods des Vaders door de heylichmakinge des Gheests tot gehoorsaemheyt ende besprenginghe des bloets Jesu Christi: de ghenade ende vrede sy u vermenichfuldicht. 3.1.1. ende 3.14.6. ende 3.22.6. ende 4.15.2.

3. Ghelooft sy God ende de Vader onses Heeren Jesu Christi/ etc. 2.16.13.

5. Die ghy in de cracht Gods bewaert wort/ door het gheloove/ tot de salicheyt die bereyt is/ om ten laetsten tijden ontdeckt te worden. 3.2.42. ende 3.18.3.

7. Op dat de beproevinghe ws gheloofs veel costelijcker dan de beproevinge des gouts sy/ het welcke verganckelijck is/ ende nochtans door het vyer beproeft wort 3.8.4.

9. Vercrijghende het eynde uwes geloofs/ namelijck uwer sielen salicheyt. 1.15.2. ende 3.18.3. ende 3.25.1.

11. Ondersoeckende op wat oft hoedanigen tijt de Gheest Christi die in hen was/ beteeckende te voren/ etc. 1.13.18. ende 2.9.1.

12. Den welcken gheopenbaert is/ dat sy niet hen selven maer ons dit bedienden dat u nu vercondicht is/ door de ghene die u ghepredickt hebben het Euangelium/ etc. 2.9.1. ende 2.11.6.

15. Maer ghelijck hy die u geroepen heeft/ heylich is/ wort ghy oock heylich in alle uwe wandelinghe. 3.6.3.

16. Weest heylich/ want ick ben heylich 3.6.2.

18. Wetende dat ghy niet met verganckelycke dinghen/ silver oft gout verlost en zijt/ uyt uwe ydele wandelinghe die u van den ouderen overghegheven was 2.17.5.

19. Maer met den dierbaren bloede Christi/ als een onstraffelycken ende onbevleckten lams. 2.17.5. ende 3.6.3.

20. De welcke wel voorsien was voor de scheppinge der werelt/ maer is gheopenbaert in dese laetste tyden om uwent wille. 3.22.6. ende 4.18.20.

21. Die ghy door hem ghelooft in God/ die hem uyt de dooden opghewekt heeft/ ende hem eerlyckheyt ghegeven heeft om dat ghy geloove ende hope op God hebben sout. 2.16.13. ende 3.2.1. ende 3.2.43.

22. Hebbende dan uwe Siele gereynicht in de ghehoorsaemheyt der waerheyt/ door den Gheest tot ongeveynsde broederlijcke liefde/ hebt malcanderen/ etc. 1.15.2. ende 2.5.11.

23. Sijnde wedergheboren/ niet uyt verganckelycken/ maer uyt onverganckelycken sade/ door het woort des levenden ende eewichlijck blyvenden Gods. 2.10.7. ende 3.2.21. ende 4.1.6. ende 4.16.18. ende 4.16.31.

2/5. Wort oock ghy selve als levende steenen ghetimmert/ tot een gheestelijc huys/ ende heylich Priesterdom/ om Gheestelijcke offerhanden te doen/ etc. 4.6.5. ende 4.18.16.

9. Ghy zijt een uytvercoren gheslachte/ een Coninckliick Priesterdom/ een heylich volck/ een vercreghen volck om dat ghy sout vercondigen de deuchden des ghenen/ die u uyt der duysternisse gheroepen heeft tot zijnen wonderlijcken lichte. 2.7.1. ende 3.13.2. ende 4.18.17. ende 4.19.25.

11. Lieve ick vermane u als uytlanders ende vreemdelinghen/ onthout u van de vleeschelijcke begheerlijckheden/ die teghen de siele strijden. 1.15.2.

13. So weest dan alle menschelijcker ordinâtie onderdanich/ om des Heeren wille/ het sy den Coninck/ als den Oversten 4.20.23.

17. Eert een yeghelijcken. Hebt het Broederschap lief. Vreest God. Eert den Coninck. 4.20.7. ende 4.20.22.

21. Christus heeft oock geleden voor ons/ een exempel achterlatende om dat ghy zijne voetstappen sout navolghen 3.16.2.

24. Die onse sonden selve in zijnen lichame ghedraghen heeft op het hout/ om dat wy van der sonde ghescheyden/ der rechtveerdicheyt leven souden: door wiens wonden ghy ghenesen zijt. 2.16.6. ende 2.17.4. ende 3.4.25. ende 3.4.27. ende 3.4.30. ende 4.15.21.

25. Ghy waert als dwalende Schapen/ maer ghy zijt nu bekeert tot den Herder ende Bisschop uwer sielen. 1.15.2. ende 3.25.6.

3/7. Desghelycx ghy mannen/ woont met haer met wijsheyt/ ghevende haer eere als den cranckisten vate/ oock als medeghenooten zijnde der ghenaden des levens/ op dat uwe gebeden niet verhindert en worden. 4.20.29.

18. Want Christus heeft oock eens geleden voor de sonde/ hy rechtveerdich/ voor de onrechtveerdighe: om dat hy ons tot God soude bringen/ ghestorven na den vleesche/ maer levendich ghemaeckt na den Gheest. 2.13.2.

19. In den welcken hy oock comende/ heeft ghepredickt den Gheesten/ die in de ghevanckenisse zijn. 2.16.9.

21. Des welcken teghenbeeldt de Doop/ ons nu oock behoet: niet daer mede de vuylicheden des lichaems afgewasschen worden/ maer waer door de goede conscientie God vraecht/ door de opstandinghe Christi. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.14.4. ende 4.14.24. ende 4.15.2. ende 4.16.21.

4/3. Want het is ons ghenoech/ dat wy den voorgaenden tijt des levens der Heydenen wille gedaen hebben/ wandelende in weelusten/ etc. 3.15.8. ende 3.24.11.

8. Maer voor al/ hebt tot malcanderen stercke liefde/ want de liefde bedeckt vele sonden. 3.4.31. ende 3.4.36.

10. Dient malcanderen/ een yeghelijc na dat hy gave ontfangen heeft/ als goede uytdeelders der menigerley ghenade Gods 3.7.5.

11. Ist dat yemant spreeckt/ dat hy spreke als Gods woort. 3.8.8. ende 4.8.9.

17. Want het is tijt dat het oordeel van den huyse Gods beginne: ende ist dat het eerst van ons begint/ wat sal het eynde wesen? etc. 3.4.34.

5/1. De Ouderlinghen die onder u lieden zijn/ vermane ick die een mede Ouderlinck ben/ etc. 4.6.7.

2. Weydet de cudde Gods die onder u lieden is 4.10.7. ende 4.6.3.

3. Noch als heerschappie voerende over het volc dat u bevolen is. 4.4.9. ende 4.10.7.

5. God wederstaet den hoovaerdighen/ maer den nederighen gheeft hy ghenade 3.12.5.

6. Vernedert u lieden dan onder de crachtighe hant Gods/ op dat hy u verhooghe te zijner tijt 3.2.40.

7. Worpt alle uwe sorchvuldicheyt op hem/ want hy draecht sorghe voor u lieden 1.17.6.

7. Worpt alle uwe sorchfuldicheyt op hem/ want hy draecht sorghe voor u lieden 1.17.6.

8. Weest nuchteren/ waeckt/ want uwe wederpartie de duyvel gaet omme als een briesschende Leeu/ soeckende wien hy verslinde. 1.14.13. ende 1.14.18. ende 3.20.46.

10. De God aller ghenade/ die ons/ wy die een weynich tijts vedruckt zijn/ gheroepen heeft tot zijne eewige heerlijckheyt in Christo Jesu/ die selve volmake/ bevestighe/ versterckte/ ende fondere u lieden. 3.2.40.

Den

Den tweeden Brief Petri.
Cap.1.

4. Daer mede dat ons die seer eerlijcke ende groote belof- ten ghegheven zijn/ om dat ghy daer door sout der Goddelijc- ker natuere deelachtich zijn/ etc. 3. 11.10. ende 3.25.10.

5. Ende tot dit selve oock alle neer- stichept doende/ bewijst hier toe deucht in uwen gheloove: ende in de deucht wetenschap 2.5.11.

10. Daeromme Broeders/ weest lie- ver neerstich om uwe beroepinghe ende verkiesinghe vast te maken: Want als ghy lieden dat doet/ sult ghy te gheenen tyde struyckelen. 3.15.8.

14. Dewijle ick weet dat de afleggin- ge myns Tabernakels haest comt/ ghelijck onse Heere Jesus Christus my heeft te kennen ghegheven. 3. 25.6.

19. Ende wy hebben dat Propheti- sche woort/ welcke seer vast is ende ghy doet wel/ als ghy daer acht op hebt/ als op een licht dat op een duy- ster plaetse schijnt/ etc. 1.9.2.

21. Want de Prophetie en is voortij- den niet door menschen wille geghe- ven/ maer de heylighe menschen Gods hebbense ghesproken/ gedre- ven zijnde van den Gheest Gods. 1.13.7. ende 1.13.15.

2/1. Daer hebben oock valsche Pro- pheten onder den volcke gheweest: ghelijck oock onder u lieden valsche leeraers wesen sullen/ etc. 4.9.4

4. Ist dat God de Enghelen/ als sy ghesondicht hadden/ niet ghespaert en heeft: maer heeftse met ketenen der duysternisse in de helle ghewor- pen/ etc. 1.14.16. ende 1.14.19.

9. De Heere weet de Godsalighe uyt de versoeckinghe te verlossen: ende de onrechtveerdighe tot den dach des Oordeels ter straffe te houden. 3.20.46.

19. Van wien yemant overwonnen is/ diens Dienstknecht is hy ghe- worden 2.2.8.

3/4. Waer is de belofte zijner toe- coemste: want van dat de Vaders ontslapen zijn/ blijft alle dinck/ als van den beginne der Scheppinghe aen 3.2.42.

8. Maer weest niet onwetende van dit een dinck/ liebe: dat eenen dach by den Heere/ is ghelijck duysent ja- ren/ ende duysent jaren gelijck eenen dach 3.2.42.

9. Niet willende dat yemant ver- gae/ maer wiltse alle tot bekeeringhe ontfanghen. 3.24.15.

Den eersten Brief Ioannis.
Cap.1.

1. Dat van den beginne was/ dat wy ghehoort hebben/ dat wy ghesien hebben met onse ooghen/ dat wy aenschouwet hebben/ ende onse handen ghe- handelt hebben/ van den woorde des levens. 2.14.2. ende 2.14.7. ende 4.17.8.

7. Maer ist dat wy in het licht wandelen/ ghelijck hy in het licht is/ soo hebben wy ghemeynschap met malcanderen/ ende tbloet Jesu Christi zijns Soons reynicht ons van alle sonde. 2.17.4. ende 3.5.2. ende 4.14.21.

9. Ist dat wy onse sonden belijden/ hy is getrouwe ende rechtveerdich: op dat hy ons de sonde vergheve/ ende reynighe van alle ongerechtic- hept 3.4.10. ende 3.20.9.

10. Ist dat wy segghen dat wy niet ghesondicht en hebben/ soo maken wy hem leughenachtich/ ende zijn Woort en is in ons niet 3.20.45.

2/1. Ist dat yemant ghesondicht heeft/ wy hebben Jesum Christum/ eenen rechtveerdighen voorbidder by den Vader. 3.4.26. ende 3.20.17.

2. Ende hy is de versoeninghe voor onse sonden: ende niet alleenlijck voor onse sonden/ maer voor geheel des werelts. 2.17.2. ende 3.4.26. ende 3.20.20.

12. Ick schrijve u kinderkens/ want de sonden zijn u vergeven door zijnen naem 2.17.5. ende 3.4.26.

18. Kinderkens/ het is de laetste tijt/ ende ghelijck ghy ghehoort hebt dat den Antechrist comen sal 4.18.20.

19. Sy zijn van ons uytghecomen/ maer sy en waren van ons niet: want hadden sy uyt ons gheweest/ soo souden sy met ons ghebleven hebben/ etc. 3.3.23. ende 3.24.6. ende 3.24.7.

20. Maer ghy hebt de Salvinghe van den Heylighen/ ende weet alle dinck 3.1.3.

23. Soo wie den Sone versaeckt/ die en heeft oock den Vader niet. 2.6.4.

27. Maer de Salvinghe die ghy van hem ontfanghen hebt/ blijft in u: ende ghy en hebt gheenen noot dat u yemant leere/ maer ghelijck u de sel- ve salvinghe/ etc. 3.1.3.

3/1. Siet hoe groote liefde heeft ons den Vader bewesen/ namelijck: dat wy kinderen Gods ghenaemt wor- den/ daerom en kent ons de werelt niet/ want sy en heeft hem niet ghe- kent 3.6.3. ende 3.20.36.

2. Alderliefste/ nu zijn wy kinderen Gods/ ende het en is noch niet ghe- openbaert wat wy wesen sullen: maer wy weten als hy sal gheopen- baert zijn/ dat wy sullen ghelijck wesen/ want wy sullen hem sien ghelijck hy is. 2.9.3. ende 3.2.14. ende 3.11.10. ende 3.25.10. ende 4. 18.20.

3. Ende een yeghelijck die dese hope op hem heeft/ die reynicht hem sel- ven ghelijck hy reyn is 3.16.2.

8. Die sonde doet/ is uyt den duy- vel/ want de duyvel sondicht van den beginne: hier toe is de Sone Gods verschenen/ om dat hy de wercken des duyvels verderven soude. 1.14.15. ende 1.14.18. ende 1.14.19. ende 3.15.8.

9. Soo wie uyt Gode ghebooren is/ die en doet gheen sonde/ want zijn zaet blijft in hem/ ende hy en can niet sondighen/ want hy is uyt God ghebooren 13.10. ende 2.5.11.

10. Hier in zijn de kinderen Gods ende de kinderen des duyvels open- baer/ etc. 1.14.19. ende 3.16.2.

15. Soo wie zijnen Broeder haet/ die is een doodslagher: ende ghy lieden weet dat gheen doodslagher het ee- wich leven heeft in hem blijvende. 2.8.39.

16. Hier in hebben wy de liefde ghe- kent/ dat hy zijn leven voor ons ghe- stelt heeft: en wy zijn schuldich voor de Broeders het leven te stellē. 2.14.2

20. Want ist dat onse herte wroecht/ God is meerder dan onse herte/ ende weet alle dinck 3.4.18.

22. Ende al dat wy bidden/ dat ont- fanghen wy van hem/ want wy houden zijn gheboden/ ende doen dat voor hem behaghelijck is. 3.20.7. ende 3.20.10.

24. Want wie zijne gheboden hout/ die blijft in hem: ende hier aen be- kennen wy/ etc. 3.1.4. ende 3.2.39.

4/1. Alderliefste/ en ghelooft niet alle gheesten/ maer beproeft de gheesten of sy uyt God zijn. Want daer zijn veel valsche Propheten uyt ghegaen in de werelt 4.9.2.

3. Een yegelijck gheest die niet belijt dat Jesus Christus in het vleesch ghecomen is/ die en is uyt God niet. 4.17.32.

10. Hier in is de liefde/ niet dat wy God lief ghehadt hebben/ maer dat hy ons lief heeft ghehadt/ ende zijn Sone ghesonden/ etc. 2.17.3. ende 3.14.6.

11. Alderliefste/ ist dat God ons al- soo lief ghehadt heeft/ soo moeten wy oock malcanderen lief hebben. 3.16.2.

13. Hier aen bekennen wy/ dat wy in hem blijven/ ende hy in ons/ dat hy ons van zijnen Gheeste ghegheven heeft. 3.1.4. ende 3.24.2.

18. In de liefde en is gheen vreese/ maer de volcomen liefde drijft de vreese uyt/ want de vreese heeft be- nauthept: ende wie vreest/ en is niet volcomen in de liefde 3.2.27.

19. Wy hebben hem lief/ om dat hy ons eerst lief ghehadt heeft. 2.16.3.

5/4. Al wat uyt God ghebooren is/ overwint de werelt: ende dit is onse overwinninghe die de werelt over- wint/ namelijck/ ons gheloove. 1.18.3. ende 2.5.11. ende 3.2.21.

6. Dese ist die daer coemt door water ende bloet/ namelijck: Je- sus Christus niet door water alleen- lijck/ maer door water ende bloet. 4.14.22.

7. Drie zijnder die ghetuyghenisse gheven in den Hemel/ de Vader/ het Woort/ ende de Heylighe Gheest/ ende die drie zijn een 3.1.1.

8. Oock zijnder drie die ghetuy- ghenisse gheven op der aerden: de Gheest ende het Water/ ende het Bloet: ende die drie zijn tot eenen. 3.1.1.

12. Wie den Sone heeft/ die heeft het leven: wie den Sone niet en heeft/ die en heeft het leven niet. 3. 14.4. ende 3.15.6.

14. Ende dit is het vertrouwen dat wy by God hebben: ist dat wy wat bidden nae zijnen wille dat hy ons verhoort 3.20.5.

15. Ende ist dat wy weten dat hy ons verhoort/ wat wy bidden/ soo weten wy/ dat wy de beden heb- ben/ die wy van hem ghebeden heb- ben 3.20.52.

18. Soo wie uyt God ghebooren is/ die en sondicht niet: maer die uyt God ghebooren is/ bewaert hem sel- ven/ ende de boose en ghenaeckt hem niet 2.5.11.

19. Wy weten dat wy uyt God zijn/ ende de werelt is gheheel in het boose ghelegen 3.2.14.

20. Desen is den waerachtigen God/ ende het eewich leven. 1.13.11. ende 1.13.26.

21. Kinderkens bewaert u selven van de Afgoden/ Amen. 1.11.13.

Den tweeden Brief Ioannis.

7 DAer zijn vele verleyders in de werelt ghecomen / die niet en belijden dat Jesus Christus in het vleesch gecomen is: Dese is de verleyder de Antichrist. 4.17.32.

Iudas.

6. ENde de Enghelen die haer begin niet gehouden en hadden / maer hare woonstede verlaten hadden / met eewighe banden onder de duysternisse / tot den oordeele des grooten daechs bewaert heeft. 1.14.16. ende 1.14.19. ende 3.25.6.

9. Michael den Archanghel / als hy teghen den duyvel street / ende handelde van het lichaem Mosi / en dersde hem de schult der lasteringhe niet opleggen / maer seyde: De Heere straffe u. 1.14.8. ende 1.14.19.

Apocalypsis, ofte Openbaringhe Ioannis. Cap. 1.

5. HEm die ons heeft lief ghehadt / ende van de sonden gewasschen in zijnē bloede. 4.14.31.

6. Ende heeft ons gemaeckt Coninghen ende Priesters Gode zijnen Vader 2.15.6. ende 4.18.17.

5/13. Ende oock alle creatuere die in den Hemel is / ende op der aerde / ende onder der aerde / ende in der zee / ende al wat daer in is / hoorde ick segghen / etc. 3.5.8.

7/14. Dese zijn die ghecomen zijn uyt groote verdruckinghe: ende hebben hare cleederen ghewasschen / ende sy hebben hare cleederen wit gemaeckt in het bloet des Lams 3.5.2.

13/5. Ende haer is eenen mont ghegheven om groote dinghen ende lasteringhe te spreken 4.7.25.

14/13. Salich zijn de dooden die in den Heere sterven: De Gheest seyt: dat sy rusten van haren arbeyt / ende hare wercken volghen hen na. 3.5.10.

18/6. Vergheldt haer gelijck sy u oock vergolden heeft / ende betaeltse dobbel nae haer wercken 3.9.6.

19/10. Ende ick viel voor zijne voeten om hem te aenbidden / ende hy seyde tot my: Siet dat ghijt niet en doet / ick ben uwe mede dienstknecht / etc. Aenbidt God 1.12.3. ende 1.14.10.

20/4. Ende ick sach Throonen / ende sy saten daer op / ende hen wert het oordeel ghegheven: ende de sielen der ghener die onthooft waren om het ghetuyghenisse Jesu / ende om het woort Gods / ende die de Beeste noch haer Beelt niet aengebeden en hadden / ende hadden het merckteeken niet ontfanghen aen haer voorhooft / noch aen haer rechterhant / ende sy leefden ende regneerden met Christo duysent jaren 3.25.3.

21/27. Ende in haer en sal niet comen / dat onreynicheyt / ofte grouwelijckheyt doet / of leughenen spreeckt: maer die gheschreven zijn in den boeck des levens / van het Lam 4.16.17.

22/8. Ende doe ickt ghehoort ende ghesien hadde / viel ick neder om te aenbidden voor de voeten des Enghels die my dit toonde. 1.12.3. ende 1.14.10.

9. Maer hy seyde my: Siet dat ghy het niet en doet / want ick ben uwe mede dienstknecht / ende uwer broederen der Propheten / ende der gener die de woorden deses boecx bewaren: Aenbidt God 1.14.10.

18. Ist dat yemant toe doet tot desen: God sal toe doen op hem de plaghen die in desen boeck gheschreven zijn. 4.9.2.

19. Ende ist dat yemant af doet van de woorden des boecx deser Prophetie / God sal zijn deel af doen van den boecke des levens / ende van de Heylighe Stadt / ende van dat in desen boeck gheschreven is. 4.9.2.

EYNDE.

EEN SVPPLICATIE VAN DE NOODIGHE REFORMATIE DER CHRISTELICKER KERCKE IN HET PAVSDOM,

Overghegheven van den Heeren IOH. CALVINO, **aen** KEYSER CAREL DE VIIFDE, **ende allen Vorsten op den Rijcxdach tot Spier vergadert.**

Wt het Latijn in de Nederduytſche ſprake ghetrouvvelick overgheſet, door CAR. AGRIC. Leeraer der Ghemeynte tot Rijnſburch.

1.Pet.4.11.

Iſt dat yemant ſpreeckt/ dat hy ſpreke als Gods woort. Iſt dat yemant dient/ die diene als uyt de cracht die God gheeft: op dat God in allen ghepreſen wort door Jeſum Chriſtum/ de welcke heeft de eerlickheyt ende macht van eeuwicheyt tot eeuwicheyt/Amen.

TOT LEYDEN,
By Ian Paedts Iacobsz. ende Ian Bouvvensz.
Anno M. DC. II.

Tot den Christelicken Leser.

GHeen meerder sorghe in desen ellendighen leven en behooren de Christenen aen te nemen, dan datse God rechtelick leeren kennen, ende dien hy ghesonden heeft Iesum Christum, nae dien daer in bestaet het eeuwige leven, en̄ de eeuwige salicheyt: En̄ dat niet eenen tijt lanck alleen; maer oock, dat sy in de selve levendichmakende kennisse moghen wassen ende volherden. Want alsoo de Sathan, door sijne oude ende ghewoonelicke nijdicheyt van den beginne aen, ghetracht heeft, dese vreuchden-rijcke kennisse Gods des Vaders, ende sijns Soons Iesu Christi ofte uyt de herten der menschen ghelijck te drijven, ofte ten minsten te verdonckeren, voor vreemde, ende van menschen ghesmede Gods-diensten, ende menigherley superstitien: Soo heeft hy oock in dese onse laetste tijden sijn beste ghedaen, om de werelt in de sware blintheyt haers herten, ende diepe onwetentheyt haers verstants te houden, soo haest als hy sach, dat sijn rijcke erghens in eenen hoeck desselven schade ende verlies soude lijden, door de oprechte ende ongheveynsde vereeringhe der Goddelicker Majesteyt, de welcke daer gheschiede nae den reghel ende tvoorschrift der ghesonder leere, die ons in de H. Schrifture suyverlick aengheteeckent staet. Ende alsoo hy wel weet, dat de menschen tot haers selfs liefde seer gheneghen zijn: ende daer in een sonderlinghe behaghen ende verwonderinghe nemen, datse met uyterlicken pracht ende cierlickheyt den Goddelicken dienst voor den ooghen becleet ende verciert sien, die door de authoriteyt ende dat goetduncken van gheleerde ende by der werelt aensiendelicke persoonen opgherecht is: heeft hy door sijne seer trouwe werckmiddelen de Christenheyt alsoo betoovert ende beguychelt met de vervloeckte Afgoderie, ende verscheyde opghepronckte manieren van God te dienen ende te vereeren, die noyt van God en zijn bevolen, die men nochtans alleen schuldich is in sijn woort ghehoor te gheven, ende te ghelooven; Noch van Christo in den Nieuwen Testamente inghestelt, die onsen eenighen ende waeren Herder is, ende nae wiens roepende stemme wy alleen moeten luysteren, jae die alleen de volcomene Leeraer der gherechticheyt is; Noch van den Apostelen schriftelick is vervaet, die nochtans uyt den mont Iesu Christi, haers Meesters, de gantsche wijsheyt, ende den volcomenen raet onser salicheyt ontfanghen hebben, ende ons wel dier bevolen, de selve ongheschent tot allen tijden te bewaren by verlies van onse salicheyt. Ende naedemael dat wel alle Christenen int ghemeyn, by den welcken den yver tot Gods eere, ende de verbreydinghe sijnes aenbedelicken Naems ghespeurt wort, arbeyden moeten, dat het ghene dat Gode toe comt, Gode oock worde ghegheven, dat is, dat Gods woort suyver ende onbevleckt soude moghen aenghenomen, beleden ende bewaert, ende alsoo de arme ongheruste conscientien, nae elcx van God verleende talent-pont, in der liefde tot salicheyt gheholpen werden: Soo ist nochtans, dat insonderheyt den ghenen dit last eyghentlick is opgheleyt, de welcke de Heere daer toe gheroepen ende uytghesonden heeft, datse, als Herders ende Leeraers in Christo plaetse ghestelt zijnde, de opsicht van de schapen haers opperste Herders ende Meesters trouwelick souden waer nemen, om de selve met de ghesonde leere der waerheyt te weyden, ende te roepen uyt de schadelicke ende dorre weyde der menschelicker insettinghen ende gheboden, daer ziele ende lichaem in versmachten. Maer door wat middel sullen sy dit te weghe brenghen? Wy antwoorden, door de macht die sy van den Heere ontfanghen hebben, welcke is, datse sullen met de basuyne haers monts des Heeren woort ende wille blasen voor alle mans ooren, dat een yeder, van wat staet ende conditie hy oock zy, den Heere van herten soecke, sijn woort alleen aenhanghe, op hem alleen sijn betrouwen stelle, van hem alleen alles goets verwachte, in Christo Iesu alleen verghevinghe der zonden ende dat eeuwige leven soecke, ende de waere versoeninghe in hem, als den eenighen Middelaer ende Voorsprake putte: Eyndelick, in leven ende in sterven in sijn lijden, doot ende opstandinghe den onbedrieghelicken ende bestandigen troost volcomelick scheppe: Daerenteghen alle afgoderie ende superstitien verlate, alle van menschen verdichte Gods-diensten verwerpe, eyghen goetduncken ende wijsheyt versake: eyndelick, gheen dinghen en beginne, die niet met dat clare ende uytghedruckte bevel Gods zijn ghewapent, ende in Gods gheschreven woort haren grontslach hebben. Iae naedemael God betuycht Esai. 49. dat Coningen Voester-heeren zijn, ende de Vorsten sooghvoesteren in der Ghemeynten Gods; ende de selve haers ampts ende schuldighen plichts weynich ofte dickwils niet in desen deele zijn ghedachtich: Sal dan oock de trompette des Goddelicken woorts haer schoon gheluyt gheven in haer Hoven ende Pallaisen, om haer te vermanen ende aen te porren, datse met den Coninghen Iosia ende Ezechia de verbeteringhe des waeren Gods-diensts soo voor haer selven, als voor hare ondersaten, aengrijpen ende voorderen willen, ende dat sonder vertraghen, ende langhe beraetslaginghe, op dat het verderf haerder ondersaten van haren handen niet gheeyscht en worde, ende haer landtschappen den vloeck in plaetse van den zeghen niet en verwachten. Waer in dat haer in sonderlinge yvericheyt, Nathan, Gad, Esaias, Elias, Eliseus, ende andere heylighe Propheten in haren

Ioan. 17. 3.

Ioel 2. 23.

tijt ghedraghen hebben: ghelijck dat oock van Christo ende sijnen Apostelen ons van dien gheen cleyn exempel naeghelaten is; ende van seer vele naemachtighe out-Vaders tot dien eynde ontallicke schoone vermaen-redē in haer schrijven te vinden zijn. Welcker aller exempel vele trouwe ende Godsalighe Pilaren der Kercke in onse tijden naeghevolcht zijn: daer met rechte de eerste ende voornaemste plaetse wel mach hebben, de eerweerdighe Leeraer D. Lutherus, den welcken God verweckt hebbende, met Elie gheest soo begaeft ende gedreven heeft, dat hy int midden van de seer dicke duysterheden des werelts voort-ghetreden zijnde, Duytslant door Gods mede-werckende cracht de ooghen gheopent, ende edel ende onedel, hooghe ende leeghe persoonen de suyvere kennisse der waerheyt ingheplant: eyndelick de salicheyt alleen in Christo Iesu stantvastich eenen yeder geleert ende bekeert gemaeckt heeft. Waer op dat in dit sware ende heylighe werck vervolcht hebben andere seer lofweerdighe mannen, onder welcke gheensins de minste en is de hooch-verlichte ende seer treffelicke Leeraer IOHANNES CALVINUS, de welcke hem in sulcker voeghen in dit stuck ghequeten heeft, dat alle nacomelinghen in groote verwonderinghe staen, wanneer sy sijne boecken oversien. Insonderheyt blijckt sijnen drijvenden yver tot Gods waerheyt ende eere in dese ootmoedighe supplicatie aen den grootmachtichsten Keyser Carel de vijfde, ende den doorluchtichsten Vorsten des Rijcx, op den Rijcxdach te Spier vergaert: daer hy dit eenighe hooghelick ende ernstich versoeckt, dat sy doch willen de Reformatie der Kercken Christi, die door den last der veelheyt van menschelicke Gods-diensten verdruckt ligt, by der hant nemen, toonende daer by den hoogh-dringhenden noot, die gheen vertreck langher toe en laet, inghevalle sy eenen ghenadighen God begheeren te hebben, ende haer Rijcke ende landen niet en willen laten in eenen desolaten staet vervallen. Het ware wel te wenschen, dat alle Christelicke Regenten in dese onse vereenichde Nederlanden dit gheschrift des Heeren Calvini, ghelijck het onpartijdich is gheschreven, alsoo oock onpartijdich mochte van de selve ghelesen, ende overpeynst worden, ten eynde sy sorghe droeghen, alsoo met de Reformatie door Gods bysondere ghenade ende beleydinghe dese landen gheluckelick ghesegent zijn, datse van ghelijcke mochten daer in versterckt worden van daghe tot daghe: ende waer door de selve tot eenighe tijden mochte gheraken tot een vercrenckinghe, dat alsdan allen moghelicken vlijt terstont soude moghen aenghewent worden, om tselve met sulcke neersticheyt uyt hare Steden ende Dorpen te weeren, door hare van God-ghegeven authoriteyt ende macht, als alle vrome Leeraers ende arbeyders in Gods wijngaert met haer bevolen leer-ampt by tijde ende by ontijde tselve behertighen. Wy en twijffelen oock niet, of de onpartijdighe Leser, ende die Gode sijn eere begeert op te draghen, sal int lesen van dit teghenwoordighe werck des Heeren Calvini, alsulck wel-behaghen ende stichtinghe vinden, dat hy't met eens ghelesen te hebben, hem niet en sal ghecontenteert houden: Iae, sal daer door oorsake nemen, met ghevouden handen, ende gheboghen herte den Heere van hier boven te dancken voor sijn over-groote ghenade, die hy bewesen heeft in de herstellinghe des rechten ende reynen Gods-dienst in dese ende andere landen ende Coninckrijcken. Eyndelick sal hy genootsaeckt zijn te bidden, dat hy ons by alsulcke weldaet wil bewaren, ende verwecken altijt Princen ende Regenten die voor alle dinghen op de eere der Goddelicker Majesteyt ende sijn gheheylichde Kercke willen sien, ende den Sone cussen, ende in kinderlicke vreese dienen, Psal. 2. Waer toe dat God de Vader sijn ghenade wil verleenen door Iesum Christum sijnen Sone, Amen. Ghedaen den 9. Iulii, Anno 1601.

Uwer aller dienstwillighe Dienaer

CAROLUS AGRICOLA Leeraer der
Ghemeynte Christi tot Rijnsburch.

Een ootmoedighe vermaninghe

aen den onoverwinnelicsten KEYSER CAREL DE VIIFDE: Mitsgaders aen den Doorluchtichsten Vorsten/ ende andere Staten/ nu zijnde op den Rijcxdach te Spier vergadert/ datse willen ernstelick aennemen de sorghe van de Reformatie der kercken Christi.

GRootmachtichste Keyser/ dese Rijcxdach is van uwe Majesteyt t'samen gheroepen/ waer in ghy u met dē Doorluchtichsten Vorsten des Rijcx/ ende anderen Staten begheert te beraetslaghen van te verbeteren den teghenwoordighen stant der kercken Christi/ den welcken wy alle sien seer ellendich/ ende byCans gheheel verlooren. Wanneer dan ghylieden nu sult gaen sitten/ om hier over u te beraetslagen/ soo versoecke ende bidde ick ootmoedich voor eerst ende voor al uwe Majesteyt/ eñ daer na u Doorluchtichste Princen/ eñ seer treffelicke mannē/ dat ghy u niet en wilt beswaren tgene te lesen ende neerstich over te legghen/ dat ick sal te voorschijn brengen. De sake is alsoo groot ende ghewichtich/ datse met rechte u. l. behoort te vermanen/ om vlijtich de selve aen te hooren. Ende ick sal de selve alsoo voor u. l. ooghen stellen/ dat ghy lichtelick sult connen oordeelē/ wat dat u. l. te doen sal staen.

Dat ooghemerck des Autheurs in dit syn schryven.

Ick ben die ick ben/ soo bekenne ick nochtans/ dat ick in desen aenghenomen hebbe te verdedighen/ soo wel de Godsalighe Leere als oock de kercke Godes. Daerom achte ick dit eenige alleen weerdich te wesen/ dat ghy my niet en weyghert soo verr' ghehoor te gheven/ tot dat het openbaer worde of ick my selven sulcken tijtel valschelick toeschrijve/ of dat ick trouwelick bewijse ende metter daet vertoone/ tghene dat ick voor de hant brenge. Ende hoewel dat ick geensins my selven bequaem kenne tot desen last: nochtans soo wanneer mijn schuldighe plicht van u. l. sal verstaen wesen/ soo ben ick gantsch niet bevreest/ dat ick ofte van slappicheyt/ ofte van vermetentheyt sal moghen beschuldicht werden/ bestaen hebbende soodanich werck aen te grijpen. Twee dinghen zijnder/ daer door de menschen ghemeynlick pleghen tghene sy doen/ haer te recommanderē/ ofte ten minsten te verantwoorden. Want tghene dat eerlick is/ ende met godsalighen vlijte gedaen/ houden wy prijselick te zijn: ende dat door gemeynen noot uytgeperst is/ achten wy niet onweerdich ten minsten eenighe ontschuldiginghe. Na dien dan my dit beyde wel bekent is/ en twijfele ick geensins (alsо uwer aller bescheydentheyt is) of dit mijn voornemen sult ghy lichtelick voor goet bekennen. Want waer in soude ick doch beter ofte eerlicker/ waer in soude ick oock nootsakelicker/ insonderheyt in desen tijt mijnen arbeyt mogen besteden/ dan dat ick der kercke Jesu Christi/ der welcker men niet en betaemt yet te ontsegghen/ ende die nu swaerlick cranck leyt/ ende in den uytersten noot is vervallen/ nae mijn vermoghen te hulpe come? Hoewel dat niet ter sake en doet/ dat ick vele van my selven spreke. Wilt dit over sulcx al even eens nemen/ als of sulcx de eendrachtighe stemme ware van allen den ghenen/ die de kercke alreede nu hebben in haer gheheel ghebracht/ ofte begeeren datse in haer goede ordre ende stant gebracht soude werden. Veel Vorsten van gheen cleynder weerden ende veel treffelicke regeeringen/ zijn in deser sake doende: Wt welcker aller namen ick alleen soo spreke/ datse met meerder waerheyt door my altemael met eenderley mont te gelijck spreken. Waer by ghylieden noch voegen sult de ontelbare menichte der Godsalighen/ welcke in verscheyde plaetsen des Christelicken bodems verstroyt zijnde/ nochtans eendrachtelick in desen handel met my toestemmen. Ten laetsten/ houdet daer voor/ dat dit de gemeyne reden is van allen den ghenen die de teghenwoordige verdorventheyt der kercke alsoo ernstelick beweenen/ datse de selve langher niet en connen verdraghen: noch en sullen niet op houden ter tijt toe/ dat sy eenige verbeteringhe sullen mercken. Ick wete met wat hatelicke namen tot onser versmaetheyt wy onteert worden/ doch hoe datse nae haer believen ons noemen/ aenhoort middeler-tijt onse sake/ ende oordeelt daer nae uyt de selve/ waer voor wy behooren gherekent te worden.

2 Eerstelick en wort niet ghevraecht/ of de kercke met vele ende seer quade siecken beladen is (want dat is by allen bekent/ by den welcken oock maer een tamelick oordeel en is/) maer of sy zijn van sulcker aert/ der welcker ghenesinge langher uytstel niet verdraghen en mach/ alsoo dat al te traghe medecijne te verwachten/ niet profijtelick en zy/ noch behoorlick. Wy worden vast beschuldicht van een vermetelicke eñ godloose nieuwicheyt/ dat wy ons ver stout hebben in der kercken yet uyt sijnen ouden staet te brenghen. Maer wat? Souden wy soo seer misdaen hebben/ dewijle dat sulcx niet sonder reden/ noch qualick ghedaen en is? Daer zijnder/ gelijck ick hoore/ die oock hier in ons stoutelick veroordeelen/ om dat sommighe meynen/ dat wy wel behoorden de verbeteringhe te begheeren/ maer niet aen te grijpen. Van welckē ick tegenwoordich anders niet en wenschte/ dan alleen/ datse een weynich dat oordeel op schorten/ tot dat ick uyt den handel selve sal bewesen hebben/ dat wy ons niet voor den tijt verhaest hebbē: noch niet lichtveerdelick/ noch wat vreemts teghen onsen schuldighen plicht aengenomen/ eyndelick niet met allen gedaen/ dan door den hoochsten noot ghedwongen zijnde. Op dat ick dan sulcx mach te wege brengen/ sullen wy voort aen sien/ van welcke dinghen den strijt zy.

Hoochnoodighe verbeteringhe der kercken.

Beantwoordinge der gener/ die de aengenomene Reformatie mispryſen.

3 Als God int begin den weerdighen man Lutherum/ ende andere verweckt heeft/ die daer ons hebben voor ghelichtet/ om den wech der salicheyt te vindē/ ende door welcker dienst onse kercken gegront ende onderwesen zijn. So segghen wy/ dat de hooftstucken der leere/ daer in de waerheyt onser Religie/ den reynen ende oprechten Gods-dienst/ ende der menschen salicheyt bestaet/ byCans te niete ghedaen waren:

Den bedroefden staet der kercke ten tyde D. Lutheri.

1.

2. Wy segghen oock dat het ghebruyck der Sa-
cramenten op menigherley wyse geschent ende
3. verontsuyvert is gheweest: Wy seggen ten laet-
sten/ dat de regeeringe der kercke in een gedaen-
te van een versoeyelicke ende onverdraghelicke
tyrannie verandert is gheweest. Maer dese din-
ghen en zijn moghelick niet crachtich ghenoech
om sommighe te beweghen/ ten zy datse beter
uytghedruckt worden. Daerom sal ick soo veel
hier in doen/ niet voorwaer als wel de sake
eyscht/ maer soo veel ick can ende mach. Noch-
tans en is mijn voornemen niet/ om alle twi-
stighe puncten hier te verhalen/ ende te onder-
tasten/ want dat soude wel een lanck disput be-
behoeven/ d'welck als nu gheenen tijt en is:
Alleenlick wil ick voortbrenghen/ wat voor
rechtveerdighe ende nootwendighe oorsaken
ons tot dese veranderinghe/ die ons soo qua-
lick afghenomen wort/ ghedwonghen hebben.

Het inhoudt van dit ghe-schrift.

Hoewel sulcx en can niet ghescheden/ ofte ick
moet drie dinghen daer in vervanghen. Eerste-
lick/ dat ick cortelick verhale de ghebreken/ die
1. ons beweecht hebben medecijne te soecké. Daer
2. na/ dat ick spreke van de remedien selve/ welcke
vā dé onsen daer toe gebruyct zijn/ hoe bequaem
3. eñ oorbaerlic die waré. Ten laetsté/ dat ick ver-
clare/ hoe het niet en zy gheoorlooft verder uyt-
stel te nemen/ dewijle de sake vereyscht teghen-
woordighe beterschap. Het eerste sal ick arbey-
den met weynighe woorden over te loopen/
overmits ickt maer daerom sal aenroeren/ om
my den wech te openen tot de reste. In de laste-
ringhe te wederlegghen van de heylloose stou-
tichheyt ende oproericheyt/ daer mede wy be-
swaert worden/ als of wy met onbehoorlicke
haestichheyt/ tgene dat ons niet toe en quam/ on-
rechtelick aenghenomen souden hebben/ sal ick
wat langher blijven.

4 Als ghevraecht wort/ waer in dat meest by
ons de Christelicke Religie bestaet/ ende hare
waerheyt behoudt/ soo ist ghewis/ dat niet
alleen dese twee stucken de hoochste plaetse heb-
ben/ maer dat oock alle de andere/ ende over sulcx
de gantsche cracht des Christendoms onder de

Waer in de Christelicke Religie gelegen zy.

1. selve begrijpen/ te weten: Dat God recht geeert
ende ghedient worde: Dat de menschen weten
haer salicheyt daer uyt alleen te nemé: eñ wan-
neer dat even dese dingen wech ghenomen wor-
2. den/ soo is alle onse bekentenisse ydel ende te ver-
geefs/ alhoewel dat wy ons des naems Christi
3. grootelicx roemen. Daer na volgen de Sacra-
4. menten/ mitsgaders de regeeringhe der kercke/
de welcke ghelijckse zijn tot bewaringhe deser
leere ingheselt/ soo en moghen sy nerghens an-
ders toe dienen: noch ten mach van elders ghe-
oordeelt worden/ of sy heylichlick ende ordent-
lick/ ofte op een ander maniere bedient werden/
dan alleen/ wanneer sy tot desen eynde gestreckt
worden. Soo yemant hier van claerder ende
verstandigher bericht begheert/ die moet weten
dat de regeeringhe in der kercke/ het ampt der
Herderen/ ende de andere orden/ als oock de Sa-
cramenten/ ghelijck als het lichaem zijn. Ende
de leere die eenen reghel voorschrijft om God
recht te diené/ ende toont waer op dat der men-
schen conscientien het vertrouwen haerder sa-
licheyt sullen stellen/ is ghelijck als de ziele/ die
het lichaem beademt/ levendich eñ werckach-
tich maeckt/ eyndelick doet/ dat het niet en zy
een dooden ende onvruchtbaren romp. Van die
dinghen daer van ick tot noch toe hebbe ghespro-
ken/ en is by den godsaligen ende oprechten van
herten gheenen twist noch swaricheyt.

** Het eerste hooft stuck der Christelicker Religie.*

5 *Nu laet ons den waerachtigen Godsdienst
beschrijven. Eñ is het voornaemste fondament
van dien/ datmen God ghelijck hy is/ bekenne
den eenighen Fonteyne te wesen aller deucht/
der gherechticheyt/ heylicheyt/ wijsheyt/ waer-
heyt/ moghentheyt/ goetheyt/ barmherticheyt/
des levens ende der salicheyt/ ende datmen over
sulcx hem int gheheele toeschrijve de eere van
allerley goet/ in hem alleen alle dinghen soecke:
ende daerom op hem alleen de ooghen worpe/
als ons yet van nooden is. Daer uyt spruyt
voort de aenroepinge/ alle lof ende dancksegghin-
ghe/ welcke ghetuyghenisse zijn sijnder eeren die
wy hem opdragen. Dit is de ware heylichma-
kinghe sijnes naems/ die hy insonderheyt van
ons vereyscht: waer by dat gevoecht is/ de ver-
eeringhe daer mede wy hem de eerbiedinghe/
die weerdich is vergroot ende verheven te zijn/
bewijsen: der welcker vereeringhe alle de cere-
monien/ als behulpselen ende werck-middelen
dienen/ op dat het lichaem met der zielen geoef-
fent worde in de ware Godsdienstichheyt. Daer
na volcht de verloocheninghe ons selfs/ dat wy
het vleesch ende de werelt versaeckt hebbende/
moghen verandert worden in een nieuwicheyt
des verstants: op dat wy niet voor ons selven
alleen en leven/ maer dat wy ons hem overghe-
ven/ om ons te regeeren ende voort te drijven.
Ende door dese verloocheninghe worden wy
gheschickt ghemaeckt tot de ghehoorsaemheyt
sijnes willens/ alsoo dat sijne vreese in onse her-
ten regeere/ ende alle onses levens handel mati-
ghe. Dat nu den waren ende oprechten dienst
Gods/ die hy alleen voor goet kent/ eñ daer aen
hy een behaghen heeft/ in dese stucken zy begre-
pen/ leert niet alleen dit over al de Heylige Geest
in der Schriftuere/ maer oock onderrecht ons
van sulcx sonder langhe disput/ dat ghevoelen
der Godsalicheyt. Ende daer en is van aenbe-
gin gheen ander maniere om God te dienen ge-
weest/ behalven dat alleen dese geestelicke waer-
heyt/ die by ons naeckt is ende eenvoudich/ in
den ouden Testamente met figueren bedeckt
was. Ende dit is het dat Christi woorden mede
brenghen/ seggende: Den tijt comt/ dat de ware
aenbidders den Vader aenbiddé sullen in Geest
eñ waerheyt. Want hy en heeft met dese woor-
den niet willen loochenen/ dat hy van den Out-
vaderen op sulcke een gheestelicke wijse gedient
was: maer heeft alleen willen aenwijsen het on-
derscheyt in dese uyterlicke maniere van God
te eeren/ dat/ daer sy den gheestelicken dienst met
vele figueren omschaduwet haddé/ wy daeren-
tegen den selven slecht ende eenvoudich hebben.
Doch dit is altijt bondich gheweest/ dat God
die een Geest is/ moet aengheroepen worden in
Gheest ende waerheyt. Joan.4.24.

De beschrijvinghe des waren Godsdiensts/ ende waer in hy bestaet.
1. In de rechte kennisse Gods.
2. In de aenroepinghe.
3. In de vereeringhe Gods.
4. In de verloocheninghe ons selfs.
5. In de gehoorsaemheyt sijnes willes.
Onderscheyt tusschen den dienst Gods in den ouden ende nieuwen Testamente.

6 Voorts den alghemeynen regel die den suy-
veren Godsdienst van den verdorven afscheyt/
is/ dat wy ons niet en versieren tgene ons goet
dunckt/ maer dat wy daer op sien/ wat de gene
ons voorschrijft/ die alleen macht heeft te gebie-
den. Derhalven soo wy begheeren dat onsen
dienst hem aenghenaem zy/ soo sullen wy desen
reghel neerstich onthouden/ die hy met hooch-
ster ernst over al drijft. Daer is nu tweederley
reden/ daerom dat de Heere verbiedende ende
verdoemende alle versierde Godsdiensten/ ons
alleen tot de gehoorsaemheyt sijns stems roept.
Want ten eersten/ dient dit grootelicx tot beve- 1.
stiginghe sijnder authoriteyt/ dat wy hem niet
nae onsen goetduncken en dienen/ maer by sij-
nen wille heel ende vast blijven. Ten anderen/
alsoo wy vol ydelheyts zijn/ soo en connen wy
anders niet doen/ dan afdwalen/ wanneer ons 2.
onse

Reghel/ afscheydende den waren Godsdienst van den valsché/ is Gods uytgedruckte woort.
Redenen/ waerom datmen op desen reghel sien moet.

onse vryheyt ghelaten wort: ende eenmael afgeweke zijnde van den wech/ en houdẽ wy achter-nae niet op/ voor dat wy met menichte der superstitien overladen worden. Daerom dat de Heere/ op dat hy't volcomen recht van heerschappie hem alleen soude toeschryven/ billick tghene dat hy wil gedaen hebben/ ons alsoo gebiet/ dat met eenen alle menschen verworpen sullen/ wat sy beneffens sijn ghebodt verdicht hebben. Oock soo doet God daer recht aen/ dat hy met sijnen mont sekere palen voorstelt/ dat wy gheen verkeerde Godsdiensten smedende/ sijnen toorn over ons verwecken. Ick wete hoe swaerlick dat der werelt dit can wijs gemaeckt worden/ dat God alle Godsdienstẽ/ buyten sijn woort ingheſtelt zijnde/ is verwerpende/ ja veel eer blijft de inbeeldinge stijf/ ende is in alle menschen ghebeenten ende merch ghewortelt/ datse in al tghene wat sy doen/ ghenoechsaem haer te vreden stellen/ als sy maer eenen yver der eeren Gods voorwenden. Maer dewijle God niet alleen te vergheefs acht/ wat wy beneffens sijn ghebot voor eenen Godsdienst aennemen/ maer oock openbaerlic daer van eenen grouwel heeft: wat voordeel hebbẽ wy dan/ daer tegen worstelende? Dat is de clare ende uytgedruckte stemme

1.Sam.15.22 Gods: Dat gehoorsaemheyt beter is dan offer-
Matt.15.9. hande: dat hy te vergheefs gheeert wort met geboden der menschen: dat alles leughen is/ wat sijnen woorde wort toe ghedaen/ insonderheyt in desen deele: Dat eyghen-willighen dienst niet dan ydelheyt en is. Daerom dewijle de Rechter van hier boven dit eenmael heeft uytghesproken/ soo en isser nu voortaen gheenen tijt meer van twisten.

Claer vertooch des grooten onderscheyts tusschen den waren ende valschẽ Godsdienst.

7 Wilt nu grootmachtichste Keyser/ niet my grondich bekennen/ ende ghy Doorluchtichste Vorsten/ wilt my een neerstich opmercken verleenen/ hoe dat alle de dingen daer in hedensdaechs het Christenrijck den Goddelicken dienst stelt/ so gantsch van dese maniere zijn verscheyden. Sy gheven wel met den monde Gode de eere van alle goet/ maer metter daet berooven sy hem ofte ten halven/ ofte ten meerderen deele/ als sy sijne werckinghe den heyligen uytdeelen.

Sy geven den heyligen tgeve dat God alleen toecomt.

Laet de wedersprekers spotten ende lasteren so sy willen/ dat wy de cleyne dwalinghen (soo sy segghen) al te seer vergrooten: Ick sal eenvoudelick de sake selfs voorstellen/ ghelijckse eenen yeder bekent is. Alsoo zijn dan de diensten Gods onder den heylighen uytghedeelt/ datse den opperſten God als medehulpers zijn by gevoecht om sijn saken te bewaren/ onder welcker menichte hy schuylen soude. Ende ick beclaghe anders niet/ dan dat de gantsche werelt met eẽ gemeyn spreeckwoort dit is bekennende. Want wat is het anders datse seggen/ dat de Heere/ om der Apostelen wille/ niet en can bekent worden/ dat de eere Christi ofte bedeckt/ ofte ten minsten verdooft worde? Achtervolghende dese verdorventheyt/ worde de werelt gheleert die levende water-Fonteyne te verlaten/ ende haer te gra-

Jerem.2.13. ven (als Jeremias seyt) puttẽ die vol holen zijn/ ende gheen water en gheven. Want waer soecken sy doch haer salicheyt eñ alle goet? In God alleen? Haer gantsche alghemeyne leven roept daer teghen. Sy segghen wel/ datse alle goetdaden in God soecken: maer/ na dien sy elders dan in hem alleen dit selve doen/ soo en is dit haer voorgheven maer eenen valschen deckmantel.

Dit blijckt 1. in de aenroepinghe Gods.

8 Dat sulcx waerachtich is/ sal blijcken uyt de ghebreken daer door de aenroepinghe Gods eerstelick is verdorven: daer nae bycans heel omghekeert ende uytghebluſt. Wy hebben gheseyt/ dat de menschen door de aenroepinge gheтuyghen/ of sy Gode sijne behoorlicke eere toeschryven. Waer uyt dan wy oock moghen afnemen/ of sy de eere Gods/ die sy hem benomen hebben/ den creatueren aen doen. Voorts/ wort in de ware aenroepinge Gods meer vereyscht/ dan allerley bidden/ namelick/ dat s'menschen ghemoet verseckeringhe moet hebben/ dat God alleen de ghene is/ tot den welcken hy sijnen toevlucht moet nemẽ: om dies wille/ dat hy alleen in der noot can helpen/ ende daerenboven sulcx heeft belooft te doen. Ende sulcken sin en can niemant hebben/ dan de ghene/ de welcke sijn ooghemerck heeft soo op het ghebot/ daer mede ons God tot hem roept/ als oock op de beloftenisse die hy tot het ghebot gedaen heeft van onse ghebeden te verhooren.

Die op twee dinghen siet. 1. Op Gods ghebodt. 2. Op Gods belofte.

Maer op dat ghebodt is soo weynich ghepaſt gheweeſt/ dat het ghemeyne volck sonder onderscheyt aenghveroepen heeft Enghelen ende verstorven menschen tsamen met God. Die nu wat wijser waren/ de selve/ soo sy die niet in de plaetse van God aen en riepen/ hielden sy se ten minsten voor Middelaers/ door welcker voorbiddinghe sy van God souden vercrijghen tghene sy begheerden. Waer was dan de belofte/ die alleen steunt op Christi voorbiddinghe? Daerom heeft hem elck beghe- ven tot sijn verſierde Patroonen/ voorby ghegaen hebbende Christum Jesum den eenighen Middelaer: ofte al hadde Christus eenige plaetse/ nochtans bleef hy ongheacht als een gemeyn man onder eenen hoop volcx. Nae dien nu daer niet en is/ dat meer strijt tegen de ware aenroepinghe Gods/ dan twijfelinghe ende misvertrouwen/ is sy soo uytermaten versterckt ghe- worden/ datse voor eenen Reghel ende Wet om recht te bidden/ bycans ontfanghen is geweest. Maer hoe quam dat? Om dat de werelt niet en heeft verstaen/ wat dit altemael in hadde: dat God van ons wil alleen aengheroepen wesen/ ende belooft sulcx te doen al wat wy begheeren/ volghende sijn bevel ende toeseggiinghe: ende dat hy ons Christum voorstelt als een voorsprake/ om wiens wille dat onse ghebeden verhoort worden. Boven dien laet de ghewoonlicke ghebeden ondersocht wordẽ/ die over al in der kercke ghedaen worden/ men salse met ontallicke veel onreynicheden besmet vinden. So laet ons dan hier uyt oordeelen/ hoe seer in dien deele den dienst Gods is gheschent gheweest. Ende geen minder verdorventheyt en isser geweest in hare danckseggingen/ waer van ghetuygenisse geven hare openbare Loffangẽ/ waer in den prijs van alle goet den heyligen/ als Gods medehulpers toegheleyt wort.

Op welcke beyde dingen niet ghelet en is.

9 Wat sal ick nu segghen van de aenbiddinge? wat eerbiedinghe de menschen Gode willen aen doen/ bewijsen sy die niet den blocken ende beelden? Certeyn hy doolt/ die daer meynt een onderscheyt te makẽ tusschen dese eñ der Heydenen uytsinnicheyt. Want God en verbiet niet alleen geen steenen aen te biddẽ/ maer oock sijne Goddelicke vereeringhe haer aen te doen/ om daer in aenghebeden te worden/ wat voorwendinghen sy oock moghen hedensdaechs voortbrenghen/ die dese grouwelickheyt soecken voor te staen. Soodanighe deckmantels hebben eertijts oock gebruyckt de Heydenen/ ten eynde sy hare godloosicheyt eenen schijn gaven. Daerenboven is het kennelick/ dat de verstorven heylighen in Gods plaetse aenghebeden worden/ ja hare gebeenten/ cleederen/ schoenen ende afbeeldinghen.

Eenderley aenroepinghe by den Heydenen eñ der Papisten.

[1] Hier sal my een cloeckaert voorwerpen/ datter zijn verscheyden manieren van aenbiddinghen:

[1] Drierley vereeringhen by den Papisten.

1. als eerstelick Dulia (soo sy spreken) welcke is
een vereeringhe / die den verstorven heylighen
ende haren afbeeldingen ende ghebeenten gege-
2. ven wort: Daer na Latria, welcke een vereerin-
ghe is/ die men Gode gheeft/ als hem alleen toe-
behoorende. Eyndelick/ behalven dese twee ma-
nieren/ terwijlen dese raserie toegenomen heeft/
is noch versiert de derde trap der vereeringhe/
3. die sy noemen Hyperdulia, waer mede sy de
Maget Maria boven alle andere Sancten en̄
Sanctinnen verhoogē. Al even eens of dese sub-
tyle onderschepdingen wel bekent zijn / ofte den
genen in den sin comē/ die haer buygen voor al-
sulcke beelden. Ondertusschen is de werelt vol
Afgoderie / even soo grof ende soo tastelick/ als
de oude Afgoderie van den Egyptenaren/ die de
Propheten over al soo swaerlick vervloecken.

2. In de maniere van vereeringhe/ die meer een bespottinghe is/ dan een ghetuyghenisse van den dienst Gods.

10 Elck stuck sal ick cortelick overloopen/
overmits datse daer na wat vlytigher uytghe-
streckt sullen worden. Soo come ick dan tot de
ceremonien / welcke daer sy behooren te wesen
ghewichtighe ghetuyghenissen van den dienst
Gods / soo zijnse veel meer bespottinghen van
God. Want behalven dat het nieuwe Joden-
dom in de plaetse des ghenen / het welcke God
met claerder stemmē heeft afgeschaft/ wederom
is verweckt door vele/ ende dat kinderachtighe
beuselinghen / die hier ende daer tsamen verga-
dert zijn/ hebben sy noch daer in ghebrocht ette-
licke godloose grillen/ ende sommighe onheyli-
ghe/ ende die meer tot een toonspel/ dan ter eeren
van onse Religie zijn opghestelt. Voorwaer ten
1. eersten is daer in ghesondicht / dat dese groote
menichte der ceremonien / die God door sijn
authoriteyt eenmael heeft wech ghedaen / we-
2. derom is ontfanghen gheweest. Daer nae/ daer
de ceremonien levende oeffeninghen der God-
salicheyt behooren te wesen / dat de werelt vele
ondeuchdelicke ende onnutte is gebruyckende/
waer in sy haer te vergeefs besich houdt. Maer
3. dat is al veel een schadelicker pest / daer sy met
dese hare ceremonien / hoedanich die oock zijn/
met God gespot hebben/ al even eens of de gant-
sche cracht der Godsalicheyt ende des Gods-
diensts daer in besloten ware.

3. In de verloocheninghe sijns selfs/ die gheheel ghestelt is in de uytwendighe oeffeninghe des lichaēs.

11 So veel de verloocheninghe ons selfs aen-
gaet/ waer aen dat hanght de wederghebooꝛte/
streckende tot de vernieuwinghe des levens/ soo
is de gantsche leere ofte gheheelick by den men-
schen in verghetentheyt gebracht ofte ymmers
half begraven/ alsoo datse van weynighen/ ende
dat magherlick conde bekent worden. Noch-
tans is dit de gheestelicke offerhande / die God
sonderlinghe prijst / dat wy ghedoot hebbende
den ouden mensche/ in een nieuwe creatuere ver-
andert werden. Het can misschien ghescheden/
dat de Predicanten over sulcke woorden wat
stameren/ doch datse de cracht der saken niet en
verstaen/ blijckt oock daer uyt/ datse ons dapper-
lick teghenspreken / als wy dit stuck des God-
delicken diensses arbeyden weder in sijn voor-
gaenden stant te brenghen. Wanneer sy van
Boetveerdicheyt handelen/ soo roeren sy alleen
verachtelick aen de bysonderste punten / ende
blijven slechts staen op de uytwendighe oeffe-
ninghen des lichaems/ welcke nae het ghetuy-
1.Tim.4.8. ghenisse Pauli / de grootste nutticheyt niet en
hebben. Welcke verkeertheyt daerom te min
is te verdragen/ om dat de werelt met een scha-
delicke dwalinghe de schaduwe voor de sake
selfs naevolcht/ naedemael sy verlatende de wa-
re Boetveerdicheyt/ met gantscher neersticheyt
trachtet na onthoudinghen des houwelicx ende
der spijsen/ nae Vigilien/ ende andere (ghelyckse

Paulus noemt) ghebreckelicke ende crancke in- Galat.4.9.
settinghen des werelts. Col.2.23.

Het besluyt van het voorgaende.

12 Als wy ghesept hebben / dat het woort
Gods een merckteecken zy/ d'welck den waren
Godsdienst van den valschen ende verkeerden
onderschept/ soo is daer uyt lichtelick te betuy-
ten/ dat de gantsche maniere om God te eeren/
welcke heden in der werelt is ghebruyckelick/
anders niet en is / dan enckele verdorventheyt.
Want sy en letten daer op niet/ wat God bevo-
len heeft/ ofte wat hy voor recht kent/ om tselve
gelijck alst reden is/ gehoorsaem te wesen: maer
gheven haer selven toe de vryheyt / om Gods-
diensten te versieren/ die sy daer na opdringhen
in plaetse van ghehoorsaemheyt. Soo ick schy-
ne de mate int spreken te overtreden / wel aen/
laet alle de wercken/ daer mede de werelt meynt
God te vereeren / ondersocht worden. Ick en
derf nauwelicx het thiende deel uytnemen / of
alle dinghen zijn lichtveerdich in der menschen
hersenen uytghebroet. Wat begeeren wy meer?
Want God verworpt/ verdoemt en̄ vervloeckt
alle verdichte Godsdiensten / hy leyt den toom
sijns woorts in onsen mont/ om ons by de een-
voudighe ghehoorsaemheyt te behouden. Soo
wanneer wy het jock van ons ghewoꝛpen heb-
bende/ tot onse gedichtselen vervallen/ ende hem
Godsdiensten opdraghen/ die door menschelic-
ke vermetentheyt ghesmedet zijn/ hoe datse ons
oock toelachen / en zijn voor hem maer ydele
clappernien/ vodderien ende besmettingen. De
beschermers der menschelicker insettingen heb-
ben schoone ende verschepde verwen/ om de sel-
ve op te smucken: Ende Paulus bekent oock/ Col.2.23.
datse hebben eenen waen der wijsheyt: maer de-
wijle God in meerder weerden heeft ghehoor-
saemheyt / dan alle de offerhanden / soo sal dit
crachts ghenoech hebben / om te verwerpen
allen Godsdienst / daer van gheen ghebodt
Gods en is.

Het andere ende t'voornaemste hooftstuck der Christelicker Religie/ is de kennisse onser salicheyt. Welcke heeft drie trappen/ 1. kennisse ons selfs voor hem sterbende tot nederheyt.

13 Dat tweede ende t'voornaemste deel der
Christelicker Religie hebben wy daer in gestelt/
als de menschen weten / waer in datse haer sa-
licheyt soecken moeten. Ende heeft de kennisse
onser salicheyt drie trappen. Ten eersten/ moe-
ten wy beginnen van het ghevoelen onser eyge-
ner ellendicheyt/ d'welcke gevoelen ons so verre
moet brenghen/ dat wy als doot wesende in al-
len dinghen den moet verloren geven. Ende dit
gheschiet als ons aengewesen wort de oorspronc-
kelicke ende erfelicke verdorventheyt onser na-
tueren / wesende een fonteyne alles quaets / de
welcke in ons baert misvertrouwen / weder-
spannicheyt teghen God/ hoovaerdicheyt, gie-
richeyt/ quade lusten/ ende allerley begheerlic-
heyt, die ons van alle oprechticheyt ende recht-
veerdicheyt afghetrocken hebbende / onder het
jock der sonden gevangē houdt / mitsdien eenen
yeghelicken sijne sonden ontdeckt worden / ten
eynde sy beschaemt gemaeckt zijnde van wegen
haerder schandelicheyt / bedwonghen worden
haer selven te mishaghen/ ende sich ende al wat
sy hebben by haer/ voor niet met alle te achten.

Beschaemtheyt en̄ mishaghen.

Verschrickinghe voor Gods toorn.

Daer na oock/ worden daer teghen de conscien-
tien ghedachtvaert voor Gods Rechterstoel/ op
datse hare vervloecktheyt erkent hebbende/ ende
als ontfangen de bootschap des eeuwigē doots/
leeren voor Gods gramschap verschricken. Dit
is segghe ick/ den eersten trap / om tot de salic-
heyt te comen/ dat de mensche by sich verslagen
ende verbaest zijnde/ vā alle hulpe des vleesches
vertwijfele/ ende nochtans sich niet en verharde
teghen dat oordeel Gods/ ofte/ dat hy als ver-
styft zijnde/ sonder ghevoelen zy: maer bevende
ende

ende benaut/ van smerte versuchte ende nae meteijne verlanghe. Van den eersten trap moet hy treden tot den tweeden: d'welck als dan gheschiet/ als hy door de kennisse Christi opgheresen zijnde/ weder tot hem selfs comt. Want den mensche/ die op sulcken voet / gelijck ghesept is/ hem verclepnt heeft/ en resteert niet anders/ dan dat hy hem keere tot Christum / om door sijn ghenade van sijn ellende verlost te moghen worden. Die gene nu soeckt in Christo salichept/ die desselven cracht ende heerlickhept verstaet/ dat is/ die Christum erkent te zijn den eenigen Hooghen-Priester / door wien wy met den Vader worden versoent: die sijnen doot voor de eenighe offerhande aenneemt / daer mede onse zonden zijn gheboet / Gods oordeel voldaen / de ware ende volcomen gherechtichept vercreghen: eynde lick / die tusschen hem ende ons niet en deelt/ maer bekent dat het is sijn genaden-rijcke ghe schenc/ dat hy rechtveerdich zy voor God. Van desen trap moeten wy climmen tot den derden/ te weten: Soo wie in Christi ghenade/ ende in de vrucht sijnes doots ende der opstandinge wel ende grondich is onderwesen/ dat hy als dan op hem met een vast ende sterck betrouwen hem verlate/ ende by hem sekerlick wete / dat Christus alsoo hem toebehoore/ dat hy in hem besitte de gherechtichept ende dat leven.

De tweede trap/ is de kennisse Christi ende sijns ampts.

De derde trap/ is het vaste onbeweghelicke vertrouwen/ ende gerustichept der conscientien.

14 Merckt nu eens hoe jammerlick dese leere is omghestooten gheweest. Van de erfzonde zijn in de Scholen doornachtighe vragen gedreven/ waer mede sy dese seer schadelicke sieckte/ so veel alst doenelick was/ verlicht hebben. Want als sy daer af handelen/ soo brenghen sy't bynae tot gulsichept en boose onghetemperde lusten. Van de blinthept ende ydelhept des verstants / waer uyt dat ongeloove ende superstitie voort comt: van de inwendighe boosheyt des herten / van hooveerdichept/ eergierichept/ hartneckichept/ ende van andere heymelicke boosheden/ en maken sy geen woorden. Hare Predicatien en zijn oock niet met allen beter. Soo veel aengaet de predicatie van den vrijen wille/ hoedanich was doch de selve/ eer dat Lutherus ende andere op de baen quamen? Wat vermocht sy anders/ dan met eenen ydelen waen van eygener cracht den menschen opblasen/ datse alleen met wint opgevult zijnde / der ghenaden ende bystant des H. Gheestes gheen plaetse en gaven? Wat wil ick veel seggen? Daer en is onder ons geenen meerderen strijt/ ende daer in ons onse teghenpartie hartneckigher teghen spreken/ dan in de rechtveerdichmakinghe / of wy die door tgheloove/ ofte door de goede wercken vercrijghen. Sy en lijden gheensins dat Christo dese eere ghegeven worde / als dat hy worde onse gherechtichept ghenaemt / ten zy dat oock de verdiensten der wercken een deel daer aen ghenieten.

Merckelick bewijs / hoe de voorgaende trappen omgeworpen zijn int Pausdom.

Van de erfsonde.

Van den vrijen wille.

15 Wy en spreké hier niet van de goede wercken / of de gheloovighe de selve schuldich zijn te doen/ of sy God aenghenaem zijn: ende of sy by God loon ontfanghen: Maer of sy door hare weerdichept ons met God versoenen / of wy door hare edelhept dat eeuwighe leven vercrijghen/ of sy zijn vergeldinghen/ welcke om wech te nemen der zonden schult/ voor Gods oordeel betaelt worden: ende of daer in te stellé zy eenich vertrouwen der salichept. Soo ist dan/ dat wy dese dwalinghen bestraffen: datmen den menschen ghebiet meer te sien op sijne wercken/ dan op Christum / om eenen ghenadighen God te moghen hebben/ sijn ghenade te verdienen/ ende de erve des eeuwighen levens te vercrijgen: eyndelic om rechtveerdich te mogen zijn. Eerstelick pronckensy seer met de verdiensten der wercken/ als of sy God aen haer daer mede verbonden hebben/ maer wat is desen prael anders dan een schadelicke dronckenschap des verstants? Want sy bidden haer selvé aen in Christi plaetse/ ende daer sy in de diepte des doots liggen versoncken / droomen sy haer het leven te hebben.

Van de goede wercken.

In-ghevalle ick schijne dese materie al te seer te vergrooten/ soo moetmen gewisselick verstaen/ dat dese leere seer gemeyn is in allen scholen ende kercken: Datmen door de wercken de ghenade
1. Gods moet verdienen / ende t'eeuwighe leven ontfanghen: Dat het vaste vertrouwen der sa-
2. lichept/ een lichtveerdichept ende stoute vermetenthept is/ ten zy sake/ dat het steune op de goede wercken: Dat wy met Gode versoent wor-
3. den/ door de voldoeninghe der goeder wercken/ ende niet door de onverdiende verghevinghe der zonden: Dat de goede wercken de eeuwighe sa-
4. lichept verdiené/ niet daerom datse om niet toegerekent worden ter gerechtichept door de verdiensten Christi/ maer van wegen het verdrach des Wets: niet dat de menschen door de genadighe vergevinge der zonden/ maer door de wercken der voldoeningen (so syse noemen) met God bevredicht worden/ soo dickwils als sy van sijn ghenade afghewecken zijn: Dat den voldoenin-
5. ghen te bate comen de verdiensten Christi ende der Martelaren/ doch by soo verre de sondaer weerdich is daer door geholpen te wordé. T'is seker/ dat met dese godloose meyninghen de werelt is betoovert gheweest/ al eer dat Lutherus is bekent ghewordon. Ende daer en is hedensdaechs anders gheen stuck onser leere / dat soo heftich ende hart-vochtich onse wederpartien bestrijden.

De leere der Papisten van de goede wercken.

16 Ten laetsten/ dese seer pestilentiale dwalinghe heeft niet alleen over al ingenomen het verstant der menschen: maer is gelijck als een van de principale hooftstucken gherekent/ daer aen men gheensins en moeste twijfelen: namelick/ dat de gheloovighen altijts van Gods ghenade ende gunst moeten in twijfel staen ende onversekerde conscientien hebben. Ende is alsoo door dese duyvelsche inbeeldinghe de cracht des ghe-
1. loofs in den gront verstorven/ de weldaet Chri-
2. sti uytghewischt: ende der menschen salichept
3. omghestooten. Want dat is eerst (als Paulus leert) dat Christelicke gheloove/ waer door dat vertrouwen in onse herten verweckt wort/ om alsoo vrymoedich voor den aensichte Gods te mogen verschijnen/ noch ten soude oock anders niet bestaen moghen tghene d'welck hy elders leert/ dat wy't ghetuygenisse hebben onser aenneminghe/ versegelt van binnen door den Heylighen Gheest / waer door wy God noemen onsen Vader.

Twijfelmoedichept is een pestilentiale dwalinghe.

Wat sy baert

Rom. 5.2.

Rom. 8.15.16

17 Maer waer toe dient doch dese twijfelinghe / die onse vyanden van hare leerjongheren vereysschen/ dan alleenlick dat het gantsche geloove van Gods beloften soude verdwijnen? Paulus maeckt sijn besluyt / dat het gheloove ydel is ghewordon/ ende de belofte te niete ghedaen/ soo de ghene die uyt de Wet zijn/ erfgenamen zijn. Waerom dat? Overmits/ namelick/ dat de Wet den mensche in twijfel hout/ dat hy hem in een seker ende sterck vertrouwen niet en can te vrede stellen. Daerenteghen droomen sy een alsulck gheloove dat den mensche van de sekerhept / die Paulus vereyscht / uytsluytende ende afstootende / tot het gissen brengt / dat hy ghelijck als een riet beweecht worde. Nochtans en ist geen wonder/ datse in alsulcke ongerijmthept gantschelic zijn vervallen/ na dien sy vertrouwen

Breeder verclaringe van tvoorsepde.

Rom. 4.14.

vrouwen haerder salichept eenmael hadden ghefondeert op de verdiensten der wercken. Want ten mochte anders niet ghescheiden/ of sp moesten van sulcke hoochte tot desen val comen. Want wat sal doch de mensche in sijn wercken vinden/ anders dan stoffe om te twijfelen/ ende om epndelick te vertwijffelen? Soo sien wp dan/ hoe dat d'eene dwalinghe d'ander treckt.

De leere der Kercke is als de ziele des menschen.

18 Alhier sult ghp/ onderw. Kepser/ ende Doorl. Vorsten/ tgene wp te voren gesept hebben/u in ghedachten brenghen/ dat de salichept aen de leere niet anders en hangt/dan gelijck als des menschen leven aen de ziele. Wanneer dat alleen de suyverhept der leere ware geschent geweest/ soo ware de kercke nu ghequetst met een doodelicke wonde. Daerom ist dat ick sal bewesen hebben/ datse ten meestē deele vergaen was/ sal dan even so veel wesen/ als of de kercke gesept worde bycans tot den laetsten onderganck ghewont te zijn/ dat hebbe ick voorhenē wat voorby gaende te kennen ghegeven/ doch corts daer nae sal ick claerder openinghe doen. Nu come ick tot tgene/ dat ick ghesept hebbe/ ghelijck als het lichaem te wesen/ namelick/ tot de regeeringe der Kercke ende bedieninge der Sacramenten/ welcke/ al hadden sp/ nae het uptwendighe aensien/ geen ghebreck: nochtans zijn sp, overmits de verstooringe der leere/ crachteloos ende vruchteloos. Wat souden wp segghen/ so wanneer daer noch van binnen noch van buyten yet ghesonts en ware? Ten waer ghewisselick niet swaer om te bewijsen. Soo veel aengaet de Sacramenten. Eerstelick soo ist/ datse met de verborghentheden van Christo inghestelt/ al even eens ghehandelt/ ende vele menschelicke ceremonien bedacht hebben. Want daer zijn seven Sacramentē/ sonder eenich ander onderschept/ ontfanghen gheweest/ waer van datter Christus maer twee bevolen hadde/ de andere waren alleen op menschelicke authoritept ghegrondet/ ende was aen de selve niet minder de ghenade Gods ghebonden/ dan of sp Christum van binnen besloten hadden. Aennopende de twee/ die Christus inghestelt heeft/ die zijn seer schrickelick ontrepnicht. Den Doop is met soo veel overtollighe aenhancksel en bewonden/ datmen nauwelicx een clepn teecken des warē ende repnen Doops en bemerckt. Eñ dat H. Nachtmael is niet alleen met vreempde aenlappinge verdorven/ maer het is verandert heel in een ander gedaente. T'is openbaer wat Christus ons bevolen heeft te doē/ ende in wat ordre: nochtans sijn ghebot verachtende/ hebben sp in de plaetse van het H. Nachtmael een guychelspel daer upt gemaeckt. Want wat een ghelijckenisse heeft de Misse met dat Avontmael des Heeren? Daer de geloovige onder haer na Christi bevel behooren te genieten de H. waer-tepckenen des lichaems ende bloets des Heeren. Soo worter veel eer een uptsluptinghe in de Misse ghesien/ want de Priester schept hem van dat ander volck/ om voor hem selven alleen op te slicken/ dat int openbaer behoorde voortgebracht ende uptgedeelt te worden. Daer nae/ als of hp een naevolgher van Aaron ware/ soo gelaet hp hem of hp een offerhande doen wilde om des volcx zonden te versoenen. Maer waer heeft Christus opt mentie ghemaeckt van offerhande? Hp beveelt ons te nemen/ te eten/ eñ te drincken. Wie mach doch den menschen toe laten/ dat sp dat woordeken Ontfanghen, in een offerhande veranderen? Waer toe doch dese veranderinghe/ dan dat het eeuwige ende onverbrekelicke gebodt Christi moet wijcken voor dat vermetene believen der menschē? Dat is voorwaer een groote boosheyt. Maer noch veel een ergher superstitie is het/ datse dat werck als een verdienst/ om Gods ghenade daer door te verwerven/ den levenden ende dooden toegevoecht hebben. Ende is alsoo de cracht des doots Christi tot een ydele ende batementsche handelinghe ghebracht/ ende met eenen de eerlickhept van het eeuwige Priesterdom den Heere Christo benomen/ ten epnde dat het den menschen soude worden overghegeven.

Regeeringhe ende Sacramenten der selver als het lichaem.

Bewijs/ dat de kerckelicke regeeringe ende Sacramenten verdorven zijn.

Des Doops verontrepninghe.

Des Nachtmaels vervalschinghe.

Misbruycke des Avontmaels by den Papisten.

1.

2.

3.

Maer als nu het volck tot de nuttinghe geroepen wort/ soo ghebruyckt maer het halve deel.

4.

Hoe verstaet men dat? Christus biedt den beker eenen yeghelicken aen/ ende beveelt datse alle daer upt drincken souden: De menschen daerenteghen verbieden de vergaderinghe der gheloovighen den Drinckbeker niet eens aen te roeren. Alsoo worden de teeckenen na der menschen lust gescheyden/ welcke nochtans met eenen onverdeelicken bant/ door Christi authoritept tsamen ghevoecht waren. Boven dien/ de wijinghe/ soo des Doops als der Missen/ en schilt gantsch niet van tooverien.

5.

Want met het blasen ende mompelen/ ofte met woorden diemen niet verstaen en can/ mepnen sp heplighe verborgentheden te maken/ als of Christus gewilt heeft/ dat over sijn woort soude ghemurmelt worden/ om te verhandelen sijne heplighe verborgentheden/ ende niet veel eer met clare stemme uptghesproken. Met geen duystere woordē wort de cracht/ die natuer/ ende nutticheyt des Doops in den Euangelio uptghedruckt. Christus en mompelt niet over het broot/ maer spreeckt tot sijnen Apostelen met verstandighe woorden/ als hp syne belofte verhaelt: ende voecht daer by dat ghebodt/ op dat onder den gheloovigen een gemepne belijdenisse soude gedaen werden.

6.

Maer nu ter tijt int ghesach van predicatie/ worden gheblasen hepmelicke besweeringhen/ die meer dienen tot tooverachtighe consten/ ghelijck als ick gesept hebbe/ dan tot Sacramentē. Twelck ten eersten is teghen Gods woort/ datmen den volcke de ceremonien slechts geeft aen te schouwen/ sonder de beteeckeninghe ende waerhept van de selve te kennen te gheven. Want daer en is gheen ander ghebruyck der Sacramenten/ dan datmē upt Gods woort even dat selve uptlegghe/ d'welck het teecken voor ooghen stelt. Derhalven/ overmits het volck aldaer anders niet en heeft/ dan ydele figueren/ om de oogen te vullen/ ende gantsch geen leeringe en verneemt/ om het rechte oogemerc ende fondament te verstaen/ soo blijft het hangen aen dat uptwendige werck. Waer upt dan spruyt de alderschadelickste superstitie/ datse de teeckenen voor de waerhept aennemen/ niet anders/ dan of de Sacramenten alleen genoechsaem warē ter salichept/ gheensins passende op de leere van de boetveerdichept/ noch van tgheloove/ noch oock van Christo selve. Ende voorwaer dit godloose leerstuck heeft niet alleen in swanghe ghegaen over al onder den ongheleerden ende leecken/ maer oock in den scholen/ dat/ te wetē/ de Sacramenten in haer selven crachtich zijn/ alleen dat niemant een doot zonde hem in den wech en stelle/ als of de Sacramenten tot eenich ander epnde ofte ghebruyck ghegeven zijn/ dan datse ons tot Christum leyden.

7.

Hier comt oock dit by/ datse dat broot/ d'welck sp gewijet hebben/ meer upt een verkeerde betooveringhe/ dan upt een godvruchtige maniere/ in een kistgen bewarē/ ende somtyts prachtelick omdraghen/ om dat het soude in Christi stede gheeert ende aenghebeden wordē.

8.

Daerom ist datse in den tijt des grooten

noots

noots haer tot dit broot/ als tot haer eenige be-
scherminge begheven/ tselve tegen alle schaden/
als een preservatijf tegē alle fenijn gebruycken/
ende besighent voor het beste Soen-offer/ om
daer mede aflaet der zonden van God te begee-
ren: Als of Christus sijn lichaem tot alle onghe-
schickte dinghen heeft willen over gheven/ doen
hy ons dat selve gaf in het Sacrament des
Avontmaels. Want wat houdt de belofte in? te
weten/ anders niet dan dat wy sijns lichaems
ende bloets deelachtich sullen worden/ soo dick-
wils als wy sijn H. Nachtmael oeffenē. Neemt/
seyt hy/ etet ende drincket/ dat is mijn lichaem/
dit is mijn bloet: dit doet tot mijnder gedachte-
nisse. Verstaen wy nu niet dat de belofte van
beyde zijden in hare palen besloten is/ aen de
welcke haer moeten houden/ die daer begheeren
te nuttighen tghene dat daer wort aengeboden?
Over sulcx worden de ghene bedrogen/ die wat
anders dan gemeyn ende onheylich broot buy-
ten het wettelicke ghebruyck des Avontmaels
meynen te hebben. Dit is ghewis een gemeyne
ontheyliginghe aller Sacramenten/ datse soo
leelick te coop worden gestelt/ alleleens of sy tot
gheenen anderen eynde inghesett en waren/ dan
om ghewins wille. Eñ ten is alsulcke cramerie
niet die int heymelick ofte met beschaemtheyt
ghedaen wort/ maer die int openbaer niet an-
ders gedreven en wort/ dan op een marckt daer
men allerhande dinghen vercoopt. T'is kenne-
lick/ voor hoe veel dat elcke Misse in een yeder
Lantschap vercocht wort/ voor sommighe is
haren prijs ende weerde ghestelt. Eyndelick soo
zijn de kercken/ alsment wel overleyt/ niet met
allen verscheyden van de coop-winckels: ende
daer en is gheen soorte van haren Godsdienst/
die men aldaer te coope en staet.

De fauten van de kercke-licke regee-ringhe int Pausdom.

19 In-gevalle dat ick beginnen sal te vertel-
len de fauten van de kerckelicke regeeringhe/ en
weet ick geen eynde daer van te vinden/ daerom
sal ick sommighe grove/ die niet en mogen ver-
swegen werden/ cortelick aenwijsen. Voor al/
soo is het ampt der Herderen/ soo't van Christo
ingestelt was/ over langen tijt uyt het gebruyc
ghecomen. Want daerom heeft Christus in sijn
kercke verordineert Bisschoppen ende Herders/
ofte hoe sy ghenoemt moghen worden/ datse na
Paulus ghetuyghenisse/ de selve met de gesonde
leere souden stichten. Achtervolghende desen re-
ghel/ soo en isser gheenen oprechten Herder der
kercke/ dan die het ampt van leeren bedient.
Maer op den dach van heden hebben bycans
alle die den name van Herder draghen/ dit last
op den hals van andere ghesschoven: Ut het ge-
tal der Bisschoppen wort nauwelicx de hon-
dertste ghevonden/ die eens op den Predickstoel
climt om te leeren. Ende dat en is gheen won-
der/ want de Bisdommē zijn verandert in heer-
schappien/ ende de Pastooren ofte Herders die
van minderen staet zijn/ meynen haer ampt te
vervullen met ydel geswetz/ geheel van Christi
bevel verdreent/ ofte nae het exempel der Bis-
schoppen/ laten sy't anderen bevolen wesen. Al-
soo is het geschiet/ dat de Priesterdommen niet
minder/ dan als gheneuchlicke Lantwoonin-
ghen pleghen verhuert te worden. Wat meer?
De geestelicke regeeringhe die ons van Christo
bevolen was/ is gheheel wech ghenomen: daer-
enteghen isser een nieuwe ende versierde manie-
re van regeeren ingevoert/ welcke/ hoewel dat-
se met Christi name gheeert wort/ nochtans en
heeftse niet meer ghelijckenisse met hem/ als de
werelt heeft met Christi rijcke. Ist dat my ye-
mant voorwerpt/ datmen dien staet de schult

Int Pausdom en is gheen rechte Herder.

Daer en is gheen rechte regeeringhe.

Teghenworpinghe.

niet en behoorde te gheven/ soo daer eenige haer
ampt niet en doen. Daer op antwoorde ick ten Antwoort. 1.
eersten/ dat dat ghebreck alomme gheweldich
sijn plaetse heeft/ alsoo/ dat het nu in een open-
bare ghewoonte is ghecomen. Daer nae/ wy 2.
nement so/ dat alle de Bisschoppē/ eñ de andere
leegere Priesters/ elck in sijn bestelde plaetse he-
densdaechs meynē te blijvē/ eñ na te comē tgene
daer van datse bekentenisse doen: Wat is noch-
tans dit by de ware instellinghe Christi? Sy
souden singhen ende grollen in der kercke: in
guychelachtighe cleedinghe souden sy haer ver-
toonen/ ende vele ceremonien uytrechten/ doch
soo veel de sorchvuldicheyt aengaet van te lee-
ren/ die soude zijn of weynich of geene/ maer nie-
mant en can na het uytwijsen des gebots Chri-
sti/ hem den name van Bisschop ofte Pastoor
geven/ die sijn kudde met des Heeren woort niet
en weydet.

20 Dewijle nu de voorstaenders der kercke
ghehouden zijn die andere voor te gaen/ ende te
lichten meet een exempel van heyligen wandel/
hoe wel volghen de ghene in desen deele hare be-
roepinge na/ die dese weerdicheyt hedensdaechs
besittē? Daer de werelt op het hoochste verdor-
ven is/ soo en isser nochtans geenen staet meer-
der met allerhande schandelicke daden vervult.
Ick wenschte datse my int gene dat ick spreke/
met hare onschult mochten straffen/ hoe geerne
soude ick dat haestelic wederroepen. Maer hare
schandelickheyt is alle werelt voor den oogen/
haer onversadelicke giericheyt ende roofachtic-
heyt is openbaer: wel bekent is hare onverdra-
ghelicke hoochmoedicheyt ende tyrannie: T'is
voor een ghemeyne wijse ende gebruyck by haer
aenghenomen/ dat hare huysen vol getiers zijn
van onbeschaemde danserien/ datse seer heet zijn
op dobbelen ende tuysschen: eñ datse onder haer
vele onmatige brasserien drijven. Sy beroemen
haer van hare leckernien eñ allerley overvloet/
als van treffelicke deuchden. Dat ick de andere
dingen voorby gae/ de maechdelickē staet/ daer
van sy soo bysonder zijn gheprezen/ hoe groote-
licx is hy bevleckt? Ick schame my te openba-
ren tghene d'welck ick liever wenschte versust
te blijven/ mochtet maer met stilswijghen ghe-
betert worden/ nochtans en wil ick met de ver-
borghen dinghen te voorschijn brenghen/ nade-
mael meer als ghenoech versoepelickheden ende
schanden alreede nu ter tijt aen den dach zijn.
Lieve/ hoe menigen Priester isser van hoerdom
vry? Ja hoe veel huysen zijnder in een quaet ge-
ruchte/ overmits de daghelicksche vrou-schen-
derien? Hoe veel eerlicke huysgesinnē bevlecken
sy met hare oncuysche lustē? Ick en ben certeyn
niet seer belust om hare schandelicke stuckē uyt
te brenghen/ ten is oock niet mijn voornemen.
T'is nochtans oorbaer over te leggen/ hoe seer
dat het leven/ d'welc alomme hedensdaechs by
den Priesterlicken staet ghesien wort/ verschilt
van het leven/ d'welc den waren dienaren Chri-
sti ende sijner kercken betaemt.

Den staet van de Bedienders ende Regenten der kercke/ is vol [illegible] int Pausdom.

21 Dit is oock geensins het laetste stuck van
de kerckelicke regeeringhe/ datmen de ghene die
men ghebruycken sal/ recht ende ordentlick ver-
kiese ende tot het ampt bestelle. Wy hebbē eenen
reghel uyt Gods woort/ waer nae alle verkie-
singhen gereguleert werden/ daer zijn vele slot-
reghels van de oude Synoden voor handen/
daer in voorsichtelick ende vlijtelick beschreven
wort al tghene dat tot een rechte wijse van ver-
kiesen dient. Laet onse wedersprekers ooc maer
een eenich exempel van een welgheregelde ver-
kiesinghe voortbrenghen/ ick salt haer gewon-
nen

Hoe ordentlick de verkiesinge ende verordineringe der Herderen toe gaet.

nen gheven. Wy weten wel hoedanich een ondersoeckinge des Herders de H. Geest vereyscht door den mont Pauli / hoedanich oock zijn de oude wetten der Vaderen. Wort oock sulcx hedensdaechs yet ghemerckt int maken van Bisschoppen? Jae hoe menich isser van die / welcke tot desen staet verheven worde / die maer tamelicker-wyse met sulcke deuchden verciert zijn / sonder welcke de Kercken-dienaers niet en connen bequaem zijn? Wy sien wat orden de Apostelen ghehouden hebben in Predicanten te ordineren / de welcke daer nae de oude kercke nae ghevolcht heeft / ende eyndelick de oude reghels ghebieden te onderhouden. Ist dat ick claghtich valle / dat dese orden hedensdaechs veracht ende verworpen wort / heb ick daer geen oorsake toe? Of ick seyde dat de Bisschoppen / wesende alle eerbaerheyt vertreden / door hoochster oneere ende schande gevoordert zijn / dat en is niemant onbekent? Want de kerckelicke weerdicheden worden of met toegheseyden prijs ghecocht / of met ghewelt ende wapen beseten / of door schandelick verdrach onder malcanderen vercregen / of door vuyle pluymstryckerie aenghehaelt / somtyts zijnse oock belooninghen van hoerenweertschap / ende dierghelijcke oneerlicke handelinghen. Somma / veel onbeschaemder gaetmen hier mede te werck / dan men doet in eenige burghelicke goederen.

22 Ende het waer wel te wenschen / dat de regeeringe der kercke alsoo verdorven ware / dat de gene / die regeeren / haer selven alleen sondichden: of ymmers anderen niet schadelick en waren / dan alleenlic door quade exempelen. Maer dese boosheyt gaet alle de andere te boven / datse een seer wreede tyrannie bedryven / ende dat over de zielen. Ja wat is de kerckelicke macht / daer hedensdaechs soo hoochmoedich van ghesproken wort / doch anders dan een vrye / onwettelicke ende onmatighe heerschappie over de zielen / om de selve met een jammerlicke dienstbaerheyt te verdrucken? De Heere Christus heeft den Apostelen sulcke macht toeghelaten te gebruycken / die God te voren den Propheten ghegeven hadde / te weten / een soodanige die bepaelt was / op dat sy de uytsendinge voor haer selfs by den lieden souden bedienen. Dit is nu een gheduerighe wet van het Ambassaetschap / dat de ghene die daer uytghesonden wort / de aengenomen belastingen trouwelick ende met goeder conscientie uytrechte / d'welck oock bysonderlick in den Apostelen uytghedruckt wort / tot den welcken Christus spreeckt: Gaet henen / leert alle volcken al wat ick u geboden hebbe. Item / predickt niet al wat ghy wilt / maer dat Euangelium. Ist datter ghevraecht wort van de navolgers / wat macht dat sy hebben / die beschrijft ons Petrus / als hy gebiet / dat alle die in de vergaderinge spreke / Gods woorden sullen voortbrengen. Maer die nu Regenten der kercken willen wesen / nemen haer selve aen die vryheyt / datse spreken wat haer gheliest: ende soo haest als sy uytghesproken hebben / datse sonder eenighe ondersoeckinghe gehoort moeten worden. Sy sullen hier teghens seggen / dat sulcx zy een lasteringe / want sy en nemen haer gheen ander recht aen / dan datse met haer authoriteyt bevestigen tgene dat de H. Gheest heeft gheopenbaert. Soo sullen sy over sulcx ontkenne / datse de conscientien der gheloovighen haren ghedichtselen ofte believen onderwerpen / maer alleen den woorden des H. Gheestes / die sy gheopenbaert ghecrege hebbende / andere / met daer by te doen een bevestiginge / vercondigen. Ey / wat een cloecke voorwendinghe / niemant en staet daer twijfel aen / datmen al tghene wat sy van den H. Geest ontfanghen hebben / ende van hant tot hant overgheghever sonder vertreck / moet ghehoorsaem wesen. Maer als sy segghen / datse gheen andere dinghen en connen voordraghen / dan alleen des H. Geestes woorden / overmits sy van hem geregeert worden / noch dat het niet en can gheschieden / of het moet waerachtich zijn wat sy besluyte / dewyle sy op den stoel der waerheyt sitten: Is het dan niet soo / datse hare macht nae haer believen gebruycken? Want soo hare goetdunckentheden voor Gods woorden te achten zijn / daer niet en valt op te seggen / aldaer is een heerschappie sonder eynde. Wat voor een tyran heeft oyt soo ongemaniert de lytsaemheyt der ondersaten misbruyckt / dat hy al tgene wat hy was ghebiedende / wilde als uyt den Hemel gecomen zynde / ontfangen hebben? De tyrannen begheeren wel datmen hare placcaten / hoedanich die oock zijn / soude ghehoorsaem wesen: Maer dese begheeren veel meer / namelick / dat wy gheloover souden / den H. Gheest te spreken / als sy ons opdringhen dat sy ghedroomt hebben.

Tyrannie der kerckelicke Regenten in het misbruycken van hare macht ende heerschappie over de zielen der menschen.

Matt.28.19

1.Pet.4.11.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

23 Daerom sien wy niet wat een harde ende onbillicke dienstbaerheyt / sy / met dese macht ghewapent zynde / de zielen der gheloovigen gevanghen ghehouden hebben. Sy hebben wetten op wetten ghemaeckt / welcke alle stricken der conscientien souden zijn / want sy en hebben de selve niet ghebruyckt tot de uyterlicke ordre / maer tot de gheestelicke ende inwendighe regeeringhe / noch daer en was gheen eynde van / tot datmen quam tot dese seer groote menichte / die eenen doolhof niet seer ongelijck en is. Ende sommighe wetten schijnen heel ghemaeckt te zijn / om de conscientien te quelle ende te bedroeven. Aengaende de onderhoudinghe der selver / daer op wort wel soo strenghelick ghelet / als of de gantsche cracht der Godsalicheyt daer in bestont. Jae dat meer is / daer sy van de overtredinghe der gheboden Gods / ofte gantsch gheen swaricheyt en maken / ofte de selve so swaerlick niet en straffen / soo achten sy de hoochste misdaet te wesen / wanneer datter yet tege der menschen besluytinghen bedreven is ghewweest. Dewyle dan de kercke Gods met susdanich tyrannich jock wort benaut ghemaeckt / soo wort de gene terstont voor eenen ketter beschuldicht / die daer een woort derf teghen spreken: jae die ces vrymoedich versucht / die is des doots schuldich. Ende op dat sy by dese besittinge van sulke onlydelicke heerschappie moge blijven / weeren sy het volck met hare bloedige placcate van het lesen ende verstant der Schriftuerlicke boecken: Sy blixemen tegens die / die eenighen twist beginnen van wegen harer macht / ende neemt dese onmatighe strengicheyt dagelicx alsoo toe / datse nu schier niet toelaten / yet van de Religie te ondersoecken.

Der Pausselicker menichvuldighe wetten waer toe sy dienen.

Dat verbant aen de selve wetten.

24 Als nu de Goddelicke waerheyt door soo vele ende dicke duysterheden versmoort lach / de Religie met soo vele godloose superstitien was ontreynicht / de Godsdienst door schrickelicke kerckrooverien verdorven / de eere Gods te neder ghesmeten / de weldaet onser verlossinge met vele verkeerde opinien overrompelt: de menschen dronken ghemaeckt zynde / met dat schadelicke vertrouwen haerder goeder wercken / de salicheyt elders dan in Christo sochten / de bedieninghe der Sacramenten ten deele ghescheurt ende verwoest / ten deele oock door coophandelinghen ontheylicht was / de kerckelicke regeeringhe

Wanneer ende op wat tyt Lutherus is opghecomen.

ringhe

ringe in eẽ gantsch bedroefde verwoestinge verandert: de gene die in de plaetse van Herders saten/ voor eerst door't ongebonden leven de kercke grootelicx quetsten: daer nae een wreede ende seer schadelicke tyrannie over de zielen dreven: de menschen/ ghelijck het vee/ door allerhande dwalingen int verderven voerden. Soo is Lutherus opghestaen/ende daer nae zynder andere gecomen/de welcke met gesaemder arbeyt ghesocht hebben middelen eñ wegen/ dat den dienst Gods van soo vele besmettingen gesuyvert/ de leere der Godsalicheyt wederom in syn reynicheyt gestelt: eñ de kercke uyt sulcke ellendicheyt in eenen lijdelicken staet gebrocht mochte werden. Op welcken voet wy hedensdaechs noch voort varen.

Het tweede hooftstuc deses schrifts. Van de medecynen tegen al de voorgaende gebreken.

25 Ende nademael ick te voren belooft hadde te spreken van de medecynen / welcke wy hebben gebruyckt tot verbeteringe deser gebreken/ sal ick nu ter tijt hier van handelen: Niet dat ick de wijse die wy gehoudẽ hebbẽ/ wil beschryven: (want naderhant sal sulcx blijckẽ) maer dat het openbaer worde/ dat al onsen arbeyt nerghins op gesien en heeft/dan dat de kercke / uyt synen quaetsten staet/ ten minsten tot eenen wat beteren mochte comen. Onse leere is met vele ende grouwelicke lasteringen aengevochtẽ geweest/ eñ noch alle dage wort: Andere roepen daer tegen seer heftich in hare predicatien: andere quellen ende bedraghense seer in haer uytghegheven boecken. Van alle beyde wordẽ seer vele dingen tsamen gebrocht/ daer mede datse meynẽ de selve leere stinckende te makẽ by den ongeleerden.

Is/ onse bekentenisse uyt des Heeren uytgedruckte woort/ soo mondelick als schriftelick.

Maer de bekentenisse onses geloofs/ die wy V. Majest. Onoverwin. Keyser/opgedragen hebben/is in der menschen handẽ/ die ons een heerlick getuygenisse geeft/ hoe dat wy ten onrechte met soo vele hatelicke scheldwoorden ghequelt worden. Ende hebben tot noch toe altijt bereyt geweest/om rekenschap van onse leere te geven/ gelijc als wy hedensdaechs ooc noch zijn. Ende om niet veel woorden te makẽ/ daer en worden geen leeringen in onsen kercken gehoort/die wy niet opentlick en belijdẽ. Welcke nu hebbẽ eenighe swaricheyt/ die worden duydelick ende ter goeder trouwe in onse belijdenisse verclaert/ eñ daer en is gantschelick niet / dat van den onsen niet overvloedich en is verhandelt / eñ neerstich uytgeleyt. Waer uyt dat de onpartijdige Rechters mogẽ verstaen/hoe verre wy van alle godloosheyt verdreven zijn. Dit is voorwaer beyde den onvromen ende vromen bekent/dat daer in de onse niet weynich de kercke gediẽt hebben/ datse niet alleen de werelt/ als uyt de diepe duysternissen der onwetentheyt tot het lesen der H. Schriftueren verweckt hebben/ maer oock grooten arbeyt gedaen/ om t'oprechte verstant daer van te geven: eñ sommige stucken der Christelicker leere/der welcker kennisse seer profytelick is/voor alle dingen ghelucklelick verclaert.

Item/de reyne verclaringhe der Christelicker leere in onse predicatien.

In de predicatien en werdẽ bycans anders niet gehoort/dan ouder wyven clappingẽ/ofte even so ongeschickte gedichtselen: De scholen waren vol gerommels van wegẽ de strijdende vraeghstucken: de Heylige Schriftuere was men daer in selden gedachtich: die de regeeringe der kercke bewaerden/droegen alleen sorghe/dat van haer gewin niet af en ginge. Daerõ/wat tot de keucken diende/verdroegen sy niet beswaerlick. Dat nu de onse voor dusdanige gebreken eenige verbeteringe aenghebracht hebben/bekennen oock de onvroomste/niet tegenstaende datse daer nae onse leere met haer menichvuldich lasteren berucht maken.

De gantsche leere/ de bedieninghe der Sacramẽten/ eñ regeeringe der kercke worden nae den regel des Goddelicken woorts verhandelt by den Gereformeerden.

26 Maer ick en begeere niet/dat dat sal dienen tot onser verschooninghe/ dat de kercke uyt onsen arbeyt veel profyts soude ontfangẽ hebben/ ist dat wyse aen d'ander zyde mochten hebbẽ beschadicht. Laet over sulcx onse gantsche leere/ eñ de maniere van te bedienẽ de Sacramenten/ mitsgaders de regeeringe der kercke ondersocht werden. Wy en sullen in dese drie stucken niet bevonden wordẽ/yet van de oude maniere verandert te hebben/ dwelck wy niet en hebben gesocht tot den waren reghel des Godd. woorts te brengen. Ende op dat wy tot de afdeelinghe weder keeren/die te voren van ons is gestelt: soo moetmen weten/dat alle swaricheden / die onder ons zyn/noopende de leere/ die ghehooren/ of tot den oprechten dienst / of tot het sekere vertrouwen onser salicheyt. Wy vermanen voorwaer de lieden niet flouwelick noch onachtsamelick om God te dienen: ende in de maniere van dien te beschrijven/en dwalen wy geensins af van het rechte oogemerck/noch wy en laten niet uyt/dat ter saken dient. Wy predikẽ de eere Gods veel heerlicker/ dã mẽ opt te vorẽ pleecht te doen: Wy doen ons beste/dat de deuchdẽ/daer in Gods eere haren glants heeft/ meer eñ meer bekent mogen werdẽ: Wy verheffen niet so veel lofs als wy mogen/syne weldaden tegens ons. Daer door wordẽ de lieden verweckt om groot te maken syne Majesteyt / om hem te bewysen eerbiedinge/die weerdich is sodanighe heerlickheyt/ om te vertoonẽ ware danckbaerheyt des herten: eyndelick om te bekennen al synen prijs eñ lof. Daer door wast in haer gemoet het vaste vertrouwen op God/ dwelcke daer nae de aenroepinge is barende: Daer door wort een yegelick onderwesen tot ware verloocheninge syns selfs/op dat hy/ synen wille geschickt hebbende tot de gehoorsaemheyt Gods/syne eygẽ begeerlickheden versake. Cortelick/gelijck als God op een geestelicke maniere van ons wil geeert wesen/alsoo houden wy oock met hoochster neersticheyt aen / om te dryven alle de offerhanden des geestes/die hy ons beveelt ende aenprijst.

Wort ondersocht/hoe dat de oprechte bedienders der kercke haer draghen op dẽ predicstoel/ soo veel aengaet het leer-ampt.

27 Want/dat wy in sulcke vermaninghe ons vlijtich besich houden/en connen oock niet onse wedersprekers missaken: op dat de lieden/ wat voor weldaden sy begeerẽ/ van niemant anders dan van God de selve verwachten: op syne goedicheyt haer verlatẽ: by syne waerheyt blijven: met gantscher ghesintheyt des herten tot hem gedrevẽ wordẽ: met voller hope op hem rusten: hem in den tijt des noots/dat is alle oogenblick soecken: hem alle goetdaden toeschryven: ende dat selve met dancksegginge betuygen. Ende op datse niet verschrickt worden tot God te gaen/ so wysen wy aen/ dat den oorspronck aller goederen in Christo ons voorghestelt zy/ waer uyt wy scheppen al wat ons van nooden is. Oock zyn getuyghen onse boecken eñ predicatien/dat wy dickwils eñ neerstich ons becommeren/ de ware boetveerdicheyt eenen yeder te bevelẽ: dat de menschen haer vernuft eñ boose lusten/ mitsgaders haer selven int ghebeel souden versaken/ om geschict wesende tot de gehoorsaemheyt des eenigen Gods/niet meer haer selvẽ / maer hẽ te leven. Eñ wy en achterlatẽ niet de uytwendige diensten eñ wercken der liefdẽ/welcke alsodanige vernieuwinge na volgen. Dese wyse segghe ick/om God te dienen/is gewis eñ geensins bedriegelick/die wy wetẽ hem aengenaem te zijn/ als / de welcke ons in syn woort is beschreven. Dit zijn dan alleẽ de offerhãdẽ der Christelicker kercke/ die van hem een getuyghenisse hebben.

De neerstige eñ verscheyde vermaningen van onse Predicanten tot den volcke/ geven getuyghenisse van hare bedieninghe.

Item de boecken ende predicatien.

28 Dewyle dan de eenighe God in onse kercken

Het besluyt/ soo veel aengaet het predikẽ ende leeren van de Predicanten der gheresormeerder kercken.

ken met Godvruchtigen gebruycke/ende sonder eenige superstitie aengheroepen wort: syn goetheyt/ wysheyt/ mogentheyt/ waerheyt/ ende andere deuchdẽ overvloediger/ dan elders worden geprezen: dat hy met waré geloove in Christi naem aengeroepen wort: syne weldaden met herte ende tonge worden geprezen: de menschen altyt vermaent worden tot de eenvoudige ende onvervalschte ghehoorsaemheyt: Corteick/ dewyle daer niet ghehoort en wort/ dat daer niet syn ooge en heeft op de voorderinge van de heylichmakinghe synes naems: Wat veroorsaeckt dan haer/ om ons so qualick te onthalen/ daer sy haer Christenen willen noemen? Voor eerst/ dat wy sulcke grove afgoderien/ die over al in de werelt gesien wordẽ/ hestich/ gelyc alst noodich is/ bestraffen/ dat en connen niet verdraghen de ghene die de duysternisse liever hebben/ dan het licht: Dat God in den beelden wort aengheroepen/ dat valsche Godsdiensten in synẽ name ingestelt worden: dat voor den beeldẽ der heyligen neder geknielt wort/ dat den gebeenten der ghestorvenen Goddelicke eere wort bewesen/ eñ dat diergelycke andere grouwelen/ gelyck alsse zyn/ wy oock also roepẽ te wesen. Om dier oorsaken

Oorsake/ waer om dat de Papisten onse Leeraers lasteren.

wille tierẽ sy aldus op ons/ die onse leere haten: Sy maken van ons ketters/ dat wy dien Goddelicken dienst/ die over langen tyt van de kercke is voor goet ende recht bekent/ verrẽ te gronde werpen. Datse den naem der kercke/ in de plaetse van een rondasse/ alsnu ende alsdan ons voorwerpen/ daer van sullen wy corts daer nae spreken. Daerentusschẽ/ wat voor verkeerthejt is dit/ daer de schandelicke verdorventheden des Goddelicken dienstes so openbaer zyn/ datmen nochtans de selve niet alleẽ en gaet verdedigen/ maer oock om die te bedecken/ met den dienst Gods onbeschaemdelick gaet bekleeden?

De Pauselicke Schryvers bemoeyen haer seer/ om de vereeringe der beelden te beschermen/ met teghenstaende sy met de Gereformeerde de afgoderie verdoemen.

29 Van beyde zyden bekennen wy/ dat de afgoderie voor God zy een vervloeckte misdaet. Nochtans als wy den dienst der Beelden aenroeren/ daer stellen de wederpartien haer haest teghen/ om de leelicke daet/ die sy metten monde met ons verdoemt hebben/ te beschermen. Jae/ dat meer te belachen is/ daer sy int Griecsche woort met ons over een draghen/ wanneer int Latyn overgeset wort/ beginnen sy eerst alsdan tegen ons te tamboeren. Want sy verdedigẽ seer sterckelic de vereeringe der beeldẽ/ daer sy nochtans de afgoderie verdoemen. Maer de cloecksinnige loochenen/ dat de eere/ die sy haren beelden aendoen/ de selve eere is/ die sy noemen Latriam: als of onder haer/ als sy by dẽ oudẽ Afgoden-dienaers vergeleken wordẽ/ eenich onderschept ware. Gene hebben voorgewent/ datse de hemelsche Godẽ diendẽ/ doch onder lichamelicke figuerẽ/ die de selve gavẽ te verstaen. Wat ist anders dat dese by brengẽ? Maer laet God hem met sulcke uytvluchtẽ paeyen? Hebben daerom de Propheten nagelaten te bestraffen de dwaesheyt der Egyptenaren/ datse uyt de heymelicke verborghentheden van hare Theologia voortbrachten scherpvindicheden/ om also te mogen ontgaen? Hoe/ meynen wy dat oock de copere slange van den Joden is aengebedẽ geweest/ anders dan dat sy die geeert hebben/ als een gelyckenisse Gods? Ambrosius seyt/ dat de Heydenen

In Psalm. 118.

het hout aenbiddẽ/ overmits sy meynen dat het selve zy het Beelt Gods. Maer dat onsiẽdelicke Beelt Gods en is niet in t'gene dat gesien wort/ maer int ghene dat niet ghesien en wort. Doch wat geschiet hedensdaechs? Knielen sy niet voor den beelden/ als of sy God daer hadden teghenwoordich? Eñ ten ware sake/ datse Gods cracht ende ghenade aen blocken ende schilderien bonden/ souden sy/ als sy begheeren te bidden/ tot de selve haren toevlucht nemen?

Menigerley plompe superstitien int Pausdom worden van de Leeraers der gheresormeerder kercke verworpẽ: 1 Nae den reghel der H. Schrift.

30 Ende ick en hebbe noch de grofste superstitien niet aengeroert/ welcke nochtans den onervarenen niet en mogen toegherekent worden/ mits dien sy met gemeyne eendrachticheyt voor goet aenghenomen worden. Sy vercieren hare Afgoden als nu met bloemen ende cranssen/ als nu met sluyers/ cleeren/ gordels/ buydels/ eñ alderhande bravelingen: Sy ontstekẽ voor haer wasse keersen/ sy bewieroockense/ sy draghense om op hare schouderen ten proncke. Sy loopen uyt verre landen tot eenẽ eenigen block/ niet tegenstaende/ datse diergelycke thuys hebbẽ. Insgheliycx/ daer in een kercke meer beelden zyn/ of van de maecht Maria/ of van yemant anders/ so besoeckẽ sy doch maer eẽ eenich/ als veel heyliger dat achtende. Als sy bidden voor het Beelt van Christoffel ofte van Barbara/ so spreken sy haer ter eeren/ dat gebet des Heerẽ met de groetenisse des Enghels. Nae dat de beelden zyn of schoon/ of berooct/ schryven sy haer toe meerder heerlickheyt. Waer by sy oock haer noch eenen

Veel leughenen den beelden toeghedicht.

nieuwen prys toeleggen van wegẽ de versierde ende leugenachtige mirakelen. Sommige/ seggen sy dat gesproken hebbẽ: sommige/ datse den brant in der kercken met haren voet uytgebluscht hebbẽ: sommige/ datse van selfs van d'een logiment in een ander verhuyst zyn: sommighe datse van den hemel ghevallen zyn. Na dien dan de gantsche werelt vervult is met dese eñ diergelycke rasernien/ eñ dat selve voor alle man openbaer is: soo ist nochtans/ dat wy/ die wy den dienst des eeuwighen Gods/ nae den reghel syns woorts/ verbetert hebben/ ende neerstich in dien staet bewaren/ die wy suyver zyn/ eñ onse kercken hebben gereynicht niet alleen van alle afgoderie/ maer oock van alle superstitie/ beschuldicht worden/ van den dienst Gods geschent te hebben/ eñ dat wy de vereeringe der beeldẽ/ dat is/ de afgoderie/ gelyck als wy dat uytlegghen: maer onse vyanden noch liever dat noemen Afgoden-dienst/ wech ghedaen hebben.

2 Daer nae na het exempel der oude kercke.

31 Maer behalven so clare getuygenissen der H. Schrifture/ die altemet voorvallen/ stemt met ons tee de authoriteyt van de oude kercke. Want so menige Schryvers van die so seer niet verergerde werelt/ alsser noch voorhanden zyn/ en beschryven gheen ander misbruyck van beelden onder den Heydenen/ dan d'welck hedensdaechs in der werelt ghesien wort: ende en comt niet weyniger in onsen tyt te passe al tgene dat van haer geseyt wort/ dan't op de selfde dede/ die sy doen bestraften. Maer datse ons aenspreken

1. Beantwoordinge van een lasteringhe.

van lasteringe/ om dat wy wech gedaen hebben so de beelden/ als oock de gebeentẽ ende heylichdommen der verstorven Heylighen. Daer op is lichte antwoort te geven. Want dese dingen en moesten niet meer gheweerdeert worden/ als de copere slange/ dewyle datter geẽ weyniger oorsake is geweest/ om dese dingen uyt den wege te doen/ dan daer was om de copere slanghe van Ezechia gebroken te wordẽ. T'is gewis dat de rasende Afgoderie/ daer mede dat nu alsoo de herten der menschen zyn betoovert/ niet anders en can ghenesen worden/ dan datmen wech neemt de oorsaken van rasen. Eñ wy vernemen meer

Epist. 49.

dan genoech/ dat tgene waerachtich is dat Augustinus schryft/ dat niemãt het beelt aensiẽde/ en bidt/ ofte aenroept/ die niet en wort alsoo beweecht/ dat hy meynt van het selve verhoort te

Psal. 115. 4.

worden. Item/ dat de Beelden crachtiger zyn/ om de ongeluckige ziele te buygẽ/ daerom datse

hebben

hebben mont/oogen/ ooren/ voeten: dan om te verbeteren/om dies wille/datse niet en spreken/ noch sien/noch hooren/noch wandelen. Item/ dat door de figuere ofte afbeeldinge der leden geschiet/ende by maniere van spreken/ uytgeperst wort/dat het gemoet int lichaē levende/ meynt dat het lichaem ghevoelen heeft/om dat het siet tghene dat hem seer is ghelyckende. Nopende de andere dingen/ t'is niet te ghelooven/hoe onbeschaemdelick dat de werelt is beschimpt gheweest.

Verhael van eenige heylichdommen Christi.

Drie voorhuyden Christi can ick verhalen: desghelijcx veerthien nagels/welcke voor de drie gewesen worden/daer mede Christus is aen den cruyce vast gemaeckt: drie rocken voor dien ongenaeyden/waer over de Lantsknechten het lot geworpen hebben: Twee opschriften boven het cruys: drie lancen/daer mede de zyde Christi is gesteken: ontrent vijf linnen doeckē/daer mede sijn lichaem int graf is omghewonden gheweest. Daer wort voorder getoont dat gantsche gereetschap van't H. Nachtmael: ende oneyndelicke vele futselingen. Daer en is geen heylige/ die wat vermaert is / die sy niet toeghedicht en hebben twee ofte drie lichamen. Ick can een plaetse noemen/daer eenen puymsteen voor Petri hooftpan in grooter eere is ghehouden gheweest. Ende door schaemte worde ic verhindert dat ick niet en spreke van andere dingē/ die veel versoeyelicker zijn. Daerom wordē wy ten onrechte beschuldicht dat wy de kercke Gods van sulcke vuylicheyt hebbē beneerstricht te suyverē.

Der Ghereformeerden Godsdienst bestaet in eenvoudicheyt/ ende niet in eenē uyterlicken pracht.

32 Daer nae/soo beschuldigen ons de wedersprekers daerom over den Godsdienst / dat wy de ydele/en niet min ongeschickte dinghen/ ende die alleenlick om den hypocryt te maken/ ingestelt zyn/ achterwegē latende/ God in meerder eenvoudicheyt dienen. Want dat van ons in den geestelicken dienst Gods niet en is vermindert geweest/getuycht de sake selfs. Ja veel eer/ doen hy ten minstē deele uyt het rechte gebruyc was ghecomen/ hebben wy/ als uyt vreemder hant hem weder gebracht in sijnē voorgaenden staet. Nu laet ons sien/ of sy met rechte op ons verstoort zyn.

Wat de Propheten principalick ghestraft hebben in haer volck.

So veel de leere aengaet/Ick segge alhier, dat onse sake met den Propheten ghemeyn is. Want nae dat stuck van de Afgoderie/ so en isser niet/datse harder in haer volck straffen/ dan dat sy den dienst Gods uyt valscher meyninge in een uytwendighen pracht ghestelt hebben. Maer wat hebbē sy in eener somme gesproken? Dat God op die ceremonien niet en acht/noch daer na niet en vraecht/als sy in haer selven alleen gewcerdeert worden: dat hy tghe-

Joan.4.

loove ende de waerheyt des herten aensiet: ende dat hy de ceremonien tot geen ander eynde bevolen en heeft/ noch voor goet aenneemt/ dan datse souden zijn oeffeningen des geloofs/eñ der suyverer aenroepinge/mitsgaders der dancseggingen.

Het eynde ende nutticheyt der ceremonien.

Alle boeckē der Propheten zijn vol van alsulcke betuygingen: Noch sy en hebbē in geen ander sake meer als daer in/ ghelijck wy geseyt hebben/gearbeyt. Ende dat de werelt nu meer/ als oyt te voren/met dese blintheyt is bevangen geweest/doen de onse te voorschijn quamen / en can sonder onbeschaemtheyt niet gheloochent worden. T'was dan gantsch noodich/ dat de menschē met sodanige prophetische bestraffingen aengheport souden werden/ende van sulcke uytsinnicheyt/ als met gewelt/afgetrockē/datse voortaen niet meer en souden meynē/datmen Gode voldede met bloote ceremonien / als met een kinderspel. Insgelijcx wast van nooden/dat de leere van den geestelickē dienst Gods/ die uyt des menschen memorie vervlogen was/ghedreven werde. Dat sulcx beyde trouwelic van ons tot noch toe geschiet zy/ ende als noch ghedaen wort/daer van gheven clare ghetuygheniss soo onse boecken/als onse predicatien.

Onderscheyt tusschen de bestraffinghe der Propheten in haren tijt/ ende der Predicanten in desen teghenwoordighen tijt.

33 Maer dat wy tegen de ceremonien aldus uytghevaren hebben / ende op een plaetse oock een groot deel der selver afgeschaft/ so bekennen wy wel / dat in dese sake tusschen ons ende den Prophetē wat onderscheyts zy. Want sylieden voeren uyt tegen haer volck/om dies wille/ dat het wel den Goddelicken dienst in de uytwendige ceremonien besloot/nochtans in sulcke/die van God waren ingestelt: Maer wy claghen/ 1.
dat de selve eere opgedragē wort den versierden beuselinghen. Sylieden/verworpende de superstitien/lieten ongeroert de menichte der ceremo- 2.
nien/ die God hadde bevolen/ ende die nut ende bequaem vielen in den tijt van haer kinder-leeringe: Wy hebben vele gewoonten ghesocht te verbeteren/daerom datse ofte lichtveerdelick ingeslopen/ofte in een misbruyc gecomen waren: daer nae oock / datse op onsen tijt gheensins en voechden. Want ten zy sake dat wy alle dingen niet en willen onder een vermengen/ soo is van nooden t'onderscheyt te houden tusschen het oude ende nieuwe Testament: dat de ceremonien/welcker onderhoudinge onder de Wet nuttelick was / nu niet alleen en zijn overtollich/ maer oock ongeschickt ende verdorven.

Wat quaet sy doen/die veel ceremonien brengen in de kercke.

Want/ overmits sy alsdoen ter tijt den afwesenden Christum / ende noch niet verschenen zijnde/ voorstellende/ de hope sijnder toecomste in der gelooviger herten waren voedende/ soo en doen sy anders nu niet/ dan sijn tegenwoordige ende claer-schijnende heerlickheyt verdonckerē.

1 Sy verdonckeren Gods eere.

Wy sien wat God ghedaen heeft. Want de ceremonien / die hy voor eenen tijt lanck selve bevolen hadde/de selve heeft hy in der eeuwicheyt te niete gedaen.

2 Sy zijn sonder beteeckinghe.

Gal.4.4.
Col.2.14.17.

1. Reden waerom de ceremonien den ouden Testamente nu ophouden.

Reden hooren wy uyt Pauli mont/ eerstelick/om dat/ nae dat het lichaem in Christo gegeven was/de schaduwē moesten ophouden: Daer na/om dat God nu op een ander maniere sijn kercke heeft willen leerē.* Doen God sijn kercke van sodanige dienstbaerheyt/ als hy haer hadde opghelegt/verlost heeft/Lieve/wat is dit voor een verkeertheyt/datter van de menschen een nieuwe verweckt worde in de plaetse van de oude?

2.
*3 Sy zijn een beswaringhe.

Doen God eenen sekeren huysreghel voorgeschreven hadde: wat voor een hooveerdicheyt is het eenen anderē contrarien/ende van hem openlick verworpen / aen te stellen?

4 Sy verachten den huysreghel Gods.

Maer dat is het quaetste/daer God so menichmael met sulcke scherpe verbiedingen alle valsche Godsdiensten verboden heeft / dat hy niet anders dan met menschelicke versieringhen gedient en worde.

5 Sy eeren God met menschelicke versieringen.

Ut wat oorsake dan roepen soo seer onse vyanden/dat de Religie van ons in desen deele so verwoest is? Alvoren/wy en hebben geensins/oock niet met den cleynsten vinger yet aengeroert/ dan tgene dat Christus verworpt/ als hy verclaert/dat God te vergheefs gheeert wort door menschelicke leeringen.

6 Sy verachten Christi ghebot.
Matt.15.9.

Hoewel dat dit wat mogelick soude te verdraghen geweest hebben: dat de menschen God sonder stichtinge vereerende/ verloren arbeyt deden: maer nochtans/dewijle hy elders op vele plaetsen/ gelijck als ick geseyt hebbe / nieuwe Godsdiensten beneffens sijn woort/verbiet op te stellē/ ende verclaert dat hy door sodanige stouticheyt swaerlick wort vertoornt / ende gheen slechte straffe daerom en dreycht/ so is het kennelick/ dat wy tot de verbeteringe/die wy als nu ghedaen hebben/door hoochster noot zijn ghetreden.

34 Ick en ben niet onwetende/ hoe swaerlick

Oorsaken/ waerom de werelt liever God dient na de insettingen der menschen/ dan Gods.

de werelt can wijs gemaeckt worden/ dat God
verworpt ende vervloeckt/ al wat tot sijnen
dienst door menschelicke vernuft versiert wort.
Vele oorsaken zijnder van sulcke dwalinghen.
Want elck is sijn lief de schoonste/ ghelijck het
oude spreeckwoort luyt: alsoo comet dat tgene
1. dat uyt onsen hoofde is ghesproten/ ons meer
2. behaghelick is. Oock zijn de valsche Godsdien=
sten dickwils becleet met eenen schijn der wijs=
Col.2.23. heyt/ ghelijck als Paulus dat bekent. Boven
3. dien/ overmits sy ghemeynelick eenen uyter=
licken glants toonen/ die de ooghen verblint/ soo
is het dat sy meer/ voor so vele als onse vleesche=
licke naturere aengaet/ behaghens aenbrengen/
dan die dinghen die God alleen vereyscht ende
prijst/ mitsdien datse uytwendichlick soo toon=
baer niet en vallen. Nochtans en isser/ dat meer
der menschen verstant verduystert/ om qualick
van de sake te oordeelen/ dan ghedeynstheyt.
Want dewijle de ware Godsdienstighe therte
ende tghemoet moeten Gode opdraghen: soo
willen die lieden altijt een maniere vinden om
God te dienen/ die geheel van hem verschepden
is/ datse/ te weten/ haer ghequeten hebbende in
de ghehoorsaemheyt des lichaems/ tghemoet
voor haer selven alleen behouden willen. Ende
terwijlen sy hem opdringhen dat uytwendige
gheprang/ meynen sy door sulcke conste voldaen
te hebben/ alsoo dat het niet van nooden en is/
haer selven op te offeren. Ende dit is de oorsake
waerom dat de lieden veel liever aennemen on=
tallicke diensten der menschen/ waer in sy haer
onder eynde ende mate jammerlic vermoeyen/
ende waerom sy liever willen in eenen doolhof
altijt dwalen/ dan eenvoudelick God dienen in
Gheest ende waerheyt.

Wederlegginge van de lasteringhe/ dat wy den lieden te veel toegheven.

35 T'is dan een schandelicke lasteringhe/ dat
onse vyanden ons belieghen/ als dat wy de lie=
den aenlocken door goetheyt/ ende te vele toe=
ghevens. Want soo men het stelt in yemants
keur: soo sal de natuerlicke mensche altijt willen
liever verkiesen/ ick en weet niet wat/ dan hy
soude willen toestaen God te dienē na het voor=
schrift onser leere. Gheloove ende Boetveerdic=
heyt is wel licht te noemen: maer het zijn din=
ghen/ die op tswaerste zijn te volbrenghen. Soo
wie dan in dese twee saken den Goddelicken
dienst stelt/ de selve en gheeft gheensins den lie=
den den toom: maer hy vermaentse daer toe/
waer henen sy meest vreesen te comen. Waer
van de sake selfs een seer overvloedighe ghetuy=
ghe is. Want de menschen sullen haer binden
aen veel ende harde wetten/ tot vele ende moeye=
licke gheboden haer dwinghen/ een streng ende
beswaerlick jock haer opleggen/ ten laetsten
allerley beswaerlickheyt haer aendoen laten/
alsmen maer slechts van therte gheen vermaen
en doet. Waer uyt het blijckt/ dat des menschen
nature voor gheen dinck soo seer en grout/ als
voor de gheestelicke waerheyt/ waer van wy
ghestadelick predicken: overmits de selve met
dien schijnbaren pracht/ waer aen dat onse we=
derpartien haer so stijf houdē/ wort overstolpt.

God dwingt ons tot onderhoudinge sijns diensts.

Hier toe dwingt ons selve de Majesteyt Gods/
dat wy ons gheensins mogen van sijnen dienst
vervreemden. Nae dien wy dan de nootwendic=
heyt des dienstes Gods niet en connē ontgaen/
soo en weten wy niet meer te doen/ dan dweerse
uytvluchten te soecken/ op dat wy niet en be=
hoeven recht aen voor sijn aenschijn te comen:
ofte veel eer sullen wy de inwendighe boosheyt
des herten verborgen houden door de uyterlicke
ceremonien/ als door tierlicke schijnselen/ ende
de ghehoorsaemheyt des lichaems stellen wy
als een middelschot daer teghen/ dat wy me.
t'herte niet en behoeven tot hem te naderen.
Seer ongheerne laet haer de werelt van sooda=
nighe uytvluchten versteken: Hier uyt hoort
men dit alarm/ datse uyt dese schuyl-plaetsen/
daer sy sonder vreese met God hebben ghespot/
door ons tot het openbare licht getrocken zijn.

De voorbiddinghe der heylige wort verworpen.

36 Wy hebben/ soo veel het bidden aengaet/
drie dinghen verbetert. Want de voorbiddinge
der heylighen verworpen hebbende/ hebben wy
de lieden tot Christum ghewesen/ op datse niet 1.
alleen God den Vader in sijnē name leeren aen=
roepen/ maer ooc op hem als den eenigen Mid=
delaer steunen. Oock hebben wyse ghelee rt eer= 2.
stelick met vasten en sterck en vertrouwen/ daer
na oock met verstant ende kennisse bidden: daer 3.
sy te voren ongeregelde gebeden met onbekender
sprake uytghesleghen hebben. Hier worden wy
met grouwelicke scheltwoorden aenghetast/ ten
eersten/ dat wy den heyligen versmaetheyt aen
doen/ daer nae/ dat wy de gheloovighe van een
groote weldaet berooven. Doch wy loochenen
sulcx beyde/ want dat wy niet toe en laten/ dat
haer dat ampt Christi toegeschreven worde/ dat
geschiet sonder eenich ongelijc van haer. Daer=
om dan en benemen wy haer gheen eere/ dan al=
leen die haer lichtveerdich en ten onrechte/ door
der menschen dwalinghe/ ghegheven was. Ick 1.
en sal niet seggen/ dat niet met den vinger soude
connen aengewesen worden. Voor eerst/ beelden
de menschen haer in/ als sy sullen gaen bidden/
dat God verre wech van haer is/ noch dat by
hem gheenen toeganck gheopent en staet/ dan
tmiddel van eenighen Patroon. Ende dese val=
sche meyninghe is niet alleen onder den onghe=
leerden ende onbedrevenen in swange/ maer ooc
onder de ghene dat leyders zijn willen van blin=
den/ zijnder/ die haer sulcx hebben inghebeeldet.
Daer nae/ in patroonen te soecken/ volcht een 2.
yeder sijn gevoelen: De eene verkiest Mariam/
d'ander Michiel/ de derde Petrum: maer Chri=
stum Jesum en achten sy niet weerdich eenighe
plaetse noch getal. Ja/ de hondertste wort nau= 3.
welicx gevonden/ die niet en staet verbaest/ als
voor eē nieuwe wonder/ als hy hoort dat Chri=
stus een voorsprake ghenoemt wort. Christum
over sulcx vergeten hebbende/ rusten sy alle ghe=
lijck op de beschermingen der heyligen. Daer na 4.
wast meer ende meer die superstitie/ datse sonder
onderschept de heylighen niet anders dan God

Teghenworpinghe.

aenbidden. Ick bekenne wel/ als sy wat onder=
schepdelicker willē sprekē/ datse anders van den
heyligē niet en begeeren/ dan datse door hare ge=

Antwoort.

beden by God mogē gholpē worden: Maer sy
versoecken ende bidden dickwils/ niet achtende
op sulck een onderschept/ als nu God/ als nu de
heyligen/ na dat haer sinnen gedreven worden.
Ja eē yeder Sanct heeft ooc sijn eygē bysonder
last/ dat d'eene regen/ d'ander schoon weder ver=
leent: d'eene van de cortse/ d'ander van schip=
brencke verlost. Doch dat ick verswijghe de on=
heylighe raserien der Heydenen/ die nochtans
alomme in den kercken geweldich regeeren/ soo
sal dese godlooslicheyt voor alle d'andere ghe=
noech wesen/ dat de gantsche werelt van hier
ende van daer voor haer selven/ voorsprakē aen=
halende/ Christum/ die alleen van God voorge=
stelt was/ verachtet: ende vertrout meer op der
heylighen/ dan op Gods bescherminghe.

De wijse om te bidden/ moet uyt Gods woort ghehaelt worden.

37 Maer onse beschuldighers/ oock de ghene
die onder anderen een weynich meer beschey=
denthepts betoonen/ vereysschen in ons mate/
om dat wy heel ende al in onse ghebeden gheen
ghewach en maken van den verstorven heyli=
ghen.

ghen. Maer ick wilde wel van haer weten/ wat
sy meynen te sondigen/ die den reghel van Chri-
sto den alderbesten Meester/ ende van allen Pro-
pheten ende Apostelen ghestelt zijnde/ trouwe-
lick onderhouden: ende niet met allen uyt en la-
ten/ d'welck ofte de H. Gheest in der Heyligher
Schriftueren gheleert/ ofte de dienaers Gods
van den eersten aenvanc des werelts tot op den
tijt der Apostelen/ int ghebruyck hadden. Daer
1. en is bycans gheen dinck daer van de Heylighe
Gheest een neerstigher ghebodt gheeft/ dan van
de ware maniere van bidden. Daerenteghen en
isser gheen syllabe/ die ons leert onsen toevlucht
nemen tot de hulpe van den verstorven heyli-
2. ghen. Daer zijn noch voorhanden de ghebeden
van vele gheloovighen/ waer in dat oock niet
Teghenworpinghe. een exempel van sulcx en is. De Israeliten be-
gheerden wel somtijts van God/ dat hy des
Abrahams/ Isaacx ende Jacobs/ insghelijcx
Antwoort. des Davids wilde ghedachtich zijn. Maer sy
en hebben met dese woorden anders niet ghe-
wilt/ dan dat God ghedachtich zijnde sijns ver-
bonts/ dat hy met haer ghemaeckt hadde/ soude
willen na sijn belofte haren nacomelinghen wel
doen. Want het verbont der ghenaden/ dat in
Christo eyndelick te bevestighen was/ hadden
de heylighe Vaders in haren ende haerder nae-
comelinghen name ontfanghen. Daeromme
en bidden de gheloovigen der Israelitischer kerc-
ke niet eenighen bystant van den verstorvenen/
door de ghedachtenisse der Vaderen: maer ver-
halen eenvoudelick de belofte die God haer ghe-
gheven hadde te bewaren/ tot datse in Christi
hant bevesticht zijnde/ vervult soude werden.
Wat een onbesinde neus-wijsicheyt is het dan/
dat wy verlatende de wijse van bidden die Chri-
stus ons heeft bevolen/ sonder eenighe leere ende
exempel/ de voorbiddinghe der heylighen in on-
sen ghebeden brenghen? Maer op dat ick dese
plaetse cortelick besluyte: Soo set ick voet by
Rom. 10. 14. steck/ by tghene dat Paulus leert: datter/ name-
lick/ gheen ware aenroepinghe en is/ dan alleen
die uyt het gheloove voort comt: ende dat het
gheloove uyt het woort Gods zy. Met welcke
woorden hy ghenoechsaem/ soo ick meyne/ uyt-
ghedruckt heeft/ datter geen stercker fondament
des ghebets erghens en zy/ dan in het woort
3. Gods. Ende als hy elders ghebiet/ het gheloove/
dat is/ de sekerheyt der conscientie nootsakelick
voor te gaen in eenen yeghelicken handel des le-
vens/ soo bewijst hy sulcx bysonderlick noodich
te wesen in dit werck/ ende dat meer dan in an-
4. dere. Doch is dat bequamer tot dese teghen-
woordighe sake/ als hy betuycht/ dat het gebedt
aen Gods woort is hangende. Want t'is even
soo vele/ of hy was verbiedende alle menschen te
kicken/ ten zy dat God met woorden ons voor-
henen gaet. Dit is voor ons eenen vasten meta-
len muer/ om den welcken om te stooten/ alle
poorten der hellen te vergheefs arbeyden sullen.
1. Daerom dewijle datter van den eenighen God
Waerom datmen int bidden/ hem aen de waerheyt Gods moet houden. aen te roepen/ een claer ghebot is/ dewijle datter
daer na een eenighe Middelaer voorghestelt is/
door wiens voorbiddinghe onse ghebeden haer
steunsel moeten hebben: dewijle datter oock de
2. belofte by ghedaen is/ dat wy al wat wy in sij-
3. nen name bidden sullen vercrijgen: So moeten
die lieden ons ten besten houden/ ist dat wy veel
liever de sekere waerheyt Gods/ als hare on-
nutte ghedichtselen volghen. Voorwaer/ die de
voorbiddinge der verstorvenen heyligen Gode
in haer ghebedt voorlegghen/ op datse te lich-
ter hulpe van de selve/ tgene sy versoecken/ deel-
achtich worden/ die moeten het eene ofte het
ander van dese twee bewijsen: ofte/ datse soo in
Gods woort onderwesen zijn/ ofte dat dē men-
schen gheoorloft zy te bidden nae haer believen.
Maer t'is openbaer/ dat sy gheen soo wel ghe-
tuyghenisse der Schriftueren/ als een ghewis
exempel der heylighen en hebben. Soo veel het
andere aengaet/ daer teghen spreeckt Paulus/
de welcke loochent dat God aenghebeden can
worden/ dan alleen van den ghenen die in sijn
woort onderwesen zijn te bidden. Hier uyt comt In het bidden wort verevscht het vertrouwen/ d'welck rust op den Middelaer Christum.
dat vertrouwen/ daer mede de Godsalighe her-
ten/ als sy haer schicken tot biddē/ behooren be-
gaeft/ ende ghewapent te wesen. De werelt bidt
God wel aen/ maer ondertusschen is sy van den
voortganck onseker. Want sy en rust niet op
Gods belofte/ noch en begrijpt niet/ hoe heerlic 1.
dat het is/ eenen Middelaer te hebbē/ door wien
hy sekerlick vercrijghen sal dat hy begheert.
Voorts/ soo gebiet ons God tot hem te comen/ 2.
niet twijffelende. In sulcker voeghen doet het
gebet/ d'welck uyt waren geloove voort comt/
dat ons God gunstich ende genadich is: Daer-
entegen/ so het met twijfelachticheyt vereenicht
is/ maket dat God hem van ons eer vervreemt.
Want dat is eygentlic het ken-teycken/ d'welc- 3.
ke de suyvere aenroepinghe des eenighen Gods
scheyt van de onheylighe ende ongestadige ge-
beden der Heydenen. Daeromme soo wanneer
dit voorschrevē ken-teycken wech genomen is/
soo en can het ghebet voortaen niet meer eenen
Godsdienst wesen. Ende dit wil Jacobus lee-
ren/ Die wijsheyt van doē heeft/ seyt hy/ die be- Jac. 1. 6.
gheere de selve van God/ maer dat hy met ghe-
loove begheere/ niet twijfelende. Want die twij-
felt/ die is ghelijck de vloet der zee/ die door den
wint ghewaecht ende gedreven wort. Ende dat
en is gheen wonder/ ist dat hy van Christo den
waren Middelaer versteken zijnde/ aldus door
onsekerheyt ēn misvertrouwē wanckelbaer is.
Want hy is alleen/ gelijc als Paulus seyt/ door Rom. 5. 2.
welcken wy hebben vrymoedicheyt vercregen/ Ephes. 2. 18.
ende toeganck met vertrouwen tot den Vader.
Wy en hebben dan de lieden/ tot Christum ghe-
brocht zijnde/ voortaen niet meer geleert in het
bidden ongestadich te wesen/ ende te wancken/
ghelijck als sy ghewoon waren: maer hebben
haer bevolen sekerlic te rusten op het woort des
Heeren: d'welc/ wanneert eenmael therte door-
dringt/ sal verre alle twijfelinghe/ die tegen tge-
loove strijt/ daer uyt verdrijven.
38 Daer resteert dat derde ghebreck/ dat wy De verbeteringhe des 3 ghebrecx in het ghebedt: Dat wy bidden moeten in een bekende sprake.
hebben in het gebet belooft te verbeteren. Want
als de lieden ghemeynlick baden in onbekender
sprake/ hebben wy haer gheleert te bidden met
verstant. Derhalven soo wort/ achtervolgende
onse leere/ elck alsoo by hem selven te bidden on-
derwesen/ dat hy versta tgene dat hy bidt. Even 1.
alsoo zijn oock de opentlicke ghebeden in onsen
kercken ghestelt/ datse van eenen yeder moghen
verstaen worden. Eñ de natuerlicke reden wijst 2.
ons dat/ al ist oock dat God daer van niet met
allen en hadde belast. Want dit is het eynde des 3.
ghebets/ dat de menschen Gode bekent maken
haren noot/ ende hem daer van een getuyge stel-
len/ ende by maniere van spreken/ hare herten
voor hem uytgieten. So en is dan van het bid-
den niet vreemders/ dan sonder sin eñ verstant
de tonge roerē. Maer mē was tot sulcke plom-
picheyt ghecomen/ dat het ghebet in ghemeyne
tale ghedaen/ bycans conscientie werck werde.
Ick wiste eenen Ertz-bisschop te noemen/
welcke ghedreycht heeft te vangen/ ende swaer-
lick te straffen den ghenen/ die dat ghebedt des
Heeren anders dan opt Latijn soude spreken.

Boven dien ist bycans tghemeyne gevoelen ge-
weest van allen: datter niet aen gelegen en wa-
re/ in wat tale dat elck t'huys soude bidden/ als
maer het ghebedt uyt een goede meyninghe/ soo
sy segghen/ gheschiede. In de kercken vonden sy
goet tot groote weerdicheyt te strecken/ datmen
in gheen andere sprake/ dan int Latijn de ghe-
woonelicke ghebeden soude doen.

Hoe quaet het is/ in vreemder tale te bidden.

39 Voorwaer dit ghelijckt wel een seltsaem
wonder te zijn/ ghelijck ick nieuwelicx gheseyt
hebbe/ datmen God wil toespreken met een
1. ydel gheluyt der tongen. Hoewel dat God selfs
niet en betuychde/ dat hem sulcx mishaechde/ de
natuere nochtans/ sonder yemants anders ver-
2. manen/ heeft daer van eenen afkeer. Daerenbo-
ven uyt de gantsche leere der Schriftuere ist wel
lichtelick te oordeelen/ hoe seer dat soodanighe
3. valscheyt God vervloeckt. Ende van de opent-
licke ghebeden der kercken/ hebben wy de clare
1.Cor.14.16. woorden Pauli/ dat de ongeleerden niet en con-
nen Amen seggen/ so wanneer de danckseggin-
ghe in vreemder tale gheschiet. Daerom dat het
te meer te verwonderen is/ dat de ghene die eer-
stelick dese verdraeyde maniere inghevoert heb-
ben/ tot sulcke onbeschaemtheyt gecomen zijn/
dat sy de selve wijse van bidden met de hooch-
weerdicheyt des ghebets over-een stemmende/
sonderlinghe begheerden/ dwelck Paulus voor
een seer groote ongherijmde sake achtet. Laet
onse wederpartyen/ so sy willen/ den spot hou-
den met onse wijse/ om dat wy alle ghelijck in
onse kercken God bidden in onse ghemeyne
lants-tale/ ende dat mannen en vrouwen son-
der onderscheyt singhen/ als slechts de H. Geest
ons een ghetuyghenisse gheeft uyt den Hemel/
ende de ongemanierde woorden die sonder ver-
stant elders ghesproken worden/ versoeyet.

Hier begint het tweede hoofstuck der Christelicker Religie/ waer in ende by wien de menschen haer salicheyt moeten soeken.

40 In het andere voornaemste deel der leere/
daer in ghehandelt wort/ waer in dat der men-
schen salicheyt zy ghelegen/ ende door wat mid-
del sy daer toe connen gheraken/ worden vele
vraghen begrepen. Want als wy den mensche
ghebieden buyten hem selven/ dat is/ in Christo
alleen/ de gherechticheyt/ ende dat leven te soec-
ken/ overmits hy by hem niet dan zonde ende
doot en heeft: Soo ist/ datter voor eerst eenen
strijt op comt van den vryen wille/ ende sijne
crachten. Want soo de mensche in hem selven
wat vermach/ om by God wat te verdienen/ so
en sal hy nu int gheheele de salicheyt niet ont-
fanghen door Christi ghenade: maer hy gheeft
hem selven een deel daer van. Wederom/ soo
de gantsche salicheyt der ghenaden Christi
wort toegheleyt/ soo en wort den mensche niet
met allen ghelaten/ daer mede hy hem selven
door sijne cracht ter salicheyt voorderlick zy.
Maer onse wedersprekers laten toe/ dat de
mensche van den H. Gheest tot wel doen alsoo
gheholpen wort/ dat sy den selven een deel des
goet doens nochtans toeschrijven. Dat geschiet
daerom/ overmits sy niet en vernemen/ hoe
groot een wonde dat onse natuere ontfanghen
heeft uyt den val onses eersten Vaders. Sy be-
kennen wel met ons de erffelicke zonde: maer
daer nae vercleynen sy hare cracht/ door dien
datse meynen dat des menschẽ crachten alleen-
lick zijn ghewackt/ ende niet gheheelick ver-
dorven. Daeromme doen sy alsulcke beschrij-
vinge/ dat de mensche besmet zijnde/ met de aen-
gheborene verdorventheyt/ wel niet bequaem
en is om goet te doen/ van wegen sijnder crach-
ten swackheyt: doch met Gods ghenade gehol-
pen zijnde/ heeft hy wat eyghens ende van hem
selfs/ dat hy by brengt. Wy daer teghen/ hoewel
wy niet en ontkennẽ/ dat de mensche van selfs/
ende met vryen wille werckt/ als hy van den
H. Gheest gheregeert wort: nochtans segghen
wy/ dat sijne gantsche natuere met sulcke boos-
heyt bevanghen is/ dat hy tot alle goede werc-
ken gantschelick in hem selven onnut zy. Daer 1.
in dan verschillen wy alleẽ van de gene die haer
teghen onse leere stellen/ als sy/ noch den men-
schen ghenoechsaem verootmoedigen/ noch de
weldaet der wedergheboorte nae sijner weerde
verheffen: dat wy daerenteghen den mensche
soo ter neder smijten/ dat hy tot niet ghebracht 2.
zijnde/ soo veel de gheestelicke gerechticheyt be-
langt/ van God leere bidden niet om een deel/
maer om de volheyt der gerechticheyt. Wy sul-
len moghelick schijnen by ettelicken niet al te
seer billicken rechteren/ de mate te bovẽ te gaen.
Maer in onse leere en is niet met allẽ ofte onge-
rijmts/ ofte vreemts/ noch van de H. Schrif-
tuere/ noch oock van tghemeyne ghevoelen der
ouder kercke. Jae/ oock souden wy van woort
tot woort lichtelick uyt Augustini mont con-
nen bevestighen/ al wat wy leeren. Daeromme
dat seer vele van de gene die andersins onse sake
niet wel en zijn toe ghedaen/ om datse zijn van
wat beteren oordeele/ ons in desen deele niet en
derren teghenspreken. Gewisselick/ wy en ver-
schillen van anderen niet/ ghelijck als ick geseyt
hebbe/ dan alleen/ dat wy den mensche van sijn
armoede ende crachteloosicheyt overtuyghen/
ende beter tot ware ootmoedicheyt onderrech-
ten/ dat hy sijns selfs vertrouwen gantschelick
verworpen hebbende/ op God gheheel mach
rusten: Item/ tot danckbaerheyt/ dat hy al wat
hy goets heeft/ dat selve Gods goetheyt toe-
schrijven mach/ gelijck het in der waerheyt van
hem altemael comt: Maer sy lieden daerentegen
sullen den ghenen die droncken gemaeckt is van
het verkeert gevoelen der eyghen sterckheyt/ ten
valle brengen/ ende hem opblasen met een god-
deloose trotsicheyt teghen God/ ten eynde dat
hy hem niet min dan Gode/ de eere der gherech-
ticheyt toeschrijve. Hier by comt noch het derde 3.
ghebreck/ dat alle hare handelinghen van de
natuerlicke verdorventheyt bycans in de gros-
ste begheerlickheden des vleesches besloten zijn/
ende datse de inwendighe sieckten/ die veel scha-
delicker zijn/ niet eens aenroeren. Alsoo geschie-
det/ dat die in haer schole zijn onderwesen/ haer
in de leelickste zonden/ als sy maer zijn verbor-
ghen/ sorchlooselick flatteren/ als of sy niet met
allen en misdeden.

Het verschil tusschen den Papistẽ ende den Gereformeerden van het stuck der salicheyt.

41 Daer na volcht de vraghe van de verdien-
ste ende weerdicheyt der wercken. Soo veel ons
aengaet/ so vercieren wy de goede wercken met
oprechte vereeringhen/ noch wy en loochenen
gheensins/ dat haren loon by God bewaert is.
Maer wy nemen drie saken uyt/ waer in de ge-
heelen gront deser handelinghe/ welcke daer
noch resteerde tot der menschen salicheyt/ is be-
staende. Eerstelick segghen wy/ hoedanich dat
oock yemants wercken zijn/ dat hy nochtans
door gheen dinck rechtveerdich voor God ghe-
rekent en wort/ dan uyt de ghenaden-rijcke
barmherticheyt: Dat God sonder eenich aen-
sien der werckẽ om niet den mensche in Christo
aenneemt/ hem Christi gherechticheyt als sijn
eyghen toerekenende. Dit noemen wy de ghe-
rechticheyt des gheloofs: als/ te weten/ de men-
sche/ ydel ende vernieticht van alle vertrouwen
der wercken/ dit eenighe middel hem voorstelt/
om by God aenghenaem te wesen/ als hy de ge-
rechticheyt/ die hem ontbreeckt/ van Christo
ontleent. Daer in doolt altijt de werelt/ (want
dese

Wã de cracht ende weerdicheyt der goeder wercken.

Drie exceptien der goeder wercken.

1 Sy en maken niemant rechtveerdich.

dese dwalinghe heeft bycans t'allen tijden seer machtich gheweest) dat de mensche/ hoe gebreckelick hy is/ nochtans hem selven inbeeldet dat hy die ghenade eenichsins verdiene. Maer de H. Schrifture seyt / datse altemael vervloeckt zijn/ die niet ten vollen onderhouden en hebben al tghene datter ghescheven is in den Boeck des Wets. Onder desen vloeck moeten liggen/ soo veel alsser geoordeelt worden na hare wercken: ende niemant en gater uyt / dan die tvertrouwen van sijne wercken gheheelick verlaten hebbende/ Christum heeft aengetrocken/ op dat hy in hem rechtveerdich / door de onverdiende aenneminghe Gods/ ghehouden worde.

Maer Christus alleen.

Soo ghescheidet dan/ dat wy rechtveerdich zijn/ dat God sonder aensien van onse wercken / alleen door Christum hem met ons versoene: ende uyt kinderen des toorns / door de onverdiende aenneminghe/ tot sijne kinderen make. Want soo lange als God onse wercken aensiet/ so en vint hy gheen oorsake waerom hy ons behoorde te beminnen. Daerom is het van nooden/ dat hy/ na dat onse zonden begraven zijn / de ghehoorsaemheyt Christi / welcke alleen sijn aenschijn verdraghen can/ ons toeschrijve/ ende door sijne verdienste ons omhelse/ als rechtveerdige. Dit is een claere ende gheduerige leere in der Schrifture/ welcke wel het ghetuygenisse heeft/ alsoo

Rom.3.21.

Paulus seyt/ van de Wet ende Propheten/ maer nochtans is sy alsoo door het Euangelium uytghelept/ datmen nae gheen claerder licht en behoort te staen. Des Wets gherechticheyt vergheliyckt Paulus met de gherechticheyt des Euangelij: Ghene stelt hy in de wercke/ dese in Christi ghenade. Ende hy en deylt niet tusschen de wercken ende Christum / maer hy schrijft Christo int geheel toe/ dat wy voor God rechtveerdich gheacht worden. Twee dingen comen hier te vraghen: of tusschen ons ende God de eere onser salicheyt te deelen zy/ ende of onse conscientien voor God haer vast moghen verlaten op dat vertrouwen der goeder wercken.

Rom.10.5. etc.

Rom.3.19. 22.etc.

1 Wy en moeten de salicheyt niet deelen.

Van't eerste schrijft Paulus/ datse alle ghelijck ghesondicht hebben/ ende zijn verhindert te comen tot de eerlickheyt Gods/ op dat alle mont gestopt worde/ en de gheheele werelt voor God verdoemelic zy. Maer worden om niet gerechtveerdicht uyt sijn ghenade/ door de versoeninge die daer is in Christo Jesu/ ende dat tot bewijsinghe sijner gherechticheyt/ op dat hy gerechtich zy / ende den ghenen rechtveerdich make/ die uyt den gheloove Christi is. Waer uyt hy besluyt/ dat alle beroeminghe des vleesches uytghesloten is. Dese beschrijvinghe van de rechtveerdichmakinghe des menschen/ volghen wy in eenvoudicheyt na: Onse vyande roepen daer teghen/ dat de mensche niet anders door Gods ghenade gerechtveerdicht wort/ dan alleen dat een deel deses lofs bestae in smenschen wercken.

2 Noch ons oock verlaten op onse wercken.

* Rom.4.14. ende 16.

Rom.5.1.

Van het andere maeckt de selve Apostel alsoo sijn besluyt: * Ist dat de ghene die uyt de Wet zijn/ erfghenamen zijn/ soo ist gheloove ydel geworden/ ende de belofte te niete gemaeckt. Waer uyt hy besluyt / dat wy erfghenamen zijn door het gheloove/ op dat de belofte vast zy. Item / dat de gherechtveerdichde in Christo met God vrede hebben/ ende voortaen niet meer voor Gods aenschijn haer en vreesen. Hy verstaet dan tgene dat elck van ons by hem selven verneemt / dat het/ namelick/ anders niet en can wesen/ dan dat de conscientien met gheduerighe onruste gheplaecht ende gheroert worden/ soo lange als sy omsien na de bescherminghe haerder wercken/ ende datse alsdan eerst goede ende stille gherusticheyt ghenieten/ als sy haer tot Christum begheven hebben/ als tot de eenige haven des waren toeverlaets. Tot dese leere en voeghen wy niet met allen by/ maer tgene dat Paulus voor een groote ongherymde sake acht / dat de conscientien door twyfelinghe ongerust gemaeckt worden / tellen onse vyanden onder de eerste grontreghels haers gheloofs.

De tweede exceptie der goeder wercken.

42 Het tweede dat wy uyt bedongen hebben/ dient tot de vergheving he der zonden. Want de wedersprekers / overmits sy niet en connen loochenen dat de menschen al haer leven lanck hincken / ende oock dickwils vallen / zijn oock bedwonghen te bekennen/ of sy willen/ of niet en willen/ dat alle menschen behoeven vergheving he der zonden/ waer door het ghebreck der gherechticheyt vervult worde.

Dat wy daer door gheen vergheving he der zonden vercryghen.

Maer daer nae versieren sy voldoeninghen / daer mede de sondaren Gods ghenade af coopen. Op desen trap stellen sy eerstelick de ghebrokentheyt. Daer na de wercken/ die sy noemen overtollich / ende de straffen die den sondaren van God aenghedaen worden. Ende bewijle sy mercken/ dat dese vergheldinghen noch verre verscheyden zijn van de gherechtighe mate / soo ist datse van elders een andere soorte van voldoeninghe aennemen : te weten/ van de hulpe der sleutelen. Door de sleutelen nu/ segghen sy/ wort den schat der kercken gheopent / op dat tghene wat ons ghebreeckt/ vervult worde uyt de verdienste Christi ende der Heylighen.

De bekentenisse van de Gereformeerde, aengaende de vergevinge der zonden.

Wy daerenteghen segghen/ dat den menschen uyt ghenaden de zonden vergheven worden/ ende en bekennen gheen andere voldoeninge/ dan alleen die Christus volbracht heeft/ als hy door de offerhande sijns doots/ onse zonden versoent heeft. Alleen dan door de weldaet Christi segghen wy te gheschieden/ dat wy met God versoent worden/ ende dat hier gheenderhande vergheldinghen ter rekeninghe gebracht werden / overmits de hemelsche Vader te vreden zijnde met Christi versoeninghe / van ons gheen ander en vereyscht. De H. Schrift stemt met ons in dese onse leere claerlick toe: hoewel datse niet onse / maer veel eer der alghemeyner kercken leere ghenaemt moet werden. Want dese wyse alleen/ om in Gods gunste wederom te come/ stelt ons de Apostel voor: dat/ te weten/ die de zonde niet en hadde ghekent / voor ons zonde zy geworden/ op dat wy de gerechticheyt Gods in hem souden werden. En elders/ als hy van de vergevinge der zonden spreect/ getuycht hy/ dat door de selve ons de gherechticheyt sonder de wercken wort toegherekent.

2.Cor.5.21.

Rom.4.5.

Dat dan de wedersprekers haer laten voorstaen/ dat sy de versoeninge met God / met haer voldoeningen verdienen / ende de straffen / daer aen sy door Gods rechtveerdich oordeel haer schuldich gemaeckt hebben / afcoopen / bekennen wy goet ront/ ghelijckt oock is/ een vervloeckte lasteringhe te zijn: bewijle alsoo te niete ghedaen wort/ dat Esaias van Christo leert/ dat/ te weten/ de straffe op hem leyt / op dat wy vrede hadden.

Esai.53.5.

Waerom dat wy oock dat onnutte ghedichtsel van de overtollighe wercken verstooten/ bewegen ons daer toe vele/ maer insonderheyt twee ghewichtige oorsaken.

1. Oorsaken/ waerom dat de overtollige wercken verworpen worden.

Om dat het gheensins lijdelick en is/ dat de mensche soude Gode meer connen bewijsen / als hy schuldich ware: ende om dies wille / hoe seer de menschen haer oock verstaen tot vele vrywillighe diensten/ soo doen sy nochtans al verloren arbeyt / als sy hare verdichte Godsdiensten Gode opdringhen: verre van daer is het / datse moeten gheacht worden versoeninghen/ om Gods toorne te stillen.

2. Boven dien/en hebben wy niet moghen lijden/
ende hebbent oock niet verdraghen/ dat Christi
bloet met der Martelaren bloet also vermengt
worde / dat/ om af te coopen de straffen die om
der zonden wille geleden worden/ daer uyt sou-
de worden eenen op malcanderen ghewoꝛpen

Tract. in Ioan. 84.

hoop der verdiensten ende voldoeningen. Want
dat bloet van eenen Martelaer/ ghelyck Augu-
stinus schrijft / en is niet tot verghevinghe der
zonden uytghestoꝛt: dat is alleen Christi werck
gheweest/ waer in dat hy ons ghegheven heeft/
niet tghene dat wy souden nae volghen / maer
daer in wy ons souden verheughen. Waer me-

Epist. 81. Item. 97.

de Leo syn over een comt/ als hy alsoo schrijft:
Hoewel dat de doot van veel Heylighen coste-
lick was voor Gods aenschijn / soo en is noch-
tans de doodinghe van eenen ontschuldighen
gheen versoeninghe der werelt. De rechtveerdi-
ghe hebben de croone ontfangen/ maer niet ge-
ghEven/ ende van de cloeckmoedichept der ghe-
loovighen zijn voortghecomen de exempelen
der lijtsaemheyt/ ende gheen gaven der gherech-
tichept.

De derde exceptie, van de belooninge der wercken.

43 Ons laetste bespreck in het stuck van de
goede wercken/ is van de belooninge der selver:
datmen niet en meyne/ dat de vergheldinge der
goeder wercken soude hanghen aen de verdienst
ofte weerdichept der selven/ maer veel eer aen de
loutere goedertierenhept Gods. De wederspre-
kers bekennen oock wel/ datter gheen ghelijck-
hept en zy tusschē het verdienst des wercx / ende
den loon. Maer tghene dat het meeste is in de-
ser saken/ en bedencken sy niet: dat/ te weten/ de
goede wercken der gheloovighen nimmermeer
soo reyn en zijn/ datse sonder vergheving he mo-
ghen behaghelick wesen. Ick segghe/ datse niet
over en legghen / dat de goede wercken altoos
met eenich ghebreck ofte smette bevleckt zijn/
daeromme datse uyt de volcomene liefde Gods/
die in de Wet gheeyscht wort/ nemmermeer en
vloepen. Derhalven leeren wy alsoo/ dat aen de

De goede wercken der gheloovighen zijn onvolmaeckt/ en worden hare gebreken door Christi offerhande begraven.

goede wercken der geloovighen altijt gebreeckt
de hoochste suyverhept/ welcke daer vermochte
Gods aenschijn te verdraghen: jae datse eenich-
sins besmet zijn / soo sy op het hoochste onder-
socht wordē. Doch als God eenmael de geloo-
vige in de genade der aenneminge tot kinderen
heeft ontfangen/ dat hy alsdan niet alleen hare
persoonen omhelst en̄ bemint / maer oock hare
goede wercken/ also dat hy de selve met eenigen
loon verweerdicht. Tē cortstē geseyt/ gelijc alst
van den mensche verhaelt is/ even alsoo rekenen
wy van de goede wercken: dat/ namelick/ die ge-
rechtveerdicht worden/ niet door hare weerdic-
hept / maer alleen door de verdienste Christi/
overmits de ghebreken/ waer door sy andersins
niet aenghenaem en souden zijn / door Christi

De nuttichept deser leere.

offerhande begraven worden. Dese vermanin-
ghe is seer nuttelick te verstaen / eensdeels om
de menschen in de vreese Gods te houden/ dat sy
1. haren wercken niet toelegghen/ d'welcke voort-
comt uyt Gods vaderlicke goetgunstichept:
2. anderdeels om haer met de alderbeste vertroo-
stinghe te stercken/ datse den moet niet en geven
verloren/ als sy by haer overweghen ofte de on-
reynichept / ofte de onvolcomenthept haerder
wercken / overmits sy hooren dat de selve haer
door de vaderlicke goedertierenthept Gods ver-
ghEven worden.

Van de Sacramenten/ datter twee zijn/ ende geen seven.

44 Na de leere volgen de Sacramenten/ waer
in van ons niet en is verbetert/ dat wy niet met
stercke ende bevestichde authoritept en souden
moghen verantwoorden: Doen men gheloofde
datter seven waren van God inghestelt/ hebben
wyer uyt dat ghetal vijf uyt ghemonstert: ende
betoont/ dat de ceremonien van menschen inge-
voert zijn/ uytgenomen den Houwelicken staet/
den welcken wy wel bekennen van God bevo-
len te wesen / maer niet om een Sacrament te
zijn. Voorwaer voor niet en twisten wy gheen-
sins / als wy de ceremonien/ die door der men-
schen raet daer by ghedaen zijn / al ist datse an-
dersins niet quaet ende onnut en zijn / afschey- Het ampt der Sacramentelicke teeckenen.
den van sulcke heylige teyckenen/ die met sijnen
mont ons Christus bevolen heeft/ ende ghewilt
datse soudē zijn getuygenissen der geestelicke ga-
ven: welcke / gelijc als de selve niet en zijn in der
menschen macht/ alsoo en connen sy oock geen-
sins van die ghetuyghen. Ten is ghewis gheen
slechte sake/ de verborgen gunste Gods in onse
herten te verseghelen / Christum aen te bieden/
ende te voren te legghen de weldaden die wy in
hem nutten. Nae dien de Sacramenten Christi
sulcke bedieninghe hebben/ soo wort hemel ende
aerde onder een vermengt/ wanneer datmen de
dinghen/ die van menschen aenghecomen zijn/
van de Goddelicke niet en onderschept. Hoewel Tweederley dwalinghe.
dat hier tweederley dwalinghe plaetse gecregen
hadde/ datse/ wech ghenomen hebbende het on- 1.
derschept tusschen Goddelick ende menschelicke
dinghen / eenen afbreuck deden den H. Woorde
Gods / daer in de gantsche cracht der Sacra-
menten bestaet: ende datse met onwaerhept ge- 2.
meynt hebben/ dat Christus de insteller van de
selve was/ die nochtans alleē van den menschen
haren oorspronck namen.
45 Van den Doop hebben wy van gelijcken Wat in het bedienen des Doops verbetert is.
veel aenhanckselen afghesneden/ welcke waren
ten deele onnut/ ten deele van weghen de super-
stitie/ schadelick. Men weet wel/ wat voor een
maniere van doopen de Apostelen van Christo
ontfanghen/ hoedanighe sy in haren tijt onder-
houden/ eyndelick haren nacomelingen achter-
ghelaten hebben. Dese eenvoudichept/ die door
d'authoritept Christi/ ende tgebruyck der Apo-
stelen was bevesticht / en heeft dese laetste we-
relt niet ghenoech ghedaen. Ick en wil nu geen 1.
woorden maken / door wat goede redenen sy
daer toe ghebracht zijn gheweest/ die de salvin-
ge/ sout/ spousel/ wasse keersen naederhant daer
toe ghedaen hebben: alleen segghe ick/ dat nie-
mant onbekent en is/ dat ofte de superstitie/ ofte
de dwaeshept soo toeghenomen heeft / datmen
in meerder weerden hielde sulcke byvoechsels/
dan men dede de waerhept des Doops selve.
Wy hebben ons oock beneersticht wech te doen 2.
dat verkeerde vertrouwen/ d'welck op de uyter-
licke handelinghe alleen / ende gheensins op
Christum en sach. Want alsoo hebben sy/ soo in
haer scholen / als oock op den predickstoel de
cracht der teeckenen verheven / dat sy de lieden
niet tot Christum stierende/ leerdē haer betrou-
wen stellen op de siendelicke dinghen. Ten laet- 3.
sten / hebben wy de oude ghewoonte wederom
inghebrocht/ dat den Doop met de leere in onse
kercken soude bedient werden. Daerenboven 4.
verclaren wy neerstich ende ter goeder trouwe
niet alleen de nuttichept des Doops/ die hy ons
aenbrengt / maer oock sijn rechtmatich ghe-
bruyck/ dat oock de wedersprekers in desen deele
niet en vinden yet datse moghen tegenspreken.
Ende daer en is gheen dinck soo vreemt van de
nature der Sacramenten / als den volcke een
ydele vertooninghe voor te stellen/ sonder eenige
verclaringhe te doen van de verborgenthept der
selver. Het ghene is wel bekent/ dat Gratianus
uyt Augustino verhaelt/ dat het water niet an-
ders en is/ dan een element/ soo het woort daer
van

van is. Wat voor een woort dat hy nu meynt/
leyt hy terstont uyt/seggēde: Dat is het woort
des geloofs/dwelck wy prediken. Soo en moe-
ten dan onse vyanden niet vreemt opsien/ als
wy mispryisen ende verwerpen dat bloote ghe-
ven des teyckens/sonder de kennisse van de ver-
borghentheyt desselven. Want het is een heyl-
loose scheydinghe/ de welcke daer omstoot de
ordre die van Christo is ghestelt. Hoewel datter
noch een ander ghebreck in de ghemeyne ende
elders ghewoonelicke bedieninge toe comt/ na-
melick/datse de onwetentheyt eenen Goddelic-
ken dienst rekenen te zyn/ ghelyck als in de too-
verachtighe consten sulcx pleecht te geschieden.

Wat verbeteringhe by het bedienen des H. Avontmaels gedaen is.

46 Daer te voren hebbe ick ghesept/ dat dat
H. Nachtmael des Heeren/ wesende dat andere
Sacrament der Christelicker kercke/niet alleen
en zy verontreynicht/ maer bycans te niet ghe-
daen ghewcest. Waerom dat ons veel te meer de
verbeteringhe van dien stont te behertigen. Al-
1. voren was van nooden/ dat godloose gedichtsel
van de offerhande/ d'welck veel ongherymde
dingen inhielt/ uyt der menschen herten te trec-

Misbruycken des heyligen Avontmaels.

ken. Want/ behalven dat teghen de duydelicke
instellinghe Christi opgerecht was de gewoon-
te van te offeren/ wasser oock by gestelt dat seer
2. schadelicke ghevoelen/dat/namelick/dat werck
een versoeninghe was voor de zonde. Also was
de weerdicheyt des Priesterschaps/ die Christo
alleen toe quam/tot den sterffelicken menschen/
ende die cracht syner doots/ tot het werck ghe-
3. bracht. Wt dese fonteyne is oock ghevloeyt/
datse den levendighen ende den dooden haer sa-
crificie toeghevoecht hebben: Over sulcx na dat
dese valsche opofferinghe uyt de weghe is ghe-
daen/hebben wy wederom opghebrocht de ge-
meynschap/ die ten meesten deele uyt haer ghe-
4. bruyck was ghecomen. Want als de lieden
slechs alle jaren eens ter tafel des Heeren gin-
ghen/soo meynden sy in dat heele jaer ghenoech
te wesen/als sy aensaghen/dat van den Priester
werde verhandelt/ onder den deckmantel wel
van des Heeren Nachtmael/ doch alsoo datter
gheen teecken des Nachtmaels en werde ghe-
merckt. Want welcke zyn des Heeren woorden?
Neemt/seyt hy/ ende deelet onder uliedē: Maer
in de Misse is het ghelaet van opofferinghe in
de plaetse van het ontfanghen/ ende daer en is
gheen uytdeelinghe/jae oock gheen noodinghe.
Want de Priester/ als een afghesneden lidt van
het lichaem/bereyt voor hem selvē de offerhan-
de/ ende ontfangtse alleen. O afgryselickheyt/
5. hoe seer verschillen sy van malcanderen! Boven
dien/ hebben wy het gebruyck des Drinckbe-
kers het volck weder ghegheven/ welcke/ doen
hy van den Heere den volcke niet alleen werde
toeghelaten/maer oock bevolen/ is gewis door
niemants anders/als door des Sathans inge-
6. ven/ wech ghenomen ghewcest. Vele ceremo-
nien hebben wy afghebroken/ eensdeels om dat
de menichte der selver boven maté aengewassen
was/ anderdeels/ om datter sommighe te seer
roken na het Jodendom: sommighe/ als van
onervarene menschen ghevonden zynde/ en pa-
sten niets te wel op sulcke ghewichtige verbor-
ghentheyt. Maer wy laten toe/ datter anders
gheen faute en is geweest/ dan alleen datse son-
der oorsake daer in ghecropen waren. Was dat
niet een genoechsame oorsake/om de selve wech
te doen/ overmits wy saghen dat tghemeyne
volck daer over stont verwondert?

De afgryselicke transsubstantiatie wort verdoemt.

47 Noch meerder noot heeft ons ghedreven/
om te verdoemen dat ghedichtsel van de veran-
deringhe des broots ende wyns in het vleesch
ende bloet des Heeren. Item die maniere van te 7.
bewaren/ende om te draghen dat broot. Eerste-
lick/ so stryt sulcx tegen de clare woorden Chri-
sti: daer nae heeft dat selve een afgrysen van den
gheduerighen aert der Sacramenten. Want
dat en is gheen Sacrament/ daer men niet en
siet het siendelicke teycken/ d'welck de gelijcke-
nisse heeft met de gheestelicke waerheyt/ die sy
beteyckent. Ende tghene dat Paulus van het
Avontmael seyt/is claer: Dat wy alle een broot 1.Cor.10.17.
ende een lichaem zyn/ die wy eens broots deel-
achtich zyn. Waer is de over-een cominge ofte
gelyckenisse des siendelickē teyckens int Nacht-
mael/ dat daer soude over een draghen met het
lichaem ende bloet des Heeren/ is dat het gheen
broot en is dat wy eten/noch geenen wyn/dien
wy drincken/maer alleen een ydel ghesicht/ dat
d'ooghen bedriecht? Boven dien voecht hem by 8.
dit ghedichtsel/ terstont noch een ergher super-
stitie/dat de lieden blyven hanghen aent broot/
als aen eenen God/ ende dat selve voor God
aenbidden: als wy sien dat gheschiet is. Want
daer het Sacrament ons behoorde te dienen/
om onse Godvruchtighe sinnen na den hemel te
strecken/ heeft de werelt dese heylighe teycke-
nen des Nachtmaels tot heel een contrarie eyn-
de misbruyckt/dat/te weten/sy therte tot Chri-
stum toe niet en souden opheffen/te vreden zyn-
de met het uyterlicke aenschouwen ende veree-
ren van de teyckenen. Maer de verdorventheyt
is al te vreemt van de instellinghe Christi/ dat
dat broot met grooten pracht ende prael om-
ghedraghen wort/ ofte op een hooge plaetse ge-
stelt/om aengebeden te worden. Want de Heere
reyckt ons in den Avontmale syn lichaem ende
bloet/doch om te eten ende te drincken. Daerom
stelt hy voor eerst het bevel/daer mede hy gebiet
te nemen/ te eten/ ende te drincken: Daer nae
voecht hy daer by de belofte/daer mede hy ghe-
tuycht/dat tghene wy eten/ syn lichaem/ ende
dat wy drinckē/ syn bloet zy. Over sulcx die het
broot tot eenen Godsdienst wech-gestelt bewa-
ren ofte omdraghen/ dewyle sy de belofte van't
bevel scheyden/ dat is/ eenen onlosselicken bant
breken/beelden haer wel in/ tlichaem Christi te
hebben: maer en hebben niet anders dan eenen
Afgod/dien sy by haer selven gedroomt hebben.
Want dese belofte Christi/ daer in hy ons aen-
biet syn lichaem ende bloet onder de teyckenen
des broots ende des wyns/ en behoort gheenen
anderen toe/dan den ghenen die daer nemen uyt
syner hant/om de gedachtenisse der verborgent-
heyt te houden/die hy selve bevolen heeft. Maer
die het broot/ nae haer goetdunken/tot een an-
der werck ghebruycken/ dese/overmits sy de be-
lofte missen/ en hebben niet meer dan haren
droom. Voor het laetste/ hebben wy de leere 9.
ende verclaringhe van de verborghentheyt/ die
van tvolck moet ghehoort worden/ wederom
voorghenomen: daer te voren de Priester niet
alleen een vreemde tale en ghebruyckte/ maer
oock die woorden/daer mede hy meynde tbroot
ende den kelck te wyen/ heymelick mommelde.
Hier en vanghen onse bestraffers niet/ waer in
sy ons moghen berispen/ dan dat wy slechtelick
ghevolcht hebben dat bevel Christi. Want hy
en heeft met gheen heymelicke besweeringe het
broot bevolen/ dat het soude syn lichaem wor-
den: maer hy heeft tot synen Apostelen met
clare woorden ghesproken/ dat hy haer syn
lichaem gheeft.

Hoe de Gereformeerde het H. Avontmael bediene.

48 Middeler tijt/ghelijck wy des Doops/al-
so dragen wy den volcke oock des Avontmaels
eynde/cracht/nutticheyt ende ghebruyck ghe-

trouwe-

trouwelick/ende met sulcker neersticheyt voor/
1. als wy best connen. Voor-aen vermanen wy
alle man/datse het gheloove souden by brengen
waer mede sy inwendich souden nuttighen/dat
den ooghen aldaer voorgestelt wort: dat is/dat
geestelicke voetsel/ daer mede alleen de zielen ten
2. eeuwighen leven ghespijst worden. Wy betuy-
ghen / dat de Heere met dese teyckenen niets en
belooft/ ofte te verstaen gheeft / dat hy metter
daet ons niet en bewijst. Soo prediken wy dan/
dat het lichaem ende bloet Christi niet alleen
ons int Avontmael van den Heere aengeboden/
3. maer oock van ons ontfangen wort. Noch wy
en leeren niet/dat broot ende wijn alleen souden
teyckenen zijn/ maer voeghen terstont daer by/
dat de waerheyt/ die sy beteyckenen/ te ghelijck
4. daer mede vereenicht is. Noch wy en verswij-
ghen niet / wat ende hoe uytnemende vruchten
wy daer uyt becomē/ēn hoe heerlicken pant der
salicheyt ende des levens onse conscientien al-
5. hier ghenieten. Ende ghewis/ sy en sullen voor
my dat niet loochenen / die oock wat redelick-
heyts by haer hebben/datter vele claerdere uyt-
legginghe deser verborghentheyt by ons ghe-
hoort wort/ende sijne weerdicheyt met meerder
eere aengheprezen/dan elders eenichsins pleecht
te gheschieden.

Wat in de kerckelicke regeeringe gebetert is.

49 In de regeeringhe der kercke / en hebben wy van andere niets verscheydē/ waer van dat ons de beste wijse niet en zy bekent. Het ampt der Herderen hebben wy weder so na den Apostolischen reghel/ als oock na de ghewoonte der ouder kercke ghestelt: dat/ namelick/ de gene die in der kercken d'overste zijn het volck souden leeren: Wy houden oock staen / dat de selve by sulcke weerdicheyt niet en behooren te blijven/ ten zy datse haer quijten in haer bevolen ampt te doen. Wy hebben vermaent / datmen in de verkiesinge van de Regeerders meerder Godsdienstichept ende sorghe behoort te gebruycken/ ende hebben ons beneersticht sulcx te doen. T'is blijckelick / wat voor een maniere van ondersoeckinghe de Bisschoppen oeffenen door hare Suffraganen ofte ste-houders / ende uyt de vrucht/die daer uyt spruyt/machmen gissinghe maken. Want wat onwetende ende ongeachte menschen sy alomme tot de Priesterlicke eere voorderen / en is niet veel belangs om te verhalen. By ons/ hoewel datter Dienaers gevonden worden van soo gheen grooter geleertheyt: nochtans en worter gheen toeghelaten/ die niet eenichsins matelicker wijse tot het leeren zy bequaē. Datse alle niet meer geleertheyts en hebben/salmen eer den bedroefdē tijt/ dan ons sulcx te laste legghen. Nochtans mogen wy nu ende altijt rechtelick hier over onsen roem wel dragen/dat de Dienaers onser kercken niet en connen gheacht worden met onachtsaemheyt vercoren te zijn/als sy by anderen vergeleken worden. Dewijle wy nu in de ondersoeckinghe ende verkiesinghe haer wat te boven gaen/ soo overtreffen wyse verre daer in/ dat niemant by ons de plaetse eens Pastoors en besidt / dan die sijn ampt uytrechtet. Derhalven en wort gheen kercke by ons ghesien sonder ordinare ende ghewoonelicke predicatie des Goddelickē woorts.

Het ampt der Herderen bestaet principalick int leeren ende prediken.

Waer mede de Papisten hare macht beschermen.

50 Nae dien dat onse vyanden haer schamen dese dinghen te loochenen (want wat voordeel soudē sy in so groote claerheyt met haer loochenen doen?) soo twisten sy eerstelick met ons over haer recht ende macht/daer na over de maniere van te ordineren. Sy brenghen voort de oude Set-reghels/de welcke de Bisschoppen ende de Gheestelickheyt tot Oversten stellen van dese sake. Sy beroepen haer op de gheduerighe successie ēn navolginge/ daer door haer dese macht van den tijden der Apostelen af / van hant tot hant overghelevert is gheweest. Ten soude dan niet billick gheweest hebben/ segghen sy/ dat dese macht elders ghebrocht hadde geweest/ doch het ware te wenschē/dat sy dese besittinge/ daer sy so moy mede zijn/door hare verdienst behouden hadden. Maer ist dat wy overlegghen/ eerstelick niet wat ordre de Bisschoppen nu eenige jaren aengheset zijn tot dese weerdicheyt / daer na/ hoe sy haer daer in draghen/ eyndelick hoedanighe sy pleghen te kiesen/die sy de regeeringe der kercke toe vertrouwen: dan sullen wy vernemen/dat de successie daer mede sy so hooveerdich zijn/over langhe vergaen is. De oude Set-

Wat ordre ende reghel eertijts ghehouden is geweest/in de aennemingh: ende verkiesinghe des Priesters.

reghels houden in / dat eerstelick de leere / daer 1.
nae oock het leven van den ghenen / die tot het
Bisdom ofte Priesterdom aenghenomen sal
worden/alvoren met voorgaende rechte onder-
soeckinghe / beproeft moet werden. Hier van
staet in de handelinghe des vierden Africani-
schē Concilij een claer bewijs. Voorts de macht 2.
om den ghenen die van de Geestelickheyt voorghestelt was/ ofte te weygheren/ ofte aen te nemen / stont by het volck ende de Overheyt: ten eynde datter gheen opghedronghen en soude werden teghens den danck ofte wille van yemant. Leo schrijft Epist. 9. Die daer over alle man als een Overste ghestelt sal worden / die moet van alle man vercoren worden. Want die als onbekent/ ende niet ondervraecht zijnde tot een hooft ghemaeckt wort/dese wort nootsakelick door ghewelt daer in ghedronghen. Item/ Epist 87. Men sal hem houden by tghetuygenisse der weerdichsten/ by de onderschrijvinghe der Gheestelicken / by het bewillighen van de orden ende van het ghemeyne volck. Gheen reden en laet toe / dat dit op een ander wijse soude moghen gheschieden. Dit is dat oock Cyprianus drijft/ende dat wel heftich/ segghende: Dat het met Goddelicke autoriteyt is betrachticht/ dat de Priester in de teghenwoordicheyt des volcx/in alle mans ghesichte/vercoren sal worden: op dat hy als weerdich ende bequaem met tghetuyghenisse van allen/ aengenomen mach worden. Soo langh heeft dese regeeringhe ghestaen / terwijle den stant der kercke lijdelick is gheweest. Want de brieven Gregorij zijn vol ghetuyghenissen/welcke te kennen gheven/ datse in dien tijt neerstich zijn onderhouden gheweest.

Bisschoppen ende Priesters hebben eertijts moeten leeren.

51 Ghelijck als de H. Gheest in der Schrifturen allen Bisschoppen oplegt het ampt van leeren/alsoo soudet als een seltsaem wonder gehouden hebben geweest in de oude kercke/ alsser een Bisschop ware ghenaemt gheweest/ die niet te ghelijck hem en hadde bewesen eenen Herder te zijn met het leeren. Ende met gheen ander voorwaerde en werden sy tot sulcke hoocheyt opgenomen. Even dese maniere onderhieltmen onder den Priesteren / na dat elck hadde sijn sekere Prochie. Hier uyt volghen dese besluytingen: datse niet verre van hare kercke en loopen: datse niet langh uyt en blijven. Om nu eenen Bisschop aen te setten / wasser een wet ghestelt in de Synodale slotreghels / dat andere Bisschoppen uyt de gantsche Provincie tsamen souden comen: wanneer dat niet bequamelick conde gheschieden / dat alsdan ten minsten niet min dan drie daer by souden wesen/ende dat tot dien eynde/dat niemant / ofte door oproer hem selven in en soude steken/ ofte heymelick daer in cruypen/ofte door slimme weghen hem daer in brenghen.

brenghen. In de aensettinghe des Priesters gebruyckte elcke Bisschop de vergaderinghe van syne Priesters. Dese dinghen/ die in een handelinge wat breeder vertelt/ ende nader bevesticht conden werden/ verhale ick alleen als voorby gaende: overmits datmen daer uyt lichtelick sal mogen oordeelen/ in wat weerden te houden zy desen roock van de successie/ den welcken onse Bisschoppen ons voorwerpen/ om onse oogen te verblinden.

De successie vā de Roomsche kercke is heel vreemt van de oude verkiesinghe ende aensettinghe der regeerders in der kercken.

52 Sy seggen dat dese erffenisse haer achterghelaten is gheweest van den Apostelen Christi/ datse in der kercken alleen mogen aensetten/ die sy willen: ende clagen/ dat wy in haer besidt met heyloose lichtveerdicheyt ingevallen zijn/ overmits dat wy buyten haer authoriteyt den dienst bedienen. Waer uyt bewijsen sy dat? Om datse gheduerich aen/ den Apostelen altijt ghevolcht zijn. Maer is dat ghenoech/ daer alle die andere dinghen niet over een en comen? Spottelick soude dit ghewis wesen om te segghen/ nochtans segghen sy't. Men heeft gheen acht in hare verkiesinghe noch op't leven/ noch op de leere: den volcke is benomen de vryheyt van stemmen te gheven: Ja de Canonicken hebbende uytghesloten de andere Geestelickheyt/ hebben de gantsche macht aen haer getrocken. De Paus van Roomen heeft oock de ordineringhe die hy den Provincialen Bisschoppen ontnomen heeft/ aen hem alleen ghetoghen. Sy en dencken op gheen dinck minder/ dan op de bedieninghe van haren Bisdoms staet/ als of sy tot een wereltlicke heerschappie vercoren waren. Eyndelick/ dewijle sy al met malcanderen eens zijn/ op datse niet ofte met den Apostelen/ ofte met de Heylighe Vaders der kercke souden yet diergelijcke hebben: soo maken sy haer met dese verwe alleen schoon: datse door een gheduerich aē een hangende vervolch van dese selve ghesproten zijn. Ja certeyn/ al of Christus wel eertijts sulcke wet ghemaeckt hadde/ dat de ghene die de kercke souden regeeren/ hoe sy oock wesen mochten/ bekent souden worden voor Apostelen: ofte datter een erffelicke besittinge zy/ welcke soude niet minder comen tot de onweerdigen als tot de weerdigen. Daer beneffens/ is onder haer besloten/ gelijc alsmen van den Milesijnen seyt/ datse by hare vergaderinge oock niet eenen deghelicken man souden ontfanghen: ofte soo sy misschien door't missen dat gedaē hadden/ datse dan dien persoon souden dulden. Ick spreke van de menichte int ghemeyn/ want ick en wil niet ontkennen/ datter onder haer weynighe goede zijn: Maer of sy swijghen door vreese/ of sy worden niet ghehoort. Daerom/ die Christi leere met sweert ende vyer vervolghen/ die niemant vry toe laten om oprechtelick van Christo te spreken/ die den loop der waerheyt verhinderen/ soo sy best connen en mogen/ die sterckelick haer daer teghen setten/ dat de kercke/ die sy met veel verdriet ghequelt hebben/ haer niet wederom over-eynde en helpe/ die van dē dienst weeren/ van welcke sy een nadencken hebben/ datse van het welvaren der kercke wel en̄ Godsalichlick ghevoelen: ofte/ soo sy nu aengenomen zijn/ die uytmonsteren: van dese/ te weten/ was te verwachten tot allerstont/ dat sy selfs met haer handen int ampt soudē stellen trouwe dienaers/ die het volck in den Godsdienst souden suyverlick onderwijsen.

D'welck wort bewesen.

*De personelicke successie verliest haer recht/ wanneer de successie der leere daer aen niet verknoopt en blijft.

53 * Maer na dien onder haer de rede Gregorij/ als een spreeckwoort ghebruyckelick is: Die sijn vryheyt misbruyckt/ dat die oock verdient sijn vryheyt te verliesen: Soo is het noodich/ datter ofte gheheel andere zijn/ ende datse andere tot de regeeringhe der kercke verkiesen/ ende een andere wijse gebruycken: ofte/ datse laten te claghen/ datse van tghene d'welck haer rechtelick toebehoorde/ snoodelic ende ten onrechte zijn berooft gheweest. Ofte ist dat sy't claerder willen weten/ soo sy voor Bisschoppen willen bekent worden/ datse alsdan moeten op een ander maniere tot het Bisdom comen/ dan sy ghecomen zijn: Oock op een ander wijse ende ghebruyck aengheset werden: Eyndelick in het volck te weyden/ haer ampt vervullen/ op datse nu moghen behouden de macht om te benoemen/ ende aen te setten/ datse dan hernemen de oprechte ende ernstighe ondersoeckinghe in leere ende leven/ de welcke nu veel jaren by haer naegelaten is gheweest. Hoewel dat dese eenige reden so veel als duysent ghelden moet: dat namelick/ die alle authoriteyt in der kercken verloren heeft/ de welcke met der daet hem eenen vyant vertoont heeft van de ghesonde leere/ met hoedanigen tijtel hy hem ondertusschen soude moghen voorgheven. T'is kennelick/ wat de oude Synoden van de Ketters gebieden/ ende wat voor macht sy haer achter laten: Insonderheyt voorwaer verbieden sy/ dat niemant van de selve sal een ordineringhe begheeren. Derhalven en can niemant dit recht voorstaen/ dan de ghene die door de suyverheyt der leere/ de eenicheyt der kercke hanthave. Wy segghen/ dat de ghene die in den name der Bisschoppen hedensdaechs de kercken regeeren/ in dier voegen niet en zijn trouwe bewaerders ende dienaers van de Godsalige leere/ datse veel eer zijn de vinnichste vyanden der selver. Wy segghen/ datse haer dat eenighe onderwinden te doen/ datse Christum met sijn Evangelische waerheyt verstooten hebbende/ de afgoderie/ godloosicheyt ende de quaetste en̄ schadelicxste dwalinghen bevestigen. Wy segghen/ datse niet alleen met woorden de ware leere der Godsalicheyt hartneckichlick bevechten/ maer oock uytsinnichlick tyranniseren over alle/ de welcke begheeren de selve uyt de duysternisse te trecken. Teghens alsoo vele verhinderinghen/ daer teghens sy haer op stellen/ arbeyden wy onse neersticheyt aen de kercke te wenden. Dit is dan de oorsake/ waerom dat sy met ons soo twistich zijn/ als souden wy op onbehoorlicke weghen in haer besit ghevallen zijn.

54 Soo veel de maniere ende ceremonie aengaet in de regeerders der kercken aen te setten: de sake is quansuys weerdich/ om ons hier in moeyelick te wesen: om dat der Priesteren handen niet en worden by ons gesalvet: om dat wy niet en blasen in haer aensicht: om dat wyse gheen wit cleet/ noch andere dierghelijcke vercieringhen aen en doen/ soo en ghelooven sy niet dat de ordineringhe recht van ons gheschiede. Maer wy en lesen niet/ dat eertijts eenighe ceremonie meer int ghebruyck was/ dan de oplegginghe der handen. Het zijn al nieuwe dinghen/ noch sy en hebben nerghens van daen eenighe recommandatie/ dan alleen datse nu ghemeynlick met sulcke groote Godsdiensticheyt onderhouden worden. Maer wat doet sulcx tot de sake? Want in soodanighe ghewichtighe saken/ wort meer dan der menschen authoriteyt ghesocht. Daerom de dinghen/ die van menschen ghevonden zijn/ moghen wel sonder quetsinghe der Religie verandert worden/ soo dickwils als de gheleghentheyt des tijts sulcx vereyscht: die nu soo seer lange niet en zijn op de bane gheweest/ die hebben noch veel min te bedieden. Voorts/ soo gheven sy haren Priesteren/ diese verkiesen/

Van de ceremonien in de regeerders der kercken aen te setten by den Papisten.

den

den kelck ende de plateel in handen. Waer toe dat? Om de selve in te wijen tot het offeren. Maer door wat bevel? Want noyt en heeft Christus dese bedieninghe den Apostelen opgeleyt/ofte heeft begheert/datse van hare naevolghers opghenomen soude worden. Daerom zijnse onredelick/datse ons soo lastich zijn van weghen de maniere van ordineren: waer in wy gantsch niet en verschillen van den regel Christi ende tghebruyck der Apostelen/noch int minste van de ghewoonte der ouder kercke: daer sy dese hare maniere van doē/van welcker versuymenisse sy ons beschuldighen/noch met Gods woort/noch met eenighe vaste reden/noch met den deckmantel der outheyt en connen beschermen.

Wat door wetten in de regeeringhe der kercke ghebruyckt moeten werden.

55 In het stuck van de kerckelicke regeeringhe/hebben sy hare wetten: uyt welcke wy die gheerne aennemen/welcke gheen stricken der conscientien en zijn/ende dienen tot onderhoudinghe van de ghemeyne ordre: Maer die ofte door tyrannie/ofte tot verdruckinghe der conscientien opgeleyt waren: ofte meer dienden tot superstitie/dan tot stichtinghe/die zijn wy bedwonghen te verwerpen.

Teghenworpinghe.

Alhier beschuldighen ons eerstelick onse vyanden van verachtinghe ende onredelickheyt. Daer na lasteren sy ons/dat wy des vleesches vryheyt soeckē/op dat wy t'jock der discipline van den halse ghewcrpen hebbende/moghen nae onsen lust ende wille een onghebonden leven leyden.

Antwoort.

Maer/ghelijck ick ghesept hebbe/wy en zijn dat gheensins teghen/dat de wetten met eerbiedinghe gehouden moeten werden/welcke alleen hier op sien/dat stichtelick ende ordentelick alle dinghen onder den gheloovighen verhandelt moghen werden. (1.Cor.14.40.) Wy voorwaer en weygeren niet d'oorsake van elcke die wy hebben wech ghedaen/aen te gheven/waerom dat het van nooden was sulcx te ghescheiden. T'is ghewisselick niet swaer om te bewijsen/dat Gods kercke onder den last van de menschelicke insettinghen beswaert gheleghen heeft/ende by soo verre wy wilden/dattet haer wel ginghe/datse moeste verlichtinghe hebben. Augustini clachte is wel bekent/in de welcke hy den ellendighen stant by sijnen tijt swaerlick beweent/dat de kercke/die hy gewilt heeft datse door Gods barmhertichejt soude vry wesen/alsoo te dier tijt belast werde/dat de gheleghentheyt der Joden verdraghelicker soude hebben gheweest. (Epist. 2. ad Ianuarium.) T'is der waerheyt niet onghelijck/dat van dien tijt af tghetal tot op thien dobbel toe aenghewassen zy. Maer veel meer heeft toeghenomen de strengicheyt van te doen de selve onderhouden. Hoe/of nu dese heylige Man weder op stonde/ende saghe aen dese oneyndelicke veelheyt der wetten/onder welcke de arme conscientien versoncken ligghende/zijn suchtende? Of hy wederom aenschoude/met wat strengicheyt sy de onderhoudinge der selver af-eyschten?

Teghenworpinghe.

Onse beschuldighers sullen by avontueren hier op segghen/dat wy met Augustino hadden moghen beschreyen/soo daer wat onbetamelicx hadde gheweest/ende datmen niet en behoorde eenighe verbeteringhe begonnen te hebben.

Antwoort.

Op dese teghenworpinghe is licht te antwoorden. Want/dewyle men meynde/dat de menschelicke wetten noodich waren te onderhouden/so heeft dese schadelicke dwalinge moeten verbetert werden. Wy en loochenen niet dat de wetten/die uyt oorsake van de uyterlicke regeeringhe ghegheven worden/ghehoorsamelick onderhouden moeten werden/ghelijck als ick geseyt hebbe: maer God is alleen de eenige Wet-ghever/die de conscientien regeert. Laet over sulcx hem alleen dese autoriteyt behouden/die de Schriftuere hem op vele plaetsen toe-eyghent. In dese sake bestaet eerstelick Gods eere/die met rechte niet mach vermindert worden. Daer na de geestelicke vryheyt der conscientien/die Paulus gantsch niet en wil der menschen goetduncken onderworpen hebben.

De wetten totter regeeringhe der kercken noodich/moeten op Gods eere/ende geestelicke vryheyt der conscientie sien.

Dat derhalven onse schuldighe plicht was/dat wy der gheloovigen conscientien van de onbehoorlicke slavernie/daer mede sy verstrickt lagen/souden bevrijden/dat selve hebben wy ghedaen ende geleert/dat de conscientien vry ende onghebonden zijn van de wetten der menschen: Dat wy oock dese vryheyt/de welcke door het bloet Christi is te weghe gebracht/niet en moeten lichtveerdichlick overgheven. Soo wie ons in dese sake schuldich maeckt/die moet oock nootsakelick Christum eñ de Apostelen in even de selve schult trecken. Noch en vertelle ick niet alle de andere schaden/die ons ghenootsaeckt hebben uyt te varen teghens de menschelicke leeringhe.

Behalven de stricken der conscientien/soo comen noch andere schaden uyt der menschen insettinghen.

Twee sal ickser alleenlick voor ooghen stellen/welcke/na datse ghehoort sullen wesen/vertrouwe ick/dat alle onpartydige Lesers haer te vreden sullen houden/te weten/dat sommige van alsulcke instellingen/als het in onse macht niet en stont om tselve/datse van ons eyschten/te vervullen/de menschen anders niet en conden brenghen/dan tot ghveynsthejt/ofte tot vertwyffelinge. Maer by allen ghebeurdet/dat Christus den Phariseen verweet/dat om hare insettinghen Gods gheboden te niet werden ghedaen. (Matt.15.6.)

56 Ick sal hier eenighe exempelen/daer uyt dit noch claerder mach worden/by brenghen. Drie dinghen zijnder/waerom datse over ons dus verstoort zijn: dat wy vry ghestelt hebben op elcken dach vleesch te eten: dat wy den Priesteren t'houwelick toeghelaten hebben: dat wy de heymelicke biechte/die int oore des Priesters ghescheide/verworpen hebben.

Bewijs van het voorgaende door eenighe exempelen/als door het eten des vleeschs op vrydage/etc.

Laet de wedersprekers my ter goeder trouwe antwoorden/of by haer niet scherper ghestraft en worde de gene die op den vrydach vleesch gheproeft heeft/dan die int gheheele jaer ghedurich gehoereert heeft? Of het niet voor een doodelicker laster gehouden wort/soo een Priester een huysvrouwe ghetrout heeft/dan dat hy hondert-mael in overspel bevonden was? Of sy niet lichtelicker vergheven/soo yemant vele gheboden Gods veracht heeft/dan die syn zonden naeghelaten heeft eenmael des jaers int oore van den Priester te biechten? Liebe/wat voor een seltsaem wonder is het/dat voor een lichte zonde/ende die vergheevinghe weerdich is/te achten/soo yemant de heylighe Wet Gods gheschent hadde: maer die der menschen insettinghen overgetreden hadde/dattet heeft moeten gerekent zijn een onversoenelick schelmstuck te wesen? Ick bekenne soodanich exempel niet nieuw te zijn. Want oock Christus heeft van sulcke boosheyt/ghelijck als ick ghesept hebbe/de Phariseen beschuldicht/datse om hare insettinghen te niete maeckten Gods geboden. (Matt.15.6.) Maer dit is des Antechrists vermetelicken hoochmoet/waer van dat Paulus spreeckt/dat hy sit in den Tempel Gods/hem uytghevende voor God. (2.Thess.2.4.) Want/waer laet men die uytermaten hooghe Majesteyt Gods/nae dat de sterffelicke mensche soo verre ghecomen is/dat sijne wetten ende regels in meerder weerden ghehouden worden/dan de eeuwighe gheboden Gods? Ick verswijghe/dat dē Apostel het verbot der spijsen eñ des houwelicx noemt een leeringhe der duyvelen/waer in (1.Tim.4.3.)

ghewis

ghewis meer als ghenoech quaets-in gheleghen is. Maer de grootste godlooshevt is dese/ datmen eenen mensche hoogher op stelt / dan God. Ist datse segghen / dat ick de waerheyt niet en spreke / soo beroepe ick my op de sake selve.

Bewijs ghenomen van dat houwelic der Priesterē.

57 Nu wel aen/ dese twee wetten/ van de onthoudinge des houwelicx/ ende van de oorbiechte / wat zijnse anders / dan grouwelicke pijnbancken der zielen / dat te weten / alle kerckendienaers beloven souden eeuwighe cuyschevt/ ende als sy dese belofte ghedaen hebben / dattet haer nimmermeer gheoorloft en soude zijn te trouwen: Hoe/ of yemant de gave van onthoudinghe gheensins hebbende / mochte branden? Hier en mach/ segghen sy/ gheen uytvlucht helpen. Maer de bevindinghe leert hoe veel beter dattet hadde gheweest/ dat soodanich jock nimmermeer den Priesteren opgeleyt en ware/ dan in den oven der vleeschelicker lusten ghesloten zijnde/ altijt te branden. Die tegensprekers verhalen den lof des maechdelicken staets/ mitsgaders de nuttichеden van de onthoudinghe des houwelicx / om daer mede goet te doen/ dat den Priesteren niet sonder oorsake t'houwelick is verboden gheweest. Sy wenden oock voor/ die deuchtsaemheyt ende eerbaerheyt. Maer sullen sy met dit altemael moghen bestaen / om in de conscientien stricken te leggē/ die de Heere Christus niet alleen vry ende onghebonden ghelaten heeft/ maer oock door sijn authoriteyt/ ende dierbaren prijs sijns bloets in de vryheyt ghestelt? Dit en verstoute Paulus hem niet te doē. Van waer comt dan sulcke nieuwe toelatinge? Daer nae / dat dien maechdelicken staet tot in den hemel toe verheven wordt / wat dient doch dit tot de onthoudinge der Priesteren/ der welcker duyvelheyt doet/ dat de gantsche werelt stinckt? So sy die cuyschevt / die sy met woorden voor gheven / metter daet betoonden / soo soude ick alsdan haer toe laten/ om te segghen/ dattet aldus betaemde te geschieden. Maer nu/ daerse al wel weten / dat het verbot des houwelicx den Priesteren is een vrye toelatinghe om te hoereren: Lieve / met wat aensicht dorven sy eenighe mentie maken van eerbaerheyt? Ende wiens schandelickheyt niet en is ruchtbaer ghewordē/ (op dat ic met de selve niet en behoeve lanck te spreken) die wil ick voor den Richter-stoel Gods roepen / datse aldaer van haer eerbaerheyt handelen. Hier sal yemant segghen / dat niemant opghelevt en wordt dese wet / dan die van selfs een onbedwonghe belofte doet. Maer wat can daer voor een meerdere noot bedacht worden / dan als sy se bedwinghen tot beloven? Want dit wordt altijt uyt bedonghen / datter niemant tot den Priesterlicken staet mach toeghelaten worden/ die hem niet te voren door belofte tot ghedurighe onthoudinghe en heeft verbonden. Ende die belooft heeft / dat hy oock tegen sijnen danck bedwonghen sal worden om te onderhouden/ tgene hy eens belooft heeft. Eñ en mach hier teghen gheen onschult ghehoort worden. Daer nae segghen zy / dat de onthoudinghe/ die alsoo afgheeyscht wort / vrywillich zy. Datse nu die schaden des houwelicx verhalen/ ende de profijten der onthoudingen/ willen wy dē Reden-rijckers over laten/ dat sy van die dinghen hare redenen maken de/ in der Scholen haer oeffenen. Doch/ watter oyt ghesevt is gheweest/ en mach soo veel niet gheiden/ dat daeromme de arme zielen sulcken schadelickē strick soude aenghedaen worden/ daer mede sy altijt te worstelen hebben/ so lange tot datse verworcht zijn. Ende nochtans sietmen / dwelck bespottelick is / dat in sulcke versoeyelicke schandelickheyt de ghevevnstheyt noch haer plaetse heeft. Want / hoedanighe sy zijn / nochtans achten sy haer selven ter oorsake van dien beter / om datse gheen huysvrouwen en hebben.

Waerom den Priesteren t'houwelick verboden is.

1.Cor.7.35.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

Bewijs ghenomen van de oorbiechte.

Even alsoo gaet het met de oorbiechte. Want sy brenghen by een alle de nuttichеden/ die daer uyt voort comen: maer wy daerenteghen connen niet minder aen wijsen met weynighe peryckelen / die billick zijn te vreesen: wy connen oock seer vele ende groote schaden verhalen / die daer uyt ghesproten zijn. Dese / segghe ick / zijn de bewijsredenen / waer van datmen mach van beyde zijden handelen. Maer dien reghel Christi ghedueert altoos / die niet en can verandert worden / noch herwaerts ende ginswaerts gheboghen: jae daer van het niet en betaemt eenighe swaricheyt te maken / dat de conscientien met eenighe slavernie niet benaut ghemaeckt en werden. Daerenboven soo isset soodanighe wet / die sy drijven/ datse anders niet en can doen / dan de zielen pijnighen / ende eyndelick verworghen. Want sy wil hebben/ dat een yeder alle sijne zonden eenmael des jaers sijnen eyghenen Priester soude biechten: ende ten zy dat sulcx ghеschiede / zijnse sonder hope van te vercrijghen quytscheldinghe der zonden. Dat sulcx oock niet van t'honderste deel en can gheschieden / hebben bevonden de ghene/ die ernstelick/ dat is / in de ware vreese Gods sulcx versocht hebben. Want sy en conden haer door gheenderhande middel daer uyt helpen / sonder in wanhope te sincken. Maer die andersins op een lichte maniere Gode wilden voldoen / den selven was die biechte een seer bequaem deck-spaen voor de ghevevnstheyt. Want / dewijle sy achteden / soo haest sy haer zonden in d'oore des Priesters uytghespoghen hadden / datse haer voor Gods Rechter-stoel ghequeten hadden / waren sy te stouter om te sondighen / overmits sy soo lichte ende soo een ghereede middel vonden / om tghene / datse op haer herte hadden/ van haer te doen. Daer nae / doen in hare herten dit ghevoelen was / datse volbrachten tghene/ dat de wet was ghebiedende / hielden sy't daer voor / datse alle hare zonden / onder de vertellinghe / die sy deden / hoedanich sy oock was / begrepen / van de welcke sy oock het duysentste deel niet en versinden. Siet / waerom roepen onse vyanden / dat de discipline der kercke van ons verwoest is gheweest/ om dat wy hebben ghesocht de arme conscientien te helpen / op datse niet onder die seer wreede tyrannie verdruckt zijnde / souden vergaen : ende om dat wy de hypocriten uyt hare schuyl-hoecken tot dat clare licht hervoor ghetrocken hebben / datse oock haer selven wat naeder souden ondersoecken / ende Gods gherichte / dwelck sy te voren sochten te ontgaen / te beter begonden te ghevoelen.

58 Doch sal yemant moghen segghen/ niet teghenstaende datter vele misbruycken waren / ende die de verbeteringhe wel verdienden / dat nochtans die wetten heylich ende nut in haer selven wesende / ende door langhe ende groote outheyt als nu gheheylicht / soo haest alsoo niet en behoorden gheheel uytghеroeyt gheweest te hebben. Soo veel aengaet het eten des vleesches : daer op antwoorde ick anders niet/ dan dat onse leere met de oude kercke over-een draecht / waer in men

Teghenworpinghe/ ghenomen van de nutticheyt eñ outheyt der menschelicke insettinghen.

Antwoorde op het verbot der spijsen.

wel weet/ dat het vry was altijt vleesch te eten/ ofte daer van hem te onthouden. Het verbot des houwelicx by den Priesteren / bekenne ick out te wesen/ insghelijcx oock de beloftе van ghedurige onthoudinghe by den Monicken ende Baggijné. Maer ist datse toe laté/ dat de sekere wille Gods moet verre weghen boven de gewoonte der menschen/ naedemael sy wel weten/ dat hy aen onse zijde is / ende ons openlick toe stemt/ wat twisten sy dan met ons van de outheyt? Claer is dese spreucke: Dat houwelic is eerlick by allen. Ende Paulus eygient de huysvrouwen bysonder den Bisschoppen toe. Ende int gemeyn / roept hyse tot den houwelicken staet/ die daer branden. Verclaert oock een duyvelsche leere te zijn/ soo wanneer t'houwelick verboden wort. Waer toe dient het/ datmen de gewoonte der menschen stelle tegen soo clare woorden des heyligen Gheestes/ dan om de menschen boven God te verheffen? Daer nae / soo isset oorbaer hier op te letten/ hoe onbillicke waerdeerders sy zijn / die ons het ghebruyck der ouder kercke voor-werpen. Want / welcke outheyt isser van ouder ende weerdigher authoriteyt/ dan die ten tijden der Apostelen was? Doch de wedersprekers en sullen niet missaken/ dat het houwelick in dien tijdt toegheláten was/ ende ghebruyckelick voor alle Dienaren der kercke. So de Apostelen niet voor goet inghesien en hebben / de Priesters van't houwelick te weeren/ waerom dan beroofden sy de kercke van alsulcken weldaet. Daer nae soo zijnder verloopen ontrent twee hondert ende vyftich jaren/ tot het Concilium van Niceé: al waer Sozomenus verhaelt/ datter wel langhe ghehandelt was om te ghebieden den Dienaren der kercke/ datse haer onthouden souden van't houwelick/ maer door het tusschen-spreken van Paphnutio, en heeft dien handel gheenen voortganck ghehadt. Want dewijle hy selfs onghetrout zijnde niet en wilde / datter sulcke wet soude ghemaeckt werden / soo seyt hy dat de gantsche Synode geerne met hem daer in heeft bewillicht. Maer doe de superstitie allencxkens toe nam / is de wet / die op dien tijt verworpen was/ wederom aenghenomen gheweest. Onder de Set-reghels / de welcke den Apostelen toegheschreven worden/ niet soo seer van weghen der outheyt / als om de onsekerheyt der Autheuren / isser eenen/ die den Gheestelicken / nae datse zijn opghenomen in haer orden / niet toe en laet te trouwen / dan alleen den Sanghers ende Lesers. Maer d'andere voorgaende Set-reghel verbiet den Priesteren ende Diaconen hare wijven / onder t'decksel van religie te verlaten. Ende in het vierde Capittel van het Gangrense Concilie wordt teghens die ghene den vloeck uytghesproken / die den ghetrouden Priester van de andere heeft ghescheyden/ op dat sy door sulcke middel haer af houden souden van sijne offerhande. Waer uyt dat blijckt/ dat in die tijden noch wat meerder billickheyt gheweest is / dan dese laetste eeuwe ghehadt heeft. Nochtans en heb ick alhier voor my niet ghenomen dese gantsche sake in desen handel te begrypen. Ick en hebbe maer willen voorby-gaens aenwijsen / dat die eerste ende suyvere kercke in desen deele ons soo seer niet teghen en is / ghelijck als onse vyanden versieren. Maer op dat wy haer oock dat toe laten / waerom nochtans beschuldighen sy ons soo afgrijselick: als of wy heylighe ende onheylighe dinghen onder malcanderen hadden vermengt? Al even eens / of het ons niet licht en soude wesen teghens haer wederom in te vallen / dat wy met de oude kercke veel beter eens zijn / als sy lieden. Wy stellen den Priesteren het houwelick vry / dwelck haer ghewey ghert hebben die Oude. Wat sullen sy my antwoorden op de hoererie / die alomme onder haer plaetse heeft? Sy sullen segghen/ dat sy't niet en prijsen. Maer sy hadden wel behooren scherpelick de selve te straffen / soo sy hadden willen die oude Set-reghels na comen. Ist dat een Priester een wijf trout/ soo heeft het Neocesariensche Synode ghestelt dese straffe/ dat hy van sijnen staet afgheset worde. Maer ist dat hy overspel ofte hoerdom bedreven heeft / dat straft sy veel harder/ dat hy / namelick/ van sijnen staet afghesét zynde / oock sal worden afghesneden. Nu ter tyt / ist dat yemant een wijf trout / dat reke ntmen een doodlick laster te zyn : ende soo hy hondertmael ghehoereert heeft / dan wordt hy maer met een cleyne somme ghelts ghestraft. Hier by segghe ick oock dit / soo wanneer hedensdaechs leefden / die d'eerste waren / om de wet van de onthoudinghe des houwelicx te gheven / de selve souden oock ontwijffelick d'eerste zijn / om de wet te breken / gheleert zijnde door de teghenwoordighe bevindinghen. Hoewel het soude al te onbillick wesen/ ghelijck als ick gheseyt hebbe / dat der menschen authoriteyt ons soude verwijsen / als wy openbaerlick door Gods woort vry gesproken worden.

59 Aengaende de Biechte / soo hebben wy van de selve eenen corteren ende ghereederen wech tot onser verantwoordinghe. Want onse wedersprekers en sullen niet bewijsen connen/ dat den gheloovighen eenich bedwanck is opghelept van te biechten voor den tijt van Innocentio den derden. Dese tyrannie dan / om welcke te behouden / sy soo heftich teghen ons int harnas zijn / en is der Christenheyt niet bekent gheweest over duysent ende twee hondert jaren. Maer t'is den Slot-reghel/ seggen sy / des Lateraenschen Concilij. Jaet / ghelijcker veel zijn. Die tamelick bevaren zyn in de Historien / hebben kennisse niet alleen van de onwetentheyt der selver tijden / maer oock van de wreetheyt. Ende dit pleech te gheheuren / dat hoe de Regeerders ongheleerder zijn / hoe sy meer gheneycht zyn om te heerschen. Daer beneffens alle Godvruchtighe herten sullen mijn ghetuyghen zijn / in wat eenen doolhof alle die moeten verwerren / die daer meynen / datse aen dese wet verbonden zijn. By soodanighe felle pijnighinghe der conscientien voechde haer oock noch die Godslasterlicke opgheblasentheyt / datse de vergheving he der zonden daer in besloten hadden. Want sy maeckten de lieden wijs / datter niemant van God aflaet en creech / dan de ghene/ die daer beloofde te biechten. Lieve / wat is doch dit / dat die menschen uyt haer eyghen hooft een maniere voorschrijven / daer door de sondaer met God versoent soude moghen worden? Datse hem weygheren die verghevinge / die God eenvoudelick hem aen biedt/ ten zy dat die voorwaerde / die sy daer by ghedaen hebben / vervult zy? Van d'ander zyde was het volck met dese seer quade superstitie behanghen : datse hebben ghemeynt / soo dra / als sy hare zonden uytghestort hadden in des Priesters oore / datse alsdan van alle schult vry waren. Door sulcke ghedachten vervielen veel menschen tot een

roecke-

Margin notes (left column): 2. Op het verbot des houwelicx der Priesters. — 1. — Heb.13.4. 1.Tim.3.2. Tit.1.6. 1.Cor.7.9. 1.Tim.4.3. — 2. — Histo. tripart. lib.2.cap.14. — 3.

Margin notes (right column): 3. Antwoorde op de Oorbiechte. — Merckelicke schaden uyt de Oorbiechte. 1. 2.

roeckeloose vryheyt van te sondigen. Ende niet teghenstaende / dat eenighe wat meerder vreese Gods by haer hadden / soo saghen sy nochtans meer op dē Priester/ als op Christum. Voorts/ prijsen ende nemen geerne aen alle verstandige/ de openbare eñ ghewoonelicke bekentenisse / de Cyprianus Exomologesin noemt/ welcke den boetveerdighen eertyts plecht opgeleyt te worden/ als sy met der kercke haer wilden versoenen/ alleenlick dat de selve tot geen ander eynde en worde ghetrocken / dan daer toe sy was inghestelt. Eyndelick / soo en hebben wy in dese sake met de oude kercke geen swaricheyt/ maer willen slechs / ghelijckt reden is/ dat de nieuwe ende onlangs opghecomen tyrannie van den halse der gheloovighen verdreven zy. Daerenboven/ soo yemant by sijnen Dienaer bysonder begheert te gaen / en vriendelick de oorsaken synder benautheyt in des selven schoot te leggē/ op dat hy met troost ende raet gheholpen mach worden/ dat sulcx Godsalichlick ende stichtelick wel gheschieden can / en spreken wy gheensins teghen: alleenlick / dat dese vryheyt niet en verandere in eenē noot-dwanc. Laet een yeder hier in / segghe ick / sijn vryheyt ghebruycken / om te doen / soo als hy weet hem nut te moghen wesen: laet niemants conscientie aen sekere wetten verbonden zijn. Dese onse verantwoordinghe/ ghelijck sy vol billickheyts is / sal uwe Maiesteyt / mitsgaders u Doorluchtichste Vorsten / ghelyck ick hope / ghenoech doen.

Hoedanighe bekentenisse der zonden aen te nemen zy.

1.

2.

60 Maer niet teghenstaende dat wy billick claghen / dat de leere der waerheyt verdorven/ ende de ghcheele Christenheyt door vele fauten ontheylicht is gheweest / soo willen nochtans onse beschuldigers geensins bekennen/ dat dat de oorsake zy gheweest/ waerom dat de kercke aldus ontstelt / ende de werelt in roeren ghebracht moeste werden. Ghewisselick wy en zijn soo bot-sinnich niet / of wy verstaen wel / hoe seer datmen hem behoort te wachten voor de openbare oproeren: noch wy en worden oock soo niet ghedreven / of wy worden oock beweecht / jae hebben van gantscher herten eenen schrick/ als wy dē stant der kercken so ongerust sien. Maer met wat billickheyt wordt ons de schult van de teghenwoordighe oproeren ghegheven / nae dien sy van ons gheensins en zijn aenghericht? Jae met wat redelickheyt worpen sy ons voor dese lasteringhe / van dat de kercke dus t'onvredē is/ daer't openbaer is/ dat sy selfs autheurs ende den oorspronck zijn van alle verstooringhe? De wolven/ namelick/ clagen over de lammeren. Doen Lutherus hem int beginsel vertoonde/ taste hy alleen maer soetelick aen weynighe misbruycken / ende sulcke die al te grof/ ende onverdraghelick waren: ende dat met sodanighe beleeftheyt/ dat hy te kennen gaf/ dat hy liever saghe de selve gebetert te zijn/ dan dat hyse soude behoeven te beteren. Hier is van onse tegen-partie terstont alarm geroepen geweest: eñ als meer eñ meer den twist verwackerde / hebben onse vyanden voor't naeste ingesien / de waerheyt met ghewelt ende wreetheyt te verdrucken. Daerom / als onse lieden tot een vriendelicke t'samenspreckinghe haer beriepen/ ende begheerden/ dat met stille manieren alle oneenicheyt gheeffent mochte werden: zijn sy met bloedige placcaten wreedelick gequelt geweest/ soo lange tot dat de sake tot dese ellendige verwoestinghe is ghecomen.

Wederlegginghe van de beschuldiginghe/ dat de Ghereformeerde oorsaeck ende schult hebben vā de beroerten der kercken.

61 Dese lasteringhe nochtans en is niet nieuwe. T'ghene/ dat wy nu moeten hooren/ heeft oock de godloose Achab eertyts den heylighen man Elie verweten: als dat hy Israel verstoorde. Maer de heylighe Propheet heeft ons met sijn verantwoordinghe vry ghesproken: seggende/ ick en bent niet/ maer ghy ende uwes Vaders huys: om dat ghy verlaten hebt den Heere/ ende zyt Baalim na gevolcht. Daerom en isset niet billick / dat wy des halven benijt worden / om dat hedensdaechs alsulcken heftighen strijt om de religie is ontsteken onder den Christenen: ten zy dat sy eerst Eliam willē verdoemen/ met den welcken wy een gemeyne verantwoordinghe hebben. Hy ontschuldicht hem alleen met dese reden/ dat hy niet en heeft gestreden/ dan om te beschermen Gods eere/ ende om te herstellen den suyveren Godsdienst: maer die beschuldiginghen van beroerten ende kijvagien worpt hy op de gene/ die/ op datse de waerheyt souden moghen wederstaen / een groot ghetier maeckten. Ende wat hebbē wy anders voorhenen ghedaen / ende wat doen wy als noch/ dan alleen / dat de eenighe God mochte onder ons gheeert ende ghedient worden / ende sijne eenvoudighe waerheyt in der kercken regeeren? Soo onse teghensprekers sulcx ontkennen: soo behooren sy ten minsten daer te voren ons te overtuyghen van godloose leere / eer sy ons dit qualick af nemē; dat wy van haer in verscheyde gevoelen staen. Want/ wat stont ons te doē? Den vrede was alleen daer door te crijghen/ dat wy met stil-swijghen die waerheyt souden verraden. Hoewel dat het swijghen niet ghenoech soude gheweest hebben/ ten hadde gheweest/ dat wy de godloose leere/ die openbare lasteringhen tegen God/ ende schadelickste superstitien/ door heymelicke bewilliginge presen. Daerom/ wat mochtē wy anders doen/ dan met luyder stemme ten minsten betuyghen / dat wy met hare godloosicheyt gheen ghemeynschap en wilden hebben? Soo hebben wy dan eenvoudelick ons beneersticht te doen tghene / dat ons ampt uyt wees. Dat nu de sake tot sulcken vyandelicken twist ontvoncken is / de schult des selven quaets is by den ghenen / die liever hebben ghewilt hemel en aerde over hoop te brenghen / dan de Godvruchtighe ende ghesonde leere haer plaetse te laten hebben: op datse hare eennael aenghenomene tyrannie eenichsins mochten behouden.

Bewijs van het exempel Achabs 1. Reg. 18. 17.

Arbeyden/ dat God recht gedient mach worden en is gheen oproer maken.

De waerheyt der leere verswijgen is de waere leere verraden.

62 Nochtans moet ons dit genoechsaem tot verantwoordinge dienen/ dat wy aen onse zijde de heylige waerheyt Gods hebben/ om welcke te houden staende / wy soo veel strijts verdraghen. Doch onse vyanden teghen ons vechtende/ en oorloghen niet soo seer tegen ons/ als wel teghen God selve. Daer nae / dat wy niet van selfs tot desen brant des twists zijn ghecomen/ maer zijn daer toe door hare onbestierlickheyt/ buyten onse meyninghe ghetrocken gheweest. Watter oock ghesciet is / soo en behoeftmen ons niet hatelick te vallen. Want ghelijckerwijs als wy niet connen den uytganck der saken regeeren ende matighen / alsoo en connen wy oock niet den selven verleenen. T'is out / ende tot allen tyden ghemeyn gheweest/ dat de Godloose oorsake genomen hebben uyt de Euangelische leere / om daer teghen te bolderen / ende dan met dien clanck het Euangelium te belasten / als of het oorsake gheeft tot veel crackeelen / welcke oorsake sy selve door hare vermetentheyt ghesocht / ende wy gheensins haer ghegeven hebben. Ende gelijck in de eerste kercke dije Prophetie heeft moeten vervult werdē/ dat de Heere Christus soude wesen sijnē huysgenootē eenē steē der aenstootinge/

Voor de waerheyt moetmē stryden.

Uyt de leere des Euangelij hebben de vyanden altijt oorsake ghenomen teghen de kercke Gods te stryden.

ende

Luc.2.34. ende ergherniſſe: alſoo en iſt gheen wonder/ ſoo
Pſal.118.22. ſulcx ooc in onſen tyt waer valt. T'is wel voor een ſeltſaem wonder te houden / dat de Bouliede den verworpen den ſteen / die int fondament de principale ſtede behoort te hebbẽ: doch/ dewijle ſulcx van den beginne in Chriſto is gheſchiet/ latet ons geen wonder geven/ als hedensdaechs ons ooc ſulcx wedervaert. Hier ſpreke ic aẽ uwe Maieſteyt / grootmachtichſte Keyſer / eñ uwe hoocheďẽ/ Doorluchtichſte Vorſtẽ: Als deſe onſalighe verwoeſtinghe der kercke / ende andere meer ontallicke ſchaden/ die door de tweedracht opghereſen zijn / oſte in uwe gedachten vallen/ oſte in der menſchen reden verhaelt wordẽ/ laet dã ooc met eenẽ in uwẽ ſin comẽ/ dat Chriſtus geſtelt is tot eẽ teeckẽ/ dat wedergeſprokẽ moet worden: dattet ſo dicwils als ſijn Euangelium vercondicht wordt/ terſtont oock ontſteeckt die raſernie der godloosen / om haer daer tegẽ op te ſteken. Soo dat uyt ſulcken ſtrijt noortſakelick moet volghen een beroerte: dit is dan altijt gheweeſt den ſtant ende gelegentheyt des Euangeliums van den beginne aen/ ende ſal altijt weſen tot den eynde toe / dat namelick de werelt ſijne predicatie met groote ende heſtighe tewiſtinghe ontfangt. Maer alle voorſichtighe moeten hier op letten/ datſe verſtaen / waer door de oorſake deſes quaets ontſpringt. Alle de ghene/ die ſulcx ſullen bedencken / ſullen ons lichtelick van alle ſchult bevrijen: want wy waren ſchuldich der waerheyt getuygeniſſe te geven/ gelijc wy oock dat ghedaen hebben. Wee der werelt / iſt dat ſy Chriſtum liever wilt tẽ ſtrijde beroepẽ / dã dien van hem aenghebodenen vrede omhelſen: want de gene/ die niet van hem en ſal willen lyden eenige verbeteringe/ ſal ontwijffelick t'ondergebracht werden.

Teghenworpinge/ inhoudende op wat wijſe/ ende welcke gebreken/ daer geſtraft ſullen worden.
63 Maer alhier wort ons wederom voor-geworpen/ dat niet alle gebreken der kercken mogen met ſodanige ſcherpbijtende remedien gebetert worden: noch ſo nauwe niet afgeſneden: eñ datmen niet en moet teghen alle die fauten/ medecijne gebruycken: maer datmen ſommige ſoetelick ſal ſtraffen/ ende ſommige duldẽ/ ſo wanneer de verbeteringhe wat ſwaricheyts ſoude
Antwoort. mogen mede brengen. Daer op antwoorde ick/ dat wy ſo ſeer niet en zijn onbedreven in de kenniſſe van dit algemeyne leven/ of wy wetẽ wel/ dat de kercke altijt onderworpen is geweeſt eenige gebrekẽ/ eñ altijt zijn ſal: de welcke de Godſalige wel ſullẽ miſprijſen/ nochtans veel liever verdragen/ dan datſe ter oorſake van dien vyandelick ſouden willen vechten. Voorts/ onſe wederpartien veronghelijcken ons / als ſy ons beſchuldigen van al te groote ſtrengicheyt: als of wy/ om geringe eñ lichtwegende dwalingen/ de kercke moeyten aengherecht hebben: want deſe laſter-woordẽ voegẽ ſy noch tot de andere: datſe de dingen/ daer in dat wy ſwaricheyt gemaeckt hebben/ met alle mogelicke aerdicheyt verkleynen/ ten eynde dat wy ſoudẽ ſchijnen meer door krijgens luſt/ dã door een gerechtige oorſake hier toe beweecht gheweeſt te zijn. Want ſy en doen dat niet door onwetẽtheyt / maer door ſchalckachtigen raet: overmits ſy namelick wel wetẽ/ datter niet hatelickers en is / dan ſulcke onghe- ſchicktheyt/ die ſy ons aen ſeggẽ. Hoewel ſy oock hare godlooſicheyt daer in openbaer maken/ datſe van de aldermeeſte ſaken ſoo verachtelick ſpreken. Maer is dat al wel: daer wy clagẽ/ dat den Goddelicken dienſt is ontheylicht / Gods eere heel verkleynt/ de leere der ſalicheyt door vele ſchadelicke dwalingẽ verwerret / de cracht Jeſu Chriſti begraven/ ende eyndelick alle heylighe ſaken met kerckrooverien beſmet zijn/ datſe onſe dwaeſheyt belachen / als of wy van lichte ende gheringe ſaken handelende/ ons ende de gantſche werelt te vergeefs moeyelick vallẽ.

64 Doch / dewijle deſe dinghen overloopens wijſe / niet en connen aengheroert werden: ſoo vereyſcht die plaetſe / dat ick u. l. wat neerſtiger verclare de weerdicheyt ende t'ghewichte van die dingen/ daer van dat den ſtrijt is: op dat het blijcken mach / datſe niet alleen niet en hebben moghen licht gheacht/ maer oock op gheenderhande maniere van ons naghelaten worden/ of wy hadden ons aen de grouwelickſte zonde/ eñ godlooſe trouloosicheyt teghen God ſchuldich ghemaeckt/ dwelck van den drien ſtucken/ daer ick int beginſel voor my nam van te ſpreken/ het derde was in de orde. Voor eerſt wilde ick wel weten/ met wat ſtouticheyt ſy haer vorven Chriſtenen noemen/ die ons beſchuldighen/ dat wy de kercke / om al te ſeer cleyne oorſake door tweedrachticheyt onbedachtſaem in roeren geſtelt hebben. Want ſoo wanneer ſy ſoo veel van onſe Religie hielden/ als de oude Afgoden-dienaers van hare ghehouden hebben / ſoo ſouden ſy die neerſticheyt/ om de ſelve te bewarẽ/ welcke ſy achteden / datſe voor alle andere ſorgen eñ affairen behoorde aenghenomen te werden/ ſoo niet verachten. Want als ſy ſegghen/ datſe voor kercke ende keucken vechten / ſoo laten ſy haer duncken/ dat ſy de beſte eñ aenghenaemſte reden van al by brengen/ ende achten ſchier dien ſtryt/ die tot beſcherminghe van Gods eere/ ende der menſchen ſalicheyt/ aengenomẽ wort/ te weſen onnoodich. Want wy en kyvẽ hier niet van des ezels ſchaduwe/ gelijck alſt gheſeyt is: maer hier wort van den gantſchen inhoudt der Chriſtelicker religie ghediſputeert: ſchoon genomen/ dat ons anders niet voor en viele. Js dan by ons in ſulcke cleynachticheyt die eeuwige ende onverbrekelicke waerheyt Gods/ die hy verſekert heeft door ſoo veel heerlicke ghetuyghenisse: om welcke te beveſtigen/ ſo veel heylige Propheten ende Martelaren den doot zijn gheſtorven: daer van de Sone Gods ſelve een Prediker ende getuyghe is gheweeſt/ welck hy eyndelick met ſijnen bloede verſeghelt heeft: dat wy met ſienden ooghen ende ſwijghenden monde die ſouden laten vertreden?

65 Maer ick come van ſtuck tot ſtuck. Wy weten/ wat voor een vervloeckte ſake de Afgoderie is voor God: eñ de Hiſtorien verhalen over al/ met wat ſchrickelicke ſtraffen God de ſelve heeft gewroken/ ſo aen den Jſraeliten/ als oock aen andere volckẽ. Wy hoorẽ dat de ſelve wrake met ſijnen mont vercondicht wordt ende ghedreycht van tyde tot tyde. Want hy ſpreeckt tot ons / als hy by ſijnen heylighen name ſweert/ dat hy niet en wil lijden/ dat ſijn eere den Afgoden ghegheven worde: Ende als hy ghetuycht/ dat hy zy jaloers/ eñ tot in het derde ende vierde gheſlachte wil wreken / niet alleen alle andere zonden/ maer oock inſonderheyt deſe. Dit is de zonde / om welcker wille Moſes / weſende anderſins een man van ſachtſinnigher natuere/ door dat aendrijven des Gheeſtes bevolen heeft de Levijten gints ende weer door het legher te loopen / ende een yeghelick ſijnen broeder/ vrient ende naeſte te verſlaen: Om welcker oorſake God ſoo menichmael ſijn volck vervolcht heeft/ eñ met peſt/ hongher/ ſweert/ ende allerley ellendicheyt geſtraft: waerom dat oock met namen / eerſtelick dat rijcke Jſraels vervallen is / daer nae het rijcke Juda: Dat Jeruſalem / de heylighe Stadt is verdeſtrueert:

Ondersoeckinghe der ſake/ daer om dat den ſtrijt is tuſſchẽ den Ghereformeerden ende Papiſten.

Afgoderie en machmen nimmermeer ongheſtraft laten/ overmits ſy altijt ſchrickelick van God geſtraft is.

Eſa.42.8. Eſa.45.23. Exod.20.5.

Exod.32.27.

Dat

Dat den Tempel Gods/ die niet meer dan een op der aerden doen ter tijt en was/ is omghe-worpen: dat dat volck/ d'welck uyt alle natien sonderlinghe uytvercoren was/ daer mede hem God hadde verbonden/ d'welck alleen de edele merckteeckenen Gods droech/ ende onder sijne bescherminge ende heerschappie leefde/ daer uyt eyndelick Christus soude geboren wordē/ uyter maten seer is beangsticht/ van alle weerdicheyt ontbloot/ in ballingschap verdreven/ ende by-cans tot den onderganck ghebrocht gheweest. Het soude te lanck vallen/ alle dinghen hier te verhalen. Daer en is in den Prophetē geen blat dat niet en getuycht/ datter geen sake God meer tot gramschap verweet en heeft. Wat wil men dan seggen? Doē wy sagē/ dat over al de openlicke afgoderie in der werelt soo gheweldich voortginck/ was het tijt langer door de vinge-ren te sien? Voorwaer/ dit hadde even soo vele gheweest/ als datmen de werelt in haer verderf slapende/ soetelick soude aenroeren/ ten eynde sy niet en soude opghewect werden.

Waer in de afgoderie bedreven wort.

66 Laet in uwe gedachten comē/ Onoverw. Keyser/ ende Doorl. Vorsten/ alle de besmette-lickheden/ daer mede ick te voren aenghewesen hebbe/ dat den dienst Gods ontreynicht was: ghy sult ghewisselick vinden/ datter als een Sintvloet der goddeloosheyt doorghebroken is/ daer mede de gantsche Religie versmoort soude worden. Waer uyt dat het quam/ datmen dē blockē Goddelicke eere bewees/ dat alomme de lieden daer voor hare gebeden deden/ datmen haer toeschreve Goddelicke weerdicheyt ende macht. Alhier werde den verstorven Heyligen eere aenghedaen niet anders/ dan eertijts by den Israeliten Baal gheeert werde/ ende meer andere manieren waren daer versiert door des Sathans schalckheyt/ daer door Gods eere verscheurt soude werden. De Heere roept/ dat hy in jaloersheyt ontvoncken is/ alsser eenighen
Act.17.16. Afgodt opgericht wort: ende Paulus wijst met syn exempel aen/ dat de Dienaers Gods niet minder behooren jaloers te wesen/ om de God-
Psal.69.10. delicke eere voor te staen. Ende ten is gheenen
Joan.2.17. slechten yver tot het huys Gods/ die de herten aller gheloovighen moet verslinden. Doen dan Gods eere op soo veel manieren verontrey-nicht/ ofte veel eer ghetarret werde/ souden wy met door ooghluyckinghe ēn stil-swijgen trou-loos gheweest hebben? Sal niet den hont/ als hy sijnen Heere siet aendoen eenich ghewelt/ ter-stont bassen? souden wy dan al stil swyghende sien/ dat dien H. Name Gods gheschent soude werden door soo veel kerckroverien? Ēn waer soude dit dan sijn plaetse hebben: De versmaet-heyt dier/ die u schēdē/ valt op my? Psal.69.10.

Valsche ende versierde Godsdiensten heeft God altijt seer ghehaet: ergo/ so sullen wy se oock hefich haten.

67 Maer met wat recht souden wy connen voorby gaen de bespottinghen/ dat God anders niet ghedient en werde/ dan met uytwendighen gebaer/ ende dwase gedichtselen van menschen? Wy weten hoe grootelick God de geveynstheyt is hatende. Ende dese regneerde in dien valsch-ghedichten Godsdienst/ die over al ghemeyn was. Wy hoorē met wat bitterheyt van woor-den alle de Propheten bestraffen de Godsdien-sten/ die door der menschen vermetentheyt ghe-smedet zijn. De goede intentie/ dat is/ de dulle begeerte om alle dinck te doē/ werde dien besten regel geacht/ om God te dienē. Voorwaer/ uyt den gantschen Godsdienst/ so hy ingestelt is/ en was bycans niet/ dat eenich getuygenisse hadde van Gods woort. Ten is geenen noot/ dat wy hier op ons eygen/ ofte op anderer menschē oor-deel staen: Maer men sal luysteren nae Gods stem/ daer mede hy ghetuycht/ hoe hooghe de menschen buyten de palen sijns woorts in haer eygen gedichtselen gheen mate en houden. God brengt by twee oorsakē/ waerom hy dat Israe-litische volck/ d'welc de Godsalige ende heylige regeeringe der kercke ontnomē is/ met verblint-heyt straft: te wetē/ huychelie ende een versierde
manière van hem te dienen. Om dat dit volck Esa.29.13.14
met hare lippen tot my nadert/ spreeckt de Heere/ doch haer herte verre van my is: ende om dat het my dient met geboden der menschen/ Siet/ soo wil ick oock met desen volcke wonderlick omgaen/ op het alderwonderlicxste/ dat de wijs-heyt sijner wijsen onder gae/ ende het verstant sijner cloecken verblindet worde. Even van ge-lijcke/ ofte oock eer meerder verkeertheyt/ heet-schede openbaerlick in de kercken/ doē God ons heeft verweckt. Doen God nu alsoo uyt den he-mel donderde/ stont het ons dan toe stil te sitten?

In onbekende tale ghewoonelicke ghebeden te doen/ is met God spotten: Te meer/ dat de ghebeden van haer heyligen vervult zijn met blasphemien.

68 Dat oock de maniere was in onbekende sprake/ tegen dat heldere gebot Gods gewoone-licke ghebeden te doen in den kercken/ sullen sy moghelick achten een lichte faute gheweest te zijn. Maer/ dewijle het openbaer is/ dat God in dier voegen bespot was/ soo en moghen sy voor ons niet ontkennen/ dat wy meer dan genoech rechtveerdige oorsake gehadt hebben/ om sulcx tegen te spreken. Wat? sloegē sy niet uyt in hare openbare gesangē grouwelicke Gods-lasterin-ghen/ die geen Godvruchtige/ sonder seer groot verschricken/ en conde aenhooren? De namē die Marie ghegeven zijn/ zijn bekent/ daer sy werde genoemt de poorte des Hemels/ de hope/ dat le-ven/ ende de salicheyt. Sy zijn tot sulcke raserie ende dullicheyt ghecomen/ datse Marie toeghe-schreven hebben het recht/ om over Christum te gebiedē. Want noch wordter in vele kerckē ge-hoort dien vervloeckten ēn schandelicken sanck: Bidt den Vader/ gebiet den Sone. Met gheen beleefder woorden vereerē sy sommige verstor-ven heyligen/ ende dat de gene/ die eygentlick de hare zijn/ dat is/ die sy na haer goetduncken int register der heyligen ghebrocht hebben. Want onder seer vele dancksegghinghen/ die sy Claudio ter eeren singhen/ noemen sy hem: Het licht der blinden/ den wech der dwalendē/ het leven ende opstandinghe der dooden. Met alsulcke Gods-lasteringe zijn hare gebeden/ die sy daghelicx int gebruyck hebbē/ vervult. De Heere vercondicht tegens de ghene seer strenghe straffen/ die sijnen naem vermengden met den name Baals/ t'zy dat sulcx gedaen werde int sweeren/ ofte int bid-den. Wat voor een wrake dan hangt over onse hoofden/ die wy niet alleen de heyligē/ als cley-ne Goden met hem vermengen/ maer oock tot sijner grooter versmaetheyt/ Christum ont-blooten van sijn eyghene ende bysondere veree-ringē/ daer mede hem sijn Vader verciert heeft/ dat wy de selve den creatueren by leggē? Quam ons dan toe/ hier oock stom te zijn/ ten eynde dat wy met trouloosen stil-swygen soodanich swaer oordeel Gods op ons souden laden?

Grouwelicke ontceringhe des Priesterdoms Christi/ door de vereeringhe der heyligen.

69 Ick swyge/ datter niet eene met vast ghe-loove/ dat is met ernste God aengebeden heeft/ ende sulcx oock niet en conde doē. Want na dien Christus in sulcker voegen/ gelyck alsment be-vont/ begraven was: soo was het van nooden/ dat de lieden altijt in twijffel stondē van de Va-derlicke goetwillicheyt Gods tegen haer/ of hy haer wilde helpen/ ende voor hare salicheyt sor-ge dragen. Wat? Is dat een lichte ende lydelicke faute gheweest/ dat dat eeuwich Priesterdom Christi/ als wesende ten buete overgegeven/ een yeder heylige werde opgedragen? Laet ons ge-

 dencken

dencken/ dat de Heere Christus door synen doot hem dese eere vercregē heeft/ dat hy een eeuwige voorsprake/ ende vrede-maker soude zyn/ de welcke ons ende onse gebeden synen Vader soude opofferen/ die ons by synen Vader ghenade soude doen hebben/ die ons soude gheven hope om te genieten tghene dat wy begheeren. Ghelyck hy alleen voor ons is gestorven/ ende door synē doot ons heeft verrantsoent/ also en laet hy niemanden tot de ghemeynschap van dese syne eere comen. Wat isser dan voor een versoeyelicker kerckroof/ dan dit/ dat alsnu ēn alsdan onse vyanden in den mont dragen/ dat Christus wel is de eenighe Middelaer onser verlossinge: maer dat alle de Heylighen Middelaers zyn onser voorbiddinghe? Wort niet Christus also sonder eere ghelaten? Als of hy eenmael syn Priesterlicke ampt in synen doot volbracht hebbende/ dat selve den Heylighen nu hadde overghegheven. Salmen alsdan oock den mont toe houden/ wanneer de voornaemste weerdicheyt Christi/ die hem soo dier staet/ welcke hem door hoochster versmaetheyt is benomen/ onder den heylighen/ als een vyandelick roof-goet uytghedeelt wort? Maer alsoo spreckende/ en loochenen sy niet/ dat Christus oock alsnu voor ons bidt/ als wy slechts verstaen/ dat hy sulcx doet met den Heyligen/ als een/ namelick/ uyt den hoop. Voorwaer een uytnemēde eere heeft hem Christus verworvē door syn bloet/ ist dat hy alleenlick dit vercreghen heeft/ dat hy soude wesen een metghesel Hugonis ofte Lubini, ofte eens anderen/ uyt den ondersten droessem des heylichskens/ die den Roomschē Paus na syn goetduncken opghesêt heeft. Want hier en wort niet ghevraecht/ of de ghene oock bidden; van welcke sake beter is niet met allen te weten/ nademael de Schriftuere daer van geen ghewach en doet: Maer dat is het/ daer van den strijt is/ of wy moghen Christum voorby gaende/ ofte niet veel wercx van hem makende/ ofte gheheel verwerpende/ nae de bescherminghe der heylighen omsien: ofte/ soo yemant duydelicker bericht begheert/ of Christus zy de eenighe hooge-Priester/ die niet alleen voor ons dat Heylichdom Gods des Vaders en opent/ ende alleen ons daer henen ghelepdet/ ende den Vader door syn voorbiddinghe beweecht/ om onse ghebeden te verhooren: onder wiens bescherminghe wy ons begheven/ ende wiens name wy in onse ghebeden ghebruycken moeten: ofte/ dat hy dat ampt met den anderen heylighen int ghemeyn bedient.

Dat Christus van alle syne rycke weldaden wort berooft/ wort met vele bewijs-redenen bevesticht.

70 Hoewel ick hebbe boven bewesen/ dat Christus ontbloot is gheweest niet alleen van de eere syns Priesterdoms/ maer oock ten meesten deele van de ghenade aller syner weldaden. Want hy wort wel een Verlosser gheheeten: doch also/ dat de lieden haer selven oock uyt de dienstbaerheyt der zonde ende des doots/ door haren vryen wille verlossen. Hy wort wel ghenaemt gherechticheyt ende salicheyt: doch alsoo/ dat de menschen door de verdiensten haerder wercken/ voor haer selven de salicheyt verdienen. Want de School-leeraers en gheven daer niet om/ datse die onsommeerlicke weldaet der verlossinghe (om welcke te verclaren/ geen welsprekentheyt noch van menschen/ noch van Engelen en soude moghen voldoen) hier toe brenghen/ dat sy segghen/ dat hy ons ghegheven heeft d'eerste verdienst/ d'welck sy uytlegghen als een oorsake om te verdienen: Maer dat wy gheholpen zynde door sulcken middel/ dat eeuwighe leven met onse wercken verdienen. Sy bekennen wel/ dat wy door het bloet Christi van zonden zyn ghewasschen: doch alsoo/ dat een yghelick hem selven moet suyveren door hier ende daer aenghenomene reynighinghen. De doot Christi heeft wel de naem van offerhande: doch alsoo/ dat de zonden versoent moeten worden door de dagheliexsche offerhanden der menschen. Daer wort wel geseyt/ dat Christus ons met synen Vader versoent heeft: maer daer wort bespróken/ dat de menschen door hare voldoeninghen de straffen moeten afcoopen/ die sy voor Gods gerichte schuldich zyn. Als daer ghesocht wort vervullinghe uyt den dienst der sleutelen/ gheen meerder eere en wort Christo aenghedaen/ dan Cypriano ofte Cyricio. Want sy vermengen in een/ de verdiensten der Martelarē ende des Heeren Christi/ op datse daer uyt souden maken eenen schat der kercken. Hoe menigerley woorden wy hier hooren/ zynse niet soo vreiderley verbloeckte Gods-lasteringē/ daer mede Christi heerlickheyt ghelastert ende gheschent wort! Dat hy byenans tot niete ghemaeckt zynde/ alleen maer den name en behoudt/ ende van de cracht versteken is. Hier behoorden wy quansuys stil toe gheswegen te hebben/ als wy den Sone Gods/ dien de Vader alle gewelt/ cracht ende heerlickheyt ghegheven heeft/ ende in wien alleen hy ons beveelt onsen roem te draghen/ aldus in de reke ghestelt sagen/ dat hy een weynich boven andere verheven ware? Als wy merckten dat Christi weldaden vergheten waren/ synē cracht door der menschen ondanckbaerheyt begraven/ den dierbaren prys synes bloets in cleynachticheyt ghecomen/ de vrucht synes doots byenans te niete ghedaen/ ende eyndelick/ dat hy soo ontreynicht was door valsche ende onheylighe meyninghen van menschen/ dat hy meer ghelyck scheen een ydel ghespoock/ dan hem selven te wesen/ souden wy dat al stil ende vredelick gheleden hebben? O versmachte lijtsaemheyt/ als wy so weynich ontroert worden/ siende dat Gods eere dus verimindert/ op dat ick niet en segghe/ heel te neder gestooten is/ dat wy dat souden comen door ooghluyckinge voorby passeren! O/ hoe qualick waren de weldaden Christi aen ons besteet/ indien wy ghedooghen souden/ dat de ghedachtenisse der selver door de godloose lasteringhen so souden versmoort worden?

71 Ick come wederom tot het tweede deel der Christelicker leere. Wie en bekent niet/ dat de lieden over al rasen/ alsoo datse meynen het eeuwige leven te vercryghen door de verdienste haerder wercken? Ick bekenne datse ondertusschen by hare wercken Gods ghenade voegen: doch/ dewyle sy niet en ghelooven/ datse op een ander maniere connen danckbaer zyn/ dan soo wanneer sy voor weerdich ghehouden worden/ soo is het openbaer/ dat haer vertrouwen ende beroeminghe in de wercken gheleghen is. Dese leere is vast ghemeyn/ ende meest in allen scholen aenghenomen: ende dit ghevoelen is byenans in alle herten diep ghewortelt: dat elck van God alsoo bemint wort/ na dat hy't weerdich is. Wanneer dit alsoo aenghenomen wort/ worden dan niet de zielen door een duyvelsche stoutmoedicheyt om hooghe ghehеven/ op dat sy door eenen swaerderen val daer nae souden van boven ghestort werden in den afgront der vertwijffelinghe? Hoe/ is het niet soo/ datse aen God niet met ware gedienstichеden/ maer met onweerdighe futselinghen willen verdienen? Nademael in de verdienstelicke wercken dese dinghen voor de voornaemste ghehouden worden:

Hoe schadelick den roem ende tvertrouwen onser goeder wercken zy.

den: als/ vele ghebedekens uytmompelen/ autaren oprechten/ daer op beelden ende tafereelen stellen/ te kercke gaen/ van d'een kercke in d'ander loopen/ vele Missen hooren/ sommighe coopen/ t'lichaem castyen ick en weet niet met wat afbreck van spyse/ d'welck van een Christelick vasten gheheel is verscheyden/ ende hem bevlytighen om de instellinghen der menschen te onderhouden. Isser niet in de voldoeningen noch meerder uytsinnicheyt? Als sy/ te weten/ na der Heydenen ghewoonte/ soecken versoeninghen/ om daer mede haer met God te bevredighen. Maer nu/ als sy alle dingen gheproeft hebbende/ haer langhe ende veel vermoeyet hadden/ wat profyt deden sy? Want als sy alle dingen deden met een twijffelachtighe ende bevende conscientie/ so bevinck haer altijt de verschrickelicke benautheyt/ ofte veel meer/ de verbaerlicke pijnighinghe/ daer van ick te voren seyde/ door dien datmen de menschen beval te twyffelen/ ofte hy God met haren wercken hatelick waren. Als nu dit vertrouwen op sulcken voet omghestooten was/ soo moeste met eenen gheschieden tgene dat Paulus schrijft: dat de belofte van d'eeuwige erffenisse te niete gemaeckt worde. Waer is alsdan der menschen salicheyt? Ende inghevalle dat wy in soodanighen noot van spreken ghesweghen hadden/ soo en souden wy niet alleen gheweest hebben teghens God ondanckbaer ende ontrou/ maer oock teghen den menschen stuer ende wreet/ over de welcke wy sagen dat eeuwighe verderf comen/ ten ware datse op den rechten wech souden weder ghebracht werden.

Rom. 4. 16.

Schendinghe der Sacramenten Gods en moet geensins onbestraft blijven.

72 Soo wanneer den hont saghe/ dat sijnen Heere even soo grooten onghelijck aenghedaen worde/ ghelijck alsser wel groote versmaetheyt Gode in sijne Sacramenten bewesen wort/ hy soude terstont bassen/ ende sijn leven eer in perijckel stellen/ dan dat hy stom zijnde/ soude toelaten/ dat met sijnen Heere soo qualick soude gehandelt worden. Behoorden wy dan Gode minder ghehoorsaemheyt te bewijsen/ als een beest den mensche pleecht te toonen? Ick verswijghe datse de ceremonien/ alleen door den wille der menschen ghesticht zijnde/ hebben in ghelijcken graet ghestelt met die van Christo ingheselde verborghentheden/ ende welcke daer zijn door een hemelsche authoriteyt bevolen: d'welcke nochtans verdiende wel scherpelick ghestraft te worden. Ende dat de verborghentheden selve door soo veel superstitien verdorven/ door soo veel verkeerde meyninghen/ daer van wy verhael ghedaen hebben/ ontreynicht/ ende tot leelick ende schandelick ghewin/ sonder eenighe schaemte/ voortghestelt hebben/ behoorden wy sulcx al voorby gaende verdraghen te hebben? Christus heeft de Wisselaers uyt den Tempel met den gheessel verdreven/ hare tafelen met der hant omghekeert/ ende hare cramerien uytgeworpen. Ick bekenne wel/ dat het niet allen menschen en is gheoorloft eenen gheessel in de hant te nemen: nochtans betamet dat met dien yver/ daer mede dat Christus was gedreven om sijns Vaders eere te beschermen/ oock alle de gene ontsteken worden/ die daer bekennen/ datse den Heere Jesu Christo toebehooren. Over sulcx alle de besmettingen des tempels/ die Christus metter daet betoont heeft hem grootelicx te mishaghen/ behooren wy ten minsten met vryer ende bestandigher stemme mannelick te versoepen. Wie en weet niet/ dat nu over langhen tijt in den kercken de heylighe diensten te coope zijn/ niet weynigher/ dan de coop-waren int midden van de marckt voortghebracht worden? Sommighe worden met bestelden prijs vercocht/ van ettelicke worden sy't/ na vele biedens/ eens.

Joan. 2. 14.

73 Maer overmits datter in den H. Avontmale een merckelick exempel is/ meer dan in d'andere/ ende daer in dat meer leelickheyts bedreven wort: Lieve/ met wat conscientie hebben wy connen soo vele ende heyloose ontheyliginghen desselven/ door de vingheren sien? Na dien my als nu woorden ontbreken om die uyt te drucken: met wat recht wort ons dat qualick afgenomen/ dat wy in de selve te bestraffen/ al te seer heftich souden geweest zijn? U dan Onoverw. Keyser/ ende Doorl. Vorsten bidde ick alhier om dat H. lichaem Christi/ dat hy tot een offerhande voor ons heeft overghegheven/ ende om dat eerweerdighe bloet/ d'welck hy tot onser reyniginghe ghestort heeft/ dat ghy willet in uwe herten overlegghen/ in wat hooger weerden dat sulcke verborghentheyt behoort gehouden te wesen/ waer in dat ons het lichaem tot een spyse/ ende dat bloet tot eenen dranck gepresenteert wort: met wat aendachticheyt ende sorchvuldicheyt tselve onbevleckt behoort bewaert te worden. Wat een ondanckbaerheyt waer het dan/ so yemant dese hemelsche verborgentheyt/ de welcke ons Christus als een seer costelicke peerle soo dier betrout heeft/ saghe van de verckens vertreden/ ende daer op stil sweghe? T'is nu soo/ dat wy sien dat de selve niet alleen en wort vertreden/ maer oock met alderhande vuylicheyt besmet. Wat een bespottinghe was het/ dat de cracht des doots Christi werde gebracht tot een menschelick guychelspel? Dat de Mis-Priester/ als Christi naevolgher/ hem stelde als eenen Middelaer tusschen God ende de menschen? Dat/ zijnde de cracht van de eenige offerhande Christi verdonckert/ duysent offerhanden ghedaen werden in een stadt tot versoeninghe der zonden? Dat Christus duysentmael daghelicx opgheoffert werde/ als of het niet ghenoech en was/ dat hy eenmael voor ons is gestorven? Om alle dese versmaetheden den Heere Christo aen te doen/ hebben sy den tijtel des H. Avontmaels misbruyct. Want alleen onder den naem van de offerhande is den gheheelen hoop der selver begrepen. Het en is my niet onbekent/ wat voor uytlegginghen dat onse wederpartien voorwenden/ om soodanighe ongherijmde dinghen uyt te wasschen. Maer/ mitsdien datse alle dese grouwelen/ die ick verhaelt hebbe/ onbeschaemdelick bedreven hebben/ soo soecken sy/ daer in achterhaelt zijnde/ nieuwe vonden/ daer mede sy hare schande geensins bedecken en mogen. Sy hebben geleert dat de Misse een offerhande is/ om daer mede de zonden niet alleen der levendigen/ maer oock der dooden te versoenen. Wat voortgaen doen sy nu met aldus haer te rugghe te houden/ dan datse hare onbeschaemtheyt int licht brenghen? Hoe groot is oock de verontreyniginghe des Sacraments/ dewijle de oprechte heylighinghe desselven bestaet in de openbare predicatie des Goddelicken woorts/ dat het broot betoovert wort/ alleenlick met het geblas ende ghemurmel? Dat het niet in de vergaderinghe der gheloovighen uytgedeelt en wort/ maer by zijds van eenen alleen opghegheten/ ofte t'wort tot een ander ghebruyck ghespaert? Ende alsser eenighe uytdeelinghe gheschiet/ dat alsdan het volck berooft wort van het halve deel/ dat is/ van den Drinckbeker/ teghen dat clare verbot des Heeren? Wat voor een uytsinnicheyt is het/ datse versieren/ dat door hare besweeringen dat

Hoe dat de Romanisten dat H. Avontmael ontheylicht hebben.

wesen des broots vergaet/ op dat het verandert
mochte werden in het lichaem Christi? Wat
een versmaetheyt is het doch/ dat den coophan-
del der Missen met gheen meerder eerbaerheyt
gedaen en wort/ dan de vercoopinge van schoe-
nen? Want is datmen aenneemt tghene datse
segghen: dat selve en is niet anders dan de ver-
dienste des doots Christi vercoopen. Voorwaer
sy en doen Christo geen mindere versmaetheyt
aen/ dan of sy hem int aensicht spoghen.

Belwijs re-den genomen van het min-ste tot het meeste: Ist dat God de Corinthers om een mis-bruyck alleen gestraft heeft/ veel te min can hy lyden de veelvoudi-ghe ontheyli-ginghe des Avontmaels. * 1.Cor.11.21.

74 Wilt doch bedencken Onoverw. Keyser/
ende Doorluchtichste Vorsten/ wat eertyts den
Corintheren wedervaren is/ om een eenich mis-
bruyck deses Sacraments/ ende d'welck ten
eersten aensiene niet soo swaer en was. Een
yeder brocht syn eygen Avontmael van huys/
niet dat de rijcke tselve souden int ghemeyn tsa-
men brenghen/ maer datse leckerlick souden
gasterie houden/ ende de armen hongher laten
lyden. *Om die oorsake/ seyt Paulus/ zijnse met
een heftige ende bittere pestilentie van den Heere
ghecastijt geweest: de welcke Apostel nochtans
te verstaen gheeft/ dat het was een vaderlicke
roede/ om datse de Heere tot bekeeringhe soude
roepen. Maeckt daer uyt rekeninghe/ wat ons
staet hedensdaechs te verwachtē/ die niet slechs
een weynich van de rechte instellinge Christi af-
geweke zijn/ maer daer van een seer groot stuck
weechs afghetreden/ die wy niet in een sake al-
leen de suyverheyt daer van gheschent/ maer de
selve op veelderley jae afgrijselicke wijse bevuylt
hebben/ die wy oock niet slechs door een eenich
misbruyck/ dat rechtmatich ghebruyck dessel-
ven Sacraments hebben verdorven/ maer de
gantsche bedieninghe omgeworpen. Ende daer
aen en is gheen twijffel/ of God heeft een wey-
nich tijts te voren dese godloosheyt begonnen
te wreken. Alsnu wort de werelt veel jaren nae
een met vele ende verscheyde ellenden ende jam-
mers geperst: ende t'is byeans opt uyterste ge-
comen. Wy verwonderen ons wel over onse
plaghen: ofte beelden ons andere oorsaken in/
waerom dat God ons alsoo slaet/ maer ist dat
wy bemercken hoe geringh dat selve feyl was/
daer mede de Corintheren dat H. Avontmael
gheschent hadden/ op dat daer de besmettinghen
zijn/ daer mede hedensdaechs onder ons dat sel-
ve is ontreynicht ende bevleckt. T'is wonder/
dat wy niet en bekennen/ dat God/ die so stren-
ghelick over de Corintheren wrake ghedaen
heeft/ met rechten over ons meer vergramt is.

Hoe seer dat de kerckelicke regeeringhe verdorven is onder de Ro-manisten/ wort wijtloo-pich betoont.

75 Hoe schandelick de verdorventheyt van de
kerckelicke regeeringhe gheweest is/ ist dat ick
begheerde te vervolghen/ mochte ick wel in een
oneyndelick woud treden. Van het leven der
Priesteren alhier te spreken/ laet ick om veel re-
denen berusten/ hoe dat gheensins dese drie ghe-
breken te lyden zijn/ mach elck by hem selven
1. int bedencken nemen: dat namelic de ordre van
de rechte beroepinghe wech ghenomen zijnde/
over al de Priesterdommen ingheno men wor-
den/ ofte door ghewelt/ ofte door gierighe aen-
coopinge/ ofte door andere onvrome en schelm-
2. achtighe practijcken: dat de voorstaenders veel
eer ydele schaduwe zijn/ soo veel de bedieninghe
haers ampt belangt/ ofte doode beelden/ dan
3. ware Dienaren: eyndelick/ daer sy de conscien-
tien met Gods woort behooren te regeeren/ dat
sy die liever verdrucke met onrechtelicke tyran-
nie/ ende met vele banden van godloose wetten
ghevanghen houden. Jae soude alsoo het belse-
ven van menschen voor het recht gaen/ dat de
versoeyelicke confusie ende disordre int aenstel-
len der Bisschoppē ende Priesteren d'overhant

Drie ghebre-ken insonder-heyt niet te lyden.

nemen soude/ niet alleen met te verachten God-
delicke ende menschelicke wetten/ maer ooc met
wech te worpē alle eerbaerheyt: dat dien coop-
handel selden soude wech zijn: ende/ als of dese
ghebreken niet soo seer en waren te achten/ die
verbeteringhe tot in de toecomende werelt uyt-
ghestelt soude worden? Als nu op de sorchvul-
dicheyt van't leeren niet ghepast en wort/ wat
voor een ghestalte des kercken-dienstes resteert
daer meer? Voorder sien wy hoe veel strydts
Paulus aenghenomen heeft/ om de gheestelicke
vryheyt der conscientie/ en hoe heftich hy hem
daer in stelt. Maer die onpartydich wil oordee-
len/ sal ghewisselick verstaen/ dat wy nu veel
meer billicke oorsake hebben/ om heftige woor-
den te ghebruycken. Derhalven die daer niet en
willen bekennen/ dat wy in soo groote verval-
schinge van de gantsche leere der Godsalicheyt/
ende in soo schandelicke verontreyniginghe der
Sacramentē/ mitsgaders in alsulcke beschreye-
licke ellendicheyt der kercke niet en behoorden
dapper ontstelt te worden: de selve en hebbē wy
niet anders connen paeyen/ dan dat wy den
dienst Gods/ de eere Christi/ de salicheyt der
menschen/ eyndelick de gantsche bedieninge der
kercke/ door trouloose gheduldicheyt souden
verraden. De name van versachtinge heeft wel
eenen schoonen schyn/ ende de deucht van ver-
draechsaemheyt is wel heerlick ende prijselick:
maer vast ende tot den eynde toe sullē wy desen
reghel sien te houden: te weten/ dat wy geensins
en sullen lyden/ dat dien H. Name Gods met
godloose laster-reden gheschendet worde/ sijne
eeuwighe waerheyt door de leughenen des duy-
vels versmoort/ Christus bespoghen/ sijne ver-
borghentheden ontsuyvert/ de arme ziele wree-
delick ghedoot/ eyndelick/ dat de kercke dootlick
ghewont zijnde/ tegen haer laetste verderf wor-
stele. Want dat en ware gheen sachtmoedic-
heyt/ maer een naelatentheyt van die dinghen/
die wy voor alle saken ghehouden zijn te voor-
deren.

Behalven de beschuldinge/ dat de ghere-formeerde te straf zijn ge-weest in den beginne der Reformatie/ worden noch andere laste-ringhen we-derleyt.

76 Tghene ick tot noch toe voor hadde/ hope
ick ghenoechsaem bewesen te hebben/ namelick
dat wy gheensins in de verbeteringe van de ge-
breken straffer zijn gheweest/ dan de sake selfs
vereyschte. Ende onsen beschuldighers is sulcx
oock wel bekent/ daerom nemen sy haren toe-
vlucht tot de andere lasteringhen. Dat wy/ te
weten met ons beelderen niet anders uytgericht
en hebben/ dan dat de Christenheyt/ die anders-
sins te vorē in stilte was/ met inwendige twee- 1.
drachten ontsteken soude zijn. Want die verbe-
teringhe en is gantsch niet ghebleken/ jae alle
saken zijn tot meerder verergheringhe gheco-
men: Weynich van de ghene/ die onse leere heb- 2.
ben aenghenomen/ zijn daer door verbetert ge-
worden: jae ettelicken heeftse oorsake ghegeven/
ist niet tot grooter/ t'is tot ongebondener boos-
heyt. Sy worpen daerenboven ons voor: dat 3.
onse kercken zijn sonder eenighe discipline/ son-
der wetten van vasten/ sonder oeffeninghen der
ootmoedicheyt/ dat dat gemeyne volck/ d'welck
men niet en can bedwinghen/ door veel toeghe-
vens onbevreest brootdroncken en dertel wort.
Ten laetsten maken sy/ dat wy gehaet ende be- 4.
nijt worden van weghen dat rooven der ghee-
stelicker goederen. Want onse Vorsten/ segghen
sy/ zijn daer in niet anders ghevallen/ dan in een
vyandelick roofgoet: ende in sulcker voeghen is
de kercke door onbehoorlick ghewelt ontrooft
van het hare: En hedensdaechs wort dat kerc-
kelicke erfgoet sonder onderscheyt beseten ende
ghebruyckt van den genen/ die int midden van

de

de twist-beroerte tselve buyten alle recht / ende sonder eenen eerlicken naem ingenomen hebbē.

Antwoorde op d'eerste lasteringhe/ dat de tweedrachtichheyt in de religie niet en comt van de Gereformeerde/ maer van de Romanisten.

77 Ick en wil niet loochenen / doe sonder kijvagie de godloosicheyt heerschappie hadde/ dat alsdan dat rijcke der selver door onlieden in roeren was ghecomen. Waert sake/datse alle van selfs ende ghewillich / soo't betaemde / tot de ghesonde ende Godvruchtighe leere/soo haest als die in der werelt was verschenē/ de hāt verleent hadden / daer soude gheen mindere vrede ende ruste by allen kercken hedensdaechs wesen van dē tijt af/dat Christi Coninckrijcke bloeyde/ dan het was / als den Antichrist sijn tyrannie vercreech. Laet der halven de ghene met Christo gheen oorloghe meer voeren/ diemen wel weet/ datse den loop der waerheyt verhinderen/ ende dan sal terstont seer goede eendrachtichheyt haer openbaren:ofte datse voortaen ophoudē de schult van alle oneenicheyt/ daer van sy selve oorsake zijn/ ons op den hals te leggen. Want voorwaer dit is seer onbillick / midsdien sy niet en willen lyden/datter op een ander conditie vrede van haer vercreghen wordt/ dan dat de leeringhe der Godsalicheyt verdreven / ende Christus als int graf wederom gesteken zijnde/ den Antichrist die kercke wederom onder hem brenghe/ dat sy niet alleen als onschuldige haer beroemen/maer ons ooc van selfs trotsen: Dat wy/die wy anders niet en begheeren dan eenicheyt/daer van alleenlick de eeuwighe waerheyt den bant is / moeten dragē alle laster ende haet: al even eens of wy stichters warē van alsulcke twisten.

De 2 lasteringe/als dat wy met de Reformatie gheen profyt gedaē en hebben/ wort beantwoort.

Datse ons verwyten/als datter gheen profijten uyt onse leere gevolcht en zijn: so wete ick wel/ dat wy den onheylighen menschen om dier oorsaken eenen spot en smaet zijn / dat wy ongeneselicke siecken verweckende/ anders niet en doen/ dan verbittertheden aenrechten. Want sy achten/dat alle remedien te vergheefs aengeleyt worden in sulcken verdorven staet der kercke / dewijle daer geen hope van gesontmakinge voor handen en is. Daerom besluyten sy niet beter te wesen / dan dat onhelpelicke quaet niet aen te roeren.

Antwoort 1.

Die op sulcke maniere sprekē/ die en verstaen niet dat de verbeteringhe der kercke een werck Gods zy / dwelck aen de hope ende meyninghe van menschen niet meer en hangt/ dan de opstandinge der dooden/ ofte diergelijcke andere mirakel. Daerom en machmen die bequaemheyt van handelen alhier niet verwachten / ofte van den wille der menschen / ofte van de ghelegentheyt der tyden : maer men behoort door te breken door het midden van alle hopeloosheyt. De Heere wil dat sijn Evangelium ghepredickt wort. Dit bevel laet ons ghehoorsaem wesen : ende laet ons volghen/ daer henen hy ons roept. Ten staet ons niet toe den toecomenden voortganck te ondersoecken:dan alleen dat wy van den Heere met wenschen ende bidden sullen begheeren / dat hy dien op het beste laet comen:dat wy oock met allē vlijt/ neerstichheyt ende sorchvuldicheyt sullē/ daer nae trachten/dat sodanigē ons mach wedervarē: ondertusschen nochtans verduldichlick verdraghen/ hoedanich hy oock soude moghen zijn.

Wieder verclaringe van de antwoort op de tweede lasteringhe.

78 Over sulcx worden wy ten onrechte gelastert / dat wy soo veel profijts niet ghedaen en hebben / als wy wel hebben ghesocht te doen/ ende te wenschen hadde gheweest. God beveelt ons te planten/ende nat te maken: Dat hebben wy ghedaen: hy alleen isset / die den wasdom gheeft. Hoe/of hy nae onsen wensch dien niet en begheert te verleenen? Ist dat het seker is / dat wy ons ampt nae behooren/ trouwelick int

1.Cor.3.6.

werck ghestelt hebben / laet van onse vyanden van ons niet meer yet begheeren / datse liever met God gaen woorden maken/ om dat hy soo voorspoedighen voortganck niet en heeft ghegeven. Hoewel dat gene oock / datse voorwenden/ dat nameinck onse leere gheen vrucht soude ghedaen hebben / onwaerachtich is. Ick late staen/die bestraffinghe van de uyterlicke Afgoderie / ende van soo vele superstitien ende dwalinghen : welcke niet te vergheefs ende ydel te achten en is.

Antwoort 2.

Maer en is dat al gheen profijt/ dat vele waere Godsalige ons danc wete/ datse eens geleert hebben God met reyner herten te dienen? datse begonnen hebben hem met vrolicker conscientie aen te roepen? Datse van de geduerige pyningen verlost zynde / den oprechten smaeck Christi/ daer in sy ruste ghenieten/ hebben ontfangen? Ist datmen eenich bewys-teecken begheert / dwelck opentlick soude sulcx te kennen gheven/soo en gaet het met ons soo heel qualick niet/ofte wy moghen wel van seer vele ons beroemen. Hoe menige hebbē haer bekeert/ die te voren een verdorven leven leydende waren / alsoo dat sy schynen in nieuwe menschen verandert te wesen? Hoe vele zijnder die niet tegenstaende sy in al haer voorgaende leven nimmermeer ghestraft en waren/jae ter contrarien grooten lof hadden/nochtans niet eens achterwaerts gegaen en zijn/maer met haer leven betuyghen / dat onsen dienst niet en zy gheweest ydel ende vruchteloos? Onse vyanden connen ons wel bedraghen/ ende met hare laster-reden schenden/principalick by den ongeleerdē: maer dit sullen sy ons niet benemē/ dat by den genen/ die onse leere aenghenomen hebben / meer suyverheyts/oprechticheyts/eñ ware heylicheyts ghevonden wort/ dan by alle de gene/ die onder haer zijn de alderuytnemenste.

Antwoort op de verergheringe der menschen in den tyt der Reformatie.

Ist datter eenige zijn / ghelijck wy bekennen datter maer te vele worden bevonden / die het Evangelium misbruycken om haer den breydel los te gheven tot boosheyt: Dit is wel niet nieus/maer wat gaet het ons aē / dat wy daerom de schult van sulcx souden moeten dragen? Men weet wel/ dat dat 1.
Evangelium den eenigen regel is om wel ende heylichlic te levē. Dat nu niet alle mēschē haer 2.
laten regeerē: dat oock andere/als van het jock ontslaghen zijnde / sonder vreese stout worden/ int ghene bekennen wy waerachtich te wesen/ dat Symeon seyde / dat Christus daerom geset Luc.2.35.
is / op dat de ghedachten uyt veler herten ontdeckt worden. Ist dat het Gode behaecht het Evangelische licht daerom te ontsteken/dat die verborghen boosheyt der godloosen openbaer worde/ het ware ghewis de hoochste onbeschaemtheyt ende boosheyt / datmen daer uyt oorsake nemen wilde / om de Dienaren des Evangelij/ mitsgaders hare predicatie te lasteren. Maer ick en soude haer geen onrecht doen/ 3.
ist dat ick tgene daer van sy ons nijdich maken willen / tselve op haer drevе. Wāt waer uyt nemē de verachters Gods oorsake tot moetwillicheyt / dan datse in het midden van de twist-beroerte / haer alle dinghen gheoorloft meynen te zijn? Laetse dan bekennen/ dat dit laster haer selven toe comt / datse den loop der waerheyt ophoudende /de ongheboundene vryheyt der onvromen voeden.

† De 3.lasteringhe/ als dat wy geen disciplyne noch wetten hebbē in onse kercke / wort beantwoort op twee ?ley maniere.

79 † Datse oock seggen / dat wy gheen discipline noch wetten en hebben / om het volck in goede ordre te houden: Teghen alsulcke beschuldiginghe hebben wy tweederley antwoort ghereet. Ist dat ick sal segghen / dat wy een goede ende wel-gestelde ordre hebben/de daghelicksche predica-

predicatien van den onsen sullen wy tegenspreken/ daer in sy haer beclagen/ dat de Disciplme
1. noch in verachtinghe is. Maer ick/ ghelijck als ick niet en loochene/ dat wy dit voordeel niet en hebben/ segghe alsoo oock/ datmen moet acht nemen/ by wien dat tot noch toe het ghebreck is gheweest/ ende noch ter tijt is/ dat wy tselve niet en ghenieten/ ten eynde dat alsulcken de schult gegeven mach worden. Laet onse vyanden/ soo sy connen/ loochenen/ datse alle dingen aen legghen/ om niet alleen onsen arbeyt te verhinderen/ daer mede wy de kercke tot bequame ordre ende reghel mochten brengen/ maer oock om te verwoesten/ ende om te stooten al wat door ons begonnē was. Wy arbeydē wel neerstich/ om de kercke op te bouwen: maer als wy in het werck besich zijn/ soo ist datse alsnu ende alsdan haer vyandelick in steken/ om die beginselen te verstooren/ ende gunnen ons gheen ruste om te moghen den staet der kercke in ordre stellen. Als dan wijten sy ons/ als eē versmaetheyt/ dese verwoestinge/ daer vā sy selfs oorsake zijn. Wat voor een beleeftheyt is dit/ datmen altijt moeyten maeckt/ ende daer nae voor een laster houdt/ dat ons niet en mach ghebeuren/ door middel van de selve/ alle die behoorlicke stucken van de kercke te bestellē? Datter noch veel ontbreeckt tot de volcomentheyt/ sy ghetuyghen eerstelick God/ die onse versuchtingen verstaet/ daer nae de menschē/ die hier over haer beclach doen.

Gelijckenisse.

Doch/ sommighe dinghen/ die tot de disciplme dienden/ hebben wy afgestelt. Te wetē/ gelijckerwijs als plegē te doē/ die een vervallen huys aen nemen te hermaken/ datse die te hoop gebrochte/ eñ onder malcanderen liggende stucken van muragie ende houtwerck uyt trecken/ ende by een versamelen/ om daer nae de selve op sijn plaetse te brenghen: Soo wast oock van nooden/ dat wy deden. Want/ so watter van de oude disciplme was over ghebleven/ dat hadde in alsulcke verwoestinghe der kercke sijn oude ghedaente verloren/ legghende tselve soo schandelick onder malcanderen/ ende over hoop gheworpen/ dat het nergens toe tot nut eñ te passe en conde comen/ ten zy dat het eerst uyt dese ongeschicktheyt uytghetrocken hadde gheweest.

2. 80 Maer of het God gave/ datse ons tē minstē met haer exempel vertrepen. Maer wat? wat voor discipline hebben sy doch/ die daer roepen dat by ons gheene en is? Soudet niet beter wesen/ datse met ons voor God bekenden haer gebreck/ dan ons tghene verwijten/ dat op haer hoofden selfs valt?

De tweede antwoort.

Twee deelen zijnder van de discipline: want d'eene behoort tot de Gheestelickheyt: het andere tot het gemeyne volck.

Twee deelen der discipline.

Nu wilde ick wel wetē/ met wat strengicheyt datse hare Geestelickheyt in eerbare ende reyne zeden houden. Die seer suyvere ende uytghelesen heylicheyt/ waer toe de oude setreghels die Geestelicke verbinden/ gheve ick haer toe. Want ick weet/ hoe sy van binnen lachen ende spottē/ als yemant de selve wetten/ nu over langhe tijden verstorven zijnde/ uyt de lanckdurighe vergetentheyt op haelt. Ick en vereysche maer alleen de ghewoonelicke eerbaerheyt by haren Gheestelicken: ist datse niet in vromicheyt des levens overtreffen/ datse ten minstē door schandelicke daden haer niet oneerlick en makē. So yemant ofte door gheschencken/ ofte door gunste/ ofte door onbetamelicke diensten/ ofte door heymelicke gestolen recommandatie tot het Priesterdom is ghecomen/ die setreghels segghen/ dat het is een vercoopinghe der Geestelicker diensten/ ende ghebieden/ dat sulcx sal gestraft worden. Wie van allē isser hedensdaechs/ die op een andere maniere hier toe gheraeckt? Maer laet varen/ ghelijck als ick geseyt hebbe/ dese hoochste straffichevt. Doch/ schoon ghenomen/ datter gheen voorschreven wetten en waren/ wat voor een groote schande isset/ dat de huysen der Bisschoppen winckels zijn van openbare ende schandelicke coopmanschap der kerckelicke diēsten ende ampten?

Ongeregeltheyt der Bisschoppē ende des Roomschen Hofs.

Wat sal ick van dat Roomsche Hof seggē/ al waer't nu een seer cleyne sake gheacht wort/ dat de Priesterdommen int opēbaer opgheveylt worden: dewijle het belooninghen zijn van Koppelaenschappen/ tooverien/ eñ oneerlicke feyten? Ist dat by ons eenichsins dat menschelick verstant plaetse heeft/ wat een seltsaem wonder isset/ dat den kinderen van twaelf jaren dat Opper-bisdom toe vertrout wordt? Was oock Christo Jesu leelicker versmaetheyt aenghedaen/ doen hy met vuysten gheslaghen worde? Can mē eyentlicker met God ende met den menschen den spot houden/ dan wanneer een kint de heerschappie over het Christelicke volck ghegeven/ ende in den Stoel des Vaders ende des Herders gestelt wordt?

Misbruyck in het ordineren der persoonen ende plaetsen.

Van den Priesteren eñ Bisschoppen besluyten de Set-regels alsoo/ dat elck in sijn eyghen plaetse de wacht houde: ende dat niemant verre van sijn kercke en zy. Doch/ genomen datter niet van sulcx bevolē en wert: wie en merckt nochtans niet/ dat de Christelicke naem oock by den Turcken tot een spotterie ghemaeckt wordt/ alsser yemant een Herder der kercke ghenoemt wordt/ soo hy doch niet eēmael in sijn gantsche levē daer in en comt? Want dat yemant aldaer altijts woonachtich zy/ daer hy een Herder is ghestelt/ daer van en hebben wy over langhen tijt geen exempel veel geweten. De Bisschoppen ende Abten die hebben ofte selve haer eygen Hof/ ofte sy zijn ordinaris in der Vorstē Hoven. De andere verkiesen een plaetse nae haer gemack/ daer sy sachtelick eñ leckerlick moghen leven. Maer welcke in haren nest meer behaghen nemen/ die blijven waerlicks in hare kercken sitten: want sy zijn luye buycken/ die gheen dinck minder en verstaen/ dan haer bevolen ampt. De oude Set-reghels hebben oock verboden/ datmen niemant twee kerckē toe leggen en soude. Doch/ laet dat ongeseyt wesen. Maer met wat verwe sal sulcke ongheschicktheyt verontschuldicht worden/ datter vijf/ ofte meer Priesterschappen eenen mensche opgedragen worden? Datter een persoon/ jae somwylen oock een kint drie Bisdommen besit/ soo wijt van malcanderen verscheyden/ dat hyse in een ront jaer nauwelicx en can omgaen/ al dede hy oock anders niet? Soo veel de ondersoeckinghe beyde des levens/ ende der leere in den Priesteren/ die in den dienst sullen worden gestelt/ aengaet/ so vereysschen de Set-reghels/ datse grondich ende volcomen sal gheschieden.

Misbruyck in het examineren der Priesteren.

Doch laet ons dit den tijt toe gheven/ datse aen dese al te seer straffe maniere niet ghebonden en worden. Maer wy sien hoe datter ongeleerde/ ende niet alleen gantsch onwetende/ maer oock onvoorsichtighe sonder onderscheyt inghelaten worden: Ende men heeft meer achtinghe op het voorgaende leven van eenen ezeldrijver/ als men hem wil gaen hueren/ dan men doet in het verkiesen van eenen Priester. Ick en versiere/ noch en doe daer niet met allen toe. Sy spelen een fabel/ ghelijck als de Comedi-speelders in haer hutte/ op dat sy nae bootsen souden het beelt vā eē oude gewoonte. De Bisschoppē/ ofte hare Stehouders vragen/ of sy't weerdich zijn/ die sy voorghenomen hebben aen te setten.

Daer

Daer isser een die antwoort / dat sy't weerdich zijn. Ende men behoeft niet van verre een ghetuyghe te gaen soecken / ofte niet gelt om te coopen: want / dewijle dese antwoort slechs dient tot de uytwendighe ceremonie / soo ist dat alle Camerlinghen / Scheerders ende Poortiers de selve antwoort leeren. Voorts / nae datse aengeset zijn / ende ontfanghen / soo moet in den Geestelicken gestraft worden oock het minste achterdencken van hoererie / achtervolghende de oude Set-regels: Ist datter eē vā sulcke schandelicke daet overtuycht wordt / soo salmen hem af setten eñ af snijden. Doch laet ons wat laten vallen van de oude scherpicheyt. Salmen daerom nochtans die dagelicksche hoererie in haer alsoo verdragen / als of sy rechtelick toegelaten ware? Die Set-reghels verclaren / datmen geenen Gheestelicken persoon en sal lyden / die hem ofte tot jagen / ofte tot dobbelen / ofte tot brasserien / ofte tot dansen begeeft. Ja sy weeren al de ghene uyt den dienst / die van een quaet geruchte zijn beschuldicht. Desghelijcx oock alle de gene / die haer vermengen in onheylige handelingen / ende in borgerlicke dienstē haer alsō stekē / datse verhindert worden om hare bedieninghe te besorgen: Eyndelick gebieden sy / datmen de gene / die niet neerstich en zijn / in haer ampt nae te comen / swaerlick straffen / ende ten zy datse haer bekeeren / heel af settē sal. Sy sullen daer op antwoorden / dat desen tijt sulcke scherpe remedien / die soo nauwe alle gebreken weeren / niet toe en laet. Wel aen / latet alsō zijn / want ick begheere van haer geen groote suyverheyt. Maer dat sodanige ongebonden vryheyt van te sondigen by den Geestelicken soude heerschappie hebbē / dat sy de werelt / die andersins seer is bedorvē / meer besmetten / dat eenighe andere staet / wie soude haer dat vergheven?

Onreynicheyt der Priesteren eñ andere mishandelinghen der selver.

81 Aengaende de discipline / die men gebruyct aen den gemeenē man / die is sodanich: wanneer dat slechs die Geestelicke mogen onvermindert houdē hare heerschappie / eñ van hare schattinghe ende rooverien gantsch niet met allen af en gaet / dat voorts schier alle andere dinghen / ofte wel toegelaten zijn / ofte ongemerckt overgeslagen worden. Wy sien / hoe dat de zeden der menschen tot allerley boosheyt alomme verloopen zijn. Ende ick en wil geen andere getuygen van dese sake roepē / dan u selvē / Onoverw. Keyser / eñ u / Doorl. Vorstē. Jc bekenne datter wel veel oorsaken connē bygebracht wordē / waeromme dat sulcx soo zy: maer uyt velen is dese de voornaemste / dat de Priesters ofte door haer te groote toelatinghe / ofte onachtsaemheyt den boosen mēschen te vele wils gegevē hebbē. Wat geschiet hedēsdaechs? hoedanigē sorge nemē dese aen / om die gebrekē te reynigē / ofte ten minsten in dwange te houdē? Waer zijn die vermaningen? Waer zijn die bestraffingē: die uytsluytinghe (dat ick de reste verswijge) die daer is den vesten bant der discipline / wat ghebruyck heeft zy? Sy hebben wel onder den schijn des Bans / eenen tyrannischen blixem / dien sy op den hartneckigē / so sy't noemē / schietē. Maer wat voor hartneckicheyt straffen sy anders / dā der gener / die van gelts saken by haren Richterstoel ghedachvaert zijnde / ofte voor't gherichte niet en zijn verschenen / ofte haren Schult-heeren om der armoede niet en hebben betaelt? Alsoo dat tgene / dwelck was de gesontste medecijne om de schuldige te genesen / alleenlic in sulcker voegen misbruyckt worde / om die arme eñ onschuldige te quellen. Voorts / soo isset spottelick / datse die heymelicke misdaden somwylen met den Ban straffen: gelijck alsser wat gestolen is geweest / eñ de man niet en werde ghevonden. Want dese maniere van doen is vreemt van Christi instellinge. Bovē diē / dewijle so veel openbare schandelicke stucken voor aller werelt oogen staen / so en wordt daer in nochtans den Ban niet eens gebruyct. Eñ dorven sy ons noch verwyten eenige ongeregeltheyt / daer nochtās by haer alle dingē so zyn verwoest? Hoewel dat wy gantsch niet geholpē en wordē door haerlieder beschuldiginge / ist dat wy stekē in de selve schult. Maer nochtans / de dingen die ick voor henen ghesept hebbe / en strecken daer toe niet / datse die lasteringe / daer mede sy ons onteerē / van ons soudē af wissen / door dien dat wy de selve op haer schuyven: maer / op dat ick soude betoonē hoedanige heerlicke discipline dese is geweest / die sy clagē vā ons aldus verrancket te wesen. Mochten wy een vergelijckinge doen van beyde zydē / wy vreesen niet / of onse verwoestinge / hoedanich die ooc zy / sal ten minsten op sommigen tijt van allē Godsaligē van beter regel geoordeelt worden / dan alle haerlieder ordre / daer van sy haren roem draghen. Jck en flattere my selven niet in onse boosheden / als ick dese dinghen spreke. Jck wete wel / hoe veel saken daer by ons noch connen ontbreken. Eñ voorwaer / so wanneer ons de Heere soude tot rekeninge roepen / wy souden ons swaerlick connen ontschuldigē: Maer als wy onsen vyanden moeten antwoort geven / so hebben wy beter reden eñ lichtere victorie / dan wy souden wenschen.

Misbruyck der discipline aen den ghemeenen man.

Misbruyck des Christelicken Bans.

82 Van gelycker onbeschaemtheyt isset / datse roepē / dat by ons de kerckelicke goederen genomē / eñ tot onheyligē gebruyc aengeleyt wordē. Ist dat ic wil seggē / dat by ons hier niet gesondicht en wort / dat soude ic liegē. Gewisselic / seldē gebeurē so groote veranderingē / ofte sy brēgē mede eenige schadē. Daerom / ist dat hier in wat misdaē is / en wil ickt niet schoon makē. Maer met wat reden leggen ons onse vyanden sulck laster op? Dat de kerckelicke goederē tot een ander gebruyc aengeleyt wordē / seggē sy te wesen een kerckrooverie. Jc sta dat toe. Sy settē daer by / dat het van ons geschiet. Daer op segge ick / dat wy ons geensins en ontsiē / om ons ter antwoort te stellen: als sy slechs oock haer weder gereet vinden om haer antwoort in te brengē. Daerom sullen wy dus van ons handelen: onder tusschen laet ons sien / wat sy doen. Van den Bisschoppen en spreke ic niet / dan dat alle man siet / datse niet alleē haer opstekē met dē Princen des werelts in pracht van cleeren / in leckernie van tafel / in menichte van dienaren / in heerlicheyt vā Palleysen / eñ in allerley overdaet / maer datse de kerckelicke goederen verquisten / eñ onnuttelicken verdoen in veel meer schandelicke costen te maken: Jc verswijge het iagē / het dobbelen eñ tuysschen / eñ andere wellusten / die geen cleyn deel van de incomsten verslindē. Maer dit is al te seer onbetamelick / datse van der kercke nemen / tgene / datse aen hoerē eñ boeven te coste leggen. Dits nu gewisselick ongheschickt / datse niet alleē in groote opsichtelickheyt eñ hoogen staet opgheblasen zijn / maer oock den overvloet hebben van tgene / daer mede sy sulcx al mogen doen. T'is voormaels den tijt gheweest / dat by den Priesteren gheprefen werde die eerlicke armoede / want sulcx houdt in de handelinge van dē Aquileiense Synode. Oot was voortydē een wet ghemaeckt / dat de Bisschop niet verre van syn kercke hebben soude een cleyn logiis / mitsgaders een slechte tafel eñ huysraet. Maer laet varē die oude strengicheyt: nochtans / na dat nu

De 4. lasteringhe van de roovinge der kerckelicke goederen wort beantwoort.

Concil. Carthag. 4. cap. 4. cap. 14.

vele

vele verdorventheden / met tsamen den rijcdom aenghewassen waren/ was doen ter tijt de oude wet op een nieu bevesticht / datter vier deelen van de Gheestelicke incomsten souden gemaeckt worden: D'eene soude toe comen den Bisschop vā wegē sijne gastvrijcheyt/ eñ opneminge der armen: d'andere den Gheestelicken: dat derde den armen: dat vierde / den kerckē / om de selve te onderhouden in haren stant. Gregorius betuycht / dat dese maniere in sijnen tijt oock int ghebruyck was. Daerenboven/ schoon ghenomen / daer en zijn gheen wetten / ghelijck alsser somtijts gheen en zijn gheweest (want dese/ daer van ick ghesproken hebbe / ghelijck oock d'andere/ zijn uyt quade zeden voort gecomen) noch-tans sal eē yeder bekennen/ dat tgene dat Hieronymus schrijft/ waerachtich is: Dat namelic/ des Bisschops eere is/ voor der armen goet sorge te draghen: ende dat het alle Priesteren schande is / voor haer selven ryckdom te vergaderen. Dit sal oock misschien wat te bitter schijnen te wesen/ dat hy aldaer ghebiet/ dat des Priesters tafel open sal staen voor den vreemdelinghen eñ armen: maer nochtans isset even-wel de waerheyt. Hoe naeder dat de Abten door de veelheyt haerder incomsten tot de Bisschoppen comen/ hoe meer sy den selven ghelijck zijn. Om dat den Canonickē ende Prochiaen Papē een Priesterschap alleen niet ghenoech en was tot wulpsicheyt/ leckernie/ eñ grooten staet/ hebben sy eenen lichten wech ghevonden/ om dese schade te verbeteren. Want ten hindert niet/ dat een persoon ontfanghe de incomsten van vier ofte vijf Priesterdommen/ de welcke in een maent conde veel meer op slicken / dan hy in't gheheele jaer ontfangt. Vā dē last en wordter niet geseyt. Want daer zijn terstont by der hant Capellanen / die hare schouderen gheerne by setten/ als sy slechs maer een cleyne portie mogen daer van treckē. Ja weynighe wordender oock ghevonden/ die met een Bisdom ofte met een Abdie zijn te vreden. De geestelicke/ welcke onderhouden worden van de ghemeene costen der kercke / daer sy nochtans wel connen met haer eyghen patrimony goet haer behelpen/ noemt Jeronymus kerck-roovers. Wat sullen wy dan van den genen ghevoelen/ die daer te gelijck drie Bisdommē/ dat is/ vijftich ofte hondert eerlicke erfgoederen door de keel iaghen? Ende op datse haer niet en beclagē/ dat sy/ overmits die schult van alsulcke weynige/ onrechtelic moeten bedragen wordē / wat gevoelen sullē wy dan hebben van den ghenen/ die daer niet alleen misbruycken die openbare kerckelicke betalinghen tot overdadicheyt ende wellusten/ maer tot belooninghen van hoeren ende boeven? Nochtans en segge ick nu niet/ dat niet en zy ghemeyn. Daerenboven/ ist dat sy gebraecht worden/ met wat recht/ ick en segghe niet alle/ maer die weynighe/ die daer in de Priesterdommen sitten/ oock die sobere eñ matelicke gagie nemen / soo en sullen sy op dese vraghe oock niet hebben te antwoorden. Want met wat diensten verdienen sy sulcx? Ghelijck als hier voortijts onder de wet / de ghene die den autaer dienden / van den autaer leefden: alsoo isset nu oock billick / dat die het Euangelium verkondighen/ van den Euangelio leven: ende God heeft dit also geboden. Dit zijn Pauli woorden: Laetse ons dan Dienaers des Euangelij voor den ooghen brenghen / die gagie wil ick haer gheerne toe laten/ want men moet den dorsschenden Osse sijnen mont niet toe binden. Maer datmen de ploegende Ossen soude laten hongher lyden / ende de luye Ezels in de weyde

gaen / hoe vreemt is doch dat van alle reden? Sy sullen segghen / dat sy den autaer dienen. Ick antwoorde / dat de Priesters onder de Wet/ door des autaers dienste/ dē cost verdienden: maer dattet een ander sake is in den nieuwen Testamente/ gelijck als Paulus getuycht. Maer wat voor diensten ghesch]eden daer ontrent den autaer / daer door sy haer beroemen den cost weerdich te zijn? Te weten / datse hare Missen doen/ ende in der kercken singen/ dat is/ datse eensdeels verloren arbeyt doen / eensdeels kerckrooverie begaen / daer mede Gods toorn verweckt wordt. Siet hier/ waerom dat haerlieden uyt de ghemeene goederen onderhout gedaen wordt.

83 Dese zijnse / die ons Princen beschuldigen van een versoenelicke kerck-dieverie / datse der kercken erfgoet / zijnde Gode opgheheylicht/ door ghewelt en thoochste onrecht gerooft hebben/ ende nu in onheylighe dinghen verquisten. Ick hebbe wel te voren ghetuycht / dat ick alle de saken/ die by ons geschieden/ niet en wil verontschuldigen: Ja veel eer bekenne ick een mishaghen te hebben/ datmen gheen meerder sorghe op sommighe plaetsen en draecht / dat die renten der kercken tot sulcken ghebruyck alleen aenghelept mogen worden/ daer toe sy eygentlick zijn opghedragen. Alle vromen versuchten hier over oock met my. Doch/ daer van wordt hier teghenwoordich alleen ghehandelt/ of onse Princen door kerck-dieverie de kerck-goederen aengheslaghen hebben / als sy die uyt der Priesteren ende Monicken handen ghenomen hebbende/ aen haer ghehaelt hebben? Ofte/ of sy die souden daerom ontheyligē / om datse die elders toe besteden/ dan om de dicke buycken te mestē? Onse wederpartien verhandelen haer eyghen/ ende niet Christi nochte der kercken saken. Ick bekenne certeyn/ datter eē swaer oordeel gesproken wordt teghen de gene/ die de kercke berooft hebben/ om dat sy aen haer slaen tghene/ dat der kercken eyghen was. Maer/ daer wordt reden met eenen ghegheven / te weten / om dat sy den warē Dienaren den leeftocht onthoudē/ eñ om datse aent bloet der armē schuldich zijn/ de selve van honger doodēde. Maer wat gaet dit onsen wederpartien aen? Want / wie uyt haerlieder hoop sal ghetuyghen/ dat Ambrosius van hem selven eertyts ghetuycht heeft/ dat al wat hy is besittende/ der nootdruftigen goet zy? Item/ dat een Bisschop niet met allen en heeft/ dat den armen niet toe en behoore. Jae/ hoe veel isser van haer/ die niet even vroot dronckken tghene/ dat sy besitten/ en misbruycken / al of het haren wille onderworpen ware om tselve in allerley overdaet te verdoen? Soo maken sy dan vergeefsche woorden/ dat haer die dingen zijn benomen/ die sy met gheen recht en ghebruycken / ende met hoochster schande ombrachten. Want sulcx te doen/ en was niet alleen onsen Princen gheoorloft/ maer oock gantschelick van nooden. Want hoe? doen sy saghen dat de kercke werde ontbloot ende verlaten van ware Dienaren / ende de incomsten / die daer tot onderhoudt van den Dienaren verordineert waren / van den luyen ende leechgangheren achter gehouden werden: doē sy gewaer werdē/ dat het erfgoet Christi eñ der armen/ ofte van weynighen ingeslockt/ ofte in overdadigher weelden sonder schaemte verslampamt worde / souden sy dan niet de hant daer aen geslagen hebben? Ja/ doen sy merckté/ dat de moetwillighe vyanden der waerheyt/ op dat kercke-goet haer verlieten/ ende tselve misbruyckten/ om Christum te bestryden/ de leere der

Margin notes:

Vier deelen der kerckelicke incomstē.

Ad Nepotianum.

c. Clericos 1. quaestio. 2.

1. Cor. 9. 9.

De wederpartien maken de Siegenten verdacht van het rooven der kerckelicke goederen.

Antwoort.

Epist. 5. lib. 5. Epist. 31. ende 33.

Nota.

der Godsalichheyt te dempen / de Dienaren der selver te vervolghen/ souden sy niet terstont uyt haer handen het selve ghetrocken hebben / op datse niet met den rijckdom der kercke ghewapent ende voorsien souden wesen/ om Christi Ghemeynte te quellen? De Coninck Josias wordt door het ghetuyghenisse des heylighen Geestes ghepresen/ doen hy vernam/ dat de heylighe schattinghen van den Priesteren qualick werden verteert / dat hy synen Rente-meester gestelt heeft/ om het ghelt te ontfangen. Nochtans waren sy Priesters/ den welcken God de ordinare bedieninghe bevolen hadde. Wat salmen dan met die doen/ de welcke noch den wettelicken dienst waer nemen / noch oock niet alleen de verbeteringhe des Tempels / gelijck als sy heden / versuymen/ maer alle haer crachten ende ryckdommen aenwenden/ om de kercke te vernielen?

2. Chro. 24. 11

Wat voor bedieninghe der gheestelicker goederen by den Gereformeerden zy.

84 Maer hoedanich is dese bedieninghe? sal yemant segghen. Ghewisselick/ hoewel sy niet heel vry en is van beschuldiginge/ soo isse nochtans ten minsten niet alleen beter / maer oock heyliger / dan sy is aẽ de zyde van onse vyandẽ. De ware Dienaers worden ten minsten daer van onderhouden / die het volck met de leere der salicheyt weydẽ / daer te voren de kercken ontbloot ende verlaten wesende van hare Herders/ met de cost van onderhoudinge beswaert werdẽ. Al waer te vorẽ scholẽ ware ofte Arm-gasthuysen/ die blijven daer ter plaetse. Op eenighe plaetsen zijn oock de incompsten vermeerdert/ maer nerghens vermindert. Oock zyn op vele plaetsen in stede van Cloosters/ ingestelt Arm-gasthuysen/ die daer te voren niet en warẽ: somtyts oock nieuwe Scholen opgerecht / daer niet alleẽ voor de Meesters gagien bestelt zijn/ maer de kinders wordẽ oock op die hope opghevoedt/ datse schier ofte morgen der kercken mogẽ dienstelick vallen. Eyndelick / so ontfangẽ die kercken veel profijtẽ int gemeyn uyt de selve goederen / die de Priesters ende Monicken alleen te voren verbrasten. Ende gheen cleyn deel gaeter oock wech tot buyte-costen/ welcke nochtans ter goeder trouwe in rekeninge moeten comen. T'is ghewis / datter veel meer verteert wordt in soo drobbelachtighe saken / dan offer sekeren reghel ghemaeckt zijnde / de kercken onder malcanderen eens waren. Dat ware seer onbillick/ dat onse Princen eñ steden niet en souden willen lijden / datmen alsulcke costen soude doen / die daer niet en gheschieden van weghen eenich bysonder profyt/ maer van weghen den gemeenen noot der kercke. Daerenboven / soo en verminderen onse tegenpartien met de rooverien ende onrechtveerdighe schattinghen / daer mede dat de kercken onder den schijn van Offerhanden berooft werden: Doch nu zijn sy verlichtet. Maer om eene oorsake is bycans dese gantsche handelinge onnoodich: Dat nu voor drie jaren onse Princen ghetuycht hebben/ datse / om dese goederen wederom te gheven / gheen weygheringhe en wilden doen/ ist dat de ghene / die niet alleen veel meer / ende dat met soo gheenen eerlicken deckmantel / onder haer hebben / maer oock in de bedieninghe van dier / veel ongebondener sondigen/ haer tot den selven regel willen latẽ brengẽ. Daerom/ Onoverwinnelickẽ Keyser bint uwe Maiesteyt de selve met hare belofte aen u verbonden. Daer is oock in der menschen handen een boecxken / alsoo dat dese sake niet en behoort te verhinderẽ/ om dat eendrachtich ghevoelen van de leere te voorderen.

85 Het laetstẽ ende t'bysonderste laster / daer mede sy ons beswaren/ is/ dat wy van der kercken afghescheyden zyn. Ende alhier isset/ dat sy ons gheweldich trotsen / datter gheen oorsake en zy / om de eenicheyt der kercke te scheuren. Doch/ hoe grooten ongheluck sy ons doen/ daer van zijn ghetuyghen de boecken van den onsen. Dit sal dan nu haer cortelick tot een antwoort dienen: dat wy / namelick/ noch van der kercke verscheyden zijn / noch dat wy gheensins vervreemt en zijn van der selver ghemeynschap. Maer om datse met dien cierlickẽ tytel der kercken oock ten minsten d'ooghen der Godvruchtighen ende trouhertighen pleghen te verblinden: Soo bidde ick hoogelick u Onoverwinnelickẽ Keyser/ ende Doorluchtichste Vorstẽ/ eerstelick / dat ghy afghelevt hebbende alle vooroordeel/ die andere oore gheheel wilt vergunnen/ om aen te hooren onse verantwoordinge. Daer na/ dat ghy hoorende den name der kercke/ niet en wilt terstont verschricken / op dat ghy ghedachtich zijt/ dat sulcken strijt de Propheten eñ Apostelẽ in als gehadt hebben met de vermomde kercke in haren tyt/ ghelijck ghy siet dat wy met den Roomschen Paus / ende syn gantsche schare hedensdaechs hebben. Als sy uyt Gods bevel vrymoedich straften de Afgoderie/ superstitien/ verontreyniginghe des Tempels/ ende der Goddelicker dinghen/ die onachtsaemheyt ende slaperichheyt der Priesteren / haer der aller gierichheyt/ wreetheyt ende onordentlicke lustẽ/ soo werde terstont in haer aensicht ghesmeten/ dat hedensdaechs de vyanden in den mont hebben: dat sy van het ghemeyne ghevoelen afwijckende / de eenicheyt der kercke scheuren. De ordinare regeeringhe der kerke bestont doen ter tijt by den Priesteren / de welcke sy haer selven niet lichtveerdelick toeghelevt en hebben/ maer God hadde haer die in syn Wet gegheven. Het ware te lanck in elck ende een dat aen te wijsen. Daerom sullen wy met dat eenighe exempel Jeremie te vreden wesen. Hy hadde te doen met de gheheele vergaderinghe der Priesteren / ende dit waren hare wapenen/ om hem aen te vallẽ: Compt laet ons teghen Jeremiam raetslagen. Want de Priesters en connen niet dwalen in de Wet / ende de wijsen en connẽ niet feylen in raden / ende de Propheten en connen niet onrecht leeren. Hier was de hooge Priester/ aen wiens oordeel/ wie hem niet en hielt/ die was den doot schuldich. Sijn gantsche gheslachte / aen het welcke God overghegheven hadde de regeeringhe der Israelitischer kercke / droech met hem over een. Ist dat hy de eenicheyt der Gemeynte breeckt/ die daer met Gods waerheyt alleen ghewapent zijnde/ hem selven stelt teghen de ordinare Macht: Soo is dan dien Propheet een scheurmaker/ die gantsch niet door sulcke dreyghementen verflaut is gheweest / ten eynde hy niet stantvastelick en soude voortvaren te strijden tegen die Godloosheyt der Priesteren. Dat wy aen onse zyde hebben de eeuwige waerheyt Gods ghepredickt van den Propheten eñ Apostelen / t'selve zijn wy bereyt te bewijsen: ende een yeder can dat lichtelick verstaen. Maer met desen muerbreker alleen worden wy te rugghe gheslaghen/ dat geen reden ter werelt/ waerom wy van hare kercke ghescheyden zijn / ons en mach gelijck geven. Maer wy ontkennen stijf/ dat sulcx van ons gedaen wort. Wat hebben sy doch/ daer mede sy ons blijven quellẽ? Gantsch niet / dan datse hebben de ordinare regeeringe der kercke. Maer met wat beter recht spraken sulcx de vyanden van Jeremia? Want doen ter tijt duerde ten minsten noch de Wet des

Beantwoordinghe op tghene dat de wederpartien de Gereformeerde beschuldighen vã lichtveerdige affonderinge van der Roomsche kercke.

Jere. 18. 18.

Deut. 17. 12. Mal. 2. 2. 3.

Teghenworpinghe.

Antwoort.

Priesterschaps/ die van God ingestelt was/ op dat de beroepinghe der selver seker soude wesen. Die heden de opperste Priesters gheheeten worden/ en sullen noch met Goddelicke noch met menschelicke wetten hare beroepinghe connen vast maken. Doch laetse in ghelycke weerdicheyt staen. Ten zy datse te voren den heylighen Prophete beschuldicht sullē hebbē vā scheuringe/ onder den bedriegelicken naem der kercke/ so en sullen sy teghen ons oock niet met allen uytrechten. Die Propheten alleen hebbe ick exempels wijse genoemt. Maer alle d'andere betuyghen den selven stryt gheleden te hebben/ als de Godloose Priesters den tytel der kercke misbruyckten/ om haer te overvallen. Wat hebben de Apostelen ghedaen? hebben sy niet moeten de Jootsche Synagoghe tot vyanden tegen haer verwecken/ om dat sy haer voor Jesu Christi knechten bekenden? Nochtans en hadden sy noch niet de weerdicheyt ende eere des Priesterschaps verloren.

Inrede.

Doch/ sullen sy segghen/ verschilden alsoo de Apostelen ende de Propheten in der leere van den Godloosen Priesteren/ datse middeler-tyt niet haer ghemeynschap hielden/ soo veel als die offerhanden ende ghebeden aengaen.

Antwoort. 1.

Dat bekenne ick/ soo verre datmense niet tot de Afgoderie en dwongh.

2.

Maer wat voor eenē Prophete lesen wy opt offerhande gedaen te hebben in Bethel? Wie van den Godvruchtighen meynen wy oock ghemeynschap ghehadt te hebben met den onreynen Offerhanden/ doen van Antiocho den Tempel ontreynicht was/ ende daer in onheylighe ceremonien ingheyoert waren?

De knechten des Heeren en hebben op den blooten name der kercke niet ghesien/ als sy de kerckgemeynschap der selver ontgrepē: maer hare oogmerck is geweest de reyne leere Gods aen te hooren als het ware merckteecken der kercke.

86 Hier comt de heele sake op uyt/ dat ghy meucht verstaen/ dat de knechten des Heeren nimmermeer en pleghen te passen op den ydelen tytel der kercken/ als hy werde voorgewendet om te bevestighen dat rijcke der Goddeloosheyt. Daerom en isset niet ghenoech den naem der kercke altyt in den mont te hebben/ maer men moet oock goet oordeel gebruyckē/ op dat wy mogen weten/ welcke de ware kercke/ ende hoedanich harē eenicheyt zy. Maer dit is eerst van allen waer te nemen/ dat wy de kercke van Christo haer hooft niet en scheydē. Als ic Christum noeme/ verstae ick hem met sijn Evangelische leere vereenicht/ die hy met sijnen bloede versegelt heeft. Daerom/ op dat de wedersprekers haer diets moghen maken/ dat sy de ware kercke zijn/ soo isset van nooden/ datse voor alle dingē bewijs doē/ dat sy de suyvere leere Gods hebben. Ende dit is t'ghene/ dat wy dickwils segghen/ dat de gheduerighe merckteeckenen der welgestelder kercken zijn/ die ghesonde predicatie der leere/ ende dat suyvere ghebruyck der Sacramenten. Want na dien Paulus getuycht/ dat de selve zy gegront op de Prophetische ende Apostolische leere/ ten zy datse op dat fondament ruste/ salse haestelick moetē vervallē. Ick keere my tot onse tegēpartie. Dat sy Christum op haer zijde hebben/ daer van beroemē sy haer wel heerlick: maer dan salmen haer hier in eerst ghelooven/ als sy hem in sijn woort voor-dragē. Menichmael houdē sy ons voor dat woort Kercke: Maer wy vragē/ waer dat doch mach wesen de leere/ die Paulus stelt voor het eenighe fondamēt der kerckē. So siet nu gewisselic uwe Maiesteyt/ Onoverwinnelicken Keyser/ datter eē groot onderscheyt zy/ of onse vyandē met den naem/ of met der waerheyt der kerckē haer wapenen/ om ons te overrompelen. Die daer afstreden van de kercke/ zijnde de alghemeyne moeder der gheloovighen/ de pilaer ende vasticheyt der waerheyt: dat de selve oock van Christo wijcken/ bekennen wy even soo wel als sylieden.

Ephes.2.20.

Maer wy vereysschen soodanige kercke/ die hare kinderen baert door dat onverderffelicke zaet tot onsterffelickheyt: die de ghebor(e)ne voedt met de geestelicke spyse (dit zaet/ ende dese spyse/ is het woort Gods:) eñ die de suyvere eñ gantsche waerheyt/ die God in harē schoot gheleyt heeft/ door harē dienst bewaert. Dit is het ongetwyffelt ende onbedriegelic merckteecken/ dwelc God selve syner kerckē ingedruckt heeft/ om datse daer door bekent soude mogē werden. Schynē wy hier wat onbillicx te begeerē? Als dā diergelycke niet voor handē en is/ so en blijct daer gheen ghedaente der kercke. Ist datmen met den blooten name voort comt: soo weten wy wel wat Jeremias seyt: Dat de Godloose Priesters haer te vergeefs van hare leugenachtighe reden beroemen/ als sy roepen: Des Heeren Tempel/ des Heeren Tempel/ des Heeren Tempel/ dewijle sy uyt des Heeren Tempel eenen moortcuyl ghemaeckt hebben.

Jerem.7.4.

De eenicheyt der kercke bestaet in de eenicheyt des suyveren Godsdiensts ende des gheloofs.

87 Insghelijcx betuygen wy/ dat ons die eenicheyt der kercken heylich zy/ ghelyckse van Paulo beschreven woort: ende segghen datse alle vervloeckt zijn/ die de selve op eeniger manieren breken. Over sulcx bewijst Paulus die eenicheyt met dese grontredē: Datter een eenich God zy/ een Geloove/ eenē Doop: een Vader over allen/ die ons tot een hope geroepen heeft. Derhalven sullen wy alsdan een lichaem zijn/ ende eenen Gheest/ ghelijck als hy op die plaetse gebiet/ ist dat wy den eenighen God aenhangen/ ende dat soo wy onder malcanderen door den bant des geloofs vercnoopt zijn. Voorts moeten wy gedachtich zijn des ghenen/ dat hy elders seyt/ dat het geloove comt uyt Gods woort. Derhalven laet ons dit voor seker houden/ dat alsdan onder ons heylighe eenicheyt bevonden woort/ als wy in de suyvere leere over een draghende/ Christo Jesu inghelijft worden. Ghewisselick/ soo het genoechsaem ware tegens allerhande leere hem te beraetslagen/ met wat teecken sal nu voortaen Gods kercke onderschepden moghen wordē vā de onheylige rotte der Godloosen? Daeromme soo ist/ dat weynich daer nae de Apostel daer by voecht/ dat den dienst van Christo ingestelt zy tot opbouwinge der kercken/ tot dat wy comen tot de eenicheyt des gheloofs: dat is/ tot de kennisse des Soons Gods: op dat wy gheen kinderē meer en zijn/ als die omgevoert wordē met allerley winden der leere: maer na de waerheyt staende met liefde/ in hem/ die het hooft is/ opwassen. Mochte de Apostel oock claerder die gantsche eenicheyt der kercke begrypen in de heylighe eendrachticheyt der warer leere/ dan dat hy ons roept tot Christum/ tot dē geloove/ dat in de kennisse van hem begrepen is/ ende tot de ghehoorsaemheyt der waerheyt? Ende sulcx en behoeft gheen langhe bewijs by den ghenen/ die daer overdencken/ dat de kercke de selve Schaepstal zy/ daer Christus alleē d'overhooft van is. Alwaer alleen sijn stemme ghehoort/ eñ van der vreemder stemme onderschepdē wort. Ende dit bevesticht hy oock elders/ als hy voor de Romeynen God aenroept/ † datse alle eenderley ghevoelen hebben mogen: maer in Christo/ op datse eendrachtich God eeren.

Ephes.4.5.

Rom.10.17.

Ephes.4.12. 14.15.

Joan.10.

† Rom.12.3. 16.

* De Ghereformeerde volghen het exempel Christi haers hoofts/ die hem van de valsche Pharisеische kercke afgescheyden heeft.

88 * Derhalven/ laet onse teghenpartie eerst gaen tot Christum/ ende ons alsdan van scheuringhe beschuldigen/ dat wy ons verstout hebben van haer in der leere te scheydē. Dewijle ick nu openbaer gemaeckt hebbe/ dat Christus uyt haer geselschap is verdreven/ eñ sijne Evangeli-

sche

sche leere uytgebānē/ so en wetē sy ons niet meer te beschuldigē/ dan dat wy Christo liever aenhāgē/ dan haer. Want/ wien sullen sy doch dat wys makē comē/ dat alle de gene/ die haer vā Christo/ eñ syne waerheyt niet en willē laten afleydē/ om haer in de macht der menschē over te geven/ souden zyn scheurmakers/ eñ vluchtige van tgeselschap der kerckē? Ic bekenne voorwaer/ datmen de Priesters eeren moet: eñ dat in de verachtinge van de ordinare macht groot peryckel gelegē is. Over sulcx/ ist datse sullē seggē/ datmē niet lichtveerdich hem en behoort te stellē tegē de ordinare macht/ willen wy geerne tselve onderteeckenen. Wāt wy en zyn dus bot niet/ of wy merckē wel/ wat een groote beroerte daer staet op te rysen/ tin zy datmē den Over-hoofden in haer authoriteyt ontsie. Laet dan elcke kercke synē Pastoor in eerē houden: Doch also/ datter niet met allē en wort vermindert van de hoochste heerschappye Christi/ waer onder sy eñ alle menschen haer moeten onderwerpē. Wāt God getuycht door Malachiam

Malach.2.7.

den Prophete/ dat hy op dien voet eertyts de regeeringe van de Israelitische kerckē dē Priesterē in handen ghestelt heeft/ datse souden houden dat verdrach/ dat hy met haer gemaeckt hadde. Namelic/ dat hare lippen souden bewarē die wetenschap/ eñ den volcke de Wet verclaren. Doen nu geensins de Priesters dit verbont en hielden/ soo spreeckt hy/ dat sulck verbont door hare ontrouwicheyt te niete gemaeckt/ eñ voortaen van onweerdē zy. Sy wordē bedrogē/ ist dat sy meynē/ datse op eenē anderen voet in de kerckelicke regeeringe gestelt zyn/ dan datse soudē zyn Dienaers eñ getuygē van Gods waerheyt. Hoe lange dan sullen sy tegē haer voorschrevē ampt voortvarē/ om te oorloogē tegē de waerheyt Gods/ tē eynde sy aē haer niet die macht en nemē/ de welcke God anders niet/ dan met dit bespreck/ dwelc wy verhaelt hebben/ oft eertyts den Priesteren/ ofte nu ter tyt den Bisschoppen ghegheven heeft?

Beantwoordinge der Gereformeerde op het privaetschap in der kercken/ uyt Cypriano.

89 Doch/ dewyle sy haer selven wys gemaeckt hebben/ dat de gemeynschap der kercken vervaet is in die soorte van regeeringhe/ de welcke sy haer selven bedocht hebben: achtē sy haer stuc gewonnen te hebben/ als sy ons die vervreemdinge van den Roomschen Stoel voorwerpē. Maer ten is ons niet swaer te antwoorden op de hoochste weerdicheyt van dē Roomschen Stoel/ daer af sy haer so seer beroemen. Doch desen handel en wil ic alhier niet in gaē/ eensdeels om dat hy te lanck soude vallen/ andersdeels/ om dat daer van overvloedich van den onsen geschreven is. Dit wil ic alleenlic maer van u begeerē Onoverw. Keyser/ eñ Doorl. Vorsten/ dat ghylieden Cyprianum sondt willē hooren sprekē/ na welcke ordre ghylieden liever mocht oordeelen de ware gemeynschap der kercken/ welcke onse tegensprekers alleen op den Roomschen Paus brengē. Want als Cyprianus den oorspronck der kerckelicker eendrachticheyt ghestelt heeft alleen in het Bisdom Christi/ daer aen hy seyt/ dat elc ende een hem int geheel eñ vast houden moet/ so voecht hy daer na daer by: Dese kercke is eenderley: de welcke haer wyt uytstreckt in een menichte door dē wasdom der vruchtbaerheyt/ gelyck alsser wel veel stralen der Sonnen zyn/ maer een licht: veel rancken des booms/ maer eenen stam op een vaste wortel gegront: eñ vā eē Fonteyn vele waterbekē vloeyen: Hoewel die veelheyt schynt verspreyt te zyn door de mildicheyt vā het overvloeyen: nochtās blyft de eenicheyt in den oorspronc. Neemt eenen strael der Sonnē vā het lichaem/ de eenicheyt nochtās en scheyt haer niet. Breect vā dē boom eenē tack/ de vrucht en sal niet cōnē groenē: Scheyt de waterbeke van de Fonteyne/ sy sal verdroogē: Also/ niet tegenstaende dat haer oock de kercke/ overstraelt zynde met des Heerē licht/ over de gātsche werelt verspreyt: soo isset nochtans een licht/ dat hem over al verbreyt/ ende die eenicheyt des lichaems en wort niet gescheydē. Daerom verclaert hy/ dat daer uyt ketterien eñ scheuringē ontstaē/ om datmen hem niet en keert tot den oorspronck der waerheyt/ noch om dat het hooft niet ghesocht/ noch de leere des Hemelschē Meesters niet bewaert en wort. So sy ons sulcke heylige regeeringe connen by brengen/ daer in de Bisschoppen also in grooter weerdē zyn/ datse niet en weygerē Christo onderdanich te wesen: datse aen hem/ als het eenige Hooft/ hangen/ ende haer by hem houden: daer in sy onder malcanderen alsulcke broederlicke gemeynschap nemē/ datse door geenen anderē bant/ dan met Christi waerheyt tsamen zyn gebondē: alsdan/ in gevalle datter eenige zyn/ die de selve regeeringhe niet met eerbiedinge eñ hoochster gehoorsaemheyt en onderhoudē/ so wil ic bekēnē/ dat de selve allerley vervloeckinge weerdich zyn. Maer desen valschē schyn van het opperste regiment/ waer mede onse tegēstryders aldus pralē/ wat gelyckenisse heeftse doch by die/ daer Cyprianus van verhaelt? De eenige Paus van Roomen gebruyckt in Christi plaetse de opperste heerschappye/ de welcke sonder wet eñ mate/ op eē tyrannische wyse/ ja met ongebondener onbeschaemtheyt/ dā eenich tyran heerschet. De reste van het lichaem is meer gherichtet nae des Paus/ dan na Christi regel mate. Het licht/ daer van Cyprianus spreeckt is uytgeblust: Het oorspronckelick vloeyen des Fonteyns toegestopt/ eyndelick wordt betoont alleen de hoocheyt des booms/ van de wortel afghehouwen zynde.

90 Niet sonder oorsake isset/ weet ick wel/ dat onse tegenstryders soo seer haer bemoeyen om de hoochste weerdicheyt des Roomschen Stoels te verdedigen/ daer in sy sien/ dat niet alleen sy liedē/ maer oock alle hare saken bestaen. Maer twil u betamen Onoverw. Keyser/ eñ Doorl. Vorsten/ om toe te sien/ en te verhoeden/ datse u.l. niet/ gelyck als sy den onervarenen pleghen te doen/ met ydel blanketsel bedriegen. Alvoren moetē sy ooc selve bekēnē/ dat dese hoochste weerdicheyt door geen autoriteyt van God/ maer alleen door dat goetduncken van menschen is ingestelt. Als wy tē minstē dat betoont hebbē/ hoewel sy niet opētlick dat selve toe stemmen/ soo schamen sy haer nochtans eenichsins/ om daer tegen haer te stekē. Dē tyt isser wel eertyts geweest/ datse de Schriftuerlicke getuygenissen stoutelic misbruyckten/ om te bevestigen sulcke een grove leughen: maer doen de sake wat nader gedrevē werde/ condemē lichtelic uyt hare handen smytē de splinters/ die sy van verre voor sweerden lieten sien. Derhalven van Gods woort versteken zynde/ nemen sy haren toevlucht tot de outheyt. Doch van daer connen wyse ooc sonder moeyten afslaen. Want dat allencxkens de Roomsche Pausen opgecomē zyn tot sulcke hoocheyt der eeren/ die sy van over ontrent vier hondert jaren inghenomen hebben/ ofte daer sy veel eer eensdeels door bedroch ende quade practycken inghecropen/ ofte met ghewelt inghebroken zyn geweest/ verclaren grondich de Schriften der H. Vaderen/ de handelinghen der Concilien/ eñ de Historien. Maer op dat wy dat beyde gaer toe gevē/ om haer/ segge ick/ dat te laten houdē/ dat den Roomschen Stoel de hoochste weerdicheyt van God vercregen heeft/ eñ door de geduerige eendrachticheyt der ouder kercken bevesticht is geweest: So soudē dan aldereerst dese dingē haer plaetse hebbē/ so wanneer dat Roomē de ware kercke/ ende den waren Bisschop hadde. Want de weerdicheyt des Stoels en sal niet be-

De Simplicitate Prælatorum.

Schoone gelyckenissen/ der eendrachticheyt in der kercken.

De Romanisten/ alsoo sy haren hoogen Stoel niet Gods autoriteyt niet en connen verdedighen/ nemen sy haren toevlucht tot de Outheyt.

Antwoort.

staen/alwaer dat geenen stoel meer en sal wesen. Lieve/waer in betoont hem de Paus van Roomē eenē Bisschop te zijn/om voor sodanigē van ons gerekent te mogē wesen? De spreucke Augustini is wel bekent: Dat het Bisdom eenen naem is des ampts/eñ niet der eerē. Eñ de oude Synoden stellen dese stuckē van eenē Bisschop: namelic/dat volc weydē met de predicatie des woorts/ de Sacramenten bedienen/ de Geestelickheyt eñ het volck onder de H. Discipline houden/ eñ hem ontslaen van alle onheylige sorgen des werelts/ tē eynde hy daer door niet verhindert en worde. De Priesters sullē in alle dese dingē den Bisschop behulpelic zijn. De Paus eñ de Cardinalen wat gelact hebbē sy om diergelijcke te doē? Laetse derhalven segghen / op wat voet dat sy willen ghehouden zijn voor oprechte Herders/ die doch niet een eenich stuc haers ampts oock met den cleynsten vingher/jae niet eens na den uytwendighen schijn/aen en roeren.

Augustini spreucke.

Nota.

91 Doch/op dat wy dit altemael haer toe latē: Dat het eenen Bisschop zy / die hem in't gheheel onthout van alle de deelen sijns ampts: Dat dat een kercke zy/de welcke geenē dienst des woorts/ noch geen suyver gebruyck der Sacramenten en heeft: Doch wat isset/wāneer dat alle dingē daer tegen strijden? De goddeloose superstitien/opentlic afgoderie eñ verkeerde leeringē hebben nu seer veel jarē aldaer haer sit-plaetse gehat. De hooftstucken der leere / daer in insonderheyt de Christelicke religie bestaet / zijn omgeworpen: Christus is voor de hoochste bespottinge gehoudē geweest/door diē dat de Sacramentē tot schandelic gewin / eñ andere ontreynigingē zijn aengestelt/ op dat Christus wederom eenichsins soude ghecruyicht mogē werden. Sal dit dan de Moeder zijn van alle kercken/welcke doch geen/ ic swijge gedaente/ maer ooc niet eē schreef der ware kercke en behout/alsoo datse alle de bandē der heyliger gemeynschap/die daer by dē geloovigen behoort te wesen/afgesnedē heeft? De Paus van Roomē stelt hem nu ter tijt tegē de wederopgaēde Evangelische leere niet anders / dan of het sijn leven woude ghelden. Bewijst hy dan niet daer mede/ dat sijnē Stoel geē vasticheyt anders en can hebben/ dā dat Christi rijcke verdrevē worde? Uwe Majesteyt weet/wat een breet velt voor my hier geopēt wort om te sprekē. Doch/op dat ick van dese sake een cort besluyt make/ so ontkenne ick/ dat dit de Apostolische Stoel zy / daer niet dan een verschrickelicke afwijckinge gesien en wort. Ick ontkenne / dat hy is Christi Ste-houder/ die het Evangelium in dullicheyt vervolgende/ metter daet hem betoont dē Antechrist te wesen. Ick ontkenne dat hy een navolger Petrus is/de welcke om neder te stooten/ al wat Petro opgetimmert heeft/sijnen hoochsten vlijt aenwendet. Ick ontkenne/dat hy het hooft der kerckē is/die de afgesnedene kercke van Christo dē warē eñ eenigē hoofde/door sijn tyrannie verscheurt eñ verbreect. Laetse op alle dese dingē antwoort gevē/ die dat hoochste regiment der kerckē alsoo aen den Roomschē Stoel willē bindē/dat sy haer niet en ontsien de gewisse eñ betuychde leere des Evangelij minder te rekenē/dā des Paus authoriteyt. Ja laetse selve my antwoort geven : Alleen wilt ghy/ Onoverw. Keyser/eñ Doorl. Vorstē/overleggē/of wy yet billicx ofte onbillicx versoecken.

Een can geenen Apostolischen stoel wesen/daer een afgrysselicke afwijckinge is van Christo ende sijne Evangelische leere.

Claer bewijs.

92 * Daer uyt sal ontwijffelic u.l. oock mogen af nemē/ hoe dat onser tegenstrijderen lasteringe geensins plaetse te gevē en is/als sy ons beschuldigen van godloose vermetentheyt/ende als van onversoendelicke stoutichept: om dat wy aengevanghen hebben de kercke te suyveren van de besmettingen der leere ende der ceremonien / sonder te verwachten dat believen van den Paus van Roomen. Ende sy en connen niet verstaen / dat alle man dit soude gheoorloft wesen. Maer/wat was van dien te verhopen / die uyt syn plaetse behoorde te wijcken / op dat de kercke tot eenen beteren stant mochte ghebracht werden? Daer na/wie hem indachtich wil makē/ wat beginselen eñ voortganck Lutherus/eñ d'andere gehadt hebben / die en sal van ons geen ontschuldiginge vereysschen. Doē alle dingē noch warē in ruste/ so heeft Lutherus dē Paus ootmoedich gebedē/ dat hy soude willē die seer groote sieckte der kercken aen nemen te genesen. Wat heeft hy gevordert? Als de sake verder gecomē was/hoewel dat Lutherus sweech / so porde nochtās de noot seer scherpelick om den Paus aen te drijven / dat hy geē langer vertreck wilde makē. Dit wasset/dat de gantsche Christenheyt van hem begeerde. Het stonde in sijner macht/om de Godvruchtige wenschingen van alle man te voldoē. Heeft hy't daerom gedaen? Hy went nu voor/eenighe beletsels. Doch/ist dat wy willē dē oorspronck gaē ondersoeckē/ so sullē wy bevindē/ dat hy alleē hem selvē/eñ anderē in dē wech staet/ datter niet gehandelt en mochte wordē. Maer/wat blyve ic lange staē op dese geringe bewijs-redenē? Als of de eene sake/ofte niet heerlick genoech/ ofte niet gewichtich genoech en zy: Dat hy van dē beginne aē tot noch toe gheen andere hope getoont en heeft/ om met hem te handelen/ dan dat hy Christum wederom begravēde/alle de goddeloosheyt/die daer was op dien tijt/ als wy te voorschijn quamen/ met meer sekere vondē/dā te vorē/soude betrachtigē. Dits/te weten/d'oorsake waerom dat oock hedensdaechs de wederpartien sterckelic verbiedē/datmē niet en soude de hant slaen aē de verbeteringe der kercke: niet daerom/ om dat het niet van nooden en zy (want sulcx te loochenen soude al te snoode onbeschaemtheyt wesen) maer om dat sy willen/ dat so wel dat welvaren/ als tverderf der kerckē aen het goetduncken eñ dē wille alleen van den Paus van Roomen soude hangē.

* De Romanisten lasteren de Gereformeerden/ om datse de Reformatie aengevangen hebbē buyten den raet des Paus.

Antwoort.

93 Nu laet ons de Medecijne besichtigen / de welcke alleen ons laten hebbē de gene/ die't voor schande rekenen/datter soude eenē vinger geroert wordē/ al wast dat met allerley verdriet de kercke verdruckt worde. Sy beroepen ons op een algemeyne Concilium. Wat? Of het meerdere deel met hartneckige hertē in haer eygē verderf liep/ sullen wy daerom oock moeten mede verderven/ daer wy die macht hebben/ om onse welvarentheyt te besorgē? Maer t'is niet betamelic/seggen sy/ de eenicheyt der kerckē te verbrekē: de welcke alsdan gebrokē wort/ ist dat het eene deel/buyten d'andere in de leere des geloofs yet besluyt. Daer na vergrootē sy de schaden/die daer uyt mochten ontstaē: Datter niet anders dan een schrickelicke verwoestinge/eñ enckele verwerringe verwacht en can wordē/ist by aldien / dat eē yeder volck eñ natie voor hem selven een eygen maniere des geloofs in stelt. Dese dinghen souden wel te recht/ ende te passe alsdan gheseyt moghen werden/ soo wanneer uyt sy selven een litmaet der kercken de eenicheyt verachtende / hem van andere wilde scheyden. Maer dat en wordt nu niet ghedreven. Och/of dat nu mochte vercregē worden/ dat alle hoochste Regenten ende volcken des Christendoms met een heylige overeendraginghe te ghelijck haren vingher opstaken/ om te verwachten de verbeteringhe van de tegenwoordige schaden. Maer / de wijle wy sommighe sien verschricken van eenen beteren stant : ende sommighe in den krijch ende andere sorgen verwart/ datse hier toe haer niet en connen verlegen. Hoe lange dan sullen wy op schorten / ons selven hier in te dienen

De teghenpartie schuyven de Reformatie op een alghemeyn Concilie.

Antwoort.

Teghenworpinghe 1.

Teghenworpinghe 2.

Antwoort op de eerste teghenworpinghe.

met

Antwoort op de 2. reghenworpinghe.

niet te verwachtē tot dat andere zijn gereet? Eñ op dat ick wat vrymoediger dē oorspronc alles quaets opene: wy sien dat den Roomschē Paus nimmermeer/ so verre hy mach/ toelatē en sal/ dat alle kercken soudē bewilligē/ ick segge niet/ om eenen billicken raetslach te mogen houden/ maer om een Synode te mogen versamelen. Hy sal wel genoech beloven/ soo dickwils hy sal gebraecht worden/ als hy maer slechs merckt/ dat alle wegen gesloten/ ende alle middelen verhindert zijn/ om hier toe te comē. Maer hy heeft by der hant gereet de verhinderingē/ die hy t'elckē by brēgt/ op dat hem nimmermeer oorsake van uytvlucht en ontbreken. Met hem bewilligen alle Cardinalen/ Bisschoppen/ eñ Abten/ weynige uytgenomen. Want op dat eene dencken sy meest/ hoe dat sy int ghebruyck van de eenmael aengenomene tyrannie mochten blijven/ geensins sorchvuldich zijnde over dat welvaren ofte t'verderf der kercken.

Hoe veelderlen schaden datter voortcomen uyt de opstellinghe van de Reformatie tot een alghemeyn Concilie.

94 Ick en duchte niet Onoverw. Keyser ende Doorl. Vorstē/ dat het gene ick segge/ u.l. soude swaer vallē om te geloovē/ ofte oock sulcx wijs te mogē wordē. Ja veel eer so beroep ick uwer aller conscientien tot getuygē/ of ic anders wat verhale/ dan dat ghy door sekere ervarentheyt bevondē hebt. Daerentusschen leyt de kercke in de uyterste noot: oneyndelicke vele zielen/ niet wetende waer sy haer keerē sullē/ worden jammerlick benaut: vele oock van dē doot overrast zijnde/ tē zy datse wonderlick van den Heere bewaert wordē/ gaen verlorē: verscheyde sectē comē op de bane: vele/ der welcker godloosheyt te voren int verborgen was/ nemen uyt de tegenwoordige oneenicheyt/ de vryheyt/ om gantsch geē geloove te hebbē: vele/ van geen quader nature andersins wesende/ wordē godloos. Daer en is geen Disciplijne om dese schadē voor te comē: Onder ons/ die wy des eenigē naems Christi roemē/ eñ eenderley Doop hebben/ en is niet te meer eendrachticheyts/ dan of wy gantschelick van verscheyde religien warē. Eñ/ dwelck het alderellendichste is/ so naeckt/ eñ is byrans voor dē oogē een afgrijselicke verwoestinge der kercke/ voor welcke vergeefsche medecijne ghesocht sal wordē. Derhalvē/ na diē mē hem niet al te seer en can haestē om de kercke/ zijnde in so groote ellendicheyt eñ perikelen/ te helpen: wat doē dan de gene anders/ dan met God eñ dē mēschē spotten/ die ons tot eē algemeyn Concilie/ daer geē hope toe en is/ versendē? Waerom/ ofte de Duytschen moeten sulck oordeel verdragen/ datse de kercke Christi in haer rijcke liever willē/ al siende eñ stil sittende/ laten vergaen/ daer sy dit wel beterē condē: Ofte dat het van noodē is/ datse haer terstont op makē/ om de sorge der selver aē te nemē. Hoewel sy dit laetste so veerdich nimmermeer en sullen doen/ of sy sullen alsnoch billick beschuldicht wordē van al te groote vertraginge. So wie daer nu/ den deckmantel van een algemeyn Concilie gebruyckende/ uytstel in brengē/ t'is seker/ dat sulcke anders niet en soecken/ dan dat sy door sodanige aerdicheyt den tijt verlangen. Soo zijnse dan niet meer te hooren/ dan of sy met woorden bekenden tghene/ datse metter daet bewijsen/ dat/ te weten/ haer so veel gelegen is aen haer eygen bysonder profijt/ dat sy't selve niet en begheeren te verlaten/ al soude oock de kercke te gronde vergaen.

* Particuliere Synodē zijn de eerste medecijne/ om de gebreken in der kercken te genesen: ende dat en is niet nieu.

95 * Maer/ segghen sy/ dit soude wat nieuws eñ vreemts wesen/ want ten is noyt ghehoort/ dat eē Provincie soude aen nemē eñ verclarē de kennisse van de leer-stucken der religie/ so wanneer vā de selve eenigē twist geresen was. Wat hoore ic? Meynē sy dat ter werelt soude een leugen alleē door het oog-wenckē wijs gemaeckt mogē werdē/ de welcke wederleyt wort met de Historien van allē tijdē? So menichmael alsser een nieuwe ketterie is opgestaen/ ofte dat de kercke door eenigē tweedracht is ongerust gemaect geweest/ pleechmen niet terstont een Provinciael Synode tsamē te roepē/ om aldaer die verstoornisse te effenen? Maer tē is geē gebruyc geweest/ tot eē generael Cōcilie te loopē/ tē zy dat alvorē het particuliere int werc gestelt is. Aleer dat de Bisschoppē uyt de gantsche Christenheyt tsamē quamē te Niceen/ om Arrium te wederleggē/ warender al vry vele Synodē vergadert geweest int Oost-quartier. De andere exempelen verswijge ick om cortheyts wille. Maer tgene dat onse vyandē/ als eē ongewoonelic werc verwijtē/ getuygē de boecken van de oude Schrijvers ordinaer geweest te zijn. Wech dan met desen leugenachtigē deckmantel van nieuwicheyt.

Bewijs van exempelen: Arrius was beschaemt gemaect in de Niceensche Synode.

96 Soo dese superstitie ghewcest hadde by de Africaensche Bisschoppen/ al veel te laet hadde dē Donatistē eñ Pelagianen bejegent geweest. Nu haddē de Donatistē eē groot deel in Africa tot haer rotterie getrockē: Eñ daer en was geen plaetse vry van de besmettinge der selver. Dien twist vā de eenicheyt der kercke/ eñ rechte bedieninge des Doops was vā seer grootē gewichte. Achtervolgēde nu de nieuwe wijsheyt van dese/ so moestē de recht-gevoelende Bisschoppē desen hādel geschovē hebbē op eē algemeyn Concilie/ op datse haer niet af en snedē vā de andere leden der kerckē. Doē sy't daerom? Ja veel meer/ om datse achten noodich te zijn eenige haesticheyt/ om dē tegenwoordigen brant uyt te blusschen/ dwingē sy eñ vervolgē de Donatistē/ de selve alsnu tot dē Synodum/ alsnu tot een onderhandelinge ten strijde beroepende. Laet onse vyanden van wegē de godloose scheydinge van der kercken Augustinum verdoemē/ mitsgaders de andere heylige Mānē in sijnē tijt/ die met hem toe stemden: Datse niet alleē de Donatisten door de authoriteyt van het Rijcke/ sonder eē algemeyn Concilie te beroepen/ ghedwongen hebben om met hem te disputeren/ eñ geensins ontsiē in een Provinciael Concilie uyt te voeren een seer ghewichtige ende sorgelicke swaricheyt. Pelagius stack oock aldaer den cam over-eynde: terstont werde t Synodus ghehouden/ om hem in sijn stouticheyt te bedwingē. Als hy eenē cleynē tijt die voetveerdicheyt veynsende sijn uytspousel wederom opgesloct hadde/ dē angel sijnder godloosicheyt in Africa gestekē hebbende/ heeft hy hem na Roome gevoecht/ alwaer hy goedertierelic genoech was onthaelt. Wat doen de Godvruchtige Bisschoppē? Wendē sy voor/ datse alleen maer eē litmaet zijn van de kercke/ eñ datse daerom de remedie moestē verwachtē van't algemeyne Concilie? Ja veel eer so comē sy selfs te samen met d'eerste gelegentheyt/ eñ dat alsnu eñ alsdā: daer sy dat godloose leerstuc/ daer der doen vele mede besmet warē/ met dē Ban straffen: eñ verclarē vrymoedich/ eñ besluytē/ wat datmen gevoelē sal van de erf-zonde/ eñ vā de genade der Wedergeboorte. Daer na sendē sy na Roome de copie vā de handelingē/ eensdeels/ datse door gemeyne authoriteyt eñ bewilliginge/ der ketterē hartneckicheyt te beter eñ te stercker mogē brekē: eensdeels/ datse de andere waerschouwē mogē vā t'perikel/ daer voor sy haer al te wachten hadden. Des Roomschē Paus lavuytghevers draeyen dit op wat anders: als of sy dat vonnisse opgeschort haddē/ tot dat Innocentius/ doē ter tijt in der kercke regeerende/ t'gene/ dat sy gedaē

Donatisten zijn oock tot den particulieren Synode beroepen.

Item Pelagius.

Teghenworpinghe.

D iij hadden/

Antwoort.

hadden / van weerden hielde. Maer dese onbeschaemtheyt wort meer dan genoech wederleyt uyt het schryven van de heylige Vaders. Want sy en versochten van Innocentio gheenen raet/ wat sy in der saken doen souden: noch sy en gedraghen haer niet in het segghen van hem: noch sy en verwachten niet sijnē wille ende authoriteyt: maer sy seggē/ datse vā de sake kennisse alreede genomen hebbē/ eñ tvonnisse gegevē/ daer mede sy so wel den man/ als syne leere verdoemt hebben: dat hy selve siet haer exempel na te volghen/ soo hy andersins in sijn ampt hem niet en wil versuymelick aen stellen. Ende dese dingen ghebeurden doen ter tijt / als de kercken onder malcanderen noch eenderley ghevoelen hadden in de gesonde leere. Daeromme/ dewyle nu alle dingen tot den val geneycht zijn/ ten zy dat snellick daer in worde voorsien / om wat reden dan sullen wy haer bewilliginge verwachten/ daer sy geensins eenige neersticheyt en sparen/ om de waerheyt Gods/ die sy hebben verjaecht/ te verhinderen / datse niet wederom aen het licht en come? Ambrosius hadde in sijnē tijt met Auxentio eenen strijt van d'eerste hooftstuck onses gheloofs/ te weten van de Godheyt Christi. Ende hoewel de Keyser het aen de zyde van Auxentio hielt: nochtans en beroept Ambrosius de sake niet op het algemeyne Concilium/ in dié schijn/ als of het zonde soude wesen / dat de selve elders gheeyndicht soude worden: maer hy begheert slechs/ datmen in der kercke voor het volck hier van soude handelē/ overmits het een stuck was des geloofs. Waer toe dienen oock de Provinciale Synoden / die alle jaer tweemael pleghen gehouden te worden/ dan alleē/ dat de Bisschoppen onder haer souden beraetslagē van die dingen/ die daer waren aen den dach gecomen? Gelijck oock de neghenthienste Set-reghel van het Chalcedonische Synode inhoudt. De oude instellinghe beveelt / dat de Bisschoppen van een yeder Provincie alle jaer tweemael by een comen. Het Chalcedonische Synodus leght dat uyt/ dat sulcx geschieden sal daerom / dat de nieuwe opgheresene swaricheden daer souden worden te recht ghebracht. Maer dese segghen gheensins te betamen/ dat de gebreken der leere ende des levens / die alle man wel weet / souden eenichsins aengheroert worden/ tot ter tijt toe/ datter een algemeyn Concilie soude geleyt zijn. Jae even met sulcken uytvlucht hebben oock Palladius eñ Secundinianus wesende Arrianen/ verworpē dat Aquileiensche Concilie/ om dat het niet vol eñ alghemeyn en was. Sy verweerden haer daer mede/ dat alle de Oostersche Bisschoppen niet daer by en waren/ ende weynich Westersche verschenen: Ende ghewis/ soo veel de Italiaensche Bisschoppen belangt/ soo was nauwelicx het halve deel van die vergaert. De Bisschop te Roome en was oock selve noch niet gecomen/ noch en hadde derwaert niemant van sijn Priesters ghesonden/ om sijn plaetse te betredē. Op welck alles Ambrosius antwoort/ dat het geen nieuwe exempel en zy / dat de Westersche Bisschoppen Synode houden: overmits het altijt ghebruyckelick is gheweest / dat de Oostersche onder malcanderen tsamen quamen. Dat oock de Godsalige Keysers wijselick ghedaen hebben/ die daer een Concilium uytgeroepen hebben/ eenen yegelicken ghevende vrye macht om te comen/ eñ niemant eenen dwanck opleggende. Item/ datter ghecomen zijn/ die't luste ende beliefde: mits datter niemant verhindert en worde. Doen de ketters in haer uytvluchten voort ginghen/ soo en hebben daerom

Het exempel Ambrosij.

Reden genomen van het gebruyck der Provincialen Synoden.

Teghenworpinghe.

Antwoort Ambrosij.

de heylighe Vaders van haer voornemen niet afgestaen. Voorwaer/ door sulcke exempelen en wort uwe Keyserlicke Maiesteyt niet belet/ om het heele lichaem van't rycke wederom te mogen brenghen tot een heylighe eendrachticheyt door sulcke middel / als daer soude hem voor de hant presenteren.

97 Hoewel dese onse wederpartien / die daer raden tot uytstellinge/ gelijck als nu gheseyt is/ dit niet en doen/ dat door tvertreck van den tijt eyndelick der kercken welvaert soude ghevordert werden: maer sy soecken slechs uyt sulcke verlanginge haer ghewin. Voorts/ sy meynen/ datse langhe ghenoech bestant hebben sullen/ ist datse ons uyt setten connen tot een alghemeyn Concilie. Schoon genomen nu/ datter gantsch niet in den wech en zy/ om een algemeyn Concilie haestelick by een te doen versamelen: Latet oock soo wesen / dat het in goeden ernste is vercondicht/ dat den dach voorhanden is/ ende alle dingen daer toe gereet zijn. Aldaer sal/ namelic/ de Paus van Roomē het Opper-hooft wesen: ofte / soo hy hem beswaren sal te comen/ sal hy eenen uyt den Cardinalen in sijn plaetse beschicken: ende sal ontwyffelick dien verkiesen/ die hy sal achten hem aldergetroust te wesen. De andere Cardinalen sullen hem aldernaest by sittē/ daer na de Bisschoppen ende Abten: De raetsheeren sullen de ghestoelten beslaen/ uyt welcke sy gemeynlick geen andere en pleghen te verkiesen/ dan die daer zijn tot haerlieden wel ghesint. Het can wel geschieden/ datter sommige goede/ ende dat weynich int ghetal onder haer sitten: maer die sullen veracht wordē van wegen datse soo weynich zijn/ ende door vreese flauwmoedich gemaeckt zijnde/ ofte geē hope van yet te vorderen hebbende/ stil swijgē. Ist dat yemant mogelick hem verstout een woort te spreken/ so sal hy metter vaert door veel ghedruys eñ roepens overvallen werden. Doch de veelheyt sal haer alsoo aen stellen / datse eer alle dinck sal willen lijden/ dan toe te laten/ dat de kercke tot eenē beteren stant soude gebracht worden. De leere gae ick voorby. Woude God / datse maer slechs oprecht eñ leersaem by de verhandelinghe quamen. Maer t'is seker ende gewis/ datse dit eenighe altemael sullen onder malcanderen in bedencken nemen: dat/ al watter soude mogen geseyt / ende wat voor redenen daer in ghebrocht mochten werden/ datmen daer niet nae hooren en soude. Jae sy sullen niet alleen met hartneckicheyt/ ende wederspannicheyt hare oorē stoppen/ op datse der waerheyt niet ghehoorsaem en souden zijn / maer sullen haer oock met wreetheyt wapenen/ om tegen de selve haer te stellen. Maer wat? Isset oock geloovelic / dat de gene/ die gantsch geen woort van de ghesonde leere en begheeren te hooren/ gheerne sullen wycken/ soo haest alsmen tot de sake selfs ghecomen sal zijn? Sullen wy oock verhopen/ dat de gene/ die alle dingen te wege brengen/ dat het vervallē rycke Christi niet wederom in de werelt op en soude staen/ sullē wesen hulpers om t'selve te verwecken ende te vorderen? Sullen die oock haer alsdan vriendelick ende manierlick connen bewijsen / de welcke nu ter tijt met sweert eñ vyer tegē de waerheyt rasen/ ende andere na haer vermogen tot wreetheyt op maken ende ontstekē? Maer op dat wy niet anders voort en brengē/ wil ick / Onverwinnelicken Keyser/ eñ Doorluchtichste Vorsten/ uwe voorsichticheyt laten oordeelen/ of het stichtelick soude vallen/ dat de Paus van Roomen/ ende sijn gheheele tsamenrottinge alleē de kercke in goede ordre sal stellē/

Wat de Romanisten eygentlick soecken met de verlanginghe des algemeynen Concilij.

ende

ende den seer verdorven stant der selver verbeteren na den rechten reghel des Euangelij. Ende hoe lichtelick sy haer eyghen profyten pleghen te vergeten/ om dat sy alle/ sonder daer op pet te letten/ met wille ende daet soudẽ gedreven worden / de sorghe van't ghemeene welvaren aen te nemen/ is u.l. door sekere bevindinghen wel bekent.

De Princen/ alsoo sy Gode genaemt worden/ zijn ghehouden Gods eere te beschermen/ ende niet nae een algemeyn Concilium des Paus te verwachten.

98 Sult ghy Onoverwinnelicken Keyser/ den selven de kercke toe vertrouwen / ten eynde sy van de herstellinghe der selver nae haer goetduncken/ ofte veel eer/ na haren boosen lust/ souden ordinerẽ? Sult ghy twyffelachtich staende haren wille verbeyden/ alsoo dat ghy nimmermeer aen nemen soudt der kercken welvaert te behertighen / ter tyt toe/ dat sy daer in bewillighen? In gevalle die kennisse by haer sal staen/ sullen sy lichtelick haer selvẽ upt de swaricheyt helpen. Want sy sullen verclaren / datment soo sal laten blyven. Maer laet ons dat soo nemen/ dat sy of door schaemte/ ofte door uwe eñ der anderer Princen authoriteyt niet en sullen durven nae laten / om een weynich versoeckinghe quansuys te ghebruycken / ende van haer ghewelt oock wat te laten vallen / sullẽ sy daeromme van selfs hier toe tot eeniger tyt willen verstaen/ om ghedwongen zynde/ Christi rijcke op te helpen? Tot wat een ander eynde wordt haer de sorghe van de verbeteringhe der kercken bevolen / dan alleen dat de schapen den wolven overgelevert worden? So een van beyden moet ghescheiden / soo soudet nochtans beter wesen/ datmen de kercke voor soo veel als verlaten ende verloren hielt / dan datse in handen van sulcke Medecyns soude vallen. Het hadde wel den ghenen betaemt / die de naem ende plaetse van Pastooren ofte Herders gebruycken / datse alder-eerst haer gehaest hadden / om den selven bystant te doen. Ick bekenne/ dat sy behoorden haer als voorganghers te betoonen: ende dat de Princen haer in soo heylich een werck als medehulpers ende medegheselen by henlieden behoorden te voeghen. Maer in ghevalle sy het niet en doen? Ofte so sy't van andere niet en begheeren ghedaen te hebben? Of soo sy oock om sulcx te verhinderen/ haer beste doẽ? Sullen wy dan oock noch langher op haer moeten sien/ alsoo/ dat niemant hem en mach roeren / voor al eer sy haren vingher om hooghe steken? Moeten wy noch al haer ghewoonelick ghesanck aenhooren? Datmen niet met allen sal hem onderwinden / voor dat den Paus sulcx goet ghekent heeft. Derhalven sal uwe Maiesteyt believen te verstaen/ ende ghy Doorluchtichste Vorsten / nutsgaders alle naemachtighe mannen/ wilt in uwe hertẽ overleggẽ/ dat de kercke van hare Herders niet alleen zynde verraden/ verlaten/ ontbloot/ maer oock gheplaecht/ ende met hoochster ellende gequelt/ eyndelick tot het verderf ghestelt / tot uwe trouhertichept haren toevlucht neemt. Jae houdt het eer daer voor/ dat u van God stoffe ghegheven wort / om een heerlicke ende merckelicke proeve te doen van uwe eerbiedinghe teghens hem. Daer en is ter werelt niet/ daer over God wil/ dat wy alle ons meer sullen becommeren / ende met grooteren vlijt bemoeyen/ dan dat de eere syns naems ongheschent mach blyven / syn rijcke bloeyen/ de reyne leere in swanghe gae / welcke alleen ons moet voor lichten/ om hem oprechtelick te dienen. Hoe veel te meer betaemt/ dat dese dinghen de Princen versorghen / bedencken / uprechten ende verbolghen? Den welcken hy daerom geweerdicht heeft syns naems deelachtich te maken/ om datse op der aerdẽ bewaerders ende beschermers souden wesen van syn eere.

Princen en moeten haer niet latẽ van den Paus eñ syne adherents ten oproepen tegen de Reformatie der kercken.

99 Lieve en wilt den onheylighen menschen uwe oore niet verleenen/ die u met een bedriegelicke beroeminge van Concilie ter leure setten/ ten eynde de kercke geen verlichtinghe door u.l. soude gewaer worden: Want ofte sy verslepnen desen handel/ daer sy nochtans de aldergrootste is/ op dat ghy / om dien aen te nemen/ u niet en soudt verhaesten: ofte sy dwingen u/ om wreedelick den selven upt te voeren. Tot noch toe hebben verloren arbeyt ghedaen de ghene / die haer beste ghedaen hebben / om u/ Onverwinnelicken Keyser/ tot tyrannie te ontsteken/ ende u eenichsins die wapenen aen te doen. Voorwaer ghy hebt eenen treffelicken lof van sachtmoedicheyt ende voorsichticheyt by uwen nacomelinghen verkreghen/ dat ghy u door de beroerlicke raetslaghen/ daer ghy dickwils ende veelmaels mede ghequelt waert / nimmermeer en hebt van ghedurighe versoetinghe laten af brenghen. Hebt doch neerstich acht/ dat desen lof niet eenmael/ door de onghestupmicheyt der vyanden van u uptghedreven en wordt. Augustinus bekent het een Godloose heerschappie te wesen/ wanneer dat de ketters verschrickt ghemaeckt/ ende niet onderrecht en worden. Ist by al dien/ datmen also meer handelen met de ketters/ die de kercke door hare ongestuymicheyt/ sonder gherechtighe oorsake beroeren/ dat altijt de leere voor de bestraffinghe sal gaen: Hoe veel te meer beleefstheyts behoortmen in dese sake te ghebruycken/ daer in dat wy God ende de menschen tot ghetuyghen nemen/ dat wy anders niet en soecken/ dan dat wy aẽ beyde zyden ons in de suyvere leere Gods eendrachtelick gedraghen? Dat de Paus van Roomen met synen aenhanck niet dan van bloetstortẽ ende moorden en spreeckt/ dies zijt ghy/ Grootmachtichste Keyser/ selve de alderbeste ghetuyghe. Waert sake/ dat ghy hare dullicheyt ghehoorsaem hadt gheweest/ Duytslant hadde over langhe van't bloet over ghevloeyt. Ende voor u/ Doorluchtichste Vorstẽ/ en is sulcx niet verborgẽ. Soude de Gheest Gods haer soo heftich dryven tot soodanige wreetheyt? Maer dat isset, namelick/ dat de quade begheerte / die langhen tijt onverhindert/ gheweldich gheregeert heeft / terstont in uptsinnicheyt uptbreeckt/ alsmense aẽvanght te temmen. Ist datter eenige zyn/ behalven die/ welcke ons gheerne saghen met ghewelt ende wapenen onderdruckt / de selve haten de sake/ daer sy gheen kennisse van en hebben / ofte door dese blaesbalcken ontvoncken / ofte door eenen onbedachten yver van selfs aengeporret zynde. Want tgene/ dat Tertullianus claecht/ dat der opcomende kercke eerstelick is wedervaren/ dat ontmoet ons oock hedensdaechs / dat wy verdoemt worden van weghen het voor-oordeel van den naem alleen/ sonder voorgaende ondersoeckinghe van de sake. Ende wat isset/ dat wy nu anders soo hoogelick begeeren / dan dat eenmael oprechte kennisse ghenomen zyndẽ / eyndelick nae de waerheyt ende gerechticheyt/ ende niet nae eenen valschen opgenomen waen soude gheoordeelt mogen worden? Ende dit is certeyn een heerlick bewijs van uwe vriendelickheyt/ ende sonderlinghe wijsheyt/ Grootmachtichste Keyser / dat ghy tot noch toe u stantvastich ghestelt hebt teghen de uptsinnighe begeerte onser vyanden / datse u niet en terchden tot sulcke onbillicke wreetheyt. Doch daer resteert noch dit/ dat ghy niet en wilt volghen de schadelicke raetslagen der ghener/ die onder den

schijn van uytstellinghe/ dit heylige werck/ dat is/ de verbeteringhe der kercken nu over langhe beletten: ende dat veel ergher is / arbeyden om tot niete te maken.

Den voortganck van de aenghenomene Reformatie sal men God bevelen/ als wesende een werc dat Goddelic is/ niet teghenstaende alle de swaricheden/ die daer uyt souden mogē volgē.

100 Moghelick dat daer noch een swaricheyt om sulcx te wege te brenghen / overich is/ welcke u.l. wat mochte ophoudē van te beginnen. Want gheen andere oorsake en keert sommighen/ die andersins niet qualick en zijn ghesint / af van sulck een heylich voornemen / dan dat sy/ al eer sy't besoecken/ beswyckē/ door dien dat sy geen betrouwen van voortganck en hebben. Maer hier zijn twee dinghen aen te mercken: eerstelick/ datter so groote swaricheyt niet en zy/ als eenen wel in valt. Daer na/ hoe groot datse oock zy / dattet nochtans u.l. niet en betaemt / dat ghy van weghen sulcker gedachten ende vreese cleynmoedich wort/ ist dat ghy by u overleght dat sulcx een werck Gods zy / om dwelck te hanthaven/ wy ons eyghen vertrouwen sullen neer setten/ ende onse meyninghe laten vallen. Dat eerste deel hier te verclaren / en comt tot dit werc niet te pas. De plaetse sal bequamer ende ghelegheener wesen / als wy eens sullen ghecomen zijn tot eenerenstighe beraetslaginghe. Dit sal ick alleenlick segghen: Dat de maniere van doen veel gereerder ende lichter sal wesen / ende gheensins van sulcken ghewichte/ als by den ghemeynen man wel wort gheacht/ datter maer slechs moets genoech zy/ om te besoecken. Maer alsoo het een out spreeckwoort is/ Datter niet heerlicks en is / dwelc oock niet met eenen swaer en arbeydelic en zy: Verwonderen wy ons dan meer/ datmen door veel swaricheden moet worstelen / om te comen tot een seer groote ende uytnemende sake? Daer na/ gelijck als ick ghesept hebbe/ ten zy dat wy Gode groot ongelick willen doen / soo ist reden/ dat wy hier onse herten hoogher verheffen. Want voorwaer wy willē Gods cracht met ons verstant af meten/ als wy gheen meerder hope van de herstellinge der kercken en nemen / dan de teghenwoordighe gheleghentheyt ende stant der sakē uytwijst. Hoewel dat de hope cleyn schijnt/ nochtans wil God / dat wy goets moets souden wesen/ ten eynde dat wy alle vreese van ons verjaecht hebbende / blymoedich ons tot het werck opmaken. Dese eere laet ons hem ten minsten bewijsen / dat wy op sijne cracht ons verlatende/ niet en weygeren te beproeven wat voor eenen voortganck hy soude willen verleenen.

Princen sullen voor alle hare affairen de Reformatie beginnen.

101 Also haer nu ter tijt des Rijcx saken vertoonen/ so ist van nooden/ dat ghy Onverwinnelicste Keyser/ ende Doorluchtichste Vorstē/ u seer vindt met verscheyde sorgen verwerret/ ende door de veelheyt der saken verhindert zijnde / gints ende weer swerft ende omghedreven wort. Maer/ dit staet u.l. te bedencken: dat ghy dit eenighe ontwijfelick boven alle andere dinghen moet ter herten nemen. Ick bens wel gewaer/ wat vlijt/ wat hefticheyt/ wat sporen/ en wat vyericheyt de verhandelinge van dese sake vereyscht. Ende ghewis/ ick wete wel / datter eenighe sullen wesen/ die haer verwonderen sullen/ dat ick in soodanige uytgelesen ende schoone sake dus cout ben. Maer wat soude ick doen? Ick ben van weghen den last ende tghewicht van dese dinghen verleghen. Daerom en sie ick niet beters/ dan eenvoudelick/ ende sonder eenigen glants ende hoocheyt van woorden de sake u.l. voor te stellen: op dat ghy de selve moecht door neerstighe ondersoeckinghe overweghen. Eerstelick / laet in u gedachte comen de ellendighe schade der kercke/ de welcke soude moghen/ jae oock ysere herten eenichsins tot barmherticheyt beweghen. Jae/ stelt u voor oogen die mismaeckte ende onreyne gesteltenisse/ ende groote verwoestinghe/ die voor alle mans ooghe staet. Wat? Hoe langhe sult ghy eyndelick gedulden/ dat de Bruyt Christi/ uwer aller Moeder/ also te neder ghestooten / ende aengevochten sal liggen? Bysonderlick/ daer sy uwe trouherticheyt aensoeckt / ende dat u.l. by der hant is dat middel/ om de selve te helpen? Daer na/ wilt in uwe herten overleggē/ wat noch meer bittere droefheden nu aenstaende zijn. Want wy en zijn niet verre van den laetsten onderganck / ten zy dat ghy seer haestich dat bejeghent. Christus sal wel wonderbaerlick / en buyten der menschen meyninghe/ sijn kercke bewaren / waert hem belieft: Maer/ dit segge ick/ ist dat noch een weynich slechs van u.l. hier in vertoeft wort/ soo en sullen wy in Duytslant geē gestalte van kercke vinden. Siet eens om / hoe veelsins dat haren val ghedreycht wordt / ende hoe veel teeckenen daer verclaren/ dat de selve alsnu voor de deure staet: De selve spreken ghenoech / al ist dat ick stil swijghe.

102 Hoewel dat dese teeckenē ons niet alleen en behooren te bewegen door haer tegenwoordich aenschouwen / maer oock te vermanē van de Goddelicke wrake. Want / overmits den Gods-dienst door soo veel verkeerde meyninghen / ende Godloose versoepelicke superstitien gheschent is / soo wordt de heylighe Maiesteyt Gods met grouwelicke versmaetheyt onteert/ synen heylighen Name ontheylicht / ende sijn eere met voeten ghetreden: Jae dewijle het gheheele Christendom openbaerlick besmet is met afgoderie / soo bidden de lieden haer eyghen gedichtselen aen / in de plaetse van God. Daer regneeren duysentderhande soorten van superstitien / welcke soo menigherhande bespottingen zijn van hem. De cracht Christi is bycans uyt der menschen herten uytghewischt: Dat vertrouwen der salicheyt is ghebrocht tot ydele ende niet-weerdighe beuselinghen van ceremonien. Gheen weynigher vervloeckte onreyniginge en isser by de Sacramenten. Den Doop is door vele aenhanckselen ontsuyvert/ ende dat heylige Avontmael is tot allerley schande overghelevert: Eyndelick/ soo is de gantsche religie in een andere ghesteltenisse verandert. Ist dat wy versuymelick ons sullen bewijsen / om dese dinghen te versorghen: ghewisselick God en sal hem selven niet vergheten. Want / die daer niet en wil toe laten/ dat sijn eere op eeniger manieren soude verminderd wordē/ hoe soude hy't voor niet achtē/ als de selve getrenct/ en te gronde geworpen wort? Die al het volck dreycht een verwoestinghe / by de welcke de Prophecie ophoudt/ hoe sal hy ongestraft laten de openbare ende moetwillige verachtinge der Prophecien/ die onder ons is? De welcke in den Corinthen soo strenghelick ghestraft heeft de cleyne smette sijns heylighen Avontmaels/ hoe sal hy ons verschoonen/ ingheval wy voortvaren de selve met soo vele schandelicke kerckrooverien te bevuylen? De welcke door den mont aller Propheten betuycht ende roept/ dat hy is ghewapent om te wreken de Afgoderie / sal hy by ons onghestraft laten soo veel grouwelen der Afgoderie? Ende voorwaer / alreede ghevoelen wy't wel: want wy sien hoe hy ons beangsticht / ende met ghewapender hant vervolcht. De Turcxsche oorloge maeckt alle herten van menschen beducht / ende vervultse met beven

God is een straffe wreker van weghen de versuymenisse der Reformatie sijnes Gods diensts ende sijner kercken.

ende

schudden: ende dat met rechte. Daer wordt beraetslacht over de middelen tot weerstant. Dit wordt oock wijselick ende noodich gedaen. Sy roepen alle gelijck/ datmen hem niet slechtelick haesten moet. Jck bekenne dat sulx niet te haest geschieden en can / soo wanneer daerentusschen dien raetslach van de kercke in sijnen voorgaenden stant te brenghen/ de welcke voor al eñ eerst moet gheschieden/ ofte niet versuymt/ ofte verachtert en worde. Want/ meer dan te veel is hier in alreede vertoeft gheweest. De oorsake van den Turcxschē crijch is in het midden van ons besloten. De selve behooren wy alvoren wech te ruymen / ist dat wy willen den crijch ghelucklick van ons weeren.

Het besluyt deses gheschrifts/ vervatende twee dinghen: Eerstelic een vermaninghe aen de Princen. Ten anderē/ een protestatie.

103 Over sulx / soo dickwils voortaen dese stemme in uwen ooren clinckt / als datmen de teghenwoordige Reformatie der kercken moet upt stellen : ende dat de tijt vroech ghenoech comen sal/ om te ghenesen de ghebreken der selver/ als alle andere dingen verrichtet zijn. Hier van staet u. l. Onoverwinnelickē Keyser/ eñ Doorluchtichste Vorsten wel te beraden / of ghy lieden uwen nacomelinghen begheert nae te laten eenich Rijcke/ ofte geen. Maer/ wat spreke ick van de nacomelinghen? Want alreede siet ghy liedē/ hoe dat het Rijcke half vervallen wesende/ nae by sijnen laetsten val is. So veel als ons aengaet / hoe dat de sake oock vallen sal/ soo sal ons altijt onse conscientie by God bevrijdē/ dat wy ghetracht hebben sijn eere te bevoorderen/ ende sijne kercke te stichten : Dat wy ghetrouwelick in dese sake ghearbeypt hebben : Eyndelick/ dat wy hebben alles ghedaen/ wat in onse macht was. Want dat alle onsen arbeyt / ende vlijt nerghens anders op ghesien en heeft / zijn wy by ons selven hier van ghenoechsaem versekert/ ende hebben ons beneerstícht/ dat wy sulx souden bekent maken met clare getuygenissen. Ende voorwaer/ dewijle dat wy weten/ dat wy Gods sake alhier versorgen ende verhandelen/ so vertrouwen wy dat hy hem selven/ ende sijn werck gheensins en sal versuymen. Doch/ hoedanich oock den uptganck sal wesen / soo en sal ons nimmermeer berouwen van dat wy't begonnen hebbē/ ofte dus verre daer in zijn voortghevaren. De heylighe Gheest is ons van onse leere een ghetrouwe ende ghewisse ghetuyghe: wy weten/ segghe ick/ dat het de eeuwige waerheyt is / die wy predikén. Wy wenschen wel/ ghelijckt reden is / dat onsen dienst der werelt stichtelick mach wesen : maer om sulx te moghen vercrijghen/ comt Gode ende niet ons toe te gheven. Jst dat eensdeels de hartneckichept/ eensdeels de ondanckbaerheyt der gener/ die wy gheerne sien gheholpen/ alsoo verdient/ dat alle dinghen sonder hope van eenighe voorderinge/ verloren gaen: soo sal ick segghen tghene/ dat eenen Christen betaemt: ende sullent voor goet bekennen alle de ghene/ die in dese heylighe belijdenisse begheeren toe te stemmen. Sterven sullen wy: doch in den doot sullen wy oock overwinnen : niet alleen om dat door den doot eenen sekeren inganck tot een beter leven ons sal gegeven worden: maer oock om dat wy weten/ dat ons bloet sal wesen/ ghelijck het zaet om te verbreyden de waerheyt Gods/ die nu verspoghen wordt.

Het eynde.

Regiſter van de voornaemſte hooftſtucken, die in dit corte werck verhandelt werden.

In het ghetal beteeckent de F. het folio/ ende de C. de columne.

Eynde des Regiſters.

Joannes Caluinus heeft syn boeck uytgaen ende intitulleert Institutionis Christiani Religionis A°.1541: 7°. Augusty

courante · 10: may t'Amsterdam by de Weduwe van Joost broers
An°. 1650:
t'Amsterdam by Paulus Aertsz van Ravesteyn voor Weduwe
in fol°, De Wyt Vermaerde Institutie, off onder-
wysinge inde Christelicke Religie, van D. Joan-
nes Caluinus, midtsgaders desselfs Leven, ende
sterven, en syn Beroepinge totten kercken dienst &c.
= op nieuws seer duydelick, uyt het Latyn, en Frans overgeset,
Ende daer by noch syn Suplicatie, aen keyser Carel de
V, ende Rycks vorsten, om de kercke te Reformeren
int Pausdom, = Oock noch de handelinge, van de Religuien
der heyligen op nieuws overgesien = als mede desselffs trac-
taet om het Christendom te bevredigen, ende de kercke te
Reformeren &c. nu eerst in onse taele overgheset
, met een nieuwe Letter, ende op fyn Papier. ///

